This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

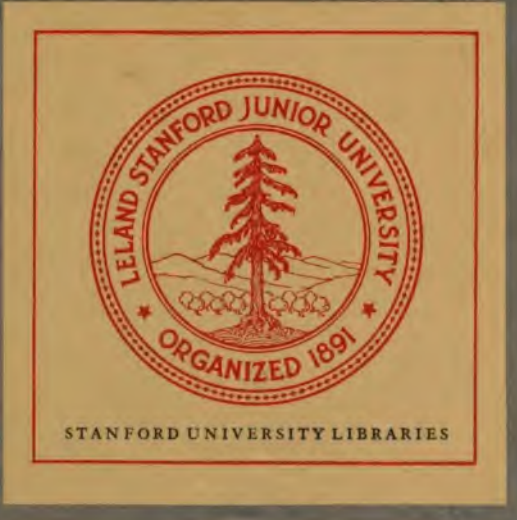
LELAND STANFORD JUNIOR UNIVERSITY
ORGANIZED 1891
STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES

ЕНЦИКЛОПЕДИЧЕСКИ
РѢЧНИКЪ.

Печатница „Св. Кирилъ и Методий“ — Пловдивъ

Kasürov

ЕНЦИКЛОПЕДИЧЕСКИ

РѢЧНИКЪ

СЪ СЪДЪРЖАНИЕ:

1) СВѢДѢНИЯ ИСТОРИЧЕСКИ, БИОГРАФИЧЕСКИ, ГЕОГРАФИЧЕСКИ, НАУЧНИ, ЛИТЕРАТУРНИ, МИТОЛОГИЧЕСКИ, БИБЛЕЙСКИ И ДРУГИ, 2) ЧУЖДИ ДУМИ, УПОТРѢБИТЕЛНИ ВЪ КНИЖОВНИЯ НИ ЕЗИКЪ И 3) НАШИ СИ КНИЖОВНИ ДУМИ, КОИТО МЖЧНО СЕ РАЗБИРАТЪ.

———

ОТЪ

Л. КАСЖРОВЪ.

——

ТРЕТА ЧАСТЬ.

Р — НЖ.

Цѣна 10 лева.

ЕИВ

Пловдивъ.

Издание на Д. В. Манчовъ.

1907.

AE 60
B8 K3
v.3

Р.

Р̃ означава въ църковнитѣ книги 100. Виж. *Словѣнски цифри.*

Раабъ. Рѣка въ Австрия, извира въ Щирия, 5 килом. на сѣв.-зап. отъ Грацъ, минува прѣзъ три унгарски окржзи, и се влива въ Дунавъ при гр. Раабъ; 280 кил. Долината на **Р.** е равна и блатиста.

Раабъ (унгарски Györ или Nady-Györ). Унгарски укрѣпенъ градъ, ц. на едноименен окржгъ, при вливането на Раабъ въ Дунавъ, 133 килом. на сѣв.-зап. отъ Буда; срѣдоточ. на желѣзници за Вѣна, Буда и Грацъ; параходна станция; 22,795 жит. въ 1890 г. Голѣмо тържище на жита и добитъкъ. Фабрики за машини. Академия. Хубава съборна църква. — **Р.** е билъ важенъ военен постъ въ римско врѣме; турцитѣ го прѣзели въ 1591, австрийцитѣ го зели назадъ въ 1593. Князъ Евгений разбилъ тамъ архидука Ивана въ 1809.

Раавъ (*гордость, безсрамность*). Библейско име на Египетъ.—**Р.** въ *Библ.* е още името на иерохонката, която скрила и избавила двамата израиляне, испратени отъ Иисуса Навина като съгледатели да разгледатъ Обѣщаната Земя. Въ замѣна **Р.** и роднинитѣ ѝ били пощадени, когато израилянетѣ прѣзели града. Нѣкои библейски тълкователи оправдаватъ измѣната ѝ на отечеството съ това, че тя станжла поклонница на Иеова.

Раадъ. Рѣка въ Африка, зима началото си отъ Абисиния, въ кралство Амара, тече къмъ сѣв.-зап. и се влива въ Баръ-елъ-Азрекъ, въ Нубия; 450 килом.

Раама. 1) Хусовъ синъ и Хамовъ внукъ. 2) Една страна населена отъ Хусови потомци; прѣдполага се, че тая страна допирала отъ къмъ западъ до Персидски заливъ (*Библ.*)

Рабарбаринъ, *лат.* Алколоидътъ на ревеня, ревенна кислота.

Рабатъ. Укрѣпенъ градъ въ Мароко (обл. Фецъ), на зап. отъ Фецъ, при устието на Бурегребъ въ Атлантически океанъ; 25,000 жит., отъ които 7,000 евреи. Корабостроителници.

Рабле (*Франсоа*). Най-великий отъ французскитѣ юмористи, род., споредъ нѣкои отъ животописателитѣ му, въ 1495, въ Шинонъ, градецъ въ околността на Туръ. Баща му, богатъ земевладѣлецъ (аптекарь, споредъ други) го испратилъ въ анжерския университетъ, нъ тамъ той не показалъ никакво отличие, и баща му го посъвѣтвалъ да се покалугери; отпослѣ свършилъ медицината въ Монпелие, като се е стремилъ да научи всичко: археологията, юриспруденцията и др.: освѣнь латински и гръцки, знаялъ италиянски, испански, нѣмски, английски и арабски. Изобщо калугеритѣ, негови събратия, го мразили за прѣданността му на новото учение, и

подозирали, че неговитѣ „гръцки“ били просто едно було на ереста. Затова и той отъ францисканецъ издѣйствувалъ отъ папа Павла III да стане бенедиктинецъ, па и промѣнилъ нѣколко монастира, доклѣ най-сетнѣ не хвърлилъ расото и припозналъ, че мѣстото му не е въ монастиря. Още калугеръ, той испълнилъ отдавнашното си желание да посѣти Римъ, като придружилъ тамъ, въ качеството си лѣкарь, французския посланникъ кардиналъ Дю Беле, който добилъ за него папското благоволение. **Р.** билъ примѣренъ въ испълнение на длъжностьта и щедръ благодѣтель. Той се възхищавалъ да обработва приятелството на всички учени. Той станѫлъ извѣстенъ съ много научни трудове, които сега сѫ забравени; нъ той се прославилъ най-много съ сатирическитѣ си романи Gargantua и Pantugruel, въ които осмива царетѣ, князоветѣ и особено духовенството. Най-доброто издание на тия романи, великолѣпно, илустровано отъ Доре, е изданието на г-да Garnier.

Рабъ, *староб.* Слуга; робъ. Виж. *Робство.*

Рава, по-сетнѣ наречень отъ Птоломея Филаделфа *Филаделфия.* Староврѣмененъ градъ, столица на амонянетѣ (Иудея), близо до изворитѣ на Амонъ, на ист. отъ Иерусалимъ. **Р.**, прочута още въ Моисеево врѣме (Втор. 3; 11 и Иис. Нав. 13; 25), била прѣзета отъ Иоава, генерала на Давидовата войска. При обсадата на тоя градъ билъ убитъ по Давидова поржка юначний Урия, мѫжътъ на Витсавея, която била усвоена отъ Давида (*Библ.*).

Рава *моавска*, или *Аръ.* Староврѣмененъ градъ, столица на моавцитѣ, на Арнонъ, 100 килом. на юго-ист. отъ Иерусалимъ (*Библ.*).

Равелинъ, *фр.* Укрѣпление отъ двѣ линии, които съставятъ остръ ѫгълъ обърнѫтъ къмъ неприятеля. Това укрѣпление обикновено се прави за отбрана на мостъ или друго нѣкое мѣсто.

Равена. Градъ въ срѣдна Италия, 70 килом. на юго-ист. отъ Болония, 346 килом. на сѣв.-ист. отъ Римъ, на Монтона, близо до устието ѝ въ Адриатическо море; 18,500 жит. **Р.** е расположена въ плодородно поле и заобиколена съ стари бастиони, и съ стѣни, дѣто още може да види човѣкъ желѣзнитѣ брънки, за които сѫ се вързвали едно врѣме ортомитѣ на кораби; морето е сега около 6 килом. далечъ отъ града. Улицитѣ сѫ широки; площадитѣ сѫ украсени съ статуи на папитѣ, нъ кѫщитѣ иматъ печаленъ изгледъ. **Р.** е старъ градъ, богатъ съ художествени паметници. Съборната църква, съградена въ IV-и вѣкъ, е била токо-речи съвсѣмъ прѣсъградена въ 1734. Отъ другитѣ 14 църкви и други архитектурни старини, нѣкои брояѫтъ годинитѣ си отъ V-и и VI-и вѣкове. Въ Св. Францеско е гробътъ на Данте, въ Св. Мария — гробътъ на остготския краль Теодорика. Градътъ има библиотека съ 50,000 т., археологически музей и др. Копринени фабрики; търговията се улеснява съ каналъ до морето.

Р. била умбрски градъ, когато минѫла въ рѫцѣтѣ на римлянетѣ. Августъ я направилъ първокласно морско пристанище и становище на флота; 400 години посетнѣ императоръ Хонорий намѣрилъ прибѣжище тамъ, и направилъ **Р.** столица на империята. Градътъ билъ прѣзетъ отъ Одо-

акра, послѣ отъ Теодорика и отъ Тотила; послѣдний билъ побѣденъ отъ Нарсеса, който направилъ **Р.** сѣдалище на екзарситѣ въ 568 (виж. *Равенска* екзархия). Въ 752 била прѣзета отъ ломбардцитѣ, а двѣ години по-сетнѣ отъ Пипина Кѫси, който я подарилъ на папата. Въ 1218 **Р.** станѫла република; въ 1275 била покорена отъ ломбардцитѣ, а послѣ отъ венецианцитѣ, които я задържали до 1509. Въ царув. на Карла V, тя пакъ минѫла въ рѫцѣтѣ на папитѣ. Подъ стѣнитѣ на **Р.** станѫла една голѣма битва въ 1512 междѣ французетѣ и испанцитѣ, въ която франц. герой Гастонъ де Фоа купилъ побѣдата съ живота си. — Обл. **Р.** има 1,852 чет. килом. и 230,000 жит.

Равенейска екзархия, или *екзархать*. Италианска страна, която състояла отъ по-голѣмата часть отъ Италия и включвала южната часть отъ Венетия или Венецианската область, источната отъ Емилия и Фламиния; простирала се отъ сѣв. къмъ югъ, между Апенинскитѣ планини и Адриатическо море. Тая страна била подчинена на источнитѣ императори отъ падането на западната империя до изгонването на готитѣ отъ Нарсеса, пълководецъ на Юстиниана I. Сѣдалището на управл. на **Рав. екз.** била *Равена;* другитѣ забѣлѣжителни градове били: Падуа, Адрия, Болония, Ферарe и петьтѣ града на Пентополията (Римини, Пезаро, Фано, Синигаглйо и Анкона на Адриатическо море). Екзархията се управлявала, въ името на источния императоръ, отъ единъ екзархъ, единъ видъ вице-кралъ, чиято власть се простирала надъ цѣлия италиянски полуостровъ, включително и самия Римъ, тогава съвсѣмъ испаднѫлъ въ политическо отношение. Екзархията траяла отъ 568 слѣдъ Р. Х. до 752, когато била съсипана отъ Астолфа, ломбардски краль. Прѣзъ периода на сѫществуването ѝ (184 год.) я управлявали 18 екзарси.

Равенство. Еднаквость на човѣцитѣ въ всичкитѣ имъ права и длъжности. Най-естествената мисъль, че всичкитѣ хора сѫ равни помежду си, до сега не се е утвърдила у всичкитѣ. Исусъ я е проповѣдвалъ настойчиво. Староврѣменнитѣ разбирали съ **р.** само пълноправностьта на гражданитѣ, такъво е **р.** въ Платоновата република, дѣто има и роби. Социалистическитѣ школи разбиратъ **р.** различно. Пълно **р.** прѣдъ закона сѫществува въ всичкитѣ конституционни държави. Човѣчеството ще достигне идеала си, когато **р.** ще сѫществува не само въ правата, а и въ цивилизацията. — **Равенство**, въ математиката, е еднаквость на величинитѣ. Знакътъ на **р.** е =.

Равноапостолъ. Равенъ на апостолитѣ по проповѣдване на християнството: *нашитѣ* **р.** *св. Кирилъ и Методий.* — **Равнобедренъ** триѫгълникъ, такъвъ, въ който двѣ страни сѫ равни. — **Равновѣсие.** Състояние на покой, което е станѫло отъ дѣйствието на 2 или много сили, що дѣйствуватъ противоположно, отъ които всѣка унищожава съвокупното дѣйствие на другитѣ сили. Една часть отъ механиката, която изслѣдва законитѣ на **р.** на твърдитѣ и течнитѣ тѣла, се нарича статика. *Политическо* **р.** е система, по която не се допуща прѣобладанието на една държава надъ другитѣ, та не позволяватъ ни на

една държава да се усили, безъ да се усилѫтъ съразмѣрно държавитѣ нейни съперници; затова и съперницитѣ държави обикновено сключватъ съѫзъ помежду си да противодѣйствуватъ на държавата, която се увеличава. Въ името на политическо р. често сѫ се сключвали най-страннитѣ съѫзи. —**Равноденственикъ** или **Равноденственъ кржгъ**. Сѫщото, каквото е *екваторъ*. — **Равноденствие**. Врѣмето, когато деньтъ и нощьта сѫ еднакво дълги. **Р.** бива 2 пѫти въ годината, именно на 9 мартъ и 10 септемврия. Слънцето въ това врѣме бива въ екватора. Първото р. се нарича пролѣтно, а второто есенно. — **Точкитѣ на равноденствието** сѫ тамъ, дѣто се прѣсичатъ екваторътъ съ еклиптиката. Опрѣдѣлянето положението на точката на пролѣтното равноденствие е твърдѣ важно въ астрономията. И двѣтѣ точки всѣка година мѣняватъ положението си. —**Равнодѣйствена сила**, въ механиката, е такъва, която произвожда сѫщо такъво дѣйствие, каквото нѣколко сили, що дѣйствуватъ заедно. —**Равностраненъ** *триѫгълникъ*, въ геометрията, на който тритѣ страни сѫ равни.

Рави, *евр.* Въ *Библ.* учитель. — **Равинизмъ**. Религиозно учение на равинитѣ, основано на Талмуда. — **Равинистъ**. Послѣдователь на равинизма. — **Равинъ**. Еврейски свещенослужитель.

Равичъ. Пруски градъ (Познанъ), 102 килом. на югъ отъ Познанъ до желѣзница; 12,500 жит. Градътъ, заобиколенъ съ стѣни, е билъ основанъ отъ нѣмски бѣжанци слѣдъ 30-годишната война. Предачество, тъкачество, кожарство, фабрики за бира, тютюно-работилници и др.

Рагуза. Виж. *Дубровникъ*.

Радагесъ Германски главатарь, прѣдводитель на 200,000 свеви, алени, вандале и др., минѫлъ ретическитѣ Алпи, опустошилъ една часть отъ Италия и обсадилъ Флоренция, безъ да посрѣщне никакво съпротивление; нъ Стиликонъ, генералъ на императора Хонория, излѣзълъ среща него съ една малка войска, освободилъ града, и като заобиколилъ **Р.** въ Фелусскитѣ планински връхове, истрѣбилъ войската му, донѣйдѣ съ бой, донѣйдѣ съ гладъ. Самъ **Р.** билъ заробенъ и въпрѣки молбата му за пощада, обезглавенъ (406), а останѫлитѣ му войници продадени въ робство като стадо говеда.

Радамантъ. Синъ на Юпитера и Европа, финикийска княгиня; славилъ се съ справедливостьта си и станѫлъ по баснословието, заедно съ братята си, Еаха и Миноса, сѫдия въ пъкъла. **Р.**, въ земния си животъ, завелъ една колония критяне въ Ликия, дѣто се и оженилъ за Алкмена, Амфитрионова вдовица.

Радецки *(Иосифъ-Венцелъ)*. Австрийски фелдмаршалъ, чехъ, род. въ Радче (1766—1858), отличилъ се първенъ среща турцитѣ въ 1790, а послѣ въ сраженията при Маренго и Хохенлиндепъ. Въ битвата при Лайпцигъ принесълъ голѣми услуги като началникъ щаба на князъ Шварцберга. Слѣдъ това показалъ голѣма военно-организаторска способность. Отъ 1831 командувалъ австрийската армия въ Италия, и въ 1836 добилъ маршалския жезлъ. Въ 1848 билъ изненаданъ отъ ломбардската революция, и билъ изгоненъ отъ Миланъ, а послѣ разбитъ при Гайто отъ сар-

динцитѣ; нъ въпрѣки прѣклоннитѣ си години (тогава билъ на 83 години), той си отвърнѫлъ блескаво при Кустоца и най-вече при Новара, дѣто нанеслъ на Карлъ Алберта рѣшителна побѣда, на 3 мартъ 1849, която вкарала изново Ломбардия и скоро слѣдъ това Венеция подъ игото на Австрия. Слѣдъ падането на Венеция **Р.** станѫлъ главенъ управитель на ломбардо—венецианската страна, и въдворилъ съ помощьта на сурови мѣрки тишината въ Италия. Той не доживѣлъ да види прѣката сетнина на политиката си—загубата за Австрия първенъ на Ломбардия, послѣ на Венеция. Италианцитѣ проклинатъ паметьта му толкова, колкото австрийцитѣ я почитатъ. Австрийцитѣ му сѫ въздигнѫли въ 1858 паметникъ въ Прага, и въ 1892—въ Вѣна. Виж. Troubetzkoï, Campagnes du comte Radetzky dans le nord de l'Italie en 1848 et 1849 (Лайпцигъ, 1860); виж. и Strack, Graf Radetzky (Вѣна, 1849).

Радецки. Име на австрийския параходъ, който Хр. Ботевъ (виж. това име) съ четата си спрѣ насила, за да излѣзе отъ Румѫния на българския брѣгъ (1876, 17 май, 12 часа пладнѣ).

Радецки (*Федоръ* Федор.). Руски генералъ (1820—1890), който се отличи особено въ отбраната на Шипченски проходъ прѣзъ войната въ 1877-78. На 28 декем. 1877 зароби цѣлата турска шипченска армия и на 10 яп. 1878 влѣзе въ Одринъ.

Раджа. Име на князъ, който управлява държава въ Индия. Повечето раджи сѫ подвластни на англичанетѣ.

Раджмалъ. Градъ въ английска Индия (Бенгалъ), 110 килом. на сѣв.-зап. отъ Муршидабадъ, и 330 килм. на сѣв-зап. отъ Калкута, на дѣсния брѣгъ на Гангъ; станция на желѣзницата отъ Калкута за сѣв.-западния прѣдѣлъ; 30,000 жит. Бивша столица на Суджа, Оренгзейбовъ братъ.

Раджпутана (Земя на *раджпутитѣ*). Страна на сѣв.-зап. отъ английска Индия, на зап. отъ обл. Дели. Англичанетѣ владѣятъ въ тая страна прѣко Аджмиръ съ едноименната му область и косвено нѣколко малки княжества: Одейпуръ, Джудпуръ, Сирохи, Биканиръ, Джейпуръ, Кота и др. Земята е изобщо малко плодородна. Населението състои отъ раджпури, сир. синове на раджи, или царски синове, снажни и хубавци, нъ мързеливи; и отъ черни *джати*, грозни и дребни, нъ войнствени. Прѣди завоеванието на тая страна отъ Махмуда Гизневидеца, въ нея имало четире кралства съ раджпутски династии.

Радикаленъ, *лат.* 1) Коренênъ, основенъ, сѫщественъ: *радикално лѣчение.* 2) Който принадлежи на партия на радикали, сир. крайни либерали, или партия, която иска коренни прѣобразования въ учрежденията на една страна: *радикална партия; радикаленъ въстникъ.* — **Радикализмъ.** Политическа система на радикали. **Радикалъ** (лат. *радиксъ* — корень). 1) Членъ отъ радикална партия. 2) Коренний знакъ ($\sqrt{\ }$) въ математиката.

Радиометръ, *гр.* Висотомѣръ, морски инструментъ за опрѣдѣляне височинитѣ на небеснитѣ тѣла.

Радиусъ, *лат.* Спица (на *кржла*).

Радичевичъ (*Бранко*). Сърбски

поетъ, единъ отъ най-крупнитѣ и най-даровититѣ сърбски лирици, род. въ славонския градъ Бродъ, умр. въ Вѣна студентъ първень по правото, послѣ по медицината (1824 — 1853). Най-новото и най-допълненото издание на неговата поезия е *Песме Бранка Радичевича*, съ портрета на поета, издание на братя М. Поповичъ въ Нови-садъ 1889 г. (стр. 324 in-8°). Едно изучение на **Р**-та дѣятелность има въ *Очерки изъ исторіи славянскихъ литературъ* отъ А. Степовича (Киевъ, 1893).

Радне-махале. Село въ старо-загорска околия, 20 килом. на юго-ист. отъ Ст-Загора, и 21 килом. на югъ отъ Нова-загора, съ станция (1 килом. разстояние) на желѣзнопѫтната линия Т.-Сейменъ-Ямболъ.

Радовищъ. Градецъ въ скопски санджакъ, ц. на каза, на лѣвия брѣгъ на р. Струмица; 6,230 жит., отъ които 2,030 българе християне, 4,000 турци, 200 цигане; радовишката каза има 20,494 жит., отъ които 9,043 българе християне, 11,061 турци и 390 цигане (*Кѫнчовъ*).

Радомиръ. Градецъ, околийски ц., кюстендилски окр., при южнитѣ поли на Голо-Бърдо и при изворитѣ на Струма, 40 килом. на юго-зап. отъ София, 45 килом. на сѣв.-ист. отъ Кюстендилъ и 27 килом. на юго-ист. отъ Брѣзникъ; 4,335 жит. въ 1905. Скотовъдство (овце). **Р.** не е много старъ градъ, ала сѫществувалъ още при падането на българското царство подъ турцитѣ. Прѣдполагатъ, че името на града произлѣзло отъ Радомиръ (Гаврилъ Радомиръ), синътъ на царь Самуила. На зап. отъ града, при с. Пчелница, на единъ връхъ има останки отъ едно укрѣпление, което по направата си изглежда да е останѫло отъ римлянетѣ и което се мисли, че е служило за защата на пѫтя отъ Сердика (София) за къмъ Ulpia Pautalia (Кюстендилъ). Близо до **Р.** се намиратъ и развалинитѣ на стария градъ *Перникъ*, прочутъ въ войнитѣ между българетѣ и гръцитѣ.

Радомъ. Градъ въ русска Полша, ц. на едноименна губерния, 97 килом. на югъ отъ Варшава, на р. Радомка; 28,749 жит.— Радомската губерния има простр. 12,000 чет. килом. и насел. (въ 1897 г.) 820,363 жит., отъ които поляци около 80 %, евреи 17%. Прѣзъ нея минуватъ донѣйдѣ Сандомирски планини. Главни рѣки сѫ Пилика и Висла, които текѫтъ на сѣверъ. Земята е едно плато и климатътъ остръ. Токорече всичкитѣ жители сѫ земедѣлци. Скотовъдството е второстепенно. Фабрично-заводската промишленость се увеличава. Износъ: жито, яйца, сѣмена.

Радослависти, или *Либерална партия*. Либерали, които, прѣзъ Ст. Стамболовия 8-годишенъ режимъ, се отцѣпиха отъ Стамболовиститѣ или народно-либералитѣ и образуваха, подъ водителството на Д-ръ В. Радославова, особена партия, на която органътъ е отъ 1888 год. в. *Народни Права*. **Р.** водиха дълга и упорита борба среща Стамболовия режимъ, и тѣ бѣха единчкитѣ сериозни противници на Стамболова въ страната: прѣзъ тоя периодъ цанковистскитѣ водители бѣха напуснѫли самоволно България, южно-българскитѣ съединистически водители бѣха въ изгнание, водительтъ на каравелиститѣ (покойний Каравеловъ) излежаваше една присѫда

за заговоръ противъ княза въ Черната Джамия, а Стоиловъ, като водитель на консервативнитѣ единици, прѣзъ първитѣ години слѣдъ оттеглянето си отъ Стамболовия кабинетъ пасираше. Борбата на р. спрѣ за минута (май 1894), когато на държавното кормило биде повиканъ Стоиловъ, който въ началото раздѣли властьта съ Д-ръ Радославова. Въ новоизбраната камара въ редовната си сесия сѫщата година събори радославистския водитель отъ властьта. По това врѣме покойний Стоиловъ, съ нѣкогашни консерватори, цанковисти, либерали, окръшки отъ народно-либерали и южно-български съединисти образува нова партия — *народната* или *народнящата* съ органъ в. *Миръ* (1894). Р. скоро подеха борбата и срещу Стоиловия режимъ, на който се противопоставихѫ и другитѣ партии: каравелиститѣ, прѣкръстени *демократи* съ органъ в. *Знаме* (1894, отъ 1897 *Пръпоречь*), цанковиститѣ, наречени посетнѣ прогресивно-либерали, съ органъ *България* (1897) и стамболовиститѣ съ *Свобода*.

Прѣзъ февр. 1899 р. дойдохѫ пакъ на власть заедно съ стамболовиститѣ, които се намирахѫ подъ незваничното водителство на покойния Грекова. Между тия двѣ партии се сключи съглашение за задружно дѣйствуване и поддържане Грековъ-Радославовия кабинетъ. Въ сѫщото врѣме двѣтѣ партии се уговорихѫ да спрѫтъ органитѣ си *Свобода* и *Народни Права*, като правителството си основе новъ вѣстникъ, който да бѫде органъ на кабинета. Тогава се появи в. *Новъ-Вѣкъ*, който слѣдъ раздѣлата на двѣтѣ съдружени партии останѫ органъ на народно-либералната партия. Сѫщата година, слѣдъ допълнителнитѣ избори, станѫли прѣзъ есеньта, Грековъ се оттегли отъ властьта, като въ писмената си оставка до княза обвиняваше събрата си отъ министерството, Д-ръ Радославова, мин. на вѫтр. работи, че не управлявалъ по духа на конституцията и законитѣ, а вселявалъ стрѫхъ на населението, съ цѣль да увеличава числото на партизанитѣ си.

Слѣдъ Грековата оставка, князътъ остави властьта у радославиститѣ; нъ и тоя пѫть прѣдсѣдателството на кабинета не се повѣри на партийния водитель Д-ръ Радославова, а състави се кабинетъ Тодоръ Иванчовъ-Радославовъ. Прѣзъ управлението на тоя кабинетъ се прие законътъ за десетъка. Тоя законъ излѣзе непопуляренъ и прѣдизвика на много мѣста, най-вече въ сѣверна България, голѣми вълнения, които докарахѫ гражданитѣ до кървави сълкновения съ военнитѣ и граждански власти. Положението станѫ и ставаше все по-заплашително: правителството за да възстанови реда и спокойствието на страната, видѣ се принудено да ограничи свободата на печата и да обяви въ военно положение варненското и шуменското окрѫжия и русенската, свищовската, търновската, горне-орѣховската, разградската, поповската, каменларската, бѣленската, балбунарската, тутраканската, еленската, дрѣновската и кесаревската околии. Подъ натиска на тия извънредни мѣрки безредицитѣ и смутоветѣ прѣстанѫхѫ, нъ недоволството растеше все повече. Най-сетнѣ кабинетътъ Т. Иванчовъ-Радосла-

ѣовъ падна, по причина на недоразумѣния между членоветѣ му и властьта пое приврѣменно Рачо Петровий прѣходенъ кабинетъ и окончателно единъ смѣсенъ кабинетъ Каравеловъ-Даневъ.

На 16 май 1901 народното събрание, по поводъ на два прочетени доклада на бюджетарната комисия касателно покупката отъ Т. Иванчовъ-Радославовия кабинетъ едни вехти вагони и прибирането на десетъка, видинский народенъ прѣдставитель Найчо Цановъ внесе въ народното събрание прѣдложение, приподписано отъ 45 народни прѣдставители, съ което настоятелно ходатайствуваше прѣдъ събранието да даде подъ сѫдъ всичкитѣ министри отъ Т. Иванчовъ - Радославовия кабинетъ, освѣнъ военния (Паприковъ), едни отъ тѣхъ за нарушение на конституцията, други за сѫщото прѣстѫпление и за причиняване врѣда на княжеството за личенъ интересъ.

Народното събрание по принципъ уважи това прѣдложение и избра изъ срѣдата си една 12-членна комисия, която относлѣ подробно изучи фактитѣ на обвинението и ги изложи въ единъ обширенъ докладъ до събранието.

Събранието, възъ основа на констатиранитѣ въ доклада на анкетната комисия данни, зе рѣшение да се дадѫтъ подъ сѫдъ: 1) бившитѣ министръ-прѣдсѣд. Т. Иванчовъ, мин. на обществ. сгради Д. Тончевъ, мин. на вѫтр. работи Д-ръ В. Радославовъ за измѣна на отечеството и на княза и за врѣда

освѣнъ за измѣна на отечеството и на княза.

Една специална слѣдствена комисия, подъ прѣдсѣдателството на Ив. Каранджуловъ, членъ отъ върхов. касац. сѫдъ, разслѣдва прѣстѫпленията, въ които се обвиняваха споменѫтитѣ бивши министри. Избраний отъ народ. събр. държавенъ обвинитель Алекс. Малиновъ намѣри въ раскрититѣ отъ тая комисия обстоятелства и факти достатъчни основания да счита за доказано среща министритѣ само обвинението въ нарушение на конституцията и причиняване врѣда на държавата за личенъ интересъ.

Състави се, съгласно съ закона, за обвиненитѣ министри държавенъ сѫдъ, който и започнѫ да гледа дѣлото отъ 1-й февр. 1903. Сѫдътъ на 4 юн. с. г., сир. слѣдъ 4 мѣсеца и 3 деня разглеждане, осѫди

1) Д-ръ В. Радославова въ нарушение членове: 3, 43, 73, 82 и 86 отъ конституцията чрѣзъ противозаконно растуряне на селски и градски общински и окрѫжни съвѣти и постояннитѣ комисии, прѣмѣстване избирателнитѣ секции въ околиитѣ, интерниране на гражданетѣ, запрѣщаване митингитѣ, отпущане субсидия на Дайче Левантъ Линие отъ сумитѣ по земледѣлческитѣ каси на 8-мѣсеченъ тъмниченъ затворъ и на лишение за винаги отъ граждански и политически права;

2) Т. Иванчова и Д. Тончева въ нарушение чл. 43 отъ конституцията чрѣзъ построяване на

кбаритѣ, отпущане субсидия на Левантъ Линие отъ сумитѣ ическитѣ каси на 8-ъмниченъ затворъ и на

иловисти, си подадохѫ рѫка и съставихѫ една „съединена легална опозиция,“ която издаваше подъ редакцията на Стоилова и **Р.** *Свободно Слово.* Въ 1894, слѣдъ 18 май, **Р.** бѣше нѣколко врѣме министръ на правосѫдието и просвѣщението въ Стоиловия кабинетъ, нъ скоро се раздѣли съ Стоилова и пакъ минѫ въ опозиция.

Прѣзъ 1899—1900, слѣдъ оттеглянето на Стоилова отъ власть, **Р.** въ качеството си водитель на партията си влизаше като мин. на вѫтрѣш. работи едно по друго въ Грековия и Тодоръ-Иванчовия кабинети. Като членъ отъ Иванчовия кабинетъ биде даденъ заедно съ Иванчова и др. въ сѫдъ (виж. *Радослависти*).

Р. е основательтъ на партийния си органъ *Народни Права*, който продължава и до сега. По рано той е писалъ публицистически статии, прѣводи и стихотворения въ *Училище*, *Българинъ*, *Славянинъ*, *Читалище*, цариград. *Право* и др. Прѣзъ 1879 е билъ съредакторъ на българския отдѣлъ въ *Славянский Алманахъ* (Вѣна), въ 1883—84 е издалъ седмичния в. *Съзнание*, либераленъ органъ (София, 54 броя); въ 1891 е издалъ, подъ псевдонимъ Люляковъ, *Нова китка* и *Пѣсни и стихотворения* (София); съ тоя псевдонимъ е печатилъ и критика въ в. *Славянинъ* на български зоологии и нѣкои стихотворения.

Радуловъ (*Сава* Ив.). Учитель-книжовникъ, който е работилъ въ областьта на учебното дѣло у насъ още прѣзъ първата половина на XIX-и вѣкъ [illegible] помн[illegible] [въ Панагюрище още нѣмало училище] съ грижата на светогорски калугери, които го и задячили, първень 1—2 години въ Пазарджикъ (неизвѣстно въ какво училище), послѣ въ гръцко училище въ Смирна (1835—1840). Въ 1841 станѫлъ учитель въ родното си мѣсто, дѣто въвелъ заедно съ учителя *Груйо* Маневъ (виж. това име) ланкастерската метода. Слѣдъ около 2 години се върнѫлъ въ Смирна, за да допълни образованието си и да напечата прѣведена отъ него *Стихийная аритметика.* Тамъ **Р.** не стоялъ повече отъ 3-4 год. и се завърнѫлъ въ Панагюрище, та пакъ продължилъ учителството си. **Р**-въ ученикъ въ Панагюрище е билъ *Хр. Г. Дановъ*, който говори много похвално за учителя си.

Прѣзъ 1848 изгорѣло панагюрското училище. На другата година **Р.** (дяконъ Сава) отишелъ въ Русия (въ Одеса) пакъ да се учи. Въ 1853 дошелъ въ Болградъ, дѣто до 1858 билъ учитель въ основното училище. Когато прѣзъ 1858 се учредила извѣстната болградска гимназия, Сава **Р.** станѫлъ управитель на пансиона и гимназията до 1868. Слѣдъ това той се прѣдалъ на книжовна дѣятелность и издавалъ учебници, които сѫ имали на врѣмето си голѣмо значение за нашитѣ училища, а нѣкои отъ тѣхъ, напримѣръ Аповата метода за изучване франц. езикъ, не е изгубила значението си дори и до днесь.

Слѣдъ освобождението на България **Р.** се прибра въ Варна, дѣто починѫ въ 1887. Тамъ той е издалъ Смайлсовата книга *Садѣятелность.*

[illegible] Смирна, Одеса, Болградъ и

вамъ го на развратъ, на лошъ, прѣстѫпенъ животъ: *лошиятъ примѣръ развращава всички*; *подкупностьта на чиновницитѣ развращава народа*.—**Развращение.** Сѫщото, каквото е развратъ.—**Развращеность.** Състоянието на развратенъ.

Развръска. Свършителното дѣйствие въ литературно произведение. **Р.** въ епоса обикновено е много проста; така **р.** на *Илиадата* е прѣкращението на Ахилесовия гнѣвъ; **р.** на *Енеидата* —смъртьта на Турна, който бъркалъ Енею да завземе Италия. Въ драмитѣ **р.** иска събитията, що вървѣтъ напрѣдъ, да я приготвѣтъ по най-естественъ начинъ. У староврѣменнитѣ, **р.** на трагедията правило често едно божество, което се явявало на сцената (виж. D e u s e x m a c h i n a). По старата рутина, **р.** на романитѣ и драмат. пиеси трѣбва да бѫде щастлива за героитѣ. **Р.** съставя слабата страна на много, дори първостепенни литературни произведения.

Развяска, *рус.* Виж. *Развръска.*

Разгласявамъ. Разпръсквамъ слухъ, обявявамъ, разказвамъ на мнозина. Оттука *разгласение* и *разгласяване, разгласитель-ка.*

Разградъ. Околийски градъ въ русенския окрѫгъ, до прѣди нѣколко години ц. на едноименъ окрѫгъ, расположенъ въ една долина, обиколена отъ едната страна съ писки хълмове, на двата брѣга на горното течение на Бѣли-Ломъ, на русе-варненската желѣзница, $53^1/_2$ килом. на югоист. отъ Русе, 50 колом. на сѣв.-зап. отъ Шуменъ и 142 килом. на сѣв.-зап. отъ Варна; 13,783 жит., отъ които голѣма часть турци. Търговия съ жито и други мѣстни произведения. Около града, въ плодородна мѣстность, има гори, смрадликови растения и добри лозя. Прѣдполага се, че **Р.**, на мѣстото, дѣто се намира сега, е основанъ слѣдъ завоеванието на България отъ турцитѣ. По-голѣмата часть отъ сегашното българско население е заселено отъ 1828 до 1856 отъ Търновско, Габровско и други планински мѣста. Близо до **Р.** сѫ открити основи на постройки и една крѣпость отъ римско врѣме; намѣрени сѫ и два надписа, които показватъ, че крѣпостьта е сѫществувала въ врѣме на римскитѣ императори Валериана и Адриана. Прѣзъ русско-турскитѣ войни, въ врѣмето на Екатерина II, Александра I и Николая I, **Р.** билъ нѣколко пѫти завзиманъ отъ русскитѣ войски. При отстѫпването си отъ него въ 1830, руситѣ го изгорили, като отвели съ себе си голѣма часть отъ градското население къмъ Бабадаа и въ Влашко. Въ войната прѣзъ 1877—78, **Р.** бѣше централенъ операционенъ пунктъ на турската армия, която дѣйствуваше отъ линията Русе—Шуменъ; близо до него бѣше устроенъ силно-укрѣпенъ лагеръ, отъ дѣто турский главнокомандващъ Мехмедъ-Али (виж. това име) прѣдприемаше настѫпване срещу войскитѣ на русския русенски отредъ, расположени на р. Черни-Ломъ. Въ началото на 1878, когато турцитѣ отстѫпихѫ къмъ крѣпоститѣ, разградский укрѣпенъ лагеръ биде очистенъ; на 16 януария, слѣдъ една незначителна прѣстрѣлка съ оставения въ **Р.** малъкъ турски отредъ, тоя градъ биде окупиранъ отъ руситѣ.

Раздражавамъ *тѣло, часть*

отъ тѣло, мишца, нерва. 1) Възбуждамъ, раздвижвамъ като въ сѫщото врѣме произвождамъ чувството на осѣщание, скокотъ, сърбежъ, болка и др. чрѣзъ побуждане тѣлеснитѣ сѫдовце къмъ по-жива дѣятелность: *свѣтлината, като раздражава очната нерва, извиква отъ нея чувството на зрѣнието.* 2) Дразнѫ, ядосвамъ, врѣдѫ. — **Раздражаемъ.** Способенъ да се раздражава; **раздражаемость,** тая способность. **Раздражение** (irritatio). Състояние на животенъ организмъ, особено на нервитѣ, съ по-голѣма отъ нормалната му дѣятелность. — **Раздразителенъ** *човѣкъ.* Който силно се раздражава; **раздразително** *нѣщо* (питие и др.), което силно раздражава.

Разесъ. Знаменитъ арабски лѣкарь, практикувалъ лѣкарството въ Багдадъ; умр. въ 923 слѣдъ Р. Х. Отъ съчиненията му, повечето още ненапечатани, най-извѣстни сѫ съч. му *За сипаницата* (на араб. и латин., издадено отъ Капинга, въ 1796) и Ethawi (Венеция, 1468, 1500 и послѣ).

Разжалвамъ *нѣкого, рус.* Лишавамъ го за прѣстѫпление отъ чиноветѣ му; разжалванiй не може да служи вече на държавата, изгубва гражданскитѣ си права, като избираемъ и избиратель, свидѣтель, семеенъ настойникъ и др.; такъвъ не може да носи декорация, нито да се ползува съ пенсия.

Разлагамъ. Въ *хим.,* дѣлѫ едно тѣло на съставнитѣ му части, извличамъ отъ него всичкитѣ му основи, стихии, отъ които се е образувало: *като разложимъ водата, намираме водородъ, кислородъ и случайни примѣси отъ прѣстни частици.* — Оттука **разлагане и разложение, разлагатель.** Обикновено казватъ, че органическитѣ вещества сѫ способни да се разлагатъ самопроизволно, сир. отъ самосебе си; нъ и въ това дѣйствие зима участие топлината, кислородътъ и водата. Разлагането на растенията става отъ всичко по-скоро и може да става безъ въздухъ; така сѫ се образували ископаемитѣ или каменни вѫглища.

Разлогъ. Каза въ сѣрски санджакъ, планинска котловина въ горното течение на Места, напѫстрена съ гористи хълмове, съ пълноводни потоци, живописни долини и ливади. Произвожда много бобъ и катранъ. Центръ на казата е малкий градецъ *Мехомия.* Въ тая мѣстность живѣе развито българско население; голѣмото село Банско въ нея е родното мѣсто на *Неофита Рилски.* Казата **Р.** има всичко 33,350 жит., отъ които 23,100 българе християне, 8,870 българе мохамедане, 80 турци, 650 власи, 650 цигане (*Кънчовъ*).

Размѣръ. 1) Просторъ или пространство, количество, обемъ. 2) Мѣрка на стѫпкитѣ въ стихове, нарича се и *метръ;* бива *силабически,* основанъ на числото на сричкитѣ, както въ езицитѣ французски, италиянски и полски, *тонически,*—на ударенията, както въ русски, нѣмски, английски, и *метрически,* основанъ на качеството на сричкитѣ, както въ старитѣ езици латинска и гръцки.

Разорявамъ. Сѫщото, каквото е разрушавамъ.

Разработвамъ *нѣщо.* Работѫ го, раскопавамъ го; искарвамъ, добивамъ отъ него нѣщо: *разработвамъ земя; разработвамъ рудникъ.*

Разривъ. Несъгласие, разединение, крамола.

Разрушавамъ. Рушѫ, ломѫ, развалямъ, разорявамъ, съсипвамъ, истрѣбвамъ: *землетресенията много пѫти сѫ разрушавали градове до основитѣ имъ.*— **Разрушение.** Съсипване, разорение. — **Разрушителенъ.** Който разрушава: *разрушителното дѣйствие на водата.*—**Разрушитель.** Разоритель, опустошитель.

Разрѣшавамъ *нѣщо.* 1) Отгатвамъ, расчитамъ, разбирамъ, откривамъ чрѣзъ извѣстно неизвѣстно, рѣшавамъ. *разрѣшихъ задачата.* 2) Позволявамъ, давамъ воля, свобода, не запрѣщавамъ: *разрѣши ви се отпускъ; разрѣшено ви е да дирите руди, като копаете* и др. 3) Прощавамъ, въ *църков. см.: разрѣшили го отъ епитемия.* — **Разрѣшение.** Отгатка; способътъ за намиране дирето; позволение. — **Разрѣшитель.** Оня, който разрѣшава. — **Разрѣшителенъ.** Който позволява, или прощава.

Разсадникъ. 1) Градина, дѣто се садѫтъ дървета, цвѣтя и други растения за прѣсаждане; *питиниера.* 2) Заведение, училище, мѣсто, отъ дѣто се разнася науката, знанието и др.

Разсѣяние *на лучи,* въ физиката, отклонението отъ първоначалната имъ посока. — **Разсѣяность** *на човѣкъ.* Свойство на разсѣянъ, развлѣченость, распръснѫтость на мислитѣ, унасяне мислено на друго мѣсто, неприсѫтствуване на нѣкого духомъ въ мѣстото, дѣто е.

Разсѫдъкъ. Способностьта да се разсѫждава правилно; здравъ умъ. — **Разсѫждавамъ.** Дѣйствувамъ съ разума си, като искарвамъ сѫждение отъ дадени понятия или прѣдставления; *разсѫждение, разсѫждаване* — това дѣйствие на разума.

Разумъ. 1) Сила на ума, която може да помни (постига, познава), да сѫди (съображава и сравнява) и да заключава (рѣшава, искарва слѣдствие); способность да се свързватъ право и послѣдователно мислитѣ, отъ една причина къмъ слѣдствията ѝ и до цѣлта, края. 2) **Разумъ** *на нѣщо.* Смисъль, значение. — **Разуменъ.** Надаренъ съ разумъ; **разумность,** свойство на разуменъ.

Разярявамъ се, отъ *ярость.* Ядосвамъ се, разгнѣвявамъ се много.

Раичъ *(Иованъ).* Сърбски историкъ, родомъ отъ Карловци (1726—1801), отъ бѣдно семейство, училъ се въ австрийскитѣ училища, и сетнѣ въ киевската духовна академия. Въ 1758, по врѣмето, когато и сърбете, като насъ, били токо-речи забравили миналото си, прѣдприелъ едно пѫтуване въ Света-Гора, за да събира свѣдѣния за една сръбска история. Въ това пѫтуване той се срѣщнѫлъ въ Хилендарския монастирь съ отца Паисия, възродительтъ на нашата народность и име, комуто вдъхнѫлъ ентусиазма си и прѣдалъ идеята си. Въ 1772 **Р.**, първенъ учителъ, се покалугерилъ и скоро билъ повишенъ архимандритъ на Ковилския монастирь. Повечето **Р-ви** съчинения сѫ написани на църковно-сръбски езикъ. Главний му трудъ е *Историята на словѣнскитѣ народи, а най-вече на българетѣ, хърватетѣ и сърбетѣ, изъ тъмнината на забвението изваденa и въ историческа свѣтлина искарана* (Вѣна, 1794—95; 2-о

изд. Буда 1823). Тоя е първий въ новосръбската литература опитъ за възстановение на историческитѣ прѣдания, който и сега има нѣкаква стойность. Единъ откъслекъ отъ тоя трудъ, подъ заглавие *Полу-Словѣне* или *Ромѣне*, е прѣвелъ на езика ни, отъ гръцки, Двугамовъ, кн. I. отъ *Народна Библиотека* (Видинъ, 1897). На **Р.** принадлежи още единъ сборникъ отъ църковни поучения, прѣведенъ отъ русски, и стихотворение *Бой змая съ орловм* (1791), въ което е възпѣта войната съ турцитѣ. Нѣкои **Р**-ви съчинения сж останѫли неиздадени. **Р**-та автобиография е напечатана въ *Гласникъ* (I). Виж. и Шафарикъ, Geschichte der Sudslaw. Litteratur (III); и Пипинъ и Спасовичъ, *Исторія слав. литературъ*.

Рай. 1) Градината, жилището на прародителитѣ, Адамъ и Ева. 2) Мѣстопрѣбиваниего на праведнитѣ души (*Библ.*).

Райна, *хол.* Напрѣчното дърво на маща, за което се вързватъ платната.

Районъ, *фр.* Опрѣдѣлена околность.

Райске (Иоанъ-Якобъ Reiske). Прочутъ нѣмски филологъ и ориенталистъ, род. въ Зербстъ, близо до Лайпцигъ (1717—1774). Училъ богословието, послѣ арабски, и отишелъ, въ 1738, въ Лейденъ (Холандия) пѣши, и безъ срѣдства за прѣхрана, за да слѣдва уроцитѣ на Шюлтенса, ученъ ориенталистъ. Тамъ живѣлъ скѫдно, поправялъ оправии въ печатницитѣ и др. Той свършилъ и медицината въ 1764, нъ никога не я практикувалъ. Като се върнѫлъ въ Лайпцигъ, добилъ катедрата на философията, въ 1747, и на арабски, въ 1748. Десеть години по-сетнѣ (1758), станѫлъ ректоръ на училище Св. Никола,—служба, която подобрила положението му и която занимавалъ до смъртьта си. **Р.** е прѣвелъ на латински нѣколко арабски писатели: *Мохамеданскитѣ князове, които сж се отличили по любовьта си къмъ книжнината; Арабски лѣтописи* и др. Той е далъ и много издания на гръцки писатели, съ латински прѣводъ: *Бѣлѣжки по Софокола, Еврипида и Аристофана*, 2 т. въ 8°; *Гръцка Антология; Теокритъ*, 2 т. въ 4°; *Гръцкитѣ оратори*, 12 т. въ 8°; *Плутархъ*, 12 т. въ 8°; *Денисъ Халикарнаски*, 6 т. въ 8° и др.

Райтлингенъ. Градъ въ Вюртембергъ, 40 килом. на югъ отъ Щутгартъ, на р. Ехацъ (притокъ на Некаръ); 20,000 жит. Прѣдачество, ножарство. Съборна църква *Св. Мария*, величествена готическа сграда, отъ XIV-и вѣкъ, най-хубавата въ кралството. Едно врѣме **Р.** е билъ укрѣпенъ съ стѣни. Симпурни бани.

Райхенбахъ. Градъ въ прусска Силезия, 70 килом. на югозап. отъ Бреславль; 14,000 жит. Пруситѣ разбили тамъ австрийцитѣ въ 1762; тамъ се и подписалъ единъ договоръ, между Прусия и Австрия, въ 1790.

Райхлинъ (*Иоханъ*). Знаменитъ германски филологъ и педагогъ (1455—1522), живѣлъ при двора на Еберхарта Брадати, послѣ на курфирста Филипа пфалцки, водилъ много врѣме религиозна полемика съ келнскитѣ доминиканци и съ университетитѣ парижски, ерфуртски и майнски; прѣпирнята се свършила съ поражението на противницитѣ и съ появяването на неговитѣ Epis-

tolae obscurorum virorum. Р. ималъ голѣмо влияние на подобрението прѣдаването въ германскитѣ училища. Въ гръцката граматика положилъ началото на особеното произношение на двугласнитѣ букви, наречено Райхлиновско, или, по господството на звука η, итацизмъ. Отъ Р-тѣ многобройни съчинения, по-забѣлѣжителнитѣ сж: Micropaedia, Breviloquus, Rudimenta Hebriaca, De arte cabbalistica, De verbo mirifico, Sergius. Р-то животописание е издадено отъ Маерхофа (въ 1830).

Райхщагъ, *герм.* Германский парламентъ.

Райчо (Капитанъ). Старъ поборникъ, офицеръ въ источно-румелийска военна служба и първата жьртва за съединението на Южна и Сѣверна България, на което бѣше единъ отъ дѣйцитѣ; убитъ въ Пловдивъ на *6 септемврий* (1885) отъ телеграфиста Тодорова, на реда си раскжсанъ отъ тълпата. Капитанъ **Р.** бѣ родомъ отъ тревненскитѣ колиби *Райковци* (род. въ 1840). Баща му дѣдо Никола, кога отивалъ на пазаръ въ Търново, водялъ и малкия Райча тамъ и му често расказвалъ, че Търново е старата столица на българското царство. У Райча се развило родолюбиво чувство, което го карало да тича прѣзъ цѣлия си животъ на помощь на поробеното си отечество, ту въ Русия, ту въ Сърбия, ту въ Влашко; най-сетнѣ бѣ зелъ блескаво участие въ освободителната война.

Прѣзъ русско-турската война въ 1854, когато билъ главѣнъ у единъ кожухарь въ Русе, Райчо прѣплувалъ една нощь Дунавъ, въпрѣки най-голѣмата бдителность на турскитѣ стражари, за да обади на руситѣ намѣренията на турцитѣ да прѣминжтъ въ Влашко, — цѣнна услуга, за която бѣ добилъ грамота на дворянство отъ императ. Александра II; той бѣ добилъ капитански чинъ въ Русия. Въ деня на съединението к-нъ **Р.** трѣбваше да земе телеграфа отъ Тодорова, бесарабски българинъ. Тодоровъ, намѣсто да му прѣдаде телеграфното управление, го застрѣли; нъ и самъ заплати скжпо за дързостьта си. Биограф. бѣлѣжки за к-нъ **Р.** има въ спис. *Поборникъ-Опълченецъ*, год. I кп. 7—8—9 (Русе, 1898).

Рака, *евр.* Бездѣлникъ, безполезенъ *(Библ.)*.

Ракета, *герм.* Фишекъ: цѣвь отъ дебела хартия, набита съ барутъ, която като се подпали, кара ракетата да хвърчи въ въздуха.

Раковацъ *(Драгутинъ)*. Пламененъ илирийски поетъ и патриотъ (1813—1854).

Раковски *(Сава* или *Георги)*. Български историкъ, филологъ, журналистъ, хжшъ, патриархътъ на българската революционерна книга и мисъль, създателтъ на българскитѣ бунтовни агитации, които пробуждахж народа и го приготвихж къмъ борби за политическата му самостоятелность, и които образувахж цѣлъ редъ неустрашими и пълни съ самоотвержение борци: *Любенъ Каравелова*, *Левски*, *Панайотъ Хитова*, *Хаджи Димитра*, *Караджата*, *Ботева*, *Стамболова*, *Бенковски* и всички тѣхни сподвижници; род. въ Котелъ, починжлъ въ Букурещъ (1818—1867). Баща му *Стойко Сава Поповичъ*, синъ на дѣдо Сава отъ с. Раково (котлен-

ско), енергиченъ и разуменъ човѣкъ, билъ единъ отъ влиятелнитѣ първенци въ Котелъ, ималъ добро състояние и минувалъ въ онова врѣме за образованъ мжжъ; а майка му *Руса* била сестра на прочутия юнакъ и родолюбецъ *Мамарчева* (виж. това име). Тя била даровита жена, съ разсждлива смѣлость и съ висока нравственость.

Малкий Сава се училъ въ родния си градъ при даскалъ Черня. Като билъ още малко момче, той билъ смѣлъ и буенъ. Прѣзъ русско-турската война въ 1828—29 вуйчо му к-нъ Мамарчевъ достигналъ въ Котелъ съ едно отдѣление руска войска, въоржженъ, облѣченъ съ военни дрехи и слѣзълъ на госте у сестра си Руса. Мамарчевъ забѣлѣжилъ дарбата на дѣтето и съвѣтвалъ да го изучжтъ. Родителитѣ искали да испълнжтъ тоя съвѣтъ и да даджтъ на сина си редовно образование. Затова тѣ го проводили да се учи въ Цариградъ въ гръцкото училище въ Халки. Р. показалъ извънредни успѣхи въ учението и въ 4 години свършилъ курса съ отличие.

Въ Халки Р. билъ съученикъ съ двамата синове на княза Стеф. Богориди. Князъ Богориди на свои разноски испратилъ Р. въ Атина да продължи тамъ учението си, а послѣ и въ Парижъ да свърши наукитѣ по правото. Нъ Р., намѣсто да учи правото, заровилъ се въ богатата французска литература, запознalъ се съ историята на Франция, и напоилъ духа си тъкмо съ онова, за което пламтѣлъ и жждувалъ.

Като се върнжлъ отъ Франция, Р. за малко врѣме става секретарь на Богориди. Въ задушителната сфера на турското чиновничество било точно противоположното на онова, за което копнѣяла младата душа на великия мечтатель. Р. напуща службата и започва единъ скитнически животъ; той е принуденъ да се скита по Сърбия, Унгария, Румжния и всждѣ да крои планове и да търси срѣдства за освобождението на поробеното си отечество.

Най-напрѣдъ изниква въ Браила (Влашко). Тамъ скоро се запознава съ младежитѣ българе, на които проповѣдва патриотически проповѣди. Прѣзъ есеньта въ 1840 той вече ималъ около себеси единъ кружокъ отъ 70—80 души българе. На другата година прѣзъ пролѣтьта той съставя въ Браила единъ бунтовенъ комитетъ, който да работи за събиране помощи и да въоржжава и испраща бунтовни чети въ България. Въ сжщото врѣме Р. влиза въ дѣятелна прѣписка съ разни българе въ Влашко, Русия и Сърбия, които побужда да съставжтъ и тѣ бунтовни комитети съ сжщата цѣль. Р. сполучилъ да сгрупира и въоржжи една чета отъ 80 души; нъ черна прѣдателска ржка развалила всичкия му кроежъ. Кога да мине Дунавъ, четата била распръснжта съ залпове отъ една влашка команда и Р. билъ принуденъ да очисти Влахия.

Прѣзъ Цариградъ и Триестъ Р. е въ Франция, дѣто пакъ се опитва да продължи учението си. Нъ доклѣ слѣдвалъ въ факултета, борбата противъ гръцкото духовенство закипѣла въ България. Р. се явява въ Търново и агитира между тамошното население да скочи да изгони владиката гръкъ и да го замѣсти съ Неофита Бозвели (виж. (*Неофитъ*). Въ сжщия смисълъ работи и баща му въ Котелъ. Влади-

ката гръкъ наклеветява **Р.** и баща му, че ужъ крояхъ да подигнатъ революция противъ турското правителство. Затова синътъ и бащата сж хвърлени въ една влажна и дълбока тъмница (*Бинъ-биръдиревъ*) въ Цариградъ, отъ дѣто се отърваватъ бащата слѣдъ 3, а синътъ слѣдъ 4 години.

Въ 1850 **Р.** закупува заедно съ Екмекчи Мустафа бей интизапа на узунджовския панаиръ и съ добититѣ отъ тая търговия пари се залавя да проповѣдва възстание, да купува оржжие, като распрострожда за сжщата цѣль и другаретѣ си.

Въ 1854 **Р.** тръгва отъ Цариградъ секретарь на военния сждъ въ Видинъ, съ цѣль да играе роля въ бждящата война между турцитѣ и руситѣ — да издава турскитѣ военни планове на руситѣ и да приготви едно възстание въ Видинско, та да постави турцитѣ между два огнйове. Тая революция **Р.** смѣталъ да се распространи, та да се освободи България, — „идея, въплотена въ кръвьта на **Р.**, който летѣлъ отъ радость на крилата й, като виждалъ, че тя почва вече да се осжществява.“ На пжть за Видинъ, **Р.** въ Търново се срѣщналъ съ шеха на дервишитѣ и сполучилъ да влѣзе въ прѣобърнатата въ джамия стара църква *Св. Четиридесеть* като турчинъ. Тогава сполучилъ да снеме оня надписъ въ тая църква отъ мраморния й стълпъ, който виждаме въ факсимиле въ книгата му *Нѣколко рѣчи о Аспѣю* и т. н. **Р.** знаялъ писменно и говоримо между многото други езици и турски, па знаялъ и много добрѣ и обичаитѣ, нравитѣ и вѣрата на турцитѣ, които изучвалъ, както виждаме, не безцѣлно.

По нещастие, нѣкои нишки на поставената отъ **Р.** мрѣжа противъ Турция били уловени. **Р.** арестуванъ испратили въ Шуменъ, а отъ тамъ въ Цариградъ, дѣто слѣдъ много прѣмеждия билъ освободенъ по ходатайството на бившия си сдружникъ Мехмедъ-бея. Съ една вѣрна дружина отъ 12 юнаци **Р.** се отзовалъ скоро отъ Цариградъ въ Стара-планина. Тамъ и прѣкаралъ цѣлото лѣто прѣзъ 1854, като гонилъ тиранетѣ на народа безъ разлика на вѣра и народность. Прѣзъ есеньта той се примъкналъ въ бащината си тепавица близо до Котелъ. Цѣлъ мѣсецъ стоялъ тамъ; и въ това врѣме си написалъ бѣлѣжкитѣ за ходенето си прѣзъ лѣтото и турилъ началото на книгата си *Горски пжтникъ*.

Въ началото на 1855 **Р.** е въ Влашко и въ Букурещъ намира старитѣ си другаре Ив. Бакалоолу, Хр. Георгиева и др. Сега почналъ да обикаля всички градове въ Влашко, Сърбия, Банатъ подъ чуждо име. Въ 1856 прѣминалъ между банатскитѣ българе и останалъ въ Нови-Садъ до 1857. Тамъ издалъ *Прѣдвѣстника* на своя *Горски пжтникъ*, въ който пламенно, нъ въ плачевни шарове, рисувалъ грозното положение на българския народъ въ Турция. Сжщата година той издалъ и *Горския пжтникъ*, — историческа поема, която най-много послужила да раздвижи сърдцата на младитѣ българе да се стремятъ къмъ политическа свобода. Тя състои отъ раскази на избѣгналитѣ въ планината юнаци. Тия раскази даватъ причинитѣ, които често сж накарвали българина да остави баща и майка, или жена и дѣца и да хване гората, за да мотъ-

щава на тиранетѣ на българския народъ. *Горски пѫтникъ* бѣше нашето революционно Евангелие; по него се възпитаваха отпослѣ нашитѣ юнаци-бунтовници. Въ Нови-Садъ Р. въ 1857 почнѫлъ да издава политич. си вѣстникъ *Българска Денница*, която по искането на султана и гръцкия патриархъ била спрѣна отъ австрийското правителство. Р. усѣтилъ, че Австрия дори ще го прѣдаде въ джелатскитѣ ржцѣ на турцитѣ, та избѣгалъ въ Влашко.

Въ Влашко Р. се заловилъ пакъ за перото. Той написалъ съчинението *Българскитѣ хайдути* и др., нъ скоро билъ издаденъ, та потърсилъ безопасность въ Одеса (Русия), дѣто останѫлъ до 1859. Тамъ въ 1858 работилъ на *Нѣколко рѣчи о Асѣню Първому* и издалъ *Изступленій дервишъ* или *Восточній Вопросъ* (1858; ново изд. въ Пловдивъ, Областна п-ца, 1884). Въ Одеса билъ и учитель въ семинарията, дѣто помогнѫлъ да влѣзѫтъ на учение много българе. Тамъ и издалъ своя *Показалецъ*, часть I, Одеса, 1859, ржководство за какъ да се издирва нашето минѫло. Отъ Одеса Р. минѫлъ въ Бѣлградъ и тамъ въ 1860 издалъ безцѣнната си книга за *Асѣня*. Отъ Бѣлградъ се прѣхвърлилъ въ Земунъ по изучване банатскитѣ българе и тамъ сѫщ. год. издалъ брошурката си *Гласъ єдного българина*, която съдържа програмата на в. *Дунавски Лебедь*. Първий брой на тоя вѣстникъ излѣзълъ на 1-и септ. 1860. Р. безмилостно бичувалъ гръцката патриаршия и българската унія; и той испълнилъ дълга си по *Църковния въпросъ*, когато народътъ поелъ да води рѣшително борбата.

Други политически събития извикали Р. въ Бѣлградъ. Между Турция и Сърбия прѣдлежало да се разрази война. Р. организиралъ прочутата българска легия (виж. тая дума), съ цѣль да нахлуе въ единъ даденъ моментъ въ България. Нъ обстоятелствата осуетили тоя патриотически планъ; Сърбия скоро се помирила съ Турция. Р. огорченъ отива въ Влашко и въ 1864 почнѫлъ да издава въ Букурещъ в. *Бѫдѫщность*, който румънското правителство спрѣло съ 10-я му брой, а послѣ *Браничель*, спрѣнъ пакъ по запрѣщение съ 2-я му брой. Прѣзъ 1865 той почва да издава капиталното си и цѣнно съчинение *Българска Старина*, отъ което сполучва да издаде само I книга.

Скоро политическитѣ събития отвличатъ Р. пакъ отъ литературната работа. Властитѣ свалятъ Куза и се готвѫтъ да прогласѫтъ съединението си съ Молдова. Турция натрупва войска край Дунавъ и се готви да имъ обяви война. Р. се споразумѣва съ Братиано да помогнѫтъ българетѣ съ 5,000 момци въ случай на война и хвърчи отъ радость, че е дошло врѣмето вече да тури плановетѣ си въ дѣйствие: да се вмъкне съ отборъ юнаци въ България, да дигне революцията, да завземе проходитѣ на Стара-планина и отъ върховетѣ ѝ да диктува на Турция една Турко-България вродѣ на Австро-Унгария. Нъ и сега обстоятелствата се развили противъ Р.: въ Букурещъ се избралъ новъ князъ, работитѣ се свършили мирно и Р. втори пѫть видѣлъ завѣтното си желание осуетено.

Сега Р. намѣрилъ за най-добрѣ, българский народъ прѣко и безъ

ничия помощь да заяви своитѣ народни и политически права. Той далъ идеята да се съставятъ редовни горски чети, като хранялъ надеждата да приготви избавлението на народа ни, както нѣкога сърбетѣ и гръцитѣ, чрѣзъ партизански битви. Около му се събрали воеводитѣ Филишъ Тотю, Хаджи Димитръ, Дѣдо Желйо, Панайотъ Хитовъ, Димитръ Дишлията (Пехливанина) и мн. др. юнаци, които слушали учителя си като имъ давалъ своитѣ съвѣти и наставления за бѫдѫщитѣ дѣйствия по българското бунтовно дѣло.

Името на **Р.** гръмнѫло всѫдѣ. Той станѫлъ плашило за Турция.

Плодъ на тия негови денонощни трудове бѣхѫ четитѣ на П. Хитова и Ф. Тотю въ 1867. По това врѣме **Р.** билъ и учитель по българска история въ Букурещъ. Нѣколкото българчета студенти въ военното медицинско училище, съ разрѣшение на професора си, ходяли веднажъ въ седмицата въ скромната килия на великия българинъ да слушатъ отъ него уроци по нашата история. Ученицитѣ се възхищавали да слушатъ прѣдавателя си да развива съ мощното си слово любимитѣ си идеи: за благородното „санскритско“ происхождение на българския езикъ, за идването на българетѣ отъ Азия много вѣкове прѣди Христа, за побѣдитѣ имъ като участници въ походитѣ на Филипа и Александра Македонски, за българскитѣ Юстиниановци и Велизариевци на византийския прѣстолъ и около него, за еднаквостьта на фрашкитѣ съ българетѣ и др. и др.

Прѣзъ 1867 **Р**-то здраве се разстроило отъ толковато негови тегнила. Охтиката ударила печата си на неговото чело. Прѣзъ послѣднитѣ дни отъ живота си, той давалъ да се печататъ книгитѣ си *Братско обяснение*, *Българскитѣ хайдути* и *Ключъ Българскаго Іазика* (тая послѣдната книга не доживѣлъ да види напечатана; тя излѣзе на свѣтъ въ Одеса, въ 1880).

Въ книгитѣ и вѣстницитѣ на **Р.** има прѣкалени работи. Тѣ се отличаватъ по тенденцията да се прѣдставя въ най-свѣтли шарове всичко отъ нашето минѫло. Нъ пакъ тѣ иматъ голѣмо значение: тѣ сѫ вдъхвали гореща любовь къмъ народа и сѫ распалвали умоветѣ на всички българе-читатели. Отъ книгитѣ на **Р.** съ най-голѣмо възхищение сѫ се чели: *Горски пѫтникъ* и *Нѣколко рѣчи о Асѣню Первому*, а отъ вѣстницитѣ *Дунавски Лебедъ*. Разбира се, че **Р.** е билъ запрѣтенъ литераторъ въ Турция, та съчиненията му не сѫ могли да се внасятъ и четѫтъ свободно въ България; нъ именно затова тѣ сѫ се търсили и чели отъ всѣкиго съ по-голѣма ревность, и повече служили да развиватъ идеята за свободата.

На 15 окт. 1867 прѣзъ нощьта **Р.** свършилъ своя пъленъ съ бури животъ. „Генералътъ на *Хѫшоветѣ*,“ казва Заимовъ, „умрѣлъ въ мизерията на единъ просякъ, а погребенъ билъ съ почеститѣ на единъ князъ. Прѣдъ и слѣдъ погребалната колесница на генерала на „*Върховното* (виж. тая дума) тайно народно началство“ сѫ вървѣли и нотабилитѣ букурешки и хѫшоветѣ балкански.“ И всички близки съврѣменници на великия родолюбецъ единъ прѣзъ другъ се надварятъ да искажатъ чув-

ството на удивлението си за него. Позната е Л. Каравеловата пѣсень на Р.:

„Когато бѣхъ азъ дѣтенце,
Тихо, нѣжно, мило;
Когато бѣхъ азъ момченце
Лудо, младо, живо,
Когато станѫхъ на години,
Когато станѫхъ дѣдо, —
Единъ бѣше моя баща,
Едно бѣше чадо:

Свобода! Свобода! . . . . ,

която Вазовъ довършва така:

„ Ти иска да бутнешъ, о духъ безпокоенъ,
Нещастенъ мечтатель, апостолъ и воинъ,
въ единъ часъ дѣлото на петь вѣкове.
Чухме ние твоитѣ горди викове,
Когато при Сава и при Дѫмбовица,
Викна пръвъ: „Свобода! Изгрѣва зорница!“
И ту съ перо остро, ту съ гореща рѣчь
Надеждитѣ сѣйше на близъ и далечь;
Единъ самъ буденъ въ толкова спящи,
Ти единъ за всички, като демонъ бдящи,
Работи, бори се, стреска, вълнува,
Тукъ мждрецъ замисленъ, тамъ луда глава.
Мраченъ узникъ въ Стамбуль, генералъ въ балкана,
Поетъ и разбойникъ подъ сѫща прѣмяна,
Мисъль и желѣзо, лира и трѫба —
Всичко ти бѣ вкупомъ за една борба, —
Историята има да се позамисли
Въвъ кой ликъ безсмъртенъ тебе да причисли.

Въ 1885 коститѣ на **Р.** се прѣнесохѫ съ голѣмо тържество въ България, посрѣщнѫти въ София отъ ученицитѣ, пародитѣ прѣдставители, княза, духовенството и повече отъ 10,000 граждане. Тѣ се положихѫ въ особена гробница, и чакатъ деня когато ще се въздигне надъ тѣхъ паметникъ.

Библ. Зах. Стояновитѣ *Записки*, Заимовото *Миньо*, сп. *Поборникъ-Опълченецъ* (Русе, 1899, год. I, кн. 1 — 11; тука се исправятъ нѣкои криви свѣдѣния у Адженова и др.); Ч. Поповъ, *Чърти изъ живота на Сава С. Раковски* (2-ро изд. Русе, 1893); Ив. П. Адженовъ, *Свѣдѣния и записки за живота на Раковски* т. I — III (Русе, 1896); С. Бобчевъ, **Р.**, *учитель по българска история* въ *Юбилеенъ Сборникъ по сл. 25 год. отъ I-и вип. на Габровската Април. Гимназия* (Пловд., 1900); П. А. Сирку, *Етюдъ за Раковски*, прѣв. отъ русски П. С. Кършовски (Свищовъ, 1891); Вл. Бъсковъ, *Мжченици на освобождението ни* (Шуменъ).

Ракурси, *фр.* Скѫсяване прѣдмѣтитѣ въ живописството, по причина на полегатитѣ имъ положения.

Ракъ (cancer carcinoma). Много опасна болесть, която не се знае положително отъ що се причинява; появява се въ устата, гърлото, стомаха, матката, червата и др. въ видъ на мекъ или коравъ нарастъкъ. Раковата маса състои отъ фиброзно основание (Stroma), въ многобройнитѣ празнини на което сѫ отлѫчени микроскопически ракови яйчица. Изобщо **р.** има гѫбеста (въ видъ на сюнгеръ) или вѫзлова форма и наклонность да се распространява и да поражава съсѣднигѣ съ него

части; по-късно се заразяватъ отъ р. и др. отдѣлни органи, които постепенно загнояватъ и образуватъ рани; това е *открить* р. (cancer apertum), за различие отъ *скрития* (cancer occultum), дѣто отекътъ още не е забралъ гной и не е образувалъ рани. У болнитѣ отъ р., забѣлѣжва се характеристичний землистъ шаръ на лицето, общо разслабване, измършавяване на цѣлото тѣло, хидропизия и смърть. Съ горене може да се излѣкува р.; чрѣзъ изрѣзване р. радикално се лѣкува, нъ тая операция рѣдко сполучва.

Ракъ въ *астрон.*, име на 4-о съзвѣздие въ зодиака и 4-я бѣлѣгъ на еклиптиката; лѣтото се наченва когато слънцето влѣзе въ бѣлѣга р.

Рали (*Уолтжръ*). Английски държавникъ, Елисаветинъ любимецъ, паднжлъ въ немилость въ царуването на Якова I, билъ обезглавенъ (1552 — 1618). Р. билъ още отличенъ пасателъ и мореплаватель; той колонизиралъ Виргиния въ 1584.

Рама (евр. *висота*, *хълмъ*). Староврѣмененъ градъ въ Палестина, на Ефремовото племе, всрѣдъ планини, 10 килом. на сѣв. отъ Иерусалимъ. Израилский царь Вааса го укрѣпилъ, понеже билъ на прѣдѣла между Израилското и Иудиното царство. — Р. или **Раматаимъ - Софимъ.** Градъ въ Палестина съ непознато мѣстоположение; споредъ Робинсъна, сегашна *Соба*, 8 килом. на зап. отъ Иерусалимъ; споредъ други библ. тълкователи, сжщий градъ *Ариматея*, 32 колом. на сѣв.-зап. отъ Иерусалимъ. Тая Р. е била родното мѣсто на Самуила; Ариматея е била родното мѣсто на Иосифа, съвѣтникътъ, ревностенъ ученикъ Иисусовъ, който не участвувалъ въ осжждането му, и който, слѣдъ смъртьта на Христа, поискалъ тѣлото му отъ Пилата, и го погреблъ въ камененъ гробъ, който се намиралъ въ градината му (*Библ.*).

Рамаданъ, или *рамазанъ*, *араб.* Девети мѣсецъ отъ мохамеданската година, посветенъ на строгъ дневенъ постъ.

Рамание. Градъ въ Долни-Египетъ, близо до Розета, на лѣвия брѣгъ на Нилъ, 75 килом. на ист. отъ Александрия, съграденъ цѣлъ отъ черноземни керпичи. Далъ е името си на единъ каналъ. Р. е исторически забѣлѣжителенъ по това, че тамъ станжла първата значителна битва съ мамелюкитѣ, въ врѣме на Бонапартовия походъ въ Египетъ.

Раматаимъ. Биж. *Рама.*

Рамаяна (знач. *пжтьтъ на Рама*). Староврѣменна индийска епопея, на санскритски езикъ, която се приписва на мждрецъ Валмики и която описва подвизитѣ на героя Рама. По достоинство тая поема се сравнява съ Омировата *Илиада.* Оригиналътъ на поемата, която състои отъ 48,000 стиха, е може-би отъ VI-и вѣкъ прѣди Р. Х. Има едно Шлегелево издание, съ прѣкрасенъ латински прѣводъ (Бонъ, 1846); има и французски, Фошовъ, и английски, Грифитовъ, прѣводъ. Сжществуватъ и русски прѣводи на откжслеци (виж. Коршъ, *Всеобщая исторія литературы*); Жуковски е прѣвелъ отъ Р. епизода *Наль и Дамаянти* (български прѣводъ по русския на Ив. Молловъ и Ив. Кеповъ, Кюстендилъ, 1902, 2-о изд.).

Рамесий. Европейски староврѣмененъ градъ въ Египетъ въ

Гесенската страна. Прѣдполагатъ, че тоя градъ, отъ дѣто евреитѣ подкачили исхода си съвокупно (Исх. 12; 37 и Числ. 33; 3, 5), билъ при стария каналъ между Нилъ и Червено море, около 56 килом. на сѣв.-зап. отъ Суезъ.

Рамиро. Име на нѣколко испански христиански крале отъ IX-и до XII-и вѣкъ: **Рамиро I,** краль на Леонъ и Астурия (842—850), разбилъ една войска на Абдерана II, кордуански халифъ.— **Р. II** (927—950), кралъ на Леонъ и Астургия, воювалъ съ Абдерама III завладѣлъ Кастилия, основалъ много църкви и монастири. — **Р. III,** (967—982), краль, пет годин подъ майчина си опека; послѣ го управлявала жена му Урака. Билъ сваленъ отъ прѣстола отъ Бермуда II слѣдъ сражението при Монтероза. — **Р. I** (1035—1063), синъ на Санчо III велики, арагонски краль, скаралъ се съ емира на Сарагоса и билъ раненъ въ една битва при Граосъ. Мохамеданетѣ го убили, като одрали отъ него живъ кожата му. — **Р. II,** монахъ, арагонски краль (1134—1137), отъ монастиря дошелъ на прѣстола, който прѣдалъ на дъщеря си Петронила.

Рамка. Черчеве, кржило.

Рамотъ. Прочутъ градъ на Гадовото племе въ гора Галаадъ; наричанъ още **Р.-*Галаадъ*,** и понѣкога **Р.-*Масфа*.** Тамъ умрѣлъ Ахаавъ, билъ нараненъ Иорамъ, и билъ помазанъ за царь на Израиля Ииуй *(Библ.)*.

Рангунъ. Укрѣпенъ градъ въ Индо-Китай, бивша столица, а сега сѣдалище на англійското управление на Бирмания, на единъ ръкавъ отъ Ирауади, 50 килом. отъ устието му въ морето; 180,000 жит. отъ които 12,678 християне. Корабостроителница. Доста голѣма търговия съ слонова кость, лакъ, памукъ, метали и скъпоцѣнни камъне. Тоя градъ е твърдѣлътъ на будайството; на всѣка страна се виждатъ исполински паметници, които отъ вѣкъ на вѣкъ се издигали отъ будайцитѣ: пагоди, храмове, изображения, чудесни по грамадность и гротескски блесъкъ. — Англичанитѣ прѣзели **Р.** въ 1824; върнѫли го на бирманцитѣ въ 1826, и пакъ го прѣзели въ 1852.

Рангъ, *герм.* Чинъ.

Рандеву (r e n d e z - v o u s), *фр.* 1) Свиждане по прѣдварително наговаряне, по-особено любовно свиждане. 2) Назначено за свиждане или срѣща мѣсто, *срѣщалище*, сборно мѣсто.

Рандерсъ. Дански градъ, 37 килом. на сѣв. отъ Аархюсъ; 16,617 жит. (въ 1890). Готическа църква отъ XIV-и вѣкъ. Пивоварници. Дѣятелна търговия съ коне. Рѣчно пристанище на р. Норъ-Аа, 11 килом. отъ морето.

Ранецъ, *герм.* Кожената торбичка на войника.

Ранжиранъ, *фр.* Дѣлж новобранци по ръста имъ; оттука *ранжировка*. — **Ранжиръ.** Редъ, строй; распореждане новобранци по ръста имъ.

Ранке (*Леополдъ* фонъ). Знаменитъ германски историкъ, род. въ Вихе, въ Турингия (1795—1886). **Р.,** синъ на юристъ, въ първитѣ студентчески години, въ лайпц. унив., повече отъ всичко се увличалъ отъ филологията, богословието и философията. Интересътъ му къмъ историята билъ възбуденъ у него отъ четенето на Нибура — първата нѣмска историческа книга, която, по собственитѣ му думи, произвела на него

впечатление. Отъ философитѣ, най-голѣмо влияние на Р. ималъ Фихте. Повече отъ 7 години Р. занимавалъ длъжностьта учитель на историята и старигѣ езици въ франкфуртската (на Одеръ) гимназия, като изучавалъ Тукидита, Херодота и римскитѣ историци, а послѣ срѣдновѣковната история, исключително по источници. Въ 1824 излѣзълъ първий Р-въ голѣмъ исторически трудъ: *История на романскитѣ и германскитѣ народи отъ 1494 до 1535*. Р. интересувала тука повече отъ всичко индивидуалностьта на всѣкой исторически дѣятель, която добивала подъ неговото перо напълно конкретенъ образъ; *главний двигатель* въ историята е личностьта. Въ тоя възгледъ Р. билъ съгласенъ съ Гете, съ Хумболта, съ Якоби. Задачата на труда си Р. опрѣдѣля така: да покаже, какъ наистина сж станѫли събитията, безъ да става сѫдия на минѫлото и да поучава съврѣменницитѣ. Той проявилъ вече тука оная обективность, която така рѣзко го отличава отъ Нибура. Единъ критически очеркъ на нововрѣменнитѣ историци положилъ началото на нова епоха въ историята на науката. За тия трудове Р. билъ повиканъ въ 1825 на катедрата на всеобщата история въ берлинския университетъ. По прѣпорѫката му да се изучва историята на архивитѣ, Р. билъ испратенъ въ 1827 отъ правителството въ Вѣна, Венеция Римъ и Флоренция да дири исторически свѣдѣния въ тамошнитѣ архиви. Като се върнѫлъ, въ 1831, Р. основалъ *Историческо и Политическо Списание*, дѣто разглеждалъ най-вече разнитѣ форми правление. Въ 1841 билъ назначенъ историографъ на краля и кореспондентъ на французската Академия на политическитѣ науки, на която станѫлъ чуждестраненъ членъ отъ 1861. Депутатъ на франкфуртското народно събрание, въ 1848, той се показалъ вѣренъ на интереситѣ на Прусия, като въ сѫщото врѣме останѫлъ привързанъ на дѣлото на нѣмската народность и на дѣлото на свободата; въ 1866, добилъ благородническа титла.

Съчиненията му сж го поставили въ реда на най-славнитѣ нѣмски историци. Отъ многобройнитѣ му трудове най-забѣлѣжителни сж: *Папитѣ, Църквата имъ и Държавата имъ въ XVI-и XVII-и вѣкъ*, 3 т.; *История на Германия въ врѣме на Реформацията*, 6 т.; *Деветь книги отъ прусската история*, 3 т.; *История на Франция въ XVI-и и XVII-и вѣкъ; Англия въ XVI и XVII-и вѣкъ*, 9 т. Въ 1875, Р. билъ прѣдприелъ обнародването на една *Всеобща История*; той умрѣлъ когато писалъ шестия томъ.

Рантие (r e n t i e r), *фр.* Оня, който се поминува отъ доходитѣ си.

Рапало. Италиянски градъ, на малъкъ едноименъ заливъ, 28 килом. на юго-ист. отъ Генуа; 11,000 жит. Срѣдоточие на важна тапетелена промишленость.

Рапира, *герм.* Сабя за фехтуване.

Рапортйоръ, *фр.* Събирачъ на новини (за *вѣстникъ*); докладчикъ, съставитель на отчетъ (за *засѣдание*). — **Рапортирамъ.** Докладвамъ, донасямъ, извѣстявамъ. **Рапортъ.** Докладъ, отношение, донесение за разни прѣдмѣти отъ

чиновникъ по-доленъ по чинъ на чиновникъ по-горенъ.

Рапсоди, гр. Така наричали въ стара Гърция едни пѣвци,—просяци, които ходяли отъ градъ на градъ и пѣяли откъслеци отъ Илиядата и Одисеята и други отъ най-старитѣ епически поеми. — **Рапсодически**. Откъслеченъ, на откъслеци, безъ свръска (за *съчинение*). — **Рапсодия**. Пѣсень, що състои отъ откъслеци отъ епически поеми, които съ пѣли рапсодитѣ.

Раса, *лат.* Племе, порода.

Расинъ *(Жанъ)*. Знаменитъ французски драматургъ, род. въ Ферте-Милонъ, умр. въ Парижъ (1639—1699). Попеже останалъ на 4 години сираче и отъ майка и отъ баща, миналъ подъ грижата на баба си (отъ майчина му страна) и на леля си, усърдни послѣдователки на ученията на янсенититѣ; тѣ залѣгали да го приготвятъ отъ рано за духовно звание. Въ Поръ-Роаялъ, дѣто се училъ, **Р.** добилъ голѣми познания отъ гръцкия езикъ и гръцката литература; 16-годишенъ, той свободно челъ отъ оргинала Софокла и Еврипида. Редомъ съ това влияние на истинския класицизмъ вървѣло влиянието на Ронсаровата школа, което се изразило въ **Р**-тѣ ранни сантиментални стихотворения, които **Р.** билъ принуденъ грижливо да крие отъ строгитѣ си професори. Найсетнѣ богословието като му не било по сърдце, **Р.** почналъ попрището си въ Парижъ като драматургъ и живѣлъ въ обществото на художницитѣ и писателитѣ (Молиеръ, Лафонтенъ, Боало), а послѣ и при двора, който захванялъ до го покровителствува за одитѣ му. Първитѣ му драматически трудове — трагедиитѣ Thébaïde (1664) и Alexandre (1665) съ написани въ това врѣме, когато той се намирилъ подъ влиянието на двѣ посоки: Корнейлевската (на която се подчинявали тогава още мнозина) и новата, въ която все повече се усилвали основнитѣ елементи на романтизма. Пълно самостоятеленъ писатель **Р.** се явилъ въ *Андромаха* (1667) — трагедия, която отворила нова епоха въ французската драматическа литература, като замѣнила епохата, на която положилъ начало Корнейлевий *Сидъ*. „**Р.** — казва Хайне—е билъ първий поетъ на новото врѣме, както Луи XIV първий краль на новото врѣме. Въ Корнейлевитѣ пиеси още дишатъ срѣднитѣ вѣкове. . . . . Нъ въ **Р.** нѣма ни диря отъ мисленето свойствено на тия вѣкове; въ него се пробуждатъ нови чувства; въ неговитѣ гърди благоухаятъ първитѣ теменужки на нашия новъ животъ . . . . . “ Това поновъведение блескаво се развило въ трагедиитѣ, които дошли въ 10-тѣ години слѣдъ *Андромаха*: *Британикъ*, *Береника*, *Баязидъ*, *Митридатъ*, *Ифигения* и *Федръ*. **Р**-та слава достигнала до апогея та си, въпрѣки противодѣйствието, което срѣщналъ нововъведителтъ въ стария лагеръ; заедно съ това той билъ обсипанъ отъ страна на двора и краля съ отличия и почести. Нъ изведнажъ великий драматургъ далъ тържествено клетва прѣдъ Бога да не пише вече за театра. **Р**-тѣ непріятели убѣдили посрѣдствения писатель Прадона да напише и той *Федръ* и съумѣли да доставятъ на тая пиеса приврѣменна сполука, която надминувала сполуката на

Р-ия *Федръ*. Р. наистина прѣстанѫлъ да пише. Той останѫлъ при двора на краля като историографъ, нъ живѣялъ, повечето уединенъ, съзерцателно-мистически животъ. Въ това врѣме той, отчаянъ за несполуката си въ живота, насмалко щѣлъ да се покалугери, съ цѣль да забрави минѫлото въ религиозни упражнения. Съ голѣми мѫчнотии приятелитѣ му го убѣдили да промѣни това свое рѣшение, като се ожени и обработва домашнитѣ добродѣтели. Ожененъ въ 1677, той дава отъ тая дата нататъкъ една третя отъ деня на Бога, друга на семейството си [добили му се 7 дѣца] и приятелитѣ, и останѫлата на краля. Слѣдъ 12 години Р. нарушилъ обрека си; нъ това направилъ, както самъ обяснява, съ религиозна цѣль. Въ двѣ нови трагедии *Естиръ* и *Аталия* (български прѣводъ отъ франц. въ стихове на *Аталия* отъ Н., Ямболъ 1894) той далъ изразъ на настанѫлото въ неговия духъ религиозно настроение. Тия трагедии, написани отъ него по молба на мадамъ де Ментенонъ, за възпитаницитѣ на Сенъ-Сирския монастирь, доказали, особено *Аталия* (*Готолия*), че дълговрѣменната прѣсѣкулка никакъ не била повлияла на неговото творчество. *Аталия* въ нѣкои отношения надминува Р-тѣ произведения изобщо, и е едничката, която може да се сравнява съ *Федръ*,—пиеса, въ която главната особеность на Р-то творчество се е изразила най-пълно и най-ярко.

Слѣдъ двѣ години отъ появението на *Аталия*, Р., донѣйдѣ огорченъ отъ студенината на краля, донѣйдѣ отъ болесть на черния дробъ, умрѣлъ.

Освѣнъ драматическитѣ произведения, Р. е написалъ много оди, между които най-добритѣ сѫ духовнитѣ, и една *История на царув. на Луи XIV*, унищожена отъ единъ пожаръ.

Р-вий драматически гений, сѫществено французски, или псевдокласически, не може да се сравнява съ единъ гений като Шекспировия. Шекспировската трагедия има за цѣль главно изображението на човѣшкия характеръ; нъ французскитѣ драматурзи се стремѧтъ да блеснѫтъ въ стила и по хубость, грация и едно нѣжно величие на стила Р. е безъ съперникъ: той е докаралъ въ трагедиитѣ си французския езикъ до най-високата точка на съвършенството. Декламациитѣ, на които се прѣдаватъ Р-тѣ герои и героини, сѫ чудесни риторически образци; нъ въ тѣхъ нѣма дълбоко познание на човѣшката природа и истинската страсть, па и юморътъ е съвсѣмъ изключенъ. Отъ многобройнитѣ и великолѣпни издания на Р-тѣ трудове за най-добро се има Girodet-вото (Парижъ, 3 т. 1801—1805), което минува за единъ отъ най-добритѣ образци на книгопечатането.

Расколъ (собс. знач. *отцѣпване*). Отстѫпване отъ учението и правилата на църквата, ересь.

Раскопки. Раскопавания за откриване разни остатки отъ староврѣменната цивилизация. Р. се наченѫли съ възраждането на наукитѣ и искуствата въ срѣднитѣ вѣкове, нъ ставали въ малки размѣри. Въ голѣми размѣри и съ прѣдварителенъ планъ, р. се захванѫли само въ XVIII-и вѣкъ. Първитѣ р. били направени отъ французетѣ въ Египетъ и Италия, въ врѣме на господ-

ството имъ въ тия страни. Така се открили много старини въ Индия, Египетъ, Гръция, Мала-Азия, Асирия, Финикия, Персия и други земи. Всичкитѣ открития сж описани и старинитѣ настанени въ музеитѣ. **Р.**, направени у насъ слѣдъ освобождението отъ нашето правителство или съ негово разрѣшение, открихж доста интересни старини отъ историческата и прѣдисторическата епоха. Слѣдствията, добити отъ нашия археологъ К. Шкорпила и отъ неговия русски събратъ Т. Успенски, клонѣтъ да покажжтъ, че първата столица на старобългарскитѣ господаре не е билъ сегашний Прѣславъ (виж. *Прѣславъ*). Най-забѣлѣжителни **р.** сж направени отъ Лепсиуса — въ Египетъ и Нубия; отъ французетѣ въ Алжиръ; отъ Фелоу въ Ликия; отъ Бота и Лейарда — въ Асирия и Вавилония; отъ Ролинсъна и други въ Персия; направени сж открития и въ Индия, въ сѣверна Америка, срѣдна Америка, въ Перу (отъ Риберо и Чуди) и др.

Раскошъ. Излишество въ ядене или обличане. — **Раскошенъ.** Изобиленъ, богатъ; великолѣпенъ, изященъ. — **Раскошество.** Излишество въ сгодитѣ на живота, изобилие. — **Раскошность.** Свойство на раскошенъ.

Расписвамъ се, *рус.* Съ подписъ удостовѣрявамъ нѣщо. — **Расписка.** Исправъ, квитанция, свидѣтелство за приемането нѣщо. — **Расписъ.** Списъкъ.

Распрѣдѣлямъ. Турямъ въ отдѣли, подвождамъ подъ разреди: *Линей распрѣдѣля растенията по вѣнкашнитѣ, несжществените имъ бѣлѣзи.*

Распутенъ, *староб.* Крайно развратенъ, който се прѣдава на всичкитѣ съблазни на скотската си природа. — **Распутство, распутность.** Краенъ развратъ, развала на нравитѣ.

Растворъ, отворъ. Въ *хим.* дѣйствие, когато безъ химическо разложение, твърди и въздухообразни тѣла се растопяватъ въ течни вещества и така се съединяватъ съ тѣхъ, че излиза едно съвсѣмъ еднородно цѣло, въ което дори подъ микроскопа не може човѣкъ да различи отдѣлнитѣ съставни части. **Р.** се нарича *наситенъ*, ако течностьта е толкова растворила другото вещество, колкото тя може до побере, при температурата, въ която се намира.

Растения. Всѣко растение е едно живо органическо сжщество, лишено отъ умъ и чувство и което не може, като едно животно, да се движи самоволно. Растенията сж организмитѣ, които съставятъ *растителното царство*; и това царство е огромно и разнообразно до бескрайность. Науката, която борави съ растенията, е ботаниката. — Общитѣ закони, които управляватъ живота, владѣятъ у **р.** колкото у животнитѣ. И у **р.** има хранителни и възпроизводителни органи. Нъ у **р.** нѣма нищо, което да отговаря на устата, стомаха и пищепровода у животнитѣ. Храненето у **р.** става по съвсѣмъ различенъ начинъ; уедничаването на храната се извършва по едно дѣйствие, което никакъ не прилича на пищеварението у животнитѣ. И относително храната, **р.** никога не се хранжтъ съ органическо вещество; за да стане такъво вещество сгодно да имъ служи за храна, то трѣбва по-напрѣдъ да се разложи. Още, у **р.** нѣма кръвообращение

както кръвообращението у животнитѣ, нито органъ подобенъ на сърдцето, макаръ и да има едно постоянно движение или обращение на соковетѣ имъ, както изъ цѣлия организмъ, така и въ всѣка отдѣла клетка. И при всичко, че понѣкога се говори, че р., особено листата, *дишатъ*, пакъ у тѣхъ не само не става никакво дѣйствие сходно съ онова, що се върши въ бѣлитѣ дробове, а и никакво окисление на соковетѣ чрѣзъ прикосновението имъ съ въздуха; едно разстение поглъща за да се храни въглекислота и и амония, а не кислородъ. И нѣма нищо въ растителното царство, което и най-малко да прилича на мозъка или нервната система. Ала въ възпроизводството, въ половитѣ органи, дѣто най-малко би се очаквало, има чудесна прилика, между р. — или поне всички явнобрачни р. — и животнитѣ.

Забѣлѣжително е, че въ Европа повечето полезни р. сѫ прѣнесени отъ другитѣ материци. Така, токо-речи всички наши зеленчуци сѫ отъ извънъ европейско происхождение, само нѣколко, като морковитѣ, бардовкитѣ, рѣпата, зелето и нѣкои други растѫтъ въ диво състояние по нѣкои части на Европа. Червеният лукъ се прослѣдва до страната между Палестина и Индия, чесънътъ води началото си отъ Киргизия близо до Уралскитѣ планини, спанакътъ отъ Мала Азия, тиквата отъ околността на Астраханъ, а динята отъ Азия. Барабоятъ води происхождението си отъ Чили. Не се знае отъ дѣ сѫ прѣнесени различнитѣ видове бобъ. Двѣтѣ текстилни растения конопътъ и ленътъ сѫ прѣнесени отъ Азия. Тютюнътъ е донесенъ отъ Америка, а лозата отъ крайбрѣжието на Каспийско море. Отъ житнитѣ произведения, ръжьта се вижда да е донесена отъ Сибиръ или отъ източна Русия, оризътъ отъ Индия или Китай, ячемикътъ отъ южнитѣ брѣгове на Каспийско море. Колкото за пшеницата, тя никога не се е срѣщала въ диво състояние; ала се прѣдполага, че нейното първо отечество е била страната между срѣдна Азия и брѣговетѣ на Срѣдиземно море. За происхождението на царевицата се е много разисквало; нъ днесь вече е извѣстно, че прѣзъ всички врѣмена тя е расла въ Индия и Америка и че отъ тия страни е била прѣнесена въ Европа. — Между плодовитѣ дървета има така сѫщо много, които сѫ прѣнесени въ Европа отъ вънъ. Такъви сѫ: смоквата, орѣхътъ и бадемътъ. на които родината е земята на югъ отъ Кавказъ. Нѣколко вида отъ сливата, крушата и черешата происхождатъ отъ сѫщата земя. Маслината е прѣнесена отъ Мала-Азия, праскъата отъ Армения, зарзалията отъ Персия, лимонътъ и портокалътъ отъ сѣверна Индия, бѣлата и черната черница отъ Мала-Азия (която ги добила отъ Китай), нарътъ отъ сѣверна Африка. — Относително цвѣтята, като се изключатъ около 50, между които и триандафилътъ, всички други сѫ дошли въ Европа отъ вънъ: бѣлий кремъ отъ Сирия, тюлипанътъ отъ южнитѣ бърда на Черно море, люлекътъ отъ Персия, далията отъ Мексико, камелията отъ южна Азия и др. — Повечето отъ споменатитѣ растения сѫ прѣнесени въ Европа въ такъва отдалечена е-

поха, че споменътъ за тѣхното прѣселение въ нашитѣ страни е съвсѣмъ изчезналъ.

Растопчинъ (графъ *Федоръ* Вас.). Русски генералъ (1763 — 1826). Въ 1801 паднѣлъ въ немилостъ за това, че се противилъ на съюза съ Франция. Въ 1812 добилъ поста главнокомандващъ въ Москва. Издавалъ силни прокламации противъ французетѣ. Заповѣдалъ да подпалятъ собствената му къща въ Москва и положилъ началото на пожара на Москва. Макаръ и да отричалъ това въ написаното отъ него на французски съчинение *Истината за московския пожаръ*, отослѣ исповѣдалъ съучастието си. Виж. Варнхагенъ фонъ Ензе, *Достопаметности* — на нѣмски. Придружавалъ Александра I на вѣнския конгресъ. Отъ 1817 живѣлъ главно въ Парижъ. Писалъ повечето на франц.; напр. *Мемоари*, издадени въ 1853 отъ Смирдина.

Растра, *лат.* Инструментъ, съ който чъртаятъ хартия за ноти.

Расходъ, *староб.* Разноски, харчъ; противополож. на *доходъ*, *приходъ*.

Расчитамъ 1) Прочитамъ, четѫ нѣщо и го разбирамъ. 2) **Расчитамъ** *на нѣкого, на нѣщо, рус.* Смѣтамъ, надѣя се, основавамъ се на него. — **Расчетъ.** Смѣтка, интересъ. — **Расчетливъ.** Смѣткачъ, който си знае смѣтката.

Ратанга, *исп.* Корень на едно американско растение, употрѣбяемо като срѣдство за спиране кръвь.

Ратенау (Rathenow). Русски градъ, въ потсдамска обл., на Хавелъ; 18,418 жит. (въ 1895). Църква отъ XIV и XVI в. Оптически инструменти, столарство и др. Брандебургцитѣ разбили тамъ шведитѣ на 13 юни 1675.

Ратенъ. Виж. *Ратувамъ.*

Ратиборъ. Прусски градъ (Силезия), на Одеръ, 70 килом. на юго-ист. отъ Опелнъ, на желѣзницата отъ Бреславль за Вѣна; 21,700 жит. Търговия съ жито и градиво; тютюнъ. **Р.** е билъ столица на едно княжество, което е принадлежало на Австрия; билъ прѣзетъ отъ пруситѣ въ 1745.

Ратисбонъ. Виж. *Регенсбургъ.*

Ратификация, *лат.* Утвърдяване отъ държавенъ глава (на *договоръ*). — **Ратифицирамъ.** Утвърдявамъ *(държавенъ договоръ)*.

Ратувамъ, *староб.* Бия се, воювамъ. — **Ратникъ.** Войникъ, воитель. — **Ратенъ.** Боевъ, воененъ.

Рафаель *Санцио.* Най-великий живописецъ на свѣта, когото съотечественицитѣ му италиянцитѣ наричатъ Il Divino (Божественний); род. въ Урбино, умр. въ Римъ (1483—1520). Първенъ се училъ при баща си, и той забѣлѣжителенъ живописецъ, послѣ въ Перуза при Петра Перуджино, най-отличния живописецъ на врѣмето си. Като залѣгалъ въ всичко да подражава учителя си, младий **Р.**, щомъ излѣзълъ изъ училището, добилъ поржка — да рисува за църква Св. Францизско. Въ това врѣме той написалъ за нея Св. Никола (di Tolentino) и прочуто Св. Семейство (Sposalizio), като положило началото на неговата извѣстность. Когато билъ едвамъ на 20 години, **Р.**, въ 1503, писалъ, по поржка на Папа II, картини за Сиенската капела. — Въ това врѣме слухътъ за картинитѣ на Леонарди-да-Винчи и Микелъ Анджело накаралъ **Р.** да отиде въ Флоренция и, подъ ржководи-

телството на тия знаменитости, да остави сухата метода на учителя си и да образува своя самобитна метода.

Прѣзъ прѣбиванието си въ Флоренция, **Р.** написалъ св. Иоана, като подава една птичка на Спасителя (картина, която се намира сега въ Флорентинската галерия), Погребението на Христа (въ Римъ, въ галерия Боргезе), св. Дѣва (Bella jardiniera) — която се намира въ Парижския музей, които напълно показали любовьта на автора да подражава точно природата и да изучва староврѣменнитѣ произведения. Въ 1508 **Р**-вий вуйка, архитектъ Враманте, повикалъ племенника си въ Римъ и го прѣдставилъ на папа Юлия II, който възложилъ на младия живописецъ да испише стѣнитѣ на Ватиканъ. Фрескитѣ, нарисувани отъ **Р.** въ залитѣ на тоя дворецъ, — сѫ най-добритѣ паметници на славата му: на една страна е прѣдставенъ единъ споръ за Св. Писание (богословието), на друга, атинска школа, или всичкитѣ гръцки фнлософи (философията); на трета планина Парнасъ, или Аполонъ съ музитѣ (поезията) и правосждието и др. Въ това врѣме силно подѣйствувало на **Р.** влиянието на Микелъ Анджело, който исписвалъ тогасъ Сикстинската капела, нъ не покварило неговата самобитна посока. Въ тоя духъ сѫ написани отъ **Р.** слѣднитѣ картини: *Хелиодоръ*, като го изгонватъ отъ иерусалимския храмъ; *Атила*, когато го срѣща папа Лъвъ Велики, *Чудото на Болсена* и *Освобождението отъ тъмницата на апост. Петра*, написани отъ него въ една зала della Segnatura на Ватиканъ. Отъ 1514 **Р.** написалъ *Силилъ* за храма на Свѣта и се прѣдалъ да изучава статуитѣ и староврѣменнитѣ паметници, намѣрени въ Титовитѣ терми, та картинитѣ му вече носятъ ясни признаци на великъ гений, безъ никаква възможность да се подражава. Такъви сѫ недовитѣ Мадони: **М.** della Sedia (въ дворецъ Пити, въ Флоренция); della Pace (въ Римъ), dell' Impannata, della Tenda (въ Мюнхенъ), *Мадона отъ Албенски домъ* (въ Императорски ермитажъ, въ С. Петербургъ), **М.** *Алдобрандинска* (въ Лондонъ); **М.** di Fuligno (въ Ватиканъ), **М.** dell' Pesce (въ Ескуриалъ); di San Sisto (въ дрезденската галерия); *Св. Цецилия*, написана малко по-късно отъ портрета на *Форнарина*, любовницата на живописеца (въ Римъ), портретитѣ на папи *Юлия II* и *Лъвъ X* (въ галерия Пити), на *Иоана Арагонски* (въ Парижъ), на *Биндо Алторити* (въ Мюнхенъ); и др.; *Кръщението на Спасителя* (въ Мадридъ), *Видѣнието на Езекия* (въ Флоренция), *Пророцитѣ* (въ Римъ); 7 картона, които изображаватъ *живота на апостолитѣ* (въ замъкъ Хамптонкуръ въ Англия); *Архангелъ Михаилъ*, като поражава змея, *Св. Маргарита* въ Парижъ; *Иоанъ Кръститель* (въ Флоренция) и др.

Р. природно билъ надаренъ съ душа нѣжна, способна за страстна любовь, която, както казватъ, била главната причина на прѣждеврѣменната му смъртъ. Форнарина занимавала мислитѣ му постоянно, дори и когато работялъ, и тогава художникътъ оставялъ кистцата и се замислювалъ. Художникътъ се не оженилъ за нея само за това, че папа Лъвъ X му обѣщалъ да

го направи кардиналъ. Тоя най-великъ живописецъ умрѣлъ въ Римъ въ 1520, въ самия день който билъ опрѣдѣленъ за вѣнчанието му съ племенницата на кардиналъ Бабиленъ, Мария, и всичко на 37-годишна възрасть отъ славния си животъ. Въздали му необикновени и небивали почести: самъ папата съ кардиналитѣ извършилъ опѣлото му. Прѣдсмъртний, нъ прочутъ **Р**-въ трудъ, било *Пръображението Господне*, връхътъ на възможното съвършенство въ живописството, който е ималъ безброй подражания, които далеко отстѫпятъ на вѣликия образецъ. Тая картитина се пази въ Ватиканъ; Русия притежава едно високо хѫдожествено възпроизведение на тая картина въ една гравюра на русски гравйоръ Йордана, който посветилъ цѣлия си животъ на това мѫчно прѣдприятие. Подробна биография на **Р.** се намира въ съч. на Катремера-де-Кенси, Histoire de la vie et des ouvrages de Raphael (Парижъ, 1824 и 1835), на Лаудона, Oeuvre complète de Raphael (Парижъ, 1800), — и на Пасаванта, Raphaels Leben (1844). На езика ни има кн. *Рафаель*, животътъ и хѫдож. му дѣятелность, отъ С. Брилиантъ, прѣв. Д. Тончевъ (Ломъ, 1898).

Рафаими (евр. *исполини*). Исполинско племе отъ ханаанцитѣ; живѣло въ Васанската страна; Огъ, васанский царь, билъ отъ това племе; отъ него билъ и Голиатъ. Въ Аврамово врѣме **р.** били побѣдени отъ Ходологомора (*Библ.*).

Рафна. Прочута крѣпость въ Палестина, на Срѣдиземно море, на прѣдѣлитѣ на Сирия и Египетъ, между Газа и Роникулура, забѣлѣжителна главно по побѣдата, която Птоломей IV, Филопаторъ, египетски краль, одържалъ тамъ надъ Антиоха Велики, сирийски краль, въ 217 пр. Р. Х. Сегаш. име на града е **Рефа**.

Рафидимъ. Станъ на израилянетѣ въ Камениста Арабия, близу до Хоривъ, прочутъ по побѣдата, която израилянетѣ, подъ прѣдводителството на Иисуса Навина, одържали надъ амаликянетѣ и по чудото, което направилъ тамъ Моисей, като искаралъ вода отъ една канара, която ударилъ съ жезла си (*Библ.*).

Рафинерия (фр. **рафине**, истънчавамъ). Захарна фабрика, дѣто се прѣчиства захарьта отъ чужди на захарьта примѣси. — **Рафинирамъ.** Прѣчиствамъ (*захаръ*).

Рахиагра, *гр.* Бодежъ въ гърба (*медиц.*).

Рахиалгитъ, *гр.* Въспаление на гръбначния мозъкъ (*медиц.*).

Рахиль. Втора Лаванова дъщеря, за която за да се ожени, братовчедъ ѝ Иаковъ се условилъ да служи на баща ѝ седемь години. Като се изминѫло това врѣме, Лаванъ подъ прѣдлогъ че законътъ на тѣхната страна не позволява да се женѭтъ по-младитѣ прѣди по-старитѣ сестри, далъ Иакову намѣсто **Р.**, по-голѣмата ѝ сестра Лия; и за да утѣши Иакова, обѣщалъ му рѫката на възлюбената му съ условие да му служи още 7 години. **Р.**, като станѫла най-сетнѣ Иакова сѫпрѫга, останѫла 6 години неплодна, послѣ добила *Иосифа* и, слѣдъ 16 години, *Вениамина*, най-младия отъ Иакововитѣ синове (*Библ.*).

Рахиотомъ, *гр.* Инструментъ за отваряне гръбначния каналъ (*медиц.*).

Рахитизмъ, *гр.* Болесть, която се явява у дѣцата; състои въ омекване на коститѣ, отъ омалѣване въ тѣхъ варьта. Противъ тая болесть съвѣтватъ хигиенически живѣяне и здрава храна съ пияне рибено масло.

Рахово. Друго име на Орѣхово.

Рационалтрия, *лат.* Обожаване или боготворене разума. — **Рационаленъ.** Разуменъ, основанъ на разума. — *Рационализмъ.* Философска система, която има за основно правило: всичко да изслѣдва и опитва съ разума и нищо да не допуща, което не е било подложено по-напрѣдъ на умствения анализъ; въ религията — система, която основава вѣрванията на принципитѣ на разума, а не на нѣкакво откровение. —*Рационалисти.* Това име е присвоено особено за послѣдователитѣ на критическия анализъ на Вехтия и Новия Завѣтъ, распространенъ прѣзъ първата половина на XIX-и вѣкъ въ Германия. Нѣкои отъ по-виднитѣ р. сж били: Землеръ, Рйоръ, Паулусъ; на чело на р. сж стояли Щраусъ и Файербахъ. Първий р. е билъ Спиноза. — **Рационалность.** Разумность, съобразно съ разума, правилность, разсѫдливость.

Рашель (*Феликса*). Най-великата француска актриса на XIX-и вѣкъ въ трагедията, род. въ 1822. Дъщеря на единъ германски евреинъ, които живѣлъ въ Парижъ, тя още дѣте търсила прѣхраната си съ пѣние по улицитѣ. Случайно я срѣщнѫлъ единъ учитель на пѣнието, намѣрилъ у нея рѣдъкъ гласъ и я училъ на пѣние до самата си смъртъ. Слѣдъ това тя наченѫла да се учи декламация, била за кѫсо врѣме въ Gymnase dramatique, а въ 1838 постѫпила въ Théâtre français (Французски театръ), дѣто нейната гениална игра все повече и повече се развивала. Дори въ Англия намѣрила тя удивление на таланта си. Съ нейното появление на сцената оживѣла франц. класическа трагедия, най-вече Расинъ и Корнейль. Въ 1853 и 1854 **Р.** се явила пръвъ пѫть на русскитѣ театри и имала огромна и заслужена сполука, както въ Петербургъ, така и въ Москва. — **Р.** натрупала грамадни богатсва, пъ била пословично алчна за пари и ужасна скѫперница. По характеръ тя не била нито примѣрна, нито обична. За подробноститѣ на нейния животъ е добрѣ да се не казва нищо.

Ращатъ. Градъ въ великото дукство Баденъ, на р. Мургъ, 26 килом. на сѣв.-зап. отъ Карлсруе, станция на баденската желѣзница; 13,300 жит. Хубавъ замъкъ. Дѣятелна индустрия; стомана, машини, коля. Отъ 1725 до 1771 градътъ е билъ резиденция на баденскитѣ марграви, а отъ 1840 до 1866— една отъ крѣпоститѣ на Германската Конфедерация. Въ **Р.** сж се държали два конгреса: първий (1713—1714), който турнѫлъ край на войната за испанското наслѣдство; вторий (1797—1799), за да докара мира между Франция ъ Германия. Когато се растурилъ конгресътъ отъ 1799 безъ никакво окончателно слѣдствие, тримата французки пълномощници тръгнѫли за Страсбургъ вечерьта на 7 априлъ; нъ тѣ току-що били излѣзли изъ ращатскитѣ врата и били нападнѫти отъ нѣколко австрийски хусари; двама отъ тримата били убити, а третий посѣченъ съ сабя и оставенъ за мъртавъ въ единъ трапъ. Това фла-

грантно нарушение на международното право повдигнало негодуването не само на Франция, а на цѣла Европа. Подстрѣкателътъ и подачътъ на нападението останѫли за всѣкого неизвѣстни.

Рая, *араб.* Турски поданникъ немохамеданинъ.

Rb. Химически знакъ на рубидий (rubidium).

Ре, *лат.* Втората нота въ октавата.

Ре (Ré). Французски островъ въ Атлантически океанъ, 4 килом. отъ брѣга, и 20 килом. отъ Ла-Рошель; 37 килом. на-длъжъ и 7 напиръ; 18,000 жит. Гл. кант. гр. *Сенъ-Мартенъ* и *Арсъ*. Четире укрѣпени кули. — Р. много врѣме въ англійски рѫцѣ и присъединенъ на Франция отъ Карла VII, е билъ напразно нападанъ въ 1627 отъ англичанетѣ.

Реабилитация *лат.* Възвръщание нѣкому прѣдишнитѣ му права, прѣдишното му звание. — **Реабилитирамъ**. Възвръщамъ нѣкому правата, званието.

Реакционенъ, *лат.* Който въздѣйствува, нѣпаки дѣйствува, противодѣйствува.—**Реакционеренъ**. — Свойственъ на реакционеръ. — **Реакционеръ**. Човѣкъ, който противодѣйствува на напрѣдъка; човѣкъ, който противодѣствува на какото и да било.—**Реакция**. Въздѣйствие отпоръ. Р. означава въ химията дѣйствие на едни тѣла, по химическитѣ закони, върху други; съ тая дума означаватъ сѫщо въпкашнитѣ явления, които придружаватъ това дѣйствие, ако тия явления сѫ толкова характеристични, че по тѣхъ, съ достовѣрность, може да се заключи за сѫществуването на дѣйствието. Въ физиката, Р. означава противодѣйствието, съпротивлението на едно тѣло, на което дѣйствуватъ по нѣкой начинъ. Въ политиката, Р. е връщане къмъ остарѣлия и отживѣлия редъ на работнитѣ, унищожение на реформитѣ и подобренията, които сѫ вече въ дѣйствие.

Реалгаръ, *араб.* Минералъ: съединение на мишяка съ сѣра, има прѣвъсходенъ турунджено-червенъ шаръ, употрѣбява се въ живописството и за бенгалски огнйове.

Реаленъ (*лат. ресъ*, нѣщо, вещь, прѣдмѣтъ). 1) Практически, основанъ на опитъ. 2) Който наистина сѫществува; въ противоположность на *идеаленъ*, *фиктивенъ*. — **Реализация**. 1) Осѫществение, одѣлотворение, испълнение. 2) Обръщане въ парй. — **Реализирамъ**. Осѫществявамъ, обръщамъ въ парй: *реализира всичкитѣ си недвижими имоти*. — **Реализмъ**. Така наричатъ философската посока на схоластическата школа въ срѣднитѣ вѣкове. Р., като се основавалъ на Платона и Аристотеля, е утвърдявалъ, противоположно на номинализма, обективностьта, истинското сѫществуване на общитѣ понятия. Р. — въ най-новата философия, противоположно на идеализма, припознава сѫщностьта на въпкашнитѣ прѣдмѣти, независимо отъ нашитѣ прѣдставления. Въ искуствата и литературата, Р. е изображението на прѣдмѣтитѣ както си сѫ, безъ никаква *идеализация*. Името **реалистическа школа** даватъ на живописци, които изображаватъ прѣдмѣтитѣ съ най-малкитѣ подробности, колкото и да сѫ маловажни. — **Реалистъ**. Послѣдователь на реализма.—**Реалка**. Виж. *Реална Гимназия*.—**Реална гимназия** или *училище*. Училище, въ което се прѣдаватъ наукитѣ, които иматъ приспособение въ живо-

та или които прѣко интересуватъ човѣчеството, въ противополож. на *Класическа гимназия*. — **Реална наука.** Наука, чието учение може да се провѣри въ живота, и прѣко го интересува. — **Реалность.** Положителность, свойство на истинско сѫществуване.

Ребатъ, *итал.* Въ *търгов.* отстѫпъ отъ цѣната на една стока,

Ребусъ, *фр., англ.* Гатанка, съставена отъ разни фигури, които стоѭтъ вмѣсто думи или частитѣ отъ думи въ една фраза.

Ревакционирамъ, *лат.* Присаждамъ за шарка изново.

Реваншъ, *фр.* Отвръщулка, отплата, отмъщение.

Ревель. Гл. градъ на Естлндска губер., на южния брѣгъ на Фински заливъ, 370 килом. на зап. отъ С.-Петербургъ; 64,578 жит., отъ които 50% ести и 30% нѣмци; лютеранетѣ до 50%, останѫлитѣ расколници, католици, евреи и мохамедане. Градътъ, расположенъ една часть на канара, има стари готически стѣни. Пристанище, едно отъ най-важнитѣ въ Русия; замръзнува само въ лютитѣ зими. Арсеналъ, готическа съборна църква, библиотека. Съобщението съ С.-Петербургъ става съ параходи и по балтийския желѣзенъ пѫть. Търговията, вносъ и износъ, едно на друго достига до 250 милиона лева на годината и състои отъ износъ: спиртъ, жито, ленъ, добитъкъ; вносъ: памукъ, машини, масла, вино, каменни вѫглища. — **Р.,** основанъ отъ Валдемара II, дански краль, въ 1218, билъ важенъ градъ въ търговско отношение още когато съставялъ часть отъ Хансеатическия сѫюзъ; Ерикъ Плогенитъ въвелъ тамъ любекското търговско право. Въ 1516 го завоевали шведитѣ, отъ които го зелъ Петръ Велики въ 1710. Въ **Р.** императрица Елисавета подписала отбранителенъ договоръ съ Мария Терезия. Виж. *Естония*.

Ревека. Ватуилова дъщеря и Лаванова сестра, оженена за Исаака, Авраамовъ синъ. Добила отъ него двама синове Исава и Иакова. **Р.,** която по-обичала Иакова отъ Исава, измамила мѫжа си да благослови Иакова, въ ущърбъ на Исава (*Библ.*).

Ревенъ, *араб.* Растение, на което кореньтъ е извѣстенъ по слабителното си свойство. Истинский, аптечний ревененъ корень, се добива отъ вида Rheum australe, който расте въ Тибетъ. Други видове могѫтъ кой повече, кой по-малко да замѣстватъ истинския **р.** Сочнитѣ листови опашки и младитѣ листа на нѣкои видове ядѫтъ като захаръ.

Реверансъ, *фр.* Вѣжливъ, почтителенъ поклонъ.

Реверси, *фр.* Единъ видъ картоигране.

Реверсионно право, *лат.* Право за възвръщане наслѣдство. — **Реверсия.** Възвръщане наслѣдство на прѣдишния му владѣлецъ.

Ревизирамъ, *лат.* Прѣглеждамъ за да провѣрѫ (*смѣтки или дѣла на чиновникъ*). Такъво прѣглеждане се нарича **ревизия,** а прѣглеждачътъ **ревизйоръ.**

Ревматизмъ, *гр.* Болестьта *вѣтръ*, сир. бодежъ въ ставитѣ или мишцитѣ, който лесно минува отъ единъ органъ въ другъ; **р.** става отъ разни болести на кръвьта, които поражаватъ фибрознитѣ тъкани; за прѣдрасположителна причина на **р.** се има истинката. — **Ревматически.** Който се отнася до, происхожда отъ, ревматизмъ.

Ревнивъ. Завистливъ. — **Ревнивость.** Зависть. — **Ревностенъ.** Който работи отъ все сърдце, усърденъ. — **Ревность.** Усърдие.

Револверъ, *англ.* (отъ *риволвъ*, въртѫ се). Пищовче, на което гърлото се върти и което стрѣля едно по друго нѣколко крушума, изобщо шесть).

Революция. Собствено значи *прѣвратъ*. **Р.** въ физическия и нравствения свѣтъ значи прѣвратъ, който прѣкѫсва, повидимо ненадѣйно, естественото течение на нѣщата. Особено думата **р.** се употрѣбява най-вече въ политическия и социалния животъ на народитѣ да означава прѣвратитѣ, които извършва единъ народъ. Династическитѣ прѣврати и заграбването властьта, както напр. отъ Луи Наполеона, въ 1851, не се наричатъ р., а държавни прѣврати. Двѣ най-важни **р.** въ историята на германо-романскитѣ народи сѫ: **р.** въ Англия, въ срѣдата на XVII-и вѣкъ (виж. Англия, *история*) и въ Франция въ края на XVIII-и вѣкъ. Злоупотрѣбенията на кралевската власть и на благородницитѣ въ Франция извикали една страшна буна отъ страна на народа. **Р.** се наченѫла въ 1789, съ свикването на общото събрание (отъ благородници, духовни лица и граждане) въ Версайлъ на 22 априлъ. Гражданското съсловие образувало отъ себе си народно събрание. Кралътъ го затворилъ, нъ съ срѣдното съсловие се съединили благородницитѣ и духовенството; народътъ прѣзелъ на 2 юлия Бастилия (виж. тая дума); на 23 юлия народното събрание унищожило феодалнитѣ права и привилегии; на 12 августъ била провъзгласена свободата на печата; на 23 януария 1790 кралътъ се заклелъ въ една конституция; на 7 юния били унищожени благородническитѣ чинове, орденитѣ, гербоветѣ; на 13 май 1791 била въведена гилотинага; на 3 юния билъ уловенъ, въ Варенъ, когато бѣгалъ, отъ Парижъ, кралътъ; на 19 септ. се отворило законодателно събрание; на 29 юлия 1792 народътъ прѣзелъ Тюилери и кралътъ се скрилъ въ законодателното събрание, което било свикало народния конвентъ (велико или учредително народно събрание); отъ авг. 21 до 24, тълпата, недоволна отъ мудностьтъ на сѫдебната процедура, убила много лица, затворени въ тъмницитѣ; на 3 януария 1793 испълнили смъртната прѣсѫда надъ Лудовика XVI; на 23 февруария токо-речи цѣла Европа съставила коалиция среща Франция; и скоро се подигнѫла Вандея; на 25 мартъ билъ учреденъ единъ комитетъ на общественото спасение; на 19 майя крайната партия (la Montagne) въ конвента побѣдила жирондиститѣ (умѣренитѣ) и скоро ги испратила на ешафота; на 1 юлия Шарлота Корде убила Марата, въплощението на **р.**; на 23 мартъ, 1794, била обявена свободата на негритѣ; на 26 мартъ, Робеспиеръ провъзгласилъ битието на едно върховно сѫщество и безсмъртието на душата; на 15 юлия паднѫлъ Робеспиеръ и партията му; на 26 мартъ, 1795, било въведено единството на мѣркитѣ, теглилкитѣ и монетитѣ по десетичната система; на 11 септ. се прогласила 3-годишната конституция; на 14 окт. се затворилъ народний конвентъ, който издалъ 8,370 декрета; на 20 окт. била учредена директорията; въ

1796 на 3 май била смирена Вандея и Бонапартовата побѣда доставила прѣобладанието на републиката; на 28 ноем. 1797 Бонапартъ билъ прѣдставенъ тържествено на директорията слѣдъ кампоформ. миръ; въ 1798, тя го испратила въ Египетъ, отъ дѣто като се върнѫлъ, на другата година (ноем.), той я унищожилъ и установилъ консулството; въ 1800 се ограничило числото на вѣстницитѣ и списанията; въ 1802 Наполеонъ се избралъ пожизненъ консулъ, а на 6 май, 1864, императоръ. Отъ това врѣме се свършила първата француз. република (виж. тая дума) и **р.** собствено се прѣкратила съунищожението на директорията въ 1799. За историята на франц. **р.** сѫ се писали много съчинения. Найдобритѣ сѫ написанитѣ отъ Луи Блана, Мишле, Миний, Тиера, Ламартина; на български езикъ двѣ истории на тая епоха, която расклатила политическитѣ основи на цѣлъ свѣтъ, макаръ и да се коснѫла малко до социалнитѣ прѣобразования, сѫ Н. Станевитѣ: *История на френската революция*, съ илюстрации и харта (София, 1900), и *Причини на френската революция* (София, 1899; 2-о изд.).

Революционенъ, *лат.* Прѣвратенъ, бунтовенъ. — **Революционеръ.** Привърженикъ на, или участникъ въ, революция.

Ревулсия. *лат.* Усилено движение на соковетѣ въ тѣлото.

Ревунъ (Mycetes) или *Червената крѣслива маймуна.* Родъ маймуни отъ новосвѣтскитѣ или американскитѣ. **Р.** е обраснѫлъ съ червено-кафяни косми; опашката му е дълга и къмъ края лиса (гола) и му служи като рѫка, защото съ нея може да уваща и да се залавя за прѣдмѣтитѣ. **Р.** нѣма въ бузитѣ си торбици, а има въ гръклана си едно особено тъпанче, което му помага да издава силенъ, пронизителенъ ревъ. **Р.** се срѣщатъ на стада въ *Бразилия и Гвиана*, и живѣятъ въ горитѣ, токо-речи всѣкога на дърветата, съ чиито плодове и шума се хранѧтъ. Забѣлѣжителенъ е навикътъ имъ да ревѫтъ или крѣщѫтъ искупъ отъ върховетѣ на дърветата утрина и вечерь подиръ изгрѣването и захождането на слънцето.

Регалии, *лат.* Бѣлѣзи, принадлежности на царски санъ (*корона, жезлъ и др.*).

Регата, *итал.* Напрѣдваряне на ладии и параходи.

Регенсбургъ, или **Ратисбонъ.** Баварски градъ, ц. на Регенска обл., на дѣсния брѣгъ на Дунавъ, 105 килом. на сѣв.-ист. отъ Мюнхенъ; 41,474 жит. въ 1895. Захарни, книжни и др. фабрики. Градътъ, съ твърдинитѣ, окопитѣ и вратитѣ си, както и съ кривитѣси улици, съ високи многоѥтажни кѫщи, прѣдставя срѣдновѣковенъ характеръ. Отъ 13-тѣ римо-катол. църкви, най-забѣлѣжитетна е съборната, почнѫта въ 1275 и недовършена до срѣдата на XVII-и вѣкъ; тая църква е единъ отъ най-хубавитѣ образци отъ германската архитектура. Три протестантски църкви. Библиотека съ 60,000 т. Паметникъ на астрономъ Кеплера. Обсерватория. — **Р.,** единъ отъ най-старитѣ градове въ Германия, е сѫществувалъ още въ римско врѣме. Отъ 1663 до растурянето на Германската империя въ 1803, съ тоя градъ засѣдавала германската диета. Слѣдъ Наполеоновия

прѣвратъ, билъ отстѫпенъ на Бавария (1810).

Регентство (отъ *лат. рексъ*, краль). Управление на държава, повѣрено на едно, или много лица, които замѣстватъ господаря, въ случай на болесть, неспособность да управлява, отсѫтствие, заробване, абдикация, или въ врѣме на непълнолѣтие. Облѣчените съ тая власть наричатъ *регенти*.

Региментъ, *лат.* Пълкъ.

Регистраторъ, *лат.* Лице, което завежда регистратура. — **Регистратура** или *архиваръ-писвраторство*. Отдѣление въ правителствени учреждения, дѣто се пазѫтъ архивитѣ и се записватъ така-наречените входящи и исходящи книжа. — **Регистръ**. Книга, въ правителствено учреждение, въ която се записватъ входящитѣ и исходящитѣ книжа.

Регламентъ, *лат.* Правилникъ. —**Регламентенъ**. Правилниченъ; съгласенъ съ прѣдписание.

Регресъ, *лат.* Назадъкъ, назадничество; въ противополож. на **прогресъ**. — **Регресивенъ**. Назадничавъ.

Регула, *лат.* Правило, редъ, законъ. — **Регулирамъ**. Оправямъ, привождамъ въ редъ, правѫ нѣщо правилно. — **Регуляренъ**. Редовенъ, правилно устроенъ, строевъ (за войска). **Регулярность**. Редовность, правилность. — **Регулярь**. Управитель или оправникъ, —механизмъ, който уравнява движението въ парнитѣ машини и др. — **Регуляция**. Привождане въ редъ.

Регулъ (*Маркъ-Антилий*). — Римски генералъ, прочутъ по геройството си. Най-напрѣдъ се прославилъ въ първата пуническа война. Консулъ въ 267 прѣди Р. Х., той покорилъ салентинцитѣ и прѣзелъ Брундузий, столицата имъ. Консулъ втори пѫть, въ 256, той одържалъ една военноморска побѣда надъ Анибала и Ханона, картагенски генерали, при Екнома (сегашний носъ Серато), на южнитѣ брѣгове на Сицилия. Слѣдъ тая блескава побѣда, той извадилъ войската си на африканския брѣгъ, разбилъ трима неприятелски генерали, и прѣзелъ всичката земя около Картагенъ. Отчаяни, картагенянетѣ поискали миръ; нъ той имъ наложилъ толкова тежки условия, че тѣ ги отхвърлили съ негодование и повикали на помощь Ксантипа, спартански генералъ. Отъ Римъ повикали назадъ Манлия съ половината отъ Р-та сухопѫтна сила и Р., разбитъ, падналъ въ плѣнъ у картагенянетѣ. Слѣдъ това Р. билъ испратенъ въ Римъ съ прѣдложение за миръ, съ условие да се върне, ако миръть се отхвърли. Въ сената великий римлянинъ говорилъ противъ мира, върналъ се въ Картагенъ, дѣто и билъ умъртвенъ съ мѫки.

Регуляренъ. Вижъ *Регула*.

Регуляторъ. Вижъ *Регула*.

Редактирамъ, *лат.* Съчинявамъ, списвамъ (*вѣстникъ, списание*). — **Редакторъ**. Съчинигель, списатель (на *вѣстникъ, списания*). — **Редакция**. 1) Редакторитѣ на вѣстникъ или списание наедно. 2) Работната стая на вѣстникъ или списание. 3) Съчиненъ, — начинътъ, по който нѣщо е написано: *редакцията на тоя мемоаръ е на г-нъ Г.* 4) Списване: *новий вѣстникъ излиза подъ редакцията на Г-нъ Б-ва.*

Реданъ, *фр.* Назѫбено укрѣпление, укрѣпление съ вдадени и издадени ѫгли.

Реджебъ паша. Турски генералъ, род. въ Анатолия, билъ първенъ главатарь на разбойническа чета, слѣдъ което постжпилъ въ войската и се възвисилъ, повечето чрѣзъ интриги отколкото по способность, до чина воененъ министръ (1689). Билъ разбитъ отъ Лудовика Баденски при Пасаровичъ и при Нишъ, и затова султанъ Сюлейманъ III заповѣдалъ да го удушжтъ.

Реджио. Пристанищенъ градъ въ южна Италия, ц. на едноименна область, на брѣга на Месински протокъ, 17 килом. на югоист. отъ гр. Месина въ Сицилия и 25 килом. на сѣв.-зап. отъ Модена, 39,296 жит. Градътъ, добрѣ съграденъ, има широки и правилни улици, и е заобиколенъ съ стѣна и кули. Хубава съборна църква. Факултетъ на правото. Фабрика за лепени и копринени платове, чорапе и др. **Р.** е родното мѣсто на Ариосто. Много старъ градъ въ цизалпинска Галия, основанъ петь вѣка прѣди християнската ера отъ гръцитѣ. Дионисий Стари го обсадилъ и съсипалъ, Диописи Млади го съградилъ изново, и отпослѣ билъ присъединенъ на Римъ. Наполеонъ го направилъ ц. на департаментъ отъ кралство Италия и далъ на маршалъ Удино титлата Реджиоки князъ. Вѣнский договоръ далъ **Р**-на моденскитѣ дукове.—Обл. **Р.** има 2,228 чет. килом. и 260,000 жит.

Рединготъ, *фр.* Единъ видъ сетре.

Редифъ, *араб., тур.* Опълченецъ въ Турция.

Редова, *чешк.* Дансъ вродѣ на полка-мазурка.

Redolet lucernâ, *лат.* Мерише на ламба, сир. трудно произведение.

Редукторъ, *лат.* Уредъ за исправяне искълчени членове. — **Редукция.** 1) Умаление, изображение на фигури въ умаленъ видъ. 2) Възстановение, искарване металъ изъ съединенията му съ кислорода.— **Редуцирамъ.** 1) Умалявамъ изображение на фигура. 2. Възстановявамъ металъ.

Редутъ, *фр.* Малко укрѣпление, единъ видъ малъкъ твърделъ установенъ на важно мѣсто за отбрана.

Редутъ-кале. Русско пристанище и крѣпость (кутаискска губер.), на Черно мере, при устието на Копи, 373 килом. отъ Тифлисъ. Укрѣпленията му сж били съсипани въ кръмската война въ 1856.

Редуцирамъ. Виж. *Редукция.*

Режи, *фр.* Управление на косвенъ данъкъ, монополъ: *режи на тютюна.* — **Режимъ.** 1) Система или начинъ на управление: *либераленъ режимъ.* 2) Опрѣдѣленъ редъ за живѣяне, хранене и др.: *слѣдвайте тоя рджимъ.* — **Режирамъ.** Управлявамъ актиори, театръ. — **Режисйоръ.** Управитель на театрална трупа.

Резерва, *лат.* 1) Прѣпазване: *съобщава новината съ* **р.** 2) Съ това име се наричаше напрѣдъ у насъ войска, която е прѣкарала срока на запаса (виж. тая дума) и въ военно врѣме се свиква слѣдъ запаса. Споредъ измѣнението на закона за въоржженитѣ сили отъ 1904, **р.** се приравнява съ запаса, въ който се числжтъ войницитѣ до 44-та година включително. Войницитѣ отъ **р.** се наричахж *резервисти.* — **Резервирамъ.** Запазвамъ особено нѣщо за извѣстна цѣль.—**Резервенъ.** 1) Запасенъ: *резервенъ войникъ.* 2) Прѣдпазливъ, въздържанъ: *държи резервно положение.*

Резервоаръ, *лат.* Водомѣстилище, щерня.

Резидентъ, *лат.* Дипломатически агентъ; р. е по долень отъ чина пославникъ. — **Резиденция.** Мѣстопрѣбивалище, — мѣсто, въ което постоянно живѣе свѣтска или духовна висока особа: *Ортакюй въ Цариградъ е резиденцията на Н. Б. Екзарха.*

Резолюция, *лат.* Заключението на рѣшение на съдебно дѣло още неизложено въ окончателната форма; рѣшение какъ да се постжпи въ една работа: *министрътъ написа на това прошение тая резолюция*; *митиньтъ ще слѣдната резолюция.*

Raison d' Etat (*резонъ д' етръ*), *фр.* Съображения, по които се зима едно рѣшение въ интереса на държавата; — съ помощьта на тоя доводъ една власть притезава да оправдае нѣкои свои постжпки, които строго не сж съобразни съ справедливостьта.

Raison d' être (*резонъ д' етръ*), *фр.* Необходимость, по силата на която едно нѣщо сжществува.

Raison sociale, *фр.* Въ *търг.* име на всѣка събирателна единица (сдружени лица), *фирма.*

Резонъ, *фр.* 1) Причина, основание, убѣдителенъ доводъ. 2) Право, правда. *търсихъ и намѣрихъ за резонъ тъмница* (П. Р. Славейковъ). — **Резоненъ.** Разуменъ, справедливъ, основателенъ: *резонни данни.*

Резултатъ, *лат.* Слѣдствие, плодъ (отъ дѣятелность).

Резюме, *фр.* Съкращение, кратко изложение (на *съчинение, слово*). — **Резюмирамъ.** Съкращавамъ (*съчинение, слово*).

Рейкиавикъ. Главенъ градъ на Исландия, на западния брѣгъ на тоя островъ, на Фалски заливъ; 3,900 жит. (1890 г.). Лицей, обсерватория. Добро и търговско пристанище. Тоя градъ е билъ въ срѣднитѣ вѣкове важенъ литературенъ центръ.

Реймско евангелие е името на единъ старъ църковно-словѣнски пергаментенъ ржкописъ, уцѣлѣлъ въ франц. градъ *Реймсъ.* Състои отъ двѣ части. Първата му часть, която съдържа чтения отъ праздничнитѣ евангелия по обряда на православната църква, е писана съ кирилицата; втората, която съдържа евангелията, апостолскитѣ послания, паремии на праздницитѣ по римокатолическия календаръ, е написана въ 1395 съ хърватската (ѫгловата) глаголица отъ монаситѣ на Емаусския монастирь, основанъ въ Прага въ 1347, за извършване католическото богослужение на словѣнски езикъ. Въ глаголическата часть писецъ-чехътъ е внесълъ чехизми. Емаусский монастирь добилъ тоя ржкописъ отъ императора Карла IV, който го намѣрилъ нѣйдѣ въ Унгария. Отъ Емаусския монастирь евангелието било занесено отъ хусититѣ въ Цариградъ, дѣто го добилъ кардиналъ Карлъ Лотарингски, който подарилъ ржкописа на реймската катедрална църква. Тамъ той се пазилъ като тайнственъ источенъ ржкописъ и на него се клели французскитѣ крале, кога се коронясвали (виж. *Реймсъ*). Прѣзъ революцията драгоцѣннитѣ камъне, които украшавали подвезията, били ограбени. Сега той се пази въ реймската градска библиотека. Словѣнското происхождение на тоя ржкописъ било открито, по едно прѣдание, отъ Петра Велики, когато билъ въ Реймсъ въ 1717. Едно факсимиле на евангелието е издалъ

Sylvestre de Sacy: Evangeliaire Slave, dit Texte du Sacre de la bibliothèque du Reims (Парижъ, 1843; 2-о изд., 1852, съ прѣдисловие отъ Копитара); поправки на това издание е направилъ Лосъ въ Ягичовия Archiv für sl. Philologie (т. IX, Берлинъ, 1886). Виж. и Билярскій, *Судьба церковно-славянскаго языка* (2-а часть, СПБ, 1848).

Реймсъ. Французски градъ, въ марнски департ., на Весла (притокъ на Aisne), 172 килом. на сѣв-ист. отъ Парижъ, по парижко-стразбургската желѣзница; 107,000 жит. Архиепископия, съборна църква (чудесенъ готически паметникъ отъ XIII-и вѣкъ), библиотека, музей, академия, римска триумфална арка, наречена *Марсова Порта*, статуя на маршалъ Друе и др. Индустриаленъ и търговски градъ; фабрики за хубави сукна, фланели, шалове и др. Стоварище на най-добритѣ шампански вина. — **Р.** е единъ отъ най-старитѣ французски градове; споменува се отъ Юлия Цезаря като столица на племето *реми*, отъ което е произлѣзло и името му. Християнството може да е проникнѫло въ **Р.** по-рано, нѣ той станѫлъ епископско сѣдалище въ срѣдата на IV-и вѣкъ. Въ 496 въ тоя градъ приелъ отъ епископа му, св. Реми, св. кръщение *Хлодвигъ*, господарьтъ на франкитѣ. Въ паметь на това събитие всичкитѣ французски крале, отъ Филипа Августа до Карла X, се коронясвали въ **Р.**, съ исключение на Хенриха IV, на Наполеона и на Лудовика XVIII. До великата революция въ реймската съборна църква се е пазило прочутото реймско (виж. тая дума) евангелие, на което се клели кралетѣ въ врѣме на коронацията. — Напразно обсаждань отъ англичанетѣ въ 1359, окупиранъ отъ тѣхъ въ 1421, **Р.** билъ зетъ назадъ въ 1429 отъ Иванка Даркъ (вниж. това име), която накарала Карла VII да се короняса тамъ.

Рейнска конфедерация. Слѣдъ окончателното растуряне на Германската империя, Наполеонъ I установилъ въ 1806 Рейнската конфедерация, на която се обявилъ *покровитель*. Тя обгрѫщала кралства Бавария, Вюртембергъ Саксония, Вестфалия; Баденъ, Клеве и Бергъ, Хесе-Дармщатъ, Вюрцбургъ; саксонскитѣ херцогства (Ваймаръ, Гота, Майнингенъ, Хилдбургхаузенъ, Кобургъ-Саалфелдъ); двѣтѣ херцогства Маклембургъ; Насау; двѣтѣ княжества Хохенцолернъ; Изенбургъ, Лихтенщайнъ; Анхалтскитѣ княжества, двѣтѣ Липе, Ройсъ, двѣтѣ княжества Швацбургъ, Валадекъ, Любекъ, Холщайнъ-Олденбургъ. Великото дукство Варшава, дадено на саксонския краль, било присъединено на конфедерацията въ 1807. Нападателний и отбранителний съѫзъ билъ тѣсенъ съ французската империя. Конфедерацията се разгурила съ падането на Наполеоновото могѫщество.

Рейнска область. Западна область въ Прусия, съпрѣдѣлна съ Холандия на сѣв. и сѣв.-зап., съ Белгия на зап., съ Лоренъ и великото дукство Люксембургъ на юго-зап.; съ Рейнска Бавария на юго-ист. Пои се отъ Рейнъ, който й дава името си, и има 4,200,000 жит., на едно простр. отъ 26,986 четв. килом.; ц. на управл. *Кобленцъ*; гл. градове Келнъ, Дюселдорфъ, Ахень и Тревъ, гл. градове на регентства. Много руд-

ници за желѣзо, мѣдь, живакъ, олово, цинкъ. Топли минерални извори въ Ахенъ и Геролщайнъ; изобщо плодородна и добрѣ обработвана земя; ленъ, тютюнъ, прочуто вино. Дѣятелна индустрия и търговия. Тая обл. до врѣмето на Наполеона, който я покорилъ и направилъ отъ нея нѣколко департамента, състояла отъ нѣколко херцогства и княжества, които принадлежали на Прусия и на князове отъ нѣкогашната Рейнска конфедерация. Вѣнский конгресъ въ 1815 я далъ на Прусия, и тя сега се нарича и *Рейнска Прусия*.

Рейнъ. Европейска рѣка, извира въ Швейцария отъ върха Сентъ-Готартъ, минува прѣзъ Констанско езера, дѣли Швейцария отъ великото дукство Баденъ, образува при Лауфенъ, близо до Шафхаузъ, единъ водопадъ 23 метра високъ; послѣ, като става корабоплавателна при Базелъ, дѣли изново великото дукство Баденъ отъ Алзасъ, и тече прѣзъ рейнска Прусия и Хсландия; найпослѣ се губи въ Сѣверно море, при Катвикъ. Прѣди да пристигне до устието си **Р.** образува нѣколко ржкава, отъ които главнитѣ сж: отдѣсно, Иселъ, Вахалъ и Лекъ. Главнитѣ градове, които мие **Р.**, който е 1350 килом. дълъгъ, отъ които 900 корабоплавателни, сж: Базелъ (въ Швейцария), Майнцъ, Кобленцъ, Келнъ, Дюселдорфъ (въ Германия), Арнхеймъ, Утрехтъ, Лейденъ въ Холандия.

Рейса. Швейцарска рѣка, пои кантони юриски, люцернски, араговски и образува Четире-кантонно езеро, и влива се въ Ааръ; 133 километра.

Рекапитулация, *лат.* Кратко повторение на главнитѣ мѣста въ прочетеното.—**Рекапитулирамъ.** Повтарямъ вкратцѣ.

Реквена (R e q u e n a). Испански градъ, 120 килом. на югоист. отъ Куенса, при сливането на Омана и Ксюкара; 15,000 жит. Фабрики за копринени и памучни платове и др.

Реквиемъ (requiem), *лат.* Молитва, която католическата църква пѣе за упокоение на мъртвитѣ. Има много забѣлѣжителни творения въ тоя родъ, съчин. на Жомели, Моцарта, Херубини и др.

Реквизиция, *лат.* Изискване, насилствено събиране храна и други потрѣби за войска въ неприятелска, а понѣкога и въ своята си земя. Тоя способъ е сжществувалъ прѣзъ войнитѣ въ всички врѣмена у всички народи. Сегашната **р.** не разорява съвсѣмъ мирнитѣ жители, защото зетитѣ отъ тѣхъ прѣдмѣти слѣдъ врѣме имъ се връщатъ, или, въ нужда, заплащатъ. — **Реквизиционенъ.** Зетъ по реквизиция, който принадлежи на реквизиция: *реквизиционенъ конь.* — **Реквизиционна система.** Способъ за водене война съ помощьта на реквизиция.

Реклама, *лат.* (*рекламаре*, викамъ високо). Обявление, въ което се исказва хвалба.

Рекламация, *лат.* Заявяване правото си на нѣщо, искане свое отнето нѣщо назадъ. — **Рекламирамъ.** Прѣдявявамъ правата си на нѣщо, искамъ свое нѣщо въ чужди ржцѣ назадъ.

Рекогносцирамъ, *лат.* Испитвамъ, изучвамъ, на театра на война, положението и силата на неприятеля; **рекогносцировка**, това испитване или службата по него.

Реколта *лат.* Жътва, беридба, изобщо добитото произведение отъ сѣидба, лозя, гюлове и др. т.

Рекомандация, *лат.* Прѣпоржка. — **Рекомандувамъ**. Прѣпоржчамъ.

Рекреация, *лат.* Отдихъ отъ занятие. Оттука **рекреационенъ**, назначенъ за рекреация.

Рекрутирамъ, *лат.* Беря войници и изобщо хора: *пасмина хора, рекрутирани отъ разни краища.* — **Рекрутъ**. Новобранецъ.

Ректификаторъ, *лат.* Уредъ за повторно дистилиране течность. — **Ректификация**, повторно дистилиране течность. — **Ректифицирамъ**. Повторно дистилирамъ една течность.

Ректоръ, *лат.* (*регере, ректумъ*, оправямъ, ржководя). Началникъ на учебната часть въ нѣкои висши свѣтски и духовни учебни заведения.— **Ректорство**. Званието, службата на ректоръ.

Релативенъ, *лат.* Относителенъ, сравнителенъ; противоположното на *абсолютенъ*.

Релация, *лат.* Отношение; разказъ.

Релевирамъ, *фр.* Посочвамъ, отбѣлѣжамъ: *релевира тая часть отъ съчинението му.*

Релефенъ и **Релефъ**. Виж. *Релйефенъ* и *Релйефъ*.

Религиозенъ, *лат.* 1) Вѣроисповѣденъ. 2) Набоженъ. — **Религиозность**. Набожность, благочестие.

Религия (лат. r e l i g a r e, r e l i g o, съединявамъ, свързвамъ). Вѣроисповѣдание, вѣра, — оная духовна *свръска, която съединява*, нареждa отношенията на човѣка къмъ всичко, що го заобикаля — къмъ природата, къмъ човѣцитѣ и къмъ самото божество. Въ р. се съдържатъ човѣшкитѣ най-високи понятия за доброто, за правдата, за справедливостьта и за закона, за всички ония вѣчни духовни блага, безъ които не сж възможни нито развитието, нито щастието, нито самий животъ.

Р. е почнжла да сжществува отъ самото начало, когато и първий човѣкъ се появилъ на свѣта. Тя се е родила отъ съзнанието на човѣка, че той се намира въ зависимость отъ силитѣ около него: човѣкъ влиза въ общение съ тѣхъ, въ борба съ едни и въ съжзъ съ други. Като припознава надъ себе си една висша сила или висши сили, и като съзнава зависимостьта си отъ тѣхъ, човѣкъ не само имъ *се бои*, а ги и *почита*, служи имъ не само отъ страхъ, а и по съвѣсть. Наредъ съ егоистическия мотивъ отъ страха или користьта, които каратъ човѣка да търси съжзъ съ висшитѣ сжщества, дѣйствува и безкористний мотивъ на благоговѣнието, почитанието, благочестието — етический мотивъ на р.

Въ най-нискитѣ стжпала на развитието си човѣцитѣ се ограничавали съ просто поклонение на прѣдмѣтитѣ отъ веществената природа (фетишитѣ); въ по-високитѣ стжпала, тѣ почнжли да боготворятъ силитѣ на природата въ различни образи и символи, докѣ достигнжли до височайшето христианско откровение, чисто духовно учение.

Общий брой на всички християне по цѣлото земно кжбо е 504 милиона, въ това число православни 117 милиона, католици 231 милиона и протестанти 153 милиона. Послѣдователитѣ на другитѣ еднобожни р. се прѣсмѣтатъ на 205 милиона (въ това число евреи 8 милиона и мохамедане

197 милиона). Езичницитѣ се прѣсмѣтатъ на 783 милиона (въ това число будайци и брахмане 378 милиона). Всичкитѣ нехристиане се прѣсмѣтатъ 984 милиона.

За първоначалната р. виж. A. Lang, Myth, ritual and religion, 1887, франц. прѣводъ на Marillier, 1896. За распространението на християнството виж. на езика ни книжка *Развитието на християнството въ първитѣ му врѣмена* отъ Н. Настевъ (Пловдивъ, 1900). Отъ рационалистическитѣ критики, които се отнасятъ до р-тѣ виж. Кантъ, *Религията, въ прѣдѣлитѣ на чистия разумъ*, — Хегель, *Скаски върху философията на религията*. Отъ най-новитѣ съчин. Шфлайдереровитѣ, Линсиусовитѣ, Тайхмюлеровитѣ трудове. Виж. още Спенсеръ, *Основитѣ на социологията*; Липертъ, *Религията на европейскитѣ културни народи* и неговата *Всеобща история на жречеството*.

Релковичъ. (*Матия-Антукъ*). Славонски поетъ (отъ босненски родъ, прѣселенъ въ Славония), авторъ на сатири, въ които изобличава Славония при сравнението ѝ съ Персия (1732—1798)

Релйефенъ, *фр.* Направенъ испъкнѫло: *релйефна извайка*. Въ прѣнос. см. виденъ, личенъ: *съ още по-релйефни чърти описва*. . . . — **Релйефъ.** Испъкнѫлость, испъкнѫла извайка, испъкнѫло изображение.

Релси. *англ.* Желѣзнитѣ пръчи, по които върви желѣзнопѫтенъ или трамваенъ влакъ.

Рембрантъ (*Павелъ*). Знаменитъ холандски живописецъ и гравйоръ, род. въ Лейденъ (1608-1668), воденчарски синъ. Въ родния си градъ Р. училъ живописството четире години при Ластмана и Пинаса; отъ 1630 се установилъ въ Амстердамъ, дѣто и умрѣлъ. Р. захваща главното мѣсто въ холандската школа: силата и самобитностьта му личѫтъ токорѣчи въ всѣкой клонъ отъ искуството; като образци отъ композиция, изразъ, шаръ, свѣтлина и сѣнка, работитѣ му се сравняватъ съ работитѣ на най-великитѣ артисти. Отъ картинитѣ му най-извѣстни сѫ: *Товия*, *Самарянинътъ*, *Иисусъ въ Емаусъ* (въ Луврския музей). Много забѣлѣжителни сѫ портретитѣ му. У Р. отличаватъ двѣ манери: въ младостьта си работилъ много грижливо и съ голѣмо търпѣние, а послѣ кистцата му захванѫла да гони да постига ефектитѣ; като гравйоръ, той билъ единъ отъ първитѣ, ималъ своя оригинална манера. Всичкитѣ му произведения сѫ до 376; първитѣ отъ 1628, а вторитѣ отъ 1661. Въ петербургския ермитажъ има 41 Р-ви картини и 5, ако не негови, то на неговата школа. Най-добритѣ сѫ: *Авраамовото жъртвоприношение* (1635), *Пентефриевата жена* (1654), *Св. семейство* (1645), *Снятието отъ кръста* (1634); *Даная*, портрети на Р-ва майка (четире), *Портретъ на единъ евреинъ*.

Рамеса, *фр.* Въ *търг.* полица.

Ремизъ, *фр.* 1) Отстѫпка отъ дългъ, сир. опрощаване на длъжникъ часть отъ дълга му. 2) Отбивъ отъ цѣната: съ ремизъ 25 на стотѣ.

Реминтентъ, *фр.* Въ *търг.* лице, на което се праща полица.

Ремонтирамъ, *фр.* Поправямъ, допълнямъ; потягамъ, поддържамъ въ добро състояние (*за сграда*); **ремонтъ,** тая поправка.

Реморкйоръ, *фр.* Корабъ, кой-

то влѣче слѣдъ себе си други кораби.

Ремъ. Братъ на Ромула, убитъ отъ него слѣдъ като двамата основали Римъ. По едно прѣдание, Ромулъ убилъ Р., защото се присмѣлъ на новия градъ.

Ремюза. Французски ученъ ориенталистъ, вѣщъ въ китайския животъ, история и други (1788—1832). Р. билъ роденъ въ Парижъ, дѣто свършилъ медицината въ 1813; нъ още въ 1811 обнародвалъ: *Опитъ върху китайския езикъ и литература*, плодъ на 5-годишенъ тежъкъ трудъ. Прѣзъ първата реставрация на Бурбонитѣ се учредила една катедра на китайски езикъ въ Collége de France, и Р. билъ назначенъ професоръ (1814). Отъ многобройнитѣ му трудове слѣдъ тая дата най-забѣлѣжителни сж *Издирвания върху татарскитѣ езици* (1820), съчинение нѣкакси приготвително за неговата *Китайска Граматика* (1822), най-величавий паметникъ на обширната му синологическа ученость. Друго отъ важнитѣ му филологически произведения е съчинението му *Издирвания върху происхождението и образуването на китайското писане* (1827). „Ако и запознатъ“ казва Валкенаеръ, „съ нѣколко отъ най-мжчнитѣ азиятски езици, и токо-речи съ всички староврѣменни и нововрѣменни европейски езици, той гледалъ на това знание само като на срѣдство за една цѣль. Въ купъ изложения, бесѣди, критически анализи, и прѣводи, или обнародвани като отдѣлни съчинения или вмѣстени въ *Записки*, той е залѣгалъ да обгърне всичко за народитѣ, които е мѣрилъ да искара на-явѣ. Религиозни вѣрвания, философски системи, естествена история, география, политически прѣвърти, происхожденията на племената, биография, литература, нрави и обичаи — всичко е разгледалъ той еднакво майсторски. Между Р-тѣ съчинения, които най-ярко поясняватъ тая Валкенаерова похвала, сж *Историческо изучение върху медицината на китайцитѣ*; *Пълна картина на познанията на китайцитѣ отъ естествената история* (недовършенъ трудъ); *Върху распространението на китайската империя въ Западъ отъ първия вѣкъ прѣди Р. Х. до нашето врѣме*, трудъ, който е пролѣлъ много свѣтлина по интересния въпросъ: кои сж били варваретѣ, които съсипали римската империя, и др. Р. умрѣлъ отъ холера.

Ренанъ *(Жозефъ)*. Французски ориенталистъ съ скептически идеи (1823—1892). Изучвалъ семитическитѣ езици. Билъ членъ на Академията на Надписитѣ. По порѫка на правителството пѫтувалъ въ Сирия. Написалъ единъ отчетъ за Финикия. Отъ 1862 билъ професоръ на семитическитѣ езици въ Collége de France. Въ 1863 написалъ прочуто съчинение *Животътъ на Исуса*, което е излѣзло вече въ 20 издания (български прѣводъ на Г. К. Х-въ отъ 3-о рус. задгранич. изд., София, 1892, 2-о изд.). Тая книга възбудила най-оживлена полемика. За нея Р. билъ лишенъ отъ професурата и прѣдприелъ да пѫтува по Египетъ. Въ 1871 му позволили изново да чете лекции. Въ 1878 станѫлъ членъ на академията. Трудоветѣ му сж написани съ блескавъ езикъ, нъ понѣкога сж повръхностни. Главнитѣ отъ тѣхъ сж: *Авероесъ и аверонзмътъ*; —

Всеобща история на семитическитѣ езици; — За происхождението на езика; — *Апостолитѣ*; — *Св. Павелъ*;— *Животътъ на Иисуса*;— *Антихристъ*; — *Маркъ Аврелий и краятъ на древния миръ* (българ. прѣводъ отъ фр. на Кирилъ Христовъ, Пловдивъ, 1898).

Р. е писалъ освѣнъ това по политически и съврѣменни въпроси, при което се е изказвалъ за господството на умствената аристокрация (Questions contemporaines). Виж. Pons, Ernest Renan (Парижъ, 1882); M-me Darmesteter, La vie de E. Rénan (Пар., 1898); за **Р.** сж писали още Депортъ и Бурнанъ, Сеайль, Моно и Алие; виж. и Скалцуни, *Ернестъ Ренанъ* (по поводъ на съчин. му *Животътъ на Иисуса*), прѣв. О. (Шуменъ, 1894). Въ 1899 излѣзе на свѣтъ **Р**-та прѣписка съ сестра му Ханриета.

Рендсбургъ. Укрѣпенъ градъ въ прусската область Шлезвигъ-Холщайнъ, на мѣстото, дѣто се съединяватъ р. Айдеръ и Килски каналъ, 31 килом. на зап. отъ Килъ и 111 килом. на сѣв.-зап. отъ Алтона по желѣзница; 13,500 жит. Дѣятелна търговия съ градиво. **Р.** по положението си е важенъ въ стратегическо отношение; нъ данцитѣ го оставили безъ бой прѣзъ войната въ 1864.

Рене Анжуски. Дукъ Анжуски, и по-сетнѣ царь Неаполски (1409—1480), знаменитъ по просвѣтения си вкусъ за искуствата.

Ренегатъ, *лат.* Вѣроотстжпникъ.

Рени. Русски градъ (бесарабска губ.), при вливането на Прутъ въ Дунавъ, на лѣвия брѣгъ и на двѣтѣ рѣки; 6,946 жит. (едно врѣме 60,000). Износъ на жито по Черно море. Тоя градъ, отстжпенъ отъ руситѣ на Молдова по Парижския договоръ въ 1856, имъ се повърнж въ 1878. Въ **Р.** биде откаранъ князъ Александръ (виж. *Батемберъ*) слѣдъ 9-и августъ.

Ренодо. Французски лѣкарь, основалъ въ 1631 първия вѣстникъ, *Газетъ де Франсъ*.

Реноме, *фр.* Добро име: *развали си реномето*.

Рента, *фр.* Постояненъ доходъ *(отъ недвижими имоти или отъ заемъ)*.

Рентгенъ (*Вилх. К.*) Германски професоръ на физиката и математиката въ Страсбургъ (отъ 1875), послѣ въ вюрцбургския (отъ 1888) университетъ; род. въ 1845. Проф. **Р.** е билъ познатъ по работитѣ си въ свръска съ въпроситѣ за съотношенията на свѣтлината и електричеството, нъ той доби огромна извѣстность въ 1895, когато откри прочутитѣ лучи, наречени по името му и които добихж извѣстното приспособение въ медицината — да даватъ възможность да се вижда въ вжтрѣшнитѣ органи на човѣшкото тѣло. За *Рентгеновитѣ лучи* всичкитѣ тѣла сж прозрачни, нъ прозрачни въ различна степень. Каучукови дъски, нѣколко см. дебели, и тѣ пропущатъ лучитѣ (за краткость **Р.** употрѣбява думата *лучи*, а за отличие е нареклъ тия нови лучи *х-лучи*). Отъ металитѣ най-прозрачни сж онія, у които атомнитѣ тегла сж малки, напр. литий, алюминий. Освѣнъ праволинейното распространение, **Р**-тѣ лучи нѣматъ токо-речи нищо общо съ другитѣ извѣстни намъ лучи. **Р**-тѣ лучи не притежаватъ способностьта да се отражаватъ и да интерферираттъ. Тѣ не испитватъ дифракция, не подлежжтъ на двойно прѣломение, и не могжтъ да се поля-

ризуватъ. Тѣ се добиватъ чрѣзъ единъ особенъ уредъ и съ флюоресенцията на бариева соль.

Реометръ, *фр.* Същото, каквото е галванометръ.

Реомюръ. Французски физикъ и естествоиспитатель, род. въ Ла-Рошелъ (1683—1757). Училъ се въ иезуитската колегия въ Поатие, послѣ въ Буржъ; отишелъ да живѣе въ 1703 въ Парижъ, дѣто особено привлѣкълъ всеобщо внимание съ обнародването три геометрически записки; и въ 1708 билъ избранъ членъ на академията на наукитѣ, и натоваренъ съ надзора на съчин. *Описание на разнитѣ искуства и занаяти.* Благодарение на постоянството си, той открилъ способъ да се обръща желѣзото на стомана, изнамѣрилъ матовото стъкло и др. **Р.** е особено извѣстенъ съ термометра (спиртенъ), който носи името му; разстоянието между точката на замръзването и кипенето на водата той дѣлилъ на 80 части или градуса. Най-важний му трудъ, и днесъ още класически, е Mémoires pour servir à l'histoire des insectes (6 т.); и той пръвъ събралъ богата сбирка отъ насѣкоми.

Реорганизация, *лат.* Прѣустройство, прѣобработка: *реорганизация на войската.*

Реорганизирамъ. Прѣустроявамъ.

Реоскопъ, *гр.* Същото, каквото е галваноскопъ.

Реостатъ, *гр.* Уредъ, съ който може да се протака или скъсява електропроводната жица безъ да се спира токътъ.

Реофоръ. *гр. (реосъ,* потокъ; *фєро,* носѧ). Проводна жица на галванически апаратъ.

Reparation d' honneur, *фр.* Удовлетворение за докачане честь.

Репертоаръ, *фр.* Списъкъ на музикалнитѣ пиеси, които се пѣятъ или свирятъ или на драматическитѣ пиеси, които се прѣдставляватъ въ театръ или друго мѣсто. — **Репертоаренъ.** Който се отнася до репертоаръ.

Репетирамъ, *фр.* Повтарямъ, прѣговарямъ (*пиеса*).

Reptitio est mater studiorum, *лат.* Повторението е майка на учението, сир. знанието се добива само чрѣзъ често повторение.

Репетиторъ, *лат.* Лице, което, прѣговаря извънъ класоветѣ съ ученици уроцитѣ имъ, за да се приготвятъ по-добрѣ. — **Репетиция.** Повторение, прѣговоръ.— **Репетиченъ.** Който повтаря (*сигнали*); *репетиченъ корабъ,* въ една флота, е оня, отъ който повтарятъ сигналитѣ на адмирала. Той всѣкога се държи така, че сигналитѣ отъ него да се виждатъ отъ всички.

Репресалии, *итал.* Отвръщулки, — злини, които се правятъ на непринятель за отмъщение.

Репресивенъ, *лат.* Обуздателенъ, стѣснителенъ: *репресивни мѣрки.*

Репродукция, *лат.* Възпроизведение. — **Репродуцирамъ,** Възпроизвождамъ.

Република. *лат. (ресъ публика,* обществено нѣщо). Страна, дѣто управлява самъ народътъ чрѣзъ единъ или нѣколко избрани прѣдставители. *Републиканската форма правление* е съществувала още въ старо врѣме, като е зимала ту аристократически, ту демократически образъ. Гръцкитѣ и римскитѣ републики съ цъвтѣли въ това врѣме, когато въ Истокъ съ падали огромни царства.

тенъ; който се отнася до всѣкиго частно: *консулитѣ съобщили на респективнитѣ си правителства* значи, че тѣ съобщили всѣкой на своето правителство.

Респектъ, *лат.* Уважение, почитание: *военната сила на Германия държи Австрия въ* р.

Респираторъ, *лат.* Уредъ за възстановяване свободно дишане, дихалникъ.

Реставрация, *лат.* Възстановение паднѫла династия на прѣстола; сѫщо и епохата на правлението слѣдъ възстановението, напр. въ Англия периодътъ отъ 1660 до 1689, когато царували изново Стюартитѣ, и въ Франция периодътъ отъ 1814 до 1830, когато на прѣстола били възвърнѫти Бурбонитѣ; р. въ Франция наричатъ и царуването на Луи Филипа.

Ресторанъ, *лат.* Гостинница.

Ресъ. Тракийски царь, съѫзникъ на Прияма и убитъ отъ Диомеда въ обсадата на Троя (*басносл.*).

Reçu, *фр.* Исправъ, расписка за приемане.

Ретимо. Пристанищенъ градъ. въ о-въ Критъ, на сѣверния му брѣгъ, 58 килом. на юго-зап. отъ Кандия; 10,000 жит., отъ които двѣ трети турци, останѫлитѣ гърци. Маслинено масло и вино въ околностьта. — Венецияницитѣ завладѣли Р. въ 1204, турцитѣ го опустошили въ 1572, нъ го завладѣли само въ 1617.

Ретина, *лат.* мрѣжеста ципа (въ *окото*).

Ретиноидъ, *лат.* Цѣръ съ съставно смолисто основание. — **Ретинолъ**. Цѣръ съ просто смолисто основание.

Ретипеди, *лат.* Мрѣжоноги (*птици*).

Ретраншементъ, *лат.* Шанци или окопи, направа за укрѣпяване и отбрана на постъ.

Ретроградство (лат. *ретро*, назадъ; *градо*, вървѫ). Назадничество. — **Ретроградъ**. Назадничавъ човѣкъ, сир. такъвъ, който върви назадъ отъ пѫтя къмъ усъвършенствуването и просвѣщението.

Ретроспективенъ, *лат.* Който гледа назадъ, сир. отнася се до минѫли събития, до минѫли врѣмена: *ретроспективенъ етюдъ*; *ретроспективно дѣйствие на новъ законъ*. — **Ретроспективность**. Обратно дѣйствие, дѣйствие което се простира на минѫлото.

Ретуширамъ, *фр.* Вършѫ послѣдната работа въ живописно произведение, доправямъ; въ *прѣнос. см.* усъвършенствувамъ нѣщо.

Ретфордъ или *Редфордъ*. Английски градъ (обл. *Нотингямъ*), 45 килом. на сѣв.-ист. отъ Нотингямъ по желѣзница, на р. Айдлъ и на Честерфилдски каналъ; 30,000 жит. Фабрики за капели, обуща, корабни платна, хартия.

Референтъ, *лат.* Съчинитель, съставитель на рефератъ. — **Рефератъ**. Записка, изложение на нѣщо ново, или интересно по науката вкратцѣ. — **Референрамъ**. 1) Четѫ рефератъ. 2) Отпращамъ къмъ съдържанието на съчинение, къмъ авторъ.

Рефлексионенъ гониометръ, *лат.-гр.* Ѫгломѣръ, основанъ на отражението на лучитѣ.

Рефлексъ, (лат. *рефлексио*, отражение). Така се нарича въ физиологията неволното движение на мишцитѣ, което става съвсѣмъ на друго мѣсто отъ раздразнението, напр. повръщане отъ скокотъ на небцето, кашлица отъ дразнене на дихателнитѣ пѫтеки.

Има и р. на чувствуването, напр. кихнуването въ носа, слѣдъ дѣйствието на слънчовитѣ лучи на окото. — **Рефлективность.** Свойство на лучитѣ да се прѣломяватъ. — **Рефлекторенъ** *параличъ*. Неспособностьта на двигателнитѣ нерви да испълняватъ нормалната си дѣятелность, слѣдъ влиянието на силна болка или друго раздражение. — **Рефлекторъ.** Отражателъ, всѣкой уредъ за отражаване лучитѣ на свѣтлината, на топлината и на звуковитѣ волни.

Реформа, *лат.* Измѣнение на формата, прѣобразование. Въ държавитѣ биватъ епохи, когато р. спасяватъ отъ революция, и длъжность е на държавницитѣ да въвождатъ р. своеврѣменно, а не да чакатъ народътъ да ги поиска самъ. — **Реформаторъ.** Прѣобразователъ. — **Реформирамъ.** Прѣобразувамъ съ цѣль за подобрение.

Реформация, *лат.* (соб. зн. *прѣобразуване*). Движението въ Германия среща папството, което е имало за слѣдствие происхождението на протестантството. Опитванията за отстранение злоупотрѣбенията въ католическата църква оставали много врѣме празни (виж. *Хусъ*, *Жишка*, *Уиклифъ*), и сполучили само съ появяването на Лютера (виж. *Лютеръ*, *Лютеранство*), понеже въ негово врѣме нравственото падане на църквата било най-голѣмо. На тоя прѣвратъ много помогнѫли и вънкашнитѣ обстоятелства. Лютеръ първень се въоржжилъ само противъ злоупотрѣбението, съ което е ставала продажбата на индулгенциитѣ, особено отъ Тецела. Гонението противъ него станѫло причина на по-голѣми искания, основани на Лютеровото обявление, че Св. Писание трѣбва да се припознава за единчъкъ авторитетъ на вѣрата.

Тогавашний развратъ на духовнитѣ и желанието на князоветѣ да турятъ ржка на църковнитѣ имоти помогнѫло за распространението на новото учение. Протестантската църква се припознала отъ Аугсбурския миръ (25 сеп. 1555). Появили се раздори въ новата църква още въ Лютерово врѣме и Лютеръ енергично възставалъ противъ крайноститѣ на сектитѣ, особено противъ ученията на Цвингли и Калвина; слѣдъ Лютеровата смъртъ разногласията още повече се увеличили; въ р. се утвърдила въ сѣвернитѣ страни на Европа, па и влиянието ѝ се распространило всѫдѣ и дори въ старата църква извикало новъ и много по-голѣмъ животъ.

Рехабилитация. Виж. Реабилитация.

Рехенсбургъ. Гл. градъ на баварския окр. горни порамзъ, едно врѣме свободенъ имперски градъ; 45,000 жит., повечето католици. Хубави стари църкви. Доста голѣма индустрия: фабрики за моливи, фарфорови сждове, сукна. Голѣма търговия съ соль.

Рецензентъ, *лат.* Сѫщото, каквото е критикъ. — **Рецензирамъ.** Правя критически анализъ, оцѣнявамъ достойнствата и недостатъцитѣ на съчинение. — **Рецензия,** сѫщото, каквото е критика (на *съчинение*).

Рецепта, *лат.* Лѣкарско прѣдписание — лѣкарска записка, по която аптека приготвя и отпуща цѣръ.

Рецидивистъ, *лат.* Оня, който е извършилъ изново сѫщото прѣстѫпление. — **Рецидивъ.** Приповтаряне прѣстѫпление; приповторено прѣстѫпление.

Решидъ паша. Турски държавникъ, и много врѣме водитель на напрѣдничава партия въ Турция; род. въ Цариградъ (1800—1858). Придружилъ зетя си, управитель на Морея, въ Гръция, и слѣдъ смъртьта му станѫлъ секретарь при Портата. Когато избухнѫла русската война, билъ натоваренъ съ послание въ България, дѣто се отличилъ като бранитель на християнетѣ отъ фанатическата ярость на мохамеданскитѣ имъ съжители. Послѣ, когато Турция почнѫла да испраща постоянни посланици при европейскитѣ дворове, **Р.** билъ посланикъ въ Лондонъ, послѣ въ Парижъ. Въ 1837 станѫлъ великъ везирь и билъ единъ отъ главнитѣ привърженици на султанъ Махмудовитѣ реформи *(хатишерифътъ)*; по-късно билъ министръ на вън. дѣла. Кѫдѣ края отъ живота си паднѫлъ въ немилость и билъ испратенъ управитель на Одринския пашалъкъ, нъ намѣсто въ Одринъ отишелъ въ Парижъ. Отъ 1853 билъ изново министръ на вън. дѣла и още веднажъ великъ везирь. **Р. п.** билъ единъ отъ най-просветенитѣ турци на врѣмето си и въ постоянна борба съ старо-турската партия.

Рещъ. Гл. градъ на персидската область Гиланъ, 200 килом. на сѣв.-ист. отъ Техеранъ и 15 килом. отъ юго-зап. брѣгъ на Каспийско море; 23.000 жит. Дѣятелна търговия съ Астраханъ. Пристанището на **Р.** е *Ензели*, градецъ съ 2,500 жит.

Рея. Баснословна богиня, която минува за сѫща Цибела, Сатурнова жена и майка на Юпитера, Нептуна, Плутона, Церера и Веста. Когато Сатурнъ билъ испѫденъ отъ Олимпъ отъ сина си, тя послѣдила мѫжа си въ Италия, и му помагала да цивилизува людетѣ на тая страна, да ги научи на земедѣлие и други искуства: оттамъ и происхожда името *Сатурновъ и Рейнъ вѣкъ*, дадено отъ поетитѣ на златния вѣкъ. Виж. *Цибела*.

Рея Силвия. Дъщеря на Нумитора, албански краль. Понеже баща ѝ билъ сваленъ отъ прѣстола отъ брата си, Амулия, тя била принудена да стане весталка; нъ тя станѫла трудна, и родила два близнака, Ромула и Рема, които обявила синове на богъ Марса. Ала Амулий пакъ я осѫдилъ да бѫде закопана жива, като виновна за нарушение посвещението си на Веста.

Риадъ. Столица на вахабититѣ (виж. това име), гл. градъ на Неджедъ въ срѣдна Арабия, 730 килом. на сѣв.-ист. отъ Мека; 35,000 жит. **Р.** захваща едно много силно положение въ една долина, заобиколена съ хълмове, и намира се на чело на главнитѣ пѫтища за вѫтрѣшностьта; въпрѣки това, търговията и промишлеността сѫ нищожни. Тоя градъ е основанъ въ 1824 отъ шеихъ Турки, 10 килом. отъ старата столица *Дерайе*.

Рибинскъ. Русски гр., въ ярославската губ., 94 килом. на сѣв.-ист. отъ Ярославъ, на дѣсния брѣгъ на Волга, при вливането въ нея на Рибенка; 25,223 жит. Въ **Р.** е срѣдоточието на съобщенията на Волга съ С. Петербургъ чрѣзъ три системи канали, Вишни-Волочокска, Мариинска и Тихвинска, и съ Архангелъ по каналъ Велики Дукъ Вюртембергски. Нъ рибинско-болговската желѣзница (отъ 1870) е отвлѣкла товаритѣ отъ вишниволочокската и тихвинската

водни системи; само мариинската система е упазила прѣдишната си важность. Повече отъ 10,000 кораби съ малъкъ размѣръ тръгватъ на годината отъ Р. Товаритѣ състоятъ отъ жито, соль, ракия, желѣзо, мѣдь, риба.

Ривла. Староврѣменень гр. въ Сирия, въ Ематъ, на сѣв.-ист. отъ Ханаанъ. Вѣроятно сегашното село Ривла при рѣка Оронтъ (*Библ.*).

Риволи. Село въ Венециянската область, близо до Адиже, при политѣ на Монте Балдо, 22 килом. на сѣв.-зап. отъ Верона. Наполеонъ разбилъ тамъ австрийцитѣ, на 2 и 3 ян. 1797 и слѣдъ тия рѣшителни побѣди Италия минѫла въ ржцѣтѣ на французетѣ. За тия побѣди Масена добилъ титлата Риволиски дукъ.

Ривъ-де-жиеръ (R i v e-d e-G i e r). Франц. градъ, 22 килом. на истокъ отъ Сенъ-Етиенъ (департ. Лоара), на р. Жиеръ, дѣто се захваща Жиерски каналъ; 16,816 жит. Богати каменовжгл. рудници, фабрики за желѣзни издѣлия; търговия съ желѣзо и соль.

Рига. Градъ въ европейска Русия, гл. гр. на Ливония и ц. на управл. на Ливония, Естония и Курландия, най-важенъ пристанищенъ градъ на Русия слѣдъ С. Петербургъ и Одеса, на дѣсния брѣгъ на Двина, 10 килом. отъ устието ѝ въ Рижски заливъ; 605 килом. на юго-зап. отъ С. Петербургъ, послѣдна станция на една желѣзница отъ Москва, която я свързва съ Волга и съ Каспийско море, и станция на петербургъ-берлинската желѣзница, която я туря въ прѣко съобщение съ останѫла Европа; 281,884 жит. (въ 1850 били само 61,000), отъ които 25% руси, 47% нѣмци, 23% латиши, 1% естонци, 4% евреи и други народности. Хубаво пристанище и важни укрѣпления отъ къмъ морето, хубави улици и нѣколко забѣлѣжителни сгради, съборната църква, църква Св. Петръ; замъкътъ на началника на ордена на мечоносцитѣ (съграденъ въ 1204), сега резиденция на гл. управитель; градски домъ и др. Политехническо училище, 3 мжж. и 2 дѣв. гимназии, институтъ за слѣпи. По търговия Р. захваща второ мѣсто слѣдъ С. Петербургъ въ реда на русскитѣ пристанищни градове на Балтийско може; износъ. жито, градиво, кожи, ленено сѣме, ключища, лой, тютюнъ; вносъ: колониялни и манифактурни стоки и металически издѣлия. Вънкашната търговия на Р. едно на друго е 300 милиона лева. Фабричната и заводска промишленость е доста развита; въ 1899 въ Р. е имало 275 фабрики и заводи съ 30,000 работници и общата сума на производството е стигала до 180 милиона лева. Около 2,500 кораби влизатъ въ пристанището и излизатъ отъ него на година. — Р. е била основана въ 1200 отъ владѣтеленъ епископъ Албертъ, скоро станѫла важенъ търговски градъ, и членъ отъ хансеатическия съюзъ. Въ XVI-и вѣкъ я владѣли рицаритѣ мечоносци. Въ 1621, тя била прѣзета отъ Густава Адолфа, и Петръ Велики я прѣзелъ отъ шведитѣ въ 1710.

Ригеръ (Ладиславъ R i e g e r). Чешски народенъ дѣецъ, единъ отъ първитѣ политически мжже на чешския народъ въ минѫлия вѣкъ; род. въ Смилъ, починѫ въ Прага (1818—1903); училъ се въ Гачинъ и въ пражския университетъ; докторската му теза (1846) поддържала свободата на печата.

Прѣзъ тоя периодъ зималъ участие въ всички опитвания за добиване независимостьта на отечеството си, сътрудничилъ въ чешскитѣ вѣстници, дѣто писалъ и стихове.

Въ 1848 билъ избранъ въ вѣнския парламентъ въ 7 чешски окржга. Въ райхщага той, заедно съ тестя си Палацки, билъ единъ отъ най-жаркитѣ дѣйци на народната партия, която водила борба съ централистическитѣ стремления на правителството. Когато райхсратътъ билъ растуренъ, **Р.** пжтувалъ въ Франция, въ Белгия, въ Холандия, въ Англия, като изучвалъ политическото и икономическото положение на тия страни; тогава той обнародвалъ: *Нравственитѣ имоти и тѣхната икономическа важность* (1850), *Индустрията и напрѣдъкътъ ѝ* (1860); въ сжщото врѣме той ржководилъ списването на *Словѣнска Енциклопедия* (1859). Въ 1863 той издалъ въ Парижъ, въ видъ на книга, статиитѣ си подъ заглавие Les Slaves d' Autriche. Когато билъ избранъ въ райхсрата, **Р.** се явилъ единъ отъ защитницитѣ на чешскитѣ федеративни искания.

Заедно съ Палацки работилъ въ Грегровия вѣстникъ Narodni Listy. Въ 1863 се появили сериозни разногласия между по-старитѣ прѣдставители на чешската идея и по-младитѣ (Грегра) — *старо-чехитѣ* и *младо-чехитѣ*. Грегръ, като водитель на младочехитѣ, нападалъ жестоко многозаслужилия отечественолюбецъ, нъ старо-чехитѣ му останжли вѣрни. Най-дѣятелно участие въ политиката **Р.** зелъ отъ 1878 до 1885 като водитель на чешскитѣ депутати въ вѣнския парламентъ. Тогава чехитѣ, заедно съ чешскитѣ аристократи, поляци и консервативни нѣмци образували правителствено болшинство и постигнжли голѣми сполуки за народностьта си. Тѣ извоювали голѣмо число срѣдни чешски училища, *пражски* чешски университетъ, по-благоприятни изборни закони за търговскитѣ камари и изобщо турили основа на днешното си културно развитие. Въ 1888 старочехитѣ поднесохж на **Р.** по случай на неговата 72-годишнина единъ даръ отъ 200,000 лева, събрани чрѣзъ подписка изъ цѣло Чешко. Нъ скоро младо-чехитѣ зехж връхъ надъ старо-чехитѣ, обвинявани въ голѣма отстжпчивость на нѣмцитѣ; младо-чехитѣ надвихж въ изборитѣ за чешския ландтагъ въ 1889, дѣто добихж 54 мѣста, срещa 43 за старо-чехитѣ; въ 1891, въ изборитѣ за вѣнския парламентъ **Р.** сподѣли участьта на прѣдставителитѣ отъ отъ старочешката партия: отъ 40-тѣ законодателни мѣста запазени за неговата народность, старочехитѣ добихж само едно, и избраний не бѣше **Р.** Тогава се се свърши **Р**-та дѣятелна роля. Отпослѣ настанж отрезвяването и всички чехи припознахж истинскитѣ заслуги на великия патриотъ.

Ригия (сегашно *Реджио*), 10 килом. на юго-ист. отъ Месина въ Сицилия (*Библ.* Дѣян.).

Ригоризмъ, *лат.* Строгость на принципитѣ, строго придържане о тѣхъ.—**Ригористъ.** Оня, който се придържа строго о принципитѣ.

Ригсъ (Д-ръ Riggs). Американски мисионеринъ, участникъ въ новобългарския и други източни прѣводи на Св. Писание, род. въ Ню-Провидънсъ, въ държава Ню-

Джерси, починѫ въ Цариградъ (1810—1901); свършилъ наукитѣ си въ Amherst College и Andover Theological Seminary; работилъ като мисионеринъ въ Атина (1833—1853), въ Смирна (1838—1844) и въ Цариградъ отъ 1853 до смъртьта си. Като лингвистъ Д-ръ **Р.** вѣроятно нѣмаше равни въ Америка или въ Англия и малцина имаше равни въ европейския материкъ; той владѣеше писмено 12 езика, на нѣкои отъ които и работеше съ години. Тия 12 езика сѫ еврейски (включително халдейски), сирийски, етиопски, арабски, гръцки, латински, испански, английски, арменски, български, словѣнски и турски. Не трѣбва и да се говори за езицитѣ, съ които бѣше само запознатъ: френзузски, италиянски, германски, руски, персидски и санскритски. На младо врѣме бѣ почнѫлъ да се учи и китайски. Прѣзъ 67-годишната си мисионерска служба той е участвувалъ въ прѣвождането на Св. Писание отъ мѣстни учени на новоарменски, новобългарски и турски; и като вѣщъ въ еврейски езикъ, участието му въ това дѣло е било многоцѣнно. Колко цѣнно е било това участие, ще се разбере отъ добрѣ извѣстния фактъ, че наший Св. Синодъ, 30 години слѣдъ Д-ръ Ригсовото дѣло, се изостави отъ намѣрението си да направи особенъ новъ прѣводъ на Св. Писание, защото не намѣри между българскитѣ учени лице, което владѣе еврейски.

Д-ръ **Р**-то дѣло по новобългарския прѣводъ на Св. Писание почнѫло отъ 1859. Отговорностьта за тоя прѣводъ на Св. Писание Д-ръ **Р.** е дѣлилъ отъ 1865 съ събрата си Д-ръ Лонга (виж. това име), който бѣ живѣлъ въ България и владѣеше по-добрѣ отъ него български езикъ. Ала участието на Д-ръ **Р.** е било главно участието на критикъ по единъ приготвенъ вече текстъ, и сполуката на прѣвода най-много се дължи на двамата вѣщи българе-прѣводачи П. Р. Славейкова и Хр. Костовича (виж. тия имена). Най-напрѣдъ се прѣгледалъ и поправилъ Неофитовий прѣводъ на *Новий Завѣтъ*. Първото издание на прѣгледания и поправенъ прѣводъ на тая часть отъ Св. Писание излѣзло въ 1866 въ Цариградъ. Прѣзъ май 1871 Д-ръ **Р.** е можалъ да прѣдстави прѣдъ първото годишно събрание на българската мисия, събрано въ Стара-Загора, първия подвързанъ томъ отъ новото българско Св. Писание. Прѣводътъ на цѣлото Св. Писание е станѫлъ съ иждивението на Британско и Чуждестранно Библейско Дружество.

Прѣзъ послѣднитѣ години отъ живота си Д-ръ **Р.** работеше токорѣчи исключително за българската мисия. Прѣзъ тия години той приготви за прѣводъ и напечата българския *Ржчникъ на Св. Писание* (прѣведенъ отъ П. Димитровъ, Л. Касѫровъ и Хр. Велевъ), — трудъ, който се посрѣщнѫ съ най-ласкави отзиви отъ българския печатъ, *Съласие на Евангелията* и биографии на *Ив. Златоуста* и на *Джъдсжна* (прѣведени отъ Л. Касѫровъ), *Лютеръ* и *Тълкование на Новий Завѣтъ* въ нѣколко стотини страници (прѣведени отъ Хр. Велевъ). Нѣкои 300 български духовни пѣсни, освѣнь много други на арменски и гръцки, сѫ прѣведени лично отъ Д-ръ **Р.** Покойний е приготвилъ и бѣлѣжки за бѫдѫщото прѣглеж-

дане на Св. Писание. Покойната му съпруга, доклѣ въспитавала дѣцата си, е приготвила *Писма за майки*, обнародвани и на български.

Статистически Д-ръ **Р**-та плодотворна дѣятелность само по прѣвода на Св. Писание се прѣсмѣта така: — отъ когато сж излѣзли на свѣтъ Д-ръ **Р**-тѣ прѣводи на Св. Писание до неговата смърть сж се продали:

Арменски и армено-турски Св. Писания	98,687
Арменски и армено-турски Нови-Завѣти	142,763
Български Св. Писания.	56,184
„ Нови-Завѣти.	75,600
Турски Св. Писания . .	7,359
„ Нови-Завѣти . .	27,498

Истина е, че всичко това не е дѣло на единъ човѣкъ, а на много умове; нъ Д-ръ **Р**-вий умъ е билъ първий и главний отъ тѣхъ.

Интересни биографически и други свѣдѣния за Д-ръ **Р**. има въ брошурата Memorial Service for the late Rev. Elias Riggs, D. D., L. L. D. (Gloucester, John Bellows),

Ридингъ (Reading). Английски градъ. ц. на обл. Бъркъс, при вливането на Кенетъ въ Темза, 64 килом. на зап. отъ Лондонъ по желѣзн.; 42,000 жит. Важно житно тържище. Прочута фабрика за пексемети. Фабрики за кадифета, кърфици. **Р**., старъ градъ, е неправиленъ по планъ, ако и въ послѣдно врѣме да е подобренъ въ това отношение.

Ридингъ (Reading). Градъ въ Съединенитѣ Държави (Пенсилвания), 90 килом. на сѣв.-зап. отъ Филаделфия; 48,000 жит. Ливници, фабрики за парни и други машини, за гвоздеи и др. Голѣма търговия съ каменни въглища по каналъ и желѣзница. **Р**. поддържа 11 вѣстника, повечето нѣмски.

Рие, *фр.* На пръчки въ отдѣленъ шаръ (за платъ).

Rien n'est beau que le vrai. Французска поговорка: Само истинното е хубаво.

Риензи (*Кола* ди). Римлянинъ, който въ срѣднитѣ вѣкове замислилъ да върне на Римъ староврѣменнитѣ републикански наредби (1313—1354). Въ 1347 въ Капитолий провъзгласилъ себе си народенъ трибунъ; послѣ придруженъ отъ единъ папски легатъ, съ знамена, отъ Капитолий заповѣдалъ на народа да прочете повелитѣ, които въвождали най-необходимитѣ реформи. Едно народно събрание утвърдило тия закони. Съ помощьта на една градска милиция **Р**. умирилъ баронитѣ, и наредилъ добро правителство. Сега **Р**. замислилъ да обедини Италия, а послѣ да възстанови всемирното главенство на Римъ. За това той распратилъ до монарситѣ и градоветѣ на Италия покана да испратьтъ депутати въ Римъ на едно народно събрание. Папата испратилъ на трибуна даръ, токо-речи всичкитѣ държави — лестни писма, а нѣкои — и депутати. Прѣди да се отвори събранието **Р**. съ голѣма пишность възвелъ себе си въ рицарски чинъ, при което се потопилъ въ сѫщата купель, въ която, по едно прѣдание, се покръстилъ Константинъ Велики. Едно възстание на знатнитѣ на 20 ноември. било потъпкано, при което погинѫли токо-речи всичкитѣ членове отъ Колоновия домъ. На 15 дек., съ съдѣйствието на папата, знатнитѣ изново подигнѫли едно възстание и приудили

Р. да бѣга отъ Римъ. Доста врѣме Р. се крилъ у анахоретитѣ (отшелници) въ Абруци, а въ 1350 отишелъ въ Прага, при Карла IV, за да го подбуди да прѣдприеме единъ походъ, нъ билъ арестуванъ по обвинение въ ересь и въ 1353 прѣданъ на папа Климентъ IV. Климентовий прѣемникъ, Инокентий IV, рѣшилъ да направи Р. орждие за потъпкване римскитѣ знатни и въ 1354 го назначилъ сенаторъ на Римъ. Р. изново умирилъ баронитѣ, на 29 августъ наказалъ съ смъртъ прочутия прѣдводитель на кондотйоритѣ фра Мореале, заобиколилъ себе си съ силенъ конвой, увеличилъ данъцитѣ и неограничено управлявалъ Римъ. Избухнѫло едно възстание, рѫководено отъ Колоновото и Савеловото семейство. Р. побѣгнѫлъ отъ Капитолий, нъ билъ познатъ, задържанъ и варварски умъртвенъ; обезобразения му трупъ тълпата влѣкла по цѣлия градъ, слѣдъ това изгорила, а пепела разсѣяла по вѣтъра. Р-вий животъ е послужилъ Булверу като сюжетъ за единъ романъ (тоя романъ, *Кола-ди-Риензи*, се издаде въ български прѣводъ отъ редакц. на в. *Свобода*, (София 1897), Риух. Вангеру — за една опера. За него сѫ писали Пашенкордтъ, Ориакъ (Auriac), Родоканаки.

Рижски заливъ, образуванъотъ Балтийско море, на юго-зап. отъ Финландски заливъ; мие брѣговетѣ на тритѣ балтийски области Курландия, Ливония и Естония. Около 180 килом. на-длъжъ отъ сѣв. къмъ югъ, и около 110 килом. на-ширъ. Острови Езелъ, Даго, Монъ и Вормсъ стѣсняватъ устието на залива на 32 килом. Главната рѣка, която се влива въ Р.-з., е Двина.

Ризбанъ, *фр.* Укрѣпление за защита на пристанище; прави се отъ насипъ, снабденъ съ топове.

Ризико. Виж. *Рискъ*.

Рике (*Етиенъ*). Французски инжинеръ (1604—1680), потомецъ на италиянското семейство Рикети, изгонено отъ Флоренция въ врѣме на политическитѣ войни; почнѫлъ да строи единъ каналъ въ 1666, който билъ свършенъ отъ синоветѣ му въ 1681; умрѣлъ 6 мѣсеца до свършването на огромния градежъ, направенъ отъ него на свои разноски.

Рикошетъ, *фр.* Отскокъ, отскачане, напр. на крушумъ отъ твърдо тѣло.

Рила. Най- високата планина въ България и въ цѣлата източна половина на Балкански п-въ, между тритѣ староврѣменни области Мизия, Тракия и Македония, на еднакво разстояние отъ Дунавъ и Егейско море. Р. е свързана на сѣв. чрѣзъ Верила-планина съ *Витоша*, на сѣв.-ист. чрѣзъ Ихтиманска планина (ниска срѣдногорска планина) съ *Стара-планина*, на ист. съ Родопитѣ, на югъ чрѣзъ Прѣделъ-планина съ *Пиринъ*, а на зап. Р. е отдѣлена съ р. Струма отъ *Осоговска-планина*. Връхъ Демиръ-капия стои като централенъ вѫзелъ. Отъ тоя връхъ излизатъ кръстообразно могѫщитѣ клонища на планината. Клонътъ съ Мусала върви къмъ сѣв. и послѣ къмъ зап., та образува най-главната и най-недостѫпна часть отъ Р., съ голѣмия връхъ *Попова шапка*. Р. има дължина отъ зап. къмъ ист. въ права линия около 50 килом., а широчина около 30 килом. Срѣдната ѝ височина надминува 2,100

метра, а най-високий ѝ връхъ *Мусала* достига 2,930 м. и държи второ мѣсто подиръ Олимпъ въ цѣлия полуостровъ, като надминува и Люботрънъ (вижъ това име). Слѣдъ тоя връхъ иде повисочина връхъ *Чадъръ-Тепе* (2,786 м.), послѣ върхове по-високи отъ 2,500 м. *Демиръ-капия* и *Белмекенъ*. Изгледътъ отъ тия върхове е чуденъ. Отъ тѣхъ се види Стара-планина, Срѣдна-гора, Витоша, Осоговска пл. и Пиринъ пл. Прѣзъ по-голѣмата часть отъ годината върховетѣ сѫ покрити съ снѣгъ. **Р.** прѣдставлява единъ купъ грамадни зѫбчести грѣбнаци. По склоноветѣ имъ се намиратъ пространни каменни сипеи, които се сипятъ, кога човѣкъ върви по тѣхъ. Въ дълбокитѣ котловини, между планинскитѣ върхове, блестятъ многобройни планински езера, въ които се въди вкусната планинска риба *пъстърва*. Брѣговетѣ на езерата не се украсяватъ отъ никакви дървета; тия брѣгове сѫ или стръмни, скалисти, или ниски и понѣкога заобиколени съ мочорливи ливади. Много отъ тия езера даватъ началото на много рѣки. Искъръ, Марица и една часть отъ притоцитѣ на Струма и Места извиратъ отъ источната страна на **Р.**, близо до върха Манчу.

Р. е пълна съ растения и животни; буйни пасбища заграждатъ скалиститѣ върхове и езерата, подъ тѣхъ се начеватъ пространни тъмни борови гори, а още по-надолу, по склоноветѣ на планината, расте букътъ, дѫбътъ и други горски растения. Гѫститѣ ѝ гори сѫ испълнени съ дивечъ. Освѣнь лисицитѣ, зайцитѣ, вълцитѣ и др. горски животни, въ гѫсталацитѣ се крияятъ мечки, елени, сърни, диви кози, диви котки и др. **Р.** състои главно отъ гранитни и сиенитни камъне; въ нѣкои мѣста по нея се срѣщатъ желѣзни руди; въ дълбочината ѝ има, казватъ, злато, сребро и др.

Въ рилскитѣ гори, въ долината на Рилска рѣка, се намира прочутий български монастирь Св. Иванъ Рилски (виж. *Иванъ* Рилски). Съобщенията прѣзъ Рила сѫ мѫчни. Има само нѣколко пѫтеки, нъ и прѣзъ тѣхъ се минува само лѣтѣ. До сега въ **Р.** има коларски пѫть само отъ Дупница до монастиря.

Рилски монастирь. Виж. *Иванъ* Рилски.

Рилскъ. Русски градъ въ курската губ., на р. Сеймъ, на клонъ отъ желѣзницата Москва, Киевъ-Воронежъ; 12,500 жит. Голѣма търговия съ жито, кълчища и коси; коситѣ се купуватъ отъ Австрия за прѣпродажба на русскитѣ панаири.

Римини. Италиянски градъ, 45 килом. на юго-ист. отъ Форли; близо до устието на Марекла въ Адриатическо море; 11,000 жит. Архиепископия, съборна църква, великолѣпенъ театръ, стара стѣна около града, останки отъ староврѣменень мраморенъ мостъ, добрѣ уцѣлѣли Августови триумфална арка, колона въ паметь на Цезаревото прѣминуване Рубиконъ. Фабрики за ликйори, коприна, стъкла и др.; прочута риба. — **Р.** билъ основанъ отъ умбритѣ; Цезарь го прѣзелъ, слѣдъ като минѫлъ Рубиконъ, въ 49 пр. Р. Х. Често оплѣняванъ отъ варваретѣ, Карлъ Велики го далъ на папството.

Римляне. Изслѣдователитѣ откриватъ въ Италия въ най-раннитѣ врѣмена *пет* различни пле-

мена; три отъ тѣхъ (*япигитѣ*, *етрусцитѣ* и *италиянцитѣ*) тѣ, въ тѣсенъ смисълъ, наричатъ „туземни“, понеже ги не намиратъ другадѣ; и двѣ, *гръцитѣ* и *галитѣ*, „другоземни“, понеже тѣхнитѣ главни селища били не въ Италия, а въ Гръция и Галия. Нъ, етнологически, това различие е произволно. Нѣма причина да се вѣрва, че първитѣ три племена сѫ били туземни, а послѣднитѣ двѣ заселени отпослѣ; анализътъ на тѣхнитѣ езици, или на уцѣлѣлитѣ до нашето врѣме откѫслечни паметници отъ тия езици, довожда до заключение, че народитѣ, които сѫ говорили тия езици, сѫ били еднакво пришелци въ италиянския полуостровъ, и че въ това отношение единчката разлика помежду имъ е била само *врѣменна*. — 1) *Япигитѣ*. Това племе, което е населявало Калабрия, е било вѣроятно най-старото. — 2) *Етрусцитѣ*. За тѣхната история, характеръ и образованость, виж. *Етрурия*. — 3) *Италиянци*. Въ кое врѣме станѫли най-раннитѣ заселвания въ Италия на така нареченитѣ „италиянски“ племена — латинитѣ и умбро-сабелийцитѣ, е невъзможно да се каже; нъ историцитѣ не се съмнѣватъ, че това е било много врѣме прѣди да се заселѫтъ етрусцитѣ въ Италия. Тия племена били много по-важни отъ всичкитѣ, които населявали полуострова; цѣлото историческо значение на Италия зависи отъ тѣхъ; и за добра честь, тѣхното етнологическо происхождение може да се докаже. Едно изслѣдване на езика имъ открива, че тѣ сѫ отъ арийската или индо-германската челядь народи (виж. *Арийско племе*), и сѫ особено сродни съ елинитѣ. Има причини да се вѣрва, че латинитѣ първи отъ италиянскитѣ племена влѣзли въ Италия, и че, като прѣминѫли Апенинскитѣ планини, распространили се на югъ покрай западния брѣгъ, изгонили япигитѣ прѣдъ себе си, и най-сетнѣ ги натикали въ Калабрийския полуостровъ — въ петата на ботуша. Нъ това завоевание припадлежи на прѣдисторическитѣ вѣкове, и латинитѣ въ Кампания, Лукания, Брутиумъ, може би дори и Сицилия, въ течение на врѣмето толкова се поеленчили подъ влиянието на богатитѣ и могѫщи гръцки колонии, установени по тѣхнитѣ брѣгове (виж. Гръция; старогръцка история, *бѣлѣжка*), или толкова се омаломощили подъ гнета на послѣдователнитѣ нахлувания на самнитски орди, че токо-речи всѣка диря отъ латинската народность исчезнѫла, и самъ-тамъ се е упазила нѣкоя езикова или легендарна остатка да сочи слабо пѫтеката, по която трѣбва да върви загадката. Само въ сѫщи Лациумъ, дѣто нѣмало гръцки колонии, и дѣто щастието на войната било въ полза на тая страна, латинский клонъ отъ италиянското племе хванѫлъ здравъ корень. Тамъ той процъвтѣлъ, и колкото малко и да била тая земя — малко повече отъ 1,000 чет. килом. — той билъ несравнено най-важний въ полуострова, защото въ неговитѣ прѣдѣли се издигали ония седемь хълма, на които щѣлъ да се съгради единъ градъ, комуто било сѫдено да покори и управлява свѣта. Другий клонъ отъ италиянския корень, умбро-сабелийцитѣ, ще сѫ влѣзли въ Италия по-късно отъ латинитѣ. Тѣхний пѫть прѣзъ

срѣдната планинска вѣрига—Апенинскитѣ планини — отъ сѣв. къмъ югъ още се прослѣдва; и тѣхнитѣ напокошни прѣдприятия, — покорението на Кампания и други южни области на полуострова отъ самнитскитѣ планинци — принадлежѫтъ на историческитѣ врѣмена. Най-старото племе отъ тоя клонъ сѫ вѣроятно сабинянетѣ, които минуватъ за прародителитѣ на множество племена — еквитѣ, волскитѣ и др. 4 и 5), *Гали* и *гръци*. Заселването на галитѣ въ сѣверна, както на гръцитѣ, въ южна Италия, принадлежи на единъ напокошенъ и сравнително неотдавнашенъ исторически периодъ. Ала трѣбва да се забѣлѣжи тая разлика, че гръцитѣ не сѫ били (както галитѣ) варваре; тѣ не излѣзли по южнитѣ брѣгове на Италия да грабѫтъ и опустошаватъ, нито навлѣзли въ вѫтрѣшностьта да измѣстватъ туземцитѣ; тѣ просто колонизирали брѣговетѣ, съградили градове и вѫртѣли търговия. Вѣроятно е, че чрѣзъ тѣхъ римлянетѣ придобили най-раннитѣ си понятия отъ гръцката литература, философия и култура. Баснята е зела мѣстото на историята. Римлянетѣ се гордѣяли, че происхождатъ отъ едно троянско селище. Въ XIII-и вѣкъ пр. Р. Х. *Еней* (виж. това име) пристигнѫлъ въ *Лациумъ*. Слѣдъ смъртьта на Латина, тесть му, той царувалъ на латинитѣ и троянцитѣ, смѣсени въ единъ народъ. Синътъ и приемникътъ му *Силвий* основалъ Албалонга и царувалъ на Лициумъ. Имената на кралетѣ, неговитѣ приемници, сѫ малко познати до кѫдѣ началото на VIII-и вѣкъ, когато царьтъ на Лациумъ, *Нумиторъ*, биль сваленъ отъ прѣстола отъ брата си Амулия. Весталката *Рея Силвия* (виж. това име), Нумиторова дъщеря, станѫла майка на близнаци *Ромула* и *Рема*. Двамата братя възстановили дѣда си на прѣстола, па отишли та съградили нѣколко колиби близо до Тибръ. Това е началото на Римъ и на неговата история. Колкото се отнася до образованостьта на латинитѣ или римлянетѣ въ началото на историята имъ, затова могѫтъ само да се правѫтъ догадки. Не само имената на най-старитѣ латински народи, каквото s i c u l i („сръпоносачи“, или „жътваре“ и o s c i или o p s c i („ниваработници“) ясно доказватъ старостьта на италиянското земедѣлие; нъ и най-старитѣ земедѣлчески термини сѫ общи и на латинитѣ и на гръцитѣ (напр. лат. a r o, a r a t r u m; гр. а р о, *аротронъ*; лат. r a p a, гр. *рафанисъ*). Па и формата на оралото е била сѫщата и у двата народа, както сѫ били сѫщитѣ и способитѣ на орането, жънането и др. т.; еднакви сѫ били и общественитѣ имъ обичаи, облѣклото имъ, архитектурата имъ и други (латинската *туника* е отговаряла точно на гръцкия *хитонъ*).

За историята на римлянетѣ виж. *Римъ*.

Римляне *(Послание до)*. Най-дълбокомисленото съчинение на апостола Павла. Библейскитѣ тълкователи изобщо прѣдполагатъ, че християнската църква въ Римъ е състояла отъ евреи и езичници. Въ посланието си до тия у християне апостолътъ гледа най-обширно *етически* на човѣшката природа, и намира, че всички човѣци—евреи и езичници еднакво—сѫ се отстранили отъ Бога, и иматъ нужда отъ прощение и примирение. Послѣ той показва, че тѣ ще

станѫтъ праведни не съ *дѣлата си*, а по силата на едно божествено оправдание, дадено тѣмъ по благодать, и прието отъ тѣхъ съ вѣра. Апостолътъ написалъ това послание въ Коринтъ, прѣзъ 3-мѣсечното си прѣбивание тамъ, въ 58.

Римлянинъ. Гражданинъ на староврѣменната римска държава. Виж. *Римъ*.

Римникъ. Румѫнски градъ (11,000 жит.), 135 килом. на сѣв.-ист. отъ Букурещъ. Въ околностьта окна-маренскитѣ рудници за соль. — Русско-австрийскитѣ войски одържали на 11 септ. 1789 близо до **Р.** рѣшителна побѣда надъ несравнено по-голѣми сили на турцитѣ. Австрийцитѣ били подъ началст. на кобургския князъ, въ общий ходъ на работитѣ распорежданъ *Суворовъ*, който за тая битва билъ възведенъ на графски санъ, съ титлата *Римнински*. Слѣдствието на тая побѣда било зимането на Бѣлградъ и прѣдаването на Бендеръ и Акерманъ на князъ Потемкина.

Римо-католическа църква, или **Римска църква**. Християнството проникнѫло въ Римъ много рано. Християнскитѣ апокрифи и легенди отъ II-и и III-и вѣкъ утвърдяватъ, че още императоръ Тиберий (+ 37) чувалъ за Христа и дори ужъ искалъ да го причисли въ римскитѣ богове (виж. Тертулиановата *Апология*, гл. 5; Евсевий, *Църк. Истор.*, 2-а и 3-а кн.); тукъ се отнасятъ легендитѣ за проповѣдьта въ Римъ на св. Вероника и на Мария Магдалина и др. Въ царув. на имп. Клавдия въ Римъ станѫли бурни стълкновения между покръстени евреи, по причина на което всички de jure евреи били испѫдени изъ столицата. Въ Нероново врѣме (54 — 68) християнетѣ станѫли въ Римъ доста забѣлѣжителна величина, вѣроятно благодарение на апост. Павла, който „невъзбранно“ проповѣдвалъ тука цѣли двѣ години, отъ 61 до 63, или, споредъ Харнака, — отъ 57 до 59; виж. *Дѣяния на Апостолитѣ*, гл. 28, ст. 31. Когато Неронъ обвинилъ християнетѣ за пожара въ Римъ (лѣтото въ 64 г.), излѣзло, споредъ Тацита, че християне имало тамъ „несмѣтно множество“ (ingens multitude). Отъ кого най-напрѣдъ е било занесено християнството въ Римъ, е неизвѣстно. Мнѣнието, че основательтъ на римската катедра, който я и занимавалъ отъ 42 до 67, билъ апост. Петръ, — мнѣние, на което още отъ края на II-и вѣкъ и до днесь римската катедра основава притезанията си на едно изключително, високо положение въ вселенската църква, е погрѣшно. Отъ апостолскитѣ *Дѣяния* (15 гл.) и отъ посланието до галатянетѣ (2 гл.) е извѣстно, че още около 50-а год. апост. Петръ билъ не въ Римъ, а въ Сирия и Палестина; въ ап. Павловитѣ послания до римлянетѣ (писано въ 58, или въ 53, споредъ Харнака), до филипянетѣ, до Тимотея и др., писани отъ Римъ, въ 57-69 или 61-63, нѣма никаква загадка не само за Петрово епископство въ Римъ, нъ дори изобщо за негово присѫтствие тамъ. Отъ това се заключава, че ап. Петръ е могло да пристигне въ Римъ само малко прѣди гонението въ 64. Най-сетнѣ, най-ститѣ римски списъци на епископи утвърдяватъ, че първий епископъ-мѫченикъ е билъ Телесфоръ (въ царув. на имп. Ад-

риана). Между това самий фактъ на ап. Петровото мѫченичество е удостовѣрѣнъ добрѣ (*Евангел.* отъ Іоанна, 2 гл.), сѫщо както и това, че мѣстото на мѫченичеството билъ Римъ (Климентовото послание до коринтянетѣ). Отъ тука слѣдва, че въ I-и и II вѣкове дори въ сами Римъ ап. Петра не считали за пръвъ епископъ на Римъ. Звѣрскитѣ свирѣпства противъ християнетѣ въ 64 г. не истребили съвсѣмъ християнството въ Римъ; въ царув. на им. Домициана то проникнѫло дори въ рода на императора, въ което убѣждава както фактътъ за смъртното наказание на сѫщия братъ на императора, Флавия Климента, за „безбожие и отклонение въ иудейски обичаи," така и надписитѣ на катакомбата въ Домитила, които най-ясно показватъ, че на християнската църква принадлежали жени отъ Флавиевия домъ въ 90-100 год. Ала Нероновото гонение показало, че едно опитване да се направи Римъ центръ на вселенска църква би било въ I-и вѣкъ прѣждеврѣменно. До срѣдата, дори на края на II-и вѣкъ, такъвъ центръ била Мала-Азия, на чело съ Ефесъ, Смирна и Иераполъ. Само отъ срѣдата на II-и вѣкъ, благодарение на мекота обноска къмъ християнската проповѣдь на имп. Антонина Пия, р. ц. се оправя и цъфва. Къдѣ края на II-и вѣкъ тя пакъ захваща едно отъ най-виднитѣ мѣста, а въ III-и вѣкъ, прѣзъ Дециевото и Валериевото гонение, посрѣща главнитѣ удари. Ала не бива да си я прѣдставляваме като много грандиозна и въ това врѣме. Въ 252 г. тя има 46 пресвитери, 7 дякони, 7 иподякони, 42 аколита, 52 четци, остиари и заклинатели; тя прѣхранвала 1,500 безпомощни люде. Безъ свой четецъ Ихарий не е можалъ да мине ни единъ молитвенъ домъ; слѣдователно такива домове въ Римъ не е имало никакъ повече отъ 25 (ако заклинатели е имало всичко 2); като положимъ за всѣкой молитвенъ домъ дори 3,000 души, което вѣроятно е много повече отъ истинското число, добиваме 75,000 християне на 750-850 хиляди цѣлото население на града, сир. по-малко отъ 10 %. Въ началото на IV-и вѣкъ християнството съ Константина Велики се качва на прѣстола на кесаритѣ и напрѣдъкътъ му е вече обезпеченъ. Нъ въ Истокъ и Западъ подъ влиянието на различнитѣ исторически условия се изработили различни възгледи за църквата и за отношенията ѝ къмъ държавата. Въ Западъ, изоставенъ отъ императоритѣ на участьта му при нахлуването на варваретѣ, се установило учението за върховенството на църквата надъ държавата, а въ Истокъ господствувала държавата, макаръ църквата и да умѣяла да се опира на владѣтелитѣ, които падали въ ересь. Западната църква станѫла духовна монархия, установила се нейната свѣтска власть, тя почнѫла да играе ролята на арбитръ между европейскитѣ господаре и тѣхнитѣ поданници, между господаретѣ единъ къмъ другъ. Скоро слѣдъ като Източната църква въстържествувала надъ иконоборството, Западната, възползувана отъ обстоятелствата — Игнатиевото сваляне отъ патриаршеския прѣстолъ и Фотиевото качване на прѣстола — поискала да установи върховната си власть надъ

ния, като първата църква ужъ основана отъ Христовъ апостолъ Петра и обявила Фотия за сваленъ отъ патриаршеския прѣстолъ. Фотий се обърнѫлъ къмъ другитѣ източни патриарси съ окръжно послание, което съдържало цѣло изобличение на папскитѣ домогвания и остѫпването на Западната църква отъ чистотата на православната вѣра (Filoque = и *отъ сина* въ символа на вѣрата, постъ въ сѫбота, безбрачие на свещеницитѣ и др). Папата особено се обвинявалъ за желанието му да стане глава на църквата, какъвто може да бѫде само Христосъ. Окончателното раздѣление на църквата станѫло при папа Лъвъ IX и патриарха Михаилъ Керуларий въ 1054.

Въ напокошнитѣ вѣкове Западната църква е страдала отъ сериозни недѫзи. Вѫтрѣшната ѝ схизма, борбитѣ на двама папи съперници — въ Римъ и въ Авинйонъ, 1378—1449—съ скандалитѣ, които произвели, ослабили и духовната и свѣтската власть на папитѣ. Идеалътъ на срѣдновѣковното католичество билъ строго аскетически; нъ вече станѫло явно, че тоя идеалъ не може да постигне дори и духовенството: безбрачието не направило духовнитѣ повече нравствени, а обратното. Намѣсто свѣтската симония, явила се духовна; епископскитѣ мѣста почнѫли да се продаватъ на люде неспособни за епископската длъжность, нъ които имали най-голѣми доходи. Църквата станѫла свѣтска. Нови извори на доходи се намѣрили въ продажбата на монастирскитѣ привилегии. Най-обилний доходенъ изворъ станѫла търговията съ прощаване грѣхове. Работата стигнѫла до тамъ, че *индулгенцитѣ* добили курсъ въ банкерскитѣ кѫщи както обикновенитѣ книжни пари. Всичко това довело реформацията въ XVI-и вѣкъ (виж. *Лютеръ*, *Калвинъ*, *Уиклифъ*, *Ноксъ*) и нововрѣменнитѣ идеи, които подкопали свѣтската власть на папитѣ и много намалили обаянието на сана имъ.

Отъ всичкитѣ християнски началници, папата единъ се припознава отъ пасомитѣ си за *непогрѣшимъ* въ вѣроисповѣднитѣ работи. Догмата за неговата непогрѣшимость се е установила въ XIX-и вѣкъ.

Римонъ (*Наръ*) 1) Градъ на Симеоновото племе близо до прѣдѣлитѣ на Едомъ. 2) Градъ на Завулоновото племе, на сѣв.-зап. отъ Тиворъ; наричалъ се и Римонъ-Метоаръ. 3) Единъ хълмъ нѣколко километра на ист. отъ Витилъ. 4) Единъ сирийски идолъ (*Библ.*).

Римски. Който принадлежи на Римъ, на римлянетѣ.

Римски цифри. Римскитѣ начални букви, употрѣбявани отъ съврѣменнитѣ народи въ нѣкои случаи за цифри. Ето главнитѣ бѣлѣзи на това исчисление:

I,	II,	III,	IV,	V,	VI,	VII,	VIII,
1,	2,	3,	4,	5,	6,	7,	8,
IX,	X,	L,	C,	D,	M.
9,	10,	50,	100,	500,	1000.

Ще се забѣлѣжи, че събирането и изваждането играѫтъ важна роля, така IV (4) е V (5) безъ I, и IX (9) е X безъ I, сѫщото за другитѣ числа XX, 20;—XXX, 30; XL, 40 (сир. 50 безъ 10), — LX, 60; LXX, 70; — LXXX, 80; — XC, 90 (сир. 100 безъ 10); CC, 200; — CCC, 300; CD, 400 (сир. 500 безъ 100); DC, 600; — DCC, 700; — DCCC, 800; CM, 900 (сир. 1000

безъ 100) и т. н. Ако искаме да напишемъ 1906 съ римски цифри, ще пишемъ MCMVI.

Римъ. Градъ въ южна Италия, стол. на кралство Италия, на двата брѣга на Тибръ, 25 килом. отъ устието му, на склоноветѣ на 7 хълма; въ 1895 г. 471,801 жит., въ това число 33,149 въ Римска Кампания. Сегашний **Р.**, 23 килом. околъръстъ, обхваща пространството на стария градъ; нъ по-голѣмата часть отъ това пространство е празно, покрито съ градини. Градътъ има 15 порти; двата брѣга на Тибръ се съобщаватъ помежду си съ 5 моста, улицитѣ на града сж изобщо тѣсни и лжкатушни, съ исключение на 4—5, които сж хубави, широки и прави, като *Корсо*. **Р.** има повече отъ 140 площада, 150 шадравана, 15 обелиски, 5 водопровода, 14 квартала и еврейский кварталъ *Гето*. Староврѣменни и нововрѣменни паметници изобиливатъ; най-забѣлѣжителний е църквата *Св. Петръ*, единъ отъ шедевритѣ на нововрѣменното искуство и най-голѣмата не само отъ 400-тѣ църкви въ **Р.**, а и въ цѣлъ свѣтъ (4,800 четв. метра пространство). Тая църква е на западния край на площада Св. Петръ, заобиколенъ съ колони и украсенъ съ единъ обеликсъ и два шадравана. До църквата се допира Ватиканъ, папский дворецъ, съ прочута библиотека, картинна галерия, сборъ отъ много статуи и др. Отъ гражданскитѣ сгради, конто възбуждатъ удивлението на пжтника, най-забѣлѣжителни сж: два университета, 1 обсерватория, 20 колегии, 8 академии, нѣколко училища на изящнитѣ искуства, 5 музеи, 11 публични библиотеки, 7 болници, 8 театра и др., безъ да се смѣтатъ множество дворци и великолѣпни вили. Между староврѣменнитѣ остатки и развалини, особено забѣлѣжителни сж: Траяновата и Антониновата колони, колизей-амфитеатрътъ, който е побиралъ 100,000 зрители, катакомбитѣ и др. идр. Въ индустриално отношение, **Р.** не е повече отъ 3-разреденъ градъ; ала пакъ се изработватъ прости сукна, копринени платове, искуствени цвѣтя, скжпоцѣнни издѣлия, благоуханни вещи, мозаики и др.; търговията е маловажна и съ много повече вносни отколкото износни прѣдмѣти. Климатътъ е по-здравъ въ града отколкото въ околностьта, дѣто прѣзъ една часть отъ лѣтото владѣе малерията, причина на чести епидемии.

Староврѣменни Римъ. Въ врѣмето на Сервия Тулия, **Р.** се дѣлилъ на 4 квартала. Въ Августово врѣме имало 14 квартала. Населението било тогава около 1,400,000 жит. Мостове имало 8. Сжществували нѣколко еспланади или паркове (C a m p i): C a m p u s M a r t i u s (Марсово поле) C a m p u s F l a m i n i u s и др. Изброявали 214 улици (v i a e или v i c i), 400 храма, циркове; театри и амфитеатри; бани; триумфални арки: Фабиева, Друсова, Августова, Тибериева, Верова, Маркъ-Аврелиева, Септимъ Северова, Гардианова, Галианова, Диоклетианова, Константинова, Теодосиева и др.; курнитѣ или дворцитѣ на сената, и др.; мамертинскитѣ затвори; водопроводитѣ, дворцитѣ, градинитѣ, надгробнитѣ паметници, Августовий мавзолей, Еленинний мавзолей, Сципионовската гробница, Метеловската гробница, гробътъ на Септима Севера; колоннитѣ Троянова, Антонова и др.

История на староврѣм. Римъ. Происхождението на **Р.** се губи въ баснословнитѣ прѣдания; Ромулъ и Ремъ минуватъ за основатели на тоя градъ въ 753 прѣди Р. Х. (виж. *Римляне*); **Р.** се населилъ и расширилъ въ два вѣка и половина прѣзъ царуването на 7 царе: Ромулъ, Нума, Тулъ Хостилий, Анкъ Марций, Таркивний Стари, Сервий Тулий и Таркивний Горди. Тиранията на Таркиния Горди и оскърблението, направено отъ сина му на цѣломждрена Лукреция, причинили една революция, вслѣдствие на която семейството на Таркивниевци било изгонено отъ **Р.** и царската власть унищожена (509 прѣди Р. Х.).

Римъ въ врѣме на републиката. Слѣдъ изгнанието на царетѣ, **Р.** станѫлъ република, управлявана отъ двама консули, нъ не демократическа република; само аристокрацията се ползувала отъ тая правителствена промѣна; строгостьта на патрициитѣ прѣтоварениtѣ съ дългове плебеи, искането отъ плебеитѣ да се подѣлѭтъ земитѣ причинявали между тия два разреда дълбоки раздори, които докарали диктатурата (498 пр. Р. Х.); и оттеглянето на народа на Свещената планина създало трибунитѣ, на които се възложило да браниѭтъ интереситѣ му (495). Нъ тия граждански несъгласия не попрѣчили на римлянитѣ да воюватъ сполучливо среща съсѣдитѣ си, вентѣ, еквитѣ и волскитѣ, и да расширѭтъ малко по малко земята си. До 451, Р. нѣмалъ писани и постоянни закони; обичаитѣ се тълкували различно. За да се прѣмахне това зло, назначили десеть сѫдии, наречени децемвири, да уредѭтъ единъ сводъ закони; тоя сводъ закони се издълбѫлъ на 12 тучени плочи, отъ дѣто излѣзло името му: *Дванадесетоплоченъ законъ*. Нъ децемвиритѣ злоупотрѣбили съ диктаторската власть, която имъ се повѣрила и която продължили 3 години съ отвратителенъ деспотизмъ; най-сетнѣ смъртьта на Виргиния, която баща ѝ убилъ за да я избави отъ безчестие, станѫла причина за унищожението на тая тиранска магистратура (449). Слѣдъ дълги нерѣшителни войни съ съсѣдитѣ си, римлянетѣ сполучили най-сетнѣ да покорѭтъ вeитѣ и Фалерия, когато едно страшно нахлуване на галитѣ докарало **Р.** на два пръста отъ погиването му (390). Спасенъ отъ Манлия и отъ Камила, или по-право, както твърди Полибий, отъ своеволното оттеглюване на Брена, **Р.** сполучилъ да покори всичкитѣ племена въ Лациумъ. На консулството дохождатъ плебеитѣ (366); равенството на двата разреда приготвя завоеванието на Италия.

Тогава почва войната на самнитянетѣ (343), ужасна война която запалила цѣла Италия и въ която страшнитѣ врагове на **Р.** стѫпили въ съюзъ съ Омбрия и Етрурия. Най-сетнѣ Самниумъ е покоренъ (280), нъ единъ новъ противникъ начева изново борбата; Пиръ, епирски краль, тича на помощь на Тарентъ, обсаденъ отъ римлянетѣ; побѣдитель въ двѣ битви, нъ отчаянъ да въстържествува надъ геройския отпоръ на Фабиевци и Курия Дентатовци, той минува въ Сицилия да отблъсне едно нахлуване на картагенянетѣ. Слѣдъ неговото отхождане републиката лесно става господарка на Тарентъ, на Лукания, на Брутиумъ, на цѣла велика Гърция на югъ.

на Италия и добива не по-малко блескави сполуки на сѣверъ (264). Свободенъ отъ домашни безпокойствия, обръща оржжията си среща Картагенъ (виж. *Пунически* войни). Завоеванието на западна Сицилия свършва първата война между двата съперически народа (264—241); втората е първенъ гибелна за римлянетѣ, побѣдени отъ Анибала (виж. тая дума) въ нѣколко битви, при Тесенъ, при Треби я, при Кана и др.; нъ Фабий и Марцелъ първенъ, послѣ Сципионъ при Зама, даватъ побѣдата на римскитѣ оржжия, и Картагенъ е принуденъ да приеме единъ тежъкъ договоръ, който унищожава за всѣкога могжществото му (218—201). Въ третата пуническа война **Р.**, съ рѫката на Сципиона Емилиана, му нанася смъртния ударъ и обръща земята му на римска область (146).

Въ междинитѣ на тия двѣ послѣдни войни станѫло завоеванието на Македония и на Илирия (206—148), на Далмация (155), и обръщането въ цѣла Гръция въ римска область, подъ името Ахаия (146). Скоро послѣ пада Испания (133), южна Германия, съ Ексъ и Нарбона, образува римска область, и отъ тогава е лесно да се прѣдвиди, че **Р.** най-сетнѣ ще завладѣе цѣлъ свѣтъ. Ала му остава още да побѣди нѣколко неприятели кои повече кои по-малко страшни: въ Африка, Югурта (111—106) и, въ Европа, безбройнитѣ орди кимври и тевтонци (112—101), които унищожава при Ексъ и Версайлъ Марий. Побѣдоносенъ извънъ, **Р.** вижда слѣдъ прочутото опитване на Гракхитѣ да възродѭтъ републиката, да избухва въ срѣдата му страшната социална война или войната на италиянцитѣ, възстанѫли среща римлянетѣ, и робскитѣ войни, 134—71 (виж. *Робски войни*, *Спартакъ*); послѣ идѭтъ съперничеството на Мария и на Сула съ кървавитѣ му слѣдствия (88—82); покорението на велика Галия, Цезаревата и Помпеевата борба съ Помпеевото разбитие при Фарсала (48); Цезаревото тържество и неговото убийство (44); Октавовий, Антониевий и Лепидовий триумвиратъ; тѣхната война среща Цезаревитѣ убийци Брута, Касия (виж. *Касий* Лонгинъ), 42; Октавовий и Антониевий разривъ, битвата при Акциумъ (31); Антониевата и Клеопатрината смъртъ съ покорението на Египетъ (31—29), което оставя Октава самъ господарь на държавата, подъ името *Августъ* и *Императоръ*, и туря край на републиката.

Римъ въ врѣме на Империята. Името *Императоръ*, което сенатътъ далъ Октаву, първенъ не било синонимно съ господарь и съ монархъ; то било една почетна титла, която войници давали на генерала си слѣдъ голѣма побѣда и която той оставялъ слѣдъ триумфа си. Августъ, като съединилъ за всѣкога консулската, диктаторската и трибунската власть, станѫлъ истински *императоръ* въ най-обширното значение на думата. Обикновено дѣлѭтъ историята на римската империя, която е трала петь вѣка (отъ 29 пр. Р. Х. до 476 сл. Р. Х.) на петь периода, безъ да включватъ въ нея Източната или Източноримска империя, която е имала римско само името, което най-сетнѣ изгубила, като зела имената *Долна*, *Гръцка* или *Византийска* империя. Виж. *Византийска* империя.

I-и периодъ (29 пр. Р. Х., 81 сл. Р. Х.). Въ тоя периодъ, който сж нарекли *Ерата на Цезаритѣ*, Римъ, слѣдъ като се наслаждавалъ въ Августово врѣме на най-пълна тишина 43 години, паднѫлъ едно по друго подъ тиранията на лицемѣрния и подозрителния Тиберия (14 сл. Р. Х.); на бѣсния Калигула (37); на глупавия Клавдия (41), който пръвъ платилъ на преторианцитѣ за възкачването си на прѣстола; на ексцентричния и свирѣпия Нерона (54); съ него се свършва прѣката династия на цезаритѣ, които се замѣстватъ отъ трима военни похитители: Галба (68), Отонъ (68) Вителий (69); и тримата, поставени на прѣстола отъ легионитѣ и преторианцитѣ, се събарятъ отъ прѣстола въ 1 година. Слѣдъ тѣхъ дохождатъ три князя отъ Флавиевското семейство. Въ царуването на първитѣ двама, Веспасианъ (69) и Титъ (79) Римъ си поотдъхва, освободенъ отъ деспотизма на една жадна за пари и недисциплинирана военщина; нъ той пада пакъ съ Домициана (81) подъ едно иго по-тежко, по-отвратително отъ ига̀то на всичкитѣ тирани, негови прѣдшественици.

II-и периодъ. — *Антониките, Златний вѣкъ на Империята* (96—193 пр. Р. Х.). Дохождането на прѣстола по наслѣдство, което произвело чудовища като Тиберия, Калигула, Нерона, Домициана, се замѣнява съ усиновението, подчинено на утвърдението на войската и на сената. Нерва, два пѫти консулъ, билъ възвишенъ на прѣстола, който занимавалъ само днѣ години (96—98) и отъ който се оттеглилъ въ полза на Траяна (98), испанецъ като него, който управлявалъ империята славно и я увеличилъ съ нѣколко области: Дакия, Армения, Месопотамия и Сирия. Кога да умре, той усиновява Адриана (117), който, по малко воитель отколкото законодатель, подчинява военната власть на гражданската, и за да закрили Британия (Англия) отъ нахлуванията на каледонцитѣ, съгражда на прѣдѣлитѣ на Шотландия стѣната 120 килом. дълга, която носи името му (Vallus Hadriani). Антонинъ Благочестиви (138), когото избралъ за свой приемникъ, дава въ 22-годишно царуване примѣра на всичкитѣ добродѣтели, и въ негово врѣме римската империя се радва на дълбока тишина. Той свършва живота си съ едно послѣдно благодѣяние като усиновява добродѣтелния Маркъ-Аврелия (161), който притежава всичкитѣ качества на единъ великъ князъ. Историята му намира само една погрѣшка, тя е дѣто оставилъ да го наслѣди на прѣстола синъ му Комодъ (180), чиито пороци и свирѣпъ характеръ му били познати, и който опетнилъ 12-годишното си царуване съ страшни жестокости и голѣмъ развратъ. Единъ префектъ на преторията, Летъ, избавилъ отъ него римлянетѣ (193).

III-и периодъ. *Военний деспотизмъ* (193—305). Преторианцитѣ, Комодови убийци, токо-речи насилили добродѣтелния Пертинакса да се възкачи на прѣстола (193); нъ скоро, раздразнени отъ реформитѣ, които иска да въведе въ финанситѣ и въ войската, го убиватъ; той царувалъ 88 деня. Тогава тѣ турятъ Империята на наддаване; Дидий Юлиянъ смѣе да я куши (193), два мѣсеца посетнѣ плаща съ живота си тая срамотна търговия. Тогава коро-

ната си успоряватъ трима конкуренти: Песценій Нигеръ, Албимъ и Септимъ Северъ; тоя послѣдний въстържествувалъ надъ съперницитѣ и, останѫлъ самъ господарь на империята (193), унищожава преторианската гвардия, възстановява дисциплината въ войската и устроява военния деспотизмъ, послѣ умира въ Британия (211), като оставя прѣстола на двамата си синове Гета и Каракала; Каракала пробожда брата си, а него убива Макринъ (217). Преторианцитѣ располагатъ изново съ императорската мантия; тѣ обличатъ съ нея едно по друго Макрина, който царува само една година (218); Хелиогаба, който въвожда въ Римъ всичкитѣ суевѣрия на Истокъ и се прѣдава на развратъ. Убитъ отъ преторианцитѣ (222), той се замѣства отъ Александра Севера, който подобрява управлението на империята; нъ кроежътъ му да възстанови дисциплината въ войската му е гибеленъ, войницитѣ му се побунватъ и го убиватъ въ шатъра му въ Германия (235). При неговата смъртъ военната анархия избухва по-насилническа отъ всѣкога. Въ разстояние на 33 години, 25 княза и 50 похитители стѫпятъ на прѣстола и токо-речи тутакси сѫ съборени отъ него. Името *Тридесеть Тирани* е дадено на едно близо равно число военачалници и областни управители, които зели багреницата въ Галиново врѣме (260). Прѣзъ това страшно безредие, само 4 княза заслужватъ да се споменѫтъ: Клавдий II, нареченъ *Готски* (268), побѣдитель на готитѣ въ Македония и въ Нишъ; Аврелианъ (270), който изгонва отъ Италия алеманитѣ, чиято авангардия заплашила римскитѣ крѣпости, унищожава властьта на похititелитѣ въ Галия, въ Испания, въ Британия, въ Истокъ, и умира убитъ въ това врѣме, когато връща на империята бившитѣ ѝ прѣдѣли (274); Тацитъ (275—276), и Пробъ (276—282) съ побѣдитѣ си надъ франкитѣ, сарматитѣ, готитѣ и персянетѣ довършватъ Аврелиановото дѣло; Диоклетианъ (284—305) дава нова форма на имперското правление като създава 2 августа и 2 цезаря; той ослабва монархическата власть съ раздѣлението ѝ, и свършва съ отричане отъ прѣстола, който оставя на събратята си, Констанция Хлора (305--306), Галерия (305--310), Севера (305—306), Максимина—Дая (308—313) и Лициния (307-324).

VI-и периодъ. *Възстановение на единството на имперското управление въ царуването на Константина I* (306—395). Константинъ, останѫлъ самъ господарь на империята прѣзъ разбитието или смъртьта на всичкитѣ негови съперници, ознаменува възкачването си на прѣстола съ прѣдимствата, които дава на християнството, толкова врѣме и толкова жестоко гонено отъ прѣдшественицитѣ му, и което става, съ него, вѣроисповѣданието на държавата. Храбръ воитель на чело на войскитѣ си, благоразуменъ и твърдъ въ съвѣтитѣ, той пакъ прави двѣ голѣми грѣшки въ политиката: първата, съ прѣнасянето столицата отъ Римъ въ Цариградъ, причина за ослабване на империята; втората съ раздѣлянето империята, при смъртьта си, между синоветѣ си, Константина II, Константа I, Констанца, и племенницитѣ си, Далмаца и Аниба-

лиана; той разрушава така единството на имперската власть, което ще се възстанови за малко отъ Юлиана (361—363) и Иовиана (363 — 364) само за да се свърши съ раздѣлата на империята на източна и западна, въ врѣмето на Валентиниана и брата му Валенса (364—378); Градиана и Валентиниана II (375—392). Теодосий, наистина, съединява въ течението на три години всичкитѣ власти въ храбритѣ си ржцѣ; нъ той прави Константиновата грѣшка, като завѣщава империята на двамата си синове, които зацаруватъ Хонорий въ Западъ, и Аркадий въ Истокъ (395).

V-и периодъ. *Падане и разложение на Западната империя.* Сѣвернитѣ варваре, до тогава въспирани отъ войнственитѣ императори, като Проба, Константина и Теодосия, се одързостяватъ отъ слабостьта на приемницитѣ имъ и нахлуватъ въ империята отъ вси страни. Римъ нѣма вече римски генерали да имъ противостави: единъ варваринъ, вандалецъ Стилихонъ, на чело на *варварски съюзници*, брани, въ Италия, императора Хонория отъ нахлуването на Аларика, вестготския краль. Стилихонъ умира убитъ отъ спасения отъ него императоръ (408). Аларикъ налита изново възъ Римъ, и го завладѣва (410); и само неговата смьртъ забавя за малко падането на Западната империя, нападнята същоврѣменно отъ вандалитѣ, алеитѣ, свевитѣ, вестготитѣ, бургундцитѣ, франкитѣ и др.; сама Италия се изоставя на побѣдителитѣ, които даватъ императорската мантия на призраци-князове, които токо-речи тутакси прѣмахватъ, та ги замѣстватъ съ други не по-малко ефемерни: нѣкой си Авитъ (455), нѣкой си Атемий (467), нѣкой си Олибрий (472), нѣкой си Юлий Непосъ (474), най-сетнѣ нѣкой си Ромулъ Августулъ (476), който наумѣва, като по една ирония на сждбата, имената на първия царь и на първия императоръ на римлянетѣ. Одоакръ, главатарь на херулитѣ, завладѣва Римъ, и, като прѣзира титлата императоръ, замѣнява я съ италиянски краль. Така се свършва въ Западъ най-голѣмата империя, която сѫществувала до тогава, и която дори не е имала равна на себе си отъ тогава по пространство, по население, и по военна слава. — За Римъ въ срѣднитѣ вѣковѣ виж. *Западно-римска империя* и *Църковна* или *Папска* область и *Папа*.

Историята на главнитѣ политически промѣни на Римъ може да се съкрати както слѣдва: Римъ, зетъ отъ Аларика въ 410, ограбенъ отъ Генсериха въ 455, подчиненъ на Одоакра, послѣ на Теодориха, пада изново подъ властьта на императора Юстиниана, и става пакъ столица на едно дукство, което зависи отъ равенпенския екзархатъ. Нъ въ врѣмето на Лъва Иконоборца, Римъ въстава и образува една република подъ всемогѫщото покровителство на папитѣ (730). Подъ закрилата на Пепина и Карла Велики, папитѣ добиватъ нови владѣния, и Карлъ Велики се коронясва римски императоръ, въ Римъ, отъ папа Лъва III (800). Въ X-и — XII-и вѣкъ, Римъ е театрътъ на феодални борби и народни буни, на които жертвитѣ сѫ често папитѣ. Григорий VII се обсажда въ Римъ

отъ императора Хенриха IV (1081-1084); Арно де Бресчия установява за малко републиката и изгонва папата (1140--1149); по-късно, Григорий IX и той се обсажда отъ императора Фридриха II (1241). Римъ истеглюва много когато папитѣ се прѣмѣстватъ въ Авинйонъ (1305). Риензи иска да установи въ него републиката (1347). Папитѣ ставатъ пакъ господари на Римъ (1364—1377). Нъ само въ края на XV-и вѣкъ папската власть се възстановява окончателно въ Римъ. Клавдий VIII става господарь на града въ 1495; нъ градътъ се разграбва страшно отъ войската на бурбоненския пълководецъ (1527). Само прѣзъ XVI-и вѣкъ, отъ Юлия II и отъ Лъва X до Сикста V, той възобновява развалинитѣ си и се украсява съ всѣкакви паметници; той е тогава сѣдалището на една прочута школа на живописството, наречена *римска школа*. Въ края на XVIII-и вѣкъ, французетѣ установяватъ *римска република* (1798—1801); послѣ Наполеонъ присъединява на Французската империя Римъ, който и обявява втори градъ на империята и ц. на Тибрски департаментъ (1808); синъ му се назначава *Римски краль* (1811). Пия VII се възстановява въ Римъ въ 1814. Нъ нови революции изгонватъ Пия IX, и за малко се прогласява римската република (1849). Слѣдъ обсадата и прѣземането на Римъ отъ французетѣ, властьта на папата се възстановява подъ покровителството на едно тѣло французка войска отъ 1850 до 1870. Въ 1870, прѣзъ мѣс. септемврия, въ Папската область нахлухнѫ италиянски войски и тя биде присъединена на кралство Италия, въпрѣки протеста на папата. На 1-и май 1871, италиянското правителство издаде *закона на гаранциитѣ*, който обявява личностьта на папата свещена и ненарушима. Отдаватъ му господарскитѣ почести. Даватъ му, подъ видъ на вѣченъ и неотчуждимъ доходъ, даръ 3,225,000 лева и ползуването съ апостолическитѣ дворци Ватиканъ и Латранъ, съ вилата Кастелъ-Гандолфо. Тоя законъ папата не припозна.

Римски царе.

Ромулъ . .	753—714 пр. Р. Х.
Нума Помпилий. .	671
Тулъ Хостилий . .	639
Анкъ Марций . .	614
Тарквиний Стари	678
Сервий Тулий . .	534
Тарквиний II, Горди	510

Римски императори.

Августъ, императоръ	пр. Р. Х. 29
Тиберий, слѣдъ Р. Х.	14
Калигула	37
Клавдий	41
Неронъ	54
Галба	68
Отонъ	69
Вителий	69
Веспасианъ	69
Титъ.	79
Домицианъ.	81
Нерва	96
Траянъ	98
Адрианъ	117
Антонинъ	138
Маркъ-Аврелий	161
Комодъ	180
Пертинаксъ	193
Дидий Юлианъ	193
Септимий Северъ . .	193
Песцений Нигеръ . .	193-195
Албинъ	193-197

Каракала и Гета 211
Каракала, самъ 212
Макринъ. 217
Хелиогаблъ 218
Александръ Северъ. . . . 222
Максиминъ I. 235
Двамата Гордиановци . . . 237
Максимъ и Балбинъ . . . 237
Гордианъ III. 238
Филипъ Арабътъ 244
Децій 249
Галъ и Велусианъ 251
Емилианъ 253
Валерианъ. 253
Галианъ 260
Тридесетътѣ тирани . 253-267
Клавдий II 268
Квинтилъ 270
Аврелианъ 270
Тацитъ 275
Флорианъ 276
Пробъ 276
Каръ. 282
Карианъ и Нумерианъ . . 284
Диоклетианъ 284-305
Максимианъ-Херкулъ . 286-305
Констанций Хлоръ . . 305-306
Галерий 305-311
Северъ 306-307
Максиминъ II, Гая . . 308-313
Константинъ I, Велики 306-337
Лициний 307-324
Константинъ II 337
Констанций 337
Константъ 337
Констанций и Константъ. . 340
Констанций, самъ 350
Магненций. 350-353
Констанций, самъ . . 353-361
Юлианъ 361
Йовианъ 363
Валентинианъ I (Западъ) 364-375
Валенсъ. . . (Истокъ) 364-378
Грацианъ . . (Западъ) 375-383
Валентинианъ II (Западъ) 383-393
Теодосий Велики (Истокъ) 379-392
Теодосий, самъ . . . 392-395

За повече свѣдѣния по прѣдмѣта виж. *Западно-римска* империя и *Византийска* империя. Най-обширни свѣдѣния се намиратъ, освѣнь въ староврѣменнитѣ истории на Полибия, Ливия, Салюстия, Тацита и др., въ нововрѣменнитѣ истории на Гибона, Нибура, Момзена и др.

Ринопластика, *гр.* Туряне искуственъ носъ, въ случай на изгубване цѣлия носъ или часть отъ него.

Рио, *испанск.* и *португ.* рѣка. Много градове и рѣки, особено въ Америка, захващатъ съ тая дума.

Рио-Бамба. Градъ въ република Еквадоръ (южна Америка), ц. на обл. Чимборазо, 190 килом. на югъ отъ Квито; 18,000 жит., отъ които много индийци. Фабр. за сукно, вълнени платове. Въ околностьта волканъ Сангай. Голѣма часть отъ града е била съсипана отъ землетресение въ 1797.

Рио-Браво, или *Рио Гранде дель-Норте.* Рѣка въ сѣверна Америка, която истича отъ Сиера Верде (Колорадо, Ново-Мексико) тече къмъ юго-ист., минува близо до Санта-Фе, дѣли Мексико отъ Съединенитѣ Държави, и се влива въ Мексикански заливъ, подъ Матаморасъ; 2,500 килом., коритото запрѣчено съ подмоли. Най-голѣмий лѣвъ притокъ Рио-Пуеркосъ, а дѣсенъ Рио-Конхосъ.

Рио-Бранко. Друго име на р. Парима.

Рио-Верде. Бразилска рѣка, дѣли двѣтѣ области Минасъ-Гернаесъ и Пернамбукъ, и се влива въ Рио-Санъ-Франциско; 300 километра.

Рио-Гранде. Рѣка въ Сенегамбия, влива се въ Атлантически океанъ, среща Бисагоски о-ви; 690 килом.

Рио-Гранде. Рѣка въ Боливия, притокъ на Мамора; 900 килом.

Рио-Гранде, или *Хондо.* Мексиканска рѣка (Юкатанъ), извира на прѣдѣла на Гватемала, 400 килом.

Рио-Гранде, или *Рио-Гранде-до-Норте.* Бразилска область, на Атлантически океанъ; простр. 400 килом. на-длъжъ и 234 на-ширъ (57,485 чет. килом.); насел. 314,000 жит., отъ които 200,000 другоземци (повечето португалци). Другоземцитѣ токо-речи всичкитѣ се разболѣватъ поне веднажъ отъ жълтата треска, отъ която обикновено мрѫтъ до 30%. Крайбрѣжието равно, вѫтрѣшностьта планинска. Памукъ и скотовъдство. Гл. гр. *Наталъ.*

Рио-де-ла-Плата. Рѣка въ южна Америка, образува се отъ съединението на Парана и Уругвай, и се влива въ Атлантически океанъ. Тая рѣка съставя единъ сѫщи морски рѫкавъ, 300 килом. дългъ и отъ 45 до 240 килом. широкъ. Мие Буеносъ-Айресъ (дѣс. бр.) и Монтевидео (лѣв. бр.). Открита отъ Диасъ де Солисъ (1516), тя добила сегашното си име (Сребърна рѣка) отъ Сев. Кабо (1526).

Рио-Женейро. Столица на република Бразилия, крайморски градъ съ едно отъ най-хубавитѣ и най-обширнитѣ пристанища на свѣта; 522,621 жит. (1895г.) Старий градъ по-близо до морето, има много площади; улицитѣ, които се кръстосватъ на прави ѫгли, сѫ тѣсни. Новий градъ, отдѣленъ съ единъ обширенъ паркъ, е съграденъ великолѣпно. Университетъ, гимназии, библиотека съ 100,000 т., народенъ музей, опера и др. Дѣятелна индустрия; памучни предачници, захарни фабрики. **Р.-Ж.** е стоварище на износната и вносната търговия, която е голѣма и постоянно расте. Износътъ се състои главно отъ кафе (за 200 милиона лева на годината), злато на пръчки и прахъ (за 10 милиона лева), диаманти (за повече отъ 2 милиона лева), тютюнъ (за повече отъ 2 милиона лева), кожи, памукъ градиво, захарь, ромъ и др. Вносътъ е повече отъ 200 милиона лева, състои отъ копринени, ленени, памучни, вълнени стоки, желѣзо и др. Повече отъ 3,500 чуждестранни кораби влизатъ въ пристанището и излазятъ отъ него на годината. Европейски параходи пристигатъ и тръгватъ токо-речи всѣки день, и градътъ е свързанъ чрѣзъ телеграфъ съ Европа. Градътъ и околностьта му иматъ двѣ желѣзници и 8 трамвайни линии. — **Р.-Ж.** е основанъ отъ португалцитѣ въ 1556. Въ 1763 той замѣстилъ Бахия като центръ на управлението и станѫлъ сѣдалище на португалскитѣ вицекрале. Когато се прогласила независимостьта на Бразилия (виж. тоза име) **Р.-Ж.** станѫлъ столица на империята до падането ѝ въ 1889.

Рио-Женейро. Бразилска область на Атлантически океанъ; около 400 килом. отъ юго-ист. къмъ юго-западъ (простр. 68,982 чет. килом.); 1,227,575 жит. Здравъ, нъ много горещъ климатъ. Плодородна земя. Гл. гр. *Никтерохи.*

Рио-Колорадо. Виж. *Колорадо.*

Риомъ. Французски градъ, 16 килом. на сѣв. отъ Клермонъ-Феранъ, на р. Амбена; 11,304 жит. Малко търговия и индустрия; сламени капели и др.

Рио-Негро, или *Парана.* Виж. *Парана.*

Рионъ, или **Рионъ**, *Фазисъ* у староврѣменнитѣ. Рѣка въ азиятска Русия (Кавказъ), тече въ Имеретия и Мингрелия и се влива въ Черно море; 330 килом. Голѣми притоци: Цеснищхалъ и Квирилъ.

Рио-Санъ-Франциско. Бразилска рѣка, извира въ Сера-Тамандуа (обл. Минасъ-Гераесъ), тече отъ югъ къмъ сѣв. и послѣ къмъ ист., и дѣли обл. Пернамбукъ отъ Аланасъ. Прѣлива периодически брѣговетѣ си, и прѣдставя водопади, които спиратъ корабоплаването по 106 килом.; 1,500 килом.

Rira bien qui rira le dernier, *фр.* Ще се смѣе умѣстно онзи, който ще се смѣе най-послѣ.

Рискувамъ, *итал.* Излагамъ на опасность; *рискувамъ живота си.* — **Рискъ**. Опасность, възможна опасность.

Ристичъ (*Иованъ*). Сърбски държавникъ, родомъ отъ Крагуевацъ (1831—1899); добилъ образованието си въ Хайделбергъ, Берлинъ и Парижъ. Въ 1854 постжпилъ на държавна служба, въ 1860 билъ назначенъ за сърбски прѣдставитель въ Цариградъ, и въ 1867 добилъ испразднуването на бѣлградскитѣ крѣпости, които турцитѣ още държали. Тая **Р**-ва сполука направила **Р**. много популяренъ; князъ Михаилъ му отправилъ публично сърадователно писмо и му повѣрилъ портфейла на вън. работи и прѣдсѣдателството на съвѣта. Слѣдъ убиването на кн. Михаила въ 1872 **Р**. билъ единъ отъ регентитѣ за прѣзъ малолѣтието на Милана. **Р**. билъ партизанинъ на Русия, а Маринович клонилъ къмъ Австрия. Слѣдъ князъ Милановото връщане отъ пжтуването си въ Австрия и Парижъ, въ 1873, **Р**-то влияние омалѣло, и той отстжпилъ властьта на противника си. Въ 1876, слѣдъ като се присъединилъ къмъ панславистическата партия (Омладината), пакъ станжлъ министръ-прѣдсѣд. и на вън. работи. Прѣзъ сърбско-турската война той сполучливо ржководилъ сърбската политика, и послѣ прѣдставявалъ Сърбия на Берлинския конгресъ. Тамъ той остро се отнесълъ къмъ Австро-Унгария, която чрѣзъ една заплашителна нота на 17 окт. 1880 добила уволнението му. Той станжъ водитель на либералната русофилска партия и отъ юл. 1887 до ян. 1888 пакъ бѣ на чело на едно либерално-радикално министерство. Отъ 1889 до 1893 бѣ първий членъ на регентството за младия князъ Александра, който, както е извѣстно, чрѣзъ единъ държавенъ прѣвратъ се отърва отъ него. Отъ това врѣме **Р**. не излѣзе вече на политическата арена. **Р**. е извѣстенъ въ Сърбия и по книжовни трудове. Той е обнародвалъ на нѣмски: *Прѣгледъ на нравственото и умственото състояние на Сърбия* (Хайделбергъ, 1851) и *Съврѣмената сърбска литература* (Берлинъ. 1852).

Ритеръ (*Карлъ*). Знаменитъ германски географъ, род. въ Кведлинбургъ въ Прусия (1779-1859). Училъ се въ Хале. Слѣдъ пжтуване по Европа, завзелъ въ Франкфуртъ катедрата на историята слѣдъ Шлосера; на другата година билъ повиканъ въ Берлинъ да прѣдава географията въ военното училище, на което станжлъ директоръ, а послѣ — и академикъ. Съ **Р**. като основатель на общата сравнителна география, подкача нова епоха въ историята на

географическата наука. Главний му трудъ е **Общата география въ отношенията ѝ къмъ природата и историята на човѣка**, който, начевнтъ въ 1822, далеко не билъ свършенъ 37 години посетнѣ, кога умрѣлъ, макаръ и да билъ вече обнародвалъ 18 тома; той обемалъ само Азия и Африка. Освѣнъ това, **Р.** е оставилъ много други трудове: **Европа, географическа, историческа и статистическа картина**, 2 т.; **Иорданъ и корабоплаването по Мъртво море** и др.

Ритеръ (*Хенрихъ*). Германски философъ, род., въ Цербстъ (1791-1869); училъ богословието въ Халле, Гетингенъ и Берлинъ отъ 1811 до 1815; отъ 1824 билъ професоръ въ берлинския университетъ, отъ 1835 въ килския и отъ 1837 въ гетингенския. **Р.** дължи литературната си слава особено на дълбокомисленитѣ си трудове по историята на философията. Главнитѣ сж: *Какво влияние е упражнила Декартовата философия надъ Спинозоватa?; Върху Емпидокловото философско учение; История на Ионическата философия; История на Питагоровската философия; Бѣлѣжки по философията на мегарската школа; История на философията; Въведителни лекции въ логиката; Полу-Кантовцитѣ и Пантеизмътъ; Отношението между философията и научния животъ изобщо; Познаване Бога въ свѣта; Философски опити*, и др. **Р.** не билъ привърженикъ на никоя философска система, а само критикъ.

Ритма, *гр.* Мѣра въ музиката, съчетание на хармонически звукове, съзвучие въ окончанието на стаховетѣ. — **Ритмика.** Учение за ритмитѣ и размѣритѣ. — **Ритмованъ.** Мѣренъ съ ритма: *ритмовани стихове.* — **Ритмувамъ.** Докарвамъ въ ритма.

Риторика, *гр.* 1) Наука за краснорѣчието, за витийството. 2) Слово отъ звучни думи и хубави фрази, които не съдържатъ мисъль: *празна риторика.* — **Риторически.** Който се отнася до риториката. — **Риторъ.** Учитель на риториката; ораторъ, вития.

Рифатъ. Сѣверенъ народъ отъ Гомерови потомци, дири отъ чието име сж упазени, споредъ библейскитѣ тълкователи въ Рифейскитѣ гори въ Русия (*Библ.*).

Рихавовци. Потомци на Рихава, Моисеевъ шурей, на който прадѣдитѣ били постановили да не пиѫтъ вино и да живѣѫтъ въ шатри прѣзъ цѣлия си животъ. Прѣдполага се, че тѣ се оттеглили въ пустинята въ врѣме на вавилонското плѣнение (*Библ.*).

Рихтеръ (*Жанъ-Полъ-Фридрихъ*), по-извѣстенъ въ литературата подъ името *Жанъ-Полъ*. Знаменитъ германски юмористъ, род. въ Вюнсиделъ, Бавария (1763-1825); отличавалъ се съ огромна разнообразна ученость, съ въображение, въ заедно съ това странность и тежъкъ слогъ на произведенията си. **Р.**, свещеническиси синъ, се училъ въ хофската гимназия и въ хайделбергския университетъ въ голѣма нѣмотия; често не намиралъ частни уроци и цѣли дни прѣкарвалъ гладенъ. Въ отчаянието си, прѣдалъ се повече на литературата, намѣсто богословието, което училъ. Английскитѣ сатирици Попъ, Суифтъ и Юнгъ били особенитѣ му любимци; а между сътечественицитѣ му Хаманъ и Хипелъ. Първото му съчинение, Das Lob der Dummheit (Хвала на глупостьта), по

Еразмовия образецъ Moriae Encomium, не могло да намѣри печатарь да го напечата; второто му съчинение, написано, казва ни, когато билъ потъналъ въ „незаплатими дългове“ и носилъ „незакърпени обуща“, Grönländische Processe (Гренландски сѫдби, 2т., Берлинъ, 1783-85), сполучило да се обнародва, ала не и да се чете, и най-сетнѣ Р-то мѫжество се сломило. Въ 1785 той побѣгналъ отъ града, за да не бѫде затворенъ за дългъ, и потърсилъ прибѣжище съ майка си въ Хофъ. Тамъ обстоятелствата му били малко по-добри; писателството му не провървѣло, нъ и той се не оставилъ отъ него. Нѣколко години билъ частенъ учитель. Въ 1793 съ появяването на новелата му *Невидимата лоджа*, щастието му се усмихнѫло, и той се запознялъ малко повече съ изгледа на златото. Слѣдъ това съчинение дошли трудътъ му Hesperus (4 т., Берлинъ, 1794), съ който може би той е най-много извѣстенъ извънъ Германия; Quintus Fixlein (1796), *Биографически забавления подъ лоба на една великанка* и *Кампанската долина*, съчинение върху безсмъртието на душата, което спечелило за автора си Хердеровото приятелство (1797); *Титанъ* (1800--1803, 4 т.), произведение, което самъ **Р.** считалъ за най-великото отъ произведенията си. Въ 1801, когато билъ вече една отъ знаменитоститѣ на Германия, **Р.** се оженилъ за Каролина Майеръ, дъщеря на професоръ Майера въ Берлинъ, и съ младата си съпруга пѫтувалъ доста изъ Германия, посѣтилъ Гете и Шилера, ала безъ да свърже тѣсно приятелство ни съ единъ, ни съ другия, и се запознялъ отъ близо съ стария Глайма, Виланда и др. Въ това врѣме той билъ много извѣстенъ и въ друго отношение. Имало нѣщо въ разговора и маниеритѣ му, което възбуждало не само приятелство, а и любовь; знаяло се, че доклѣ билъ още нежененъ, Шарлота Фонъ Калбъ искала да се разведе съ мѫжа си за да се ожени за **Р.**; извѣстно било още, че друга госпожа се самоубила, защото **Р.** не отговорилъ на любовьта ѝ. Тая послѣдната случка дълбоко наскърбила **Р.**, който билъ съвсѣмъ невиненъ въ сношенията си съ слабия полъ. Едно пълно издание на **Р**-тѣ трудове е направено въ Берлинъ, въ 1840--1842, 33 т. 8-о. **Р.** е прѣвожданъ на разни езици, на английски отъ Карлайла, който е далъ и два чудесни опита върху живота, съчиненията и гения на отличния писатель.

Рицарски. Който принадлежи на рицарь, доблестенъ, благороденъ: *рицарска обхода*. — **Рицарь**, *герм.* (соб. зн. *конникъ*). Въ срѣднитѣ вѣкове, когато воюването е ставало съ рѫченъ бой, съ мечъ и копие, думата **р.** е означавала *коненъ юнакъ*; рицаретѣ сѫ били единъ видъ боляри, които се отличавали по благородството на характера си и честностьта си.

Рицинъ, *лат.* Растението, отъ което се добива рициновото масло (ricinus communis). То е родомъ отъ южна Азия, нъ сега се обработва въ южна Европа и въ други топли страни на земното кълбо. Наречено е отъ римлянетѣ *рицинъ* (кърлешъ) защото сѣмената му приличатъ на това насѣкомо. — **Рициново масло**. Масло, което се прави отъ сѣме-

ната на рицина; чистително, слабително; много се употрѣбява.

Рицодически, *гр.* Кореновиденъ. — **Рицолитини.** Вкаменени корене отъ дървеса.

Ричноло, *гр.* Сѫщото, каквото е рициново масло.

Ричардсънъ (*Джеймсъ*). Англійски пѫтешественикъ, шотландецъ (1806—1851), много врѣме работилъ въ Африка като мисионеринъ за унищожението на робството. Слѣдъ едно пѫтуване въ Сахара, добилъ отъ англійското правителство началството на единъ походъ въ Суданъ, който и прѣдприелъ прѣзъ мартъ 1850, придруженъ отъ двама германци, Бартъ и Овервегъ. Пѫтьтъ имъ вървѣлъ отъ Триполи къмъ езеро Чадъ; слѣдъ нѣколко несъгласия между пѫтешественицитѣ дружината се раздѣлила; **Р.** умрѣлъ въ едно село, 12 деня пѫть отъ езеро Чадъ. Той е оставилъ описанията на пѫтуванията си Travels in the great desert of Sahara 1844 и Narrative of a mission to Central Africa.

Ричардсънъ (*Самуилъ*). Знаменитъ англійски романистъ, род. въ обл. Дерби (1689—1761), почнѫлъ попрището си като словослагатель у единъ печатарь, комуто станѫлъ зетъ. Билъ вече на 52 години, когато наченѫлъ да пише романи. *Памела*, първий му романъ, ималъ голѣма сполука (1740), която надминѫлъ романътъ му *Клариса Хярло* (7 т., 1748); много се славилъ на врѣмето си и романътъ му *Сѫръ Чарлзъ Грянднсънъ* (6 т., 1753). Тия романи минуватъ за шедеври, при всичко че понѣйде сѫ много дълги, та четенето имъ е уморително. За да исправи тоя недостатъкъ, Жюлъ Жаненъ е далъ на французски, въ 1846, едно съкращение на *Клариса Хярло*, наредено съ искуство и талантъ.

Ричардъ I, *Лъвово сърдце.* Англійски краль, отъ 1189 до 1199, род. въ 1157, синъ на краля Хенриха II Плантагенета и Елеонора Гвиенска; подучванъ отъ майка си, три пѫти възставалъ възъ баща си (1173, 1183 и 1189), който умрѣлъ отъ тѫга. Царуването му се наченѫло съ гонение на евреитѣ. Слѣдъ това **Р.**, въ съюзъ съ Филипа II, франц. краль, и Фридриха Барбаруса, германски императоръ, прѣдприелъ 3-я кръстоносенъ походъ; нъ тѣ не били много врѣме сговорни. **Р.**, слѣдъ като прѣсѣдѣлъ много врѣме въ Сицилия, отнелъ о-въ Кипръ отъ владѣтеля му Исаака Комнена, и съ Филипа II прѣзелъ Птолемаида, одържалъ побѣда надъ Саладина при Асуръ, избилъ 2,500 заробени сарацини. Недоволенъ отъ високомѣрието му, Филипъ се върнѫлъ въ Франция. Останѫлъ самъ въ Истокъ, **Р.** сключилъ съ Саладина миръ, който обезпечавалъ за християнетѣ владѣянето на палестинския брѣгъ, отъ Яфа до Тиръ, и позволението да посѣщаватъ свети градъ безъ да плащатъ дань (1192). На връщане за Европа, **Р.** минувалъ прѣзъ Германия прѣдрѣшенъ, нъ го познали и той билъ арестуванъ и затворенъ въ единъ замъкъ (на 20 дек. 1192) по заповѣдь на австрийския дукъ, когото билъ обидилъ въ Сирия. Дукътъ го далъ на германския императоръ Хенриха VI, който го държалъ затворенъ повече отъ една година и го пуснѫлъ само за голѣмъ откупъ (150,000 сребърни марки). Като се върнѫлъ

въ Англия, **Р.** отстранилъ братовитѣ си притезания на прѣстола, а послѣ воювалъ среща французския краль, който билъ нахлулъ въ Нормандия; той го разбилъ при Гизоръ (11 окт. 1194), послѣ се примирилъ съ него. Въ една война съ едного отъ васалитѣ си билъ раненъ смъртелно съ стрѣла, когато обсаждалъ замъка Лиможъ.

Ричардъ II. Английски краль отъ 1377 до 1399, род. въ 1366, синъ на прочутия Едуарда *Черни князъ* (виж. *Едуардъ*). Слабоуменъ краль, потънѫлъ въ развратъ и се прѣдалъ на любимцитѣ си. Възстанията на баронитѣ станѫли много чести. Една война съ Франция и Шотландия съсипала народа. Избухнѫла една народна буна, подъ прѣдводителството на ковача *Уата Тайлъра*, която се потушила съ голѣма мѫка; въ сѫщото врѣме Англия се смущавала отъ проповѣдитѣ на Уиклифа и ученицитѣ му. Въ 1396 **Р.** сключилъ примирие съ Франция за 28 години. Той билъ въ Ирландия, за да потъпче едно възстание, когато Хенрихъ Ланкастер. ски, братовчедъ му, се възползувалъ отъ отсѫтствието му да го свали отъ прѣстола, и се коронисалъ на негово мѣсто подъ името Хенрихъ IV. **Р.**, осѫденъ на затворъ до животъ въ единъ замъкъ въ Шотландия (1399), погинѫлъ тамъ, убитъ, казватъ, по заповѣдь на братовчеда си (1400).

Ричардъ III. Английски краль отъ 1483 до 1485, род. въ 1452, най-младий синъ на дукъ Ричарда Йоркски. Билъ възвишенъ отъ брата си Едуарда IV на санъ глочестерски дукъ. **Р.**, грозенъ физически, рѣшителенъ, коваренъ, и страшно славолюбивъ, добилъ сѣдъ братовата си смъртъ регентството за 12-годишния си племенникъ Едуарда и въ 1483 се коронясалъ, като убилъ братовитѣ си синове. Макаръ парламентътъ да припознялъ правото му на прѣстола, нъ той отровилъ жена си Ана Невиль, като намислилъ, за да се укрѣпи потвърдо на прѣстола, да се ожени за по-старата дъщеря на брата си Едуарда IV, Елисавета. Нъ отказали му. Графъ Ричмондъ (Хенрихъ Тюдоръ, отпослѣ Хенрихъ VII), претендентъ на прѣстола, излѣзълъ на сухо въ милфордското пристанище, въ 1485, и разбилъ краля при Босуѫртъ на 10 авг. 1485. **Р.** паднѫлъ въ тая битва, съ която се и свършила войната на Алената и Бѣлата Рози, или междуособна война на ланкастерския и йоркския домове, която била започнѫла въ 1450.

Ричардъ, графъ *Корнуолисъ*. Германски императоръ отъ 1256 до 1272, род. въ 1209, синъ на английския краль Ивана Безземни, единъ отъ най-богатитѣ князове на врѣмето си, билъ избранъ отъ нѣкои имперски князове за императоръ, въ сѫщото врѣме когато други избрали Алфонса X кастилски. **Р.** не добилъ никога да бѫде коронисанъ, нъ пакъ упражнявамъ имперската власть въ течението на 15 години. Той умрѣлъ въ 1272, когато билъ въ Англия да помага на брата си, Хенриха III, среща феодалитѣ му.

Ришлйо (Жанъ де-Плеси, дукъ и кардиналъ). Знаменитъ французски държавникъ (1585—1642). **Р.**, отъ благородническо нъ бѣдно семейство и синъ на единъ гвардейски капитанъ, училъ военнитѣ науки въ наварската колегия; нъ по-сетнѣ прѣдпочелъ

духовно звание, на 22-годишна възрасть добилъ епископството Люсонъ, па и почнѫлъ да играе политическа роля при двора — всичко това, благодарение на маркизъ д'Анкровото покровителство. Слѣдъ падането на маркиза, **Р.** билъ изгоненъ въ Авинйонъ, дѣто се посветилъ на писателството. Отпослѣ пакъ билъ повиканъ въ двора, и въ 1622 станѫлъ кардиналъ. Въ 1624 Вйевилъ по желанието на кралица Мария го направила министръ и той скоро станѫлъ все и вся въ управлението и съвсѣмъ си подчинилъ слабия несамостоятеленъ краль.

Р. управлявалъ цѣли 18 години Франция. Вънкашната му политика клонила къмъ това: да ослаби испанско-австрийското мощество, а вѫтрѣшната—да усили властьта на короната. Съ цѣль да ослаби Австрия той подклаждалъ вѫтрѣшни недоволства въ Германия, па влизалъ въ съюзъ съ германскитѣ протестанти, дори съ великия поборникъ на протестантското дѣло, Густава шведски. Съ подобна цѣль той далъ поддръжката си на буната въ Каталония противъ Филипа IV, и испратилъ една армия въ Пиемонтъ. Вѫтрѣ въ държавата **Р**-то управление съставило една епоха. Отъ срѣднитѣ вѣкове властьта на французскитѣ крале била въ много отношения подчинена на привилегиитѣ на благородницитѣ. Съ единъ редъ енергични, често недобросъвѣстни мѣрки, **Р.** сломилъ властьта на болярскитѣ семейства. Освѣнь това той прѣкратилъ политическото обособление на хугенотитѣ; въ 1628 съ зимането крѣпостьта Ларошель унищожилъ тѣхното политическо мощество. Ала въ религиозно отношение **Р.** се отличавалъ съ търпимость. Всичкитѣ опитвания на кралицата-майка да отстрани **Р.** не сполучвали. Въ 1642 кралевий любимецъ Сенкъ-Марсъ устроилъ заговоръ противъ **Р.**, нъ **Р.** принудилъ Лудовика XIII да арестува заговорницитѣ и да накаже съ смърть дори любимеца си.

Р. много съдѣйствувалъ на французската колонизация въ Америка и въ Австралия. Въ 1635 основалъ французската академия. Въ негово врѣме почнѫлъ да се издава въ Франция първий вѣстникъ Mercure.

На смъртния си одъръ **Р.** посъвѣтвалъ краля да направи на негово мѣсто пръвъ министръ кардиналъ Мазарини, което кралътъ и испълнилъ.

Р. е написалъ, освѣнь богословски съчинения, несполучливи драматически пиеси. Съмнително е, принадлежи ли на **Р.** приписваното нему съчинение: *Историята на една майка и синъ*, изд. въ Амстердамъ въ 1730. Издадени сѫ **Р**-тѣ *мемоари*, които се отнасятъ на 1624—38. Съмнителна е подлинността на политческото му завѣщание. Несъмнѣнно е подложенъ така-наречений кардиналъ **Р**-вий *дневникъ*. Кореспонденцията му е издадена отъ Авенеля. Главнитѣ трудове за **Р.** принадлежѫтъ на Леклерка, Базена, Топена, Авенеля, Fagniez и Hanotaux.

Ришлйо (*Жерменъ Еманулъ*, дукъ). Франц. емигрантъ, далеченъ роднина на прочутия **Р.** (1766—1822). Прѣзъ революцията въ 1789 побѣгнѫлъ отъ Франция и се установилъ въ Русия, дѣто постѫпилъ на военна служба; въ 1803 билъ гл. управитель на Одеса, дѣто съдѣйствувалъ за

нилъ младия князъ (1405). Бащата отъ тъга умрѣлъ на другата година.

Робертъ-Гискаръ. Норманд-ски боляринъ, пуилски и калабар-ски дукъ, единъ отъ 12-тѣ сино-ве на Танкрета Хотривски, род. въ 1085. Въ 1046 Р. придружилъ братята си въ завоеванията на юж. Италия, прѣзелъ Калабрия и заро-билъ папа Лъвъ IX, въ Чивителa, въ 1053; завладѣлъ салернското и беневентското княжества, и покло-нилъ владѣнията си на папа Гри-гория VII. Слѣдъ като отнелъ на Византийската империя всичко, що владѣяла още въ Италия, минъ-лъ морето и отишелъ та я напад-нълъ въ Истокъ, зелъ Корфу, Дура-цо, Бютринто (1082); нъ билъ при-нуденъ да се върне да брани влад-ѣнията си отъ императора Хен-риха IV и да избави Григория VII, обсаденъ въ Римъ отъ Хен-риха. Умрѣлъ въ втори походъ среща гръцитѣ въ Кефалония (1085). Наслѣдилъ го Роджеръ, по-младъ неговъ синъ; а Боемонъ, старий, билъ само тарентски князъ.

Робертъ I Бурбонски, *ин-фантъ испански, херцогъ на Пар-ма и* Пиаченца. Августѣйший ба-ща на първата българска княги-ня (виж. *Мария-Луиза*), род. у Флоренция въ 1849 отъ родите-ли: пармский херцогъ Карлъ III и Луиза Мария, дъщеря на берий-ския херцогъ, сестра на графъ де Шамборъ, внучка на француз-ския краль Карла VI и на Франца I, краль на двѣтѣ Сицилии. Слѣдъ смъртьта на Карла III, владѣтель на Пармската държава и убитъ въ врѣме на едно движение въ Парма, въ 1854, херцогиня Луи-за-Мария поела управлението на страната, и управлявала като регентка за малолѣтния си синъ Роберта. Тя управлявала до 1859, когата едно голѣмо движение за обединението на Италия я при-нудило да напусне прѣстола. Слѣдъ тоя голѣмъ прѣвратъ тя се оттеглила на частенъ животъ въ Швейцария, и се поминъла въ 1863. Въ 1869 херцогъ Робертъ I се оженилъ за Нейно Крал. Вис. княгиня Мария Пия, дъще-ря на неаполитанския краль Фер-динанда. Отъ тая женитба Нег. Крал. Височество билъ честитъ да стане баща на 12 дѣца, отъ които най-първото е била покой-ната наша княгиня Мария-Луиза.

Съпругата на **Р. I.** се поми-нъла въ 1882 у Биарицъ (Фран-ция). Прѣзъ 1884 той стъпилъ въ втори бракъ съ Мария-Антония, княгиня браганска инфантина пор-тугалска. Отъ тоя бракъ се доби-ли 6 дѣца. Лѣтѣ Нег. Крал. Вис. живѣе въ Шварцау (долна Ав-стрия), а зимѣ въ Пианоре (Ита-лия), дѣто станъ въ 1893 свадба-та на Нег. Цар. Вис. князъ Фер-динанда. Нег. Крал. Вис. **Р. I.** е шефъ на 5-и пѣши дунавски пълкъ.

Робертъ Колежъ. Американско учебно заведение въ Цариградъ, което е играло важна роля при нашето духовно и политическо възраждане: многобройни сж неговитѣ възпитаници, които сж занимавали и днесъ занимаватъ въ България разни цивилни и военни постове, или учителски служби. Да споменемъ само нѣкои отъ по-виднитѣ свършивши тая аме-риканска колегия българе: покой-нитѣ министри Д-ръ К. Стоиловъ, Иванъ Славейковъ Иванчовъ, и Бѣлиновъ; сжщо бившитѣ мини-стри г-да Маджаровъ, Пѣевъ, Люд-скановъ, Хр. Тодоровъ; още П. Ди-

митровъ и Д. Марковъ, бивши дипломатически агенти въ Цариградъ, Ив. Ст. Гешовъ, бивши дипломатич. агентъ въ Цариградъ и Вѣна, к-нъ Мариновъ (виж. това име), генералъ Винаровъ и други, на които имената не можемъ да дадемъ.

Р. К. е частно американско учреждение: то е построено и съществува на частни срѣдства, и никакъ не зависи, както прѣдполагатъ нѣкои, отъ американскитѣ мисионерски дружества. Основателитѣ му сж двама американци, Д-ръ Кирилъ Хамлинъ (виж. това име) и ню-йоркски търговецъ Христофоръ Р. Робертъ. Когато въ началото на 1856, сир. скоро слѣдъ кръмската война, г-нъ Робертъ отъ любопитство посѣтилъ Цариградъ, Д-ръ Хамлинъ го убѣдилъ, че една добрѣ уредена колегия би могла да принесе голѣма полза на разнитѣ народи въ Турция, като приготвя младежи за полезенъ общественъ животъ.

Прѣзъ септемврия 1863 Д-ръ Хамлинъ отворилъ колегията въ Бебекъ на Босфора въ една голѣма къща подъ наемъ. Г-нъ Робертъ продължавалъ да дава потрѣбнитѣ срѣдства за издържавето на колегията до смъртьта си въ 1878 и послѣ завѣщалъ на колегията петата часть отъ имота си. Подаренитѣ отъ него суми се въскачватъ на 2 милиона лева. Въ 1869 се добило султанско ираде, по силата на което се положилъ (4 юл. н. к.) основний камъкъ на първата сграда на колегията, по височинитѣ на Румели-Хисаръ, до Бебекъ, и сградата била свършена въ 1871. Тя се нарича *Хамлинова зала*. Въ 1872 се издигнѫ и втора друга сграда, наречена *Зала на Науките*. Въ нея сж настанени музеитѣ, библиотеката (повече отъ 11,500 т.) химическата и физическа лабаратории, класнитѣ стаи и голѣма хубава зала за голѣмитѣ публични събрания на колегията.

Нѣколко думи за вѫтрѣшната наредба и програмата на **Р. К.** сж интересни като характеристика на едно учебно заведение, което по курса си стои по-горѣ отъ нашитѣ срѣдни учебни заведения и е доказало цѣлесъобразностьта и полезностьта на устройството си. — Въспитаницитѣ се приематъ въ приготовителнитѣ класове на колегията не по-млади отъ 10, а за класоветѣ слѣдъ приготовителния курсъ може да бѫдѫтъ не по-млади отъ 14 години. Пансионеритѣ плащатъ по 44 лири за пансионъ (квартира въ колегията съ храна) и учение. Екстернитѣ плащатъ по 10 лири на годината и добавни 6 лири за обѣдъ. За учебни книги и класни принадлежности разноскитѣ на ученика, отдѣлни, сж отъ 1 до 4 лири на годината. Допуща се по усмотрението на колегиалното управление ограничено число степендианти и полустепендианти. Освѣнь лѣтната ваканция, която отговаря по врѣме на ваканцията на нашитѣ гимназии и други училища, на въспитаницитѣ се даватъ въ края на всѣки мѣсецъ 3 ваканционни дни, които могѫтъ да прѣкаратъ у дома си или у настойницитѣ си. Храната на въспитаницитѣ е здрава и обилна — сутринь кафе или чай съ млѣко, хлѣбъ, масло, на обѣдъ двѣ ястия и вечерь три, вино не се дава. Несемейнитѣ професори и учители ядѫтъ на обща трапеза съ въспитаницитѣ и прѣбиваватъ въ сж-

ши, които особено се отличѫтъ като литератори слѣдъ като оставѫтъ училището.

До прѣди нѣколко години между р.-колежскитѣ въспитаници прѣобладаваѫ българетѣ, броятъ на които по едно врѣме (1881 г.) достигаше до 85. Прѣзъ послѣднитѣ години това число е спаднѫло до половина; нъ и то е значително при толкова гимназии и други училища въ свободна България. Освѣнь за образованието, по-многостранно отъ образованието на нашитѣ срѣдни учебни заведения и което по-добрѣ запознава ученика съ чуждитѣ езици и богатитѣ европейски литератури, **Р. К.** се цѣни за нравствената си дисциплина, която всички припознаватъ, че далеко оставя назадъ училища като нашитѣ.

Робеспиеръ (Максимилианъ). Единъ отъ прѣдставителитѣ на франц. революция, род. въ Арасъ (1759—1794). Баща му билъ адвокатъ на главния съвѣтъ въ Арасъ и оставилъ сина си на 9 години сираче. Вуйка му, де-ла-Рошъ, парижски свещеникъ, го намѣстилъ въ колегията на Лудовика Велики. Отпослѣ **Р.** станѫлъ адвокатъ въ Артоа, а въ 1784 добилъ въ Мецъ награда отъ академията за мемоаритѣ си за прѣдразсѫдъка, който распространява посрамлението на единъ членъ върху цѣло семейство. Въ 1789 билъ избранъ депутатъ на Арасъ въ Общия Съборъ (Etats Généraux), и показалъ тамъ повече оригиналность отколкото смѣлость, и отсѫтствие на всѣко своекористие, което му добило името *неподкупимъ* (incorruptible). Парижанетѣ скоро го избрали депутатъ на гр. Парижъ въ народния конвентъ, и той, като засѣдавалъ между Дантона и Марата, станѫлъ водитель на тогавашната партия на монтаняритѣ.

Р., прѣвъсходенъ ораторъ, тактиченъ и разсѫдливъ, нъ самъ боязливъ, умѣялъ да се ползува отъ резултатитѣ, добити отъ приятелитѣ му, люде най-прѣдприимчиви и смѣли, и сполучилъ найсетнѣ да земе въ рѫцѣтѣ си управлението на цѣлия конвентъ. Погубването на Лудовика XVI и унищожението партията на Жирондиститѣ съсипали влиянието му, което било достигнѫло до найвисока степень. Като членъ на Комитета на Общественото Благо и прѣдсѣдатель на конвента (1793), той билъ единъ отъ устроителитѣ на революционния сѫдъ, който испратилъ хиляди жъртви на ешафота, между които и прѣдишнитѣ му съмѣзници Дантониститѣ и др. Най-послѣ, другаритѣ му почувствували, че ако той живѣе и властвува повече, животътъ имъ ще бѫде въ опасность, и само едно смѣло прѣдприятие могло да ги избави: **Р.** билъ обявенъ, по присѫда отъ 9-и термидоръ, врагъ на републиката и едвамъ се спасилъ въ градския домъ. Задържанъ въ затвора, той съ пищовенъ изстрѣлъ си раздробилъ челюстьта, нъ не сполучилъ да умре и затова на другия день билъ убитъ (20 авг. 1794) публично на ешафота.

Макаръ безъ доблестни качества, **Р.** едва ли е билъ такъва ниска тварь, каквато го прѣдставляватъ. По начало строгъ и послѣдователенъ, той изглежда да е заслужвалъ името „неподкупимъ“; и макаръ да е достигалъ общественитѣ си цѣли съ кръвь,

той не е ималъ дивашката радость да пролива кръвъ, която обикновено му се приписва. „Смърть, — все смърть!“ казватъ, че той често извикалъ прѣдъ интимнитѣ си приятели, „и безчестницитѣ стоварятъ всичко менѣ! Каква паметь ще оставя за себе си ако това се продължи! Животътъ е товаръ за мене!“ Виж. Тиеровата, Минйевата, Мишлевата, Луи Блановата *Истории* и Ernest Hamel-овия Vie de Robespierre (Парижъ, 1865). Виж. още Carlyle-овата *История* и G. H. Lewes-овия Life of M. Robespierre, with extracts from his unpublished correspondence (London, Chapman, 1849).

Робски войни. Борбитѣ на римлянетѣ среща побунениtѣ имъ робе. Такъви имало три главни. Въ първата (139—133 прѣди Р. Х), Евнъ, робъ въ Ена (въ Сицилия) повикалъ другаретѣ си на орѫжие, събралъ 70,000 души, разбилъ четире претора и единъ консулъ, опустошилъ цѣла Сицилия, зелъ името Антиохъ и титлата краль, билъ разбитъ отъ Калпурния Пизонъ Фруги, погубилъ Ена, складно мѣсто на орѫжията му, и билъ уловенъ въ единъ зимникъ съ готвача си, хлѣбаря си, баняра си и шутника си. Рупилий се опиталъ, съ мѫдри закони, да прѣдвари нови буни като спре жестокоститѣ на господаретѣ. Неговитѣ законоположения били прѣнебрѣгнѫти, и втора робска война се наченѫла (103—100 прѣди Р. Х.) подъ прѣдводителството на Салвия; морганцийскитѣ робе разбили сицилийския преторъ и се укрѣпили силно въ Триокала. Лукулъ имъ избилъ 20,000 души въ Сциртея; Сервилий, приемникътъ му, билъ разбитъ отъ Атениона, който билъ зелъ началството на побунениtѣ слѣдъ Салвиевата смърть; най-сетнѣ, консулъ М. Аквилий прѣсѣкълъ хранитѣ на робитѣ, уловилъ главатаря имъ, и ги погубилъ съ гладъ. — Третата война избухнѫла въ Италия (73—71 прѣди Р. Х.). Тракиецъ Спартакъ, избѣгнѫлъ отъ единъ затворъ съ 78 гладиатори, се укрѣпилъ близо до Везувий, привикалъ околнитѣ овчаре, и разбилъ претори Клавдия, Варина, Фурия, и Косиния, консули Гелия и Лентула. Тогава, безъ никаква мисъль да съсипе могѫществото на Римъ, повелъ войската си къмъ Алпитѣ, за да пусне всѣкиго да си отиде въ отечеството. Нъ робетѣ искали отмъщението, не свободата; тѣ принудили Спартака да ги върне къмъ Римъ. Красъ смазалъ 40,000 гали, които се били отдѣлили отъ другитѣ, и заградилъ Спартака въ Брутиумъ. Спартакъ напуснѫтъ отъ пиратитѣ, които щѣли да прѣнесѫтъ една часть отъ войскитѣ му въ Сицилия, сполучилъ да измами Краса и да излѣзе отъ полуострова. Една рѣшителна битва станѫла близо до Силаръ. Спартакъ паднѫлъ убитъ съ 40,000 отъ своитѣ. Избѣгнѫлитѣ били истрѣбени отъ Помпея, който се връщалъ отъ Испания. „Трѣбва да се исповѣда“, казва Волтеръ, „че отъ всички войни, Спартаковата е най-справедливата, и може-би едничката справедлива“. Виж. *Спартакъ*.

Робство. „Робството“, казва Волтеръ, „е толкова старо, колкото войната, и войната толкова стара, колкото човѣшката природа“. То се е родило въ първитѣ общества, дѣто оня, който

не е владѣялъ нищо, е губилъ владѣнието на себе си. Състоянието на роба у патриарситѣ е било меко: той дѣлилъ съ господаря си шатъра му, трудоветѣ му, мѫкитѣ му и удоволствията му; той съставялъ часть отъ семейството. Нъ колкото повече се устроявали обществата, раздѣлата на разреди ставала по-голѣма; свободний човѣкъ се възвисилъ, робътъ се понижилъ, и първитѣ писани закони го поставили на голѣмо разстояние отъ господаря му. Робството е сѫществувало у всички староврѣменни народи. Понеже тѣ нѣмали индустрия, не сѫ и могли да подновяватъ имота; затова и то е било токо-речи изключително поземно. Малкитѣ землевладѣлци, лишени чрѣзъ войни или лихвоимство отъ имота си, испадали въ зависимость отъ голѣмитѣ; отъ това състояние тѣ слизали въ неволята, отъ неволята въ робството.

Мѫдростьта на еврейското законодателство упазила евреитѣ повече отъ всѣкой другъ народъ отъ това зло. „Да осветите петдесетата година“, казва Левитъ (25; 10), „и да прогласите освобождение по земята [отечеството си] на всичкитѣ й жители: това да бѫде за васъ юбилей; и да се върнете всѣкой на стяжанието си, при родътъ си“. Така въ Иудея нѣмало сѫщо робство, защото господарьтъ не владѣялъ робътъ си до животъ. Робетѣ отъ еврейската народность по право се освобождавали, всѣкои седемь години, на малкия юбилей. Ако отъ тѣхъ се намѣряло нѣкой да иска да остане робъ, подлагали го на една мѫчителна испитня; прѣдставялъ се на портата на господари, комуто искалъ да слугува, и му пробождали ухото съ шило. То се знае, че съ другоземния робъ не се постѫпяло така; сѫществува дори, за него, единъ много строгъ текстъ, който го туря въ състояние на гръцкитѣ и римскитѣ робе. „Ако нѣкой удари роба си, или робинята си съ тояга, и умре подъ рѫката му, непрѣмѣнно да се накаже. Ако ли поживѣе единъ день, или два, да се не наказва; понеже му е сребро „(Исходъ 21; 20, 21). Ала други стихове показватъ, че робътъ е дѣлилъ радоститѣ на семейството и се е пущалъ на господаревата трапеза. Въ врѣме на царетѣ, числото на робетѣ порасѫло, закона за освобожденията прѣстанѫли да пазѫтъ, и еврейскитѣ робе били толкова злочести, колкото и робетѣ отъ езическитѣ народи, когато Иисусъ Христосъ прогласилъ догмата за човѣшкото братство.

У другитѣ източни народи, робството имало всѫдѣ сѫщитѣ извори и сѫщия характеръ. Египтянетѣ, индийцитѣ, асирийцитѣ, китайцитѣ, мидянетѣ и персянетѣ имали робе, които имъ доставяли войната, неволята, сѫдебнитѣ прѣсѫди, пиратството и законътъ на рождението. Ала забѣлѣжително е, че народитѣ съ касти или съ теократическо правление, както египтянетѣ, индийцитѣ и китайцитѣ, сѫ зачитали робетѣ си повече отколкото другитѣ. Въ Гръция робството сѫществувало отъ геройската епоха. Книгата, въ която най-много се говори за роба е *Илиадата*. Вризий е робъ у Ахила; всичкитѣ троянки ги е страхъ да не станѫтъ робини на гръцитѣ, и да идѫтъ да предѫтъ на женитѣ имъ. Въ война, побѣдений, който не е билъ убитъ,

оставилъ робъ, и героитѣ прѣдприимали често походи съ единчката цѣль да си доставѧтъ робе. *Дорянетѣ*, когато нахлули въ Пелопонезъ, заробили всичкитѣ прѣдишни жители, които останѧли въ страната. Подъ името *периеки*, тѣ се намирали въ едно състояние, сходно съ онова на срѣдновѣковнитѣ мужици: тѣ обработвали земята и давали на господаритѣ си единъ дѣлъ отъ жътвитѣ си. Други, наречени *илоти* (виж. това име), били истински робе, съ които се постѧпяло прѣзрително и свирѣпо. Херодотъ казва, че Спарта имала въ негово врѣме 220,000 илоти, 30,000 периеки или лаконци, и 9,000 спартански домакини. Въ Атина имало около 200,000 робе среща 100,000 свободни люде. Главнитѣ робни тържища били Кипръ, Самосъ, Ефесъ и най-вече Делосъ и Хиосъ, дѣто понѣкога се продавали до 10,000 робе на день. Мнѣнието на най-великитѣ гръцки философи по тоя въпросъ на робството показва до каква степень навикътъ да вижда човѣкъ, колкото и просвѣтенъ, злото може да го заслѣпи. Платонъ и Аристотель припознавали боязливо, че робството е противно на човѣшката природа, нъ тѣ прогласявали много високо нуждата отъ него, като обявявали, че безъ това *особено учреждение*, по изражението на южно-американцитѣ, гражданитѣ, заняти съ домашнитѣ и частнитѣ си рѧчни работи, не бихѫ имали нито благородната гордость на свободния човѣкъ, нито свободното отъ занятие врѣме да рѧководѧтъ републиката.

Въ римската империя, както въ Гръция, робетѣ играяли ролята на нашитѣ машини. Тѣ били малобройни до когато Римъ воювалъ само въ Италия. Но числото имъ порасѧло грамадно отъ врѣмето на войнитѣ съ Македония. Павелъ Емилъ продалъ 150,000 епироти; Семпроний Гракхъ, 100,000 сарди; Марий, 140,000 кимври и тевтонци; Помпей и Цезарь всѣкой по 2 милиона души. Пиратството, вършено отъ висши чиновници или отъ частни лица, и то доставяло голѣми числа; грабили човѣцитѣ по друмоветѣ и въ градоветѣ, и законътъ, безсиленъ да потуши това разбойничество, осветявалъ слѣдствията му, като исключвалъ отъ тѣлото на гражданитѣ оня, който е паднѧлъ въ робство; Теренций, Федръ, Ливий Андроникъ били така робе. Търговията съ човѣци се въртѣла по всичкитѣ прѣдѣли на империята, както се въртѣла толкова врѣме по брѣговетѣ на Африка. Ходяли да търсѧтъ негри въ Утика и Египетъ, наставници и учители въ Александрия, азиятци за домашни слуги въ Кипръ и въ Хио, овчаре въ Епиръ и въ Тесалия, гладиатори въ Тракия, въ Германия и въ Галия. Най-сетнѣ испаднѧлитѣ длъжници, жителитѣ въ областитѣ несъстоятелни да си плащатъ данъка, се обръщали въ робе, и Римъ, господарьтъ на свѣта, постѧпялъ съ подданницитѣ си съ тая експлоататорска алчность, отъ която плебеитѣ толкова испатили въ първитѣ врѣмена на републиката. Затова, въ Римъ, въ Италия и въ най-богатитѣ страни на империята имало множество робе. Тѣ замѣствали свободнитѣ люде въ градскитѣ и полскитѣ работи. Красъ ималъ голѣми множества отлични по дарбитѣ си робе, които му давали смѣтка за печалбитѣ си; той ималъ, между другитѣ,

500 робе зидари и архитекти, чрѣзъ които гасилъ твърдѣ честитѣ въ единъ дървенъ градъ пожари, слѣдъ като купувалъ съ грамадна цѣна запаленитѣ къщи. Атикъ давалъ подъ наемъ робетѣ си като писти; Цицеронъ ималъ робски работилници; правителството зимало на по-долнитѣ служби по администрацията, полицията, арсеналитѣ, оржейнитѣ фабрики, корабостроителството робе. Прѣдпочитали ги отъ плебеитѣ, защото тѣ работили по-ефтино. Прѣди покорението на свѣта, въ врѣмето на Катона Стари, единъ обикновенъ робъ струвалъ наймалко 1,500 лева; отпослѣ, цѣната на тая човѣшка стока спаднѫли много: Хорациевий робъ Давъ, учень човѣкъ, робъ за раскошъ, не струвалъ повече отъ 500 лева! Кадърнитѣ само за рѫчна работа робе стрували отъ 150 до 300 л. *Сарди за продань!* билъ викътъ, съ който означавали долня стока. — Селата били пълни съ робе както градоветѣ. Робетѣ били земедѣлци и най-вече овчаре въ обширнитѣ имения на патрициитѣ. Тия Виргилиеви овчаре, които поетътъ описва какъ обхождатъ полетата съ кавала въ рѫка, какъ се удивляватъ на слънцето кога захожда, или какъ се вслушватъ въ Силеновитѣ философски възхитителни пѣсни, сѫ били робе. Нъ Виргилий ги е виждалъ въ въображението си. „Поетътъ търси каквото нѣма пийдѣ, и го намира," казва латинский комически поетъ Плаутъ. Историцитѣ описватъ робството въ много черни краски; затова е и лесно да се обясни защо робскитѣ главатари, Евнъ, Салвий, Атенионъ, Спартакъ се намѣрили токо-речи тутакси на чело на страшни войски. — Колкото помногобройни били робетѣ, толкова повече господаритѣ гледали да ги плашѫтъ съ по-тежки наказания. Виновния робъ бияли съ тояги, туряли на кръстъ, смазвали между два воденични камъне, обѣсвали съ главата надолу въ въздуха, за да бѫде изяденъ отъ грабливитѣ птици. Убиялъ ли робъ господаря си, всичкитѣ робе понасяли наказанието. Побѣгнѫлъ робъ уловенъ, издъхвалъ отъ бой, или се пращалъ въ рудника или мелницата. Тамъ свършивалъ печалния си животъ съ тежка работа, при която каторжната работа е нищо. „Велики Боже!" извиква Апулей, като влиза въ една мелница. „Какво мършаво население съ пепелява кожа, нашарена съ камшични удари! Всички иматъ по една буква на челото, по една халка на крака, съ косата обръснѫта отъ една страна. Нищо по отвратително отколкото да видишъ тия призраци съ окапали отъ врѣлата пара и отъ дима клепачи." — Бунитѣ на робетѣ правяли състоянието имъ само по-тежко: господаритѣ ставали по-жестоки и си отмъщавали съ свирѣпи правила. Слѣдъ Атиниовото разбиване, запрѣтило се на робетѣ да иматъ каквото и да било оржжие и преторъ Домиций накаралъ да распнѫтъ на кръстъ единъ отъ тия нещастници, който убилъ единъ гликтъ съ жеглъ за ловъ. Ала малко по малко нравитѣ се смекчили и разни причини направили робството по-малко несносно: двѣтѣ главни причини били мѫчнотията да се намиратъ робе, когато империята спрѣла завоевателнитѣ войни, и напрѣдъкътъ на християнството, което проповѣдвало догмата за човѣшко-

то братство. Законътъ се смекчилъ както нравитѣ: въ врѣмето на Антониновци, запрѣтило се да убиватъ виновнитѣ робе и да ги оставятъ въ Ескулаповъ о-въ, ако се разболѣятъ. Ала робството си продължавало, и християнството, което го намѣрило установено като държавно учреждение, било принудено да го уважава като такъво; нъ не по-малко е истина, че то го искоренило. „Не уважението къмъ едно особено учение на Евангелието," казва Робертсънъ, „а общий духъ на християнската вѣра, по-могѫщъ отъ всички писани закони, е изгонилъ робството отъ земята. Чувствата, които е диктувало християнството, сѫ били благи и меки; ученията му сѫ давали на човѣшката природа такъво достойнство, такъвъ блесъкъ, че го истръгнѫли изъ обезчестителното робство."

Когато варваретѣ нахлули въ Галия, тѣ поддържали робството, нъ го смекчили. За тѣхъ робетѣ не били нѣща, а лица съ нѣкакви права. Тѣ могли да се женѫтъ помежду си, и съединението имъ било законно, когато църквата го освещавала. Тѣ намиратъ прибѣжище въ свещенитѣ сгради, законътъ ги защищавалъ отъ търговци, които ги продавали на чужбина, и тѣ ставали свободни ако сполучвали да се върнѫтъ; най-сетнѣ, и свидѣтелството имъ се приемало въ сѫдилищата. Несъмнѣнно варварскитѣ закони сѫ твърдѣ жестоки за робетѣ и умножаватъ наказанията, каквото фалангата, обезобразяването и смъртьта. Нъ църквата, могѫща върху духа на тия дебелашки господари, се намѣсвала съ ученията си, заплашванията си, молитвитѣ си и примѣритѣ си. Папа Григорий Велики писалъ: „Както наший Избавитель зелъ нашата плъть за да ни избави отъ робството на грѣха, ние трѣбва да върнемъ свободата на ония, които законътъ на народитѣ е лишилъ отъ нея." Той самъ далъ примѣръ и освободилъ всичкитѣ си робе. Св. Екзюперъ, тулузски владика, продавалъ свещенитѣ сѫдове да искупува робетѣ, и св. Павлинъ продалъ себе си. Варварскитѣ закони ставали все по-меки, и Ротарисъ, ломбардски краль, заповѣдалъ, че ако нѣкой господарь обѣщае свободата на единъ робъ за душата си, и умре прѣди да испълни обѣщанието си, робътъ ще се освободи, защото Христосъ е благоволилъ да стане робъ, за да искупи свободата ни. Отъ IX-и вѣкъ, числото на робетѣ доста омалѣло, и общественото мнѣние, просвѣтено отъ писателитѣ, които се навъдили въ царуването на Карла Велики, почнѫло да се произнася противъ робството. Това е било едно отъ благодѣянията на възраждането на книжнината, на което далъ потикъ тоя могѫщъ франкски господарь. По това врѣме Смарагдъ, сенъ-михиелски абатъ, е исказалъ мисъльта. „Между спасителнитѣ учения и полезнитѣ дѣла трѣбва да се постави освобождението на робетѣ. Не природата ни ги е подчинила, а злочестината; защото, природно ние сме всички равни." Ала робството още не изчезнѫло. Хюго Сенъ-Викторъ, въ XII-и вѣкъ, обявявалъ, че църквата още търпи робството, ако и да гледала на него като на едно зло. Само отъ XIII-и вѣкъ личното робство било унищожено. Не става вече за него въпросъ въ Сенъ-Луивия сводъ, нито въ напокошнитѣ закони.

Робството изгонено изъ христианска Европа, сѫществувало още въ мохамеданскитѣ държави и въ европейскитѣ колонии. Турцитѣ иматъ и сега бѣли и черни робе, макаръ робната търговия да е у тѣхъ официално запрѣтена; нъ сѫдбата на тия робе не е толкова безчовѣчна. По африканския брѣгъ мавритѣ много врѣме въртѣли *търговия съ бѣли робе*, и морскитѣ сили генуезци, венецианци, испанци, англичане, американци и французе прѣдприемали често походи среща алжирскитѣ, тунисскитѣ и триполискитѣ пристанища, безъ да сполучѫтъ да унищожѫтъ тая отвратителна търговия. Завоеванието на Алжирия отъ Франция приготвило унищожението на робството, което сѫществува още само въ Мароко и въ Триполи. Тунисский бей се отказалъ отъ него въ 1845, египетский хедивъ много врѣме продължавалъ да го закриля.

Робството сѫществува още въ нѣкои части на Америка. Въ 1440, португалски моряци като уловили нѣкои мориски, испѫдени отъ Испания и прибѣгнѫли на африканския брѣгъ, семействата на тия нещастници ги размѣнили съ негри въ 1442. Отъ тамъ произлѣзла *робната търговия съ негри*. Въ началото на XVI-и вѣкъ туземното население на Америка като омалѣло много отъ безчовѣчното поведение на завоевателитѣ европейци, замислило се да ги замѣнѫтъ съ негри, по-яки и по-способни да работѫтъ. Отъ тогава, гвинейскитѣ брѣгове станѫли обширно тържище на робе, и кралетѣ и князоветѣ разрѣшили тая омразна търговия съ надежда да бѫдѫтъ полезни за робетѣ, като ги оглисѫтъ въ християнската вѣра. Тия нещастници били подчинявани на всичкитѣ каприциии на господаритѣ имъ, когато французский краль Луи XIV поискалъ да уреди сѫдбата имъ съ обнародването на *черния сводъ закони* (1685). Тоя важенъ актъ заповѣдвалъ да се кръщаватъ робетѣ, да празднуватъ недѣлнитѣ и празднични дни; опрѣдѣлялъ храната имъ, облѣклото имъ, и какъ да ги гледатъ кога се разболѣѫтъ; наказвалъ развратнитѣ господари, които злоупотрѣбяватъ съ робетѣ си; позволявалъ жененето на негри, и запрѣщавалъ продажбата отдѣлно мѫжа, жената, или дѣцата имъ доклѣ сѫ невъзрастни; най-сетнѣ, считалъ всѣкой свободенъ робъ за естественъ поддавникъ. Други мѣрки оздравявали безопасността на господаря: робътъ не може да бѫде стопанинъ, не може да свидѣтелствува въ сѫдъ, не може да носи оръжие, не може да продава каквото и да било; наказва се съ смъртъ, ако удари господаря си, та му причини натъртване или кръвопролитие; най-сетнѣ, законътъ го обявява *покѫщнина* и го туря, както староврѣменнитѣ закони, на единъ редъ съ нѣщата. Отъ тия распоредби, господаритѣ, пазили само онія, които благоприятствували на тиранията имъ. Правителствата, отъ друга страна, благоприятствували на робната търговия, защото колониитѣ имъ давали все по-голѣми доходи. Франция въ врѣме на великата революция, испратила комисари въ колониитѣ си, които обявили освобождението на всички робе (1793). Дания унищожила робната търговия въ 1803, Англия въ 1807. Франция, която възстановила робството въ

врѣме на Консулството послѣдвала сѫщия примѣръ въ въ 1815, както и другитѣ колониални държави. Най-сетнѣ робството било за всѣкога унищожено отъ англичанетѣ въ 1833, отъ французетѣ въ 1848. Въ Съединенитѣ Държави то е сѫществувало до 1862 (виж. *Линколнъ*) въ южнитѣ земледѣлчески и аристократически държави, и то е било една отъ най-главнитѣ причини на голѣмата междуособна война въ Съединенитѣ Държави, затова и унищожението на туй гнѫсно експлоатиране на човѣка отъ човѣка е било главний плодъ на побѣдата на Сѣверъ. Робството сѫществува още въ Бразилия и въ испанскитѣ и португалскитѣ колонии, нъ то е вече на изгасване и може да се прѣдвиди деньтъ, когато всичкитѣ човѣшки сѫщества ще се радватъ на естествените права на човѣчеството. Виж. *Робство*; виж. и H. Wallon, Histoire de l'esclavage dans l'antiquité (4 т. in-8°, Парижъ, 1847); Ed. Boit, Abolition de l'esclavage en Occident (1 vol. in-8°, 1840).

Ровоамъ. Соломоновъ синъ, наслѣдилъ баща си на прѣстола на 41-годишна възрасть и царувалъ 17 години (975—958). Тиранията му станѫла причина да се отцѣпѫтъ отъ царството му 10 племена, които си избрали за царь Иеровоама. Така се образували двѣ царства, Израилско, съставено отъ 10-тѣ побунени племена, и Иудино, което състояло само отъ Иудиното племе и отъ Вениаминовото; нъ само Иудиното племе било токо-речи толкова многолюдно колкото другитѣ десеть заедно. Ровоамовото нечестие било наказано отъ Сисака, египетски краль, когото Богъ подигнѫлъ среща него, и който, откакъ прѣзелъ Иерусалимъ, ограбилъ го и отнесълъ съкровищата на храма. Ровоамовий приемникъ билъ синъ му, Авия.

Рогелимъ. Галаадски градъ (*Библ.*).

Родий, *лат.* (отъ гр. *родонъ*, роза). Просто тѣло, металъ, отъ рѣдкитѣ, съ бѣлъ шаръ, относител. тегло = 11, твърдъ, въ кислотитѣ се не растваря, солитѣ на окиситѣ му сѫ донѣйдѣ съ *розовъ* шаръ. Тоя металъ намиратъ въ съединение съ платината. Откритъ е отъ Уоластона въ 1808.

Рододендронъ, *гр.* (*родонъ*, роза; *дендронъ*, дърво). Планинска роза, *златоцвѣтната* (Rhododendron chrysantheum), расте диво въ Алпийскитѣ планини и въ Алтайскитѣ; листата ѝ, ароматически, земени вѫтрѣшно, произвождатъ наркотическо дѣйствие; славѫтъ се като добъръ цѣръ за ревматизма. Другъ видъ, понтийски р. (Rhododendron ponticum) е свойственъ на Мала-Азия, и е украсително растение. Има много видове и разновидности.

Родология. *гр.* Описание на разнитѣ видове розови растения.

Родомелонъ, гр. Въ *аптек.* розовъ медъ.

Родомонтада, *фр.* Самохвалство, фанфаронство.

Родонитъ, *гр.* Маргановъ шпатъ; кремиченъ марганецъ.

Родопи. Планинска верига, която отива отъ Рила до Егейско море и служи за прѣдѣлъ между България и Турция. Начева се между изворитѣ на Места и изворитѣ на Марица, дѣто е личний връхъ Белмекенъ. Изна-

чало е висока и островръха и по всичко прилича на Рила, нъ послѣ почва да измѣнява характера си. Веригата се снишава, и се образува Чепинский проходъ. Склоноветѣ и клонищата ѝ се расширяватъ, билото става потѫпо и безъ остри скалисти връхове. Тая верига съ расклоненията си захваща широко пространство.

Токо-речи въ срѣдата на **Р.** (въ Турция) се издига най-високий родопски връхъ *Крушево* (около 2,300 метра). Отъ тоя връхъ **Р.** се расклоняватъ на три главни вериги: а) *Съверо-западна*, която свързва Рила съ Крушево; б) *Съверо-източна*, която свършва въ ѫгъла на Марица и Арда и в) *Юго-източна*, която свършва при брѣговетѣ на Егейско море.

По височината и формата на строението си **Р.** се дѣлѫтъ на четире части: *Западни*, отъ Рила до Кричимската рѣка, *Централни*, *Източни* и *Южни* **Р.** Първитѣ три съ юго-източнитѣ си склонове принадлежѫтъ на България, и по билото имъ минува турско-българский прѣдѣлъ.

Срѣдната височина на западнитѣ **Р.** е както рилската (около 2,100 м.); върховетѣ сѫ сѫщо подобни на рилскитѣ; най-личний връхъ е *Белмекенъ* (2,641 м.). Пространството между Западнитѣ **Р.**, връхътъ Крушево, пловдивското (тракийското) поле и Тополовски проходъ завзематъ Централнитѣ **Р.**, на които срѣдната височина достига до 1,300 м.; нъ отдѣлни върхове, като *Сютке* (2,183 м.), *Баташки карлъкъ* (2,878 м.) и *Каркария* до с. Еллиндере (1,493 м.) надминуватъ тая височина.

Най-високитѣ вериги въ Централнитѣ **Р.** сѫ прѣдѣлнитѣ: *Доспатската планина* (Доспатъ-ялла) и *Чепеларскитѣ планини*. Първата служи за водораздѣлъ между Места и Марица, съ по-лични върхове: *Гйозъ-тепе*, *Джиневра* и др. и съ срѣдна височина 1,650 м.; а втората за водораздѣлъ на Арда и Марица, съ срѣдна височина 1,900 метра и съ по-лични върхове, които сѫ на самия прѣдѣлъ: *Караманджа*, на юго-ист. отъ Чепеларе (1,885 м.), Чилъ-тепе (1,997 м.) и др.

Отъ Чепеларската планина се спущатъ къмъ Тракия нѣколко планински бърда, които испълватъ цѣлото пространство между Чепеларска пл., Доспатска пл., Западнитѣ **Р.**, Тракийското поле и Тополовския проходъ.

Източнитѣ **Р.** завзематъ пространството между Марица и Арда и отъ Тополовски проходъ (с. Тахтали или Тополово) до ѫгъла на сливането на двѣтѣ рѣки близо при Одринъ. Тия планини сѫ пониски отъ другитѣ (иматъ срѣдна височина 600 м.) и по-лесно-проходими. Въ 1,886 една часть отъ Източнитѣ **Р.**, така нареченото Кърджалийско, се отстѫпи на Турция.

Р. сѫ покрити отъ гѫсти гори, понѣкога непроходими; нъ най-високитѣ мѣста сѫ голи. Дърветата сѫ: дѫбъ, букъ, ела, боръ и смрика. Отъ цвѣтята цв. *Ромондия* расте само въ **Р.** и нийдѣ другадѣ въ Европа. Животнитѣ въ **Р.** сѫ сѫщитѣ, каквито и въ Рила; нъ дивата коза се срѣща само въ Западнитѣ **Р.** Въ старо врѣме отъ **Р.** сѫ се вадили разни руди; нъ сега руднитѣ богатства въ тия планини сѫ занемарени.

По-важнитѣ пѫтеки прѣзъ **Р.** сѫ. 1) отъ Пещера прѣзъ Батакъ, която слиза въ Невроконско; 2) Бѣломорската — върви отъ Пловдивското поле по Чепеларска рѣка до долината на Арда и отъ тамъ за Бѣло море; 3) отъ Стапимака прѣзъ Тополовския проходъ, за да се съедини съ пѫтеката по долината на Арда за Егейско море. Само въ юго-източнитѣ **Р.** пѫтищата сѫ проходими по-лесно и въ всѣко врѣме.

Въ западната часть на **Р.** живѣѭтъ помаци (виж. това име).

Името **Р.** се споменува още прѣди Христа у най-стария елински историкъ *Херодота*. Омиръ въ *Илиадата* говори за **Р.** „снѣжнитѣ планини на тракийцитѣ". **Р.** се намиратъ олицетворени на стари пари като любовница на Хемъ (Стара-планина), сѣдѧщи на една скала съ цвѣтя въ рѫка.

Родосто (турски *Текиръ-дағъ*) Градъ въ европ. Турция (одрински вил.), на Мраморно море, 106 килом. на юго-ист. отъ Одринъ, 123 килом. на западъ отъ Цариградъ; 20,000 жит. Градътъ е опасанъ отъ стѣна, съ нѣколко кули. Има много джамии, гръцки и арменски църкви, и испраща голѣми количества овощия и зеленчуци въ Цариградъ. Съ обширно пристанище, нѣкога търговията му е цъвтѣла. **Р.** е ц. на мютесарифлѫкъ. Окрѫжието му захваща приморската и хълмистата страна, която съединява Странджа съ Текиръ-Дагъ. Населението на това окрѫжие състои отъ турци, българе и гърци; ала прѣобладаватъ турцитѣ. По-важенъ градецъ отъ **Р.** е Чорле, станция на желѣзницата. — **Р.** е билъ зетъ отъ руситѣ въ 1829.

Родосъ. Турски островъ въ Архипелага, крайбрѣженъ на Мала-Азия; простр. около 1,460 чет. килом.; 30,000 жит., отъ които 7,000 турци, останѫлитѣ гръци. **Р.** е прочутъ по хубавия си и мекъ климатъ и по плодородието на земята си; произвожда много хубаво вино и прѣвъсходни произведения. Гл. гр. *Родосъ* (7,000 жит.), на сѣверо-източния брѣгъ, съ добро пристанище. Тоя градъ е билъ прочутъ въ старо врѣме по хубостьта на паметницитѣ си, най-вече по една исполинска бронзова статуя на Слънцето около 33 метра висока, която се намирала при хвода на пристанището и се наричала Родоски Колосъ. Освѣнь тая статуя, която се описва като едно отъ седемьтѣ чудеса на стария свѣтъ, 3,000 други, отъ коитѣ 100 били колосални, украсявали града.--Градътъ **Р.** билъ основанъ въ 408 прѣди Р. Х., и съ търговията си достигнѫлъ до голѣмо благоденствие. Островътъ, първенъ на страната на Атина, послѣ на Спарта, и послѣ съвсѣмъ независимъ, билъ подчиненъ отъ Александра Велики, слѣдъ чиято смърть отхвърлилъ македонското иго. Той станѫлъ съѫзникъ на Римъ въ войнитѣ му среща Филипа V и Антиоха III. Слѣдъ смъртьта на Цезаря, чиято страна родосцитѣ зели среща Помпея, тѣ били разбити въ една морска битва отъ Касия, въ 42 пр. Р. Х.; нъ **Р.** изгубилъ съвсѣмъ свободата си само въ царуването на Клавдия (44 сл. Р. Х.). Въ продължението на нѣколко вѣка той се намиралъ подъ властьта на византийскитѣ императори. Въ 1309 го завладѣли рицаретѣ на Св. Иванъ Иерусалимски (виж. *Родосски рицари*), които отблъснѫли съ силука

нападенията на Мохамеда II въ 1479; нъ въ 1522, тѣ били принудени, слѣдъ една паметна обсада, да го оставятъ на Сюлеймана II. Отъ тогава турцитѣ всѣкога сѫ го владѣли.

Родъ-Айлиндъ. Една отъ Съединенитѣ Държави въ Америка, и най-малката отъ всичкитѣ, между Масачузетсъ, Конектикѫтъ и Атлантически океанъ; простр. 3,240 чет. килом.; насел. 346,000 жит., отъ които 5,000 негри. Земята, хълмиста, е плодородна, и климатътъ много хубавъ. Населението се занимава главно съ фабрична промишленость; по фабричнитѣ си произведения държавата е 10-а между Съединенитѣ Държави; доста развити сѫ и земледѣлието и скотовъдството; нѣколко важни желѣзници минуватъ прѣзъ нея: провиджнсъ-бостонската, провиджнсъ-урсестерската, провиджнсъ-спрингфилдската и др. Сѣдалището на управл. е *Провиджнсъ*; гл. гр. Нюпортъ, съ голѣмо и обширно пристанище и страшни укрѣпления. Държавний доходъ надминува 40 милиона лева. Годишната заплата на управителя на държавата е 5,000 лева, и на подуправителя 2,500 лева. Законодателното тѣло състои отъ двѣ камари. Избиратель е всѣкой, който има недвижими имоти за стойность най-малко за 700 лева, или е изслужилъ военната си повинность прѣзъ годината. Сборътъ на училищата въ държавата е 700; въ Провиджнсъ е Браунови университетъ. — **Р. А.** е билъ колонизиранъ отъ англичанетѣ въ 1636, зелъ голѣмо участие въ войната за независимостьта, нъ билъ приетъ като държава въ Съед. Держ. само въ 1790.

Роза. Родъ цвѣте отъ семейството на Розоцвѣтни или Трендафилови (Rosaceae), храстъ съ расклонено, бодливо стебло, съ перести листа, съ правилни и пълни цвѣтове; иматъ петолистна чашка, петолистно вѣнче съ голѣми, красиво обагрени листца и много тичинки. Многобройнитѣ плодници сѫ затворени въ цвѣтното дъно. Плодътъ състои отъ много едносѣменни сухи или сочни зрънца.

Отъ рода на розата забѣлѣжителни сѫ: шипката (Rosa canina); *столистната* **р.** (Rosa centifolia), на която отечеството е Истокъ и се развъжда въ многобройни разновидности; *жълтата* **р.** (Rosa lutea), *французската* **р.** (Rosa galica). **Р.** сѫ свойствени на умѣрения поясъ на сѣверното полукѫлбо.

Отъ нѣкои качести и мериздиви рози вадятъ у насъ многоцѣнното *розово* или *гюлово* масло, и тая индустрия е поставила нашата страна въ търговски сношения съ повечето и по-главни европейски и американски народи; чрѣзъ розовото масло ние сме станѫли извѣстни на цѣлъ свѣтъ. Мнозина, дори между интелигентнитѣ европейци и американци, не познаватъ България друго-яче, освѣнь като отечество на розитѣ, производителката на прочутата essence des roses, или otto (или attar) of roses. Не токо така пѫтници, като Молтке, Каницъ, Иречекъ и други любители на нашата родна земя, сѫ посветили въ пѫтнитѣ си бѣлѣжки цѣли страници на обработването на **р.** и на дистилацията на розовото масло. — И въ старо врѣме, както сега, **р.** сѫ туряли на първо мѣсто въ цар-

ството на цвѣтята. Тя е била посветена на Ерота или Купидона и Афродита или Венера, и се е имала за емблема на радостьта и любовьта, па и на благоразумието. Поетитѣ съ нея изображаватъ невинността и чистотата. Гръцитѣ и римлянетѣ кичели съ розови вѣнци статуитѣ на разни богини. Античнитѣ писатели славятъ столистната р. на Филипи, въ мѣстността на днешнитѣ Драма и Сѣресъ.

Искуството да се прави розово масло е било познато най-напрѣдъ въ Индия и Египетъ, отдѣто се распространило въ Персия и Тунисъ и, прѣнесено отъ турцитѣ и арабетѣ, се прѣхвърлило въ ново врѣме въ България.

Розовото масло станѫло извѣстно въ Европа въ края на XVI-и вѣкъ. Въ България розовата индустрия не брои повече отъ 150—180 години сѫществуване. Розата почнѫла да се обработва най-напрѣдъ въ Казанлъкъ. Споредъ нѣкои, нашата роза е прѣнесена отъ Тунисъ; споредъ други отъ Персия; споредъ трети отъ Дамаскъ.

Розовитѣ градини въ цѣла България захващатъ пространство 28,669 декара (години 1896—98) и сѫ расположени при южнитѣ поли на Стара-планина и Срѣдна-гора (Казанлъшко и Карловско) и една малка часть къмъ Родопитѣ въ пещерска и пловдивска околии. Цѣлото количество розово масло, произведено у насъ прѣзъ послѣднитѣ години, по разни прѣсмѣтания и споредъ годинитѣ е било различно — отъ около 2,000 до около 3,400 килограма. Човѣкъ ще си прѣдстави отъ какво количество рози се произвежда това масло, когато си помисли, че не трѣбва по-малко отъ 3,200 килограма рози за да даде 1 килограмъ масло. Повечето пѫти прѣди да стигне потребителя, розовото масло смѣсватъ съ тереше (геранiумъ) и други растителни масла, които иматъ ближенъ до розовото масло шаръ, меризъ, тегло и химически съставъ. Това смѣшение наричатъ фалшификация.

Изобщо фалшификацията се върши извънъ България; ала казватъ, че и вѫтрѣ тя не е рѣдко явление. Розовитѣ масла, които произвождатъ Индия, Персия и Египетъ, едвамъ стигатъ за нуждитѣ на Истокъ. Голѣмитѣ количества отъ тая скѫпоцѣнна течность, употрѣбявана отъ парфюмйоритѣ на Европа и Америка, происхождатъ токо-речи исключително отъ България. За розовата индустрия у насъ виж. книжка *Потекло и развой на розовата индустрия въ България* отъ Ив. Маноловъ (София, 1900).

Розелитъ, *лат.* Минералъ съ розовъ шаръ, намѣренъ въ Саксония.

Розета, араб. *Рашидъ*. Градъ въ долни Египетъ, на главния рѫкавъ отъ делтата, която образува Нилъ, 10 килом. отъ устието му; 50 килом. на сѣв.-ист. отъ Александрия; 16,000 жит. Срѣдоточие на търговията между Каиро и Александрия. **Р.,** основана въ 809, добила важность само когато Александрийский каналъ станѫлъ корабоплавателенъ. — Тоя градъ е билъ прѣзетъ отъ французетѣ въ 1798; нъ англичанетѣ не могли да го земѫтъ въ 1807. Една пѣсъчна прѣспа при устието на рѣката прѣчи да влизатъ въ него голѣми военни кораби. Въ **Р.** е билъ намѣренъ отъ французетѣ въ 1799 единъ гранитенъ

камъкъ, съ надписъ на три езика (иероглифически, просто египетски, гръцки), отъ 193 прѣди Р. Х. Съдържанието на надписа е едно постановление въ честь на Птоломея Епифана отъ египетскитѣ жреци, събрани на синодъ въ Мемфисъ да благодарятъ на царя за опрощение недоборитѣ отъ данъцитѣ длъжими отъ жреческото тѣло. Чрѣзъ едно сравнение на розетенския камъкъ Шамполионъ намѣрилъ *ключа на иероглифитѣ*, Тия надписи, често въспроизвождани, се намиратъ, съ Летроновия франц. прѣводъ и коментария, въ Didot-вата сбирка Fragmenta historicorum Graecorum.

Рози (*Войната на двѣтѣ* —) война между Ланкастерски и Йоркски царски домове въ Англия (1450—1471). Първитѣ носили за да се распознаватъ червена роза, другитѣ — бѣла роза.

Розмаринъ, *герм.* (отъ лат. *рома-марина*, марска роза). Ароматическо растение.

Розовъ. Аленъ, червенъ като роза.

Рокирамъ, *фр.* Въ щахмат. игра: турямъ ладията до царя и прѣмѣстямъ царя отъ другата страна. — **Рокировка**. Прѣмѣстване на царя въ шахматната игра.

Роксана. Жена на Александра Македонски, прочута хубавица, дъщеря на бактрийския сатрапъ Аксиарта; три мѣсеца слѣдъ Александровата смъртъ добила синъ, нареченъ Александръ Егей, който, по бащината си распоредба, трѣбвало да царува, заедно съ Филипа Арадея, въ Македония. Като убила по коваренъ начинъ, съ съдѣйствието на Пердика, другата вдовица на Александра Велики, Статира, **Р.** завела сина си въ Македония, дѣто се присъединила къмъ Александрова майка Олимпия. Заедно съ Олимпия тя въ 316 била заробена отъ Касандра, който накаралъ да убиятъ Олимпия, а **Р.** затворилъ въ затвора въ Амфиполисъ. Въ 311 Касандръ наказълъ **Р.** смъртно заедно съ сина й.

Рокфортъ. Французко село, въ авейронски департ. (1000 жит.). Търговия съ прочуто овчо сирене, което се нарича **р.** за това, защото се държи въ каменни пещери, ископани въ скали.

Роландъ. Най-прочутий отъ героитѣ, отъ поетическия циклъ на Карла Велики, по-великъ дори и отъ наший Крали-Марко. Сказанието за славната, му смъртъ при Ронсевалъ, когато съ малко число другари избилъ ужъ повече отъ 100,000 сарацини, е било сюжетътъ на много епически поеми въ срѣднитѣ вѣкове, и главно на Roman de Roland (Мишлево издание въ 1837). Отъ това сказание сж се отдалечили италиянскитѣ прѣработки отъ XVI-и вѣкъ, отъ които е забѣлѣжителенъ Ариостовий *Бъсни* **Р.** По Ариостовия **Р.** има въ спис. *Български прѣгледъ*, 1900, едно изучение отъ Ив. Шишмановъ.

Роланъ де-ла-Платиеръ (*Жанъ*). Единъ отъ виднитѣ дѣйци на французската революция, род. въ Мизи (вилсфраншска окол.) въ 1734. Инспекторъ на фабрикитѣ въ Лионъ, членъ на конституционното събрание, **Р.**, слѣдъ растурянето на събранието, основалъ въ Лионъ Club Central, членоветѣ на който, привърженици на конституционната свобода, добили името *роландисти*. Къдѣ края на 1791 **Р.** се установилъ

въ Парижъ, и скоро станѫлъ единъ отъ водителитѣ на жирондиститѣ или умѣренитѣ републиканци. Прѣзъ мартъ 1792 той билъ назначенъ министръ на вѫтрѣшнитѣ работи, и прѣзъ януария 1793, отчаянъ отъ крайноститѣ, до които отивали революционеритѣ, далъ си оставката, побѣгнѫлъ отъ Парижъ и се крилъ въ околностьта на Руанъ. Тамъ когато се научилъ, че жена му (виж. *Роланъ*, Мадамъ) е погинѫла на ешафота, се самоубилъ (1793). **Р.** е писалъ и обнародвалъ нѣколко записки по промишленостьта и 6 тома *Писма*, отправени до съпругата му прѣди оженването имъ отъ Швейцария, Италия, Сицилия и Малта.

Роланъ, Мадамъ — (родена *Мария Флипонъ*). Французска литераторка и свободолюбка съ блескавъ гений, плѣнителна хубость и енергиченъ характеръ, род. и погинѫла въ Парижъ (1754--1793). Дъщеря на единъ гравйоръ, тя още отъ малка проявила голѣма умствена дарба и била токо-речи сама учителка на себе си; на 8 години тя най-обичала да чете Плутарха и отъ него почерпила републиканскитѣ идеи, които я въодушевявали прѣзъ цѣлия ѝ животъ. Тя се оженила въ 1780 за *Ролана* де-ла-Платиера (виж. това име), съ когото се познавала отъ 5 години. Тя била на 25 години, а той на 45. Имало наистина нѣщо непоетично въ несъотвѣтностьта на годинитѣ имъ, нъ г-ца Флипонъ знаяла, че „идеалната“ лика-прилика е възможна само на небето. Когато мѫжътъ ѝ основалъ вѣстникъ Courrier de Lyon, тя зимала въ него дѣятелно участие и статиитѣ ѝ се отличавали съ възторгъ. Въ Парижъ помагала на мѫжа си съ съвѣтитѣ си, сближила се съ жирондиститѣ и станѫла душата на тѣхнитѣ събрания. Арестувана прѣзъ нощьта, когато побѣгнѫлъ мѫжътъ ѝ, тя била затворена и слѣдъ три седмици повикана прѣдъ народното събрание да отговаря на нелѣпи обвинения. Понеустрашимъ духъ никога не е имало! Тя се бранила съ мѫжско краснорѣчие, което занѣмило обвинителитѣ ѝ. Пуснѫта, тя тутакси била пакъ арестувана и слѣдъ 4 мѣсеца революционний сѫдъ я осѫдилъ на смъртъ, и тя се качила на ешафота съ най-голѣма смѣлость. Казватъ, че когато стояла на ешафота, тя поискала перо и книга „да напише страннитѣ мисли, що ѝ минували прѣзъ ума“. Само едно истинско чедо на французката република е могло да има това хладнокръвие въ такъвъ моментъ. Още по-прочути сѫ нейнитѣ думи къмъ статуята на свободата, до подножието на която стърчалъ ешафотътъ. „О свободо, какви прѣстѫпления се извършватъ въ твоето име!“ — Виж. La Correspondance de Madame Roland avec les Demoiselles Cannet (2 т., Парижъ, 1841.); Lettres autographes de Madame Roland, adressées à Bancal des Issarts (Парижъ, 1835). Едно по-ново издание на M-me **Р**-тѣ трудове, съ поправки и неиздадени съчинения, е изданието на Даива, 4 т. у Plon.

Ролинсънъ (Сѫръ X. Rawlinson). Английски ориенталистъ и дипломатъ, род. въ Чалдингтонъ (обл. Оксфордъ) (1810—1895). Английски офицеринъ въ Индия **Р.** билъ испратенъ въ 1833 въ Персия да помага въ прѣустроението на персидската

войска. Запознатъ отблизо съ източнитѣ езици и археологията, той ималъ случай въ Керманша да изучва клинообрзни надписи. Въ 1837-38 съобщилъ откритията си по клинообразното писмо на лондонското Кралевско Азиятско Дружество, и обнародвалъ пѫтуванията си въ Сузиана въ списанието на Географическото Дружество. Въ това врѣме и далъ прѣвода си на бехитрунския надписъ, много важно събитие въ историята на науката за староперсидскитѣ езици (виж. *Клинообразно писмо*). Слѣдъ нѣколко годишно прѣбивание като консулъ въ Кандахаръ и Багдатъ, той се върнѫлъ въ Англия (1855). Отъ тогава билъ посланникъ въ Техеранъ, депутатъ въ парламента, прѣдсѣдатель на лонд. Крал. Географ. Дружество, членъ-кореспондентъ на французския институтъ и др. Освѣнъ многобройнитѣ му записки по археологията, историята и политиката въ Истокъ, той е авторъ и на England and Russia in the East (Англия и Русия въ Истокъ, 1875).

Роллисънъ (Ричардъ Rawlinson). Ученъ английски археологъ, род. въ Лондонъ (1690—1755), основалъ англо-саксонска катедра въ оксфордския университетъ, на който оставилъ, по завѣщание, всичкитѣ си рѫкописи, медали и библиотеката си. Р. събралъ богати материали за продължението на Удовото съч. Athenae Oxonienses, написалъ една *История на Оксфордъ* и нѣколко други книги по историята и старинитѣ на Англия.

Роля 1) На театралния езикъ, часть отъ пиеса, която трѣбва да прѣдстави всѣкой актйоръ. 2) Онова, което трѣбва да върши едно лице: длъжность, назначение: *ролята на бащата въ семейството е твърдѣ мжчна.*

Романистъ. *лат.* Писатель на романи.

Романови. Русски дворянски родъ, отъ който е сегашното руско императорско семейство; казватъ, че происхожда отъ единъ литовски князъ отъ IV-и вѣкъ; нъ както и да е това, вѣрното е, че първий прѣдставитель отъ тоя родъ не се е появилъ въ Русия до XIV-и вѣкъ, когато Андрей Кобила се прѣселилъ отъ Прусия въ Москва въ 1341 и постѫпилъ на служба у тогавашния великъ дукъ, Симеона Свирѣпи. Андреевитѣ потомци станѫли боляре рано въ XV-и вѣкъ, и земитѣ имъ се намирали въ владимирската губерния. Боляринътъ *Романъ Юриевичъ*, петий по прѣко потекло отъ Андрея, умрѣлъ въ 1543, като оставилъ единъ синъ и една дъщеря. Дъщерята Анастасия станѫла русска царица съ оженването си за Ивана Грозни; а синътъ, *Никита Романовичъ Юриевъ*, съ оженването си за суздалската княгиня (прѣка потомка отъ единъ братъ на св. Александра Невски) се сродилъ и той съ Рюриковия царски родъ. Никита билъ единъ отъ регентитѣ прѣзъ малолѣтието на Федора I; и най-голѣмий му синъ Федоръ, подъ име *Филаретъ*, станѫлъ ростовски митрополитъ въ царуването на Лъжедимитра. Романови поддържали оная партия, която прѣдлагала русската корона на единъ полски князъ, и Филаретъ билъ испратенъ съ тая цѣль въ Полша, когато ненадѣйно народното чувство се изразило въ една буна за спирането на тия прѣговори, и затова разярените поляци затворили нещастния пратеникъ. Народната

партия сега пристѫпила да избере туземенъ господарь, който да се родѣе колкото е възможно по-отблизо по кръвь съ Рюриковия родъ; слѣдъ много колебание избрала *Михаила, Феодоровича Романова*, сина на затворения митрополитъ, и прѣдставителя чрѣзъ баба си на Рюриковия царски домъ (9 февр. 1613). Тоя изборъ, направенъ отъ висшитѣ благородници и отъ духовенството, се посрѣщнѫлъ съ въсторгъ отъ народа; и макаръ новий царь да билъ само на 17 години, общото желание на всички разреди да се съобразяватъ съ заповѣдитѣ му сравнително олекчило грижитѣ на управлението. Първий приемникъ на родоначалника на династията **Р.** билъ *Алексий Михаиловичъ* (1648—76), способенъ князъ, който воювалъ ту съ сполука, ту съ несполука срещу шведитѣ и поляцитѣ, и се прочулъ като законодатель. Алексий се женилъ два пѫти, и оставилъ отъ първата си жена двама синове, Феодора и Ивана, и много дъщери, и отъ втората жена единъ синъ, Петръ. Най-старий му синъ *Феодоръ* (1676—82) билъ даровитъ и далновиденъ князъ, и залѣгалъ сполучливо да намали могѫществото на аристокрацията; нъ понеже билъ слабъ тѣлесно умрѣлъ на 25 години бездѣтенъ и оставилъ прѣстола на полубрата си Петра, като цѣлий му братъ, Иванъ, билъ слабоуменъ. Ала Петръ само 7 години подирь това (виж. *Петръ* Велики) сполучилъ да придобие прѣстола. Достозабѣлѣжително е, че до това врѣме всичкитѣ царе отъ Романовия домъ се въскачвали на прѣстола прѣди да стигнѫтъ 20-годишната си възрасть. Петръ се женилъ два пѫти; отъ първата си жена ималъ синъ, Алексий (виж. *Алексий Петровичъ*), който умрѣлъ приживѣ на баща си, като оставилъ единъ синъ, Петръ, отпослѣ Петръ II: отъ втората си жена, Екасерина I (виж. *Екатерина I*, 1725—1727), ималъ двѣ дъщери, Ана и Елисавета. Екатерина I оставила прѣстола на завареника си внукъ, *Петръ II* (1727—1730), послѣдний отъ мѫжското колѣно на **Р.**; и понеже умрѣлъ безъ наслѣдници, наслѣдството на прѣстола минѫло у женското колѣно. Иванъ, полу-братъ на Петра Велики, и той билъ оставилъ дъщери, и тѣхнитѣ притезания на короната се прѣдпочели, та една отъ тѣхъ, *Ана Иванова* (виж. това име, 1730—1740) била поставена на прѣстола. Анииий наслѣдикъ на прѣстола билъ синътъ на една нейна правнука (виж. *Елисавета* Петровна), *Иванъ VI* (1740—41); нъ тогава една революция изгонила Ивановото семейство отъ прѣстола, който дала на по-младото женско колѣно въ лицето на *Елисавета* (виж. това име, 1741—1761), дъщеря на Петра Велики и Екатерина. Елисавета нѣмала наслѣдници, та назначила за прѣстолонаслѣдникъ Петра, сина на по-голѣмата си сестра Ана Петровна, женена за холщайнъ-готорпския дукъ (членъ отъ олденбургското семейство) и умрѣла въ 1728; и споредъ това, слѣдъ смъртьта ѝ въ 1761, той възлѣзлъ на прѣстола подъ името *Петръ III* (1761—62), като основалъ нова династия, династията на **Романови-Алденбургъ**; нъ неговото царуване се прѣкратило скоро съ убиването му по подстрѣкателството на жена му, княгиня София-Августа Анхалтъ-Цербстка, която подъ името Ека-

терина II (1782—96), държала скиптра на могѫщата си империя цѣли 34 години. Нейнъ наслѣдникъ на прѣстола билъ *Павелъ I* (1796—1801), единчкий ѝ синъ отъ Петра III; Павелъ и той слѣдъ едно кѫсо царуване билъ убитъ като оставилъ нѣколко сина, най-голѣмий отъ които билъ *Александръ I* (1801—1825); нъ повеже Александръ не оставилъ наслѣдникъ, слѣдъ неговата смърть короната се падала по право на слѣдния му братъ Константина. Ала Константинъ се билъ отрекълъ по-напрѣдъ, по желанието на по-стария си братъ, отъ правото си на прѣстолонаслѣдството, на прѣстола се въскачилъ третий братъ, *Николай I* (1825—1855). Николай оставилъ при смъртьта си четирма синове и нѣколко дъщери, и го наслѣдилъ най-голѣмий му синъ *Александръ II* (1855—1881). Тоя монархъ залѣгнѫлъ да тури край колкото е възможно по-скоро на кръмската война, наченѫта въ бащино му врѣме, и подписалъ Парижския договоръ (1856). Тогава подкачилъ да привожда въ испълнение цѣлъ планъ реформи. Най-важната, за която добилъ славното име „царь освободитель“, е освобождението на робетѣ, първенъ въ короннитѣ земи (1856) послѣ въ цѣлата империя (1861). Въ 1877 зе страната на българетѣ (виж. *Априлско* възстание и *Освободителна* война) и обяви на Турция война, която се свърши съ *Санъ-Стефанския* договоръ, измѣненъ чрѣзъ *Берлинския* договоръ (1878). Прѣзъ неговото царуване Русия направи грамадни териториални успѣхи въ Азия. Покушенията на живота му отъ нихилиститѣ дойдохѫ едно по друго, и послѣдното покушение докара смъртьта му; той биде убитъ отъ взривна бомба, която избухнѫ двѣ стѫпки отъ дворѣца му. Той бѣ се оженилъ, въ 1844, за княгиня Мария Хесе-дармщатска (Мария Александровна), отъ която имаше 7 чеда. На прѣстола го наслѣди най-голѣмий му синъ, *Александръ III* (1881—1894). Той се стремеше да напусне западно-европейскитѣ идеи, като искаше една русска Русия, устроена по народнитѣ си прѣдания: отъ тукъ дойдохѫ реформата на селската администрация и на земствата, порусването на прибалтийскитѣ области, указътъ, който задължаваше царевича и най-голѣмия му синъ да се женѭтъ за православни княгини. Въ Азия А. III расшири още повече империята си, построи прѣзкаспийската желѣзница и почнѫ прѣзсибирската, икономически, па и политически и стратегически работи. Нашето съединение изненади А. III и той се показа отъ това много недоволенъ. Затова и тутакси повика назадъ отъ България русския воененъ министръ и русскитѣ офицери. Нъ слѣдъ нашитѣ побѣди надъ сърбетѣ и намѣсата на Австро-Унгария въ полза на Сърбия, царь А. не закъснѣ и той да покаже, въ единъ дневенъ редъ отъ 18 ноември, съчувствието си съ българетѣ и удивлението си на смѣлостьта имъ. Може се каза, че изобщо всичкитѣ усилия на тоя царь клонехѫ да прѣдвари отварянето на Източния въпросъ. Нъ българскитѣ работи, въ 1885—1886, докарахѫ едно охладнение между Русия и Австро-Унгария, което даде Тройния Съѭзъ. А. III се обърнѫ тогава къмъ Франция, можа чрѣзъ нея да се освободи отъ *финан-*

совата зависимость отъ Берлинъ, и утвърди тържествено новата си политика чрѣзъ приемането на французскитѣ моряци въ Кронщатъ (1891). — **А. Ш**, жененъ за данска княгиня Дагмаръ (Мария Феодоровна), остави трима синове и четире дъщери, и найголѣмий му синъ, *Николай II* (1894), е сегашний царь. Съ неговото дохождане на прѣстола стана помирението на Русия съ България: той припозна князъ Фердинанда за български князъ и наший прѣстолонаслѣдникъ князъ Борисъ мина въ лоното на православната църква, чрѣзъ възприемничеството на самъ царя.

Романсъ, *фр.* Тъжно или сантиментално стихотворение.

Романтизмъ, *лат.* Стремление къмъ романа, сир. къмъ сказанията и въображаемото чисто щастие въ свѣта; изразило се въ посоката на европейскитѣ литератури въ срѣднитѣ вѣкове. — **Романтикъ.** послѣдователь на романтизма или литературната система на срѣдновѣковнитѣ писатели, които не сж слѣдвали старитѣ правила на класическата литература. — **Романтически.** Онова, което наумява романа; онова, което се отнася до романтизма.—**Романтичность.** Нѣщо, което наумява романа, което има свойствата на романа. — **Романъ**, *фр.* Измислена прикаска, въ която се прѣдставлява човѣшкий животъ въ разнообразнитѣ му отношения. **Р.** бива отъ два вида: *съврѣменъ*, когато въ него се изображава живота на съврѣменното общество, и *исторически*, когато въ него се изображава животътъ на нѣкоя епоха отъ миналото. **Р.** различа отъ повѣстьта по голѣмата си пълнота и сложностьта на съдържанието.

Романъ I, *Лекапенъ*. Византийски императоръ (919—944), синъ на арменски войникъ, служилъ въ флотата, спасилъ живота, въ една битва среща сарацинитѣ, на императора Василия I, и достигналъ до чина великъ адмиралъ. Покровителството на императрицата Зоя, вдовица на Лъва VI, на която билъ любовникъ, му помогнало да ожени дъщеря си Елена за Константина VII Багренородни и да зацарува заедно съ него (919). **Р.** скоро обявилъ императори и тримата си синове, Христофора (920), Стефана и Константина (926), та Цариградъ ималъ петима императори и младий Багренородни билъ оставенъ на послѣдното мѣсто. Нъ **Р.** не показалъ на прѣстола блескавитѣ качества, които билъ показалъ въ частния животъ. Залисанъ съ строенето благоугодни заведения, той оставялъ на пълководцитѣ си грижата да отблъскватъ нападенията на българитѣ (виж. *Симеонъ*), сарацинитѣ и унгаритѣ. Синоветѣ му Стефанъ и Константинъ му отнели прѣстола и го накарали да се покалугери, като го затворили въ единъ монастирь на о-въ Проти (944), дѣто и умрѣлъ (948).

Романъ II, *Млади*. Византийски императоръ, синъ на Константина VII и на Елена, дъщерята на Романа I, род. въ 939, отровилъ баща си за да царува поскоро (959), прѣдалъ се на развратъ и умрѣлъ (963) отъ истощение или отъ отрова, която му дала жена му Теофана, кръчмарската дъщеря.

Романъ III, *Аргиръ*. Византийски императоръ (1026—1034),

царувалъ слѣдъ Константина VIII, който, кога да умрѣ, му прѣдложилъ едно отъ двѣтѣ: да му избодатъ очитѣ или да се ожени за дъщеря му Зоя, тогава на 48 години. Той си избралъ послѣдното, и добилъ любовьта на народа съ великодушието си; нъ билъ побѣденъ отъ сарацинитѣ въ Сирия, слѣдъ което жена му наредила да го удушатъ и се оженила за Михаила Пафлагонеца, който съ това станалъ византийски императоръ.

Романъ IV, *Диогенъ*. Византийски императоръ (1068—1071), братовчедъ на Романа III. Опиталъ се да събори отъ прѣстола синоветѣ на Константина XI, които царували подъ майчиното си регентство; уловили го и го осѫдили на смърть; нъ майката регентка Евдокия, намѣсто да го погуби, се оженила за него и го обявила императоръ. Той се показалъ достоенъ за това благоволение съ сполукитѣ си срещу селджукскитѣ турци; побѣдоносенъ въ три похода, въ четвъртия билъ побѣденъ и заробенъ отъ султанъ Алпъ-Арслана, който го освободилъ за откупъ; нъ когато се върналъ, прѣстолътъ билъ вече завзетъ отъ шурея му Михаила VII. Да се противи съ сила **Р.** не можалъ и се прѣдалъ на съперника си, който заповѣдалъ да му извадатъ очитѣ, отъ което и умрѣлъ (1071).

Романя. Нѣкогашна область въ Папската държава съ гл. гр. Равена. Въ врѣме на римската империя тя съставяла часть отъ Фламиния; въ VI-и вѣкъ станала срѣдоточната область на равененския екзархатъ. Слѣдъ като минала подъ разни владичества: ломбардско (752), франкско (754), тя била дадена на папитѣ, на които принадлежала, съ прѣсѣкулката на наполеоновския периодъ (1859-60), когато била присъединена на Пиемонтъ. Сега съставя часть отъ кралство Италия и е образувала 4 области: болонската, фераретската, форлиската, равененската.

Ромбически. Който има образа на ромбъ.—**Ромбоидаленъ**. Който има образа на ромбоидъ. — **Ромбъ**. Паралелограмъ съ равни страни, нъ не съ равни ѫгли. Ако ли само срещоположнитѣ страни на паралелограма сѫ равни и ѫглитѣ не прави, нарича се *ромбоидъ*.

Ромулъ. Основатель на Римъ и първий му царь. По едно римско прѣдание, **Р.**, синъ на Рея Силвия (виж. това име) и на богъ Марса, билъ хвърленъ заедно съ близнака си братъ Рема на брѣга на р. Тибръ. Тамъ близнацитѣ били подаяни отъ една вълчица и послѣ прибрани отъ единъ овчарь и отгледани у дома му. Двамата братя, когато се научили за тайната на рождението си, убили царя на Алба, Амулия, гонителя на семейството имъ, и поставили на прѣстола брата му Нумитора, дѣда си. Слѣдъ това тѣ основали на брѣга на Тибръ единъ градъ, който билъ нареченъ *Римъ* (753 пр. Р. Х.). Ромулъ, отъ славолюбие или отъ ненависть, убилъ брата си. Градътъ се населилъ скоро отъ бѣжанци. Слѣдъ това римлянетѣ поканили сабинянетѣ на едно тържество, и имъ откраднали женитѣ. Ромулъ пръвъ, като царь, паредилъ държавата. Отпослѣ му въздавали божески почести подъ името Квирина.

Ромулъ-Августулъ. Послѣдний западно-римски императоръ, отстраненъ отъ прѣстола въ 476 отъ Одоакра, главатарь на херулитѣ.

Ромъ, *англ.* Спиртно питие, което се прави отъ захарната тръстика.

Рона. Единствената важна французска рѣка, която се влива въ Срѣдиземно море. Извира отъ швейцарскитѣ Алпи, въ Сенъ-Готардъ, 24 килом. на юго-зап. отъ главата на Рейнъ, между върхове Фурка и Гримселъ. Цѣлата ѝ дължина, отъ главата ѝ до Лионски заливъ при устията ѝ, е 845 килом., отъ които 520 въ Франция и корабоплавателни, макаръ **Р.** и да е може-би най-бързата рѣка на свѣта; тя е наведена повече отъ 1,000 метра отъ главата до устията ѝ. Тече юго-зап. прѣзъ кантонъ Вале, обръща се къмъ сѣв.-зап. и минува прѣзъ Женевско езоро, влиза въ Франция и тече къмъ юго-зап. до Лионъ, дѣто прибира Саона, и се обръща право къмъ югъ до Срѣдиземно море, въ което се губи прѣзъ два главни ржкава, които образуватъ една делта, наречена о-въ *Камарга*. Но причина на естествени прѣчки въ делтата, съобщението съ морето става чрѣзъ нѣколко крайбрѣжни езерски канала. Други канали съединяватъ **Р.** съ Сена, Лоара и Рейнъ, та я свързватъ съ Атлантически океанъ и Нѣмско море.

Рондо, *итал.* Кржгло канапе.

Рондъ, *фр.* Кржгъ, образуванъ отъ всичкитѣ двойки, които дансуватъ.

Роненски департаментъ въ източна Франция, съ ц. *Лионъ*; простр. 279,039 хектара; насел. 806,737 жит. Пои се отъ Рона и Саона. На ист. планинска земя (Кавенити), малко производителна на жито. Хубаво вино. Дѣятелна копринена промишленость; приготвя копринени платове, прочути по цѣлъ свѣтъ.

Роненско-Рейнски каналъ. Каналъ, който съобщава Рона съ Рейнъ чрѣзъ Саона, 349 килом. дълъгъ. Не принадлежи вече цѣлъ на Франция. Подкаченъ въ 1784, той билъ довършенъ въ 1833.

Роптаж (староб. *ръпътати*). Мъмрж, изявявамъ недоволство. — **Роптане, ропотъ**. Мъмрене.

Ронсаръ (Pierre de Ronsard). Прочутъ французски поетъ и прѣобразователь на французската поезия, род. въ замъкъ де-ла Поасоние (департ. Лоаръ-е-Шеръ въ Франция) [род. 1524—умр. 1585], отъ благородническо семейство, прѣселено въ Франция отъ Унгария и за което казватъ, че происхождало отъ български бѣжанци въ Унгария. **Р.** добилъ образованието си въ Парижъ въ наварската колегия, и станжлъ пажъ на орлеанския дукъ, и синъ на Франсоа I, а послѣ на Иакова V, шотландски краль, мжжъ на Маделена французска. Като се върнжлъ отъ Шотландия, дѣто прѣкаралъ три години, **Р.** испълнявалъ разни царски мисии и билъ обсипанъ съ благодѣяния отъ Хенриха II, Франсоа II, Карла IX и Хенриха III. На игритѣ, които се празднували въ честь на Флора, въ Тулуза, **Р.**, хубавецъ и снаженъ, спечелилъ награда, и добилъ Минерва отъ масивно сребро. Съ поетическитѣ си творения, Amours, Quatre Livres d'Odes, Hymnes, той заслужилъ името *князь на поетитѣ* на врѣмето си. **Р**-тѣ голѣми познания отъ гръцки

езикъ му внушили мисъльта да прѣобразува съ тоя езикъ французския, — да внесе въ народната поезия класическо достойнство и грация. Най-вѣщитѣ французски критици сега намиратъ, че това прѣобразование е било по-голѣмо отколкото се е изисквало, и повече отъ всичко помогнѫло да се утвърди псевдокласицизмътъ на слога. Между **Р**-тѣ противници е билъ Рабле, който е направилъ **Р.** прѣдмѣтъ на горчиви саркизми. Слѣдъ Св. Вартоломейския сѣчъ, **Р.** обнародвалъ La Franciade, часть отъ епопея, която прѣкратилъ, вѣроятно защото разбралъ, че епическата поезия не е за него; нъ такъва била вѣрата въ неговия гений, че мнозина отъ съврѣменницитѣ му не се колебали да прѣдпочитатъ тая епопея отъ *Енеидата*. Въ прѣклонни години **Р.** стѫпилъ въ духовното вѣдомство и натрупалъ огроменъ имотъ: Карлъ IX можалъ да му искаже въсхищението си като му далъ нѣколко монастиря. Англ. кралица Елисавета му испратила диаманти, а Мария Стюартъ, отъ тъмницата си, единъ сервисъ за 2,000 лири, съ надписъ: *На Ронсаръ, Аполонътъ на Извора на Музитѣ*. Въ 1584 **Р.** събралъ и прѣиздалъ съчиненията си въ единъ томъ, и на другата година умрѣлъ отъ подагра, която се появила отъ неумѣренъ животъ на младо врѣме. Виж. Sainte-Beuve, Oeuvres choisies de **P.** Ronsard, avec notes et commentaires (Парижъ, 1828).

Ропалически стихъ. Така наричали въ старо врѣме стихъ, който начевалъ съ едносложна дума, слѣдъ която всичкитѣ други думи били една отъ друга по-дълги. Името **р.** произлизало отъ гръцка дума за тояга, която се захваща съ тънъкъ край и до другия край става все по-дебела.

Росано. Италиянски градъ, 45 килом. на сѣв.-ист. отъ Козенца и 5 килом. отъ Ионическо море; 14,666 жит. Търговия съ маслинено масло и вино. — Замъкъ, прѣкрасна съборна църква и много църкви и монастири. Родното мѣсто на папа Иоана XVII.

Росбифъ, *англ.* (*ростъ*, печено; *бифъ*, говеждо месо). Говеждо месо твърдѣ малко опечено.

Роси (*Палегрино*). Италиянски публицистъ и държавникъ, род. въ Карафа (1787—1848), професоръ на углавното право въ Болона отъ 1812. Въ 1815, когато краль Мюратъ прогласилъ италиянската независимость, **Р.** зелъ неговата страна. Слѣдъ падането на Мюрата, **Р.** билъ изгоненъ. Той намѣрилъ прибѣжище въ Женева, дѣто добилъ катедрата на римското и углавното право. Тамъ обнародвалъ Le Droit Pénal, много ученъ трудъ, който го прославилъ въ Франция. Въ 1833 Луи-Филипъ го повикалъ въ Парижъ, и го назначилъ професоръ на политическата икономия. Тогава **Р.** почнѫлъ курса Du Droit Constitutionnel, и правителството, за да го възнагради, дало му франц. гражданство, и го направило сенаторъ. Гизо го испратилъ посланникъ въ Римъ въ 1845. Слѣдъ падането на Луи-Филипа, той пакъ станълъ италиянски посланикъ, и зелъ участие въ събитията отъ 1848. Повиканъ на министерството отъ папа Пия IX, **Р.** се заловилъ да противодѣйствува на благоприятната на савойския домъ партия, и скроилъ единъ съѭзъ съ

неаполския краль, който ималъ за цѣль конфедерацията на италиянскитѣ князове съ папата за тѣхнъ прѣдсѣдатель. Това подигнѫло омразата на римлянетѣ, и **Р.** билъ прободенъ на улицата отъ неизвѣстна ржка на 3 ноем. 1848. Въ 1862 въ болонския университетъ се откриль тържествено единъ **Р**-въ бюстъ. Освѣнь Droit Pénal, **Р.** обнародвалъ Cours d'Economie Politique (1840), Lettere d'un Dilletante Politico sull' Allemagna, sulla Francia, e sull'Italia (Флоренция, 1848) и др.

Росини (*Джиакомо*). Най-прочутий отъ италиянскитѣ оперни композитори на XIX-и вѣкъ, род. въ Пезаро (1792—1868). Училъ се въ Болона, нъ билъ главно самоукъ, като денонощно изучвалъ великитѣ италиянски и нѣмски композитори. Слѣдъ нѣколко младежки опити, появила се първата му важна опера Tancredi, която се прѣдставила въ Венеция въ 1813, направила дълбоко впечатление на музикалния свѣтъ, и подигнѫла композитора си изведнажъ на върха на славата. Слѣдъ нея дошли L'Italiana in Algeri (1813), Il Turco in Italia (1814) и Aureliano in Palmira (1814), всичкитѣ подолни отъ Tancredi. Въ 1815 **Р.** билъ назначенъ директоръ на театра Санъ-Карло въ Неаполъ; и на тая служба продължавалъ да произвожда опери въ Неаполъ и другадѣ. Il Barbiere di Seviglia, най-популярний отъ всичкитѣ му трудове, се появилъ въ Римъ въ 1816; и казватъ, че билъ произведенъ въ 20 деня. По него дошли Otello сѫщата година; и въ 1817 се появили La Cenerentola въ Римъ, и La Gazza ladra въ Неаполъ. Отъ това врѣме до свършъка на ангажемента му въ Неаполъ (1823), той написалъ оперитѣ Mose in Egitto, La Donna del Lago, Maometto Socondo (извѣстна и съ името L'Assedio di Corinto), и Zelmira. Въ 1823 произвелъ Semiramide, най-великолѣпната отъ оперитѣ му, въ Венеция, и скоро слѣдъ това напуснѫлъ Италия. Той посѣтилъ първенъ Парижъ, и послѣ Лондонъ, дѣто билъ приетъ съ голѣмъ възторгъ. Като се върнѫлъ въ Парижъ, Карлъ X го назначилъ директоръ на италиянската опера въ Парижъ; и въ това врѣме произвелъ Guillaume Tell (1826), който ако и посрѣдствено нѣщо като драма, стои по музиката толкова високо колкото кое-да-е отъ творенията му. Кога избухнѫла революцията въ 1830, **Р.** изгубилъ поста си, нъ само слѣдъ 5-6 години се върнѫлъ въ Италия. Съ Guillaume Tell токо-речи се сключило попрището му; слѣдъ него той не написалъ нищо важно, освѣнь добрѣ-извѣстната си Stabat-Mater, хубаво, и популярно произведение повече свѣтско отколкото свещено по стила на музиката. При всичко, че **Р**-та музика продължава да се цѣни, само четире отъ 40-тѣ му опери сѫ устояли на сцената, Il Barbiere, Otello, La Gazza ladra, и Semiramide Виж. Stendhal: Vie de Rossini и Escudier: Rossini, sa vie et ses oeuvres.

Росо. Италиянски, флорентински живописецъ (1496—1541), образувалъ се самъ като изучвалъ Микель-Анджело; въ Луврския

музей, въ Парижъ се намира картината му *Христосъ въ гроба*; а въ петербургския ермитажъ: *Св. Богородица съ Младенеца си*. **Р.** обвинилъ въ кражба приятеля си Пелерино, и се отровилъ, когато се убѣдилъ въ невинността му.

Ростовъ. Градъ въ европ. Русия, яросл. губер., 65 килом. на юго-зап. отъ Ярославъ, на езеро Неро; на желѣзницата отъ Ярославъ за Москва; 16,500 жит. Дѣятелна търговия; важенъ панаиръ, на който се закарватъ всѣка година стоки за 30 милиона лева. Фабрики и заводи. Архиепископия; забѣлѣжителна съборна църква. — Тоя градъ е билъ едно врѣме столица на една държавица, която изгубила независимостьта си въ 1328.

Ростовъ-на-Донъ. Градъ въ Областьта на Донската Войска, на дѣсния бр. на р. Донъ, 65 килом. отъ Азовско море; въ възела на три желѣзници; 125,000 жит., между които много евреи, арменци, гърци, нѣмци, италиянци, французе и др. Освѣнъ постоянните жители има до 50,000 работници отъ разни народности. Корабостроителство, мелници, фабрики за макарони и хартия, тютюноработилници, пивоварници, камбанолѣярство, фабрики за химически произведения. Пристанище. Единъ отъ най-богатитѣ южно-русски градове. Стоварище, което снабдява цѣлъ Кавказъ и Обл. на Донската Войска съ всѣкакви стоки. Въ износната търговия съ жито занимава първо мѣсто; отъ пристанището му се изкарва жито за въ странство на годината за около 100 милиона лева. Гимназии, 2 синагоги, 1 джамия, 1 католическа църква, лютер. църква. Прѣкрасна градска библиотека и 7 частни библиотеки, 2 театра и др. Въ 1782 въ **Р.** имало само 1,600 жит. Градътъ е основанъ въ 1761, а въ 1888 е причисленъ къмъ Донската область.

Ростокъ. Най-важний градъ и морско пристанище на великото дукство Меклембургъ-Шверинъ, на р. Варно, 13 килом. отъ устието ѝ въ Балтийско море, и на желѣзница отъ **Р.** за Хамбургъ и Берлинъ; 50,000 жит. Фабрики за ленени платове, тютюнъ, бира, спиртъ. Износъ: главно жито и говежди кости въ Англия. Вносъ: каменни въглища, соль, желѣзо, риба и градиво. При устието на Варно е Варномюнде, пристанището на **Р.** Тоя градъ има университетъ, основанъ въ 1419; библиотека съ 120,000 тома, ботаническа градина, научни сбирки. — **Р.** билъ първень словѣнски градъ, нъ напрѣдъкътъ на търговията и други причини, главно политически, скоро го понѣмчили, и въ 1218 той вече личи като съвсѣмъ нѣмски градъ. Той билъ съ вѣкове членъ на хантсатическия съюзъ и по важность равенъ на Любекъ. На меклембургъ-шверинската династическа линия принадлежи отъ 1695.

Рота, *герм.* Часть отъ дружина (*въ войската*) — **Ротенъ**, който се отнася до рота.

Ротердамъ. Холандски градъ, най-голѣмий градъ въ Холандия слѣдъ Амстердамъ, при вливането на Рота въ Маасъ, въ область Южна Холандия, 22 килом. на югъ отъ Хага, съ хубаво пристанище на Маасъ (около 33 килом. отъ устието му), съ канали, които даватъ възможность на корабитѣ да влизатъ вътрѣ въ града; въ желѣзопътно съобщение съ

другитѣ холандски градовѣ, съ Германия и съ Белгия 276,337 жит. (1897). Населението се е повече удвоило въ 50 години. Около двѣ трети сѫ протестанти, близо една трета римо-католици, и нѣколко хиляди евреи. Захарни, ликйорни и други фабрики; златни и сребърни издѣлия; корабостроителство. Голѣма търговия съ Германия, Белгия и вѫтрѣшна Холандия. Голѣми количества масло, сирене, кълчища и овощия, и грамадни числа волове, телци, свине и овце се испращатъ въ Англия. Около 1,000 кораба и 2,600 парахода влизатъ всѣка година въ ротердамското пристанище; 50-60 кораба сѫ отъ английскитѣ колонии. **Р.** е важенъ градъ и по сградитѣ и учрежденията си (църква св. Лаврентия, борса, арсенали, музеи, библитека, домъ за старци, статуя *Еразму*, който е роденъ тамъ, медицинско училище и др.

Ротонда, *фр.* Кржгла сграда съ кубе.

Ротчилдъ. Най-богатата еврейска банкерска фирма. Основателътъ ѝ, Майеръ Анселмъ **Р.**, билъ род. въ 1743 у едно еврейско търговско семейство въ Франкфуртъ-на-Майнъ; първенъ се занималъ съ богословскитѣ науки, послѣ постжпилъ въ една хановерска банкерска кантора; съ спечеленитѣ си пари отворилъ въ Франкфуртъ своя си кантора. Въ 1801 **Р.** станжлъ придворенъ банкеринъ на единъ отъ най-голѣмитѣ богаташи въ онова врѣме, хасенъ-каселския ландграфъ, по-късно курфирстъ (избиратель на императора) Вилхелмъ I. Когато при нахлуването на французетѣ въ 1806 ландграфътъ билъ принуденъ да бѣга задъ граница, той оставилъ паритѣ си, нѣколко десетки милиона лева, на съхранение у **Р.**, който отъ това неприятелско нахлуване се лишилъ токоречи отъ цѣлий свой капиталъ. Като пуснжлъ въ обращение капиталитѣ на курфирста, **Р.** почнжлъ да прави държавни заеми въ небивали до тогава размѣри. Печалата останжла въ ржцѣтѣ на **Р.**, а самий капиталъ се върнжлъ отъ **Р**-тѣ наслѣдници на наслѣдницитѣ на ландграфа. Възползуванъ отъ значението си, **Р.** добилъ за едноплдмеиицитѣ си, въ Франкфуртъ, равноправность съ християнетѣ. Слѣдъ **Р**-та смъртъ на чело на франкфуртската му банкерска кжща застанжлъ найстарий му синъ Анселмъ; Соломонъ **Р.** основалъ банкерска кжща въ Вѣна, Натанъ Майеръ — въ Лондонъ, Карлъ — въ Неаполъ, и продължавали бащината си финансова тактика. Виж. John Reeves, The Rotchschilds; Е. Соловьевъ *Ротшильды* въ Павленковата *Біографическая библіотека*.

Рочдейлъ (Rochdale). Английски градъ (Ланкастеръ), 15 килом. на сѣв.-ист. отъ Манчестетъ и 320 килом. на сѣв.-зап. отъ Лондонъ по желѣзница; 81,000 жит. Фабрики за вълнени и памучни издѣлия, капели, машини. Въ околностьта каменоломни, желѣзни и каменовжглени рудници. Църква отъ XII-й вѣкъ. Много подобрения въ архитектурното и санитарното състояние на града сѫ направени въ наше врѣме, пъ още само мѣстоположението на **Р.** е хубаво, и той е важенъ само по обширната си промишленость.

Рочестеръ. Английски укрѣпенъ градъ (Кентъ), 45 килом. на юго-ист. отъ Лондонъ, на дѣс-

ния брѣгъ на Медуей, среща Чатамъ, който се счита за едно отъ неговитѣ прѣдградия; 28,309 жит. Хубава съборна църква, градски домъ, мостъ съ 11 свода, старъ укрѣпенъ замъкъ на единъ хълмъ. Р. внася каменни вѫглища и изнася сѣно. Едно на друго по 3,500 кораба съ 350,000 тона влизатъ въ пристанището и излизатъ на годината. — **Р.** е съществувалъ въ римско врѣме, когато се наричалъ Durobrivae; сегашното му име (Hrofs-ceaster, Hrofs castle) произвождатъ отъ име хрофъ, саксонски главатарь, и дума замъкъ.

Рочестеръ. Градъ въ Съединенитѣ Държави (Ню-Йоркъ), 300 килом. на сѣв.-зап. отъ Албани, на голѣмия каналъ Ерие и на срѣдоточна желѣзница, и 13 килом. отъ устието на Дженеси, която образува въ града нѣколко водопада; 145,000 лит. Главната индустрия е шивачеството, което искарва готови дрехи за 27 милиона лева на годината. Градинарството и овощарството даватъ повече отъ 5 милиона лева на годината. Водопадитѣ доставятъ двигателната сила на нѣколко мелници и фабрики; търговия съ свинска мазь. Търговско стоварище. Добро пристанище при устието на рѣката. Университетъ. Общественитѣ училища имать 180 учители съ 11,000 ученици. — Тоя градъ е заселенъ въ 1810; въ 1820 населението му било 1,502; въ 1840 — 20,191; въ 1860 — 48,243; въ 1875 — 81,813.

Рошамбо (*Графъ*). Франц. маршалъ (1725 — 1807), единъ отъ героитѣ на войната на американската независимость. **Р.** билъ испратенъ отъ Франция съ войска на помощь на американцитѣ.

Рошель (*ла*). Укрѣпенъ Франц. градъ на Атлантически океанъ, 467 килом. на юго-зап. отъ Парижъ по желѣзница; 28,376 жит. Корабостроителници за риболовството въ Нюфаундландия. Захарни фабрики; стъкларство. Като твърдина на хюгноти ла-**Р.** прѣтърпѣла нѣколко обсади прѣзъ религиознитѣ войни въ послѣдната половина на XVI-и вѣкъ. Сега е 2-класна крѣпость.

Рошфоръ. Французки приморски градъ (Долна-Шаранта), на дѣсния брѣгъ на Шаранта, 16 килом. отъ устието ѝ въ Атлантически океанъ, 32 килом. на югоист. отъ ла-Рошель; 34,500 жит. Трето военно-морско пристанище на Франция. Военно-морско медицинско училище. Търговия съ жито, каменни вѫглища, вино, добитъкъ. Важностьта на **Р.** начена отъ врѣмето на Колбера, франц. министръ (1666), който създалъ пристанището му.

Рошфоръ (*Анри*, графъ). Французски публицистъ, род. въ Парижъ въ 1832. Баща му билъ роялистъ; нъ майка му, която дълбоко съчувствувала съ всѣкакъвъ политически напрѣдъкъ, въспитала Анри да се отвращава отъ съсловията подъ каквото и да било було. Най-напрѣдъ **Р.** се отличи като единъ отъ редакторитѣ на *Фигаро*. Въ 1868, когато се отмѣниха нѣкои отъ ограниченията на печата, **Р.** основа журналъ *Лантернъ*, насоченъ противъ Наполеона III. Съ острите си статии **Р.** доби огромна популярность. Въ 1869 биде избранъ въ законодателното тѣло. Основа новъ вѣстникъ Marseillaise и продължаваше нападенията си противъ императорското семейство. За появилитѣ се

въ тоя вѣстникъ обвинения противъ Пиера Бонапарта, като убиеца на В. Ноара, **Р.** биде осѫденъ на затворъ и 3,000 лева глоба. Пуснѫтъ отъ затвора слѣдъ прѣврата на 4 септември. 1870, **Р.** стана членъ на правителството на народната отбрана, нъ скоро излѣзе отъ състава му. Избранъ въ народното събрание, той се прилѣпи до радикалната лѣвица. Въ вѣстникъ Mot d'ordre той се яви привърженикъ на парижската комуна, макаръ, подъ прѣдлогъ на болесть, да се отказва да си постави кандидатурата. Слѣдъ влизането на редовнитѣ войски въ Парижъ, **Р.** побѣгна, нъ биде арестуванъ, прѣданъ на воененъ сѫдъ и испратенъ въ заточение. Въ 1874 сполучи да избѣгне отъ Нова Каледония. Настаненъ въ Лондонъ, послѣ въ Женева, **Р.** поднови издаването на Lanterne и писалъ въ парижкитѣ вѣстници. Слѣдъ общата амнистия въ 1880, **Р.** се върна въ Парижъ, дѣто биде посрѣщнѫтъ възторжено и основа новъ вѣстникъ на радикалната опозиция, Intransigeant, въ който възбуждаше французетѣ къмъ реванша (отвръщане на Германия) Въ 1887 **Р.** стана силенъ привърженикъ на Буланже (виж. това име). Въ 1889 той, заедно съ Буланже и графъ Дилона, биде прѣданъ на върховния сѫдъ на сената и осѫденъ на затворъ въ крѣпость до животъ. Установи се въ Лондонъ, отъ дѣто продължаваше въ Intransigeant да напада непрѣкѫснѫто дѣйцитѣ на републиката. Върна се въ Парижъ слѣдъ амнистията въ 1895. Когато въ 1897 въ Франция се захвана агитация по Драйфусовото дѣло, **Р.**, заедно съ Дрюмона, се обяви противъ новото гледане на дѣлото и горещъ защитникъ на генералния щабъ. Статиитѣ, напечатани отъ **Р.** въ Gil Blas и други издания, съ подписъ Grimsel, сѫ издадени отдѣлно, подъ заглавие Farces Amères (1886) и Fantasia (1886) съ рисунки.

Роялизмъ, *фр.* (отъ *роа*, краль; *рояль*, кралевски). Привързаность на кралевската власть. — **Роялистъ**. Привърженикъ на кралевската власть.

Ру (Д-ръ Roux). Франц. лѣкаръ, род. въ Конфоланъ, шарант. деп., въ 1853, откритель на антидифтеритния цѣръ, най-важното му откритие. Д-ръ **Р.** е билъ отъ 1878 помощникъ, а послѣ отъ основаването на Пастйоровия институтъ въ 1888 сътрудникъ на Пастйора въ паметнитѣ му издирвания и открития. Той е направилъ заедно съ други сътрудници (Мечниковъ, Салимбени и др.) и други важни открития въ медицината. Той е членъ на академията на медиц. отъ 1896 и на акад. наукитѣ отъ 1899.

Руанъ (Rouen). Франц. градъ на р. Сена, ц. на департ. Долна-Сена, 130 килом. отъ морето и 137 килом. на сѣв.-зап. отъ Парижъ (по желѣзницата, която отива за Хавръ); 106,825 жит. Доста голѣма промишленость и търговия. Отъ XVI-и вѣкъ цъвти фаянсовото производство (виж. Pottier, Histoire de la fayence de Rouen, 1870). Повече отъ 160 памучни и ленени предачници и тъкачни заведения. Фабрики за памучни ткани (извѣстни съ името Rouenneries), за фланели, капели, стоманени издѣлия, химически произведения, корабо-и машиностроене. Въ пристанището

влизатъ морски кораби. Постоянни параходни съобщения съ Хавръ, Бордо, Марсилия и др. По размѣритѣ на търговията руенското пристанище е 5-то въ Франция. **Р.** има съборна църква отъ XVI-и вѣкъ съ великолѣпенъ фасадъ, съ двѣ кули (75м. и 77м.), пирамидаленъ куполъ (156 м.). Конна статуя на Наполеона I, паметници на Корнейла, на Жана Даркъ (на площада, дѣто е била изгорена) и др. Академията на наукитѣ, богословски факултети, земедѣл. училища, институтъ за глухо-нѣми библиотека съ 120,000 тома и картинна галерия. — **Р.** е билъ столица на нормандскитѣ дукове до 1066, когато Вилхелмъ Завоевателтъ, като завоевалъ Англия, прѣнесълъ двора си въ Лондонъ. Тоя градъ се окупира отъ германскитѣ войски въ 1870-1871.

Рубенсъ (*Петръ-Павелъ*). Единъ отъ най-великитѣ фламандски живописци, род. въ Зигенъ въ Насауското графство, умр. въ Антверпенъ (1577—1640). **Р-тѣ** родители, привърженици на реформацията, били принудени да бѣгатъ въ Германия; нъ семейството му се върнѫло въ Антверпенъ слѣдъ бащината му смъртъ, когато той билъ на 10 години. Отъ тогава той се училъ при отлични живописци Ванъ-Оорте и Ванъ-Ваенъ. Въ 1600, по обичая на нидерландскитѣ живописци, той отишелъ да довърши художественото си образование въ Италия, прѣпоржчанъ на мантуаския дукъ, Винченцо Гонзаго. Въ италиянския периодъ на дѣятелностьта си, **Р.** не се стремилъ исключително къмъ самостоятелно творчество, а повечето копиралъ ония отъ картинитѣ, които му се нравили най-много. Отъ самостоятелнитѣ работи, които испълнилъ въ това врѣме, като по-главни посочватъ *Въздвижението на Кръста*, *Разпятието*, *Дванадесетьтъ апостоли*, *Прѣображението на Св. Троица* и др. Въ 1608 **Р.** се върнѫлъ въ отечеството си, дѣто билъ назначенъ живописецъ при двора на ерцхерцога Албѣрта, и скоро се прославилъ като най-великъ живописецъ на врѣмето си; вече въ 1610 той извършилъ двѣ майсторски работи: *Въздвижението на Кръста* и *Снятието отъ Кръста* (и двѣтѣ въ антверпенската съборна църква). По това врѣме той написалъ и *Обращението на св. Бавона* (за църквата св. Бавонъ въ Гентъ), *Поклонението на вълхвитѣ* (за църквата св. Иванъ въ Мехелнъ), колосално изображение на *Страшния Сждъ* (въ мюнхенската пинакотека) и, между друго, 34 картини за антверпенската църква на иезуититѣ, унищожени въ 1718 отъ единъ пожаръ, съ исключение на 3, които се пазѧтъ сега въ вѣиския музей. Слѣдъ това, по поржка на франц. кралица Мария Медичи, той исписалъ 24 картини съ алегорическо-исторически съдържание, които прославятъ тая господарка (въ Луврския музей, въ Парижъ; ескизитѣ имъ се намиратъ въ мюнхенската пинакотека и въ с. петерб. импер. ермитажъ). Втората половина отъ живота си **Р.** прѣкаралъ повечето въ пѫтувания, които извършилъ въ качеството пославникъ на господаря си. Нъ послѣдното десетилѣтие отъ живота му било толкова производително, колкото и първитѣ периоди на дѣятелностьта му. По това врѣме втората му жена, хубавица Елена

Форманъ, му служила често за образецъ. Удивителната **Р**-ва плодовитость (само картинитѣ му изброяватъ повече отъ 2,000) би се показала невѣроятна, да не би било извѣстно, че **Р**-у помагали въ работата му многобройнитѣ му ученици, между които билъ и знаменитий А. ванъ-Дейкъ. Въ историята на искуството **Р**. се явява като най-великъ отъ прѣдставителитѣ не само на фламандското, а и изобщо на европейското живописство отъ XVII-и вѣкъ, който съединявалъ въ творчеството гениална самостоятелность съ всичко най-добро, що би моглъ да наслѣди отъ прѣдшественицитѣ си. Изобщо той билъ реалистъ, нъ въ най-високото значение на думата, — отхвърлялъ случайнитѣ дребулии на природата и възпроизвождалъ само нейнитѣ типични и най-хубави чърти, — художникъ, който оставалъ всѣкога близо до дѣйствителностьта, дори въ възвишенитѣ и идеализации по религиознитѣ и митологическитѣ теми. Токо-речи всичкитѣ **Р**-ви произведения сж били гравирани, па и много пжти.

Рубидий, *лат.* (хим. Rubidium; Rb). Вторий металически елементъ (първий *цезий*), откритъ отъ Бунзена и Кирхова съ помощьта на спектралния анализъ; добилъ името си за двѣ тъмночервени (rubidus) линии на спектра, който е свойственъ на съединенията му, когато се внесжтъ въ безшарния пламень. Съединенията му, както и цезиевитѣ, приличатъ много на калиянитѣ. **Р**. и цезий сж обширно распространени въ природата, нъ всѣкога се срѣщатъ въ малки количества. Тѣ сж намѣрени въ много минерални води, и въ нѣкои минерали. И двата метала сж много сходни съ калия.

Рубиконъ. Италиянска рѣчица, която се влива въ Адриатическо море. Въ римско врѣме образувала на сѣв.-ист. прѣдѣлитѣ на Италия и на *цизалписка* (*отсамшна*, по отношение къмъ Италия) Галия. Прѣзъ тая рѣка, въпрѣки запрѣщението на Сената, Юлий Цезарь, въ 49 прѣди Р. Х. прѣминжлъ съ войската си и съ това се наченжла междуособната война. Въ *прѣнос. см.* прѣминувамъ Рубиконъ значи правж рѣшителна стжпка, зимамъ смѣло и окончателно рѣшение.

Рубинщайнъ (*Антонъ* Григоревичъ). Знаменитъ пианистъ-виртуозъ и композиторъ, евреинъ, род. въ Москва (1830—1894). Училъ се при майка си, послѣ при Вилуана. На 9 години концертиралъ. Съ него се възхищавали Оберъ, Шопенъ, Листъ; Листъ го нареклъ наслѣдникъ на своята свирня. Въ Бреславль **Р**. испълнилъ първото си съчинение за фортепиано: *Ундина*. Въ 1849 **Р**. свирилъ въ Вѣна. Отъ 1844 до 1849 **Р**. живѣлъ на чужбина, дѣто наставницитѣ му били знаменититѣ контрапунктистъ Денъ и композиторъ Майерберъ. Извънредно горещо се отнесълъ къмъ младия **Р**. Менделсонъ. Като отишелъ въ Петербургъ, **Р**. станжлъ началникъ на музиката при двора на великата княгиня Елена Павловна. На това врѣме се отнасятъ единъ редъ негови фортепиании пиеси и операта *Димитрий Донскои*. Въ 1859 Р., съ съдѣйствието на приятели и подъ покровителството на великата княгиня Елена Павловна, основалъ русско музикално дружество. Въ 1862 се отворило музикално учи-

лище, което въ 1873 добило името консерватория. **Р.**, назначенъ директоръ на училището, пожелалъ да държи испитъ за дипломата свободенъ художникъ на това училище, и минува за пръвъ, който добилъ тая диплома. Отъ 1867 **Р.** се прѣдалъ изново на концертна и усилена композиторска дѣятелность. Съ особено блескава сполука се придружаваше пѫтуването му въ Америка въ 1872. Въ 1885—86 **Р.** даваше въ Петербургъ и Москва, а послѣ въ Вѣна, Берлинъ, Лондонъ, Парижъ, Лайпцигъ, Дрезденъ, Брюкселъ исторически концерти. До 1887 **Р.** живѣеше ту въ Русия, ту въ други земи. Отъ 1881 до 1891 **Р.** бѣ изново директоръ на с. петербургската консерватория. На това врѣме се отнасятъ неговитѣ публични музикални лекции и единъ очеркъ на историческото развитие на музиката, записанъ отъ думитѣ на самия лекторъ и издаденъ на русски отъ С. Кавосъ-Дехтеровъ. Другъ **Р.**-въ очеркъ; така записанъ е издаденъ на русски отъ Ц. А. Кюе подъ заглавие: *Исторія литературы фортепіанной музыки*. Въ 1889 се отпразднува тържествено въ Петербургъ полувѣковния юбилей на **Р.**-та артистическа дѣятелность. Като остави консерваторията, **Р.** пакъ живѣ ту въ Русия, ту въ други земи. Като виртуозъ-пианистъ, **Р.** нѣмаше съперници. Числото на съчиненията му се прѣсмѣта на 119, безъ да се смѣтатъ 12 опери и голѣмо количество фортепианни романси. За фортепиано сж написани отъ **Р.** 50 произведения. Освѣнь това той, е написалъ концерти за цигулка и за виолончель съ оркестръ, 4 духовни опери: *Изгубеният рай*, *Вавилонската кула*, *Моисей*, *Христосъ*, и една библейска сцена въ 5 картини — *Суламитъ* 13 опери: *Демонъ* (1875), *Фераморсъ*, *Куликовската битва*, *Макавеитѣ*, *Неронъ* и др.

Главнитѣ **Р**-ви литературни трудове сж: *Русское искусство* (1851); *Автобиографія*, издадена отъ М. И. Семевский въ 1889 и прѣведена на нѣмски; *Музика и ея прѣдставители* (1891, прѣведена на други европейски езици).

Рубинъ. (лат. *руберъ*, червенъ). Червенъ сапфиръ, драгоцѣненъ камъкъ, който по стойностьта си върви слѣдъ елмаза; ала като замине една извѣстна голѣмина, става по-скѫпъ отъ елмаза.

Рубла. Русска сребърна монета, която струва около 3 лева и 90 ст. и книжната, и златната **Р.** струватъ всѣка по-малко отъ сребърната.

Рубрика, *лат.* 1) Отдѣлъ (въ вѣстникъ). 2) Заглавие, което показва мѣстопроисхождението на една новина: *четемъ въ единъ пловдивски вѣстникъ подъ рубриката София.*

Рувимъ. Иаковъ синъ, прародитель на едно отъ 12-тѣ израилеви племена.

Рудини (Маркизъ ди), Италиянски държавникъ, род. въ 1839 въ Палермо. Занимавалъ е послѣдователно длъжностьта префектъ въ Неаполъ, министръ на вѫтрѣшнитѣ дѣла (1869) и два пѫти министръ-прѣдсѣдатель (1891—1892 и 1896—1898). Въ 1891 състави кабинетъ слѣдъ Криспивото падане въ свръска съ абисинската катастрофа. Въ вънкашната политика послѣдва политиката на прѣдшественицитѣ си — участието на Италия въ тройния

съкъз. Прѣзъ послѣдното си министерствуване не можа да групира трайно министерство за да въведе исканитѣ отъ общественото мнѣние реформи. Слѣдъ миланскитѣ смутове и жестокото имъ потъпкване, положението му се расклати съвсѣмъ и той се оттегли.

Рудолфъ I. Германски императоръ (1273—1291), род. въ 1218, най-голѣмий синъ на Алберта IV, хабсбургски графъ. Прѣзъ царуването си воювалъ съ Отокара, чешския краль, който желаялъ да добие императорския прѣстолъ, доклѣ, най-сетнѣ, въ 1278, Отокаръ не билъ убитъ въ една битва при Маркфелдъ. **Р.** I наслѣдилъ Адолфа Насауски.

Рудолфъ II. Германски императоръ (1576—1612), синъ на императора Максимилиана II, постоянно занятъ съ астрологията, алхимията и заобиколенъ отъ учени (Тихо Брахе и Кеплеръ живѣли при двора му), малко обръщалъ внимание на държавата си. **Р**-тѣ наслѣдствени земи, Унгария, Моравия и Австрия, скоро му се отнели отъ брата му Матвея. За да удържи Чехия, той подтвърдилъ всичкитѣ права, дадени на чехитѣ отъ баща му, послѣ намислилъ да унищожи тия права, нъ тогава Чехия, Силезия и Лаузицъ прѣминѫли и тѣ на Матвеевата страна.

Рудолфъ. Австрийски прѣстолонаслѣдникъ, единчъкъ синъ на импер. Францъ-Иосифа и императр. Елисавета (1858—1889). Интересувалъ се много отъ нравитѣ на животнитѣ и отъ лова; показвалъ голѣмъ вкусъ за военнитѣ въпроси. Въ 1888 биде произведенъ маршалъ и вице-адмиралъ. Оженили бѣхѫ го въ 1881 за архидукиня Стефания, дъщеря на белгийския краль Леополда II, родена въ 1864, която му даде дъщеря Елисавета (1883). Архидукинята не бѣ сполучила да привлѣче любовьта на тоя князъ съ много нервозенъ темпераментъ. Единъ день прѣзъ 1889 намѣрихѫ на едно мѣсто мъртви тѣлата на князъ **Р.** и баронеса Мария Вечера, любовницата му, въ ловския замъкъ на княза у Майерлингъ при Баденъ. Каза се, че **Р.** се самоубилъ; други, като по-точни, свѣдѣния казвахѫ, че го убилъ отъ ревность къмъ жена си лѣсничея; а Вечера, влюбена въ **Р.**, отъ горесть се отровила.

Рудолщатъ. Столица на княж. Шварцбургъ-Рудолщатъ, на Заала, 31 килом. на югъ отъ Вайманъ; 12,500 жит. Хубава расходка Наіп. Замъкъ Хайдексбургъ на единъ хълмъ. Картинна галерия, библиотека, три фабрики за порцеланови сждове.

Ружола, *фр.* Брусница, обривъ, твърдѣ обикновена прилѣпчива болесть, на която единъ отъ признацитѣ е червени пятна по кожата.

Рулета, Рулетка, *фр.* (соб. знач. *въртѣшка*). Единъ видъ игра на комаръ.

Rule Britania! (Владѣй Британио!). Народний английски химнъ, така наречень по думитѣ на припѣва му: Rule Britannia, Britannia rule the waves! Britons never shall be slaves. (Владѣй Британио; Британио, владѣй моретата! Британцитѣ никога нѣма да бѫдѫтъ робе). Тоя химнъ се появилъ въ 1751 и се приписва на английския композиторъ Арна (Thomas Arne,

1710—1778). Въ състава му е въведено много изъ Хенделовия Occasional oratorio.

Румелия. Име, което турцитѣ даваха едно врѣме на цѣлата страна на югъ отъ Стара-планина до Албания; сега съ това име турцитѣ наричатъ особено Одринско и Македония.

Румелия (*Източна—*). Берлинский конгресъ, като раскѫса българската земя, освободена по Санъ-Стефанския договоръ, създаде покрай княжество България, между Дунавъ и Стара-планина, една автономна область, на югъ отъ Стара-планина, която кръсти **И. Р.** и която по-сетнѣ се нарече *Южна България*. Тая область имаше за прѣдѣли: на ист. Черно море (Бургасъ и Анхиало); на сѣв. княжество България; на югъ Одрински и Солунски вилаети, спр. части отъ Тракия и Македония. Тя се простираше на-длъжъ отъ юго-зап. къмъ сѣв-ист., отъ врѣховетѣ на Родопитѣ до сѣверния брѣгъ на Бургазски заливъ, 360 килом.; и на-ширъ отъ сѣв. къмъ югъ, отъ 80 до 140 килом. Пространството ѝ се прѣсмѣташе на 33,500 чет. килом. и населението въ 1881 на 816,450 жит. отъ които българе християне 573,200 (или 70%), мохамедане, турци и помаци, 174,750 (или 21 до 22 %), гръци 42,500 (малко повечко отъ 5 на-сто), евреи 19,520, цигане 4,170, арменци 13,000.

По Берлинския договоръ, **И. Р.** се оставяше подъ прѣката политическа и военна власть на султана, но трѣбваше да се управлява отъ християнинъ главенъ управитель, назначенъ отъ султана съ съгласието на великитѣ сили за 5-годишенъ периодъ. Сѫщий договоръ (чл. 15—17) даваше право на султана да се грижи за отбраната на областьта и за това да издигне по прѣдѣлитѣ ѝ укрѣпления, въ които да държи гарнизони отъ турска войска.— Въ сѫщото врѣме султанътъ се задължаваше по договора да не употрѣбява въ гарнизонитѣ нередовни войски, като башибозуци и черкезе. Прѣдъ вълнението, което извика въ областьта само идеята за турски гарнизони, султанътъ по ходатайството на русския царь се отказа въ самото начало отъ да упражни правото си относително гарнизонитѣ. На главния управитель се даваше правото да повика турски войски, въ случай че се заплаши вѫтрѣшната или вънкашната безпеченость на областьта. Въ такъва случайность Високата Порта трѣбваше да увѣдоми прѣдставителитѣ на силитѣ въ Цариградъ за рѣшението, както и за изискванията, които го оправдаватъ.

Първий главенъ управитель бѣше князъ Александръ Богориди, или инакъ Алеко паша; назначенъ на 6 май 1879; пое управлението на 18 май 1879.

Областьта се управляваше по единъ Органически Уставъ (конституция), изработенъ въ 1879 отъ една европейска комисия и който състоеше отъ 15 глави съ 495 члена. По тоя основенъ законъ законодателната власть бѣше въ рѫцѣтѣ на камара, наречена Областно Събрание. Тя бѣше донѣйдѣ официална, донѣйдѣ избирателна, и донѣйдѣ назначена отъ управителя. Официалнитѣ членове бѣха главнитѣ сѫдебни и духовни сановници, на брой 9; изборнитѣ членове броеха 36, и назначенитѣ 10. Половината отъ избранитѣ членове опразваха мѣ-

стата си всѣки двѣ години. Събранието се събираше всѣка година прѣзъ октомврия въ столицата Пловдивъ. То избираше всѣка година като свои делегати измежду членоветѣ си десать члена, които съставяхѫ Постояненъ Комитетъ, който работеше прѣзъ годината. Отъ главния управитель зависяхѫ всичкитѣ назначения на длъжностнитѣ лица на областьта, съ исключение само на 6-мата директори, които отговаряхѫ по чинъ и служба на министритѣ въ една държава, и на началницитѣ на милицията и жандармерията, които се назначавахѫ отъ султана по прѣдставление отъ глав. управитель.

Петгодишното управление на Алеко паша прѣминѫ доста мирно, макаръ да се ознаменува съ чести стълкновения на глав. управитель съ областното събрание и съ постоянния комитетъ. Слѣдъ пълномощенския прѣвратъ въ княжеството Алеко паша почнѫ да мечтае за българската корона. Той даде благосклоненъ приемъ на емигрантитѣ отъ княжеството, които потърсиха прибѣжище въ **И. Р.**, и желаеше да назначи Каравелова директоръ на финанситѣ въ **И. Р.**, на което се възпротиви русската дипломация. Издаваний въ Пловдивъ отъ Каравелова българ. в. *Независимость* доби отъ него субсидия. Нападенията, които тоя вѣстникъ правеше на русскитѣ офицери на служба въ румелийската милиция и честолюбивитѣ стремления на Алеко паша да стане български князъ намѣсто Батемберга, извикахѫ обтегнѫти отношения между него и Руссия. Освѣнь това, самата Порта не желеше продължението на неговото управление за второто 5-годие, защото това щѣше да го направи единъ видъ пожизненъ управитель на **И. Р.** Алеко паша, който желаеше да запази поста си, естествено търсеше покровителството на западнитѣ европейски сили. Нъ прѣзъ априлъ 1884, султанътъ, съ съгласието на всичкитѣ сили, назначи за гл. управитель на **И. Р.** *Гавриила Кръстевича* (виж. това име), главния секретарь на областьта прѣзъ Алеко пашовото 5-годишно управление.

Въпросътъ за назначението на гл. управитель въ **И. Р.** извика една силна агитация въ тая область. Да отхвърлѭтъ по-прѣката власть на султана и да се съединѭтъ съ сѣвернитѣ си братя въ княжеството бѣше всѣкога завѣтната мисъль на южнитѣ българе, голѣмото болшинство отъ населението въ **И. Р.** Отъ тоя стремежъ на народа въ **И. Р.** се възползува една отъ партиитѣ на страната, която се намираше въ опозиция (виж. *Съединисти*), та почнѫ да агитира за присъединението на областьта къмъ княжеството. Казвахѫ, че цѣлта ѝ бѣше само да компрометира Алеко пашовото управление и Алеко паша. Тая партия, между друго, испрати депутация въ Европа, съ цѣль да ходатайствува за присъединението на областьта къмъ княжеството. На депутацията бѣше се казало въ всичкитѣ европейски столици, че европейскитѣ кабинети не удобрявать да се възбужда тоя въпросъ, защото може да наруши мирътъ и тишината на Балкански п-въ. Сѫщоврѣменно се назначи новий глав. управитель на **И. Р.** и партията, която искаше съединението, по-

мири се съ мисъльта, че не му е врѣмето и скоро пое властьта въ свои рѫцѣ.

Нъ движението за съединение бѣше много популярно, както въ **И. Р.** така и въ княжеството. Български князъ Александръ рѣши да се възползува отъ това настроение. Той тайно влѣзе въ сношение съ нѣкои революционни дѣйци въ **И. Р.**, на чело на които стоеше радикалний журналистъ *Захария Стояновъ* (виж. това име). Тѣзи дѣйци въ споразумѣние съ майоръ Николаева (виж. това име), най-високия по чинъ български офицеръ въ румелийската милиция, произведоха на 6 септ. 1885 единъ прѣвратъ, който събори румелийското правителство. Отъ тоя день искуствено създадената отъ дипломацията **И. Р.** се присъедини по своето желание на княжеството и стана нераздѣлна часть съ него. Но това врѣме свѣтътъ бѣше се убѣдилъ, че тая область е българска земя. По врѣме на раздѣлата ѝ отъ общото наше отечество западноевропейцитѣ донѣдѣ вѣрваха, понамени отъ такива имена като Филипополъ (Пловдивъ), па не повалко и отъ рапорти съ панелинистически тенденции, че тя е населена много съ гръци. По врѣме на съединението всѣкой се бѣше убѣдилъ, че гръцкий елементъ въ нея по броя си е едно нищожество. Гръцитѣ се срѣщатъ изключително въ нѣкои градове — въ Пловдивъ, Станимака, Бургасъ, Айтосъ и Месемврия. Мохамеданетѣ, както турцитѣ така и помацитѣ, отъ година на година опалявать, защото прѣдпочитатъ да се изселватъ отколкото да сѫ подчинени на християнска власть. За по-нататъшното развитие на събитията слѣдъ прѣврата на 6 септември виж. *Съединение*. Виж. *Берлински договоръ*; *Протоколитѣ на берлинския конгресъ*, прѣв. Т. Икономовъ (София, 1884); Ив. Ев. Гешовъ, *Источна Румелия и изборътъ на първия ѝ Постояненъ Комитетъ*, отпечатъкъ отъ *Периодич. Списание* LXV (София, —); Charles Serkis, La Roumélie Orientale et la Bulgarie actuelle, étude d'histoire diplomatique . . . . . Парижъ, 1898, A. Rousseau); Brunswick, Le Traité de Berlin, коментаръ (Парижъ, 1878); Jonquière, Histoire de l'Empire Ottomane (Парижъ, 1897); Correspondence respecting the proceedings of the European commission for Organisation of Eastern Roumelia (стр. 1063 in-4, Лондонъ, изд. Harrison & Sons).

Румянцевъ Задунайски (*Петръ* Алексан., графъ). Русски фелдмаршалъ (1725—1796). **Р.** станалъ извѣстенъ въ 7-годишната война, когато началствувалъ кавалерията въ битвата при Гросъ-Егалсдорфъ и рѣшилъ борбата; зелъ участие въ войната въ 1758; участвувалъ въ кунерсдорфската битва, принудилъ Колберта да се прѣдаде и съ сполукитѣ си възбудилъ завистьта на фелдмаршала А. Бутурлина. Въ царуването на Петра III **Р.** се ползувалъ съ особното расположение на императора. Когато се въцарила Екатерина II, **Р.**, като прѣдполагалъ, че попрището му е свършено, далъ прошение за оставка. Екатерина го задържала на служба, и въ 1764, слѣдъ уволнението на хетманъ Разумовски, назначила

го генералъ-губернаторъ на Мала Русия. Тамъ **Р.** направилъ едно прочуто народоописание. Въ 1767 се свиква въ Москва една комисия да състави военни закони; въ тая комисия **Р.** прокаралъ сурови наказателни мѣрки. Въ 1768, когато избухнѫла русско-турската война, **Р.** билъ назначенъ да командува втората армия, която трѣбвало само да пази русскитѣ прѣдѣли отъ нахлувания на кръмскитѣ татаре. Въпрѣки сравнително слабитѣ си сили, **Р.** се рѣшилъ да дѣйствува настѫпателно. Първата рѣшителна битва станѫла на 7 юл. 1770 при Ларгъ, дѣто **Р.** съ една 25-хилядна войска разбилъ единъ 80-хиляденъ турско-татарски корпусъ. Още повече прославила **Р**-то име една побѣда, одържана отъ него на 21 юлия надъ десеторно по силенъ неприятель при Кагулъ и която поставила **Р.** въ реда на първитѣ пълководци отъ XVIII-и вѣкъ. Слѣдъ тая побѣда **Р.** вървѣлъ по петитѣ на неприятеля и едно по друго завзелъ Измаилъ, Килия, Аккерманъ, Браила, Исакча, Бендеръ. Въ 1771 **Р.** прѣнесълъ военнитѣ дѣйствия на Дунавъ, а въ 1873 обсадилъ Силистра; нъ въпрѣки нѣколкото частни побѣди, не можалъ да земе тая крѣпость, сѫщо както и Варна. **Р.** съ една часть отъ войската си заобиколилъ турския станъ и отрѣзалъ на великия везирь съобщението съ Одринъ, което произвело въ турската армия такъва паника, че везирьтъ приелъ всичкитѣ мирни услов-ия. Така билъ сключенъ Кючукъ кайнарджиский (виж. това име) миръ, който доставилъ на **Р.** фелдмаршалски жезлъ, името Задунайски и други награди. Умр. въ село и нежененъ. Виж. Саковичъ, *Историческій образъ дѣятелности гр.* **Р.** *съ* 1775 *по* 17[illegible] Масловскій, *Ларго-Кагулская операція гр. П. А.* **Р.** (*Кіевъ. Старина*, 1895, т. 48); А. М. Лазарскій, *По поводу ста лѣтъ смерти гр. П. А.* **Р.** (*Кіевъ. Старина* 1896, т. 55).

Румѫния. Най-важната о държавитѣ на Балкански по. островъ, както по пространство (131,030 чет. килом.), така по насел. (5,912,500 жит. 1899); съставена въ 1861 о двѣтѣ румѫнски княжества Влако и Молдова (виж. тия имен прогласена кралство, съ кра Карлъ Хохенцолернски, румѫски князъ отъ 1866, отъ Берлинския конгресъ слѣдъ русско-тур ската война въ 1877—78, кой отне на Румѫния Бесарабия, р мѫнска область, и ѝ даде въ мѣна Добруджа, българска область. Тая размѣна бѣше прѣдр дена по-рано отъ Санъ-Стефа ския договоръ. Така съставе **Р.** има за прѣдѣли: на сѣв. Р сия и Австро-Унгария; на ю България и Сърбия; гърбътъ се облѣга на Карпатскитѣ плани, а съ единъ кракъ стои Черно море. Между Унгария Румѫния, Карпатскитѣ плани образуватъ една прѣграда о най-внушителнитѣ, която дости най-голѣмата си срѣдна височи въ Влашко, съ планинитѣ *Фо рашъ* (която се простира меж долината на Олта и Темеспаш по дължина 70 килом., безъ н кога да се сниши по-ниско о 2,200 мет. и съ най-високъ връ Негою, 2,536 мет.), *Паринъ* (п нина, която владѣе долината Жюлъ и коритото на Петроше и достига въ Миндра 2,529 ме и *Буцею*, която достига най-в

собия си връхъ въ Омю (2,508 мет.). *Дунавската долина* прѣдставя едно снишение, широко отъ 10 до 25 килом., покрай което се издигатъ височини, които, на дѣсния брѣгъ, въ България и Добруджа, сж доста високи (Орѣхово, 225 мет.; Свищовъ, 240; Русе, 167; Мачинъ 426). Тая рѣка токо-речи постоянно се дѣли на ржкави и е придружена съ острови отъ страни. Карпатитѣ въ сѣверна Молдова, дѣто най-високий връхъ, Калиманъ Извору, е 2,031 мет. вис., отиватъ въ Буковина. Виж. и *Добруджа*. Глав. рѣки въ Румжния сж, въ Влашко: Жюлъ, Олта, Аргешъ, Яломица и Бюцеу; всичкитѣ рѣки Молдова се събиратъ въ двѣ главни артерии: Серетъ и Прутъ. Климатътъ въ Влашко е топълъ и влаженъ, въ Молдова измѣнливъ. Земята е изобщо плодородна и произвожда: царевица, жито, зеленчуци, тютюнъ, добитъкъ и коне. Царевицата е най-главното румжнско зърнено произведение (1,822,443 хектара даватъ 32,522,742 хектолитра, едно на друго 17 хектол. на хектаръ по 76 килограма хектол.). Царевицата сеобработва най-много по хълмоветѣ и по политѣ на планината. Житото, сравнително малко обработвано въ планинскитѣ мѣстности, се ражда изобилно въ нискитѣ мѣста, особено въ Добруджа. Царевицата изобщо се потрѣбява на мѣстото, житото съставя главенъ прѣдмѣтъ отъ износа. Земедѣлието е още първобитно. Скотовъдството е развито най-много въ планинската страна; едно прѣброяване дава всичко: 594,962 коне, 2,520,330 говеда, 5,002,380 овце, 926,194 свине. Отъ ископаемитѣ, истинскитѣ богатства на **Р.** сж газътъ и сол̀та. Годишното производство соль се възкачва сега на 100,000 тона. То е още малко, сравнително съ онова, което би могло да даде едно дѣятелно разработване. Чистотата на румжнската соль е прѣголѣма (99° $_{0}$ NaCl). Двѣтѣ трети се потрѣбяватъ въ страната, една трета се изнася, главно въ България, Сърбия и Русия. Въ съотношение съ изобилието на соль въ **Р.** се намира едно голѣмо число солни извори въ страната. И симпурнитѣ извори не сж рѣдки въ планинскитѣ страни (Калиманещи, Олянещи). Газътъ е прѣдмѣтъ на по-дѣятелно, нъ помалко сигурно разработване отъ сол̀та. Не е рѣдко единъ кладенецъ, който е обѣщавалъ много, да прѣсъхне ненадѣйно; нъ всѣкой день откриватъ нови извори. Годишното производство е 15,700 метрически кантара. Най-голѣмата часть отъ румжнския газъ се потрѣбява на мѣстото. Въ Букурещъ, въ Плоещъ голѣми работилници извличатъ отъ него бензича, газолина и др.

Румжнската индуствия е още въ дѣтинството си. — *Търговията* състои отъ земни произведения, най-вече отъ зърнени произведения (за 276,500,000 лева въ 1896 = 80 $^{0}/_{0}$ отъ цѣлия износъ). Само житото прѣдставлява повече отъ половината отъ износнитѣ зърнени произведения. То отива най-много въ Англия, дѣто се внася прѣко или прѣзъ Белгия. Царевицата повечето отива въ Австро-Унгария. При зърненитѣ произведения трѣбва да се приложатъ овощията (за 14,300,000 лева въ 1886), сол̀та (за 2 милиона лева въ 1896), питията (за 2,400,000 лева) и виното, на кое-

то износътъ се е въскачвалъ въ 1887 на 16,500,000 лева. Отъ тогава тая цифра е много спаднѫла поради опустошението на филоксерата. Цѣлата цифра на румѫнската търговия се е въскачвала въ 1896 на 661,980,000 лева (въ 1859: 140 милиона лева). — Румѫнскитѣ *желѣзници*, отдавна вече станѫли държавенъ имотъ, и управлявани отъ особено управление, сѫ имали, въ 1897, една мрѣжа отъ 2,880 килом. Главнитѣ артерии сѫ ония, които минуватъ прѣзъ Влашко и Молдова по най-голѣмата имъ дължина (линия Букурещъ—Питещи—Крайова — Вирчорова и линия Букурещъ — Плоещъ—Романику—Фокшани — Бакау--Дорохою). Кюстенджанската линия става, отъ построението на монументалния мостъ на Дунавъ насамъ, отъ день на день по-важна. Най-голѣмитѣ товари се товарѫтъ между Букурещъ и Плоещъ (1,470,000 тона). — Въ 1896 е имало 3,270 *пощенски бюра*, които испратили 20,500,000 писма и пощенски карти, и 503 *телеграфически бюра*, съ дълж. на жици 16,343 килом.; и които прѣдали 2,370,121 телеграми. — Пѫтищата, както и желѣзницитѣ, сѫ помогнѫли за развитието на търговията въ **Р.** Цѣлата дължина на коларскитѣ пѫтища е 19,977 килом. Тѣ минуватъ прѣзъ Карпатитѣ въ седемъ мѣста: Желѣзни врата, Жюлъ, Олта, Темешпашъ, Прахова, Оитозпасъ, Бистрициоара. Нъ голѣмий пѫть на **Р.** е *дунавский*. Неговата важность се увеличи още повече отъ когато се свършихѫ работитѣ по отстранението не подмолитѣ при Желѣзнитѣ врата (виж. *Желѣзни* врата). Отъ Берлинския договоръ насамъ, корабоплуването по Долни Дунавъ, отъ Галацъ до морето, е подъ надзора на една международна комисия отъ прѣдставители на Германия, Австро-Унгария, Англия, Италия, Румѫния, Русия и Турция. Тая комисия упражнява полицията на рѣката, опрѣдѣля транзитнитѣ такси, има право да сключва заеми и има отдѣленъ бюджетъ (въ 1896: доходи 3,768,560 лева; расходи 2,513,660 лева). Главната износна стока е житото (пшеница, 7,434; ръжь, 1,395; царевица 2,354; ячемикъ, 1,899 хиляди мегрически кантара. Корабоплув. по Прутъ е и то подъ надзора на една международна комисия отъ по единъ прѣдставитель на Русия, Австро-Унгария и Румѫния (доходи 95,767 лева; расходи, 115,163 лева). Рѣката е достѫпна по 400 килом. за ладнитѣ, които носѫтъ житото. Сборното движение на румѫскитѣ пристанища прѣзъ 1896 о било слѣдното: влѣзли 28,238 кораба съ вмѣст. 7,489,154 тона; излѣзли. 29,028 кораба съ вмѣст. 7,500,711 тона. Търговската флота състояла отъ 28 парахода съ вмѣст. 10,054 тона, 271 платнени кораби съ вмѣст. 60,024 тона.

Управление. **Р.** е конституционна монархия. Конституцията ѝ, приета въ 1866, се отличава по либерализма си. Сегашний краль е Каролъ Хохенцолернъ - Сигмарингенски, избранъ по плебисцитъ на 27 мартъ 1866 и прогласенъ князъ подъ името *Карлъ I*, ожененъ на 22 окт. 1869 за княгиня Елисавета Видска. На 26 февр. 1881, князъ Карлъ зе титлата прѣвъ румѫнски краль. Началото за прѣкото и мѫжско прѣстолонаслѣдство е прието, и прѣстолонаслѣдникътъ е сега князъ Фердинандъ. — *Законо-*

дателното тѣло състои отъ двѣ камари: прѣдставителска камара (183 прѣдставители, избирани за 4 години) и сенатъ (120 члена, отъ които едно число избрани отъ избиратели, които плащатъ най-малко по 800 лева данъкъ, а другитѣ отъ разни събирателни тѣла). — **Р.** се дѣли административно на 32 *окржа*. Стол. *Букурещъ*; гл. градове: Яшъ, Галацъ, Браила, Крайова, Ботошани, Барладъ, Фокшани, Тулча, Бюзеу, Пятра, Турну-Северинъ, Бакау, Кампулунгъ. — *Образование*. Народното образование е безплатно. Всичкитѣ окржжни градове иматъ гимназии. Нѣколко града иматъ 6 лицея. Въ **Р.** има два университета, единъ въ Букурещъ и единъ въ Яшъ. По едно начално педагогическо училище има въ шесть града. Висшето педагог. училище въ Букурещъ се затвори прѣди нѣколко години. — Най-распространеното *вѣроисповѣдание* въ **Р.** е православието. То има два независими началници, букурешский митрополитъ и яшский митрополитъ. — *Военна сила*: сухопатна: въ мирно врѣме 3,469 офицери, 54,445 редници, 402 топа, 11,723 коня; въ военно врѣме 3,498 офицери, 168,000 редници, 32,604 коня, 402 топа. Флотата състои отъ единъ крейсеръ, въоржженъ съ 14 топа, 1 параходъ-училище, 1 авизо, 5 канониерки, 3 шалупи-канониерки, 3 торпилйора, 4 торпилни шалупи, всичко 21 кораба съ вмѣст. 2,047 тона, въоржжени съ 56 топа и които носятъ 1,600 корабници. — *Финанси*: доходитѣ въ 1897-98 сж били 215,153,000 лева; общественій дългъ—1,365,568,960 лева.

История. Виж. *Дакия*, *Влахия*, *Молдова*, *Добруджа*. Една военна буна въ началото на 1866 свалила отъ прѣстола князъ Куза. Слѣдъ това румжнцитѣ единодушно си избрали за князъ фландрския графъ, по-младъ братъ на белгийския краль Леополда II; нъ графътъ тутакси отклонилъ опасната честь. Тогава изборътъ на румжнцитѣ падналъ върху князъ Карла Хохенцолернъ-Сигмарингенски (виж. *Карлъ I*). Когато избухнж войната между Русия и Турция въ 1877, Румжния подписа спогодба съ Русия, която оздрави за рускитѣ войски свободенъ прѣходъ прѣзъ румжнската земя; и на 9 май камарата на прѣдставителитѣ въ Букурещъ гласува независимостьта на Румжния. Обяви се война съ Турция, и румжнската войска зе похвално участие прѣдъ Плѣвенъ. Берлинский конгресъ въ 1878, който прѣгледа Санъ-Стефанския договоръ, припозна независимостьта на Румжния. Нъ той утвърди и русското искане да се върне на Русия оная часть отъ Бесарабия, която Парижский договоръ бѣше далъ на Молдова въ 1856; и като единъ видъ обезщетение, Румжния доби Добруджа.

Библ.—*По-стари и нови трудове по етнографията, географията и културната история на румжнитѣ* отъ **С. А.** въ *Периодич. Списание* (София, кн. XLVII, 1894); Е. Водовозова, *Румжния*, прѣв. Д. Х. Бързицовъ (Пловдивъ, 1887); Ив. Раичъ, *Полусловѣне или Румжне*, прѣв. отъ гръц. Двугамовъ (Видинъ, 1887); Prince George Bibesco, Règne de Bibesco, t. I-II (8° стр. 461+476; Парижъ, Pion 1893—94); сжщий, Histoire d'une frontière: la Roumanie sur la rive droite du Danube (8°,

стр. 258; Пар. Plon, 1883); A. G. Obédénare, La Roumanie économique (Парижъ, 1876); Gust. Bley, La Roumanie, étude économique et commerciale (Парижъ, 1896); C. J. Rommenholler, La Roumanie (Ротердамъ, 1898); J. G. Mano, L' Union des principautés roumaines (Парижъ, 1900, Ar. Rousseau); J. Benger, La Roumanie en 1900, trad. de l'all. par J. Filitti (Парижъ, 1900).

Рундъ, *фр.* Обиколката за провѣрката на постове, които се занимаватъ отъ военни.

Рунически букви. Старо-германска азбука, която е служила първенъ само за религиозни прѣдказвания. Въ видъ на мистически бѣлѣзи тия букви се срѣщатъ на оржжия, утвари и паметници. Тѣ произлѣзли отъ латинскитѣ букви, така видоизмѣнени, каквото да прилѣгатъ за материала, на който ги врѣзвали, сир. на дървото. Съ малки изключенія, до сега не изяснени, всички рунически бѣлѣзи лесно се обясняватъ съ желанието да се облекчи техниката по начъртаването имъ. Врѣмето, когато се появили р. б., точно не може да се опрѣдѣли. Въ всѣки случай тия букви били въ употрѣбение вече въ IV-и вѣкъ слѣдъ Р. Х., понеже отъ тѣхъ се е възползувалъ когато е създалъ готската азбука епископъ Валфилъ (Улуилъ), който е живѣлъ въ тоя вѣкъ и е правелъ Св. Писание на готски езикъ. Най-доброто изслѣдване на р. б., което е рѣшило въпроса за появяването имъ, е L. Wimmer-овото; единъ нѣмски прѣводъ на това данско съчинение, Die Runenschrift (Берлинъ, 1887), е прѣгледанъ и допълненъ отъ автора. Единъ сборникъ на р. б. е далъ G. Stephens, The old northern runic monuments.

Рупоръ, *хол.* Трѫба, която усилва звуковетѣ на гласа; употрѣбява се на корабитѣ за говорене; съ нея началницитѣ прѣдаватъ распорежданията си.

Рупчоска околия. Бивша пловдивска околия, съ ц. ту Чепеларе, ту Хвойна; сега влиза една часть въ състава на станимашката, останѫлата часть въ състава на пловдивската околия.

Русе или *Русчукъ*. Български окр. градъ, на Дунавъ, при вливането въ него на Ломъ и срещу румѫнския градъ Гюргево прѣзъ рѣката, широка тамъ 1300 метра; около 250 килом. на сѣв.-ист. отъ София, само 60 килом. на югъ отъ Букурещъ, 103½ на сѣв.-зап. отъ Шуменъ, 221 килом. (по желѣзн.) отъ Варна, около 120 килом. на юго-зап. отъ Силистра и 104 килом. на сѣв.-зап. отъ Търново; на желѣзници за Варна и Търново; 33,552 жит. (българе, около ¼ отъ общата цифра турци, и др.). Прави и добрѣ послани улици, мѫжска и дѣвическа гимназии и въ околностьта земедѣлческо училище. Р. върти доста голѣма търговия и служи като търговско стоварище за източна България; търговското му значение е почнѫло да се увеличава отъ 1883, когато Галацъ прѣстанѫлъ да е свободно пристанище. Р. има важно стратегическо значение, като исходенъ пунктъ за прѣминуването на Дунавъ, и е главната станция на българската военна флотилия. Той е билъ укрѣпенъ още въ римско врѣме, когато е носилъ името Prista. Въ турско врѣме добилъ особена важность, когато ста-

нѫлъ сѣдалище на валия (виж. *Мидхатъ паша*). Желѣзницата Р.-Варна, първата желѣзница въ България, е направена между 1864 и 1867 отъ една английска компания, отъ която българското правителство я купи въ 1886 за 55,770,500 лева. Между Р. и Свищовъ въ 1868 прѣминѫхѫ Дунавъ българскитѣ воеводи Хаджи Димитръ и Стефанъ Караджата. Въ 1887 въ Р. избухнѫ единъ воененъ бунтъ, който се потѫпка скоро отъ правителственитѣ войски (виж. *Узуновъ*, *Пановъ*).

Прѣзъ владичеството на турцитѣ Р. е билъ крѣпость и едно отъ главнитѣ становища на турската дунавска флотилия. Гюргево му е служилъ като прѣдно укрѣпление и като исходна точка за походитѣ въ Влахия. Заедно съ Силистра, Шуменъ и Варна Р. е съставялъ така-наречения четирегѫлникъ отъ турски крѣпости, който еималъ най-важното стратегическо значение въ всичкитѣ войни на Русия съ Турция, като е разобщавалъ България отъ Добруджа и фланкиралъ операционнитѣ линии отъ Дунавъ къмъ Стара-планина. Въ 1773 руситѣ се ограничили да наблюдаватъ Р., па го и нападнѫли съ пристѫпъ; нъ нападението било отблъснѫто. Слѣдъ това на руситѣ дошла на помощь отъ къмъ Шуменъ една часть отъ главнитѣ русски сили подъ началството на главнюком. гр. Каменски II-и. Въ течението на 10 деня крѣпостьта била подложена на силно бомбардиране (юлий); слѣдъ това се рѣшило да се нападне съ пристѫпъ. Турцитѣ били прѣдупрѣдени за това, и нападението било отблъснѫто съ огромни за руситѣ загуби. Слѣдъ това Каменски съсрѣдоточилъ къмъ Р. голѣма часть отъ армията, за да обсади крѣпостьта и съ гладъ да я принуди да се прѣдаде. Слѣдъ едно нещастно за турцитѣ сражение при Батинъ, комендантътъ на Р. прѣдалъ крѣпостьта, съ условие за свободенъ излѣзъ на гарнизона. Прѣзъ русско-турската война въ 1828—29, Р. се намиралъ извънъ сферата на дѣйствията на русскитѣ войски. Прѣзъ крѫмската война станѫли само незначителни битви при Гюргево, дѣто турцитѣ имали силни укрѣпления. Съ направата на желѣзницата отъ Варна за Р. порасѫлоще повече значението на 4-ѫгълника, и особено на русенската крѣпость, която се усилила по всичкитѣ нови искания на фортификацията. Прѣзъ войната въ 1877-78 русскитѣ дѣйствия противъ тая крѣпость се ограничихѫ въ бомбардирането ѝ съ обсадни батареи, устроени на лѣвия брѣгъ на Дунавъ. По Берлинския договоръ русенскитѣ укрѣпления се сринѫхѫ; сѫщий договоръ запрѣщаваше възобновението имъ въ бѫдще.

Русленъ, *хол.* Площадче за прикрѣпяване вѫжата на корабнитѣ платна отъ страна на кораба.

Русизмъ. Изражение свойствено на русския езикъ.

Русия, по-точно *русска империя*. Най-пространната държава на земното клѫбо, обгръща източната половина на Европа, цѣла сѣверна Азия и западната часть на срѣдна Азия. Тя покрива (споредъ Стрѣлбицки, 1889) едно пространство отъ 22,430,000 чет. килом., включително вѫтрѣшнитѣ води (дори и Каспийско море) и островитѣ, нъ безъ васалнитѣ ханства Хива и Бухара. Това простран-

ство е 22-а часть отъ повръхностьта на земното кльбо, и два пѫти и половина по-голѣмо отъ повръхностьта на Европа. Тая империя има за прѣдѣли: на сѣв. Сѣверни Ледовити океанъ; на ист. Тихи океанъ; на югъ Китай, Афганистанъ, Персия, Турция, Черно море; на зап. Румѫния, Австрия, Прусия, Балтийско море, Швеция и Норвегия. Първий отъ прѣдѣлитѣ ѝ, като се оставьтъ второстепеннитѣ лькатушки, се простира по 69,245 килом., отъ които 19,941 килом. за прѣдѣлитѣ по суша, именно 9,372 за китайския прѣдѣлъ, 811 за афганския, 1,737 за персидския, 505 за турския. Отъ 4,505 килом. европейски прѣдѣлъ по суша, 799 сѫ съпрѣдѣлни съ Румѫния, 1,225 съ Австрия, 1,183 съ Прусия, 536 съ Швеция и 762 съ Норвегия. Най-голѣмата дължина, отъ ист. къмъ зап., достига 10,732 килом.; най-голѣмата широчина отъ сѣв. къмъ югъ,4, 676 килом. Всичкитѣ о-ви прѣдставляватъ простр. само 238,156 чет. килом., отъ които 109,984 за европейска Русия; най-пространнитѣ сѫ полярнитѣ земи Калгуйевъ, Нова Земя и Нови-Сибиръ, послѣ Сахалинъ въ Тихи океанъ, Аландъ, Даго, Езелъ въ Балтийско море.

Отъ географическа гледна точка, името Русия даватъ по-особено на европейската часть отъ руската империя. Въ тая часть, отъ политическа гледна точка, различаватъ слѣднитѣ 6 голѣми отдѣления:

Простр. въ чет. килом.	Насел. на 28 януар. 1897.	Жит. на чет. кил.
Европейска Русия		
4,926,667	94,215,415	19,16
Полша		
127,319	9,455,943	74,28
Финландия		
373,612	9,455,943	6,86
Сборъ за Европейска Русия		
5,427,598	106,234,358	19,57
Кавказъ		
472,554	9,248,695	19,59
Сибиръ		
12,518,487	5,727,090	0,46
Срѣдна Азия		
4,011,365	7,721,684	1,92
Общъ сборъ		
22,430,004	128,931,827	5,74

Въ тия цифри влизатъ за Европейска Русия 37,605-тѣ чет. килом. на Азовско море и за срѣдна Азия 506,457-тѣ чет. килом. на Аралско море и на Каспийско море. Географитѣ не сѫ съгласни за естественин прѣдѣлъ между Азия и Европа: едни го поставятъ на гребена на Кавказкитѣ планини; други включватъ цѣлитѣ тия планини въ Азия. Споредъ това Европейска Русия е съ около 250,000 чет. килом. по-голѣма или по-малка; нъ и въ единия и въ другия случай тя прѣдставлява повече отъ половината отъ цѣла Европа, дѣто всичкитѣ други държави захващатъ само 3,881,000 чет. килом.— Нѣкога **Р.** е обгръщала и сѣв.-западната часть на Америка, отстѫпена прѣди нѣколко години на Съединенитѣ Държави.

Европейска Русия има за прѣдѣли: на сѣв. Сѣверни Ледовити океанъ, който образува тамъ Бѣло море; на зап. Варангеровъ заливъ, рѣ-

ки Тана, Мюонио и Торнея, които я отдѣлятъ отъ Норвегия и Швеция; Балтийско море, което образува по брѣговетѣ и Ботнически, Фински и Рижски заливъ; една произволна линия, която я отдѣля отъ Прусия и отъ Австрия; на юго-зап. Прутъ и дѣсний брѣгъ на Дунавъ, отъ когато Берлинский договоръ, въ 1878, и върна изгубеното и отъ Бессарабия въ 1856; на югъ Черно море, дѣто се срѣща Перекопски заливъ, полуостровъ Кръмъ и Азовско море; на юго-ист. Кавказкитѣ планини; на ист. Каспийско море, р. Уралъ и Уралскитѣ планини. — За азиятска **Р.** виж. *Кавказъ*, *Сибиръ*, *Туркестанъ*.

Европ. **Р.** е едно огромно поле, набрѣзднено съ нѣколко хълмисти вериги, които образуватъ водораздѣла, Шемоконски, Ували, Валдайско плато, Полски хълмове; отъ Ували се протакатъ Олонецкитѣ хълмове, които отиватъ въ източна Финландия; отъ Волоконскитѣ върхове, на югъ отъ Валдайското плато, се отцѣпватъ наскитѣ върхове между Донъ и Волга. Голѣмитѣ планини сж на прѣдѣлитѣ на евр: **Р.**: Уралскитѣ планини, на ист; Кавказкитѣ на юго-ист. — Главнитѣ рѣки сж: 1) Кара, Печора, Мезень, Сѣверна Двина, Онега, Пасигъ, Тана; 2)въ басеина на Балтийско море: Торнея, Кумо, Кимена, Нева, Нарва, Южна Двина, Нѣменъ, Висла; 3) въ басеина на Черно море: Днѣпръ, Днестръ, Донъ, Кубанъ Рионъ; 4) въ басеина на Каспийско море: Уралъ, Волга, Кама, Терекъ, Койсу, Куръ. Тия рѣки, изобщо добрѣ корабоплавателни, сж истински търговски пѫтища: тѣ сж съединени помежду си съ много канали: Вишней-Волочокски каналъ съединява Волга съ езеро Илменъ, Астраханъ съ С.-Петербургъ; Тихвински каналъ съединява Ладожко езеро съ Волга; Ледожки каналъ заобикаля южния брѣгъ на езерото, между Свиръ и Нева; Кубински и Катериненски канали съединяватъ Бѣло море съ Каспийско море; Лепелски, Огински и Кралевски канали съединяватъ Балтийско море съ Черно море.

Общъ изгледъ; голѣми, естествени раздѣления. — Европ. **Р.** е просто едно огромно поле, 2,500 килом. отъ сѣв. къмъ югъ, 2,000 килом. отъ зап. къмъ ист., съ дълбоки пукнѫтини, на дъното на които текѫтъ много рѣки. Това поле дѣлѫтъ на три пояса: 1) между Ледовити океанъ и Увалитѣ, полетата покрити съ блатища и *тундри*, съ обширни елови, борови и брѣзови гори къмъ югъ; 2) въ срѣдата, голѣмо Пинско блатище, много плодородни земи, гори; на югъ, страна на степитѣ, раздѣлена отъ Донъ на двѣ части: на зап., ново-руссийскитѣ безводни полета; на ист., пѣсъчливи полета, съ локви блудкава вода. — Климатъѫ е краенъ; зимитѣ сж дълги и люти, лѣтата горещи и кѫси; южна **Р.** е изложена лѣтѣ на продължителни сущи, горителни вѣтрове; зимѣ, студъѫ е много лютъ и урагани или виелици носѫтъ снѣга съ страшно буйство. Климатъ става повече и по-вече краенъ колкото се отива отъ зап. къмъ ист.

Естествени произведения.— **Р.** е прѣди всичко земедѣлческа страна. Обработваната земя захваща въ сѣверната и сѣв.-източната часть на империята една десета отъ повръхностьта; тя е 66 на-сто въ срѣдата на империята и 78 на

сто на югъ. Съ други думи, оратната земя покрива, въ европ. Р. една повръхность отъ около 86 милиона хект., отъ които 6 милиона за Полша. За азиятска Р. оратнитѣ земи прѣсмѣтатъ: въ Кавказъ 4 мил. хектара; въ Сибиръ, и тамъ 4 мил.; въ срѣдна Азия, 1 мил. Главнитѣ произведения сж: пшеницата, ръжьта ячемикътъ, овесътъ и барабоятъ.

Годишното производство, прѣсмѣтнжто едно на друго прѣзъ 5 отъ послѣднитѣ години (обикновена жътва) се прѣдставлява въ слѣдната таблица:

	Пшеница	Ръжь	Ячемикъ	Овесъ	Барабой
	хиляди пуда	хиляди пуда	хиляди пуда	хиляди пуда	хиляди пуда
Европ. Р.	540,000	1,000,000	310,000	550,000	1,000,000
Полша	35,000	100,000	25,000	45,000	360,000
Кавказъ	85,000	10,000	24,000	10,000	15,000
Сибиръ	60,000	37,000	7,000	46,000	21,000
Руска срѣдна Азия	20,000	1,300	3,500	7,000	2,000
Сборове	740,000	1,148,300	369,500	658,000	1,398,000

Другитѣ зърнени произведения—царевицата, просото и др., доставятъ около 300 милиона пуда на година. Ленътъ и конопитѣ, които много се обработватъ въ Р., захващатъ близо 4 милиона хектара. Срѣдното годишно производство е: ленъ, 10 милиона хектол. сѣме, 5,600,000 метрически кантара пласа; конопи, 5 милиона хектол. сѣме, 2 милиона метрически кантара пласа. Срѣдната годишна жътва сѣно, отъ около 40 милиона хект., е 50 милиона тона, отъ които 34 милиона за европ. Р.

Памукътъ, на който се обръща особено внимание отъ нѣколко години насамъ въ Туркестанъ, изглежда да има блескаво бѫдѫще. Близо 300,000 хектара земя, въ Фергана, Хива и Бухара, доставятъ всѣка година повече отъ 100,000 тона отъ това произведение. Опититѣ, направени задъ Кавказъ, и тѣ сж дали добри резултати и прѣдвижда се, че въ едно близко бѫдѫще, русский памукъ ще може да съперничи съ американския.

Гори. Близо една трета отъ европ. Р. и голѣма часть отъ азият. Р., главно Сибиръ, сж покрити съ гори.

Минерали. Минералнитѣ богатства на Р. изглеждатъ като ограничени въ крайнитѣ части на империята. Драгоцѣннитѣ метали (злато, платина, сребро) се намиратъ въ крайния европейски истокъ (Уралъ) и въ Сибиръ. Нефтътъ въ Кавказъ; цинкътъ въ Полша, желѣзнитѣ руди и повечето соль въ южнитѣ области. Едно на друго, смѣтано по произведението на послѣднитѣ 10 години, всѣка година въ Р. (русската империя) се извлича:

	килогр.
Злато	40,000
Платина	4,500
Сребро	11,000
	тона
Олово	700
Цинкъ	5,000
Мѣдь	5,500

	Хиляди тона
Чугунъ	14,000
Желѣзо	480
Стомана	750
Въглища	8,000
Нефтъ	6,000
Соль	14,000

Числото на рударетѣ (работницитѣ въ рудницитѣ и металургическитѣ заводи) е сега около 500,000, отъ които близо половината (235,000) въ Уралъ, 42,000 въ срѣдна **Р.**, 37,000 въ Полша и въ сѣв.-западнитѣ области, 22,000 въ Кавказъ и близо 60,000 въ Сибиръ.

Скотовъдство. Макаръ 16 на-сто отъ земята въ европейска **Р.** и да състои отъ пасбища и ливади (около 95 милиона хектара), количеството добитъкъ е сравнително слабо въ империята. Европ. **Р.** притежава [въ русскитѣ азиятски владѣния тия цифри сж съразмѣрно много по-слаби, па е било мжчно да се прѣсмѣтнжтъ дори приблизително]: 20 милиона коне, 25 милиона говеда, 45 милиона овце, 10 милиона свине, и др. Когато се събержтъ въ едно число животнитѣ отъ разнитѣ видове, както въ европ. така и въ азият. **Р.** (коне, говеда, камили, елени, и др.), добива се една официална цифра около 137 милиона глави. Нъ това число не може да е пълно и точно, па и подлежи на голѣми измѣнения. Въ врѣме на суша, на моръ, числото на животнитѣ спада страшно, 20 на-сто, 30 на-сто и повече. Разни санитарни мѣрки срещa мороветѣ по добитъка, твърдѣ чести въ империята, сж принесли вече плода си и може да се прѣдвиди, че не ще мине много врѣме и **Р.** ще завземе едно отъ първитѣ мѣста въ тоя клонъ отъ поминъка.

Индустрия. — Русската индустрия още не сжществувала въ първитѣ години на XIX-и вѣкъ: сега тя е вече доста силна да снабдява токо-речи всичкитѣ нужди на империята. Първата парна машина, построена въ **Р.**, брои годинитѣ си отъ 1790. Построителъ ѝ билъ шотландецъ Гаскоинъ. Неговий приемникъ, Уилсънъ, и той шотландецъ, установилъ, въ 1802, първата фабрика за земедѣлчески машини. Другоземната индустрия искусно е била насърдчена да създаде въ империята различни фабрики. Фабрикитѣ изникнжли като по чудо. Сегашното състояние на манифактурната руска индустрия може да се искаже съ слѣднитѣ цифри: заведения 23,985; работници — мжже 1,211,000, жени 332,500; парна сила (конска) 400,450; годишно производство, за 1,901,000,000 рубли. Като се приложи при тия цифри голѣмото количество мжлки индустриалци (които производжатъ на год. за по-малко отъ по 1,000 рубли), ще се добие сборътъ 100,000 индустриални заведения отъ всички видове, съ персоналъ близо 2 милиона работници. Производството се прѣсмѣта на 3 милярда рубли. — Най-голѣмий напрѣдъкъ е направенъ въ предилнитѣ индустрии (близо 4 милиона вретена и 200,000 стана). Между фабрикитѣ сж 350 тютюневи, 240 захарни и 2,000 пивоварни. Отъ 1894 държавата е зела мѣстото на частната индустрия въ производството на спирта и ликйоритѣ въ 25 губернии. Опитътъ е далъ, до сега, прѣвъсходни резултати, колкото отъ финансовата

гледна точка, толкова и отъ гледната точка на обюздаването общественото пиянство. Най-сетнѣ, само въ европейска Русия (включ. Полша) има около 5,000 мелници, отъ които около 1,200 парни.

Търговия. — Напрѣдъкътъ на вѫтрѣшната и вънкашната търговия е слѣдвалъ естествено напрѣдъка на индустрията и на общото благоденствено състояние на страната. Материално невъзможно е да се доставѧтъ цифри за стойностьта на търговскитѣ работи въ вѫтрѣшностьта на страната. Нъ едно понятие за тая стойность може да достави статистиката на панаиритѣ. Въ Р. изброяватъ около 16,600 годишни панаира, така распрѣдѣлени:

1-дневни	панаири	10,660
2 до 3-дневни	„	4,078
3 до 7-дневни	„	1,347
7 до 12-дневни	„	267
12 до 20-дневни	„	184
20 до 30-дневни	„	63
30-дневни и по-горѣ		11

Тия панаири ставатъ по цѣлата империя въ пропорцията на 84 на-сто (14,050) въ европейска Русия, 11 на-сто (1876) въ Полша, 0.8 на-сто въ Кавказъ (143), 2.90 на-сто (147) въ Сибиръ, 0.5 на-сто (89) въ срѣднoазиятскитѣ владѣния. Цифритѣ на правеното зимане-даване (срѣдни цифри) сѫ:

рубли по-долу			*панаири*
отъ	1,000		6,040
по	1,000	до 5,000	5,600
„	5,000	до 10,000	1,787
„	10,000	до 20,000	1,094
„	20,000	до 50,000	682
„	50,000	до 100,000	212
„	500,000	до 1,000,000	18
По-горѣ отъ 1,000,000			22

Главнитѣ панаири, по срѣдна стойность на зимане-даването сѫ: нижниновгородский, отъ 170 до 185 милиона рубли; пермский, около 51 милиона; харковский, 40 милиона; екатеринославский, 13 милиона; полтавский, 12 милиона; симбирский, 6 милиона; вяткенский, 5 милиона; акмолинский (Сибиръ), 4 милиона. Нека прибавимъ, че приетитѣ въ тая смѣтка цифри прѣдставляватъ 60 до 80 на-сто отъ стойностьта на стокитѣ обявени за *дожарани* на панаиритѣ.

Търговска флота. Вѫтрѣшно корабопл. Развитието на вѫтрѣшното корабопл. е било много голѣмо прѣзъ послѣднитѣ петнадесеть години. Тука може да се дадѫтъ само официалнитѣ цифри за 1896, които сѫ близо два пѫти по-голѣми отъ цифритѣ за 1886. Въ 1896 тия цифри сѫ били:

Басеини	Кораби	Салове	Сборъ	Обяв. стойность въ хиляди рубли
Волга	526,889	275,213	802,102	140,626
Нева и езера	168,506	58,203	226,709	10,152
Сѣверна Двина	15,340	39,931	51,281	7,900
Днѣпръ	99,705	111,603	211,308	64,924
Западна Двина	6,355	84,486	90,841	6,163
Нѣменъ	7,053	43,850	50,903	4,296
Донъ	34,579	18,498	53,077	27,913

Едно на друго корабоплуването по разните водни пѫтища трае различно, споредъ географическото положение, отъ 157 до 274 дена на годината. Прѣзъ послѣднитѣ петь години, близо до 150 милиона лева сѫ изразходвани по разни видове градежи за подобрение корабоплавателнитѣ пѫтища. Главнитѣ прѣдмѣти, които се прѣнасятъ по тия водни пѫтища, тѫ: градиво (около двѣ пети отъ всичкитѣ стоки, що се прѣнасятъ), жито, нефтъ, соль, желѣзо, вѫглища, захарь, ленъ, конопи, памукъ, риба и спиртни пития.

Вънкашна търговия. Търговскитѣ сношения на **Р.** съ другитѣ държави не сѫ сравнителни отдавнашни; разширението имъ е вървѣло паравно съ умственото и икономическото развитие ва империята. Тия сношения се свързали първень съ най-ближнитѣ съсѣди: германцитѣ и австрийцитѣ. Установението на разни пристанища отворило русската търговия за западно-европейскитѣ народи, англичанетѣ и французетѣ. Нъ търговията съ другитѣ държави далеко не е достигнѫла оня напрѣдъкъ, който сѫществува въ другитѣ клонове отъ дѣятелността на страната; тя се парализира донѣйдѣ отъ твърдѣ високитѣ мита, съ които се облагатъ повечето произведения при влизането имъ въ **Р.** Съ цѣль да поощрява народната индустрия, русската империя, която внася главно фабрични стоки, не е прѣстанѫла отъ 1867 г. да повишава постепенно митнитѣ даждия; тия даждия надминуватъ сега, за нѣкои стоки, 60 на-сто отъ стойността на стоката. Впасянето нѣкои категории стоки: огнестрѣлни оржжия, разни видове студени оржжия, военни потрѣби, баруть и др. Остава съвсѣмъ запрѣтено. Руската износна търговия съ произведенията на руската индустрия е голѣма съ азиятскитѣ страни, най-вече съ Персия и Манджурия (Китай). Годишний износъ на **Р.** по стойность книжни рубли за 1898 е билъ 709,984,000 и годиш. износъ—565,013,000 Търговската флота не е прѣставала да напрѣдва и състои сега отъ 600 парахода съ обща вмѣстим. около 262,000 тона и отъ 2,300 платнени кораба сир. отъ близо 3,000 кораба съ обща вмѣст. повече отъ 600,000 тона.

Пѫтища. Руситѣ поддържатъ малко коларски пѫтища, и то въ ближнитѣ околности на голѣмитѣ центрове, като С.-Петербургъ и Москва. *Трактитѣ*, широки пѫтеки, образуванѝ отъ повече или по-малко често минуване на колята, не сѫ нито макадемизирани, нито послани съ камъне. За това тѣ прѣдставляватъ най-често кални блатища, прѣзъ които минуването е отъ най-мѫчнитѣ. Ето защо русскитѣ селяне загрижено чакатъ кога по-скоро ще се отворѭтъ пѫтищата за шейнии; а това става споредъ геогр. ширина, прѣзъ октомврия или ноември, и трае до мартъ или априлъ. Нѣмането коларски пѫтища е най голѣмата бѣда за нововрѣменна **Р.** Сушитѣ, които разоряватъ често нѣкои части на страната, иматъ за главна причина отсѫтствието на пѫтища и невъзможностьта да се снабдяватъ съ храна нѣкои страни съ обилнитѣ произведения въ една съсѣдна страна, които не може да се прѣнасятъ.

Желѣзници. Русската желѣзнопѫтна мрѣжа има сега 42,800

килом. Първата желѣзница построена въ Р. (въ 1836) е била с.-петербургъ-павловската (27 килом.). Главнитѣ желѣзници въ експлоат. сж: с.-петербур-московската (*николаевската* линия) построена между 1843 и 1851 (460 килом.); С.-Петерб. — Варшава—Вѣна (660 килом.); Москва—Курскъ—Харковъ, Москва—Варшава и др. По-голѣмата часть отъ желѣзницитѣ (близо 30,000 килом.) се експлоатиратъ прѣко отъ държавата. Сега се строятъ разни линии (прѣзкавказка, прѣзкаспийска и др.) съ сборна длъж. 15,000 килом. числото на пжтницитѣ, прѣнесени по рускитѣ линии въ 1885 е било 37 586,000; въ 1897 тая цифра достигнжла до 62,957,000 и, въ 1899, 75,710,000. Една отъ честитѣ причини на нещастни случки е пожарътъ който разрушава понѣкога цѣли тренове стока или вагони багажъ. Отдалечението отъ населенитѣ центрове, нѣмането вода, правятъ всѣка помощь мжчна, ако не невъзможна.

Пощи, телеграфи и телефони. Р. съставя часть отъ всемирното пощенско съединение. За зла честь кражбитѣ сж още чести въ разнитѣ пощенски служби. Най-скорошнитѣ данни по пощенското дѣло се отнасятъ на година 1897. Прѣзъ тая година, русската поща е прѣнесла:

Въ вжтрѣшностьта на империята	*Въ странство*
Прости писма	
340,305,072	41,334,399
Писма съ обявена стойность	
15,357,065	598,995
Книги	
51,618,617	17,615,122
Периодич. списания	
175,783,241	6,432,955
Колети	
4,045,371	194,980
Пощенски записи (въведени въ 1897)	
2,821,041	194,980

Телеграфнитѣ линии се простирали, на 1 януар. 1898, по една длъжина отъ 140,000 килом.; длъжината на жицитѣ достигала близо 400,000 килом. Отъ декем. 1898, С.-Петербургъ и Москва сж свързани съ телефонъ, доста распространенъ въ много други важни центрове на империята.

Мѣрки и теглилки. — Слѣдната таблица показва стойноститѣ на русскитѣ мѣрки и теглилки, приведени въ мѣркитѣ и теглилкитѣ на *метрическата система.* Трѣбва да се забѣлѣжи, че отъ нѣколко години насамъ метрическата система има законенъ курсъ въ Р.; сега се изучва единъ проектъ, съ цѣль да се въведе тая система окончателно въ империята.

Мѣрки за длъжина

Главната единица за надлъжнитѣ мѣрки е *саженътъ.* За пжтнитѣ мѣрки, единицата е *верстата.*

Линия	.0.00254
Дюймъ . . 10 линии	0.0254
Вершокъ . . $1\frac{3}{4}$ дюйма	0.0445
Футъ (англ. foot стжпка кракъ) 12 дюйма	0.3048
Аршинъ . 16 вершока	0.711
Саженъ . . 3 аршина мет.	2.13
Верста 500 саж. килом.	1. 067

Сухи вещества

Гарнецъ	лит.	3.277
Четверикъ 8 гарн.		26.21
Осмина 4 четв.		104.86
Четвертъ 2 осм.		209.72
Ластъ (брой-на мѣрка) 12 четверти		251.66

Теглилки

Главната единица е фунтътъ

Доля	гр.	0.0444
Золотникъ 96 дол.		4.266
Лотъ 3 зол.		12.797
Фунтъ 32 лота		410.
Пудъ 40 фунта	16.372	килогр.
Берковецъ 10 пуда	163.72	килогр.

Мѣрки за повърхность

Четв. аршинъ	четв. мет.	0.50
„ сажень		4.50
„ десатина 240 чет. саж.		10.925

Мѣрки за обемъ

Кубически аршинъ	0.360	куб.м
„ саж.	9.712	

Мѣрки за вмѣстимость

Кружка	1.2292	лит.
Щофъ	1.536	
Ведро 10 кр. = 8 щ.	12.290	
Бочка	391.6	

Медицински теглилки

Фунтъ	28 лота	358.13	грам.
Унция	$^1/_{12}$ фунта	29.84	
Драхма	$^1/_8$ унция	3.73	
Скрупулъ	$^1/_3$ драхма	1.24	
Зрно	$^1/_{20}$ скрупулъ	62	милигр.

Монети. — Русската смѣтна монета е *рублата*, на която номиналната стойность е била около 4 лева. Понеже текущата монета е книжна, тая стойность е подлежала на игране въ размѣнитѣ при външнитѣ сношения. Отъ 15-20 години насамъ, курсътъ се е поддържалъ между 2.55 и 2.70 лева. Рублата се дѣли на 100 *копѣйки*. Новитѣ закони дълбоко измѣниха русската монетна система, като замѣниха окончателно сребърния еталонъ съ златния. — Финландия, по единъ законъ отъ 1877, е усвоила метрическата система.

Икономическо, умствено и нравствено състояние на страната. Общи бѣлѣжки. Отъ икономическата гледна точка, голѣмата маса руси, селянетѣ, сж още въ дълбока неволя. Селскитѣ кѫщи, наречени *изби*, състоятъ рѣдко повече отъ двѣ стаи, най-често само отъ една, и на която главното украшение е една огромна печка, която служи въ сѫщото врѣме и за готвене и за легло; въ тая стая живѣятъ прѣзъ дългитѣ зими и мѫжетѣ, и женитѣ, и дѣцата. Повечето *изби* сж лишени отъ комини. По една особна наредба на печкитѣ, димътъ стои въ горната часть на стаята, и излиза прѣзъ една дупка подъ вратата. Храната състои неизмѣнно отъ барабоена каша, или отъ разни други зеленчуци. Твърдѣ често селянетѣ се хранятъ само съ сухъ хлѣбъ и съ селди. Като питие служи чаятъ и *квасътъ*, единъ видъ кисела боза. Физически, селянинътъ, прѣдпазливъ отъ всѣко излишество, е здравъ. Напротивъ, малцина издържатъ най-малката болесть. — *Срѣдната ржка люде* или буржуазията е разредътъ, който сега се съставя въ **Р.** Една бѣлѣжчица, между други: въ тая аристократическа страна par excellence, ако всичко, що се пише, подлежи на строга цензура, думитѣ сж толкова по-свободни, и не е рѣдкость да срѣщне човѣкъ търговци, дюкянджии, занаятчии,

дори чиновници и офицери, да исказватъ идеи съвсѣмъ противоположни на законитѣ и правилницитѣ, които често сами сѫ натоварени да приспособяватъ. Политическитѣ събития, събитията въ чуждитѣ земи най-вече, голѣмитѣ обществени и религиозни въпроси, живо интересуватъ толкова мѣщанина (малкия буржуа) колкото писателя и художника. Сношенията съ Западъ, които ставатъ все по-голѣми, влияѣтъ все повече на политическитѣ нрави на тая страна. — *Книжовний разредъ*. Ако голѣмата маса отъ народа е дълбоко невѣжествена, ако буржуазията е още въ зародиша си, единъ разредъ отъ русското общество съставя, отъ друга страна, единъ умственъ отборъ, който съперничи въ наукитѣ и въ искуствата съ най-отличнитѣ мѫже на Европа и на Америка. Забѣлѣжително е, че русската аристокрация по рождение никога не си е присвоявала едно особено надмощие, и личното достойнство всѣкога се е радвало въ **Р.** на всеобщото уважение. — Между отличнитѣ чърти на русския народъ, най-на първо мѣсто поставятъ *гостолюбието*. Въ никоя друга страна на свѣта, освѣнъ можеби въ Шотландия, дѣто гостолюбието е повечето една работа на прѣданието, приемътъ, що се дава на другоземеца, не е толкова откровенъ, толкова драговоленъ колкото въ **Р.** Съ исключение на евреина, на татарина, и на нѣмеца, русинътъ не храни никаква омраза, никаква вражда противъ кого и да било. Ала людетѣ отъ ненавистнитѣ три категории само съ една сладка дума добиватъ довѣрието и приятелството и на най-коравитѣ руси. Друга отличителна чърта, обща на руситѣ съ всичкитѣ други словѣнски народи, е *фатализмътъ*, както и една добра доза фанатизмъ и суевѣрие, които се дължатъ главно на невѣжеството. — Другъ голѣмъ порокъ на русската бѣдна класа е *просията*. Бѣдний мужикъ (селянинъ), който е билъ навикнѫлъ, прѣзъ робството, да гледа на всичко, що е притежавалъ, като на господаревъ си имотъ, не го има за укорно да простира рѫка за милостиня. — Нъ на тия нрави, които не безчестятъ единъ народъ, е сѫдено да исчезватъ споредъ колкото се разпространява просвѣщението между него. А на просвѣтителното поле въ **Р.** сега се работи много.

Умственъ животъ. — Първата русска азбука, изобрѣтената отъ словѣно-българскитѣ апостоли св. Кирила и Методия, се въвела въ **Р.** наедно съ християнството. Единъ *Сборникъ руски закони* датува отъ XI-и вѣкъ. Първитѣ години отъ XII-и вѣкъ видѣли появяването на прочутитѣ *Несторови Лѣтописи*. Послѣ дошли *Поученията* на Владимира Мономаха, *Домостроятъ* или книга за кѫщовничество (XV-и вѣкъ), *Словото Игорово*, открито само въ 1795. Ала истинската литература започва само отъ XVIII-и вѣкъ. *Ломоносовъ* (виж. това име) билъ първий, който посочилъ хубоститѣ на русския езикъ. Карамзинъ, Жуковски, поетитѣ Пушкинъ, Некрасовъ, Лермонтовъ, баснописецътъ Криловъ, по-новитѣ писатели Достоевски, Гоголь, Тургеневъ, Толстой сѫ станѫли популярни между всички просвѣтени народи, и прѣводитѣ на тѣхнитѣ съчинения сѫ се удостоили съ много издания. Ала отъ тия съчинения

има и такива, които не могѫтъ да упазѭтъ въ единъ чуждъ езикъ нито сѫщинската си стойность, нито прѣлеститѣ на оригиналното издание. Само единъ русинъ или другоземецъ, който е живѣлъ много години въ **Р.**, би моглъ да схване добрѣ смисъла на високото поучение на единъ сатирически трудъ като *Гоголевата* комедия *Ревизорътъ*, или да разбере картината, която изобразява живота на нѣкогашенъ русски голѣмецъ въ Гончаровия *Обломовъ Блънъ*. Една голѣма часть отъ тия литературни трудове сѫ имали доста голѣмо — и спасително — влияние върху икономическото и политическото състояние на страната. Освобождението на русскитѣ робе е било донѣйдѣ дѣло на рускитѣ писатели, тѣ сами земевладѣлци, ѫ прѣди всичко човѣколюбци и патриоти. Читателътъ ще намѣри при *библиографийката* на всѣкой отъ главнитѣ русски писатели споменъ за най-отличнитѣ имъ съчинения.

Началото на русския периодически печатъ се отнася на XVII-и вѣкъ. Първий вѣстникъ въ **Р.**, подъ заглание *Куранти* (Текущи Новини), се появилъ въ царув. на царь Алексия (1645—76) и билъ назначенъ за дворцовитѣ чиновници. Нъ първий вѣстникъ за публиката билъ основанъ отъ Петра Велики. Цензурата въ царув. на Николая I (1825—55) стѣснила свободата на печата. Русскитѣ писатели, които ставали по-остроумни колкото повече цензурата ставала по-строга, обнародвали задружно трудоветѣ си въ периодически издания съ скромното име *Алманаси*. Така се появили, между други, Карамзиновитѣ, Пушкиновитѣ, Лермонтовитѣ, Рилеевитѣ и Погодиновитѣ трудове. Въ началото на царув. си Александръ II се показалъ по-либераленъ къмъ печата, законътъ за който отпослѣ прѣобразувалъ на по-строга основа; и тоя законъ е и сега въ сила въ **Р.** Сегашното състояние на русскитѣ вѣстници и списания може да се изрази съ слѣднитѣ приблизителни цифри (безъ Финлэндия): по политиката и литературата, 280; по науката 260; по религията 85; информационни, 50; илюстровани, 30; педагогич., 35; юмористич., 10; библиографич., 8; историч., 5; сборъ около 765, отъ които 610 на русски езикъ, другитѣ на нѣмски (50), полски (71) французски (10), ливонски или лифлэндски (8), арменски (6), еврейски (3), фински (1) и др. Повечето отъ тия вѣстници и списания, както всѣкидневнитѣ вѣстници, излизатъ естествено въ С. Петербургъ и въ Москва. Нъ нѣколко други градове зиматъ голѣмо участие въ литературното движение, именно Харковъ, Киевъ, Одеса и Казанъ.

Въ областьта на науката, **Р.** занимава едно отъ най-почетнитѣ мѣста между просвѣтенитѣ народи. Многобройнитѣ научни дружества, разсѣяни по цѣла европ. и азият. **Р.**, сѫ въ непрѣкѫснѫти сношения съ подобнитѣ дружества на двата свѣта. Тия русски учреждения иматъ токо-речи всичкитѣ официаленъ или официозенъ характеръ; тѣхнитѣ трудове не сѫ помогнѫли малко за величието на страната. С. Петербургската академия на наукитѣ, основана съ указъ на Петра Велики въ 1724, и отворена въ 1826 въ царув. на Екатерина I, както подобнитѣ учреждения въ другитѣ страни, разполага съ особени фондове да възнаграждава най-забѣлѣжител-

нитѣ трудове. Освѣнъ това, **Р.** има много археологически, исторически (С. Петербургъ, Москва), и нѣколко природоиспитателни дружества (С. Петербургъ, Москва, Харковъ, Одеса, Казанъ, Киевъ). Русското импер. географ. дружество, което има сѣдалището си въ С. Петербургъ, е устроявало много научни походи, които сж изучвали русската империя и голѣма часть отъ Азия отъ петдесетъ години насамъ. Секции отъ това дружество сж установени въ разни точки на европ. и азият. **Р.** — Покрай тия учени дружества, трѣбва да се споменатъ важнитѣ научни и хѫдожествени сбирки въ разнитѣ музеи и библиотеки на империята (Ермитажътъ въ С. Петербургъ, Румянцовий музей въ Москва, исторически музей въ Москва, публични библиотеки въ главнитѣ градове на империята и обсерваториитѣ, отъ които най-важната е пулковската (близо до С. Петербургъ). — Изобрѣтателний гений, ако и да е по-малко распространенъ въ империята, по причина на слабото ѝ индустриално развитие, не е по-малко силенъ, и остроумното приспособение на нови открития отъ русски учени е възбуждало удивлението на свѣта (въ електричеството, Яблочковъ; въ подвижнитѣ печки, Шуберски; троши-леденитѣ кораби, Комаровъ). Отвлѣченитѣ науки, антропологията, химията, медицината, лингвистиката, и тѣ сж имали и още иматъ отлични прѣдставители въ разнитѣ факултети на империята (Менделеевъ, Сѣченовъ, Ковалевски, Боткинъ, Мечниковъ). Забѣлѣжително е и движението къмъ висшето образование, което се констатира у рускината. Първитѣ лѣкарки сж се появили въ **Р.** и непрѣкѫснатата е била борбата да се даде достѫпъ на дѣвойкитѣ въ университетитѣ. Единъ женски лѣкарски институтъ се отвори въ С. Петербургъ прѣзъ окт. 1897.

Доста важенъ е и напрѣдъкътъ на руситѣ въ изящнитѣ, както въ промишленитѣ искуства. Въ живописството, талантътъ на русскитѣ хѫдожници (Боголюбовъ, Сѣмирадцки, Верешчагинъ) се е оцѣнявалъ високо въразнитѣ парижки салони; и не подлежи на съмнѣние, че русската живописна школа, още млада, е покикала на голѣмо хѫдожествено бѫдѫще. Малко може да се каже за музикалното искуство на руситѣ, сравнено съ това искуство у другитѣ европейски народи. Нѣколко таланти се появили — всички въ течението на XIX-и вѣкъ — никаква серіозна композиция не се появила до *Глинка* (1804—1857). Двѣтѣ главни творения на тоя композиторъ — едничкитѣ, които трогнѫли русскитѣ народни чувства — *Животътъ на Царя* и *Русланъ* и *Лудмила*, не оставятъ още репертоара на рускитѣ театри. Другитѣ най-прочути композитори: Чайковски, Римски-Корсаковъ, Рубинщайнъ били вдъхнѫти най-вече отъ нѣмски и италиянски творения. Сравнено съ магистралнитѣ произведения на нѣмцитѣ, на италиянцитѣ, и най-вече на французетѣ, русското музикално искуство изглежда още, прѣдъ очитѣ на дилетантитѣ, да е въ дѣтинство. Напротивъ, Русия има капелмайстори и музик. испълнители отъ първъ разредъ.

Племена и народности. — Отъ етническа гледна точка населението на **Р.** распрѣдѣлятъ между 142 народа, съ общъ сборъ (въ

1900) 133, 950,000 жит. По официалното прѣсмѣтане отъ 1896, руситѣ сж 85,901,754, отъ които 57,237,620 велико-руси въ срѣдата на империята; 17,109,816 малоруси или рутинци на югъ (други ги прѣсмѣтатъ на 24 милиона, като свалятъ на 50 милиона числото на велико-руситѣ); 5,340,000 бѣлоруси въ западнитѣ области (могилевска, витебска, минска, гродненска и др.) — Други, 6,214,318 руси, безъ племенно различие, въ Азия. — Въ 34 губернии руситѣ съставятъ повече отъ $^3/_4$ отъ населението; въ 6 други, повече отъ половината; въ 6, по-малко отъ една четвърть, и въ 6 повече отъ четвърть и повече отъ половина. Други народи отъ словѣнското племе сж: поляцитѣ 7,652,574, отъ които 6,449,969 въ европ. Русия; тѣ образуватъ болшинството въ 10-тѣ губернии на бившето кралство Полша; българетѣ, 189,898, заселени XVIII-и вѣкъ въ таврич. губ., Бесарабия и херсонската губ., дѣто много се заселили слѣдъ одринския миръ (1829); сърбетѣ, 8,599, въ екатериносл. губ., дѣто били повикани като поселенци; чехитѣ, 24,967 въ Волхиния и въ таврическитѣ колонии. Всичко това дава единъ сборъ отъ 93,797,792 словѣне. Отъ неплеменнитѣ народи въ **Р.** позабѣлѣжителни сж: литовцитѣ (2,540,000 въ бивша Литва), арменцитѣ (956,000), нѣмцитѣ въ прибалтийскитѣ обл. (1,783,000), евреитѣ (5 милиона), финландцитѣ (2,200,000), шведитѣ (266,000, отъ които 258,000 въ Финландия), еститѣ (658,000, споредъ други 900,000 въ Естония и въ сѣверна Ливония), черемиситѣ (284,000, по брѣговетѣ на Волга), татаретѣ (2,756,478, отъ които 1,600,000 въ Европа), киргизъ-казацитѣ (3,326,394, отъ които 200,000 въ Европа), чувачитѣ, сѣсѣди на черемиситѣ (549,370), туркоманитѣ (263,349), мордвинитѣ (780,000, въ губернииѣ покрай Волга) и др.

Администрация. Русската империя е раздѣлена, административно, на 79 губернии (отъ които 49 въ европ. **Р.**, 10 въ кралство Полша, 8 въ Финландия, 7 въ Кавказъ, 4 въ Сибиръ); 17 области, 1 Земя или Територия (на донскитѣ казаци) въ Европа, 4 въ Кавказъ, 9 въ срѣдна Азия, 4 въ Сибиръ, заедно съ отдѣла Сахалинъ и скоросъздадената область (1889) за придобитата отстжпка въ Китай (Каунгъ-Тунгъ). Най-голѣмата гѣстота на населението се забѣлѣжва въ западнитѣ и южнитѣ страни на империята. Ето имената на русскитѣ губернии въ европейска **Р.**: архангелска, астраханска, бесарабска, вилненска, витебска, владимировска, вологодска, воронежска, вятска, гродненска, екатеринославска, естландска (Евстония), земя на донскитѣ казаци, казанска, калужска, киевска, ковненка, коевска, костромска, курладска, курска, лифляндска (Ливония), минска, могилевска, московска, нижниновгородска, новгородска, олонецка, оренбургска, орловска, пензенска, пермска, подолска, полтавска, псковска, рязанска, с. петербургска, саратовска, симбирска, смоленска, ставрополска, таврическа, тамбовска, тверска, тулска, уфенска, харковска, херсонска, черниговска, яро-славска; въ *Полша* ний-голѣмитѣ губернии сж варшавската, петроковската и люблинската; въ *Финландия*, само по простр., юлеаборгската; въ *Кавказъ* губ. сж бакуска, дагестанска, елисаветполска, ериван-

ска, ларска, кубанска, кутаисска, черноморска земя, ставрополска, терекска, тифлисска. Виж. *Сибиръ* и *Туркестанъ*.

Правлението бѣ до скоро абсолютна монархия (виж. по-нататъкъ *История*, отъ Николая II насамъ); господарьтъ се нарича императоръ, царь или самодържецъ (автократъ). Той управляваше империята съ помощьта на три съвѣта: имперски съвѣтъ, който приготвяше законитѣ; сенатътъ, съдебно тѣло; свети синодъ, за религиознитѣ работи. — Държавната вѣра е православието. Императорътъ не може да бѫде отъ друга вѣра. Той е отъ врѣмето на Петра Велики главата на православната църква въ **Р.** — върховенъ защитникъ и хранитель на догмитѣ на православната вѣра и блюститель на всѣко благочиние въ църквата; нъ въ русската църква има и малки секти или раскoли: старовѣрци, морелщици, скопци, малокани, духоборци. Русската църква води началото си отъ покръщението на Владимира I, покръстенъ отъ гръцки свещеници (988). Тоя краль настанилъ въ столицата си, Киевъ, единъ митрополитъ, подчиненъ на цариградския патриархъ. Киевский монастирь или Печера билъ семинарията на русскитѣ владици и на мисионеритѣ, които довършили покръщението на страната. До XVI-и вѣкъ русската църква съставя частъ отъ гръцката. Монголското владичество, вѣротърпимо, никакъ не смутило тия отношения, и руситѣ продължавали да зависѧтъ религиозно отъ Цариградъ дори слѣдъ турското завоевание. Въ 1299, русската митрополия се прѣмѣстила отъ Киевъ, въ Владимиръ; въ 1328, тя се настанила въ Москва. Когато, въ врѣме на страшнитѣ русски деспоти, Ивана III и Ивана IV, се учредила русската народна империя, русскитѣ императори видѣли че сѫществено условие за тѣхното политическо самодържавие е да оттеглятъ поданницитѣ отъ всѣко другоземно религиозно владичество. Въ 1547, Иванъ Грозний се коронясва царь отъ московския митрополитъ; въ 1589, митрополитътъ се прогласилъ независимъ отъ цариградския патриархъ; отъ тогава русската църква е афтокефална. Петръ Велики поискалъ jus episcopale, правото да назначава епископитѣ, което упражнявали у тѣхъ си протестантскитѣ князове. Въ 1702, той оставя вакантенъ патриаршеския прѣстолъ, навикнува народа да вижда ржководителството на религиознитѣ работи въ рѫцѣтѣ на единъ духовенъ съвѣтъ; стѣснява духовното вѣдомство и измѣнява монашескитѣ правилници, па учреждава въ 1721 *Свети синодъ* като върховна власть на църквата. Върховенството минува отъ патриарха у царя, и когато о тишли да го молѧтъ да имъ назначи патриархъ, той отговорилъ като посочилъ на себе си: „Ето вашия патриархъ.“ Въ 1702 Петръ Велики прогласилъ общата вѣротърпимость, именно за протестантитѣ и китолицитѣ. Протестантитѣ въ **Р.** сѫ особено съсрѣдоточени въ прибалтийскитѣ области, въ Финландия и въ нѣмскитѣ колонии. Римокатолицитѣ съставятъ болшинството отъ жителитѣ на Полша и голѣма частъ отъ жителитѣ на Литва. Евреитѣ живѣѧтъ главно въ западнитѣ и южнитѣ губернии на европ. **Р.**; мохамеданетѣ въ Кавказъ, въ юго-източнитѣ области и въ Туркестанъ,

армено-григорианската църква има за началникъ патриарха или католикоса, който пребивава въ Ечмиацинъ (виж. това име).

Военна сила. Задължителната военна служба въ **Р.** е въведена съ законъ отъ 1 януар. 1874. Всѣкой русски поданникъ въ състояние да носи оржжие дължи личната военна служба отъ 20 до 40 години. Новобранцитѣ всѣка година сж около 1 милионъ. На дѣло, около една четвърть се задържатъ подъ знамената. Русската войска сега (1900) се прѣсмѣта въ мирно врѣме, 36,000 офицери, 860,000 войници; въ военно врѣме, **Р.** може да тури на военна нога около 63,000 офицери и 3,440,000 войници. — Русската военно-морска сила е раздѣлена на четири флоти, съвсѣмъ независими една отъ друга. Тѣ сж флотитѣ на Балтийско море, на Черно море, на Каспийско море и на Сибиръ или на Тихи океанъ. Най-важната бѣ Балтийската, на която главната опорна точка е Кронщатъ. Между другитѣ пристанища, най-укрѣпенитѣ сж: Дунамунде, Виборгъ, Свеаборгъ. Полеже Фински заливъ прѣзъ голѣма часть отъ зимата е покритъ съ ледъ, Либава (Курландия) прѣзъ послѣднитѣ години се устрои въ военно пристанище. Въ Черно море, Севастополъ, Николаевъ, Кълбурунъ, Очаковъ сж снабдени съ най-важнитѣ отбранителни работи. Една флотила обеспечава съобщението между разнитѣ центрове на брѣговетѣ на Каспийско море. За участьта на балтийската и тихо-океанската флоти, виж. послатъкъ, въ *История*, описанието на японско-русската война.

Бюджетъ. За 1900 прѣдвиденій бюджетъ бѣше 4 милярда и 674,649,693 лева редовни и извънредни приходи среща 4 милярда и 161,414,860 лева редовни и 513,231,827 извънредни приходи. — Обществений дългъ на **Р.** е сравнително отскорошенъ. Прѣдшественицитѣ на Петра Велики и самъ тоя реформаторъ сж посрѣщали нуждитѣ си безъ да прибѣгватъ до обществения кредитъ. Пръвъ пжть въ 1770, въ началото на царув. на Екатерина II, русското правителство направило потикъ къмъ обществения кредитъ. Въ 1900 русский общественъ дългъ бѣше 16 милярда и 453,691,000 лева.

История. — Пространното поле въ източна Европа става извѣстно на историята много покъсно отъ странитѣ въ западна и най-вече въ южна Европа. Въ това врѣме, когато срѣдиземноморскитѣ страни имали вече задъ себе си вѣкове отъ цивилизованъ животъ, сегашна Русия била още *Скития*, земя позната само по баснословни сказания. Само южнитѣ брѣгове, между устието на Дунавъ и Кавказъ, се посѣщавали отъ гръцки посѣтители, вѣроятно отъ IX-и или VIII-и вѣкъ прѣди нашата ера; малко по-късно намираме единъ редъ милезийски, фокийски и други колонии, между които по-забѣлѣжителни били Олбия, близо до сегашна Одеса, Теодосия, Херсонесъ, на южния брѣгъ на Кръмъ, Пантикапея, близо до Керченски протокъ. Богати, благодарение най-вече на износа на житото, тия колонии, отъ друга страна, водѣли едно ненадежно сжществуване. Тѣ постоянно се заплашвать отъ варваретѣ въ вжтрѣшностьта. Ако нѣкои отъ тия варваре, както Херодотовитѣ *кралевски скити*, изглежда да сж

се радвали на една относителна цивилизация, другитѣ сѫ помади, безъ друга промишленость отъ редовното експлоатиране гръцкитѣ градове. Основани и разорявани нѣколко пѫти, гръцкитѣ колонии нѣмали трайно влияние надъ дивитѣ съсѣди.

До колкото може да се съди по хѫдожественитѣ прѣдмѣти, които, издирени въ развалинитѣ на тия градове, въ Керчъ, напр., ни сѫ указали образа на тия варвари, тѣ били отъ индо-европейското племе. Лицето и обичаитѣ имъ още приличатъ на лицето и обичаитѣ на селянетѣ въ русското поле: нѣколкото имена на князоветѣ, които сѫ се съхранили у гръцкитѣ историци, токо-речи се обясняватъ съ ирански корене. Ала не трѣбва да се заключава, че сегашнитѣ обитатели на източна Европа сѫ прѣкитѣ потомци на нѣкогашнитѣ скити: вѣроятно, още въ онова врѣме, между племената отъ индо-европейско потекло, е имало племена отъ финско или турско происхождение; па и не трѣбва да се забравя, че, въ тия обширни полета, дѣто никоя прѣчка не спира нападателя, народитѣ се метѫтъ и се замѣстватъ съ голѣма леснина. *Скититѣ* отъ гръцката епоха се замѣстили въ римската епоха отъ *сарматитѣ*: въ IV-и вѣкъ, *готитѣ* покорили сарматитѣ и основали, отъ Балтийско до Черно море, една голѣма империя, която пада, въ слѣдния вѣкъ, подъ ударитѣ на *хунитѣ*, чието ефемерно владичество исчезва въ V-и вѣкъ като остави на своя глава распръснѫтитѣ племена, които, въ I-и и II-и вѣкъ, захващали полето отъ Одеръ до Волга.

Ако се оставѣтъ на страна земитѣ покрай Балтийско море и Нѣманъ, земитѣ покрай Черно море и Кавказъ, които си сѫ имали своя история до новитѣ врѣмена, изглежда че населенията на голѣмото русско поле сѫ се разпрѣдѣляли въ срѣднитѣ вѣкове между двѣ етнически групи: фини и словѣне. На ист. сѫ финитѣ, които, понѣкога смѣсѣни съ *турски* населения, съставятъ войнствени групи, каквото *аваретѣ*, *българетѣ*, *маджаретѣ*, въ които, повечето врѣме, оставатъ уединени и мирни въ горитѣ по горното и срѣдното порѣчие на Волга. Тѣ основали, много рано, кралство *Биармия*, което се простирало отъ горна Волга до Уралъ и до Бѣло море; столицата му била староврѣменний Пермъ (сегашний Чердинъ на Колва); то било богато и въртѣло голѣма търговия, като размѣняло за произведенията на Индия и на Персия кожуситѣ и други стоки на Сѣверъ; пѫтищата по Волга и по Бѣло море отъ тогава заработили, и нормандцитѣ често испращали походитѣ си кадѣ Биармия. Търговскитѣ сношения съ Биармия продължаватъ до 1222. Кралство Биармия падѫло въ 1236, подъ ударитѣ на монголитѣ. То си имало особена история, и влѣзло само въ новитѣ врѣмена въ състава на Русия. Другитѣ фински племена не могли толкова добрѣ да се устроѫтъ. Словѣнетѣ били заселени въ западната часть на голѣмото поле. Тѣ били по-напрѣднали въ цивилизацията, вече земедѣлци, вече сгрупирани около градове или укрѣпени огради (*градища*), отъ които археологията е издирила безбройни дири въ порѣчията на Висла, на Двина, на Днѣпръ, на

Волга. Страната, която притежава изворитѣ на тия три рѣки, централното плато на черноморско-балтийския провлакъ, изглежда да е била платото, отъ дѣто се разсѣяли словѣнетѣ, отъ дѣто тръгнѫли за завоеванието на източна Европа, завоевание мирно, направено повече съ оралото отколкото съ оржжията и лишено отъ исторически събития, които да отбѣлѣжватъ стадиитѣ. Словѣнетѣ не образуватъ нито единъ народъ, нито една федерация отъ племена, тѣхнитѣ племена сѫ уединени, независими едно отъ друго, *анархически*, както забѣлѣжватъ византийскитѣ историци. По причина на това разединение било възможно да се образуватъ готска или хунска империи, и, въ XI-и вѣкъ, *русската империя*.

Самото начало на русската империя ни е познато отъ единъ разказъ, написанъ въ XIII-и вѣкъ, отъ киевски калугеръ Несторъ. Лѣтописецътъ разказва, че словѣнетѣ били раздѣлени, отслабнѫли; че южнитѣ били принудени да плащатъ дань на съсѣдитѣ си *хазарить*, на които центрътъ билъ долна Волга, въ които се простирали отъ Кавказъ до Днѣпръ; че сѣвернитѣ, за да турнѫтъ край на раздоритѣ си, били принудени да потърсѫтъ господарь отъ вънъ. „Да подиримъ," рекли си, „единъ князъ да ни управлява и да ни говори по правда". И тогава тѣ отишли, та намѣрили князоветѣ на варягитѣ. „Нашата земя", рекли, „е голѣма и всичко изобилва въ пея, ала нѣма редъ и правда; елате, та я завладѣйте и ни управлявайте." Като приели тая покана, тримата братя варяги, Рурикъ, Синей и Труворъ, събрали четитѣ си и отишли, та се настанили въ земята на сѣвернитѣ словѣне (сегашнитѣ области псковска и новгородска), които станѫли така ядката на новата империя (прѣдполагана дата, 862).

Какви сѫ били тия варяги, и каква е била въ сѫщность тая покана отъ словѣне до другоземци? Много врѣме тия въпроси оставали безъ задоволителни отговори, по-малко поради тъмнотата на Несторовия разказъ, колкото по причина на заинтересуваното народно честолюбие. Много врѣме, много историци не сѫ искали да допуснѫтъ, че началото на русската история е било едно другоземно завоевание. Тия варяжски завоеватели или съюзници трѣбва да сѫ били словѣне — казвали тия историци — и за да се докаже това сѫ написали много обемисти томове. Сега, истината не изглежда съмнителна: варягитѣ сѫ скандинавци, дошли право отъ Швеция и Норвеия, или може би отъ брѣговетѣ на Фински заливъ. Всичкитѣ имена на варяги, които сѫ прѣдали лѣтописцитѣ, се обясняватъ само по скандинавскитѣ езици. Всичко, което се знае за физическия имъ типъ, въоржжението имъ, обичаитѣ имъ се посрѣща точно съ онова, което е сѫществувало въ Скандинавия въ сѫщата епоха. Отъ друга страна, нищо не доказва, че заселването имъ въ страната на сѣвернитѣ словѣне е имало характера на завоевание. Възможно е че, по Несторовия разказъ, тѣ дошли, повикани, ако не отъ всички словѣне, поне отъ една часть отъ словѣнетѣ; че е имало, въ заселването имъ, повечето отъ единъ видъ миренъ договоръ отколкото насилствено нахлуване.

Както и да е, въ X-и вѣкъ, аморфната Словѣния отъ прѣдиш-

ната епоха се явява подѣлена на нѣколко варяжски княжества. Въ Новгородъ, въ Полоцкъ на сѣв., въ Киевъ на югъ, и др., има варяжски князове, заобиколени съ стражи, *дружини*, които, сѣкашъ, още тогава, състоѫтъ повечето отъ словѣне отколкото отъ варяги. Съ тия дружини, тия князове прѣдприематъ голѣми военни и пиратски походи. Доклѣ Рурикъ управлява отъ Новгородъ сѣвернитѣ словѣне, които по неговото име се наричатъ *руси*, Асколдъ и Диръ завзиматъ брѣговетѣ на Днѣпръ и се настаняватъ въ Киевъ; послѣ отъ тамъ съ 200 кораба обсаждатъ Цариградъ. Тѣ воюватъ съ распръснѫтитѣ въ горитѣ племена, които имъ отказватъ данъта си; воюватъ и едни съ други. Руриковий братъ, Олегъ (879-912), си подчинява другитѣ главатаре. Кѫдѣ 982 той туря рѫка на Киевъ, дѣто прѣнася резиденцията си. Той е войнственъ главатарь, който рѫководи, въ 907, среща Цариградъ единъ славенъ походъ (виж. *Олегъ*). Той сключва съ византийската империя единъ търговски договоръ, който дава на руситѣ голѣми привилегии; той е и основатель на градове, па и законодатель. Въ началото на X-и вѣкъ той е господарь, чрѣзъ Новгородъ, Смоленскъ и Киевъ, на рѣчния пѫть, който отива отъ Балтийско море до Черно море; всичкитѣ варяги му се покоряватъ, и слѣдъ него, на внука му Игора (912-945), който не сполучва прѣдъ Цариградъ въ 941 и загинва въ бой съ словѣнското племе *деревляне* (въ сегашна Волхиния), на Игоровата вдовица, нормандка Олга (945-957), и на сина ѝ Светослава I (957-972). Съединени, варягитѣ и словѣнетѣ умножаватъ походитѣ си кѫдѣ югъ, дѣто ги привлича миражътъ на дивната користь, която бихѫ добили въ Цариградъ, па може-би и желанието да се заселѫтъ въ една потопла и по-богата страна. Още въ 865, 200 варяжки ладии слѣзли по Днѣпръ, прѣминѫли Черно море и се явили прѣдъ императорския дворецъ въ Цариградъ. Една буря ги распръснѫла, нъ слѣдното поколѣние подновило нападението, и Олегъ забилъ копието си на едни цариградски врата. Игоръ се върнѫлъ самъ, послѣ съ печенегитѣ, и римский императоръ купилъ отхождането му (941). Светославъ (виж. тая дума) започва съ побѣди надъ хазаретѣ, на които отнима словѣнскитѣ поданници; повиканъ отъ Никифора II среща българетѣ и тѣхнъ побѣдитель, той замисля да прѣнесе столицата си въ България; станѫло нужда да се запрѣтне и Цимисхий, за да го истласкатъ на сѣв. отъ Дунавъ. Разбитъ отъ гръцитѣ, той билъ нападнѫтъ ненадѣйно и убитъ, на връщане, отъ печенегитѣ.

Слѣдъ Светославовата смъртъ, трите му синови господаруватъ отдѣлно. Ярополкъ царува въ Киевъ до 980. Олегъ владѣе надъ деревлянетѣ и Владимиръ въ Новгородъ. Ярополкъ убива Олега и изгонва Владимира. Нъ Владимиръ се връща на чело на скандинавски чети, убива Ярополка и възстановява единството.

Още прѣди Светослава, въ Русия имало християне; самата негова майка, Олга, била пригърнѫла християнската вѣра (955), и молила сина си и той да се покръсти. Светославъ, все занятъ съ войни, отказалъ, и покръщението на Русия било дѣло на сина му

Владимира (980—1015). Въ началото на царуването си, той е върлъ езичникъ, гони киевскитѣ християне. Малко по-сетнѣ, той намисльова, по Несторовитѣ думи, да испрати пратеници у всичкитѣ си съсѣди, да испитатъ коя е найдобрата отъ всичкитѣ вѣри. Едни пратеници отиватъ у поляцитѣ, които сѫ католици, други у хазаретѣ, които сѫ мохамедане, други при византийския императоръ. Пратеницитѣ се връщатъ и разказватъ на господаря си, че у поляцитѣ църквитѣ сѫ бѣдни, поклонението окаяно; че у хазаретѣ вѣрата запрѣщава да се пие вино и прѣдписва обрѣзването. Напротивъ, пратеницитѣ въ Цариградъ разказватъ чудеса за блесъка на двора и на басиликитѣ. За гръцката вѣра се рѣшава Владимиръ; нъ не желае да иска отъ гръцитѣ кръщението; той намисльова да си го прѣвземе. Затова отива та обсажда Херсонесъ, послѣдния градъ въ Кръмъ, що оставалъ на императоритѣ. Зима го, кръщава се тамъ, и малко слѣдъ това, ожења се тамъ за една византийска княгиня (988). Скоро Владимиръ се появява въ Киевъ като апостолъ, заобиколенъ съсвещеници и калугери. Идолитѣ се хвърлятъ въ рѣката; киевляпетѣ се покръщаватъ, вкупомъ, на брѣга на Днѣпръ, и малко посетнѣ новгородци и другитѣ Владимирови поданници се прѣкръстватъ по сѫщия начинъ.

Историцитѣ се затрудняватъ да откриятъ истинския ходъ на събитията. Вѣроятно е, че още рано е имало християне — ако не други, то поне робе отъ Гръция и България — въ варяжскитѣ градове; че тѣ сѫ имали прозелити; че движението е ставало по-силно, споредъ колкото сношенията съ Цариградъ сѫ ставали по-чести и по-малко войнствени. Обстоятелството, че Владимировото кръщение и неговата женитба съ византийската княгиня сѫ токо-речи едноврѣменни събития, показва колко голѣмо е било византийското влияние надъ руситѣ.

Относително словѣно-варяжската цивилизация до Владимировото кръщение, малко нѣщо се знае. Споредъ Нестора, словѣнетѣ живѣли токо-речи въ пълно варварство, въ постоянна война, като грабяли момитѣ и упражнявали многоженството. Отъ друга страна, расказитѣ на арабски пѫтници отъ VII-и и VIII-и вѣкъ ни показватъ гледки отъ погребения, придружени съ човѣшки жертви. Словѣнетѣ сѫ били, съ една рѣчь, въ състоянието, прѣзъ което сѫ минѫли всички индо-европейски племена прѣди да се съвокупѫтъ въ народъ. Ала може и да не сѫ били толкова варваре, защото тѣ притежавали оралото, което имъ давало голѣмо прѣвъсходство надъ съсѣдитѣ имъ, фини или турци, и раскопкитѣ на нововрѣменнитѣ археолози сѫ доказали, че тѣ сѫ имали сношения съ цивилизуванитѣ народи на Черно море, на Кавказъ, и на прѣдна Азия. Колкото за варяжската цивилизация, тя не е различавала отъ германската, въ врѣме на голѣми нахлувания. Варягитѣ, както германцитѣ, или, по-добрѣ, както нормандцитѣ, тѣхнитѣ единоплеменници, се устроявали на оброжени чети и се бияли, за своя си смѣтка, па основавали държави, както Рурикъ, Игоръ и др. Отъ рано тѣ служили и като наемници въ византийскитѣ войски. Вѣрно е, че варяжскитѣ чети се по-

словѣнчили скоро слѣдъ заселването си между словѣнетѣ; петдесеть години слѣдъ Рурика Светославъ носи словѣнско име, па и всичкитѣ неготи приемници. Въ тоя съставенъ, словѣно-скандинавски народъ, никой отъ двата елемента не е носилъ съ себе си цивилизацията. Тя дошла главно отъ просвѣтенитѣ центрове Византия и Прѣславъ. Както Византия, Киевъ ималъ своята базилика Св. София и своитѣ златни врата. Отъ българетѣ руситѣ добили църковно-словѣнскитѣ си книги.

Слѣдъ Владимира, неговий синъ Ярославъ Велики (1016-54) разширилъ царството съ завоеванията си. Още приживѣ на Владимира, борбитѣ почнѫли между синоветѣ му; слѣдъ неговата смърть, тѣ се обърнѫли въ междуособна война. Святополкъ, киевски князъ, убилъ тримата си братя, и зелъ титлата великъ князъ. Изгоненъ отъ подданницитѣ си, той побѣгнѫлъ при тестя си, полския краль; и поляцитѣ възползувани отъ случая, отнели на руситѣ сегашна Галиция. Покрай киевското велико княжество, въздигнѫли се княжества новгородско, полоцко, смоленско, черниговтко, переяславско, тмутараканско, тверско, халичско, владимирско, суздалско, московско.

Слѣдъ Ярослава, който далъ сводъ закони на подданницитѣ си, *Руская Правда*, настанѫлъ единъ дълъгъ периодъ отъ анархия, испълненъ съ междуособни войни, нахлувания отъ българетѣ, печенегитѣ, половцитѣ, монголитѣ, прѣдвождани отъ Бату-хана, който, въ XIII-и вѣкъ, подчинилъ подъ едно унизително иго повечето русски княжества. Само московското останѫло независимо, и князоветѣ му зели титлата велики князове. Иванъ III (1462—1505) освободилъ страната си, изгонилъ монголитѣ или татаретѣ, зелъ Новгородъ, Псковъ, Биармия присъединилъ на Москва много княжества, тверското, вереенското, ростовското, казанското, основалъ Ивангордъ, оженилъ се за внука на послѣдния отъ Палеолоѓовци, почнѫлъ завоеванието на Сибиръ, и довелъ съ голѣми разноски, за да цивилизува Русия, работници и занаятчии отъ останѫла Европа. Подиръ него. Васили IV, послѣ Иванъ IV, продължили неговото дѣло, въпрѣки непрѣстаннитѣ войни среща Полша, Тевтонския орденъ и Швеция; тѣ присъединили Смоленскъ, Казанъ (окончателно), Астраханъ; нахлули въ Сибиръ; нъ Ливония останѫла на Полша. Вече русскитѣ господаре били въ сношения съ европейскитѣ правителства, и подданницитѣ имъ се спущали въ търговия съ Англия прѣзъ Бѣло море и прѣзъ Астраханъ. Съ Федора I Рурикова та династия исчезнѫла.

Наченѫлъ се единъ новъ периодъ анархия. Борисъ Годуновъ грабнѫлъ прѣстола (1598—1605); появили се нѣколко лжедимитриевци (виж. *Димитрий*); поляцитѣ, шведитѣ помислили, че щѣли расчленѫтъ Русия. Избранието на Михаила Романова, Рурикович потомецъ отъ женска страна, спасило царството (1613); нъ Русия била принудена да остави: Швецій, Ингрия и Карелия; Полши, Ливония, Смоленскъ, Черниговъ, Новгородъ.

Алексий и Федоръ II били прѣдтечи на Петра Велики. Съ него (1682—1725) Русия става страшна сила, благодарение на новитѣ срѣдства, които създава,

благодарение на побѣдитѣ му надъ Карла XII, на намѣсата му въ работитѣ на Полша, на областитѣ, които присъединява на империята си (Ингрия, Ливония, Карелия). Съ основаването на С. Петербургъ (1703) той влиза въ прѣки сношения съ Европа; нищатский договоръ, въ 1721, му обезпечава надмощието въ Сѣверъ и надъ Балтийско море; подчинява се Украйна, Каспийско море става русско езеро, и могжеството на русския царь се распространява до Китай, до Курилитѣ и до Камчатка. Най-сетнѣ, той завѣщава на приемницитѣ си плана на политическото поведение, което трѣбва да слѣдватъ; Екатерина I се намѣсва вече въ работитѣ на срѣдна Европа, въ царуването на Ана Ивановна руситѣ поставятъ въ Полша единъ краль, въпрѣки Франция (1734); въ царуването на Елисавета, една руска армия е вече на пѫть за Рейнъ, когато се подписва ахенски миръ (1748) и царицата зима доста голѣмо участие въ 7-годишната война среща Фридриха II (1756—1763). Вече Русия се е увеличила на смѣтка на Турция (Бѣлградски договоръ, 1739) и на Швеция (абоский договоръ, 1743). Въ врѣмето на Екатерина II, напрѣдъкъ е много по-голѣмъ; кайнарджиский договоръ (1774) и яшский договоръ (1792) оздравяватъ на руситѣ всичкитѣ сѣверни брѣгове на Черно море, отъ Бесарабия до Кавказъ, включително Кръмъ; Херсонъ *е на пѫтя за Цариградъ*; отъ друга страна, присъединява се Курландия, и тритѣ подѣления на Полша даватъ Русий половината отъ това кралство (Витебскъ, Могилевъ, Минскъ, Ковно, Вилна, Гродно, Волхиния, Киевъ, Подолия и др.). Павелъ I влиза въ втората коалиция среща Франция, и Суваровитѣ войници се сражаватъ въ Италия и въ Швейцария. Въ царуването на Александра I Русия е среща Франция въ третата и четвъртата коалиция; руситѣ, побѣдени при Аустерлицъ (1805), при Ейлау и при Фридландъ (1807), не добиватъ отъ това по-малки ползи по тилзитския миръ, въ 1807 (присъединение на Финландия, отнета на шведитѣ, 1809, присъединение на източна Галиция, 1809; присъединение на Бесарааия по букурещския договоръ, 1813). Слѣдъ ужасната война въ 1813 и изгарянето на Москва, Александръ I е на чело на европейската коалиция среща Наполеона; Русия като че има водителството; царьтъ е въ сѫщото врѣме конституционенъ краль на Полша. Въ царуването на Николая I, руситѣ распространяватъ отъ всички страни земята си и влиянието си: на счетъ на Персия, по туркманчайския миръ; въ Азия, на счетъ на Китай и на туркестанскитѣ князове; отъ къмъ Турция, по одринския миръ (1829), съ освобождението на Гърция, посетнѣ по хункяръ-скелеския договоръ (1832). Полша, възстанѫла въ 1830—31, изгубила послѣднитѣ си свободи. Николай се ползува отъ европейскитѣ вълнения слѣдъ 1848, намѣсва се въ полза на Австрия среща унгарцитѣ (1849), обявява се повече и повече покровитель на православнитѣ въ Турция, подига нова прѣпирня съ Турция за да си отвори пѫтя за Цариградъ; нъ западна Европа, най-вече Франция и Англия, се намѣсва за да спасе Турция. Слѣдъ една нещастна война (виж. *Кръмъ*, *Севастополъ*), Николаевий замѣст-

никъ, Александръ II, е принуденъ да подпише парижския договоръ, който ограничава могѫществото на Русия (1856). Отъ това врѣме, Русия извърши много работи по пѫтя на развитието и напрѣдъка си; Александръ II въведе голѣми реформи въ управлението на империята си: гласностьта на сѫдебнитѣ разисквания, установението на земствата или областни събрания, смекчение на управлението на печата, прѣустройството на университетитѣ и на народното образование; освободи робетѣ, съ което придоби славното прѣзиме *Царь Освободитель*; потъпка едно ново възстание на поляцитѣ въ 1863-64, и уединичи Полша напълно съ останѫлитѣ части на империята въ 1869. Вънкашно, Александръ II припозна кралство Италия, упази неутралностьта прѣзъ прусско-австрийската война въ 1866 и прѣзъ французко-германската война въ 1870-71, послѣ изиска отъ лондонската конференция (виж. *Лондонски конференции*) отмѣнението на онова постановление отъ парижския договоръ, което ограничаваше силитѣ му въ Черно море. Въ 1872 той влѣзе съ герм. и австр. императори въ сѫюза, нареченъ „на тримата императори“; нъ въ 1875 не остави Бисмарка да почне пакъ войната съ Франция. Въ 1877 се застѫпи самъ за българетѣ, та прѣдприе една война съ Турция (виж. *Освободителна война*, *Априлско възстание*), докара освобождението на една часть отъ тѣхъ и повече увеличи русскитѣ владѣния съ присъединението на Бесарабия, Карсъ, Ардаханъ, Батумъ. Прѣзъ неговото царуване Русия разшири владѣнията си и въ срѣдна Азия, въ пространното порѣчие на Амуръ и Туркестанъ, подчини въ васалство Хива и Бухара, разби кашгарския ханъ и прѣвзе Аскабадъ въ 1881. Послѣднитѣ години на А. II бидохѫ огорчени съ опозицията на старорусската партия на реформитѣ му, съ агитацията на нихилиститѣ и покушенията имъ. Кога да даде на империята си приготвената отъ Лорисъ Меликова конституция съ съвѣщателна камара, той падна, подъ ударитѣ на революционнитѣ бомби (1881). Синътъ и наслѣдникътъ му, Александръ III, отказа да приспособява политическитѣ реформи, проектирани въ прѣдишното царуване. Той напусна западнитѣ идеи и поиска една руска Русия, устроена по народнитѣ прѣдания: оттамъ реформата на селското управление и земствата; оттамъ порусването на прибалтийскитѣ области; оттамъ указътъ, който задължаваше прѣстолонаслѣдника и най-голѣмия му синъ да се жанятъ за православни княгини. Въ Азия А. III, между друго, избѣгнѫ войната съ Англия и станѫ господарь на Памирското плато. Въ сѫщото врѣме той накара да се построи прѣзкаспийската и да се почне прѣзсибирската желѣзница, икономически, ала и политически и стратегически работи. Въ Европа, въ началото на царув. си, той останѫ вѣренъ на сѣверния (русско-германско-австр.) сѫюзъ. Нъ българскитѣ работи, въ 1885-86, докарахѫ между Руссия и сѫюзницитѣ й едно охлаждение, което ставаше все по-голѣмо. Най-сетнѣ, А. III се обърнѫ къмъ Франция, можа, благодарение ней, да се освободи отъ *финансовата* си зависимость отъ Берлинъ, и утвърди тържествено новата си политика

съ приема, който даде на французскитѣ моряци въ Кронщатъ (1891), слѣдъ който дойде приемътъ на русскитѣ моряци въ Парижъ (1893). Сегашний русски императоръ, Николай II (виж. това име), се възцари слѣдъ бащината си смъртъ, въ 1894.

Царуването на **Н.** II се свърза съ съдбоносни за Русия събития: японско-русската война и измѣнението въ управлението на империята.

За да се сдобие съ морски пристанища на Тихи океанъ, Русия нае отъ Китай Манджурия, и не искаше да допусне въ тая сдѣлка намѣсата на други държави. Япония поиска отъ Русия да ѝ отстѫпи въ замѣна първенство въ Корея. Русия, като умаловажаваше силата на Япония, отблъсна нейнитѣ притезания.

Япония не закъснѣ да прѣкѫсне дипломатическитѣ сношения съ Русия и още прѣди да се обяви войната, на 8 февр. 1904 японската флота изъ засада нападна съ торпилни параходи русската флота при Портъ-Артуръ. На другия день рускитѣ крейсери *Варякъ* и *Корецъ* бидоха потопени въ неутралното пристанище Чемулпо. Русия обяви война на Япония на 10 февр., а на другия день Япония стори сѫщото.

И двѣтѣ страни веднага почнѫха да потопяватъ мини въ околностьта на Портъ-Артуръ. Скоро японскитѣ мини разрушиха русскитѣ параходи *Енисей*, *Бояринъ*, *Скорий* и броненосеца *Петропавловскъ*, съ който загина и храбрий русски адмиралъ Макаровъ; а японцитѣ изгубиха броненосцитѣ *Хатчусе* и *Яшима*, крейсера *Йошино* и нѣколко второстепенни военни параходи.

Японцитѣ се опитаха много пѫти, но все безуспѣшно, да запушѫтъ исхода изъ пристанището, за която цѣль и потопиха въ него много стари търговски японски параходи.

Въ самото начало на войната руситѣ имаха въ Манджурия, страна 25 пѫти по-голѣма отъ България, всичко 45,000 души войска. На руситѣ прѣдстоеше да испращатъ войски, воененъ материалъ и храна въ Манджурия по еднаединичка желѣзница и на разстояние 10—12 хиляди километра. Сношенията на японцитѣ съ военния театръ, по море, бѣха сравнително много лесни. Когато руситѣ една година слѣдъ започването на военнитѣ дѣйствия бѣха прѣнесли по желѣзницата си въ Манджурия 250,000 души войска, военнитѣ критици считаха това дѣло за единиченъ подвигъ въ историята на войнитѣ.

На 1 май се започнѫха сраженията по сухо при рѣка Ялу. За изумление на всички, руситѣ бидоха отблъснѫти съ голѣми загуби. Руситѣ изгубиха около 3,000, а японцитѣ по-вече отъ 1000.

Токо-речи въ сѫщото врѣме японцитѣ стоварихѫ на зап. отъ Портъ-Артуръ много войска, една часть подъ командата на генер. Ноги отиде да обсажда Портъ-Артуръ, а останѫлата подъ командата на генерали Оку и Нодзу се упѫти къмъ сѣверъ и западъ, дѣто по-сегнѣ се съедини съ войската на ген. Куроки.

Обсадата на Портъ-Артуръ японцитѣ почнѫха на 20 юни и съ кѫси междини бомбардирането на тая крѣпость трая до 24 дек.. Крѣпостьта се защищаваше отъ русския генералъ Щеселъ. Както нападателитѣ, така и бранителитѣ

Игоръ Щ. 1146-1147
Изиаславъ II . . . 1146-1154
Юри I 1149-1157
Изиаславъ III 1161
Ростиславъ 1153-1164

По това врѣме настава анархия, раздѣление; нѣколко княза царуватъ сѫщоврѣменно въ Киевъ и въ Москва, послѣ въ Владимиръ, най-сетнѣ въ Москва. Ето имената на московскитѣ и владимирскитѣ велики дукове:

Андрей I 1157-1175
Михайлъ I 1177
Всеволодъ III 1213
Юри II 1238
(Константинъ) . . . 1217-1218
Ярославъ II 1238-1245
Александръ I 1263
Ярославъ III 1270
Василий I 1277
Димитрий I 1294
Андрей II 1304
Даниилъ. 1294-1303
Юри III 1303-1320
Михайлъ II 1305-1327
Александръ II 1339

Московски велики дукове.

Иванъ I 1328-1340
Симеонъ 1353
Иванъ II 1359
Димитрий II. 1362
Димитрий III 1389
Василий II 1425
Басилий III 1462
Иванъ III. 1505
Василий IV 1533
Иванъ IV (първий царь) . . 1584
Федоръ I. 1598

Периодъ на размирици.

Борисъ Годуновъ . . 1598-1605
Федоръ II 1605
Лжедимитрий 1605
Василий V Шуйски . . . 1610
Владиславъ Полски . . . 1613

Романова династия.

Михаилъ Федоровичъ 1613-1645
Алексий I 1676
Федоръ III 1682
Иванъ V и Петръ I . 1682-1686
София, сърегентка. . 1686-1689
Иванъ V и Петръ . . 1689-1696
Петръ Велики, самъ . . . 1725
Екатерина I. 1727
Петръ II 1730
Ана Иванова 1740
Иванъ VI. 1741
Елисавета Петровна . . . 1762
Петръ III Холщайнски . . 1762
Екатерина II 1796
Павелъ I. 1801
Александръ I 1825
Николай I 1855
Александръ II 1881
Александръ III. 1894
Николай II . . . . . .

Библ. — По историята, найзабѣлѣж. сж. на рус., Карамзиновитѣ исторически трудове и Соловьевата *История на Русия*, въ 28 тома; Рюминовата & кратка история (2 т.). Отдѣлни епохи отъ русската истор. съ сполука сж разработени отъ Кавелина, Аксакова, Иловайски, Щебалски, Щапова, Костомарова, Бѣляева, Погодина, Павлова и др. Отъ по-новитѣ писатели, които описватъ отдѣлни събития, могжтъ се посочи: А. Петровъ, *Война Россіи съ Турціею 1806—1812* г., т. I—III (СПБ., 1885); М. И. Богдановичъ, *Восточная война 1853—1856* г. (2-о изд. СПБ., 1877); К. Леонтьевъ, *Востокъ, Россія и Славянство*, сборникъ статии (т. I—II, Москва 1885); А. Тереховъ, *Историческій очеркъ движенія Россіи на Балканскій п-овъ* (СПБ., 1888); В. И.

Ковалевскій, *Россія въ концѣ XIX вѣка* (СПБ., т-ія Брокгаузъ — Ефронъ, 1900); Ф. Мартенсъ, *Собраніе трактатовъ и конвенцій, заключенныхъ Россіею съ иностранными державами* (нѣк. тома). По рус. ист. Oncken-овата сбирка, на нѣмск., съдържа двѣ прѣвъсходни съчинения: Schieman-овата: *История на Източна Европа въ срѣднитѣ вѣкове* и Bruckner-овата *История ни Петра Велики*; на франц. трѣбва да се спомене първенъ Histoire de Russie отъ Alfred Rambaud (Парижъ, 6 изд. 1899), която е прѣведена токоречи на всички езици, и Луи-Лежевитѣ студии, пръснѫти въ много томове; на български имаме Ганчовата кратка *История на русската държава* (1884), съчиненията споменѫти при *Освободителна война* и *Опълчение*, Адолфъ д'Авриль: *Приговоритъ относящи се* до *Берлинския трактатъ* &, прѣвелъ Карамихаловъ (Варна, 1899); Д-ръ К. Раковски: *Русия на Истокъ*, историч. изслѣдване на рус. политика (Варна, 1898), и нѣщо *за Петра Велики* (виж. това име). По русската история на литературата главни трудове на русски сѫ Порфириевий (Казанъ, 1884—96, двѣ части въ 4 тома 8°, 5° и 2° изд.); Пипиновий (СПБ., 1898-99, 4 тома 8°); Скабичевскивий, *Истор. соврем. рус. литер., съ 1848 г.* (СПБ., 1897, 3° изд.). По русската литература на франц. сѫ писали отдѣлни издания Луи Леже, Алфр. Рамбо, Виконтъ де Воге, Ернестъ Дюпюи и др. — По географията и статистиката на **Р.** главни съчинения сѫ: русски прѣводъ на Реклюватa *всеобща география*, Т. II. Семеновитѣ съчин. и издадений нодъ неговата редакция отъ Девриена сборникъ *Наше Отчество*; Янсонъ, *Сравнительная статистика Россіи*; П. Струве, *Критическіе очерки*; Моревъ, *Коммерческая географія Россіи*; Уолесъ, русски прѣводъ, *Россія* и официални издания: *Производительныя силы Россіи для Нижегородской выставки 1896 г.*; изданията на централн. статистич. комитетъ, на министер. на земледѣлието & и на волно-економическото дружество. Отъ хартитѣ, най-добри сѫ издаденитѣ отъ генералния щабъ.

Русо (*Жанъ Жакъ*). Единъ отъ най-великитѣ, по влиянието си, всесвѣтски писатели, прочутъ не по-малко по чудноватия си характеръ, отколкото по блесъка на сантименталностьта на съчиненията си; род. въ Женева, умр. въ Ерменвилъ (1712—1778). Баща му происхождалъ отъ едно старо французско семейство, и билъ въ Женева простъ часовникарь. **Р.** останѫлъ малъкъ безъ майка, съ единъ по-голѣмъ братъ, който забѣгнѫлъ; тогава той останѫлъ при баща си на работа и рѣшилъ самъ да се изучи колкото може. Четенето на Плутарха и съврѣмennитѣ романи дали на неговото пламенно въображение чисто поетическа посока; ала умственото образование наченѫло много късно, и именно въ онова врѣме, когато баща му билъ принуденъ да напусне града. Оставенъ на вуйкова си грижа, **Р.** билъ даденъ у нѣкой си гравйоръ, жестокъ и ядосливъ. Момчето побѣгнѫло и се скитало нѣколко врѣме около Женева, доклѣ баронеса Варенсъ не го зела при себе си и не го испратила въ Туринъ. Тамъ, като се отказалъ отъ протестантството, **Р.** нѣколко врѣме живѣлъ като слуга въ богати домове, доклѣ пакъ

не се върнѫлъ у г-жа Варенсъ, която прилежно залѣгала да му даде нравствено образование. Найсетнѣ, като пристигнѫлъ, заедно съ благодѣтелката си, въ нейното имение Шарметъ, **Р.** се заловилъ за образованието си, и скоро постѫпилъ домашенъ учитель у единъ лионски сѫдия. Въ 1741 поетътъ отишълъ да търси щастие въ Парижъ, и се запозналъ тамъ съ много литератори, които прѣдставили на академията на наукитѣ неговата нова система музикални ноти. Въ сѫщото врѣме той постѫпилъ секретарь у венецианския посланикъ князъ Монтегю. Като се върнѫлъ въ Парижъ, **Р.** съчинилъ либретото и музиката на операта Les muses galantes, която не се поставила на сцената, и написалъ нѣколко музикални статии за енциклопедията, въ която цѣлий музикаленъ отдѣлъ принадлежи нему. Подъ гнета на бѣдността, **Р.** билъ принуденъ да постѫпи секретарь у г. Дюпена, въ онова врѣме, когато академията прѣдложила въпроса: Le rétablissement des arts a-t-il contribué à corrompre ou à épurer les moeurs? **Р.** го разрѣшилъ и добилъ премията, въ 1750, на 38-годишната си възрастъ.

Тая награда била първий пѫть къмъ **Р**-та извѣстность; разрѣшението на въпроса произвело живо сѫчувствие у публиката, която видѣла въ автора огроменъ талантъ. Пасторалътъ на автора Devin du village билъ удобрително приетъ на придворния театръ (1752); нъ Narcisse нѣмалъ вече тая сполука на французския театръ.

Главната **Р**-ва мисъль, да бѫде прѣдставенъ на краля, се осѫществила. Авторътъ на Devin du village добилъ и пансионъ, нъ скоро се скрилъ отъ Парижъ, като желаялъ да извърши едно пѫтуване по отечеството си. Ала на пѫтуването побъркало приятелството на г-жа Епине, която посѣтила **Р.** въ имението му, близо до Монтморанси, дѣто той останѫлъ щастливъ, нъ за малко. Клеветата накарала автора да се отдалечи въ Монъ Луи, сѫщо въ околността на Монтморанси. Въ това врѣме той и издалъ най-добритѣ си произведения: La lettre sur les spectacles, La nouvelle Heloïse, L'Emile. Отъ това врѣме влиянието му изново се увеличавало все повече и повече.

Първото съчинение, дѣто **Р.** положилъ началото на школата на енциклопедиститѣ, били неговитѣ писма до Даламбера, които се появили въ 1758. Тѣ послужили да се основе театръ въ Женева и породили множество найжарки прѣния за сценическото искуство. *Нова Елоиза* се явила въ 1759, и макаръ да не е най-доброто **Р**-во произведение, нъ едва ли не е най-краснорѣчивото отъ всичкитѣ останѫли. Тя била като една прѣдвѣстница на неговитѣ *Исповѣди* (Confessions) и имала огромна сполука, особено между женитѣ, които намирали въ героя на романа — Saint Preux, лицето на самия авторъ. Както и да е, нъ тоя романъ остава найпопулярното произведение на Франция. *Емилъ или за възпитанието* се явилъ въ 1762. Относително езика, *Емилъ* е може би най-доброто отъ всичкитѣ съчинения, писани по французски, нъ съвсѣмъ въ духа на протестантството. Дукъ и дукиня Люксем-

бургъ, Ламеанйонъ Малербъ, тогава най-важенъ книжарь, се заловили да распространьтъ това съчинение въ Франция. Нъ парламентътъ рѣшилъ да изгони автора, като противникъ на революционнитѣ мнѣния, па и на католицизма. **Р.** се озовалъ въ Женева, нъ намѣрилъ тамъ съчиненията си подъ запрѣщение и билъ принуденъ да се отдалечи въ кантонъ Бернъ. Най-сетнѣ, той пристигналъ въ Невшатель, дѣто намѣрилъ закрила и приятелство у стария швейцарски маркизъ — лордъ Кейтъ, който му далъ спокойно убѣжище цѣли три години (отъ 1762—1765) въ Монте-Траверъ. Въ това врѣме и парижский архиепископъ възстанжлъ противъ обнародването на *Емилъ*, и **Р.** му написалъ краснорѣчиво писмо, което възбудило внимание то на цѣла Европа. Главний прокуроръ Троншенъ наченжлъ да възразява на автора съ своитѣ Lettres écrites de la Campagne и **Р.** му отговорилъ чрѣзъ Lettres de la Montagne, които станжли причина на безредие, така че самий животъ на автора билъ въ опасность. **Р.** се отдалечилъ първенъ на о-въ Св. Петръ (въ Биенско езеро), а послѣ щѣлъ да отиде пакъ да търси Кейтовото покровителство, когато историкъ Хюмъ го поканилъ да отиде въ Англия. Жанъ Жакъ склонилъ и прѣзъ Парижъ, дѣто билъ приетъ благосклонно отъ князъ Конти, стигнжлъ въ Вотонъ, въ Уейлсъ. Тамъ се развила въ него страшна раздразителностъ: той почнжлъ да обвинява Хюма въ желанието да го обезслави, по споразумѣние съ Грима, Волтера, Даламбера, въоружени, казвалъ, срѣща честьта му. Въ досадата си, той се отказалъ отъ пансиона, що му прѣдложилъ английский кралъ, и бързо се върнжлъ въ Франция. Като се скиталъ отъ едно мѣсто на друго, отъ Бургундия въ Дофине, той най-сеснѣ се явилъ, въ 1770, въ Парижъ, безъ да гледа на това, че парламентътъ го заплашва съ лишение отъ свободата му. Тамъ **Р.** наченжлъ да чете *Исповѣдитѣ* си въ салонитѣ; нъ полицията му запрѣтила това и Confessions излѣзли на свѣтъ само слѣдъ смъртьта на автора. Интересъ на разказа, необикновено правиленъ езикъ, нѣжность на чувствата и искреность на убѣжденията, нѣкаква тжга за минжлото, служжтъ за отличителни качества на *Исповѣдитѣ* на **Р.**, наченжти отъ него още въ Воотонъ.

Обиденій авторъ се отдалечилъ въ уединение. Въ 1775, той позволилъ на *Французски Театръ* да постави мелодрамата му *Пигмалионъ*, която имала голѣма сполука. Между това чувството на тжга и безнадежность се увеличавало все повече и повече; **Р.** видѣлъ въ всички люде съзаклетници противъ неговата честь и неговия споменъ. Въ едно такъво състояние на духа написалъ той своитѣ странни разговори: Rousseau juge de Jean Jacques и малко по-късно: Reveries du promeneur solitaire. Малко прѣди смъртьта си, той се възползувалъ отъ убѣжището, което му прѣдложилъ Жирарденъ въ Ерменвилъ, и, като че билъ щасливъ отъ посѣщението на гоститѣ и расходката по съсѣднитѣ полета, когато на 21 юния единъ силенъ апоплексически ударъ, въ 66-та му година, прѣкратилъ сжществуването му,

тъкмо 34 години прѣди Волтеровата смъртъ. Мнозина, между които и *Мадамъ де Сталъ*, приписвали смъртьта му на самоубийство. **Р**-то тѣло било прѣкарано отъ Ерменвилъ първень на о-въ des Peupliers, а послѣ испратено въ Парижъ, въ Пантеона. **Р**-та жена, Тереза Левасйоръ, която отпослѣ се оженила за единъ сеизинъ, умрѣла въ 1801, на 80 години. Въ 1790, конституционното събрание, по настояването на Мирабо, рѣшило да се въздигне на **Р**. сатуя, а на вдовицата му да се дава пенсия.

Най-прочутитѣ отъ **Р**-тѣ произведения, освѣнь *Емилъ* и *Исповѣдитъ*, сж: Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes; Julie, ou la nouvelle Héloise; Du contrat social, ou Pricipes du droit Politique (българ. прѣводъ на Д. Иовевъ, *Общественъ договоръ*, или *Начало на политическо право*, София, 1896); въ освѣнь тия, той е писалъ и други забѣлѣжителни опити и съчинения и множество писма, както напр. Волтеру. Жизнеописателни подробности за **Р**. се намиратъ въ неговитѣ Confessions, въ *Историята* на Мюсе-Пате и въ запискитѣ на Dussaulx, Corancez, le Comte d' Escherny, които се намирали въ ближни свръски съ автора. Най-добро отъ всичкитѣ издания на **Р**-тѣ съчинения е изданието на Мюсе-Пате, 2-ро изд. въ 1823 — 1826 въ 23 тома, съ 2 тома неиздадени трудове. Виж. *Волтеръ* и *Русо* отъ Евг. Ноемъ, прѣв. А Героновъ (Русе —, 295 стр.).

Русофилски. Който принадлежи на русофили: *русофилски вѣстникъ*. — **Русофилство.** Приятелство съ Русия, слѣдване политиката на Русия прѣдпочитително отъ политиката на друга сила. — **Русофилъ.** Русски приятелъ, който слѣдва русската политика въ политическитѣ работи на отечеството си.

Русчукъ. Сжщото каквото е Русе.

Рута. Една градинска билка съ остръ дѫхъ и горчивъ вкусъ. (Библ. Лука).

Рутени. Народъ, който населявалъ въ старо врѣме Аквитания, часть отъ Галия, съпрѣдѣлна съ Пиринейскитѣ планини. Столицата имъ била *Сегодунумъ*, сегаш. *Родезъ*. **Р.** се съединили съ арвернитѣ и алоброгитѣ среща римлянетѣ, нъ били разбити отъ Фабия Максима въ 121 прѣди Р. Х; по-късно Цезарь побѣдилъ всичкитѣ **Р.**

Рутений, *лат.* Просто тѣло, металъ, възсивъ и крѣхъкъ, намира се въ нѣкои планински руди, особено въ рудата *осмиридий*, която съдържа примѣсъ отъ осмия и иридия. Плътностьта му е половината отъ плътностьта на иридия, и по това се распознава главно отъ тоя металъ. Подробности за тоя металъ, който нѣма практическа важность, се намиратъ у Девиля и Дебре въ Annale de Chimie et de Physique за 1859. **Р.** е открить отъ Клауса въ 1845.

Рутилъ (лат. *Рутилусъ*, червеникавъ). Една отъ рудитѣ, които съдържатъ титана, червеникава; въ нея има примѣсъ отъ желѣзо, марганецъ, кремнеземъ и глиноземъ.

Рутина (фр. *рутъ*, пѫть). Старъ способъ или начинъ на дѣйствие; подражание такъвъ способъ по навикъ: *рутината врѣди много на напрѣдъка.* — **Рутинеръ**. Който работи по рутина.

Рутули. Народъ на брѣга на Лациумъ, чийто царь, Турнъ, билъ противникъ на Енея. Това име исчезва въ врѣме на римскитѣ царе.

Рутъ. Бѣдна моавитянка, вдовица на евреина Маалона, който живѣлъ въ Моавската земя въ врѣме на Сѫдиитѣ; показала такъва привързаность къмъ свекърва си Ноемина и любовъ къмъ Бога, че заедно съ свекърва си се прѣселила въ Витлеемъ иудейски, дѣто станѫла жена на богатия и благочестивъ Вооза и майка на Овида, Давидовъ дѣдо. — Книгата *Рутъ* въ Св. Писание, прѣлестна идилия, описва Рутиитѣ приключения и съставя продължение отъ кн. *Сѫдии*. Главната цѣль, за която е написана тая книга, е да се опрѣдѣли родословието на царь Давида, отъ чието племе произлѣзълъ Месия; съ тая цѣль тѣсно се съединява и друга, — да се прѣдстави въ Рутината сѫдба очевидно доказателство за това, че Месия е спасительтъ не само на иудеитѣ, а и на езичницитѣ.

Рушветъ, *тур.* Подкупъ.

Rh. Химически знакъ на родий (rhodium).

Рѣсенъ. Окол. градецъ (ц. на нахия) въ битолски вил., въ прѣспанската котловина, на пѫтя отъ Битоля за Охридъ, 18 килом. на юго-зап. отъ Охридъ; 4,450 жит. отъ които 2,400 българе християне, 800 българе мохамедане, 30 турци, 300 арнауте мохам., 570 власи и 350 цигане (*Кънчовъ*). Поминъкътъ на населението въ града и околностьта е градинарство на чужбина, главно Цариградъ. Около **Р.** въ нѣкои села се намиратъ смѣсени съ българетѣ християне българе мохамедане.

Рѣсенъ. Село въ търновска околия (2,518 жит.); отъ него гара **Р.** отстои 1 $^1/_2$ килом.

Ru. Химически знакъ на рутений (ruthenium)

Рюбарбъ, *лат.* Сѫщото, каквото е ревень.

Рюгенъ. Най-голѣмий отъ островитѣ въ Балтийско море, които принадлежѫтъ на Прусия. Зависи административно отъ Померания, отъ която я дѣли единъ протокъ 2 — 3 килом. широкъ. Простр. 930 чет. килом. и насел. 45,000 жит. Близо до сѣв.-източния брѣгъ сѫ Кандскитѣ планини (най-високий връхъ Кенигшулъ, 170 метра високъ). Земята плодородна; жителитѣ рибари и корабници. До 1825 **Р.** е билъ подъ властьта на Дания.

Рюолзъ (Ruolz, графъ). Французски ученъ, род. въ 1810, единъ отъ първитѣ изобрѣтатели на посребряването и позлатяването металитѣ чрѣзъ галванопластиката. — **Рюолзъ** наричатъ сѫщо металъ, позлатенъ или посребренъ по Рюолзовия способъ.

Рюрикъ. Полулегендаренъ русски или варяго-русски князъ, повиканъ отъ земята на „варягитѣ“ отъ нѣколко русски племена (словѣнетѣ, кривичитѣ и др.) да имъ стане князъ, та да ги управлява, сѫщото не могли сами да се управляватъ. По лѣтописитѣ, въ 862 завзелъ Ладога, а въ 864, слѣдъ смъртьта на братята си, Синеуса и Трувора, присъединилъ и тѣхнитѣ владѣния, Бѣло-езеро и Изборскъ. Прѣнеслъ столицата въ

Новгородъ и съградилъ единъ градъ надъ Волховъ (Городище). Въ Полоцкъ, Ростовъ и Бѣло-езеро испратилъ свои люде. Противъ него подигнѫлъ едно възстание Вадимъ, главатарь на нѣкои словѣнски племена; нъ възстанието било потѫпкано най-свирѣпо. Прѣзъ Р-то царуване нѣкои варяги подигнѫли единъ походъ срещу Цариградъ, нъ се отказали отъ плана си, и се заселили по брѣговетѣ на Днѣпръ, та основали киевската държавица. Р. умр. въ 879, като оставилъ настойникъ на малолѣтния си синъ Игора роднината си Олега. Р-та народность не е установена. Повечето русски писатели го иматъ за варягъ отъ скандинавско происхождение; споредъ други, той билъ главатарь на едно финско племе; а Костомаровъ се мѫчи да докаже, че той билъ литовецъ.

Рязань. Градъ въ европейска Русия, ц. на рязанска губ., на р. Трубежъ, 2 килом. отъ вливането ѝ въ Ока; 190 килом. на юго-ист. отъ Москва, на желѣзния пѫть, който съединява Москва съ Казанъ и съ цѣла юго-източна Русия; 46,122 жит. Фабрики за сукна, платна, игли, стъкла. Търговия съ жито и добитъкъ, които се испращатъ въ Москва. Р. е единъ отъ най-старитѣ русски градове: споменува се въ лѣтописитѣ въ 1095, въ 1487 станѫлъ столица на рязанскитѣ князове, чието княжество било съсипано отъ татаретѣ въ 1568. Р. станѫлъ гл. градъ на рязанската губерния въ 1778. — Губернията, между владимирската на сѣв., тамбовската на ист. и на югъ, московската и туленската на западъ, има простр. 41,930 чет. килом. и насел. 1,802,196 жит. Земледѣлие, скотовъдство, пчеларство. Доста развита фабрична и заводна промишленость.

Рямстейтъ. Английски приморски градъ (Кентъ), въ юго-източната часть на о-въ Тънетъ, 156 килом. на юго-ист. отъ Лондонъ по желѣзница; 15,000 жит. Хубаво пристанище при устието на Темза, морски бани, голѣма търговия съ Франция и Балтийскитѣ пристанища.

Ряпидъ. Рѣка въ Съединенитѣ Държави (Мисури), извира въ Блякъ-Хилсъ и се влива въ Мисури; 730 килом.

Ржководѫ. Оправямъ, посочвамъ, наставлявамъ; управлявамъ. — **Ржководителъ—ство.** Оправяне, управляване. — **Ржководство.** Наржчна учебна книга по нѣкоя наука или искуство.

Ржмфордъ (Вениаминъ Rumford, графъ). Американски физикъ и човѣколюбецъ, род. въ Уобърнъ, въ държ. Масачузетсъ (1753—1814); пръвъ посочилъ, че всѣка механическа работа се обръща на топлина; изнамѣрилъ фотометра. Като човѣколюбецъ, той се грижилъ особено за работническия класъ; извѣстенъ е съ изнамирането на една доста хранителна супа (така наречена *Ржмфордова супа*) отъ евтини вещества: кости, кръвь и др. Слѣдъ освобождението на отечеството си живѣлъ въ Европа, въ Бавария добилъ графската титла, въ Франция се оженилъ за Лавоазиевата сѫпржга, и починѫлъ въ Парижъ. Р-тѣ съчинения сѫ издадени отъ Ellis заедно съ едно животоописание (5 т.; Лондонъ, 1876). Виж. и Berthold, R. Wärmetheorie.

Ржселъ (лордъ Джонъ Russel). Английски държавникъ, род. въ

Лондонъ (1792—1878). Въ 1830-34 билъ членъ отъ Греевия либераленъ кабинетъ, който прокаралъ въ 1832 парламентската реформа, проектътъ за която билъ съставенъ отъ **Р.** Въ 1835—39 билъ министръ на вътрѣшнитѣ дѣла, въ 1839—41 — министръ на колониитѣ въ Мелбурновия кабинетъ. Отъ 1841 **Р.** билъ водитель на опозицията; въ когато Пиловото министерство се рѣшило да отмѣни житнитѣ закони, той иу далъ подкрѣпата си. Въ 1846, слѣдъ Пиловото падане, на **Р.**, като водитель на либералната партия, се възложило да състави кабинета, шаръ̀тъ на който давалъ лордъ Палмерстонъ; стълкновенията помежду имъ докарали въ края на 1851 до Палмерстоновата оставка, а послѣ до падането на кабинета. Въ 1861 **Р.** билъ награденъ съ титлата графъ, и минѫлъ въ горната камара на парламента. Неговата вънкашна политика не се съгласявала съ Палмерстоновата; **Р.** съчувствувалъ на освободителното движение въ Италия и на полското възстание въ 1863. Безполезно излѣзло направеното отъ **Р.** прѣдложение за посрѣдничество въ сѣверо-американската междуособна война. Слѣдъ Палмерстоновата смъртъ въ 1865 **Р.** станѫлъ пръвъ министръ и прѣдалъ министерството на вънк. дѣла Кларендону. Глядстоновий проектъ за парламентска реформа, внесенъ въ парламента въ 1866 и който никого не задоволилъ, докаралъ падането на кабинета. Отъ тогава **Р.** не занимавалъ никаква обществена длъжность, макаръ и да зималъ дѣятелно участие въ разискванията на горната камара. Глав. негово съчинение е *Въспоминания и Внушения* (Recollections and Suggestions).

Рѫскинъ (Джонъ Ruskin). Знаменитъ англ. писатель, моралистъ, общественъ прѣобразователь и естетикъ [най-краснорѣчивий и самобитний писатель върху искуството] (1819—1900). **Р.**, синъ на „съвсѣмъ честенъ търговецъ“, добилъ широко и основателно образование въ Оксфордъ. Пръвитѣ му произведения били естетически: *Съвръменнитѣ живописци* (Modern painters), *Седемьтѣ ламби на архитектурата*, *Камънетъ на Венеция*, и произвели грададно впечатление въ свѣта на хѫдожницитѣ. Въ него сѫ установени главнитѣ цринципи на хѫдожествената му критика. Ето тия принципи: искуството трѣбва да е основно на търпѣливо, подробно изучване нѣщата въ природата. Тая основа на реализма служи като една отъ главнитѣ причини за **Р**-я отрицателенъ погледъ върху повечето майстори отъ слѣдрафаелскитѣ школи въ Англия и Италия. Цѣлта на искуството не е измама на чувствата, не е подражение, а изображение на истината. **Р.** отъ самото начало подигнѫлъ нравственото чувство като критерий на искуството.

Р. скоро влѣзлъ въ ролята на моралистъ и общественъ прѣобразователь. Манерата на писането у **Р.** била крайно своеобразна. Не е имало ни единъ писатель който така е прѣнебрегналъ всички общеприети методи на изложението. Повечето негови съчинения прѣдставятъ единъ редъ блескави откѫслеци, които се отличаватъ съ чудоватость и не даватъ никакво прѣдставление за съдържанието на произведението. Съчиненията

му се отличаватъ съ богатство на съдържанието и оригиналность на мислитѣ. **Р.** не се ограничавалъ съ теоритическо развите на идеитѣ си, а се опиталъ и да ги приложи на практика. Най-крупний отъ тия обществено-прѣобразователни опити била Гилдията Св. Георги — опитъ да се въведе комунистическо стопанство, който наумѣва Толстоевскитѣ колонии и който излѣзлъ съвсѣмъ несполучливъ.

Най-забѣлѣжителнитѣ **Р**-ви съчинения, освѣнъ горѣспоменѫтитѣ, сѫ: *Книга за Прѣрафаелитизма*; *Лекции за архитектурата* и *живописството*; *Бѣлѣжки за Терперовската галерия*; *Политическа икономия на искуството*; назначенъ професоръ на искуствата въ Оксфордъ, написалъ *Лекции за искуството* (2-о изд. 1875) и др.

За **Р.** сѫ писали: Mather, **Р**-*вий животъ и учение* (1891); Collingwood, **Р**-*вий животъ и трудове* (1893); Waldstein, **Р**-*тн трудове* (1893) — всичкитѣ на англ.

S. 1) Химически знакъ на сѣрата (Sulphur). 2) Виж. *Римски цифри*. 3) Въ църковнитѣ книги С означава 200. Виж. *Словѣнски цифри*.

Саади. Най-великий персидски поетъ, род. въ Ширазъ около 1184. Бащиното му име било Абдула, и той билъ по потекло потомецъ на Али, Мохамедовъ зетъ. **С.** отъ рано останѫлъ сиракъ; нъ сполучилъ да добие едно образование по науката и богословието въ Багдадъ. Отъ тамъ прѣдприелъ, съ покровителя си, първото си пѫтуване за Мека,—пѫтуване, което отпослѣ повторилъ не по-малко отт 14 пѫти. Той билъ много набоженъ и съ философски умъ. Слѣдъ като се прославилъ съ съчиненията си, живѣлъ при двора на Атабека. Въ това врѣме се оженилъ два пѫти; нъ както женитѣ, така и единчкий му синъ умрѣли. На старо врѣме той се оттеглилъ на самотенъ животъ въ родното си мѣсто. Макаръ европейскитѣ критици и да не сѫ наклонни да подпишѫтъ присѫдата надъ него на сънародницитѣ му, че той е „най-краснорѣчивий и най-остроумний отъ старитѣ и нови писатели," пакъ не подлежи на съмнѣние, че тоя „славей на хиляди пѣсни" заслужено минува за единъ отъ най-първитѣ поети, и че сѫ имали право князове и благородници да го обсипватъ съ почести приживѣ и слѣдъ смъртьта му. Единъ великолѣпенъ мавзолей, съ джамия и училище при него, е въздигнѫтъ въ негова честь при ширазскитѣ порти; и персянетѣ ходѭтъ на поклонение на праха му.

Първий му по врѣме поетически трудъ е *Диванъ*, сбирка отъ лирически стихотворения на арабски и персидски. Ала най-прочутото и изящното му съчинение е *Гюлистанъ*, сир. Розова градина, съчинение по нравственостьта въ проза и стихове, което борави за царетѣ, дервишитѣ, задоволяването, мълчаливостьта, любовьта и младостьта, старостьта, възпитанието, длъжноститѣ къмъ обществото, и съдържа многобройни прикаски, максими, философски изречения, каламбури и други подобни. Слѣдъ това съчинение върви *Бостанъ*, сир. Овощна градина, трудъ, който прилича донѣйдѣ на *Гюлистанъ*, нъ е въ стихове, и отъ по-религиозно естество. Трети трудъ по достойнство е *Пенднаме*, нравоучение.

Изящество и простота на стила и дикцията отличаватъ тия съчинения. По остроумие С. не стои по долу отъ Хорация, съ чиито съчинения той може да не е билъ, споредъ нѣкои, незапознатъ, понеже знаялъ, казватъ, латински. Първото пълно издание на трудоветѣ му е Хяринтоновото, издадено въ Калкута (1791—95), и прѣпечатвано отъ тогава много пѫти. *Гюлистанъ*, пръвъ пѫть издаденъ отъ Gantius (Амстердамъ, 1651), се е прѣпечатвалъ нѣколко пѫти и е прѣведенъ на нѣколко европейски езици.

Саадъ-Еддинъ-Мохамедъ. Турски историкъ, умр. въ Цариградъ (1536—1599). Историята му, подъ заглавие *Таджъ-алъ-Таарихъ*, съчинение, което се цѣни високо, съдържа царуването на първитѣ 12 султана, и е прѣведено на италиянски въ 1646—52. С. е написалъ и *Селимнаме*, или история на Селима I, която е главно една сбирка отъ анекдоти за тоя царь.

Саалвимъ Градъ на Гадовото племе (*Библ.*).

Саалфелдъ. Градъ въ дукство Саксъ-Майнингенъ, на Саала, 75 килом. на ист. отъ Майнингенъ; 6,500 жит. Херцогски замъкъ; училище на занаятитѣ и искуствата; желѣзни рудници. Тоя градецъ е билъ столица на едно княжествице, присъединено, въ 1749, на дукство Саксъ-Кобургъ-Гота, и въ 1826, на дукство Саксъ-Майнингенъ. Французетѣ одържали тамъ надъ пруситѣ, на 28 септ. 1806, една побѣда; въ тая битва князъ Лудовикъ Прусски билъ убитъ отъ единъ хусаръ.

Саананимъ. Градъ на Нефталимовото племе, на сѣверъ, близу до Кедесъ и политѣ на Антиливанъ (*Библ.*).

Саананъ. Прѣдполага се да е Сенанъ, градъ въ Иудиното поле (*Библ.*).

Саардамъ или *Сардамъ* (на холанд. Zaardam). Холандски градъ, 10 килом. на сѣв.-зап. отъ Амстердамъ, въ обл. Сѣверна Холандия, на Цаанъ; 12,000 жит. Книжни фабрики; важни корабостроителници. Петръ Велики работилъ въ тамошнитѣ корабостроителници въ 1697, подъ името Петръ Михайловъ. Кѫщицата, въ която е живѣлъ, се пази до сега.

Сабадила, *лат.* Растение, китайска чеменика. — **Сабадилинъ.** Вещество, което се съдържа въ сабадилата, на което тя дължи свойството си да възбужда кихане.

Сабеизмъ (лат. отъ евр. *цаба*, звѣзда). Поклонение на звѣздитѣ. Вѣроисповѣдането въ Арабия до Мохамедово врѣме, а сѫщо въ Сирия, Персия, Индия.—**Сабейци.** Поклонници на небеснитѣ свѣтила.

Сабели. Име, което римлянетѣ даватъ понѣкога на самнитянетѣ, като потомци на сабинянетѣ. Сега подъ това име разбиратъ всички италиянски народи, които сѫ произлизали отъ сабинянетѣ и сѫ живѣли въ юго-източната планинска часть на срѣдна Италия, сир. марситѣ, вестинитѣ, пелигнитѣ, маруцинитѣ и др. Тѣ всичкитѣ били покорени отъ римлянетѣ въ самнитскитѣ войни отъ 343 до 272 прѣди Р. Х.

Сабелианизмъ. Учението на Сабелия, пресвитеръ въ Птоломаида (Африка), около 250 за Троица. Сабелий припознавалъ въ тритѣ лица на Троица не 3 самостоятелни сѫщности, а само 3 форми отъ явяването на единъ Богъ. Послѣдователитѣ му, *сабелиане-*

тѣ, въ III-и вѣкъ били унищожени отъ църквата.

Сабиняне. Народъ въ срѣдна Италия, родоначалници на сабелитѣ, живѣлъ първенъ по височинитѣ на Апенинитѣ, въ сегашни Гранъ-Сасо-д' Италия; отъ тамъ се распространили отпослѣ до прѣдѣлитѣ на Етрурия, Лациумъ и Римъ, дѣто на Квириналската планина живѣли сабинци-квирити, които се слѣли въ единъ народъ съ Ромуловитѣ латини. На сѣв. отъ Тибръ се намирала *Сабинска планина* (сегаш. Monte Gennaro). *Сабинската земя* (Ager Sabinus) била плодородна и народътъ се славилъ съ строгость на нравитѣ и религиозность. Сабинянетѣ се слѣли съ римлянетѣ слѣдъ като римлянетѣ откраднѫли сабинянкитѣ.

Сабуръ, *араб.* Лѣкарствено вещество, което се добива отъ растението алое.

Сава *Освещени* (св.), род. въ Кападокия, въ 435, на 8 години влѣзълъ въ монастирь, на 18 отишелъ въ Иерусалимъ при Ефтимия Велики, и послѣ основалъ близо до Иерусалимъ монастирь; умр. въ 530. Паметьта му е на 5 декемврия. — **Сава** (*св.*) Първъ сърбски архиепископъ, род. въ 1169, отишелъ въ монастирь въ 1186, основатель на Хилендарския монастирь въ Атонъ (1198); умр. въ 1237.

Сава. Старо еврейско име на *Иеменъ*. Царицата на тая страна ходила да послуша Соломоновата мѫдрость и принесла на еврейския царь даръ аромати, злато и драгоцѣнни камъне. У арабетѣ още се пази едно прѣдание за това посѣщение, и тѣ поддържатъ, че тая царица се и оженила за Соломона, 3 Цар. гл. 10, 2 Лѣт. гл. 9, Мат. 12; 42 (*Библ.*).

Сава. Рѣка, извира въ Алпитѣ въ Илирия и се влива въ Дунавъ при Бѣлградъ; 712 килом., корабоплавателна отъ вливането на Любляница.

Савана. Рѣка въ Съединенитѣ Държави, извира въ Сини-планини, мие Огуста и Савана и се влива въ Атлантически океанъ чрѣзъ нѣколко устия; 450 килом. С. служи за прѣдѣлъ между Георгия и Южна-Каролина.

Савана. Градъ въ Съединенитѣ Държави, при устието на едноименната рѣка, 190 килом. на югозап. отъ Чарлстонъ (Георгия); 28,000 жит. Едно отъ най-важнитѣ памучни тържища въ Съединенитѣ Държави. Износъ: памукъ, оризъ, мѣдна руда, градиво. Англичанетѣ зели С. въ 1778; франко-американцитѣ го обсаждали напразно въ 1779.

Савани. Пространни полета въ сѣверна Америка, токо-речи съвсѣмъ равни, обраснѫли вредъ съ трѣва и цвѣтя, безъ дървеса освѣнь понѣйдѣ край нѣкоя рѣка. — Простиратъ се отъ Саскачванъ на сѣв. до тексасскитѣ високи поляни на югъ, по една дължина отъ 2,800 килом., и отъ политѣ на Скалиститѣ планини до една линия, теглена отъ езеро Уинипегъ къмъ зап. паралелно на Мисисипи, по една широчина отъ 1,000 килом. Американцитѣ наричатъ тая страна Far-West, сир. далечни западъ. Саванитѣ въ южна Америка се наричатъ *Пампи*.

Саванъ, *гр.* Мъртвешка обвивка, покривало на мъртвецъ.

Саваотъ (евр., соб. зн. *войнства, сила на Иеова*). Саваотъ значи Господь на силитѣ; нъ въ *обшир.*

см. саваотъ обгръща всичкитѣ сили небесни и земни, на които Богъ е върховенъ началникъ.

Саватъ. Единадесетий мѣсецъ отъ еврейската църковна година, и петий отъ евр. гражданска година; отговаря на нашитѣ: януарий — февр. (*Библ.*).

Савахтани (сиро-халдейск., *оставилъ си ме*). Часть отъ думитѣ, които Христосъ изговорилъ на кръста (Мат. 27; 46); били сж употрѣбени по-напрѣдъ пророчески (Псал. 22; 1 (*Библ.*).

Савойя. Бивша область на кралство Сардиния, сега часть отъ Франция, на която принадлежи по туринския договоръ отъ 12 мартъ 1860; има за прѣдѣли: на сѣв. и ист. Швейцария, на ист. и югъ Пиемонтъ, на зап. изерский и енский французски департаменти. Сега съставя два департамента, *Савойя*, южната часть отъ страната (5,760 чет. килом. и 259,790 жит.) и *Горна Савойя* 4,319 чет. килом. и 265,872 жит.). Гл. градове: *Шамбери* и *Анеси*. Цѣла С. е напълнена съ планини отъ Алпитѣ. Най-високи връхъ е Монъ-Бланъ въ *Горна*-С. (4,810метра). С. е единъ истински хаосъ отъ канари, планини, дълбоки долове и долини. Всичкитѣ рѣки сж притоци на Женевското езеро и на Рона. Земята е камениста и малко плодородна. Главний поминъкъ е скотовъдството; рогатий добитъкъ и овцетѣ даватъ добро масло и голѣмо количество сирене. Нѣколко рудника доставятъ асфалтъ, мѣдь, желѣзо; има и минерални извори. Самъ-тамъ индустриалнитѣ искуства се прѣдставляватъ отъ грънчарството, стъкларството, кожарството и др. Климатътъ е изобщо студенъ, зимитѣ сж дълги и люти, и лѣтото често настава безъ пролѣть. Много туристи посѣщаватъ С., едни да се наслаждаватъ на живописнитѣ ѝ природни гледки, други да се ползуватъ отъ минералнитѣ ѝ води. Савоярètѣ говорѫтъ едно нарѣчие, смѣсь отъ италиянски и французски. Тѣ сж честни, умни, набожни и гостолюбиви люде. За народното образование сѫществуватъ повече отъ 1,200 училища, токорѣчи всичкитѣ издържани отъ благотворителни фондове. Па и по-високото образование въ С. се дава даромъ.—С. принадлежала първенъ на Галия, въ 122 прѣди Р. Х. била обърнѫта въ римска область, въ 407 слѣдъ Р. Х. станѫла владѣние на бургундцитѣ, въ 534 на франкитѣ, въ 879 съставила часть отъ арлското кралство, въ 1038 била присъединена на Германия, нъ се управлявала отъ особени вице-крале, които малко по-малко добили независимость подъ името савойски дукове, и разширили владѣнията си. Савойский дукъ Викторъ Амедей II пръвъ зелъ титлата сардински краль (1675). Виж. *Сардиния*.

Савелъ. Първото еврейско име на апост. Павла, прѣди да земе римското си име. Виж. *Павелъ*.

Савовъ (Мих. П., ген.-м.). Български офицеръ, който се отличава съ високи военни качества; род. въ Хасково, въ 1857. Свършилъ курса на военното училище (1879) и на с. петербургската военна академия (1885). Въ сръбско-българската война командуваше лѣвото крило на сливнишката позиция. Ржководи прѣорганизирането на южно-българскитѣ войски. Прѣзъ 1888 бѣ другарь на военния министръ, въ Стамболовия кабинетъ. На 16 апр. 1893, жъртва на една интрига, биде

уволненъ отъ служба, а на 11 мартъ 1897 повторно опрѣдѣленъ и назначенъ началникъ на Военното училище. Въ 1903 (май), слѣдъ падането на Даневия кабинетъ, той втори пѫть се назначи воененъ министръ (кабинетътъ на Рачо Петровъ — Петковъ).

Савонарола (Джироламо). Прочутъ религиозно-политически проповѣдникъ, доминиканецъ, въ Флоренция, род. въ 1452 въ Фераре; билъ игуменъ на единъ монастирь въ Флоренция, отличавалъ се съ строга нравственость, и енергически проповѣдвалъ среща безнравственостьта на врѣмето си; въ 1494 дѣятелно участвувалъ въ възстановението на републиканското правление въ Флоренция и викалъ къмъ всички господаре за необходимостьта отъ църковни реформи; привърженицитѣ на изгоненитѣ Медичи се опитали нѣколко пѫти да го убиятъ; въ проповѣдитѣ си той не щадилъ и самия папа. Въ началото на 1498, слѣдъ новитѣ избори, на власть дошла опозиционната на С. партия, партията на Медичитѣ или *Арабиатитѣ* (разяренитѣ). Отлѫченъ отъ църквата отъ папа Александръ VI, С. билъ изгоренъ на 11 май 1498. И до сега между католицитѣ е въпросъ да ли на С. трѣбва да се гледа като на истиненъ католикъ или като на фанатически прѣдтеча на движението, което толкова скоро стигнѫло до пълното си развитие въ реформацията. С. оставилъ много съчинения, написани на латински или на италиянски, и повечето прѣведени на французски, нѣмски, испански и други езици. По-главнитѣ отъ тия трудове сѫ. *За простотата на човѣшката душа*; *Тържеството на Кръста*; *Диалогъ на Духа и Душата*; *за съвършенството на Духовния животъ*; *За Христовата любовъ*, *За Вдовството*, *Правила за Християнско живѣяне* и др. Тия трудове поясняватъ доста особеноститѣ на С-я гений, и строгия и токо-речи свирѣпия възторгъ, който е билъ тайната на неговото влияние върху оня развратенъ нъ образованъ вѣкъ. Виж. Histoire de Fra Hieron Savonarola отъ abbé Carle (Парижъ, 1842) и Life of Savonarola отъ Madden (2 т. 8°, 1854).

Савци. 1) Старитѣ жители на Страбоновата Сава, сегашни Иеменъ, който е билъ вѣроятно населенъ отъ Шева, Иоктановия синъ отъ Симовото племе. 2) Старитѣ жители на Сева, която се прѣдполага да е била полуостровъ Мерое, между рѣки Нилъ и Астабора, сегашна Атбара. За Сева се говори като за богата и далечна земя; а знае се, че Мерое е билъ единъ отъ най-важнитѣ търговски градове въ вѫтрѣшна Африка (*Библ.*).

Саганъ. Пруски градъ, 79 килом. на сѣв.-зап. отъ Лигницъ (Силезия), на Боберъ; 6,000 жит. Столица на едно княжеско владѣние, което принадлежи на французкото семейство Талейранъ. Замъкъ, католическа гимназия, протестантско училище, платна, кордели. Битва въ 1759, въ която пруситѣ били разбити отъ руситѣ.

Саго. Единъ видъ нишесте, приготвя се отъ едно вещество, което се намира въ нѣколко вида дървета (саговици, Cycadeae), които растѫтъ въ тропическитѣ страни, особено въ Америка.

Садразаминъ, *тур.* Главний министръ въ Турция, везиръ.

Садукеи, *евр.* Еврейска секта, основана отъ Садока (300 г. прѣди Р. Х.), отъ чието име е добила названието си. Садукеитѣ отричали безсмъртието на душата и възкресението на мъртвитѣ, и прѣнебрѣгвали прѣданието и неписанитѣ закони, които фарисеитѣ високо цѣнили; с. припознавали само Св. Писание за единъкъ източникъ и единско правило на еврейската вѣра. Ученията на фарисеитѣ сѫ били по-общоприети. Раздѣлени въ религиознитѣ си възгледи и вѣрвания, с. и фарисеитѣ били съгласни въ борбата си среща Иисуса. За *садукейството*, сир. садукейското учение виж. Гросманъ, De philosophia Sadducaeorum (1836).

Сиевъ (*Тодоръ*, мичманъ). Единъ отъ най-симпатичнитѣ борци за свободата на Македония; род. въ с. Бѣлица (Разложко), загинѫ въ бой при петричкото с. Цапарево (1872 — 1903). С., синъ на бѣдни родители, прѣкаралъ цѣлия си животъ въ борба, която създала у него твърда воля и желѣзенъ характеръ. Съ майчинитѣ си грижи и съ подръжката на по-стария си братъ свещеникъ Константинъ С., той свършилъ Шкласното училище въ Банско, опиталъ се да продължи учението си въ сѣрското училище и сѫщата година заминѫлъ за София, дѣто постѫпилъ въ гимназията и всрѣдъ голѣми лишения достигнѫлъ до V класъ.

Военното училище обявява конкурсъ за нѣколко степендии по морската наука. С. се явява на испита и спечелва степендия. Свършва морското училище въ Триестъ и се връща въ България. Постѫпя въ софийското военно училище и излиза отъ тамъ прѣзъ 1895 въ първъ офицерски чинъ (мичманъ).

Прѣзъ 1900, когато отечеството го повика, той се притече на неговия зовъ и ходи като мичманъ да кръстосва Македения, но бѣ уловенъ отъ турската полиция и раскарванъ подъ конвой отъ градъ на градъ и отъ село на село, и слѣдъ като измете съ гърба си десетина зандани, биде освободенъ по дипломатически редъ и се завърнѫ въ България, дѣто захвърли мичманския мундиръ и станѫ най-прѣданъ ратникъ на освободителното дѣло.

Въ началото на 1902 С. бѣ комитетски прѣставитель въ Дупница, прѣзъ мѣсецъ май заминѫ съ чета и организира дѣсния брѣгъ на Струма, а прѣзъ есеньта, поканенъ отъ възстанѫлитѣ селяне, направи ужасни сражения при с. Желѣзница, при Коматинецъ, при с. Тросково, при с. Падежъ. Сражава се и при с. Лешко, а слѣдъ това заминѫ въ Разложко и при родното си село направи едно сражение, дѣто съ една блескава атака разби турската орда. Поради силния мразъ, прѣминѫ въ България на зимовище.

Тая година пакъ отъ срѣдата на зимата заминѫ съ чета за нови подвизи.

На 24 февр. се сражава въ планината Голакъ надъ с. Цапарево, въ мѣстностьта „Чафкитѣ“, дѣто, слѣдъ като се повалихѫ стотина турци, убити и ранени, биде раненъ въ главата и самъ С.

На Благовещъ, 25 мартъ, дружината прѣкарала весело деня. С. билъ необикновено въодушевенъ. При стеченията на множество селяне, той произнесълъ една пламенна рѣчь, като държалъ

въ рѫка любимото си знаме. Селянетѣ плакали отъ радость при надеждата за близкия край на ужасното тегло.

На 27 мартъ пристигнѫлъ въ Цапарево, на сѣв. отъ Петричъ, на юго-ист. отъ голѣмото малашевско село Берово. Въ Цапарево С. се установилъ въ една махала.

Веднага слѣдъ това единъ прѣдатель съобщилъ на ближния постъ за пристигането на страшния воевода. Конницитѣ запрѣпускали по всички посоки и телеграфнитѣ жици забръмчали. Затичали за Цапарево силни потери аскеръ и башибозуци — отъ Берово потеглили двѣ роти, отъ Петричъ цѣлъ баталионъ. Селото било заградено отъ гѫста верига. Завързалъ се кървавъ бой. Цѣли три часа храбритѣ борци отстоявали напънитѣ на турцитѣ. С. тичалъ отъ позиция на позиция и насърдчавалъ другаритѣ си да стоѭтъ яко на мѣстата си. Надвечерь далъ заповѣдь за сборъ. Събрали се момцитѣ, и всички били здрави и читави. Съ развѣто знаме, съ гръмливо „ура“ юнацитѣ се хвърлили въ неприятелската верига. Буйнитѣ викове, трѣсъкътъ на бомбитѣ вселили ужасъ у турцитѣ, които се разбѣгали, слѣдъ като оставили около 150 турски лешове. С. повелъ дружината си къмъ беровскитѣ планини. Борцитѣ тържествували и запѣли юнашка пѣсень.

Уви! не за много.

По пѫтя на дружината били поставени двѣ засади. Въ първата, между турцитѣ се намиралъ и народний извергъ, който лично познавалъ воеводата. Когато възстанницитѣ влѣзли между двѣтѣ засади, отъ къмъ лицето имъ се изсипали два залпа единъ подиръ другъ. Воеводата извикалъ: „Лѣгайте, другари“ — въ тоя мигъ пръстътъ на прѣдателя посочилъ къмъ С., и отзадъ изгърмѣлъ другъ залпъ. Нѣколко куршума ударили С. Той се залюлѣлъ и паднѫлъ съ викъ.

Напрѣдъ, братя, не бойте се,
Напрѣдъ въ борбата.
Слѣдъ многото жертви иде
Сама свободата.“

Възстанницитѣ турили С. на три пушки и шестима го носили, а другитѣ отблъсквали турскитѣ напори. Отдалеченъ отъ полесражението на скрито мѣсто, С. слѣдъ 28 часа издъхнѫлъ мѫченически. За повече подробности виж. спис. *Бунтовникъ* (София, 1903).

Саженъ, *рус.* (старобълг. сѫжьнь). Мѣрка за дължина, която е равна на 2.133,591 метра.

Саидъ-паша (*Мохамедъ*). Египетски вице-краль, род. въ Кайро (1822—1863), 4-и синъ на Мехмедъ-Али, и възпитанъ отъ французски учители. Билъ великъ адмиралъ, когато наслѣдилъ на прѣстола племенника си Абаса(1854). Подкрѣпилъ султана прѣзъ кръмската война, послѣ далъ всичкитѣ си грижи на подобрението на държавата си. Унищожилъ монополитѣ, върнѫлъ свободата на фелахитѣ, прѣобразувалъ правосѫдието и военната служба, и подигнѫлъ кредита на държавата си. Основалъ училища, уредилъ течението на Нилъ, и далъ разумното си покровителство на Лесепсовото велико прѣдприятие за прокопаването на Суезки каналъ.

Сайга. Диво животно отъ рода на елена, ала съ по-черникавъ шаръ и съ по-кѫси рогове.

Сайгонъ (*голѣмо тържище*). Гл. градъ на французска Кохинхина, на р. Сайгонъ, 100 килом. отъ морето; 80,000 жит. (анамци, китайци, малайци, европейци). Важно търговско и военно пристанище. Градътъ и околностьта му сж защитени съ нѣколко крѣпости. С. е билъ зетъ отъ французетѣ на 5 февр. 1859. Сайгонский договоръ отъ 24 май 1862 турилъ край на войната, прѣдприета отъ Франция и Испания среща кралство Анамъ; той дава на Франция една честь отъ долна Кохинхина и о-въ Пуло-Кондоръ, и свобода на французетѣ и испанцитѣ да търгуватъ и распространяватъ християнската вѣра.

Сайда. Градъ въ азиятска Турция, въ обл. Сайда, 35 килом. на югъ отъ Бейрутъ; 10,000 жит. Търговия съ маслинено масло, памукъ, сусамъ, коприна, тютюнъ. Тоя градъ е староврѣменний *Сидонъ*; пристанището му било занемарено отъ турцитѣ и е токорѣчи насипано съ пръсть.

Сайма. Голѣмо блатисто езеро въ европейска Русия, въ Финландия, въ виборгската и санъмихелската губерния, 200 килом. дължина и 96 килом. най-голѣмата широчина. Прибира водитѣ на езера Калавеси и Пиелисъ и се истича въ Лодожско езеро чрѣзъ р. Вокса.

Саисъ. Градъ въ долни Египетъ, въ старо врѣме билъ столица на саитската династия. Херодотъ описва единъ неговъ великолѣпенъ храмъ, съграденъ отъ Амасиса.

Сакария (стар. Sangarius). Рѣка въ азиятска Турция, влива се въ Черно море безъ да минува прѣзъ забѣлѣжителни мѣста.

Сакату. Градъ въ Суданъ, въ страната Хауса, на Сакату, притокъ на Нигеръ; 20,000 жит. Усмарници; искусно изработени кожени издѣлия: гемове, чанти, сѣдла, възглавничета. Въ С. умрѣлъ шотландский пжтешественикъ Кляпертонъ, въ 1827.

Сакеларий, *лат.* Въ католич. църква ковчежникъ, хранитель на църковнитѣ имоти.

Сакмара. Русска рѣка, лѣвъ притокъ на Уралъ, пои оренбургската губерния; 500 килом.; бърза и некорабоплавателна.

Сакосъ, *гр.* Горня архиерейска дреха, която облича въ врѣме на церковна служба.

Саксония. Име, което е означавало първень цѣла сѣверна Германия, между Сѣверно и Балтийско море на сѣв., Одеръ на ист., Липе на югъ и Рейнъ и Иселъ на зап.. Тая страна е била населена съ саксонци (*люде съ дълги ножове*), които били дошли отъ Скандинавия и побѣдили тюрингитѣ. Пирати и разбойници, саксонцитѣ нападали ту брѣговетѣ на Англия, ту Галия, завзета отъ франкитѣ. Непрѣстаннитѣ имъ нападения продължавали шесть вѣка, доклѣ най-сетнѣ не били покорени и покръстени отъ Карла Велики, слѣдъ 33-годишна борба (771 — 804). Отъ тогава се наченало въ Германия дѣлото на цивилизацията. Лудовикъ Германски далъ за херцогъ на саксонцитѣ графъ Людолфа (850) и основалъ така херцогство Саксоний, съ столица Любекъ. Людолфовий синъ, Отонъ Славни (880-912), билъ най-отличний отъ германскитѣ князове; билъ се храбро среща нормандцитѣ, и когато изчезнала карловинската династия (911), отказалъ да приеме герман-

ската корона, която му се поднесла единодушно отъ избирателитѣ. Слѣдъ много политически промѣни, императоръ Сигизмундъ далъ херцогство Саксония на Фридриха Войнствени, майсенски маргафъ. Неговитѣ внуци, Ернестъ и Албертъ, основали, единътъ, *Ернестинското потекло*, което добило избирателното право, другий, *Албертинското потекло*, което наченѫло да владѣе Майсенската околность и една часть отъ Турингия. Иоанъ-Фридрихъ Великодушни, Ернестовъ правнукъ, билъ побѣденъ и заробенъ отъ Карла V, при Люлбергъ (1547), и принуденъ да отстѫпи избирателното право и една часть отъ земята си на Морица, отъ Албертинското потекло. Морицовото потомство царува още въ кралство Саксония, а Ернестинското потекло владѣе Турингия, подраздѣлена на нѣколко херцогства.

Прѣзъ 1830 — 40, А. Шмелеръ обнародвалъ (отъ два рѫкописа, единъ пазенъ въ Мюнхенъ, другий въ Британския музей) една старосаксонска поема отъ IX-и вѣкъ, наречена *Хелиадъ*, сир. „Цѣлительтъ“ или „Спасительтъ“, която расказва „Христовата История“ по Евангелията. Тоя трудъ е не само токо-речи единчкий старо-саксонски паметникъ отъ старо-саксонски езикъ стигнѫлъ до насъ; а е и отъ висока поетическа стойность, както по горещото си чувство, така и по блескавата си дикция.

Саксония (кралство--). Държава въ Германската империя, съ прѣдѣли на сѣв. прусскитѣ области Саксония и Брандебургъ на ист. пруската область Силезия и австрийска Чехия, на югъ Чехия, княжество Ройсъ, и Бавария, на зап. херцогства Саксъ-Алтенбургъ и Саксъ - Вайморъ. Простр. 14,992 чет. килом., насел. 4,202,216 жит., отъ които около 100,000 римо-католици и евреи, останѫлитѣ всичкитѣ лютерани. Лютеранското вѣроисповѣдане е държавната вѣра ; нъ херцогското семейство отъ врѣмето на Фр. Августа I е римо-католическо. Стол. *Дрезденъ*. Административно държавата е раздѣлена на 4 области, съ гл. градове: Дрезденъ, Лайпцигъ, Цвикау и Бѫуценъ. Южната часть на страната е планинска. Пои се отъ Елба и притоцитѣ ѝ Шпре, Мулда и Плайса. Земята, плодородна, произвожда жито, конопи, овощия, цвѣкло. Скотовъдство. Горитѣ и полетата изобилуватъ съ дивячъ. Рудницитѣ даватъ каменни вѫглища, желѣзо, сребро и др. Индустрията е дѣятелна и много напрѣднѫла: вълнени и памучни платове, тантели, фарфорови издѣлия, стъкла, хартия, книги. Най-търговски градъ е Лайпцигъ, едно отъ гопѣмитѣ търговски срѣдища въ Германия и въ Европа. Най-голѣмитѣ градове на кралството сѫ Дрезденъ, Лайпцигъ и Шемницъ. Общественото образование е много развито: то има повече отъ 2,000 начални училища (началното учение е задължително), 80 недѣлни училища, 8 начални нормални училища за учители и учителки, 11 гимназии, 1 университетъ въ Лайпцигъ, 1 рударска академия въ Фрайбургъ, 2 агрономически института, 7 Realschulen или търговски и индустриални училища, 2 училища за искуствата и фабричнитѣ индустрии и др. Желѣзнопѫтната мрѣжа, на която Лайпцигъ, е срѣдоточието, туря Саксония въ лесно съобщение съ останѫла Европа.

Бюджетътъ е 85 милиона лева; дългътъ повече отъ 800 милиона лева. Саксонската войска образува 12-то военно тѣло отъ армията на германската империя, и върховното ѝ началство принадлежи на прусския краль. Правлението е прѣдставителна монархия, и диетата е съставена отъ двѣ камари. Първата камара състои отъ наслѣдствени и отъ пожизнени членове; втората отъ изборни членове, които се избиратъ за 9 години. Конституцията е прогласена въ 1831. — Мориц (Виж. *Саксония*), който пръвъ станалъ князъ-избиратель на сегашното кралство Саксония, умрѣлъ въ война среща брандебургския маркграфъ. Неговитѣ приемници (11) царували отъ 1553 до 1827; и отъ тѣхъ Фридрихъ Августъ I (1694 — 1733) и Фридрихъ Августъ II (1733 — 1763) били полски крале. Въ 1807, Фридрихъ Августъ III билъ направенъ отъ Наполеона I саксонски кралъ и варшавски дукъ; нъ за подръжката, която далъ Наполеону, съюзницитѣ му отнели по-голѣмата часть отъ Саксония, която прѣдали на Прусия, безъ да го лишатъ отъ кралевската титла. Наслѣдникътъ му на прѣстола билъ братъ му Антонъ (1827 — 1836). Неговий племенникъ Фридрихъ-Августъ II царувалъ отъ 1836 до 1854, безъ да остави синове. На прѣстола го наслѣдилъ братъ му Иоанъ (1854 — 1873). Сегашний краль е А Фридрихъ, който е наслѣдилъ Иоана въ 1878. Въ войната, която избухна въ 1866 между Прусия и Австрия, саксонский краль зе страната на Австрия, и биде побѣденъ заедно съ нея. Глобата на несполуката си той заплати като влѣзе, по волята на побѣдителя, въ сѣвево-германската конфедерация, и като прѣдаде въ ржцѣтѣ на Прусия върховното началство на войската си, крѣпоститѣ си и прѣдставителтсвото си при другитѣ държави.

Саксония (область—). Прусска область, отнета на кралство Саксония въ 1815. Допира на сѣв. до Хановеръ и до Брандебургъ, на ист. до Брандебургъ и до Силезия, на югъ до кралство Саксония, на зап. до новитѣ прусски области Хесе-Каселъ и Хановеръ, и до херцогство Бруншвайгъ. Простр. 25,240 чет. килом. и насел. 2,832,616 жит. Ц. на управл. *Магдебургъ*; други гл. градове: Мерсебургъ и Ерфуртъ. Мекъ и здравъ климатъ. Земята е равна, освѣнь на зап., и много плодородна; сребърни, желѣзни, каменовъглищни рудници. Фабричната промишленость е много дѣятелна: сукнени и захарни фабрики, желѣзни заводи и други; мерсебургската бира е прочута.

Саксофонъ. Музикаленъ духовъ инструментъ, отъ тучъ, който е една тржба съ грамадни размѣри. С. е изобрѣтенъ отъ Антона Сакса, французски промишленикъ, който е и билъ назначенъ въ 1857 професоръ по с. въ парижската консерватория; инструментитѣ му сж приети токо-речи всждѣ, макаръ и да е ималъ много противници.

Саксъ (или саксенъ)-Алтенбургъ (*херцогство*). Държавица въ Германската империя, раздѣлена на двѣ части отъ княжество Ройсъ; допира до прусска Саксония, до кралство Саксония, до княжество Шварцбургъ-Рудолфщатъ и до великото дукство Саксъ-Веймаръ. Столица *Алтенбургъ*. Простр. 1323 чет. килом.; насел.

225,000 жит., токо-речи всичкитѣ протестанти. Планинска и гориста земя, поена отъ Заала и Плайса. Много напрѣднѫло земедѣлие и индустрия. Селянетѣ въ източната часть, ако и да говорѫтъ турингийско нѣмско нарѣчие, по облѣклото, обичаитѣ и нравитѣ си много приличатъ на лузацкитѣ словѣне; и имената на много тѣхни мѣста, особено онія, които окончаватъ на *ицъ*, показватъ словѣнското имъ происхождение. Тия селяне сѫ прочуси изъ Германия като искусни и заможни земедѣлци. Прѣзъ С.-А. минува желѣзницата отъ Лайпцигъ за Мюнхенъ. С.-А. е конституционна монархия, съ само една камара; конституцията е отъ 1831, измѣнявана отпослѣ. Херцогското семейство е отъ ернестинското саксонско потекло; първий му прѣдставитель е билъ Ернестъ, род. въ 1655, 6-и синъ на Ернеста Благочестиви.

Саксъ (-енъ) - Веймаръ - Ейзинахъ (велико херцогство). Държавица въ Германската империя, въ Турингия, раздѣлена на три главни части; допира до Прусия, кралство Саксония, Бавария, княжество Ройсъ и Шварцбургъ, и до саксонскитѣ херцогства. Простр. 3,592 чет. килом. и нас. 380,000 жит., отъ които половината въ княжество Веймаръ, повече отъ една четвърта въ княжество Ейзинахъ, и една шеста въ окр. Найщатъ. Протестанти, освѣнь 12,000 католици. Столица *Веймаръ*. Гл. градове: Ейзенахъ, Аполда, Иена. Планинска земя, която се пои отъ Заала и Вера. Главнитѣ произведения сѫ желѣзо, каменни вѫглища, дърва, соль. Образованието е развито: 500 начални училища, 3 гимназии, 2 начални нормални училища, 3 индустриални второстепенни училища, 1 университетъ въ Иена за студентитѣ на цѣла Турингия; много желѣзници; най-важната секция е оная, която съставя частъ отъ голѣмата линия отъ Берлинъ за Франкфуртъ-на-Майнъ. Правлението е конституционна монархия съ 1 камара отъ 31 прѣдставители. Веймарский великъ херцогъ е началникътъ на ернестинското потекло отъ саксонската династия. Най-прочутий отъ веймарското херцогско семейство е билъ Карлъ-Августъ (царувалъ отъ 1775), билъ великъ покровитель на наукитѣ и искуствата, и привикалъ въ двора си Хердера, Гете, Шилера и др. Той въздигнѫлъ веймарския театръ до сегашното му положение като главна германска школа на драматическото искуство. Вѣнский конгресъ въ 1815 увеличилъ неговата земя и му далъ титлата великъ херцогъ. Въ 1816 той далъ конституция на поданницитѣ си. Умр. въ 1828. Приемницитѣ му сѫ вървѣли по неговитѣ стѫпки.

Саксъ (-енъ) - Кобургъ - Гота. Държавица въ Германската империя, въ Турингия, състои се отъ двѣ херцогства, Кобургъ и Гота. Кобургъ допира до херц. Саксъ-Мейнингенъ и до кралство Бавария; Гота допира до княжество Шварцбургъ, великото херцогство Саксъ-Веймаръ, прусската обл. Саксония. Саксъ-Мейнингенъ и прусската обл. Хесе-Каселъ. Столица *Кобургъ*. Прост. 1,968 чет. килом. и насел. 240,000 жит., токо-речи всичкитѣ протестанти. Неравна земя, прѣзъ която минува Турингската гора пои се отъ Вера, Унщрутъ, Гера и разни притоци на Майнъ. Зе-

медѣлието, усъвършенствувано, е главний поминъкъ на жителитѣ. Скотовъдството (коне, говеда, овце) е сѫщо много напрѣднѫло. Рудницатѣ (главно въ Гота) даватъ каменни вѫглища, желѣзо, кобалтъ, магнезия; сѫщо и мраморъ, фарфоръ и соль. Фабричната промишленость не е много важна, и се ограничава главно въ Гота, дѣто има, между друго, една голѣма захарна фабрика. Правлението е конституционна монархия. Кобургъ и Гота иматъ по една диета, кобургската отъ 11, а готенската отъ 19 прѣдставители; освѣнь това, има една обща диета за цѣлата държава, която се състои отъ 7 кобургски и 14 готенски прѣдставители. Върховното началство на войската, както въ други германски държави, принадлежи на германския императоръ. Херцогското семейство се отличава по-духовитость и либералность, както и по физически и умствени дарби, и се родѣе съ нѣколко европейски дворове: князъ Албертъ (виж. това име), сѫпрѫгътъ на покойната англійска кралица Виктория, е билъ членъ отъ това семейство; Леополдъ I, белгийски краль, е билъ и той членъ отъ това семейство; отъ него е и наший князъ, Н. Ц. В. князъ Фердинандъ I.

Саксъ (-енъ) - Мейнингенъ-Хилдбургаузенъ (херцогство). Държавица въ германската империя, въ Турингия, на сѣв. отъ Бавария и херцог. Кобургъ, съ простр. 2,468 чет. килом. и насел. 275,000 жит., близу всичкитѣ протестанти. Състои се отъ херцогство Мейнингенъ, двѣтѣ трети отъ бившото херцогство Хилдбургаузенъ: Саафелдъ, и нѣколко други околии. Столица Мейнингенъ; гл. градове: Хилдбургаузенъ Саалфедъ и Соненбергъ. Планинска земя, прѣзъ която минува Туринскатата гора; пои се отъ Вера и Заала. Долината на Вера е една отъ най-плодороднитѣ и живописнитѣ въ Германия. Земедѣлието е въ напрѣднѫло състояние. Развита фабрична промишленость (вълнени, памучни и ленени платове, стъклени и фарфорови издѣлия, бира, дървени играчки въ Соненбергъ и околията му). Солни рудници; минерални извори. Правлението е конституционна монархия отъ 1824; диетата (една камара) се състои отъ 24 прѣдставители. Войската съставя часть отъ имперската армия.

Сакъ (*Мориц*, графъ). Единъ отъ най-великитѣ воители на XVIII-и вѣкъ, незаконнороденъ синъ на Августа II, саксонски избирателенъ князъ и полски краль, и на графиня Орора фонъ Кенигсмаркъ, род. въ Госларъ, въ 1696. Когато билъ още момче, побѣгнѫлъ въ Фландрия, постѫпилъ въ Марлбъровата армия, и зелъ участие въ прѣвземането на Лилъ и обсадата на Турне. Въ 1714 се оженилъ, по майчината си молба, за една нѣмска наслѣдница, нъ въ 1720 се развелъ. Тогава добилъ пенсия отъ баща си и отишълъ въ Парижъ, дѣто нѣколко години изучвалъ военната тактика. Въ 1726 билъ назначенъ курландски дукъ, нъ на другата година билъ принуденъ да се върне въ Франция. Сега постѫпилъ въ Рейнската армия, подъ началството на дукъ Бервика, отличилъ се при обсадата на Филипсбургъ (1734) и рѣшилъ етингенската битва съ отчаяно нападение на чело на една дивизия гренадери. За тия заслуги

билъ произведенъ лейтенантъ-генералъ въ 1736; и при избухването на войната за австрийското наслѣдство, добилъ началството на лѣвото крило отъ армията, отредена да нахлуе въ Чехия, и зелъ силно укрѣпения градъ Прага съ приступъ съ чудесна бързина. Нѣколко деня по-сетнѣ зелъ и Егра, и останжлата война показала, че способноститѣ му на полето не били по-долни отъ искуството му среща укрѣпленията. Въ 1774 билъ произведенъ французски маршалъи назначенъ да командува французската армия въ Фландрия, и тоя пжть далъ рѣшителни доказателства за прѣвъсходството на своята нова тактическа система, като привелъ въ бездѣйствие единъ неприятель много помногоброенъ, зелъ отъ него, токоречи прѣдъ лицето му, разни важни крѣпости. Слѣдната година била за него още по-славна; прѣзъ априлъ той обсадилъ Турне, и слѣдъ нѣколко деня нанесълъ пълно поражение на англичанетѣ, въпрѣки отчаяната имъ храбрость. Четири мѣсеца подиръ това всичкитѣ силни белгийски крѣпости били въ рѫцѣтѣ му. Въ 1746 С. съ единъ редъ искусни маневри истласкалъ съжзницитѣ на дѣсния брѣгъ на Маеза, и спечелилъ (29 септ.) блескавата побѣда при Року, за която билъ награденъ съ титлата маршалъ-генералъ, честь, която била дадена до тогава само Тюрену. Лауфелдската и Бергенската С-ви побѣди накарали съжзницитѣ да мислжтъ за миръ. Ала холандцитѣ били още расположени да се държжтъ, доклѣ прѣзимането на Маестрихтъ (1748) не осуетило всѣка тѣхна надежда, и не докарало ахенски миръ. С. понапрѣдъ водилъ прѣписка съ пруския краль Фридриха Велики, и сега се възползувалъ отъ случая да посѣти Берлинъ, дѣто му и дали най-блескавия приемъ. Скоро подиръ това, Фридрихъ писалъ Волтеру: „Видѣхъ французския герой, Тюренътъ отъ врѣмето на Лудовика XV. Извлѣкохъ голѣмо поучение отъ неговата бесѣда върху военното искуство. Тоя генералъ би могълъ да учи всичкитѣ генерали въ Европа.“ С. починжлъ въ имението си въ Шамборъ въ 1750. Единъ неговъ трудъ върху военното искуство, подъ заглавие Mes rêveries, се обнародвалъ въ Парижъ въ 1857.

С. билъ вѣроятно най-великий пълководецъ на врѣмето си, и храбръ и прѣдприемчивъ прѣдводитель, нъ не билъ много ученъ, и нѣмалъ претенции на ученость. Много смѣшно било прѣдложението на французската академия, когато му прѣдложила да го приеме за членъ. Той билъ доста уменъ да отклони тая честь; и правописътъ на нѣколко негови думи по тоя случай изобличава академията повече отколкото какъвто и да било сарказмъ. Той писалъ: „Ils veule me fere de la cademie; sela m'iret come une bage à un chas.“

Много животоописания на С. сж писани, нъ малко отъ тѣхъ сж достовѣрни. — Виж. Moritz von Sachsen (Дрезденъ, 1863) отъ Карлъ фонъ Веберъ; и Nouvelle Biographie Générale (стат. Saxe). С-вий характеръ и гений сж изображени, макаръ не ласкаво, въ Карлайловия Life of Frederick the Great.

Саладинъ. Сирийски султанъ, синъ на единъ кюрдски войникъ,

основатель на династията на аюбититѣ (1174—93). Въ 1169 станѫлъ господарь на Египетъ, дѣто го испратилъ халепский султанъ Нуреддинъ, за да възстанови тамъ властьта на везирь Шавера. Слѣдъ Нуреддиновата смъртъ (1176) си подчинилъ и цѣла Сирия; слѣдъ това се обърнѫлъ противъ кръстоносцитѣ въ Палестина, разбилъ съединенитѣ имъ сили при Тивериада (1187) и най-сетнѣ завоевалъ и Иерусалимъ. Тиръ, браненъ отъ Конрада Монфератски, С. не можалъ да земе, а между това отъ Европа пристигнѫли на християнетѣ нови подкрѣпления (3-и кръстоносенъ походъ, 1187-1192) и обсадили Ака (1189). Съ пристигането на войскитѣ на Филипа Французски и на Ричарда Лъвово-Сърдце Ака била принудена да се прѣдаде (1191). Годината 1192 била единъ редъ отъ несполуки за С. Ала пакъ по договора отъ 1192 Ричардъ се отказалъ отъ завоеванието на Иерусалимъ и отишълъ въ Европа. Другий страшенъ за мохамеданетѣ врагъ, Конрадъ Монфератски, паднѫлъ отъ ножа на асасинитѣ; умрѣлъ въ Дамаскъ отъ треска и самъ С. Християнитѣ останѫли въ владѣние на брѣга отъ Яфа до Тиръ и сѣверна Палестина.

Саламандра. Единъ родъ гущери, които, когато се хвърлѭтъ на жаръ, испускатъ една бѣлезникава течность, та за нѣколко секунди оставатъ въ огъня неврѣдими. Затова и на с. сѫ приписвали погрѣшно способностьта да живѣѭтъ въ огъня. — У срѣдновѣковнитѣ кабалисти с. е било името на духъ, който живѣе въ огъня и състои отъ огънь. Парацелсъ турилъ с. въ числото на елементарнитѣ духове.

Саламанка. Испански градъ, ц. на едноименна область, 155 килом. на сѣв.-зап. отъ Мадридъ; 25,000 жит. Университетъ много прочутъ до XVI-и вѣкъ; до тоя университетъ се допитвалъ Христоферъ Колумбъ. Старъ градъ [едно врѣме ималъ 50,000 жит.] съ забѣлѣжителна съборна църква и два прочути монастиря. — Областьта, планинска и малко плодородна, има 250,000 жит.

Саламбрия (стар. *Пенея*) Рѣка въ европ. Турция, пои Тесалия, мие Лариса и долината на Темпе, и се влива въ Солунски заливъ.

Саламинъ. Островъ въ Атински заливъ, отдѣленъ отъ Атика съ единъ протокъ. Първень билъ независимо царствице и ималъ между царетѣ си Теламона; послѣ го притезавали Мегара и Атина. Мегара сполучила да го завладѣе, като нанесла тежка загуба на Атина; и атинянетѣ заплашвали съ смъртъ оногова, който проговори още веднажъ за прѣзимането му. Солонъ, прѣсторенъ на избезумѣлъ, пѣлъ такъви пѣсни за тоя островъ, които посрамили съотечественицитѣ му. Той ги повелъ на бой, прѣзелъ острова и доказалъ отпослѣ, че С. принадлежалъ на отечеството му, като привождалъ единъ Омировъ стихъ, който билъ вмъкнѫлъ въ Омировата поема. При С. Темистоклъ одържалъ прочута морска побѣда надъ персянетѣ, на 23 септ. 449 прѣди Р. Х. Тоя о-въ принадлежи сега на кралство Гръция и съставя часть отъ окржга Атика-и-Виотия.

Саланкеменъ. Градецъ въ Долна Унгария, на дѣсния брѣгъ на Дунавъ, на югъ отъ Петерварданъ, 26 килом. на юго-ист. отъ Карловицъ, близо до вливането

на Тиса въ Дунавъ. Побѣда на Лудовика Баденски надъ турцитѣ, подъ началств. на великия везирь Мустафа Кюпрюлю (1691).

Салата, герм. Добрѣ-познатъ зеленчукъ, който се употрѣбява за храна въ суровъ видъ.

Salve, *лат.* Здравѣй; радвай се.

Салгъиджиевъ (*Стефанъ* Колчевъ). Единъ отъ най-виднитѣ дѣйци по духовното възраждане на българетѣ въ Солунско, Сѣрско и донѣйдѣ въ Одринско; род. въ 1847 въ Стара-Загора, дѣто и добилъ началното си образование. Прѣзъ 1863 родителитѣ му го испратили въ Цариградъ, за да продължи наукитѣ си въ добрѣизвѣстното по онова врѣме българско училище на Фенеръ, което свършилъ съ отличие. По-сѣтнѣ, по настоявването на съотечественика си Алекс. Боевъ Екзархъ, С. постѫпилъ въ гръцкото богословско училище на о-въ Халки, което напусна̀лъ въ началото на втората година по нѣмане срѣдства. Отъ тукъ нататъкъ наченва и С-та обществена дѣйность.

Попадна̀лъ въ срѣдата на енергичнитѣ ратници въ полето на българо-гръцката църковна борба, каквито бѣха̀ покойнитѣ П. Р. Славейковъ, Гавриилъ Кръстевичъ, Д-ръ Чомаковъ и др., той билъ бързо оцѣненъ и тласна̀тъ отъ тѣхъ въ сѫщата борба първенъ въ Солунъ, а по-късно въ най-погърчения центръ на Македония — гр. Сѣръ.

Въ 1867 въ Солунъ се проектирало издаването на единъ вилаетски вѣстникъ, който щѣлъ да се списва на турски, български и гръцки езици. Потърсили се три годни лица за уреждането на тритѣ отдѣла на вѣстника и по прѣпоржката на Славейкова и настояването на Чомакова и Кръстевича турското правителство повѣрило българския отдѣлъ Салгънджиеву. Съ поемането на тая особена обществена длъжность, прѣдъ С., комуто щастието до тогава не бѣ помогна̀ло да се сдобие съ обширното литературно образование, потрѣбно за единъ редакторъ на вѣстникъ, се открило широко поле да работи въ тая посока. И той работилъ неуморно. Тука, на тая обществена длъжность, блесватъ енергията и способноститѣ на С. като народенъ будитель и рѫководитель. Само въ нѣколко деня, въ Солунъ и около С. се струпало всичко, що можало да чувствува и мисли по български. С-вий тактъ и благоразумие му спечелили благоволението и на тогавашния солунски валия, отъ българско потекло, Акифъ паша. Така въоружѣнъ — отъ една страна съ любовьта на солунчане, отъ друга съ благоволението на най-висшия прѣдставитель на властьта — С. повелъ смѣло борбата противъ гръцкитѣ козни, плодъ на които било затварянето на българското училище и разстройството на общината по-рано. С. бързо израсна̀лъ въ очитѣ и на простата българска маса — до колкото я имало тогава въ Солунь — и това му дало подемъ да усили още повече борбата за възобновението и на училището и на общината. И твърдостьта на характера му увѣнчала трудоветѣ му съ сполука. Въ първитѣ м-ци на 1868 въ едно многолюдно събрание, свикано отъ С., членове за българска община били избрани и училището подновено, па и благодарение на С-то застѫпничество прѣдъ настоя-

телството на Българ. Читалище, снабдено съ учитель.

Ала традиционната злоба на гръцитѣ къмъ всичко българско не закъснѣла да използува замѣстването двѣ години по-късно на Арифъ паша съ Юмеръ Февзи паша, който билъ хитро подведенъ да се усъмни въ численостьта и значението на бълг. елементъ въ Солунъ и да заповѣда закриването на българския отдѣлъ въ вилиетския вѣстникъ. Солунскитѣ гръци не се задоволили само съ врѣвата подигната около речения отдѣлъ. Тѣ заинтригували прѣдъ властитѣ и се помѫчили да посѣгнатъ и на българската община и на българското училище. Само въ това не сполучили, понеже въ реорганизирането на реченитѣ община и училище С. не билъ сѣлъ вѣтъръ.

Къмъ актива на С-та дѣйность въ Солунъ трѣбва да се отбѣлѣжатъ два важни момента: прочитането за пръвъ пѫть апостола на български езикъ и отпразнуването все за пръвъ пѫть паметьта на словѣнскитѣ равно-апостоли св. братя Кирилъ и Методий, прѣдшествувано отъ първа словѣнска служба въ тѣхна честь въ гръцка църква *Аия Декса*.

Въ деньтъ, когато било заповѣдано закриването на българския отдѣлъ въ вилиетския вѣстникъ, С. останѫлъ безъ работа. Ала това не било за дълго врѣме. Българското Читалище въ Цариградъ, което скѫпо цѣнило С-то самоотвержено народолюбие и неговата вѣщина да схваща и прѣтегля моментитѣ, скоро му прѣдложило поста учитель въ токо-речи досущъ погърчения тогана гр. Сѣръ. Тукъ С. стигнѫлъ въ началото на 1871. Слѣзълъ на квартира въ единъ турски ханъ, той напразно чакалъ да чуе за нѣкой българинъ или да му се мѣрне нѣкой такъвъ. Навсѣкѫдѣ, дѣто се доближавалъ, срѣщалъ се само съ гръци и турци. Така истекли два мѣсеца, додѣто по една случка, която не можла да не привлѣче вниманието на ханджията турчинъ и да бѫде схванѫта и използувана отъ С., С-та работа зела щастливъ исходъ. Касаяло се за една 3-мѣсечна заплата, която С. ималъ да зима като редакторъ на бълг. отдѣлъ въ солунския вилиетски вѣстникъ и за излизането на която при заминуването си за Сѣръ, той заявилъ да му съобщѫтъ. Така и станѫло. Съ едно писмо отъ Мухасебе Калеми (Финансово отдѣление) на С. се съобщавало за излизането на заплатата му. Писмото, въ отсѫствието на С. отъ квартирата му, било врѫчено на ханджията, единъ добъръ турчинъ, ала заклетъ врагъ на гръцитѣ и членъ на Идаре-Меджлиси (административенъ съвѣтъ). По всичката си вънкашность писмото изглеждало да има официаленъ видъ, което дало съмнѣние на ханджията и той, прѣди да го прѣдаде на С. прѣдставилъ го на мютесарифа (окрѫж. управитель). Тукъ, безъ да знаятъ съдържанието му, разно го тълкували, па не смѣяли да го отворятъ, понеже било запечатано съ червенъ восъкъ и носяло официаленъ печатъ. Писмото било прѣдадено С-ву едвамъ слѣдъ два деня и на притежателя му почнѫли да гледатъ като на високъ чиновникъ отъ Солунъ — нѣщо, което ханджията не закъснѣлъ да съобщи С-ву. С. можалъ да увѣри ханджията въ противното, като му далъ да прочете съдър-

жанието на въпросното и досущъ историческо писмо, понеже то послужило за крайѫгѫленъ камъкъ на бѫдѫщата С-ва дѣйность въ Сѣръ.

С., като схванѫлъ настроението на ханджиятъ спрѣмо гръцитѣ и по-късно наклонностьта на чиновницитѣ на мютесарифлъка и на самиая мютесарифинъ да съдѣйствуватъ на неговата мисия, не считалъ за потрѣбно да крие отъ тѣхъ мисията си. Единъ день ханджиятъ прѣдставя на С. двама българе и му казва: „Ето ти тебѣ българе, работи съ тѣхъ", Тия българе били Илия Ив. Касѫровъ отъ Копривщица, векилъ-харчъ на сѣрския първенецъ Халилъ Бей, а вториятъ извѣстний археологъ Стефанъ Верковичъ отъ Босна. И така съ съдѣйствието най-вече на първия и съ подкрѣпата на ханджиятъ Янели Ахмедаа и изобщо на турцитѣ първенци, възраждането на сѣрскитѣ българе започва и въ скоро врѣме отишло толкова напрѣдъ, че надминѫло надеждата на онія, които били испратили С. въ Сѣрезъ. Въ продължение на 7 годишното С-во прѣбивание като учитель-пропагандистъ въ тоя погрѣченъ български градъ, ознаменувано съ редъ гонения, дори и посѣгане два пѫти върху живота му отъ страна на гръцката пропаганда, С. показалъ такъва твърдость на характера, която му дала мощь да наддѣлѣе и постави и тука, както въ Солунъ, българското дѣло на здрави и нерушими основи. Има хора, които провидѣнието е прѣдопрѣдѣлило да играѫтъ велики роли въ свѣта и дѣлата на които сѫ служили за примѣръ и назидание на грядещитѣ поколѣния. С. е игралъ такъва роля въ Солунъ и Сѣрезъ. Не току така е било повтаряно въ нѣкои тържествени случаи, че ако днесь може да се говори за българска община, за българско училище и за българска църква (за отварянето на която и родолюбивата С-ва съпруга не малко е спомогнѫла и морално и материално) и ако днесь въ този градъ се развѣва българско знаме—всичко това се дължи на С..

Слѣдъ освобождението на България С. отъ Сѣрезъ заминѫлъ за София съ мисия да моли отъ страна на неселението на сѣрския санджакъ русския главнокомандващъ да прѣхвърли русски войски и прѣзъ Родопитѣ; ала това желание не било сѫдено да се сбѫдне, па и С-то завръщане въ Сѣрезъ станѫло невъзможно.

Въ София С. приелъ държавна длъжность, която скоро билъ принуденъ да напусне, понеже билъ испратенъ, по настояването на Нег. Блаженство, за директоръ на българското училище въ Одринъ. Тука С., подпомогнѫтъ отъ учитель Ив. Златаровъ отъ Малко-Търново, отворилъ и рѫководилъ главно училище въ Орта-Капия; въ сѫщото врѣме зималъ живо участие въ рѫководенето на народнитѣ работи и въ Одринско.

Въ Одринъ С. работилъ само една година. Слѣдъ това билъ въ Пловдивъ секретарь на санитарния съвѣтъ до закриването на това учреждение слѣдъ съединението, околийски началникъ въ Ямболъ, такъвъ, а послѣ акцизенъ на чалникъ въ Пловдивъ.

Освѣнь статии по народнитѣ работи, по етнографията на онія мѣста въ Македония, дѣто е работилъ, както и нѣкои кѫси статии съ филологическа подкладка,

всички обнародвани въ разни вѣстници и списания прѣди и подиръ освобождението, С. е приготвилъ и спомени по възраждането на българетѣ въ Солунъ и Сѣрезъ. За заслугитѣ му на народното дѣло въ тия градове и по прѣдставление на ония, които сѫ цѣнили сѫщо тия заслуги, С. е билъ по нѣколко случаи награждаванъ съ ордени отъ Н. Ц. В. Осѫденъ за неавторизирано убийство въ единъ случай при испълнение началническата си длъжность, той биде освободенъ по силата на една амнистия.

Салдо Въ *търгов.* остатъкъ отъ смѣтка.

Салемъ. Градъ въ Съединенитѣ Държави (Масачузетсъ), на Атлантически океанъ, 25 килом. на сѣв.-ист. отъ Бостонъ; 35,000 жит. Търговски и индустриаленъ градъ. Вносъ: гума, копалъ, слонова кость отъ Африка, каучукъ отъ южна Америка. Фабрики за памучни платове, вѫжя, обуща, рибено масло. Отъ пристанището му излизатъ кораби на моруновата и китовата ловитба. — Нѣколко помалки градове въ Съед. Държави носѧтъ сѫщото име.

Салепъ, *араб.* 1) Коренетѣ на растението orchus maculata, стрити на брашно. 2) Питие отъ това брашно.

Салерно. Градъ въ южна Италия, на Тосканско море, ц. на едноименна область; 36,300 жит. Фабрика за кърпички. Единъ университетъ въ тоя градъ, основанъ въ 1150 и унищоженъ въ 1817, се славилъ въ срѣднитѣ вѣкове съ медицински факултетъ, който билъ разсадникътъ на всичкитѣ други медицински факултети въ Европа. Нѣкогашното пристанище е токо-речи затрупано. Едно врѣме С. е билъ могѫща и прочута република. Единъкий паметникъ въ С., който още свидѣтелствува за минѫлия му блесъкъ, е една готическа съборна църква, основана отъ Робертъ Гискара и украсена съ барелйефи и колони. Робертъ Гискаръ прѣзелъ С. въ 1075, и германскій императоръ Хенрихъ VI—въ 1196. — Областьта има 570,000 жит.

Сализбури. Сѫщото, каквото е Солзбери.

Салимъ (миръ.) 1) Старото име на Иерусалимъ. 2) Сихемовъ градъ. 3) Градъ близо до Иорданъ, на югъ отъ Ветсанъ (*Библ.*).

Салина. Градъ въ Съединенитѣ Държави, 58 килом. на югъ отъ Освего; 25,000 жит. Въ тоя градъ се намира единъ отъ най-важнитѣ солени извори на държава Ню-Йоркъ. — С. е сѫщо името на единъ отъ Липарскитѣ о-ви (5,000 жит.). Соль, вино, маслинено масло.

Салиса. Окрѫжие, което допирало на зап. до гора Ефремъ. — **Ваалъ Салиса** се е намиралъ, споредъ Евсевия, 24 килом. на сѣв. отъ Лида (*Библ.*).

Салитъ, *лат.* Минералъ, разновидность отъ пироксена, съ тъмнозеленъ шаръ, кристализува въ ромбоидалния призмъ; намира се въ южна Италия, Сицисия, Тиролъ и велико дукство Баденъ.

Салицинъ, *лат.* Единъ алколоидъ, който се извлича изъ върбата и нѣкои други дървеса. — **Салицинова кислота** се срѣща въ маслото на растението Spiraea ulmaria.

Салически законъ (Lex salica), отъ *салици*, името на едно племе франки, които нахлули въ Галия въ V-и вѣкъ. Тоя законъ

изключва женския полъ отъ прѣстолонаслѣдието въ Франция. — **Салически императори.** Име въ XIV-и вѣкъ на германскитѣ крале отъ франконското племе или така-наречените франконски императори отъ Конрада II до Хенриха IV.

Салманасаръ. Асирийски царь, който се възцарилъ въ 728 г. прѣди Р. Х.; покорилъ израилското царство и му наложилъ данъ; понеже израилянетѣ влѣзли въ съюзъ съ египтянетѣ за да отхвърлятъ асирийското иго, С. изново навлѣзлъ въ Самария и обсадилъ столицата ѝ. Прѣзъ тая обсада той билъ сваленъ отъ прѣстола [слѣдъ 6-годишно царуване) и замѣстенъ отъ Саргона. Вѣрва се, че Саргонъ е билъ асирийски царь, който съсипалъ израилското царство (721 прѣди Р. Х.) (*Библ.*).

Салманъ. Вѣрва се, че това е съкратено име на Салманасаръ (*Библ.*).

Салмонъ. 1) Гора въ Самария, може-би клонъ отъ Гевалъ. 2) Носъ въ източната страна на о-въ Критъ (*Библ.*).

Саломия. Заведеева жена, майка на апостола Иакова и на апост. и евангел. Иоана, една отъ галилейкитѣ, които придружавали Иисуса и му служили въ пѫтуванията му (Мат. 25; 56). Отъ едно сравнение на това мѣсто отъ Матея съ Иоанъ 19; 25 нѣкои заключаватъ, че С. е била сестра на Мария, Иисусовата майка (*Библ.*).

Салона. Гръцки градъ въ окрѫга Фтиотида-и-Фокида при политѣ на Парнасъ, на р. Скилица; 8,000 жит. Малко пристанище. Твърделъ, построенъ на развалинитѣ на акрополa на староврѣменния градъ Амфиса. Въ С. се подписалъ въ 1821 държавенъ уставъ на възстанѫла Гръция.

Салонъ, *фр.* Приемна стая. — **Салони.** Значи прѣносно висшето общество: *приима се въ салонитѣ.*

Салсапарила, *лат.* Растение, което носи името на лѣкарь Парило, който го донесълъ въ Европа. Употрѣбява се въ лѣкарството като кръвочистителенъ цѣръ.

Салтиковъ (*Мих. Ев.*). Знаменитъ русски сатирикъ, който е писалъ подъ псевдонимъ *Щедринъ* (1826—1889). Происхождалъ отъ старъ дворянски родъ; училъ се въ москов. дворянски институтъ, послѣ въ царскоселския лицей. Първитѣ му произведения били слаби стихове. Въ 1844 постѫпилъ въ канцеларията на военния министръ. Много челъ, увличалъ се особно отъ Жоржъ Зандъ и отъ французскитѣ социалисти. Обнародвалъ библиографически бѣлѣжки и нѣколко повѣсти въ *Отеч. Записки.* За повѣстьта *Запутанное дѣло,* въ която сѫ ясни бѣлѣзитѣ отъ бѫдѫщия крупенъ сатирически талантъ, С. испратили въ 1848 въ Вятка на служба въ губернското управление. Въ Вятка той се запозналъ съ областния животъ. Тамъ много челъ, съставилъ една кратка история на Русия за сестритѣ Болтини, за една отъ които послѣ се оженилъ. Въ 1855 му се разрѣшило да остави Вятка. Въ 1856 билъ назначенъ въ министерството на вѫтрѣшнитѣ работи. Сѫщата година въ *Русскій Вѣстникъ,* тогава още либераленъ, се появили неговитѣ *Губернски очерки,* едно отъ най-крупнитѣ произведения на русската обличителна литература. Въ 1858 С. билъ назначенъ вицегубернаторъ въ Рязань, послѣ въ Тверъ. Отъ 1860 писалъ главно

въ *Современникъ*: написалъ *Невинные разказы и сатиры въ прозѣ*. Въ 1862 си далъ оставката отъ службата. Въ 1862 станѫлъ единъ отъ фактическитѣ редактори на *Современникъ*, дѣто писалъ и белетрическа произведения, и рецензии, и полемически бѣлѣжки. Въ 1864—67 билъ пакъ чиновникъ въ Пенза, Тула и Рязань. Въ 1868, когато *Отеч. Записки* минѫли у Некрасова, С. окончателно оставилъ службата и станѫлъ единъ отъ рѫководителитѣ на списанието, а отъ 1878, слѣдъ Некрасовата смъртъ, — редакторъ на това списание. Написанитѣ отъ него тука раскази образували отпослѣ нѣколко сборника. Въ 1884 *Отеч. Записки* били запрѣтени. Отъ тогава С. писалъ рѣдко въ *Вѣстникъ Европы* и въ *Недѣля*. Запрѣщението на списанието му дълбоко го потресло и расклатило здравето му. Малко прѣди смъртьта си той почнѫлъ да пише нови очерки: *Забытыя слова* (Забравенитѣ думи).

Щедриновата сатира има огромно значение въ историята на русската литература. Тукъ сѫ изучени както историческитѣ области на русския народъ, така и съврѣменни рани. Щедриновата любовь къмъ отечеството прѣмного ярко се е изразила въ неговитѣ очерки *За рубежомъ*. Любовьта му къмъ литературата особено е подчеркнѫта въ едно негово писмо до сина му, което се свършва съ думитѣ: „повече отъ всичко обичай народната литература и званието литераторъ прѣдпочитай отъ всѣко друго“. Щедриновий хѫдожественъ талантъ особено ярко се е изразилъ въ прикаскитѣ му. Особена сила достига Щедриновата сатира въ сборницитѣ отъ раскази *Помпадуры и Помпадурши — Господа Ташкенцы* и въ изображението градоначалницитѣ въ *Исторія одного города*. Тука, напр., единъ градоначалникъ пише уставъ за нестѣсняване на градоначалницитѣ отъ законитѣ. Въ *Дневникъ провинціала въ Петербургѣ* чифликчиятъ Паскудниковъ припознава за не безполезно да се застрѣлватъ всички, които не мислѫтъ еднакво. Нѣкои Щедринови изражения сѫ станѫли у руситѣ пословици. Щедриновитѣ сатири сѫ възбуждали отъ една страна въсхищението, а отъ друга — безсилната злоба на ония, противъ които сѫ били насочени, макаръ Щедринъ токо-речи никога не мѣрилъ отдѣлни лица, а рисувалъ нрави. Щедриновий слогъ и езикъ сѫ необикновено силни, остри и своеобразни. Първото пълно събрание на С-тѣ съчинения е излѣзло въ 1889 и слѣдъ това е издържало още двѣ изданія. За С. сѫ писали Чернишевски, въ критическитѣ си статии; Писаревъ, т. IX; Добролюбовъ, т. II; Н. К. Михаиловски, въ *Критическ. Опыты*, а сѫщо и въ списанието *Русская Мысль*, 1890. Биографитѣ му сѫ: С. Кривенко и А. Н. Пипинъ. Има нѣмски и французски прѣводи на расказитѣ *Господа Головлевы* и нѣкои други С-ви произведения, нъ изобщо прѣводътъ на С. на чуждитѣ езици прѣдставя огромни мѫчнотии. У насъ сѫ прѣведени до сега само двѣ С-ви мънички произвед. *Христова нощь* (прѣдание), отпечатъкъ отъ в. *Право* (София, 1895) и раскасче *Чудиновъ*, прѣв. Султановъ (Плѣвенъ, 1898).

Салто-мортале, *итал.* Смъртеленъ скокъ. Така се наричатъ скоковетѣ на акробатитѣ и, въ

пръност. см. прѣдприятие съпрежено съ опасность.

Салумъ. Израилски царь, въцарилъ се насилствено слѣдъ Захария, царувалъ само единъ мѣсецъ, убитъ (771 прѣди Р. Х.)

Салуцо. Италиянски градъ, ц. на едноим. обл. (Сардиния), 25 килом. на сѣв. отъ Кони, близо до По; 16,147 жит. Хубава съборна църква. Исторически замъкъ. Фабрики за копринени стоки и капели; търговия съ вино и дърва. — С. е билъ едно врѣме столица на маркизство, присъединено на Франция отъ Франсоа I и отстжпено на Савоия отъ Хенриха IV, въ 1601. Близо до С. е монастирь *Стафарде*, дѣто франц. генералъ Катина разбилъ пиемонтцитѣ, подъ началст. на Виктора-Амедея, въ 1690.

Salus populi suprema lex este, лат. Спасението на народа е върховенъ законъ, сир. законътъ на който трѣбва да се подчинява всѣко съображение.

Салха. Васански градъ до прѣдѣла на пустинята, прѣзетъ и даденъ на Манасиното племе (*Библ.*)

Салца. Австрийска рѣка, дѣсенъ притокъ на Инъ, тече между норическитѣ и салцбургскитѣ Алпи, послѣ завива къмъ сѣверъ, и мие Салцбургъ; 260 килом.

Салцбургъ. Австрийски градъ, въ едноименна область, на р. Салца, 100 килом. на зап. отъ Линцъ, 275 килом. на юго-зап. отъ Вѣна; 27,244 жит. Хубавъ градъ въ живописно мѣстоположение. Забѣлѣжителна съборна църква, съ гроба на Хайдна; монастири и др. Лицей (едно врѣме университетъ, 1623—1810), двѣ библиотеки. Транзитна търговия между Бавария, Швейцария, Италия и Австрия. — Салцбургскитѣ архиепископи, князове на империята отъ 1278, могли да доставятъ една войска отъ 25,000 души. Княжеството, обърнжто на мирско владѣние въ 1802, принадлежало едно по друго на тосканския великъ дукъ, на Австрия, на Бавария, и пакъ на Австрия; отечеството на Моцарта. Насел. 175,000 души.

Салюстий (Gaius Sallistius Crispus). Римски историкъ, род. въ Амитернъ въ Сабиния отъ плебейско семейство (86-35 прѣди Р. Х.). Прѣкаралъ въ Римъ распуснжта младость. Въ 52 билъ народенъ трибунъ и въ тая длъжность се опълчилъ енергично среща партията на сената и билъ Цицероновъ неприятель. Поддържалъ либерални възгледи не защото обичалъ народа, а защото мразилъ аристократитѣ. Слѣдъ свършъка на гражданската война въ 45 билъ назначенъ проконсулъ въ Нумидия, дѣто натрупалъ чрѣзъ злоупотрѣбения голѣмо богатство. Слѣдъ завръщането си въ Римъ билъ даденъ въ сждъ и избѣгнжлъ да бжде осждженъ само благодарение на Цезаревото застжпничество. За С-то богатство свидѣтелствувалъ устроений отъ него въ Римъ раскошенъ паркъ (Horti Sallustiani). С-вата вила се е намирала въ Помпея. Слѣдъ Цезаревото убийство С. се отдалечилъ въ частенъ животъ. Отъ С. сж дошли до насъ цѣли двѣ малки исторически съчинения: *За Катилининия заговоръ* и *За югуртинската война*; а отъ С-вия главенъ исторически трудъ, 5 книги по историята, сж останжли само нѣколко откжслеци. Най-добритѣ отъ достигнжлитѣ до насъ списъци на С-тѣ съчинения сж три - двапариж-

ски и единъ базелски, и тритѣ отъ X-и вѣкъ. Освѣнъ за литературнитѣ качества на съчин. му, С. има заслугата, че е билъ първий римлянинъ, който е писалъ „история“ въ нашия смисълъ на думата. Maurenbrecher е издалъ всичкитѣ откъслеци отъ С-та история (Лайпцигъ, 1893). Виж. за С. Ch. de Brosses (въ 3-ия томъ на неговата Histoire de la république romaine dans le cours du VII-e siècle par Salust (Дижонъ, 1777). На русски има едно одесско издание на *Катилининия заговоръ*.

Салютирамъ (лат. собст. знач. *поздравявамъ*). Отдавамъ честь съ топовни или съ други огнестрѣлно-оръжейни гърмежи; **салютъ**, тоя видъ отдаване честь, па и просто отдаване почитъ отъ подчиненъ на началникъ.

Самара. Русска рѣка, която се влива въ Волга при Самара; 500 килом. — С. е името на друга русска рѣка, която се влава въ Днѣпръ срещу Екатеринославъ; 240 килом.

Самара. Русски градъ, ц. на самар. губерния, 200 килом. на юго-ист. отъ Симбирскъ, на лѣв. брѣгъ на Волга, при вливането въ нея на Самара, и на желѣзницата отъ Москва за Оренбургъ; 75,478 жит. Важна търговия съ жито, вълна, ленъ, кожи, земледѣлч. машини, тютюнъ. Тоя градъ е билъ построенъ въ XVI-и вѣкъ за отбрана отъ башкиритѣ и ногайцитѣ. Развалини отъ крѣпостьта, държана едно врѣме отъ Пугачова. — Самарската губерния, учредена въ 1850, има простр. 142,000 чет. килом. и 2,763,478 жит.; граничи на ист. съ киргизскитѣ степи, на зап. съ саратовската и др. губернии. Главнитѣ ѝ рѣки сж Волга и Самара. Земята е плодородна. Земледѣлието и риболовството сж главний поминъкъ на жителитѣ.

Самарангъ. Градъ въ о-въ Ява, на сѣверния брѣгъ, 420 килом. на ист. отъ Батавия; 35,000 жит. Пристанището на тоя градъ често се посѣщава отъ европ. кораби.

Самария. Староврѣменна область въ Палестина, между Галилея на сѣв., Иудея на югъ, Иорданъ на ист. и Срѣдиземно море на зап. Главний градъ на тая область е билъ градътъ *Самария*. Тоя градъ е билъ основанъ отъ израилския царь Амрия, около 925 прѣди Р. Х., отъ когато станжлъ столица на израилското царство — царството на 10-тѣ еврейски племена — намѣсто Терса (виж. *Израилско* царство). Сирийцитѣ го обсаждали два пжти (901 и 892 прѣди Р. Х.) безъ сполука Асирийский царь Саргонъ го прѣзелъ съ пристжпъ слѣдъ 3-годишна обсада, разорилъ го и отвелъ голѣма часть отъ жителитѣ му въ плѣнъ. Слѣдъ нѣколко врѣме асирийскитѣ царе заселили на тѣхното мѣсто прѣселенци отъ Вавилония, Мидия и Персия. Отъ размѣсването на кореннитѣ жители съ пришелцитѣ излѣзли *самарянеть*. Размѣсеното племе приело донѣйдѣ обрядитѣ на иудейската вѣра, ала иудеитѣ токо-речи всѣкога го ненавиждали. С. била прѣзета отъ Александра Велики, когато самарянетѣ били истикани и на мѣстата имъ заселени сиро-македонци. Тя била пакъ прѣзета (109 пр. Р. Х.) отъ Иоана Иркана, който пакъ я съсипалъ. Скоро С. била въздигнжта изново, и останжла около 50 год. владѣние на иудеитѣ; нъ

Помпей, въ побѣдоносното си шествие я върнѫлъ на потомцитѣ на испѫденитѣ самаряне, които се били заселели въ околностьта, и Гибиний ѭ укрѣпилъ изново. Иродъ велики ѭ украсилъ и нарекълъ *Севасти*, — гръцка дума за Августъ, въ честь на императора Августа. •Въ III вѣкъ слѣдь Р. Х. С. станѫла римска колония и сѣдалище на епископия. Нейното благоденствие изчезнѫло съ мохамеданското завоевание на Палестина, и сега тя е едно селце по име *Себѫстия*, и съдържа малки остатъци отъ бившето си величие. „Самаряне“, като религиозна секта, още сѫществуватъ въ Набулусъ (стария Сихемъ). Тѣхното вѣроисповѣдание е съгласно съ вѣроисповѣданието на така нареченитѣ „равински“ иудеи, макаръ самарянетѣ и да притезаватъ, че съвсѣмъ отхвърлятъ „прѣданията.“ Самарянетѣ единички сѫ упазили обряда да принасятъ жертва на Пасхата агне.

Самаркандъ. Градъ въ русски Тюркестанъ, въ ханство Бухара, 200 кил. на ист. отъ Бухара, на Кохикъ; 54,962 жит. Кожени стоки, оржжия, копринени хартии. Голѣма търговия съ Русия. Тоя градъ, основанъ 600 год. прѣди Р. Х. и едно врѣме столица на Тамерлана, билъ единъ отъ най-голѣмитѣ градове на Азия. Опустошенъ отъ Ченгисъ-хана, той станѫлъ столица на Тамерлана, а отпослѣ билъ разоренъ и много испаднѫлъ. Развалинитѣ му даватъ още едно понятие за нѣкогашното му величие. На ист. отъ С. се издига русский градъ или нови С. Тоя градъ е всързанъ сега съ Каспийско море по една желѣзница, построена отъ русската войска подъ рѫковод. на генералъ Аненковъ, слѣдъ завоеванието на Тюркестанъ отъ генералъ Скобелевъ (1880-81), и отворена въ 1888.

Самборъ. Галички гладъ (Австрия), 75 килом. на юго-зап. отъ Лъвовъ, на Днѣстръ; 11,321 жит. Солници, жѣлезни рудници.

Самбръ. Лѣвъ притокъ на Маасъ, мие въ Франция Ландеси и Мобйожъ, въ Белгия Маршиенъ и Шарлроа, и се свършва при Намюръ; 250 килом., корабоплавателенъ отъ Ландеси. Единъ каналъ съединява С. съ канала Сенъ-Кантенъ.

Самиамитъ. Единъ видъ зеленъ гущеръ, който се катери по стѣнитѣ на кѫщитѣ.

Самия, *гр.* Прѣкоръ на Юнона, отъ Самосъ, дѣто е билъ храмътъ ѝ.

Самнитяне (Samnites). Староврѣмененъ срѣдно-италиянски народъ, отъ сабелското племе, който живѣлъ въ земята на оскитѣ *Самниумъ*; отличавалъ се съ войнственость и любовь къмъ свободата, ималъ демократическо правление. Отпослѣ с. влѣзли въ приятелски съѭзъ съ римлянетѣ. А когато жителитѣ на Кампания, притиснѫти отъ тѣхъ, се турнѫли подъ покровителството на римлянетѣ, между римлянетѣ и самнитянетѣ пламнѫли *самнитскитѣ* войни, на брой 3, отъ 343 до 340, отъ 328 до 305 и отъ 299 до 290 прѣди Р. Х., които се свършили въ Сулово врѣме съ опустошението на Самниумъ и истрѣблението на жителитѣ.

Самниумъ. Страна въ староврѣменна Италия, на ист. отъ Лациумъ и отъ Кампания, на Адриатическо море. Виж. *Самнитяне.*

Самоа или *Мореплавателски о-ви.* Купъ о-ви въ Полинезия, на сѣв.-ист. отъ Фиджи; състои

отъ 4 голѣми острова и много малки; по-голѣмитѣ отъ тѣхъ сѫ:

	Чет. килом.	жит.
Савайя .	1707.	12,530
Уполу. . .	881.	16,568
Тутуила. .	139.	3,746
Мануа. . .	558.	1,421

При туземнитѣ жители прибавятъ 450 „бѣли“, които живѣятъ повечето въ главния градъ на о-витѣ, *Апия*, нѣколко китайци и 800 плантационни работници. Цѣлото население на островския купъ е около 56,000 жит. О-тѣ сѫ отъ волканическо происхождение и вѫтрѣшноститѣ имъ планински (най-високий връхъ, въ Савайя, 1646 метра); само равнинитѣ наоколо, много плодородни, сѫ населени. Чести землетресения. Тропически климатъ. Гѫсти гори. Между най-хранителнитѣ растения сѫ: кокосовата палма, хлѣбното дърво, бананата. До сравнително скоро, въ тия о-ви не е имало кучета, свине, рогатъ добитъкъ; отъ птицитѣ има около 52 вида, отъ които 15 туземни (главно папагалитѣ и гълѫбитѣ). Морето изобилва съ риба отъ различни видове. Самоанцитѣ сѫ забѣлѣжително стройни, остроумни и обични полинезци. Мѫжетѣ се татуиратъ по бедрата до колѣнѣтѣ — женитѣ само въ областьта на колѣнѣтѣ и корема. Първоначалното имъ въоръжение отдавна е сторило мѣсто на огнестрѣлното оръжие. Главний износъ състои отъ памукъ, кафе и овощия; само германский износъ отъ тия о-ви и отъ Тонга и др. се оцѣнява на $1^1/_2$ милиона лева. Освѣнъ германцитѣ, въ тия о-ви търгуватъ англичане, американци и др. Въ о-витѣ има англійски и американски, както и нѣколко други католически мисионерски становища, и много отъ туземцитѣ сѫ пригърнѫли християнството. До скоро тия о-ви се управлявахѫ отъ единъ туземенъ краль. Колониститѣ — германци, англичане и американци — се намирахѫ често въ борба помежду си; и ту едни, ту други зимахѫ страната на краля въ стълкновенията му съ чужденцитѣ или съ поддаництѣ му. За да се уредѧтъ взаимнитѣ отношения на всички, Бисмаркъ свика въ Берлинъ въ 1889 една конференция отъ прѣдставители на Германия, Англия и Съединенитѣ Държави. Борбата не прѣстанѫ и слѣдъ тая конференция. Въ 1899 тритѣ заинтересувани сили унищожихѫ кралевската власть, и наредихѫ да се повѣри върховната власть на единъ управитель, назначенъ отъ неутрална държава. Нъ още не бѣше утвърденъ новий органически уставъ и германското правителство, възползувано отъ затрудненото положение на Англия, заплетена въ война съ Трансваалъ, сключи съ нея договоръ, по който двата най-добри о-ви отъ тоя купъ, Савайя и Уполу, минѫхѫ въ владѣние на Германия, а о-въ Тутуила — въ владѣние на Съединенитѣ Държави. Англия доби възнаграждение въ други мѣста на Полинезия и въ Африка.

Самогития. Часть отъ Литва; при Балтийско море; съставяла подъ полското владичество отдѣлно херцогство.

Самодържавие (вж. *Автократия*). Върховна власть, неограничена съ никакви камари и учреждения. Въ Европа има само една самодържавна държава: Турция; Руссия, която до скоро бѣше

другата абсолютна монархия, сега има полуконституционнн правление: прѣдставителско законодателно събрание съ неотговорно прѣдъ него министерство. — **Самодържецъ**. Господарь на държава, който управлява пълновластно, отъ никого независимо. С. е титлата на русския императоръ.

Самозванецъ. Който е зелъ чуждо име или звание, който се потая подъ изгледа на другъ човѣкъ, обикновено царска особа; **самозванъ, лъжливъ; самозванство**, лъжовно граждапско състояние или звание.

Самоковъ. Градъ, окол. ц., софийски окржгъ, 53 килом. на югоист. отъ София, 40 килом. на ист. отъ Дупница, 35½ килом. на югозап. отъ Ихтиманъ, и 31 килом. на зап. отъ желѣзнопжтната станция Баня-Костенецъ; при политѣ на Рила-планина, въ живописната долина на р. Искъръ; 10,222 жит, С. е най-промишлений градъ въ цѣлия Софийски окржгъ. Въ околностьта му се намиратъ богати желѣзни рудници, отъ които се добива най-добро желѣзо; и градътъ е добилъ името си отъ „самоковитѣ“, голѣми чукове, съ които се расчуквало желѣзото. Произвожда още шаякъ, гайтакъ, чорапи, сахтиянъ. Има искусни желѣзари, златари, дърворѣзци. Държавно духовно училище, между църквитѣ и училищата 1 протестантска църква и 2 протестантски училища, мжж. научно-богословско и дѣвическо. — Едно прѣдание говори, че С. е билъ село прѣди падането на българското царство и театръ на ожесточени битви между царь Ив. Шишмана и турцитѣ. Тогава името му било *Ново-село*. С. е игралъ важна роля и въ новитѣ врѣмена на българската история, особено по църковния въпросъ. Той позорно изгонвалъ натрапванитѣ нему гръцки владици: така постжпилъ, напр. съ прѣдпослѣдния гръцки митрополитъ Еремия и послѣдния — Матея. С. е родното мѣсто на *Захария* Хаджи Гюровъ и на *Фотинова*.

Саморождение или *самоволно раждане* (Generatio spontanea). Така наричатъ въ физиологията раждане на органически сжщества безъ съдѣйствието на родители. Отъ старо врѣме до свършъка на срѣднитѣ вѣкове, никой не се съмнѣвалъ въ ученіето, че въ нѣкои благоприятни условия, отъ които най-важно е гниенето, се раждатъ животни безъ родители. Анаксимандръ и Емпидоклъ приписвали на тоя видъ рождение всичкитѣ живи сжщества, които въ началото населили земята. Аристотель, безъ да утвърдява тоя толкава всеобщъ възгледъ, поддържа, че се образуватъ животни понѣкога въ земя, що гние, понѣкога въ растения, и понѣкога въ течноститѣ на други животни, и полага слѣдното общо правило, „че всѣко сухо вещество кога става течно, и всѣко мокро вещество, кога изсъхва произвожда живи сжщества, ако може да ги храни.“ Като оставимъ класическитѣ врѣмена и срѣднитѣ вѣкове, намираме дори въ 1542 Кардана да твърди, че водата ражда риби и че много животни се раждатъ отъ врението (ферментацията). Нъ най-новитѣ физиолози доказватъ, че всѣко животно се ражда отъ яйцето си: omne vivum ex ovo. Изслѣдванията на фонъ Зиболда, Кюхенмайстера, Филипи и най-сетнѣ на Пастйора сж доказали неуспоримо, че водата, въз-

духътъ и всѣко друго мъртво вещество не може да произведе никаква инфузория, никаква микроскопическа животинка, ако се земѧтъ цѣлесъобразни мѣрки да се изключи отъ това мъртво тѣло всѣка животинка или животенъ зародишъ. Въ наше врѣме теорията за саморождението намира послѣдователи токо-речи само у онія, които поддържатъ, че то може да е било възможно при други условия, въ които се е образувала нашата планета, при различни комбинации на топлорода, електричеството и другитѣ сили на природата.

Самоинѣние. Много високо мнѣние на нѣкого за себе си.

Самонадѣяность. Лишно довѣрие въ силитѣ и способноститѣ си, небрѣжене за чужда опитность, съвѣти и помощь.

Самонедѣяность. Виж. *Инерция.*

Самоотвержение. Себеотричане, състоянието на човѣкъ, който жъртвува всички суетни блага, па дори и живота си, за ползата на ближнитѣ си. — **Самоотверженъ.** Себежъртвователенъ, който живѣе за другитѣ, — **Самоотверженость.** Добродѣтелта на самоотверженъ човѣкъ.

Самопроизволенъ. Който е станѧлъ, или зависи, само отъ своята воля.

Саморасправа. Борбата на човѣкъ, който се брани самъ, намѣсто да прибѣгне до законната власть; насилие.

Самороденъ. Природенъ, естественъ; противопол. на *искуственъ, направенъ*: самородно сребро, мѣдь и др.; чистъ.

Самостоятеленъ. Който стои, сир. съществува самъ по себе си, независимо отъ други, отъ другъ нѣкого. **Самостоятеленъ човѣкъ,** който има свои твърди убѣждения.

Самосъ. (турск. *Сусамъ-Адасѝ*). Островъ въ Егейско море, отъ Спорадскитѣ, среща носъ Микала въ Мала-Азия, отъ който го дѣли единъ протокъ 4 килом. широкъ; около 73 килом. на югозап. отъ Смирна. Простр. 608 чет. килом. и население 60,000 жит. Гл. гр. *Хора.* Планински брѣгове. Тоя островъ заедно съ малкитѣ острови Никария, Леро и Плеврна, образува едно княжество поданно на Турция. Произвожда много жито, мигдали, нарове, вино, маслинено масло, коприна и памукъ; планинитѣ доставятъ мраморъ. С. въ старо врѣме единъ отъ найпрочутитѣ острови въ Егейско море, билъ населенъ първенъ съ пеласги, послѣ съ ионийци, дошли отъ Атина. Демократическото му правление било съборено отъ тирана Поликрата, който погинѧлъ скоро. С., освободенъ отъ персянетѣ по мира отъ 419, влѣзлъ въ съюза на Атина, нъ билъ оставенъ пакъ на Персия въ 387; пакъ се освободилъ и дѣлилъ сѫдбината на Гърция. Александровитѣ приемници се борили за него, доклѣ не паднѧлъ подъ властьта на римлянетѣ (84. пр. Р. Х.), отъ които го наслѣдилъ византийцитѣ. Слѣдъ това той принадлежалъ на арабетѣ, на венецияницитѣ, на генуезцитѣ, и падналъ най-сетнѣ подъ властьта на турцитѣ въ 1550. Войната за гръцката независимостъ, въ която С. участвувалъ въ 1821 и 1824, не могла да го отърве отъ турското иго. Ала отъ тая война той добилъ една автономия: управителътъ му, който носи титлата *Самосски князъ*, е гръкъ отъ фанариотитѣ и жителитѣ му се упра-

вляватъ по една конституция, *изработена отъ тѣхъ*; по тая конституция самосци си избиратъ сенатъ и камара на прѣдставители. Тѣ плащатъ на Турция годишенъ данъкъ 400,000 гроша.

Самосѫдъ. Саморасправа, сѫдене своята работа.

Самотраки (тур. *Семендрекъ*), Островъ въ Егейско море, близо до брѣговетѣ на Тракия, среща устието на Марица, между о-ви Тасосъ и Имбросъ. Простр. 82 чет. килом. Състои отъ нѣколко села, отъ които най-важното, *Пиросъ*, е ц. на управлението. Тоя островъ, съсипнъ прѣзъ войната на гръцитѣ за освобождението имъ, сега нѣма повече отъ 4,500 жит., токо-речи всичкитѣ гръци. Малко плодородна земя. С. билъ колонизиранъ най-напрѣдъ отъ пеласги, замѣстени отъ елини, дошли отъ Самосъ, отъ дѣто иде и името на острова. Самотракитѣ, независими до персидскитѣ войни, били покорени отъ Дария въ 503 прѣди Р. Хр. Слѣдъ това островътъ минѫлъ едно по друго подъ властьта на атинянетѣ, македонцитѣ, византийцитѣ, венецианцитѣ и генуезцитѣ, отъ които Мохамедъ II го зелъ въ 1462.

Самоуправление. Виж. *Автономия.*

Самоучитель. Книга, която съдържа едно рѫководство за изучване на нѣщо безъ помощьта на учитель.

Самоѣди. Люде отъ алтайското племе, които населяватъ брѣговетѣ на Ледовити океанъ въ европейска и азиятска Русия, главно между Объ и Енисей. Живѣятъ окаяненъ номадски животъ и се поминуватъ съ еленовъдство и звѣроловство. Една малка часть с. сѫ донѣйдѣ цивилизовани и исповѣдатъ православието, останѫлитѣ сѫ идолопоклонци. Броятъ имъ малко надминува 2,000. С. сѫ дребни на ръстъ и добродушни. Езикътъ имъ е много кратъкъ и бѣденъ, писменость нѣматъ. Данъкътъ си плащатъ въ кожи за кожуси. Най-важнитѣ етнографически и езикословни свѣдѣния за с. е доставилъ Кастренъ, който е издалъ и самоѣдска граматика (СПБ. 1854) и рѣчникъ (СПБ., 1855).

Самсонъ. Сѫдия израилевъ отъ Дановото племе. По едно прѣдание, той не стригалъ косата си, защото въ нея се заключавала всичката му сила. Прочутъ по юначеството си, той прѣдприималъ много сполучливи походи среща филистимянетѣ, и билъ избавитель и сѫдия на южнитѣ еврейски племена двадесеть години (Сѫд., гл. 13 — 16) (1136 — 1116). Измаменъ отъ любовницата си Далида, филистимянка, С. ѝ открилъ тайната на силата си и се оставилъ да бѫде обръснѫтъ, подирь което филистимянетѣ, лесно го уловили и ослѣпили. Нъ и слѣдъ това той билъ още силенъ; това се вижда отъ най-послѣдния му подвигъ. Филистимянетѣ го завели въ храма на Дагона, на единъ праздникъ; той, като се освободилъ отъ стражата, махнѫлъ стълповетѣ, които поддържали сградата и тя погубила и него и всичкитѣ филистимяне, които били въ нея. Успоредицата между Стѣ и Херкулесовитѣ подвизи е дала поводъ на нѣкои да уединчаватъ двамата герои; нъ библейскитѣ критици не допущатъ никакво съмнѣние за истинското сѫществуване на сѫщия С., юнакъ на юнацитѣ и великъ патриотъ, който ни за минута не забравялъ

цѣль на живота си, и-
освободи народа си отъ
иго.
ъ. Послѣдний и най-
й отъ сѫдиитѣ израиле-
десеть вѣка прѣди Р.
нъ и въспитанъ при хра-
й-тежкото и смѫтно врѣ-
вота на израилянетѣ, той
прѣобразователь на на-
Въ врѣмето на слабия
ценикъ и сѫдия Илия
ий и държавенъ животъ
ость испаднѫлъ; фили-
наложили игото си на
нитѣ израилски племе-
плѣнили дори и ковчега
. С. показалъ на паро-
ата на съединението:
о въ Масифъ на тържe-
каяние и толкова подиг-
а му, че филистимското
отхвърлено; наченѫло
о и бързо възраждане,
най-много съдѣйствува-
нитѣ отъ С. *„училища
итѣ“* — своего рода
и братства или друже-
го имали за задача да
народа патриотическия
распространяватъ про-
то.
ро управлявалъ народа
ството сѫдия до прѣ-
одини и високо подиг-
агосъстоянието му. Не
ли синоветѣ му, та на-
ато се боялъ да не би
мъртьта му да настане
то безправие, наченѫлъ
отъ С. да имъ постави
прѣдупрѣждавалъ народа
ноститѣ на деспотизма,
ъ у царетѣ въ Истокъ;
ътъ, уморенъ отъ безна-
билъ готовъ да посрѣщне
ия опасности, само да
да власть (виж. *Евреи*,
2-и периодъ). Тогава С. имъ поставилъ за царь Саула, Кисовия синъ. Саулъ причинилъ на С. много огорчения, та С. билъ принуденъ още при живота Сауловъ тайно да помаже за царь Давида. С. умрѣлъ на 88 години и билъ погребенъ въ Рама, оплакванъ отъ цѣлия народъ.

С-вий животъ е описанъ въ първитѣ глави на *Първата книга на Царетѣ*. Едно прѣдание приписва нему съставянето на библейската книга *Сѫдии* (*Библ.*).

Самуилъ (*св.*). Мѫченикъ пострадалъ около 309 въ Кесария Палестинска, закланъ. Паметьта му е на 16 февруарий.

Самуилъ. Единъ отъ най-славнитѣ български царе, чуденъ воитель, който е испълнилъ съ името си византийската история (цар. 977—1014). С. билъ най-малкий синъ на Шишмана Мокри, търновския болѣринъ и основательтъ, отъ 963, на западното българско царство. Политиката му била да освободи, съедини и сближи съ българетѣ южно-словѣнскитѣ народи (сърбе, бошняци и др.), които тогава се намирали подъ игото на Византия. Първото дѣло на неговото царуване било присъединението на Дунавска България слѣдъ сполучливото възстание на дунавскитѣ българе среща византийската власть. За да обезпечи съединението на двѣтѣ Българии, С. продължилъ наченѫтата отъ Давида 10-годишна борба съ византийцитѣ: българетѣ нахлули въ византийската империя, завзели Тракия, Тесалия, Елада (986, зимането Лариса) и заплашвали Пелопонесъ. Въ Тесалия и Елада тогава имало много словѣнско население. Василий II прѣдприелъ единъ голѣмъ по-

ходъ въ България. Отъ Пловдивъ той се промъкнѫлъ прѣзъ старитѣ Троянови врата до София, сир. до мѣста, които 177 години не били виждали византийска войска. Почнѫла се обсадата на града. Нъ скоро византийцитѣ били принудени да дигнѫтъ обсадата и да се оттеглѭтъ назадъ; въ гористата ихтиманска долина тѣ били прѣсрѣщнѫти отъ С. и поразени; повечето византийци паднѫли подъ мечоветѣ на българетѣ; императоръ Василий се спасилъ, благодарение на хитрото движение на арменската пѣхота. Българетѣ гонили гръцитѣ до Кючукъ-Чекмедже (авг. 986).

Несполукитѣ на тоя византийски походъ подигнѫли още повече С-вия престижъ и прѣзъ слѣднитѣ три години, доклѣ Византия имала работа въ Мала-Азия, С. билъ занятъ да прѣзима южнословѣнскитѣ мѣста: Травуния, Захлуме, южна Босна и Сърбия. Въ това врѣме С. завоевалъ и приморскитѣ градове Драчъ, който противостоялъ дори Симеону и Лешъ (Alessio) и се проврѣлъ къмъ сѣв. прѣзъ земята на сърбетѣ до Дубровникъ. Съ исключение на Солунъ съ прѣдградията му, С. държалъ цѣла Македония, Тесалия, Епиръ, цѣли Балкански п-въ, отъ Адриатическо до Черноморе; и прѣдѣлитѣ на българското царство, съ столица Воденъ, приврѣменно Прѣспа и окончателно Охридъ, още веднажъ добили обширностьта, която имали въ Симеоново врѣме прѣди 77 години.

Възстановението на мира въ Мала-Азия позволило на Василия II да се опълчи пакъ противъ България. Въ 991 той се упѫтилъ посухо къмъ Солунъ и воювалъ съ българетѣ 4 години. Нъ сполуката му се ограничила само съ зимането нѣколко кули. Въ зетата назадъ Берея византийцитѣ не могли да се одържѫтъ.

Отъ тогава Василий II си турилъ за главна задача на живота не само да води систематическа борба съ българетѣ, а и съвсѣмъ да ги пороби. Подобно на противника си С., Василий лично се намиралъ на чело на войската си, па билъ и каленъ водитель съ суровъ характеръ. Цѣлия си животъ той билъ прѣкаралъ въ походи. Студеното му упорство разорило съ 27-годишна остървена война второто българско царство. Дори въ разгара на сирийската война, прѣдприетата въ 991 борба противъ българетѣ продължавала непрѣкѫснѫто, и се ознаменувала въ 996 съ едно голѣмо поражение на С. на р. Сперхия, между Отрисъ и Ета. Слѣдъ побѣдата си при Солунъ надъ византийския пълководецъ Григория Таронита, С. билъ нахлулъ въ Елада. Никифоръ Вестъ потирилъ С. съ нова войска. Българетѣ се върнѫли прѣзъ Термопили и двѣтѣ непріятелски войски се намѣрили една среща друга на двата брѣга на разлѣната Сперхия. Една нощь, когато българетѣ се мислили въ пълна безопасность и спокойно спали, гръцитѣ намѣрили мѣсто и минѫли прѣзъ бурната рѣка. Нощната битва се свършила съ съвършено унищожение на българската войска. С. за пръвъ пѫть билъ побѣденъ и едвамъ можалъ да побѣгне по височинитѣ на Пиндъ въ укрѣпения о-въ на Прѣспа.

Отъ спершското поражение щастието измѣнило на С. Въ 997, той изгубилъ Драчъ, който пад-

нѫлъ въ рѫцѣтѣ на гръцитѣ, благодарение на една измѣна отъ страна но зетя му и дъщеря му; въ 1001, самъ Василий II зелъ пакъ ржководенето на военнитѣ дѣйствия и, въ 4-годишна борба, подчинилъ Дунавска България, Тесалия, долна и срѣдна Македония, и, въпрѣки едно С-во щастливо нападение на Одринъ, който ограбилъ (1004), неприятельтъ проникнѫлъ въ сърдцето на страната и разбилъ българския царь при Скопие. Управительтъ на тоя градъ, Симеоновий внукъ князъ Романъ, прѣдалъ града на византийцитѣ, за което добилъ титлата патриций и билъ назначенъ комендантъ въ Абидосъ. Императоръ Василий послѣ се явилъ прѣдъ Перникъ, нъ прочутий български воевода Кракра доказалъ на византийцитѣ, че тая крѣпость не е възможно да се прѣземе. Нападанъ всѣка година отъ византийски войски, С. се борилъ още 10 години. Безчовѣчната обхода на Василия II съ българскитѣ военноплѣнници (1014) довършила С. Той умрѣлъ отъ жалъ. Това било крайятъ на независимостьта на България, която паднѫла окончателно въ 1018. Василий напълно заслужилъ титлата *Вулгарохтонъ* (Българоубийца). С. е билъ енергиченъ, мѫжественъ и човѣколюбивъ царь. Гръцитѣ, неговитѣ врагове — говори Иречекъ — никога не казватъ, че той е набивалъ нѣкого на колъ или ослѣпявалъ, а Василий често наказвалъ така. Василий билъ съ суровъ характеръ и бездушно сѫщество. Историцитѣ се чудѫтъ на С., който 24 години е противостоялъ мѫжествено среща прѣвъсходнитѣ сили на византийцитѣ въ нещастната съ тѣхъ борба. Виж. Schumberger L' Epopée byzantine (Парижъ, 1896 и 1900, 2 тома); Иречекъ, *История на България*; Дриновъ, *Началото на Самуиловата държава*, въ *Периодич. Списание*, кн. IX—XII.

Самунъ (отъ *араб. самъ*, отрова). Жаркъ задушливъ вѣтъръ, който духа въ врѣме на равноденствието въ Африка и се придружава обикновено отъ силни урагани, които подигатъ пѣсъцитѣ на пустинята и засипватъ съ тѣхъ цѣли кервани.

Сана. Укрѣпенъ градъ въ Арабия, въ Иеменъ, 245 килом. на тѣв. отъ Мока; 40,000 жит., отъ които нѣколко хиляди евреи. Работилници на памучни платове, наергелета, пушки. Транзитна търговия за стокитѣ на Индия, Персия и Турция. С. е единъ отъ най-хубавитѣ градове въ Истокъ; Заобиколена е съ стѣни и защитена съ твърделъ. Забѣлѣжителни сѫ нѣколко хубави дворци и нѣкои отъ джамиитѣ, всички около 50. Тоя градъ е игралъ голѣма роля въ Арабия прѣди Мохамеда. Той паднѫлъ подъ властьта на турцитѣ въ царуването на султанъ Сюлеймана II: отпослѣ станѫлъ столица на едноименна държава (имамство); нъ въ 1872 турцитѣ пакъ го завладѣли заедно съ цѣлото имамство.

Санавалатъ. Прѣдполагатъ, че С., голѣмъ неприятель на иудеитѣ билъ моавецъ; прѣдполагатъ още, че той е управлявалъ, като персидски управитель, самарянетѣ, на зап. отъ Евфратъ (Ноем., *Библ.*)

Санаториумъ, *лат.* Лечебница, заведение за болни отъ хронически болести въ хубава мѣстность съ здравъ климатъ.

Сангвиникъ (лат., *sanguis*, кръвь). Пълнокръвенъ, изобщо живостенъ и веселъ човѣкъ. — **Сангвинически**. Свойственъ на сангвиника. Въ *прѣнос. см.* горещъ, довѣрчивъ, пъленъ съ надежда. — **Сангвиничность**. Свойств на сангвиника; довѣрчивость, увѣреность.

Сандалинъ, *лат.* Вещество, което се добива отъ растението Pterocarpus sandalinus, кристализува въ малки паралелопипеди.

Сандалия, *гр.* Староврѣменна обувка, която състояла отъ дървенъ или коженъ табанъ (ходило), завързанъ за крака съ ремички.

Сандалникови растения. Отредъ растения отъ семейството на бобовитѣ, свойствени на тропическитѣ страни; отъ тия растения е *Сандалното дърво* (Pterocarpus sandalinus), което доставя вапсилка, па се употѣбява и въ медицината. — **Сандалъ**. Съ това име разбиратъ много благовонни дърва на тропическитѣ страни: червеният **с.** се употрѣбява за зѫбенъ прахъ, за помади, въ столарското искуство, за вапсване. Главната му съставна часть съставя смолистото вапсилно вещество *сантолинъ*. Жълтий **с.** се употрѣбява за помади и други. *Синий* **с.** или кампешовото дърво е едно отъ най-извѣстнитѣ и най-употрѣбителнитѣ вещества за вапсване съ синь, виолетовъ и черенъ шаръ.

Сандвически о-ви. Виж. *Хавайски о-ви*.

Санджаки-шерифъ, *тур.-араб.* Свещено знаме на турцитѣ, което се пази въ Цариградъ.

Санджакъ, *тур.* Въ Турция окрѫгъ, окрѫжие.

Саниръ. Аморейско име на Ермонъ (*Библ.*).

Санитаренъ, *лат.* Който се отнася до пазене на здравето: *санитарно управление*, *санитаренъ съвѣтъ*. — **Санитаренъ кордонъ** (отъ *санитаренъ* и *кордонъ*, връвь). Военни стражи, поставени на близки разстояния до прѣдѣла на една страна, дѣто владѣе епидемическа болесть, съ цѣль да бдѣятъ върху съобщенията съ тая страна и не оставятъ распространението на болестьта.—**Санитарь**. Човѣкъ, който служи на санитарно управление, болничарь.

Sancta simplicitas. Виж. O, sancta simplicitas!

Санктификация, *лат.* Причисляване нѣкого къмъ светиитѣ (въ Западната църква).

Санктъ-Галенъ (Sankt-Gallen, франц. Saint Gall). Швейцарски кантонъ, на Боденско езеро, въ сѣв.-ист. часть на Швейцария; Рейнъ го отдѣля отъ австрийската область Форарлбергъ и отъ княжество Лихтенщайнъ. Простр. 2,019 чет. килом. и насел. 235,000 жит., отъ които 139,000 катол., 95,000 протестанти, останѫлитѣ евреи и др. исповѣдания. По езикъ 233,000 сѫ нѣмци. Южната часть на кантона, макаръ и да нѣма много върхове, които надминуватъ 3,000 метра височина, има алпийски характеръ. Скотовъдство, овощарство, пчеларство. Желѣзни пѫтища, параходство по Боденско и Цюрихско езера, добри шосейни пѫтища. Единъ върховенъ съвѣтъ, който състои отъ 176 члена, избирани за три години, има въ рѫцѣтѣ си висшата власть. За конституцията на тоя кантонъ виж. Recueil des constitutions fédérale et cantonales (Бернъ, 1880). — Гл. градъ на С.-Г. е *Санктъ-Галенъ*, единъ отъ

най-високо расположенитѣ градове въ Европа, на р. Щайнахъ, 10 килом. отъ вливането ѝ въ Боденско езеро; 28,500 жит., отъ които повече отъ половината протестанти, останалитѣ католици и 450 евреи. Складенъ центръ за памучни стоки и за шити работи на кантонитѣ С.-Галенъ и Апенцель. Прочута библиотека, въ сградата на бившъ монастирь, която съдържа, освѣнъ 30,000 тома, 1,725 цѣнни ръкописи отъ епохата на реформацията; естественонаученъ и промишленъ музей.

Санктъ-Михелска губерния. Губерния въ срѣдна Финландия, на зап. и сѣв.-зап. отъ виборската; простр. 22,840 чет. килом. и насел. 15,689 жит. Много езера, които захващатъ 1/4 отъ повърхностьта на страната. Скотовъдство, земледѣлие, риболовство и фабрична промишленость. Губернский градъ е *Санктъ Михелъ*, 326 килом. отъ С. Петербургъ, само съ 2,855 жит. Два панаира прѣзъ годината.

Санктъ-Петербургъ, официално, неофиц. *Петербургъ*. Столица на русската империя, на брѣговетѣ на Нева и при вливането на тая рѣка въ Финландски заливъ; 1,300,000 жит. (1,439,975 съ прѣдградията). По броя на жителитѣ **СПБ.** е 5-и градъ въ Европа; надминуватъ го: Лондонъ, Парижъ, Берлинъ и Вѣна. Въ той е най-новата отъ голѣмитѣ европейски столици: основанъ е въ 1703 отъ Петра Велики, *за да има* — както казва русский поетъ Пушкинъ — *единъ прозорецъ отворенъ къмъ Европа*. По вѣроисповѣдане, православнитѣ съставятъ 84.77%, протестантитѣ — 9.02%, католицитѣ — 3.78 %, евреитѣ 1.68 % отъ цѣлото население. — *Климатъ*. Годишната срѣдна температура е 3.7° С. Мѣсечнитѣ срѣдни температури сж: — януарий, 9.4°; февруарий, — 8°; мартъ, — 4.7°; априлъ 2°, май, 8.6°; юний, 14° юлий, 17.5 августъ, 15.2°; септемврий, 10°; октомврий, 4.3°; ноемврий. 1.9°; декемврий, — 6.6°. Благодарение на близостьта до морето, темп. на **СПБ.** е по-малко студана отколкото въ Москва, която се намира въ по-южна ширина (зимѣ срѣдна темпер. въ **СПБ.** — 8.10°; въ Москва, — 9.10°. Нъ с-петерб. температура е много измѣнлива и мъглитѣ царуватъ отъ ноемв. до мартъ.

Нева се раздѣля въ града на три ржкава (голѣма Нева, и Малка Невка и Невка) и дѣли града на 4 главни части и образува 15 голѣми и малки острови. Освѣнъ ржкавитѣ на Нева, прѣзъ града текжтъ още нѣколко рѣки и рѣчици, па сж прокарани и нѣколко канала. Главний ржкавъ на Нева минава прѣзъ града диагонално отъ ист. къмъ зап. Широчината му въ града е отъ 318 до 614 метра. Цѣлата дължина на кееветѣ е около 144 килом. Сухата земя захваща около 892 чет. килом. Разнитѣ квартали сж съединени помежду си съ мостове, отъ които 20 каменни, 13 чугунени, 5 желѣзни. Прѣзъ Голѣма Нева минуватъ 2 желѣзни моста, Николаевски (300 м.) и Александровски (463 м.) и 2 понтонни, отъ които Троически (631 м.) Вжтрѣ въ града съобщението става чрѣзъ коля (*дрожки*) и трамваи съ дължина 134 километра. Въ 1898, С. петербургскитѣ трамваи сж прѣнесли 68,616,025 пжтници. Сжществува и параходна служба по Нева за прѣнасяне пжтници отъ

единъ брѣгъ до другъ и до нѣкое прѣдградие.

Улици, сгради, паметници и др. **СПБ.**, противно на Москва, съ бѣдно-жълтитѣ си стѣни и червени и зелени покриви, е токорѣчи безъ шаръ. Неговитѣ сгради, въ дълги правилни редове, които иматъ строгъ воененъ изгледъ, нѣщо като военни карета, сж сиви. Освѣнь въ по-моднитѣ квартали, повечето кжщи сж дървени: нъ по причина че такъви кжщи по-лесно се подпалватъ, граденето съ дървенъ материалъ много се обезсърчава. **СПБ.** има повече отъ 550 улици, и между тѣхъ тѣснитѣ пжтеки сж непознати. Невски Проспектъ е най-хубавата улица въ **СПБ.**; и по архитектурно величие, както по естествена красота, по съразмѣрность, и по разнообразие, се има за най-хубавата улица въ Европа. Тя е 40 метра широка, и 6 килом. дълга, насадена отъ двѣтѣ страни съ дървета; и на нея се намиратъ много отъ най-хубавитѣ дворци, великолѣпни църкви и др. Кжщитѣ, сградени отъ кирпичъ, на три или четири етажа, повечето сж украсени съ колонади, позлатени балкони и д. т. Десетина отъ другитѣ улици на града се отличаватъ по великолѣпието си, макаръ никоя отъ тѣхъ не може да се мѣри съ Невски Проспектъ. Има около 70 площада, и отъ тѣхъ площадътъ на Адмиралството е единъ отъ най-прочутитѣ. **СПБ.** би могло да се нарече градъ на дворци, по броя на тоя видъ сгради. Зимний дворецъ, разрушенъ отъ пожаръ въ 1837, нъ скоро подновенъ, е навѣрно най-голѣмий, и, въ единъ смисълъ, вѣроятно най-великолѣпний дворецъ на свѣта. Той е 138 метра дълъгъ, 104 метра широкъ, има величественъ фасадъ, и, когато императорътъ прѣбивава въ него, дава подслонъ на 6,000 души. **СПБ.** има около 350 църкви, 300 отъ които сж православни. Въ крѣпостьта е Петропавловската църква въ сегашния си видъ, свършена въ 1733; отъ врѣмето на Петра Велики е гробницата на русски царе и особи отъ царския домъ; надъ нея се възвишава една кула, увѣнчана съ една позлатена стрѣла, — 105 метра висока. Съборната Исакска църква, ако и лишена отъ архитектурна хубость, е забѣлѣжителна по великолѣпието си. Отъ паметницитѣ, които наумѣватъ за историческото минжло на **СПБ.**, на най-старитѣ принадлежи Александровската лавра, основана въ 1712. Въ нейната Тройцка съборна църква се покоятъ мощитѣ на Св. Александръ Невски. Въ нея сж погребени много царски особи, и въ гробищата ѝ много писатели и хждожници: — Ломоносовъ, Державинъ, Фонвизинъ, Карамзинъ, Гнѣдичъ, Криловъ, Жуковски, Достоевски, Гончаровъ, Глинка, Рубинщайнъ и др. Въ Вълковитѣ гробища се покоятъ Бѣлински, Добролюбовъ, Тургеневъ, Костомаровъ, Салтиковъ, Кавелинъ и много др. рус. писатели и обществени дѣйци; а въ гробищата на Воскресенский-Новодѣвичий монастирь сж погребени поетъ Некрасовъ и хждожникъ-живописецъ Ивановъ. — Между украсителнитѣ паметници на русската столица трѣбва да се споменжтъ двѣтѣ конни статуи на Петра Велики, отъ които главната, въздигнжта въ 1782, и която стои на една грамадна канара, носи (на русски и латински) просто тоя надпись: *На Петра I,*

Екатерина II; една статуя (1873) и единъ бюстъ (1888) на императрица Екатерина II; колона на Александра I (1834), гранитенъ монолитъ, на върха на който стои единъ ангелъ; конна статуя на Николая I; Московска триумфална арка за споменъ на побѣдитѣ въ 1826—31; Нарвенска триумфална арка (споменъ отъ 1814); паметникъ на *Славата*, въ честь на подвизитѣ на русското воинство въ войната съ Турция прѣзъ 1877-78; статуя на Суворова, Кутузова, Барлая де-Толи и обелискъ на Румянцовъ, статуи на Жуковски, Крилова, Лермонтова, Гоголя, Пушкина, Глинка, изслѣдователя Пражеваски и др.

Освѣтление. На градскитѣ улици и площади въ 1,898 сж работили 17,339 фенера, отъ които 213 електрически, 8,663 въздуш. газови, 8,463 газови.

Полицейски надзоръ. Той е много строгъ; всѣко промѣнение на квартира се съобщава въ полицейския участъкъ. Хотелеритѣ не могжтъ да приемжтъ никого безъ удостовѣрителни книжа.

Търговия и промишленость. **СПБ.** захваща първото мѣсто въ търговското движение на империята. За морската външна търговия Кронщатъ служи като единъ видъ прѣдно пристанище. До скоро голѣмитѣ кораби сж се спирали въ него. Отъ 1885 единъ каналъ, 27 килом. дължъ и 70 до 90 м. широкъ, построенъ въ самото море, съединява Кронщатъ съ столицата; ала тоя каналъ клони да се засипва съ прѣспи пѣсъкъ, та много капитани прѣдпочитатъ да стоварятъ стокитѣ си въ Кронщатъ, за да се прѣнасятъ на варки въ столицата. По митнитѣ статистики, въ двѣтѣ пристанища влизатъ и излизатъ 2,100 кораба, съ вмѣст. 1,500,000 тона. Съ вжтрѣшностьта на страната и съ околностьта си **СПБ.** е свързанъ съ 7 желѣзници. Промишленостьта въ всичкитѣ си форми доставя работа на 230,000 души. Индустрията, втора слѣдъ московската, е распрѣдѣлена въ 388 завода и фабрики, които произвождатъ платове, кожи, хартии, гилзи, каучукуви стоки, химически произведения (освѣтителенъ газъ, мастила, избухливи вещества и др.), глинени, фаянсови, стъклени произведения; машини, инструменти и сѣчива; часовници, физич. и хирургич. инструменти; музикални, електрч., телеграфни уреди и др., производство на храна, пития и наркотич. вещества и др. Малкитѣ индустрии сж и тѣ многобройни. — Отъ кредитнитѣ учреждения най-голѣмо значение за търговско-промишления животъ на **СПБ.** има *Государст. Банкъ.* Освѣнь тая банка на търговията и промишленостьта служжтъ 11 търговски банки.

Печатно дѣло. На 1-и ян. 1899 въ **СПБ.** е имало литографии 30, типографии 60, типолитографии 140, букволивници 13, металографии 4, цинкографии и фототипии 13, фотографии 95 и др. Въ всичкитѣ тия заведения се намирали 50 парни машини и 153 газометри.

Учебнитѣ и учени учреждения, благотворителни дружества, музеи, библиотеки, забавителни заведения, които притежава **СПБ.** сж достойни за столицата на една велика империя. Въ **СПБ.** има 23 висши учебни заведения, отъ които 20 мжж. и 3 женски, дѣто се учжтъ около 12,000

души; най-голѣмото число се пада на университета, на който се падатъ 3,500. На женското висше образование, съ курсъ по-горенъ отъ срѣденъ, принадлежѫтъ: курсове за лѣкарски помощници, курсове за новитѣ езици; курсове за рѫководителки на физическото образование. Отъ ученитѣ учреждения първо мѣсто захваща Императорската Академия на Наукитѣ; дружества: Импер. Русско Географич., Император. Волно-Економич. Импер. Археолог., Русско Астроном., Математич., Философско, Ентомологич. и др. За распространение на полезни знания служи главно Импер. Публична Библиотека (повече отъ 1 $^1/_2$ милиона тома), галерията на Ермитажа, музеитѣ на Импер. Акад. на Наукитѣ, Азиятский Русски на Импер. Александра III, на Акад. на Хѫдожествата, Хѫдожествено-Промишлений и други. Между благотворителнитѣ учреждения сѫ Импер. Човѣколюбиво дружество, друж. на Червения Кръстъ, дѣтски сиротопиталища, домове за гледане болни прѣстарѣли люде, болници, евтини трапези, домове съ евтини квартири и други, за които се иждивѣватъ милиони. Общата сума на срѣдствата, съ които располагали благотв. дружества и учрежд. въ 1896, достигалъ до 159,365,441 рубли.

Театри: императорски театри 3, частни театри 6, лѣтни театри и увеселителни заведения 9, обществени събрания и клубове — 17, 4 концертни зали, 1 циркъ. Консерватория.

Животътъ въ **СПБ.**, доста раскошенъ, е относително много скѫпъ, по-скѫпъ откоткото въ Парижъ, Берлинъ, Вѣна и Лондонъ. Причината е най-вече далечността на странитѣ, които снабдяватъ **СПБ.** съ хранителнитѣ потрѣби. Наемитѣ сѫ сѫщо, въ сравнение съ другитѣ европейски столици, твърдѣ високи.

На югъ отъ **СПБ.** се намиратъ царскитѣ резиденции *Царское село* (виж. това име) и Красное село.

С. Петербург. губернія, найсѣверната въ Русия, захваща простр. 44,000 чет. килом. (безъ о-въ Котлинъ съ Кронщатъ). По-голѣмата часть е гориста и блатиста земя. Въ прѣдѣлитѣ ѝ се намиратъ една часть отъ езера Ладожско, Чудско и Псковско; отъ рѣкитѣ най-главни сѫ Нева, Тосна, Ижора, Нарова, Луга, Сестра и др. Климатътъ е повече влаженъ отколкото студенъ. Общото занятие на селянетѣ е земедѣлието, което не е задоволително.

Санкционирамъ, *лат.* Утвърдявамъ (*законъ*). — **Санкция.** Утвърждение, актъ на върховната власть, който дава на единъ законъ испълнителната му сила.

Sans façon (*Сань фасонъ*), *фр.* Безъ церемонии, безъ стѣснение, свободно.

Санскритски езикъ (сѫщо *Самскрита*, правилно направенъ, правиленъ). Старий свещенъ езикъ на прѣдня Индия, на който сѫ написани всички многобройни индийски съчинения. Тия литературни паметници (Веди) достигатъ до XV-и вѣкъ прѣди Р. Х. Вече въ врѣмето на Александра Велики **с. ез.** е билъ мъртавъ, и е останѫлъ до сега само въ училищата и като ученъ езикъ. Още не е рѣшено кое отъ староврѣменнитѣ наречия му е послужило за основа. Първий неговъ наученъ изслѣдова-

тель е билъ туземний ученъ Панини, около 300 г. прѣди Р. Х. Въ Европа с. ез. станѫлъ извѣстенъ само въ края на XVIII-и вѣкъ и познанието му е имало голѣмо влияние на филологията и лингвистиката. Санскритското писмо възникнѫло отъ семитическата азбука, нъ съ доста голѣми отклонения; то се нарича Деванагири. Отъ граматикитѣ най-добри сѫ съставили: Benfey на нѣмски (пълна и съкратена), Max Müller на англ. (има нѣмски прѣводъ), Bopp, Whitney на англ. (има нѣмски прѣводъ отъ старото издание), Wackernagel (Староиндийска граматика, 1896). Популярна книга е Stenzler-овото *Елемент. ржковод. на санскрит. ез.* Най-добрия рѣчникъ сѫ съставили Böhtlingk и Roth (СПБ., 1853—1875, т. 7), други Böhtlingk, Cappeller. За Риг-ведата Grassman; за слѣдведич. литер. Apte. Сравнит. Monier Williams (санскрит.-англ.). Антологии: Ласенова, Бенфеева, Бетлингкова (СПБ., 1887); Delbrück-ова. Санскритската или староиндийската литература се дѣли на ведическа и класическа. Хронологията не е добрѣ установена. Виж. *Махабхара*, *Рамаяна*. За индийската драма: Wilson, *Избрани образци отъ хиндуския театръ* (на англ.); Wolff (Ваймаръ, 1828—31); Klein; Sylvain Lévi. За индийската лирика: Brunnhofer, *Духътъ на индийската лирика* (Лайпцигъ, 1882). За реториката: Régnaud; за философията: Винделбандъ, *История на старата философия* (има русски прѣводъ); за медицината: A. Müller и други автори въ томъ XXX—XXXI отъ Zeitsch der Morgenl. Gesellsch; за математиката: L. v. Schröter, *Питагоръ и Хиндуситѣ*; Cantor, *Лекции по истор. на математиката*, т. I (Лайпцигъ, 1894). Правото: Johäntgen, *За Манувия законникъ*; Mayne (Менъ), *Индийский законъ и обичай*, има русски прѣводъ; Jolly, *Очерки изъ списанията на индийското право* (Калкута, 1885, на англ.). Общи съчинения: Lassen, *Индийската археология* (Altertumskunde); Benfey въ Ersch-овата и Gruber-ова *Енциклоп.* подъ дума *Индия*; Weber, *Лекции по историята на индийската литература*; Коршъ и Кирпичниковъ, *Исторія Всеоб. Литературы*; К. Величковъ, *Всеобща История на Литературата*, ч. I (Т. Пазарджикъ, 1891); L. v. Schröter, *Литературата и културата на Индия* (Лайпцигъ, 1887).

Сансуализмъ или сенсуализмъ, *лат.* 1) Философска система, по която у нѣма човѣка вродени понятия, а всѣко знание се добива отъ чувствата. 2) Сластолюбие, прѣдаване себе си на чувствени удоволствия. — **Сансуалистъ**. Привърженикъ на сансуализма, сластолюбецъ.

Санта-Круцъ. 1) Земя на югъ въ република Аржентина; простр. 282,750 чет. килом.; 2,000 жит., и нѣколко стотини индийци. Тая земя е малко сгодна за земледѣлие, нъ е прѣвъсходна за скотовъдство.— 2) Пристанище при устието на едноим. рѣка. — 3) Рѣка, която се влива въ едноим. заливъ. — 4) Гл. градъ на Канарскитѣ о-ви на сѣв.-ист. брѣгъ на о-въ Тенеривъ; 18,000 жит.— 5) Градъ въ Боливия; 12,000 жит. — 6) Хубавъ градецъ въ Калифорния (Съед. Държ.); 7,000 жит.

Санъ-Доминго или *Доминиканска Република*. Бивша испанска американска колония, съставена отъ източната часть на о-въ Хайти. Простр. 53,000 килом. или $^2/_3$ отъ острова; насел. 250,000 жит. Земята е плодородна, нъ не се обработва добрѣ. Износната търговия състои отъ дървото акажу и отъ тютюнъ. Вѣроисповѣданието е главно католическото. Гл. градове Санъ-Доминго, Самана и др. — **С.-Д.**, слѣдъ окупацията на западната часть отъ Хайти отъ французетѣ, останѫла въ рѫцѣтѣ на испанцитѣ, отъ 1664 до 1795. Отстѫпена на французската република по базелския миръ, колонията се освободила, нъ паднѫла слѣдъ 13 години, подъ властьта на хайтенската република (1822). Освободена въ 1844, тя образувала, на реда си, доминиканската република, която се повърнѫла, слѣдъ 17-годишна независимость, подъ властьта на Испания (1861); нъ Испания не могла да одържи властьта си надъ нея.

Санъ-Марино. Република, въ срѣдна Италия, най-малката и най-старата държава въ Европа, между области Форли на сѣв. и Пезаро-е-Урбино на югъ; простр. 62 четвър. килом. и население 9,535 жит. Състои отъ планина Титано и нѣколко хълма. Произвожда вино, жито, овощия, маслинено масло. Сѣдалището на управлението е гр. *Санъ-Марино*, съ 5,500 жит. Тоя градъ, закриленъ отъ 3 крѣпости, се намира на планина Титано; той е 85 килом. на сѣв.-ист. отъ Флоренция и 225 килом. на сѣв. отъ Римъ. На чело на управлението стои единъ съвѣтъ отъ 45 члена, избрани до животъ; испълнителната власть е въ рѫцѣтѣ на двѣ лица, избирани за 6 мѣсеца; единъ другоземенъ юрисконсултъ раздава правосѫдието. Бюджетътъ е 110,000 лева. Държавата разполага съ 40 жандарми, 950 души милиция и 4 топа, подарени, въ 1797, отъ Бонапарта. Държавата обръща, освѣнь столицата, 7 села. Тая републичица, основана въ X-и вѣкъ около гроба на св. Марино, е уцѣлѣла прѣзъ вѣковетѣ, подъ покровителството на урбинскитѣ херцози, послѣ на папитѣ, до нашето врѣме.

Санъ-Мишелъ. Градъ въ юж.-амер. републ. Аржентина; 20,000 жители. Доста голѣма търговия, особено транзитна, съ Боливия. Старинна съборна църква.

Санъ-Мишелъ. Градъ въ срѣдно-амер. република Санъ-Салвадоръ, около 130 килом. на ист. отъ гр. Санъ-Салвадоръ; 12,000 жит. Голѣма търговия съ цѣла Срѣдна Америка; на санъ-мишелския годишенъ панаиръ се събиратъ 15,000 вънкашни търговци. Около 8 килом. на зап. отъ **С.-М.** има единъ волканъ, 2,040 метра високъ, който въ нашето врѣме е изригвалъ два пѫти-три пѫти.

Санъ-Паоло. Държава въ южноамерик. република Бразилия; простр. 290, 876 чет. килом. и насел. 1,306,272 жит. Западнитѣ области токо-речи още сѫ ненаселени. Високо плато. Планинитѣ сѫ покрити съ първобитни гори. Скотовъдство, особено коневъдство. Кафе, захарна тръстика, памукъ, тютюнъ. Желѣзнитѣ пѫтища се развиватъ; отъ рѣкитѣ само прибрѣжната Игуапо е корабоплавателна. — Гл. градъ на тая страна е *Санъ-Паоло*, 5 килом. отъ устието на р. Тите; 40,000 жит. Университетъ, иезуитска колегия, музей, театръ. С.-П. е срѣдоточното търговско мѣ-

сто на страната. Наблизо сѫ италиянскитѣ колонии: Санта-Ана, Глория, С.-Кастано и С.-Бернандино.

Санъ-Салвадоръ. Най-малката, ако и втора по население отъ републикитѣ въ Срѣдна Америка, съ прѣдѣли на сѣв. Хондурасъ, на ист. и на югъ Тихи океанъ, на зап. Гватемала. Простр. 18,997 чет. килом. насел. 1,006,848 жит. Планинска страна съ много волкани. Столица гр. *Санъ-Салвадоръ* (13,274 жит.), въ подножието на единъ волканъ, който токо-речи го съсипалъ въ 1839; основанъ отъ Алварадо, пълководецъ на Фернанда Кортеза, въ 1528. Гл. градове: Коютепекъ, Санъ-Висенто, Лобаско, Юнионъ и Акаютла. Земята на тая държава е много плодородна и произвожда тютюнъ и синило. — Страната С.-С. е била отъ 1525 испанска колония; въ 1821 колониститѣ отърсили испанското иго и основали републиката. Слѣдъ много политически бури и войни съ съсѣднитѣ държави републиката С.-С. подписала, на 5 февр. 1872, единъ договоръ, по който влѣзла въ общия съюзъ на републики Гватемала, Хондурасъ и Костарика.

Санъ-Салвадоръ. Виж. *Бахия.*

Санъ-Салвадоръ. Виж. *Бахамски о-ви.*

Санъ-Себастианъ. Испански градъ, ц. на едноимена область, 60 килом. на сѣв.-зап. отъ Пампелуна; 29,000 жит. Укрѣпенъ градъ, на единъ малъкъ островъ близо до материка. Търговско пристанище, прѣзъ което се внасятъ колониални произведения и английски и французски стоки. С.-С. билъ прѣвзетъ въ 1808 отъ французетѣ, които се бранили тамъ срещу англичанетѣ и испанцитѣ въ 1813.

Санъ-Северо. Италиянски градъ въ областьта Фогджия, 28 килом. на сѣв.-зап. отъ Фогджия; 22,000 жит. Търговия съ жито, тютюнъ, вино.

Санъ-Стефански договоръ. Договоръ между Русия и Турция, сключенъ на 19 февр. 1878 въ Санъ-Стефано, прѣдградие на Цариградъ, 14 килом. на юго-зап. отъ турската столица, пристанище на Мраморно море и станция на желѣзницата Цариградъ — Одринъ. Тоя договоръ генералъ Игнатиевъ наложи на Турция въ послѣднитѣ часове на русско-турската война въ 1877 — 78 (Виж. *Освободителна война*) въ Санъ-Стефано, което бѣше главната квартира на фелдмаршала великий дукъ Николай Николаевича, главно-командващъ на русската армия. По тоя договоръ, Румѫния, Сърбия и Черна-гора се припознаваха за независими, съ поземни увеличения за Сърбия и Черна-гора (Сърбия се увеличаваше съ нишския окрѫгъ, а Черна-гора се утрояваше и добиваше пристанища Спица и Антивари; Спица минѫ послѣ въ рѫцѣтѣ на Австрия); Русия задържаше завоеванията си въ Азия и трѣбваше да добие военно обезщетение повече отъ милиардъ лева (300 милиона рубли = 1,200,000,000 лева) съ лесninата да го размѣнява съ нови турски земи въ Азия; освѣнъ това, Румѫния добиваше Добруджа въ замѣна на Бесарабия, която връщаше на Русия; най-сетнѣ, създаваше се едно васално на Турция княжество България, което се простираше отъ Дунавъ до Бѣло море и отъ Черно море до Албания; на Турция

се оставяше въ Европа само Цариградъ, Галиполъ, Солунъ съ блиската имъ околность, Епиръ и Тесалия, Албания и Босна. Тия условия растревожихъ Европа, найвече Англия, която виждаше, че Русия, подъ името на България, слизаше до Бѣло море и завзимаше, съ изворитѣ на Евфратъ, исхода на Персидски заливъ и пътя за Индия. Насмалко останѫ да избухне война между Русия и Англия. Английската флота се яви въ Мраморно море и Англия зе друга прѣдпазителна мѣрка като склони тайно султана да й отстѫпи важния пунктъ Кипръ, среща брѣговетѣ на Мала Азия, Сирия и Египетъ. Слѣдъ едно размѣнение на ноти между Лондонъ и С. Петербургъ, намѣсата на князъ Бисмарка и мисията на графъ Шувалова дакарахѫ едно тайно споразумѣние между Русия, Австрия и Англия (18-31 май) и Русия склони да подложи на единъ европейски конгресъ Санъ-Стефанския договоръ. Конгресътъ отъ прѣдставителитѣ на великитѣ сили, събранъ въ Берлинъ, подписа Берлинския договоръ, (1—13 юлий. 1878), който измѣни Сан-СтеФанския договоръ, като причини найголѣми пагуби на българетѣ. Виж. *Берлински договоръ*.

Прѣзъ декември 1898 въ Санъ-Стефано се освети отъ руситѣ, въ присѫтствието на единъ русски великъ дукъ и на висши руски сановници, единъ великолѣпенъ паметникъ за падналитѣ руски войници прѣзъ войната. На освещението се прѣдставляваше и България отъ цариградския си дипломатически агентъ и отъ една депутация на народното събрание, тогава въ сесия.

Санъ-Ремо. Градъ въ сѣверна Италия, въ обл. Порто-Маврицио, 44 килом. на сѣв.-ист. отъ Ница, на Срѣдиземно море; 12,500 жит. Много хубава съборна църква, маркизски дворецъ съ богата картинна галерия. Духовна семинария и др. Малкото пристанище върти жива търговия съ лимони и маслинено масло. Деветь чужди консули прѣбиваватъ въ града. Климатътъ е най-мекий въ цѣла Ривиера. Германский императоръ Фридрихъ опита благотворното влияние на тоя климатъ, нъ и той не можа да го отърве отъ пагубното дѣйствие на рака.

Санъ-Томе или *Сенъ-Тома*. Португалски островъ въ Гвинейски заливъ, 180 килом. на сѣв.-зап. отъ носъ Лопецъ; 12,500 жит. Гл. гр. *Санъ-Томе*. Планинска земя; произвожда какао и кафе. Епископия.

Санъ-Франциско. Градъ въ Съединенитѣ Държави (Калифорния), пристанище на Тихи океанъ и огромна търговия, съ 355,919 жит. (въ 1903 г.) до поразията която го сполетѣ прѣзъ априлъ 1906. Веднага слѣдъ изригването на Везувий едно силно землетресение се почувствува въ Калифорния— по западното крайбрѣжие на сѣверна Америка и С.-Ф. биде разрушенъ въ нѣколко часа, колкото отъ силния тръстъ толкава и отъ голѣмия пожаръ, който се появи като слѣдствие на тръса: градътъ се прѣвърнѫ въ развалини; повече отъ 5,000 сгради се разорихѫ, между които величествени постройки, нѣкои отъ тѣхъ великолѣпни палати отъ по 10--15 етажа. Материалнитѣ загуби се прѣсмѣтѫха на милиарди левове.

Саона. Французска рѣка, найважний притокъ на Рона, зима

началото си на югъ отъ Мирекуръ въ вогезски департаментъ, въ планина Фоселъ, и тече къмъ югъ. Мие Грай, дѣто става корабоплавателна, Шалонъ и Масонъ и се влива въ Рона подъ Лионъ; 482 килом., отъ които 366 корабоплавателни. Теченіето на рѣката е тихо и корабоплаването много дѣятелно. Чести наводненія.

Сапа, *фр.* Дългъ окопъ, който копаятъ обсадители, кога приближаватъ обсадена крѣпость; прави се подъ закрилата на габиони, защото се копае много близо до крѣпостьта. Оттука *саперенъ*, който се отнася до работитѣ на саперитѣ; *саперъ* или *сапйоръ*, войникъ комуто работата е да прави окопи, укрѣпления, да поправя пѫть за войската и др. т.; *сапирувамъ*, вършя сапйорска работа.

Сапажу (Cebus). Американска маймуна, съ дълга опашка, която се вие на края и съ която се залавя за дърветата, съ срѣденъ ръстъ, кржгла глава, голѣми очи, яки членове, меки косми. С. сж ловки и кротки, съ жалобенъ гласъ и силенъ мускусенъ дъхъ. Гл. видове сж: сивий С. (C. apella), Cercopithecus fuscus), cau (Cebus griseus, barbatus), *карико* (C. hipoleucos).

Sapienti sat, *лат.* Умному мало довлѣетъ, сир. на умния стига да се каже малко, за да разбере.

Сапйоръ, *фр.* Войникъ, който прави сапа. Виж. *Сапа*.

Сапонификація, *лат.* Въ *хим.* обрѫщане въ сапунъ лоени вещества.

Сапоръ I. Персидски царь, синъ и приемникъ на Арджира, въцарилъ се въ 240 слѣдъ Р. Х. Възползуванъ отъ безредията, които вълнували Римската имперія, завзелъ Месопотамія, проникнѫлъ въ Сирія и въ 260 заробилъ императора Валериана; нъ Оденатъ, господарьтъ на Палмира му отнелъ завзетитѣ области. С. билъ убитъ въ 271. — **С. II**, персидски царь (309—380), прѣзелъ и завладѣлъ Месопотамія и Армения.

Сапфира. Виж. *Анания*.

Сапфиръ, *гр.* Драгоцѣненъ камъкъ, който по твърдость и цѣна иде слѣдъ елмаза. Обикновено е синь, а понѣкога бѣлезникавъ и безцвѣтенъ, когато и минува за елмазъ.

Сара. Авраамова жена и Исаакова майка; родила Исаака, когато била на 90 години; умрѣла на 127 години въ Хевронъ (*Библ.*).

Сараа. Дановъ градъ въ Иудинитѣ прѣдѣли (*Библ.*).

Сарагоса (Caesarea Augusta у римлянетѣ, Zaragoza у испанцитѣ). Испански градъ, ц. на едноименна обл., едно врѣме столица на кралство Арагонъ, 322 килом. на сѣв.-ист. отъ Мадридъ, на желѣзницата отъ Байона за Мадридъ, Ебро и Арагонски каналъ, въ едно обширно и плодородно поле; 99,118 жит. Голѣма търговия съ вина. Университетъ, библиотека, академия на изящнитѣ искуства. Тоя градъ не е укрѣпенъ; въ 1809, той е билъ защитенъ само отъ една стѣна 10 крака висока и 3 крака дебела; и е билъ зетъ отъ франц. маршалъ Лана, слѣдъ 50-дневна обсада, въ 29 отъ 50-тѣ дни сж били употрѣбени да се прѣзиматъ кѫщитѣ една по една; 60,000 души погинѫли. Отбраната ржководилъ Палафоксъ. — Область С. има 450,000 жит.

Сараево. Виж. *Босна-Сарай*.

кизство Салюцо, западната часть на нѣкогашното Миланско дукство, Лигурия и о-въ Сардиния. Прѣдѣлитѣ ѝ били: на сѣв., Швейцария; на ист., Ломбардо-Венецианско кралство и дукства Парма и Модена; на югъ, Генуезски заливъ; на зап. Франция. Простр. 76,300 чет. килом. и насел. 5 милиона жит. — Началото на Сардинското кралство е маврското графство въ Савоия, основано отъ Бертолда въ 999. Хумбертъ II завладѣлъ горни Пиемонтъ (1091); Амедей II зелъ титлата савойски графъ; приемницитѣ му завоевали Фочини и дукство Аостъ; Амедей VI добилъ цѣлъ Пиемонтъ, Бресе, Валроми, Ваудъ и други околности; Амедей VIII, първий савойски дукъ, приложилъ Женева, Вале и Ница (1409). Карлъ III изгубилъ държавата си, която била конфискувана отъ Франсоа I, французски краль. Синъ му Филипъ-Еманулъ, я добилъ изново по Като-Камбресиския договоръ (1559). Карлъ-Емануилъ I се възползувалъ отъ религиознитѣ войни да си иска назадъ Провансъ и Дофине; Хенрихъ IV го разбилъ и го накаралъ да отстжпи Бресе, Валроми и Гексъ въ замѣна на Салюцо (1601). Викторъ-Амедей II, макаръ и тесть на бургундския дукъ и на испанския краль, внукъ на Лудовика XIV, се обявилъ противъ Франция прѣзъ войната за испанското наслѣдство; той добилъ отъ Австрия Монфератъ (1708), Сицилия (1713), която размѣнилъ за Сардиния и кралската титла (1720). Въ 1798 французскитѣ републикански войски изгонили Карла-Емануила изъ другитѣ му владѣния и той се ограничилъ въ Сардиния. Братъ му, Викторъ-Емануилъ I, ги добилъ изново (1814), безъ западната часть на Савоия, която му се върнжла въ 1815 съ графство Ница. Той се оттеглилъ отъ прѣстола въ 1821, като отказалъ да даде конституция на побунения си народъ. Карлъ-Феликсъ възстановилъ неограничената власть съ помощьта на австрийцитѣ; нъ Карлъ-Албертъ, увлѣченъ отъ либералното движение, което произвела французската революция, въ 1848, далъ на кралството си една конституция и се поставилъ на чело на партията на италиянската независимость. Побѣденъ отъ австрийцитѣ въ Миланъ и Новара, той си далъ оставката отъ прѣстола и умрѣлъ въ Португалия, въ 1849. Синъ му, Викторъ-Емануилъ II, послѣдвалъ неговитѣ примѣри. По мждритѣ съвѣти на графъ Кавура, той зелъ участие въ кръмската война като съжзникъ на Франция и Англия, и издѣйствувалъ да се приеме прѣдставителтъ му въ парижския конгресъ. Въ 1859, той подкачилъ изново, въ съжзъ съ Франция, борбата, въ която Карлъ Албертъ самъ билъ побѣденъ. Вилафранкенский миръ и цюрихский договоръ му дали миланската область; буната на италиянцитѣ и разни плебисцити приложили Парма, Модена, Маршитѣ, Омбрия, Романя и Неаполитанското кралство. Сардинский краль зелъ тогава титлата италиянски краль, която се припознала едно по другого отъ разнитѣ европейски държави (1859—1860). Виж. *Викторъ Емануилъ*, *Гарибалди*, *Италия*, *Савоия*.

Сардисъ. Староврѣм. градъ въ Мала-Азия, стол. на Лидия, около 95 килом. на ист. отъ Смирна. Въ царуването на Креза, послѣд-

ния лидийски царь, С. стигнѫлъ до най високото си благоденствие; а слѣдъ съсипването на лидийската монархия, станѫлъ сѣдалище на персидския сатрапъ. Атинянетѣ изгорили С. въ 503 прѣди Р. Х.; по-сетнѣ, той минѫлъ подъ властьта на римлянетѣ, и станѫлъ сѣдалище на областенъ управитель. Сардисската църква е една отъ 7-тѣ църкви споменѫти въ *Откровението*. *Сартъ*, сегашни Сардисъ, е едно селце, което заслужва единъ споменъ сама поради развалинитѣ — театръ, стадий, църкви, които сѫ останѫли отъ староврѣменния градъ.

Сардоникъсъ, *гр.* Оникъсъ съ разношарни слоеве, думата като че произлиза отъ Сардъ и оникъсъ.

Сардонически смѣхъ, *гр.* (отъ дума, която значи *зжбы се*). Злобенъ, язвителенъ смѣхъ.

Сарду (*Викториенъ*). Франц. драматургъ, род. въ Парижъ въ 1831. Извънредната му плодовитость му е добила много укори за плагиатъ; прѣвъсходенъ въ битовата комедия, той е по-доленъ въ историческата драма. Академикъ отъ 1877. Пълний списъкъ на всичкитѣ му произведения би надминѫлъ много прѣдѣлитѣ ни. Между най-забѣлѣжителнитѣ му комедии сѫ: *Старитѣ момчета* (Les vieux garçons); *Вуйчо Самуилъ* (Oncle Sam); *Данийлъ Роша*; *Мамка* (Belle maman); *Марцела* (Marcelle); *Памела*. На бълг. е прѣведена комедията Madame Sansgène, прѣв. Ст. Коледаровъ (Търново, 1900). Отъ С-тѣ драми, по-извѣстни сѫ: Dora, опера Patrie (*Отечество*, бълг. прѣв. на Гр. Начовича); Thermidor (историч. драма, 1891). С. е писалъ още нѣкои духовити, язвителни съчинения, между които сѫ неговата бесѣда Discours de réception à l'Académie française (1883 in.—12), зълъ отговоръ на обвинителитѣ му въ плагиатъ.

Сардъ или Сарди. Драгоцѣненъ камъкъ, червенъ като кръвь; името му иде отъ староврѣменния градъ Сардисъ, дѣто най-напрѣдъ билъ намѣренъ.

Сарепта. Староврѣменно финикийско пристанище на Срѣдиземно мере, между Тиръ и Сидонъ; сегашното име на мѣстото (едно село) е Сарафендъ. Въ С. живѣлъ въ врѣмето на единъ гладъ у Израиля пророкъ Илия, който и въскръсилъ тамъ сина на една вдовица (*Библ.*).

Сарепта. Русски градъ, въ саратовската губерния, 320 килом. на юго-зап. отъ Саратовъ, близо до Волга; 6,500 жит. Коприна, памукъ, платна; търговия съ тютюнъ съ Тюркестанъ. С. е основанъ въ 1765 отъ една нѣмска колония моравски братя, които се радватъ на голѣми привилегии.

Сари. Персидски градъ, ц. на обл. Мазандеранъ, на р. Теджедъ, 190 килом. на сѣв. отъ Техеранъ; 9,000 жители. Черници, памукъ, захарна тръстика. Фара-Абадъ, на Каспийско море, служи на С. за пристанище.

Сарида или Саридата. Монасиинъ градъ, близо до Ветсанъ (*Библ.*).

Сарказмъ (*гр. сарказо*, кѫсамъ месо). Горчива ирония, оскърбителна подигравка. Примѣръ: *Радуй ся, царю Иудейски* (присмѣхътъ, който прѣтърпѣлъ Иисусъ Христосъ на кръста,—**Саркастически, Саркастиченъ**. Свойственъ на сарказма, язвително присмивателенъ.

Саркология. *гр.* Учение за месата, сир. за мекитѣ части на организма; тоя дѣлъ отъ Анатомията включва *миологията, ангиологията, неврологията и спланхологията.*

Саркома. Въ *хир.* месисто наращение.

Саркофагъ (*гр. саркъ*, месо; *фаго*, ямъ). Каменень гробъ, каменна гробница; въ такива гробове гръцитѣ и римлянетѣ въ старо врѣме спазвали тлѣнитѣ остатки на знатни личности.

Сарматия. Въ старо врѣме, името на една страна съ не добрѣ опрѣдѣлени прѣдѣли, на сѣв. отъ Черно море, на ист. отъ Тиса, Висла и Балтийско море и на зап. отъ Каспийско море. Сарматитѣ или савроматитѣ били, казвало едно старо прѣдание, синове на скититѣ и на амазонкитѣ, сир. на номандски воители дошли отъ Истокъ и па жени на страната. Тѣ завзели първень юго-ист. часть на сегашна Русия, помогнѫли на скититѣ среща Дария, Митридату среща римлянетѣ и царството имъ замѣстило скитското царство. Тѣ състояли отъ три голѣми племена, *кралевскитѣ сармати, язигскитѣ сармати и земедѣлческитѣ сармати.* Готитѣ съсипали могѫществото имъ въ края на III-и вѣкъ отъ нашата ера. Едно сарматско племе, роксоланитѣ, повикало хунитѣ, които покорили и побѣдителитѣ и побѣденитѣ. Гръцкитѣ колонии по сѣвернитѣ брѣгове на Черно море — Олбия, Теодосия, Пантикапея, Питий, Фанагория въртѣли търговия съ сарматитѣ. Въ врѣме на великото прѣселение на народитѣ, южнитѣ сармати нахлули въ римската империя; сѣвернитѣ се смѣсили съ словѣнетѣ. Нъ какви сѫ били тия сармати? Тоя въпросъ остава и до сега неразрѣшенъ. За происхождението на тия люде има различни мнѣния. Едно мнѣние е, че името сармати е било едно общо име, съ което староврѣменнитѣ сѫ разбирали различни племена, като напр. готи, фини, литовци, черкезе, скити и словѣне. Това мнѣние се основава на обстоятелството, дѣто сарматитѣ населявали толкова обширно пространство. Друго мнѣние (*Латамъ*) е, че съ името сармати сѫ се означавали изобщо словѣнскитѣ племена, особено сѣверо-източний дѣлъ отъ голѣмата словѣнска челядь. Сарматитѣ фигуриратъ релѣефно между варваретѣ, които нападали сѣверо-източнитѣ прѣдѣли на Римската империя.

Сарно. Италиянски градъ, 18 килом. на сѣв.-зап. отъ Салерно, на р. Сарно; 15,000 жит. Сипурни минерални води, жито, вино, коприна, памукъ. Разбитие и смъртъ на Тейса, послѣдний готски краль (552).

Саронически заливъ. Заливъ въ Егейско море, между Атика и Арголида, въ който сѫ острови Егина и Саламинъ; сегашн. *Атински заливъ.*

Саронъ. Пространна равнина, изобщо плодородна, при палестинското приморие между Кармилъ и Иопа; въ апостолското врѣме въ нея имало едноименень градъ, който се споменува въ *Дѣян.* 2) Вениаминовъ градъ въ васанското окрѫжие, отвѫдъ Иорданъ (*Библ.*).

Сарпедонъ. Юпитеровъ синъ и ликийски царь, отишелъ на помощь Приаму при обсадата на Троя и билъ убитъ отъ Патрокла (*Баснисл.*).

Сарпи (*Паоло*). Италиянски историкъ, род. въ Венеция, дѣто и умрѣлъ (1552 — 1623); живѣлъ като професоръ калугерь въ Мантуа и послѣ въ Римъ, и водилъ борба съ папа Павла V като защитникъ на правата на венецианската република. По тая причина той станѫлъ идолътъ на съотечественицитѣ си. Затова и републиката го почела съ общественo погребение. Отъ съчиненията му най-доброто, прѣпечатвано много пѫти, е Jstoria del concilio Tridentino; едно пълно издание на съчиненията му е било обнародвано въ Верона въ 8 т. 4°, 1761 — 1768, и друго въ Неаполъ, 24 т. 8°, въ 1790.

Сарта. Французска рѣка, която е дала името си на единь департаментъ въ сѣверо-западна Франция; 286 килом. Отъ съединението на С. и Майена, 3 килом. на сѣв. отъ Анжеръ, се образува р. Менъ, притокъ на Лоара, 10 килом. длъгъ.

Сасавасаръ Виж. *Зоровавель.*

Сасаниди. Персидска династия, която дошла на прѣстола слѣдъ Арзакидитѣ, и добила името си отъ Сасана, дѣдо на новоизбрания монархъ Арджира. Царуването на тая династия е забѣлѣжително, не толкова по раскошеството и великолѣпието на двора ѝ, макаръ и въ това отношение тя да не отсѫпяла на ахеменидитѣ въ епохата на тѣхното най-голѣмо могѫщество и блесъкъ, колкото по енергията, която тѣ сполучили да влѣкѫтъ въ народа изобщо. Една сравнително малка войска гръци могла сполучливо да се бори среща грамаднитѣ Ксерксови и Дариеви пълчища; нъ римскитѣ воители не могли да добиватъ постоянни лаври въ една борба съ равна сила персяне въ врѣмето на сасанидитѣ. Арджаръ направилъ хивенската пустиня и Тигръ свои прѣдѣли, и оставилъ прѣстола на сина си Сапора I въ 240 слѣдъ Р. Х. (виж. *Сапоръ*). Между приемницитѣ на Сапоровци били *Бахарамъ V* (420 — 448), който почнѫлъ изново войната съ римлянетѣ, добилъ часть отъ Армения и миръ за 100 години; *Кобадъ* (488 — 498, 502 — 531), мѫдръ и способенъ монархъ, който, когато отказали римлянетѣ да му плащатъ условената дань, обявилъ имъ война и разбилъ ги въ всѣко сраженне и сключилъ миръ (505), като му заплатили 11,000 фунта злато. Една втора война, наченѫта въ 521, била отъ началото до края въ полза на персянетѣ, макаръ римлянетѣ въ онова врѣме да имали единъ щабъ генерали безподобенъ въ коя-да-е прѣдишна епоха отъ историята имъ. Войната продължавала нѣколко врѣме слѣдъ въстедствието на прѣстола на *Хосрева I* (531 — 579), и се протакала съ прѣсѣкулки близо до края на VI-и вѣкъ, когато другъ забѣлѣжителенъ персидски завоеватель, *Хосревъ II* (591—628), се въскачилъ на прѣстола; тогава дошли едно по друго двѣ велики събития, унищожението на римското могѫщество въ Азия, и Хераклиевото свободно шествие, което пакъ повърнѫло персянетѣ въ старитѣ имъ прѣдѣли до Тигръ, и нанесло на сасанидитѣ единъ ударъ, отъ който тѣ не могли вече да се подигнѫтъ. Слѣдъ 4-годишна междуособна война, която исхабила останѫлитѣ сили на народа, на прѣстола дошелъ Иездигердъ III (632 — 651). Арабетѣ, които били два пѫти нападали

Персия безъ сполука, разбили въ 639 Иездигердовата армия съ голѣма загуба. Иездигердъ направилъ друго върховно усилие да избави царството си; нъ съ битвата при Нахавендъ, въ която паднѫли убити, казватъ, повече отъ 100,000 персяне, исчезнѫла всѣка надежда за сполука, и злочестий монархъ станѫлъ бѣжанецъ и скитникъ въ сѣверни Хорасанъ до 651, когато измѣнически билъ убитъ. — Така погинѫла династията, която на чело на многобройни орди фанатици и варваре съборила римлянетѣ отъ гордото имъ положение между народитѣ въ Азия и затрила търговското благоденствие и истънчената цивилизация, които отъ четире вѣка цъвтѣли въ тоя край.

Сасари. Градъ въ о-въ Сардиния, близо до сѣверния брѣгъ, 160 килом. на сѣв.-зап. отъ Каглиари; 38,317 жит. Маслинено масло, тютюнъ, добитъкъ, вълна, кожи. Университетъ, основанъ въ 1765. Старъ замъкъ, построенъ отъ испанцитѣ въ 1330. Хубава съборна църква; С. е архиепископия отъ 1441. Библиотека. С. е гл. градъ на едноименната область, която захваща сѣверната часть на Сардиния. Порто-Торесъ й служи за пристанище. Областьта има 10,726 чет. килом. и 260,478 жит.

Сасафрасъ, исп. или Сасафрасово дърво (Lignum Sassafras), *Сасафрасова кора* (Cortex S.), добиватъ се отъ растението Sassafras officinalis, което принадлежи въ сем. на лавровитѣ; расте въ Сѣверна Америка и достига отъ 6 — 9 метра височина. Дървото е съ приятенъ дѫхъ, който въ кората е още посиленъ, и съ ароматически възсладъкъ вкусъ; употрѣбява се, както и кората, въ медицината.

Саси (*Антоанъ*, баронъ де). Французски ориенталистъ (1758 — 1838), професоръ на персидски езикъ въ Collége de France; отъ 1815 билъ ректоръ на парижския университетъ; отъ 1832 членъ на горната камара. Главнитѣ му съчинения сѫ: Grammaire arabe (нѣколко издания), класическо съчинние; Chrestomatie arabe съ Anthologie grammaticale arabe; прѣводъ на Абдулъ Латифовия *Египетъ* и др.; изброяватъ до 400 неговитѣ учени записки, обнародвани въ разни французски списания. Забѣлѣжителенъ е каталогътъ на библиотеката му (1824 — 1844). С. е основателтъ, заедно съ Абелъ Ремюза, на парижкото *Азиятско дружество*. Освѣнь това, той е основалъ, или е билъ причината да се основѫтъ, ориенталски катедри въ Франция, и е искаралъ ученици като Фрайтага, Шези, Катрмера, Жобера, Сенъ-Мартена и други отлични ориенталисти.

Саси (*Салвестръ* де). Французски публицистъ, синъ на Антоана С. (1801 — 1879), юристъ, единъ отъ най-дѣятелнитѣ сътрудници на Journal des Débats. Неговий отдѣлъ е билъ главно полемическитѣ; и прѣдполагатъ че, безъ да пропуща да зима участие токо-речи въ всѣкой общественъ въпросъ, той написалъ около двѣтрети отъ политическитѣ статии, които се появили въ тоя вѣстникъ прѣзъ втория четвъртъ XIX-и вѣкъ. Отъ 1852, когато се възстановила империята, той напустнѫлъ политиката, и писалъ за вѣстника литературни статии, които обнародвалъ въ 1858 въ сбир-

ка Variétés Littéraires, Morales et Historiques, 2 т. Въ 1854 станалъ академикъ. Между друго, той издалъ, въ 1861 — 64, едно издание на *Писмата на Мадамъ де Севинйе* въ 11 тома.

Саскачаванъ. Рѣка въ английска сѣверна Америка, извира въ Скалисти планини, тече къмъ ист. и се влива въ езеро Уинипегъ; 1,500 килом. Корабоплавателна отъ устието ѝ около двѣ-трети отъ цѣлата ѝ дължина. Страната, прѣзъ която тече, е богата съ каменни въглища и други естествени произведения.

Сатана (евр. *противникъ, непріятель*). Въ Библията и въ Корана, духътъ на злото, князътъ на дяволитѣ, дяволътъ. — **Сатанински.** Дяволски, свойственъ на сатана.

Сателитъ, лат. Спътникъ, сир. малка звѣзда, която се върти около друга по-голѣма; напр., земята има единъ спътникъ, луната. Въ *прѣн. см.* послѣдователь, привърженикъ: *единъ отъ Стамбуловитѣ, отъ Цанковитѣ, отъ Радославовитѣ сателити.*

Сатира, *лат.* Съчинение, въ което се бичуватъ, осмиватъ слабоститѣ или пороцитѣ на обществото. С. има за цѣль, като зима на присмѣхъ слабоститѣ или пороцитѣ на едно общество или съсловие, да възбуди къмъ него всеобщото прѣзрѣние, и така да служи за исправление на нравитѣ. Въ всички вѣкове и у всички народи, които нѣмали възможность да исказватъ безнаказано исканията си, с. съставлява единъ видъ опозиция на властитѣ, и се проявявала толкова по-рѣзко, колкото гнетътъ на властитѣ билъ по-тежъкъ. С. е била единъ особенъ, свойственъ на римлянетѣ, родъ дидактическа поезия, който достигналъ до най-високо развитие у Хорация, Персия и Ювенала. Прѣзъ срѣднитѣ вѣкове, с. се срѣща у много европейски писатели, прозаици и поети, французски, италиянски, германски, английски и др. Прѣзъ тая епоха сатиритѣ par excellence сж Улрихъ фонъ Хютенъ, Еразмъ, Рабле, Дейвидъ Линдсей и др. Въ VII-и VIII-и вѣкъ, Англия и Франция произвели първоразредни сатирици, които не сж имали равни на себе си нито между прѣдшественицитѣ си, нито между прѣемницитѣ си. Имената Драйдънъ, Попъ, Чърчилъ въ Англия и Боало и Волтеръ въ Франция сж най-великитѣ по тоя клонъ отъ литературата. У насъ за най-прѣвъ сатирикъ минува Ст. Михаиловски, ако и да е писалъ още малко сатирически съчинения.

Сатири. Въ *гръцкото басносл.* горски божества, обитавали горитѣ, имали безобразенъ човѣшки видъ, рогове, коза брада и кози крака, грабили горскитѣ нимфи, обичали музиката, хороиграното и виното. Римскитѣ поети ги уедничили съ *фавнитѣ* на своята митология. Староврѣменното ваяне обичало сатира като сюжетъ; — единъ отъ най-прочутитѣ образци на староврѣменното искуство е Праксителовий *Сатиръ*. — Въ *Библ.* еврейската дума, която е прѣведена сатиръ, значи: въ Иса. *косматъ*, въ Лев. и Лѣт. *ярецъ*. Нѣкои библейски тълкователи разбиратъ съ „косматъ“ дива коза или маймуна; и изобщо се внушава, че присжтствието на такъви жавотни или на баснословнитѣ сатири нѣйдѣ, както напр. въ Вавилонъ, означава запустяване.

Сатирикъ. Съчинитель на сатири. — **Сатирически.** Свойственъ на сатирата, присмивателенъ: *сатирическа поезия*; наклоненъ къмъ сатирата: *сатирически умъ*.

Сатрапия. Область или правление на сатрапъ. — **Сатрапствувамъ.** Живѣя, располагамъ се като сатрапъ. — **Сатрапъ,** *гр.* Областенъ управитель у старовременнитѣ персяне, облѣченъ съ голѣма власть. Въ *прѣнос. см.* самовластенъ господарь.

Сатурналии. Старо-италиянски праздникъ, установенъ за споменъ на златния вѣкъ, вѣкътъ на свободата и равенството, отъ людетѣ въ царуването на Сатурна, 494 год. прѣди Р. Х. Тоя праздникъ се празднувалъ прѣзъ декември, първенъ единъ день, послѣ 3 дни. Въ Римъ, той билъ единъ отъ най-тържественитѣ праздници: всичкитѣ господари и роби се прѣдавали на веселие и радость, и въ това врѣме токорѣчи не се пазило никакво благоприличие. Сега думата с. означава всѣко пиршество съ пиянство и развратъ.

Сатурнинъ (*Люций Апулей*). Римлянинъ, народенъ трибунъ, убитъ въ 100 прѣди Р. Х., като размирникъ противъ сената. — **С.** (*Публий Семпроний*). Прѣдводитель на галитѣ и управитель на Египетъ. Билъ провъзгласенъ, безъ да го питатъ, отъ войскитѣ императоръ въ 263. Показалъ мѫжество и дѣятелность прѣзъ царуването си, нъ погинѫлъ въ една буна на войската, извикана отъ излишната му строгость, въ 267. — **С.,** сирийски гностикъ въ Антиохия, около 125 слѣдъ Р. Х. *Сатурняне*ть, негови послѣдователи, се не женили и се въздържали отъ месна храна.

Сатурнъ. Старо-италиянски богъ на земята и посѣвитѣ (Saturnus отъ satus посѣвъ), отпослѣ отожествяванъ отъ римлянетѣ съ гръцкия Хроносъ. **С.** билъ синъ на небето и на земята, баща на Юпитера, Юнона, Плутона и Нептуна, и сваленъ отъ прѣстола отъ Юпитера. По други басни, той побѣгнѫлъ въ Италия и царувалъ тамъ заедно съ Януса. Въ неговото царуване владѣялъ на земята *златний вѣкъ*, едно въспомнинание отъ който се спазвало въ праздника Сатурналии. Въ римския храмъ на **С.** пазили общественото съкровище и военнитѣ трофеи. **С.** изображавали и като старецъ съ бѣла брада, съ коса въ рѫцѣтѣ и съ крилѣ.

Сатурнъ. Планета, втора по голѣмина въ планетната (слънечн.) система, има три прѣстена и 8 спѫтника. Най-голѣмото му разстояние отъ слънцето е 1,506 милиона килом., най-малкото 1,346 милиона килом. Извършва орбитата си въ 29 години и 166.8 денонощия. Разстоянието му отъ земята е между 1198 и 1655 милиона килом. Обемътъ му е 760 земни, масата $\frac{1}{3500}$ отъ масата на слънцето. Срѣдната температура е 0.13 отъ земната или относителното тегло (водата = 1) е равно на 0.66. На остьта си **С.** се завърта́ва, споредъ У. Хершела въ 10 часа, 1 мин., 60.4 сек., споредъ Хола (Holl, 1876) въ 10 часа, 14 мин., 23.8 сек., споредъ Уилиамса врѣмето на завъртѣването му постоянно омалѣва: въ 1891 год. било 10 часа, 14 мин., 21.8 сек., въ 1894 год. 10 часа, 12 мин. и 35.8 сек. Силно отражава свѣтлината.

С-тѣ пръстени сѫ били открити отъ Галилея въ 1610, нъ естеството имъ е разбралъ точно само Хюйгенсъ въ 1657. Въ 1675 Касини и Маралди открили една черна ивица между 2 пръстена, въ 1850 Бондъ и Даусъ намѣрили единъ вѫтрѣшенъ тъменъ пръстенъ. По Барнарда, външний диаметръ на външния пръстенъ е 277,300 килом., вѫтрѣшний 242,300 килом.

Саулъ. Първий царь на евреитѣ (1095 прѣди Р. Х.), синъ на Киса, богатъ главатарь на Вениаминовото племе. Обстоятелството, което е свързано съ Сауловото въздигане на царски чинъ, е много просто. С., като дирилъ бащинитѣ си ослици, които били сбъркали пѫтя, отишелъ при Самуила да се научи отъ него кой пѫть сѫ хванѫли. Пророкътъ, по Божие повелѣние, го помазалъ тутакси за царь, та С. намѣсто ослицитѣ намѣрилъ корона. Новий царь, едъръ на ръстъ, благороденъ по изгледъ, повелителенъ по характеръ, давалъ добра надежда за бѫдѫщето. Израилскитѣ племена се сплътили около него. Побѣдитѣ му надъ филистимцитѣ, моавцитѣ, амонцитѣ, амаличанетѣ, били толкова си доказателства за неговата военна способность; ала постепенно той наченѫлъ да произволничи, достигнѫлъ въ лудешкото си разярение да прави такъви беззакония, като сѣчътъ на свещеницитѣ въ Нобъ, и затова билъ отхвърленъ като недостоенъ за основатель на царската династия. Самуилъ, който се билъ оттеглилъ отъ Сауловия „дворъ“ и билъ скритомъ помазалъ Давида за царь, не прѣставалъ да оплаква блудния царь; нъ нищо не помогнѫло да спре Сауловото испадане, нито дори доблестнитѣ качества на сина му Ионатана, и най-сетнѣ той паднѫлъ убитъ въ една битва съ филистимцитѣ (1055).

Сафиръ. Филистимски градъ близо до Срѣдиземно море, чието мѣстоположение сега е непознато (Библ.).

Сафически стихъ. 11 - сложенъ стихъ, изобрѣтенъ отъ Сафо.

Сафлоръ, *герм.* Дивъ шафранъ.

Сафо. Гръкиня отъ о-въ Лесбосъ, или отъ Митилинъ, която се прославила съ поетическата си дарба и затова е наречена десетата муза (VI-и вѣкъ прѣди Р. Х.) Името ѝ станѫло нарицателно за всички даровити списателки. С била съврѣменница на Алкея, главний прѣдставитель на еолийската школа лирическа поезия, съ когото живѣла въ приятелски сношения, както става явно отъ уцѣлѣлитѣ стихотворения и на двамата. Овидъ въ едно отъ писмата си казва, че тя побѣгнѫла отъ Митилинъ въ Сицилия, между 604 и 592. Прочутий расказъ, че С. се хвърлила отъ Левкадската канара въ Срѣдиземно море, защото любовникътъ ѝ Фаонъ не отговорилъ на любовьта ѝ, минува за една измислица отъ напокошнитѣ врѣмена. Прѣдполагатъ, че въ Митилинъ С. е била центръ на една литературна котерия, която е състояла отъ жени, нейни ученички. Нейний нравственъ характеръ е билъ прѣдмѣтъ на прѣние въ новитѣ врѣмена; най-отскорошнитѣ прѣпирателѝ сѫ били пълковникъ Мюръ и Велкеръ; първий е водилъ обвинението, а вторий защитата, въ Rheinisches Museum (1857-1858). Къмъ което мнѣние и да се наклонимъ, нѣма никакво съмнѣние за нейния ви-

сокъ лирически гений, на който сѫ се удивлявали въ старо врѣме, и който, както се проявява въ безподобната ѝ ода на Афродита, само усилва съжалението, че отъ нейнитѣ 9 книги поеми, ние сега притежаваме само откѫслеци. Най-добрий текстъ се съдържа въ Бергковата сбирка Poetae Lyrici Graeci (1854); най-доброто отдѣлно издание е Neue-вото (1827).

Сахалинъ. Островъ, въ Охотско море, близо до източния брѣгъ на Сибиръ, среща устието на Амуръ, отдѣленъ отъ материкъ Азия съ Татарски протокъ, отъ Иесо — съ Лаперузовъ протокъ; принадлежи по портсмутския договоръ (виж. *Портсмутъ* въ Съед. Държ.) сѣверната половина на Русия, а южната на Япония, съ островчетата простр. 75,978 чет. кил. (само С. има простр. 75,395 чет. килом.) и въ 1897 г. ималъ 28,113 жит., отъ които 13,479 заточени руси (11,548 мѫже и 1,931 жени). Туземцитѣ сѫ около 4,500; останѫлитѣ сѫ китайци, корейци, японци. Броятъ на японцитѣ въ острова сега е несъмнѣнно много по-голѣмъ. Гл. гр. Александровскъ, на западния брѣгъ. С. е планинска земя, осѣнъ на сѣверъ. Главното планинско бърдо има срѣдна височина 900 метра, отдѣлни върхове—150 м. Рѣкитѣ сѫ незначителни. Климатътъ е суровъ, по-менъ само на южния и западния брѣгове. Зимѣ виявици, лѣтѣ мъгли. Дървесата покрай рѣкитѣ състоѧтъ отъ тополи, иви и дѫбове. Има и своеобразенъ бамбукъ Arundinaria Kurilensis. Лисици, мечки, морски видри, сѣверни елени, кучета. Кучето се употрѣбява и като впрѣгатно животно. Руситѣ и японцитѣ сѫ внесли коне и волове. Китоветѣ сѫ пустели, нъ тюленитѣ и видритѣ сѫ много. Въ морето има селди, въ рѣкитѣ — паламуди, пестърви. — Макаръ С. отдавна да е билъ извѣстенъ на китайцитѣ и японцитѣ, нъ началото на точнитѣ свѣдѣния за него се брои отъ Лаперузовитѣ (1787) и Крузенщерновитѣ (1805) изслѣдвания. Въ 1853 капитанъ Римски-Корсаковъ открилъ на западния брѣгъ на о-ва камени вѫглища; въ сѫщата година се основалъ първий руски постъ (Муравевски) въ Анинъ заливъ. Въ 1857 се основалъ постъ Дуе за разработв. на каменнитѣ вѫглища. До 1875 южната часть отъ острова принадлежалана Япония, когато тя се дала Русий въ замена за южнитѣ Курилски о-ви: сега Япония станѫ пакъ владѣлка на тая часть. С. е мѣстозаточение за русски каторжници, които работѧтъ въ каменовѫглищнитѣ рудници и по правенето на пѫтища. Въ 1894 имало 64 села, заселени отъ заточеници. Женитѣ сѫ много малко и ги цѣнѧтъ. Отъ 1881 отъ Александровскъ до Сибиъ има морски телеграфъ. Сношението съ пристанищата на Сибиръ се поддържа отъ корабитѣ на доброволната флота. Най-новитѣ описания на С. сѫ на Добротворски (1870), Поляковъ (1882) и на рус. и на нѣмски Красновъ (1892).

Сахара. Нъй-голѣмата пустиня на земното кѫлбо, въ сѣв. Африка, съ 9,159,495 чет. килом., сир. равна по пространство на Европа. Въ тѣсенъ смисълъ С. наричатъ независимата часть, която не принадлежи, напр. на Мароко, Алжиръ и т. н., съ простр. 6,180,000 чет. килом., между 17°—29° сѣв. шир., 17°—300° ист. дълж. Изобщо прѣдставя едно плато 200—

600 метра високо и съ разнообразна повръхность; има планински бърда, до 2,500 метра високи, оазиси и т. н. Сѫществуватъ изгаснѫли волкани, каменовѫглищни пластове между Атласъ и пустиня Исиди на зап. и много други. Типоветѣ пустини. кремични, дюнни, глинисти. Споредъ Шавана, падатъ се 2 милиона чет. килом. на скалитѣ и планинитѣ, $1^1/_2$ милиона килом. на степитѣ и ливадитѣ; 850,000 килом. на пѣсъчнитѣ дюни, 200,000 килом. на оазиситѣ и земята за обработване. Отъ минералнитѣ богатства, всѫдѣ има соль, сѫщо и селитра (гюверджеле), желѣзни и антимонни руди и др. Въ страната на туарегитѣ има стипца. *Поенето* на земята е крайно скѫдно. Едничкий потокъ, който не изсъхва цѣла година, е Уади-Драа (Wadi-Draa). Има много езерни котловини и сѫщи езера, напр. въ Фецанъ. Климатътъ е жаръкъ, сухъ, нъ въ планинскитѣ мѣстности вали сравнително често дъждъ. Най-високата температура е близо до тропическия крѫгъ. Особена жега въ врѣме на самумитѣ (жарки вѣтрове) най-често прѣзъ юлия и августъ. Отъ растенията типични сѫ разни видове истински акации, растението Calotropis procera отъ семейството Asclepiadaceae, безлистни дръвчета, напр. видоветѣ Epchedra, отъ Salsolaceae видътъ трагана (Traganum nudatum), Нѣкои растения отлѫчатъ солени кристали (Reaumuria hirtella). Фауна: малко видове антилопи (газели), жирафи; лъвове нѣма въ вѫтрѣшностьта на пустинитѣ, а само по краищата, дѣто има близо вода. Отъ див. млѣкопитаещи: осли, зайци дребни лисици (фенеки). Птици: страуси, пустинни геркиняци. Влѣчуги: рогатата усойница и други змии. Амфибии и риби има само въ оазиситѣ. Скакалци, бръмбари, мухи. Отъ молюскитѣ особено единъ видъ Helix. *Населението* принадлежи главно на берберскитѣ племена, които се наричатъ на зап. и ист. маври (иматъ примѣсь отъ негърска кръвь), въ срѣдата туареги. Има едно смѣсено племе тибу (негробербери), въ оазиситѣ евреи (търговци, бижутерии) и сѫщи негри (повечето робе). Скотовъдство. Токо-речи всичкитѣ жителе сѫ номади. Изобщо населението достига до 2,850,000 жит. Доста голѣма керванна търговия. Подробното изслѣдване на С. се е наченѫло само отъ XIX-и вѣкъ, макаръ тая пустиня да е била добрѣ извѣстна още на гръцитѣ и римлянетѣ. Едно кратко описание на С. е *Сахара и Нилъ* отъ Серг. Мечъ, прѣв. отъ рус. Ив. Кеповъ (Пловдивъ, 1898). Пѫтешественици. Richardson, Barth и Oberway. Nachtigal (виж. това име), Rohlfs. За С. глав. трудове сѫ дали. Littel (геологията), Hachtigal, Bonelli (на итал., търговията и стопанството), Schirmer (фран.), Wuillot (фран.).

Сахатиянъ, *полск.* Козя или овнешка кожа, изработена по особенъ начинъ.

Sb. Химически знакъ на Антимона (Stilium).

Сбиръ, *итал.* Полицейски, жандаринъ. *Сбирове* е било до 1809 името на полицейската стражата Италия. Въ срѣднитѣ вѣкове тая стража играла роля въ всички прѣврати, извръшвала убийства по заповѣдь на херцозитѣ, и др. Зато-

ва и *сбирове* сега е достигнѫло да означава всички испълнители на досадни постановления и мѣрки: *сбироветѣ на партията що е на власть.*

Свая, *рус.* Воен. терм.: огроменъ колъ, изостренъ.

Свеаборгъ. Силно укрѣпенъ градъ и военно пристанище въ Финландия, на Фински заливъ, 5 килом. на юго-ист. отъ Хелсингфорсъ; 10,000 жит. Крѣпостьта е построена въ 1749 отъ шведския краль Фридриха; принадлежи на Русия 1808; била е бомбардирана въ 1855 отъ англо-французската флота. Тая крѣпость наричатъ *Гибралтаръть на Балтийско море.*

Свеви. Цезарь пръвъ споменува въ историята си (De bello Gallico) за с., като нарича така нѣколко германски племена, които живѣли на источната страна на Рейнъ въ не добрѣ опрѣдѣлени прѣдѣли; и прѣдполагатъ, че тия сѫ били племената, които отпослѣ се наричали кати, лонгобарди и др. Тацитъ говори (Germania) за с. които живѣли на сѣв. и ист. отъ Цезаревитѣ с.; Тацитовитѣ с. се простирали до Елба и Балтийско море, което Тацитъ нарича **Свевско море.** Слѣдъ нѣколко вѣка с. прѣстанѫло да се употрѣбява като общо име; то вече се давало само на единъ народъ, който населявалъ земята на Цезаревитѣ с. Нъ тоя народъ изглежда да е билъ смѣсено племе, съставено отъ авантюристи отъ разни части на Германия. Това племе влизало въ съѫзъ съ бургундцитѣ, аланитѣ, алеманитѣ, вандалитѣ и др. То било едно отъ най-забѣлѣжителнитѣ отъ варварскитѣ народи, които нахлули въ Римската империя отъ сѣв.-зап. и зап. С. въ 409 нахлули въ Испания, завоевали Галиция и основали тамъ държава, съединена въ 585 еъ вестотската. Останѫлитѣ въ Германия с. упазили името си въ името *шваби;* срѣдновѣковнитѣ шваби били тѣхни потомци.

Сверчковъ (проф. *Николай* Евров.). Отличенъ русски живописецъ, който по популярность е ималъ равенъ само Айвазовски; род. въ С. Цетербургъ, дѣто баща му служилъ въ придворното конюшно вѣдомство, починѫлъ въ Царское село (1817 — 1898). Всевъзможни снимки отъ неговитѣ картини и расунки се срѣщатъ всѫдѣ въ Русия, като се подкачи отъ дворцитѣ и се свърши съ най-скромнитѣ жилища. Въ изображаването коне и сцени изъ живота на ловцитѣ С. не е ималъ съперникъ. Училъ се въ академич. училище, послѣ въ петропавловското; въ живописството билъ самоукъ, и неговото училище била природата, живитѣ образи въ придворнитѣ конюшни. Въ 1852 за картината *Помѣщичья тройка* — едно отъ най-сполучливитѣ му произведения — Импер. академия на хѫдожествата въ отечеството му го наградила съ званието академикъ, а три години по-сетнѣ, за картината *Грузный почтовый шестерикъ на песчаной дорогѣ въ знойной день,* той добилъ званието професоръ. Въ 1856 се появили въ парижския салонъ съ картини: *Русска пощенска тапиа,* — *Връщанє отъ ловъ на мечки* и др., които възбудили голѣмъ интересъ съ майсторството на испълнението си. Жюритѣ, съ прочутия Месонне на чело, рѣшили да се награди С. съ ордена на Почетния Легионъ, а императоръ Наполе-

онъ III на изложбата въ салона въ 1863 купилъ картината му *Връщане отъ ловъ на мечки*. С. е написалъ около 300 голѣми картини.

Свети Духъ. Третото лице на Св. Троица, което е еднакво съ Отца и Сина, та му се отдаватъ еднакви почести. Св. Духъ вдъхнувалъ писателитѣ на Св. Писание. Сега той дава на човѣцитѣ да чувствуватъ грѣшното си състояние, помага имъ да търсѧтъ спасение или ги утѣшава (*Библ.*).

Светилище. Свето мѣсто, мѣсто посветено на Бога.

Светославъ. Русски (киевски) великъ князъ, синъ на Игоря Рюриков. и на Олга (виж. това име), слѣдъ бащината си смъртъ (945) въскачилъ се на прѣстола подъ майчината си опека, а въ 964 почнѧлъ да управлява самъ. Въ 965, С. покорилъ вятичитѣ по Ока, послѣ хазаретѣ и имъ зелъ столицата Саркель на Дунавъ. Слѣдъ това распространилъ прѣдѣлитѣ на Русия до Кубанъ и Кавказкитѣ планини, и въ 967, повиканъ отъ гръцитѣ, които не се наимали сами да воюватъ съ българитѣ, навлѣзълъ въ България прѣзъ Добруджа и принудилъ царь Петра да се затвори въ силистренската крѣпость. С. прѣзелъ нѣколко крайдунавски български градове, нъ не за гръцкия царь Никифора, а за себеси. Затова и Никифоръ побързалъ да свърже миръ съ Петра, на който едно отъ условията било да накаратъ на сила С. да испразни България; нъ въ това врѣме печенегитѣ нападнѧли Киевъ, и С. побързалъ, та се върнѧлъ въ отечеството си. Ала на другата година С. пакъ дошелъ въ България, и сега не като гръцки съюзникъ, а нарочно да я завладѣе за себе си. За това дохождане, историкъ Иречекъ казва: С. не криялъ отъ майка си Олга, че му било добрѣ да живѣе въ малкия Прѣславецъ (село до Тулча) отколкото въ Киевъ, защото тука се стичали всичкитѣ драгоцѣнности на природата. Тоя пѫть С. сполучилъ да прѣземе и силистренската (дръстърската) крѣпость, слѣдъ което зелъ столицата Прѣславъ и заробилъ българския царь Бориса II.

С., слѣдъ като оставилъ вуйка си Свѣналда да пази прѣзетитѣ крайдунавски градове, както и Прѣславъ съ съкровищата, навлѣзълъ по-навѫтрѣ въ България и стигнѧлъ до Пловдивъ, дѣто исклалъ до 20,000 души непокорни жители, разбилъ гръцката войска при Одринъ, а оттамъ тръгнѧлъ по плячка изъ Тракия.

Иванъ Цимисхий, гръцкий царь, нахлулъ въ България съ нова войска и стигнѧлъ до Прѣславъ. Свѣналдъ, слѣдъ нѣколко битви, избѣгалъ и се затворилъ въ силистренската крѣпость, та гръцитѣ прѣзели Прѣславъ и слѣдъ като освободили царь Бориса, отишли подирѣ му. Въ това врѣме и С. пристигнѧлъ и се затворилъ въ Силистра.

На 23 априлъ 971 гръцитѣ се явили прѣдъ стѣнитѣ на Силистра. Голѣмо сражение станѧло прѣдъ вратата на града. Руситѣ били обсадени както откъмъ Дунавъ, така и откъмъ сушата. Обсадата траяла три мѣсеца. Най-сетнѣ руситѣ, изнурени отъ гладъ, на 22 юлия сѫщата година, слѣдъ послѣденъ несполучливъ опитъ да излѣзѫтъ изъ града, били принудени да искатъ миръ; а гръцитѣ

слѣдъ като ги снабдили съ храна, дрехи, ладии и др., испратили ги да си отидѫтъ назадъ.

Нъ С. не видѣлъ Киевъ: българетѣ, за да си отмъстѫтъ за искланитѣ си братя, прѣдизвѣстили печенѣгитѣ, русскитѣ заклети врагове, та когато руситѣ минували по р. Днѣпръ за отечеството си, причакали ги отъ засада и убили С. Тогава Дунавска България подпаднѫла за малко подъ гръцитѣ. Виж. *Бълярско царство* (источно).

Светотатство (кражба на свето лѣщо). Кражба и всѣко нарушение на светиня. — **Светѣйшество.** Титла на православенъ патриархъ.

Свидѣтели. Вънкашни и незаинтересувани въ исхода на единъ процесъ лица, които даватъ на сѫда показания за събитията спорни между странитѣ, безъ да влизатъ въ оцѣнение на самитѣ събития (въ това с. и различатъ отъ вѣщитѣ люде, експертитѣ).

Свила. Коприна; *свиленъ*, коприненъ.

Свинемюнде. Прусски градъ (Померания), на о-въ Узедомъ, при устието на Свине, единъ отъ рѫкавитѣ на Одеръ, въ Балтийско море; 55 килом. на сѣв. зап. отъ щетинъ, на който служи за прѣдно пристанище; 10,000 жит. Крѣпость. Въ С. се спиратъ голѣмитѣ кораби и параходи. Дѣятелно риболовство; важна търговия. Корабостроителници.

Свирѣпъ. Лютъ, зълъ, звѣрски, жестокъ, кръвожаденъ. — **Свирѣпство.** Звѣрство, жестокость. — **Свирѣпость.** Състоянието на свирѣпъ. — **Свирѣпствувамъ.** Вързѣ, бѣснѣѫ.

Св. Лаврентия. Виж. *Лаврентия.*

Свита, *фр.* Спослѣдство, всичкитѣ лица, които придружаватъ царь или князъ: *гражданска свита*, гражданскитѣ лица; *военна свита*, военнитѣ лица.

Свитъкъ. Томъ; една книга, която съставя часть отъ напечатано или рѫкописно съчинение. Въ старо врѣме, когато се писало на кората на дървета, такъви като липа, осенъ, кленъ, написаната кора навивали, за да може да се носи по-лесно и това наричали *свитъкъ*, по сетнѣ думата свитъкъ зела да значи томъ.

Свифтъ. Сѫщото, каквото е *Суифтъ.*

Свищовъ. Околийски (напрѣдъ окрѫженъ) градъ на Дунавъ, втори слѣдъ Русе български търговски градъ на тая рѣка и на най-южното мѣсто на цѣлото ѝ течение, между устията на Янтра и Осъмъ; 30 километра на ист. отъ Никополъ, 30 килом. на сѣв.-зап. отъ Бѣла, и около 50 килом. на югозап. отъ Русе; 13,408 жит. Върти голѣма вносна и износна търговия и е пристанище на Търновско, Ловченско, и Севлиевско. Ирѣзъ пристанището му се изнася много жито. Има държавно търговско училище. Жителитѣ му се занимаватъ съ занаяти, търговия, винарство и риболовство. Близо до града, на дунавския брѣгъ, е село *Вардимъ*, дѣто въ 1877 русскитѣ войници най-напрѣдъ стѫпихѫ на българска земя (виж. *Зимничъ* и *Освободителна война*). Тамъ има въздигнѫти два голѣми паметници. На зап. отъ С. се намиратъ села *Бъленци* (съ 1000 жит.), *Трънчовица* (съ 900 жит.), *Орешъ* (съ 800 жит.) и Лѫжени (съ 700 жит.), чието население състои исключително отъ бълтаро-католици, които до началото на XVII вѣкъ сѫ били привърженици на богомилската ересь. И тѣ, както

българо-католицитѣ въ Пловдивъ и околностьта му, се наричатъ *павликяне*. Единъ килом. на ист. отъ С. има староврѣмска крѣпость, наречена *Стъклѣнъ*. Въ тая мѣстность сѫ намѣрени паметници и надписи, които показватъ, че тамъ е билъ римский градъ Нове (N o v a e), сѣдалище на единъ римски легионъ. С. е билъ нѣколко пѫти опустошаванъ, а въ русско-турската война прѣзъ 1810 до дъно изгоренъ.

Своекористие. Радене за своя печала, за своя полза, користолюбие: *своекористни постѫпки.*

Свойство. Своя особеность, — нѣщо, което отличава единъ прѣдмѣтъ отъ другъ, качество, принадлежность. — **Свойственъ на нѣщо,** който съставя свойството му, особеността му, качеството му.

Сграфито, *итал.* Живописство на мокра варь или гипсъ.

Se. Химический знакъ на селена (Selenium).

Ce n' est que le premier pas qui coûte. Фр. поговорка: само първата стѫпка е мѫчна.

Сеансъ *фр.* (отъ лат. *седере* — сѣдѫ). 1) Засѣдание. 2) Врѣме, въ което се извършва едно дѣйствие: *дантистътъ ми напълни зжба въ 3 сеанса.*

Сева. Виж. *Савци.*

Севастианъ (*свети*). Християнски мѫченикъ, родомъ отъ Нарбона въ Галия, въ врѣмето на Диоклетиана началникъ на преторианцитѣ. Едно прѣдание разказва, че С., за дѣто приелъ християнството, билъ застрѣленъ съ 1000 стрѣли въ 288. Мощитѣ му се имали за цѣлителни отъ чумата.

Севастополъ. Русски градъ въ юго-западни Кръмъ, на Черно море, расположенъ на двата брѣга на единъ заливъ; 2,107 килом. на юго-ист. отъ С. Петербургъ, 400 килом. отъ Цариградъ; 50,710 жит. Голѣма търговия съ жито. Монументална гара на желѣзницата, която отива за Симферополъ и Москва и която не е сѫществувала прѣзъ кръмската война. Прѣзъ тая война С. се прочулъ по обсадата, която прѣдприела среща него съюзната войска (французска, английска, турска и сардинска), съ цѣль да съсипе русската флота и голѣмото русско военно пристанище въ Черно море. Входътъ въ севастополския заливъ, широкъ не по-малко отъ 900 метра, е билъ защитенъ прѣзъ кръмската война съ крѣпости Константинъ и Екатерина на зап., Карантиненската и Александровата на ист. На югъ отъ залива се намиралъ градътъ съ арсеналитѣ и военно-морскитѣ корабостроителници; на сѣверъ е имало нѣколко укрѣпени твърдели. Двата брѣга сѫ били съединени съ единъ корабенъ мостъ; 50,000 жит. въ 1854. Тоя градъ билъ основанъ въ 1786 отъ Екатерина II, която му дала името *императорски градъ* (гръц. *Севастополисъ*); той билъ назначенъ да владѣе Черно море и да заплашва Цариградъ. Императоръ Николай го снабдилъ съ важни укрѣпления отъ кѫмъ морето. Англо-французската войска, която дошла на помощь на Турция, рѣшила да го вземе и излѣзла на сухо въ Кръмъ на 2 септ. 1854 год. Русский инженеръ Тотлебенъ оградилъ града съ пръстенни укрѣпления; русскитѣ военни кораби се затворили въ пристанището и една русска армия влѣзла въ полуострова. Тая армия, за да не ставатъ бърже обсадителнитѣ работи и за да закъснѣе бомбардирането, дала на съюзни

цитѣ сражение при Балаклава (на 13 окт.) и при Инкерманъ (на 24 окт.). Съюзницитѣ били принудени да прѣкаратъ въ траншеитѣ една люта зима. Съюзницитѣ, слѣдъ като отблъснѫли едно русско нападение при Трактиръ, нападнѫли послѣденъ пѫть страшното севастополско укрѣпление Малакофъ и го зели слѣдъ 1-годишна (334-дневна) обсада на 27 августъ 1855. Тѣ намѣрили тамъ 4,000 топа. Руситѣ се оттеглили къмъ сѣверъ, като изгубили 13,000 души. Съюзницитѣ тоя пѫть изгубили 7,000; въ нападението на 6 юния 1855 имъ сторило една загуба отъ 6,000 души и 7 генерали. Споредъ маршалъ Ниела (Journal des opérations du génie deavat Sébastopole) съюзницитѣ хвърлили възъ града единъ милионъ и половина бомби, гюллета и др. такива. Съюзницитѣ, отъ 70,000, които зели участие въ обсадата въ самото ѝ начало, достигнѫли до 309,267 французе и 97,864 англичане. Русскитѣ загуби прѣсмѣтатъ на близо 100,000 души. Тая обсада ще бѫде всѣкога една отъ прочутитѣ обсади въ историята. Виж. Тотлебенъ, *Описаніе обороны Севастополя*, 2 т. и атласъ съ 19 плана, и Chambers, History of the Russian War.

Севени. Планинско бърдо въ южна Франция, простира се отъ юго-зап. къмъ сѣв.-ист., отъ Каналъ-дю-Миди по департ. Тарнъ, Одъ, Херо, Авейронъ, Гардъ, Лозеръ, Ардешъ, Горна Лоара, Пюиде-Домъ, Лоара, Рона, Алие и Саона-и-Лоара до Централни каналъ, на югъ е съединено съ Пиринейскитѣ планини, на сѣв. съ котъ-д'орското планинско бърдо, срѣдна височина отъ 900 до 1200 метра, дължина около 505 килом., служи за водораздѣлъ на Гарона и Лоара (въ Атлантически океанъ) и на Рона и Саона (въ Срѣдиземно море). Източната плодородна страна на С. се осличава по богатството отъ прѣвъсходни гори и пасбища, а западната, суха земя, изобилва съ маслини, кестани и лозя. Градинарството и копринарството сѫ главний поминъкъ на жителитѣ.

Севиля. Испански градъ, ц. на едноименна область, едно врѣме столица на Андалузия, на Гвадалкивиръ, 388 килом. на югъ отъ Мадридъ; 148,315 жит. Великолѣпни кѫщи, съборна църква, най-хубавата въ Испания, университетъ, мореплавателно училище, академия на изящнитѣ искуства, музей на живописството, фабрика за топове, фабрика за копринени стоки, ленени прѣдачници, прочута тютюноработилница; твърдѣ важна фабрика за фарфорови сѫдове и украшения въ прѣдградието *Триана*. Тоя градъ, 75 килом. отъ морето, е главното търг. пристанище на южна Испания; въ пристанището немогѫтъ да влизатъ много голѣми параходи. Търговията състои главно отъ износъ на жито. С., въ старо врѣме Hispalis, била зета отъ Цезаря слѣдъ битвата при Мунда, когато и добила ново име Julia Romulea. Августъ ѝ далъ градско-общински права. Траянъ, който билъ роденъ въ тоя градъ, построилъ въ него хубави паметници. Въ врѣме на нахлуването на варваретѣ, С. паднѫла едно по двуго въ рѫцѣтѣ на вандалитѣ и готитѣ. Арабетѣ я прѣвзели въ 712, и краль Св. Фердинандъ я отнелъ отъ тѣхъ въ1248. Тамъ за-

сѣдавать главний сѫдъ на инквизицията, установена въ 1481. Французетѣ прѣвзели С. въ 1810 и 1823; Еспартеро я бомбардиралъ въ 1843. Родно мѣсто на Траяна, Адриана, Теодосия, на живовисци Херера, Веласкеза и др. Надгробенъ паметникъ Колумбу.

Севинйе (Madame de Sevigné). Французска писателка, извѣстна съ своитѣ *Писма*, които минуватъ за образцови, и на които най-пълното издание достигна до 12 тома. Тия писма, толкова любопитни за историята на нравитѣ на XVII-и вѣкъ и за историята на литературата, сѫ написани съ лека наивна откровеность, и съ весело сърдце, които свидѣтелствуватъ за изрядния характеръ на писателката имъ, и сѫ пълни съ французска духовитость и съ приятна образность: съ чудесна деликатна тънкость писателката подхвърля, въ нѣколко бързи небрѣжни думи, една малка прикасчица, прѣдставя една хубава картинка, или посочва едно драматическо положение. — Мадамъ де С., дъщеря на баронъ Шантала, родена въ Парижъ въ 1626, добила солидно класическо образование, и на 18 се оженила за маркиза Х.де Севинйе, (прѣдставитель на единъ старъ домъ въ франц. Британия), който въ 1651 билъ убитъ на дуелъ. Мадамъ де С. останѫла съ една дъщеря и нѣколко години се оттеглила токо-речи съвсѣмъ отъ обществото, и се посветила на въспитанието ѝ. Въ 1654 тя се върнѫла въ Парижъ, дѣто блеснѫла съ хубостьта, духовитостьта и благодушието си. Любовницитѣ ѝ били легионъ, и между тѣхъ се броили най-отличнитѣ мѫже, съ които Франция тогава се гордѣяла, като князъ Конти, Тюренъ, финансистъ Фуке и др. Нъ тѣ въздишали напразно: всичкитѣ прѣдложения за женитба тя твърдо отклонявала; а отъ нѣкоя отъ онния по-леки свръски — на които тогава въ Франция се гледало най-снисходително, ако не и като на comme il faut — тя не е оставила никое петно на честьта си. Добродѣтелта трѣбва да бѫде чиста добродѣтель — така разбирала тя нравственостьта. Нейната любовъ къмъ дъщеря ѝ, която се оженила въ 1669 и станѫла Мадамъ де Гринйанъ, била законътъ на живота ѝ; на раздѣлата на майката, за дълги периоди, отъ „това безконечно мило дѣте“ свѣтътъ дължи писмата, които сѫ увѣковѣчили паметьта на Мадамъ де С. Писателката е знаяла още приживѣ, че писмата ѝ ходѭтъ отъ рѫка на рѫка; нъ казватъ, че тя не е мислила, че пише за потомството. Въ всѣки случай, знае се, че въ това врѣме, когато непрѣстанно писала писма на обожаваната си дъщеря, тя се не уморявала и да чете по нѣкокго пѫти любимитѣ си писатели Виргилия, Монтейня, Молиера, Паскала и Карлейла. Виж. Walckenier, Mémoires touchant la vie et les écrits de M-me de Sevigné, 5 т.; Ламартинъ, *Животътъ на г-жа Севинйе*, прѣв. Б. Гороновъ (Руссе, 1871).

Северъ (*Септимий*). Римски императоръ отъ 193 до 211 слѣдъ Р. Х., род. въ 146 въ Лептисъ на сѣверния брѣгъ на Африка, отъ благородно семейство. Слѣдъ като добилъ прѣвъсходно образование, отишелъ въ Римъ, дѣто станѫлъ преторъ (178), командантъ

на легионъ въ Галия, управитель на Панония и други области. Слѣдъ убийството на Пертинакса, С. билъ провъзгласенъ императоръ, въ Карнутъ. Първитѣ години отъ царуването му били една борба среща съперницитѣ му. Въ Римъ куклата Юлианъ билъ купилъ имперската багреница. Нъ само С-то пристигане прѣдъ Римъ отстранило тоя съперникъ; и слѣдъ като отмъстилъ на Пертинаксовитѣ убийци, С. примирилъ за малко най-страшния си съперникъ, Клавдия Албина, като го направилъ цезарь. Сега той потеглилъ среща Песчения Нигера, когото побѣдилъ при Исъ (195). Слѣдъ тая побѣда, и слѣдъ три годишна обсада на Византия, свършена съ прѣзимането ѝ, настанѫла отчаяна борба съ Кл. Албана, когото и побѣдилъ при Лионъ въ 197, въ една упорита битва, въ която участвували отъ двѣтѣ страни по 150,000 войници. На другата година С. придруженъ отъ синоветѣ си Каракала и Гета, одържалъ блескава побѣда надъ партянетѣ, и зелъ и ограбилъ столицата имъ Ктезифонъ. Слѣдъ една война съ арабетѣ, въ която обикновеното му добро щастие го напусниѫло, той се върнѫлъ въ Римъ, въ 202, и задоволилъ народния вкусъ съ безподобно великолѣпни покази. Едно възстание въ Британия го повикало тамъ; и за да оздрави донѣйдѣ южна Британия отъ нахлуванията на каледонцитѣ С. почнѫлъ строението на стѣната, която носи името му, и скоро умрѣлъ въ Йоркъ въ 211. С. се отличавалъ съ строгость и умѣреность, нъ и съ безнравственость въ работи, що досѣгали частнитѣ му интереси. Голѣмо влияние на държавнитѣ работи въ негово врѣме имали ученитѣ юристи Папинианъ, Улпианъ и Павелъ.

Севлиево. Окол. (до прѣди нѣколко години окр.) градъ, 48 килом. на юго-зап. отъ Търново, 36 килом. на юго-ист. отъ Ловечъ и 27 килом. на сѣв.-зап. отъ Габрово, на р. Росица (притокъ на Янтра), въ една равнина 15 килом. отъ Стара-Планина; 9,688 жит.. Търговия съ мѣстни произведения, а най-вече съ кожи; кожарска фабрика. Севлиевци сѫ будни българе. С. е родината на Пешева (виж. това име). Едно прѣдание говори, че тоя градъ е основанъ прѣди 250 — 300 години. Едно врѣме той е билъ окопанъ съ ровове, дълбоки и широки около 10 метра, които пълняли съ вода отъ мѣстнитѣ потоци за отбрана отъ кърджалийскитѣ нападения. Въ околностьта на С., при с. Яларъ, се намиратъ искуствени каменни стълпове, единичи по вида си въ цѣла България. *Х. Шкорпилъ* прѣдполага, че тоя паметникъ е билъ въздигнѫтъ отъ императоръ Трояна за споменъ на побѣдата му надъ дакитѣ. За сѫщия споменъ е билъ основанъ градъ *Никополисъ* (сега с. Никюпъ), близо до устието на р. Росица, — градъ, въ който сѫ се сѣкли въ римско врѣме пари.

Севоимъ. 1) Единъ отъ 4-тѣ царски градове въ долина Седимъ, погубенъ съ огънь отъ небето. Виж. *Содомъ*. Знае се, че единъ градъ съ това име е имало на западния брѣгъ на Мъртво море. 2) Вениаминовъ градъ на ист. отъ *Михмасъ* (*Библ.*).

Севърнъ. Слѣдъ Темза, най-голѣмата и най-важната рѣка на Англия, истича подъ Хафренъ, изъ едно малко езеро на источ-

французската революция отъ 1830. Като писатель, С. се отличавалъ по съвършенството на стила и идеитѣ. По-главнитѣ отъ многобройнитѣ му съчинения сѫ: Pensées Politiques (1795); Histoire de Frédéric Guillaume II (1800); Contes, Fables, Chansons et Vers (1801); и Mémoires ou Souvenirs et Anecdotes (3 т. 1824). Пълно издание на трудоветѣ му състои отъ 32 тома. Единъ отъ двамата му синове, *Полъ Филипъ* (род. въ 1780), генералъ, придружавалъ Наполеона въ русския му походъ, който е описалъ въ Histoire de Napoléon et de la grande armée pendant l'année 1812. (Парижъ, 2 т., 1824). Това съчинение е имало грамадна сполука и е прѣведено токо-речи на всички европейски езици.

Седанъ. Французски градъ, ц. на департамента на Арденитѣ, 23 килом. на истокъ отъ Мезиеръ, на дѣсния брѣгъ на Маасъ; 19,306 жит. Силна крѣпость. Индустриаленъ градъ; фабрики за сукна, които се работѣтъ тамъ отъ 1646. Тоя градъ е нѣкогашна столица на едноименно княжество и родний градъ на Тюрена. Въ С. прѣзъ французско-германската война въ 1871, слѣдъ една битва, въ която французетѣ, подъ начал. на Макъ Махона, изгубихѫ 17,000 убити и ранени, и германдцитѣ — 9,000, французетѣ, на чело съ Наполеона III, се прѣдадохѫ на неприятеля. Прѣдаденитѣ бѣхѫ на брой 83,000 души, 500 тона и грамаденъ материалъ. Германцитѣ располагахѫ прѣдъ Седанъ съ 220,000 души и 800 тона, а французетѣ само съ 120,000 души.

Седекия или *Матания*. Послѣдний иудейски царь, Иосиинъ синъ; въпрѣки съвѣтитѣ на пророцитѣ измѣнилъ на вавилонския царь Навуходоносора, и затова билъ сваленъ отъ прѣстола и отведенъ робъ въ Вавилонъ въ 11-та година отъ царуването си.

Седемгодишна война. Понѣкога даватъ това име на войната за австрийското наслѣдство (1741-1748); нъ съ него разбиратъ найвече войната отъ 1756 до 1763, въ която Франция се борила срещу Англия, въ това сѫщото врѣме когато Фридрихъ II, прусски краль, се е бранилъ геройски отъ Австрия, поддържана отъ Саксония, Нѣмската империя, Русия, Швеция и Франция. Тая война се свършила съ единъ парижски договоръ, който отнелъ на Франция много отъ колониитѣ ѝ, и отъ хюбербургския, който оставилъ Силезия на Прусия.

Седемдесетьтѣ (*Прѣводътъ на-*). Най-старий гръцки прѣводъ на Ветхия Завѣтъ, който се казва и *Александрийски*, защото е билъ направенъ въ Александрия. Вѣрва се, че тоя прѣводъ е билъ направенъ отъ 70 учени евреи. По насърдчението на Александра Велики много евреи се заселили въ Александрия, твърдѣ скоро слѣдъ основанието ѝ. Александръ самъ имъ опрѣдѣлилъ единъ особенъ кварталъ въ града и имъ далъ равни права съ гръцитѣ. Вѣрва се, че прѣводътъ на С. е билъ направенъ въ III вѣкъ прѣди Р. Х. по заповѣдь на Птоломея Филаделфа. Тоя прѣводъ е бащата на първия латински, старобългарски и др. прѣводи; и гръцкитѣ и римскитѣ християнски списатели, толкова сѫ се водили отъ него, че до прѣди нѣколко вѣка той за-

мѣствалъ еврейския първообразъ (*Библ.*).

Седемь. Това число въ *Библ.* се употрѣбява за тъкмо число и 7 пѫти или седмократно често значи въ *Библ.* изобилно, а 70 пѫти по 7 е още по-силно изражение.

Седилъ, *фр* Знакътъ ¯, който се туря подъ французската буква *c*, когато трѣбва да се произнася прѣдъ *a*, *o*, *u*, не като k, а като s.

Седия, *лат.* Носилка, единъ видъ стаица, въ която сѣда човѣкъ, за да го прѣнесѫтъ.

Седличъ. Въ *аптек.* слабителна соль, която се добива отъ една горчиво-солена вода близо при чешското село Седличъ.

Седрахъ. Халдейското име на Анания при Навухдоносоровия дворъ. Виж. *Анания.*

Сезирамъ, *фр.* Обзимамъ съ нѣщо, искамъ нѣкому вниманието върху нѣщо: *нашето правптелство е сезирано съ едно прѣдложение отъ страна на Турция.*

Сезонъ *лат.* 1) Едно отъ 4-тѣ годишни врѣмена: пролѣть, лѣто, есень и зима. 2) Особено врѣме отъ годината, въ което се върши нѣщо: *сезонътъ на зимнитѣ удоволствия; — сезонътъ на банитѣ ще трае отъ 1-и май до 1-и септемврий.*

Сезострисъ. Египетски царь, който е станѫлъ извѣстенъ чрѣзъ Херодота; въ сѫщность С. е името на двама царе отъ второто египетско царство, отъ които Сете (около 1445—1394 прѣди Р. Х.) билъ първи, и синъ му Рамзесъ (1394—1328 прѣди Р. Х.), втори фараонъ. И двамата били велики завоеватели. Въ врѣмето на Сети, извѣстенъ по административнитѣ си реформи, Иосифъ пристигнѫлъ въ Египетъ.

Sei, *итал.* Въ *музиката* шесть.

Сейменинъ, *тур.* Едно врѣме жандармъ въ Турция.

Сейменъ. Виж. *Търново-Сейменъ.*

Сеймъ, *полск.* Народно събрание, или прѣдставителска камара, едно врѣме въ Полша, въ Швепия и въ нѣкои германски държави.

Сейсмографъ, *гр.* Уредъ за наблюдяване землетресенията. — **Сейсмометръ.** Уредъ за опрѣдѣляне посоката и силата на землетресенията.

Сейшели или *Сейшелски о-ви.* Английски острови въ Индийски океанъ, на сѣв.-ист. отъ Мадагаскаръ; простр. 490 чет. килом. и около 19,973 жители. Католици. С. съставятъ единъ купъ отъ 30 островчета, заобиколени съ коралови подмоли. Най-голѣмитѣ сѫ Махе, Силуетъ и Праслинъ. Произвождатъ кокосово масло, памукъ, кафе, маниока, царевица. Завзети първень отъ французетѣ (1742), тѣ били отстѫпени на англичанетѣ въ 1815. Французетѣ, въ врѣме на французската революция, испращали въ тия острови политически прѣстѫпници отъ женитбата на тия францу[illegible] съ робини, докарвани отъ Мозамбикъ, е произлѣзло тоно-рече [illegible] лото сегашно население. [illegible] на това население е [illegible] франц. езикъ.

Секансъ или [illegible] (*секаре*, сѣкѫ). [illegible] ния прокара[illegible] на единъ кра[illegible] на линия [illegible]

Секвестир[illegible] секвестръ. — [illegible] зимане [illegible]

зоръ имотъ на длъжникъ, за удовлетворение искъ на заемодавецъ, което става по установени формалности.

Секретарство, *лат.* Длъжность или звание на секретарь. — **Секретарь.** Писмоводитель.

Секретенъ, *лат.* Таенъ, скритъ: *секретенъ документъ, секретно писмо.* — **Секретъ.** Тайна.

Секста, *итал.* Въ *музик.* шести тонъ.

Секстантъ, *лат.* Астрономически уредъ за наблюдаване височината и растоянието ни небеснитѣ свѣтила.

Секстетъ или Секстуоръ (Sextet, Sextuor). Музикална пиеса, написана за шесть инструмента или гласа.

Секта (лат., собст. знач. *отсѣчение*). Люде, които сѫ се отдѣлили, за да слѣдватъ едно особено вѣроучение, едни особени мнѣния: *квакерската секта, мормонската секта* и др. Протестантството брои много секти. — **Сектантски.** Който принадлежи или е свойственъ на секта, на сектанти: *сектантски духъ.* — **Сектантъ или сектаторъ.** Членъ на секта, отцѣпеникъ.

Секторъ, *лат.* Часть отъ кржгъ между двѣ спици и дъга.

Секуляризация (лат. *секуларисъ*, мирски, свѣтски). Обръщане духовенъ или монастирски имотъ въ свѣтски, сир. държавенъ. — **Секуляризирамъ.** Обръщамъ духовенъ или монастирски имотъ въ свѣтски, сир. държавенъ.

Секунда, *лат.* 60-та часть отъ минута. Въ *музик.* втори гласъ или инструментъ. — **Секундомѣръ.** Мѣрителенъ инструментъ, употрѣбява се въ артилерията; построенъ е подобно на джебнитѣ часовници. —

Секунданти. Свидѣтели отъ страна на дуелисти на дуела имъ, на които длъжностьта е да наблюдаватъ испълнението на условнитѣ правила на дуела.

Секция, *лат.* Отдѣлъ, часть.

Села. Важенъ староврѣмененъ градъ, който тълкователитѣ уединчаватъ съ Петра, нѣкогашна столица на камениста Арабия. Еврейската дума села и гръцката петра значатъ камъкъ. (*Библ.*).

Села. Дума, която се срѣща въ Псалмитѣ и въ Авакумъ; вѣрва се, че тая дума се е употрѣбявала за да показва кратковрѣменно спиране въ пѣянето нѣкой псаломъ, което врѣме се е запълвало съ свирене.

Селджуки. Турско племе отъ Бухария, което основало въ XI и XII вѣкъ много династии въ прѣдна Азия. Най-могжествената отъ тѣхъ била *иранската* или *багдадската*, основана въ 1038 слѣдъ Р. Х. отъ Тогрулъ-бега, синъ на прочутъ главатарь Селджукъ, отъ когото и племето добило името си, въ Хорасанъ. Тогрулъ-бегъ завоевалъ Балкъ, Иракъ-Аджеми, Керманъ, Фарсъ, и най-сетнѣ Багдадъ. С. били ревностни мохамедане; Тогрулъ-бегъ построилъ много джамии и хранилъ дълбоко почитание къмъ духовния си началникъ, халифа. Слѣдъ Тогрулъ-беговата смъртъ въ 1063, неговий внукъ Алпъ-Арсланъ наслѣдилъ върховната власть и станжлъ единъ отъ най-прочутитѣ монарси въ Азия. Неговий синъ Мелекъ-шахъ (1073—1093), най-могжщий монархъ отъ тая династия, приложилъ, чрѣзъ генералитѣ си, Арабия, Мала-Азия, Армения, Сирия и Палестина, и Трансоксиана

на империята си, която сега се простирала отъ Хелеспонтъ до прѣдѣлитѣ на китайска Татария; и дори кашгарский господарь припознавалъ неговата власть. Прѣзъ това царуване империята напрѣднѫла въ всѣко отношение. Болници кервансараи, мостове, пѫтища свѣдоточѫтъ за равностьта съ която се далъ потикъ на веществено благоденствие на царството; а училищата въ Испаханъ, въ Басора, въ Хератъ, и въ Багдадъ, дѣто, освѣнь едно училище за правото, имало и една обсерватория (първата въ Азия), показватъ грижитѣ, които сѫ се полагали за напрѣдъка на литературата и науката. Нъ Мелекъ-шахъ приготвилъ и падането на империята си, като я раздѣлилъ на нѣколко княжества които минували за подвластни. Главнитѣ отъ тия княжества били: *керманското*, което гузскитѣ тюркмени унищожили въ 1194; *халепското* въ Сирия, отъ 1079 до 1114; *дамаскинското* отъ 1096 до 1155 пакъ въ Сирия; и най-сетнѣ, *коненското* или *мало-азиятското*, основано въ 1075. Коненский клонъ траялъ 224 години, именно до 1299 — и прѣзъ тоя периодъ водилъ много войни съ византийцитѣ и съ кръстоносцитѣ. Прѣзъ послѣднитѣ си години той билъ подданенъ на монголитѣ; и въ 1299 сегашното турско царство се въздигнѫло на неговитѣ развалини.

Селевкиди. Македонска династия сирийски царе, които царували въ Сирия три вѣка, отъ 312 до 64 пр. Р. Х. Родоначалникъ на тая династия билъ Селевкъ Никаторъ, пръвъ забѣлѣжителенъ царь отъ тая династия.

С. Никаторъ билъ синъ на Антиоха, единъ отъ отличнитѣ генерали на Филипа Македонски, и билъ роденъ около 358 прѣди Р. Х. Той билъ единъ отъ съзаклетницитѣ противъ Пердика, и въ второто дѣлене областитѣ на Александровата империя, добилъ Вавилония, на която съ помощьта на Антигона, приложилъ по-сетнѣ Сузиана; нъ отпослѣ се появило недоразумѣние между него и Антигона, и той билъ принуденъ да потърси прибѣжище въ Египетъ (въ 316 прѣди Р. Х.). Когато Птоломеевата побѣда надъ Антигоновия синъ Димитрия, при Газа, отворила пѫтя къмъ Истокъ, С. се върнѫлъ въ сатрапията си, всрѣдъ радостнитѣ поздрави на подданницитѣ си (312 пр. Р. Х.). Отъ 19 септ. на тая година (дата на С-то завръщане въ Вавилонъ) почва *ерата на Селевкидитѣ*. С., слѣдъ като добилъ назадъ Сузиана, завоевалъ Мидия, и распространилъ владичество си до Оксъ и Индъ. Въ 306 прѣди Р. Х. зелъ царската титла; а четири години подиръ това влѣзлъ въ съюза на Птоломея, Лизимаха и Касандра среща страшния Антигона, и рѣшилъ битвата при Ипсъ (301 прѣди Р. Х.) главно съ конницата и слоноветѣ си. Като билъ сега, слѣдъ Антигоновата смърть, най-могѫщий отъ Александровитѣ приемници, той добилъ най-голѣмия дѣлъ отъ покореното царство — нему се паднѫли голѣма часть отъ Мала-Азия и цѣла Сирия. Къдѣ края на царуването му, избухнѫла война съ Димитрия (сега неговъ тесть), и послѣ съ Лизимаха, царь на Тракия и на другата часть отъ Мала Азия. И двѣтѣ тия борби се свършили съ разбитието и смъртьта на противницитѣ му, и той добилъ и останѫлата Мала

Азия. Той билъ убитъ, въ 280 пр. Р. Х., отъ Птоломея Керавна.

Другъ забѣлѣжителенъ царь отъ династията на Селевкидитѣ билъ синътъ и приемникътъ на С. Никатора Антиохъ I Сотеръ (280—261); той одържалъ побѣда надъ галитѣ, съ помощьта на слоноветѣ си, въ Мала-Азия, и отъ това обстоятелство добилъ прѣзимето Сотеръ (*Спаситель*); отпослѣ билъ убитъ въ една батва съ галитѣ, когато го наслѣдилъ синъ му Антиохъ II. Тоя Антиохъ се споменува въ библейската книга *Даниилъ* (11;6) подъ името сѣверний царь — а южний царь е Птоломей, за чиято дъщеря, Береника, Антиохъ билъ принуденъ да се ожени. Слѣдъ Птоломеевата смъртъ; Антиохъ повикалъ назадъ прѣдишната си жена, Лаодика; нъ тя, за да си отмъсти за нанесената ѝ напрѣдъ обида, турила да убиятъ Антиоха, заедно съ Береника и сина ѝ. Антиохъ изгубилъ области Партия и Бактрия.

Нъ най-отличенъ отъ Селевкидитѣ билъ Антиохъ III Велики (224—186). Въ началото на царуването си той завоевалъ отъ египтянетѣ Палестина и Челе-Сирия. Въ тая война му помагали евреитѣ, на които подарилъ много привилегии. Понеже се боялъ отъ римлянетѣ, **А.** сключилъ миръ съ Египетъ, па и годилъ дъщеря си Клеопатра за младия египетски краль Птоломея, и ѝ далъ вѣно Челе-Сирия и Палестина. Нъ страшний непиятель, когото той така се надѣялъ да избѣгне, го срѣщналъ по-късно въ попрището му. Римлянетѣ, слѣдъ като побѣдили Филипа Македонски, обърнали оржията си среща **А.**, когото принудили да напусне Тракийски Херсонезъ и да се ограничи въ Азия (191 пр. Р. Х.). **А.** втори пѫть опиталъ щастието на войната, нъ билъ разбитъ отъ Сципиона, който билъ прѣминалъ въ Азия; и тоя пѫть римлянетѣ му наложили много тежки условия. За да събере пари за заплати данъта на римлянетѣ, **А.** билъ принуденъ да обере единъ храмъ въ Елимаида. Народътъ възстанялъ, и го убилъ (186 пр. Р. Х.). **А**-та сѫдбина е била прѣдсказана въ книгата Даниилъ (11; 18, 19).

Антиохъ IV Епифанъ (175—164 пр. Р. Х.) съ тиранията и светотатството си побудилъ евреитѣ на възстание подъ прѣдводителството на Митатия, Иуда Макавей и други герои отечественолюбци (виж. *Евреи*, 4-и периодъ). Чудовищний животъ на тоя **А.** се описва въ книгата на Макавеитѣ. Послѣдний отъ селевкидитѣ, **А.** XIII, билъ лишенъ отъ царството си отъ Птоломея, който обърналъ Сирия въ римска область (64 прѣди Р. Х.).

Селевкия. Име на седемь староврѣменни градове въ Азия, — въ Сирия, Писидия, Памфилия, Киликия, Кария и Месопотамия— основани отъ селевкидитѣ (виж. тая дума). Най-отличнитѣ отъ тия градове били:

1) **С.** *Пиерия*, основана отъ Селевка Никатора, въ Сирия, на морския брѣгъ, около 7 килом. отъ устието на Оронта, и силно укрѣпена. Тя била морско пристанище на Антиохия, и станала много важна въ врѣме на войнитѣ между селевкидитѣ и Птоломеевцитѣ за владѣянето на Сирия. Тя бързо испаднала подъ римското господарство. Развалинитѣ ѝ сѫ били изслѣдвани и опи-

сани въ нашитѣ врѣмена отъ Покока (Observations on Syria) и Чеснея (Royal Geographical Society's Journal, т. VIII); на нейнитѣ развалини е сега Кепзе. — 2) С. на *Тигръ*, и тя основана отъ Селевка Никтора, на западния брѣгъ на Тигръ, 62 килом. (споредъ Страбона, 52) на сѣв.-ист. отъ Вавилонъ, който е билъ събарянъ за да доставя градиво за новия градъ. Тая С., на търговскитѣ пѫтища на Асирия, Вавилония и западна Персия, бързо се възвисила по богатство и блесъкъ, замѣстила Вавилонъ като столица на източната часть отъ империята селевкидитѣ, и когато била на върха на величието си, имала повече отъ 600,000 жит. Развалинитѣ на тоя градъ, подъ името Елъ-Мадаинъ, се намиралъ 10 килом. отъ Багдадъ.

Селена. Гръцкото име на богинята на мѣсечината; латинското име *Луна*. С. била дъщеря на Хипериона и Тея, и сестра на Хелиоса (слънцето) и на Еоса (зората). По общоприетия митъ, който навѣрно има алегорическо значение (виж. *Ендимионъ*) С. имала 50 дъщери отъ любовника си Ендимиона, и нѣколко отъ Зевса, една отъ които се наричала Ерса (роса). Поетитѣ прѣдставляватъ тая богиня съ дълги крилѣ и съ златна диадема, като се разхожда на небето въ колесница, теглена отъ два бѣли коне.

Селенатъ. Селено-кислена соль.

Селенитъ. Селенисто кислена соль.

Селенъ. Просто тѣло, открито въ 1817 отъ Берцелиуса, който го нарекълъ с. (гръцки *луната*), защото имало свръска съ телурия, който е нареченъ така отъ Tellus (лат. *земята*). С. рѣдко се срѣща въ природата; намира се въ съединение съ оловото, сребротo, мѣдьта или желѣзото. Твърдо, крѣхко тѣло, безъ вкусъ и дъхъ. Кристалний с. прилича на олово, а аморфний е като червенъ прахъ. По общитѣ си свойства се приближава до сѣрата и образува съединения, сходни по съставъ на съотвѣтнитѣ съединения на сѣрата. Съ водорода образува газообразни съединения, които вопѫщъ повече отъ сѣроводорода. Въ кислорода гори и образува селенна кислота която по състава си ($H_2 Se O_4$) е подобна на сѣрната. Не е добъръ проводникъ на електричеството.

Селимински (Д-ръ Ив.). Отличенъ български патриотъ прѣзъ епохата на народното ни възраждане, учитель, послѣ лѣкарь, род. въ 1798 въ Сливенъ (*Силимнось*, гръцкото име на града), починѫлъ скоро прѣди освободителната война. Д-ръ С. се училъ въ прочутото гръцко училище въ градъ Кидония (тур. Айвали, въ Мала-Азия), дѣто съдбата му го тласнѫла. Отъ 1821 до 1823 се присъединилъ къмъ възстанѫлитѣ гръци и зелъ участие въ много сражения. Въ 1825 се върнѫлъ въ Сливенъ, дѣто отворилъ училище, въ което се събрали ученици не само отъ Сливенъ, а и отъ други градове (Шуменъ, Карнобатъ, Жеравна, Стара-Загора). Въ училището си прѣдавалъ математика, физика, география и естествена история. Въ това врѣме и пропагандиралъ за основаване отъ гражданетѣ на тайно братство, чиято цѣль била „да опѫти обществото къмъ стремление да си подобри положението.“ Такива братства се основали и въ други български градове, и дава-

ли доста отпоръ на турскитѣ задирателства.

Въ 1828, когато Русия обявила война на Турция, С. диренъ отъ властьта, избѣгнѫлъ въ Пловдивъ. Въ 1829,щомъ руситѣ завзели родния му градъ, той се прибралъ тамъ и послѣ направилъ особена услуга на съгражданетѣ си, па и на други българе, при прѣселването имъ въ Бесарабия и при създаването на българска колония.

Слѣдъ нѣколко-годишно учителствуване между българитѣ въ Букурещъ, С. свършилъ отъ 1840 до 1845 по медицината въ атинския университетъ.

Отъ начало лѣкарь съ свободна практика въ Букурещъ, Д-ръ С. станѫлъ послѣ до 1853 окрѫженъ лѣкарь въ Галацъ. И като студентъ, и като лѣкарь той не забравилъ никога мѫкитѣ и неволитѣ на народа си: въ Атина билъ душата на патриотическия български кржжецъ на учащата се тамъ младежь, а въ 1853 напуснѫлъ службата си и се заловилъ за сформирувaнето на българския волентирски отрядъ — една дружина, съставена отъ 1200 българе съ български офицери. Прѣзъ войната Д-ръ С. билъ лѣкарьтъ на тая дружина, за което и билъ награденъ съ два сребърни медала. Слѣдъ войната той се установилъ въ Болградъ като окрѫженъ лѣкарь. До края на живота си той полагалъ голѣми трудове за свѣстяването на българетѣ изобщо, за народното имъ и църковно възраждание. Между друго, писалъ многобройни писма до разни влиятелни и видни българе (Априловъ, Палаузовъ, Иларионъ Макариополски, Г. Золотовичъ и др.), обрѫщалъ се за съдѣйствие и подкрѣпа къмъ чуждестранни консули, до русски видни духовни лица и др. Тия писма иматъ голѣмо историческо значение, като освѣтляватъ нѣкои тъмни страници отъ нашата нова история и ни даватъ възможность да си прѣдставимъ обществената картина, при която е живѣлъ и дѣйствувалъ авторътъ. Министерството на народното просвѣщение издава по завѣщанието на покойния родолюбецъ и отъ лихвитѣ на оставенитѣ отъ него капитали *Библиотека Д-ръ Ив. Селимински*. По-голѣмата часть отъ рѫкописитѣ и книжата на Д-ръ С. е на гръцки, и на български се явява въ прѣводъ. До сега излѣзохѫ три книжки отъ *Библиотеката* (София, 1904—6), Освень тия книжки, другъ изворъ на свѣдѣния за Д-ръ С. сѫ П. Кисимовитѣ *Исторически работи*, IV часть (София, 1903).

Селимъ. Турски султанъ, синъ на Баязида II, род. въ 1467, свалилъ баща си отъ прѣстола съ помощьта на еничеритѣ, на 13 априлъ 1512, и се въцарилъ. За да оздрави положението си, отровилъ баща си и истрѣбилъ братята и внуцитѣ си. Подбуденъ отъ охота за завоевания, и отъ военнолюбивия фанатизмъ на еничеритѣ, обявилъ война (1514) среща персидския шахъ Исмаила, потеглилъ къмъ истокъ съ една войска отъ 250,000 души, и исклалъ по пѫтя 40,000 шиити. Той срѣщнѫлъ шахъ Исмаила при Калдерунъ, и го разбилъ съ голѣма загуба; нъ понеже въ войската му се появило недоволство, задоволилъ се съ тая сполука, която му дала Диарбекиръ и Кюрдистанъ. На другата година той нахлулъ въ Армения и като оставилъ пълководцитѣ си да довършѫтъ покорението ѝ,

англійка ескадра (1807), която насилила Дарданелитѣ и хвърлила котва прѣдъ Цариградъ, нъ която била принудена (виж. *Себастияни*) да се отдалечи безъ да добие нѣщо. С., убѣденъ отъ събитията въ нуждата да се прѣобразува военната система, устроилъ нова войска (*низами-джедидъ*), обрѫжена, облѣчена и дисциплинирана по европейски; нъ това прѣобразование, направено въ 1805, побудило среща султана фанатизма на турцитѣ и недоволството на еничеритѣ. Най-сетнѣ избухнѫла буна и С. билъ принуденъ да отстѫпи прѣстола на братовчеда си Мустафа IV (1807—1808.

Когато се научилъ за това въстание русенский паша, Мустафа Байряктаръ (виж. *Байряктаръ*), потеглилъ за Цариградъ, съ цѣль да постави пакъ С. на прѣстола; нъ когато пристигнѫлъ, злочестий монархъ билъ вече удушенъ (1808) отъ новия султанъ. Така погинѫлъ С. и съ него първий опитъ да се прѣобразува Турция. Байряктаръ хвърлилъ въ тъмница Мустафа, и поставилъ на прѣстола брата му Махмуда II.

Селинонтъ. Старогръцка колония въ западната часть на Сицилия, основана въ 652 прѣди Р. Х. при едноименна рѣка; сега се нарича *Мадини*. С. билъ завоеванъ отъ картагенянетѣ, които прѣселили жителитѣ отъ тамъ въ Лилибея, въ врѣме на пуническитѣ войни, въ 249. Отъ тогава С. запустѣлъ и се обърнѫлъ на развалини.

Селитра (S e l nitri), лат. Азотно-калияна соль, *гюверджеле*. Употрѣбява се въ лѣкарството, както и за правене бенгалски огнйове, а най-много за правене барутъ; силитрата е една отъ тритѣ съставни части на барута [другитѣ сѣра и вѫгленъ]. — **Селитородъ**. Старото име на азота.

Селцава вода. Газйозна вода, която се добива отъ минералнитѣ извори на германското село Селцъ (Насауско дукство).

Селямлъкъ, *тур.* Отдѣление за мѫжетѣ въ турска кѫща; въ противоположность на *харемликъ*.

Селямъ, *араб.* Поздравение, много здраве.

Семания 1) Израилски истински пророкъ въ Цар. и Лѣт. 2) Двама израилски лъжливи пророци, споменѫти въ Иер. и Неем. (*Библ.*).

Семафоръ (гр. *сема*, бѣлѣгъ; *фоpо*, носѫ). Дългъ прътъ съ 3 подвижни криле, единъ видъ морски телеграфъ въ пристанищата.

Семейство, челядь (f a m i l i a n a t u r a l i s). Зоологически и ботанически терминъ; най-високата естествена група, която се съставя отъ родове, точно така, както родоветѣ отъ видове. Виж. *Видъ*.

S o m e l p r o s e m p e r, лат. Веднажъ за всегда.

Семела. *гр.* Кадмова и Хармониина дъщеря, Зефсова любовница, погинѫла, като пожелала, по внушението на ревнива Гера, да види Зефса въ пълния му блесъкъ; Зефсъ спасилъ Семелиния и свой синъ Дионисия (Бахуса) още не роденъ; послѣ С. минѫла подъ името Фиона отъ тоя свѣтъ на Олимпъ. Шилеръ е написалъ драматическа сцена, на която прѣдмѣтътъ е С-та смъртъ.

Семендрия. Друго име на Смедерево.

Семестръ, *лат.* Шестмѣсечие, полугодие, въ нѣкои чуждестранни училища.

Семинаристъ, *лат.* Ученикъ. или въспитаникъ на семинария

— **Семинария** (лат. *семенъ*, сѣме). Срѣдно духовно училище, — подразбира понятието за разсадникъ.

Семиография, *гр.* (*семионъ*, знакъ). Въ *медиц.* описание на признацитѣ на болеститѣ. — **Семиология**. Учение за признацитѣ на болеститѣ.

Семирамида. Асирийска царица, жена на царь Нина. Слѣдъ смъртьта на тоя царь, тя като регентка за сина си Нинноса управлявала държавата. Съ прѣдприимчивъ характеръ, тя покорила Вавилонъ и прострѣла завоеванията си до Индия и Африка. Ней, както и на мѫжа ѝ Нина, гръцкитѣ историци приписватъ походи въ невѣроятно голѣми размѣри срещу Бактрия, Етиопия и Индия. Казва ни се, че тя прѣдвождала една армия отъ 3 милиона пѣхота, половина милионъ конница, 100,000 военни колесници, имала флота отъ 2,000 кораби и била посрѣщнѫта отъ още по-многобройни сили, и разбита; че тя се върнѫла въ Ниневия, дѣто скоро умрѣла, и била причислена между богинитѣ. Ктесиасъ, гръцки историкъ, ако и да е съумѣлъ да прѣдстави по-скромно С-та история, минува за никакво лъжливъ съ Херодота. На С. се приписва, между друго, построеното въ Вавилонъ на повишени градини, едно отъ седемьтѣ чудеса на стария свѣтъ. Виж. *Асирия*, *Вавилонъ*.

Семисча. Сегашното име на Клокотница. Виж. *Клокотница*.

Семити. Една челядь народи, качествено различни отъ индо-германскитѣ и сходни по произхождение и езикъ: арамейцитѣ, асирийцитѣ, евреитѣ, арабетѣ и пр. — Въ обикновения езикъ израженията семити, семитизмъ, антисемитизмъ и др. употрѣбяватъ само за евреитѣ. — Семитическитѣ езици сѫ добили името си отъ обстоятелството, че едно врѣме се прѣдполагало, какво всичкитѣ тия езици сѫ се говорили отъ Симовитѣ [Симъ, Ноевъ синъ] потомци. Тоя терминъ е отъ ново происхождение (*Шлецеръ*, *Айххорнъ*) и кривъ; защото, първо, не всичкитѣ народи, произлѣзли споредъ *Битието* отъ Сима, сѫ говорили едно нарѣчие сродно съ нарѣчията, които разбиратъ подъ името семитически (напр. еламцитѣ, лудцитѣ; виж. *Еламъ*, *Лудъ*; и др.); и отъ друга страна, Ханаанъ и Кушъ, на които семитический говоръ е несъмнѣнъ, прослѣдватъ до Хама. Ала „семитически езици“ още се има за най-добро отъ всичкитѣ общи имена, които сѫ се прѣдлагали до сега (арабски, сиро-арабски и др.). Семитическата челядь езици, които били распространени въ Мала-Азия и Пуническото сѣверно приморие — сир., отъ странитѣ на Срѣдиземно море до Тигръ, и отъ Арменскитѣ планини до южния брѣгъ на Арабия — изобщо дѣлятъ на три главни клона: 1) арамейско или сѣверно (сѣверо-източно) нарѣчие, което включвало главно така наречения халдейски или сирийски езикъ; 2) южно нарѣчие, главенъ прѣдставитель на което е арабски езикъ, съ чиято по-стара форма е близна роднина етиопски езикъ; 3) срѣдно, или главно еврейско нарѣчие, на което особено принадлежѫтъ и езицитѣ на другитѣ палестински жители, най-вече езицитѣ на ханаанцитѣ и финикиянетѣ. Виж. Ренанъ, Histoire générale et système com-

paré des langues semitiques.

Семпълъ, фр. Просто, простичко, сир. безъ украшение.

Сена. Една отъ най-важнитѣ френски рѣки, извира въ политѣ на планина Тасело, на Лангрско плато, всрѣдъ департ. Котъ-д'Оръ, тече прѣзъ департаменти Котъ-д'Оръ, Объ, Сена-и-Марнъ, Сена, Сена-и-Оазъ, Иоръ и Долна-Сена и се влива въ Ла-Маншъ, между Хавръ и Хонфлйоръ; 776 килом. С. минува прѣзъ Трои, Мери — дѣто 560 килом. отъ устието си става корабоплавателна — Мелйонъ, Парижъ, Руанъ. Главнитѣ притоци на С. сж отдѣсно Объ, Марнъ и Оазъ; отлѣво, Ионъ, Лоанъ, Есонъ, Иоръ.

Сенааръ. Обширно поле около Вавилонъ, при сливането на Тигръ и Евфратъ *(Библ.)*.

Сенааръ. Градъ въ Нубия, въ египетски Суданъ, на Сини Нилъ; 10,000 жит. Голѣмъ градъ много испаднжлъ; срѣдоточие на търговията между Нубия и Абисиния. — Отъ 1504 до 1820, тоя градъ е билъ столица на едно могжщо кралство, което е било съсипано отъ египтянетѣ. Жито, просо, оризъ, синило; търговия съ Египетъ съ гума, благоуханни вещи, слонова кость, страусови пера, темянъ.

Сенатъ, *лат.* (Senatus отъ *сенексъ*, старецъ). Събрание на патрициитѣ въ стари Римъ; сега една отъ двѣтѣ камари, които образуватъ народното прѣдставителство въ нѣкои парламентарни държави; въ други държави с. е върховенъ съвѣтъ, подъ чието вѣдомство се намиратъ сждебната, законодателната и финансовата часть. — **Сенаторски.** Който принадлежи или е свойственъ на сенаторъ. — **Сенаторство.** Звание или длъжность на сенаторъ. — **Сенаторъ.** Членъ отъ Сенатъ.

Сенахиримъ. Асирийски царь, синъ и приемникъ Сарагоновъ, който се въцарилъ въ 702 прѣди Р. Х. Той воювалъ среща Иуда, защото Езекия се опиталъ да отхвърли върховната асирийска власть. Слѣдъ като прѣвзелъ и оплѣнилъ много иудейски градове, асирийската войска била чудотворно погубена въ отговоръ на една Езекиева молитва, — единъ ангелъ истрѣбилъ въ една нощь 185,000 души асирийски войници. Обикновено това истрѣбление се приписва на чумата. Сенахиримъ бѣжешкомъ се завърнжлъ въ Ниневия. Асирийски надписи на плочи, изровени изъ развалинитѣ на Ниневия, показватъ, че С. наложилъ на Иудея поголѣма отъ прѣдишната дань, като и откаралъ въ плѣнъ Езекиевото семейство. С. умрѣлъ убитъ отъ двамата си синове, слѣдъ 5-6-годишно царуване (*Библ.*).

Сенегалъ. Рѣка въ западна Африка, която се влива въ Атлантически океанъ; извира въ планината Кооро, и тече първенъ къмъ сѣв.-зап. и послѣ къмъ западъ; 1,600 килом. дълга, по послѣднитѣ 1,100 килом. корабопл. за равнодънни кораби; 10 до 13 килом. дъкбока до 360 килом. надъ Сенъ-Луи. Самъ-тамъ по цѣлото течение на корабоплаването прѣчжтъ водопади и подводни скали. Въ по-долното течение рѣката образува много голѣми обработени и твърдѣ плодородни о-ви.

Сенегалъ (Sénégal). Французска колония въ сѣверо-западна Африка. Напрѣдъ подъ име С. бѣ извѣстна една по-обширна об-

ласть французски владѣния, нъ отъ 1892 тя се раздѣли на три отдѣлни колонии: на сѣв., французски Суданъ (горнитѣ течения на Сенегалъ и Нигеръ) и Южни Брѣгъ (Rivière du Sud). Отъ 1893 Южни Брѣгъ се прѣименува Французска Гвинея. Сега С. захваща 150,000 чет. килом. съ 1 милионъ жители (негрски, берберски и арабски племена); ни едно отъ негрскитѣ племена не се е упазило въ чистотата си; нѣкои племена сж мохамедане. Земята е въ прибрѣжната си часть една блатиста равнина, съ жаркъ и нездравъ климатъ. Въ сѣверни С. вали повече дъждъ, та и растителностьта е по-раскошна. Срѣдната годишна температура на главния градъ *Сенъ-Луи* е 23.70° Ц., въ дъждовно врѣме отъ годината (юний-ноември) до 28° Ц., въ сухо врѣме (декември-май) 20°; въ вжтрѣшностьта на страната климатътъ е много по-жаркъ. Флората: баобабъ, маслинени палми, акации и каучуково дърво. Фауната: биволътъ, глигътъ, коне, мулета, осли, камили, овце, едръ рогатъ добитъкъ. Гл. градъ е *Сенъ-Луи*; най-доброто пристанище е Дакаръ; тоя градъ се намира въ единъ островъ, въ най-западния край на Африка, при Зелени носъ. С. е описанъ отъ Faidherbe (1889).

Сенегамбия. Страна въ западна Африка, съ прѣдѣли на сѣв. Сахара, на зап. Атлантически океанъ, на югъ англ. становище Сиера-Леона, на ист. Суданъ. Простр. около 700,000 чет. килом. и насел. около 2,600,000. Страната е добила името си отъ двѣтѣ си главни рѣки, които сж на разстояние 400 килом. една отъ друга; нѣма важни води, и отъ Гамбия до Сиера-Леона, едничкий по-голѣмъ потокъ е Рио Гранде. Крайморието е назжбено съ много ржкави. Страната образува западния и сѣверния склонъ на Конгоското плато, и е хълместа; въ вжтрѣшностьта най-високитѣ върхове достигатъ до 1000 м. височина. С. се дѣли на Горна, Срѣдна и Долна. Горна С. е страната на сѣв. отъ Сенегалъ, и е населена съ маври, които исповѣдватъ мохамеданството. Срѣдна С. е населена съ негри. Въ тая часть климатътъ е крайно горещъ. Земята е изобщо плодородна, и произвожда плодоветѣ на горещитѣ африк. страни. Три европейски народи владѣжтъ приморието на С., Франция, Англия и Португалия. Французското владѣние е най-пространното, около 1000 килом. отъ морск. брѣгъ (виж. *Сенегалъ*); Англия притежава нѣколко търговски заведения по Гамбия и устието ѝ. Португалия владѣе съ една часть отъ приморието и о-ви Бисагосъ. Европейското население, освѣнъ войницитѣ и чиновницитѣ, се прѣдставлява само отъ търговци, най-много 800 души.

Сенека (*Маркъ Айне*), извѣстенъ още съ прѣкоритѣ *Риторътъ*, *Бащата* и *Стари*; род. въ Кордуа въ Испания; училъ се въ Римъ ораторското искуство; умрѣлъ въ родината си (около 54 прѣди Р. Х. — 39 слѣдъ Р. Х.). Безъ да е по звание риторъ, билъ извѣстенъ като авторъ на едно ржководство по риториката, което написалъ за синоветѣ си. До насъ сж дошли 1-ж, 2-ж, 7-ж, 9-ж, 10-ж кн. отъ съчинението му Controversarium, които съдържатъ 35 теми, донѣйдѣ въ видъ на откжслеци. Въ срѣднитѣ вѣкове съчиненията на С.-Бащата се смѣсвали съ съ-

чиненията на С. — Синътъ (философътъ); така, въ венецианскитѣ издания отъ 1490 и 1492 год. сѫ издадени наедно. Пръвъ Рафаель отъ градъ Волтера отдѣлилъ съчин. на С.-Стари.; неговий главенъ трудъ Contraversarium е прѣвелъ на франц. Lesfargues (Les Controverses, 1634 in-4°; 1663, 2 т. in-18).

Сенека (*Луцій Аней*). Прочутъ философъ, 2-и синъ на С. — Стари, род. въ Кордуба, свършилъ съ живота си въ Римъ (4—65). Първий възпитатель и учитель на С. билъ баща му; послѣ въ Римъ се училъ при много отлични учители и станѫлъ привърженикъ на стоическата философия. Занятията съ философията повлияли и на С-я животъ. Цѣла година той дори се въздържалъ отъ да яде месо, нъ билъ принуденъ да се откаже отъ вегетерианството по причина, че излѣзло едно сенатско постановление, което запрѣщавало египетскитѣ и иудейскитѣ религиозни обреди. С. се оженилъ, нъ, като се сѫди по нѣкои загатки въ съчиненията му, тоя бракъ, отъ който ималъ двама синове, не билъ щастливъ. Въ 30 той произнесълъ въ сената въ присѫтствието на императора Калигула една блескава рѣчь: императорътъ отъ завистъ намислилъ да го убие и привелъ би замисъла си въ испълнение, да не била казала една придворна на Калигула, че С. и безъ това скоро ще умре. Опасна неприятелка на С. излѣзла Месалина. По нейнитѣ интриги, С. билъ осѫденъ отъ сената по обвинение въ прѣлюбодѣйство на заточение въ о-въ Корсика. Заточението било тежко, за което свидѣтелствуватъ нѣкои отъ дошлитѣ до насъ съ неговото име епиграми и ласкателни възвания до Клавдия, Полибия и други влиятелни лица при двора на императора. Само слѣдъ Месалинината смърть С. можалъ да се върне въ Римъ. Агрипина, новата Клавдиева жена, като видѣла въ С. полезенъ човѣкъ, повикала го изново на политическа дѣятелность, като му прѣдставила претората, па и възпитанието на 11-годишния Нерона, сина на нейния усиновенъ Клавдий. При Агрипининия животъ, С. билъ влиятеленъ, като нейнъ съмишленикъ, слѣдъ нейната смърть — като съвѣтникъ на Нерона, който обсипалъ учителя си съ почести и богатство. Въ 54, слѣдъ Клавдиевата смърть, С. написалъ за Нерона едно похвално надгробно слово, въ паметь на умрѣлия императоръ и по-късно съчинявалъ за възпитаника си слова за разни случаи. На това врѣме се отнася втората С-на женитба съ Паулина, която съ вѣното си умножила С-то богатство. Първитѣ години отъ Нероновото управление минѫли спокойно, С. спиралъ Нерона въ проявленията на неговото звѣрство и тщеславе, нъ поощрявалъ наклонностьта му къмъ удоволствията и распѫтството. Нъ срещу С. се явили силни противници, Попея и Тагелина. Въ 65 се открилъ Пизоновий заговоръ противъ Нероновия животъ. Доносителтъ съставилъ една подложна записка съ С-то име, въ която билъ изложенъ планътъ на заговора, и прѣдставилъ я като една улика противъ философа. Съгласно съ една Неронова заповѣдь, С. свършилъ живота си отъ своята рѫка, съ отваряне жилитѣ си.

Въ областьта на философията, С. билъ еклектикъ. Да е истин-

ски стоикъ му бърка търпимостьта, съ която той гледалъ на човѣшкитѣ слабости и недостатъци, па и влиянието на епикуреизма и питагоризма. Стоицизмътъ въ С-то учение зелъ формата на нравствено-религиозно убѣждение. Теоретическитѣ умозрѣния на една школа С. ималъ за безполезни и поставялъ на първо мѣсто практическата философия; на физиката отдѣлялъ много мѣсто въ съчиненията си, като твърдилъ, че тя съобщава на духа възвишеностьта на ония явления, съ които се занимава. Човѣшкото тѣло С. наричалъ окови или тъмница, отъ които душата напира да се освободи. Истинский животъ на душата захваща съ излизането ѝ отъ тѣлото, когато душата влиза въ областьта на безсмъртието. Въ възгледитѣ си за естеството на душата С. е зелъ много отъ Платоновското учение. Философията си С. всѣкога излага въ стила на проповѣдь и въ популярна форма. Отъ С-тѣ поетически произведения сѫ уцѣлѣли само едно малко число епиграми. Освѣнь това до насъ сѫ дошли 9 С-ни трагедии: Hercules furens, Troades или Hecuba, Phoenissae или Thebais, Medea, Phaedra или Hippolytus, Oedipus, Agamemnon, Thyestes и Hercules Oetaeus — които прѣдставляватъ повече едни декламации въ драматическа форма отколкото прѣдназначени за испълнение пиеси. С-тѣ трагедии сѫ твърдѣ рѣторични. На 54-а година се отнася Apocolocyntosis (букв. прѣобръщане въ тиква; терминъ, образуванъ по подражание на апотеозъ — прѣобръщане въ богъ), написанъ по случай Клавдиевата смъртъ: Клавдий е прѣдставенъ прѣселенъ слѣдъ смъртьта си на небето, дѣто проси отъ боговетѣ апотеозъ, нъ добива апоколокинтозъ. С-та слава съставила философскитѣ му произведения. На С. се е приписвала една прѣписка съ апост. Павла, което е дало поводъ на нѣкои богослови да прѣдполагатъ, че С. е билъ таенъ християнинъ: сега се знае, че тая прѣписка е била скроена отъ нѣкой християнинъ. С-тѣ трагедии сѫ напечатани пръвъ пѫть въ 1840 въ Ферара. Единъ русски прѣводъ на *Апоколосинтосисъ* на проф. Холоднякъ се намира въ прилож. на т. XVI отъ *Филологическое Обозрѣніе* (Москва, 1899). За С. виж. Diderot (Парижъ, 1779); Lehmann, Claudius und seine Zeit (Гота, 1858); Aubertin, Dacbert, на франц.; Baumgarten, С. *и христианството*, на нѣмск. (1894); Модестовъ, *Философъ* С. *и его письма къ Луцилію* (Кіевъ, 1872). Единъ русски прѣводъ на С-тѣ писма е напечатанъ въ рус. спис. *Вѣра и Разумъ* (1884—1887).

Senex bis puer, *лат.* Старецътъ е втори пѫть момче.

Se non è vero, è ben trovato, Итал. пословица: ако това не е истина, то е добрѣ измислено.

Сенкевичъ (*Хенрихъ*). Прочутъ полски романистъ, роденъ въ Волга окржейска (родомска губерния) въ 1846; свършилъ варшавския университетъ, дѣто се занимавалъ главно съ философията; почнѫлъ литературната си дѣятелность съ критически статии, и съ повѣсть *Никой не е пророкъ въ отечеството си*. Нъ първитѣ му произведения не притежавали особени литературни до-

стоинства. По-голѣмъ интересъ прѣдставляватъ редътъ повели (1772 — 73) подъ общото име *Хумористически бѣлѣжки изъ Воршилевия портфейлъ*. Въ 1876 отишелъ въ Америка и подъ псевдонима Литвосъ писалъ въ варшавския *Полски вѣстникъ* писма за пѫтуванията си, които възбудили голѣмъ интересъ въ полското общество. Слѣдъ това напечаталъ единъ редъ повѣсти, *Ханя*, *Свирачъ Янко* и др., въ които авторътъ рѣшително се отказва отъ рутиннитѣ приеми на полскитѣ белетристи отъ старата школа и привлича вниманието съ обективностьта въ творчеството, реалистическата маниера на изображенията, тънкото и дълбокото разбиране на живота въ всичкитѣ му отношения. На почвата на историческия романъ С. стѫпилъ въ 1880 въ романа *Татарска неволя*, слѣдъ който дошелъ *Съ огънь и мечъ* (1884), койтоималъ огромна сполука. Не по-малка сполукаималъ романътъ *Потопътъ*, който съставя едно продължение на прѣдишния. На тоя родъ романи се отнася и *Панъ Володиевски*. И тритѣ тия романи изображаватъ бита на стара Полша въ XVII-и вѣкъ. Изобщо прѣвъсходно сѫ изрисувани типоветѣ на поляцитѣ, особено на шляхтата. Ала забѣлѣжва се едно пристрастие на автора къмъ тая шляхта, което особено врѣдително се отражава на изображението на нешляхтскитѣ типове. Казацитѣ въ С-то изображение се прѣдставятъ съвсѣмъ карикатурни типове. Хмелницки, който по равнището на развитието малко различа отъ тогавашнитѣ полски шляхтици, се прѣдставлява като единъ грубъ дивакъ. Въ 1890 С. се опиталъ да напише единъ психологически романъ и блескаво е испълнилъ тая задача въ романа *Безъ домать*, дѣто се рисува една прѣвъсходна картина отъ нрави. Дори по-горни отъ прѣдишнитѣ С-ви романи по достоинства сѫ напокошнитѣ му романи: *Семейството на Поланецкивци* (1894) и *Камо Грядеши* = Quo vadis (1895), романъ отъ Нероново врѣме, който минува за С-вия шедевръ и е прѣведенъ на всички европейски езици (Български прѣводъ, т. I, книга I отъ *Библиотека за Прочитъ*, София, 1897). Нѣколко врѣме С. е билъ редакторъ на варшавския вѣст. *Слово*. Едно пълно издание на съчиненията му е започнѫто отъ 1880. С. е прѣвожданъ у насъ и отъ *Хр. Кесякова* (виж. това име).

Сенклеръ. Англичанинъ, драговоленъ помощникъ на турцитѣ прѣзъ русско-турската война въ 1877 — 78 и яростенъ непрятель на българетѣ. Слѣдъ сключването на Сенъ-стефанския договоръ, отъ Цариградъ се дадохѫ заповѣди на турскитѣ власти въ Солунъ, Драма, Скече и Гюмюрджина да даватъ съдѣйствието си на С. С. бѣ испратенъ да прѣвземе мѣстата, които бѣхѫ се отмѣтнѫли отъ турцитѣ (виж. *Петко* воевода) и да устрои едно мохамеданско възстание въ Родопитѣ, което да се распространява и въ отстѫпенитѣ по договора области. С-вий воененъ щабъ състоеше повече отъ маджаре и поляци, а военното отдѣление — отъ черкезе; по това врѣме С. биде възвишенъ на чина паша. С. не извърши въ партизанската борба чаканитѣ отъ него чудеса. Посетнѣ той се яви като единъ отъ

устроителитѣ на албанската лига, която не остави съ силата на оржжието да се отстжпи на Черногора гусиненската околия.

Сенсационенъ, *лат.* Който прави силно впечатление: *сенсационна новина.* — **Сенсация.** Силно впечатление, вълнение на духоветѣ, шумъ.

Сенсориумъ, *лат.* Чувствилилище, оная частъ отъ мозъка въ главата, която минува за срѣдоточие на всичкитѣ чувствувания.

Сенсуализмъ, Виж. *Сансуализмъ.*

Сентенция, *лат.* 1) Сждебно рѣшение, присжда повечето на воененъ сждъ или по углавно дѣло. 2) Кратко остроумно изречение.

Сентименталенъ - ность. Виж. *Сентименталенъ-ность.*

Сентиментализмъ въ европейската литература. Литературна посока, която се явила въ XVIII-и и въ началото на XIX-и вѣкъ като противовѣсъ на едностранното господство на така-наречената псевдокласическа теория. Родината на с. е била Англия. Въ първата половина на XVIII-и вѣкъ Джеймсъ Томсънъ съ поемилѣ си *Зима* (1726), *Лято* (1727) и др., отпослѣ съединени въ едно цѣло и издадени (1730) подъ заглавие *Годишни Врѣмена,* сждѣйствувалъ за развитието у англійската читаеща публика на любовьта къмъ природата. Въ 1740 Томасъ Грей, авторъ на елегията *Селски гробища,* на одата *На-пролѣть* и др., както Томсънъ, залѣгалъ да заинтересува читателитѣ въ селския животъ. Съ сжщата меланхолия, само по-мрачна, сж проникнжти Едуардъ Юнговитѣ *Нощи* (1742 — 1746). Другъ характеръ носжтъ Ричардсъновитѣ прочути романи (виж. *Ричардсънъ*). Лоренсъ Стърнъ, авторъ на *Едно сентиментално пжтуване* (1768; по името на това произведение и самата посока се нарекла сентиментална) съединявалъ Ричардсъновата чувствителность съ любовь къмъ природата и своеобразенъ юморъ.

Като прѣминжлъ на материка, англіймкий с. намѣрилъ въ Франция вече донѣйдѣ приготвена почва. Съвсѣмъ независимо отъ англійскитѣ прѣдставители на тая посока, абатъ Прево и Мариво приучили французската публика да се въсторжава отъ всичко трогателно. Подъ сжщото влияние се създала и Русовата *Нова Елоиза* (1761), на която авторътъ всѣкога съ уважение и съчувствие се отзовавалъ за Ричардсъна. Неговий послѣдователь Бернанденъ де Сенъ-Пиеръ (виж. това име) въ прочутото си произведение *Павелъ и Виргиния* (1787) изображава люде искренни, чувствителни и чисти по душа.

Доста отзиви на англійския с. могжтъ се намѣри и въ нѣмската литература отъ XVIII-и вѣкъ. Клопщокъ пише одата *Мъртва Клариса,* внушена отъ трагическата развръска на Ричардсъновия романъ.

Прѣводитѣ на западно-европейскитѣ сентименталисти се явили и въ другитѣ европ. страни, както напр. въ Русия. Нъ въ Русия тѣ закъснѣли, та затова произвели слѣдствието си малко късно. Едно отражение на с. въ русската литература се явяватъ Радищевото *Путешествіе изъ Петербурга въ Москву* и Карамзиновитѣ *Письма русскаго путешественника* (1797 — 1801). Карамзиновата *Бѣдная Лиза* (българ. прѣ-

водъ на К. Тинтеровъ, Сливенъ, 1885) е сѫщо едно прѣко произведение на зап.-европ. с.. Господството на с. въ русската литература не се продължавало много; крайноститѣ и смѣшнитѣ страни на нѣкои привърженици на тая посока извикали сатирически нападения.

Сентъ (Saintes). Французски градъ, 73 килом. на юго-ист. отъ Ла-Рошелъ, на Шаранта; 17, 000 жит. Търговия съ жито и конякъ. Градътъ не е съграденъ добрѣ. Музей съ старини, остатки отъ амфитеатръ и отъ римска триумфална арка. — При С. Сенъ-Луи разбилъ английския краль Хенриха II въ 1242.

Сентъ-Бйовъ (Шарлъ Огюстъ Sainte-Beuve). Знаменитъ франц. критикъ и поетъ, род. въ Boulogne-sur-Mer, умр. въ Парижъ (1804—1869). Роденъ слѣдъ бащината си смъртъ, билъ въспитанъ отъ майка си, отлична жена. Дѣтската религиозность отпослѣ много пѫти въскръсвала въ него. Въ 1827, като напечаталъ въ Globe двѣ статии за В. Хюговитѣ оди и балади, С. станѫлъ членъ на романтическия кръжецъ Cénacle, въ качеството на неговъ заклетъ критикъ. Въ първото си съч. *Историч. и критич. картини отъ франц. поезия и театръ на XVI вѣкъ*, той се опиталъ да свърже литературата на романтизма въ една линия на приемствено развитие съ забравенитѣ прѣдшедственици на класицизма — Ронсара, и др.. Въ 1829 се появила една сбирка отъ С-тѣ стихотворения — Poésie de Joseph Delorme, съ биографията на мнимия авторъ. Подъ сѫщото име на Делорма се появили, слѣдъ година, Consultations. С. испиталъ въ това врѣме силното влияние на Ламене, приготвено съ възраждането на философския спиритуализмъ и съ лекцинитѣ на Жофроа и Кузена. Въ двата тома на капиталния му трудъ Port-Royal (1840—1860, 5 т.) влѣзли лекцинитѣ четени отъ автора въ 1837 въ Лозана. Резултатъ на 20-годишна работа, тая е една отъ най-добритѣ историко-литературни монографии. Прѣвратътъ отъ 1852 намѣрилъ въ С. партизанина, който, наистина, съобщавалъ на наполеоновската империя демократически характеръ. Въ това врѣме С. билъ назначенъ професоръ на латинската поезия въ Collége de France. Младежитѣ подсвирквали несимпатичния тѣмъ политикъ на университетската катедра, и курсътъ се закрилъ. Отъ 1857 до 1861 С. билъ професоръ въ Ecole Normale, а отъ 1865 назначенъ сенаторъ. Ала тука той се явилъ дѣятеленъ защитникъ на свободата на мисъльта и словото, отказалъ се да напише статия за книгата на императора (Histoire de Jules Cesar) и да мине отъ опозиционнитѣ Temps и Moniteur въ Journal Officiel. Въ 1868, като събралъ всичкитѣ си сили, съ слабъ гласъ, нъ съ нечувана смѣлость, бранилъ въ сената свободата на печата. С. умрѣлъ свободенъ мислитель. С-тѣ критически статии сѫ събрани въ Critiques et portraits littéraires (1832 — 39, 8 т.), Portraits littéraires (1844, 3 т.), Portraits contemporains (1846, 2 т.), Causeries du Lundi (15 т.), Nouveaux Lundis (1863 — 72, 13 т.), Premiers Lundis

(1875—81, т. 3; въ послѣдния томъ има азбученъ показалецъ за С-тѣ критически сбирки), Portraits de femmes (1844),— всичко 46 тома. За С. сж писали: Levallois Haussonville, Pans Morad (на франц.)

Сентъ-Етиенъ. Французски градъ, ц. на департ. на Лоара, 465 килом. на юго-ист. отъ Парижъ на желѣзницата на Бурбоне и на Фюранъ, дѣсенъ притокъ на Лоара; 146,559 жит. (въ 1901). Рударско училище. Съвѣщателна фабрикантска камара. Дѣятелна индустрия: копринени кордели и кадифета, на които стойностьта прѣсмѣтатъ на 80 милиона лева; коси, триони, военни и ловджийски оржжия, ножове, машини. Сентъ-Етиенскитѣ каменновжглищни рудници сж най-важнитѣ въ Франция: доставятъ най-добритѣ каменни вжглища и поддържатъ многобройни заводи и фабрики. **С.-Е.** е срѣдоточие на една индустриална околность, дѣто 230,000 работници искарватъ каменнитѣ вжглища, работятъ желѣзото и стоманата, правятъ сѣчива, машини и др. Градътъ е основанъ въ X-и вѣкъ, нъ е напрѣднжлъ въ новитѣ врѣмена.

Сентъ-Луи (Saint-Louis). Градъ въ Съединенитѣ Държави (Мисури), 5-и по населеность въ тия държави, на западния брѣгъ на Мисисипи, 32 килом. подъ устието на Мисури; 612,279 жит. (въ 1903). Срѣдоточие на вноснata и износна търговия въ областьта на Мисисипи. Благодарение на сгоднитѣ съобщения по Мисисипи и притоцитѣ й, па и на желѣзницитѣ, **С.-Л.** вече играе първата роля въ срѣднитѣ отъ държавитѣ. Фабрики за машинн, памучни платове и разни издѣлия; по броя на мелницитѣ, **С-Л.** е пръвъ градъ слѣдъ Минеаполисъ; обширни скотобойни. Огроменъ мостъ съединява града съ източ. **С-Л.** въ държава Илинойсъ. Нѣколко паркове съ статуи Колумбу, Хумболту, Шекспиру; ботанич. градина на Мисури, една отъ най-добритѣ въ Съед. Държави; иподромъ съ амфитеатръ за 25,000 души; университетъ; библиотеки; много научни дружества. **С.-Л.** е основанъ въ 1764.

Сентъ-Омеръ. Франц. градъ, ц. на департ. На-де-кале, 70 килом. на сѣв.-зап. отъ Арасъ, на р. **Аа** и каналъ Нйофъ-Фосе: 23,500 жит. Крѣпость. Съборна църква отъ XIV-и вѣкъ. Развита индустрия: вълнени платове, хартия, кожи, капели, захарь, маслинено масло и др. Търговия съ жито, маслинено масло и др. — Французетѣ прѣзели тоя градъ въ 1487, послѣ въ 1677; нимегский миръ го оставилъ на Франция.

Сенъ. Французски о-въ въ Атлантически океанъ, среща Дуарненески заливъ, на източната страна на финистерски департаментъ; 550 жит. Въ старо врѣме, о-въ С. е билъ тайнствено убѣжище на друидитѣ.

Сенъ-Винцентъ (St Vincent). Единъ отъ Малкитѣ Антили, между Сенъ-Лучия и Гранада; простр. 381 чет. килом. и насел. 42,600 жит. (1892), отъ които 32,000 чернокожи. Волканъ Морнъ-Хару (1,220 м.). Захарь, ромъ, кафе, памукъ.

Сенъ-Галенъ. Сжщото, каквото е *Санктъ-Галенъ*.

Сенъ-Джонъ. Рѣка въ Съединенитѣ Държави (Мейнъ), иде отъ планина Албани, мие Нови-Брун-

швайгъ, и се влива въ Атлантически океанъ; 600 килом.

Сенъ-Джонъ. Градъ, свободно пристанище въ Нови-Брауншвайгъ (англійска Америка), близо до устието на р. Сенъ-Джонъ; 35,000 жит. Корабостроителници; дѣятелна търговия.

Сенъ-Жанъ д'Акръ. Виж. *Акя.*

Сенъ-Кантенъ (Saint-Quentin). Франц. градъ, въ департ. Енъ (Aisne), 139 килом. на сѣв.-зап. отъ Парижъ, на кръстопѫтъ на желѣзн. отъ Парижъ за Брюкселъ и Лиежъ, и др.; 50,278 жит. Готическа църква *Св. Кантенъ* отъ XIII—XV-и вѣкове, съ барелѣефи, които изображаватъ дѣянията на покровителя на църквата. С. е срѣдоточие на доста голѣмъ промишленъ районъ (вълнена и памучна прежда и ткани, тюлъ, шити вещи, извѣстни въ търговията подъ името articles S. — Quentin). С. у галитѣ е билъ извѣстенъ подъ името Samarobriva, у римлянетѣ — Augusta Veromanduorum. Историкъ на града Lecocq.

Сенъ-Ло (Saint Lo). Франц. градъ, ц. на департ. на Ла-Маншъ, на дѣсн. брѣгъ на Вира, 290 килом. на зап. отъ Парижъ; 10,500 жит. Ножарство; търговия съ коне, добитъкъ, жито. Прѣзъ англо-французскитѣ войни С.-Л. е издържалъ много обсади отъ англичанетѣ.

Сенъ-Луи. Градъ въ Сенегамбия, сѣдалище на управл. на французскитѣ владѣния въ страната, въ едноименъ о-въ, образуванъ отъ Сенегалъ, 14 килом. отъ устието му въ Атлантически океанъ; до 20,000 жит., токо-речи всичкитѣ негри мохамедане и французски мулати. Въ С.-Л. се прѣнасятъ гумитѣ, които колонията изпраща въ Франция.

Сенъ-Лучия (Saint Lucia). Еднинъ отъ малкитѣ Антили, между Сенъ Винсенъ и Мартиника; простр. 614 чет. килом. и насел. до 40,000 жит. Планинска и волканическа земя; произвожда захарна тръстика и какао. Гл. градъ *Портъ-Кастри* или *Каренажъ.* Бивша французска колония, която принадлежи на Англия отъ 1814. Бѣлото население състои токо-речи само отъ французски креоли.

Сенъ-Мало. Французски градъ, 71 килом. на сѣв.-зап. отъ Ренъ, на Ла-Маншъ; 11,500 жит. С.-М. е 12-о французско пристанище по търговска важность. Отъ тамъ тръгватъ кораби по треско (моруно)-ловството; параходни съобщения съ Джерси. Корабостроителница, вѫжарски и платнарски фабрики. Търговия съ колониални стоки и произведенията на французска Британия.

Сенъ-Пиеръ. Укрѣпенъ пристанищенъ градъ въ Мартиника, 36 килом. на сѣв.-зап. отъ Форъ-де-Франсъ; 26,000 жит. Поради великолѣпното си пристанище е търговско срѣдоточие на о-ва. Ботаническа градина. Епископия.

Сенъ-Полъ де Лоанда. Главенъ градъ на португалската колония Ангола въ Долна Гвинея, на Атлантически океанъ, при устието на р. Бенго; 16,200 жит., отъ които около 1000 бѣли, 2,500 смѣсени и останѫлитѣ черни. Доста добро пристанище, сравнително здравъ климатъ. Износъ главно слонова кость и восъкъ.

Сенъ-Симонизмъ. Учение на французкия икономистъ Сенъ-Симона.

Сенъ-Симонистъ. Послѣдователь на учението на Сенъ-Симона.

Сенъ-Симонъ (*Клодъ Анри*, графъ). Французски общественъ прѣобразователь, род. и умр. въ Парижъ (1760—1825). С. добилъ блескаво образование. Въ числото на учителитѣ му билъ Даламберъ. Като постжпилъ на военна слѣжба, С. отишелъ въ Америка да се бори за американската свобода. Слѣдъ това много пжтувалъ. Между друго, напразно прѣдлагалъ на мексиканския вице-краль единъ проектъ за прокарване каналъ прѣзъ Панамски провлакъ. Отишелъ въ Холандия. Прѣдлагалъ тамъ сжщо несполучливо единъ франко-холандски походъ противъ английскитѣ колонии въ Индия. Въ 1787 въ Испания прѣдложилъ на правителството прокарването на единъ каналъ отъ Мадридъ до морето. Правителството било наклонно да приеме проекта, нъ тоя пжть побъркала революцията, която освѣнь това опропастила С.: той изгубилъ всичкото си доста голѣмо богатство. По това врѣме у него се явили първитѣ планове за грандиозни социални реформи. Прѣди всичко, по неговото мнѣние, необходимо е за това да се създаде една всеобща физико-политическа наука. Въ 1797 той захвърлилъ спекулациитѣ си, като добилъ, найсетнѣ, една сума отъ 144,000 лева. Заловилъ се да изучва въ Парижъ естествознанието и историята, пжтувалъ по Германия и Англия. Като се върнжлъ въ Парижъ, оженилъ се за г-ца де-Шангранъ; живѣлъ охоленъ животъ и пакъ осиромашѣлъ. Като напуснжлъ жена си, рѣшилъ, че „експерименталний периодъ на живота“ за него е свършенъ. Въ 1802 се появило първото негово произведение отъ социално-политически характеръ: *Писма на единъ женевски пжтешественикъ до съвременницитѣ*. Опиталъ се тука научно да изслѣдва буржоазното общество. Прѣдлагалъ обществена реформа, основана на нова наука и нова вѣра. Дошли други С-ви съчин.: *Въведение въ научнитѣ трудове на XIX вѣкъ*, *Нова енциклопедия*, *Мемоаръ за тяготението*. Въпрѣки тая учена дѣятелность, С. испадалъ нѣколко пжти въ нужда. Въ 1814 написалъ съчинението: *Реорганизация на европейското общество*. Той подчерква тука класовитѣ различия между работницитѣ и прѣдприимачитѣ, говори за необходимостьта отъ една нова организация на труда. Въ 1820 написалъ съчин. *Организаторъ*, въ което, между друго, стои на чело: Една политическа притча говори за случая, ако би исчезнжлъ кралевский домъ и цѣлий дворъ, и за облагитѣ, които бихж произлѣзли отъ това. За това съчинение той билъ даденъ въ сждъ, нъ оправданъ отъ сждебнитѣ засѣдатели. Въ 1821—22 излѣзълъ главний му трудъ: *Индустриалната система*. Това е единъ опитъ да се даде историята на производителнитѣ класове. Тоя трудъ обърнжлъ всеобщото внимание и привлѣкълъ къмъ С. единъ кржгъ прѣдани и възторжени ученици, въ това число Огюстена Тиери и Огюста Конта. Ала пакъ невниманието къмъ официалната наука и тежкото материално положение докарали С. до такъво отчаяние, че се застрѣлилъ. Прострѣлилъ си окото, нъ останжлъ живъ. Живѣлъ още двѣ години, обожаванъ отъ ученицитѣ. Ученицитѣ му,

слѣдъ смъртьта му, съставили една школа или секта *сенъ-симонисти*. Водители на школата се явили Базаръ (Bazard) и Анфантенъ (Enfentin). Анфантеновитѣ съчинения сж издадени заедно съ С-тѣ съчинения. Всичкитѣ тия съчинения съставили 36 тома. Виж. Туг.-Барановски, *Великитѣ утописти*, прѣв. отъ рус. Г. Б. (Варна, 1902, стр. 96); Reybaud, *Етюди за съврѣменнитѣ реформатори*.

Сенъ-Тома. Виж. *Сань-Томе*.

Сенъ-Тронъ (Saint-Trond). Белгийски градъ, 16 килом. на юго-зап. отъ Хаселъ (Лимбургъ); 13,500 жит. Фабрики за тантели, бира и др.

Сепартивенъ (*лат. сепарare*, отдѣлямъ). Отцѣпнически, отдѣленъ. — **Сепаратизмъ.** Духъ на отцѣпничество (политическо или религиозно). — **Сепаратистенъ.** Въ духа на сепаратистъ, който клони къмъ сепартизмъ: *сепаратистни тенденции*. — **Сепаратистъ.** Отцѣпникъ (въ политиката), расколникъ (въ религията).— **Сепаратически.** Сжщото, каквото е сепаративенъ. — **Сепарационно право.** Право на нѣкои кредитори да се удовлетворьктъ прѣди другитѣ.

Сепия. Главоного мекотѣло животно, по-малко отъ октопода, достига на длъжина до 30 сантим. Около устата му сж расположени 10 пипалца или крака, 8-тѣ кжси, 2-та дълги. Съ кжситѣ пипалца с. ходи по морското дъно, като се обръща съ главата надолу; съ дългитѣ си лови плячката, която състои отъ миди, раци и риба. Въ заднята часть на тѣлото с. има една торбица съ тъмно-кафява течность, която изхвърля нрѣзъ една фунийка, та размжтва водата, за да се скрие отъ непрiятелитѣ си, когато я гонжтъ. Отъ тая течность добиватъ боя, извѣстна въ живописството подъ има *сепия*. Женската с. снася до 100 яйца, които се залѣпятъ о растенията. С. живѣе въ всички европейски морета. Месото ѝ се употрѣбява за ядене.

Септемврий (лат. *септемберъ*, отъ септемъ—7). Деветий мѣсецъ отъ годината, така нареченъ защото билъ 7-и въ римската година).

Сера, *фр.* Топликъ, парникъ, — особна ограда, джамлъкъ, и всѣко закрито мѣсто, направено да се държжтъ въ него зимѣ растения отъ горещия поясъ.

Серадпуръ. Градъ въ английска Индия, близо до Гангъ, въ прѣдсѣдателството Калкута; 50,000 жит.

Серампуръ. Индийски градъ, въ прѣдсѣд. Калкута, 20 килом. на сѣв. отъ гр. Калкута; 16,000 жит. Важна търговия съ Китай и Европа. Християнска мисионерска колегия и книгопечатница. Бивше данско владѣние, купено отъ англичанетѣ въ 1845.

Серао. (*Матилда*). Прочута италиянска романистка, род. въ 1857. Жена на Едуардо Скарфолио и сътрудница отъ 1878 на нѣколко вѣстници, тя основа въ 1885 въ Римъ *Римски Курiеръ*, който отпослѣ биде прѣнесенъ въ Неаполъ подъ името *Неаполитански Курiеръ*. Въ сжщото врѣме тя е ржководила седмично спис. *Утро*. Въ 1893 напуснжла *Утро*, което оставила подъ ржководителството на мжжа ѝ, а сама основала единъ съпернически вѣстникъ.

С. е написала много романи, повечето прѣведени на разни езици.

Между по-извѣстнитѣ отъ романитѣ й сѫ: *Болно сърдце*, *Страстно цвѣте*, *Сбогомъ любовь*! Ползуватъ се съ извѣстность и нейнитѣ *Неаполитански раскази*, написани въ 1879—80 и въ които най-напрѣдъ намѣрила силенъ изразъ нейната белетрическа дарба. Критиката поставя С. въ реда на най-добритѣ италиянски писатели, както по колоритностьта и силата на езика, така и по многообразното дълбоко съдържание. Нейната оригиналность състои въ способностьта ѝ да съчетава женската нѣжность и грация съ мѫжска енергия и логика. С. не ограничава сферата на наблюденията си върху женската любовь: тя съ твърда рѫка рисува социални картини въ всичката имъ потресна истина (напр. въ единъ отъ послѣднитѣ и най-добритѣ отъ нейнитѣ романи: In paese di Cuccagna).

Сераскератъ, *тур.* (перс. *серъ*, глава; *аскеръ*, войска). Военно министерство. — **Сераскеръ**. Воененъ министръ (въ *Турция*).

Серафимъ (който гори), *евр.* Първостепенни ангели, които въ *Втор.* и *Евр.* сѫ прѣдставени, че окрѫжаватъ прѣстола Божи; Иезекиилъ показва, че тѣ сѫ различни отъ херувимитѣ, а пророкъ Исаия ги прѣдставлява, че възхваляватъ велегласно Бога, и ревностно хвърчѫтъ и испълняватъ волята му (*Библ.*).

Сервантесъ (*Сааведра Мигуелъ де*). Великъ испански романистъ и поетъ, род. въ Алкала-де-Хенаресъ, умр. въ Мадридъ (1547-1616). Училъ се въ Саламанка, а послѣ въ Мадридъ, и още отъ ученическата скамейка писалъ елегии, романси, сонети и буколически романъ *Филена*. На 22-годишна възрасть постѫпилъ за малко прислужникъ на кардиналъ Джулио. Въ 1570 служилъ като доброволецъ подъ начал. на папския адмиралъ Марко Колона, и се билъ храбро среща турцитѣ. Въ битвата при Лепанто едно гюлле осакатило за до животъ лѣвата му рѫка. Слѣдъ това билъ заробенъ отъ алжирски пирати, въ чиито рѫцѣ останѫлъ петь години. Като се върнѫлъ въ отечеството си, постѫпилъ въ военната служба, отличилъ се прѣзъ борбата на Филипа II съ Португалия въ единъ походъ до Азорскитѣ о-ви, и отъ 1584 се оттеглилъ въ частенъ животъ и се посветилъ на литературата. Сѫщата година издалъ буколически романъ *Галатея*, оженилъ се, и почнѫлъ да пише за театра. Въ нѣколко години написалъ до 30 драматически пиеси, отъ които трагедията Numancia е най-забѣлѣжителната. Прѣзъ годинитѣ 1588—99 живѣлъ въ тѣсни обстоятелства въ Севила. Въ 1605 той пакъ се явилъ като авторъ, и сега въ една сфера, която прилѣгала на неговия дълбокъ умъ. Въ безсмъртния си сатирически романъ *Донъ Кихотъ*, С. съ оная всеобщность, която принадлежи на най-високия гений, е свързалъ единъ всесвѣтски човѣшки интересъ съ описания на мѣстни и врѣменни характеристики. Въ тоя трудъ С. е ималъ за цѣль да тури край на вкуса за екстравагантнитѣ рицарски романи, които отъ толкова врѣме прѣобладавали. Той не е ималъ намѣрение съ романа си да осмѣе старото испанско странствуеще рицарство, защото „това нѣщо било издъхнѫло единъ вѣкъ прѣди неговото раждане“; нъ да тури край на глупавитѣ и присторени романи, които тогава би-

ло мода да се четѫтъ, и които читателитѣ вѣрвали, че сѫ истински картини на рицарството. Англ. писатель Чарлзъ Лямъ право забѣлѣжва, че ония, които въ *Донъ Кихотъ* не виждатъ повече отъ едно забавно съчинение, много плитко оцѣняватъ тоя трудъ. *Донъ Кихотъ* е прѣведенъ и на езика ни, I часть отъ Т. Китанчева (София, 1893, стр. 508) и II часть (Пловдивъ, 1898, стр. 449); прѣведена е, отъ Г. Палашева, и една малка С-ва новела *Внукътъ на Санчо Панса* (София, 1894).

Серветъ, собств. Серведе (Михаилъ). Испански ученъ лѣкарь и антитринитарий, род. въ 1509 или 1511 въ Виланувъ въ Андалузия, изучилъ лѣкарството въ Парижъ и живѣлъ подъ покровителството на Петра Палмира, франц. виенски архиепископъ; като авторъ на съчинението Christianismi restitutio, принудилъ се да бѣга и билъ, по Калвинова заповѣдь (виж. *Калвинъ*), уловенъ въ Женева и изгоренъ, въ 1553, като богохулникъ и отрицатель на Христовото божествено естество. За С. сѫ писали Tollin, Willis, Lind e; виж. още, на русски, Будринъ, *Антитринитари* XVI в.; В. Михаиловский, *Серветъ и Калвинъ*; Виппперъ, *Церковь и государство въ Женевѣ въ XVI в.*

Сервий-Тулий. Шестий римски царь (578—535 прѣди Р. Х.), етрурининъ, наслѣдилъ Тарквиния Приска, въ чийто дворъ билъ възпитанъ. Съ щастливи побѣди доставилъ на Римъ първото мѣсто въ латинския съюзъ, и съ учреждаването на трибунитѣ и центуриитѣ измѣнилъ къмъ по-добро държавното устройство; той сѫщо разширилъ Римъ и подобрилъ законодателството. Умрѣлъ жъртва на съзаклятие въ собственото си семейство.

Сервисъ, *фр.* Такъмъ за трапеза, чай, сладко и др. т.

Сергий Павелъ. Римски проконсулъ или управитель на о-въ Кипръ, обърнѫтъ чрѣзъ апост. Павловата проповѣдь въ християнството (Библ. Дѣян. 13; 7).

Сергий. Име на 4 папи; С. I, отъ 687 до 701, проклетъ на аквилейския синодъ, въ 698, съч. на Теодора Мопсуестски, *Теодорета*, и писмата на едесския епископъ Ибоса (така-наречените 3 епистоли); С. II, папа отъ 844 до 847, враждувалъ съ императора Лотаря; С. III, отъ 904 до 911, любимецъ на безнравствени жени Теодора и Мароция; С. IV, 1009 — 12.

Сердари-екремъ, *перс.* Главнокомандуещъ, фелдмаршалъ (въ *Турция*).

Сердоликъ отъ лат. *сердоникъ* Единъ разноцвѣтенъ камъкъ, който се употрѣбява за дребни издѣлия.

Серенада (итал. *сера*, вечерь). Пѣние, понѣкога придружено отъ музика, което се извършва вечерь или нощѣ подъ прозорцитѣ на нѣкого, по-особено на любовница: *устроили серенада*.

Серенъ (Seraing). Белгийски градъ, 8 килом. на юго-зап. отъ Лиежъ, на Маасъ; 39,803 жит. Важна фабрика за желѣзни и стоманени издѣлия, съперница на Круповата. Саренскитѣ стоманени фабрики могѫтъ да изкленѫтъ до 365 тона желѣзнопѫтни релси въ единъ денъ. Въ околностьта каменовѫглищни рудници. Фабрики за кристални стъкла. Индустриално училище.

Серетъ. Румънска рѣка, притокъ на Дунавъ, извира въ Буковина, тече прѣзъ Молдова; 470 килом. — Сѫщото име носи единъ галицки лѣвъ притокъ на Днѣстръ; 225 килом.

Сержантъ, *фр.* Сѫщото, каквото е унтеръ-офицеръ.

Серинга *фр.* (отъ *гр.*) Цѣркалка, която се употрѣбява въ лѣкарството.

Серингапатамъ. Градъ въ английска Индия, въ прѣдсѣдател. Мадрасъ, 425 килом. на юго-зап. отъ гр. Мадрасъ, на р. Кавери; 40,000 жит. — С., едно врѣме силна крѣпость и столица на мохамеданското кралство Майсуръ. станѫлъ, въ врѣме на султанитѣ: Хайдеръ-Али и Тито-Сайбъ, центрътъ на опора среща англичанетѣ, които най-сетнѣ го прѣзели въ 1799.

Сериозенъ, лат. 1) Не лекъ, не шеговитъ; не за шега, важенъ: *сериозенъ мѫжъ, сериозна работа.* 2) Който може да има опасни слѣдствия: *сериозна болесть.*— **Сериозно.** Наистина, не на шега: *сериозно говори.* — **Сериозность.** Нешеговитость, важность, строгъ изгледъ; въ литературата *сериозната* посока се противополага на юмористическата; въ музиката сериозна опера (o p e r a s e r i a) наричатъ съчинение противоположно на съчинение отъ комическия родъ.

Серия, *лат.* Редъ, редица, поредица.

Серозенъ, *лат.* Водястъ; **Серозность,** водяста часть (на *кръвь, мляко*); сѫщото, каквото е серумъ. — **Серотерапия,** *лат.-гр.* Лѣкуване съ серумъ (*дифтерита*).

Серпентинъ, *лат.* Змиевиденъ камъкъ, който по шара си прилича на кожата на змията.

Серторий Квинтъ. Римски пълководецъ, отъ Нурфия (въ страната на сабинянетѣ); въ врѣме на гражданската война между Мария и Сула държалъ Мариевата страна; въ 87 прѣди Р. Х. прѣкратилъ, слѣдъ прѣзимането на Римъ, грабежа на робитѣ; въ 82 отишелъ пропреторъ въ Испания, щастливо се бранилъ отъ Сула и Кнея Помпея, а въ 72 билъ убитъ отъ Перпена.

Серумъ, *лат.* Водяста часть на кръвьта,—оная часть, която плува отгорѣ, когато се съсири кръвьта. Серумътъ на коня служи, по новото откритие на французина Ла-Ру за ваксина противъ дифтерита. За да стане способенъ да доставя серума, коньтъ обеззаразяватъ, като нацъркватъ подъ кожата му по-напрѣдъ смѣсь отъ иодъ и токсинъ, сир. дифтеритни бацили, и слѣдъ нѣколко деня чистъ токсинъ.

Сесахъ. Поетическо име на Вавилонъ (Библ.).

Сесия (отъ лат. *седере*, сѣдѫ). Периодътъ, всичкото врѣме, прѣзъ което едно събрание държи засѣданията си.

Сефарадъ, мѣсто, което тълкователитѣ прѣполагатъ, че е било въ Мала-Азия. (Библ.).

Сефаруимъ. Тълкователитѣ прѣдполагатъ, че С. е било едно княжествице подъ върховната власть на Асирия, и че тая държавица е съставяла часть отъ Месопотамия, защото С. се споменува заедно съ други мѣста въ нея (Библ.).

Сефаръ. Гора, която прѣдполагатъ да е сегаш. *Саберъ* въ югозападна Арабия (*Библ.*).

Сефатъ. Ханаански градъ, отпослѣ нареченъ Хорма; единъ отъ най-южнитѣ Иудинни градове, най-

сетнѣ назначенъ за Симеона (*Библ.*).

Сеянъ (*Елий*). Римски префектъ-преторъ, любимецъ на императора Тиверия и неговъ министръ, истрѣбилъ чрѣзъ отрова много членове на императорското семейство, и властвувалъ неограничено; слѣдъ Тиверіевото отдалечение на о-въ Капрея, когато той кроилъ да загради прѣстола, Тиверий заповѣдалъ да го убиятъ (31 слѣдъ Р. Х.).

Сиакъ. Държава въ о-въ Суматра, на источния брѣгъ, едно врѣме щогаща, сега безъ важность. Стол. *Сиякъ* (3,500 жит.), на едноименна рѣка (300 килом. и корабопл.) и на брѣга. Златенъ прахъ, слонова кость, камфоръ.

Сиамски заливъ. Заливъ на Велики океанъ, образуванъ отъ Китайско море, между полуострови Камбоджия и Малака; въ него се влива Менамъ.

Сиамъ. Градъ въ кралство Сиамъ, на р. Менамъ, 75 килом. на сѣв. отъ Банкокъ; 40,000 жит. Новъ градъ, близо до стария *Сиамъ* или *Ютия*, прѣдишната столица на кралството. Наблизо е паркътъ на кралевскитѣ слонове.

Сиамъ (*кралство*). Държава въ южна Азия (Индо-Китай) съ прѣдѣли: на сѣв. бирмански Лаосъ, на ист. Камбоджия и Анамъ, на югъ Сиамски заливъ, на зап. Бирмания. Простр. около 900,000 чет. килом.; насел. отъ 5,500,000 до 9,000,000 жит. Сиамцитѣ принадлежатъ на двѣ туземни племена; тѣ сж дребни и съ неприятна външность, нъ сж яки, умѣрени, лукави, щеславни, въ сящото врѣме и много раболѣпни; женитѣ вършатъ мжчнитѣ работи. Около 1/3 отъ населението сж китайци, които пазятъ езика си, нравитѣ и обичаитѣ си. Страната състои отъ долината на Менамъ, блатиста кждѣ устията, плодородна и населена всждѣ другадѣ; отъ планински земи, пѣсъчливи и непознати на сѣв.; отъ по-голѣмата часть на полуостровъ Малака. Климатътъ е горещъ и нездравъ. Стол. *Банкокъ*. Гл. гр. Сиамъ или Ютия, Шантибонъ, Меклонгъ. Едно врѣме това кралство се управлявало отъ два краля, отъ които вторий нѣмалъ власть; отъ 1885 има само единъ. — Войската състои отъ 25,000 пѣхота и артилерия, една дружина отъ 400 жени за царската гвардия, едно тѣло отъ 400 боеви слона и 400 товарни слона. Произведенията сж оризъ, захарна тръстика, тютюнъ, черъ пиперъ, лакъ, скжпоцѣнни дърва; желѣзни, оловени, мѣдни рудници. Вънкашната търговия, съсрѣдоточена въ Банкокъ, е токо-речи цѣла въ ржцѣтѣ на китайцитѣ. Износътъ състои главно отъ оризъ (за 25 милиона лева), солена и сушена риба, добитъкъ, сусамъ, черъ пиперъ, памукъ. Държавното вѣроисповѣдание е будайството.

История. — Лѣтописитѣ на сиамцитѣ почватъ около петь вѣка прѣди Р. Х. Нъ нищо достовѣрно не се знае за историята на тая страна до 1350, годината, въ която се основала Ютия, прѣдишната столица на кралството. Въ 1680 С. далъ празна надежда на Франция да ѝ стане съюзникъ. Благодарение на нѣкой си гръкъ Константинъ Фалконъ, съ голѣмо влияние прѣдъ сиамския краль, кралътъ испратилъ пратеници до Лудовика XIV. Французский краль и той испратилъ въ С. пратеници и дори и малко войска; нъ сиамцитѣ изтрепали французетѣ.

Отъ 1759 до 1768 кралство С. било паднѣло подъ властьта на бирманцитѣ, нъ пакъ станѣло съвсѣмъ позависимо и дори расширило властьта си. Два договора, сключени съ англичанетѣ, въ 1826 и 1851, позволили на англійскитѣ търговци да търгуватъ свободно въ сіамскитѣ пристанища.

Сіанъ. Сѫщото, каквото е Синганъ.

Сибиръ. Най-напрѣдъ така се наричала една малка часть отъ сегашни С., именно едно туземно царство на дѣсния брѣгъ на Иртишъ, завоевано отъ Ермака (виж. това име). Сега С. наричатъ грамадната русска територия, която захваща цѣла сѣверна Азия,—42° — 77° 36, с. ш. 60°—174° и. д.; простр. 12,518,489 чет. килом. Повече отъ половината отъ брѣговата линия на С. се пада на сѣвер. Ледовити океанъ, останѣлото на Тихи океанъ. Сѣверний брѣгъ замръзва за 10 мѣсеца и дори брѣгътъ на Японско море въ прѣдѣлитѣ на С. за 2—3 мѣс. Сахалинъ е едничкий сибирски о-въ, който има доста голѣмо икономическо значение. Всичкитѣ сибирски острови заедно захващатъ 136,800 чет. килом. С. на зап. отъ Енисей е ниска земя, а на ист. прѣзъ него минуватъ нѣколко планински вериги, между които има и доста голѣми. На югъ сѫ Салински планини, продължение отъ Алтайската планинска система, които се простиратъ отъ 91° до 111° и. д. и съставятъ прѣдѣла на Русия съ Китай. Най-високата планина отъ това бърдо, Мунки Сардъкъ, е 3,400 метра висока и покрита съ вѣченъ снѣгъ. По-на ист. се намиратъ Ябловскитѣ яли Становитѣ планини, между 49°до 67° с. ш. и 127° и 205° и. д.; тѣ минуватъ прѣзъ забайкалската, амурската, якутската и приморската области и иматъ дължина повече отъ 4,000 килом.; въпрѣки алпийската си природа, тия планини въ най-високата си точка — връхъ Чокондо въ забайкалската область (2,517 метра) не минуватъ задъ линията на вѣчнитѣ снѣгове. Отъ Станови планини къмъ сѣв.-зап. вървятъ до Ледовити океанъ Верхоянски планини. На юго-ист. сѫ Бурейски планини и Сихоте Алини. Отъ 23 голѣми езера — всѣко повече отъ 250 чет. килом., най-важно е Байкалъ; по-далечъ Ханка, което донѣйдѣ принадлежи на Китай. Гл. рѣки, които се вливатъ въ Ледовити океанъ, сѫ: Объ съ Иртишъ, Енисей и Лена (виж. тия имена). На истокъ отъ Лена сѫ Яна, Индигирка, Колима. Въ Беринговo море се вливатъ Анадиръ и Камчатка, въ Охотско море — Амуръ. Рѣкитѣ, макаръ, особенно на сѣв., прѣзъ голѣма часть отъ годината да сѫ покрити съ ледъ, играятъ много голѣла роля като пътища за съобщение. Тѣ всичкитѣ сѫ много богати съ риба. Минералнитѣ богатства на С. сѫ грамадни. Злато, освѣнь въ Уралъ, който принадлежи повече на европейска Русия, се добива въ окржитѣ нерчински, олекмински, витимски, на горна Лена, въ Забайкалъ, при Минусинскъ, Канскъ, Нижнеудинскъ и въ Алтай. Сребърнитѣ рудници на Алтай и Забайкалъ при Нерчинскъ сѫ доста истощени; добивстъ се още калай, мѣдь и желѣзо. Въ Забайкалъ и въ томската губерния се добива платина. Каменнитѣ въглища повечето сѫ отъ долно качество. — *Търговия.* С. снабдява европейска

Русия съ лой, овчи кожи, мѣхове, а въ послѣдно врѣме захваща да се явява на тържищата на европ. Русия и сибирско жито; прѣзъ С. отива въ Русия чай отъ Китай. — *Пжтища за съобщение.* Воднитѣ пжтища за съобщение по всичкитѣ главни рѣки на С. сж развити слабо; голѣмъ сухопжтенъ друмъ е *Сибирский трактъ*, който върви отъ Екатеринбургъ прѣзъ Тюменъ, Томскъ, Красноярскъ до Иркутскъ; сибирската желѣзница, която се строи и която [общата ѝ дължина се прѣсмѣта на 7,350 километра] ще прорѣже цѣлъ С. отъ зап. къмъ ист. до брѣговетѣ на Тихи океанъ; нъ събитията прѣзъ японско-русската война доказахж, че само тая линия не е доста за всичкитѣ цѣли на русската империя. — Въ *административно отношение* С. се дѣли: 1) на двѣ губернии, тоболска и томска, които се управляватъ на общо основание съ простр. около 2 милиона чет. килом. съ 3,370,000 жит.; 2) иркутско генералъ-губернаторство (губ. енисейска, иркутска и якутска) въ източни С. съ простр. около 6,450,000 чет. килом. съ 1,328,000 жит.; 3) приамурско ген.-губернаторство (забайкалска, амурска и приморска области) съ простр. около 5,540,000 чет. килом. и 1,100,000 житъ; 4) степно ген.-губернаторство (акмолинска, семирѣченска и семипалатинска области) — 1,250,000 чет. килом. съ 2,354,000 жит. Гл. градове въ сжщи С. сж Тоболскъ, Тюменъ, Томскъ, Иркутскъ.

Слѣдъ Ермаковата смъртъ (1584), руситѣ продължили завоеванията си къмъ ист., основали Томскъ въ 1604 и макаръ да срѣщали сериозни несполуки, напрѣднжли бързо: стигнжли Охотско море въ 1639, и основали Иркутскъ въ 1661. Честитѣ спрѣчквания между руситѣ и китайцитѣ и татаретѣ сж имали за сетнина разширението на сибирскитѣ прѣдѣли въ Манджурия и Туркестанъ; въ 1903 руситѣ окупирахж Манджурия, нъ тая окупация докара японско-русската война (виж. Русия, *история*). Въ 1845 лѣвий брѣгъ на Амуръ станж русски. Въ 1858 прѣдѣлътъ се прострѣ покрай южния брѣгъ на рѣката до прѣдѣла на Корея. Руситѣ иматъ сега голѣмо число параходи по Амуръ. Изслѣдователнитѣ пжтешествия сочжтъ на удобоисплнимостьта да се отвори прѣка и обширна търговия между Архангелскъ и рѣки Объ и Енисей. Лена е и тя корабоплавателна на голѣмо разстояние отъ устието ѝ.

Въ С. русското правителство испраща политическитѣ си прѣстжпници. Виж. *Сибиръ и заточението въ Русия*, т. I — II и М Цибрикова, *Катоpгата и заточението* (Русе, 1894), двѣтѣ сч. въ една книга отъ 372 стр.

Сива (Сѣва, Сиба, Жива), у словѣнетѣ богиня на живота и добра съвѣтница; изображаватъ я едни облѣчена, като държи на главата голо момче, а въ една ржка кичоръ грозде; други я прѣдставляватъ гола, съ дълга коса, съ ябълка въ дѣспата и кичоръ грозде въ лѣвата ржка.

Сива или *Шива*. Индийски богъ, третото лице на индийската троица, минува обикновено за разрушитель и послѣ за творецъ; за негова жена се има Бгавани, отъ която ималъ синове Ганеса и Сканда. Почитателитѣ му, наречени сиваити (една отъ 3-тѣ най-

голѣми индийски секти), го имать за най-великия отъ боговетѣ; дори едно врѣме, въ южна Индия, той билъ единчкий богъ. Той живѣе на планина Кайляса, и изображаватъ го на бикъ Нанди, или на огроменъ тигръ, съ змии около рацѣтѣ и тѣлото и огърлие отъ човѣшки черепи около шията; той има петь глави, три очи, на главата си носи рѣка Гангъ, защото, когато слизала отъ небето, той я поелъ на главата си, за да не смаже земята. С., както Вишну, има 1000 имена, съ които се обрѫщатъ къмъ него поклоницитѣ му; по-главни отъ тия имена сѫ: петообразенъ (съ петь лица), триокъ (съ три очи), Гангоносецъ (който носи Гангъ), кала (врѣме или смъртъ), господарь, великъ господарь, ужасни, велики богъ.

Сиванъ. Третий мѣсецъ отъ еврейската църковна година и деветий отъ гражданската, захваща се отъ новолунието прѣзъ май (*Библ.*).

Сивасъ (старовр. *Диосполисъ* и *Севаста*). Градъ въ азиятска Турция, на Кѫзълъ-Ирмакъ (старовр. Halys), 760 килом. на ист. отъ Цариградъ, 96 килом. на югоист. отъ Токатъ, ц. на едноимененъ вилаетъ; 25,000 жит., отъ които 5,000 арменци, останѫлитѣ турци. Много стари джамии, ханове, прѣвъсходни чаршии. Доста голѣма транзитна търговия. Римлянетѣ, подъ началст. на Лукула, разбили при тоя градъ Митридата; Помпей му далъ името *Диосполисъ* (Юпитеровъ градъ), послѣ Питадориса, понтска царица, замѣнила това име съ *Севаста* или *Августа*, въ честь на императора Августа. Тамерланъ ограбилъ С.— Сивасски вилаетъ или страна Румъ, на югъ отъ Черно море, между трапизандския вил. на ист. и Анатолия на западъ, има простр. 64,250 чет. килом. и население 527,000 жит. Земята е планинска; прѣзъ нея минува отъ ист. къмъ зап. Анти-Тавръ. Пои се отъ югъ къмъ сѣв. отъ Кѫзълъ-Ирмакъ. Произвожда жито, медъ, коприна. Сивaски вил. е съставенъ отъ староврѣм. источни Понтъ, сѣверна Галатия и западна Армения.

Сивила, гр. (отъ *сиосъ* или *теосъ*, богъ; и *вули*, воля). Жена която по понятието на староврѣменнитѣ народи прѣдсказвала бѫдѫщето и обявявала волята на боговетѣ; пророчица.

Si vis pacem, para bellum. Латинска пословица. ако искашъ миръ, бѫди готовъ за война.

Сивма. Рувимовъ градъ, близо до Есевонъ (*Библ.*).

Сигизмундъ. Германски императоръ (1411—1437), род. въ 1368, добилъ слѣдъ смъртьта на баща си, импер. Карлъ IV, маркграфство Брандебургъ; освѣнь това придобилъ наслѣдственото право въ Полша и Унгария, слѣдъ женитбата си съ княгиня Мария, дъщеря на Лудовика Велики, полски и унгарски краль. Въ Полша отъ това право С. съвсѣмъ не сполучилъ да се възползува, а въ Унгария се възползувалъ отъ него въ 1392; и на чело на една армия отъ 100,000 души, съставена отъ унгарци, французе, нѣмци и поляци, опиталъ се да избави Балкански полуостровъ отъ свирѣпитѣ турци, но билъ ужасно разбитъ при Никополъ (16 септ. 1396). Като се върнѫлъ въ Унгария, намѣрилъ на прѣстола новъ монархъ, Владислава неаполски, който го затворилъ (1401); но благодарение на услугитѣ на по-

голѣмия си братъ, Венцеслава, билъ освободенъ, и добилъ пакъ прѣстола (1402). За тия братови си услуги, той му грабнѫлъ за малко врѣме кралството, Чехия. Въ 1411 билъ прогласенъ германски императоръ; въ 1417, на събора въ Констанцъ, склонилъ да се изгори Хусъ, за да уреди положението си спрѣмо папството. Хусититѣ възстанѫли среща него, кога да наслѣди, слѣдъ братовата си смъртъ, чешския прѣстолъ; и слѣдъ като се опиталъ напразно да ги покори, ограничилъ се да брани Унгария отъ турцитѣ, които разбилъ въ една голѣма битва при Нишъ (1419). Съ отстѫпки на папа Каликстина той добилъ чешската корона въ 1435; нъ послѣ постепено оттеглилъ тия отстѫпки. Това произвело такъво недоволство, че само смъртьта му прѣдотвърнѫла междуособната война (1437). Въ 1431 той добилъ италиянската корона, отъ 1433 римската корона. Карлайлъ дава на С. епитета *supra grammaticam*, съ което загатва за С-вия отговоръ на единъ кардиналъ на констанцския съборъ, който се осмѣлилъ да поправи граматически Негово Величество — „Азъ съмъ римски краль, и по-горѣ отъ граматиката“.

Сигизмундъ I Велики. Полски краль, най-младий синъ на Казимира IV, род. въ 1467. Въ 1499 добилъ херцогства Глогау и Опелнъ, а въ 1506 станѫлъ литовски великъ херцогъ и полски краль. Полскитѣ и литовскитѣ работи били тогава въ печално състояние; южнитѣ части на страната били токо-речи опустошени отъ татаретѣ, а източната била все на страхъ отъ руситѣ, които били станѫли независима, съединена и могѫща монархия. Руситѣ нахлули въ Литва и завоевали нѣколко области, нъ С. имъ нанесълъ блескава побѣда на Днѣпръ (2 юл. 1508). Богданъ, влашко-молдовски князъ, сега нахлулъ въ южнитѣ области, нъ билъ така рѣшително разбитъ по брѣговетѣ на Днѣстръ, че драговолно се съгласилъ да стане васалъ на Полша. Папата сега внушавалъ на С. да се постави на чело на единъ кръстоносенъ походъ срещу турцитѣ; нъ намѣсто това, той прочелъ, чрѣзъ генерала си Острогски, една добра лекция на настѫпателнитѣ татаре, които имъ костувала 27,000 души, и обезпечила тишината на прѣдѣла имъ за много врѣме. Съмъзътъ му въ 1513 съ Стефана Заполи, трансилвански воевода, за чиято дъщеря, Варвара, се и оженилъ, уплашилъ императора Максимилиана, който подсторилъ руситѣ да почнѫтъ изново настѫпленията си; нъ тоя пѫть руситѣ скѫпо заплатили за дързостьта си, защото 80-хилядната имъ армия, която нахлула въ Литва, била посрѣщнѫта и поразена (27 авг. 1514) отъ Острогски, съ 32,000 души. Руситѣ оставили знамената си, топоветѣ си и други орѫжия, 2 генерали, 37 княза, 6,000 робе, и 30,000 мрътви въ рѫцѣтѣ на неприятеля. С. по-сетнѣ наказалъ тевтонския орденъ, който ималъ безочливостьта да нахлуе въ полска Прусия (1520). Въ 1525 далъ на господаря му Алберта, племенника си, титлата пруски херцогъ (херц. на страната сега извѣстна съ името източна Прусия), съ условие на васалство. Прусскитѣ херцози продължавали да сѫ васални на полската корона до 1657. Въ 1526 С. едничъкъ отъ християн-

скитѣ монарси далъ помощь на Унгария среща страшната сила на Сюлеймана Великолѣпни и голѣма сила полски рицари се била храбро въ гибелната битва при Мохачъ (1526). Едничкото друго важно събитие въ С-то царуване било въвождането на лютеранството въ Полша, което оставилъ свободно да се распространява; и когато му забѣлѣжили, че лютеранитѣ сж кози между овцетѣ („вѣрнитѣ католици"), С. отговорилъ, че той желае да бѫде „царь на кози, както на овце". Слѣдъ дълго и славно царуване, С. починѫлъ въ Краковъ, въ 1548, като оставилъ характера на справедливъ и мѫдръ господарь, който възвърнѫлъ на отечеството си бившето му благоденствие, и го издигнѫлъ отъ самитѣ крака на непріятелитѣ му па една голѣма висота надъ тѣхъ.

Сигизмундъ II *Августъ*. Полски краль отъ 1548 до 1572, едничъкъ синъ на Сигизмунда I, род. въ 1518. Още при живота на баща си въ 1529 избранъ, и въ 1533 коронясанъ, той царувалъ отъ 1544 въ Литва, и отъ 1548 въ Полша; въпрѣки волята на майка си Бона Сфорца и интригитѣ на дворянството, оженилъ се тѫйно за Варвара Радзивилъ, която умрѣла въ 1551 вѣроятно отъ отрова; позволилъ обща свобода на богослужението. Лифландия, въ негово врѣме, се прѣдала на покровителството на Полша; къмъ нея били присъединени и Литва, Прусия, Подолия и Украйна. Съ смъртьта на С. II въ 1572 се прѣкратилъ родътъ на ягелонитѣ.

Сигизмундъ III. Полски и шведски краль, род. въ 1566, едничъкъ синъ на краль Иоана III шведски и Екатерина полска, сестра на Сигизмунда II Августа, възпитанъ въ католическата вѣра, и въ 1587 станѫлъ краль на Полша, въ която пуснѫлъ иезуититѣ. Въ Швеция билъ коронясанъ въ 1594, нъ билъ изгоненъ отъ тамъ въ 1604 отъ вуйка си Карла IX. Много врѣме се борилъ съ Русия, като първенъ поддържалъ Лъжедимитрия, послѣ се опиталъ самъ да завземе русския прѣстолъ, воювалъ съ казацитѣ, власитѣ, татаретѣ и турцитѣ; умрѣлъ въ Варшава.

Сигмарингенъ. Герм. градъ, ц. на прусската страна Хохенцоленъ, на Дунавъ; 4,321 жит. (въ 1895). Живописенъ замъкъ на една канара, която владѣе на града.

Сигиаленъ, *фр.* Знако-подателенъ: *сигнално знаме, сигналенъ огънь, сигналенъ изстрѣлъ*. — **Сигналистъ**. Знакоподаватель.—**Сигналъ**. Условенъ знакъ.

Сигоръ (*малъкъ*). Моавски градецъ въ източната страна на Мъртво море. До Лотовото застѫпничество за него прѣдъ ангела наричалъ се Вала (*Библ.*).

Сигуренъ, *лат.* Увѣренъ, вѣренъ; — **сигурно**, навѣрно, наздраво;—**сигурность**, увѣреность, вѣрность, обеспеченость.

Сидерална година, *лат.* Сидерална или звѣздна година наричатъ врѣмето, въ което слънцето се връща на сѫщата точка на небето, спрѣмо едно дадено съзвѣздие.

Сидеризмъ, *лат.* Мнимо учение за влиянието на едно съзвѣздие върху сѫдбата на човѣка.

Сидерография, *гр.* Гравиране на желѣзо или стомана.

Сидни (S y d n e y). Глав. градъ на английската колония Нови Южни Уейлсъ, въ източна Австра-

лия, на брѣга на заливъ Портъ-Джаксънъ, въ една много живописна мѣстность; 426,000 жит. въ 1898 (въ 1871 г.— 134,747). Монетенъ дворъ, народна художествена галерия, публична библиотека (130,000 тома), обсерватория, музей, университетъ (по типа на англ. университети), отвореният въ 1852. Индустрията е твърдѣ дѣятелна: металоливници, фабрики за машини, за кораби, за коля, платна и др. Въ С. е сѫществено търговски градъ, голѣмото складище на вълнитѣ, кожитѣ, металитѣ, каменнитѣ въглища на източна Австралия и стоварището на вноснитѣ захарь, брашно, пития и др. Сношенията сѫ редовни съ цѣла Океания, съ Хонгъ-Конгъ и Санъ-Франциско, съ Ванкуверъ и Батавия и, прѣзъ Суезски каналъ или покрай носъ Хорнъ въ южна Америка, съ Лондонъ, Марсилия, Бременъ и Рио-Жанейро.

С. или „Южната царица“ е най-старий градъ въ Австралия; основанъ е въ 1788 отъ англ. капитанъ Артъръ Филипъ, испратенъ тамъ отъ англ. правителство да уреди една колония за заточване прѣстѫпници.

Сидонъ. Въ старо врѣме финикийски градъ, на източния брѣгъ на Срѣдиземно море, на сѣв. отъ *Тиръ*, сегаш. *Сайда*, прочутъ на врѣмето си по индустрията и търговията си. Той ималъ двойно пристанище, сега токо-речи съвсѣмъ затрупано съ пѣсъкъ. Обширната му търговия е извѣстна на историята. Колонитѣ му се простирали по брѣга на Мала Азия и ближнитѣ о-ви, тракийския брѣгъ и Евбея, па и въ нѣкои части на Сицилия, Сардиния, Испания, Британскитѣ о-ви, Балтийскитѣ брѣгове, сѣвернитѣ африкански страни, и токо-речи цѣлия староврѣменен свѣтъ. Стъклени издѣлия и ленени платове, багрена боя и благовонни вещи били изворътъ на безсмѣтното му богатство. Прѣдмѣтитѣ отъ злато, сребро, слонова кость, бронзъ били чудо за гръцитѣ и евреитѣ, които имали финикиянетѣ за най-искуснитѣ промишленици. Макаръ единъ отъ градоветѣ, отредени за израилянетѣ, да билъ и С., той никога въ сѫщность не имъ принадлежалъ; а, напротивъ, опълчавалъ се наврѣменѣ среща тѣхъ, кога самъ, кога въ съюзъ съ най-вѣрлитѣ имъ неприятели, и дори ги покорилъ за нѣколко врѣме. С. се управлявалъ отъ свои си крале. Тиръ, колонията му, го надминѫлъ по богатство и слава. С. билъ покоренъ отъ Кира, кѫдѣ 536, и токо-речи съвсѣмъ съсипанъ за една буна среща Персия въ 351 прѣди Р. Х. Той се обявалъ за Александра среща Тиръ. Често опустошаванъ отъ чумата и земетресения, тоя градъ е съвсѣмъ испаднѫлъ и дава името си на область Сайда, на която гл. гр. е Бейрутъ.

Сидръ, *фр.* Ябълчова бира, правѣтъ я особено въ Нормандия.

Сиена. Градъ въ срѣдна Италия, 96 килом. на югъ отъ Флоренция по желѣзница; 30,458 жит. Фабрики за вълнени, копринени и ленени платове, сламени капели, захарь. Хубава съборна църква, въздигнѫта, казватъ, въз основитѣ на единъ Минервинъ храмъ, и наченѫта въ 1059; покрита съ украшения и извайки. Тѣсни улици; площадъ, единъ отъ най-хубавитѣ въ Италия; много стари дворци. — С. билъ въ срѣднитѣ

вѣкове гл. градъ на република; нъ изгубилъ независимостьта си въ врѣмето на флорентинския херцогъ Козма и само въ найново врѣме почнѫлъ да се съвзима.

Сиенитъ (по името на египет. градъ *Сиина*). Минералъ съ черенъ шаръ, състои отъ полски шпатъ и рогова измама, по-плътенъ отъ гранита, срѣща се рѣдко; употрѣбява се за нѣкои градежи.

Сиера-Леона (Sierra-Leone). Английска колония на западния брѣгъ на Африка, въ Горна Гвинея; простр. 71,820 чет. килом. и насел. 250,000 жит., отъ които на полуострова (740 килом.), който дава името си на цѣлата колония, 74,835. Протестанти 40,780, католици 571, мохамедане 7,396, останѫлитѣ еничници негри. Туземцитѣ сѫ съ високъ ръстъ, стройни и войнствени; на югъ живѣѭтъ земедѣлчески мирни племена. Университетъ въ Дърхямъ, въ който се числи една колегия въ Фура-Бей. Земята е покрита съ непроходими горп и се пои добрѣ. Климатътъ е много нездравъ, особено въ приморията. Срѣдната годишна температура въ Фритаунъ е 26.8° Ц., въ най-прохладния мѣсецъ (августъ) 24.8°, въ най-жаркия (априлъ) 28.4°. Земята е всѫдѣ плодородна: на югъ маслинени палми, на сѣв. главно оризъ и каучукъ; кафето, какаото и др. вирѣѭтъ. Отъ дивитѣ животни многобройни сѫ горилитѣ и шимпазетата. Гл. градъ *Фритаунъ* (33,033 жит.), главна квартира на англійскитѣ войски въ западна Африка и най-голѣмото пристанище въ западна Африка; нѣколко батареи съ тежки орѫдия. Сѣдалището на върховния сѫдъ.

Сизигия, *гр.* Точкитѣ въ пѫтя на една планета, въ които тя дохожда на права линия съ слънцето и земята.

Сизифъ, *гр.* Въ *басносл.* прочутъ разбойникъ, осѫденъ въ ада да изнася непрѣстанно единъ грамаденъ камъкъ на върха на една планина, отъ дѣто камъкътъ се оттъркалялъ. Затова *Сизифовъ трудъ* наричатъ сега трудъ, който никога не постига цѣлта си.

Сиина. Градъ на южния египетски прѣдѣлъ, между Тиви и египетскитѣ водопади (сегашното му име *Асуанъ*). Изражението отъ Мигдолъ до С. означава цѣлата дължина на Египетъ, отъ сѣверъ къмъ югъ. Въ околностьта на С. копаѭтъ египетски гранитъ, нареченъ *сиенитъ*, който е доставялъ градиво за египетскитѣ обелиски и колосални статуи (*Библ.*).

Синръ. 1) Гориста земя между южното приморие на Мъртво море и източния заливъ на Черно море. — 2) Иудина гора при градъ Кириатиаримъ, въ Иис. Нав. 15; 10 (*Библ.*).

Sic!, *лат.* Така! Така ли?— Употрѣбява се иронически, за да се означи невѣрность на мисълта или неправилность на изражението.

Sic volo, sic jubeo. Латинска поговорка: така искамъ, така заповѣдвамъ.

Sic transit gloria mundi. Латинско изречение: така минува земната слава.

Сикера, *гр.* Единъ видъ пиво у староврѣменнитѣ народи (*Библ.*).

Си-киангъ (*западна рѣка*). Китайска рѣка, пои область Куангъси, и се влива въ Кантонски заливъ, среща острови Хонгъ-Конгъ

и Макао; 920 килом. Корабопл. около 200 килом. отъ устието.

Сикимъ. Държавица въ сѣверна Индия, между Тибетъ, Бутанъ и Непалъ, управлявана отъ единъ князъ токо-речи подчиненъ на англичанетѣ, които управляватъ финанситѣ му, началствуватъ войскитѣ му и окупиратъ крѣпоститѣ му. Простр. 6,485 чет. килом. и насел. 100,000 жит. Стол. *Тумлонъ*.

Сиклагъ. Нудинъ, по-сетнѣ Симеоновъ градъ, на прѣдѣлитѣ на филистимцитѣ. Филистимцитѣ го владѣяли до Саулово врѣме, когато го отстѫпили Давиду (*Библ.*).

Сикль. Еврейска теглилка за ненасѣчено въ монети злато и сребро, която тежала 14.25 грама. Първитѣ отсѣчени монети се явили прѣзъ врѣмето на Макавеитѣ; отъ тѣхъ сребърний сикль билъ равенъ на 2.86 лева, а златний на 45.83 л. (*Библ.*).

Сикстъ. Име на 5 римски папи. — **С. I** (120—139), споредъ едно прѣдание билъ обезглавенъ. — **С. II**, умрѣлъ съ мѫченическа смъртъ въ Валерианово врѣме, въ 257. — **С. III** (432—440), испращалъ Фабриция, като поборникъ на вѣрата, въ Ирландия. — **С. V** (1471—84), въвелъ инквизицията въ Испания. — **С. V** (1585—90), собст. *Феликсъ Перети*, род. въ Анкона въ 1534, първенъ билъ въ францисканския орденъ, отъ 1548 свещеникъ, докторъ на богословието и управитель на църковнитѣ училища въ Сиена, въ 1570 станѫлъ кардиналъ подъ името Монталто. Работилъ да си отвоюи пѫть къмъ папската тиара съ кротость и притворна тѣлесна слабость. А слѣдъ като достигнѫлъ цѣлта си, сиь. когато билъ избранъ папа, доказалъ необикновената сила на волята си въ управлението, украсилъ Римъ съ великолѣпни сгради, учредилъ Ватиканската библиотека и книгопичатница за печатане съчиненията на църковнитѣ писатели. Виж. Темпести, Storia della vita e gesti di Sisto V (2 т. Римъ, 1754.)

Сила. Изобщо, всѣка причина на дѣйствие, въ явленията както на духовния, така и на веществения свѣтъ. Понеже собствено с., която съставя причината на разнитѣ явления въ природата, не може прѣко (непосрѣдствено) да се наблюдава, за голѣмината и може да се заключава само по произведеното дѣйствие. С. дѣйствува въ продължение на нѣколко врѣме, при което може различно да се измѣнява, както по величина, така и по посока. Прѣсмѣтането дѣйствието на една дадена с. съставя прѣдмѣта на механиката.

Сила. Правото е Сула. Виж. *Сула*.

Силабически, *лат.* Слоговъ, основанъ не на дължината на слоговетѣ и ударенията, а на числото имъ (*за стихотворения*); употрѣбява се най-вече въ французски езикъ.

Сила, скратено отъ *Силуанъ*. Забѣлѣжителенъ сътрудникъ и спѫтникъ на апост. Павла въ проповѣдничеството му. Придружавалъ апостола въ врѣме на обиколкитѣ му до църквитѣ въ Сирия, Киликия, Ликаония, Фригия, Галатия, Македония. Споредъ нѣкои, С. билъ единъ отъ 70-тѣ ученици.

Силвестръ I. Папа (314—335), обърнѫлъ въ християнство Константина Велики, и добилъ отъ него така прѣченото Patrimonium Petri. — **С. II.** Папа

(999—1003), наставникъ на Отона III, въ свѣтското си звание Хербертъ; забѣлѣжителенъ философъ и математикъ. — С. III. Антипапа на Бенедикта IX, не се припознава отъ римската църква.

Силезия (нѣмск. Schlesien, фр. Silésie). Прусска область, между Брандебургъ и обл. Познанъ, на сѣв.; Познанъ, русска Полша и австрийска Галиция, на ист.; австрийска Силезия, Моравия и Чехия, на югъ; Чехия, кралство Саксония и Брандебургъ, на зап. Пространство 40,292 чет. килом. и насел. 4,668,857 жит. (половината католици, половината протестанти), отъ които една пета поляци, 150,000 други словѣне, останѫлитѣ нѣмци или понѣмчени словѣне. Гл. гр. *Бреславъ*. Дѣли се на три регентства или области: бреславска, лигницка, и опелнска. На югъ земята е планинска (Судетитѣ и Исполинитѣ); въ срѣдата и на сѣв. е едно поле, прѣзъ което минуватъ Одеръ, Найсе, Боберъ и Шпре. Хубави гори; жито, вино, зеленчуци; многобройни стада овце; желѣзни, каменовѫглищни, сребърни, оловени рудници. Дѣятелна индустрия на платна и желѣзни издѣлия. — Първитѣ жители на С. били квадитѣ, а послѣ словѣнетѣ. По-късно С. влиза въ Моравия, а послѣ въ Чехия до X-и вѣкъ; около единъ вѣкъ се борила съ съсѣдитѣ си Полша и Чехия, които искали всѣка да я завладѣе; отъ 1168 до 1357 била съвсѣмъ независима. Присъединена тогава на Чехия, тя била разорена отъ 30-годишната война. Фридрихъ II, прусски краль, я окупиралъ въ 1741, безъ причина, и си я оздравилъ съ молвицката побѣда.

Силезия (австрийска —). Австрийска область, съ прѣдѣли на сѣв. прусска Силезия, на ист. Галиция, на югъ Унгария, на зап. Моравия; 5,148 чет. килом., 680, 422 жит., повечето католици. Гл. градъ *Тропау*. Тая малка часть отъ Силезия е била оставена Австрій по хюбертсбургския договоръ (1763).

Silent leges inter arma. Латинска поговорка: законитѣ мълчатъ всрѣдъ оржжията, сир. въ военно врѣме.

Силенъ. Синъ на Пана и Гия (земята), възпитатель на Диониси или Бахуса, и неговъ нераздѣленъ другарь. Зелъ съ него участие въ борбата срещу Исполинитѣ, и убилъ Енкелада. Билъ любитель на пѣнието и хорото. Изобщо го прѣдставляватъ като началникъ на сатиритѣ, пиянъ дебелъ старецъ, често яхнѫлъ на оселъ. Минува и за прорицатель на бѫдѫщето.

Силепсисъ, *гр.* Съгласяване една дума съ мисълта, която изражава друга дума, намѣсто съ самата дума; прим.: *видѣхъ се съ владиката, той ми каза*. . . .

Силиврия (стар. Selymbria). Градъ въ европейска Турция, 70 килом. на зап. отъ Цариградъ, на Мраморно море; 8,000 жит. Пристанище. Градътъ е заобиколенъ съ блата; хубавъ 32-своденъ каменъ мостъ надъ блатата. Епископско сѣдалище. Много гръцки църкви и джамии. Въ околностьта прѣвъсходно вино. С., разположена амфитеатрално, има хубавъ изгледъ. Развалини отъ замъкъ.

Силийски о-ви. (Scilly, франц. Sorlingues). Купъ малки о-ви, около 40, които съставятъ юго-източния край на Англия; окржжностьта на тия остро-

ви е около 50 килом. и населението 3,000 жит., които се поминуватъ съ земледѣлие и скотовъдство, па и съ риболовство и лоцманство. Най-голѣмитѣ о-ви сж: *Сентъ-Мери*, *Сентъ-Мартинъ* и *Сентъ-Агнеса*.

Силиций, кремий, кремноземъ. Просто тѣло отъ металоидитѣ, въ природата не се намира въ свободно състояние, а само съединено, напр. съ кислорода прави кремиевъ окисъ или кремъкъ (отъ дѣто е произведено латинското и българското му име). Въ това съединено състояние с. съставя важна часть отъ земното клѫбо. Силициевата киселина много се употрѣбява въ стъкларството, и добива се като се сгорещяватъ до почервеняване кремъци или безшаренъ кварцъ, па се пъхватъ въ студена вода. С. може да се направи да се съедини съ нѣколко други прости тѣла, освѣнъ кислорода, нъ съ исключение на *кремиевъ флуридъ*, тѣзи съставности нѣматъ практическа стойность. С. може да се добие самотенъ въ три различни форми: въ видъ на тъменъ *аморфенъ прахъ*, *графитообразенъ* и *кристаленъ*; въ първата отъ тия форми го искаралъ пръвъ пѫть Берцелий въ 1823; за знанието си на другитѣ видоизмѣнения ние сме задължени на Wöhler и Daville.

Силий Италикъ (*Кай*). Латински поетъ (25 прѣди Р. Х.—75), билъ консулъ въ Нероново врѣме, послѣ управитель на Мала-Азия; рано напуснѫлъ правител. служба и се прѣдалъ на поезията; като не могълъ да търпи болкитѣ отъ една рана, уморилъ се съ гладъ. Оставилъ е една епическа поема: *Втората пуническа война*, въ 17 пѣсни; С. осѫждатъ въ рабско подражаване твореца на *Енеидата*, за което го и прѣкаряли Виргилиевата маймуна.

Силикати, *лат.* Кремноземни съединения.

Силистра. Околийски (напрѣдъ окрѫженъ) градъ въ русенски окрѫгъ, единъ отъ 8-тѣ български градове на Дунавъ, въ сѣв.-източния кѫтъ на България, до самия прѣдѣлъ на България съ Румѫния (Добруджа); 111 килом. на сѣв.-ист. отъ Шуменъ, около 115 килом. на сѣв.-ист. отъ Русе и 90 килом. на сѣв.-зап. отъ Добричъ; 12,001 жит. Градътъ е расположенъ на равнина съ хълмове откъмъ югъ и истокъ, по връховетѣ на които се памиратъ укрѣпления, построени въ турско врѣме, сега токо-речи срутени (виж. *Арабъ табия*, *Меджидие-табия*). Добро пристанище за вносни и износни стоки. Държавно педагогическо училище и пространни казарми и складове. Хубави лозя. Търговия, занаяти и риболовство. Въ околностьта (околийски срѣдоточия: *Аккадънларъ*, *Куртбунаръ*) населението е повечето турско и се занимава съ земледѣлие и скотовъдство. Тамъ се развъждатъ много добри коне, които се цѣнятъ доста скѫпо. Отъ С. наченва прочутата гориста мѣстность Дели-Орманъ, която слѣдъ покорението на България се населила съ турци отъ Мала-Азия. — С. е старъ исторически градъ и е свидѣтель на много щастия и нещастия на България. Прѣдполага се, че той е единъ отъ многото построени отъ императоръ Трояна (96—105 сл. Р. Х.) крѣпостни градове. Римското му име е било Durostorum. На ист. отъ града има римски подземенъ ходъ, който отива дори до Дунавъ; памиратъ

се и латински надписи и др. Въ Юстиниановo врѣме тоя градъ билъ сѣдалище на главния военачалникъ на дунавската византийска армия. Когато българетѣ основали царството си, името Durostorum се промѣнило на *Дръстъръ* и тоя градъ станалъ държавна крѣпость, въ която пребивавалъ особенъ воевода.

Когато гръцитѣ по договоръ признозали „царската титла“ на царь Петра, тѣ въ сѫщото врѣме дали на дръстърския архиепископъ Дамяна *патриаршески чинъ*. Въ войнитѣ си съ турцитѣ, Ив. Шишманъ се е затварялъ въ Силистра. За значението на силистренската крѣпость въ турско врѣме виж. *Русе*. Едно хубаво описание на минaлото на С. се намира въ *Силистренски Алманахъ за 1899* отъ Н. Маринополски (Силистра, 1899).

Сило. 1) Дума съ неопрѣдѣлено значение, която е употрѣбена да означава Месия. 2) Прочутъ сфремски градъ, 16 кмлом. на югъ отъ Сихемъ, и 42 килом. на сѣв. отъ Иерусалимъ (*Библ.*).

Силоамъ. Въ старо врѣме изворъ и кѫпалня при политѣ на хълма Офилъ, въ Иерусалимъ. Д-ръ Робинсънъ е открилъ единъ подземенъ проходъ, прѣзъ който и сега единъ изворъ излива водата си въ единъ водоемъ (*Библ.*).

Силогизмъ (гр. *синъ*, наедно; *логосъ*, мисъль). Доказателство, съставено отъ 3 прѣдложения (главно, малко, заключение или слѣдствие); прим.: всѣкой човѣкъ е смъртенъ (главно), — а Иванъ е човѣкъ (малко), — слѣдователно Иванъ е смъртенъ (заключение).— **Силогистически**. Който се отнася до силогизмъ, съставенъ по правилото на силогизма.

Силогосъ, *гр.* Читалище (у *гръцитѣ*).

Силуанъ. Виж. *Сила*, сътрудникъ на апост. Павла.

Силуетъ, *фр.* Рисунка, която прѣдставлява сѣнката на прѣдмѣта, що се изображава.

Силурийски, отъ *Силурия*, английска страна. Който принадлежи на силурийската формация, геологически периодъ въ палеозоическитѣ скали. Скалитѣ отъ тая система сѫ повече отъ 9,000 метра дебели. Дѣлятъ ги на горносилурийски и долно-силурийски. Типичнитѣ силурийски пластове сѫ въ Уейлсъ (Англия). Пластоветѣ, които отговарятъ на тоя типъ въ Европа, — сѫ изучвани въ Чехия, въ Скандинавия, въ Русия отъ Мърчисъна и другадѣ. Животнитѣ отъ тоя периодъ сѫ всички безгрѣбначни, освѣнъ рибенитѣ отстатки, които намиратъ въ горнитѣ пластове.

Симбирскъ. Русски градъ, ц. на едноименна губерния, при вливането на Свияга въ Волга, 1470 килом. на юго-ист. отъ С. Петербургъ; 43,298 жит. Голѣма търговия съ жито и по Волга дѣятелно риболовство. Паметникъ Карамзину, открытъ въ 1845. — Симбирската губер. въ източна Русия има простр. 49,494 чет. килом. и насел. 1,527,848 жит. Земята, повечето равна, се пои отъ Волга, Уса, Сизранъ, Сура, Свияга и др. и е изобщо много плодородна. Главний поминъкъ сѫ земедѣлието и скотовъдството, особено овцевъдството. Голѣми коронни гори. Желѣзо, сѣра и др.

Символистика. Наука за символитѣ; обяснение ученията на християнската вѣра. — **Символически**. Знаменателенъ, който изражава отвлечено понятие. —

Символъ (гр. значи *бълнъ*). 1) Знакъ, който прѣдставлява едно нравствено понятие: *лаврътъ е символътъ на мира.* 2) Вѣрую (главнитѣ вѣрвания въ едно вѣроисповѣдание, изразени въ формула); с. *на православната вѣра* или *православното вѣрую* е едно кратко, но пълно и точно учение за това, въ което трѣбва да вѣрватъ православнитѣ християне. Тоя с. на вѣрата, който се захваща съ *Верую во единаго Бога Отца, Вседържителя, Творца небу и земли* . . . , е изработенъ на първитѣ два вселенски събора, и не може да се измѣнява, попълва и смалява, нито съ една дума.

Сименсъ*) (Вернеръ фонъ Siemens). Прочутъ германски инженеръ, род. въ Лайтъ (близо до Хановеръ), умр. въ Берлинъ (1816—1892); свършилъ курса на артилерийското инженерно училище въ Берлинъ. Въ 1841 добилъ първата привилегия за единъ способъ да се посребрява и позлатява галванически; по-сетнѣ построилъ диференциаленъ регулаторъ за парнитѣ машини, който и сега се употрѣбява. Въ 1847 влѣзълъ въ състава на комисията по въвождането електрически телеграфи въ Прусия. Това послужило като потикъ за единъ редъ С-ви изнамѣрвания по телеграфната часть, между другитѣ за построението на една машина за покриване мѣдната жица съ гутаперча (1846). Въ 1848 поставилъ въ Килското пристанище първитѣ подводни мини, снабдени съ приспособения да се запалватъ по електрически способъ. Прѣзъ зимата въ 1848—49 положилъ подземната телеграфна мрѣжа между Берлинъ, Франкфуртъ и Аахенъ; слѣдъ това оставилъ военната служба и основалъ въ Берлинъ заедно съ механикъ Халске единъ телеграфостроителенъ заводъ. С. изработилъ теорията за поставяне подводнитѣ телеграфни ортоми (кабелитѣ) и изнамѣрилъ динамомашината, теорията на която изложилъ въ берлинската академия на 17 януар. 1867. Той поставилъ първата подводна телеграфна ортома въ откритото море, а въ 1879 построилъ на берлинската изложба първата електрическа желѣзница. Отъ многобройнитѣ прѣдприятия, осъществени отъ фирмата С.-Халске, забѣлѣжително е построението на телеграфната мрѣжа въ Русия отъ 1853. С-тѣ научни записки и бѣлѣжки, събрани въ 2 т. подъ загл.: Wissenschatflichen und technischen Arbeiten, са издадени въ Берлинъ отъ 1889 до 1891; издадена е автобиографията му, Lebenserinnerungen, твърдѣ интересна (Берлинъ, 1892; 4-о изд. 1895). С., при живота си, въ 1886, подарилъ на държавата 625,000 лева за основаването на единъ индустриаленъ физически институтъ.

Сименсъ (*Вилхелмъ*). Германски инженеръ, братъ на Вернеръ С. (1823—1883), училъ се въ Гетингенъ. Въ 1843 отишелъ въ Англия да въведе въ употрѣбение братовия си диференциаленъ регулаторъ и неговитѣ методи за посребряване и позлатяване; зималъ участие въ много братови си научни изслѣдвания, съ брата си Фридриха работилъ надъ въпроса за най-голѣмото оползот-

*Четирма други отъ 10 брати С. всички кой повече, кой по малко участвуватъ въ работитѣ на 3-та тука описани братя.

ворение на топлината, занимавалъ се сѫщо съ въпроса за приспособението на регенераторитѣ въ парнитѣ машини (пръвъ пѫть прѣдложено отъ Стърлинга въ 1816) и въ 1847 направилъ регенеративна парна машина, а отъ 1856 се посветилъ на въвеждане регенеративнитѣ пещи. Въ 1853 основалъ въ Англия клонъ отъ берлинското заведение: правилъ телеграфни инструменти въ Уличъ, и ималъ стоманенъ заводъ у Ляндоръ въ Уейлсъ. На С. принадлежи сѫщо единъ редъ други изобрѣтения, както регенеративенъ конденсаторъ за сгрѣване вода, водомѣръ, пирометръ, хидравлически компресоръ за намаление ритането на артилерийскитѣ орѫдия. С. е написалъ, между друго, *За съхранението на слънчената енергия*. Научнитѣ му трудове, Scientific Works, сѫ издадени отъ Бамберга въ Лондонъ (3 т., 1889). Виж. Pole, Life of sir W. Siemens (Лондонъ, 1888).

Сименсъ (*Фридрихъ*). Братъ на Вернера и Вилхелма С. (1826—1902); въ началото помагалъ на двамата си братя. Въ 1856 построилъ първия образецъ отъ изобрѣтената си *не-губи-топлина* пещь, която отъ тогава се распространила много за правене стоманата и лѣяното стъкло; основалъ нѣколко фабрики за газови уреди въ Дрезденъ, Вѣна, Берлинъ и др. Слѣдъ Вилхелмовата смъртъ поелъ управлението на заведенията въ Лондонъ. Отъ тогава се посветилъ на желѣзната индустрия. Както братята си, осѫществилъ много изобрѣтения. Обнародвалъ: Bericht ueber die Smoke Abatement Exhibition (Берлинъ, 1882); Ueber die Vorteil der Anwendung hosh erhtzter Luft (Берл., 1883; 2-ро изд. 1887).

Симеонъ. Вторий Якововъ и Лиинъ синъ, който, заедно съ брата си Левия, отмъстилъ на сихемци за поруганието на сестра си Дина и, по едно прѣдание, зелъ най-голѣмо участие въ съзаклятието противъ брата си Иосифа. С., род. въ Месопотамия, умрѣлъ въ Египетъ, като оставилъ 5 сина. Потомцитѣ му излѣзли изъ Египетъ на брой 59,000, а влѣзли въ Обѣщаната земя само 22,000, може-би за прѣгрѣшението имъ, че заедно съ князя си Зимрия участвували въ моавското идолопоклонство (*Библ.*).

Симеонъ Еврейски благочестивъ старецъ, комуто Св. Духъ билъ открилъ, че нѣма да умре доклѣ не види Христа; затова, като видѣлъ отрочето Месия въ храма, запѣлъ *Нынѣ отпущаеши раба твоего, Господи* (*Библ.*)

Симеонъ или Симонъ. Друго име на апост. Петра (*Библ.*).

Симеонъ. Най-великий български царь (885—927), Борисовъ синъ, възцарилъ се на 25-годишна възрасть; дѣтинството си или младостьта си прѣкаралъ въ Цариградъ, дѣто се възпиталъ заедно съ синоветѣ на императора Михаила III и добилъ добро образование — още момче изучилъ Демостена и Аристотеля, — та затова отпослѣ го наричали Полугръкътъ, па го и сравнявали по ученость и ученолюбие съ Птоломея Египетски. Кремонский епископъ Лиутипрандъ, който се намиралъ въ Цариградъ въ началото на X-и вѣкъ, прѣдава, че гърцитѣ напразно съ всички мѣрки залѣгнѫли да го склонѫтъ да приеме монашество-

то и да остане въ Византия, та по-лесно да турнатъ ржка на България. На увѣщанията на императора и на патриарха С. отстжпилъ, та приелъ пострижение, нъ въ 885, когато се научилъ за бащината си смърть, хвърлилъ расото и побѣгналъ въ България, като занесълъ съ себе си непримирима вражда къмъ гръцитѣ, която и показалъ щомъ стжпилъ на прѣстола. Той отсрочилъ падането на българското царство токорѣчи съ цѣлъ вѣкъ. България достигнала въ негово врѣме найвисоката степень на могжществото си. Гръцитѣ, които понесли поражение слѣдъ поражение въ цѣлъ редъ непрѣкжснжти войни, упазили подъ властьта си само нѣколко приморски мѣста. Българетѣ нѣколко пжти една не завладѣли Цариградъ; несполуката имъ се приписва отъ едни на това, че нѣмали флота, а отъ други, на С-я характеръ, именно на това, че С. нѣмалъ смѣлостьта необходима за такива велики дѣла, или че той не устоялъ прѣдъ молбитѣ и плачоветѣ на патриарха Николая и на императора Романа. Отъ 913 до 923 С. читири пжти ходилъ съ безбройнитѣ си пълчища къмъ Цариградъ, и два пжти билъ подъ самитѣ му стѣни. Императоръ Левъ X и Романъ Лакапинъ съ цѣната на унижението и съ задължението да плащатъ всѣкигодишна дань купували миръ отъ българетѣ. С. зивладѣлъ токо-рѣчи цѣлия Балкански п-овъ, една часть отъ сегашна Унгария и Влахия; сърбетѣ сжщо припознавали неговата върховна власть. Въ края на неговото царуване на гръцитѣ оставалъ въ Европа симо единъ Цариградъ, заобиколенъ съ единъ кржгъ български войски, и С. умрѣлъ непадѣйно, отъ загадъчна смърть (мислжтъ, че е билъ отровенъ отъ гръцки наемникъ), когато билъ готовъ да удари на Византия рѣшителния ударъ. За да не стои по-ниско отъ византийския императоръ, С. зелъ титлата *цезарь* (*царь*), а за да освободи българската църква отъ домогателствата на гръцкото духовенство, направилъ столицата си Прѣславъ сѣдалище на патриархъ.

С-то царуване е наречено *Златенъ вѣкъ* на българскатата история, толкова за политическитѣ, колкото и за литературнитѣ сполуки на българетѣ. Въ С-но врѣме българската литература цъфнала и добила важно историческо значение. Ни една отъ западнитѣ литератури не прѣдставлява въ една толкова отдалечена епоха такъвъ грамаденъ запасъ отъ заети отъ гръцкитѣ съчинения съ библейско, богуслужебно и богословско съдържание. Освѣнь това, българетѣ сж прѣвождали отъ гръцки така-наречените апокрифически книги, които се распространили въ срѣднитѣ вѣкове по цѣла Европа и въ Русия подъ името „болгарскія басни“. Българетѣ прѣди всичкитѣ словѣнски народи добили литературенъ езикъ, старо-българския, и тѣхнитѣ литературни произведения, които се распространявали между всичкитѣ православни словѣне, съдѣйствували за оживлението на народнитѣ имъ литератури. Отъ писателитѣ на С-вия вѣкъ сж извѣстни Иоанъ, екзархъ български, който прѣвелъ *Шестодневътъ* на Василия Велики, и чернеризецъ Храбръ, който е оставилъ едно важно сказание: *О писменьхъ*. Самъ

С. сѫщо е зималъ участие въ литературата, нъ отъ неговитѣ произведения нищо не е дошло до насъ. Съ. неговото име, С-въ сборникъ, е свързанъ само единъ сводъ статии съ различно съдържание, прѣписанъ относлѣ за киевския великъ князъ Светослава и който се пази въ русската императовска публична библиотека.

Литература. Най-богатий материалъ за С-та характеристика и за неговитѣ отношения къмъ гръцитѣ се намира въ писмата до него на патриарха Николая Мистика (у Migne, Patrologiae cursus completus, т. 101), въ откритата отъ директора на атинската библиотека И. Сакелареона негова прѣписка съ посланника на императора Льва Философа, Льва Магистра и съ Романа Лакапина (Делтионъ, 1886 г.) и въ словото на единъ неизвѣстенъ авторъ, издадено отъ проф. Т. И. Успески въ *Извѣстія Новороссійскаго Университета* за 1895 г. Тоя материалъ допѣлѣ е разработенъ отъ проф. Н. Златарски въ министерския *Сборникъ*, т. IX, X, XI (1895). Отъ историко-литературна страна С-то врѣме се разглежда въ Палаузовото съчинение *Вѣкъ болгарскаго царя Симеона.*

Симетрически. Съразмѣренъ, съотвѣтно съразмѣренъ.

Симетрия, *гр.* Въ *ѫдожеството*: съразмѣрность, правилно отношение по размѣри между частитѣ, които съставятъ едно цѣло — **Симетрически.** Съразмѣренъ, съ съотвѣтни размѣри. — **Симетрическа функция** въ *матем.* е изражение отъ нѣколко количества, което се не измѣнява отъ замѣната въ него на едни отъ тия количества съ други.

Симидчиева (*Екатерина* Авкс.) Българска учителка и героиня, жертва на турското варварство, която остави името си за слава и гордость на българскитѣ майки, на българскитѣ учители, на българскитѣ жени. Загинѫ (1899) доблестно въ Куманово въ борбата за неотстѫпването на сърбетѣ едно църковно мѣсто, което припадлежеше на българската община. С., българска учителка въ Куманово, па чело на българкитѣ отъ тоя градъ, прѣдъ редъ турски щикове се промъкнѫ и събори забития сърбски кръстъ за сърбска църква въ българското мѣсто. Въ тая неравна борба между орѫжието и безорѫжностьта, между силата и правото, неустрашимата българка биде промушена отъ турски щикъ, чието острие пронизва двѣ тѣла — майчинско и дѣтинско. Клетата жена бѣ непразна на 8 мѣсеца. Екат. С., родена Симидчиева въ Скопие и на 27-годишна възраст, съпруга на глав. учитель Авксентиевъ-Георгиевъ въ Куманови, бѣ свършила VI класъ въ солунската гимназия и бѣ учителствувала 9 години (5 въ Скопие, 2 въ Одринъ и 2 въ Куманово. Великото дѣло на тая примѣрна родолюбка единъ поетъ (Д. К. Поповъ) така възпѣ:

Да, азъ плакахъ. . . Тозъ чуденъ подвигъ твой
Извика в' менъ въсторгъ, тѫга въздишки,
Съ порой сълзи . . . Жена, не, мѫжъ — герой
Живота си свърши ти мѫченишки.

—o—

Не съ думи учеше ти отъ тамъ;
Ти вѣрата си на дѣло доказа·

За тая доблесть рѣдка — звѣръ голѣмъ
Безчеловѣчно тебе вечъ наказа.

—o—

Прѣдѣлъ не знайше твойта любовь
Къмто страната, тебе що създаде:
Да дѣйствувашъ — въ мигъ плана бѣ готовъ:
За тазъ страна ти два живота даде.

Скоро слѣдъ смъртьта на С. въ София се състави женско македоно-одринско благотворително дружество *Екатерина Авксентиева Симидчиева*, цѣльта на което е „*моралното и материално подпомагане на българкитѣ отъ Македония и Одринско въ борбата имъ за народнитѣ имъ права*".

Similia similibus curantur, *лат.* Подобни нѣща се цѣрятъ отъ подобни.

Симилоръ, *фр.* Сплавъ отъ 2 части цинкъ съ 5 части мѣдь, по въпкашния си видъ прилича на златото.

Симичъ (Djoka Simic). Сърбски държавникъ, род. около 1854 въ едно аристократическо семейство, членоветѣ на което занимавали видни държавни длъжности въ Милошово врѣме; добилъ образованието си въ Германия; въ 1883 биде назначенъ дипломатически агентъ въ София; въ 1887 краль Миланъ му възложи да изработи нова конституция; слѣдъ това той бѣ посланикъ въ Петербургъ и Вѣна. Въ началото на 1894 С. състави коалиционно министерство, което трая малко; въ 1896 той се яви на чело на едно умѣрено — радикално министерство: въ 1902 той доби съ съдѣйствието на русската дипломация ръкополагането на Фирмилиана за скопски митрополитъ, макаръ въ Скопие да имаше вече отдавна титуляренъ български митрополитъ.

Симонидъ. Прочутъ гръцки поетъ, род. въ единъ островъ въ 568 прѣди Р. Х., умр. въ 468. Въ Атина зелъ наградата за една поема върху маратонската битва изъ ръцѣтѣ на съперника си Есхила: въ 447, когато билъ на 80 години: излѣзлъ побѣдитель 56-й пѫть въ поетическата борба въ Атина. Скоро слѣдъ това, той отишелъ при двора на Хиерона Сиракузски, дѣто и починѫлъ. С. прибавилъ въ лирата 8 струни и двойнитѣ букви въ гръцката азбука. Отъ откѫслецитѣ изъ съчиненията му, достигнѫли до насъ, забѣлѣжителни сѫ двѣ пиеси, написани съ ямбически стихове, отъ които едната е зла сатира на женитѣ. Най-доброто издание на откѫслецитѣ му е Шнайдевиновото, Simonidis Cei Carminum Reliquiae (Баруншвайгъ, 1835).

Симонизмъ. Сѫщото, каквото е Сенъ-Симонизмъ.

Симония, *гр.* Светокупство, търгуване съ духовни или свети нѣща. Виж. *Симонъ Магесникъ*.

Симоновский (*Петръ Ив.*). Южнорусинъ, авторъ на една отъ най-забѣлѣжителнитѣ книги по историята на Малорусия (ум. въ 1809).

Симонъ. Друго име на апост. Петра.

Симонъ *Зилотътъ* или *Кананитътъ*. Единъ отъ 12-тѣ апостоли, род. въ Кана Галилейска. Малко се знае за него; по едно прѣдание, проповѣдвалъ въ Африка и Британия. Виж. *Зилоти*.

Симонъ Магесникътъ. Еврейски измамникъ, съврѣменникъ на апостолитѣ. По името на тоя човѣкъ, търгуването съ духовни нѣща се нарекло *симония* (*Библ.*).

Симпатизирамъ, *гр.* Съчувствувамъ.— **Симпатиченъ.** Привлѣкателенъ, приятенъ.— **Симпатически.** Съчувственъ основанъ на съчувствие.—**Симпатическо мастило.** Безшарно мастило, което има това свойство, че написаното съ него остава невидимо, доклѣ хартията, на която е написано, не се подложи на химическо дѣйствие. — **Симпатия.** Съчувствие, естествено влѣчение на единъ човѣкъ къмъ другъ.

Симплонъ. Швейцарска планина (въ кантонъ Валисъ), въ Алпитѣ 3518 метра висока отдѣля Савойя и Пиемонтъ отъ Валисъ. Наполеонъ построилъ слѣдъ маренгската битва прѣкрасенъ пѫть прѣзъ *Симплонски проходъ*, на южния склонъ, отъ Бригъ въ Валисъ до Домо въ сѣверни Пиемонтъ,— тоя пѫть води отъ Женева за Миланъ, — който е едно отъ най великитѣ инженерски дѣла на новитѣ врѣмена; тоя пѫть ($66\frac{1}{2}$ килом.), отъ 7 до 8 метра широкъ, съ много малко наклонение, върви прѣзъ много изсѣчени въ скалитѣ галерии, или яко съградени каменни работи, и прѣзъ голѣми тунели. Пѫтьтъ е билъ направенъ отъ 1800 до 1806. До най-високата му точка (2, 193 метра) е *Нова гостоприемница*, една отъ 20-тѣ сгради въ тоя пѫть за прибѣжище на пѫтницитѣ. Въ 1896 е почнѫто строението на желѣзница прѣзъ С. Прѣдполагаемата дължина на пѫтя е 19,731 метра (отъ Бригъ до Изелъ).

Симптоматиченъ. Който служи за симптомъ. — **Симптоматология.** Учение за симптомитѣ, за признацитѣ на болеститѣ. — **Симптомъ.** Признакъ, знакъ (на болесть). Въ *прѣн. см.* прѣдвѣстие.

Симферополъ. Русски градъ, въ Кръмъ, ц. на таврическата губерния, на р. Салгиръ, 72 киком. на юго-ист. отъ Севастополъ и 2,143 килом. отъ С. Петербургъ; 48,821 жит. Износъ отъ околността: овощия. Добиватъ се порфири и мраморъ. Долината на рѣката е укичена съ хубави елхи, градътъ е обиколенъ съ градини и има живописенъ изгледъ. Постарата часть обгръща стария татарски градъ Акъ-Мечетъ (Бѣла Джамия); новата часть, дѣто сѫ правителственитѣ сгради, и много хубава.

Симфонистъ, *гр.* Музикантъ или съчинитель на симфонии. — **Симфония.** 1) Съзвучие, съгласие на звуковетѣ. Оттука **симфонически.** 2) Музикално произведение написано да се пѣе отъ нѣколко гласа, или да се свири съ нѣколко инструмента. Въ *црк.*, симфония наричатъ една книга, която посочва дѣ именно и въ кои библейски книги се споменуватъ извѣстни думи.

Симъ. Ноевъ синъ, баща на 6 сина: Елама, Асура, Артаксада, Луда, Арама и Каинана, минува за родоначалникъ на народитѣ отъ семитическото племе (виж. *Семити*); живѣлъ 600 год. (*Библ.*).

Синагога, *гр.* Молитвенъ домъ у евреитѣ, авра.

Синай. Планина въ Арабия, между Суезски заливъ на зап. и Акабасски заливъ на ист. Тамъ Богъ далъ Мойсею Десетьтѣ заповѣди, — всрѣдъ гръмотевици и свѣткавици. С. има три върха, на най-високия, *Джебелъ*

Катеринъ или Хумръ (2,602 м. надъ морското равнище) е монастирь Св. Екатерина, основанъ отъ Юстинияна, единъ отъ най-прочутитѣ православни монастири и който прилича на една твърдина. Другитѣ върхове сѫ Джебелъ Муса (2,244 м.) и Джебелъ Сербалъ (2,052 м.).

Синапизмъ, *гр.* Хардалъ на пластинка за налагане часть отъ тѣлото; туря се слѣдъ настинка или друга болесть, за да се възбуди дѣятелность въ кожата. — **Синаполинъ.** Вещество, което се добива отъ хардалено масло. — **Синапъ.** Еднолѣтно растение, което расте на височина отъ 2-2 ½ метра и стеблото му става до единъ пръстъ дебело. Изражението „синапово зърно“, което се срѣща въ Библията, е било едно пословично изражение за нѣщо много малко.

Синая (Sinaia). Монастирь и курортъ въ Румѫния (Влахия) въ Карпатскитѣ планини, въ живописно мѣстоположение, на сѣв. отъ Букурещъ, близо до трансилванската граница. Монастирътъ е построенъ въ 1695. Въ околностьта, въ красивата долина на р. Прахова, има водолѣчебни заведения и множество великолѣпни вили и хотели. Силенъ потикъ на развитието на тая мѣстность даде румѫнский краль Карлъ I, който си я избра за лѣтна резиденция.

Синганъ. Китайски градъ, на Вейхо, (притокъ на Хангъ-Хо), въ область Шенъ-си; около 300, 000 жит. Сѣдалище на главнокомандуващия на манджурската армия. Стара столица на Китай, която притежава нѣколко забѣлѣжителни и много стари паметници. Близо до С. е билъ открытъ, въ 1625, прочутъ надписъ Синганъ-фу, на китайски и асирийски, който доказва, че християнската вѣра е била занесена въ Китай въ VII-и вѣкъ. С. е ограденъ съ дебела стѣна, 13 килом. наоколо. Между градскитѣ стѣни, нѣколко сѫ забѣлѣжителни по голѣмитѣ си размѣри и по хубавото си строение.

Синганурь (*Лъвовъ градъ*). Градъ въ английски Индо-Китай, на южния брѣгъ на едноименния островъ, близо до южния край на полуостровъ Малака; 110,000 жит., повечето китайци; останѫлитѣ състоѫтъ отъ малайци, явенци, хиндузе и арабе. С., на много сгодно мѣсто на морския пѫть отъ Индия за Китай, е стоварище на стокитѣ отъ Европа, отъ южна и източна Азия, отъ холандска Индия и отъ Австралия. Главнитѣ вносни стоки: английски памучни платове, англ. пушки и барутъ, вълнени платове и металически дребни издѣлия. Износъ: черъ пиперъ, кафе и др. Англичанетѣ добили острова въ 1819. Той е 40 килом. на-длъжъ и 20 килом. на-ширъ (простр. 531 чет. килом.) и насел. въ 1891 г. 184, 554 жит. С. е най-важната часть на английската колония на Проливитѣ (Straits Settlements). Климатъ горещъ, но здравъ.

Синдикаленъ, *лат.* Който принадлежи на синдикъ, или на синдикатъ.— **Синдикатъ.** 1) Длъжность и звание на синдикъ. 2) Еснафъ, дружество на люде отъ сѫщото съсловие. — **Синдикъ.** 1) Лице, на което е възложено да се грижи за интереситѣ на кредиторитѣ на испаднѫлъ търговецъ. 2) Първомайсторъ, устабашия.

Синдия. Махратска независима държава въ Индия, между Джумна и Нербуда; простр. 102,000 чет.

килом. и насел. около 4 милиона жит. Стол. *Гвамюръ*; градове: Махараджапуръ, Бураншуръ, Асюргаръ, Уджейнъ. Климатъ забѣлѣжително сухъ. Обикновено има двѣ жътви на годината; първата (пролѣтната) е за жито, ячемень, афионъ, тютюнъ и др., втората (есенната) е за растенията, които изискватъ много топлина, като оризътъ, захарната тръстика, памукътъ, синилото, царевицата. Населението състои отъ юти (индийско племе), белуджи, и малко афганци; повечето отъ тѣхъ сж мохамедане. Изобщо синдцитѣ сж високи и хубавци. Белуджитѣ сж войнствени и независими; ютитѣ миролюбиви, и прѣдадени на земледѣлието.

Sine die, *лат.* (соб. зн. *безъ день*). Безсрочно, безъ назначенъ день.

Sine ira et studio (безъ гнѣвъ и пристрастие) — изразъ у Тацита (въ неговитѣ *Анали*); самъ Тацитъ рѣдко е слѣдвалъ това правило въ съчиненията си.

Sine qua non, *лат.* (*соб.* зн. *безъ което не*). Необходимо условие.

Sine Cerere et Bacho frigit Venus. Латинска поговорка. Безъ Церера и Бахуса мрѣзне Венера, сир. безъ храна и вино любовьта е мрѣтва.

Синекура (лат. *сине кура*, безъ грижа). Длъжность, служба безъ работа съ заплата. — **Синекуристъ.** Който има синекура.

Синигалия. Италиянски градъ, на Адриатичско море, 35 килом. на юго-ист. отъ Пезаро, въ анконенската обл.; 10,500 жит. Прочутъ панаиръ. Родно мѣсто на папа Пия IX. Старовр. Sena Gallica.

Синимъ. Вѣрва се, че това име означава китайцитѣ (*Библ.*).

Синйо море. Сѫщото, каквото е Адриатическо море.

Синйоръ, итал. Господинъ.

Синкопъ, *гр.* 1) Въ *грамат.* съкращение на думи, чрезъ испущането на слогъ или гласна буква между двѣ съгласни. 2) Въ *медиц.* единъ видъ примиране, причинено отъ внезапно и минутно спиране на дишането и кръвообращението. За да се възстанови дѣйствието на тия служби, трѣбва болний да се тури въ хоризонтално положение, дрехитѣ му да се разстегнатъ, лицето му да се напръска съ студена оцетна вода и да се тури подъ носа му да смърка етеръ. 3) Въ *музик.* съединение,— нота, която принадлежи на края на едно врѣме и на началото на друго.

Синкретизмъ, *гр.* Изобщо, философска система произлѣзла отъ съединението на противоположни мнѣния.

Синовия, *лат.* Мъзга, или влага между ставитѣ.

Синодаленъ, *гр.* Който се отнася до синодъ. — **Синодикъ.** Поменикъ, — книга при църква или монастирь, въ която се записватъ за вѣченъ поменъ имена на мъртви. **Синодически мѣсецъ,** въ *астр.*, врѣме между двѣ новолуния; равно е на 29 деня, 12 часа и 44 минути. **Синодъ.** Върховенъ духовенъ съвѣтъ; с. има при гръцката патриаршеска църква въ Цариградъ, въ С. Петербургъ, въ Атина, въ София и при другитѣ самостоятелни църкви.

Синонименъ. Който има силата или свойството на синонимъ. — **Синонимъ** (гр. *синъ*, съ; *онома*, име). Дума, която има точно или приблизително сѫщото значе-

ние съ друга; напр: *облак, полза; свѣтлина, видѣлина.*

Синоптически, *гр.* Обозримъ, който позволява да се видѣтъ съ единъ погледъ частитѣ на едно цѣло: *синоптическа картина.*

Синопъ. Градъ въ азиятска Турция (Анатолия), въ старовр. Пафлагония, на Черно море, 146 килом. на сѣв.-ист. отъ Кастамуни; 12,000 жит. Военно пристанище, военно-морска корабостроителница. Износъ: воскъ, ленъ, коприна, овощия, катранъ. Тоя градъ е основанъ, по баснословието, отъ Автолика, Ясоновъ другарь, а по историята отъ милезийци. Съ врѣме той основалъ Катиора, Цераз, Трапезъ или Трапизонъ, и господствувалъ на Черно море. Митридатъ го направилъ столица, Лукулъ го прѣзелъ въ 71, и Цезарь испратилъ тамъ поселенци. Селджукскитѣ турци го зели отъ гръцитѣ, и го отстжпили на османскитѣ турци. Той е ц. на единъ санджакъ въ кастамунски виляетъ. Руситѣ съсипали една часть отъ града, и унищожили въ пристанището му една турска ескадра въ 1853.

Синостеология, *гр.* Въ *анат.* учение за съчлененията, за съединението на коститѣ; *синостеография*, описание на съединението на коститѣ.

Синтаксъ, Синтаксисъ, *гр.* Въ *грамат.* словосъчинение, правила за съединяването на думитѣ, за да се изрази мисъль. — **Синтактически.** Свойственъ на синтакса.

Синтезъ, синтезисъ, *гр.* (собст. зн. сложение, съединение). Въ *хим.* съединение на частитѣ на едно цѣло: *като се съедини кислородъ съ водородъ прави се синтезисъ на водата.* Въ *логик.* съединение на прости понятия съ други по-сложни; напр., при изучаване геометрията ние правимъ синтезъ, като вървимъ отъ понятието за точкитѣ къмъ понятието за линиитѣ, отъ понятието за линиитѣ къмъ понятието за жглитѣ и т. н. Противоположний способъ на синтеза е *анализътъ.* — **Синтетически** Свойственъ на синтезиса.

Синусъ, *лат.* Права линия, която отива отъ окржжностьта на кржга перпендикулярно къмъ радиуса или спицата.

Синхронизмъ, *гр.* Съврѣменность, едноврѣменность на нѣкои събития. — **Синхронически.** Съврѣменененъ, едноврѣмененъ.

Синъ. 1) Пустиня въ камениста Арабия, близо до Египетъ. 2) Старъ укрѣпенъ градъ въ Египетъ, близо до Срѣдиземно море и при источния ржкавъ на Нилъ. Сегашното му име е Тине (*Библ.*)

Синъ Божи. Изражение, съ което се означава Христосъ; то показва вѣчното родство на спасителя съ отца. — **Синъ Човѣчески.** Христосъ спасительтъ зималъ отъ смирение това име, за да показва, че има еднаквость съ човѣшкия родъ (*Библ.*)

Сиолки. Голѣмо планинско бърдо въ Китайската империя, простира се прѣзъ Монголия и Даурия, 1510 килом. на-длъжъ, на сѣв. се съединява съ планинското бърдо Становой, на югъ съ Ингъ-Ханъ.

Сионъ. Най-южната могила въ Иерусалимъ. Въ *прѣн.* *см.* самий градъ (*Библ.*).

Сиоръ (*черенъ* или *мжтенъ*). Библейското име на рѣка Нилъ.

Сипаи. Име на туземнитѣ войски въ английска Индия. Възстанието имъ въ 1857 съ мжка било потжпкано отъ Англия и се при-

дружавало съ голѣми жестокости отъ страна на побѣдителетѣ.

Синъ. Нѣкакъвъ орелопилякъ, истрѣбитель на мършитѣ (*Библ.*).

Сира. О-въ въ Егейско море, единъ отъ Цикладскитѣ, най-важний, ако и не най-голѣмий отъ тѣхъ; 81 чет. килом., височина 441 м.; 31,517 жит. (въ 1889). Маслинени смокви, гроздие. Едно врѣме билъ прочутъ по производството си на сина, жито и добитъкъ. Тоя островъ, населенъ отъ ионийцитѣ, минѫлъ едно по друго въ рѫцѣтѣ на атинянитѣ, македонцитѣ, римлянитѣ, византийскитѣ императори, венецианцитѣ (1204) и турцитѣ (1566); съставя часть отъ Гърция отъ 1830.

Сира или Ермополисъ. Гръцки градъ, ц. на едноименния о-въ и на окржга Цикладски о-ви, на източния брѣгъ на о-ва; 17,500 жит. Грамадни стоварища за транзитнитѣ стоки. Машиностроителни заведения. Фабрики за тестяни храни. Централенъ лазаретъ. Усмарници. Гѫбо (сюнгеро)-ловство. Тоя градъ е билъ маловаженъ до войната за гръцката независимость; по това врѣме много гърци отъ Хиосъ и отъ другитѣ турски о-ви намерили прибѣжище въ сегашния градъ С., та отъ една страна увеличили населението, а отъ друга внесли между него духа на търговската прѣдприимчивость. Близо половината отъ вноса на Гърция стига въ нея прѣзъ това пристанище. То е сега исходната точка на една трета отъ гръцкитѣ търговски параходи, скеля на французкитѣ, австрийскитѣ, рускитѣ и други параходи, които вършѫтъ службата между Европа и Истокъ.

Сиракуза. Градъ въ Сицилия, въ нотоската или сиракузската область, на о-въ Ортигия, отдѣленъ отъ Сицилия съ тѣсенъ проливъ, съединенъ съ Сицилия чрѣзъ язъ; 128 килом. на югозап. отъ Месина, пристанище на източния брѣгъ на острова; около 20,000 жители. Търговия съ вино, сѣра, маринованъ тонъ. Съборна църква, музей на класически старини, открити въ С. и околностьта, библиотека, любопитни ржкописи и др. Между старинитѣ, единъ обширенъ театръ, издѣланъ въ канарата, който има 66 реда сѣдалища. Въ старо врѣме С. е била много по-голѣма и е имала, казватъ, 600,000 жит. Аретузиний изворъ е сега баня. Тоя градъ, основанъ въ 735 прѣди Р. Х. отъ Хераклида, коринтски архонтъ, билъ първенъ република; послѣ въ него царували Гелонъ, Хиеронъ, Тразивулъ (484—466), които обработвали изящнитѣ искуства и закриляли гениалнитѣ мѫже, Есхила, Пиндара и др. Тогава се възстановила демокрацията, когато сиракузянетѣ се прославили съ побѣдата си надъ атинянетѣ (414). Картагенъ нападалъ често сиракузската република, безъ да може да я покори. Денисъ Стари, Денисъ Млади (405-343) тиранизирали С. Тимолеонъ възстановилъ републиката; нъ тоя пѫть тя била ефимерна: Созистратъ и Агатоклъ я съборили. Хиеронъ царувалъ въ С. мирно 56 години, благодарение на съюза му съ Римъ; нъ слѣдъ смъртьта на внука му, Иеронима, С. се съединила съ Анибала и била прѣзета отъ Марцела, въпрѣки Архимедовитѣ усилия (212). Отъ тогава тя дѣлила сѫдбината на Сицилия. С. е родното мѣсто на *Архимеда*, *Теокрита* и др.

Сиракуза (Syracuse). Градъ въ Съед. Държави (Ню-Йоркъ), при влив. на р. Онондега въ едноименното езеро; 88,143 жит. (1890). Търговия съ дърва, жито, соль, която се добива тука въ огромно количество отъ солени извори. 90 фабрики и заводи за бесемеровска стомана, машини, локомотиви, станове и др. Десеть банки. Университетъ и библиотека съ 50,000 тома.

Сирени. Въ *гръцк. басносл.* сѫщества, на които горната половина била дѣвойка, а долната риба. Тия полудѣвойки-полуриби, дъщери на рѣка Ахелоя и на муза Калиопа, примамвали съ вълшебното си пѣние корабницитѣ, които минували покрай тѣхъ, па послѣ ги умъртвявали. По едно прѣдание, с. на които било орисано да живѣѭтъ само до тогава, до когато нѣкой мине покрай острова имъ безъ да се увлѣче отъ пѣянето имъ, се обърнѫли въ скали, когато Одисей, като минувалъ покрай острова имъ, затикнѫлъ съ восъкъ ушитѣ си, както и ушитѣ на спѫтницитѣ си, па и връзалъ всички за мащитѣ, та дружината заминѫла благополучно. Искуството изобразява с. съ птичи крака и крилѣ, понѣкога птица съ женска глава. Въ *прѣнос. см. сирена* наричатъ сега коя-да-е хитра и коварна хубавица.

Сирионъ. Друго име на *Ермонъ*.

Сириусъ. Най-сѫвѣтлата звѣзда въ съзвѣздието Голѣмо Куче, па и на небето. С. е звѣзда отъ първа величина. Виж. *Звѣзди*.

Сирия (Арамъ въ Библията). Страна въ азиятска Турция, съ прѣдѣли на сѣв.-зап. планина Аманъ (Алма-Дагъ), на сѣв.-ист. Евфратъ, на ист. и на юго-ист. Арабия, на югъ Ти или Синайската пустиня, на юго-зап. Египетъ, на зап. Срѣдиземно море. Простр. около 120,000 чет. килом. (700 килом. на-длъжъ и 200 килом. на-ширъ). С. е планинска страна; прѣзъ нея минува отъ сѣв. къмъ югъ двойното планинско бърдо Ливанъ и Антиливанъ. Пои се отъ Евфратъ, Барда, Куайкъ, Оронта или Нахръ-елъ-Аси, Нахръ-елъ-Кебиръ (Eleutherus), Нахръ-елъ-Келбъ (Lycus) и Иорданъ (Шериатъ-елъ-Кебиръ. Въ С. е Мъртво море и Генисаретското или Тивериадско езеро. Макаръ С. да е азиятска страна, изобщо климатътъ ѝ е прѣмного сѫѫ и горещъ, и малко различа отъ климата на Арабия. Сушата токо-речи еднакво отличава и високитѣ полета и долинитѣ. Само дѣто планинитѣ сѫ високи, потоцитѣ обилни и атмосферата донѣйдѣ приморска, както по склоноветѣ на Ливанъ, намираме нѣщо приблизително на тропическа раскошность въ цвѣтя, овощия и дървеса; тамъ се произвожда и много жито, царевица, оризъ и др. Обработва се и доста лозата, памукътъ, черницата, маслината и смоквата, а синилото и захарната тръстика я обработватъ въ долината на Иорданъ и въ страната около Мъртво море. Сирийската фауна, както климатътъ ѝ, растителностьта ѝ, е подобна на фауната на Арабия. Камилата е токо-речи толкова важна колкото по-на югъ, и сирийскитѣ пустини, най-вече къмъ сѣверъ, сѫ обиталището на газелитѣ, хиенитѣ, шакалитѣ, мечкитѣ и други диви животни. — С. произвожда асфалтъ, желѣзо, каменни вѫглища, близо до Бейрутъ, и ископаемата соль. Тая страна се дѣли на нѣколко об-

ласти или вилаети, които често мѣняватъ прѣдѣлитѣ си. Тѣ обикновено се именуватъ по главнитѣ градове — халепски, дамаскски и бейрутски.

Въ старо врѣме, въ Сирия имало първенъ Дамаскско царство, израилско и иудейско царства, и републиканскитѣ градове въ Финикия. Двѣтѣ еврейски държави били покорени отъ асирийцитѣ (въ 721 и 588 прѣди Р. Х.), послѣ отъ персянетѣ и македонцитѣ. Александръ прѣзелъ Тиръ и посѣтилъ Иерусалимъ. Слѣдъ неговата смъртъ С. образувала центра и могѫществото на царството на Селевкидитѣ. Селевкъ Никаторъ или побѣдоносецъ, господарь на Азия слѣдъ битвата при Ипсъ (301), основалъ въ Сирия Антиохия на Оронта. Въ неговото царуване сирийското царство достигнѫло най-крайнитѣ си прѣдѣли: то обгръщало, освѣнь сѫща С. и Мала Азия, цѣла горна Азия, отъ Евфратъ до Индъ и отъ Ксарта или Араксъ (сегаш. Сихунъ) до Еритрейско море (Индийски океанъ). Нетърпѣливостьта на народитѣ и лошото управление докарали расчленения на държавата, които наченѫли още слѣдъ Селевковата смърть: испадането дошло безъ прѣсѣкулка отъ основанието. Въ царуването на Антиоха I Сотера, Филатеръ основалъ независима държавица въ Пергамъ (283), послѣ бактрийцитѣ (254), партянетѣ (238) отърсили игото. Въ сѫщото врѣме, египетскитѣ царе нападали неуморимо Сирия, като имали на око брѣговетѣ ѝ и горитѣ ѝ; и раздоритѣ на царското семейство извиквали дворцови революци, борби въ столицата и междуособици въ областитѣ. Антиохъ III (225—186) обуздалъ сатрапитѣ, прѣзелъ отъ египтянетѣ Финикия и Палестина, и покорилъ гръцкитѣ градове въ Мала-Азия: Смирна, Лампсакъ, Ефесъ. Съ това той се приближилъ до римлянетѣ. Антиохъ, който се мислилъ за непобѣдимъ, приелъ враговетѣ на Римъ, картагенянина Анибала и етолиеца Тоаса. Той рѣшилъ да нападне римската република, и прѣнеслъ войната въ Гърция. Побѣденъ при Термопили (191), той билъ принуденъ да отстѫпи цѣлата страна на зап. отъ Тавръ, и да плаща военни разноски, които опропастили съкровището му и подданницитѣ му. Сѫщата година Армения се освободила. Политиката на Римъ влѣзла въ Азия, и работила да дѣли съединенитѣ безъ цимент̀ъ области. Евреитѣ се обявили за независими (169), и, въ врѣмето на Макавеитѣ, издържали една война, насърдчена отъ римлянетѣ. Арзакидитѣ, които царували въ Партия отъ 267, завладѣли малко по малко земитѣ между Тигръ и Индъ. Въ Мала-Азия се въздигнѫли кралства Витиния и Понтъ, и на селевкидитѣ останѫла само Сирия. Когато всичко отслабнѫло, Помпей се явилъ като господарь; той раздавалъ кралствата по фантазията си, и, безъ да направи на послѣдния Селевковъ потомецъ честьта да се бие съ него, обявилъ съ указъ Сирия римска область (63). Въ дѣлежа на римската империя между Теодосиевитѣ синове, С. се паднѫла на Източната империя, отъ която я зели арабетѣ (636). Тя принадлежала едно по друго на халифитѣ (636—883), на египетскитѣ суданци (883—1078), на кръстоносцитѣ, които основали иерусалимското кралство и владѣли една часть отъ Сирия

до 1187, на атабекитѣ, на аюбититѣ и на египетскитѣ мамелюки (1187—1517), на османскитѣ турци (1517—1833), най-сетнѣ на египетския паша Мехмедъ-Али (1832—1840), когато дипломатическата и въоржжена намѣса на Англия я прѣдала пакъ Турция. Виж. *Ливанъ*, *Друзи*, *Маронити*, и, за сирийскитѣ царе, *Селевкиди*.

Сирконскрипция, *лат.* Окржжность (опрѣдѣлена за административна, военна или църковна цѣль).

Сирку (*Полихроний* Агапиевичъ). Славистъ, по происхождение румънинъ, род. въ Бесарабия въ 1885; образованието си добилъ въ с. петерб. университетъ. Въ 1891 държалъ дисертация за степеньта магистръ на словѣнската филология, и сега е извънреденъ професоръ въ с. петерб. университетъ. Най-важнитѣ му трудове сж: *Литургическіе труды патріарха Евѳимія Терновскаго* (СПБ, 1890, стр. 231); — *Къ исторіи исправленія книгъ въ Болгаріи въ XIV в.*, т. I, вып. 1); *Время и жизнь патріарха Евѳимія Терновскаго* (СПБ., 1898, стр. 609); *Очерки изъ исторіи литературныхъ сношеній болгаръ и сербовъ* въ XV—XVI вв., а сжщо единъ редъ статии въ *Журн. Мин. Народ. Просвѣщенія*, въ Ягичовото спис. Archiv für slavische Philologie и др.

Сирмиумъ Градъ въ староврѣменна Панония, на Сава, основанъ отъ таврискитѣ, келтско племе; станжлъ много важенъ отъ III-и вѣкъ на нашата ера, когато нахлуването на готитѣ въ Германия тласнжло германскитѣ племена възъ римската империя. Той билъ главното становище на римската Дунавска флотила, съ воененъ арсеналъ, императорски дворецъ и фабрика за оржжия. Аваретѣ го съсипали въ VI-и вѣкъ. Развалинитѣ му намиратъ въ Славония, близо до Митровица. С. е родното мѣсто на императори Аврелиана, Грациана и Проба.

Сироко. Задушителенъ, югоизточенъ вѣтъръ, който духа отъ Африка въ Срѣдиземно море и въ Италия, най-вече кадѣ началото на мартъ. Буритѣ му траятъ отъ 36 до 40 часа; когато е въ всичката си сила, суши трѣвата и растенията; човѣцитѣ разслабя.

Сиро-Финикия. Сжща Финикия, наречена Сиро-Финикия когато била завоевана и присъединена на сирийското царство.

Сиропъ *фр.* Питие съставено отъ захарна или медна вода и сокъ отъ нѣкое овощие или растение.

Сиръ-Дария или Сихунъ (старовр. *Яксартъ*). Рѣка въ русски Тюркестанъ, извира при политѣ на планина Болоръ. тече къмъ сѣв.-зап., мие Хокандъ, Хаджедъ, Ташкендъ, Отраръ и Перовскъ, и се влива въ Аралско море; около 2,500 килом. Виж. Esquise géographique du Bassin de la mer d' Aral par Engène Lamansky (Парижъ, 1858).

Сисакъ. Египетски царь, който воювалъ побѣдоносно среща Иудиново царство (3 Цар. гл. 11, 25; 2 Лѣт. гл. 12). Вѣрва се, че той е Сесонкъ въ египетската история, първий царь на 22-та династия (*Библ.*).

Сисмометръ. Сжщото, к аквото е сеймометръ.

Сисмонди (*Жанъ Шарлъ*). Отличенъ женевски историкъ отъ италиянско происхождение, род. и умр. въ Женева (1773—1842).

По причина на бащиното си испадане, въ раннитѣ си години, безъ да довърши университетското си образование, билъ принуденъ да стане писарь въ единъ търговски канторъ въ Лионъ (Франция). Макаръ търговията и да му не била по сърдце, той отпослѣ билъ много благодаренъ, че тя допълнила образованието му. Французската революция върнала С. въ Женева. Нъ скоро той билъ принуденъ отъ политическитѣ събития да потърси за нѣколко врѣме прибѣжище въ Англия. Въ 1798 почналъ той да събира материали за италиянската си история. Между това обнародвалъ нѣкои съчинения по политическата икономия. Нъ историята била неговото призвание. Шестнадесетьтѣ тома отъ неговата Histoire des républiques italiennes (*История на италиянскитѣ републики*), обнародвани между 1807 и 1818, го поставили на първия редъ между съврѣменнитѣ нему историци. Въ 1813 се появила неговата Littérature du Midi de l'Europe, нѣколко пѫти прѣпечатвана. Въ 1819 почнало най-доброто и най-великото му съчинение Histoire des Français (Историята на французетѣ), съ което се занималъ до смъртьта си, когато било доведено до 29-я томъ. Сѫщата година се оженилъ за англичанка, г-ца Аленъ, съ която прѣкаралъ честитъ животъ. Трудътъ, който С. си давалъ въ работитѣ си по историческата литура, е несравненъ. „Деветь пѫти", казва, „съмъ обхождалъ Италия, и съмъ посѣтилъ всѣко мѣсто, което е било сцената на кое-да-е велико историческо събитие." Цѣлото му поприще е благородно, пълно съ интересность и поучение. Виж. Vie et travaux de Sismondi (Парижъ, 1845).

Система, *гр.* Наредба, нѣколко нѣща съединени по планъ, за да се образува едно цѣло: *нервна система*, *метрическа система* и т. н. Безъ с. не може да сѫществува никаква наука; така има *философска* с., с. *на историята* и др. *Ботаническа* с. е единъ извѣстенъ, на опрѣдѣлено основание, установенъ способъ за дѣлене на цѣлото растително царство. *Слънчена* с. е групата комети и планети съ спѫтницитѣ имъ, които се въртьтъ около слънцето. — **Систематизация**. Привождане въ система.—**Систематизирамъ**. Привождамъ въ система, въ строгъ редъ. — **Систематикъ**. Съставитель на система; любитель на строгъ редъ. — **Систематиченъ,—систематически**. Редовенъ, приведенъ въ редъ.—**Систематично, систематически**. Много редовно, строго послѣдователно.

Ситимъ. Вѣрва се, че тая дума означава черната акация (*Библ.*).

Ситникъ. Единъ видъ тръстика (*Библ.*).

Ситуационенъ планъ, *лат.* Планъ на мѣсто, — опрѣдѣление положението, въ което се намира едно мѣсто. — **Ситуация**. 1) Положение, — обстоятелствата, въ които се намира едно нѣщо. 2) Опрѣдѣление положението, въ което се намира една работа.

Сить. 3-й синъ Адамовъ и Евинъ, родилъ се слѣдъ Авеловата смърть и станалъ праотецъ на благочестивитѣ патриарси (Еносъ, Каинанъ, Малелиилъ, Иаредъ, Енохъ, Матусалъ, Ламехъ и Ное) или благочестивото пле-

ме, противоположно на Каиновитѣ потомци. С. живѣлъ 912 години (*Библ.*).

Сиутъ. Главний градъ на Горни-Египетъ, на западний брѣгъ на Нилъ, 320 килом. по права линия на югъ отъ Кайро; 42,112 жит. Нѣколко хубави джамии и чаршии токо-речи толкова богати колкото кайрскитѣ, малко добрѣ построени кѫщи. Главната индустрия на С. е работенето най-добри лули за чубуци. Въ С. се спиратъ керванитѣ отъ Дарфуръ; до скоро тоя градъ е билъ срѣдоточието на египетската робна търговия. С. е на мѣстото на староврѣменния гръцко-египетски градъ *Ликополисъ*.

Сифилисъ, *гр.* Венерическа болесть, заразителна, първенъ се появява на заразеното мѣсто отпослѣ извиква болезнени явления въ други мѣста на тѣлото и измѣнява характера на другитѣ нормални явления. С. обикновено става отъ прѣко заражение при съвокупление съ сифилистическа отрова; нъ се прѣдава и чрѣзъ прикосновение на лигата на сифилистиченъ, когато цѣлуне нѣкого въ уста, когато другъ пие съ чаша, съ която е пилъ той и др. т. Първата сифилистична рана се явява въ течението на 5—7 деня на мѣстото, което е било прѣко въ съприкосновение съ сифилистическата отрова. Послѣ се явяватъ бубони, рани въ устата, въ гърлото, въ носа. Тая болесть, съсипителна за здравето, отъ самото начало изисква просвѣтената грижа на лѣкарь. Спесифическото срѣдство за лѣкуването ѝ е живакътъ въ различни прѣпарати и иодиститѣ съединения.

Сифилитически, *гр.* Болепъ отъ сифилисъ, който се отнася до сифилиса.

Сифносъ, сега *Сифанто*. Единъ отъ Цикладскитѣ о-ви, на зап. отъ Паросъ; 15 килом. на-дължъ и 8 на-ширъ; 8,000 жит. Гл. гр. *Сифносъ* или *Сифанто*. С. влиза въ гръцкия окрѫгъ Цикладски о-ви. Едно врѣме е билъ забѣлѣжителенъ по златни и сребърни руди. Сега има само гранитъ и мраморъ.

Сифонъ, *гр.* 1) Смукалка,—закривена тржба, съ която се вади вино изъ бъчва. 2) Сждъ за газеобразно питие: *единъ сифонъ Селцева вода*.

Сихаръ. Прѣдполага се, че това е друго име на Сихемъ.

Сихемъ. Староврѣменен градъ въ Палестина (Срѣдни Ханаанъ), между Гаризинъ и Гевалъ, около 55 килом. на сѣверъ отъ Иерусалимъ; слѣдъ израилското завоевание на Ханаанъ, С. станѫлъ левитски градъ, градъ за прибѣжище и мѣстосъбрание на израилскитѣ племена; Иеровамъ си го направилъ столица слѣдъ отцѣплението на 10-тѣ племена и прѣди основаването на Самария; Веспазианъ му далъ името Flavia Neapolis. Сегашното му име е *Напрузъ* (*Библ.*).

Сицилии (*Двѣтѣ-*). Южно-италиянско кралство (Неаполъ и Сицилия), присъединено на кралство Италия въ 1861. Стол. билъ Неаполъ. Виж. *Сицилия*.

Сицилийски вечерни. Сѣчъ на французетѣ въ Сицилия, на втория день на Великдень (18 мартъ), 1282. Събитието е наречено така, защото началото му било първий звонъ на вечерната камбана. Карлъ Анжуски, братъ на французския краль Луи IX, слѣдъ като лишилъ хохенщауфенската династия на

Неаполъ и Сицилия отъ владѣнията ѝ, постѫпилъ жестоко съ неаполитанцитѣ и сицилийцитѣ: съ тиранията си той възбудилъ у отмъстителнитѣ сицилийци най-върлата вражда. Старий Джиовани да Процида, твърдъ привърженикъ на хохенщауфенското семейство, зелъ почина да устрои едно съзаклятие среща Карла и неговитѣ французе; и слѣдъ едно посѣщение на Пердо Арагонски (съпругътъ на една неаполитанска княгиня, наслѣдница на Сицилия), когото намѣрилъ расположенъ да прѣдприеме завоеванието на Сицилия, върнѫлъ се да кара работата си въ острова. Вечерьта на втория день на Великдень, палермосци, разярени (така обикновено расказватъ) отъ едно насилие, извършено отъ единъ французски войникъ надъ честьта на една млада невѣста, ускорили готвеното възстание. Тая вечеръ тѣ скочили срещу угнетателитѣ си, и заклали всѣкого отъ тѣхъ—мѫжъ, жена или дѣте, — като не пощадили дори италиянкитѣ и сицилийкитѣ, които били оженени за французе. Тоя примѣръ послѣдвали, слѣдъ малко, Месина и другитѣ градове, и клането станѫло всеобщо по острова: гонили французетѣ като диви звѣрове, и извличали ги изъ църквитѣ, дѣто тѣ напразно се мислили обезпечени. Повече отъ 8,000 французе били изтрепани само отъ палермосци. Управительтъ на Месина сполучилъ да мине протока съ гарнизона си прѣди да било късно. Виж. Possien и и Chantrel, Les Vêpres Siciliennes (Парижъ, *1843*) и Amari, La Guerra del Vespro Siciliano, (Палермо 1841; нѣколко напокошни издания).

Сицилия. Най-голѣмий, най-плодородний и най-населений островъ въ Срѣдиземно море, между западния и източния басейнъ на това море; отдѣля го отъ полуостровъ Италия Месински протокъ, а отъ Африка Малтезски протокъ. Простр. 29,241 чет. килом. и насел. 3,525,853 жит. (въ 1897). Тоя островъ има формата на трижгълникъ, който се свършва съ носове Фаро на сѣв.-ист., Пасаро на юго-ист. и Боко на зап. Носъ Пасаро е само 90 килом. отъ Малта. Брѣговетѣ иматъ развитие 1,300 килом.; нъ единчкитѣ пристанища, които работѫтъ много, сѫ палермоското, месиненското и катаненското. Планина Мадония, която се има за продължение отъ Апенинскитѣ планини, се простира покрай сѣверния брѣгъ и се расклонява въ вѫтрѣшностьта; на източния брѣгъ се издига волканъ Етна (виж. това име). Рѣкитѣ сѫ много, нъ ни една не е корабоплавателна. По крайбрѣжията има обширни полета, много плодородни. Въ старо врѣме, С. е служила като житница на Италия: сега едва 10-та часть отъ земята се обработва. Населението сега се е сгѫстило къмъ брѣговетѣ, а срѣдата на острова е малко населена. Климатътъ на С. е много горещъ, нъ изобщо здравъ. Ний-здравословни сѫ по-нискитѣ мѣста около Етна, които сѫ гѫсто населени, ако и да сѫ изложени на изригвания и буйни землетресения. Снѣгъ и ледъ рѣдко се виждатъ въ острова, освѣнъ въ Етна. — Промишленостьта и народното образование до скоро сѫ били много малко развити, та въпрѣки богатството на природата населението е много бѣдно. Износътъ състои отъ сѣра, овощия и вино; вносътъ — отъ па-

мучни, вълнени, копринени и други стоки. Сицилийцитѣ, ако и невѣжествени римо-католици, както неаполитанцитѣ, не сж суевѣрни колкото тѣхъ, или поне суевѣрието имъ не е затрило любовьта имъ къмъ политическата свобода, както се е доказвало много пжти въ историята имъ — въ нашето врѣме съ готовностьта, съ която тѣ се отзовахж на Гарибалдиния зовъ (виж. *Гарибалди*; Италия, *история*) да се освободжтъ отъ тиранията на Бурбонитѣ. — Има три университета — въ Палермо (гл. градъ), Катания и Месина.

История. — Историята на С. е богата съ събития. Въ прѣдисторическитѣ врѣмена, тя е била населена отъ люде *сикули* или *сикани*, за които се прѣдполага, че били отъ латино-италиянското семейство и че дошли въ острова отъ Италия. Между 735—535 прѣди Р. Х. въ острова били основани (или прѣко отъ Гръция или като фиданки отъ по-старитѣ гръцки селища въ о-ва) нѣколко гръцки колонии — Наксосъ, Сиракуза, Катана, Мегара, Хивлеа, Занкле, Химера, Миле, Агригентъ и др. — които били първенъ олигархии, послѣ демокрации или неограничени кралства („тирании“) (виж. *Сиракуза*, *Дионисий*, *Дионъ*). Между това картагенянетѣ добили финикийскитѣ селища въ Сицилия. Първото появяване на картагенянетѣ въ о-ва било въ 536 прѣди Р. Х.; нъ постоянното развитие на гръцкитѣ градове по богатство и сила много врѣме ограничавало съперницитѣ имъ въ сѣверо-западната часть. Първото явно опитване на силитѣ станжло въ голѣмата битва при Химера, дѣто картагенската войска била поразена отъ Гелона, и прѣдводительтъ ѝ, Хамилкаръ, убитъ (480 прѣди Р. Х.). Въ 410 прѣди Р. Х. борбата между картагенянетѣ и гръцитѣ за владѣянето на острова била подновена. Сполукитѣ на картагенянетѣ били голѣми и постоянни. Селинъ, Химера, Гела, Агригентъ и Камарина падижли въ тѣхнитѣ ржцѣ въ по-малко отъ петь години; и само когато Сиракуза добила новъ „тиранинъ,“ Дионисия Стари, щастието почижло пакъ да се усмихнува на гръцитѣ. Ала дори и той не можалъ да истръгне отъ картагенянетѣ каквото били вече добили; и слѣдъ войната въ 383, сключилъ се миръ, който оставилъ Дионисию да владѣе източната, а на картагенянетѣ западната половина на о-ва. Пастанжлитѣ слѣдъ Дионисиевата смърть раздори поясняватъ особенитѣ опасности, на които сж били наклонни да се излагатъ гръцкитѣ републики; нъ ние можемъ да отбѣлѣжимъ само тържеството на народната партия подъ прѣдвод. на Тимолеона (343 пр. Р Х.) и блескавата побѣда на тоя прѣдводитель надъ картагенскитѣ генерали, Хаздрубалда и Хамилкара, при р. Кримизъ (340 пр. Р. Х.). Гръцкитѣ раздори отварятъ пакъ вратата за картагенското надмощие. Тоя пжть гръцитѣ въ С. спасява тѣхний съотечественикъ епирский краль Пиръ (278—276). Слѣдъ блескави сполуки, неувѣнчани, благодарение на раздоритѣ на гръцитѣ, Пиръ напуща о-ва. Вѣроятно С. щѣла да стане картагенска, да не се били явили на сцената римлянетѣ; въ 241 островътъ станжлъ римска область. Отъ тогава той дѣлилъ сждбинитѣ на римската държава. Въ врѣме на прѣселе-

нието на народитѣ С. завладѣли вандалитѣ, послѣ остготитѣ, а въ 536 слѣдъ Р. Х. я завоевалъ византийский пълководецъ Велисарий. Въ 828 покорили С. сарацинитѣ, а въ 1061 тя била отнета отъ тѣхъ отъ норманетѣ. Слѣдъ сицилийскитѣ вечерни (виж. *Сицилийски* вечерни) въ 1282 С. се намирала подъ владичеството на Испания. По Утрехтския миръ тя била дадена на савойския дукъ; нъ отъ 1720 минѫла въ рѫцѣтѣ на Австрия. Въ 1733 Двѣтѣ С. завладѣла Испания, като назначила за краль Донъ-Карлоса. Въ врѣме на франц. революция Фердинандъ IV, Донъ-Карлосовъ синъ, побѣгнѫлъ въ С., а самий Неаполъ билъ даденъ на Иосифа Бонапарта, а послѣ на Мюрата. Слѣдъ вѣнския конгресъ, Фердинандъ IV съединилъ Неаполъ и С. въ едно кралство Двѣ С., като се и нареклъ Фердинандъ I. Отъ това врѣме С. постоянно възставала среща Неаполъ, ала несполучливо. Едно възстание въ 1820 било потѫпкано отъ Австрия; въ 1836 безредицитѣ, които станѫли въ С., се свършили съ това, че тя станѫла формално область на неаполитанското кралство; въ 1843 общото италиянско движение намѣрило отзивъ и въ Неаполъ и въ С. С. искала съвсѣмъ да се отдѣли отъ Неаполъ, макаръ кралътъ и да се съгласилъ да даде конституция, нъ въ 1849 била принудена пакъ да се покори. Въ 1859 Гарибалди въ кѫсо врѣме я отнелъ на Неаполъ и присъединилъ на Пиемонтъ. Виж. Histoire générale de Sicilie отъ Бурини; La Sicilie et les Bourbons отъ Амари; Storia civile des regno di Napoli отъ Джианона, Storia di Napoli dell 1734 al 1825, продължение на прѣдната, отъ Йолета.

Сичанъ-Николовъ. Виж. *Костовичъ.*

Сияѫ. Ярко блещѫ: *слънцето сияе, а луната само свѣти.*—**Сияние.** Състояние на онова, що сияе. — **Сѣверно сияние.** Разношаренъ блескавъ метеоръ, който се явява на небето на сѣверъ. Това явление е твърдѣ обикновено въ Лапония, Норвегия, Исландия и Сибиръ. То е една сияйна дѫга, отъ която се пръскатъ лучи въ пространството. Сѣвернитѣ сияния сѫ едно благодѣяние за сѣвернитѣ страни: блескави и неподвижни нѣколко часа, тѣ ги освѣтляватъ прѣзъ дългитѣ зимни нощи. Това явленне е тѣсно свързано съ земния магнетизмъ. —**Сиятелство.** Почетна титла на князове и графове въ нѣкои държави.

Скабичевски (*Алексан. Мих.*). Извѣстенъ русски критикъ, род. въ 1838. Почнѫлъ да пише още студентъ въ 1859 въ списан. за дѣвици *Разсвѣтъ*, послѣ обнародвалъ статии въ *Отечеств. Зап.* и др.; въ 1864 отишелъ въ Ярославлъ да редактира *Рыбинскій Листокъ*; прѣдавалъ рус. ез. и словесность въ лиринската гимназия и др. Въ 1871 оставилъ службата. Въ 1878 станѫлъ найближенъ сътрудникъ на *Отечеств. Зап.* Отъ 1881 до 1897 зималъ участие въ редактирането на *Слово*, *Устои*, *Новое Слово*, и прѣзъ едно врѣме водилъ литературния фейлетонъ въ *Новости*, послѣ въ *Сынъ Отечества*. С-тѣ критически и историко-литературни статии сѫ събрани въ *Съчиненията* му (2 т., СПБ., 1890; 2-о изд. 1895). Отдѣлно сѫ изда-

дени неговитѣ *Беллетристы-народники* (СПБ., 1888); *Исторія новѣйшей русской литературы* (СПБ., 1891; 4-о изд. 1900); *Очерки по исторіи русской цензуры* (СПБ., 1892.). За Павленковата (русска) *Биограф. Библиот.* С. е написалъ биографии на Добролюбова, Писемски, Пушкина и др. Единъ редъ очерки на умственото движение на русското общество, напечатани въ *Отеч. Зап.*, сѫ събрани отъ автора под. загл.: *Сорокъ лѣтъ русской критики*. Писательтъ е съ умѣрено-либерални възгледи; силенъ критически талантъ не притежава. Отъ трудоветѣ му на езика ни сѫ прѣведени: *М. Ю. Лермонтовъ*, негов. животъ и литератур. му дѣятелность, прѣв. М. Московъ (Търново, 1894); *Дим. Ив. Писаревъ*, негов. критич. дѣятелность (Севлиево, 1895), *Левъ Толстой като художникъ и мислитель* (Пловдивъ, 1897); *Пушкинъ*, биограф. очеркъ, прѣв. Г. Б. (Варна, 1898).

Скагенъ. Носъ въ Дания, на сѣв. отъ Ютландия, между Скагеръ-Ракъ и Категатъ. Обиколенъ съ подмоли и опасенъ.

Скагеръ-Ракъ. Морски рѫкавъ, между Норвегия на сѣв. и данска Ютландия на югъ, 300 килом. на-дължъ и 115 килом. на-ширъ, съобщава Сѣверно море съ Категатъ и Балтийско море на юго-ист. С.-Р. е едно отъ моретата на земното кълбо, по които най-много плуватъ кораби.

Скай (Skye). Шотландски о-въ, отъ Хебридскитѣ, на сѣв. отъ Мълъ, зависи отъ обл. Инвернесъ; 65 килом на-дължъ и 32 килом. на-ширъ; 24,000 жит. Планинска земя, любопитни пещери. Скотовъдство, риболовство, минерално богатство (агати, топази).

Скакалецъ (Acridium). Насѣкомо съ дългъ коремъ и яки челюсти, достига на дължина до 5 сантим., заднитѣ му крака сѫ дълги и яки, затова той може да подскача. Долнитѣ му крилѣ сѫ тънки и кѫси, а горнитѣ корави и толкова дълги, че покриватъ цѣлото му тѣло. Когато си трие крилата едно о друго, издава гласъ — *свири, църчи*. — С. се развъждатъ чрѣзъ яйца. Всѣки женски с. снася есень отъ 70 до 100 яйца. Отъ тѣхъ се излупватъ пролѣть безкрили скакалчета, едри колкото голѣма мравка. Въ първитѣ дни скакалчетата се хранятъ само съ нѣжни растения. Тѣ промѣняватъ нѣколко пѫти кожата си и, безъ да се свиватъ на какавиди, направо се обръщатъ на сѫщински с. съ крила, които покарватъ постепенно.

С. живѣятъ по горитѣ и полетата и, когато се навъдятъ много, изпоядатъ посѣвитѣ и трѣвитѣ на ливадитѣ, затова сѫ много врѣдителни. Най-много ги истрѣбватъ птицитѣ.

Скайлеръ (Евгений Schuyler). Единъ отъ официалнитѣ изслѣдователи на турскитѣ свирѣпства въ Българско прѣзъ Априлското възстание въ 1876 (виж. *Априлско възстание*) и единъ отъ двамата създатели на проекта прѣдставенъ на обсѫждането на цариградската конференция и който опрѣдѣляше прѣдѣлитѣ и правата на проектираната тогава автономна България. С. по-рано американски ген. консулъ въ С. Петербургъ, по врѣмето на нашето възстание бѣше америк. генералеънъ консулъ въ Цариградъ, а послѣ посланикъ въ Атина, и на тоя пость

слѣдъ нѣколко години починѫ. С. е авторъ на капитални съчиненiя, на англ., *Петръ Велики* (Peter the great, Лондонъ, 1883—4. стр. 544+647) и *Тюркестанъ* (Turkistan), бѣлѣжки отъ пѫтуване въ русски Тюркестанъ, Кокандъ, Бухара и Кулджа,, 2 т. отъ по 400—500 стр. (Лондонъ, 1877).

Скала. Въ *муз.* сѫщото, каквото е гама. — **Скалà.** Отдѣлно издигнѫтъ много голѣмъ камикъ въ планина, на морски брѣгъ, или вдаденъ въ морето. Особено опасни за моряцитѣ сѫ така наречените *подводни* с. (или *подмоли*), о които често се разбиватъ кораби и които затова грижливо отбѣлѣжватъ на морскитѣ харти. На по-опаснитѣ с. поставятъ фенери.

Скалисти планини (на англ. Rosky Mountains). Голѣмо планинско бърдо въ сѣверна Америка, което изглежда да е продължение на мексиканскитѣ Анди и се простира на западъ въ Съединенитѣ Държави и Нова Британия по една дължина отъ около 3,500 килом. Най-високий връхъ на това планинско бърдо е *Джеймсъ* (3,836 м.). Отъ тия планини истичатъ много рѣки. отъ източния склонъ, Мисури, Иелоу-Стонъ, Ла-Плата, Саскачаванъ; отъ западния — Орегонъ, Люсъ, Кларкъ, Фрейзѫръ.

Скалпелъ. Ножъ съ особена направа, който се употрѣбява въ анатомически операции. — **Скалпирамъ.** 1) Рѣжѫ трупъ съ скалпелъ. 2) Дерѫ кожата заедно съ косата отъ главата на побѣденъ непрiятель (обичай на американскитѣ диваци).

Скандализирамъ, лат. (фр. скандалъ, отъ лат. *скандалумъ*). Правѫ скандалъ, съблазнявамъ позорѫ. — **Скандалйозенъ.** Съблазнителенъ, пóносенъ, позоренъ. — **Скандалйозность.** Съблазнителность, позорность. — **Скандалъ.** Неприлична постѫпка, съблазнь, позоръ.

Скандинавия. Голѣмъ полуостровъ на сѣверна Европа, който се мие на сѣв. и западъ отъ Ледовито море, Атлантически океанъ, Сѣверно море, Скагеръ-Ракъ, Категатъ, и Зундъ; на ист. и югъ отъ Ботанически заливъ и Балтийско море; на сѣв.-ист. е свързанъ съ Русия.

Тоя полуостровъ обгръща Швеция и Норвегия. Западната часть отъ полуострова е покритъ съ планини; източната половина, Швеция, състои главно отъ равнини. Климатътъ въ западнитѣ части е по-умѣренъ отколкото въ източната страна. Полуостровътъ изобилва съ вода, цѣлата му източна страна е прорѣзана съ безбройни рѣки и потоци, които носѫтъ името елфове. Нъ малко отъ тѣхъ сѫ корабоплавателни. Между многобройнитѣ езера, отъ които токо-речи всичкитѣ сѫ рѣчни, най-важнитѣ сѫ: Венеръ, Ветеръ, Хелмеръ и Меларъ. Фауната на планинитѣ е скѫдна, по тѣхъ вирѣѫтъ само мъховетѣ и лишаитѣ, нискитѣ мѣста сѫ покрити съ хвойна, само отдѣлни долини и равнини стават за земледѣлие. Староврѣменна *Скандия* или Скандинавия, обгръщала и сѣверна Дания. Пръвъ пѫть за С. споменува Плиний, който безъ да знае, че полуостровътъ е свързанъ съ Финландия на сѣв., я ималъ за островъ.

Скандинавската митология е своеобразна и оригинална космология и история на боговетѣ. Въ

начало на врѣмето сѫществувалъ единъ студенъ и мраченъ свѣтъ на сѣверъ, всрѣдъ който имало кладенецъ, отъ дѣто истичали дванадесеть рѣки. На югъ имало другъ свѣтъ, топълъ и свѣтълъ. Прѣдѣлътъ между двата свѣта вардилъ съ огненъ мечъ Сюртъ. Нъ малко по малко топлината достигнѫла до ледоветѣ на сѣвернія свѣтъ, които наченѫли да се таѭтъ; капкитѣ се обърнѫли въ едно живо сѫщество, Имиръ, великанъ, чиито потомци, и тѣ великани, били всички зли сѫщества.

Между това отъ капкитѣ на леда станѫла една крава. Кравата като близала покрититѣ съ слана камъне, излѣзълъ първий день човѣшки косъмъ, второй день глава, а третий цѣлъ мѫжъ. Тоя мѫжъ, *Бури* (производитель), ималъ синъ, *Беръ* (произведенъ), който се оженилъ за Белтса, жена отъ племето на великанитѣ, отъ която добилъ трима синове, Одинъ, Вили и Ве.

Тия трима братя, които били богове, убили Имира, отъ когото истекла толкова много кръвь, че удавила всѣко живо, освѣнъ единъ мѫжъ съ жена му, които се спасили въ една ладия. Отъ Имировото тѣло боговетѣ съзли земята, отъ неговата кръвь — морето; отъ коститѣ — планинитѣ; отъ зѫбитѣ — камънетѣ и скалитѣ; отъ коса — дървесата; отъ черепа — небето; отъ вѣждитѣ — жилища за човѣцитѣ, а отъ лоба — облацитѣ. Всрѣдъ човѣшкивѣ жилища живѣѭтъ въ отдѣлна мѣстность боговетѣ и потомцитѣ имъ. Единъ отъ тѣхъ съградилъ храмъ съ 12 прѣстола за боговетѣ и единъ най-високъ отъ всичкитѣ за себе си. Тамъ построили другъ храмъ за богинитѣ и, отъ земята до небето, мостъ. Тоя мостъ се вижда и днесь: то е дѫгата. Нъ главното жилище на боговетѣ се намира въ сѣнката на единъ дѫбъ, чиито клонове покриватъ цѣлъ свѣтъ и стигатъ до небето. Между клоноветѣ на това дърво живѣѭтъ три мѫдри сестри: Урда, Верданда и Скулда, сир. минѫлото, сегашното и бѫдѫщето; тѣ сѫ всемогѫщи и отъ тѣхъ зависи бѫдѫщето на боговетѣ и човѣцитѣ; тѣхнитѣ присѫди сѫ неизмѣними.—Първото мѣсто между боговетѣ държи Одинъ, всемиренъ баща. Два гарвана на неговитѣ плещи Хутинъ (умъ) и Мунинъ (паметь) му разказватъ всичко, що става на свѣта; Фрига е богинята-покровителка на земята; Торъ, синъ Одиновъ и Фригинъ, богъ на силата, на вѣтъра и гръма, е обрѫженъ съ кривакъ и чукъ. По тая митология, Одиновий синъ Балдуръ, пръвъ на второстепеннитѣ богове, бива убитъ, и тогава настава разрушение на свѣта; нъ тутакси се създава ново творение; нова раззеленѫла земя излиза изъ вълнитѣ, явяватъ се водопади; орелътъ отъ висотата на скалитѣ слѣди рибата; полетата се покриватъ съ растителность; всичкото бѣдствие е унищожено. Балдуръ оживѣва и се връща.

Има силни причини да се приима, че скандинавската митология има общъ характеръ съ митологията, малко изввѣстна, на германскитѣ народи; затова тя е много важна, за всички, които изучаватъ историята на тия народи. Подробно описание на скандинавската митология се намира въ съчин. La doctrine de l'Edda, Mythologie du Nord; Petersen, Lexique des mythes scandinaves и др.

Скарификаторъ *лат.* Въ *хир.* хирургически инструментъ за кълцане кожата, *порѣзникъ*. — **Скарификация**. Кълцане кожата, което се прави съ цѣль да истече кръвь.

Скарлатина. Възпаление на кожата, която при това се покрива съ ярко-червени петна. С. е прилѣпчива и често зима епидемически характеръ. Тая болесть обикновено започва съ едно общо болезнено състояние на тѣлото, тръпки, изгубване вкуса, главоболие и повече или по-малко силни трескави припадъци. На втория или четвъртия день се появява сипаница — изприщване на лицето и на цѣлото тѣло и често болки въ гърлото; сипаницата има първень видъ на малки червени точки, които послѣ се обръщатъ на широки плоски петна съ неправилна форма и аленъ шаръ; тия петна малко по малко се сливатъ заедно така, че цѣлата кожа зима еднообразенъ червенъ шаръ. Появява се треска, кожата сърби и малко подпухва. Слѣдъ 2—3 дни болестьта отслабва и кожата начева да се лущи. Болката въ гърлото въ началото е силна, небцето и миндалевиднитѣ жлѣзи почервеняватъ и подпухватъ, болный гълта много мжчно; всичко това исчезва обикновено съ припадъцитѣ. С. напада токо-речи изключително дѣцата и не повтаря. Тя не е изобщо опасна, нъ трѣбва да се избѣгва грижливо всѣка настинка, болний да не излиза отъ стаята си или по-добрѣ да лежи въ леглото си. Благоразумно е да се не оставя болний да излиза до 15 день слѣдъ появяването на сипаницата. Ако има гърлоболъ или бълнуване, болестьта изисква съвсѣмъ особни грижи.

Скеламия, *гр.* Болезнина въ бедрата.

Скелетъ, *лат.* *Костникъ*, коститѣ на човѣкъ (или животно) закачени една за друга, както сж кога е живъ. Въ *прѣн. см.* сухъ, мършавъ човѣкъ. —

Скеля, *тур.* 1) Пристанище. 2) Площадъ на стълпове, направенъ да служи за градене сграда.

Скендербегъ (сжщинск. Георги *Кастриота*). Народний герой на албанцитѣ (род. въ 1504), който се въспѣва въ албанскитѣ народни пѣсни. Георги **К.**, синъ на Ивана **К.**, владѣтель на Ематия въ Албания, заедно съ 3-мата си братя, билъ даденъ заложникъ на Мурада II и въспитанъ въ мохамеданската вѣра. Той участвувалъ въ войната съ сърбетѣ и въ много сражения показалъ такъво юначество, че турцитѣ го нарекли *Скендеръ*, сир. Александръ (името на Александра Македонски всѣкога е било въ Истокъ синонимъ на герой). Когато, слѣдъ бащината му смъртъ, султанътъ си присвоилъ княжеството му, той побѣгналъ въ отечеството си, намѣрилъ тамъ много привърженици и въ 1443 подигналъ въ Албания едно възстание. Съ 15,000 албанци, той распръснялъ една турска войска отъ 44,000. Три други турски армии раздѣлили сжщата участь и, слѣдъ като сключилъ съюзъ съ Унгария, С. накаралъ Мурада II да дигне обсадата на столицата му Края (*Акъ-хисаръ*). Съ доста голѣма сполука **К.** се противилъ на Мохамеда II дори слѣдъ превземането на Цариградъ отъ Мохамеда и въ 1461 сключилъ съ турцитѣ износенъ за Албания

миръ. Неаполитанский краль Фердинандъ му далъ титлата херцогъ на Санъ-Петро, въ награда за помощьта му противъ анжуйския херцогъ. Въ 1463 **К.** нарушилъ, съ благословението на папа Пия II, мира съ турцитѣ и изново имъ нанесълъ нѣколко доста силни поражения. Мохамедъ II, разяренъ отъ тия непрѣдизвикани настжпления, приготвилъ двѣ могжщи армии, първата отъ които обсадила Кроя, а втората, подъ неговото прѣдводит., се движила полека. Първата армия, слѣдъ отчаяна борба, С. разбилъ въ 1466; но скоро опората на Албания исчезнжла: С. умр. въ Алисо на 5 ян. 1467. Войната се продължила и С., макаръ да оставилъ непълнолѣтния си синъ Ивана подъ защитата на Венеция, пакъ Албания, слѣдъ 12 години, подпаднжла подъ властьта на Турция. Виж. Paganel, Skanderbegs (Тюбинг., 1856).

Скептикъ, гр. 1) Привърженикъ на скептицизма. 2) Изобщо, човѣкъ, който е навикнжлъ да се съмнява въ всичко. — **Скептицизмъ**. Философско учение, по което човѣкъ трѣбва да се съмнява въ всичко, сир. да търси истината чрѣзъ съмнѣние, недовѣрие; друго заключение на това учение е, че човѣцитѣ не могжтъ въ нищо да вѣрватъ и нищо да доказватъ. Споредъ това, с. или съмнѣването за едни е начало на науката, а за други послѣдното слово на науката или всичко. Отъ философитѣ, които въ всички вѣкове и страни изобщо сж отричали достовѣрността на чувствата като срѣдство за постигане абсолютната истина, въ старо врѣме най-видно мѣсто занимава *Пиронъ*, а въ новитѣ врѣмена Давидъ *Хюмъ*. — **Скептически**. Който се съмнѣва, недовѣрителенъ.

Скиния, *гр.* (*соб. зн. шатъръ*). Единъ шатъръ или подвиженъ храмъ, направенъ отъ Мойсея по Божие повелѣние, за да извършватъ евреитѣ богослуженията си, доклѣ се съгради храмътъ; състоялъ отъ три части: светая светихъ, светилище и дворъ.

Скиптръ, *гр.* Жезлъ, — украсена тояга, която държи царь, като знакъ на царската си власть. Въ *прѣн. см.* царска власть: *всичкитѣ народи подъ скиптра на русския царь*.

Скиросъ (сегаш. *Скиро*). Островъ въ Егейско море, на сѣв.-ист. отъ Евбея; съставя часть отъ Евбея, въ кралство Гръция; 2,500 жит. Лозя, хубави овце, лаврови дървета. Тамъ умрѣлъ Тезей; тамъ живѣлъ Ахилъ, прѣди да пристигне въ Троя, сжщо и синъ му Неоптолемъ. С. принадлежалъ на атинянетѣ отъ 449, освободилъ се прѣзъ пелопонезската война, паднжлъ подъ властьта на македонцитѣ, послѣ на римлянетѣ.

Скития. Име, у староврѣменнитѣ, на една страна, която захващала цѣла сегашна Русия и се дѣлила на Мала С., сега европ. Русия (по едно врѣме скити населявали въ Европа и Добруджа, Румжния, Трансилвания и източна Унгария) и на азиатска С., сега азиятска Русия. — **Скити.** Съ това общо име староврѣменнитѣ наричали много народи, на които происхождението сега е неизвѣстно. Споредъ едни (Латамъ), с. сж били отъ турско-татарско происхождение; споредъ други (Нибуръ), тѣ сж били отъ монголско происхождение; а други

прѣдполагатъ, че сѫ били фини или черкезе. По живота си, тѣ сѫ били главно намади и скотовъдци, макаръ и да четемъ за нѣкои отсамъ Дунавъ и около Черно море, които се занимавали и съ земледѣлие. Името **с.** въ Европа се измѣстило отъ името сармати. **С.** е било името, което давали на тия народи гръцитѣ; тѣ сами се наричали сколоти, а персянетѣ ги наричали саки по името само на единъ отъ тия народи. Ония номадски народи, които подъ името саки (скити) всѣвали ужасъ въ разнитѣ държави въ Азия въ VII-и вѣкъ и за свирѣпостьта на които много пѫти говорили въ пламеннитѣ си слова израилскитѣ пророци, принадлежали на скититѣ-номади, каквито били отъ Геродотовскитѣ **с.** прѣди всичко *царскитѣ* **с.** Тѣ се дѣлили на три царства.

По думитѣ на Хипократа, **С.** приличали само на себеси; шарътъ на кожата имъ билъ жълтъ; тѣлото имъ било кравено и месисто; не пущали брада и мѫжете имъ биле като женитѣ. Главното божество на **с.** било божеството на войната; него чествували съ животни и човѣшки жертви; въ жертва нему се принасяли робе, единъ отъ всѣка стотица. Освѣнъ Мюленхофовитѣ, Потоцкивитѣ, Надеждинитѣ, Уваровитѣ и др. трудове, донѣйдѣ отбѣлѣжени въ Бонелевия трудъ Beiträge zur Alterthumskunde Russlands (СПБ., I, 1882), виж. Латишевъ, *Извѣстія древн. писателей греч. и лат. о Скиѳіи и Кавказѣ*; Лапо-Данилевский, *Скиѳскія древности*; гр. И. Толстой и Н. Кондаковъ, *Древности скиѳо-сарматскія*; Браунъ, *Разысканія въ области греко-славянскихъ отношеній*.

Скития, скитъ. Калугерь пустинникъ.

Скица, *герм.* Очеркъ, очъртание направено отгорѣ-отгорѣ.

Скобелева (г-жа). Злочестата майка на най-популярния русски герой въ освободителната война (виж. *Скобелевъ*) и българска благодѣтелка. Дошла бѣ въ отечеството ни скоро слѣдъ освобождението да принесе услугитѣ си за устройството на захванѫлитѣ вече благотворителни заведения. За тая цѣль тя не пожела нищо, което можеше да бѫде за въ полза на отечеството ни. Слѣдъ като бѣ обиколила въ южна България (тогавашната Източна Румелия) градоветѣ Т. Пазарджикъ, Хасково, Карлово и Казанлъкъ, тя бѣ рѣшила да посѣти Чирпанъ. За да не се излага на горещината, г-жа **С.**, придружена отъ една слугиня, единъ слуга, излиза съ каруца отъ Пловдивъ (на 6 юл. 1880) вечерьта къмъ 10 часътъ прѣди полунощь и и тръгва изъ пѫтя, който води за Чирпанъ. Като достигнѫла на мѣстото наречено *Гладно поле*, около 4-я килом. отъ града, ненадѣйно се испрѣчва прѣдъ каруцата капитанъ Узатисъ, русски офицеръ (черкезинъ) въ учебния баталионъ, приятель и благодѣянецъ на злочестата госпожа. Узатисъ заедно съ трима черногорци тутакси съсичатъ госпожата, слугинята и кочияша. Само слугата русинъ Ивановъ сполучи да побѣгне и да достигне до ближната казарма, дѣто и обажда за станѫлото.

Само нѣколко часа слѣдъ ужасното прѣстѫпление, главний убийца Узатисъ се упушнѫ

въ устата, за да не падне въ рѫцѣтѣ на едно отдѣление конница, която го достигнѫ въ Дермендере; а съучастницитѣ му бѣхѫ въ рѫцѣтѣ на правосѫдието. Кражбата бѣше побудителната причина на това адско прѣстѫпление. Узатисъ прѣдполагалъ, че г-жа С. носи въ чантата си огромна сума пари. Ала тя носила само 200—300 книжни рубли!

Тѣлото на г-жа С. се балсамира и прѣнесе въ Русия при изразитѣ на най-дълбоката скръбь, въ която се потопи българското общество отъ жестоката загуба на вѣликодушната си благодѣтелка.

Днесь на Гладно поле, на мѣстото на убийството, се издига единъ скроменъ паметникъ, който наумѣва на пѫтницитѣ за кървавата драма, която се разигра тамъ на 6 юл. 1880. — Виж. п-къ Гюлмезовъ, *Капитанъ Узатисъ и убиването на мадамъ Скобелева* (София, 1900 г.)

Скобелево. Име на 5 села въ България: С. въ борисовградск. окол. (651 ж.), С. въ сливен. окол. (468 ж.), С. въ казанлъшк. окол. (676 ж.), С. въ чирпан. окол. (595 ж.), С. въ ловченск. окол. (398 ж.).

Скобелевъ (*Михаилъ* Димитриевичъ). Знаменитъ русски пълководецъ, генералъ-герой, всемирно извѣстенъ по блѣскавитѣ си побѣди въ русско-турската война прѣзъ 1877—78 и покорението на храбритѣ войнствени туркменски племена чрѣзъ обсадата и зимането съ приступъ на Гйокъ-тепе. Герой като „*Бѣлий генералъ*“ [това име русскитѣ войници давахѫ на С., защото ѣздеше бѣлъ конь, носеше бѣли дрехи и въ боеветѣ блѣстеше все на чело на армията си] „се раждал единъ въ единъ вѣкъ“ пише царьтъ на вѣстницитѣ, английский вѣстникъ *Таймсъ*, по поводъ на смъртьта му (род. 1843—умр. 1882).

С., офицерски синъ [баща му въ генералски чинъ сѫщо зе участие въ русско-турската война въ 1877—78], се възпитавалъ въ парижския пансионъ на Жирарде. Въ 1861 постѫпилъ въ с. петербургския университетъ. По единъ случай на студенчески безредици билъ уволненъ; и тогава постѫпилъ въ единъ кавалерийски полкъ. Прѣзъ полското възстание служилъ драговолецъ. Свършилъ курса на николаевската академия на генералния щабъ. Веднажъ лѣтѣ С-ву се прѣдложила една практическа задача: да опрѣдѣли мѣстото за минуването на една рѣка. Когато пристигнѫла комисията съ генералъ Леера на чело, разбрало се, че С. съ коня не се билъ помръднѫлъ отъ мѣстото си; попитанъ отъ комисията какво е правилъ, С. възсѣднѫлъ коня и прѣминѫлъ рѣката. Като свършилъ курса, С. билъ назначенъ въ Туркестанъ. Въ кокандския походъ показалъ извънредна смѣлость и организаторски способности. Въ началото на русско-турската война въ 1877—78 се намираше въ распореждане на русския главнокомандуещъ.

Другаритѣ му бѣхѫ го приели недружелюбно и, когато руситѣ минѫхѫ Дунавъ, бѣше при Драгомирова; и макаръ да бѣ и той генералъ, нѣмаше никакво назначение. Само отъ края на юлия почнѫхѫ да му възлагатъ командуването на сборни отряди. Въ приступното нападение на Ловечъ, боевете на 30 и 31 августъ при Плѣвенъ, бойтъ при

Шейново и други дѣла скоро го направихѫ знаменитость. Въ Русия се върнѫ генералъ-адютантъ. Слѣдъ това биде испратенъ въ Ахълъ-теке, и завоева тоя оазисъ. Въ 1882 произнесе съ словѣнофилски духъ една рѣчь прѣдъ офицеритѣ, а послѣ въ Парижъ, въ отговоръ на една рѣчь на студентитѣ сърбе, произнесе една още по-остра рѣчь насочена противъ нѣмцитѣ. На С. ржоплескахѫ французскитѣ шовинисти съ г-жа Адамъ на чело, а отъ друга страна — нѣмцитѣ почнѫхѫ да го нападатъ жестоко въ печата. Тая С-ва рѣчь нѣкои считатъ за безтактна, нъ справедливостьта изисква да се каже, че тя бѣше отговоръ на едно прѣдизвикателство на императора Вилхелма I, който, като бѣ приелъ С., недвоесмислено бѣ му далъ да разбере, че Германия се въоружава противъ Русия. За рѣчьта си С. биде повиканъ отъ правителството си да се прибере въ Русия. На 26 юния 1882, когато се намираше въ Москва, С. ненадѣйно умрѣ. Г-жа Адамъ пуснѫ въ ходъ легендата, че ужъ той е билъ отровенъ отъ нѣкоя си нѣмцойка. Фактически е извѣстно, — казватъ С-тѣ руски животоописатели— че С. умрѣ жъртва на невъздържаното си поведение по отношение къмъ женитѣ.

Главнитѣ С-ви биографии сѫ написали: г-жа Адамъ, на франц.; Осиповичъ, въ 1877, на нѣмски (Хановеръ); на рус. М. Филиповъ въ Павленковата биограф. библиотека. На български има **Скобелевъ**, *лични въспоминания и впечатления* отъ Немировичъ-Данченко, прѣв. отъ рус. К. Тинтеровъ (Сливенъ, 1885); още и *Ген. Скобелевъ*, статия отъ А. Людскановъ въ *Периодич. Спис.*, кн. V, 1883. Виж. и Skobeleff and the Slavonic Cause (Скобелевъ и словѣнското дѣло; Лондонъ, 1884) и библиогр. въ *Освободителна война*.

Значението на С. въ русската военна история главно е това, че той дълбоко разбираше психологията на русския войникъ. Той се отличаваше съ високо човѣколюбива обхода къмъ войницитѣ, всячески се грижеше за тѣхъ и въ сѫщото врѣме умѣеше да създава въ войската си духа на истинската дисциплина, която различаше отъ просто вънкашното подчинение. Войницитѣ боготворехѫ *Бѣлия Генералъ*. Генералъ Скобелевъ е славно име, което ще се помни въ България повече отъ дѣ-да-е другадѣ на свѣта.

Сконто или сконтовъ. Виж. Шконто, шконтовъ.

Сконфузявамъ, *фр.* Хокамъ, карамъ се, обиждамъ съ думи.

Скопенъ. Виж. **Евнухъ.**

Скопецъ. Сѫщото, каквото е *евнухъ* (виж. тая дума). Христовитѣ думи: „когато сѫ сами себе си скопили зарадъ царството небесно,“ значѫтъ, които не сѫ се оженили, за да могѫтъ да се посвѣтѫтъ всецѣло за царството Божие (*Библ.*).

Скопие. Градъ въ сѣверна Македония, на двата брѣга на Вардаръ, сѣдалище на скопски вилаетъ и въ възела на три желѣзници — за Солунъ, за Сърбия и за Босна; 230 килом. на сѣв.-зап. отъ Солунъ, 130 килом. на югозап. отъ Кюстендилъ, 85 килом. на юго-зап. отъ Враня (Сърбия); 31,900 жит. отъ които 13,000 християне, 15,000 турци, 1,920

цигане, 800 евреи, 450 власи, 150 арнауте, 50 гръци христ., 30 черкезе, 500 разни (*Кънчовъ*). С. е расположенъ въ подножията на двѣ голѣми планини, между двѣ плодородни равнини и на кръстопътя на 6 голѣми друма; освѣнь тритѣ желѣзници, които излизатъ отъ С. на три страни, единъ важенъ пътъ отива за България, другъ къмъ Тетово и трети къмъ Щипъ. На сѣв. отъ града бавно се издига планината *Черна гора* съ гъсто населени полегати поли; на югъ отъ него стои стръмно планина *Вадно*, клонъ отъ Шарската верига; на ист. отъ него се растила широкото скопско поле; а на зап. отъ него се намира живописната долина на р. Вардаръ. Главната частъ отъ града се намира по лѣвия брѣгъ на Вардаръ, увѣнчанъ съ единъ високъ връхъ, на който стоятъ още старовр. укрѣпления. Въ града има хубави джамии и много остатки отъ старо врѣме, между които най-важни сж староврѣменни водопроводи, правени отъ Юстинана, и единъ голѣмъ каменен мостъ на Вардаръ, който съединява двѣтѣ части на града. С. върти голѣма търговия съ жива стока, сирене и масло. Пазаръть на града е много оживленъ и занаятитѣ сж въ добро положение. Тоя градъ е сѣдалище на български митрополитъ, а въ послѣдно врѣме и на сръбски, въ него има българска педагогическа мжжска гимназия, дѣвическо IV-класно училище и нѣколко начални училища, между които отъ скоро и сърбско и влашко училища. Турцитѣ иматъ едно пълно идадие и едно начално военно училище. Околностьта на града е доста хубава, и е забѣлѣжителна по многото монастири, които се намиратъ въ нея. Въ единъ отъ тия монастири се е подвизавалъ доблестний будителъ на българщината въ оня край *Пейчиновичъ* (виж. това име; виж. и *Джинo*). Всѣкога скопскитѣ българи сж стояли на чело въ движенията ни за отбрана на народнитѣ интереси. С. бѣше една твърдина въ борбитѣ на непиятелитѣ на българското църковно дѣло. Скопский български митрополитъ бѣше завзелъ поста си въз основа на султанския фермань за българската църква и слѣдъ единъ турски истилямъ (прѣброяване) на българското население въ скопската епархия. Ала въ 1902 руската дипломация издѣйствува прѣдъ султана и гръцката патриаршия да се ржкоположи единъ сърбинъ (Фирмилианъ) за скопски митрополитъ. Така въ С. има и български и сърбски митрополитъ.

Скопский вилиетъ състои отъ двѣ части: сжщо *скопска*, или *македонска*, която се простира около горното течение на Вардаръ, и *косовска*, която захваща жгъла на сѣв.-зап. отъ Шаръ. Скопската часть е населена съ българе и турци, а косовската съ арнауте и сърбе. Споредъ Кънчова, скопската часть има всичко 420,008 жит., отъ които 244,197 българе християне, 13,114 българе мохамедане, 94,140 турци, 350 черкезе, 50 гръци християне, 1,024 арнауте християне, 52,482 арнауте мохамедане, 3,130 власи, 1,630 евреи, 9,091 цигане, 860 разни. Въ косовската часть, или така наричаната *Стара-Сърбия*, населението смѣтатъ три четвърти арнауте и една четвърть сърбе. Вилиетътъ се дѣли на 6 санджака:

скопски, прищински, призрѣнски, ипекски, ташлиджански и новопазарски. Въ скопската часть влизатъ скопский санджакъ и по часть отъ прищинския и призрѣнския санджаци. Въ скопската часть по-главни градове слѣдъ С. сж Щипъ, Кратово, Крива-Паланка, Куманово, Тетово, Радовищъ; въ косовската: Прищина, Призрѣнъ, Ипекъ, Нови-Пазаръ. — Виж. Кжичовъ, *Скопие* (София, 1898).

Скорбутъ, *лат.* (друго име на **с.** е *цинга*). Болесть на кръвьта, която най-силно се явява у моряцитѣ; познава се по тия признаци: зжбнитѣ вѣнци омекватъ, покриватъ се съ рани и закръвѣватъ. На кожата се появяватъ синйочевеникави петна. Краката подпухватъ, и въ членоветѣ, вжтрѣшноститѣ и покрай гръбнака се усѣщатъ страшни болки. Дишането се затруднява при най-малкото напрѣгане. При по-голѣмо развитие на болестьта, слабостьта се увеличава, отъ вѣнцитѣ, бѣлитѣ дробове и дебелото черво капе кръвь, ранитѣ разяждатъ повече около себе си, и най-сетнѣ болний умира отъ испадане на силитѣ, удушване и кръвогубие. Най-ближнитѣ причини на **с.** сж разлагане на кръвьта и нарушаване правилностьта въ службата на нервната система. Далечнитѣ причини сж: суровий студенъ въздухъ (затова **с.** е по-силенъ въ арктическия поясъ), лишението отъ прѣсна растителна храна, употрѣбението много солена храна, тжга за отечеството. С. скоро се излѣкувва съ дишане прѣсенъ въздухъ, съ унотрѣбяване прѣсна растителна храна, съ тѣлесни упражнения, чистота, съ употрѣбяването кисели трѣви и ягоди, лимони и бира.

Скорпионъ (Scorpio). Отровно многокрако насѣкомо, което прилича на рака; отровата му се съобщава съ едно жило, съ което е въоржжена опашката му. Насѣкомитѣ отъ тоя видъ иматъ, споредъ родоветѣ, по нѣколко очи; родътъ, отъ който е *обикновений* **с.**, южно-европейский, има по 6. С. се хранжтъ съ бръмбари и други насѣкоми, и откакъ ги уловжтъ, пронизватъ ги съ жилото си прѣди да ги изяджтъ. Тѣ яджтъ и яйцата на паяцитѣ и др. Крижтъ се подъ камънетѣ и въ дупки и пукнатини, нъ излизатъ да тръсжтъ плячката си, и тичжтъ много бърже. Когато се уплашжтъ или раздразнжтъ, сж много свирѣпи. Понѣкога влизатъ въ кжщи, крижтъ се въ леглата, въ възглавницитѣ, въ обущата и други. Людетѣ се плашжтъ отъ тѣхъ и ги не обичатъ. Жилото на **с.** въ горещитѣ пояси е често гибелно, нъ дори и на обикновения европейски **с.** причинява голѣма болка. Най-добрий лѣкъ е амонията, земена вжтрѣшно или употрѣбена вънкашно. — С. е още името на 8-я бѣлѣгъ на зодиака, и на едно съзвѣздие, което състои отъ 35 звѣзди, една отъ които, *Антаресъ*, е отъ първа величина.

Скотъ (Уолтжръ или Валтеръ Scott). Знаменитъ английски поетъ и романистъ отъ шотландско происхождение, който минува за основатель на историческия романъ; род. въ Единбургъ (1771-1832). На 13 години челъ съ наслаждение старитѣ английски поети, криво-лѣво изучилъ нѣкои чужди езици, нѣколко врѣме билъ адвокатъ и се занимавалъ съ прѣводи. Въ 1797 се оженилъ за

Мисъ Карпентъръ. Съчиненията му го обогатили много, нъ въ 1826 отъ испадането на банкерина му и на издателя му задължнѣлъ 120, 000 англ. лири. По спогодба съ кредиторитѣ, той трѣбвало да изплати тоя дългъ съ печалбитѣ отъ литературнитѣ си трудове. Той удържалъ думата си и продължавалъ да работи до смъртъ. С. добилъ парализия, ходилъ да се лѣкува въ Италия и скоро слѣдъ завръщането си умрѣлъ.

С. писалъ въ началото особено балади, лирически и епически произведения, нъ най-много се прославилъ съ историческитѣ си романи, отъ които пръвъ билъ *Уейвърли* (1814). Слѣдъ това дошли *Гай Мянъринъ*, *Антикуари*, *Ламермурската невѣста* (българ. прѣводъ и изд. на сп. *Родина*, Пловдивъ, 1900), *Айванхо* и др. Главното достойнство на У. С-тѣ съчинения състои въ удивителното искуство да очъртава характеритѣ, да описва мѣстноститѣ, обичаитѣ и така да възпроизвожда истинския животъ. Единичъкъ неговъ недостатъкъ се явявать понѣкога много пространнитѣ описания. Отъ поемитѣ му забѣлѣжителни сж: The Lay of the Minstrel, — Marmion, — Lady of the Lake, — The Lord of Isles. Изданията на неговитѣ съчинения сж многобройни, историческитѣ му романи сж прѣведени на вкички европейски езици и сж създали множество подражатели. Освѣнъ това, той е написалъ още една *Биография на Наполеона Бонапарта*, *История на Шотландия* и *Писма за демонологията*. Издадени сж и неговитѣ писма и дневникъ. Най-добрата отъ биографитѣ му е написана отъ зетя му Локхарта (Lockhart, Life of Sir Walter Scott).

Скоция. Старо име на Шотландия.

Скрибъ (Огюстенъ-Еженъ Scribe). Французски драматургъ, род. въ Парижъ у буржуазно семейство. На 18 год. почнѫлъ да пише за театра. Първитѣ му пиеси нѣмали сполука; само като се почне отъ пиесата *Една нощь на народната гвардия* (1816) захванѫлъ той да привлича общото внимание. Въ 1834 той билъ избранъ членъ на французската академия. Малко по малко С-тѣ пиеси — общото имъ число надминуа 350 — наводнили репертоара на французскитѣ театри. С. ималъ много сътрудници, нъ той самъ работилъ повече отъ всички и давалъ на сътрудницитѣ си авторски права. Истинската С-ва сфера е леката, веселата комедия. Въ драматическия жанръ той обикновено се приближавалъ до мелодрамата; това може да се каже дори за такъва извѣстна негова трагедия, *Адриана*, *Лекуврйоръ*, която била написана специално за прочутата Рашель. Между най-добритѣ С-ви пиеси сѫ: *Валерия*, *Бертранъ и Ратонъ*, *Женитба по разсѫдъкъ*, Camaraderie, *Чаша вода*. С. е снабдявалъ съ оперни либрето Обера, Майербера, Алеви. Написалъ е и нѣколко романа и повѣсти. На българ. сѫ прѣведени романътъ му *Пиколйо Алияга*, прѣв. отъ Н. Михаиловски (Цариградъ, 1875) и ком. му *Олелдало то на свѣта*, прѣв. отъ К. Сапуновъ (София, 1898)-

Скрижаль. Плоча, таблица. **Сли** *на завѣта*, каменни плочи, на които били написани 10-тѣ заповѣди, дадени Моисею на Синай.

Скрофула, *лат.* Живиница, сарадка. — **Скрофулйозенъ**. Живиниченъ, живиничовъ.

Скрупула, *лат.* Безпокойство на съвѣстьта, — чувството, което испитва човѣкъ, който счита за погрѣшка нѣщо, което не е погрѣшка, или за сериозна погрѣшка нѣщо, което е лека погрѣшка: *надви на скрупулитѣ си.* — **Скрупулйозенъ**. Съ скрупули, много свѣнливъ, добросъвѣстенъ. — **Скрупулйозность**. Голѣма свѣнливость, добросъвѣстность.

Scrutin de liste, *фр.* Изборно гласоподаване.

Скука, *рус.* Душевно притѣснение—тежко чувство, отъ което страда обикновено празенъ, недѣятеленъ човѣкъ; — **Скученъ**. който докарва скука.

Скулптура (*лат. скулперо*, изрѣзвамъ, изсичамъ нѣщо отъ камъкъ или дърво). Ваяние (виж. тая дума). — **Скулптуренъ**. Изваянъ, направенъ чрѣзъ ваянето. — **Скулпторъ**. Ваятель.

Скюдери (*Жоржъ*). Французски поетъ и романистъ, род. въ Хавръ, умр. въ Парижъ (1601—1667); първенъ служилъ въ французската гвардия, въ 1630 оставилъ службата и почналъ да пише театрални пиеси, понравилъ се на Ришлйо, съ нападанията си на Корнейля въ съч. Observations sur le Cid и билъ приетъ въ французската академия въ 1650. Написалъ е 16 трагедии или траги-комедии, L' Amourtyranique; La mort de César и др.; и епическа поема Alaric ou Rome vaincue.

Скюдери (*Маделена*). Едно врѣме прочута французска романистка, сестра на Ж Скюдери, род. въ Хавръ, умр. въ Парижъ (1607—1701); написала много романи, които имали такъва голѣма сполука въ нейно врѣме, че нейнитѣ съврѣменници ѝ давали името Сафо или десетата муза. Тия съчинения характеристични по безвкусенъ сентиментализмъ, прѣсторена изящна строгость относително правилностьта на езика и многословни сж забравени за всѣкога. Главнитѣ нейни трудове сж Ibrahim, ou l'illustre Bassa; Artamine, ou le grand Cyrus; Clélie, histoire romaine (10 т.); Conversations de morale; освѣнь Lettres, Poésies légères, и др. Виж. Victor Cousin, La Société française du dix-septième siècle.

Скютари. Виж. *Шкодра*.

Скютари (тур. *Юскюдаръ*, стар. *Хрисополисъ*). Градъ въ азиатска Турция, среща Цариградъ, на Босфора, около 30,000 жит. Тоя градъ, ако и да съставя часть отъ турската столица, е много нечистъ и съвсѣмъ занемаренъ. На една отъ височинитѣ му, прѣлестни, се намира *Американската Дѣвическа Колегия*. На западъ отъ града, на една канара въ морето, се намира *Леандровата кула*.

Скѫтъ. Малка рѣка, дунавски притокъ, на който е расположена ѣла Слатина.

Славейковъ (*Иванъ*). Български учитель, публицистъ и общественъ дѣецъ, най-голѣмий синъ на П. Р. Славейкова; род. въ Трѣвна, починѫ въ София (1853—1901). Свършилъ бѣ наукитѣ си въ *Робертъ-Колежъ*, дѣто прѣзъ 1876—78 бѣше и учитель. Прѣзъ окупацията бѣ училищенъ инспекторъ въ сливенската губерния. По това врѣме организира гимнасти-

ческитѣ дружества въ цѣлата сливенска губерния. Въ 1879 минѫ въ сѣв. България и станѫ чиновникъ. Слѣдъ прѣврата въ 1881 бѣ учитель въ пловдивската гимназия, а въ 1885—86 учитель въ софийската гимназия, послѣ помощникъ-кметъ на столицата, прѣдставитель въ IV-о обикн. народ. събр. и на II-о велико, избранъ отъ Силистра. Отъ 1889 до 1900 бѣ пакъ учитель въ софийската класна гимназия. На 28 януарий 1901 биде избранъ за народ. прѣдст. отъ софийската избирателна околия. Като такъвъ станѫ министръ на просвѣщението въ Каравеловия кабинетъ, образуванъ на 19 февр. 1901 отъ демократи и прогресивно-либерали. На тоя постъ смъртьта го покоси слѣдъ 2—3 мѣсеца. Иванъ С. бѣше единъ отъ постояннитѣ Каравелови привърженици и зимаше редовно и дѣятелно участие въ вѣстницитѣ *Търновска Конституция*, послѣ *Знаме* и *Пръпорѫцъ*. Изработи и издаде въ разни врѣмена и нѣколко учебника; прѣведе още на български Шекспировата драма *Цезарь*, — прѣводъ, който критиката въ пловд. спис. *Наука* посрѣщнѫ много неблагоприятно.

Славейковъ (*Пенчо*). Български поетъ, най-малъкъ синъ на П. Р. Славейкова; училъ се е въ България и донѣйдѣ въ лайпцигския университетъ. Още като ученикъ намираше врѣме да се прѣдава на литературни занятия. Трудоветѣ си печаташе въ разни списания, а най-вече въ *Библиотека Св. Климентъ* (отъ 1885) и въ сп. *Мисъль*. Тия трудове сѫ събрани въ двѣ книги, *Епически пѣсни* (Пловдивъ, кн. I., 1896) и *Бѣлѣнове* (Пловдивъ, кн. II, 1898).

Като характеристика на пѣснитѣ, баладитѣ и идилиитѣ на С.-синъ, А. Тодоровъ посочва, че любовьта въ тѣхъ не е еротична, както въ подобнитѣ творения на С.-баща, а идеална и че композицията на С.-синъ дири главно поемата на човѣшката скрѣбь. А критикътъ на сѫщия поетъ Д-ръ Кръстевъ*) намира, че сюжетитѣ и героитѣ на Пенча С. не сѫ — освѣнь съ малки изключения — нито велики общочовѣшки идеали, нито изобщо народни събития и лица. „Идеитѣ и чувствата на Пенча С. сѫ най-индивидуални, и сѫ черпени не изъ вънрѣшния миръ на *масата*, а изъ *неговия* вънрѣшенъ миръ, сир. изъ душата на единъ човѣкъ, който се е развилъ въ най-изключителни обстоятелства, подъ бремето на една зла орисия.“ И споредъ Д-ръ Кр., С-тѣ лични вкусове не го оставятъ да встѫпи всецѣло на почвата на народния животъ. Той донѣйдѣ стѫпилъ на тая почва едвамъ съ *Кървава Пѣсень*. Като едно отъ творенията му, *ужо*жествено и съвършено и по езикъ и по форма критикътъ сочи поемата *Коледари* и хвали като съвсѣмъ сполучени Fils-Dur, *Успокоени*, *Сърдце на сърдцата*, *Микель Анджело*, *Сънката на Свърховнъкътъ*. За най-хубави балади на С. се иматъ *Чумави*, *Слѣдъ старо-загорския бой*, *Змейово либе*, *Царь Самуилъ*. С. е прѣвелъ заедно съ Алеко Константиновъ Лермонтовитѣ *Демонъ*, источна повѣсть, и *Бѣлецъ*, горска легенда (София, 1895).

„Двѣ нѣща има,“ казва Д-ръ Кръстевъ „които най-много пора-

*) Виж. неговитѣ Литературни и философски студии, София, 1898, 2-о изд.

зяватъ читателя. . . въ всичко, излѣзло отъ перото на Пенча С. Това сж: отъ една страна, чаруещия езикъ на поета, отъ друга— отсжтствието на оная лекость и оная живость, които сме навикнжли да съединяваме въ всичко, което носи името поезия". Д-ръ Кр. припознава у С. красотата на много нови и хубави думи „истръгнжти изъ тъмнитѣ, още неизбродени богатства на народната рѣчь", нъ го и подканя, че „поезията не е мѣсто, дѣто може безнаказано да се трупатъ, като въ нѣкакъвъ рѣчникъ, непознати никому провинциални думи." Заедно съ това Д-ръ Кр. не удобрява С-витѣ „граматически оригиналности" и „склонностьта му да употрѣбива, ако и твърдѣ рѣдко, русски думи, които не само не сж по-хубави и по звучни отъ съотвѣтнитѣ български, а сж, напротивъ, положително грозни и не хубави." Той не харесва и нѣкои негови „неправилни ритми". Въ сжщото врѣме той припознава на поета качеството на хждожникъ par excellence".

Отъ другитѣ П. С-ви критици, Самуровъ въ сп. *Нова Струя* нарича П. С-тѣ *Моминѕки сълзи* безсъдържателни и биещи само на ефектъ; и твърди, че изобщо стихътъ на тоя поетъ е измжченъ, че въ неговитѣ стихотворения се срѣщатъ съвсѣмъ неразбираеми редове, че въвожда непотрѣбни чужди думи, че произволно мѣсти граматическитѣ ударения въ думитѣ, че ритмува думи, които не могжтъ да се ритмуватъ по разликата въ размѣра, и др. Много по-неблагоприятенъ на П. С. е критикътъ Ю. Маринополски (въ *Българската литература подиръ освобождението*, бѣлѣжки, Вратца, 1898), чието заключение е, „че всичко, което той е написалъ ни най-малко не е въ състояние да вдъхне на читателя уважение къмъ неговия талантъ и неговитѣ идеи". По поводъ на стихотворението му „*Нѣмамъ ази роденъ край*" критикътъ не може да си обясни, какъ български поетъ може да си обръща гръба на България. За забѣлѣжване е, че П. Сл. по едно врѣме печатно се отказа отъ поезията и около три години слѣдъ този „фалитъ" пакъ се върнж на нея. Една негова сказка прѣзъ подновеното му поприще, *Българската поезия прѣди освобождението и сега*, напечатана въ сп. *Мисъль* (1906), извика критиката на Д. Страшимирова (виж. *Литература и политика* въ вѣст. *День* отъ 13 и 14 мартъ 1906), въ която се оборватъ С-тѣ възгледи върху поезията. Трѣбва да се посочи още и статията на Божанъ Ангеловъ, *Пенчо Славейковъ*, литературна характеристика въ сп. *Мисъль*, год. XV (1905).

Славейковъ (*Петко* Рачевъ). Български писатель — поетъ, филологъ, историкъ, педагогъ, публицистъ, журналистъ, единъ отъ най-добритѣ и най-популярнитѣ наши писатели прѣзъ послѣднитѣ 30 години прѣди освобождението ни, единъ отъ най-първитѣ ратници за българското възраждане и единъ отъ най-виднитѣ дѣйци по църковния въпросъ; род. въ Търново *), починж въ София (1827—1895). С., така кръстенъ самъ отъ себе, както ще видимъ по-

*) Както за родното мѣсто на С., така и за годината на рождението му, по-раннитѣ писатели — Иречекъ, Пипинъ, пишехж погрѣшно; тѣ казвахж, че С. е род. въ Трѣвна въ 1825.

тоя послѣдния прѣкоръ въ българска форма писательтъ окончателно си усвоилъ.

До 1856, до когато учителствувалъ въ Трѣвна, С. нѣколко пати ходилъ въ Цариградъ по обществени работи. Забѣлѣжително е ходенето му въ турската столица прѣзъ 1856 заедно съ други прѣдставители отъ търновската епархия, вслѣдствие на което Неофитъ билъ окончателно и невъзвратно дигнатъ прѣзъ 1859.

Отъ 1863 С. се установи въ Цариградъ, и отъ тогава се начена единъ новъ периодъ на неговата дѣятелность като литераторъ и народенъ водитель. Той излѣзе лично на публицистическата сцена, първенъ съ чисто литературния си вѣст. *Гайда*, послѣ, отъ 1866 до 1872, съ политическия си вѣст. *Македония*. Отъ 1864 той и съставяше часть отъ комисията на Американското Библейско Дружество, натоварена съ прѣвода и поправянето на Св. Писание (виж. за това *Лонг*, *Рицъ*, *Костовичъ*). Отъ това врѣме той и зимаше най-живо участие въ народнитѣ борби противъ фанариотитѣ и по църковния въпросъ, съ *Чомакова* заедно. Изборътъ на името — Македония — бѣ единъ отъ най-сполучливитѣ. Съ самия тоя актъ С. включи и цѣлата тая българска область въ общото движение. „Азъ не знамъ", казва Ст. Бобчевъ, „дали вѣстници другадѣ сж направили толкова за свѣстяването на единъ народъ, колкото българскитѣ отъ цариградския периодъ. А между тия вѣстници видно мѣсто завзима вѣст. *Македония*". „Въ България отсамъ Дунавъ", говори Д. Мариновъ — „*Македония* бѣ онова, което *Независимость* бѣше оттатъкъ Дунавъ за политиката и независимостьта". Слѣдъ много расправии съ турската цензура, спирания на вѣстника и затваряне на редактора му, *Македония* биде окончателно унищожена отъ турското правителство въ 1872 като опасенъ за държавата революционенъ вѣстникъ, и самий редакторъ за кжсо врѣме биде арестуванъ. Слѣдъ освобождението си отъ затвора, благодарение ходатайствата на нѣкои отъ посолствата, С. за кратко врѣме редактира цариградското сп. *Читалище* (год. III), послѣ се улови о старото си занятие учителството. Русско-турската война въ 1877 го завари учитель въ Стара-Загора.

Слѣдъ освобождението ни С. се посвети исключително на политическата дѣятелность по уреждането на освободеното ни отечество. Въ 1879 той бѣше членъ на търновското велико народно събрание, послѣ членъ и прѣдсѣдатель на първото обикновено народно събрание. Въ 1880—81 бѣ министръ на просвѣщението, послѣ на вжтрѣшнитѣ работи въ Каравеловия кабинетъ. Въ 1881, слѣдъ държавния прѣратъ, той бѣ принуденъ да емигрира въ Източна Румелия, дѣто издава, заедно съ Каравелова и сина си Ивана, вѣст. *Независимость*. Въ 1883 С. се върна въ София, дѣто заедно съ Ризова и Ивана С. издаваше *Търновска Конституция*, която браненше демократическитѣ основи на българската конституция. Послѣднитѣ години отъ живота си С. страдаше отъ парализия и не бѣ въ състояние вече да работи. Прѣзъ това врѣме той бѣ пенсиониранъ.

С. миуваше за най-добъръ познавачъ на българския езикъ, и той пръвъ показа гѫвкавостьта му въ поезията. Такива бисери като *Не пъй ми се*, *Нека чуе мама*, *Жестокостьта ми се сломи* не ще изгубѭтъ никога цѣнностьта си. Отъ С.-тѣ публицистич. издания — той е издавалъ, освѣнъ споменѫтитѣ, *Пчелица*, посветена на дѣтската младежь, *Ружица*, посветена на женското оразование, *Звънчати Глумчо*, *Шутошъ*, *Остенъ*, сатирически вѣстници, *Цѣлокупна България*, политически вѣст. *Истина* и *Правда* — припознава се, че всѣкога ще свѣтѭтъ най-много *Гайда и Македония*.

Съ едно издание на С.-тѣ *Избрани съчинения* се е завзелъ синъ му *Пенчо*, който придружи кн. I (София, 1901) съ една *характеристика на П. Р.* С. Самъ С. е оставилъ автобиографически бѣлѣжки писани отъ разни врѣмена. Отъ биографич. очерки, които се явихѫ за С. слѣдъ смъртьта му, заслужватъ единъ споменъ очеркътъ въ в. *Знаме* (бр. 88—91 отъ 1895); стат. на Ив. П. Славейковъ подъ заглавие *Библиотеката и ржкописитѣ на П. Р. Слав.* въ *Български Прѣгледъ*, кн. V (1896); оч. на А. Т. въ сѫщото спис., год. II (1895), кн. VIII; на Л. Милетича, пакъ тамъ, год. II, кн. IX—X; и една скаска на Ст. Бобчевъ, четена на 25 юн. 1900 въ едно засѣд. на Българското Книжовно дружество и обнародвана под. загл. *П. Р. Славейковъ и единъ неговъ ржкописъ* (София); виж. отъ Ст. Бобч. и *П. Р. Слав.* въ сп. *Българска Сбирка*, год. II, кн. VII.

Славония. Страна, която образува отъ 1849, заедно съ Кроация (виж. това име) или Хърватско, коронна земя на Австрия. Тия двѣ страни отъ 1873 сѫ съединени подъ едно управление и сѫ подвластни на Унгария. Пространството на двѣтѣ е 42,516 чет. килом., отъ които на С. се падатъ 16,663 чет. килом. съ насел. около 1 милионъ жит. сѫ словѣне и говорѭтъ сърбското или илирийското нарѣчие. По вѣроисп. сѫ католици; има и много право. славни. С. съставя източната часть на Кроация — С., и е ограничена на сѣв. ист. и югъ съ рѣки Драва, Дунавъ и Сава. Цѣлата страна е прорѣзана по длъжината си отъ едно бърдо отъ Алпитѣ; останѫлата часть състои донѣйдѣ отъ плодоносни равнини, донѣйдѣ отъ хълмове, покрити съ лозя и градини. Планинитѣ сѫ богати съ каменни вѫглища, мраморъ и минерални извори. Главнитѣ произведения сѫ жито, особено пшеница, и царевица, зеленчуци, овощия, вино, сливовица. Промишлеността, съ исключение на копринарството и стъкларството, е маловажна. Много риба. Вѫтрѣшната и транзитната търговия сѫ доста голѣми. Гл. градове сѫ Осѣкъ, Пожега и Дяковаръ (виж. тия имена). — Подъ римското владичество, С. е съставяла часть отъ Панония, и по името на р. Сава се наричала Pannonia Savia. Послѣ страната се намирала подъ Византия, била опустошена отъ аваретѣ, и въ царув. на Лудовика Набожни добила свой князъ, васаленъ на франкитѣ. Тогава къмъ С. се числила и Кроация, която се присъединила въ XI-и вѣкъ на унгарската корона; отпослѣ и С. се управлявала отъ князове отъ унгарск. царски домъ. Въ 1442 се начениѫла една борба съ турцитѣ,

тоя послѣдния прѣкоръ въ българска форма писательтъ окончателно си усвоилъ.

До 1856, до когато учителствувалъ въ Трѣвна, С. нѣколко пѫти ходилъ въ Цариградъ по обществени работи. Забѣлѣжително е ходенето му въ турската столица прѣзъ 1856 заедно съ други прѣдставители отъ търновската епархия, вслѣдствие на което Неофитъ билъ окончателно и невъзвратно дигнатъ прѣзъ 1859.

Отъ 1863 С. се установи въ Цариградъ, и отъ тогава се начена единъ новъ периодъ на неговата дѣятелность като литераторъ и народенъ водитель. Той излѣзе лично на публицистическата сцена, първенъ съ чисто литературния си вѣст. *Гайда*, послѣ, отъ 1866 до 1872, съ политическия си вѣст. *Македония*. Отъ 1864 той и съставяше часть отъ комисията на Американското Библейско Дружество, натоварена съ прѣвода и поправянето на Св. Писание (виж. за това *Лонъ*, *Рицъ*, *Костовичъ*). Отъ това врѣме той и зимаше най-живо участие въ народнитѣ борби противъ фанариотитѣ и по църковния въпросъ, съ *Чомакова* заедно. Изборътъ на името — Македония — бѣ единъ отъ най-сполучливитѣ. Съ самия тоя актъ С. включи и цѣлата тая българска область въ общото движение. „Азъ не знамъ“, казва Ст. Бобчевъ, „дали вѣстници другадѣ сж направили толкова за свѣстяването на единъ народъ, колкото българскитѣ отъ цариградския периодъ. А между тия вѣстници видно мѣсто завзима вѣст. *Македония*“. „Въ България отсамъ Дунавъ“, говори Д. Мариновъ — „*Македония* бѣ онова, което *Независимость* бѣше оттатъкъ Дунавъ за политиката и независимостьта“. Слѣдъ много расправии съ турската цензура, спирания на вѣстника и затваряне на редактора му, *Македония* биде окончателно унищожена отъ турското правителство въ 1872 като опасенъ за държавата революционенъ вѣстникъ, и самий редакторъ за кѫсо врѣме биде арестуванъ. Слѣдъ освобождението си отъ затвора, благодарение ходатайствата на нѣкои отъ посолствата, С. за кратко врѣме редактира цариградското сп. *Читалище* (год. III), послѣ се улови о старото си занятие учителството. Русско-турската война въ 1877 го завари учитель въ Стара-Загора.

Слѣдъ освобождението ни С. се посвети изключително на политическата дѣятелность по уреждането на освободеното ни отечество. Въ 1879 той бѣше членъ на търновското велико народно събрание, послѣ членъ и прѣдсѣдатель на първото обикновено народно събрание. Въ 1880—81 бѣ министръ на просвѣщението, послѣ на вѫтрѣшнитѣ работи въ Каравеловия кабинетъ. Въ 1881, слѣдъ държавния прѣвратъ, той бѣ принуденъ да емигрира въ Източна Румелия, дѣто издава, заедно съ Каравелова и сина си Ивана, вѣст. *Независимость*. Въ 1883 С. се върна въ София, дѣто заедно съ Ризова и Ивана С. издаваше *Търновска Конституция*, която браненше демократическитѣ основи на българската конституция. Послѣднитѣ години отъ живота си С. страдаше отъ парализия и не бѣ въ състояние вече да работи. Прѣзъ това врѣме той бѣ пенсионираn.

С. миуваше за най-добръ познавачъ на българския езикъ, и той пръвъ показа гѫвкавостьта му въ поезията. Такива бисери като *Не пъй ми се, Нека чуе мама, Жестокостьта ми се сломи* не ще изгубѣтъ никога цѣнностьта си. Отъ С.-тѣ публицистич. издания — той е издавалъ, освѣнъ споменѫтитѣ, *Пчелица*, посветена на дѣтската младежь, *Ружица*, посветена на женското оразование, *Звънчати Глумчо, Шутошъ, Остенъ*, сатирически вѣстници, *Цѣлокупна България*, политически вѣст. *Истина* и *Правда* — припознава се, че всѣкога ще свѣтѫтъ най-много *Гайда и Македония*.

Съ едно издание на С.-тѣ *Избрани съчинения* се е завзелъ синъ му *Пенчо*, който придружи кн. I (София, 1901) съ една *характеристика на П. Р.* С. Самъ С. е оставилъ автобиографически бѣлѣжки писани отъ разни врѣмена. Отъ биографич. очерки, които се явихѫ за С. слѣдъ смъртьта му, заслужватъ единъ споменъ очеркътъ въ в. *Знаме* (бр. 88—91 отъ 1895); стат. на Ив. П. Славейковъ подъ заглавие *Библиотеката и ржкописитѣ на П. Р. Слав.* въ *Български Прѣгледъ*, кн. V (1896); оч. на А. Т. въ сѫщото спис., год. II (1895), кн. VIII; на Л. Милетича, пакъ тамъ, год. II, кн. IX—X; и една скаска на Ст. Бобчевъ, четена на 25 юн. 1900 въ едно засѣд. на Българското Книжовно дружество и обнародвана под. загл. *П. Р. Славейковъ и единъ неговъ ржкописъ* (София); виж. отъ Ст. Бобч. и *П. Р. Слав.* въ сп. *Българска Сбирка*, год. II, кн. VII.

Славония. Страна, която образува отъ 1849, заедно съ Кроация (виж. това име) или Хърватско, коронна земя на Австрия. Тия двѣ страни отъ 1873 сѫ съединени подъ едно управление и сѫ подвластни на Унгария. Пространството на двѣтѣ е 42,516 чет. килом., отъ които на С. се падатъ 16,663 чет. килом. съ насел. около 1 милионъ жит. сѫ словѣне и говорѫтъ сърбското или илирийското нарѣчие. По вѣроисп. сѫ католици; има и много право. славни. С. съставя източната часть на Кроация — С., и е ограничена на сѣв. ист. и югъ съ рѣки Драва, Дунавъ и Сава. Цѣлата страна е прорѣзана по длъжината си отъ едно бърдо отъ Алпитѣ; останѫлата часть състои донѣйдѣ отъ плодоносни равнини, донѣйдѣ отъ хълмове, покрити съ лози и градини. Планинитѣ сѫ богати съ каменни въглища, мраморъ и минерални извори. Главнитѣ произведения сѫ жито, особено пшеница, и царевица, зеленчуци, овощия, вино, сливовица. Промишлеността, съ исключение на копринарството и стъкларството, е маловажна. Много риба. Вѫтрѣшната и транзитната търговия сѫ доста голѣми. Гл. градове сѫ Осѣкъ, Пожега и Дяковаръ (виж. тия имена). — Подъ римското владичество, С. е съставяла часть отъ Панония, и по името на р. Сава се наричала Panonia Savia. Послѣ страната се намирала подъ Византия, била опустошена отъ аваретѣ, и въ царув. на Лудовика Набожни добила свой князъ, васаленъ на франкитѣ. Тогава къмъ С. се числила и Кроация, която се присъединила въ XI-и вѣкъ на унгарската корона; отпослѣ и С. се управлявала отъ князове отъ унгарск. царски домъ. Въ 1442 се наченѫла една борба съ турцитѣ,

които нѣколко пѫти опустошили С. и по-миръть, сключенъ отъ Австрия въ 1562 окончателно минала у турцитѣ; нъ по Карловицкия договоръ (1699) била присъединена на Австрия. Виж. Матковичъ, *Кроация и* С. (Загребъ, 1874; има и франц. прѣводъ); Чапловичъ, С. *и Кроация*, на нѣм. (1839); Gyurcovics, *Кроация и* С. (нѣм., Вѣна, 1881); Зорчичъ, *Кроацияи* С. (нѣм., Загребъ, 1885).

Славяне или Славянско племе. Виж. *Словѣне.*

Славянска Бесѣда. Едно отъ най-голѣмитѣ и най-старитѣ дружества, основани въ България отъ освобождението ни насамъ. Сѣдалището на това дружество, основано въ 1880, е въ София. Цѣлта му е, споредъ устава му, „да развива словѣнската взаимость между членоветѣ си и да възбужда и подобрява дружественния животъ въ обществото." За постижението на цѣлта си дружеството е исключвало изъ срѣдата си всѣко нѣщо, което би докарало несъгласие между членоветѣ му и българе и словѣне отъ други народности. При това, то е основало една читалня, дѣто се четатъ вѣстници и списания на всичкитѣ словѣнски, както и на други езици. Често се даватъ и поучителни скаски съ народно-икономическа, литературна и общопоучителна цѣль. Нѣкои отъ тѣхъ, както напр. *Опѫнение на българскитѣ народни пѣсни*, двѣ скаски държани въ Бесѣдата отъ г. Безеншека, сѫ отпослѣ печатани по общото желание на членоветѣ. Бесѣдата е позната не само въ България, а и всѣдѣ между словѣнскитѣ народи. Подробности въ *Юбилеенъ Сборникъ на Славянската Бесѣда, 1880—1895* (София, 1895).

Сладострастие. Наклонность къмъ чувствени наслаждения, плътоугодие: *сладострастенъ животъ.*

Сласть. Сладость, наслада; *сластолюбие*, сѫщото, каквото е сладострастие.

Слатина. Име на нѣколко села; С. въ ловчанска окол. (1,702 ж); С. въ софийската сел. окол. (979); С. въ никопол. окол. (88 ж.); разни селски махали сѫщо носѣтъ това име. Виж. и Бѣла-С.

Сливенъ. Окол. (до скоро окр.) градъ въ бургазски окр., въ една долина при южнитѣ поли при Стара-планина и ограденъ отъ тритѣ страни съ високи баири; на Куруча (лѣвъ притокъ на Тунджа); 42 килом. на юго-зап. отъ Котелъ, 37 килом. на сѣв.-ист. отъ Нова-Загора, 28 килом. на сѣв.-зап. отъ Ямболъ, и 22 килом. на сѣв. отъ с. Керменлий, дѣто има станция на желѣзопѫтната линия Т. Сейменъ-Ямболъ; 25,049 жит. С. е единъ отъ най-промишленитѣ градове въ България; има 15 фабрики за шаеци, сукна и аби, и една фабрика за бира. Жителитѣ му се занимаватъ още съ заналти и лозарство; нъ филоксерата унищожи старитѣ лозя и сега се садѣтъ нови. Мѫж. гимназия, 6-токласно дѣв. училище, тъкаческо училище, бояджиско училище. С. е родното мѣсто на *Хаджи Димитра, Панайотъ Хитова, П. Начева, Ив. Добровски*, Д-ръ *Селимински*, Д-ръ *Мирковича.* — 13 килом. на сѣв-зап. отъ С. сѫ *Сливенскитѣ бани* (сѣроводородни и желѣзни), сега най-уреденитѣ въ България — съ хубави нови постройки и др. С. е старъ градъ. Византийцитѣ пръвъ пѫть споменуватъ въ XIII-и и XIV-и вѣкъ за него подъ името *Истлифонъ*,

като важенъ български крѣпостенъ градъ близо до прѣдѣла на Византийската империя съ България. Въ околностьта на С. сѫ се открили останки отъ стари монастири, за които казватъ, че били построени и се покровителствували отъ Асѣня II. Виж. Кукумявковъ, *Спомень отъ сливенското възстание въ 1876*, ч. I (16,° стр. 160, Сливенъ, 1885).

Сливница. Българско село, 28 килом. на зап. отъ София, дѣто най-много се прослави въ сърбско-бълтарската война въ 1885 българското оржжие. Слѣдъ 3-дневенъ бой — на 5-и, 6-и и 7-и ноем. българитѣ прогониха сърбетѣ, които тука изгубиха до 3,000 души; отъ българска страна загубитѣ се простираха до $2^1/_2$ хиляди. Силитѣ на противницитѣ бѣха приблизително равни освѣнь доста голѣмъ прѣвѣсъ въ артилерията отъ сърбска страна). Виж. Карлъ Регенспурски, *Сраженията при Сливница*, прѣв. майоръ Пападоповъ (София, 1895); виж. и *Сърбско-българска война*. — Върху една самотна височина на бойното поле при Сливница, близо до сегашната желѣзнопѫтна линия, се издига една пирамида-кенотафъ, въздигнѫта отъ българския народъ за увѣковѣчаване паметьта на падналитѣ на това мѣсто български герои.

Словарь. Рѣчникъ, обикновено непълненъ рѣчникъ.

Слово. Дума. — **Словопроизводство**, виж. *Етимология*.

Словаци (мадж. Tót). Словѣнско племе, най-родствено съ чехо-маравцитѣ, съ които се и обединява въ една племенна група подъ името *чехо-словѣне* (Cechoslawen). С. живѣѫтъ въ сѣверна Унгария и юго-източна Моравия, между Карпатскитѣ планини и Дунавъ, Морава и системата рѣки на Ипоть, Римава, Слана и Тиса. Много повечето с. се падатъ на Унгария; въ Моравия словацкото слово се чува само въ юго-източния ѫгълъ на областьта, между Карпатскитѣ планини и Морава и донѣйдѣ на дѣсния брѣгъ на Морава, въ околноститѣ на градове Угорски Бродъ, Угорско градище, Напаедловъ, Весело и Страшница. Въ Долна Австрия словацки поселения захващатъ само една часть отъ сѣверо-източния ѫгълъ, на истокъ отъ линията Вълчица—Цагновъ.

Въ Унгария с. живѣѫтъ въ 15 сѣв.-източни комитати; тѣ прѣдставливатъ токо-речи едно чисто словацко население въ комититѣ тренчински, оравски, зволенски и липтовски, съставятъ градско болшинство въ комититѣ турочски, барски, нитрански, гонтски, хемерски, спишски (или ципски), шароштски, земплински и абауйнспи, и меншество въ двата погранични комитати, пресбургски (пожонски) и новгородски. Всрѣдъ масата словацко население се срѣщатъ, дѣ по-голѣми, дѣ по-малки, иноплеменни и иноезични острови, главно нѣмски. Маджаретѣ, като прѣдставители на господствуещата народность, сѫ разсѣяни повсѫдѣ въ словацката земя, въ нийдѣ нѣматъ свои селища. Съ маджаретѣ се сливатъ и онія с., които по разни причини и побуждения сѫ се отказали отъ своята народность, така-наречените *маджароне*. Задъ прѣдѣлитѣ на чисто словацката земя с. сѫ разсѣяни на отдѣлни селища и въ други части на Унгария. Словацкитѣ селища задъ прѣдѣлитѣ на *Словенска* (словацката земя) сѫ

отъ двояко происхождение: или тѣ сѫ плодове на най-късна колонизация, или сѫ остатки отъ старовремѣнно словацко население въ страната, уцѣлѣли между маджаретѣ. Че въ старо врѣме с. сѫ живѣли въ много по-голѣмо пространство, отколкото сега, се доказва отъ приставкитѣ Tót (словакъ) въ имената на села и паланки съ несловацко население: очевидно е, че тия паланки нѣкога сѫ били заселини съ с., които сѫ били принудени да напуснѫтъ населенитѣ отъ тѣхъ мѣста или, като отстѫпѫтъ на напора на околното иноплеменно болшинство (маджаре, румѫне), да се слѣѫтъ съ него. Доста голѣми колонии с. се намиратъ въ Съедин. Държави у Америка. Точни статистически данни за с. нѣма; прѣдполагатъ, че общото имъ число е около $2^1/_2$ милиона. с. сами се наричатъ *словаци*; нъ прѣдполага се, че това име е отъ сравнително скорошно происхождение, понеже употрѣбението му се ограничава само на единствено и множ. число мѫжски родъ (Slovak—Slovaki), за женски родъ и прилагателнитѣ форми за основа служи Sloven: Slovenka, а не Slovaâka, Slovensky, а не Slovacky, Slovensko (словацката область).

Въ физическо и нравствено отношение, с. иматъ много общо съ чехитѣ. Типичний с. се отличава съ високъ ръстъ и доста голѣма физическа сила. С. е трудолюбивъ и добросъвѣстенъ работникъ; по-охотно отъ всичко той се занимава съ земледѣлие и скотовъдство. Отъ карпатскитѣ области, несгодни за земледѣлие, хиляди с. се спущатъ на югъ, въ по-плодороднитѣ равнини, за орань, жътва, косидба, гроздобране или за наднична работа въ голѣмитѣ градове. Много обхождатъ не само Австро-Унгария, а и южна и юго-западна Русия, въ видъ на ходящи продавачи на дребни стоки (тамъ тѣ сѫ извѣстни подъ името „унгарци“). Ходѫтъ тѣ на печала и въ Америка, дѣто съ сполука конкурират съ ирландцитѣ. На с. всичко му иде отрѫки. Той обича да си приказва съ людето, съ домашнитѣ си животни, съ дърветата около колибата си, съ звѣздитѣ на небето, съ всичката одушевена и неодушевена природа, която той одухотворява въ мировъзгледа си. Поетъ въ душата, с. се явява хѫдожникъ и на словото и на звука: слѣдъ циганина с. е най-музикалний отъ народитѣ на Унгария; въ всѣко словацко село има мѣсто, дѣто с. се събиратъ да пѣѫтъ, свирѫтъ и играѫтъ хоро́. С. и въ радость и въ скърбь въ пѣсни излива душата си. Не токо-така се е сложила пословицата: „дѣто има словенка, тамъ има и спѣвъ“ (сир. дѣто има словачка, тамъ и пѣсень се чува). И отъ шароветѣ въ облѣклото с. обича веселитѣ: бѣлия, червения и синия. При всичката си поетичность и живость, с. се отличава съ сериозенъ възгледъ на живота. Той скор не възприима нови навици и обичай, и живѣе патриархално. У дома си домакинътъ е пъленъ господарь. Като обича труда и поставя трудолюбието едва ли на по-високо отъ всички човѣшки достойнства, той никому отъ членоветѣ на семейството си не дава да се лѣни: малолѣтнитѣ синове и внуци трѣбва да помагатъ по стопанството; жененитѣ синове не се дѣлѫтъ отъ

бащиното огнище, освѣнъ ако сѫ добили особенъ дѣлъ земя за жената въ видъ на вѣно. Момитѣ тъкѫтъ, предѫтъ и помагатъ въ полскитѣ работи. Отъ лѣнива и невадива мома страни всѣки момъкъ, като цѣни умѣнието да се работи по-горѣ отъ богато вѣно. И въ пѣсеньта се пѣе: Na co mi, na co tvoje role, luky ked' nevedia robit' tvoje biele ruky (защо ми сѫ твоитѣ ниви и ливади, кога твоитѣ бѣли рѫцѣ не умѣѭтъ да работѭтъ). На свадбитѣ, погребенията и други важни моменти въ живота се държѫтъ старитѣ обичаи и обреди. Както у насъ свадебнитѣ празденства, въ които зима участие едва ли не цѣлото село, се продължаватъ нѣколко деня. Храната е различна, споредъ мѣстноститѣ. Въ плодороднитѣ равнини и долини, важна роля играе царевицата; месото се яде и то много, особено свинското; хлѣбътъ се мѣси отъ по-просто жито, а пшеничений се употрѣбява на праздници и въ нѣкои тържествени случаи. Обичното ядене на с. е кашата, за която словакътъ казва Kasa mati nasa (кашата е нашата майка). За подправа на ястия се употрѣбява голѣмо количество червенъ пиперъ, лукъ и др. т. Любимото питие на с. е ракията, която домакинкитѣ често подправятъ съ плодове. Селското си стопанство с. и сега често вършѫтъ както въ старо врѣме дѣдитѣ имъ. До скоро с. не знаяли по-добритѣ полски орѫдия. Така малоподвижни тѣ оставали до скоро и нравствено и умствено. Нъ въ сегашно врѣме у тѣхъ се явяватъ неуморими борци за народното дѣло, както Хурбанъ, Ходжа а др., явяватъ се талантливи мислители и поети, които отстояватъ сѫщото дѣло съ словото си, като Л. Щуръ или въ нашето врѣме Хурбанъ Ваянски. Изобщо с. „едва ли не самое даровитое и найболѣе намъ, русскимъ, сочувственное племя“, казва професоръ В. И. Ламански въ прѣдговора си на Щуровото съчинение *Славянство и мірь будущаго*. Много сѫ страдали с. отъ религиозни гонения, на които турилъ прѣдѣлъ само Иосифъ II. Благородницитѣ у с., както у другитѣ словѣнски народи въ Унгария, малко по малко се отчуждавали отъ народа си и се сливали съ *общоунгарското* благородническо съсловие. Толкова по-тежко станѫло положението на простолюдието. Самонадѣянни и и умствено-лѣниви, с. прѣдставлявали прѣкрасенъ „етнографически материалъ“ за освѣжение маджарската кръвь и затова среща тѣхъ била насочена усилена маджаризация. Маджарското възстание среща Австрия се придружило отъ едно възстание на с. среща маджаретѣ, въ полза на Австрия (1848-49). Между с. се явили свои политически дѣйци — Хурбанъ (1817--1888), Ходжа (1811—1870) и др. Тѣхнитѣ трудове не отишли на празно: макаръ с. и да не спечелили нищо въ политическото си положение, ала сполучило да узрѣе едно ново поколѣние, напоено съ патриотизмъ. Въ 1861 се основала *Матица словенска*, подновила се литературата и обществената дѣятелность, нъ политически словацската народность останѫла и до сега си остава беззащитна. Слѣдъ 10-на година, *Матица*, която служила за срѣдоточие на умственото движение и народната образованость-ве закрила отъ маджарскитѣ вла-

ти; вос-късно се затворила и словацката гимназия; въ училищата се въвежда маджарски езикъ, като езикъ на който се предаватъ науките; за учители се поставятъ маджаре и маджарове. Най-сетнѣ, отъ не толкова отдавна, за маджаризацията въ словацката область, отбиратъ сиратетата и полусиратетата и ги испращатъ въ чисто маджарски семейства въ Долна Унгария за възпитание, а нѣкои и усиновяватъ; и тоя наборъ се придружава често съ насилия и жестокости. Напразно възставатъ противъ това словацкитѣ патриоти: тѣ само испадатъ въ затвора за „държавна измѣна.“ Вижъ на рус., Папаковъ, *Бѣлое невольничество*; — Гурбанъ Ваянский, *Иродъ*, поема, прѣводъ на Кривоша, СПБ., 1894; — Г. А. де Волланъ, *Мадьяри и національная борьба въ Венгріи*, СПБ., 1877; и H. Kiepert, Völker-und Sprachenkarte von Oesterreich und den Unter — Donau — Ländern (2-о изд., Берлинъ).

Словацитѣ сѫ дали на Унгария нѣколко почтени учени, които сѫ се прославили съ твърдѣ цѣнни, донѣйдѣ монументални, трудове по църковната, политическата и литературната история, по старата и нова география и статистика на Унгария. Такъви, които сѫ писали по латински и донѣйдѣ по нѣмски, сѫ Ад. Коларъ, Юрий Прай, И. Рабини, Матвей Белъ (1684—1749); историци, събиратели на документи и изслѣдватели на общата политическа и църковна история на Унгария: Bartholomeides, *Липски*, Чаповичъ и др.

По езикъ, словацитѣ сѫ много близо до чехитѣ, нъ, по причина на особената си историческа сѫдба, тѣ образуватъ сега особенъ народностъ. Въ великото прѣселение на словѣнскитѣ племена словацитѣ потеглили отъ задъ Карпатскитѣ планини прѣко слѣдъ чехитѣ и засилили се въ новото (сега вече старото) си отечество въ началото на VI-и вѣкъ, вѣроятно подъ натиска на аваретѣ, които въ 563 вече живѣели въ сегашна Унгария между Тиса и Дунавъ и въ края на VI-и вѣкъ си подчинили и чехитѣ, и моравцитѣ, и словацитѣ. Чехитѣ съ моравцитѣ сполучили да се освободятъ отъ тѣхъ подъ прѣдвод. на Само (627—662). Голѣма часть словаци, като по-ближни до аваретѣ, си останали, мисли се, тѣхни поданници до тѣхното поражение отъ Карла Велики (791—796), когато словацитѣ заедно съ чехитѣ станали поданици на франкитѣ. Въ първата третина на IX-и вѣкъ се явява у моравцитѣ князъ Моймиръ, който приелъ християнството и начелъ да разширява владѣнита си на смѣтка на нитрийския князъ Пребина. Моймиръ билъ свалень отъ прѣстола отъ нѣмския краль Лудвика (846), който поставилъ на негово мѣсто племенника му Ростислава. Ростиславъ се прославилъ съ повикването отъ Византия на словѣнскитѣ първоучители св. Кирила и Методия (862) и сполучливата борба съ нѣмцитѣ. Нъ аварското иго оставило слѣдитѣ си у словѣнетѣ: единъ Ростиславовъ племенникъ коварно го издалъ на нѣмцитѣ (870), па и съ тѣхъ постжпилъ коварно. Въ врѣмето на князъ Светополка Моравия, която обгръщала на зап. Чехия, а на ист. достигала до Велика Хърватия (Галиция), добила още по-голѣми сполуки въ войнатѣ съ нѣмцитѣ; нъ нравствено развалений

слогътъ, по думитѣ на извѣстния ученъ Копитара, и слѣдъ 200 години никакъ не остарѣлъ. Въ сѫщата година излѣзла на свѣтъ и една забѣлѣжителна за врѣмето си сл. граматика отъ Меланхтоновия ученикъ Адама Богорича. Ала скоро настанѫла въ страната една реакция, която се свършила съ пълната побѣда на католичеството и истрѣблението на протестантскитѣ и изобщо църковнитѣ книги на народния езикъ. Тоя езикъ скоро пада въ летаргия токо-речи за всичкото врѣме на XVII-и и XVIII-и вѣкове. Пробужда се на животъ сл. литература само въ края на XVIII-и вѣкъ, когато се прѣдприелъ отъ Юрия Япела (1744—1807) единъ новъ сл. прѣводъ на Библията и се появилъ първий истински сл. поетъ, Валентинъ Водникъ (1758—1819), свещеникъ, послѣ гимназиаленъ учитель, чиято роля е съвсѣмъ аналогична съ оная, която сѫ изиграли други дѣйци на словѣнското възраждане (Смоляръ у лужичанетѣ, Ганка, Коларъ и др. у чехитѣ, Щуръ у словацитѣ, Гай у хърватетѣ, Паисиевци и Неофитовци, а послѣ Славейковци и Груевци у българетѣ и т. н.). Слѣдъ като издалъ нѣколко календара съ народни раскази, той въ 1797 прѣдприелъ едно повръменно издание Liubljanske Novice, което имало на врѣмето си голѣма сполука и съживило умствената дѣятелность въ страната. Водниковитѣ стихотворения до толкова се отличавали съ народния езикъ, духъ и вкусъ, че лесно се усвоявали отъ народа. Въ 1809 той написалъ войнствени пѣсни (Pesmi sabrambovze) за словенското опълчение. Въ 1811 издалъ единъ добъръ филологически трудъ — граматика (Pismenost), въ началото на която вмѣстилъ едно стихотворение Ilirija oživljena, пълно съ надежди за оживѣването на отечеството му въ народния духъ подъ управлението на французетѣ (у които въ 1809 минѫли Крайна и Приморието). Въ 1814 тая страна пакъ се върнѫла на Австрия, и Водниковото стихотворение станѫло причина за неговото гонене отъ австрийското правителство. Лишили го отъ службата му и той умрѣлъ въ бѣдность, безъ да сполучи да довърши разнитѣ си наченѫти трудове, напр. *Ръчника* си.

За най-крупенъ сл. поетъ се припознава люблянский адвокатъ Францъ Прешернъ (1800—49), който е участвувалъ въ основаната отъ Кастелича *Крайска Пчела* (Krajnska Zbeliza). Макаръ той да е писалъ и епически стихотворения, нъ главната му сила е въ лириката; единъ сборникъ на неговитѣ произведения (Poesije) е излѣзълъ въ 1847 въ Любляна (единъ русски прѣводъ на двѣ Прешернови стихотворения се намира у Гербеля, *Поэзіи Славянъ*; въ сѫщата книга се намиратъ прѣводи на нѣкои произведения и на други сл. поети: на Ярника, Кастелича, Цегнара, Прапротника и др.). Уреждането и опростението на сл. правописъ въ оная форма, въ която той и до сега се употрѣбява, произвели „бащата на словенцитѣ“ Янъ Блейвейса (1808—1881), основателътъ на селскостопанскитѣ лѣтописи въ Любляна, Kmetijske in roko dilske Novice (отъ 1843), които сѫ служили едно врѣме за срѣдоточие на обединенитѣ литературни сили на страната. Блей-

щина) се явява като една прѣходна степень отъ словенски въ хърватски; нъ тѣхната народность до сега още не е напълно изяснена (има мнѣние, че тѣ сж похърватени с.).

Началото на историята сваря с. на много по голѣмо пространство земя: отъ VII-и до IX-и вѣкъ тѣ захващали цѣла Каринтия, цѣла Щирия, Ракуса (сѫща Австрия) на дѣсния брѣгъ на Дунавъ, часть отъ Салцбургъ и Тиролъ; за това свидѣтелствуватъ както писменитѣ и историческитѣ паметници, така и мѣстнитѣ словѣнски имена, които се срѣщатъ въ голѣми количества въ тия области. С. се появяватъ въ тия земи въ края на VI-и вѣкъ, истикани отъ аваретѣ изъ Панония. Въ новото си отечество тѣ се намирали въ тежки условия, като оведнажъ били поставени въ враждебни отношения и съ аваретѣ, що се движили по тѣхнитѣ дири, и съ новитѣ си италиянски и нѣмски съсѣди, и дори съ Византия. Още въ 595 тѣ стѫпятъ въ борба съ баварския прѣдводитель въ Пустерталъ. Въ срѣдата на VII-и вѣкъ тѣ влизатъ въ Самовата обширна словѣнска монархия, нъ слѣдъ нейното распокѫсване изново били принудени да водятъ упорита борба съ съсѣдитѣ си. Тѣ водятъ, по нѣкога съ сполука, войни съ херцозитѣ фриулски и баварски, нъ пакъ се подчиняватъ първень на баварцитѣ, послѣ на франкитѣ. Въ края на VIII-и вѣкъ, въ врѣмето на Карла Велики, всички хорутане били принудени да припознаятъ надъ себеси властьта на франкитѣ. Първень тѣ още уназвали нѣкаква сѣнка отъ самостоятелностьта си въ видъ на дребни туземни князчета, които служили само като посрѣдници между върховната власть и покорения народъ; нъ скоро тия князчета исчезватъ, и словѣнското население испада въ пълно подчинение на нѣмскитѣ херцози и маркъ-графи; заедно съ това се свършва за всегда независимото сѫществуване на тия словѣнски земи, които, въ видъ на хорутанско княжество (Каринтия и Карантания) и словѣнска Украйна (сегашна Крайна, часть отъ Каринтия и часть отъ Щирия) или Виндска Марка, влизатъ въ състава на нѣмската империя, а послѣ на Австрия.

Ранната загуба на политическата самостоятелность и подчинението на силнитѣ съсѣди, а сѫщо и ранното приемане (VII—VIII вѣкъ) християнството отъ италиянски и нѣмски проповѣдници, съ латинския богослужебенъ езикъ, поставили с. лице съ лице съ западноевропейския, германо-романския свѣтъ. Отрѣзанъ отъ другитѣ словѣнски племена, словинский народъ се присъединилъ на тоя свѣтъ, подчинилъ му се и приелъ неговата култура. Само въ края на XVIII-и вѣкъ у с. наченва забѣлѣжително пробуждане на народното самосъзнание, което се изразило въ стремлението на родолюбцитѣ къмъ изучване родния езикъ; слѣдъ това, вече въ XIX-и вѣкъ, захващатъ да се появяватъ зачатъци отъ словинска литература (виж. *Словенски езикъ и литература*). Патриотическитѣ писатели съумѣли да разбудятъ и привлѣкатъ простия народъ, като влѣзли въ неговитѣ практически интереси. На това помогнѣла голѣмата, сравнително съ другитѣ не-нѣмски народи на Ав-

ни семейства и се управлявали отъ най-стария въ семейството, който се казвалъ *родоначалникъ*. Тѣ били юначни и всѣкога нападали непріятеля си въ гористо мѣсто и бързо. Оржжията имъ били: лѫкъ съ стрѣла, чукъ, топоръ и сѣкира. Чувството на народность е било силно у тѣхъ. Правлението е имало патріархална основа, и главатаретѣ или князоветѣ се избирали отъ сѫранія. На съприкосновението съ феодалнитѣ учрежденія на римско-германската имперія постепенно измѣнило тоя строй. Словѣнскитѣ князове почнѫли да се стремѧтъ къмъ неограничена власть както нѣмскитѣ императори; и главатаретѣ се стремили да господствуватъ на народа както феодалнитѣ благородници. Въ теченіето на XI, XII и XIII вѣкъ благородничеството станѫло наслѣдствена привилегія изъ словѣнскитѣ държави. Хванѫлъ корень най-лошій феодализмъ, и народътъ испаднѫлъ въ робско състояніе. Между робетѣ и благородницитѣ нѣмало трети или срѣденъ разредъ, защото привилегіитѣ на блогородническото съсловіе прѣчили да се развиѧтъ градове. — С. воювали юнашки съ разнитѣ варварски народи и съ византійцитѣ (гръцитѣ), по-рано заселени на Балкански п-въ, и често излизали побѣдители. Тѣ по желание влизали и въ византійската войска, достигали началнически чинове, а нѣкога дори сполучвали да станѫтъ и царе. Виж. *Велизарій*, *Юстинъ*, *Юстиніанъ*.

Вѣрата на старов. с., както на тевтонскитѣ народи, изглежда да е била, поне въ главнитѣ си чърти, единъ видъ обожаване на природата, ала не безъ идеята за една върховна сила, на която другитѣ дѣятелни сили сѫ подчинени. Главното божество, което се вижда да е било общо на всички словѣнски племена, е било *Свѣтовитъ*, или *Сварогъ* — небето (главний богъ), *слънцето* и *огънь*тъ, негови чада; *Перунъ*, богъ на гърма, аналогиченъ съ Юпитера; *Жива*, богъ на плодородието, *Коледа*, богъ на зимата; *Бѣлбогъ*, *Чернибогъ* и множество духове, добри и лоши. Образитѣ на словѣнскитѣ божества [една каменна статуя на главния богъ е била открита прѣзъ минѫлия вѣкъ въ ист. Галиція] много приличатъ на индійскитѣ. Сварогъ е ималъ четире глави; Ругевитъ, богътъ на войната, шесть лица; Перунъ, четире, и т. н. С. се вижда да не сѫ били безъ едно необработено понятие за сѫществуването на въздаяние слѣдъ смъртьта. — Източнитѣ с. добили християнството отъ Византія чрѣзъ двама солунски братя (виж. *Кирилъ и Методій*) — западнитѣ, отъ Римъ и Германія.

Езикъ и литература. Близкото родство на словѣнскитѣ езици помежду си е очевидно за всѣкого. Колкото се отнася до тѣхното родство съ другитѣ европейски езици, то е доста отдалечено. По коренетѣ и конструкцията словѣнскитѣ езици иматъ голѣмо сходство съ санскритски. Най-старий отъ словѣнскитѣ езици, който е билъ литературно обработенъ, е „старо-български“, по-добрѣ извѣстенъ подъ името „църковно словѣнски“; ала тоя езикъ не е можалъ да стане литературний езикъ на всичкитѣ словѣнски народи, понеже постепенно особеното нарѣчие на всѣкой народъ добило свой литера-

тура. За всичкитѣ словѣнски езици сѫ характерни: богатство на звуковетѣ, както на гласнитѣ, така и на съгласнитѣ, богатство на падежнитѣ форми (7 падежа, съ изключение на новобългарския езикъ, който подъ влиянието на романския и гръцкия езици, е добилъ склонение съ помощьта на прѣдлози, и членове), различаване одушевени имена отъ неодушевени, богатство на глаголнитѣ форми. Освѣнь старобълг., мъртавъ словѣн. ез. се явява и полабский ез. — Относително литературата, сега русский клонъ отъ словѣнския езикъ е най-богатий по броя на обнародванитѣ трудове; нъ, по отношение на литературно достойнство, полски езикъ се има пръвъ, понеже е обработвалъ съ голѣма сполука всички видове литература, и притежава особено изрядна поезия. Слѣдъ полската и русската литератури върви по развитие чешската.

Литературата по словѣновѣдѣнието е огромна. Ние ще се ограничимъ да покажемъ слѣднитѣ трудове: Шафарикъ, *Словѣнски старини*; Мацѣвски, *История на словѣнскитѣ законодателства*; Копитаръ, *Граматика на словѣнски езикъ*; Миклошичъ, *Сравнителна граматика на словѣнскитѣ езици*. Всички тия съчинения сѫ написани на нѣмски, нѣкои сѫ прѣведени и на русски. Отъ русскитѣ словѣновѣдци, трѣбва да споменемъ Гилфердинга, А. А. Майкова, П. Н. Лавровски, В. И. Ламански, В. В. Макушева, А. Н. Пипина, А. Л. Дювернуа, А. А. Кочубински. Общи съчинения за словѣнскитѣ литератури: Шафарикъ, *История на словѣнски езикъ и литература* на нѣмски; сѫщи, *История на юго-словѣнската литература*; Пипинъ и Спасовичъ. *История на словѣнскитѣ литератури*, на рус.; Мицкевичъ, *Лекции по словѣнската литература*, на франц.; Куриеръ, *История на съвръменната литература у словѣнетѣ*, на франц.; Крекъ, *Въведение въ историята на литературата на словѣнетѣ*, на нѣмски. Виж. още К. Гротъ, *Изъ исторіи Унгріи и Славянства въ XII вѣкѣ* (Варшава, 1889); А. Павинский, *Полабскіе Славяне*, историч. изслѣд. (Варшава, 1871); Иос. Первольоръ, *Германизація Балтійскихъ Славянъ*, изслѣд. (СПБ., 1876); О Бодянскій, *О врѣмени происхожденія славянскихъ письменъ* (Москва, 1855); П. Н. Батюшковъ, *Бессарабія*, историч. опис. (СПБ., 1892, тип. Обществ. польз.); П. Милюковъ, *Очерки по исторіи русской культуры*, т. I—III (СПБ., 1900—1901); L. Leger, Etudes slaves (Парижъ, 1875) и Nouvelles études slaves (histoire et littérature), т. I—II (Парижъ, 1880—86); L. Leger, Russes et slaves, политич. и литерат. студии, т. I—III (Парижъ, 1896); L. Leger, La Mythologie slave (Парижъ, 1901).

*Словѣне по свѣта**). По русското народопрѣброяване на 1 ян. 1897, броятъ на жителитѣ въ русската империя е 126,411,739. Отъ това число *руситѣ* въ тритѣ имъ разновидности — великоруси, бѣ-

*) Статистиката на словѣнскитѣ народи не е съвсѣмъ точна, затова и даденитѣ тука цифри всѣкога не се посрѣщатъ съ цифритѣ, приведени въ статийкитѣ за отдѣлнитѣ народи. Въ нѣкои страни, както напр. въ Унгария, систематически фалшифициратъ статистиката на народноститѣ.

лоруси и малоруси, съставятъ въ европ. Русия 72.5%, въ Сибиръ и Срѣдна Азия 19.2% и на Кавказъ 18.0% отъ населението. Изобщо руситѣ прѣсмѣтатъ на 81,000,000 души. Другитѣ словѣнски народи прѣсмѣтатъ както слѣдва:--на юго-зап. отъ Русия: 1) *Българе*, въ княжеството (сѣверна и южна България) повече отъ 3,000,000, въ европейска Турция (Одринско и Македония) около 1,600,000, въ Мала Азия по-малко отъ 20,000, въ Румѫния (Добруджа и Влахия) около 500,000, въ Сърбия около *270,000*, *въ* Унгария *до 60,000*, въ Русия около 150,000 — всичко повече отъ 5,600,000 души**). 2) *сърбе* и *хървате* заедно повече отъ 7,800,000 души. Сърбетѣ живѣѭтъ въ кралство Сърбия (около 2,300,000), въ княж. Черногора (около 160,000), въ Босна и Херцеговина. Сърбското население въ 1885 е било тамъ 1,336,000, отъ тѣхъ сърбо-мохамедане 492,710, католици 265,788 и православни 571,250. Въ Нови-пазарско и въ Косовско, така наричаната Стара Сърбия, отъ цѣлото население, около 300,000, около 100,000 сърбе, въ това число нѣколко хиляди махамедане. Въ Австро-Унгария сърбетѣ и хърватетѣ прѣсмѣтатъ повече отъ 3,500,000 души, отъ тѣхъ въ сѫща Унгария до 685,000 души, въ Хърватско и Славония до 2,200,000, въ Далмация — 501,307 души, отъ които католици 83.3%, православни 16.5%. Освѣнъ това, хървате живѣѭтъ въ Истрия и въ Кварнерскитѣ о-ви, до 140,713 души; между тѣхъ има малко православни сърбе. 3) Словенци — ололо 1,300,000 души. Тѣ живѣѭтъ въ Цислайтания, на брой 1,176,672 души, а именно: въ Щирия (отъ 1,282,708 жит., словенци 400,480), въ Хорутания (Каринтия — отъ 361,008 жит., 101,030 словенци), въ Крайна (отъ 495,654 жит., словенци 466,169), въ Герцската и Градишката земя (Герцъ и Градиска), най-далечний край на юго-западното словенство (отъ 220,000, словенци 145,000). Унгарскитѣ словенци се смѣтатъ на 720,000, а въ Италия (въ бившето Ломбардо-Венецианско кралство) въ Удински окрѫгъ — 33,000 души. Всичкитѣ юго-западни по отношение на Русия словѣне въ тѣхнитѣ три разновидности сѫ повече отъ 14,200,000 души.

Къмъ сѣверо-западнитѣ словѣне се отнасятъ: *поляцитѣ* въ Русия, Прусия и Австро-Унгария, въ сѣверна и южна Америка (особено въ Бразилия) повече отъ 15 милиона. Въ Привисленската страна или „Полското Царство“ тѣ съставятъ доста голѣмо болшинство: всичко тѣ достигатъ тамъ до 7,100,000. Ако се притури при това число броятъ на всички останѫли поляци, които живѣѭтъ както въ западнитѣ, така и въ останѫлитѣ русски губернии (около 600,000), поляцитѣ въ Русия излизатъ всичко най-много 7,700,000. Въ Прусия поляцитѣ живѣѭтъ въ Познанската область (повече отъ 1 милионъ, 64%), въ източна Прусия (отъ общото население 1,958,663, поляци има до 316,166,) въ зап. Прусия (отъ общото население 1,433,681, поляци има 483,949), въ прусска Силезия (отъ общото насел. 4,224,358, поляци 973,586; освѣнъ това има 69,000 чехи и 26,000 сърбе и лужичане). Изобщо въ

**) Виж. Бъл гария, стр. 176.

вия чехитѣ съ другитѣ с. сѫ 70.6%, а нѣмцитѣ — 29.4%. Ако има въ Чехия смѣсени мѣстности, дѣто чехитѣ и нѣмцитѣ сѫ токорѣчи наравно, има и окржзи или чисто чешски или чисто нѣмски. Въ австрийска Силезия, отъ общото население 605,649, чехи има 129,814, поляци 178,114, други словѣне 23, нѣмци 281,555, евреи 10,042; и така с. (чехи 20% и поляци 30.2%) сѫ 52.2%, а нѣмцитѣ 47.8%. Освѣнь това, по официалнитѣ данни, чехитѣ (заедно съ словацитѣ) се смѣтатъ въ Долна Австрия 93,481, въ Горна Австрия — 3,709, въ Салцбургъ — 353, въ Щирия — 663, въ Каринтия — 158, въ Крайна — 336, въ Приморие — 563, въ Тиролъ и Форалбергъ — 1,318, въ Галиция — 5,827, въ Буковина — 536, въ Далмация — 2,026. Така, чехитѣ въ Цислайтания сѫ повече отъ 5½ милиона. Ако при тѣхъ се прибавятъ около 80,000 чехи въ Прусия (особено въ Силезия), до 20,000 и дори повече въ други страни на Германия и изобщо въ западна Европа, повече отъ 40,000 въ Русия и до 200,000 въ сѣверна Америка, всички чехи ще бѫдатъ около 6 милиона, съ онія, които служатъ въ австрийската армия, до 100,000. Въ Унгария и въ Хърватия съ Славония, а сѫщо въ Босна и Херцеговина чехи несъмнѣно има повече отъ 10,000. Най-сетнѣ, колкото се касае до Долна Австрия, посоченото въ нея число несъмнѣно е много по-долу отъ искинското, понеже чешското население само на Вѣна достига сега до 200,000. — *Словацитѣ* населяватъ цѣла източна Моравия и сѣверна Унгария, та така съединяватъ източното словѣнство съ сѣверо-западното. Тѣ сѫ около (съ чехитѣ) 2 милиона.

И така, въ Европа извънъ Русия и донѣйде въ Америка живѣѫтъ повече отъ 36 милиона с. Въ тая смѣтка влизатъ поляцитѣ въ Русия, а отъ нея сѫ исключени руситѣ въ Австро-Унгария, понеже тѣ се отнасятъ къмъ източното словѣнство.

Както се вижда, западното словѣнство прѣдставлява огромна сила и почтена голѣмина, та би трѣбвало да внушава на съсѣдитѣ си високо уважение. Ала, за жалость, това не е така на дѣло. Освѣнь сърбетѣ и българетѣ, ни единъ отъ западно-словѣнскитѣ народи нѣма своя държава. Черногорското княжество по пространство и по народонаселение е толкова малко, че въ строгия смисълъ и името държава не заслужва. Отъ друга страна, сѣверо-западното словѣнство стои по-горѣ отъ юго-западното по култура (гѫстота на населението, рационалното стопанство, фабрикитѣ, заводитѣ), по образованость, по богатство на литературитѣ, па и по важность на старата имъ народна история. Думата е тука не за всички сѣверо-западни с., а особено за чехитѣ и поляцитѣ.

Словѣнски или старобългарски цифри. Въ старо врѣме българетѣ употрѣбявали буквитѣ и за цифри. Числата въ църковнитѣ книги сѫ написани съ такъви цифри. Ето тия цифри: а — 1, в — 2, г — 3, д — 4, е — 5, ѕ — 6, з — 7, и — 8, ѳ — 9, і — 10, к — 20, л — 30, м — 40, н — 50, ѯ — 60, о — 70, п — 80,

ѱ—90, ѯ—100, ҁ—200, ҭ 300, ѵ—400, ф—500, х—600, ѱ—700, ѿ 800, ҷ—900. Хилядитѣ се пишатъ съ сжщитѣ букви като проститѣ числа, като се означаватъ само съ чъртица дважъ прѣсѣчена на-долу отлѣво: ,а—1000, ,к 20,000. — Съставнитѣ числа се съставятъ отъ букви, които отговарятъ на събираемитѣ числа. При това, стотицитѣ се турятъ слѣдъ хилядитѣ, десетицитѣ слѣдъ стотицитѣ, единицитѣ слѣдъ десетицитѣ. Само отъ десеть до двадесеть единицитѣ се турятъ прѣдъ десетицитѣ: аі—11. кі—12, гі—13, ді—14, еі 15, ѕі 16, зі 17, иі—18, ді—19, ка 21, лк 32, мг 43, ,аѿчѣ—1895.

Сложенъ. Съставенъ отъ разни части; противопол. на *простъ, цѣленъ.* **Сложно вещество** въ *хим.*, вещество, което тая наука може да разложи, да покаже отъ що е съставено; противопол. на *просто*, което до сега не сж могли да разложатъ. **Сложна дума**, съставена отъ двѣ или повече прости. — **Сложность**, състояние на онова, що е сложно, съставъ.

Слонъ (Elephas). Най-голѣмото отъ животнитѣ, които сега живѣятъ на сухо; бозайникъ, който принадлежи на отреда дебелокожи (pachydermate); достига на дължина отъ 4 до 5 метра, а на височина отъ 3.5 до 4 метра; тежи до 5,000 килограма, отъ които 1000 се падатъ на кожата. Тѣлото му е покрито самъ-тамъ съ козина, та кожата му е токо-речи гола. Главата му е голѣма, а шията е кжса и дебела. Ушитѣ му сж твърдѣ дълги. Носътъ му, който се нарича *хоботъ*, е проточенъ до земята, прилича на черво и виси надолу; той е твърдѣ подвиженъ и животното по волята си може да го свива и распуща. На върха на хобота се намиратъ ноздритѣ и единъ израстъкъ, приличенъ на пръстъ. Хоботътъ служи на слона не само като органъ на обоняние и осезание, а и като ржка: съ него той хваща и слага храната въ устата си, пие вода, може да чупи дебели клонове, да хваща и и носи дебели дървета и да зима отъ земята дребни нѣща като игла. Ногитѣ на с. приличатъ на копита, опашката му достига до колѣнѣтѣ. С. има само два рѣзца и то на горната челюсть; тѣ сж много голѣми, ставатъ дълги до 2 метра, а тежатъ около 100 килогр., и стърчатъ навънъ отъ устата. Тия зжби, заедно съ хобота, служатъ на с. за оржжие, съ което той се брани и напада. С. е тихъ и кротъкъ; ала кога се разсърди, става зълъ и опасенъ; той е много силенъ; ходи тежко, нъ бързо; по умъ може да се сравни съ кучето; опитомява се лесно и може да се научи на разни работи: въ Индия го употрѣбяватъ за ѣздене, за вирѣгане, за товарене и др. Отъ рѣзцитѣ му правятъ различни прѣдмѣти (здрави гребени, билярдни топки, чирени на ножове, копчета и др.), които въ търговията се казватъ *слонова кость* (филдишъ). С. живѣе до 200 години. Храни се само съ

растителна храна, а най-много обича житото, ячемика, ориза и овеса.

С. живѣе на малки стада въ влажнитѣ гори на източна Индия и въ съсѣднитѣ о-ви: Цейлонъ, Суматра и Борнео. — Въ срѣдна и южна Африка живѣе *африкански слонъ*, който е по-голѣмъ отъ индийския, има четире копита на всѣкой кракъ и ушитѣ му сѫ по-голѣми отколкото на индийския с. Африканский с. не може да се опитоми, та го убиватъ само за рѣзцитѣ му.

Случай. Нѣщо, което се е случило. — **Случайность.** Нечаканъ случай. — **Случаенъ.** Ненадѣенъ, направенъ или станѫлъ безъ омисълъ, безъ намѣрение.

Слънечна система. Така се нарича слънцето заедно съ многото планети, спѫтници и комети или опашати звѣзди, които обикалятъ около него. Слънцето е въ срѣдата на тая система. Пѫтищата на планетитѣ около слънцето сѫ токо-речи кржглести, а пѫтищата на кометитѣ твърдѣ елипсически. — Най близо до слънцето сѫ тия голѣми планети: Меркурий, Венера, Земята и Марсъ; а най-отдалечени сѫ: Юпитеръ, Сатурнъ, Уранъ и Нептунъ (виж. всички тия имена). Между планетитѣ Марсъ и Юпитеръ се намира единъ поясъ отъ по-малки планети наречени *астероиди* (виж. това име). На слънечната система, до колкото е сега извѣстно, принадлежѫтъ още нѣколко хиляди комети и метеорни потоци. — Само 4-тѣ най-отдалечени планети, сѫ по-голѣми отъ нашата земя; най-голѣмъ е Юпитеръ (1400 пѫти по-голѣмъ отъ земята). — Врѣмето, което е потрѣбно, за да обиколи всѣка планети еднажъ около слънцето, не е еднакво; за обикалянето на всѣака една планета трѣбва толкова повече врѣме, колкото тя е по-отдалечена отъ слънцето. Най-ближната планета Меркурий обикаля еднажъ около слънцето за 88 деня, а най-отдалеченатa Нептунъ за 160 наши години. Едно истинско понятие за слънчевата система, както и за съвокупностьта на планетитѣ и другитѣ небесни тѣла, които се движѫтъ около слънцето по извѣстни закони, се съставило само благодарение на кеплеровитѣ и Нютоновитѣ работи. А движението на слънечната система въ пространството, нейното съотношение съ другитѣ звѣздни свѣтове донѣйдѣ е изяснено само прѣзъ послѣднитѣ два вѣка. Виж. *Слънце*.

Слънечни затмѣния. Затмѣния (виж. тая дума), които ставатъ, когато луната дойде между земята и слънцето и затуля за нѣкои мѣста отъ земната повърхность цѣлото слънце или часть отъ него; и за това слънечнитѣ затмѣния сѫ възможни само прѣзъ новолуние. Ако цѣлий слънеченъ кржгъ се вижда затуленъ, с. з. се нарича *пълно*, ако ли само една часть, *частно*. *Пръстенообразно* с. з. става, когато центроветѣ на слънцето, луната и земята се намиратъ токо-речи на права линия и върхътъ на конуса отъ сѣнката на луната не стига до земятата; въ тоя случай се наблюдава единъ свѣтлъ пръстенъ около затъмнѣната срѣда на часть отъ слънечния кржгъ.

Слънце. Въ вселенната с. е само една звѣзда отъ милионитѣ други, „единъ простъ войникъ въ небесната армия“. За земята, на-

противъ, то е срѣдоточието, около което тя се върти и жизненото огнище, отъ което добива топлината и свѣтлината цѣлата система звѣзди, отъ която тя съставя цѣлокупна часть и която, подъ име *слънечна* или *планетна* система, обгръща, освѣнь осемьтѣ до сега познати голѣми планети и тѣхнитѣ спѫтници, рояка малки планети или астероиди, кометитѣ и аеролититѣ.

Положение и движение. С. е една звѣзда (виж. *Звѣзди*) въ млѣчния пѫть. Най-ближната негова съсѣдка сега е a^2 *Кентавръ*, отъ която отстои, по най-скорошнитѣ прѣсмѣтания, 43 трилиона килом. Нъ то, както всичкитѣ тѣла, които населяватъ небесната вселенна, се движи въ пространството. Това движение за насъ е очевидно отъ прогресивното увеличение на нѣкои съзвѣздия и то влѣче с., съ скорость 25 килом. на секунда, заедно съ неговото спѫтство отъ планети, астероиди, комети и метеори къмъ една точка въ небето, която се намира, както изглежда, малко на сѣв. отъ звѣзда μ въ съзвѣздие Херкулъ. Ала се не знае нищо за орбитата, по която пѫтува, напр. дали е, както е вѣроятно, затворена крива линия и дали с. се върти около друго слънце, срѣдоточие на една звѣздна система, единъ кушъ звѣзди съ едно общо движение.

Разстояние отъ Земята. Разстоянието на с. отъ земята се прѣсмѣта по екваториалния паралаксъ на тая звѣзда. За срѣдно разстояние се приема сега, по най-новитѣ опрѣдѣления, 149,465,000 килом.; свѣтлината извървѣва това разстояние въ 8 минути и 18 секунди. С. е по-близо до насъ съ 5 милиона килом. прѣзъ януария отколкото прѣзъ юлия. Съ парна машина, която да извървѣваше по 30 килом. на часъ, бихме пристигнѫли до слънцето въ 570 години.

Размѣри, маса, плътность. Диаметрътъ на с. е 109.3 пѫти по-голѣмъ отъ диаметра на Земята, или 1,394,260 килом. Обемътъ му 1310, 162 пѫти по-голѣмъ отъ обема на земята, което е равно на 1,419,175 трилиона кубически килом., или, съ други думи, отъ с. ставатъ 1,310, 162 такива клѫба, каквото е нашата земя; масата му е 324,439 пѫти по-голѣма отъ масата на земята, плътността му е $^1/_4$ отъ плътността на земята или 1.4 пѫти по-голѣма отъ плътността на водата. Тежината е, на неговата повърхность, 27.6 пѫти по-голѣма отколкото е на земята и тѣлата падатъ тамъ, отъ първата секунда на падането си, съ скорость 135 метра.

С. се върти на осьта си. Това въртене е по сѫщата посока, по която се върти Земята. То става въ 25 деня, 4 часа, 29 минути.

Енергия. С., благодарение на енергията, що излиза изъ него (притяжението, химическитѣ лучи, електромагнетизмътъ, свѣтлината, топлината), явява се въ широкия смисълъ на думата единъ центръ, едно огнище на цѣлия планетенъ свѣтъ, единъ залогъ за неговото сѫществуване и животъ. Земята заима само около $\frac{1}{10^{10}}$ отъ цѣлата енергия, лучеиспущана отъ с. въ пространството. Само енергията отъ топлина, която Земята добива, съставя 100 милиона килограмометра въ годината на всѣкой квадратенъ футъ по-

врѣхность*) (3 к. гр. на секунда); съ други думи, една „конска сила“ непрѣкѫснѫто въздѣйствува на всѣки 25 квадратни фута повърхность отъ Земята.

Общъ изгледъ. С. намъ се вижда да е по-голѣмо отъ всѣка друга така наречена неподвижна звѣзда само за това, защото е най-близо до насъ. Телескопътъ открива, главно въ екваториалния поясъ, голѣмо число тъмни петна на повърхностьта на с.; между тѣхъ има самъ-тамъ по-малки блескави петна. Тия тъмни петна по пространство често надминуватъ нѣколко пѫти повърхностьта на Земята. Прѣдполага се, че тъмнитѣ петна сѫ дупки въ тѣлото на с. и отъ явяването на тия петна по свѣтлия кржгъ на с. астрономитѣ заключаватъ, че самото слънчево тѣло е тъмно, нъ е заобиколено на голѣмо разстояние отъ една свѣтла обвивка. Тамъ, дѣто се сгѫщава тая обвивка, виждатъ се *блескавитѣ петна.* Свѣтлата обвивка (*фотосфера*) е повърхностьта на с., която виждаме прѣко съ голо око. Тя е която раздава на планетитѣ, кометитѣ и метеоритѣ топлината и свѣтлината. Въ нея веществата се намиратъ растопени въ нажежено състояние и спектроскопътъ открива, че въ нея се намиратъ повечето метали, които сѫществуватъ на земята. Отъ металоидитѣ никой не е билъ познатъ до 1877, когато америк. профес. Дрейпъръ откри кислорода. Нъ химията, съ помощьта на физиката, още не е анализирала така напълно състава на с., както астрономията отдавна е прѣтеглила и прѣмѣрила това свѣтило.

Слънцето въ митолог., етнограф. и литературата. С. е имало въ религиознитѣ сказания и въ поезията на старитѣ народи важно значение; главнитѣ божества въ разнитѣ митологии сѫ били първоначално олицетворения на с., или на нѣкои негови влияния. Ита (общоегипетский богъ), Ра (върховно божество у старовр. египтяне), Озирисъ, Аполонъ, Одинъ, Дажбогъ — сѫ различни имена на слънечното божество.

С. всѫдѣ се заобикаля съ семейство; появяватъ се майка, жена, сестри на с., слънцево царство, слънцеви коне и т. н. Сказания и пѣсни за женитбата на с. се срѣщатъ у много народи, та и у насъ. Въ българскитѣ пѣсни с., хубавелекъ-момъкъ, видѣло хубавица Грозданка и я залюбило. Съ разрѣшение на майка си и на Бога, то открадва момата. За женитбата на с. виж. Матовото специално изслѣдване въ X-и томъ отъ *Сборника за народни умотворения* (278—322) и Ц. Гинчевитѣ статии въ спис. *Трудъ*, II год. (Търново, 1888), кн. VII и IX подъ загл. *Отенитѣ тракийски любовни стрѣли* и *още нѣколко думи за женитбата на слънцето.* Отъ староврѣменнитѣ класически сказания за женитбата на с. сѫ интересни онія, що се намиратъ въ Овидовитѣ *Метаморфози*, IV, 125, 205—255. У много народи най-често отъ всичко става дума за дъщеритѣ на с. (Hahn, *Гръцки и албански прикаски*). Родството съ с. станѫло привилегия на царетѣ, на князоветѣ, на героитѣ; ето защо китайскитѣ богдихани се наричатъ синове на с. Пѣсни и хора въ честь на с. се срѣ-

*) Футътъ е равенъ на 0,304,794 метра или малко повече отъ 3 дециметра.

щатъ у много народи. Много свадебни пѣсни на словѣнскитѣ народи иматъ характера на молитвено обръщане къмъ с., което показва, че едно врѣме тия народи сѫ обожавали с.; такъва е българската пѣсень у Миладинова (стр. 478).— Въ новитѣ европейски литератури слънечни мотиви се срѣщатъ рѣдко: точната наука ги умали количествено, нъ ги подигна качествено. У новитѣ поети с. се прославя като могъща зиждителна сила; у Гете въ *Фауста* с. е изрисувано като символъ на истината и доброто.

Литература. Съчинения съ общо съдържание: Secchi-вата класическа работа Le Soleil (1870); Young, The Sun (руски прѣводъ на Малиса); Faye, Sur la constitution physique du Soleil (1873—74); Guillemin, Le Soleil; Proctor, The Sun, ruler, light, fire and life of the planetary system. Всичкитѣ споменѫти съчинения сѫ написани общодостѫпно. Систематически наблюдения на разнитѣ явления на с.. Carrington, Observations of the spots on the sun; томоветѣ за разнитѣ години: Publicationen des Astrophysicalischen Observatoriumsz u Potsdam; Annales de l'Observatoire de Moscou и др. Отъ грамадното число работи, що се касаѫтъ до отдѣлни въпроси, между най-забѣлѣжителнитѣ сѫ: Faye-витѣ статии за строенето на с. въ Comptes Rendus за разнитѣ години, статиитѣ на Бѣлополски въ рус. *Извѣст. Акад. Наукъ* (1897); Lockyer-овата Chemistry of the Sun (1887). За най-новитѣ спектрални изслѣдвания виж. статиитѣ на разни автори въ американското сп. Astronomy and Astrophysics, отъ 1895, прѣименувано въ Astrophysical Journal.

Слѣдѫ. Вървѫ по слѣдитѣ или диритѣ нѣкому, наблюдавамъ. — **Слѣдствие.** Распитване, дирене, което се прави за да се открияѫтъ слѣдитѣ на прѣстѫпление; *дазнанието* бива или по неважно дѣло, или прѣдварително, за да се убѣдѫтъ въ основателността на тѫжбата, на слуховетѣ, въ сѫщността на работата; *слѣдствието* се прави вече по единъ редъ, въ опрѣдѣлена отъ закона точность, съ распитване свидѣтели подъ клетва, съ очни ставки и др. *Слѣдствието*, сир. цѣлото дѣло, на книга, постѫпя въ сѫдъ, дѣто служи за основа на разглеждането.— **Слѣдствие.** Сетнина,—опова, което безъ друго слѣдва слѣдъ едно нѣщо: *нѣма димъ безъ огънь, нито слѣдствие безъ причина.* — **Слѣдователно.** И така, отъ това слѣдва, ще рече. — **Слѣдователь.** Който произвожда, прави сѫдебно слѣдствие.

Слѣпокъ (Anguis fragilis). Гущеръ безъ крака, който много прилича на змия и, кога ходи, влѣче се, както всички влѣчуги. Има студено, обло и до 40 сантим. дълго тѣло, покрито съ люспи; гърбътъ му е сиво-кафявъ, а коремътъ му червеникавъ; главата, трупътъ и опашката сѫ срасняти наедно. Главата му е сплѣснята и корава. Устата му не могѫтъ широко да се растварятъ; езикътъ му е тънъкъ, дълъгъ и на върха раздвоенъ, като вила. Опашката му е крѣхка, лесно може да се откѫсва, нъ пакъ скоро покарва. — С. живѣе между ка-

мънетѣ, мъха и кухитѣ дървета. Храни се съ насѣкоми, червеи, охлюве и др. Затова е полезно животно. Зимѣ се заравя въ земята и прѣкарва зимата въ сънъ. Пролѣть се събужда и излиза да си търси храна. Ако ухапе човѣка, не го поврѣжда.

Смайлсъ (Самуилъ Smiles). Английски писатель, шотландецъ, род. въ 1816; свършилъ медицината и практикувалъ кѫсо врѣме като хирургъ въ Лидсъ, послѣ редактиралъ вѣст. Leeds Times и билъ секретарь на желѣзнопѫтни дружества. Създалъ си име съ популярно-нравствени съчинения. На езика ни сѫ прѣведени, токо-речи всичкитѣ отъ русски, доста С-ви съчинения. С-ви голѣми и малки трудове: *Самъ си помагай*, прѣводъ на И. Груева (Пловдивъ, 1880; новъ и пъленъ прѣводъ на Радулова, подъ криво заглавие *Самодѣятелность* = Selfhelp, 512 стр., Варна 1885); *Характеръ*, прѣв. Т. Икономовъ (София, 1885); *Общество отъ книги*, извлѣч. отъ кн. *Характеръ*, прѣв. Д. М. (Варна, 1885); *За нравствения длъгъ на човѣка* (Шуменъ, 1890); *Спестовность, Богатство и Благотворителность,—Умъ и енергия,—Господаритѣ и работницитѣ,—Трудъ,— Дреболиитѣ,— Какъ да се економисва*—всички печатани въ Стара-Загора; *За длъжностьта на войника* въ сп. *Наука*, год. I (1881).

Нѣкои публицисти сѫ нарекли С. „буржоа“, безъ да сѫ обрѫщали внимание на това, че той е проповѣдвалъ трудъ, а не експлоатация на чуждъ трудъ.

Смарагдъ, *гр.* Гръцкото име на изумруда.

Смедерево. Сърбски градъ, 40 килом. на юго-ис. отъ Бѣлградъ, при вливан. на Морава въ Дунавъ, желѣзнопѫтна станция; 6,920 жит. (въ 1895). Голѣмъ износъ на жито и свине. Стара крѣпость, зета въ 1717 отъ кн. Евгения, държана повторно отъ турцитѣ до 1867. С. е билъ столица на сърбския деспотъ Бранковича. Въ С. турцитѣ разбили унгаретѣ въ 1411.

Смердисъ. По-младий Кировъ синъ, убитъ тайно по заповѣдь на брата си Камбиза. Единъ магъ, който приличалъ на С., зелъ неговото име и се въцарилъ въ 522 прѣди Р. Х. Нъ измамата се открила слѣдъ нѣколко мѣсеца, когато нѣколко боляре съставили заговоръ и убили лъже-Смердиса съ привърженицитѣ му. Слѣдъ това за персидски краль билъ избранъ *Дарий* Хистаспъ (виж. това име).

Смилецъ. Български царь (1292—1295), болѣринъ, женень за гръкиня, дъщерята на севастократора и внука на императоръ Андроника II, васалъ на татарския ханъ Ногая и туренъ на българския прѣстолъ, на мѣстото на Георги Тертера, отъ хана. С-тѣ имения се намирали при Тополница, дѣто и сега още при с. Акъджа между Т. Пазарджикъ и Ихтиманъ се виждатъ развалинитѣ на *Смилецовия монастиръ*, построенъ, споредъ надписа, що се намира тамъ, отъ „князъ Смилеца“ въ 1286 въ врѣме на царь Георгя Тертера. С. билъ съборенъ отъ прѣстола отъ Георгиевия синъ, Свѣтослава Тертеровъ, който на чело на силна войска съ измама уловилъ живи и С. и закрилника му ханъ Чока, и имъ отмъстилъ за баща си.

Смирение. Свойство на характера, противно на гордостьта. Това свойство било токо-речи неизвѣстно на староврѣменнитѣ, и

христианството го възвело на степень една отъ главнитѣ добродѣтели (виж. Прит. 15;33 и 16;19 Марк. 18;4 — Иоанъ 13;4 — 17 — Фил. 2;5 — 8). С. съставя особено необходимото условие за духовно звание. Истинский християнинъ е длъженъ съ с. да прѣнася всички несправедливости, притѣснения и оскърбления.

Смирна (турск. *Измиръ*). Градъ въ азиятска Турция, на западния брѣгъ на Мала-Азия, на едноименния заливъ, 439 килом. на юго-зап. отъ Цариградъ; начинателна гара на двѣ желѣзници, едната за Айдънъ, а другата за Скютари прѣзъ Бруса и Кютая; 201,016 жит., отъ които повече отъ половината турци, около 50,000 гръци, останѫлитѣ евреи, арменци и европейци. Европейцитѣ, на брой около 7,000, образуватъ въ С. нѣщо като една федеративна република, на която общий езикъ е французкий и отъ която всѣкой членъ зависи единствено и изключително отъ консула си. Това обстоятелство е спечелило за С. прѣзимето *Гяврръ Измиръ* (Невѣрническа С., сир. която не признава турската вѣра и власть). С. върти голѣма търговия, годишно за 400 милиона лева, съ Англия, Австрия, Франция, Съединенитѣ Държави, Турция др. Тя искарва на вънъ най-вече слѣднитѣ прѣдмѣти: брошъ, скамония, шикалки за мастило, смокви, сухо грозде, тютюнъ, памукъ, хурми, афионъ, вълна, коприна, козина, царевица, ячемикъ, жито, маслинено масло, розово масло, восъкъ, сусамъ, пиявици, гѫби (сюнгери), губери (които се работѫтъ въ вътрѣшнитѣ градове, най-вече въ Ушакъ). Тя внася слѣднитѣ нѣща: всѣкакви ткани, стъклени работи,, фарфоръ, метали, желѣзни издѣлия, каменни вѫглища, часовници, скѫпоцѣнни прѣдмѣти, изработенъ тютюнъ, захарь, кафе, вино, ракия, разни ликѣори и сирене. Градътъ е раздѣленъ на горни градъ или турски кварталъ и долни градъ или франкски кварталъ; тоя послѣдний кварталъ, мѣстопрѣбиваливището на другоземнитѣ търговци, се намира подъ прѣката власть на консулитѣ, и никакъ не зависи отъ турския управитель. — С. била основана отъ еолийци, които били замѣстени отъ калофонци. Отъ тогава, ако и еолийска по происхождение, тя съставяла часть отъ ионийската конфедерация. Садиатъ, лидийски краль, я съсипалъ. Четире вѣка по-сетнѣ, Антигонъ я възстановилъ и Лизимахъ я украсилъ. Тя минѫла подъ властьта на пергамскитѣ крале, послѣ на римлянетѣ. Въ врѣме на голѣмата азиятска буна (88 прѣди Р. Х.), тя била столицата на Митридата. Токо-речи разорена отъ Долабела прѣзъ междуособната война слѣдъ Цезаревата смърть, послѣ отъ едно землетресение въ Тибериевото царуване, възстановена отъ Маркъ-Аврелия, тя съставяла часть отъ Източната империя до пристигането на селджукскитѣ турци(1094). Гръцитѣ я зели назадъ (1097); отъ тѣхнитѣ рѫцѣ я зели пакъ османскитѣ турци (1312), които били принудени да я оставѫтъ на съмзенитѣ християне (1344); Тамерланъ я разорилъ (1402). Тя се подигнѫла пакъ и станѫла главната скеля на Мала-Азия. — **Смирненски заливъ** е великолѣпенъ; три планини го заграждатъ отъ югъ, ист. и сѣв.; той е 50 килом. на-дължъ и 20 на-ширъ.

Смирна. Растително благовон-

но вещество, извѣстно по употрѣбението му за помазване на умрѣли (Иоан. 19; 39), нъ което се е употрѣбявало и за благоухание въ дрехи (Псал. 45;8) и въ постелки (Притчи 7;17). Екстрактъ отъ с. сѫ примѣсвали още за ароматичность на виното (Марк. 15;23). Дървото, отъ което се добива с. въ видъ на течна смола, расте въ Арабия и Египетъ, отъ 2 до 3 метра високо (*Библ.*).

Смитъ (Адамъ Smith). Знаменитъ англійски икономистъ, родомъ шотландецъ, род. въ Киркалди, умр. въ Единбургъ (1723—1790); училъ се въ Гласговъ, послѣ въ Оксфордъ; отъ 1748 челъ въ Единбургъ лекции по риториката и философията; отъ 1751 станѫлъ професоръ на логиката и нравствената философия въ Гласговъ. Въ 1759 С. обнародвалъ своята *Теория на нравственитѣ чувства*, съчинение, въ което ималъ за цѣль да покаже, че като основа на всичкитѣ нравствени чувства се явява симпатията. Слѣдъ това дошло съчинението му *За происхождението на езицитѣ*. Двѣтѣ тия съчинения, макаръ сега да сѫ между забравенитѣ книги въ сравнение въ напакошния трудъ, съ който се помни С-то име се посрѣщнѫли отъ съврѣменнитѣ му мислители най-благоприятно и приготвили С-вия пѫть за по-нататъшната слава.

С. придружилъ дукъ Бъкли въ Франция, дѣто се запознalъ съ физиократитѣ, особено съ Кене, и съ тѣхното учение. Като се върнѫлъ въ родното си мѣсто, прѣкаралъ тамъ, както напрѣдъ прѣдполагали, 10 години въ тихо уединение, работяйки надъ безсмъртния си трудъ: *Изслѣдване естеството и причинитѣ на богатството на народитѣ* (Лондонъ, 1776). Нъ по най-повитѣ данни една часть отъ тоя 10-годишенъ периодъ С. прѣкаралъ въ Лондонъ.

Споредъ С., трудътъ е изворътъ и мѣрилото на цѣнностьта. Ала теорията за труда С. прокаралъ не послѣдвателно: освѣнь труда, той считалъ за мѣрило на цѣнностьта и житото. Той припознавалъ значението на раздѣлението на труда, макаръ по-рано отъ С. тоя принципъ да билъ посоченъ отъ Фергюсъна. Отъ друга страна, С. видѣлъ и отрицателнитѣ страни на раздѣлението на труда. Той налѣгалъ върху това, че свободната дѣятелность, ржководена отъ съзнанието отъ страна на всѣки човѣкъ на своитѣ интереси и, въ свързка съ това, свободната конкуренция, ще дадѫтъ много по-голѣмъ потикъ на общественото благоденствие отколкото всички стѣснителни и насърдчителни мѣрки. Макаръ при това да се испущало изъ прѣдъ видъ историческото значение на еснафитѣ и други срѣдновѣковни учреждения, нъ за своята епоха и страна С. билъ правъ въ това отношение, че тогавашнитѣ остатъци отъ срѣдновѣковния строй, като били изгубили прѣдишното си положително значение, само стѣсняvали по-нататъшното развитие. Съгласенъ съ физиократитѣ въ критиката имъ на тия феодални остатъци, а именно въ искането промишлена свобода, С., противоположно тѣмъ, не сподѣлялъ увлѣчението отъ земледѣлието, ужъ че то е едничкий способъ да се добие чисто произведение. С. ясно съзнава, че нито отъ гледната точка на производителностьта, нито отъ гледната точка на доход-

Собѣски (*Янъ*). Полски краль (1674—96); единъ отъ най-великитѣ воители на XVII-и вѣкъ; род. въ 1624 — споредъ други, въ 1629 — и въспитанъ съ най-голѣма грижа, заедно съ брата си Марко, отъ баща си, Яковъ С.. Баща му, краковски кастелянъ (дворянинъ, който е ималъ право на сѫдъ въ именията си), билъ доблестенъ и юначенъ отечественолюбецъ,нареченъ щитъ на полската свобода за храбростьта му въ сраженията и браненето му правата на народа въ политическитѣ събрания. Двамата братя пѫтували въ Франция, Англия, Италия и Германия. Бащината имъ смъртъ ги повикала назадъ въ 1648. Поляцитѣ били разбити отъ руситѣ въ битвата при Пилавѣцъ. Собѣскивци се уловили за орѫжие да възвърнѫтъ щастието на отечеството си. Марко паднѫлъ въ бой по брѣговетѣ на Бугъ; Янъ се отличилъ съ храбростьта си, станѫлъ идолътъ на съотечественицитѣ си и плашилото на турцитѣ и казацитѣ. Държавата му дала най-високитѣ си санове и служби. На 30 окт. 1673 той разбилъ турцитѣ въ сражението при Хотинъ, въ което тѣ изгубили 28,000 души; слѣдъ което билъ единодушно избранъ (9 май 1674) за полски краль, и се коронясалъ въ Краковъ заедно съ съпругата си. Когато турцитѣ обсадили Вѣна въ 1683 С. побързалъ, та се явилъ съ 20,000 поляци, и, заедно съ германскитѣ спомагателни войски, които се били притекли тамъ, освободилъ Вѣна отъ обсадата съ побѣдата си на 31 авг. сѫщата година. Вѣна била спасена. Въ тая битва той зелъ Мохамедовото знаме, което испратилъ на папата. Когато влѣзлъ въ Вѣна, вѣнцитѣ го посрѣщнѫли съ неописуемъ възторгъ. Нъ Австрия злѣ отплатила на поляцитѣ за избавлението си; защото, когато турцитѣ обявили на Полша война, австрийцитѣ не ѝ дали помощь, съгласно съ договора си. Напокошнитѣ прѣдприятия на С. среща турцитѣ не били толкова сполучливи. Той умрѣлъ отъ апоплексия на 5 юн. 1696. Янъ С. билъ не само държавникъ и воитель, а и любитель на науката, благодушенъ и съ приятни манери; нъ постояннитѣ войни не му оставили врѣме да се грижи за вѫтрѣшното състояние на Полша, и това помогнѫло да се ускори нейното падане. На езика ни е прѣведенъ исторический романъ на Крашевски *Янъ Собъски или Обсадата на Вѣна отъ Кара Мустифа* (Пловдивъ, 1889).

Сова. Царство въ Сирия, на което царьтъ се билъ съ Саула и Давида. Прѣдполагатъ, че това царство е било до Дамаскъ и е обемало градъ Ематъ-**Сова**, прѣвзетъ отъ Соломона (*Библ.*).

Сова. Египетски царь, съѫзникъ на послѣдния израилски царь, Осия, среща асирийския царь. Вѣрва се, че С. е Севехъ или Савако II въ египетската история, 2-й царь на египетската или 25-та династия (*Библ.*).

Сова. Кукумявка (*Библ.*).

Согалъ. Прѣдполата се, че с. е сѫщото окрѫжие, наречено земята Саалимъ (*Библ.*),

Согдиана. Въ старо врѣме, прочута страна въ горна Азия, между страната на скититѣ на сѣв., страната на индийцитѣ на ист., Бактриана на югъ, Маршана на зап.. Допирала до Яксарта (Сиръ-Дария) и Оксусъ (Аму-Да-

и се суши на чирози. Тоя градъ е единъ отъ най-старитѣ черноморски градове; основанъ е отъ *ионийски* елини (милетцитѣ) около 600 прѣди Р. Х. Въ старо врѣме С. се наричалъ *Аполония* и въ него имало великолѣпенъ храмъ на богъ Аполона. Между развалинитѣ отъ староврѣменни укрѣпени стѣни, личатъ останки и отъ единъ срѣдновѣковенъ мостъ, на който въ 1308 е станало сражение между българетѣ и гръцитѣ. Въ С. сж се намѣрили и доста стари римски и гръцки надписи.

Сокото (Sokoto). Мохамеданска държава въ срѣдни Суданъ (въ сѣверна Африка); простр. 324,000 чет. килом. съ насел. отъ 10 до 12 милиона. Земята е повечето равна, особено на сѣв., дѣто повърхностьта е толкова малко наведена, че е мжчно да се распознае на кой басейнъ принадлежатъ рѣкитѣ, които текатъ въ тази часть; срѣдната, особено южната часть на страната, е прѣсѣчена съ малки паралелни планински бърда, отъ които най-високото е Заронда (2,100 мет.) На сѣв.-ист. земята се пои отъ многобройни рѣчици и потоци. Тамаранди, боабаби, сирно дърво: сирното дърво достига величествени размѣри; палми: отъ зърната на една палма (паркия) правятъ нѣщо като шоколата; папая (пжпешово дърво), бананово дърво; оризъ, памукъ, захарна тръстика, прѣнесена отъ Бразилия; едри диви животни отдавна вече не се срѣщатъ въ срѣдно С; нѣма вече бехемоти, слонове на голѣми стада се въдятъ само въ далечнитѣ отъ центра области, безгривийлъ въ — близо до Сахара. Домашни животни: крави и волове отъ породата зебу. Населението състои главно отъ хауси, които сж дошли отъ сѣверъ, и фулби, които играятъ главната роля въ С.; има още сангаи, туареги и др. Държавицитѣ, които сж образували царство С., сж свързани помежду си съ религиозни свръски, и султанътъ на С. се има за духовенъ началникъ. Стол. на държавата е Уурно (15, 000 жит.).

Сокотора. Островъ въ Индийски океанъ, 200 килом. на сѣв.-ист. отъ носъ Гвардафуй; простр. 1,600 чот. килом. и насел. 6,000 жит., мохамедане. Планинска и камениста земя, която произвожда най-много алое. Жителитѣ сж арабе. Гл. село е Тамарида, на сѣверния брѣгъ. — Староврѣменнитѣ го наричали Dioscoridis insula. Португалцитѣ го завзели въ 1509; послѣ имъ го отнелъ оманский имамъ. Англичанетѣ иматъ тамъ отъ 1835 становище за корабоплаването между Суезъ и Бомбай.

Сократовска метода. Прѣдавателенъ способъ, употрѣбяванъ отъ Сократа, по който учительтъ задава въпроси, а ученикътъ отговаря, и така ученикътъ дохожда постепенно да разбере каквото се желае.

Сократъ. Единъ отъ най-великитѣ философи на всички врѣмена, род. въ Атина (469—399 прѣди Р. Х.). С., синъ на Софрониска, ваятель, и на акушерка Фенарета, първенъ се занималъ съ бащиното си искуство, а послѣ, по Критоново внушение, се прѣдалъ на изучване философията; и критический му умъ усвоилъ всичкитѣ разнообразни учения на онова врѣме. Неговитѣ изслѣдвания се основавали на високата

нравственость; сѫщата основа имала и неговата своеобразна дѣятелность въ Атина, която съвпадала съ началото на пелопонезската война. Безъ да принадлежи самъ на нѣкоя школа, той билъ далечъ отъ мисъльта да основава нова школа. Той се възползувалъ отъ публичния характеръ на атинския животъ, за да влиза въ духовно общение съ всички и съ всѣкиго. С. привличалъ всеобщото внимание съ грозното си лице, съ юмора си и съ остроумието си; неговата вѣжлива обхода, истънчена и задушевна сърдечность, скритий подъ странната му външность великодушенъ характеръ, безграничната прѣданость на приятелитѣ — очаровавали всички видни личности въ онова врѣме, особено атинскитѣ младежи. Съ прѣнебрѣжение къмъ домашнитѣ си работи, С. всецѣло се посветилъ на най-високата длъжность и около него се образувалъ единъ кржгъ почитатели, тѣсно запознати помежду си; въ числото на тия С-ви поколонници били и най-знатнитѣ младежи, както напр. Алкивиадъ. Въ политиката той, колкото било възможно, не зималъ участие и ограничавалъ се съ частното испълнение неизбѣжнитѣ задължения на гражданина. На 70-годишна възрасть С. билъ обвиненъ въ опитване да въведе въ вѣроисповѣданието нови божества и въ развращаване младежитѣ. Въ самото начало обвинението излизало отъ ниски лични побуждения, нъ по причина на политически усложнения зело заплашителенъ характеръ: нему, философъ съ аристократическа посока, като на най-популяренъ и дѣятеленъ софистъ, — демократическата реакционна партия стоварила отговорностьта за испадането на народната нравственость. С. обвинили, че не вѣрва въ земнитѣ гръцки богове, че въвождалъ нѣкакви нови божества, и че развратявалъ юношеството съ учението си. Работата би се свършила съ наказание по-леко отъ смъртното, да не била С-та откровена и благородна гордость раздразнила хелиаститѣ. Испълнението на прѣсѫдата да испие чаша отрова се отложило по причина на делосскитѣ празденства съ 30 деня; нъ вѣренъ на законитѣ, С. не щѣлъ да се възползува отъ прѣдставената му възможность да бѣга. Прѣзъ май 399 той испилъ отровата.

Учители по философията С., въ строгия смисълъ на думата, нѣмалъ: той нарича себе си самоукъ; нъ, както се види, той се запознялъ съ много научни теории (главно, Хераклитовата и Анаксагоровата) не само отъ прѣдаването на софиститѣ, а и чрѣзъ самостоятелно четене.

С. не е оставилъ нищо писано относително учението си. Той училъ и млади и стари, мѫже и жени, по улицитѣ, работилницитѣ, тържищата, и распространявалъ най-чиста и най-благородна нравственость.

С-та умствена характеристика, която повлияла напокошното течение на човѣшката мисъль, се отнася до три нѣща: 1) прѣдмѣтъ, 2) метода и 3) учение.

Относително прѣдмѣта, С. произвелъ единъ прѣвратъ, който Цицеронъ метафорически е опрѣдѣлилъ най-сполучливо, когато е казалъ, че С. „свалилъ философията отъ небето на земята". Прѣдишнитѣ философи [illegible]

отъ тъмни спекулации за природата като едно цѣло, като смѣсвали заедно космогонията, астрономията, геометрията, физиката, метафизиката и др. С. прогласилъ, че първата длъжность на човѣчеството е да изучи човѣка („Познай себе си“) — да изслѣдва човѣшката доброчестина.

Относително методата, С. училъ подъ формата на разговоръ и билъ творецътъ на още по-голѣми нововъведения. Напразно, споредъ него, човѣцитѣ щѣли да залѣгатъ да изучватъ *човѣшкитѣ* работи, ако не си ги прѣдставляватъ точно, и ако немарятъ за доказателствата. С. въвелъ поне логическата точность въ опрѣдѣленията, когато боравилъ съ въпроситѣ. Това може да се види ясно отъ Ксенофоновитѣ думи: „С. продължаваше непрѣстанно да разисква човѣшкитѣ работи, като изслѣдваше — Що е благочестие? Що е нечестие? Що е почтено и ниско? Що е право и криво? Човѣцитѣ, които знаехъ тия нѣща, той имаше за добри и почтени; човѣцитѣ, които ги не знаехъ, уединичаваше съ робетѣ.“ Като ной-добри примѣри за С-та метода сочатъ Платоновитѣ диалози.

Относително учението, С. се отличавалъ главно по теорията си за добродѣтелта. Добродѣтелта, казвалъ, състои въ знанието. Да върши човѣкъ право, е едничкий пѫть къмъ доброчестината; и понеже всѣкой гони да стане честитъ, порокътъ може да се яви само отъ незнанието или сбъркване срѣдствата; за това, за да се излѣкува тоя недостатъкъ, трѣбва да учимъ човѣцитѣ за слѣдствията отъ дѣянията имъ. Сега не можемъ, разбира се, при едно право тълкуване на думата *знание*, да не считаме С-то учение за едностранчиво. Ала относително методата, припознава се, че тя най-много е повлияла да се разшири човѣшкий кржгозоръ. „Нѣма съмнѣние,“ казва Гротъ, „че никой философъ не е приспособявалъ побудителната си метода съ сѫщата сила.“ — Виж. *Сократъ като педагогъ*, А. Ж. Ждановъ, прѣв. Н. Василиевъ (Пловдивъ, 1899); *Апологията на Сократа*, прѣводъ отъ старогръцки въ *Библиотеката Св. Климентъ* (София, год. III, кн. XIII—XIV); *Сократъ и Исусъ Христосъ*, биограф. - характер. сравн. (Габрово, 1885); *Сократъ и Платоновата апология на Сократа* въ *Етюди и критики* отъ Д-ръ Кръстева (София, 1894); *Разговори на Сократа* (по Ксенофона) въ сп. *Свѣтлина* (Пловдивъ, 1898, ян. и натат.).

Sol (*соль*), *итал.* Нота **с**, петата нота въ обикновената гама.

Sola nobilitas virtus. Латин. поговорка: добродѣтелта е едничкото благородство.

Соланинъ, *лат.* Отровно вещество, което се добива отъ единъ родъ трѣви.

Солдатски. Който принадлежи, или е свойственъ на солдатинъ.— **Солдатство**. Служба на солдатинъ. — **Солдатъ, солдатинъ** Войникъ (*итал.*).

Соленити, *лат.* Черепокожни животни.

Солено езеро (Great Salt Lake). Америк. езеро, съставя западния прѣдѣлъ на Юта, 1,280 м. надъ морск. равн.; простр. 4, 500 до 5,600 чет. килом.; срѣдна дълбочина отъ 4 до 7 м. Коритото на това езеро състои отъ смѣсени съ пѣсъкъ соли, отдѣто е

добило името си. На брѣговетѣ му сѫ се установили мормонитѣ (виж. това име).

Солено-езерски-градъ (Salt-Lake-City). Градъ въ Съед. Държави, гл. гр. на Юта, на лѣвия брѣгъ на Иорданъ, въ порѣчието на голѣмото Солено езеро, 44,843 жит. (въ 1890), повечето мормони. Тоя гр. е столицата на мормонитѣ — тѣхний Сионъ. Въ срѣдъ града има четвъртитъ храмъ за 13,000 вѣрни; мормонитѣ иматъ още 20 други църкви и „езичницитѣ“ десетина. Дърводѣлници, пивоварници, стъкларници.

Соленцизмъ, *гр.* Груба грѣшка противъ езика, неправилно поставяне на думи въ словото. Тая дума происхожда отъ градъ Солесъ, градъ въ староврѣменна Киликия, на който жителитѣ говорили разваленъ езикъ, едно смѣсено нарѣчие.

Солзбери (Salisbury). Английски градъ, ц. на обл. Уилтшайръ, на р. Авонъ и на канала отъ С. за Судамптонъ; 150 килом. на юго-зап. отъ Лондонъ, 34 килом. на зап. отъ Винчестеръ; 15,533 жит. Хубава съборна църква. С. е прочутъ по ножарството си. Въ околностьта е *Стонхенъ*, любопитенъ друидски паметникъ.

Солзбери, неправилно *Сализбури* (лордъ Робертъ-Сесилъ Salisbury). Английски държавникъ, трети лордъ (отъ 1868) отъ семейството С., род. въ 1830; училъ се въ Итонъ и Оксфордъ; пѫтувалъ по английскитѣ американски и австралийски колонии; въ 1853 билъ избранъ прѣдставитель въ долната камара; до бащината си смъртъ носилъ името виконтъ Кранборнъ. Въ камарата на прѣдставителитѣ той не закъснѣлъ да излѣзе на лице. Настоявалъ да се припознаѫтъ южнитѣ (американски) държави за воюваща страна; въ 1866 се борилъ противъ Глядстоновия законопроектъ за парламентската реформа; сѫщата година станѫлъ министръ по работитѣ на Индия въ третия Дербивъ кабинетъ, нъ слѣдъ една година си далъ оставката, недоволенъ отъ законопроекта за реформата, внесенъ отъ Дизраели. Въ 1869, слѣдъ графъ Дербивата смъртъ, С. завзелъ мѣстото водитель на консервативната партия въ камарата на лордоветѣ. Той водилъ упорита борба по всичкитѣ най-важни законопроекти, внесени отъ Глядстоновото министерство въ 1868—70, особено по ирландския поземенъ законопр. и по законопр. за отдѣлянето на църквата отъ държавата въ Ирландия. Борилъ се и съ главния си съперникъ Дизраели. Ала пакъ въ 1874 зелъ въ Дизраеливия кабинетъ поста министръ по работитѣ на Индия. Въ 1876 биде испратенъ английски пълномощникъ на конференцията въ Цариградъ (виж. *Цариградска* конф.). Въ 1878 завзе поста министръ на вънкашнитѣ работи и, заедно съ Бикънсфилда (Дизраели) прѣдставлявá Англия на Берлинския конгресъ. Слѣдъ Бикънсфилдовата смъртъ станѫ водитель на консервативната партия. Въ 1885 той състави първия си кабинетъ, който се одържа до ян. 1886, а прѣзъ авг. 1886 — втория, който се продължи до авг. 1892. И въ двата кабинета той бѣше министръ на външнитѣ работи. С. бѣ принуденъ да направи въ това врѣме доста голѣми отстѫпки на либералитѣ-унионисти. С. води борба съ ирландската партия

въ парламента и смири Ирландия съ помощьта на извънредния законъ отъ 1887. Въ вънкашната политика С. се сближи съ тройния съюзъ, и произнасяше се открито и благоприятно за българетѣ въ началото на князъ Фердинандовото князуване, още не удобрявано отъ Русия. Напокошното си поведение въ сравнение съ берлинското лордъ С. обясняваше съ това, че трѣбва сега да се поддържатъ българетѣ въ обединителното имъ стремление, защото дали доказателства, че съ ревниви за свободата и независимостьта си и че нѣма да бѫдатъ, както се прѣдполагало по врѣмето на Берлинския конгресъ, едно орѫдие на Русия. Слѣдъ 3-годишна опозиция С. въ 1895 състави третия си кабинетъ. Още на общитѣ избори въ 1895, консервативната партия, ржководена отъ С., води агитация въ тѣсенъ съюзъ съ Чамбърленовата група. Като одържа побѣдата съ Чамбърленовата помощь, С. зе изново портфейла на външ. работи, и биде принуденъ да даде на съюзника си портфейла на колониитѣ. Заслугата на това министерство бѣ прокарването макаръ и ограничено мѣстно самоуправление въ Ирландия (1898), намѣсто хомъ-рула. Въ областьта на вънкашната политика С-то министерство тръгна по пѫтя на империализма, като се стремеше да расшири англійскитѣ колониални владѣния и да ги сплъти съ митрополията. Отъ 1895 С-то министерство явно се мѫчеше да добие власть надъ Трансвалъ, а въ 1899 докара работата до една война съ тая страна.

Солидаренъ, *лат.* Взаименъ, единъ за всички отговоренъ; **Солидарность**, състояние на солидаренъ. Виж. *Взаименъ*.

Солиденъ, *лат.* Якъ, основателенъ, траенъ. — **Солидность.** Якость, основателность, трайность.

Солингенъ. Прусски градъ, 36 килом. на ист. отъ Дюселдорфъ (Рейнска область); 40,843 жит. Тоя градъ е, съ Ленепъ, срѣдоточието на голѣма желѣзарска индустрия: саби, револвери, ножици и ножове, пили, кофаре. Голѣма износна търговия съ тия издѣлия.

Солйоръ (Soleure, нѣмск. Solothurn). Гл. градъ на солйорски кантонъ въ Швейцария, 40 килом. на югъ отъ Базелъ, на Ааръ; 8,500 жит. Резиденция на базелския католич. епископъ; двѣ забѣлѣжителни църкви. Арсеналъ съ сбирка староврѣменни орѫжия, музей съ много любопитна сбирка вкаменѣлости отъ Юра, и домътъ, дѣто умрѣлъ Кошчушко. С. е, казватъ, единъ отъ 12-тѣ града, които поразили хелветитѣ, когато нахлули въ Галия, въ 58 прѣди Р. Х.; въ римско врѣме е билъ крѣпость Castrum Solodurense. — Солйорски кантонъ се намира между базелски и бернски кантони на сѣв., базелски и араговийски кантони на ист., Бернски кантонъ на югъ и на зап. Той е 9-и по реда на приемането въ конфедерацията, 15-и по простр. (784 чет. килом.), 13-и по населеность (85,709 жит.). Жителитѣ сѫ католици и езикътъ имъ нѣмски. Правление демократическо, нъ до 1785 аристократическо. Тоя кантонъ е въртѣлъ най-голѣма търговия съ бѣли робе, конто продавалъ на другитѣ държави, най вече въ Франция. Затова и Лудовикъ XIV подарилъ около 100,000 лева за построението на църквата Св. Урсинъ въ глания му градъ.

които наумѣвали пророка или сектанта. Отъ друга страна, той билъ веселъ и остроуменъ събесѣдникъ; при всичкия си аскетизмъ, не се отказвалъ отъ вино С. работилъ неуморимо и умрѣлъ отъ крайно истощение на силитѣ си. Много начеѫти капитални трудове той не сполучилъ да довърши. Отъ довършенитѣ и напечатенитѣ при живота му работи главнитѣ сѫ: *Національный вопросъ въ Россіи* (2 т.); *Оправданіе добра* въ 1897 и 2-ро изд. въ 1899; *Три разговора* (за антихриста и панмонголизма); *Право и нравственность*; *Духовныя основы жизни*. С. е писалъ и стихотворения, напечатани въ особена книга. — На франц. е изд. L' Idée russe et l'Eglise universelle; тая книга е написалъ съ цѣль да докара едно сближение на католичеството съ православието.

Соломонови о-ви или *Нова Георгия*. Кѫп о-ви въ Океания (Меланезия), на ист. отъ Луизиада. Главнитѣ о-ви сѫ: Бугенвилъ, Шоазйолъ, Изабела, Гвадалканаръ и Свети Христофоръ. Население около 400,000 жит.; състои отъ малайци и негри въ дивашко състояние. Гл. произведения: кокосови орѣхи, банани, захарна тръстика и др. Тия о-ви сѫ били открити отъ испански мореплаватель Мендана въ 1567, посѣтени отъ франц. морепл. Бугенвила въ 1767, и описани отъ франц. морепл. Димонъ д'Юрвила въ 1838. Принадлежѫтъ на Германия и Англия.

Соломонъ (*Пръмждри*). Третий и най-славний еврейски царь, Давидовъ синъ и приемникъ. Неговата слава се распространила по цѣлъ свѣтъ. Блесъкътъ на него-

вия дворъ, както и неговитѣ ни качества, неговата мѫдрост и ученость — защото той не само „прѣмѫдрий“, а и учений отъ човѣцитѣ — пр чали въ Иерусалимъ пратени посѣтители отъ всички стра свѣта. Посѣщението на сав царица и нейнитѣ дарове няватъ посѣщенията на то си арабски царе. Соломонъ, ко несъгласно съ Моисееви конъ, влѣзълъ въ всѣкакви с ния съ чуждитѣ народи. М това, той потѫпкалъ една на идумеянетѣ, съ помощьт единъ египетски царь, за дъщеря се и оженилъ, кат главна своя съпруга. Той назадъ Дамаскъ, покорилъ х цитѣ, аморейцитѣ и др. Дъ вата му се простирала отъ петъ до Евфратъ; опасалъ единъ поясъ крѣпости; ра голѣма търговия съ Египетъ, Арабия, Индия и Вавило царството му станѫло много гато; корабитѣ му, строени финикияне, ходили до О (споредъ старитѣ библейски ковители въ Индия, споредъ новитѣ въ южна Африка). Едн най-главнитѣ му дѣла е съ дането на прочутия иерусали храмъ; 30,000 марангози ра ли кедритѣ въ Ливанъ и 8 работници дѣлали камънетѣ; мътъ, съграденъ на хълма рия, билъ свършенъ въ 8½ ни. Послѣ съградилъ на х Сионъ твърдѣлъ и дворецъ; дилъ града съ стѣни, постр водопроводи и др. Една от шитѣ страни на царь С. е той прѣкалилъ многоженст неговитѣ жени били 700 гини“ и 300 наложници. имало лоши слѣдствия за

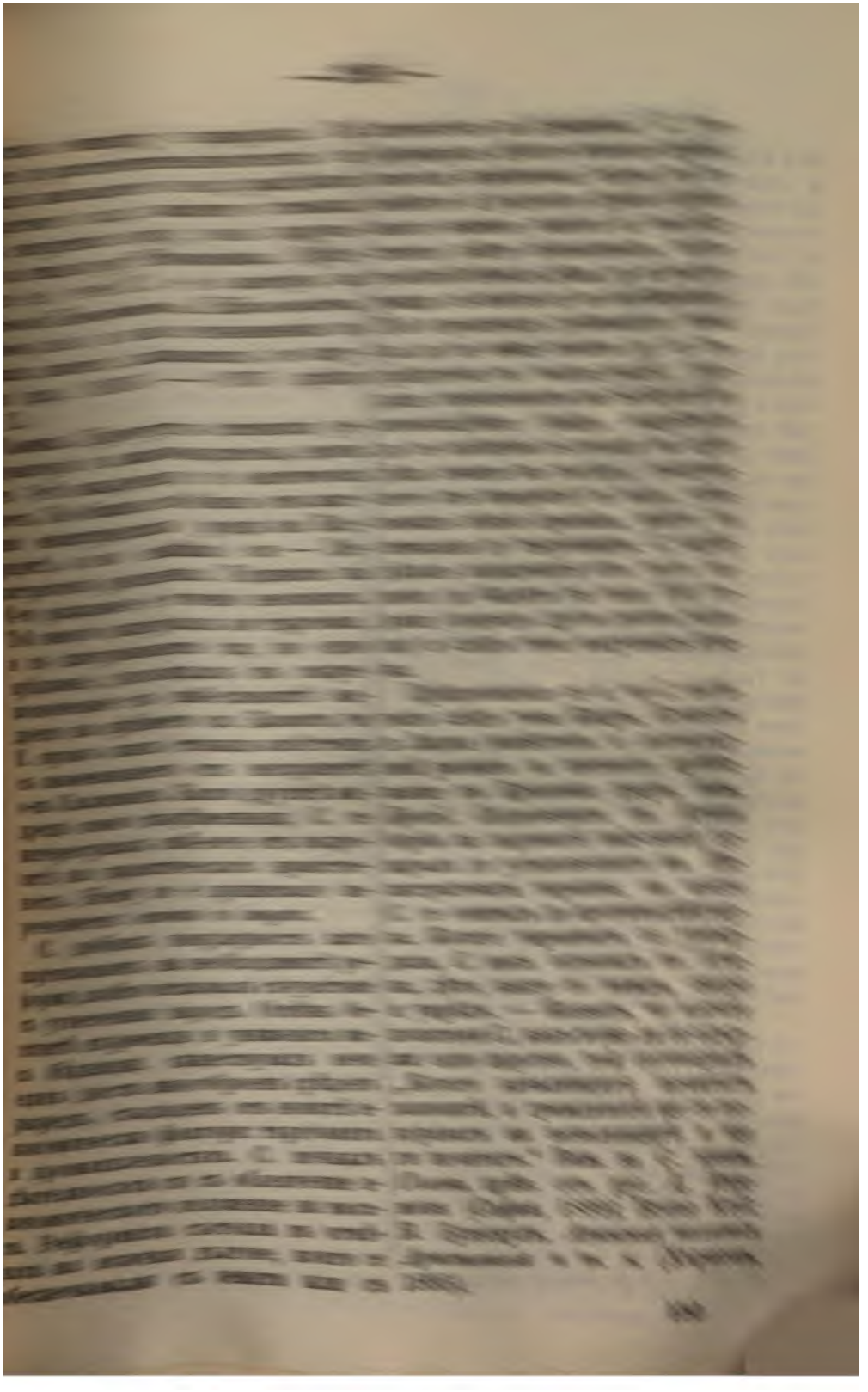

Солуейски заливъ. Заливъ въ Ирландско море на ист., по брѣговетѣ на Англия и Шотландия. Ниски брѣгове, и голѣмо число малки пристанища. Тоя заливъ допира на сѣв.-ист. до Solway Mass, Солуейско Блато; тамъ сж били разбити шотландцитѣ отъ англичанетѣ въ 1512.

Солунъ. Най-важний градъ въ Македония, на Егейско или Бѣло море, сѣдалище на солунския вилаетъ, съ изрядно естествено пристанище, 520 килом. на зап. отъ Цариградъ; на чело на всичкитѣ желѣзници въ Македония: Митровица (отъ къмъ Босна)-Прищина-Скопие-Велесъ-С., дълга 360 килом., съ клонъ Враня (сръбската граница)-Скопие, дълга 188 кил.; линията Деде-Агачъ-С., дълга 461 килом. и Битоля-Воденъ-Острово-С., дълга 220 килом. Първата линия прѣзъ Враня съединява С. съ европейската желѣзнопжтна мрѣжа, втората съ Одринъ и Цариградъ, а третата съ битолското плато, което е около 1,500 чет. килом., най-плодородната мѣстность въ цѣла Македония. С. държи въ всѣко отношение второ мѣсто въ европ. Турция слѣдъ Цариградъ. Пристанището му служи за вносъ и износъ токо-речи на цѣла Македония, на южна Сърбия, на източна Албания, дори на косовската область. Всѣка година С. се посѣщава отъ 10,000 кораба, отъ които 30% параходи. Съ прокарването линията С.-Враня сърбский транзитъ се отправи прѣзъ солунското пристанище и отъ 1800 тона въ 1897 г. е билъ прѣзъ една отъ послѣднитѣ години 12,000 тона. Сжщо такъво транзитно значение, ако не и по-голѣмо, щѣше да има С. и въ нащето княжество, да бѣше искарана до край българската желѣзница София-Радомиръ-Кюстендилъ (турската граница), сир. да бѣ се построила частьта Радомиръ-Кюстендилъ (60 килом.). Градътъ е заселенъ амфитеатрално на сѣв.-западния край на Солунски заливъ и има прѣкрасенъ изгледъ откъмъ морето; извжтрѣ улицитѣ сж криви и тѣсни. Стари зжбчести стѣни увѣнчаватъ високитѣ части на града и образуватъ силна крѣпость, която въ старо врѣме е имала голѣмо значение. Отъ забѣлѣжит. стари сгради, заслужва да се споменжтъ старата църква (сега джамия) *Св. Димитри; Св. Георги*, едно врѣме езически храмъ; *Бѣясъ куле*, стара римска кула край самото море, и голѣмитѣ римски врата на главната срѣдноградска улица. Край морето има хубави улици, послани съ дѣлани камъне. Много хубавъ е новий кварталъ *Пирги* съ гиздавитѣ си кжщи и раскошни градини. С. има 118,000 жит., отъ които 55,000 евреи, 26,000 турци, 16,000 гръци християне, 10,000 българе христ., 2,500 цигане, 8,500 разни (*Кжнчевъ*). Турцитѣ иматъ въ града военно приготов. училище, гимназия, занаятчийско-земедѣлч. училище, което е малко вънъ отъ града. Българетѣ иматъ мжжска и дѣвическа гимназии съ пансиони и три начални училища. Гръцитѣ иматъ и тѣ мжж. и дѣвич. гимназии, и митрополитъ. Въ града има още една българо-католич. гимназия и разни франц., итал. и еврейски училища.

Прѣзъ българо-македонското възстание въ 1903 нѣколко „рицари на смъртьта“ хвърлихж въ въздуха на 16—17 апр. съ динамитъ отоманската и митилинската

банки въ града и единъ франц. параходъ (*Гвадалкивиръ*) въ морето и се опитахѫ да изгорѣятъ европейския кварталъ, за да отмъстѣятъ на цивилизованата експлоатация, която за интереситѣ си бѣ осѫдила македонскитѣ християне да носѣятъ игото на турското варварство. Слѣдъ катастрофата турскитѣ войски и жандарми, несъстоятелни да се разправѣятъ съ революционеритѣ и съ възстаническитѣ отряди въ Македония, като гладни звѣрове се нахвърлихѫ върху невиннитѣ и беззащитни български граждане, не изключая женитѣ и дѣцата, и въ течението на нѣколко часа покосихѫ живота на нѣколко стотини люде. Отпослѣ турскитѣ власти, безсилни да хванѫтъ виновницитѣ на солунската катастрофа, излѣхѫ ядътъ си и дивата си злоба надъ цѣлата солунска българска народность: учители, търговци, занаятчии, всѣка българска душа се вкара въ солускитѣ зъндани и подложи на турски мѫки. Па и съ стотини българи се тътрехѫ изъ провинцията и смъртно наказвахѫ защото бѣхѫ българи. А въ сѫщото врѣме изъ провинцията за появяването нѣйдѣ на чета отъ 3—4 души съ топове се унищожаваше цѣло село или градъ. Отъ това поведение на турчина дори и дипломатическата съвѣсть се възмути: консулитѣ на нѣкои цивилизовани държави посъвѣтвахѫ турцитѣ да не употрѣбяватъ топове, когато разоряватъ села и градове.

С. има славно далечно минѫло. Споредъ прѣданието, тоя градъ е основанъ въ врѣмето на Александра Македонски отъ Касандра и нареченъ Тесалоники, по името на жена му, Александрова сестра. Въ римско врѣме той е ималъ повече отъ 220,000 жит., и е билъ на върха на величието си. Македония е добила християнството най-напрѣдъ отъ него. Въ С. е проповѣдвалъ самъ апостолъ Павелъ, който е и отправилъ първитѣ си послания къмъ солунцитѣ, защото тѣ първи приели ученията му и го распространили въ цѣлата страна. С. е родилъ и първитѣ словѣнски кръстители. Кирилъ и Методий сѫ видѣли тамъ най-напрѣдъ слънцето — и на тия двама солунски братя ние, и заедно съ насъ повечето словѣне, длъжимъ двѣтѣ най-велики нѣща: кръщението и азбуката. Тоя градъ е принадлежалъ на византийската империя до 1179, станѫлъ столица на едно васално кралство прѣзъ единъ вѣкъ, подъ стѣнитѣ му загинѫлъ измѣнически български царь Калоянъ (виж. това име), върнѫлъ се на империята, минѫлъ въ рѫцѣтѣ на венецианцитѣ въ 1313, отъ които го зелъ султанъ Мурадъ II. Въ С. се отворила първата българска книгопечатница отъ Теодоси синаитски поленинчанинъ. За възраждането на българщината въ Солунъ и въ солунската область виж. Македония, *библиография*; виж. още *Македонска Дружина*, *Нед. Петкова*, *Салънджиевъ*, *Джино*.

Солунский вилаетъ е най-голѣмий въ европейска Турция, както по пространство, така и по население. Той захваща цѣла южна и източна Македония отъ гръцката тесалийска граница при Олимпъ до българската граница при Рила и Родопитѣ. Тоя вилаетъ се дѣли на три санджака: солунски, сѣрски и драмски и има всичко 1, 164,539 жит., отъ които 454,180 българе християне, 97,690 бъл-

гаре мохамедане, 311,103 турци, 1,987 черкезе, 153,821 гръци христ., 920 гръци мохамедане, 61 арнауте христ., 1,150 арнауте мохамед., 28,949 власи, 59,940 евреи, 34,098 цигане, 20,710 разни (*Кънчевъ*). Между по-забѣлѣж. градове въ солунски санджакъ сж: Берия или Буръ, Воденъ, Дойрянъ, Кукушъ, Гевгелий, Неготино.

Солуняномъ (*послания къ*). Двѣ послания на апост. Павла до християнската църква въ Солунъ. Въ първото послание апостолътъ укрѣпява християнитѣ среща гоненията, и описва характера на евангелскитѣ проповѣдници; въ второто той изважда солунянетѣ отъ заблуждения, особено отъ едно заблуждение за второто Христово пришествие. Тия послания, отправени отъ Коринтъ въ 52 и 53 год., минуватъ за най-ранни послания на апостола (*Библ.*).

Солфежио, *итал.* Сѫщото, каквото е вокализмъ.

Солферино. Село въ сѣверна Италия, близо до дѣсния брѣгъ на Минчио, 4 килом. на юго-ист. отъ Кастиглиона, между Пескиера и Мантца. Французско-сардинскта войска нанесла тамъ рѣшителна побѣда надъ австрийцитѣ, на 12 юния 1859. Съ това се свършила войната за освобождението на Италия. Луи Наполеонъ, като не желаялъ никакъ това освобождение, прибързалъ та сключилъ съ Австрия миръ и оставилъ подъ нейната власть Венеция; въ сѫщото врѣме той постановилъ, всичкитѣ италиянски страни да сѫставятъ една конфедирация; нъ и дукствата и Папската область отхвърлили тая половина мѣрка, изгонили господаритѣ си и се съединили въ едно италиянско кралство.

Соль. Минералъ, — добрѣ познато вещество, което употрѣбяваме въ храната си; химически състои отъ двѣ прости тѣла: металъ натрий и въздухообразно вещество хлоръ. Много староврѣменни философи сѫ се занимавали съ с. научно, нъ едно точно опрѣдѣление на състава ѝ като натриевъ хлоридъ (химич. символъ NaCl) е отскорошно откритие; *Дейви* пръвъ доказалъ съ опитъ състава ѝ въ 1810. С. се распознава лесно по особения, соления си вкусъ. Тя е безшарна или възсива, па и прозрачна, когато е съвсѣмъ чиста; срѣща се кристализирана въ видъ на зърнести и плочести маси. Твърдость има 2, гѫстина 2.2. С. е разторима въ водата. Една часть с. се растваря въ три части вода. Оставена много врѣме на въздуха, тя овлъхва, сир. поглъща влагата и се растопява. Отъ пламика на духалото се растопява и го обагрюва на жълто. Нагрѣвана, пращи, като испуща кристалната си вода и слѣдъ това се сипе на кѫсчета. С. е много распространенъ минералъ въ природата. Тя образува дебели пластове на нѣкои мѣста въ земната кора. Това е каменната с. Растопена, с. се намира въ водата на моретата, океанитѣ и соленитѣ езера. Намира се още и разсѣяна на бѣлъ прахъ по повръхностьта на земята въ много страни, дѣто вали рѣдко дъждъ, напр. въ степитѣ на Каспийско море, въ африканскитѣ пустини, въ Чили и др.

С. се добива по разни начини. Въ ония мѣста, дѣто въ земята има пластове отъ каменна

с., копаѫтъ я. Тия пластове сѫ много дебели; напримеръ до Берлинъ тѣ сѫ повече отъ 1,000 метра дебели. Тия пластове сѫ се образували чрѣзъ испаряване на едноврѣмешнитѣ морета и солени езера. Затова и между соленитѣ пластове се намиратъ пластове отъ глина, гипсъ и др. По-важни каменно-солни пластове се намиратъ въ Щасфуртъ (Галиция, въ Австро-Унгария), Салцбургъ (Австрия), Кардона (Испания) Швейцария, Румѫния, Пънджабъ. Нѣкои отъ тия рудници сѫ много богати; напр., въ величкоский рудникъ въ Галиция всѣка година се ископаватъ 78 милиона килогр. соль, и сол-та на тоя рудникъ надали ще се свърши и слѣдъ 1,000 години. Сол-та се добива комахай всѫдѣ, та е невъзможно да се прѣсмѣта точно цѣлото количество с., що се потрѣбява въ свѣтското стопанство. Въ главнитѣ страни на свѣтското тържище се иска годишно около 10 милиона тона с. Между отдѣлнитѣ солепроизводителни страни това общо количество за една година се е распрѣдѣляло така: Съединенитѣ Държави дали 2,028 хиляди тона, Великобритания — 1,934 хил. тона, Русия — 1,560 хил. тона, Германия — 1,175 хил. тона, Франция — 970 хил. тона, Английска Индия — 960 хил. тона, Испания — 508 хил. тона, Австро-Унгария — 503 хил. тона, Италия — 461 хил. тона. У насъ каменна с. не е намѣрена още; тоя видъ с., която употрѣбяваме ние, се донася отъ Румѫния. Нашенската *морска* с. се добива при Анхиало и между Каварна и Балчикъ. При Анхиало покрай двѣтѣ езера има направени хоризонтални прѣградени плитки трапове, които се пълнѫтъ съ езерна вода; като прѣсѣди тамъ нѣколко деня, водата се испарява отъ дѣйствието на лѣтното слънце и остава на дъното с. Така се добива с. отъ морска вода вредъ покрай брѣговетѣ на Срѣдиземно море. Въ Русия, Швеция и други сѣверни страни с. добиватъ зимѣ така: оставятъ морска вода да замръзне въ голѣми резервоари, и понеже ледътъ е чиста замръзнѫла вода, останѫлий растворъ бива повече наситенъ съ соль. Слѣдъ нѣколко повторителни замръзвания се добива много гѫстъ солѣнъ растворъ, който послѣ прѣваряватъ та добиватъ с. — Мисли се, че римлянетѣ първи сѫ правили с.

Употрѣбението на с. е много обширно. Освѣнь за храна на човѣка и животнитѣ, голѣми количества с. се употрѣбяватъ като прѣдпазително срѣдство противъ гниенето на животни и растителни вещества. Отъ с. се добива искуствено хлоръ и натрий; и понеже отъ нея се искарва содата, тя въ сѫщность играе голѣма роля и въ миларството и скотовъдството; употрѣбява се сѫщо и въ грънчарството за глечосване глинени сѫдове, въ металургията, кога се вади сребро отъ отъ рудитѣ му и др. Виж. Проф. Кишпатичъ, *Соль*, прѣв. В. Н. Икономовъ (Пловдивъ, Областна п-ца, 1883).

Сома. Рѣка въ сѣверна Франция, извира въ Фонъ-Сомъ, въ департ. на Енъ, и се влива ви Ламаншъ, между Булония и Диепъ; 240 килом., корабоплав. 50 килом. отъ Амиенъ. Бластиста, нъ плодородна долина. Единъ каналъ отъ страна, 159 килом., върви на-

долу покрай С. отъ Сенъ Валери до Сенъ Симонъ, дѣто начева Крозаски каналъ.

Сомала или *Страна на сомалитѣ*. Африканска страна, на югъ отъ Аденски заливъ, на зап. отъ Индийски океанъ, между Абисиния и Зангебаръ. Пространството ѝ се прѣсмѣта на 712,000 чет. килом.; нъ понеже голѣма часть отъ вѫтрѣшностьта ѝ е още неизслѣдвана, числото на жителитѣ ѝ е неопрѣдѣлено. Земята е планинска на сѣв. и се снишава на тераци къмъ югъ. Отъ планинскитѣ върхове Кондела е 3,500 м. високъ, Анкоръ 1,130 м. Сомалитѣ, мохамедане, сѫ племе произлѣзло отъ смѣшение на арабе и негри; арабетѣ дошли въ тая страна рано въ XV-и вѣкъ. Отличаватъ се съ черна кожа, кѫдрава коса и изпѫкнѫли кости на бузитѣ. Езикътъ имъ принадлежи на етиопския корень, съ примѣсъ на много семитски думи. Дѣлѫтъ се на много племена. Племената въ вѫтрѣшностьта на страната живѣѫтъ номадски и овчарски животъ; тѣ отхранватъ камили, коне, едри крави и волове, магарета, мулета, овце и кози. Отъ дивитѣ звѣрове въдѫтъ се лъвове, леопарди, зебри, слонове, жирафи и маймуни. Племената на приморието сѫ заселени люде и се занимаватъ съ търговия. Приморскитѣ градове сѫ Бербера (главното имъ пристанище), Брава, Марка, Магадщу, Керамъ и Джубъ. Тия градове изнасятъ на вънъ за продань слонова кость, носорожски рогове, гума, лой, кожи. Вносътъ имъ състои главно отъ захарь и памучни платове. Виж. What led to the Discovery of the Nile отъ капит. Спека (Единбургъ, 1864). Приморията на С. сѫ владѣние на занзибарския султанъ; една часть е подъ покровителството на Англия а друга на Франция.

Соматология (гр. *сома*, тѣло; *логосъ*, слово). Учение за твърдитѣ части на човѣшкото тѣло: за коститѣ, мишцитѣ и др.

Сомбрете. Градъ въ Мексико, въ обл. Закатекасъ; 20,000 жит. Богати сребърни руди.

Сомнамбулизмъ, *лат.* Съноходство, — болезнено състояние, въ което човѣкъ когато спи ходи и дѣйствува така, както би правилъ въ будно състояние. Въ с. човѣкъ помни всичко, което го интересува и му е правило впечатление на-явѣ. Зрѣнието съвсѣмъ не се унищожава въ това състояние, па и силно се развива осезанието. Затова заспалий може безстрашно да се разхожда по стрѣхи и други опасни мѣста. Напрѣдъ сѫ мисляли, че сомнамбулътъ не помни нищо, каквото прави въ това състояние; нъ има примѣри, които доказватъ противното. С. става отъ едно нервно расположение, което дѣйствува на мозъка, и е наслѣдственъ; той е на прѣдѣла, ако не извѫтрѣ прѣдѣла, на болеститѣ. — **Сомнамбулъ** или **Сомнамбулистъ**. Съноходецъ, човѣкъ който страда отъ сомнамбулизмъ.

Сомюръ (Saumur). Френзузски градъ, 48 килом. на юго-ист. отъ Анжеръ, на Лоара; 15,500 жит. Вино, жито кожи. Замъкъ. Кавалерийско военно училище. Тоя градъ е сѫществувалъ въ римско врѣме подъ името Salmurium.

Соната, *итал.* Музикална инструментална пиеса, съставена о-

бикновено отъ 3 или 4 различни пиеси, свързани една съ друга.

Сонгъ-Кой или **Червена рѣка.** Най-голѣмата рѣка въ Тонкинъ (Азия). Извира въ Китай, пои Лао-Кай, Хонгъ, Хоа, Сонъ-Тай, Ха-Ной и др. и се влива въ Тонкински заливъ; 660 килом.

Сонда, *фр.* Хирургически инструментъ, съ помощьта на който се опитва, или работи, надъ рана, или въ каналъ на тѣлото.—**Сондирамъ.** Въ *хир.* работя съ сонда, опитвамъ и др. Въ *прѣнос. см.* опитвамъ нѣкого, отварямъ нѣкому дума за нѣщо, съ цѣлъ да му разберя мислитѣ, намѣренията: *Турция е сондирала Германия по тоя въпросъ.*

Сонетъ, *итал.* Стихотворение отъ 14 стиха, раздѣлено на двѣ части: първата състои отъ 2 четиристишия, а втората отъ двѣ тристишия. Въ първата часть трѣбва да има само двѣ ритми, въ втората двѣ или три.

Сонмъ. Събрание, тълпа.

Сонометръ, *лат.* Сѫщото, каквото е звукомѣръ.

Сопотъ. Градецъ въ карловската окол., 3 килом. на сѣв.-зап. отъ Карлово, 27 килом. на ист. отъ Клисура и 52 килом на сѣв. отъ Пловдивъ, до самитѣ южни поли на Стара-планина; 3,800 жит. Граднинарство и лозарство. Прѣзъ русско-турската война въ 1877—78 С. е билъ съвсѣмъ разоренъ отъ турцитѣ и една часть отъ населението му се изселила. На зап. отъ градеца надъ монастиря *Св. Спасъ* има развалини отъ едно градище, за което по прѣдание со говори, че било клонъ отъ нѣкогашната Хисарска крѣпость. С. е родното мѣсто на поета *Вазова* и на благодѣтеля на пловдивското сиротопиталище *Хаджи Гйока Павловъ.*

Сопранистъ, *итал.* Пѣвецъ, който притежава гласа сопрано. — **Сопрана.** Струна на цигулка и виолончелъ. — **Сопрано** (S o p r a n o) или *дискантъ* (фр. l e d e s s u s). Дума по дума значи *горенъ гласъ,* най-високий отъ четиретѣ музикални гласа (с., алтъ, теноръ и басъ); намира се само у женитѣ, момчетата и скопцитѣ. Обемътъ на с. е повече отъ двуоктавенъ. Нѣколко по-нисъкъ с. се нарича мецо-с.

Сорбинова кислота. Кислота, която се добива отъ сорбина. — **Сорбинъ.** Захарно вещество, което се добива въ видъ на кристали отъ сока на присадената черница (S o r b u s).

Сорбона. Прочуто висше духовно училище въ Парижъ, основано въ XIII-и вѣкъ отъ Роберта Сорбона, капеланъ и исповѣдникъ на Луи IX. С. е сега сѣдалище на факултетитѣ на словесностьта, наукитѣ, и богословието. — **Сорбонский паметникъ** въ Парижъ, срѣдъ Сорбонска улица, е въздигнѫтъ въ XIII-и вѣкъ и възобновенъ отъ кардинала Ришлйо. Той е една капела (параклисъ), надъ която се издига една кржгла кула 39 метра висока, съ куполъ 15 метра въ прѣчника. Четире малки камбани сѫ расположени наоколо. Въ паметника има мавзолей на Ришлйо отъ бѣлъ мраморъ, Жирардонова работа. Сградата съ единъ обширенъ дворъ захваща едно пространство съ окржжность 12,000 метра.

Сорлингски о-ви. Виж. *Силийски о-ви.*

Сортиментъ, *герм.* Отборъ, нѣща отъ единъ видъ (сортъ) про-

брани: *стока, добръ* с. — **Сортирамъ.** Дѣля прѣдмѣти по видове или сортове на разреди. — **Сортирвачъ.** Човѣкъ, който сортира. — **Сортировка.** Дѣлене нѣщо по видове на разреди. — **Сортъ.** Видъ, качество.

Сосва. Лѣвъ притокъ на Об; 500 килом. Обилно риболовство.

Сосисъ, *фр.* (буквал. зн. *наденица, суджукъ*). Дълга торба пълна съ барутъ.

Сосъ, *фр.* Салца.

Сосюръ (*де*). Швейцарски естествоиспитатель и физикъ (1740—1799. С. който е билъ професоръ въ родния си градъ Женева, е извѣстенъ по забѣлѣжителни изслѣдвания въ геологията, физическата география и др. Най-важното му съчинение е Voyages dans les Alpes (Женева, 1879—1896). Той пръвъ се искачилъ на Монбланъ. — Синъ му, *Теодоръ* С., е билъ забѣлѣжителенъ професоръ на минералогията и геологията въ Женева (1767—1845).

Соте, *фр.* Съ гѫстъ сосъ или салца: *бѫбреци соте.*

Сотириология, *гр.* Спасословие, учение за спасението на човѣшкия родъ отъ Иисуса Христа.

Сотишъ. Единъ видъ дансъ.

Софа, *араб.* Канапе облѣчено съ платъ.

Софала. Африканска рѣка, тече прѣзъ едноименната страна и се влива въ Мозамбикски протокъ, подъ Софала; 400 килом.

Софала. Приморски градъ въ португалска Африка, на р. Софала, едно врѣме ц. на едноименна область, 900 килом. на юго-зап. отъ Мозамбикъ. Просто село, населено съ негри и защитено съ крѣпость, построена отъ португалцитѣ въ 1506. С. като градъ и пристанище е напуснѫта, по причина че околностьта ѝ е блатиста и нездрава, още отъ 1864; сега гл. гр. на областьта е Чилоанъ (на едноименен о-въ), нъ пакъ параходитѣ прѣдпочитатъ да спиратъ въ прѣкрасното ново пристанище на Бейръ, отъ дѣто има желѣзнопѫтно съобщение съ златоноснитѣ окржзи на Маника и съ англійскитѣ поселения въ Мачоналандъ — Область С. съставя срѣдата на Мозамбикъ и търгува съ слонова кость и съ златенъ прахъ. Тая португалска колония не е никакъ напрѣднѫла. — **Софаленски брѣгъ.** Име на африканския брѣгъ между устията на Замбеза и Марфумо.

Софизмъ, *гр.* (отъ *софизма,* измама). Лъжовно разсѫждение, нъ което изглежда правдоподобно. — **Софистически.** Лъжовенъ, хитръ, извъртливъ. — **Софисти,** Въ староврѣменна Гърция, нѣкои философи, които учили да се спори по единъ прѣдмѣтъ, било *за,* било *противъ,* съ еднаква убѣдителность. Сега софистъ се нарича оня, който си служи съ софизми, съ неправилно построени силогизми, за да доказва нѣкое криво положение. — **Софистическо учение.** Учение на софититѣ.

София. Столица на България, въ срѣдоточието на Балкански п-въ и на кръстопѫтя на нѣколко желѣзници, които я свързватъ съ срѣдно-европейската желѣзопѫтна мрѣжа, съ Дунавъ, Черно море, Цариградъ и много вѫтрѣшни градове; на телефонна линия Букурещъ — Русе—Пловдивъ (549 килом. отъ Букурещъ до С.); 65 килом. на ист. отъ прѣдѣла съ Сърбия и 88 килом на сѣв. отъ прѣдѣла съ Турция; 82,187 жит. (въ 1878, слѣдъ заминува-

нето на турцитѣ, броеше 11,500, въ 1888 вече 30,428, въ 1893 — 45,639, въ 1897—60,000), повечето българе, нъ и доста евреи, нѣмци и др. Населението състои отъ търговци, занаятчии и чиновници и броятъ му постоянно расте нѣкакси *по американски*. Градътъ е расположенъ около горещи извори въ плодородното *Софийско поле*, което е 60 килим. на-длъжъ отъ сѣв.-зап. къмъ югоист. и 20 килом. на-ширъ, 7 килом. отъ източнитѣ поли на Витоша, която е 2,287 метра надъ морското равнище. Софийското поле е едно плато, та е по-високо отъ равнинитѣ тракийска, дунавска, моравска и долинитѣ на сѣверна Македония. Това плато се пои отъ Искъръ, който минува 9 килом. на ист. отъ С.; прѣзъ сама С. текатъ малки рѣки: Бояна, Елешница, Перловската рѣка. Надъ сама С. въ Владайския проходъ се намира разводътъ между водитѣ на Черно и Егейско море. На югъ се бѣлѣятъ токо-речи всѣкога покрити съ снѣгъ върховетѣ на Рила, най-високата планина въ цѣлата източна половина на Балкански п-въ (3,000 м. надъ морск. равн.). На сѣв. се издига Стара-планина (Етрополский балканъ). Така отъ къмъ ист. и зап. се отварятъ сгодни проходи въ южна България и Сърбия. Сама С. е 566 м. високо надъ морск. равн. *Климатътъ* въ С. е изобщо суровъ и крайно непостояненъ. Срѣдната годиш. температура не надминува +10°, най-високата температура достига до +35°-40°, а най-ниската — 20°, дори и по-долу. Студоветѣ обикновено не траятъ много врѣме. Рѣдко паднѫлий снѣгъ се задържа по седмици. Мъгляво врѣме се случва често. Установено, равно врѣме, бива само есень. Въ единъ и сѫщи день често врѣмето се мѣнува по нѣколко пати. Господствува студений, сѣверо-западний вѣтръ. Прѣобладаватъ болеститѣ на пищеварителнитѣ и дихателнитѣ органи, блатната треска и венерич. болести.

С. е сега най-хубавий градъ въ България, построенъ по правилата на архитектурното искуство, съ широки улици и площади и красиви сгради, съ електрическо освѣтление, елекрически трамвай и др. Повечето улици сѫ кръстени на мили на българското сърдце имена, такъви като *царь Аспарухъ, царь Крумъ, царь Симеонъ, царь Борисъ, царь Самуилъ, царь Асѣнь, царь Калоянъ, царь Шишманъ, кн. Мария Луиза, Св. Кирилъ и Методий, Ивайло, Кракра, Патриархъ Евтимий, Паичевичъ, Паисий, Софроний, Венелинъ, Априловъ, Неофитъ Рилски, Денкоилу, Раковски, Ст. Караджа, Ботевъ, Бенковски, Ан. Кънчевъ, Бр. Миладинови, Антимъ I, кн. Климентина, Гладстонъ, Игнатиевъ, Аксаковъ, Лавеле*, булевари *Фердинандъ I, Дондуковъ, Скобелевъ, Македония, Евлогий Георгиевъ*, площади *Александръ I, Славейковъ*, улици *В. Търново, Дунавъ, Солунъ, Струма, Козлодуй, Оборище, Шипка, Шейново, Св. Никола, Сань-Стефано, 6 септември, Драгоманъ, Пиротска, Нишка*. Улица *Витоша*, една широка артерия, по подобие на ония въ голѣмитѣ европейски градове, върви прѣзъ срѣдъ града отъ единъ до други край. На *Лъвовски мостъ*, който въ тая улица прѣпрѣчва Елешница, на всѣкой неговъ кѫтъ, на голѣми

каменни блокове, лежи по единъ извънредно голѣмъ бронзовъ лъвъ. Съ грамаднитѣ си стълпове, украсени съ бронзови фенери, тоя мостъ прави извънредно внушително впечатление. Хубавий *Орловски мостъ*, въ вънкашната градска градина надъ Перловската рѣка, е построенъ отъ желѣзо надъ грамадни стълпове, а на четиритѣ му краища се издигатъ изработени отъ гранитенъ камъкъ монументални обелиски, надъ върховетѣ на които сж прикрѣпени по единъ златно-бронзовъ раскриленъ орелъ. Отъ сградитѣ най-важенъ е княжеский дворецъ, на Александровски площадъ, построенъ среща вътрѣшната градска градина, възъ основитѣ на бѣлѣжития въ историческо отношение конакъ на нѣкогашнитѣ беглеръбегове на Балкански п-въ. Околностьта на двореца съставя най-богатата и жива часть на града. Други отъ по-забѣлѣж. обществени сгради сж: Народното Събрание, Военний клубъ, Градский домъ, Българската Народна Банка, Министерството на Правосждието, Военното Министерство, казармитѣ, Държавната Печатница, Държавний музей въ едноврѣмешната Бююкъ-Джамия, извънъ града юнкерското училище, което слѣдъ прочутия Рилски монастирь е най-голѣмата сграда въ България и др. Среща Княжеската зоологическа градина, дѣто има сума интересни животни, достжпни въ опрѣдѣлени дни за публиката, е мавзолеятъ на незабравимия пръвъ князъ на България, кн. Алексан. Батембергъ, четвъртита каменна сграда, съ мѣдно-покритъ сводъ въ една градинка. На мѣстото, дѣто е билъ обѣсенъ славний патриотъ Левски, е издигнжтъ великолѣпенъ паметникъ, бронзовъ бюстъ на нѣколко метра високъ пиедесталъ. На западния край на града е *русский паметникъ* (отъ една страна на мраморенъ камъкъ изработени всѣкакви орджия, отъ другитѣ страни надписи), въ честь на русското войнство, което се е сражавало за освобождението на България. Въ срѣдата на една градина, близо при манежа, стои паметникътъ (огромна пирамида) на падналитѣ въ войната за освобождението прѣзъ 1877—78 при Плѣвенъ, Шипка, Шейново и Мечка лѣкари на руската армия — огромна пирамида съ имената на загинжлитѣ на нея. Среща народното събрание се строи сега най-великолѣпний паметникъ, памет. на *Царь-Освободитель Александръ II*, величествена бронзова статуя, която ще прѣдставлява императора на конь. Върху паметника ще бждатъ изразени съ барелиефи и алегории събитията отъ освободителната война: робството на българския народъ, четенето на царския манифестъ въ Кишеневъ, прѣминуването Дунавъ при Свищовъ на 15 юн. 1877, освещението и прѣдаването на българското опълчение подареното нему отъ градъ Самара знаме, боятъ на българското опълчение при Стара-Загора на 19 юл. 1877 и самарското знаме спасено, българското опълчение на 9-и, 10-и и 11-и авг. 1877 при Шипка, обсадата и прѣвземането на Плѣвенъ, сключването на Санъ-Стефанския договоръ, отварянето на първото българско учредително народно събрание въ гр. В.-Търново на 10 февр. 1879. На паметника ще личи надписътъ: **Царю Освободителю — признателна България.**

Всрѣдъ града се издига полусъборената стара църква *Св. София*, отъ която градътъ, казватъ, добилъ сегашното си име. Тя е била построена прѣзъ врѣмето 1018-1186 (византийското въ България владичество) и обърнѫта отъ турцитѣ въ джамия. Каквото е останѫло отъ нея непокътнѫто отъ варварството и неразрушено отъ земетресенията въ 1818 и 1858, е възстановено. Нъ църквата *Св. Георги* е най-старата въ С.; тя е построена въ византийски стилъ възъ основитѣ на единъ езически храмъ, въздигнѫтъ, споредъ нѣкои историци, въ врѣмето на императоръ Траяна въ II вѣкъ слѣдъ Христа. И тая българска старина е била обърнѫта отъ турцитѣ въ джамия (Гюлъ-Джамия), ала и тя е дочакала да стане пакъ църква. На джамия тя е била обърнѫта въ врѣме на султанъ Селима I (1512—1520). На дѣсната страна отъ олтаря на тая стара църква се е запазило и до сега съ словѣнски букви написано надъ едно изображение на *тайната вечеря* слѣдното изречение: *Пийте отъ нею вси сію есть кровь моя новаго завѣта*. Сегашната съборна църква, въ Витошка улица, е *Св. Краль*, дѣто се покоѩтъ мощитѣ на сърбски краль Стефанъ Урошъ II (цар. около 1281—1320), прѣнесени въ тоя храмъ отъ Банския монастирь при Нови-Пазаръ (Косовско) въ срѣдата на XV-и вѣкъ. Има и други стари малки църквици; само въ една отъ тѣхъ, *Св. Петка*, се забѣлѣжватъ ушазени остатки; тия остатки сѫ отъ старо иконописство, отъ XVI вѣкъ. С. има университетъ съ три факултета, 44 прѣподаватели и повече отъ 300 студенти, рисувално училище, мѫжка и дѣвич. гимназии, домакинско, търговско и др. училища, по единъ институтъ за глухо-нѣми и слѣпи и много печатници, дѣто се печататъ повечето български книги и вѣстници.

Въ околностьта на С. се намиратъ по политѣ на Стара-планина, Витоша и Милинъ 25 малки монастири, обитавани изобщо отъ по единъ калугерь. Нѣкои отъ тѣхъ иматъ интересни старини, други не прѣдставляватъ нищо особено. Драгалевски монастирь е основанъ отъ Ивана Александра.

С. върти доста голѣма търговия съ кожи, които отиватъ въ Франция и Австрия, царевица и пшеница; нъ промишленостьта въ нея е слабо развита; изработватъ се въ града или близо до него кожи, спиртъ, бира, захарь, килими, филигранови сребърни издѣлия и др. Между фабрикитѣ е и една желѣзоливница, която по наредбитѣ си се сравнява съ добрѣ уреденитѣ такъви фабрики въ други страни.

С. е много старъ исторически градъ. Тя стои на мѣстото на единъ твърдѣ старъ римски градъ, Serdica, който добилъ името си отъ едно тракийско планинско племе, което се наричало *серди*. Още въ старо врѣме тоя градъ служилъ като важенъ търговски пунктъ и воененъ постъ, и е принадлежалъ първенъ на область Тракия, послѣ, отъ Аврелиево врѣме, подъ името Ulpia Serdica, е билъ главний градъ на область Dacia Mediterranea (срѣдноморска Дакия), дѣто и станѫлъ въ 344 извѣстенъ църковенъ съборъ. Въ 441 С. била опустошена отъ хунитѣ, а въ 809, прѣзъ пролѣтьта, я прѣзелъ български царь Крумъ, когато за-

гинѫли 6,000 византийски войници. Българетѣ прѣименували *Сердика* на *Срѫдецъ* и рѣка Oescus на *Искъръ*. Византийцитѣ наричали С. Triaditza, а кръстоносцитѣ Stralicia. Византийский императоръ Василий II много врѣме обсаждалъ С. несполучливо, и най-сетнѣ билъ прогоненъ отъ българетѣ и съвсѣмъ побѣденъ отъ царь Самуиловитѣ войски при *Ихтиманскитѣ* планини. Прѣзъ тая обсада отъ околнитѣ крѣпости най-много се отличили Бояна подъ Витоша и Перникъ. Кѫдѣ края на българското царство за С. се е водила борба между послѣднитѣ български царе, двамата братя Страшимира и Ив. Шишмана. Въ 1382 С. паднѫла въ рѫцѣтѣ на турцитѣ; прѣзъ лѣтото въ 1443 градътъ е билъ разграбенъ и изгоренъ отъ поляцитѣ и унгарцитѣ на Владислава III. Цѣли четире столѣтия С. е била сѣдалище на румелийскитѣ беглеръбегове, управители на една область отъ Балкански п-въ, която се е простирала до Адриатическо море, като е исключвала само Босна и Гръция. Прѣзъ това врѣме тя е била пръвъ търговски градъ въ полуострова. Тя отпаднѫла въ търговско отношение когато търговията по сухо се замѣстила по море и по Дунавъ. Като памедници отъ турско врѣме сѫ останѫли нѣколко джамии, отъ които запазени сѫ само три.

Около края на XVII-и вѣкъ християнското население на града много омалѣло. Прѣди половинъ вѣкъ, когато българското чувство за саморазвитие се пробудило и кагато токо-речи всѫдѣ изъ отечеството ни почнѫли да се отварятъ училища, и С. не останѫла назадъ въ това отношение — и тя си е имала на врѣмето свои прѣдни люде (*Трайковичъ*, *Хаджи Мано* и др.), които сѫ дѣйтсвували съ сѫщата енергия както други български родолюбци за подигане на умственото и нравственото състояние на населението. Още въ 1858, въ днешната наша столица се отворило за пръвъ пѫть дѣвическо училище, съ първа учителка Недѣля Петкова (виж. това име; виж. и *Филаретовъ*, *Круша*, *Веселинъ Груевъ*). Руситѣ, подъ начал. на Гурко, зехѫ С. отъ рѫцѣтѣ на турцитѣ на 22 дек. 1877, при което голѣма чтсть отъ мохамеданското население избѣгнѫ. Подробни и сторич. свѣдѣния за С., изводъ отъ Д-ръ Иречиковото изучение, има въ шуменското спис. *Утро* (год. I, 1892—1893, бр. 2+3, 7+8, 9+10.

Софоклъ. Най-великий гръцки трагикъ, род. въ Колонъ, село два килом. отъ Атина (около 495—405 пр. Р. Х.). Слѣдъ Саламинската битва (480), участвувалъ въ Атина въ народния прздникъ като рѫководитель на единъ хоръ. Първата С-ва тетрология, поставена на сцената въ 27-28 годишната му възрастъ, му доставила побѣдата надъ Есхила (469) и станѫла началото на единъ редъ триумфи, спечелини отъ него на сцената въ състезания съ други трагици: ни единъ отъ поетитѣ въ старо врѣме не удържалъ толкова побѣди надъ съперницитѣ си. Приписвали сѫ на С. 123 трагедии. Атина му въздигнѫла жертвеникъ и всѣка година го чествувала като герой. С. увеличилъ числото на актйоритѣ до три, а числото на хоревтитѣ отъ 12 до 15, като скѫсалъ въ сѫщото врѣме хоровитѣ части на тра-

гедиата, усъвършенствувалъ декорациитѣ, маскитѣ. Най-важний списъкъ на С-тѣ трагедии се пази въ лавренціанската библиотека въ Флоренция. C. Laarentianus се отнася на X-и вѣкъ или XI-и вѣкъ; всички други списъци въ разнитѣ библиотеки прѣдставляватъ копия отъ тоя списъкъ, съ изключение, може би, на единъ другъ флорентински списъкъ отъ XIV-и вѣкъ (№ 2725) въ сѫщата библиотека. Отъ врѣмето на У. Диндорфа първий списъкъ се означава съ буква L, вторий съ G. Най-добритѣ редакции на схолиитѣ принадлежѫтъ Диндорфу (Оксфордъ, 1852) и Папагеоргиосу (1888). Български прѣводъ на трагед. *Антигона* на П. П. Славейковъ (София, 1894). Русски прѣводи: на Мартинова, прозаически (1823-25), отдѣлни трагедии на Водовозова, Шестакова, Мережковский, Зубкова, Зелинский и др. Виж. и С. Мищенко, *Иванская трилогия*; сѫщий, *Отношеніе трагедій С. къ современной поэту дѣйствительности*; П. Аландский, *Изображеніе душевныхъ движеній въ трагедіяхъ* С. Главнитѣ прѣводи на С. на англ. сѫ Potter-овитѣ, Dale-овитѣ и Plumptre-овитѣ; има и отдѣлни прѣводи. Отъ франц. прѣводи най-послѣдний е Artaud-овий (1827, 3 т. in-32). Guiard е прѣвелъ въ стихове Le Théâtre de Sophocle (1852, in-8°). Специални рѣчници на С. сѫ Elland t-овий и Dindorf-овий.

Софониба. Картагенянка, Аздрубалова дъщеря, род. въ Картагенъ въ 235 прѣди Р. Х. и възпитана въ ненависть къмъ Римъ. С. се оженила за Сифакса, нумидийски царь. Заробена отъ Лелия, тя се оженила за новия нумидийски царь Масиниса, съюзника на Римъ. Нъ Сципионъ Африкански, по Сифаксова молба, почнѫлъ да иска прѣдаването ѝ и Масиниса, като на желаялъ да се развали съ съюзницитѣ си, ѝ испратилъ отрова, като срѣдство да се избави отъ робството. С. се отровила въ 203 пр. Р. Хр. С-ний животъ е служилъ на много писатели за сюжетъ на трагедии.

Софроній (*св.*). Иерусалимски патриархъ отъ 594, род. и добилъ блескаво образование въ Дамаскъ, много врѣме пѫтувалъ по Истокъ и Западъ, на чина патриархъ сполучливо бранилъ православието отъ монотелититѣ и града отъ арабетѣ, умр. въ 611; паметьта му е на 11 мартъ. Извѣстни сѫ негови съч.: *Обяснения на литургията, Стихири на Рождество и Богоявление, Житиета на Мария Египетска и други светии, Празднични слова и др.*

Софроній, епископъ Врачански. Български писатель, учитель, и народенъ дѣецъ въ най-ранната епоха на възраждането ни, най-забѣлѣжителний Паисиевъ ученикъ и продължитель на неговото народосвѣстително дѣло; род. въ Котелъ, починѫлъ въ Букурещъ (1739—1815). С-то мирско име било *Стойко Радославовъ*. Първенъ, по искането на котленци, билъ рѫкоположенъ свещеникъ (1762) за Котелъ, дѣто между другаритѣ си свещеници билъ най-ученъ и най-добъръ пастирь; той знаялъ да чете и по български, а другитѣ свещеници чели само по гръцки. Освѣнь това попъ Стойко всѣки праздникъ казвалъ поучителни слова и отворилъ въ кѫщата си българско училище. По това врѣме въ Котелъ, както въ всички градове въ България, е има-

ло само гръцки училища. Цѣли 20 години попъ Стойко училъ дѣцата въ родния си градъ да четѫтъ и пишѫтъ български и изучилъ много ученици, отъ които едни слѣдъ смъртьта му станѫли прочути български патриоти. Другаритѣ му свещеници го много мразили и често го клеветили на владиката. По причина на това гонение и на крайната си бѣдность, попъ Стойко напуснѫлъ родното си мѣсто и отишелъ въ Анхиалско, дѣто владиката му далъ нѣколко села въ епархията си; нъ турцитѣ го проѫдили и отъ тамъ и той избѣгалъ въ *Арбанаси*, близо до Велико Търново, при дѣцата си. И тамъ съ проповѣдитѣ и добрия си животъ отличний свещеникъ скоро станѫлъ извѣстенъ на околнитѣ видни българе и за това билъ избранъ отъ духовния съвѣтъ при търновския митрополитъ за *врачански епископъ* и нареченъ С. (1794). С. е билъ едничкий българинъ владика въ това врѣме.

Въ Вратца епископъ С. като закрилникъ на българския народъ прѣтърпѣлъ голѣми мѫки отъ кърджалиитѣ, които тогава (врѣмето на Пазвантоглу) най-много върлували изъ България. Той управлявалъ приврѣменно (около 3 години) и *Видинската епархия*, дѣто сѫщо прѣкаралъ много теглила, а отъ тамъ избѣгалъ въ *Букурещъ* (1803).

Въ Букурещъ еп. С. се посвѣтилъ съвсѣмъ на книжовна дѣятелность; писалъ разни книги, чрѣзъ които пакъ проповѣдвалъ и поучавалъ българетѣ. Отъ всички книги които е написалъ, за насъ най-извѣстни сѫ неговитѣ *Записки* (напис. въ 1804) и книгата му *Слова за празднични и недѣлни дни* (1806). Въ *Запискитѣ* се описватъ вършенитѣ отъ кърджалиитѣ разбойничества. По онова врѣме България била арена на кърджали, еничере и тѣмъ подобни разбойници, които расплаквали дѣте въ майка. Градоветѣ били изоставени, селата опустошени, жителитѣ бѣгали по планинитѣ и въ тъмни и недостѫпни пещери живѣли тѣ съ челядитѣ си. Тегло и тегло е било за България. Нъ това тегло принесло и добринитѣ си: Раковски, Хитовъ, Филипъ Тотю, Хаджи Димитъръ и много други сѫ били родени отъ теглото. *Словата* или *Евангелие поучително* (пъртата печатна книга на новобългарски езикъ, 1806) сѫ поучения по текста на онния части отъ *Евангелието*, които се четѫтъ въ недѣлнитѣ и празднични дни. Тия поучения, събрани отъ словѣнски и отъ гръцки, и сега се ползуватъ съ голѣма извѣстность у насъ. Въ 1808 еп. С. написалъ едно съчинение, което не сполучилъ да издаде и което едвамъ въ 1889 се е намѣрило и прѣдало на Народната библиотека въ София; то носи заглавието *Политическо Зрѣлище*. — За С. е писано въ *Периодическо Списание*, кн. V-VI; виж. и Дриновъ, *Нѣколко забравени списания на Софрония Врачанскаго* (с. **II. С.**; кн. XII). Едно кратко животоопис. на С. е книжка 2 отъ дѣтска *Илюстрована Библиотека* на Сѫбевъ и Неганцовъ (Габрово, 1901).

Софти, *тур.* Ученици при джамиитѣ, които изучаватъ висшето мохамеданско богословие. Тѣ упражняватъ голѣмо политическо влияние надъ фанатическото простолюдие. Въ Цариградъ една демонстрация на софтитѣ бѣше прѣдвѣстие на султанъ Азисовото

сваляне отъ прѣстола. Сега има около 20,000 с.

Сохо. Име на два индини града, отъ които и сега има дири подъ името *Сувейка* или *Шавке* (*Библ.*).

Социаленъ, *лат.* 1) Общественъ 2) Основанъ на началата на социологията — **Социализирамъ**. Привождамъ въ социализма, правя социалисти: *социализиратъ нашитѣ селяне*.

Социализмъ — изражение, което се противополага на *индивидуализмъ*. С. е учението на такъви икономически теории, които прѣдполагатъ да замѣнятъ частностопанската организация на производството и распрѣдѣлението на богатствата съ обществени. Въ сегашно врѣме народното стопанство прѣдставя една система отъ отдѣлни самостоятелни прѣдприятия. Между тия отдѣлни прѣдприятия сж распрѣдѣлени като частенъ имотъ материалнитѣ фактори на производството; производителното значение на тия фактори зависи отъ волята на стопанина имъ, която дѣйствува споредъ това, което въ политическата икономия се нарича търсене и прѣдлагане. С. или колективизмътъ се стреми да замѣни тая организация съ такъва, въ която срѣдствата на производството би съставяли достояние не на отдѣлнитѣ лица, а на цѣлото общество, въ което, за това, производството и распрѣдѣлението на богатството би се опрѣдѣляли не отъ произволното усмотрение на отдѣлнитѣ прѣдприимачи и отъ случайноститѣ на търсенето и прѣдлагането, а отъ равномѣрнитѣ распоредби на една обществена власть. Колективното владѣне земята и капитала и обществената организация на производството и распрѣдѣлението — ето двѣтѣ основни положения на с. Съ пълното осжществение на тия два принципа трѣбва да исчезнатъ частнитѣ промишлени прѣдприятия, отдѣлнитѣ класови капиталисти и наемни работници, сжщо както и доходитѣ, които се добиватъ само по силата на владѣяне имотъ, безъ трудъ. Съврѣменната търговия, тържище, пари, борса, кредитъ — всички тия чърти на сегашното стопанство сж несъвмѣстими съ началата на социалистическитѣ учения. С. не трѣбва да се смѣсва съ комунизма. С. обединява въ колективно стопанство само производството и распрѣдѣлението, като оставя потрѣбението на волята на отдѣлнитѣ лица: а комунизмътъ се стреми да установи общность не само въ труда, а и въ ползуването съ блага на живота, като подчинява на своя контролъ цѣлата обширна область на потрѣбението и домашното стопанство. Ала, на практика, сжществуватъ много междни теории, та едно строго отдѣление на с. отъ комунизма е мжчно.

Социалистическитѣ теории иматъ коренитѣ си въ много старо врѣме. Още Платонъ въ *Републиката* си е проектиралъ едно държавно устройство, въ което сжществува общность на имота и колективно производство. Въ XIV-и вѣкъ калугерь Кампанела начърталъ една фантастическа картина на една духовно-полицейска държава безъ бракъ и семейство и безъ частенъ имотъ. Томасъ Моусъ въ XVI-и вѣкъ е прѣдставилъ въ *Утопията* си единъ идеалъ на земледѣлческа държава, която живѣе безъ ча-

стенъ имотъ, безъ търговия и пари, дѣто людетѣ всичкво произвождатъ и потрѣбяватъ общо и задружно. Нъ тия умствени произведения били само едни слаби зачатъци, които нѣмали никаква почва въ съврѣменнитѣ тѣмъ условия на живота. Началото на сегашната социалистическа литература се отнася къмъ врѣмето на французската революция, макаръ обикновено за пръвъ прѣдставитель на литературата отъ тоя родъ да е прието да се счита графъ Сенъ Симонъ (виж. това име). Друга посока въ ранната история на с. е задължена за происхождението си на Шарла Фурие. Въ 1809 Фурие издалъ на свѣтъ първото си съчинение: *Теория на четиритѣ движения.* Това съчинение останѫло незабѣлѣжено отъ публиката, до тогава, до когато не излѣзло въ 1822 новото му съчин.: *Разсѫждение за домашно и земледѣлческо сдружаване.* Въ 1829 се появило 3-о Фуриево съчин. *Новъ промишленъ свѣтъ.* Основната идея въ това съчинение е, че между природата и човѣка сѫществува пълна хармония, и че тая хармония се достига само тогава, когато съ помощьта на природата се задоволяватъ всичкитѣ желания на човѣка; въ постигането на тоя идеалъ се заключава щастието и съвършенството на човѣка. Човѣшкитѣ желания и страсти не трѣбвало да се потѫкватъ, както проповѣдва обикновената нравственость, а да се развиватъ въ хармония, та да не бѫдѫтъ врѣдителни за човѣка, а да служѫтъ за неговата доброчестина; човѣшкитѣ страсти и наклонности трѣбвало да станѫтъ двигателнитѣ сили на всѣкой трудъ, чрѣзъ което самий трудъ ще се обърне въ наслаждение, ще стане привлѣкателенъ (travail attrayant). А какъ трудътъ може да стане изворъ не на страдание и лишения, а наопаки, на щастие и наслаждение за човѣка? Тая цѣль се достига, по Фуриевото мнѣние, чрѣзъ осѫществението на едно земледѣлческо сдружаване, плана на което той дава въ второто си съчинение. Земледѣлческото сдружаване има за цѣль да обезпечи материалната независимость на членоветѣ си, а за това се установява една наредба за владѣнието на имотитѣ и за труда. По първата точка, Фурие иска да се съединѫтъ дребнитѣ земни имоти въ едри имотни единици, въ които всѣка часть земя би се обработвала споредъ нейната производителна сила, чрѣзъ което ще се подигне значително доходността на земята. Уредбата на труда въ Фуриевото сдружаване се отличава съ това, че тамъ работѫтъ всички, и всѣкой си избира занятие по способността и наклонността си. Раздѣлението на занятията по способности и наклонности грамадно ще увеличи производителността на труда, ще възбуди дѣятелно съревнование между работнитѣ рѫцѣ и ще служи като изворъ на постоянно наслаждение. Друго важно нѣщо въ уредбата на труда въ земледѣлческо сдружаване е постоянната смѣна на занятията: всѣко занятие трѣбва да се продължава само кѫсо врѣме, и послѣ да се замѣнява съ друго. Картината на Фуриевото земледѣлческо сдружение изображава фаланги и фаланстери: — фалангата владѣе едно пространство земя около $1\frac{1}{2}$ чет. километра и има насе-

ление около 2,000 души, които живѣятъ въ една обща сграда — фаластеръ. Трудътъ тука е распрѣдѣленъ и уреденъ по горѣспоменатитѣ начала. Всѣкигодишното произведение на труда се распрѣдѣля между три основни фактори на производството: —капиталъ, трудъ, и дарба, и при това въ такъва съразмѣрность, че капиталътъ добива $\frac{4}{12}$, трудътъ — $\frac{5}{12}$, а дарбата — $\frac{3}{12}$. Всѣка фаланга се намира подъ управлението на изборни распоредители; а распоредителитѣ се подчиняватъ на единъ върховенъ управитель.

Една нова стадия на с. прѣдставляватъ ученията на Луи Блана и Ласаля. Противоположно на прѣдишнитѣ теории, които възлагатъ всички надежди на собствената инициатива на работническия класъ, споменатитѣ писатели се стремятъ да привлѣкатъ къмъ прѣобразуването на обществения редъ държавата. Луи Блановата книга, *Организацията на труда*, се появила въ 1839, и скоро станала любимото четене на работническия класъ. Въ плановетѣ си за обществени реформи Луи Блань стои на по-практическа почва и не мечтае вече, както Сенъ-Симонъ и Фурие, за коренното прѣсъздаване на сегашното общество. Всичкитѣ бѣдствия на съврѣменната цивилизация Луи Блань обяснява съ господството на началото за свободната конкуренция и иска да се замѣни то съ едно съдружество подъ ржководителството на държавата. Достигането на тая цѣль е възможно, споредъ Луи Блана, само чрѣзъ посрѣдството на силната държавна власть, която трѣбва да се яви като единъ върховенъ уредникъ на производството. Понеже притежава грамадна парична сила, държавата трѣбва да се яви като най-силний промишленикъ, съ когото никой не е въ състояние да съперничи. Като устрои въ обширни размѣри държавни работилници, тя ще убие конкуренцията на частната прѣдприимчивость и ще съсрѣдоточи въ ржцѣтѣ си всичкитѣ клонове на производството. Завладѣе ли промишлеността, държавата ще уравни въ всичкитѣ промишлени расклонения работната плата и ще прѣобразува въспитанието въ тоя смисълъ, че като потикъ за дѣятелността на всѣкого ще стане стремлението не за колкото е възможно по-голѣмъ личенъ доходъ, а за общото благо. Безъ да очъртаваме по-нататъкъ развитието на Луи Блановия планъ, трѣбва да кажемъ, че неговата идея за уреждане държавни работилници донѣйдѣ се осжществила въ 1848 чрѣзъ учреждането на такананаречени народни работилници (ateliers nationaux) на държавни срѣдства; нъ всрѣдъ тогавашния политически кипежъ въ Франция тоя опитъ не е можалъ, наистина, да расчита на сполука. Слѣдъ 1848 и несполуката на народнитѣ работилници, социалистическото движение въ Франция се спрѣло, като се изродило въ попрактическото стремление за съставяне работнически дружества; нъ скоро с. съ нова снла се възродилъ въ Германия.

Първитѣ опитвания да се посадятъ въ Германия социалистически идеи въ духа на Блановото учение се направили въ 1860 отъ Ласаля (виж. това име). Още отъ 1850 въ Германия се почнало подъ влиянието на Шулце-Де-

лича силно движение въ полза на съставянето работнически дружества; Шулце-Деличъ тръгва въ дѣятелностьта си отъ тая мисъль, че работническитѣ дружества могѫтъ напълно да се осѫществѣѫтъ безъ всѣко съдѣйствие на държавата, просто по почина на самитѣ работници. Нъ началата, положени въ основата на тия дружества, извикали остра критика отъ Ласалева страна. Като се опиралъ на икономическия законъ за работната плата, който той наричалъ желѣзенъ законъ, Ласалъ считалъ за съвсѣмъ недопустимо прѣдположението, че работницитѣ, чрѣзъ пестене, сѫ въ състояние да натрупатъ единъ капиталъ, достатъченъ за конкуренция съ едритѣ прѣдприятия. Въ противоположность на Шулце-Делича, който чрѣзъ дружества мислялъ да подигне и поддържа дребнитѣ занаяти, Ласалъ доказвалъ, че дребнитѣ форми на производството въ никой случай не могѫтъ да се одържѫтъ на единъ редъ съ едритѣ фабриканти. Облагата отъ евтиното купуване материалитѣ когато си ще, раздѣлението на труда, чрѣзъ което въ едно прѣдприятие се съединяватъ много работници, увеличението производителностьта на работната сила съ помощьта на машинитѣ, лесninитѣ въ прѣнасянето на стокитѣ — всичко това дава на фабриката такъвъ прѣвѣсъ надъ дребния занаятъ, че дребния занаятъ не трѣбва и да мисли за съперничество съ фабриката. Ако, така, дребний занаятъ нѣма бѫдѫщность, то е безцѣлно да се подържа чрѣзъ сгодитѣ, които доставятъ дружествата. Прѣимуществото на фабриканта състои въ това, че той добива не само възпаграждения за труда, а и прѣдприемаческа печала. За да добиватъ работницитѣ и тая печала, тѣ трѣбва сами да основѫтъ фабрики. А по Ласалевото мнѣние, работницитѣ могѫтъ сами да основѫтъ фабрики не само като се съединѫтъ въ дружества, а и като имъ се достави капиталътъ за тия фабрики отъ държавата. За да склонѫтъ държавата да поддържа работническитѣ дружества съ капиталъ, прѣдставителитѣ на работническия класъ трѣбва да съставѫтъ болшинство въ законодателнитѣ събрания.

Най-крупний научень прѣдставитель на с. се явява Карлъ Марксъ (виж. *Марксъ*). Отъ когато сѫ се распространили неговитѣ идеи, тѣ сѫ станѫли рѫководителни за германската социалъ-демокрация и само въ послѣдно врѣме въ лицето на Бернщайна и на неговитѣ привърженици настанѫ едно завръщане назадъ и се яви критика на Марксовитѣ идеи, наистина не всѣкога основателна.

Библ. За съчин. по с. виж. при статии *Енгелсъ*, *Ласалъ*, *Марксъ*, *Оуенъ*, *Сенъ-Симонъ*. Виж. още Bouctot, Histoire du communisme et du socialisme (1890); Richard, le Socialisme et la science sociale (1897); L. Say, Contre le socialisme (1896); Р. Виппперъ, *Общественыя ученія . . . .* (*1900*); Щегловъ, *Исторія соціалныхъ системъ* (два тома); Бернштейнъ, *Очерки изъ исторіи и теоріи соціализма*, пер. С. С. Щейнберга (СПБ., 1902); научнитѣ и литературни органи на с.: Die neue Zeit (отъ 1883), Socialistische Monatshafte

(отъ 1895), Academie (чешск., отъ 1897), La Revue sociale (отъ 1885). Едно кратичко и схванѫто изложение на учението за с. съставя книжка *Що е социализмъ* отъ Луи Бертрана, прѣв. отъ фр. (Търново, 1897); съ неприспособимостьта на с. борави Д-ръ П. Гудевъ, *Социализмъ* (София, 1905).

Социалистически. Който принадлежи на социалиститѣ. — **Социалистъ.** Привърженикъ на социализма. — **Социалность.** Общественость, гражданственость, общежителственость, съчувствуване съ обществото.

Социниане. Привърженици на социнианство.

Социнианство. Учение на една религиозна секта, основана отъ италиянеца Социна въ XVI вѣкъ, която приемала за основа на вѣрата разума, отхвърляла божественото происхождение на Христа, догмата за Троица, първобитния грѣхъ, прѣдопрѣдѣлението и молитвата; единството на Бога (Unitas) с. поставяло за главна основа на ученията си, и отъ това послѣдователитѣ му наричали и *унитариане*. Фаустъ *Социнъ*, основателъ на тая секта, билъ роденъ въ Сиена, а умрѣлъ въ Цюрихъ (1525 — 1561). Неговий племенникъ, Фаустъ С. (1539 — 1604) распространилъ вуйковото си учение въ Трансилвания и Полша. Социнианството е хванѫло коренъ въ Англия, и въ сегашно врѣме унитарианетѣ тамъ иматъ много общини. Виж. Wallace, Antitrinitarian Biographies (Лондонъ, 1850, 3 тома); Левицкій, *Социніанство въ Полшѣ* . . . (Киевъ, 1882); Bonet-Maury, Des origines du christianisme unitaire chez les Anglais (Парижъ, 1881); Sembrzycky, Die polnishen Reformirten und Unitarier in Preussen (Кенисбергъ, 1893).

Социология, *лат-гр.* Обществовѣдение, наука за обществото. — **Социологъ.** Обществовѣдецъ, ученъ по социологията.

Сочива. Общо име на бобъ, грахъ и други подобни плодове.

Спа (Spa). Белгийски градецъ, 34 килом. на юго-ист. отъ Лиежъ, въ една живописна долина, станц. на желѣзн. отъ Вервие за Троа-Понъ; 10,000 жит. Прочутъ курортъ съ величествени заведения на минералнитѣ води, прѣкрасни хотели, многобройни разходки и красива нова църква въ романтически стилъ. Темпер. на водата е 9.8°—10.8° Ц. Употрѣбяватъ се 8 извора за вани и пияне. Водата е лѣковита за малокръвие, лимфатизмъ и нервни болести. Водата отъ Pouhon-ски изворъ се изнася въ голѣмо количество. При единъ отъ изворитѣ е намѣренъ единъ медалъ отъ императоръ Нерва, което показва, че тѣ сѫ били извѣстни на римлянетѣ.

Спазми, *гр.* Неволно стѣгание на мишцитѣ, гръчове. — **Спазмодически.** Който се придружава отъ спазми.

Спалато (словѣнск. *Сплитъ*). Градъ на Адриатическо море, въ Далмация, 170 килом. на юго-ист. отъ Задаръ; 18,000 жит. Съборната църква е нѣкогашенъ Дианинъ храмъ, кръщелното отдѣление — нѣкогашенъ Ескулаповъ храмъ. Риболовство; търговия съ вино, маслинено масло, жито, восъкъ, смокви. Въ околностьта сѫ развалинитѣ на *Салона*, родното мѣсто на императора Диоклетиана.

Спаргелъ, Спаржа, *итал.* Растение, на което стеблцето съ жълтеникавия си цвѣтъ на върха се вари и се употрѣбява за храна.

Спарта или *Лакедемонъ.* Градъ въ староврѣменна Гърция, столица на Лакония и Спартанската република (въ южни Пелопонезъ и слѣдъ Атина най-важната държава въ староврѣменна Гърция), на р. Еврота, между планинското бърдо Парнонъ на ист. и Еврота на зап. Тоя градъ нѣмалъ нито укрѣпления, нито забѣлѣжителни паметници, и се дѣлилъ на четире части: на сѣв. *Питани,* дѣто били Акрополъ или твърделътъ и Агора или площадътъ; на ист. *Лимне,* покрай рѣката; на зап. *Киносура,* близо до потока Тиаса; въ срѣдата *Меса.* С. била населена първенъ отъ едно племе пеласги, *лелеги,* на което първий царь, *Спартонъ,* зацарувалъ кѫдѣ 1880 прѣди Р. Х. Отъ лелегитѣ я отнели ахейцитѣ. подъ владичеството на династията на атридитѣ. Това елинско племе играло най-блескавата роля въ героическитѣ врѣмена; нъ напрѣжението му среща Троя го ослабило. Тогава въ С. нахлули дорийцитѣ (виж. *Дорида*), историческитѣ спартанци. Подъ прѣдводителството на двамата Аристодемови синове, Еристенъ и Проклъ, тѣ завзели горната долина на Еврота; нъ ахейскитѣ градове Амиклея, Фаресъ и Герапрея отстѫпили само нѣколко поколѣния слѣдъ завоеванието. За това дорийцитѣ се намѣстили въ Спарта, на брой 35,000, и съ завистливо око гледали на поданницитѣ си, 118,000 лаконци, и на робетѣ си, 220,000 илоти. Побѣдителитѣ си подѣлили страната по жребие; нъ това равенство траяло малко. Богатитѣ завладѣли имота на бѣднитѣ, съсрѣдоточили въ рѫцѣтѣ си политическото могѫщество и станѫли една тираническа олигархия. Ликургъ (виж. това име) си поставилъ за задача да възроди старитѣ дорийски обичаи, убѣденъ, че само строги законн могѫтъ да да направѧтъ Спарта могѫща и гражданетѣ ѝ смѣли воители. Законитѣ му гонили едничката цѣль да създадѫтъ единъ войнственъ народъ: затова и Спарта била като една воена машина всѣкога натъкмена да дѣйствува среща съсѣдитѣ. Двѣтѣ месенийски войни (743—723, 685—668) я направили господарка на цѣли южни Пелопонезъ. Покорила се Тегея, завоевала се Арголида, освѣнь Аргосъ; Коринтъ и Елида припознали върховната власть на Спарта, която могла вече да напада Атина (510). Прѣди персидскитѣ войни Ликурговий градъ билъ най-могѫщий въ Гърция. Затова и той игралъ най-главната роля въ голѣмата борба среща варваретѣ. Спартанский краль Леонида се пожъртвувалъ на Термопили (480). Еврибиадъ командувалъ флотата, която побѣдила при Саламинъ и Павзаний 110,000-тѣ хилади гърци, които съсипали при Платея Мардониевата войска (479). Когато Аристидъ убѣдилъ гръцкитѣ държавници да прѣнесѫтъ войната въ Персия, спартанецъ Павзаний добилъ главното началство на похода; нъ съюзницитѣ, ядосани отъ Павзаниевото нахалство, го напуснѫли и Аристидъ образувалъ новъ съюзъ, въ който Атина зела мѣстото на Спарта (477). Съперничеството на двѣтѣ републики из-

бухнѫло въ пелопонезската война (431—404). Спарта побѣдоносна съ помощьта на персянетѣ, наложила на гръцитѣ тежкото и произволното си господство, и не се побояла да напада великия персидски монархъ. Тя оставила спартанеца Клеарха да води една войска отъ 13,000 души на помощь на Кира, побуненъ срещу брата си Артаксеркса (401); послѣ прѣдприела явна война; Тимвронъ и Деркилида отишли на помощь на азиятскитѣ гръци; Агезилай (397 — 395) навлѣзълъ дори въ горна Азия. Нъ агентитѣ на персидския царь посѣяли злато въ Гърция, дѣто недоволницитѣ били много, и докарали да се образува единъ съѫзъ между Атина, Аргосъ, Коринтъ и Тиви. Съѫзницитѣ, побѣдители на Лизандра при Халиарта (394), били побѣдени отъ Агезелея при Коронея; нъ тѣ съсипали спартанската флота при Книда, и Спарта подписала съ персидския царь Анталкиденския договоръ (387). По тоя договоръ, тя изоставяла азиятскитѣ гръци, давала на всички гръцки градовце независимость, сир. уединението и слабостьта, задържала Лакония и Месения и добивала отъ царя една флота отъ 80 кораба. Запалила се изново война между съѫзницитѣ и Спарта. Спартанцитѣ били побѣдени по сухо въ Теписъ (377), при Орхомена и при Тегира, по море при Наксосъ и при Левкада, послѣ тивенский герой, Епаминонда, ги разбилъ при Левтра, нахлулъ четире пѫти въ Пелопонезъ, основалъ Мегалополисъ въ Аркадия, Месена въ Месения, заплашилъ Спарта и починѫлъ побѣдоносно при Мантинея (363). И Спарта не могла да се подигне слѣдъ ударитѣ, които Епаминонда й нанеслъ, когато поискала да нападне Месена и Мегалополисъ, Филипъ Македонски я накаралъ да се прибере въ прѣдѣлитѣ си (350). Тя го оставила да разбие гръцитѣ при Херонея, отказала да го признае за генералисимъ среща персянетѣ, не зела никакво участие въ Александровия походъ, и дори нападнѫла Македония въ негово отсѫтствие; нъ краль Агисъ билъ разбитъ и убитъ отъ Антипатера. Отъ тогава Спарта играла само второстепенна роля; свободното ѝ население омалѣвало като по чудо, Ликурговитѣ закони паднѫли въ прѣзрѣние, и спартанцитѣ сега станѫли прочути по мекушавостьта и алчностьта си. Краль Агисъ се опиталъ, като възстанови старитѣ закони, да върне на Спарта силата ѝ. Тогава гнѣвътъ на богатитѣ, заплашени съ ново дѣлене на земитѣ, и царский му събратъ Леонида, опропастили и дѣлото му и него. Клеоменъ III, Леонидовъ синъ, прѣдприелъ изново реформата. Господарь на войската съ обаянието на двѣ побѣди надъ ахейския съѫзъ, той истрепалъ ефоритѣ, изгонилъ привържениците на олигархията, подѣлилъ земитѣ и турилъ пакъ въ сила Ликурговитѣ закони. За да заякчи новото управление, трѣбвало побѣди: Клеоменъ прѣдприелъ тутакси да възстанови въ Гърция върховенството на Спарта, както билъ възстановилъ въ Спарта царуването на законитѣ. Нападнѫлъ ахейцитѣ. Нъ не било вече онова врѣме, когато спартанцитѣ срѣщали прѣдъ себе си само месенци, тегеати или матинейци. Аратъ повикалъ Антигона отъ Македо-

ния, който разбилъ Клеомена при Селазия (221); кралътъ потърсилъ прибѣжище въ Египетъ, и тамъ билъ убитъ. Спарта заспала пакъ отъ съна, отъ който я била събудила една късна реформа и единъ кръвопролитенъ реформаторъ. Тиранинътъ Маханидасъ ограбилъ неограничената власть (210). Той билъ убитъ при Мантинея отъ Филопемена, пълководецъ на ахейцитѣ, и го наслѣдилъ Нависъ. Едно по друго съюзникъ на Филипа Македонски и на римлянетѣ, той най-сетнѣ билъ побѣденъ и убитъ отъ етолийцитѣ (192). Спарта влѣзла въ ахейския съюзъ, но скоро (188) излѣзла отъ него, по заповѣдь на сената, и била обърната на римска область съ останала Гърция (146). Тя съставяла часть отъ область Ахея до VII-и вѣкъ отъ нашата ера; отъ область Пелопонезъ до XIII-и вѣкъ; отъ латинското княжество Морея, въ 1204; образувала съ единъ Палеологъ деспотство Спарта, което покорили турцитѣ въ 1460. Тя била изгорена и съсипана отъ Малатеста, римински князъ (1463), и въздигната въ XIX-и вѣкъ отъ краль Отона. Тя е сега ц. на околия Лакония съ 2,500 жители. Виж. Stern, *История на спартанската хегемония*, на нѣмск. (Дерптъ, 1884).

Спартакъ. Прѣдводительтъ на римскитѣ робе въ робското възстание, което станало въ 73 прѣди Р. Х., и вѣроятно най-първий по гений робъ-пълководецъ, извѣстенъ на историята, С., тракиецъ гладиаторъ, побѣгналъ отъ Капуа съ 70 гладиатори, тракийци и гали, и прогласилъ свободата на всички робе. Хиляди робе — особено ратаитѣ по чифлицитѣ на богаташитѣ — се стичали подъ знамето му, и побѣдата го слѣдвала кждѣто и да отивалъ. Расказътъ за неговитѣ тържества се явява като единъ романъ. Никой срѣдновѣковенъ рицарь не е ималъ толкова сполуки една слѣдъ друга, за нѣколко врѣме. Слѣдъ като нанеслъ позорно поражение при политѣ на Везувий на Клавдия Пулхера, той поразилъ и убилъ Косиня, Публия, Варининъ легатъ; послѣ разбилъ самъ Варина въ нѣколко сражения: цѣла южна Италия паднала сега въ негови ржцѣ: побѣдителитѣ ограбили градоветѣ и поставили въ тѣхъ гарнизони. Нъ С. знаялъ добрѣ грамаднитѣ срѣдства на Римъ, и извънредната енергия, която той моглъ да развие въ часа на опасностьта, та не се надѣялъ за окончателна сполука. Затова и убѣждавалъ побѣдоносницитѣ си дружини да вървятъ на сѣверъ къмъ Алпитѣ и отъ тамъ да потеглятъ за домоветѣ си, галитѣ къмъ западъ, а тракийцитѣ къмъ истокъ. Но робетѣ били много упоени отъ сполуката си, та не могли да видятъ мждростьта на прѣдложението му, и С. билъ принуденъ да продължи попрището си, задѣванъ отъ завистьта, която толкова лесно възниква между недисциплинирани ордии. Каква блескава храбрость, и какво голѣмо искуство показалъ, е извѣстно на всички читатели на римската история. Слѣдъ разбитието и смъртьта на пълководцитѣ му, които се отдѣлили отъ него (72 пр. Р. Х.), той потеглилъ прѣзъ Пиченумъ къмъ По, унищожилъ първень една консулска армия, подъ началството на Кн. Корн. Лентула, и послѣ друга,

подъ началото на Гелия Попликола, и на чело на 100,000 души замислилъ да върви въ Римъ. Отъ врѣмето на Анибала, Римъ никога не била заплашила такъва опасность! Само робската нерѣшителность спасила града. С. билъ принуденъ отъ послѣдователитѣ си да се оттегли къмъ югъ, и се настанилъ да зимува въ Турий, дѣто отворилъ голѣмъ панаиръ, да продава користитѣ отъ римскитѣ градове. Въ 71 пр. Р. Х. консулъ Красъ билъ испратенъ среща страшния прѣдводитель на робетѣ; нъ за нѣколко врѣме дори и той не можалъ да стори нищо. Блузо до Мутина, проконсулъ Касий Лангинъ и пропреторъ Кн. Манлий били разбити; въ Пиченумъ, Мумий, Красовъ легатъ, билъ съвсѣмъ поразенъ; ала найсетнѣ Красъ сполучилъ да вкара С. въ тѣсния полуостровъ Реджиумъ, дѣто той се опиталъ да мине въ Сицилия, за да подигне и тамошнитѣ робе, нъ не сполучилъ да се прѣхвърли въ о-ва, благодарение на измѣната на ония, съ които билъ влѣзълъ въ прѣговори. Красъ сега го оградилъ съ нѣколко линии укрѣпени окопи, съ цѣль да го принуди да се прѣдаде; нъ една бурна зимна нощь С. искокнѫлъ изъ приготвената за него примка, и пакъ зелъ нападателно положение, макаръ силитѣ му да били омалѣли отъ дезертйорство и отъ това, че една часть отъ галитѣ се отцѣпили та образували нова армия, която щомъ добила свой си прѣдводитель и била онищожена. Близо при Петелия, той още веднажъ разбилъ неприятелитѣ; нъ като виждалъ ясно, че съ такъви жалки материали, каквито му оставали, не щѣлъ да може да се държи още много, палетѣлъ на Брундузиумъ, съ надежда да тури рѫка на корабитѣ въ пристанищата, и да се прѣхвърли прѣзъ Адриатическо море на отечествения брѣгъ. Ала планътъ му се осуетилъ: въ Брундузиумъ се намиралъ Лукулъ, на и Помпей се билъ върнѫлъ отъ Испания. На С. не оставало нищо друго освѣнь да умре така юнашки, както билъ живѣлъ. Той наредилъ войската си въ боевъ редъ, заклалъ тържествено коня си, па почнѫлъ послѣдния си бой въ духъ на геройско отчаяние, и слѣдъ като извършилъ чудеса отъ храбрость, паднѫлъ между купуветѣ избити врагове. Слѣдъ смъртьта му робското възстание се свършило. Виж. *Робски войни* и *Робство*.

Спартански. Който принадлежи на Спарта или на спартанцитѣ; свойственъ на спартанцитѣ, суровъ, строгъ (за *живота*).

Спасявамъ. Избавямъ, освобождавамъ; **спасение**, освобождение, избавление. — **Спасителенъ.** Който служи за спасение. *Спасителна ладия*, ладия за дружина, обучена да спасява люде слѣдъ корабокрушение. — **Спаситель, Спасъ.** Избавитель, титла на Иисуса Христа. Виж. *Христосъ*.

Спахии. Когато турцитѣ покорили България, голѣма часть отъ населението се истрѣбило, а на мѣстото на убититѣ се прѣселили отъ Азия турци. Повечето отъ боляретѣ, за да запазятъ имотитѣ си и властьта си надъ селянетѣ, приели мохамеданството. Земитѣ се раздѣлили на три части, отъ които $^1/_3$ останѫла за тѣхъ, $^1/_3$ — за побѣдителитѣ и $^1/_3$ — като царска земя, която султанътъ раздѣлилъ на най-храбритѣ си воители, наречени *спахии*. С. до-

били тая земя въ наслѣдсвено владѣние, та завзели мѣстото на старитѣ български боляре и почнѫли като тѣхъ да притѣсняватъ подчиненитѣ имъ селяне. Освѣнъ това, българетѣ се обложили съ нови данъци, които не плащали по-рано. Между другитѣ, най-тежъкъ и най-страшенъ за българетѣ е билъ еничерский данъкъ. Всѣкои 5 години турцитѣ зимали отъ християнетѣ по 20,000 здрави и хубави дѣца на 10-12-годишна възрасть и ги вкарвали въ войската на еничеретѣ (виж. тая дума). Християнетѣ дохождали въ ужасъ, когато почнелъ да се събира тоя данъкъ, отъ който можели да се откупуватъ само гражданетѣ, и то съ много пари. Тоя безчовѣченъ данъкъ билъ унищоженъ едвамъ въ 1638 отъ султанъ Мурада IV.

Спевзипъ. Атински философъ, Платоновъ внукъ и приемникъ на великия ученъ въ 347 прѣди Р. Х., умр. въ 339. Учението му, малко извѣстно, приличало на питагоризма.

Спектраленъ, *лат.* Който принадлежи на спектръ; направенъ чрѣзъ спектръ: *спектраленъ анализъ*, единъ видъ химически анализъ, който, чрѣзъ разложение на лучитѣ що издаватъ веществата, кога горѫтъ, открива въ тия вещества присѫтствие на металитѣ и други. С. а. е открилъ металитѣ рубидий, цезий, талий индий и др. Чрѣзъ с. а. ние опрѣдѣляме състава на слънцето и звѣздитѣ. На Фраунхофера, Уоластона, Кирхова се дължи най-много за откритията, които дава тая научна метода. — **Спектроскопъ.** Уредъ за изслѣдване спектритѣ на веществата. — **Спектръ.** 1) Изображение на шароветѣ на една луча, прѣкарана прѣзъ тристранна призма: *спектрътъ на слънцето, спектрътъ на звъздитѣ.* 2) Призракъ, привидѣние.

Спекула, *лат.* Изобщо прѣдприятие, на което прѣдприимачътъ гони само една цѣль — да извлѣче за себе си полза; най-простий примѣръ е нѣщо да се спечели отъ него като се продаде. — **Спекулативенъ.** 1) Правенъ, прѣдприетъ съ единичка цѣль да се извлѣче полза: търговски. 2) Умозрителенъ: *спекулативна философия*; умозрително учение, по което истината се открива не чрѣзъ опитъ, а чрѣзъ чисто размишление. — **Спекулантъ, спекулаторъ.** Скубачъ, — оня, който въ всѣко прѣдприятие смѣта какъ да искара блага за себе си. — **Спекулация.** Сѫщото, каквото е спекула. — **Спекулирамъ.** Правѫ спекули, правѫ тънки смѣтки да искарамъ повече печала.

Спекъ (Джонъ Speke). Англійски пѫтешественикъ въ Африка, род. въ Бидфордъ (1827—1964). С., на възрасть 17 години, постѫпилъ юнкеръ пѣхотинецъ въ Бенгалъ (Индия). Ловецъ и съ вкусъ къмъ естествената история, той употрѣбилъ пушката си съ сполука да събира за музеитѣ образци отъ по-рѣдкитѣ индийски бозайници и птици, особено въ Хималайскитѣ планини. Въ 1854, той зелъ участие въ единъ походъ въ Африка, въ Сомала; дѣто единъ отъ другаритѣ му, Строянъ. билъ убитъ, а той едвамъ останѫлъ живъ съ 11 рани. Въ 1857, лондонското географическо дружество го испратило съ Бъртона въ тропическа Африка, дѣто тѣ открили голѣмото езеро Танганика. Въ 1863 С. и Грантъ минѫли прѣзъ самото сърдце на непозна

тата до тогава източна Африка; и нѣкои притезаватъ за него, повече отколкото за други пътешественици, първо мѣсто като откриватель на изворитѣ на Нилъ (виж. *Нилъ*). С. е авторъ на Journal of the Discovery of the Source of the Nile, и What led to the Discovery of the Source of the Nile.

Спенсъръ (*Херберть*). Знаменитъ английски философъ - еволюционистъ, най-систематиченъ, най-смѣлъ и най-плодовитъ мислитель, съ когото се гордѣе Англия и който по духовитость и всеобщи възгледи надминува въ всѣко отношение нѣмскитѣ мислители (1820—1903).

Баща му билъ професоръ на математиката, вуйка му — високообразовано, свободолюбиво духовно лице; тѣ били и С-тѣ учители. С. първенъ по бащиния си примѣръ билъ педагогъ, нъ послѣ станалъ инженеръ, служилъ на една желѣзница и изнамѣрилъ единъ уредъ-велосиметръ за измѣрване скоростьта на локомотивитѣ. Вуйка му Томасъ ималъ на С. влияние: той зималъ участие въ движението на чартиститѣ и въ лигата противъ житнитѣ закони, и внушилъ на Х. С. първитѣ принципи на либерализма, първенъ въ областьта на богословието, което вече личи въ С-та *Социална статика*. Въ 1846 С. напуща инженерското поприще и става журналистъ. Отъ 1848 до 1859 билъ сътрудникъ на разни периодически издания, въ 1848 замислилъ и въ 1851 издалъ своята *Социална статика*, първий неговъ крупенъ трудъ, който заслужилъ вниманието на нѣкои мислители, нъ у публиката нѣмалъ сполука. Въ 1860 С. замислилъ величествения планъ на своята *Синтетическа философия* и обявилъ подписка за това съчинение, нъ също нѣмалъ материална сполука. Тоя огроменъ трудъ С. свърши само въ 1896.

Системата на С-та синтетическа философия състои отъ слѣднитѣ отдѣли: *Основни начала*, *Основитѣ на биологията*, *Основитѣ на психологията* (въ сѫщность прѣработка на едно съчинение, което С. издалъ отдѣлно въ 1855). Въ 1865 С., като видѣлъ равнодушието на публиката, искалъ вече да прѣкрати труда си, нъ като добилъ едно малко наслѣдство отъ баща си и една поддържка отъ страна на американецъ Юманса, почналъ да продължава и дори издалъ на свѣтъ *Описателна Социология*. Къдѣ края на 1870, понеже се усѣщалъ тѣлесно повече и повече слабъ, побързалъ та издалъ *Основитѣ на Етиката*, като считалъ етиката за най-важната часть отъ философското си учение. С. е развилъ и приспособилъ всеобщо — въ биологита, психологията, социологията и нравственостьта — теорията на еволюцията.

С-та философия. С. тръгва отъ едно противоположение: противополага онова, което може да се познава съ онова, което не може да се познава. Еднакво несъстоятелни счита той теизма, атеизма и пантеизма. Мисленето за пространството, врѣмето и д. т. като свойства на сѫщностьта на нѣщата води до неразрѣшими за ума противорѣчия. Онова, което не може да се познава, е прѣдмѣтъ на вѣрата, а не на науката и примирението на науката съ вѣрата състои въ това, че науката се задоволява да припознава

онова, което не може да се познава, като счита за невъзможно неговото познаване. Философията е знание, което надминува всѣко друго по степенъта на общностьта. Тя обединява всички други знания. Основната истина, на която се облѣга С., е учението за съхранението на силата. Усѣщането сила, споредъ С., е едно коренно испитване на нѣщо отъ страна на човѣка. Ние правилно различаваме нашето *азъ* отъ не-*азъ*, нъ и едното и другото е най-сетнѣ едно проявление на сила. Законътъ за причинността за С. сѫщо съвпада съ закона за съхранението на силата. По-напрѣдъ С. прѣдполагалъ, че законътъ за съхранението на силата се приспособява и за психическото така, че психическото прѣко минува въ физическто. Нъ по-сетнѣ дошелъ до това заключение, че психическото и физическото сѫ двѣ несводими една въ друга форми отъ една и сѫщата непознаваема абсолютна сила. Психическитѣ явления само закономѣрно сѫ свързани съ физическитѣ. Единството на знанието, което търси философията, се достига не само съ изнамѣрването на едно основно прѣдположение, а и съ установението на единъ законъ, общъ на всичкитѣ явления. А тоя е законътъ на еволюцията, който показва какъ се явява и развива всѣко явление. По-напрѣдъ С. гледалъ на всѣко развитие като едно прѣминуване отъ еднородность въ разнородность. Нъ по-сетнѣ се убѣдилъ, че тоя признакъ е недостатъченъ и установилъ още други признаци. Освѣнь увеличението на разнородността, или, което е сѫщото, диференцията, необходимо е още да се посочи интеграцията — увеличението на цѣлостността и порастнуването на опрѣдѣлеността. Всички тия понятия сѫ приети, разбира се, въ относителенъ смисълъ, понеже при една абсолютна еднородность изобщо развитието не би могло да се захване отъ какво-да-е и то би било невъзможно. Слѣдъ развитието слѣдва разложението, и да се рѣши, кой отъ тия два процеса прѣобладава, е невъзможно. Като изучва слѣдъ това разнитѣ специални форми на еволюцията, С. се спира на еволюцията на организмитѣ, на обществата и на психическата еволюция. Въ социалистическата область С. отива много далечь, когато прокарва аналогиитѣ между обществото и организма и всѣдѣ подчерква противоположностьта между военния и промишленъ типъ на обществото. Той сѫщо се бори съ всѣка държавна намѣса въ живота на личността и отива по тая посока толкова далечь, че смѣсва възгледѣнията на германската социалъ-демокрация съ най-грубия държавенъ социализъмъ.

С. е прѣведенъ на повечето европейски езици; нѣкои отъ трудоветѣ му или отъ съчиненията за него сѫ прѣведени, поне въ съкращение, на езика ни; такъви сѫ: **Х. С. Основанията на социологията**, томъ I, часть II: *Ин. дукции на социологията*, прѣв. отъ рус. Д-ръ П. Кърджиевъ (Шуменъ, 1901); Х. Колинсъ, **Основни начала въ синтетическата филисофия** (прѣводъ отъ съкратеното Х. Колинсово изложение, София, 1901, п-ца Фотиновъ); Х. С., **Възпитание умствено, нравствено и физическо**, прѣв. Д. Минковъ (Сливенъ, 1884; новъ прѣводъ на М. Влайковъ и В.

Стефановъ, Габрово, 1904); **Х. С.** *Доброто и лошото поведение*, прѣв. Г. Миндовъ (Пловд., 1899); **Х. С. За политическото възпитание**, прѣв. отъ рус. (Русе, 1891; п-ца Гулабчевъ); Гаупъ, *Херберть Спенсъръ*, животътъ и негов. произв., прѣв. Д. Димитровъ (Варна, 1899, стр. 169); критич. студия за С. въ *Българ. Илюстр. Сбирка*, год. I (София, 1898), кн. II—III; *Спенсъръ и Вайсманъ, полемика върху естествения подборъ*, прѣв. Д. Тодоровъ (Пловд. 1904); Д-ръ Ив. Георговъ, *Херберть Спенсъръ*, отпечатъкъ отъ сп. *Училищенъ Прѣгледъ*, IX год.; сжщий, рефератъ: С-то прѣдсмъртно съчинение Facts and Comments, печатанъ въ *Училищенъ Прѣгледъ*, год. VII, кн. 12. Токо-речи всичкитѣ **С-ви** трудове, освѣнъ *Социалната Статика*, която чака още цензурско разрѣшение, сж прѣведени на русски; *Основни начала* има нѣколко русски прѣводи; отъ тѣхъ за най-добъръ минува прѣводътъ на Н. Г. Чернишевски. Отъ общитѣ съчинения на С., дѣто сж изложени философскитѣ му възгледи, най-забѣлѣжителни сж, освѣнъ H. Collins-овий трудъ (има и франц. прѣв.), слѣднитѣ: A. Laland, L'idée directrice de dissolution opposée à celle de l'évolution (Парижъ, 1898; критика); W. H. Hudson, An introduction to the philosophy of H. Spencer (Лондонъ); H. Macpherson, Herbert Spencer, the man and his work (Лонд., 1900); P. Barth, Kritik der Principles of Sociology von Spencer (Vierteljahrschrift für wissenschaftliche Philosophie, XVI) Bowne, The philosophy of H Spencer; Pichard, Etude sur la Sociologie de H, spencer (Philosophie posit. 1875); E. de Roberty, Comte et Spencer; John Watson, Comte, Mill et Spencer. Отъ статиитѣ на русския ученъ Н. К. Михаиловский, виж. *Что такое прогрессъ? — Что такое счастье? — Записки профана*, С. Гальперинъ, *Органическая теорія строенія и развитія общества. I. Изложеніе и критика ученія Спенсера* (1900).

Сперма, *гр.* Сѣме. — Тая дума влиза въ състава на нѣколко думи. — **Сперматинъ**. Вещество, коато се намира въ сѣмето на млѣкопитаещитѣ животни. — **Сперматозоа**. Сѣменни нишки или животинки. — **Сперматология**, гр.-*лат.* Наука за човѣшкото сѣме. — **Сперматорея**. Отдѣлъ отъ сперматологията, който изслѣдва губенето на сѣмето. — **Спермацетъ**, *гр.-лат.* Лой, който се искарва отъ главата на кашелотитѣ; отъ него правятъ *спермацетнитѣ свѣщи*.

Спесименъ, *лат.* Юрнекъ, мостра.

Спесифически, *лат.* 1) свойственъ само на единъ прѣдмѣтъ или разредъ прѣдмѣти: *спесифический дъхъ на рибата*. 2) Назначенъ за особено нѣщо: *тоя е спесифический църъ за тая болестъ*. — **Спесифичность**. Особность, свойственость, сгодность, назначение (на *нѣщо*).

Специаленъ, *фр.*, *англ.* (лат. species, видъ). Особенъ, назначенъ само за една цѣль, който се отнася само до единъ прѣдмѣтъ. — **Специализирамъ**. Обособявамъ, отдѣлно разглеждамъ, въ противоположность на генерализирамъ (*обобщавамъ*). — **Специализиранъ**

се. Добивамъ опитность, усъвършенствувамъ се въ едно *особено* занаятие. — **Специалистъ**. Лице, което зе занимава *особено* съ единъ прѣдмѣтъ, сир. което е изучило тоя прѣдмѣтъ исключително и само съ него се занимава: *лѣкарь специалистъ по грждните болести; живописецъ специалистъ по жанра.* — **Специалиость**. Исключително изучване нѣщо и занимаване съ него: *лѣченіето на очнитѣ болести е моята специалность.*

Спецификация, *лат.* Подробно опрѣдѣление, означение.

Специя (Spezia). Градъ въ сѣверна Италия, въ генуезската обл., 96 килом. на юго-ист. отъ Генуа, на Генуезски заливъ, съ най-важното италиянско укрѣпено военно пристанище; 30,000 жит. Прѣвъсходно маслинено масло, вино и овощия. Параходитѣ отъ Генуа до С. извършватъ пѫтуването въ 8 часа. Една желѣзница свързва Г. съ С.

Специя (Spetzia). Островъ въ Архипелага, 2 килом. отъ източния брѣгъ на Морея, при входа въ Навплийски заливъ; 9 килом. на-длъжъ и 5 килом. на-ширъ; 16,000 жит., повечето моряци и рибаре, които въртѣтъ доста голѣма търговия. Тоя о-въ игралъ доста важна роля въ войната за гръцката независимость. Главний му градъ, *Специя*, има 5,500 жит., съ добро пристанище за малки кораби; островътъ влиза въ окржга Арголида-и-Коринтъ (Гръция).

Спиноза (*Варухъ*). Холандски философъ, единъ отъ най-великитѣ философи на новитѣ врѣмена, род. въ Амстердамъ и умр. въ Хага (1632—1687). С., синъ на богати евреи, рано изучилъ Библията и тълкованията ѝ, Талмуда и естественитѣ науки съ Декартовитѣ съчинения. За философскитѣ си възгрѣния, наречени *ересь*, той скоро билъ исключенъ изъ иудейската община. Слѣдъ това, той се прѣдалъ исключително на философията. Съгласно съ ученията на мждрецитѣ па Мишната, той билъ научилъ, покрай наукитѣ си, и единъ занаятъ, искуството да изглажда оптически стъкла. Сега тоя занаятъ почнжлъ да го храни. На 28 години напуснжлъ Амстердамъ, и отишелъ въ Ринсбургъ, близо при Лейденъ, дѣто написълъ *Съкращение на Декартовитѣ размишления*, съ притурка, която била, така да се каже, планътъ на неговата *етика*. На другата година се прѣмѣстилъ въ Вурбургъ, близо до Хага, и наскоро слѣдъ това, подъ натиска на приятелитѣ си, въ сама Хага. Слѣдъ това курфирстъ Карлъ Лудовикъ му прѣдложилъ една вакантна катедра въ хайделбергския университетъ, съ условието да учи всичко, само да не закача установената религия (хрстианството); нъ С. не се съгласилъ на ограничението. По-сетнѣ му се прѣдлагала пенсия, ако посвети едно съчинение на Лудовика XIV; нъ той отхвърлилъ прѣдложението съ прѣзрѣние. Той прѣдпочиталъ да живѣе бѣдно, отколкото да дължи на чужда щедрость. Простодушие и дълготърпѣние съ горещо съчувствено сърдце отличавали великия философъ, когото нѣкои негови съврѣменници наричали епикуреецъ и безбожникъ. Животоописателитѣ му казватъ, че той, макаръ да билъ отлжченъ отъ своитѣ си и постоянно гоненъ, никога не се оплакалъ; па и забѣлѣжватъ, че никой може-би не билъ повече ис-

пълненъ съ религия отколкото-нето, и че да е епикурецъ човѣкъ, който се поминува съ половина левъ на день, не е много сериозно прѣстжпление. Трѣбва и да се каже, че благочестиви богослови като Шлайермахера не сж се колебали да възхваляватъ най-високо „благочестивия, добродѣтеленъ, Бого-упоенъ.“ С., никога не напуснжлъ иудейството, макаръ и да оставйлъ синагогата и човѣшкитѣ й формалности.

С-та философска система се развила възъ Декартовата. Декартъ, недоволенъ отъ догматизма и скептицизма около му, положилъ нова основа на знанието съ своето Cogito ergo sum (мислж, слѣдователно сжществувамъ). Ала С. зелъ това „азъ мислж, слѣдователно сжществувамъ“ просто за исходна точка да докаже поясно сжществуването на Бога. Съзнанието на човѣка за своето сжществуване не е доста, мисли С., да разрѣши великата задача. Затова той полага, прѣди всичко, че сжществуватъ три основни нѣща, които нарича субстанция (нѣщо което сжществува), атрибути (принадлежности, или свойства) и форма. Съ субстанция той разбира, както Декартъ, — онова, което не се нуждае отъ нищо друго за сжществуването си; нъ не както Декартъ, той полага само една такъва субстанция — Богъ. Ала тая дума не трѣбва да се разбира въ обикновения й смисълъ, защото С-вий Богъ нито мисли, нито създава. С. подържа, че нѣма разлика между ума, прѣдставляванъ отъ Бога, и веществото, прѣдставлявано отъ природата. Тѣ сж едно, и споредъ въ каквато свѣтлина гледаме на тѣхъ, можемъ да ги наричаме или Богъ или природа. Видимий свѣтъ не различа отъ Бога. Той е само неговото видимо проявление, което произтича отъ него, както едно конечно отъ безконечното, едно видоизмѣнение едно единство — ала единство, отъвъ което се съвокупяватъ всичкитѣ видоизмѣнения. Протяжението и мисъльта, които у Декарта сж били двѣ субстанции, у С. ставатъ атрибути. Протяжението е видима мисъль; мисъльта е невидимо протяжение. Отношението между субстанция и атрибути С. пояснява съ примѣра на единъ прѣдмѣтъ — може-би самъ по себеси безъ шаръ — гледанъ прѣзъ жълти или сини очила. И това обяснява отношението между тѣлото и ума, и пълното единство помежду имъ. Умътъ е понятието за тѣлото, сир. сжщото нѣщо гледано по атрибута мисъль. Както вълнитѣ на океана, тѣлото и умътъ пѣматъ независимо сжществуване; па дори и по-малко отъ тѣхъ сж тѣ нѣща, които наистина сжществуватъ; нъ тѣ сж просто вѣчно-измѣняемитѣ форми на субстанцията. Така субстанцията е едничкото нѣщо, което наистина сжществува; ней принадлежи всѣко нѣщо осезаемо или неосезаемо за нашитѣ чувства. Всѣка мисъль, желание или чувство е форма на Божия атрибутъ мисъль; всѣко видимо нѣщо е една форма на Божия атрибутъ протяжение. Свѣтътъ не сжществува като сборъ отъ единици, нъ е единъ особенъ изгледъ на Божия безконеченъ атрибутъ протяжение, едно самоизражение на Бога. Разнообразието, което ние виждаме въ нѣщата, е просто едно произведение на нашитѣ погрѣшни съзерцания, особено, казва С. на нашето въображение, което

вижда единството като нѣщо многосложно и разнообразно.

На тия метафизически умозрѣния основава С. етиката си, която изважда въ математическа форма, по Еклидовата метода. Главнитѣ доктрини съ: отсѫтствието на свободна воля у човѣка — човѣкътъ е само една форма, зависима само отъ вънкашни причини. Волята и свободата принадлежѫтъ само на Бога, когото не ограничава нищо. Доброто и злото съ относителни понятия. Само полезностьта, въ най-високия смисълъ, трѣбва да опрѣдѣля доброто и злото въ ума ни. Доброто, или полезното, ни води къмъ по-голѣма сѫщина, възвишава сѫществуването ни. Нашето истинско сѫществуване е знанието. Най-високото знание е знанието за Бога. Отъ това происхожда най-високото въсхищение на духа. Добротата не е наградата на добродѣтелта, а самата добродѣтель.

С-та система се е разбирала различно: нѣкои съ я наричали пантеизмъ или атеизмъ, а други— най-строгия, най-отвлечения монотеизмъ, който човѣкъ може да си прѣдстави. Има само една субстанция, само Богъ — друго нищо. Ала не е чудно, че тая философска система съ разбирали едно врѣме криво, като материализмъ или пантеизмъ, прѣдъ видъ на това, че думата „субстанция", съ която С. разбира „сѫществуване", на обикновения езикъ подразбира понятието за материя, вещество.

С-тѣ главни съчинения съ: Renati Descartes Principiorum Philosophiae (Амстердамъ, 1663); Tractatus theologico-politicus (анонимно, 1670); Opera Posthuma, издадени слѣдъ смъртьта му Лудовика Майера. Литературата за С-та философия е много обширна, особено въ Германия. Най-добритѣ издания на С-тѣ съчинения съ Паулусовото (1802-3) и Брудеровото (1843—46).

Спинозизмъ. Спинозовото философско учение. — **Спинозистъ.** Послѣдователь на спинозизма.

Спираленъ, *лат.* Витъ, витлообразенъ, бурмалия. — **Спиралъ.** Вита линия, витло.

Спиридонъ (св.). Тримифунтски епископъ, род. въ Кипръ отъ долна ржка родители. Слѣдъ смъртьта на жена си, С. за светостьта на живота си билъ избранъ за епископъ на градъ Тримифунтъ. С. присѫтствувалъ на първия вселенски съборъ. Тука, макаръ и лишенъ отъ всѣка ученость, С. съ просто изложение на вѣрата убѣдилъ единъ прочутъ философъ въ истината на православното учение. С. починѫлъ въ 348; около половината на VII-и вѣкъ мощитѣ му се прѣнесли въ Цариградъ; слѣдъ това тѣ били прѣнасяни въ Сърбия, на о-въ Корфу, пакъ въ Цариградъ и пакъ на о-въ Корфу. С. се поменува на 12 дек.

Спиритизмъ. Учение, по което духоветѣ или душитѣ на човѣшкитѣ тѣла се скитатъ въ свѣта и нѣкои човѣци иматъ силата да ги повикватъ и распитватъ. Пръвъ пѫть въ Съединенитѣ Държави, въ 1850, обърнѫли на себеси вниманието нѣкои явления, удари, трѣсъкъ и движения на неодушевени прѣдмѣти подъ влиянието на лица, които могли да повикватъ тия явления по волята си. Тия лица нарекли медиуми (срѣди, посрѣдници). Тѣ накарвали да се въртѫтъ маси, канели и дори да

произвождатъ едно дадено число удари. Първенъ тия явления приписвали на магнетизма, или на електричеството, послѣ намислили, че това трѣбва да се върши отъ невидими сѫщества, съ които медиумитѣ се разговарятъ чрѣзъ числото на ударитѣ, и съставили единъ видъ азбука, или условенъ способъ за разговоръ чрѣзъ удари; на направенитѣ питания добивали отговори, че ударитѣ се произвождатъ отъ духове. Запитвали невидимитѣ сѫщества за свойството на душитѣ, — и тѣ отговаряли: духоветѣ сѫ истински и отдѣлни сѫщества, съ опрѣдѣлена форма. Въ самия човѣкъ има три сѫщности: 1) душа, или духъ, принципъ надаренъ съ воля и нравствена сила; 2) тѣло, вещественa обвивка, която служи за свръска на духа съ вънкашния свѣтъ; 3) перисприитъ, течна обвивка, която служи за тая свръска. Когато обвивката тѣло се е износила, разрушава се и духътъ отлетѣва: това е смъртьта. Духътъ не умира, той упазва една часть перисприитъ, чрѣзъ която има формата си. Човѣшкитѣ очи не виждатъ тая форма, и само надаренитѣ съ извънредна сила медиуми могатъ да се съобщаватъ съ духоветѣ, а понѣкога ги и виждатъ въ разнитѣ форми. С., основанъ въ Америка, скоро прѣминалъ и въ Европа, дѣто лековѣрнитѣ люде не сѫ по-малко; нъ тука ученитѣ доказали, че ударитѣ, приписвани на дѣйствието на духове, могатъ да произвождатъ, при нѣкои условия на организма, самитѣ люде, а всичкитѣ прикаски за духове сѫ чисти глупости на едно болезнено въображение или на гола измама. Виж. Kardek, Philosophie spiritualiste; Livre des mediums;— Круксъ, **Спиритизмътъ и науката**, *опитно изслѣдване надъ психическата сила* (има русски прѣводъ отъ англ., СПБ., 1871); Е. Хартманъ, *Спиритизмътъ* (има сѫщо рус. прѣв., СПБ., 1758). На русски езикъ е посветено на спиритическитѣ явления сп. *Ребусъ*.

Спиритуализмъ. Философско учение, което припознава въ противоположность на материализма духовна сила въ видимия свѣтъ. Едни послѣдователи на с. приematъ сѫществуването само на духовенъ свѣтъ и съвсѣмъ отхвърлятъ сѫществуването на материя или вещество; а други, които допущатъ сѫществуването на духовна сила, допущатъ и сѫществуването на вещественъ свѣтъ. Тая послѣдната система се нарича и *дуализмъ*; и нея слѣдвали още Сократъ, Платонъ, Питагоръ, Неоплатоницитѣ; отъ най-новитѣ философи Декартъ и Лайбницъ. Първата система или *идеализма* сѫ подържали Бѣркли, Хюмъ и Фихте. Виж. Willman, Geschichte des Idealismus (3 т); Vacherot, Le nouveau spiritualisme (Парижъ 1884); Паулсенъ, *Введеніе въ философію* (СПБ., 1904).

Спиритуалистъ. Послѣдователь на спиртуализма, въ прттивоположность на *материалистъ*.

Spirituoso или spiritoso. Музикално изражение, което означава съ вдъхновене, съ жаръ.

Спиртъ, *лат.* Чистъ алкохолъ.

Списвамъ. Пишѫ отъ готово, отъ материали събрани или изучени отъ други. — **Списание.** Периодическо издание, което дава книжовни, научни, понѣкога

и политически, и др. свѣдѣния. **Списатель.** Който списва, съчинитель, писатель.

Спицбергъ. Купъ о-ви въ сѣверни Ледовити океанъ, 600 килом. на сѣв. отъ Лапения. Състои отъ 4 голѣми планински острови и отъ мнóжество островчета. Най-високий връхъ е Линдстромъ (1005 метра) Вѣрва се, че съществуватъ тамъ богати каменовъглищни рудници. Въ тия о-ви има гори, птици, сѣверни елени, лисици и мечки. Климатътъ не е толкова лютъ, колкото би се прѣдполагало отъ сѣверната ширина на островитѣ: зимната срѣдна температура е —18°, лѣтната + 3°. Нъ пакъ въ С. не се наима да живѣе ни едно човѣшко същество. Посѣщава се само отъ китоловцитѣ. — С. е билъ открытъ отъ англичанина Уилоби въ 1563 и изслѣдванъ отъ капитанъ Фипса въ 1773. Принадлежи на Русия.

Спленалгия, *гр.* Болка въ далака. — **Спленология.** Учение за далака. — **Спленорея.** Кръвотечение изъ далака.

Спондеически. Който състои отъ спондеи. — **Спондей.** Стѫпка въ стихъ, която състои отъ два дълги слога (— —), срѣща се заедно съ дактиля въ хекзаметра.

Спорадически, гр. Отдѣленъ, разсѣянъ: *спорадически случаи.* — **Спорадическа болесть** — болѣсть, която лови самъ-тамъ; въ противоположность на *епидемия.*

Спорадски, сир. *распръснѫти о-ви.* Староврѣменно име на островитѣ въ Архипелага между Цикладскитѣ на зап. и Мала-Азия на ист. Името С. е било дадено въ противоположность на името *Цикладски,* о-ви наредени на колело около Делосъ. Споредъ Страбона, С. о-ви сѫ били слѣднитѣ 21 острова: Тера, Теразия, Анафе, Иосъ, Сикиносъ, Фолегандросъ, Симе, Аморгосъ, Астипалеа, Левинтосъ, Икария, Леросъ, Патмосъ, Караси, Калимна, Косъ, Нисиросъ, Селосъ, Халкия, Карпатосъ и Казосъ. Първитѣ 7 сега съставятъ часть отъ кралство Гърция; другитѣ принадлежѫтъ на Турция. — Понѣкога наричатъ *западни Спорадски* гръцки острови: Егина, Поросъ, Специя, Хидра и *сѣверни Спорадски* гръцкитѣ о-ви на сѣв. отъ Негрепонтъ: Скопело, Скиато, Скиро и др.

Спортсменъ, *англ.* Любитель на полски и селски развлѣчения; ловъ, ѣздене и др. т.

Споръ. Успорявамъ, прѣпирамъ се, на противно или друго мнѣние съмъ. — **Споренъ въпросъ,** нерешенъ, съмнителенъ, за който може да се спори. — **Споръ.** Прѣние, прѣпирня.

Споспѣшествувамъ. Помагамъ, спомагамъ, благоприятствувамъ на нѣщо да напрѣдва.

Спрингфилдъ. Градъ въ Съединенитѣ Държави, столица на държава Илиноисъ, на р. Сангамонъ, 1,050 килом. на зап. отъ Вашингтонъ, 125 килом. на сѣв.-зап. отъ Сенъ-Луи; клонове отъ желѣзницитѣ Шикаго-Мисисипи и Западната централна линия; 27,500 жит.

Спрингфилдъ. Градъ въ Съединенитѣ Държави (Конектикѫтъ), 142 килом. на зап. отъ Бостонъ (Масчузетсъ); 35,000 жит. Фабрики за парни машини, хартия, помучни платове. Арсеналъ, основамъ въ 1795, единъ отъ най-голѣмитѣ въ Съединенитѣ Държави.

Спрингфилдъ. Градъ въ Съединенитѣ държави (Охио), 68 килом. на зап. отъ Колъмбъсъ; ц. на много желѣзници; 16; 500 жит. Фабрика за парни машини, памучни и вълнени платове; желѣзоливница.

Спринцовка, *герм* Църкалка за напръскване; самото напръскване. — **Спринцувамъ.** Пръскамъ съ спринцовка течность.

Спрѣгамъ *глаголъ* въ *грам.*, измѣнявамъ го по наклоненията, видоветѣ, врѣмената, числото и лицата. — **Спрѣга се**, за глаголъ който се спрѣга. — **Спрѣжение.** Начинътъ, по който се спрѣга единъ глаголъ. Граматиката е распрѣдѣлила глаголитѣ на *спрѣжения*, отдѣли, въ които се числятъ ония глаголи, които се спрѣгатъ по единъ образецъ.

Спѣшенъ. Скоръ, бързъ. — **Спѣшность**, скорость, бързина, неотлагателность.

Sr. Химически знакъ на стронция (Strontium).

Сравнявамъ. Мѣрямъ прѣдмѣститѣ, търсямъ отношението, което съществува помежду имъ; признавамъ равенството между нѣкои личности: *кой може да сравнява Пишурка съ Ботева?* — **Сравнимъ**, който може да се сравнява: *само еднородни прѣдмѣти сж сравними*; — **сравнимость**, който може да се сравнява. — **Сравнителенъ.** Относителенъ, противопол. на *безусловенъ*. *Сравнителна степень* въ *грам.*, втората степень, която повишава качеството на прилагателно; *сравнителность*, състоянне на срѣдна степень.

Сражавамъ се, бия се въ бой. — **Сражение.** Битва, бой; главно с., опова, което рѣшава участъта на единъ походъ или на цѣла война, се нарича *генерално*. Маловаженъ бой на аванпостоветѣ или на малки отреди се нарича сбиване.

Сребро. Химически просто тѣло (химич. знакъ Ag), благороденъ металъ; срѣща се често въ природата въ самородно състояние, а твърдѣ често и въ съединено състоянне, особено съ сѣрата. То е бѣлъ металъ, съ силна лъскавина, съ отн. тегло 10.5, топи се при 954°, а при бѣлъ жаръ се испарява. То е по-твърдо отъ златото, а по-леко отъ мѣдьта; размѣсено съ малко количество мѣдь, става по-твърдо. На чистия въздухъ с. не се промѣня, а на въздухъ, който съдържа сѣроводородъ, почернява, защото на повръхностьта му се образува сребърен сулфидъ. Растопеното сребро поглъща отъ въздуха голѣмо количество киселородъ (22 обема) и когато истива изново го испуща; затова и растопеното с. пращи кога истива. Отъ озонътъ с. се окислява на черенъ сребърен перокисъ. Отъ солитѣ на с. забѣлѣжителенъ е азотнокислений окисъ (*адский камъкъ*, виж. това име). С. се съединява лесно съ хлора, брома, иода, и сѣрата; затова сребърна лъжица, потопена въ яйце, почернява отъ образуванния сребърен сулфидъ. С. се разтваря въ гъста гореща сѣрна кислота. С. не се разяжда, отъ растопенитѣ алкалически хидрокиси; затова сребърни съдове служатъ да се съхстява тѣхний растворъ.

С. се употрѣбява за пари, за украшения, за домашни съдове, за блюда, въ които се растопяватъ алкалически хидрокиси, и др.; въ сребърнитѣ съдове, украшения и пари не се правятъ отъ чисто с.,

защото е много меко, а отъ сребърна слѣтина съ 7.5-10% мѣдь, която е по-твърда и по-лъскава отъ чисто с. С. служи още за посребряване прѣдмѣти отъ мѣдь и ново сребро. *Бромистото* с. се употрѣбява въ фотографията; то е кристалическо отъ праволинейната система и се добива обикновено въ видъ на прахъ.

Прѣзъ 1884 с. се е добило въ Съединенитѣ Държави 1,174,205 килогр., въ Мексико 655,868 к., въ Боливия 384,985 к., въ Германия 248,115 к., въ Чили 128,106 к., въ Австро-Унгария 49,424 к., въ Перу 45,909 к., въ Япония 21,121 к., въ Колумбия 18,286 к., въ Аржантина 10,109 к., въ Русия 9,336 к., въ Норвегия 6,387 к., въ Франция 6,356 к., и т. н. Всичкото сребро на свѣта се добива главно отъ рудитѣ му. Самородно с. въ нашенско още не се е намѣрило, нъ въ видъ на галенитъ (съ слабъ примѣсъ отъ с.) се намира въ Родопитѣ, Етрополския балканъ, около Ямболъ, Чипровецъ и др.

Много изобилно въ Европа въ старо врѣме, а най-вече прѣзъ римския периодъ, с. най-сетнѣ станѫло въ Европа много рѣдко. Голѣма часть с. се изнасяла въ Азия за търговски размѣни. С. спаднѫло на половина отъ стойностьта си само слѣдъ откритието на перувианскитѣ и мексиканскитѣ рудници. Стойностьта на с. е спаднѫла твърдѣ много отъ 1872, отъ когато повече се прѣдлага отколкото се търси. Сегашното обезцѣнение на с. достига 40% отъ цѣната му въ 1872.

Сребърникъ. Същото, каквото е сикълъ (*Библ.*).

Срезневски (*Измаилъ* Ив.). Знаменитъ русски филологъ-славистъ (1812—1880), единъ отъ оние, които, противно на словенетѣ Копитара и Миклошича, като прѣдтечи на Ягича и др., сѫ поддържали, че църковно-словѣнский езикъ (нарѣчието на което св. Кирилъ е прѣвелъ Св. Писание) не е билъ словѣнский езикъ, а старо-българский; на 18 години свършилъ въ харковск. унив. етико-политическитѣ науки; въ 1837 добилъ магистерска степень и станѫлъ професоръ на политическата икономия и статистиката въ сѫщия университетъ; въ 1839 приелъ прѣдложението на министерството на просвѣщението да отиде въ словѣнскитѣ земи, за да се приготви за званието професоръ на словѣнската филология; по-рано, още въ 1832, той показалъ интересъ въ словѣнската словесность, като обнародвалъ нѣкои словацки пѣсни и други филологически изучения. Съ южнитѣ словѣне С. билъ запознатъ по книжкитѣ на Вука Караджича и др. Въ 1839 тръгнѫлъ да пѫтува и прѣкаралъ три години въ пѫтуване (често пѣши) по Чехия, Моравия, Силезия, Лузация, Крайна, Щирия, Далмация, Черна-гора, Хърватия, Славония, Сърбия, Галиция и Унгария, като изучавалъ мѣстнитѣ говори, събиралъ пѣсни, пословици и други паметници отъ народната словесность, и като се запозналъ съ бита и правата на словѣнетѣ и други мѣстни народи (*Путевыя письма Изм. Ив.* С. *изъ славянскихъ земель, 1839—1842*, СПБ., 1895; отдѣленъ отпеч. изъ *Живая Старина*, 1892—93).

Като се върнѫлъ отъ чужбина прѣзъ есеньта въ 1842, С. завзелъ новата катедра на славистиката въ Харковъ. Лекциитѣ

му привлѣкли многобройни слушатели. Въ сѫщото врѣме той написалъ единъ редъ статии и работи по словѣнскитѣ лутератури. Прѣзъ пролѣтьта въ 1846 С. се прѣмѣстилъ въ Петербургъ. Мислитѣ му за историята на русския езикъ (1840) съставили епоха въ областьта на историческото изучение на русския езикъ. Негови ученици били В. И. Ламанский, А. Н. Пипинъ, Н. Г. Чернишевский, Д. И. Писаревъ и др. Въ 1850 той влѣзълъ въ археологическото дружество, на което билъ дѣятеленъ членъ до смъртьта си, а въ 1854 билъ приетъ редовенъ академикъ. По неговия починъ се появили *Извѣстія Имп. Ак. Наукъ* по отдѣлението на русския езикъ и словесность. Слѣдъ прѣкращението на това списание словѣнската филология нѣмала такъвъ пъленъ и разностраненъ органъ дори до основанието на Ягичевия Архивъ, а отдѣлението на русския езикъ и словесность подновило изданието на *Извѣстія* само съ появлението въ неговата срѣда на А. А. Шахматова. Отъ 1850 С. работилъ надъ единъ старо-русски рѣчникъ; нъ на С. не било писано да довърши тоя трудъ: печатането му се почнѫло само 10 години слѣдъ С-та смърть подъ загл. *Матеріалы для словаря древнерусскаго языка по писменнымъ памятникамъ.*

За С. виж. А. *Ѳ.* Бичковий некрологъ въ *Отчетъ о дѣятельности отдѣл. русск. яз. и слов. Имп. Акад. Наукъ за 1880 г.* (*въ Оборн. отд. русск. яз. и слав.*, т. XXII, СПБ. 1881); тамъ има и списъкъ на С-тѣ съчинения и издания, който обгръща 389 заглавия, ала пакъ не е съвсѣмъ пъленъ (не сѫ влѣзли нѣкои посмъртни издания); В. И. Ламанский, *И. И. Срезневский*; биограф. очеркъ въ *Историч. записка о дѣят. Имп. Моск. Арх. общ. за первыя 25 лѣтъ существованія* (Москва, 1890 и отдѣл.; прѣпеч. въ *Біографическій Словарь* на професоритѣ на спб. универс., т. II, СПБ. 1898).

Срокъ. Опрѣдѣлено врѣме; *срочень*, който се отнася до срокъ.

Срѣдецъ. Виж. *София.*

Срѣдна-гора. Една отъ главнитѣ южни прѣдпланини на источна Стара-планина. **Ср.-г.**, като почва отъ София, върви до Сливенъ токо-речи паралелно съ источна Стара-планина. Стрѣма и Тополница (притоци на Марица) раздѣлятъ **Ср.-г.** на три части: 1) *Старо-загорска* **Ср.-г.** (*Караджа-дагъ*, гора на сърнитѣ); 2) *Централна*, или *сѫща* **Ср.-г.**, между Тополница и Стрѣма, най-високата часть отъ планината и 3) *Ихтиманска* **Ср.-г.**

Старо-загорска **Ср.-г.** има посока отъ ист. къмъ зап. и, като почва отъ връха *Таушанъ-тепе* (до Ямболъ, 1,000 м.), свършва на юго-ист. отъ Карлово, съ връха *Пъсюпой*. Старо-загорска **Ср.-г.** се свързва съ Стара-планина чрѣзъ *Калоферската котловина* (670 м. висока), която е водораздѣлна чърта между коритата на Тунджа и Стрѣма. Отъ расклоненията на Старо-заг. **Ср.-г.** сѫ: *Чирпанскитѣ височини*, *Св. Илиевитѣ връхове* и *Сакаръ-планина*, която е съпрѣдѣлна между България и Турция.

Централна **Ср.-г.** е едничката планина, която нѣма никакви расклонения. На ист. тя е отдѣлена отъ Старо-загор. **Ср.-г.** съ Стрѣма, а на зап. — отъ Ихтиманската **Ср.-г.** съ Тополница. Срѣдната ѝ

височина е около 1,400 м. Най-високитѣ връхове въ нея съставятъ двѣ блиски групи, една на ист. (около изворитѣ на Тополница), а друга на зап. Между тия групи се простира една височина, покрита съ гори и поляна. Въ източната група се издига островръхий *Богданъ* (1,572 м. на юго-ист. отъ Копривщица), най-високий връхъ въ **Ср.-г.**, а въ западната *Братия* (1,518 м., между Панагюрище и Златица). До Богданъ се издига връхъ *Буная*, а на сѣв. отъ него върхове *Попъ* и *Попадия*. Попъ има видъ на единъ правиленъ кѫжелъ. Тъкмо на сѣв. отъ Буная се пада в. *Вѫженъ* (въ Стара-планина). Братия се съединява на юго-ист. съ *Лисецъ* (1387), близо до които се намира прославената въ новата ни история котловина *Оборище*. Виж. това име.

Ихтиманска **Ср.-г.** съединява Рила съ Стара-планина и испълва цѣлото пространство между Рила, Витоша, Софийското поле, Стара-планина, централна **Ср.-г.** и западнитѣ Родопи. Ихтиманска **Ср.-г.** е раздѣлена на три: *сѣверна група*, която се простира отъ ист. къмъ зап. и се нарича *Лозенска планина*, съ върхъ *Половракъ* (1,184 м.); *източна група* — върви отъ югъ къмъ сѣв. съ на-високия връхъ Еледжикъ, на юго-ист. отъ Ихтиманъ; *южна група*, има посока на източната и се спуща доста стръмно къмъ Марица, която я отдѣля отъ западнитѣ Родопи. Между нея и запад. Родопи е тѣсninата *Момина клисура*, прѣзъ която е минувалъ най-важний въ Балкански п-въ пѫтъ отъ Цариградъ за Бѣлградъ, а сега минува желѣзнопѫтната линия Бѣлево-София. Въ най-тѣсното мѣсто на тая тѣснина се намиратъ прочутитѣ въ старо врѣме Троянови врата (Маркова капия). Ихтиманска **Ср.-г.** се съединява чрѣзъ *Шипоченското бърдо* (1,000 м.) съ Рила; това бърдо е водораздѣлътъ между Искъръ и Марица.

Сѣвернитѣ склонове на **Ср.-г.** сѫ гористи и стръмни, а южнитѣ сѫ повечето голи и постепенно се снишаватъ къмъ пловдивското поле. **Ср.-г.** е мѫчно проходима; има само нѣколко пѫтеки, отъ които най-забѣлѣжителна е пѫтеката, която води отъ Златица за Панагюрище. Растенията и животнитѣ въ нея сѫ сѫщитѣ, каквито сѫ и въ другитѣ наши планини. По политѣ ѝ на много мѣста има лѣковити минерални води. На нѣкои мѣста **Ср.-г.** се залава съ Стара-планина и загражда нѣколко полета: *златишкото и карловското* полета и *казанлъшката* долина.

Срѣдногорското население, както и старопланинското, никога не е отстѫпяло на турския натискъ както българското население по други мѣста. То е съхранявало *стария български духъ и обичаи* и е заемало отлично мѣсто въ новата българска история. Неговата бодрость събуди българищината вредъ въ отечеството ни и най-сетнѣ докара освобождението ни.

Срѣдни вѣкове. Име, което даватъ на голѣмия исторически периодъ между класическата древность и новитѣ врѣмена. Началото и краятъ на тоя периодъ не сѫ добрѣ опрѣдѣлени. Обикновено е да се смѣта, че **Ср. в.** почватъ отъ падането на Западната римска империя въ 476 и свършватъ съ откритието на Америка въ 1492. Други изслѣдователи при-

имать една по-продължителна епоха, — отъ началото на великото прѣселение на народитѣ, приблизително отъ 375, до началото на германската реформация въ 1517. Изобщо името **Ср. в.** е доста искуствено и ненаучно и много по-правилно би било да се опрѣдѣля тая епоха по нѣкои културни признаци. Прѣдъ видъ на това, нѣкои изслѣдователи прѣдлагатъ да въведатъ името византийско-арабски периодъ, който въ тоя случай се свършва съ прѣзимането на Цариградъ отъ турцитѣ. Нъ и това име не е характерно; напр., то никакъ не сочи най-важнитѣ елементи на срѣднитѣ вѣкове, каквито сж: папството и рицарството.

Срѣдновѣковната епоха обикновено подраздѣлятъ на три периода, отъ които първия свършватъ съ раздѣлата на франкската монархия въ 843, втория — съ края на кръстоноснитѣ походи, а третия продължаватъ до края на XV-и или до началото на XVI-и вѣкъ. Едва ли не най-характерната чърта на **Ср. в.** се явява феодалната система. Отъ специалнитѣ съчин. за **Ср. в.** особено сж забѣлѣжителни трудоветѣ на Асмана, Прутца, Шфлугъ-Хартунга на нѣмски; Шевалиевий трудъ, *За историческитѣ източници на срѣднитѣ епохи* и Гизовата *История на цивилизацията въ Европа* (българ. прѣв. на П. Даскаловъ, ч. I, Разградъ, 1890) на франц.; Hallam-овата History of the Middle Ades (на англ.); проф. Виноградовъ и др., *Сборникъ статей о средневѣковой исторіи для самообразованія.*

Срѣтение Господне. Праздникъ на христианската църква, за споменъ на принасянето 40-дневното отроче Иисуса въ иерусалимския храмъ и посрѣщането му тамъ отъ Симеона-Богоприемца.

Ставролитъ, *гр.* Минералъ съ кестаневъ шаръ; шарътъ на чъртата му жълто-симпуренъ; срѣща се въ видъ на *кръстообразни* кристали (ромбическа система), отъ дѣто е добилъ името си. Отн. тегло 3.4—3.8. Състои отъ кремнекисленъ глиноземъ и желѣзенъ окисъ. Намира се въ Уралскитѣ планини, въ Франция и другадѣ.

Стадий, стадия, *гр.* 1) Мѣрка за дължина у старогръцитѣ (около 184 метра); сжщо и поприще за пропускане коне. — 2) Периодъ, фаза: *въ тая стадия на развитието си.*

Стакти. Най чиста смирна (*Библ.*).

Сталагмити, *гр.* Каменисти (варовити) срастения въ видъ на леденитѣ висулки, що се образуватъ по капчузитѣ. Тия минерали ставатъ по дъното на нѣкои пещери.

Сталактити, *гр.* Каменисти (варовити) срастения на видъ като сталагмититѣ, които се образуватъ по свода на нѣкои пещери.

Сталь (*Мадамъ де*). Прочута французска литераторка, род. и умр. въ Парижъ (1766—1817), дъщеря на Некера, финансовъ министръ на Лудовика XVI, която се оженила въ 1786 за шведския посланикъ въ Парижъ баронъ де Сталь-Холщайнъ. Тая женитба не била щастлива и се свършила съ раздѣла, слѣдъ добивката на три дѣца. Въ 1788, М. де С. издала първото си съчинение, Lettres sur les écrits et le caractère de J. J. Rousseau, които сж повечето една страстна похвала на единъ мо-

мински идолъ отколкото една справедлива критика. Нейното съчувствие съ революцията въ раннатата ѝ стадия било долбоко, нъ отстѫпило, когато се развили чудовищнитѣ ѝ страхотии, на едно въздѣйствие, което е живостно изложено въ съчинението ѝ Considérations sur la révolution française. Нейната тѫга била голѣма, когато царското семейство не сполучило да избѣгне. Въ врѣме на директорията тя упражнила чрѣзъ салонитѣ си голѣмо влияние, докарала Талейрана на властьта (1796) и обнародвала нѣколко политически брошури. Слѣдъ прѣврата на 9 ноемв. (н. к.) 1799 — Бонапартовото събаряне на Директорията — тя отворила безпощадна борба на Бонапарта, била изгонена отъ Парижъ (1802), напуснѫла Франция, и отишла въ Ваймаръ, дѣто изучавала нѣмската литература, съ помощьта на Гете, Виланда и Шилера. Въ това врѣме тя била вече обширно извѣстна, най-вече съ романа си Delphine и съчин. си Sur la littérature considérée dans ses rapports avec l'état moral et politique des nations (за литературата разгледана въ отношенията ѝ съ нравственото и политическото състояние на народитѣ). Бащината ѝ смърть въ 1804 я повикала назадъ въ Копе, въ Швейцария. По-сетнѣ ѝ се позволило да се върне въ Парижъ, и тамъ, въ 1807, обнародвала друго прочуто съчинение *Корина*, или Италия. Ала настанѫли нови мѫчнотии съ Наполеона, и тя пакъ била изгонена въ Копе. Синътъ ѝ, баронъ Августъ, тогава на 17 години, се помѫчилъ да ходатайствува за майка си въ едно лично свиждане съ императора, чиито неумолими думи въ тоя случай сѫ много характеристични и забавителни: „Avec l' exaltation de sa tête, la manie qu' elle a d' écrire sur tout et à propos de rien elle pouvait se faire des prosélytes; j'ai dû y veiller.“ И изобщо се приима, въпрѣки крѣсъцитѣ на нѣкои за Наполеоновото така наречено „невеликодушно гонене,“ че той постѫпилъ по диктовката на една здрава благоразумна политика, когато, като глава на едно още незаякнѫло правителство като неговото, отстранилъ една непримирима и безстрашна писателка съ влиянието на М. де С. Слѣдъ това изгнание, М. де С. живѣла три години едно по друго въ Вѣна, Москва, С. Петербургъ, Стокхолмъ и послѣ въ Лондонъ; дѣто, въ 1813, обнародвала книгата си De l'Allemagne (За Германия), чието обнародване било напрѣдъ запрѣтено въ Парижъ. Като първо рѣшително откровение за германския гений, дадено на французетѣ, нѣкои считатъ тоя нейнъ трудъ за най-важния и най-влиятелния отъ нейнитѣ трудове; той упражнилъ грамадно влияние на французската литература въ XIX-и вѣкъ. Едно интересно описание на пѫтуванията ѝ се е упазило въ нейната книга Dix ans d' éxil (Десеть години заточение). М. де С., безъ да е съчинила единъ истински шедевръ, е отъ числото на великитѣ французски писатели. Слѣдъ реставрацията тя се върнѫла въ Парижъ, и слѣдъ смъртьта ѝ завѣщанието ѝ открило, че въ 1812, сир. когато била на 46 години, тя се била оженила тайно за М. де Рока, французски хусарски офицеръ, който билъ на 25

години. Въ тая свѣтлина мжчно е да се разбере оплакването ѝ „Jamais, jamais, je ne serai jamais aimée comme j' aime.“

Едно пълно издание на трудоветѣ ѝ се издало отъ сина ѝ въ 1821, 17 т.; то е имало отъ тогава нѣколко издания.

Стамболовисти или *народно-либерална партия.* Либерали, които слѣдъ 9 августъ напуснжхж Цанковото водителство и се сплотихж подъ знамето на Ст. Стамболова. За най-голѣма своя заслуга тѣ считатъ, че сж избавили отечеството, когато се е намирало въ едно революционно положение и междуцарствие, като сж спрѣли страшната анархия и не сж оставили чужда намѣса въ страната. Тѣ не отричатъ, че за достигането на тая цѣль сж прибѣгвали до сурови мѣрки — интернирания на български граждане, потушения съ желѣзна ржка на военни буни (русенската, бургаската, Паницовата); — пъ оправдаватъ строгостьта на тия мѣрки съ вжтрѣшното и вънкашно положение на страната. Прѣди да се детронира князъ Александръ, у насъ имаше партии, които чрѣзъ вѣстницитѣ си проповѣдвахж, отъ една страна, че злото у насъ е само въ двореца, а отъ друга, че ние сами не можемъ да се оправимъ; по-сетнѣ, когато въ България се яви Каулбурсъ и прѣдприе между войската и народа агитационната си обиколка противъ регенството, чухж се гласоветѣ на авторитетни водители, въ отговоръ на Стамболовия призивъ, всички да си подаджтъ ржка за да искаратъ държавния корабъ отъ разбунтуваното море, *прѣдайте властьта Кулбарсу!* И слѣдъ дохождането на новия избраникъ на българския прѣстолъ, князъ Фердинанда, протеститѣ противъ него отъ страна на наши партии и партизани не утихнжхж. „Русия никога нѣма да припознае тоя князъ,“ пишеше въ партийния си органъ най-прозорливий отъ нашитѣ държавници, покойний Каравеловъ два-дни три-дни прѣди самото припознаване на княза отъ русското правителство! И не бѣше чудно да се заблуждава човѣкъ толкова дълбоко въ възгледитѣ си по единъ толкова сериозенъ въпросъ. Отъ минутата, когато князъ Фердинадъ бѣ стжпилъ на българска земя, нему Турция съ Русия задъ нея даде 24-часовенъ срокъ да напусне тая замя и отъ тогава на сетнѣ русскитѣ вѣстници, и официални и неофициални, не можехж никога да спомежтъ името на княза безъ да го опсипжтъ съ всѣкакви хули. А когато стамболовиститѣ измѣнихж конституцията, за да улеснжтъ задомяването на княза, въ Русия се повѣрва, че българетѣ скоро вече ще станжтъ католици и ожесточението противъ княза надминж всички прѣдѣли. Дори и когато Стамболовъ съ чудесната си енергия и постоянство бѣше вече прѣкратилъ всѣка охота за буни и атентати въ България, въ Русия не прѣставахж всѣкидневно да извѣстяватъ, по късни, два-три-мѣсечни извѣстия, които покойний Захария Стояновъ иронизираше съ името *халваджиски* („пристигнжли халваджитѣ отъ Тетово въ Петербургъ, дѣто нѣма пощи и телеграфи и занесли новини“), за нови буни и атентати противъ живота на българския князъ и на министритѣ му.

Слѣдъ Стамболовото падане, отъ градивото, приготвено отъ Стам-

болова, Стоиловъ съгради единъ мостъ и по него помирението на Русия съ България се достигна. Отъ тогава стамболовиститѣ нѣколко пати сж обявявали, че нѣма вече защо да ратуватъ среща Русия, която сжщо прогласи, че не иска да се бърка вече въ вжтрѣшнитѣ работи на България.

Слѣдъ Стамболовото убийство за водитель на стамболовиститѣ биде избранъ и прогласенъ покойний Грековъ (виж. това име). Въ началото на 1897 Грековъ по причини отъ частенъ характеръ напусна водителството на партията, което остана въ ржцѣтѣ на Д. Петкова (виж. *Петковъ*) до началото на 1899; отъ това врѣме стамболовиститѣ за малко пакъ дойдоха на власть съ Грекова въ коалиция съ Радославова (виж. *Радослависти*); отъ сжщото врѣме стамболовиститѣ замѣниха партийния си органъ *Свобода*, който бѣха основали въ 1886, съ новооснованъ вѣст. *Новъ Вѣкъ*, който е и сега органътъ на партията. Въ 1903, стамболовиститѣ съ Петкова, и Генадиева влѣзоха въ кабинета на Рачо Петрова, който пое властьта отъ Данева. И по тоя случай стамболовиститѣ обявиха, че новото правителство желае да бжде въ най-сърдечни отношения съ всички държави, а ще различа отъ прогресивно-либералното по това, че ще прави политика и съ Русия. Изражението „политика и съ Русия“ е една загадка за политиката на г. Данева, комуто приписваха едно увѣрение, дадено Бахметиеву „азъ съ Васъ политика не правя.“ На 22 ноем. 1906 съ оставката на Рачо Петрова Д. Петковъ пое прѣдсѣдателството на кабинета, като и прие въ него Д. Станчова за министръ на вжнкашнитѣ работи. Виж. *Каулбарсъ*, *Стамболовъ*, *Фердинандъ*.

Стамболовъ (*Стефанъ*). Най-прочутий български държавникъ; род. въ Търново, загина въ София при най-трагическа обстановка отъ ятаганитѣ на убийци 1853—1895). С., синъ на съдържателъ на единъ ханъ въ Търново, се училъ първенъ въ родното си мѣсто, послѣ въ 1870—72 въ Одеса въ духовна семенария, отдѣто за сношаване съ русски революционери билъ исключенъ и изгоненъ отъ Русия. Скоро С. станалъ членъ на тайния революционенъ комитетъ въ Румжния за освобождението на България, слѣдъ което минаалъ въ България и почналъ бунтовническа дѣятелность (1873—1875) като апостолъ, на мѣстото на Левски. Въ това качество той пропагандиралъ между народа възстание съ краснорѣчивото си устно слово, съ талантливитѣ си собствени революционни пѣсни и съ распространява не забранената литература. Отъ пѣснитѣ му най-популярна е била извѣстната пѣсень:

„Не щемъ ни богатство,
Не щемъ ни пари;
Но искаме свобода,
Човѣшки правдини.“

На 28 септемврий 1875 С. въ Стара-Загора дигналъ знамето на несполучилото възстание (виж. *Заарско движение*). По-напрѣдъ въ Букурещъ сътрудничилъ въ Ботйовото *Знаме* (год. 1874), а послѣ въ Гюргево редактиралъ *Нова България* (год. 1876, бр. 53—75). Прѣзъ 1876 той минаалъ Дунавъ да работи въ търновското революционно окржжие; нъ слѣдъ несполуката на прогласено-

то тамъ възстание, билъ принуденъ да се върне назадъ въ Румания.

Прѣзъ русско-турската война въ 1877—78 дошелъ въ България и зелъ участие въ възстанието за освобождението на Македония, извѣстно подъ името *Кресненско възстание*; нъ скоро се установилъ въ Търново, дѣто се занималъ съ адвокатство. Той не се избра за прѣдставитель на великото учредително народно събрание, защото нѣмаше още изискваната възрасть. Въ 1880 биде избранъ прѣдставитель на народното събрание, въ което завзе мѣстото на подпрѣдсѣдатель и се отличи съ ораторски талантъ. Въ камарата бѣше единъ отъ най-енергичнитѣ и даровити членове на либералната партия. При всичко това, той можа, слѣдъ държавния прѣвратъ въ 1881, когато Цанковъ биде интерниранъ въ Плѣвенъ, а Каравеловъ и други видни либерали емигрирахъ въ Пловдивъ, да продължи адвокатската си практика въ Търново.

Слѣдъ възстановението на конституцията въ 1884 биде изново избранъ въ камарата на прѣдставителитѣ и завзе въ нея прѣдсѣдателското мѣсто. Прѣзъ 1885 подкрѣпи наедно съ Каравелова, на когото бѣше най-добрий другарь, источно-румелийския прѣвратъ по съединението и зе участие като простъ доброволецъ въ сърбско-българската война. Въ врѣме на насилственото детрониране на князъ Александра (9 августъ 1886) С. се намираше въ Търново. Като прѣдсѣдатель на народното събрание, той се обяви прѣдставитель на върховната власть въ страната и поиска възстановението на князя; споразумѣ се тутакси телеграфически съ Муткурува, който командуваше бригада въ Пловдивъ; Муткуровъ съ войската си незабавно потегли за столицата, която и завзе. Врѣменното правителство, което нѣмаше поддържка у народа, се разбѣга безъ съпротивление.

Като се върна въ София, князъ Александръ се отрече отъ прѣстола и назначи за регенти устроителитѣ на контра-прѣврата, С. и Муткурова, наедно съ Каравелова. Душата на регентството бѣше С.; Муткуровъ въ всичко му се подчиняваше, а Каравеловъ, макаръ да противодѣйствуваше, бѣше безсиленъ С. и Каравеловъ различахъ въ възгледитѣ си главно по прѣдмѣта за отношенията на България къмъ Русия; Каравеловъ стоеше за безусловни отстѫпки на исканията на русското правителство; С. допущаше нѣкои отстѫпки, нъ настояваше върху твърда и самостоятелна политика. Каравеловъ скоро си даде оставката, и на негово мѣсто народното събрание избра единъ познатъ С-въ привърженикъ, Живкова. С. прие нѣкои отъ Каулбарсовитѣ (виж. *Каулбарсъ*) искания, съ които не се нарушаваше флагрантно конституцията, нъ по сѫществения въпросъ — избиране на князя — останъ непоколебимъ. Каулбарсъ забрави, че е чуждъ прѣдставитель при правителството на една независима държава, та тръгна самовластно да пропагандира изъ България противъ регентството; народътъ отхвърли съвѣтитѣ му и той, въ яда си, прѣкѫсна сношенията на Русия съ България. Разривътъ се продължи 10 години. Въ това врѣме С. бѣше не

само на върха на могѫществото, а и на върха на славата си; смѣлата, твърдата и искусната политика, съ която той съумѣ да отстоява независимостьта на България и да спаси България отъ вѫтрѣшни междуособия, му достави грамаденъ авторитетъ както въ България, така и въ странство. Усилията му да упази независимостьта на отечеството се поддържахѫ и отъ консервативнитѣ водители — Стоилова, Начевича, Грекова; и по-късно Стоиловъ, като водитель на народната партия, обясни на народното събрание, когато го нападнѫхѫ за подкрѣпата, що бѣ давалъ Стамболову, че той участвувалъ въ неговия кабинетъ по сѫщитѣ побуждения, по които станѫлъ доброволникъ въ сръбско-българската война, защото „въпросътъ бѣше, ще ли може да се запази сѫществуването на България или не.“ Прѣзъ епохата на регентството въ системата на управлението прѣобладаваха покрай патриотическитѣ и егоистически инстинки: прѣзъ това врѣме върлуваха „патриотически шайки,“ които устрояваха сопаджийска разправа съ ненавистнитѣ на патриотитѣ „неприятели на отечеството.“ И понеже въ врѣме на регентството пръвъ министръ и министръ на вѫтрѣшнитѣ работи бѣше Радославовъ, на неговия кредитъ се вписва и до сега всичката честь на това управление.

Въ външната политика С. първенъ се опита да върви въ пълно съгласие съ руситѣ, за да извади страната отъ междуособието и безкняжието, въ което бѣ хвърлена. И първата телеграма, която бѣ отправилъ, бѣше на адресъ на русския императоръ съ молба да позволи на князъ Александра да се върне. Князътъ се върнѫ, паистина, нъ още въ Русе бѣше му казано, че императорътъ не удобрява неговото възвръщане въ България. И той напуснѫ страната ни. Само слѣдъ князъ Валдемаровия отказъ да приеме българския прѣстолъ, С. се доближи до Тройния съюзъ—съюзътъ на Германия съ Австрия и Италия, съ който съчувствуваше и Англия и по негово посочване биде избранъ за князъ на България кн. Фердинандъ Кобургски. Слѣдъ неговото пристигане въ България, С. станѫ прѣдсѣдатель на министерския съвѣтъ и министръ на вѫтрѣшнитѣ дѣла (8 авг. 1887). Политиката му останѫ прѣдишната. Народното събрание всѣкога състоеше отъ негови привърженици; прѣди изборитѣ той на всеуслишание обявяваше, че ще изгони изъ страната избранници отъ партии, които ратуваха противъ князъ Фердинанда. Вънкашната му политика бѣше доста сполучлива. Въ 1892 той посѣти Цариградъ и биде приетъ радушно отъ султана, който го и дари съ цигарева кутия, украсена съ диаманти. Въ 1893, заедно съ княза, посѣти Вѣна и биде приетъ отъ Францъ Иосифа и отъ Калноки. Той постигнѫ, че князътъ, формално не припознатъ отъ силитѣ, пакъ въ сѫщность се припознаваше отъ тѣхъ и токо-речи не страдаше отъ ненормалното положение. Женитбата на княза съ пармската княгиня бѣше разултатъ на С-та политика. Въ 1894 С. доби отъ Турция да расшири правата на българската църква въ Македония. Въ 1891 на С-вия животъ

се направи едно покушение, случайна жертва на което падна министрътъ на финанситѣ Бѣлчевъ (виж. това име); по поводъ на това бидоха арестувани и осѫдени много политически дѣйци — едни (виж. *Миларовъ*) на смъртъ, други (виж. *П. Каравеловъ*) по на нѣколко-годишенъ затворъ. Истинскитѣ убийци не се намѣриха; нъ върху това и другитѣ политически убийства прѣзъ тая епоха разлѣха голѣма свѣтлина обнародванитѣ прѣзъ 1892—3 факсимилета отъ една Людсканова кореспонденция отъ С. Петербургъ.

Деспотический характеръ на С-то управление ли, който С. мотивираше съ нелегализираното тогава положение на княза и съ бунитѣ и заплашванията отъ страна на емигрантитѣ и други, едно рѣшение ли на княза да даде ново настроение на работитѣ, та да си придобри Русия, или и едното и другото възбудиха противъ С. най-сетнѣ и княза, който се възползува отъ единъ сгоденъ случай да се раздѣли съ него; такъвъ случай даде измислената скандална история за С. съ жената на военния министръ Савова. Савовъ повика С. на дуелъ; дуелътъ не стана, нъ С. заедно съ кабинета си биде принуденъ да си даде оставката прѣзъ апр. 1894; князътъ пръвъ пѫть прие оставката само на Савова и настоя да се назначи намѣсто него началникътъ на главния щабъ Рачо Петровъ, С-вий неприятель. С. склони на тая комбинация. Ала слѣдъ единъ мѣсецъ биде принуденъ пакъ да си даде оставката. Князътъ нѣколко врѣме се колебаеше да я приеме, толкова повече, че чуждитѣ дипломатически агенти настойчиво го убѣждаваха да върне С. на поста му. Слуховетѣ за оставката извикаха въ София, Пловдивъ и други градове силно народно движение; въ София на 18 май на улицитѣ стана стълкновение между полицията, която се опита да разпръсне една тълпа народъ прѣдъ двореца, и войската, която дѣйствуваше по заповѣдьта на военния министръ. Въ тия обстоятелства князътъ прие С-та оставка.

Слѣдъ това С. усилно се залови за журналистика, като сътрудничеше въ вѣст. *Свобода*, своя органъ още отъ 1886; въ статиитѣ си и още повече въ разговоритѣ си съ чуждитѣ дописници, които се появяваха въ задграничния печатъ, той отвори една систематическа война на княза, когото обвиняваше въ различни грозни постѫпки. За подобни статии вѣстникътъ му нѣколко пѫти биде привличанъ на отговорность. С-тѣ привърженици бидоха отстранени отъ държавна служба. Народното събрание скоро назначи една особена комисия за изслѣдване на нарушенията на конституцията и други злоупотрѣбления, извършени отъ С. прѣзъ управлението си. Комисията работи много врѣме да събира материали; нъ на 3 юлия 1895, по срѣдъ пладнѣ, на една отъ главнитѣ софийски улици, С. биде нападнѫтъ отъ нѣколко души, които го схванаха отъ файтона му и му нанесоха тежки рани, отъ които слѣдъ три дни умрѣ. Убийцитѣ се скрихъ въпрѣки това, че С-вий слуга, който придружаваше господаря си, ги погони и токо-речи настигна едного отъ тѣхъ; въ тая минута, кога да го догони, на него се хвърли началникътъ на полицията к-нъ Мо-

фовъ и го арестува. Прѣзъ 1896 се съдиха трима души по обвинение въ съучастие въ убийството на С.; единъ отъ тѣхъ биде оправданъ, а двамата осѫдени на нищожни наказания. По-късно (1902—1903) въ рѫцѣтѣ на правосѫдието паднѫ самъ *Халйо*, за когото С. слѣдъ покушението на него, бѣ далъ показания, че е единъ отъ убийцитѣ му. Сѫдътъ надъ *Халя* издаде смъртна прѣсѫда, която по-горната инстанция измѣни на 15-годишенъ строгъ тъмниченъ затворъ.

За С. се е писало много и ще се пише много. Привърженицитѣ му го благославятъ като пръвъ горещъ испълнитель на една чисто българска политика. Тѣ го иматъ за спаситель на отечеството, който е ималъ куража, когато побѣлѣли български дѣйци и държавници (Цанковъ, Каравеловъ), испоплашени, сѫ искали отъ Регенството да сложи властьта въ рѫцѣтѣ на единъ чуждъ генералъ, да успори правото на Русия да се бърка въ нашитѣ вѫтрѣшни работи, да доведе князъ въ България и да възстанови редътъ въ държавата. Тѣ обявяватъ, че С. е човѣкътъ, който даде физиономия на България, въздигнѫ прѣстижа ѝ прѣдъ образования свѣтъ и доказа, че българский народъ е достоенъ да живѣе самостоятеленъ и независимъ политически животъ. Най-сетнѣ, тѣ не отричатъ, че С-то управление е било тираническо; нъ поддържатъ, че то не е могло да бѫде другояче прѣдъ опититѣ на емигрантитѣ съ всички непростени срѣдства да прѣдизвикватъ бунтове въ българската войска и да устройватъ частни убийства. Като безспорно доказателство, че на С. сѫ се налагали строгитѣ мѣрки тѣ сочатъ прѣдпоменѫтата Людсканова кореспонденция. Отъ друга страна, С-тѣ политически противници поддържатъ, че С. е билъ само лошъ и че неговата тирания е създала бунтитѣ и политическитѣ убийства въ България; а по-умѣренитѣ отъ тѣхъ (Ст. Бобчевъ) допущатъ, че едно обширно и обективно историческо изучване на С. сега, въ вихъра на страстятѣ, е невъзможно.

Въ нашата журналистика С. е работилъ повечето подъ псевдонима *Чавдаръ*. Той е сътрудничилъ въ вѣст. *Срѣдецъ* (1884), *Свѣтлина* (1882), *Търновска Конституция* (1884), *Свобода* (1886) и др. Нѣколко негови стихотворения сѫ издадени въ особена брошура, заедно съ нѣколко Ботеви стихотворения, подъ заглавие: *Пѣсни и стихотворения* (Пловдивъ, 1880), която брошура е вече библиографическа рѣдкость, а другитѣ му стихове сѫ пръснѫти по вѣстницитѣ. Той е прѣвелъ *За паритъ* (Цариградъ, 1874); *Турскитъ звърства въ България* отъ Макъ-Гяхана (София, 1880).

Едно обширно изучение на С. и неговата дѣятелность е Beaman-овото M. Stambouloff (Лондонъ, 1895; има българ. прѣводъ); тая книга, съставена възъ основа на едно ближно лично познанство, дори и приятелство на автора съ С., дава много цѣненъ материалъ; нъ понеже С-та дѣятелность принадлежи на съврѣменната история, трѣбва да се допусне, че само бѫдащий историкъ ще може да сѫди за С. здраво и да цѣни дѣятелностьта му безпристрастно.

Стамбулъ, *тур.* Цариградъ.

Станимака, новото му име

Асѣноградъ. Окол. градъ, ц. на конушка околия, пловд. окр., 19 килом. на юго-ист. отъ Пловдивъ, 10 килом. на югъ отъ гара Катуница и 32 килом. на сѣв.-зап. отъ Хвойна, въ живописна мѣстность до самитѣ Родопи, при входа на прохода прѣзъ Родопитѣ за Бѣло море; 14,120 жит., отъ които около 7,500 гърци, 5,500 белгаре, 500 турци, 200 евреи, останѫлитѣ отъ разни народности. С. е укичена съ много лозя и поминъкътъ на населението ѝ е главно винарството и оцетарството; произвожда се и много коприна. Въ тоя градъ има българ. друж. копринена фабрика.

Името С. произвождатъ отъ гръцки думи *стенось* — тѣсенъ, което отговаря на мѣстоположението на града, и *махонъ*, бранство, воюване, та значи *тѣсно бранство*, укрѣпенъ градъ при една клисура, какъвто е проходътъ отъ С. въ Родопитѣ за Бачковския монастиръ, Чепеларе, Ахѫ-Челеби, Гюмюрджина и Бѣло море.

Два километра на югъ отъ Асѣноградъ, по пѫтя прѣзъ тая клисура изъ Родопитѣ, на една чудна скала отъ мраморенъ камъкъ се намиратъ развалини отъ стара крѣпость, която околното българско население нарича *Царь Асѣновата Крѣпость*. Тая крѣпость е играла видна роля въ борбитѣ между българскитѣ царе и Византия. Споредъ историческитѣ издирвания, тя е сѫществувала още въ врѣмето на комненитѣ и често е падала въ рѫцѣтѣ на българетѣ. Прѣзъ царуването на Симеона и Петра С. съ околностьта си, както и Чепино, Кричимъ, Юстина, Перущица и други градове, които сѫ имали най-силни крѣпости, сѫ били въ прѣдѣлитѣ на първото българско царство. Въ врѣме на латинското царство българетѣ държали асѣноградската крѣпость въ обсада цѣли 13 мѣсеца (1204—5). Обсаденитѣ били освободени отъ конница, испратена отъ латинск. императоръ Хенриха отъ Одринъ по коритото на Арда; и напуснатата крѣпость българетѣ завзели тутакси. Слѣдъ славната си побѣда надъ епирския царь Теодора Комнена, Асѣнь II заповѣдалъ да се укрѣпѫтъ и подновѫтъ всичкитѣ крѣпости по Родопитѣ. За това свидѣтелствува и единъ старобългарски надписъ, който, слѣдъ като останѫлъ непокатнѫтъ прѣзъ цѣлото турско владичество, е билъ унищоженъ отъ станимашкитѣ гръчоля въ 1882. Тоя надписъ въ послѣдно врѣме се възстанови и се чете така:

В лѣто 6739 єндикта 4 богомь въздвиженъ и царь Асѣнь блъгаромь и гръкомь, таже и прочимь странамь постави Алексѣ севастя и сизда сен градъ.

Прѣведено на сегашния живъ български езикъ ще рече: „*въ 6739 година отъ сътворението на свѣта [или въ 1231 г. отъ Рождество Христово] на 4-й индиктъ Боговъздвиженъ Царь - Асѣнь, Царь български и гръцки, а тъй сѫщо и на други страни, постави Александра Севастократоръ [първия военачалникъ слѣдъ царя] и дозади тая крѣпость*“.

При тоя старъ български намѣтникъ се намира и една полусрутена църквица, която офицеритѣ отъ срѣдногорския пълкъ, които квартируваха въ С., прѣди нѣколко години зеха инициативата да възстановѫтъ. Очаква се офицеритѣ отъ планинското отдѣ-

ление, които замѣстихѫ срѣдногор. офицери, да довършѫтъ прѣдприятието.

Въ околностьта на С. има много монастири, отъ които най-забѣлѣжителний е *Бачковский* (виж. това име).

С-та и другитѣ крѣпости въ Родопитѣ сѫ били въ български рѫцѣ когато паднѫло българското царство подъ турцитѣ. — Виж. Иречековата *История* и единъ хубавъ очеркъ, *Историята на Царъ-Асьновата Крѣпость при Асьноградъ*, въ пловд. вѣст. *Конституция*, год. III (1903) отъ брой 150 нататъкъ.

Станови (Ябланови) планини. Система планини въ източна Сибиръ, минува прѣзъ забайкалската, амурската, якутската и приморската области и се простира повече отъ 4,000 килом. на-длъжъ. Въпрѣки алпийската природа на тия планини, тѣ дори въ най-високата си точка — връхъ Чокондо въ забайкалската обл. (2,511 метра надъ морското равнище — не минуватъ линията на вѣчнитѣ снѣгове. Успоредно съ западната часть на С.-п. вървѣтъ, по посока на рѣчнитѣ долини, двѣ планински бърда; едно, извѣстно подъ името Даурски рудни п-ни, се простира до Стрѣлка на р. Амуръ; другото принадлежи на Нерчинскитѣ п-ни и се простира до гр. Нерчинскъ; по-нататъкъ начева южната часть на якутска обл. и отива до р. Лена. Главнитѣ отъ С.-п. състоѧтъ отъ съвсѣмъ голи отъ всѣка растителность пирамидални скалисти връхове. Най-високитѣ връхове (отъ 1,800 до 2,150 метра) сѫ Атъчинъ, Урпала, Чулбангра, Туптуръ и Евата.

Стансъ, итал. Едно число стихове, които образуватъ пъленъ смисълъ.

Станционенъ, *лат.* Становищенъ. — **Станция.** Становище, мѣсто за сѣдение или спиране; *санитарна станция*; *желѣзопжтна станция*.

Станчовъ (Д-ръ *Димитръ*). Български дипломатъ, род. въ 1864 въ Свищовъ, като синъ на виденъ търговецъ, Яни С.; училъ се първоначално въ родния си градъ, а послѣ свършилъ гимназиалното си образование въ прочутия *Терезианумъ* въ Вѣна и добилъ титлата докторъ на правото при вѣнския юридически факултетъ. Прѣзъ 1887 год. биде назначенъ частенъ секретарь на князъ Фердинанда, слѣдната година станѫ секретарь на тайния кабинетъ на Н. Ц. В., а слѣдъ друга година биде назначенъ началникъ на тоя кабинетъ. Д-ръ С. стоя въ антуража на княза до 1895 год., когато биде испратенъ за дипломатически агентъ въ Букурещъ, а на края на сѫщата година за такъвъ въ Вѣна, отъ дѣто биде прѣмѣстенъ въ 1896 год. въ Петербургъ, като пръвъ български прѣдставитель прѣдъ русския императорски дворъ.

Въ Петербургъ Д-ръ С. прѣкара цѣли 10 години, прѣзъ което врѣме, макаръ и младъ дипломатъ, и назначенъ веднага слѣдъ единъ периодъ на разногласия между Русия и България, той спечели симпатиитѣ на мѣродавнитѣ въ Петербургъ фактори и кржгове. Въ русската столица Д-рь С. отъ 1902 заради особенитѣ му заслуги биде повишенъ ad personam въ пълномощенъ министръ.

При служенето си като прѣдставитель на България въ Цетербургъ Д-ръ С. е испълнявалъ въ разни врѣмена и други мисии, между които по-забѣлѣжителни сѫ: подписването на първия австро-български търговски договоръ прѣзъ 1896, участието въ хагската конференция за мира прѣзъ 1899 въ качеството на пръвъ български делегатъ, подписването на русско-българския и на англо-българския търговски договори прѣзъ 1905 и воденето прѣговори за слючването търговски договори съ Франция и Италия.

На 22 ноем. 1906, когато съ оставката на Рачо Петрова кабинетътъ се прѣустрои подъ прѣдсѣдателството на Д. Петкова, Д-ръ С. стана министръ на вънкашнитѣ работи. Слѣдъ нѣколко дена Д-ръ С. можа да обяви на народното събрание, че е сполучилъ да добие отъ Австро-Унгария и тя да се откаже отъ режима на капитулациитѣ въ княжеството, както бѣха се отказали другитѣ велики сили, и това даде надежда, че той ще съумѣе да използува дипломатическата си опитность за да печели сполуки въ вънкашната ни политика.

Д-ръ С. е женень за графиня Ана Грено, дъщеря на старо французско дворянско семейство.

Стара-Загора. Окр. градъ, расположенъ на сѣверния край на Старо-загорското поле, до политѣ на Караджа-дагъ, 33 килом. на юго-ист. отъ Казанлъкъ, 37 на сѣв.-ист. отъ Чирпанъ, 32 на зап. отъ Нова-Загора, 49½ на сѣв.-зап. отъ Търново-Сеймень (желѣзноп. станц. за Ямболъ и за Одринъ) и 31½ килом. на сѣв.-зап. отъ Радне-махале (станц. на ямболск. желѣзн.); 20,647 жит. Старо-загорското поле, наречено *житницата на Тракия*, произвожда най-добрата пшеница, извѣстна подъ итето *загария*. Търговия, винарство, заняти (мѣдни сждове и др.). Правилни и широки улици и площади и хубави сгради. Дѣвич. гимназия. — Ст.-З. стои на мѣстото на единъ старъ градъ, който се е казвалъ *Верея*, *Берея* и *Боруй-градъ*. Въ началото на прѣселението на народитѣ, императоръ Деций е билъ поразенъ при Береа отъ готитѣ въ 251. Отъ римско врѣме въ Ст.-З. сѫ намѣрени много паметници: статуи на богиня Атина, статуя на двуглавия богъ Януса, и многобройни надписи по камънетѣ. Въ врѣме на българското царство тоя градъ е билъ повечето въ български рѫцѣ; у българетѣ е билъ въ IX и X вѣкъ, и отъ тѣхъ турцитѣ го прѣзели въ 1365. Въ 1190 българетѣ истрѣбили въ клисуритѣ прѣдъ Берея византийската войска и императоръ Исаакъ Ангелъ едвамъ можалъ да избѣгне.

Десетина килом. отъ Ст. З. се намиратъ топли бани съ минерална вода, която има желѣзенъ дъхъ, отдѣто вѣроятно и градътъ едно врѣме се наричаше и **Желѣзникъ**. Прѣди освобождението тоя градъ, както Пловдивъ и по-късно Габрово, имаше добрѣ-уредени 5-класни училища, които изваждаха много учители и учителки (виж. *Атанасъ* Ивановъ). По врѣме на херцеговинското възстание, старозагорската интелигенция се помѫчи безъ сполука да дигне знамето на свободата (виж. *Заарско* движение). Прѣзъ русско-турската война въ 1877 Ст. З. съ около 100-на околни села биде обърната отъ

турцитѣ на прахъ и пепелъ. Руситѣ съ малко войска подъ начал. на Гурка прѣминѫхѫ балкана, и на 19 юл., когато главнитѣ Гуркови сили се сражавахѫ съ Рауфъ пашовитѣ войски при Джуранлий, Ст.-З. биде завзета отъ българското опълчение, съ една планинска батарея и 2 казашки орѫдия, подъ начал. на херцогъ Ник. Макс. Лейхтембергски. Тоя незначителенъ отрядъ биде нападнѫтъ отъ главнитѣ турски сили отсамъ балкана (около 20,000 души) подъ прѣдвод. на Сюлейманъ-паша. Въпрѣки грамадното прѣвъсходство на силитѣ си, турцитѣ само на 1 часа сполучихѫ да нахлуѫтъ въ града, дѣто още до 5 часа вечерьта опълченцитѣ продължаваха отчаяна отбрана, и дадохѫ възможность на населението да избѣгне. Особено борбата е била най-неравна на юго-източия край на града, до рѣка Бидечка. На това мѣсто сега стърчи единъ дървенъ наметнѫкъ — кръстъ. Опълченцитѣ отстѫпихѫ по казанлъшкия нѫтъ за Шипченския проходъ, а турцитѣ ги не гониха, защото се прѣдадохѫ на грабежъ въ града, когато той горѣше въ пламъци. Виж. *Опълчение*; виж. и *Защитата на Българското знаме въ боя при Ст.-Загора*, прѣв. И. С. въ сп. *Войнишка Сбирка* (год. III-1899, кн. III).

Стара-планина (въ старо врѣме *Хемъ=Haemus*, тур. *Балканъ*). Най-дългата планина въ България, която дѣли сегашното княжество на двѣ части: *сѣверна и южна България*. Захваща се отъ западната страна на България до р. Тимокъ съ връха *Връшка-чука* (между Кула и Зайчаръ) и се простира на юго-ист. до връхъ *Баба* (на сѣв.-зап. отъ Златица), отдѣто отива право на ист. до Черно море (между Бургазки и Варненски заливи), дѣто се свършва съ една стръмна скала, носъ *Емине*.

Ст.-пл. образува водораздѣла на Егейско и Черно море (съ изключ. на рѣки Искъръ и Нишава). По цѣлото си продължение (350 килом.) тя е пробита само на двѣ мѣста, отъ рѣки Искъръ и Луда-Камчия. Ще рече че, ако тръгнемъ по билото на Ст.-пл. отъ Врѣшка-Чука до носъ Емине, ще газимъ вода само на двѣ мѣста, дѣто тия рѣки пробиватъ планината.

По направата си Ст.-пл. се дѣли на три части: *западна, срѣдна*, и *източна*.

Западна Ст.-пл. се захваща отъ западния прѣдѣлъ на България и се продължава до мѣстото, дѣто Искъръ прѣсича планината. Това мѣсто се нарича *Искърски проломъ*. То е една красива скалиста тѣснина, прѣзъ която мѫчно се минува. Прѣзъ тоя прѣломъ въ нашето врѣме се направи желѣзница, която съединява сѣверна България съ София. За тая желѣзница въ пролома сѫ построени много мостове и тунели. Цѣлата западна Ст.-пл. прилича на една дъга, обърнѫта къмъ Дунавъ. Сѣвернитѣ ребра на планината сѫ доста стръмни, гористи и разцѣпени съ много долини, по-които събиратъ водитѣ си нѣколко притока на Дунавъ. Южнитѣ й склонове сѫ голи и полегати. Лични върхове въ зап. Ст.-пл. сѫ *Маджоръ* (2.166 м.), *Комъ* (2,006 м.), а отъ проходитѣ най-личний е *Петрохански*, по който се минува отъ дунавската равнина за софийското поле. Срѣдната висо-

чина на тая часть отъ планината е 1,700 м.

Срѣдна Ст.-пл. се захваща отъ искърския проломъ и се продължава на ист. до прохода *желѣзни врата* (при Сливенъ). Въ западната си часть тя е по-висока (1,900 м.), а въ източната по-ниска (1,200 м.). Токо-речи въ срѣдата ѝ се издига най-високий старопланински връхъ *Фердинандовъ* в. или *Юмрукчалъ* (2,385 м.), на сѣв.-зап. отъ Калоферъ. Снѣгътъ на тоя връхъ се бѣлѣе токо-речи цѣло лѣто. Красива е срѣд. Ст.-пл. отъ къмъ югъ. Тя се издига стръмно като скала и омайва очитѣ съ голѣмитѣ си върхове. Сѣвернитѣ ѝ склонове сж простерни на широко къмъ дунавската равнина и сж покрити съ гѫста гори. Важни проходи сж *Арабаконашки* и *шипченски*. На ист. отъ шипченския проходъ е връхъ *Бузлуджа*, дѣто въ 1,868 паднѫха убити отъ турскитѣ крушуми славнитѣ борци за българската свобода *Хаджи Димитръ* (виж. това име) и другаритѣ му възстанници. На западъ отъ сѫщия проходъ е връхъ *Св. Никола*, забѣлѣжителенъ по геройската защита на българскитѣ опълченци въ войната за освобождението ни.

Източна Ст.-пл. се захваща отъ високия проходъ желѣзни врата. Отъ тамъ до Черно-море планината се снишава, нъ захваща голѣмо пространство, защото се разклонява на три главни клона: най-южний клонъ има юго-източна посока и се нарича *Четалъ-балканъ*; срѣдний клонъ, който се нарича *Коджа-балканъ* има източна посока и се снишава къмъ Черно-море; сѣверний клонъ, който се казва *Сакаръ-балканъ*, има сѣверо-източна посока. Той е много високъ, нъ е много гористъ. Главний проходъ на ист. Ст.-пл. е *котленский*. Източната часть отъ Ст.-пл. е три-пѫти (срѣднйо) по-ниска отъ срѣдната и западната часть. Ист. Ст.-пл. се пробива отъ Луда Камчия въ единъ тѣсенъ и скалистъ проломъ. — На зап. отъ Сакаръ-планина се простира една хълмиста мѣстность, покрита съ гѫсти дѫбове гори, наречена *Тозлукъ*, На сѣв.-ист. отъ сѫщия балканъ се продължава една испъкнѫлость въ видъ на ниска планина, бърда и хълмове. Една голѣма часть отъ тая испъкнѫлость е покрита съ гѫсти гори и се казва *Дели-Орманъ*. Колкото се отива по-къмъ ист., толкова тая страна става по безводна. Тамъ има добри пасбища и се отгледватъ най-добритѣ коне и много овце. — Въ ист. Ст.-пл. а най-много въ Тузлука и Дели-Орманъ, населението е повечето турско.

Въ горитѣ на Ст.-пл., въ повисокитѣ мѣста, расте букъ а въ по-нискитѣ — дѫбъ. По нѣкои високи върхове въ западнитѣ части на планината растѫтъ и борови гори, нъ далеко не сж така пространни както въ рила и родопитѣ. По политѣ на планинитѣ растѫтъ: липа, брѣстъ, осенъ, кленъ, лещакъ, габъръ, диви круши, диви ябълки, орѣхи, дрѣнове и др. Освѣнь това, има много трѣви, горски цвѣтя, бурени и лѣковитѣ билки. Въ западнитѣ части на Ст.-пл. има много малини. По билото на планината, между горитѣ, се срѣщатъ широки поляни, по които лѣтѣ пасѫтъ голѣми стада.

Изъ Ст.-пл. живѣѫтъ много диви животни: зайци, лисици, вълци, катерици; въ по-голѣмитѣ и

по-гъститѣ гори се срѣщатъ: мечки, глигани, сърни, елени, диви кози, диви котки и др. Орлитѣ, соколитѣ и вранитѣ си вийтъ гнѣздата изъ скалитѣ или високитѣ дървета; много пойни птици, между които и славеятъ, веселятъ балкана съ пѣснитѣ си и пазятъ горитѣ му отъ врѣднитѣ насѣкоми. Въ южнитѣ поли на **Ст.-пл.** има много минерални извори, а въ сѣвернитѣ — само единъ такъвъ изворъ при с. *Вършецъ*. До сега сж извѣстни твърдѣ малко мѣста съ руди изъ **Ст.-пл.** Въ нѣкои мѣста изъ старопланинскитѣ рѣки има златенъ пѣсъкъ, а това показва, че въ планината трѣбва да има и злато. Главната часть отъ **Ст.-пл.** е съставена отъ кристалически камъне, обикновено гранити и сиенити, ала политѣ ѝ, прѣдпланинскитѣ ѝ и источнитѣ ѝ краища сж повечето отъ варовити камъне.

Проходи. Прѣзъ **Ст.-пл.** има около 18 прохода, нъ повечето мжчно проходими. Най-високий проходъ е *Росалитский* (1,930 м.); останжлитѣ иматъ височина 500-1,000 м., а най-ниский проходъ (183 м.) минува тамъ, дѣто Луда Камчия пробива **Ст.-пл.** По-лесно проходими проходи, прѣзъ които има и пжтища, сж: *Гинцский*, *Арабаконашкий*, *Шипченский*, *Твърдишкий*. Зимѣ всичкитѣ тия проходи сж мжчно проходими. За улеснение на пжтницитѣ въ нѣкои отъ тѣхъ сж построени *спасителни домове*.

Населението въ **Ст.-пл.** живѣе повечето на колиби (кошари, махали), често далечъ нѣколко часа едни отъ други, по гориститѣ склонове и доловетѣ. — Пространнитѣ поляни по билото на планината лѣтѣ сж оживени съ помадски овчаре *власи*. Едни отъ власитѣ говорѣтъ влашки и се наричатъ *куцовласи*, а други — гръцки и се наричатъ *каракачане*. Тѣ стоѣтъ въ планината отъ Гергйовдень до Кръстовдень. Слѣдъ това каратъ стадата си на зимовище кждѣ Бургазски заливъ, въ одринското поле, или въ бѣломорското крайбрѣжие при устието на Марица.

Ст.-пл. е била въ турско врѣме най-сгодното свърталище и убѣжище на борцитѣ за освобождението на България. Нейнитѣ планински прѣлести е описалъ Раковски, Панайотъ Хитовъ, Ив. Вазовъ и др. Вазовъ описва единъ кжтъ на **Ст. пл.** подъ високата Амбарица до Карлово (2,166 м.), която слѣдъ Фердинандовъ връхъ и Кademлия е трети по височина старопланински връхъ.

Стара Сърбия, или *Дардания*. Земя на сѣв. отъ Македония, която мѣстното население нарича *Арнаутлукъ*. Тая область заключава голѣма часть отъ сегашния призрѣнски санджакъ, който влиза въ състава на скопски или косовски вилиетъ. Отъ тоя санджакъ исключватъ казитѣ на Тетово, Люма и Гусйние, отъ които първата ще отиде въ Македония, а останжлитѣ двѣ — въ сѣверна Албания (Гегария). Въ тия прѣдѣли голѣма часть отъ словѣнското население се нарича сърбе, старо-сърбянци (по новия терминъ). Всичкото население се прѣсмѣта на около 270,000 жит. по-вече отъ $^2/_3$ арнауте. Гл. градове: Призрѣнъ, Ипекъ, Дяково, Прищина.

Старгартъ (старото му име *Стариградъ*). Прусски укрѣпенъ градъ, 45 килом. на юго-ист. отъ Щетинъ (Померания); на желѣз-

ница за Щетинъ и Берлинъ; 22, 000 жит. Едно врѣме хансеатически градъ. Фабрики за изработени кожи, капели и сукна. Търговия съ жито. Важни панаири. Градътъ е опасанъ съ укрѣпена стѣна. Забѣлѣжителна е църква *Св. Мария*, хубава сграда отъ XVI-и вѣкъ. Руситѣ зели С. въ 1758.

Старческий (Ад.-В. Викент.). Русски журналистъ и зналенъ на европ. и източни езици, род. въ 1818. Още студентъ издалъ, на латински, два тома *Сказания на чуждестранни писатели отъ XVI вѣкъ за Русия* (1841—2), послѣ обнародвалъ една сбирка отъ портрети и автори на исторически лица подъ заглавие Galérie slave (до 360 словѣнски дѣйци съ биографии). Отъ 1843 билъ сътрудникъ на *Журн. М. Н. Пр.* по историческата критика и словѣнската етнография и филология. Въ 1847—53 С. редактиралъ *Справочный энциклопедический Словарь*, издание на К. Края (СПБ., 12 т.; първий довършенъ рѣчникъ на русски езикъ); въ 1850 станалъ втори редакторъ на *Библиот. для Чтенія* на Сенковски; въ 1856 прѣобразувалъ *Сынъ Отечества* въ евтинъ седмиченъ вѣстникъ. Сполуката на това издание обогатило издателя-редактора; но слѣдъ 13 год. той билъ принуденъ да спре изданието. Въ 1879—85 С. редактиралъ още *Современность*, *Улей*, *Ехо и Родина*. Доста обширенъ отдѣлъ отъ неговитѣ трудове съставятъ разни тълковници на източнитѣ езици и пѫтеводители по Срѣдна Азия, Кавказъ, Турция, Индия и др., отъ които нѣкои сѫ издържали по нѣколко издания. Найновий неговъ трудъ е *Словарь древняго славянскаго языка*, съставенъ по Остромировото Евангелие, Миклошича, Востокова и Вередникова (СПБ., 1899).

Статика, *гр.* Учение за равновѣсието на тѣлата (часть отъ механиката). — **Статически**. Който се отнася до статиката.

Статиръ. Римска монета, равна на 4 пеняза или 2.86 лева (*Библ.*).

Статистика *лат.* (отъ *статусъ*, състояние, държава). Изучване една държава въ каквото и да било отношение — по пространство, по народонаселение, по търговска дѣятелность, по училищенъ напрѣдъкъ — чрѣзъ прѣброяване. С. въ нашето врѣме е станала цѣла наука за нравственитѣ и материалнитѣ сили на единъ народъ, па и за самитѣ обществени закони. Научната форма на с. (систематическо събиране колкото е възможно голѣмо количество факти и цифри) е далъ Ахенвалъ въ срѣдата на XVIII-и вѣкъ. Въ с. различаватъ двѣ теории: една счита с. съвсѣмъ самостоятелна наука, която изучава обществените закони и състоянието на обществото по индукция; другата счита с. за систематическо събиране колкото е възможно голѣми количества факти, които могатъ да служатъ като материалъ за изучване обществените закони чрѣзъ опитъ. Основатель на тая школа е Кетле (Виж. това име). — **Статистикъ**. Лице, което изучава статистиката. — **Статистически**. Който се отнася до статистиката: *статистически данни*.

Статически. Виж. *Статика*.

Статски *герм.* Граждански, противополож. на *воененъ*.

ду простия народъ „здравитѣ понятия“ съ помощьта на тайната пропаганда. Слѣдъ това той живѣлъ ту въ Русия, ту за безопасность въ странство. Въ 1875 зелъ участие въ херцеговинското възстание, и послѣ е описвалъ съ голѣмъ юморъ военнитѣ си приключения; въ 1877 се присъединилъ къмъ италиянскитѣ революционери, когато се опитали да нападнатъ Беневенто, и слѣдъ несполуката прѣкаралъ една година въ италиянския затворъ. Основалъ въ Женева русски вѣстникъ. Въ С. Петербургъ билъ натоваренъ да извърши първия терористически актъ. Това е било убийството на генералъ Мезенцева, началника на тайната полиция, комуто се отмъщавало за възмутителното отнасяне къмъ политическитѣ затворници въ Петербургъ и Москва (16 авг. 1878). Отъ тогава С. напуснѫлъ Русия, която вече не видѣлъ. Той минѫлъ въ Швейцария, послѣ въ Англия. Въ Англия станѫлъ писатель на английски езикъ и тълкователь на русскитѣ работи и на русския животъ. Както въ Англия, така и въ Съединенитѣ Държави, С. е държалъ скаски, съ такъва леснина и толкова увлѣкателно, че слушателитѣ му сѫ съжалявали когато е свършвалъ скаската си, колкото и да е била дълга. Умр. смазанъ отъ единъ тренъ.

Отъ С.-тѣ литературни трудове, най-извѣстни сѫ: **Подземна Русия**, *революционни профили и очерки* (българ. прѣводъ отъ 2-о англ. издание, София, 1899) и романъ *Попрището на нихилиста* (българ. прѣводъ отъ Гавр. Георгиевъ, Варна, 1899; и една часть отъ това съчинение, *Революционни профили*, Попонъ 1895). Между другитѣ С-ви съчин. сѫ *Русскитѣ селяне*, *Подцарска Русия*, *Що е нихилизмъ*, *Царь-Жеравъ* и *Царь-Пъкъ* (2 т.) На езика ни сѫ прѣведени, освѣнъ прѣдпоменѫтитѣ още С-витѣ съчинения: повѣсть изъ живота на рус. революционери *Край Волга* (Варна, 1897); *Новопокръстенъ*, драма въ 4 дѣйст., прѣв. Г. Бакаловъ (Варна, 1898).

Степь. Голѣмо пространство земя, което има обикновено равна повръхнина и е лишено отъ вода, растения и население. Най-голѣми степи се намиратъ въ Африка, каквото Сахара, или нубийско-египетската область; въ Азия сѫ забѣлѣжителни Каменната Арабия, Индийската с., Коби или Шамо.

Стереография, *гр.* Въ *геом.* искуството да се рисуватъ фигуритѣ на тѣлата на равнина. —**Стереометрия**. Искуство да се мѣрятъ тѣлата, сир. протяжението въ 3-тѣ измѣрения. — **Стереометръ**. Инструментъ за измѣрване тѣлата. —**Стереоскопически**. Произведенъ, причиненъ отъ стереоскопа. — **Стереоскопъ**. Оптически инструментъ, съ помощьта на който изображенията се показватъ релиефно. — **Стереотипенъ, стереотипически**. 1) Напечатанъ съ стереотипъ. 2) Постоянно еднакъвъ. — *Стереотипъ*. 1) Печатна дъска, на която буквитѣ сѫ подвижни и лѣяни. 2) Печатане съ стереотипъ. — **Стереотомия**. Часть отъ стереометрията, която изслѣдва прѣсичането на тѣлата.

Стерлингъ, *англ.* Английска лира, равна на 25 лева.

Стерторозенъ, *лат.* Въ *мед.* хръкливъ, съ хръкливо дишане.

Стеръ, *фр*, отъ *гр.* Мѣра за обемъ, равна на единъ кубически

метръ, сир. единъ метръ по всички посоки.

Стетоскопъ. (*гр. στέτος*, гръди; *σκοπέω*, разглеждамъ). Лѣкарски инструментъ за испитване състоянието на гръдитѣ.

Стефансонъ (*Георги*). Английски инженеръ, род. въ Уилямъ въ Нортъмберляндъ (1781 — 1848), изобрѣтательтъ на локомотива (паравоза) за желѣзницитѣ. С., синъ на простъ рударь, първенъ се занимавалъ съ бащиния си занаятъ, училъ се самъ, и показалъ отъ рано удивителна сръчность. Като механикъ, усъвършенствувалъ водоотливателната машина, тогава въ употрѣбение въ рудницитѣ. Отъ 1812, когато станалъ инженеръ на улингтонскитѣ желѣзници, напрѣгналъ ума си да намѣри способъ за практическото употрѣбение на парата като срѣдство за влѣчене; въ 1814 изпамѣрилъ, и слѣдъ много години усъвършенствувалъ паровозитѣ, които и сега се употрѣбяватъ (виж. *Желѣзници*). Слѣдъ като добилъ наградата за първия образцовъ паравозъ, прочулъ се, въ 1824 отворилъ машиностроителенъ заводъ и направилъ всичкитѣ желѣзници, които се построили до 1840, обогатилъ се много, и като умрѣлъ прѣдалъ всичкитѣ си работи на сина си, отличенъ инженеръ. Виж. А. В. Абрамовъ, *Георгъ Стефенсонъ*, прѣв. отъ рус. М. Турлаковъ (Търново, 1898); Smiles, The life of George Stephenson (нов изд., Лондонъ, 1884).

Стефанъ (*св.*) Архидякопъ и първомъченикъ (първий мъченикъ) на християнската църква, билъ единъ отъ 7-тѣ дякони избрани отъ иерусалимската църква да проповѣдватъ Евангелието. Отъ името му заключаватъ, че е билъ елинистъ, сир. зналецъ на гръцкия езикъ и гръцкитѣ обичаи. За тържественото му изобличава еврейскитѣ прѣдразсѫдъци прѣдъ Синедриона, еврейското сѫдилище, билъ убитъ съ камъне на 27 декем. 34 и погребенъ 20 килом. отъ Иерусалимъ. Мощитѣ му били открити и прѣнесени въ Цариградъ въ 415. Това откритие се празднува на 2 августъ. Подробности за него въ кн. *Дѣянія*, гл. 6 и 7. Защитителната му рѣчь прѣдъ сѫдилището показва, че християнството е било истинското развитие на Моисеевата вѣра. С-вий примѣръ научилъ Христовитѣ ученици и послѣдователи да мрѣтъ за вѣрата си; затова и Тертулианъ казва, че „кръвьта на мъчениците е сѣмето на църквата.“ Апостолъ Павелъ, още противникъ на християнството, присѫтствувалъ на С-та смъртъ (*Дѣян.* 22; 19, 20).

Стефанъ (*св.*). Писатель на канони, подвижникъ въ монастиря св. Сава, въ Палестина. Починалъ въ 790. Паметьта му е на 13 юлия.

Стефанъ *Нови*. Цариградски монахъ, пострадалъ за почитане иконитѣ въ 783; паметьта му е на 28 ноември.

Стефанъ. Име на 9 папи.—С. I (253—257), прѣкъсналъ църковното общение съ Африка, дѣто се позволявало да кръщаватъ на еретицитѣ. Тая негова постѫпка е достопаметна, понеже доставя прѣдмѣтъ на историцитѣ, които разискватъ въпроса за върховенството на Римската църква. Защитницитѣ на папското първенство поддържатъ, че още въ оня вѣкъ папата е билъ пръвъ между епископитѣ. Противната страна сочи, че още тогава *Киприанъ* (виж. това име) не е щра-

познавалъ властьта на римския епископъ. Паметьта на С. I се празнува на 2 августъ. — С. II, избранъ въ 752, умрѣлъ на четвъртия день слѣдъ избирането си и обикновено не се включва вж числото на папитѣ. — С. II (752—757), родомъ отъ Римъ, повикалъ въ Италия среща лонгобардитѣ Пипина, който му прѣдалъ да владѣе екзархията и съ това положилъ началото на свѣтското владичество на папитѣ. Писмото, съ което повикалъ франкския краль, е много любопитно, като написано отъ името на Св. Петра. С. III (768—72). На събора въ Римъ възстановила почитането мощитѣ и иконитѣ, въпрѣки постановленията на цариградския съборъ. — С. IV (816—817). — С. V (885—891) въ борбата на дукъ Гвидо Сполетски съ Беренгара Фриулски благоприятствувалъ на първия и го коронясалъ. — С. VI (896) въ тогавашната борба на партиитѣ стоялъ на страната на Гвидо Сполетски, изровилъ изъ гроба трупа на противника му, прѣдшественика си Формоза, и го прѣдалъ на проклетие; нъ слѣдъ това билъ заробенъ отъ противната партия и удушенъ въ затвора. С. VII (929—931). — С. VIII (939—1058), роднина на императора Отона. — С. IX (1057—1058).

Стефанъ. Ите на 4 унгарски крале. — С. I. (979—1038), распространилъ христианството въ всичкитѣ си владѣния, които раздѣлилъ на 11 епископства; императоръ Хенрихъ II му далъ титлата краль въ 1020; С. обнародвалъ единъ сборникъ закони отъ 50 глав., и е причисленъ въ числото на светиитѣ. — С. II, наслѣдилъ въ 1114 Карломана, намиралъ се непрѣкѫснѫто въ война съ Полша, Русия, Венеция и Чехия, отрекълъ се отъ прѣстола въ 1132 и се покалугерилъ. — С. III (1161—1173), воювалъ сполучливо съ Венеции и съ импер. Емануила. — С. IV, наслѣдилъ Бела IV въ 1260, съ сполука воювалъ съ чехитѣ и съ българетѣ, умр. въ 1276.

Стефанъ. Молдавски и послѣ сърбски краль, синъ на сръбския кралъ Милютина Уроша отъ първия му бракъ; слѣдъ женитбата си, добилъ отъ баща си цетската область; подсторенъ отъ нѣкои съвѣтници, възтанѫлъ среща баща си, билъ ослѣпенъ и пратенъ на заточение въ Цариградъ; слѣдъ 5 години провидѣлъ, въ 1314 билъ простенъ и възвърнѫтъ; слѣдъ бащината си смърть се въскачилъ на прѣстола въ 1321, пядъ името С. *Урошъ* III; въ 1326 разбилъ унгарцитѣ, които имали око на Влахия; въ 1330 се застѫпилъ за сестра си Неда, жена на български царь Михаила, разбилъ го и поставилъ за краль сестриния си синъ Александра. Кѫдѣ края на царуването му, среша него възстанѫлъ синъ му Душанъ, и го убилъ въ 1336.

Стефанъ (Хенрихъ Stephan). Основательтъ на всемирния пощенски съѭзъ (1831—1897); отъ 1848 служилъ въ прусското пощенско управление. Между 1863 и 1869 той водилъ прѣговори съ прѣдставителитѣ на Белгия, Холандия и Испания и други държави и сключилъ пощенски спогодби между тѣхъ и Прусия. Въ 1867 той сключилъ единъ редъ пощенски договоръ съ разнитѣ германски държави, Люксембургъ и Австро-Унгария, по си-

лата на които въ тия държави се въвела еднаква пощенска такса и пощенскитѣ сношения между тѣхъ се уредили на общи начала. Въ 1870 С. билъ назначенъ главенъ пощенски директоръ на сѣверо-германския съюзъ. Той обединилъ пощенското управление въ държавитѣ на тоя съюзъ; въвелъ отворенитѣ писма, които още отъ 1865 прѣпоржчалъ на германската конференция въ Калрсруе, но безуспѣшно. Прѣзъ войната въ 1870 С. образцово уредилъ военната поща. Назначенъ въ 1871 главенъ пощенски директоръ на германската империя; С. изработилъ и прокаралъ прѣзъ раихстага обнаиненото на кодифицираното пощенско право, въвелъ ефтинитѣ пощенски посилки испращането пари по пощата и мн. др. Когато стжпилъ въ испълнение на службата си, въ Германия имало 4,520 пощенски станции; кога умрѣлъ тѣ били; 29,973. Броятъ на писмата отъ 357 милиона на годината порасълъ въ негово врѣме до 2,211 милиона. Въ 1875 въ Германия се обединили телеграфътъ и пощата, и С. билъ поставенъ на чело на тѣхното управление. Той разширилъ телеграфната мрѣжа (въ 1875 имало 5,874 килом. телеграфни линии, въ 1896—135, 000 к.), увеличилъ броя на телеграфнитѣ станции отъ 6,686 до 21,000, въвелъ таксата по дума вмѣсто прѣдишната по телеграма. Всичкитѣ тия мѣрки силно увеличили кочичеството на телеграмитѣ. С. никога се не боялъ отъ разходитѣ за подобрение пощенско-телеграфното дѣло, не се стѣсняваль да иска и да иждивява грамадни суми за строението раскошни здания за пощата; ала пакъ единъ отъ плодоветѣ на неговата дѣйность било това, че пощата зела да принася на имперското съкровище твърдѣ голѣмъ чистъ доходъ.

Сжщо голѣми сж С-тѣ заслуги и по полагането на телефонната мрѣжа. Създаването на пневматическата подземна поща (Rohrpost) въ Берлинъ е цѣло цѣлиничко негово дѣло; но най-голѣма отъ всичкитѣ негови заслуги е заслугата му като основагель на всемирния пощенски съюзъ; по негова инициатива се събралъ въ 1874 всемирний пощенски конгресъ въ Бернъ и прѣдимно неговитѣ прѣдложения се положили въ основатата на станжлото съглашение.

С. се грижилъ и за положението на служащитѣ, основалъ спестовни каси, училища за дѣцата на служащитѣ и курсове за самитѣ служащи. Но въ тая область противъ него се подигали много укори — за прѣкалената му строгость къмъ служащитѣ, за лекостьта съ която били изложени на уволнение за нищожна вина и др. т., ала випрѣки всичко това, неговата популярность въ Германия, а особено всрѣдъ берлинското население била прѣголѣма, отстжпила само на Бисмарковата популярность.

Освѣнь разнитѣ статии по пощенското и телеграфното дѣло въ Раумеровата Historisches Taschenbuch и въ спис. Unsere Zeit, С. написалъ Geschichte der preussischen Post (Берл., 1859); Weltpost und Zuftschiffahrt (Берл., 1874) и основалъ Archiv für Post und Telegraphie (притурка на Amtsblatt der Reichspost-

v e r w a l t u n g). Виж. Krickeberg, H e i n r i c h v o n S t e p h a n (Берл., 1898).

Стиксъ. Баснословна рѣка въ ада, обикаля 7 пъти Плутоновото царство.

Стилетъ, *фр.*, *англ.* Ножче отъ три страни остро.

Стиликонъ. Прочутъ римски генералъ, вандалецъ, опората на Западно-римската империя слѣдъ смъртьта на Теодосия Велики. Теодосий билъ толкова задоволенъ отъ военната му дарба, ревностьта му и обходата му, че оженилъ за него внука си Серена. С. билъ назначенъ слѣдъ Теодосиевата смъртъ опекунъ на сина му Хонория, съ сполука се сражавалъ съ готския краль Алариха, принудилъ го въ 403 да остави Италия и въ 406 унищожилъ при Флоренция Радагеса, който съ 200,000 (споредъ други 400,000) варваре (свеви, вандали, бургунди, алани, готи и др.) нападнѫлъ Италия. По-рано С. билъ оженилъ сина си за Плацидия, Теодосиева дъщеря, и сега съперникътъ му пълководецъ Олимпий го наклеветилъ прѣдъ Хонория, че мѣри да доведе семейството си на прѣстола. Хонорий повѣрвалъ клеветата и заповѣдалъ да накажѫтъ съ смъртъ С. съ сина му Евхерия, и така се лишилъ отъ най-добрия пълководецъ. Три мѣсеца слѣдъ неговата смъртъ Аларикъ и вестготитѣ били на вратата на Римъ.

Стилистика, *лат.* Учение за стила, слога, сир. хубостьта му. — **Стилистъ.** Човѣкъ, който повече обръща внимание на хубостьта на слога, отколкото на мисълта.

Стилометрия, *гр.* Въ *архит* Учение за измѣрване колони. — **Стилометръ.** Инструментъ за измѣрване колони.

Стилъ, *гр.* (отъ *стилосъ*, пръчица, съ която въ старо врѣме пишели на дъсчици полѣни съ восъкъ). 1) Слогъ, сложение на рѣчьта, словото, сир. начинътъ, по който се пише, по които се исказватъ мислитѣ: *простъ стилъ*, *възвишенъ стилъ*. 2) Начинътъ на писане свойственъ на отличенъ писатель: *Волтеровъ стилъ*, *Каравеловъ стилъ*. Въ архитектурата начинътъ да се строи свойственъ на архитекторъ, или вкусъ на неговитѣ съврѣменници: *руски стилъ*, *готически стилъ*, *стилъ на Възраждането*. 3) Лѣточисление, календаръ. —

Стимулъ, *лат.* Потикъ, побуждение, побудителъ.

Стипендия *лат.* (отъ *стипсъ*, париченъ даръ; *пендере*, плащамъ). Всѣкимѣсечна парична помощь, която се дава на бѣдни ученици; спомоществование. — **Стипендиянтъ.** Ученикъ, който се ползува съ стипендия.

Стипулация. *лат.* Постановление; *стипулирамъ*, постановявамъ.

Стираксъ. Благовонна смола отъ едноименното дърво (S t y r a x o f f i c i n a l i s), което расте въ източна и южна Европа; употрѣбява се за мазане като вънкашенъ лѣкъ. — **Стирацинъ.** Вещество безъ дъхъ и вкусъ, добива се отъ стиракса.

Стихарь, *гр.* Свещена одежда, която носѫтъ при богослужението архиереитѣ, свещеницитѣ и дяконитѣ. На дяконитѣ тя е горна дреха, а на свещенцитѣ и архиереитѣ долна, за това у архиереитѣ се нарича риза. С. се прави повечето отъ лъскавъ платъ и лъскавината наумѣва за непорочностьта и чистотата на сърдцето, които

се изискватъ отъ свещения чинъ.

Стихира, *гр.* Пространна пѣсень, хвалебна и благодарствена, по поводъ на новозавѣтно събитие, притъкмена на ветхозавѣтенъ стихъ. — **Стихирарь.** Книга, която съдържа стихиритѣ.

Стихия, *гр.* Основно вещество, просто тѣло, елементъ, — вещество, което не може да се разложи химически на двѣ или повече вещества. Въ старо врѣме за с. приимали 4 тѣла — земята, водата, огъня и въздуха, които науката отдавна е доказала, че не сж стихии, а сж *сложни* тѣла: *водата напр. е сложно тѣло, съставено отъ двѣ* с., *кислородъ и водородъ.* Златото, среброто, мѣдьта, желѣзото и други сж всѣко едно с.

Стихове. Размѣрено слово, измѣрено по опрѣдѣлени правила. С. се различаватъ по броя на стжпкитѣ [стжпката е мѣрка отъ 2 или 3 слога] и биватъ *ритмовани* или *бѣли*, безъ ритми; по размѣръ биватъ *едномѣрни* или *свободни*, въ които има различно число стжпки, нъ еднакъвъ размѣръ. — **Стихосложение.** Искуството да се пишатъ стихове. — **Стихотворение.** Пиеса, написана въ стихове. — **Стихотворство.** Сжщото, каквото е стихосложение. — **Стихотворецъ.** Лице, което пише стихове; поетъ въ долно значение.

Стоикъ. Послѣдователь на учението на старогрѣцкия философъ Зенона. Това учение, *стоицизмътъ*, било основано около 300 г. прѣди Р. Х., и добило името си отъ гръцката дума *стоа*, прѣддверие, единъ портикъ въ Атина, дѣто била сградата, въ която се събирали Зеноновитѣ ученици. Основательтъ на тая философска школа, Зенонъ, билъ родомъ отъ Кипръ и живѣлъ отъ 340 до 260 прѣди Р. Х. Стоицизмътъ се развилъ отъ философската система на киницитѣ, на която основательтъ, Антистенъ, билъ Сократовъ ученикъ. Сократовитѣ учения за живота, и най-вече за смъртьта, били главнитѣ основи на стоическата философия. Прѣди всичко стоицизмътъ допущалъ двѣ несътворени, вѣчни, макаръ и материални нѣща, отъ които състои всичко: страдателна материя и сжщество въ дѣйствие, което обитава въ тая материя и я животвори; душата е часть отъ живото сжщество, божеството, съ етирноогнено свойство; изобщо с. приималъ мировитѣ сили за части отъ божеството. Въ живота стоицитѣ се отличавали по високата си нравственость; тѣхното практическо правило било: живѣй съгласно съ разума, бѫди послѣдователенъ на себе си. Тѣ считали добродѣтельта за върховно благо, и порока за най-голѣмо зло, а всичко друго за тѣхъ било безразлично. И понеже добродѣтельта състои въ истинското съгласие на човѣка съ самъ-себе, а това иска отъ човѣка да надвива на страститѣ и чувствата си, по стоицизма добродѣтельта се прѣдставлява въ видъ на лишения и самопожъртвуване. Стоицитѣ прѣпасяли съ твърдость всѣкой видъ злочестина; никои страдания не ги уплашвали, и тѣ умирали като герои. Сега стоикъ наричатъ човѣкъ непоколебимъ въ честностьта и коравъ, търпѣливъ, равнодушенъ и нечувствителенъ въ злочестина. Между най-забѣлѣжителнитѣ стоици сж били: Хризипъ, Панетий, Епиктетъ и римлянетѣ: Катонъ, Сенека, Маркъ

Аврелий, Антонинъ. Стоицизмъ упражнилъ доста голѣмо влияние въ срѣднитѣ вѣкове, въпрѣки строгостьта си. Отъ стоицитѣ на раннитѣ врѣмена до насъ сж дошли само откѫслеци, събрани въ разни сборници (Pearson, The fragments of Zeno and Cleanthes, 1890; Baguet, De chris. vita et reliquis, 1822; и др.). За уцѣлѣлитѣ съчинения на напокошнитѣ стоици виж. *Сенека, Маркъ Аврелий.* За на-пълно описание на стоическата система минува Нелеровата Philosophie der Griechen, т. III. Между другитѣ общи съчинения главнитѣ сж: Ravisson, Essai sur le St. (185); Ogéreau, Essais sur le syst. philos. des St. (1885); трудоветѣ на Winkler (Лайпц., 1878), Weigoldt (Лайпц., 1883), L. Stein (Берлинъ, 188 —8, 2 т.), Schmeckel Берл., 1892); С. Говоровъ, *Моралная философия С. въ отношеніи къ христіанству* (сп. *Вѣра и Разумъ*, 1888) и К. Мартъ, *Философы и поэты-моралисты въ времени Римской имперіи* (Москва, 1879.)

Стоиловъ. (Д-ръ *Конст.*). Отличенъ български държавникъ, юристъ, ораторъ и общественъ дѣецъ, род. въ Пловдивъ, починѫ въ София (1853—1901). Училъ бѣ се въ родното си мѣсто, доби по-високо образувание въ Робертъ-Колежъ и свърши курса на правото въ хайделбергския университетъ. Яви се въ Пловдивъ при свършъка на русско-турската война въ 1877—78, зе живо участие въ движението образувано противъ Берлинския конгресъ. Назначенъ прѣдсѣдатель на Областния сѫдъ въ Южна България, току-що прѣкръстена на Източна-Румелия, въ това звание доби право да бѫде народенъ прѣдставитель въ първото—учредително—велико народно събрание въ Търново. Въ тоя съборъ С. зе живо участие (виж. *Консерватори въ България*) и особено се забѣлѣжи първата му рѣчь за положението на България прѣдъ злокобната присѫда на Берлинския конгресъ. Тая рѣчь бѣ първата отъ оня родъ рѣчи, които създадохѫ за С. славата на пръвъ български политически ораторъ.

Събранието, слѣдъ като изработи конституцията и прогласи единодушно за пръвъ български князъ кн. Алекс. Батемберга, избра С. за членъ въ депутацията, натоварена да поднесе на княза акта за избирането му. Князъ Александръ обикнѫ С., зе го съ себеси въ обиколката си до европейскитѣ дворове и, слѣдъ дохождането си въ България, направи го свой частенъ секретарь, а по-послѣ началникъ на политическия си кабинетъ. Прѣзъ буйнитѣ партизански борби до 1883, С. държа повечето обективно положение и често отстраняваше нѣкои конфликти, които заплашваха младата ни държава. Прѣзъ 1883 С. бѣше делегатъ на българското правителство въ конференцията между Австро-Унгария, Сърбия, България и Турция по свързване желѣзнопѫтнитѣ линии.

Като се обяви *съединението* на Сѣверна и Южна България, Д-ръ С. постѫпи въ войската като запасенъ офицеръ и участвува въ сърбско-българската война, като се числеше въ свитата на княза. Слѣдъ прѣврата *9 августъ* 1886 С. пое при регенството портфейла министръ на вънк. работи и

исповѣданията и по-сетнѣ, слѣдъ отказа на данския князъ Валдемара да приеме българската корона, нему, заедно съ Д. Грекова и К. Калчова се повѣри важната мисия да заобиколятъ всичкитѣ европейски дворове и да подиратъ кандидатъ за българския прѣстолъ. Въ Вѣна делегатитѣ отбѣлѣжихѫ за такъвъ сегашния български князъ Фердинанда, когото великото народно събрание, слѣдъ С.-тѣ краснорѣчиви и убѣдителни рѣчи, избра единодушно.

Слѣдъ избора на новия князъ Д-ръ С. биде за кѫсо врѣме министръ — прѣдсѣдатель и министръ на правосѫдието, а слѣдъ дохождането на кн. Фердинанда, остана като министръ на правосѫдието до края на 1888, когато си даде оставката и започна адвокатството, като продължаваше да слѣди политическото развитие на страната.

Слѣдъ Стамболовата оставка, на 18 май 1894, С. пое властьта като министръ-прѣдсѣдатель на ново министерство и иногюрира новъ режимъ. Около него се сгрупира *Народната партия* (виж. това име, въ притурката), на която той останѫ прѣданъ шефъ до смъртьта си. Най-важното събитие прѣзъ 5-годишното С-во управление (1894 — 1899) бѣше заживѣването на България изново въ правилни отношения съ всички държави. Още всички помнимъ, че прѣзъ това управление Русия, а по нея и другитѣ сили, припознахѫ князъ Фердинанда за български князъ и България се постави въ нормално положение къмъ всички държави. Заедно съ това български прѣстолонаслѣдникъ влѣзе въ лоното на православието, та основаната отъ Стамболовиститѣ съ участието на С. и другитѣ консерватори българска династия станѫ православна. Въ вънкашната политика С. дѣйствуваше по началото, че най-добрата политика за България не е нито крайно русофобската, нито крайно русофилската.

Слѣдъ оттеглянето си отъ властьта С. стѫпи въ редоветѣ на опозицията, на чело на народната партия, която ржководѣше, като инспирираше органа ѝ в. *Миръ*. Той се чувствуваше обиденъ отъ кн. Фердинанда и едно отъ първитѣ му дѣла въ опозиция бѣше да се обяви, заедно съ водителитѣ на другитѣ опозиционни партии, противъ идването на власть на партии или извънпартийни лица само по желанието отъ горѣ.

Д-ръ С. починѫ отъ пневмония слѣдъ 5-дневно боледуване, като остави съпруга съ 5 малолѣтни дѣца. Той бѣ примѣренъ не само като държавникъ, а и като челядникъ.

Стоицизмъ. 1) Учение на стоицитѣ. Виж. *Стоикъ*. 2) Твърдость на духа.—**Стоически.** Свойственъ на стоицитѣ.

Стокпортъ. Английски градъ, въ обл. Честеръ, 57 килом. на сѣв.-ист. отъ Честеръ и 12 клм. на юго-ист. отъ Манчестеръ, на Мерси; 95,000 жит. Важни фабрики за сукна, памучни цатове, капели, муселини, копринени стоки; фабрики за тъкателни машини: Дѣятелна търговия улеснявана отъ Каналитѣ на желѣзница. Тоя градъ, много старъ, е неправилно построенъ поради стръмностьта мѣстоположението му.

Стократенъ. Сто пати повторенъ.

Стоктонъ. Английски [градъ, въ дърхямската обл., 32 килом.

на юго-ист. отъ Дърхямъ, на Тисъ (17 килом. отъ устието му въ Сѣверно море) и на дарлингтонската желѣзница; 60,000 жит. Фабрики за парни машини, гвоздеи и други желѣзни издѣлия; желѣзолеярници. Фабрики за ортоми, корабни платна и др. Корабостроителници. Голѣма търговия съ фабрични произведения, па и съ дърва, жито, конопи, вино, овощия, фарфоръ; постоянни търговски сношения съ пристанищата на Балтийско и Сѣверно море. С. е единъ отъ най-хубавитѣ градове на сѣверна Англия по общественитѣ и частнитѣ си сгради. Главната улица е около 1,600 метра дълга и 50 метра широка.

Стокхолмъ. (Stockholm). Столица на Швеция, расположена тамъ, дѣто се срѣщатъ сладката вода на Меларско езеро съ солената вода на Балтийско море, което прониква въ видъ на единъ фиордъ, пълненъ съ острови, наречень *Салтсиенъ* (Солено езеро); 512 килом. отъ Копенхагенъ; въ 1904 г.; 317,964 жит. (въ 1850 г. само 93,000). Слѣдъ Гетеборгъ, С. е най-голѣмий промишленъ градъ на Швеция: въ него има повече отъ 400 фабрики и заводи съ 14,000 работници и производство за 50 милиона лева. Особено важно значение иматъ желѣзолѣйното, машиностроителното, захарното, тютюневото, пивоварното, фарфоровото, столарското производства, производството на растително масло и сапунъ, на памучнитѣ ткани, на корабостроението.—Отъ града Ostermalm (източна часть) сега е най-добрата градска часть; Kundscholm (Кралевски островъ) е сѣверо-западната часть отъ града, съ много фабрики и заводи и най-добритѣ въ града болници. На южния брѣгъ на езеро Меларъ е Södermalm (южна часть), най-бѣдний кварталъ на града; оттука има прѣкрасенъ изгледъ на цѣлия градъ. Отъ 9-тѣ главни църкви на С. най-важва е Storkyrkan (Голѣмата църква), или св. Никола, на единъ редъ съ единъ замъкъ, наченѣта отъ XIII-и вѣкъ. Отъ другитѣ сгради, най-забѣлѣжителни сѫ кралевский замъкъ, построенъ отъ Никодима Тесина Млади, токо-речи квадратна сграда по стила на италианското Възраждане. Riddarhuset (Рицарски домъ) отъ XVII-и вѣкъ и др. Народенъ музей, кралевска библиотека, висше техническо училище, синагога, нова академия на свободнитѣ искуства, нова сграда за кралевската опера, и др. Въ 1886 изново се устрои медицински факултетъ, съ 43 прѣдаватели и 400 студенти; при него има клиника. Въ 1876, отъ учрежденията, които до тогава се занимавали особено съ естествено-исторически и физико-математически прѣдмѣти, се уреди частенъ университетъ. Народнитѣ училища сѫ добрѣ наредени: тѣ иматъ повече отъ 500 учители и учителки и 22,000 ученици. Висше техническо училище (300 слушатели, 30 доценти) занаятчийско училище, двѣ военни училища, артилерийско и инжинерно училище, морско военно училище, мореплавателно училище, горски институтъ, централенъ гимнастически институтъ, аптекарски институтъ, ветеринарски институтъ. Академия на наукитѣ, съ естествено-исторически сбирки, астрономическа обсерватория и метеорологически централенъ комитетъ; академия на историята и

старинитѣ, съ забѣлѣжителенъ историко-етнографически музей: селско стопанска академия, основана въ 1811, академия ма свободнитѣ искусства, основана въ 1735 и съединена съ учителски институтъ; музикална академия, основана въ 1771, съ музикална консерватория. Богати сбирки отъ произведенията на искусствата и отъ прѣдмѣти отъ прѣдисторическия периодъ се пазятъ въ народния музей. Въ сѣверния музей, основанъ въ 1872 сж събрани образцови сбирки отъ прѣдмѣти по етнографията на сѣвернитѣ народи. Отъ библиотекитѣ най-важна е кралевската (300,000 тома). Постоянни театри въ С. има шесть.

Столипинъ (*Аркадий* Дим., генералъ-адютантъ). Русски генералъ, добрѣ познатъ на цѣла южна България, починж въ Москва (1822—1899). Покойний, старъ севастополецъ, бѣ служилъ на отечеството си въ царуването на четворица русски монарси — Николай I, Александръ II, Александръ III и сегашния русски импер. Николай II. Той заслужи много и на България. Прѣзъ русско-турската война въ 1877-8 той бѣше въ распореждането на главнокоманд. Николай Николаевича, та зе най-живо участие въ освобождението и слѣдъ свършването на войната, когато императорский комисарь князъ Дондуковъ-Корсаковъ заминж за София, ген. С. биде назначенъ отъ царь-освободителя за пръвъ генералъ-губернаторъ на Източна Румелия.

За да блесне прѣдъ свѣта, че тая область е чисто българска и за да възбуди народната гордость и честолюбие на източно-румелийци, покойний генералъ-губернаторъ, организира една народна българска администация и даде такъво начало на работитѣ по управлението изобщо, че безпогрѣшно може да се твърди, какво той създаде основната брънка на оная върволица отъ благотворни мѣроприятия, които помогнжхж да напрѣдне така скоро областьта, както и да се развие идеята за съединението. Името на С. ще остане записано въ историята ни между оние дѣйци, на които България до вѣка ще остане признателна. С. е написалъ *Исторія Россіи для народнаго солдатскаго чтенія* и редъ статии и спомени, напечатани въ разни списания и вѣстници.

Стомахъ, *лат.* Воденица, мура,—органътъ въ тѣлото, дѣто се захваща пищеварението, или онова, което по просто се нарича „меленето на храната," която сме изяли.—**Стомашенъ**. 1) Който се отнася до стомаха: *стомашна болесть*. 2) Добъръ, укрѣпителенъ за стомаха: *стомошно питие*.

Стотѣ деня (les cents jours) —врѣмето на господството на Наполеона I (отъ 8 мартъ до 16 юний 1815) слѣдъ завръщането му отъ Елба до второто падане. Виж. H. Houssaye, L'an 1815.

Стояновъ (*Христо*). Български учитель и журналистъ, и единъ отъ скромнитѣ нъ полезни дѣйци по църковния въпросъ; род. и починж въ София (1842—1895). Училъ се въ родното си мѣсто, а послѣ въ една одесска гимназия. Отъ 1860 до 1864 билъ учитель въ София, а слѣдъ това свършилъ курса на правото въ Москва. Една година билъ писарь въ архиерейския Български Съборъ въ Цариградъ. Въ това врѣме редактиралъ първата годишнина отъ

в. *Право*. Слѣдъ това станалъ учитель въ Пловдивъ (1870) и въ София (1870—1873), подиръ което редактиралъ въ Цариградъ, заедно съ г. Балабанова, в. *Вѣкъ*. Въ първото либерално министерство (1880) станалъ министръ на правосждието, прѣзъ 1886 биде назначенъ отъ приврѣменното правителство слѣдъ свалянето на князъ Александра министръ на вън. работи и исповѣд., почина като прѣдсѣдатель на Върхов. Касацион. сждъ и професоръ на гражданското право въ юридическия отдѣлъ на Висшето училище.

Страбизмъ, *гр.* Кривогледство.

Страбонъ. Знаменитъ гръцки географъ, род. въ Амасия въ Понтъ, около срѣдата на 1-и вѣкъ прѣди Р. Х. Училъ се, между другитѣ учители, при философа Ксенарха въ Киликия; пътувалъ по Мала Азия, Сирия, Египетъ, Гръция, Италия, живѣлъ много врѣме въ Римъ, и умрѣлъ въ послѣднитѣ години отъ Тивериевото царуване, въ нѣкое врѣме подиръ 21 слѣдъ С. Х. Изглежда, че не е слѣдвалъ нѣкое звание и че е билъ богатъ. Първото му съчинение е било *Исторически записки*, продължение на Полиевата *Всеобща история*. Това съчинение не е достигнало до насъ; второто му съчинение е *Географията* му, въ 17 книги, която е отъ голѣма стойность, особено въ онія части, въ които писательтъ прѣдава слѣдствията на обширното си наблюдение. „Къмъ западъ“, казва той на едно мѣсто въ кн. 2, „азъ съмъ пътувалъ отъ Армения до Тиренія, съсѣдната съ Сардиния страна; къмъ югъ, отъ Черно море до брѣговетѣ на Етиопия. И може-би ни единъ отъ онія, които сж писали географии, не е посѣтилъ повече мѣста отколкото съмъ посѣтилъ азъ между тия прѣдѣли.“ Ала не трѣбва да се прѣдполага, че той описва еднакво точно или пространно всичкитѣ страни, съ чиято география борави. Нѣкои изглежда да е посѣтилъ набързе; а други описа като туземецъ. И той не се задоволява да посочва имена и мѣстоположения; а дава много и важни подробности по историята, нравитѣ, учрежденията на народитѣ, по потеклото и прѣданията имъ. Географията му обгръща Европа, Азия и Африка, тогавашния римски свѣтъ. Стилътъ му е простъ и ясенъ. Критицитѣ му не харесватъ многобройнитѣ му епизоди, изключителното му удивление къмъ Омира, и прѣзрѣнието му къмъ нѣкои важни източници, особено римскитѣ. Най-доброто издание на С. е Фалконеровото (Оксфодръ, 1807, 2 т.), Крамеровото (Берлинъ, 1844—1852, 3 т.), единъ французски прѣводъ, издаденъ съ текста (Парижъ, 1805—1819, 5 т. in 4°), единъ нѣмски прѣводъ на Groskurd'a, съ въведение и два обширни показалци (Берлинъ, 1831—1834) и единъ русски прѣводъ на Мищенко (Москва, 1879). Виж. и Dubois, Examen de lagéographie de Strabon (Париж., 1891).

Страдамъ. 1) Мжча се, търпя болки. 2) Мжча се душевно, нравственo. 3) Търпя загуба: *нашата търговия страда отъ лошитѣ пжтища*.

Страдание, Физическа или душевна мжка. — **Страдалецъ**. Мжченикъ, подвижникъ. — **Страдащъ, Страждущъ**. Който страда. — **Страдалчески**. Свойственъ, който подобава на страдалецъ. —

Страдателенъ, който страда; *страдателенъ глаголъ* въ *грам.* показва, че дѣйствието не излиза отъ подлога, а иде отъ вънъ и се върши върху него.

Страна. 1) Изобщо посока: дѣсна страна. 2) Область, обширна мѣстность, край.

Страндбергъ (Карлъ). Шведски писатель (1818—1877). Като поетъ станѫлъ извѣстенъ подъ псевдонима Talis Qualis съ пѣснитѣ си Sanger in pansar (1845). Послѣ всичкитѣ му пѣсни били издадени подъ общото заглавие Dikter, 2 т. Много сѫ прѣвождали на другитѣ е ици неговий байроновски Don Juan.

Странджа - планина. Слѣдъ Срѣдна-гора най-важната отъ южнитѣ прѣдпланини на Стара-планина. Простира се на югъ отъ Бургазски заливъ, като върви успоредно съ черноморския брѣгъ, дори до Одринъ. Само сѣверната часть принадлежи на България, а другата на Турция. По-забѣлѣжителни връхове въ сѣверната часть сѫ *Балъръ-дакъ* (отъ *бакъръ*, мѣдь, защото тамъ тамъ сѫ намирали мѣдна руда), на югъ отъ Бургзски заливъ е *Ексиче*. Най-високий връхъ въ южната часть и въ цѣла С. е Гйокъ-тепе (1200 м.). Срѣдната височина на С. е около 800 м. Нѣкои гледатъ на С. като едно продължение на Босфорското геологическо движение, което е вървѣло успоредно на Черно море. Едничкий най-сгоденъ пѫть прѣзъ С. е по течението на Тунджа, който съединява Ямболъ съ Одринъ.

Страсбургъ. Главенъ градъ на германската область Алзасъ-Лоренъ, на лѣвия брѣгъ на Рейнъ, 502 килом. на ист. отъ Парижъ; на желѣзницитѣ отъ Парижъ за С., отъ С. за Базелъ, за Келнъ и за Германия; 151,041 жит. въ 1900. Малко индустрия, главно фабрики за бира; прочути жамбони. Германски университетъ; протестантско богословско училище; висше училище; военно-медицинско училище. Библиотека, музей на естеств. история, музей на живописството. Артилерийски арсеналъ, фабрика за топове, монетенъ домъ. Най-хубавата сграда на С. е готическата съборна църква, съ стрѣла 142 метра висока. Основитѣ на тая църква сѫ положени въ 1015 отъ епископъ Вернеръ Хабсбургски, стрѣлата е била наченѫта въ 1277 и свършена въ 1365. Въ църквата сѫ Зилбермановитѣ органи и прочутъ астрономически часовникъ, дѣло на Швилге и довършено въ 1842. — С. (старовр. Argentoratum), съсипанъ отъ Атила, билъ въздигнѫтъ изново подъ името Strateburgum (пѫтна крѣпость). Въ срѣднитѣ вѣкове билъ свободенъ градъ, управляванъ отъ епископа си до 1449, а отъ тогава отъ кметството си. Той пригърнѫлъ протестантството, и добилъ отъ Карла V свободата на съвѣстьта въ 1555. Въ 1681, Лудовикъ XIV го окупиралъ и построилъ страшния твърделъ. С. билъ главенъ градъ на Алзасъ до 1790, нъ като си запазвалъ религиознитѣ и градско-общински привилегии. Французетѣ отстѫпихѫ С. съ Алзасъ-Лоренъ на Германия по договора слѣдъ франц.-прусската война въ 1870—71. Тоя градъ е родното мѣсто на Клебера. Паметникъ Гутембергу. Въ франц.-германската война се прѣдаде (15 септемв. 1870).

Страсть. 1) Вълнението, което испълва душата, като любовьта, о-

мразата, страхътъ, надеждата и др. 2) Твърдѣ силно желание за нѣщо, необуздано рачение нѣщо, душевенъ порывъ къмъ него, нравствена жажда, безотчетно влѣчение: *всѣка страсть е слѣпа*, не вижда и не разсѫждава. 3) Подвигъ, съзнателно зимане на себеси тягость, мѫченичество: *страститѣ Христови*. — **Страстенъ**. Който се отнася до страсть, пълненъ съ страсть, когото владѣятъ чувствата, а не разсѫдъкътъ: *страстенъ ловецъ*; *страстно влюбенъ*. *Страстна недѣля*, послѣдната седмица отъ велики-пости, която е посветена въ паметь на страститѣ, страданията Господни.

Стратагема, *гр.* Военна хитрость, всѣка хитрость да се измами непріятелътъ относително мѣстото или силата на нападението. Виж. Stratagèmes de la guerre отъ Шарлъ-де-ла-Розие. — **Стратегически**. Основанъ на правилата на стратегията.

Стратегия, *гр.* (отъ *стратосъ*, войска; *аю*, водѫ). Наука за водене войска; прѣдмѣтътъ ѝ е всичко, що се отнася до маневрирането на една армия извънъ непріятелския огънь, както прѣдмѣтътъ на *тактиката* е да маневрира армията, що въ бой. Въ областьта на с. влиза избиране пунктъ за съсрѣдоточение на главнитѣ сили и др. т. Виж. Жомини, Traité des grandes opérations militaires; Mémoires pour servir à l'histoire de France sous Napoléon, par les généraux Gourgaud et Montholon, и Mémorial de Sainte Hélène, par le comte de Las Cases. — **Стратегъ, стратегикъ**. Лице нѣщо въ стратегията.

Стратография *гр.* Описание на военнитѣ сили на една държава.

Стратократия, *гр.* Господство на военнитѣ, военно правление.

Страусъ (Struthio) или *Камилска птица*. Най-голѣмата птица, която дава скѫпитѣ страусови пера, получаеми отъ крилѣтѣ и опашката ѝ.

Страшимировъ (*Антонъ* Т.). Български белетристъ, драматургъ и публицистъ, по-малъкъ братъ на Дим. С., род. въ 1870 въ Варна. Тамъ посѣщавалъ основнитѣ училища и гимназия, която не свършилъ. Въ 1882 почнѫлъ да учителствува. Съ име напечаталъ най-напрѣдъ нувелата си *Кочановска Крамола* въ сп. *Български Прѫледъ* (1895 г.). Сѫщата година заминѫлъ за Швейцария и слѣдвалъ по литературата, нъ въ 1897 се върнѫлъ, учителствувалъ въ видинската гимназия до 1899 и редактиралъ съ група учители списание *Прѫг*. Отъ тамъ го прѣмѣстили въ Казанлъкъ, дѣто не годинясалъ: прѣзъ вълненията противъ десятъка го уволнили и отъ тогава живѣе съ перото си. Караджиевъ въ Видинъ му издаде прѣзъ 1897 сбирка раскази *Смѣхъ и Сълзи* отъ първия периодъ; Игнатовъ въ Пловдивъ му издаде въ 1899 *Смутно врѣме*. Въ София отначало съ Ст. Михаиловски и послѣ самъ редактираше *Нашъ Животъ* прѣзъ 1902, когато се и избра въ Видинъ депутатъ. Прѣзъ 1901 народната трупа му прѣдстави пиеситѣ: *Свободата въ Болярево* и *Вампиръ*. Прѣзъ 1902 Книжовното Дружество му издаде селския романъ *Есенни дни*. Сътрудничилъ е на списанията: *Български Прѫледъ*, *Мисъль* (между друго тамъ е писалъ *по литературата на А. Теодоровъ* въ VI год.=1896, като продължение на

казаното вече за нея въ *Българска Сбирка*, сѫщ. год.), *День*, *Българска Сбирка*, *Прапъ*, *Съврѣменъ Прѣгледъ*, *Лѣтописи*, *Общо Дѣло*, *Учитель*, *Просвѣта* и *Демократически Прѣгледъ*. Сега (1906) е делутатъ и единъ отъ редакторитѣ на опозиционния листъ *День* въ София.

С. е талантливъ художникъ, както въ полето на белетристиката, което доказа съ цѣлъ редъ разкази, така и въ драматическата поезия, което доказа особено съ *Вампиръ*. Малцина така вѣрно както С. рисуватъ нашия народъ съ всичкитѣ му груби нрави и слаби страни. Наистина, понѣкога авторътъ ни прѣдставя и мили образи, като Вела и Желю напр. (въ *Вампиръ*); въ всичко това блѣднѣе прѣдъ злото, на което прѣдставители се явяватъ Малама и Динко. Съ пълно право възклицава единъ съврѣменникъ: „О, Маламини и Динковци пълнѣтъ на-длъжъ и на-ширъ нашитѣ села, колиби, градове“! (вѣст. *Търновски Театръ*, 6 бр., 1901).

Страшимировъ (*Димитръ* Т.). Български литераторъ, род. въ 1868 въ Варна. Слѣдвалъ първоначално училище въ родния си градъ. Гимназия слѣдвалъ пакъ тамъ, като послѣднитѣ класове продължавалъ прѣкъсвано въ София, Пловдивъ, Габрово и Търново. Въ 1888—90 билъ прѣдавателъ на български и словесность въ тогавашното петокласно окржжно училище въ Разградъ — сега пълна гимназия. Въ 1890-93 слѣдвалъ и свършилъ по литература, история и филология въ Берлинъ. Отъ тогава постѫпилъ учитель: билъ въ Солунъ, Сѣресъ (директоръ), Пловдивъ, Сливенъ (училищенъ инспекторъ), пакъ въ Пловдивъ, когато биде натоваренъ по прѣдложението на окр. комисия да пише *История на Априлското възстание*. Слѣдъ това за нѣколко врѣме се оттегли отъ учителството, а сега е пакъ учитель въ София. *Истор ията на Априлското възстание* е сега (1906) подъ печатъ.

Още ученикъ въ гимназията, С. е сътрудничилъ въ Г. Кърджиевия в. *Напрѣдъ*! съ стихове. Посетнѣ е билъ сътрудникъ съ поезия, белетристика и критика на *Искра*, *Денница*, *Мисъль* (въ VII год. *Свадата между Ботева* и *Любена Каравелава*), *Българска Сбирка*, *Нашъ Животъ* и др. Издаде стихотворна сбирка *Южни Сонети* (1895), която нѣма успѣхъ, покъсно — *Христо Ботевъ като поетъ* (1897) — издание, което има голѣма сполука. *Срѣдъ мрака* (1900), романъ изъ съврѣменния ни животъ, възбуди живи критики. Тоя романъ има възпитателно значение за нашето общество: той картинира съ поразителна истина и точность нашитѣ партизански политически нрави. Чуваше се, че тоя романъ се прѣвождаше на *хърватски* отъ Д-ръ Фр. Гундрумъ, сѫщий отличенъ писатель, който е прѣвелъ на езика си и Вазовия романъ *Подъ игото*. Между напокошнитѣ С-ви статии и др. могатъ да се споменатъ брошурата му *Критици и драскачи* (Пловдивъ, 1901) и критиката му на П. П. Славейкова, *Литература и политика* въ вѣст. *День*, отъ 13 и 14 мартъ 1906.

Страшимиръ. Български царь, синъ на *Ивана Александра* отъ първата му жена, наслѣдилъ баща си слѣдъ смъртьта му като

царь на Видинско. Въ това врѣме (1365) България била раздѣлена на три части, Видинско съ царь С., срѣдната часть отъ България (градоветѣ Търново, Дърстъръ, Никополъ, София, Ямболъ, Пловдивъ, Созополъ, Месемврия, Анхиало съ околноститѣ имъ) съ царь Ив. Шишманъ и Добруджа съ полусамостоятеленъ владѣтель *Добричъ*, отъ когото тая земя е добила сегашното си име. Прѣзъ сѫщата година (1365) маджаретѣ завоевали Видинъ, заробили С. заедно съ съпругата му, и го държали въ продължение на четире години въ крѣпостьта Хумникъ (сегашно Босилево при Чазма) въ Хърватско въ почетенъ плѣнъ. Въ два мѣсеца маджаретѣ накарали насилствено 200,000 души, или $^1/_3$ отъ населението на Видинското царство, да приемѫтъ католичеството. По онова врѣме въ ония области имало много богомили. За да изгони маджаретѣ, Ив. Шишманъ сключилъ съюзъ съ турцитѣ; нъ съединенитѣ турско-български войски били отблъснѫти (1366). Едвамъ въ 1369 Шишманъ съ помощьта на влашкия воевода Владислава сполучилъ да прогони маджаретѣ задъ Дунавъ. С. изново се утвърдилъ въ Видинъ, нъ като че е билъ отъ начало подъ върховната власть на маджаретѣ (*Иречекъ*). Всичко, що се знае за напокошната участь на С., е отъ една бѣлѣжка въ сърбскитѣ лѣтописи, споредъ която Баязидъ извелъ С. изъ Бдинъ въ 1398. Съ други думи, Видинското царство паднѫло двѣ години слѣдъ търновското.

Стрема, или *Гйопса*, въ старо врѣме *Сирмиусъ*. Лѣвъ притокъ на Марица, извира близо до върхъ Вѣженъ въ Стара-планина (на зап. отъ Клисура), главата ѝ тече прѣзъ Клисура, подъ името *Стара-рѣка*, съ горното си течение пои *карловското поле*, прочуто съ розовитѣ си градини и хубавитѣ си лозя и ниви, минува на югъ отъ Карлово прѣзъ единъ широкъ проходъ между централна и старо-загорска Срѣдна-гора, та влиза въ пловдивската равнина, дѣто 12 килом. на ист. отъ Пловдивъ се влива въ Марица; около 100 килом. Най-главний притокъ на С. отъ лѣва страна е *Бѣла-рѣка*, която извира въ най-високия староплан. връхъ *Фердинандовъ в.*, и събира всичкитѣ води отъ източната половина на карловско поле. С. прибира отдѣсно между другитѣ си притоци *Елѣшница*, която иде отъ Богданъ, най-високия връхъ въ Срѣдна-гора.

Стремени. Зенгии.

Стремителенъ. Който се стреми силно. силенъ, буенъ.

Стремѫ се (бързо се носѫ, течѫ, летѫ). Влѣчѫ се духомъ, търсѫ, желаѫ, гледамъ да достигнѫ.—**Стремление, стремежъ**. Наклонность, тежнение, цѣль. —

Стрихнинъ, *лат.* Алколоидъ който се добива отъ шикалкитѣ на nux vomica; твърдѣ отровенъ.

Стриктура, *лат.* Въ *медиц.* стѣгане, стѣснение на пикочния каналъ.

Стримонъ (Strymon). Най-голѣмата слѣдъ Аксия рѣка на староврѣменна Македония, която служила за източенъ прѣдѣлъ на страната до царуването на Филипа II. Сегашното име на С. е Струма. Виж. това име.

Строевъ. Който се отнася до военененъ строй. *Строева войска*, която се бие въ строя, строи се

по науката; *нестроева*, тълпа, орда: *казацитѣ сж нестроева войска.*

Строй. *Изобщо* редъ, расположение. 1) *Воененъ* с., войска подъ оржжие; въ тактиката, войска правилно наредена, съобразно съ назначението ѝ, за дѣйствуване, учение, маневри, и въ врѣме на походъ и битва; с. *на флота*, редътъ, въ който се располагатъ кораби за нѣкое дѣйствие. 2) Редъ, устройство, управление.

Строенъ. Гиздавъ, съразмѣренъ; *стройность*, гиздавость, съразмѣрни части.

Стромболи, Единъ отъ Лапарскитѣ о-ви (1,500 жит.), волканически; кратеръть на височина 700 метра не е на върха, както въ Везувий и Етна, а на една отъ странитѣ; кратеръть постоянно изригва червеникавъ димъ; плодородна земя (лозарство); рибарство. Гл. село *Иностра.*

Стронцианитъ. Минералъ, кристализира въ ромбич. система; твърд.=3.5; отн. тегло=3.6--3.8; безшаренъ, нъ често зеленикавъ; стъкленъ блесъкъ, въ излома мазенъ, прозраченъ; състои отъ въглекислота и стронцианъ, нъ съдържа примѣсъ отъ въглекислена варь; намира се въ Шотландия, въ Страховицъ въ Полша, въ държава Ню-Йоркъ.

Стронцианъ. Стронциевъ окисъ една отъ земитѣ, които се срѣщатъ въ съединение съ въглекислота въ стронцианита, и съ сѣрна кислота въ целестина; с. е съединение на метала стронций съ кислорода; *азотнокислений* с. се употрѣбява въ правенето червения огънь за хвърчащитѣ фишеци (бенгалскитѣ огнйове.

Стронций. Просто тѣло, лекъ ковъкъ металъ, малко по-твърдъ отъ оловото, и съ блѣдо-жлътникавъ шаръ. Когато се нагрѣва въ въздуха, гори и се обръща на окисъ, стронцианъ. Не се измѣнява отъ дѣйствието на сухъ въздухъ, нъ разлага водата при обикновена температура, когато се развива взривно водородъ. Тоя Металъ не се срѣща въ самородно състояние, но сѫществува въ минерала стронцианитъ (минералъ, така нареченъ защото пръвъ пѫть билъ намѣренъ бкизо до село Стронция, въ Англия). По свойствата си с. прилича на бария и относително историята му може да се забѣлѣжи, че стронцианътъ е билъ открить като отдѣлно вещество токо-речи сѫщеврѣменно отъ Хопа и Клапрота въ 1793. Въ 1807 Дейви добилъ бария и стронция отъ окиситѣ имъ, нъ не въ чисто състояние; и едвамъ въ 1855 Бунзенъ сполучилъ да добие съвсѣмъ чисти образци отъ тоя металъ. Въ тѣхниката съединенията на с. намиратъ приспособение въ захарното производство, па и за файерверки, бенгалски и сигнални огнйове.

Строфа, *гр.* Сѫщото, каквото е стансъ.

Струве (*Вилхелмъ*). Отличенъ астрономъ, род. въ Алтона, умр. въ С. Петербургъ (1793—1864). Свършилъ дорптския университетъ (Русия), и послѣ билъ директоръ на дорптската обсерватория, дѣто особено наблюдавалъ *двойнитѣ* или сложни звѣзди и и открилъ, че числото на тия звѣзди е много по-голѣмо отколкото се прѣдполагало до тогава (виж. *Звѣзди*): въ 13 години, покрай другата си работа, той събралъ 11,000 измѣрения на двойни звѣзди, които измѣр. легнѫли въ основата на неговото съч. Stellarum duplicium et

multiplicium mensurae micrometricae per magnum Fraunhoferi tubum annis à 1824 ad 1837 in specula Dorpatensi instituta (1837, folio). С. извършилъ сѫщо важни геодезически работи въ Русия, между които и измѣрването дѫгата отъ единъ меридианъ въ Балтийскитѣ области (1822—1827); тая работа С. отпослѣ продължилъ съ други сътрудници до Сѣверни нось (1828—1856); сѫщата работа генералъ Тенеръ извършилъ къмъ югъ до Исмаилъ. Когато се свършило това послѣдното прѣдприятие, най-пространното тригонометрическо дѣйствие извършено до тогава, добила се 20° дѫга отъ меридианъ, които дала възможность на геометритѣ да опрѣдѣлятъ съ по-голѣма точность формата на земята. Между това, С. билъ назначенъ въ 1839 директоръ на най-добрѣ уредената обсерватория на свѣта, пулковската, па и избранъ кореспондентъ въ астрономическия отдѣлъ на парижската академия на наукитѣ. Най-главното отъ съчиненията му е: Observationes astronomicae (1820—1840, 8 т. in 4°). Много извѣстни сѫ неговитѣ работи Etudes d' astronomie stellaire (1847) и Arc du méridien de 25°20 entre le Danube et la mer Glaciale mesuré depuis 1816 jusqu' en 1856 etc. (1857 — 60, 2 тома и чъртежи).— Синъ му *Ото* С., и той отличенъ астрономъ, род. въ Дорпатъ въ 1819, и образуванъ подъ бащиното си ржководителство, станѫлъ неговъ главенъ помощникъ въ пулковската обсерватория, и директоръ на обсерваторията слѣдъ смъртьта му. Той направилъ много астрономически открития, между които сѫ повече отъ 500 нови двойни звѣзди и (1847) единъ отъ сопътницитѣ на Уранъ. Отъ неговитѣ работи най-извѣстни сѫ: Bestimmung der Constante der Präcession mit Berichtsichtigung der eigenen Bewegegung des Sonnensystems (1841); Sur les dimensions des anneaux de Saturne (1852); Observations de la grande nébuleuse d'Orion faites à Kasan et à Poulkova par. M. Liapounow et O. Struve (1862).

Струга. Живописенъ градецъ въ охридската каза, при истичането на Дринъ отъ Охридско езеро; 4,570 жит., отъ които 3,000 българе христ., 1,000 турци, 350 арнауте мохамед., 220 цигане (Кънчовъ). Арнаутетѣ въ С. бързо се турчѫтъ. Родно мѣсто на братия *Миладиновци*. Виж. това име.

Структура, *лат.* Устройство, направа.

Струма (старовр. *Стримонъ*). Българска рѣка, извира отъ Черни връхъ на Витоша, мие сѣвернитѣ и западнитѣ поли на Голо Бърдо, пои *радомирско* и *кюстендилско* полета въ България и влиза въ Македония близо до Горна Джумая. Радомирското поле е една котловина 660 м. висока надъ морето, и притиснѫта отъ всѣкадѣ съ планини. Тая котловина има хладенъ климатъ и въ нея гроздето не става. Кюстендилското поле стои като една градина между Осоговъ, Рила и клонищата на Витоша. Като напусне кюстендилското поле, С. влиза въ една планинска тѣснина, като раздѣля Рила отъ Осоговъ. Тая тѣс-

нина е сгодна за минуване, та прѣзъ нея има добъръ пѫть. Тука около коритото на рѣката има хубави долини съ много лозя и съ тютюневи градини. Въ България С. приема отдѣсно *Брѣзнишка рѣка*, *Свѣтла рѣка* (между Трѣнъ и Радомиръ) и *Бистрица*, която извира отъ връхъ Руенъ; отлѣво — *Блато-рѣка*, *Джерманъ* (която извира изъ Рила и минува прѣзъ Дупница) и *Рилска рѣка*, която се влива въ С. при с. Кошериново (до прѣдѣла на България съ Турция).

Въ Македония С. мие малкото *джумайско поле*, извѣстно по хубавия тютюнъ, който се ражда въ него. Слѣдъ това, тя минува прѣзъ дивния *Кръсенски проходъ*, извѣстенъ по стръмнитѣ си живописни брѣгове. Тука до коритото на рѣката се допира пиринската верига подъ името *Кръсна* въ видъ на терасообразно чудно красива планина. Високи скали, укиченъ по върховетѣ си съ малки селца, съ кичести гори и тукъ-тамъ съ подзидани лозя въ каменацитѣ стоѫтъ надъ коритото, което постоянно се вие между планинскитѣ височини. Отъ дѣсния брѣгъ на рѣката стои *Влахина* планина. Цѣли 5 часа върви рѣката изъ планинската клисура и излиза въ *мелнишката хълмиста долина*, дѣто приема много потоци отъ пиринскитѣ върхове и става доста голѣма рѣка, та лѣтѣ не може да се гази. Тука отъ къмъ зап. С. прибира най-голѣмия си притокъ Струмица, който пои богатата едноименна долина между Плачковица и Бѣласица. Слѣдъ като приеме тая рѣка, С. влиза въ послѣдния си проломъ, наречепъ *Рупелски проходъ*, дѣто краищата на Бѣласица и пиринскитѣ клонове стоѫтъ единъ среща други. Излѣзла отъ планинското си корито, С. се впуща въ широкото и плодородно *сърско поле*, което е извънредно плодородно и дава най-вече памукъ; тука се ражда и много сусамъ, жито и др. Рѣката прорѣзва полето, като се държи все по-близо до Кара-дагъ. Отъ хигъла между Бѣласица и Карадагъ, тя приема водата на малкото *Бутковско езеро*, което се пълни отъ много потоци на двѣтѣ планини. Прѣди да излѣзе на Бѣло море, С минува прѣзъ езеро Тахиносъ, богато съ риба, особено шаранъ и ягула, и прѣзъ едно късо гърло се влива въ морето, въ Стримонски заливъ (виж. *Стримонъ*), който сега носи името Орфански заливъ. Общото течение на рѣката е 250 килом.

Струмица. Градъ въ солунски санджакъ, ц. на каза, при сѣвернитѣ поли на Бѣласица, въ плодородната долина на едноименната рѣка; 74 килом. на юго-зап. отъ Щипъ, 105 килом. на сѣв. отъ Солунъ, и 25 килом. на ист. отъ желѣзницата Солунъ-Скопие; 10,100 жит., отъ които 6,200 българе христ., 3,100 турци, 700 евреи, 160 цигане (*Кжичовъ*). Търговски центръ на цѣлата околность. Търгува главно съ изработени кожи, които се работѫтъ въ него. Градътъ и околностьта иу искарватъ много храна, оризъ, сусамъ и афионъ. Сѣдалище на български владика. *Струмишкаша каза* има 40,882 жит., отъ които 23,602 българе християне, 14,930 турци, 700 евреи, 1,650 цагане (*Кжичовъ*).

Струмица. Македонска рѣка, най-главний притокъ на Струма, образува се отъ два рѣкава, отъ

които единътъ истича изъ езеро Срѣдня, връхъ въ планина Плачковица, а другий се стича отъ Козъ-Бунаръ (село въ Плачковица), и отъ други още помалки притоци. С. тече прѣзъ *струмишко поле*, което държи до 45 килом. на-длъжъ и около 7 килом. на-ширъ. Слѣдъ като пои оризищата отъ гр. Струмица надолу, рѣката, стѣснявана отъ сближението на малешевскитѣ планини съ Бѣласица, върви до Петричъ и въ Демиръ-хисарско приима Тополница, а послѣ се набърква (както казватъ мѣстнитѣ), сир. влива се въ Струма.

Струмски пълкъ. Пълкътъ, който заедно съ юнкеритѣ, извърши прѣврата по свалянето отъ прѣстола на князъ Александра. Регентството го унищожи. Виж. *Августъ 9-и*.

Стрѣла. Мѣтателно оржжие, обикновено пущано отъ лжка и неговитѣ разновидности, отъ самострѣла, по-рѣдко отъ мѣтателна дъсчица (у ескимоситѣ, алуетитѣ) или изъ надувателна трѫбица (въ Малайски архипелагъ, Бенгалия, Япония, Южна Америка); още по-рѣдко се употрѣбява като самостоятелно оржжие (у нѣкои африкански племена). Стрѣлитѣ сѫ били въ всеобщо употрѣбение отъ най-старо врѣме, (отъ палеолитическия периодъ), па продължаватъ и сега да сѫществуватъ у много първобитни и мало-културни народи. Едничкото изключение е Австралия, дѣто с. не сѫ намѣрени; като мѣтателно оржжие тамъ сѫ служили разни видове тояги и копия. Виж. *Оржжие*.

Стрѣла. Име на едно съзвѣздие въ Млѣчния пѫть.

Стрѣлска околия. Друго име на карловската околия.

Студентъ, *лат.* Ученикъ въ висше училище. — **Студия.** Изучение, обстоятелствено изслѣдване на единъ прѣдмѣтъ. Виж. *Етюдъ*.

Стълпотворение. Граденето на стълпа (кулата) въ Вавилонъ, което не било угодно Богу, та смѣсилъ езика на работницитѣ (*Библ.*, Бит. 10: 10 и 11; 8).

Стърлингъ (Stirling). Шотландски градъ, на Форта, 50 килом. на зап. отъ Единбургъ; 14, 000 жит. Нѣкогашний кралевски замъкъ е сега казарма. Хубава готическа църква. Търговия съ вълна, параходно съобщение съ Единбургъ.

Стърнъ (Лоренсъ, Sterne). Английски юмористъ, род. отъ родители англичане въ Клонмелъ, Ирландия (1713—1768); училъ въ Кямбриджъ богословието, много врѣме билъ пастирь въ едно село. Първий романъ, написанъ отъ С. Tristram Shandy, въ който осмива педантизма и лъжовната философия, доставилъ на автора най-голѣма популярность, издържалъ много издания и е прѣведенъ на много европейски езици. Не по-малко е извѣстно *Едно сентиментално пжтуване по Франция и Италия* — Sentimental Jurney in France and Italy (Лонд., 1768), написано отъ С. слѣдъ едно истинско негово пжтуване изъ тия страни: това е съчинението, по което се добило името сентиментална посока въ литературата (виж. *Сентиментализмъ*). Писалъ е още Sermons (*Проповѣди*, 4 т.) и др. С. е прѣвожданъ отъ разни писатели, между другитѣ европ. езици и на русски; най-послѣдно-

то русско събрание на съчиненията му съ една автобиография е отъ 1884; най-новий русски прѣводъ на романа *Сантиментално пжтуване* е Д. Аверкиевий (СПБ. 1892—3). За С. сѫ писали на англ. Farriar (1798), Traill (1882), Fitzgerald (ново изд. 1896). Виж. още, на русски, А. Дружининъ, *Лекціи Теккерея объ англійскихъ юмористахъ* (въ V т. отъ неговитѣ събр. съчин.).

Стършенъ. Насѣкомо съ много остро жило (*Библ.*).

Стюарти. Много старо семейство въ Шотландия, което дало ней и на Англия единъ редъ крале; происхождало отъ една вѣтва на англо-нормандското семейство Фицъ-Аланъ и името си добило отъ държавната служба икономъ или векилъ-харчъ (steward) на едного отъ членоветѣ си въ XII-и вѣкъ въ Шотландия. — *Александръ* С. паднѫлъ въ 1264 въ битвата при Ларгъ, а внукъ му, *Уолтръ* С., се оженилъ въ 1315 за Марварія, дъщеря на краль Роберта I. Уолтъровий синъ дошелъ подъ името *Робертъ II* въ 1370 на шотландския прѣстолъ и станѫлъ основателъ на една династия, която царувала въ Шотландия, а отъ 1603 до 1714 въ Англия и Ирландия. Отъ една роднинска линия на С., която водила началото си отъ 2-я Александровъ синъ, происхождали графове Леноксъ; тия графове, по женитбата на Матиаса С. (графъ Леноксъ) съ Маргарита Дъгласъ, внука на Хенриха VII, английски краль, обявили притезанията си на английския прѣстолъ. Единъ синъ отъ тая женитба, Хенрихъ Дарнли, мѫжъ на Мария С. (виж. *Мария* С.), билъ бащата на английския краль Яковъ I, чиято майка била правнука на Хенриха VII. С., изгонени въ лицето на Якова II за всѣкога отъ Англия, обърнѫли на себе си общественото внимание съ опитванията си да добиятъ изново изгубения прѣстолъ. Въ това отношение сѫ забѣлѣжителни: *Яковъ Едуардъ*, който подъ името Яковъ III, се оженилъ въ 1719 за Мария Собѣска, внука на Собѣски, билъ припознатъ за английски краль отъ Лудовика XIV, и живѣлъ и умрѣлъ (1766) въ Италия. — Най-голѣмий му синъ, *Чарлзъ Едуардъ*, нареченъ *Претендентътъ*, живѣлъ (1720—1788) съ титлата Албански графъ въ Италия, въ 1772 се оженилъ за княгиня Фонъ-Щолбергъ и умрѣлъ бездѣтенъ. — Единственій неговъ братъ *Хенрихъ Бенедиктъ*, отъ 1747 кардиналъ, сполучилъ да добие отъ англ. краль Георги III годишна пенсия отъ 100,000 лева и умрѣлъ въ Фраскати въ 1807, като прѣдалъ правата си на Карла Емануила VI, сардински краль. Георги IV въздигнѫлъ въ римската църква Св. Петръ на послѣдния С. паметникъ, работа на Канова, и купилъ фамилнитѣ книжа на С., които били обнародвани въ 1847 подъ името Stewart papers.

Стюартъ (*Дъалдъ*). Шотландски философъ (1753—1828), училъ се въ гласговския, послѣ въ единбургския университетъ, дѣто слѣдъ това завзелъ бащиното си мѣсто, професоръ на математиката, и послѣ професоръ на нравствената философия. Забѣлѣжително е съчинението му Elements of the Philosophy of the Human Mind 3 т. (1792—1820); С. принесълъ голѣми услуги на философията, особено на психи-

логията, като приспособилъ въ нея методата на опита и индукцията.

Стямфордъ. Английски градъ на Уелянд, въ обл. Линколнъ и 60 килом. на югъ отъ Линколнъ; 11,500 жит. Търговия съ каменни вѫглища, дърва.

Стянли (Хенрихъ Мортонъ Stanley). Знаменитъ пѫтешественикъ по Африка и американски журналистъ (1841—1904). Отъ 13-годишна възрастъ служилъ въ единъ корабъ, а въ 1862-64 станѫлъ доброволецъ въ армията на Съединенитѣ Държави. Излѣзълъ на лице като дописникъ на в. *Ню-Йоркъ Хералдъ*. Въ 1871 отишелъ, испратенъ отъ издателя на тоя вѣстникъ Гордонъ Бенетъ, да търси въ срѣдна Африка Ливингстона (виж. това име), отъ когото отъ 1869 нѣмало извѣстие. Като тръгнѫлъ прѣзъ мѣс. януарий 1871 отъ Занзибаръ, придруженъ отъ една голѣма дружина туземци, С. надвилъ на извънредни спънки по единъ пѫть, по който още не билъ стѫпялъ кракътъ на европеецъ, и достигнѫлъ на 3 ноември Уджиджи на езеро Танганайка, дѣто намѣрилъ Ливингстона. С. обиколилъ сѣверната часть на езерото и прѣзъ февруарий 1872 пристигнѫлъ въ Унянйембе. Като оставилъ тамъ Ливингстона, С се върнѫлъ въ Занзибаръ. Пѫтуването си той описа въ книгата *Какъ намѣрихъ Ливингстона* (Лондонъ, 1872; прѣведена на много чужди ез.). Въ 1874 С., на срѣдства на издателитѣ на америк. вѣстникъ New York Herald и английския Daily Telegraph, тръгнѫ по едно ново пѫтуване изъ срѣдна Африка. Съ една дружина отъ 300 души той потегли отъ Богамай прѣзъ ноем. 1874 и прѣзъ февр. 1875 достигнѫлъ езеро Укеревеке (Виктория Нианза). Прѣзъ януарий 1876 той потеглилъ за столицата на Уганда; отъ тамъ, като добилъ отъ царя на Уганда единъ отрядъ отъ 2,000 души, С. прѣдприелъ да отиде прѣзъ враждебната на европейцитѣ страна Униоро за езеро Албертъ Нианза. Скоро той срѣщнѫлъ едно обширно езеро, което първенъ зелъ за езеро Албертъ (Мвутанъ), нъ отпослѣ излѣзло, че това е още неизвѣстно езеро и той го нарекълъ Албертъ Едуардъ. Слѣдъ едно много опасно, по причина на многото водопади, пѫтуване, С. достигнѫлъ прѣзъ авг. 1877 устието на р. Конго. Така той прѣсѣкълъ материка Африка отъ ист. къмъ зап. и открилъ повече отъ 500 килом. корабоплавателенъ пѫть, който води въ самата дълбина на материка. Пѫтуването си той описа въ книгата *Прѣзъ тъмния материкъ* (1878). Въ 1881 С. прѣдприе, отъ страна на белгийския Comité d' études du Haut Congo, единъ новъ походъ въ Африка, основа по р. Конго единъ видъ становища, вкара първия параходъ въ Стянлипулъ, откри едно езеро, наречено отъ него Леополдово. Основаването на държава Конго С. описва въ книгата *Конго* (1885). Въ 1887 С. на срѣдства на египетското правителство прѣдприе едно пѫтуване за освобождението на Еминъ паша (виж. това име). Едвамъ прѣзъ апр. 1888 С. се срѣщнѫлъ съ пашата. Това трето пѫтуване С. описа въ книгата *Въ най-тъмна Африка* (1890, 2 т.; едно извлѣчение отъ тая книга, подъ загл. *Пѫтешествието на Станлей по цен-*

трална **Африка**, е прѣведено на (български отъ И. М. Добревъ, Варна, 1890, стр. 210). Виж. A. Sinval, H. M. Stanley.— L' Afrique centrale (Парижъ, 1892).

При завръщането си въ Европа С. се удостои съ съ такъви почести, които въ наше врѣме не сж се правили на никой владѣтель. Особено бѣ блескаво посрѣщането въ Белгия и Англия. Въ Англия се вѣнча съ Мисъ Тенанъ въ Уестминстерското Абатство, не далеко отъ гроба на намѣрения отъ него Ливингстона, на който младоженцитѣ положихж раскошенъ вѣнецъ. Слѣдъ С-то завръщане въ Европа, доказа се, че С., за съжаление, се е отнасялъ жестоко къмъ африканскитѣ туземци.

Стяфордъ. Английски градъ, ц. на едноименна область, 230 килом. на сѣв.-зап. отъ Лондонъ, на р. Соу; 20,270 жит. (въ 1891). Усмарници; фабрики за обуща. Развалини отъ единъ замъкъ, съграденъ отъ Вилхелма *Завоевателя*. — Область С., въ срѣдна Англия; 2,948 чет. килом.; 848,000 жит. Развито земедѣлие; богати каменовжглищни рудници.

Суакимъ. Пристанищенъ градъ на западния брѣгъ на Червено море въ Нубия; 310 килом. на юго-зап. отъ Джеда и 1,432 килом. отъ Кайро; 15,713 жит. (въ 1897). Бисероловство. Добро пристанище. Принадлежи на Египетъ; английски гарнизонъ.

Субалтернъ (лат. *субъ*, подъ, *алтеръ*, другъ). Зависимъ, подвѣдомственъ; помощникъ. — **Субалтернъ-офицеръ**. Подофицеръ, младши офицеръ, който нѣма команда.

Субвенционирамъ, *лат.* Давамъ субвенция. *духовенство субвенционирано отъ държавата.* — **Субвенция**. Пособие, парична помощь, отпущана отъ правителството за поддържание нѣкое прѣдприятие.

Субективенъ, *лат.* Личенъ, вжтрѣшенъ, който се отнася до субекта (човѣка, лицето, който мисли *[философ.]*; въ противоположность на обективенъ. — **Субективность**. Зависимость отъ субекта, разглеждане на единъ прѣдмѣтъ, основано на интереситѣ или съчувствието на разглеждача, а не на свойството на самия прѣдмѣтъ и неговата сжщность. — **Субектъ**. 1) Онова, което за всѣкиго съставя неговото *азъ*. 2) Човѣкъ, лицето за което се говори или върху което е обърнжто дѣйствието.

Сублимация, *лат.* Въ *хим.* испаряване на едно вещество чрѣзъ топлина, за да се събере слѣдъ това като се изстуди. — **Сублиматъ**. Сюлеменъ, хлористъ живакъ; употрѣбява се въ лѣкарството и др. — **Сублимирамъ**. Правж сублимация.

Субсидирамъ, *лат.* Помагамъ парично: *тоя вѣстникъ се субсидира отъ правителството.*

Субсидия. Спомагателни пари.

Субстанция, *лат.* Основа на сжщността; онова цостоянно нѣщо въ единъ кой-да-е прѣдмѣтъ, което ние прѣдполагами, че при всичкитѣ вънкашни измѣнения на прѣдмѣта си остава неизмѣнно.

Сувениръ, *фр.* Даръ за споменъ.

Суверенитетъ, *фр.*, *англ.* отъ *итал.* Върховна власть, владичество, господство. — **Суверенъ**, *фр.*, *англ.* Господарь, владѣтель (на *държава*).

Суворовъ (*Александръ Вас.*, графъ *Римникски* и князъ *Ита-*

колония), германски сѣв. Камерунъ и французскитѣ Багирми и Уадай; западни С. токо-речи всецѣло влиза въ състава на французска Западна Африка. Египетски С. включва Донгола, Така, Сенааръ, Кордофанъ, Дарфуръ, Фертитъ и Баръ-елъ-Газелъ; Нигерия обгръща Сокото, източни Ганду, Нуке, Иоруба, западно Борну; сѣв. Камерунъ — източ. Борну и Адамава; западни франц. С. състои отъ западни Ганду, Масина, земята на мандингитѣ и французски С. въ тѣсния смисълъ.

Суезски провлакъ и каналъ. Суезски провлакъ е ниска, пѣсъчлива и неплодна страна между Срѣдиземно море и Червено море, 120 килом. широка. Въ тая страна има много блата и нѣколко езера; прѣзъ нея се прокопа въ нашето врѣме единъ морски каналъ, който тръгва отъ Портъ-Саидъ, на Срѣдиземно море, и се свършва въ Суезъ, на Червено море, като минува прѣзъ езерата и прѣзъ новия градъ Исмайла. Единъ каналъ рѣчна вода тръгва отъ Загазигъ, на Нилъ, минува прѣзъ Исмайла и пристига въ Суезъ; той доставя потрѣбната на жителитѣ на провлака рѣчна вода, оплодотворява земитѣ (староврѣменната страна Гесенъ), прѣзъ които минува и служи за прѣнасяне машини и сѣчива. Единъ французинъ, фердинандъ де *Лесепсъ* (виж. това име), съ помощьта на искусни инженери, Борелъ и Лавали, намислилъ прокопаването на единъ каналъ въ 1894, което и прѣдприелъ и довършилъ, въпрѣки враждебничеството на англичанетѣ, и съ удивително постоянство. Каналътъ се отвори тържествено на 1 ноемв. 1869, и има голѣма търговска, политическа и военна важность, най-вече за Англия, като скѫсява пѫтя ѝ за Индия съ мѣсеци. — Сезострисъ пръвъ се опиталъ да построи единъ каналъ, нъ си служилъ съ Нилъ. Нехао, Дарий I, Птоломей Филаделфъ подкачили изново работитѣ, и каналътъ се довършилъ въ врѣмето на Лагидитѣ. Той тръгвалъ отъ Пелузийския ржкавъ на Нилъ, близо до Бюбастъ, и се свършвалъ при Арсиное (Суезъ). Тоя каналъ билъ 200 килом. дълъгъ и двѣ голѣми галери моглида се разминѫтъ. Той билъ изоставенъ и насипанъ въ врѣмето на римскитѣ императори; Троянъ и Адрианъ го поправили, и той служилъ до VI-и вѣкъ, когато пакъ билъ изоставенъ. Когато арабетѣ покорили Египетъ, Амру накаралъ да ископаѭтъ канала изново, като се начене отъ стари Кайро. Каналътъ билъ изоставенъ още веднажъ, и халифъ Алъ-Мансуръ дори накаралъ да затворѭтъ устието въ 775, за да не могѫтъ да нахлуватъ египтянетѣ.

Суезъ (стар. *Арсиное*). Градъ въ Долни-Египетъ, на Червено море, на едноименъ заливъ, 139 килом. на ист. отъ Кайро, съ който го съединява единъ желѣзенъ пѫть; 15,000 жит. въ 1891. Много важна точка на пѫтя между Европа и Индия, срѣдоточието на търговията между Египетъ и Джеда. Търговия съ европейски фабрични произведения, съ турски губери, съ сирийски и египетски ткани, съ жито, бобъ, хурми и смокви, съ кафе, темянъ, слонова кость, восъкъ, страусови пера. Единъ новъ градъ се строи на югъ отъ стария. — **Суезски заливъ** (Heroopolites si-

nus) образува сѣверо-западния край отъ Червено море.

Суенси. (Swansea). Английски градъ, на Бристолски каналъ, 80 килом. на зап. отъ Кардифъ, въ обл. Кляморганъ, въ Уйелсъ; 5 желѣзопѫтни линии; 100,000 жит. Фарфорови издѣлия, които съперничѫтъ съ стряфордскитѣ. Мѣдни, сребърни, цинкови, кобалтови, никелови ливници. Износъ каменни вѫглища. С. произвожда 10 милиона килограма мѣдь на листа, на нишки и гвоздеи. — С. брои началото си отъ XII-и вѣкъ. Има правилни и чисти улици.

Суета. Празнота, лъжовность; **суетенъ**, празенъ, лъжовенъ.

Суза. Въ старо врѣме, важенъ градъ въ Азия, сѣдалище на управлението на Сузиана и зимна резиденция на персидскитѣ крале. Александръ намѣрилъ 50,000 таланта въ крѣпостьта му Memnonion. Развалинитѣ му сѫ близо до Шустеръ въ персидската область Хузистанъ.

Сузиана. Страна въ староврѣменна Персия, съ прѣдѣли на сѣв. Мидия, на ист. сѫща Персия, на югъ Персидски заливъ, на зап. Вавилония. Земята, равна на югъ, е била планинска на сѣв.; само земедѣлцитѣ въ полето били покорени; и персидский монархъ плащалъ дань на планинцитѣ, за да му даватъ да минува свободно отъ Суза въ Персеполисъ. Гл. градъ Суза; по-значителни градове: Селевкия, Азара, Бадакея. Сега С. съставя часть отъ Персия подъ името *Хузистанъ*.

Sui generis, *лат.* Своего рода: sui generis *дипломатъ*.

Суифтъ (*Джонатанъ*). Прочутъ английски сатирикъ, род. отъ родители англичане въ Дублинъ (1667—1745); добилъ образование въ дублинската колегия. Още отъ момче показвалъ човѣконенавистность. Въ 1688 станѫлъ секретарь на Сѫръ Уилямъ Темплъ и тогава написалъ за него единъ памфлетъ противъ философъ Бентли *Битва на книгитѣ*, въ който по маниера на омировската *Война на мишкитѣ и жабитѣ* е изложена войната на староврѣменнитѣ автори противъ найновитѣ. Послѣ станѫлъ капланъ на графъ Бъркли, вице-краль на Ирландия; нъ не постигнѫлъ цѣлта си — да стане архиепископъ, защото кралътъ му отказалъ въ това, разсърденъ отъ написаната отъ него въ 1704 сатира: The tale of a tub (прикаска за една глупость). Въ тая прикаска С. излага прѣпирнитѣ между католицитѣ, високоцърковницитѣ (англиканетѣ) и дисентеритѣ, подъ видъ на една свада между Петра, Мартина и Якова, отъ които всѣкой е еднакво далечъ отъ духа на първобитното християнство. Въ Ирландия С. добилъ огромна популярность съ своитѣ *Писма на единъ сукнарь* (1723), насочени противъ английския деспотизмъ. Много странни били С-тѣ романтически увлѣчения. Той отдавна се намиралъ въ приятелски отношения съ Естиръ Джонсънъ, която наричалъ Стела (виж. неговия *Дневникъ за Стела*; има нѣмс. прѣводъ). По-късно той страстно се влюбилъ въ една млада лондонска госпожа Ванеса (собств. Естиръ Хомрей), въ на която не исповѣдалъ, че люби въ сѫщото врѣме и Стела. Тая любовь къмъ двѣ жени се свършила трагически. Ванеса, която послѣдвала С.

въ Ирландия, като се научила за отношенията му къмъ Стела, умрѣла отъ тъга, а петь години по-сетнѣ умрѣка и Стела, на която С. се задължилъ тайно, никога да я не вижда двугояче, освѣнь въ присъствието на трети лица.

Въ 1726 излѣзло С-то прочуто произведение *Пътуванията на Гъливера* (отъ него въ българ. прѣводъ на Шѣева има *Пътуването на Гъливера въ страната на ходайхънмить*, Пловдивъ, 1887), прѣведено на езицитѣ на всички просвѣтени народи. Тукъ еднакво се бичуватъ и политицитѣ (I-а книга *За джуджетата — лилипути*) и човѣшката грубость и дивотия (2-а книга *за великанить*), и ученитѣ педанти (3-а книга *за Лапутъ*) и, най-сетнѣ, цѣлото човѣчество, което е по-лошо отъ коне (4-а книга за *разумнить коне*). Тая книга различно обработена е станъла въ нѣкои страни една отъ любимитѣ дѣтски книги. Прѣзъ послѣднитѣ години отъ живота си С. страдалъ отъ психическо разстройство.

Най-добритѣ издания на С-тѣ съчинения съ направени отъ Уолтъра Скота (съ биограф.) и Роско. Прѣписката му е издадена въ три тома. Биографи: Craik, Moricorty, J. Collins, L. Stephen.

Сукиане. Сисакови съмъзници въ похода му срѣща Иуда, за който се вѣрва да съ били отъ нѣкоя земя на юго-истокъ отъ Египетъ (*Библ.*).

Сула (*Луций Корнелий*). Най-способний римлянинъ слѣдъ Сциона Млади до появяването на Юлия Цезара, роденъ въ 138 прѣди Р. Х.; служилъ на чело на кавалерията подъ началството на Мария, въ званието квесторъ, въ Нумидия, дѣто се отличилъ съ блескави побѣди, които увѣнчалъ съ важната заслуга, че принудилъ мавританския краль Боха да прѣдаде на римлянетѣ Югурта (106 прѣди Р. Х.). Съ тая сполука, както и съ напокошнитѣ си побѣди надъ кимвритѣ и тевтонцитѣ (104 — 101) С., възбудилъ завистьта на Мария и между тѣхъ се таила една постоянна вражда, която се усилила, когато въ 92 пр. Р. Х. билъ изпратенъ, като пропреторъ, да постави пакъ Ариобразена на прѣстола въ Кападокия, отъ който билъ пропъденъ отъ Митридата. Като се върнълъ въ Италия (91) враждата между него и Мария била на избухване, но ужасната *социална война* накарала всички римляне да отложатъ прѣпирнитѣ си докъ се отвърне общата опастость и Марий и Сула командували армии въ тая голѣма борба; нъ С-тѣ сполуки затъмнили Мариевитѣ и Марий билъ дълбоко огорченъ. Въ 88 пр. Р.Х. С. билъ избранъ консулъ, а сенатътъ му повѣрилъ началството на войскитѣ среща Митридата. Но за това началство Марий копнѣялъ и когато го добилъ С., той не изгубилъ ни минута да измѣни на отечеството си и да отвори междуособена война.

Трѣбва да се забѣлѣжи, че М. и С. били не само лични съперници, а и водителитѣ на противни политически партии. М., плебей, се поставилъ на чело на новоиталианската партия, и се надѣялъ да принуди сената да отмѣни С-то назначение на Истокъ. С. билъ принуденъ да бѣга въ Нола (въ Кампания), дѣто билъ тогава станътъ му; нъ като на-

мѣрилъ войницитѣ пълни съ въсторгъ, повелъ ги среща М-то лъжеправителство въ Римъ. М-та партия била разбита и М. прогоненъ въ Африка (виж. М.). Като уредилъ работитѣ въ Римъ колкото можалъ, С. потеглилъ на корабитѣ си за Истокъ (87 пр. Р. Х.), и отсѫтствувалъ четире години. Въ това врѣме той покорилъ много отъ гръцкитѣ градове, Митридатови съюзници: Атина била зета съ приступъ и ограбена (86 пр. Р. Х.) и самъ Архелай, Митридатовъ генералъ, испратенъ въ Гърция съ голѣма флота и една армия отъ 120,000 души билъ разбитъ съ голѣмъ сѣчъ при Херонея, сѫщата година, и пакъ при Орхоменъ (84 пр. Р. Х.), дѣто располагалъ съ нова армия отъ 80,000 души. С. сега прѣминѫлъ Хелеспонтъ, побѣдилъ Фамбрия, генералъ испратенъ отъ Мариевата партия (която въ С-то отсѫтствие пакъ била заграбила властьта въ Италия), сключилъ съ Митридата миръ на износни за Римъ условия, и слѣдъ като истръгнѫлъ тежки контрибуции отъ малоазиятскитѣ градове, отплувалъ за Италия, и излѣзълъ на сухо въ Брундузий прѣзъ пролѣтьта въ 83 пр. Р. Х. Марий билъ вече умрѣлъ, нъ партията му била многобройна, ако и не добрѣ устроена, ала пакъ кѫдѣ края на 82 пр. Р. Х. С. и надвилъ, влѣзълъ въ Римъ и накаралъ сената да го провъзгласи пожизненъ диктаторъ въ 81 пр. Р. Х. Между това Мариевата партия въ Испания, подъ началството на храбрия Сертория, се държала още 10 години.

Господарь на положението, С. ознаменувалъ правлението си съ страшни жестокости; зацарувалъ тероръ изъ Италия и диктаторътъ наказалъ съ смърть до 100,000 души. Цѣлта на терора била искоренението на Мариевата партия. Нъ тая цѣль не се постигнѫла съвсѣмъ; и слѣдното поколѣние видѣло тая партия да се възвиси повече отъ всѣкога въ лицето на Юлия Цезаря, Мариевъ племенникъ. Прѣзъ диктаторството си С. издалъ единъ редъ закони, извѣстни съ името *Сулино законодателство*, на които назначението било да се направѫтъ сенатътъ и аристокрацията могѫщи както въ врѣме на пуническитѣ войни, нъ които съвсѣмъ не сполучили да произведѫтъ това слѣдствие.

С. зелъ титлата Честитъ (Felix), прѣдалъ се на распуснѫтъ животъ, и слѣдъ 2-годишно диктаторство доброволно си далъ оставката отъ правлението и се оттеглилъ на имението си да се наслаждава по-охолно на чувствените удоволствия. Развратътъ ускорилъ смъртьта му. Той умр. въ 78 пр. Р. Х.

Сулина. Едно отъ тритѣ устия на Дунавъ въ Черно море, между Килия на сѣв. и Св. Георгиевско устие на югъ. Рѫкавътъ С. се отдѣля отъ Св. Георгиевския 5 килом. на ист. отъ гр. Тулча и тече прѣзъ блатисти земи отъ делтата на Дунавъ до Черно море лѫкатушно по едно разстояние отъ 75 килом. Тоя дунавски рѫкавъ е по-безопасенъ отъ другитѣ; нъ корабоплуването прѣзъ него е мѫчно. На С. се намира едноименен пристанищенъ градецъ, съ 5,000 жит.

Сулиоти. Гръцко - албанско планинско племе въ южната часть на янинската область (старовр. *Епиръ*), въ мѣстности въ басейна

на изворитѣ на Ахеронтъ. С. водитъ потеклото си отъ едно малко число гръцки семейства, които, като се спасявали отъ турския гнетъ, въ XVII-и вѣкъ побѣгнали въ пустинитѣ и безплодни планини на Сула, близо до планина Парга. Виж. Mendelsohn-Bartholdy, Geschichte Griechenlands (Лайпцигъ, 1870).

Султана, султанка. Жена, или дъщеря на султанъ. — **Султанъ** (*араб.* който има власть). Титла на турския царь и на други мохамедански господари.

Султъ (Никола-Жанъ де Soult). Дукъ далматински, французски маршалъ, род. въ тарнския департ., синъ на нотариусъ (1769—1851). Отъ 16-годишна възрасть служилъ въ французската армия; отъ 1791 като поручикъ участвувалъ въ боевете на армията на Рейнъ и Мозель и въ една година (1794) билъ произведенъ началникъ на батальонъ, полковникъ и бригаденъ генералъ. Слѣдъ аустерлицката битва (1805) Наполеонъ го нарекълъ първий майсторъ въ маневритѣ въ цѣла Европа. Управлявалъ Вѣна до Пресбургския миръ. Въ Полша (1807) сполукитѣ му били не по-малко славни. Слѣдъ Тилзитския миръ добилъ титлата Далматински дукъ. Въ 1808 Наполеонъ му повѣрилъ испанската армия; и той воювалъ изобщо твърдѣ сполучливо съ англичанетѣ въ Испания и Португалия. Въ 1812 извършилъ въ Пиринеитѣ едно отстъпление, което се има за образцово въ стратегията. На 7 апр. 1814 С., слѣдъ битвата при Тулуза, сключилъ съ Уелингтона примирие и изявилъ подчинението си на Лудовика XVIII. На 21 ноем. 1814 Лудовикъ го назначилъ воененъ министръ. Щомъ Наполеонъ I стъпилъ въ Франция, С. минълъ на неговата страна. С. зелъ участие въ сраженията при Линъ и Ватерлоо. Слѣдъ втората реставрация билъ изгоненъ отъ Франция, въ въ 1819 добилъ разрѣшението да се върне; въ 1827 билъ назначенъ пиръ. Слѣдъ юлската революция той незабавно се прилѣпилъ до новото правителство. Въ 1832 на С. се възложило да образува кабинетъ; въ главното влияние на тоя кабинетъ принадлежало не нему, а на Гизо и Тиера. Въ 1847 С. си далъ оставката. Негови мемоари, подъ заглавие Histoire des guerres de la révolution, е издалъ синъ му (Парижъ, 1854)

Сулу. Купъ о-ви въ Малезия, на сѣв. отъ Борнео; главнитѣ Тарви, Сулу и Басиланъ; простр. 2,739 чет. килом. и насел 180,000 жит. (малайци-мохамедане, китайци, испанци). Поминъкътъ на населението е ловенето бисери и събирането ядоми гнѣзда. С. принадлежи на Филипинскитѣ о-ви.

Сулфато, сулфатъ, *хининенъ сулфатъ, лат.* Сѣрнокислена соль въ съединение съ хининъ; цѣръ противъ треската.

Сума, *лат.* 1)Количество пари. 2) Сборъ, който излиза отъ събирането на нѣколко количества. — **Кръгла сума**—левове безъ стотинки, грошове безъ пари; 50 лева (или гроша) е кръгла сума; 50 лева (или гроша) и 8 стотинки (или пари) не е кръгла сума. — Summum bonum, *лат.* Най-главното благо.

Сумароковъ (*Алекс. Петровичъ*) Русски поетъ-драматургъ, синъ на генералъ и държавенъ съвѣтникъ и директоръ на дворцовитѣ театри. С. пръвъ отъ народа си писалъ редовни драми; той съчиня-

валъ въ духа на французския класицизмъ — зималъ Корнейла, Расина и Волтера за образци. Всичкитѣ прѣдмѣти на неговитѣ трагедии сѫ зети изъ русската история. Той билъ обсипанъ съ почести и богатства отъ Екатерина II, нъ изобщо се припознава, че писалъ бездарно (1727—1778).

Суматра. Островъ въ Малезия, най-голѣмий и най-западний отъ Зондскитѣ о-ви, на югъ отъ полуостровъ Малака. Простр. около 636,636 чет. килом. (1,600 килом. на-дължъ и отъ 200 до 400 килом. на-ширъ) и насел. 3,209,037 жит. въ 1897, а съ околнитѣ о-ви Банка, Билитонъ, Линга и др. 3,462,000 Едно волканическо бърдо минува прѣзъ острова отъ сѣв.-зап. къмъ юго-ист.; най-голѣмитѣ му върхове сѫ: Гунонгъ-Бенко (4,950 метра), Гунонгъ-Пасма (4,252 метра), Гунонгъ-Марапи (3,675 метра). Срѣдата и южната часть сѫ покрити съ непроходими гори, обитавани отъ урангутанги, носорози и слонове. Отъ ископаемитѣ има каменни въглища, желѣзо и други руди. Произведенията сѫ: черъ пиперъ, кафе, канела, оризъ, сагу, камфора, гута-перча, каучукъ. Холандцитѣ, които владѣятъ повече отъ половината отъ острова (южната и западната часть), въртятъ голѣма търговия съ тия произведения; главний имъ градъ е *Падангъ*; други по-значителни градове сѫ: Бенкулемъ и Палембангъ. Независимитѣ държави сѫ: кралство Ачинъ, страната на батаитѣ, кралство Сиакъ. — Островътъ е открытъ отъ португалецъ Секвиера въ 1508. Холандцитѣ го завзели въ 1628. Населението на холандскитѣ владѣния прѣсмѣтатъ на 1,620,000 жит.

Сумбава. Островъ въ Малезия, въ Зондски архипелагъ и въ сумбава-тиморския купъ о-ви. Простр. съ зависимитѣ острови Мойо и Санжангъ 12,980 чет. килом. и население до 150,000 жит. Въ гоя островъ, планински и гористъ, се намира страшенъ волканъ Тамбора. Едно изригване на тоя волканъ погубило въ 1816 повече одъ 16,000 души. Златни, желѣзни и мѣдни рудници. Островътъ произвожда орисъ и коне и е васаленъ на Холандия, Гл. гр. сѫ *Сумбава* на сѣв. и Бима.

Суми. Русски градъ, въ Харковската губ., 190 килом. на сѣв. отъ Харковъ; 26,355 жит. въ 1898. Важни панаири.

Суми или *Абискан*. Езеро въ азиятска Русия, въ западната часть на томската губерния, близу до Иртихъ. Съобщава се съ езеро Чангъ. Простр. 4,600 чет. килом.

Сунамъ. Исахаровъ градъ, сегашното селце Соламъ, около 9 килом. на югъ отъ Таворъ (*Библ.*).

Суннити, *араб.* Мохамеданска секта; приима корана по сунната, сир. тълкованието съставено по прѣданията на тримата халифи Абу-Бекръ, Омаръ и Османъ.

Супа, *фр. англ.* отъ *старогерм.* Месна чорба съ нѣкой примѣсъ. — **Супиера.** Особенъ видъ голѣма паница за супа, отъ която се сипва за ядене.

Суперарбитръ, *лат.* Сѫщото, каквото е сюрарбитръ.

Супернатурализмъ, *лат.* Въ *обширенъ смисълъ* вѣра въ свръхестественото, сир. онова което става, не по законитѣ на природата, а извънъ тѣхъ, свише; въ *тѣсенъ см.* откровение Божие. — **Су-**

пернатуралистъ. Послѣдователь на супернатурализма.

Супурация, *лат.* Гноене, берене гной.

Сура. Русска рѣка, пои симбирската, пензенската, нижниновгородската губерния, и се влива въ Волга; 760 килом.

Сурабая. Голѣмъ примоски градъ въ о-въ Ява, на Мадуренски протокъ; 90,000 жит. явенци, европейци и китайци. Арсеналъ, оржейни фабрики, фабрики за парни машини, корабостроителници и др. Градътъ е ограденъ съ стѣна съ бастиони и има твърделъ. Тоя градъ е срѣдоточието на военната сила на холандцитѣ въ Малезия.

Сурать. Градъ въ английска Индия, на р. Тапти, при устието ѝ въ Индийски океанъ, въ бомбайската страна и 275 килом. на сѣв. отъ Бомбай; 109,229 жит. (въ 1891), повечето гебри или парси. Търговско пристанище. Бомбай е отнелъ на тоя градъ голѣма часть отъ търговията му; той върти още голѣма търговия съ Арабия и Персия. С. е сѣдалището на върховния сѫдъ за бомбайското прѣдсѣдателство. Английската компания въ Индия отворила единъ конторъ въ С. въ 1612; Англия го владѣе отъ 1800.

Сурогатъ, *лат.* Вещество, което замѣнява друго: *сурогатитъ на кафето.*

Суръ. Староврѣм. египетски градъ, близо до сегашни Суезъ. Отъ него била добила името си пустиня Суръ, която се простирала между него и Ханаанъ (*Библ.*).

Суса. Сѫщото, каквото е Суза (вижъ това име). Главний градъ на Еламъ (Персия). Развалинитѣ му захващатъ голѣмо пространство между рѣки Кера и Абзалъ, на истокъ отъ Вавилонъ (*Библ.*).

Суспендирамъ, *фр.* (отъ лат. *суспендере*, повисвамъ). Запрѣщавамъ на чиновникъ да върши службата си за нѣколко врѣме: *нашия сѫдия е суспендиранъ*; — спирамъ дѣйствието на законъ: *князъ Александръ суспендира конституцията.*

Суспенсорий, *лат.* Прѣвръска за искиленъ и др. т.

Суташъ, *фр.* Витишкетъ, златенъ или сребъренъ ширитъ на шията на кавалеристъ.

Suum cuique, *лат.* Всѣкому своето. — Suum cuique tribuere. Отдавай всѣкому своето.

Суфлйоръ, *фр.* (отъ *суфле*, шъпнѫ, шушнѫ). Подказвачъ, лице, което въ театъръ подказва на дѣйствуещитѣ лица ролитѣ, сир. какво да говорѧтъ.

Сухона. Русска рѣка въ вологодската губерния, една отъ двѣтѣ главни рѣки, които съставятъ началото на Сѣверна Двина. Истича въ юго-източната часть на Кубинско езеро; 575 килом. Широчината на С. е отъ 100 до 160 метра, намѣста и до 400 м., а дълбочината до 10 м.

Сухумъ-кале. Русска крѣпостъ при устието на Баласта въ Черно море, 200 килом. на сѣв.-зап. отъ Кутаисъ. Едно врѣме столица на Абазия и търговско пристанище. Прѣзъ русско-турската война въ 1877—78, турцитѣ излѣзохѫ на брѣга и зехѫ крѣпостьта; нъ не сполучихѫ въ цѣльта си да побунѧтъ мохамеданското население на околностьта, и скоро бидохѫ принудени да се оттеглѧтъ.

Су-чеу. Китайски градъ, 150 килом. на юго-ист. отъ Нанкинъ

въ область Киангъ-су, 48 килом. отъ Жълто море, на Императорски каналъ и близо до езеро Тайху; 500,000 жит. въ 1904. Тоя градъ е прорѣзанъ отъ много канали, та европейцитѣ го наричатъ *Китайска Венеция*. Хубавото му мѣстоположение и мекий му климатъ привличатъ много богатитѣ китайци, които сѫ го нарекли *Земни Рай*. Кѫщитѣ сѫ изобщо добрѣ построени и прѣтрупани съ украшения; най-забѣлѣжителни въ С.-ч. сѫ набрѣжнитѣ, мостоветѣ, храмоветѣ и триумфалнитѣ арки. С.-ч. върти голѣма търговия съ коприна, книги, памукъ, чай и оризъ. Той притежава много копринени предачници, фабрики за копринени стоки, кордели, нанкини, покѫщнини, хартия, бронзови, грънчарски и други издѣлия.

Сфакия. Градецъ въ о-въ Критъ, на южния брѣгъ; 3,000 жит.

Сфактерия. Малъкъ о-въ въ Ионическо море, до брѣга на Месения, при входа на Наварински заливъ; гористъ, необитаемъ, каменистъ о-въ. Тамъ прѣзъ Пелопонезската война спартанцитѣ се прѣдали на атинянетѣ (425 пр. Р. Х.). Сегашна *Свагия*.

Сфера, *гр.* Клѫбо. Въ *прѣнос. см.* крѫгъ на дѣятелность.—**Сферически**. Клѫбообразенъ. —**Сфероиденъ**. На видъ приблизително като клѫбо.—**Сфероидъ**. Въ *геом.* тѣло на видъ приблизително като клѫбо.—**Сферометръ**. Инструментъ за измѣрване кривинитѣ на сферическитѣ повърхности.

Сфигмометръ. Уредъ за измѣрване бързината на пулса.

Сфинксъ, *гр.* (отъ *сфиго*, душѫ, удушвамъ). 1) Баснословно чудовище, съ женска глава, лъвско тѣло и орлови крилѣ. То се гаткало на ония, които минували покрай него, и убивало всички, които не отгатвали гатанката. Едипъ (виж. това име) отгатнѫлъ гатанката и убилъ чудовището. 2) Извайка на жена съ снагата на лъвица: *сфинксоветѣ сѫ многобройни между египпетскитѣ паметници*.

Сфорца. Знаменито италиянско семейство, което играло значителна роля въ Миланъ и въ цѣла Италия въ XV-и и XVI-и вѣкъ. Съ смъртьта на послѣдния дукъ отъ това семейство, *Францеско* С., прѣкитѣ наслѣдници се довършили и Австрия тихичко глътнѫла тѣхното дукство Миланъ (1535).

Сфрагистика, *гр.* Учение за печатитѣ, сир. за състава, рисункитѣ и други на печатитѣ, що се се удрятъ на документи.

Схема, *гр.* Формата на прѣдмѣтъ, разглеждана отдѣлно отъ самия прѣдмѣтъ, начъртание, планъ: *социалнитѣ схеми*.

Схизма, *гр.* 1) Расколъ: расцѣпление, когато една църква се отдѣля отъ друга, понѣкога като отхвърля догматитѣ ѝ, както е православната църква спрѣмо католическата, а понѣкога безъ да ги отхвърля, както е българската православна църква спрѣмо фенерско-гръцката православна. 2) Актътъ на расцѣплението (виж. *Отлѫчение*). — **Схизматикъ**. Расколникъ, отцѣпеникъ. — **Схизматически**. Расколнически, отцѣпенъ.

Схима, *гр.* Монашески чинъ. Калугеритѣ и калугеркитѣ посветени въ тоя чинъ токо-речи съвсѣмъ се отдѣлятъ не само отъ свѣтскитѣ люде, а и отъ другитѣ калугери и калугерки и водѭтъ най-строгъ подвижнически животъ.

—**Схимникъ**. Калугеръ, който е приелъ схимата.—**Схимница**. Калугерка, която е приела схимата.

Схоластика (отъ лат. *схола*, училище). Философската посока на срѣднитѣ вѣкове, основана на Аристотелевото учение, поставено въ тѣсна свръска съ богословието. Сега: суха, бъзсъдържателна посока на науката. — **Схоластикъ**. Срѣдновѣковенъ философъ, човѣкъ прѣдаденъ на схоластиката. — **Схоластически**. Педантски, формаленъ, сухъ. — **Схоластъ**. Тълкователь на старитѣ списатели.—**Схолия**. Тълкование на съчинението на староврѣменен писатель; въ *мат.* бѣлѣжка, изяснение.

Сцевола (*Муций*). Младъ римлянинъ, прѣзъ обсадата на Римъ отъ Порсена въ 507 прѣди Р. Х. проникналъ въ лагера му, съ цѣль да го убие, но сбъркалъ та убилъ секретаря му. Уловенъ отъ непріятеля, С. прѣдъ Порцена изгорилъ рѫката си на жъртвеника, за да я накаже за дѣто сбъркала. С. добавилъ, че 300 римски момци сѫ рѣшени да послѣдватъ примѣра му. Уплашений Порцена прибързалъ та сключилъ миръ съ Римъ.

Сцена, *лат.* 1) Мѣстото въ театръ, на което се дава прѣдставлението: *всичкитѣ актйори и актриси излѣзохѫ на сцената.* 2) Обстановка на мѣстото въ театра, дѣто става прѣдставлението: *сцената се промѣни.* 3) Гледка: *печална сцена.* 4) Мѣстото, дѣто е станало нѣщо: *на сцената на пръстжплението се появихѫ и полицейскитѣ.* — **Сценически**. Който се отнася до сцена, до театръ, театраленъ.—**Сценически условия**. Така се наричатъ въ пиеситѣ особенитѣ правила, които е необходимо да се пазятъ за да стане сполучливо прѣдставлението. Така **сц.-у.** искатъ, появяванията на сцената на дѣйствуещитѣ лица да сѫ всѣкога оправдани, сцената да не остава празна доклѣ продължава дѣйствието и др.—**Сценография**. Декоративно, перспективно живописство; искуството да се изобразяватъ прѣдмѣтитѣ за театра, споредъ както изискватъ отдалечението и положението на сцената отъ зрителитѣ.

Сцила и Харибда, *гр.* Два твърдѣ опасни водовъртежи при входа въ Месински заливъ (Сицилия), които сѫ влѣзли въ поговорка: „да испадне човѣкъ отъ Харибда на Сцила,“ отговаря на нашето отъ трънъ на глокъ, сир. отъ лошо на по-лошо.

Сципионъ (Публій Корнелій Scipio **Африкански, Стари**). Римски пълководецъ (235 — 183 прѣди Р. Х.). Въ една битва при р. Тичино спасилъ баща си. Слѣдъ поражението при Кана, С., началникъ на единъ легионъ, принудилъ Метела и единомисленицитѣ му, които въ отчаяние замислили да напуснѫтъ Италия, да се откажѫтъ отъ тоя планъ. Когато баща му и чичо му починѫли въ Испания въ борбата съ картагенянетѣ и никой не желаялъ да заеме длъжностьта главнокомандуещъ на тамошнитѣ римски сили, 24-годишния С. билъ избранъ на тоя постъ. Съ единъ редъ блескави сполуки С. оправдалъ довѣрието на съгражданитѣ си. Освѣнь военната дарба, той показалъ сѫщо доста голѣма дипломатическа способность, като искусно расположилъ испанцитѣ въ полза на Римъ съ великодушната си об-

хода къмъ тѣхъ. С-тѣ сполуки толкова подигнѫли престижа на Римъ, че африканскитѣ царе Масинисса и Сифаксъ завързали сношения съ Римъ. С. лично се явилъ въ Африка за свиждане съ Сифакса и сключилъ съ него съюзъ. Като се върнѫлъ въ Испания, той окончателно я очистилъ отъ картагенянетѣ. Той замислилъ да влѣзе въ Африка, макаръ Анибалъ да се намиралъ още въ Италия. Военнитѣ дѣйствия въ Африка се свършили съ пораженията на повикания отъ Италия Анибалъ при Зама и сключването миръ. Като се върнѫлъ въ Римъ, С. добилъ единъ блескавъ триумфъ и прѣкора Африкански, нъ другитѣ почетни награди, които му се прѣдложили отклонилъ.

С. стоялъ на чело на новото културно движение, което имало за слѣдствие прѣнесението въ Римъ на гръцката образованость. Враждата къмъ Сципионовци на такъви люде като Катона до голѣма степень се обяснява съ това.

Сципионъ (Публий Корнелий С. Емилианъ *Африкански*, Млади). Римски пълководецъ, синъ на Луция Емилия Павла (185—129 прѣди Р. Х.). Добилъ добро образование; билъ ближенъ съ историка Полибия. Въ 149 С. пристигнѫлъ въ Африка въ началото на 3-а пуническа война. Въ 147 билъ избранъ консулъ. Като пристигнѫлъ изново въ Африка, той устроилъ лагеръ въ самия Картагенъ. Въ Картагенъ настанѫло гладъ, понеже и морето било блокирано отъ римски кораби. Въ началото на 146 С. нападнѫлъ вътрѣшната часть на Картагенъ, и прѣзелъ пристанището. Шесть деня и шесть нощи се продължавало пристѫпното нападане на града; нападателитѣ само стѫпка по стѫпка влизали въ града, като се сражавали въ тѣснитѣ улици и по покривитѣ на домоветѣ. На седмия день се прѣдали обсаденитѣ: 30,000 мѫже и 25,000 жени. Деветстотинъ римски дезертйори продължавали да се бранѫтъ и погинѫли при пожара на Асклепиевия храмъ. Градътъ горѣлъ 17 деня; С. разрѣшилъ на войницитѣ да го грабѫтъ, а жителитѣ да продаватъ въ робство. Въ 134 той билъ втори пѫть консулъ; възложило му се да довърши испанската война. Изново му прѣдстояло да въвожда дисциплина въ римската война; крѣпостьта Нуманция се зела съ принуждение чрѣзъ гладъ въ 133 прѣди Р. Х.; на С. се далъ триумфъ и и званието Нумантински. Прѣзъ послѣднитѣ години отъ живота си С. билъ противникъ на прѣдлаганитѣ отъ Гракхитѣ закони. Въ 129 той ненадѣйно умрѣлъ, както мисляли съврѣменницитѣ му отровенъ отъ политически противници.

Събирателенъ. Който се отнася до събиране. Въ *грам. събирателно име* е сѫществително, съ което се изразява събранието на много недѣлими прѣдмѣти, които съставятъ една единица: *войска*.

Събитие. Онова, което е било, което е станѫло; происшествие.

Съблазнявамъ. Блазня, давамъ поводъ нѣкому да му се дощe нѣщо, или да сгрѣши, възбуждамъ у него желание, искушавамъ. — **Съблазнь.** Онова, което съблазнява, поводъ къмъ грѣхъ, прѣдмѣтъ на искушение. — **Съблазнителька.** Който съблазнява нѣкого, искуситель, прѣлъститель. — **Съблюдавамъ.** Пазя, испълнявамъ строго, точно, добросъ-

вѣстно. — **Съблюдение, съблюдатель, блюститель** (виж. тая дума).

Съболезнувамъ *нѣкому*. Състрадавамъ, съчувствувамъ въ горесть, жалѣнк съ другитѣ за нѣкого. — **Съболезнование**. Жалѣяне съ другитѣ.

Съборище. Еврейски храмъ; мѣсто, което е служило на евреитѣ за религиозно събрание или за богослужение. Такива мѣста служили и за сѫдилище, дѣто сѫдилъ еврейский съборъ, съвѣтъ или санхедринъ, който състоялъ отъ 70 еврейски старѣйшини, които, подъ прѣдсѣдателството на единъ първосвещеникъ, рѣшавали най-важнитѣ обществени въпроси (*Библ.*).

Съвокупявамъ. Съединявамъ, съчетавамъ (за полово съединение); *съвокупение*. — **Съвокупенъ**, съединенъ, дружен; — **но**, вкупомъ, заедно.

Съврѣмененъ. Сѫщоврѣменен; — **ность**; **съврѣменникъ-ца**, връстникъ-ца, въ едно врѣме съ когото е живѣлъ.

Съвѣсть. Нравствена способность на човѣка, чрѣзъ която различава правда отъ кривда, и удобрява правото, а осѫжда кривото. Чрѣзъ тая способность човѣкъ е свидѣтель на себе си за доброто или злото, което прави. Въ *прѣнос. см. свобода на съвѣстьта*, правото, което държавата припознава на всѣкой гражданинъ да се радва на пълна свобода въ вѣроисповѣднитѣ работи. — **Съвѣстно**, истинно, по строга честность. — **Съвѣщавамъ се** *съ нѣкого за нѣщо*. Съвѣтвамъ се, обсѫждамъ и рѣшавамъ. — **Съвѣщание**. Събрание за съвѣтване, за разсѫждаване. — **Съвѣщатель-ка**. Участникъ-ца въ сѫвѣщание, въ съвѣтъ. — **Съвѣщателенъ гласъ**, мнѣнието на лице въ съвѣтъ, което има правото само да си дава мнѣнието, а не и да гласува.

Съгледатель. Шпионинъ, чешитинъ.

Съдѣйствувамъ. Помагамъ, спомагамъ. — **Съдѣйствие**. Помощь, съучастие.

Съединени Държави, или *Съединени Щати* (United States of America). Федеративна република, която захваща цѣлата срѣда на Сѣверна Америка; има пространна и плодородна земя, пристанища на два океана и сгодно положение между Европа и Азия. Прѣдѣлитѣ ѝ сѫ: на сѣв. Нова Британия, на зап. Тихи океанъ, на югъ Мексико, на ист. Атлантически океанъ. Простр. 9,383,029 чет. килом. и насел. (по прѣброяв. отъ 1 юн. 1900) 76,388,288 жит., отъ които само 53,372,703 америк. граждане (45, 686,023 бѣли, и 7,510,680 небѣли=6,337,980 негри, 1,132,060 мулати, 107,475 китайци, 2,039 японци и 58,806 цивилизовани индийци); останѫлитѣ 9,121,867 бѣли чуждестранци и 127,680 индийци въ диваство. Въ 1904 населението е било 81,752,000 жит.

Земята на **С.-Д.** състои отъ едно огромно централно поле, което се пои отъ Мисисипи и притоцитѣ му, и е оградено на ист. и на зап. съ двѣ системи планини, на ист. Апалачитѣ по брѣга на Атлантически океанъ, на зап. Скалиститѣ планини и платата на сѣв.-американскитѣ Кордилиери. Приморието на Тихи океанъ, отъ полуостровъ Аляска до Пъджетовъ протокъ е прорѣзано съ заливи и канали и

защитено съ единъ кордонъ острови и островчета. Сѫщий характеръ има приморието на Атлантически океанъ, отъ Лабрадоръ до Ню-Йоркски заливъ.

Климатътъ на тая пространна земя е твърдѣ разнообразенъ: въ държавитѣ покрай Атлантически океанъ той е 10° по-студенъ отколкото въ европейскитѣ страни съ еднаква географ. широчина; въ държавитѣ покрай Тихи океанъ той е мекъ колкото въ Европа; въ страната между тѣхъ, той е краенъ, много горещъ лѣтѣ, много студенъ зимѣ, дори и въ Луизиана. — Произведенията сѫ разнообразни и прѣизобилни. 1) Ископаемитѣ произведения сѫ: златото въ Калифорния, Орегонъ, Ново-Мексико, Колорадо, Канзасъ и Невада; среброто въ източния склонъ на сиера Невада, въ страна Уошу, въ обл. Есмералда и въ околностьта на езеро Оуенъ; живакътъ въ Калифорния; мѣдьта въ полуостровъ Кюиноу, около Горно езеро, въ Тенеси и кѫдѣ рѣка Онтонагонъ (притокъ на Горно езеро), оловото въ сѣверна Каролина, Илиноисъ, Висконсинъ, Иова и Мисури; желѣзото е токорече всѫдѣ, каменнитѣ вѫглища по едно пространство отъ 300,000 чет. килом.; газътъ въ Пенсилвания; сольта въ соленитѣ извори на държава Ню-Йоркъ. 2) Растителнитѣ произведения сѫ зърненитѣ (житото, рѫжьта, овесътъ, ячемикътъ), барабоятъ, овощията, гроздето, ленътъ, конопитѣ, на ист. и на сѣв. отъ една линия, която отива отъ платата на Тексасъ до заливъ Чезапикъ прѣзъ Мемфисъ; памукътъ, оризътъ, захарната тръстика, ананасътъ и бермудский барабой на югъ отъ една линия, която отива отъ Остинъ до Чезапикъ; хмелътъ въ сѣв.- източнитѣ държави, лозата всрѣдъ долината на Охио, въ долната долина на Уабашъ, кѫдѣ сливането на Мисисипи и Мисури, и въ южна Калифорния; тропическитѣ плодове по брѣга на Мексиканския заливъ. Домашнитѣ животни сѫ отъ европейско происхождение, освѣнь една свинска порода отъ Китай и бактрианската камила. Дивата фауна прѣдъ културния напоръ на бѣлия човѣкъ бързо исчезва. Въ източнитѣ държави отъ едритѣ горски звѣрове сѫ останѫли пантерата, мечката и три вида мѣстни елени. Въ срѣднитѣ държави за прѣдставители на мѣстната фауна служѫтъ троглодити, шакали и др. Въ южнитѣ държави изобилнитѣ едно врѣме алигатори сега бързе се истрѣбватъ; всѣка година въ рѫкавитѣ на Мисисипи биѫтъ до 60,000 отъ тия звѣрове за кожата имъ. Пространнитѣ дѣвствени гори, съ които е била покрита страната, пълни съ дѫбове и др., исчезватъ малко по малко и се обрѫщатъ на ниви; ала освѣнь горитѣ на Far-West, които топоръ не е още досѣгнѫлъ, оставатъ хубавитѣ борови гори въ Виргиния, въ двѣтѣ Каролини, въ Георгия, въ Флорида и въ Алабама, които прозвождатъ грададни количества смола, катранъ, терпетинено масло.

Поминѫкъ. Въпрѣки колосалното развитие на фабричната индустрия, земедѣлието все още съставя главния клонъ отъ промишленостьта. Срѣдното земедѣлие прѣобладава надъ най-дребното и едрото. Главното произведение на земедѣлието е царевицата. Слѣдната таблица прѣдставлява жътвата на царевицата, житото и овеса въ 1891 г.:

ЗЪРНЕНИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ.	Обработена повърхность въ хектари.	Произв. въ хектолитри.	Стойность въ левове.
Царевица.	30,481,000	742,000,000	4,180,000,000
Жито.	16,000,000	220,000,000	2,567,000,000
Овесъ	10,000,000	265,000,000	1,161,000,000

Овощарството и лозарството силно напрѣдватъ въ С.-Д. Въ 1890 държавитѣ произвели 1,100,000 хектолитра вино и 267,000 тона грозде за ядене (Калифорния доставя половината отъ това произведение). Американцитѣ се надѣятъ въ износа на гроздето да конкурираятъ съ Европа. Количеството на другитѣ овощия — праскови, ябълки, круши и всевъзможни ягоди — е много голѣмо; ни въ една страна овощията не се потрѣбяватъ въ такъво количество, както въ С.-Д., въ сушенъ видъ и въ консерви тѣ се изнасятъ на всесвѣтското тържище. Барабоятъ се произвожда сѫщо въ огромни количества. Сѣното произведено въ 1897 е било 60 милиона тона за стойность 2 милярда лева. Друго важно произведение на земедѣлието е памукътъ; въ 1897 жатвата на памука е дала 4,300,000,000 фунта памукъ, отъ стойность 1,500,000,000 лева. Тютюнътъ и оризътъ сѫщо играятъ не маловажна роля въ земедѣлческото стопанство на южнитѣ държави. Въ скотовъдството С.-Д. държатъ първо мѣсто. По статистиката отъ 1898 въ държавитѣ е имало

Коне.	13,960,911
Мулета	2,190,282
Рогатъ добитъкъ	45,105,083
Овце.	37,656,960
Свине.	39,759,993

Въ 1896 се заклали повече отъ 20 милиона свине, въ това число повече отъ една четвърть въ Чикаго. Овцетѣ се въдятъ главно за вълната. Риболовството е развито по езерата, рѣкитѣ и морскитѣ прибрѣжия. Отъ полезнитѣ ископаеми първото мѣсто захващатъ каменнитѣ въглища. Добиватъ се още желѣзо, сребро, злато, мѣдь, газъ и др. Горитѣ даватъ богатъ дървенъ материалъ.

Манифактурната промишленость, която се е появила въ С.-Д. сравнително неотдавна, съперничи сега съ английската и вече я е испрѣварила съ броя на парнитѣ машини, употрѣбяеми въ фабрикитѣ и заводитѣ. Капиталътъ, вложенъ въ фабрично-заводската промишленость, въ 1890 г. е билъ 33 милярда лева и постоянно расте. Особено голѣмъ напрѣдъкъ е направила металургията. Главнитѣ фабрични произведения сѫ памучни платове, тютюнъ, захаръ, сапунъ, кожи, желѣзни издѣлия. Всѣдѣ се приспособяватъ научнитѣ способи за работа и се пести трудътъ съ машини. На развитието на промишленостьта помага много и лесното на съобщенията.

Търговия. Вътрѣшното търговско движение въ прѣдѣлитѣ на федерацията надминува 22 пати вънкашната търговия; вънкашната размѣна сѫщо се развива, въпрѣки високата покровителна тарифа, и отстѫпя само на търговията на Англия. Отъ 1790 до 1890 вънкашната търговия е станѫла 80 пати по-голѣма, а населението се е увеличило само 16 пати. Главната размѣна е съ Англия. За износа на стокитѣ си С.-Д. се ползуватъ съ търговскитѣ кораби на Англия, скандинавскитѣ държави, Германия и др.; само 11% отъ цѣлия износъ се изнася съ американски кораби; подигнѫтъ е въпросътъ за създаването на собствена голѣма търговска флота. Търговската флота на С.-Д. въ 1899 е била: параходи 6,837, съ вмѣстимость 2,476,011 тона; платнени кораби 15,891, съ вмѣст. 2,388,227.

Съставъ, происходъ и развой на населението. Съединенитѣ Държави се съставятъ отъ 45 държави (републики), 1 федерална область и 6 територии (отъ които двѣ още не се прѣдставляватъ въ камарата на прѣдставителитѣ; виж. *Територия*). Въ 1900 С.-Д. сѫ имали 78 града съ повече отъ по 50,000 жит.; отъ тия градове 3 съ повече отъ по 1 милионъ (Ню-Иоркъ съ 3,437,202, Чикаго съ 1,698,585 и Филаделфия съ 1,293,697), 2 съ повече отъ по 500,000 (Сенъ-Луи и Бостонъ), 4 съ повече отъ по 300,000 (Кливландъ, Бѣфало, Санъ-Франциско, Цинцинати), 8 съ повече отъ по 200,000 и 19 съ повече отъ 100,000. Населението е било въ 1790 само 4 милиона. Това население е състояло отъ много народности: *янкити*, които идѫтъ главно отъ англійскитѣ колонии, отъ потомцитѣ на холандци (Ню-Иоркъ), на шведи (Делауеръ), на нѣмци (Пенсилвания), на испанци (Тексасъ, Ново-Мексико, Флорида, Калифорния), на французе (Луизиана, Тексасъ, Мисури, Индиана). Индийцитѣ, кореннитѣ жители, сега съвсѣмъ омалѣли, изглежда, че сѫ обречени на окончателно погинване. Дивацитѣ отъ тия племена, по-малко отъ двѣстѣ хиляди въ С.-Д., повечето свирѣпи и граблливи, се намиратъ най-вече въ западнитѣ държави. Негритѣ сѫ били прѣнесени въ миналитѣ врѣмена да робуватъ на колониститѣ по плантациитѣ. Мулатитѣ сѫ потомци на негри и бѣли люде. Първитѣ негри били внесени въ С.-Д. въ 1620; въ 1790 тѣ били вече 697,897, а въ 1860—3,953,760 робе. Тѣ били обявени свободни на 10 септ. 1862. Виж. понататъкъ *История*.

Увеличението на населението, освѣнъ отъ естественото наращение, зависи отъ прѣселването отъ други страни. Отъ 1820 до 1896 броятъ на прѣселенцитѣ се прѣсмѣта на 18,278,482, въ тоя брой огромното мнозинство отъ Европа, останѫлитѣ отъ Канада и Китай. Прѣселението достигнѫло най-голѣмото си развитие въ 1882, когато пристигнѫли 788,992 прѣселенци. Нъ отъ тогава, подъ влиянието на ограничителни мѣрки, броятъ на прѣселцитѣ значително испадалъ. Негритѣ сѫ особено много въ Мисисипи и Виргиния, мулатитѣ въ Виргиния и Луизиана. Негритѣ по закона се ползуватъ съ всички политически права, въ фактически занимаватъ ниско положение въ обществото и тѣхнитѣ права често оставатъ празна дума. Само отдѣлни личности ме-

жду негритѣ достигатъ до високо положение. Между тѣхъ има дори професори въ университетитѣ. Ядката на населението на държавитѣ се явяватъ англо-американцитѣ, главно потомцитѣ на англійскитѣ колонисти, които въ най-чистъ видъ се срѣщатъ въ така-наречените ново-англійски коренни държави. Англо-американцитѣ характеристично въ физическо отношение сѫ стройни, мършави, нъ яки, съ блѣденъ шаръ на лицето, съ ранно физическо и умствено развитие. Въ послѣдно врѣме единъ значителенъ факторъ на населението сѫ и нѣмцитѣ.

Управление. — Конституцията на Съединенитѣ Държави, гласувана отъ единъ съборъ въ 1787, приета отъ народа въ 1788, е била турена въ испълнение на 20 мартъ 1789. 1) *Федералното правителство* е съставено отъ единъ конгресъ и отъ единъ прѣдсѣдатель. Конгресътъ състои отъ двѣ камари, сенатъ и камара на прѣдставители. Той притежава законодателната власть, издава законитѣ отъ общъ интересъ, гласува данъцитѣ, които трѣбва да плащатъ държавитѣ, сключва търговскитѣ, съюзнитѣ и мирнитѣ договори, обявява войната и събира войскитѣ: той е истинский господарь. Въ конгреса, сенатътъ прѣдставлява *Държавитѣ*, а камарата на прѣдставителитѣ прѣдставлява *народа*. Сенаторитѣ се избиратъ за 6 години отъ законодателнитѣ събрания на държавитѣ, отъ които всѣка избира 2 сенатори, които трѣбва да сѫ най-малко на 30-годишна възрасть и да сѫ граждане на С.-Д. отъ 9 години. Прѣдставителитѣ се избиратъ направо отъ народа, по 1 на всѣки 70,000 души; тѣ трѣбва да сѫ на възрасть най-малко на 25 год. и да сѫ граждане на С.-Д. отъ 7 год. Тѣхното число се опрѣдѣля всѣкои 10 години отъ конгреса съразмѣрно съ населението (сегашний имъ брой е 357). Прѣдсѣдателътъ има испълнителна власть; той се избира за 4 години отъ особени избиратели, избрани отъ всѣка държава отъ гражданитѣ. Той е прѣизбираемъ втори пѫть; има правото де суспендира съ ветото си всѣкой новъ законъ; нъ ако конгресътъ, поканенъ отъ него на нови обсѫждения върху тоя законъ, го поддържа, прѣдсѣдателътъ е длъженъ да го подпише въ 10 деня; мине ли тоя срокъ, законътъ се туря въ испълнение. 2) *Правителствата на държавитѣ* състоятъ отъ по единъ управитель, който има испълнителната власть и е избранъ за единъ периодъ различенъ въ разни държави, и отъ по единъ парламентъ, който има законодателната власть и е съставенъ отъ сенатъ и камара на прѣдставители. Числото на сенаторитѣ е всѫдѣ равно на окрѫзитѣ въ държавата, а числото на прѣдставителитѣ се опрѣдѣля по цифрата на населението. Избирателитѣ сѫ изобщо гражданетѣ, които сѫ на възрасть 21 година и плащатъ данъкъ; нищитѣ и слугитѣ сѫ лишени отъ избирателното право. —3) *Сждебната власть* е независима. Всѣка държава има сѫдилищата си; нъ републиката има една федерална сѫдебна власть, която има за послание да пази конституцията отъ нарушение на гражданетѣ и отъ закони, които сѫди за противни на основния законъ, да бди за испълнението

на гласуванитѣ отъ конгреса закони, да сѫди дѣла неподсѫдни на държавитѣ, каквото въпроситѣ, които произтичатъ отъ договоритѣ, дѣлата между граждане отъ различни държави. Тая сѫдебна власть състои отъ едно върховно сѫдилище, отъ 9 обиколни или ходящи полугодишни сѫдилища, и отъ 51 окржжни сѫдилища.

Религия. По конституцията на федерацията, църквата е съвсѣмъ отдѣлена отъ държавата; конгресътъ нѣма право на намѣса въ религиознитѣ работи; вѣроисповѣданието не се зима въ внимание при назначаванията на правителствени и обществени служби. Федеративната конституция гарантира пълната свобода на вѣроисповѣданието; сѫщата гаранция е повторена въ конституциитѣ на всичкитѣ отдѣлни държави. Ала религиознитѣ общества се ползуватъ съ доста голѣмо влияние, понеже въ тѣхнитѣ ржцѣ сѫ много частни и недѣлни училища, семинарии, срѣдни учебно-възпитателни заведения, колегии и дори университети, па и благотворителни учреждения. Въ повечето държави църковнитѣ имоти сѫ освободени отъ налози; въ 1880 стойностьта на църковнитѣ недвижими имоти (на разнитѣ секти), които не подлежали на налогъ, сѫ се прѣсмѣтали на 1,875,000,000 лева. Специални закони ограждатъ отъ нападане религиознитѣ събрания на всички секти подъ открито небе (camp meetings). Изобщо влиянието на християнската вѣра, въ разнитѣ нейни форми, въ Съед. Держ. е по-силно отколкото дѣ-да-е другадѣ въ Европа, съ исключение може-би на Шотландия. Строго се пази недѣлнята почивка, макаръ съ прилива на нѣмския елементъ да зачестяватъ опитванията да се прѣвърне недѣлний день въ день на увеселение; религиозното влияние се чувствува силно дори въ комунистическитѣ колонии, както у мормонитѣ и др. Въ иерархическо отношение разнитѣ църкви сѫ уредени по европейския прототипъ; нъ тѣхнитѣ духовни лица, между които има и жени (въ 1899 повече отъ 300), като иматъ голѣми приходи, като сѫ по-добрѣ обезпечени материално, ползуватъ се съ по-високо обществено положение и съ по-голѣма независимость. Освѣнъ прѣдставители на всичкитѣ вѣроисповѣдания и секти, които сѫществуватъ въ Европа, има още и своеобразно-американски. Въ 1890 броятъ на членоветѣ на разнитѣ религиозни общества, въ кржгли цифри, билъ както слѣдва: римокатолици 7,000,000 (тѣхний брой постоянно расте, благодарение както на дѣятелната пропаганда на тѣхнитѣ конгрегации, така и на прилива на пришелцитѣ-поляци, ирландци и, прѣзъ послѣднитѣ години, австрийски словѣне); методисти (14 главни раздѣления) 5,000,000; баптисти (13 главни раздѣл.) 4,500,000; пресвитериане (9 раздѣл.) 1,280,000; лютеране 1,200,000; конгрегационалисти 500,000; епископали 500,000; реформатори 300,000; квакери („приятели“) 110,000; мормони 230,000; евреи 130,000. Освѣнь голѣмитѣ църковни тѣла, има до 150 дребни. Трѣбва още да се каже, че цифритѣ на прѣдпоменатата статистика не сѫ съвсѣмъ точни, понеже въ нея сѫ влѣзли само възрастнитѣ и конформиранитѣ, съ други думи, членоветѣ на религиознитѣ общини

ска, да разработятъ златнитѣ рудници, които се прѣдполагало, че сѫществуватъ въ сѣверна Нова-Англия и въ южна Виргиния. Скоро англійската невѣротърпимость и тирания дали поселенци на тия земи. Въ 1618 въ Бостонъ се заселили пуритане и основали колония Масачузетсъ, на която се присъединили колонии Ню-Хямпшайръ, Мейнъ, Конектикътъ и Родъ-Айлѧндъ; въ 1632, ирландски католици основали Балтимора въ Мейрилѧндъ. Въ Кромуелово врѣме, войната дала на англичанетѣ Нова-Белгия, отъ която тѣ образували, въ 1667, колонии Ню-Іоркъ, Ню-Джерзи, Делауеръ. Малко по-сетнѣ Карлъ II далъ въ спахийство на 8 англійски лордове двѣтѣ Каролини (1662), и 20 години слѣдъ това Уилиямъ Пенъ добилъ страната, на която далъ името Пенсилвания. Найсетнѣ Георгия била завзета въ 1773. Така били основани 13-тѣ колонии, които щѣли въ 1788 да образуватъ **Съед.-Държ.** Тѣхнитѣ правителства били твърдѣ различни, нъ всичкитѣ имали това нѣщо общо, че давали на жителитѣ едно участие въ управлението, голѣми общински правдини и пълна лична независимость. Населението се увеличило, основали се училища, отворила се една книгопечатница въ 1638, и съ числеността и образованието поселенцитѣ добили довѣрие въ силитѣ си и съзнание на правата си. Слѣдъ Седемгодишната война, дългътъ на Англия се въскачилъ на два милярда и половина лева; ь лордъ Гранвилъ прѣдло- парламента да задължи ѣ да носятъ една часть който тежалъ на май- рожаралъ закона за гербовия сборъ въ 1765. Американцитѣ се възмутили отъ това притезание на англійското правителство да ги облага съ данъци безъ тѣхното съгласие. Законътъ за гербовия сборъ биль отмѣненъ въ 1766, нъ парламентътъ поддържалъ правото си да облага съ данъци колонииитѣ. Въ 1768, лордъ Нортъ наложилъ налогъ върху стъклото, хартията, кожитѣ, боитѣ и чая. Тутакси избухнѫла една буна въ Масачузетсъ, и една спогодба, подписана въ Бостонъ, задължила подписалитѣ да не зимать англійски стоки. Лордъ Нортъ отмѣнилъ налозитѣ си, освѣнъ налога върху чая (1770). Нъ американцитѣ, за да покажѫтъ, че тѣ се боряли повече за едно начало отколкото за интереситѣ си, не приели това полуудовлетворение; въ 1774 бостонци хвърлили въ морето 60 ковчега чай, които идели отъ Англия и войната била обявена.

2. Отъ 1774 до 1778, американцитѣ, сами срещу англичанетѣ, имали само спорни сполуки. На сѣв.-ист. англичанинътъ Хейджъ билъ разбитъ въ Лексингтонъ и въ Бънкърсъ-Хилъ, близо до Бостонъ; Масачузетсъ протестиралъ срещу нападението, на което станѫлъ прѣдмѣтъ, и билъ обявенъ побуненъ. Георги Вашингтонъ събралъ 14,000 възстанници, и, съ защитата на тая войска, конгресътъ съчинилъ прочутото *Обявление на Правата*, на 4 юл. (н. к.) 1776. Англичанинътъ Хау разбилъ Вашингтона при Бруклинъ, зелъ Нью-Іоркъ, билъ отблъснѫтъ при Трентонъ; нъ побѣдитель на р. Бръндиуайнъ, той турилъ рѫка на Филаделфия и принудилъ конгреса да се оттегли въ Балтимора. Вашингтонъ, колкото спокоенъ въ

въ тѣсенъ смисълъ. „Членството“ въ разнитѣ църкови не се захваща отъ еднаква възрастъ.

Нардно просвѣщение. Всичкитѣ държави въ съюза иматъ системата на безплатнитѣ народни училища. Срѣдствата за издържката на тия училища законодателнитѣ събрания на разнитѣ държави и конгресътъ отпущатъ щедро. Бюджетътъ на началнитѣ и на единъ типъ по-горни народни училища (public schools), които дохождатъ слѣдъ началнитѣ, въ 1897 г. е билъ 940,000,000 лева. Освѣнъ обществените, сѫществуватъ множество частни училища. Въпрѣки това, поради неотдавнашното сѫществуване на робството и постоянний напливъ на неграмотни пришелци, сѫществуватъ още доста люде, които не сѫ добили първитѣ основи на образованието. Въ 1890 неграмотни е имало 13.3%. Отварянето училища въ Съед. Държ. не подлежи на никакви ограничения; да учи може всѣкой, който желае; надзоръ на частнитѣ училища и задължителни програми нѣма; изисква се само прѣдаването английски езикъ. Надъ началнитѣ и по-горенъ типъ обществени училища стои дългъ редъ срѣдни и висши учебни заведения, основани отъ държавитѣ, отъ религиознитѣ общества или отъ частни лица. Съюзното правителство има само специални военни училища. Между училищата отъ всички типове (освѣнъ военнитѣ) има много такъви, които сѫ отворени еднакво както за мъже, така и за жени, макаръ за послѣднитѣ да сѫ уредени много специално женски колегии. Повече отъ двѣ трети отъ прѣдаващитѣ въ училищата сѫ жени. Разбогатѣлитѣ американци жъртвуватъ понѣкога огромни суми за училищата, колегиитѣ, университетитѣ, обсерваторинтѣ и публичнитѣ библиотеки; така напр. Рокфелеръ е пожъртвувалъ 100,000,000 лева за университета въ Чикаго, Лаландъ Станфордъ — 75,000,000 за калифорнийския университетъ, Ликъ — нѣколко милиона за една обсерватория. Въ послѣдно врѣме широко се развива така-нареченото University-Extension — движение, което има за цѣль да направи напрѣдъкътъ на науката достъпенъ за голѣмата маса граждане чрѣзъ систематически курсове, свързани съ съсѣднитѣ университети. Наброяватъ 472 колегии и университети, съ 7,484 професори мъже и 1,490 жени, при 55,755 студенти и 16,536 студентки. Технологически училища и институти има 48, женски колегии 157. Отъ ученитѣ дружества и учреждения първо мѣсто захваща Смитсоновский институтъ въ Вашингтонъ. Периодический печатъ е порасълъ въ Съед. Държ. до небивали размѣри; въ 1897 г. сѫ се издавали 2,109 всѣкидневни вѣстници, 14,699 седмични, 388 излизащи по 2 пъти въ седмицата, 2,617 мѣсечни списания, 305 излизащи по 2 пъти на мѣсецъ и и 335 други периодически издания. Общото число на периодич. издания е 20,453. Отъ сериознитѣ списания могатъ се споменѫ: North American Review и National Quarterey Review.

Огромна услуга на науката принасятъ изслѣдванията на геологическото бюро (Geological Survey). Благотворителнитѣ дружества сѫ разсѣяни по всичкитѣ държави. Нѣкои отъ тѣхъ

имать сериозно влияние върху хода на общественния животъ. Такъви сж, напр. *Християнскій съюзъ на младежитѣ* (Young Men's Christian Association), който брои стотина хиляди членове, *Дружеството за помагане на дѣцата* (Children's Aid Association), съ сжщо голѣмъ брой членове, и още по-обширното *Християнско Дружество на женитѣ за борба съ пиянството* (Christian Women's Temperance Society), което особено е усилило пропагандата си въ послѣднитѣ години и главно по-сполучливо въ ония държави, дѣто въ административнитѣ и общинскитѣ съвѣти, а понѣкога и въ конгреса, засѣдаватъ и жени. Много е нарасло и разширило дѣятелностьта си дружеството, което е основало *„Петстотинковий фондъ“* (Five cents of fresh air Fund; стотинки отъ доларъ); то се грижи за испращането дѣца отъ работнишкитѣ разреди за 3—4 седмици въ села по брѣговетѣ на океана, дѣто за тѣхъ има уредени санатории.

Военна сила. Редовната сухопжтна войска и маринатa се набавятъ по доброволно задължение, съ контрактъ за 3 години. Освѣнъ това, всички граждане способни да носжтъ орджие съставятъ отъ 18 до 45-годишна възрасть милицията на разнитѣ държави; милицинтѣ се викатъ зимѣ на обучение по 1—2 пжти на седмицата. Сухопжтната войска състои въ мирно врѣме отъ 5,860 офицери и 60,476 редници, маринатa — отъ 26,659 моряци и 144 военни кораби, съ сборна вмѣстимость 342,403 тона и съ 1,282 топа. Въ военно врѣме бройтъ на офицеритѣ е съ милиционнитѣ 13,236. Милицията въ 1900 е била 9,376 офицери и 10,960,534 души. Въ врѣме на междуособната война, Съед.-Държ. сж имали подъ знамената 600,000 души въ сѣв. и 200,000 души въ югъ.

Съобщителни срѣдства. Въ държавитѣ сжществуватъ 6,340 пощенски пжтища съ дължина 226,000 килом., една корабоплавателна рѣчна мрѣжа, най-пълната и най-великанската на свѣта, една система канали, които съобщава разнитѣ рѣки и има развитие 9,000 килом., най-сетнѣ една грамадна мрѣжа желѣзници, отъ които въ 1903 сж били употрѣбени 334,100 килом. Главнитѣ канали сж: *каналъ Чамплень*, между Хадсънъ и езеро Чамплень; *Хадсъновски каналъ* и *Морисски каналъ*, между Хъдсънъ и Делауеръ; каналъ *Ерйе*, между Хъдсънъ и езеро Ерйе; *каналъ Освего*, между езеро Ерйе и езеро Онтарио; *каналъ отъ Делауеръ до Сюскусхана*; *каналъ отъ Делауеръ до Чезапикъ*; *каналъ отъ Делауеръ до Охио*; *каналъ отъ Чезапикъ до Охио*; *каналъ отъ Питсбургъ до Кливландъ*, *каналъ отъ Питсбургъ до Ерйе*, *Охиоски каналъ*, и тритѣ между Охио и езеро Ерие; *Миамиски каналъ*, който съединява Миами, притокъ на Охио съ Моми притокъ на езеро Ерйе; *Уабишки каналъ* до езеро Ерйе; *каналъ отъ езеро Мичиганъ до езеро Ерйе*; *Мичиански каналъ*, отъ Чикаго, на езеро Мачиланъ до Перю, на Илиноисъ—Мжчно е да се прѣдстави една пълна картина на желѣзницитѣ въ Съед.-Държ., нъ е лесно да се посочатъ поглавнитѣ. Тѣ тръгватъ отъ 8 срѣдоточия: отъ *Бостонъ* за Нови-

Брауншвайгъ, за Квебекъ и за Монтреалъ, за езеро Онтарйо и за Бъфало, за Ню-Йоркъ; отъ *Ню-Йоркъ* за Монтреалъ, за езеро Онтарйо, за езеро Ерйе, за Филаделфия; отъ *Филаделфия* за езера Онтарйо и Ерйе, за Питсбургъ, Колъмбъсъ, Цинцинати, Сентъ-Луи и Индианополисъ, за Балтимора и Вашингтонъ; отъ *Балтимора* и *Вашингтонъ* за Охио, за Тенеси, за Ричмондъ и Чарлстонъ; отъ *Чарлстонъ* за Мемфисъ, за Савана; отъ *Савана* за Монтгомери, Джаксънъ и Виксбургъ; отъ *Чикаго* за Милваки, за Мядисънъ, за Иова, за Цинцинати, за езеро Ерйе, за Сенъ-Луи, за Нови-Орлеанъ прѣзъ Кайро и Джаксънъ; отъ *Сентъ-Луи*, линията на Тихи океанъ, която, свършена въ 1870, минува прѣзъ Канзасъ, Колорадо, Юта, Невада и се свършва въ Санъ-Франциско. — *Пощата* се намира въ ржцѣтѣ на федеративното правителство. Пощенскитѣ станции въ 1897—98 год. сж били 74,831, пощенский доходъ — 445 милиона лева, расходъ 490 милиона. Прѣдали се по пощата сжщата година писма и пратки 12,242,783,928. — *Телеграфъ*. Телеграфнитѣ мрѣжи сж въ ржцѣтѣ на частни компании, главно на Западно-съжзната телегр. компания, която е имала въ 1899 год. 22,285 станции, съ 305,538 килом. линии, и 1,455,839 килом. жици. Броятъ на телеграмитѣ, прѣдадени отъ тая компания, е 61,398,157; доходътъ—119,771,560 лева, расходътъ—90,427,895 лева. — Дължината на *телефоннитѣ* линии на С.-Д. въ 1900 е била 1,635,994 килом., броятъ на телефоннитѣ станции и постове — 557,979.

Бюджетътъ прѣзъ 1903—4 год. [финансовата година захваща отъ юний] е билъ за расхода 3,629,924,730 лева; дългътъ—4,507,948,065 лева; дълговетѣ на разнитѣ държави въ 1895 год. 1,014,009,635 1895 г. 1,009,635.

Гербътъ на С.-Д. е орелъ, който държи въ ноктитѣ си на една кракъ снопъ стрѣли, въ другия—маслинено клонче, въ кълвуна—лента съ надписъ: E pluribus unum. Надъ главата на орела има 13 звѣзди (символъ на 13-тѣ основни държави) или толкова, колкото държави се броятъ въ федерацията.

Знамето има 13 напрѣки разположени червени и бѣли рѣзки; на горния му край има синь четирежгълникъ съ толкова звѣзди, колкото сж държавитѣ,

История. С.-Д., като такъви, се явяватъ въ историята прѣвъ пжть въ прочутата Декларация на Независимостьта, провъзгласена на 4 (н. к.) юлий 1776 отъ единъ конгресъ отъ прѣдставители на английски колонии въ Америка. Историята на С.-Д. може да се раздѣли на три периода: происхождението и напрѣдъкътъ на английскитѣ колонии (1609 — 1774); войната за независимость и установението на републиката Съед.-Държ. (1774 — 1789); напрѣдъкътъ на Съед.-Държ. до наше врѣме.

I. Въ XVI-и вѣкъ, англичанетѣ, по примѣра на испанцитѣ и французетѣ, прѣдприели пжтувания за открития отъ другата страна на Атлантически океанъ, и Уолтъръ Ряли изслѣдвалъ брѣговетѣ на заливъ Чезапикъ и нареклъ земята Виргиния въ честь на кралица Елисавета. Въ 1609 се основали двѣ компании, лондонска и плаймут-

ска, да разработятъ златнитѣ рудници, които се прѣдполагало, че сѫществуватъ въ сѣверна Нова-Англия и въ южна Виргиния. Скоро английската невѣротърпимость и тирания дали поселенци на тия земи. Въ 1618 въ Бостонъ се заселили пуритане и основали колония Масачузетсъ, на която се присъединили колонии Ню-Хямпшайръ, Мейнъ, Конектикътъ и Родъ-Айландъ; въ 1632, ирландски католици основали Балтимора въ Мейриландъ. Въ Кромуелово врѣме, войната дала на англичанетѣ Нова-Белгия, отъ която тѣ образували, въ 1667, колонии Ню-Йоркъ, Ню-Джерзи, Делауеръ. Малко по-сетнѣ Карлъ II далъ въ спахийство на 8 английски лордове двѣтѣ Каролини (1662), и 20 години слѣдъ това Уилиямъ Пенъ добилъ страната, на която далъ името Пенсилвания. Найсетнѣ Георгия била завзета въ 1773. Така били основани 13-тѣ колонии, които щѣли въ 1788 да образуватъ **Съед.-Държ.** Тѣхнитѣ правителства били твърдѣ различни, нъ всичкитѣ имали това нѣщо общо, че давали на жителитѣ едно участие въ управлението, голѣми общински правдини и пълна лична независимость. Населението се увеличило, основали се училища, отворила се една книгопечатница въ 1638, и съ числеността и образованието поселенцитѣ добили довѣрие въ силитѣ си и съзнание на правата си. Слѣдъ Седемгодишната война, дългътъ на Англия се въскачилъ на два милярда и половина лева; министръ лордъ Гранвилъ прѣдложилъ на парламента да задължи и колонитѣ да носятъ една часть отъ товара, който тежалъ на майка Англия, и прокаралъ закона за гербовия сборъ въ 1765. Американцитѣ се възмутили отъ това притезание на английското правителство да ги облага съ данъци безъ тѣхното съгласие. Законътъ за гербовия сборъ билъ отмѣненъ въ 1766, нъ парламентътъ поддържалъ правото си да облага съ данъци колонитѣ. Въ 1768, лордъ Нортъ наложилъ налогъ върху стъклото, хартията, кожитѣ, боитѣ и чая. Тутакси избухнѫла една буна въ Масачузетсъ, и една спогодба, подписана въ Бостонъ, задължила подписалитѣ да не зиматъ английски стоки. Лордъ Нортъ отмѣнилъ налозитѣ си, освѣнъ налога върху чая (1770). Нъ американцитѣ, за да покажатъ, че тѣ се боряли повече за едно начало отколкото за интереситѣ си, не приели това полуудовлетворение; въ 1774 бостонци хвърлили въ морето 60 ковчега чай, които идели отъ Ангия и войната била обявена.

2. Отъ 1774 до 1778, американцитѣ, сами среща англичанетѣ, имали само спорни сполуки. На сѣв.-ист. англичанинътъ Хейджъ билъ разбитъ въ Лексингтонъ и въ Бънкърсъ-Хилъ, близо до Бостонъ; Масачузетсъ протестиралъ среща нападението, на което станѫлъ прѣдмѣтъ, и билъ обявенъ побуненъ. Георги Вашингтонъ събралъ 14,000 възстанници, и, съ защитата на тая войска, конгресътъ съчинилъ прочутото *Обявление на Правата*, на 4 юл. (н. к.) 1776. Англичанинътъ Хау разбилъ Вашингтона при Бруклинъ, зелъ Ню-Йоркъ, билъ отблъснѫтъ при Трентонъ; нъ побѣдитель на р. Бряндиуайнъ, той турилъ ржка на Филаделфия и принудилъ конгреса да се оттегли въ Балтимора. Вашингтонъ, колкото спокоенъ въ

побѣдата, толкова упоритъ въ несполукитѣ, го натиснѫлъ при заливъ Чезапикъ и го разбилъ при Джърмянъ-таунъ (1777). На югъ англичанетѣ генерали, Клинтонъ и Корнуолисъ, изгорили Чарл-стаунъ, а на сѣв.-зап. Бъргоинъ, който тръгнѫлъ отъ Канада, заплашвалъ да заобиколи възстанницитѣ; нъ самъ заобиколенъ въ Сарагота отъ американеца Гейтса, той сложилъ оржжията съ 8,000 души. — Франция наблюдавала съ интересъ първитѣ усилия на Америка и виждала въ американцитѣ, побунени въ името на естествената свобода, ученици на своитѣ философи и противници на Англия, която току-що я била унижила по парижския миръ. Лафайетъ тръгнѫлъ за Америка, Бомарше й испратилъ помощь, и Лудовикъ XVI, увлѣченъ отъ общественото мнѣние, забравилъ кралевския си санъ и подписалъ чрѣзъ министра си Вергена единъ договоръ съ републиканцитѣ (25 ян. 1778). Графъ Естенъ принудилъ Клинтона да испразни Филаделфия, и американский корсеръ (морски разбойникъ). Полъ Дънсъ се осмѣлилъ да се яви прѣдъ Плаймутъ. Ала възстанницитѣ се уморили отъ войната, та дотрѣбвало Лудовикъ XVI да имъ испрати Рошамбо съ 6,000 души, 10 милиона лева, и 7 кораба (1781). Притезанията на англичанетѣ да владѣятъ моретата прѣдизвикали съставянето на съюза на въоржената неутралность; нуждата да се бранятъ тѣхнитѣ колонии распръснѫла силитѣ имъ, и лордъ Корнуолистъ, блокиранъ отъ Вашингтона и Рошамбо въ Йоркъ-таунъ, изоставенъ отъ английскитѣ флоти, капитулиралъ съ 8,000 души, 6 военни и 60 търговски кораби (1781). Англия, заплашена въ Индия отъ Сюфрена и Типо-Саиба, се рѣшила да влѣзе въ прѣговори: Версаилский миръ припозналъ независимостьта на **Съед.-Държ.** (1783) и Вашингтонъ сложилъ пълномощието си и се оттеглилъ у дома си, въ кѫщата си на брѣга на р. Потомакъ. Въ 1787 се съчинила конституцията, и двѣ години по-сетнѣ, Вашингтонъ, повиканъ на прѣдседателството, бранилъ американцитѣ отъ тѣхъ си слѣдъ като ги отървалъ отъ Англия.

3. Прѣзъ двѣтѣ си прѣдсѣдателства (1789—1797), той сполучилъ да обезпечи федеративното единство, да упази наутралностьта на отечеството си прѣзъ войната между Франция и Англия, да примири индийцитѣ съ републиката, да устрои държавитѣ Кентъки, Тенеси и Вермонтъ, и да добие отъ Испания свободното корабоплуване по Мисисипи. Неговъ приемникъ билъ Джонъ Адамсъ (1797—1801), послѣ Томасъ *Джефферсънъ* (1801 — 1909), въ чието врѣме избухнѫла една нова война съ Англия, срещу която американцитѣ поддържали благородното дѣло за свободата на моретата. Англичанетѣ ограбили Вашингтонъ, нъ изгубили крѣпость Ерйе, били разбити при Балтимора и при Нови-Орлеанъ, и прѣтърпѣли по моретата грамадни загуби. Джеймсъ Мядисънъ билъ прѣдсѣдатель отъ 1809 до 1817. Въ врѣме на двѣтѣ прѣдсѣдателства на Дж. *Мънро* (1817—1825), купила се Флорида отъ Испания, припознала се независимостьта на испанскитѣ колонии, и числото на С.-Д. се увеличило съ шестъ държави: Индиана, Мисисипи, Илиноисъ, Мейнъ, Мису-

ри. Слѣдъ Дж. К.-Адамсъ (1825—1829), Андрю *Джаксънъ* (1829—1837) създалъ двѣтѣ държави Мичиганъ и Арканзасъ, въ побъркалъ на благоденствието на държавитѣ съ унищожението на Федералната Банка, и насмалко щѣлъ да компрометира мира съ Франция по прѣдмѣта на единъ дългъ отъ 25 милиона лева, който Франция му не отричала, нъ който той искалъ съ една нахална надмѣнность. Прѣдсѣдателствата на Бюрена и Тайлъра прѣдставили забѣлѣжително само образуването на държава Иова (1837—1845). Полковото прѣдсѣдателство (1845—1849) дало на **Съед.-Държ.** область Орегонъ, послѣ Ново-Мексико по Гвадалупенския договоръ (1848). Въ врѣме на Филморовото прѣдсѣдателство (1849—1853) се устроила територия Юта; въ врѣме на Ф. Пирсовото (1853—1857) търговски договори съ Япония отворили пристанищата на тая империя за американскитѣ кораби; въ врѣме на Дж. Бъчанановото (1857—1816) враждата между Сѣверъ и Югъ станѫла по-силна, и всичко се приготвило за междуособната война. Конституцията, която опрѣдѣляла числото на прѣдставителитѣ на всѣка държава въ конгреса по цифрата на населението имъ, допущала робското население да се брои за двѣ пети отъ цифрата си, което давало на робскитѣ държави (държавитѣ, които държали робе) повече прѣдставители отколкото би трѣбвало да иматъ, ако се смѣтало само свободното население. Отъ друга страна, нови поселенци, свободний трудъ и търговията увеличавали непрѣстанно числото и богатството на сѣверняцитѣ, и тѣ искали равенството. Тѣ докарвали създаването на нови свободни държави въ Западъ за да отнемѫтъ на южняцитѣ надмощието имъ въ конгреса; южняцитѣ тикали С.-Д. къмъ възвеличение чрѣзъ война отъ къмъ Мексико, та да станѫтъ повече робскитѣ държави, и искали екстрадицията на избѣгнѫлитѣ робе. Тѣ надвили въ 1826 чрѣзъ Мисурската спогодба, която отхвърлила ограничението на робството въ територитѣ и позволила екстрадицията, като задължила властитѣ да даватъ въоржжено съдѣйствие на *роботърсителитѣ*. Въ 1860, Линколновото избрание на прѣдсѣдателството се погледнѫло отъ робовладѣлцитѣ като гибелно за тѣхната партия. Южна Каролина се отдѣлила отъ С.-Д. съ едно заявление отъ 8 дек. 1860; Мисисипи, Флорида, Алабама, Георгия, Луизиана, Тексасъ послѣдвали тоя примѣръ, и на 23 ян. 1861 тия държави се съединили подъ името *Американски конфедеративни държави*. Тогава се захванѫла една ужасна борба, между двѣ сили съ еднаква енергия, въ която на страната на *сѣверняцитѣ* били численостьта, богатството, военно-морското прѣвъсходство, а на страната на *южняцитѣ* военната опитность. Войната прѣдстанѫла въ 1865 съ разбитието на Югъ, слѣдъ опропастението на земята му и и изгубването на Ричмондската битва. Малко по-сетнѣ прѣдсѣдатель Линколнъ билъ убитъ, 2 апр. 1865, и замѣстенъ, по конституцията, отъ Андрю Джансъна. Задачата на правителсдвото била тежка: да уреди положението на освободенитѣ робе негри, да вкара въ общото право побунениттѣ държави, да възстанови опропа-

стеното имъ благоденствие, да поддържа федералната свръска безъ да я обтѣга или отпуща, да изплати единъ дългъ отъ 12 милярда лева, и най-вече да възроди съгласието слѣдъ като е упазило съединението и примири едни съ други тия вчерашни врагове, каменни и желѣзни мѫже; енергични въ правата си, неуморими въ труда, и най-сетнѣ да ги упѫти къмъ една висока цѣль съ мотиката, пушката и Библията въ рѫцѣ.

Прѣдсѣдателството на Джонсъна било бурно: даденъ въ сѫдъ за произволни постѫпки, той биде оневиненъ съ слабо вишегласие отъ сѫда. Генералъ Грантъ биде избранъ на негово мѣсто въ 1869. Аферата на английския корсеръ *Алабама* насмалко щѣше да докара една война мѣжду С.-Д. и Англия. Единъ третейски сѫдъ, събранъ въ Женева въ 1874, свършн тая афера въ полза на С.-Д. Прѣдсѣдателството на Гранта бѣ мирно и благоденствено; той биде прѣизбранъ за 4 години съ силно вишегласие въ 1873, нъ пропадна въ 1877 среща кандидатурата на Хейса. Хейсъ има за приемникъ въ 1881 генералъ Гарфилда убитъ малко по-сетнѣ. Прѣдсѣдателството мина на подпрѣдсѣдателя Артъра, който биде замѣстенъ въ 1885 отъ Кливлянда. Слѣдъ Кливлянда дойде Харисънъ, Кливляндъ повторно, и слѣдъ Кливлянда Мякъ Кинли, прѣизбранъ.

Прѣзъ февруарий 1898, слѣдъ като Испания повече отъ двѣ години не бѣ сполучила да потуши възстанието на о-въ Куба, прѣдсѣдатель Мякъ-Кинли обяви, че умиротворението на о-ва е необходимо въ името на човѣщината и цивилизацията. Въ съотвѣтенъ тонъ се състави ултиматумъ до Испания (26 мартъ 1898), който докара до обявението на война. Войната се водеше на двѣ мѣста: при брѣговетѣ на Антилскитѣ и на Филипинскитѣ о-ви. Още на 18 априлъ американската флота одържа блескава побѣда надъ испанската при Кавите (Филипинскитѣ о-ви). Въ Куба и Порто-Рико се изпратиха значителни американски войски, които нѣмаха особени сполуки доклѣ адмиралъ Сампсонъ не унищожи испанската флота подъ командата на Сервера, въ залива на Сантъ-Яго. Слѣдъ това дойде зимането на Сантъ-Яго, послѣ прѣдварителний договоръ на 31 юлий 1898, по който Филипинскитѣ о-ви и Порто-Рико минаха на С.-Д., а сѫдбата на Куба трѣбваше дасе рѣши, слѣдъ умирението на о-ва, отъ американцитѣ. Прѣдварителний договоръ се утвърди отъ парижския договоръ въ 1899. Особено недоволно отъ мира се показа населението на Филипинскитѣ о-ви, което продължи възстанието, нъ вече не противъ испанцитѣ, а противъ американцитѣ. По-сетнѣ С.-Д. припознаха Куба за република. Виж. *Вашингтонъ, Гарфилдъ, Грантъ, Джонсънъ, Джефферсънъ, Лафайетъ, Франклинъ, Индиецъ, Либерия, Лонгфело, По, Ирвингъ, Морсъ, Фултонъ, Едисънъ, Дрепъръ, Куперъ, Маркъ Твенъ, Майнъ-Ридъ.*

Библ.—Bancroft, Hist. of the United States (10 т., Бостонъ, 1840 — 72,2 допълнителни тома, 1882; доведена до 1879); Hildretha, Hirstof the G.-St. (Ню-Иоркъ, 1849—56, доведена до 1879); Shaler, United States of America (Лондонъ, 1894);

Laboulaye, Hist. des Etats-Unies (Парижъ, 6-о изд., 1876; русски прѣводъ, СПБ., 1870); Winsor, Narrative and critical history of America (Бостонъ, 1884 — 89); Stanwood, History of presidential elections (4-о изд., Бостонъ, 1892); *Ѳ.* Чанингъ, *Ист. Соединенныхъ Штатовъ* (прѣводъ на А. Каменский, СПБ., 1897; добра библиография); Графъ Парижскій, *Исторія американской междуособной войны* (СПБ., 1875 — 78; прѣводътъ не е довършенъ); Дрѣперъ *Гражданское развитіе Америки* (СПБ., 1876); сжщий, *Исторія американской междуособной войны* СПБ. 1871); Morris Davis, The U.-St. of America (International Geography, Лонд., 1899); Реклю, рус. прѣводъ, *Земля и Люди* (Соед. Штаты); Wright, The ice age of North America (Бостонъ, 1899); Day, Mineral ressources of the United States (1893 — 1894); De Rousiers, Le Monde Americain (Ню-Йоркъ, 1900); DuBois, Les chemins de fer aux Etats-Unis (Парижъ, 1896), Whitney, The United States (Бостонъ, 1889. I. Population, immigration, irrigation); Volles, Financial history of the Un. St. (1883—86.).

Съединение. Съ това име е извѣстенъ у насъ прѣвратътъ на 6 септ. 1885 за възсъединението на Сѣверна и Южна България, съ други думи на Източна Румелия съ княжество България.

Слѣдъ освободителната русско-турска война, Русия, чрѣзъ Санъ-Стефанския договоръ, създаде отъ всичкитѣ български земи, които до тогава бѣхѫ подъ турското иго, България съ прѣдѣли отъ Дунавъ до Бѣло море и отъ Черно море до Албания. Нейний планъ не можа да се приведе въ испълнение, защото наскоро Берлинский конгресъ, като прѣгледа Санъ-Стефанския договоръ, раскѫса българскитѣ земи на пет кѫса, отъ които по единъ даде на Сърбия, Румѫния и Турция, а отъ останѫлитѣ два образува княжество България и една турска автономна область, която кръсти *Източна Румелия*, между Стара-планина и Родопитѣ. Въ сѫщность, Източна Румелия бѣше си Южна България, както бѣше княжество Сѣверна България. Взаимнитѣ съчувствия на българетѣ отъ двѣтѣ страни на Стара-планина не прѣстанѫхѫ ни за минута да сѫ отънай живитѣ. Тия съчувствия се заявяваха често и отъ двѣтѣ страни всѣко-яче — чрѣзъ печата, чрѣзъ публични митинги и др. Веднажъ-дважъ се испращахѫ и депутации при европейскитѣ дворове, за да издѣйствуватъ съединението по миренъ начинъ. Единъ день, на 6 септември 1885, българската войска въ Пловдивъ, столицата на Източна Румелия, събори автономното правителство и прогласи съединението на двѣтѣ България подъ скиптра на българския князъ Александра Батемберга.

Изобщо всичко се свърши безъ кръвопролитие; нъ кога да се земе управлението на телеграфа, разигра се една ужасна драма. Началникътъ на станцията Тодоровъ отказа да се подчини на искането на жандармерийкия началникъ капитанъ Райчо—да прѣдаде телеграфа въ неговитѣ рѫцѣ. Работата се свърши съ това: Тодоровъ застрѣли съ револверъ

к-нъ Райча, а народътъ раскѫса Тодорова на кѫсове. Прѣвратътъ се извърши въ тия обстоятелства. Утриньта рано на 6 сент. голѣмо-конарци, на брой 500 души, влѣзохѫ въ Пловдивъ, побратимихѫ се съ войската подъ началството на Николаева и Филова и съ жандармерията, подъ началството на Соколова, и прогласихѫ съединението. Кръстевичъ, главний управитель на областьта, биде принуденъ да се качи въ единъ фаетонъ съ една българка, сѣднѫла до него съ гола сабя въ рѫка. Извънъ града фаетонътъ биде прѣдаденъ на жандармерията, отпѫтува прѣзъ София за Ломъ (по това врѣме желѣзницата до София още не бѣ построена), както и файтонътъ, който отнесе Дригалски паша, султановъ генералъ-адютантъ и началнитъ на милицията въ И. Румелия. Отъ Ломъ двамата найвисши султанови сановници се пуснѫхѫ да отпѫтуватъ свободно за Цариградъ. Въ сѫщото врѣме директоритѣ (министри) на източно-румелийското правителство: Начевъ, Бобчевъ, Маджаровъ, Хаканов бидохѫ арестувани; Величковъ се случи на чужбина. Забѣлѣжително е, че заговорътъ противъ сѫществуването на Източна Румелия бѣ се водилъ така тънко и енергично, че до послѣдната минута никой не бѣ подозиралъ близостьта на рѣшителния ударъ.

Въ Пловдивъ, още въ 6 часа утриньта, революционний комитетъ, главнитѣ дѣйци и инициатори на който бѣхѫ Захария Стояновъ, Дим. Ризовъ, Паница Ив. Андоновъ, Г. Беневъ, К. Калчовъ, майоръ Николаевъ, майоръ Муткуровъ, майоръ Филовъ, капитанъ Райчо, к-нъ Соколовъ, избра врѣменно правителство, съставено отъ 12 души, съ Д-ръ Странски за прѣдсѣдатель и Д-ръ Чомаковъ за подпрѣдсѣдатель, и съ неограничена власть; другитѣ по-главни членове бѣхѫ: майоръ Николаевъ, капитанъ Филовъ и Захария Стояновъ. Поканенъ телеграфически сѫщий день, князъ Александръ отговори отъ Варна, че иде прѣзъ Търново въ Пловдивъ да земе въ рѫцѣ управлението на страната. По това врѣме не сѫществуваше бургазско-ямболската линия, нито линията София-Варна. Сѫщий день приврѣменното правителство повика румелийското население на оржжие и единъ влакъ пъленъ съ сапйори, подъ началст. на Петрова, бѣше тръгнѫлъ да развали моста и желѣзницата между Мустафа-паша и Харманлий. Въ деня на революцията въ София, при първата вѣсть за извършеното въ Пловдивъ, единъ митингъ отъ повече отъ 4,000 души рѣши да моли князя да склони за съединението на Румелия и да испрати войската въ тая область. — Князъ Александръ бѣше тогава въ Варна, дѣто бѣ отишелъ слѣдъ шуменскитѣ маневри. Веднага се даде заповѣдь да се тури на военна нога войската и свика се народното събрание за 10 сент. да отпусне потрѣбнитѣ кредити. Още въ Търново, на пѫтя за Пловдивъ, князътъ издаде проглашението си, въ което се титулираше „князъ на Сѣверна и Южна България.“ Проглашението се прие съ въсторгъ. — Слѣдъ три дни (9 сент.) една телеграма отъ С. Петербургъ запрѣщаваше на русскитѣ офицери, които служехѫ

още въ българската войска като обучители, да зематъ участие въ военнитѣ дѣйствия. Воененъ министръ въ България бѣше руски офицеръ князъ Кантакузенъ. При новината за запрѣщението князъ Александръ направи позивъ къмъ военната часть на русскитѣ офицере, и поиска отъ тѣхъ да продължаватъ да мобилизиратъ войската и да държатъ мѣстата си до когато България влѣзе въ война. Кн. Кантакузенъ отговори, че ще позволи на русскитѣ офицери да продължаватъ до нова заповѣдь. Нѣколко деня по-сетнѣ една нова телеграма на царя заповѣдаше на кн. Кантакузена да испрати на кн. Александра оставката на всичкитѣ русски офицери, които служехѫ въ България. Тогава тежката задача на военения министръ се възложи на българския капитанъ Никифоровъ, и българската войска останѫ съ колкото имаше български офицери. За да се прѣдвари нѣкакво смущение, обяви се военно положение. Народното събрание отвори сесията си на 11 септ. и съ акламация прие съединението съ Румелия, гласува 5 милиона лева за мобилизацията на войската и 10 други за почванете на войната —ако войната избухнеше. Въ сѫщото врѣме, рѣши да се отправи до царя една молба, за да се иска отъ него да удобри съединението и да позволи на русскитѣ офицери да водѫтъ на бой, ако избухнеше войната, войскитѣ, които бѣхѫ обучавали. Депутацията, съставена отъ 9 члена, избрани измежду всичкитѣ партии, отиде въ русското дипломатическо агенство и поиска отъ русския генералеенъ консулъ да испрати на императора, който се намираше тогава въ Копенхагенъ, една телеграма, която му исказваше скрѣбьта и надеждитѣ на българския народъ. — Въпрѣки настояванията на делегатитѣ и особено на Стамболова, тогава прѣдсѣдатель на събранието, Кояндръ отказа, като добави, че по неговото лично мнѣние бѣше необходимо да се спре мобилизацията на армията. Депутацията рѣши да испрати една телеграма право въ Копенхагенъ. Императорския отговоръ се получи отъ агентството на 13 септ. и Александръ го раздаде, частно, на мнозина прѣдставителе. Сѫщата телеграма се и обнародва тогава.

Отъ страна на Турция, напротивъ бѫдѫщето изглеждаше потихо. Първенъ се мислише, че ни прѣдстои да отблъснемъ едно турско нахлуване; нъ Чомаковъ и Иванъ Хаджи Петровъ донесохѫ отъ Цариградъ увѣрението, че Портата би одобрила, съ нѣкои условия, съединението на Румелия и България. Едно увѣрение въ сѫщия смисълъ дойде и отъ страна на Русия. На митрополита Климентина, който бѣ отишелъ да се хвърли прѣдъ краката на царя, тогава въ Копенхагенъ, Александръ III отговори: „Не може дори да става дума за разединението на Румелия, нъ до когато сегашното министерство стои на власть, вие не можете нищо да чакате отъ мене.“ На Гирсовитѣ апострофи къмъ българскитѣ делегати: „Какво ще правитѣ съ гръцитѣ и сърбетѣ?“ български пръвъ министръ Караведовъ отвърнѫ въ разговоръ съ русски вѣстникаре, че „за гръцката войска не заслужава и да се говори, а на сър-

бетѣ ще можемъ да дойдемъ до̀ оки".

Въпрѣки тия увѣрения, князъ Александръ получи едно рѣшение на посланицитѣ въ Цариградъ да испразни Румелия и да се оттегли съ войската си въ България, като прѣдаде управлението на единъ турски управитель. Въ това врѣме Портата испрати въ Пловдивъ двама комисари, *Лебибъ ефенди* и *Гадбанъ ефенди*, които трѣбваше да възстановятъ s t a t u-q u o-то въ Румелия. Народътъ съ митинги протестира, и мисията съвсѣмъ пропадна. Турскитѣ пратеници бѣха принудени да се оттеглятъ. Все по това врѣме Сърбия, за да развали съединението, бѣше ни обявила вече война (виж. *Сърбско-българска война*); ъ българитѣ отъ двѣтѣ страни на Стара-планина съ общи побѣди надъ сърбетѣ наложиха съединението.

Прѣзъ януарий 1886 по прѣдмѣта на Румелия се отвориха прѣговори между великия везирь Кямилъ паша и министра на вънк. работи Сайдъ паша въ името на султана и Цанова, българ. мин. на вънк. работи, въ името на българския князъ.

Сключи се една спогодба, по която князъ Александръ се назначаваше отъ султана за главенъ управитель на Ист. Румелия. Органический Уставъ на областьта щѣше да се прѣработи отъ една турско-българска комисия. Една часть отъ рупчосския и кърджалийския кантони, първата съ 10,000, втората съ 32,350 жит. се връщаха Турции. Най-послѣ спогодбата постановяваше и единъ отбранителенъ и нападателенъ съюзъ между Турция и България.

Кямилъ паша прѣдстави на великитѣ сили турско-българската спогодба. Посланицитѣ поизмѣниха тая споподба. Зачеркна се обидната за Русия клауза за съюза. Името на князъ Александра се заличи. Само се остави български князъ да бъде управитель на Ист. Румелия. Прѣдвиждаше се още, слѣдъ всѣкои петь години властьта на главния управитель да се подновява само съ съгласието на великитѣ сили. Тая спогодба, подписана отъ посланицитѣ на 24 мартъ 1886 и наречена *топханенска* (отъ името на Топханата въ Цариградъ, дѣто се подписа), освети личното съединение на България съ Източна Румелия. Отъ това врѣме български князъ управлява и двѣтѣ държавици наедно, и тѣ наедно вървятъ подъ името България.

Много пати и Каравеловъ и политическитѣ му съмишленици сж бивали прѣдизвикани да се изказватъ по нѣкои точки отъ топханенската спогодба и най-голѣмо значение сж давали, когато сж се обяснявали, на точката *за съюза*. Заслужва голѣмо внимание тѣхний възгледъ по тая точка. Ето какъ тѣ обясняватъ положението си по нея. По топхан. спогодба, България се задължаваше да брани европейска Турция отъ нейнитѣ непрiятели. А тия нейни, па и наши непрiятели, сж Австрия, Сърбия и Гръция. И безъ спогодба, ако тѣ навлѣзатъ да прѣзиматъ евр. Турция, ние, ако си разбираме интереситѣ, ще идемъ да я бранимъ. Какво значение щѣше да има за самосъзнанието на българетѣ, ако единъ полкъ отъ българската войска стоеше въ Цариградъ, а

другъ въ Солунъ! Само минуването на единъ полкъ съ пѣсни отъ Кюстендилъ до Солунъ щѣше да направи толкова за това самосъзнание, колкото всички владици и училища прѣзъ дълги години. Не султана искахме ние да пазимъ тамъ съ нашитѣ полкове, а българщината. Тия полкове щѣха да дадатъ възможность да се въведатъ сериозни реформи, реформи отъ които най-много щѣше да печели болшинството на страната, което е българско. Тия реформи щѣха да приготвятъ почва да се разрѣшатъ извѣстни въпроси. Такъва бѣше цѣлта на тая конвенция*). Виж. статиитѣ въ рѣчника *Санъ-Стефански* договоръ, *Берлински* договоръ, Източна *Румелия* и статиитѣ съ имената на нѣкои отъ споменатъ дѣйци; виж. и стат. *Изъ бѣлѣжкитѣ ми по съединението* (1885—1886) отъ И. Цановъ въ спис. *Български прѣгледъ*, год. V (1899), кн. VIII; на рус. *Румелійскій переворотъ*, историч. етюдъ на Евг. Лъвовъ (Москва, 1886, стр. 113).

Съединисти. Когато Берлинский договоръ распокаса българския народъ, устнитѣ на всѣкой събуденъ българинъ шепнеха една народна клетва: ние се кълнехме, че нѣма да се покоримъ на неправдата и че всичкитѣ си сили, знания и срѣдства ще употрѣбимъ за да приберемъ распокаснатитѣ части на нашето многострадално отечество, и да ги съединимъ всички въ едно. Отъ това чувство въодушевени се показаха най-много българетѣ въ Южна България (Източна Румелия), на които прѣдстоеше една тежка борба съ разнитѣ елементи въ областьта, за да докажатъ най-очевидно на свѣта, че новокръстената Ист. Румелия е така или дори повече българска отъ коя-да-е друга българска страна. И наистина, въ началото на политическия си животъ българетѣ въ Ист. Румелия заживѣха така задружно, че изведнажъ излѣзе на лице българский характеръ на областьта: въ Областното Събрание се явяваше грамадно болшинство български прѣдставители, въпрѣки мѣроприятията на европейската комисия, авторката на Органическия Уставъ въ новата область, мѣроприятия назначени да се подави надмощието на българския елементъ, и въ дѣлата си българскитѣ прѣдставители бѣха всѣкога сплътени и всесилни. Нъ това бѣше само въ първитѣ врѣмена на князъ Богоридивото управление. Отпослѣ въ обществения животъ на страната изникнаха двѣ партии, кръстени слѣдъ врѣме *партия на съединистить*, защото написа на знамето си „да стане по-скоро съединението на двѣтѣ България“ и *казионна* (виж. тая дума) *партия*.

Съединистическата партия се показваше тогава най-жарка ратница за съединението; тя проповѣдваше, че български народъ, колкото се касае до обединението му, ни най-малко не трѣбва да гледа, какви сж смѣткитѣ на европейската дипломация. Отъ 1884, когато казионнитѣ дойдоха на властьта и съединиститѣ станаха опозиция, борбата на съединиститѣ за обединението се усили до толкова, че голѣми искри на революция почнаха да искачатъ отъ нея. Цѣла Южна България

*) Виж. вѣст. Прѣпорецъ, 6 авг. 1900.

се раздвижи : въ кѫсо врѣме, въ всичкитѣ нейни градове и села станѫха митинги, чрѣзъ които народътъ настоятелно изискваше да стане часъ по-скоро съединението на двѣтѣ Българии. Въ много села и градове, митингитѣ дори се повториха и потретиха. Слѣдъ това, сѫщото стана и въ Сѣверна България. Журналистиката ни така сѫщо цѣла бѣше пламнѫла отъ тая борба. Митингитѣ казваха въ резолюциитѣ си, между друго (*сливенский*), че населението на Източна Румелия не може икономически да се развива и, че положението на страната е безисходно. Когато истичаше 5-годишний срокъ на Богоридовото управление, испратиха се отъ Източна Румелия и двама делегати — Ив. Ст. Гешовъ и Хр. Христовъ — при великитѣ сили, които имъ поднесоха и мемоаръ за съединението на двѣтѣ Българии.

Скоро великитѣ сили се обявиха противъ идеята за съединението. Турция, подъ влиянието на Русия и въ желанието си да не се увѣковѣчава едно лице на поста Главенъ Управитель на Румелия, уволни Богориди и на мѣстото му назначи Кръстевича (виж. това име). Когато при управлението на Кръстевича съединиститѣ дойдоха на власть, тѣ съобразно съ възгледитѣ и съвѣтитѣ на великитѣ сили измѣниха тона на прѣдишнитѣ си проповѣди и заговориха, *че още не му е врѣмето за съединение.*

Слѣдъ пловдивския воененъ прѣвратъ на 6 сент. 1885 (виж. *Съединение*) съединистическата партия въ органа си вѣст. *Съединение* (основанъ въ 1882) се изказваше най-живо противъ князъ Александра, като единствена причина на лошитѣ тогавашни отношения между Русия и България. Слѣдъ прѣврата на *9 августъ* шефоветѣ на тая партия — Бобчевъ, Маджаровъ, Д-ръ Хакановъ, Величковъ, Ив. Ст. Гешовъ, Д. К. Поповъ, Д. Юруковъ — се видѣха принудени да потърсятъ прибѣжище на чужбина и така станѫха емигранти и се распръснѫха въ Турция, Русия и Ромѫния.

Въ емигрантството си съединиститѣ се сдружиха съ доброволнитѣ емигранти —Цанковъ, Людскановъ и др.— и почнѫха да распространяватъ въ закрити пликове между населението въ България вѣстници и прокламации съ революционно съдържание, които имаха за цѣль първень събарянето на регентството, а послѣ детронирането или погубването на втория български князъ. Когато се убѣдиха, че газетната пропаганда е недостатъчно сигурна да се постигне цѣлта, тѣ, въ съгласие съ съмишленицитѣ си въ България, прибѣгнѫха къмъ открити бунтове, въ Русе, Селистра, Бургасъ; образуваха отъ срѣдата си заговорници за убиването на князя (виж. *Миларовъ*); пращаха кървави писма до майката на князя, кн. Клементина; опитаха се чрѣзъ махзаръ да накаратъ Турция да се намѣси въ работитѣ на княжеството и др. т.

Бѫдащитѣ историци ще има да разрѣшатъ мѫчната задача — дали емигрантитѣ съ нелегалнитѣ срѣдства, съ които си послужиха, накараха Стамболова да стане тиранинъ, да въведе въ страната терора, или Стамболовий режимъ създаде нелегалната борба.

Повечето отъ емигрантитѣ, най-вече съединиститѣ, се завърнѫха

още прѣзъ врѣмето на Стамболовото управление; слѣдъ Стамболовото падане, тѣ подкрѣпиха Стоилова и влѣзоха въ съставената отъ него *народна* (виж. тая дума въ притурката) партия; на нѣкои — Д. Цанковъ и др. — прѣдѣлитѣ на България се отвориха само съ разрѣшението на народното събрание; и най-сетнѣ въ 1898, се приеха и военнитѣ, които бѣха емигрирали въ Русия, като бидоха произведени нарочно въ Русия, прѣди пристигането имъ въ България, на високи чинове. Отъ послѣдното благоволение къмъ емигрантитѣ не сж се възползували още най-главнитѣ дѣйци на 9-и августъ, Бендеревъ и Груевъ.

Съжалявамъ *за нѣщо.* Жалъ, жално ми е, скърбъ. — **Съжаление**, тъга, скръбь.

Съзвѣздие, Купъ, група звѣзди; такъвъ купъ прѣдставлява нѣкаква фигура и има особено име: с. *Мечка, Кокошка.*

Съзерцавамъ. Вниквамъ въ нѣщо мислено, съ разума, духомъ: *когато съзерцаваме природата, съзерцаваме и величието на Създателя* — **Съзерцание; съзерцатель-ка.** — **Съзерцателенъ.** Наблюдателенъ, който вижда разумно. *Съзерцателенъ умъ, духъ*, на който всичката дѣятелность е обърната навътрѣ къмъ себеси, и спокойно наблюдава, и размишлява за себеси.

Съзнание. Разбирамъ или припознавамъ едно нѣщо отчетливо: *той очевидно, съзнава погрѣшката си; — той и самъ не съзнава що прави.* — **Съзнание.** Дѣйствието на оня, който се съзнава; свѣсть, пълна паметь, състоянието на човѣкъ който може да си дава смѣтка за дѣйствията си. — **Съзнателенъ**, направенъ съ пълно разбиране работата; *съзнателно състояние на болень*, съ свѣсть, окопитенъ, съ пълна паметь; — **ность**, свойство или състояние на съзнателенъ.

Съкратявамъ. Скъсявамъ, излагамъ вкратцѣ. — **Съкращение.** Съкратено, скъсено изложение.

Съкровище (староб., отъ *съкръвенъ*, скритъ). Хазна, каса. — **Съкровищникъ.** Пазитель на съкровище.

Съкрушавамъ. Трошъ, чупъ, съсипвамъ, разорявамъ. — **Съкрушение; съкрушитель-ка, съкрушителенъ**, съсипателенъ.

Съмнѣние. Неувѣрение, колебание въ мислѝтѣ. — **Съмнителенъ** *човѣкъ*, недовѣрчивъ; въ когото се съмнѣватъ. — *Съмнителна работа*, въ исхода на която трѣбва да се съмнѣваме; — *на честность*, още неиспитана честность. — **Съмнителность**, състояние по прилагателното.

Сындърлындъ (Sunderland). Английски градъ, въ дърлямската обл. и 22 килом. на сѣв.-ист. отъ Дърхямъ, при устието на Уеръ въ Сѣверно море; желѣзн. за Нюкяслъ и Стоктонъ; 151,157 жит. (1904). Много важно пристанище. Голѣми фабрики за прозоречни стъкла, за котви, вериги и др.; голѣмъ износъ на каменни въглилища. Забѣлѣжителенъ е единъ желѣзенъ мостъ 33 метра високъ.

Съображавамъ. Нареждамъ въ ума си; — се, постъпямъ съгласно съ нѣщо. — **Съображение.** Смѣтката, която човѣкъ си прави за да постъпи както постъпя; причина, мотивъ.

Съобщавамъ. Прѣдавамъ, правъ нѣщо общо: *съобщавамъ му мислитѣ си*; — *съобщава зараза.* — се. 1) прѣдава се: *заразата* се

съобщава неуловимо; 2) виждамъ се, приказвамъ се или водя прѣписка: *съобщавамъ се съ еди-кого си*; 3) съединявамъ се, свързанъ съмъ: *двѣтѣ стаи се съобщаватъ*. — **Съобщение**. Извѣстие. — **Съобщител-ка**. Който е съобщилъ нѣщо, — далъ свѣдѣния, новини. — **Съобщителенъ**. Който обича да се съобщава, не е саможивъ; — **ность**.

Съотвѣтствувамъ. Отговарямъ, съобразенъ съмъ, приличенъ съмъ: *сръдствата не съотвѣтствуватъ на цѣлта*. — **Съотвѣтенъ, съотвѣтственъ**. Който се отнася на всѣкого отдѣлно: *респективенъ*.

Съотношение. Взаимно отношение или зависимость на нѣщо съ нѣщо.

Съперничя. Надварямъ се съ нѣкого, гледамъ да го надмина, да му надвия като добия прѣдимство надъ него. — **Съперничество**. Състоянието на съперници, съревнование. — **Съперникъца**. Който съперничи съ нѣкого, съревнователь, противоборецъ — съревнованието е благородното надваряне, а съперничеството обратното.

Съпричастенъ. Замѣсенъ въ една работа, съучастникъ.

Съпровождамъ. Вървя заедно съ нѣкого, за да го провождамъ, придружавамъ, съпѫтствувамъ съ нѣкого.

Съразмѣренъ. Съотвѣтенъ, когато едно нѣщо по голѣмина, качество или значение отговаря на друго, сир. когато едното е прилично на другото по размѣритѣ си: *съразмѣрно съ заслугитѣ и възнаграждението*. — **Съразмѣрность**. 1) Състояние на нѣща съразмѣрни помежду си. 2) Въ *мат.* двѣ еднакви отношения съединени.

Сърбия. Кралство въ Балкански полуостровъ, съ прѣдѣли: на сѣв. австро-унгарскитѣ земи Славония и Банатъ (за прѣдѣлъ служѫтъ Сава и Дунавъ), на ист. Румѫния (Дунавъ) и България, на югъ турский косовополски вилаетъ (областьта на гр. Прищина) и новопазарски санджакъ, на зап. Босна (главно р. Дрина). Простр. 48,589.4 (по други свѣдѣния — само 48,302.6 чет. килом.) и насел. (по прѣброяв. въ 1905) 2,688,747 жит., отъ които 2,083,482 сърбе, заедно съ подсърбскитѣ българе — 270,000 [вик. тоя *Ръчникъ*, стр. 176]; 159,510 румѫне, 46,212 цигане, 6,437 нѣмци, 5048 евреи, 1,962 маджаре и 6,102 други племена. До 1878, когато бѣше още княжество, С. имаше простр. всичко 37,560 чет. килом. Сегашното кралство се дѣли на 15 окрѫга и и 2 отдѣлни града *Бѣлградъ*, столицата, и Нишъ; окрѫзитѣ се дѣлятъ на „срези“ или околии, които достигатъ до 79. Слѣдъ Бѣлградъ и Нишъ, други главни градове сѫ Крагуевацъ, Лесковецъ, Пожаревецъ, Пиротъ, Шабацъ Враня.

Земята въ сѣв. С., покрай Сава, Дунавъ и Морава, прѣдставлява голѣми, дѣ повече, дѣ по-малко плодородни полета; нъ всѫдѣ другадѣ тя е покрита съ планини и изрѣзана по всички посоки съ рѣчни долини. Планинитѣ принадлежѫтъ на двѣ различни планински системи. Планинитѣ на источна С., между Дунавъ на сѣв. и ист. и южна и съединена Морава на зап., съставѫтъ часть отъ оная огромна планинска дъга, която обгръща Влашкото поле и служи за съединителна брънка между Трансилванскитѣ Алпи и Старо-планинската система планина; тѣ обра-

зуватъ едно прѣко продължение отъ Банатскитѣ планини и се отдѣлятъ отъ тѣхъ само чрѣзъ тѣснината на Дунавъ съ прочутитѣ *Желѣзни врата*. Въ сѣв. часть отъ планинитѣ на Източна С. се издига Голубине — планина (върхъ Лисацъ, 1453 м.) между рѣки Морава и Тимокъ; въ областьта на изворитѣ на Черни Тимокъ се възвишава Лукавица-планина (съ върхъ Ртань, 1566 м.); още по-нататъкъ, между южна Морава и Нишава лежи Сува-планина съ връхъ Ракошъ (1980 м.) Втората планинска система на С. сѫ нейнитѣ погранични планини съ Босна, които пълнятъ цѣлата юго-зап. часть на кралството между Дрина на зап. и рѣки Колубара и южната часть на западна Морава на югъ. Тѣ принадлежатъ на Динарската планинска система. Голѣма височина достига планинската верига, която образува прѣдѣла между С. и новопазарския санджакъ, Голгия-планина (1931 м.), дѣто зима началото си зап. Морава; тая верига прѣдставя най-високия въ страната връхъ Капионакъ-планина (2106 м.). На юго-ист. тя се продължава съ едно плато между Косово поле и долината въ която е главата на южна Морава. Между източно-сърбскитѣ отъ една и босненско-сърбскитѣ планини отъ друга страна, като се отдѣля отъ първитѣ съ долината на съединена Морава, а отъ вторитѣ — съ западна Морава, възвишава се планинската страна Шумадия, самото сърдце на Сърбия. Тяе богато покрита съ дѫбови и букови гори; най-високий връхъ е Рудникъ (1169 м.). Тая планина е била скривалището на сърбскитѣ патриотически чети подъ турското иго.

Рѣкитѣ на С. принадлежатъ всички на Дунавския басеинъ и, съ исключение на Дунавъ и Сава, токо-речи сѫ некорабоплавателни. Дунавъ образува прѣдѣла на С. отъ Бѣлградъ до устието на р. Тимокъ. Отъ притоцитѣ на Дунавъ най-важний въ С. е Сава, соятo отъ Рача до вливането си въ Дунавъ образува прѣдѣла на кралството съ Австро-Унгария. Въ Сава се влива Дрина (виж. това име); на зап. отъ Бѣлградъ въ Сава се влива рѣчица Топчидере, която тече между скалитѣ на прѣкрасната Топчидерска долина. Слѣдний важенъ притокъ на Дунавъ е Морава (виж. това име), народната рѣка на сърбетѣ, въспѣта отъ тѣхъ и въ народната, и искуствената поезия. Плодородната долина на южна или Българска (Бугарска) и съединена Морава прѣсича земята на С. по цѣлото ѝ протяжение отъ юго-ист. къмъ сѣв.-зап. и прѣдставлява единъ културенъ центръ на страната. По-малко важно значение има западна или Сърбска Морава. Отъ другитѣ притоци на Дунавъ е Тимокъ, който съставя въ долното си течение прѣдѣла на С. съ България.

Климатътъ на С., макаръ тя и да се намира подъ една широчина съ Горна и Срѣдна Италия, наумѣва по-скоро срѣдноевропейскитѣ земи; въ южна С. той е по-суровъ отколкото въ сѣверна. Изобщо климатътъ на С. минува за умѣренъ и здравъ. Най-доброто врѣме въ С. прѣзъ годината е прѣзъ мѣс. септемврия и октомврия, а прѣзъ юлия и августъ обикновено господствува жега.

Вѣра. За държавно вѣроисповѣдане въ С. се припознава православието, отъ което сѫ токо-

речи всичкитѣ словѣне и румѫне; католици има около 12,000, протестанти — 1,000, евреи — 5,048, мохамедане — 17,000. Православната църква се управлява отъ единъ синодъ епископи (нишский, тимокский и жичский), на чело съ бѣлградския митрополитъ, подъ контрола на министра на просвѣщението и исповѣданията. Митрополитътъ и останѫлитѣ епископи се избиратъ отъ синода изъ монаситѣ и се утвърдяватъ отъ краля. Монастиритѣ изброяватъ до 55.

Християнството се появило въ С. въ VII-и вѣкъ, когато сърбетѣ, подвластни на византийския императоръ Хераклия, пръвъ пѫть се покръстили отъ римски свещеници, за което се и подчинили на Римъ. Нъ това кръщение, като прието само отъ една часть отъ сърбския народъ, па и безъ да се усвоѫтъ добрѣ християнскитѣ истини, не било трайно. Втори пѫть, и тоя пѫть всички сърбе, се покръстили въ царуването на византийския императоръ Василия Македонски въ IX-и вѣкъ, отъ гръцки свещеници, слѣдъ което се подчинили на цариградския патриархъ. Нъ това подчинение не било твърдо и постоянно: нѣколко пѫти сърбетѣ се намирали подъ вѣдомството на българската охридска архиепископия, въ периода на завоеванията и могѫществото на българетѣ (напр. въ Самуилово врѣме, въ края на X-и и въ началото на XI-и вѣкъ). Независима сърбска архиепископия се основала въ първата половина на XIII-и вѣкъ отъ св. Сава (виж. това име); по-късно (1346) се учредила и особена сърбска патриаршия (виж. *Ипекска патриаршия*), унищожена отъ турското правителство въ 1765 и всичкитѣ сърбски епархии се подчинили на цариградския гръцки патриархъ. Само въ 1832 на сърбската църква донѣйдѣ се възвърнѫла самостоятелностьта ѝ. — Висшата иерархическа власть се съсрѣдоточила въ лицето на бѣлградския архиепископъ, съ титла митрополитъ на цѣла С.; избирането му измежду сърбското духовенство се прѣдоставило на сърбския князъ и народъ, а цариградский патриархъ давалъ само съгласието си за това избиране; посвещението на митрополита се извършвало отъ едно събрание на сърбскитѣ епископи; избирането на епископитѣ се прѣдоставило на княза и митрополита; сърбското правителство се задължило да внася всѣка година една сума въ патриаршеската хазна, а при всѣко ново избиране на митрополитъ да поднася на патриарха париченъ даръ. Това полунезависимо състояние на сърбската църква се продължаваше до 1879, когато тя доби пълна самостоятелность, като прие да пази само слѣднитѣ условия: 1) да поменува въ диптихитѣ вселенския патриархъ, 2) да зима св. миро отъ Цариградъ, 3) да извѣстява на патриарха за избирането на новъ митрополитъ и 4) въ всички съмнителни и мѫчни работи да се сношава съ другитѣ православни църкви.

Просвѣщение. Равнището на народното образование въ С., макаръ и да е въведено вече и тамъ задължителното учение, е още много ниско. Всичкитѣ учебни заведения въ С. се дѣлѫтъ на народни и правителствени; за правителствени се имаѫтъ всички срѣдни и по-високи учебни заведения. По закона, всѣка община, въ ко-

ято се броятъ до 200 данъкоплатци, е длъжна да има едно народно училище; нъ не всички общини испълняватъ това задължение. Всички дѣца на възрасть отъ 6 до 11 год. сж длъжни да посѣщаватъ народнитѣ училища. Въ послѣдно врѣме въ С. е имало: 1505 *начални училища* (929 мжж. и 572 жен.) съ 77,175 ученици (65, 846 момч. и 11,329 момич.) и 31 *Срѣдни учебни заведения* (16 долни и 10 горни; 2 технически учил., 2 нормални учил., 1 духовна семинария) съ 7, 099 ученици (6,124 отъ мжж. и 975 отъ жен. полъ). Университетътъ има 3 факултета: философски (128 студенти), юридически (312) и технически (38), всичко 478 студенти. Прѣдавателский персоналъ състои отъ 44 души. Освѣнь това въ Бѣлградъ сжществува военна академия. Най-добрата библиотека въ С. е държавната библиотека въ Бѣлградъ; при нея има народенъ музей, богатъ особено съ римски старини.

Поминъкъ. 95% отъ сърбското население се занимава съ земедѣлие; нъ пакъ селското стопанство се намира на ниска степень развитие. По-усъвършенствувани земедѣлчески способи и машини се употрѣбяватъ въ земитѣ само на малцина крупни стопани. Отъ житнитѣ растения, най-много се произвожда царевицата, която служи главно за храна на населението, и житото, което се сѣе особено за износъ; слѣдъ тѣхъ вървятъ ржьта и ячемикътъ. Овощарството още не е развито. Повече отъ всичко се произвождатъ черни сливи (особено въ околностьта на Крушево), отъ които се искарва сливовица, или се употрѣбяватъ сушени. Съ лозарството се занимаватъ покрай Дунавъ, а сжщо и покрай Морава и Тимокъ; нъ и то не е развито. Всичко въ С. се произвожда вино ококло 700,000 хектол. на годината. За най-добро се има нѣготинското бѣло, което се изнася въ голѣми количества въ Австро-Унгария. Изнасятъ се нѣкои видове вина въ голѣмо количество и въ Франция, отъ дѣто тѣ се разнасятъ по свѣта подъ видъ на бордоско вино. Тютюнътъ се сади по цѣлата страна. Производството и продажбата на тютюневитѣ произведения сж монополъ на държавата. Ленъ и конопъ се произвождатъ по брѣговетѣ на р. Морава. Важно значение има за страната и скотовъдството. Силно е развито свиневъдството (около 900,000 свине) и свинетѣ съставятъ единъ отъ най-важнитѣ прѣдмѣти на износа. Овцетѣ се развъждатъ твърдѣ много (повече отъ 3 милиона овце); въ планинскитѣ мѣстности държатъ и много кози (повече отъ 500, 000). Отъ едрия рогатъ добитъкъ прѣсмѣтатъ повече отъ 900,000 глави, въ това число около 8,000 биволи. Пчеларството се срѣща само въ нѣкои окржзи, отъ година на година испада, нъ копринарството напрѣдва. Доста важенъ стрькъ отъ поминъка е и риболовството по Дунавъ. Отъ горитѣ много джбови стебла и други се искарватъ въ Славония и Рѣка (Фиуме). Рударството е никакво: до сега опититѣ по желѣзнитѣ и мѣдни рудници понѣйдѣ сж се свършвали съ несполука, а понѣйдѣ нищо не е правено за разработването на рудницитѣ. Прѣвъсходни каменни вжглища се намиратъ въ моравски окржгъ, около с. Сенйе; тѣ се

разработватъ отъ правителството, нъ резултатитѣ до сега още не сж задоволителни.

Промишленость. Промишлеността, както въ другитѣ страни на нашия Истокъ, е много назадъ. Селянетѣ работятъ ленени, вълнени и копринени ткани, домашна работа. Истински занаятчии живѣятъ само въ градоветѣ. Фабричната дѣятелность се прѣдставлява отъ фабрики за бира (10), нѣколко парни мелници, 1 сукнена фабрика въ Парачинъ, 2 фабрики за механически издѣлия.

Търговия. Вносътъ се ограничава токо-речи исключително въ соль, брашно отъ по-горни видове и нѣкои видове колониални и манифактурни стоки (кафе, желѣзни и стъклени издѣлия, оржжия и боеви потрѣби). Главнитѣ прѣдмѣти на износа сж едрий рогатъ добитъкъ, свине, овни, волски кожи, вълна, лой, восъкъ, медъ. За 1897 търговскитѣ сношения съ другитѣ държави сж се изразили въ слѣднитѣ цифри:

СТРАНИ	ВНОСЪ	ИЗНОСЪ
	Хиляди лева	
Австро-унгария	25,501	49,146
Америка	1,350	—
Белгия	201	—
Босна	34	136
България	646	976
Гръция	199	—
Великобритания	6,481	—
Италия	548	—
Германия	4,808	3,7386
Румжния	618	11
Русия	450	—
Турция	2,947	1,488
Франция	784	313
Швейцария	625	17
Други страни	122	10
	45,314	55,940

Транзитната търговия, както и цѣлата търговия въ послѣднитѣ години е зела голѣми размѣри; за сѫщата, 1897, година транзитната търговия е достигала до 13,801,020 лева.

За главни търговски срѣдоточия служѫтъ Бѣлградъ (главното складно мѣсто за цѣла С.), Шабацъ, Смедерево, Пожаревацъ, Неготинъ, Нишъ, Пиротъ и Враня.

Съ законъ отъ 1 дек. 1873 въ С. е въведена метрическата система. Паричната единица е *динарътъ*=левъ, който състои отъ 100 пари (1 пара=1 стотинка).

Пѫтища и Срѣдства за съобщение. Желѣзнитѣ пѫтища на С. въ 1895, безъ да се смѣта тѣсний желѣзенъ пѫть за нуждитѣ на каменновѫглищнитѣ рудници (23 килом.), имахѫ дължина 538 килом. и състоехѫ отъ слѣднитѣ линии: Бѣлградъ—Нишъ (244 к.); съ клонъ Смедерево—Велика Плана (45 к.); Нишъ—Враня—Ристовацъ (турския прѣдѣлъ, 122 к.); Нишъ—Пиротъ—Царибродъ (български прѣдѣлъ, 98 к.) и Лапово—Крагуевацъ (29 к.). Строението и разработването на жел. пѫтища бѣхѫ прѣдоставени на частно дружество, нъ въ 1899 сърбското правителство зе на себеси разработването на жел. пѫтища. Управлението имъ е въ Бѣлградъ.

Бюджетътъ на С. за 1898 бѣше: доходътъ — 68,824,000 и расходътъ — 69,823,000 лева.

Военно дѣло. По закона, на военна повинность подлежѫтъ всички мѫже на възрасть отъ 21 до 50 години. Врѣмето на службата: 2 години въ войската, 8 години въ резервата, 10 години въ опълчението отъ първия призивъ, 10 години въ опълчението отъ втория призивъ. Пѣхотнитѣ сили на С. състоѫтъ отъ 20 баталиона, по 4 роти, кавалерията — отъ 11 ескадрона, по 5 офицери и 116 редници, при 112 коня; артилерията — отъ 40 батареи. Конната батарея въ мирно врѣме състои отъ 4 орѫдия, въ военно — отъ 6. Военнитѣ сили на С. въ мирно врѣме: по бюджета 18,600 души, въ сѫщность 15,000 души, при 1,044 офицери, (освѣнь това 966 офицери въ запасъ); въ военно врѣме: въ строя 126,932 души, опълчението отъ 1-я призивъ 124,000 души, отъ 2-я призивъ — 64,000 души, а всичко 314,932 души. По послѣдни извѣстия, общата цифра на всички, които могѫтъ да се турѫтъ на военна нога, достига до 353,366 души. Въорѫжението за строевата пѣхота е Кока-Маузеровата пушка, за опълчението отъ 1-и призивъ берданкитѣ, отъ 2-и призивъ — Пибоди-Мартинитѣ; за кавалерията и артилерията — карабини (шишинета); за полската и планинска артилерия — орѫдия отъ системата de Bange (8 и 7 стм.). Орѫженъ заводъ въ Крагуевацъ и артилерийски полигонъ въ лагера въ Баница. *Крѣпости*: по Дунавъ — Кладово, Смедерево и Бѣлградъ, въ други мѣста — Нишъ, Бѣла Паланка, Шабацъ и Пиротъ; стратегическо значение тѣ нѣматъ.

Езикъ и литература. Сърбский езикъ се говори въ сегашна Сърбия и Черна-гора, въ Босна и Херцеговина, въ Далмация, Кроация и Славония и въ Банатъ по три главни нарѣчия отъ повече отъ 7 милиона люде. Той, както и български езикъ, се различава отъ другитѣ словѣнски езици по господството на гласнитѣ звукове, та е мекъ въ изговора и благозвученъ; нъ той, повече отъ на-

шия езикъ, е упазилъ словѣнския си характеръ, като притежава не само, както наший, пълна система спрѣжения, а и еднакво пълна система склонения, и свободенъ синтаксъ. Вѣковното турско владичество и то е оставило явни слѣди въ сърбския езикъ.

Сърбската литература се дѣли на три отдѣлни периода: 1) стари — отъ въвеждането на християнството въ Сърбия до края на XIV-и вѣкъ; 2) отъ началото на XV-и вѣкъ до срѣдата на XVIII-и вѣкъ и 3) отъ около 1750 до сега.

Едничкитѣ литературни паметници, които се уцѣлѣли отъ първия периодъ, иматъ повечето за прѣдмѣтъ религията или законодателството, па и нѣколкото исторически съчинения отъ сѫщата епоха и тѣ иматъ религиозенъ характеръ, защото тѣ сѫ токорѣчи надгробни слова на князове, които сѫ се показали щедри къмъ църквата. Езикътъ, на който сѫ написани, не е народний езикъ, а една смѣсь отъ църковно-словѣнски и сърбски. Султанъ Мурадовата побѣда надъ сърбетѣ на Косово поле (1389) нанесла смъртенъ ударъ на сърбската литература и спрѣла за много врѣме нейния политъ въ подчиненитѣ на турското владичество области. Нъ прѣзъ желѣзното иго, което тежало надъ тая часть отъ Сърбия, литературний животъ се развилъ по брѣговетѣ на Адриатическо море. Къдѣ края на XV-и вѣкъ, градъ Дубровникъ (виж. това име), благодарение на материалното си благоденствие, на политическата си свобода и на непрѣстаннитѣ си сношеня съ Гърция и Италия, станалъ словѣнската Атина, и запазилъ това положение до когато прѣстаналъ да е столица на независима държава. Дубровнишката литература прѣдставила цѣлъ редъ блескави писатели, които довели разработването на сърбския езикъ и стихъ до голѣма степень сила и хубость. Нъ дори въ врѣмето на най-голѣмия си блесъкъ, тая литература имала съвсѣмъ мѣстенъ характеръ и токо-речи не била позната извънъ Далмация. Вторий или срѣдновѣковний периодъ на сърбската литература се свършва съ Георги Бранковича (род. 1645 — умр. 1711), който написалъ една *История на Сърбия* отъ старо врѣме до императора Леополда.

Началото на третия или нововрѣменния периодъ на сърбската литература се отличава по стремлението да се отдѣли църковнословѣнский отъ сърбския езикъ и да се подигне сърбский езикъ на висота на литературенъ езикъ. Единъ отъ ония, които доста съдѣйствували да докаратъ това прѣобразование, билъ архимандритъ Иованъ Раичъ (1726—1801). Нъ и неговото съчинение, *История на разнитѣ словѣнски народи, най-вече на българетѣ, хърватетѣ и сърбетѣ*, е написана на църковно-словѣнски, смѣсенъ съ рутински и сърбски. Много по-далечъ по прѣобразователната посока отишелъ Обрадовичъ (виж. това име), най-важний литературенъ прѣдтеча на Вука Караджича (1787—1864), съ когото побѣдата на сърбскитѣ прѣобразователи била пълна. Вукъ Караджичъ се явява едва ли не най-забѣлѣжителна личность на новата сърбска литература по силата на духа и самобитността. Той най-рѣшително отъ прѣдше-

ственицитѣ си стои на основата: 1) да се употрѣбява въ книгата чисто народний езикъ, намѣсто сърбско-словѣно-русския, който главно се употрѣбявалъ въ негово врѣме; 2) да се утвърди въ книгата новъ правописъ (вуковицата), основанъ токо-речи исключително на звуковото начало (фонетиката) и който отличава новата сърбска книга както отъ стария сърбски, така и отъ русския и българския, дѣто все още първенствува историко-етимологическото начало, и 3) литераторътъ да знае народния животъ и народнитѣ пѣсни и да пише или слага стихове по тѣхния духъ. Вуковитѣ прѣобразования трѣбвало да издържатъ половинавѣковна борба за да се припознаятъ. Най-важнитѣ отъ неговитѣ трудове сж: едно огромно събрание народни пѣсни (*Српске народне пјесме*), сърбска граматика (*Писменица српскога језика*), прочутъ сърбски рѣчникъ (*Рѣчник*, съ нѣмски и латински прѣводъ на думитѣ — цѣло съкровище не само за езика, а и за народния животъ, неговитѣ обичаи, прѣдания, вѣрвания и д. т.), единъ научно-литературенъ алманахъ *Даница* (денница), единъ сърбски прѣводъ на Нови Завѣтъ, *Народне српске пословице*, — *Ковчежићъ за историју, језик и обичаје Срба*, едно съкровище на сърбското народо описание, — *Примјери српско-словенскаго језика*.

Благодарение на Караджичовата дѣятелность, измѣнила се и самата посока на литературата у сърбетѣ: намѣсто сентименталнитѣ романи и повѣсти и лъжовно-класическитѣ произведения на сърбскитѣ писатели, появилъ се живий и бодръ романтизмъ, съ Бранка Радичевича (1824—53) на чело. Най-главнитѣ произведения на тоя мъничекъ сърбски Пушкинъ принадлежатъ на лирическия родъ; поемитѣ му сж много по-слаби, драми съвсѣмъ не е писалъ. За най-добро въ сборника отъ неговитѣ произведения (Песме) се припознава *Дјачки растанак* (ученическа прощална раздѣла). Това произведение е пълно съ дълбокъ лиризмъ и богато съ раскошни описания на природата; езикътъ му е забѣлѣжителенъ: „чистъ като сълза,“ по израза на Бранковия приятель, сърбски филологъ Юрий Даничичъ (1825—82).

Славата на първъ сърбски поетъ дѣли съ Бранка Радичевича неговий съврѣменникъ Петръ II Петровичъ Нѣгошъ (виж. *Његош*). Безврѣменната смъртъ и на двамата е била голѣма загуба за родната словесность.

Поетический наслѣдникъ на Радичевича, Змай Иованъ Йовановичъ (род. въ 1833), който отпразднува въ 1899 50-годишнината на литературната си дѣятелность, се явява най-видний отъ съврѣменнитѣ сърбски поети. И той е лирикъ, въ епическитѣ произведения се явява добъръ прѣводачъ на унгарскитѣ и русскитѣ поети. Добри сж сжщо и неговитѣ дѣтски пѣсни и юмористически стихотворения. Съ Змая Йовановича сж дѣлили славата Юрий Якшичъ и Лазаръ Костичъ. Извѣстни сж още братия Иличъ: лирикъ Воиславъ и драматургъ Драгутинъ, а сжщо и Качански. Съ доста голѣма извѣстность се ползуватъ и произведенията на черногорския князъ Николая (виж. това име). Отъ драматурзитѣ е извѣстенъ още Трифковичъ.

Между белетристическитѣ произведения на първо мѣсто стоятъ романитѣ и повѣститѣ на Г. Атанацковича, С. Любиша, П. Адамова, М. Шабчанина, М. Миличевича, И. Веселиновича, С. Матавуля и особено Лаз. Лазаревича, токо-речи всичкитѣ повѣсти на когото сж прѣведени на русски (виж. *Русская Мисль*, 1887; *Вѣстникъ Европы*, 1888 и др.).

Сърбската наука брои вече нѣколко първоразредни учени, каквито сж напр., освѣнь прѣдпоменатий Даничичъ, единъ отъ най-виднитѣ филолози въ цѣлото словѣнство, още Стоянъ Новаковичъ (виж. това име), събирачътъ на пѣсни, Богомилъ Петрановичъ (сборникъ 1867—70), забѣлѣжителний съ историческитѣ си трудове Никифоръ Дучичъ, който отпразднува въ 1899 50-годишнината на дѣятелностьта си, историкъ Иларионъ Руварацъ, филологъ Любомиръ Стояновичъ, естествоиспитатель Иосифъ Панчичъ; заслужватъ да се споменатъ и църковний историкъ Никодимъ Милашъ, историкътъ на литературата Светозаръ Вуловичъ, филологъ Бошковичъ, историкъ П. Сречковичъ.

Относително сърбския периодически печатъ, трѣбва да се каже, че първото сърбско периодическо издание, *Сърбски Новини*, почнало да излиза въ Вѣна въ 1791; това издание се замѣнило въ 1792—94 съ *Словѣно-сърбски Вѣдомости*. Отъ 1813 до 1822 въ Вѣна излизалъ листецъ *Сърбске Новине*. Нъ литературното възраждане на Сърбия се усѣтило най-силно въ Унгария. Главнитѣ срѣдоточия на сърбската литература въ тая страна били Пеща и Нови-Садъ. Въ 1825 въ Пеща почва да излиза литературно списание *Летопис сербски*, което отпослѣ минува въ ржцѣтѣ на едно учено литературно дружество, *Матица Српска*, и продължава да се издава и въ сегашно врѣме подъ име *Летопис Матице Српске* (въ Нови-Садъ). Отъ 1834 въ Крагуевецъ излизатъ *Српске Новине*, като органъ на сърбското правителство; когато правителствената печатница се прѣнесла въ Бѣлградъ, тамъ се прѣнесло и това издание, което продължава да излиза въ видъ на всѣкидневенъ вѣстникъ. Едно учено дружество въ Бѣлградъ (1847—1892) издава списъ. *Гласник*. Въ 1890 въ цѣла Сърбия сж излизали 50 вѣстници и списания, въ това число 38 въ Бѣлградъ. Много вѣстници и списания на сърбски, писани съ латинската азбука, се издаватъ и въ Хърватско. Въ тая страна, дѣто литературний центръ е Загребъ, литературний езикъ сега въ употрѣбение е дубровнишкото нарѣчие.

Литер. библ. Пипинъ и Спасовичъ, *Исторія славянскихъ литературъ* (т. I—II, СПБ., 1879—81); А. Степовичъ, *Очерки исторіи сербохорватской литературы* (Кіевъ, 1899, стр. 400). Стари трудове: Ягичъ, *Исторія сербохорватской литературы* (1871; русски прѣводъ на Петровски) и другъ русски прѣводъ на Новаковичовата книга *Исторія српске књижовности* (1877).

История. Земята на сегашното сърбско племе (Сърбия, Стара Сърбия, Босна, Херцеговина, Черна-гора, Далмация, Кроация) най-напрѣдъ се населявала отъ различни трако-илирийски племена — трибали, мизи, келти. Тѣ всички, както и тѣхнитѣ ближни

съсѣди, се покорили отъ Македония, послѣ (между I-и вѣкъ прѣди Р. Х. и I в. слѣдъ Р. Х.) отъ римлянетѣ. Източната половина на сегашна Сърбия, съ една часть отъ Бѣлгария, съставили областьта Горна Мизия (Moesia superior). Западна С, съ сегашна Босна и Херцеговина, влѣзла въ състава на Далмация. Между градоветѣ, които съществували въ Горна Мизия, сж извѣстни Singidunum (сегашни Бѣлградъ) и Naessus (Нишъ). Като се сѫди по малкото уцѣлѣли данни, на романизацията тия области били изложени само въ нищожна степень. Въ епохата на великото прѣселение на народитѣ, Мизия се опустошавала едно по друго отъ готитѣ, хунитѣ, лангобардитѣ и словѣнетѣ. Византийцитѣ я завладѣли изново въ срѣдата на VI-и вѣкъ; нъ въ VII-и вѣкъ имъ я отнели аваретѣ. Тогава, около 636, императоръ Хераклий повикалъ на помощь сърбетѣ отъ източна Галиция. Сърбетѣ приели поканата, и въ помалко отъ двѣ години изгонили аваретѣ отъ земята, и заселили се въ нея. Въ първата половина на VII-и вѣкъ тѣ напълно господарували въ сегашна С., както и въ Босна, Херцеговина и Черна-гора и още тогава носили името *сърбе*, а градъ Singidunum се наричалъ Бѣлградъ. Сърбетѣ били въ оная епоха вече устроени въ една военна държава; отдѣлнитѣ жупи (окржзи), самостоятелни, се управлявали отъ свои жупани, нъ били обединени въ една федерация, подчинена на властьта на единъ великъ жупанъ, управитель на цѣлата страна. Посетнѣ, появили се и *банове*, управители на нѣколко жупи. Като столица на всичкитѣ жупи била Раса (сегашн. *Нови-Пазаръ*). Свръската между жупитѣ не била особено яка; разнитѣ жупи и банства много пжти се прѣустроявали въ нови политически съюзи. Въ тая епоха сжществувало раздѣлението на съсловия: свободни и робе (мошийни люде), което уцѣлѣло до турската епоха.

Сърбетѣ отъ самото начало били принудени да воджтъ борба съ Византия, като ту припознавали нейното върховенство и й плащали дань, ту се освобождавали и й нанасяли силни удари. Много по-тежки били опустошенията, които правяли българетѣ и аваретѣ. Християнството се появило въ С. въ VII-и вѣкъ, нъ хванжло корень само въ IX-и вѣкъ (виж. Сърбия, *въра*). Подобно на русската писменость и сърбската се развила благодарение на Св. Писание и богослужебнитѣ книги, прѣведени на старобългарски езикъ отъ св. Кирила и Методия (виж. *Кирилъ*).

Въ течение на IX — X вѣкъ С. водила упорита и тежка борба съ България, която станжла въ това врѣме силна словѣнска държава, въ 924 С. била съвсѣмъ разорена и завоевана отъ българетѣ, великий жупанъ Чеславъ зетъ въ плѣнъ; ала слѣдъ нѣколко години С. и нейний управитель сполучили да се освободжтъ, нъ слѣдъ това тѣ подпаднжли подъ властьта на Византия. Около това врѣме отъ С. се отдѣлила Босна, която съставила самостоятелно банство. Отъ това врѣме въ състава на сърбската държава влизатъ сегашна С., Черна-гора, Херцеговина и оная область, която сега се нарича Стара С. (съ Нови-Пазаръ).

Около 1040 Стефанъ Богиславъ изгонилъ отъ С. византийцитѣ. Неговий синъ Михаилъ (1050—1080) се провъзгласилъ краль. Още цѣлъ вѣкъ сърбетѣ били принудени съ промѣнливо щастие да водятъ борба съ Византия. Отъ врѣмето на краль Стефана Неманя (1159—1195), родоначалникъ на династията на Неманичитѣ, който стѫпилъ на прѣстола съ помощьта на византийцитѣ, се наченѫла една двувѣковна епоха на пълна политическа самостоятелность и процъвтение на С.; съ него се захваща и по-достовѣрний периодъ на сърбската история. Стефанъ Неманя съсрѣдоточилъ въ своитѣ рѫцѣ властьта, сломилъ самостоятелностьта на жупанитѣ, и изгонилъ византийцитѣ отъ завзетитѣ отъ тѣхъ области на С.; заедно съ това, основавалъ цръкви и училища, усилено и жестоко се борилъ съ богомилството и още неистрѣбеното езичество. Слѣдъ дълго царуване той се покалугерилъ. Синъ му Стефанъ Първовѣнчани (1195—1224), като търсилъ съюзници за борба съ Унгария, влѣзлъ въ тѣсни сношения съ Венеция (оженилъ се за внучка на венецианския дожъ Дандоло) и съ папата, който въ 1217 го вѣнчалъ краль на С. или Расската земя. По-късно, когато Стефанъ намѣрилъ за възможно да скѫса свръскитѣ си съ папата, той втори пѫть се вѣнчалъ съ царството отъ брата си, св. Сава, първий сърбски архиепископъ и основательть на независима сърбска цръква (виж. св. Сава). Синътъ на Стефана Първовѣнчани, Стефанъ Урошъ I Велики (1224—1275) отблъсналъ въ 1241 нахлуването на монголитѣ. Милутинъ Урошъ II (1275—1321) расширилъ прѣдѣлитѣ на С. Стефанъ Урошъ III (1321—1336) продължавалъ бащината си завоевателна политика; неговото царуване, напълнено съ семейни раздори, се свършило съ открита борба съ единъ синъ, въ която и погинѫлъ. Синъ му Стефанъ Урошъ IV (1336—55), нареченъ *Душанъ* (виж. това име), защото удушилъ баща си, билъ най-могѫщий и прочутъ сърбски краль. Въ негово врѣме на С. принадлежали Албания, Епиръ, Етолия, Тесалия, Македония, Далмация и Босна. За обезпечение на сърбскитѣ завоевания, той основалъ особена сърбска цръква: безъ споразумѣние съ цариградския патриархъ, свикалъ съборъ въ Скопие отъ духовни и миряне, на който провъзгласилъ ипекския архиепископъ за независимъ сърбски патриархъ. Това било една стѫпка по пѫтя за осѫществението на Стефановата завѣтна цѣль: да загради короната на источно-римскитѣ императори. Цариградский патриархъ отговорилъ съ отлѫчение отъ цръквата на цѣлия сърбски народъ, иъ това не смутило Душана. Въ 1355 той събралъ 80,000-а войска и потеглилъ за Цариградъ. Смъртьта го заварила на пѫтя и разрушила замислитѣ му.

Слѣдъ Душановата смъртъ сърбската държава, която нѣмала трайни вѫтрѣшни връски, се распокѫсала: Тесалия, Албания, Херцеговина, Босна една по друга се отцѣпили, на Македония турили рѫка гръцитѣ, и С. си останѫла въ прѣдишнитѣ прѣдѣли. Въ 1367 Урошъ билъ убитъ на ловъ; съ него се прѣкратила династията на Неманичитѣ, и С. изгубила значението си на самостоятелна

държава. За краль се провъзгласилъ Вукашинъ, който царувалъ само на една малка часть отъ страната. Ала той сполучилъ да събере силна войска (60,000), съ която можалъ да влѣзе въ борба съ турцитѣ, които били минѫли въ Европа още въ Душаново врѣме, а сега заплашвали С. Въ една битва при Одринъ (1371) войската му била унищожена и самъ той погинѫлъ. Неговий приемникъ Лазаръ, разбитъ отъ турцитѣ въ 1375, се задължилъ да имъ плаща дань и да имъ дава единъ спомагателенъ отрядъ(1,000 души). На 15 юния 1388 тоя сърбски краль, съ една войска отъ 80,000 до 100,000 души, се срѣщнѫлъ на Косово поле (виж. тая дума) съ султанъ Мурадовата армия отъ 300,000 души. Въ тая борба Лазаръ билъ заробенъ и убитъ; тамъ погинѫлъ и султанъ Мурадъ (виж. *Обиличь*). Тая битва турила началото на поробването на С. Мурадовий синъ и наслѣдникъ Бойзидъ раздѣлилъ страната между Лазаровия синъ Стефана и Лазаровия зетъ Вука Бранковича, нъ принудилъ и двамата да му плащатъ дань, и да го слѣдватъ въ вайна. Постепенно сърбетѣ испадали повече и повече подъ турското иго, доклѣ, въ 1459, С. била съвсѣмъ подчинена отъ султанъ Махмуда.

Отъ това врѣме С. била постоянно театрътъ на кървави войни между Унгария и Турция, и често бивала страшно разорявана. Князъ Евгениевитѣ блескави сполуки за една минута лъснѫли една заря отъ надежда въ клетитѣ сърдца на многострадалнитѣ сърбе,и по Пасаровицкия договоръ (1718) една доста голѣма часть отъ С. прѣминѫла на Австрия; нъ въ 1739 тя се върнѫла на Турция, и въ течение на послѣдвалитѣ 60 години жестокостьта и притѣсненията на пашитѣ и тѣхнитѣ еничери надминуватъ всѣко вѣрване. Най-сетнѣ злочестото население не могло вече да трае на турската тирания, и въ 1804 избухнѫло едно възстание подъ прѣдводит. на Кара-Георги (виж. това име), което, съ помощьта на Русия, се свършило съ тържеството на отечественолюбцитѣ, па и съ припознаването на Кара-Георги за сръбски князъ. Ала нахлуването на французетѣ въ Русия оставило сърбетѣ на милостьта на турцитѣ, и войната пакъ избухнѫла. Кара-Георги билъ принуденъ да бѣга, и турската тирания станѫла посвирѣпа отъ всѣкога. Пакъ народътъ се уловилъ за орѫжие подъ прѣдводит. на Милоша (виж. това име) Обреновича и втори пѫть сполучилъ да спечели свободата си. Милошъ билъ избранъ за сръбски князъ въ 1815. Принуденъ да си даде оставката отъ прѣстола въ 1839, той пакъ билъ повиканъ отъ народа си да му князува въ 1858, когато династията на Кара-Георгевича изново била отстранена, и прѣстолътъ станѫлъ наслѣдственъ въ неговото семейство. Прѣзъ юний 1876, С., възбудена отъ възстанието въ Херцеговина, обяви война на Турция, и къмъ нея се присъедини и Черногора. Сърбетѣ, изобщо несполучливи, въпрѣки помощьта на повече отъ 4,000 русски доброволци (за *българскитѣ* виж. долу) и на участието на русския генералъ *Черняева* (виж. това име), бидохѫ съвсѣмъ разбити при Алексинацъ; Русия съ ултиматумъ отправенъ до Турция

доби примирие за сърбетѣ; и условията на мира едвамъ се подписахѫ прѣзъ мартъ 1877. Слѣдъ единъ мѣсецъ Русия обяви война на Турция (виж. *Освободителна* война). Сърбия я блазнеше пакъ да нагази въ Турция; нъ тя не посмѣи да направи това, доклѣ сѫдбата на войната на дѣло не се рѣши съ падането на Плѣвенъ на 28 ноем. 1877: войската ѝ прѣскочи сърбско-турскитѣ прѣдѣли само на 4 декем. Русското искане при сключването на войната, да се припознае независимостьта на Сърбия, се удобри отъ Берлинския конгресъ въ 1878. Въ 1885 Миланъ прѣдприе лекомислено една война съ насъ (виж. *Сърбско-българска война*). Тая война отъ Миланова страна бѣше една отплата на българетѣ, които всѣкога бѣхѫ помагали на сърбетѣ въ войнитѣ имъ съ турцитѣ. Българскитѣ юнаци бѣхѫ зели най-живо участие въ борбитѣ на сърбетѣ при освобождението имъ отъ турското иго (виж. *Конда воевода*, *Хайдутъ Велко* и въ *Периодич. спис*,, кн. XIII+XIV, 1885, стат. *Български дѣйци въ сърбската завѣра* отъ Р. П. Славейкова). По-сетнѣ (1862), Раковски и Илйо воевода, тия найдобри български патриоти, на чело на прочутата българска легия отчаяно се бихѫ съ турцитѣ на гарнизонъ въ бѣлградската крѣпость; а въ 1876 повече отъ 4,000 български доброволци подъ прѣдводителството на по-добритѣ си воеводи се притекохѫ на отбрана на сърбскитѣ братя и храбро се бихѫ противъ турцитѣ подъ Алексинацъ и Джунисъ. Нъ Милановата братоубийствена война костува отпослѣ Милану короната. Ала по-лоша бѣше сѫдбата на Милановия синъ, *Александръ I*, послѣдний отъ Обреновичитѣ. На 28 — 29 май 1903 прѣзъ нощьта тоя сърбски краль заедно съ сърбската кралица биде прѣмахнѫтъ най-жестоко въ двореца си всрѣдъ едно масово убийство на адютанти, министри и други отъ една сърбска военна революция, която и прогласи за сърбски краль *Петра I*, отъ династията на Карагеоргевичевци. Нещастний сърбски краль Александръ I, едничъкъ синъ на Милана и Наталия, бѣ пораснѫлъ всрѣдъ скандалйознитѣ раздори на родителитѣ си. Когато баща му се отказа отъ сърбския прѣстолъ въ 1889, той бѣ обявенъ за краль на Сърбия и то отъ началото подъ ржководството на едно регентство. Въ 1893 младий краль, поради опасностьта за династията Обреновичъ отъ радикално настроеното население, се обяви внезапно за пълнолѣтенъ, свали регентството и министерството, и зе въ ржка кралевската власть. На 8 юл. 1900 краль Александръ се сгоди за г-жа *Драга* Машичъ, бившата почетна дама на кралица Наталия и 42-годишна вдовица на единъ инженеръ. Двѣ седмици по-късно станѫ свадбата на краля и неговата избраница, при който случай управл. русското посолство въ Бѣлградъ, г-нъ Манзуровъ, дѣйствуваше като свидѣтель по бракосъчетанието. Тая женитба не даде плодъ и кральтъ загинѫ съ кралица Драга малко слѣдъ като бѣше суспендиралъ произволно конституцията въ държавата си и въ надвечерието, когато тъкмеше, съ помощьта на една послушна камара, да прогласи за прѣстолонаслѣдникъ

единъ Драгинъ братъ. Виж. *Миланъ, Обреновичи, Михаилъ.* —С. са обяви кралство съ удобрението на силитѣ въ 1882

Библиогр. Л. Ранте,.Serbien und die Türkei in XIX Jahrh (Лайпцигъ, 1879), руски прѣводъ *Исторія Сербіи* (Москва, 1876), направенъ отъ старото издание отъ 1844 отъ П. Бартенева; Д. Войновичъ, *Исторія сербскаго народа* (Одеса, 1903); Евг. Марковъ, *Путешествіе по Сербіи и Черногоріи*, путевые очерки (СПБ., т-ія М. Стасюлевича, 1903); Ст. Новаковичъ, **Сърби и Турци XIV и XV вѣка**, *истрич. студ.* (Бѣлградъ, 1893); В. Каричъ, **Србија**, *опис земље, народа и државе* (Бѣлградъ, 1888); Н. Овсяный, **Сербія и Сербы**, *географ. обзоръ, историч. оч., статист. и этнограф., литерат., вооруж. силы . .* (СПБ., 1894); М. Миличевичъ, **Кралевина Србија** и *нови крајеви, географ., этнограф., археолог. история* (Београдъ, 1884); Ел. Водовозова, *Сърбия*, прѣв. Хр. Бързицовъ (Пловд. 1886, стр. 83); Петръ Берковски, *Изъ въспоминанията ми*, записки (Ломъ, 1894); Т. Колевъ, *Българскитѣ доброволци въ сърб.-турската война въ 1876 г.*. историч. раск., кн. I, *Четата на Панайотъ Хитовъ* (Казанлъкъ, 1896); Cuniberti, La Serbiae la dinastia degli Obrenovitch *1804—93* (Туринъ, 1893); Гилфердингъ, *Письма объ исторіи сербовъ и болгаръ* (въ *Собраніе сочиненій*, т. 1-и и 2-и, СПБ., 1868); Будиловичъ, *Очерки изъ сербской исторій* (Славянский Сборникъ. т. II СПБ., 1877).

Сърбско-българска война. Слѣдъ 6 септем., — датата, когато се прогласи *съединението* (виж. тая дума) на сѣверна и южна България, и доклѣ европейскитѣ дипломати разискваха върху въпроса за тоя прѣвратъ въ Цариградъ, сърбский краль Миланъ и правителството му, които бѣха докарали работата до държавно банкрутство, намислиха да се възползуватъ отъ затруднителното положене на България, та да присъединятъ на страната си нѣкои български мѣстности и съ това да възстановятъ реномето си прѣдъ сърбския народъ. Подъ прѣдлогъ за нарушение политическото равновѣсие на Балкански п-въ, тѣ обявиха на България война (2 ноем. 1885), когато на българетѣ и прѣзъ ума не минуваше, че ще бъдатъ нападнати отъ сърбетѣ. Миланъ смѣташе да завземе София безъ пушка да гръмне, защото знаеше, че българетѣ отъ сѣверна България заедно съ румелийскитѣ си братя се трупаха на прѣдѣла съ Турция, за да отблъснатъ едно турско нападение отъ Одринъ. На сърбетѣ прѣдстоеше да прѣминатъ само 50 килом. за да стигнатъ до София. Прѣзъ тоя ходъ тѣ нѣмаше какво да се бояТъ отъ нападателно положение отъ страна на българетѣ, които на западнитѣ си прѣдѣли располагаха съ нищожни сили. Па и сърбетѣ имаха генерали и офицери, които бѣха учили тактиката и стратегиката не само въ европейски училища, а и на бойното поле въ 1876, а българскитѣ офицери бѣха само млади ученици на русскитѣ офицери, — офицери, които русский царь бѣ си повикалъ назадъ въ момента, когато българската войска бѣ почнала да се мобилизира. Въ сѫщото врѣме князъ Але-

ксандръ бѣ получилъ рѣшението на посланицитѣ въ Цариградъ да напусне Румелия.

Прѣдъ това положение на работитѣ български князъ не се отчая. Щомъ му се съобщи за обявението на войната отъ сърбетѣ, даде заповѣдь на всичкитѣ пълкове въ Румелия да вървятъ за Сарамбей, послѣдната станция въ онова врѣме на желѣзницата. Отъ тамъ всичкитѣ войски трѣбваше да се отправятъ съ усиленъ маршъ къмъ сърбскитѣ прѣдѣли. Нѣкои пълкове, като търновский и приморский, прѣминаха едноетапно въ 30 часа 123-тѣ килом., които отдѣляха сарамбейската гара отъ бойното поле! Това е единъ случай отъ нечуванъ ходъ, особено като се земе прѣдъ видъ, че пътищата бѣха раскаляни отъ дъждоветѣ. Сърбетѣ извървѣха 50 килом., когато българетѣ въ сѫщото врѣме изминаха 150! Къмъ войнството си князътъ се обърна съ слѣдната заповѣдь:

„Офицери, унтеръ-офицери и солдати!

Сърбский краль ни обяви война. Той е заповѣдалъ на сърбската войска да нахълта въ нашата земя. Вмѣсто да ни помогнѫтъ, нашитѣ братя сърбе искатъ да разрушѫтъ Нашето Отечество.

Войници! покажете вашата храбрость; защитете вашитѣ майки и огнища; смажете врагътъ, който подло и дебнишкомъ напада върху ни и не се оставяйте, до като не го унищожите.

Напрѣдъ, братя! Богъ да ни помага и да ни подари побѣда!

Александръ“.

Тая заповѣдь телеграфически се прѣдаде на всички войски въ България. Когато се четеше прѣдъ войскитѣ, всѣкой войникъ се кълнеше въ себеси, че нѣма да се върне живъ доклѣ не изгони непрiятеля.

Въорѫженитѣ сили на Сърбия, въ началото на войната, бѣха раздѣлени на двѣ армии: нишавска (45 хиляди) и тиможска (15 хиляди) съ 150 топа. Краль Миланъ (главнокомандващий) лично зе началството на първата; тиможската армия се повѣри на ген. Лешанина. Задъ тия сили сърбетѣ имаха около 15,000 резерва. Главната сърбска армия трѣбваше право да върви за София по пътя Цариброд-Драгоманъ-Сливница. Една дивизия отъ тая армия (моравската), като земеше Трънъ и Брѣзникъ, трѣбваше да се присъедини на останалата часть около София. Тиможската армия бѣ прѣдназначена да прѣдвари демонстрация отъ страна на Видинъ и нахлуване на български войски въ зайчарския окрѫгъ, и да земе видинската крѣпость, снабдена съ 3-хиляденъ гарнизонъ. По Милановитѣ смѣтки, войскитѣ отъ нишската сърбска армия трѣбваше на 2-я или 3-я день слѣдъ минуването на прѣдѣла да се съсрѣдоточатъ среща българската позиция въ с. Сливница; на другия день слѣдъ прѣзимането на тая позиция трѣбваше да падне токо-речи беззащитната столица на България. Ала Милановитѣ домашни смѣтки не излѣзоха прави на пазара.

Дори прѣди официалното обявение на войната, още прѣзъ нощьта на 1 среща 2 ноем., сърбскитѣ войски навлѣзоха въ България прѣзъ Цариброд, Клисура, Брѣгово и Власино. Българскитѣ

форпостове всѣдѣ отстѫпиха и само на пѫтя отъ Трънъ за Брѣзникъ станѫ едно ожесточено стълкновение. Тиможската армия завзе на 3 ноем. Кула, залови пѫтя за Берковица и скоро се яви прѣдъ Видинъ. Началникътъ ѝ, Лешанинъ, минуваше за единъ отъ най-добритѣ сърбски генерали. Той бѣ добилъ образованието си на чужбина, по едно врѣме бѣ сърбски воененъ министръ и прѣзъ сърбско-турската война въ 1876 командуваше тиможската армия. Въ борбата си съ Османъ паша бѣ показалъ доста голѣми военни дарби. По-сетнѣ, прѣзъ русско-турската война, на чело на моравската армия бѣ зелъ Нишъ. Комендантътъ на видинската крѣпость и началникъ на видинския отрядъ, к-нъ Узуновъ, бѣ свършилъ неотдавна русската инженерна академия. К-нъ Узуновъ, поканенъ отъ Лешанина да прѣдаде крѣпостьта за да не става безполезно кръвопролитие — толкова Лешанинъ бѣ убѣденъ въ силата и сполуката си — бѣ далъ паметния отговоръ, че той *не е училъ въ академията какъ се прѣдаватъ крѣпости* и тоя отговоръ на младия български офицеръ се видѣ испърво като високомѣренъ. Между това, обявението на войната и лъжливитѣ сърбски телеграми, че българската войска е всѣдѣ разбита, че цѣли български дружини се прѣдаватъ, че побѣденитѣ българе оставятъ раненитѣ и мъртвитѣ си на бойното поле, че Лешанинъ е побѣдилъ славно българетѣ между Кула и Видинъ, че падането на Видинъ е само единъ въпросъ на часове — всичко това направи поразително впечатление въ Европа. Цѣлъ свѣтъ бѣ убѣденъ, че България пропадаше. Печатътъ, особено английский, остро осѫди настѫпателитѣ. Нъ въ Лондонъ сърбский прѣдставитель *Миатовичъ* обяви успокоително, че войната ще бѫде кѫса, че тя нѣма да бѫде кръвопролитна, и че сърбетѣ сѫ прѣдприели само една расходка до София.

Сега да се обърнемъ къмъ нишската армия, чиито несполуки така бързо прѣкратиха настѫпването на сърбетѣ. Тая армия нападна българската позиция при Банскидолъ, прѣдъ Царибродъ. Като отстѫпиха прѣдъ голѣмото числено прѣвъсходство, българскитѣ войски се дръпнѫха къмъ Драгоманъ. На другия день сърбетѣ зехѫ позицията прѣдъ Драгоманъ. Работата тамъ се ограничи главно съ една прѣстрѣлка на артилерията; нъ когато въ сѫщото врѣме единъ сърбски отрядъ се опита да заобиколи драгоманската позиция отъ къмъ сѣверъ, българетѣ отстѫпиха къмъ Сливница и тамъ се заловиха дѣятелно да се укрѣпяватъ. Въ това врѣме при войскитѣ пристигна отъ Пловдивъ князъ Александръ (4 ноем.). Забѣлѣжваше се, че сърбската армия се движеше мудно и въ разобщенъ редъ, така че до 5-и ноем. не бѣше се съсрѣдоточила прѣдъ Сливница.

На 5 ноем. боятъ се почна само съ прѣднитѣ войски отъ българска страна; българетѣ се държахѫ опорито въ окопитѣ си. Войскитѣ на сърбетѣ въ тоя день бѣхѫ три пѫти повече отъ българскитѣ. Българскитѣ бѣхѫ 9 дружини, 23 топа и 2,000 доброволци и милиция. Сѫщий день пристигнѫ на българетѣ помощь цѣлий 1-и на князъ Александра пълкъ отъ 9 дружини. Боятъ тоя

день бѣ ужасенъ: гранати, куршуми и отъ двѣтѣ страни валеха като градъ, сърбетѣ нѣколко пати се опитаха да нападнатъ българскитѣ войски и да имъ отнематъ окопитѣ, нъ не сполучиха, — българетѣ съ остритѣ си щикове и гръмогласното си ура ги повръщаха назадъ съ голѣми загуби. На 6-и българетѣ нападна лѣвото крило на сърбетѣ и слѣдъ 1½ часовенъ бой завзеха височината, която се намираше прѣдъ тѣхъ. Кждѣ пладнѣ сърбетѣ бѣха принудени да отстжпятъ въ укрѣпенитѣ си позиции, като задържаха нѣкои височини. Българетѣ зеха 300 плѣнници. Прѣзъ ношьта тоя день пристигна на българетѣ помощь още единъ пълкъ войници, докарани съ коне по двама на единъ конь. На третия день, сърбетѣ напрѣгнаха всичкитѣ си сили, — тѣ бѣха рѣшили както и да е да прѣминатъ прѣзъ българскитѣ позиции и да стигнатъ още сжщия день (Арахангеловъ день) въ София. Сутриньта сърбетѣ въ нѣколко колони нападнаха българския центръ, нъ бидоха посрѣщнати съ убийствени залпове. Тука като не сполучиха, сърбетѣ се опитаха да нападнатъ на българското лѣво крило; нъ и тамъ напразно, — българетѣ пакъ ги посрѣщнаха задружно съ ожесточени залпове. Около пладнѣ, по заповѣдь на княза, българското дѣсно крило нападна и изгони лѣвото крило на сърбетѣ, които заемаха най-високитѣ могили на сърбската позиция. Слѣдъ това при общото гръмогласно ура и подъ свиренето отъ всичкитѣ тамъ музики *Шуми Марица*, българетѣ като единъ ураганъ се спуснаха врѣзъ сърбската позиция. Сърбетѣ, като не можаха да устоятъ на българскитѣ остри щикове, обърнаха гръбъ и най-позорно избѣгнаха. Българетѣ ги гониха доклѣ се стъмни. Още сжщий день свѣтътъ припозна България за побѣдителка, а Сърбия за побѣдена. При Сливница за пръвъ пжть самостоятелна България покри оржжието си съ лаври. — Българскитѣ войници показваха съ гордость многобройнитѣ сърбски трофеи. Токо-речи всѣки български войникъ притежаваше по една пушка, по единъ револверъ, по една сабя, по една шапка и др. И когато князъ Александръ посѣти позициитѣ, войницитѣ го поздравиха съ такъво гръмогласно ура, че земята потрепера.

По причина, че обозитѣ съ раницитѣ и други потрѣбни нѣща на войницитѣ, които бѣха дошли на коне, не бѣха пристигнали още, на българетѣ се даде една 2-дневна почивка, а въ това врѣме сърбетѣ сполучиха да се събератъ и окопаятъ въ Драгоманъ и Царибродъ. На 10-и въ една непродължителна битва съ едно дружно ура тѣ бидоха изгонени окончателно изъ нашата земя. Още въ дена на сливнишката побѣда Паница, който бѣше възстановилъ съобщението между Ломъ и София, пръвъ прѣскочи съ отряда си прѣдѣла на Сърбия при Ражана и прѣнесе войната на сърбска земя, а Лешанинъ бѣше забравилъ, че щѣше да зима Видинъ.

Краль Миланъ веднага слѣдъ изгнанието на сърбетѣ изъ българскитѣ прѣдѣли поиска отъ князъ Александра миръ; нъ български князъ му отговори: „Гласътъ на паднялитѣ въ боевете български юнаци достига до уши-

тѣ ми и ми казва: само тогава да свържѫ миръ, когато навлѣземъ въ сърбска земя."

На 14 ноем. утриньта по зори цѣлата българска войска съ най-голѣма тържественость, на чело съ храбрия си князъ подъ командата на младитѣ си капитани (пълкови командири), прѣминѫ сърбския прѣдѣлъ, готова да търси душманина, за да го унищожи до край.

Сърбетѣ се опитахѫ да се защитьѫтъ въ земята си при Пиротъ. Боятъ при тоя градъ се почнѫ още на сѫщия день (14) слѣдъ пладнѣ. Сърбетѣ отъ началото се криехѫ и мълчехѫ, съ цѣль да излъжѫтъ българскитѣ войски да дойдѫтъ по-близо. Когато българетѣ се приближихѫ до 1,000—1,500 крачки, почнѫ се отъ страна на сърбетѣ една ужасна артилерийска стрѣлба, гранатитѣ имъ покрихѫ цѣлото поле, българетѣ едва устояхѫ на такъвъ градъ отъ гранати. Слѣдъ пристигането на българската артилерия, почнѫ се и отъ двѣтѣ страни артилерийски бой. Нощьта прѣкрати дѣйствията. Още вечерьта сърбетѣ, за да исплашѫтъ българетѣ, запалихѫ си всичкия имотъ, като гранати, патрони, барутъ и др., което издаде такъвъ гръмъ и такъва свѣтлина, че се потръси цѣлата околность; нъ съ това нищо не постигнѫхѫ, като цѣльта имъ се разбра сѫщата минута.

На 15 още отъ рано българскитѣ войски се наредихѫ да нападатъ сърбската позиция при Пиротъ. Най-напрѣдъ се почнѫ пакъ артилерийска стрѣлба и отъ двѣтѣ страни, послѣ се начена пѣхотна ожесточена стрѣлба. Българетѣ стрѣляхѫ съ задружни залпове. Кѫдѣ пладнѣ боятъ бѣше толкоса ужасенъ, че отъ гърмежа на топоветѣ и пушкитѣ цѣлото поле ечеше, а отъ пушека, що бѣ се образувалъ, не можеше да се види повече отъ 200 крачки далечъ. Сърбетѣ доста се мѫчихѫ да се задържѫтъ поне въ земята си, нъ напразно: българинътъ бѣ докаченъ отъ хайдушкото имъ нахлуване въ отечеството му и искаше унищожението имъ. Слѣдъ пладнѣ по заповѣдь на князя дѣсното българско крило почнѫ да заобикаля сърбското лѣво крило. Въ това врѣме българското лѣво крило и български центръ съ гръмогласното ура и подъ свиренето на музиката, съ остритѣ щикове изгони непріятеля отъ послѣдната му опорна позиция. Сърбетѣ позорно се разбѣгахѫ и вече сърбска войска нѣмаше. Кѫдѣ $4^1/_2$ часа князътъ съ щаба си тържествено на чело на храбрата си армия влѣзе въ Пиротъ.

Всичкитѣ български войски бѣхѫ събрани въ Пиротъ. Отъ Нишъ до Бѣлградъ Сърбия нѣмаше вече войски. Князъ Александръ можеше да върви въ сърбската столица. Нъ на другия день отъ прѣзимането на града прѣдъ князя се яви бѣлградский австрийски посланикъ Кевенхюлеръ, който по изричната заповѣдь на графъ Калноки идеше да наложи примирие и да обяви, че ако князъ Александръ продължеше да отива напрѣдъ, щѣше да намѣри на пѫтя австрийскитѣ войски.

Князъ Александръ прие примирието. Както той, така и всѣки българинъ и всички справедливи люде се ужасно възмутихѫ отъ една дипломация, която не обели зѫбъ въ полза на българ-

ската държава, когато сърбетѣ хайдушки я издебихѫ, а сега простираше рѫка да ги спасява. Подробноститѣ на примирието се наложихѫ на двѣтѣ страни отъ испратенитѣ въ Пиротъ военни пратеници на силитѣ. Слѣдъ сключването на примирието русский царь (Александръ III) съ единъ дневенъ редъ исказа на русскитѣ офицери задоволството си за прѣвъсходното учение, което бѣхѫ дали на българската войска. Князъ Александръ и той обнародва единъ дневенъ редъ, въ който се прѣвъзнасяхѫ заслугитѣ на русскитѣ офицери. Български дневенъ редъ не промѣни расположението на русския царь къмъ князъ Александра. Ето и заповѣдьта, съ която князътъ благодари на храбрата си войска:

„Офицери и солдати!

Вие испълнихте вашия дълъ най-блескаво: съ неисказана бързина вие пристигнѫхте изъ Тракия за да посрѣщнете непріятеля; гладъ и изморяване, дъждъ и снѣгъ безропотно прѣнасяхте. Въ сраженията при Сливница, Драгоманъ, Царибродъ, Гургулята, Брѣзникъ, Видинъ и Пиротъ вие съ хладнокрѫвие и самоотверженость посрѣщахте смъртьта и съ мощнитѣ си щикове обърнѫхте въ бѣгство навсѣдѣ непріятеля.

Свидѣтель на вашата храбрость, благодаря ви въ името на отечеството за вашето самопожертвование, безкористенъ трудъ и за всичко, което сторихте; и въ качеството Ми на вашъ прѣдводитель, казвамъ ви: азъ се гордѣѫ съ моята храбра войска и съмъ щастливъ да бѫдѫ нейнъ князъ.

Александръ.“

Сливнишката побѣда легализира, отъ международна гледна точка, българската революция отъ 6-и септемврий и Портата склони да остави Източна Румелия подъ управлението на българския князъ. България, отхвърлена отъ Русия и заплашвана отъ Австрия, бѣ оставила сключването на мира съ Сърбия въ рѫцѣтѣ на сюзерена си султана. Слѣдъ заплѣтени и нескончаеми прѣговори въ Букурещъ, подписа се договоръ на 19 февр., който състои отъ *единъ* членъ: „Миратъ помежду кралство Сърбия и княжество България се възстановява отъ деня на подписването на настоящия договоръ“. Договорътъ се подписа отъ Маджидъ паша, пълномощникъ на султана, Ив. Ев. Гешовъ, пълномощникъ на българския князъ и Ч. Миятовичъ, пълномощникъ на сърбския краль.

Библ. — К-нъ Бендеревъ, *Сербско-болгарская война 1885 г.*, съ прилож. 12 план. (СПБ., п-ца на В. В. Комаровъ, 1892, стр. 490); Хунъ, *Борбитѣ на българетѣ за съединението имъ*, прѣв. Д-ръ Валтеръ (Русе, 1890); Пиетровски, *Сърбско-българ. война, албомъ отъ 8 изображения* (Търново, Панайотовъ, 1877); Пълк. Тошевъ, *Писма отъ войната* (София, 1896); *1885—95: Писма отъ войната*, отъ единъ участикъ, прилож. на *Воененъ Журналъ* (София, 1895); К-нъ П-въ, *Бѣлѣжки отъ сърб.-бълг. война* въ *Воененъ Журналъ*, год. XI (1899); *Миратъ подписанъ на 19 февр. 1886 между България и Сърбия* и *Протоколитѣ на Букурещ. конференция* (Русе, 1886, п-ца в. *Българинъ*; подпълк. Вленкнеръ, *Военно-историческо значение на сърбско.-българ.*

война, стратег.-тактич. студ., прѣв. подпълк. Хр. Лазаровъ (Търново, 1900); Möller, Der Serbisch-bulgarische Krieg, 1885 (Хановеръ, 1883); П. Г. Х. *Горгулята-Брѣзникъ-Трѣнъ и Пиротъ* или *Брѣзничко-Трѣнский отрядъ въ сърбско-българската война*, отговоръ на критическия разборъ отъ Х. Г. Х. (София-Пловдивъ, п-ца *Единство*, 1891); Порѫч. Вълчиновъ, *Въспоминания отъ сърб.-българ. война* (София, 1892); Ст. Поповъ, *Въспоминания за сраженията на 14-и и 15-и ноем. 1885 подъ Пиротъ* (Пловдивъ, 1888); подпълк. Кисовъ, *Въспоминания и бѣлѣжки отъ сърб.-българ. война* (София, 1900); подпълк. Апостоловъ, *Исторически материалъ за 6-и Пѣхотни Търновски на Н. Ц. В. пълкъ 1877-1894 г.* (София, 1895); Т. Х. Станчевъ, *Сърбско-бълг. война* (Русе, 1886); майоръ Кантарджиевъ, *Историята на 1-и п. софийски на Н. В. князъ Александръ I пълкъ* (Сливенъ, 1894); сѫщий, *10-годишнината на убититѣ въ сърб.-бълг. война съ портретитѣ на офицеритѣ и снимкитѣ на паметницитѣ* (Русе, 1895); К. К., *Биографиитѣ на убититѣ въ сърб.-бълг. война 17 бълг. офицери, съ портретитѣ имъ* (Брюкселъ, 1890); Д., *Портрети и кратки биограф. свѣдѣния за загинѫлитѣ бълг. офицери и портупейюнкери въ войната съ Сърбия*, съ 17 портрета (София, 1900).

Съревнователь. Който се надваря съ нѣкого; *съревнованието* е благородното, почтенното надваряне, а *съперничеството* е надварян. съ всѣкакви срѣдства. — **Съревнувамъ**, надварямъ се.

Сърей (Surrey). Английска область, на юго-ист., между обл. Мидлсексъ, Бъкингямъ, Съсексъ, Кентъ, Хантъ и Бъркъсъ. Сѣдал. на управл. гр. *Гилфордъ*; гл. градове: Клермондъ, Кю, Рчичмондъ, Епсомъ, Адискомбъ. Въ сѣв.-източната часть сѫ прѣдградията на Лондонъ, които сѫ на югъ отъ Темза. С. има простр. 1,963 чет. килом. и население 418,856 жит. (1891). Въ врѣме на саксонската епидархия (виж. Англия, *история*) С. образувалъ съ Съсексъ особено царство.

Съринамъ. Рѣка въ южна Америка, извира въ Парима, пои французска и холандска Гвиана, мие Парамарибо и се влива въ Атлантически океанъ; около 350 килом.

Сърнено-горска околия, бившата брѣговска околия.

Съръ-Дарийска область. Сѣв.-западната часть на русски Туркестанъ; простр. 504,658 чет. килом., отъ които 1,829 чет. килом. подъ езера. Насел. 1,479,848 жит. (1897 г.). Сѣв.-западната часть на страната е равнина, а юго-източната — планинска земя. Планинската часть захваща не повече отъ 20%, а на дѣла на равнината се падатъ 80% отъ цѣлата повръхнина на областьта, нъ равнината се простира и въ сѣв.-източната часть. Около $^4/_5$ отъ повърхностьта на обл. състои отъ равнини, или вълнообразни малко издигнѫти степни или пѣсъчливи пусти пространства. Вода въ степитѣ и пустинитѣ се срѣща само въ кладенци 40 метра дълбоки, които съдържатъ солникава, понѣкога съвсѣмъ негодна за пиене вода. Съ води С. Д. об. сравнително не е богата. Само една рѣка Съръ Дария (виж. това име) прорѣзва цѣлата обл. отъ юго-ист. къмъ сѣв.-зап. и, като

минува, по повече отъ 1,500 килом. прѣзъ степи и пустини, влива се въ Аралско море. Отъ притоцитѣ на Сръ-Дария най-многоводни сѫ: Атрекъ, Келесъ и особено Чирчикъ, който пои най-обширния и богатия оазисъ на областьта — ташкентския. На зап. Аму-Даря е най-многоводната рѣка на Туркестанъ; на областьта принадлежи не само дѣсний брѣгъ на тая рѣка, като се почне отъ бухарската граница, а и голѣма часть отъ огромната делта на Аму, който захваща съ безбройнитѣ си притоци, рѫкави и о-ви повече отъ 10,000 чет. килом. Отъ другитѣ рѣки на **С.-Д.** *обл.* важно значение за поенето на страната иматъ Таласъ, Чу и Сарѫ-су. Климатътъ е своеобразенъ; срѣдната температура е + 12.8°$_0$. Характерни млѣкопит. едногрѣбата и двугрѣбата камила, антилопи и саиги, шакалътъ, барсътъ и тигрътъ и др. Фауната принадлежи на южната подобластьна палеарктическата область. Земедѣлието е всѫдѣ на ниска степень на развитието: земедѣлческитѣ орѫдия се отличаватъ по крайна примитивность.

Сръ-Даря. (*Яксарта* у староврѣменнитѣ, *Сейхунъ* у арабетѣ). Една отъ най-важнитѣ рѣки на Туркестанъ, която се съставя отъ двѣ рѣки, Наринъ и Кара-Даря, и се влива въ Аралско море. Дължината на **С.-Д.** отъ Наринъ е 2,863 килом. Повръхностьта на басейна е 453,347 чет. килом. сир. по-голѣма отъ повръхностьта на Швеция. Наринъ зима началото си въ юго-источната часть на Семирѣченската обл. изъ ледници и езера по високитѣ връхове на Тянъ-Шанъ (подъ 78° ист. дълж. и малко по-на югъ отъ 42° сѣв. шир.) на височина повече отъ 4,000 метра. Виж. *Сръ Даринска* область.

Съсловие. Люде съ еднакво занятие, съ еднакви права; разредъ, каста: *съсловие селяне*, **с.** *занаятчии, учителско* **с.**, *телеграфо-пощенско* **с.**

Съслужение, *църк.* Служене заедно съ другъ.

Съсрѣдоточавамъ. Сбирамъ, докарвамъ на едно мѣсто, устремявамъ въ една точка: **с.** *войска*; **с.** *внимание, мислитѣ си*, обрѫщамъ ги върху единъ прѣдмѣтъ, усилено мисля. — **Съсрѣдоточаване; съсрѣдоточеность**, дѣйств. и състоян. по глагола.

Съставямъ *нѣщо.* Правя отъ нѣколко нѣща едно; образувамъ, пръвя. — **Съставъ** *на нѣщо*: 1) всичкитѣ му съставни части заедно,направа: *съставътъ на водата: двѣ части водородъ и една часть кислородъ, по тежина*; 2) нѣщо съставено отъ разни вещества: *съставъ за чистене зжди.* — **Съставенъ.** сложенъ; **съставитель-ка.** който, която съставя.

Състоя. Съставенъ съмъ, съдържамъ съставни части и съмъ направенъ отъ тѣхъ: *водата състои отъ водородъ и кислородъ.*

Състояние 1) положението, въ което се намира единъ прѣдмѣтъ. 2) Имотъ, богатство. — **Състоятеленъ.** Въ добро състояние; имотенъ, заможенъ.

Състрадавамъ. Страдая съ другъ въ мѫката му, съчувствувамъ, съболезнувамъ. — **Състрадание.** Жалость къмъ другиго, съболезнование, — **Състрадателенъ.** Милостивъ, милосърденъ.

Сътворявамъ *нѣщо.* Създавамъ, правя отъ небитие, отъ нищожество: *сътворението на свѣта, на човѣка.*

Сътрудникъ-ца. Съучастникъ-ца въ трудоветѣ, помощникъ въ една работа, другарь по трудоветѣ: с. *на вѣстникъ.* — **Сътрудничя**, съмъ нѣкому сътрудникъ-ца. — **Сътруженикъ-ца**, другарь-ка на труженикъ-ца, сътрудникъ въ труженическо дѣло. — *Сътруженичество.*

Сътресение. Тресение, растръсване, трусъ.

Съмишленикъ. Съобщникъ, съучастникъ въ зло.

Съучаствувамъ. Участвувамъ съ другиго, другарь му съмъ, помагамъ му. — **Съучаствуване, съучастие, съучастникъ-ца.**

Съученикъ. Другарь по учение, въ наукитѣ, въ училището.

Съхранявамъ. Пазя, държа въ цѣлость; оттука *съхранение, съхранитель-ка.*

Съчетавамъ. Съединявамъ, обикн. по четн, по чифтъ; *съчетание; съчетатель-ка.*

Съчинявамъ. Измислямъ, правя умствено, произвождамъ духомъ, по силата на въображението: съч. *драма, писмо.* **Съчинение**, *самото произведение*, съчиненото; **съчинитель-ка**, който е съчинилъ нѣща.

Съчувствувамъ. Чувствувамъ както другъ, наклоненъ съмъ къмъ него по чувство, по сърдечно влѣчение: *на правото дѣло всякой трѣбва да съчувствува.* — **Съчувствие**, расположение, взаимно приятелство, състрадание, симпатия: *той се отзовава въ тая работа съчувствено.*

Съшествие. Слизане: Духовъдень, Св. Духъ.

Съюзъ. Взаимно свързване, сединение, сдружаване: *брачень съюзъ*; взаимно задължение за помощь: *отбранителенъ и настжпателенъ съюзъ*, — *тройний* с. (на Германия, Австрия и Италия), *двойний* с. (на Русия и Франция). Въ *грам.* часть отъ словото, частичка, която свързва думитѣ. — **Съюзенъ.** Който се отнася до съюзъ. — **Съюзникъ-ца.** Който, която живѣе съ нѣкой-я въ съюзъ. — **Съюзнически.** Като съюзникъ, както прилича на съюзникъ: *Франция не постжпи къмъ Сардиния съюзнически*, — **Съюзявамъ се.** Влизамъ въ съюзъ.

Сѣверъ. Една отъ 4-тѣ посоки на свѣта; противопол. на *югъ.* —**Сѣверенъ.** Който се отнася до сѣверъ отъ насъ, или който се намира въ сѣверната часть на земята и изобщо който се отнася до сѣверъ: *сѣверно полукжбо, сѣверенъ полюсъ, сѣверенъ вѣтръ.*

Сѣдлецка губернія. Една отъ рус. губ. въ Полша на р. Бугъ; простр. 14,335 чет. килом.; еднообразна равна повърхность, бѣдна отъ къмъ водата; водата тече по разни посоки отъ гористото блато Ята, което съставя срѣдоточието на една малка възвишеность —Луковската — въ южната часть на областьта. Насел. 772, 146 жит. (1897). Губернията е прѣдимно земедѣлческа; мѣстната фабрично-заводска промишленость доставя срѣдства за прѣхрана на малка часть отъ жителитѣ. На фабричното развитие прѣчи съперничеството на Варшава и Лодзъ и нѣманото рудници на ископаеми въглища. Другъ клонъ отъ поминъка слѣдъ земедѣл. е скотовъдство. Важно е искуственото рибовъдство.

Сѣдлецъ. Губерн. градъ на сѣдлец. губ., на рѣка Ливецъ (притокъ на Бугъ) при вливането въ нея на рѣка Мухавка; 90 килом. на юго-ист. отъ Варшава, 23,714 жит. (1897). Православна и като-

ическа църква, синагога, болница. Театръ. Двѣ бирени фабрики.

Сѣра, *тяфъ* или *тюкюртъ* (Sulphur, фр. Soufre). Единъ отъ най-важнитѣ отъ металоидитѣ или неметални прости тѣла. При обикновена температура съществува като лекo и малко твърдо (токорѣчи като гипсъ), тѣло, нерастворимо въ вода, безъ дъхъ и вкусъ, съ свойственъ жълтъ шаръ и мазна лъскавина. Единъ кубически сантиметръ тежи 2 грама. С. е лошъ проводникъ на топлината и електричеството, гори съ синь пламикъ, испуща въскиселъ задушливъ димъ и при 111° се топи въ кафява течность; ако се излѣе тогава въ студена вода, прѣсича се донѣйдѣ и става на меко и гъвко тѣсто, което се употрѣбява кога се правятъ отпечатъци отъ монети и медали. Отъ топлината, въ затворени съдове, с. се мѣнява на пари, които студятъ прѣсича въ видъ на единъ мекъ прахъ, нареченъ *сѣренъ цвѣтъ* (fleur de soufre). Кога се търка суха сѣра, привлича книжчици и други дребни вещества, защото става електрическа. Извѣстни съ 7 степени отъ съединение на с. съ кислорода; съ водорода образува *сѣрнистъ водородъ*, съ въглерода — извънредно летлива течность — сѣрнистъ въглеродъ.

С. се намира въ природата чиста (самородна) и размѣсена или съединена съ разни минерали въ различнитѣ *окиси* (пирити), *лъщенци* (галеноиди) и *трептивци* (цинабари). Самородна с. има въ кратеритѣ на волканитѣ или Сицилия. Смѣсена бива наложна въ глината. Главнитѣ источници на кристалната с. съ Урбино въ Италия, Джирдженти въ около тѣхъ, напр. въ Италия и Сицилия, и Радобой въ хърватско; а смѣсената с. се добива главно отъ Италия, Моравия и Полша. Исландия е богата и съ двата вида с., нъ минералното богатство на тоя о-въ остава токо-речи неразработено. Сега най-голѣмото количество с., що се употрѣбява въ Европа, иде отъ Сицилия.

С. има много различни приспособения въ техниката и медицината. Съ пáритѣ отъ запалена с. бѣлятъ коприната, вълната и сламата (за капели и др.); отъ с., селитра (гюверджеле) и въглища правятъ баруть; отъ с. и други вещества правятъ бенгалски огънь; с. турятъ въ обикновенитѣ фосфорни палилца (кибритъ), за да не гаснатъ кога се запалятъ. Димливата сѣрна кислота (*витриолното масло*) се употрѣбява наймного въ ваисарството за распущането на синилото. *Сѣроводородна вода* употрѣбяватъ въ лабораториитѣ за познаване на нѣкои метали. Въ медицината с. се употрѣбява за различни цѣли, и вътрѣшно и външно — вътрѣшно като очистителенъ лѣкъ, въ състава на единъ сиропъ за подагра и ревматизмъ, външно за парене долното черво противъ маясъла, като масъ за мазане противъ крастата и др. *Сѣрнистити води*, които съдържатъ сѣрнисто-водородна кислота, та за това миришатъ на развалени яйца, и тѣ съ полезни за разни болести. Чиста сѣрна кислота се употрѣбява за съдебно-медицински анализи.

Сѣръ или **Сѣресъ**. Градъ въ Македония, въ солунси вилаетъ и 85 килом. на сѣв.-ист. отъ Солунъ, ц. на сѣрски санджакъ;

станция на желѣзницата Солунъ-Деде-Агачъ, въ политѣ на планина Шарли, клонъ отъ Ширинъ, край широкото плодородно сѣрско поле и близо до езеро Тахиносъ; 28,100 жит. отъ които 11,000 гръци християне, 11,500 турци, 2,200 българе христ., 2,500 евреи, 400 черкезе, 500 цигане (*Кжичовъ*). Поминъкъ занаяти и земедѣлие. Едно врѣме тоя градъ е билъ прочутъ търговски центръ въ Македония, сега е много испадналъ. Само пролѣтний панаиръ съживѣва малко убитата търговия. Въ града се работятъ памучни платове, а въ околностьта му има рудници за каменни вѣглища. Въ С. има българско педагог. училище съ пансионъ и българ. търговско агентство. Надъ града е хубавата планинска долина на р. Сѣровица (притокъ на Струма), украсена съ градини, дѣто лѣтѣ сѣрското население намира прохлада. **Сѣрский санджакъ** обема срѣдната и източната часть на солунски вилаетъ и захваща цѣлото коритo на Струма, което се намира въ Турция, и горното течение на Места. Южнитѣ части сж много плодородни и искарватъ голѣмо количество памукъ, сусамъ и храна. По-забѣлѣжителни градове и градовце въ санджака сж: *Неврокопъ. Петричъ, Горна Джумая, Мелникъ, Банско, Мехомия, Валовища, Зеляхово.* Сѣрский санджакъ се дѣли на 8 кази: сѣрска, зѣхненска, демиръ-хисарска, петричка, мелнишка, горно-джумайска, Разлогъ и неврокопска и брои 414,223 жит., отъ които 212,789 българе христ., 42,667 българе мохам., 83,186 турци, 4,240 турци христ., 45,730 гръци, христ., 620 гръци мохам., 11,821 цигане, 8,633 власи, 2,790 евреи, 1,710 черкезе, 37 арнауте (*Кжичовъ*).

Сърска каза има 107,684 жит., отъ които 40,316 българе християне, 220 българе мохамед., 28,220 турци, 1,0 0 черкезе, 28, 665 гръци христ., 1,800 власи, 2,500 евреи, 4,563 цигане, 340 разни (*Кжичовъ*).

Сю (Евгений Sue). Франц. романистъ, синъ на отличенъ хирургъ въ републиканскитѣ армии и професоръ на анатомията и физиологията (1804—1858). Първенъ воененъ лѣкаръ, послѣ се занималъ съ живописството и въ сѫщото врѣме написалъ Kernockle Pirate (1830) и положилъ основата на морския романъ въ Франция. Слѣдъ цѣлъ редъ морски романи и съч. Histoire de la marine française sous Louis XIV (1836—37), обърналъ се къмъ историческия романъ, послѣ къмъ описването обществения животъ. Въ *Парижскитѣ потайности* (1842—4; българ. прѣводъ, Пловдивъ-София, 1891) зелъ сериозна посока и залѣгалъ да разрѣши съврѣменнитѣ нему социални въпроси; на това врѣме се отнасятъ социалистическитѣ романи: *Скитникътъ евреинъ* (българ. прѣводъ, п-ца *Единство*, Пловдивъ, 1889); *Мартанъ, намѣреното дѣте*; *Потайноститѣ на народа*; *Седемьтѣ смъртни грѣхове* (българ. прѣв. на Х. Генадиевъ, Пловдивъ, —) и др. Изгоненъ слѣдъ декемврийския прѣвратъ въ 1851 отъ Франция, С. се настанилъ въ Савоия дѣто и умрѣлъ. Романитѣ му сж имали голѣми сполуки и голѣмо влияние върху развитието срѣдния и работническия класъ въ Франция. Изобщо С-тѣ лите-

ратурни произведения показватъ голѣма дарба; нъ интересътъ който възбуждатъ, истича много отъ порочни извори.

Сюдети. Планинско бърдо въ Германия, простира се отъ Карпатскитѣ планини до бреговетѣ на Елба; 200 килом.

Сюжетъ *фр.* Прѣдмѣтътъ, за който се говори, или пише, съдържанието или главната мисъль на книга, разказъ, картина, драматическо произведение.

Сюзерененъ. Който принадлежи на сюзеренъ: *сюзеренна сила.* — **Сюзеренка.** Сюзеренна държава. — **Сюзеренство.** Качество на сюзеренъ- — **Сюзеренъ,** *лат.* Господарь на васалъ, върховенъ властитель.

Sucsès de vogue. Блескава сполука.

Сюлейманъ I Турски султанъ, най-голѣмий Баязидовъ синъ, слѣдъ разбитието си отъ Тамерлановитѣ войски при Ангора (8 юл. 1402), сполучилъ да се върне въ Одринъ; сключилъ съюзенъ договоръ съ Михаила Палеолога, гръцки императоръ, и се оженилъ за дъщеря на брата му Тодора; живѣлъ развратно; нахлулъ въ 1408 въ Карниола и сключилъ съ Венеция договоръ, първий по дата който бѣлѣжи началото на дипломатическитѣ отношения между двѣтѣ държави, чрѣзъ който републиката се задължавала да му плаща годишна дань 1,600 дуката за владѣнията, които имала въ Албания (1409), борилъ се съ помощьта на гръцитѣ противъ брата си Муса, билъ уловенъ и удушенъ (1410).

Сюлейманъ II, *Велики,* или Великолѣпни, *и Законодателтъ.* Турски султанъ, синъ на Селима I, род. въ 1495, наслѣдилъ баща си въ 1520 и умрѣлъ въ 1566. Той първенъ поправилъ Селимовитѣ неправди, довършилъ покорението на Сирия и Египетъ, послѣ обърнѫлъ оржжието си срещу Европа. Зелъ Бѣлградъ (1521) и една часть отъ Унгария. Въ 1522 прѣзелъ Родосъ, въпрѣки енергическия отпоръ на Вилие Де-Лилъ-Адама и на рицаритѣ. За да избѣгне бунитѣ на еничаретѣ, въздигнѫлъ войната въ система. Въ 1226 нахлулъ въ Унгария, билъ побѣдидель при Мохачъ, влѣзлъ въ Буда и зелъ подъ за крилата си унгарския краль Ивана Заполя, съперника на Фердинанда австрийски. Въ 1529, слѣдъ като добилъ подчинението на Молдова, явилъ се съ една 120-хилядна армия прѣдъ Вѣна, нъ слѣдъ 20 нападения, билъ принуденъ да се оттегли. Той се върнѫлъ, безъ повече сполука въ 1530 и 1532, въ сѫщото врѣме доклѣ Дария нападалъ брѣговетѣ на Морея. Подписалъ едно примирие съ Фердинанда, и обърнѫлъ оржжието си противъ Персия (1533). Зелъ Тавръ, Багдадъ (1534) присъединилъ Иеменъ на царството си (1538). С. отъ рано ималъ снърски съ французския краль Франсоа I противъ Карла V, и въ 1535 подписалъ съ него прочутитѣ капитулации (виж. тая дума), които отваряли на французетѣ, съ привилеги, търговията на Истокъ. Всѣка година той водилъ нови военни походи въ Европа и Азия; турцитѣ прѣтърпѣли несполука прѣдъ Корфу; Хайреднъ Барбароса, С-вий капитанъ паша, билъ побѣденъ отъ испанцитѣ въ похода среща Тунисъ (1535), нъ Карлъ V билъ по-малко честитъ прѣдъ Алжиръ (1541). Тогава С. влѣзлъ открито въ съюзъ съ

Франсоа I, и турската флота се съединила въ Тулонъ съ французската, за да отидѫтъ и бомбардиратъ Ница (1543). Прѣзъ това врѣме, С. се възползувалъ отъ смъртьта на Ив. Заполя, та завладѣлъ токо-речи цѣла Унгария (1540). Той подкачилъ изново войната противъ персянетѣ, въ 1547, и, побѣдитель при Ванъ, завоевалъ Ширванъ и Георгия. Нъ турцитѣ срѣщнѫли несполука прѣдъ Малта, бранена отъ Ла-Валета (1565) и С. въ яда си умрѣлъ отъ апоплексия. С. минува за най-славний отъ султанитѣ: билъ приятель на правосѫдието и накаралъ дефтердара Мохамедъ Челеби да събере султанскитѣ рѣшения, основани на шехъюлъ-ислямски фетви, въ единъ сводъ, — ала се показалъ жестокъ, като заповѣдалъ да погубѫтъ сина му Мустафа, когото пожертвувалъ на интригитѣ и славолюбието на любимката си Роксалана; укоряватъ го и за смъртьта на великия му везирь Ибрахима. Той въвелъ редъ въ държавата си, въ финансовата система и най-вече въ войската; обичалъ математиката и историята; основалъ училища и библиотеки; и билъ голѣмъ строитель: между другитѣ сгради въздигнѫлъ въ Цариградъ хубавата голѣма джамия, която носи името му (*Сюлеймание*), шедевръ на турската архитектура.

Сюлейманъ III. Турски султанъ, синъ на султанъ Ибрахима, братъ и приемникъ на Мохамеда IV, род. въ 1642, царувалъ отъ 1687 до 1691. Изгубилъ въ Унгария Ерлау, послѣ Бѣлградъ (1688); два дни по-рано, Лудовикъ Баденски унищожилъ, при Баня Лука, войската на босненския паша. Въ тия мѫчни обстоятелства С. зелъ началството на войската и отишелъ въ София; нъ прѣзимането на Нишъ отъ Лудовика, го принудило да се върне назадъ; ала Лудовикъ не можалъ да мине прохода Драгоманъ. Новий великъ везирь Кюпрюлю Мустафа поправилъ донѣйдѣ положението: зелъ назадъ Нишъ, Видинъ, Семендрия и Бѣлградъ (1690). На другата година С. умрѣлъ въ Одринъ отъ хидропизия (1691). Той е оставилъ името на трезвенъ и набоженъ господарь и строгъ блюститель на закона. Безъ великия му везирь Мустафа, царуването му би било отъ най-гибелнитѣ за Турция.

Сюлейманъ паша. Турски генералъ, род. въ Цариградъ въ 1840; отъ младо-турската партия, зе участие въ свалянето на султанъ Азиса, и произведе се дивизионенъ генералъ отъ новия султанъ Мурада V на 18 май 1876. Прѣзъ сърбско-турската война, С. п. командуваше една подвижна дивизия, разби нѣколко пѫти сърбетѣ, и ги отблъснѫ на вѫтрѣ въ страната. Тогава се повиши въ степень маршалъ (*муширъ*). Назначенъ на 22 дек. 1876 главнокоманд. на войскитѣ въ Херцеговина, той води сполучливо войната слѣдъ истичането на примирието между Турция и Черна-гора (виж. *Дуга и Струга*). Нъ турцитѣ не можахѫ да се ползуватъ отъ сполуката си, и завоеванитѣ положения скоро се напуснѫхѫ, когато авангвардията на русската войска, като прѣминѫ Стара-планина, почнѫ да заплашва Одринъ. С. п. се повика въ Румелия; той се прѣнесе съ 42 батальона, и пристигнѫ уврѣме за да накара руситѣ съ българскитѣ опълченци (виж. тая дума), слѣдъ

люти боеве въ Стара-Загора (20 юл.) и Казанлъкъ (23 юл.), да се оттеглятъ. Слѣдъ това С. п. тутакси почнѫ да напада Шипченски проходъ, дѣто българскитѣ опълченци, една шепа, показахѫ прѣдъ свѣта за пръвъ пѫтъ въ новата ни история чудеса отъ храбрость, а С. изгуби напразно повече отъ 20,000 души. Едвамъ на 4 септ. той зе твърдината Св. Никола въ Шипченски проходъ, нъ се видѣ принуденъ да я остави на другия день.

Назначенъ главнокоманд. на турската войска на 21 септ., С. п. има нѣкои сполуки по Ломъ (13—23 ноем.), послѣдни за турцитѣ въ тая война; послѣ се видѣ принуденъ да прѣнесе главната си квартира въ Т. Пазарджикъ, биде отсѣченъ отъ Одринъ и спаси останкитѣ отъ войската си съ бѣгство прѣзъ Родопитѣ и само като изостави артилерията. С. п.-вий планъ бѣше да не остави Пловдивъ и Пазарджикъ прѣди да ги обърне на пепелища, както бѣ направилъ съ Стара-Загора; нъ руситѣ съ скоростьта си осуетихѫ тоя планъ и българетѣ, къмъ които С. дишаше безчовѣчна вражда и днесъ споменуватъ С. както никой другъ турчинъ отъ оная епоха въ пѣсеньта: „Сюлеймане, турско куче, дѣ останѫ твоя планъ?“.

Прѣзъ 1878 С. п. биде лишенъ отъ началството си и интерниранъ въ Галиполъ, послѣ прѣзъ сѫщата година сѫденъ въ Цариградъ за държавна измѣна. Сѫдътъ го лиши отъ маршалския му чинъ и осѫди на 15-годишенъ крѣпостенъ затворъ въ Бакия, дѣто свърши както свършихѫ Мидхатъ паша и толкова други турски дѣйци.

Сюрарбитръ, *фр.* Върховенъ посрѣдникъ, сир. лице въ третейски сѫдъ, избрано да се произнесе, когато гласоветѣ на третейскитѣ сѫдии сѫ раздѣлени на равно.

S u r p a r i, *фр.* Покачена полица, сир. оная, която е повече отколкото въ пари (виж. *Пари*).

Сюрпризенъ, *фр.* Ненадѣенъ, нечаянъ, неожиданъ: *сюрпризна новина.* — **Сюрпризъ.** Изненада, нѣщо направено или станѫло ненадѣйно.

Сюртукъ, *фр.* Сетре, — горна мѫжка дреха, която отива до колѣнетѣ.

Сюше (*Албуферски дукъ*). Французски маршалъ (1776—1826), отличилъ се при Остерлицъ (австрийски градъ: побѣда на Наполеона I надъ австрийцитѣ и руситѣ), при Иена (германски градъ: побѣда на Напалеона I надъ пруситѣ) и въ Испания, дѣто за зимането съ приступъ Тарагона (16 юний 1811) добилъ маршалски жезлъ, а за завоеванието на Валенсия (1812) титлата дукъ д' Албуфера. Слѣдъ Наполеоновото падане минѫлъ на страната на Бурбонитѣ, въ врѣме на Сто-тѣ дни се обявилъ пакъ за Наполеона, останѫлъ слѣдъ 2-та реставрация безъ мѣсто, нъ добилъ изново отъ Лудовика XVIII (1819) сенаторство. Умр. въ 1826. Мемоаритѣ му за испанския походъ сѫ издадени отъ началника на щаба му Сенъ-Сиръ Нюгъ (N u g u e s), 1834.

Сѫбота, *евр.* (*соб. зн. почивка*). Послѣдний день на седмицата у евреитѣ; тѣ го празднуватъ за споменъ, че Богъ си починѫлъ тоя день откакъ сътворилъ свѣта. Сѫботата у християнетѣ е замѣнена съ недѣлята, която се празднува, за споменъ, че въ тоя день въс-

кръснлъ Иисусъ Христосъ. — **Съботна година**. Всѣка седма година, която евреитѣ пазили за споменъ на сътворението на свѣта; прѣзъ нея тѣ не обработвали земята, и оставяли произведенията на нивята, лозята и градинитѣ си на робетѣ, бѣднитѣ, чужденцитѣ и скотоветѣ (*Библ.*).

Съдии. Народо началницитѣ или главатаретѣ на евреитѣ отъ врѣмето на Иисуса Навина до Саула (1425—1095). Прѣзъ тоя периодъ евреитѣ подпадали наврѣменѣ подъ чужда власть, и кога се освобождавали властьта на съдията се простирала само надъ освободената часть отъ земята имъ. Властьта на съдиитѣ едва ли не била царска. Тѣ имали правото да отварятъ война и разгледвали пълновластно всѣкакви прѣпирни; тѣ нѣмали само правото да издаватъ нови закони и налагатъ нови данъци. — **Книга на съдиитѣ**. Книга въ Св. Писание, която съдържа лѣтописитѣ на врѣмето прѣзъ което евреитѣ се управлявали отъ съдии (*Библ.*).

Съдний день или **съдътъ**. Деньтъ на свършване свѣта, въ който Иисусъ Христосъ ще съди всичкитѣ човѣци за да даде всѣкиму каквато награда му се пада за добритѣ или за лошитѣ му дѣла. Тоя день е извѣстенъ само на Бога (Библ.).

Съръ, *англ.* Господинъ; титла на баронъ. Тая дума у насъ се употрѣбява само въ послѣдното значение.

Съсексъ (Sussex). Английска область, на югъ, между обл. Кентъ, Сърей, Хаутсъ и Ла-Маншъ; простр. 3,791 чет. килом. и насел. 550,883 жит. Сѣдалище на управлението Чичестеръ; гл. градове: Брайтонъ, Хястингсъ, Люсъ, Ню-Хейвънъ, Уърдингъ, Рай, Шорхямъ и Сийфордъ. Прѣзъ епохата на саксонската ептархия (виж. Англия, *История*) С. образувалъ съ Сърей независимо кралство; въ 1801, той билъ въздигнатъ въ дукство въ полза на единъ синъ на Георгя III. Отъ 1888 Брайтонъ се отдѣли, и С. се раздѣли административно на двѣ области: източна С. (240,264 жит.) и запад. С. 140,619 жит.).

Съществень. Който съставя съществото, главната основа, или съдържанието на нѣщо; необходимъ, най-важенъ, основенъ; **съществено**, основно, главно, най-важно.

Съществително име. Часть отъ словото, която означава самостоятелно нѣкое прѣдствление или понятие, независимо отъ каквито и да било отношения къмъ други прѣдставления, съ които то може да се свързва. С. *име* може да означава и прѣдмѣтъ, и качество или свойство, и дѣйствие. Неговата разлика отъ глагола и прилагателното се заключава не въ реалното значение, а въ начина на изразяването на това значение.

Същество. 1) Отдѣленъ прѣдмѣтъ съ душа; всѣко нѣщо що съществува. 2) Синонимъ на същность.

Същность, същина. Постояненъ атрибутъ на субстанцията; основно свойство.

Т.

Т̀ [буква *твърда*] и **Д̀** [буква *тита*] означаватъ въ църковнитѣ книги, първата — 300, втората —9. Виж. *Словѣнски цифри*. Та. Химический знакъ на тантала (tantal),

Таанахъ (сегашно име на мѣстото *Таанжкъ*). Ханаански царски градъ, $6^1/_2$ килом. на юго-ист. отъ Магедонъ, назначенъ за Манасиното племе, прѣданъ на Исахаровото (*Библ.*).

Табаго. Единъ отъ малкитѣ Антили, 26 килом. на сѣв.-ист. отъ Трнидатъ; простр. 295 чет. килом. и насел. 20,000 жит. Гл. градъ *Скарбъро*. Скалисти брѣгове, плодородна земя. Тоя о-въ е далъ името си на тютюна (tabac, talaco), който се обработва тамъ. Главното произведение е захарьта. Т. е билъ открытъ отъ Христофора Колумба въ третото му пѫтуване (1498). Франция и Англия много врѣме спорили за него; останѫлъ на англичанетѣ отъ 1793.

Табакера, отъ фр. *Табатиеръ*. Тютюнѣца, кутийка за тютюнъ или емфие.

Табарие (староврѣ. *Тивериада*). Градъ въ азиятска Турция (Сирия), 68 килол. на юго-ист. отъ Сенъ-Жанъ-Дакръ и въ неговия вилаетъ, на Тивериадско езеро; 6,000 жит. Гръцка архиепископия. Т. билъ прѣзетъ олъ французетѣ въ 1798; едно земетресение го разорило въ 1837. Виж *Тивериада*.

Табаристанъ. Персидска область, между Маземдерамъ на сѣв., Хорасанъ на ист., Коихистанъ и Иракъ-Аджеми на югъ и зап.; 150,000 жит. Гл. градъ Дамганъ. Планинска земя, която се пои отъ Демавендъ. Въ старо врѣме, тая страна съставяла часть отъ империята на партянетѣ, на която Хекатонпилосъ (Дамганъ) билъ столицата (прѣдишна *Хиркания*).

Табарка. Малъкъ островъ въ Срѣдиземно море, до сѣверния брѣгъ на Тунисъ. Отъ 1768 до 1814 принадлежалъ на една французска коралоловна компания.

Табаско. Държава въ мексиканската република, на мексикански заливъ; простр. 26,054 чет. килом. и 134,839 жит. (1896). Брѣговата линия много дълга; равнина. Климатътъ много горещъ и нездравъ. Земята много плодородна. Голѣма часть отъ Т. е покрита съ дѣвствени гори. Гл. произв. царевица, захарна тръстика, кафе, какао, памукъ. Жителитѣ сѫ индийци; испански езикъ се чува само въ главния градъ *Санъ-Хуанъ* и нѣколко мѣстца.

Табла (лат. *табула*, дъска). Голѣмъ сѫдъ съ равна повърхнина. — **Таблица**. 1) Расписъ: чъртежъ; *Питагоровата таблица*,

таблицата на умножението. 2) Плоча. — **Табль-д'отъ** (table d' hôte), *фр.* Обща трапеза въ хотелъ или въ гостилница, на която се слага въ опрѣдѣленъ часъ и на която ядѧтъ не по порции, а на всичкитѣ гости слагатъ едно и сѫщото ядене.

Таборити. Партия хусити съ радикални стремежи; искали, между друго, република, борили се съ умѣренитѣ, които се наричали Каликстинци; името си добили отъ крѣпость Таборъ, построена отъ Жижка. Въ 1434 била разбита отъ отъ умѣренитѣ при Чешски Бродъ. Виж. Fr. Palacky, Geschichte Bohemen's (Прага, 1845—1867, т. III—V); Ch. Schmidt, Précis de l'hist de l'Eglise d' Occident (Парижъ, 1885).

Таборъ (Tabor). Градъ въ Чехия, между р. Лужица и Иорданско езеро, 75 килом. на югъ отъ Прага; 9,500 жит., главно чехи. Красива църква готическа направа (1516) съ камбанария 84 метра висока; срѣдновѣковни градски стѣни съ кули; паметникъ на героя на хуситската война Янъ Жижка. Областно висше селскостопанско училище, въ което сѧ се учили и нѣкои българе.

Tabula rasa, *лат.* Гладка неписана плоча.

Табунъ, *рус.* Конско стадо.

Табуръ, *тур.* Баталионъ, дружина войска (въ *Турция*).

Тавазхустъ. Гл. градъ на тавазхуската губерния въ Финландия, 140 килом. на сѣв.-зап. отъ Хелсингфорсъ; 5,436 жит. (1897). Арсеналъ. — Тавазхустската губерния, на сѣв. отъ нюландската губерния, има 21,584 чет. килом. и 285,281 жит. (1898). Много езера. Скотовъдство. Конопи и ленъ.

Таверние (Жанъ Батистъ). Прочутъ пѫтешественикъ (1605-1689), билъ синъ на единъ фламандски гравйоръ, заселенъ въ Парижъ. Разговоритѣ на ученитѣ, които посѣщавали бащиния му дюкянъ, възбудили у него силно любопитство да види други земи и народи. Слѣдъ като посѣтилъ Англия, Холандия, Германия, Унгария и Италия, придружилъ двама французски благородници въ Истокъ. Това пѫтуване траяло 2½ години; пѫтьтъ минувалъ прѣзъ Регенсбургъ, Дрезденъ, Вѣна, Цариградъ (дѣто оставилъ господаритѣ си), Ерзерумъ, Тавризъ, Испаханъ, Багдадъ, Халепъ и Александрета, и отъ тамъ по море за Римъ. Т. тогава добилъ важна служба у Орлеанския дукъ, който често му давалъ отпуски да продължава пѫтуванията си въ Истокъ. *Второто* пѫтуване (1638—43) било отъ Марсилия до Александрета, отъ тамъ прѣзъ Сирия за Испаханъ, юго-западна Персия и Индия; *третото* (1643—49) прѣзъ Испаханъ, Индия, Батавия и др.; въ *четвъртото* (1651—55), *петото* (1656—7), и *шестото* (1663—69) посѣщавалъ разни части отъ Персия и Индия, и пѫтьтъ му изобщо билъ прѣзъ Сирия и Аравийската пустиня, и се връщалъ прѣзъ Мала Азия. Когато се върнѫлъ въ Франция въ 1669, Лудовикъ XIV го облагородилъ за услугитѣ му на французската търговия въ Индия. Отмѣнението на нантския едиктъ принудило Т. да потърси убѣжище въ Швейцария, а послѣ въ Берлинъ. Въ 1668 той тръгнѫлъ отъ Берлинъ, съ цѣль да открие пѫть за Индия прѣзъ Русия, нъ умрѣлъ въ Москва въ 1669. Т-тѣ пѫтувания сѧ се издавали нѣколко пѫти; послѣдното

франц. издание е отъ 1810, въ 7 т.; тѣ сж се и прѣвождали на английски, холандски, нѣмски.

Тавли. Добрѣ-позната игра съ зарове и колелчета на двѣ закачени начъртани дъски.

Таворъ. Планина въ Палестина, 10 килом. на юго-ист. отъ Назаретъ (569 метра висока). На тая планина се прѣобразилъ Иисусъ Христосъ прѣдъ очитѣ на ученицитѣ си. Бонапартова побѣда надъ турцитѣ въ 1799.

Таври, или *тавро-скити*. Староврѣменъ народъ въ Таврически Херсонесъ, вѣроятно отъ скитско происхождение. Тия люде принасяли другоземцитѣ жертва на божествата си.

Таврида. Сжщото, каквото е таврическа туберния.

Тавризъ. Персидски градъ, ц. на обл. Адербайджанъ, близо до езеро Урма, 550 килом. на сѣв.-зап. отъ Техеранъ; 170,000 жит. споредъ едни, 220,000 споредъ други, отъ които 3,000 арменци. Върти доста голѣма търговия чрѣзъ кервани съ Англия и Франция; пристанището, прѣзъ което испраща стокитѣ си, е Трапизонъ; испраща стоки и въ Индия прѣзъ Техеранъ, па и въ Русия прѣзъ Тифлисъ. Изнася кафе, синило, шафранъ, сушени овощия, коприна, памукъ, вълна, губери и шалове. Т. е билъ основанъ въ края на *VIII*-и вѣкъ отъ халифъ Харунъ-алъ-Ришада; той е билъ съсипанъ отъ едно земетресение въ 1721. Побѣда на шахъ Абаса надъ турцитѣ (1605), когато Грузия и други кавказски държави минжли изъ турскитѣ въ персидскитѣ ржцѣ. Руситѣ въ 1827 слѣдъ Ериванъ, който задържали, завзели и Т.

Таврискі. Келтско племе, което се прѣселило кждѣ Дунавъ, послѣ се заселило близо до Аквитания въ Италия. Имало други *таврискі* въ Алпитѣ, въ Тракия, въ Дакия.

Таврическа губерния. Русска губерния, на югъ, допира до екатеринославската и херсонската на сѣв. и сѣв.-зап., до Черно море и Азовско море на югъ и ист. Съставена е отъ Кръмъ и отъ една земя, която се простира на сѣв. отъ Перекопски провлакъ. Дѣли се на двѣ части: степна и планинско-степна. Климатътъ е горещъ и, съ исключение на низинитѣ и планинскитѣ долини, дѣто свирѣпствува кръмската треска, твърдѣ здравъ. Едничката голѣма рѣка е Днѣпръ. Простр. 60,378 чет. килом. и въ 1897 год. 1,447,790 жит. (татаре, руси, арменци, нѣмци, евреи и гръци). Губерн. градъ *Симферополъ*; гл. градове: Багчи-серай, Евпатория, Кафа, Керчъ, Еникале, Перекопъ, Севастополъ, въ полуострова, Бердянекъ въ сѣвернитѣ степи. Земята е плодородна, нъ малко се обработва: на югъ цъвти лозарството; на сѣв. главний поминъкъ е скотовъдството. Виж. *Кръмъ*.

Тавръ (Taurus). Така се нарича въ тѣсенъ смисълъ южната мало-азиятска крайнина или анадолското планинско бърдо. Това бърдо върви по западна посока до Егейско море, като напълня брѣговитѣ земи: Киликия, Памфилия, Ликия, и се губи въ брѣговетѣ на Кария. Въ източната часть на Киликия Т. достига до 3,000—3,600 метра височина. Планинитѣ сж непроходими и отдавна служжтъ да скриватъ грабливото и разбойническо население.

Главний проходъ прѣзъ Т. е въ Киликия, на сѣв. отъ Тарсъ: прѣзъ тоя проходъ (Кулекъ-Буазъ или Киликийски Врата) минува пѫтьтъ, който води отъ Кападокия за Тарсъ и отъ Скютари (азиятский брѣгъ на Босфора) за Дамаскъ. Тоя проходъ е тѣсенъ и между канари 30—40 метра високи.

Таганрогъ. Русски градъ въ екатеринославската губерния, на сѣверния брѣгъ на Азовско море, 33 килом. на сѣв.-зап. отъ главното устие на Донъ; 60,678 жит. (1900). Едно отъ най-добритѣ пристанища на Азовско море. Важна търговия съ Турция, Гръция и Италия; износъ: жито, вълна, кожи, ленено сѣме, масло, желѣзо, мѣдь; вносъ: вино, земедѣлчески орѫдия и машини, чай, овощия и бира. Повече отъ 3,000 кораба влизатъ въ таганрогското пристанище и излизатъ отъ него на годината. Въ 1822 въ Т. умрѣлъ Александръ I, комуто е и въздигнѫтъ тамъ паметникъ. Началото на тоя градъ е положено отъ Петра Велики въ 1696.

Таго. Най-голѣмата рѣка въ Пиринейски полуостровъ. Истича изъ испанската планина Санъ-Фелипе. Тече прѣзъ обл.: Куенсу, Гвадалахара, Мадридската, Толедо, Естрамадура; образува на малко протяжение прѣдѣла между Испания и Португалия; въ Лисабонъ се влива въ океана, като съставя най-доброто на свѣта пристанище. Т. е корабоплавателенъ само до Сантаремъ, до който стига и морский приливъ; 760 килом.

Тадей. Апостолъ отъ Седемдесетьтѣ, родомъ евреинъ, живѣлъ въ Едеса; като отишелъ въ Иерусалимъ, чулъ проповѣдьта на Иванa Кръстителя, станѫлъ неговъ ученикъ и отъ него приелъ кръщението; слѣдъ това послѣдвалъ Иисуса Христа, отъ когото билъ избранъ за единъ отъ 70-тѣ апостоли. Слѣдъ съшествието на Св. Духъ, благовѣствувалъ въ Сирия и Месопотамия: въ Едеса обърнѫлъ къмъ Христа едесския князъ Авгаря и народа, включително и жръцитѣ. Проповѣдьта си утвърдилъ съ много чудеса, за които Авгарь писалъ на асирийския царь Нарзеса; наредилъ едесската църква и мирно починѫлъ около 44 слѣдъ Р. Х. Апостолъ Т. различаватъ отъ апостолъ Иуда Т., отъ 12-тѣ апостоли (чиято патеть е на 19 юний). Неговата паметь е на 4 ян. и 24 авг.

Тадей. Друго име на апостолъ Иуда (виж. това име).

Таджици. Народъ отъ арийско племе, ближенъ по езикъ до персидския; съставя ядката на населението въ Бухара, Авганистанъ, Хива; т. живѣѭтъ сѫщо въ Бадахшанъ, до Памира, и въ Кашгаръ. Дума т. значи „увѣнчани“; това показва, че едно врѣме властьта е принадлежала тѣмъ въ тия мѣста. Т. исповѣдватъ мохамеданството отъ шиитската секта, нъ още се спазватъ дири отъ почитане на огъня и слънцето. Отличителнитѣ имъ чърти сѫ дългоглавъ черепъ, черна коса и очи, правъ носъ. Общий имъ брой надминува 2 милиона. По духовнитѣ си качества т. стоѭтъ много по-високо отъ татарскитѣ си завоеватели узбецитѣ. Единъ рѣчникъ на таджикския (бухарския) езикъ е съставенъ отъ Старчески.

Тадморъ (*финиково дърво*). Староврѣмененъ градъ, съграденъ отъ Соломона въ сирийската пустиня, на прѣдѣлитѣ на пустинна Арабия,

къмъ Евфратъ. Тоя градъ билъ разположенъ въ единъ оазисъ всрѣдъ страшна пустиня; отъ това и прѣдполагатъ, че назначението му е да улѣснява търговията съ Истокъ. Отпослѣ Т. промѣнилъ името си на *Палмира* (виж. това име).

Тайгетъ, сегашни *Пентедактилонъ*. Планина между Спарта и Месения, богата съ желѣзо и черенъ мраморъ. Близо до Спарта въ тая планина се намирала една пропасть, дѣто хвърляли недъгавитѣ дѣца.

Тайнобрачни. Виж. *Явнобрачни*.

Тайнство. Въ християнската църква, свещено дѣйствие, въ което, подъ видимъ или чувственъ бѣлѣгъ, се съобщава на членоветѣ на църквата невидима сила божия или благодать. Всичкитѣ т. съ 7: кръщение, миропомазание, причащение, покаяние, свещенство, бракъ, елеосвещение; отъ тѣхъ 3 съ неповтаряеми: кръщ., миропом., свещ., а другитѣ съ повтаряеми, 2 съ необходими за нѣкои: бракътъ и свещенството, а другитѣ съ необходими за всички.

Тайти. Най голѣмий о-въ въ Полинезия и главний отъ о-ви Тайти. Състои отъ два полуострова, единътъ 136 килом. околовръстъ, а другий 47; жит. 13,800, отъ които повече отъ 13,000 съ туземци. Главний градъ е **Папиета**. Гористъ планински о-въ както другитѣ о-ви Т., отъ волканическо происхождение. Голѣма търговия.

Тай-Юенъ. Китайски градъ, сѣдалище на управл. на область Шанъ-си, 460 килом. на юго-зап. отъ Пекинъ; 250,000 жит. Укрѣпенъ градъ, едно врѣме столица на Китай. Фабрики за сабли, ханджари, ножове и ножици. Марко Поло нарича тоя градъ Таянъ-Фу.

Такелажъ. Изобщо всичкитѣ сѣчива въ корабъ.

Такелъ, *англ.* Повдигателна машина въ корабъ.

Такса, *лат.* Установената или опрѣдѣлената за нѣщо цѣна: *заплатихъ си по таксата*. — Изобщо, правителството постановява, колко трѣбва да се плаща за нѣкои нѣща, напр. за слѣдване въ правителствено училище, за прѣнасяне по желѣзници, за купуване стоки (жито, хлѣбъ, месо и др.), за които зимането по-горѣ отъ т. е запрѣтено отъ закона. У единъ народъ, у който е развита промишленостьта и конкуренцията, т. е безполезна въ търговскитѣ работи и се отхвърля отъ теориитѣ на политическата икономия. — **Таксирамъ**. Опрѣдѣлямъ цѣната на нѣщо.

Такситдарь, *тур.* Лице, което прибира пари по срочни платежи.

Тактика, *гр.* Наука, която излага правила за устройството, расположението, движението и дѣйствуването на войски отъ всѣкой видъ въ военно врѣме. Въ **прѣнос. см.** умѣлость, искусенъ способъ. — **Тактикъ**. 1) Оня, който знае добрѣ тактиката. 2) Изобщо човѣкъ, който дѣйствува прѣдосторожно. — **Тактиченъ и тактически**. Съгласенъ съ, основанъ на, тактиката; умѣлъ. — **Тактичность**. Съгласность съ тактиката; постъпяне прѣдосторожно. — **Тактъ**. Срѣки, умѣние; въ *муз.* размѣръ.

Такунга. Градъ въ република Еквадоръ, на югъ отъ Квито, при политѣ на Андитѣ; 15,000 жит. Добиване много селитра, добро земедѣлие и скотовъдство.

Талантливость. Даровитость. — **Талантливъ.** Даровитъ, — **Талантъ.** 1) Дарба, дарование. 2) Староврѣменна теглилка, различна у различни народи; у евреитѣ тя е била равна на 3,000 сикли, сир. около $42^3/_4$ килограма. Въ Новия Завѣтъ т. означава едно голѣмо количество пари.

Таласий. Богъ на съпружеството въ Римъ, почитанъ отъ деня на заграбването сабинянкитѣ.

Талейранъ (Перигоръ Talleyrand). Шарлъ Морисъ — князъ Беневедски. Прочутъ французски дипломатъ, най-хитрий и безпринципенъ отъ всички нововрѣменни дипломати, род. въ Парижъ (1754—1838). По причина на хромота, макаръ и най-голѣмий синъ въ семейството си, посветилъ се на духовно звание и въ 1788 станалъ отйонски епископъ; нъ защото зелъ участие въ революцията папа Пия VI го отлъчилъ отъ църквата. Слѣдъ като сложилъ духовния санъ билъ испратенъ въ Лондонъ — нъ не въ официаленъ характеръ — да води прѣговори съ английското правителство въ полза на младата република. Доклѣ билъ още въ Англия, Т., подозрѣнъ въ роялизма, побѣгналъ въ Америка. Като се върналъ въ Франция слѣдъ падането на тероризма, той се прилѣпилъ до Бонапарта, станалъ му дипломатически съвѣтникъ, и съдѣйствувалъ за сключването на конкордата съ папа Пия VII; нъ противодѣйствувалъ на Наполеоновитѣ завоевателни войни и падналъ въ немилость. Въ 1814 зелъ участие въ възстановлението на Бурбонитѣ и показалъ особена ловкость въ Вѣнския конгресъ. Въ 1816 неаполитанский краль му подарилъ княж. Дино, титлата на което той прѣдалъ въ 1817 на племенника си Крайнитѣ реакционери въ Франция считали Т. за радикалъ, та още прѣди втория парижски миръ той си далъ оставката и живѣлъ много врѣме безъ да зима участие въ политическия животъ, доклѣ го не повикала пакъ на дѣятелность юлската революция. Скоро (15 септ. 1830) отишелъ пакъ посланикъ въ Лондонъ; въ 1835 съвсѣмъ се отдалечилъ отъ работитѣ и умр. въ 1838.

Т. се прославилъ съ остроумие. Нему принадлежатъ, напримѣръ, изреченията: словото е дадену човѣку, за да си скрива мисълта; съ щикове може всичко да се направи, само не може на тѣхъ да се сѣдне. *Мемоаритѣ* му, които завѣщалъ да се обнародватъ 30 години слѣдъ смъртьта му, е издалъ дукъ Брогли, за съжаление, въ измѣненъ видъ; издадени сж сжщо писмата му до Наполеона и дипломатическата прѣписка. Биографи: *Пишо* (Pichot), графиня *Мираби* и лейди *Бренерижетъ*. За една оцѣнка на характера и политиката му виж. Ламартиновитѣ Mèmoires Politiques, Louis Blanc: Histoire de Dix ans, Guizot: Mémoires, Mignet: Notices et Portraits. Виж. още A. Sallé, Vie politique de Ch. M., prince de Talleyrand) Парижъ., 1834-5, 4 т.); Sainte-Beuve, M. de Talleyrand (Пар., 1870); G. Pallain, Correspondanee diplomatique de T. (Пар. 1887 и 1891); P. Bertrand, Lettres inédites à Napoléon (Пар., 1889); J. Gorsas, Mémoires, lettres inédites et papiers secrets (Пар., 1891); Анонимно, Talleyrand intime (Пар.,

1891); Анонимно, la Confession de Talleyrand (Пар., Souvaître); G. de Grandmaison, Un de mi siècle de souvenirs) . . . de Talleyrand (Пар., 1898).

Талесъ. Гръцки философъ, единъ отъ 7-тѣ мѫдреци, основателъ на гломическата школа; род. въ края на VII-и вѣкъ въ Милетъ; много пѫтувалъ; училъ, че всичко що сѫществува, е произлѣзло отъ вода; притежавалъ обширни свѣдѣния по математиката и астрономията. За една пълна сбирка на дошлитѣ до наше врѣме свѣдѣния за Т. като математикъ и астрономъ виж. въ книгата Die Geometrie und die Geometer vor Euklides. Ein historischer Versuch von C. A. Bretschneider (Лайпц., 1870, 35-55).

Талий, *лат.* Просто тѣло, металъ отъ рѣдкитѣ, открить въ 1861 отъ английския химикъ Крукса чрѣзъ спектралния анализъ. Токо-речи по всичкитѣ си свойства прилича на оловото.

Талионова система (лат. отъ *талисъ*, такъвъ). Въ углавното право: система на взаимно възмездие по еднаква мѣрка, сир. въздаяние зло за зло: системата око за око, зѫбъ за зѫбъ; самото въздаяние зло за зло се нарича *талионъ*.

Талисманъ, *фр.*, *анл.* (отъ **арабски**). Муска, амулетъ,—прѣдмѣтъ, който, по староврѣменно суевѣрие, се носи на шията или на друга часть на тѣлото, за да дава здраве, щастие, ненаранимость и др. на носителя си. Много невѣжествени люде още вѣрватъ въ т.

Талия, *фр.* Снага (на *човѣшко тѣло*).

Талия. Една отъ 9-тѣ музи, покровителка на комедията и шеговититѣ стихотворения.

Талкъ, *герм.* Минералъ, мазенъ на пипане, мекъ камъкъ, въ чийто съставъ влизатъ магнезия, глиноземъ, желѣзо и др. Той е най-мекий отъ всичкитѣ минерали; твърдостьта му е 1; въ тънки листца е гибъкъ. Кристализува въ рамбическата или моноклиномет. системи, но най много се срѣща въ зърнести, набити и плочести маси. Шаръ има бѣлозеленикавъ. Въ нашенско Т. се намира въ Казанлъшко. Употрѣбява се наймиого за мазане дървени машини.

Талмудически. Който се отнася до талмуда. — **Талмудистъ.** Послѣдователь на талмуда. — **Талмудъ** (евр. соб. зн. *устно учение.*) Еврейски тълковникъ на Библията, съставенъ отъ разни прѣдания и учения на равинитѣ.

Тамандуа (Myrmecophaga tetradactyla), *браз.* Животно отъ отряда на непълнозъбитѣ, прилича на мечката; единъ родъ мравкоядци, въди се въ Бразилия.

Таманъ. Русски градъ, въ кубанската область, 25 килом. на юго-ист. отъ Иеникале и 60 килом. на сѣв.-зап. отъ Анапа, въ единъ едноименъ о-въ, който образуватъ Кубанъ и ръкавитѣ му Черпай и Протокъ, пристанище въ входа на Иеникалески или Тамански протокъ, 4,291 жит. Островътъ е 80 килом. на-длъжъ и 40 на-ширъ. Градъ Т. върти доста голѣма търговия съ черкезетѣ. Въ о-ва има нѣколко волкана, които изригватъ калъ, и газеви извори.

Тамариндъ (Tamarindus indica). Източно-индийски Финикъ; плодътъ му, бобове, се употрѣбява за слабителенъ цѣръ.

Тали, *хол.* Въже съ два скрѣбца за подигане тяжести въ корабъ.

Таматава. Градъ въ Мадагаскаръ, на источния брѣгъ; 4,000 жит. Главно пристанище за изнасяне произведенията на о-ва. Износъ: оризъ, каучукъ, говеда, свине, кожи.

Тамбовъ. Русски градъ, ц. на тамбовск. губер., въ Велика Русия, 510 килом. на юго-ист. отъ Москва, на р. Цна; 48, 144 жит. (1897). Фабрики за стипца, сукно, стъклени нѣща. Търговия съ лой, кожи, вълна. Градътъ е основанъ въ 1636 отъ Михаила Романова. — Тамбовската губерния допира до владимирската, нижни-новгородската, рязанската, воронежската, саратовската и пензенската. Земята е равна и има простр. 66, 586 чет. килом. и насел. 2,684,030 жит. (1897). Земедѣлие, коневъдство, пчеларство; сукнени фабрики.

Тамбура, *перс., тур.* Добрѣ познатъ музикаленъ иструментъ, едно отъ най-старитѣ музикални орѫдия.

Tamen est laudanda voluntas. Латинска пословица: свободата е по-достойна отъ похвалата.

Тамерланъ или *Тимуръ-ленкъ* (Хроми Тимуръ). Азиятски завоевателъ (1333—1405). Водилъ рода си отъ Чингисъ—хана; баща му Тургай билъ ханъ на племето берли; живѣлъ слѣдъ бащинатм си смърть въ Самаркандъ; послѣ въ една пустиня. Въ 1369 се провъзгласилъ емиръ и ималъ за столица Самаркандъ. Отъ 1380 извършилъ 35 похода. Завоевалъ Персия, Грузия, въ 1394 проникнѫлъ въ Русия, въ 1398 завоевалъ Индостанъ до устието на Гангъ. Повиканъ отъ гръцитѣ противъ султанъ Баязида, въ 1400 ризбилъ турцитѣ, послѣ се върнѫлъ назадъ, разрушилъ Багдадъ, завоевалъ Сирия. Въ 1402 между него и султанъ Баязида станѫла рѣшителна битва при Ангора. 800,000 монголи унищожили 400,000 турска войска; самъ турский султанъ билъ заробенъ и затворенъ отъ **Т.** въ кафезъ. Слѣдъ това **Т.** искалъ да отиде въ Китай, нъ умрѣлъ. **Т.** билъ покровитель на наукитѣ и искуствата. *Библ.* Langlès, Institutions politiques et militaires de Tamerlan, прѣводъ отъ перс. (Парижъ, 1887); Ibn Abarchah, Hist. du grand Tamerlan, прѣв. Vattier (Пар.; 1858); Howorth, History of the Mongols (Лондонъ, 1876—80. т. II и III.).

Тамна. Тамнатъ (сегаш. мѣсто *Тимне*). Ханаански градъ, на прѣдѣла на Иудиното и Дановото наслѣдия, билъ много врѣме подчиненъ на филистимцитѣ (*Библ.*).

Тамплиери (*Храмовници*). Духовенъ рицарски орденъ, основанъ въ 1119 отъ деветь французски рицари въ честь на *Найсладка Иисусова Майка*. Краль Балдуинъ II далъ на т. мѣсто въ Иерусалимъ на площада на бившия Соломоновъ храмъ; т. се обличали въ бѣла ленена мантия, съ 8-краищенъ. кръвавочервенъ кръстъ и бѣлъ поясъ; на чело имъ билъ Гюй де Паянсъ; отпослѣ имали магистръ съ княжеска титла. Въ XIII-и вѣкъ броятъ имъ билъ до 20,000; постепенно се развратили, явила се пословица: пие като тамплиеръ. Въ 1306 т. съ магистра си де-Моле се прѣселили въ Парижъ, дѣто почнѫли да ги обвиняватъ въ ереси, да ги арестуватъ и да ги наказватъ

съ смъртъ. Въ 1312 папата растурилъ ордена; остаткитѣ отъ тоя орденъ се разотишли по разни страни. Орденътъ се подновилъ въ XVIII-и вѣкъ, нъ нѣмалъ особено значение. Слѣдъ революциата въ 1830 въ него се появили мистически стремления. Историята имъ сж написали на франц. Мишле; на нѣмски Вилке, Хавеманъ, Прустъ, Шотмюлеръ.

Тананаривъ. Бившата столица на Мадагаскаръ, сегашното сѣдалище на управл. на тоя островъ, въ едно неравно мѣсто, на една могила повече отъ 2,000 метра надъ морското равнище и 160 килом. отъ източния брѣгъ; 80,000 жит. Градътъ е изложенъ на гръмотевични бури; пристанището му е Таматава, съ което е свързанъ съ прѣкрасенъ пътъ. Доста развити търговия и индустрия. Населението показва голѣма способность къмъ образования животъ; и, благодарение на мисионеритѣ, е усвоило много европейскитѣ обичаи. За това и съчувствието на просвѣтения свѣтъ бѣше съ мадагаскарцитѣ, когато Франция прѣкрати тѣхния независимъ животъ. Виж. *Мадагаскаръ*.

Танганайка (*събрани води*) или *Ижижи*. Африканско езеро, 500 килом. на-длъжъ, отъ 50 до 80 килом. на-ширъ; около 12,000 чет. колом. и 825 мет. вис. надъ морското равнище. Брѣговетѣ сж покрити съ банани, палми, ниви съ маниока, царевица и др. Страната на юго- зап. се нарича Казамбе; Ужижи е на ист.; послѣ, като се отива къмъ брѣга на Зангебаръ, е Униамуези. Това езеро е било открито въ 1858 отъ англичане Бъртънъ и Спекъ и посетнѣ посѣтено отъ Камерона, Стянли и др.

Тангенсъ, тангетна линия, *мат.* Допирателна чърта, — чърта, която досѣга окражностьта на кржга безъ да я прѣсича (*геом.*).

Танджауре. Градъ въ англиска Индия, въ мадрасското прѣсѣдателство, 380 килом. на юго-зап. отъ Мадрасъ, на Кавери; 54,745 жит. Той е свещенъ градъ, срѣдоточието на ученостьта, и най-важний градъ въ южна Индия. Тоя градъ, едно врѣме столица на независимо кралство, билъ обсаденъ напразно отъ англичанетѣ въ 1749, отъ французетѣ въ 1758, и прѣзетъ отъ англичанетѣ въ 1773.

Танецъ, *герм.* Сжщото, какъвто е дансъ.

Танжеръ. Градъ въ Марока, пристанище на Атлантическия океанъ, при входа на Гибралтарски протокъ; 30,000 жит. (1889), отъ които 4,000 християне. Усмарници. Сношения съ Англия прѣзъ Гибралтаръ; износъ: говеда, овце, кози, кожи, миндали, портокали, хурми и др.; вносъ: вълнени и памучни платове, мѣдь, желѣзо, кафе, захарь и др. Въ Т. има европейски консули. Тоя градъ се вижда да е билъ основанъ отъ картагенянетѣ. Въ римско врѣме е билъ гл. градъ на Тингитанска Мавритания; принадлежалъ едно по друго на испанскитѣ вестготи, на арабетѣ, на португалцитѣ, отъ 1472 до 1662; на англичанетѣ, като прикя на Екатерина Португалска, жена на Карла II (1662-1684); на марокцитѣ. Французитѣ го бомбардирали въ 1844.

Танзиматъ, *тур.* (араб. уредба) Съ това име сж извѣстни реформитѣ отъ врѣмето на султанъ Махмуда II. Новий режимъ почналъ съ Г-

ожението на еничеритѣ, нѣ храбра войска, станѫла отѣ бунтовна народна гвардия, го, съ привилегиитѣ си, била ната прѣчка за прѣустройство- на войската, което се изискъ отъ напрѣдъка на Русия. За ротивлението си на новитѣ ре- ми, проглсени на 16 май 6, еничеритѣ (виж. това име) и истрѣбени на 3 юния. Вед- слѣдъ това, правителството гало много реформи, отъ ко- повечето траяли малко. Съ го т. сѫ особено извѣстни ре- митѣ, обнародвани съ *гюлха- жия* манифестъ отъ султанъ улъ-Меджида при възцарение- му, на 22 окт. 1839. Т. трѣб- да даде ново политическо и нистративно устройство на ната. Главенъ поборникъ на танъ Меджидовия т. билъ Ре- ъ-паша. Послѣдствията не о- здали належдитѣ, които се нагали на т. въ Западна Ев- а; той не можалъ да възроди ция.

Танинъ, *лат.* Дѫбилно вещество, което се добива най-вече кората на дѫба.

Танта. Градъ въ Долни Еги- ъ, 92 килом. на сѣв.-зап. отро, на желѣзницата отъ Александрия за Кайро; 33,750 жит. ѣма търговия; важни панаири.

Тантализирамъ, отъ басносл. *нталъ*. Блазнѫ.

Танталитъ. Минералъ, който намира въ Бавария, Финлан- , сѣверна Америка и Уралъ; гои се отъ желѣзо, тан- ъ и кислородъ=Fe (Та Nв)₂ ; кристализира въ ромбическа- система, съ черенъ шаръ, не- зраченъ; отн. т. 7·5; тв. 6·5.

Танталово мѫчение или наказание, отъ басносл. *Танталъ*. Блазнене,—мѫката, която испитава човѣкъ, комуто все се чини, че ще постигне едно желание, а никога не го постига.

Танталъ или *колумбий*. Много рѣдъкъ металъ, намира се въ минерала танталитъ, ат. т. 183; не се топи. Съед.: петохлористъ т. ($TaCl_5$) и соли (двойни).

Танталъ. Въ гръцката митология, краль на Лидия или Фригия, Пелопсовъ и Ниобеинъ баща. Като Зевсовъ любимецъ, зималъ участие въ божественитѣ пиршества. Захванѫлъ съ това много да се гордѣе, поканилъ боговетѣ на гости, и за да опита всевидѣнието имъ, сложилъ имъ на трапезата месо отъ тѣлото на сина си Пелопса. За наказание боговетѣ го хвърлили въ прѣисподнята, дѣто трѣбвало да испитва вѣчна жажда и гладъ. Т. билъ осѫденъ да стои всрѣдъ вода, устнитѣ му да допиратъ до вкусни овощия и да не може да утоли жаждата и глада си. Щомъ поискалъ да отхапне отъ едно овощие, клонътъ, на който висѣло, побѣгналъ отъ него; и щомъ поискалъ да пийне водица, водата се теглила отъ него.

Танцуваленъ. За танцуване, съ танцуване· — *Танцувамъ*. Виж. *Дансувамъ*.

Тапайосъ или *Рио-Прето*. Бразилска рѣка, притокъ на Амазонъ; става отъ съединението на двѣ рѣки, които слизатъ отъ Парексиското плато, Хюрюена (600 килом.) и Ариносъ (500 килом.). Въ коритото ѝ има много бързеи; ала е голѣмъ търговски пѫть мѣжду Кюиаба, въ Мато-Гросо, и паренското пристанище; 1,000 килом. отъ вливането ѝ въ Ариносъ. По брѣговетѣ на рѣката живѣятъ мундурукцитѣ, трудолюбиви и

мирни индийци, на брой до 20,000.

Тапиока. Брашнено произведение отъ голиеобразнитѣ корени на американското растение касава, което е сходно съ растенията отъ семейството на млѣчока.

Тапиръ. Водна свиня, четвереного животно отъ дебелокожитѣ, съ издадена къса подвижна зурла, и съ копита 4—3. На величина е по голѣмъ отъ гликъ. Т. живѣятъ при брѣговетѣ въ рѣкитѣ и езерата на Африка и южна Азия. Тука се отнасятъ *Американский* т., който плува прѣвъсходно, и *Индийский* т., който живѣе въ горитѣ на Малака и Суматра.

Тапицерство (фр. *тапи*, губеръ). Шияне на гергевъ; обличане съ шити на гергевъ работи, губери, шарени книги и др. стѣни на къщи, или изобщо кичене къщи съ всѣкакви покъщнини. — **Тапицеръ**. Който се занимава съ тапицерство.

Тапия, *тур.* Владало, крѣпостенъ актъ.

Тапсъ. Староврѣменен градъ въ Африка, на единъ носъ на сѣв. отъ о-въ Церцина. Билъ вече въ развалини въ Страбоново врѣме. Тамъ Юлий Цезарь одържалъ побѣда надъ Сципиона и Юба въ 46 прѣди Р. Х.

Тапти, *Гоарисъ*. Индийска рѣка, въ сѣв.-западни Деканъ, тече отъ ист. къмъ зап. успоредно съ *Нербуда*, и свършва близо до Суратъ въ Камбески заливъ; около 700 килом.

Тарагона. Испански градъ, ц. на едноименна область (Каталония), 100 килом. на юго-зап. отъ Барцелона, 420 на сѣв.-ист. отъ Мадритъ, на Срѣдиземно море; 25,000 жит. Хубава готическа съборна църква; римски водопроводъ. Търговия съ вино, маслинено масло, овощия. Т., първенъ финикийски, а послѣ римски градъ, била разорена отъ вестготитѣ и арабетѣ, и пакъ въздигнѫта въ XII-и вѣкъ; французетѣ я прѣзели въ 1811 слѣдъ упорита отбрана. — Обл. Т., въ която цъвти лозарството, има простр. 6,349 чет. килом. и повече отъ 343,900 жит.

Тарантула. Родъ отровни паяци, на които тѣлото е покрито съ косми. *Истинский* т. живѣе въ южна Европа, а *русский* т. се види въ Украйна, Кръмъ и астраханската губерния. Ухапването отъ руския не се придружава отъ опасни послѣдствия, когато ухапването отъ италиянския т., е врѣдително, макаръ припадъцитѣ на ухапания и да не се придружаватъ отъ побѣсняване, както са увѣрявали едно врѣме прѣувеличенитѣ раскази. Името т. происхожда отъ итал. гр. Тарентъ, дѣто тия паяци изобилватъ.

Тараръ. Фраранц. градъ, 30 килом. на юго-зап. отъ Вилфраншъ, на желѣз. Парижъ-Лионъ-Марсилия; 14,500 жит. Голѣмъ индустриаленъ центръ: 60,000 работници, разсѣяни по селата, работятъ прочути пелуши и муселини.

Тарасконъ. Французски градъ, 14 килом. на сѣв. отъ Арлъ, на желѣз. отъ Лионъ за Марсилия и на брѣга на Рона; 10,500 жит. Хубава църква св. Марта. Търговия съ вино и маслинено масло.

Тарентъ. Италиянски градъ, на едноименен заливъ на Йоническо море, 110 килом. на сѣв.-зап. отъ Лече (обл. Отранте); 60,733 жит. (1901). Укрѣпенъ градъ. Солници. Фабрики за платна, муселини и кадифета; търговия съ

маслинено масло. Въ Т. вързува паякътъ *Тарентула.*

Тарифа, *фр., англ.* (отъ араб.). Расписъ на цѣни (за входъ, прѣходъ, прѣносъ, мито и др.).

Тарквиний. Име на 2 царе на Римъ. — Т. *Стари.* Пети царь на Римъ, който, по прѣданията, царувалъ отъ 615 до 577 прѣди Р. Х.; отъ опекунъ на дѣцата на царя Анка Марция, провъзгласилъ се царь. Отъ това врѣме се захванѫла борбата на патрициитѣ съ плебеитѣ. Макаръ Анкъ Марциевитѣ синове да умъртвили Т., нъ зеть му сполучилъ да заграби прѣстола. — Т. *Гордий.* Послѣдний царь на Римъ. Слѣдъ насилството на сина му *Секста* надъ Лукреция, Калатиновата жена, плебеитѣ възстанѫли и изгонили Т., като установили републиката, на която първитѣ консули били Брутъ и Колатинъ.

Тарлатанъ, *фр.* Рѣдъкъ памученъ платъ, пропитъ съ кола.

Тарновъ. Градъ въ Австр обл. Галиция, близо до вливан. на Бѣла въ Дунаецъ; 31,691 жит. (1900), главно поляци (12,000 евреи). Фабрики за селско-стопански машини. Стара църква. Паметници въ църквата на Януша Острожски и на графъ Тарновъ-Тарновски.

Тарнополъ. Градъ въ австр. обл. Галиция; 30,415 жит. (1900), главно поляци и евреи. Паметникъ Мицкевичу. Близо до Т. станѫли сражения съ турцитѣ, татаретѣ и казацитѣ въ 1549 и 1575.

Тарпийска канара. Испърво наричали така въ Римъ цѣлия хълмъ, на който билъ построенъ капитолий, а послѣ само южний му край, отъ дѣто хвърляли прѣстѫпницитѣ и измѣнницитѣ.

Тарсъ. Въ старо врѣме, прочутъ градъ, столица на Киликия, на двата брѣга на корабоплавателна рѣка Киндъ, около 28 килом. отъ морето. Тоя градъ билъ стоварище на търговията между Сирия, Египетъ и срѣдна Мала-Азия. Той билъ столица на царе, подчинени на Персия. Въ врѣмето на Александра Велики се управлявалъ отъ сатрапъ; слѣдъ това минѫлъ подъ властьта на селевкидитѣ, които го прѣдали на римлянетѣ. Въ Т. Антоний приелъ Клеопатра. Въ врѣмето на раннитѣ римски императори Т. билъ прочутъ по гръцката си образованость и по търговията си; Страбонъ го поставя, относително ревностьта му за учението, по-горѣ дори отъ Атина и Александрия. Той билъ родното мѣсто на апостола Павла, който добилъ тамъ образованието си. Въ срѣднитѣ вѣкове градътъ испаднѫлъ; нъ и сега подъ името *Тарсо* е най-важний градъ въ юго-източна Мала-Азия, съ население 30,000 жит. (зимѣ); и изнася за продань жито, памукъ, вълна, мѣдь, восъкъ и др.

Тартаръ. Часть отъ ада, въ която постѫпяли грѣшнитѣ души, по понятието на старогръцитѣ и римлянетѣ. Споредъ Омира, Т. е дълбока пропасть, въ която Зевсъ хвърлялъ ония, които възставали срещу властьта му, както напр. Хроноса и титанитѣ.

Тартюфъ. Личность въ една Молиерова комедия. Въ *прѣнос. см.* лицемѣренъ набожникъ.

Тасмания. Друго име на *Вандименова земя.*

Тасманъ (*Авель*). Холандски мореплаватель, род. около 1600; билъ испратенъ, въ 1642, отъ Ванъ-Димена, главенъ управитель

на Холандска Източна Индия, да изслѣдва Нова Холандия, и на 12 ноем. открилъ острова, който нарекълъ Вандименова земя. Слѣдъ 10-мѣсечно пѫтуване, въ което открилъ Нова Зеландия, о-ви Тонга или Приятелскитѣ, о-ви Фиджи, върнѫлъ се въ Батавия. Той прѣдприелъ второ пѫтуване въ Нова Гвинея и Нова Холандия (1644); нъ за това пѫтуване не се знае нищо, защото той никога не се върнѫлъ. Т. обнародвалъ описание на първото си пѫтуване.

Тасо, най-сѣверний о-въ въ Егейско море, нѣколко килом. отъ македонския брѣгъ; около 60 килом. околовръстъ; насел. 5,000 жит. распръстнѫти въ десетина села.

Планинска и, изобщо, безплодна земя. Произвожда маслинено масло, медъ, градиво. Въ старо врѣме о-вътъ е билъ прочутъ по златнитѣ си рудници; нъ тѣ отдавна сѫ напустнѫти. Остатки отъ староврѣм. гр. Т. още сѫществуватъ. (Принадлежи на Турция).

Тасо (*Тарквато*). Единъ отъ най-прочутитѣ поети на Италия, синъ на забѣлѣж. итал. поетъ, род. въ Соренто (неапол. крал.), умр. въ монастирь Санъ-Онофрио въ Римъ (1544 — 1595); училъ по правото въ Падуа, послѣ философията въ Болона, нъ поетический му гений го не оставилъ да довърши ни едната, ни другата наука; отъ 1565 живѣлъ при двора на кардиналъ Лодовика Есте, послѣ билъ на служба у херцогъ Алфонсо Ферарски, дѣто слѣдъ нѣкоя година полудѣлъ. Едно врѣме тая лудость сѫ отдавали на любовна страсть, която ужъ Т.ималъ къмъ двѣтѣ сестри, Лукреция и Леонора, на херцога. Нъ сега се припознава, че душевната му болесть е била повече свързана съ поезията му отколкото съ любовьта му. Т. сѫ сравнявали съ великитѣ староврѣменни поети Омира и Виргилия. Той се е обезсмъртилъ съ поезията си *Освободений Иерусалимъ* (български прѣводъ отъ франц. ез. въ проза, направенъ отъ А. Георгиевъ, Стара-Загара, 1880), най-хубавата и най-правилната епопея на новитѣ врѣмена, която довършилъ въ 1575. „Обширностьта и величието на прѣдмѣта, популяренъ на цѣла Европа, античната красота на цѣлото, строгото единство на дѣйствието, на което интересътъ непрѣстанно се поддържа и ходътъ е всѣкога строенъ, разнообразието на епизодитѣ, на лицата, на характеритѣ, вѣрностьта на описанията, височината на идеитѣ и толкова други прѣкрасни качества“ отличаватъ тая прочута поема. Никой другъ освѣнъ Т. не е можалъ да опише така живо скрьбьта и умилението. Слогътъ е величественъ и изразътъ изященъ. Най-добрата монография за Т. е Чеккината: Torquato Tasso, il pensiero e le belle léttere ital. nel sec. XVI (Флоренц., 1877; нѣмски прѣводъ на Лебцелтерна (Лайпц.), 1880).

Тасъ, *араб.* 1) Сѫдъ въ видъ на чаша съ плоско дъно. 2) Широкъ сѫдъ съ плоско дъно за употрѣбение въ баня.

Татаре. Клонъ отъ урало-алтайското племе (виж. това име). Всички мохамедане. Въ европейска Русия ги прѣсмѣтатъ около 1,200,000, въ Кавказъ въ 1891 имало 1,448,306. Виж. Vambery, Das Türkenvolk; Parker,

Хилядогодишнината на татаретѣ (Лондонъ, 1895). Говорѭтъ разни нарѣчия отъ турски езикъ и живѣѭтъ въ юго-источна Русия и въ близосѣднитѣ части на Сибиръ и Кавказъ. Въ Кръмъ различаватъ *степски* т., потомци на ногайцитѣ, и *таврически* т., или *кръмчаци*. Послѣднитѣ наумѣватъ типа на циганетѣ. Литовскитѣ т., остатки отъ ногайцитѣ, дошли въ XV-и вѣкъ, макаръ и да сѫ мохамедане, сѫ усвоили езика нравитѣ и обичаитѣ на поляцитѣ или литовцитѣ. Кавказскитѣ т. прѣдставляватъ една смѣсъ отъ староврѣменни народи (аваре, алене печенеги, хазаре, лезги) и отъ тѣхнитѣ завоеватели (кипчаци, ногайци, иранци). Между тѣхъ различаватъ *планинскитѣ кабарди*, полскитѣ *кабарди* (смѣсени съ черкезе) въ турската область и тѣхнитѣ съсѣди *карачаитѣ* (съ смѣсенъ семитотурски типъ); дагестанскитѣ т., които прѣдставляватъ единъ чисто турски типъ; най-сетнѣ абербайджанскитѣ т. въ Персия и Закавказъ, които сѫ просто персяне, нъ говорещи турско нарѣчие. Т. въ европейска Русия или *волжскитѣ*, распръснѫти отъ Литва до Уралъ, отъ казанската губерния до астраханската, съединени по общность на езика и на вѣрата, прѣдставляватъ разни физически типове. Казанскитѣ т., потомци на кипчацитѣ отъ златната орда, сѫ дошли въ XIII-и вѣкъ въ сегашното си отечество и сѫ се смѣсили съ българетѣ. Тѣ се различаватъ по полуфинския типъ отъ астраханскитѣ т., на които происхождението е отъ турско-монголцитѣ отъ Златната орда, смѣсени съ хазаре.

Нѣкои т. сѫ се прѣселили минѫлий вѣкъ въ Добруджа (виж. това име).

Татария. Въ срѣднитѣ вѣкове така се наричала вѫтрѣшна Азия. *Мала* Т. наричали особено кръмското, астраханското и казанското ханства, а *Голѣма* Т. — срѣдна Азия и Туркестанъ.

Татаръ-Пазарджикъ. Околийски (до началото на 1900 окрѫженъ) градъ въ пловдивски окрѫгъ и расположенъ въ пловдивското поле на лѣвия брѣгъ на Марица и станция на желѣзницата Пловдивъ — София; 36 килом. на западъ отъ Пловдивъ и 107½ килом. на юго-ист. отъ София; 17,555 жит., отъ които 12,000 българе, останѫлитѣ турци, евреи, цигане и гръци. Търговия съ жито, дървенъ материалъ, оризъ, аби, вино. Градътъ е основанъ въ 1485 въ врѣмето на султанъ Баязида II, който поселилъ на едно мѣсто, което тогава било пазаръ за околнитѣ села, нѣколко стотини татаре отъ Азия. Съ врѣме и селене отъ околностьта зели да се прѣселватъ въ тоя градъ, по-сгоденъ за търговия. Главната българска църква, *Св. Богородица*, първень въ земята, била съборена отъ еничаритѣ въ царув. на султанъ Мустафа II; едвамъ въ 1801 тя била възобновена. По църковния и училищенъ въпросъ т.-пазарджишкитѣ българе сѫ водили упорита борба съ гръци и гръкомане. Между най-заслужилитѣ дѣйци по възраждането на българщината въ Т.-П. сѫ *Захариевъ* и *Юрданъ Неновъ* (виж. тия имена); виж. и книжка *За възраждането на българщината въ* Т.-П. отъ И. Н. (п-ца на Либерал. Клубъ, София, 1890) и възражения противъ тая книжка въ статия *Живописъ на Стеф. Захар.*

въ сп. *Училищенъ Прѣгледъ*, год. V (1900), кн. 7+8.

Татуиранъ. Шарѣ тѣлото като го бодѣ, та вкарвамъ подъ кожата вапсилки: *негритѣ си татуиратъ тѣлото*. Така нарисувани шарки оставатъ за всѣкога. —**Татуиране, татуировка**. Шарене тѣлото чрѣзъ дупчене кожата.

Таушанъ-тепе. Връхъ въ Срѣдна-гора до гр. Ямболъ (1,000 м.).

Тафнесъ. Въ старо врѣме, прочутъ египетски градъ въ околностьта на Пелузий, на западния брѣгъ на пелузийското Нилово устие. Тоя градъ се споменува нѣколко пѫти въ Библията; за важностьта му се заключава отъ Иезекииловитѣ заплашвания, произнесени среща него (Иез. 30; 18).

Тахинско езеро, въ сѣрското поле, при с. Тахиносъ, 10 килом. на югъ отъ Сѣресъ; образува се отъ Струма. 30 килом. на-длъжъ и 2½ килом. на-ширъ. Прѣзъ Т. минува Струма. Между другитѣ риби, които се развъждатъ въ него, забѣлѣжителна е *змиорката* (иланъ-балъкъ), която се продава на голѣми количества въ Сѣресъ.

Таций (*Титъ*). Сабински царь, за заграбването на сабинянкитѣ отъ римлянетѣ водилъ война съ Ромула; нъ послѣ се примирилъ съ него, та Ромулъ и Т. царували заедно надъ Римъ, двоенъ градъ, римски и сабински.

Тацитно, *лат.* Мълкомъ, подразбираемо, което не е изразено формално: *скланя, припознава тацитно*; въ противополож. на *формално*, или на *изрично*.

Тацитъ (Публий Корнелий Tacitus). Римски историкъ, единъ отъ най-великитѣ историци; годината на рождението му, както и на смъртьта му, точно е неизвѣстна (прѣдполага се, че се е род. въ 53—54 сл. Р. Х., а умрѣлъ въ 117 — 136). Плиний казва, че въ младостьта си се занимавалъ съ поезията и правовѣдѣнието. Въ Веспасианово врѣме (73 сл. Р. Х.) постѫпилъ на военна служба и билъ квесторъ, прѣзъ царув. на Тита и Домициана — преторъ, въ 77 се оженилъ за дъщеря на консулъ Агрикола. Въ царув. на Нерва билъ консулъ. Главнитѣ му трудове сѫ: *История* (Historiarum libri) въ 14 книги и *Лѣтописи* (Annales) въ 16 книги. Написалъ още *Диалогъ за ораторитѣ* [употрѣбени сѫ отъ него откѫслеци], *За живота на Агрикола, За происхождението на германцитѣ*. Трудоветѣ му сѫ строго критически и съ прѣкрасенъ психологически анализъ; по истинолюбие той нѣма равенъ на себеси. Изданията и прѣводитѣ имъ сѫ многобройни. Най-добритѣ издания сѫ Orelli-вото и Halt-овото (Лайпцигъ). Виж. DuBois Guchan, Tacite et son siècle (Парижъ, 1862); G. Boissier, l' Opposition sous les Césars (Пар., 1887); P. Fabia, les Sources de Tacite dans les Annales et les Histoires (Пар., 1893); T. M. Schanz, Gesch. röm. Literatur (том. II, 2-о изд.; богата библиография); Büdinger, Die Universalhistorie im Altert (Вѣна, 1895); L. Ranke, Weltgeschichte (въ 3-и т.); Gerber und Greef, Lexicon Taciteum.

Ташкентъ. Гл. градъ на сърдаринската обл., сѣдалище на управ. на русски Тюркестанъ, въ бившето ханство Хокандъ, на р. Чирликъ (малъкъ притокъ на Съръ-Дария); 156,414 жит. (татаре, калмукци, евреи, персияне, ар-

менци, руси 25,000, монголи). Укрѣпенъ градъ. Голѣмо търговско стоварище на срѣдна Азия; мѣсто, отъ дѣто минуватъ керванитѣ между Русия и източни Сибиръ и Китай. Голѣми чаршии. Маловажна индустрия. Износъ: сухи овощия и памукъ. Училище по копринарството, нормално училище; мѫжска и дѣвич. гимназии; нѣколко мохамедански училища и много джамии безъ архитектурна важность. Православна църква. Два килом. отъ града е огроменъ твърделъ, зетъ отъ руситѣ въ 1865. Прѣди това врѣме Т. билъ столица на независимо ханство, послѣ принадлежалъ на хоканския ханъ, който го билъ прѣзелъ въ 1805.

Тварь (староб. *творити*, създавамъ, правѫ). Всѣко живо сѫщество, сътворено, създадено отъ Бога.

Твенъ. Виж. *Маркъ* Твенъ.

Тверца. Русска рѣка, извира при Вишни-Волочокъ, тече 190 килом. и въ гр. Тверъ се влива въ Волга.

Тверъ. Русски градъ, ц. на тверската губ., при вливането на Тверца въ Волга, на желѣзницата отъ С. Петербургъ за Москва, въ Велика Русия, 540 килом. на югоист. отъ С. Петербургъ; 53,474 жит. (1907). Градътъ е билъ съграденъ изново отъ Екатерина II слѣдъ единъ пожаръ въ 1768. Архиепископия, съборна църква. Дѣятелно корабоплаване; конопни предилници, заводи, риболовство, транзитна търговия. — Т. е билъ столица на *тверско велико* княжество, присъединено на московското въ 1486. Тверската губерния е съпрѣдѣлна съ новгородската, ярославската, владимирската, московската, смоленската и псковската. Простр. 64,683 чет. килом. и насел. 1,769,135 жит., руси и фини (1897). Ленъ, конопи, жито, гори; равна земя, студенъ климатъ.

Творение (староб. *творити*, създавамъ, правѫ). Всѣко нѣщо сътворено, създадено отъ Бога; съчинение и изобщо всичко създадено отъ човѣшкия умъ: *безсмъртнитѣ* т. *на всички велики писатели*. — **Творецъ**. 1) Създатель, Богъ: т. *на небето и земята*; 2) производитель, дѣецъ, съчинитель: т. *на една картина*. — **Творителенъ падежъ**, 6-и въ староб. *грам.*, както сега въ русския и др. езици, показва орѫдие или срѣдство. — **Творчество**. Способностьта на ума и въображението да създава идеи и понятия, които се отличаватъ по съвършенство и новость: т. *на поета, на живописеца*. — **Творчески**. Който се отнася до творецъ, до творчество: т. *умъ не* е *даденъ на мнозина*.

Твърдишки проходъ, съединява Елена съ Твърдица, или горната долина на Янтра съ Тунджа. Проходътъ има 30 килом. дължина и абсолютна височина 900 метра. Тоя проходъ е правенъ за кола, ала на мѣста, а особено подемътъ отъ къмъ южната страна, е много мѫченъ.

Твърдъ. Коравъ; противопол. на мекъ, течен: *твърдо тѣло*, не течно. — **Твърдость**, свойство по прилагателното. *Твърдость* (rigidity) на *металитѣ* и *минералитѣ*, свойство да се съпротивляватъ на измѣнение на формата.

Твърдь. Небе; тая дума, корень на *утвърдявамъ*, заякчавамъ, подразбира понятието, че небесний сводъ е утвърденъ, яко поставенъ надъ главитѣ ни.

Твърдѣ. Много.

Твърдѣ. Утвърдявамъ, увѣрявамъ; **твърдение**, казване, увѣряване. — **Твърдѣѫ**, окуражавамъ. — **Твърделъ, твърдина**, укрѣпление, крѣпость.

Те. Химический знакъ на телура (tellurium).

Теаки. Виж. *Итака.*

Театраленъ. Позорищенъ, който се отнася до театръ; неестественъ — **Театръ** (гр. *театронъ*, отъ *теаоме*, гледамъ). 1) Сграда или мѣсто, дѣто се даватъ драматически прѣдставления: позорище. 2) Мѣстото, дѣто става нѣщо: *театръ на войната.*

Тебаида. Староврѣменна страна въ Горни Египетъ, въ чиито пустини се оттегляли първитѣ християнски пустинници Гл. градъ на тая страна билъ *Тиви.*

Теветъ. Десетий мѣсецъ на свещената година у евреитѣ; подкачалъ отъ новолунието прѣзъ декемврия (*Библ.*).

Тевтонски. Който се отнася тевтонцитѣ. — **Тевтонски орденъ.** Религиозенъ и воененъ орденъ, основанъ въ Сенъ-Жанъ д' Акръ въ 1190, съ цѣль да гледа ранените и болнитѣ кръстоносци. Основателитѣ на тоя орденъ били нѣмски благородници. Когато се свършили кръстоноснитѣ походи, орденътъ, изгоненъ отъ Азия, се распространилъ по Германия, Италия, Унгария и Трансилвания. Императоръ Фридрихъ II назначилъ за началникъ на ордена сина си. Орденътъ сѫществувалъ до 1809; въ тая година Наполеонъ окончателно го унищожилъ, а въ 1852 пруский краль го прѣименувалъ *евангелски орденъ на Св. Иоана.* — **Тевтонци.** Народъ отъ германското племе (брѣговетѣ на Балтийско море), нахлулъ въ Галия съ кимвритѣ, нъ тълпитѣ на тия варвари били побѣдени отъ Мария въ 102 при Аква Секстия и въ 101 при Верцела. У нѣкои римски и нѣмски срѣдновѣковни писатели, думата т. означава всички германски племена.

Тегея. Староврѣменъ градъ въ Аркадия, билъ покоренъ отъ Спарта слѣдъ продължителна война. Тегейци искарали 3,000 войници въ битвата при Платея и спорили за честьта на побѣдата съ атинянетѣ. Тѣ поддържали спартанцитѣ въ пелопонезската война, нъ слѣдъ битвата при Левктра, влѣзли въ съюза на аркадскитѣ градове среща Спара. Т. сѫществувала до VIII-и вѣкъ слѣдъ Р. Х. Развалинитѣ на града се намиратъ близо до Триполица.

Теза, *гр.* Прѣдмѣтътъ на дисертация (виж. тая дума); изобщо, прѣдмѣтътъ на кое-да-е съчинение.

Тезей. Единъ отъ най прочутитѣ герои въ митологическия периодъ на староврѣменна Гръция. **Т.**, отъ Кекропсовия родъ и синъ на атинския царь Егея и на Етра, принесълъ на атинянетѣ важни услуги съ прѣдприимчивостьта и мѫжеството си; избавилъ Атика отъ маратонския бикъ; съ убиването на страшното чудовище минотавра, съ помоща на Ариаднината нишка, въ лабиринта на о-въ Критъ, освободилъ отечеството отъ срамотната данъ. Т., провъзгласенъ слѣдъ това за царь, съединилъ всичкитѣ 12 паланки на Атика подъ властьта си и направилъ Атина столица. Подиръ това, прѣдприималъ нови подвизи съ Херкулеса, участвувалъ въ колхидския походъ, съе-

динилъ се въ искренно приятелство съ царь Пиритоя и въ Скиросъ билъ убитъ отъ царь Ликомеда, който го хвърлилъ въ морето. Втората му жена била Федра. — **Тезейоне.** Тезеевъ храмъ въ Атина.

Тезисъ, *гр.* Сѫщото, каквото е теза.

Теизмъ (гр. теосъ, богъ). Вѣра въ сѫществуването на единъ богъ, синонимъ на деизмъ (виж. тая дума); противополож. на *атеизмъ, пантеизмъ.*

Теинъ, *лат.* Основното вещество на чая.

Теистъ. Послѣдователь на теизма.

Теке, *тур.* Монастирь на дервищи.

Текла (*св.*). Иконийска дѣвица, привърженица на апост. Павла, когато придружавала въ Антиохия. Била осѫдена на раскѫсване отъ диви звѣрове. За нея се говори въ една апокрафическа библейска книга, нъ за историческия ѝ характеръ свидѣтелствуватъ Тертулиановитѣ и св. Иеронимовитѣ писания. Тя минува за *първо-мѫченица,* както Стефанъ за първо мѫченикъ. Паметьта ѝ е на 19 май и 23 септемврия.

Тексасъ. Една отъ Съединенитѣ Държави, съ прѣдѣли: на сѣв. Арканзасъ, на ист. Луизиана, на югъ Мексикански заливъ, на зап. република Мексико и държава Ново-Мексико. Сѣдалище на на управл. гр. Остинъ (Austin). Простр. 688,940 чет. килом. и насел. 3,048,710 жит. (1900). На югъ земята е равна и ниска, на сѣв. хълмиста; на сѣв.-зап. има високи плата, донѣйдѣ пусти. Богати обширни пасбища и гори покрай рѣкитѣ. Главнитѣ рѣки сѫ: Червена рѣка, Сабина, Тринидадъ, Брацосъ, Колорадо и Рио Гранде, която образува прѣдѣла на зап. Главни произведения: памукъ, захарь, царевица, оризъ, и по платата жито. Много добитъкъ и диви коне. Отъ къмъ Ново-Максико има една страна съвсѣмъ пуста, *Лано* естакадо. — Градоветѣ сѫ. Остинъ, Галвестонъ. (главното пристанище) Браунсвилъ, Джефersънъ. Хустонъ. — Народното образувание е доста развито; за висшето образование има нѣколко университети и колеги. Вѣстницитѣ и периодическитѣ списания достигатъ до 150. Испанцитѣ, дошли отъ Мексико, завзели Т. въ края на XVII-и вѣкъ. Въ 1821, единъ американецъ отъ Мисури, Мойсей Осинъ, основалъ тамъ една колония. Отъ 1824 до 1835 Т. съставяла часть отъ мексисанската република. Въ 1853, тя се побунила подъ прѣдводит. на генералъ Самуила Хустона, и образувала да 1845 независима държава. Тогава станѫла една отъ съединенитѣ Държави.

Текселъ. Малъкъ холандски островъ въ Сѣверно море, на сѣверъ Зюйдерзе; 6,500 жит. Овцевъдство, риболовство, корабостоителство.

Текстиленъ, *лат.* Предиленъ и тъкателенъ, който може да се преде и тъче, като вълна и др.

Текстуаленъ, лат. Който е въ текста, дума по дума, буквaленъ: *това текстуално е казано.* — **Текстъ.** 1) Собственитѣ думи на единъ писатель (за различие отъ бѣлѣжкитѣ или тълкованията направени върху тѣхъ). 2) Мѣсто отъ Св. Писание, което е зето за прѣдмѣтъ или за доказателство въ проповѣдь и д. т. 3) Печатни

букви непосрѣдствено но по едри отъ терцията.

Тектоника, гр. Искуство да се правятъ испъкнали изображения на дървени или металически сждове.

Tel maître, tel valet, *фр.* Какъвто господарьтъ, такъвъ и слугата.

Tel quel, *фр.* Какъвто си е, неизмѣненъ.

Теламонъ. Еаковъ синъ, Аяксовъ баща, зелъ участие въ похода на аргонавтитѣ и придружавалъ Херкулеса въ похода подъ Троя Т. въ *архит.*, статуя която служи да поддържа стѣна, корнизъ и др. (по името на гръцкия герой).

Телеграма (гр. *теле,* далечъ; *грама,* писмо). Съобщение направено по телеграфа. — **Телеграфирамъ.** Съобщавамъ по телеграфа. —**Телеграфистъ.** Служитель въ отдѣла на телеграфитѣ (който работи прѣко съ телеграфа). — **Телеграфически, телеграфенъ.** Който се отнася до телеграфа. **Телеграфо-пощенска станция.** Мѣсто, дѣто е настаненъ телеграфенъ уредъ и пощенска служба. — **Телеграфия.** Телеграфическото искуство; искуството да се правятъ телеграфитѣ и да се работи съ тѣхъ.—**Телеграфъ** (гр. *графо,* пишъ). 1) Уредъ за прѣдаване извѣстия на голѣмо разстояние и съ голѣма скорость. 2) Мѣстото, дѣто е настаненъ тоя уредъ. — *Оптически* **т.,** такъвъ, който прѣдава една вѣсть съ помощьта на видими условни знакове; добилъ началото си въ 1633, нъ влѣзълъ въ употрѣбение само отъ 1789 съ грижитѣ на *Шапа.* Наредбата на оптическия т. е основана на това, че всѣка буква си има свой особенъ телеграфически бѣлѣгъ, който може да се отличава отъ другитѣ чрѣзъ телескопъ, поставенъ на голѣмо растояние. На всички мѣста се правили кули, на които се намирали телеграфитѣ. Отъ тия кули се наблюдавали бѣлѣзитѣ отъ съсѣднитѣ телеграфи, и наблюдателитѣ ги прѣдавали отъ кула на кула. Въ сегашно врѣме оптический т. е замѣстенъ съ *електромагнитния,* основанъ, въ една система, на отклонението на магнитната стрѣлица отъ дѣйствието на галваническия токъ, въ друга система — на дѣйствието на електромагнититѣ. Въ първия видъ т. се употрѣбяватъ двѣ или нѣколко магнитни стрѣлици, на които взаимното положение и числото на отклоненията даватъ различни сигнали. Отъ втория видъ т. особено сж распространени Морсовитѣ т. (виж. *Морсъ*), които прѣдаватъ бѣлѣзитѣ на хартия съ помощьта на точки и чъртици. Единъ добъръ телеграфически апаратъ състои отъ батерия, телъ и сигналенъ уредъ. Въ галваническата или електромагнитната батерия се възбужда електрическа сила, която се распространява по изолиранъ съ гутаперча мѣденъ телъ до слѣдната станция, дѣто туря въ дѣйствие сигнилния уредъ. Скоростьта на прѣдаването чрѣзъ т. е твърдѣ голѣма, сега може да се прѣдаватъ 60—80 бѣлѣга на минута. Врѣмето потрѣбно за прѣдаване сигнала въ една далечна станция е много малко, понеже галванический токъ прѣминува нѣколко хиляди километра въ една секунда. Публичното употрѣбение на електрическия т. брои годинитѣ си не по-рано отъ 1846; нъ мисъльта, че магне-

тизмътъ може да се съобщи за далечно съобщение е поне три вѣка стара. Слѣдъ сухоземнитѣ т., замислило се за *морски* или *подводни* т. Първий отъ тѣхъ билъ поставенъ между Дуврь и Кале, въ 1854, на разстояние 48 килом. Сега телеграф. подводни ортоми свързватъ Малта съ Александрия, нѣколко Европа съ Америка, Европа съ Индия, съ Австралия, съ Япония, съ Китай, Бомбай съ Австралия, Ява съ Австралия и други и други.

Телеосавръ. Допотопно животно (животно, което сега се намира въ вкаменено състояние), отъ семейството на крокодилитѣ; различа отъ сегашнитѣ крокодили по луспяста броня, която покрива цѣлото тѣло освѣнь опашката, па и по-малка глава и много подълга муцуна съ 45 зѫба.

Телемахъ. Одисеевъ и Пенелопинъ синъ, тръгнѫлъ да търси баща си, придружаванъ отъ Атина, която зела Ментороviя образъ. По тоя прѣдмѣтъ Фенелонъ (виж. това име), възпитателтъ на Людовика XV, е написалъ единъ нравоучителенъ романъ, Les aventures de Télémaque, доста хубаво прѣведенъ на български отъ Н. Михаиловски (виж. това име).

Телерикъ или *Церигъ*. Български господарь (765—777); дошелъ на прѣстола слѣдъ Токту; управлявалъ държавата мѫдро; сключилъ съ византийския императоръ Константина V писменъ договоръ за миръ (774), слѣдъ като императорътъ, пристигнѫлъ 7-и пѫть съ флотата си въ Варна, изгубилъ надеждата си да воюва сполучливо съ българетѣ. Твий планъ да воюва среща Бърсития, независема държава между Охридъ и Вардаръ, билъ осуетенъ отъ имп. Константина, комуто Т. си отмъстилъ като хитро турилъ ржка на Константиновитѣ довѣрени лица въ България и жестоко ги наказалъ. Въ 777 Т., по непозната на историята причина, забѣгнѫлъ въ Цариградъ при имп. Лъва IV. Слѣдъ него на прѣстола дошелъ Караданъ, който подновилъ барбата среща Византия.

Телескопически. 1) Който се отнася до телескопа. 2) Който се върши съ телескопа: *телескопическо наблюдение.* 3) Видимъ съ помощьта на телескопа: *телескопическа планета.* Телескопъ (гр. *теле*, далечъ, *скопео*, гледамъ). Оптически уредъ за гледане далечни прѣдмѣти; съ тоя уредъ прѣдмѣтитѣ се виждатъ по-ясно и въ увеличенъ видъ. Т. главно състои отъ двѣ части: първата часть (*обективъ*, прѣдмѣтно стъкло) дава изображение на далеченъ прѣдмѣтъ, а втората (*окуляръ*, очно стъкло или микроскопъ), увеличава изображението; 1-та часть състои отъ едно или нѣколко стъкла, или отъ огледало, а 2-та часть състои исключително отъ стъкла. Споредъ това, дали 1-та часть е отъ стъкла или отъ огледала, различаватъ *диоптрически* т. или рефрактори и *катоптрически* т. или рефлектори. Първий т. състоялъ отъ *едно* прѣдмѣтно и едно очно стъкло и се наричалъ холандски или *Галилеевъ* т. Така се наричалъ, защото изобрѣтението му се приписвало на разни холандци, които живѣли около края на XVI-и вѣкъ; нъ нѣма съмнѣние, че Галилей (виж това име) пръвъ го приспособилъ за практическа цѣль, отколкото да задоволява простото любопитство. Въ 1611 Кеплеръ построилъ *ас-*

трономически т., въ който окулярътъ състоялъ отъ испъкнало стъкло. Понеже въ астрономическитѣ т. прѣдмѣтитѣ се виждатъ въ обратенъ видъ (долната часть горѣ и горната долу), Кеплеръ за наблюдаване земнитѣ прѣдмѣти (земний т.) прѣдложилъ да употрѣбяватъ още едно стъкло, поставено прѣдъ окуляра така, както то да прѣвръща изображението, що дава обективътъ, та да се добива съ окото право изображение. За да се съобщи на т. по-голѣмо зрително поле, Райтъ въ 1645 замѣнилъ това стъкло съ двѣ. Сега за сѫщата цѣль за обективъ прибавятъ събирателно стъкло. Първитѣ ахроматически стъкла се приготвяли отъ Долонда въ 1758 отъ кронгласъ и флинтгласъ; относлѣ т. били усъвършенствувани отъ Фрауенхофера. Отъ катоптрическитѣ т. най-забѣлѣжителенъ е билъ Хершеловий т., телескопътъ чрѣзъ който Хершелъ Стари, самъ строитель на т. и наблюдатель, направилъ великитѣ си открития; Хершела Стари наслѣдилъ достойно синъ му, и като строитель и като наблюдатель. Исполинский т. на лордъ Роса, въ едно отъ имениятa на тоя лордъ близо до Дублинъ (Ирландия), до скоро най-огромний т. на свѣта, е зелъ голѣмо участие въ откритията на нововрѣменната астрономия. Огромни т., съ голѣми ахроматически стъкла, сега има вече нѣколко, въ Австралия, въ Ню-Йоркъ и други. Едва ли е потрѣбно да се прибави, че изобрѣтението на т. е извършило прѣвратъ въ изучаването на астрономията.

Телесфорий. Богъ на исцѣлението, обикновенъ спатникъ на Ескулапа и Хигея.

Телефонистъ. Служитель на телефона (който работи направо съ него). — **Телефонически**. Който се отнася до телефона. — **Телефония**. Телефонното искуство; искуството да се прави телефонъ, или да се съобщава по него. — **Телефонъ** *гр. теле*, далечъ; *фони*, гласъ). Уредъ, който прѣдава звуковетѣ на далечно разстояние по металическа жица чрѣзъ електричество. Мисъльта за направата на т. се приписва на Райса въ Франкфуртъ въ 1860. Ала въ Райсовитѣ опити качеството на звука се изгубвало съвсѣмъ; и усъвършенствуването на т. въ това отношение се дължи на американския житель *Грахама Бела*, родомъ отъ Единбургъ (Шотландия).

Телефотография. Прѣдаване изображения на голѣми разстояния съ помощьта на електрически токъ. Т. е изобрѣтена отъ Бекверля въ 1881 и е основана на измѣнението на електропроизводностьта на селена въ зависимость отъ измѣнението на освѣтлителната сила. Въ 1881 Бидвелъ ѝ далъ практическа форма.

Телецъ. Ено отъ съзвѣздията на зодиака; слънцето влиза въ него прѣзъ априлъ. То се познава на небето по една ярко-блескава червеникава звѣзда отъ първа величина въ окото на т.; на гърба му е единъ купъ отъ 7 звѣзди, наречени плиади. По митологията, тоя т. е оня сѫщий, въ който се прѣобърналъ Юпитеръ, за да открадне Европа, дъщерята на финикийския царь Агенора.—Златенъ т. е оня, на който евреитѣ се кланяли на гора Синай, прѣзъ Мойсеевото отсѫтствие; сега въ прѣносенъ смисълъ

златенъ т. означава богатството, или земното могѫщество.

Телецъ. Български царь (760-763), гордъ и юначенъ момакъ отъ семейството Угаинъ, провъзгласенъ за царь слѣдъ истрѣбването на всички членове отъ царския родъ Дуло; побѣденъ въ похода му среща Византия отъ императоръ Константина, билъ сваленъ отъ прѣстола и убитъ. По това врѣме България била отслабнѫла отъ междуособици и отъ изселването на 200,000 българе въ Мала Азия. За български господарь билъ избранъ Сабинъ, Кормесошовъ зетъ.

Телуръ. Просто тѣло, рѣдъкъ металъ, откритъ въ 1782 отъ Мюлера фонъ—Райхенщайна; срѣща се понѣкога самороденъ на кристали, а по-често въ съединение съ злато, сребро, бисмутъ, дълги игли въ ромбическата система; лесно се топи, мѫчно провожда електричеството и топлината; отн. т. 6.3; тв. 2.25; атом. т. 127.7. Съединения: газообразенъ телуристъ водородъ (H_2Te), телуристъ анхидридъ (виж. Телуритъ), телурова кислота (H_2TeO_4), хлористъ и хлоренъ телуръ, въ съставъ $TeCl_2$ и $TeCl_4$. Т. е бѣлъ като среброто и има всичкитѣ физически свойства на металитѣ, а по свойствата на съединенията си много прилича на селена и сѣрата. За това го отнасятъ и къмъ металитѣ и къмъ металоидитѣ.

Телуридъ или *телуристъ анхидритъ* (TeO_2); твърдо жлътникаво и сѣровато-бѣло тѣло, срѣща се заедно съ телура въ видъ на топчета въ Унгария.

Телъ (*Вилхемъ*). Швейцарски герой, селянинъ отъ кантона Ури (умр. въ 1354), стоялъ на чело на единъ таенъ заговоръ противъ австрийското иго. Отличавалъ се съ необикновено мѣрене въ стрѣлба. По едно прѣдание, Т., като не желаялъ да се поклони на херцогската шапка, поставена на единъ площадъ, билъ принуденъ отъ началникъ Геслера да свали съ стрѣла една ябълка отъ главата на сина си. Той сполучилъ да испълни заповѣдьта, нъ и публично заплашилъ началника, за което го арестували. Освободенъ отъ ареста той убилъ Геслера и съ това далъ сигнала на една всеобща буна (1307).

Легендата за Т. е послужила като сюжетъ Шилеру за една драма, а на Росини — за една опера. Още Волтеръ се е съмнѣвалъ въ вѣрностьта на прѣданията за Т. Копъ е доказалъ тѣхната пълна легендарность. Виж. Gisler, *Въпросътъ за Телъ*.

Телеозаври. Ископаеми морски крокодили отъ юрската система. По вънкашность приличатъ на съврѣменния гавиалъ.

Тема, *гр.* 1) Прѣдмѣтъ, за който се говори или пише; главната мисъль, която трѣбва да се развие въ съчинение. 2) Мѣсто отъ съчинение, зададено на ученикъ да го прѣведе отъ езикъ нему познатъ на езикъ, който иска да се научи: *французска* т., *английска* т. 3) Въ *муз.* основна мисъль, която трѣбва да се развие отъ композитора. Музикалната т. се поставя въ началото на пиеситѣ; въ вариациитѣ т. се нарича и мотивътъ, който трѣбва да се изрази въ различни видове.

Темешваръ. Унгарски градъ, на р. Темешъ, въ една блатиста страна, 350 килом. на юго-ист. отъ Буда-Пеща и 480 килом. отъ Вѣна, съ които е свързанъ съ

желѣзница; 39,844 жит. (1890), отъ които около половината нѣмци, само една седма часть маджаре, останжлитѣ румжнци, евреи, българе и сърбе (виж. *Банатъ*). Въ 1900 населението порастнало до 46,624 жит. Т. е силна крѣпость на Бегенски каналъ. Градътъ има хубава съборна църква, старъ замъкъ, векиколѣпенъ епископски дворецъ, арсеналъ, казарми, театръ. Много фабрики и оживена търговия, особено съ колониални стоки. Т. е видѣлъ много обсади — въ 1552 билъ прѣзетъ отъ турцитѣ, които го и владѣли до 1716, когато билъ освободенъ отъ Евгения Савойски; въ 1849 билъ бомбардиранъ 107 деня отъ маджарскитѣ възстанници, нъ билъ освободенъ на края на това врѣме отъ маршала Хайнау.

Темешъ. Унгарска рѣка, извира въ Карпатскитѣ планини, описва една дъга съ многа лжкатушки отъ ист. къмъ зап., мие Темешваръ и Лугосъ, и се влива въ Дунавъ; 450 килом.

Темза (англ. Thames). Английска рѣка, най вижната рѣка въ Британскитѣ о-ви и най-дългата въ Англия. Става отъ съединението на четире потока, Изисъ, Лечъ, Колнъ и Черуелъ, които слизатъ отъ Котсуълдскитѣ хълмове. Тече отъ зап. къмъ ист. прѣзъ Оксфордъ, Уиндзъръ, Ричмондъ, Лондонъ, Гринвичъ, Улвичъ и Ширнесъ, и се влива въ Сѣверно море; 320 килом. Т. е 500 метра широка въ Лондонъ, 7 килом. при устието. Корабитѣ съ вмѣстим. по 800 тона плуватъ до Лондонъ съ помощьта на прилива; въ Т. има приливъ и отливъ. Около 20,000 кораба влизатъ въ Т. и излизатъ отъ нея на годината. Т. прибира отдѣсно Уей и Моудей; отлѣво, Ли. Съединява се съ Севърнъ по твърдѣ важния каналъ отъ Темза до Севърнъ. Виж. *Лондонъ*.

Темида. По *грьц. баснослов.*, дъщеря на Урана (небето) и на Гея (земята), жена на Зевса, и отъ послѣдния майка на Хоре (часове) и Мере (орисници), както и на Евномия (правда), Дики (право) и Ирина (миръ). Т. била богиня на законния редъ и справедливостьта, или на правосждието; и ней, като такъва, било възложено отъ Зевса да свиква боговетѣ на събрание, да имъ прѣдсѣдателствува когато се събержтъ, па да прѣдсѣдателствува и на човѣшкитѣ събрания. Въ искуствата я прѣдставляватъ съ прѣвързани очи, съ мечъ въ една ржка, и съ добрѣ уравновѣсени кжпъни въ другата.

Темистоклъ. Прочутъ атински пълководецъ и държавникъ, род. отъ бѣдни родители въ Атина около 527, умр. въ 460 прѣди Р. Х.; въ 493 билъ архонтъ. Разбралъ, че Атина може да първенствува само по море; и за това създалъ атинска флота и оградилъ Атина съ стѣни, които съединилъ съ такива стѣни съ пристанището на Пирея. За тая цѣль послужили доходитѣ отъ сребърнитѣ рудници въ Лавриономъ. Аристидъ (виж. това име) считалъ тоя планъ за гибеленъ. По Т-тѣ интриги той билъ прѣданъ на остракизмъ. Като останжлъ стопанинъ на Атина, Т. усилилъ въоруженията и скоро били готови 200 триери (кораби). Благодарение на това, гръцката флота одържала при Саламинъ подъ началството на Т. блескава побѣда. Нъ още въ надвечерието на тая побѣда двоеличний гръкъ тайно

се сношавалъ съ персянетѣ и кроилъ, въ случай на несполука, да побѣгне у тѣхъ. Възраженията на Спарта противъ строението на стѣнитѣ Т. отстранилъ съ ловка дипломация. Ала той скоро изгубилъ влиянието си въ 471 и билъ подложенъ на острокизма. Т. отишелъ прѣзъ Керкира при милоския царь Одмета, а послѣ въ 465 при персидския царь Артаксеркса, който му далъ три града: Магнезия за жито, Лампсакъ за вино и Миусъ за разядка. Т. живѣлъ като сатрапъ. Нъ когато билъ принуденъ да поведе персидската флота противъ гръцитѣ, умрѣлъ отъ ненадѣйна смърть, — вѣроятно отровилъ се. Приписванитѣ нему писма сж подложни. Биографи: Корнелий Непотъ и Плутархъ. Виж. и Bauer, Themistocles на нѣмски (Мерзебургъ, 1881.)

Темпераментъ, *лат.* 1) Съвокупность отъ физическитѣ и умственитѣ способности, които прѣдставя всѣкой човѣкъ отдѣлно; съ други думи, физиологическитѣ особности на всѣкой човѣкъ, отъ които зависи начинътъ, по който приима впечатленията и способътъ, по който проявява себеси въ вънкашната си дѣятелность.

Температура, *лат.* Степень на топлината или на студа на едно тѣло; измѣрва се съ помощьта на едно орждие, което се нарича термометръ (тепломѣръ). — *Срѣдна т. на мѣсто* означава срѣдното число на температури, наблюдавани въ нѣколко часа отъ деня, прѣзъ годината, или подобрѣ въ продължението на нѣколко години.

Темпо, темпъ, *итал.* Въ *музик.* размѣръ, мѣра на скоростьта въ испълнението на музикална пиеса. 2) Врѣмето потрѣбно за испълнението на ружеенъ приемъ.

Tempora mutantur et nos mutamur in illis, *лат.* Врѣмената се измѣняватъ, и ний се измѣняваме наедно съ тѣхъ. — Tempus fugit. Врѣмето бѣга. — Tempus omnia revelat. Врѣмето всичко открива.

Тенда, *лат.* Суха жила, влакнеста връска, която привързва мищцитѣ о коститѣ (*анат.*).

Тенденциозенъ, *лат.* Който гони своя си цѣль, пристрастенъ. — **Тенденциозность.** Гонене свои си цѣль, пристрастие. — **Тенденция,** *лат.* Тежнение, клонение, стремление, желание да се достигне извѣстна цѣль; намѣрението или цѣлта на книга или статия.

Тендеръ. Малъкъ корабъ, който служи да прѣнася заповѣди отъ голѣмъ корабъ. Въ желѣзницата, т. е вагонъ съ особена направа, който върви слѣдъ локомотива, и съдържа водата и въглищата.

Тенедосъ (турск. *Бохча-Адасж*). Турски островъ въ Архипелага, близо до сѣв.-западния брѣгъ на Мала-Азия, на югъ отъ входа въ Дарданелски протокъ; прост. 8 килом. на-дължъ и 5 килом. наширъ и насел. 8,000 жит. (гръци и турци). Слави се съ грънчарство и винарство. Гл. гр. *Тенедосъ* или *Бохча* (3,000 жит.), на сѣв.-ист. брѣгъ, пристанище съ важно стратегическо значение. Тамъ се оттеглили гръцитѣ, когато поискали да убѣдятъ троянцитѣ да напуснатъ обсадата. Генуезцитѣ и венецианцитѣ водили помежду си за тоя о-въ война въ XIV-и вѣкъ. Островъ Т. е среща

дански свободи въ Англия въ свръзка съ развитието на съвременна Франция.

Всичкитѣ горни съчинения сѫ прѣведени на по главнитѣ европейски езици.

Тенъ-сио-дай-Дзинъ, сир. *великий Богъ на небесното поколѣние* въ Япония; първий царь отъ втората (полубожеска) династия; царувалъ 249,700 години. Припознава се за покровитель на цѣла Япония и въ всѣкой градъ има храмъ. Въ всѣкой мѣсецъ нему сѫ посветени 16-и, 21-и и 26-и дни, а на 16-и отъ 9-я мѣсецъ въ негова честь става всеобщо шествие.

Теогония, *гр.* Родословие на баснословни богове. Казватъ, че най-ранната т. е била написана отъ Музея; нъ това съчинение, както и Орфеовитѣ и други т. сѫ погинѫли; Изиодовата т. е единчката, която е стигнѫла до насъ.

Теодолитъ. Ѫгломѣренъ уредъ, съ който се измѣрватъ ѫгли, които се намиратъ както въ хоризонтална, така и въ вертикална равнина.

Теодора (св.). *Дѣвойка и мѫченица.* Праздникъ на 28 апр. Прѣзъ Диоклетиановото гонение доблестно исповѣдала вѣрата си, и за това понесла мѫченичеството.

Теодора (507 – 548). Византийска императрица, жена на императоръ Юстиниана I, първенъ актриса и хетера, послѣ любовница, на-послѣ съпруга на Юстиниана, когато Юстинианъ билъ придворенъ. Като актриса, тя била надарена съ забѣлѣжителна драматическа дарба и еднакво се отличавала и въ трагедията, и въ комедията; освѣнъ това, тя притежавала въ съвършенство знанието на всичкитѣ правила на кокетството. Па била и несравнена хубавица. Дори нейнитѣ врагове, като описватъ вънкашностьта ѝ, припознаватъ я за идеалъ на женската красота. „Хубостьта ѝ" казва Прокопий, „бѣше такъва, че никой на свѣта не би магълъ да я прѣдстави нито съ слово, нито съ изображение". До колкото може да се сѫди по дошлитѣ до насъ монети и по една равенска мозайка, тия похвали не сѫ прѣувеличени. Като императрица Т. имала голѣмо влияние на политическитѣ работи; когато въ 527 Юстинианъ се възкачилъ на прѣстола, и тя се коронясала. Отличавала се съ умъ, смѣлость, високомѣрие и жестокость. Въ 532 прѣзъ едно възстание (Никовата буна) Юстинианъ се уплашилъ, нъ тя го не оставила да бѣга и спасила прѣстола му. Нейната приятелка, блудната Антонина, била жена на пълководеца Велезария. Съ лицемѣрие Т. залѣгала да прикрива лошия си животъ. Много издивявала за църкви. Умрѣла отъ ужасна болка, вѣроятно отъ послѣдствията на сифилисъ. Прокопий въ *анекдотитѣ* си я е изобразилъ може-би съ прѣувеличения. Виж. Ch. Diehl, Justinien et la civilisation byzantine (Парижъ, 1901); Debidour, Theodora (Пар., 1885); Houssaye, L' Imper. Theodora (въ Revue des Deux Mondes, 1885, 1 февр.); Mallet, The empress Theodora (въ English Historical Review, 1887); В. К. Надлеръ, *Юстиніанъ и партіи цирка*; Б. А. Панченко, *О тайной исторіи Прокопія* (въ **Византійскій Временникъ,** т. III).

Теодора. Жена на визант. импер. Теофила въ 829; отъ 842,

слѣдъ смъртьта на мѫжа си, била първа регентка въ името на непълнолѣтния си синъ Михаила III. Твърдѣ благочестива, тя имала за главна грижа, съ съдѣйствието на новия патриархъ Методия, да възстанови почитането на иконитѣ; това било дѣлото на събора отъ 842; и днесъ още православната църква празднува годишно за споменъ на това събитие *православната недѣля*. Въпкашно регентката продължила Теофиловата политика: ако не сполучила да отърве Сицилия (прѣземането на Месина, 843), поне имала сполука въ борбата съ ослабнѫлитѣ багдадски халифи. Въ Гръция потѭпкала бунитѣ на словѣнетѣ (849) и помогнѫла много за повторното погръчване на страната. Съ гонението си противъ павликянетѣ лишила империята отъ полезна отбрана на азиатската граница. Въ Европа се борила щастливо съ българетѣ (850—852). Славолюбието на брата ѝ Варда я съборило (855) отъ високия ѝ постъ, когато се намѣрила въ борба съ сина си, развращаванъ отъ Варда. Малко посетнѣ Варда я принудилъ да отиде въ монастирь, дѣто се покалугерила и починѫла въ 867. Православната църква я причислила между светицитѣ.

Теодоретъ. Гръцки църковенъ историкъ, род. въ Антиохия (393—457), билъ сирийски епископъ; кръстилъ до 10,000 души. Тълкувалъ посланията на св. Павла и написалъ 10 разсѫждения за провидѣнието и църковна история отъ 325 до 427. На петия съборъ билъ обявенъ еретикъ.

Теодорикъ Велики. Остготски царь, род. въ Панония въ 455. На 8 години билъ испратенъ отъ баща си заложникъ въ Цариградъ дѣто приелъ идеитѣ на цивилизацията, и станѫлъ, въ 472, слѣдъ бащината си смърть, прѣдводитель на остготитѣ. Въ 487, въ съгласие съ византийския императоръ, опустошилъ Италия, която се намирала подъ властьта на Одоакра. Слѣдъ като го убилъ той станѫлъ царь на Италия, на която присъединилъ Ретия, Норика, Панония, Илирия. Къдѣ края на живота си станѫлъ жестокъ и недовѣрчивъ, и погубилъ най-достойнитѣ си служители. Умр. въ 526. Т. е издалъ закони извѣстни подъ името *готски и остготски законникъ*. Първенъ бранилъ християнството, послѣ го гонилъ.

Теодорикъ. Вестготски краль, присъединилъ се къмъ гало-римлянетѣ за да се бие среща Атила; погинѫлъ въ битвата при Шалонъ въ 451.

Теодоровъ (*Александъръ*). Български филологъ, професоръ въ университета и пръвъ неговъ (на висшето училище) ректоръ; роденъ въ Бесарабия; училъ се е въ Лайпцигъ и е слушалъ Лескина (виж. това име). Т. е авторъ на учебници *Българска Литература*, *Старобългарска Граматика*, *Българска Граматика*, *Български книгописъ*, I дѣлъ, отъ врѣмето на първата новобългарска печатница до послѣдната русско-турска война, 1641--1877 (София, 1893). На Т-та литературна дѣятелность принадлежѫтъ още много статии въ нашитѣ списания, като напр. въ *Периодич. Списание Миладиновскитѣ пѣсни* и *Щросмаиеръ* (XVI кн., 1885), *Къмъ звука въ ново-български езикъ* (XV кн., 1885), *Единъ приносъ къмъ височкия говоръ* (XV кн., 1885); *въ Бълар. Прѣгледъ*, **Софрониевци**, *книжовно истори-*

чески чъртици (I год. 1893, II кн.), **Сѣнки**, *книжн.истор. чърти* (II и VII кн.), **Докторъ Петръ Беронъ** (I год. — 1894, III кн.), **Асъ и Двойка**, *поетическа срѣща* (II год.—1895, XII кн.), **Гдѣ има българи**, *съ разни вѣсти отъ минжлия вѣкъ* (II год.—1895, VII кн.), *Спомени отъ едно лутане между словенци* IV год. — 1895, XI и XII кн.); *Тремъ на българската словесность: Паисий Хилендарски* (Пловдивъ, 1898). Виж. още бѣлѣжки по *Мати Сербіа*, отдѣл. отп. отъ *Периодич. Спис.*, кн. LXVI; *Единъ особитъ звукъ въ македонското нарѣчие*; *Една македонска теория*, критика на статиитѣ на К. М. Мисиркова по македонскитѣ работи, отдѣл. отп. отъ *Период. Спис.*, кн. LXV; *Слогъ и Говоръ*, отд. отп. отъ *Училищенъ Прѣгледъ*, IX г. Т. е единъ отъ начинателитѣ на фалиралия реформенъ проектъ въ нашия правописъ, описанъ въ първитѣ книжки на спис. *Български Прѣгледъ*. Т-тѣ критици забѣлѣжватъ, че той въ филологическата си дѣятелность повече прѣдлага нови форми за думитѣ отколкото изучва езика по разнитѣ му нарѣчия.

Теодоръ (св.). Едесски епископъ и палестински подвижникъ отъ IX вѣкъ, бранитель на православието отъ еретицитѣ и мохамеданетѣ. Оставилъ е нѣколко съчинения противъ едесскитѣ еретици (прѣвед. на словѣн. ез.) и една *Бесѣда*. — Т. *Студитъ*, синъ на богати родители, строгъ подвижникъ и управитель на сакуденския (отъ 794) и стѣдийския (отъ 798) монастири, който много е страдалъ отъ иконоборцитѣ; умр. въ 826. Отъ него сж останли *Слова*, *Оглашения*, *Цѣрковни пѣсни* (въ постната триодь), *Уставъ на Студ. монастиръ* и др. съч.—Т., антиохийски патриархъ, който живѣлъ въ V вѣкъ. Направенъ патриархъ по волята на Йоана Цимисхия, комуто прѣдсказалъ корона. Убѣдилъ Цимисхия да изгони еретицитѣ павликяне отъ Антиохия.

Теодосиане. Еретици отъ VI-и вѣкъ, послѣдователи на Теодосия, александрийски епископъ. Тѣ поддържали, че въ Иисуса е имало само едно естество — божеско, а човѣшкото е било погълнжто отъ божеското при въплощението му.

Теодосиевъ сводъ закони. Кодексъ, съставенъ отъ врѣмето на Теодосия II, въ 429 слѣдъ Р. Хр.; служилъ за продължение на Codex gregorianus и Hermogenianus, раздѣленъ е на 16 тома.

Теодосий I, Велики. Римски императоръ отъ 379 до 395 слѣдъ Р. Х., род. въ Испания, въ Каука (близо до Сеговия). Баща му, който носилъ сжщото име, билъ великъ генералъ на римската империя, който освободилъ южна Британия отъ дивитѣ каледонци и потушилъ страшната буна на Моръ Фирма, която заплашвала да отцѣпи африканскитѣ владѣния отъ империята; нъ билъ обезглавенъ въ Картагенъ въ 376 по интригитѣ на придворнитѣ му неприятели. Т., който билъ придружилъ баща си въ британскитѣ войни, и послѣ, съ пораженнето, което нанеслъ на сарматитѣ, спасилъ Мизия отъ опустошение, се оттеглилъ въ оставка слѣдъ бащината си смъртъ въ Испания. Нъ добродѣтелитѣ и дарбитѣ му не се забравили въ двора; и слѣдъ Валенсовото разбитие и смъртъ (виж. *Валенсъ*) императоръ Гра-

цианъ го повикалъ за Валенсовъ приемникъ въ източната империя. Той воювалъ побѣдоносно съ готитѣ: вестготитѣ смирилъ, а остготитѣ истикалъ задъ Дунавъ и, когато тѣ се върнѫли въ 386 придружени отъ скити и се опитали пакъ да минѫтъ Дунавъ, той съвсѣмъ ги поразилъ, и прѣживѣлитѣ прѣнеслъ въ Фригия и Лидия. Въ 387 Т. прѣдприелъ да възвърне на прѣстола на западната империя Валентиниана II (за чиято сестра, Гала, билъ женененъ), брата на Грациана, когото Максимъ билъ изгонилъ; и слѣдъ една сполучлива борба похитителътъ на прѣстола билъ заробенъ и убитъ. Въ 392, подозрителната Валентинианова смърть пакъ повикала Т. да се намѣси; тоя пѫть той съ пъстрата си армия отъ византийци, готи, алени и хуни, подпомогнѫтъ отъ измѣната на нѣкои западни генерали, спечелилъ пълна побѣда надъ галитѣ и германцитѣ, които съставяли главно западната армия; и така сполучилъ пакъ да съедини източната и западната империи (394). Нъ това съединение на римск. имп. подъ властьта му траило само 4 мѣсеца, защото Т. умр. на 5 ян. 395. Т., ако и да исповѣдвалъ православната вѣра, билъ кръстенъ едвамъ въ 380. Т. наложилъ произволно никейския символъ на вѣрата на цѣлата империя, и постановилъ да се лишаватъ отъ граждански права всички отстѫпници отъ християнството. Унижението му прѣдъ св Амвросия, милански епископъ който му наложилъ 8 мѣсечно покаяние за жестокото потушение отъ войската му на побунениtѣ солуняне, църквата е считала за една отъ най-голѣмитѣ си побѣди надъ свѣтската власть. Слѣдъ Т-та смърть римската империя пакъ се раздѣлила между синоветѣ му Аркадия и Хонория.

Теодосий II. Византийски императоръ, едничъкъ синъ и наслѣдникъ Аркадиевъ, род. въ 401; наслѣдилъ баща си на 8 години и царувалъ 42 години. Главнитѣ събития на царуването му били нахлуването въ империята на хунитѣ подъ прѣдводит. на Атила, една война съ Персия, подновени усилия да искорени езичеството, и съставянето на свода закони, който носи името му. Т. II билъ просто орѫдие на женитѣ, духовенството и придворнитѣ.

Теодосий *Скопски* (митрополитъ). Единъ отъ най-дѣятелнитѣ работници въ нашето духовно литературно поле, прѣводачътъ на Фарара, Милтона и др. Животътъ на Нег. Прѣосвещ. е една Одисея и хубава илюстрация на новобългарската история. Нег. Прѣосвещ. е род. въ чисто българското село Търлисъ, между Неврокопъ и Сѣрезъ, отъ рода на Гологановци, отъ които е происхождалъ иеромонахъ Теодосий (виж. *Балабановъ*, дѣдо Ив.). До 11 година Нег. Високопр. митрополитъ Т. билъ слѣпъ отъ рождението си и обѣщанъ отъ родителетѣ си икономъ попъ Илия и Калина презвитера за калугеръ на монастиря Св. Иванъ Прѣдтеча. Училъ се въ селото си, послѣ въ монастиря при стрика си игумена Теодосия, по гръцки. Въ 1862 се постригалъ калугеръ, като въ сѫщото врѣме се рѫкоположилъ и дяконъ. Въ 1864 се рѫкоположилъ свещеникъ и се изпратилъ отъ монастиря да слѣдва сѣрската гръцка гимназия. Въ 1867 по искане на херцогов. митрополитъ

Прокопия (послѣ мелнички) се испратилъ отъ монастиря въ Мостаръ за протосингелъ, дѣто научилъ сърбското нарѣчие. Въ 1869 се завърнѫлъ въ Сѣресъ, отдѣто тогавашний гръцки владика искалъ да го испрати на заточение въ Св. Гора, защото написвалъ нѣкои статии въ вѣст. *Истокъ*, издаванъ тогава въ Бѣлградъ, и защото билъ прѣпорѫчилъ на Верковича по-голѣмия си братъ Ив. Гологанова (поминѫлъ се въ 1895) да събира помашкитѣ пѣсни *Въда Славянъ*; нъ покойний Верковичъ го скрилъ въ кѫщата си и нощѣ го прѣпратилъ въ Пловдивъ съ прѣпорѫчителни писма до покойния Стеф. Захариева въ Пазарджикъ и Д. В. Манчова. Отъ тогава служилъ ефимерий въ пловд. църква Св. Богородица, послѣ служилъ въ разорения сега монастирь Св. Врачеви при Кричимъ. Въ 1873 отишелъ въ Сѣресъ и заедно съ С. Салгънджиева съставили първата българска община съ избрани отъ цѣлата околия членове. Въ 1874 новооснованата Екзархия го повикала въ Цариградъ за екзархийски ефимерий. Въ 1875 Екзархията го направила архимадритъ и го испратила въ Нишъ за намѣстникъ на нишския митрополитъ Виктора въ Лѣсковецъ. Въ 1878, слѣдъ прѣземането на Нишъ отъ сърбетѣ, заминѫлъ за Цариградъ. Отъ 1878 до 1880 билъ въ Цариградъ намѣстникъ на Нег. Блаж. Екзархъ Иосифа прѣзъ отсѫтствието му въ Пловдивъ. Прѣзъ 1880—3 билъ настоятель на бълг. църква въ Фенеръ и капу-кехая при Високата Порта. — Прѣзъ това си прѣбивание въ Цариградъ писалъ разни статии подъ друго име въ вѣстницитѣ *Марица* и *Зорница*.

Въ 1883 архим. Т. билъ испратенъ екзархийски намѣстникъ въ Лозенградъ, и въ 1885 се рѫкоположилъ за скопски митрополитъ. Нъ понеже турското правителство не си устояло на думата, а издало берата слѣдъ петь години, той отишелъ въ Скопие въ 1889 (28 юл.). За нѣкои недоразумения между него и Екзархията той отъ 1892 се отмѣсти отъ Скопие и живѣеше въ София до 12 дек. 1901, а отъ тогава до изборитѣ за пловдив. митрополитъ (1905) управляваше пловдивската епархия като помощникъ на стария митрополитъ Натанаила.

Прѣзъ 9-годишното си прѣбивание въ София Нег. Прѣосв. прѣведе и издаде слѣднитѣ книги: — Скалцунивото съч. *Происхождението на човѣка, или хармония на христианството и науката* (отъ гръцки; 545 стр.; София, 1894); Милтоновото съч. *Изгубений рай* (отъ франц.; 635 стр.; София, 1893); Шатобриановото съч. *Мѫченицитѣ или побѣдата на христианството* (709 стр.; София, 1900); Фарарovото съч. *Животътъ на Иисуса Христа* (отъ гръц. и рус.; 929 стр.; София, 1901;) отъ сѫщия авторъ Нег. Прѣосв. има въ прѣводъ отъ рус. още неиздаденъ *Първитѣ дни на христианството*. Книгата *Два трактата за Бога и душата* сѫ съставени отъ Нег. Прѣосв. (283 стр.; София, 1895).

Текстътъ на Фарарovата обемиста книга е украсенъ съ многобройни и хубаво изработени изображения на лица, мѣста и събития изъ Св. История, и езикътъ въ всичкитѣ книги е чистъ и точенъ български езикъ.

Теодосия. Русски пристанищенъ градъ, въ таврическата губ.,

на източния брѣгъ на Кръмъ, въ единъ заливъ на Черно-море, 112 килом. на ист. отъ Симферополъ; 10,000 жит. Търговията е испаднѫла; износъ: жито, кози, козина. Памучни предилници. Т., староврѣменна *Кафа*, е била основана отъ милетски колонисти въ III-и вѣкъ прѣди Р. Х. Въ 1475 я завладѣли турцитѣ, а въ 1771 руситѣ.

Теократия (гр. *теосъ*, богъ; *кратосъ*, власть). Богодържавие—правление, на което управителитѣ, жреци или свещеници, управляватъ като намѣстници на Бога. Т. е била първата форма правление у всички народи: въ Египетъ, Индия, Китай, у евреитѣ въ врѣме на сѫдиитѣ и др.— **Теократически**. Богодържавенъ.

Теокритъ. Главний старогръцки прѣдставитель на буколическата поезия, род. въ Сиракуза, наказанъ смъртно за оскърбление на Херона II (около 250 прѣди Р. Х.). Освѣнь епиграмитѣ му, до насъ сѫ дошли 32 идилии, нѣкои отъ тѣхъ сѫ съ съмнителна подлинность. Повечето иматъ драматическа форма и изображаватъ битове, сцени и митологически събития; има и чисто лирически. Езикътъ е донѣйдѣ съвсѣмъ народний (на сицилийскитѣ гръци) одрически съ примѣси отъ еолийското нарѣчие. Най-доброто критическо издание е Ahrens-овото. Нѣмски прѣводи на Voss, Eberz, F. Rückert, Mörike und Notter. Рѣчникъ: Rumpel (Лайпцигъ, 1872). Нѣкои идилии сѫ прѣведени на повечето европейски езици. Т. е живѣлъ ту въ Косъ, ту въ Сицилия и Александрия.

Теология (гр. *теосъ*, богъ; *логосъ*, слово). Богословие, наука за Бога и за откритиѣ отъ него и стини. Дума т. дошла пръвъ пѫть въ употрѣбение въ Платоново врѣме; пръвъ Платонъ, а послѣ Аристотель я употрѣбявалъ да означава учението за гръцкитѣ богове, и за тѣхното отношение къмъ свѣта. Омиръ, Изиодъ, Орфей и др. се наричали *теологи* (теолози) поради сюжета на стиховетѣ имъ. Въ християнскитѣ врѣмена, съ думата т. си служили, въ III-и и IV-и вѣкъ, първи ония св. отци, които браняли догмата за божественостьта на словото. Въ тоя смисълъ, евангелистъ Иоанъ и Григорий Нисийски сѫ наречени *теолози*. Покъсно Теодоретъ употрѣбявалъ думата да означава цѣлия кржгъ теоретически науки за вѣрата; и най-сетнѣ Абеларъ, чрѣзъ своята Theologia Christiana, далъ на думата онова обширно значение, което още има, именно да изражава не само теоретическитѣ, а и практическитѣ изложения на религиознитѣ истини. — **Теологически**. Богословски. — **Теологъ**. Богословъ.

Теопомпъ. Спартански царь; учредилъ ефоритѣ, 5 народни избранници, избрани за година, които имали власть и надъ царя (VIII-и вѣкъ прѣди Р. Х.).

Теопомпъ. Гръцки историкъ, родомъ отъ Хиосъ, живѣлъ въ IV-и вѣкъ пр. Р. Х. Въ врѣмето на Филипа Македонски написалъ *Еленика*, продължение отъ Тукидидовата история и *Филипика*, всеобща история на своето врѣме. Откѫслеци отъ трудоветѣ му сѫ събрани отъ Тейса (1837) и отъ Мюлера въ Historicorum Graecorum fragmenta.

Теорема, *гр.* Въ *геом.* прѣдложение, което трѣбва да се докаже.

теорията, основнитѣ начала на една наука или искуство, безъ да ги туря въ практика или дѣйствие. — **Теоретически.** Основанъ на теория, наученъ; въ противоположность на практически. —

Теория (гр. *теорео*, разглеждамъ испитвамъ). 1) Умозрително знание отъ една наука или искуство, въ противополож. на *практика*, сир. ползуване съ това знание: *физиологията е* т., *медицината е практика.* 2) Съвокупность отъ познанията, които даватъ пълното обяснение на единъ редъ факти: т. *на топлината.* 3) Хипотеза или едно начало, което се прѣдполага, за да се обяснятъ нѣкои факти: *еволюционната* т. 4) Систематически изложени мнѣния: *политически теории.*

Теософия, (*гр. теосъ*, Богъ; *софия*, мждрость). Висшо богословие, най-високото знание за свойствата на божеството. Въ старо врѣме, нѣкой пантеисти и неоплатанцитѣ се наричали *теософи.* Въ новитѣ врѣмена теософи сж се наричали *духовидцитѣ*, (Бема, Сведенборгъ и др.), които сж притезавали, че човѣкъ може прѣко да се съобщава съ Бога.

Теофилъ (св.). Антиохаийски епископъ и единъ отъ светитѣ отци, род. въ началото на II-и вѣкъ, умр. кждѣ 190. Възпитанъ въ езичеството, пригърнжлъ християнството, което бранилъ съ слова и писания до смъртьта си; епископъ въ 168 Св. Иеронимъ му приписва едно *Съгласие на Евангелията и на псалмитѣ.* Единичкото негово съчинение, което е достигнжло до насъ е едно апологич. полемич. разсждение, издадено пръвъ пжть отъ Геснера (Цюрихъ, 1536, in-fol.), прѣведено на лат. отъ Clauser (1546), и нѣколко пжти прѣиздавано, и на франц. въ Recueuil des Pères de l' Eglise.

Теофилъ. Визант. императоръ, род. въ Фригия, умр. въ 842, синъ на Михаила Заекливи, когото наслѣдилъ въ 829. Прѣди всичко наказалъ убийцитѣ на Лъва Исаврянина, послѣ се борилъ съ мохамеданетѣ, които отвредъ заплашвали империята му, прѣзелъ Сирия и разорилъ Запетия, родния градъ на халифъ Метасема. Когато халифътъ за отмъщение обърнжлъ на пепелъ Аморий, родния градъ на императора и исклалъ населението му, императорътъ отказалъ да се храни и умр. въ отчаянието си. Т. билъ даровитъ човѣкъ, покровитель на търговията и науката и върлъ привърженикъ на иконоборцитѣ. Наслѣдилъ го синъ му Михаилъ III подъ настойничеството на майка си Теодора (виж. това име).

Теофрастъ. Гръцки философъ и естествоизпитаталь, род. въ о-въ Лесбосъ, Платоновъ и послѣ Аристотелевъ ученикъ въ Атина. Нему Аристотель завѣщалъ прѣдсѣдателството на лицея си, библиотеката си и ржкописитѣ на съчиненията си. И Т. излезлъ достоинъ неговъ замѣстникъ. Подъ неговото прѣдсѣдателство, лицейтъ поддържалъ характера си, и привлѣкълъ не по-малко отъ 2,000 ученици, между които билъ и комический поетъ Менандеръ. Царетѣ Филипъ, Касандръ и Птоломей храняли високо почитание къмъ тоя ученъ, и такъво било неговото обаяние надъ атинянитѣ, че когато билъ даденъ въ сждъ за небогопочитане и тържествено оневиненъ, тѣ щѣли да убиятъ обвинителя му, да не се застжпилъ той за него. А-

ла, съгласно съ Софокловия законъ, който постановилъ изгнанието на всички философи отъ Атина, Т. въ 305 прѣди Р. Х. напусналъ града, доклѣ тоя законъ и се отмѣнилъ самата слѣдна година отъ Филона, и той Аристотелевъ ученикъ. Отъ тая дата Т. продължилъ лекциитѣ си до смъртьта си въ 287, когато билъ прѣдсѣдателствувалъ на академията 35 години. Понеже годината на рождението му не е извѣстна, едни прѣдполагатъ, че умрѣлъ на 85, други на 107-годишна възрасть. Казватъ, че въ навечерието на смъртьта си той се оплаквалъ отъ краткостьта на човѣшкия животъ, който се свързвалъ тъкмо кога той да разрѣши гатанкитѣ му. До гроба му го придружило цѣлотѣ атинско население. Цѣлта на философскитѣ ту трудове била да развие Аристотелевата система, да разясни тъмнитѣ ѝ страни, и да допълни празнотитѣ ѝ. Повечето отъ съчиненията му, написани съ тая цѣль, сж погинали само слѣднитѣ оставатъ: 1) *Характери*, въ 30 глави, твърдѣ вѣроятно извлечения отъ едно по-пълно съчинение; 2) *Чувственото знание*; 3) единъ откжслекъ по *Метафизиката*; 4) *Историята на Растенията*, въ 10 книги, една отъ най-раннитѣ съчинения по ботаниката; 5) *За причинитѣ на растенията*, въ 8 книги, отъ които само 6 оставатъ; 5) *За каменетѣ*. Най-доброто издание на Т. е Шнайдеровот; има много издания на *Характеритѣ* отдѣлно; Лабрюйеровата слава (виж. *Лабрюйеръ*) е основана на французския прѣводъ на това съчинение; послѣдний франц. прѣводъ е прѣводътъ на Stievenart (1842). Пръвъ пжть Т. билъ прѣведенъ отъ гръцки на латински отъ Теодора Газа и напечатанъ въ Тревизо въ 1483 (folio). За единъ подробенъ списъкъ на напокоснитѣ издания виж. Pritzel, Thesaurus literaturae botanicae (1851); за подробни свѣдѣния за Т. виж. Kurt Sprengel, Geshichte der Botanik: (1 ч., 1817 и Theophrast's Naturgeschichte der Gewächse... отъ сжщия (I-II, 1822); J. Wiesner, Biologie der Planzen (1889; русски прѣводъ); F. Coen, Die Pfeanze (т. I, 1896).

Теплицъ. (Teoplitz). Чешки градъ, 21 килом. на сѣв.-зап. отъ Лайтмерицъ; 24,420 жит. (1900). Термални бани, които се посѣщаватъ много. Договоръ въ 1813 между Русия, Австрия и Прусия, които изработили тамъ основитѣ на сжюза си срещу Наполеона, нареченъ *Свещенъ сжюзъ*.

Тераменъ. Сократовъ ученикъ; прѣдводитель на атинянетѣ прѣзъ пелопонезската война, въ 404 пр. Р. Х. сключилъ съ Спарта миръ. По неговото прѣдложение и съ поддържката на спартанския пълководецъ Лизандра се учредило олигархическото управление на 30-тѣ тирани, въ числото на които билъ и Т. Нъ понеже той се противилъ на тиранството на другитѣ, тѣ го осждили на смъртъ чрѣзъ отрова. Прѣсждата се испълнила въ затвора.

Терамо. Градъ въ южна Италия, въ неаполит. обл. Горна-Абруция, 44 килом. на сѣв.-ист. отъ Аквила; 15,000 жит. Дѣятелна търговия съ жито, вино, маслинено масло. Съборна цръква, библиотека, ботаническа градина,

Терапевтика, терапия, *гр.* Наука за лѣкуване на болеститѣ; дѣли се на *обща*, за всичкитѣ, и *специална*, за отдѣлнитѣ болести. —**Терапевтически.** Който се отнася до терапевтиката; лѣчителенъ, цѣрителенъ.

Терапия. Село на европейския брѣгъ на Босфора, въ Бююкъ-дерески заливъ, 6 килом. на сѣв.-ист. отъ Цариградъ. Параходни съобщения нѣколко пѫти прѣзъ деня. Лѣтовище на французския посланикъ и на много заможни цариграждане.

Терафими, *евр.* Домашни богове (идоли или кумири), извайки и други, — сѫщото, каквото у римлянетѣ сѫ били пенатитѣ и laритѣ. Виж. *Лари.*

Тераца, *фр., анл.* отъ *лат.* 1) Прѣстенъ насипъ. 2) Равенъ покривъ на кѫща: *терацитѣ сѫ твърдѣ обикновени въ топлитѣ страни.*

Терберъ. Сѫщото, каквото е Требель.

Тербий, *лат.* Просто тѣло, металъ отъ твърдѣ рѣдкитѣ. Окисътъ му *тербина* се намира въ минерала годолинитъ, заедно съ окиситѣ на металитѣ итрий и ербий.

Тербургъ. Холандски живописецъ (1608—1681); училъ се при баща си, който билъ отличенъ живописецъ, и послѣ посѣтилъ Германия, Италия, Испания, Англия и Франция. Повечето писалъ домашни сцени въ малки размѣри. Най-прочутата му картина е съ портретитѣ на 69-тѣ пълномощници, които подписали Вестфалския миръ; тая картина била написана въ Мюнстеръ въ 1648. Т-тѣ работи се характеризиратъ, освѣнъ съ обикновенитѣ отличия на неговата школа: близость до природата, простота на композицията, естественость на групировката, съ приятенъ колоритъ и голѣмо искуство да се пишѫтъ разнитѣ платове. Картинитѣ му се намиратъ освѣнъ въ частни сбирки, въ картиннитѣ галерии въ Дрезденъ, Амстердамъ, Берлинъ и Петербургъ.

Тервелъ. Сѫщото, каквото е Тербелъ.

Терезианополъ (нѣмското име на унг. гр. Szabadka). Унгарски градъ, 42 килом. на югозап. отъ Сегединъ, въ голѣмо поле, близо до западния брѣгъ на езеро Палтишъ; 85,000 жит. Градътъ има повече селски характеръ. Земедѣлие и скотовъдство. Търговия съ едъръ добитъкъ, коне, овце, вълна, кожи и вино. Фабрики за сукна, платна, сапунъ и др. Висше католическо училище. Голѣми казарми. Тоя градъ е билъ въздигнѫтъ отъ имп. Мария-Терезия на мѣстото на единъ постаръ градъ, съсипанъ отъ турцитѣ.

Терекъ. Русска рѣка въ кавказската обл., извира въ планина Казбекъ (5,043 метра висока), тече първенъ къмъ сѣв., прѣзъ Владикавказъ и Кабарда, послѣ къмъ истокъ, и се влива въ Каспийско море прѣзъ нѣколко рѫкава; 550 килом. Не е корабоплав.

Теренций (*Публий*). Римски комически поетъ, род. въ Картагенъ въ 195 пр. Р. Х. Отишелъ въ Римъ като робъ на сенатора Публия Теренция Лукана, който, отъ съжаление къмъ хубостьта му и необикновената му дарба, му далъ високо образование, и послѣ го освободилъ. Отъ благодарность бившій робъ *Аферъ* зелъ името на покровителя си. Първата Т-ва комедия била *Андрия*, написана когато билъ на 27 години; въ

която пръвъ пѫть се изиграла въ 166 пр. Р. Х. Сполуката ѝ била голѣма, и тутакси авторътъ ѝ станѫлъ отличенъ любимецъ на римското най-висше общество. Слѣдъ нѣколко години **Т.** отишелъ въ Гръция, дѣто прѣвелъ 108 отъ Меандеровитѣ комедии. Той никога не се върнѫлъ; и расказитѣ за смъртьта му сѫ противорѣчиви. Прѣдполага се, че умрѣлъ въ 36-а или 37-а си година, като оставилъ една дъщеря. Шесть комедии сѫ достигнѫли до насъ съ **Т**-то име, които сѫ, може би, всичкитѣ, които произвелъ. Заедно съ Плавта, **Т.**, при възраждането на книжнината, е служилъ за образецъ на най-великитѣ европейски комици, на Молиера и др. Езикътъ му е чистъ токо-речи до непорочность, и макаръ той да отстѫпя Плавту по комическа сила, той много го надминува по творчеството на характеритѣ, по нѣжность и по метрическо искуство. Комедиитѣ му, които сѫ дѣлили съ Цицероновитѣ и Цезаревитѣ съчинения честьта да сѫ написани на най-чистъ латински езикъ, сѫ се прѣвождали на повечето европейски езици. Най-добритѣ издания на неговитѣ трудове сѫ Бентливото (Кямбриджъ, 1726) и Паровото (1857).

Териакъ (гр. *теръ*, звѣръ). Староврѣменень цѣръ за отровни ухапвания. Имало нѣколко вида **т.**; пъ най-извѣстенъ е съставътъ на лѣкарь Андромаха. Напрѣдъ го правили само въ Венеция.

Териториаленъ. Който принадлежи на територия, който се отнася до територия: *териториални отстѫпки.* — **Територия** (лат. *териториумъ* отъ *тера*, земя) земя, въ смисълъ на всичката земя, отъ която състои една държава. — **Т.** е името въ Съединенитѣ Държави у Америка на область, която нѣма още достатъчно количество жители, за да се уреди и стане държава; такъва т. се управлява отъ управитель, назначенъ отъ общото правителство на Съединенитѣ Държави. Такива т., до присъединението си на Съединенитѣ държави, сѫ били Канзасъ, Небраска, Орегонъ и др.

Територия (*Индийска*). Страна въ Съединенитѣ Държави между Канзасъ и Тексасъ, отредена за индийскитѣ племена. Главнитѣ племена сѫ *крикитѣ* (20,000), *черокитѣ* (18,000), *чоктоитѣ* (17,000) и *чиксоитѣ* (5,000), които сѫ усвоили земедѣлческия животъ и протестантството. Гл. гр. Таликуа. Виж. *Територия.*

Термина или терминъ, *лат.* Дума употрѣбителна исключително въ една наука, искуство или хѫдожество: *химически* **т.**; *желѣзнопѫтенъ* **т.**; *юридически* **т.**; *медицински* **т.** и др.

Термини. Пристанищенъ градъ въ Сицилия, на сѣверния брѣгъ, въ палерм. обл., 34 килом. на юго-ист. отъ Палермо; 23,143 жит. Термални води. Риболовство: сардели и тонове. На югъ сѫ развалинитѣ на стария градъ *Химера*, разрушенъ отъ картагенянетѣ въ 399 пр. Р. Х. Въ старо врѣме Himerenses Thermae.

Терминология, *лат.-гр.* 1) Тълкование на терминитѣ, които се употрѣбяватъ въ нѣкоя наука, искуство или хѫдожество. 2) Техническитѣ думи и изражения на нѣкоя наука, искуство или хѫдожество.

Терминъ, *лат.* 1) Виж. *термина.* 2) Римски богъ на прѣдѣлитѣ — прѣдѣлитѣ на държавитѣ и на частнитѣ имоти.

Термити (Termidae) Бѣли мрави, разнесени, поне нѣкои отъ видоветѣ имъ отъ Индия, отечеството имъ, по високитѣ части на свѣта. Родътъ т. е отъ отряда на правокрилитѣ (arthoptera); насѣкомитѣ отъ тоя родъ иматъ по 2 голѣми очи, и по 2 приочника. Хранителнитѣ органи сж развити различно; иматъ яки челюсти, и се хранѣтъ съ животни и растителни вещдства. Нѣкои видове сж безполови; у други половитѣ органи, па и крилѣтѣ, не достигатъ пълно развитие. Всичкитѣ видове отъ тоя родъ живѣятъ на безбройни общества въ тропическитѣ страни, дѣто строятъ огромни пирамидални жилища, 3—4 метра високи, съ много ходове; тѣ често съ подкопитѣ си разрушаватъ селскитѣ кжщи. Най-извѣстний видъ т., най-врѣдителний (T. bellicosus, напрѣдъ наричанъ fatale), прави голѣми опустошения въ Индия и сѣверна Африка.

Термобарометръ, *гр.* Уредъ който може да служи въ едно врѣме и като термометръ и като барометръ. Усъвършенствуванъ отъ Бунзена.

Термодинамика. Часть отъ физиката, която се занимава съ механическата теория на топлината. Т. е достигнѣла да установи, че топлината не е веществено нѣщо, нѣщо което има тежина, а е произведение на движение. Виж. Tyndal, Lectures on Thermodinamics., Cazin, Les forces physiques; P. Secchi, Unité de forces physiques

Термоелектричество. Електричество, което се възбужда отъ топлина и се развива въ нѣкои несиметрични кристали (турмалинатъ и др.) отъ измѣнение на температурата. — **Термо-електрически.** Който е отъ естеството на термо-електричеството.

Термометръ, *гр.* Топломѣръ, уредъ който показва степенъта на топлината или на студа.

Термопили (*топли врата*). Единъ тѣсенъ проходъ (7 килом. дълъгъ и на мѣста до 6 метра широкъ), въ който има топли извори, между планина Ета и Егейско море; съединявалъ староврѣменна Тесалия съ Гръция, и е едничкий пжть, по който една нападателна армия може да проникне отъ сѣверна въ южна Гръция. Проходътъ Т. се е прочулъ като театъръ на геройската смъртъ на Леонида и на неговитѣ 300 спартанци въ борбата имъ среща многобройната персидска войска. Виж. *Леонида.*

Тернатъ. Единъ отъ Молюкскитѣ о-ви, въ Малезия, близо до западния брѣгъ на Джилоло; 18 килом. на-длъжъ и 10 на-ширъ; насел. 9.000 жит., отъ които 120 европейци. Гл. гр. Т. малъкъ укрѣпенъ градъ, столица на султана и сѣдалище на холандския управитель. Произвожда: оризъ, памукъ, тютюнъ и др. Корабостроителство. Протестанско училище, правителствено училище.

Терперно съединение, *лат.* Тройно съединение, вещество съставено отъ три стихии (*хим.*).

Терни. Италиянски градъ, 78 метра на сѣв.-ист. отъ Римъ, въ бившата Папска область, между два рѫкава на р. Нера; 15,000 жит. Градска стѣна съ кули, съборна църква, театръ, много староврѣменни паметници. Т. е родното мѣсто на Тацита. 4 килом. отъ града е прочутъ водопадъ *Велино,* 85 метра високъ, и про-

славенъ отъ Байрона въ *Чайлдъ Хяролдъ*.

Тероризирамъ, *лат.* Плаша съ всѣкакви ужасии, внушавамъ страхъ и трепетъ. — **Тероризмъ**. Управление чрѣзъ тероръ — политическа система, която си е поставила за задача да се стреми да постигне една цѣль като потиква всѣко противодѣйствие съ внушаване страхъ и ужасъ. — **Терористически**. Извършенъ отъ терористъ. — **Терористъ**. 1) Плашитель. 2) Членъ на привремѣнното правителство въ Франция прѣзъ терора въ Робеспиерово врѣме. — **Тероръ**. 1) Страхъ и трепетъ, ужасъ. 2) Врѣме на страхотнитѣ прѣзъ Робеспиеровото управление въ Франция. — У насъ съ т. означаватъ смутното врѣме, настанѫло въ България слѣдъ 9 августъ. Виж. *Августъ, 9-и*.

Терпентинено масло, *гр.* Лѣпливо вещество, добрѣ извѣстно съ турското име *нефтия*; състои отъ вѫглеродъ и водородъ, и има характеристиченъ дъхъ. — **Терпентинъ**. Смолистъ сокъ, който истича изъ надрѣзитѣ на разни хвойни дървета. Добитий т. очистватъ съ топене; събраний пролѣть и есень е най-добрий, а събраний зимѣ е отъ долно качество. Освѣнь това, различаватъ нѣколко вида т., по породитѣ, отъ които е добитъ; така различаватъ: *обикновенъ* т., който се добива отъ бора (Pinus sylvestris), *венецiански* т., отъ лиственицата (Pinus laryx) и др. Най-добритѣ видове употрѣбяватъ въ медицината, а другитѣ въ техниката. Всичкитѣ видове т. състоѧтъ главно отъ смѣсь отъ *терпентинено* масло и смолени кислоти. Слѣдъ като отдѣлѧтъ лѣпливото терпентинено масло, остава нелѣпливий остатъкъ ънареченъ въ търговията *калафунъ* (colophonium).

Терпсихора, *гр.* Една отъ 9-тѣ музи, музата на хороиграето и на хоровото пѣяне.

Terra incognita, *лат.* Непозната земя (казва се когато се касае за нѣкого или нѣщо непознато).

Terra cotta, *лат.* Торфена глина; издѣлие отъ такъва глина.

Terra filius, *лат.* Синъ на земята, сир. невисокороденъ човѣкъ.

Терска область (фр. Terek) —на сѣв. склонъ на Кавказъ; 69,467 чет. килом. и нас. 935,000 въ 1897 (руси, чеченци, кабардинци, осетини, кумъци, нагайци, лезгини, арменци, евреи, нѣмци, персяне и др.). Минералнитѣ богатства: оловено-сребърни руди, нефтъ, езерна солъ сѫ малко разработени. На юго-ист. въ областьта сѫ планини Елбрусъ и Казбекъ; анй-добритѣ въ Русия минерални води (Пятигорскъ). Т. **обл.** се дѣли на територия на Терската казашка войска и на чалчикски, владикавказски, грозненски и хасавъ-юртовски окр. Поминъкътъ на жителитѣ е земедѣлие, риболовство, копринарство, пчеларство. Въ 1894 е имало 357 промишлени заведения, които произвождали за 4,700,000 лева. Областний градъ е *Владикавказъ*.

Тертеръ I (*Георги*). Български царь, който основалъ нова династия, като замѣстилъ на прѣстола Ивайла (виж. това име) още при живота му и който ималъ чести разправии съ гърцитѣ и татаретѣ, противъ които напразно свързалъ съюзъ съ сърбетѣ и неаполитанцитѣ. Най-сетнѣ татаретѣ го принудили да забѣгне къмъ Одринъ, когато тѣ поставили на мѣ-

стото му свой данникъ, *боляри-на Смилеца* и България подпаднѫла за малко подъ властьта на дивитѣ татарски орди (виж. **Тертеръ II**, Светославъ). Още въ царуването на Т. II се появилъ и управлявалъ полусамостоятелно Видинско неговъ роднина *Шишманъ*, основателътъ на послѣдната българска династия, *Шишмановската*.

Тертеръ II (*Светославъ*). Българ. царь, синъ на Т. I, освободитель на България отъ татарското иго, царувалъ отъ 1295 г. 28 години. Въ неговото царуване Византия пратила още единъ царь за България, *Михаила*, сина на самозванія Константинъ Асѣня. Нъ гръцката войска не сполучила да постави Михаила на прѣстола. Слѣдъ Михаиловото разбитие, гръцитѣ испратили Смилецовия братъ, Родослава, ала и той билъ разбитъ отъ сина на царь Светослава, Алтимира. Слѣдъ тия двѣ гръцки нападения, **Т. II** почнѫлъ война съ гръцитѣ, която се продължавала съ промѣнлива сполука цѣли 3 години. Гръцитѣ, които воювали въ сѫщото врѣме и въ Азия, били принудени да сключатъ миръ съ Т. и да му отстѫпятъ Ямболъ, Месемврия, Анхиало и другитѣ градове между Тунджа и Черно Море. По-сетнѣ царь Светославъ се сближилъ съ Византия и се оженилъ за Тодора, внука на Адроника II (1320); умр. въ 1322.

Тертеръ III (*Георги*). Български царь, синъ на Т. II и твърдѣ войнственъ; тутакси слѣдъ въцарението си почнѫлъ война съ гръцитѣ и прѣзелъ Пловдивъ, нъ при Одринъ билъ разбитъ (1323); умрѣлъ слѣдъ като царувалъ само една година и съ него се свършилъ царский родъ на Тертеровци. Настанѫло междуцарствие и безначалие до въцарението на *Михаила Шишмана*, бдински самостоятеленъ деспотъ, най-храбрий и най-достойний отъ болярѣтѣ, които се събрали на съборъ въ Търново още сѫщата година и го избрали за царь (1323).

Тертулианъ (*Квинтъ Септимий Флоренсъ*). Църковенъ отецъ отъ първитѣ вѣкове на християнството, покръстилъ се пълноврътенъ въ Картагенъ (160—230). Принадлежалъ на монаниститѣ, които не се считали тогава още за еретици и билъ единъ отъ първитѣ които употрѣбявали латински езикъ въ съчиненията си. Съчиненията му сѫ отъ апологетически и правоучителенъ характеръ. Тѣ сѫ богати съ мисли, нъ често тъмни и написани на грубъ африкански стилъ. Тѣ сѫ имали голѣмо влияние върху напокошнитѣ вѣкове, особено върху Киприана. Има много издания на Т-тѣ съчинения; най-доброто е Oehler-овото (3 т. 8°, Лайпц. 1853). Нѣмски прѣводъ на Келнера (1882); английски въ Clark's Anti-Nicene Christian Library, издавана отъ Д-ри Робъртсъ и Доналдсънъ. За Т. сѫ писали Böhringer, Hauck, Bonwetch, Ludvig, Höldehen. Прочута е неговата фраза: Credo quia absurdum (вѣрвамъ, защото е нелѣпо).

Терцетъ, *итал.* Пиеса за пѣяне съ три гласа съ акомпанимент или безъ акомпанимент; пълний т. е нагласенъ за сопрано, тенора и баса, защото тия гласове допълнятъ единъ другъ.

Терций. Ученикъ на апост. Павла, неговъ писарь, който писалъ посланието до римлянетѣ

(Рим. 16; 22), епископъ въ Икония слѣдъ Сосипатра. Паметьта му е на 4 яп., 30 окт. и 10 ноември.

Терция, *лат.* 1) Шестдесетата часть отъ секунда. 2) Печатни букви непосрѣдствено по-едри отъ мителa. 3) Въ *муз.* разстоянието на три послѣдователни ноти; има *голѣма и малка* т.

Тесалия. Сѣверна область на староврѣменна и на сегашна Гърция, на югъ отъ Македония и на ист. отъ Епиръ; обширно поле, заградено отъ всички страни съ планини, и което допира до Егейско море на ист. и Малиакски заливъ на югъ. Най-важнитѣ градове били Фарсала, Лариса, Хераклия, Фери и др.; всички тѣ прѣдставлявали въ старо врѣме самостоятелни аристократически републики; сега тѣ съставятъ гръцкитѣ ларисенска и трикаленска области, присъединени (1881) на Гърция по Берлинския договоръ. Сегашната гръцка область Т. има простр. повече отъ 12,000 чет. килом. и насел. повече отъ 300,000; жит. въ нейнитѣ политически прѣдѣли не съвпадатъ съ физическитѣ й прѣдѣли. Турцитѣ, многобройни около Лариса, повечето се изселихѫ; властитѣ и албанцитѣ живѣятъ като овчари полуномадски животъ въ Пиндъ. Тѣ доставятъ и работници въ градоветѣ. Има и евреи. Въ Т. сѫ прочутитѣ планини: Олимпъ (2,985 м.), Оса (1,953 м.), Пелионъ (сега Плесиди, 1,620 м.), Отрисъ (1,728 м.) и Пиндъ (2,167 м.). Земята била въ старо врѣме била плодородна, особено добри били пасбищата, които произвождали изобилно жито и добитъкъ, и една порода коне, които се имали за най-добритѣ въ Гърция; жителитѣ се славили като ѣздачи. Гл. рѣки били *Пеней* (сегаш. *Саламбрия*) и притоцитѣ му. Прѣзъ послѣдната гръцко-турска война турцитѣ нахлухѫ въ Т., нъ скоро по настояването на силитѣ я изпразнихѫ. Виж. Leake, Travels in Northern Greece (Кямбриджъ, 1835, 4 т.): Kiepert, Carte de l'Epire et de la Thessalie (2-о изд., 1880); Philippon, Thessalien und Epirus (Берлинъ, 1897).

Тесинъ, итал. *Тичино*, лат. Ticinus. Швейцарска и италиянска рѣка, извира въ Швейцария отъ планина Сенъ Готардъ, тече къмъ югъ, минува прѣзъ Лаго Маджоре и се влива въ По близо до Павия; 260 килом. Анибалъ разбилъ Сципиона на брѣговетѣ на тая рѣка.

Тесинъ. Единъ отъ 22-та швейцарски кантони, на югъ; съ прѣдѣли: на сѣв. Вале и Ури, на ист. Гризани и Италия, на югъ и на зап. Италия; простр. 2,818 чет. килом. и насел. 138,638 жит., всичкитѣ католици и по езикъ италиянци. Три гл. градове: *Белинцона*, *Локарно* и *Лугано*; всѣкой е гл. гр. на кантона по редъ 6 години. Тая долина съставяла въ срѣднитѣ вѣкове часть отъ Ломбардия, по-късно принадлежала на миланския херцогъ, въ 1512 била завоевана отъ швейцарцитѣ и въ 1803 направена самостоятеленъ кантонъ. — Кантонъ Т. е 5-и по пространството си и 7-и по населението си. Въ планинскитѣ мѣста скотовъдство, въ нискитѣ винарство, копринарство и овощарство.

Тесписъ. Гръцки поетъ, родомъ отъ едно село близо до Атина, съврѣменникъ на Солона и Пизистрата (VI-и вѣкъ прѣди Р. Х.), минува за изобрѣтатель на

трагедията. По едно прѣдание, той возилъ всѣкога малкия си театръ съ себе си.

Тескере, *тур.* Паспортъ (*въ Турция*).

Тестъ, *англ.* (соб. зн. *опитване*). Испитна или противокатолическа клетва. Тая клетва билъ длъженъ да дава, прѣзъ XVII-и и XVIII-и вѣкъ въ Англия всѣкой кога постѫпялъна обществена длъжность, за дадокаже, че не е таенъ католикъ.

Тетаносъ, гр. Продължително оцѣпление на мишцитѣ, което става отъ раздражение на гръбначния мозъкъ. Т. поражава ту отдѣлни групи мишци, като напр. гръбначнитѣ или коремнитѣ, ту всичкитѣ мишци на тѣлото. Тая болесть се срѣща повечето у новородени до 7-ия день и у възрастни съ добро тѣлосложение слѣдъ раняване, операция, отравяне, лоша треска и др. Въ повечето случаи болестьта се свършва съ смъртъ. За облекчение на припадъцитѣ употрѣбяватъ анестетически лѣкове (хлороформъ) и наркотически лѣкове (афионъ, морфинъ и др.).

Тетартинъ, *лат.* Същото, каквото е албитъ.

Tête à tête, *фр.* (соб. зн. *глава до глава*). Насамѣ: *разговоръ* tête á tête.

Тетевенъ. Околийски градъ въ ловченския окр., до изворитѣ на Витъ, въ долината на тая рѣка между хълмоветѣ на сѣверната страна на Тетевенския балканъ, 68 килом. на юго-зап. отъ Ловечъ, 57 килом. на ист. отъ Орхание и 47 килом. на юго-зап. отъ Севлиево; 4,257 жит. Искарва сахтияни, дърводѣлие, скотовъдство. Т. е стоялъ на първо мѣсто по народнитѣ движения за освобождението. Въ 1873 по-главнитѣ дѣйци, помощници на Левски се испратихѫ на заточение, отъ които нѣкои не се върнѫхѫ. На сѣв.-източната часть отъ градеца е монастирь Св. Илия, по-старъ отъ градеца. Въ олтаря е запазенъ единъ обкованъ кръстъ съ надписъ, отъ който се вижда да е подаренъ отъ българския царь Ив. Шишмана. Споредъ прѣдание, прѣди нѣколко стотини години Т. е билъ 1½ часа на ист. въ мѣстность *Калугеровъ долъ*. Въ околностьта на градеца има останки отъ стари укрѣпления.

Тетида. Една отъ нереидитѣ, Нереева и Доридина дъщеря, която боговетѣ оженили противъ волята ѝ за смъртния Телея, отъ когото и добила синъ, Ахилесъ. Тя искала да направи сина си безсмъртенъ, като го потопи въ водитѣ на Стиксъ, нъ мѫжътъ ѝ не и оставилъ да испълни намѣрението си; тогава тя побѣгнѫла назадъ въ морето при сестритѣ си.—Т. е името на една отъ астероидитѣ. Виж. *Астероида.*

Тетово. Градъ въ скопски санджакъ, при политѣ на Шаръ-планина, 43 килом. на зап. отъ Скопие и ц. на едноименна каза; 19,200 жит., отъ които 8,500 българе християне, 9,000 турци, 500 арнауте мохамедани, 1,200 цигане (*Кънчовъ*). Земедѣлие и търговия. Градътъ и околията произвождатъ ябълки, прочути по вкуса си и които се намиратъ за продань по далечни пазари. Въ политѣ на Шаръ е и Лешки монастирь, дѣто се е подвизавалъ отецъ Кирилъ *Пейчиновичъ* (виж. това име). Въ тетовската каза има 79,509 жит., отъ които 31,897 бълг. христ., 1,554 бълг. мохам., 15,680 турци, 27,793 арнауте мохи-

мед. и 874 арнауте христ., 50 власи, 1,661 цигане. Кънчовъ ни казва, че чрезъ женитби турцитѣ постепенно се поарнаутватъ. Градътъ ималъ и нѣколко сърбски къщи, прѣселени отъ Призрѣнъ, побългарени по езикъ.

Тетрагонъ, *гр.* Въ *геом.* четирежгълникъ. — **Тетрадка, тетрадъ.** Отдѣленъ листъ отъ нѣколко страници.

Тетраедритъ. Минералъ, антимонова блѣда руда, понѣкога хубаво кристализирана. Шаръ желѣзно-черенъ. Отн. тегло 4.9—5.9. Съдържа сѣра, антимонъ, мишекъ, мѣдь, желѣзо, цинкъ, сребро. Намира се въ Унгария, Мейско, Уралъ и др. — **Тетраедръ.** Тѣло, ограничено съ 4 равностранни триѫгълници (*геом.*)

Тетраполъ (*четире града*). Име, което староврѣменнитѣ давали на нѣкои страни, които имали четире забѣлѣжителни града: *Сирийски Тетраполъ* включвалъ Антиохия, Лаодикия, Апомея, и Селевкия; *Докридски Тетраполъ* включавалъ Пиндъ, Еринея, Бойумъ, Цитиниумъ. Имало тетраполии и въ Ликия, Киринея, Дорида и др.

Тетуанъ. Пристанищенъ градъ въ Мароко, на Срѣдиземно море, 48 килом. на юго-ист. отъ Танжеръ; 30,000 жит., отъ които повече отъ 6,000 евреи, останалитѣ всичкитѣ мохамедане. Търговия съ добитъкъ и храни съ Гибралтаръ. Фабрики за пушки и тънко-изработени рогозки. Испанцитѣ зели Т. въ 1859, а въ 1861 го върнѫли съ условие да се построи голѣма католическа църква и да се приемѫтъ католически мисионери.

Техеранъ. Столица на Персия и ц. на обл. Иракъ-Аджеми, 112 килом. на югъ отъ брѣга на Каспийско море; 280,000 жит. (зимѣ много повече). Тоя градъ е расположенъ въ едно широко поле, въ което сѫ разсѣяни около него прости села. На сѣв.-ист. се простира високо планинско бърдо Елбурзъ, на което най високий връхъ, Демавендъ, е 5,840 метра високъ надъ морското равнище. Градътъ състои токо-речи цѣлъ отъ калени къщи и е обиколенъ съ калена стѣна 5 метра висока и $7^1/_2$ килом. околовръстъ. Главнитѣ сгради сѫ дворецътъ на шаха, русското и английското посолства и чаршия Таки-ханъ. Работѫтъ се килими; въ главнитѣ индустрии сѫ обущарството, шапкарството и производството на ленени стоки. Правѫтъ се и сѫдове отъ искуственъ фарфоръ, които се цѣнѫтъ за украшенията имъ. Тоя градъ е станѫлъ столица отъ царуването на Керимъ-хана въ XVIII-и вѣкъ. Въ околностьта сѫ развалинитѣ на староврѣменния *Рагесъ*, важенъ градъ въ врѣмето на Александра Македонски и родното мѣсто на Харунъ-алъ-Рашида.

Техника (гр. *техни*, искуство). Способътъ по който се работи въ едно искуство, или художество. — **Техникъ.** Който се отнася до искуствата и художествата или до професиитѣ. — **Технически думи.** Сѫщото, каквото е термини, терминология. — **Технологически.** Който се отнася до технологията. — **Технология.** Наука за промишленитѣ искуства; дѣли се на *механическа* и *химическа*. Механическата т. се занимава съ обработването на суровитѣ материали; химическата т. подлага материалитѣ на химически измѣнения. За първата е

Тиверий. (Т. Клавдий Неронъ) Римски императоръ (42 пр. Р. Х. —37 сл. Р. Х.). Синъ на Ливия Друзила, а чрѣзъ нея слѣдъ женидбата ѝ съ Августа прѣведенъ синъ на императора. Въ младостьта си участвувалъ въ походитѣ, потушилъ едно въстание въ Панония и Далмация, нападнѫлъ сикамбритѣ, отъ които 40,000 прѣселилъ на лѣвия брѣгъ на Рейнъ. Слѣдъ Агрипината смъртъ се оженилъ за Юлия, Августова дъщеря. Августъ го не обичалъ, нъ пакъ го усиновилъ и слѣдъ смъртьта му въ 14 слѣдъ Р. Х. Т. станѫлъ императоръ. Управлявалъ енергично, изобщо умно: управлението му принесло много полза на областитѣ. Билъ въ сѫщото врѣме жестокъ, особено къмъ сенаторитѣ, които считалъ за една прѣчка на властьта си. Слѣдъ Германиковата смъртъ, паднѫлъ подъ Сеяновото влияние, станѫлъ враждебенъ на собственото си семейство, прѣдалъ се на развратъ и прѣселилъ се на островъ Капри, като прѣдоставилъ Сеяну пълна свобода на дѣйствие. Ала въ 31 се научилъ за сеяновитѣ измѣннически планове, и заповѣдалъ на сената да го осѫди на смъртно наказание. Сеяновото мѣсто завзелъ Макрой, който найсетнѣ удушилъ Т., нъ когато той лежалъ вече на смъртния одръ. Сѫдътъ на историята надъ Т. е много строгъ; нъ въ най-ново врѣме сѫ правени опити за оправданието му. Сиверсъ (Sievers, Studien sur römische Kaisergeschichte) пръвъ е подложилъ на критика Тацитовата характеристика. Въ сѫщия духъ е написана и Щаровата книга (Stahr, Tiberius... Берлинъ, 1863); за Т. сѫ писали още Freytag, Драгомановъ (*Императоръ Тиберій*, Киевъ, 1864); Boulé.

Тивертонъ. Английски градъ, 26 килом. на сѣв. отъ Ексетеръ, на Ексъ (Девонска обл.); 14,000 жит. Голѣма фабрика за тантели.

Тиви (у египтянетѣ *Таапъ*; у евреитѣ *Но-Амонъ*, *Амонъ*, или *Но*; у гръцитѣ *Тиви*, а по-сетнѣ *Диосполисъ*; и двѣтѣ имена, Но-Амонъ и Диосполисъ значѫтъ *градъ на* (*богъ*) *Юпитера-Амона*). Староврѣменна и прочута столица на Горни или Южни Египетъ, между чиито развалини сега се намиратъ деветь села, отъ които най-забѣлѣжителнитѣ сѫ Карнакъ и Луксоръ на дѣсния брѣгъ, Медине-Хабу и Гурна на лѣвия брѣгъ на Нилъ. Толкова грамадни сѫ развалинитѣ на тивскитѣ храмове и палати, че едно селце се е смѣстило на развалинитѣ на нѣкъла само на единъ храмъ. Тия развалини и сега очудватъ пѫтешественицитѣ съ величието и великолѣпието си. Тѣ сѫ покрити съ стари иероглифи и исторически извайки; въ Медине-Хабу извайкитѣ прѣдставляватъ побѣдитѣ на Рамзеса III надъ Филистимцитѣ, живота на харема му, богатствата на съкровището му и единъ календарь съ надписи отъ 12-та година на царуването му. Въ Гурна е колосътъ на Рамзеса II (Сезостриса), тежъкъ 887½ тона, най-голѣмата статуя въ Египетъ, счупена; тамъ е и статуята на Мемнона, за която расказватъ, че въ старо врѣме издавала, когато изгрѣвало слънцето, нѣкакви странни звукове. Въ Карнакъ е храмътъ, който и сега показва величавата тържественость, съ която е ставало поклонението на Юпитера-Амона. До тоя храмъ се издига и портикътъ, който по-

вѣствува похода на Сисакака I среща Иерусалимъ въ 971 прѣди Р. Х. Между гробницитѣ на многобройни царе и царици, сѫ и гробищата на свещенитѣ маймуни. Гурна е обогатила европейскитѣ музеи съ всѣкакви старини, а Луксоръ (виж. това име) е доставилъ на Парижъ единъ обелискъ.

Градъ Т. се възвисилъ въ врѣмето на 11-та династия (виж. Египетъ, *История*), около 2,500 прѣди Р. Х., когато Горни Египетъ станалъ независимъ. Въ славнитѣ си врѣмена, той се обогатилъ съ користитѣ на Азия и съ данъта на Етиопия, и славата му стигнала дори у раннитѣ гръци; Омиръ го описва съ епитета *Хекатонпилосъ* (сто-вратенъ градъ), като е загатвалъ повече за високитѣ врата на храмоветѣ, отколкото за самия градъ, който никога не е билъ укрѣпенъ. Въ пълнотата на силата си градъ Т. испращалъ една армия отъ 20,000 военни колесници; нъ танитскитѣ династии прѣмѣстили столицата пакъ въ Саисъ и Мемфисъ, и гр. Т. почналъ да запада, макаръ и да изгубилъ много постепенно прѣдишното си значение. Въ врѣме на персидското завоевание на Египетъ, Камбизъ добилъ една користъ отъ стойность 50 милиона лева отъ града, и разрушилъ много отъ най-хубавитѣ му паметници. Основаването на Александрия отъ Александра Велики и други причини още повече намалили политическата важность на града. Въ Страбоново врѣме Т. прѣдставялъ единъ купъ селца.

Тиви, или *Тива*. Гръцки градъ, ц. на околия Атика и Беотия, 3,469 жит. въ 1896. Епископия.

— Староврѣменна Т., на това мѣсто, била единъ отъ най-важнитѣ градове на Гърция, и мѣсторождение на Пиндара, Епаминонда и Пелопида. Староврѣменна Т. била основана, по едно прѣдание, 1500 години прѣди Р. Х., отъ Кадма, който построилъ крѣпость Кадмея, около която малко по малко се образувалъ градътъ. Въ най-старо врѣме старов. Т. се управлявала отъ царе: извѣстни сѫ прѣданията за трагическата сѫдба на първитѣ царски семейства, особено за *Едипа* и за *епигонитѣ* (виж. тия имена). Въ врѣме на персидскитѣ войни въ Т. господствувала строга олигархия, слѣдъ това правлението се колебало между аристокрацията и демокрацията, най-сетнѣ Пелопидъ (378 прѣди Р. Х.) утвърдилъ господсвото на демокрацията. Съ талантитѣ на Пелопида и Епаминонда, който въ сраженията при Левктри и Мантинея (262) поразилъ спартанцитѣ, Т. добила въ Гърция за едно врѣме такъво сѫщо значение, каквото имали Атина и Спарта. Нъ съ смъртьта на тия велики мѫже, разрушило се приврѣменното възвишение на Т., участието ѝ въ 10-годишната свещена война (отъ 356 прѣди Р. Х.) доста ослабило силата ѝ и, слѣдъ битвата при Херонея (338 прѣди Р. Х.), Т. била принудена да се подчини на Македония. Възстанието среща Македония, слѣдъ Филиповата смъртъ, извикало гнѣва на приемника му, Александра Велики, и Т. била съвсѣмъ разрушена, само двѣ кѫщи уцѣлѣли — Пиндаровата и Епаминондовата. Двадесеть години подиръ това събитие градътъ билъ изново съграденъ, нъ скоро пакъ станалъ нищожно мѣсто.

Тиви, или *Тива* е било името, освѣнь на горнитѣ, още на нѣколко староврѣм. града: Т., градъ въ Арабия, построенъ отъ Птоломея; Т., градъ въ Мизия, съществувалъ въ Омирово врѣме, 60 стадии отъ Адрамитриумъ; Т., градъ въ Тесалия. Филипъ III го завоевалъ послѣдния градъ и го нарекълъ Филипополъ, нъ римлянетѣ възвърнѫли прѣдишното му име. Сега е развалинитѣ Палео-Кастро. — Т., градъ въ Иония, близо до Милетъ. — Т., градъ въ Лукания.

Тигранъ. Име на нѣколко арменски крале, отъ които най-отличний, *Тигранъ Велики*, билъ зетъ и съюзникъ на Митридата среща римлянетѣ, въ I-и вѣкъ прѣди Р. Х. (виж. Армения, *история*).

Тигре. Страна въ сѣверна Абисиния, населана отъ абисинското племе *тигре*, коптски християне, които се отличаватъ отъ по-южнитѣ си съсѣди, *амагра*, по по-свѣтлия шаръ на кожата и по езика. Тигреский езикъ е семитски, нъ съ голѣмо влияние върху него на хамитския (египетския) езикъ.

Земята е едно високо плато, съ окрѫжность около 440 килом. и се пои отъ рѣки Такаце и Маребъ; срѣдната му височина е 2,000 метра. Върху него се издига една доста голѣма система планини съ високи върхове (Алеква 3,375 м., Семаява 3,092 м.) и отдѣлни конусообразни планини по 2-3 хиляди метра високи (Амба). Гл. гр. сѫ Антато, Аксумъ и Адца (виж. това име), столица и търговско стоварище на керванския пѫть между Масава и Гондаръ. До 1855, когато е била завоевана отъ абисинския царь Теодора, Т. е била независима държава. Отъ тогава е вице-кралство, на което вице-кралътъ, расъ, припознава върховната власть на абисинския краль — Негуса. Нъ страната е раздѣлена на нѣколко княжествица, на които князоветѣ или управителитѣ враждуватъ помежду си. Кога едно племе, кога друго често прави голѣми опустошения въ нѣкоя съсѣдна область.

Тигръ. Рѣка въ азиятска Турция, извира въ вѫзела на ерзерумскитѣ планини (Тавръ), минува прѣзъ Диарбекиръ, Мосулъ, Багдадъ и Карна, дѣто се слива съ Евфратъ, та образува Шателъ-Арабъ, който се влива въ Персидски заливъ; 1,300 килом. Прибира притоци само отлѣво. Главнитѣ сѫ: Голѣми Забъ, Мали Забъ, Ширванъ, Керханъ и Куренъ. Т. тече много бързо; арабетѣ го наричатъ *Джиджале*. Той миялъ, въ старо врѣме, Амида, Ниневия, Ктезифонъ, Селевкия и Апамея.

Тигръ (Felis tygris). Най-страшното отъ всичкитѣ месоядни или грабливи животни, отъ семейството на кочитѣ и което има необикновена сила — толкова голѣма, че може да носи и такива животни, като коня и бивола. Т. е голѣмъ колкото лъва; космитѣ му сѫ червеникави и съ черни линии. Той влиза въ селата и напада и човѣка съ голѣма кръвожадность. Живѣе въ южна Азия, особено въ Индия, Суматра и Ява.

Тиенъ-Тсинъ. Китайски градъ въ обл. Печили, пристанище на дѣсния брѣгъ на Пейхо, 54 килом. отъ устието на тая рѣка по сухо, и 108 килом. по лѫкатушкитѣ на рѣката; това е пристанището на Пекинъ, отъ който е 128 килом. на юго-ист.; 50 килом. отъ крѣпоститѣ на Та-

ку; 950,000 жит. Улицитѣ сж некаменопослани, повечето кжщи тухлени, и само въ срѣдата на града има добрѣ построени сгради. Рѣката обикновено замръзва отъ края на декем. до началото на мартъ, и работата, която прѣзъ другитѣ врѣмена вършатъ корабитѣ и ладиитѣ, по това врѣме се върши отъ шейни, които прѣизобилватъ по рѣката. Голѣма търговия; износъ: главно леща и фурми; вносъ: афионъ, памучни стоки, игли, стъкла, захарь, хартия. Доста голѣма транзитна търговия (износъ: чай) съ Русия прѣзъ Сибиръ.—Въ Т. се подписалъ въ 1858 единъ договоръ, който отворилъ това пристанище на европейцитѣ, и въ 1884 единъ договоръ съ Франция.

Тиери (Aug. Thierry). Французски историкъ (1795 — 1856), първенъ билъ сенъ-симонистъ и като помощникъ на Сенъ-Симона зималъ участие въ нѣколко франц. вѣстници и списания, послѣ се посветилъ исключително на историята. Тогава обнародвалъ шедевра си L'Histoire de la conquête de l'Angleterre par les Normands (1835). и своитѣ Lettres sur l'histoire (1827) цѣнни съчинения; въ голѣмата си сполука като изслѣдователь на историята на срѣднитѣ вѣкове Т. купилъ скжпо, защото отъ многото си занимание ослѣпѣлъ. Други негови съчин. сж Dix ans d'études historiques, съ най-краснорѣчиво въведение; Récits des temps Merovingiens, на което прѣдисловието е едно интересно описание на историята на литературнитѣ му трудове; и Essai sur l'histoire de la formation et du progrès du tiers etat.

Tiers état, *фр.* Трето съсловие въ Франция. Съ това име наричали едно врѣме въ Франция *буржоазията* (гражданетѣ), сир. ония французе въ тогавашнитѣ законодателни събрания, които съставяли трети разредъ въ тия събрания, съставяни само отъ три разреда: духовенството, благородницитѣ и граждане.

Тиеръ (*Адолфъ*). Французски държавникъ и историкъ, род. въ Марсилия (1797—1877). Т., синъ на бѣдни родители, сполучилъ да свърши правнитѣ науки въ Ексъ. Тамъ се сприятелилъ съ историка Минйе, заедно съ когото, щомъ добилъ адвокатското право, отишълъ въ Парижъ да си търси щастието (1820). Нѣколко врѣме живѣлъ въ неизвѣстность и скудость, до когато добилъ прѣпорѫка за Лафита, и се зачислилъ между сътрудницитѣ на в. Constitutionnel, главний органъ на либералната партия. Мощнитѣ и смѣлитѣ му статии го посочили на обществото, и младий публицистъ добилъ достѫпъ въ най-блескавитѣ кржгове на опозицията. Въ салонитѣ на Лафита, Казимиръ Перие, графъ Флахо, баронъ Луи (великий финанцистъ на епохата) и Талейрана, той ималъ сношение съ актйоритѣ на великата революционна драма, и това било много полезно за него въ великото прѣдприятие, което отдавна се въртѣло въ ума му. *Историята на французската революция* тутакси го поставила въ първитѣ редове на литераторитѣ. Въ 1830, той основалъ новъ вѣстникъ, съ по-демократически начала National. Тоя вѣстникъ отворилъ безпощадна

война на Полиняковото управление, което най-сетнѣ зело отчаяната мѣрка да издаде юлскитѣ стѣснителни наредби. Революцията отъ 1830 била слѣдствието. Т. сега се посветилъ на обществено поприще, билъ назначенъ главенъ секретарь на министра на финанситѣ и избранъ народенъ прѣдставитель отъ Ексъ. Първото му появление въ камарата на прѣдставителитѣ не дало надежда за напокашното му отличие. Кѫсий му ръстъ, малкото му лице, натоварено съ грамадни очила, и цѣлата му вънкашность прѣдставлявала нѣщо отъ смѣшното; затова и опитътъ му да подражава страстното краснорѣчие на революционнитѣ оратори, великия Мирабо, извикалъ присмѣхъ. Нъ скоро той утихнѫлъ въ свойственото нему краснорѣчие — просто, непринудено, силно, бързо, анекдотично — и станѫлъ една отъ силитѣ въ парламента. Отъ 1832, когато се съставилъ Султовий кабинетъ, той продължавалъ да е министръ, съ кѫса прѣсѣкулка, до 1836. Той билъ едно по друго министръ на вътрѣшнитѣ дѣла, на търговията, на вънкашнитѣ дѣла, подъ разни шефове—Султа, Жерара, Мортие и Брогли. Въ началото на 1836 той билъ назначенъ министръ-прѣдсѣдатель и мин. на вънк. дѣла отъ Луй Филипа. На тоя постъ той останѫлъ до августъ, сѫщата година, когато минѫлъ въ опозиция. Въ 1840 кралътъ го повикалъ пакъ на премиерството. Той не приелъ Лордъ Палмерстоновата покана да влѣзе въ съюзъ съ Англия, Австрия и Прусия, за упазване цѣлокупностьта на Турция, защото още съчувствувалъ на началата, които диктували нахлуването на Първи Наполеона въ Египетъ и Сирия, па и желаялъ да постигне чрѣзъ дипломатически сношения съ Мехмедъ Али онова, което Бонапартъ гонилъ да осѫществи съ оржжие — контрола на Франция въ сирийскитѣ и египетскитѣ работи. Лордъ Палмерстонъ влѣзълъ въ договоръ безъ Франция, английската флота зела Сенъ-Жанъ-Дакръ и Мехмедъ Али билъ изгоненъ изъ Сирия. Народното раздражение въ Франция, подклаждано отъ Т., било прѣголѣмо, и само миролюбивий характеръ на Луи Филипа не оставилъ французетѣ да се впуснѫтъ въ една война съ цѣла Европа. Найсетнѣ Луи Филипъ уволнилъ войнствения си пръвъ министръ, и Европа се поуспокоила. Той продължилъ въ свободното си врѣме историческитѣ си изучения. Неговата *История на Консулството и Империята*, почнѫта въ 1845 и свършена въ 1860, е единъ отъ най-великитѣ исторически трудове на вѣка. Слѣдъ революцията въ 1848 той приелъ републиката, нъ билъ изгоненъ слѣдъ държавния прѣвратъ на Наполеона Ш. Слѣдъ кратко пѣбиване въ Швейцария, позволило му се да се върне въ Парижъ, дѣто обнародвалъ едно продължение отъ *Историята* си. Въ 1863 влѣзълъ пакъ въ камарата, избранъ прѣдставитель на сенския департ. отъ либералната опозиция. Въ рѣчитѣ си Т. постоянно укорявалъ Империята, че изгубила престижа си въ странство; и тия укори не бива да се прѣмълчаватъ, когато трѣбва да се обясни право нещастната война въ 1870. Когато тая война станѫла неизбѣжна, той прѣдказалъ злочестия й исходъ за Франция. Раннитѣ песимизки

на французетѣ искарали Т. въ особено видно положение. Т. внушилъ да се опустоши цѣлата околность на Парижъ. Той отказалъ да влѣзе въ правителството на народната отбрана, образувано слѣдъ падането на империята; нъ доброволно прѣдприелъ дипломатически пжтувания въ Англия, Русия, Австрия и Италия, въ полза на Франция — послание въ което не сполучилъ, нъ съ което добилъ искренната признателность на съотечественицитѣ си. По внушенията на тия четире неутрални сили, Т. отворилъ прѣговори за миръ съ пруския краль въ Версайлъ, които тогава не помогнжли. Слѣдъ капитулирането на Парижъ, Т. биде испратенъ въ народното събрание съ гласа на една трета отъ французския народъ, и избранъ отъ събранието за прѣдсѣдатель на приврѣменното правителство. На неговия здравъ умъ се длъжи, дѣто французетѣ приехж прускитѣ условия за миръ. Въ 1871, слѣдъ като смаза комуната и възстанови реда, прѣстанж да е „главенъ на испълнителната власть“ въ Франция и станж „прѣдсѣдатель на французката република“, и тоя постъ той занимаваше до май 1873, когато, въ усилията си да направи републиката и трайна чрѣзъ законодателството, биде съборенъ отъ една коалиция на монархическитѣ партии, и замѣстенъ съ маршалъ Макъ Махона. Смъртьта му (1877) бѣ тежъкъ ударъ за французскитѣ републиканци, които виждахжвъ Т., макаръ и „консервативенъ републиканецъ,“ водителя на цѣлата републиканска партия. Т. умрѣ тъкмо когато да види, че се осжществява заякването на републиката, на която бѣше единъ отъ основателитѣ. Т. е билъ членъ на *Французската академия* отъ 1836.

Събранитѣ рѣчи на Т. излѣзохж на свѣтъ въ 15 тома (1873—83, съ 16-я томъ показалецъ), подъ загл. Discours parlementaires. Единъ изводъ изъ неговитѣ съч. e L' Oeuvre de Thiers Extraits. par G. Robertet (Парижъ, безъ година). Виж. Laya, Etudes historiques sur la vie privée, politique et littéraire de M. Th. (Пар., 1846; малко наивенъ панегирикъ, цѣненъ по фактитѣ); сжщий, Histoire populaire de M. Th. (Пар., 1872); Richardet, Histoire de la présidence de M. Th. (Пар., 1875); Jules Simon, Le gouvernement de M. Th. (Пар., 1878); Eggenschwiler, T.'s Leben und Werke (Бернъ, 1877) и Zevort, La présidence de M. Th. (Пар., 1896).

Тиестъ. Пелопсовъ синъ, Атреовъ братъ, Егистовъ баща, враждувалъ съ брата си, и тая вражда е служила за прѣдмѣтъ на много трагедии. За най-добра минува Кребилионовата Atrée et Thyeste.

Тизанъ, *лат.* Питие за цѣръ, състои отъ вода, въ която е било възварено или накиснжто лѣковито вещество (растение, корень, листа, цвѣтъ, и др.).

Тизифона. Една отъ тритѣ фурии, името ѝ означава: отмъстителка на убийство; сѣдѣла все при вратата на тартара.

Тиквешъ. Каза въ солунския вилаетъ, съ гл. гр. *Неготинъ* (55 килом. на сѣв.-ист. отъ Прилѣпъ); 47,293 жит., отъ които 26,575 бълг.-христ., 17,961 бълг.-мохам., 2,076 турци, 535 цигане, 122 власи и 24 арнауте христиане (*Кжн-*

човъ). Потурнацитѣ държатъ всичката плодородна земя около долината на Вардаръ и устието на Църна. Християнското население тамъ обработва тѣхнитѣ чифлици. Въ Т. има голѣми земевладѣлци, *бегове* и *аги*. Тѣ сж старитѣ мѣстни боляре земевладѣлци, които, както въ Босна, се потурчили за да си запазятъ земитѣ. Тиквенци се потурчили въ царув. на султанъ Сюлеймана, най-вѣроятно въ царуването на Сюлеймана II Великолѣпни (1520—66).

Тикъ (Иоханъ-Людв. Tieck). Нѣмски писатель (1773—1853), прѣдставитель на романтичната школа въ Германия; поетъ и критикъ. Занимавалъ се въ Берлинъ съ писателство. Добилъ извѣстность съ повѣсти и романи: *Петръ Лебрехтъ* (1795), *Вилямъ Ловелъ*, *Абдаллахъ*, *Страусовитѣ пера* (сатира). На полето на романтизма минжлъ въ *Петръ Лебрехтовитѣ народни прикаски*, съ мрачния расказъ *Русий Екертъ* и фантастич. сатир. драма: *Которакъ въ ботуши*. Нъ особено се прославили *Францъ Щернбалдовитѣ странствувания*, *Князъ Цербинъ*, *Романтич. стихотворения*, трагедия *Св. Геновева*, комедия *Императоръ Октавианъ* и напокошнитѣ новели. Т. билъ Новалисовъ, Фихтевъ и Шелинговъ приятель. За него сж писали: Körkev, Friesen, Ad. Stern, Steiner. Братъ му *Христианъ Фридрихъ* Т. (1776—1851) е билъ забѣлѣж. ваятель.

Тилзитъ. Прусски градъ, 65 килом. на сѣв.-зап. отъ Гумбиненъ (сжща Прусия), на Тилзъ и Нименъ; 28,217 жит. Митници. Фабрики за сукна, бира и др.; търговия съ дърва и жито.— Договоръ отъ 25 юния 1807, между Франция, Прусия и Русия. Прусия губила полскитѣ си области и владѣнията си на зап. отъ Елба; Русия припознавала Бонапартскитѣ крале на Неаполитанското кралство и Холандия. По едно тайно съглашение, ненаписано, между Франция и Русия, Франция трѣбвало да земе устията на Катаро, Ионическитѣ о-ви, Сицилия, Малта, Египетъ и папскитѣ владѣния, па и Гръция, Македония, Далмация и Адриатическитѣ брѣгове, когато Русия и Франция си раздѣлятъ Турция; а Русия, отъ своя страна, щѣла да прибере всичко, останжло отъ Турция. За сжществуването на тия тайни членове на договора много пжти се е спорило. Изобщо значението на тилзитския миръ е било твърдѣ голѣмо: отъ 1807 наченва много по-смѣлото Наполеоново хазяйничане въ Европа отколкото по-рано. Виж. на русски Шильдеръ, *Имп. Александръ I* (1900) и Vandal, Alexandre I et Napoléon (Париж., 1897).

Тили (Иоханъ, графъ). Извѣстенъ пълководецъ въ 30-годишната война, род. въ Тили, въ Брабантъ (1559—1632). Възпитанъ отъ иезуититѣ въ фанатически духъ, служилъ испърво въ испанската и австрийската, послѣ въ баварската войска; въ началото на 30-годишната война билъ назначенъ фелдмаршалъ на католическата лига. Въ 1620 спечелилъ битвата на Бѣла-планина; слѣдъ нѣколко поражения и побѣди въ 1630 билъ назначенъ на Валенщайновото мѣсто генералисмъ. Въ 1631 зелъ Магдебургъ, нъ билъ разбитъ отъ Густава Адолфа. Въ 1632 билъ убитъ при Рейнъ. Безчонѣчнитѣ

жестокости, които Т. позволилъ на войницитѣ при земането на Магдебургъ, опозорили името му. Виж. Wittich, Magdeburg, Gustav Adolf und Tilly (1874); Klopp, Tilly in dreissigjährigen Krieg (1861); De Villermont, Tilly et la guerre de Trente ans (Tournai, 1859, 2 т.); Droysen, Gustav-Adolf (Лайпц., 1869—70, 2 т.); Charveriat, Histoire de la guerre de Trente ans (Пар., 1878, 2 т.).

Тимбра, *фр.* Пощенска марка, която се лѣпи на пощенско писмо, съгласно съ закона.

Тимбукту. Виж. *Томбукту.*

Time is money (таймъ изъ мъни). Английска поговорка: *врѣмето е пари.*

Timeo Danaos et dona ferentes, *лат.* Страхъ ме е отъ гръцитѣ и кога ми поднасятъ дарове (*Виргилий*).

Тимирязевъ (*Климент Арк.*) Руски ученъ, професоръ на москов. универ., род. въ Петербургъ въ 1843; свършилъ физико-матем. факултетъ на спб. универ., послѣ, за да се приготви за професурата работилъ въ Германия у Кофмайстера, Бунзена, Кирхова, Бетло и слушалъ Хелмхолцовитѣ, Клодъ Бернаровитѣ и др. лекции. Като се върнѫлъ въ Русия, Т. защитилъ магистерска дисертация *Спектралный анализъ на хлорофила* (1871) и билъ назначенъ професоръ. Въ 1875 Т. добилъ титлата докторъ на ботаниката за съч. *Какъ растението усвоява свѣтлината*; отъ 1877 и до сега той е проф. на анатомията и физиологията на растенията въ моск. унив. Т-тѣ научни трудове, които се отличаватъ по единство на плана, строга послѣдователность, точность на методитѣ и искуство въ техническитѣ опити, сѫ посветени на въпроса за разлагането на атмосферната вѫглекисло̀та отъ зеленитѣ растения подъ влиянието на слънчената енергия и доста сѫ помогнѫли за разяснението на тая най-важна и най-интересна глава отъ растителната физиология. Т. още пръвъ е въвелъ въ Русия опититѣ съ обработване растения въ искуствени почви. Въ образованото русско общество Т. се ползува съ широка извѣстность като популяризаторъ на естествознанието. Неговитѣ популярно-научни лекции и статии, които сѫ влѣзли въ сборницитѣ *Публичныя лекціи и рѣчи* (М., 1888), *Нѣкоторыя основныя задачи современнаго естествознанія* (М., 1895), *Земледѣліе и физіологія растеній* (М., 1893), *Чарлзъ Дарвинъ и его ученія* (4-о изд., М., 1898; българ. прѣв., *Ученето на Дарвина,* на Г. Бакаловъ, Варна, 1897) сѫ едно честито съединение на строга научность, ястность на изложението и блескавъ стилъ. Негов. *Жизнь растенія* (5-о изд., М., 1898; прѣведено на други европ. езици, па и на бълг.—бълг. прѣводъ *Живота на растенията*, съ 63 фигури въ текста, прѣв. Н. Г. Марковъ, Торново, 1894) прѣдставлява образецъ отъ общодостѫпенъ курсъ на физиологията на растенията. Списъкътъ на 27 Т-ви научни работи, появили се до 1884, се намира въ една притурка на неговата рѣчь L' état actuel de nos connaissances sur la fonction chlorophyllienne (Bulletin du Congrès internat. de Botanique à St.-Peterbourg, 1884). Слѣдъ 1884 се появили: L' effet chimique et l' effet physiologique de

la lumière sur la chlorophylle (Comptes Rendus, 1885) *Фотохимическое дѣйствіе крайнихъ лучей видимаго спектра* (*Труды Отдѣл. Физич. Наукъ Общества Любителей Естествознанія*, т. V, 1893) и др. Т. е горещъ защитникъ на дарвинизма; подъ неговата редакция сж излѣзли на рус. *Собраніе соч. Ч. Дарвина* и др. книги. Отъ Т-тѣ по-малко съч. ние имаме на езика си *Дарвинъ като типъ на ученъ човѣкъ*, прѣв. Н. Г. Марковъ (Русе, 1895); *Научни Бесѣди*, прѣв. Г. Бакаловъ (Варна, 1900) и *Луи Пастьоръ*, въпроси по науката, искуството, литературата и живота (Варна, п-ца Д. Тодоровъ, 1902).

Тимократия, *гр.* По Аристотелевото опрѣдѣление, държава, дѣто раздаватъ званията и мѣстата на богатитѣ люде, сир. владичество на паритѣ.

Тимокъ. Притокъ на Дунавъ; събира водитѣ си между най-западнитѣ краища на Стара-Планина и планинитѣ на западна Сърбия, тече прѣзъ хубави долини, като мие сърбскитѣ градове Княжевацъ и Зайчаръ; пробива си пжть прѣзъ единъ планински проломъ, който отдѣля Стара-планина отъ югоизточнитѣ краища на Мирочъ планина и послѣ тече прѣзъ равнина и образува граница между България и Сърбия; 135 килом. Т. изобилва съ риба, а особено въ него се въдятъ голѣми сомове, а въ притоцитѣ му се мие злато.

Тимонъ Атински. Атински човѣконенавистникъ, Сократовъ съврѣменникъ. Луцианъ написалъ за него много остроумень *Разговоръ*, Шекспиръ — една пиеса *Тимонъ Атински* Виж. Hirzel, Der Dialog (Лайпц., 1895, I, отъ 201 стр. патат.); Binder, Ueber Timon den Misanthropen (Улмъ, 1852); L' abbé de Rensnel, Recherches sur Timon (въ Mémoires de l'académie des Inscriptions, т. XIV).—Т. скептически философъ и поетъ, род. въ 272 пр. Р. Х. Написалъ 30 комедии и 60 трагедии. Отъ тѣхъ до насъ сж дошли откжслеци. Въ философията Т. довелъ скептицизма до най-висока степень.—Т., единъ отъ 7-тѣ дякони, избрани отъ апостолитѣ (Дѣян. 6; 5), проповѣдвалъ християнството въ разни страни, послѣ билъ избранъ епископъ на Бостра въ Арабия и изгоренъ отъ невѣрнитѣ. Паметьта му е на 4 януар., 28 юл. и 29 дек.

Тиморъ. Островъ въ Малезия, въ източната часть на архипелага на Зондскитѣ о-ви, въ сумбаво-тиморския купъ, на югъ отъ Молукскитѣ. Простр. 57,000 чет. килом. и 900,000 жит. Западната часть принадлежи на холандцитѣ, съ гл. гр. *Купонъ*; източната часть принадлежи на португалцитѣ, съ гл. гр. *Дили*; това становище, маловажно по работитѣ си, е послѣдний остатъкъ отъ нѣкогашното могжщество на португалцитѣ въ тия морета. Т. е прочутъ по хубостьта на природнитѣ си гледки.

Тимотей. Най-любимий ученикъ и най-вѣрний сътрудникъ на апост. Павла, когото придружавалъ по всичкитѣ му пжтувания и отъ когото билъ поставенъ епископъ на ефесската църква. Нему ап. Павелъ е писалъ двѣ послания, въ които е опрѣдѣленъ цѣлий характеръ на истинното свещенство, и особено какъ пастирьтъ трѣбва да урежда църквата. По едно прѣдание, Т. билъ убитъ съ камъне около 109 за съпротивле-

нието му да служи Диани. Виж. еписк. Теофанъ, *Толкованіе пастырскихъ посланій св. Павла* (Москва, 1882); М. Троицкій, *Посланія св. Павла къ Тимовею и Титу* (Казанъ, 1884); Lipsius, Die apokryphen Apostelgeshichten, II (Brunswuth, 1884).

Тимпанъ, *гр.* 1) У старитѣ Евреи: единъ музикаленъ инструментъ като тъпана. 2) Въ *анат.* тъпанна цепица (въ ухото). 3) Въ типографията прѫгъ.

Тимуръ. Виж. *Тамерланъ*.

Тине. Градъ въ Долни Египетъ пристанище на езеро Мензале; Нездравъ градъ, който се намира на мѣстото на старовр. *Пелуза*.

Тинкалъ. Нечистенъ суровъ бораксъ. Добиватъ го отъ нѣкои езера въ Китай, Тибетъ и други страни на Азия, като испаряватъ водата, що се съдържа въ състава.

Тинктура (лат. *вапсилно вещество*). Въ *медиц.* цѣръ въ теченъ видъ, който се дава на капки, или лъжички. Т. съставятъ концентрирани, силни срѣдства.

Тино (старовр. *Теносъ*). Единъ отъ Цикладскитѣ о-ви въ гръцкия архипелагъ, на юго-ист. отъ Андросъ, 84 килом. отъ брѣга на Виотия; 28 килом. на-длъжъ и 13 килом. на-ширъ; 30,000 жит. Гл. гр. Т., или *Св. Никола*, пристанище на южния брѣгъ съ 6,000 жит. Гл. износъ: мраморъ, коприна, вино, овощия. Копринени рѫкавици и чорапи. Съборната църква отъ бѣлъ мраморъ въ гр. Т. е прочута въ околностьта.

Типикъ (отъ *гр. образецъ*). Църковенъ уставъ. — **Типически.** 1) Образцовъ. 2) Прообразователенъ, символически. — **Типографически.** Печатенъ, който се отнася до типография.—**Типография.** Книгопечатане; печатница, книгопечатница. — **Типографъ.** Печатарь. — **Типолитъ.** Камъкъ на който се е отпечатало друго тѣло. — **Типометрия.** Печатане географически харти.—**Типометръ.** Инструментъ за точно опрѣдѣляне височината на печатна буква. — **Типъ.** 1) Образецъ, първообразъ; символъ. 2) Въ типографията: буква.

Типу-Саибъ (род. 1749 или 1751, умр. 1799) — майсурски султанъ или набобъ, непримиримъ врагъ на англичанетѣ и на тѣхното владичество въ Индия. Слѣдъ смъртьта на баща си, Хайдаръ-Али (1782), продължилъ борбата съ англичанетѣ, нъ, въпрѣки нѣкои сполуки на малабарския брѣгъ, сключилъ въ Мангалоръ миръ (1784), по който задържалъ всичкитѣ си владѣния; да сключи тоя миръ той билъ принуденъ едно отъ минуването па маратхитѣ на страната на англичанетѣ, друго отъ края на войната между французетѣ и англичанетѣ (версайлский миръ, 1783). Войната скоро пакъ избухнѫла (1789), понеже английската компания, владѣтелката на Индия (виж. Индия, *история*), безпокоили продължаването на Т.-С-тѣ въоржения и Т.-С-тѣ нападения на зависимата отъ англичанетѣ държава Траванкоре. Съ англичанетѣ въ съюзъ били маратхитѣ и Низамъ-Али деканскн. Т.-Саибъ отблъснѫлъ нападението на столицата му, Серингапатамъ; нъ при повторното настѫпване на Корнуолиса билъ принуденъ, прѣдъ прѣвъсходството на неприятелскитѣ сили, да склони на миръ, по който се лишавалъ отъ $^1/_3$ отъ владѣнията си (7 мартъ 1792),

Енергиченъ, прѣдпазливъ, властеленъ и пълководецъ, Т.-Сайбъ прѣкрасно схващалъ плановетѣ си и искусно ги привождалъ въ изпълнение, въ му бъркалъ прѣкомѣрний фанатизмъ. Ала главно пропадането на държавата му се дължало не на неговитѣ лични свойства, а на прѣвъзходството силитѣ на неговитѣ противници. Послѣдното негово прѣдприятие било свързано съ Бонапартовия походъ въ Египетъ. смѣтайки, че това ще ослаби англичанетѣ, Т.-Сайбъ подигналъ противъ тѣхъ туземнитѣ князове и Персия; компанията побързала да му обяви война (10 февр. 1799); двѣ английски армии потеглили за Майсуръ; Т.-С. билъ два пѫти разбитъ и изтласканъ въ столицата, при приближното зимане на която и погинялъ (25 апр. 1799). Царството му минало въ ржцѣтѣ на компанията и на нейнитѣ съюзници. Виж. The history of Tyrpoo Sultan, written by Mir Hussain Ali-Khan (Лонд., 1844).

Тирада, *фр.* 2) Рѣчь, произнесена изъ единъ пѫть. 2) Мѣсто въедно съчинение, което, безъ да губи общата свръска, има смисълъ и значение и ако се прочете отдѣлно.

Тиражъ, *фр.* 1) Издание, отпечатване печатно произведение: *тиражътъ на вѣстникъ Зорница въ двѣ години порасълъ съ 4 хиляди.* 2) Тегление (на *лотария*).

Тиранизирамъ, *гр.* Обхождамъ се тирански, мжчж. — **Тираninъ**. У старогрѣцитѣ: оня, който заграбилъ върховната власть въ държавата; изобщо: мжчитель. *Неронъ е билъ ужасенъ тираninъ.* — **Тирания**. Правление, въ което господствува произволътъ и безаконието; мжчителство.

Тирасполъ. Градъ въ европ. Русия, херсон. губ., 275 килом. на сѣв.-зап. отъ Херсонъ, на лѣвия брѣгъ на Днѣстръ; въ 1900 г. 28,908 жит. (руси, молдовци, гръци, арменци). Търговия съ жито, кожи, сирене. Т. е основанъ въ 1793, слѣдъ прѣзиманието на Очаковъ.

Тире, *фр.* Прѣпинателенъ знакъ рѣзка или чъртица (—).

Тире. Градъ въ азиятска турция, 90 килом. на юго-ист. отъ Смирна (Анатолия); 15,000 жит. Губери и памучни платна.

Тиролъ. Най-западната область на Австрия, съединена съ Форалбергъ; съпрѣдѣлна на сѣв., зап. и югъ съ Бавария, Швейцария и Италия; простр. 26,690 чет. килом. и насел. въ 1890 г. 928,769 жит., отъ които 437,393 нѣмци (54.8%), 359,931 (45%) италианци и понталианчени. Както въ всички алпийски страни, така и въ Т. населението се увеличава много мудно. Гл. гр. *Инсбрукъ*. Т. е едно продължение на Швейцария; прѣзъ него минуватъ отъ ист. къмъ зап. Алпитѣ и отъ всички страни е заобиколенъ съ високи планини. Инъ и Ечъ сж двѣтѣ му главни рѣки. Освѣнъ това въ него текжтъ: Лехъ, Изаръ и Брента. Отъ езерата главно е Боденското. Прѣзъ срѣдата на Т. минува Бренски проходъ, най-ниский отъ голѣмитѣ проходи на Алпитѣ и който е голѣмий търговски пѫть между Италия и Германия. Отдавна желѣзници съединяватъ Инсбрукъ съ Мюнхенъ, и Боценъ съ Верона; въ 1867 е била свършена желѣзницата между Инсбругъ и Боценъ, прѣзъ Бренския проходъ, първата желѣзница, ко-

ято свързала Италия съ Германия. Промишлеността на тирольци състои въ производството на копринени и ленени платове, ръкавици, сламени шапки, стъкло и хартия за мѣстно потрѣбение. Произвождатъ се много дървени издѣлия. Много врѣме канаровъдството е било монополъ на сѣвернитѣ тирольци, които снабдявали цѣла Европа съ канарчета. Износътъ на Т. състои отъ добитъкъ, сирене, градиво, вино, тютюнъ, коприна, желѣзо, соль; вносътъ — отъ жито и фабрични издѣлия. — Въ Т. първенъ живѣли келти и гали; въ врѣмето на импер. Августа той билъ покоренъ отъ римлянетѣ; съ падането на римската империя тамъ се явили остготи, слѣдъ това ломбардци, баваре и франки. Въ 1359 наслѣдницата на тиролския графъ, Маргарита Брандебургска, завѣщала Т. на братовчедитѣ си, австрийскитѣ херцози. Така Т. станѫлъ владѣние на Австрия. Виж. Gormayr, Tirol und die Tiroler.

Тирсъ, *гр.* Лекъ правъ жезлъ на баснословния богъ Бахуса, обвитъ съ лозена вѣйка. Тоя жезлъ е неотемлема принадлежность както на Бахуса, така и на прислужницитѣ му, вакханкитѣ и всички, които празднуватъ оргиитѣ му.

Тиртей. Елегически пѣвецъ на военната доблесть у спартанцитѣ. Въ старо врѣме имало прѣдание, че спартанцитѣ, слѣдъ пораженията си въ втората месенска война, се обърнѫли, по внушението на оракула, къмъ Атина съ молба да имъ даде пълководецъ; атинянитѣ за присмѣхъ имъ изпратили единъ куцъ селски учитель **Т.**, нъ той съумѣлъ да запали сърдцата на спартанцитѣ съ пѣснитѣ си, вдъхнѫлъ имъ несъкрушима смѣлость и съ това имъ доставилъ тържеството надъ враговетѣ. **Т**-тѣ стихотворения, споредъ староврѣменнитѣ граматици, били издадени въ 5 книги. *Благоустройство*, елегията му, която най-много се прославила, била поема на ионийското нарѣчие, която състояла отъ дълъгъ редъ елегически двустишия. Отъ нея се уцѣлѣли малки откѫслеци. Поемата прославя законностьта и добрата уредба, установена отъ най-старо врѣме отъ самитѣ богове и расклатена отъ месенскитѣ войни и отъ раздоритѣ въ спартанскитѣ общини. Да се дѣли властьта между царе, стареи и народъ било наредено отъ самъ Аполона. Заключението на поемата било единъ позивъ къмъ отечестволюбието и мѫжеството на цѣлия спартански народъ въ името на добринитѣ, нераздѣлни съ царството на закона и реда. „Користолюбието, нищо друго ще погуби Спарта“ — гласи единъ отъ стиховетѣ на поемата. Въ друга отъ поемитѣ си, подъ загл. *Увѣщание*, поетътъ противопоставя героя и страхливеца, прѣвъзнася едина и безпощадно укорява другия. Въ **Т**-тѣ елегии се чува звонътъ на оржжието, трѣсъкътъ на боя, нъ заедно съ това и една увѣреность въ побѣдата, ако войницитѣ послѣдватъ съвѣтитѣ на поета. Въ историческитѣ врѣмена не само спартанцитѣ, а и атинянетѣ намирали **Т**-тѣ стихотворения много сгодни за да се въспитаватъ младежитѣ на военна доблесть и неустрашимость прѣдъ врага. Виж. Bergk, Poetae lyrici Gr. (3 изд.); В. Латы

шевъ, *Изъ стихотворения* **Т.** (Жур. Мин. Нар. Просв. 1891, № 12).

Тиръ. Прочутъ приморски градъ въ Финикия, славилъ се въ старо врѣме съ търговията и колониитѣ си (Картагенъ въ Африка, Гадесъ—сегашни Кадиксъ въ Испания), цъвтѣлъ вече 1300 години прѣди Р. Х. Единъ отъ царетѣ, Хирамъ, се намиралъ въ приятелство съ израилския царь Соломона; па се и прѣдполага, че Соломонъ се оженилъ за негова дъщеря. Въ Хирамово врѣме, Т. билъ много украсенъ; и пристанищата му, чудесата на стария свѣтъ, вѣроятно броили годинитѣ си отъ това врѣме. Градътъ билъ построенъ на една морска скала и така укрѣпенъ, че Навуходоносоръ 13 години го обсаждали безъ сполука и Александръ Велики го зелъ само слѣдъ 6-мѣсечна обсада. Съ въздигането на Картагенъ испаднѫлъ Т. Въ римско врѣме, Клеопатра добила Т. даръ отъ Антония. Императоръ Августъ отнелъ съвсѣмъ независимостьта на Т. Нъ той пакъ продължавалъ да сѫществува като забѣлѣжителенъ търговски градъ до 1516, когато покорението му отъ Селима I, заедно съ откриването новъ пѫть за Азия покрай носъ Добра Надежда, турили край на търговското му значение, и токоречи на сѫществуването му. Отъ 3,000 до 4,000 души сега живѣѭтъ между развалинитѣ му.

Тиръ-бутонъ, *фр.* Кука за закопчаване ржкавици.

Тиръ-бушонъ, *фр.* Оптикалка, оттикни-затикалка.

Тиса. Най-голѣмий притокъ на Дунавъ, извира въ Карпатскитѣ планини въ Унгария, описва полукржгъ отъ ист. къмъ зап., мѣнява посоката си при Токай, тече отъ сѣв. къмъ югъ прѣзъ Чолнокъ, Сегединъ, Зента и Тителъ, и се влива въ Дунавъ подъ Саланкеменъ; около 1,200 килом. Прибира отдѣсно Бодрогъ, Хернадъ; отлѣво Чамосъ, Корошъ, Марошъ. Цѣлото му долно течение минува прѣзъ ниско, блатисто и често наводнявано поле. Т. е корабопл. за параходи отъ Токай. Францовий каналъ съкратява пѫтя на ⅓. Бегский каналъ съединява Т. съ Темешъ. Богатството на Т. съ риба е станѫло пословично („Една третиня отъ Т. е пълна съ риба“).

Тисяща. Хиляда. — **Тисящелѣтие,** хилядогодишнина.

Титаниди, *гр.* чеда на Титана.

Титанитъ. Минералъ, който принадлежи на едноклиномѣрната система, срѣща се още и въ маси. Шаръ жълтъ, черенъ, зеленъ, рѣдко червенъ; понѣкога отъ една страна зеленъ, отъ друга черникавъ; блесъкъ силенъ и стъкленъ. Относ. тег. 3.4—3.6. Състои отъ 40.4 титанова кислота, 28.3 варь и 31.3 кремнеземъ; черниттѣ видоизмѣнения съдържатъ помалко желѣзенъ окисъ. Въ Европа се намира въ Тиролъ, Норвегия, Русия.

Титанъ. Металъ, открить отъ Gregor-a въ 1791 и отъ Klaproth-a въ 1794. Срѣща се въ видъ на *титанова кислота, титановокисленъ окисъ отъ желѣзо* твърдѣ често придружава желѣзото. Въ чистъ видъ не е намѣренъ въ природата. До сега сѫ могли да го добиѫтъ само въ видъ на сивъ и лъскавъ прахъ, който много мѫчно се разтопява. Като се загрѣе силно, запалва се, изгаря и става на титанливъ окисъ. Отн. тег. 5.3. Въ съединение съ други минерали образува

множество химически вещества. Произведението на титановата киселота съ кременовата е *титанолитъ*.

Титанъ. По *басносл.* Лаомедонов синъ, Приамовъ братъ, мѫжъ на Ео, която го откраднѫла. Тя му испросила отъ Зевса безсмъртие, но забравила за упазване на младостьта, и кога остарѣлъ, обърнѫла го въ стрѣкоза. — **Титанитѣ**, пакъ по *басносл.*, синове на Небето и Земята (Урана и Веста) били исполини съ чудовищенъ ръстъ надарени съ необикновена сила. Най-извѣстний отъ тѣхъ билъ Бриарей, който ималъ 100 ржцѣ. Тѣ натрупали планини къзъ планини и искали да стигнѫтъ до небето да свалѭтъ Зевса отъ прѣстола, но той ги поразилъ съ молнии и запратилъ въ тартара. — Титанъ сега значи исполинъ, великанъ: *Рошфоръ е титанъ на перото.*

Титикака. Голѣмо езеро въ южна Америка, въ Боливийското плато, въ Андитѣ, 3,915 метра надъ морското равнище; около 240 килом. на-длъжъ и 80 килом. на ширъ. Надъ него владѣѭтъ исполински върхове Сарата (6,490 метра) и Илимани (6,510 метра).

Титла, *лат.* Име, дадено на едно лице съгласно съ закона да означава почесть, санъ, достойнство; прим.: *императоръ, царь, князь, дукъ* или *херцогъ, графъ* или *контъ, баронъ*; или *величество, высочество, пръвъсходителство* и др. — **Титулирамъ**. 1) Давамъ титла или почетно име. 2) Оглавявамъ или давамъ заглавие (на *съчинение.*) — **Титулирамъ се**. Зимамъ почетно име, наричамъ се съ нѣкакво име: титулирамъ се *опозиционеръ, либералъ* и др. — **Титулъ**. Право, юридическо основание; актъ, документъ, който установява едно право; владало. — **Титуляренъ**. Редовенъ, който има титлата на една длъжность или служба, който е назначенъ окончателно на нея: *тая служба нѣма титуляренъ чиновникъ, а се занимава отъ испълняващъ.* — **Титуляръ**. Същото, каквото е титуляренъ чиновникъ.

Титъ. Ап. Павловъ ученикъ, когото апостолътъ испращалъ да укротява вълненията на коринтската църква, направилъ го критски епископъ и му писалъ особено *Послание*. Едно прѣдание казва, че Т. работилъ до дълбока старость въ Критъ. Отъ 12-и стихъ въ гл. 3 на *Посланието* до Т. се учимъ, че апостолътъ билъ въ Никополъ, кога го писалъ. Тълкователитѣ прѣдполагатъ, че тоя градъ билъ прочутий Никополъ въ Епиръ, а не едноименний градъ въ Македония; защото, както бѣлѣжи De Wette, македонский Никополъ изглежда да е билъ основанъ отъ ими. Траяна много врѣме слѣдъ Павловата смъртъ.

Титъ-Ливий. Прочутъ римски историкъ (59 пр. Р. Х. — 17 сл. Р. Х.) Въпрѣки републиканскитѣ си възгледи, билъ приятель съ Августа. Главний му трудъ, *Римската история*, въ 142 книги, е докаранъ до 9 год. прѣди Р. Х. Цѣли сѫ се упазили само 35 книги, — отъ другитѣ само откѫслеци. Съчиненията му сѫ написани съ прѣкрасенъ езикъ и съставятъ важенъ источникъ; нъ имать и слаба страна: авторътъ имъ не изглежда критически къмъ староврѣменнитѣ лѣтописи.

Титъ (*Флавий Веспасианъ*). Римски императоръ отъ 79, най-

голѣмий синъ на императоръ Веспасиана (41—81 сл. Р. Х.). Въ 67 придружавалъ баща си въ иудейската война, въ 70 разрушилъ Иерусалимъ; Веспасианъ тогава го назначилъ съправитель. Първенъ билъ развратенъ и жестокъ. Слѣдъ бащината си смъртъ изведнажъ прѣкжснѣлъ съ миналото. Казвалъ, че денътъ, когато не правилъ нѣкому що-годѣ приятно, се изгубвалъ за него. Въ негово врѣме станѣло едно изригване на Везувия въ 79, тридневенъ пожаръ въ Римъ и чума. Неподписвалъ смъртни присѫди. Съградилъ огромни бани. Управлявалъ справедливо и кротко. Главни източници: Тацитъ, Светоний, Аврелий Викторъ. Виж. M. Beulé, Le Procès des Césars. Tite et sa dynastie (Парижъ, 1870).

Тифлисъ. Градъ въ русски Задкавказъ, ц. на тифлисската губернния и на цѣлото намѣстничество Задкавказъ (виж. *Кавказъ*), на р. Кура, 264 килом. — права линия — на ист. отъ Черно-море и 3,200 килом. на юго-ист. отъ С. Петербургъ; 160,645 жит. (1897), повечето арменци. Фабрики за вълнени и ленени платове, килими, орѫжия; търговия, главно съ Персия, съ коприна и памукъ. Т. е билъ едно врѣме крѣпость и столица на Георгия (виж. това име). Въ околностьта има симпурни топли извори. — Тифлисската губернния има простр. 44,523 чет. килом. и насел. въ 1897 г. 1,051, 032 жит., главно георгийци, арменци и татаре. Прѣзъ нея минуватъ нѣколко планински бърда отъ Кавказскитѣ планини (връхъ Казбекъ, 5,043 метра вис.) и се простиратъ по сѣв. и ист. части на губернията. Главнитѣ рѣки сѫ Кура и Араксъ. Климатътъ е разнообразенъ, споредъ мѣстностьта; земята, понѣйдѣ, е много плодородна, и произвожда изобилно жито, тютюнъ, памукъ, синило, грозде. Тиф. губ. е богата съ минерални извори и градиво.

Тифозенъ, *пр.* Отъ естеството на тифа. — **Тифоиченски, тифоиденъ**. Приличенъ на тифа: *тифоиченска треска*. — **Тифъ** или **тифосъ**, *тежката болесть* (Typhus). Остра болесть на кръвьта, която върлува повечето епидемически, съ заразително свойство, придружава се съ силна треска и нервни припадъци, ограничава се или върху слюзестата ципа на чирвата, коремний т. (Typhus abdominalis), или въ видъ на сипаница върху вънкашнитѣ покрива на тѣлото, екзематозенъ т. (Typhus exenthomaticus). Т. е опасна болесть и противъ него нѣма спесифично срѣдство. — **Тифофталмия**. Епидемическо очно възпаление.

Тифонъ. Вихреобразенъ ураганъ, който се явява въ Индийски океанъ, особено покрай южния и източния брѣгове на Китай.

Тифонъ, Тифъ. Въ гръцката митология, стоглавъ гигантъ, който изригвалъ пламъкъ, билъ поразенъ съ гръмъ отъ Зевса.

Тихи или Велики океанъ. Една отъ 5-тѣ части, на които се дѣли океанътъ, между Азия и Австралия на зап., и Америка на ист. Съобщава се на сѣв. съ сѣверни Ледовити океанъ чрѣзъ Беринговъ протокъ и, на зап., съ Индийски океанъ чрѣзъ Малакенски, Зонденски, Басски и др. протоци. На югъ отива до южни Ледовити океанъ. Образува на ист. Калифорнийски заливъ, на сѣв. Беринго море, и на зап. Охотско мо-

ре и Японско море, Жълто и Източно морета и Китайско море. Съдържа доста голѣмо число островчета и острови до азиятското приморие, и Океания, 5-та часть отъ свѣта. Най-голѣмата му позната дълбочина е 6,600 метра на сѣв.-зап. отъ Филипинскитѣ о-ви. П рѣзъ него минува *черното течение*, което върви покрай азиятското приморие, отъ полуостровъ Малака до Японски архипелагъ, послѣ се отправя къмъ Америка, на която мие и топли западнитѣ брѣгове отъ англійска Калумбия до Екваторъ. Тоя океанъ, нареченъ *Южно море* отъ Балбоа, кастилски мореплавателъ, който го открилъ въ 1513, добилъ името си *Тихи* океанъ отъ Магелана, който не срѣщналъ никакви бури по това море въ пѫтуването си отъ Огнена Земя до Филипинскитѣ о-ви (1520).

Тихо-Брахе. Дански астрономъ (1546 — 1601). Наблюдавалъ съ таврѣ несъвършени инструменти (1563) съединението на Сатурна и Юпите ра. Ала пакъ открилъ погрѣшности въ алфонсинскитѣ и прутенскитѣ таблици. Слѣдъ вуйковата си смъртъ добилъ голѣмо състояние и напълно се посветилъ на астрономията. Въ 1572 открилъ една нова звѣзда въ Касиопея. Написалъ за това De nova stella. Въ 1576 данский краль му далъ въ ленъ едно имение на единъ о-въ, па и срѣдства за построението на една малка обсерватория. Слѣдъ кралевата смъртъ интриги накарали Т.-Б. да напусне Дания и по покана на императора Рудолфа станѫлъ царски астрономъ въ Прага. Тамъ му помагалъ Кеплеръ. Т.-Бтѣ наблюдения надъ планета Марсъ послужили Кеплеру като основа за законитѣ на движението на планетитѣ. Макаръ Т.-Б. да цѣнилъ твърдѣ високо Коперника, той не приелъ неговата система, а измислилъ своя си, по която земното кълбо се намира въ срѣдоточието на свѣта; около земята се въртѫтъ луната и слънцето; около слънцето Меркурий, Венера, Марсъ, Юпитеръ, Сатурнъ. Едно пълно изд. на Т.-Б-тѣ съч. е направено въ Прага въ 1611. Биографи: Гасенди (1655); Халфрехтъ (Хофъ, 1798); Фрийсъ (Копенхагенъ, 1878); Дрейеръ (Единбургъ, 1890). Т.-Б-тѣ писма сѫ издадени отъ Фрийса и Буркхардта. Виж. и Гаснеровото съч. Tycho Brache und J. Kepler (Прага, 1872).

Тичино. Виж. *Тесинъ*.

Тишри. Първий мѣсецъ отъ гражданската и седмий отъ свещената година у евреитѣ; отговаря на часть отъ септемврия и часть отъ октомврия (*Библ.*).

Тласкала Градъ въ Мексико, ц. на едноименна область, на желѣзницата отъ гр. Мексико за Вера-Круцъ; 10,000 жит., повечето отъ индийско потекло. — Обл. има 134,000 жит. — Гр. Т., едно врѣме по-многолюденъ ц. на една войнствена република, при испанското завоевание на Мексико зела страната на Фернанда Кортеца среща ацтекитѣ.

Тлемсенъ. Алжирски градъ, въ обл. Оранъ, 130 килом. на югозап. отъ Оранъ; 29,544 жит. Търговия съ добитъкъ, вълна, маслинено масло. Арабска и французска колегии; католич. и протестантска църкви, джамии и синагога.

Тоалетъ, *фр.* Облѣкло, прѣмѣна, накитъ; *тоалетенъ*, който служи за прѣмѣняване, за китене.

Тоболскъ. Градъ въ Сибиръ, ц. на тоболската губерния, при вли-

ването на Тоболъ въ Иртишъ; 3,158 килом. отъ С. Петербургъ-20,330 жит. Православна архиепископия. Срѣдоточие на голѣма търговия съ кожи за кожуси; стоварище на стокитѣ, които идатъ отъ Китай прѣзъ Кяхта. Много църкви, два монастира, джамия. Единъ огроменъ затворъ, който събира 3,000 души; осѫденитѣ на заточение въ Сибиръ се испращатъ отъ тоя градъ по разни мѣста на страната. Паметникъ Ермаку (виж. това име). На сѣв. отъ Т. сѫ развалинитѣ на гр. Сибиръ, едно врѣме столицата на Сибиръ. — Тоболската губерния, най-западната въ Сибиръ, има простр. 1,387,423 чет. килом. и 1,433,048 жит., (1897) повечето руси; останалитѣ остияци, татаре, бухарци и самоѣди. Равна земя поена отъ Тоболъ, Иртишъ и Объ; мекъ климатъ въ срѣднитѣ области, лютъ на сѣв. и топълъ на югъ. Главнитѣ произведения сѫ жито, ячемикъ, овесъ. Златни, сребърни, мѣдни и желѣзни рудници. Много животни, които доставятъ кожи за кожуси, въ горитѣ. Главний поминъкъ е земедѣлието, а на сѣв. звѣроловството и риболовството.

Тоболъ. Сибирска рѣка, извира въ планини Алидгеми, тече къмъ сѣв.-ист. и се влива въ Иртишъ при Тоболскъ; 900 килом. Пои оренбурската и тоболската губер., и прибира Тарда, Тура, Абуга

Товъ. Окржжие отвѫдъ Иорданъ, сега съ неизвѣстно мѣстоположение.

Тога, *лат.* Римска горна дреха; обличала се надъ туниката; единъ край отъ нея се прѣмѣтялъ на лѣвото рамо, каквото дѣсната ржка да остава свободна. Тая дреха била исключително принадлежность на велможатѣ и чедата имъ.

Тодоровъ (Т.). Български финансистъ и публицистъ, единъ отъ водителитѣ на народната партия; родомъ отъ Елена. Свършилъ е правнитѣ науки въ Русия и Парижъ. Бѣше министръ на финанситѣ въ Д-ръ Стоиловия кабинетъ. Нѣколко пѫти отъ тогава добива и сега има депутаски мандатъ, участвува въ редактир. на в. *Миръ*; по-рано е редактиралъ и други вѣстници. Т. е единъ отъ най-добритѣ говорители въ народното събрание.

Токантинъ. Най-източний отъ голѣмитѣ южни притоци на р. Амазонъ, истича изъ планинитѣ на бразилската обл. Гоязъ, послѣ тече прѣзъ обл. Пара и се съединява подъ Вила-Викоза съ Пара, юженъ ржкавъ отъ устието на Амазонъ, 208 килом. отъ Атлантически океанъ; 1,760 килом. Опасно корабопл.

Токатъ (старовр. *Сотана*). Градъ въ азиятска Турция, 90 килом. на сѣв.-зап. отъ Сивасъ; 35,000 жит., повечето арменци. Тоя градъ, расположенъ на единъ отъ ржкавитѣ на Иешилъ-ирмакъ, е срѣдоточието на голѣма индустрия за губери, извѣстни съ името *смирненски*. Арменска архиепископия.

Токвилъ (Шарлъ-Клерелъ de Tocqueville). франц. историкъ и публицистъ (1805 — 1859). Билъ слѣдователь, сѫдия, отъ 1831 испратенъ въ Съединенитѣ Държави да изучва положението на затворитѣ. Написалъ заедно съ Бомона: *Пенитенц. система въ Съединенитѣ Държави и приспособението ѝ въ Франция*. За сѫчин. *Демокрацията въ Америка* (има английски, русски и др. прѣводи, Парижъ 1835; 15 изд. 1868) до-

билъ Монтионовската премия. Въ 1835 билъ приетъ за членъ на нравствен. и политич. академия, въ 1841 — на франц. академия, въ 1848 участвувалъ въ законодателното събрание, въ 1849 станалъ министръ на вън. работи; слѣдъ прѣврата въ 1851 се оттеглилъ въ частенъ животъ.

Други Т-ви трудове сж: *Старий редъ и революцията* (1856; 7 изд. 1866); *Философска история на царув. на Лудовика XV*, — *Поледъ върху царув. на Лудовика XVI*. Въ 1893 се издадохж Т-тѣ *Спомени* (Souvenirs; има русски прѣводъ). Съч. *Демокр. въ Амер.* и *старий редъ и револ.* иматъ по два русски прѣвода. Т-тѣ съч. сж издадени въ Парижъ събрани въ 9 тома. V, VI и VII т. съдържатъ Т-та прѣписка VIII IX — дребни статии и недовърше ни трудове. За Т. сж писали: Jacque на нѣмск. (Вѣна, 1876), D' Eichtal на франц. (Парижъ, 1897); Виж. и Beaumont, Notice sur A. de Tocqueville (въ V. т. отъ Т-тѣ съч.; въ 1897 излѣзе въотдѣлно изд.); Faguet, politiques et moralistes du XIX siècle (русски прѣводъ на М. Василевский, подъ редакц. на проф. Карѣева.

Токио (старото име *Иедо*). Столица на Япония, въ о-въ Нипонъ, на источния брѣгъ, при устието на Агава (Голѣма рѣка), която дѣли града на двѣ части; 1,440, 021 жит. въ 1899. Единъ замъкъ, укрѣпенъ съ единъ поясъ кули, резиденцията на Микадо (императора), владѣе града; въ тая часть сж и дворцитѣ на даимио (князове на племената), храмове м др. Другата часть, народната, се растила на много обширно пространство. Двѣтѣ части се съобщаватъ по 6 моста, на длъж. отъ по 226 до 326 метра. Единъ отъ тия мостове, нареченъ *Нипонъ-баши* (Японски мостъ), минува за срѣдоточие на империята, и всички географически разстояния се прѣсмѣтатъ отъ него. Една мрѣжа канали служатъ да съединяватъ Огова съ р. Нака-гава; по Нака-гава се докарватъ въ столицата много отъ произведенията на вжтрѣшностьта. Индустрията и търговията сж много дѣятелни; индустрията произвожда главно копринени и други платове, фарфорови сждове, издѣлия отъ слонова кость и др. Пристанището не е много дълбоко и външната търговия става главно чрѣзъ Йокохама, свързана съ Т. по желѣзница. Т. има университетъ, въ който се изучватъ правото, медицината, инженерството и индустриалната химия; военно-морско и други училища, наредени по образеца на европейскитѣ и богата библиотека. Кжщитѣ сж дървени сгради и пожаритѣ сж чести и много разорителни. Въ 1858 единъ пожаръ разрушилъ цѣла четвъртина отъ града; и една нощь, въ 1876, изгорѣли 8,000 кжщи. Много безистени, покрити съ глина, въ чаршиитѣ служатъ да турятъ въ тѣхъ стокитѣ, щомъ избухне наблизо пожаръ. Масивнитѣ желѣзни врата и капаци на тия негорими сгради, щомъ напълнятъ сградитѣ, затварятъ така каквото да не пропущатъ въздухъ. Въ Т., както и въ другитѣ главни градове на Япония, газовото освѣтление се употрѣбява вече отъ много години. Т., основанъ въ XVI-и вѣкъ, станалъ столица на Микадо отъ 1869, когато установилъ властьта си надъ всичкитѣ мѣстни князове.

Токография, *гр.* Описание на нещастни случаи при рожба и учение да се избѣгватъ.

Токсикология, *гр.* Учение за отровитѣ и унищожение на дѣйствието имъ въ животния организмъ чрѣзъ противоядия.

Токту. Български господарь (764—765), Баяновъ приемникъ, билъ убитъ въ едно сражение среща византийския императоръ Константина близо до долни Дунавъ. Неговий приемникъ е Телерикъ.

Толедо (страровр. Toletum). Испански градъ на Таго, ц. на едноименна область, въ Нова Кастилия, 62 килом. на юго-зап. отъ Мадритъ; 22,500 жит. Архиепископия, университетъ, военно училище; много хубава съборна църква. Фабрики за оржжия. — Тоя градъ, едно врѣме много важенъ, е билъ столица на вестготитѣ и сѣдалището на 17 мѣстни духовни събора. Прѣзетъ отъ мавритѣ, той станѫлъ столицата на Кастилия, и послѣ на Испания до основаването на Мадритъ отъ Филипа II (1560). — Область Толедо, има 334,000 жит. Градоветѣ сѫ: Алмондцидъ, Аранюецъ, Акана, Алказаръ, Талавера.

Толедо. Градъ въ Съединенитѣ Държави (Охио), съ добро пристанище на Морея, при устието ѝ въ езеро Ерие; 145, 901 жит. въ 1903. Голѣма търговия съ жито, брашно, добитъкъ, солено месо, дърва.

Толерантенъ, *лат.* Търпящъ, който позволява нѣщо, който не прѣчи на нѣщо. — **Толерантность.** Търпимость, вѣротърпимость, изобщо оставяне да се върши нѣщо, което би могло да се запрѣти. — **Толерирамъ.** Търпѫ, въ смисълъ на позволявамъ като не турямъ спънки.

Толима. Область или държава въ Колумбия, прѣзъ която тече Магдалина; простр. 46,800 чет. килом. и насел. 230,891 жит. Гл. градъ *Ибаґе*. Добила е името си отъ волканъ *Толима*, въ Андитѣ, 5,516 метра високъ и въ дѣйствие.

Толстой (*Левъ Никол.*). Знаменитъ русски писатель, когото Тургеневъ е нарекълъ великий писатель на русската земя — единъ отъ най-геніалнитѣ писатели на всички врѣмена; доби извѣстность съ хѫдожественитѣ си произведения, а най-вече съ романа си *Война и Миръ*; и до сега продължава да вълнува умоветѣ на цѣлъ свѣтъ съ философската, публицистическата и практическата си дѣятелность, насочена да реформира мировъзгледитѣ на людетѣ и сегашния редъ на работитѣ, и да се създаде другъ редъ и други отношния между людетѣ, основани на двѣтѣ основни начала на христианската вѣра: любовь къмъ ближния и несъпротивление на злото съ сила.

Т. се е родилъ на 28 авг. 1828 въ Ясная Поляна, родово имение въ тулската губ., дѣто живѣе и сега, заобиколенъ отъ голѣмо семейство. Още малъкъ, добилъ отлично домашно въспитание, описано въ *Дѣтство и Отрочество*, произведение, което има донѣйдѣ автобиографически характеръ. Въ 1843 постѫпилъ въ казанския университетъ, дѣто изучвалъ първенъ една година източнитѣ езици, а послѣ двѣ години юридическитѣ науки. Въ 1848 далъ въ Петербургъ испитъ за степеньта кандидатъ. Върнѫлъ се въ Ясная Поляна и тоя периодъ е описалъ

въ *Утро помѣщика*. Бъ 1851 отпѫтувалъ въ Кавказъ, увлѣкълъ се отъ военния животъ и постѫпилъ въ артилерията. Прѣзъ русско-турската война билъ въ Горчаковата дунавска армия, послѣ участвувалъ въ битвата при Черна и борбата прѣзъ пристѫпното нападение на Севастополъ. Виж. неговитѣ *Севастопольскіе разсказы*. Слѣдъ свършването на войната си далъ оставката, ходилъ въ Петербургъ и въ Москва, два пѫти пѫтувалъ въ странство, нъ въ 1861 изново се поселилъ въ Ясная Поляна. Въ 1862 се оженилъ за София Берсъ, дъщеря на единъ московски нѣмецъ. Разказитѣ: *Три смерти*, *Холстомѣръ* и нѣкои други вече загатватъ за посоката, която характерезира напокошната Т-ва дѣятелность. Сѫщото може да се каже за неговитѣ педагогически планове, които на врѣто си привлѣкли общото внимание. Той отворилъ въ имението си едно волно училище за народа, издавалъ педагогическо списание *Ясная Поляна*, което извикало оживена полемика и написалъ една книга за прочитъ, която имала много издания. Въ 1865—1869 Т. написалъ най-великото отъ произведенията си *Война и Миръ*, въ 1875—76 *Ана Каренина*, която се печатала първенъ въ *Русскій Вѣстникъ*, нъ послѣдната ѝ часть се появила отдѣлно, понеже Катковъ намѣрилъ, че ужъ тамъ сѫ изображени въ твърдѣ неблагоприятна свѣтлина русскитѣ доброволци. *Война и Миръ* е русски народенъ романъ, въ който сѫ прѣдставени всичкитѣ класове на русското общество, отъ императора до послѣдния войникъ, всичкитѣ възрасти, всичкитѣ темпераменти и върху простора на цѣлото царуване на Александра I. Критиката на цѣлъ свѣтъ е признала тоя романъ за най-великото епическо произведение на цѣлата европейска литература, произведение, което поражава още отъ чисто техническото гледище съ размѣритѣ си; и това, което още повече възвишава неговото достойнство като епосъ е дадената отъ него психология на русския народъ. *Ана Каренина* е другъ голѣмъ романъ на великия писатель. Сюжетътъ на тоя романъ е мѫчителната история на една блудница. Една жена отъ високото с. петерб. общество, Ана Каренина, залибва единъ младежъ на име Воронски, и, слѣдъ една борба съ себе си, зарѣзва мѫжа си и дѣтето си за да послѣдва любовника си. Най-сетнѣ тя се самоубива като се излага да я смаже единъ влакъ. Паралелно съ тая трагическа история се развива идилията на единъ селски дворянинъ, Левинъ, който най-сетнѣ се оженва за Анината сестра, и живѣе честито въ село, благодарение на своето самоотрицание, толкова мило на Толстоя. Лесно е да се открие поуката на тоя романъ.

Отъ 1881 въ Т-та дѣятелность настава една промѣна, макаръ и не такъва голѣма, както обикновено мислѫтъ. Той захваща да пише по религиозни и етически теми. Освѣнь голѣмо число дребни разкази за народа, издадени въ милиони екземпляри отъ фирмата Посрѣдникъ, на чело на която стоѫтъ толстоевци Чертковъ, Бирюковъ и др., тука се отнасятъ и чисто богословски съчинения, издадени извънъ Русия. Такъви сѫ: *Краткое изложеніе Евангелія*, *Сводка и переводъ четы-*

рехъ Евангелій, *Моя исповѣдь* (има лондонско и женевско издание.) *Въ чемъ моя вѣра* е издадено сѫщо въ Женева и Лондонъ. На сѫщата посока се отнасятъ много произведения отъ така наречените послѣдни години, които сѫ влѣзли въ томове XII и нататъкъ отъ пълното събрание на Т-тѣ съчин., при което Т. се е отказалъ отъ правото на литературна собственость на тия издания. Ала това е докарало не поевтинението имъ, а появението на много издания съ твърдѣ съмнително достойнство, които обогатихѫ не публиката, а монополиститѣ издатели. Между хѫдожественитѣ произведения отъ послѣдния периодъ най-забѣлѣжителни сѫ: *Смерть Ивана Ильича*, *Власть тьми*, *Крейцерова соната* съ епилогъ, комедия *Плоды Просвѣщенія*, а особено романътъ *Воскресеніе*. Въ дългия редъ малки повѣсти и легенди, прѣдназначени за народно четене (*Чемъ моя сила* и др.) Т. по мнѣнието на своитѣ безусловни поклонници е достигнѫлъ до върха на хѫдожествената си сила — до това стихийно майсторство, което се дава само на народнитѣ сказания, защото въ тѣхъ се пълнощава творчеството на цѣлия народъ. Отъ политическитѣ, етическитѣ и религиознитѣ произведения могѫтъ да се споменѫтъ още: *Политика и религія* (Берлинъ, 1894), *Христіанство и патріотизмъ*, *Письма къ поляку*, *Патріотизмъ или миръ*.

Едно отъ най послѣднитѣ произведения на Т. — *Възкресението на Ада* — е забѣлѣжително по това, че въ него, като въ фокусъ, сѫ събрани главнитѣ пунктове отъ възгледитѣ на яснополянянската философъ, неговитѣ църковно-догматически и социални възгледи. Съ свойствената си прямолинейность, която минува нѣкога въ грубость, Т. изважда тука своитѣ възгледи за църквата, съврѣменния социаленъ строй и цѣлата изобщо култура на съврѣменното човѣчество. Нийдѣ гениалний творецъ на *Война и Миръ* и на *Ана Каренина* не е изваждалъ такъви рѣзки прямолинени възгледи за културата на човѣчеството и за нейното значение, нийдѣ не е дохождалъ до такъво пълно отрицание на всичко, което е добито съ труда на стотина прѣдидѣли поколѣния и на което се гради цѣлата човѣшка история. Пълно отрицание на всичко, песимизмъ въ истинския смисълъ на думата. Гениалний хѫдожникъ писатель е увлѣченъ отъ идеята, че въ съврѣменния животъ царува сатаната, че всѣко проявление на човѣшкия духъ е проявление на злия духъ, като счита лъжливо и самото понятие за живота.

Въ 1901 Т. по постановление на русския синодъ биде отлѫченъ отъ православната църква.

Т-тѣ произведения, поне поглавнитѣ, сѫ прѣведени на много европейски и други езици; на български сѫ прѣведени слѣднитѣ: *Война и Миръ*, прѣв. М. Ивановъ (Маджаровъ) (Пловдивъ, 1889); *Ана Каренина*, прѣв. Х. Боневъ (София, 1899); *Крейцерова соната* (Русе, изд. Гулабчевъ, 1890); виж. и *Крейцерова соната* е *Послѣсловието*, прѣв. Визиревъ (Свищовъ, 1897); *Възкресение*, прѣв. Ив. П. Кеповъ (Търново, 1900; драма *Силатана мракъ*, прѣв. А. Карима 2-о изд., София, 1904); истор. трагедия *Царь Теодоръ Ивановичъ*, прѣв. Ст. Коледаровъ (Търново, 1902); *Църквата и*

господарството (Габрово, 1898); *Къмъ духовенството*, прѣв. Г. Шоп. и Н. Ил. (София, 1903); *Мисли за Бога*, прѣ. Е. Ж. (Сливенъ, 1903); *Писмо до Н. Н.* (Котелъ, 1898) и *Писмо до единъ русски фелдфебелъ* (София, 1900), прѣведени отъ С. Ничевъ; сѫщий е прѣвелъ още *Животътъ и учението на Иисуса* (София, 1900), *Въ какво сѫстои щастието* (София, 1899), *Защо се хората упояватъ* (София, 1899), *Какво трѣбва да правимъ* (София, 1900). Между другитѣ прѣводи на Т ви произвед. сѫ още: *Исповѣдьта*, прѣв. Д. Стеревъ (София, 1886), *Врѣмената сѫ блиски*, прѣв. Д. Хрискинъ (Варна, 1897); *Какъ се прѣмахва злото въ свѣта*, прѣв. Д. Драгиевъ (Ст. Загора, 1899); *Християнство и патриотизмъ*, съ приложен. на *Едно писмо до полскитѣ революционери* (Варна, 1896); *Къмъ политическитѣ дѣятели*, прѣв. Г. Шоп. (София, 1903); *Коренътъ на злото*, прѣв. отъ фр. К. (Сливенъ, 1901); *Мисли по възпитанието и учението*, прѣв. Н. Стойковъ (Габрово, 1903); *За смисъла на живота — мисли*, прѣв. Вл. Христовъ (София, 1906); *Опомнете се*, статия по поводъ рус.-японск. война, прѣв. Г. Шоп. (София, 1904); *Разрушението на Ада и възобновяването му*, легенда, прѣв. Г. Шоп. (София, 1903); *Съ какво живѣятъ хората*, народна прикаска (2-о изд., София, 1905); *Ив. Лудиятъ*, прикаска прѣв. Н. Каранджуловъ (Ломъ 1897); *Е. Зола и А. Дюма*, критически бѣлѣжки, прѣв. Ст. Русевъ (София, 1896); *Семейно щастие*, романъ, прѣв. И. Черневъ (София, 1898); *Богъ забавя, но не забравя*, расказъ (Русе, 1899); *Днешното робство*, прѣв. Нешо Баировъ (София, 1901); *Виното и тютюнътъ* (София, 1891); *Стопанинъ и ратай* (Пловдивъ, 1895); *Богу или мамону?* прѣв. Денчо (Варна, 1897); *Отговоръ на Левъ Ник. Толстой по случай отлѫчването му отъ църквата* (София, 1901). Виж. още *Какъ живѣе и работи графъ Толстой*, отъ П. А. Сергѣенко, прѣв. К. К. (Хасково, 1900); и Бородкинъ, *графъ Л. Н. Толстой като учитель на живота*, прѣвелъ отъ рус. Ив. Визиревъ (Чирпанъ, 1903; тая книга се мѫчи да оборва Т-тѣ философски възгледи).

За Т. на русски и на другитѣ европ. езици сѫществува обширна литература, безпримѣрна или небивала до сега за отличенъ писатель още прѣзъ живота му. Отдѣлно издадени книги за Т. изброяватъ на *русски* до 100, на *нѣмски* до 30, на *французски* 11, на *английски* 18, на *шведски* 5. Единъ отъ най-добритѣ етюди за Т. е написанъ отъ неговия послѣдователь Громека, младъ русинъ, който послѣ си побъркалъ ума. За Т. сѫ писали на рус. още: Писаревъ, Страховъ (виж. *Тургенев*), Дружининъ, Григорьевъ, Михайловский, Скабичевский (българ. прѣводъ *Левъ Толстой като хѫдожникъ и мислитель*, Пловдивъ, 1897) и мн. др., а отъ чуждитѣ писатели: Цабель, И. Шмидтъ, В. Хенкель, де Воге, Лионъ, Баденъ, Дюпюи, Ролстонъ, Левенфелдъ, Глогау, Ж. Дюма, Ана Сеуронъ, Осипъ Лурие. Самъ Т. е изложилъ възгледитѣ си върху искуството въ една сѫчин. за искуството. Сѫществуватъ много кратки биографически очерки и въспоминания за Т.; такъви сѫ: единъ биогр. очеркъ отъ рус. Павленковска библиотека, написанъ

отъ Е. Соловеева; А. А. Берсовитѣ *Воспоминанія* и Сергѣенковата книга за Т. Най-сетнѣ, у насъ се издава (София), подъ редакц. на Г. С Шоповъ, и мѣсечно списание *Левъ Н. Толстой*, сега (1906) въ третата си година. Това списание е издание на нѣколко Толстоеви съчувственици у насъ „жадни за распространението на Т-то слово“ и рѣшени „да посвѣтятъ силитѣ си за продължение на неговото дѣло.“

Толтеки. Едновремешни люде въ Америка, първитѣ цивилизовани люде въ Мексико, които, по нѣкои тъмни прѣдания, били дошли отъ източна Азия. Тѣ се установили въ Мексико въ срѣдата на VII-и вѣкъ; властьта имъ била унищожена отъ ацтекитѣ въ XI-и вѣкъ; столица имъ била *Тула*, послѣ Шолюланъ. Т. распространили властьта си до Панамски провлакъ, наложили езика си и вѣрата си на покоренитѣ населения, покрили страната съ пѫтища, шосета, мостове и пѫтници, и дали голѣмъ потикъ на търговията и искуствата. Всичкото това могѫщество рухнѫло въ XI-и вѣкъ, когато въ страната нахлули варваретѣ, ацтеки и шишимеки. Нъ т. упазили езика си и политическитѣ и религиознитѣ си учреждения, които побѣдителитѣ не закъснѣли да усвоятъ. Шолюланъ, толтекстата столица, останѫла столица и на ацтекското царство и търговско срѣдище на страната до пристигането на испанскитѣ завоеватели. Храмътъ му много врѣме продължавалъ да се посѣщава отъ много далечни поклонници. На т. се дължатъ хубавитѣ грънци, златнитѣ издѣлия, памучнитѣ ткани, които работили мексикапцитѣ и чието съвършенство възбуждало удивлението на испанцитѣ. Виж. *Индиецъ* въ знач. 2).

Толука. Гл. градъ на обл. Мексико (въ мексиканската република), 40 килом. на юго-зап. отъ Мексико; 12,000 жит. Планинский връхъ Невадо де Толука, който е наблизо, е 4,621 мет.

Толуски балсамъ, отъ *гр. Толу* въ Колумбия. Балсамъ, който се добива отъ едно смолисто дърво (Myrospermum Toluiferum) въ Колумбия; употрѣбява се въ лѣкарството, като цѣръ за храчене.

Тома Аквински. Най-великий богословъ на западната църква и най-великий философъ въ срѣднитѣ вѣкове (1227—1274). Т., отъ семейството на аквинскитѣ графове въ неаполитанското кралство, добилъ образованието си въ неаполския университетъ; покалугерилъ се въ 1243 и отишелъ въ Франция, за да избѣгне гонението на баща си и братята си, които не искали да е калугеръ. Ала тѣ го уловили и 2 години го държали подъ стража въ замъка си. Най-сетнѣ, съ помощьта на доминиканцитѣ (той билъ отъ тѣхния орденъ), сполучилъ да избѣгне въ Келнъ, и да продължи ученето си при прочутъ богословъ *Албертъ Магнусъ*. Напоенъ съ схоластическата, диалектическата и Аристотеловата философия, той слѣдъ нѣколко години почналъ попрището си като учитель по богословието въ Парижъ. Съ майсторското си умѣние да приспособява тая философия въ систематизирането на богословието, той скоро станѫлъ извѣстенъ въ цѣла Европа. Той продължавалъ да държи лекции въ Парижъ, до когато Урбанъ IV, въ 1261, го

повикалъ въ Италия да прѣдава философията въ Римъ, Болония и Пиза. Той отказалъ да приеме архиепископския чинъ и умрѣлъ на пѫть за Лионския съборъ (1274). Още приживѣ **Т. А.** се радвалъ на най-дълбокото почитание въ цръквата; наричали „всемирни," „ангелски богословъ," „втори Августинъ". Главнитѣ му съчинения сѫ: Summa Theologiae, Quaestiones Disputatae et Quodlibetales и Opuscula Theologica и единъ *Коментаръ на четиретѣ книги отъ изрѣчения на Петра Ломбардски.* Той далъ нова и научна основа на вѣроучението за въртне дѣла повече отъ колкото изисква длъжностьта, за прѣсѫществението и др. Той още излагалъ нравственитѣ въпроси така систематично, ясно и точно, че заслужилъ титлата „баща на нравствената философия." Неговата Summa Theologiae е първий опитъ за пълна богословска система. Въ философскитѣ си съчинения, най главното отъ които е *За католическата вѣра срещу езичницитѣ*, той освѣтлява съ нова свѣтлина най-отвлѣченитѣ истини. Обстоятелствата, че **Т. А.** билъ доминиканецъ и че орденътъ му се хвалилъ съ него като най-голѣтото си украшение, възбудили завистьта на францисканцитѣ. Въ началото на XIV вѣкъ Дънсъ Скотъ, францисканецъ, се обявилъ противъ Т. А-тѣ вѣроучения, и основалъ философско-богословската школа на *скотиститѣ*, срещу които се опълчили *томиститѣ*, повечето доминиканци. Томиститѣ клонѣли въ философията къмъ номинализма, а скотиститѣ къмъ реализма. Послѣдното най-добро издание на трудоветѣ на **Т. А.** е римското (1851, 24 т.). Т. А. се числи въ западната цръква между светиитѣ. *Библ.* Jourdain, La Philosophie de Saint Thomas d' Aquin (2 т., Парижъ, 1858) и R. Eucken, D. Philosophie des Thomas von Aquino und die Kultur d. Neuzeit (Хале, 1886). Литературата е посочена у Weberweg-Heinze въ 2-ия томъ на неговата *Истор. на философията.* Виж. още А. Бронзовъ, *Аристотель и Тома Аквинатъ* (СПБ., 1884).

Тома Георгиевъ. Виж. *Георгиевъ.*

Тома Кампенски. Срѣдневѣковенъ мистикъ (1380—1471); отъ 1407 августински монахъ. Духовно-мистическото му съчинение *За подражаването Христа* (De imitatione Christi) се е распространявало въ миналитѣ вѣкове грамадно. То слѣдъ Библията и Евангелието едва ли не е било най-често издаваната книга: извѣстни сѫ до 5,000 издания. Автографътъ му отъ 1441 се намира въ Брюкселъ, и съмнѣнията въ автографа сѫ отстранени отъ най-новата критика. Една студия за това съчинение се намира въ Стакъровата книга *Примѣрътъ Христовъ* (Цариградъ, 1894, америк. мис. издание). Освѣнъ за *Подражаването Христа*, издадени сѫ Кемпийскивитѣ Opuscula. Виж. за **Т. К.** Malou-витѣ изслѣдвания (Recherches historiqes et critiques sur le véritable auteur de l' Imitation, 3-о изд., 1858), Kettlewell-овитѣ на англ. и Wheatley-витѣ и тѣ на англ. (the Story of the Imitatio Christi, Лондонъ, 1891).

Тома (Св.). Единъ отъ 12-тѣ

апостоли, прочутъ по невѣрването, което показалъ, кога възкръсналъ Иисусъ Христосъ. Той не билъ заедно съ другитѣ апостоли, когато Иисусъ имъ се явилъ слѣдъ възкресението си, и не искалъ да вѣрва, че Иисусъ е възкръсналъ. Нъ когато слѣдъ 8 деня Иисусъ му далъ да побара ранитѣ му, Т. се увѣрилъ. Споредъ нѣкои, Т. проповѣдвалъ Евангелието въ Индия, споредъ други у партянетѣ и етиопянетѣ, за което прѣтърпѣлъ мъченическа смъртъ. Въ Индия се намиратъ християне, които носятъ името св. Томовци въ свръска съ това обстоятелство.

Томбола, *итал.* Игра за забавление съ лъжовни жълтичета.

Томбукту или Тимбукту. Градъ въ западни Суданъ, близо до Нигеръ; 20,000 жит., арабе и негри мохамедане. Търговско стоварище на западни Суданъ съ Гатъ и Мароко. Отъ Мароко добива английски стоки. Томбуктускитѣ кервани прѣнасятъ злато, соль, гума, копринощити ризи и памучни дрехи, изработени въ Кано. Въ Т. се работятъ вретища, кожани дисаги, златни пръстени и украшения. Тоя градъ е билъ много по-важенъ прѣди три вѣка. *Кабра*, 10-15 килом. далечъ, му служи за пристанище на Нигеръ. Т. се управлява отъ единъ токо-речи независимъ главатарь, който плаща дань на туарегитѣ, за да избѣгва грабежитѣ имъ.

Томи. Градъ въ староврѣменна Мизия, на югъ отъ Дунавъ и на Черно море. Тамъ билъ заточенъ Овидий отъ Августа. Тоя градъ се намиралъ до Кюстенджа (виж. това име; виж. и *Овидиополь*.

Томпсънъ (Силв.-Фил. Thompson). Извѣстенъ англ. физикъ, род. въ 1851; изучилъ физиката и химията въ кралевското висше училище, послѣ въ Хайделбергъ и въ 1878 билъ назначенъ професоръ на опитната физика въ лондонската градска техническа колегия въ Финсбери. Т-тѣ работи по физиката се отнасятъ главно до оптиката, особено геологическата; много по-извѣстни сж неговитѣ работи по електро-техниката, най-вече литературнитѣ. Неговий обемистъ трудъ Dynamo-Electric Machinery (1884), който е издържалъ петь издания и е прѣведенъ на нѣмски и русски, прѣдставлява и до сега най-пълната монография за динамомашинитѣ. Не по-малко е извѣстно неговото съч. The Electromagnet (1890), което съдържа първото и най-пълното систематическо изложение на електромагнитнитѣ механизми; прѣведено е на франц., нѣм. и русски. Т. е извѣстенъ и като популяризаторъ на физиката; неговитѣ Elementary Lessons in Electricity and Magnetism сж прѣведени на повечето европейски езици (има два рус. прѣв.). Отъ другитѣ Т-ви съч. по-забѣлѣжителни сж: Polyphase Electric Currents and Motors (1896), Light visible and invisible (1897, има русски прѣводъ) и Michael Faraday, his life and work (1893).

Томпсънъ (сѫщ. Хенри Thompson, род. въ 1820). Отличенъ английски лѣкарь, отъ 1866 професоръ въ Лондонъ; специалистъ по болеститѣ на пикочния мѣхуръ, по операцинтѣ на литотрицсията и литотомията. Т-ви съч.: The diseases of the prostate (6-о изд., 1886); Practical lithotomy and

lithotrity (1863); Clinical lectures on diseases of the urinary organs (5° изд. 1879); Lectures on some important points connected with the surgery of the urinary organs (1884), On tumours of the bladder (1885); Opening the bladder for stone or for tumours (1889); Modern cremation, its history and practice (1889).

Томскъ. Сибирски градъ, на Томъ (притокъ на Объ), ц. на едноименна губерния; 52,413 жит. (1897). Кожи, сапунъ, ликйори; транзитна търговия съ калмукцитѣ и монголитѣ. — Томската губерния, на ист. отъ Тоболската, има простр. 847, 359 чет. килом. и 1,927,679 жит. (1897). Сребърни, златни, оловни, мѣдни, цинкови рудници; огромни гори; много езера и рѣки (Объ, Томъ, Чулимъ, Иртишъ), повечето отъ които текжтъ на сѣв. отъ Алтайскитѣ планини. Климатътъ е мекъ въ срѣднитѣ и южнитѣ области, нъ остъръ на сѣв. Рударството е главний поминъкъ. Търговия съ Китай.

Томсжнъ (Робертъ Thomson). Религиозенъ писатель отъ американската мисия въ южна България, родомъ шотландецъ, роденъ въ Цариградъ. Баща му, Д-ръ Т., посвети живота си като прѣдставитель на Британското и Чуждестранно Библейско дружество въ Турция на дѣлото по распространението на Св. Писание международитѣ въ тая империя. Р. Т. е свършилъ колеиалнитѣ науки въ Единбургъ, а богословскитѣ въ Ню-Йоркъ. Повече отъ 12 години (1884—1897) той редактираше, съ български сътрудници Л. Касжровъ и Хр. Велевъ, цариградскитѣ издания на седмична и мѣсечна *Зорница*, основана отъ Д-ръ Байнгтона (виж. това име). Слѣдъ прѣкращението на тия издания на *Зорница* стана за нѣколко години директоръ на самоковското научно-богословско училище. Сега ржководи печатното литературно дѣло на мисията. Освѣнъ списанитѣ и прѣведенитѣ отъ него книги и брошури съ духовно съдържание, той състави единъ *Способъ за изучване английския езикъ* (Самоковъ, 1902; въ кжсо врѣме ржководството издържа 2-о изд.); па и често срѣщаме негови религиозни статии въ пловдивското издание на *Зорница*.

Томсжнъ (Уилямъ Thomson лордъ Келвинъ). Най-великий отъ съврѣменнитѣ физици, род. въ Белфастъ въ 1824; синъ на професоръ на математиката въ гласговския университетъ, извѣстенъ съ учебници по математиката, които сж издържали десетки издания и присноспособими и до сега. Въ 1846 22-годишний У. Т., слѣдъ като свършилъ съ отличие наукитѣ си въ Кимбриджъ, завзелъ катедрата на физиката въ гласговския университетъ, която държи и до сега. Билъ е редакторъ на Cambridge Mathematical Journal, и нѣкои отъ найблескавитѣ му открития сж се появили въ неговитѣ страници. Сътрудничилъ е още въ списанията на лондонското и единбургското кралски дружества и др. Въ математическитѣ теории за движението, свѣтлината, електричеството и магнетизма е направилъ забѣлѣжителни открития; между другитѣ може да се споменжтъ само за разсѣването на енергията и пълното разрѣшение

на задачата за телеграфиране чрѣзъ подводна ортома. Особено е свързалъ името си съ атлантическата телеграфна ортома, която, безъ неговитѣ издирвания, не би могла да се осѫществи. За доискарване на това дѣло, въ 1866, кралица Виктория го наградила съ лордството. Той е и изнамѣрилъ нѣколко прѣвъсходни и полезни инструменти за разни електрически цѣли — електрометри и галванометри и др. У Т. сѫ били съединени най-високата разсѫдливость съ практическото искуство на математика и инженера.

Отъ книгитѣ, издадени отъ Т., съ най-голѣма извѣстность се ползуватъ Treatise on Natural Philosophy (т. I, заедно съ Тета, 3-о изд. 1883, нѣм. прѣв. подъ редакц. на Холмхолдца), което съдържа въ единъ отъ излѣзълъ I т. едно блескаво изложение на механическитѣ основи на теоретическата физика. Т-тѣ статии сѫ прѣпечатани въ неговитѣ Reprints of papers on electrostatic and magnetism (1872), изященъ паметникъ на неговия гений, Mathematical and physical papers (1882–3) и Popular lectures and addresses.

Томъ, *фр.* Свитъкъ, отдѣлна книга.

Томъ. Корабоплавателна рѣка въ томската губерния, истича изъ снѣжнитѣ Кузнетски планини и се влива въ Объ; 780 килом.

Тонга или *Приятелски о-ви.* Архипелагъ въ Полинезия, на ист. отъ о-ви Вити; простр. около 2,500 чет. килом. и 50,000 жит. отъ малайското и полинезийското плѣме, обърнѫти въ християнството отъ англійски мисионери. Състои отъ 3 голѣми волканически о-ва, *Тонга, Еока и Вавау. Беа*, въ о-въ Тонга, е столицата на главния главатарь. Планинска плодородна земя (кокосови дървета, банани, хлѣбни дървета, захарни тръстики, черници). Кукъ нарекълъ о-ви Тонга *Приятелски о-ви*, по причина на добрия приемъ, който му дали туземцитѣ.

Тонджоровъ. Семейство, което ни е дало нѣколко учители, книжовници и обществени дѣйци; такъви сѫ:

Николай Хр. Т., роденъ въ Самоковъ прѣзъ първия четвъртъ на миналото столѣтие, добилъ първоначалното си образование въ родния си градъ, слѣдъ това ходилъ въ Русия за по-добра подготовка. Той учителствувалъ въ Пловдивъ, Кюстендилъ, Велесъ и Самоковъ, дѣто е въвелъ за прѣвъ пѫть ланкастерската метода. Неговата кореспонденция съ учителя му Неофита Рилски се срѣща въ *Сборника за народни умотворения*. Въ неговия домъ е живѣлъ, и отъ него е зелъ началното си образование, покойний пловдивски митрополитъ Натанаилъ (виж. това име).

Иванъ Хр. Т., по-малкъ братъ на *Ник.* Хр. Т., който съ нѣколко други младежи е билъ испращанъ въ Англия отъ Юсрефъ паша, самоковецъ, за изучаване желѣзарството, нъ по причина на болесть скоро се завърналъ отъ Англия и учителствуалъ въ селата Голѣмо Бѣлово и Костенецъ, и слѣдъ това се поминалъ.

Димитъръ Хр. Т., и той по-малкъ братъ на Ник. Хр. Т., свършилъ образованието си въ Русия [постѫпилъ съ съдѣйствието на митрополитъ Натанаила, който тогава съ архимандритски чинъ живѣлъ въ Румѫния,

въ киевската семинария и зелъ участие въ кръмската война], отдѣто се завърнѫлъ около 1857 год., и учителствувалъ нѣколко години въ Самоковъ, дѣто въвелъ още по-голѣми прѣобразования въ учебната систета. Въ негово врѣме самоковци, подъ ржководството на брата Хаджи Гюрови (вж. *Захария* Х. Гюров), Николая Образописцова и др. по-събудени граждани, изгонили грѣцкия владика Дели-Матея отъ Самоковъ, и се освободили за всегда отъ фанариотитѣ. Подиръ това той учителствувалъ въ други мѣста и най-послѣ въ с. Батакъ, дѣто мѫченически загина въ баташкитѣ клането. — Синъ на тоя баташки мѫченикъ е *Константинъ* **Т.**, род. въ 1858 въ Самоковъ добилъ образованието си въ пловдивската гимназия, учителствувалъ въ Самоковъ прѣди освобождението ни, а слѣдъ освобождението билъ чиновникъ секретарь, мирови сѫдия, прокуроръ и прѣдсѣдатель на ломското, кюстендилското и хасковското окр. сѫдилища; сега (1906) е прѣдставитель въ Народното Събрание.

Иванъ А. **Т.**, синъ на Алекси Хр. **Т.**, братъ на горнитѣ, род. въ 1845, добилъ началното си образование въ Самоковъ при чича си Димитра, билъ за нѣколко врѣме взаименъ учитель въ Самоковъ и пѣвецъ въ църквата „Митрополия" за конто трудове му било плащано по 30 гроша на мѣсецъ! Слѣдъ това слѣдвалъ за нѣколко години (1862—68) американското училище въ Пловдивъ, прѣзъ което врѣме прѣвелъ Гринлифовата *Алгебра* и *Моралната Философия*. Подиръ това врѣме (отъ 1869 — 1877) учителствувалъ и държалъ проповѣди на евангелското общество въ градеца Банско — Разлогъ. Малко слѣдъ баташкия сѣчъ, той билъ наклеветенъ прѣдъ турското правителство за комита, и като такъвъ затворенъ въ Мехомия, Неврокопъ, Сѣрезъ и най-послѣ въ солунския катилъ. Отъ тамъ той билъ освободенъ съ помощьта на англиийския и американския посланници. Слѣдъ това (въ началото на русско-турската война) се прѣселилъ въ Пловдивъ), дѣто за нѣколко години билъ духовенъ ржководитель на пловдивското евангелско общество. Прѣзъ това врѣме той отворилъ първото вечерно училище, и прибавилъ на българската книжнина нѣколко книги, като: *Вънчалний вѣнецъ* (Пловдивъ, 1880), *Потеря противъ пиянството* (Пл., 1881), *Кръстъ* (Пл., 1882), *Религията въ ежедневния животъ*, *Изгубена Живка*, *Тимка*, и др. Отъ 1890 той се е прѣдалъ на самостоятелна работа, и съ щедрото съдѣйствие на единъ воененъ, и на неговия синъ Свѣтозаръ е могълъ да обогати нашата книжнина съ още 7—8 съврѣменни книжки. Той е пропѫтувалъ нѣколко пѫти цѣла България, и съ распродажбата на тѣзи книжки и съ държане публични скаски, съ посѣщаване затворитѣ, болницитѣ, лудницитѣ, е залѣгалъ да заслужи на отечеството. Нему се дължи първата инициатива за отваряне на старопиталища въ нѣкои градове изъ България.

Свѣтозаръ Ив. **Т.**, синъ на Ив. А. Т., роденъ въ 1870 въ Банско, Македония. Добилъ началното си образование въ американското дувич. училище въ Пловдивъ, — срѣдното въ Самоковъ и висшето въ харвардския университетъ въ Бостонъ, Амери-

ка. Слѣдъ това се занимава въ Америка съ журналистика. Владѣе нѣколко европейски езици. Написалъ е нѣколко романи на български и на английски, отъ които единъ на бълг. подъ името *Стоянъ Новобранецътъ* се публикува като подлистникъ въ в. *Пловдивъ*.—Въ обществената дѣйность на баща му, той много щедро му помага.

Тоника, *лат.* Въ *музик.* основна нота на единъ тонъ, главний звукъ на който се продължава и свършва една пиеса.

Тонически, *лат.* Усилителенъ, укрѣпителенъ: *тонически цѣръ.*

Тонкински заливъ. Заливъ, образуванъ отъ Китайско море, между Китай на сѣв., Тонкинъ на зап. и о-въ Хайнанъ на ист.

Тонкинъ. Страна въ източна Азия (Индо-Китай), съпрѣдѣлна на сѣв. съ Китай, на ист. съ тонкински заливъ, на югъ съ кралство Анамъ и на зап. съ Лаосъ, намира се подъ покровителството на Франция; простр. 90,000 чет. килом. и насел. 9,000,000 жит. Гл. градъ *Хайной*. Земята обгрѣща порѣчията на Сонгъ-Кай и Тай-Бинъ, които се вливатъ въ Тонкински заливъ и се съобщаватъ помежду си съ канали, близо до устието имъ, и на сѣв. една часть отъ порѣчието на Сонгъ-Ки-Кунгъ, притокъ на Китайско море. Тая страна състои отъ двѣ различни части: делтата на рѣки Сонгъ-Кай и Тай-Бинъ и планинска земя, която дѣли делтата отъ Китай. Делтата, която има простр. около 11,000 чет. килом., е много плодородна земя. Населението въ нея е много гѫсто. То произвожда изобилно оризъ, царевица, захарна тръстика, малко чай. Планинската страна притежава пространни гори, въ които обитаватъ слонове, носорози, мечки, тигри, леопарди. Долинитѣ даватъ сѫщитѣ произведения, както делтата. Тая страна притежава златни, сребърни, желѣзни, каменовѫгл. рудници. Индустрията произвожда копринени и памучни платове. Тонкинци сѫ отъ анамското племе; както у другитѣ анамски народи, долнитѣ разреди сѫ будайци, а горнитѣ конфуциеви послѣдватели. Има и около 150,000 римокатолици. — *Ист.* Анамцитѣ, монголско племе, се заселили въ Т. около 2,500 год. пр. Р. Х.; тѣ живѣли тамъ овчарски животъ до кѫдѣ 250 отъ нашата ера, когато образували държава, ту насална на Китай, ту независима отъ него. Т. билъ присъединенъ на кралство Анамъ въ 1802. Французетѣ го завоевахѫ отъ 1873 до 1884 и му наложихѫ покровителството си по договора съ Анамъ въ 1884. Мѣстни управители управляватъ страната подъ надзора на французе. Вънкашната търговия става чрѣзъ пристанище Хай-фонгъ; тя се развива бързо; въ 1887 вносътъ е билъ за 38 милиона лева. Търговската флота състои отъ 2,811 кораба съ вмѣст. 293,151 тона.

Тончевъ (Димитръ). Български публицистъ и общественъ дѣецъ, род. въ Калоферъ въ 1858. Училъ се въ родното си мѣсто, слѣдъ което свършилъ въ Русия николаевското реално училище, а въ 1883 и юридическия факултетъ на одесския университетъ. Прибра се въ Пловдивъ, дѣто се посвети на адвокатската професия. Отъ 1885 до 1893 бѣше народенъ прѣдставитель; сѫщо подпрѣдсѣдатель и прѣдсѣдатель на

великото народно събрание за избирането на княза, комуто и поднесе акта за избирането; бѣше прѣдсѣдатель на V и VI (една година) обикн. народни събрания. Отъ декем. 1888 до септ. 1891 бѣ министръ на правосъдието, и пакъ министръ на общитѣ сгради въ Тодоръ Иванчовия кабинетъ. За послѣдното си министерствуване биде осъденъ заедно съ Иванчова и Радославова отъ държавния съдъ; за това виж. *Радослависти*. Прѣдъ съда направи дълбоко впечатление съ блескавитѣ си рѣчи.

Въ литературата **Т.** започна съ основаването на вѣст. *Пловдивъ*, послѣ, пакъ въ гр. Пловдивъ, на *Съдебенъ Вѣстникъ* (1885); покъсно въ опозиция на стамболовия режимъ той е участвувалъ въ *Свободно Слово* и въ други вѣстници и списания. Т. е авторъ на важни съчинения по юриспруденцията: *Коментаръ върху закона за наслѣдството*, 2 т. по около 40 коли (т. II-и, София, 1898); *Законъ за задължението и договорить*; *Практически съдебни забѣлѣжки* (1884) и др.

Тонъ, *лат.* 1) Степень на снишение или на повишение на звукъ. 2) Междина между двѣ ноти отъ гамата: *тонъ*, *полутонъ*; 3) Изговоръ, начинъ на говорене: *повелителенъ* т. и *умолителенъ* т. 4) Важность: *говори съ тонъ*.

Тонъ, *англ.* Теглилка, равна на 1000 килограма или 780 оки.

Топазъ. Минералъ, кристализира въ ромбическата система. Относ. тегло отъ 3·4 до 3.6. Безцвѣтенъ, нъ често бива обагренъ съ разни шарове жълто-червеникавъ, синйо-небесенъ, зеленикавъ; има стъкленъ блесъкъ; състои отъ алуминиевъ окисъ, кремична киселота и флуоръ. Въ търговията различаватъ 3 видоизмѣнения т.: саксонски (винно-жълтъ), сибирски (синовато-бѣлъ) и бразилски (злато-жълтъ). Т. се употрѣбява само за украшения. Цѣната му е умѣрена. около 12 лева единий кратъ.

Топографически (*гр. топосъ*, мѣсто; *графо* пишѫ). Мѣстоописателенъ. — **Топография.** 1) Мѣстоописание, описание на мѣстность. *Топографическитѣ* харти иматъ за прѣдмѣтъ не цѣли области, а опрѣдѣлена часть отъ тѣхъ. Военната т. повече отъ всичко се занимава съ подробности, защото за движението на войски и за полето на битва е потрѣбно пълно знаяне на мѣстноститѣ. 2) Искуството да се очъртава на хартия повърхностьта на мѣстность. — **Топографъ.** Мѣстоописатель; мѣстоочъртатель.

Тополница, *Тополка.* Лѣвъ притокъ на Марица, извира въ Буная надъ Копривщица, тече прѣзъ тоя градъ, прѣсича Срѣдна-гора и се влива въ Марица при Т. Пазарджикъ.

Топчия, *тур.* Артилеристъ.

Торвалдсенъ (*Албертъ*). Прочутъ дански ваятель, когото съотечественицитѣ му считатъ за най-великия отъ ваятелитѣ слѣдъ Микелъ-Анджело (1799—1844), род. въ едно мѣсто между Исландия и Копенхагенъ, училъ се въ копенхагенската академия и въ 1796, като степендиантъ на академията, отишелъ за усъвършенствуването си въ Римъ. Тамъ образецътъ на великото му дѣло *Язонъ, като открадва златното руно*, положилъ основа на славата му. Въ 1815 се явило най-извѣстното му произведение, баре-

лѣфъ *Ахилесъ и Приамъ*. Въ 1838 се върналъ въ Копенхагенъ, дѣто и умрѣлъ. Никой не се е възвишавалъ до такъво прѣдставление на идеалнитѣ митологически фигури както Т. Неговата техника е безукорна. Всичкитѣ Т-ви работи съставятъ Торвалдсенови музей въ Копенхагенъ. Една сбирка отъ литографиитѣ на всичкитѣ Т-ви произведения е издадена отъ Холйота (Копенх., 1851). Т-вий животъ и произведенията му сѫ описани въ нѣколко съчинения отъ Тиле; сѫществува и една Т-ва биография отъ Шлона.

Торгау. Саксонски градъ (Прусия), 78 килом. на сѣв.-ист. отъ Мерзебургъ, на Елба; 13,500 жит. Крѣпость. Фабрики за вълнени платове, пивоварници. Гробъ на Екатерина Боренъ, Лютеровата жена. Въ 1526 лютеранетѣ сключили торгауския съюзъ, за да противодѣйствуватъ на десауския католически съюзъ. Побѣда на Фридриха II надъ австрийцитѣ, въ 1760.

Торжокъ. Русски градъ, въ тверската губер., 72 килом. на сѣв.-зап. отъ Тверъ, на Тверца; 12,000 жит. Фабрики за русски изработени кожи.

Тори, *англ.* име на консерваторитѣ въ Англия.

Торичели (*Евангелиста*). Италиянски физикъ и математикъ, род. въ Фаенца (1603 — 1647); слѣдъ Галилеевата смърть, добилъ неговата катедра въ флорентинския университетъ. Доказалъ сѫщоврѣменно съ Герике, че въздухътъ има тегло и че упражнява налѣгане надъ земната повръхнина. Въ 1643 изнамѣрилъ барометра, съ който показалъ нагледно заключението си; правилъ и микроскопи и обективи за телескопи. Открилъ и установилъ *закона*, който нося неговото име, за истичане на течноститѣ: „скоростьта, съ която истича една течность изъ една дупка, която се намира на дъното на единъ сѫдъ, е равна съ скоростьта, съ която свободно пада едно тѣло отъ сѫщата височина отъ каквато тече течностьта въ сѫда.“ Т. минува за основатель на хидростатиката. Обнародвалъ е: Trattato del moto (прѣди 1641) и Opera Geometrica (Флоренция, 1644). Единъ паметникъ му е въздигнатъ въ родния му градъ.

Торичелева празнина. Безвъздушно пространство въ тржбицата на живачния барометръ или на термометра, наречено така по името на Торичели, изобрѣтателя на барометра.

Торки. Едно отъ тюркскитѣ племена, което водило номадски животъ въ южно-русскитѣ степи. Въ 895 т. зели участие, като наемници, въ похода на св. Владимира противъ българетѣ. Въ началото на XI вѣкъ, измѣстени отъ половцитѣ отъ ист., тѣ се спрѣли при Днѣпръ, дѣто дошли въ стълкновение съ руситѣ. По думитѣ на лѣтописцитѣ, въ XI вѣкъ (1060) т., нападнати отъ руситѣ, „убоявьшеся, пробѣгоша и до сего дня; и помроша бѣгающе гоними, ови же отъ зими, другіи же голодомь, инии же моромъ.“ Ала въ XII вѣкъ тѣ пакъ се явяватъ при Донъ. Още въ XI вѣкъ една часть отъ тѣхъ припознали властьта на русскитѣ князове, почнѫли да живѣятъ полузаселенъ животъ въ една мѣстность при р. Русь, дѣто и основали гр. Торческъ. На лѣвия

брѣгъ на Днѣпръ се заселила друга група т. Друга часть т. минѫла Дунавъ и приела поддантството на Византия. Подчинилитѣ се на русскитѣ князове торкски колонисти постепенно се смѣсили съ словѣнското население и исчезнѫли като народъ. Голубовски отождествява т. съ узитѣ по византийскитѣ источници. Виж. Барсовъ, *Очерки исторической географіи*; Голубовскій, *Печенѣги, торки и половцы до нашествія татаръ*.

Торонто. Градъ въ Горна-Канада, 780 килом. на юго-зап. отъ Квебекъ, на езеро Онтарио; 208,040 жит. въ 1901 г.; въ 1881 г. ималъ 86,000 жит. Голѣма търговия; добро пристанище. Университетъ. Библиотека (90,000 т.), музей. Католич. епископия. Първото име на града било *Йоркъ*.

Торпилъ или *торпидъ*, лат. Подводна машина, която се употрѣбява за пръскане кораби чрѣзъ избухване. Името т. първъ пѫть се дало прѣзъ войната на Англия съ Съединенитѣ Държави въ 1812—14 на нѣкои таинствени ладии, изнамѣрени отъ Фълтона и други американци, съ цѣль да плуватъ подъ повръхностьта на водата и да поврѣждатъ дъната на неприятелскитѣ кораби. Нъ сегашнитѣ т. различаватъ съвсѣмъ по направата и дѣйствието си отъ тогавашнитѣ машини, които сѫ носили това име. Сегашнитѣ т. сѫ отъ два вида: първо, подвижний т., който по разни начини се нагласява да се пръсне о страната на неприятелски корабъ; второ, неподвижний т., единъ видъ неподвижна бомба назначена да избухне подъ дъното на неприятелския корабъ. На неподвижнитѣ т. обикновено даватъ името подводни мини.—Т. сѫ били употрѣбени най-напрѣдъ отъ руситѣ въ Балтийско море въ 1854; слѣдъ това тѣ сѫ били употрѣбени обширно въ американската междуособна война въ 1861—65. Въ французско-германската война въ 1870—71 французската флота се плашеше отъ прусскитѣ пристанища отъ страха на т. Т. се употрѣбихѫ много и сполучливо отъ руситѣ въ русско-турската война въ 1877.—2) Име на риба (Torpedo ocelata), която има свойството да дава електрически ударъ; подъ кожата си има особено орѫдие, въ което възбужда електричество. Живѣе въ Срѣдиземно море. Тая риба и всички ней подобни видове иматъ лошо месо.

Тортоза (старовр. Dertosa). Испански укрѣпенъ градъ въ тарагонската область и 75 килом. на юго-ист. отъ Тарагона (Каталония), на Ебро; 30,000 жит. Голѣма търговия съ риба. Желѣзни, каменовѫгл., стипцови рудници. Хубава готическа съборна църква.

Тортона. Италиянски градъ, въ александрийската область, 28 килом. на ист. отъ Александрия, на Скривия; 16,000 жит. Едно врѣме силно укрѣпено мѣсто. Коприна, вино. — Т., галски градъ, послѣ римска колония, билъ съсипанъ отъ Фридриха Барберуса; отпослѣ принадлежалъ на савойскитѣ дукове.

Тоскана (старовр. Етрурия) или *Тусция*, у гръцитѣ *Тирения*). Страна въ срѣдна Италия, бившо самостоятелно велико дукство, съ прѣдѣли, на сѣв. Емилия (бившото дукство Модена), на ист. Маршитѣ и Умбрия (бившата Църковна область), на югъ Римската область, на зап. Тосканско море;

простр. 24,053 чет. килом. и насел. 2,600,000 жит. Гл. гр. *Флоренция*. Сѣверна и сѣв.-източна Т. е испълнена съ планини отъ Апенинитѣ. Отъ многобройнитѣ рѣки корабоплавателна е само Арно. Климатътъ е умѣренъ, особено по брѣговетѣ. Земята въ долинитѣ и западнитѣ равнини е плодородна и много добрѣ обработена. Земята въ долинитѣ и западнитѣ равнини е плодородна и много добрѣ обработена. Двата главни прѣдмѣти на износа сж коралитѣ и произведенията на маслиненото дърво. Важна промишленость съставятъ желѣзнитѣ и други рудници. Фабрично-манифактурната промишленость се ограничава въ глинени и копринени издѣлия, въ приготвяне хартия, въ мозаична работа (флорентински мозаики), въ правене искуствени цвѣтя и сламени шапки. Търговията е доста гомѣма, особено съ Истокъ и Америка. Гл. стоварище на стокитѣ е Ливорно. Три университета: въ Пиза, Сиена и Лука. Повечето жители исповѣдватъ католичеството.

История. — Староврѣменна Т., (виж. *Етрурия*) изпърво била независима, слѣдъ това покорена отъ римлянетѣ, послѣ отъ ломбардитѣ, въ 774 подпаднжла подъ владичеството на франкитѣ, на които принадлежала до XII-и вѣкъ. Слѣдъ смъртьта на графиня Матилда (1115), нѣколко тосканси градове добили независимость. Особено се възвисили Пиза, Сиена, Лука и Флоренция, които враждували помежду си. Флоренция, дѣто слѣдъ много прѣврати въ 1434 върховната власть минжла въ ржцѣтѣ на Медичитѣ, малко по-малко се възвисила надъ съперницитѣ си, другитѣ тосканси градове, и въ XIV-и вѣкъ станжла господарка токо-речи на цѣла Т. Въ 1531 Александръ Медичи станжлъ първий флорентински дукъ, а въ 1569 Козма Медичи тосканси великъ дукъ. Слѣдъ смъртьта на послѣдния Медичи, Иоана (1737), Т., по договоритѣ между европейскитѣ държави, станжла владѣние на лоренския дукъ Франца Стефана, който се въскачилъ отпослѣ на нѣмския прѣстолъ подъ името Францъ I. Т., когато я управлявалъ Францовий внукъ Фердинандъ II (1779), била отнета отъ австрийцитѣ отъ Наполеона I и подъ името кралство Етрурия дадена на пармския князъ Лудовика I (1801) и на сина му Лудовика II (1807). Отъ 1807 до 1814 това кралство съставило французска область. Съ падането на Наполеона I, Т. пакъ станжла владѣние на Австрия; и отъ тогава на Т. зацарувалъ пакъ Фердинандъ III. Той царувалъ до 1824, и ималъ за приемникъ Леополдъ II. Управлението му било облегжто на австрийската войска. Въ 1859, когато франко-сардинската армия нанесла първитѣ си побѣди надъ австрийцитѣ, тосканцитѣ се подигнжли; и скоро (4 апр. 1860) едно тосканско народно събрание произнесло падането на тосканската династия и присъединението на Т. на кралство Италия.

Тосканско море. Часть отъ Срѣдиземно море, която се намира между Корсика, Сардиния, Сицилия и Италия. Староврѣменнитѣ я наричали Inferum sive Tyrrhenicum mare.

Тостъ, *англ.* Здравица: *дижж тостъ* — напи или прѣдложи здравица.

Тотлебенъ (Едуардъ Ив. Todleben, графъ). Русски генералъ, воененъ инженеръ, род. въ Митава, синъ на единъ търговецъ, починѫ въ Висбаденъ (1818—1884). Училъ се въ Рига и въ Петербургъ въ инженерното училище. Отличилъ се въ кавказката война, въ обсадитѣ на Салти и Чошъ. Участвувалъ въ русско-турската война въ 1853 съ капитански чинъ, като дѣйствувалъ при генералъ Шилдеръ-Шулднера, който обсаждалъ Силистра. Въ 1855 подъ неговото началство като подпълковникъ станѫла енергическата инженерна отбрана на Севастополъ. Севастополската обсада прославила Т-то име; въ дългата отбрана на Севастополъ Т., пръвъ пѫть въ военната история, далъ идеята да се укрѣпява единъ градъ съ пръстени работи до толкова, че тия укрѣпления да земѫтъ нападателенъ характеръ. Къдѣ края на обсадата Т. билъ тежко раненъ въ крака. Въ 1856 ходилъ въ Германия да изучва строенето на гл. крѣпости. Въ русско-турската война въ 1877—78 биде повиканъ, слѣдъ като Османъ паша се укрѣпи въ Плѣвенъ и руситѣ не сполучихѫ да го измѣстѫтъ, да ржководи обсаднитѣ работи около тоя градъ и съ умѣнието си скоро докара падането му. Въ 1879 доби графски чинъ; отъ 1879 бѣше одесски генералъ-губернаторъ. Главнитѣ научно-литературни трудове на Т. сѫ: *Описаніе обороны Севастополя*, съ много сътрудници; сѫществува и французски прѣводъ — Défense de Sevastopole, 1864); — *Записка къ проектамъ вооруженія сухопутныхъ крѣпостей*, — *О вооруженіи приморскихъ крѣпостей*. Извѣстний белгийски инженеръ Бриалмонъ припознава Т. за най-бѣлѣжитиѧ инженеръ на XIX-и вѣкъ. Виж. Шильдеръ, *Графъ Э. И. Тотлебенъ, его жизнь и дѣятельность*; A. Brialmont, la général Comte Todleben, sa vié et ses travaux; Дубровинъ, *Матеріалы для исторіи Крымской войны и обороны Севастополя*; Krahmer, Général adj. Graf Todleben (Берлинъ, 1888).

Тошева (г-жа). Първата добрѣ образована българка и дѣятелка по женското училищно дѣло въ България, род. отъ бѣдни родители въ Стара-Загова въ 1837. Г-жа Т. свършила наукитѣ си въ Одеса (1850—1856) въ образцовия пансионъ на г-жа Василева като благодѣянка на князъ Самарина. На учение въ Русия я намѣстилъ *Захарий* Княжески (виж. това име), въ желанието си да отвори пѫть на женското образование въ нашето отечество. Слѣдъ свършването на курса си, учителствувала въ Стара-Загора до 1870 и отъ тая дата до 1876 въ Габрово, дѣто въздигнѫла дѣвическитѣ училища на 5-класни. Нейнитѣ ученички отъ Ст.-Загора се распръснѫли дори до Велесъ и Охридъ. Слѣдъ русско-турската война, тя учителствувала още 3 години въ Габрово, когато въ 1880 била назначена директорка на новоотворената областна дѣвич. гимназия въ Ст.-Загора, длъжность, която испълнявала до края на учебната година 1891—92. Уморена физически, старата учителка, слѣдъ 20-годишно учителствуване се оттеглила отъ прѣдпоменѫтата длъжность. Г-жа Т. е била и главната двигателка и сътрудница за съставянето на ст.-загорското женско дружество *Майчина*

Грижа, второ слѣдъ ломското.

Траванкоръ. Индийска държавица, подъ покровителството на англичанетѣ; намира се на южния край на Деканъ; простр. 17,363 чет. килом. и насел. 2,557,736 жит. въ 1890. Стол. *Тривандерама*. Гл. гр. Килонъ. Старопр. гр. *Траванкоръ*, който е далъ името си на кралство, нѣма вече важность. Горещъ климатъ. Оризъ, захарь, сагу, канела, пиперъ, темянъ, кокосови орѣхи. Хубави гори, обитаеми отъ биволи, слонове, тигри. Травенкорский раджа е подданенъ на англичанитѣ отъ 1809.

Траверсъ, *фр.* 1) Напрѣчникъ, — всѣка отъ гредитѣ, турени напрѣки по желѣзенъ пѫть. 2). Пръстенъ насипъ, който се прави въ укрѣпленията за защита на войницитѣ отъ неприятелскитѣ изстрѣли.

Травникъ. Градъ въ Босна, 75 килом. на сѣв.-зап. отъ Сараево, на р. Лашна; 12,000 жит., повечето мохамедане. Много джамии и замъкъ отъ срѣднитѣ вѣкове. Главната индустрия е правянето острила за саби.

Трагакантъ, или *траянтъ* (Gummi Tragacanthae). Смола, която истича изъ стеблата на много видове астрахалъ, растение отъ семейството на бобовитѣ, особено на *критския астрахалъ* въ о-въ Критъ въ Гърция и на *смолоносния астрахалъ* въ Сирия. Т. се употрѣбява въ лѣкарството, и нѣма ни дъхъ ни вкусъ.

Трагедия, *гр.* (собств. знач. *пръчова пѣсень*). Драматическа поема, която прѣдставлява важно дѣло съ гибеленъ исходъ; въ противополож. на *комедия*. Т. е единъ отъ двата вида театрално прѣдставление. Тя искарва лица съ енергически характеръ, като ги прѣдставлява въ борба за възвишени прѣдмѣти, за нравствени начала или срѣща тѣхъ. Такъва борба съ съдбата или съ страститѣ често се свършва съ погиването на героя, но той гине съ слава, като не отстѫпя ни стѫпка и показва голѣма сила на духа. Чувствата, които възбужда т. съ ужасъ и състрадание. Гръцката т. се явила слѣдъ двата рода поезия — епосътъ и лириката и се съставила естествено отъ тѣхното съединение. Тя се развила отъ дитирамба (химната въ честь Бахусу). Отпослѣ се явилъ хорътъ, който се ръководилъ отъ мислитѣ и впечатлението на зрителитѣ. Тесписъ почналъ да зима за прѣставленията си сюжети не само отъ краѣга на сказанията за Вакха, а изобщо отъ прѣданията. Това било рѣшителна стѫпка напрѣдъ въ развитието на гръцкия театръ. Отпослѣ числото на актйоритѣ се увеличило до три, но испърво хорътъ все още прѣобладавалъ надъ дѣйствието и у Есхила той съставя съществена часть отъ пиесата. Малко по малко значението на хора омалѣло и лирический елементъ минѫлъ въ самото дѣйствие, въ развитието на характеритѣ, докатѣ най-сетнѣ у Еврипида хорътъ се явява съвсѣмъ излишенъ. Така произлѣзла гръцката т. Прѣдставителитѣ ѝ били: Есхилъ, Софоклъ, Еврипидъ. Виж. Patin, Etudes sur les tragiques grecs; Boissier, Etudes sur la tragédie latine. — **Трагикъ**. 1) Съчинитель на трагедии: *гръцкитѣ трагици*. 2) Актйоръ, който прѣдставлява трагедия; правилата на това искуство съ изложени най-пълно въ Талмовото съчин. Ré-

flexions sur Le Kain et sur l'art théâtral. — **Трагикомедия**. Драматическо прѣдставление, въ което печалното е размѣсено съ весело, или трагедия съ веселъ край. — **Трагически**. Който се отнася до трагедията. Въ *прѣн. см.* гибеленъ: *трагически край.*

Традиционенъ, *лат.* Основанъ на прѣдания: *традиционно приятелство.* — **Традиционно**. По прѣдание. — **Традиция**. Прѣдание.

Траектория, *лат.* Линия, която описва едно гюлле слѣдъ излизането му изъ топа.

Тразимена. Сегашното *Перуджийско* езеро въ Етрурия, тамъ Анибалъ въ 217 прѣди Р. Х. нанесълъ силно поражение на римлянетѣ, подъ началството на Фламиния.

Тракия. Страна въ староврѣменна Европа, на сѣв. отъ Гърция и Егейско море. Кѫдѣ Периклово врѣме, прѣдѣлитѣ на Т. били: на сѣв. Дунавъ, на ист. Черно море и Босфоръть, на югъ Мраморно море, Дарданелитѣ и Егейско море, на зап. Струма. Въ римско врѣме сѣверната часть отъ Т., между Дунавъ и Стара-планина, добилъ особенно име *Мизия.* — Т. изглежда да е испратила на Гърция първитѣ нейни жители, защото тя е театрътъ на голѣма часть отъ най-старитѣ сказания на гръцката митология: Линъ, Орфей, Музей сѫ били тракийци и Т. е отечеството на музиката и пѣнието. Между геройската епоха и епохата на гръцко-персидскитѣ войни, въ Т. несъмнѣнно ще сѫ били нахлули варварски народи, отъ сѣверъ, защото гръцитѣ прѣзирали дебелащината на жителитѣ на една страна, която имъ била дала поетитѣ. Главнитѣ племена били: на сѣв. гетитѣ, трибалитѣ и мизитѣ. на югъ, одризитѣ, беситѣ, едонитѣ, одомантитѣ и мезитѣ. Гръцки колонии се установили по тракийскитѣ брѣгове отъ VII-и вѣкъ прѣди Р. Х. Главнитѣ били Томи, Месемврия, Салмидеса, на Черно море; Византия, Перинта, Хераклия, на Мраморно море; Елеонта, Кардия, Еносъ, Абдера и Амфиполи, на Егейско море. Въ старо врѣме Т. се славила съ богати металически рудници, съ прѣкрасни коне и искусни всадници. Персидский краль Дари Хистаспъ покорилъ тракитѣ и гръцкитѣ колонии. Нъ възползувано отъ гръцко-персидскитѣ войни и отъ вѫтрѣшнитѣ раздори на гръцитѣ, племето одризи покорило цѣлата страна. Неговата могѫща държава била разорена отъ Филипа Македонски, въ 343. Слѣдъ Александровата смъртъ, Т. се паднѫла на Лизимаха, била покорена отъ Селевка (282), присъединена на Македония (281), освободена, благодареніе на политическата бъркотия, която настанѫла слѣдъ галитѣ. Сѣверна Т., между Стара-планина и Дунавъ, била обърнѫта на римска область въ Августово врѣме. Южна Т., между Стара-планина и Егейско море, влѣзала въ състава на римската империя въ Тивериево врѣме. Въ Константиново врѣме, тя образувала епархия, която обгрѫщала 6 области: *Скития*, съ гл. гр. *Томи*; *Мезия II*, съ гл. гр. *Марцианополисъ*; *Родопа*, гл. гр. *Хераклия*, *Родопа*, гл. гр. *Абдера*; *Хемимонъ*, гл. гр. *Одринъ*; *сѫща Тракия*, гл. гр. *Филипополисъ* (Пловдивъ). Наслѣдницитѣ на римлянетѣ въ Т. сѫ били византийцитѣ

и словѣно-българитѣ, а слѣдъ тѣхъ турцитѣ. Сега името Т. се дава на страната между Стара-планина и Родопитѣ, и на ист. Черно море. Западната часть отъ нея съставя южна България и източната Одрински вилаетъ, както сѣверната часть отъ стара Т. е сега сѣверна България. — *Библ.* Д-ръ Г. И Кацаровъ, *Изъ прѣдисторията на Балкански п-въ* въ *Периодич. Спис.*, XLVII, 3—4 свезка, 1896); Rösler, Einiges über das Thrakische (въ Zeitschrift fur österr. Gymn., 1873); Kiepert, Lehrbuch der alten Geographie (Берлинъ, 1878, отъ 320 стр. нататъкъ); Höck, Das Odrisenreich in Thrakien (въ Hermas, XXVI, 1891, отъ 76 стр. нат. и отъ 453 стр. нат.); Tomaschek, Die alten Thraker (Вѣна, 1893—96); Kalopotakes, De Thracia provincia romana (Берлинъ, 1893).

Тракоилирийци. Най-старитѣ жители на Балкански п-въ. Тѣ били многобройни, юначни, и обичали много войната, но нѣмали съгласие помежду си; въ мирно врѣме се занимавали съ ловъ, скотовъдство, земедѣлие и рударство. По вѣра били идолопоклонци, нъ вѣрвали въ задгробния животъ. Т. се дѣлили на *източно* и *западно* племе, а между тѣхъ живѣло и *македонското* племе. Тия племена се дѣлили още на много малки племена.

Главатаритѣ на македонското племе сполучили да съединятъ въ едно източното и западното племена и образували една силна македонска държава, на която царьтъ билъ *Филипъ II Македонски*, а послѣ синъ му *Александъръ Велики*. Въ царуването на Александра (виж. това име, виж. и Македония, *история*), царството се усилило най-много. Нъ слѣдъ неговата смъртъ силното македонско царство се распадало — дребнитѣ племена заживѣли пакъ отдѣленъ животъ.

Къдѣ края на III вѣкъ прѣди Хр. римлянетѣ се явили на Балкански п-въ и захванѫли да нападатъ тракоилирийцитѣ; слѣдъ многогодишна борба ги покорили и присъединили Балкански п-въ на обширната си империя. По край римскитѣ паметници по цѣлия Балкански п-въ (стари шосета, останки отъ великолѣпни сгради, надписи по камъне и др.) има и многобройни могили, останѫли отъ тракоилирийцитѣ и отъ други разни народи, които сѫ живѣли по п-ва.

Отъ тракоилирийцитѣ сѫ останѫли поримчените *власи и албанцитѣ*.

Трактатъ, *лат.* 1) Договоръ. 2) Съчинение. — **Трактувамъ**, Водѫ прѣговори. — **Трактъ**, Цѫть, особено голѣмъ пѫть за извървяване: *трактъ*, *София*, *трактъ Варна*.

Трамвай, *анл.* (собст. зн. *пѫть по плоски релси*). Коннйо-желѣзенъ пѫть.

Транзакция, *лат.* Сдѣлка.

Транзалпийски, *лат.* Задалпийски. — **Танзатлантически**. Задатлантически.

Транзитъ, *транзитна търговия*, *лат.* Прѣкарване стоки отъ една държава въ друга прѣзъ прѣдѣлитѣ на трета. — **Транзитенъ**. Който служи за транзитъ, прѣходенъ. — **Транзиция**. Прѣходно положение, прѣходъ.

Трани. Италиянски градъ, на Адриатическо море, 80 килом. на сѣв.-зап. отъ Бари, въ бариската

обл. (бившото неаполитанско кралство); 26,647 жит. Търговия съ вино и маслинено масло. Архиепископия.

Транкебаръ. Градъ въ англ. Индия, на Коромонделски брѣгъ, при една отъ устията на Кавери въ мадрасското прѣдсѣд. и 234 килом. на юго-западъ отъ Мадрасъ; 15,000 жит. отъ които 2,100 християне. Т. е билъ отстъпенъ отъ данцитѣ на англичанетѣ въ 1845.

Трансваалъ. Английско владѣние въ южна Африка, което отъ 1884 до завоеванието си отъ англичанетѣ въ 1902 официално се наричаше и *Южноафриканска република*. Простр. 308,560 чет. килом. и насел. (въ 1895) 879,690 жит., отъ които 226,028 бѣли люде. Отъ бѣлитѣ люде повечето сж били бури (виж. това име), сир. холандски изселници. Макаръ холандската дума бури да значи селачи, повечето отъ буритѣ сж чифликчии (владѣлци на чифлици), между тѣхъ нѣкои много голѣми. Буритѣ и така-наречените африкандери въ 1895 сж били 150,308. Освѣнь това, имало 41,275 англичане и 34,445 други чужденци. Всичкитѣ туземци сж се смѣтали въ 1895 г. 653,662.

Двѣ трети отъ Т. прѣдставя едно високо плато, 1500—2000 метра вис. На него има отдѣлни бърда, особено на ист., дѣто се намиратъ Драконовски планини (Маухъ 2,660 мет.). На югъ е Витватерсрандъ, не по-високъ отъ 1,500 мет. Минералнитѣ богатства сжтвърдѣ голѣми. Особено много е златото, което се добива отъ 1867. Главнитѣ златни рудници сж барбертонскитѣ въ Де Каапъ и иоханесбургскитѣ въ Витватерсрондъ. Сребърнитѣ руди сж близу до Претория, каменнитѣ въглища близу до Иоханесбургъ; освѣнь това има мѣдь, желѣзо, калай, никелъ, кобалтъ, оловъ, алмази, графитъ, соль. Зимѣ днитѣ сж доста топли, нощѣ терометрътъ обикновено е подъ нулата, а на Драконовитѣ планини често има снѣгъ. На ист. отъ Драконовитѣ планини е по-топло. Източната страна подъ влиянието на вѣтроветѣ отъ Индийски океанъ е богата съ дъждове, западната е посуха. Високитѣ мѣстности се отличаватъ съ твърдѣ здравъ климатъ; въ по-нискитѣ прѣзъ дъждовното врѣме отъ годината, сир. лѣтѣ, има трески. Въ Блумфонтенъ, на височина 1360 м., срѣдната температура прѣзъ годината е 16°, прѣзъ януарий 23°, прѣзъ юлия 7.8°. Температури по-ниски отъ — 5° сж много рѣдки. Флората по високитѣ полета, сир. по платата, се отличава съ доста голѣми степни пространства. Понѣйдѣ горитѣ сж само акациеви. Източний брѣгъ има по-богата растителность. На нѣкой мѣста може да се обработва дори кафето. Фауната е южноафриканската. Антилопитѣ, зебритѣ, жирафитѣ, слоноветѣ и носорозитѣ сж станѫли рѣдки. Много рѣдки сж лъвоветѣ и леопардитѣ. Има хиени и страуси, въ рѣкитѣ — крокодили, много змии. Мухата цеце врѣди добитъка. Развъждатъ се много европейски добитъци, къ това число дебелоопашатата овца и мериносата. Освѣнь рударството, въ Т. нѣма токо-речи никаква индустрия. Главното занятие е земедѣлието. Жито, овощия, захарь, кафе и отличенъ тютюнъ. Още доста голѣмо е скотовъдството. Войната съ Англия обърна Т. въ английско владѣние. Цѣлъ

свѣтъ знае, че тая война съ християне отъ европейско происхождение, каквито сж буритѣ, Англия прѣдприе по двѣ причини: да обедини владѣнията си отъ Египетъ до Капъ и да тури рѫка на златнитѣ рудници. Една година прѣди войната единъ отрядъ англичане отъ 700 души се опита хайдушки да земе Йоханесбургъ. Опитътъ не сполучи: буритѣ обсадихѫ нападателитѣ и ги заробихѫ. Германский императоръ поздрави съ тая побѣда буритѣ и имъ показа готовность за подкрѣпа. Ето защо остава въпросъ, дали буритѣ щѣхѫ да се рѣшѫтъ на война, ако не бѣше телеграмата на императоръ Вилхелмъ и други ободрения, които не сж още исказани. На английската надмѣнность буритѣ отговорихѫ упорито и войната се започнѫ прѣзъ 1899 и трая токорѣчи цѣли три години. Прѣзъ дългия тоя периодъ отъ славни побѣди и легендарно храбри сражения, буритѣ отъ всички бидохѫ похвалявани, нъ нийдѣ не бидохѫ подкрѣпени. Съ самоотверженостьта, съ постоянството си буритѣ доказахѫ, че има малки народи, които много скѫпо цѣнѫтъ себеси. Южно-африканската война, прѣдъ страшния отпоръ, който Англия въ стремежа си да загреби повече земи въ Африка срѣщнѫ отъ двѣтѣ републики Т. и Оранжевата, легнѫ на англичанетѣ (спорѣдъ *Дейли Нюсъ*) 211 милиона англ. лири. — Нъ колкото голѣмо и да бѣше съчувствието на просвѣтенитѣ народи съ буритѣ въ тая война на Англия съ тѣхъ, изобщо се припознава, че буритѣ много сж експлоатирали туземното население. Туземцитѣ не сж имали не само никакви политически права, а и правото на поземенъ имотъ; тѣ въ повечето случаи сж били единъ видъ робе на буритѣ или принудени да работѫтъ въ рудницитѣ. За това не е за чудо, че въ войната съ Англия туземцитѣ бѣхѫ на страната на Англия. Ала не трѣбва да се забравя, че пълното робсво до сравнително скоро е сѫществувало въ всичкитѣ английски и други европ. колонии, па и въ Съединенитѣ Държави и др. и че не много отдавна Англия е лишавала католическитѣ си поданници отъ най-важнитѣ политически права. Т. получи прѣзъ 1906 конституция и парламентарни учреждения. По тоя поводъ нѣкои индийци исказахѫ високо надеждата че Англия, която така ощастливя послѣдно-придобитото си владѣние, не ще бѫде по-малко благорасположена къмъ 300-милионната си индийска колония, че английский краль не ще бѫде по-малко либераленъ отъ персидския шахъ и китайския императоръ. Извѣстно е, че Китай и Персия отъ скоро станѫхѫ конституционни държави.

Библ.. — *Буритѣ или трансвалската война* отъ Х. Елсъ, редъ книжки, прѣв. Д-ръ Валтеръ (Русе, отъ 1900). На нѣмск. Е. ф.--Веберъ, *Четире години въ Африка*; Хайтманъ, *Трансвалъ*; Клесель, *Юж. афр. републики* и сѫщий, *Конституциитѣ и управлението на южн. афр. републики*; Хофмайеръ, *Буритѣ и Джеймсоновото нахлуване*. На рус. *Воспоминанія бурскаго генерала Хр. Девета: Борба буровъ съ Англіею*, прѣводъ отъ холандския оригиналъ на Е. Н. Половцовъ, съ 128 илюстрации и 2 харти и съ въведение, бѣлѣжки и допъл-

нения на холанд. пастирь Гилотъ (2-о стереотип. изд. на А. Ф. Маркса (СПБ., 1903, XVI + 502 стр. 8°); Меренскій, *Воспоминаніе о мисіонерск. жизни въ Юж.-Афр.* На англ. Никсонъ, *Пълната история на Т.*; Фюслейнъ, *Англия и Т.* (има русски прѣводъ изд. на редакц. *Научн. Обозрѣн.*)

Трансилвания (Siebenbürgen на нѣмск., Erdely-Orszag на унгар., Transylvania на лат.). Страна въ Австро-Унгария, на ист.; има за прѣдѣли: на сѣв. и на зап. Унгария, на югъ и на ист. Румжния. Простр. 56,125 чет. килом. н насел. 2,150,000 жит. Гл. гр. *Клаузенбургъ*. Населява се отъ 4 населения: *румжне*, кореннитѣ жители на страната и болшинството (1, 200,000), *саксонци*, (231,000), *маджаре и цеклери*, отъ маджарско происхождение (573,000). Отъ 1863, тритѣ племена сж равноправни, и униатското и православното вѣроисповидания сж поставени въ еднакви условия. Т. се дѣли на три части: страната на маджаретѣ, страната на цеклеритѣ, и страната на саксонцитѣ, подраздѣлени на комитати или окржзи. Карпатскитѣ планини заобикалятъ страната отъ къмъ зап. и югъ, и се продължаватъ въ нея съ много прѣдпланини; рѣкитѣ които я пошѣтъ, сж Цамосъ, Марошъ и Алута (Олта). Т. е богата съ руди; въ нея намиратъ златото, среброто, мѣдьта, цинка, желѣзото, оловото, живака, драгоцѣнните камъне. Търговията обгрѣща: вино, жито, медъ, вълна и най-вече добитъкъ. Малко земедѣлие и индустрия. Гл. градове сж: въ страната на маджаретѣ Клаузенбургъ, Карлсбургъ, Вархели; въ страната на цеклеритѣ: Цекели-Васархели или Маркщатъ, Цеклербургъ и др.; въ страната на саксонцитѣ, Херманщатъ, Бистрицъ, Кронщатъ (Брашовъ) и др. — Т., завоевана отъ императора Траяна, съставяла часть, отъ *Траянова Дакия*; слѣдъ римлянетѣ я завзели готитѣ, послѣ хунитѣ и аваретѣ. Въ 1004 я завладѣлъ, унгарский краль Стефанъ I; въ 1526 Иванъ Заполи я направилъ независимо княжество, дѣто царували слѣдъ него Иванъ Сигизмундъ Заполи, Стефанъ I Батори, Христоферъ Батори, Сигизмундъ Батори, Стефанъ II Ботскай, Гаврийлъ Батори и т. н. Въ 1699, по карловицския договоръ, Т. била поставена подъ сюзеренството на Австрия, и, въ 1765, когато исчезнжлъ княжеский домъ, тя била присъединена на Унгария.

Транслайтания (*оттатъкъ Лайта*). Дума, съ която се разбиратъ *унарскитѣ земи*, сир. земитѣ по южнитѣ ребра на Карпатскитѣ планини и въ унгарската ниска равнина. Тия земи сж: *Трансилвания*, темешский Банатъ и воеводство Сърбия, Унгария, Славония, Кроация или Хърватско и малкото самостоятелно княжество Лихтенщайнъ (съ стол. *Вадузъ*, на р. Рейнъ). Противоположна на т. е *Цислайтания*.

Транспортиръ, *лат.* Жгломѣръ, мѣденъ инструментъ въ видъ на полукржгъ, раздѣленъ на градуси, който служи да се опрѣдѣлятъ величинитѣ на начъртани жгли.

Транспортъ, *лат.* Прѣносъ, прѣвозъ, прѣкарване.

Трансценденталенъ, или *Трансцендентенъ* (лат. собств. знач. *въскачва се отвждъ, надминува*). *Въ философ.* всичко, което надмину-

ва прѣдѣлитѣ на опита; отъ врѣмето на Канта, т. се наричатъ всички науки, които изслѣдватъ крайнитѣ причини, що се намиратъ извънъ нашия опитъ. Така, всѣко философско учение, основано на понятия, добри *априори*— идеи, които проистичатъ изъ чистия разумъ — се нарича т. философия или *трансценденпализмъ*. — **Трансцендентна геометрия.** Геометрия която употрѣбява безконечното въ прѣсмѣтанията си; **трансцендентна математика**, — часть отъ математиката, която се занимава съ рѣшението на трансцендентни уравнения, — ония, които заключаватъ само диференциалитѣ на величинитѣ; **трансцендентна философия** — философия, която изслѣдва трансцендентнитѣ идеи, идеитѣ проистекаещи изъ чистия разумъ.

Траншей, *фр.* Единъ видъ прокопъ, който правятъ обсадителитѣ за да вървятъ къмъ обсадената крѣпость безъ да сж изложени на неприятелскитѣ крушуми. — **Траншеенъ.** Който се отнася до траншей.

Трапани. Градъ въ Сицилия, ц. на едноименна обл., пристанище на западния брѣгъ на о-ва, 85 килом. на зап. отъ Палермо, 59,452 жит. (1901). Мерджанови украшения и дрѣвни издѣлия отъ слонова кость. Търговия съ сѣра, сода, мерджанъ, вино, тонъ, соль. Картагенянетѣ нанесли тамъ голѣма морска побѣда на римлянетѣ въ 249 прѣди Р. Х. — Область Т. има простр. 3,146 чет. килом. и насел. 300,000 жит.

Трапеза, *гр.* Паралия, маса за ядене, софра.

Трапецоидъ, *гр* (соб. зн. *на видъ като трапеца*). Четирежгълникъ, на който срѣщуположнитѣ страни не сж успоредни.—

Трапецъ (отъ *трапеза*, паралия, табла). Четирежгълникъ, на който само двѣтѣ срѣщуположни страни сж успоредни, а другитѣ двѣ неуспоредни.

Трапизондъ (староврѣ. Trapezus). Укрѣпенъ градъ въ азиятска Турция, гл. гр. на вил. Джаникъ, на Черно море, около 175 килом. на сѣв.-зап. отъ Ерзерумъ и 900 килом. на ист. отъ Цариградъ; отъ 40,000 до 50,000 жит., главно мохамедане, послѣ гърци. Стоварище на търговията между Европа, Персия и срѣдня Азия. Вносъ: английски памучни платове, сукно, копринени стоки, лиежски орѫдия, парижски стоки, захаръ; износъ: сурова коприна. Европейскитѣ стоки се внасятъ въ Т. чрѣзъ редовни параходи отъ Цариградъ и устията на Дунавъ, а азиятскитѣ чрѣзъ керванн отъ Ерзерумъ, Таврисъ и Сирия. — Трапизондски вилиятъ или Джаникъ, въ сѣв.-ист. Мала-Азия, се простира около 380 килом. по югоисточ. брѣгъ на Черно-море, съ насел. около 540,000 жит. Земята е повечето планинска, и склоноветѣ къмъ морето сж покрити съ гѫсти гори. Източната часть на вилѣета е извѣстна съ името Лазистанъ (виж. това име). Батумъ и една часть отъ Лазистанъ се отстѫпихж на Русия въ 1878. Слѣдъ Т. най-важнитѣ градове въ вилѣета сж Самсунъ и Керасунъ. — Т., колония на Синопъ, билъ ограбенъ отъ готитѣ въ края на IV-и вѣкъ. Въ 1204, когато кръстоносцитѣ прѣвзели Цариградъ (внж. *Латинска империя*), единъ членъ отъ византийското императорско семейство, *Алексий Комненъ*, основалъ въ Т. херцогство

независимо отъ латинската империя, което зело името империя въ царуването на Иоана I (1235-1238), и упазило едно ефимерно съществуване до 1462, когато послѣдний трапизондски императоръ билъ разбитъ и заробенъ отъ султанъ Мохамеда II.

Трасатъ, *итал.* (отъ лат. *трагере*, теглѫ). Въ търговията: лице, до което е теглена полица. — **Трасетъ**. Издателъ на полица. — **Трасиранъ**, *герм.* (отъ лат. *трагере*, теглѫ). Прѣхвърлямъ изплащането на пари чрѣзъ издаване дългово обвезателство на лице, което живѣе на друго мѣсто, дѣто трѣбва да стане плащането.

Трасе, *фр.* Кроежъ, планъ за пѫть: инженеритѣ изучватъ трасето София-Ломъ.

Траунъ. Австрийска рѣка, дѣсенъ притокъ на второго корито на Дунавъ; извира въ щирийскитѣ Алпи, въ Горна-Австрия; образува нѣколко езера; тече прѣзъ Ишлъ, Гмуидъ, Велсъ, Еберсбергъ, и се свършва близо до Линцъ; около 170 килом. Бърза и дълбока рѣка, въ Ишлъ канализирана. Французетѣ я прѣминѫли при Ламбахъ, въ 1800 и 1805, и при Еберсбергъ въ 1809.

Трауръ, *герм.* Жалѣйка, носяне черни дрехи слѣдъ смъртьта на нѣкого отъ неговитѣ ближни роднини; жалѣяне за обществена скръбъ. Жалѣйката е много старъ обичай. Староврѣменнитѣ евреи си посипвали главата съ пепелъ, и си раздирали дрехата отъ главата до пояса. Когато се продължавалъ т., налагали си постъ и др. У гръцитѣ сѫщо си посипвали главата съ пепелъ, обличали си черна дреха и сваляли сандалиитѣ. Раскѫсването на дрехата се запрѣтило отъ Солуна. У римлянетѣ, по законитѣ на Нума Помилия, т. за мѫжетѣ билъ непродължителенъ, нъ за женитѣ се продължавалъ една година слѣдъ смъртьта на мѫжъ или баща. У старитѣ германци, мѫжетѣ не трѣбвало да плачѫтъ, — това се прѣдоставяло на женитѣ. У християнетѣ въ първитѣ врѣмена не плакали, не скърбяли, не обличали траурна дреха. Само отпослѣ се въвели траурнитѣ обичаи, назначавали за жалѣяне срокове и условни приличия. Въ послѣднитѣ врѣмена излишеството на вънкашнитѣ бѣлѣзи на т. омалѣва.

Трафалгаръ. Носъ въ Испания, на юго-зап. отъ Гибралтарски протокъ. Прочута побѣда на 9 окт. 1805 на най-великия английски адмиралъ, Нелсъна, надъ съединенитѣ французско-испански флоти, подъ началството на французския адмиралъ Вилнйова. Английската сила състояла отъ 27 линейни кораба, 4 фрегати, 1 шкуна и 1 катеръ; французско-испанската сила се въскачвала на 33 линейни кораба, 5 фрегати и 2 брига. Може да се забѣлѣжи, че най-голѣмий отъ франц.-испанскитѣ кораби носялъ 30 тона повече отъ най-голѣмия отъ английскитѣ кораби. Въ битвата англичанетѣ заробили 19 отъ непиятелскитѣ кораби. Адмиралъ Вилнйовъ, заедно съ двамата испански адмирали, Алавъ и Ейснерасъ, били сѫщо заробени. Нелсънъ билъ убитъ. Отъ това врѣме Англия станѫла владѣтелката на моретата.

Трафикъ, *фр., англ.* Търгуване; обръщение, доходъ (на *желѣзница*).

Трахеотомия, *гр.* Разрѣзване на трахеята за да се направи

искуствено дишане. — **Трахея.** Въ *анат.* дихателно гърло; въ *ботан.* соконосенъ сѫдъ. — **Трахитъ.** Каменъ отъ волканическо происхождение.

Трахома, *гр.* Прикя, прѣмѣна, вѣно, чеизъ.

Траханитска страна. Въ Христово врѣме, една неравна область, която се допирала до сѣверо-източната прѣделъ на Палестина, на югъ отъ Дамаскъ (*библ.*).

Траянополъ. Тракийски градъ, основанъ отъ имп. Траяна, който въ гражданско отношение билъ трети въ реда на градоветѣ на областьта. Траянополскитѣ епископи сѫ извѣстни отъ врѣмето на арианскитѣ смутове. Въ XVI вѣкъ градътъ билъ разрушенъ. Развалинитѣ му сѫ 15 килом. на сѣв. отъ Енесъ.

Траянъ (*Маркъ Улпий*). Римски императоръ, род. близо при Севила въ Испания отъ едно семейство вѣроятно отъ римско потекло около 53 слѣдъ Р. Х., умр. въ 117. Отличилъ се като воитель въ войнитѣ съ Партия и Германия прѣзъ Титовото и Домиціановото царувания, и за цѣнитѣ си услуги билъ произведенъ преторъ и консулъ (91 г.). Въ 97 билъ усиновенъ отъ Нерва, който го обявилъ за свой другарь въ царуването, а самъ зацарувалъ слѣдъ една година. Прѣзъ всичкото врѣме на царуването си се грижилъ за благосъстоянието и блесъка на империята. Основалъ въ Римъ и изъ Италия заведения, въ които да се въспитаватъ бѣдни момчета, построилъ единъ редъ величествени сгради, между които много подъ рѫководството на прочутия архитекторъ Аполодоръ. Съ името на Т. е нареченъ единъ площадъ въ Римъ, на който и сега още стои *Траянова колона*, висока 39 метра. Изъ империята по всички посоки се построили нови военни пѫтища, канали и мостове и се въздигнѫли нови градове. Въ Римъ Т. расположилъ въ своя полза сената, като обѣщалъ да не испѫжда нито единъ сенаторъ, само съ едно исключение. Освѣнь това, той въвелъ писменото гласуване. Макаръ и да билъ войникъ безъ тънко образование, той покровителствувалъ наукитѣ и искуствата. Въ негово врѣме живѣли Дионъ Хризостомъ, Тацитъ, Плутархъ, Суетоний, Плиний. Сенатътъ му далъ прѣкора най-добрий (Optimus) и станѫло обичай, кога се въцарява новъ императоръ, да се исказва форкално желанието „дано бѫде по-честитъ отъ Августа, по-добъръ отъ Траяна“ (Augusto felicior, Trajano melior).

Въ 101 сл. Р. Х. Римъ, пръвъ пѫть видѣлъ императора си да поведе лично легионитѣ си на бой. Т. водилъ сполучливо войни въ Дакия (101—102 и 105—106). Дакийский царь Децебалъ билъ разбитъ, Дакия (виж. това име) станѫла римска область. Въ 113 прѣдприелъ единъ походъ въ далечни Истокъ. Армения и Месопотамия били обърнѫти въ римски области. Проникнѫлъ въ царството на партянетѣ до Ктезифонъ. Прѣзъ походитѣ му станѫли възстания въ Египетъ и Кирене. Прѣди пълното тѣхно потушение Т. умрѣлъ въ Киликия. Прѣзъ Т-то царуване станѫло едно слабо гонение на християнетѣ; и като се земе прѣдъ видъ, че Т. не може да не е сподѣлялъ всеобщото вѣрване, какво християнството е единъ видъ фанатизмъ, на Т-та

обхода съ християнетѣ се гледа благоприятно. Уцѣлѣли сѫ много Т-ви бюстове въ Римъ (Капитолий и Ватиканъ) и Мюнхенъ. За него сѫ писали на нѣмск. Francke, Dierauer, на франц. De la Berge.

Требелъ. Български господарь, Аспаруховий наслѣдникъ на прѣстола (700—720); отличилъ се много въ борбитѣ си съ византийцитѣ. Явилъ се съ силна войска въ Цариградъ и качилъ пакъ на прѣстола Юстиниана II, който, сваленъ, билъ побѣгнѫлъ при него да търси неговата поткрѣпа. Цариградъ се прѣдалъ бѣзъ съпротивление на юначния български господарь, който заедно съ войската си стоялъ до стѣнитѣ на Влахерна. Юстинианъ наградилъ избавителя си съ скѫпи дарове и съ область *Загоре* (земята отъ Стара-Загора до Бургазъ, заедно съ крайморскитѣ градове Анхиало и Месемврия). По тоя случай императорътъ отдалъ царски почести на българския господарь: посрѣщнѫлъ го самъ, за да го въведе въ града; нарекълъ го кесарь (царь, втора титла слѣдъ императоръ); Т. облѣченъ въ императорска прѣмѣна, поставили, на прѣстолъ до прѣстола на императора и царигражданетѣ му се кланяли както на своя господарь.

Отърваний императоръ скоро забравилъ Т-то добро, нарушилъ съюза и договора и обявилъ война на българетѣ. Нъ той билъ резбитъ отъ тѣхъ при Анхиало (707). При тримамата нови византийски императори, гръцитѣ ту се били, ту живѣли добрѣ съ българетѣ, доклѣ въ 714 год. не станѫлъ новъ *търговски договоръ*, който оздравявалъ българско-гръцкитѣ мирни сношения. Това било първий търговски договоръ на българското царство съ чужда държава. Въ 717, когато арабетѣ обсадили Цариградъ, българетѣ отишли на помощь на гръцитѣ и отблъснѫли обсадителитѣ. Въ 719 Т. пакъ се опиталъ да наложи на гръцитѣ Юстиниана II, нъ не сполучилъ прѣдъ смѣлия Лъвъ Исаврянинъ. Т-тѣ приемници на българския прѣстолъ сѫ двама царе, за които не се знае нищо важно. Единътъ билъ *Дулоидъ* (720—748) съ непознато име, а другий — *Сѣеаръ* (748—753). Съ тѣхъ се свършилъ Аспаруховий царски родъ — *Дулоиди*. Подкачили се нови царски родове, *Укили* и *Угаинъ*.

Требинийе, стар. Trebinium. Градъ въ Босна, на дѣсния брѣгъ на Требеница, 22 килом. на сѣв.-ист. отъ Дубровникъ; 12,000 жит. Крѣпость. Католич. епископия. Прѣзъ херцеговинското възстание въ 1875 Т., който се бранеше отъ турски гарнизонъ нѣколко пѫти се напада, нъ безъ сполука, отъ възстанницитѣ.

Требия. Италиянска рѣка, дѣспритокъ на По, извира въ Апенинскитѣ планини, тече къмъ сѣв.-ист. и се влива въ По, малко на зап. отъ Пиаченца (80 килом.). Анибалова побѣда надъ Семпрония въ 218 прѣди Р. Х. Суварова побѣда надъ Макдоналда, на 5, 6 и 7 юния 1799.

Тревири. Въ стар. врѣме, едно племе въ Белгия, било всѣкога въ съюзъ съ римлянетѣ; Цезарь припознава т. не за гали, а за германци. Тѣ имали прѣвъсходна конница. Въ тѣхната область била Арденската гора. Столицата се наричала Augusta Trevirarum.

Трема, *гр.* Двѣ точки надъ една гласна, които показватъ, че тя трѣбва да се произнесе отдѣлно; прим. въ франц. дума naïf.

Трензелъ, трензелка, *герм.* Зѫбалецъ (за *конь*).

Трентонъ. Градъ въ Съединенитѣ Държави, сѣдалище на управл. на Ню Джереи, на Делауеръ, 92 килом. оа юго-зап. отъ Ню-Йоркъ; нѣколко желѣзници; около 60,000 жит. Фабрики за машини, топове, пушки, вълнени и памучни платове, хартия и др. Двѣ публични библиотеки. Вашингтонова побѣда надъ англичанетѣ, въ 1776.

Трентъ (итал. *Тренто*). Градъ въ Австро-Унгария, 190 килом. на югъ отъ Инсбуркъ (Тиролъ), ц. на италиянски Тиролъ, на Адиже; 24,860 жит. (1897). Епископство; хубава съборна цръква. Старъ и търговски градъ. Тамъ се държалъ най-прочутий отъ римо-католическитѣ „вселенски“ или общи събори отъ 1543 до 1563. Съборътъ се отворилъ по желанието на императора Карла V въ врѣмето на папа Павла III за прѣмахване на церковнитѣ злоупотрѣбения, изобличени отъ реформацията. Всичкитѣ въпроси били рѣшени на тоя съборъ въ интереса на католическата иерархия и догматически. Слѣдствието отъ тоя съборъ било това, че вѣроучението на католическата цръква окончателно се сформирувало и установило, като нѣщо неизмѣнно; всѣко прѣобразование на католическата цръква и съединението ѝ съ протестантската станѫло невъзможно. Canones et decreta Concilii Tridentini до сега иматъ у католицитѣ значението на символически книги. Виж. Sarpi, Istoria del Concilio tridentino (1619) и Messenberg, Geschichte der grossen Kirchenversammlingen (1840).

Тренъ, *фр., анл.* Влакъ (по желѣзница). — **Тренъ-експресъ.** Бързъ влакъ.

Трепанъ, *гр.* Свръдѣлъ за провъртяване коститѣ въ черепа на главата (хирургически инструментъ). — **Трепанирамъ.** Правѧ операция съ трепана.

Tres faciunt collegium, *лат.* Поговорка или правило: тримина вече съставятъ дружество.

Третирамъ, *лат.* 1) Разглеждамъ, изучавамъ: *третира въпроса.* 2) Постѫпямъ съ нѣкого, обхождамъ се съ нѣкого: *третира ги като парии.*

Третична система е една твърдѣ распространена геологическа система, установена пръвъ пѫть отъ Лаеля и която се подраздѣля на еоценъ, миоценъ и плиоценъ. За основа на дѣленето служи процентътъ на съврѣменнитѣ молюски, които се намиратъ въ третичнитѣ образования. Отъ минералитѣ особено сѫ распространени базалтътъ и трахитътъ. Въ третичния периодъ се появили много волканически планини, напр. Зибенгебирге, Оверискитѣ, Каталонскитѣ. Въ това врѣме се завършило образуването на найвисокитѣ планини на земното кълбо. Нискитѣ третични мѣстности сѫ широко распространени въ Европа: парижката и лендонската котловини, Белгия, сѣв. Германия, Дания, юж. Франция, Алпитѣ, Карпатитѣ, Кръмъ, Кавказъ. Огромно пространство захващатъ и въ юж. Русия, въ басеина на Днѣпръ, Десна и Волга. Флората е главно хвойни, палми и лиственитѣ дървеса. Палеозойскитѣ тайнобрачни **токо-речи** ис-

чезватъ. Фауна: корненожнитѣ и между тѣхъ се появява ново сем. нумулити, въ прѣдишнитѣ системи много рѣдко. Коралитѣ сѫ много развити. Отъ иглокожитѣ сѫ морскитѣ ежове. Твърдѣ важни сѫ молюскитѣ, отъ които главоноги токо-речи нѣма. Насѣкомитѣ сѫ широко распространени: описани сѫ до 3,000 вида. Отъ рибитѣ прѣобладаватъ костиститѣ; има и акулови и ганоиди. Акуловитѣ сѫ съ грамадна величина, като се съди по уцѣлѣлитѣ зѫби: така зѫбитѣ на кархародонта сѫ до 150 мм. дълги, сир. три пѫти по-голѣми отколкото у най-ядритѣ отъ живитѣ видове. Най-чудовищнитѣ пълзливи отъ прѣдишната епоха исчезнѫли, а намѣсто тѣхъ се явяватъ крокодилитѣ, змиитѣ и костенуркитѣ. Послѣднитѣ често сѫ съ гигантски размѣри, до 6 метра дълги. Твърдѣ многобройни сѫ птицитѣ, особено воднитѣ. Нѣкои птици сѫ гигантски; напр. бапторнисътъ е повече отъ 3 метра високъ. Тропическитѣ форми сѫ живѣли въ сегашнитѣ умѣрени пояси, напр. фламинготътъ и ибисътъ сѫ живѣли въ Вюртенбергъ. Особено важна роля играѫтъ млѣкопитаещитѣ. Между непълнозѫбитѣ има гиганти, напр. мегатериятъ, милодонътъ, мегалониксътъ. Появяватъ се тапиритѣ, носорозитѣ, еленитѣ, камилитѣ. Отъ хоботнитѣ — динотериятъ, мастодонтътъ, отъ китообразнитѣ зевгладонътъ; явяватъ се зайцитѣ, въ миоцена и плиоцена се срѣща вече ближний до коня хипарионъ. Въ ранната часть отъ периода има полумаймуни, а въ напокошнитѣ — маймуни, високо развити. Сѫществуването на човѣка въ третичната епоха е много вѣроятно, нъ окончателно не е доказано.

Триангулация, *лат.* Снимане планове на мѣстность чрѣзъ раздробяването ѝ на триѫгълници. Обикновено постѫпятъ така: измѣрватъ една доста дълга линия (базисъ) и отъ крайнитѣ ѝ точки прокарватъ прави линии до други точки отъ земната повърхность, та така съставятъ на мѣстността единъ редъ триѫгълници, въ които се опрѣдѣлятъ ѫглитѣ. По измѣрената страна (базиса) и ѫглитѣ прѣсмѣтатъ други части на триѫгълницитѣ, и послѣ всичко това прѣнасятъ на плана.

Триандрия, *гр. Тримѫжество*, единъ класъ растения (3-и у Линея), на който принадлежѫтъ растенията съ три тичинки въ двополовия цвѣтецъ.

Триасъ, *фр.* Пластъ въ земната кора отъ вторичната епоха; състои отъ пѣсъчни и варовити камъне и отъ мергели.

Трибали. Старитѣ жители на Сърбия отъ трако-илирийската челядь до завземането ѝ отъ словѣнетѣ.

Трибометръ, *гр.* Инструментъ, който служи да се измѣрва степеньта на триянето на метали.

Трибрахий, *гр.* Стихъ отъ три кѫси слога.

Трибуна, *лат.* Издигнѫто мѣсто, отъ дѣто се изговарятъ рѣчи (въ събрание и други), естрада. — **Трибуни.** Столове за посѣтители на издигнѫто мѣсто околоврѫстъ въ публична зала. — **Трибунъ**, *лат.* Въ старо врѣме, у римлянетѣ гражданинъ облѣченъ съ власть да брани правата на племената (*триби*), сир. народа. Трибунитѣ могли да противопоставятъ своето вето на законитѣ на страната.

Трибутаренъ, *лат.* Подданенъ, който плаща данъ, данъкъ: *кня-*

жество трибутарно на Високата Порта и васално на Султана.

Тривандерамъ. Индийски градъ на югъ, на малабарски брѣгъ; столица на малкото васално кралство Траванкоре; 35,000 жит.

Тривиаленъ, *гр.* Простъ, доленъ, твърдѣ обикновенъ, исхабенъ.

Триглифъ, *гр.* Троерѣзъ (*архитектурно украшение*).

Тригонометрия, *гр.* Наука за прѣсмѣтане частитѣ на трихгълницитѣ.

Тридесетгодишна война въ историята на Германия е периодътъ отъ 1618 до 1648. Главната нейна причина сж били враждебнитѣ отношения между католицитѣ и протестантитѣ въ Германия и неопрѣдѣленостьта на отношенията на императора къмъ германскитѣ князове. Намѣсата на Швеция е била извикана главно отъ икономически причини и отъ стремлението на Швеция да владѣе Балтийско море. Войната разорила Германия и спрѣла напрѣдъка ѝ. Виж. *Густафъ Адолфъ, Валенщайнъ, Тили.*

Триестъ. Най-важното морско пристанище въ Австро-Унгария, и най-голѣмий търговски градъ на Адриатическо море, ц. на обл. Горица и Градишка и на маргравство Истрия, 580 килом. на юго-зап. отъ Вѣна, съ която е свързанъ по желѣзница; 145,075 жит., повечето италиянци и поиталиянчени; останжлитѣ нѣмци, далматинци, евреи, гърци, арменци. Католич. епископия, правосл. епископия. Хидрографическо училище, търговска и военно-морска академия съ библиотека и музей. Старий градъ, съ тѣсни улици и черни стѣни, е съграденъ по стръмнината на единъ хълмъ, съ замъкъ на върха му; въ самия градъ има стара църква византийски стилъ. Новий градъ съ широки улици въ правилни паралелограми и хубави кжщи, захващи равнината прѣдъ морето. Триестската търговия се прѣсмѣта на 600 милиона лева; прѣзъ една отъ послѣднитѣ години въ триестското пристанище влѣзли 8,728 кораба отъ 1,780,888 тона, а отъ него излѣзли 8,773 кораба отъ 1,785,707 тона. Слѣдъ австро-унгарското търговско знаме първо мѣсто захващатъ италиянското и английското. Т. е сѣдалището на голѣмата австрийска морепл. компания *Лойдъ*, основана въ 1833, и която притежава 60 параходя. Т., чрѣзъ параходитѣ на тая компания, се намира въ редовно съобщение съ всичкитѣ австрийски пристанища на Адриатическо море; съ гръцкитѣ пристанищни градове Корфу, Патрасъ, Атина, Навплия, Сира; съ турскитѣ пристанищни градове Солунъ, Цариградъ, Канея, Родосъ, Смирна, Бейрутъ; съ кипрския пристанищенъ градъ Ларнака; съ Александрия и Портъ-Сайдъ въ Египетъ; съ Галацъ, Синопъ, Самсунъ, Трапизондъ на Черно море. Лойдскитѣ параходи прѣнасятъ на годината 300,000 пжтници, 1 милионъ писма, 1,200,000 колети и пакети. Брашнарство и голѣмъ износъ брашно. — Т., който билъ падналъ подъ владичеството на Венеция, се прѣдалъ на Австрия въ XIV-и вѣкъ. Мария Терезия го направила свободно пристанище (1750), и била причината на благоденствието му.

Тризнъ, *лат.* Сцѣпление на челюститѣ.

Трикала. Гръцки градъ (Тесалия), на сѣв. отъ Саламбрия

52 килом. на юго-зап. отъ Лариса и 90 килом. на ист. отъ Янина; 21,149 жит. въ 1896 г. Околнитѣ поля сж богати съ всѣкакви овощия. Т. е била прочута въ класическитѣ вѣкове по храма си Ескулапу.

Триклиноедрическа система, *гр.* Кристалич. система, на която формитѣ иматъ 3 разнородни оси, които се прѣсичатъ помежду си подъ косвени ъгли.

Трико. Плетенъ платъ, вълненъ, памученъ, или копринен, повече употрѣбителенъ сега за балетни артисти, за да подражаватъ голо тѣло.

Триколоренъ, *лат.* Тришаренъ, съ три бои: *триколорень знакъ.* — **Триколоръ.** Тришарникъ, знаме или лента съ три шара.

Трилема, *гр.* Въ *рит.* прѣдложение, въ състава на което влизатъ 3 мѣнния, отъ които едно трѣбва да се приеме.

Трилионъ, *фр.* Хиляда билиона.

Трилобитъ, *гр.* Вкаменено морско ракообразно животно, забѣлѣжително по това, че черупката на главата му състои отъ *три*, съвсѣмъ отдѣлни части. Животнитѣ отъ това семейство се срѣщатъ въ безбройно множество въ силурийската формация, особено въ долната; въ девонската формация т. сж много малко, а въ каменовъглищната послѣднитѣ имъ прѣдставители измрѣли.

Тринидадъ. Най-важний и най-голѣмий отъ малкитѣ Антили, среща устието на Ореноко; простр. 4,543 чет. килом. и 254,518 жит. Гл. гр. *Пуерто д' Еспаня* или *Портъ-офъ-Спейнъ* (испанско пристанище) съ 30,000 жит. Волканическа земя, съ много волкани. До 1802 на Испания, отъ тогава на Англия.

Тринкомале. Укрѣпенъ градъ на източния брѣгъ на о-въ Цейлонъ; 18,000 жит. Прочуто пристанище, достжпно за всѣкакви кораби въ всѣко врѣме. Индийски храмове съ варварски вкусъ.

Триномъ, *гр.* Въ *матем.* троечленъ; изражение отъ 3 члена.

Трио, *итал.* Пѣсень на три гласа или на три инструмента.

Триодъ, *гр.* Църковна книга въ православната църква: *триодъ постень* е книга, която съдържа промѣнливи молитвословия за подвижнитѣ дни отъ недѣлята на Митаря и Фарисея до първия день на Възкресение Христово, а *Триодъ цвѣтни* — отъ Възкресение Христово до недѣлята на всички светии. Т. значи *тришъсненикъ*; нареченъ е така, защото между друго съдържа и канони, които състоятъ отъ по три пѣсни.

Триперъ. Сжщото, каквото е блепорея.

Триполи. Страна въ сѣверна Африка, на Срѣдиземно море, съ прѣдѣли на сѣв. морето, на сѣв.-ист. Египетъ, на юго-ист., на югъ и на зап. Сахара, на сѣв.-зап. Тунисъ. Простр. 799,040 чет. килом. и насел. 800,000 жит., отъ които повечето отъ арабското племе; другитѣ сж бербери, турци, колуджи, евреи и негри-робе. Гл. градъ *Триполи*. Тая страна зависи отъ Турция, състави вилиетъ и се управлява отъ паша. Земята състои отъ плата, пѣсъчливи пустини и нѣколко оазиса; тя е, така да се каже, приморската Сахара. Тая страна е една окаянна земя, малко населена и безъ пристанища. Дѣли се на 5 части: Триполитана, оазисъ Гадомезъ, Фезанъ, Барка, оазисъ Уджила. Триполитана е най-важната; произвожда маслини, ячемикъ,

нарове, портокали, маслинено масло, масло и добитъкъ, отъ които една часть се изнася въ Малта. Най-хубавий окржгъ е *Мешия*, въ който се намира градъ Триполи. Другитѣ забѣлѣжителни градове сж Лебда и Месурата на брѣга, Мисда въ вжтрѣшностьта Въ оазиса Гадамезъ сж градове Синаунъ и Гадамезъ; въ Фезанъ, Сокна и Мурзукъ; въ Барка, Бенгаза (старовр. *Береника*) и Крена (старовр. *Кирена*); въ оазиса Уджила е паланка Уджила (старовр (*Ангела*). — Сѣверната часть отъ страната съставяла въ римско врѣме область Триполитана; арабетѣ я завзели въ VII-и вѣкъ; въ IX-и вѣкъ, я завладѣли койроанскитѣ аглабити, съ които се борили за нея египетскитѣ фатимити. Арагонский краль Фердинандъ Католикътъ прѣзелъ Триполи въ края на XV-и вѣкъ; въ 1551 султанъ Сюлейманъ II прѣзелъ страната отъ Малтезскитѣ рицаре, на които я билъ отстжпилъ Карлъ V. Въ 1714, Хаметъ Бей основалъ въ Т. една династия васална на Турция, и една силна държава, която пакостила много на християнетѣ съ непрѣстанното си пиратсво. Въ 1825, пиемонтската флота съсипала флотата на триполиския бей и десеть години по-сетнѣ Триполи се повърнжлъ на Турция.

Триполи (турск. *Тараболусъ*, старовр. *Триполисъ*) Градъ въ Азиятска Турция, въ бейрутски вилаетъ, близо до морето; 23,000 жит. мохамедане, отъ които 4,500 правосл. гръци и 500 маронити. Фабрики за добъръ сапунъ. Износъ: сапунъ, тютюнъ, портокали. Т., прѣзетъ отъ кръстоносцитѣ въ 1109, билъ въздигнжтъ на графство отъ Реймонъ Тулузски.

Триполи (старовр. Оета). Африкански градъ, сѣдалище на управл. на Триполи, пристанище на Срѣдиземно море; 35,000 жит., повече отъ 8,000 евреи и 5,000 европейци, повечето италиянци и малтези. Производство на килими и ткани. Главно срѣдоточие между Европа и Африка. Името Т. (три града) происхожда отъ обстоятелството, че тоя градъ е основанъ отъ Тиръ, Сидонъ и Арадъ, да имъ служи за общо търговско стоварище. Т. е билъ бомбардиранъ отъ французетѣ въ 1685.

Триполица. Гръцки градъ, ц. на околия Аркадия, 62 килом. на юго-зап. отъ Коринтъ и 140 килом. на юго-зап. отъ Атина; 10,465 жит. (1896 г.). Т., въ турско врѣме гл. градъ на Морея, билъ важенъ градъ, разоренъ въ 1825 отъ турцитѣ, които оставили отъ тоя градъ само развалини, когато го испразнили въ 1828.

Трипто́лемъ. По гръцки сказания, синъ на Келея, елевсийски царь [Елевсисъ е билъ гръцки градъ или паланка на сѣв.-зап. отъ Атина] и любовникъ на Деметра (Церера). Церера го научила, какъ да се сади жито и мѣси хлѣбъ, и той въвелъ земедѣлието въ Атина. Церера му дала и тегления си отъ дракони колесница, и той обходилъ земята да храни людетѣ и да распространи всждѣ земедѣлието. Когато се върнжлъ въ Елевсисъ той въвелъ праздници въ нейна честь. Слѣдъ смъртьта му елевсисци му отдавали божески почести.

Триръ (нѣмск. Trier, фр. Trèves). Пруски градъ, въ рейнска Прусия, на дѣсния брѣгъ на Мозель, 680 килом. на юго-зап. отъ Берлинъ, 105 килом. на

юго-зап. отъ Кобленцъ; 40,000 жит. Католич. епископство; хубава съборна църква, църква св. Симеонъ римски стилъ. Градска библиотека (100,000 тома и цѣнни ръкописи). Римски старини, като амфитеатръ, водопроводъ, Константиновъ дворецъ.. Захарни фабрики; фабрики за вълнени платове. Търговия съ *мозелско* вино; корабоплаване. — Т. билъ избранъ отъ Августа за гл. гр. на Белжика I; въ 1356 станалъ сѣдалище на едно избирателно епископство; въ 1796 го прѣзели французетѣ, които по венския договоръ отъ 1815 го отстжпили на Прусия.

Тристанъ Да-Кюна. О-въ въ Атлантически океанъ, 2,500 килом. както отъ о-въ Св. Елена, така и отъ носъ Добра-Надежда; 32 килом. околовръстъ. Англичанетѣ оставили въ тоя о-въ, въ 1816, една рота артилерия да наблюдава Наполеона. О-вътъ до тогава билъ съвсѣмъ безлюденъ: сега има 100-на жители, съ едно становище за англійскитѣ кораби. До тоя о-въ има 2 други безлюдни о-ва.

Тритонъ. Що *грьц. басносл.*, морски богъ, синъ на Нептуна и Амфитрида, съ човѣшка глава и снага и съ рибена опашка. Живѣе съ родителитѣ си въ златенъ дворецъ на дъното на морето.

Триумвиратъ — (лат. *триумъ*, три; виръ, *мжжъ*), правление отъ три лица. — Това е било, въ Римъ, името на единъ съюзъ, който 60 год. прѣди Р. Х. сключили помежду си Цезарь, Помпей и Красъ, и който обикновено се нарича *първи* т. Тоя т. билъ частна работа; напротивъ, съюзътъ на Октавиана, Антония и Лепида, сир. *вторий* т. (43 прѣди Р. Х.), добилъ отпослѣ подтвърждението на народа.

Триумвиръ. Едно отъ три лица, които наедно вършжтъ една длъжность.

Триумфаленъ, *лат.* Тържественъ: *триумфални врата, триумфално шествие.* — **Триумфъ.** Тържество, ликуване.

Трифтонгъ, *гр.* Звукъ отъ три *гласни.*

Трихинъ, *гр.* Микроскопическо червече; развива се въ мишцитѣ на свинята и прѣнесено въ човѣшкото тѣло, причинява му болесть, понѣкога смъртелно.

Трихиозисъ или *Трихозисъ*, *гр.* Болесть на клепкитѣ, когато тѣ растжтъ криво.

Трихорея, *гр.* Падане на космитѣ.

Трициклъ, *лат.* Триколелесенъ велосипедъ.

Троа (Т г о у es). Франц. градъ, ц. на департ. Объ (Аиве), 166 кил. на юго-ист. отъ Парижъ, на Сена; 53,146 жит. (1901 г.). Хубава съборна църква, библиотека (110,000 тома и 2,500 ръкописа), музей. Срѣдоточие на дѣятелна индустрия: плетена стока, вълнени, копринени и памучни ръкавици, прочута сланина. Готич. съборна църква отъ IX-и вѣкъ, прѣправена въ XIII-и и XV-и в. Библиотека съ 100,000 т. и 5,000 ръкоп.; музей. Т. е сжществувалъ още въ римско врѣме като единъ отъ градоветѣ на Келтска Галия. Въ 1814, Наполеонъ отнелъ града отъ руситѣ слѣдъ тежка битва.

Троада 1). Староврѣменна страна въ сѣв.-източна Мала-Азии, часть отъ Мизия, на южния брѣгъ на Хелеспонтъ, дѣто главний градъ билъ *Троя* (виж. това име). Като страна, осветена отъ

споменитѣ за славната троянска война, римлянетѣ дарили на Т. особни прѣдимства и привилегии. Виж. за Т. въ митологическо отношение Klausen, Aeneas und de Penaten (I т., 1839, Хамбургъ); за етнографията на Т. Deimling, Die Leleger (Лайпц., 1862); общи трудове за Т.: Ed. Meyer, Geschichte von Troas (Лайпц., 1877); Forchhammer, Topographiséhe Beschreibung der Ebene von Troia (Франкф.-на-М., 1863); Lenormant, Les antiqités de Troade (Парижъ, 1876); Virchow въ Abh. der Berl Akad., 2, 1879. — Единъ приморски мизийски градъ, не много далечъ на югъ отъ староврѣменна Троя. Развалинитѣ му сега стърчѫтъ въ една дѫбова гора, и турцитѣ ги наричатъ *Ески-Стамбулъ* (стари Цариградъ). Отъ тоя градъ апост. Павелъ отпѫтувалъ за Македония.

Троадий (св.). Мѫченикъ, момъкъ пострадалъ въ понтийска Неокесария, въ Дециево врѣме. Паметь на 2 мартъ.

Троакаръ (*фр.* trocart, trois-quarts). Хирургически инструментъ за пробождане, който състои отъ триострилна на края остра игла.

Троглодити, *гр.* Пещерници, обитатели на пещери, име на едно староврѣменно етиопско племе, което живѣло въ пещери; особено червеноморский брѣгъ на сегашна Абисиния, на югъ отъ Береника, се наричалъ земя на т. Въ старо врѣме, т. наричали изобщо първобитни жители на земята, които нѣмали още кѫщи, а живѣли въ пещери, въ найдолната степень образованость. Страбонъ, Птоломей и Плиний казватъ, че тѣ живѣли въ Ливия, въ Кавказъ и въ Мизия. Женитѣ и дѣцата имъ били общи.

Трогъ-Помпей. Латински историкъ, род. въ Галия въ I-и вѣкъ слѣдъ Р. Х., написалъ *Всеобща История* въ 44 книги и я нарекълъ филипики, защото македонскитѣ работи въ Филипово врѣме захващатъ въ нея много мѣсто. Това съчинение е изгубено и е останѫло само едно кратко извлѣчение отъ него, направено отъ Юстина (виж. *Юстинъ*).

Тромбонъ (итал. *голѣма тромпета*). Единъ видъ тромпета; състои отъ двѣ отдѣлни тржби, така направени, че двата края на едната се вмѣстватъ въ двата края на другата, та инструментътъ може да се продължи или скѫси колкото се иска, и тонътъ се мѣнява както се иска.

Тромпета, *фр.* Мѣдна тржба за свирене.

Троненъ, *гр.* Прѣстоленъ; царски, княжески: *тронно слово*. — **Тронъ**. Прѣстолъ (*царски, княжески*); столъ въ прѣква.

Тропаръ, *гр.* Кратка църковна пѣсень, която исказва сѫщностьта на праздника, главнитѣ чърти на събитието или на живота на светията, чиято паметь се въспоминава.

Тропау. Гл. градъ на австрийска Силезия, на Опа, близо до прусската граница, 170 килом. на сѣв.-ист. отъ Бърно и 294 отъ Вѣна по желѣзн.; 26,748 жит. (1900). Фабрики за сукно, захарь и др. и дѣятелна транзитна търговия. Съѫзнитѣ господари държали въ Т., въ 1820, дипломатически конгресъ, на който рѣшили въорѫжена намѣса въ неаполитанско кралство срещу побунениятѣ неаполитанци.

Тропици, *гр.* Два голѣми кржга, по единъ отъ двѣтѣ страни на екватора и успоредни на него; всѣкой отъ тѣхъ е 23° 28′ далечъ отъ него. Тия два кржга съставятъ прѣдѣлитѣ на горещия поясъ, сир. между тѣхъ сж най-горещитѣ страни на земята, които се отличаватъ отъ другитѣ страни на земното кжлбо по раскошна растителность, изобилие на звѣрове и насѣкоми. — **Тропически.** Който е между тропицитѣ: *тропическа земя*; който е свойственъ на тропицитѣ: *тропическа горещина.*

Тропология, *гр.* Учение за тропитѣ. — **Тропи.** Риторически фигури, думи, които се употрѣбяватъ прѣносно, не въ сжщото си значение; примѣри: *тронно слово*, намѣсто царско, княжеско слово; *остъръ умъ*, намѣсто добъръ умъ. Понѣкога т., въ словото на ораторъ, произвождатъ силно впечатление. Т. раздѣлятъ въ риториката на т. *на думи* и т. *на прѣдложения.* Първитѣ състоятъ въ прѣнасянето една дума отъ собственото ѝ значение въ прѣносно. Тѣ сж шесть: метафора, синекдоха, метонимия, антономазия, катахризисъ и металепсия. Т. на прѣдложенията състоятъ въ прѣнасянето цѣлото прѣдложение въ прѣносно значение; тѣ сж петь: алегория, парафразисъ, емфазисъ, ипербола, ирония. Т. на прѣдложенията се наричатъ и *фигури.*

Тротоаръ, *фр.* Пжтека отъ двѣтѣ страни на пжть за пѣшаци, пезулъ.

Троубриджъ (Trowbridge). Английски градъ, 35 килом. на сѣв.-зап. отъ Солзбери; 15,000 жит. Сукно, вълнени ткани отъ най-добро качество. Много хубави лѣтни кжщи около града на богатитѣ фабриканти.

Трофеи, *гр.* Военна користь, нѣща зети отъ побѣденъ непріятель, такъви като знамена, топове и др.

Трохей, *гр.* Стжпка въ стихъ отъ единъ дългъ и единъ кжсъ слогъ.

Троя, *Илионъ*, или *Пергама.* Градъ въ Мала-Азия, столица на староврѣменна Троада, близо до брѣга на Хелеспонтъ, при политѣ на планина Ида. Нейнитѣ първи царе били, казватъ прѣданията, Скамандръ, Тевсеръ, Дарданъ, Ериятоний, Тро, Илий. Илий основалъ градъ Троя или Илионъ, при политѣ на планината; а прѣдшественицитѣ му живѣли въ крѣпостьта Пергама. Т. била прѣзета отъ Херкулеса въ царуването на Лаомедона, Приамовъ баща. Приамъ покорилъ токо-речи цѣлия западенъ брѣгъ на Мала-Азия, и билъ могжщъ господарь, когато го нападнжли гръцитѣ, въ XIII-и вѣкъ прѣди Р. Х. Споредъ баснята, Парисъ, Приамовъ синъ, откраднжлъ Елена, жена на Менелая, спартански царь, и всичкитѣ гръцки царе се опълчили подъ прѣдводителството на Агамемнона да отмъстятъ за тая обида. По мнѣнието на нѣкои, троянската война е била една борба на елинитѣ, войнствени и овчаре, среща пелазгитѣ, трудолюбиви и земедѣлци. Борбата траяла 10 години, и се свършила съ прѣзимането на Троя, въ 1270 или 1183 прѣди Р. Х.; въ тая война се отличили Одисей съ хитрость, а Ахилъ съ храбрость. Часть отъ жителитѣ на Т. се прѣселили, казватъ, съ Енея (виж. това име) въ Италия. Троянската война е въспѣлъ Омиръ въ *Илиадата* си.

Още въ Страбоново врѣме не могли да се открийтъ останкитѣ на старовр. Т.; мисли се, че на мѣстото ѝ се намира сегашното турско село *Бунаръ-Баши*. Д-ръ Шлиманъ изслѣдва систематически околностьта на това село и откри въ хълма *Хисарлъкъ*, въ 1872, много златни, сребърни и мѣдни сѣчива и оржжия, които мисли, че сж часть отъ съкровищата на старовр. Т., вѣроятно закопани за безопасность. Виж. неговитѣ *Троянски страни* (Trojanische Alterthümer, 1872: на франц. Ilios, ville et pays des Troyens (Парижъ, 1885) и Шуххартовото Schliemann's Ausgrabungen (2-о изд., Лайпц., 1881). Виж. още и W. Christ, Topographie der Tr.; Jebb, The Ruins at Hissarlík. II. Their relation to the Iliad (Journ. of Hellenic Studies, т. III); Eckenbrecher, Die Lage d. Homer T. (Дюселд., 1875); G. Perrot, Les fouilles de Schliemann à Troie (Journal des Savants, 1891); сжщ. La Civilisation Mycénienne (Revue des Deux Mondes, 1893); *Ѳ.* Мищенко, *Послѣднія раскопки Шлимана* (Кіев. Универс. Извѣст., 1883 № 1)

Троя (Troy). Градъ въ Съединенитѣ държави (Ню-Йоркъ), на Хъдсънъ, 240 килом. на сѣв. отъ гр. Ню-Йоркъ, и 10 килом. на сѣв. отъ Албани; главенъ исходъ на каналитѣ, които съединяватъ Хъдсънъ съ езеро Чампленъ, Онтарио и Ерие; желѣзници по всички посоки съединяватъ тоя градъ съ Ню-Йоркъ, Бостонъ и др.; 70,000 жит. Желѣзни заводи; желѣзнитѣ пещи сж най-голѣмитѣ на ист. отъ планини Алегани (парни машини, печки, земедѣлч. орждия и др.). Вагнщата се доставятъ отъ Пенсилвания и Мейриландъ. Фабрики за вагони, омнибуси, бира и др. Политехническо училище. Т. е основанъ въ 1752 отъ едно малко число холандци.

Троянова врата (*Маркова капия*). Прочуто въ старо врѣме най-тѣсно мѣсто въ ихтиманска Средна-гора, въ пжтя, най-важния тогава въ Балкански полуостровъ пжть, отъ Цариградъ за Бѣлградъ.

Троянъ. Окол. гр. въ ловченски окржгъ, расположенъ въ тѣсна долина на-длъжъ по Бѣли Осъмъ на важния *Троянски проходъ*, прѣзъ който минува най-прѣкий пжть отъ Пловдивъ за Дунавъ; 35 килом. на югъ отъ Ловечъ; 3,819 жит. Грънчарство; работятъ се и калпаци, шаекъ, гайтанъ. Скотовъдство, особено козевъдство. Около Т. личжтъ останки отъ стари крѣпости. Наблизо е извѣстний троянски монастирь *Св. Богородица*, дѣто на 15 августъ става голѣмъ панаиръ, на който се продаватъ мѣстнитѣ ржкодѣлни произведения. За тоя монастирь се казва, че води началото си отъ годината 1600 насамъ. Той е 8 килом. на ист. отъ Т. въ подножието на Централна Стара-планина подъ най-важнитѣ ѝ връхове: Фердинандовъ връхъ, Дюсъ-чалъ, Острата Могила и Амбарица. Тамъ минува най-високий проходъ на Стара-планина. Братсвото на тоя монастирь не е било чуждо на патриотитескитѣ кроежи на Левски и Общи, послѣ на Волова, Икономова, Пешева и др. — Тоя монастирь по голѣмина и значение може да се каже е вторий подирь Рилския въ България. Братята отъ монастиря сж посѣяли просвѣщението отъ Вал-

кана до Дунавъ. Отъ крайдунавскитѣ села и градове благочестиви християне на тълпи сѫ се стичали тука на поклонение, прѣдвождани отъ монаси, прѣзъ тежкитѣ робски врѣмена. Братята сѫ служили като свещеници, учители, проповѣдници и исповѣдници между централното население отъ Дунавъ до Стара-планина. Множество свещеници и учители сѫ добили началното си образование въ монастиря. Виж. Иеромонахъ Кирилъ Дановъ, *История на Троянския Ставропигиалний монастирь* (Ловечъ, 1093).

Трубадуръ. Срѣдновѣковенъ поетъ, или по-право пѣвецъ на любовьта въ южна Франция. Т. не търгувалъ съ музиката си както музикантитѣ, които ходили отъ градъ на градъ, та пѣяли и свирили за пари. Въ числото на т. влизали крале, князове и благородници, които слагали стихове или пѣяли за удоволствието си. Всѣкой т. си ималъ дамата, която въспѣвалъ. Въ всичкитѣ княжески дворове, въ южна Франция, въ Италия, т. се имали за едно блескаво украшение на обществото; често на дворцовитѣ пирове ставали състезания между т., и въ това врѣме една или нѣколко госпожи засѣдавали като третейски сѫдии и рѣшавали кой т. билъ побѣдительтъ. Т. се распространили и въ Германия подъ името мизенгери (пѣвци на любовьта). Т-ството, което траило прѣзъ XI-и, XII-и и XIII в., имало 3 периода: 1) периодътъ на развитието му отъ личното пѣвчество въ хѫдожествена поезия; 2) златний му вѣкъ и 3) периодътъ на испадането му. Първи въ т-ството били провансалскитѣ поети. Войната на албигойцитѣ, която турила край на независимостьта на южна Франция, убила и провансалската поезия на т., която напразно се мѫчили да въскръсѫтъ въ XIV-и вѣкъ. Между главнитѣ т. споменуватъ Ричардъ Лъвово-сърдце; арагонскитѣ крале Алфонсо II, Педро II, Педро III; кастилскитѣ крале Алфонсо IX и Алфонсо X; нѣколко италиянски князове, като Бонифаций, монфератски графъ, и слѣдъ 1204 солунски краль и др. Виж. Millot, Histoire des troubadours (1774); Bayle, La poésie provençale au moyen âge (1876).

Труберъ (*Primus*). Виндски или словинцски религиозенъ писатель (1508—1586), прѣвелъ *Евангелието* и *Дѣянията* на езика си по Лютеровия прѣводъ. Т. билъ псалтъ у епископа Петра Бонома въ Вѣна и въ 1531 добилъ мѣстото каноникъ въ Любляна. Протестантството го увлѣкло, той челъ распалени проповѣди и билъ изгоненъ; позволили му да живѣе въ Крайна съ условие да не проповѣдва новото учение. Въ 1550 Т. почналъ да прѣвожда Библията и написалъ катехизисъ. Католическото духовенство го гонило като съблазнитель, расколникъ, измамникъ и непокоренъ свещеникъ; нъ народътъ го спасилъ и нѣкои голѣмци го отбранили прѣдъ императора.

Труженикъ. Обреченъ или който самъ се е обрекълъ или прѣдалъ на тежки трудове, мѫченикъ, — оня, който се труди неуморно: *труженикъ на науката*.

Трупа, *фр*. Дружина, сир. пълненъ съставъ актйори и актриси въ единъ театъръ.

Трънъ. Окол. гр., софийски окр., въ една долина на Сѫкова

(притокъ на Марица); 71 килом. на зап. отъ *София*, 25 килом. на зап. отъ *Брѣзникъ* и 35½ килом. на югъ отъ Царибродъ, 16 килом. на зап. отъ сръбската граница; 2,816 жит. Прѣзъ сръбско-българската война въ 1885 Т. падна въ ржцѣтѣ на сърбетѣ; но слѣдъ 10 деня българетѣ прогониха непріятелскитѣ войски и *кюпро то завзеха*. — Отъ старинитѣ въ околностьта на Т. забѣлѣжителенъ е монастирь *Св. Архангелъ* въ една гора на ист. отъ града съ църква съградена още въ врѣме на българското царство. Другъ такъвъ старъ монастирь е *Св. Иванъ Богословъ* въ село Поганово, за който казватъ, че е съградена сжщеврѣменно съ църквата на село Бояна.

Трѣвна. Окол. гр., търновски окр., при политѣ на Стара-планина, на единъ притокъ на Янтра, 40½ килом. на юго-зап. отъ Търново и 16 килом. на ист. отъ Габрово; 2,156 жит. Хубави конски юзди, подвески, пояси. Т., слѣдъ едно врѣме съ живописцитѣ си, сега дава добри дюлгере. Фабрика за шаекъ. Наблизо богати рудници за каменни вжглища. За началото на учебното дѣло въ Т. виж. *Изъ запискитѣ на П. Р. Славейкова* въ Максимовия *Училищенъ Алманахъ*, год. I (1900).

Трѣвненски проходъ. Единъ отъ второстепенитѣ проходи слѣдъ Шипченския проходъ въ Стара-планина. Почва отъ Трѣвна и като достига до каменовжглищнитѣ рудници, раздѣля се на двѣ пжтеки, отъ които едната минува покрай върха Българка и слиза въ с. Емине подъ Казанлжкъ, а другата прѣзъ върха Кръстецъ слиза въ с. Мжглешъ.

Трюизмъ (англ. отъ *фр.* истинъ). Несъмнѣна, очевидна истина, сир. истина, която нѣма нужда отъ доказателство.

Трюхильо. Градъ въ Перу, пристанище на Тихи океанъ, ц. на обл. Либертадъ, 590 килом. на сѣв.-зап. отъ Лима; 16,000 жит. Износъ орлъ и благовонни вещи. Чести земетресения. Т. е основанъ отъ Пизара въ 1535.

Toutlui rit. Франц. поговорка: всичко му се усмихнува, сир. всичко му върви.

Туаноту. Сжщото, каквото е *Помоту*.

Туареги. Номади, които живѣятъ въ западна Сахара, между Фецъ и Мароко. Тия люде сж отъ берберското племе (виж. *Бербери*); въ отдавна сж се смѣсили съ негрското племе; шаръ̀тъ на кожата имъ е отъ блѣдно-жълъ до черенъ. Изобщо тѣ сж снажни и красиви, особено женитѣ. Мжжътъ купува жената, като плаща на баща ѝ отъ 2 до 4 камили. Т. исповѣдватъ мохамеданската вѣра, и се молятъ по арабски, въ ни думъ не разбиратъ отъ молитвитѣ си. Тѣ сж студени люде и пазятъ едноженството. Добитъкътъ имъ състои отъ овце, кози и камили. Т. придружаватъ керванитѣ среща една платка отъ 1% отъ носенитѣ стоки.

Туберкула, *лат.* Гнойна пжпка. — **Туберкулоза**. Охтика, — гнойни пжпки, които се развиватъ въ тѣлеснитѣ ткани: *туберкулоза на бѣлия дробъ*. — **Туберкулозенъ**. Охтичавъ.

Тубероза (Polyanthes tuberosa). Главулячно растение, отъ семейството на Лилиевитѣ, съ бѣли миризливи цвѣтове, развжда се въ градинитѣ и оранжериитѣ за украшение.

Тувалъ-Каинъ. Ламеховъ и Селинъ синъ, изобритателъ на ковачеството (*Библ.*, Бит. 4; 22).

Тузлукъ. Сѣверната часть на еленскитѣ и сливенскитѣ балкани, именно мѣстностьта между Османъ-Пазаръ и Търново.

Тукидидъ. Най- великий историкъ въ старо врѣме. По баща си билъ потомецъ на тракийския царь Олоръ, чиято дъщеря била Милтиядова жена. Живѣлъ въ 460—400. Родилъ се въ Атина прѣзъ пелопонезската война.

Т. въ 423 билъ изгоненъ за това, че като началствувалъ една часть отъ флотата, не можалъ да попрѣчи на спартанцитѣ да зематъ Амфиполисъ. Живѣлъ слѣдъ това въ тракийскитѣ си имения, а донѣйдѣ при двора на македонския царь Архелая, въ 404 добилъ разрѣшение да се върне въ Атина. Умрѣлъ, както се прѣдполага, отъ рѫката на убийца.

Т. е написалъ прочутата история на пелопонезската война, която се прѣкѫсва съ 411. Послѣдната книга (по написаното не отъ Т. прѣдисловие — осмата) е само една сбирка отъ материалъ. Т-вий трудъ, по едно прѣдание, обработенъ отъ дъщеря му, сѫ го продължили Ксенофонтъ и Теопомпъ. Забѣлѣжителни сѫ критический му духъ, дълбокото му проникване въ причинитѣ и свръската на явленията, безпристрастието и непартизанството, простотата на изложението и философското дълбокомислие. Той е основателъ на така наречения прагматизмъ въ историята.

Критическитѣ издания на Т-та история сѫ многобройни. По-главнитѣ отъ тѣхъ сѫ: Bekker-овото (Берл., 1832); Stahl-овото (Лайпц., 1873); Classen-овото (1860-78); Krüger-овото (1860); Didot-овото (Парижъ, 1875; 2-о изд.), Bétant-овъ рѣчникъ на Т. (Женева, 1843). Сѫществуватъ нѣмски прѣводи на Heilmann, Campe Wahrmund. За Т. сѫ писали на франц. J. Girard, Essai sur Thucidide (Парижъ, 1860), на нѣмск. Michaelis, A. Kirchhoff и др. Т. е прѣведенъ на русски отъ Мещенко.

Тула. Русски градъ, ц. на едноименна губ., на р. Упа (притокъ на Ока), 200 килом. на югъ отъ Москва; 111,048 жит. (1897). Фабрика за топове и оржжия, ножове, кофаре и други желѣзни издѣлия, военно училище, арсеналъ. Русската войска се снабдява много съ пушки и малки оржжия отъ тоя градъ. Въ околностьта желѣзни рудници. Т. е старъ градъ, забѣлѣжителенъ въ историческо отношение: много е испащалъ отъ нахлувания на татаретѣ, подъ начал. на Батая, Тохтомъша, Ахмета и Девлетъ-Гирея; и е билъ разоренъ и изгоренъ отъ хетманъ Лисовски. — Туленската губерния съставя часть отъ Велика Русия, и има за прѣдѣли на сѣв. московската, на ист. рязанската и тамбовската, на югъ воронежската и орелската, на зап. калужската. Простр. 30,968 чет. килом. и насел. 1,419,456 жит. (1897) губ. Равна и плодородна земя. Поминъкъ: земедѣлие, скотовъдство, риболовство, желѣзарство, пчеларство. Отъ рѣкитѣ само Ока е корабоплавателна.

Тулонъ. Французски градъ въ варски департ., 930 килом. на юго-ист. отъ Парижъ полионската желѣзница, 101,602 жит. въ 1901. Главенъ арсеналъ и първото французско пристанище ка-

Срѣдизомно море; едно отъ най-обширнитѣ и най-безопаснитѣ пристанища въ Европа. Т. е силно укрѣпенъ градъ, и откъмъ морето и откъмъ сушата. Т. добилъ важностьта си отъ врѣмето на Лудовика XIV, който заповѣдалъ да се построятъ великолѣпнитѣ сгради на арсенала; нъ повечето му крѣпости сж построени слѣдъ завоеванието на Алжирия, когато станжлъ главното пристанище за съобщенията съ Африка. Улицитѣ сж прави и широки, и изобщо градътъ е красивъ и здравъ. Индустриитѣ му сж повечето онія, които изисква положението му като важенъ морски арсеналъ. Князъ Евгений го обсаждалъ напразно въ 1707. Въ 1793 французскитѣ роялисти прѣдали Т. на англичанетѣ, които билч изгонени отъ тамъ сжщата година, слѣдъ като изгорили флотата. Въ 1798 Бонапартъ тръгнжлъ отъ тамъ за Египетъ. Въ нашето врѣме французетѣ посрѣщнжхж тамъ една ескадра на русскитѣ си съюзници, която имъ върнж посѣщението на тѣхната ескадра на Кронщатъ.

Тулуза. Французски градъ, ц. на департ. Горна-Гарона, на Гарона, между Южни каналъ и страничния каналъ на Гарона, на южната желѣзница, 700 килом. на югъ отъ Парижъ; 165,000 жит. Академия, университетъ, артилерийски арсеналъ, фабрика за топове, фабрика за барутъ, библиотека, археолог. музей, обсерватория, много учени дружества. Градътъ, съ исключение на южното прѣдградие, не е красивъ, макаръ широкитѣ набрѣжни и да иматъ величественъ изгледъ. Т. е главното срѣдоточие на французско-испанската търговия. Прѣдмѣтитѣ на тая търговия сж житото, царевицата, брашното, виното, желѣзнитѣ издѣлия. Т. е много старъ градъ; тя била ограбена отъ римския консулъ Цепиона. Тя станжла столица на вестготитѣ въ V-и вѣкъ, на дукство Аквитания въ VII-и и VIII-и вѣкъ. Въ 1814, на 20 марта, близо до тоя градъ станжла една битва, въ която маршалъ Сулъ съ 30,000 души войска издържалъ едно нападение отъ 80,000 души подъ началството на Уелингтона.

Тулумба, *тур.* Извлѣкъ, помпа (за вода и др. течности).

Тулча. Най-важний градъ въ подрумжнска Добруджа, ц. на едноименень окржгъ, на Дунавъ, до ржкава Св. Георги и среща Исмаилъ; 25,000 жит. Т., съ пристанище на морски параходи и кораби, има голѣмо търговско значение. Отъ тамъ искарватъ много храна. Освѣнь това, градътъ е голѣмо стоварище на европейски стоки. Въ околностьта му се лови риба и излиза черъ хайвяръ. Въ Т. има добра българска община. Градътъ е игралъ видна роля при духовното възраждане на българетѣ и при присъединението на Добруджа бѣ второ сѣдалище на русенския митрополитъ. Сега въ Т. има българска реална гимназия и добри начални училища.

Тулъ Хостилий. Трети римски царь (673—642 прѣди Р. Х.), прѣвнукъ на Хоста Хостилия, поборникъ на Римъ въ първата война съ сабинянетѣ. Т. Х. дошелъ на прѣстола слѣдъ Нума, билъ отъ латинско происхождение, покорилъ алба-лонгцитѣ и сабинянетѣ. Въ прѣклонни години станжлъ миролюбивъ, и почнжлъ редовно да се моли на боговетѣ;

нъ тѣ били много обидени отъ него, та не щѣли да го простѣтъ, и той билъ убитъ отъ молния, когато се допитвалъ за нѣщо до Юпитера. Нибуръ и други историци съглеждатъ въ сказанията за Т. Х. вече една личность, а не както въ сказанията за Ромула и Нума просто олицетворения на начинанието на единъ народъ.

Тунгстенъ, *швед.* (отъ *тунъ*, тежъкъ; *стенъ*, камъкъ). Просто тѣло, металъ отъ рѣдкитѣ, намираемъ въ нѣкои минерали, много твърдъ и мжчно-растопимъ.

Тунгурагуа. Волканъ въ Андитѣ, въ република Еквадоръ; 5,200 метра високъ. При политѣ на планината е едно малко езеро, *Лаврикоха*, отъ дѣто истича рѣка *Тунгурагуа*, една отъ рѣкитѣ, които образуватъ рѣка Амазонъ. Тунгурагуа мие Перу, послѣ го дѣли отъ република Еквадоръ; тя има много притоци: отдѣсно, Хвалага; отлѣво, Мака, Пастаца и др.; 1,300 килом. Т. се съединява съ Укаяли при Навата, та образува Амазонъ.

Тунгуси. Манджурско племе, което живѣе по двата брѣга на Амуръ и Сибиръ, между Енисей и Лена; тия люде сж добрѣ сложени, яки, живи, миролюбиви и говорѣтъ едно свое нарѣчие; тѣ сж номади и най-много се занимаватъ съ скотовъдство; нъ сж и ловци и риболовци. Въ русскитѣ прѣдѣли т. има до 100,000, които исповѣдватъ шаманството; живѣѣтъ въ едноженство. Данъка си плащатъ съ звѣрски кожи. Управляватъ се патриархално отъ началницитѣ на племената си. Руситѣ сж почнали да распространяватъ между тѣхъ християнството.

Тунджа. Най-важний притокъ на Марица отъ лѣва страна; извира отъ южнитѣ най-високи части на Стара-планина (Фердинандовъ връхъ и Марагидия) и тече прѣзъ Калоферъ, Ямболъ, Казълъ-Агачъ и при Одринъ се влива въ Марица. Около 80 килом. на-длъжъ върви рѣката между Стара-планина и Срѣдна гора изъ казанлъшката долина, една великолѣпна долина, накичена съ хубава села, розови градини, гори, ливади, плодовити дървета и напоявана отъ множество планински потоци. Като излѣзе отъ тая долина, Т. минува прѣзъ планински проломъ, извива покрай най-източния край на Срѣдна-гора и зима южна посока, която държи дори до Одринъ; около 260 килом.

Тунелъ, *итал.* 1) подземенъ трѫбообразенъ пѫть, обикновенъ или желѣзница. 2) Подземенъ кафе-шантанъ.

Туника, лат. Долна дреха, която носили римлянетѣ подъ тогата; на гръдитѣ била безъ разрѣзъ, нъ горѣ по-тѣсна, а долу по-широка; опасвала се съ поясъ и дохождала до колѣнѣтѣ. Напрѣдъ била бѣла, вълнена, както тогата и безъ ръкави; нъ отпослѣ правили ръкави до лактитѣ, а понѣкога обличали нѣколко т. У сенаторитѣ и всадницитѣ на т. имало червенъ ръбъ; у триумфаторитѣ на т. се шили палми.

Тунисъ. Държава въ сѣверна Африка съ столица Т. и прѣдѣли: на сѣв. и сѣв.-ист. Срѣдиземно море, на юго-ист. Триполи, на югъ Сахара, на зап. Алжирия. Простр. 167,400 чет. килом. и 1,820,000 жит. (1901), повечето отъ арабско происхождение, останалитѣ, особено въ вѫтрѣшностьта, берберы; има и турци, ку-

луджи, евреи (50,000), европейци (40,000) и негри. Робството е сега унищожено. Вѣроисповѣданието и мохамеданството. Прѣзъ Т. минуватъ вѣтви отъ Атласъ, нъ планинитѣ въ тая страна сж по-ниски отколкото въ Мароко и Алжирия. Сѣверний брѣгъ е скалистъ и стръменъ съ много заливи, отъ който най-голѣмий е Туниски з.; и два отъ неговитѣ носове, носъ Бланко и Бонъ, сж най-сѣвернитѣ въ Африка. Източний брѣгъ е равенъ, пѣсъчливъ и безплоденъ като триполиския, нъ има два голѣми залива, Хамаметъ и Кабезъ (старовр. Syrtis minor). Южната часть отъ Т. принадлежи на пустинната степь Белюдъ-елъ-Джеридъ. Има само едно значително прѣсноводно езеро, Бизертенското, близо до сѣверния брѣгъ. Туниситѣ потоци и порои или се губятъ въ пѣсъка или се вливатъ въ морето слѣдъ кжсо течение. Никой не е корабоплавателенъ. Най-дългий е Меджерда (Баграда у староврѣмешнитѣ), който тече изобщо по сѣв.-източна посока и се влива въ Туниски заливъ. Други потоци сж Ведъ-елъ-Милиана и Ведъ-елъ-Кебиръ. Въ страната има нѣколко минерални извори. Климатътъ е хубавъ и земята много плодородна. Главни произведения сж: жито, ячемикъ, царевица, дура, маслини, портокали, смокви, грозде, нарове, мигдали и фурми. Прави се много маслинено масло. По полетата се хранятъ голѣми стада добитъкъ; овцетѣ сж прочути по вълната си; па и конетѣ и камилитѣ сж не по-малко прочути. Гл. минерални произв. сж морска соль, селитра, олово и живакъ. Въ приморията се проявява индустрия и търговия, по-особено въ Т. и Суза. Вълна, маслинено масло, восъкъ, медъ, сапунъ, кожи, коралъ, гжби (сюнгери), фурми, жито и ячемикъ сж главнитѣ прѣдмѣти на износа. Платове, изработени кожи, коприна, кърмъзъ, оражия се прѣнасятъ отъ керванитѣ въ вжтрѣшностьта на Африка, отъ дѣто се донасятъ за износъ въ Европа и дрѣгадѣ касия, гуми, страусови пера, злато и слонова кость. Износътъ се въскачва на годината на 17 милиона лева и вносътъ на 12 мил. л.

История. — Т. отговаря близо на територията на староврѣменни Картагенъ. За историята му виж. *Картагенъ.*

Тунисъ. Столица на Тунисъ, 40 килом. отъ Срѣдиземно море, съ което се съобщава по Гулетски каналъ: 170,000 жит., отъ които 50,000 европейци и 40,000 евреи. Градътъ и прѣдградията му сж заобиколени съ стѣни. Улицитѣ сж криви, тѣсни и нечисти, нъ чаршиитѣ сж богати и много отъ джамиитѣ великолѣпни, особено джамия Юсуфъ, която има прѣкрасни мраморни стълпове. Фабрики за ножове, ханджари, ятагани и кофари. Златошити и среброшити дрехи, фесове, богато украсени аши и сѣдла, покжщини, рогоски, бурнузи, розово масло, сапунъ и др. Износь: фурми и европейски стоки за срѣдна Африка. Два килом. отъ Т. е Бардо, крѣпость и резиденция на бея. Бейский дворецъ е може-би най-хубавата сграда въ Т.; таванитѣ лъщжтъ отъ злато; двороветѣ сж послани съ чистъ мраморъ и обиколени съ сводове, подпирани отъ мраморни стълпове; шадравани всждѣ раздаватъ постоянна расхлада. Около 5 килом. на сѣв.-

зап. отъ Т. сѫ развалинитѣ на Картагенъ. — Т. е билъ прѣзетъ отъ норманитѣ, обсаденъ отъ Сенъ-Луи въ 1270 и прѣзетъ отъ Карла V въ 1535.

Тура, *тур.* Виж. *Венгелъ.*

Турбина, фр. Единъ видъ хидравлическо мелнично или водопроводно колело, което може да дѣйствува при всички възможни падания на водата.

Тургайска область въ русска Срѣдна Азия, 45—54° сѣв. шир. Простр. 456, 397 чет. килом. и насел. 397,953 жит. (1894). Поголѣмата часть отъ областьта е степь, сѣв.-зап. часть е испълнена съ клонове отъ Уралскитѣ планини, на югъ сѫ Муходжарски планини. Рѣка Уралъ съ Оръ и Илекъ съставя часть отъ прѣдѣла; рѣки Тоболъ, Иргизъ, Укоякъ и др. се вливатъ въ прѣсни, солени и горчиви езера. Най-голѣмо е езеро Чалкаръ (2,002 чет. килом.). Климатътъ е континенталний; въ Иргизъ срѣд. темп. прѣзъ год. е 5.5° прѣзъ юл., на 25 януар. — 14°. Крайнитѣ температури сѫ 39° и 23°. Растителностьта е понѣйдѣ раскошна, нъ повечето скудна; сѫщото и съ фауната. Населението състои отъ поселенци, повечето малоруси (до 21,000), номадски киргизи (357, 000) и евреи (стотина). Земедѣлието е незначително, повече е развито скотовъдството: коне, говеда, кози, овце, камили. Риболовство, добиване соль. Гл. управитель на областьта живѣе въ Оренбургъ.

Тургау (нѣмск. Thurgau, франц. Thurgovie). Единъ отъ 22-та кантона на швейцарската конфедерация, съ прѣдѣли: на сѣв. велико дукство Баденъ, на ист. Костанцско езеро, на югъ кантонъ Санктъ-Галенъ, на зап. кантонъ Цюрихъ. Гл. гр. *Фрауенфелдъ.* Простр. 988 чет. килом. и насел. 113,221 жит. (1900), отъ които 75,000 протестанти, а останѫлитѣ католици. Градове: Арбонъ, Романшорнъ, Ерматингенъ, близо до който е замъкъ Аренбергъ. Топълъ климатъ. Планинска земя на югъ, и плодородна всѫдѣ (вино, овесъ, добитъкъ). Тоя кантонъ въ срѣднитѣ вѣкове билъ васално княжество на германската империя. Швейцарцитѣ го завладѣли въ 1460. Той е 17-и по редъ на влизане въ конфедерацията; 12-и по пространство, 10-и по население. По езикъ населението му е нѣмско.

Тургеневъ (*Иванъ Серг.*). Отличенъ русски писатель, род. въ Орелъ, починѫ въ Буживалъ, близо до Парижъ (1818—1883). Отъ старо семейство отъ татарско потекло. Добилъ добро домашно образование. Въ 1827 родителитѣ му, богати земевладѣлци, се прѣселили въ Москва, и Т. постѫпилъ въ частно учеб. заведение. По-нататъшното му образование се продължило подъ рѫковод. на проф. Каузе, директоръ на Лазаревския институтъ. На 15 години рано развилото се момче почнѫло да посѣщава московския университетъ, по историко-филологическия курсъ. Една година по-сетнѣ прѣминѫлъ въ петерб. университетъ и въ 1837 добилъ тамъ степеньта кандидатъ. На пролѣтьта въ 1838 отишелъ за да се усъвършенствува въ чужбина. Едва не загинѫлъ по пѫтя отъ пожаръ въ единъ параходъ. Въ Берлинъ слушалъ Бека, Шумпта, Ранке, Хегеля, Вердера. Въ 1841 се върнѫлъ въ Русия, въ 1842 постѫпилъ на служба, нъ скоро си далъ остав-

ката и се отдалечилъ въ частенъ животъ.

Първото му отдѣлно издадено произведение, поема *Параша*, привлѣкло вниманието на Бѣлински. Дошли послѣ *Андрей Колосовъ*, *Три портрета*, *Хорь и Калинычъ*, и др. Това послѣдното произведение, напечатано въ *Современникъ* въ 1847 отваря втора епоха въ Т-та дѣятелность. Той пише единъ редъ дребни раскази, повечето изъ народния животъ, които излѣзли послѣ подъ общото заглавие *Записки охотника* (Записки на единъ ловецъ) — първъ пѫть въ 1852. Т., още малъкъ, като гледалъ окаяното състояние на русскитѣ мужици (земевладѣлчески робе), твърдо се рѣшилъ да помогне колко-годѣ, макаръ въ едно далечно бѫдѫще, за унищожението въ Русия на робството. Въ 1850 той наслѣдилъ бащинитѣ си имения и направилъ много за облекчение живота на своитѣ мужици; ала най-главната негова заслуга е изображението на робството въ съчинението *Записки охотника*. Това съчинение е било любима книга на Императоръ-Освободителя, тогава още наслѣдникъ.

До 1850 Т. живѣлъ въ Парижъ, слѣдъ майчината си смъртъ се върналъ въ Русия, и живѣлъ донѣйдѣ въ имението си Спаское, въ орлов. губ., донѣйдѣ въ Москва и Петербургъ. Въ 1852 за едно негово писмо билъ арестуванъ и интерниранъ въ имението му. Въ 1855 отишелъ на чужбина, дѣто се влюбилъ въ дѣвица Виардо Гарсия, съ чието семейство отъ тогава и живѣлъ.

Отъ 1855 подкача третий периодъ на Т-та дѣятелность. Т. пише единъ редъ крупни произведения, каквито сѫ *Рудинъ*, *Фаустъ*, *Ася*, *Дворянское гнѣздо*, *Наканунѣ*. Нѣкои отъ тѣхъ сѫ крупни и по обемъ. Въ 1862 се появили *Отцы и дѣти* — произведение, което въ Русия възбудило силна полемика, особено между Антоновича, който виждалъ въ типа Базаровъ една карикатура на младото поколѣние, и Писарева, който съ много голѣмо основание виждалъ и положителни чърти. Въ 1867 се появилъ *Дымъ*, въ който вече съ голѣмо право виждали едно отрицателно отношение къмъ новитѣ течения. Въ 1879 — *Новъ*, романъ, въ който Т. доста обективно, макаръ и не съ достатъчно знаяне живота на разнитѣ кржгове, изобразилъ тогавашнитѣ революционни течения. Освѣнъ споменѫтитѣ произведения, Т. написалъ прѣзъ това врѣме и голѣмо число дребни раскази и критически очерки, отъ които най-важнитѣ сѫ: *Гамлетъ* и *Донъ-Кихотъ*. Той написалъ сѫщо *Воспоминанія о Бѣлинскомъ*. Края отъ живота си прѣкаралъ главно въ Буживалъ, нъ понѣкога ходилъ въ Русия. Въ 1879 и 1880 му направили въ Русия голѣми овации. Вече боленъ написалъ *Пѣснь торжествующей любви*. Послѣднитѣ му произведения били: *Стихотворенія въ прозѣ*, *Клара Миличъ* и *Пожаръ на морѣ*. Т-то мъртво тѣло се прѣнесе въ Русия и погребе въ Петербургъ, въ Волковитѣ гробища при огромно стечение на публика.

Т. е забѣлѣжителенъ както по техническото съвършенство на произведенията, така и по отзивчивостьта на въпроситѣ, които вълнували неговото поколѣние. Освѣнъ едно пълно издание на съчиненията му, издадени сѫ и

неговитѣ писма, въ които има доста безпощадни сѫждения за съврѣменницитѣ. Между многото русски критически отзиви за Т. заслужва да се посочѫтъ на първо мѣсто Н. Страховитѣ; виж. Н. Страховъ, *Критическія статьи объ И. Тургеневѣ и Л. Н. Толстомъ*, 1862—1885 (изд. 3-о, СПБ, 1895, цѣна $1^1/_2$ руб.); всичкитѣ тия критически статии за тия двама русски писатели сѫ отъ най-забѣлѣжителнитѣ въ цѣлата русска литература. Освѣнь русскитѣ отзиви за **Т.**, забѣлѣжителни сѫ на нѣмски Цабелевата и Торшовата книги, и Юлианъ Шмидтовото съчинение *Картини изъ духовния животъ на нашето врѣме*; а на франц. де-Вогюе, *Русский романъ* (Парижъ, 1886), и Halp.-Kaminsky, Ivan Tourgeneff d' après sa correspondance avec ses amis français (Парижъ, 1901; ц. 3 л. 50 ст.). Въ това послѣдното томче е влѣзла прѣписката на знаменития русски писатель съ французскитѣ му приятели: Флоберъ, Жоржъ-Зандъ, Зола, Мопасанъ, Тенъ и др.

Т. е прѣвожданъ на български отъ И. Иванова (романитѣ *Бащи и дѣца* и *Въ прѣдвечерието*, Търново, 1889; другъ прѣводъ на послѣдния романъ, „*Надвечерието*“, е издаденъ сѫщата година въ Пловдивъ). И. Ивановъ е прѣвелъ още романа *Димъ* (Пирдопъ, 1895) и повѣсти *Ася* (Габрово, 1888), *Пролѣтни води* (Търново 1889). Прѣведени сѫ на езика ни сѫщо ром. *Рудинъ*, прѣв. Г. Миндовъ (2-о изд. Казанлъкъ, 1896); разкази *Историята на лейтенанта Ергунова* (Разградъ, 1895); *Трополь*, прѣв. И. Визиревъ (София, 1890); повѣсть *Първа Любовь*, прѣв. Д. Кръстевъ (Вратца, 1898), *Андрей Колосовъ* (Видинъ 1884), *Три срѣщи*, прѣв. Г. Л. (София, 1893), *Дневникътъ на излишния човѣкъ* (Търново, 1894), *Литературнитѣ въспоминания на Ив. С. Тургенева*, прѣв. Ю. Маринополски (Търново, 1899). Имаме и *И. С. Тургеневъ*, животоописание на Т., прѣв. отъ Г. Миндовъ (Казанлъкъ, 1896).

Туринъ. Италиянски градъ, ц. на едноименна обл., бивша столица на кралство Сардиния, на корабоплавателна р. По, 150 килом. на зап. отъ Миланъ; 335,656 жит. (1901). Университетъ, академия на изящнитѣ искуства, военна академия, академия на наукитѣ; музей съ египетски старини, най хубавий въ Европа; библиотека съ 120,000 тома и 2,000 рѫкописа, обсерватория, арсеналъ, нѣколко театри. Фабрики за орѫжия и топове. Фабрики за рѫкавици, кадифета, копринени платове, кадифени капели, покѫщнини, хартия, стъклени нѣща, химически произведения. Голѣма търговия съ пиемонтската сурова коприна. Отъ укрѣпленията, които сѫ обикаляли едно врѣме Т., сега остава само твърдѣлътъ. Градътъ е построенъ много правилно; всичкитѣ улици се прѣсичатъ на правъ ѫгълъ. Забѣлѣжителни сѫ кралевский дворецъ, съборната църква Св. Иванъ, болницата. Частнитѣ сгради сѫ голѣми, нъ съ лоша архитектура. Т., столица на таврините, народъ отъ галското племе, билъ ограбенъ отъ Анибала, украсенъ отъ Августа, прѣзетъ отъ французетѣ въ 1536 и 1640. Тѣ го обсаждали напразно въ 1706 и били разбити тамъ отъ князъ Евгения. Въ 1800 французетѣ го присъединили на

ката и се отдалечилъ въ частенъ животъ.

Първото му отдѣлно издадено произведение, поема *Параша*, привлѣкло вниманието на Бѣл[illegible] ски. Дошли послѣ *Андре*[illegible] *совъ*, *Три портрета*, [illegible] *линичъ*, и др. То[illegible] произведение, [illegible] *временникъ* въ [illegible] епоха въ Т-[illegible] пише един[illegible] повечето [illegible] които [illegible] то [illegible] (3[illegible] [illegible]

[illegible] земятѣ [illegible] Аму и [illegible] принадлежѫтъ [illegible] губернаторство [illegible] отъ области са- [illegible] бившата ферганска и [illegible] тука сѫщо може [illegible] отнесѫтъ географически [illegible] Хива и голѣма часть отъ Закаспийската область, а сѫщо и една часть отъ Афганистанъ на югъ отъ Аму-Дария; най-сетнѣ источната часть или китайски Туркестанъ.

Русски Туркестанъ, въ сѫщия смисълъ на думата, захваща 596,000 чет. килом. съ насел. 2,132,169 жит. (1895). Виж., на рус., Мушкетовото, Яворскивото, Костенковото съчинения за Туркестанъ.

Источни Туркестанъ инакъ Кашгария, или Мала Бухария — у китайцитѣ отъ 1884 Канзузинцзянгъ — китайска область между 36—43° с. ш., 1,118,713 чет. килом., повечето населена. Проходитѣ не сѫ по-ниски отъ по 3,400 метра. Рѣкитѣ иматъ много риба, нъ сѫ съ малко вода. Въ най-ниската часть сѫ степи и пѣсъчливи пустини 700—1,200 метра надъ морското равнище. На прѣдѣлитѣ сѫ планини Тянъ-Шанъ на сѣв., Тибетскитѣ на югъ, съ желѣзо, каменни вѫглища, сребро, медь и каменна соль въ степитѣ. Климатътъ е много сухъ. Срѣдната температура прѣзъ годината въ Яркандъ (1,257 м. надъ морденя, какв[illegible] [illegible]ще) е 12.3°, прѣзъ я- *устъ*, А[illegible] [illegible] — 6°, прѣзъ юлия 27.6°, кан[illegible] [illegible]умъ прѣзъ годината — 20°, [illegible]симумъ 39°. Фауната: тигри, [illegible]кали, степни лисици. Около езеро Лобъ-Норъ се срѣщатъ диви камили; въ степитѣ — диви коне и джигетаи. Зайци и антилопи. Отъ пълзливитѣ характерни сѫ жабоглавитѣ Phrynocephalus. Отъ домашнитѣ животни: камили, осли, яки (татарски волове), овце, коне, и др. Насел. 580,000 жит., главно таранчи; има дунгане и руси. Въ долинитѣ на Мустага (Каракорумъ) може да има остатки отъ старовръменнитѣ арийци. Има и Киргизи и калмуци. Говподств. вѣра е мохамеданството. Гл. градове: Урумчи, Яркандъ и Кашгаръ. Виж. на бълг. *Срѣдна Азия* отъ Сергѣй Мечъ, прѣв. Ив. Кеповъ (Пловдивъ, 1898, стр. 52); на рус. Григорьевъ, *Источни* Т. и Венюковъ, *Една русско-азиятска съпрѣдѣлна страна* (на нѣм., Лайпцигъ, 1874); Schaw, *Пѫтуване въ Татария* (англ. и нѣм.); Forsyth, *Рапортъ за мисията въ Яркандъ* (англ., Калкута, 1875); Куропаткинъ, *Кашгария* (рус. 1879 и англ. 1883); Capus, *Прѣзъ царството на Тамерлана II.*

Туркманчай. Село въ таврисски окрѫгъ, въ персидска Армения, забѣлѣжително по договора отъ 1828 между Русия и Персия, по който Персия отстѫпила на Русия ериванската и накчиванската области.

Туркоенъ (Tourcoing). Французски градъ, въ сѣверни департ., 12 килом. на сѣв.-ист. отъ Лилъ, на прѣдѣла съ Белгия и на сѣверн. желѣзн.; 90.000 жит. Важна промишленость: прочути фабрики за ленени платове; за-

харни фабрики, производство на бои и др.

Туркомане. Народъ отъ тюрското племе; живѣе въ русскитѣ срѣдноазиятски владѣния, въ Персия, Хива, Бухара; подраздѣля се на 10-на голѣми и множество малки племена, въ това число, и текинцитѣ (до 300,000) и йомуди по долна Акрека и въ Хива. Виж. Weil, *Туркоманетъ* (1881) и Vambery, Das Türkenvolk (Лайпц., 1885).

Туркофилъ, *гр.* Приятель на турцитѣ. — **Туркофобъ**. Човѣкъ който мрази турцитѣ.

Турмалинъ, *фр.* Минералъ, намира се всѣкога кристализиранъ въ хексагонална система. Твърдина има 8, а относително тегло 3; рѣдко е безцвѣтенъ, повечето чисто черенъ и въ разни други шарове: жълтъ, кафявъ, сивъ, синь, розовъ и зеленъ; бива прозраченъ до непрозраченъ; има стъкленъ блесъкъ; т. кога се нагрѣе добива полярно електричество; състои отъ кремнокисленни и барнокисленни съединения; намира се най-много въ Уралскитѣ планини, по Алпитѣ, въ Бразилия и въ сѣверна Америка. Черенъ Т. е намѣренъ и въ Витоша въ сиенита. Употрѣбява се най-много за украшения. Нѣкои видове т. обагрени съ синйо приличатъ много на сапфира.

Турне. (Тоурнау, флам. Doornik). Белгийски градъ, 49 килом. на юго-зап. отъ Монсъ, на Шелда; 36,500 жит. Хубава съборна църква отъ сини камене. Много дѣятелна индустрия: постелки, завивки, кожи, тантели, кордели; въ има малко голѣми фабрики повечето издѣлия турнесци изработватъ въ къщитѣ си. Т. е съществувалъ още въ Римско врѣме; въ макаръ и да е единъ отъ най-старитѣ белгийски орадове, той има съвсѣмъ нововрѣменен видъ, съ прѣкраснитѣ си прѣдградия и хубави широки улици.

Турнике, *фр.* Хирургическа прѣвръска съ витло, назначена да спира кръвообращението на артерия.

Турнюръ, *фр.* Единъ видъ семерче, което носѫтъ госпожитѣ подъ кръста си, за да имъ се издуватъ роклитѣ.

Турция. Държава, която се простира въ Европа, въ Азия и въ Африка, дѣто обгръща, около Срѣдиземно море, токо-речи всичкитѣ страни, които едно врѣме сѫ плизали въ източната половина на римския свѣтъ. Пространството на тия владѣния много се е измѣнило въ разни врѣмена отъ началото на миналия вѣкъ. Въ Европа на Т. сѫ се отнели едно по друго Гръция, Румѫния, Сърбия, Добруджа. България, бившата Източна Румелия, както и Босна и Херцеговина съ часть отъ новопазарския санджакъ сѫ свързани съ Т. просто чрѣзъ една фиктивна свръска. Въ Азия, турското царство е изгубило по-голѣмата часть отъ Армения. Въ Арабия върховенството на турския султанъ се припознава само по име, освѣнь на приморието. Въ Африка, турцитѣ сѫ упазили като прѣко владѣние само Триполи и Фецанъ; Тунисъ се завладѣ отъ французетѣ, а Египетъ е вече отъ 20 години окупиранъ отъ англичанетѣ и султанската върховна власть надъ него всѣки день омалѣва. Отъ островитѣ, о-въ Кипръ се управлява отъ англичанетѣ по спогодбата отъ 1878, а о-въ Критъ е автономенъ отъ 1898 испърво подъ гръцки князъ, а от-

послѣ управляванъ отъ управитель назначаванъ прѣко отъ гръцкия краль.

Ето таблицата на сегашнитѣ земи на турското царство.

СТРАНИ	Простран. чет. килом.	Жители
Прѣки владѣния		
Европейски виляети. . .	175,000	5,800,000
Азиятски „ . . .	1,800,000	16,000,000
Триполи	800,000	800,000
Сборъ . . .	2,775,000	22,600,000
Земи, съединени съ васална връска.		
България, сѣв. и южна .	95,705	4,200,000
Босна и Херцеговина съ часть отъ Новопазарско	58,500	1,568,000
Критъ	8,614	294,000
Самосъ.	471	49,000
Египетъ	1,036,000	9,734,000
Арабия (земи не прѣко подчинени).	2,300,000	1,000,000
Сборъ . . .	3,499,290	16,845,000
ОБЩЪ СБОРЪ. . .	6,274,290	39,445,000

Горнитѣ цифри, толкова за пространстото, колкото и за населението, сѫ само приблизителни, изобщо невѣрни.

Евронейска Т. — прѣки владѣния — обгръща: Скопски виляетъ, гл. гр. Скопие, Призрѣнъ, Прищина; битолски вил., гл. гр. Битоля; шкодренски вил., гл. гр. Шкодра, Дурацо; янински вил., гл. гр. Янина, Аргирокастро и Превеза; солунски вил., гл. гр. Солунъ, Сѣресъ и Кавала; одрински вил., гл. гр. Одринъ, Родосто, Галиполи, Деде-Агачъ и Лозенградъ; и една часть отъ цариградския вил. съ столицата на царството, *Цариградъ*.

Азиятска Т. обгръща слѣднитѣ виляети и мютесарифлици: *Мала Азия* (503,608 чет. килом., 19, 238,900 жит.): архипелагски вил. (7,108 ч. к., 325,000 ж.); измидски мют. (11,200 ч. к., 222,800 ж.); бигенски мют. (6,800 ч. к., 129,400 ж.); брусенски вил. (73,

800 ч: к., 1,626,900 ж.); смирненски вил. (54,000 ч. к., 1,396, 500 ж.); коненски вил. (102,800 ч. к., 1,088,000 ж.); аданенски вил. (37,200 ч. к., 403,400 ж.); ангорски вил. (67,500 ч. к., 892, 900 ж.); кастамонински вил. (49, 700 ч. к. 1,018,000 ж.); сивасски вил. (62,800 ч. к. 1,086,500 ж.); трапизондски вил. (30,700 ч. к., 1,047,700 ж.); *Армения* (187,800 чет. к., 2,472,400 ж.): ерзерумски вил. (51,000 ч. к., 597,000 ж.); мамюръ-юлъ-азиски вил. (34,300 ч. к., 575,300 ж.); битлисски вил. (26,800 ч. к., 398,600 ж.); диарбекирски вил. (35,500 ч. к., 471, 500 ж.); ванси вил. (40,200 ч. к., 430,000 ж.); — *Сирия и Месопотамия* (543,300 ч. к., 4,667, 900 ж.): халепски вил. (78,600 н. к., 995,800 ж.); бейрутски вил. (30,500 ч. к., 533,600 ж.); ливански мют. (6,500 ч. к., 399,500 ж.); иерусалимски мют. (21,300 ч. к., 333,000 ж.); сирийски вил. (61,700 ч. к., 955,700 ж.); зорски мют. (85,100 ч. к., 100,000 ж.); багдадски вил. (141,200 ч. к., 850,000 ж.); мусулски вил. (75, 700 ч. к., 300,000 ж.); басорски вил. (42,700 ч. к., 200,000 ж.); — *Арабия* (450,000 ч. к., 1,050, 000 ж.): хиджазски вил. (250,000 ч. к., 300,000 ж.); иеменски вил. 200,000 ч. к., 750,000 ж.); — Африканска Т. обема *Триполи*: триполиски вил. и бенгазски мют. (1,033,400 ч. к., 1,000,000 ж.); и *Египетъ* (виж. това име). — Гл. градове на Азиятска Т. сж: Смирна, Дамаскъ, Багдадъ, Халепъ, Бейрутъ, Бруса, Каисаръ, Кербела, Мосулъ, Мека, Хомсъ, Урфа, Марашъ, Адана, Хома, Конія, Айнтабъ, Сивасъ, Иерусалимъ, Ерзерумъ, Битлисъ, Айдънъ, Магнезия, Трапизондъ, Диарбекиръ, Ванъ, Ангора и Триполи.

Турското царство е абсолютна и теократич. монархия. Султанътъ или падишахътъ зима и религиознитѣ титли халифъ и повелитель на вѣрнитѣ (Емиръ-елъ-мумининъ), което му обезпечава пълната свѣтска и религиозна власть. Въ управлението на първата, той се подпомага отъ великъ везирь или *садръ-азамъ*, а въ управлението на втората — отъ *шейхъ-юлъ-ислямъ*. Властьта на шейхъ-юлъ-исляма въ религиознитѣ въпроси е по-истинска отъ властьта на везиря въ гражданскитѣ работи. Покрай великия везирь и шейхъ-юлъ-исляма разнитѣ служби сж распрѣдѣлени както въ другитѣ европ. държави между министри, които всички съставятъ *Високата Порта*. Ала пълното отсжтствие на парламентски контролъ и на обществено мнѣние има за слѣдствие, че властьта на министритѣ е токо-речи илюзорна когато — както въ случая на сегашния султанъ Хамида II — султанътъ иска да упражнява самъ дѣятеленъ контролъ: тогава дворцовата камарила замѣнява Високата Порта въ атрибутитѣ ѝ. — Земята е раздѣлена на виляети или области, управлявани отъ *вали*, назначавани отъ султана. Единъ виляетъ се дѣли на санджаци, управлявани отъ мютесарифи, назначавани отъ султана. Нѣколко санджака поради важностьта си или по политически причини (ливанский, иерусалимский санджакъ и др.) зависжтъ направо отъ централната власть. Санджацитѣ се подраздѣлятъ на *кази*, управлявани отъ *каймаками*, и казитѣ на *нахии*, на чело на които стоятъ *мюдю-*

ри, отъ които зависѧтъ *мухтаритѣ* или кметоветѣ. Покрай административния персоналъ е религиозния класъ, *улемитѣ*, който доставя съдебния персоналъ.

Войска и флота. Турското царство се дѣли на 7 военни окрѫзи (*орду*), безъ да се смѣта хиджасската часть въ Арабия и триполиската. Дѣйствуващата армия (*низами*) брои 350,000 души; запаснитѣ (*редифи*), 300,000; народното опълчение (*мустахфъзи*), 250,000. Всичко 900,000, отъ които 750,000 сѫ минѫли чрѣзъ пълното военно обучение. Пѣхотата е въорѫжена съ магазинни 7 mm. 65-ви и 9 mm. 5-ви *маузерки*, артилерията съ Крупови топове. Всѣкой мохамеданинъ дължи 3-годишна военна служба, нъ може да се откупи слѣдъ 5-мѣсеца като заплати 30 лири. Християнетѣ и евреитѣ не служѫтъ, нъ плащатъ воененъ данъкъ. Никой не е можалъ да прѣсмѣтне турската флота. На хартия, военната марина можеше да разполага, въ 1898, съ 41,000 души и съ 42 кораба съ вмѣстимость 66,947 тона.

Финанси. Турский дългъ на 30 юн. 1898 се въскачваше на 128,350,917 англ. лири, безъ длъжимото Русий военно обезщетение и заемитѣ гарантирани съ египетската дань.

Заемътъ отъ 1855 и 3½% отъ 1894 сѫ гарантирани съ египетската дань, която хедивовото правителство внася направо на Английската Банка и на кѫщата Ротчилдъ. 5% заемъ отъ 1886 е гарантиранъ съ митата, 4% отъ 1894 съ налозитѣ на тютюна. Другитѣ дългове иматъ за гаранция налозитѣ на питията, солта и коприната, доходитѣ отъ риболовството, отъ гербовия сборъ отъ режията на тютюнитѣ, налозитѣ на тюмбекията (персидски тютюнъ), кипрската и източнорумел. дань. Управлението на тия дългове и всичкитѣ служби, които зависѧтъ отъ него, сѫ повѣрени на международния съвѣтъ на турския общественъ дългъ, на който прѣдсѣдателството завзиматъ едно по друго, французинъ и англичанинъ. Това управление се създаде, съгласно съ едно отъ постановленията на Берлинския договоръ, по врѣме на спогождението въ 1881 и на конверсията на прѣдишнитѣ заеми въ четири серии: A, B, C, D. То трѣбваше да отрежда 80% отъ доходитѣ за новитѣ титули и 20% за погашение по серия.

Произведения и търговия. Рудницитѣ на европ. Т. не се работѧтъ. Нѣколко сѣрни топли извори се оползотворяватъ. Въ азиятска Т. има изобилни желѣзни, мѣдни, солни рудници, които слабо се използуватъ.

Европ. Т. е още единствено земедѣлческа страна; нъ земедѣлието далеко не е още достигнѫло всичкото си възможно развитие. Правителството прѣнебрѣгва най-неотлагателнитѣ мѣрки. Много рѣки прѣливатъ всѣка година брѣговетѣ си, наводняватъ полетата и унищожаватъ сѣнбитѣ. Въ полетата се обработватъ въ Тракия и Македония зърненитѣ произведения (жито, ячмикъ, овесъ, рѫжь), лозата, овощията, царевицата. Македония произвожда тютюнъ. Солунъ, въ 1899, е испратилъ 1,249 тона листовъ тютюнъ за милионъ лева и Кавала 10,000 килогр. за 30 милиона лева. Тютюнъ се произвожда и

въ Албания. Копринарството напрѣдва: въ Македония, производството на пашкули е било 285,410 килогр. въ 1897, 367, 459 к. въ 1898 и 533,495 к. въ 1899; въ Тракия (одрински вил.) то е било 667,700 килогр. въ 1898 и 906,800 килограма въ 1899. Мѣстнитѣ предачници поглъщатъ около една трета отъ производството. Останалото токо-речи всичкото се испраща въ Франция и малко въ Италия. Управлението на турския общественъ дългъ, което извлича единъ важенъ доходъ отъ копринарството, поощрява дѣятелно тая индустрия. Голѣмо е и производството на мака за афионъ; отъ това произведение въ 1899 се е изнесло за повече отъ 4½ милиона лева, отъ които 3½ въ Англия. Важно е и скотовъдството; много овце се испращатъ къмъ Цариградъ и въ Гръция. Волътъ, както и биволътъ, се употрѣбява като прѣгатно животно и се изнася въ Гръция и въ Критъ. Тия стада доставятъ на износа, освѣнь вълната, сурови кожи за 5,610,000 лева и изработени кожи за 6 милиона. Всичката тая търговия е съсрѣдоточена въ Солунъ. Всичкитѣ кози кожи (за 1,535.000 лева) се пращатъ въ Съединенитѣ Държави, прѣко, или прѣзъ Марсилия. Агнешкитѣ кожи (за 900, 000 лева) се пращатъ въ Германия и въ Австро-Унгария. Австро-Унгария добива и овчитѣ кожи (за 270,000 лева). Разнитѣ заешки, лисичи, вълчи и др. кожи отиватъ главно въ Германия. Маслината въ Т. расте по цѣлото приморие.

Въ азиятска Т. плодороднитѣ части произвождатъ много жито, ржжь, оризъ, царевица, тютюнъ, конопи и памукъ; кедрътъ, кипарисътъ, дѫбътъ изобилватъ по планинскитѣ склонове; дивата смоква и черницата по по нискитѣ хълмове; и маслината, смоквата, лимонътъ, портокалътъ, нарътъ и лозата по нискитѣ земи. Фауната включва и лъвътъ (на ист. отъ Евфратъ), хиената, рисътъ, барсътъ, леопардътъ, дивия оселъ, шакалътъ и много други; и камилата увеличава обикновения списъкъ на домашнитѣ животни. Тая часть отъ турското царство е по-планинista отъ другата: двѣтѣ токо-речи паралелни бърда, Тавръ, които сѫ основата на планинската ѝ система, покриватъ токо-речи цѣлия п-въ Мала-Азия или Анадолъ съ расклоненията си.

Повече отъ ⅓ отъ търговията на Т. става въ Цариградъ; главнитѣ износни градове сѫ слѣдъ Солунъ и Деде-Агачъ, въ азиятска Т., градоветѣ Смирна, Трапизондъ, Месина, Алесандрета и Бейрутъ.

Индустрията на европ. Т. се ограничава на нѣколко парни мелници, предачници, сапунени фабрики, малки ливници. Турската търговска марина се състояла, въ 1898, отъ 1,349 платнени кораби съ вмѣст. 255,947 тона и отъ 87 парахода съ вмѣст. 46,498 тона.

Износътъ на Т. прѣзъ 1896-1897 (финансовата година почва отъ мартъ) е билъ за 1,542,238 (стойность въ хиляда гроша; вносътъ за 2,135,958 (стойность въ хиляда гроша).

Износъ на Т. въ 1896—97.

Страни	*Стойность въ хиляди гроша*	*Части 100*
Германия . . .	26,964	12.87
Австро-Унгар.	149,677	
Белгия	22,903	
Англия	631,315	40.97
Франция . . .	460,664	29.95
Тунисъ	3	
Гръция	32,330	2.15
Холандия. . .	37,461	2.44
Италия	46,916	3.05
Румжния . . .	22,093	1.43
Русия	38,277	2.48
Египетъ. . . .	—	—
България . . .	36,928	2.39
Съедин. Държави	28,922	1.87
Япония	—	—
Дания.	146	0.40
Испания . . .	2,095	
Черна-гора. .	242	
Персия	2,503	
Сърбия	2,799	
	1,542,238	100

Вносъ на Т. въ 1896—97.

Страни	*Стойность въ хиляди гроша*	*Части 100*
Германия	20,914	22.96
Австо-Унгария .	420,299	
Белгия	49,357	
Англия	856,773	40.10
Франция	210,093	9.94
Тунисъ	2,249	
Гръция	39,301	1.84
Холандия. . . .	17,504	0.80
Италия	69,882	3.27
Персия	58,171	2.72
Румжния	67,553	3.15
Русия.	175,229	8.20
Египетъ	64,917	3.02
България. . . .	67,267	3.19
Съед. Държави	2,136	0.12
Дания.	7	0.69
Испания	„	
Черна-гора. . .	850	
Сърбия	5,429	
Швеция.	5,013	
Япония.	2,686	
Самосъ.	28	
	2,135,958	100

Въ тая цифра би трѣбвало да се отбѣлѣжи по-голѣмъ дѣлъ за германската търговия, отъ която много произведения пжтуватъ подъ австрийско знаме.

Колкото за собствена европейска Т., важностьта на морската ѝ търговия въ 1897 се прѣсмѣта на:

Главни пристанища	Вносъ левове	Износъ левове
Цариградъ.	185,956,679	45,627,837
Родосто	2,100,000	3,665,000
Деде-Агачъ	12,900,000	61,333,000
Кавала	6,000,000	28,000,000
Солунъ.	29,300,000	29,200,000
Сборъ. . .	236,256,679	167,825,837

Тая таблица показва, че европейска Т. страна сѫществено земедѣлческа, изнася прѣзъ пристанищата си само 70% отъ вносаси.

Слѣдната таблица прѣдставя общата търговия на европейска Т. съ Европа:

Години	*внось* левове	*износъ* левове
1892	110,715,227	145,658,906
1896	65,725,688	121,768,618
1897	76,129,947	143,989,904

Пѫтища. Коларскитѣ пѫтища сѫ рѣдки и както тѣ, така и всичкитѣ конски пѫтища, въ никое врѣме не сѫ прѣдставлявали безпечность за търговскитѣ сношения. Двѣ голѣми желѣзници минуватъ прѣзъ европ. Т.; тѣ сѫ части отъ голѣмитѣ линии отъ Парижъ до Цариградъ и отъ Парижъ за Солунъ. Първата, отъ Мустафа-Паша до Цариградъ прѣзъ Одринъ, има 356 килом.; втората, отъ Митровица до Солунъ прѣзъ Скопие, има 330 килом. Първата желѣзница, построена въ Т. датува отъ 1860; нъ свързването съ голѣмитѣ европейски мрѣжи станѫ само въ 1888. Въ 1894, Битоля се свърза съ Солунъ, а въ 1896 се свърши желѣзницата отъ Солунъ за Одринъ прѣзъ Деде-Агачъ, твърдѣ важна стратегическа линия, която свързва Солунъ съ Цариградъ. Проектира се продължението на клона Скопие-Митровица до Сараево; проектира се сѫщо свързването на македонскитѣ желѣзници съ българскитѣ прѣзъ Кюстендилъ и съ румѫнскитѣ прѣзъ Сърбия; послѣдната, румѫнско-сърбско-турска линия, се крои да отиде до Адриатическо море. Европ. Т. притежава 1,994 килом. желѣзници.

КОМПАНИИ	ЕКСПЛОАТИРАНИ ДЪЛЖИНИ
Европейска Турция.	
	килом.
Източни	1,265
Съединение Солунъ-Цариградъ	510
Солунъ-Битоля. .	219
Азиятска Турция.	
Анадолъ (германска)	1,021
Касаба (французъ.)	517
Айдънска-желѣзн.	516
Бейрутъ-Дамаската (французска) . .	250
Муданя-Бруса . .	41
Мерсинъ-Адана (французска). . .	67
Яфа-Иерусалимъ (французска) . . .	87
	4,498

Редовни параходи турятъ въ сношение главнитѣ пристанища на Т. съ пристанищата на Черноморе, на Егейско, Адриатическо и Срѣдиземно море (Одеса, Варна, Триестъ, Бриндизи, Месина, Марсилия и др.); тѣ сѫ параходитѣ на австрийския Лоидъ, на Месажери, на Фрейсине &, на англ. и итал. компании, на Курджи, гръцки, турски и български.

Развитието на *телеграфнитѣ линии* въ европ. Т. и въ азиятска Т. е твърдѣ голѣмо сравнително съ цифрата на населението: 32,820 килом., безъ да се смѣта линията отъ Дамаскъ за Мека, свършена до Медине. *Турската поща* не прѣдставлява условията на исканата сигурность

затова чуждестранните пощенски бюра, настанени въ много пристанища, сж привлѣкли голѣма часть отъ кореспонденциитѣ.

Законодателство. Турцитѣ, които сж мохамедане сунити, донесли съ себе си отъ Мала-Азия, като основа на законодателството си, *шерията* или каноническия законъ, който е билъ тѣхното единичко провило до царуването на Сюлеймана I Законодателя. Неговото *канонъ-наме*, поправено слѣдъ неговата смъртъ отъ Мохамеда Челеби, е било допълнено по-сетнѣ отъ султанъ Ахмеда I.

Хати-шерифътъ на Абдулъ Меджида, изваденъ въ 1839, ималъ за цѣль да тури Т. на равнището на европейскитѣ държави въ цивилизацията. Съ тоя актъ се полагали нови начала, по които да се управлява държавата. Главното нововъведение, което внасялъ тоя актъ, било, че никой не може да бжде наказанъ съ смъртъ прѣди да се разгледа дѣлото му сждебно, и рѣшението да се утвърди отъ султана. Така султанътъ влизалъ въ владѣние на изключителното си право за животъ и смъртъ и туряло се край на страшното злоупотрѣбяване съ смъртното наказание, което практикували до тогава административнитѣ власти. Освѣнь това, хати-шерифътъ подарявалъ на християнетѣ голѣми правдини. Между другитѣ правдини, прогласявала се равноправностьта. Тая царска грамота се издала толкова прѣждеврѣменно за турското население, че вредъ се приела съ смѣхъ, дори я нарекли гяурско дѣло. Самитѣ управници далечъ още били да разбержтъ спасителнитѣ за турското царство слѣдствия отъ приспособленията ѝ.

Хати-хумаюнътъ (1856) подтвърдилъ и расширилъ гаранциитѣ доставени отъ прѣдишния актъ противъ произвола. Освѣнь това, той установилъ нѣколко точки, които изглеждали нѣколко крачки напрѣдъ отъ старитѣ закони: 1) въ мѣстности, дѣто населението е отъ една вѣра, нѣма да се правятъ на спънки на поправянето или възобновяването по първоначалния планъ на вѣроисповѣднитѣ сгради, на училищата, на болницитѣ и на гробищата; въздигането на нови здания отъ тоя родъ оставало подчинено на прѣдварителното разрѣшение отъ Портата; 2) всѣко изражение на административния стилъ, което клони да направи единъ класъ отъ населението по-доленъ отъ другъ, всѣко обидно прѣкаряне, сж запрѣтени; 3) припознава се свободата на вѣроисповѣдането; никой не може да бжде принуденъ да промѣни вѣрата си; 4) учреждаватъ се смѣсени сждилища, сир. съставени отъ мохамедане и немохамедане, да гледатъ углавни и търговски дѣла, въ които една отъ странитѣ е мохамеданска; гражданскитѣ дѣла се гледатъ отъ административни смѣсени съвѣти, въ присжтствието на областния управитель; 5) припознава се за пръвъ пжть началото за правото на другоземци да притежаватъ недвижими имоти.

За да се обезпечи приспособението на началата, издадени въ тия два рескрипта, издали се разни закони, между които главнитѣ сж: търговски сводъ, углавенъ сводъ (1858), търговски сждопроизводенъ сводъ (1861), морско-търговски сводъ (1864) и др.

Слѣдъ като реформитѣ на горнитѣ актове въ нѣкои отъ най-

съществителнитѣ имъ части останѫхѫ мръвтва буква, издаде се въ началото на царуването на сегашния султанъ Абдулъ Хамидъ II една конституция (1876), която трая день-до-пладнѣ. Виж. *Мидхатъ-паша*.

Турското законодателство не е напълно приспособимо на другоземцитѣ, които живѣятъ на турска земя. Виж. *Капитулации*.

Езикъ и литература. — Турски езикъ е едно отъ туранскитѣ нарѣчия. Той е доста мелодиченъ и мекъ и толкова смѣсенъ съ чуждици, главно съ арабски и персидски, че, да нѣмаше граматика, която да е чисто татарска, едва ли можеше се наре езикъ, а по-скоро една смѣсь отъ тритѣ съотвѣтни нарѣчия. Освѣнь това, тоя езикъ е добилъ много думи отъ други азиятски и европейски езици, отъ китайски, български, гръцки и италиянски езици. Азбуката му е арабската отъ 28 букви, увеличена съ четиретѣ допълнителни персидски букви, и съ едно самобитна турска буква, та всичкитѣ букви ставатъ 33, които се пишѫтъ отъ дѣсно на лѣво, както всичкитѣ (освѣнь единъ) семитически езици. Нъ тая азбука не прилѣга съвсѣмъ на единъ езикъ, съставенъ отъ думи отъ тритѣ голѣми семейства на словото, семитическото, индогерманското и туранското; па и гласнитѣ и съгласнитѣ не се прѣдставляватъ достатъчно въ всички случаи, та звуковетѣ не се прѣдаватъ вѣрно отъ тѣхъ. Въ турски езикъ нѣма опрѣдѣлителенъ членъ или родъ. Множественото число се означава съ *ларъ* или *леръ*, и падежитѣ се образуватъ съ притурянето на *жнъ*, *е*, *и*, *денъ*, и *ле* за родит., дат., винит., творит. Прилагателното нѣма флекция, а се притуря неизмѣняемо при съществителното. Турский глаголъ е отъ много сложно естество. Турската конструкция е най-своеобразна; родителний падежъ всѣкога върви прѣди именителния, и глаголътъ всѣкога стои на края. Всичко това дава на турския стилъ единъ искуственъ и опъченъ изгледъ, и често едно изречение е досущъ непонятно доклѣ не се свърши. Източнитѣ украшения и алегорически фигури на словото, съ които изобилва турски езикъ, много затрудняватъ изучването му.

Старата турска литература е много богата, нъ едва ли заслужва името самобитна литература, понеже тя е едно подражание на персидски и арабски образци. Отъ старитѣ писатели заслужаватъ особенъ споменъ *Шейхи*, романтически поетъ и лѣкарь, и *Сюлейманъ Челеби*. Въ XVI вѣкъ, най-блескавий периодъ въ турската история, намираме поетъ *Мешихи*, историкъ и юристъ *Кемалъ паша Заде*, *Лами*, прѣвъсходенъ прѣводачъ на персидскитѣ поети, *Фазлж* (умр. 1563) и *Баки* (умр. 1600), най-главнитѣ турски поети сключватъ тоя периодъ; слѣдъ него настава другъ на голѣма дѣятелность, нъ сравнително на посрѣдствености. Той се гордѣе съ поетъ *Неби*, сатирикъ *Нефи*, нъ най-вече съ *Хаджи Калфа*, изрядния историкъ, географъ и енциклопедистъ. *Рагибъ паша* стои на първо мѣсто въ XVIII вѣкъ, заедно съ *Саидъ Рюфетъ ефенди*.

Пръвъ пѫть въ началото на XIX вѣкъ, въ царуването на Селима III, съ съчиненията на улема *Аасема*, турската литерату-

ра се опитала да се освободи отъ опеката на арабскитѣ и персидскитѣ прѣдания. Селимъ заплатилъ съ живота си усилията си да прѣобразува държавата и Аасемъ, самъ и прѣзрѣнъ отъ всички съврѣменни книжовници, останѫлъ сѫщо неразбранъ. *Шинаси* скоро поелъ и довършилъ неговото дѣло. Доклѣ Меджидъ прилагалъ Селимовитѣ планове, *Шинаси*, посветенъ всецѣло на реформитѣ, посочени отъ прѣдтечата улема, сполучилъ най-сетнѣ да дари Турция съ единъ сравнително лесенъ и гѫвкавъ народенъ езикъ, достѫпенъ за всички и не вече исключително достояние на една каста богослови и на книжовници любители. Шинаси демократизиралъ езика, като вкаралъ въ него словаря на народа. Шинаси, полемистъ, поетъ, дори музикантъ, извършилъ дѣлото си главно чрѣзъ вѣстника си *Тесвири-Ефкяръ* и съ могѫщото Кемалово сътрудничество. Въ тая работа той устоялъ на стрѣвнитѣ нападения на старо-турцитѣ. Нѣколко години по-късно, по диритѣ на *Тасфири-Ефкяръ* дойде *Терджумани-Хакикатъ*, вѣстникътъ на Ахмедъ Мидхатъ ефенди. На тия два вѣстника се дължи напълно турското литературно възраждане. Литературната дѣятелность на Ахмедъ Мидхата увѣнча Шинасовото дѣло. Тая дѣятелность е удивителна по многобройность и разнообразие. Съ своитѣ романи, драми, комедии, вѣстникарски статии, философски разговори, Ахмедъ Мидхатъ е зималъ участие повече отъ 30 години въ всички въпроси, конто сѫ вълнували Турция. Трудоветѣ му отдавна надминѫха 100 тома. Съчиненията му, всичкитѣ въ проза, се отличаватъ по ясность и простота и сѫ цѣла противоположность на надутия и излишно раскошенъ стилъ на старитѣ турски писатели.

Между най-виднитѣ турски писатели отъ новия периодъ сѫ *Кемалъ-Бей*, авторъ на драма *Ватанъ* (*Отечество*), съчинение, което се отличава по обработената си форма. Класическата простота и величие на тая пиеса, благородството на чувствата и любовьта къмъ отечеството, които се прокарватъ въ нея, сѫ я направили безспорний шедевръ на турския театръ. Кемалъ-Бей починѫ прѣди нѣколко години турски управитель на Митилинъ. — *Екремъ-Бей*, поетъ, се цѣни за крайно деликатната си чувствителность; *Зиа-паша* е авторъ на прочутата сбирка отъ стари селджукски, персидски и турски поеми *Развалини*; у *Джевдетъ паша*, авторътъ на *Турска История*, се открива най-вече единъ повѣствователенъ гений; *Шемсединъ Сами-Бей* се слави съ романа *Въстържествователь* или *Мжченикъ*. Той е прѣвелъ *Клетницитѣ* съ помощьта на Ахмедъ (виж. това име) Вефика; виж. и *Джевдетъ паша*.

Заслужватъ единъ споменъ като писателки и нѣколко туркини: *Фатма Али Ханъмъ*, Джевдетъ-пашова дъщеря, романистка; *Нигяръ-Ханъмъ*, поетка; *Макбуле-Леманъ Ханъмъ*, авторка на философски и нравствени опити; *Селма Ханъмъ*, романистка и поетка.

История. Най-старото извѣстно отечество на турцитѣ е *Туркестанъ* (страна на турцитѣ), *Велика Бухария*, или друго-яче *Турань*, дълбоко поле на Каспий-

ско и Уралско море. Най-старата тѣхна история имъ е обща съ народитѣ отъ огузиско-турското или туранското племе. Отдѣлно турцитѣ се явяватъ въ историята само въ 1224, когато Сюлейманъ-шахъ, като бѣгалъ отъ монголитѣ, излѣзълъ отъ Хорасанъ, къмъ зап., съ 50,000 свои едноплеменици. Слѣдъ Сюлеймановата смъртъ, тѣ едни се върнѫли въ отечеството си, други се разсѣяли по Мала-Азия, Армения и Сирия, дѣто отъ тѣхъ произлѣзли номадскитѣ туркомане, които сега живѣѭтъ тамъ; 4,000 семейства отъ тия послѣднитѣ послѣдвали младитѣ Сюлейманови синове, Ертогрула и Дюмдара, които влѣзли въ служба у Аладина, селджукски коненски султанъ. Отличнитѣ услуги, принесени отъ тѣхъ въ войната съ монголитѣ и византийцитѣ, били причина, че Аладинъ имъ далъ въ наслѣдствено ленно владѣние отнетата отъ византийцитѣ область Фригия, която така станѫла истинската люлка на османско-турското могѫщество. Въ края на XIII вѣкъ кралството на коненскитѣ селджуци се распадало и тѣхнитѣ бивши ленници турци станѫли независими. *Османъ*, който далъ името си на цѣлото племе, увеличилъ, въ 1289, държавата си съ завоеванието на Карахисаръ, раздѣлилъ между войницитѣ си управлението на страната около Олимпъ и продължавалъ сполучливо да воюва съ гръцитѣ. Нъ сегашната основа на османската държава е положилъ Османовий синъ и приемникъ *Орханъ*. Войнственъ и правосѫденъ, както баща си, нъ още по-искусенъ политикъ, той, въ 1326, завоевалъ Бруса и си я направилъ столица (1330), покорилъ Никея, най-важната погранична крѣпость на византийцитѣ (1339), и така скоро станѫлъ владѣтель на Мала-Азия до Дарданелитѣ. Колкото съ завоеванията си възвисилъ Орханъ могѫществото на османцитѣ, толкова и съ устройството на войскитѣ, като пръвъ учредилъ еничаретѣ и спахиитѣ (виж. *Еничаре*, *Спахии*). Той зелъ титлата падишахъ и наредилъ двора си „високи врата“, „висока порта“, титла която посетнѣ почнѫла да означава централното турско правителство. Изобщо дворътъ на османскитѣ господари подкачилъ отъ това врѣме да се реди по образеца на византийския дворъ. На това много помогнѫлъ сѫѭзътъ, въ който Орханъ влѣзълъ съ византийския дворъ чрѣзъ женитбата си съ дъщерята на гръцкия императоръ Кантакузена. Освѣнь това, сѫѭзътъ съ генуезцитѣ, които ласкаяли ту цариградския дворъ, ту султана и доставяли на турцитѣ кораби, запознялъ Орхана съ слабостьта на византийската империя и съ раздоритѣ на Западъ. Много естествено, че планътъ да се покори византийската империя и цѣла западна Европа се родилъ въ душата на Орхана и побуждалъ приемницитѣ му, които вече почнѫли да се мѣсѭтъ въ борбитѣ на византийцитѣ срещу българетѣ и другитѣ словѣне, много врѣме къмъ огромни прѣдприятия.

Орхановий синъ Сюлейманъ, който скоро умрѣлъ, стѫпилъ пръвъ като завоеватель въ Европа: турцитѣ прѣзели Галиполъ и Сестосъ (1355), които и скоро укрѣпили, и чрѣзъ това станѫли господари на Дарданелски протокъ. Тѣхното орѫжие се рас-

пространило сѫщоврѣменно въ Азия и въ Европа.

Вторий Орхановъ синъ и приемникъ, *Мурадъ* I, завоевалъ, въ 1360, Одринъ и го направилъ столица на османската държава въ Европа, усъвършенствувалъ войската на еничаретѣ, покорилъ Македония и нападнѫлъ албанцитѣ и българетѣ. Една продължителна, упорита борба била сетнината отъ тия нападения; нъ слѣдъ косовското поражение, въ 1389, което костувало живота на султана, независимостьта на странитѣ въ Балкански п-въ била окончателно изгубена (виж. *Косово поле*).

Мурадовий приемникъ, свирѣпий *Баязидъ*, нахлулъ въ Тесалия, достигнѫлъ до Цариградъ, разбилъ въ 1396 войскитѣ на западнитѣ християне при Никополъ, въ България, и наложилъ дань на гръцкия императоръ. Нъ приближението на *Тамерлана* го повикало въ Азия; тамъ, въ една битва при Ангора, въ 1402, той билъ побѣденъ отъ монголския завоеватель и заробенъ. Тимуръ раздѣлилъ областитѣ на османското царство между Баязидовитѣ синове и държавата оставала раздробена до тогава, до когато мѫдрий, кроткий и правосѫдний *Мохамедъ I* въ 1414 не я съединилъ изново. Той билъ не толкова завоеватель, колкото възсъздатель и могѫщъ хранитель.

Въ 1421 Мохамеда I наслѣдилъ синъ му, благороденъ, справедливий, мѫдрий и храбрий *Мурадъ* II. Противникъ на себеси той срѣщнѫлъ само въ геройския *Иванъ Хуниади*, седмоградски князъ; о бѣлградската крѣпость се съкрушили неговитѣ сили. Той билъ принуденъ да сключи неизносния сегедински миръ и въ 1440 се отказалъ отъ прѣстола въ полза на сина си *Мохамеда*. Нъ унгарското нарушение на мира изново го повикало на прѣстола и и на бойното поле. При Варна (виж. това име) въ 1444 той унищожилъ излѣзлата среща него унгарска войска и слѣдъ това, втори пѫть се отрекълъ отъ прѣстола. Ала едно еничарско възстание изново го възвърнѫло на прѣстола; той отнѣлъ на византийцитѣ нѣколко крѣпости, които имъ оставали, и пакъ разбилъ Хуниада при Косово въ 1447; нъ въпрѣки всичкитѣ си усилия не можалъ да смири храбрия *Скендербея* (виж. това име) въ неговитѣ албански планини и албанцитѣ упазили независимостьта си до самата смърть на побѣдителя си. Така, византийската империя вече отъ всички страни била заобиколена отъ османското могѫщество и отрѣзана отъ Западъ.

Мурадовий синъ и приемникъ, *Мохамедъ II*, въ 1451—81 довършилъ покорението на бившата византийска империя съ завоеванието на Цариградъ (17 май 1453), Морея (1456), трапизондската империя (1461), Епиръ (1465) и разнитѣ острови на гръцкия архипелагъ. Освѣнь това, въ 1470, той покорилъ остатъка отъ Босна, а въ 1473 си направилъ подданенъ кръмско-татарскя ханъ.

Слѣдъ Мурада II, неговий внукъ *Селимъ I* истласкалъ персянетѣ до рѣка Тигръ, разбилъ мамелюкитѣ и завоевалъ, въ 1516 и 1517, Египетъ, Сирия и Палестина, подирь което му се покорила и Мека. Тоя султанъ накаралъ да го припознаѫтъ халифъ.

Слѣдъ това, въ течение на 50 години, сухопѫтната и морската сила на турцитѣ внушавала страхъ и трепетъ въ Европа и Азия, най-вече въ царуването на *Сюлеймана II* (1519—1556), най-великий турски султанъ, въ чието врѣме държавата стояла въ върха на могѫществото си. Сюлейманъ завоевалъ въ 1522 Родосъ, въ 1526 половината отъ Унгария, чийто краль, Заполя, припозналь надъ себеси неговото покровителство; два пѫти проникнѫлъ до прѣдѣлитѣ на Германия, зималъ данъ отъ Молдова, побѣдилъ персянетѣ, завоевалъ Месопотамия и Грузия. Подъ неговата защита, смѣлий морски разбойникъ Хайрадинъ Барбароса господствувалъ на Срѣдиземно море, покорилъ сѣверна Африка и опустошилъ християнскитѣ о-ви и брѣгове на Срѣдиземно море. Нъ неговитѣ планове за покорението на цѣлъ Западъ се съкрушили о политиката и упоритото съпротивление на императора Карла V, о храбростьта на венециянцитѣ, генуезцитѣ и малтезскитѣ рицари, както и о стѣнитѣ на Сигетъ въ Унгария, чиято геройска защита отъ графа Црини е извѣстна на цѣлъ свѣтъ.

Дванадесетьтѣ храбри войнствени султани, които царували наредъ въ продължение на 2½ вѣка, възвисили турската държава токо-речи съ непрѣкѫснѫти побѣди. Нъ вѫтрѣшната сила на държавата оставала безъ развитие. Наистина Сюлейманъ II съ законитѣ си довършилъ подкаченото отъ Мохамеда II държавно и придворно устройство, присъединилъ, въ 1538, и духовния халифски санъ къмъ свѣтскитѣ титли на династията си; нъ като турчинъ и мохамеданецъ той не умѣлъ да свърже покоренитѣ народи въ едно цѣло и затварялъ приемницитѣ си въ сарай, дѣто тѣ не добивали потрѣбното въспитание. Отъ това врѣме Османовата династия се изродила и могѫществото на Портата падало повече и повече. Отъ 25 султана, които, отъ врѣмето на Сюлеймановата смърть, сѫ царували до сега, само малцина сѫ били мѫже съ енергия и далновидность и още по-малцина войнствени. Тѣ всички токо-речи се въскачвали на прѣстола отъ тъмницата и живѣли въ сарая, като промѣнявали доста често прѣстола за една истинска тъмница или насилствена смърть. Отъ падане удържали държавта само нѣколко велики везири, както Кюпрюлю (виж. това име) и др. Нъ извѫтрѣ, подъ най-страшния деспотизмъ, народътъ все повече и повече падалъ въ изнѣженость и варварство. Извънъ Портата била играчка на западната европейска политика и въ това врѣме, когато Европа вървѣла напрѣдъ въ облагородяването на нравитѣ и въ всички военни и мирни искуства, турцитѣ, като прѣзирали всичко другоземно, благодарение на тѣхното невѣжество и лѣниво равнодушие, неизмѣнно се държали о плесенясалата старина. Безъ опрѣдѣленъ планъ, побуждани само отъ фанастическа, религиозна вражда и дива страсть къмъ завоевавание, тѣ продължавали войнитѣ съ съсѣдитѣ, често въ своя врѣда; — още по-опасни били бунитѣ на еничеретѣ и пашитѣ извѫтрѣ държавата. Отъ това се развила една система на малодушна подозрителность, деспотическа интрига и жестокости, която безъ да щади нищо,

свирѣпствувала противъ собствената си плъть и кръвь и жертвувала най-добритѣ синове на отечеството. Обикновено султанътъ, кога наслѣдялъ прѣстола, заповѣдвалъ да умъртвятъ братята му: така Мурадъ III (1574—95) умъртвилъ 9 братя, а Мохамедъ III (1595—1603), 19 братя. Затова и народътъ равнодушно гледалъ на умъртвението на ненавижданитѣ или на свалянето на неспособнитѣ султани. Мустафа I билъ два пати свалянъ отъ прѣстола (1618 и 1622); Османъ II и Ибрахимъ били удушени: първий въ 1622, послѣдний въ 1648. Наистина, турцитѣ завоевали въ 1571 Кипръ, въ 1590 Армения, въ 1638 Багдадъ, въ 1669 Критъ и нѣколко други малки о-ви въ Срѣдиземно море; нъ слѣдъ поражението, което тѣ понесли въ 1571 при Лепанто, слѣдъ нѣколко несполучливи войни съ персянетѣ и постоянното мужествено съпротивление на венециянцитѣ, а повече отъ всичко слѣдъ нещастнитѣ войни съ Унгария и Австрия — несполучливий походъ на Кара Мустафа среща Вѣна (1683) и поражението при Мохачъ (1687) — изгубили голѣма часть отъ завоеванията си въ Унгария и ударили вече все повече на назадъ.

Ожесточенъ отъ тия поражения, народътъ въ 1687 затворилъ Мохамеда IV въ тъмница. Великий везирь Мустафа Кюпрюлю възстановилъ за кѫсо врѣме реда, мужеството у народа и възвърнѫлъ побѣдата на страната на турцитѣ; нъ той паднѫлъ въ сражението при Саланкаменъ (1691). Въ сѫщата година умрѣлъ Сюлейманъ III, приемникътъ на Мохамеда IV; него наслѣдилъ Ахмедъ II, който умрѣлъ въ 1695 иималъ за приемникъ Мустафа IV. Новий султанъ самъ отишелъ на бой; нъ неговий противникъ билъ князъ Евгений, чиято побѣда при Центъ въ 1697 най-силно потресла турското могѫщество. Отъ тогава почнѫла нападенията си, по-послѣдователни и по-тежки отъ австрийскитѣ, Русия. На Донъ, Петръ Велики завоевалъ Азовъ; султанътъ билъ принуденъ, по карловичския миръ въ 1699, да отстѫпи Седмиградия и всичкитѣ земи, между Дунавъ и Тейса, на венециянцитѣ да даде Морея, която тѣ му отнели въ сполучлива война; да върне Полши Подолия съ Украйна и да остави на руситѣ Азовъ. Слѣдъ това една еничерска буна накарала султана да се отрече отъ прѣстола (1702). Приемникътъ му, лѣнивий и изнѣженъ Ахмедъ III, равнодушно гледалъ на възлението на християнска Европа. Найсетнѣ неговий съюзникъ *Карлъ II*, побѣденъ при Полтава, сполучилъ да го склони на война съ Петра Велики. По прутския миръ турцитѣ добили назадъ Азовъ. Слѣдъ това великий везирь се въоружилъ противъ Венеция и отнелъ, въ 1715, Морея; нъ Австрия подала рѫка на републиката и кн. Евгениевитѣ побѣди при Петервардайнъ и Бѣлградъ (1717) отнели на Портата, по пасаревичския миръ (1718), темишварския банатъ и Бѣлградъ съ една часть отъ Сърбия и Влахия; ала Морея си останѫла на Турция. Толкова нещастно било Ахмедовото орѫжие и въ една война съ Персия; отъ това, въ 1730, се появила буна и Ахмедъ билъ затворенъ въ тъмница. Него наслѣдилъ Махмудъ I, въ чието царуване русский пълководецъ

Минихъ смирилъ гордостьта на турцитѣ въ 1736; нъ Австрия, съюзницата на Русия, била нещастна, та по бѣлградския миръ (1739), сключенъ по настояването на французския пославникъ въ Цариградъ, върнѫла на Т. Бѣлградъ съ Сърбия и Влахия. Въ 1774, Русия, чрѣзъ побѣдитѣ на Румянцова, си отворила Кръмъ, Черно море, Азовско море и Кавказъ чрѣзъ кайнарджиския договоръ; въ 1784, добила Кръмъ и Кубанъ; въ 1792, страната между Бугъ и Днѣстръ, по яшския договоръ. Въ 1808, при въцарението на Махмуда II, турското царство, което новий султанъ се запрѣтнѫлъ да прѣобразува, било надвисено надъ пропасть: руситѣ отнели Бесарабия, сърбетѣ станѫли независими, Али паша въ Албания и Пазвантоглу въ Видинско (виж. тия имена) се побунили, гръцитѣ се освободили, египетский паша Мехмедъ Али се подигнѫлъ и разбилъ султановитѣ армии, руситѣ зели Одринъ.

Между голѣмитѣ Махмудови прѣобразования е уреждането на войскитѣ по европейски образецъ, когато еничерската сила била унищожена за всѣкога (виж. *Еничари*). Въ 1853 русский царь Николай I се рѣшилъ да свърши съ турското царство, което наричалъ *болникъть*; той поискалъ покровителството надъ всички християне въ Истокъ. Франция и Англия се намѣсили, разбили руситѣ и ги накарали да изоставѫтъ устията на Дунавъ, господството надъ Черно море и покровителството надъ дунавскитѣ области (Влахия и Молдова). Отъ това врѣме (*парижски договоръ*) сама Франция се принудила, слѣдъ клането въ Ливанъ (виж. това име), въ 1860, да въдвори съ войскитѣ си миръ въ тая страна. Малко по-сетнѣ (1862), слѣдъ дълги борби, черногорцитѣ били смазани при Рѣка, и дипломатическата намѣса прибързала да ускори сключването на мира. Подигането на бѣлградското население противъ турския гарнизонъ въ Бѣлградъ докарало въ 1867 испразнуването на бѣлградската крѣпость отъ турцитѣ. Германската побѣда надъ Франция въ 1870 даде възможность на Русия, тогавашната приятелка на Германия, да си развърже рѫцѣтѣ въ Черно море (виж. *Лондонска* конференция). Турский сѣчъ въ Батакъ докара русско-турската война (виж. *Освободителна война*). Миръть, подписанъ въ Санъ-Стефано, се подложи, по намѣсата на Бисмарка, на единъ европейски конгресъ, събранъ въ Берлинъ (виж. *Санъ-стефански* договоръ и *Берлински* д.). Русия, която разбираше, че Бисмаркъ се мѫчеше да докара една въорѫжена борба между Англия и Австрия отъ една страна, и Русия отъ друга, прие исканитѣ отъ Англия измѣнения на Санъ-стефански договоръ, като се задоволи да задържи Бесарабия и Батумъ; на Австро-Унгария Русия бѣ обѣщала по-рано и конгресътъ даде Босна и Херцеговина, пѫтьтъ за Бѣло море. Най-много пострада въ Берлинъ България, която биде намалена въ прѣдѣли отъ 163,000 чет. килом. на 64, 000 чет. килом. (сѣверна България) и отъ 4—5 милиона жит. до 2 мил.; на югъ се устрои автономната область Източна Румелия, сегашна Южна България. Припозна се независимостьта на Румѫния, Сърбия и Черна-гора; конгресътъ удобри русското искане

да се даде на Румѫния въ замѣна на Бесарабия българската область Добруджа; дурги български области — Нишко, Враненско — се дадохѫ Сърбий.

Отъ 1878 станѫхѫ нѣколко непрѣдвидени събития, които не оставихѫ непокѫтнѫти нѣкои отъ постановленията на Берлинския конгресъ. Въ 1882 Франция окупира Тунисъ, и Турция се задоволи да протестира. Въ Египетъ султанътъ отстрани отъ прѣстола хъдива Исмаилъ паша, за опропастението му на финанситѣ, въ полза на Тефикъ паша (1879); учреди се единъ франц.-англ. финансовъ контролъ, нъ той извика народна буна подъ водител. на Араби паша (виж. това име), която англичанетѣ потѫпкахѫ въ 1882 и не излѣзохѫ вече отъ страната. На 6 септ. 1885 сѣверна и южна България се съединихѫ (виж. *Съединение*). Въ 1898, слѣдъ гръцко-турската война, силитѣ обезпечихѫ автономията на Критъ подъ управл. на единъ гръцки князъ. — Въ 1890, 1892 и 1898 страшни възстания въ Иеменъ показахѫ турското безсилие въ тая страна. Едно възстание на арменцитѣ прѣзъ 1894 и 1895, които се опитахѫ да се изтръгнѫтъ изъ подъ турското иго, турцитѣ потушихѫ най варварски: повече отъ 300,000 мирни арменци, между които хиляди въ Цариградъ, бидохѫ истрепани като кучета. Европейската дипломация се задоволи да поиска за арменцитѣ реформи, които султанътъ обѣща готовно и никога не испълни. Кюрдитѣ и днесь трепѫтъ арменцитѣ въ Армения ненаказано.

Относително Македония, европейскитѣ сили направихѫ прѣстѫпления не по-малки отъ прѣстѫплението, което извършихѫ спрѣмо Армения. Македония, която руситѣ чрѣзъ Санъ-стефанския договоръ освободихѫ, силитѣ на Берлинския конгресъ върнѫхѫ изново подъ турското иго, като въ сѫщото врѣме наложихѫ на Турция чрѣзъ чл. 23 на Берлинския договоръ задължението да въведе въ тая область едно управление като тогавашното критско управление. Много години македонцитѣ напразно чакахѫ подобрението на участьта си отъ рѫцѣтѣ на турцитѣ. Най-сетнѣ македонцитѣ, като изгубихѫ довѣрието въ справедливостьта и въ съчувствието на Европа, прибѣгнѫхѫ до едничкото срѣдство на угнетенитѣ, възстанието. Прѣзъ есеньта на 1902 нѣколко възстанически чети кръстосвахѫ областьта на-длъжъ и на ширъ; подпълк. Янковъ съ четата си можа да мине прѣзъ цѣла Македоония. Прѣзъ лѣтото на другата година цѣла область се побуни; и това бѣше една буна на отчаяни люде. Това възстание — ознаменувано съ небивали въ историята подвизи, доблести и самоотвержения — стрѣснѫ вѣковния притѣснитель и и той прибѣгнѫ до нечувани срѣдства за пълно истрѣбление на българското население въ Македония и Одринско. Тия страни турчинътъ потопи въ огънь, кръвь и страшни теглила: положихѫ се на ножъ безъ разборъ виновни и невинни — старци, баби, жени и дѣца; изложи се на ограбване имотътъ на всички състоятелни; удовлетворихѫ се безнаказано всички звѣрски инстинкти надъ злочести робини. Турчинътъ не пощади нищо българско. Въ Англия, Франция и Италия станѫхѫ многолюдни митинги, на

които се заговори високо да се прѣкрати турската власть въ тия страни. Нъ правителствата на тия държави обявихѫ, че съ задачата за подобрение положението на християнетѣ въ Турция сѫ се нагърбили най-заинтересуванитѣ въ Турция сили — Русия и Австрия. Послѣднитѣ сили, съ одобрението на останѫлитѣ, бѣхѫ прѣдложили мюрцщегскитѣ, инакъ наречени „пѫдарски реформи“ [основата на тия реформи бѣше, че всѣко село трѣбва да си има *пѫдаринъ отъ своята народность*]. Турция бѣ приела тия реформи, нъ прѣдъ нерѣшителността на Европа и тѣхъ не щя да приложи. Посетнѣ, силитѣ — съ исключение на Германия — наложихѫ на Турция чрѣзъ една обща военноморска демонстрация единъ полуевропейски финансовъ контролъ за Македония. Никоя европейска сила не продума за испълнението на чл. 23 отъ Берлинския договоръ. Само прѣзъ 1906 италиянский министръ Титони обяви въ ѣтал. камара, че правителсвото му отблъснѫло идеята за едно териториално подѣление на Албания и Македония между Австро-Унгария и Италия и постигнѫло съ послѣдната едно споразумѣние, по което на споменѫтитѣ турски области да се даде, ако реформитѣ не дадѫтъ желателнитѣ резултати, възъ основа на началото на народноститѣ автономия. Опитътъ съ въпроснитѣ реформи още продължава. За края на това, което се нарича „турско управление“ виж. *Източенъ Въпросъ*.

Ето редътъ на турскитѣ царе отъ Османа насамъ.

Османъ I или Отманъ, султанъ въ	1299
Орханъ	1326
Мурадъ I	1360
Баязидъ I	1389
СюлейманъI	1402
Муса	1410
Мохамедъ I	1413
Мурадъ II	1421
Мохамедъ II	1451
Баязидъ II	1481
Селимъ I	1512
Сюлейманъ II	1520
Селимъ II	1566
Мурадъ III	1574
Мохамедъ III	1595
Ахмедъ I	1603
Мустафа I	1617
Османъ II	1618
Мустафа I, 2-и пѫть	1622
Мурадъ IV	1623
Ибрахимъ	1640
Мохамедъ IV	1649
Сюлейманъ III	1687
Ахмедъ II	1691
Мустафа II	1695
Ахмедъ III	1703
Махмудъ I	1730
Османъ III	1754
Мустафа III	1757
Абдулъ Хамидъ I	1774
Селимъ III	1789
Мустафа IV	1807
Махмудъ II	1808
Абдулъ-Меджидъ	1839
Абдулъ-Азизъ	1861
Мурадъ V	1876
Абдулъ-Хамидъ II	1876

Библ. Hammer, Histoire de l' Empire ottoman, прѣводъ отъ нѣмск. оригиналъ на J. Heller (Парижъ, 1835—41, 18 т.); F. de Beaujour, Voyage militaire dans l'Empire Ottoman ou Description de ses frontières et de ses principales défenses, soit naturalles soit artificielles, т. I-II (стр.

608+538—8°; Парижъ, F. Didot, 1829; единъ екземпляръ има въ пловд. Народна Библиотека); La Jonquière, Histoire de l'Empire ottoman (Пар., 1881); A. Cuinet, La Turquie d'Asie (Пар., 1891); Karte der Balkanhalbinsel (1:300,000, на австрийския военно-топографически институтъ); Morawitz, Les finances de la Turquie (Парижъ, 1902); Victor Berard, La Turquie et l'Hellenisme (Пар., 1897, 3-о изд.) и сѫщий, La Macedoine (Пар. 1897; 2-о изд. 1900); Marquis de Bonnac, Mémoire historique sur l'ambassade de France à Constantinople (Пар., 1897); Ed. Engelhardt, La Turquie et le Tanzimat, история на реформитѣ въ Т. отъ 1826 до днесь (Парижъ, 1882; т. I—II, 8° 283+331 стр., A. Cotillon); B. Brunswisk, Traité de Berlin, съ бѣлѣжки и коментарии (Пар. 1878); A. du Velay, Essai sur l'histoire financière de la Turquie (Пар., Arth. Rousseau, 1903; 722 стр. 8°); Driault, Les problèmes politiques et sociaux (Пар., 1900); Freeman, The Ottoman Power in Europe; сѫщий, въ бълг. прѣводъ, брошури: *Турцитѣ въ Европа* (1877) и *Какво да се прави съ турцитѣ?* прѣв. Д-ръ С. (София, 1898); Menzies, Turkey historical, geographical, statistical, 2 т. (Лондонъ, 1880); Baker Pacha, War in Bulgaria, 2 т. (Лондонъ, 1879) и Turkey in Europe, 2 т. (Лондонъ, 1877); *Съкратеніе на турската исторія*, отъ Малуфа, прѣв. и попълн. отъ П. Р. Славейкова (Цариградъ-Галата, п-ца на Д. Цанкова и Б. Миркова, 1857; 68 стр.); M-me Furet *Съкратена османска история*, прѣв. Ст. Бобчевъ (Цариградъ, 1871); *Капитулациитѣ*, студия отъ А. Людскановъ (София, 1885); J. P. du Rausas Le Régime des Capitulations dans l'empire ottoman, t. I (Пар., 1902); Ген. Изетъ Фуадъ Паша, *Пропуснѫтитѣ случаи*, стратегическо-критически етюдъ върху русско-турската война прѣзъ 1877-78, прѣв. И. Стойковъ (София, 1905); А. Тюре *Критско въстание и гръцко-турската война*, прѣв. отъ франц. А. Вълковъ (София, 1899); А. Чемерзинъ, *Турція, ея могущество и распаденіе*, историч. и воен. очерки, т. I СПБ., 1878); М. Данчичъ, *Борьба Россіи съ Турціей въ продолж. 4-ехъ и половиною вѣковъ*, историч. очеркъ (Полтава, 1882); Д-ръ И. Тамамшевъ, *Политическая судьба Константинополя, балканскихъ народовъ и отношеніе ихъ къ Россіи* СПБ., 1887); Я. Н. Бутковскій, *Сто лѣтъ австрійской политики въ Восточномъ вопросѣ*, т. I (СПБ., 1888); Elisée Reclus, Géographie universelle, (Парижъ, 1876, т. I); Kiepert, *Всеобща харта на европ. и азият. области на турската империя* (Берлинъ, 1892); Аристархи Бей, *Турскитѣ закони* (има български прѣводъ); старитѣ и нови съчин. на пѫтешественици изъ Т или Балкански п-въ: А. Буе, Молтке, Бланки, Киприанъ Робертъ, Убичини и др.; отъ тоя видъ трудове забѣлѣжителни сѫ и слѣднитѣ: N. Nic. Daulphinoys, Les navigations, peregrinations et voyages, faits en Turquie (Anvers, 1576; единъ екз. се намира въ пловд. Народна Библиотека);

Lord Broughton, Travels in Albania and other provinces of Turkey in 1809 and 1810 (2 т., ново изд. Лонд. J. Murray); F. Hervé, A residence in Greece and Turkey, with notes of a journey through Bulgaria &, 2 т. (Лонд., Whittaker, 1837); Major G. Keppel, Narative of a journey acros the Balkan, 2 т. (Лонд., 1831. H. Colburn); Clair and Brophy, A residence in Bulgaria (Лонд., J. Murray); Mary Walker, Through Macedonia to the Albanian lakes (Лонд., 1864); сжщо, Wayside sketches in Crete, Macedonia, Mytiline (Лонд., Bentley, 1897); Lamouche, La Peninsule Balkanique (Парижъ, 1899); Виж. и *библ.* при *Русия*, *България*, *Сърбия*, *Румжния*, Гръция, *Полша*, *Унгария*, *Априлско възстание*, *Освободителна война*, *Опълчение*, и др.

Туръ, *фр.* 1) Въ дансоветѣ и картоигрането, крѫгъ. 2) Габионъ.

Туръ (Tours). Франц. градъ, ц. на ендръ-лоарски департ., на Лоара, 236 килом. на юго-зап. отъ Парижъ по орлеанската желѣзница; 70,000 жит. Фабрики за богати постелки, изваяни фарфорови сждове, шарени стъкла; голѣма книгопечатница *Mame*, прочута по ефтинитѣ си книги и по раскошнитѣ си издания. Хубави стари църкви, особено съборната, величествена готическа сграда. Св. Мартиновата кула (туръ) и Кулата на Карла Велики сж забѣлѣжителни като остатки отъ съборната цьрква, основана отъ Св. Мартина въ IV-и вѣкъ. Паметникъ Декарту. — Тоя градъ, столица на *туренитѣ*, паднѫлъ въ рѫцѣтѣ на вестготитѣ, отъ които го прѣзелъ Хлодвигъ въ 507. Прѣзъ французско-германската война въ 1870-71, Т. за неколко врѣме бѣше сѣдалище на франц. приврѣменно правителство, и се окупира отъ германцитѣ.

Тутраканъ. Окол. гр. на дунавския брѣгъ, русенски окр., 61 ки килом. на ист. отъ Русе, 66 ½ килом. на зап. отъ Силистра и 33 килом. на сѣв. отъ Балбунаръ; на отстрѣщния дунавски брѣгъ, около 3 килом. разстояние, е румжнский градъ Олтеница; 9,845 жит., повечето турци и власи. Главно стоварище на житнитѣ произведения въ околията, които се искарватъ на вънъ. Риболовство и земедѣлие; лови се много чига.

Tutti quanti (тути кванти), *итал.* Всички колкото сж.

Th. Химический знакъ на торий (Thorium).

Тъпчилещовъ (*Никола*). Български дѣецъ по църковния въпросъ, по-младъ братъ на Хр. Т., род. въ Калоферъ въ 1817 и търговецъ въ Цариградъ отъ 1838. Ученикъ на Неофита Рилски въ Габрово (1835) и единъ отъ ония по-просвѣтени цариградски търговци, — Гешовци, Моравеновци, Добровичевци — безъ чиято морална и материална поддържка ожесточената борба съ Фенеръ на единъ Бозвели, единъ Неофитъ Рилски, единъ Иларионъ Макариополски, едва ли щѣше да се свърши така сполучливо. Н. Т. жертвувалъ и трудъ и пари за съграждането на първата българска църква въ Цариградъ (1858), отъ които пари приживѣ получилъ отъ правителството на

новоосвободената часть отъ отечеството ни само една часть; и по неговото залѣгане като единъ отъ настоятелитѣ на тая църква, гръцката патриаршия рѫкоположила сѫщата година за епископъ Илариона Макариополски.

Едно нѣщо което различава Н. Т. отъ неговитѣ сподвижници цариградски чорбаджии въ борбата съ гръцката патриаршия е неговий живъ интересъ въ нашата книжнина. Макаръ и малко грамотенъ, Н. Т. е писалъ въ списанието на Фотинова и послѣ въ *Вѣкъ*: негово е въ *Любословието* (т. 2, 1846, брой 17) стихотворението *Ново-народна българска пѣсень*. Това стихотворение не носи подписъ, ала се знае отъ самъ Н. Т., че то е негово, па това се доказва и отъ оргиналния рѫкописъ намѣренъ между Фотиновитѣ книги. Казватъ, че тоя родолюбецъ билъ почнѫлъ да пише своитѣ *мемоари*, ала не е извѣстно до кѫдѣ е испълнилъ това свое народополезно намѣрение.

Тъпчилещовъ (*Христо*). Найвидний на врѣмето си търговецъ въ Цариградъ и отличенъ родолюбецъ, който е зелъ дѣятелно участие въ църковния въпросъ, като е билъ всѣкога на чело на всѣко прѣдприятие, което е имало едно отношение къмъ тоя въпросъ. Чрѣзъ многобройнитѣ си сношения съ токо-речи всички съврѣменни знаменитости, било въ търговския свѣтъ, било по финанситѣ, Х. Т. съ усърдна готовность помагалъ всѫдѣ въ народнитѣ работи съ тежката си дума, като умѣялъ въ прозорливостьта си да се съобразява всѣкога благоразумно съ обстоятелствата за по-сполучливо достигане на гонимата цѣль. Въ сѫщото врѣме практическата мѫдрость на тоя родолюбецъ е замѣствала у него недостатъка отъ къмъ образованието. За пояснение на това може да послужи тоя случай. Разказватъ, че веднажъ, когато великий везирь Али паша изслушалъ по-отвлѣченитѣ съображения на Чомакова, по които българитѣ искали отдѣлението си отъ Фенеръ, и се обърнѫлъ къмъ Т. съ думитѣ: „Ами какво е твоето мнѣние, Христо ефенди?“ Т. му отговорилъ съ паметнитѣ думи: „*Кясенинъ аязъ тутмакъ истеоржъ, паша ефенди*“ (Искаме да уловимъ устието на кесията, г-нъ пашо). По-просто и по-изразително разяснение за турци на българо-гръцкия церковенъ въпросъ не може и да бѫде. И забѣлѣжително е, че колчимъ цариградскитѣ дѣйци по церковния въпросъ се намирали въ утѣснение прѣдъ турцитѣ, тѣ чакали да земѫтъ мнѣнието на Хр. Т. прѣди да прѣдприемѫтъ нѣкоя постѫпка за да излѣзѫтъ отъ мѫчното положение.

Хр. Т., по-старъ братъ на Никола Т., е билъ роденъ въ Калоферъ, казватъ въ 1808. Дѣятеленъ, бодъръ, снабденъ съ естествено благоразумие, младий Т. достигнѫлъ до високото положение, което занимаваше, само съ постоянна и упорита борба противъ хиляди мѫчнотии. Попрището си Т. бѣ почнѫлъ съ занаята *аджджия*. Съ иглата бѣ захванѫлъ той да се прѣпитава, съ иглата бѣ захванѫлъ да печели. Цариградъ подкачилъ той да посѣщава отъ 1835. Задружно съ достойния и трудолюбивъ братъ, Никола Т., развилъ той извънредна дѣятелность, прѣпорѫчилъ

себе си въ търговския свѣтъ, възвисилъ името си и умножилъ срѣдствата си. Ожененъ съ врѣме, той се прѣселилъ въ Цариградъ, съ домочадието си въ 1852. Отъ тогава частний животъ на Т. почналъ да отстжпя постоянно прѣдъ по-общата му дѣятелность за по-обширни работи. Тоя горещъ и ревностенъ дѣецъ по църковния въпросъ починж въ Цариградъ въ 1875.

Търговище. Румжнски градъ, 73 килом. на сѣв.-зап. отъ Букурещъ, съ който го съединява клонъ отъ желѣзницата отъ Букурещъ за Питещи, на дѣсн. бр. на Яломица; 6,190. Тоя градъ, столица на Влахия отъ врѣмето на Мирчо Стари, испаднжлъ отъ 1716, когато Константинъ Бесараба прѣнесълъ столицата въ Букурещъ. Въ XV-и вѣкъ Т.ималъ до 40,000 жит. Сега Т. е ц. на окржгъ Дъмбовица. Важенъ арсеналъ, и нѣколко стари църкви.

Тържество. 1) Празденство, наредено празднуване на нѣкое събитие. 2) Побѣда: *тържеството на добродѣтелята надъ пороцитѣ.* — **Тържествувамъ.** Празднувамъ, честж, почитамъ по пищенъ обредъ. *Говори тържествено*, важно, или високопарно.

Търново, или *Велико* **Т.** Окр. градъ, стара българска столица, расположенъ живописно върху стръмни канари, между които се извива като змия рѣка Янтра; нѣкои сж сравнявали тоя градъ по красота и типъ съ Римъ; 104 килом. на югъ отъ Русе, съ който го свързва желѣзница; 12,185 жит. Добра търговия на града съ окржжието. Нѣколко фабрики за брашно, фабрика за пиво и за спиртъ, фабрика за предене коприна. Мжж. и дѣв. гимназии. — Въ околностьта на Т. сж градовце Лѣсково и Горна-Орѣховица и и голѣмо село Долна-Орѣховица, прочути по градинарството си. Градинарй отъ тия мѣста отиватъ по цѣла България, по Румжния, Сърбия, по южнитѣ части на Австро-Унгария и Русия, и обработватъ съ голѣма сполука градини за зеленчуци.

Т. има важно историческо значение за насъ. Той е процъвтѣлъ въ врѣме на третото българско царство, когато е билъ столица на българскитѣ славни царе отъ рода на Асѣновцитѣ (отъ 1186 до 1393) и сѣдалище на българскитѣ патриарси. Тогава градътъ е билъ украсенъ съ много дворци и църкви. И до днесь въ града сж се упазили много старини, между които личжтъ развалинитѣ по два стръмни уединени хълма: *Царювецъ* на дѣсния брѣгъ и *Трапезица* на лѣвия брѣгъ на Янтра. На първия е имало царски дворци, а на втория сж били дворцитѣ на търновскитѣ патриарси. Доста останки отъ стари църкви въ града сж запазени, благодарение на обстоятелството, че сж били обърнжти на джамии. Отъ тия паметници забѣлѣжителни сж църквата *Св. Димитрий*, дѣто се коронясвали българскитѣ царе; старата патриаршеска църква *Св. Ап. Павелъ и Петръ* и *Св. Четиредесеть Мжченици*, съградена отъ Асѣна II въ 1230, въ паметь на побѣдата му надъ гръцитѣ при с. Клокотница.

При Т. се намира монастирь *Св. Троица*. На мѣстото, дѣто е сегашната църква, съзидана въ 1847, е била старата църква, при събарянето на която калугеритѣ зърнжли една плоча, която паднжла отъ главнитѣ двери на ол-

таря и се счупила. На тая плоча било написано: *Тая церква Св. Троица е съзидана въ* 1070 *година, Януари 27. Епитропъ Георгий Преложникъ и синъ му Калинъ.* При това въ сѫщия храмъ отъ двѣтѣ страни на западнитѣ врата сѫ били изображени Иванъ Александръ и синъ му Шишманъ съ женитѣ и дѣцата имъ. Снимки отъ тия изображения сега се съхраняватъ въ монастиря. Виж. Д-ръ В. Бероновитѣ *Археологически и историч. изслѣдвания.* При събарянето, намѣрило се и една тенекиена кутия, съзидана въ дувара на църквата. Въ тая кутия, имало 4 хрисовули, дадени на монастиря отъ четирма влашки князове. Хрисовулитѣ сѫ написани на влашки езикъ, нъ съ кирилицата. Най-старий отъ тия хрисовули е отъ 1715, издаденъ отъ Ивана Стефана Кантакузена, а най-новий отъ 1803. Ст. Кантакузенъ, като опрѣдѣля на монастиря една тодишна субсидия отъ 30 унгарски жълтици, между друго въ хрисовула си казва за монастиря: *„който е учреденъ отъ основа отъ покойния краль Шишмана . . .“.* Едно описание на тоя монастирь дава Д. Панаитовъ въ сп. *Утро* (Русе, год. I, бр. 1, 1892).

Около 15 килом. на сѣв.-зап. отъ Т. при село Никюпъ се намиратъ развалинитѣ на римския градъ *Никополъ*, който е билъ основанъ отъ Траяна, зе споменъ на побѣдата му надъ *дакитѣ*.

Кога е било основано Т., не се знае. Слѣдъ като било 208 години столица на България, Челеби, синъ на султанъ Баязида, го зелъ на 5 юл. 1393, която дата се има за падането на българската държава. Турцитѣ опустошили града, съсипали българското двурянство и унищожили българскапатриаршия. Слѣдъ това търновский митрополитъ ималъ титлата *Екзархъ български*, ала митрополититѣ били гръци и гръцкото влияние станѫло всесилно.

Слѣдъ падането на България, въ Т. отъ врѣме на врѣме се проявявали движения, насочени противъ турското иго. Първото такова движение било устроено отъ Шишмановия синъ Владислава и отъ Страшимировия синъ Константина прѣзъ 1405. Прѣзъ 1595 се образувало съ посрѣдството на нѣкои дубровничане много по сериозно движение противъ турцитѣ, на което били обѣщали поддържката си трансилванский, влашкий и молдовский князове; нъ възстанницитѣ били разбити, безъ да добиѫтъ обѣщаната поддържка. Прѣзъ гръцкото възстание, по покана на влашкия князъ Ипсиланти, търновчане се завзели да уредѫтъ едно възстание, нъ ги усѣтило турското правителство, та напуснѫли дѣлото. Слѣдъ русско-турската война въ 1829, търновчане се споразумѣли съ Мамарчева (виж. това име) да дигнѫтъ една буна, нъ планътъ имъ билъ осуетенъ отъ турскитѣ власти. Единъ отъ съзаклетницитѣ прѣдалъ работата на гърка владика Илариона Стари, който, казватъ, унищожилъ старата патриаршеска българска библиотека: владиката прѣдалъ работата на пашата. На връхъ Великдень, *Хаджи Юрданъ Брадата* отъ Елена, *Велчо Джамджията и Мито Софиялията*, търновски търговци и др. (всички 12 души) били обѣсени въ Т. И прѣзъ 1856 въ Т. било приготвено едно движение противъ турцитѣ подъ главатарството на Дѣдо Никола, чиято чета била разбита

въ едно сражение при Габрово. Не била по-добра участьта и на възстанието въ Т. прѣзъ 1862, подигнѫто по внушението на Раковски. Възстанницитѣ, на брой 150, били распръснѫти между Т. и Елена отъ турска сила. Прѣзъ църковната борба, въ Т. се развила голѣма дѣятелность; послѣдний гръцки владика се оттеглилъ въ 1867, ала послѣднитѣ години се държеше въ гръцкото село Арбанаси. За началото на учебното дѣло въ Т. виж. *Исторически бѣлѣжникъ* въ Максимовия *Училищенъ Алманахъ*, I год. (1900). Руситѣ прѣзехѫ Т. прѣдъ отстѫпянето на малката турска сила на 25 юн. 1877. — Въ Т. засѣдава първото *б*ългарско народно събрание, което изработи конституцията на сегашното княжество и избра първия князъ *Александръ Батемберга*. Тамъ въ ново врѣме се тронясватъ българскитѣ князове. Т. е родното мѣсто на *Стамболова*. Виж. още *Търновско българско царство*.

Търново-Сейменъ. Село въ старо-загорския окр., 49'/^{2} килом. на юго-ист. отъ Стара-Загора, 60 килом. на юго-зап. отъ Нова-Загора и 103 на ист. отъ Пловдивъ; съединителна станция на Източната желѣзница Пловдивъ — Одринъ и на желѣзницата Т.-С. — Нова-Загора — Ямболъ — Бургасъ.

Търновска конституция. Първата конституция на княжество България, отъ 16 априлъ 1879. Изработи се отъ *I-то — учредителното* — велико народно събрание въ Търново. Тая конституция се измѣни въ нѣкои точки отъ IV велико народно събрание въ засѣданието му отъ 15 май 1893. Новата конституция, между друго, улесни задомяването на Н. Ц. В. князъ Фердинада, като прѣдостави право на първия прѣстолонаслѣдникъ на избранъ български князъ да остане въ бащината си вѣра. Отъ това право прѣстолонаслѣдникътъ се отказа посетнѣ. Виж. князъ *Борисъ*.

Търновско българско царство. Име на второто българско царство. Историята ни казва, че прѣзъ вѣковната упорита борба между българетѣ и гръцитѣ, българетѣ, прѣдъ които нѣкога треперала Византия, и на които тя наврѣмени плащала и дань, подпаднѫли подъ византийското иго. Цимисхий, слѣдъ отдалечението на Светослава (виж. това име), измамилъ българетѣ, на които билъ дошелъ ужъ на помощь, та завзелъ страната имъ, Дунавска България, като свалилъ отъ прѣстола и освободения отъ него царь Бориса и българския патриархъ Дамиана. Западното българско царство, което състояло отъ Македония, сѣверни Епиръ, Тесалия, долината на Морава и страната между София и Видинъ, дѣто династията на Шишмана Мокри се одържала по-дълго врѣме, било покорено отъ Василия въ 1018 (виж. *Самуилъ*). Въ XI и XII вѣкъ всичкитѣ области на *първото* българско царство съставяли византийски области и се намирали въ пълна зависимость отъ царигра̀дскитѣ императори. Нъ въ края на XII вѣкъ (именно въ 1186) двама братя — Петръ и Асѣнь (отъ рода на нѣкогашнитѣ български царе, полунезависими владѣлци на непристѫпни крѣпости Търново и Триадица, на р. Янтра) се поставили на чело на едно възстание и, съ помощьта на куманитѣ, отхвърлили гръц-

кото иго, и основали второто българско царство въ Мизия, сир. между Дунавъ и Стара-планина, като си избрали столица Търново.

Прѣзъ кръстоносния походъ на Фридриха Барбароса, прѣдприемчивий Асѣнь му прѣдлагалъ помощь и съюзъ среща Византия, която се отнасяла неблагоприятно къмъ кръстоносцитѣ. Нъ послѣ приемницитѣ на първитѣ Асѣновци, като се почне отъ тѣхния най-младъ братъ Калояна, зели страната на Византия противъ кръстоносцитѣ, които завоевали Цариградъ. Калоянъ сполучливо воювалъ съ латинския императоръ и, като разбилъ импер. Балдуина при Одринъ, заробилъ го и слѣдъ като завоевалъ сѣверна Македония и Тракия до тоя градъ и Родопскитѣ планини, измѣнически билъ убитъ при обсадата на Солунъ.

Царуването на Асѣна II (1218—1241) било най-блескавото врѣме на търновското българско царство, което токо-речи достигнало прѣдѣлитѣ на Симеоновата държава. Асѣнъ II прѣзелъ Горна Албания и горната часть отъ долината на Морава, и украсилъ столицата Търново. Скоро слѣдъ неговата смъртъ започнали раздори и междуособици; неговий най-младъ синъ Михаилъ билъ убитъ отъ узурпаторъ Каломанъ, който на реда си починалъ отъ насилствена смъртъ и българското царство изгубва прѣзъ тия междуособия македонскитѣ и тракийскитѣ области.

Михаилъ билъ послѣдний отъ мжжската линия на Асѣновцитѣ, чието царство се распокжсало вслѣствие своеволието на водителитѣ бояретѣ и постояннитѣ крамоли. Б. се раздѣлила на нѣколко владѣния и продължава да враждува съ Византия; послѣдната повиква среща България татаретѣ, които я и подчиняватъ врѣменно, въ края на XIII-и вѣкъ. Въ края на XIV вѣкъ, македонската часть отъ България подпада подъ властьта на сърбския краль Стефана Душана. Скоро слѣдъ смъртьта на тоя силенъ сърбски краль на Балкански п-въ се появяватъ турцитѣ, повикани отъ гръцитѣ, подъ ударитѣ на които загинва както сърбското, така и българското царство, па и сама Византия. Въ 1393 Баязидъ зелъ съ приступъ столицата на българското царство, Търново. Участьта на послѣдния български царь на това царство Шишманъ е неизвѣстна, а послѣдний търновски патриархъ Евтимий билъ заточенъ и починалъ въ Бачковския монастирь (виж. *Евтимий* въ I ч. и въ III ч. въ притурката). Така въ 1393 паднало търнов. бълг. царство, което се простирало до Пловдивъ включ., а заедно съ него и търновската българска патриаршия. Скоро слѣдъ това загинала и западна България или бдинското царство, българското царство съ столица Бдинъ (сегашни Видинъ); въ 1396, слѣдъ поражението на унгарския краль Сигизмунда, който желаялъ да истика турцитѣ изъ западна България, западно-българския царь Страшимиръ билъ заробенъ при Никополъ отъ султанъ Баязида и цѣла България станала турска область. Виж. *Асѣнь*, *Петръ*, *Калоянъ*, *Балдунъ*, *Иванъ Александръ*, *Ив. Шишманъ*, *Страшимиръ*.

За опититѣ на българетѣ да се истръгнатъ изъ турското иго

и за тѣхнати сполука въ това съ помощьта на Русия виж. България *история*, *Парчевичъ*, *Мамарчевъ*, *Раковски*, *Легия*, *Левски*, *Хаджи Димитръ*, *Ботевъ*, *Комитетъ* (въ Букурещъ), *Заарско движение*, *Априлско възстание*, Сърбия *история*, *Освободителна война*, *Опълчение*, *Светославъ*, *Цимисхий*, *Самуилъ*.

Тѣлесенъ. Който се отнася до тѣлото (организма). *Тѣлесно наказание*, удоврѣдително и др. — **Тѣло**. 1) Организмъ. 2) Всѣкой материаленъ прѣдмѣтъ. — *Просто тѣло*, всѣко вещество, което е химически неразложимо; *сложно тѣло*, всѣко вещество, което състои отъ двѣ или повече прости тѣла (виж. *Елементъ*).

Тѣлосложение. Общий характеръ на тканитѣ и органитѣ, особено на коститѣ и мишцитѣ на единъ даденъ човѣкъ.

Тюбингенъ. Градъ въ кралство Вюртембергъ, въ Шварцвалдски окр., на Некаръ, 36 килом. на югозап. отъ отъ Щутгардъ; 13,989 жит. (въ 1895), отъ които 9,000 католици, останѫлитѣ протестанти. Слави се съ университета си, основанъ въ 1477, който притежава богата библиотека (200,000 тома), ботаническа градина, ботанически и зоологически музей, археолог. музей и др. Тоя университетъ, съ 9 факултета, има повече отъ 80 професори и учители, и отъ 700 до 850 студенти прѣзъ годината, отъ които отъ 200 до 300 другоземци. „Тюбингенската школа“, историческо-философска богословска школа, е упражнила въ новитѣ врѣмена твърдѣ голѣмо влияние на религиозната мисъль.

Тюдоровци. Английско кралевско семейство, което е завзимало английския прѣстолъ отъ 1485 до 1603, и е дало петь господари: Хенрихъ VII, Хенрихъ VIII, Едуардъ VI, Мария и Елисавета. То происхожда отъ Оуенъ Мередитъ *Тюдоръ*, отъ едно просто семейство отъ Уейлсъ, който се оженилъ за Екатерина французска, вдовица на Хенриха V и майка на Хенриха VI. Той се борилъ на страната на Ланкастерския домъ въ войната на Двѣтѣ Рози, и билъ обезглавенъ, въ 1461, по заповѣдь на Едуарда IV. Отъ Тюдоровия бракъ съ споменѫтата вдовица се добилъ Едуардъ, ричмондски графъ, който се оженилъ за Маргарита Ланкастерска, внука на Едуарда III. Той билъ баща на Хенриха Тюдора, който се въсцарилъ подъ името Хенрихъ VII-и.

Тюйлери. Прочутъ парижски палатъ, който билъ мѣстопрѣбивалището на царетѣ и императоритѣ; изгоренъ отъ комуната въ 1871, сринѫтъ въ 1883.

Тюленъ или морско куче (Phoca vitulina). Млѣкопитаещe суховодно животно отъ семейството на Phocidae. Тѣлото му е валчесто, кѫдѣ края стѣснено, отъ 1 до $1^1/_2$ метра дълго и обрасѫло съ сивозелени косми. Главата му прилича на кучешка, зѫбитѣ му сѫ сѫщо като на грабливитѣ и нѣма външни уши. Прѣднитѣ му крака сѫ отъ странитѣ на грѫдитѣ, а заднитѣ на самия край на тѣлото, успоредно съ опашката. Пръститѣ на краката му сѫ прилѣпени наципа за плуване. Дишането му е много бавно, между едно поимане и друго се минуватъ двѣ минути. Обикновений т. живѣе на голѣми стада въ сѣвернитѣ морета и се храни съ риба, на сушата излиза

само да накърми малкитѣ си. Той плува въ морето бързо, нъ по земята пълзи много мъчно; затова и ловцигѣ избиватъ т. съ сопи повече, когато сж на сухо. Т. раждатъ само веднъжъ на годината, по едно или по двѣ. Много, ако не и всичкитѣ видове т., сж многоженни. Тѣ иматъ добра кожа и лой. Жителитѣ на Гренландия ги яджтъ, а съ кожата имъ се обличатъ. Други видове т. живѣжтъ въ Тихи океанъ. Отъ тѣхъ най-забѣлѣжителенъ е *морский левъ* (Otaria jubata); той е до 5 метра дълъгъ, има кжси уши и дълга грива. Други видове т. сж наречени *морски свине*, *морски мечки* и др.

Тюлпанъ, *герм.* Главулясто растение отъ семейството на лилейнитѣ.

Тюлъ, *фр.* Единъ видъ тънко рѣдко платно, наречено така по името на франц. градъ Тюлъ, дѣто пръвъ пжть било направено.

Тюлъ (Tulles). Франц. градъ, ц. на корезски департам., на орлеан. желѣзн.; 475 килом. на юго-зап. отъ Парижъ; 18,964 жит. Народна фабрика за огнестрѣлни орджия. Фабр. за хартия и др. Търговия съ желѣзо, маслинено масло, коне.

Тюременъ. Виж. *Тюрма*.

Тюренъ (*Анри* де Латуръ д' Обернъ, виконтъ). Французски маршалъ, втори синъ на дукъ Анри Булонски (1611—1675). Въ 1644 билъ назначенъ маршалъ на Франция и му се възложила командата надъ войскитѣ, които нахлули въ Германия. Той освободилъ отъ германскитѣ императорски войски всичкитѣ прирейнски земи. Въ 1645 нападнжлъ Вюртембергъ, нъ билъ разбитъ отъ Мерси при Мерхентай Ала послѣ одържалъ побѣдата при Нердлингенъ и зелъ Трифъ. Понеже се влюбилъ въ дукиня Лонгевилъ, подъ нейното влияние минжлъ на страната на Фрондата и отъ Белгия нападнжлъ Франция. Зелъ нѣколко града, нъ билъ разбитъ отъ маршала Дюплеси при Шамбланъ. Въ 1651 се примирилъ съ кралица Ана, въ 1952 разбилъ прѣдишния си другарь по орджие, така-наречения велики Конде. Слѣдъ това завоевалъ токо-речи цѣла Фландрия. Въ 1667 командувалъ войскитѣ, които нахлули въ испанска Нидерландия. Въ 1674 разбилъ лотаринския дукъ при Синцхаймъ и турилъ рджка на цѣли Пфалцъ. Въ 1675 очистилъ отъ неприятеля Елзасъ. Сжщата година се срѣщнжлъ съ имперскитѣ войски подъ началството на Монтекукули при Засбахъ и билъ смъртно раненъ въ сражението. Той билъ отличенъ методически тактикъ, а войницитѣ се грижилъ като бащ Военното искуство много е задължено на Т., особено въ областъ на тактиката и стратегията. Ви Lossau, Ideale der Kriegführung; Turenne, Mémoires; Neuber, Turenne als Kriegstheoretiker u Feldherr; Montholon, Mémoires de Napoléon I; Qui Histoire militaire règne de Louis le Gra За Т. сж писали още Дюрюи, Шопенъ и др

Тюрингия. Стр Германия, съ пр Липе и Унщрю Заал

ду останжлитѣ има единъ редъ бисери отъ философска лирика, безсмъртни и недосѣгаеми по дълбокомислие и вдъхновение. За главенъ биографически источникъ служи книгата на зетя на поета, И. С. Аксаковъ *Біографія Ѳеодора Ивановича Тютчева* (Москва, 1886). За оцѣнки и характеристики виж. Тургеневъ въ рус. сп. *Современникъ* (1854, № 4), Некрасовъ въ *Соврем.* (1850), Фетъ въ *Русское Слово* (1859, № 2). Т-тѣ писма, много интересни, до сега не сж събрани; по нѣщо е напечатано въ *Рус. Арх.* (до Чаадаева, 1900, № 11).

Тютюнъ. Растение отъ барабоевитѣ (Solanaceae), наречени така по името на барбоя. То е едногодишно, отъ 1 до $1\frac{1}{2}$ метра, право високо трѣвисто растение съ послѣдователни и лѣпкави листа; долнитѣ отъ тѣхъ сж голи, яйцести и връхлести, а горнитѣ по-тѣсни и по-малки. Цвѣтоветѣ сж съвършени; иматъ петозжбна чашка, хуниесто, червеникаво петозжбно вѣнче, петь тичинки и единъ плодникъ. Плодътъ е кутийка съ 2 до 4 гнѣзда, въ които има много сѣмена.

Т. расте самораслъ главно въ Америка; извѣстни сж до 40 вида, отъ които повечето растжтъ въ Америка, и само нѣколко въ островитѣ на Тихи океанъ, а единъ видъ въ Австралия. Въ Европа тютюновото сѣме е прѣнесено прѣзъ XVI-и вѣкъ отъ испанецъ Франциско де Толедо и първенъ т. минувалъ за цѣръ противъ много болести, нъ послѣ употрѣбението му се запрѣтило. Въ 1624 папа Урбанъ VIII постановилъ да се отлжчва отъ църквата всѣкой който пуши и смърка т.; това постановление подтвърдилъ и папа Инокентий XII въ 1690, нъ папа Бенедиктъ XIII въ 1724 го отмѣнилъ. Фискалний интересъ накаралъ правителствата сами да работятъ за неговото отмѣнение. Т. се употрѣбява за пушене, смъркане (емфйе) и дъвчене; нъ е много врѣдителенъ за младитѣ, у които тѣлото още расте, и за възрастнитѣ, когато се употрѣбява въ излишество, защото съдържа отрова (никотинъ). Съдържанието на никотина въ тютюновитѣ листа се колебае отъ 0.5 до 9% и силата на т. се намира въ прѣка зависимость отъ количеството на никотина, що съдържа. Обработването на т. се е распространило по всички части на свѣта, дѣто климатътъ е мекъ; нъ т. най-много се произвожда въ о-въ Куба, въ Филипинскитѣ о-ви и др. Въ нашитѣ страни най-много се сѣе въ Македония и Енидже, дѣто излиза най-добрий нашенски т. Въ Европа много т. се сѣе въ Русия (въ губерниитѣ на сѣв. Кавказъ, въ Закавказъ, а донѣйдѣ и въ южна Русия). Производството на т. въ тия русски страни прѣзъ 1899 е било 66,424,000 килогр., съ 258 тютюнови фабрики. Русия изнася папироси главно въ Германия и Финландия (повече отъ двѣ трети отъ цѣлия износъ), а послѣ въ Франция, Австро-Унгария, Дания, Великобритания, Швеция, Китай, Белгия, Холандия, Швейцария, Гръция и т. н.

Т. е прѣдмѣтъ на раскошъ и налогътъ, който правителствата събиратъ отъ продажбата му, е много голѣмъ. Въ държави като Франция, Англия и др. продажбата на т. дава на хазната доходъ по стотини хиляди лева. Да земемъ за пояснение на това Франция. Въ тая страна прѣзъ

1898 сж били посѣти съ т. 16,892 хектара, отъ които добитата жатва е била 17,652,388 килогр. за стойность 15,620,000 лева. Още толкова килограма и повече режията (монополътъ) въ Франция купува годишно отъ странство (Съединенитѣ Държави, Хавана, Бразилия и др.). Прѣзъ 1899 год., когато се купили отъ странство 19,067,651 килогр. за 32,579,543 лева, въ Франция се продали 38,753,603 килогр. т. за 415,229,156 лева. Като се извадѫтъ разноскитѣ на тая продань 81,149,789 лева, остава чистъ приходъ 334,079,367 лева. На човѣкъ се е падало въ Франция за сѫщата година 1.004 килогр. Нъ прѣдъ видъ на това, че въ нѣкои държави (Норвегия, Австрия, Германия, Белгия, Съединенитѣ Държави, Холандия) на човѣкъ се пада повече (въ Норвегия 1.335, а въ Холандия 3.400 килогр.), тая цифра въ Франция се има още за умѣрена.

Т. се сѣе пролѣть въ дълбока глинесто-пѣсъчлива земя и цъвти прѣзъ юлия и августъ. За да се добиѫтъ добри тютюневи листа, прѣкърѫвать се малко върховетѣ на листата, кога се появѫтъ пѫпкитѣ за цвѣтъ; а кога земѫтъ да пожълтяватъ листата, берѫтъ се, па се нанизватъ за опашкитѣ на върви и се закачватъ на нѣкое провѣтриво сѣнчасто мѣсто да съхнѫтъ. Когато изсъхнѫтъ, листата се събиратъ по 20-30 на снопчета. Така оставятъ т. да прѣкисне; слѣдъ това го свързватъ на денкове така, каквото въздухътъ да прѣминува прѣзъ снопчетата, за да не се спарѫтъ.

Има различенъ т.: едролистенъ, обикновенъ и др., нъ за най-добъръ се има онзи т. който гори полека и издава приятна меризма, кога се пуши.

Тяготение. Силата, която иматъ всичкитѣ частици на веществото въ свѣта да се привличатъ една друга. Чрѣзъ тая сила, всички материални точки се привличатъ взаимно право пропорционално на маситѣ и обратно пропорционално на квадратитѣ на разстоянията. Законътъ за всемирното т. е открить отъ Нютона (виж. това име) въ 1687. Приспособението на теорията на т. въ учението за движенията на небеснитѣ свѣтила съставя прѣдметъ на небесната механика. Резултатъ на т. е силата на тежестьта, напр. на земната повръхность.

Тикърей (Уилямъ Мекписъ (Thackeray). Английски романистъ и сатирикъ, род. въ Калкута, дѣто баща му билъ чиновникъ на Източно-индийската компания; умр. въ Лондонъ (1811-1863). Училъ се въ кямбридж. унив. безъ да свърши курсъ. Посветилъ се първенъ на живописството, за което живѣлъ много врѣме въ Римъ, Веймаръ и Парижъ; отпослѣ се върнѫлъ въ Лондонъ, и почнѫлъ да живѣе много раскошно. Слѣдъ като прахосалъ цѣлия си имотъ (20,000 англ. лири), за да си искара хлѣба заловилъ се за литературна дѣятелность. Първитѣ му опити се обнародвали въ спис. Frazer's Magazine (расказъ *Бяри Линдонъ* и др.) подъ псевдонимъ Титмаршъ. Въ 1847 се прославилъ съ романа си *Панаирътъ на тщеславието* (Vanity Fair). Слѣдъ тоя романъ дошли: *Нашата улица, Д-ръ Бърчъ и младитѣ му приятели, Пенденисъ, Киклберисъ на Рейнъ, Английски юмористи отъ XVIII-и вѣкъ, Четирмата Георгиовци,*

Есмондъ (романъ отъ Анино врѣме), *Нюкоми*, *Виргинцитѣ*. Въ 1860 почнѫлъ да издава списание Cornhill Magazine. Т-тѣ съчинения се отличаватъ съ съвършена обработка, макаръ Т. и да е писалъ много леко. Живость, естественость и юморъ съставятъ достойнството на произведенията му. Най-доброто отъ изданията на Т-тѣ трудове излѣзе въ 1-80 (луксозна изд., 24 т.); прѣписката му се издаде въ 1887. За него сѫ писали Hannay, Trollope (Engl. Men of Letters) на англ., H. Conrad, на нѣмски. Биографи: H. Merivale и Marzials, Life of Thackeray, Лонд., 1891) и *Глави отъ нѣкои мемоари* (Chapters of some memoirs) на дъщеря му (Лонд., 1894); виж. още Taylor, Thackeray the humorist and the man of letters, 2-о изд., 1868); Jack. T., a study (Лонд., 1895); И. Тенъ, *Новата англ. литература*, на нѣкои европ. езици. Има и по нѣколко прѣвода на Т-тѣ съч. на русски.

Тянъ-шанъ (Tienschan). Планинска верига въ срѣдна Азия, достига дори до Бухара; 2,600 метра дълга. Чрѣзъ Тарбатай се съединява съ Алтай. На ист. се раздѣля на нѣколко бърда дзунгарски Алатау, Богдо-оло, зайсански Алатау, Александрско бърдо и др. При езеро Исикула широчината на бърдата е 1500 килом. Най-високий върхъ е Ханъ-тенгри (Царътъ на духоветѣ) 7350 метра; слѣдъ него Кауфмановъ върхъ, 7,000 м. Отъ проходитѣ най-важенъ е западний Терехъ-даванъ (3,727 м.) Снѣжната граница се възвишава отъ зап. къмъ ист. отъ 1,500 до 2,800 м. Семеновский глетчеръ на вис. 3,400 м. въ Ханъ-тенгри е 26 килом. дълъгъ. Мушкетовский е на вис. 3470 м. Виж. Сѣверцовъ въ 42 допълн. на Petermanns Mitteilungen (Тома, 1875).

—◇—

У.

U. 1) Химический знакъ на метала уранъ (Uranium). 2. Въ църковнитѣ книги У словѣнско съ титла означава 400. Виж. *Словѣнски цифри*.

Уабашъ. Рѣка въ Съединенитѣ държави, дѣсенъ притокъ на Охио, пои Индиана и я отдѣля отъ Илиноисъ; 750 килом., токо-речи всѣкога корабопл. Прибира Хуайтъ Ривѫръ.

Уадай, Друго име на Боргу.

Уайзкянъ (Wiseman). Английски богословски писатель, римо-католически кардиналъ на Уестминстерската епархия, род. отъ ирландски родители въ Севила, Испания (1802—1865). У., още малъкъ, се върнѫлъ въ Ирландия, дѣто добилъ прѣвъсходно образование; и слѣдъ това билъ до ржкополагането си за карди-

налъ професоръ или ректоръ на разни висши училища. Въ това врѣме основалъ, заедно съ О' Конела, спис. Dublin Review, и послѣ, като кардиналъ, настоявалъ твърдо, нъ вѣщо и умѣрено, върху конституционнитѣ права на католицитѣ въ Англия. У. е авторъ на много религиозни съчинения, които се цѣнятъ и отъ протестантитѣ въ Англия, каквито сж: Fabiola, или *Една църква* въ катакомбитѣ, съчинение, въ което е прѣдставенъ най-истински и картинно животътъ на раннитѣ християне въ класически Римъ; Lectures on Religion and Science; On the Connection between the Arts of Design and those of production; и др.

Уайтъ (Wight). Англ. о-въ въ Ла-Маншъ, съ живописна разнообразна природа, зависи отъ обл. Судамптонъ, отъ която го отдѣля единъ притокъ, отъ 4 до 18 килом. широкъ. О-вътъ е 35 килом. надлъжъ и 20 на-ширъ; насел. 75,000 жит. Високи брѣгове. У. произвожда много жито и има хубави пасбища. Риболовство. Каменни ваплища, стипца. Дѣятелна търговия. Гл. гр. Нюпортъ. Желѣзници между Каусъ и Нюпортъ и Райдъ и Вентнаръ. У. наричатъ градината на Англия.

Уайтъ (Робертъ Wight). Шотландски ботаникъ (1796—1870); свършилъ медицината въ единбург. унив. въ 1818. Въ 1819 отишелъ воененъ лѣкарь въ Индия, дѣто живѣлъ въ разни мѣстности до 1853, като усърдно събиралъ растания. По-късно У. станалъ директоръ на ботаническата градина въ Мадрасъ, естествоизпитатель на индийската компания и др. Слѣдъ завръщането си отъ Индия живѣлъ въ Англия. У. е авторъ на Prodromus Florae Peninsulae Indiae orientalis (Лондонъ); Illustrations of Indian Botany (Мадрасъ, 2 тома съ 134 раскошни таблици); Icones plantarum Indiae orientalis] (Мадрасъ, 3 тома съ 1162 таблици); Spicilegium Neilgherrense (Мадрасъ, съ 100 раскошни таблици). Много У-ви статии сж напечатени въ Madras Journal of Literature and Science. У. още приживѣ подарилъ своя хербарий на ботаническата градина въ Кю, въ Англия.

Уало (*франц.* Oualo, на англ. Whalo). Бивше кралство въ Сенегамбия (Африка), между Атлантически океанъ и Сенегалъ; простр. 140 килом. на-длъжъ и 90 на-ширъ; 40,000 жит. Французска область отъ 1856.

Уари. Бивше кралство, съ едноименна столица (съ 3,000 жит.) на едноименна рѣка, въ Суданъ; намира се въ делтата на Нигеръ, и е 300 килом. на-длъжъ и 200 килом. на-ширъ. Съставя область отъ английската колония. *Нигерски областп.*

Уатъ или *Ватъ.* Английски механикъ и инженеръ, изобрѣтатель на парната машина, (родомъ отъ Гринокъ въ Шотландия 1736—1819). У., токо-речи самоукъ, училъ въ Лондонъ една година занаята, какъ се правятъ математически инструменти, и послѣ станалъ механикъ на такъви инструменти въ гласговския университетъ. Въ 1763 му се възложило да направи една Нюкоменова парна машина — машина за вадене вода изъ рудници. Той видѣлъ всичкитѣ недостатъци на машината, поправилъ я и намис-

лилъ да направи машина, въ която парата да кара колелата на кола. Прѣди всичко той почнѫлъ да прави по Нюкоменовия образецъ истински парни машини за рудници, мелници и др., въ които двигателната сила била само парата, а не и атмосферното налѣгане. За такива машини той отворилъ съ Бултона една фабрика въ Бирмингамъ. Въ 1784 изнамѣрилъ единъ уредъ въ видъ на паралелограмъ, който давалъ възможность да се добива криволинейно движение, много блнжно до праволинейното, което сѫщо скоро се изнамѣрило.

Виж. за У. на англ. *Нюрхедъ, происхождението на Уатовото изобрѣтение*; Смайлсъ, *Животътъ на инженеритѣ*.

Уаху (Waahou у англичанетѣ). Единъ отъ Сандвическитѣ о-ви (Полинезия); простр. 28 килом. на-длъжъ и 10 на-ширъ; 60, 000 жит. полуварвари, раздѣлени на 4 касти (4-та се прѣзира), подъ властьта на единъ феоданенъ краль. Стол. *Хонолулу*. Земята на о-ва е отъ най-плодороднитѣ (палми, банани, черници, лозя, оризъ, тютюнъ и др.) Всичкитѣ земи принадлежѫтъ на краля, който ги повѣрява на подчинени главатаре.

Ubi bene, ibi patria. Латинска пословица: моето отечество е тамъ, дѣто ми е добрѣ.

Ubi lex, ibi poena, Латинска пословица: дѣто има законъ, тамъ има и наказание.

Убии. Германски народъ, който живѣлъ въ Цезарево врѣме на дѣсния брѣгъ на Рейнъ, между Зигъ и Ланъ; въ Августово врѣме се прѣселилъ на лѣвия брѣгъ на Рейнъ и най-сетнѣ въ Франкония.

Убичини (Жанъ Ubicini). Франц. историкъ и публицистъ, по происхождение италиянецъ отъ Ломбардия; училъ се въ отечеството си и довършилъ наукитѣ си въ Франция; нѣколко врѣме професоръ въ жоанески колежъ; пѫтувалъ едно по друго въ Гръция, Турция и Дунавскитѣ княжества; намѣрилъ се въ Букурещъ прѣзъ възстанието въ 1848, и станѫлъ тамъ секретарь на врѣменното правителство; когато пристигнѫли турскитѣ и русски войски, напуснѫлъ Влашко, отишелъ въ Цариградъ и се върнѫлъ въ Парижъ; привлѣкълъ вниманието съ книгитѣ и статиитѣ си по съврѣменната история. Глав. му съчинения сѫ: Lettres sur la Turquie (1847-53); La Question d'Orient devant l'Europe (1854); La Question des priucipautés danubiennes devant l'Europe (1858); Etude historique sur les populations chrétiennesde la Turquie d'Europe (1867); L'Etat présent de l'Empire ottoman (1876). **У.** е сътрудничилъ въ Siècle, La Presse, Courrier de Paris.

Ублажавамъ. Имамъ нѣкого за блаженъ, честитъ; прославямъ го.

Убѣждавамъ *нѣкого въ нѣщо*. Докарвамъ да разбере нѣщо или да повѣрва на нѣщо. — **Убѣждение**. Онова, въ което нѣкой е убѣденъ, увѣренъ, въ което твърдо и разсѫдливо вѣрва. — **Убѣдителенъ**. Който убѣждава, очевиденъ, на който не може да не вѣрва човѣкъ: *убѣдителни доказателства*. — **Убѣдитель-ка**. Който е убѣдилъ, който убѣждава.

Уважавамъ. Почитамъ, цѣня. — **Уважителенъ.** Почтителенъ, който извиква уважение; който се счита за правиленъ: *уважителни причини.*

Уваровитъ. Изумрудено-зеленъ гранитъ. Намира се на дребни кристали въ Уралскитѣ планини и се употрѣбява за украшения.

Уваровъ (*Алексий* Серг.). Русски археологъ, синъ на Серг. С. У. (1818—1885). Написалъ едно изслѣдване за старинна южна Руссия и черноморскитѣ брѣгове, съ което си създалъ име. Правилъ важни раскопи въ Русия. Основалъ московското археологическо дружество (1864). Въ 1881 починалъ, нъ не сполучилъ да довърши единъ огроменъ трудъ, *Археологията на Русия.* Подарилъ на академията единъ капиталъ за да се учреди Уваровската премия отъ 3,000 рубли, която се дава всѣка година за научни трудове по историята и за драматически съчинения.

Уваровъ (*Серг. Семен.*). Русски ученъ и държавникъ, род. въ Петербургъ (1786—1855); училъ се въ гетинския университетъ. Отъ 1818 билъ прѣдсѣдатель на академията на наукитѣ, отъ 1833 — министръ на народното просвѣщение. Основалъ до 700 учебни заведения, между които и киевския университетъ. Въ негово врѣме сѫщо въ Русия пръвъ пѫть се появили класическитѣ гимназии. У. провъзгласилъ по духа на импер. Николаевата система програмата: православие, самодържавие и народность, въ която се срѣщналъ съ словѣнофилитѣ. Прѣустроилъ академията и основалъ пулковската обсерватория. Обширно образованъ човѣкъ, У. се оттеглилъ отъ поста си въ 1848, когато прѣдаването въ университетитѣ, подъ влиянието на западнитѣ събития, се ограничило. У. написалъ по франц. *Етюди по философията и критиката, Политически и литаратурни ескизи* и др. Единъ списъкъ на У-тѣ литературни трудове има въ *Рус. Архив.*, 1871, стр. 2106—2107. Виж. и М. П. Погодинъ, *Для біографіи* С. С. У. въ *Рус. Архив.*, 1871.

Увеличавамъ. Уголѣмявамъ; *увеличение*; — *тель*, — *теленъ*, който уголѣмява, прави нѣщо да се вижда голѣмо (за *стъкло*).

Увертюра, *фр.* 1) Въведение или встъпление въ опера или друго музикално произведение. 2) Първи прѣдложения за една работа: *нѣма да направимъ на Р. никакви увертюри за помирение.*

Уви! Горко! *Язжъ!*

Уводенъ (староб. *оуводити*). Който води, главенъ; *уводна статия.*

Уволнявамъ, *рус.* Отчислявамъ, освобождавамъ отъ служба, длъжность; собств. значи оставямъ нѣкого на воля, пущамъ.

Увѣдомявамъ *нѣкого за нѣщо.* Извѣстявамъ му, давамъ му да знае; съобщавамъ, давамъ свѣдѣние; оттука *увѣдомение*, съобщение; *увѣдомитель*, който е увѣдомилъ нѣкого; *увѣдомително писмо.*

Увѣковѣчавамъ. Правя за довѣка, установявамъ за вѣчни врѣмена; прѣдавамъ, завѣщавамъ за споменъ на далечното потомство; обезсмъртявамъ. — *Увѣковѣчение, увѣковѣчитель-ка.*

Увѣнчавамъ. Турямъ вѣнецъ, отдавамъ публиченъ почитъ, първенство; прославямъ най-много: *това съчинение е увѣнчано отъ академията*; — *Хаджи Димитръ увѣнча подвига си съ славна*

смъртъ. — **Увѣчание, Увѣчатель.**

Увѣщавамъ. Настанявамъ, поучавамъ съ съвѣти. **Увѣщание, — тель-ка,** — *телна проповѣдь*.

Уганда. Страна въ срѣдна Африка, въ английската Източно-африканска колония, на сѣверния и сѣверо-западния брѣгъ на езеро Виктория Нианза; простр. около 40,000 чет. килом. и отъ 300 до 500,000 жит. Хълмиста страна, въ долинитѣ блатиста. Тропическа температура. Населението е негрско, смѣсено съ едно хамитическо племе. Мохамедане; една часть сж обърнѫти въ християнството отъ катол. и протест. мисионере. Земедѣлие (тютюнъ, захарна тръстика, кафе, царевица, банани) и скотовъдство. Корабоплуване по езерото. Износъ слонова кость, каучукъ, кафе, кожи и др. У. се управлява отъ свой краль, който се намира подъ надзора на единъ английски резидентъ, началникъ на една войска отъ 1,200 суданци. Резидентътъ пребива въ Кампала. Областитѣ се управляватъ отъ наслѣдствени управители. Домашното робство не е много тежко. Една желѣзница отъ 1,072 килом., която сега се строи, ще свърже У. съ морския брѣгъ (Монбаза). — Арабетѣ проникнѫли въ У. само въ XIX-и вѣкъ, въ врѣмето на краль Сина (1836—60). Въ царув. на приемника му *Митеза* (1800—1884) се появили европейцитѣ. Тоя краль напразно се опиталъ да искорени християнството. Англия владѣе страната отъ 1894. — Освѣнъ съчиненията на Speke и Stanley, виж. Wilson и Felkin, Uganda (Щтгпартъ 1883, 2 т.); Aske, Two Kings of Uganda (Лондонъ, 1889) и Chronicles of Uganda (1894); Stuhemann, Mit Emin pascha ins Herz von Afrika (Берлинъ, 1894).

Угличъ. Русски градъ, Ярославска губер., на двата брѣга на Волга; 13,500 жит. Живописно мѣстоположение. Платнени и кожови фабрики. Търговия съ кожи, масло и др. 25 каменни църкви; съборна църква Прѣображенски отъ XIII-и вѣкъ, възстановена въ 1595. Замъкъ, дѣто билъ убитъ Дмитри, синътъ на Ивана Грозни (1591). У., основанъ въ X-и вѣкъ, билъ въ XIII-и вѣкъ столица на княжество.

Уговорка. Ограничително условие, запазване.

Уджейнъ. Индийски градъ, въ Синдиа, на р. Сипра, 1600 килом. на зап. отъ Калкута; 100,000 жит. Свещенъ граеъ за Хиндузетѣ. Храмъ на Рама и др. Прочути училища; обсерватория, дѣто минува първий меридианъ на индийскитѣ географи. Голѣма търговия, най-вече съ Бенгалъ.

Удивлявамъ. Карамъ нѣкого да се диви, очудвамъ; — *удивлявамъ се*, чудя се, дивя се, изумѣвамъ се. — *Удивление*, очудване; *удивителенъ*, чуденъ, изумителенъ; *удивителенъ знакъ*, въ *грам.* знакъ за удивление, за възклицание (!).

Удине. Италиянски градъ, въ Венециянска обл., на Роя, 160 килом. на сѣв.-ист. отъ Венеция по желѣзница; 37,942 жители (1901). Съборна църква. Замъкъ. Хубава колона, на площада, въ паметь на кампоформенския миръ (виж. *Кампо-Формио*). Коприна и копринени ткани. — Обл. У. има простр. 6,431 чет. килом. и насел. 500,000 жит.

Удовлетворявамъ. Задоволявамъ, испълнявамъ задължение. — **Удовлетворение**. Задоволява-

не; въ *обществ. см.* постѫпка, чрѣзъ която се искупува обида: *даде ми у.*; въ *юридич. см.*, испълнение задължение, или рѣшение по граждански искъ: у. *кредиторъ*, у. *искъ*.

Удоволствие. Сладость, наслада, приятность.

Удостовѣрявамъ. Увѣрявамъ за истиностьта на нѣщо, свидѣтелствувамъ; *удостовѣрение*, свидѣтелство; **удостовѣритель**, който е удостовѣрилъ; **удостовѣрителенъ**, който служи за удостовѣрение, за доказателство.

Удъ. Тѣлесенъ членъ, — всѣко отдѣлно, по вънкашность, орѫдие на тѣлото: кракъ, рѫка, пръстъ.

Удъ или *Аудъ*. Индийско кралство, присъединено отъ 1856 на английското прѣдсѣдателство Калкута. Прѣдѣлитѣ му сѫ на сѣв.-ист. Непалъ, на сѣверъ първитѣ прѣдпланини на Хималайскитѣ пл., на югъ и на зап. Гангъ. Простр. 62,000 чет. килом. и население около 3 милиона жит. Земята. плодородна, дава жито, захарна тръстика, афионъ, синило. Гл. градъ е *Лакно* или *Лукновъ*; градъ *Удъ*, едно врѣме многолюденъ, е сега токо-речи въ развалини; наблизо е градъ Физабадъ.

Уединявамъ. Отдѣлямъ, турямъ отдѣлно или насамѣ, разобщавамъ. — **Уединение.** Осамотено състояние. — **Уединено мѣсто**, самотия; *уединеность*, свойство, състояние на *уединенъ*, осамотенъ. — **Уединителенъ**, разобщителенъ: у. *уредъ*.

Уейлски князъ. Титла на английския прѣстолонаслѣдникъ. Виж. *Уейлсъ*.

Уейлски князъ (*островъ на*—). Островъ при полуостровъ Малака, при сѣверния входъ въ протока; простр. 274 чет. килом. и насел. 62,000 жит. Здравъ климатъ, плодор. земя (благовонни произведения, черъ пиперъ и др.). Гл. гр. *Джорджтаунъ*. Англичанетѣ го владѣѭтъ отъ 1786.

Уейлсъ, *Валсъ*, *Уейлско* или *Галско княжество* (англ. Wales, фр. pricipauté de Galles, старовр. Cambria). Страна въ Великобритания, на зап. отъ Англия; образува единъ четирежгълникъ между Ирландско море на сѣв., протокъ Св. Георги на зап., Бристолски протокъ на югъ, Англия (обл. Монмаутъ, Хиерфордъ, Шропъ, Честеръ) на ист. Простр. 20,740 чет. килом. (140 килом. на-дължъ отъ сѣв. къмъ югъ и 85 килом. на-ширъ отъ ист. къмъ зап.) и насел. 1,421,000 жит. Планиниста земя, по двата склона на Камбрийскитѣ планини, обгръща всички малки рѣки, които се вливатъ въ морето, и една часть отъ коритото на Севернъ. У. наричатъ *малка Швейцария*, защото е посѣянъ съ планини, стръмни и дълбоки долини, малки и бистри езера, потоци, водопади, и дори снѣгове, макаръ най-високий връхъ, Сноудънъ (Снѣжникъ), и да не надминува височината 1,084 метра. На сѣв. планинитѣ се сиишаватъ, нъ хубавитѣ гледки се умножаватъ. Прѣзъ най-голѣмото езеро, Бейла, минува р. Ди; забѣлѣжителни сѫ и езера Конуей, Брекнокмижръ, Ланбенисъ, съ живописни брѣгове. Сѣверната часть е по-малко плодородна и по-малко населена отъ южната; температурата е мека въ срѣдата; по брѣговетѣ климатътъ е мекъ и влаженъ. Земедѣлието не е много напрѣднѫло; нъ индустрията е много развита; разработватъ мѣдни, оловни, желѣзни, каменовѫглищни рудници; вадѭтъ мра-

моръ; тъкатъ платна, фанели, сукно; скотовъдство (рогатъ добитъкъ и коне). — У., населенъ отъ камбрийцитѣ, отъ гало-кимбрийско происхождение, билъ прибѣжището на всички, които искали да упазятъ независимостьта си отъ завоевателитѣ, които идяли отъ истокъ. Така, ордовичитѣ и силуритѣ, съ краля си Каратакъ, се борили смѣло среща римскитѣ генерали, Суетония Павлина и Агрикола; тѣ не били съвсѣмъ покорени. По-късно камбрийцитѣ отблъсквали побѣдоносно по брѣговетѣ на Северъ нападенията на англо-сакситѣ; тѣ образували единъ видъ федеративна държава; петьтѣ малки кралства, често разединени, въ врѣме на опасность се покорявали на единъ върховенъ главатарь или пендрагонъ. Тѣ били покорени само отъ Едуардъ I въ 1283, който далъ на сина си, Едуарда II, титлата *уейлски князъ*. Страната била присъединена окончателно само отъ Хенриха VIII (1536). Уейлсцитѣ упазили много врѣме самобитностьта на своя характеръ и нрави, гостолюбиви, прости, нъ суевѣрни; езикътъ имъ, гаелически, който происхожда отъ староврѣменния галски езикъ, още се е упазилъ, въ най-затънтенитѣ мѣста на планинитѣ; и уейлсцитѣ сѫ много привързани къмъ него, и го не изоставятъ. Той не мре както ирландский и шотландский гаелически. Нѣкои уейлсци го обработватъ и литературно: Пюфовий рѣчникъ на тоя езикъ съдържа 100,000 думи.

Уелингтонъ (дукъ *Артуръ Уелсли*). Единъ отъ най-великитѣ английски генерали, трети синъ на графъ Морнингтона (1768—1852). Училъ се първенъ въ Итонъ, послѣ въ Франция, въ анжерското военно училище. Постѫпилъ на военна служба въ 1787, въ 1793 стигналъ до чина подпълк. и на другата година се отличилъ въ Холандия въ нѣколко срѣщи съ французетѣ. Въ 1798, братъ му, Ричардъ Уелсли, билъ назначенъ главенъ управителъ на Индия. Артъръ Уелингтонъ участвувалъ въ похода противъ Типу-Сахиба. Въ битвата при Малавели командувалъ лѣвото крило и много помогналъ за сполуката на сраженнето. Слѣдъ това той се отличилъ прѣзъ обсадата на Серингапатамъ. Въ 1802 билъ испратенъ среща Маратхитѣ. Съ 8,000 войници разбилъ 50,000 махрати. Сраженнето при Аргумъ свършило тоя блескавъ походъ. Въ 1805 се върналъ въ Европа, дѣто срѣщналъ блескавъ приемъ. Въ 1808 се захванала испанската война съ французетѣ. У. билъ испратенъ противъ Жюно въ Португалия. Жюно неосторожно нападналъ на англичанетѣ и билъ разбитъ. Ала, по причина на заповѣди отгорѣ, У. не можалъ да се възползува отъ сполуката си, и прѣдъ видъ Жюновото движение къмъ Лисабонъ, билъ дори принуденъ, заедно съ Дарлимпля да подпише договоръ за испразването на Португалия. Английското обществено мнѣние било до толкова възмутено отъ това, че за поведението си двамата генерали били теглени на сѫдъ. У. се оправдалъ прѣдъ парламента и страната и изново добилъ поста министръ за Ирландия. Слѣдъ катастрофата съ Джонъ Мура, билъ пакъ испратенъ на Пиринейски п-въ. Той потеглилъ за Опорто, отдѣто изгонилъ Султа, а послѣ извършилъ така наре-

чения Талаверски походъ — блескаво отстѫпление. Въ 1811 се борилъ въ Португалия съ Нея. Зелъ Саламанка и истикалъ Нея къмъ Дуро. Разбилъ Мармона, нъ пакъ билъ принуденъ да отстѫпи въ Португалия. Въ 1813, възползуванъ отъ 12-годишната война, доближилъ се до прѣдѣла на Франция, въ 1814 разбилъ Султа при Тулуза. Като се върнѫлъ въ Лондонъ, добилъ титлата маркизъ Дуро и херцогъ Уелингтонъ, съ еднинъ даръ отъ 10 милиона лева. Въ 1815 замѣнилъ лордъ Кеслъра на Вѣнския конгресъ. Въ 1815 великий английски генералъ на чело на една съѭзна армия отъ 70,000 (само 25,000 британци, останѫлитѣ холандци, хановерци, насаусци, брауншвигци) млади войници и подпомаганъ отъ 35, 000 пруси подъ начал. на Блюхера, мѣрилъ мегданъ при Ватерло съ Наполеона, на чело на 69, 909 до 72,247 души (споредъ франц. източници; англ. историци ги прѣсмѣтатъ отъ 74,000 до 90, 000; официалнитѣ списъци сѫ изгубени) ветерани, които още веднажъ съ въсторгъ стоели подъ знамената на оногова, който все ги водилъ на побѣда. Французетѣ имали 240, а противницитѣ имъ само 156 топа. Нъ и въ тия условия У. разбилъ най-великия генералъ на онова врѣме. По молбата на съѭзнитѣ господари У. командувалъ окупационната съѭзна войска въ Франция до 1816. Когато съѭзницитѣ испразнили въ 1818 Франция, русский и австрийский императори и прусский краль произвели У. фелдмаршалъ на армиитѣ си. Слѣдъ Канинговата смъртъ У. зелъ прѣдсѣдателството на единъ торийски кабинетъ, вдъхновитель на който билъ Робертъ Пилъ. Въ 1832 първенъ се противилъ на проекта за парламентската реформа, нъ послѣ, противъ волята си, билъ принуденъ да го удобри, и за нѣколко врѣме доста изгубилъ популярностьта си. Въ първото Пилово министерство билъ министръ на вънкашнитѣ работи, въ второто — министръ безъ портфейлъ. Въ 1842 станѫлъ пакъ главнокомандуващъ на британската армия. Въ 1846 помогнѫлъ за събарянето на житния законъ, и участието му въ това дѣло пакъ възвърнѫло голѣмата му популярность. Въ сѫщата година му поставили въ Гринъ-Паркъ конна статуя. Прѣзъ послѣднитѣ години отъ живота си билъ прѣдмѣтъ токо-речи на идолопоклонството отъ страна на англійскитѣ висши и срѣдни разреди. Въ него виждали нѣщо като богъ на войната. Виж. Brialmont, Histoire du ducde Welligton (1856—57); издаденитѣ отъ Gurwood Despatches of fieldmarschal the Duke of Wellington (Лонд., 1836—38); издаденитѣ отъ У-вия синъ, Артуръ Ричардъ, Supplementary despatches, correspondence and memoranda (Лонд., 1868—73); Speeches in parliament (Лонд., 1854); Gleig, Life of Arthur, Duke of Wellington; Brialmont, La vie de Wellington; Bauer, Leben und Feldrüge des Herzogs von Wellington (Кведлинбургъ, 1840); Pauli, Arthur Herzog von Wellington (въ Der Neue Plutarch, т. 6, Лайпц., 1879); Thiers, Histoire de l'Fmpire; Napier, History of the Peninsular War.

Уелсъ (*Хербертъ* Джорджъ). Единъ отъ най-плодовититѣ и най-популярнитѣ съврѣменни белетристи на Англия, род. въ Лондонъ въ 1828. Испърво е служилъ при единъ търговецъ на сукна, послѣ много врѣме билъ учитель по научни прѣдмѣти. Първитѣ му опити като писатель, и то къснi, се отнасятъ до науката; въ 1892—3 издалъ единъ учебникъ по биологията и станѫлъ сътрудникъ въ нѣколко вѣстници и списания. За пръвъ пѫть като белетристъ се явява въ 1895 съ *Избрани разговори съ единъ уйка*. Отъ тогава непрѣкѫснато идѫтъ разни негови романи, съ които той навакса изгубеното врѣме, което е прѣкаралъ безъ да подозира отличната си писателска дарба. Между романитѣ му, повечето основани на научни данни, по-извѣстни сѫ: *Машината на врѣмето* и *Борбата на свѣтоветѣ*. У. притежава живъ юморъ и увлѣкателна способность да разказва.

Уесанъ. Французски островъ, въ Атлантически океанъ, среща Финистерския департаментъ. Скотовъдство и риболовство. Около 4,000 жит.

Уестминстеръ. Прочуто абатство въ Лондонъ, на лѣвия брѣгъ на Темза; въ него се намиратъ гробницитѣ на англійскитѣ царе и славни мѫже.

Ужасявамъ. Силно плашѫ, накарвамъ нѣкого да потреперя; *ужасение*, *ужасъ*, голѣмъ страхъ, трепетъ; *ужасенъ*, много страшенъ; *ужасителенъ*, който ужасява; *ужасъ*, страхъ и трепетъ.

Ужижи. Сѫщото, каквото е *Танганайка* (езеро).

Ужица. Сърбски градъ, 137 килом. на юго-зап. отъ Бѣлградъ, въ една тѣсна долина, на лѣв. брѣгъ на Дѣтина (лѣвъ притокъ на сърбска Морава), между планини Тотинацъ на сѣв. и Кошутова на югъ; 7,000 жит. Фабрики за сукно. — У. е новъ градъ, построенъ, въ 1862, върху развалинитѣ на стария градъ, който е билъ мѣстозаточение на политически прѣстѫпници въ врѣме на старитѣ сръбски крале. Старий градъ ималъ повечето турско население. Въ 1862, сърбетѣ, слѣдъ едно остървено съпротивление на турцитѣ, прѣзели града и съвсѣмъ го развалили. Ужицский край, благодарение на планинитѣ си, всѣкога е служилъ за убѣжище на сръбскитѣ хайдути.

Уза (*Голѣма* —). Английска рѣка, извира въ обл. Нютингямъ и се влива въ Сѣверно море при Линъ-Реджисъ; 230 килом., корабопл. само по 115 килом. Тече прѣзъ области Бъкингямъ, Бедфордъ, Хъитингтонъ, Кямбриджъ, Норфокъ.

Узбекъ. Татарски кипчакски ханъ (1312—1340), върховенъ владѣтель токо-речи на цѣла Русия, който по интригитѣ на московския князъ Георгия наказалъ съ смърть тверския князъ Михаила Ярославича, и разорилъ тверското княжество. Освѣнь това, У. наказалъ съ смърть рязанския князъ Иоана Ярославича и далъ на Иона Данаиловича Колита грамота за князуване въ Москва, съ титла „Велики князъ московски“ (1328). Татаретѣ толкова обичали У., че много отъ тѣхъ почнѫли да се наричатъ съ неговото име.

Узбеци. Люде отъ разни татарски племена, распръснѫти по русски, независими и китайски Туркестанъ; наричатъ се съ това име въ паметь на ханъ Узбека

(виж. това име). Слѣдъ распокжсването на Узбековото царство, образували отдѣлно ханство, и въ началото на XVI-и вѣкъ владѣтелътъ имъ Шай-Беръ завладѣлъ Бухара, като изгонилъ отъ нея Тамерлановия правнукъ Бабура, който отишелъ въ Индостанъ, дѣто основалъ монархията на Великия Магулъ. Хивенскитѣ, бухарскитѣ, хокандскитѣ и китайскитѣ у. се различаватъ по езикъ, нрави и обичаи. Хивенскитѣ говорѫтъ едно турско нарѣчие, и макаръ и да сѫ ревностни мохамедане, още държѫтъ много отъ староврѣменнитѣ си езически обичаи. Бухарцитѣ у. сѫ се смѣсили много съ таджицитѣ. Хокандскитѣ се различаватъ и отъ хивенскитѣ и отъ бухарскитѣ толкова, колкото и отъ киргизетѣ и калмукцитѣ. Всичкитѣ у. прѣсмѣтатъ на $1\frac{1}{2}$ милиона.

Узунджово. Село въ хасковски окржг, 10 килом. на сѣв.-ист. отъ Хасково и 18 килом. на югозап. отъ Търново-Сеймен, извѣстно по прочутъ панаиръ въ минѫлия вѣкъ.

Узунъ-кюприя. Градъ въ Одринско, 53 килом. на юго-ист. отъ Одринъ, на р. Еркене, всрѣдъ плодородно поле; станция на одринско-цариградската желѣзница; 5,000 жит. Земедѣлие. Градътъ е добилъ името си отъ единъ много голѣмъ мостъ на рѣката.

Узурпаторъ, *лат.* Похититель, грабитель. Съ това име обикновено наричатъ похитителитѣ на прѣстоли. — **Узурпация.** Похищение, заграбване чуждо нѣщо.— **Узурпирамъ.** Похищавамъ, завладѣвамъ нѣщо на сила или съ хитрость.

Usus est tyranus. Латинска пословица: обичайтъ е тиранинъ.

Usus fori, *лат.* Обичай на сѫда.

Узъ. Земята, дѣто е живѣлъ Иовъ. Прѣдполагатъ, че е била въ пустинна Арабия, близо до Едомъ (Библ.).

Уида (Ouiddah или Juda). Малко кралство въ Гвинея (Робски брѣгъ), васално на Дахомея. Столо *Уида*, на Гвинейски заливъ; 8,000 жит. Царевица, черъ пиперъ, тютюнъ.

Уиклифъ (Джонъ Wycliffe). Английски реформаторъ, „най-великий отъ реформаторитѣ прѣди реформацията“, род. около 1320 въ градъ Уиклифъ, при Ричмондъ. Образованието си добилъ въ една отъ колегиитѣ на оксфордски университетъ; между 1356 и 1360 билъ избранъ управитель на тая колегия (Master of Balliol); отъ 1861 билъ свещеникъ близо до Оксфордъ, безъ да прѣкращава научнитѣ си занятия и професорската си дѣятелность. Послѣднитѣ години отъ живота си билъ настоятель въ Лютѫруѫртъ въ Лестърширъ.

Първень У. станѫлъ извѣстенъ като авторъ на нѣколко чисто филофски съчинения, съ схоластически характеръ. Въ 1366 папа Урбанъ V поискалъ отъ английската корона исплащането на държавната дань. Още въ 1333 Едуардъ III прѣстанѫлъ да плаща на римския дворъ всѣкигодишната дань, наложена Англий съ съгласието на Ивана Безземни. Парламентътъ категорично отхвърлилъ искането на папата, авинйонски плѣнникъ и съюзникъ на Франция, като заявилъ, че Иванъ не е ималъ право да пос-

тавя Англия въ зависими отношения. Нѣкой си монахъ протестиралъ противъ рѣшението на парламента, и това дало поводъ на У. пръвъ да излѣзе на арената на обществената дѣятелность като изразитель на народнитѣ стремежи. Въ отговоръ на протеста на монаха той написалъ Determinatio quaedam de Dominio, като доказалъ, че въ случай на нужда държавата има право да лиши църквата отъ владѣнията ѝ. Като посѣщавалъ често Лондонъ, У. държалъ тамъ проповѣди, които, дори по отзивитѣ на неприятелитѣ му, има ли силно влияние надъ благородницитѣ и гражданетѣ. При двора, той се сприятелилъ съ втория синъ на Едуарда III, Джона, ланкастерски дукъ; тоя дукъ билъ прѣдставитель на партията, която се стремила да отнеме на духовенството огромнитѣ владѣния, и нему билъ много полезенъ У., влиятеленъ проповѣдникъ и ученъ, който теоретически развивалъ сѫщата мисъль въ съчиненията си. У-тѣ идеи сега се изложили въ една стройна система въ книгитѣ De Dominio Divino и De Civili Dominio. У. прокарвалъ идеитѣ, че човѣкъ „държи“ всичко, що има, прѣко отъ Бога, по Божия милость; че грѣхътъ лишава човѣка отъ правото да владѣе каквото и да било; че духовната власть въ свѣтскитѣ работи се подчинява на гражданската; че всѣкой имотъ трѣбва да се намира въ общо владѣние; че църквата не трѣбва да владѣе имотъ; че върховенъ сѫдия на човѣшката съвѣсть се явява, не папата, а Богъ.

Въ 1377 У. билъ повиканъ отъ кентърберийския архиепископъ да се яви въ Лондонъ, за да отговаря прѣдъ единъ съборъ за нѣкои точки отъ учението си. На 7 февруария У. се явилъ въ църквата Св. Павелъ. Придружавали го ланкестерский дукъ, лордъ Пърси (маршалъ на Англия), и четирма доктори отъ четиретѣ просешки ордени. Засѣданието на събора се прѣкъснѫло въ самото начало отъ една прѣпирня между лондонския епископъ и дука, която докарала едно народно възстание, насочено противъ дука. Сѫщата година Григорий XI, който току що се билъ прѣселилъ отъ Авинйонъ въ Римъ, испратилъ въ Англия 5 були, въ които прѣдавалъ на осѫждане 18 (споредъ други 19) положения, извлѣчени изъ У-тѣ съчинения. Слѣдъ това умрѣлъ Едуардъ III; регентството, назначено за малолѣтния Ричарда II, било на страната на реформатора; кентърберийский архиепископъ и лондонский епископъ не намѣрили за възможно да поискатъ У-то арестуване, както това се изисквало по смисъла на една папска була, а испратили въ оксфордския университетъ заповѣдь да се направи разслѣдване по У-то дѣло. Оксфордскитѣ богослови много се разсърдили отъ намѣсата на църковната иерархия въ вътрѣшнитѣ работи на независимия университетъ. Въ отговора, испратенъ отъ тѣхъ въ Лондонъ, тѣ заявили, че всичкитѣ У-ви положения не съдържатъ нищо еретическо и само формата, въ която У. изказва мислитѣ си, може да дава поводъ за неправилни тълкования. У. обнародвалъ свой отговоръ на папскитѣ обвинения и се явилъ въ Лондонъ прѣдъ сѫда на епископитѣ. Застѫпничеството на кра-

левата майка и съчувствената Уиклифу манифестация на лондонската тълпа свързали ръцѣтѣ на духовната власть; епископитѣ молили У. само да не говори публично по скокотливи теми.

Въ сѫщата 1378 година се захванѫлъ така-наречений великъ расколъ; за приемникъ на Григория XI се избралъ Урбанъ VI, а слѣдъ това недоволната часть отъ кардиналитѣ избрали антипапа Климента VII. Отъ тоя моментъ У. става рѣшителенъ противникъ на папството, на монашеството, па и на просешкитѣ ордени. Заедно съ Николая Хиерфорда и Джона Първи той прѣвожда цѣлата Библия отъ латински на английски, пише английски съчинения и държи английски проповѣди; за распространение на мнѣнията си той организира и распраща по страната така наречените бѣдни свещеници (poor priests). Нъ У-та реформаторска дѣятелность съ това се не ограничава: той напада самия принципъ на духовната власть — догмата за прѣсѫществението въ оня смисълъ, въ който го разбирала католическата църква. Оксфордский университетъ осѫдилъ това У-во учение. Въ 1381 станѫло възстание подъ прѣдводителството на Уатъ-Тайлъра. Възползувани отъ това, У-тѣ неприятели се опитали да затриѭтъ реформатора. Приемникътъ на убития прѣзъ възстанието кентърберийски архиепископъ, бивши лондонски епископъ Уилямъ Къртенъ, свикалъ на 5 май 1382 синодъ отъ 10 епископи и 50 други лица за осѫждане У-тѣ мнѣния. У-то учение се осѫдило, нъ самъ реформаторътъ се оставилъ въ покой. Отъ друга страна, неговитѣ послѣдователе въ оксфордския университетъ били подложени на гонение и принудени да се отрекѫтъ отъ мнѣнията си, съ което на оксфордския университетъ се нанесълъ чувствителенъ ударъ. Папата повикалъ У. въ двора си на сѫдъ, нъ реформаторътъ се извинилъ съ болесть, отъ която и умрѣлъ.

Хенрихъ IV и приемницитѣ му сполучили да потѭпчѭтъ религиозно-политическото движение, на чело на което стоялъ У.; нъ неговитѣ дири не били унищожени и то излѣзло на-явѣ въ XVI вѣкъ. У-то учение въ голѣмо количество рѫкописи се занесло въ Европа и не останѫло безъ влияние както на Хусовитѣ, така и на Лютеровитѣ възгледи.

Главни съч. за У.: T. Arnold, Wicliffe's select works (3 т., 1871); F. D. Mattew, The English Works of Wiclife hitherto unprinted (Лондонъ, 1880); K. L. Poole, Wiclife and Movements for Peformation (Лонд., 1889); D-r G. V. Lechler, Johann von Wiclif und die Vorgeschichte per Reformation. (Лайпцигъ, 1879).

Уилбърфорсъ (Wil. Wilberforce). Прочутъ английски човѣколюбецъ, синъ на богатъ търговецъ (1758—1833); училъ се въ Кямбриджъ, дѣто се запозналъ съ Пита, съ когото въ Лондонъ станѫли нераздѣлни приятели макаръ У. да останѫлъ всѣкога независимъ въ политическитѣ си убѣждения. Въ 1780 влѣзълъ въ камарата на прѣдставителитѣ. Въ 1789 внесълъ законопроектъ за унищожение търговията съ негри, нъ добилъ само едно смекчение. Въ 1807, по неговото залѣгане,

се приелъ единъ законопроектъ, който опрѣдѣлилъ единъ срокъ за едно отмѣнение на търговията съ негри въ британскитѣ владѣния, именно 1808. Това отмѣнение се дължало много на У-та агитация и краснорѣчие и въ парламента по тоя случай единъ прѣдставитель сравнилъ сувствата на Наполеона, тогава на върха на славата си, съ чувствата на английския човѣколюбецъ, „който щѣлъ тоя день да си сложи главата на възглавницата, и да помни, че нѣма вече търговия съ робе“; и цѣлата камара екнѣла отъ възторжни поздрави. У. прѣдставилъ една просба на русския императоръ Александръ I и Талейрану. Въ 1815, по неговото настояване, Кестмъри внесълъ единъ проектъ за сѫщото въ Вѣнския конгресъ. Само въ 1833, три дни прѣди смъртьта му, въ Англия се гласувалъ на второ четение единъ законопроектъ за окончателното освобождение на негритѣ въ британскитѣ владѣния. У-то съч. *Практически възгледъ върху главнитѣ религиозни системи у християнетъ* (1797) е прѣведено на много езици. Биографи: У-ви синове и Стоутонъ (1880).

Уилки (Давидъ Wilkie). Най отличний отъ шотландскитѣ жанрови живописци, род. въ Кълтсъ, въ Фалширъ, удавилъ се въ Гибралтаръ на връщане отъ едно пѫтуване съ хѫдожествена цѣль прѣзъ Испания, Германия, Австрия, Цариградъ, Бейрутъ, Иерусалимъ, Александрия (1785-1841). Учението си билъ добилъ въ единбургската академ. на хѫдожествата. Отъ 20-годишна възрасть живѣлъ въ Лондонъ, дѣто станѫлъ извѣстенъ съ картинитѣ си отъ шотландския народенъ битъ. Първитѣ У-ви произведения отъ тоя родъ били *Селскитѣ политици* (*1806*) и *Слѣпий цигуларь* (1807, въ лонд. Народна галерия). У-та тънка наблюдателность наумява Хогарта, нъ, вмѣсто неговата извителна сатира и слабъ колоритъ, у У. се срѣща добродушенъ юморъ и приятни, хармонични шарове. Съ чудесно искуство изображава У. и сцени, проникнѫти съ трогателенъ трагизмъ, каквато е, напр., *Описъть на имотитѣ на единъ земенаематель за неисплащане арендата*, и съ живъ драматизмъ, каквато е, *Отварянето на едно духовно завѣщание* (1820, въ мюнхенската Пинакотека). Съ рѣдка жизненость и истинность се отличаватъ много У-ви картини, като *Проповѣдьта на шотландския реформаторъ Нокса* (*1832*), *Челзскитѣ инвалиди, четещецъ вѣстникарската вѣсть за битвата при Ватерлоо* и др. У. е писалъ и много прѣкрасни портрети; въ Цариградъ е написалъ портрета на султана.

Уинипегъ. Най-голѣмото отъ езерата на английска сѣверна Америка (Нова Британия), около 150 килом. на сѣв. отъ Минезота (една отъ Съединенитѣ Държави). Прѣдставлява хубави водопади. Прибира Саскачеванъ Редъ-Ривъръ и др. и се съобщава, чрѣзъ Севърнъ и Нелсонъ, съ Хъдсъновъ заливъ. У. е на-дължъ 350 килом. и на-ширъ до 56 килом. (22,000 чет. килом.).

Уисконсинъ. Сѫщото, каквото е Висконсинъ.

Указъ, *рус.* Дума, която въ Русия означава всѣка заповѣдь на царя; споредъ това, тя означава у насъ, отъ осв[illegible]ето ни на

самъ, всѣка заповѣдь на княза. Нашата си дума, която въ старо врѣме се е употрѣбявала да исказва сѫщата мисъль, е *повеля*. — **Указенъ**. Назначенъ, опрѣдѣленъ съ указъ. указенъ *чиновникъ*.

Укереве. Виж. Виктория *Нианза*.

Уклончивъ. Който избѣгва да отговори право, не отговаря ни тъй, ни тъй: *уклончивъ отговоръ*.

Украйна (полск. *прѣдѣлъ*, область на краи на държавата). Име, което се давало на Полша, испърво на прѣдѣлитѣ кѫдѣ татаретѣ и други номади, а послѣ, пакъ неопрѣдѣлено, на плодороднитѣ земи отъ двѣтѣ страни на срѣдни Днѣпръ. У. била много врѣме прѣдмѣтъ на борба между Полша и Русия. Въ 1686 и 1687 руситѣ прѣзели отъ Полша *руска* У., страната на ист. отъ Днѣпръ; а въ 1793, при второто подѣление на Полша, Русий се паднѫла и западната часть отъ У. (полска У.), по-голѣмата часть отъ която влиза въ киевската губерния. Историческа У. образува по-голѣмата часть отъ страната, която се нарича Мала Русия и която състои отъ киевската, черниговската, полтавската и харковската губернии. Виж. *Малоруси*.

Украсявамъ. Давамъ на нѣщо красота, красѫ, кичѫ; *украситель-ка*; *украшение*, всичко, що служи да краси; въ прѣнос. см.: *украшения на стила*.

Улани (тур. *оглан*, момче, слуга). Така се наричала напрѣдъ азиятската милиция, въведена въ евро[illegible]нтѣ редовни войски въ XV[illegible] сега у. наричатъ ле[illegible]то се [illegible]
[illegible]йс[illegible]

ве само по формата. Сега у. има въ Русия, Австрия и Прусия; въоръжени сѫ съ копия, саби и пистови.

Улисъ. Виж. Одисей.

Улмъ. Укрѣпенъ градъ въ кралство Вюртембергъ и втори градъ на кралството, при вливането на Блау въ Дунавъ, който тогава става корабоплавателенъ, 80 килом. на юго-ист. отъ Щутгартъ и 84 килом. на зап. отъ Аугсебургъ по желѣзница; 42,984 жит. въ 1900. До 1866 У. е билъ първокласна крѣпость на Германската конфедерация; гарнизона тамъ държали Вюртембергъ, Австрия и Бавария. Два моста съединяватъ града съ Нови У., село на баварската страна на рѣката. Тѣсни улици, ветхи сгради. Равна околность. Съборната църква, протестантска, е забѣлѣжителна по великолѣпие и е най-голѣмата въ Германия слѣдъ келнската. Съградена е отъ 1377 до 1494. Въ У., въ 1805, австрийский генералъ Макъ съ 35,000 войска се прѣдалъ по капитулация на Наполеона I. — Римлянетѣ имали селище въ това важно мѣсто.

Улстеръ. Най-сѣвернатa отъ четиретѣ области на Ирландия; простр. 22,189 чет. килом. и жит. до 2 милиона, отъ които 3/4 католици. Земята е доста плодородна; много пасбища, гори, рибни езера и рѣки. У. много врѣме ималъ свои царе, Онейловци, които играли доста голѣма роля на врѣмето си. Женитбата на Кларенса, синъ на англ. краль Едуарда III, съ наслѣдницата на улстерската корона въ 1361 турила край на независимото сѫществуване на У. и довършила присъединението на Ирландия. Английский краль Яковъ I ли-

шилъ отъ имота имъ въ 1607 всичкитѣ благородни семейства на У.

Ultima volto, *итал.* Послѣденъ пѫть.

Ultima ratio regum, *лат.* Послѣдний аргументъ на царетѣ (войната).

Ултиматумъ, *лат.* Послѣдна дума, — прѣдложение, направено отъ една държава на друга въ врѣме на прѣговори за важна работа, отъ приемането или отхвърлянето на което зависи упазването или нарушението на мира между тия държави.

Ултра, *лат.* Собст. зн. *отвждъ, оттатъкъ*; употрѣбява се да означава прѣкаленость, крайность: *ултра радикалъ, ултра патриотъ*. — **Ултраизмъ.** Крайни възгледи, радикализмъ.

Ултрамаринъ, *лат.* Прѣвъсходна лазурева боя, която се добива отъ лазурния камъкъ.

Ултрамонтанецъ, *лат.* Привърженикъ на ултра-монтанизма. Думата у. е употрѣбена най-напрѣдъ въ Франция, да означава, въ противопол. на *галикани*, онія, които припознавали неограничено властьта на папата, защото папата, който прѣбивава въ Римъ, е ultra montes (отвѫдъ планинитѣ) по отношение на Франция.

Ултрамонтанизмъ. Стремление да се подчинѭтъ народнитѣ католически цѫркви подъ неограничената власть на папата. Това начало сѫ прокарвали особено въ минѫлото папи Григорий VII, Инокентий IV и Бонифаций VIII.

Улу-дере. Дѣсенъ притокъ на Марица, извира отъ Източнитѣ Родопи и се влива въ Марица при градъ Хасково.

Улучшавамъ, подобрявамъ; *улучшение*, подобрение.

Улфила. Готски епископъ, прочутъ прѣводитель на Библията на готски (виж. *Готи*) езикъ въ IV вѣкъ слѣдъ Р. Х. У. билъ роденъ кѫдѣ 318 отъ родители маркомани на сѣв. отъ Дунавъ между готско население. Рѫкоположенъ епископъ въ 348, той билъ изгоненъ отъ езическитѣ си съотечественици отъ родното си мѣсто, и потърсилъ прибѣжище заедно съ нѣкои ново-обърнѫти християне въ Долна Мизия, при политѣ на Стара-планина, дѣто прѣкаралъ 30 години. Въ 388 отишелъ въ Цариградъ (дѣто билъ ходилъ веднажъ по-напрѣдъ, на съборъ, въ 360), и умрѣлъ тамъ наскоро. Отъ У-вия прѣводъ до насъ е дошло само едно съкращение въ два рѫкописа: единътъ се пази въ Упсала и се нарича Codex argentens, другий въ библиотеката на брауншвайгския херцогъ, подъ името Codex carolinus. Фулда, Райнвалдъ и Занъ въ 1805 издали първия рѫкописъ въ латински прѣводъ и съ обяснения. Важностьта на тоя едничъкъ готически остатъкъ за тевтонската филология е грамадна. Главно чрѣзъ него е станѫлъ извѣстенъ чудесно хубавий готски езикъ, богато и чисто нѣмско нарѣчие.

Умбрела. Виж. Омбрела.

Умилостивение. Онова, което единъ грѣшникъ извършва за да искупи грѣха си, та да избѣгне наказанията. Евреитѣ сѫ придобивали Божията милость съ жертви; за християнетѣ грѣхоочистителна жертва е Христосъ (*Библ.*).

Умножавамъ. Множѫ, размножавамъ, увеличавамъ число, количество. — **Умноженне** въ *а-*

ритм. едно отъ 4-тѣ дѣйствия или правила, по което едно число (*множимо*) се зима толкова пѫти за събираемо, колкото единици се намиратъ въ друго число (*множитель*); резултатътъ отъ у. се нарача *произведение*. Знакътъ на у. е ×.

Умъ. Мислителната способность, чрѣзъ която познаваме нѣщата и сѫдимъ за тѣхъ.

Унгария, Венгрия, или Маджарско (нѣмск. Ungarn; маджар. Orszag, земя на маджаретѣ). Една отъ двѣтѣ държави, отъ които състои империята Австро-Унгария; има за столица *Буда-Пеща* и обгръща: сѫща У., Кроация и Славония, Трансилвания и Темешварски Банатъ. Простр. 325,324 чет. килом. и насел. 19,254,559 жит. (1900), отъ които 42,501 чет. килом. и 2,416,304 жит. на Кроация и Славония (1900). Въ никоя друга европейска страна нѣма такъво смѣшение на племена като въ У. Въ сѫща У. около 50% отъ цѣлото население е маджарско; словѣнско (словаци, рутини, хървате, сърбе) 32%; нѣмско 14.3%; румѫнско 11%; еврейско 1½%; циганско ½%. Въ Трансилвания, броятъ на разнитѣ народности е сѫщо голѣмъ; нъ тамъ румѫнетѣ образуватъ ⅗ отъ цѣлото население, а маджаретѣ около ⅓. Въ Кроация и Славония словѣнетѣ (хървате, словене) съставятъ 98 % отъ цѣлото население. Градъ Фиуме, който отъ 1870 се числи къмъ У., е съвсѣмъ нѣмски по характеръ. По вѣроисп., жит. на У. около половината сѫ католици; униатитѣ и православнитѣ образуватъ повечето отъ останѫлитѣ. — Рѣки: Дунавъ и притоцитѣ му Ваагъ, Нитра, Гранъ, Тиса отлѣво, Раабъ, Драва и Чеха отдѣсно; *Езера*: Балатонъ и Найсиделъ, *Планини*: Карпатитѣ на сѣв. и на ист.; нѣколко расклонения отъ Юлийскитѣ Алпи на юго-ист.; въ срѣдата, едно пространно поле, една часть пусто, което има 1,200 чет. килом. блата; обширни гори въ планинитѣ. Умѣренъ и здравъ климатъ въ полето, освѣнъ близо до блатата; често голѣми студове въ високитѣ части. Земедѣлието доста подобрено. Земедѣлчески произведения: жито, много повече отъ потрѣбното за мѣстно потрѣбение; червено и бѣло вино, нѣкои видове прочути; прѣвъсходенъ тютюнъ; конопи и ленъ. Барабоятъ малко се употрѣбява за храна, освѣнъ отъ нѣмцитѣ; нъ употрѣбението му за спиртъ е значително. Овощарството е оставено съвсѣмъ на нѣмцитѣ, и е много производително въ тѣхнитѣ рѫцѣ. Виното е единъ отъ най-важнитѣ извори на богатство за У. Само Франция надминува У. по количеството на произвожданото вино; У. произвожда на годината 1,800,000,000 литра вино. Скотовъдството е още по-важенъ клонъ отъ поминъка; само износътъ на добитъкъ и кожи образува една отъ най-дѣятелнитѣ търговии. Едръ рогатъ добитъкъ У. притежава повече отъ три и половина милиона; и свине безъ брой. Маджарскитѣ коне, отъ татарско происхождение, сѫ дребни нъ трезви, бързи, неуморни и много сгодни за кавалерия. У. има близо 2 милиона коне. За броя на гѫскитѣ и патицитѣ човѣкъ може да си състави едно понятие отъ тота, че У. изнася на годината за продань 150,000 килограма пера.

Пчеларството и бубарството сѫ много распространени и много производителни. По многото и богатитѣ си рудници, У. е втората въ Европа слѣдъ Русия. Отъ тия рудници вадѧтъ гранитъ, базалтъ, мраморъ, кварцъ, слюда, кристалъ, топази, хиацинти, опали, силитра и, въ голѣмо количество, желѣзо и мѣдь. Златото се намира въ нѣкои мѣста, на жилки или на маси. Индустрията е още малко развита и не задоволява нуждитѣ на страната. Има фабрики за тютюнъ, сапунъ, сукно, вълнени платове, платна, оржжия, хартия, стъкло, памучни предачници и др. Буда-Пеща има 15 парни мелници, които искарватъ брашно за 150 милиона лева на годината. Търговията е доста голѣма, благодарение на желѣзопѫтната мрѣжа, която постоянно се разширява; тя вече надминува 9,000 килом. Отдавна търговскитѣ срѣдища Дебречинъ, Пеща, Сегединъ Мiсколоцъ се съобщаватъ по желѣзенъ пѫть съ Адриатическо и отъ тамъ съ Черно море. — Слѣдъ унгарскато възстание въ 1848, Кроация и Славония, които съставяхѫ административно часть отъ У. подъ име независими страни, се отдѣлихѫ отъ нея и станѫхѫ особени области. Четире комитати (графства, окржзи) отъ сѫща У. бѣхѫ и тѣ отдѣлни, та образуваха воеводство Сърбия и темешварски Банатъ; нъ отъ 1867 тѣ влѣзохѫ пакъ въ състава на У. У. е сега раздѣлена на четире области, които обгрѫщатъ 54 комитато. Народното образование, до скоро занемарено, сега напрѣдва. Буда-Пеща има университетъ. Както столицата, така и Пресбургъ, Дебречинъ и др. иматъ академи, гимназии и други учебни заведения. Една обсерватория има въ Буда и друга въ Ерлау, една академия на наукитѣ въ Пресбургъ, едно хирургическо училище, еъно ветернарно училище, едно лѣсоводно училище, едно рударско училище, военни училища, библиотеки и музей. Официалний езикъ е билъ, поради разнообразието на населението, до сравнително скоро латински. Сега е унгарски.

История. Сегашна У. захваща мѣстото на староврѣменна сѣверна Панония, на источна Дакия и на страната на квадитѣ на югоист. У., покорена една часть отъ римлянетѣ въ Августово врѣме, и завзета едно по друго отъ готитѣ, вандалитѣ, хунитѣ, ломбардцитѣ и най-сетнѣ отъ аваретѣ, била подчинена отъ Карла Велики, комуто станѫла васална (799). Не е извѣстно да ли името Унгария иде отъ името *хуни* съединено съ дума *аваре*, или отъ *угури*, маджарско племе. Къдѣ края на IX-и вѣкъ дошли отъ срѣдня Азия маджаретѣ, народъ отъ туранското племе, отъ което сѫ финитѣ и турцитѣ, завладѣли страната и *Арпадъ*, синъ на главатаря имъ, основалъ една народна династия, която управлявала земята цѣли четири вѣка. Въ 1000, Вайкъ или Стефанъ I, пригърнѫлъ християнската вѣра, и промѣнилъ титлата херцогъ, която посяли прѣдшественицитѣ му, на титлата краль, която добилъ отъ папата и прѣдалъ на приемницитѣ си. Унгарцитѣ, които първенъ били исплашили Европа съ опустошенията си, сега станѫли, макаръ още полуварваре, една отъ прѣградитѣ на християнския свѣтъ среща варварскитѣ нахлувания отъ къмъ истокъ. Единъ отъ тѣхъ-

нитѣ крале, Андрей II, зелъ участие въ 5 кръстоносна война; и, за да привлѣче на страната си аристокрацията, далъ й. *Златна була* (голѣмата харта), която подтвърдявала и разширявала прѣдимствата на боляретѣ. Слѣдъ изчезването на прѣкото Арпадово потомство (1301), и отричането отъ прѣстола на двама единъ по другъ избрани крале, Шаробертъ (Шарлъ-Робертъ), анжузи графъ и правнукъ отъ жена на Владислава III, прѣдпослѣденъ краль отъ Арпадовата династия се, възкачилъ на прѣстола по влиянието на Римския дворъ (1308). Шаробертъ и синъ му Лудовикъ I, който царувалъ и надъ Унгария и надъ Полша, станѫли страшни по силата на оржжията си. Сигизмундъ Люксембургски, който станѫлъ унгарски краль слѣдъ угасването на анжуския домъ (1386) и нѣмски императоръ (1412), царувалъ славно, макаръ и да ималъ нѣколко несполуки, и въвелъ въ гражданското и военното управление на У. полезни реформи. Слѣдъ него дошли на прѣстола единъ по другъ нѣколко крале, които съ исключение на Владислава V, само, така да се каже, се въцарявали. Матиасъ Корвинъ, 2-и Хуниадовъ синъ, който билъ регентъ въ врѣмето на Владислава V, нацравилъ прѣзъ дългото си царуване У. велика, силна и страшна. Нъ тя излѣзла отъ настанѫлитѣ слѣдъ смъртьта му (1490) смутове, само за да испадне въ зависимость отъ Австрия. Послѣдний унгарски краль, Лудовикъ II, билъ убитъ въ битвата при Мохчъ, среща турцитѣ (1526); шурей му, Фердинандъ Австрийски, заявилъ притезанията си на унгарската и чешската корони; народната партия се въспротивила, съ помощьта на турцитѣ, подъ прѣдводителството на Ст. Батори и Заполя; нъ австрийский домъ одържалъ върхъ въ царуването на Максимилиана II (1570). Подчинението на У. се осветило по право само въ 1687, когато унгарската корона била обявена наслѣдствена на австрийския домъ. Отъ това врѣме, У. нѣма вече своя история. Нъ тя протестирала често среща господаретѣ си, нѣмцитѣ, съ Бочая, Габора, Текели, Рагоцки и др. Унгарцитѣ, освободени отъ турцитѣ, слѣдъ карловицския договоръ (1699) и пасаровицския договоръ (1718), спасили Мария Терезия и австрийския домъ съ рицарския си въсторгъ въ 1741. Иосифъ II имъ наложилъ нѣколко полезни реформи и издалъ *Указа за въротърпимостьта*, който отговарялъ на философския духъ на врѣмето (1781); Францъ II имъ далъ *Градския законъ*, който олекчавалъ господството на боляретѣ надъ васалитѣ; Фердинандъ IV заповѣдалъ унгарский езикъ да замѣсти латинския като официаленъ, и ангариитѣ да могѫтъ да се откупуватъ съ парично обезщение. Нъ тия непълни реформи не могли да задоволѫтъ У., която се стремила къмъ пълната си самостоятелность. Революцията въ 1848—49 била произведението на тая нужда отъ независимость; нъ раздоритѣ на главататеретѣ и военната намѣса на Русия поставили изново раскървавена и побѣдена У. подъ игото на Австрия. Като сложила оржжието слѣдъ Вилагосското разбитие, У. не се отказала отъ законнитѣ си стремежи, нъ гонила да постигне удовлетворението имъ по мирни пѫтища. Императоръ

Францъ Иосифъ, отъ своя страна, разбралъ, че е въ интереса на Австрия да тури край на тая борба съ цѣната на нѣкои отстѫпки, и отъ 1867 споразумѣнието между Австрия и У. е било задоволително. Унгария има свое министерство и диета, раздѣлена на двѣ камари: камара на *магнатитѣ* (владици, князове, графове, барони) и камара на *пръдставителитѣ*. Австрийский императоръ тържествено се короняса унгарски краль (1867), и унгарцитѣ испращатъ, за общитѣ работи на империята пръдставители въ Райхсрата. Нъ отъ друга страна Австрия, съ дуалистическата спогодба, чрѣзъ която раздѣли властьта съ У., пожъртвува словѣнскитѣ населения. Отъ тогава вѫтрѣшната история на евстро-унгарската иперия се съкращава цѣла въ непрѣстаннитѣ борби на разнитѣ народности, които я съставятъ. Виж. *Кошутъ, Деакъ.* — *Литература.* — Katona, Historica critica regum Hungariae (Пеща, 1879—97) и др. негови трудове; Pray, Annales regum Hung. (Вѣна, 1764); Wögerer-овъ нѣм. прѣводъ на Szalay-овата Gesch. Ungarns (Пеща, 1870—5, 3 т.); Поповъ, *Маджарскій историкъ Вл. Салай и исторія Венрій отъ Арпада до Прагмат. санкцій* (СПБ., 1868); К. Гротъ, *Моравія и Мадьяры съ пол. IX до нач. X в.* (СПБ., 1881); Сѫщи, *Изъ исторіи Угріи и Славянства въ XII в.* (Варшава, 1889); Huber, Gesch. Oesterreichs (Гота, 1885); Sayons, Histoire générale des Hongrois (Парижъ, 1876); Juliette Lamber, la Patrie hongroise (Пар., 1884); за У. сѫ писали още Mailath (Регенсб., 1853), Szalomon (Лайпц., 1887); на унгар. Teleki (*епохата на Хуниадитѣ*, 6 т., Пеща, 1852), Horvath (Лайпц., 1867) и др.

Унгарски езикъ по синтаксиса е най-близо до турския. Както въ турски езикъ, личното име върви слѣдъ прѣзимето или прѣкора, както напр. Хуниади Иванъ — Иванъ Хуниади. Колко богатъ по изрази, колко обиленъ по класически хубости е тоя езикъ, показва обстоятелството, че макаръ и да е билъ изключенъ отъ общественъ животъ осемь вѣка [въ училищата, въ законодателството, въ управлението се употрѣбявалъ латински], У. притежава днесь една литература, която, по количество и качество, би издържала сравнение съ отдѣлната литература на повечето, ако не и на всичкитѣ, просвѣтени европейски народи. Особено относително поезията, имената Кисфалуди, Вересмасти, Петефи, Арани и др. поставятъ на единъ редъ съ найдобритѣ въ други земи. Прѣкрасни свѣдѣния по тоя прѣдмѣтъ дава Толдивото *Ржководство на маджарската литература*, обнародвано и на маджарски и на нѣмски (Geschichte der Ungarischen Dichtung (Пеща, 1863); Ридль, Maguar Grammatik (Вѣна, 1860); Litterarische Berichte aus Ungarn (Буда-Пеща, 1877-80); Ungar Revue (отъ 1881); Фейерчекъ, *Очеркъ Мадьяр. Литературы* (въ *Журн. Мин. Нар. Прос.*, 1870).

Unguibus et rosto, *лат.* Съ ноктитѣ и кълвуна, сир. съ все сила.

Унивавамъ. Испадамъ духомъ, отчайвамъ се. — **Унилъ.** Който

унивава; скрѣбенъ, печаленъ. — **Унние**. Състоянието на унилъ.

Универсаленъ, *лат.* Всеобщъ, повсемѣстенъ. — **Университетъ**, *гр.* отъ *лат.* Всеучилище, висше училище.

Унижавамъ *нѣкого.* Турямъ го по-долу, обезславямъ го, лишавамъ го отъ достойство; у. *се*, губѧ човѣшкото си достойство: *унижи се въ общественото мнѣние*, прѣдъ обществото: — **Унижение, -ность**. Състоянието на униженъ. — **Унизителенъ**. Който унижава, обижда: у. *обноски*; у. *постѫпка*, която унижава въ общото мнѣние.

Унионисти, *лат.* Привърженици на съединение. — **Унионъ-Клубъ**, *лат.-ан.* У насъ въ София: клубъ, който състои отъ членове отъ разни народности. Виж. *Клубъ.* — **Унисонъ**, *лат.* Еднозвучие, когато единъ гласъ зима сѫщата нота както и другъ; съгласие.

Уния *лат.* Подъ тая дума се разбира тука съединението (уния) на православни българе съ католическата църква. Унияитѣ иматъ сѫщитѣ православни обряди, съ богослужението на словѣнски. Унията въ началото си е била една диверсия на българетѣ въ борбата имъ съ патриаршията за духовна независимость. Извѣстно е, че въ духовната независимость българетѣ сѫ виждали единъ залогъ на възраждането си и началото на освобождението си отъ турското иго. Когато нѣкои отъ борцитѣ въ Цариградъ, на чело съ Д. Цанкова, се убѣдили, че патриаршията никога нѣма да отстѫпи, толкова повече, че на нейна страна стояла и Русия, тѣ рѣшили да добиѫтъ лѣкъ на раната си чрѣзъ присъединението си къмъ римския прѣстолъ. Въ отговоръ на патриаршеското non possumus, българетѣ обявили, че тѣ знаѫтъ и пѫтя за Римъ; наистина по тоя пѫть бѣхѫ вървѣли Калояновци, Тертеревци и др. български водители колчимъ тѣхнитѣ желания за независимость бѣхѫ отблъсквани отъ гръцитѣ. „Унията ме привлича къмъ себе си“, четемъ въ Т. Икономовитѣ *Мемоари* (IV томъ отъ съчиненията му, 1 стр.; Т. Икономовъ пригърнѫлъ униятската идея), „не само съ това, че тя ни освобождава напълно отъ фанариотскитѣ владици, нъ и съ голѣмитѣ неопрѣдѣлени надежди за недалеко политическо улучшение въ сѫдбинитѣ на нашия народъ. Г-нъ Цанковъ напира най-много на тая страна на въпроса и увѣрява, че веднажъ откѫснѫтъ отъ единовѣрието съ Русия, наший народъ ще си привлѣче симпатиитѣ на цѣлъ Западъ и съ помощь и съдѣйствие отъ тамъ ще си подобри твърдѣ много положението въ Турция. Навожданитѣ въ потвърждение на това примѣри на миридититѣ, либанцитѣ и др. придаватъ на тия доводи голѣма сила отъ вѣроятность“.

На 18 дек. 1860 се подписалъ актътъ на унията отъ нѣколцина българе, отъ които двама архимандрити и двама свещеници, и се подали на Брюнони, папския викарий въ Цариградъ, дѣто пропагандата наскоро слѣдъ това отворила и една приврѣменна църква за новитѣ унияти. Сѫщоврѣменно Портата припознала единъ българо-католически народъ (*българъ-милетъ католици*), независимъ църковно-политически отъ гръцката патриаршия. Слѣдъ малко началникътъ на лазариститѣ

Бюре повелъ единъ отъ архимандритѣ, дѣдо Иосифъ Соколски, придруженъ отъ дякона си Рафаила и отъ двама миряне (единътъ Цанковъ), та го завелъ въ Римъ, дѣто на 8 апр. 1861 тържествено се ѫкоположилъ отъ папата за българо-униятски архиепископъ. Отъ Римъ дѣдо Иосифъ се върнѫлъ посрѣщнѫтъ много тържествено, и скоро награденъ съ титлата Български патриархъ.

Три седмици слѣдъ връщането си отъ Римъ новий Българо-униятски патриархъ се озовалъ въ Русия. Като него направили и другитѣ приели унията духовни лица. Нъ унията показала, че българетѣ могѫтъ да добиѫтъ по другъ много по-бързъ и по-сигуренъ пѫть правата си. Рѣшението на българетѣ да потърсѫтъ тоя пѫть стрѣснѫло русското правителство и то се отказало да поддържа цѣлостьта на патриаршията; то разбрало, че български гласъ не може да се потуши. Прѣчкитѣ, които патриаршията издигала отъ всѫдѣ среща българскитѣ домогвания да иматъ свои владици, почнѫли да падѫтъ една по една, и унията въскръсила българския въпросъ. Турция не могла вече съ заповѣди да ни кара да слушаме патриаршията и съ заточения да притупа тоя въпросъ. Унията още въ нейното начало се осуетила, ала програмата на нейнитѣ начинатели се испълнила: всички се видѣли принудени да рѣшѫтъ църковния въпросъ.

Слѣдъ бѣгството на архиепископа Иосифа, между самитѣ българе не оставалъ никой когото би могло да поставѫтъ настоятель на общината имъ, та римската пропаганда била принудена да се обърне къмъ католицитѣ. За такъвъ настоятель билъ поставенъ единъ пловдивски българинъ-католикъ (павликянинъ) свещеникъ Петръ Арабаджиски, който билъ образованъ въ Римъ, и прѣзъ февр. 1862 се припознальъ отъ Портата. Нъ понеже той не искалъ да се откаже отъ католичеството и да служи за униятитѣ по православния обрядъ, за извършване на службитѣ му се далъ за помощникъ единъ полякъ, който знаялъ добрѣ църковнословѣнски и отлично умѣялъ да извършва службата по православному. Скоро като не били доволни отъ настоятель-свещеникъ, рѣшили да дадѫтъ на униятитѣ настоятель - архиерей, макаръ тоя пѫть вече не архиепископъ, а само епископъ. За такъвъ билъ избранъ бивший православенъ дяконъ, а послѣ униятски свещеникъ въ Одринъ Рафаилъ Поповъ, който билъ ходилъ въ Римъ заедно съ архиепископа Иосифа. На 19 ноемв. 1865 въ цариградската униятска църква Св. Иванъ Златоустъ станѫло посвещението му въ епископски чинъ, извършено отъ нарочно пристигнѫлия за това халицки униятски митрополитъ Сембратовичъ, съ участието на двама гръцки епископи-унияти. Рафаилъ Поповъ умрѣлъ въ 1876; прѣзъ неговото управляване на българо-униятската църква къмъ унията се присъединиха осемь села въ европ. Турция, въ това число Кукушъ и Малешово. Слѣдъ Рафаиловата смъртъ за униятски епископъ биде назначенъ Нилъ Изворовъ, който напрѣдъ бѣше православенъ епископъ, въ 1874 бѣ поставенъ отъ екзархъ Антима епископъ въ Солунъ, нъ скоро биде

прѣмѣстенъ и се присъедини къмъ унията.

Въ 1883 папа Лъвъ XIII направи важно измѣнение въ българо-уніятската епархия: Нилъ Изворовъ биде възведенъ въ сана архіепископъ съ мѣстопрѣбиване въ Цариградъ (до тогава той живѣеше въ Одринъ), та да стане прѣдставитель и застѫпникъ на уніятската църква прѣдъ Портата. Въ сѫщото врѣме му се дадохѫ двама викарии: Михаилъ Петковъ съ мѣстопрѣбивание въ Одринъ за Тракия и Лазарь Младеновъ съ мѣстопрѣбивание въ Солунъ за Македония. Сега въ Македония се броѭтъ 35,000 българо-унияти, около 80 свещеници и мисионери, повече отъ 50 църкви и капели и гимназия. На 30 мѣста въ Тракия се прѣсмѣтатъ до 30,000 унияти, повече отъ 40 свещеници и мисионери, 15 църкви (отъ тѣхъ само въ Одринъ 3), 15 начални училища, 1 семинария, 1 гимназия и 1 печатница. Въ Цариградъ и околностьта му живѣѭтъ 5,000 българо-унияти, съ 4 свещеници; тѣ располагатъ тамъ съ 3 църкви, нѣколко начални училища и една печатница. Бѣдственото положение на българетѣ въ Македония силно съдѣйствува за распространението на унията. — Освѣнь уніятитѣ, въ пловдивската епархия има българо-католици, които сѫ пригърнѫли латинския обрѧдъ. Тѣ се управляватъ отъ единъ апостолически викарий отъ ордена на капуцинитѣ (виж. *Павликяне*). — Виж. Д-ръ Мирковичъ, *Уніятското движение по църковния въпросъ* (Сливенъ, 1897); споменѫтитѣ Т. Икономови *Мемоари*; Бурмовитѣ съчинения и статии, посочени въ библ. при *Църковний въпросъ*; П. Карапетровъ, *Сбирка отъ статии* (Срѣдецъ, 1898); Д-ръ Милашъ, *Римо-католическата пропаганда, нейното начало и сегашното ѝ устройство*, прѣв. отъ сърб. П. Ивановъ (София, 1901).

Уніятинъ, *лат.* Членъ отъ унія.

Униформа. *лат.* (отъ *унусъ*, единъ, и форма). Форменни дрѣхи, облѣло направено по прѣдписанъ образецъ: *войницитѣ носѫтъ униформи*; *парадна униформа.*

Унтервалденъ, знач. *подъ горитѣ.* Единъ отъ 22-та кантона на Швейцария, съ прѣдѣли на сѣв. Швицъ и Люцернъ, на ист. Швицъ и Юри, на югъ Юри и Бернъ, на зап. Люцернъ; простр. 765 чет. килом.; насел. отъ католическо вѣроисповѣдане, нѣмски езикъ. Дѣли се на двѣ републики: *Обвалденъ* (15,260 жит.) съ гл. гр. *Сарненъ*, и *Нидвалденъ* (13,070 жит.) съ гл. гр. *Станцъ*, които иматъ само единъ общъ гласъ въ федералната диета. У. допира до Четирекантонно езеро и включва въ прѣдѣлитѣ си сарненско езеро. Пасбища, добитъкъ, сирене, малко земя за посѣви. Тоя кантонъ е 15-и въ швейцарската конфедерация по простр. и 20-и по население, и единъ отъ тритѣ кантона, които първо се съединили среща Австрия въ 1307. Правлението е чиста демокрация, която избира чиновницитѣ на испълнителната власть.

Унтеръ, *герм.* Прибавя се на звание да означава по-ниската степень на това звание: *унтеръ-офицеръ*, подофицеръ.

Унция, *лат.* Стара аптекарска теглилка, равна на около 34 1/2 грама.

Уластонъ, (Уил. Wollaston). Английски химикъ, род. въ Чи-

желѣзаръ у Кентъ 1796—1829. Свършилъ медицината въ Кембриджъ. По причина на неспособността си да добие лѣкарска служба въ една болница въ Лондонъ, отказалъ се отъ лѣкарството. Заловилъ се съ изслѣдвания по физиката и химията. Ревниво скривалъ опититѣ си отъ очитѣ на всички въикашни лица. Веднажъ, за да не прѣкъсне единъ опитъ, далъ на единъ приятель, който искалъ отъ него прѣпоржка, единъ чекъ за огромна сума, само да го остави на мира, та да не излѣзе отъ рома си. Не обичалъ теориитѣ. Открилъ паладия и родия, пръвъ отличилъ метлическия титанъ. Показалъ способи да се отдѣля платината отъ платиновитѣ метали. Усъвършенствувалъ Волтиния стълпъ. Изнамѣрилъ отражителенъ гониметръ за експериментално провѣряване Хюйгенсовитѣ закони, които се отнасятъ до двойното лучепрѣломение. Желаялъ, уредитѣ да сж общодостжпни и се стремилъ да ги прави въ най-миниатюрни размѣри: направилъ напр. единъ Волтинъ стълпъ, който се побиралъ въ единъ напръстникъ. Въ 1814 далъ една по-точна отъ Далтоновската таблица на еквивалентнитѣ вѣси. Пръвъ съгледалъ въ спектра линиитѣ, наречени отпослѣ Фраунхоферови. У. съединявалъ „гения на философа съ искуството на артиста“.

Уолесъ (Алфредъ Рьселъ Wallace). Английски биологъ, род. въ 1822. Първенъ билъ земемѣръ и инженеръ. Въ 1848 заедно съ Беца изслѣдвалъ басейна на Амазонска рѣка и Рио-Негро. На връщане, по причина на едно нещастие, изгубилъ сбиркитѣ и ръкописитѣ. Въ 1854 отишелъ въ Малайски архипелагъ, изслѣдвалъ го 8 години и се върналъ въ Англия, като събралъ една сбирка отъ 125.000 прѣдмѣта. Той доказалъ, че Малайски архипелагъ по флората и фауната си се дѣли на двѣ съвсѣмъ различни части: азиятска и австралийска. При това, изслѣдвалъ и етнографията на архипелага, за която събралъ рѣчници на 75 нарѣчия и направилъ многобройни измѣрвания на черепи. Нъ главното срѣдство на Утѣ изслѣдвания е било установението, токо-речи същоврѣменно съ Даруина, на теорията за произхождението на видоветѣ чрѣзъ естественото пробиране. Наистина, Даруинъ начърталъ първия очеркъ на теорията си още въ 1844, нъ много врѣме нищо не обнародвалъ. Когато въ 1858 У. испратилъ Лайелю записката си *За тежнението на разновидностить къмъ неограничено отклонение отъ оригиналния типъ* и Лайелъ, като знаялъ за Даруиновитѣ възгледи, съобщилъ Даруину съдържанието на записката, Даруинъ не счелъ за възможно да закъснява повече. У. на реда си възторжено поздравилъ Даруиновото съчинение, безъ да питае къмъ великия съперникъ ни най-малката завистъ.

Главнитѣ У-ви трудове сж: *Пжтуване по Амазонъ и Рио-Негро*; *Палмитѣ на Амазонската область*; *Малайский архипелагъ* (прѣведенъ на по-главнитѣ европейски езици; има два русски прѣвода, отъ които по-добрий е проф. Н. Вагнеровий); *За теорията на естественото пробиране* (русский прѣводъ е озаглавенъ *Естественный подборъ*); *Географическото распръдъление на животнитѣ*; *Австралия*; *Даруинизмъть*

(и това съчин. има рус. прѣв.); и др. Освѣнь съ науката, У. се е занимавалъ съ публицистиката. Като публицистъ е билъ краенъ демократъ. Между друго, той е доказвалъ необходимостьта да се направи земята въ една страна народна и съ тая цѣль е основалъ въ Англия едно дружество, на което е прѣдсѣдатель.

Уолесъ (*Макензи*). Английски писатель за Русия, род. въ 1841 въ Шотландия. Въ 1870 отишелъ въ Русия, която е изучвалъ 6 години най-добросъвѣстно. Прѣзъ това врѣмо живѣлъ въ Петербургъ, Москва и Ярославъ, извършилъ много пѫтувания изъ страната, па и изучилъ за цѣльта си русския езикъ, запознялъ се съ русската литература и дори ималъ търпѣнието да прочете многотомната Соловева *История*. Плодъ на това наблюдаване и изучване рускитѣ учреждения и русския социаленъ и политически строй е книгата му *Русия* (Russia), която е издържала на англ. 20 издания и на нѣмски 6; има и руски прѣводъ, не съвсѣмъ пъленъ (*М. Уоллесъ*, Россія, 2 т., СПБ. 1880-1). Между друго, въ тая книга има и много любопитни свѣдѣния за русската поземна община, за сектантитѣ и др. п. За самитѣ руси тая книга не прѣдставлява особенъ интересъ; нъ за вънкашния свѣтъ У-тѣ наблюдения надъ вѫтрѣшния животъ на русското общество сѫ били едно истинско откровение. У. бѣше нѣколко години слѣдъ 1877 цариградски дописникъ на лондонски Times, послѣ частенъ секретарь на лордъ Дъфъринъ като вице-краль на Индия. У. е написалъ още: Egypt athend Egyptians.

Уолесъ (Уил. Wallace) Великъ шотландски борецъ за свободата, род. около 1276. На 19-годишна възрасть билъ докаченъ отъ единъ английски чиновникъ, побѣгнѫлъ въ планината, събралъ около себе си много недоволници и извършилъ съ тѣхъ едно нападение на английскитѣ гарнизони въ планинитѣ и твърделитѣ. Съ неговото появяване народътъ всѫдѣ възставалъ противъ английскитѣ си угнетатели. Неговата страна зѣли дори много членове отъ аристократическото общество: Робертъ Брусъ, Уилямъ Дъгласъ и др. Испратената среща него отъ краль Едуарда I армия била разбита, слѣдъ като У. завладѣлъ Дънди и Единбургъ и билъ провъзгласенъ намѣстникъ на свалениия отъ англичанетѣ краль Балиолъ. Въ 1297 У. нахлулъ въ сѣвернитѣ области на Англия и се върнѫлъ отъ тамъ съ богата плячка. Краль Едуардъ, който воювалъ въ това врѣме въ Фландрия противъ Филипа Хубави, сключилъ примирие съ Франция и прибързалъ въ Шотландия съ 80,000 пѣхота и 7,000 конница. Среща такъво прѣвъсходство на силитѣ шотландцитѣ не могли да устоѭтъ, толкова повече, че въ тѣхнитѣ редове се появили интриги и недоволства, особено отъ страна на благородицитѣ които завиждали на У-та слава и могѫщество. На 10 юл. 1298 шотландцитѣ прѣтърпѣли едно жестоко поражение близо до Фалкъркъ. У. побѣгнѫлъ въ Франция; нъ слѣдъ сключването на миръ между Едуарда и Филипа, върнѫлъ се въ Шотландия и изново зелъ участие въ борбата противъ Англия. Едуардъ по това врѣме си подчинилъ цѣлата страна и влѣзълъ

въ прѣговори съ прѣдводителитѣ на възстанницитѣ. Обявенъ измѣнникъ, У. много врѣме се скиталъ по дивитѣ пустини на Шотландия. Въ 1305 рицарь Джонъ Монтейнъ го прѣдалъ на англичанетѣ. Той билъ закаранъ въ вериги въ Лондонъ и осѫденъ на смърть за държавна измѣна, въпрѣки това, че никога не билъ далъ клетва на краля. На 10 авг. 1305 билъ съ голѣми мѫки умъртвенъ и отдѣлни негови членове били обѣсени въ разни шотландски градове. У-та слава живѣе въ народнитѣ пѣсни на шотландцитѣ; най-добрата отъ тѣхъ, които принадлежи на барда Блиндъ Хяри, който е живѣлъ въ срѣдата на XVI вѣкъ, е напечатана въ 1790 въ Пъртъ и се слави още до сега. Виж. Watson, Wallace, the Scottish hero (Лондонъ, 1861); Paterson, The hero of Scotland (ново изд. 1864).

Уоруикъ (*Конт*ъ). Английски държавникъ, прѣкарянъ *царесъздателъ*, побѣденъ и убитъ при Барнетъ въ 1471. Въ войната на двѣтѣ Рози зималъ страната ту на Йоркския, ту на Ланкастерския домъ.

Упасъ (Antiaris toxicaria), *малайск.* Отровенъ сокъ отъ дърво упасъ, на островъ Ява. Съ тоя сокъ яванцитѣ си мажѫтъ стрѣлитѣ.

Уповавамъ *на нѣкого.* Облѣгамъ се, твърдо се надѣѫ, чакамъ съ увѣреность. — **Упование.** Надежда, увѣреность.

Упълномощявамъ *нѣкого.* Давамъ му пълномощие, власть: *упълномощавамъ условно*, или пъкъ *напълно, неограничено*, като прѣдавамъ нѣкому всичката си власть надъ нѣщо.

Упражнявамъ *нѣкого.* Обучавамъ го; **у.** *звание* или *занятие*, вършѫ го, испълнявамъ го, практикувамъ го: **у.** *медицината*; **у.** *право*, ползувамъ се съ него, употрѣбявамъ го; **у.** *неограничена власть надъ нѣкого*, владѣѫ го, господарувамъ му. — **Упражнение.** Обучение; вършене.

Упсала. Шведски градъ, въ Свеаландъ, ц. на едноименна обл., 70 килом. на сѣв.-зап. отъ Стокхолмъ, на Фириза, корабоплават. рѣка; 24,150 жит. въ 1904. Сѣдалище на лютеранска архиепископия, върховно духовно началство на Швеция. Университетъ, основанъ въ 1477, богата библиотека (170,000 тома и 8,000 ръкописа, нѣкои твърдѣ цѣнни), обсерватория, естествено-историч. музей, академия на наукитѣ. Готическа съборна църква, статуя на Карла XIV. Старовр. шведска столица. Желѣзни рудници въ околностьта. — Упсалската обл. има простр. 5,313 чет. килом. и 112,000 жит.

Ура. 1) Казашки боенъ викъ. 2) Възклицание у нѣкои народи въ врѣме на радость и ликуване.

Ураганъ, *итал.* Силна буря.

Урало-алтайска челядь народи. Много расчленено семейство езици, което се нарича още и *туранско и фино-татарско.* Подраздѣля се обикновено на 5 главни групи. 1) фино-угрийска или угорска група. Тука принадлежи фински езикъ, на него говорѫтъ въ Финландия до 2 милиона. Той е най-старий въ тая група. До него е ближенъ естонски езикъ. По-нататъкъ идѫтъ лапландски езикъ и езицитѣ на малки приволжски и уралски племена, напр. черемиситѣ, вотякитѣ, пермякитѣ. Още една група съставѫтъ

сѫщитѣ угорски езици, дѣто принадлежѫтъ маджарски езикъ и езицитѣ на сибирскитѣ туземни племена, именно: остякитѣ и вогулитѣ. 2) Самоѣдска група, която се дѣли на 5 нарѣчия. 3) Турско-татарска група, най-разпространената. Тука принадлежѫтъ езицитѣ: якутски, киргизски, туркменски, узбекски, умрѣлий уйгурски*), чувашски по горня Волга, кара-калпадски при Аралско море, ногайски въ Кръмъ и турски. 4) Монголска група: сѫщо монголски езикъ, бурятски и калмитцски. 5) Тунгузска група езици: манджурски, и разнитѣ тунгузски нарѣчия. Въ най-ново врѣме орхонский научен походъ**) е доставилъ важни свѣдѣния за старитѣ надписи, които прѣтставляватъ най-старитѣ паметници отъ урало-алтайската писменосте.

Всичкитѣ у-а. зици сѫ сходни помежду си по граматическо строение, нъ коренетѣ на всѣка отъ петьтѣ групи сѫ повечето различни. Най-характерното на тия езици е, че коренътъ и флексията се намиратъ въ постоянно взаимно отношение, така че въ окончанието всѣкога трѣбва да има сѫщата гласна, каквато е въ кореня. По тая вокална хармония, въ турската дума *бабаларъндан* (отъ бащитѣ имъ) гласната *а* се намира и въ кореня и въ окончанието; сѫщо и въ *деделеринденъ* (отъ дѣдитѣ имъ) всѫдѣ е гласната *е*.

Пръвъ който е установилъ сврѣската между всичкитѣ у.-а. езици е фииский ученъ Кастренъ, което е било крупно научно откритие. За у.-а. или фино-угрскитѣ езици сѫ писали: на нѣмски Алквистъ, Шотъ, сравнителенъ рѣчникъ е съставилъ Донеръ, рѣчникъ на тюркскитѣ нарѣчия е съставилъ Радловъ, сѫщий, па и Томсенъ, сѫ написали изслѣдване за надписитѣ, намѣрени отъ орхонския походъ. Сравнителна граматика на алтайскитѣ езици е написалъ на нѣмски Грунцель. Въ Хелсиигфорсъ се издаватъ на французски *Записки* на фино-угрийско дружество.

Уралски планини (*Ритейски пл.* у староврѣменнитѣ). Русски планини, като отдѣлятъ Европа отъ Азия, като се простиратъ отъ сѣверни Ледовити океанъ до Каспийско море по една дължина отъ 2,000 килом. и широчина 200 килом. на югъ, и отъ 80 до 100 килом. на сѣв. Дѣлжтъ ги на *южни* У. *пл.*, между върхъ Колганъ и р. Уралъ; *срѣдни* У. *пл.*, между върхъ Колганъ и Печора; *сѣверни* У. *пл.*, до Ледовити океанъ. Много златни, сребърни, платинени и желѣзни рудници, главно въ срѣднитѣ Уралски планини, дѣто е най-високий връхъ *Конжаковски камъкъ*, 2,120 метра високъ, и въ сѣверната часть на южнитѣ Ур. пл. (пермска и оренбургската губернии). Тѣзи рудници, или *заводи*, сѫ нѣкои дър-

*) Угуритѣ сѫ били едно врѣме силенъ народъ съ своя писменость въ источни Туркестанъ; нъ въ XI вѣкъ се смѣсили съ други народи, монголи, китайци, арабе, татаре, та изгубили народностьта и проевѣщението си. Виж. Вамбери, Уйгурски паметници.

**) Думата е за научний походъ, стъкменъ въ 1891 отъ русската академия на наукитѣ и на чело на който се намираше академикъ Радловъ. Резултатитѣ отъ изслѣдванията на долината на р. Орхона — описания на развалини и богати стари паметници, хиляди рунообразни бѣлѣзи и др. — сѫ издадени отъ академията, подъ загл. Сборникъ трудовъ Орхонск. експедиціи (СПБ. 1892—96).

жавни, други на частни лица. На нѣкои мѣста височината на Ур. пл. е толкова малка и стръмнината толкова постепенна, че пѫтницитѣ едвамъ могѫтъ да ги различаватъ отъ полетата. Извори на нѣколко рѣки: Кара, Печора, Уралъ и др.

Уралскъ. Градъ въ азиятска Русия, на р. Уралъ, въ оренбургска губерния, 240 килом. на югоист. отъ Самара, 262 килом. на югозап. отъ Оренбургъ и 2,395 килом. отъ С. Петербургъ; 38,919 жит., повечето казаци, отъ които голѣма часть старовѣрци. Много заводи. Търговия съ риба, хайвяръ, лой и добитъкъ; 4 важни панаири прѣзъ годината. Стоварище на фабричнитѣ издѣлия, колониални произведения и др., внасяни отъ европейска Русия. У. е срѣдоточието на търговията за цѣлата страна.

Уралъ (въ старо врѣме, *Римнъ*). Русска рѣка между Европа и Азия, извира отъ върхъ Колганъ въ Уралскитѣ планини (въ южния дѣлъ на тия планини, близо до източния прѣдѣлъ на оренбургската губер.), тече отъ сѣв. къмъ югъ и се влива въ Каспийско море прѣзъ три главни-рѫкава; 1,700 килом. На У. сѫ градове Оренбургъ и Уралскъ; свършва се при Гуриевъ. Обширни подмоли прѣчѫтъ на корабоплаването; нъ тая загуба се наваксва съ риболовството, което дава на казацитѣ, заселени по брѣговетѣ на рѣката, годишенъ доходъ повече отъ 2 милиона лева. Главнитѣ притоци отдѣсно сѫ: Къзълъ и Сакмаръ, отлѣво: Оръ и Илекъ. Сакмаръ и Илекъ сѫ корабоплавателни.

Уранинъ (*уранова смолна руда*). Минералъ, който се срѣща обикновено въ масивенъ некристалуванъ видъ, много рѣдко кристалува въ правилн. система. Ломъ има мидообразенъ. Има твърдостьта на кварца и относ. тегло 6.6; шаръ тъмно-сѣренъ съ мазенъ блесъкъ. Растопява се въ сгрѣна азотна кислота. Срѣща се въ сребronоснитѣ жили на Саксония, Чехия и Корнуолисъ. Отъ него се прави хубава жълта боя. Съставъ: урановъ окисъ, желѣзенъ окисъ, сѣрно олово, Кремноземъ.

Уранитъ. Минералъ, съ шаръ отъ зеленикавъ до сѣрно-жълтъ; толкова мекъ, че може да се чъртае на него съ варь; има плътность 3.12; топи се прѣдъ духалцето. Състои сѫществено отъ уранови фосфати и отъ варь, съ слѣди отъ кремния, магнезия и др. Намира се въ Саксония, въ Волк. о-въ на Онежко езеро и др.

Урания (гр. *уранос*, небе). 1) Една отъ 9-тѣ музи, музата на астрономията. У., Зевсова и Мнемозинина дъщеря, прѣдставляватъ, съ азурена рокля, съ звѣзденъ вѣнецъ на главата, и че държи въ рѫка небесенъ глобусъ съ математически инструменти. — 2) Тридесетата телескопическа планета, открита отъ английския астрономъ Хинда на 10 юл. 1854 год.

Уранъ (*небе*). Въ *грѫц. басносл.* синъ и мѫжъ на Гея (земята), която добила отъ него циклопитѣ, титанитѣ и титанидитѣ. Когато той затворилъ чедата си въ тартара, Гея възбудила титана Хроноса да отмъсти на баща си. Хроносъ съборилъ У. отъ прѣстола. Отъ капкитѣ на кръвьта му произлѣзли гигантитѣ, а отъ пѣната на морето, що се събрала около него, се родила Афродита. Слѣдъ У. на небесния прѣстолъ се

въскачили Сатурнъ и Юпитеръ.

Уранъ. Единъ отъ рѣдкитѣ метали, припознатъ за особенъ металъ отъ герман. химикъ Клапрота въ 1786. Пелиго пръвъ го добилъ въ металически видъ въ 1841. Символътъ му е U, и плътностьта 18.4; той е по-мекъ отъ стоманата и се кове лесно; има шара на желѣзото или никела. Срѣща се въ малко количество въ минералитѣ ейксенита и итратанталита, главно въ Франция, при Лиможитѣ, въ Бавария, и въ Чехия и Саксония. У. гори въ кислорода съ живъ пламъкъ и оставя черъ окисъ. Изложенъ на въздуха, покрива се съ жлътникавъ прахъ. У. образува четире окиса; черний му окисъ се употрѣбява въ индустрията за вапсване порцелана. Други У-ви съставности се употрѣбяватъ да даватъ единъ особенъ жлътъ шаръ на стъклото.

Уранъ. Шестата главна планета отъ нашата система, открита отъ Хершела въ 1781. Срѣдното ѝ разстояние отъ слънцето е 19.18 пѫти по-голѣмо отколкото срѣдното разстояние на земята. Диаметрътъ ѝ е около 4 пѫти, обемътъ ѝ 82 (други астрономи казватъ 96) пѫти, масата ѝ 15 пѫти (споредъ други, 20) по-голѣми отъ земнитѣ; нъ макаръ тая планета и да е толкова голѣма, разстоянието ѝ е толкова по-голѣмо съразмѣрно, че австрономитѣ не сѫ могли да добиятъ много свѣдѣния за нея. Плътностьта ѝ е близо колкото на водата. Завъртѣва се около слънцето веднажъ въ 84 години (по-точно 84 години, 5 деня, 19 часа). Слънцето свѣти и грѣе на у. 370 пѫти послабо отколкото на земята. Дължината на деня на У. е неизвѣстна. У. има 8 спѫтника, отъ които два (4-й и 6-й) се въртятъ отъ ист. къмъ зап., противно на всичкитѣ познати звѣзди; освѣнь това, тѣхнитѣ орбити сѫ кржгли. У. е звѣзда отъ 6-а величина, сир. видимъ за голото око.

Урбанъ. Име на 8 папи. — У. I (св.), родомъ римлянинъ, билъ папа отъ 223 до 230. Западната църква празднува паметьта му на 25 май. — У. II, родомъ французинъ, билъ избранъ за папа въ 1088, прѣзъ схизматическото папуване на антипапа Гилберта, наричанъ Климентъ III. Скоро слѣдъ избора си завзелъ Римъ, чиито крѣпости били окупирани отъ анти папата, когото принудилъ да се оттегли. Ала Гилбертъ още се поддържалъ отъ нѣмския императоръ Хенриха IV. У. II отлѫчилъ антипапата (1095) въ единъ голѣмъ сборъ въ Пиаченца, въ който прогласилъ и първата война. Къдѣ края отъ папуването си той и изгонилъ нѣмскитѣ войски изъ Италия; нъ умр. въ 1099, тъкмо когатокръстоносцитѣ зели Иерусалимъ. — У. III, родомъ отъ Миланъ, въ прѣмето на папа Луция III милански архиепископъ, отъ 1182 кардиналъ, умр. въ 1187. — У. IV, италиянецъ, билъ посланикъ на Александра IV въ Лифландия и Германия и иерусалимски патриархъ, въ 1260 папа; умр. въ Перуджии въ 1264. — У. V французски монахъ, легатъ въ Неаполъ и Сицилия; въ 1362 задочно билъ избранъ папа. Умрѣлъ въ Авинйонъ, въ 1370. Той билъ послѣдний отъ папитѣ, който прѣбивавалъ въ Авинйонъ. — У. VI, род. въ Неаполъ, архиепископъ въ Бари, билъ избранъ папа въ 1378. Слѣдъ малко, французскитѣ кардинали, не-

доволни отъ строгитѣ му реформи по дисциплината, избрали новъ папа, или антипапа, Климентъ VII, който пръбивавалъ въ Авинйонъ. Така почнѫла голѣмата схизма — расцѣплението на католицитѣ. У. VI умр. въ 1389, въ годината, когато среща него възстанѫлъ неаполитанский краль.— У. VII, *Костаня*. Професоръ на гражданското и канонич. право, и архиеписк. въ Росано; легатъ въ Испания и Германия. Въ 1590 билъ избранъ папа, нъ умр. слѣдъ двѣ седмици. — У. VIII, *Барберини*, флорентинецъ; отъ 1604 назаретски архиепископъ, посланикъ въ Парижъ, изходатайствувалъ възвръщането на иезуититѣ; отъ 1623 папа; умр. въ 1644. Прѣзъ неговото папув. папството добило херцогство Урбино. У. VIII сѫ обвинявали въ непотизмъ, нъ управлението му е било енергично и просвѣтено. Той обогатилъ Ватиканската библиотека, и оставилъ свои стихотворения и епиграми, за които е билъ избранъ членъ на болонската академия.

U r b i e t o r b i, *лат.* На града (на Римъ) и на вселенната. (Благословение, което папата дава въ нѣкои праздници на цѣлия католически свѣтъ).

Урбихъ (Фердинандъ U r b i c h). Основателтъ на първото училище за глухо-нѣми въ България, родомъ отъ градъ Kreuzburg въ Thüringen (Срѣдна Германия, Велико Херцогство Sachsen Weimar), близо до познатия градъ Eisenach, род. въ 1861. Земедѣлчески синъ, проф. У. добилъ началното си образование въ родния си градъ, а въ 1876 постѫпилъ въ едно срѣдно училище — Sekundarschule — въ Айзенахъ; нъ слѣдъ една година билъ принуденъ да прѣкрати учението си въ това училище, защото заболѣлъ дълговрѣменно (възпаление на бедрения ставъ на лѣвия кракъ). Когато здравето му се подобрило, подготвилъ се у дома си самостоятелно и постѫпилъ слѣдъ оздравяването си (1879) въ най-горния класъ на поменѫтото училище.— Понеже билъ запознатъ съ нѣколко ученици отъ ваймарското училище за глухо-нѣми, и понеже прѣзъ двѣ-годишното му боледуване се пробудило у него желание да бѫде полезенъ на други, които страдатъ, рѣшилъ да стане учитель на глухо-нѣми. Слѣдъ свършването курса на айзенахското срѣдно училище постѫпилъ въ 1880 год. въ семинарията за учители въ Айзенахъ, което училище посѣщавалъ отъ 1880 до 1883. Директоръ на това училище билъ тогава извѣстенъ педагогъ W i l h. R e i n. Прѣзъ прѣбиването си въ това училище добилъ позволението да се запознае съ ученето на глухо-нѣми въ гр. Ваймаръ. — Слѣдъ свършването курса въ Айзенахъ ималъ щастието веднага да постѫпи като учитель-помощникъ въ института за глухо-нѣми въ Хамбургъ, дѣто пакъ стоялъ 3 години. Въ това врѣме ималъ случая да се запознае съ методата на обучението на глухо-нѣми.

Макаръ това учителско мѣсто въ Хамбургъ да било за г-нъ У. въ всѣко отношение много обѣщаеше, пакъ той никакъ не се подвоумилъ да замине за Хайделбергъ, дѣто билъ поканенъ да прѣдприеме обучението на едно глухо-нѣмо дѣте. Рѣшаещата причина, за да замѣни държавната служба въ Хамбургъ съ частната

въ Хайделбергъ, била тая, че отъ една страна ималъ възможность да ржководи тамъ цѣлото образование на едно глухо-нѣмо дѣте самостоятелно, а отъ друга — да расшири въ университета теоретическата си подготовка. Въ университета слушалъ лекции по психология, физиология, анатомия на нервната система, анатомия на езиковитѣ органи, акустика, лекции по лѣкуване ушни болести и др. Тия лекции винаги били въ свръска съ неговитѣ практически занятия, защото ученикътъ му билъ не само глухо-нѣмъ, а и слабоуменъ, и той трѣбвало да открие съвсѣмъ нови методи, за да добие изобщо единъ резултатъ. Учението съ това момче се продължило цѣли единадесеть години. Слѣдъ това врѣме ученикътъ му могълъ да говори съ гласъ, да чете книги, да пише писма и т. н.

Понеже проф. У. се запозналъ въ Хайделбергъ съ нѣкои българе студенти, които му расправяли за своето отечество, дѣто още нѣмало училище за глухо-нѣми, породило се у него желание да дойде въ България, та да бѫде полезенъ на глухо-нѣмитѣ въ тая страна. Слѣдъ свършването на работата си въ Хайделбергъ, тръгналъ на Великдень 1897 год. за България. Тука стоялъ една година за да изучи донѣйдѣ български езикъ и слѣдъ Великдень 1898 год. отворилъ частното си училище за глухо-нѣми въ София.

Инициативата на високо благородния и човѣколюбивъ чуждестранецъ се посрѣщнѫ отъ българското общество най-дружелюбно; всички безъ исключение симпатизирахѫ на проф. У., нъ се очудихѫ на прѣдприятието му, свързано съ толкова голѣми материални жертви за него. И наистина, трудни дни прѣкара тоя човѣколюбецъ прѣзъ агитационния периодъ — периодъ отъ 7 години — прѣзъ който минѫ училището му и многоразлични бѣхѫ мѫчнотиитѣ, съ които имаше да се бори за осѫществението на идеята си. Прѣдстоеше му отъ една страна да убѣди родителитѣ на глухо-нѣми, че има училища, въ които тѣхнитѣ нещастници могѫтъ да се научѫтъ да говорѫтъ, четѫтъ, пишѫтъ и др. т., а отъ друга — да добие отъ министерството на просвѣщението поне една малка помощь, която бѣ и поискалъ. Една помощь той заслужваше, толкова повече, че прѣзъ първитѣ мѣсеци обучаваше съвсѣмъ безплатно, за да даде на родителитѣ едно що-годѣ понятие за какво може да се научи за извѣстно врѣме въ неговото училище; нъ и такъва помощь не му се отпуснѫ. Прѣдприятието му бѣдствуваше да погине, ако не добиеше подкрѣпа отъ нѣйдѣ. За добра честь, въ това тежко врѣме токо-речи всички наши вѣстници се отзовахѫ симпатично за дѣлото му, па и многобройни посѣтители отъ най-далечни краища на България почнѫхѫ да посѣщаватъ училището му и министерството на просвѣщението, което до тогава се държа въ резерва, щомъ видѣ резултатитѣ на отвореното училище зе го подъ свое покровителство и почнѫ да го субсидира. Прѣзъ 1901 год. министръ Вачевъ и по-късно министръ Шишмановъ посѣтили училището лично; послѣдний министръ и направи това училище отъ 1 септ. 1906 държавно, съ проф. У. директоръ въ него. За повече ѫ-

тересни свѣдѣния за развитието на това дѣло виж. Фердъ Урбихъ, *Отчетъ за минѫлата дѣйность на училището за глухо-нѣми въ София*, въ сп. *Училищенъ Прѣгледъ*, год. XI (1906), кн. 3 и 4.

Отъ нѣколко години насамъ министерството на просв. командирува въ това училище учители, които се запознаватъ съ методата, по която се прѣдава на глухонѣми, и служѫтъ за помощници на директора. По тоя поводъ проф. У. исказва въ прѣдпоменѫтия си отчетъ слѣднитѣ бѣлѣжити мисли:

„Щастливото и важно обстоятелство, че сега постепенно се обучаватъ учители въ методата за прѣдаване на глухо-нѣми, дава надежда, че броятъ на тѣзи глухо-нѣми, които ще иматъ щастието да получѫтъ едно полезно образование, така сѫщо ще се увеличава постепенно... Въ България при послѣдното прѣброяване на населението се оказахѫ 3,220 глухо-нѣми. Отъ тѣзи навѣрно половината се намиратъ на една възрасть, при която обучението още е възможно. Като приемемъ, че въ едно училище съ 4 учители се обучаватъ 40 глухонѣми, то въ България би били потрѣбни 40 училища съ 160 учители най-малко, за да могѫтъ всички глухо-нѣми дѣца да добиѫтъ въспитание и образование... Надѣѭ се, че България при разрѣшението на тая света длъжность нѣма да остане по-назадъ отъ Германия, дѣто въ течение на 100 години сѫ се създали заведения за въспитанието на всички глухо-нѣми въ страната“.

Урвичъ. Мѣсто въ софийската околность, на единъ силенъ завой на р. Искъръ, на дѣсния му брѣгъ, среща Кокалянския монастирь, на лѣвия още по-стръменъ и повисокъ брѣгъ на сѫщата рѣка. На това мѣсто въ старо врѣме е имало крѣпость, дѣто, казватъ, послѣдний български царь, Шишманъ, прибѣгнѫлъ, за да даде съ ослабнѫлата си вече войска послѣдно съпросивление на турцитѣ. Споредъ едно прѣдание, У. околовръстъ се е заобикалялъ съ вода. Въ монастиря се е упазила сребърна чаша въ форма на кратунка, а по-рано е имало една стъклена чаша и двѣтѣ наричани отъ старо врѣме „царски“. Сѫществува въ монастиря и единъ ржкописъ — на груба хартия, който съдържа празднични слова и бесѣди и отъ една бѣлѣжка на който се установява, че монастирътъ е сѫществувалъ въ 1645 г. Археолозитѣ и филолозитѣ още не сѫ опрѣдѣлили врѣмето, когато е написанъ този ржкописъ и езиковата страна на ржкописа. Виж. В. Атанасовъ, *Урвичъ и Бистрица — Кокаляновский монастирь и Мала Света Гора* (София, 1905); по-рано по прѣдмѣта сѫ писали В. Стояновъ (*Периодич. Спис.*, кн. XL); Е. Карановъ, *Историко-топографически бѣлѣжки за Урвичский монастирь*, (спис. *Наука*, год. I, 1881); К. Иречекъ. *Княжество България* и приснопаметний отецъ Паисий: „*Отидевъ же Іоанъ Шишманъ въ Софія скры сичките царски сокровища въ мънастырь Урвичь, който беше край Искъръ сосъ твердыя стѣны ограденъ, и изоколо му вода отъ секаде*“.

Урегулирвамъ, *лат.* Оправямъ. Виж. *Регулирамъ*.

Ури. Единъ отъ 22-та швейцарски кантони, съ прѣдѣли: на сѣв. Швицъ, на ист. Гларисъ и

Гризони; на югъ Тесинъ; на зап. Валисъ, Бернъ и Унтервалденъ. Простр. 1,076 чет. килом. и насел. 25,500 жит., отъ нѣмско происхождение, всички католици и бѣдни. Гл. гр. *Алторфъ* (3,500 жит.). Много планинска земя. Върховетѣ отъ 2,700 до 3,000 метра високи, образуватъ много ледници: забѣлѣжителни сж Систенхорнъ, Шерхорнъ, Галенщокъ. Прѣзъ тоя кантонъ тече Рейсъ отъ югъ къмъ сѣв. и се влива при Флюеленъ въ Четирекантонно езеро. Южната часть на това езеро влиза въ кантона до Брюненъ и носи името Уриско езеро. Пасбища; сирене. У. е 11-и въ швейцар. конфедерация по пространството си, 22-и по населението си. Той е единъ отъ 4-тѣ първобитни кантони, въ които се положило началото за освобождението на Швейцария. Конституцията му е демократическа.

Урим и Тумим. Тълкователитѣ мислѧтъ, че тия думи значѧтъ свѣтила и съвършенства, или прѣносно, свѣтлина и истина (*Библ.*).

Урия. — Хетеянинъ, Давидовъ военачалникъ и Витсавеинъ мѫжъ. Давидъ, възползуванъ отъ отсѫтствието на У., влѣзълъ въ свръска съ жена му, и послѣ, за да скрие слѣдствието отъ прѣлюбодѣянието, повикалъ У. назадъ; нъ У. не щѣлъ да се върне у дома си, когато цѣлъ Израиль билъ на война. Тогава, по Давидова заповѣдь, Иоанъ, главний пълководецъ, поставилъ У. въ най-опасното мѣсто среща неприятеля; У. паднѫлъ убитъ, а Витсаве станѫла Давидова жена; нъ като наказание за това самъ Давидъ отпослѣ страдалъ много и тежко (Библ., 2 Цар. гл. 11 и 12; 9, 3 Цар. 15; 5).

Урмия (старовр. *Тела*). Езеро въ Персия (Адербайджанъ), 40 килом. на юго-зап. отъ Таврисъ; 110 килом. на-длъжъ и 60 наширъ; пространство повече отъ 4,000 чет. килом.; нѣколко о-ва, между които Шахи; безрибно езеро, съ много по-солена вода отъ морската; 30 офити. Ез. У. не е много дълбоко, ала пакъ платнени кораби плуватъ по него.

Урмия. Персидски градъ (обл. Адербайджань), 107 килом. на юго-зап. отъ Таврисъ, на езеро Урмия; 40,000 жит. отъ турското племе, нъ шиити. Градътъ е обиколенъ съ много градини. Прѣдполага се, че У. е родний градъ на Зороастра.

Урна, *лат.* Жребница, ковчеже, въ които се пущатъ жребия.

Уролитъ, гр. Пикоченъ камень. — **Уроскопия**. Въ *мед.* изслѣдване на пикоча.

Урта. Белгийска рѣка, извира въ велико дукство Люксембургъ и се влива въ Маасъ близо при Лиежъ; 135 килом. Корабопл. по 56 килом., тя е канализирана по 32, отъ Комбленъ до устието ѝ. Проктирало се е да прѣкара водата ѝ въ Брюкселъ.

Уругвай. Рѣка въ южна Америка, извира въ планина Св. Екатерина тече отъ сѣв.-ист. къмъ юго-зап. мие първень Бразилия, която отдѣля отъ република Аржантина отъ република Уругвай; 1,300 килом., отъ които 300 корабопл. Прибира Рио-Негро.

Уругвай (U r u g u a y). Държава въ южна Америка, която има за прѣдѣли на сѣв. и сѣв.-ист. Бразилия, на юго-ист. Атлантически океанъ, на югъ Рио-де-ла-Плата, на зап. р. Уругвай; тия двѣ рѣки я отдѣлятъ отъ република Аржантина. Простр. 400 килом.

сѫщий основа при института ученията печатенъ органъ *Извѣстія рус. археол. инст. въ Константинополѣ*. Отъ Цариградъ У. извършилъ нѣколко археологич. екскурзии, отъ които особено важна по резултатитѣ си е екскурзията му въ Сирия и Палестина. Голѣмъ научен интересъ прѣдставляватъ неговитѣ неотдавнашни (1899 и 1900) раскопи въ България. Резултатътъ на тия археологически издирвания е изложенъ въ едно специално У-во съчинение. За значението на тия издирвания виж. *Преславъ* и *Шкорпилъ*. Трудоветѣ на цариградския арх. инст. се печататъ въ София; тамъ е напечатано и едно малко У-во съч. *Никифоръ Θеотоки и Лайпцигское изданіе толкованій на Восьмикнижіе*.

Успорявамъ. Отказвамъ да припознаѫ едно право, отричамъ истиностьта на нѣщо. — **Успоряване**.

Успѣвамъ, *рус.* Имамъ успѣхъ, сполука, напрѣдъкъ, напрѣдвамъ. — *Успѣхъ*, сполука; *успѣшенъ*, сполучливъ; успѣш*ность*, сполучливость.

Уставъ. Законоположение, въ което се опрѣдѣлятъ длъжноститѣ и правата на членоветѣ на дружество, общество, държава; конституция. **Уставно управление**, конституционно.

Устремявамъ. Оправямъ, насочвамъ къмъ нѣйдѣ.

Устюгъ-Велики. Русски градъ, вологденск. губ., 460 килом. на сѣв.-ист. отъ Вологда и 1175 килом. отъ С. Петербургъ, на Сухона; 11,137 жит. въ 1897. Дѣятелната търговия. Занаятчийство.

Усърдие. Ревность, прилежание. — **Усърденъ**, ревностенъ, рѣлеженъ.

Утвърдявамъ. 1) Твърдѣ, казвамъ, увѣрявамъ. 2) Укрѣпявамъ духовно, нравствено. 3) у. *договоръ*, *условие*, давамъ си съгласието на него; **утвърдение**, **утвърдитель**. — **Утвърдителенъ отговоръ**, да, наистина, така, съгласенъ (съмъ, си, или е).

Утика. Най-старата финикийска колония на сѣвер. брѣгъ на Африка, близо до носъ Аполонъ и на сѣв.-зап. отъ Картагенъ. Основана, по едно прѣдание, въ XII вѣкъ прѣди Христа и рано достигнѫла до голѣмо процъвтение, благодарение на търговията. Градъ У., добрѣ укрѣпенъ отъ природата и отъ искуството, билъ расположенъ въ плодородна долина. Около него имало планини съ метални рудници, на брѣга — добри пристанища. Износътъ състоялъ главно отъ жито и соль. Въ политическо отношение У. се имала за независима отъ Картагенъ, нъ често испитвала натискъ отъ страна на тоя градъ. Имало случаи, че У. възставала противъ Картагенъ (240 пр. Христа) или зимала страната на неговитѣ врагове, напр. на Агатокла (316 пр. Христа). Прѣзъ двѣтѣ първи пунически войни тя вървѣла заедно съ Картагенъ. Слѣдъ разрушението на Картагенъ (147 пр. Христа), У., покорна на римлянетѣ, станѫла главний градъ на сѣверна Африка и посрѣденъ пунктъ въ сношенията на Римъ съ вънрѣшностьта на страната. Прѣзъ гражданската война У. била на Цезаревата страна, за което била зета отъ Катона, Помпеевия привърженикъ. Слѣдъ битвата при Тапса (46 прѣди Христа) Катонъ турилъ край на живота си, и У. минѫла въ рѫцѣтѣ на Цезаря, който далъ на населението ѝ ла-

тинското право. Августъ му подарилъ правото на римското гражданство. При напокошнитѣ императори У. процъвтѣла; за нея много се погрижилъ Септимий Северъ; въ нея се убилъ Катонъ Утически. Войнитѣ на вандалитѣ опустошили града; въ VII вѣкъ той билъ разоренъ отъ арабетѣ. Въ най-ново врѣме тамъ се извършватъ раскопи. Развалинитѣ на тоя градъ сѫ при *Порто Фарина*, въ сегашни Тунисъ.

Утилитаризмъ, *лат.* (отъ *утилисъ*, полезенъ). Ученията на Бентама, английски ученъ, че общата полза трѣба да се прѣдпочита прѣдъ правото и закона. По това учение нравствено и законно е само онова, което принася на обществото полза. — **Утилитаристи.** Привърженици на утилитаризма. — **Утилитарность.** Стремление да се извлича отъ всичко полза.

Утопистъ (гр. *у*, не; *топосъ*, мѣсто). Който се прѣдава на утопия. — **Утопически.** Крѣто се отнася до утопиитѣ. — **Утопия.** Блѣнъ за блаженство, всѣкой неиспълнимъ планъ за честитъ животъ, празна мечта.

Утопсия. Виж. *Автопсия.*

Утрехтъ (U t r e c h t). Холандски градъ, ц. на едноименна область, на Стари-Рейнъ и срѣдоточие на нѣколко желѣзници, 55 килом. на ист. отъ Хага, 36 килом. на югъ отъ Амстердамъ. 112,792 жит. (1904). Фабрики за прочути кадифета. Университетъ, основанъ въ 1623, военно медицинско училище, народно ветеринарно училище, монетенъ домъ на кралството. — У. е единъ отъ най-старитѣ холандски градове, вѣроятно основанъ отъ римлянетѣ. Диетата прогласила тамъ независимостьта на Холандия въ 1579. Тамъ се подписали въ1713, между Франция, Испания, Англия и Холандия, договоритѣ, които турили край на войната за наслѣдството на Испания. Родина на папа Адриана VI и на учения латинистъ Драке.—Утрехтската обл. има простр. 1,385 чет. килом. и насел. 220,000 жит., отъ които 38% католици, останѫлитѣ, съ исключение на 2,000 евреи, протестанти. Земедѣлие и скотовъдство.

Утъ (u t) *лат.* Въ *муз.* сѫщо, каквото е *до.*

Уфа. Рѣка въ европейска Русия, извира въ Уралскитѣ планини и се влива въ Бѣлая, надъ гр. Уфа; 500 килом.

Уфа. Градъ въ европейска Русия, ц. на уфимска губерния, при вливането на Уфа въ Бѣлая; 1,177 килом. на юго-ист. отъ Москва и 1640 килом. на юго-ист. отъ С. Петербургъ, и 465 килом. на юго-ист. отъ Казанъ; съединенъ по една желѣзница съ Самара и по друга съ Златоустъ въ Уралскитѣ планини; 52,500 жит. У. е основана отъ Ивана III въ 1573, като твърделъ среща киргизитѣ; въ нашо врѣме важностьта ѝ става по-голѣма съ построението на транссибирската желѣзница. Желѣзницата минува прѣзъ Бѣлая по единъ исполински мостъ. У. е свързана съ Казанъ и съ Перма чрѣзъ параходна служба, и съ Секлитамакъ и Оренбургъ чрѣзъ голѣмъ пощенски пѫть. — Уфимската губер. е образувана въ 1865; простр. 122,016 чет. килом. и насел. 2,220,497 жит. (башкири, руси, чувачи, мордваи, черемиси, остиаки, татаре); намира се между вятскенската, пермската, оренбургската, самарската и казанската. Планинска страна съ расклонение отъ

Уралскитѣ планини, извѣстно подъ името Общи Сыртъ. Скотовъдство, рударство, пчеларство. Въ *Златоусъ* (20,973 жит.) се намира най-голѣмата оржейна фабрика въ Русия.

Уформявамъ. Веж. *Оформявамъ*.

Учангъ. Китайски градъ, сѣдалище на управл. на обл. Хупе, 475 килом. на юго-зап. отъ Нанкинъ, 835 килом. на сѣв.-ист. отъ Кантонъ и 1072 килом. на юго-зап. отъ Пекинъ, на Янгъ-тсе-Киангъ; отъ 200,000 до 300,000 жит. Градътъ е заобиколенъ съ висока стѣна до 12 килом. околовръстъ. Износъ: жито, чай, хартия, желѣзо и мѣдь. Грамадна търговия. Тоя градъ е среща Ханъ-као и Ханъ-Янгъ. Тия градове наедно образували, прѣди срѣдата на XIX-и вѣкъ, най-голѣмото градище на свѣта. Лондонъ ималъ тогава само половината отъ сегашното си население, а тритѣ съсѣдни китайски градове не били още опустошени отъ тайпингитѣ. Споредъ нѣкои пѫтешественици 8 милиона души живѣяли въ тоя грамаденъ мравунякъ (Huc); нъ слѣдъ буната (1861) едвамъ останѫли 1 милионъ жит. въ тритѣ града (Blakiston). Населението се е увеличило отъ тогава и сега се прѣсмѣта на около 1,500,000 жит.

Учебенъ. Който се отнася до училищно учение: *учебна година*, обикн. отъ 1 септ. до 30 юн.; *учебно дѣло*. — *Учебникъ*. Книга, ржководство, съставено за учене отъ ученици.

Учреждавамъ. Строѭ въ редъ, основавамъ. — **Учреждение**, заведение; **Учредитель**, установитель, основатель.

Учъ. Градъ въ кралство Лахоръ (Мултанъ), близо до сливането на Сутледже и Ченабъ, 50 килом. на югъ отъ Мултанъ; начинателна станция на клонъ отъ желѣзн. въ долината на Индъ; 15,000 жит. Прѣдполагатъ, че тоя градъ е староврѣменната столица на оксидрахитѣ, народъ който се е борилъ смѣло среща Александра Велики.

Ушинский (*Конст. Димитр.*). Знаменитъ русски педагогъ, род. въ Новгородъ-Сѣверскъ (1824 — 1870); добилъ добро домашно образование; посѣщавалъ мѣстната гимназия, послѣ московската и свършилъ правото въ Москва. Отъ 1846 до 1850 билъ професоръ на енциклопедията, законовѣдѣнието и финансовото право въ Демидовския лицей. По независящи обстоятелства си далъ оставката и станѫлъ единъ отъ дѣятелнитѣ сътрудници на сп. *Современникъ*. Въ 1855 билъ назначенъ инспекторъ на Гаченския институтъ и ревностно се прѣдалъ на своето любимо педагогическо дѣло. Въ 1859 билъ назначенъ инспекторъ на Смолни институтъ, дѣто сѫщо, по мѣрата на възможностьта, приспособявалъ своитѣ идеи. Изработилъ заедно съ Вишнеградски единъ проектъ за уредбата на женскитѣ гимназии, който се турилъ въ дѣйствие. Особено сѫ извѣстни съставенитѣ отъ У. книги за начално четиво — *Родное слово* и *Дѣтскій міръ*, които сѫ издържали всѣка по повече отъ 100 издания. Като отвожда въ тия книги видно мѣсто на естествено-научния материалъ, У. си остава вѣренъ на завѣтитѣ на реалистическата педагогика на Коменски, Лока и Песталоця. Както Песталоци, той дава въ ржцѣ-

тѣ на родителитѣ особено ржководство за *Родное слово*, което ржководство е имало обширно влияние на русското народно училище и си остава най-доброто пособие по методиката на народния езикъ и до сега. У-то педагогическо влияние се е силно усѣтило и въ нашето педагогическо дѣло. Голѣмо е, споредъ нѣкои дори по-голѣмо, значението и на У-вия педагогически трудъ *Человѣкъ какъ предметъ воспитанія, опытъ педагогической антропологій* (2 т., СПБ., 1868 -1869). Това съчинение излиза вече въ 11-то издание и се ползува напълно съ заслужена извѣстность. Освѣнь това, слѣдъ У-та смърть, излѣзе една сбирка на негови педагогически статии (*Собраніе педагогическихъ статей*, СПБ., 1875), която обема всичкитѣ негови педагогически статии, напечатани още при живота му въ разни русски списания, а именно въ *Журналъ Мин. Нар. Просвѣщ.*, дѣто той билъ нѣколко врѣме редакторъ, въ *Отечественныя Записки*, въ *Воспитаніе* (изданіе на Чумакова), въ *Народная Школа* (издание на Мѣдникова), дѣто е напечатано неговото прѣдсмъртно, несвършено съчинение, за народното училище. Виж. А. Фролковъ, *К. Д. Ушинскій, краткій біографическій очеркъ* (СПБ., 1881); М. Песковскій, К. Д. У., *его жизнь и педагогическая дѣятельность* (СПБ., 1893, Павленовата биогр. редица; български прѣводъ на Ив. Тодоровъ, Пловдивъ, 1897); А. Слѣпцовъ, *Гдѣ искать оскать основаній здравой педагогикѣ* (*Соврем. Обозр.*, 1868, 2); Н. Г. Дебольскій, *Опытъ разрѣшенія нѣкоторыхъ педагогическихъ вопросовъ* въ *Семья и Школа*, 1874, 11 и 1875, 2 и 3). Въ 1895 и 1896, по случай 25-годишнината отъ деня на У-та смърть, се появиха въ русскитѣ списания много статии за него.

Ф

F. 1) Съкращение на fac или fiat, направи, или да бѫде — въ рецептитѣ. 2) Въ църковнитѣ книги Ф съ титла означава 500. Виж. *Словѣнски цифри.*

Фа. Име на четвъртата нота въ диатоническата гама.

Фабий. Славно римско семейство. Най-прочути Фабиевци сѫ: *Фабий Кунктаторъ* (*Бавникъ*), пълководецъ, който спасилъ Римъ, като избѣгвалъ да се сражи прибързано съ Анибала; той спрѣлъ напрѣдъка на картагенянетѣ и въодушевилъ римлянетѣ въ 2-та пуническа война; умр. въ 205 прѣди Р. Х. — **Фабий Пикторъ.** Историкъ на 2-та пуническа война, живѣлъ 220 прѣди Р. Х.

Фабрика, *лат.* Голѣмо заведение, въ което се обработватъ сурови материали. — **Фабрикантъ.** Стопанинъ на фабрика.— **Фабрикация.** 1) Производство. 2) Фабрично-изведение, издѣлие. **Фабрикувамъ.** Правѫ, изработвамъ; измислювамъ, сковавамъ: *фабрикувамъ новини.* — **Фабриченъ.** Направенъ, изработенъ въ фабрика.

Фабриций (*Луцинъ*). Римски генералъ, прочутъ по вѣрностьта си на отечеството си и бескористието си; избранъ консулъ въ 282 пр. Р. Х., и пакъ въ 280. Ф. билъ испратенъ, слѣдъ разбитието на римлянетѣ отъ Пира, да прѣговаря за откупа и размѣната на военноплѣнницитѣ. Пиръ се мѫчилъ да го подкупи, нъ всичкитѣ му прѣдложения били отхвърлени.

Фаваръ (*Шарлъ.*) Франц. драматургъ, род. въ Парижъ, който минува за бащата на комическата опера (1710 — 1793). Въ 1745 Ф. се оженилъ за г-ца Дюронсре, и тя драматическа писателка, и отлична пѣвица; и сѫщата година станѫлъ директоръ на Opera Comique, театръ, който скоро се прочулъ, благодарение на изящния вкусъ и разсѫдливостьта на Ф. и съпругата му. Тѣ първи се опитали да съгласяватъ костюма на актйоритѣ и актриситѣ съ олицетворенията, и да прѣкратятъ смѣшния обичай да се обличатъ субретки и селски момичета въ прѣмѣната на придворни госпожи. Ф. написалъ до 60 театрални пиеси, и съпругата му до 30; отъ тѣхъ най- забѣлѣжителни сѫ. Comment l'esprit vient aux filles; Le coq du village; Bastien et Bastienne; Ninnette à la Cour; les Trois Sultanes и L'Anglais à Bordeaux. Трудоветѣ имъ сѫ обнародвани нѣколко пѫти. Едно отъ добритѣ издания е Шарпантиевото Oeuvres de M. et M-me Favart.

Фавнъ. По римскитѣ сказания царь на Лациумъ, Пикусовъ синъ и Сатурновъ племенникъ, научилъ подданицитѣ си на земедѣлието и скотовъдството, за което слѣдъ неговата смъртъ му се кланяли като на божество на горитѣ и стадата. Въ негова паметъ билъ учреденъ праздникъ *Фавналии.*

Въ качеството си богъ на пророчествата, наричалъ се Фатаусъ, и заедно съ дъщеря си *Фавна* или *Фатуа* ималъ храмове. Като бож. на стадата и горитѣ, билъ родоначалникътъ на малки богове, *фавнитѣ*, безобразни сѫщества съ остри уши и брада, и кози крака.

Фаворизирамъ, фр. (лат. *фаворъ, благоволение*). Благоприятствувамъ нѣкому, показвамъ му особено благоволение. — **Фаворитизъмъ**. Благоприятство, особено благорасположение къмъ нѣкого. — **Фаворитъ - ка**. Любимецъ, любимка.

Фавусъ, *лат.* Келъ (*накожна болесть*).

Фаготъ. Трѫбенъ музикаленъ инструментъ; **фаготистъ**, оня който свири съ фаготъ.

Фадѣевъ (*Ростиславъ*, Андр.). Русски воененъ писатель и словѣнофилъ (1826—1884). Служилъ въ артилерията, зелъ участие въ крѫмската война. Въ 1864 добилъ чина генералъ-майоръ. Полемизиралъ противъ реформитѣ на военния министръ Милютина. Въ 1868 написалъ: *Въоржженитѣ сили на Русия* (има нѣмски прѣводъ). Това съчинение е написано съ пълно знаяне работата, нъ въ крайно панславистски и шовинистски духъ. Между друго той иска унищожението на Австрия, това се непонравило въ най-високитѣ сфери, а той трѣбвало да си даде оставката. Ала въ 1875 той билъ испратенъ съ особена мисия въ Египетъ, а въ 1877 въ Сърбия и Черногора, при което, между друго, зелъ участие въ обсадата на Антивари. Въ 1881 графъ Игнатиевъ, като станѫ министръ на вѫтр. работи, назначи го главенъ началникъ на печата. Освѣнь споменѫтото съчин., Ф. е написалъ: *60 години кавказска война*, — *Русското общество въ настоящето и бѫджщето*, — *Моето мнѣние за Източния въпросъ*. Особено сѫ извѣстни неговитѣ *Писма* за съврѣменното състояние на Русия, въ които има много интересни бѣлѣжки. Въ 1890 е излѣзло едно издание на съчиненията му събрани съ биографията му. Повечето негови съчинения сѫ прѣведени на нѣмски.

Фаенца (Faenza). Италиянски градъ, 36 килом. на юго-зап отъ Равена, на лѣвия брѣгъ на Ламона, въ хубаво поле; 40,370 жит. (1901). Едно вѣме тоя градъ се славилъ съ индустрията си, вече испаднѫла, за *фаянси*, чении; сега първо мѣсто държѫтъ копринените и ленените му фабрики. Градътъ има формата на квадратъ, раздѣленъ на 4 голѣми улици, които се срѣщатъ въ центра. Забѣлѣж. съборна църква. — Ф., римска Faventia, отъ врѣмето на папа Александра VI (XV вѣкъ) до 1860 е влизалъ въ папската область.

Фаетонъ, *гр.* 1) Синъ на слънцето (Хелиоса) и Климена. Веднажъ като измолилъ отъ баща си да кара колесницата му само единъ день, щѣлъ насмалко да събори вселенната; Зевсъ, за да се избѣгне бѣдата, го разстресилъ съ молния и хвърлилъ въ рѣка Ериданъ (По); сестритѣ му (Хелиади) били обърнѫти въ тополи, а сълзитѣ имъ въ янтарь. 2) Колесница, единъ видъ 4-колелесна кола, теглена отъ коне.

Фаза, фазисъ, *лат.* Мѣна, коя-да-е отъ разнитѣ промѣни, въ които ни се показва луната. Въ *прѣнос. см.* всѣко отъ послѣдователнитѣ промѣнения на една работа, на едно събитие.

Фазанъ Phasianus. Се-мейство птици отъ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. *Обикновений или същий* **фазанъ** Phasianus colchicus е голѣмъ колкото домашния пѣтелъ; опашката му е дълга и за двѣ разпѣрена [illegible] тѣло. Перата на мъжкитѣ сж тъмно-жълти и лъскави, а [illegible] и вратътъ зелени; женската има тъмно-сивъ цвѣтъ. Отечеството на обикновения ф. е Кавказъ и странитѣ около Каспийско море; най-много е распространенъ въ Европа. Дѣто появѣтѣ го развъждатъ както кокошкитѣ; намира се и у насъ покрай гористѣтѣ мѣста: той е една отъ любимитѣ птици на Н. Ц. В. кн. Фердинанда, който и особено се грижи за неговото развъждане: женский ф. носи до 30 - 36 яйца, които се лупятъ въ 23 — 24 дения. Най- хубавитѣ по перата си ф. сж *златний* **ф.** (Phasianus pictus) и *сребърний* **ф.** (Phasianus nycthemerus), чиeто отечество е Китай; въ опитомено състояние се срѣщатъ по-рѣдко. Женскитѣ отъ всичкитѣ видове сж съ кжса опашка. — Отъ семейството на ф. е и паунътъ (Pavo cristatus). Той е по-малъкъ отъ мисира, има 100-160 сантим. дълга опашка и на главата си качулче отъ тънки и на края широки пера; главата, шията и коремътъ му сж тъмно-синийо-лъскави, а гръбътъ му златно-зеленъ. Опашката му е най-хубава; състои отъ нееднакво дълги пера, напъстрени съ синийо-лъскави петна, като очи, и на края разрошени. П. живѣе въ диво състояние покрай Гангъ въ Индия и на Зондскитѣ о-ви. У насъ го въдятъ за украшение. Римляннитѣ го ядѣли и особено обичали мозъка и езика му. П. много обича да си разперва опашката, като че иска да се похвали съ нея, и затова казватъ, че е горделива птица. Гласътъ има силенъ и неприятенъ, [illegible] [illegible].

Фасисъ. Рѣка въ старовр. Азия [illegible] влива се въ Черно море; сега *Ріонъ*.

Факей. Израилски тълководецъ и царь-похитител на израилския прѣстолъ; за да дойде на прѣстола убилъ Факия. Въ неговото врѣме асирийский царь Тегла-Фелсаръ завоевалъ нѣколко сѣверни града отъ царството му, Галадъ, Галилея и цѣлото Невталимово колѣно, та отъ това врѣме израилското царство състояло само отъ Самария и половината отъ Манасиниото колѣно. Това нещастие му навлѣкло ненавистьта на подданницитѣ му, и, слѣдъ 20-годишно царуване (759 — 740) билъ убитъ отъ Осия (*Библ.*, 4 пар. 15: 25 — 38, 16: 1 — 9).

Факелъ, *лат.* Свѣтилникъ, машала.

Факелъ-цукелъ, *нѣм.* Голѣмо шествие съ машали и съ голѣмо число музиканти.

Факири. по арабски значи бѣдни. Както дума дервишъ, дума факиръ означава мохамедански аскетъ. Факиритѣ се дѣлятъ на два главни класа: *башаръ* (по закона), сир. които живѣятъ по особени прѣдписания на мохамеданството и които образуватъ религиозни ордени, и *бишаръ* (безъ законъ), сир. мохамедане, които не сж длъжни нито да пазятъ обредитѣ, нито да припознаватъ

догматитѣ. Разнитѣ ордени факири иматъ разни тайни обрѣди; ф. се поминуватъ съ милостиня, носятъ обикновено намѣтало отъ черна или бѣла плъсть, а понѣкога звѣрски кожи. Разнитѣ ордени се различаватъ по покривката на главата, която се нарича *таджъ* (корона). Обикновено ф. носятъ съ себе си една малка тояга, на която се облѣгатъ съ лакътъ или съ лоба, като се вдаватъ въ религиозни размишления, понѣкога иматъ желѣзна патерица съ искуствена рѫка, съ която удрятъ тѣлото си, което никога се не мие, носятъ вулгия отъ агнешка кожа, тасче за събиране милостиня, и четки отъ 32, а понѣкога и повече подправени бисери. Брадата и косата оставятъ да растѫтъ колкото може по дълги, живѣятъ крайно аскетически животъ; нѣкои отъ тѣхъ прѣкарватъ цѣла нощь така, че повтарятъ дума Аллахъ (Богъ), и за да не заспятъ, зиматъ най-негодни положения. Въ Европа подъ дума факиръ подразбиратъ особено фанатическитѣ факири на Индия, които вѣрватъ, че славятъ Бога като си нанасятъ рани, закопаватъ се въ земята, морятъ се съ гладъ.

Факия. Израилски царь, синъ и наслѣдникъ Манаимовъ (761—759), служилъ на идоли и распространявалъ въ царството си идолопоклонството; билъ убитъ отъ военачалника си Факея, който провъзгласилъ царь самъ себе си и продължилъ идолослужението (*Библ.*, 4 Царе 15; 22—25).

Факсимиле, *лат. фацере*, правя; *симилисъ*, подобенъ), Снимка отъ почеркъ, отъ писмото на нѣкого.

Фактически (лат. *фацере*, правя и *фактумъ*, направено). Истински, който е на дѣло; основанъ на дѣло; доказанъ на дѣло. — **Факторъ,** (лат. *факторъ*, правачъ). 1) Производитель, дѣятелна сила. 2) Надзиратель, или распоредитель на работи въ печатница. — **Фактотумъ.** Общъ слуга за всичко, испълнитель на всѣвъзможни поржчки. — **Фактура,** *лат.* Записка или смѣтка за количеството, качеството и цѣната на продадени стоки, която се испраща отъ продавача на купувача. — **Фактъ.** Извършено или станѫло нѣщо, дѣло, събитие.

Факултативенъ, *лат.* Произволенъ, който може да се върши или не; въ противоположность на *задължителенъ*. — **Факултетъ.** Отдѣление въ университетъ, въ което се изучава само единъ клонъ отъ науката: медицината, правото, езиковѣдѣнието, естественитѣ науки, и др.

Фаланга. Дълбокъ строй пѣхота, който е билъ въ употрѣбение у гръцитѣ и подобренъ отъ македонския царь Филипа. Построението му е било различно у различни народи: отъ 8, отъ 12 и отъ 32 реда. Простата ф. състояла отъ 4000 души, двойната отъ 8000, а пълната отъ 16,000. Въ отбранителнитѣ дѣйствия Ф. е била прѣвъсходна, нъ въ настѫпателнитѣ малко е имала подвижность. При неравна земя е била сѫщо несгодна, а главний нейнъ недостатъкъ е тоя, че поражението на една часть влѣкло слѣдъ себе ти участьта на цѣлата ф.

Фаларизъмъ. Жестосо правление, подобно на Фаларисовото правление. — **Фаларисъ.** Агригентски тиранинъ (Сицилия), около 555 прѣди Р. Х., прочутъ по

безчовѣчието, съ което 16 години управлявалъ страната. Той пекалъ прѣстѫпницитѣ живи въ единъ мѣденъ бикъ. Цицеронъ го нарича най-жестокий отъ всичкитѣ тирани. Въ напокошни писатели, Луцианъ и др., твърдѣятъ, че той е билъ по природа добродушенъ, човѣколюбивъ и ученолюбивъ. Кой отъ двата възгледа е правий, не може да се знае. До насъ сѫ достигнѫли съ Ф-то име 148 прѣкрасни писма, които се приписватъ на единъ гръцки софистъ.

Фалацийски стихъ. Единадесетстѫпенъ хореодактилъ, така нареченъ въ честь на гръцки поетъ Фалакоса: —с | —с с—с | — с — с.

Фалиментъ, *лат.* Въ *търгов.* несъстоятелность, испадане.—**Фалирамъ.** Испадвамъ, ставамъ несъстоятеленъ. — **Фалитъ.** Испаднѫлъ въ несъстоятелность (търговецъ, банкеринъ и др.).

Фалкландъ. Виж. *Малуиски острови.*

Фалкъркъ (Falkirk). Шотландски градъ, 20 килом. на югъ отъ Стърлингъ, на канала Фортъ до Клайда; около 20,000 жит. прочутo тържище на коне и добитъкъ. Въ околностьта на Ф. сѫ Carron Works, най-важнитѣ металоливници въ Великобритания. Индустриално училище. Нѣколко битви отъ 1298 до 1746; въ 1298 въ една битва съ англичанетѣ 15,000 шотландци останѫли на бойното поле.

Фалренъ. Връвь, която се връзва на стълба въ корабъ да служи за прѣчки.

Фалстеръ. Дански островъ въ Балтийско море, на югъ отъ Зеландия, на зап. отъ Моенъ и на ист. отъ Лааландъ; простр. 475 чет. килом. и насел. 35,000 жит. Равна, малко издигнѫта и плодородна земя, на която сѫ дали прѣзимето *градината на Дания.* Гл. градъ *Никебингъ.* Една желѣзница минува прѣзъ острова.

Фалшивъ, *лат.* Подправенъ, лъжовенъ, калпавъ. — **Фалшивость.** Подправеность, лъжовность, калпавщина. — **Фалшификаторъ.** Подправачъ, калпазанинъ. —**Фалшификация**, *лат.* Подправяне, поддѣлка.—**Фалшифицирамъ.** — Подправямъ, правѫ калпаво нѣщо. — **Фалшъ,** *търм.* Измама; поддѣлка, подлогъ.

Фамагуста. Пристанищенъ градъ въ о-въ Кипръ, на източ. брѣгъ, 30 килом. на юго-ист. отъ Никозия; наричалъ се едно по друго *Арсиное*, въ честь на сестрата на Птоломея Филаделфа, основательтъ му, и Fama Augusta. Слѣдвалъ сѫдбинитѣ на о-ва до 1571, когато билъ съсипанъ отъ 11-мѣсечната обсада, що издържалъ подъ венецияпскитѣ си владѣтели среща турцитѣ (1570—1571), и още веднажъ отъ едно земетресение въ 1735; отъ тогава не се е въздигнѫлъ; сега има 2,500 жит.

Фамилия, *лат.* Челядь, семейство. — **Фамилистъ.** Челядникъ; жененъ човѣкъ. — **Фамиляренъ.** Роднински, свойски, сир. свободенъ и безцеремоненъ както между свои си; близъкъ, приятелски. —**Фамилярность.** Свойщина, голѣма близость въ отношенията.

Фамозенъ, *лат.* Прочутъ, всеизвѣстенъ.

Фанариоти. Общо име дадено на гръцитѣ, които живѣѫтъ въ Фанари или Фенеръ, кварталъ въ Цариградъ. Фанариотитѣ се вижда да сѫ били първоначално потомци на византийски благород-

ници. Ала отпослѣ, когато турцитѣ завоевали Цариградъ, тоя разредъ се е попълвалъ отъ пришелци, изъ разни части на Турция. Съ качествата, които отличаватъ гръцкото племе и възползувани отъ невѣжеството на завоевателитѣ си, ф-тѣ достигнѫли да играѫтъ важна роля въ новото правление; занимавали високи постове като драгомане, секретаре, банкере и др. и единъ отъ тѣхъ, *Александръ Маврокордато*, водилъ прѣговоритѣ за карловецкия миръ (1699); отъ 1711 до 1821, тѣ доставяли господаретѣ на Влашко и Молдова. Слѣдъ Кантакузена (виж. Стефанъ *Кантакузенъ*), турцитѣ нѣмали вече довѣрие въ князоветѣ отъ ромѫно-словѣнско происхождение, и назначавали гръци фанариоти за господаре на Влахия и Молдова. Първий фанариотски господарь на дунавскитѣ княжества билъ *Николаки Маврокордато*, назначенъ въ 1711 като господарь на Молдова и въ 1716 като господарь на Влахия. Както до това врѣме въ румѫнскитѣ княжества официалний езикъ билъ словѣно-български (виж. Влахия, *история*), така и въ гръцкия периодъ, периодъ отъ 105 години, румѫнска народна култура не сѫществувала; гръцкий езикъ се употрѣбявалъ всѫдѣ, въ двореца, въ правителственитѣ учреждения, въ църквата. Румѫнската аристокрация съвсѣмъ се погръчила и между нея и простия народъ имало пропасть (виж. Раичъ, *Полусловѣне или Румѫне*). Въ това врѣме и фенерската гръцка патриаршия сполучила да разшири прѣдѣлитѣ на църковното си вѣдомство на-длъжъ и на-ширъ въ цѣлата турска империя, като, между друго, и унищожила охридската архиепископия (1767). Гръцкото възстание въ 1821 побило фанариотското влияние; арменцитѣ замѣстили **ф.** като довѣрени лица и банкери на султанитѣ. Нъ както **ф.** компрометирала епохата на гръцкото възстние, така и наслѣдницитѣ имъ изгубихѫ довѣрието на *сарая* слѣдъ арменското политическо движение отъ 1893 насамъ.

Фанариотски. Свойственъ на фанариотитѣ; лукавъ и коваренъ.

Фанатизирамъ, *лат.-гръц.* Възбуждамъ фанатизмъ, правѫ нѣкого фанатикъ. — **Фанатизмъ.** 1) Прѣкалена ревность за вѣрата. 2) Упорита привързаность къмъ едно мнѣние. — **Фанатикъ**, *гр.* 1) Прѣкаленъ, упоритъ поддържатель на своето си вѣроисповѣдане. 2) Упоритъ поддържатель на едно мнѣние. — **Фанатически.** Яростенъ въ религията, или въ сѫжденията.

Фантазйоръ. Който фантазира, мечтатель. — **Фантазирамъ**, *герм.* 1) Бродѫ мислено, прѣдставлявамъ си изящни картини, мечтаѫ. 2) Свирѫ безъ ноти, по свое настроение или прищѣвка, импровизирамъ. — **Фантазия**, *гр.* Творческата сила на въображението; несбѫдъчна мечта; поетическо или музикално съчинение, направено безъ пазене приетитѣ общи правила въ поезията или музиката. — **Фантасмагория.** Сѣнкитѣ или призрацитѣ на разни прѣдмѣти, изображени въ тъмна стая, съ помощьта на магически фенеръ на платно. — **Фантастически.** Мечтателенъ, въображаемъ; страненъ, чудноватъ; глупавъ. — **Фантомъ.** Привидѣние, призракъ. — Въ акушерското искуство: единъ уредъ, направенъ за обучение на акушеркитѣ.

строго, нъ лицемѣрно испълнение правилата на външното благочестие и гордѣяла се съ праведностьта и знанията си. Иисусъ Христосъ постоянно изобличавалъ ф. Съ лицемѣрното си благочестие тѣ располагали къмъ себе си най-много простолюдието, особено женитѣ. Виж. *Мат.* 23; 13 — 15 и по-нататъкъ. — **Фарисейски.** Свойственъ на фарисеитѣ. — **Фарисейство.** Лицемѣрна набожность, лицемѣрие.

Фармакогнозия, *гр.* Учение за проститѣ, още необработенитѣ вещества, които се употрѣбяватъ за цѣрове, разглежда качествата имъ, какъ се събиратъ, какъ се запазватъ физическитѣ и химическитѣ имъ свойства и други. — **Фармакодинамина.** Учение за силата на цѣроветѣ. — **Фармаколитъ.** Минералъ съ розовъ шаръ; принадлежи на едноклиномѣрната система; срѣща се въ кристали въ видъ на игли или влакна; състои отъ мишако-кисела варь. — **Фармакология.** Наука за цѣроветѣ. — **Фармакопея.** Сжщото, каквото е диспенсатрий. — **Фармакохимия.** Медицинска химия. — **Фармацевтика,** *фармация.* Наука, която се занимава исключително съ онія естествени тѣла, зети отъ всичкитѣ царства на природата, растителното, животното, и минералното, които могжтъ да служжтъ за приготвяне отъ тѣхъ цѣрове. — **Фармацевтически.** Аптекарски, който се отнася до приготвянето цѣрове. — **Фармацевтъ, фармацистъ.** Аптекарь.

Фармасонство или франкмасонство. Соб. зн. *свободно зидарство,* (фр. francmaconnerie, англ. masonry, нѣм. Freimaurerei, Maureгеi, Masonei, рус. *франкмасонство или масонство*). Зидаритѣ въ Европа въ срѣднитѣ вѣкове ходяли отъ мѣсто на мѣсто да правятъ църкви и други сгради. Папата съ една була ги освободилъ отъ нѣкои даждия, които плащали другитѣ граждани. Оттука дошло името *свободно зидарство,* име на зидарското съсловие. Съ това име (*фармасонство*) се нарекло по-послѣ едно човѣколюбиво дружество, което брои вечленове отъ всичкитѣ разреди на обществото. То е пуснало вѣтви всждѣ въ свѣта и членоветѣ му, които се распознаватъ помежду си по нѣкои знакове, се обѣщаватъ да пазятъ ненарушимо тайнитѣ но ордена си. Отъ дѣйствията на фармисонетѣ е явно, че основнитѣ начала на дружеството имъ се заключаватъ въ любовь къмъ ближния, равенство и братство. Думата фармасонство има и значението на волномислие, безбожие. Виж. Rebold, Histoire générale de la Franc-Maçonnerie (Парижъ, 1851); Histoire pittoresque de la Fr.; Allgemeines Handbush der Freimaurerei (1863 — 67, ново изд. 1901); Ешевскій, *Московскіе масоны* (Собр. Соч., т. III). За ф. сж писали още на нѣм. J. Kloss, Keller, J. Findel; на рус. Лонгиновъ, Пекарскій, Незеленовъ.

Фармасонъ. 1) Членъ на фармасонство. 2) Волномислецъ, безбожникъ.

Фармацевтика, *фармацевтъ.* Виж. *фармакогнозия.*

Фарнакъ I. Понтски краль въ 190 пр. Р. Х. Прѣзелъ Синопъ (183), нападнжлъ Евмена, пергамски краль, нъ отпослѣ билъ принуденъ да изостави завоеванията

си въ Галатия и Пафлагония. Още царувалъ въ 170.

Фарнакъ II. Краль на Понтъ и на Босфора, синъ на Митридата Велики, род. кѫдѣ 98 прѣди Р. Х., умр. въ 47. Измѣнилъ на баща си въ полза на римлянетѣ, които му дали за награда кралството на Босфора, съ титлата приятель и съюзникъ на римския народъ (64 прѣди Р. Х.). Ф. се възползувалъ отъ Цезаревитѣ и Помпеевитѣ междуособни войни, та завладѣлъ Понтъ, една часть отъ Кападокия и дори стигнѫлъ до Витиния. Юлий Цезарь, слѣдъ александрийската война, потеглилъ среща него и го смазалъ при Зела (47). Било слѣдъ тая лесна побѣда, че римский диктаторъ, за да изрази бързината на въстържествуването си, писалъ на сената прочутитѣ горди лаконически думи: Veni, vidi, vici (дойдохъ, видѣхъ, побѣдихъ). Ф. билъ убитъ малко по-сетнѣ, когато пристигнѫлъ въ Босфора.

Фаро, *фр.* Единъ видъ игра на книги, играе се главно въ комарджийски заведения.

Фаро. Португалски градъ, при устието на Фермозо въ Атлантически океанъ; 10,000 жит. Доста голѣмъ износъ отъ портокали, смокви, гѫба за затикалки. Градътъ има стѣни, съградени отъ мавритѣ.

Фаросъ. Скалисто островче срещу Александрия въ Египетъ, на което морский фенеръ, почнѫтъ отъ Птоломея I, и свършенъ около 280 пр. Р. Х., е минувалъ въ старо врѣме за едно отъ чудесата на свѣта. Сега Ф. е просто една рибарска станция.

Фарсала. Гръцки градъ, въ Тесалия, всрѣдъ едно плодородно поле, което се пои отъ Епинея; 2,500 жит. Въ старо врѣме, тоя градъ е владѣялъ входа въ сѣверна Гръция; отъ крѣпостьта му още има остатки. Ф. е прочута по Цезаревата побѣда надъ Помпея (48 пр. Р. Х.). Историцитѣ не сѫ съгласни върху числото на воителитѣ отъ двѣтѣ страни; едни сѫ го прѣсмѣтали на 300,000, други на 400,000; и право сѫ забѣлѣжвали нѣкои, че съ тая военна сила Цезарь и Помпей, съединени, бихѫ довършили завоеването на свѣта.

Фарсйоръ. Виж. *Фарсъ.*

Фарсинъ, *халдейск.* Който раздѣля (*Библ.*, *Дан.* 5; 25. 28).

Фарсистанъ, *Фарсъ* (старовр. *Персида*). Персидска область, между Иракъ-Аджеми на сѣв., Керманъ и пустиня Кармания на ист., Ларистанъ и Персидски заливъ на югъ, и Хузистанъ на зап. Простр. 137,660 чет. килом. и насел. 2,800,000 жит. По отношение на индустрията, Ф. държи първо мѣсто между персидскитѣ области: хубави вълнени, копринени, памучни платове, и ткани отъ камилска козина; износъ: вино, коне, вълна, жито, овощия, афионъ, разни манифактурни прѣдмѣти. Гл. гр. сѫ: Ширазъ, ц. на управл., Иездъ, Фирузъ-Абадъ, Дарабгердъ и пристанище *Бендеръ-Абу-Шехеръ*. Ф. е най-хубавита часть отъ Персия. Въ него има дѫбови гори, кипариси по планинитѣ, портокали, лозя, нарове по полето. Едно врѣме конетѣ му сѫ били прочути. Има още забѣлѣжителна порода овце.

Тая область е играла важна роля въ историята на Персия. Въ старо врѣме, тя основала съ Кира персидската империя; въ срѣднитѣ вѣкове произвела династията на буидитѣ въ испадането на

багдатския халифатъ. Въ другитѣ епохи тя е слѣдвала сѫдбинитѣ на Персия и е подпадала подъ сѫщитѣ владичества.

Фарсъ, *лат.* Вшутливость, шегуване; забавна комедия. — **Фарсёоръ**. Вшутникъ, шутйо, *сюйтария*.

Фаруимъ. Прѣдполагатъ да значи Офиръ, или, споредъ други, Истокъ (*Библ.*).

Фарфоренъ, *гр.* Направенъ отъ фарфоръ. — **Фарфория**. Фарфоренъ сѫдъ. — **Фарфоръ**. Каолинъ, бѣла и полупрозрачна глина, отъ която правятъ разни вещи, чашки, вази и др. Първитѣ фарфорови издѣлия били донесени въ XV-и вѣкъ отъ Китай и Япония; а въ Европа почнали да приготвятъ фарфоръ само въ началото на XVIII-и вѣкъ, и то найнапрѣдъ въ Саксония (1706). Сега фарфоровитѣ фабрики сѫ распространени по цѣла Европа. Слѣдъ като обърнятъ фарфоровата глина въ тѣсто, правятъ издѣлията, които послѣ сушатъ, полуобгарятъ, глазиратъ и изново съвсѣмъ обгарятъ въ ковчежета.

Fas est ab hoste doceri, *лат.* Позволително е да се учи човѣкъ и отъ неприятель. — Fas et nefas. Право и неправо, позволено и непозволено.

Фасадъ, *фр.* Лицевата страна на сграда, лице.

Фасга. Планинско бърдо, на сѣв. отъ Аваримското, на ист. отъ Мрътво море (*Библ.*).

Фасоне, *фр.* На пръчки (за *плать*).

Фасонъ, *фр.* Кроежъ, образецъ, калѫпъ.

Фасъ (фр. *лице*). Прѣдната часть на укрѣпление.

Фаталенъ, *лат.* Роковъ, гибеленъ. — **Фатализмъ**. Вѣрване въ неизбѣжна сѫдба, орисано, прѣдопрѣдѣление, прѣдназначена отъ провидѣнието бѫдѫщность: *основата на мохамеданството е фатализмът*. — **Фаталиститѣ** отричатъ свободата на волята на човѣка и отговорността му за дѣлата му. Фаталистическото вѣрване е гибелно за нравственостьта. — **Фаталистически**. Който се отнася до вѣрата въ сѫдбата. — **Фаталистъ**. Който вѣрва въ неизбѣжна сѫдба, прѣдопрѣдѣление, орисано. — **Фаталность**. Неизбѣжна сѫдба, орисано.

Фатима. Една отъ 4-тѣ Мохамедови дъщери, отъ жена му Хадиджа; оженила се за Али, който послѣ станѫлъ халифъ. Умрѣла половина година слѣдъ баща си на 28 години. — **Фатимиди**. Династия арабски халифи, основана въ Тунисъ, отъ Макади-Обандъ-Аллаха, потомецъ на Мохамедовата дъщеря Фатима, въ 901. Правнукътъ му Моезъ завладѣлъ Египетъ, Сирия и Палестина, основалъ Кайро (972) и се провъзгласилъ халифъ. Слѣдъ него тая династия царувала до 1171, когато, слѣдъ Адхидовата смъртъ, Саладинъ завладѣлъ Египетъ. Ф. покровителствували шиититѣ; отъ тѣхъ забѣлѣжителенъ е халифъ Хакимъ-Биамрилъ (1002 — 1021), който основалъ въ Каиро академия. — **Фатихатъ**, *алъ* —. Първата сура (глава) въ корана, която съдържа главната молитва на мохамеданетѣ: „Хвала на Бога, властительтъ на всичкитѣ разумни сѫщества на свѣта, милосърдний царь въ сѫдния день“ и др.

Фауна, *лат.* Вкупно всичкитѣ родове животни въ нѣкоя страна или часть отъ свѣта. — **Фаунъ**. Сѫщото каквото е Фавнъ.

ıустъ (*Иванъ*). Германски ма-
ıикъ отъ XV-и вѣкъ, който,
казанията, продалъ душата
а дявола за земни блага.
тия сказания Гете създалъ
утата си драма. Ф. е още
ятъ на една французска опера
Гуно, която е шедеврътъ
втора.

ıшина. Въ *воен. иск.* храсте
връхаре, съ които въ война
лватъ трапъ, поправятъ пѫть,
т.

ıялъ. Единъ отъ най-важни-
тъ Азорскитѣ о-ви, съ про-
179 чет. килом. и насел.
00 жит.; много плодороденъ;
голѣма търговия. Гл. гр.
та, на юго-ист. брѣгъ.

ıянсовъ. Чениянъ.—**Фаянсъ**,
името на гр. *Фаенца* (виж.
име). Чения, глиненъ сѫдъ
осанъ съ стъкловиденъ слюй.
е. Химический знакъ на же-
го (ferrum).

ебъ. Богъ на слънцето и пое-
а у гръцитѣ, токо-речи сѫ-
, каквото у римлянетѣ е А-
нъ.

евруарий, *лат.* Вторий мѣ-
въ годината у христианетѣ
слѣдний у римлянетѣ, които
ъ тоя мѣсецъ принасяли очис-
лни жъртви, отъ което той е
лъ името си февруарий, сир.
тителни.

евруарий (19 —). Освобож-
ето на България: подписва-
на *Санъ-Стефански* договоръ
. *Санъ-Стеф.* д.).

егоръ. Моавска гора, която
полагатъ да е била нѣколко
метра на сѣв.-ист. отъ Мрът-
оре (*Библ.*).

Федераленъ, лат. Съѭзенъ,
денъ въ федерация: *Съеди-
тѣ Държави въ Америка сѫ
рална република.* — **Федера-
лизмъ**. Съѭзна система на нѣ-
колко независими държави, съе-
динени подъ общото главно упра-
вление на едно срѣдоточно пра-
вителство. — **Федералистъ**. При-
върженикъ на федерализма. —
Федерация. Нѣколко независими
държави съединени за общи цѣли
въ една държава; *Федерационенъ*,
който принадлежи на федерация,
съѭзенъ.

Федоръ I. Русски царь, синъ
на Ивана IV, род. въ 1557, на-
слѣдилъ баща си въ 1584. Той
оставилъ всичката власть на шу-
рея си Бориса Годунова, който,
казватъ, най-сетнѣ го отровилъ
(1598). Съ **Ф.** угаснѫлъ Рурико-
вий родъ.

Федоръ II. Русски царь, синъ
на Алексѣя Михаиловича и трети
князъ отъ Романовия домъ, род.
въ 1661; царув. отъ 1670 до 1689.
Прѣдтеча на реформитѣ на Петра
Велики, брата си, той далъ го-
лѣми права на висшитѣ чиновници
въ ущръбъ на боляретѣ, увели-
чилъ числото на училищата, и
др. т.

Ф. II утвърдилъ властьта си
надъ Киевъ и Мала Русия и
приелъ подъ подданството си за-
порожскитѣ казаци. Затова тур-
цитѣ, подъ чието подданство се
намирали до тогава запорожцитѣ,
нахлули въ Мала Русия; нъ раз-
бити при Чигиринъ въ 1678, били
принудени да искатъ миръ, който
и билъ сключенъ въ 1681. **Ф. II**
знаялъ гръцки и латински, мате-
матика и билъ страстенъ люби-
тель на ѣзденето. Умр. въ 1689.

Федра. Тезеева жена, дъщеря
на критския царь Миноса; вли-
бена въ сина си Иполита, обви-
нила го, когато той не склонилъ
да ѝ отговори, въ покушение на
честьта ѝ и, слѣдъ смъртьта на

Ипполита, расчекнатъ отъ коне, се обѣсила. **Ф.** е героинята на Европидовата трагедия *Ипполитъ* и Расиновата *Федра*. Една отъ най-бодритѣ роли на прочутата Рашель.

Федръ (Phaedrus). Латински поетъ-баснописецъ, тракиецъ или македонецъ, заведенъ въ Римъ робъ въ дѣтинството си, и отхраненъ въ двора на императора Августа, който го освободилъ. Въ Тивериево врѣме билъ въ голѣма опасность отъ враждата на Сеяна, нъ живѣлъ да види падането на тоя генералъ, и умрѣлъ въ прѣклонни години, вѣроятно въ Клавдиевото царуване. Баснитѣ, които му се приписватъ, се наричатъ Fabulae Aesopiae, защото сѫ написани по Есоповия начинъ. Най-доброто имъ издание е Ореливото (Цюрихъ, 1831); **Ф.** има нѣмски, франц. и други прѣводи; русский прѣводъ отъ *Кошански* е ималъ нѣколко издания.

Феерически, *фр.*, *англ.* (отъ *лат.*) Вълшебенъ.

Фейерверкеръ (герм. *фейеръ*, огънь; *веркъ*, работа). Унтеръ-офицеръ въ артилерията.—**Фейерверкъ**. Увеселителенъ огънь, като ракети и д. т.

Фейлетонистъ, *фр.* Съчинитель на фейлетони.—**Фейлетонъ**. Подлистникъ,—литературно съчинение въ видъ на расказъ или повѣсть, обикновено обнародвано въ особенъ отдѣлъ на долния край на вѣстницитѣ.

Фелдмаршалъ, *герм.* Най-високий воененъ чинъ въ нѣкои държави, дава се много рѣдко и за особени заслуги. Така, въ Русия, слѣдъ Дибичовата смъртъ прѣзъ цѣлото царуване на Николая I ф. билъ само Паскевичъ.

Фелтфебелъ, *герм.* Старши унтеръ-офицеръ въ рота.

Фелдшеръ, *герм.* Помощникъ-лѣкарь.

Фелдшпатъ (герм. *полски камъкъ*). Минералъ крайно изобиленъ токо-речи въ всички части на свѣта. Той е главната съставна часть на скалитѣ, и нептуническитѣ и вулканическитѣ; и отъ неговото разложение сѫ станали глинитѣ изобщо. Срѣща се обикновено въ видъ на плочици и валчести маси, кристализира въ ромбоидални призми. Кристалитѣ му се срѣщатъ въ гранита. Има кристаленъ изгледъ и обикновено бѣлъ шаръ съ синкава сѣнка. Сѫществуватъ много видове **ф.**: *ортоклазътъ*, *олигоклазътъ*, *албитътъ*, *лабрадоритъ* и др. Всичкитѣ видове **ф.** сѫ толкова твърди, че съ ножъ не може лесно да се драще на тѣхъ, и се топятъ мѫчно; блесъкътъ имъ е срѣденъ. Всичкитѣ **ф.** сѫ безводни алуминиеви силикати, съ нѣкои алкалий или варь. Единъ видъ **ф.** се употрѣбява отъ китайцитѣ въ правенето на порцелана. *Адулария* е прозрачно видоизмѣнение на **ф.** и токо-речи безъ шаръ; и често се употрѣбява за украшения. Едно синйо видоизмѣнение на **Ф.**, което се намира само въ Щирия, и едно зелено видоизмѣнение, понѣкога наричано *амазонски камъкъ*, както и лабрадоритъ, се употрѣбяватъ като скѫпоцѣнни камъне.

Фелетци. Прѣдполага се, че тая дума означава скороходци (*Библ.*, 2 Цар.).

Феликсъ. Римски управитель на Иудея въ врѣмето на апостола Павла, възвисенъ на тоя чинъ отъ робъ. Историкъ Тацитъ го описва като жестокъ, подълъ и разпуснатъ. Той се оженилъ за Дру-

силия, еврейка и сестра на Агрипа Млади, която похитилъ отъ втория й мжжъ. До ф. въ Кесария, гл. градъ, билъ испратенъ отъ Лисия апостолъ Павелъ за сѣдъ. Ф. го намѣрилъ невиненъ, нъ не го пуснѫлъ, защото се надѣялъ за откупъ отъ приятелитѣ му за него. Друсилия пожелала да почуѫтъ апостола да имъ расправи за новата вѣра. Павелъ съ смѣлото си слово върху въздържанието и страшния сѫдъ направилъ ф. да потрепере. Ала ф. заглушилъ съвѣстьта си отъ угода къмъ евреитѣ, и оставилъ пакъ въ затвора апостола, ако и да облекчилъ теглилата му. Слѣдъ двѣ години, когато билъ повиканъ назадъ въ Римъ за лошото си управление, ф., за да угоди повече на евреитѣ, оставилъ Павла въ окови (*Библ.*).

Феликсъ. Име на нѣколко папи и антипапи.—Ф. I (св.), папа отъ 269 до 274. Прѣтърпѣлъ мѫченическа смъртъ прѣзъ гонението на християнетѣ въ Аврелиановo врѣме.—Ф. II, антипапа отъ 355 до 358; оттеглилъ се отъ папския прѣстолъ, когато се завърнѫлъ заточений му прѣдшественикъ Либерий. Споредъ Liber Pontificalis, прѣтърпѣлъ мѫченичество отъ прѣдишния си покровитель Констанция; нъ това не се подтвърдява отъ никой съврѣменникъ. Ф. III, папувалъ отъ 483 до 489, билъ родомъ отъ Римъ и отъ семейството, отъ което по-сетнѣ се явилъ папа Григорий Велики. Ф. свикалъ съборъ и прѣдалъ на проклетие цариградския патриархъ Акация, защото държалъ страната на монофизититѣ, и съ това пръвъ отцѣпилъ Западната църква отъ Източната. Тая схизма траяла до 519. Отъ тоя папа сѫ уцѣлѣли писма и актове по прѣпирнята. Той умр. на 12 февр. 492. — Ф. IV, папа отъ 525 до 530, родомъ отъ Беневенто. Папуването му не прѣдставлява забѣлѣжително събитие.—Ф. V. Папа отъ 1439 до 1448, бившъ савойски херцогъ, своеволно покалугеренъ; далъ си оставката въ 1448, и слѣдъ три години умрѣлъ въ Женева.

Феллахъ (множествено *Елъфеллахинъ*). Арабска дума, която значи селаченинъ, орачъ, земедѣлецъ. Дава се прѣзрително на земедѣлческото население въ Египетъ. Феллахитѣ образуватъ грамадната маса отъ населението, и сѫ потомци на староврѣменнитѣ египтяне, смѣсени съ сирийци, арабе и люде отъ други племена обърнѫти въ мохамеданството. Феллахитѣ въ сѣвернитѣ области на Срѣдиземно море сѫ съ по-бѣлъ шаръ, а асуанскитѣ сѫ токо-речи черни. Храната на ф. е само растителна. Дори оризътъ е скѫпъ за тѣхъ, а животната храна недосѣгаема. Въ общественото си положение, тѣ сѫ по-долни отъ бедуинитѣ, които, макаръ и да се женѫтъ за тѣхнитѣ дъщери, не женѫтъ за тѣхъ своитѣ дъщери. Ф. имагъ нравственитѣ качества на староврѣменнитѣ египтяне: тѣ сѫ разумни, сериозни, тихи, кротки, трезви отъ една страна; и лѣниви, завистливи, распролюбиви, распуснѫти и упорити отъ друга, и сѫ наслѣдили традиционната омраза на праотцитѣ си къмъ плащане данъци, които често имъ се истръгватъ съ лобутъ.

Фелпа. Памучно кадифе.

Фемерзунтъ. Име на протока, който дѣли Фемернъ отъ Холщайнъ.

Фемерн. О-въ въ прусската область Шлезвигъ-Холщайнъ, зетъ отъ Дания въ 1864. Отдѣля го отъ Холщайнъ Фемерзундъ; 14,000 жит. Равна плодородна земя; жито и градински произведения. Гл. градъ *Бург*, съ около 3,000 жит.

Феминизмъ (франц. femme, жена). Еманципация на женитѣ. Вижъ. *Женската.*

Фенелонъ (*Франсоа*). Французски писатель, камбрейски архиепископъ; род. въ дордонския деп. (1661—1715); довършилъ науките си въ Plessis collège въ Парижъ. Кралътъ испратилъ Ф., като свещеникъ, да обръща хугенотитѣ. Намѣсто да ходи при тѣхъ, той испращалъ драгунитѣ и устроявалъ така-наречените драгонади. Отъ 1678 управлявалъ едно дѣвическо училище, и прѣзъ това врѣме написалъ съчинението си *По възпитанието на дъвойкитъ* (българ. прѣводъ на А. Шоповъ, Цариградъ, 1874), което е още класическо. Отъ 1689 възпитавалъ внука на Лудовика XIV, бургонския дукъ, и станалъ членъ на академията. Въ 1697 ненадѣйно написалъ съчинението: *Обяснения на правилата на светиитъ*, съ което раздразнилъ католическото духовенство. Особено се прославилъ съ съчинението *Приключенията на Телемаха*, за което окончателно падналъ въ немилость и при двора и при папата. Лудовикъ XIV видѣлъ въ това съчинение просто една сатира на неговия дворъ: Сезострисъ се прѣдполагало, че прѣдставлява самъ великия монархъ; Калипсо, мадамъ де Монтеспанъ; и т. н. Царевий гнѣвъ не знаялъ прѣдѣли. Царътъ запрѣтилъ на внука си всѣко сношение, лично или писмено, съ Ф. Отъ тая дата Ф. живѣлъ изключително въ епархията си и за паството си. Той прочелъ папското осждане на книгата си самъ на катедрата, помолилъ паството си да се съобразява съ него и изказалъ съжалението си, че е написалъ това съчинение. Ф-вий *Телемахъ* —една отъ най-распространенитѣ въ Франция книги, е прѣведенъ на всички европейски езици (български прѣводъ на Н. Михаловски, Цариградъ, 1874). Една сбирка отъ съчиненията му се е издавала нѣколко пати, но едно пълно издание не е излѣзло ни веднажъ. За Ф. сж писали Босе, Таборо, на франц.; Хунiусъ, Вундерлихъ Залвюргъ — на нѣмски.

Фенеръ. 1) Гръцки кварталъ въ Цариградъ, дѣто е цариградската гръцка патриаршия. Затова и думата Ф. е почнала да означава у насъ *гръцката патриаршия.* 2) Ф. сега понѣкога значи българската църква на Фенеръ, първата църква за богослужение на своя си езикъ, която българитѣ си направихж слѣдъ освобождението си отъ *гръцкото духовно иго.*

Фенолъ. Същото, каквото е карболова кислота. Ф. е открытъ отъ Рунге въ 1834 въ камънитѣ въглища. Приспособенията му въ практиката сж твърдѣ разнообразни. Главно служи като силно антисептическо, дезинфекционно и дезодорируващо срѣдство въ медицината.

Феноменаленъ, *гр.* Странен, чуденъ. — **Феноменъ.** Явление, чудновато нѣщо, рѣдкость.

Феодаленъ. Който се отнася до феодализма, спахийски: *феодално право, феодаленъ замъкъ.* — **Феодализмъ**, *герм.* Политическа система на правление, която е

прѣобладавала въ срѣднитѣ вѣкове въ Европа. Тая система се въвела отъ германцитѣ въ V вѣкъ въ завоеванитѣ отъ тѣхъ земи на паднѫлата римска империя. При тоя видъ правление завоевателитѣ дѣлили странитѣ на поземни участъци и давали ги на пълководцитѣ си. Тия участъци, които ставали наслѣдствено владѣние на пълководцитѣ, зависяли едни отъ други и се наричали *феоди*. По-малко силний феодалъ или господарь се намиралъ въ зависимость като васалъ отъ по-силния. Въ врѣме на война всичкитѣ васали били длъжни да служѫтъ вѣрно на главния си прѣдводитель-господарь (*феодалъ*) съ извѣстно число войници. Феодалната система се въвела малко по малко въ цѣла Европа, въ Англия, дѣто я завоевали англосакситѣ; въ Франция, въ Италия и т. н. Могѫществото на васалитѣ се развивало въ ущрѣбъ на властьта на феодалитѣ; феодалитѣ или кралетѣ, възползувани отъ кръстоноснитѣ походи, испращали въ Палестина най-опаснитѣ васали, които или тамъ погинвали или на връщане били умъртвявани отъ подкупени убийци. Тогава кралетѣ прибирали земитѣ имъ. Така феодалната система малко по малко се разрушавала, доклѣ най-сетнѣ всичкитѣ распокѫсани части на една държава не се сливали подъ една власть. За *феодалната система* сѫ писали: Огюстенъ Тиери, Робертсънъ, Монтескйо, Савини, Гизо, Сисмонди и др.

Ферара. Италиянски градъ, ц. на едноименна обл., въ едно блатисто поле, въ делтата на По, около 6 килом. на югъ отъ главния рѫкавъ на тая рѣка, 45 килом. на сѣв.-ист. отъ Болония и 64 кил. на сѣв.-зап. отъ Равена; 87,648 жит. (1901). Архиепископия и крѣпость. Ф. свидѣтелствува още съ паметницитѣ си за нѣкогашното величие на херцогския домъ Есте, който е царувалъ тамъ. Най-забѣлѣжителната сграда е готический дворецъ на едноврѣмешнитѣ херцози. Забѣлѣжителни сѫ още съборната църква, кѫщата и гробътъ на Ариосто, болницата, дѣто, казватъ, билъ затворенъ Тасо (1579 — 1586), по заповѣдь на Алфонса II и др. Библиотеката притежава 80,000 тома и 1,000 рѫкописа, между които е Тасовий *Иерусалимъ*. Отъ града сега има печаленъ изгледъ; съ трѣва сѫ обрасли калдаръмитѣ на широкитѣ и правилнитѣ му улици, и църквитѣ и дворцитѣ му сѫ на падане. Индустрията се прѣдставлява отъ усмарници, бичкийници и нѣколко кoпринени фабрики. Въ периода на благоденствието си, тоя градъ е ималъ 100,000 жит. — Ф. е била основана въ V-и вѣкъ слѣдъ Р. Х. Въ 1471 станѫла столица на единъ болярinъ отъ дома Есте, комуто папа Пия II далъ като на свой васалъ титлата херцогъ: тогава почнѫлъ за Ф. единъ блескавъ периодъ, който се прѣкратилъ съ смъртьта на Алфонса II (1598). Отцѣпена отъ папа Климента VIII отъ дома на Есте, тя била дадена слѣдъ два вѣка (1796) на циспаданската република, чиито прѣврати слѣдвала до 1814. Отъ това врѣме тя принадлежала на папитѣ до 1860, когато съ останѫла Романия влѣзла въ състава на кралство Италия.— Тоя градъ е родината на Савонарола.— Сегашната область Ф. има простр. 2,616 чет. килом. и 275,000 жит.

се възстановило въ нея. Мек-
тона Ф. билъ избранъ германъ
и императоръ (1619). Войната,
ито ужъ се свършила съ поко-
нието на Чехия, въ сѫщото
ѣме се прѣнесла въ останѫла
рмания, и зела характеръ на
игиозна война— прочутата 30-
ишна война. Двамата импер-
и генерали Тили и Валенщайнъ
намѣрили среща съѭзнитѣ
отестантски държави на Долна
ксония, на чело съ данския
аль Христиана IV; пъ съѭзни-
тѣ били разбити отъ Тили
лютерската битва, въ Браун-
айгъ, и принудени да сключѫтъ
ръ (Любекъ, 1629). Упоенъ отъ
и побѣда, Ф. сѫщата година из-
ъ единъ едиктъ, съ който от-
ъ на протестантитѣ токо-ре-
всичкитѣ права, които били
били съ стогодишнитѣ си бор-
; пъ прилагането на тоя едиктъ
ъ Валенщайновитѣ войски се
рѣло съ Валенщайновото увол-
ние, на което настояла импер-
ата диета въ Регенсбургъ, и
противодѣйствието на Ришлйо,
йто турилъ всичко въ ходъ за
обюздае австрийския домъ. Въ
ва врѣме се появилъ и единъ
рашенъ противникъ на Ф-тѣ
ежи, шведский краль Густавъ
олфъ. Слѣдъ Валенщайновото
йство, неизличимото петно на
та паметь, имперский пълко-
ецъ Гала спечелилъ (1634)
рдлингенската побѣда, която
ала за слѣдствие да отцѣпи
ксония отъ шведския съѭзъ;
способностьта на шведскитѣ
ерали, съ които никой ав-
рийски генералъ не могълъ да
мѣри, и откритото участие на
анция въ борбата повърнѫли
пънитѣ на побѣдата да надтег-
ъ толкова къмъ протестантски-
тѣ орѫжия, че когато умрѣлъ Ф.
(3 февр. 1637), той билъ вече
изгубилъ надеждата да постигне
цѣлта си. Неговото царуване е
едно отъ най-нещастнитѣ въ ис-
торията; защото на тоя импера-
торъ Германия дължи само кръ-
вопролитие, неволя и разорение.

Фердинандъ III. Германски
императоръ (1637 — 1657), синъ
на Фердинанда II, род. въ 1608.
Той не билъ толкова подъ иезу-
итско и испанско влияние колко-
то баща си. Понеже придружа-
валъ войскитѣ въ походитѣ имъ
слѣдъ Валенщайновата смъртъ,
той билъ свидѣтель на нещастия-
та на войната, и наклоненъ къмъ
миръ; пъ противнитѣ едни на дру-
ги интереси на разнитѣ участни-
ци въ тая война не позволявали
единство въ възгледитѣ, и той
билъ принуденъ да продължи бор-
бата. Най-сетнѣ, въ 1643, единъ
конгресъ се събралъ въ Мюнстеръ
да приготви условията за миръ,
който се сключилъ въ 1648, и е
извѣстенъ съ името Вестфалски
миръ. Ф. III е послѣдний импера-
торъ, който лично прѣдсѣдател-
ствувалъ на сейма (1653-54). Той
умрѣлъ въ 1657, скоро слѣдъ
сключването на единъ съѭзъ съ
Полша среща Швейцария. Синъ
му, Леополдъ I, го наслѣдилъ на
герм. прѣстолъ.

Фердинандъ I. Австрийски им-
ераторъ (1835—1848), синъ на
императора Франца I, род. въ
1793. Още отъ малолѣтството си
билъ съ слабо тѣлосложение. Като
прѣстолонаслѣдникъ пътувалъ изъ
италиянскитѣ области, Швейцария
и южна Франция, и много се ин-
тересувалъ отъ индустрията. Ко-
гато се възцарилъ, поданницитѣ
му, които знаяли характера му,
чакали отъ него да иногюрира

една по-либерална политика отъ политиката на прѣдшественицитѣ си; нъ излѣзло, че той нѣма нравствена рѣшителность: той оставилъ Метерниха да управлява по абсолютистическитѣ начала. Отъ друга страна, прѣзъ неговото царуване австрийската индустрия направила голѣмъ напрѣдъкъ, и се захванѫла голѣмата мрѣжа желѣзни и други пѫтища. Възстанието въ Галиция (1846) докарало присъединението Краковъ на Австрия. Нийдѣ другадѣ европейското революционно движение прѣзъ 1847—1848 не се распространило толкова колкото въ Австрия, дѣто то се отдава не на Ф-та лоша воля, а само на неговото лишение отъ политическа мѫдрость. Когато избухнѫла размирицата прѣзъ мартъ, Ф. склонилъ да уволни Метерниха, да повика отговорно министерство, и да даде конституция. Прѣзъ май той се оттеглилъ съ двора си въ Инсбрукъ, нъ билъ придуманъ да се върне въ столицата прѣзъ августъ. Най-сетнѣ, октомврийското възстание въ Вѣна го накарало да се оттегли въ Олмюцъ, дѣто на 20 ноември си далъ оставката отъ прѣстола въ полза на внука си Франца Иосифа. Послѣ той живѣлъ въ Прага, дѣто умрѣлъ въ 1875. Той се оженилъ въ 1831 за Каролина, дъщеря на сардинския краль Виктора Емануила I, нъ нѣмалъ дѣца.

Фердинандъ I, *Велики.* Първий краль на независима Кастилия (1036—1065, род. въ 1000), синъ на Санчо III, наварски краль, който въ 1026 принудилъ Бермудо III, леонски краль, да отстѫпи правата си надъ Кастилия, и да ожени сестра си Санча за Ф., тогава регентъ на тая область. Санчо кѫдѣ края на живота си раздѣлилъ царството си между четирмата си синове. Ф. I покорилъ леонското кралство, воювалъ съ брата си Гарсия IV, наварски краль, покорилъ една часть отъ Португалия и зелъ титлата императоръ. По първенството си въ християнска Испания и по забѣлѣжителнитѣ си сполуки надъ мавритѣ, Ф. I напълно заслужва чина, който прѣданията му сѫ дали между великитѣ испански господари.— Ф. II, синъ и наслѣдникъ на Алфонса VIII, краль на Леонъ, Астурия и Галиция, царувалъ отъ 1157 до 1188. — Ф. III (св.), отъ 1217 краль на Кастилия, а отъ 1230 и на Леонъ, слѣдъ смъртьта на баща си Алфонса IX, съединилъ Кастилия и Леонъ и покорилъ Мурция, Севила и Кордова. Основ. саламанския университетъ и умр. въ 1251. Припознатъ за светия отъ папа Климента X, въ 1671. — Ф. IV, синъ на Санчо IV, краль на Кастилия и Леонъ (1295—1312), водилъ война съ Португалия и съ мавритѣ.—Ф. V *Католикътъ*, краль на Арагония, синъ на Иоана II, род. въ 1452, царувалъ отъ 1469 до 1506; оженилъ се за Изабела Кастилска, когато Арагония и Кастилия се съединили, макаръ Кастилия да се управлявала въ сѫщность отъ Изабела до нейната смърть. Годината 1492 била най-блескавата въ царуването му, и е една отъ най-важнитѣ въ историята на веществения напрѣдъкъ на свѣта. Тя се ознаменувала съ откритието на Америка отъ Христофора Колумба; нъ честьта за помагането на великия мореплаватель принадлежи не на Ф., а на Изабела. Сѫщата година видѣла прѣзимането на Гранада, и

оттеглянето на послѣдния маврски монархъ въ Африка. Ф., който хранилъ истинска испанска омраза къмъ еретичеството, тутакси издалъ заповѣдь за изгонването на евреитѣ отъ покореното кралство; и тогава 160,000—нѣкои казватъ 800,000—отъ новитѣ му поданници били принудени да се пръснатъ по Европа. Тая постѫпка не била нито мѫдра, нито християнска, нъ била съгласна съ религиозното варварство на вѣка, а особено на Испания. Слѣдъ нѣколко години дошло гонението и испѫждането на мавритѣ — постѫпка още по-осѫдителна отъ първата, защото гранадскитѣ маври били най-трудолюбивитѣ и най-просвѣтенитѣ въ Пиринейски полуостровъ. И вънкашно, както вѫтрѣшно, Ф-то царуване било вредъ увѣнчано съ сполука. Той одържалъ побѣда надъ португалския краль Алфонсо V; пълководецътъ му, Гонцалво Кордовски, два пѫти истръгналъ Неаполъ отъ французетѣ—вторий пѫть въ 1503,—подирь което той останалъ постоянно въ Ф-то владѣние. На другата година Изабела умрѣла; и въ 1505 той се оженилъ за внука на франц. краль Луи XII. Той зелъ участие въ камбреския прочутъ съѫзъ среща Венеция въ 1508; станалъ господарь на разни градове и крѣпости въ Африка; въ 1212 покорилъ наварското кралство; и така станалъ господарь на Испания отъ Пиринейскитѣ планини до Гибралтаръ. Той умр. въ 1516, и наслѣдилъ го внукъ му Карлъ I (V като германски императоръ). На Ф. и Изабела Испания дължи единството и величието си като народъ; и, въ по-малко искуснитѣ рѫцѣ на тѣхния приемникъ, тя упражнявала имперско влияние надъ Европа, и изисквало се Лютеръ и реформацията да го спрѫтъ. Виж. Prescott, History of the Reign of Ferdinand and Isabella of Spain. — Ф. VI, *Мждри.* Испан. краль, синъ на Филипа V (1746—1759), умр. въ монастирь, наслѣдилъ го Карлъ III.—Ф. VII, испан. краль, род. въ 1784, синъ на Карла IV, отъ ненависть къмъ министра херцогъ Алкудия възстанѫлъ среща баща си, билъ арестуванъ, обявенъ държавенъ измѣнникъ (1807), когато избухнѫло възстание и Карлъ IV изгубилъ прѣстола си. Карлъ повикалъ на помощь Наполеона, който въ Байона принудилъ и него и сина му да се откажѫтъ отъ прѣстола; при това синътъ билъ затворенъ въ Франция въ единъ замъкъ. Въ 1814 Ф. VII се върнѫлъ въ Испания краль, въвелъ иезуититѣ и съ унищожението на конституцията далъ поводъ за една революция въ 1820, която се свършила съ французска намѣса въ 1823. Въ 1830 унищожилъ салическия законъ на прѣстолонаслѣдието; тогава възстанѫли привърженицитѣ на брата му, Донъ Карлоса. Умр. въ 1833, билъ жененъ 4 пѫти, ималъ 2 дъщери, отъ които Изабела наслѣдила короната му.

Фердинандъ I. Краль на двѣтѣ Сицилии, 3-ти синъ на Карла III испански, род. въ 1751. Когато Карлъ се възкачилъ на испанския прѣстолъ въ 1759, Ф. го наслѣдилъ на неаполския прѣстолъ подъ регентството на маркиза Тануччи; въ 1767 той зелъ въ своитѣ рѫцѣ управлението и се оженилъ за австрийската ерцхерц. Каролина; слѣдъ това падналъ съвсѣмъ подъ нейното влия-

Клермонтъ, дѣто бившата франц. царица Мария Амалия — негова баба по майка, му дала послѣдната си благословия. Прѣзъ 1866 той пѫтувалъ съ родителитѣ си въ Италия, слѣдъ което прѣкаралъ цѣла година на Алпитѣ. Сѫщата година повторно посѣтилъ Англия, обиколилъ цѣла Шотландия и прѣкаралъ доста врѣме при леля си кралица Виктория. Слѣдъ 4 години заедно съ родителитѣ си тръгнѫлъ по едно пѫтуване въ Истокъ. За пръвъ пѫть пристигнѫлъ по Дунавъ и слѣзълъ отъ парахода *Ориентъ* на българска земя въ Никополъ въ 1870. Въ града Русе високитѣ пѫтници били посрѣщнѫти съ приличнитѣ почести отъ валията, и откакъ разгледали града, слѣдъ нѣколко часа заминѫли за Варна съ царския влакъ. Въ тая година, когато „мирнитѣ“ българи водѣхѫ съ гръцитѣ отчаяна борба по църковния въпросъ, а революционеритѣ високо дигахѫ гласа си за пълното ни освобождение и европейский печатъ говореше често за насъ, князъ Ф. се е намиралъ въ бѫдѫщето си отечество, безъ да е могълъ да мисли нито той, нито родителитѣ му, че Божий промисълъ го е опрѣдѣлилъ да стане държавенъ глава на свободна България. — Въ Цариградъ князъ Ф. разгледалъ всичкитѣ достозабѣлѣжителни мѣста, сгради и др. Отъ тамъ посѣтилъ Смирна, Магнезия и други градове въ Мала Азия, дѣто високитѣ пѫтници се посрѣщали съ царски почести. Отъ Мала Азия князътъ заминѫлъ съ родителитѣ си въ Гръция, дѣто кралевското семейство направило блѣскавъ приемъ на тия високи гости. Отъ Гръция пѫтешественицитѣ заминѫли за о-въ Корфу, посѣтили брѣговетѣ на Албания и Далмация и се върнѫли въ Вѣна. Слѣдъ франц.-прусската война въ 1871 князътъ посѣтилъ Дания и Швеция, а по-сетнѣ Франция, Испания, Белгия, Германия, Англия, Португалия, Сенегалъ въ южна Африка и Бразилия въ южна Америка. Въ Бразилия князътъ въ обширнитѣ си обиколки изучилъ бразилската флора. Богатитѣ зоологически (орнитологически) и ботанически сбирки, наредени систематически отъ него, сѫ внесли доста научен вкладъ въ Орнитологията и Ботаниката. Научнитѣ екскурзии на княза и на брата му Августа въ Бразилия сѫ принесли на естественитѣ науки голѣми заслуги, които сѫ описани отъ Д-ръ Вавра — словѣнски списатель по естественитѣ науки — въ капиталното съчинение, излѣзло въ 1883 подъ загл. Itinera Principium S. Coburgi: Die Botanische Ausbente von den Keisen der Prinzen August und Ferdinand nach Brasilien 1879. Това съчинение въ два огромни томове се намира въ библиотекитѣ на софийската, пловдивската и варненската гимназии. Въ науката, най-много отъ всичко Н. Ц. В. е забѣлѣжителенъ зналенъ на птичия свѣтъ. Въ кобургския дворецъ, въ Вѣна, той има особена, така наречена „птича стая“ — цѣла галерия напълнена съ живи птици. Слѣдъ всѣко пѫтуване князътъ принасялъ тамъ по що-годѣ ново; всѣкой гостъ той непрѣмѣнно е водилъ въ тая птича стая. Тамъ той често е прѣкарвалъ по нѣколко часа наредъ, вдълбоченъ въ разглеждане на животнитѣ. На орнитоло-

щето. Мнозина се надѣяхѫ, че новоизбраний князъ ще бѫде кн. Александръ; и тѣ охладнѣхѫ. Военнитѣ гледахѫ хладнокръвно къмъ новия князъ и като на нѣщо врѣменно. Духовенството и то изобщо погледнѫ съ криво око на единъ князъ, който бѣ дошелъ въпрѣки волята на православна Русия; дори синодалнитѣ архиереи отказвахѫ въ първитѣ врѣмена длъжимата си почесть на короната. А емигрантитѣ по чужбина не искахѫ и да чуѫтъ за неодобрения отъ Русия князъ и устрояваха противъ него комплоти. Стамболовъ биде принуденъ изново да земе строги мѣрки, за да затвърди положението, да разсѣе недовѣрието на народа къмъ княза и да осуети интригитѣ и комплотитѣ, които се кроехѫ отъ вънъ и вѫтрѣ въ страната. Положението бѣше едно отъ най-мѫчнитѣ. Нѣколко заговори противъ правителството на княза бидохѫ потушени съ желѣзна рѫка. Най-важний имаше за водитель мойоръ Паница (виж. това име), който заплати дързостьта си съ главата си въ София на 16 юн. 1890; между съзаклетницитѣ фигурираше единъ русски офицеръ, който се изгони отъ княжеството. На 15 мартъ 1891, крушумитѣ, които бѣхѫ прѣдназначени за Стамболова, пронизахѫ прѣдъ очитѣ му гърдитѣ на министръ Вѣлчева (виж. това име); това убийство породи единъ голѣмъ политически процесъ, вслѣдствие на който четирма отъ обвиненитѣ (виж. *Миларовъ*, *Георгиевъ*) се наказахѫ смъртно, а други, между които бивший регентъ Каравеловъ (виж. това име), бидохѫ осѫдени на затворъ.

Въ твърдостьта и постоянството на княза и правителството му повечето сили видѣхѫ една гаранция за бѫдѫщето на България. Ако князътъ не се припозна официално отъ силитѣ, той почнѫ да срѣща свидѣтелства отъ неприкрито съчувствие у австро-унгарския, англійския и италіянския кабинети и прѣдъ Портата, която нѣмаше интересъ да вижда да се установява русското влияние въ Балкански п-въ. Български заемъ се допуснѫ, въ 1889, да се котира въ вѣнската и будапещенската борси; една търговска спогодба се сключи съ Англия и Италия. И вѫтрѣшно се направи доста голѣмъ напрѣдъкъ, въпрѣки мѫчнотиитѣ на политическото положение. Основа се висше училище въ София; България се свърза съ западноевропейската желѣзнопѫтна мрѣжа и единъ клонъ свърза Ямболъ съ Бургасъ; въ 1892 въ Пловдивъ станѫ международно изложение. Още неприпознатъ официално отъ силитѣ князъ Ф. прѣдприемаше въ Западъ пѫтувания, на които се отдаваше политическо значение. Особено се забѣлѣжи на врѣмето ласкавий приемъ, който му се направи отъ лондонския кабинетъ и дворъ прѣзъ юния 1892. Въ началото на сѫщата год., вслѣдствие изгонването на единъ французски журналистъ, сношенията се прѣкѫснѫхѫ между французското правителство и българския кабинетъ; нъ тѣ се подновихѫ слѣдъ малко, и инцидентътъ нѣма слѣдствия. На 8 апр. 1893 кн. Ф. стѫпи въ бракъ съ кн. *Мария Луиза*, удесненъ чрѣзъ едно измѣнение на конституцията (виж. *Търновска конституция*); и българетѣ, слѣдъ 500-годишно робство подъ турското иго, бидохѫ честити да

се сдобиѫтъ съ своя династия (виж. *Мария Луиза*). На 18 май 1894 князъ Ф. прие Стамболовата оставка, за да опита нови пѫтища по управлението. Слѣдъ Стамболовото исчезване и слѣдъ смъртьта на Александра III Русия намѣри за благословно да легализира положението на княза; а тутакси сѫщото сториха и другитѣ сили. Русско-българското примирение вънкашно се заяви чрѣзъ минуването въ православието на българския прѣстолонаслѣдникъ (виж. *Борисъ*). Княгиня Мария Луиза остави августѣйшия си съпругъ вдовецъ въ 1899. Виж. брошура С. фонъ Дитмаръ, *Е. Ц. В. князь Болгарскій Фердинандъ I* (СПБ., тип. С. Н. Цѣпова, 1902; тука се описва безстрастно примирението на Русия съ княза).

Фере. Виж. *Фереджикъ*.

Фередже, *тур.* Тънка горна дреха, съ която се облича мохамеданка, кога излиза вънъ.

Фереджикъ или Фере. 1 радецъ въ европ. Турция, 70 килом. на сѣв.-зап. отъ Галиполъ и 92 килом. на юго-зап. отъ Одринъ, на десния брѣгъ и близо до устието на Марица; 3,500 жит. Малко търговско пристанище; топли минерални бани. Турцитѣ го прѣзели въ 1353.

Ферезейци. Народъ, може би едноплемененъ съ хананянцитѣ, който заедно съ тѣхъ населявалъ въ Палестина земята между Гай и Ветилъ (*Библ.*).

Ферекратовски стихъ. Седмосложенъ дактилохореически стихъ, нареченъ така въ честь на поета *Ферекрата*, старогръцки комикъ, атинянъ, който живѣлъ около 600 год. пр. Р. Х.

Ферерски о-ви (Foeröe). Дански архипелагъ, 280 килом. на сѣв.-зап. отъ Шетландъ и 490 килом. на юго-ист. отъ Исландия, въ Атлантически океанъ; простр. 1,332 чет. килом., нъ само 7 отъ 35-тѣ о-ва, отъ които сѫстои архипелагътъ, сѫ населени; 15,230 жит. (1901). Каменни вѫглища, желѣзо, мѣдь. Ячимикъ, барабой. — Тия о-ви Англия завоевала отъ норвежцитѣ въ 1807 и отстѫпила на данцитѣ въ 1814.

Фермань. Сѫщото, каквото е фирманъ.

Ферментация, *лат.* Вкисняване, шупнуване, втасване. Въ *прѣн. см.* вълнение на духоветѣ, кипежъ на страститѣ. — **Ферментъ.** Квасъ, азотно вещество при прикосновение съ което органическитѣ вещества влизатъ въ ферментация.

Фернамбукъ. Бразилско дърво.

Фернандо-по. Африкански о-въ, въ Атлантически океанъ, въ Биафренски заливъ, 45 килом. отъ брѣговетѣ, открить въ 1472 отъ единъ португалецъ, който му далъ името си; 60 килом. на-дължъ и 12 на-ширъ (2,071 чет. кил.) и 21,000 жит., повечето негри. Планинска гориста земя (връхъ Санта-Изабела 3,365 м. или дори 3,858 м.), съ много горещъ климатъ. Много маймуни, нѣкои видове голѣми, и диви кози и овце. Тоя о-въ, отстѫпенъ въ 1778 отъ Португалия на Испания, послѣ изоставенъ отъ Испания, билъ завзетъ въ 1827 отъ англичанетѣ, които основали тамъ градъ *Кларенсъ*.— Испанцитѣ го придобили пакъ въ 1834.

Фернетъ, *герм.* Едно горчиво спиртно питие.

Феро. Най-западний отъ Канарскитѣ о-ви (Африка), едно врѣме го имали за най-западната точка на стария свѣтъ, та гео-

графитѣ по него опрѣдѣляли меридиана, както още правѣтъ така нѣмскитѣ и русскитѣ географи. Фероский меридианъ е 18° 9' на зап. отъ гринвичския. О-въ Ф. има простр. 213 чет. килом. и население 5,500 жит. Той е волканически, малко плодороденъ и скуденъ отъ вода, ала пакъ храни много добитъкъ. Гл. гр. *Валверде.*

Феролъ (Ferrol). Испански пристанищенъ градъ, 24 килом. на сѣв.-ист. отъ Короня (по море), въ едноврѣмешна Галиция (сегаш. обл. Короня); 23,811 жит. Първъ арсеналъ на испанската военноморска сила; корабопл. училище, корабостроителници и др. Входътъ въ пристанището е толкова тѣсенъ че, по 4 килом., прѣзъ него минува само единъ корабъ. Англичанетѣ напразно обсаждали Ф. въ 1799.

Фертоингъ, *фертоенъ.* Положение на корабъ, когато стои на двѣ котви, положени на извѣстенъ румбъ съ уравнени ортоми.

Феръ (Föhr). Островъ до западния брѣгъ на Шлезвигъ, съ простр. 200 чет. килом. и 6,000 жит., данци и нѣмци. Морски бани, които се посѣщаватъ много. Ф. испраща стриди въ Хамбургъ. Въ тоя о-въ убиватъ всѣка година 500,000 диви патици. Гл. гр. *Викъ.*

Festina lente. Латинска пословица: Бързай полека, сир. не бързай.

Фестонъ, *итал.* Украшение въ видъ на вѣнецъ (на *сграда, платъ* и др.).

Фестъ (*Порций*). Римски управитель на Иудея, Феликсовъ приемникъ, въ 60 год. слѣдъ Р. Х. Историкъ Иосифъ хвали управлението му. Ф. намѣрилъ апост. Павла оставенъ отъ прѣдшественика си въ Кесария, главния градъ на Палестина, въ окови и уважилъ Павловото желание да не бѫде сѫденъ отъ еврейското съборище, а да се сѫди като римски гражданинъ въ Римъ. Ф. умрѣлъ въ 62 год. слѣдъ Р. Х. (*Библ.*).

Фесъ, *тур.* Турски калпакъ.

Фетакомпли (fait accompli), *фр.* Свършено дѣло: *намѣри се прѣдъ единъ фетакомпли.*

Фетишизмъ, *португ.* Обоготворяване фетиши, сир. разни земни прѣдмѣти, прости богове, разни животни (нѣкоя птица, звѣръ, риба), растения и др.

Фехтоваленъ. Който се отнася до фехтование: *фехтовалнитѣ приеми.*—**Фехтование** (герм. *фехтенъ,* бия се, сражавамъ се). Искуство да се бие човѣкъ съ мечъ, съ сабя; състои отъ разни приеми, положения на тѣлото, движения на рѫцѣтѣ и други тънкости, кога се нанася или отблъсква ударъ. Сега това искуство съставя едно гимнастическо упражнение, нъ напрѣдъ е служило като теория за биянето на дуелъ.

Феццанъ (Fessan, Fezzan, или Fesan, у староврѣменнитѣ Phazania). Страна въ сѣверна Африка, най-южната область на турското владѣние Триполи, пространно плато, съпрѣдѣлно на сѣв. съ сѫщи Триполи и отъ всичкитѣ други страни съ Сахара; 620 килом. отъ сѣв. къмъ югъ на-длъжъ и 500 килом. на ширъ (простр. около 400,000 чет. килом.) и само около 50,000 жит. Ф. състои отъ пѣсъчливи пустини, прорѣзани отъ долини и обработени оазиси. Лъвове, леопарди, хиени, страуси и други изобилватъ. Домашнитѣ животни сѫ козата и дебелоопашатата овца; камилата, магарето и

коньтъ иматъ голѣма цѣна. Дивата фауна състои отъ газели, страуси, лисици, шакали, хиени. Гл. гр. *Мурзукъ*, ц. на управл., Жерма, Зуела и др. Въ цѣлата страна нѣма ни единъ важенъ потокъ, нъ има много извори. Климатътъ е много горещъ лѣтѣ; въ Мурзукъ прѣзъ юл. термом. показва 44°. Фурмитѣ сж главното произведение. Фецианци работятъ прости вълнени и помучни платове и губери. Тѣ испращатъ въ вжтрѣшна Африка кервани съ европейски стоки. Населението, смѣсь отъ негри и арабе, се прѣсмѣта различно, отъ 75,000 до 150,000 души. — Римлянетѣ завладѣли тая страна въ I-и вѣкъ отъ нашата ера, а арабетѣ въ VII-и вѣкъ; въ срѣднитѣ вѣкове Ф. билъ покоренъ отъ турцитѣ.

Фецъ. Главната и най-сѣверната область на Мароко, захваща страната между планини Атласъ и Срѣдиземно море. Населението ѝ се прѣсмѣта на около 3,500,000 жит., и състои отъ берберы, маври, негри, евреи, и малко европейци. Гл. гр. на обл. е *Фецъ*.

Фецъ (Fez, Fes, араб. Fâs). Градъ въ Мароко, 374 килом. на сѣв.-ист. отъ гр. Мароко, на два притока на Себу; до 150,000 жит., отъ които 10,000 евреи; останжлото население арабе, берберы и негри. Евреитѣ иматъ отдѣленъ кварталъ, дѣто ги затварятъ нощѣ. Старий градъ, основанъ въ 793, има тѣсни и мрачни улици; новий градъ, който води началото си отъ X-и вѣкъ, има, между забѣлѣжителнитѣ си сгради, царски дворецъ и двѣ джамии. Казватъ, че въ срѣднитѣ вѣкове, когато е билъ столицата на Мароко, е ималъ 90,000 жилища и около 700 джамии, и билъ единъ отъ най-великолѣпнитѣ и най-голѣмитѣ градове въ мохамеданския свѣтъ. Фецци още работятъ копринени и вълнени платове, губери, червенъ марокинъ, оржжия, барутъ, и въртятъ доста голѣма търговия, чрѣзъ кервани, съ южнитѣ и источнитѣ съсѣдни страни, която се простира до Тимбукту.

Fecit (направи), *лат.* Подписъ, който често се срѣща подъ гравюритѣ и извайкитѣ слѣдъ името на гравйора или ваятеля.

Фея, *фр.* (отъ *лат.*). Самодива, въображаемо сжщество въ видъ на жена съ благотворно или врѣдно влияние на човѣшката сждба.

Фиаско, *итал.* Несполука.

Fiat justitia et pereat mundus, *лат.* Да се извърши справедливость, па дори свѣтътъ да загине. Сжщата поговорка се срѣща и въ тоя видъ: Fiat justitia ruat coelum. Да се извърши справедливость, па дори небето да падне.

Фибра, *лат.* Жилка, нишка, влакно на органическо или орждно тѣло. Отъ фибритѣ състои месото на животнитѣ; фибри сж влакната на трѣвениститѣ растения. — *Фиброзенъ.* влакнистъ, нищестъ. — **Фибринъ** (лат. *фибра*, влакно). Влакнище, бѣлтъчно вещество, което се отдѣля въ видъ на жички отъ кръвьта и лимфата на животнитѣ.

Фигура, *лат.* Вънкашний видъ или очъртанието на едно тѣло или сжщество, изображение. — **Фигуративенъ.** Прѣносенъ, иносказателенъ; — **фигуративно.** Прѣносно, въ прѣносенъ смисълъ. — **Фигуризмъ.** Прѣобразователность, — мнѣние, че Вѣтхозавѣтнитѣ събития сж прообразъ, или символи-

ческо прѣдставление на Новий завѣтъ.—**Фигурирамъ**, *лат.* Личѫ, има ме. — **Фигуристъ**. 1) Въ *басносл.* Послѣдователь на фигуризма. 2) Ваятель на гипсови статуйки.

Fide, sed cui vide. Лат. пословица: Довѣрявай се, нъ знай кому.

Фиджи. Купъ о-ви въ Океания (Полинезия), между Ново-Хебридскитѣ о-ви на зап. и Тонга на ист.; състои отъ 312 о-ва; простр. 20,000 чет. килом. Най-голѣмий о-въ е *Вити*-Леву (145 килом. на-длъжъ и 20 на-ширъ). Другитѣ сѫ Мидлтонъ, Мивула, Зигомбия и т. н. Земята е покрита съ раскошна растителность, кокосови орѣхи и др. Европейцитѣ и американцитѣ добиватъ отъ тамъ сандалово дърво, кокосово масло и др., а внасятъ фабрични издѣлия, бира, спиртъ и др. Населението на тия о-ви достига до 146,000 жит., меланезийци. До 1854 човѣкоядството е било повсемѣстно у фиджийцитѣ; нъ отъ тогава, съ залѣганията на християнскитѣ мисионери, тоя обичай е унищоженъ или поне прогоненъ въ най-далечнитѣ крайща. Около 1/3 отъ тия островитяне сѫ сега християне. Ф., открити отъ Тасмана въ 1643, посѣтени отъ Кука, бидохѫ окончателно завзети отъ англичанетѣ въ 1874.

Фидий. Най-великий ваятель въ староврѣменна Гръция, род. въ Атина вѣроятно между 500—490 прѣди Р. Х. и умр. около 432 пр. Р. Х. Ф. се прочулъ още въ Кимоново врѣме, когато атинянетѣ почнѫли да подновяватъ града си слѣдъ разорението му отъ персянетѣ. Тогава направилъ той колосалната мѣдна статуя на Минерва, Athena Promachos, която се поставила на крѣпостьта. Слѣдъ Кимоновото управление дошло Перикловото, още по-блескаво, което се ознаменувало съ извънредно развитие на искуството; тогава Ф. достигнѫлъ до най-високата си слава. Периклъ не само далъ нему да изработи всичкитѣ по-великолѣпни статуи, които щѣли да се въздигнѫтъ, а го направилъ и надзиратель надъ всички художествени градежи, които се вършили въ града. На Ф., като ржководитель, се дължѫтъ, между други славни сгради, Пропилея и Партенонъ, а на неговата лична работа статуята на богиня Атина, направена отъ слонова кость и злато. Тая статуя била облѣчена съ златна мантия. Тая статуя е вече погинѫла за всѣкога, оставатъ само великолѣпнитѣ останки на Партенона, които свидѣтелствуватъ за Ф-вия гений въ партенонскитѣ фризи, които се намиратъ въ Британски музей, и изображаватъ една атинска процесия. Ф-вий шедевръ била колосална статуя на Юпитера Олимпийски въ Елида. Когато Ф. се върнѫлъ отъ Елида въ Атина, политическитѣ страсти били въ разгара си. Въ Атина имало една силна партия враждебна Периклу; нъ понеже тая партия не могла да напада великия държавникъ, тя го нападнѫла чрѣзъ приятелитѣ му Ф., Анаксагора, Аспасий и др. Ф. билъ обвиненъ въ кражба на злато и, когато опровергалъ това обвинение, въ подигравка съ светитѣ нѣща. По това празно обвинение той билъ хвърленъ въ затворъ, дѣто и умрѣлъ, споредъ нѣкои отъ отрова. Многобройни сѫ съчиненията за Ф. Въ слѣднитѣ отъ тѣхъ има по-пълни библиографически свѣдѣния: De Ronchaud, Phidias, sa vie et ses

oeuvres (1861); Waldstein, Essays on the art of Pheidias (1885); Petersen, Die Kunst des Pheidias am Parthenon und zu Olympia (1873); Schreiber, Die Athêna Parthenos; Collignon, Phidias (1886), и Histoire de la sculpture grecque.

Fiero, fieramente. Музикаленъ терминъ, който иска гордо, благородно испълнение.

Физармоника, *гр.* Музикаленъ инструментъ, приличенъ на органа.

Физика (*гр. фисикосъ, фисисъ*, природа). Наука за свойствата на тѣлата и за явленията, които стават въ тѣхъ, безъ да промѣняватъ естеството имъ: *Явленията на свѣтлината, на топлината, на звука, на електричеството и др. сж отъ областьта на физиката.* — **Физикоматематически науки.** Науки, въ които наблюденията и опититѣ сж прѣдставени въ числа. Такива сж механиката, статистиката и др. — **Физикъ.** Ученъ, който се занимава исключително съ физиката.

Физиократи (или *послѣдователи* на земедѣлческата система). Така се е наричала една школа икономисти, основателъ на която е билъ въ XVIII-и вѣкъ французски лѣкарь Кене (виж. това име). Тая школа била една реакция противъ меркантилиститѣ (търговската система), на които донѣйдѣ възражавали вече Лекокъ, Пети и др. Основитѣ на учението на физиократитѣ сж били прѣвъ пѫть изложени отъ Кене въ 1756. Думата физиократия измислилъ въ 1767 Дюпонъ де-Немуръ прѣдъ видъ на това, че тая система ужъ възвръща на природата нейнитѣ права. По Кеневото учение, само земедѣлието е производителенъ трудъ, сир. такъвъ, който доставя нѣщо ново, което по-рано не е било. Промишлеността само дѣли или съединява вещества, които вече сѫществуватъ. Обществото се дѣли на три класа: 1) производителенъ класъ или който храни, състои исключително отъ ония, които се занимаватъ съ селско стопанство; 2) класъ отъ земедѣлци; полезенъ е съ това, че подобрява земята и съ това, че като има свободно отъ работа врѣме, служи на държавата; 3) всички останѫли класове сѫ непроизводителни. Земедѣлието, освѣнь дѣто покрива разноскитѣ по производството, доставя чиста печала въ видъ на единъ даръ отъ природата. А колкото се касае до промишленицитѣ, тѣ могѫтъ да печелѫтъ само чрѣзъ пестене или въздържане отъ потрѣбяване. На практика тая теория, която въ сѫщность идеализира остаткитѣ на феодализма, довела до слѣднитѣ прѣдложения: едничкий налогъ може да бѫде поземний налогъ; земедѣлието трѣбва да се освободи отъ всѣкакви стѣснения; привилегиитѣ на монопола трѣбва да се отстранѫтъ и оттука възникнѫла Хурневата формула за намѣсата.

Отъ физиократитѣ най-влиятелни били, освѣнь горѣспоменатитѣ, Мирабо Стари и Мерсие де-ла-Ривиеръ, а сѫщо и Тюрго, който дѣйствувалъ не само въ литературата, а и като главенъ контролйоръ на държавнитѣ финанси, при което и срѣщнѫлъ силенъ опоръ отъ страна на феодалитѣ. Послѣдователи на физиократитѣ имало и въ други държави. Съчиненията на най-влиятелнитѣ физиократи е събралъ и издалъ

Беръ. По историята на физиократизма виж. Келнеровото и Онкеновото съчинения.

Физиологически. Който се отнася до физиологията. — **Физиология.** Наука за явленията на живота, за службитѣ на органитѣ у животнитѣ и растенията, напр. за размножаването, за храненето и др.; въ противополож. на *психология.*—**Физиологъ.** Ученъ който се занимава особенно съ физиологията.

Физиономика, *гр.* Искуство по чъртитѣ на човѣка да се опрѣдѣли характера му или да се прѣдсказва бѫдѫщето му. — **Физиономистъ.** Оня, който по чъртитѣ на лицето познава характера на човѣка или прѣдсказва бѫдѫщето му. — **Физиономия.** Чърти на образа или лицето, изражение на лицето: *умна физиономия, симпатична физиономия.*

Физически. 1) Който принадлежи на физиката. 2) Тѣлесенъ, естественъ, вънкашенъ; въ противополож. на *нравственъ, душевенъ.*

Фиксирамъ, *лат.* Опрѣдѣлямъ, поставямъ, назначавамъ; онодямъ.

Фиктивенъ, *лат.* Мнимъ, въображаемъ, лъжовенъ, несѫществуващъ: *фиктивенъ отговорникъ, фиктивна сполука, фиктивна фактура.* — **Фиктивность.** Измисленость, лъжовность. — **Фикция.** Измислица; въ *юриспр.* прѣдположение.

Филаделфия. Староврѣменень градъ въ Мала-Азия (Лидия), 110 килом. на юго-ист. отъ Смирна, сѣдалище на една отъ 7-тѣ азиятски църкви, които се похваляватъ въ Откровението. Ф. е била основана отъ Атала Филаделфа, пергамски краль около 200 год. прѣди Р. Х. и е била важенъ градъ, отъ който сѫ останѫли много интересни остатки. На мѣстото на тоя градъ е сегашний градецъ *Ала-шехиръ*, съ 8,000 жит., между които и около 250 гръцки семейства.

Филаделфия. Градъ въ Съединенитѣ Държави (Пенсилвания), вторий градъ по население и важность въ Америка, на единъ провлакъ, при сливането на Делауеръ и Шайлкилъ, 135 килом. на юго-ист. отъ Хярисбургъ и 200 килом. на сѣв.-ист. отъ Вашингтонъ; 1,367,716 жит. (1903). Университетъ и многобройни учебни заведения; библиотека, основана отъ Вениамина Франклина съ 100,000 т., търговска библиотека съ 120,000 т.; академия на изящнитѣ искуства, съ картинна галерия (повече отъ 1000 картини). Католич. епископство и англиканско епископство. Монетенъ домъ (едничкий въ Съединенитѣ Държави); арсеналъ и корабостроителници. Прѣзъ Делауеръ Ф. е достѫпна за най-голѣмитѣ търговски кораби отъ Атлантически океанъ. Тя е срѣдоточието на фабричната дѣятелность въ Съединенитѣ Държави: книжарство и книгопечатарство, памучни и вълнени платове, сукно, обуща, всѣкакви машини, изработени кожи, химически произведения, бира и др. — Ф., основана въ 1682 отъ Уиляма Пена, е построена най-правилно. Тоя градъ е билъ сѣдалището на федералното правителство на Съединенитѣ Държави отъ 1774 до 1800. Градътъ, строенъ по планъ отъ самото начало, както повечето американски градове, има прѣкрасни площади. Здравственото състояние на мѣстностьта, изобилието на водата и добрата канализация на града упражняватъ чувствително вли-

яние въ смъртностьта, която е 19.06 въ Ф. среща 22.7 въ Лондонъ, 24.4 въ Парижъ и 34.4 въ Вѣна.

Филаделфъ. Виж. *Птоломей*.

Филантропически, *гр.* Човѣколюбивъ. — **Филантропия**. Човѣколюбие. — **Филантропъ**. Човѣколюбецъ.

Филаретовъ (*Сава*). Важенъ дѣецъ по народно-духовното ни събуждане и пръвъ български учитель въ София; род. въ Жеравна, умрѣлъ въ Кайро, Египетъ (1825—1863). Училъ се въ родното си мѣсто, послѣ въ куручешменското гръцко училище въ Цариградъ, слѣдъ което станѫлъ учитель въ Шуменъ. Напусна̀лъ учителството и, по прѣпоржката на Александра Екзарха, свършилъ одесската гимназия и московския университетъ по филологията (1856) като благодѣянецъ на Денкоглу. Слѣдъ кръмската война благодѣтелътъ му го завелъ и оставилъ на свои срѣдства учитель въ родното си мѣсто, София. Въ София Ф. учителствувалъ около четире години и въ това врѣме билъ и учитель на франц. езикъ на синоветѣ на тогавашния въ София паша. Прѣзъ 1859 се започна̀ло и свършило сегашното дѣвич. училище, именуемо *Сава Филаретовъ*, което било построено съ срѣдства, както се помни отъ тогавашнитѣ граждане, на Нейно Императорско Величество покойната императрица Мария Александровна. Отпослѣ училището стана̀ло трикласно, и въ него прѣдавалъ *З. Круша* (виж. това име). Благодарение на Ф., софиянци почна̀ли борбата противъ гръцкия владика Гедеона, когото сполучили да изгонятъ за отказа му да служи, както въ Кукушъ, Велесъ, Пловдивъ, Търново, по словѣнски. Нъ и Ф. билъ принуденъ да напусне София. Между друго, той билъ подозрѣнъ отъ турцитѣ въ издаване на тайни и не можалъ да стои повече въ България.

Отъ София Ф. заминѫлъ за Петербургъ и тамъ билъ назначенъ за секретарь въ одринското русско консулство; нъ цариградский тогава русски посланикъ го задържалъ за чиновникъ въ тамошното посолство. Ф. умрѣлъ въ Кайро, дѣто билъ отишелъ на лѣкуване.—Ф. е зималъ живо участие въ *Цариградски Вѣстникъ* (1848 г.). Той е и написалъ *пръвата свѣстна българска елегия* и е напечаталъ на отдѣлни книжки *службата на св. Кирилъ и Методий*.

Филармонически, *гр.* Музиколюбителенъ, който обича музиката: *филармоническо дружество*; филармонически дружества има въ много страни.

Филе, филетъ, *фр.* Рибица (*отъ говеждо месо*).

Филе. Островъ въ Нилъ (Горни Египетъ), близо до пръвия водопадъ; 11 килом. на югъ отъ Асуанъ, 400 метра на-дължъ и 135 метра на ширъ. Останки отъ египетски и римски паметници.

Филелинъ. Приятель на елинитѣ, гръцитѣ, на гръцката цивилизаци.

Филемонъ. Гръцки комически поетъ, основателътъ на така-наречената ново-атинска комедия. Ф. билъ родомъ отъ Киликия, живѣлъ около 360—262 пр. Р. Хр. и билъ съврѣменникъ и съперникъ на Менандра. Казватъ, че той билъ всѣкога прѣзъ живота си веселъ, и умрѣлъ когато се смѣялъ на една смѣшна случка.

Уцѣлѣлитѣ откъслеци отъ неговитѣ 97 комедии се намиратъ у Майнеке въ Fragmenta comicorum Graecorum (Берл. 1839). Отличаватъ се по духовитость и искуство да се очъртаватъ характери.

Филемонъ и Бавкида. Споредъ баснословието, мѫжъ и жена, забѣлѣжителни по взаимната си любовь. Когато Юпитеръ и Меркурий, прѣобърнѫти на човѣци, пѫтували изъ Фригия и нийдѣ не намирали гостоприемство, тоя мѫжъ и тая жена, вече дѣдо и баба, ги приели у дома си, омили имъ краката, и ги гостили съ каквото могли. Когато тръгнѫли да си отидѫтъ, боговетѣ завели гостоприемцитѣ си на една планина. Старецътъ и бабата му, като погледнѫли отъ тамъ, видѣли селото си облѣно отъ потопъ, а тѣхната колиба обърнѫта на великолѣпенъ храмъ. Юпитеръ имъ позволилъ да поискатъ отъ него каквото си щѫтъ; нъ тѣ поискали само *да служѫтъ въ храма* му и да умрѫтъ сѫщоврѣменно. Слѣдъ врѣме, когато били стигнѫли до дълбока старость, Ф. и Б., като сѣдѣли прѣдъ вратата на храма, били промѣнени, Ф. на дѫбъ, а Б. на липа. И така, тѣ всѣкога се гледали единъ другъ най-нѣжно. Овидий е описалъ Ф. и Б. въ *Метаморфозитѣ* си.

Филени. Име на двама братя отъ Картагенъ (Африка), които, въ прѣпирнята между картагенянетѣ и киринейцитѣ, прѣдпочели да ги закопаѫтъ живи, за да добиѫтъ за отечеството си по-голѣмо пространство земя.

Филетизмъ, *гр.* Племенно различие, различаване едно племе отъ друго: *патриаршията обвиняваше българетѣ въ* Ф., *когато поискахѫ да отхвърлѫтъ игото ѝ и да се снабдѫтъ съ истински пастири.*

Филетъ. Виж. *Филе.*

Филиграновъ, *лат.* Направенъ отъ филигранъ. — **Филигранъ.** Плетена сребърна или златна работа.

Филимонъ. Единъ отъ 70 Христови ученици, богатъ човѣкъ отъ Колосъ, мало-азиятски градъ (Фригия); ученикъ Епафрасовъ; апост. Павелъ му написалъ едно послание, което се слави по нѣжностьта си и благородния духъ, що диша. Паметьта му е на 4 януар., 19 февр. и 22 ноември.

Филипвилъ. Пристанищенъ градъ въ Алжирия, 80 килом. на ист. отъ Константина; главна станция на желѣзницата за константинската область; 16,000 жит. Укрѣпенъ градъ, основанъ въ 1838 на развалинитѣ на *Русикада*, дѫлжи името си на Луи-Филипа. Търговско стоварище за източна Алжирия. Тоя градъ е съвсѣмъ французски по характеръ: църкви, театръ, болница и др.

Филипи. Градъ въ староврѣменна Македония, на сѣв.-ист. отъ Амфиполисъ, 13 килом. отъ сегашна Кавала близо до село *Филибеджикъ*. Тоя градъ, колонизиранъ и нареченъ *Кренида* отъ тасосци, добилъ, въ 356 прѣди Р. Х., името на македонския краль Филипа, който го прѣзелъ и работилъ златнитѣ рудници на планина Пангей, отъ дѣто искарвалъ по 1000 таланта злато на година. Въ Ф. имало важна крѣпость, която е вардила пѫтя отъ Тракия за Македония. Октавъ и Антоний разбили при Ф. Касия и Брута, въ 42 прѣди Р. Х.—Сѫществува едно *Послание* на апост. Павла до жителитѣ на Ф.

Филипика, *гр.* Всѣка отъ 4-тѣ прочути рѣчи произнесени отъ гръцкия ораторъ Демостена противъ царь Филипа, бащата на Александра Велики. Поводъ за тия филипики билъ страхътъ, че Филипъ заплашва съ унищожение независимостьта на Гърция. Сега филипика наричатъ всѣка енергично изговорена рѣчь, насочена среща нѣкого. Виж. *Демостенъ.*

Филипински о-ви. Архипелагъ въ Океания (Малезия), на югъ отъ о-въ Формоза, на ист. отъ Китайско море, на сѣв. отъ Целебесско море и на зап. отъ Микронезия. Най-важнитѣ о-ви сж: Люсонъ на сѣв., Бабюянски о-ви, Бисайски о-ви въ срѣдата; Каламянски о-ви и Палаванъ на зап., Минданао на югъ. Тия о-ви, планински, гористи, волканически, изложени на земетресения, произвождатъ оризъ, тютюнъ, какао, кафе, синило, памукъ и др. и иматъ простр. около 300,000 чет. килом. и насел. отъ 8 до 9 милиона жит. отъ малайското племе, които исповѣдватъ католичеството; има и до 20,000 европейци и 175,000 азиятци. Отъ всичкитѣ Ф-ски о-ви, най-голѣмий е *Люсонъ* (виж. това име), който захваща тогочи 1/3 отъ повръхностьта на тия о-ви и се сравнява по-голѣмина съ Англия. Гл. гр. е *Манила*, морско пристанище, прочуто по търговията си съ тютюнъ.

Ф-тѣ *о-ви* сж открити въ 1521 отъ Магелана, който ги нареклъ *Лазаровъ* архипелагъ; отпослѣ зели името на испанския краль Филипа II. Тѣ принадлежехж на Испания, нъ слѣдъ войната между Съединенитѣ Държави въ Америка и Испания (1898), наченжта по поводъ на възстанието въ о-въ Куба, останжха подъ американско покровителство.

Филипъ. Име на 5 македонски царе: Ф. I, синъ на Александра I, царувалъ отъ 609 до 576 пр. Р. Х. Съ въскачването на прѣстола на Ф. II (360—336), бащата на Александра Велики, подкача славний периодъ на македонското царство (виж. Македония, *история*); въ негово врѣме била покорена Гръцая. — Ф. III *Аридейски*, избранъ за краль слѣдъ Александровата смърть въ Вавилонъ въ 323 пр. Р. Х.; убитъ слѣдъ завръщанието си въ Македония въ 317. — Ф. IV. Касандровъ синъ и наслѣдникъ въ 298, умрѣлъ тутакси слѣдъ въцаряването си, като оставилъ прѣстола на брата си Антипатра. — Ф. V, род. въ 234 пр. Р. Х.; царув. отъ 220 до 176, синъ на Димитрия II, несполучливо воювалъ съ римлянетѣ: отстжпилъ имъ Гърция слѣдъ разбитието си при Кинокефали въ 197 пр. Р. Х.

Филипъ (св.) Единъ 12-тѣ апостоли; билъ (заедно съ Андрея и Петра) родомъ отъ Витсаида и ученикъ на Иоана Кръстителя. Прѣданието казва, че проповѣдвалъ въ Фригия, ходилъ до Скития, и умрѣлъ распнжтъ на кръстъ въ фригийския градъ Иераполъ. Паметьта му е на 10 юния и 14 ноември.

Филипъ. Единъ отъ 70-тѣ ученици Христови, и 7-тѣ дякони иерусалимски, родомъ отъ Кесария Палестинска, проповѣдвалъ въ Кесария, Дамаскъ и Азотъ; ималъ 4 дъщери дѣвственици; умр. въ Кесария. Паметьта му е на 11 октомври и 4 януари.

Филипъ. Име на 5 испански царе: Ф. I, *Хубави*; род. въ 1478,

оженилъ се за Иванка Безумна, въ 1504 зацарувалъ на Кастилия, нъ слѣдъ три мѣсеца билъ отровенъ отъ жена си, отъ ревнивость. Ф. II (1556 — 1598), синъ на Карла V и Изабела португалска. Добилъ слѣдъ бащината си смъртъ Испания, земи въ Италия, Нидерландия и колониитѣ. Неговата религиозна нетърпимость била причина на една продължителна война за освобождението на Нидерландия, една часть отъ която изгубилъ. Несполучлива била сѫщо и войната, която водилъ съ Англия (виж. *Елисавета*, англ. крал.). По-щастливъ билъ той въ войната си съ турцитѣ, които били разбити при Лепанто въ 1571 (виж. *Лепантски заливъ*), и съ Португалия, покорена отъ него въ 1581. Виж. Санъ-Мигуелъ, Historia de Phil. II.— Ф. III, синъ на Ф. II и Ана Австрийска; род. въ 1587; въцарилъ се въ 1598; умр. въ 1621. Прѣзъ неговото царуване управлявалъ херц. Лерма, послѣ синъ му херц. Уседо. Въ негово врѣме били изгонени мавритѣ (1609), сключило се 20-годишно примирие съ Нидерландия и се издалъ едиктъ, по който се давали дворянски права всѣкому, който се занимава съ земедѣлието. — Ф. IV, синъ на Ф. III, род. въ 1605, въцарилъ се въ 1621, умр. въ 1665. Царуването му било нещастно. Франция отнела Артоа и Каталония; Португалия се обявила независима (1640). Въ 1659 се сключилъ Пиринейский миръ. — Ф. V (1701—46), внукъ на Лудовика XIV, род. въ Версайлъ въ 1683, основатель на Бурбонската династия въ Испания. По завѣщанието на Карла II дошелъ на испанския прѣстолъ, и поради това произлѣзла войната за наслѣдство на тоя прѣстолъ. Англия, Австрия и Холандия, а по-сетнѣ и Прусия, Дания и Хановеръ поддържали Ф-вия съперникъ за испан. прѣстолъ, австрийския архидукъ Карла, и щастието на войната било повечето на страната на съюзницитѣ; нъ Франция и Испания слѣдвали борбата геройски, и макаръ съ голѣми жъртви, прѣстолътъ се обезпечилъ за Ф. по Утрехтския договоръ (1713). Слѣдъ Ф. царували синоветѣ му Фердинандъ VI (1746—59) и Карлъ III (1759—88).

Филипъ. Име на 6 франц. царе: Ф. I, синъ на Хенриха I и Ана, дъщеря на киевския великъ князъ Владислава Владимир.; род. въ 1052; въскачилъ се на прѣстола въ 1060. Оженилъ се за Берта Холандска; нъ се развелъ съ нея и стѫпилъ въ бракъ съ жената на анжуйския графъ Фулка; умр. въ 1108.—Ф. II, *Августъ* (1180—1223), синъ на Лудовика VII. Въ 1199 прѣдприелъ кръстоносенъ походъ, нъ още на другата година оставилъ войската и се вмѫкналъ въ Нормандия, което било причината на една война съ англійския краль Ричарда I, слѣдъ чиято смъртъ, възползуванъ отъ настанѫлото въ Англия размирие за прѣстолонаслѣд., завладѣлъ Нормандия, Анжу, Тюренъ и Поату. Той искалъ да прѣнесе войната въ сама Англия, нъ флотата му била разбита отъ англійската. Тия завоевания му дали голѣмо надмощие надъ васалитѣ му. Умр. въ 1223, като оставилъ прѣстола на сина си Лудовика VIII. Виж. Боде де Жули, Histoire de Philippe II; и Маргар. Люсанъ, Anecdotes de la cour de P. —Ф. III, *Смѣли*, Лудовиковъ

синъ; род. въ 1245, въцар. се въ 1270. За да отмъсти за ужаситѣ на „Сицилийскитѣ вечерни“ воювалъ съ Испания; нъ французската войска била погубена отъ моръ, на който станѫлъ жрътва и самъ Ф. (1285). — Ф. IV, *Хубави*, царув. отъ 1285 до 1314. Войната му съ Англия и Фландрия, които присъединилъ на владѣнията си въ 1300, били причина на голѣмо разстройство на финанситѣ, за поправление на които наложилъ данъкъ на духовенството. Папа Бонифаций VIII, който срѣщнѫлъ тая мѣрка съ проклетие, билъ заробенъ отъ Ф. Приемникътъ му, Климентъ V, трѣбвало да се прѣмѣсти отъ това врѣме въ Авинйонъ. Слѣдъ Ф. IV царували гримата негови синове: Ф. V, Лудовикъ X и Карлъ IV, съ когото въ 1328 се прѣсѣкла династията на капетинитѣ.— Ф. VI, синъ на Карла Валоа, царувалъ отъ 1328 до 1350; въ 1339 почнѫлъ съ английския краль Едуарда III една война, която била причина на цѣлъ редъ войни, въ продължение на сто години. Силното разстройство на финанситѣ извикало въ неговото царуване много стѣснителни мѣрки. Поданицитѣ му го мразили. Той прѣзиралъ учението и билъ голѣмъ фанатикъ. Умр. въ 1350, и го наслѣдилъ синъ му Иоанъ Добри.

Филипъ Тотю. Български воевода, борецъ противъ турското иго, родомъ отъ с. Калифарево въ Търновско; помогнѫлъ на Раковски въ голѣмото му дѣло за образуването бунтовнически чети. Прѣзъ пролѣтьта въ 1867, когато *Панайотъ Хитовъ* прѣминѫлъ съ една чета Дунавъ при Тутраканъ, Ф. Т. съ друга чета прѣминѫлъ при Свищовъ. Хитовъ сполучилъ да се загнѣзди въ балкана, а Ф. Т. въ една юнашка битва съ турцитѣ при Върбовка билъ разбитъ и едвамъ съ четире души избѣгнѫлъ и се присъединилъ съ Панайота. Въ тоя бой единъ българинъ юнакъ се билъ среща десеть турски войника. Тия двама воеводи распръснѫли ужасъ: всѫдѣ се образували турски чети отъ башибозуци да ги гонятъ, а и много невинни хорица били избити като подозрѣни. Слѣдъ дълго упорство и голѣмо страдание прочутитѣ юнаци се оттеглили въ Сърбия. Въ това врѣме Ф. Т. си добилъ прѣкора *хвърковати*.

По Хитовия расказъ, Т. воевода билъ добъръ човѣкъ, добъръ приятель, пѣснопоецъ, способенъ и храбръ, ала въ сѫщото врѣме нетърпѣливъ, сърдченъ и непрѣдпазливъ въ разговоръ. Найнапрѣдъ билъ търговецъ на едъръ и дребенъ добитъкъ. Еднажъ турцитѣ го онеправдали, както всѣкога правѣхѫ въ Българско, зели му стотина биволици и го затворили. Щомъ се отървалъ отъ затвора, бае Ф. отишелъ въ Старапланина, дѣто се намѣрилъ съ момчетата, които се били отдѣлили отъ П. Хитова, подъ прѣдводителството на Аджемътъ и станѫлъ народенъ човѣкъ. Отъ по-напрѣдъ Ф. Т. практикувалъ малко и при *Бойча воевода*. Слѣдъ много прѣмеждия Тотю се озовалъ въ Румѫния, дѣто, за да го не прѣдадѫтъ власитѣ, промѣнилъ името си и се нареклъ Филипъ Тотю.

Ф. Т. се имаше едно врѣме, че е умрѣлъ въ единъ влашки затворъ; нъ това не излѣзе вѣрно Въ 1884 той се яви въ Русе, освободенъ отъ румѫнскитѣ власти. За об-

оженилъ се за Иванка Безумна, въ 1504 зацарувалъ на Кастилия, нъ слѣдъ три мѣсеца билъ отровенъ отъ жена си, отъ ревнивость. Ф. II (1556 — 1598), синъ на Карла V и Изабела португалска. Добилъ слѣдъ бащината си смърть Испания, земи въ Италия, Нидерландия и колониитѣ. Неговата религиозна нетърпимость била причина на една продължителна война за освобождението на Нидерландия, една часть отъ която изгубилъ. Несполучлива била сѫщо и войната, която водилъ съ Англия (виж. *Елисавета*, англ. крал.). По-щастливъ билъ той въ войната си съ турцитѣ, които били разбити при Лепанто въ 1571 (виж. *Лепантски заливъ*), и съ Португалия, покорена отъ него въ 1581. Виж. Санъ-Мигуелъ, Historia de Phil. II. — Ф. III, синъ на Ф. II и Ана Австрийска; род. въ 1587; въцарилъ се въ 1598; умр. въ 1621. Прѣзъ неговото царуване управлявалъ херц. Лерма, послѣ синъ му херц. Уседо. Въ негово врѣме били изгонени мавритѣ (1609), сключило се 20-годишно примирие съ Нидерландия и се издалъ едиктъ, по който се давали дворянски права всѣкому, който се занимава съ земедѣлието. — Ф. IV, синъ на Ф. III, род. въ 1605, въцарилъ се въ 1621, умр. въ 1665. Царуването му било нещастно. Франция отнела Артоа и Каталония; Португалия се обявила независима (1640). Въ 1659 се сключилъ Пиринейский миръ. — Ф. [illegible] (1701—46), внукъ на Лудо[illegible] XIV, род. въ Версайл[illegible] основатель на Бурбо[illegible] стия въ Испания. По[illegible] на Карла II доше[illegible] ския прѣстолъ, [illegible]

произлѣзла в[illegible] на тоя прѣсто[illegible] и Холандия, [illegible] Дания и Ха[illegible] Ф-вия съпер[illegible] столъ, австри[illegible] ла, и щастие[illegible] повечето на [illegible] цитѣ; нъ Фра[illegible] вали борбата [illegible] съ голѣми [illegible] се обеспечил[illegible] ския договор[illegible] царували син[illegible] VI (1746—5[illegible] —88).

Филипъ. [illegible] Ф. I, синъ н[illegible] дъщеря на к[illegible] Владислава [illegible] 1052; въска[illegible] въ 1060. О[illegible] Холандска; [illegible] и стѫпилъ в[illegible] на анжуйски[illegible] въ 1108.—Ф[illegible] 1223), синъ [illegible] 1199 прѣдп[illegible] походъ, нъ [illegible] на оставилъ [illegible] нѫлъ въ Нор[illegible] причината н[illegible] глийския кра[illegible] чиято смърт[illegible] настанѫлото [illegible] за прѣстоло[illegible] Нормандия, [illegible] ату. Той иск[illegible] ната въ сама[illegible] му била раз[illegible] [illegible] завоева[illegible] [illegible]ощие на[illegible] [illegible]223, кат[illegible] [illegible]на си [illegible] де Жу[illegible] [illegible]

ширни подробности виж. книгата *Прочутий Филипъ Тотю войвода* съ 7 илюстрации и 2 факсимилета отъ Ф. Стояновъ по личния расказъ на войводата (Русе, 1900).

Филистерство (дума, която се произвожда отъ *филистимянинъ*). Невѣжество, грубость. — **Филистеръ.** Невѣжа, грубианецъ,—име което германскитѣ студенти даватъ на всички не-студенти изобщо, а особено на гражданетѣ на мѣстото, дѣто е университетътъ имъ.

Филистимци. Староврѣменен народъ въ Палестина, влизалъ често въ война съ евреитѣ. Ф. населявали южното приморие на Палестина. Главнитѣ имъ градове били Газа, Аскалонъ, Азотъ, Гетъ и Акаронъ. Тѣ сполучили да притеснятъ евреитѣ, нъ били побѣдени отъ Саула и отъ Давида. Тѣ имали спрѣчквания съ асирийцитѣ, особено съ Сарагона, и въ срѣдата на VII-и вѣкъ прѣди Р. Х. били съсипани. Нашитѣ свѣдѣния за происхождението на ф. сж крайно тъмни и противорѣчиви. Едни изслѣдователи сж на мнѣние, че ф. сж били отъ семитическото племе; други ги отожествяватъ съ пеласгитѣ. Това е вѣрно, че имената имъ, както сж записани въ Библията, сж повечето семитически, и че между езика на евреитѣ и езика на ф. всѣкога е имало една разлика. Ф. изглежда да сж били просвѣтенъ, земедѣлчески, търговски и войнственъ народъ. Тѣ въртѣли обширна търговия, и стокитѣ имъ се търсели много. Вѣрата имъ била много ближна съ финикийската — Дагонъ, Астарта и др. били тѣхнитѣ богове и богини.

Филитъ, *гр.* Вкаменен листъ.

Филоксера (гр. *филонъ*, листъ; *ксеросъ*, сухъ.) 1) Единъ родъ твърдѣ дребни насѣкоми, отъ които единъ видъ напада лозата и я погубва. 2) Болесть на лозата, която се причинява отъ насѣкомото ф. Филоксерата напада и листата и коренитѣ и нападнатата отъ нея лоза изсъхва. Тя е прѣнесена въ 1867 отъ Америка и до сега въ Франция е унищожила повече отъ милионъ хектара лозя; тя е прѣнесена вече и у насъ, и прави голѣми опустошения.

Филоктетъ. Единъ отъ гръцкитѣ герои при обсадата на Троя, притежавалъ Херкулесовитѣ стрѣли, сир. билъ прочутъ като стрѣлецъ съ лъкъ. Ф. е героятъ на една отъ най-добритѣ Софоклови трагедии, въ която се явява образецъ на непримирима, ненависть къмъ враговетѣ.

Филология, *гр.* Любословие, езиковѣдѣние, езикознание; наука за изучване старитѣ, мрътвитѣ езици; изучването живитѣ езици е прѣдмѣтъ на наука *лингвистика*. — **Филологъ** Езиковѣдецъ.—**Филологически.** Който се отнася до филологията.

Филомела. Дъщеря на Пандиона, атински царь. На пжтя, когато отивала при сестра си Прокна, Терей, Прокниний съпругъ, я обесчестилъ и лишилъ отъ езика. Ф. убила Итиса, Тереевия синъ, подирь което боговетѣ спасили Ф. и Прокна отъ Тереевото гонение, като обърнали Прокна на славей, а Ф. на лѣстовица.

Филонеизмъ, *гр.* Любовъ къмъ новото.

Филонъ. Дълга околчеста одежда безъ ржкаве и съ дупка за провиране на главата, която носжтъ при богослужението свеще-

ницитѣ. Ф. изображава оная хламида (горна дреха), съ която обругавали. Той още наумява на свещеницитѣ за праведната одежда, съ която трѣбва да бѫдатъ облѣчени, като Христови служители.

Филонъ. Гръцки ораторъ и философъ отъ Лариса, Цицероновъ учитель; основатель на новата 4-та академия, въ 88 пр. Р. Х.; залѣгалъ да примири философскитѣ системи. Виж. Hermann, Disputatio de P. Larrisseo.

Филопиминъ. Гръцки генералъ, послѣдний великъ пълководецъ и държавникъ на Гръция, нареченъ *Послѣдний отъ гръцитѣ*; стоялъ на чело на архейския съюзъ среща римлянетѣ и спартанцитѣ, одържалъ побѣди при Мисена и Мантинея и завоевалъ Спарта. Въ 183 прѣди Р. Х. билъ отровенъ отъ побуненитѣ месенци, които го заробили.

Философия, *гр.* Дума, съставена отъ Питагора, която значи *любомждрие*. 1) Наука за причинитѣ и слѣдствията на физическитѣ нѣща, особено за умственитѣ и нравственитѣ явления и за причинитѣ и слѣдствията имъ. 2) Особената система на единъ философъ: *Платоновата философия*, *Декартовата философия*. 3) Изучение на общитѣ начала на една наука: *философия на историята*. 4) Твърдость на духа, подчиняване съ тихость. – У староврѣменнитѣ гръци ф. е била всеобща наука, сир. сборникъ на всичкитѣ човѣшки знания, и макаръ отпослѣ тѣ всички и да се раздѣлили на специални, ала ф. си останѫла главната свръска на всичкитѣ. Ф. като отдѣлна наука е априорическо изслѣдване на началата и цѣлта, реда и свръската на всичко видимо и невидимо, чувствено и свърхчувствено. Тя изслѣдва послѣднитѣ основи на всѣко знание, затова се и явява като наука на принципитѣ, учения за абсолютното, за идеитѣ. Въ ф. мисленето е самобитно, затова въ старо врѣме задачата на философа е била да нареди живота си напълно послѣдователно, съгласно съ принципитѣ, които е позналъ, не само да създаде теория за какъ да се живѣе, а и да живѣе по нея. Главнитѣ съставни части на тая всеобемна наука сѫ: 1) *логиката*, като учение за законитѣ на мисленето, 2) *теоретическата ф.* (онтологията, психологията, космологията, умозрителното богословие) и 3) *практическата* ф. (моралътъ и ф. на правото). Въ Европа най-староврѣменнитѣ *философи*, и които сѫ окрѫжили ф. съ най-голѣмъ блѣсъкъ, сѫ гръцитѣ и тѣхната ф. дѣлятъ на 3 периода: 1) отъ Талеса до Сократа (600 до 400 пр. Р. Х.), когато възникнѫли пантеизмътъ и деизмътъ; 2) отъ Сократа до съединението на Платоновата и Аристотелевата философии (отъ 400 до 60 пр. Р. Х.), когато била създадена Платоновата рационална школа и Аристотелевата емпирическа школа; най-сетнѣ 3) гръцката ф., минѫла у римлянетѣ, иудеитѣ и християнетѣ и прѣобърнѫта въ схоластика. У римлянетѣ ф. се раздѣляла на *епикуреизмъ* и *стоицизмъ*. У иудеитѣ, разсѣяни между езичницитѣ, се родилъ *гностицизмътъ*. У християнетѣ, нѣкои църковни отци гледали на ф. като на нѣщо противно на християнството, макаръ и повечето да я считали за съгласна съ вѣрата. Въ срѣднитѣ вѣкове всичко потънѫло въ мрака

вѣчеството (въ *Лѣтоструй*, VI год.), *Неравенство на състоянията* (въ спис. *Християнски учитель*, II год.) и др. Ф. е сътрудничилъ редовно въ сп. *Християнски Учитель*, II год. Той знае какъ да живѣе, та до скоро бѣ още доста енергиченъ, па е и трудолюбивъ; нъ трагическата смъртъ на съпругата му и на сина му се отразихѫ пагубно върху неговото здраве и дѣйность.

Фини. Ф. прѣдставляватъ единъ клонъ отъ монголското племе, отъ урало-алтайското му расклонение. Нѣкои етнографи ги подраздѣлятъ на 4 семейства: угрийско, или угри, дѣто принадлежѫтъ: маджаритѣ, остякитѣ и вогулитѣ; българско: черемиситѣ и мордвитѣ, сѫщо и потатаренитѣ чуваши; пермско: пермяцитѣ, вотяцитѣ и зърянетѣ; финско въ тѣсенъ смисълъ: финитѣ, еститѣ или естонцитѣ, ливитѣ, лапландцитѣ и измрѣлитѣ въ 1846 курляндски кревини. Ближни на ф. сѫ сѫщо мещеряцитѣ, тентяретѣ и нѣкои други племена, които говорѫтъ тюркски езици. Повечето ф. още въ старо врѣме били скотовъдци и земедѣлци и живѣли засѣднѫлъ животъ. Само остякитѣ и вогулитѣ до сега живѣѫтъ номадски животъ. Самостоятелни държави сѫ образували: маджаретѣ и волжскитѣ българе; българетѣ, като се прѣселили задъ Дунавъ, пословѣнчили се. Въ врѣме на прѣселението на народитѣ ф. доста се смѣсили съ тюркскитѣ, германскитѣ и словѣнскитѣ народи. Още Птоломей и Тацитъ споменуватъ за ф. Ф. сѫ съ малъкъ ръстъ, кръгла глава, нисъкъ лобъ, издадени челюстни кости, силно развитъ тилъ, повечето сиви очи. Шаратъ на лицето у европейскитѣ ф. много се е отклонилъ отъ монголския и между тѣхъ има много русокоси. Всичкитѣ нарѣчия на финско-угорската група иматъ единъ общъ характеръ, избѣгватъ стеченнието на съгласнитѣ, особено въ началото на думата. Гласнитѣ се дѣлѫтъ на меки, твърди и срѣдни, и ударенното обикновено е на коренната сричка. Съществителнитѣ иматъ отъ 15 до 17 падежа. Въ маджарския езикъ има членъ, вѣроятно подъ влиянието на нѣмски езикъ. Ф. въ тѣсенъ смисълъ въ старо врѣме се наричали *чуди*. Отъ финскитѣ нарѣчия най-самостоятелно е сѣверното или карелското. Голѣмо влияние на финския литературенъ езикъ е ималъ Райнхордъ Бекеръ съ своята финска граматика (1824). Отъ рѣчницитѣ забѣлѣж. сѫ Ервастовий финско-нѣмски рѣчникъ, Елиотовий финско-англ. рѣчникъ и Херсберговий финско-франц. рѣчникъ. Народната поезия е много стара, особено забѣлѣж. сѫ пѣснитѣ за Вайне. Въ 1835 Ленротъ събралъ тия пѣсни подъ името *Калевала*. До сега още въ Финландия има много народни пѣвци. До 300 народни пѣсни сѫ прѣведени на нѣмски отъ Пайля (Хелсингфорсъ, 1822). Виж. Шегренъ, на нѣмски, *За финския езикъ и поезия*. Фински прикаски и пословици е прѣвелъ Бертрамъ. Най-видний отъ най-новитѣ фински поети е Алквистъ, който е умрѣлъ въ 1889. Прозаическата литература на фински езикъ се е развила много въ най-ново врѣме. По финската библиография сѫ писали: Пипингъ, Лилия, *За митологията*; Кастренъ, на нѣмски; *Прѣгледъ на старата финска литература* е съставилъ Елмгренъ.

Финикия (*земя на фурмить* или човѣци съ червената багра). Тѣсна ивица земя въ староврѣменна Азия, на западния брѣгъ на Сирия, отъ р. Елевтеросъ на сѣв. до планинското бърдо Кармилъ на югъ, имала за прѣдѣли: на сѣв. часть отъ сѫща Сирия, на ист. Челесирия, на юго-ист. Палестина, и на зап. Срѣдиземно море. Ограничена между това море и Ливанъ, тая страна се простирала на-длъжъ, отъ сѣв. къмъ югъ, 280 килом. и на-ширъ, отъ ист. къмъ зап., 40 килом. Рѣкитѣ ѝ били: Елевтеросъ, Сабатикъ, Адонисъ, Ликъ, Тамира, Леонтесъ и Белъ, притоци на Срѣдиземно море. Градоветѣ, всички на приморието, били, отъ сѣв. къмъ югъ Антарадъ, Арадъ, Триполи, Ботръ, Библо, Берита, Сидонъ, Сарепта, Тиръ, Ако или Птоломаида и др. Тия градове сѫ били, както се вижда, срѣдоточия на отдѣлни републики, макаръ и да имали царе, чиято власть се е ограничавала отъ властьта на висши чиновници, или се е прѣкѫсвала съ избирането на сѫдии. За да противостоятъ на нападенията отъ вънкашнитѣ непріятеле, тѣ сключили единъ видъ конфедерация, въ която първенството ималъ Сидонъ, и по сетнѣ, Тиръ. Религията била единъ видъ натурализмъ, обожаване мѫжскитѣ и женски сили на природата, принасяли човѣшки жертви на божества, наречени Ваалъ, Астарта и др. Тирски Херкулесъ билъ като олицетворението на финикийския народъ—народъ отъ пѫтници и търговци.

Исторія. — Историята на Финикия е малко извѣстна. Изглежда, че жителитѣ ѝ носили името *ханаанци*, макаръ гръцитѣ и да ги наричали *финикияне* (червени люде). Извѣстно е, че тѣ умѣяли да браняТъ независимостьта си отъ израилянетѣ. Тиръ (виж. това име) игралъ важна роля, благодарение на царетѣ си Хирама и Итобала I, които били съюзници на израилянетѣ. Финикиянетѣ, нападнѫти отъ Салманасара, послѣ отъ Навуходоносора II, който прѣзелъ Тиръ въ 572 пр. Р. Х., подпаднѫла едно по друго подъ властьта на асирийцитѣ, на персянетѣ и на Александра Велики. Лагидитѣ и селевкидитѣ си борили слѣдъ това за владѣянето на Финикия, която останѫла на селевкидитѣ, нъ въ 63 прѣди Р. Х. минѫла въ рѫцѣтѣ на римлянетѣ. Финикия отъ тогава дѣлила сѫдбинитѣ на Сирия. Сега влиза въ бейрутския вилаетъ.

Търговия; *колонии*; *индустрия*. Финикиянетѣ въ старо врѣме сѫ сравнявали съ холандцитѣ въ новитѣ врѣмена. Единъ брѣгъ, богатъ съ сгодни пристанища, ги канилъ на морска търговия; неплодородието на земята имъ ги принудило на тая търговия. Ливанскитѣ гори имъ доставили дърва да си направятъ кораби. Развитието на търговията довело основаването на много колонии. Ето главнитѣ: 1) *Въ източната часть на Срѣдиземно море*, финикиянетѣ се установили въ Памфилия, въ Кипръ, въ Родосъ, въ Критъ, въ Цикладскитѣ о-ви, въ Тасосъ. Въ Виотия (виж. Кадмъ) и дори въ Витиния на Мраморно море, и въ Пронектъ на Черно море. Полетътъ на елинското племе, което токо-речи всѫдѣ замѣстило финикиянетѣ, ги принудило да занесѫтъ другадѣ дѣятелностьта си. 2) *Въ западната часть на Срѣдиземно море*, тѣ

завзели Малта, Сицилия, Балеарскитѣ о-ви, Сардиния; тѣ основали Утика, Картагенъ, Адрумета и други на африканския брѣгъ; Нимъ въ Галия; Гадесъ, Тартесъ, Картея, Хиспалисъ, Малага въ Испания, дѣто били най-богатитѣ имъ колонии. 3) *Въ Атлантически океанъ*, тѣ се вижда да сж посѣщавали архипелага на Честититѣ о-ви и африканското приморие срѣщу тѣхъ, и Каситеридитѣ, отъ дѣто ходили за янтръ въ Балтийско море. 4) Тѣ обхождали Червено море като съюзници на Соломона, който имъ отворилъ пристанищата на Елатъ и на Асионгаберъ, и на Нехао, който ги испратилъ да обиколятъ Африка. 5) *Въ Персидски заливъ*, тѣ завзели островитѣ Тилосъ или Тиросъ и Арадъ, и може-би градъ Сидона. — Сухопѫтната търговия, която цѣвтѣла, па и тя развита както морската, ставала по три пѫтя: 1) На югъ, тѣ ходяли въ Арабия за темянъ и смирна; 2) на ист., прѣзъ Дамаскъ и Палмира, тѣ ходяли въ Вавилонъ за тканитѣ на Индия; 3) На сѣв., тѣ ходяли въ Армения, за мѣдь, робе и мулета. — Финикиянетѣ били и прѣвъсходни индустриалци: въ старо врѣме се славили тирската багра и сарептенското и тирското стъкло. Тѣ работили тканитѣ и металитѣ. Тѣ първи държали търговски книги, приспособили астрономията на мореплаването, употрѣбявали мѣрки и теглилки. Тѣхний Кадмъ занесълъ въ Гръция писмото. Най-сетнѣ, тѣ изглежда да сж обработвали и историята, както свидѣтелствува за това прочутостьта на тѣхния *Санхониатонъ*, прѣдполагаемия авторъ на една финикийска история на Финикия и Египетъ наречена Phoinikika. Относително происхождението на финикиянетѣ, историцитѣ не сж съгласни. най-новитѣ изслѣдователи клонятъ къмъ мисъльта, че тѣ сж били семитически народъ — *Ханаанъ* (низнина), *Сидонъ* (рибарско мѣсто) сж чисто семитически думи.

Финикова *палма*, **фурма** (Phoenix dactylifera). Дърво отъ семейството на палмовитѣ, до 18 метра високо. Много важно растение; въ много мѣста на сѣв. Африка и Арабия плодоветѣ, извѣстни съ името *финици* или *фурми*, съставятъ главната храна на човѣка и домашнитѣ животни; често това растение се развъжда въ Персия, Сирия и Египетъ, па расте и въ Испания, Италия и Гръция; нъ въ европетскитѣ земи (съ изключение на южна Испания) плодоветѣ не могатъ да узрѣватъ. Фурмитѣ, плодоветѣ, узрѣватъ въ петь мѣсеца. Освѣнь фурмитѣ, растението доставя палмово вино и др.

Финиксъ, *гр.* Баснословна птица. Египтянетѣ вѣрвали, че тая птица, като усѣти приближението на смъртьта, правила си дръвникъ и изгаряла себе си и изново се възраждала отъ пепела си. Вѣроятно, египтянетѣ сж искали да виждатъ въ тая птица единъ символъ на безсмъртието. Въ *прѣнос. см.* извънредна, единична по вида си личность.

Finis coronat opus. Латинска пословица: краятъ увѣнчава дѣлото.

Finis Poloniae, *лат.* Край, свършъкъ на Полша (прочути Кошчушкови думи, виж. *Кошчушко*).

Финландия. Страна въ европейска Русия, на сѣв.-зап., съ-

прѣдѣлна на сѣв. съ норвежската обл. Финмаркъ и съ планини Киленъ, на югъ съ Фински заливъ и езеро Ладога, на ист. съ русскитѣ губернии олонецка и архангелска. Простр. 373,536 чет. килом. и насел. 2,816,298 жит. (1903). Ф. сега е населена отъ фини, които образуватъ болшинството отъ населението, отъ шведи (около 300,000), които съставятъ благороднического съсловие и духовенството, отъ руси и други (15,000), които се намиратъ токо-речи само на югъ, най-вече въ виборгската губерния. Най-сетнѣ, има лапи съвсѣмъ на сѣверъ и малко нѣмци по брѣговетѣ. Водораздѣлната линия, продължение отъ олонецката губерния, която дѣли склона на Балтийско море отъ склона на Ледовити океанъ, не е повече отъ 200 или 300 метра висока. Цѣлата тая страна е токо-речи покрита съ езера, блата, рѣки, потоци, поради което е заслужила името *Финландия* (земя на блатата). Главнитѣ рѣки сж: *Торнео*, съ притокъ Муонио, *Кеми-Жоки*, *Улеа-Елфъ*, *Кумо*, прѣзъ който се истичатъ 170 езера, Кимена и др. Езера *Енара*, *Улеа-Трасскъ*, *Неси*, *Пожани-Сайма* и др. сж най-извѣстнитѣ. Отъ о-витѣ, забѣлѣжителни сж Аландски и Абоски архипелази, които затварятъ входа въ Ботанически заливъ. Климатътъ на южна Ф. е доста здравъ, ако и да е много непостояненъ; на сѣв. е лапонски, зимата е тамъ отъ 8 до 9 мѣсеца. Въ вжтрѣшностьта езерата и блатата произвождатъ много студени и понѣкога нездрави мъгли. Обработването на желѣзнитѣ руди е едно богатство за Ф., която искарва малко металургически произведения. Мраморитѣ и гранитътъ ѝ сж прочути. Земедѣлието не задоволява нуждитѣ на потрѣбението. Произведенията сж: ржжь, овесъ, ячемикъ, ленъ, конопъ, хмель. Земедѣлието напрѣдва. Половината отъ земята е покрита съ гори, които изобилватъ съ дивечъ, нъ крижтъ и мечки, вълци, и други. По брѣговетѣ е дѣятелно риболовството (селди, тюлени). Най-важната индустрия е корабостроителството. Вънкашната търговия е посрѣда: дървений материалъ съставя половината отъ износа.

Управление. Ф. има особено управление въ русската империя. Русскитѣ царе сж упазили конституцията, дадена на страната въ 1779 отъ шведския краль Густавъ-Адолфъ, макаръ царскитѣ укази да клонжтъ да замѣстжтъ областното събрание (отъ благородници, духовенство, граждане и селяне), което се свиква веднажъ въ нѣколко години. Сѣдалището на управл. е *Хелсинфорсъ*, дѣто има народенъ университетъ; тоя университетъ, създаденъ въ Або въ 1640, е билъ прѣнесенъ въ 1827 въ новата столица.

Ф. е раздѣлена на 8 области или губернии, които изобщо носжтъ името на главния си градъ.

История. — Лапитѣ сж били първитѣ жители на тая страна. Въ коя епоха се заселили финитѣ, не е извѣстно: въ X-и, XI-и и XII-и вѣкъ тѣ били раздѣлени на три племена. Слѣдъ една продължителна борба между Швеция и новгородската република, Ф. станжла владѣние на Швеция (1293), на която останжла всѣкога привързана. Въ XII вѣкъ тя пригърнжла християнството, и въ XVI-и лютеранската реформа; нъ въ XVIII-и вѣкъ почнжла да привлича особено вниманието на Ру-

сия. Въ 1721, по нищатския договоръ, Петръ Велики добилъ една часть отъ Ф. (Карелия); абоский договоръ далъ на Русия и други части; най-сетнѣ, въ 1809, слѣдъ една кѫса война, царъ Александръ I си обезпечилъ владѣнието на цѣлата страна чрѣзъ Фредерикшамски договоръ. — Прѣзъ крѫмската война англо-французската флота разрушила бомарзундската крѣпость въ Аландскитѣ о-ви. Парижский договоръ въ 1856 постановилъ тоя архипелагъ да бѫде неутраленъ.

Финмаркенъ. Норвежска область, между сѣверни Ледовити океанъ на зап. и на сѣв., Русия на ист. и на юго-истокъ, Швеция и обл. Дронтаймъ на юго-зап. Образува едно плато съ срѣдна височина 450 метра и съ простр. 73,700 чет. килом. Населението е около 40,000 жит. (лапи, фини и нѣколко норвежци). Страната е богата съ мѣдни рудници, пасбища и гори. Има здрави пристанища, и се радва на сравнително мека температура. Главнитѣ градове сѫ. *Тромзе*, въ едноименния островъ, ц. на управл., Хамерфестъ, Варде и Вадсе. Русия има око на Ф., отъ която я е отстранила една спогодба отъ 1855 между Швеция, Франция и Англия.

Фино, *итал.* Тънъкъ, хубавъ, изряденъ.

Фински заливъ. Заливъ, който се образува отъ Балтийско море, на русския брѣгъ, и се простира отъ зап. къмъ ист. по дължина 450 килом. и срѣдна широчина отъ 100 до 120 килом., между Финландия на сѣв., с.-петербургската губерния на ист., и Естония на югъ. Замръзнува отъ октомврия до майя. Прибира рѣки Кимена, Нева, Нарва и др. Брѣговетѣ, до които морето е посѣяно съ островчета, прѣдставляватъ пристанищата Хангоудсъ, Хелсингфорсъ, Свеаборъ, Фредерикшамъ, Виборгъ (Финландия), С.-Петербугъ, Нарва, Ревель и др. Отватрѣ въ залива е о-въ Кронщатъ съ едноименния му градъ.

Фиолетовъ, герм. Моравъ.

Фиолъ (*Швайполдъ*). Полски германецъ, пръвъ прѣнесълъ книгопечатането отъ Германия въ Краковъ; издалъ Шестодневъ, Часословъ, Псалтиръ въ 1490 - 91 (умр. 1525).

Фиония. Островъ въ Дански архипелагъ, отдѣленъ отъ Шлезвигъ съ Мали Белтъ на зап., отъ Зеландия съ Голѣми-Белтъ на ист.; намира се на югъ отъ сѫща Ютландия. Простр. 3,025 чет. килом. и насел. около 245,000 жит. Земедѣлието цъвти: скотовъдството е доста развито; главнитѣ растителни произведения сѫ хмелътъ и ленътъ. Най-хубавата часть е юго-източната, която прѣдставлява гори, езера, села, зимъци, когато сѣвернатa е едно монотонно поле. Ф. дава името си на една область, която обгръща островитѣ Лангеландъ, Саасингъ. Гл. градове сѫ: *Одензе*, ц. на управл., Свендборгъ, Ниеборгъ, Фаабогъ и др.

Фиордъ, *данск.* Така се нарича заливъ въ Дания, Швеция и Норвегия.

Фиоринъ или *гулденъ*. Австрийска монета, която струва около 2.20 лева.

Фирвалдщедско езеро. Нѣмското име на *Четирекантонно езеро*.

Фирма, *итал., англ.* Име на търговско заведение: *нашата фирма е Братия Иванови и С-ие.*

Фирманъ, *пер.* Султанска писмена заповѣдь.

Фирмилианъ. Сръбски скопски митрополитъ, род. въ Шабацъ, на Сава, починѫ въ Бѣлградъ (1852 — 1903). Ф., синъ на бѣдни родители (кръстното му име *Димитръ*), слѣдъ като добилъ въ родното си мѣсто IV-класно образование, стоялъ 4 години въ търговска кѫща. Въ 1869 се покалугерилъ въ монастирь Петковица, подиръ което постѫпилъ въ богословското училище. Слѣдъ това слѣдвалъ една година философия въ Прага, а послѣ билъ испратенъ въ гръцкото богословско училище на о-въ Халки (до Цариградъ). Слѣдъ свършването тука, той слѣдвалъ богословие въ Атина. Въ 1880 станѫлъ учитель въ бѣлградското богосл. училище, а въ 1881 държалъ професорски испитъ. Той е билъ духовний възпитатель на покойния краль Александра и ректоръ на семинарията. Въ 1897 биде испратенъ за администраторъ на гръцката скопска митрополия. Слѣдъ дълги борби и постѫпки той сполучи, благодарение на русското застѫпничество прѣдъ гръцката патриаршия и Турция, въ 1902 да бѫде помазанъ, съ голѣми спънки, и за патриаршески сръбски митрополитъ въ Скопие.

Вслѣдствие на едно заболѣване той тръгнѫ да се лѣкува въ Вѣна, но по пѫтя се спрѣ и умрѣ въ Бѣлградъ. Сръбското правителство испрати тѣлото му на погребение *въ Скопие*. Слѣдъ Ф-та смъртъ сръбското правителство сполучи въ постѫпкитѣ си прѣдъ патриаршията и Портата за замѣстването на Ф. съ другъ сърбинъ: Ф-вий наслѣдникъ като скопски митрополитъ биде нѣкой си сърбинъ Севастианъ, който починѫ въ Цариградъ прѣди да отиде въ епархията си. Сегашний Севастиановъ наслѣдникъ въ Скопие, все сърбинъ, се рѫкоположи въ архиерейски чинъ въ Цариградъ отъ гръцкия патриархъ прѣзъ 1905 г.

Фискаленъ, *лат.* Хазненъ, казионенъ, на хазната или държавното съкровище. — **Фискъ**, *лат.* Хазна, държавно съкровище.

Фисонъ. Една отъ рѣкитѣ на земния рай. Мислѣтъ, че тя е рѣка Фазисъ (*Библ.*)

Фистулъ, *лат.* Дълбока трѫбообразна рана на тѣлото.

Фитолитъ, *гр.* Вкаменено растение, ископаемо растение.—**Фитология**. Сѫщото, каквото е ботаника. — **Фитономия**. Наука за происхождението и развитието на растенията. — **Фитотомия**. Анатомия на растенията. — **Фитохимия**. Растителна химия.

Фиуме (хърват. *Рѣка*). Важенъ пристанищенъ градъ въ Унгария, на Адриатическо море, при устието на Фиумара, 64 килом. на юго-ист. отъ Триестъ, прѣзъ полуостровъ Истрия, и 185 килом. на юго-зап. отъ Загребъ, на желѣзницата отъ Триестъ за Загребъ; въ 1900 г. 38,057 жит. (хърватe, италиянци, нѣмци, маджаре). Корабостроителници, корабоплав. училище, фабрики за корабни платна и ортоми, за бира, хартия, тютюнъ, химически произведения; нъ износътъ е главно дърва отъ Славония. Забѣлѣжителна съборна църква по образеца на римския пантеонъ. — Ф. е старъ градъ, едно врѣме е принадлежалъ на кралство Кроация-Славония, билъ е свободно пристанище отъ 1722, отъ 1848 е билъ отцѣпенъ отъ Унгария съ окрѫга си, а отъ 1870

Австрия е повърнѫла на Унгария само града.

Фихте (Емануилъ Херманъ). Теистически философъ, синъ на Иохана Гот. Ф. или *Фихте Млади* (1797 — 1879). Отъ съчиненията му главнитѣ сѫ: *По характеристиката на най-новата философия*, — *Религията и философията*, — *Умозрително богословие*, — *Етика*, — *Новий спиритуализмъ* и др. Ала главното му значение състои въ издаването и излагането бащинитѣ си съчинения.

Фихте (Иоанъ Готлибъ, или *Фихте Стари*). Прочутъ германски философъ, род. въ Раменау, въ горна Лузация (1762 — 1814). Още въ дѣтинството си показвалъ голѣми способности. Изучвалъ първѣнь богословието въ Иена и Лайпцигъ, послѣ философията и клонилъ къмъ детерминизма. Търпѣлъ горчива нужда. Отъ 1788 билъ домашенъ учитель въ Цюрихъ, дѣто се запозналъ съ бѫдѫщата си жена, Иохана Раанъ, Клопщокова внука. Билъ слѣдъ това учитель въ Варшава. Жъдно изучвалъ Кантовитѣ произведения. Въ 1792 отишелъ въ Кенигсбергъ да слуша Канта, написалъ въ четире седмици *Опитъ по критика на всѣко откровение*. Това съчинение било написано до толкова въ Кантовия духъ, че мнозина счели за авторъ самия Канта. Най-сетнѣ Кантъ посочилъ автора. Слѣдъ това Фихте отишелъ въ Цюрифъ, оженилъ се и запозналъ се съ Песталоци. Тамъ челъ лекции и се увлѣкълъ отъ политиката. По това врѣме написалъ: *Поправка на схожденията на публиката за французската революция* и *Искане назадъ свободата на мисъльта, обръщане къмъ монарситѣ на Европа*. Той разглеждалъ държавата отъ Кантовата гледна точка и доказвалъ правомѣрностьта на французската революция. По Гетевото застѫпничество на Ф. се позволило да чете лекции въ Иена. Въ 1794 написалъ: *За понятието на наукоучението или така наречената философия* и послѣ *Основа и очеркъ на съвокупното наукоучение*.

Ф-тѣ лекции имали необикновена сполука. Той почнѫлъ сѫщо единъ редъ лекции за нравственостьта за ученитѣ и написалъ: *Нѣколко лекции за назначението на ученитъ*. Нъ когато намислилъ да прѣобразува цѣлия студентчески животъ, студентитѣ възстанѫли противъ него и той трѣбвало да остави Иена. Въ 1796 издалъ *Основата на естественото право*, а въ 1798 — *Система на учението за нравитъ*. Въ Нидхамеровото философско списание написалъ, че нашето нравствено поведение е една прѣка вѣра въ нравствения напрѣдъкъ на свѣта, а това е и самата божественость. Тутакси слѣдъ това се появилъ единъ анонименъ пасквилъ, въ който Ф. обвинили въ атеизмъ. Саксонското правителство запрѣтило философския вѣстникъ. Фихте написалъ въ отговоръ: *Апелъ къмъ публиката*, съчинение, което молилъ първенъ да се прочете прѣди да се конфискува. Той далъ това съчинение на ваймарския херцогъ. Херцогътъ искалъ да се ограничи съ едно мъмране на Ф. отъ страна на академическия съвѣтъ. Ф. писалъ на куратора на университета, че не приима мъмрането и си далъ оставката. Оставката се приела. Той отишелъ въ Берлинъ, дѣто го търпѣли до окончателното рѣшение на краля. Тамъ

се сближилъ съ Ф. Шлегеля, Шлайермаха и Тика. Въ 1800 написалъ: *За назначението на човъка.* Послѣ дошли съч. *Основнитѣ чърти на сегашната епоха, За сжщностьта на ученията.* Въ 1807 написалъ *Планъ за устройството на университета*, който излѣзълъ непрактиченъ и той самъ си го зелъ назадъ. Грамадно значение имали неговитѣ *Ръчи до нѣмския народъ*, четени прѣзъ зимата 1807—1808, въ които искалъ сѫвсѣмъ ново въспитание и развитието духа на самопожъртвованието. Отъ 1810 челъ въ Берлинъ лекции; издалъ още *Наукоучението въ цѣлия му обемъ*, въ 1811 произнесената двѣ години по-рано рѣчь *За понятието на настоящата война*, а въ 1813 *Фактитѣ на съзнанието.* Въ 1814 прѣкратилъ лекциитѣ си по причина на болестьта на жена си, която била сестра-милосердия. Жена му оздравѣла, нъ самъ Ф. се заразилъ и умрѣлъ.

Ф-то значение е прѣкрасно опрѣдѣлтно отъ неговия приятель лѣкарь Хуфеландъ, който е казалъ: „Неговий основенъ характеръ е една свърхсила.“ Ф. влиялъ главно чрѣзъ енергията на волята, силата на характера и ентусиазма. Въ народния въпросъ той упражнилъ грамадно влияние, ала не сѫвсѣмъ благотворно. Като теоретикъ, Ф. развилъ по-нататъкъ идеалистическата страна на Кантовата философия. Неговий идеализмъ има субективенъ характеръ. Ф-та философска система е извънредно отвлѣчена и се върти главно около понятията на субекта или „азъ“ неазъ. Той вече учи за тритѣ стадии, наречени тезисъ, антитезисъи синтезисъ и явява се прѣдшественикъ на Хегеловата диалектика. Ала главно значение има етическата страна на Ф-то учение. Ф. не създалъ една истинска школа, макаръ и къмъ него да се присъединяватъ: Шаадъ, Рамеръ, Михаелисъ и др. Ала пакъ той е ималъ огромно влияние на Шелинга, Хегеля и дори на своя антиподъ Херберта, па и на лишения отъ сѫчувствие къмъ него Шопенхауера.

Едно пълно издание на Ф-тѣ трудове е издадено отъ сина му Емануила Хермана, който е издалъ още биографията и прѣписката му и е далъ едно ясно изложение на системата му. Виж. още Куно Фишеръ, *История на новата философия*; Леве, *Фихтевата философия*; Ноакъ, *Фихте, животътъ, учението и дѣятелностьта му*; Цимеръ, *Философията на религията у Фихте* (всичкитѣ на нѣмски); Адамсънъ, *Фихте* (на английски); Волынскій, *Профессоры философіи въ современной Германіи* (на рус.); на франц.: Wilm., Hist. de la philosophie allem. de Kant à Hegel (1847); M-me de Staël, l'Allemagne; Levy-Bruhl, l'Allemagne depuis Leibnitz (Парижъ, 1890, in-12). На български е прѣведено Полъ Дютроа-вото съч. *Задачата на въспитанието споредъ Канта и Фихте*, прѣв. Н. Петлешковъ (Пловдивъ, Хр. Г. Дановъ, 1904).

Fl. Химически знакъ на флуора (fluorium).

Флавианъ. Антиохийски патриархъ (320—403). Макаръ да наслѣдилъ голѣмо богатство, посветилъ го заедно съ дарбитѣ си на служене на църквата. Прѣзъ патриаршествуването му, въ улицитѣ на Антиохия избухнала бу-

на (387), въ която били съборени Теодосиевитѣ статуи; въ Ф-то влияние прѣдъ императора спасило побуненитѣ отъ наказанието. Тоя патриархъ въвелъ хоровото пѣяне на псалмитѣ. — Ф. (св.), цариградски патриархъ отъ 446. На съборъ, извѣстенъ подъ името „разбойнически", въ Ефесъ, въ 449, билъ сваленъ отъ патриаршеския прѣстолъ и така битъ на самия съборъ, че слѣдъ три дни умрѣлъ.

Флавий. Славенъ римски родъ. — *Еней* Ф., първенъ другарь на Апия Клавдия, слѣдъ това курулски едилъ, пръвъ събралъ римскитѣ закони—Lex civile Flavianum.—Кай Ф. *Фимбрий*, отчаянъ Мариевъ привърженикъ, се прославилъ въ войната въ Азия среща Сула. — Императоръ Веспасианъ происхождалъ отъ сжщия родъ.

Флавитъ. Цариградски патриархъ въ 488, достигналъ до това звание съ измама; императоръ Зенонъ турилъ на алтаря въ съборната църква бѣлъ листъ хартия и молилъ Бога да му покаже: кого да назначи за патриархъ слѣдъ Акациевата смърть. Ф. подкупилъ стражата на затворения храмъ и написалъ своето име; измамата се открила слѣдъ Ф-та смърть.

Флагрантенъ, *лат.* Гнусенъ, скверенъ, ужасенъ; заваренъ въ самото дѣйствие.

Флагъ, *англ., герм.* Знаме, по-особено корабно знаме.

Флажолетистъ, *фр.* Свирачъ на флажолетъ. — **Флажолетъ.** Малка флейта отъ дѫбово дърво.

Фламандецъ. Житель на Фландрия. — **Фламандски.** Който се отнася до Фландрия.— **Фламандски езикъ.** Нарѣчие, по-ближно до холандски отколкото до нѣмски. На него говорятъ фламандцитѣ въ Белгия и Холандия. На фл. ез. има много съчинения. Въ XIII-ти вѣкъ на него били прѣведени нѣколко истории. съчинения. Въ новитѣ врѣмена сж залѣгали да развиятъ фламандската литература. Като най-добъръ нововрѣменень писатель на фл. ез. споменуватъ Хендрикъ Консиансъ (Hendrik Conscience, умр. въ 1883). Виж. Paul Hamelius, Histoire politique et littéraire du mouvement flamand.

Фламарионъ (*Камилъ*). Французски астрономъ-популяризаторъ, род. въ 1842. Отъ 1852 е работилъ въ парижската обсерватория. Отъ 1882 е издавалъ списание *Астрономия*, намѣсто което прѣзъ послѣднитѣ години издава *Бюлетинъ на французското астрономическо дружество*. Ф. има своя частна обсерватория въ Жювизи при Парижъ. Отъ научнитѣ му трудове главнитѣ сж: *Планетата Марсъ* и една голѣма *небесна харта*. Нъ освѣнь това той е издавалъ маса популярни трудове, прѣведени токо-речи на всички европейски езици и които се ползуватъ съ огромна извѣстность. Ф. е по-блескавъ отколкото основателенъ популяризаторъ и твърдѣ често смѣсва науката съ фантазията. Ала пакъ не може да му се откаже това, че той много е съдѣйствувалъ за развитието на любителската астрономия въ Франция и изобщо въ Европа. Нѣкои отъ съчиненията му сж прѣведени и на български; такъви сж: *Свършекътъ на свѣта*, астрономически романъ, съ 69 илюст., прѣв. Д. Консуловъ (Пловдивъ, 1895); *Стела*, романъ, прѣв. Анастасия

Д-ръ Желѣзкова (Сливенъ, 1899); *Какъ ще настане краятъ на свѣта*, етюдъ, прѣв. Н. Б. (Варна, 1900); *По вълнитѣ на безкрайностьта*, астрономическа фантазия, прѣв. Р. Ц. Цанковъ (Русе); *Урания*, романъ, прѣв. В. Консулова, премия на сп. *Природа* (София); *Астрономия за жени*, изд. на редакц. на сп. *Родина* (София). Отъ 1893 Ф. издава енциклопедически рѣчникъ въ 3 тома.

По-главнитѣ Ф-ви трудове сѫ: *Многобройностьта на обитаемитѣ свѣтове*, *Въображаемитѣ и истинскитѣ свѣтове*, *Богъ въ природата*, *Въздушни пѫтувания*, *Етюди и лекции по астрономията*, *Свѣтътъ до създанието на човѣка*, *Популярна астрономия*, *Планетата Марсъ и условията на нейната обитаемость*. Виж. S. Hugo, Camille Flammarion, sa vie et son oeuvre (Парижъ, 1891).

Фламиний (*Кай Непотъ*). Римски генералъ, народенъ трибунъ въ 234 пр. Р. Х.; въ 227 преторъ въ Сицилия и консулъ; въ 222 цензоръ. Въ това здание построилъ циркъ, нареченъ съ неговото име и пѫть по брѣга на Адриатическо море до Ариминиумъ. Въ 217 билъ пакъ консулъ и тогава билъ убитъ при Тразимена въ бой срещу Анибала.

Фламининъ (*Титъ Квинктъ*). Римски консулъ въ 198 прѣди Р. Х., разбилъ македонския краль Филипа при Кинокефали въ 197 прѣди Р. Х. Въ тая битва пръвъ пѫтъ македонската фаланга и римский легионъ се срѣщнѫли на отворено поле, и деньтъ рѣшилъ кой народъ ще бѫде господарь на Гръция, и може-би на свѣта. Побѣдата била побѣда на ума надъ грубата сила, и при равна численость и смѣлость, по-горната стратегика и присѫтствие духа на римския генералъ обърнѫли кѫпънитѣ въ полза на Римъ. Като слѣдствие на тая битва, Филипъ изгубилъ всичкитѣ си европейски и азиятски владѣния и Гръция била прогласена независима. Ф., искусенъ дипломатъ, както и храбъръ воитель, оставилъ Филипу само Македония, макаръ да могълъ да му диктува каквито ще условия. Въ 183 Ф. прѣдприелъ да накара витинския краль Прузия да прѣдаде Анибала, който се отровилъ за да не падне въ рѫцѣтѣ на римлянетѣ. Единчкото извинение за тая побѣда надъ единъ беззащитенъ старецъ е, че Ф. направилъ тая постѫпка не отъ жестокость или любовь къмъ отмѫщението, а отъ голѣмо славолюбие. Ф-та биография е написана отъ Плутарха.

Фланґъ, *герм.* Крило, страна (на *войска*, на *укрѣпление*); оттука **фланговъ**, на крило, отъ страна.

Фландренъ (*Жанъ Ипполитъ*). Французски живописецъ, академикъ (1809 — 64); Енгровъ ученикъ; въ 1832 добилъ пръвата премия въ Римъ за картината си: *Тезей познатъ отъ баща си*; тамъ изработилъ и картинитѣ *св. Кларъ исцѣлява слѣпитѣ*, *Иисусъ и малкитѣ дъца* и др. Отъ 1838 изложилъ въ Парижъ: *св. Лудовикъ*, Mater dolorosa, *Наполеонъ Законодатель*. Ала Ф. най-много се отличилъ съ живописнитѣ си украшения на парижкитѣ църкви: св. Северинъ, Сенъ-Жерменъ и Св. Павелъ.

Фландрия (фламанск. Vlaanderen). Европейтка страна, която се намира между Сѣверно море на сѣв.-зап., Шелда на сѣв. и

на сѣв.-ист., Брабантъ и Хенегау (Hainaut) на ист. и Артоа на юго-зап. Тая страна, ниска и влажна, е населена отъ нѣмско племе (фламандци) и отъ романско (валони), и се слави съ индустрията и земедѣлието си. Тя принадлежи сега на Белгия, Холандия и Франция (виж. Ф. *западна* и Ф. *източна*;) холандска Ф. съставя южната часть на обл. Зеландия, а французска Ф. — часть отъ департ. Сѣверни и Па-де-Кале. Въ Цезарево врѣме Ф. принадлежала на обл. Belgia Secunda; послѣ отъ римлянетѣ я прѣвзели Хлодвиговитѣ франки. Въ VII-и вѣкъ, тя била посѣтена отъ св. Елоа, който продължавалъ да проповѣдва християнството, почнато отъ Диоклетианово врѣме. Вердйонский миръ оставилъ цѣлата страна въ кралството на Карла Плѣшиви, който, 20 години по сетнѣ (863), я направилъ наслѣдствено графство за зетя си, Балдуина I, Желѣзноржки. Въ врѣмето на тая първа династия (863 — 1119), Фландрия играла вече важна роля; тя била една отъ шестьтѣ голѣми мирски графства на кралство Франция. Балдуинъ V билъ опекунъ на сюзерена си, Филипа I (1060), и добилъ отъ императора Хенриха IV графство Алостъ. Слѣдъ царуванията на данеца Карлъ Добри (1119 — 1127) и на норманеца Вилхелмъ Клитонъ (1127—1128), Тиери *Алзаски* основалъ единъ домъ, който продължили Филипъ, неговий синъ, и Маргарита I, негова внука, оженена за хайностския графъ, Балдуинъ VIII. Балдуинъ IX, който наслѣдилъ на прѣстола Балдуина VIII, станалъ царигадски императоръ въ 1204. За неговата сждба, въ борбата му съ българетѣ, виж. *Балдуинъ* и *Латини*. Той оставилъ двѣ дъщери, които, оженени за графове, царували една по друга отъ 1206 до 1280. Отъ края на XIII-и вѣкъ, обогатена чрѣзъ индустртята и търговията, е една отъ най-важнитѣ държави въ Европа; затова и французскитѣ крале залѣгали всѣкакъ да я подчинятъ или поне да я държатъ подъ влиянието си. Отъ 1477 тя минувала едно по друго подъ властьта на Австрия (по женитба), на Испания, Франция, Нидерландия, и отъ 1830 съставя часть отъ кралство Белгия.

Фландрия (*западна*—). Белгийска область, между Холандия на сѣв., източна Фландрия и Хенегау на ист., Франция на юго-зап. и Сѣверно море на сѣв.-зап.; простр. 3,235 километра и насел. 805,236 жит. (1900). Гл. гр. сж сж *Брюге*, ц. на управл., Нйопоръ, Остенде, Ипръ, Куртре, Менень и др. Пои се отъ Шелда, Лисъ и Изеръ. Земята храни прѣвъсходни млѣчни крави, и произвожда жито, ленъ, и конопи. Индустрия : платно и тантела.

Фландрия (*източна*—). Белгийска область, между Холандия на сѣв., Анверсъ и Брабантъ на ист., Хенегау на югъ и западна Фландрия на зап.; простр. 3,000 чет. килом. и насел. 1,029,971 жит. (1892). Гл. градове сж *Гандъ*, ц. на управл., Алостъ, Локеренъ, Уденардъ, Дандермондъ, Рене и др. Пои се отъ Шелда, Лисъ и Дандеръ. Земедѣлието и индустрията даватъ сжщитѣ произведения, каквито даватъ въ западна Фландрия.

Фланела, *фр.*, *анл.* Лекъ мекъ вълненъ платъ; риза отъ такъвъ платъ.

Фланкирамъ, *фр.* Закрилямъ, браня отъ страна укрѣпление или часть отъ войска. — **Фланкйоръ.** Кавалеристъ, който се испраща да търси непріятеля, колаузъ. — **Фланкъ.** Сѫщото, каквото е флангъ.

Флеболгия, *гр.* Учение за кръвоноснитѣ сѫдове.—**Флеботомия.** Кръвопущане.—**Флеботомъ.** Сѫщото, каквото е шниперъ. — **Флебофталмотомия.** Кръвопущане изъ очитѣ.

Флегетонъ, *гр.* Въ *басносл.* рѣка въ Ада, дѣто намѣсто вода тече огънь.

Флегма, *гр.* Въ *медиц.* водениста та часть на кръвьта; храчка; въ *прѣнос. см.* хладнокръвие, равнодушие, спокойствие.— **Флегматикъ.** Равнодушенъ, хладнокръвенъ, безчувственъ човѣкъ; човѣкъ, въ чиято кръвь има много водениста часть. — **Флегматиченъ.** Равнодушенъ, нечувствителенъ.

Флейта, *фр.* Музикаленъ инструментъ; състои отъ една дръвена, костена или сребърна тржба съ нѣколко дупки и клапи. Ф. е единъ отъ най-старитѣ музикални инструменти, добрѣ познатъ още на староврѣменнитѣ гръци. Много подобрения въ ф. сѫ направени въ новитѣ врѣмена, особено отъ Бома въ Германия, и отъ Ръдела и Роза въ Лондонъ. —**Флейтистъ.** Свирачъ на флейта.

Флексия. Въ *грам.* така се наричатъ изобщо всички окончания, които сѫ присъединени на корения на една дума, каквото окончанията на спрѣженията и склоненията.

Фленсбургъ. Прусски градъ (Шлезвигъ), при заливъ на Балтийско море (Фленсбург. фиордъ); 48,922 жит. (1900). Фабр. за фарфорови, стъклени и др. издѣлия; корабостроителници. Много търговско пристанище; Гл. търг. съ жито и градиво. Мореплав. училище; библиотека. Замъкъ въ едно отъ прѣдградията. Градътъ води началото си отъ XII-и вѣкъ.

Flessible. — Музикаленъ терминъ, който иска меко, гжвкаво, извънредно сърдчено испълнение.

Флешъ, *фр.* (собст. зн. *стрѣла*). Укрѣпление отъ странитѣ на гласисъ.

Флибустиеръ, *фр.* Морски разбойникъ. Съ това име наричали пиратитѣ или морски разбойници въ южна Америка, които върлували въ XVII-и вѣкъ.

Флигелъ, *герм.* 1) Крило на сграда, малко здание отъ страна на голѣма сграда. 2) Музикаленъ инструментъ по-голѣмъ отъ фортепианото; нарича се и *роялъ.*— **Флигелъ-адютантъ.** Адютантъ при особата на господарь или на членъ отъ царствуваще семейство.

Флогистическа теория. Опровергана та теория на старитѣ химици, че въ всѣко вещество има флогистонъ и че той е причината на горенето. — **Флогистически.** Въ *медиц.* възпалителенъ.—**Флогистонъ,** *гр.* Старитѣ химици, за да обяснятъ горенето, прѣдполагали, че въ всѣко горливо вещество има едно нѣщо невидимо и безъ тежина, което наричали **ф.** Горенето, споредъ тѣхъ, е прѣминуване на **ф.** отъ несвободно въ свободно състояние, при което излиза свѣтлина и жаръ. Теорията за **ф.** приемали дори Пристли и Шели. Най-сетнѣ Лавоазие я опровергалъ, като открилъ свойствата на кислорода.

Флоке (Тома). Франц. държавенъ дѣецъ (1828—96), билъ адво-

катъ и участвувалъ въ радикалнитѣ вѣстници. Станѫлъ особено извѣстенъ въ 1867, когато, прѣзъ едно посѣщение на Александра II въ Парижъ, извикалъ на императора: „Да живѣе Полша, господине!“ Въ 1871 билъ обвиненъ въ участие въ комуната и арестуванъ за нѣколко врѣме, нъ скоро станѫлъ градски съвѣтникъ въ столицата, а въ 1876 членъ въ камарата на прѣдставителитѣ. Въ 1885 станѫ прѣдсѣдатель на камарата и се примири съ русскитѣ официални крѫгове. Въ 1888 станѫ министръ-прѣдсѣдатель и почнѫ една борба противъ Буланже, когото нападаше най-остро въ камарата. Роди се единъ дуелъ, въ който неочаквано за всички Ф. нарани генерала. Ала скоро Ф. биде принуденъ да си даде оставката отъ прѣдсѣдателството. Ф. бѣ замѣсенъ въ прѣсловутата панамска афера, нъ пакъ отпослѣ биде избранъ сенаторъ. Ф-тѣ рѣчи сѫ издадени отъ Faivre: Discours de M. Ch. Floquet (Парижъ, 1885).

Флора, *лат.* 1) У римлянетѣ богинята на цвѣтята и пролѣтьта (*хлорисъ* у гръцитѣ). Покланянето на тая богиня почнѫло още отъ врѣмето на Нума Помпилия, а отъ 238 прѣди Р. Х. се установили праздници *Флоралиа*, които продължавали отъ 28 апр. до 1 май. Тия праздници се празднували съ безнравствени веселби; на тѣхъ блудницитѣ и др. подобни играяли важна роля. На монетитѣ, ф. е изображена съ цвѣтенъ вѣнецъ. 2) Растенията свойствени на една страна или мѣстность; Ф. се употрѣбява като събирателно име за тия растения, сѫщо както *фауна* за животнитѣ на една страна или мѣстность.

Флоренция (итал. Firenze). Италиянски градъ, столица на кралство Италия отъ 1864 до 1871, бивша столица на велико дукство Тоскана, ц. на еднoименна обл., 96 килом. отъ Легхорнъ, 64 килом. отъ Сиена и 70 килом. отъ Арецо; 205,589 жит. (1901). Ф. е единъ отъ най-хубавитѣ градове на Италия (F. la Bella), 11 килом. околовръстъ, опасана съ стѣни съ 2 твърдела; има великолѣпни и яко съградени сгради, нъ улицитѣ ѝ сѫ тѣсни и лѫкатушни. Площадитѣ ѝ сѫ украсени съ повече отъ 150 статуи: на единъ отъ тѣхъ е Palazzo vecchio, любопитенъ и величественъ паметникъ, който наумява за Медичитѣ и е украсенъ съ хѫдожествени работи. Мостътъ Santa Trinita е единъ отъ най-великолѣпнитѣ въ Европа; има 6 моста. Църквитѣ и параклиситѣ сѫ до 170; главнитѣ сѫ Св. Мария, съ куполъ 117 метра високъ; бившата съборна църква Св. Иоанъ, дѣло на ломбардската царица Теоделинда, съ бронзовитѣ си порти, достойни, споредъ Микелъ-Анджела, да затворѫтъ входа на рая; църквата Св. Кръстъ, която съдържа гробницитѣ на Данте, Макиавела, Микелъ-Анджела, Галилея и Алфиери; бившата църква Св. Лаврентия, съ най-прочути работи на Микелъ-Анджела; забѣлѣжителна е тамъ гробницата на Медичитѣ, която е недовършена, макаръ да е начѫта отъ три вѣка, и др. Между многото частни дворци, първо мѣсто захваща бивший херцогски палатъ, въздигнѫтъ въ 1460, който още пази името на основателя си (*Пити*). Той е триетаженъ, съ 900 апартамента. Тоа

дворецъ, украсенъ съ мраморъ, съ живописъ, съ мозаики, притежава една библиотека съ 80,000 тома драгоцѣнни или рѣдки съчинения, една може-би единична сбирка географически харти и др. Задъ двореца Пити сѫ градинитѣ *Боболи*; на сѣв. е галерията, дѣто човѣкъ може да види Венера Медическа, Ниобината група и други антични прѣдмѣти, картини на италиянски, французски и фламандски знаменити живописци, 15,000 стари медали, 4,000 камеи отъ разни епохи и др. Библиотекитѣ Лаврентинска (11,000 старо-класически рѫкописи), Маручели (45,000 тома), Рикардиана (23,000 тома и 3,500 рѫкописа), Маглиа Бекчиана (120,000 тома и 12,000 рѫкописа) се прилагатъ на флорентинскитѣ хѫдожествени съкровища. Сѫществуватъ и естествено-историч. музеи, ботанич. градина, обсерватория, университетъ, основанъ въ 1438, прочутата академия *Круска* и др. Ф. има 9 театра, най-добрий и единъ отъ най-голѣмитѣ въ Италия La Peregola. Много сѫ и благотворителнитѣ заведения. Флорентинската индустрия е много испаднѫла; вълненитѣ рѫкодѣлия, които сѫ доставяли работа на 30,000 работници въ XIV-и вѣкъ, не сѫществуватъ вече. Производството състои отъ леки копринени произведения, отъ алабастрени, камънни или мозаически издѣлия, скѫпоцѣнни прѣдмѣти, фарфорови сѫдове, сламени капели, които се търсѫтъ по цѣлъ свѣтъ, и др.

История — Ф., основана, както се вижда, по-рано отъ фиезолци, излѣзла отъ мрака само когато Сула настанилъ тамъ една римска колония (81 прѣди Р. Х.). Разорена отъ Тотила, възстановена отъ Карла Велики, тя дѣлила много врѣме сѫдбата на Италия. Слѣдъ разорението на Фиезоли, тя станѫла единъ отъ първитѣ градове въ Тоскана, имала републиканско правление, и, отъ началото на XI-и вѣкъ, играла една доста важна роля. Въ XIII-и вѣкъ, била докарана отъ съперничеството на Буенделионти и Амедея (1215) да земе участие въ борбата на гелфитѣ и гибелинитѣ; гелфитѣ били побѣдени въ 1249 и гибелинитѣ въ 1251; послѣ Манфредъ, неаполитански краль, разбилъ пакъ гелфитѣ въ 1269 и Карлъ Анжуски гибелинитѣ въ 1266. До тогава въ Ф. господствували най-вече благородницитѣ; нъ въ 1282 плебситѣ, прѣдставлявани отъ разрѣда на голѣмитѣ търговци, доставили шестимата висши сановници на испълнителната власть; разисквания се подновили за *чернитѣ* и *бѣлитѣ*, които означавали двѣтѣ фракции отъ гелфитѣ: Данте билъ изгоненъ вслѣдствие на една намѣса на Карла Валски, който закриллъ чернитѣ (1301 — 1302). Ф., слѣдъ като потърсила покровителството на неаполитанския краль Роберта, и, въ 1342, на Готие Бриенски, атински херцогъ, на властьта дошелъ разредътъ на малкитѣ търговци и занаятчиитѣ, отъ 1343. Демократическото движение продължавало, и едно врѣме властьта минѫла въ рѫцѣтѣ на народа (1381). Слѣдъ една послѣдна борба между Албици, които управлявали 54 години (1381—1434) и Медичи, властьта останѫла у тия послѣднитѣ (виж. *Медичи*). Единъ вѣкъ по-сетнѣ (1531), Ф., господарка на голѣма часть отъ

Тоскана съ придобиването на Арецо (1384), Пиза (1406) и Ливурно (1421) и др., станѫла столица на едно дукство, основано отъ Карла V. Отъ сега нататъкъ историята ѝ е историята на Тоскана. Въ 1860 Тосканството херцогство влѣзло въ състава на Италия. — Въ 1439, базелский съборъ, прѣнесенъ нървень въ Ферара, държалъ засѣданията си въ Ф. — Чумата въ Ф. въ 1348 е останѫла прочута въ лѣтописитѣ. —Ф. е родината на *Бенвенуто Челини*, *Макиавели*, *Данте*, *Бокачио*, *Микелъ-Анджело*, *Леонардо де Винчи*, *Америко Веспучи*, *Галилей* и др.

Флорианъ (*Аний*). Братъ на императора Клавдия Тацита, слѣдъ чиято смърть въ 275 слѣдъ Р. Х. завзелъ прѣстола, нъ въ сѫщата година билъ умъртвенъ отъ войницитѣ си.

Флорианъ (*Жанъ Пиеръ Кларисъ*). Французски поетъ и литераторъ (1755 — 1794). Още малъкъ билъ прѣпорѫченъ Волтеру, и на 13 години билъ пажъ на пентиеврския дукъ, който му станѫлъ покровитель. Малко врѣме служилъ въ войската, нъ скоро се върнѫлъ на тихъ животъ у покровителя си, и се посветилъ всецѣло на литературни занятия. Въ 1788 билъ приетъ членъ на франц. академия. Когато избухнѫла революцията билъ затворенъ. Скоро го освободили, нъ слѣдъ това живѣлъ само нѣколко мѣсеца. Отъ многобройнитѣ му съчинения най-добри сѫ: Voltaire et le serf du mont Jura (1782), басни, комедии и малки прикаски. Пълното изд. на съчин. му състои отъ 24 тома. Виж. Sainte-Beuve, Les fables de Florian (въ Causeries du lundi, т. III); A. J. Rosny, Vie de Florian; L. Claressie, Florian (въ колекция Classiques populaires, Париж, 1888).

Флорида. Една отъ Съединенитѣ Държави, съпрѣдѣлна на сѣв. съ Георгия и Алабама, на зап. съ Алабама и Мексикански заливъ, на ист. съ Атлантически океанъ, и на югъ съ Флориденски каналъ. Страната образува единъ полуостровъ, 540 килом. на-длъжъ, и 160 килом. на-ширъ съ простр. 152,762 чет. килом. и насел. 528,542 жит. (1900), отъ които 130,000 негри. Тая земя, равна и прорѣзана съ савани и гори, едвамъ сега почва да се населва. Пои се отъ рѣки Сенъ-Жанъ и Апалашикола, и отъ езера Сенъ Жоржъ и Окешебо. Произведенията на всички земни пояси вирѣѭтъ; памукътъ достига отъ 80 сантиметра до 2 метра. Минералнитѣ извори сѫ прочути. Гл. гр. сѫ *Талахаси*, сѣдалище на гл. управл., Пенсакола, гл. воен. пристанище на държавата, Апалашикола и др. — Ф. е била открита въ 1512 на Врѣбница (Pasqua-Florida) отъ Понсе-де-Леона, и отстѫпена отъ испанцитѣ на Англия въ 1763. Испанцитѣ я придобили изново въ 1783, нъ я отстѫпили на Съединенитѣ Държави въ 1821. Ф. била територия до 1845, когато се припознала и приела за държава.

Флота, *лат.* 1) Всичкитѣ военни кораби на една държава: *английската флота*, *французската флота*. Сборъ кораби: *военна флота*, *търговска флота*.— **Флотилия.** Флотица, отрядъ отъ малки кораби: *българската флотилия на Дунавъ*.

Флотовъ (Фридрихъ фонъ Flottow). Нѣмски оперенъ композиторъ, род. въ Тефтондорфъ въ Мекленбургъ (1812 — 1883). Ф. до 1830 изучвалъ музиката въ Парижъ, дѣто слѣдъ много несполучени опери, установилъ извѣстностьта си съ операта Le naufrage de Méduse. Други по-извѣстни негови опери сѫ: *Циганката, Страдела, Марта, Лѣсничарьтъ*; *Марта* особено и до сега остава въ репертуаритѣ на всичкитѣ видни европейски сцени. Съ извѣстность се ползуватъ и оперитѣ *Индра* и l' Ombre, и нѣколко балета. Отличителна чърта на Ф-вия талантъ е мелодичностьта. Ф. е билъ назначенъ въ 1854 надзиратель на театра въ Шверинъ, и избранъ членъ кореспондентъ на франц. академия въ 1864.

Флуктуация, *лат.* Въ *медиц.* движение. — **Флуктуирамъ**. Движѫ се.

Флуоро-водородъ или **Флуористо-водородна киселина**. Най-силната и отровна кислота, разяжда всички метали освѣнь платината, затова се държи само въ платинови сѫдове. Една капка отъ тая кислота убива мигновено. Тенаръ я е добилъ въ безводенъ видъ; ако се испари въ тоя видъ въ затворена стая, убива всички, които се намиратъ въ нея. Фл.-в. се употрѣбява за чъртаяне съ разни чъртежи стъклото и порцелана. — **Флуоритъ**. Минералъ, който съдържа флуоръ; когато се раствори въ селитрена кослота, испуща па́ра отъ флуорова кислота; шаръ има моравъ, синь, жълтъ, розовъ; кристалитѣ му сѫ октаедри; масивенъ и слоистъ, компактенъ. Състои отъ флуорна кислина и варь. Нийдѣ не изобилва толкова колкото въ Англия. Употрѣбява се за украшения. — **Флуоръ**. Просто газообразно тѣло, безъ какъвто и да било шаръ; намира се въ съединение съ флуорита и др.; въ чистъ видъ, до сега, е токо-речи неизвѣстенъ, поради крайно енергичното му естество, което го прави да се съединява съ веществата щомъ се освободи отъ прѣдишното си съединено състояние; разяжда стъклото и всичкитѣ метали, включително и платината. Отъ съединенията на **ф.** най-забѣлѣжителни сѫ: *флуороводородътъ и флуоритътъ*.

Флурансъ (*Мари-Жанъ-Пиеръ*). Прочутъ франц. физиологъ, академикъ, род. въ Морейланъ, умр. въ Монгеронъ, близо до Парижъ (1794—1867). Ф., слѣдъ като свършилъ медицината въ Монпилие, отишелъ въ Парижъ, дѣто скоро се запозналъ съ Кювие, Жофроа Сентъ Илеръ, и други отлични естествоиспитатели. Повече отъ 40 години билъ обемистъ писатель върху човѣшката и сравнителната анатомия и физиология. Отъ многобройнитѣ му съч. най-важни сѫ: *Опитни издирвания за свойствата и службитѣ на нервната система у гръбначнитѣ животни* (Recherches expérimentales sur les proprietés et les fonctions du système nerveux dans les animaux vértebrés; Парижъ, 1824), произведение, което съставило основата на неговата научна слава; *Обща анатомия на кожата и на лигавитѣ цапи*—съч., което клони да докаже единството на човѣшкия родъ, [illegible] показва, че [illegible] между [illegible] негра и

зоологогеологическа лаборатория, за което и добилъ докторска степень. За главенъ прѣдмѣтъ на Ф-тѣ издирвания прѣзъ тоя периодъ отъ живота му служили историята на развитието, анатомията и палеонтологията на рибитѣ, происхождението на ледницитѣ и др. Отъ 1844 до 1846 Ф. прѣкаралъ въ Парижъ и Ница, като продължавалъ изслѣдванията си по зоологията и геологията; тамъ и написалъ извѣстнитѣ си *Физиологически писма*, прѣведени на повечето европейски езици. Въ 1847 Ф. завзелъ катедрата на зоологията въ родния си градъ, въ на другата година билъ принуденъ да бѣга въ Швейцария, по причина на живото участие, що зелъ въ политическитѣ събития. По това врѣме той напечаталъ единъ научно-популяренъ трудъ *Океанътъ и Срѣдиземното море*, който ималъ грамадна сполука. Отъ 1850 до 1852 Ф. изново изучвалъ фауната на Срѣдиземно море въ Ница; въ 1852 билъ поканенъ да чете лекции въ Женева, а слѣдъ Пиктевата (Pictet) смъртъ завзелъ катедрата на зоологията, сравнителната анатомия и палеонтология. Прѣзъ тоя периодъ на научната му дѣйность се появили неговитѣ *Лекци за човѣка*, въ които той ярко защищавалъ полифилетическото происхождение начовѣка и извикалъ жива полемика съ стасията си за микроцефалитѣ; прѣзъ послѣднитѣ години отъ живота си Ф. прѣдприелъ още два капитални трудове, една естествена история на млѣкопитаещитѣ и единъ учебникъ по сравнителната анатомия. Ф. е билъ горещъ привърженикъ на Даруиновото учение, макаръ по нѣкои точки неговитѣ възгледи да не сж се срѣщали съ Даруиновитѣ. Той е билъ още блѣскавъ прѣдаватель и ораторъ, както въ областьта на науката, така и въ политическата си дѣйность; зималъ е живо участие въ всички обществени и държавни работи. Многобройси сж Ф-тѣ научни работи; могжтъ се спомена само нѣкои отъ тѣхъ: Zur Anatomie der Amphibien (Бернъ, 1839); Beiträge zur Neurologie der Reptilien (Бернъ, 1840); Embryologie des Salmones (състав. 1-я томъ отъ Л. Агасисовитѣ съчин. Histoire naturelle des Poissons d'eau douce de l'Europe centrale, (Невшателъ, 1842); Physiologiche Briefe (Щутгардъ, 1845-46; 4 изд., Гисенъ 1874); Ocean und Mittelmeer (2 т., Франкф., 1848); Zoologische Briefe(2 т. Франкфуртъ, 1851); Mémoires sur les microcéphales ou hommes singes (Mém. Inst. nat. Genevois, 1867); Atlas der Zoologie (33 табл., Лайпц., 1875); Lehrbuch der practischen vergleichenden Anatomie (заедно съ Е. Юнга, 2 т., Браунщвайгъ, 1888 — 94); Aus meinen Leben, Erinnerungen und Rückblicke (Щутгартъ, 1895). Повечето отъ Ф-тѣ съчинения, съ исключение на монографиитѣ, сж прѣведени на русски.

Фоджиа. Италиянски градъ, ц. на едноименна обл., 124 килом. на сѣв.-ист. отъ Неаполъ, въ едно широко поле, богато съ маслини и лозя, близо до Селона; 53,151 жит. (1901). Доста голѣма търговия съ жито и вълна. Флодженскитѣ панаири се посѣщаватъ най-много отъ панаиритѣ

въ бившото Неаполско кралство. Градътъ е заобиколенъ съ стѣни, има широки улици и добри сгради, между които дворецъ, съграденъ отъ императора Фридриха II; съборна църква, първенъ готическа, нъ поврѣдена донѣйдѣ отъ едно земетресение въ 1731; театръ и др. — Карлъ Анжуски умрѣлъ въ тоя градъ въ 1285. — Обл. Ф. има простр. 7,652 чет. килом. и насел. 340,000 жит.

Фое (Даниилъ D e F o e). Английски публицистъ и романистъ, род. и умр. въ Лондонъ (1663 — 1731). Ф. до 50-годишна възрасть билъ само публицистъ и за политическитѣ си брошури и статии билъ нѣколко пѫти глобяванъ и затварянъ. Най-сетнѣ му омръзнѫла политиката и потърсилъ покой въ романтическата литература. Въ това врѣме той обнародвалъ, между другитѣ, най-добрия си романъ *Робинсонъ Крузо* (1719), който не еималъ равенъ на себе си по популярность и е прѣведенъ на всички езици. *Робинсонъ Крузо* е расказътъ на приключенията на единъ човѣкъ, който, исхвърленъ въ единъ пустъ островъ, намира срѣдства да се прѣхранва и дори да си създаде единъ сравнително охоленъ животъ. Понѣкога сравняватъ съ Робинсона единъ човѣкъ, чието положение прѣдставлява нѣщо подобно съ първоначалния типъ.

Фока. Византийски императоръ, род. въ Халкидонъ; въ царуването на императора Маврикия билъ само стотникъ, нъ звѣрската му смѣлость го прославила между войницитѣ, които, въ едно народно възстание, го провъзгласили императоръ (602). Ф. влѣзълъ въ Цариградъ и умъртвилъ Маврикия, заедно съ 5-та му синове и главнитѣ му привърженици; и послѣ, съ единъ договоръ позоренъ за империята, се отървалъ отъ аваретѣ. Подъ прѣдлогъ да отмъсти за приятели и благодѣтеля си Маврикия, персидский шахъ Хосревъ II. отворилъ война на византийската империя, която траяла 24 години, прѣзъ първитѣ 18 отъ които персянитѣ постоянно нанасяли побѣди. Ф. останѫлъ въ столицата си да смирява немирнитѣ си поданници. Той продължавалъ да убива всѣкого, когото мислилъ за опасенъ, между другитѣ Нарсеса, прочутия генералъ въ прѣдишната персидска война. Константина, Маврикиевата вдовица, възбудила срѣщу тиранина двѣ страшни възстания, които скоро били потѫпкани и бившата царица и дъщеритѣ ѝ обезглавени на сѫщото мѣсто, дѣто били убити мѫжътъ ѝ и синоветѣ ѝ. Най-сетнѣ империята била спасена отъ Ф-тѣ злодѣйства и жестокости отъ африканския екзархъ Хераклия, който възстанѫлъ срѣщу Ф. и го заробилъ. Ф. билъ поруганъ и обезглавенъ, и тѣлото му прѣдадено на тълпата, която го влѣкла изъ цариградскитѣ улици.

Фокея. Единъ отъ 12-тѣ йонийски градове на западния брѣгъ на Мала-Азия, по прѣдание основанъ отъ атинянетѣ подъ прѣдводител. на Дамона и Филогена. Фокейцитѣ били извѣстни като искусни мореплаватели и основали много колонии, отъ които найвече се прославила Масилия (сегаш. Марсилия) въ южна Галия. Кохда Харпагъ, Киронъ пълководецъ, нападнѫлъ Ф.; нъ фокейцитѣ не желаяли да се подчинѫтъ на Персия, та се изселили и основали въ о-въ Корсика ко-

лония Алерия. Много фокейци, въпрѣки клетвата си да се не върнѫтъ въ родината, пакъ се завърнѫли въ Ф. Виж. Michel, Recueil d' inscriptions grecques; F. G. Tisquen, Phocaica (Бонъ, 1843); А. Пападопулосъ, на гръц., *Фокея* (Смирна, 1879).

Фокида (Phocis). Въ старо врѣме, страна въ срѣдна Гърция, съ прѣдѣли: на зап. Дорида, на югъ Коринтски заливъ, на ист. Беотия, на ист., зап. и сѣв. части отъ Локрида. Изобщо цѣлата область се отличава по дивъ и планински характеръ. Въ южна Ф. е планина Парнасъ съ най-високия връхъ Ликорея (2,460 м.). Фокийцитѣ по нарѣчие били сродни съ пелопонезскитѣ дорийци, етолийци и локрийци. Като политическа единица Ф. прѣдставлявала единъ племененъ съюзъ отъ 22 града; на чело на всѣкой градъ стоялъ архонтъ, а на чело на съюза — стратегъ, който добивалъ въ военно врѣме неограничена власть.

Фокионъ. Атински пълководецъ, противодѣйствувалъ на плановетѣ на Филипа и Александра Македонски, като накаралъ Филипа да очисти Пелопонезъ и заслужилъ уважението на Александра, а послѣ и на приемника му Антипатра. Още въ врѣме на побѣдитѣ си Ф., който добрѣ оцѣнявалъ истинската слабость на Гърция и силата на Македония, настоявалъ, че Гърция трѣбва да поддържа приятелски отношения съ неприятеля. Гърцитѣ не послѣдвали съвѣта му; въ гибелната битва при Херонея, само двѣ години по-сетнѣ, въ която независимостьта на гръцкитѣ републики се изгубила за всѣкога, доказала неговото здравомислие. Слѣдъ убийството на Филипа, въ 366, когато атинянетѣ се забравили отъ радость и Демостенъ дори прѣдложилъ да се принесе публично благодарствена жъртва въ честь на убийцата, Ф. имъ сбралъ ума и не оставилъ да направѧтъ тая глупость. Слѣдъ Александровата смъртъ, старий Ф. се помѧчилъ, нъ напразно, да не остави съотечественицитѣ си да отворѧтъ война Антипатру. Слѣдъ крапонското поражение Ф. имъ измолилъ пощада отъ побѣдителя. Слѣдъ Антипатровата смъртъ, Ф. билъ осѫденъ отъ съотечественицитѣ си, които забравили всичкитѣ му заслуги, да испие отровата. Ф-вий животъ е описанъ отъ Плутарха и Корнелия Непота.

Foco, con foco — Музикаленъ терминъ, който иска смѣло, горещо испълнение.

Фоксъ (*Джоржъ*). Основателътъ на сектата квакери, род. въ Дрейтонъ, обл. Личестеръ, Англия (1624—1690). Първенъ билъ чиракъ у единъ търговецъ вълнарь, послѣ у единъ обущарь. На 19-годишна възрасть почнѫлъ да вижда разни видѣния, говорилъ противъ пиянството, запрѣщавалъ човѣцитѣ да се сѫдѧтъ и да воюватъ, да свалятъ прѣдъ нѣкого шапка, да колѣничѫтъ и да се кълнѫтъ. Затваря ли го въ разни затвори и лудници, пъ той продължавалъ да проповѣдва. Въ 1669 Ф. се оженилъ за една богата вдовица и на другата година отишелъ въ Америка, послѣ въ Холандия и Германия и намѣрилъ много послѣдователе. Доживѣлъ да види, че Вилхелмъ III припознаълъ законностьта на сѫществуването на квакеритѣ. Съчиненията му сѫ издадени въ три тома. Автобиографията му е

издадена отъ Нюмана. Биографитѣ му сѫ: Tuke (1813), Evans (1837), Marsh (Лондонъ, 1847), Janney (Филаделфия, 1853), Selby Watson (Лонд., 1860), Bickley (1884), Rüffet (George Fox et les origines du quaquérisme (Женева, 1886).

Фоксъ (*Чарлзъ Джеймсъ*). Английски държавникъ (1749—1806) Въ 1770 влѣзълъ въ Нортовото министерство. Въ 1774 се присъединилъ къмъ водителитѣ на либералитѣ Бърка и други и твърдѣ остро се изказвалъ противъ политиката да се угнетяватъ американскитѣ колонии. А когато се почнѫла войната, искалъ да се припозное независимостьта на колониитѣ. Водилъ упорита борба съ Уиляма Пита, свалилъ го отъ министерството, съставилъ коалиционно министерство съ Норта и сключилъ миръ съ Съединенитѣ държави. Това министерство скоро паднѫло. Фоксъ продължавалъ да се бори противъ Източно-Индийската компания (виж. това име) и противъ правителството. Прѣдложилъ унищожението на търговията съ негри, и назначението регентство надъ умопобъркания краль. Съчувствувалъ на французската революция, което го скарало съ Бърка и съ много други. Въ 1804 заедно съ Пита съборилъ Адингтоновото министерство, нъ не можалъ да влѣзе въ кабинета до 1806. Като дошелъ пакъ на власть, опиталъ се първенъ да се помири съ Наполеона; нъ като не достигнѫлъ това, продължилъ войната. Скоро умрѣлъ. Въ 1818 му е издигнѫтъ паметникъ въ Уестминстръ Аби. Ф. е написалъ *Историята на Якова II.* Издадени сѫ и *Ръчитѣ му* въ 6 тома (Speaches in the House of Commons, Лонд., 1815; съкратено изд., 1847). За него сѫ писали: Walpole (Recollection of the life of Fox, Лонд. 1806); Russel, Memorials and correspondence of Charles Fox (Лонд., 1853 — 56); Сѫщий, Life and Times of Fox (Лонд., 1859 — 67); Rae, Wilkies, Sheridan, Fox, the opposition under George III (Лонд., 1874); Trevelyan, Early history of Ch. J. Fox (1890); Ръселъ, Уейклянъ.

Фокусникъ. Човѣкъ, който прави фокуси (въ 2-то значение на *фокусъ*). Изобщо, искусенъ и хитъръ човѣкъ, измамникъ, шарлатанинъ. — **Фокусъ**, *лат.*, 1) Лучесъбирателно мѣсто, точка въ осьта на оптическо стъкло, което събира лучитѣ, що падатъ на това стъкло (*физик.*). 2) Измама на зрѣнието на зрителя, която се прави прѣдъ тѣхъ съ похватно баране, бързо и леко движение на рѫцѣтѣ отъ страна на тоя който я прави; гйозбаяджилъкъ, омайване.

Фокшани (Focçani). Румънски градъ, 35 килом. на сѣв. отъ Римникъ, на р. Милковъ (притокъ на Серетъ), на прѣдишния прѣдѣлъ между Влашко и Молдова, и 75 килом. отъ Галацъ, съ който е свързанъ съ единъ редъ силни укрѣпления; около 23,000 жит., повечето гърци и евреи; на молдовския брѣгъ има едно прѣдградие съ 3,000 жит. Лицей, 24 църкви. Въ околностьта едни отъ най-богатитѣ лозя въ Молдова. Въ 1789 руситѣ и австрийцитѣ (17,000), подъ началството на Суворова и кобургския князъ, одържали тамъ

побѣда надъ турцитѣ (30,000). Тамъ се и почнали мирнитѣ прѣговори въ 1772 между Турция и Русия, които се свършили послѣ въ Букурещъ. Слѣдъ 1858, тамъ засѣдавало нѣколко врѣме народното събрание, общо на двѣтѣ области.

Фокъ, *хол.* Ниското платно на фокъ-маща. —**Фокъ-маща.** Прѣдната маща на корабъ.

Фолбортитъ. Минералъ, нареченъ така въ честь на Д-ръ Фолборта; принадлежи на хексагон. система; относ. тегло 3.49—3.55. Шаръ зеленикавъ до жълтъ. Състои отъ мѣденъ окисъ (44.15), варь (12.28), ванадиева кислота (36.58) и вода (4.62). Намира се кристалически въ Уралъ и въ видъ на листца въ пермската губер. въ Русия.

Фолиной (Foligno). Градъ въ срѣдна Италия, въ обл. Перуджия, на р. Тонино, 28 килом. на на сѣв. отъ Сполето; 9,500 жит. Книжни и сукнени фабрики. Хубава съборна църква. Археологически музей. Градътъ пострадалъ много отъ едно земетресение въ 1832. Прочутата Рафаелева Madonna di Foligno, която украсявала единъ монастирь въ Ф., сега е въ Ватиканъ.

Folio (in-), *лат.* Форматъ на книга въ цѣлъ листъ.

Фолклоренъ. Народовѣдчески (виж. *Фолклоръ*). — **Фолклористъ.** Народовѣдецъ: оня, който изучва народитѣ етнографически.—**Фолклоръ** (буквално *народовѣдьние*). Тоя терминъ е изнамѣренъ въ Англия въ срѣдата на XIX вѣкъ за означаване съ една дума старитѣ вѣрвания, прѣдразсѣдъци, поговорки, пѣсни и прикаски, които до сега още живѣятъ въ простонародната срѣда по прѣдание.

Фолъ Ривъръ (Fall River). Градъ въ Съединенитѣ Държави (Масачузетсъ), при устието на Тонтонъ въ заливъ Маунтъ Хопъ, достѫпенъ за доста голѣми кораби; 114,004 жит. (1903). Фабриченъ центръ за памучни тъкани.

Фонвизинъ (*Денисъ* Ивановичъ). Единъ отъ забѣлѣжителнитѣ русски литератори, отъ нѣмско происхождение, род. въ Москва въ 1745, дѣто и свършилъ университетски курсъ. Прѣводътъ му на Волтеровата трагедия *Алзира* го направилъ извѣстенъ. Първата му оригин. комедия *Бригадиръ* му доставила значение при двора. *Придворная грамматика* и *Недоросль* го поставили погорѣ отъ всичкитѣ нему съврѣменни писатели. Слѣдъ тая негова народна комедия се появили нѣколко малки негови грудове. Въ 1784 Ф. билъ разстроенъ отъ параличъ и въ 1792 умр. Виж. *Сочиненія, письма и избранные переводы* **Ф.** (СПБ., 1866, подъ редакц. на П. Ефремова, съ біограф.); *Первое полное собр. соч. Ф.* (Москва, 1888); кн. П. А. Вяземскій, *Фонвизинъ* (СПБ., 1848, т. V).

Фондъ, *лат.* Парично количество; основенъ капиталъ; имотъ що дава приходъ. **Обществени фондове,** фондове държавни пари, дългови обвезателства на държавата. — **Фондове** (*тайни* или *безотчетни*). Така се наричатъ сумитѣ турени на расположението на нѣкои министри въ интереса на отбраната на страната или на вѫтрѣшната беспечность, и на които употрѣбението не подлежи на правилата на обществената отчетность и на никакъвъ контролъ, било парламентаренъ, сѫдебенъ, или административенъ. Ала ми-

издадена отъ Нюмана. Биографитѣ му сж: Tuke (1813), Evans (1837), Marsh (Лондонъ, 1847), Janney (Филаделфия, 1853), Selby Watson (Лонд., 1860), Bickley (1884), Rüffet (George Fox et les origines du quaquérisme (Женева, 1886).

Фоксъ (*Чарлзъ Джеймсъ*). Английски държавникъ (1749—1806) Въ 1770 влѣзълъ въ Нортовото министерство. Въ 1774 се присъединилъ къмъ водителитѣ на либералитѣ Бъркa и други и твърдѣ остро се изказвалъ противъ политиката да се угнетяватъ американскитѣ колонии. А когато се почнжла войната, искалъ да се припозное независимостьта на колониитѣ. Водилъ упорита борба съ Уиляма Пита, свалилъ го отъ министерството, съставилъ коалиционно министерство съ Норта и сключилъ миръ съ Съединенитѣ *държави*. Това министерство скоро паднжло. Фоксъ продължавалъ да се бори противъ Източно-Индийската компания (виж. това име) и противъ правителството. Прѣдложилъ унищожението на търговията съ негри, и назначението регентство надъ умопобъркания краль. Съчувствувалъ на французската революция, което го скарало съ Бъркa и съ много други. Въ 1804 заедно съ Пита съборилъ Адингтоновото министерство, нъ не можалъ да влѣзе въ кабинета до 1806. Като дошелъ пакъ на власть, опиталъ се първенъ да се помири съ Наполеона; нъ като не достигнжлъ това, продъ жилъ войната. Скоро умрѣлъ. 1818 му е издигнжтъ паметн въ Уестминстръ Аби. Ф. е нап *Историята на Якова II.* И сж и *Ръчитѣ му* въ 6 то

ches in t
Commons, Л
тено изд., 184
сали: Walpole
of the life
1806); Russel,
correspon
les Fox (Л
Сжщий, Life
Fox (Лонд.,
Wilkies, S
the oppo
George III (Л
lyan, Early
J. Fox (1
клянъ.

Фокусни
прави фоку
на *фокусъ*).
хитръ чов
латанинъ. –
Лучесъбира
осъта на о
то събира
това стъкл
на зрѣние
се прави
но баране
ние на р
тоя който
лъкъ, ома

Фокша
мжски г
отъ Рим
(притокъ
ния пр
я Молд
Галацъ,
единъ р
около 23
ш

...нени стоки, восъкъ, маслинено
...о, сѣра. Едноврѣмишний за-
...ъ сега служи за затворъ. До
...0, отъ когато влиза въ крал-
... Италия, Ф. е съставялъ часть
... врѣмето на папа Юлия II отъ
...рковната область—Обл. Ф. има
...стр. 1,855 чет. килом. и на-
... 235,000 жители.

Форма, лат. 1) Вънкашний
...ъ, образъ. 2) Длъжностна, слу-
...на дреха. 3) Калѫпъ, въ кой-
...ливатъ расплавени метали
... други течни състави, за да
...добие изображение еднакво съ
...равеното въ калѫпа.—**Форма-**
...ъ. Въ форма, точенъ, поло-
...теленъ: *формаленъ отказъ*; въ
...тивополож. на *подразбираемъ*
... *тацитенъ*. — **Формализмъ.**
...ѣголѣмо пазение формитѣ; **фор-**
...**листъ.** Строгъ пазитель на
...рмитѣ, на формалноститѣ; чо-
...ъ който, кога испълнява слу-
...бни длъжности, се придържа
...го о установения обичай и
...ъ.—**Формално.** По формаленъ
...инъ, съ пазене установенитѣ
...ми, точно, положително. —
...**малность.** Опрѣдѣленъ на-
...ъ за постѫпяне по правило,
...обридъ, по церемония: *извър-*
... *формалноститѣ*.— **Форматъ.**
...ѣръ на единъ прѣдмѣтъ, напр.
...нига, вѣстникъ.— **Формация.**
...*еолог.* Съвокупно нѣколко
... пластове отъ земната кора,
... сѫ се образували въ врѣме
... на единъ отъ бившитѣ прѣ-
... на земята. Ф. отъ най-но-
... врѣмена до най-старитѣ сѫ:
... вторичната ф. (то-
... триасовска,
... глищна) и
...ѣ ф., кой
... силурий
... земи.—
... съгласно

единъ установенъ образецъ. — **Формирамъ.** 1) Устроявамъ нѣщо съгласно съ даденъ образецъ. 2) Съставямъ пълково, батареи и т. н. 3) Развивамъ се (*тълесно*).

Формоза. Азиятски островъ (Тихи океанъ) 150 килом. отъ крайбрѣжието на китайската область Фу-киангъ, отъ която зависяше до китайско-японската война прѣзъ 1895; 34,700 чет. килом.; 3,000,000 жит., отъ които до 50,000 японци, останалитѣ: китайци и туземци. Ф. биде присъединена формално на Япония по Симоносекския договоръ (1895). Гл. гр. *Тай-Хуанъ*, добро пристанище на западния брѣгъ. Едно волканическо планинско бърдо, *Ташенъ*, прѣсича острова отъ сѣверъ къмъ югъ и го дѣли на двѣ половини, източна и западна; въ западната живѣятъ племена, които съвсѣмъ различатъ отъ китайцитѣ и се вижда да сж едноплеменни съ полинезийскитѣ диваци. Умѣренъ климатъ; волканическа земя, добрѣ напоявана и плодородна: оризъ, жито, захарь, камфора; скотовъдство; солни и сѣрни рудници. Споредъ едно китайско прѣдание о-вътъ е открытъ въ 1430. Португалцитѣ му дали името Формоза (хубавъ), по причина на хубостьта на климата и произведенията му. Японцитѣ, въ 1621, и холандцитѣ, въ 1634, окупирали една часть отъ о-ва, ала били изгонени отъ китайския пиратъ Хонинга въ 1661; слѣдъ това о-вътъ минжлъ подъ властьта на китайския императоръ въ 1683. Тиенъ-Тсинский договоръ въ 1859 го отворилъ на европейцитѣ.

Формувамъ, каквото е и *формирамъ* Давамъ вънкашенъ видъ, като употрѣбявамъ за това една форма; искалъпявамъ. — **Формула.** 1) Образецъ или общоприето неизмѣнно изражение, което се употрѣбява въ нѣкои случаи. 2) Прѣдписана форма, рецепта (*медиц.* и *аптек.*). — **Формулирамъ.** Привождамъ въ формула. Въ *прън. см.* излагамъ или изричамъ по точенъ начинъ: *формулирамъ мнѣнието си.* — **Формуляръ** сбирка отъ формули.

Форометръ, *гр.* Уредъ за опрѣдѣляне тежината, която може да издържи лостъ, сводъ и др.

Форпостъ, *герм.* Наблюдателна, прѣдна стража.

Форрейторъ, *герм.* Оня, който оправя прѣдната двойка коне, при ѣзда съ четири коня.

Force major (*форсъ-мажоръ*), *лат.* Соб. зн. непрѣодолима сила. Неодолима спънка.

Форсирамъ, *фр.* Воененъ терминъ: насилвамъ, зимамъ на сила: *форсирамъ дефилето.* — **Форсиранъ маршъ**, *фр.* Ускоренъ маршъ, ходъ (*на войска*).

Forte, *итал.* Въ *музик.* силно, громко.

Фортепиано, *итал.* (соб. зн. *силно-полека*). Музикаленъ инструментъ; състои отъ единъ голѣмъ звънливъ ковчегъ, въ който сж обтегнати метални струни, отъ които всѣка издава звука си кога се натисне единъ отъ клавишитѣ, съ който е скачена.

Fortes fotuna juvat, *лат.* На храбрия щастието помага. — Fortissimo, итал. Музик. терминъ: колкото може посилно. — Fortiter in re, *лат.* Съ твърдость въ дѣйствието.

Фортификация, *лат.* Наука, която излага правилата за строене укрѣпления, съобразно съ мѣстноститѣ. По тая часть сж из-

дадени много съчинения: Bousmord, Essai général de fortification; Montalember, L'art défensif supérieur à l'ofensif; Oeuvres de Vauban; Carnot, De la défense des plans fortes; и др. На русски езикъ сѫ извѣстни :— *Курсъ* ф. *Ѳ.* Ласковскаго и Н. Бондырева.

Фортуна (у гръцитѣ *Тихи*). У гръцитѣ и римлянетѣ, богиня на случайностьта (щастието и нещастието), по Изиода дъщеря на Океана, раздавала дароветѣ си безъ никакво правило, слѣпо (затова я изображавали съ прѣвръска на очитѣ); тя съставяла една противоположность на богинята на сѫдбата (Fatum), която дѣйствувала по строго прѣдопрѣдѣление. Ф. имала храмове въ Смирна, Коринтъ; въ Италия я тачили подъ разни имена (Fortuna Patricia, Plebeia, Muliebris и др.). Изображаватъ я съ разни атрибути, съ рогъ на изобилие, съ кѫлбо, съ колело, съ кормило и т. н.—Ф. е и име на една отъ астероидитѣ.

Фортъ, *фр.*, *англ.* Твърделъ, малко отдѣлно отбранително укрѣпление.

Фортъ. Рѣка въ Шотландия, истича изъ планинитѣ на сѣв.-западната часть на обл. Стърлингъ, тече прѣзъ нѣколко окржга, прибира отдѣсно Кярънъ и Авонъ, отлѣво Литъ и Девонъ и влива се въ Фортски заливъ (Сѣверно море); 185 килом., намѣстѣ корабопл. за най-голѣми параходи. — **Ф.-де-Франсъ** (Fort-de-France, напрѣдъ Форъ-Роаялъ). Гл. градъ на о-въ Мартиника, въ Западна Индия; 12,000 жит. Морска станция и укрѣпено пристанище.

Форумъ, *лат.* Въ Римъ така се наричалъ мегданътъ, стѫгдата, площадътъ: *Помпейски форумъ.*

Форфаръ. Гл. гр. на едноименна обл. въ Шотландия, 93 килом. на сѣв.-ист. отъ Единбургъ, 21 на сѣв. отъ Дънди и 22 на зап. отъ инверкилорското прристанище; на нѣколко желѣзници; 16,000 жит. Фабрики за сукно; каменоломни. — Обл. Ф., простр. 2,306 чет. килом. и насел. 284,000 жит. Прочути фабрики за платна, скотовъдство, рибарство, ловъ.

Форчелини. Италиянски лексикографъ, авторъ на единъ голѣмъ латински рѣчникъ (1688—1768).

Фосфати, *фр.*, *англ.* Фосфорни соли.

Фосфоресценция, или *фосфоризация.* Свойството, което иматъ нѣкои вещества да лѫщатъ на тъмно безъ да испущатъ топлина: съ това свойство се отличаватъ нѣкои инфузории, гнили дърва, които лѫщатъ нощѣ, слѣдъ като прѣзъ деня сѫ били изложени на слънце и др. — **Фосфорически.** Който има свойство на фосфора. — **Фосфорна кислота.** Съединението на фосфора съ кислорода. — **Фосфоръ** (*гр. фосъ*, свѣтлина; *феро*, носѫ). Просто тѣло, металоидъ (сир. една отъ неметалическитѣ стихии); полупрозрачно, безцвѣтно или жълтникаво вещество; има тая особеность, че нощѣ свѣти (оттамъ идее и името му); въ свободно състояние въ природата не се намира; при обикновенна температура мѣкко като восъкъ, а на студено мѣстото твърдо и крѣхко; топи се при 44 °/₀, а врѣ при 290°; добива се отъ коститѣ; кристализува, ако и много мѫчно, въ правилни октаедри или додекаедри; не се разтваря въ водата, но въ лѣтливитѣ и мазнитѣ масла. Въ въздуха

Очерки по исторіи Византійской образованности (СПБ., 1891).

Фотиновъ (*Константинъ*). Основателтъ на периодическия печатъ у насъ; род. въ Самоковъ, починѫлъ въ Цариградъ (1800—1849). Редактиралъ и издавалъ първото българско списание *Любословие* (1844) въ Смирна, въ печатницата на протестантскитѣ мисионери. Въ онова врѣме у насъ още нѣмало печатници съ словѣнски букви. Слѣдъ двѣ години животъ *Любословие* спрѣло, и се появилъ въ Лайпцигъ Богоровий *Български Орелъ*.

Въ Смирна Ф. билъ учитель въ гръцко училище. Билъ се училъ първоначално въ родното си мѣсто въ една отъ килиитѣ на женския калугерски монастирь и послѣ въ Пловдивъ при нѣкой си учитель *Адамъ*. Образованието си довършилъ въ Атина на свое иждивение, за което продалъ единъ свой ханъ въ Самоковъ. Знаялъ и французски езикъ и писалъ статии въ французски вѣстници по българскитѣ работи въ Турско. Прѣзъ 1848, Ф. проектиралъ да почне въ Цариградъ издаването на *Листъ любословни, повѣстни и тържищни*, за която цѣль и обнародвалъ обявление въ тогавашния *Цариградски Вѣстникъ*. Смъртьта му не го оставила да испълни това свое рѣшение. Той умрѣлъ въ Цариградъ, когато се готвилъ да подкачи тоя вѣстникъ. Ф. е прѣвелъ на български *География Всеобща* (Смирна, 1843) и написалъ *Гръческо-Болгарский Разговорникъ* (Смирна, 1845). Ф-та библиотека, ржкописи и др. сж пропаднѫли безъ слѣда въ Цариградъ; нъ отъ нѣкои упазени писма се вижда, че той е кореспондиралъ съ *Априлова* и много други лица.

Ф-тѣ услуги по народното ни възраждане потомството оцѣни надлежно и на 10 юлия 1894 въ България се отпразднува тържествено 50-годишний юбилей на *Любословие*. Първий брой отъ *Любословие* е издаденъ въ 1842, а не въ 1844; ала той се има за пробенъ. Виж. Ив. Шишмановъ, *Конст. Г. Фотиновъ*, неговий животъ и неговата дѣйность (София, 1895), и *Юбилеенъ Сборникъ по случай 50-годишнината на българската журналистика....* (София, 1894).

Фотография или *свѣтопиство*. Искуството да се утвърдява на една плоча изображението на нѣкой прѣдмѣтъ, произведено съ помощьта на слънечнитѣ лучи. То е основано на химическото влияние на свѣтлината на различни вещества. Въ началото на минѫлия вѣкъ се правили много опити да се удържатъ, съ помощьта на сребристи соли, изображенията, които се добиватъ въ камера-обскурата. Въ 1839 франц. академия обнародвала дагеротипията (виж. това име); въпрѣки усъвършенствуването на дагеротипията отъ Физо и др., скѫпата цѣна на посребренитѣ плочи, лесninата за повреждането имъ, па и не съвсѣмъ задоволителната ясность на изображението, по причина на способностьта на металическата повърхность да произвожда образи като огледало, накарали токо-речи съвсѣмъ да се откажѫтъ отъ дагеротипията и да се обърнѫтъ къмъ *фотографирането на хартия*, обнародвано и то въ 1839 отъ Талбо, въ Англия, и наречено за това *талботипия*. Тя състои сѫществено

отъ два приема: добиване *обратната* (*негативъ*) и *правата* (позитивъ) рисунки. Хартията за негативитѣ потопяватъ първень въ растворъ 1 часть азотнокисло сребро въ 30 части вода, послѣ въ растворъ 1 часть бромистъ и 25 части иодистъ калий въ 200 части вода. Отъ това на хартията се образува смѣсь отъ иодисто и бромисто сребро; кога изсъхне, турятъ я за нѣколко секунди въ камераобскура. Отъ дѣйствието на свѣтлината бромистото и иодистото сребро се разлагатъ; ако слѣдъ това хартията извадятъ изъ камера - обскурата и пуснатъ въ растворъ пиргалова кислота, мѣстата, на които е дѣйствувала свѣтлината, бързо тъмнѣятъ; така се добива едно изображение, тъмнитѣ части на което отговарятъ на свѣтлитѣ части на прѣдмѣта и наопаки: това е *отрицателното*, *обратното* изображение или *негативътъ*. За да се прѣдпазятъ свѣтлитѣ мѣста на рисунката отъ по-нататъшното дѣйствие на свѣтлината, омиватъ рисунката съ растворъ бромистъ калий, който извлича бромистото и иодистото сребро, що е останало неразложено. Това се нарича *фиксиране* на изображението. За *положителнитѣ* рисунки или *позитивитѣ* хартията насищаватъ съ хлористо сребро, като я потопяватъ първень въ растворъ готварска соль, послѣ въ растворъ азотно-кислелено сребро. Като положатъ на тая *фотографическа хартия* негативътъ, наситенъ съ восъкъ, натисватъ двата листа между двѣ стъкла и ги турятъ на слънце: лучитѣ минуватъ само прѣзъ свѣтлитѣ части на негатива и разлагатъ хлористото сребро, съ което е наситена *фотогр. хартия*, като възстановяватъ среброто въ видъ на черенъ металически прашецъ. Така на хартията се добива вече положителна рисунка, свѣтлитѣ части на която отговарятъ на свѣтлитѣ части на прѣдмѣта. Слѣдъ това, рисунката фиксиратъ, сир. омиватъ съ растворъ сѣрноватистокисленъ натръ, за да отстранятъ неразложеното хлористо сребро. Особено отчетливо излиза рисунката, ако въ сѣрноватистокисления натръ се притури малко азотнокислено сребро. Разбира се, че единъ негативъ може да служи за добиването неопрѣдѣлено число позитиви. Въ по-ново врѣме за отрицателни рисунки намѣсто хартии употрѣбяватъ стъкла, покрити съ пластъ албуминъ, или колодий, наситени съ съединения на среброто. — **Фотографирамъ**. Снимамъ портретъ чрѣзъ фотографията. — **Фотографически**. Направенъ чрѣзъ фотографията, който се отнася до фотографията. — **Фотографъ**. Оня, който се занимава съ фотографията.

Фотомагнетизмъ, *гр.* Магнетизмъ, възбуденъ чрѣзъ дѣйствието на свѣтлината.

Фотометеори, *гр.* Свѣтливи въздушни явления, каквито сж огненитѣ кълба, звѣздитѣ що падатъ и др.— **Фотометрия**. Свѣтломѣрие, учение за измѣрване силата на свѣтлината.— **Фотометръ**. Свѣтломѣръ.— **Фотопсия**. Болесть на очитѣ, при която въ тъмно човѣкъ вижда свѣтли точки и петна. — **Фотосфера**. Свѣтлата атмосфера на слънцето (астрон.) —**Фототехника**. Искуство да се освѣтлява, да се правятъ освѣтления. — **Фотофебия** (гр. *фосъ*, свѣтлина; *фовео*, бояж се). Болесть

на очитѣ, когато тѣ не могатъ да понесатъ свѣтлина.— **Фотофоръ.** Ламба съ параболически отразитель, употрѣбява се въ морскитѣ фенери.—**Фотохимия.** Учение за химическитѣ явления, произвождани отъ свѣтлината.

Фраатъ. Име на 5 партянски царе отъ рода на Арсакидитѣ.— Ф. I, отъ 178 до 164 прѣди Р. Х., Припатиевъ синъ и наслѣдникъ, покорилъ мардитѣ, мидийскитѣ номади и селищата имъ при Каспийско море. — Ф. II, синъ и наслѣдникъ на Митридата I, цар. отъ 139 до 127. Антиохъ VII сирийски му отнелъ Селевкия, Вавилонъ, Екватана, нъ Ф. сключилъ съюзъ съ скититѣ, разбилъ сирийцитѣ и убилъ Антиоха; неблагодарностьта му къмъ скититѣ ги възбудила противъ него и Ф. погинълъ въ бой среща тѣхъ. — Ф. III, отъ 70 до 58; съюзникъ на Римъ прѣзъ Лукуловата война среща Митридата и Тиграна, отказалъ се да помага Помпею, погинълъ жертва на единъ заговоръ на синоветѣ си, Митридата и Ородеса. — Ф. IV, Ородесовъ синъ и наслѣдникъ, отъ 37 до 9 прѣди Р. Х.; въскачилъ се на прѣстола като убилъ баща си и брата си; отблъснълъ нападението на Марка Антония, завзелъ Армения; възстанието на подданицитѣ му го принудило да побѣгне у скититѣ; съ тѣхната помощь разбилъ арменския царь Тиридата; сключилъ миръ съ римлянетѣ, и върнълъ Августу орлитѣ (знамената) на Красовитѣ легиони и военноплѣнницитѣ; утровенъ отъ сина си и жена си. —Ф. V, синъ на Ф. IV, билъ заложникъ въ Римъ, когато Тиверий го направилъ царь на Партия въ 35 слѣдъ свалянето отъ прѣстола на Артабана III. Умр. скоро слѣдъ възцарението си.

Фраза, *гр.* 1) Прѣдложение,— нѣколко думи наредъ, които даватъ пъленъ смисълъ; въ множествено число, ф. значи понѣкога и слово безъ убѣждение. — 2) Въ *музик.* редъ музикални звукове, които образуватъ едно хармонично цѣло. — **Фразеология.** 1) Устройството на рѣчьта свойствено на единъ езикъ, на единъ писатель (синонимъ *стилъ*, когато се касае за писатель). 2) Пустословие, безсъдържателни фрази. —**Фразйоръ.** Човѣкъ, който има манията да изговаря отбрани фрази, безъ да се грижи да исказва свѣстни мисли.

Фрайбергъ (Freiberg). Градъ въ кралство Саксония, на Мулда-Фрайбергъ, 31 килом. на юго-зап. отъ Дрезденъ, на крайнитѣ поли на Ерцъ-Гебриге; 30,175 жит. (1900). Съборната църква съдържа гробоветѣ на едноврѣмешнитѣ саксонски курфирсти. Въ стария градъ се е упазила една часть отъ крѣпостни стѣни съ кула. Прочута минна академия, основана въ 1467. Въ околностьта има 130 сребърни, оловни, мѣдни и кобалтови рудници; нъ най-богатитѣ съ исчерпени вече: отъ 1524 до 1850 съ се добили тука 2 милиона килограма сребро. Фабрики за сукно, барутъ и др. Побѣда на пруситѣ надъ австрийцитѣ въ 1762.

Фрайбургъ-въ-Брайсгау (Freisburg in Breisgau). Градъ въ велико дукство Баденъ, 116 килом. на юго-зап. отъ Карлсруе; 61,506 жит. (1900). Университетъ, основанъ въ 1456. Една отъ четиретѣ църкви, наречена *Мюнстеръ*, е забѣлѣжителна по особената си готическа направа и по

висока кула. Ф. е основанъ въ 1118. Едно врѣме е билъ крѣпость и е игралъ голѣма роля, особено въ 30-годишната война. На вел. дукство Баденъ принадлежи отъ 1805.

Фрайбургъ. Нѣмското име на швейцарския градъ и кантонъ Фрибургъ.

Фрайлина, *герм.* Госпожица, дѣвойка отъ знатенъ родъ отредена да служина височайша особа.

Фрайтагъ (Густавъ Freytag). Знаменитъ нѣмски драматургъ, род. въ Силезия (1816—1895). Билъ приватъ-доцентъ на нѣмската литература въ Бреславль, отъ 1849 до 1870 редакторъ на Grenzboten въ Лайпцигъ, отъ 1867 до 1870—членъ на сѣв.-германския райхстагъ; по-сетнѣ живѣлъ ту въ имението си около Гота, ту въ Висбаденъ. Въ раннитѣ си произведения, въ епическитѣ си поеми въ народенъ духъ (In Breslau), въ комедията си Die Brautfahrt, oder Kunz von Rosen, и въ драмитѣ си Die Valentine и Graf Waldemar Ф. върви по литературната посока на „Млада Германия“ нъ показва вече въ тѣхъ реалистически зачала. Неговото най-добро драматическо произведение е комедията Die Journalisten (1854), която минува комахай за равна на Лесинговата *Мина фонъ Барнхелмъ*. Въ него Ф. е прѣдставитель на буржоазния либерализмъ, на народно-пруската трезвость. Ф-тѣ драматически съчин. (Dramatische Werke) сѫ издадени отдѣлно (5-о изд., 2 т., 1890). Въ романитѣ си Ф. сѫщо е прѣдставитель на буржоазностьта въ нейния най-добъръ смисълъ; той идеализира трудолюбието, честностьта и благоразумието на нѣмското гражданство. Най-добрий отъ романитѣ му е Soll und Ifaben (1855) и вторий романъ Die Verlorene Handscrift (1864). Единъ редъ Ф-ви повѣсти съ историко-културенъ характеръ носѧтъ общото име Die Ahnen (1872—80). Тия повѣсти, които изображаватъ сѫдбата на едно и сѫщото семейство отъ много старо врѣме до XIX вѣкъ, сѫ написани подъ влиянието на Волтеръ-Скота и отражаватъ този подемъ на народния духъ, който се почнѫ въ Германия слѣдъ 1870. Ф-тѣ събрани съчинения (Gesammelte Werke) излѣзохѫ въ 22 тома, 1877—78 (2-о изд. 1896—99); тука е влѣзла и Ф-та автобиография (Errinnenrungen, отд. изд. 1887). Виж. Alberti, Gustav Freytag (1885); Seiber, G. Freytag (1898).

Фрактура, лат. Счупване или пукнуване на кость, у човѣкъ или друго животно. — **Фракция.** Отдѣлна часть отъ партия, подраздѣление: *всичкитѣ фракции на либералната партия сѫ съгласни по тоя въпросъ.*

Фракъ, *фр.* Мѫжска дреха за церемонии; облича я обикновено оня, който иска да покаже подчиненостьтаси прѣдъ високопоставена личность.

Франкавила. Италиянски градъ, въ обл. Лече, 35 килом. на югозап. отъ Бриндизи. Търговия съ тютюнъ, вино и маслинено масло. Фабрики за вълнени и памучни платаве и грънчарство. Градътъ, добрѣ съграденъ, съ околнитѣ села има повече отъ 25,000 жители.

Франки (*свободни*). Една конфедерация отъ германски племена, които се появили въ III-и

вѣкъ на Долни Рейнъ, и до V-и вѣкъ съсипали римското владичество въ Галия. Тия племена били извѣстни още въ врѣмето на първитѣ римски императори съ отдѣлнитѣ си имена бруктери, кати, сикамбри и др. Слѣдъ срѣдата на IV-и вѣкъ тѣ се явяватъ раздѣлени на двѣ групи, *Салическитѣ* Ф. — може-би отъ рѣка Сала (Иселъ) — и *рипуарскитѣ* (*брѣговитѣ*) Ф.; първитѣ се утвърдили въ Батавия, и по-сетнѣ завзели Хенегау, Артоа до р. Сома; вторитѣ се распространили по брѣговетѣ на Рейнъ до Майнъ. И двата народа си имали закони, отпослѣ написани (Lex Salica и Lex Ripuariorum), които се различавали малко въ подробноститѣ. *Салическитѣ* Ф. основали французската държава. Виж. *Хлодвигъ*, *Карлъ Велики*, *Меровинги*, *Франция*.

Франклинъ (*Вениаминъ*). Прочутъ американски държавникъ, ученъ и писатель, род. близо до Бостонъ, умр. въ Филаделфия (1706—1790). Ф. билъ 16-то дѣте на единъ миловарь, който се прѣселилъ въ Америка. На 12 години станѫлъ печатарь при брата си. Въ свободното си врѣме челъ, и опитвалъ се да пише. Прѣди всичко писалъ за единъ вѣстникъ, който издавалъ братъ му. Когато братъ му за една статия билъ въ затворъ, Ф. поелъ редакцията. Като се спрѣчкалъ съ брата си, отишелъ въ Лондонъ и постѫпилъ въ прочутата Камерова книгопечатница.

Въ 1728 основалъ въ Америка своя книгопечатница и се оженилъ за г-ца Ридъ. Той билъ годенъ за нея по-рано, но въ неговото отсѫтствие тя се оженила за другъ. Женитбата била нещастна, тя се развела и оженила за Франклина. Ф. отворилъ слѣдъ това книгопродавница. Между това почнѫлъ да изучва старитѣ и новитѣ езици. Много работилъ да се учреди въ Пенсилвания милиция. Тамъ и станѫлъ главенъ пощенски началникъ. Отъ 1743 почнѫлъ да се занимава съ опити надъ електричеството, доказалъ, че свѣткавицата въ облацитѣ е отъ едно естество съ земното електричество и изнамѣрилъ гръмоотвода. Работитѣ му въ началото били незабѣлѣжени, но когато Бюфонъ прѣвелъ съчинението му: *Нови опити и наблюдения надъ електричеството*, Ф. тутакси станѫлъ знаменитость. Кралевското дружество въ Лондонъ го избрало за членъ. Въ 1753 той билъ назначенъ главенъ пощенски началникъ на англо-американскитѣ колонии и замислилъ единъ величественъ планъ за обединението на всичкитѣ колонии. Нѣколко врѣме той испълнявалъ военни поржки противъ индийцитѣ. Въ 1766 той смѣло бранилъ въ парламента правата на колониитѣ. За това изгубилъ мѣстото си главенъ началникъ на пощитѣ; побързалъ та се върнѫлъ въ Филаделфия, дѣто застанѫлъ на чело на комитета на безопасностьта и зелъ видно участие въ проглашаването независимостьта на колониитѣ. Въ това врѣме той прѣдложилъ да се издадѫтъ книжни пари. Въ 1776 пристигнѫлъ въ Франция, дѣто билъ приетъ съ необикновени почести, сключилъ съ Франция съюзъ и останѫлъ въ Парижъ посланикъ на ново-учрежденитѣ *Съединени Държави* (13 въ началото). Съ забѣлѣжително дипломатическо искуство той достиг-

нѫлъ въ 1783 сключването миръ съ Англия. Като се върнѫлъ въ Америка при звъна на камбани и топовни гърмежи, Ф. билъ още три пѫти избиранъ главенъ управитель на Пенсилвания. Въ края на живота си се занимавалъ съ физиката и съ въпроси по мореплаването. Прѣдъ самата си смърть, въ качеството прѣдсѣдатель на съюза за унищожение на робството, подписалъ единъ адресъ до камарата на прѣдставителитѣ. Ф. характеризира най-добрѣ единъ стихъ, намисленъ въ Франция: „Той отне на небето молнията, а на тиранина скиптъра.“ Ф. на 23-годишна възрасть написалъ благочестивия и духовития си епитафъ: „Тука лежи — храна на червитѣ — тѣлото на Вениамина *Франклина*, — печатарь, — като коритѣ на една книга — на която листата сѫ скѫсани, — на която подвързията е исхабена. Нъ съчинението нѣма да се изгуби; — защото ще излѣзе пакъ, както вѣрва той, въ едно ново издание, — прѣгледано и поправено — отъ **Автора.**“

Ф-тѣ съчинения, събрани въ едно, сѫ се издавали много пѫти; най-пълното имъ издание е Sparks-овото, въ Бостонъ (1836 — 40, 10 т. in-8°). Той е написалъ и автобиография: J. Bijelow, The Life of Franklin, written by himself, Филаделфия, 1874, 3 т. in-8°. Най-новий жизнеописатель на Ф. е Mac Master, Franklin as a man of letters (Лондонъ, 1888). Виж. и Condorcet, Eloge de Fraklin, 3-й т. отъ Oeuvres Conplètes (Парижъ, 1847) и Sainte-Beuve, Causeries du Lundi, т. VII. Ние имаме *Животътъ на Ф.* отъ Мине, прѣв. отъ франц. С. Бобчевъ (Цариградъ, 1874). Виж. и на рус. Я. Б. Аврамовъ, *В. Франклинъ* (Ф. Павленк. *Биограф. Библиот.*, СП.Б., 1891).

Франклинъ (*Джонъ*). Англий-ски мореплаватель (1786—1847), Ф., военно-морски офицеръ, участвувалъ въ трафалгарската битва и сѣверния поляренъ походъ на капитанъ Дюкана. Въ 1819 правителството му възложило да води единъ походъ въ устията на Мѣдна рѣка. Съ най-голѣми мѫчнотии достигнѫлъ той това мѣсто въ 1820. Въ 1825 прѣдприелъ едно ново пѫтуване съ цѣль да открие сгодно съобщение отъ устието на рѣка Макензи до Беринговъ протокъ. Тогава открилъ острови Пари, Тендалъ и др,. направилъ много важни магнитни наблюдения и събралъ богати естествено-исторически сбирки. По тоя случай Ф. добилъ златния медалъ на парижското географическо дружество и титлата докторъ на правото отъ оксфордския университетъ. Ф. описалъ и двѣтѣ тия пѫтувания. Въ 1835—43 билъ главенъ управитель на Вандименова земя.

Въ 1845 Ф. прѣдприелъ новъ походъ на корабитѣ *Еребусъ* и *Теророъ*. Послѣденъ пѫть тия кораби били срѣщнѫти отъ единъ китоловецъ на 26 юлия при 74° 48'' сѣв. шир. и 66° 13'' зап. длъж. Слѣдъ това корабитѣ пропаднѫли безслѣдно. Въ 1848 г-жа Ф. и приятелитѣ на мѫжа ѝ възвълнували цѣлия британски народъ. Въ Англия и Съединенитѣ Държави се прѣдприели много опитвания да се открийтъ поне остатки отъ Ф-вия походъ. Нъ всички опитвания излѣзли неспо-

лучливи, само въ 1854 Джонъ Рей се научилъ отъ ескимоситѣ за погиването на нѣкои бѣли люде. Той сполучилъ да намѣри сребърни лъжици съ имената на нѣкои офицери. Оттука англійското адмиралство заключило, че всичкитѣ Ф-ви спѫтници погинѫли, и прѣкратило по нататъшното дирене, въ г-жа Ф., която живѣла до 1875, продължила дирането. Въ 1857 тя стъкмила единъ малъкъ винтовъ корабъ, подъ началството на Макъ Клинтона, който двѣ години по-сетнѣ намѣрилъ единъ документъ, написанъ отъ офицери Розеръ и Фицъ Джеймсъ, отъ който е ясно, че Ф-тѣ кораби били разрушени отъ леда, че самъ Ф. умрѣлъ въ 1848 и че останѫлитѣ членове отъ похода му, подъ началството на Крозера, сѫщо токо-речи всички загинѫли отъ студъ и гладъ. За Ф. сѫ писали Д. Ф. Брандесъ на нѣмск, и Били (Beesly, Sir John Franklin, Лонд. 1881), Скивсъ (Skeves, Sir J. F., the secret and discovery of his fate, Лонд., 1889), Маркхямъ (A. N. Markham, Life of Sir J. F. and the North West Passage (Лонд. 1891) на англ.

Франкмасонъ, *франкмасонство*. Виж. *Фармасонъ,—ство*.

Франко, *итал.* Безъ прѣвозни разноски, свободно.

Франкония. Съ това име сѫ разбирали: 1) *Австразия*, часть отъ франкската империя, която се простирала въ врѣмето на Карла Велики, отъ Маасъ до Зала; 2) въ X-и вѣкъ едно велико херцогство отъ германската империя на ист. отъ Рейнъ; 3) въ врѣмето на Венцеслава, въ 1387, и послѣ на Максимилиана I, въ 1500, една область въ сегашна Бавария, която сега се дѣли както слѣдва:

1) *Долна Франкония*, баварски окрѫгъ на сѣв.-зап., съ простр. 8,399 чет. килом. и 650,766 жит. (1900). Гл. гр. е *Вюрцбургъ*, послѣ гр. *Байреютъ*.

2) *Горна Франкония*, баварски окрѫгъ на сѣв.-ист. съ простр. 7,000 чет. килом. и насел. 608,129 жит. (1900).

3) *Срѣдна Франкония*, баварски окрѫгъ на зап., съ простр. 7,572 чет. килом. и насел. 815, 895 жит. (1900). Гл. гр. *Ансбахъ*.

Франко-порто, *итал.* На което прѣвознитѣ разноски сѫ заплатени прѣдварително. — **Франко-фабрикъ**.

Франкфуртъ-на-Майнъ. Прусски градъ отъ 1866 (обл. Хесе-Насау), на дѣсния брѣгъ на Майнъ, 39 килом. на ист. отъ Майнцъ, 40 килом. на сѣв. отъ Дармщатъ и 140 килом. на сѣв.-ист. отъ Келнъ; 288,989 жит., отъ които 175,909 протестанти, 88,457 катол., 2,649 други исповѣдания, 21,974 евреи (1900). До 1866 Ф. бѣше най-прѣдний отъ 4-тѣ свободни градове на Германската конфедерация, и сѣдалището на диетата. Въ отношение на търговията и богатството Ф. е единъ отъ най-важнитѣ германски градове; той е срѣдоточ., отъ което тръгватъ желѣзни пѫтища за всички части на Германия. Главно стоварище на германската търговия, той привлича на великденския и септемвр. си панаири много другоземци. Фабрики за копринени, вълнени, памучни, ленени, платове, фарфорови сѫдове, играли карти, печатни букви, тютюнъ и др. Въ новитѣ квартали на града улицитѣ сѫ правилни и широки. Между най-забѣлѣ-

жителнитѣ сгради сѫ: съборната църква, въздигнѫта отъ Лудовика Германски; кулата *Пфартюрмъ* (Енорийската кула), 87 метра висока; Römer или градский домъ, дѣто сѫ се избирали германскитѣ императори: тамъ се пази златната була на Карла IV отъ 1356; паметникъ на Гете, и др.—*Франкфуртската* държава е била до 1866 република или *свободенъ градъ* Франкфуртъ съ простр. за околията (територията) 48,470 хектара и насел. 87,500 жит., отъ които 78,900 за града. Републиката обгръщала, освѣнъ града, 3 паланки и 9 села. Пруситѣ произволно я стѫпкали въ 1866. Ф. е родината на Гете и на семейството Ротчилдъ. Въ Ф. се сключи окончателно договорътъ между Германия и Франция въ 1871; договорътъ се подписа отъ Бисжарка и Жюлъ-Фавра. — Ф. значи *бродъ на франкитѣ*. На това мѣсто германцитѣ минѫли нѣкога въ старо врѣме въ Галия. При Ф. Карлъ Велики разбилъ саксонцитѣ.

Франкфуртъ-на-Одеръ. Прусски градъ (Брандебургъ), на Одеръ и на кръстопѫтя на желѣзници отъ Берлинъ, Щетинъ, Данцигъ, Кенигсбергъ, Бреславль и Котбюсъ; 80 килом. на юго-ист. отъ Берлинъ; 61,852 жит. (1900), отъ които 56,575 лютерани, 4,134 католици и 747 евреи. Университетъ, основанъ въ 1506, прѣнесенъ въ 1811 въ Бреславль; ботан. градина; библиотека; индустриално училище. Важна търговия съ Русия и Полша; три всѣкигодишни панаири; тютюнъ, захарь, копринени стоки. Едно врѣме имперски градъ. Нѣкога укрѣпенъ, сега отворенъ градъ.

Франкъ, *фр.* Французска сребърна монета, единица на паричната система въ Франция, равна на нашия левъ.

Франсоа I. Французски краль, царув. отъ 1515 до 1547. Синъ на Карла Орлеански, графъ Ангулемски, род. въ 1494, наслѣдилъ тестя си Лудовика XII. Почнѫлъ царуването си съ походъ среща Генуа и Миланъ, който се увѣнчалъ съ прочутата побѣда надъ швейцарцитѣ при Мариняно. Притезанията му на германската корона били причина на война между Франция и Австро-испанската монархия, която се продължила прѣзъ цѣлото му царуване. Прѣзъ първата война Ф. билъ заробенъ (1525) и отведенъ въ Мадридъ. Като купилъ свободата си съ цѣната на унизителенъ миръ въ 1526, той побързалъ сѫщата година да сключи настѫпателенъ съюзъ съ папата и италиянскитѣ владѣтели подъ името *Свещена Лига*. Тоя пѫть Ф. ималъ по-голѣма сполука, нъ Франция била истощена, та той по камбрейския миръ (1529) се отказалъ отъ италиянскитѣ си завоевания; отъ това врѣме Италия принадлежала на Австро-испанската имп.— За да поддържа *европейското равновѣсие* среща Карла V, който мечтаялъ за една всемирна монархия, Ф. I, въ едно врѣме когато това изглеждало противохристианско, се съединилъ съ турцитѣ и съ германскитѣ протестанти, Карлови неприятели. Това било добра политика (виж. *Капитулации*). Карлъ, ядосанъ, си отмъстилъ като нахлулъ въ Провансъ; нъ намѣрилъ земята пуста, благодарение на патриотизма на жителитѣ ѝ, които унищожили храната и муницитѣ. Войската му била принудена да се тегли назадъ прѣзъ планина-

та, и самъ той билъ честитъ да сключи въ Ница новъ миренъ договоръ или по-право едно примирие (1538). Прѣзъ това 10-годишно примирие Карлъ посѣтилъ Парижъ и обѣщалъ на Ф. да даде Миланъ въ ленъ на едного отъ синоветѣ му. Неиспълнението на това обѣщание било причина на нова война, въ продължение на която сполуката клонила на страната на Ф. Нъ въпрѣки това, по кресписките миръ (1544), Ф. се отказалъ отъ притезанията си върху владѣнията на императора; а Карлъ, отъ своя страна, — отъ стремлението си къмъ Бургундия. Ф. умр. въ 1547. Той цѣнилъ искуствата и наукитѣ, и помогналъ на европейското движение за възраждане; билъ съ веселъ нравъ, нъ много се прѣдавалъ на страститѣ си.

Франсоа II. Франц. краль (1559—1560). Синъ на Хенриха II и Екатерина Медичи, род. въ 1544, оженилъ се за Мария Стюартъ (1558). Огромното влияние върху работитѣ по управлението, което упражнявали Гизитѣ, на които Мария била внука, било причина на заговора на хюгенотитѣ, на чело съ Луи Конде. Ф. умр. внезапно въ 1560.

Францисканци, или *минорити* (по-малки братя). Монашески орденъ въ римо-католическата църква, основанъ въ 1208 отъ Франциска д'Асизъ. Главний имъ обрекъ билъ отричането отъ всички блага и удоволствия на живота. Орденътъ се распространилъ много бързо, особено въ долнитѣ разреди; въ по-малко отъ половина вѣкъ, той ималъ не по-малко отъ 33 „области“ съ сборъ който надминувалъ 8,000 монастири съ около 200,000 калугери и калугерки. Едно понятие за извънредното распространение на това братство може да си състави човѣкъ отъ обстоятелството, че въ чумовото врѣме прѣзъ слѣдния вѣкъ не по-малко отъ 124,000 ф. станали жъртва на ревностьта си за гледане болнитѣ! Ф. принесли грамадни услуги на папата, и добили голѣмо влияние като негови агенти, мисионери и проповѣдници; па се и занимавали съ наукитѣ и литературата. Хоферъ, Бейкинъ, Дънсъ-Скотъ, Бонавентура били ф.; петь папи били отъ франц. орденъ; въ парижския университетъ ф. се славили съ краснорѣчисто си и се прочули по прѣпирнитѣ си съ доминиканцитѣ. Прѣзъ вѣковетѣ ф. се раздѣлили на множество малки ордени: цезаринци, целестинци, амаденси, обсерванти, реколекти, босоноги и др. Въ Франция тѣ се наричали повечето корделиери. Върховното управление на *франц.* орденъ, който обикновено минува за едно особено приспособение на демократическото начало въ западната църква, се намира въ ржцѣтѣ на единъ изборенъ генералъ, който прѣбивава въ Римъ. Подвѣдомственитѣ нему началници, „областний“ и игуменътъ или игуменката на монастиря, сж и тѣ изборни лица, избирани само за двѣ години. Сега най-распространений орденъ отъ ф. сж капуцинитѣ и капуцинкитѣ. Слѣдъ французската ревозюция въ XVIII-и вѣкъ, броятъ на ф. е омалѣвалъ, и тѣ сж сега по-малко отколкото въ първия вѣкъ отъ основанието на ордена. Виж. Wadding, Annales Minorum Fratrum, 8 т.; виж. и Milman, Latin Christianity, томъ V.

Францискъ. Основателътъ на

ордена, който носи името му, светия въ римо-католич. църква. Ф. билъ родомъ отъ Асизъ, близо до Сполето, род. въ 1182. Първенъ офицеръ, той отпослѣ се посветилъ на сиромашията, като се зарекълъ никога да не отказва милостинята си на просякъ. Въ едно поклонение на гроба на Св. Петра въ Римъ, той принесълъ тамъ Богу всичко що притежавалъ на земята. Това било началото на попрището му, което се увѣнчало съ сполуката да основе братството на францисканцитѣ (виж. това име). Ф. залѣгалъ да подражава въ всичко апостолитѣ и Христа. Той умр. въ 1226, и папа Григорий IX го причислилъ въ лика на светитѣ въ 1228.

Францискъ I. Краль на Двѣтѣ Сицилии, род. въ 1777; умр. въ 1830. Още приживѣ на баща си, Фердинанда I, два пѫти управлявалъ държавата, въ 1812 и 1820. Възцарилъ се въ 1825 и не направилъ нищо забѣлѣжително; служилъ за орѫдие на Австрия. Една отъ дъщеритѣ му се оженила за испан. краль Фердинанда VII, и станѫла майка на кралица Изабела.

Францискъ II. Краль на Двѣтѣ Сицилии, синъ на Фердинанда II, род. въ 1836, оженилъ се за Мария София Амалия, баварска княгиня и сестра на австрийската императрица, възцарилъ се на 10 май 1859. Франция и Англия, които били прѣкѫснѫли дипломатическитѣ сношения съ баща му, му испратили посланници, когато дошелъ на прѣстола; нъ синътъ не щѣлъ да измѣни бащината си система на управление съ желѣзна рѫка и прѣзъ войната въ 1859 залѣгалъ да потуши всѣко съчувствие съ Пиемонтъ и Франция. Когато цѣла Сицилия, съ изключение на Месина, се подчинила на Гарибалди (виж. това име), той напразно се опиталъ да добие вънкашна намѣса въ своя полза. Срѣдъ Гарибалдивото влизане въ Неаполъ, кралътъ побѣгнѫлъ въ Капуа. Тамъ събралъ доста голѣма войска, нъ билъ разбитъ отъ гарибалдийцитѣ, и Капуа се прѣдала съ 11,000 войска. Ф. тогава се оттеглилъ въ крѣпостьта на Гаета, която, слѣдъ кѫса обсада, се прѣдала на Чиалдини, и кралътъ намѣрилъ прибѣжище въ една французска фрегата. Държавата му се включила въ кралство Италия, и той си избралъ да живѣе въ Римъ.

Франция. Европейска република, най-западната часть на срѣдна Европа, съ прѣдѣли: на сѣв. Ламаншъ и Па-де-Кале, които я отдѣлятъ отъ Англия, Белгия, велико дукство Люксембургъ и Прирейнска Прусия; на ист. присъединенитѣ на Германия слѣдъ франц.-пруската война въ 1871 области Алзасъ и Лоренъ, нѣколко швейцарски кантони, отъ които я отдѣля планинската верига Юра, и Италия; на югъ Срѣдиземно море и Испания, отъ която я отдѣлятъ Пиринейскитѣ планини; на зап. Атлантически океанъ. Брѣговата линия е 3,120 килом.; затова Ф. минува за морска държава. Простр. 536,408, чет. килом. и насел. (по прѣброяв. въ 1901) 38,961,945 жит. Три европейски държави иматъ по-голѣмо пространство отъ Ф.: европейска Русия, която е около 10 пѫти по-голѣма; Австро-Унгария (съ Босна), която е съ $^{7}/_{5}$ по-голѣма; Германската империя, която е по-голѣма съ около $^{1}/_{4}$. Отъ всички европейски страни Ф. по-

казва най-малко увеличение на населението. Така въ 1872 тамъ е имало 36.1 мил. жит., въ 1881 — 36.7 мил. Отъ 1881 до 1886 населението порасналло само съ 1.45 %, а отъ 1886 до 1891 само съ 0.33 %, сир. останало токо-речи въ застой. Такъво бавно увеличение на населението крайно тревожи много французе, особено ония които, като съглеждатъ бързо увеличение на Германия, виждатъ въ това и една политическа опасность за Ф. Въ Ф. живѣятъ окого 3% другоземци; повечето отъ тѣхъ сж белгийци, които живѣятъ въ сѣвернитѣ департаменти и италиянци, които живѣятъ въ юго-источнитѣ департаменти. Подирь тѣхъ идатъ нѣмци, швейцарци, испанци, англичане и др.

Земята на Ф. се възвишава на тераси отъ зап. къмъ ист. Най-голѣмитѣ височини сж на югъ и истокъ. За това и всичкитѣ голѣми рѣки, освѣнь Рона, се вливатъ въ океана; ядката на Ф. се явява така-нареченото централно плато, което захваща около 80,000 чет. килом. и се снишава на зап. и сѣв.-зап. Източний край на платото се нарича Севени. Между източнитѣ прѣдѣлни планини Вогезитѣ и централното плато се намиратъ много други планински групи, както напр. Котъ-Доръ, Лангрско плато. Така наречентѣ Овернски планини състоятъ отъ три главни групи: Обракъ, Канталъ (1,858 метра) и най-сетнѣ групитѣ: Монтъ Доръ и Пюи-де-Санси (1,886 метра), най-високий връхъ въ вжтрѣшна Франция. Въ източна Ф. широката долина на Сона и Рона отдѣля равното плато отъ Алпитѣ и Юра; Лангедокската долина се простира отъ Рона до Пиринеитѣ и се намира въ съединение съ Гарона или Аквитанското поле. Порѣчието на Гарона се намира сжщо въ съединение съ голѣмото сѣверно поле чрѣзъ порѣчието на Лоара и Сена. Вогезитѣ, които се намиратъ на источния прѣдѣлъ, достигатъ най-високата точка въ Ф. въ връхъ Гонекъ (1,366 мет.). Колкото се отнася до Юра, тя достига най-високата точка въ Кре-де-ланежъ (1,723 метра). Много по-високи сж Алпитѣ, именно Савойскитѣ Западни Алпи. На французската земя се намиратъ приморскитѣ Алпи, Котийскитѣ, и между другитѣ групи колосалната планина Монъ Бланъ (4,801 метра). Освѣнь това, има другъ видъ алпийски бърда, отъ които най-високитѣ сж Савойското, Шабле, и Фосини; въ Фосини връхъ Хое е 3,109 м. вис. Прѣдѣла съ Испания образуватъ Пиринеитѣ; въпрѣки по-малката си височина, тѣ се явяватъ по-значителна прѣграда отколкото западнитѣ Алпи по недостжпностьта си. Най-високата точка отъ Пиринеитѣ въ Ф. е Винйомале (3,290 м.). Отъ цѣлото пространство на Ф. 245,000 чет. килом. сж планинска земя, а 285,000 полска. Повечето отъ полетата сж твърдѣ плодородни, гжсто населени, и великолѣпно обработени. Въ геологическо отношение, земята на Ф. състои много отъ гранитни скали, нъ има сравнително малко каменовжглищни пластове. Французскитѣ каменовжглищни басейни изобщо много надминуватъ германскитѣ; нъ тѣхната производителность е далеко по-малка. Така въ 1892 въ Ф. се добили 26.5 милиона тона кеменни вжглища, а въ Германия

92.3 мил. тона. Отъ ледницитѣ особено забѣлѣжителни сж ония, които се намиратъ на мѣстото на прѣдишния ронски глечеръ. Руднитѣ богатсва на Ф. сж сравнително малки (олово, калай, мѣдь, желѣзни руди, златни пирити въ Пюи-де-Домъ и Канталъ, фарфорова глина и фосфоритъ). Ф. е богата съ рѣки и канали за корабоплаване. Главнитѣ рѣки сж: Гарона, Лоара, Сена, Рейнъ. Най-голѣмата отъ рѣкитѣ е Лоара (1002 килом.), а най-важната за търговията е Сена (766 килом.). Цѣлото протяжение на рѣчното корабоплаване въ Ф. достига до 8,900 килом., а по-голѣмитѣ 99 канала, които сж построени или да свързватъ рѣчнитѣ пжтища или да доставятъ съвсѣмъ нови пжтища за водно съобщение, се простиратъ по една дължина отъ 4,700 килом. Ф. притежава само едно доста голѣмо езеро, Le Grand Lieu, малко на югъ отъ Нантъ, въ страната изобилва съ солени блата, особено въ областитѣ Гаскония и Лангедокъ. Климатътъ на Ф. е изобщо умѣренъ; крайната срѣдна температура е: въ Монпелие — 9° и 37°; въ Брестъ — 4° и 32° ; въ Парижъ — 10° и 33° ; въ Пюи-де-Домъ, на височина 1,467 метра, — 18° и 13° . Централното плато има суровъ климатъ. На югъ климатътъ е много по-топълъ.

Флората на Ф. принадлежи на 4 европейски области: атлантическо-западно-балтийската, срѣдиземноморската, и европейско-азиятско лиственатa. Въ южна Ф., напр. въ Ница, растжтъ на отворенъ въздухъ дори финиковитѣ палми. Най-общо обработванитѣ сж житото, лозата, кестенитѣ, маслинитѣ, цвеклото, готварскитѣ растения и др. Виж. *селско стопанство.*

Фауната на Ф. прѣдставлява смѣсь отъ двѣ подобласти на палеарктическата область — европейската и срѣдиземната, при което послѣдната на югъ. Вълци и мечки се срѣщатъ само въ Пиринеитѣ, Алпитѣ, и Арденитѣ. Въ Ф. има много хубави глухари, много рѣдки въ Германия. Отъ гущеритѣ се срѣщатъ южнитѣ форми, напр. гекото. Дивечътъ изобилва. Домашни животни Ф. нѣма толкова, колкото човѣкъ би билъ въ правото си да прѣдполага. Ф. имала $3^1/_2$ милиона коне, $13^1/_2$ милиона рогатъ добитъкъ, 21.8 милиона овце (въ 1852 повече—именно 33.2 милиона), 5 милиона свине, $2^1/_4$ милиона кучета. Важна статия сж домашнитѣ птици, прѣсмѣтани на стойность отъ 50 милиона лева. Освѣнь мѣстнитѣ риби, много сж искуствено развъденитѣ. Французското правителство иждивява около 4 милиона лева годишно да помага на риболовството. Нъ пакъ стойностьта на рибния износъ отъ Ф. (12 милиона лева) е малко повече отъ половината отъ стойностьта на вноса.

Въ *етнографическо* отношение населението на Ф. е главно отъ келтско происхождение, съ доста голѣма примѣсь на югъ отъ римски, на сѣв. отъ германски елементи. На сѣв. има сжщо скандинавска примѣсь, именно отъ нормандска кръвь, а на югъ примѣсь отъ арабска, сарацинска кръвь. Въ Бретани живѣжтъ до сега още токо-речи чисти келти (кимври). На сѣв., около 1,650,000 фламандци, на крайния юго-зап. около 100,000 баски, на юго-ист.

и о-въ Корагка 600,000 италиянци. По *вѣра* въ Ф. има 98 % католици, 1.6 % протестанти, 0.14 % иудеи; останѫлитѣ нищожно число. Отъ тѣхъ много сѫ безъ никакво исповѣдание. Римо-католическата църква, макаръ и да минува за държавна, има равни права съ протестантската и иудейската; за другитѣ вѣроисповѣдания законътъ никакъ се не грижи. Римо-католическата църква се управлява отъ 17 епископи, назначени отъ прѣдсѣдателя на републиката, при което папата дава само каноническо утвърждение. Въ 1880 въ Ф. имало 30,287 монаси въ 416 ордена и 127,753 монахини въ 3,798 конгрегации. Това показва какъ силно още е развитъ клерикализмътъ. Прѣзъ послѣднитѣ години повечето ордени, между които и иезултский, сѫ растурени въ Ф., нъ на дѣло сѫществуватъ и до сега. *Народното просвѣщение* отъ учреждението на третата република насамъ доста е напрѣдѫнѫло. Началното и срѣдното, особено женското образование държавата отне вече отъ рѫцѣтѣ на духовенството. Въ послѣднитѣ врѣмена въ Ф. се прѣдприехѫ обширни реформи въ дѣлото на срѣдното образование, при което се забѣлѣжва силно движение противъ класическата система. Законътъ отъ 1882 е въвелъ задължителното обучение за дѣцата отъ двата пола отъ 6-та до 13-годишната възрасть. По даннитѣ отъ 1895 всичкитѣ французски факултети сѫ се посѣщавали отъ 24,855 студенти, между които 1,437 другоземци. Въ това врѣме е имало 110 мѫж. лицеи съ 53,962 ученици и 235 колежи съ 32,161 ученици. Срѣдното женско образование все още е нищожно. Имало е дѣвически 35 лицеи и 28 колежи съ 10,413 ученички. Начални училища е имало 5,460 забавачници съ 688,719 дѣца и 82,795 начални училища съ 5,442,010 ученици и отъ двата пола.

Селско стопанство. По даннитѣ отъ 1895 въ Ф. подъ жито е имало 6,924,548 хектара, които дали жатва 118,905,098 хектолитра. Барбой се извадило 128.2 милиона метрически кантара; цвѣкло за храна на добитъкъ 108 милиона метрич. кантара, захарно цвѣкло 76.4 милиона метрич. кантара, овесъ 92 милиона хектолитра, ръжъ 24.4 милиона хектолитра, ячемикъ 24.4 милиона хектолитра. Отъ естественитѣ произведения най-важни сѫ: гроздето, маслинитѣ и черницитѣ. Лозата е захващала 1,764,000 хект. въ 1891, а прѣди филоксерата до 2,446,000 хект. въ 1875, и въ годината 1875 дала извънредна жатва 83 милиона хектол. Съ винодѣлието се занимаватъ, съ исключение на 8, въ всичкитѣ останѫли департаменти около 3½ милиона души.

Ископаемата промишленость. Каменни вѫглища се добили въ 1886—28.9 милиона тона, желѣзни руди се добили 2.33 милиона тона, желѣзо 814,000 тона, стомана 884,000 тона, въ 1894 работили парни машини 63,518 съ 1,072,492 парни конски сили. Основата на голѣмата индустрия сѫ каменнитѣ вѫглища, отъ които се ископаватъ на година до 200 милиона метрически кантара. Копринената индустрия е дала слѣднитѣ цифри: 270 сучачници, 37 влачачници, 708 предачници. Тѣ сѫ имали 1,624,530 вѫртена, 745 копринотъкачни фабрики и т.

в. Памучни прѣдачни фабрики е имала 46 съ 4,024,801 вѫртена. Всичко спиртни заводи е имало 6.214 въ 1896; захарни фабрики — 356, които сѫ искарали прѣзъ годината 596,679 тона захарь. По стойность главнитѣ годишни произведения на франц. промишленость вѫрвѣтъ така: копринени произведения за повече отъ 1,000 милиона лева, вълнени за 950 мил. лева; памучни за 700 мил. лева; ленени за 260 мил. л.; смѣсени за 400 мил. л.; минерални за 600 мил. л.; хранителни (захаръ, вино и пр.) 370 мил. л.; кожи, масло, тютюнъ 560 мил. л.

Търговия. Въ 1896 така-наречената обща търговия е състояла въ милиони лева: по вноса 4,928.8, по износа 4,593.6; специалната търговия по вноса: 3,798.6, по износа 3,400.9. Най-важнитѣ прѣдмѣти на вноса сѫ били: вълна (отъ Австралия, носъ Добра Надежда, Лаплата, Германия и др.), вино, коприна, кафе, каменни вѫглища, памукъ (отъ Съедин. Държави, Индия, Египетъ), ленъ (отъ русскитѣ прибалтийски области), дървета, маслени сѣмена, жито (отъ Черно море, Съединен. Държави, Унгария), кожи, колониални стоки (захарь отъ Антилитѣ, кафе отъ тропическитѣ страни); износътъ: вълнени ткани, копринени ткани, вино, така-наречените парижски издѣлия (articles de Paris), сир. главно галантерийни стоки, вълнена прежда, памучни ткани, дрехи, платно. По страни износътъ и вноеътъ се распрѣдѣляли така по специалната търговия: първото мѣсто по износа и вноса е занимавала Англия, второто—по износа Белгия, по вноса Съединенитѣ държави у Америка, третото по износа и вноса —Германия. Французската търговска флота въ началото на 1896 състояла отъ 15,598 кораба съ вмѣст. 887,078 тона, въ това число 1,212 парахода съ вмѣст. 500, 568 тона. Въ 1896 влѣзли въ франц. пристанища по международната търговия 25,015 кораба съ 13,968,080 тона, а излѣзли отъ тѣхъ 20,961 кораба съ 10,169,957 гона. Прѣзъ 1901 е имало въ експлоатация 38,502 килом. главни *желѣзнопѫтни* линии и 5,386 линии за мѣстенъ интересъ. Всѣка година повече отъ $^2/_3$ отъ общата търговия става по море.

Държавний бюджетъ за 1902 бѣ приходи 3,602,465,468; расходи, 3,602,333,244 лева.

Правление. Република. Прѣдсѣдателтъ се избира съ абсолютно вишегласие отъ народното събрание (сенатътъ и камарата въ общо засѣдание) за 7 години и е прѣизбираемъ. Народното събрание състои отъ 2 камари, които се събиратъ годишно. Сенатътъ състои отъ 300 члена, на възрасть най-малко 40 години; сенаторитѣ се избиратъ за 9 години отъ особени комисии на департаментитѣ и колониитѣ, и се подновяватъ по третини всѣкои три години; броятъ на сенаторитѣ, избрани до животъ въ прѣдишнитѣ врѣмена отъ народното събрание и отъ сената, бѣ спаднѫлъ въ 1901 на 13. Камарата на прѣдставителитѣ състои отъ 591 члена (1 прѣдставитель на 70,000 жит.), избрани по прѣко и всеобщо гласуване. Избиратели сѫ всички граждани на 21 година и избираеми всички на възрасть 25 години.

Французски езикъ. Французски

езикъ, както всичкитѣ романски езици, има въ основата си, както латински, народний езикъ, така и литературно-латински, съ туземни примѣси. Романскитѣ нарѣчия на Франция се подраздѣлятъ на три групи: провансалската на югъ, франко-провансалската или срѣдно-романската на истокъ и сѫщо французската на сѣверъ. Освѣнь това, по французски говорѧтъ въ Нормандскитѣ о-ви на Англия, въ цѣла источна Белгия, въ една часть отъ Люксембургъ, въ германски Лоренъ, въ доста голѣма часть отъ Елзасъ, и въ сѣверозападната часть на така-наречената французска Швейцария. Най-старий паметникъ отъ французския езикъ е страсбургската клетва отъ 842, произнесена отъ Лудовика нѣмски прѣдъ велможитѣ на Карла Лиси. Отъ французскитѣ нарѣчия взели връхъ нарѣчието на дукство Франсия. Господството на това нарѣчие се утвърдило още повече въ XIV-и вѣкъ, а особено въ XV-и вѣкъ, който се явява единъ прѣдѣлъ между старо и ново-французския езикъ. Характернитѣ особености на французския езикъ сѫ ясность, опрѣдѣленость, простота и живость, което е направило тоя езикъ любимъ въ най-високитѣ кржгове на обществото у всички страни. На това, разбира се, прѣмного е помогнѫло и политическото значение на Ф. въ XVII и XVШ-и вѣкъ. Освѣнь прѣдпоменѫтитѣ страни, въ областьта на французския езикъ принадлежѫтъ английска Канада, нѣкои части отъ Съединенитѣ Държави (Мисури, Луизаана, западната часть отъ Хаити), и донѣйдѣ разнитѣ французски колонии. Ала въ сегашно врѣме французский езикъ по распространеность захваща далеко не първото мѣсто поради сравнително малкия брой на французетѣ: английский езикъ, напримѣръ, е много по-распространенъ по земното кржбо. Отъ французскитѣ народни нарѣчия (*patoa*) характерно е пикардийското. По историята на французския езикъ виж. Ампероветѣ или Трероветѣ трудове; отъ старофранцузскитѣ граматики Реноарата, Диезовата, Дармстетеровата. Единъ рѣчникъ на всичкитѣ диалекти до XV-и вѣкъ е издалъ Годфроа. Най-добрата старо-французска христоматия е издадена отъ Карла Барча въ Лайпцигъ. Най-старата граматика на ново-французски езикъ е издадена отъ англичанинъ Палсгрейва въ 1530 и отъ французски лѣкарь Силвия (Дюбоа) на латински. Отъ най-новитѣ граматики общоизвѣстни сѫ Ноеловата, Шапсаловата. Единъ напълно наученъ синтаксисъ е издаденъ на нѣмски отъ Метцнера. Една библиография на трудоветѣ по граматиката е издалъ на нѣмски Щенхелъ. Първий забѣлѣжителенъ французско-латински рѣчникъ е съставенъ отъ Етиена въ 1539. Въ 1694 е издаденъ прочутий рѣчникъ на французската академия; 7-то му издание се появило въ 1878. Отъ частнитѣ рѣчници на французския езикъ най-добрий е Литревий. Отъ французско-българскитѣ рѣчници най-старий е Богоровий (виж. *Богоровъ*); слѣдъ него вървѧтъ Писановий, Марковий, Генадиевий.

Французската литература въ *Белгия* особено се е развила отъ 1830. Виж. Ванъ Хаселъ, *Опитъ по историята на франц. поезия въ Белгия*; Потвенъ, *Исторня на литературата въ Белгия*; Фре-

дерикъ, Фраберъ, *История на французския театръ въ Белгия.*

Френцузката литература въ *Швейцария* е била вече доста голѣма въ XVI-и вѣкъ, нъ особено се развила въ XIX-и вѣкъ. Както е извѣстно, Русо принадлежи толкова на Франция, колкото на Швейцария. За швейцарската литература виж. Сенебие, *Литературната история на Женева*; Амиель, *Поледъ върху литературното движение въ френцузска Швейцария*; Рамберъ, *Народнитѣ писатели*; Секретанъ, *Швейцарската галерия*; Годе, *Литературната история на френцузска Швейцария.*

Френцузска литература. Началото на франц. литература съвпада съ началото на IX-и вѣкъ. Отъ това врѣме сѫ се упазили разни обработвания на народни пѣсни, повечето въ крайно откѫслечень видъ. По-значителни паметници сѫществуватъ отъ X-и и XI-и вѣкъ. Въ IX-и вѣкъ се отнасятъ: така-наречената страсбургска клетва, и една пѣсень въ честь на св. Евлалия, въ X-и вѣкъ двѣ стихотворения отъ единъ рѫкописъ за Страститѣ Христови и едно животоописание на Лео де-Харо, на смѣсенъ френцузско-провансалски езикъ. Изобщо XI-и вѣкъ е много бѣденъ съ литературни паметници. Въ XII и XIII-и вѣкъ се появяватъ раскази, прѣдания, които се отнасятъ на Артуровия циклъ, прѣработени антични прѣдания, особено сказания за Александра Македонски, романи отъ различно происхождение, донѣйдѣ отъ германско, донѣйдѣ отъ източно, донѣйдѣ отъ византийско и многобройни басни, които се отличаватъ по реализмъ и живость, нъ повечето много цинични по съдържание. Появили се сѫщо алегории, стихотворни прикаски, които се пѣли като се и свирили. Явила се обширна дидактическа литература, описания на пѫтувания, напр. пѫтуването на Марко Поло, прѣведено отъ италиянски. Възникнѫла и искуствена лирика, която се доближава до трубадуритѣ. А въ XII-и вѣкъ се появява френцузската драма, първень въ видъ на религиозни прѣдставления: напр. *Адамова игра*, *Игра за св. Никола* и др. т. Въ края на XIII-и вѣкъ епическата поезия пада, до голѣма степень задушена отъ сухостьта на схоластиката. Въ сѫщото врѣме все повече и повече усилвалото се самосъзнание на гражданетѣ дава мотиви за сатирическата поезия, пародиитѣ и карикатуритѣ, насочени противъ срѣдновѣковитѣ форми, които вече се разрушавали. Само остаткитѣ отъ епическата поезия прѣминѫли въ народнитѣ книги отъ най-ново врѣме. Въ XIV-и вѣкъ се отнася *Мелюзината история*, написана отъ Жана Араски. Отъ оригиналнитѣ романи на XV-и вѣкъ единъ отъ най-прочутитѣ е *Персфорестъ*, подражание на романитѣ на Артуровия циклъ. Още по старому се пишѫтъ лѣтописи въ стихове. Въ XV-и вѣкъ се отнася прочутъ *Скандаленъ лѣтописъ* на Жана де-Роа. Въ сѫщия вѣкъ доста се развива драматическата поезия, заедно съ мистериитѣ се явяватъ и фарсове.

Като начало на новата френцузска литература се явява XVI-и вѣкъ. Доста голѣмо влияние на тая епоха сѫ имали италиянцитѣ и класическитѣ писатели. Отъ писателитѣ на тая епоха заслужва

да се споменѫтъ: Лемере, Маро, Амио и особено гениалний Рабле. Най-добритѣ историч. писатели на XVI-и в. сѫ: Ту, Сейселъ и Д'Обинйе; философъ Монтенъ. Въ вѣка на Лудовика XIV френдзската литература добила огромно значение и френдзски езикъ станѫлъ всесвѣтски. Въ 1635 се основала академията, отъ 1673 почнѫлъ да се издава Journal des Savants. Явилъ се цѣлъ редъ писатели по всички клонове на литературата. Корнейлъ и Расинъ основали класическия френдзски театръ, образцовъ писатель на комедията билъ Молиеръ, на баснята — Лафонтенъ, на сатирата и естетиката — Боало, на лириката — Жанъ Батистъ Русо, и романисти: Фенелонъ, Скюдери, Лесажъ, моралистъ Лабрюйеръ; проповѣдници: Босюе, Фенелонъ, Флешйе, Масилонъ; мемоаристи: кардиналъ Ретцъ, дукъ С.-Симонъ. Въ XVШ-и вѣкъ рѣшително влияние на ослабването на религията въ Франция имали Монтескйо, Волтеръ и Русо, които написали и много романи, а сѫщо: Дидеро, Флорианъ, Мармонтелъ, Бернарденъ де-С.-Пиеръ, и др. Най-добритѣ поети на революцията били Лебрйонъ, Руже де Лилъ, авторъ на марсейлезата, братя Шенйе и Делилъ. Пръвъ ораторъ билъ Мирабо. Наполеонъ, комуто била неприятна свободната посока на литературата, почнѫлъ да покровителствува школата, която желала да въведе класицизмътъ. Нъ новитѣ идеи не се подчинили на императорския деспотизмъ; г-жа Сталъ въвела въ Франция изучването на нѣмската литература. Шатобрианъ и Нодие популяризирали литературата. Прѣзъ реставрацията се явили Ламартинъ, неподражаемий Беранже. Класицизмътъ билъ окончателно унищоженъ отъ Виктора Хюго, главата на романтическата школа, отъ която били Сенбйофъ, Алфредъ Мюсе, Алфредъ де-Вини, Алекс. Дюма, Теофилъ Готие. Най-много борбата на класицизма съ романт. се отразила на драматическитѣ произведения. О първия се придържали Шенйе, Лахарпъ, Арно, Легуве; о послѣдния Хюго и Дюма. Най-добрий водевелистъ отъ тоя периодъ билъ Скрибъ. Токорѣчи всичкитѣ поети писали романи. Най-добрий историч. романъ отъ тая епоха е Хюговата Notre Dame de Paris. Най-добритѣ оратори отъ врѣмето на реставрацията сѫ: Бенжаменъ Констанъ, Шатобрианъ, Ройе-Коларъ и Дюпенъ. Прѣзъ юлската революция много таланти се прѣдали исключително на политическа дѣятелность и господството въ литературата си останѫло за В. Хюго и неговата школа. Отъ новитѣ таланти явилъ се Барбие. Нъ малко по малко романтическата школа паднѫла и явили се писатели въ социалния духъ. Тука принадлежѫтъ Балзакъ, Евгений Сю, Жоржъ Зандъ. Историческитѣ писатели отъ най-ново врѣме принадлежѫтъ на систематическата и рационалната школа (Гизо), на повѣствователната (Барантъ и двамата Тиери). Отъ социалната школа сѫ Минйе, Тиеръ, Мишле и Луи Бланъ. Революцията отъ 1848 изново повикала всички литературни таланти на политическа дѣятелность и литераторитѣ почнѫли да се занимаватъ съ социални въпроси. Нъ отъ тогава, както въ политиката, така и въ литературата се явила нѣкаква си умора, още по-усилена

отъ стѣсненіето на печата въ врѣмето на Наполеона III. Въ поезията Викторъ Хюго продължава да очудва свѣта съ дивното си въображение. Въ театра въстържествува вѣрното изображение на съврѣменния животъ. Въ хероическата драма е между други Копевата *Сорело Торели*; нъ истинската самобитность на съврѣмения театръ е въ битовата комедия, Ожевитѣ комедии *Габриела* и др. Въ романа, най-сетнѣ, двѣ голѣми течения, идеализмътъ и реализмътъ, вървѣхтъ паралелно. Анатолъ Франсъ, Превостъ и др. слѣдватъ повечето идеализма, Емилъ Зола, Доде, Мало, Гюи де Мопасанъ — реализма. Въ философията двама писатели сѫ подѣйствували най-много върху посоката на съврѣменнитѣ идеи: Ренанъ и Тенъ. Отъ по-старитѣ философи най-голѣмо мѣсто се пада Декарту, Виктору Кузену, и Конту.

Отъ общитѣ съчинения по историята на французската литература главни сѫ· едно издание на французскитѣ бенедиктинци, съ едно продължение, съставено отъ археологическата академия, подъ заглавие *Литературната история на Франция*; това издание е почнѫто въ 1733 и се продължава и до сега. Излѣзли сѫ повече отъ 30 тома. Отъ ржководствата главнитѣ сѫ: Низаровото, Диможовото, Думиковото, Линтиляковото, Хиделевото; за срѣднитѣ вѣкове Гастонъ Паровото; за XVI-и вѣкъ Дармстетеровото и Хацфелдовото; за XVII-и вѣкъ де-Моховото и Дюрюивото; за XVIII-и вѣкъ Барантовото, Винйевото, Жерюзевото (Geruzez); за XIX-и вѣкъ Жилиеновото, Жанроа Феликсовото, Нетмановото; за найновитѣ врѣмена Ваперо, *Всеобщъ ръчникъ на съврѣменницитѣ* (1893); по историята на театра Цети де-Жюлвилъ; по историята на французската философия: Дамиронъ, Тенъ, Равесонъ (всички за XIX-и вѣкъ).

История. Ф., въ старо врѣме Галия, когато била населена отъ аквитани, келти и белги, намирала се въ продължение на 400 години подъ владичеството на римлянетѣ; въ началото на V-и вѣкъ тя била покорена на югъ отъ вестготитѣ, на ист. отъ бургундитѣ, на сѣв. отъ франкитѣ; Хлодвикъ или Кловисъ, неговитѣ приемници и по-късно карловингитѣ основали *франкско* кралство — държава, която въ врѣмето на Карла Велики, коронясанъ западенъ императоръ (800), достигнѫла до голѣма степень могѫщество. Христианството, наукитѣ и искуствата намѣрили силенъ покровитель въ лицето на Карла Велики, и прѣди неговата смъртъ прѣдѣлитѣ на царството му се простирали отъ Айдеръ и Нѣмско море до Ебро и Срѣдиземно море, и отъ Атлантическия океанъ до Балтийско море. Ала съ неговата смъртъ това обширно царство се распокѫсало, и неговитѣ потомци досъсипали чрѣзъ дѣлежи франкското царство. На вѫтрѣшнитѣ раздори помогнѫли вънкашни нападения отъ всѣка страна. Въ 911, опустошенията на норманцитѣ зели такъвъ постояненъ характеръ, че Карлъ Прости на драго сърдце отстѫпилъ на нормандцитѣ, за да оставѣхтъ на мира царството му, страната послѣ извѣстна съ името Нормандия. Анархията царувала всѫдѣ; силата на нѣкои отъ васалитѣ надминувала властьта на царетѣ; и

слѣдъ смъртьта на Лудовика V, династията на карловингитѣ се замѣнила съ династията на капетингитѣ: войската избрала за царь парижския графъ Хюго Капетъ, който се и коронясалъ въ Реймсъ, въ 987. Ала и прѣзъ капетингския периодъ надъ поголѣмата часть отъ Ф. владѣяли токо-речи независими господари, и властьта на капетингскитѣ крале се простирала токо-речи само надъ Парижъ и Орлеанъ. Лудовикъ Дебели (1108 —1137) пръвъ умѣлъ да усили и съсрѣдоточи властьта на короната. Той унищожилъ земското робство въ владѣнията си и създалъ единъ разредъ свободни граждане. Лудовикъ воювалъ срѣщу английския краль Хенриха I; и когато Хенрихъ се съюзилъ съ германския императоръ Хенриха V противъ Ф., Лудовикъ извадилъ на бойното поле една армия отъ 200,000. Лесninата, съ която се доставило това войнство, била първото доказателство, че въ Ф. съществува едно общо народно патриотическо чувство, готово да се отзовава на позива на господаря. Лудовикъ VII, който зелъ участие въ втората кръстоносна война (1137—1180), токо-речи постоянно воювалъ съ англ. краль Хенриха II. Неговий синъ и приемникъ, Филипъ Августъ (1180—1223) зелъ назадъ отъ Нормандия Менъ, Туренъ и Поату отъ англ. краль Ивана, па и смирилъ нѣкои васали, особено тулузския графъ, който зелъ участие въ едно възстание на албигойцитѣ. Той зелъ дѣятелно лично участие въ кръстоноснитѣ походи. Филипъ пръвъ наложилъ данъкъ за поддържането постоянна войска и учредилъ сенатъ. Въ неговото царуване още се положило началото на парижския университетъ, Лувръ и др. Въ врѣмето на Лудовика IX Свети (1226 — 70) могѫществото на короната още повече заякнѫло, нъ смъртелния ударъ нанесълъ на феодалната система Филипъ IV Хубави (1285—1314), който принудилъ папата да си избере за мѣстопрѣб. Авинйонъ; той и събралъ пръвъ пѫть държавния съборъ (Les états généraux). Слѣдъ неговитѣ синове, Лудовикъ X (1314 — 16), Филипъ V (1316—21), Карлъ IV (1321—28), на прѣстола дошелъ домътъ Валоа въ лицето на Филипа VI (1328 — 50). Отъ това врѣме се подкачили наслѣдственитѣ войни съ Англия; Едуардъ III, синъ на една дъщеря на Филипа IV, заявилъ притезанията си на франц. корона. Англичанетѣ разбили Филипа VI при Креси, и приемника му Ивана I (1350—64) при Поатие, самъ кральтъ билъ заробенъ и принуденъ, по мирния договоръ, да отстѫпи Аквитания. Въ Ф. царувала най-пълна анархия. Въ врѣмето на Карла V войната зела една щастлива за Ф. обратка. Въ царуването на Карла VI станѫли кървави размирици. Карлъ подивѣлъ и за регентството отворили борба помежду си Лудовикъ Орлеански и Иванъ Бургундски. Иванъ умъртвилъ съперника си, нъ цѣла Ф. се раздѣлила на двѣ партии. Между това, англ. краль Хенрихъ V разбилъ французетѣ при Азинкуръ въ 1415 и, въ 1420, добилъ, по Троаския договоръ, наслѣдството на французския прѣстолъ. Карлъ VII (1422—61), въодушевяванъ отъ Жана Д' Аркъ, отнелъ на англичанетѣ завоеванията имъ. Лудовикъ XI (1461—83) смирилъ

васалитѣ, които добили мощество прѣзъ междуособната война. Той билъ втори основатель на кралевския абсолютизмъ и почнѫлъ война съ Австрия. Карлъ VШ (1483—98) завоевалъ Бретанъ, Лудовикъ XII (1498—1515), и Франсоа I (1515—59) водили дълги войни за Миланъ и Неаполъ, нъ най-сетнѣ ги отстѫпили на Хабсбургския дамъ. Хенрихъ II (1547—59), по политически съображения, поддържалъ нѣмскитѣ и гонилъ французскитѣ протестанти; въ врѣме на синоветѣ му, Франсоа II (1559—60), Карлъ IX (1560—74), Хенрихъ III (1574—89), въ царуването на които държавата управлявала майка имъ Екатерина Медичи съ Гизитѣ, тия гонения се прѣобърнѫли въ междуособна война, която разорила цѣлата страна. Въ 1572 била Вартоломеевската (виж. тая дума) нощь, най-сетнѣ въ 1589 на прѣстола стѫпилъ Хенрихъ IV Наварски, потомецъ на Свети Лудовика отъ по-младия му синъ, който въдворилъ съ Нантския едиктъ редъ и спокойствие. Съ Хенриха IV се захваща царуването на Бурбонитѣ, той прѣдприелъ много полезни реформи, нъ билъ убитъ въ 1610. Въ царув. на Лудовика XIII управлявалъ пълновластно Ришлйо, който възвисилъ кралевската власть; приемникътъ му Мазарини слѣдвалъ неговата политика, нъ крайния прѣдѣлъ на абсолютизма достигнѫлъ Лудовикъ XIV (1643—1715). Началото на неговото царуване се ознаменувало съ щастливи войни и нечувани до тогава блесъкъ и раскошъ; нъ въ прѣклонни години той водилъ несполучлива война за наслѣдството на испанския прѣстолъ, и подигнѫлъ гонение противъ протестантитѣ. Той умрѣлъ, като оставилъ 3,500 милиона ливри дългъ. Поради малолѣтството на наслѣдника на прѣстола, Лудовикъ XV (1715 — 1774), назначенъ билъ за регентъ Филипъ Орлеански; това царуване се ознаменувало съ несполучливи финансови операции, съ всеобща разпуснѫтость на нравитѣ, сетнина отъ лицемѣрната религиозна посока на послѣднитѣ години отъ царув. на Лудовика XIV. Лудовикъ XV първенъ водилъ щастливо война за наслѣдството на полския и австрийския прѣстоли, и сключилъ съюзъ съ Австрия; участието му въ 7-годишната война му легнѫло много скѫпо: повечето французски колонии паднѫли въ рѫцѣтѣ на Англия. Лудовика XV наслѣдилъ въ 1774 внукъ му Лудовикъ XVI, лишенъ отъ всѣка енергия; държавата, расклатена отъ злоупотрѣбенията на благородницитѣ и прѣдишнитѣ крале, явно клоняла на испадане. Калонъ билъ принуденъ да обяви на събранието на знатнитѣ, въ 1787, всѣкигодишенъ дефицитъ отъ 140 милиона ливри. Цѣла Ф. единогласно поискала да се събере държавний съборъ и най-сетнѣ, слѣдъ голѣмо съпрвтивление отъ страна на краля и двора, тоя съборъ, който не се билъ събиралъ отъ 1614, събралъ се въ Версайлъ на 13 май 1789.

Ф. по това врѣме била зрѣла за една революция. Макаръ най-горното благородничество да било малобройно, долнитѣ степени благородници били толкова многобройни, че броятъ имъ стоялъ въ отношението на 1 къмъ 250 отъ цѣлото население. При това всѣкой благородникъ билъ свободенъ

отъ обикновенитѣ поземни данъци, отъ ангарията за общественитѣ пѫтища, отъ военитѣ набори и, др. А земний имотъ се намиралъ тчко-речи съвсѣмъ въ рѫцѣтѣ на благородницитѣ. Тѣ (заедно съ духовенството) имали монополa на главния дѣлъ отъ народнитѣ доходи, а на долнитѣ разреди оставили товара да работѧтъ и да плащатъ данъцитѣ. Все по това врѣме франц. благородници били испаднѫли въ най-ниската стадия на деморализацията; па и духовенството не било останѫло назадъ отъ благородн. съсловие въ общата развала, — това духовенство, което сѫщо владѣяло недвижимъ имотъ въ отношение то 1 къмъ $5^3/_4$ отъ цѣлия имотъ, а плящало на хазната сравнително малко и съвсѣмъ нередовно. Въ сѫщото врѣме общинскитѣ учреждения, които цъвтѣли прѣзъ царуването на нѣкои отъ валоаскитѣ крале въ срѣднитѣ вѣкове, били токо-речи съвсѣмъ унищожени, и градскитѣ служби, както държавнитѣ, административни и сѫдебни, били или наслѣдствени или продажни. Срѣдното съсловие (Le tiers état), французетѣ отъ всички звания, които не били нито благородници нито духовници, виждали себе си съвсѣмъ изключени отъ всѣко участие въ привилегиитѣ и длъжноститѣ на свободни граждане, въ самото врѣме когато широкото разпространение на съчиненията на философитѣ отъ XVIII-и вѣкъ — съчин. на Волтера, Малерба, Русо и Монтескйо — било приготвило човѣшкитѣ умове за разискване въпроси за политическа независимость, равни права, и всеобща свобода.

Революцията не закъснѣла да се яви. Версайлский съборъ прѣдявилъ нѣкои разумни искания за подигането на държавата. Съпротивлението отъ страна на Людовика и съвѣтницитѣ му на тия искания накарало срѣдното съсловие (депутатитѣ) на 5 юни да образува отъ себе си народно събрание, и на 11 юни това събрание обявило неприкосновеностьта на членоветѣ си. Кралътъ затворилъ събранието, нъ къмъ срѣдното съсловие се присъединило духовенството и благородницитѣ; народътъ зелъ на 2 юлия Бастилия и кралътъ трѣбвало да се яви въ Парижъ; въ едно нощно засѣдание на 23 юл., народното събрание унищожило феодалнитѣ привилегии; на 12 авг. била провъзгласена свободата на печата; на 23 ян. 1790 кралътъ се заклелъ въ една конституция; на 7 юн. се унищожили благородничеството, орденитѣ, гербоветѣ; на 19 май 1791 се въвела гилотината; на 9 юн. билъ уловенъ, въ Варенъ, като бѣгалъ отъ Парижъ, кралътъ; на 19 септ. се отворило законодателно събрание; на 29 юл. 1792, народътъ зелъ Тюлери и кралътъ се скрилъ въ законодат. събрание, което свикало народенъ конвентъ; отъ 21 до 24 авг. тълпата, възмутена отъ бавния ходъ на сѫдопроизводството, истрепала много лица въ затворитѣ; на 9 септ. народний конвентъ провъзгласилъ Ф. република; на 9 ян. 1793 наказали смъртно Лудовика XVI; на 23 февр., токо-речи цѣла Европа съставила коалация противъ Франция и скоро се подигнѫла Вандея; на 25 марта се учредилъ комитетъ на общественото спасение; на 19 май крайната партия

(la Montagne) въ конвента побѣдила жирондиститѣ (умѣренитѣ) и скоро ги испратила на гилотината; нт 1 юл. Шарлота Корде убила Марата, въплощението на революцията; на 23 ян. 1794 била обявена свободата на негритѣ; на 25 апр. Робеспиеръ провъзгласилъ битието на върховното сѫщество и безсмъртието на душата; на 15 юл. паднѫлъ Робеспиеръ и партията на Планината; на 26 марта 1795 се въвело единството на мѣркитѣ, теглилкитѣ и монетитѣ по десетична система; на 11 септ., провъзглашението на конституцията на 14 октом., затваряне на народ. конвентъ, който издалъ 8,370 декрета; на 20 окт. се учредила директорията; въ 1796, 3 май, била усмирена Вандея и Бонапартовата побѣда доставила надмощието на републиката; на 28 ноемв. 1797, Бонапартъ билъ тържествено прѣдставенъ на директорията слѣдъ кампоформийския миръ; въ 1798 билъ испратенъ отъ нея въ Египетъ, нъ като се върнѫлъ на другата година, унищожилъ на 28 окт., директорията и учредилъ консулство; въ 1800 се ограничило числото на вѣстницитѣ. Въ 1802 Наполеонъ билъ избранъ пожизненъ консулъ, а на 6 май 1804 наслѣдственъ императоръ; на 6 марта 1805 той станѫлъ и краль на Италия. Между това, образувала се противъ него трета коалиция, въ която зела участие Англия, Русия и Австрия. Сражението при Аустерилцъ турило край на войната. Въ сѫщото врѣме англ. адмиралъ Нелсънъ истрѣбилъ французската флота при Трафалгаръ; въ Пресбургъ на 14 дек. се сключилъ миръ. На братята си Иосифа и Лудовика Бонапартъ, Наполеонъ далъ Неаполъ и Холандия. Приведения си синъ Евгения Бонапарта направилъ вице-краль на Италия, Мюрата направилъ Бергски великъ дукъ. Въ сѫщото врѣме Рейнский съюзъ, който се образувалъ на развалинитѣ на Германската империя, припозналь Наполеона за свой покровитель. Прусия му обявила война, на Наполеонъ разбилъ войската ѝ при Иена, Аиерщетъ, Ейлау и Фридландъ и прѣдписалъ мира въ Тилзитъ, на 25 и 27 юн. 1807. Противъ Англия учредилъ континенталната система. Възползуванъ отъ семейнитѣ раздори на испанския дворъ Наполеонъ далъ испанската корона брату си Иосифу, а Неаполъ — Мюрату; смирилъ изново възстанѫла Австрия, одържалъ побѣди при Екмюлъ, Аспернъ, Ваграмъ и сключилъ миръ въ Вѣна на 2 окт. 1809. На 20 мартъ 1810 Наполеонъ се оженилъ за австрийската ерцъ - херцогиня Мария-Луиза, и родилия се отъ нея синъ провъзгласилъ Римски краль. Холандия, а заедно съ нея и Белгия били присъединени на Ф. Въ сѫщата година се присъединили и устията на Емсъ, Езеръ, Елба, Ханзейскитѣ градове и Олденбургъ. Наполеонъ обявилъ найсетнѣ война на Русия и съ една 500,000-на армия отишелъ до Москва, но като срѣщнѫлъ неодолими прѣчки, отдалечилъ се и на връщане изгубилъ токо-речи цѣлата си войска; въпрѣки това, прѣзъ априлъ той събралъ изново 300,000, разбилъ руситѣ и пруситѣ при Люценъ и Бауценъ, нъ не можалъ да попрѣчи на присъединението къмъ тѣхъ на Австрия по парижския договоръ. Макаръ

още веднажъ да побѣдилъ съюзницитѣ при Дрезденъ, нъ генералитѣ му губили сражение слѣдъ сражение и най-сетнѣ той самъ изгубилъ рѣшителната битва при Лайпцигъ. Въпрѣки гениално водената отъ него отбранителна война въ 1814 противъ многобройнитѣ врагове, той не намѣрилъ достатъчна поддръжка у французетѣ. Парижъ се прѣдалъ на съюзницитѣ. Наполеонъ билъ отстраненъ на о-въ Елба, и на прѣстола били възстановени Бурбонитѣ. Слѣдъ завръщането си въ Парижъ, на 21 апр. 1814, Лудовикъ XVIII далъ конституция и парламентско правление по подобие на англійскитѣ. По парижския миръ отъ 18 май 1814 Ф. добила обратно голѣма часть отъ колониитѣ си. Ала Наполеонъ расчиталъ на оскърбената гордость на народа и на несъгласието на Вѣнския конгресъ, оставилъ Елба и излѣзълъ на сухо въ Франция на 19 февруари 1815. Войската и народътъ срѣщнѫли Наполеона, който пристигнѫлъ въ Парижъ на 10 мартъ; нъ Европа едногласно възстанала противъ него и макаръ той на 4 юлия да одържалъ двѣ побѣди, при Лини и Катрбра, нъ разбитъ отъ Блюхера и Уелингтона при Ватерлоо, и като не намиралъ поддръжка у парижанетѣ, за всѣкога се отреклъ отъ прѣстола. Лудовикъ XVIII се върнѫлъ въ Парижъ, вторий парижски миръ го задължилъ да върне завлѣченитѣ отъ Наполеона изъ цѣла Европа съкровища на искуствата и да държи отъ 3 до 5 години 150,000 съюзна войска. Прѣдѣлитѣ на Ф. се стѣснили и тя останѫла въ пространството, което захващала до 1790. Втората реставрация жестоко гонила републиканцитѣ и бонапартиститѣ, реакцията се проявлявала всѫдѣ. На 4 сент. 1824 умрѣлъ Лудовикъ XVIII, него наслѣдилъ братъ му Карлъ X, който желалъ първенъ да добие популярность съ унищожение на цензурата. Нъ Мартиняковото министерство, доста либерално, не могло да задоволи всичкитѣ партии и се оттеглило. Тогава кралътъ избралъ за министръ Полиняка. Това назначение подигнѫло буря. Слѣдъ затварянето на камарата и отмѣната на свободата на печата, избухнѫла революция и регентството се повѣрило на дука Луи Филипа Орлеански, а Карлъ се отдалечилъ съ цѣлото си семейство въ Англия. Луи Филипъ, на 28 юл. 1830, стѫпилъ на прѣстола като се задължилъ да пази измѣнената конституция. Старитѣ роялисти и републиканцитѣ били противъ Луи Филипа. Прѣзъ ноември 1831 станѫло едно силно възстание въ Лионъ, нъ скоро било потѫпкано. Прѣзъ 1832 станѫли нѣколко покушения на Карловия животъ, прѣзъ 1836 посѣгнѫли сѫщо на живота на Албо и Мене, а Луи Наполеонъ два пѫти се опиталъ да произведе революция между войската, нъ билъ уловенъ, първий пѫть простенъ, а вторий затворенъ въ крѣпость, отдѣто сполучилъ да избѣгне. Въ 1840 се съставило министерството Гизо, което се одържало осемь години. Всеобщото незадоволство противъ краля се разразило съ революция, *февруарската* (виж. *Луи Филипъ*). На 23 окт. народното събрание установило република съ прѣдсѣдатель, избираемъ съ вишегласие за 4 години. При избора на прѣдсѣдатель, за Луи Наполеона имало 6,048,872 гласа,

а за Кавеняка 1,400,000. Луи Наполеонъ се заклелъ, свето да испълнява изработената отъ народното събрание конституция; нъ на 20 ноем. 1851, като съставилъ съ привърженицитѣ си единъ заговоръ противъ народното събрание, арестувалъ нощѣ главнитѣ прѣдставители, народното събрание било распуснѫто и обявено обсадно положение, и Луи Наполеонъ написалъ прокламация за установението на една конституция по подражание на Наполеоновото консулство. Едно възстание въ Парижъ и едно движение въ областитѣ били потѫпкани. Съ указъ отъ 10 ян. били конфискувани имотитѣ на Орлеанския домъ. Грамадни нови градежи дали занятие на работницитѣ. За прѣдсѣдателя били: войската, сановницитѣ, земевладѣлцитѣ и цѣлата бюрократия. На 23 окт. 1852 той можалъ безопасно да прѣдложи на сената за възстановението на империята; на 8 и 9 ноем. само 254,501 гласа били подадени противъ избирането му за французски императоръ подъ името Наполеонъ III. Отъ тогава, мркаръ и да имало нѣколко покушения на живота му, той твърдо управлявалъ Ф. и токо-речи цѣла Европа, добилъ за дадената си Виктору Емануилу помощь Савоия и Ница, придалъ на Ф. вънкашенъ блѣсъкъ; нъ въ Мексико намѣсата му въ полза на мексиканцитѣ противъ Съединенитѣ Държави у Америка, само докарала до по-голѣмо кръвопролитие, и се свършила безславно за Франция и гибелно за дѣлото и живота на неговото протеже, австрийския каязъ Максимилиана (виж. това име). Опититѣ му да добие единъ съѫзъ съ Прусия се свършвали съ унизителни отблъсквания. Блѣскавата сполука на парижското изложение въ 1867 била политически само единъ призракъ. Вѫтрѣшно, голѣмитѣ финансови мѫчнотии на Наполеоновото правителство възбуждали недоволството на народа; и за да намали това недоволство, Наполеонъ прѣдложилъ (1869) да усвои една конституционна форма правление, и да направи нѣкои отстѫпки по отношение свободата на печата. Ала скоро станѫло явно, че министерската отговорность въ Ф. е фиктивна.

За да отвлѣче вниманието на страната отъ вѫтрѣшнитѣ работи, и за да распали жара на войската си, въ чиято сила довѣрявалъ, Наполеонъ се възползувалъ отъ единъ претекстъ да обяви война на Прусия. Ходътъ на събитията въ кѫсата нъ ужасна французско-германска война прѣзъ 1870—71 откри изведнажъ твърдостьта на прусската сила, и празнотата на имперската власть въ Ф. Въ двѣ седмици отъ появяването на императора на чело на войската си въ Мецъ (16 юл. 1870) силата на франц. армия биде съкрушена, Алзасъ и Лоренъ бидохѫ окупирани отъ германцитѣ, и камарата на прѣдставителитѣ въ Парижъ громко искаше оставката на императора. На 21 авг. Наполеонъ съ 90-хилядната си армия се прѣдаде въ Седанъ, и на 23 Парижъ биде побуненъ, сенатътъ растуренъ, императрицата-регентка бѣгаше въ Англия, и Ф. се прогласи република всрѣдъ едно мятежно възбуждение. Кѫдѣ срѣдата на септември, Страсбургъ, една отъ послѣднитѣ надежди на Ф., бѣ

капитулиралъ, и Парижъ бѣ напълно обсаденъ отъ германскитѣ войски, а на 23 септ. прусский краль бѣ се настанилъ на главна квартира въ Версайлъ. Падането на Мецъ, съ една 200-хилядна армия, довърши бѣдствията на годината. Прѣзъ ян. 1871, „врѣменното правителство за отбрана“ въ Парижъ и Туръ сполучи да сключи едно примирие, слѣдъ като обсаденитѣ парижане въ течение на четири мѣсеца бѣхѫ прѣкѫснѫти отъ всѣко съобщение съ вънкашния свѣтъ освѣнъ чрѣзъ балони и пощенски гълѫби, и най-сетнѣ заплашени отъ гладъ. Съ помощьта на пруситѣ, французский народъ се учреди въ република. Първото народно събрание на републиката се събра въ Бордо прѣзъ февруарий. На 17 февруарий се утвърди окончателно въ Бордо прѣдварителний договоръ за миръ, на който главнитѣ условия бѣхѫ, че область Алзасъ (освѣнъ Белфоръ) и една часть отъ Лоренъ (включително и Мецъ) ще се отстѫпѫтъ на Германската империя, и че Ф. ще заплати едно военно обезщетение отъ 5 милиарда (5,000 милиона) лева, и ще продължава да бѫде окупирана отъ германскитѣ войски доклѣ не се заплатѫтъ всичкитѣ пари. Това грамадно задължение се испълни прѣзъ септемврий 1873, и прѣзъ сѫщия мѣсецъ Ф., слѣдъ тригодишна окупация, найсетнѣ се освободи отъ присѫтствието на чуждестранни войски. Прѣзъ пролѣтьта на 1871 миръ̀тъ на Ф. сериозно се заплаши отъ избухването въ Парижъ на комуната (виж. това име), която, слѣдъ голѣмо кръвопролитие и тежка поврѣда на публиченъ и частенъ имотъ, биде потѫпкана отъ редовната войска, която бѣ зела страната на правителството, и редъ̀тъ биде възстановенъ въ Парижъ прѣзъ май. Отъ тогава Ф. сполучливо е залѣгала да заличи нѣкои отъ многобройнитѣ лоши сетнини отъ войната, и търговията и народното ѝ благоденствие сѫ напрѣдвали. Бивший императоръ Наполеонъ починѫ въ 1872, въ Чизелкърстъ (Англия), дѣто живѣеше съ семейството си слѣдъ освобождението си прѣзъ мартъ въ 1871. Въ 1873 прѣсѣдателтъ на франц. република Тиеръ си даде оставката. Приемникътъ му маршалъ Макъ-Махонъ имаше консервативни съчувствия, и особено въ 1877 се подозираше въ реакционни намѣрения. Нъ републиканската форма правление много заякнѫ прѣзъ Макъ-Махановото прѣдсѣдателствуване, и продължи да добива все повече довѣрието на народа. Слѣдъ Макъ-Махона се изредихѫ като прѣдсѣдатели Греви, Карно (виж. това име), прѣзъ чието врѣме Ф. се съюзи съ Русия, та образуваха *Двойния съюзъ* като прѣвѣсъ на Тройния (съюзътъ на Германия, Австрия и Италия), Лубе и сега прѣдсѣдателтъ е Фалиеръ.

Библ. По географията и статистиката на Ф. най-новитѣ съчинения сѫ трудоветѣ на Реклю, Левасера, Дюбоа, Хаске; специално за колониитѣ сѫ писали Рамбо, Ланесанъ, Анрикъ (H e n r i q u e), Пети; за селското стопанство: Хйозе (H e u z é), по геологията Мйоние (M e u n i e r); за минералнитѣ богатства де-Виляръ и Лакроа; за французската конституция: на нѣмски Лебонъ; за паметницитѣ на искуството е писалъ Хаваръ; за образуването

на французския народъ отъ разнитѣ етнографически елементи: Мартилие. По историята на Ф. главнитѣ съчинения сѫ трудоветѣ на Michelet, Lavallée, Zeller (Histoire de France, racontée par les contemporains, 18?1 — 1890, 65 тома); Longnon, Atlas historique de la France; Histoire de la Révolution Française отъ Mignet, Thiers, Louis Blanc, Michelet; Карно, *Френската революция*, историч. изложение, прѣв. Р. Славейковъ (София, 1895); Н. Станевъ, *История на френската революция* (София, 1900); сѫщий, *Причинитѣ на французската революция* (2-о изд., София 1899); de Wimpfen et Emil Corra, La bataille de Sédan: Les véritables coupables (Парижъ, 1887, 7-о изд.;) *Войната прѣзъ 1870*, прѣводъ отъ франц. (Сливенъ, издание на книжарн. *Българско Знаме*); Boert, La guerre de 1870—1871 d'après le colonel fédéral suisse Rustow (Paris, J. Baillière, l-re, 1872); Em. de la Bédollière, Histoire de la guerre 1870 — 1871, „illustrée par nos meilleurs artistes" (Paris, J. Barba, l-re); Taine, Origine de la France contemporaine.

Францъ I (*Стефанъ*). Германски императоръ, род. въ 1708, билъ най-голѣмий синъ на лоренския дукъ Леополда; наслѣдилъ баща си въ 1729; въ 1735, въ замѣна за Лоренъ, който отстжпилъ на Станислава Лещински, тесть на франц. краль Луи XV (виж. *Лещински*), добилъ Тоскана; въ 1736 се оженилъ за Мария Терезия австрийска, единчка дъщеря и наслѣдница на императора Карла VI; въ 1740 Карлъ умрѣлъ, и Мария (виж. това име) го наслѣдила, па си присъединила въ царуването и съпруга си, който храбро се билъ за правата на Австрия среща Фридриха Велики. Въ 1745, Ф. билъ избранъ на нѣкога важния чинъ германски императоръ, и коронясанъ въ Франкфуртъ. Нъ Мария Терезия малко му оставила да се бърка въ политиката; лъвский дѣлъ отъ управлението принадлежалъ все ней. Прѣзъ това врѣме станжла прочутата 7-годишна война между Австрия и Прусия (1756—1763). Ф. умр. въ 1765. Наслѣдили го на прѣстола синоветѣ му Иосифъ II и Леополдъ II; нъ Мария Терезия удържала въ рѫцѣтѣ си юздитѣ на управлението до смъртьта си.

Францъ II. Германски императоръ, отъ 1792 до 1806, и австрийски императоръ, подъ името Ф. I, отъ 1806 до 1835. Билъ синъ на импер. Леополда II, род. въ 1768; наслѣдилъ баща си. Въ 1794 прѣдвождалъ нидерландскитѣ армии среща французетѣ и одържалъ нѣколко побѣди; нъ сполукитѣ на младия генералъ Бонапарта въ Италия го принудили да сключи Кампоформенския миръ (1797). Ала само двѣ години по-сетнѣ, Ф., въ съжзъ съ Русия и Австрия, пакъ се уловилъ за орѫжие, и испърво работитѣ тръгнжли добрѣ; нъ повикването назадъ на храбрия русски генералъ Суворова и връщането на Бонапарта отъ Истокъ скоро промѣнили положението. Моровата побѣда при Хохенлинденъ и Бонапартовата при Маренго парализирали силитѣ на Австрия, и Ф. билъ принуденъ да се моли

за миръ, който добилъ въ 1801 съ Люневилския договоръ, по който цѣлий лѣвъ брѣгъ на Рейнъ се отстѫпилъ Франций. Въ 1805 настѫпленията на Франция още веднажъ възбудили завистьта на Австрия. Ф. влѣзълъ въ новъ съюзъ съ Русия; и борбата се подновила, нъ се свършила по-нещастно отъ всѣкога за австрийцитѣ. Французскитѣ побѣди при Улмъ и Аустерлицъ и прѣзимането на Вѣна съвсѣмъ унижили Ф., който, по Пресбургский миръ (дек. 1805), билъ принуденъ да отстѫпи Венециянската область и Тиролъ. Растурила се сега германската империя, слѣдъ като траяла 1,000 години, и Ф. зелъ титлата австрийски императоръ, чешски и унгарски краль. Въ 1809, той почнѫлъ изново войната съ Наполеона, и ималъ повече сполука, или, по-право, по-малко загуба отъ напрѣдъ. Страшната аспернска битва дала побѣда, ако и не рѣшителна, на австрийскитѣ оржжия. Ала Наполеонъ пакъ зелъ Вѣна, и диктувалъ условия за миръ отъ двореца въ Шенбрюнъ прѣзъ октом. сѫщата година. Въ 1810, французский императоръ се оженилъ за Ф-та дъщеря, Мария Луиза. Изглеждало сега, че между двѣтѣ империи се сключилъ единъ по-постояненъ приятелски съюзъ; и прѣзъ Наполеоновия походъ въ Русия, въ 1812, австрийцитѣ помогнѫли малко на французетѣ. Въ 1813, Австрия се обявила пакъ неутрална; нъ Ф., слѣдъ като се помѫчилъ безполезно да посрѣдствува между Франция и Руссия, минѫлъ на страната на съюзницитѣ, помогнѫлъ за лайпцигската побѣда, и послѣдилъ руситѣ и пруситѣ въ Парижъ въ 1814. Напокошното му поприще не прѣдставлява важность. Абсолютистъ въ политиката и строго консервативенъ, той унищожилъ реформитѣ на Иосифа II, и грижилъ се само за распространението въ маситѣ на техническото образование и изобщо за материалното благосъстояние на поданницитѣ си. Четире пѫти се женилъ, нъ само отъ Мария Неаполска ималъ дѣца, въ това число Фердинандъ, отпослѣ императоръ, Мария Луиза и ерцхерцогъ Францъ-Карлъ.

Францъ Иосифъ I. Австрийски императоръ, род. въ 1830, синъ на Франца-Карла, австрийски ерцхерцогъ и на София баварска. Възпитанието си добилъ отъ майка си, подъ рѫководителството на графове Коронини и Бомбеле и на иезуититѣ около тѣхъ. Отличавалъ се съ голѣма способность къмъ езицитѣ, нъ съ малко самостоятеленъ умъ. Въ 1848 билъ назначенъ намѣстникъ на Чехия. Слѣдъ избухването на маджарската революция императоръ Фердинандъ и братъ му ерцхерцогъ Францъ-Карлъ се отрекли отъ прѣстола, и австрийски императоръ, а сѫщо и унгарски краль станѫлъ 18-годишний Францъ Иосифъ. Той лично воювалъ съ унгарцитѣ и участвувалъ въ пристѫпното прѣзимане на Рабъ. Русската помощь спасила Францъ-Иосифовата държава. Като заякнѫла, Австро-Унгария почнѫла една политика, насочена противъ Прусия. Олмюцкий договоръ билъ крайно несгоденъ за Прусия. Вѫтрѣ въ империята си Ф. И. се стремилъ къмъ пълно самодържавие. Въ 1852 се установила на дѣло абсолютната монархия. Въ 1853 унгарецъ Либени посѣгнѫлъ на Ф. И-вия животъ, нъ нанесълъ

само лека рана. Въ 1855 Австрия сключила съ папата конкордатъ. Прѣзъ кръмската война Австрия се държала враждебно къмъ Русия; и това крайно възмутило импер. Николая I, който видѣлъ въ австрийската политика черна неблагодарность. Въ 1859 Австрия прѣтърпѣла отъ французетѣ едно поражение въ Ломбардия и по Вилафранкския миръ изгубила Ломбардия. Побърканий Ф. И. се опиталъ да възроди Австрия съ либерални реформи. На чело на министерството билъ поставенъ Шмерлингъ; нъ понеже въ душата си императоръть билъ краенъ консерваторъ, политиката му излѣзла твърдѣ лова. Така-наречений октомврийски дипломъ отъ 1860 год. далъ на отдѣлнитѣ страни особени сейми, нъ въ 1861 Шмерлингъ въвелъ централистска конституция. Въ 1863 се устроилъ въ Франкфуртъ единъ сеймъ на князоветѣ, сир. на нѣмскитѣ монарси, на който лично прѣдсѣдателствувалъ Ф. И., нъ Русия се отказала да вземе участие. Шмерлингъ си далъ оставката, и на мѣстото му се повикалъ Белкреди. Едно стълкновение съ Русия по шлезвигъ-холщайнския въпросъ довело до една война въ 1866. Австрия прѣтърпѣла жестоко поражение, лишила се отъ влиянието си надъ Германия и изгубила Венеция. Въ 1867, благодарение на грижитѣ на имперския канцлеръ Байста, достигнѫло се едно спогождение съ маджаретѣ, и сѫщата година Ф. И. тържествено се коронясалъ унгарски краль. Въ Унгария, а послѣ и въ Австрия императоръть билъ принуденъ да направи много отстѫпки на либералитѣ. Постепенно билъ принуденъ да направи голѣми отстѫпки и на притезанията на отдѣлнитѣ народности, особено на чехитѣ. Тия отстѫпки се почнѫли въ врѣме на Хохенвартовото министерство въ 1871. Байстовата антипруска политика се замѣнила съ графъ Андрашивата по-приятелска къмъ Германия политика. Въ 1872 слѣдъ едно свиждане на Ф. И. съ германския и русския императори въ Берлинъ, австрийската политика тръгнѫла по старата си пѫтека. Отъ 1878, слѣдъ окупирането отъ Австрия на Босна и Херцеговина, между Русия и Австрия изново настанѫ едно изстудяване. Въ 1879 Австрия сключи формаленъ съюзъ съ Германия, на който се присъединъ скоро и Италия (така-раречений *троенъ съюзъ*). Въ 1893, слѣдъ оттеглянето на Таафевото така-наречено помирително министерство, усилихѫ се повече стълкновенията между австрийскитѣ народности, особено чехитѣ и нѣмцитѣ.

Въ частния животъ Ф. И. е билъ особено нещастенъ. Братъ му Максимилианъ (виж. това име), мексикански императоръ, биде застрѣленъ въ Мексико въ 1867. Синътъ и наслѣдникъть му Рудолфъ биде убитъ по причина на ревнивость отъ единъ горски пѫдарь, а жена му биде убита отъ единъ анархистъ.

Като управникъ Ф. И. всѣкога е билъ наклоненъ къмъ крайно реакционни мѣрки, сухость и безсърдечие. Поведението му къмъ унгарскитѣ революционери е било такъво, че възмутило импер. Николая I.

Фраунхоферъ (*Иосифъ*). Германски оптикъ, родомъ отъ Бавария (1787 — 1826), билъ забѣ-

лѣжителенъ изгладвачъ на стъкло, гравиралъ по металъ; построилъ особена гладителна машина и сферометръ. Станалъ ржководитель на една оптическа фирма. Като работилъ надъ ахроматизма на стъклата, открилъ тъмнитѣ чърти или линиитѣ въ слънечния спектръ, наречени по името му (*Фраунхоферови линии*) и които послужили като пръвъ зародишъ на спектралния анализъ. Усъвършенствувалъ диоптрическитѣ телескопи. Работилъ дори надъ направитѣ на микроскопи и хелиометри. Далъ нова метода за изучване явленията на дифракцията и измѣрване дължината на вълнитѣ, що излизатъ отъ свѣтлината; между друго построилъ диоптрически телескопъ за дерптската обсерватория. Ф. е оставилъ важни записки по откритията си, обнародвани въ Denkschr. Munch. Acad, Bd V, 1814 — 15.

Фрахтъ, *герм. Въ търг.* плата за прѣвозъ или прѣнасяне.

Фребелъ (*Фридрихъ*). Нѣмски педагогъ, род. въ Обервайсбахъ (1782—1852), училъ педагогиката при Песталици въ Ивердюнъ, послѣ въ Гетингенъ и Берлинъ. Станалъ учитель въ едно отъ Песталоцивитѣ училища и изработилъ своя система, ала ближна до Песталоцивата. Изложилъ системата си въ 1826 въ съчинението си *Възпитанието на човѣка*. Доказвалъ тука необходимостьта отъ хармоническо всестранно развитие на всичкитѣ човѣшки сили и способности. Слѣдъ второто си прѣбивание въ Швейцария, посветилъ се изключително на възпитаването малки дѣца и основалъ въ 1840 въ Бланкенбургъ, въ Турингия, първата дѣтска градина. Въ 1851 въ Прусия неговитѣ дѣтски градини се запрѣтили подъ прѣдлогъ, че тѣ служили за огнище на революцията. Работата е, че го смѣсвали съ братанеца му, който се отличавалъ съ революционни съремления. Въ 1850 въ Хамбургъ Ф-вий братанецъ Карлъ отворилъ училища за момичета съ дѣтска градина. Въ това училище се съгледало неуважение къмъ християнската вѣра, и макаръ стриката дори да се отрекълъ отъ братанеца си, Прусия не зела назадъ запрѣщението си.

Ф-та система отпослѣ много се распространила въ Германия и въ други страни, напримѣръ въ Русия, дѣто сѫществуватъ дори фребеловски курсове. Единъ отъ най-важнитѣ фактори въ дѣлото на възпитанието Ф. счита рѣчьта. По неговото мнѣние, играта трѣбва да се придружава съ бесѣда или пѣние и на дѣцата всѣкога трѣбва да се дава възможность да се исказватъ.

Ф-тѣ съчинения сѫ се появили въ изданията на Ланге (Берлинъ, 1874) и Зейделъ (Вѣна, 1883). Биографитѣ му сѫ Hanschman (1875), Reinecke (Берлинъ, 1885), братанецътъ му Юлий и др.

Фрегата, *фр.* Воененъ параходъ съ една закрита батарея, по степень върви слѣдъ линейнитѣ кораби.

Френезия, *фр.* (отъ *гр. френезисъ*, смущение, вълнение). Възпаление на мозъка, лудость, безумство.

Френетически, отъ *френезия*. Побѣснѣлъ, възвилнѣлъ, распаленъ, громкъ: *френетически ура*.

Френецъ, френски. Сѫщото, каквото е французинъ, французски.

Френология, *гр.* Черепословие, учение за умственитѣ способности и наклонноститѣ на човѣка

като се съди по устройството на черепа му. — **Френологъ**. Оня, който се занимава особено съ френологията. — **Френопатия**. Болесть на мозъка.

Фреронъ. Французски критикъ, противникъ на Волтера (1719 — 1776), чието име е нераздѣлно съ Волтеровото въ историята на литературата. Ф., възпитанъ отъ иезуититѣ въ колежъ Louis le Grand, пръвъ пѫть станѫлъ извѣстенъ съ критическото си списание Lettres de Madame la Comtesse de-(1749), което послѣ се прѣименувало Lettres sur quelques écrits de ce temps (1749 — 54), и Année Littéraire (1744—76). Ф. дишалъ дълбока вражда среща съврѣменницитѣ си. Поклонникъ на вѣка на Лудовика XIV, той мразилъ и осмивалъ философията на врѣмето си, която изравнявала всичко. Волтеръ билъ прицѣлната точка на враждата му; и неговитѣ всѣкиседмични му диатриби дълбоко жегли тоя чувствителенъ присмиватель. Ф. билъ често правъвъ критиката си, нъ общественото мнѣние въ Франция въ XVШ-и вѣкъ било подъ властьта на епиграмитѣ.

Фреска (итал. *фреско*, прѣсенъ). Стѣнни картини, писани съ течни бои. — **Фресковото живописство** се прави по сурова (сир. *прьсна*) мазилка на стѣнитѣ, която; състои отъ смѣсь варь съ пѣсъкъ. Бои се употрѣбяватъ само такива, които не се измѣняватъ отъ влиянието на варьта. Ф. ж. се упазва много врѣме, та служи за украсяване монументални сгради. Открити сѫ староврѣменни фрески: египетски, етруски и помпейски; гръцкитѣ сѫ изчезнѫли. Староврѣменнитѣ християнски катакомби, а сѫщо и срѣдновѣковнитѣ църкви, коридоритѣ въ монастиритѣ и сводоветѣ, твърдѣ често отъ вънкашната, уличната страна, се исписвали съ фрески. Ф. ж. се развило най-много въ Италия въ XV и XVI вѣкъ. Микелъ Анджело прѣдпочиталъ ф. ж. отъ всѣко друго. Послѣ това ж. токоречи оставили. Въ първата половина на XIX-и вѣкъ германский живописецъ Корнелиусъ (1787 — 1867), съ ученицитѣ си, възобновилъ ф. ж. и го довелъ до една степень съвършенство. Главнитѣ фрески на това врѣме сѫ особено въ Мюнхенъ. Има доста ф. въ Саксония и Берлинъ. Съ ф. ж. се занимавали особено мюнхенскитѣ хѫдожници: Лесингъ, Дюгеръ и др. Каулбахъ е и писалъ раскошно стѣнитѣ на новия берлински музей съ стереохромически фрески. Въ други страни фрескитѣ сѫ рѣдки. Забѣлѣжителни въ България сѫ фрескитѣ на старата църква въ с. Бояна (виж. това име) до София, които изображаватъ българския царь Константинъ Асѣня, Калояна—севастократоръ и братовчедъ на българ. царь Михаилъ II Асѣнь, Десислава — Калояновата съпруга, и др. Копия отъ тия фрески се намиратъ въ Народната Библиотека въ Пловдивъ.

Фреснило. Градъ въ Мексико, въ обл. Закатекасъ, 45 килом. на сѣв. отъ гр. Закатекасъ; 16,000 жит. Мѣдни и сребърни рудници.

Фрибургъ (франц. Fribourg, нѣм. Freiburg) Единъ отъ 22 кантони, които съставятъ швейцарската конфедерация; има за прѣдѣли на сѣв. и ист. бернски кантонъ, на югъ и юго-зап. Ваудъ, допира на сѣв.-зап. до Невшателско езеро. Простр. 1,669 чет. ки-

лом. и насел. 127,000 жит. (1900), отъ които 106,500 католици и 20,500 протестанти. Земята, на юго-ист. планинска, е много плодородна: произвожда жито, вино и др. и храни много добитъкъ. На годината се изнася грюйерско сирене за 2 милиона лева.

Кантонътъ се управлява отъ единъ голѣмъ съвѣтъ, избиранъ по двойната избирателна система. Ф. е влѣзълъ въ конфедерацията въ 1481. Населението говори французски и нѣмски. — Гл. градъ е Фрибургъ; други градове сж: Мола, Еставайе, Булъ, Грюйеръ, Ромонъ и др.

Фрибургъ. Швейцарски градъ, ц. на едноименния кантонъ, на Сорина, 85 килом. на юго-зап. отъ Бернъ; 15,739 жит. (1900). Между забѣлѣжителноститѣ на града сж: стари стѣни, съборна църква отъ XII-и вѣкъ съ кула 84 метра висока, иезуитска колегия, исправителенъ домъ и др. Забѣлѣжителенъ е и единъ желѣзенъ мостъ, 50 метра надъ Сорина. Усмарници и пивоварници. Градътъ е основанъ въ 1178. *Вѣченъ миръ* между Швейцария и Франция въ 1516.

Фригия. Страна въ Мала-Азия, която сж дѣлили на *Мала* Ф. и *Велика* Ф.; Мала Ф. се простира отъ Хелеспонтъ до Троада (включително), и прѣдѣлитѣ ѝ сж малко познати; а Велика Ф. има за прѣдѣли: на сѣв. Витания и Пафлагония, на ист. Кападокия и Ликаония, на югъ Таврическитѣ планини, и на зап. Мизия, Лидия и Кария. Ф. е била изобщо високо и донѣйдѣ пусто плато, макаръ пасбищата ѝ да хранили огромни стада овце, забѣлѣжителни, па и сега, по хубавата си вълна. Сега се доказва, че фригийцитѣ въ прѣдисторическата епоха сж били отъ арийското племе, и че упражнили голѣмо влияние на елинската теологическа митология. Цибела, „великата майка на боговетѣ“ била главното фригийско божество. Фригийцитѣ почнѫли да ослабватъ слѣдъ Троянската война, когато около тѣхъ нахлули семитическитѣ асирийци. Въ историческитѣ врѣмена ф. подпаднѫла подъ властьта на персянетѣ и македонцитѣ, а въ 130 прѣди Р. Х. станѫла римска область.

Фридрихъ I Барбароса, сир. *Червена Брада.* Германски императоръ (1123—1190). Участвувалъ въ нещастния кръстоносенъ походъ на Конрада III, при което се показалъ прѣкрасенъ пълководецъ, като швабски херцогъ. Прѣди Конрада, върнѫлъ се въ Германия, дѣто се борилъ съ гелфитѣ. Конрадъ III, кога умиралъ, самъ го назначилъ за свой приемникъ. Въ 1152 Ф. билъ избранъ въ Франкфуртъ императоръ и се коронясалъ въ Аахенъ. Ф. билъ идеалъ на срѣдновѣковенъ императоръ: храбръ, мѫжественъ и щедръ, нъ въ сѫщото врѣме строгъ, гнѣвливъ и жестокъ. Въ 1115 той се коронясалъ въ Ломбардия, а слѣдъ това въ Римъ съ императорската корона и прѣдалъ на папата проповѣдника на церковна реформа Арнолда отъ Брешия, който билъ изгоренъ. Като уредилъ работитѣ въ Германия, върнѫлъ се въ Италия, обсадилъ и зелъ Миланъ, дѣто били загнѣздени неговитѣ главни противници. На събора въ Павия припознаълъ за папа незаконно избрания Викторъ IV, като се отказалъ да припознае Александра III. Захванѫла се една борба на Ф. съ Ломбардия и съ папата. Слѣдъ

двѣ годишна обсада, Миланъ билъ зетъ и разрушенъ. Като се върнѫлъ въ Германия, Ф. приелъ ленната клетва на данския краль Валдемара, нъ скоро се научилъ, че въ Италия папа Александръ Ш изново одържалъ връхъ и се върнѫлъ въ Римъ. Ф. въ 1166 трети пѫть потеглилъ за Италия, напразно обсаждалъ Анкона, зелъ Римъ и поставилъ папа Пасхалий Ш. Страшна чума накарала Ф. скоро-скоро да си отиде съ войската си. Между това въ Ломбардия избухнѫло възстание, а въ Германия противъ Ф. работилъ Хенрихъ Лъвътъ. Въ 1174 се прѣдприелъ новъ походъ. Напразно Ф. поискалъ отъ Хенриха Лъва помощь. Въ 1176 той билъ разбитъ отъ ломбардцитѣ при Леняно, принуденъ билъ да припознае Александра Ш и въ 1183 въ Констанцъ сключилъ миръ. Като се върнѫлъ въ Германия, подигнѫлъ се противъ васала си Хенриха Лъва и го побѣдилъ, и тоя пѫть достигнѫлъ до върха на могѫществото си. Въ 1188 прѣдприелъ единъ кръстоносенъ походъ, който далъ огромни жъртви. Когато се кѫпалъ въ една рѣка, добилъ апоплектически ударъ и погинѫлъ въ вълнитѣ, отъ дѣто го извлѣкли. Сърдцето му погребли въ Тарсъ. Въ Германия имало всеобщъ трауръ. Историята му сѫ написали: Фойгтъ, Пруцъ, Рибекъ, Шеферъ, Боихорстъ. Ф. е останѫлъ герой на народнитѣ сказания, и още много врѣме вѣрвали, че ужъ той не умрѣлъ, а спи подъ земята и нѣкога ще стане за да спаси Германия.

Фридрихъ. Брандебургски курфюрстъ, основателътъ на прусската държава, собствено Фридрихъ-Вилхелмъ (1620—1688). Обикновено се нарича Великий Курфюрстъ. Стѫпилъ на прѣстола въ 1649 при твърдѣ мѫчни обстоятелства. Заплашвала го отъ една страна Полша, а отъ друга — Швеция. Въ 1641 той сполучилъ да си подчини Прусия, подобрилъ войската, далъ религиозна свобода на реформатитѣ. Противъ волята си влѣзълъ въ съюзъ съ шведитѣ и заедно съ тѣхъ одържалъ въ 1656 една побѣда надъ поляцитѣ при Варшава. Ала гледалъ да упази независимостьта си. Въ 1657 Швеция го припознала владѣтель на Прусия. Въ 1660 той влѣзълъ въ коалацията противъ Швеция и достигнѫлъ подтвърждението независимостьта на Прусия отъ Полша. Той докаралъ постоянната войска до 20,000 души, създалъ флота, залѣгалъ да развие търговията, мислилъ дори да основе африканска търговска компания. Въ неговото царуване се развило прусското чиновничество и прѣданното му офицерско тѣло. Сключилъ съюзъ съ императора противъ Франция, нъ билъ принуденъ да се отрече отъ съюза и да сключи съ французетѣ отдѣленъ миръ. Въ 1675 подстрекованитѣ отъ французетѣ шведи нападнѫли земята му, нъ били разбити отъ него при Фербелинъ. Въ 1679 сключилъ съюзъ съ Лудовика XIV. Дѣйствувалъ враждебно противъ Испания. Въ 1685 издалъ потсдамския едиктъ, поканилъ всички избѣгнѫли отъ Франция хугеноти да се заселятъ въ държавата му. Много отъ тѣхъ приели поканата и принесли доста голѣма полза на Прусия. За Ф. *Брандебурски* сѫ писали Пурендорфъ на лат., Форстеръ, Дроизенъ, Морицъ Майеръ (за промишлената политика), Ландверпъ

(за църковната политика). Неговий синъ Ф. Ш, инакъ Ф. I прусски, билъ първий прусски краль.

Фридрихъ I. Прусски краль, синъ на Ф. Брандебургски (1657 — 1713); дошелъ на прѣстола въ 1688; въ младостьта си билъ болнавъ и не особно даровитъ, нъ добилъ за тогавашното врѣме добро образование; билъ привърженикъ на протестантството, както и баща му. Испратилъ войска въ Нидерландия на помощь на Оранския князъ, който отивалъ тогава въ Англия. Отнасялъ се доста сдържано къмъ Германската империя, нъ въ 1770 сключилъ съюзъ, въ който поставилъ политиката си въ зависимость отъ Хабсбургитѣ. Въ 1701 се коронясалъ краль въ Кенигсбергъ. Това необикновено увеличило честолюбието му, и той устроилъ извънредно раскошенъ дворъ. Съюзътъ съ императора го накаралъ да участвува въ войната за испанското наслѣдство, която не принесла Прусий никаква полза. Той покровителствувалъ наукитѣ и искуствата, билъ женетъ за забѣлѣжителна жена София Шарлота, която се увличала отъ Лайбница, като философъ и човѣкъ, и го поканила въ двора. Съ Лайбницовото съдѣйствие въ 1700 се основало дружество на наукитѣ. Кралевитѣ расходи за раскоша на двора достигнѫли необикновена височина и, за да се посрѣщатъ тия расходи, наложили се съвсѣмъ нелѣпи и дори смѣшни налози и монополи. Слѣдъ смъртьта на София Шарлота, Ф. I се оженилъ за мекленбургска княгиня, която се отличавала съ своего рода набожничество и която до толкова испълнило свободомислието на двора, че си побъркала ума.

За Ф. I сж писали Дройзенъ (Историята на прусската политика), В. Ханъ и Ле-Дебуръ.

Фридрихъ-Вилхелмъ I. Прусски краль, синъ на Ф. I (1688 — 1740), наслѣдилъ баща си въ 1713. Още момче показалъ честность и откровеность, нъ въ сѫщото врѣме и грубостъ, жестокость и отвращение отъ всичко прѣкрасно и високо. Раскошеството не могълъ да търпи. Бащиното му погребение било първий и послѣдний даденъ отъ него блѣскавъ праздникъ. Той се обявилъ самъ на себе си министръ на финанситѣ и фелдмаршалъ и съ едно драсване на перото намалилъ дворскитѣ расходи на $^{2}/_{3}$ отъ прѣдишнитѣ. За главна своя задача ималъ уреждането на войската. Гнусилъ се отъ субсидиитѣ, които добивали, особено отъ Англия, прѣдшественицитѣ му. Най-малкото противорѣчие го докарвало до полуда. Той създалъ военната сила на Прусия и за нея не жалилъ никакви разноски. Жестоко гонилъ всѣка нечестность на чиновницитѣ. Залѣгалъ да подобрява и икономическото положение на страната, като, между друго, привличалъ колонисти, строилъ нови градове и паланки. Спомогнилъ да основе само фабрики за сукно. Насърдчилъ коробостроителството. При всичко това, неговата полицейска намѣса дори въ частния животъ на поданницитѣ му била отъ най-назадничавитѣ. Най-високата наука той прѣзиралъ и назначилъ прѣдсѣдатель на академията на наукитѣ придворния си шутъ Хундлинга. Ала се грижилъ за народнитѣ училища. Въ външната политика се опиталъ първенъ да се държи неутрално, нъ въ 1715

билъ принуденъ да се обяви противъ Карла XII слѣдъ завръщането му. Пълководецътъ му Леополдъ Десауски зелъ Рюгенъ и Щралзундъ и прогонилъ Карла въ Швеция. Слѣдъ това Ф. не воювалъ съ никого, защото пестилъ войската си.

Фридрихъ II, Велики. Прусски краль, синъ на Ф.-Вилхелма I (1712—1786). Баща му залѣгалъ да му даде крайно сурово възпитание, запрѣщавалъ му да изучва литературата, искалъ да се занимава съ военни упражнения. Строго му запрѣщавалъ да свири на флейта. Синътъ тайно се занимавалъ съ непозволеното и освѣнь това правилъ дългове. Разсърденъ, бащата поискалъ синътъ да се откаже отъ прѣстола. Прѣстолонаслѣдникътъ не склонилъ да се отрече; тогава кралътъ дори набилъ сина си прѣдъ вънкашни лица. Ф. рѣшилъ да бѣга въ Англия, нъ писмото му за това било прѣсрѣщнѫто. Бащата изново набилъ сина си, заповѣдалъ да се прѣдаде на воененъ сѫдъ, като дезертйоръ, и да се осѫди на смъртъ. Военний сѫдъ се отказалъ да произнесе смъртна присѫда. Въ работата се намѣсили чуждитѣ дворове, и най-сетнѣ кралътъ затворилъ сина си въ Кюстринската крѣпость. Въ крѣпостьта Ф. много работилъ. Малко по малко облекчили затвора му, а когато склонилъ, по бащина си воля, да се ожени за княгиня Елисавета Брауншвайгска, между бащата и сина станѫло пълно примирение.

Прѣстолонаслѣдникътъ почнѫлъ да се занимава съ философията и литературата, влѣзълъ въ прѣписка съ Волтера и въ сѫщото врѣме прѣкрасно управлявалъ повѣрения си пълкъ. Като дошелъ на прѣстола въ 1740, Ф. прѣдприелъ единъ редъ мѣрки въ духа на така-наречения просвѣтенъ абсолютизмъ. Той отмѣнилъ мѫченето, рспуснѫлъ гвардията отъ великани създадена отъ баща му, повикалъ назадъ въ Хале изгонения отъ бащата философъ Волфа. Нъ въ пестовность и военното дѣло слѣдвалъ бащината си политика. Смъртьта на Карла VI, германски императоръ въ 1740, привлѣкла вниманието му на Силезия. Възползуванъ отъ неустановеностьта на прѣстолонаслѣдието въ Австрия, той почнѫлъ въ 1740 първата силезска война и завоевалъ Силезия. Въ 1744 въ съюзъ съ французетѣ прѣдприелъ втора силезска война, която била изобщо по-малко сполучлива. Ала въ 1756 Австрия сключила съюзъ съ Франция и Русия, нъ Ф. билъ прѣдупрѣденъ за това отъ русскитѣ си приятели и ненадѣйно нахлулъ въ Саксония. Захванѫла се Седемгодишната война (виж. тая дума), която едва не се свършила съ пълно разорение на Прусия, въпрѣки Ф-то удивително военно искуство. Само Елисаветината смъртъ и въскачването на прѣстола на Петра III въ Русия спасили Ф. За да упази приятелството си съ Екатерина II и въ сѫщото врѣме да се обезпечи на истокъ, Ф. намислилъ първата раздѣла на Полша, при което добилъ източна Прусия безъ Данцигъ и Торнъ. Въ 1778 започнѫлъ една война за баварското наслѣдство противъ Австрия, нъ скоро сключилъ миръ съ Иосифа II. Въ 1785 Ф. учредилъ нѣмския съюзъ на князоветѣ.

Въ царуването на Ф. II Прусия доста се увеличила и достигнѫла пространството 190,000 чет. килом. Въ вѫтрѣшната политика Ф. най-много залѣгалъ да покровителствува земедѣлието. Устроявалъ въ страната земедѣлчески селища, облѣкчилъ ангарията, стремилъ се сѫщо къмъ развитието на промишлеността и търговията. Другоземнитѣ стоки се облагали съ високи мита, кафето и тютюнътъ били обявени монополъ. Въ религиозно отношение, Ф. се отличавалъ съ голѣмо свободомислие. Въ 1750 той поканилъ въ двора си Волтера, който прѣкаралъ при него три години; нъ пос лѣ, като се спрѣчкали съ краля, отишълъ си. Ф. обичалъ музиката и дори съчинявалъ музикални съчинения. Той написалъ сѫщо съчинения съ политическо съдържание и много писма. Главното отъ съчиненията му е *Антимакиавелъ*, дѣто той, между друго, е исказалъ мисълта, че единъ монархъ не е неограниченъ господинъ, а първий слуга на народа си. Ф. е написалъ сѫщо важни исторически мемоари, напр., *Мемоари за историята на Брандебурския домъ*, *История на моето врѣме*, *История на 7-годишната война*. Той е писалъ исключително по французски. Едно събрание на съчиненията му е издадено раскошно въ 31 тома. Нѣмската литература той съвсѣмъ прѣнебрѣгвалъ и съвсѣмъ я не припознавалъ. Отъ биографитѣ му главнитѣ сѫ английский писатель Карлайлъ и нѣмцитѣ: Прайсъ, Козеръ, Клопъ, Кулгеръ. Виж. още Дройзенъ, *История на прусската политика*.

Фридрихъ - Вилхелмъ III. Прусски краль, синъ и приемникъ на Ф. Велики (1770—1840). Въ частния животъ билъ добъръ човѣкъ, нъ, като управникъ, отличавалъ се съ неспособность, съ наклонность къмъ реакционнитѣ мѣрки. Въ неговото врѣме Наполеонъ повалилъ Прусия и по Тилзитския миръ въ 1807 му отнелъ половината владѣния. Както въ вънкашната, така и въ вѫтрѣшната политика билъ съвсѣмъ несамостоятеленъ. Въ 1815 обѣщалъ на народа конституция, нъ намѣсто това слѣдъ пет години почнѫлъ жестоко да прѣслѣдва печата, а слѣдъ юлската революция показалъ крайни абсолютически тежнения. Билъ жененъ за извѣстната кралица Луиза (виж. това име).

Фридрихъ - Вилхелмъ IV. Прусски краль, синъ и приемникъ на Ф.-В. III (1795—1861). Отличавалъ се съ дарби, добилъ подъ ржководителството на умната си майка Луиза блескаво възпитание, нъ твърдѣ силно билъ наклоненъ къмъ романтизма, и мечтаялъ за срѣднитѣ вѣкове. Ала като дошелъ на прѣстола, обѣщалъ съотвѣтни на епохата реформи. Простилъ многома обвинени въ политически прѣстъпления, покровителствувалъ литераторитѣ, художницитѣ и философитѣ. Далъ донѣйдѣ свобода на печата. Ала той билъ прѣисполненъ съ прѣувеличено съзнание на кралската си власть и упорито отказвалъ на народа всѣкаква конституция. Къмъ революцията хранилъ страстна ненависть; ненавиждалъ и либерализма, като го припознавалъ за едно исчадие на революцията. Въ 1847, като събралъ висшитѣ държавни сановници, обявилъ въ тоя

ландтагъ, че никаква сила на земята никога нѣма да сполучи да обърне Прусия въ конституционна държава. Ала мартенската революция въ 1848 и кървавата улична борба въ Берлинъ толкова уплашили краля, че той на първо врѣме направилъ отстжпки, и само когато събралъ изново силитѣ си се заловилъ да възстановява авторитета си. Той рѣшително се отказалъ отъ прѣдложената му отъ франкфуртския парламентъ императорска корона, като я считалъ за даръ отъ революцията. Ала най-сетнѣ билъ принуденъ да се убѣди, че романтизмътъ му е закъснѣлъ. Прѣзъ послѣднитѣ години отъ живота си той страдалъ отъ мозъчно разстройство и въ 1858 окончателно прѣдалъ управлението на държавата на брата си Вилхелма. Биографията му е написалъ Ранке.

Фридрихъ III. Германски императоръ (2-и императоръ на новата герм. империя), прусски краль, синъ на Вилхелма I (1833 — 1888); добилъ прѣвъсходно въспитание и образование; учителтъ му билъ прочутий историкъ Ернстъ Курциусъ. Въ 1858 се оженилъ за английската княгиня Виктория (1840—1901), съ която живѣлъ много щастливо. Отличавалъ се съ кротъкъ характеръ, не съчувствувалъ на Бисмарковата политика, особено по вжтрѣшнитѣ работи. По-рано отъ Бисмарка мислилъ за необходимостьта отъ обединението на германската империя. Въ войната прѣзъ 1866 командувалъ втората армия и съ своеврѣменното си появяване при Хлумъ доста помогнжлъ за побѣдата при Садова. Въ французската война командувалъ третата армия и оддържалъ блескави побѣди при Вейсенбургъ и Вортъ. Въ армията билъ единъ отъ най-популярнитѣ пълководци. Войницитѣ го наричали „нашъ Фрицъ“. Слѣдъ побѣдата при Вортъ потеглилъ за Парижъ и при Седанъ нанеслъ рѣшителни удари на югъ и западъ. Участвувалъ въ обсадата на Парижъ. Въ 1878 слѣдъ Нобелинговото покушение върху баща му, билъ приврѣменно регентъ. Въ 1887 се разболѣлъ отъ опасна болесть, която по-сетнѣ го свали въ гроба (както прѣдполагатъ това е било ракъ). Въ 1888, слѣдъ бащината си смъртъ, въпрѣки болестьта си, ревностно се заловилъ за държавнитѣ работи. Като се знаехж либералнитѣ възгледи на Ф. Ш, изобщо се прѣдполагаше, че Бисмаркъ тутакси щѣше да си даде оставката. Оттегли се само реакционния министръ Путкамеръ, а Бисмаркъ си останж и дори сполучи да прокара единъ реакционенъ законъ въ Елзасъ-Лоренъ. Като се научилъ за това, императорътъ се много огорчилъ, нъ вече нищо не можа да направи. Болестьта му все се влошаваше, и той умрѣ слѣдъ като царува само 99 деня.

За Ф. Ш сж писали Родъ на англ., Симонъ на франц., Мюлеръ, Цимсенъ, Бонъ, Филипсонъ и Фрайтагъ на нѣмски.

Фризирамъ, *фр.* Къдрж коса съ маша, къдрж.—*Фризиоръ.* Оня, който фризира коса.

Фризъ, *фр., англ.* Въ *архит.* име на една отъ 3-тѣ части на антаблементъ, намира се между корниза и архитрава.

Фрикасе, *фр.* Яхния отъ месо, пиле и др. подправени съ яйца.

Фримянъ (Едуардъ Freeman). Английски историкъ; починж про-

фесоръ въ оксфордския университетъ (1823—1892). Главнитѣ му трудове сж: *Развитието на англійската конституція*, — *Историческа географія на Европа*, — *Методитъ на историческото изслѣдване*, — *Петдесеть години отъ европейската история*, — *Османското могжщество въ Европа*, — *Исторически очерки*, — *Исторія на Сицилія*. На български сж прѣведени Ф-витѣ брошури: *Турцитъ въ Европа* (София, 1884; брошура обнародвана въ 1877) и *Какво да се прави съ турцитъ*, или *изриването на турската власть изъ Европа*, прѣв. Д-ръ С. (София, 1898). Негови съчин. прѣведени на русски сж: *Очеркъ исторіи Европы*, прѣводъ на М. Стратилатовъ (СПБ., тип. на А. С. Суворинъ, 1880); *Сравнительная политика* (6 лекции) *и Единство* (1 лекция), прѣводъ на Н. Коркунова (СПБ., изд. на А. Ф. Пантел., 1880); *Историческая географія Европы*, прѣводъ на Лучицк., издание на Солдатенковъ, 3 т. (т. I текстъ, т. II харти, т. III атласъ; Москва, 1892). И четиретѣ тия русски прѣводи се намиратъ въ пловдивската Народна Библиотека. Въ съчиненията си за турцитѣ, Ф. всѣкога е възставалъ противъ турската власть, като едно непоправимо зло, което трѣбва да се изрине изъ Европа. Ф. бѣше единъ отъ най-горещитѣ защитници въ Англия на българското дѣло въ врѣме на нашето освобождение. Виж. Stephen, Life and Letters of Edw. A. Freeman (1895).

Фронтонъ, *фр.* Трижгълно украшение надъ входъ или прозорци.

Фронтъ, *фр.* Строй, страна на войска.—**Фронтовъ.** Строевъ, лицевъ. **Фронтова линия.** Строева, прѣдна линия.

Фруктъ, фрутъ, *фрукто, лат.* Овощие.

Фтизиология, *гр.* Учение за охтиката.

Фторъ, *гр.* Виж. *Флуоръ*.

Фуадъ-паша (*Мехмедъ*). Турски държавникъ, род. въ Цариградъ, умр. въ Ница (1814—1869). Синъ на отличенъ турски поетъ Молла Изетъ Ефенди, свършилъ медицината въ Галата-Сарай (1828—32) и въ качеството си лѣкарь на адмиралството придружилъ адмиралъ Тахиръ паша въ похода му среща Триполи. Послѣ напуснжлъ лѣкарството и постжпилъ въ драгоманското бюро, въ 1845 станжлъ главенъ докладчикъ на В. Порта. Въ 1848 билъ натоваренъ съ важния постъ главенъ комисарь въ дунавскитѣ княжества; въ 1849 — съ извънредна мисия въ Русия; станжлъ, въ края на тая година, министръ на вжтрѣшнитѣ работи, и, въ 1852, министръ на вън. работи. Тогава обнародвалъ антирусската брошура: la Vérité sur la question des lieux saints (Истината по въпроса за светитѣ мѣста), която накарала Николая I да испрати Менишкова извънреденъ посланикъ въ Цариградъ. Меншиковъ така остро се отнесълъ съ Ф. п., че той си далъ оставката (1853). На дипломата тогава се възложило, като султански комисарь, да потуши възстанието въ Тесалия, което той извършилъ най-сполучливо. Прѣдсѣдатель на Танзимата (1857), той зелъ пакъ въ 1858 портфейла на вън. работи, прѣдставялъ Турция въ парижкитѣ конференции за уреждането на дунавскитѣ работи, и въ 1860, на-

значенъ комисарь въ Дамаскъ, възстановилъ реда въ Сирия като наказалъ жестоко мохамеданетѣ, които били устроили дамасккото клане. Слѣдъ Абдулъ Азисовото въцарение станѫлъ великъ везирь (1861), послѣ министръ на финанситѣ (1862), воененъ министръ (1863), послѣ изново министръ на вън. работи (1867). Съ конверсията на турския дългъ (1865) изгубилъ много популярностьта си; нъ запазилъ довѣрието си при султана, когото убѣдилъ да пѫтува по Европа и придружилъ въ 1867. Здравственото му състояние го принудило да се установи въ Ница, дѣто починѫлъ. Дипломатическитѣ способности на Ф. п. всички припознаватъ: като неговъ ученикъ въ дипломацията минува Али паша (виж. това име). Като ученъ Ф. п. е оставилъ *Граматика на турския езикъ* и стихотворения.

Фуадъ паша (*Мехмедъ*). Турски генералъ, род. въ 1840, по происхождение египтянинъ, добилъ военно образование въ Цариградъ и постѫпилъ въ армията, отличи се въ русско-турската война, особено въ битвата при Елена на 22 ноем. 1877, дѣто Сюлейманъ паша разби руситѣ. Въ 1878 доби титлата муширъ и командата на корпусъ; въ 1879 я изгуби вслѣдствие на едно стълкновение съ Османъ паша. Посетнѣ станѫ адютантъ на султана. Въ 1883 бѣ прѣдставитель на Турция на коронацията на рус. имп. Александръ Ш. Въ разни врѣмена бѣ ходилъ въ Лондонъ, Парижъ и Берлинъ, и бѣ изучилъ английски и французски езици. Запознаването му съ Европа бѣ го направило привърженикъ на конституционното управление и особено на свободата на печата. Опита се да повлияе въ духа на конституционализма на Абдулъ Хамида, нъ не постигнѫ цѣлта си. Заподозрѣхѫ го въ сношения съ младотурския комитетъ въ странство и го заобиколихѫ съ шпиони; веднажъ Ф. п. застрѣли двамина отъ тѣхъ въ градината у дома си. Арестувахѫ го; единъ воененъ сѫдъ, подъ прѣдсѣдателството на Реуфъ паша, го припозна за виновенъ въ държавна измѣна и осѫди на доживотенъ затворъ. Султанътъ утвърди присѫдата и опрѣдѣли за мѣстозаточение Дамаскъ, дѣто Ф. п. и биде испратенъ (1902).

Фуга, *лат.* (соб. зн. *бъство*). Музикално съчинение, въ което темата послѣдователно се повтаря съ разни гласове; бѣгство на звуковетѣ.

Фугасъ, *фр.* Мина, малка мина или лахѫмъ, малъкъ подкопъ за избухване на барутъ и др. п. съ цѣль да се принесе врѣда на неприятель (*Воен.*).

Фуего (*Огненъ о-въ*). Островъ въ Атлантически океанъ (отъ о-витѣ на Зелени носъ), има много дѣятеленъ волканъ, 2,350 метра високъ. Тоя о-въ, ако и безводенъ произвожда прѣвъсходни овощия; 4,000 жит.

Фужеръ (Fougères), Французски градъ, 48 килом. на сѣв.-ист. отъ Ренъ; 22,000 жит. Фабрики за корабни платна, кинивири. Въ околностьта важни фабрики за стъкла. Старъ, нъ хубавъ градъ съ широки улици. Забѣлѣжителни келтски паметници въ пространната му гора.

Фу-киангъ. Китайска приморска область, на Китайско море и формозенски протокъ; простр. 118,517 чет. килом. и насел. 23,502,794

жит. Гл. гр. *Фу-чеу*. Планинска страна, поена отъ р. Си-ху, което се влива въ Формозенски протокъ. Оризъ, жито, портокали, захарь, чай, памукъ, тютюнъ, градиво. Свине, домашни птици, свилени буби. Златни, сребърни, желѣзни, и др. рудници. Копринени и памучни платове; хартия, стъкло, стоманени издѣлия. Амай е най-важното пристанище на брѣга, отворено на европейцитѣ въ 1842, както Фу-Чеу.

Фукие-Тенвилъ. Прокуроръ при революционния сѫдъ въ врѣме на терора въ Франция. Когато избухнѣла революцията, фигурираль като единъ отъ най-свирѣпитѣ демократи. Безъ образование, съвѣсть или чувство на справедливостъ, той испратилъ на ешафота съ скотска апатия хиляди невинни, между които и сътрудницитѣ и приятелитѣ си (Дантона, Робеспиера, и др.). По причина та тая чърта отъ характера му, съотечественицитѣ му казватъ, че „нѣмадъ душа, — нито дори душата на тигра, който поне притезава че се удоволствува отъ жъртвата си, когато я поядя.“

Фукология. *лат.-гр.* Учение за морскитѣ и езернитѣ растения.

Фуксия (Fuchsia coccnea). Американско растение съ розовъ шаръ, наречено така въ честь на лѣкарь Монарда Фукса; служи за украшение.

Фукусъ, *фински* (Fucus fennicus.). Ископаемо растение отъ морскитѣ водорасли.

Фуларъ, *фр.* Единъ видъ тънъкъ коприненъ платъ.

Фулда. Германска рѣка въ Дамерсфелдъ, който съставя часть отъ Рона Гебирге (Бавария), тече първенъ отъ ист. къмъ зап., послѣ завива на сѣв. въ Хесе (Прусия) и мие Фулда, Херсфелдъ, Каселъ. Тя става тогава корабоплавателна и пристига въ Мюденъ, дѣто се слива съ Вера, та образува Везеръ; 200 килом. Прибира Хауне отдѣсно, и Едеръ отлѣво.

Фулда. Градъ въ Хесе-Насау (Прусия), ц. на едноименна обл., 112 килом. на югъ отъ Каселъ; 12,000 жит. Сѣдалище на епископия. Съборна църква, протестантски монастирь за благородни дами и др. — Фабрики за памучни и вълнени платове, кожи.

Фултонъ (*Робертъ*). Американски механикъ, изобрѣтательтъ на параходa, род. въ Литлъ-Британъ у Пенсилвания, отъ родители ирландци (1767—1815). Слѣдъ като билъ златарски ученикъ, отишелъ на 22-годишна възрастъ въ Лондонъ и почналъ да изучва живописството; нъ слѣдъ 2-годишна работа по живописството разбралъ че то не е истинското му призвание. Тогава той напусналъ това искуство и се прѣдалъ всецѣло на механиката. Въ 1795 Ф. добилъ дипломата на граждански инженеръ, изнамѣрилъ една машина за гладене мраморъ и написалъ едно съчинение за каналитѣ. На другата (1796) година той приелъ поканата на американския посланикъ въ Парижъ да отиде и да работи тамъ. Между изобрѣтенията му въ Парижъ билъ *торпилътъ*, изобретѣние, което Ф. не сполучилъ да продаде нито на Франция, нито на Англия. Нъ главното Ф-во изобрѣтение въ французската столица било построението на едно параходче (*корабъ движимъ съ пара*), и първий опитъ съ тоя параходъ Ф. направилъ на Сена. Ала Наполе-

онъ погледнѫлъ на тоя опитъ прѣнебрѣжително и французското правителство не приело Ф-вия проектъ, Англия сѫщо, и Ф. се върнѫлъ въ Америка. Тамъ въ 1807, той пуснѫлъ по рѣка Хъдсънъ първия параходъ, който отплувалъ сполучливо отъ Ню-Йоркъ до Албани, въ присѫтствието на хиляди очудени зрители. Тамъ и усъвършенствувалъ *торпила*, който относлѣ се употрѣбилъ съ сполука въ войната между Англия и Америка. Съ голѣма мѫка Ф. добилъ срѣдства за построението на парахода си, и понеже билъ въ нужда за пари, евтино продалъ привилегията си. Въ 1814 конгресътъ му поржчалъ воененъ параходъ, който отлично издържалъ опита; нъ опитътъ се направилъ вече слѣдъ Ф-та смъртъ. Ф. оставилъ слѣдъ смъртьта си 500,000 лева дългъ. Конгресътъ заплатилъ дълга му, и отпуснѫлъ на наслѣдницитѣ му 25,000 лева пенсия. Ф-та биография е написалъ Ноксъ (Knox) на английски. Виж. още C. D. Colden, Memoirs of the life of R. Fulton (Ню-Йоркъ, 1817) и N. N. de Montgery, Notice sur la vie et les travaux de R. Fulton (Парижъ, 1825).

Фунгитъ, *лат.* Единъ видъ корали прилични на гѫби.

Фундаменталенъ, *лат.* Основателенъ, основенъ, траенъ. Въ *прѫн. см.* сѫществен, главенъ.— *Фундаментъ.* Основа, основание.

Финкционирамъ, *лат.* Вършѫ си службата, дѣйствувамъ, работѫ. — **Функция.** Служба: *всичкитѣ ни органи* иматъ функциитѣ си. Въ *мат.* ф. се нарича промѣнлива величина, която зависи отъ друга промѣнлива величина; напр. X_2 е ф. на величина x.

Фунтъ, *герм.* Единица на тегло, съ различна величина въ разни държави: австрийский ф. е равенъ на около 559 грама, русский търговски ф. на 410 грама, русский антекарски ф. на около 359 грама.

Фунтъ стерлингъ, *анл.* Английска лира.

Fuocoso, *итал.* Съ жаръ, страстно, живо.

Фуражка. Лѣтна военна шапка.

Фуражъ, *фр.* Суха храна за коне: сѣно, ячмикъ и др. — **Фуражирамъ.** Събирамъ фуражъ за войска съ плата или грабежъ въ врѣме на война.—**Фуражировка.** Добиване храна за войска въ врѣме на война. — **Фуражиръ.** Войникъ въ алтилерията и кавалерията, отреденъ да купува и завежда фуража. — **Фураженъ магазинъ.** Складъ за продоволствието въ военно врѣме.

Фургонъ, *фр.* Голѣма талига съ платненъ покривъ за прѣкарване военни потрѣби, багажи и др.

Фурие (Charles Fourier). Французски икономистъ (1772—1837). Възмутенъ отъ неравномѣрностьта въ распрѣдѣление на богатствата и отъ враждебностьта въ интереситѣ на людетѣ въ отношенията имъ, съставилъ планъ за ново обществено устройство, въ което човѣцитѣ би трѣбвало да живѣѭтъ не въ градове и села, а въ общини, да иматъ общи интереси, да си избиратъ сами занятията, всѣкой споредъ както му тегли сърдце. Въ системата си *фуриеризмъ* Ф. се не занимава направо съ религията, нъ унищожава държавата, семейството, народа; въ тая система всичкото общество трѣбва да се подѣли да живѣе на общини или дружества отъ по 1,800 души, въ които, въ

противность на комунизма и социализма, всѣкой ще има своя дѣлъ споредъ труда си, капитала си и дарбата си; отъ друга страна, и най-бѣдното лице въ едно такъво дружество щѣло да живѣе по-охолно отколкото по сегашната система живѣятъ князоветѣ и милионеритѣ. Ф. ималъ много послѣдователи. Въ 1837 го намѣрили мъртавъ въ стаята му. Само слѣдъ смъртьта му се направили опити за практическо приспособение на учението му въ нѣкои мѣста въ Европа и Америка; нъ тия опити били въ малъкъ размѣръ и съ недостатъчни срѣдства и слѣдствието имъ било несполучливо. Учението му е изложено най-ясно въ Консидерановото съч. Destinée sociale. Фуриериститѣ сж издали Ф-тѣ Oeuvres complètes въ 6 т. (Парижъ, 1840—45), ала не сж включили въ тѣхъ разни статии въ спис. le Phalanstère и др. Виж. още Parisot, Fourier, sa vie, ses oeuvres, очеркъ, изводъ отъ Biographie universelle (Парижъ, 1856); Charles Pellarin, Charles Fourier, sa vie et sa théorie (Пар., 1843, 2-о изд.); J. Czynski, Notice bibliogpaphique sur Charles Fourier (Пар., 1841); Al. Estignard, Portraits francomtois (Пар,, 1887, т. II); E. Ferraz, le Socialisme, le naturalisme et le positivisme (Пар., 1877).

Фуриеръ, *фр.* Квартирникъ,— унтеръ-офицеръ, който се грижи за квартиритѣ и продоволствието на ротата си.

Фурии, *гр.* Богини на отмъщението; мжчили въ ада душитѣ на прѣстжпницитѣ. Тѣ били Алекто, Мегера и Тизифона; гръцитѣ ги наричали *евмениди*, и у Есхила, въ трагедиитѣ му, тѣ сж 50. **Фурия** въ *прѣнос. см.* значи зла прѣпирлива жена.

Фуримъ. Еврейски праздникъ (на 14 и 15 день отъ адаръ—февруарий), установенъ отъ Естирь и Мардохея, за споменъ на избавлението на евреитѣ отъ истрѣблението, замислено отъ *Амана* (*Библ.*, Естирь, гл. 9).

Furioso, *итал.* **Жарко,** страстно, бурно (*музик. терминъ*).

Фурка. Планина въ швейцарскитѣ Алпи, дѣто извира Рона (1,646 м. надъ морското равнище).

Фурмуролъ, *лат.* Искуствено мравешко масло.

Фуроръ, *лат.* Възторгъ, който едва ли не дохожда до лудость.

Фурщатъ, *герм.* Артилерийски обозъ.

Фустанела, *гр. Арнаутска риза,*—накъдренъ фустанъ, отъ бѣло платно и до колѣнѣ; ф. носятъ като народна дреха гръцкитѣ юнаци.

Футъ, *англ.* Кракъ, мѣрка за дължина, която въ Англия и Русия е равна съ 0.304794 метра.

Фу-чеу. Китайски пристанищенъ градъ, при устието на Сихо въ Формозенски протокъ, сѣдалище на управл. на Фу-кианъ; 630,000 жит. Това пристанище отворено за европейцитѣ по договора отъ 1842, е най-важното на областьта и едно отъ срѣдоточията на китайското изселване.

Фюнфкирхенъ (нѣм. Fünfkirchen, унгар. Pécs, *Печ*). Унгарски градъ, 166 килом. на юго-зап. отъ Буда; 32,000 жит. Съборна църква, най-старата по романски стилъ въ Унгария, построена слѣдъ 1064, възобновена отъ Фридриха Шмита въ 1891. Градътъ притежава единичкото у

ско минаре, което наумява турското господство. Търговия съ кожи; фабрики за порцеланови и фарфорови сѫдове; вълнени и копринени платове. Лозарство, овощарство. Индустриално училище. Прѣзъ епохата, когато Унгария е била независима държава, Ф. е билъ много по-важенъ градъ отколкото е сега; училищата му сѫ били прочути.

Фюретиеръ. Французски литераторъ (1619 – 1688), испѫденъ отъ французската академия, когато тя се научила, че той самъ работи единъ рѣчникъ на французски езикъ, какъвто тя отдава била обѣщала на публиката. Академията притезавала, че той се ползувалъ отъ събранитѣ отъ нея материали, па и че тя има исключителната привилегия да обнародва такъва книга. Слѣдъ много горчиви взаимни укори, Ф. билъ испѫденъ (1685); нъ за тая неправда той си отмъстилъ жестоко въ сатирата си Couches de l'Académie. Отговорътъ му на академика Шарпантие, подъ заглавие Factums, ималъ нѣколко издания. Рѣчникътъ му се обнародвалъ въ Ротердамъ двѣ години слѣдъ смъртьта му. Прѣгледанъ и подобренъ отъ Баснажа, той се ползувалъ съ много добро име до появяването на Dictionnaire de Trévoux, на който доставилъ основата. Ф-тѣ други трудове не притежаватъ голѣмо литературно достойнство; нъ единъ отъ тѣхъ, le Roman Bourgeois е интересенъ, като такъвъ, който описва съврѣменния на автора всѣкидневенъ животъ.

Фюртъ (Fürth). Градъ всрѣдъ Франкония (Бавария), при сливането на Рогницъ и Пегницъ, 8 килом. на сѣв.-зап. отъ Нюрембергъ, отъ който съставя часть относително индустрията и съ който го свързва желѣзница, построена въ 1835, и първата желѣзница въ Германия; 43,206 жит., отъ които 6,000 евреи; евреитѣ иматъ 4 училища, синагоги, печатници и др. Ф. има фабрики за дребни металически издѣлия, стъклени работи и оптически инструменти, моливи, хартия и др. Износъ въ цѣлъ свѣтъ, особено въ сѣверна Германия.

X.

X съ титла означава въ църковнитѣ книги 600. Виж. *Словѣнски цифри.* — Въ *хим.* H означава водородъ (Hydrogen), Hg — живакъ (Hydrargyrum), Hs — сѣрнистъ водородъ.

Хаарлемъ. Виж. *Харлемъ.*

Habeas corpus (*абеасъ корпусъ*), латинско изречение, знач. *да имашъ тѣлото си.* Английски законъ, който дава на обвинитѣ право да чакатъ на свобода сѫдението си чрѣзъ поржчителство.

Habitué (*абитюе*), *фр.* Посто-

яненъ посѣтитель на едно заведение.

Habitus non facit monachum, *лат.* Дрехата не прави калугера, сир. не прави човѣка калугеръ.

Хавайски или Сандвически о-ви. Купъ о-ви, които се намиратъ въ сѣверната часть на Тихи океанъ, близо 7 деня мореплаване на зап. отъ брѣга на Съединенитѣ Държави, на пѫтя за Австралия. Най-първо тѣ били наречени така по името на най-голѣмия отъ тия о-ви, а второто име имъ далъ откритель имъ Кукъ, въ честь на Лордъ Сандвича, тогавашния лордъ на адмиралството. Х-тѣ о-ви захващатъ простр. 16,946 чет. килом.; най-голѣмий отъ тѣхъ, *Хаваи*, самъ има 11,356 чет. килом. Повърхностьта на тия о-ви е планинска (най-високата планина — 4,200 метра) и отъ волканическо происхождение; нъ волканитѣ, освѣнъ въ Хаваи, сѫ вече угаснѫли. Климатътъ е много горещъ, нъ и много здравъ. Главнитѣ растителни произведения сѫ захарната тръстика, въ плантациитѣ на която американцитѣ сѫ вложили голѣми капитали, послѣ оризътъ, кафето, арорутътъ, царевицата, житото и др. Отъ млѣкопитающитѣ, освѣнь намѣренитѣ отъ Кука, кога открилъ о-витѣ, свине, кучета и мишки, сега се срѣщатъ и въ диво състояние, по планинитѣ, крави, овце и кози, потомци на оставенитѣ тамъ отъ Ванкувера. Овцевъдството съставя доста важенъ клонъ отъ поминъка. Ископаемото богатство на Х-тѣ о-ви е малко. Сгодното географическо положение помага за развитието на търговията, силенъ потикъ на която е далъ търговский договоръ, сключенъ въ 1876 между Х-тѣ о-ви и Съединенитѣ Държави, по който е разрѣшенъ взаимний безмитенъ вносъ на стокитѣ. Само захарь е била изнесена изъ Хаваи, въ една година, за 60,792,835 лева; слѣдъ нея върви оризътъ, за 2,726,200, и банани за 881,760 лева. Цѣлий износъ прѣзъ сѫщата година се прѣсмѣта на 65.70 милиона лева, вносътъ—на 34.80 милиона лева. Главната търговия (91%) е съ Съединенитѣ Държави. Населението на Х-тѣ о-ви се прѣсмѣтало прѣзъ една отъ послѣднитѣ години, около 89,990 жит., отъ които 34,435 хавайци, 21,119 бѣли, 6,186 метиси (смѣсени), 15,301 китайци, 12,360 японци и 588 отъ разни народности. Отъ бѣлитѣ прѣобладаватъ португалцитѣ, а слѣдъ тѣхъ американцитѣ. Хавайцитѣ, въпрѣки подобритѣ условия на живота, измиратъ; когато Кукъ открилъ Хаваи, тѣ били до 200,000 души, нъ отъ онова врѣме всѣко ново народопрѣброяване показва омаленье числото на туземцитѣ. Туземцитѣ принадлежатъ на малайско-полинезийското племе; шаратъ на кожата имъ е мѣдно-червенъ; брадата е рѣдка, лицето широко, съ плосъкъ носъ и дебели брѣни. Токо-речи всичкитѣ туземци сѫ християне; протестантското вѣроисповѣдане прѣобладава. Началото на народното образование е положено отъ мисионеритѣ. Всичкитѣ хавайци знаятъ четмо и писмо.

Най-главнитѣ о-ви на хавайския архепелагъ сѫ: *Хаваи*, *Мауи*, *Каулауи*, *Ланаи*, *Молокаи*, *Оаху*, *Кеауаи* и *Ниихау*. Столицата на кралството бѣше Хонолулу въ о-въ Оаху.

Х-тѣ о-ви били открити въ 1778 отъ капитанъ Кука, който билъ

приетъ добрѣ отъ туземцитѣ и особено отъ жрецитѣ имъ съ голѣма почитъ, която не имъ побъркала да го убиятъ. Пръвъ пѫть въ 1820 американскитѣ мисионери почнѫли пропагандата си въ Хонолулу. До 1893 управлението на о-витѣ бѣ монархическо, а отъ това врѣме републиканско. Републиканското правителство нѣколко пѫти прѣдложи на Съединенитѣ Държави присъединението си на тѣхъ, и най-сѫтнѣ желанието му се удовлетвори въ 1898. Интересни свѣдѣния за Хскитѣ о-ви има въ книгата на Руевски Хавайскитѣ (*Сандвическитѣ*) *острови*, съ илюстрации (София, 1900; 92 стр.).

Хавана (La Havana). Гл. градъ на о-въ Куба, на сѣверния брѣгъ на о-ва; 235,981 жит. (1904). Тоя градъ е едно отъ най-голѣмитѣ търговски мѣста на Новия Свѣтъ; търговия съ захаръ, ромъ, кафе, тютюнъ и цигари (повечѳ отъ 170 милиона цигари, освѣнъ 5,600,000 килогр. тютюнъ, се изнасятъ на годината), шоколата и сламени капели. Пристанището му е едно отъ най-хубавитѣ на свѣта и входътъ му, сравнително тѣсенъ, се брани отъ шесть крѣпости. Първи по брой отъ корабитѣ, които ходѫтъ въ него, сѫ американскитѣ. Университетъ, ботаническа градина, нѣколко театри, и една отъ най-великолѣпнитѣ опери, които сѫществуватъ. Улицитѣ сѫ изобщо тѣсни, нъ Isabel Segunde, която минува прѣзъ срѣдъ града, е широка и много хубава. Климатътъ е тропически. Х. е основана отъ испанцитѣ въ 1519. Виж. *Куба*.

Хавелъ. Рѣка въ сѣверна Германия, доста голѣмъ притокъ на Елба, изтича изъ едно малко езеро 2 килом. на зап. отъ Най-Стрелицъ, въ Мекленбургъ. Тече къмъ югъ до Потсдамъ, и отъ тамъ къмъ зап. и сѣв.-зап. до Елба, въ която се влива среща градъ Вербенъ; 356 килом. Х. въ течението си служи като съединителна брънка на една дълга верига езера, и е отъ голѣма важность за вѫтрѣшната търговия на Прусия. Отъ притоцитѣ му забѣлѣжителна е само Шпреа, която е по-дълга отъ самъ Х.

Хавръ (Le Havre). Франц. градъ, слѣдъ Марсилия главното търговско пристанище на Франция, на Ла-Маншъ, 90 килом. на на зап. отъ Руанъ, 213 килом на сѣв.-зап. отъ Парижъ, по желѣзницата; на дѣсния брѣгъ на Сена, близо до устието ѝ въ Ла-Маншъ; 130,196 жит. (1900). Прѣзъ хаврското пристанище се внасятъ прѣко колониалнитѣ стоки и изнасятъ французскитѣ фабрични и други произведения. Х. се сьобщава чрѣзъ редовни параходни служби съ Англия, сѣверна Германия, Холандия, Русия, Португалия, Испания, Съединенитѣ Държави, Мексико. Повече отъ 7,000 кораба, съ вмѣст. повече отъ 1,300,000 тона влизатъ всѣка година въ пристанището му и излизатъ отъ него. Сборътъ на вноса и износа му е около 2,000,000,000 лева. Памучната му индустрия, най-главната отъ всичкитѣ, потрѣбява на годината 400,000 до 600,000 бали памукъ. Градътъ е правилно построенъ и забѣлѣжителенъ по кетата си и обширното си прѣдпристанище, корабостроителницитѣ си, арсенала си, прѣдградието си Енгувилъ. Хидрографическо училище, музей, библиотека и др. Х. е основанъ отъ Франсоа I въ 1537. Той е

родното мѣсто на Бернарденъ де-Сенъ-Пиера и Казимиръ Делавиня, на които тука сж въздигнати статуи.

Хага (*фр.* La Haye, англ. The Hague, холанд. 'S Gravenhage). Столица на Холандия, ц. на обл. южна Холандия, 53 килом. на юго-зап. отъ Амстердамъ, и 3 килом. отъ Сѣверно море; 252,054 жит. (1905). Тоя градъ минува за единъ отъ най-хубавитѣ въ Европа; широки, прави улици, покрай двѣ трети отъ които минуватъ канали, суха земя, чистъ и здравъ въздухъ. Забѣлѣжителни сж старий дворецъ съ хубава библиотека (250,000 тома и важни ржкописи), богата картинна галерия, голѣмъ кабинетъ съ монети, медали и камеи, и архивитѣ на кралството (които се пазятъ отъ 400 години), дворецътъ на князъ Маврикия Насауски, съ единъ музей отъ 400 картини отъ фламандската и холандската школи. Дворецътъ Huis in't Bosch (Домъ въ гората) на край града е забѣлѣж. по фрескитѣ отъ Рюбенса. Тоя дворецъ се намира въ *Гората*, голѣмъ паркъ, насаденъ съ великолѣпни буки и просѣченъ отъ широки алеи. На края на тоя паркъ се намира кралевский замъкъ, *Ризвикъ*, дѣто е билъ подписанъ миратъ въ 1697. Отъ църквитѣ най-забѣлѣжителна е *голѣмата църква*, основана въ 1308, и която се отличава съ висока хексегонална кула, съ 38 камбани. Родно мѣсто на Хюйгенса. — Х., първенъ сборно мѣсто за ловъ на холандскитѣ графове, станжлъ резиденция на държавния глава въ XVI-и вѣкъ. Тамъ се подписалъ хагенския съюзъ въ 1701 срѣщу Лудовика XIV. Х. отстжпила първенството си на Амстердамъ и Утрехтъ въ Бонапартово врѣме, нъ отъ 1814 пакъ станжла резиденция на холандския краль.

Хагенау (Hagenau). Градъ въ Алзасъ-Лоренъ, 28 килом. на сѣв. отъ Страсбургъ, на р. Модера; 18,737 жит. (1905). Търговия съ хмель; фарфорови и фаянсови фабрики.

Хагенъ (Hagen). Прусски градъ, въ обл. Вестфалия, 44 килом. на зап. отъ Арнсбергъ; 77,567 жит., включително и гарнизонътъ (1905). Индустриаленъ градъ: желѣзни издѣлия, сукно, хартия, тютюнъ, капели и др. Износътъ е твърдѣ важенъ и се простира по цѣлъ свѣтъ.

Хагенъ (Hermann-Aug. Hagen). Виденъ нѣмски ентомологъ (1817—1893). Училъ медицината въ кенигсбергския университетъ, слушалъ извѣстни зоолози Фонъ-Бера и Зиболда, послѣ изучвалъ въ Норвегия, Швеция и Дания морската фауна, а сжщо и ентомологическитѣ сбирки на тия страни. Въ 1840 за една дисертация добилъ титлата докторъ на медицината. Прѣзъ лѣкарската си практика обнародвалъ редъ сериозни съчинения по ентомологията. Отъ 1867 завеждалъ ентомологическия отдѣлъ на музея на сравнителната зоология въ Кимбриджъ (Англия) и отъ 1870 челъ лекции съ Харвардъ Коледжъ въ качеството професоръ на ентомологията. Прѣзъ това врѣме и уредилъ биологическитѣ сбирки на послѣдната колегия, и добилъ званието почетенъ докторъ на философията отъ кенигсбергския университетъ и докторъ на наукитѣ отъ харвардския университетъ. Всеобщата извѣст-

ность като ентомологъ Х. заслужилъ прѣдимно съ капиталнитѣ си съчинения върху мрѣжестокрилитѣ насѣкоми. Друга голѣма заслуга на Х. е тая, че съставилъ своята Bibliotheca Entomologica, дѣто е събралъ заглавията на всичкитѣ появили се до 1862 работи и съчинения по ентомологията; това е една образцова справна книга за всички ентомолози. Между другитѣ Х-ви напечатани съч. сѫ и слѣднитѣ: Uebersicht der neueren Litteratur betreffend die Neuropteren Linné's (въ Stett. Ent. Zeit., 1848 — 52); Revue de Odonates ou Libellules d' Europe (заедно съ Сели де Лоншанъ въ Mém. Sos. Sc. Liège, 1850); Monographie des Calopterygines (заедно съ Сели де Лоншанъ въ Bull. Ac. Brux., 1853 — 54); Synopsis of the described Neuroptera of North America with a list of South American Species (Вашингтонъ, 1861); Synopsis of the Odonata of America (въ Boston Soc. Nat. Hist., 1875); Beitrage zur Monographie der Psociden (въ Stett. Ent. Z., 1881 — 83).

Хаджи Димитръ, *Асѣновъ*. Славенъ български воевода; прослави се най-вече въ 1868, когато заедно съ Караджата (виж. това име), съ отборъ юнаци, на брой 160, прѣплаваха Дунавъ при Свищовъ при устието на Янтра. Това бѣше на 8 юния. Сгань отъ турска войска, черкезе и башибозуци ги погониха. Мидхатъ паша (виж. това име) бѣше въ Цариградъ и се върна да смири бунта. Много сбивания станаха, дѣто българскитѣ юнаци показаха чудесна храбрость и турцитѣ много врѣме говорѣха за тѣхъ. Караджата падна раненъ, хванатъ и обѣсенъ въ Русе. Останалитѣ юнаци, на чело съ *Хаджи Д.*, загинаха геройски на върха на Бузлуджа. Пѣснитѣ и до сега възпѣватъ тия юнаци; всѣкому е извѣстна прочутата поклонена *Хаджи Димитру* Ботева ода:

„*Тозъ,който падне въ бой за свобода,*
Той не умира: него жалѣятъ
Земя и небо, звѣръ и природа
И пѣвци пѣсни за него пѣятъ...“

На Бузлуджа на 20 юлия всѣка година се чествува паметьта на загинналитѣ храбри воеводи, *Хаджи Д.* и Караджата, и тѣхнитѣ другари. Тамъ въ приготвени каменни гробници се положиха тѣхнитѣ смъртни останки въ 1898, когато се тури и основний камъкъ на паметника имъ.

Хаджи Д. е род. въ Сливенъ въ 1837. Името Асѣновъ той не е наслѣдилъ отъ родителитѣ си, а отпослѣ си го присвоилъ, както и своето покойний *Левски*. Това име происхожда отъ махалата, въ която сѫ живѣли родителитѣ му и която се казва *Асѣновски боазъ*. Бащата на Хаджи Д. по занятие билъ абаджия и въ добро състояние. Той ималъ още четирма синове, отъ които двама били въ Гръция на военна служба. Ала семейството на нашитѣ герои било извѣстно и въ друго отношение. Тѣхнитѣ чичове, братя на бащата имъ, *Стоянъ* и *Добре* Кръстеви, сѫ били хайдушки воеводи по Стара-планина и Тунджанското корито. По това врѣме се е славилъ още въ околностьта на Сливенъ и *Желѣско Палабуюкъ*,

вуйка на хаджията. За услугитѣ, които тия юнаци съ принесли на отечеството ни, виж. *Хайдути*.

Хаджията и по тѣлосложение, и по характеръ, и по чъртитѣ на лицето си билъ второ издание на вуйка си Желѣска. Още въ дѣтинството си той билъ образецъ отъ упоритость. Той всѣкога билъ на чело на една тайфа негови връстници противъ друга подобна тайфа, и всѣкога излизалъ побѣдитель, и затова всѣкога билъ избиранъ той воеводa на тия дѣтски чети въ игралнитѣ имъ борби. Въ 1845 Хаджи Д. билъ испратенъ въ училището. Въ това врѣме не съществувало въ Сливенъ редовно българско училище, а само *Елинска школа*, та наший герой билъ принуденъ по неволя да се учи по гръцки. Слѣдъ 2—3 години той се наситилъ на гръцизма, та напусналъ училището. Баща му го зелъ при себеси да му помага на абаджилъка. Това било въ 1850. По това врѣме той билъ станалъ извѣстенъ на мало и голѣмо като най-юнакъ между другаритѣ си, а турцитѣ почнали да гледатъ накриво на него и злобно си поклащали главитѣ. Слѣдъ нѣколко арести, които претърпѣлъ за явното си възмущение противъ несправедливостьта на турци и чорбаджии, Хаджи Д. разбралъ, че е врѣме да се махне отъ очитѣ на тия кръвопийци. Той се отстранилъ въ Нова-Загора. Слѣдъ разни прѣмеждия ние го виждаме пакъ въ Сливенъ, дѣто продължава да гони угнетателитѣ на народа. Въ Сливенъ той убива потайно нѣкой си гръкъ турски шпионинъ Костаки Докторътъ, послѣ зима участие въ убийството на кадията Али Ефенди въ домътъ му, заедно съ Панайотъ Хитова. Това е било на 20 дек. 1859. Прѣзъ мѣс. мартъ 1860 хаджията се озовава въ Стара-планина, да отмъщава на вѣковния врагъ турчина. Тамъ се присъединява въ четата на воеводa Георги Трѣпкинъ. Дружината лѣтѣ дѣйствувала изъ Стара-планина, а зимѣ прѣминувала въ Румѫния. Въ 1864 хаджията станалъ байрактарь, и минялъ Дунавъ съ Стоянъ воеводa, шурей на Панайотъ Хитова. Тая чета, отъ 12 души, по прѣпоржката на Раковски, отишла за Търново да убие владиката; нъ не сполучила. Въ 1865 Хаджи Д. пакъ минувa Дунавъ, заедно съ Караджата; нъ скоро дружината се скарала помежду си и прѣкѫснала дѣйствията си. Въ 1866 хаджията пакъ заминалъ за България заедно съ Дѣдо Желйо и Караджата съ една чета, отборъ 20 юнаци. Прѣзъ лѣтото воеводитѣ се скарали, раздѣлили се на три чети и щѣли да се избиятъ помежду си.

Прѣзъ 1867 въ Бѣлградъ се състави българска легия, въ която бѣхѫ постѫпили повече отъ 300 момци, между които и наший герой; нъ сърбетѣ съ шовинизма и голѣмитѣ си претенции накарахѫ българскитѣ юнаци да напуснятъ сърбската земя. Всички момци отъ легията минѫхѫ въ Румѫния.

Прѣзъ пролѣтьта въ 1868 Хаджи Д. и Караджата си подаватъ ржка, побратимяватъ се, въоржаватъ една дружина и рѣшително прѣскочихѫ въ турска България да я освобождаватъ. Въ това прѣдприятие тѣ пролѣхѫ кръвьта си и сложихѫ коститѣ си, нъ прославихѫ българското име. Европа се

смая; а турцитѣ се замислихѫ и въ Цариградъ почнѫхѫ да обрѫщатъ по-сериозно внимание върху исканията на вѫтрѣшнитѣ българе. Подробни биограф. бѣлѣжки за Хаджи Д. и описания на битвитѣ му има въ спис. *Юнакъ*, год. I, бр. 7 (1898 год.).

Хаджи-Елесъ. Виж. *Борисовградъ.*

Хаджи Илбеки. Турски пълководецъ, който съ една малка сила въ една тъмна нощь неожидано нападнѫлъ и поразилъ при Черменъ (на Марица) съюзнитѣ сили отъ всички народности на Балкански п-въ, които състояли отъ 60,000 отборъ войска, подъ заповѣдитѣ на сърбския краль Вълкашина (25-26 сент. 1371). Така се осуетила надеждата на съюзницитѣ да изгонѫтъ турцитѣ отъ Европа. Мурадъ, чиято столица билъ Одринъ, по това врѣме воювалъ въ Азия. Слѣдъ завръщането си отъ побѣдата *Хаджи* И. билъ отровенъ отъ завистливия бейлербей Лалашахинъ (виж. това име).

Хаджи Иоакимъ Кърчовски, иеромонахъ. Единъ отъ най-ранитѣ труженици на книжовното поле въ епохата на духовното ни възраждане; род. въ киченското село Осломеви, починѫлъ около 1820. *Хаджи* И. ималъ домашно училище въ Кратово, което посѣщавали и момичета; билъ и кърчовски учитель; той като апостолъ ходилъ далечъ по околнитѣ църкви да служи по словѣнски и да казва български проповѣди. Споредъ г. Шопова (виж. министерския *Сборникъ*, кн. Ш, стр. 61) *Хаджи* И. е билъ учитель на *Кирила Пейчиновича.* За *Хаджи* И. покойний Дриновъ издири, че обнародвалъ книгата *Митарства* (Будимъ, 1817, прѣводъ отъ гръцки), а по-сетнѣ Н. А. Начовъ можа да издири още двѣ обнародвани отъ него книги: *Чудеса Пръсвятыя Богородицы* (1817, прѣводъ отъ гръцки) и *Различна Поучителна наставленія* (1819). Тия трудове подигнѫхѫ значително *Хаджи* И. въ зачалото на новата ни книжнина, толкова повече, че трудътъ *Наставленія* се явява не като простъ прѣводъ, а като самостоятелна работа. Виж. *Нѣколко бѣлѣжки за Хаджи Иоакима даскала Кръчовскаго* отъ М. Дринова въ *Периодич. Списание*, кн. XXXIV и още *Двѣ Хаджи Иоакимови книги* отъ Н. А. Начовъ, сѫщото списание, XXXIX кн. (1892).

Хаджи Калфа (сѫщото му име *Мустафа-бенъ-Абдала*; прѣкоръть му се състои отъ познатата дума *хаджи* и отъ *калфа*, министерски съвѣтникъ). Единъ отъ най-извѣстнитѣ историци и библиографи на Турция (1605 — 1658), нѣколко години билъ пръвъ секретарь и министръ на финанситѣ на Мурада IV. Главний му трудъ *Кешфъ-юлъ-Сюнюнъ*, на арабски езикъ, прѣдставлява единъ огроменъ библиографически рѣчникъ на арабската, персидската и турската литератури (18,000 думи) и споменува за много съчинения, сега изгубени. Ржкописитѣ му се пазѫтъ въ Парижъ, Вѣна, Римъ, Упсала, Берлинъ и Болона.

Х. К. е още авторъ на една история на Турция отъ 1591 до 1658, и една история на морскитѣ войни на турцитѣ, които сѫ прѣведени на французски и английски.

Хаджи Михаилъ. Единъ отъ хилядитѣ българе, които сѫ се били съ отличие въ гръцкото възстание въ 1821 за освобождение-

то на Гръция, — съ надежда и вѣра, че като освободѧтъ единовѣрцитѣ си гръци и послѣднитѣ ще помагатъ за освобождението на българското отечество. Извѣстно е какъ гръцитѣ се отплатихѫ и се отплащатъ на тия храбри борци за тѣхната кауза. Елинскитѣ началници открито съжаляваха и съжаляватъ, че международното право не имъ позволява да прѣдаватъ паднѫлитѣ въ тѣхни рѫцѣ българе възстаници на властитѣ на Турция, на която Гръция стана съюзница прѣзъ българскитѣ възстания. Споредъ Раковски, *Хаджи* М. пръвъ уредилъ конница въ Гръция. Той билъ родомъ отъ Копривщица (виж. това име), вѣроятно *бегликчия*. Между другитѣ български юнаци, които починѫли за гръцката свобода, Раковски споменува, освѣнъ безсмъртния *Марко Бочарь* (виж. това име) отъ Воденъ, *Хаджи Христо* отъ пловдивскитѣ села, *Семко* отъ В. Търново, *Хаджи Петръ*.

Хаджи Найденъ Иоановичъ, Татаръ-пазарджичанинъ. Учитель-книжовникъ - книгоиздатель - книгопродавецъ въ епохата на възраждането ни, род. кѫдѣ 1805, починѫлъ въ Бѣлградъ въ 1862. Н. билъ внукътъ на т.-пазарджишки по онова врѣме епископъ Дионисия, който, закрилянъ отъ Гаванозооглу Хасанъ бей, работилъ самостойно въ беевия феодалъ отъ 113 села. Н., който знаялъ гръцки, турски и български, прѣзъ пръвитѣ години отъ обществения си животъ билъ писарь на епископа, послѣ — учитель въ Пазарджикъ и Батакъ. Слѣдъ това, като не можѫлъ да надвие на сърдечното си влѣчение, ходилъ на хаджалъкъ. Отъ 1839 до смъртьта си, въ желанието си да бѫде полезенъ на сънародницитѣ си, подвизавалъ се на едно ново поприще — станѫлъ учитель на цѣлия свой народъ, писалъ и печаталъ свои и отъ други приготвени книги, за което прѣдприемалъ мѫчнитѣ въ онова врѣме пътувания до Букурещъ, Бѣлградъ, и напечатанитѣ книги распродавалъ самъ като ходящъ книгопродавецъ по всички кѫтове на българското отечество. Търговията съ български книги тогава е била още отъ най-неизноснитѣ; българскитѣ училища сѫ се брояли още на пръсти. Най-ученитѣ сѫ били само свещеницитѣ и нѣколцината даскали; па и тѣ, като гръцки възпитаници и много набожни, повечето сѫ държали за гръцкия езикъ и гръцкото просвѣщение. „*Искалъ за едно добро да служѫ на мой свѣтъ*“ — да буди своя народъ — е говорилъ *Хаджи* Н. на приятелитѣ си; па и за да бѫде свободенъ отъ всѣкакви други домашни грижи, рѣшилъ *да се не жени*. Хаджи Н. билъ и елински поданникъ, и прѣдполага се, че това качество особено му помагало да върши по-безпрѣпятствено своята работа въ Турско. Спомнитѣ за тоя чутовенъ родолюбецъ още сѫ се спазили въ паметьта на нѣкои стари хора у насъ. Въ годинитѣ 1855, 1858 и 1862 г-нъ Хр. Г. Дановъ виждалъ *Хаджи* Н. въ Бѣлградъ. Въ послѣдната година той билъ вече сломенъ отъ болки и слѣпъ съ двѣтѣ си очи. Сѫщата година *Хаджи* Н. и починѫлъ. Животописательтъ на тоя български просвѣтитель, г-нъ Н. Начовъ, дава по хронологическъ родъ на издаването заглавията на книгитѣ, които *Хаджи* Н. е издалъ. Тѣзи заглавия, пълни и прѣдълги, тука сѫ съкратени въ по-

дробноститѣ, отъ които сѫ придружени. Ето тия заглавия: 1. *Книга нарицаемая митарства* (2-о изд., Букурещъ, 1843; първото изд., прѣводъ отъ гръцки отъ учитель Монахъ Иоакимъ Кърчовски, е било направено въ 1817 въ Будимъ); 2. *Книга нарицаемая святче или календарь вѣчный* (Букурещъ, 1843; 2-о изд., Бѣлградъ, 1853); 3. *Священная история церковна отъ вехтие-тъ и новие-тъ завѣтъ* (прѣведена девети пѫть (?), Букурещъ, 1846); 4. *Букварь или началное оученіе, съ различни поученіята, за болгарскитѣ юноши, и за сѣкиму человѣку* („прѣведенъ шести пѫть" (?), Букурещъ, 1846); 5. *Чудеса пресвятыя Богородицы* (прѣиздание, Букурещъ, 1846; 1-о изд., Будимъ, 1817); 6. *Житіе на святаго и славнаго великомученика Димитрія мироточца и святаго славнаго великомученика и побѣдоносца и чудотворца Георгіа и святаго великомученика Теодора Тирона, и святаго великомученика Евстатіа* (Букурещъ, 1846); 7. *Краткое толкованіе на божественныатъ храмъ и на колкото сѫ въ него священны сосуды и одежды, и на обикновенныѣтѣ Послѣдованія, на Божественната Літургіа, и на святитѣ церковныі Таинства* (2-о изд., Букурещъ, 1846; 1-то изд. прѣводъ отъ гръц. и изд. на Райна Поповича, Будимъ, 1837); 8. *Месецословъ или календарь за лѣто 1848* (Букурещъ); 9. *Ново-български пѣсни съ царски и други нови пѣсни или похвали, и сѫдба баща сосъ сына* (Бѣлградъ, 1851; първата печатана въ Бѣлградъ Хаджи Н-ва книга); 10. *Начала на христанското ученіе или кратка священна исторія и кратакъ катихизисъ* (Бѣлградъ, 1851); 12. *Пространный христіанскій катихизисъ* (Бѣлградъ, 1852); 13. *Басни Есепови и о предобученіи Афтоніа мудреца и Гавріа еллина четверостишна* (2-о изд., Бѣлградъ, 1852; 1-о изд. и прѣводъ на Райна Поповичъ, Бѣлградъ, 1851; друго издание на П. Р. Славейковъ, Букурещъ, 1852); 14. *Наставникъ и ученикъ* (Бѣлградъ, 1852); 15. *Житіе на святаго Варвара* (Бѣлградъ, 1852); 16. *Житіе на святаго Ігнатіа и на сѫятаго Варвара* (Бѣлградъ, 1852); 17. *Правила за сохраненіе на здравіето* (Бѣлградъ, 1852); 18. *Свитокъ Богоматере, или молитва пресвятыя Богородици* (Бѣлградъ, 1853; прѣводъ и 1-о изд. на К. Огняновичъ, Цариградъ, 1844); 19. *Исторіа на истыятъ місеръ Бертолда* (Бѣлградъ, 1853); 20. *Годишно предзнаніе или пророчество или календарь вѣчныій* (7-о изд., Бѣлградъ, 1853; погрѣшно прѣдпоменѫтитѣ календари считани като по-прѣдишни издания на тоя календарь, който е толкова български, колкото и сръбски); 21. *Кратка богословія, съ Въпросы и Отвѣты* (Бѣлгр., 1853); 22. *Есопа, фригійскаго баснотворца басни или прикаски*, прѣведены, отъ Райна Поповича (1-о изд., Бѣлгр., 1854); 23. *Календарь за лѣто 1855*, списанъ отъ Х. Найденова Іовановича Татаръ-Пазарджичанина (Бѣлградъ); 24. *Псалтырь* (Бѣлградъ, 1855); 25. *Повѣсти забавни и любопитни отъ Настрадинъ Ходжа и Хасекия* (Цариградъ, 1855); 26. *Поучения какъ да се кръстимъ и въ разни болки и прѣмеждия на кои светии да се молимъ* (точното заглавие е изгубено; Бѣлградъ, 1853.

Интересни свѣдѣния за тоя книжовникъ и книгоиздатель, когото

първий български библиографъ, Ив. В. Шоповъ, нарича „замѣчателно лице въ българската книжна промишленость“ (*Списокъ на Болгарскитѣ книги, които са издадени до сега*. Цариградъ, 1852. Стр. 11, бр. 91) и която оцѣнка повтарятъ въ своитѣ книгописи и Иос. К. Иречекъ и А. Теодоровъ, ни дава Н. Начовъ: *Хаджи Найденъ Иоановичъ*, отдѣленъ отпечатъкъ отъ *Периодическо Списание*, кн. LXV (София, Държ. печатница, 1904).

Хаджи Петръ. Виж. *Хаджи Михаилъ*.

Хаджи Христо. Виж. *Хаджи Михаилъ*.

Хаджичъ (*Иованъ*). Сърбски литераторъ, извѣстенъ сѫщо подъ псевдонима *Милошъ Светичъ*; род. въ Цомборъ (Унгария), умр. въ Нови-Садъ (Унгария) [1799 — 1869]. Х., докторъ на правото отъ пещенския университетъ (1826), испълнявалъ правителствена служба въ Унгария. Повиканъ въ Сърбия въ 1837 отъ князъ Милоша, той сътрудничилъ надъ сръбския граждански законъ, приетъ въ 1845. Отъ 1847 до 1854 зелъ пакъ австрийска служба. Главнитѣ му литуратурни трудове сѫ: сборникъ отъ сърбѣски пѣсни и прѣводи отъ латински и нѣмски. Освѣнь това той ржководилъ отъ 1839 до 1861 издаването на нѣколко списания. Въ 1826 той основалъ въ Пеща *Сръбска Матица* (сърбски кошеръ), литературно дружество, което още сѫществува и което е принесло важни услуги на дѣлото на сърбската народность. Х. е още извѣстенъ по несполучливото си противодѣйствие на прѣдложенитѣ отъ Караджича рационални реформи въ сърбския езикъ.

Хаджия, *араб.* 1) Мохамеданинъ, който е ходилъ на поклонение въ Мека. 2) Християнинъ, който е ходилъ на поклонение въ Иерусалимъ.

Хадиджа. Първата Мохамедова жена, която имала огромно влияние на неговата дѣйность; умр. въ 612. Гробътъ ѝ, въ гробищата при Мека, е мѣсто на поклонение за хаджиитѣ. Виж. *Мохамедъ*.

Хаенъ (Jaen). Едно врѣме маврско кралство въ Испания, сега область въ Андалузия, простр. 13,480 чет. килом. и население 474,824 жит. (1900). Въ Х. минуватъ планини Сиера-Морена. Областьта е богата съ пасбища и гори; руди се разработватъ малко. Гл. гр. Х., на р. *Рио-де-Х.* (притокъ на Гвадалкивиръ), съ 23,854 жит. (1900); великолѣпна съборна църква, начената въ 1540; топли извори; околностьта живописна. Х. цвѣтѣлъ въ врѣме на римлянетѣ и готитѣ; слѣдъ падането на кордовския халифатъ образувалъ малко кралство Х., което въ 1246 било покорено отъ Фердинанда III, кастилски краль. Планинский връхъ, при политѣ на който е расположенъ градъ Х., и сега увѣнчава крѣпостьта на единъ мавритански твърдѣлъ.

Хазардна игра. Сѫщото, каквото е азардна игра.

Хазаре. Народъ едноплемененъ съ турцитѣ, живѣлъ въ старо врѣме въ западната страна на Каспийско море, което и сега още персидскитѣ географи наричатъ *Бахри-Хозаръ*, сир. Хазарско море. По-сетнѣ х. захващали цѣлото пространство отъ устията на Волга до Азовско и Черно море, сир. Фанагория, Босфоръ и голѣма часть отъ Таврида (Кръмъ), коя-

то дори се наричала нѣколко вѣка *Хазария*. Тоя войнственъ народъ воювалъ 450 години прѣди Р. Х. съ персянетѣ; по-сетнѣ х., споредъ Моисея Хоренски, нападатъ Армения, въ 198 слѣдъ Р. Х. и пакъ въ 310 слѣдъ Р. Х. Въ V-и вѣкъ надъ тѣхъ утвърдилъ властьта си Атила. Въ VII-и вѣкъ тѣ помагали на гръцкитѣ императори въ войнитѣ имъ съ Персия, угритѣ и българетѣ. Х. първенъ били идолопоклонници, въ VIII-и вѣкъ приели иудейството, а въ IX-и вѣкъ хазарский ханъ поискалъ отъ императора Михаила да му испрати учени християне, които да оборѫтъ другитѣ вѣроучители; тогава билъ испратенъ въ Хазария Св. Кирилъ, който и доказалъ, че най-добрата вѣра е християнската. Хазарский ханъ се обѣщалъ да се покръсти съ подданницитѣ си, до 200, вѣроятно словѣне, се и покръстили и това било всичкий плодъ отъ Св. Кириловата мисия. По това врѣме много х. били вече мохамедане. Възвеличението на руситѣ било гибелно за х. Олегъ унищожилъ владичеството на х. въ Киевъ, а Светославъ зелъ столицата имъ Саркелъ; отъ тогава могѫществото на х. почнѫло да испада. Въ 1016, когато Метиславъ Владимировичъ прѣзелъ Таврида, паднѫло въ Европа хазарското царство. При Китайско море, х. били извѣстни и въ 1140; а слѣдъ тая дата името имъ исчезва съвсѣмъ отъ историята. Виж. *Обзоръ политич. исторіи* х. въ русского спис. *Сынъ Отечества*, 1835, т. CLXX; Fraehn, Excerpta de Chasaris (СПБ., 1821); сѫщий, Ibn-Fozlan (1823); Хвольсонъ, *Извѣстія о хозарахъ, славянахъ и русахъ*—Ибнъ-Даста (СПБ., 1869).

Хазбрукъ. Франц. градъ, на едноименена Каналъ, 18 килом. на юго-ист. отъ Лилъ; на лилската и дюнкерската желѣзница; 12,000 жит. Ленъ. Църквата му, съградена въ XV-и в., има стрѣла 85 метра вис.

Хазяинъ, *рус.* Домакинъ, домовладика; **хазяйка**, домакинка.

Хаинъ-буазъ. Проходъ въ Стара-планина, на ист. отъ шипченския, единъ отъ второстепеннитѣ проходи на Шипченския балканъ; започва отъ Калифарево и по тѣснината на рѣка Бѣлица достига до колибитѣ Воинска, отъ дѣто продължава противъ течението на р. Клѣшка и като се искачва на водораздѣла, спуща се по течението на р. *Хаинбоазъ*. Прѣзъ тоя проходъ русский генералъ Дибичъ прѣвелъ войската си въ 1828; отъ тамъ сѫщо прѣминѫлъ летущий отрядъ на генералъ Гурко, въ който влизаше и българското опълчение (2 юл. 1877).

Хаиръ Улла. Турски писатель, род. въ Цариградъ, кѫдѣ 1820, и синъ на бивши историографъ на турското царство Абдулъ-Хагъ-Ефенди, който умрѣлъ въ 1853. Х.-У., членъ на държавния съвѣтъ и на съвѣта на общественото просвѣщение въ Турция, главенъ инспекторъ на общест. училища, се назначи въ 1879 шейхъ на Мека. Той е авторъ на *История на турското царство*, която състои отъ голѣмо число томове. Прѣвелъ е и нѣколко франц. съчинения, между които едно по *земедѣлието* въ три тома.

Хаити или *Санъ-Доминго*. Единъ отъ голѣмитѣ Антили, въ Атлантически океанъ, при входа въ Мексикански заливъ, по пространство най-голѣмий о-въ слѣдъ

Куба; длъжина отъ ист. къмъ зап. около 550 килом.; широчина, отъ 237 килом. до 27. (простр. 73,000 чет. килом.). Насел. 1,100,000 жит. Земята е планинска; четире планински бърда се простиратъ въ о-ва отъ ист. къмъ зап.; най-високий връхъ, Цибао, на сѣв.-ист., е 2,622 метра високъ. Много рѣки. Горещъ и нездравъ климатъ, нъ който се умѣрява отъ вѣтрове, много дъждове, и токо-речи пълното равенство на днитѣ и нощитѣ. Раскошна растителность. Плодородна земя, която произвожда кафе, захарь, памукъ, тютюнъ, овощия. Хубави гори: акажу, кампешово дърво и др.; сребърни, златни, мѣдни, солни рудници. Говедата, свинетѣ, овцетѣ изобилватъ. Главний поминъкъ на населението е обработването на кафето и памука. Въ о-ва има двѣ независими държави: *Доминиканската република* (виж. това име) на ист. и *република Хаити* на зап. Гл. градове на репуб. Хаити сѫ: *Портъ-о-Пренсъ*, сѣдалище на управл., Еремия, Ле-кеи, Жакмелъ, Хаитиски-Капъ, Гонаиви, всичкитѣ пристанища па морския брѣгъ. Населението на република Х. се въскачва на 800,000 жит., отъ които повече отъ 700,000 негри и останѫлитѣ мулати, които говорѭтъ разваленъ французски езикъ; простр. на републиката 24,000 чет. килом. Католичеството е вѣроисповѣд. на хаитянетѣ. Република Х., или западната часть на о-ва, станѫла французска колония въ VII-и вѣкъ, и слѣдъ нѣколко форми деспотическо правление се прогласила република въ 1859.

Хайделбергъ (Heidelberg). Градъ въ великото дукство Баденъ (окр. Долни Рейнъ), на Некаръ, надъ който минува въ това мѣсто 9-своденъ мостъ, 24 килом. на юго-ист. отъ Манхаймъ, на желѣзницата отъ Франкфуртъ за Карлсруе; 49,439 жит. (1905). Прочутъ университетъ, основанъ въ 1386, добрѣ извѣстенъ у насъ; въ тоя университетъ сѫ свършили правнитѣ си науки мнозина наши съврѣменни политически дѣйци, покойний Д-ръ Стоиловъ, Д-ръ Радославовъ и др. Университетската библиотека има повече отъ 320,000 т., 100,000 дисертации и брошури, 3,000 рѫкописа и нѣколко хиляди акта. За процъвтението на университета много сѫ спомогнѫли такъви професори, като Шлосеръ, Тибо, Хайсеръ, Вангеровъ, Виншейдъ, Бунзенъ. Нъ отъ 1866, малкий Баденъ не е можалъ да иждивява за двата си университета толкова, колкото по-голѣмитѣ германски държави, и хайделб. университетъ се е лишилъ отъ прѣдишната си слава. Научни и земедѣлчески заведения, хубави дворци на великитѣ дукове и на университета, забѣлѣжителни църкви Св. Петръ и Св. Духъ. Въ околностьта сѫществуватъ величествени развалини отъ нѣкогашния замъкъ на палатинскитѣ графове, на който единъ отъ зимницитѣ съдържа прочутата хайделбергска бурилка, съ вмѣстимость 140,000 литра.—Х., васална паланка на вормското епископство въ 1155, увеличенъ когато станѫлъ резиденция на палатинскитѣ графове въ 1362, билъ опустошенъ отъ Тили въ 1622, отъ Тюрена въ 1674, и отъ маршала Лоржа въ 1693. Въ 1719, той прѣстанѫлъ да е резиденция на курфюрста, и билъ присъеди-

ненъ на великото дукство Баденъ въ 1802.

Хайдерабадъ. Друго име на кралство *Низамъ*.

Хайдерабадъ (*Лъвски градъ*). Столица на кралство Низамъ, въ сѣверни Деканъ (Индия) и ц. на едноим. обл., на дѣсния брѣгъ (притокъ на Кистна), 310 килом. на сѣв.-зап. отъ Мадрасъ; 330,000 жит. Грънчарски издѣлия съ забѣлѣжителни по вкуса форми и шарове. Сѣдалище на единъ папски намѣстникъ. Между сградитѣ забѣлѣж. е главната джамия, по образеца на кяабето въ Мека. На срѣщния брѣгъ на рѣката е дворецътъ на английския резидентъ. Англичанетѣ държатъ гарнизонъ отъ 1800, когато покорили обл. Х. Мохамеданетѣ сж много въ столицата и както всѣдѣ въ държавата сж все на държавна служба, понеже династията е мохамеданска.

Хайдерабадъ. Гл. градъ, бивша столица на Синдъ, 7 килом. на ист. отъ лѣвия брѣгъ на Индъ; 62,000 жит. Прочути фабрики за оржжия; златошити и среброшити работи и лакирани издѣлия.

Хайдерабадъ или *Хайдерабадски области*. Индийска страна подъ прѣката власть на англичанетѣ (виж. *Низамово кралство*) въ комисарство Синдъ, огромна равнина плодородна по теченията на Индъ и безплодна и пѣсъчлива на ист. Индъ доставя много риба. Климатъ разнообразенъ. Прѣобладава населението мохамедане—синди. Х. се слави отдавна съ златошититѣ и среброшититѣ си работи и съ вълненитѣ и блѣскави материи. Сжщо и съ глазиранитѣ си сждове и лакиранитѣ си издѣлия.

Хайдеръ-Али (Hyder Ali). Майсурски владѣтель, и единъ отъ най-великитѣ мохамедански князове на Индия, род. въ 1728. Васалъ на майсурския раджа, той се обявилъ въ 1761 владѣтель (раджа) на Майсуръ. Като такъвъ, той въвелъ редъ въ финанситѣ на страната, прѣобразувалъ войската и завоевалъ съсѣднитѣ владѣния (Беднуръ, Оноръ, Конаноръ, па и Малабаръ и Малединскитѣ о-ви.) Х-витѣ военни сполуки извикали страховетѣ на англичанетѣ, които въвлѣкли владѣтелитѣ на Хайдерабадъ, Карнатикъ и други въ война съ Х.; нъ Х. одържалъ пълна побѣда и диктувалъ условията на мира подъ стѣнитѣ на Мадрасъ (1769). Въ 1780 Х. влѣзълъ въ съжзъ съ французетѣ, които му испратили спомагателна войска и силна флота. Като съединилъ подъ своето началство войскитѣ токо-речи на всичкитѣ маратски владѣтели, Х. подкачилъ нова война съ англичанетѣ, въ кратко врѣме завладѣлъ цѣлата область Карнатикъ и одържалъ редъ побѣди, нъ въ 1782 починжлъ прѣди свършването на войната. Неговъ приемникъ билъ синъ му Типу-Саибъ (виж. това име). Х.-А., мждъръ господарь, насърдчавалъ всѣчески търговията и земедѣлието и закрилялъ всичкитѣ религии, само по условието на пълна покорность на неговитѣ закони.

Хайднъ (Иосифъ Haydn). Знаменитъ нѣмски композиторъ, *наречень баща на симфонията*; род. въ 1732 въ с. Рорау въ Австрия; билъ синъ на бѣдни родители; понеже проявилъ голѣмъ музикаленъ талантъ, билъ приетъ на 8 години въ църквата Св. Стефанъ въ Вѣна. На 16-годишна си възрасть напуснжлъ хора дѣто до-

билъ повечето практическо отколкото теоретическо знание отъ искуството си и се прибралъ у нѣкой си Келеръ, който го приглеждалъ отъ състрадание. Въпрѣки тежкото си положение, Х. ревностно изучвалъ Баховитѣ творения и теориитѣ на композицията. Той сполучилъ да се сближи съ извѣстния музикантъ Порпора, занятията съ когото били за него полезни. Написанитѣ отъ него въ това врѣме сонати за клавесина се издали и обърнѫли на себе си внимание. Първитѣ крупни негови съчинения били една симфония и опера *Хромоногий бѣсъ*. Отъ 1760 захваща още по-обширната художествена дѣятелность на Х., който добилъ мѣстото капелмайсторъ у князове Естерхази. Двѣ пѫтувания въ Лондонъ, дѣто за Соломоновитѣ концерти написалъ най-добритѣ си симфонии, още повече утвърдили Х-та слава. Слѣдъ това Х. се настанилъ въ Вѣна, дѣто и написалъ двѣтѣ си прочути оратории: *Сътворението на свѣта* и *Четиретѣ годишни врѣмена*. Тия двѣ обширни композиции и три квартета за струнни инструменти били послѣднитѣ произведения на Х., който умрѣлъ въ 1809.

Х-та композиторска дѣйность се отличава съ забѣлѣжителна плодовитость: 118 симфонии, 163 пиеси за баритонъ, 19 меси, 83 квартета за струнни инструменти, 44 сонати, 8 нѣмски опери, 14 италиянски далеко не изчерпватъ всичко, което написалъ Х., числото на чиито съчинения достига до 800. Той опиталъ силитѣ си въ всичкитѣ родове музикално съчинение, нъ не въ всичкитѣ творчеството му се проявило съ еднаква мощь. Въ областьта на инструменталната музика Х. справедливо минува за единъ отъ най-крупнитѣ композитори на втората половина отъ XVIII-и и началото на XIX-и вѣкъ. Въ инструментовката Х. открилъ нови пѫтеки; никой до него не разбиралъ така тънко оркестровия колоритъ. Въ симфонниитѣ и квартетитѣ той съ удивителна майстория разработвалъ мислитѣ си, прости и своеобразни. Особено лондонскитѣ симфонии и квартети минуватъ за образци, които имать голѣмо възпитателно значение за музиканта. Въ оперитѣ Х. не отишелъ далечъ; драматический стилъ му билъ чуждъ. Макаръ Х. и да билъ прѣмного религиозенъ, въ църковнитѣ произведения той рѣдко дохождалъ до истински църковенъ стилъ. Неговитѣ меси носѧтъ свѣтски характеръ. По-достѫпни за Х-та дарби сѫ били ораториитѣ, въ които се срѣщатъ страници съ чудна хубость. Къдѣ края на живота си Х. се ползувалъ съ грамадна популярность. Виж. Dies, Haydn's Biographie (Вѣна, 1810); Ludwig, Joseph Haydn. Ein Lebensbild (Нордх., 1867); Pohl, Mozart und Haydn in London (Вѣна, 1867); сѫщий, Joseph Haydn (Берлинъ, 1875).

Хайдути. Слѣдъ падането на България много независими боляре и воеводи продължавали да се борѧтъ въ непристѫпнитѣ планини противъ завоевателитѣ; а когато тия борци изчезнѫли, тогава се появили *хайдутитѣ*. Хайдутитѣ наистина не сѫ гонили великата идея, освобождението на отечеството, нъ пакъ тѣхната цѣль е била благородна. Тая цѣль е била защитата на слабата

рая, отмъщение на турцитѣ, — притѣснители на християнитѣ.

Прѣкитѣ причини, които накарвали нѣкои юначни българе да се отдалечатъ въ горитѣ, и да водятъ постоянна борба съ турцитѣ, сж били различни; така, на едного турцитѣ убили бащата, на другиго грабнжли сестрата, на трети ограбили имота, — па имало и такива, които забѣгвали поради родителско проклетие или поради нещастна любовь.

Хайдутитѣ се събирали и образували една вѣрна и сговорна дружина, която се състояла обикновено отъ 10—15 души, а понѣкога достигала и до 50 души. За х. се приимали само *отборъ юнаци*, — мжже самоотвержени, храбри и испитани. Обикновени разбойници не се приимали въ четитѣ: тѣхъ х. наричали *кокошари*. Въ хайдушкитѣ чети влизали и дѣвойки, които често не отстжпяли въ нищо по храбрость на мжжетѣ. Най-опитний и храбрий помежду дружината се избиралъ за *воевода*, а той назначавалъ едного отъ *момчетата* или *юнацитѣ*—така се наричатъ тѣ помежду си—за *байряктарь* (знаменосецъ). Подъ развѣно знаме х. давали клетва, че ще бждатъ вѣрни едни на други и покорни на воеводата, че ще бждатъ справедливи, че ще бранжтъ християнетѣ и ще отмъщаватъ за невинно убититѣ и онеправданитѣ, и че нѣма да се прѣдаватъ на турцитѣ нито ще се отдѣлжтъ отъ другаритѣ си.

Оржжието на х. състояло отъ „дълга пушка бойлия“ на рамо; „чифте пищови и ятаганъ“ на поясъ и „сабя френгия“ прѣзъ кръста, а облѣклото имъ било понѣкога твърдѣ раскошно: чохени потуре и сърменъ джамаданъ съ копринень поясъ; нъ обикновено носяли прости дрехи.

Х. живѣли по планинитѣ и се навъртали най-много по планинскитѣ пжтеки и проходи. Въ нужда тѣ слизали и на полето. Селянетѣ и овчаретѣ ги снабдявали съ храна и други потрѣби. Лѣтѣ прѣкарвали добрѣ; а зимѣ или прѣкарвали въ балканскитѣ пещери, или се скривали у приятели (*ятаци*) до пролѣтьта.

Х. всждѣ диряли турци да ги обиратъ или убиватъ. Ако нѣкой спахия мжчалъ християнетѣ, тѣ викали на помощь х., които убивали притѣснителя. Истински х. никога не обиждалъ християнинъ. Ала нѣкои воеводи, подбуждани отъ користь или отъ лично отмъщение, нападали понѣкога и своитѣ едновѣрци.

Често турцитѣ, кога хванѣли нѣкой хайдутинъ живъ, набивали го на колъ, дѣто той умиралъ слѣдъ страшни мжки; затова болнитѣ и раненитѣ х. бивали убивани отъ своитѣ собствени другари.

Хайдутлъкътъ започналъ по Гергйовдень, когато се раззеленявала шумата, а есенно врѣме, по Кръстовдень, юнацитѣ заравяли оржжието си и отивали при своитѣ приятели по селата.

Дѣлата и подвизитѣ на нашитѣ х. се въспѣватъ въ много народни пѣсни, въ които се споменуватъ имената на *Мануша*, *Страшила*, *Чавдара* и много други юнаци. Отъ момитѣ, които влизали въ хайдушкитѣ чети, нѣкои ставали и воеводки, както напр. *Сирма*, *Елена* и *Тодорка*. Тѣ въртѣли майсторски оржжието си и много искусно нападали турцитѣ.

Х. съ мжжеството и самоот-

верженостьта си сѫ принесли голѣма услуга на нашия народъ: тѣ сѫ поддържали у него духътъ на самостойность, на свободенъ животъ прѣзъ периода на нашето петвѣковно робство, и у тѣхъ най-напрѣдъ се е породила идеята за по-обширна дѣйность — освобождението на отечеството ни отъ азиятскитѣ варвари. Първитѣ апостоли за освобождението ни сѫ ученици на х. Затова х. отъ турско врѣме заслужватъ всѣка похвала и почить. Тѣхний животъ, идеи и подвизи сѫ свѣтли страници въ историята ни. Безъ тия велики борци нашата история би прѣдставлявала една срамна епопея отъ робско кротуване. За пояснение на дѣйностьта на х. виж. *Ватахътъ*, *Бойчо воевода*, *Илйо воевода*, *Хайдутъ Велко*. Л. Каравеловъ, който слѣдъ Раковски най-добрѣ е схванѫлъ чувствата, мечтитѣ и теглото на българскитѣ х. отъ турско врѣме, ги е обожавалъ. Това виждаме вредъ въ неговитѣ съчинения. Майката на хайдутина, като човѣкъ обреченъ на смърть, на мѫки, могла да запѣе:

„Родила съмъ го за черна земя,
За черна земя, за бѣла пѣсень,
На краката му желѣзно ривце,
На шията му отъ синджиръ халка".

На друго мѣсто на х-тѣ се говори:

„Ехъ, момчета, момчета, тежко и горчиво е пасърдцето, когато припомня своитѣ млади и зелени години и моята бащина кѫщица—сладко се живѣе подъ бащина керемида, а сега?—Сега, като чумавъ, се скитамъ по четиретѣ краища и нийдѣ не мога да намѣря топло и мирно пюшенце, нийдѣ не мога да си наклоня ежката глава и да кажа „Сполайти, Боже" Войвода, стр. 129).

А ето, по Каравелова, и какво сѫ проповѣдвали х-тѣ на своитѣ *братя*:

„Напуснете ниви и ливади,
Оставете жени и дѣца, Т
Стара майка и мила сестрица,
Затворете кѫщи, покѫщници,
Распродайте руди ваклн стада,
Сиви крави и руси биволи;
Па купете тънки остри сабя,
Дълги пушки и златни пояси:
Да ударимъ, брате, на турчина,
Да откупимъ що е сърцу мило,
Да добиемъ що е наше било.
Хайде, брате, Богъ ще да поможе
За кръстъ честни, за драга свобода"
(Горчива сѫдба, стр. 96).

За х. сѫ писали Раковски (*Българскитѣ хайдути*, тѣхното начало и тѣхната постоянна борба съ турцитѣ; Букурещъ, 1867) и Панайотъ Хитовъ въ запискитѣ си; виж. Georg Rosen, Die Balkan-Haiduken, ein Beitrag zur innern Geschichte des Slawenthums (Лайпцигъ, 1878). За значението на Панайотовитѣ записки, както и на Розеновата книга, написана въ враждебенъ на българетѣ духъ, виж. *Панайотъ Хитовъ воевода*.

Хайдутинъ. 1) Възстанникъ. 2) Разбойникъ.

Хайдутъ Велко. Единъ отъ най-знаменититѣ българи дѣйци въ възстанието на сърбитѣ противъ турското иго; род. въ с. Леновци, чернорѣчска околия, 11 килом. на юго-зап. отъ Зайчаръ, убитъ при отбраната на Неготинъ (около 1780 — 1813). Овчарски синъ, В. до 15-годишната си възрасть пасълъ овце. Турцитѣ отнемали бащиното му стадо, и В. слѣдъ слугувалъ въ Видинъ у единъ турчинъ и тамъ се научилъ да говори турски. Слѣдъ това, той слугувалъ въ Пожаревацъ при единъ турчинъ, отъ дѣто побѣгналъ и влѣзълъ въ четата на прочутъ хайдутинъ *Станой Главашътъ*, който хайдутувалъ за да отмъщава на турскитѣ зулуми. В. не хайдутувалъ

валъ за много врѣме. Когато въ 1804 Кара-Георги подигнѫлъ възстанието той станѫлъ неговъ воевода и се отличилъ съ юначеството, смѣлостьта и хитростьта си да разбива турцитѣ или да си отваря пѫть прѣзъ турската войска. Когато руситѣ минѫли Дунавъ, вслѣдствие сърбскитѣ заявления, и навлѣзли въ Крайна, В. се присъединилъ къмъ тѣхъ, като имъ служилъ за авангардъ. За особена храбрость и заслуги графъ Каменски го наградилъ съ златенъ медалъ. В. паднѫлъ мъртавъ, поваленъ отъ гюлле, слѣдъ като водилъ съ малка сила много врѣме отбраната на Неготинъ срѣщу турцитѣ. Неготинъ не щѣлъ да падне и сърбитѣ не щѣла да сполети скоро народна злочестина, да не били се въздържали нѣкои сърбски воеводи отъ завистъ за В-та слава да му идѫтъ на помощь. В.ималъ и двама братя, които сѫщо се борили за освобождението на Сърбия. Пълни подробности за В. има въ *Български дѣйци въ сърбската завѣра*, изучение на Р. П. Славейкова въ *Периодич. Списание*, книж. XIII (София, 1885).

В. е билъ тънъкъ-високъ, съ остра коса, малки мустаки, широки уста, римски носъ, дълголикъ и сухъ; гласъ еималъ твърдѣ голѣмъ. Обличалъ се великолѣпно, носилъ единъ видъ бошняшки костюмъ отъ кадифе, обшитъ съ златни ширити. На главата си носилъ малъкъ фесъ. Орѫжието му било отъ най-скѫпоцѣннитѣ въ онова врѣме. Изобщо отъ всичкитѣ Кара-Георгеви воеводи В. е билъ облѣченъ и въорѫженъ найдобрѣ. По храбрость и тѣлесна сила той билъ юнакъ надъ юнацитѣ. Портретътъ му се намира въ бѣлградския музей; ала казватъ, че живописецъ Урошъ Княжевичъ, като е писалъ В-вия портретъ, зелъ за образецъ Вукотича, тестя на черногорския князъ Никола, на когото В. много приличалъ.

Хайдъ (H y d e). Английски градъ въ обл. Честеръ, 12 килом. на юго-ист. отъ Манчестеръ, близо до р. Теймъ и каналъ Пикъ-Форестъ; 35,000 жит. Много памукопредилници, тъкачни фабрики и желѣзни заводи; въ околностьта богати каменовѫглищни рудници. Институтъ за механици. Стари църкви Св. Георги и Св. Тома въ старо-английски стилъ.

Хайлбронъ (H e i l b r o n n). Укрѣпенъ градъ въ кралство Вюртембергъ, некарски окр., свободно пристанище на Некаръ и на Вилхелмовъ каналъ, 50 килом. на сѣв. отъ Шутгартъ; 70,026 жит. (1905). Сѣдалище на главното евангелическо надзирателство. Едноврѣмешенъ замъкъ на тевтонския орденъ; сега казарма. Хубава готическа църква, съградена отъ 1013 до 1529. Кула въ която е билъ затворенъ Гецъ Берлихингенски. Износъ: хартия, химически произведения и др. — Х., основанъ въ VIII-и вѣкъ и много врѣме имперски градъ, принадлежи на Вюртембергъ отъ 1802 г.

Хай-нанъ. Островъ въ Китайско море, който зависи отъ китайската обл. Кантонъ; простр. 36,199 чет. килом. Хайнански протокъ, 17 метра широкъ, го отдѣля отъ китайския материкъ; 3,000,000 жит., отъ които само половината сѫ китайци и припознаватъ властьта на Китай; другитѣ сродни съ малайцитѣ, живѣятъ въ вѫтрѣшностьта, въ диво състоя-

ние. Китайцитѣ завзели острова въ XVII и XVIII вѣкъ. Прѣзъ о-ва минува едно планинско бърдо, което въ най-високия си връхъ, Учжишанъ, достига до 2,000 метра. Горещъ климатъ, хубави гори, плодородна земя на зап. Злато, бисери, солници; обработватъ се оризъ, захарна тръстика, памукъ, кокосови орѣхи, ластовични гнѣзда, растителенъ восъкъ, свине и др. Вносътъ състои отъ прежда, спиртни пития, желѣзни и манифактурни издѣлия. Естественитѣ богатства на о-ва отдавна сж привлѣкли вниманието на европейцитѣ и още въ 1858 по тянъ-цзинския договоръ на чуждестранцитѣ е дадено правото да търгуватъ съ главния градъ на о-ва, Цюнъ-чжоу, на западния брѣгъ.

Хайне (Хенрихъ Heine). Отличенъ германски поетъ, синъ на срѣдна ржка еврейски родители (1797—1856). Слѣдъ несполуки на търговското поприще, Х., съ помощьта на богатия си вуйка Соломона, се посветилъ на изучване правото, философията и германската филология. Въ 1825 приелъ християнството. По малко разяснени причини отказалъ се отъ адвокатското поприще и слѣдъ разни странствувания въ 1831 се настанилъ да живѣе въ Парижъ. Несполучливо се влюбилъ въ братовчедка си Амалия, послѣ въ по-младата ѝ сестра Тереза. Това много повлияло на неговата лирика. Въ 1835 прѣсловутото рѣшение на германския съюзенъ съвѣтъ запрѣтило всичкитѣ съчинения на така-наречената млада Германия, на която принадлежалъ Хайне. Въ 1834 се влюбилъ въ французойка Евгения Мира, весела, добра ъ необразована и която твърдѣ много обичала волствието, въ 1841 се ожа за нея. Като испаднжлъ в труднително материално по ние, извършилъ една необм на постжпка, поискалъ и д пенсия отъ тайнитѣ фондо французското правителство пенсия му се давала до (4,800 лева годишно). Отъ билъ боленъ отъ болесть на начния мозъкъ, и токо-рече лежалъ. Прѣзъ тоя периодъ пѣлъ най-остри болки и осѣ нъ всичко това понесълъ бѣлѣжително равнодушие и добро духорасположение, до на смърьта си (1856). Же умрѣла въ 1883.

Още първитѣ Х-ви стихо ния срѣщнжли похвали отъ хагена и други критици, а по-голѣма сполука имали и тѣ *Пжтни картини* (Reise Хамб., 4 тома, 1826—1831), на едно пжтуване въ Ха Италия. Въ 1827 излѣзла *гата на пѣснитѣ*, която издържала много издания. Х рижъ Х. залѣгалъ да сближ цитѣ съ французетѣ. Тамъ запознялъ съ Сенъ-Симоно Анфантеновото учение. Въ издалъ книгата, която прич скандалъ: *Лудовикъ Берне*, книга той противопоставилъ то жизнерадостно езическо съзерцание на християнско-ския спиритуализмъ. Х. би прѣки либерализма, умствен стократъ и съвсѣмъ не раз Берне. Въ 1844 издалъ *пѣсни*, *Германия*, *Зимна пр* въ 1847 *Ата Троль* (по сатира), въ 1851 *Романсе* края на който се забѣлѣжи връщане къмъ теизма.

Като човѣкъ, Х. и по пр

и въ качеството на най-типичния прѣдставитель на едно отъ главнитѣ течения на своето врѣме (байронизмътъ), прѣдставлява сѫщество, въ което се съединявали най-голѣми противоположности: високо нравствено достойнство съ суетность и дребнавость. Ала изобщо Х. останѫлъ непоколебимо до края на живота си благороденъ човѣкъ и гражданинъ.

Колкото се отнася до Х. като писатель, центрътъ на тежестьта на неговата дѣйность е въ поезията; нъ и значението му като публицистъ и критикъ е твърдѣ важно. Наистина, неговитѣ органически свойства като човѣкъ, а главно като поетъ, му бъркали въ политическитѣ статии да е послѣдователенъ въ *частнитѣ* възгледи и мнѣния, що се отнасяли до разни въпроси; нъ въ своитѣ *основни* възгледи той оставалъ всѣкога неизмѣненъ, и сѫщностьта на тия възгледи той изразилъ найдобрѣ самъ, когато нарекълъ себе си: „единъ храбъръ войникъ въ война за освобождението на човѣчеството“. Като литературенъ критикъ Х. стои още по-високо отъ Х.-публициста; подъ една блѣскава лека форма, която дори понѣкога се явява като празна и лекомислена, подъ видъ на една смѣсь отъ научна сериозность и фейлетонна шутливость, въ всички критически, научни и други статии Х. толкова дълбоко разбира явленията и е толкова досѣтливъ, колкото не би можалъ да пожелае на себе си кой-да-е отъ ученитѣ историци на литературата. Х-та поетическа дѣйность е важна отъ двѣ страни: историколитературна и чисто художествена. Израсълъ подъ влиянието на романтическата школа, Х. още въ първитѣ врѣмена на своята дѣйность проявилъ едно пълно отличие отъ романтицитѣ. Въ противоположность на романтическата поезия, която, особено въ послѣднитѣ години, състояла отъ два елемента, рицарството и калугерството, Х. внесълъ въ своята поезия единъ-единъкъ елементъ, човѣчеството. Отъ тука до една явна борба съ романтизма оставала само една крачка,—и Х. скоро я направилъ, и слѣдъ това тръгналъ бързо и побѣдоносно по новия пѫть. Х-тѣ първи произведения турятъ край на нѣмския романтизмъ и начало на ерата на новата нѣмска поезия. Земена сама по себе, безъ отношение къмъ съврѣменнитѣ литературни посоки, Х-та поезия ни се прѣдставлява въ двоенъ характеръ. Една категория отъ нея съставятъ стихотворенията, които правѫтъ Х. единъ отъ най-великитѣ лирици на всички врѣмена и народи—произведения на *чистото искуство* „тия бисери отъ лирика, които въ своята чистота и въ своята кристална лъскавина съставятъ вѣчно украшение на неговия поетически вѣнецъ и принадлежѫтъ на лирическитѣ съкровища на нѣмската народна литература“; това сѫ пѣснитѣ, които прѣработватъ народнитѣ мотиви, пѣсни на любовьта въ тѣхното безконечно и обаятелно разнообразие. Нъ наредъ съ тия произведения, дѣто всичко е ефиръ, чистъ аромать, вървѫтъ произведения на отрицанието, „на мировата скрѫбь“, която у Х. добива единъ самостоенъ, индивидуаленъ характеръ, който токо-речи съ хронологическа послѣдователность минува прѣзъ три фази. Първата фаза се отличава съ ирония, или по-право

юморъ, който самъ Х. характеризира като „засмѣни сълзи“, втората—съ палителна сатира; нейното най-ярко проявление се намира въ поемата *Зимна прикаска*. Послѣдната фаза е апогеятъ на песимистическото отнасяне къмъ живота, когато се явява въ цѣлата си голота едно пълно, безпрѣдѣлно, което понѣкога дохожда до цинизмъ, отричане на всичко.

Едно пълно събрание на Х-тѣ съч. е издадено пръвъ пѫть въ 1861 отъ Щротмана. Въ 1869 сѫщий издалъ посмъртнитѣ произведения на поета: Letzte Gedichte und Gedanken. Слѣдъ Щротмановото издание дошли нѣколко други, безъ да прибавѭтъ на първото нѣщо сѫществено. Неотдавна се появи една часть отъ неговитѣ *Мемоари*. Х. е прѣвожданъ на франц., англ., русски и др. европ. езици, па дори и на японски. На български, освѣнь нѣкои Х-ви стихове, пръснѫти изъ списанията (виж. въ спис. *Мисъль*, год. XVI, кн. III, Олафъ ванъ Гелдернъ, *Х. Хайне*, литературни бѣлѣжки, и *Планинска идилия*, прѣв., въ стихове, отъ нѣм. П. П. Сл.), има въ отдѣлно издание стихотворна сбирка Х-ви стихотворения прѣведени отъ нѣмски отъ П. Н. Даскаловъ (София, 1902) и *Расходка безъ позволение*, расказъ за дѣца съ 3 картинки, прѣв. отъ нѣм. Р. Г., издание на в. *Звѣздица* (1895; 2-о изд. на *Дѣтска Библиотека*, София 1900). Най-добритѣ биографии на Х. сѫ: отъ Щротманъ, H. Heine's Leben und Werke и отъ Прйолсъ, Heinrich Heine; виж. още Х-та биография на рус. отъ П. И. Вейнбергъ, Павленково изд. (1892) и Мейснеръ, *Воспоминанія*; виж. и Камил. Селденъ, Les derniers jours de Heine.

Хайфа. Приморски градъ въ Палестина, расположенъ въ Акски заливъ, при политѣ на Кармилъ; 10,000 жит. Двѣ джамии, два монастира и двѣ франц. училища, и нѣколко църкви (католич. и протестант.). Староврѣменна Х. е била расположена 2½ кил. отъ сегашна Х. и се нарича у гръцитѣ Sycaminum. Виж. Olifant, Haifa, or life in modern Palestine (Лайпц., 1887).

Hac itur ad astra. Латинска пословица: така отиватъ людетѣ до звѣздитѣ.

Хакодате. Японски градъ, на югъ въ о-въ Иезо, съ добро пристанище, най-сѣверното отъ отворенитѣ за другоземцитѣ пристанища на Япония; 87,000 жит. (1900). Тоя градъ е отворенъ за корабитѣ на Съединенитѣ Държави отъ 1854, на Англия и на Русия отъ 1855, на Холандия отъ 1857 и на Франция отъ 1858. Х. е въ търговски сношения съ всичкитѣ голѣми пристанища на Япония.

Халамъ (*Хенрихъ* Hallam). Английски историкъ и критикъ (1777—1859). Училъ правото въ Оксфордъ. Напуснѫлъ юридическата практика и почнѫлъ да се дикѫ въ най-блѣскавото общество на либералитѣ. Главний му трудъ е: *Погледъ върху състоянието на Европа прѣзъ срѣднитѣ вѣкове* (ново изд. отъ 1884; има нѣмски прѣводъ); други отъ по забѣлѣжи негови трудове сѫ: *Конституционната история на Англия отъ Хенриха VII до Георги II* (ново изд. отъ 1878; има нѣмски прѣводъ); *Въведение въ историята на литературата прѣзъ XV—XVII вѣкове* (ново изд. 1883)

На паметьта на сина му, който е умрѣлъ момче, Тенисънъ е посветилъ своето In Memoriam. Х., на врѣмето си единъ отъ най-отличнитѣ европейски учени, се отличава съ обширна и дълбока ученость, обобщителна способность, здравъ разсѫдъкъ и добросъвѣстность. Х-тѣ трудове и до сега не сѫ изгубили значението си; особено това може да се каже за тоя отдѣлъ отъ неговитѣ *Срѣдни Вѣкове*, въ който излага историята на англійската конституция, и за неговата Constitutional History, която се явява като продължение на тоя отдѣлъ. Въ съчиненията си, както и въ живота си, Х. се явява убѣденъ вигъ (либералъ).

Халберщатъ. Градъ въ прусска Саксония, на Холцемъ, въ регентство Магдебургъ, 50 килом. на юго-зап. отъ Магдебургъ; 45,529 жит. (1905). Фабрики за сукно и вълнени платове, ръкавици и др. Много готически домове, хубава съборна църква Св. Стефанъ отъ XIII-и вѣкъ, църква Богородица византийска стилъ отъ XI-и вѣкъ, замъкъ. Училище за глухонѣми, двѣ добри библиотеки. — Х. е основанъ въ врѣмето на Карла Велики.

Халдейски езикъ въ истинския смисълъ билъ езикъ не на иранското племе, а семитически и сроденъ съ сирийския. Евреитѣ, въ врѣме на вавилонското плѣнение усвоили халд. ез. и го прѣнесли послѣ въ Палестина, та въ врѣме на Макавеитѣ той станѫлъ разговорний езикъ. Халд. ез. билъ истиканъ отъ арабския и се упазилъ въ развалени форми само въ нѣкои християнски и еврейски общини. На халд. ез. у нѣкогашнитѣ евреи въ Палестина сѫ написани нѣколко глави отъ книгата на Ездра и на пророка Даниила, и др. Най-добрата граматика на халд. ез. е Винеровата (Лайпцигъ, 1842) и най-добрий рѣчникъ Ландаувий (5 т. Прага, 1819).—**Халдейски християне**. Клонъ отъ несторианетѣ, който припознава папата. Употрѣбяватъ православнитѣ обряди, и сѫ подъ вавилонския патриархъ. Прѣдполага се, че сѫ около 70,000.

Халдея. Първень страната отъ двата брѣга на долни Евфратъ до Персидски заливъ съ гл. гр. Вавилонъ; по-сетнѣ цѣла Вавилония. Халдейцитѣ били храбръ и войнственъ народъ отъ мидо-персидското племе, което първень населявало Кюрдскитѣ планини, послѣ се прѣселило въ сѫща Халдея. Халдейцитѣ се славили съ астрономическитѣ си познания. Денѣ, за астроном. наблюдения, употрѣбявали тѣ сълнечни часовници, водни. Главната имъ обсерватория се намирала въ Вавилонъ. Виж. *Вавилония*.

Хале (Halle). Градъ въ прусска Саксония, на р. Заала, 32 килом. на сѣв.-зап. отъ Лайпцигъ; 169,916 жит., включително и гарнизонътъ (1905). Въ 1831 населението е било само 25,594. Както скоро се е увеличило населението, така и търговията и промишленностьта сѫ се развили много въ най-ново врѣме, особено отъ когато Х. е станѫлъ важно желѣзнопѫтно срѣдоточие. Захарь, химически произведения, бира; особено цъвти машиностроителството. Около града обширни каменовѫглищни рудници. Прочутъ университетъ, основанъ въ 1694 отъ прусския краль Фридриха I (тогава още курфирстъ); отъ 1862

съ тоя университетъ е съединенъ единъ селско-стопански институтъ, най-добрий отъ тоя родъ институти при германскитѣ университети. Обсерватория, анатомически театръ, ботаническа градина, библиотека съ повече отъ 100,000 т. и разни научни сбирки. Х. пръвъ пѫть се споменува въ 806 подъ име Burg-Halla. Нѣколко старинни църкви; така наречената *Червена Кула*, построена въ XIV-и вѣкъ; паметникъ *Хенделу*.

Халеви (*Жакъ Ф. Ф.*). Французски композиторъ, отъ еврейско происхождение, род. въ Парижъ (1799—1862). Училъ се у Бертона, и послѣ въ Римъ. Първото Х-во произвождение, което го направило извѣстенъ, било *Еврейката*, испълн. на голѣмата опера въ 1835. Най-важнитѣ отъ напокошнитѣ му пиеси (съ сериозенъ характеръ) били: *Кипрската царица*, *Карлъ VI*, *Скитникътъ евреинъ* и *Магйосницата*. Пиеситѣ му, съчичени за Opéra Comique, минуватъ за най-сполученитѣ; главнитѣ сѫ: *Мускетаритѣ* (вѣроятно неговий шедевръ), и *Свѣткавицата*. Х. е билъ голѣмъ любимецъ на съотечественицитѣ си; нъ неговий стилъ е толкова чисто народенъ, че, въпрѣки голѣмата му драматическа сила, той не се е радвалъ на голѣта популярность извънъ франция.

Халевъ. Мѫжественъ еврейски военачалникъ отъ Иудиното племе, влѣзлъ съ Исуса Навина въ Обѣщаната земя (Ханаанъ) (Библ.).

Халедъ. Арабски генералъ, намѣстникъ Мохамедовъ, завоевалъ Сирия въ VII-и вѣкъ.

Халецъ. Гл. градъ на едноименен виляетъ въ сѣверната часть на Сирия, между Оронтъ и Евфратъ, на малката стенна р. Киокъ, въ една широка котловина, 200 килом. на сѣв.-ист. отъ Дамаскъ; 127,149 жит., отъ които повечето мохамедане. Христианското население, около 16,000, състои главно отъ гръци; въ тоя число влизатъ и 2,000 арменци, 2,000 маронити и малко сирийски католици; евреи 4,500. Скоро се е основала и една мъника американска протестантска община. Х. е многоводенъ, съ раскошни градини, и едничкото отрадно мѣсто въ една пуста околность; самий градъ, чистъ, съ каменопослани улици и камени домове още е единъ отъ най-хубавитѣ градове въ Истокъ. Въ началото на XIX-и вѣкъ той е ималъ 200,000 жит., обширна промишленость и търговия, фабрикантитѣ му снабдявали цѣлъ Истокъ съ копринени, памучни и вълнени платове. Нъ едно земетресение на 12 авг. 1822, чума въ 1827 и холера въ 1832 подкопали благосъстоянието му. Най-старий паметникъ въ Х. е единъ римски водопроводъ, 11 килом. длъгъ. Една грамадна стѣна 10 метра висока и 6·5 м. дебела, съ седемъ врати, отдѣля града отъ прѣдградията. Една огромна покрита чаршия искарва на нѣколко улици. Х. има, покрай многото джамии, 7 църкви, заедно съ 3 монастиря и джамия Елъ-Ялаве, въ старо-римски стилъ, нѣкогашна църква, построена отъ царица Елена. Главнитѣ прѣдмѣти на износа сѫ вълна, коприна, восъкъ и др.; а главната индустрия е копринената. Х. е едно отъ главнитѣ стоварища на вѫтрѣшната търговия на Азия. Пристанището му е Александрета (9

килом. на сѣв.-зап. съ само 1,500 жит.). Халеплиитѣ се имать за шерифи, сир. Мохамедови потомци; тѣ сж най-добродушнитѣ и вѣротърпими мохамедане. Въ римско врѣме Х. билъ извѣстенъ съ името *Береа*, което му било дадено отъ селевкидитѣ; нъ слѣдъ завоеванието му отъ арабетѣ, пакъ почнжлъ да се нарича съ старото си име. Въ 1206 той билъ разграбенъ отъ монголитѣ, а въ 1400 отъ Тамерлановитѣ орди. Покъсно подпаднжлъ подъ властьта на египетскитѣ мамелюки, а въ 1560 султанъ Селимъ I го присъединилъ на турското царство. —Халепский вилаетъ има простр. 105,561 чет. килом. и 432,744 жит.

Халифаксъ (Halifax). Английски градъ, въ обл. Йоркъ и 60 килом. на юго-зап. отъ Йоркъ, на Хеблъ; 108,419 жит. (1905). Най-голѣмитѣ фабрики на свѣта за стѣнни килими (кавйори); още и фабрики за сукно, ткани отъ мериносова вълна, казмири, памучни платове, хартия и др. Великолѣпна сграда, съ 315 апартамента или складове за стоки. Важна търговия, улеснявана отъ водни пжтища и желѣзници. Институтъ за механици.

Халифаксъ. Градъ въ Канада, ц. на Нова Шкоция, на Атлантически океанъ, на заливъ Чизукту; 43,832 жит. (1901). Едно отъ най-добритѣ пристанища на свѣта; арсеналъ, корабостроителници. Важно риболовство. Морска станция, дѣто често се спиратъ корабитѣ, които пжтуватъ между Европа и Америка.

Халифатъ. Царство на арабски халифи. Освѣнъ главния арабски халифатъ, сир. държавата основана отъ най-ближнитѣ Мохамедови приемници, отослѣ се явили и други халифати; прѣди всичко се отдѣлилъ Египитъ въ IX-и вѣкъ. Титлата халифи сж носили сжщо испанскитѣ Омаяди. Виж. *Халифи*.

Халифи (араб. *намѣстници*; по-пълно *халифетъ-ресулъ-аллахъ*, намѣстници на Божия пророкъ). Господари отъ нѣкогашния арабски халифатъ. Така-наречените законни халифи се захващатъ съ Мохамедовия тесть (бащата на втората Мохамедова жена (Айше) Абу-Бекира и съ другия му тесть Омара I (царув. 634—644). Слѣдъ това слѣдва Отманъ (Османъ), Мохамедовъ зетъ, послѣ Мохамедовий племенникъ Али. Съ Моавий (661—680) се захваща династията на Омаядитѣ, съ Абулъ-Абаса (749—754) — на Абасидитѣ. Въ X-и вѣкъ се появяватъ много династии. Виж. *Алмоади* и *Фатимиди*. Отъ съчиненията за халифитѣ, слѣднитѣ сж по-забѣлѣжителнитѣ: P. Дози, Essai sur l' hist. de l'isl. (Лайд., 1879); сжщий, Hist. des mus. de l' Espagne (Лайд., 1861, 4 т.; има нѣм. прѣводъ); Weil, *История на халифитѣ* (Манхаймъ и Щутгартъ, 1846—1862, 5 т.); едно резюме на своитѣ 30-годишни работи Вайлъ е далъ въ Gesch. der isl. Völker von Mohammed bis zur Zeit des Sultan Selim (Щутгартъ, 1866); Фонъ Кремеръ, *История на културата въ Истокъ*; А. Мюлеръ, *Ислямъть* (Берлинъ, 1885—87; има и русски прѣводъ: *Исторіа ислама*, СПБ., 4 т., 1895—1896; и допълнение па това съчин. Т. Нелдке, Orient Skizzen, Берл., 1892); А. Мюиръ, Annals of the early califate (Лондонъ, 1883); сжщий, The cali-

fate, its rise, decline and fall (2-о изд. Лонд., 1892); Стенли Лейнъ-Пулъ, The Mohammedan Dynasties (Лонд., 1894; рус. прѣв. на В. Бартольдъ съ важни поправки, нъ безъ цвѣтнитѣ таблици, *Мус. Династіи* (СПБ., 1899); А Крымскій, *Исторія мусульманства* (2 части, Москва, 1902).

Халкида (Chalcis). Въ старо врѣме, гл. градъ на халкидийски полуостровъ въ Македония, близо до Олинтъ и Аполония. — **Халкида.** Въ старо врѣме, гл. градъ на о-въ Евбея, на Еврипски протокъ, който отдѣля о-ва отъ Виотия и който тука е само 40 метра широкъ. Въ Х. разработвали мѣдни рудници; отъ тука дошло името на града. Жителитѣ му основали колонии въ Тракия, Македония, Сицилия, Корцира и Италия. Х., управлявана първенъ отъ аристокрация, паднѣла едно по-друго въ рѫцѣтѣ на атинянетѣ, на македонцитѣ, на римлянетѣ, и въ това врѣме била съ голѣма военна важность, близо 12 килом. околовръстъ, и имала хубави храмове, театри и други обществени сгради. Въ срѣднитѣ вѣкове, тя благоденствувала подъ властьта на венециянцитѣ, които я държали близо три вѣка, до завоеванието ѝ отъ турцитѣ въ 1470. Сегашний градъ Халкисъ или Еврипо има 9,919 жит. (1889).

Халкидийски полуостровъ. Македонски полуостровъ, вдава се въ Егейско море, между заливи Струмски на ист., и Солунски на зап. Тоя п-въ състои отъ три полуострова: Касандра, Лонгосъ и Атосъ или Света Гора. Гл. градове сѫ били Халкида, Олинтъ, Потидея.

Халкидонски Вселенски Съборъ. Вик. *Никейски Вселенски Съборъ.*

Халкидонски полуостровъ. Сѫщото, каквото е *Халкидийски п-въ.*

Халкидонъ (сегаш. *Кадѫ-кюй*, срѣщу Цариградъ, отъ който съставя часть). Староврѣмененъ градъ на Босфора, срѣщу Византия, основанъ отъ мегаряне кадѣ 685 прѣди Р. Х., прѣзетъ отъ атинянетѣ въ 409, браненъ отъ Лукула противъ Митридата въ 74, посетнѣ разоренъ, когато жителитѣ му се прѣселили въ Никомидия. Подновенъ отъ Юстиниана, подъ името *Юстиниана*, той билъ гл. гр. на *първата Понтика.* Тамъ се държалъ 4-и вселенски съборъ въ 451. Х. е билъ родното мѣсто на философъ Ксенократа. До прѣди 20—30 години на развалинитѣ на тоя градъ имаше само едно турско село, и отъ града оставаше само титлата *Халкидонска архиепископия*; сега, благодарение на лесното параходно съобщение, доскорошното село е вече градъ съ 20—30 хиляди жители отъ разни народности и най-първото и най-хубавото прѣдградие на Цариградъ. Добри морски бани.

Халкидонъ. Сѫщото, каквото е Халцедонъ.

Халкография, *гр.* Искуство да се гравира на мѣдни дъски. — **Халкографъ** Оня, който гравира на мѣдни дъски.

Халколиванъ. Сплавъ, съставенъ отъ сребро и злато или отъ мѣдь и злато, много лъскавъ (*Библ.*).

Халометръ (*халосъ*, соль; *метронъ*, мѣрка). Уредъ за измѣрване количеството на сольта въ растворитѣ. — **Халоскопъ.** Уредъ за опрѣдѣляне количеството соль растопена въ вода. — **Халотех-**

ника. Правене соль. — **Халохимия**. Часть отъ Химията, която се занимава съ солитѣ. — **Халургия**. Изложение на способитѣ да се правятъ соли.

Халцедонъ. Хубавъ минералъ, едно отъ видоизмѣненията на *набития* кварцъ, сир. кварца безъ кристална форма. Добилъ е името си отъ градъ Халкидонъ, защото е изобилувалъ въ старо врѣме въ околностьта му; нъ намира се въ разни скали, най-вече въ стари лави, въ всички части на свѣта. Бива полупрозраченъ, безшаренъ или различно обагренъ. Свѣтло зеленъ, съ червени петна х., се нарича *хелиотропъ* или *кръвенъ камъкъ* (канъ-ташъ). Х. се употрѣбява за всѣкакви украшения, за брошове, огърлия, чашки, кутийки и др.

Халционъ, *гр.* Птица, която старитѣ гръци считали за символъ на тишината и спокойствието, защото си вие гнѣздото кога е тихо морето.

Халюцинация, *лат.* Измама на чувствата, въ която човѣкъ бълнува и вижда призраци.

Хама (староврр. *Епифания*). Укрѣпенъ градъ въ Сирия (азиятска Турция), на Оронта, въ дамасскски вилиетъ и 150 килом. на сѣв.-ист. отъ Дамаскъ; 30,000 жит. Стоварище на европейскитѣ стоки. Хубавъ правителственъ конакъ; много джамии, и др.

Хамаданъ. Персидски градъ (Иракъ-Аджеми), близо до планина Елвендъ, 320 килом. на югозап. отъ Техеранъ; 35,000 жит. Фабрики за губери, земледѣлчески орѫдия за кюрдитѣ и др. Хубави джамии. Вѣрва се, че Х. е на мѣстото на староврѣменна *Екватана*.

Хамбургъ. Най-голѣмий свободенъ градъ въ Германската империя, ц. на едноименна република, на дѣсния брѣгъ на Елба (110 килом. отъ вливането ѝ въ Нѣмско море) и първий морски търговски градъ на Германия, който по размѣритѣ на търговията си отстѫпя само на Лондонъ, Лиерпулъ и Ню-Иоркъ; на нѣколко желѣзници и въ прѣко желѣзнопѫтно съобщение съ Бременъ, което скѫсява пѫтя за Парижъ съ нѣколко часа; въ 1905 г. 802, 793 жит. (включително гарнизона). Прѣзъ града тече Алстеръ и много канали, а на ист. Билъ. Х., главно стоварище на търговията въ сѣверна Европа, доставя токо-речи исключително фабричнитѣ платове и издѣлия на Дания; Англия върви подиръ него. Х. е едно отъ най-голѣмитѣ тържища за кафето, и слѣдъ Лондонъ върши най-голѣмитѣ борсови операции. Х. е и главното отъ германскитѣ пристанища, отъ дѣто тръгватъ за Америка германцитѣ, които се прѣселватъ въ оня материкъ. По повече отъ 5,000 кораба влизатъ въ хамбургското пристанище и излизатъ отъ него на годината. Хамбургската търговска флота е имала прѣзъ една отъ послѣднитѣ години 459 кораба, отъ които 101 парахода съ вмѣстим. 221,474 тона. Редовни параходни служби турятъ Х. въ постоянно съобщение съ Хавръ, Бордо, Амстердамъ, Лондонъ и сѣв. и южна Америка, и желѣзници го свързватъ прѣко съ Алтона, Килъ, Магдебургъ, Берлинъ. — Мореплавателно училище, анатомически институтъ, гимназия, училище за глухо-нѣми и др.; аптекарско училище, градска библиотека съ 300,000 т. и 5,000 ръкописа, търговска библиотека съ 60,000

т., археологич. сбирки, естеств.-истор. сбирки, етнографич. сбирки, ботаническа градина, много научни, религиозни и др. дружества. — Тѣсни улици, освѣнъ *Найщатъ*; забѣлѣжителни църкви св. Петръ и св. Никола; св. Никола, хубава готическа сграда, има една отъ най-високитѣ камбанарии въ Европа (147 метра висока). Републ. Х. обгрѣща околностьта на града съ нѣколко малки о-ви на Елба и въ Сѣверно море; простр. 410 чет. килом. и насел. 865,000 жит. протестанти и 20,000 евреи. — Хамбургската конституция е демократическа. Испълнителната власть е повѣрена на единъ сенатъ, на който членоветѣ (18) се избиратъ пожизнено; законодателната власть се упражнява отъ едно събрание, на което членоветѣ (192) се избиратъ за 6 години, половината всѣкои 3 години.

Хамди-бей. Турски археологъ, синъ на везирь Едхемъ паша, прѣкаралъ младостьта си въ Парижъ, добилъ западно-европейско образование и показалъ художнически талантъ. Въ 1881 се назначи директоръ на цариградския музей; спомогна за основанието на училище на изящнитѣ искуства въ Цариградъ. Съ неговото влияние се издаде въ 1884 законъ, който запрѣщава изнасянето и добиването старини, намѣрени въ турска земя. Той участвува въ археологическитѣ походи въ Нимрудъ-дагъ (1883) въ Пергамъ (1885) и др.; и въ 1887, подъ неговото ржководителство, се направихѫ раскопи при Сидонъ, които открихѫ едно подземие отъ 7 стаи, съ 17 саркофага, а послѣ още едно подземие, дѣто на дълбочина 10 метра се намѣри грададенъ саркофагъ отъ черенъ амфиболитъ, съ иероглифи и финикийски надпись, расчетенъ отъ Ренана. Тоя саркофагъ е произведение на египетското искуство, а другитѣ намѣрени тамъ саркофази сѫ гръцка работа отъ класическия периодъ; единъ отъ тѣхъ е съ барелиефи, които изобразяватъ една битва на кентаври съ лапити, на другъ сѫ изображени оплаквачи, на трети — барелиефи изъ живота на единъ источенъ царь, четвърти е нареченъ „Александровъ гробъ“, благодарение на обстоятелството, че на него сѫ прѣдставени битви на Александра Велики. Всичко това се намира сега въ цариградския музей. Едно описание на тия нѣща отъ Х.-б. и Рейнака носи заглавие: Une nécropole royale à Sidon.

Хамелеонствувамъ. Виж. Хамелеонъ въ *прѣн. см.* — **Хамелеонъ.** Родъ гущери, които живѣятъ въ горещитѣ страни. Главната имъ отличителна чърта е, че шията имъ е кѫса, та главата не може да се върти. Най-забѣлѣжителний видъ е африканский х. (Chamaelo africanus), който живѣе въ сѣверна Африка и въ южна Испания. Той може, както се вижда когато си ще, да мѣнява шара на кожата си: става отъ синь зелень, червенъ, па дори и черенъ, кога се разлюти. Всичкитѣ обяснения на тая способность сѫ незадоволителни. Забѣлѣжителна е и огромната величина на бѣлитѣ дробове, които х., когато си ще, може да напълни съ въздуха до толкова, че токо-речи удвоява дебелината на тѣлото си. Други видове отъ тоя родъ се въдѣятъ въ Индия и Нова Холандия. Въ *прѣнос.* см. х.

наричатъ човѣкъ безъ убѣждения, който мѣнява партията си споредъ обстоятелствата; за такъвъ човѣкъ казватъ, че хамелеонствува.

Хамелинъ (Hameln). Пруски градъ, въ обл. Хановеръ, 41 килом. на юго-зап. отъ гр. Хановеръ; 20,736 жит. (1905). Много старъ градъ, основанъ отъ Св. Бонифация въ 712. Заобиколенъ е съ стѣна, въ която напрѣдъ е имало 20 кули.

Хамеръ-Пургщалъ (*Йосифъ* фонъ). Нѣмски ориенталистъ, род. въ Австрия (1774—1856); образованието си добилъ въ вѣнската източна академия, основана отъ Кауница; отъ 1799 служилъ въ Истокъ; ходилъ въ Египетъ да събира йероглифически надписи. Въ 1810 придружилъ въ франция Мария Луиза и се сближилъ тамъ съ Силвестра де-Сеси и други ориенталисти. Х.-П-тѣ свѣдѣния въ областьта на лингвистиката, историята и литературата на източнитѣ народи били грамадни. Съ многобройнитѣ си съчинения той много съдѣйствувалъ за запознаването на европейскитѣ народи съ Истокъ. Главнитѣ му трудове сж: Des Osmanischen Reichs Staatsverfassung и Staatsverwaltung (1816); Umblick auf einer Reise v. Konstantinopel nach Brussa; Geschichte des Osmanischen Reichs (1835); Geschichte der Assassinen (1818); Geschichte der Golden Horde in Kiptschak (1840); Geschichte der Ilkhane (1842); Geschichte der Khane der Krim (1856); Geschichte der schönen Redekünste Persiens (1818); Geschichte der arabischen Litteratur (1850—6); Geschichte der osmanischen Dichtkunst (1836—8). Х. П. има и издания на източни текстове, па и прѣводи отъ персидски, арабски, турски. Историята му на Турция, твърдѣ интересна, сѫществува и въ французски прѣводъ. Като историкъ и като издатель на източнитѣ текстове Х.-П. страда отъ липсата на критически анализъ и филологическа точность. Виж. Schlottmann, Zoseph v. Hammer-Purgstall (1857).

Хамидъ. Виж. *Абдулъ-Хамидъ*.

Хамилтонъ. Шотландски градъ (обл. Ланаркъ), 16 килом. отъ Глазговъ по желѣзница, на лѣв. брѣгъ на Клайда; 14,000 жит. Тъкачество, овощарство. Наблизу замъкъ на дукове Х. и Брандонъ съ хубави градини.

Хамилтонъ. Градъ въ Канада (обл. Онтарио), на Берлингтонски заливъ; ржкавъ отъ езеро Онтарио; 52,634 жит. (1901). Фабра за шивни машини; фабрики за стъкла и фаянсови сждове и др. Градътъ е основанъ въ 1813.

Хамилтонъ. (Съръ Уилямъ Hamilton). Английски философъ, род. въ Гласговъ, дѣто дѣдо му и баща му занимавали едно по друго катедрата на анатомията и ботаниката (1788—1856). Изучавалъ въ Оксфордъ философията и правото; въ 1821 станѫлъ въ Единбургъ професоръ на историята, а въ 1836—професоръ на логиката и метафизиката. Като философъ, съединилъ емпиризма съ Кантовата философия. Доказвалъ, че за философската безконечность и за Бога ние не можемъ да имаме никакво изобщо,

дори смътно познание. Освѣнъ много статии въ *Единбурски Прилежъ*, написалъ е *Разсѫждения за философията и литературата* и т. н. (3 изд. 1866). Слѣдъ смъртьта му, ученикътъ му Манзелъ е издалъ съчинението му *Лекции по метафизиката и логиката*. Противъ него главно е насочена Миловата *Логика*; въ припознава се, че Милъ дължи Х-ну много. Спенсъръ и той счита себе си за Х-въ ученикъ. Виж. Вейнъ, *Хамилтонъ между класицитѣ на философията* (Лондонъ, 1882); Милъ, *Разборъ на Хамилтоновата философия* (5 англ. изд. въ 1878; има русски прѣводъ). Биографъ: Мънкъ.

Хамилтонъ (Съръ Уилямъ Роуанъ Hamilton). Англ. математикъ, единъ отъ най-гениалнитѣ математици отъ всички врѣмена; род. въ Дублинъ (1805—1865) отъ 1827 билъ професоръ на астрономията въ Дублинъ, отъ 1837 прѣдсѣдатель на кралевската ирландска академия. Отъ малко дѣте показалъ необикновени способности за езицитѣ и за математиката. На 7 години знаялъ старо-еврейски, на 12 години знаялъ вече 12 езика, между които персидски, арабски и малайски. На 10 години изучилъ Евклидовата геометрия, на 16 години—Нютоновитѣ *Принципи*, на 17 години—Лапласовата *Небесна механика*, на 22 години станалъ професоръ на Св. Троическата колегия въ Дублинъ.

Първата Х-ва работа за каустическитѣ линии е написана въ 1823. Въ допълнение на тая работа доказалъ въ 1828 коническата рефракция. Въ запискитѣ си, *обнародвани* въ *Философикалъ Трансякшънсъ* (1834—5), изложилъ механическа теория отъ висока общность и далъ теорията на интегрирувaнето на съвокупнитѣ диф. ур., а др., па и теорията на кватернионитѣ. За послѣдната е написалъ отдѣлно съч. *Теория на кватернионитѣ*, и послѣ — *Лекции о кв.* (1853), *Елементитѣ на кв.* (1866). Той се опиталъ сѫщо да прокара въ математиката Кантовия принципъ, по който аритметиката е основана на едно прѣдставление за врѣмето. Х. е писалъ и стихове. За него е писалъ Грейвсъ, Х-вий животъ (Дублинъ, 1883—1889, 3 т.).

Хамосъ. Народното божество на моавцитѣ и амонцитѣ, на което и Соломонъ съградилъ мѣсто за поклонение въ Иерусалимъ (*Библ.*).

Хамъ. 1) Единъ отъ Ноевитѣ синове, когото Ное проклелъ за непочтителностьта му къмъ него. Х. минува за родоначалникъ на хананейцитѣ, южнитѣ арабе, етиопянетѣ, египтянетѣ и другитѣ африканци. Виж. *Ханаанъ*. 2) Въ *Псал.* поетическо име на Египетъ. 3) Въ *Бит.* 14; 15 земя на зузимитѣ, сега неизвѣстна (*Библ.*).

Хамъ (Hamm). Градъ въ пруската область Вестфалия, при влив. на Аза въ Липе, 35 килом. на сѣв.-ист. отъ Арнсбергъ; повече отъ 38,429 жит. (1905). Фабрики за телъ, гвоздеи, машини.

Ханаанъ. Най-младий Хамовъ синъ, родоначалникъ на ханаанцитѣ или финикиянетѣ, пророчески проклетъ отъ Ноя, като пъленъ наслѣдникъ на Хамовото нечестие. Евреитѣ вѣрватъ, че Ханаанъ е билъ замѣсенъ въ направеното отъ баща му безчестие Ною (Бит. 9; 20—27). Ханаановитѣ 11 синове се заселили въ Ханаанъ или Хамовската земя,

наречена отпослѣ *Палестина*. Богъ прѣдалъ тая *Обѣщана земя* (обѣщана на Авраамовото потомство, Бит. 12; 7 и 13; 15) на евреитѣ, прѣдвождани отъ Иисуса Навина; ханаанскитѣ племена, хетейци, аморейци, ферезейци, евейци, гергесейци, иевусейци и хананейци, както и филистимянетѣ, жестоки, развратни и поклонници на Молоха, Астарта и др., били донѣйдѣ истрѣбени.

Ханау (Hanau). Градъ въ прусската область Хасенъ-Насау, на Майнъ, 20 килом. на сѣв.-ист. отъ Франкфуртъ по желѣзница; 31,637 жит. (1905). Широки и прави улици. Най-индустриалний градъ на Хасенъ-Насау. Платиноливно заведение, едничкото въ Германия; важни работилници на истински и фалшиви бижутерии; кавйори, ржкавици, хартия. Послѣдната Наполеонова побѣда надъ съюзницитѣ слѣдъ оттеглянето му отъ Лайпцигъ (18 и 19 окт. 1813).

Хангъ-чоу. Китайски градъ, сѣдал. на управл. на обл. Чекиангъ, при устието на Циенъ-тангъ въ Хангъ-кеуски заливъ, въ началото на голѣмия каналъ, около 240 килом. на юго-ист. отъ Нанкинъ; 870,000 жит. (1904). Прочути копринени ржкодѣлия. Х. е билъ столицата на Китай въ врѣме на владичеството на монголитѣ, когато е билъ посѣтенъ отъ прочутия Марко Поло. Градътъ има висока стѣна, 30 килом. околовръстъ и улицитѣ му сж по-широки отъ улицитѣ на кой-да-е другъ китайски градъ. Градътъ притежава храмове по-голѣми отъ цѣли села.

Ханджаръ, *перс.* Остръ отъ двѣтѣ страни ножъ, кама.

Ханеманъ (*Самуилъ* Hahnemann). Основателътъ на хомеопатията, род. въ Саксония, въ градецъ Майсенъ, близо до Дрезденъ, умр. въ Парижъ (1755—1843), добилъ лѣкарското си образование въ лайпцигския университетъ. Практикувалъ първенъ въ Вѣна, послѣ въ Ерлангенъ. Слѣдъ нѣколко-годишна практика Х. почнжлъ да исказва разочарованията си отъ съврѣменната нему медицина и да сочи недостатъцитѣ на медицинскитѣ теории, които тогава прѣобладавали, и на нѣкои практически приеми въ лѣкуването, които още нѣмали разумно обяснение. Въ 1790 той прѣвелъ отъ английски съчинението Materia Medica на Колена, чиито фармакологически обяснения го докарали въ съмнѣние; той тутакси почнжлъ единъ редъ опити, за да изучва дѣйствието на цѣроветѣ надъ здравия човѣшки организмъ. Тия опити (първитѣ съ хининъ надъ самъ себе си) го докарали до убѣждението, че лѣчителнитѣ вещества извикватъ въ организма сжщитѣ явления, каквито и болеститѣ, противъ които тия цѣрове дѣйствуватъ специфизически, и че малки дози цѣрове дѣйствуватъ друго-яче, а понѣкога и по-силно, отколкото голѣми. Като установилъ теоретически „закона за подобието“ въ дѣйствието на цѣроветѣ и на болеститѣ и като създалъ цѣло учение за „хомеопатическото“ имъ дѣйствие, Х. се заловилъ за практика. Прѣдполагатъ, че той заелъ научнитѣ си идеи отъ Хънтера. Тайнственостьта и оригиналностьта на новата метода лѣкуване му привличала доста болни, нъ той нийдѣ не можалъ да се застои; само въ 1812 сполучилъ да се настани при Лайпциг.

университетъ и да дава курсъ лекции за „рационалното лѣкуване,“ както самъ наричалъ учението си. Основитѣ на това учение сѫ изложени отъ автора въ съч. Organon, издадено въ 1810, което послѣ станало катихизисъмъ на хомеопатията. Въ Лайпцигъ Х. стоялъ до 1820, когато съ кралевски указъ му се запрѣтило да прави самъ цѣрове и ги раздава на болнитѣ, и той се прѣселилъ въ Кетенъ, дѣто практиката му зела голѣми размѣри. Скоро Х. добилъ послѣдователи и въ разни мѣста на Германия си образували хомеопат. дружества. Въ 1835 Х. се оженилъ повторно за французойка, и сѫщата година се прѣселилъ въ Парижъ, за да распространява учението си въ Франция; въ Парижъ Х. и починалъ. На 100-годишнината отъ рождението му (1855) една статуя се въздигнала въ негова честь въ Лайпцигъ съ иждивение на послѣдователитѣ му въ Германия, Франция, Англия и други страни съ съдѣйствието на лайпцигскитѣ власти, които доставили мѣстото. Всеобщо се припознава, че Х. е притежавалъ голѣмъ гений и ученость.

Ханзеатически градове (отъ нѣмски *ханзенъ*, сдружавамъ се). Име дадено на голѣмия търговски съюзъ, свързанъ въ 1241 между Хамбургъ и Любекъ, и въ който влѣзли едно по-друго търговскитѣ градове: Бременъ, Брюге, Щетинъ, Рига, Новгородъ, Лондонъ, Келнъ, Данцигъ, Дюнкеркъ, Антверсъ, Остенде, Ротердамъ, Амстердамъ и др. По-сетнѣ въ съюза влѣзли градове: Абвилъ, Руанъ, Бордо, Лисабонъ, Кадиксъ, Барцелона, Марсилия, Ливорно и др., *и той броялъ* 80-тѣ града, които сѫ раздѣляли, подъ единъ видъ, всичката търговия на сѣверна и западна Европа. Той ималъ всѣки три години едно общо събрание, което се събирало най-често въ Любекъ. Всѣкой градъ доставялъ единъ воененъ отрядъ. Откритието на Америка и на пѫтя за Индия покрай носъ Добра Надежда нанесли смъртенъ ударъ на този съюзъ. Ханзеатически градове сега оставатъ само три: Хамбургъ, Бременъ и Любекъ. Виж. Histoire commerciale de la ligue hanséatique отъ М. Worms, високо оцѣнена отъ Париж. Академия на нравственитѣ и политически науки въ 1863.

Ханиковъ (*Яковъ Влад.*). Руски ученъ, членъ на русското Географическо общество, на което билъ секретарь отъ 1851; съставилъ харта на Аралско море, на ханство Хива и на езеро Иски-Кунь. Неговото *Описаніе Оренбурскаго края* и *Собраніе статей о Малой Азіи* сѫ напечатани въ записките на Обществото, томъ I. Умр. въ 1862. — Х. (*Петръ Иван.*), род. въ 1743; на 19 години билъ испратенъ доброволецъ въ Англия, послѣ извършилъ много пѫтувания; въ 1790 участвувалъ въ званието контръ-адиралъ въ сраженията съ шведитѣ при ревелското пристанище и въ виборски заливъ; императоръ Павелъ го назначилъ главнокомандващъ на Кронщатското пристанище. Въ 1808 билъ началникъ на Балтийската флота и за нещастната война прѣзъ тая година билъ разжалванъ въ матросъ, ала умрѣлъ прѣди испълнението на присѫдата.

Хано. Прочутъ картагенининъ, който обиколилъ по море Африка да основава картагенски гра-

дове. Походътъ му състоялъ, казватъ, отъ 60 кораба и 30,000 мѫже и жени. Единъ градъ се основалъ близо до Гибралтарски протокъ, а другъ на брѣга до носъ Божадоръ (въ западна Африка). Х., когато се върнѫлъ въ Картагенъ описалъ вкратцѣ пѫтуването си на една плоча, която поставилъ въ Хроносовия (Сатурновия), а, споредъ други, въ Юнониния храмъ; отъ тоя надписъ и стигнѫлъ до насъ единъ гръцки прѣводъ. Много се е разисквало между ученитѣ за врѣмето на Х-то пѫтуване (най-добритѣ авторитети сѫ въ полза на периода около 570 прѣди Р. Х.) и други. За тия разисквания виж. Бугенвиловия опитъ (Mémoires de l' Acad. des Inscriptions, XXVI стр. 10, и XXVIII, стр. 260).

Хановеръ. Бивше кралство въ Германската конфедерация, насилствено присъединено на Прусия въ 1866. Въ онова врѣме Х., между Сѣверно море и отдѣленъ отъ Холщайнъ съ Елба, ималъ за прѣдѣли: на ист. Мекленбургъ, Прусия и Брауншвайгъ; на югъ Прусия, Хесе-Каселъ, пруска Вестфалия; на зап. Холандия. Пространството му било 38,424 чет. килом. и населението 1,424,000 жит. протестанти. Правлението било конституционна монархия. Днесь Х. съставя една область отъ Прусия, съ 2,759,544 жит. (1005).

История. Х., слѣдъ като принадлежалъ едно по друго на херцогство Саксония и на херцогство Брауншвайгъ, добилъ едно независимо сѫществуване въ 1641, бързо разширилъ прѣдѣлитѣ си чрѣзъ разни добивки, и станѫлъ избирателно херцогство въ 1692. Въ 1801 Прусия, въ борбата си съ Англия, окупирала страната за нѣколко мѣсеца. Наполеонъ турилъ рѫка на нея въ 1803, и я отстѫпилъ на Прусия въ 1806. На другата година Х. минѫлъ въ владѣние на кралство Вестфалия. Той добилъ пакъ независимостьта си слѣдъ лайпцигската битва, въ 1813. Хановерский краль, който се обявилъ за Австрия въ 1866, развилъ голѣма енергия и показалъ голѣма смѣлость, билъ почтенно разбитъ и слѣдъ Садова пруситѣ си присъединили кралството му, въпрѣки протеститѣ му.

Хановеръ. Бивша столица на бившето едноименно кралство, сега гл. градъ на область Х., въ едно поле на двата брѣга на р. Лайне, която отъ тука става корабоплавателна до Сѣверно море, и около 160 килом. на юго-зап. отъ Хамбургъ; срѣдоточие на желѣзници за Берлинъ, Хамбургъ, Бременъ, Келнъ и Хилдешайнъ; 250,000 жит. въ 1905 (въ 1890 само 160,000), повечето протестанти. Фабрики за искуствени цвѣтя, мушами, машини и локомотиви, тютюнъ, сапунъ и др. Старъ замъкъ, кралевски дворецъ, паметникъ Лайбницу, Ватерлооска колона 54 метра висока съ една фигура на Побѣдата на върха ѝ, арсеналъ и др. Х. е билъ първий градъ въ Германия освѣтленъ съ газъ (въ 1826). Хубави расходки и градини въ града и около него. Военно, индустриално, хирургическо училища, училище за слѣпи. Кралевска библиотека съ 150,000 т. и 2000 рѫкописа, музей на германски старини, картинна галерия и др. Неизвѣстно происхождение. Хенрихъ Лъвътъ установилъ тамъ резиденцията си въ 1163. Градътъ билъ прѣтъ

въ хансеатическия съюзъ въ 1481. Родина на астронома Хершела, на Шлегеловци.

Ханои или *Ке-ше*. Гл. градъ на французската колония Тонкинъ, на р. Санъ-каи, въ плодородно поле; населението (на което цифрата не е опрѣдѣлена: отъ 80—200 хиляди) състои отъ китайци и анамци (до 20,000 туземци християне) и малко французе. Китайцитѣ въртятъ търговия съ тъкани и металически издѣлия; анамцитѣ—съ кожани, дървени и филигранени вещи и плетени нѣща. Въ странство се изнася главно оризъ. Една французска войска завзе Х. въ 1882.

Ханъ. Титла, която сж носили и носятъ монголскитѣ и татарскитѣ господари: *Ченгисъ ханъ*. Тая титла сж носили и първитѣ български господари; въ Европа още я употрѣбяватъ турскитѣ султани: *Султанъ Абдулъ Хамидъ ханъ*.

Ханя. Виж. *Канея*.

Хаосъ, *гр.* Общото смѣшение на стихиитѣ прѣди сътворението на свѣта. Въ *прѣн. см.* безредие, бъркотия. — **Хаотически.** Безреденъ.

Характеренъ. 1) Съ добро поведение, съ добро име, нравственъ, честенъ; въ противополож. на *безхарактеренъ*. 2) Сжщото, каквото е характеристиченъ. **Характеризирамъ.** Опрѣдѣлямъ отличителнитѣ чърти на единъ прѣдмѣтъ. **Характеристика.** Нѣщо, което опрѣдѣля отличителнитѣ чърти на единъ прѣдмѣтъ; опрѣдѣление на тѣзи чърти: *за характеристика доста ще е да кажемъ само това.* — **Характеристиченъ,** *характеристически.* Свойственъ, отличителенъ, когато се говори за качествата или чъртитѣ, по които се отличава единъ прѣдмѣтъ. — **Характеръ** (*гр. характиръ*, отъ *харасо*, чъртая, рисувамъ). Свойство, видъ, естество; нравъ: *човѣкъ съ добръ х.*; честность, нравственость, постоянство: *човѣкъ съ характеръ*, въ противоположность на *безхарактеренъ*.

Харанъ (сегаш. село *Харанъ*). Староврѣмененъ градъ въ Месопотамия, на единъ ржкавъ отъ Евфратъ. Въ тоя градъ живѣлъ нѣколко врѣме до бащината си смърть Авраамъ; тамъ Иаковъ побѣгналъ отъ Исавовия гнѣвъ; тамъ билъ още разбитъ отъ партянетѣ римский пълководецъ Красъ.

Харбургъ (Harburg). Пруски градъ, въ обл. Хановеръ, 10 килом. на югъ отъ Хамбургъ, пристанище на най-южния ржкавъ на Елба; 55,676 жит. съ гарнизонъ (1905). Доста голѣма търговия и индустрия. Важни фабрики за каучукови и химически произведения. Расходка за хамбургци въ праздникъ до Х. съ параходи и по желѣзница.

Харвей (Уйлямъ Harvey). Английски лѣкарь, прочутъ по откритието на кръвообращението, за което е нареченъ основатель на най-новата физиология. Х., род. въ 1578 въ Фолкстонъ, въ обл. Кентъ, откакъ свършилъ наукитѣ си въ Кямбриджъ, училъ медицината въ падуаския университетъ, най-доброто въ ново врѣме медицинско училище, дѣто се занимавалъ подъ ржководството на Фабриция аб' Аквапенденте. По думитѣ на Бойля, Фабриневото съчинение за венитѣ захлупачета внушило на Х. мисъльта за кръвообращението; въ това показание се опровергава отъ Х.: той казва, че идеята за

кръвообращението се явила у него, когато почнѫлъ да мисли за *количеството* кръвь, която непрѣстанно влиза въ аортата, което е толкова голѣмо, че ако кръвьта се не връща отъ артериитѣ въ венитѣ, венитѣ въ нѣколко минути би се испразнили съвсѣмъ. —Въ 1602 Х. добилъ докторската степень и се настанилъ въ Лондонъ. Въ 1607 лондонската лѣкарска колегия го избрала за свой членъ; въ 1609 той добилъ лѣкарско мѣсто въ св. Вартоломееватa болница; въ 1616 станѫлъ професоръ на анатомията и хирургията въ лѣкарската колегия, и на другата година вече излагалъ възгледитѣ си за кръвообращението въ отчетлива и ясна форма, нъ ги обнародвалъ само слѣдъ 12 години въ книга Exercitatio anatomica de motu cordis et sanguiris in animalibus. — Тая книга положила началото на *съврѣмената* физиология. До Х. въ европейската наука царували идеитѣ на староврѣменнитѣ, главно Галеновитѣ. Прѣдполагало се, че въ тѣлото сѫществуватъ два вида кръвь, груба и одухотворена; първата се разнася отъ венитѣ изъ черния дробъ по цѣлото тѣло и служи да храни тѣлото, втората се движи по артериитѣ и снабдява тѣлото съ жизнена сила. Една часть отъ кръвьта се прѣдава отъ венитѣ въ артериитѣ (чрѣзъ сърдцето и бѣлия дробъ); отъ своя страна, артериитѣ снабдяватъ венитѣ съ „духъ“. Нъ това не бърка на всѣкой видъ кръвь да упазва независимото си движение въ своята независима система сѫдове. Новитѣ открития на Сервета, Коломба, Фабриция и други анатоми внасяли все повече противорѣчия въ тая теория. Х. изведнажъ разсѣялъ тоя хаосъ, като го замѣнилъ съ едно ясно и точно учение за вѣчното кръговъртене на кръвьта. Той посочвалъ нагледно кръвообращението, като поясняваль всѣка негова подробность съ многобройни вивисекции у всичкитѣ прѣдставители на животното царство (до колкото това било достижимо безъ помощьта на микроскопа). Тогава станѫла ясна и ролята на захлупацитѣ и захлупачетата, които позволявали на кръвьта да се движи само въ една посока, значението на биенето на сърдцето и др. Х. съвсѣмъ се освободилъ отъ метафическитѣ принципи, които замѣнявали истинското съ привидното или прѣдполаганото. Въ книгата му нѣма ни диря отъ априорни разсѫждения, съ които били прѣпълнени съчиненията на дотогавашнитѣ физиолози и лѣкари; въ нея всичкитѣ въпроси се разрѣшаватъ съ *изслѣдване* на фактитѣ, достѫпни на наблюдението и опита. На Х. трѣбало да издържи една жестока атака отъ страна на поклонницитѣ на класическата старина. Въ продължение на 10 години той оставалъ токо-речи единъ въ тълпата отъ неприятели. Противницитѣ му били Праймрозъ, който опровергалъ Х. съ приводи отъ староврѣменнитѣ авторитети; Паризанусъ, Франзолий, който допущалъ и нови открития, ако много не противорѣчѫтъ на староврѣменнитѣ; Ж. де-ла-Торе, който поддържалъ, че фактитѣ, на които се облѣга Х., иматъ случаенъ, патолически характеръ, а въ нормалния организмъ кръвьта се движи по Галена; Гюи Патенъ наричалъ Х-то открытие „парадоксално, безпо-

лезно, лъжовно, невъзможно, непонятно, нелѣпо, врѣдително за човѣшкия животъ“ и мн. др.; въ това число билъ и „корифеятъ на анатомитѣ на вѣка си“ Ж. Риоланъ Млади, комуто Х. отговорилъ въ двѣ писма (Exercitationes ad Riolanum). Тоя достопаметенъ въ лѣтописитѣ на науката споръ намѣрилъ отзивъ въ изящната литература на онова врѣме: Молиеръ осмѣялъ Гюи Патена (въ Malade imaginaire), Боало — парижския факултетъ (въ L' Arrêt burlesque), който отхвърлилъ слѣдъ Риолана кръвообращението. Ала Х. доживѣлъ да види пълното тържество на откритието си. Нъ пакъ, като припознали кръвообращението, разни учени приписвали откритието му на китайцитѣ, Соломону, Галену, Ипократу, Платону, Фабрицию и др. За едно подробно изложение на тоя въпросъ виж. у Daremberg, Histoire des sciences médicales. Сега не съществува никакво съмнѣние, че на Х. принадлежи както идеята за кръвообращението, така и доказателството на тая идея.

Отъ 1623 Х. билъ придворенъ лѣкарь, и придворнитѣ му отношения често го отвличали отъ науката. Прѣзъ послѣднитѣ години отъ живота си той се занималъ съ ембриологията. Плодъ на тая негова дѣятелность била книгата му Exercitationes de generatione animalium (1651) — първото систематическо съчинение по ембриологията. Х. показалъ, че животнитѣ се развиватъ отъ яйце, и изказалъ възгледитѣ си въ извѣстната си формула: Omne animal ex ovo. Съ откритията си по ембриологията, до колкото това било възможно безъ помощьта на микроскопа, той далъ силенъ потикъ на по-нататъшнитѣ изслѣдвания.

Въ 1657, Х., на 80-годишна възрасть, починалъ окръженъ съ слава и почитъ.

Х-тѣ съч. сж се издавали много пжти. Едно пълно събрание е: Guillelmi Harveii. Opera omnia, a collegio Medicorum Londinensi edita (1766); Х-тѣ съч. сж прѣведени на англ. отъ Уиллиса. Виж. Aikin, Notice sur Harvey (въ Magazin. encyclop., 1795); Aubrey, Letters of Eminent Persons; Willis, W. Harvey (Лонд., 1878); Flourens, Histoire de la découverte de la circulation du sang (Пар., 1854); Daremberg-овото прѣдисловжто съчинение.

Харголъ. Единъ видъ скакалецъ (*Библ.* Лев. 11 ; 22).

Харемликъ, *тур.* Женско отдѣление въ жилището на мохамеданинъ. — **Харемъ**, *араб.* Женитѣ на единъ мохамеданинъ съвокупно: *харемътъ на султана.*

Харибда. Виж. *Сцила и Харибда.*

Харити, гр. Виж. *Граціи.*

Харитонъ. Византийски романистъ отъ IV-и или V-и вѣкъ слѣдъ Р. Х., отъ Афродизия въ Кария, расказалъ е въ единъ свой романъ любовнитѣ приключения на Херея и Калирои; романътъ е издаденъ отъ д'Орвилля (3 т., Амстердамъ, 1750), съ латински прѣводъ на Райске отъ Бека (Лайпцигъ, 1783).

Харковъ. Русски градъ, ц. на харковската губ. при сливането на три малки рѣки (притоци на Донецъ), единъ отъ главнитѣ градове на Украйна, 650 килом. на

юго-зап. отъ Москва; на нѣколко желѣзници, една за Одеса; 173, 989 жит. (1897). Градътъ не е добрѣ съграденъ, нъ дървенитѣ му кѫщи, бѣлнѧти вънкашно, му даватъ веселъ изгледъ. Университетъ, библиотека и т. др. Четире панаира на годината, на които става голѣма търговия; сдѣлкитѣ по панаиритѣ се възкачватъ на 250 милиона лева. Главний прѣдмѣтъ на търговията е вълната; грамадно количество вълна (за 60 милиона лева) се пере тамъ всѣка година. Положението на града между Москва, Одеса, Киевъ, Таганрогъ и Кавказъ го е направило важно тържище за размѣна на произведенията на сѣверна и южна Русия. Х. е основанъ въ 1650 отъ Шмелницки, казашки хетманъ. — Харковската губернія, губер. въ Мала Русия, на ист. отъ полтавската губернія, има простр. 54,000 чет. килом. и насел. 2,492,316 (1897). Плодородна земя, изобщо равна; мекъ климатъ, макаръ зимитѣ да сѧ посурови отколкото въ други страни подъ сѫщата географ. ширина. Губернията е раздѣлена на два басейна: прѣзъ по-голѣмия текѫтъ Донецъ и Осколъ; прѣзъ по-малкия, притоцитѣ на Днѣпръ. земедѣлието е напрѣднѧло и произведенията му, заедно съ пчеларството и скотовъдството (особено коневъдството) сѧ главний поминъкъ на жителитѣ.

Харлемско езеро или море. Прѣсушено езеро въ сегашно врѣме въ сѣверна Холандия, между Харлемъ, Лейденъ и Амстердамъ; 45 киломъ. на-длъжъ и 11 на-ширъ. Това нѣкогашно езеро било образувано въ XVI-и вѣкъ отъ едно нахлуване на морето; то било 4 метра дълбоко, отъ които 2 метра захващала тинята. Прѣсушителнитѣ работи се извършили отъ 1840 до 1855, и дали добра земя на земедѣлието. Прѣсушението е легнѧло 20 милиона лева; държавата, като продала земитѣ, покрила разноскитѣ си.

Харлемъ или *Хаарлемъ*. Холандски градъ 6 килом. отъ Сѣверно море, 17 килом. на зап. отъ Амстердамъ, на р. Спарнъ, съединена чрѣзъ канали съ Амстердамъ и Лейденъ; 68,997 жит. (1905). Голѣма търговия съ цвѣтя. Градътъ има широки улици, прѣсѣчени, както на повечето холандски градове, отъ канали. Паметникъ Костеру, комуто съотечественицитѣ му приписватъ изобрѣтението на книгопечатането. Съборна църква (протестантска), построена въ края на XV-и вѣкъ, съ забѣлѣжителна камбанария и прочутъ органъ (4 клавиатури, 800 металически тржби, 68 регистра). Богата библиотека, ботаническа градина, обсерватория, картинна галерия; академия на живописството, ваянето и архитектурата. Едноврѣмешний дворецъ на холандскитѣ графове е сега градски домъ. Прѣзъ войната за независимостьта, Х. издържалъ 7-мѣсечна обсида (1572—1573), безподобна по геройството на гражданетѣ му.

Харманлий. Околийски ц., хасковски окр., 33 килом. на ист. отъ Хасково и 28 килом. отъ турската граница, расположенъ при политѣ на Кърджали-балканъ, на р. Улу-дере и 2 килом. отъ Марица; станция на желѣзницата Пловдивъ - Одринъ - Цариградъ; 4,593 жит. Главно стоварище на мѣстни произведения: тютюнъ, сусамъ, анасонъ и др. — Покрай Х. е минувалъ старий римски пѫть,

който е свързвалъ Бѣлградъ, Нишъ, София, Пловдивъ, съ Цариградъ. Въ Х. се намира единъ срутенъ камъненъ ханъ, направенъ прѣди 350 години за квартиране на турска войска.

Хармоника (гр. *армония*, съгласие, съзвучие). Музикаленъ инструментъ съ клавиши, изнамѣренъ отъ Франклина. — **Хармонирамъ**. Съмъ съгласенъ, съзвученъ, съмъ съобразенъ съ цѣлото или съ частитѣ му. — **Хармонистъ**. Лице, което знае добрѣ правилата на хармонията. — **Хармонифонъ**. Музикаленъ инструментъ за надуване. — **Хармонихордъ**. Музикаленъ инструментъ, изнамѣренъ въ 1808 отъ Кауфмана. — *Хармониумъ* или *Хармонионъ*, или *Физхармоника*. Единъ видъ лесно носимъ органъ, който въ църквитѣ (протестантски и католич.) замѣнява органа. — *Хармонически*. Съзвученъ; въ съгласие единъ съ другъ. — *Хармония*, *гр.* 1) Съзвучие, съчетание или съединение на звукове приятни на слуха. 2) Миръ, съгласие. — *Хармониометръ*. Инструментъ за измѣрване хармоническитѣ съотношения въ музиката.

Харонъ, *гр.* По *гръц. басносл.*, синъ на Ереба и Нощьта, лодкарь, който прѣкарвалъ въ адъ (подземния свѣтъ) прѣзъ адскитѣ рѣки Стиксъ и Ахеронъ, душитѣ на мрътвитѣ, за което добивалъ една малка монета (оболъ, който обикновено туряли въ устата на покойника); а ония, които нѣмали тая плата, се скитали, като сѣнка, по брѣговетѣ на Ахеронъ, доклѣ не се смекчавалъ Х., когото изображавали като мраченъ старецъ съ чекинеста брада.

Харпаликса. Дъщеря на Климена, аргосски царь (старовр. Гърция), която боговетѣ обърнали въ птица, за да избѣгне бащинитѣ си нецѣломъдрени прѣслѣдвания (*Баснос.*).

Харпия, *гр.* Баснословно чудовище у староврѣменнитѣ гърци, полуптица, полужена, което се отличавало по ненаситностьта си. Въ *прѣн. см.* лакомия, зла жена, кръвопийца.

Харпократъ. Въ гръцкото баснос., богъ на мълчанието; изображавали го съ пръстъ на устата. Това име гръцкитѣ писатели заели нѣкога отъ египетски йероглифически надписъ *Харъ-по-Крутъ* (харъ, дѣтето), Озирисовъ и Изидинъ синъ. Както всѣко дѣте туря пръстъ на брънитѣ си, така било и съ това дѣте; и гръцитѣ зели това за символъ на мълчанието. Тоя богъ билъ твърдѣ популяренъ въ Римъ въ Плиниево врѣме, нъ отпослѣ билъ изгоненъ отъ Капитолий.

Харпунъ, *гр.* Стрѣловидна кука,—орѫдие, което употрѣбяватъ китоловцитѣ да убиватъ китоветѣ.

Хартия, *гр.* Книга за писане, печатане или обвиване прѣдмѣти.

Хартлпулъ (Hartlepool). Английски приморски градъ, въ обл. Дърхамъ, едно отъ главнитѣ пристанища на сѣверна Англия; 62,614 жит. (1905). Търговска флота отъ 250 кораба съ 210,000 тона вмѣстим. Международната търговия достига до 80 милиона лева. Фабрики за машини и други желѣзни издѣлия. Корабостроителници.

Хартманъ (*Карлъ-Робертъ-Едуардъ*). Германски философъ, род. въ 1842, синъ на генералъ Робертъ Х., постѫпилъ въ 1858 въ единъ артилерийски пълкъ, въ 1865 по болесть напусналъ воен-

ната служба, добилъ въ 1867 докторска степень и живѣлъ отъ тогава частенъ човѣкъ въ Берлинъ. Слѣдъ като, на 22-годишна възрасть, се убѣдилъ, че „мисленето е призванието му“, почнѫлъ да издава отъ 1864 главното си философско съчинение, което излѣзло на свѣтъ подъ името *Философия на безсъзнателното* и бързо възбудило всеобщо внимание. Въ послѣдното издание въ него сѫ влѣзли много натурфилософски работи, които първенъ се появили самостоятелно: *По физиологията на нервнитѣ центрове*, — *Истината и заблужденията на дарунизма*, и *Безсъзнателното отъ гледната точка на социологията и на теорията на происхождението на видоветѣ*. *Философията на безсъзнателното* е излѣзла въ 1890 въ 10-о издание. Второто отъ главнитѣ Х-ви съчинения е: *Нравственото съзнание*, третото *Философия на религията* въ 2 т. (1888), четвъртото *Естетика*, прѣгледъ на нѣмската естетика отъ Кантово врѣме (1886—7). Други Х-ви съчинения сѫ: *За диалектическата метода*, — *Вещественото нѣщо само по себе и свойството му* (излѣзло е второ издание, което носи заглавието *Критическо изложение на трансценденталния реализмъ*), — *Новокантианизмътъ, шопенхауеризмътъ и хегелянизмътъ*, — *Саморазложението на християнството и бѫдѫщето*, — *Шелинговата положителна философия*, — *Криза на християнството*, — *По историята на песимизма*, — *Политическитѣ задачи на Германия*, — *Иудейството въ сегашно врѣме и въ бѫдѫщето*, — *Философскитѣ въпроси на сегашното врѣме*, — *Спиритизмътъ*, — *Най-новитѣ задачи*, — *Социални основни въпроси* (1894). Х-тѣ избрани съчинения сѫ издадени прѣзъ 1885—1890. Подъ псевдонимъ Карлъ Робертъ Х. е писалъ и драматически поеми.

Х. се приближава до различни философи, а именно до Шелинга, Хегеля, особено до Шопенхауера. Той се мѫчи да слѣе логическата идея съ нелогическата воля на едно безсъзнателно или поточно свърхсъзнателно. Абстрактния монизмъ той съединява съ реалистическия индивидуализмъ и добива конкретенъ монизмъ. Въ натуръ-философията той се мѫчи да съедини емпиризма съ метафизиката. Въ теорията на познанието той отхвърля Кантовия трансценденталенъ идеализмъ, като се мѫчи да докаже, че тоя идеализмъ води въ абсурдъ; нъ намѣсто това, приема другъ абсурдъ, а именно трансценденталенъ реализмъ. Х-та етика е основана сѫщоврѣменно на теологията, както у Хегеля, и на монизма въ Шопенхауеровия духъ. Въ философията на религията той се опитва да слѣе християнскитѣ начала съ будайството. Въ естетиката Х. се бори съ абстрактния Платоновски идеализмъ и създава конкретния идеализмъ. Х-вий песимизмъ далеко не се отличава съ силата и убѣдеността на Шопенхауеровия песимизмъ и прѣдставя просто едно електическо учение. За Х. виж. Файнгеръ (Vajhinger). *Хартманъ, Дюринъ и Ланге* и Плюмахеръ, *Борба за безсъзнателното* (на нѣм.); Сели, *Песимизмътъ* (на англ.; има и прѣводъ на рус.); на рус. Князъ Цертелевъ, *Песимизмътъ*. Х-та жена (първата), Агнеса, е написала Песимизмътъ, въ което

отстоява идеитѣ на мѫжа си. *Безсъзнателното отъ гледната точка на физиологията*, написано отъ самия Х. първенъ анонимно, съдържа една остроумна критика на неговата собствена философия и показва, че Х. съ еднаква вѣщина може да пише и за и противъ по единъ и сѫщи въпросъ. Вече само това малко го прѣпорѫчва като философъ.

Хартумъ. Главенъ градъ на източни Суданъ (Нубия), сѣдалище на египетското управление въ тая страна, намира се въ една безплодна область, при сливането на Сини и Бѣли Нилъ; насел. се прѣсмѣта различно (отъ 25,000 до 50,000 жит.). Срѣдоточие на много кервански пѫтища и на търговията въ страната. Вносъ главно манчестерски стоки, износъ слонова кость, замка, страусови пера, восъкъ, кожи. Виж. *Гордонъ*.

Харцъ. Бърдо планини въ Германия, което минува прѣзъ Саксония, Хановеръ и Брауншвайгъ (най-високий му връхъ, *Брокенъ*, е 1,140 мет.); мѣдни, оловени, желѣзни, сребърни рудници.

Хаселъ (Hasselt). Белгийски укрѣпенъ градъ, ц. на Лимбургъ, 20 килом. на сѣв.-зап. отъ Маестрихтъ, на Демеръ; 14,000 жит. Ленени платове, кордела, тютюнъ.

Хасковско произшествие. Несполучливъ опитъ въ Хасково на Узунова и други хасковски приятели на Левски да затриятъ Хаджи Ставре, хасковски гръкъ чорбаджия и врагъ на българщината въ оная мѣстность. Узуновъ и мнозина сътрудници на Левски въ Пловдивъ, Хасково и други тракийски градове бидохѫ заточени въ Диарбекиръ, и турцитѣ почнѫхѫ да душатъ комитетскитѣ работи съ по-остро обоняние. Прикючението е описано подробно въ Захар. Стояновитѣ *Записки*.

Хасково. Окржженъ градъ, срѣдъ едно хубаво поле, около 25 килом. отъ Родопитѣ, 66 килом. на юго-ист. отъ Пловдивъ и 33 килом. на зап. отъ Харманлий; 15 килом. на югъ отъ желѣзопѫтната гара въ Каядикъ. 15,105 жит. Х. е стоварище на мѣстенъ тютюнъ, жито, анасонъ, сусамъ и памукъ, който се обработва въ малко количество само за мѣстно употрѣбление. На зап. отъ града, около 15 килом. се намиратъ *Хасковскитѣ* топли минерални бани.

Хасленъ. Деветий мѣсецъ у евреитѣ (*Библ.*).

Хастингсъ (Hastings). Английски градъ (Съсексъ), 90 килом. на юго-ист. отъ Лондонъ, едно врѣме прочуто пристанище на Паде-Кале, нъ сега затрупано съ пѣсъкъ; сега корабитѣ теглятъ до брѣга съ вѫже; 65,528 жит. (1905). Главното занятие на хастингци е риболовството. Подъ стѣнитѣ на Х. Вилхелмъ Завоевателътъ нанесълъ, въ 1066, побѣдата, която го направила господаръ на Англия. Хубави морски бани. Х. е голѣмо прибѣжище въ Англия прѣзъ зимата на гражданитѣ.

Хау (Илия Howe). Американецъ, изобрѣтатель на шивашката машина (1819—1867). Порасналъ като земедѣлецъ въ Лауелъ, послѣ работилъ въ машинни фабрики. въ това врѣме му хрумнала на ума мисъльта да направи машина за шивъ, която и направилъ и патентувалъ въ 1846. Изобрѣтението му не се приело добрѣ отъ публиката, и на другата година отишелъ въ Англия, дѣто сѫщо

не сполучилъ. Когато, слѣдъ 2-годишно отсѫтствие, се върнѫлъ въ крайна бѣдность въ отечеството си, той намѣрилъ, че други се ползуватъ съ изобрѣтението му. Х. завелъ дѣло противъ злоупотрѣбителитѣ, което най-сетнѣ спечелилъ (1854). Отъ тая минута щастието му се усмихнѫло, и доходътъ му, който понѣкога надминувалъ 1 милионъ лева на годината, го възнаграждавалъ за многогодишния му трудъ и лишение. Прѣди да истече патентътъ му въ 1867 той билъ натрупалъ повече отъ 10 милиона лева. Прѣзъ междуособната война, Х. служилъ като простъ войникъ въ Конектикътъ, и веднажъ, когато заплатата на пълка закъснѣла, той самъ му направилъ авансъ.

Хауардъ (Джонъ Howard). Прочутъ английски човѣколюбецъ, който далъ имота си и живота си за да облекчи страданията на подобнитѣ си. Х., синъ на богатъ английски търговецъ, род. въ Хяксли, близо до Лондонъ, умр. въ Херсонъ (1727—1790). Първенъ се занимавалъ съ търговия, послѣ, като добилъ голѣмо наслѣдство, тръгнѫлъ да пѫтува по Франция и Италия. Слѣдъ завръщането си въ Лондонъ, занимавалъ се съ физиката и медицината и още тогава показалъ една великодушна грижа за бѣднитѣ, която отпослѣ го поставила въ реда на благотворителитѣ на човѣчеството. Въ 1756, когато билъ приетъ за членъ на Кралевското Дружество, отишелъ въ Лисабонъ да помогне на жителитѣ, пострадали отъ едно земетресение, нъ билъ заробенъ отъ французетѣ и, тамъ като позналъ по опитъ злочестината на военноплѣннитѣ, слѣдъ завръщането си въ Лондонъ залѣгалъ да подобри участьта на французскитѣ плѣнници. Въ 1773, като се установилъ въ бащиното си имение, билъ избранъ за управитель на обл. Бедфордъ и въ това звание подобрилъ участьта на много нещастни, повѣрени на неговия надзоръ, за което добилъ благодарностьта на парламента. Като намислилъ единъ благотворителенъ планъ, той тръгнѫлъ изново да пѫтува по Германия, Холандия, Италия, Испания, Португалия, Турция, като всѫдѣ посѣщавалъ затворитѣ и вниквалъ въ участьта на затворенитѣ, — най-сетнѣ издалъ прочутитѣ си съчинения за английскитѣ и другоземнитѣ затвори (The state of prisons in England and Wales), което подобрило състоянието на много затворници. Слѣдъ като издалъ книгата си, Х. изново обходилъ цѣла Европа, като всѫдѣ наблюдавалъ затворитѣ и включвалъ наблюденията си въ напокошнитѣ издания на труда си. Въ 1781 пристигнѫлъ въ Петербургъ, посѣтилъ Кронщадъ, Москва, Тверь. Въ русската столица го срѣщнѫлъ пратеникъ отъ Екатерина II съ покана да слѣзе въ двора; нъ Х. отклонилъ поканата като мотивиралъ отказа си съ това, че цѣлта на неговото пѫтуване е посѣщаването на затворитѣ, а не на царскитѣ дворове. Въ 1785, Х., въ качеството лѣкарь, посѣтилъ лазаретитѣ и карантинитѣ на Италия и Турция, дѣто тогава вѫрлувала чумата, и въ 1789 издалъ ново съчинение за най-добритѣ лазарети въ Европа, съ свѣдѣния за чумата. По това пѫтуване той най-напрѣдъ пристигнѫлъ въ Марсилия, макаръ да му било запрѣтено пѫтуването въ Франция за обнародъ-

ването на единъ старъ памфлетъ за Бастилия, който билъ прѣвелъ на англ. (Translation of a French account of the Bastille, 1780). Въ Парижъ се готвили да го арестуватъ; нъ той сполучилъ да побѣгне въ Италия. Въ 1789 Х. прѣдприелъ едно ново пѫтуване по Европа, главно въ Русия, дѣто мѣрилъ да изучи начина на живѣянето на войницитѣ и неговото влияние на смъртностьта и болезненостьта въ войската. Слѣдъ кратковрѣменно прѣбиване въ Петербургъ, Х. отпѫтувалъ за Херсонъ, дѣто и починѫлъ отъ тифозна епидемия, отъ която се заразилъ като неуморно помагалъ на болнитѣ. Гробътъ му е срещу градската болница и затвора. Надъ него има обелискъ и надпись: Ad sepulchrum stas, quisque es, amici (който и да си, ти си при гроба на твой приятель). Виж. B. Brown, Memoirs of the public and private life of John Howard, the philanthropist (Лондонъ, 1818); Сліозбергъ, *Говардъ, его жизнь и общественно-филантропическая дѣятельность* (СПБ. 1891, Павленкова биограф. библиот.); Actes du Congrès Pénitentiaire International de S.-Pétersboug (1890; I и V томове).

Хауптманъ (Герхартъ Hauptmann). Съврѣменень нѣмски драматургъ отъ натуралистическата школа; род. въ 1862. Първата му драма, *Тиверий*, е посрѣдствено произведение въ старо-романтически вкусъ; нъ скоро Х. станѫлъ писатель-натуралистъ. Първий му опитъ въ тая нова посока била повѣстьта *Стрѣлочникъ Тиль* (Bahnwärter Thiel). Слѣдъ това написалъ драмата Vor Sonnenaufgang. Пиесата била прѣдставена въ 1889 и съ крайния си дързъкъ реализмъ подигнѫла буря въ германския печатъ. Х. се явява тука Ибсеновъ ученикъ, макаръ още незрѣлъ, извече съ проблески отъ силенъ, самобитенъ талантъ. Въ слѣдната година се появява втора Х-ва пиеса, *Праздникътъ на мира* (Das Friedensfest), въ която той окончателно тръгва по пѫтя на съзнателния натурализмъ и смѣло се опитва да създаде новъ драматически стилъ. Х-та извѣстность се установява добрѣ и неговий талантъ се припознава отъ сериозната критика само слѣдъ появяването на слѣднитѣ двѣ пиеси: драма Einsame Menschen (1890; български прѣводъ, *Самотни хора*, прѣв. отъ рус. А. Кърчевъ, Ловечъ, 1906) и комедия College Crampton (1891; *Наший събратъ Крамптонъ*). Послѣдната пиеса е една отъ най-веселитѣ и умнитѣ въ цѣлата най-нова нѣмска литература. Въ *Самотни хора* Х. донѣйдѣ се сближава съ графъ Л. Толстоя по възгледа си върху брака. Друго Х-во крупно произведение е Die Weber (1892; български прѣводъ отъ 18-то нѣмско издание, *Тъкачитѣ*, Варна, 1899), дѣто майсторски е изображено положението на силезийскитѣ работници. Въ български прѣводъ имаме и Х-та драма *Михаилъ Крамеръ*, прѣв. отъ нѣм. К. Стефановъ (София, 1902; отпечатъкъ отъ *Българска Сбирка*). Освѣнъ драмитѣ, Х. е написалъ нѣколко разкази (Der Apostel и др.). Х. е по-даровитъ и по-дълбокомисленъ отъ Зудермана, а въ разработването на сюжетитѣ си много по-деталенъ и по-смѣлъ отъ

Ибсена. Индивидуализацията на лицата, чрѣзъ нюанситѣ на рѣчьта, у него е докарана до висока степень съвършенство.

Хауса или Хауза. Мохамедански народецъ отъ негрско племе въ Суданъ, между срѣдни Нигеръ и Борну, развитъ умствено, прѣдприимчивъ и общителенъ. Езикътъ на Х. е най-звучний, богатий и обработеній въ цѣлъ Суданъ и се употрѣбява въ търговскитѣ сношения на народитѣ въ цѣлата вѫтрѣшность на сѣверна Африка. Въ политическо отношение това негрско племе е подчинено на фелатитѣ.

Хаџармаветъ. Третий Иоктановъ синъ, прародителътъ на Хадрамутъ, область въ юго-источна Арабия, обилна съ смирна и ливанъ (*Библ.*).

Хаюи (абатъ Рене *Хайу*). Знаменитъ франц. минералогъ (1743—1822), род. въ Сенъ-Жюстъ (Пикардия), училъ се за духовно звание, и се покалугерилъ. Той отъ рано се занималъ съ политиката, нъ вниманието му на минералогията се обърнало когато билъ на 38 години отъ една Добантонова лекция по прѣдмета, държана въ Jardin des Plants. Отъ тогава почнѫлъ той да изучва минералогията. Линей билъ вече показалъ, че правилната форма на кристалитѣ става отъ дѣйствието на сили по опрѣдѣлени закони, и Рене-де-Лислъ билъ доказалъ, че ѫглитѣ сѫ постоянни у разнитѣ кристали на сѫщия видъ минералъ; нъ истинскитѣ закони на кристалуването оставали непознати до случайното имъ откритие отъ Х. Виж. записки тѣ му (стотина) по кристалографията и минералогията, обнародвани между 1782 и 1821. (За заглавията и датитѣ имъ виж. Poggendorff, Biog. Liter. Handwörterbuch, стр. 1038—1040). Х-витѣ най-важни трудове сѫ: Traité de Minéralogie (4 т. съ атласъ; 2-о изд. 1821); Traité de Crystallographie (2 т.); Traité des charactères physiques des pierres précieuses.

Хашишъ, *араб.* Едно упоително вещество, подобно на афиона. Има медицинска стойность. Въ лекъ приемъ възбужда фантазията. Добива се отъ листата и връха на едно растение като мака, научно познато съ името Cannabis indica. Употрѣбява се за удоволствие въ Индия, Египетъ, Арабия. Д-ръ Моро, който е написалъ едно важно съчинение по прѣдмѣта (Du Hachisch et de l'Alientation Mentale, 1845), така описва удоволствието, което испитва употрѣбительтъ на х.: „Употрѣбительтъ на х. бива наистина *честитъ*; съ това искамъ да кажѫ, че той испитва само едно нравствено наслаждение, което никакъ не е сладострастно, както бихме могли да прѣдполагаме. Хашишоядецътъ е честитъ, не както лакомията или гладний до умиране, когато задоволява охотата си, или сластолюбецътъ, когато удовлетворява желанията си, нъ като оногова, който чува прѣрадостни вѣсти, като скѫперника, кога си брои паритѣ, комарджията, кога печели, или славолюбеца упоенъ съ сполука".

Хвойна. Родопско село (883 ж.) въ станимашката околия, 31 килом. на юго-зап. отъ Станимака и 18 кил. на югъ отъ Чепеларе. Х. и Чепеларе бѣхѫ ту едното.

ту другото ц. на бившата рупчосска околия.

Хеба, *гр.* Богиня на милостьта; черпила съ нектаръ боговетѣ на Олимпъ, до когато Зевсъ повѣрилъ тая служба Ганимеду. Х. била Зевсова и Гарина дъщеря, и съпруга на Херкулеса слѣдъ обоготворението му. У Омира тя се явява всѣкога като дѣвица. Въ Атина жъртвеницитѣ били въздигнати ней заедно съ Херкулеса. Въ Римъ ѝ се кланяли подъ името Juventas. Статуи на Х. сж крайно рѣдки; распознаватъ я само по чашата що държи.

Хебибчево. Едно отъ по-главнитѣ села въ харманлийската околия, 20 килом. на юго-ист. отъ Харманлий, расположено при Марица, около 15 килом. отъ турската граница.

Хебридски о-ви (Hebrids, англ. Western Islands=Западни о-ви). Редъ острови и островчета на зап. отъ Шотландия, повечето въ Атлантически океанъ. Тия о-ви, на брой около 200, сж повечето пусти; простр. 7,213 чет. килом. и насел. 110,000 жит. една часть католици. Дѣлътъ ги на *вънкашни*, които Минчски протокъ отдѣля отъ материка, и *вжтрѣшни*, Гаелски, едно келтско нарѣчие, е езикътъ на тия островитяне, повечето католици. Влаженъ климатъ, пѣсъчлива земя, нѣма земедѣлие; барбойтъ е токо-речи едничката храна. До 1264, отъ когато принадлежжтъ на Шотландия, Х. *о-ви* сж принадлежали на Норвегия.

Хебръ (Hebrus). Староврѣменното име на рѣка Марица.

Хеверъ. Кенеецъ, голѣмецъ отъ рода на Моисеевия тесть Овава, живѣлъ въ сѣверни Ханаанъ; жена му била Иаиль. Виж. това име (*Библ.*).

Хевронъ. Единъ отъ най-стритѣ градове на Палестина, и може-би на свѣта, защото той сжществувалъ въ Аврамово врѣме, 2,000 години прѣди Р. Х.; 34 килом. на юго-зап. отъ Иерусалимъ. Въ най-старо врѣме Х. се наричалъ *Кириатъ-Арва*, и тамъ живѣли, па послѣ били и погребени Авраамъ, Исаакъ и Иаковъ. Въ еврейско врѣме градътъ принадлежалъ на Иудиното племе, и билъ Давидовата столица до завоеванието на Иерусалимъ; иначкошната му история е маловажна. Сегашното име на града, съ 8,000 жит., отъ които 600 евреи, другитѣ мохамедане — е *Ел-Хулилъ* (приятелътъ, сир. Бога) по загадка за Авраама (*Библ.*).

Хегелианизмъ. Хегеловата философска система. — **Хегелиански.** Който принадлежи на хегелианизма.

Хегелъ (Георгъ Hegel). Единъ отъ най-великитѣ германски философи, род. въ Щутгартъ, умр. въ Берлинъ (1788—1831); свършилъ богословския факултетъ въ тюбингенския университетъ, нъ не билъ въ умосъзерцанието толкова блѣскавъ колкото другаря си Шелинга; слѣдъ това 6 години домашенъ учитель въ Бернъ и Франкфуртъ-на-Майнъ, прѣзъ което врѣме изучавалъ главно философията на религията. Въ началото на 1801 отишелъ въ Иена, дѣто обнародвалъ първия си трудъ, *Разлика между Фихтовата и Шелинговата философия*, и постжпилъ въ университета като доцентъ. На другата година редактиралъ, заедно съ Шелинга, съ чиято философия по това врѣме изглежда че билъ съгласенъ

ритическо Списание на Филосо-ията. Слѣдъ нѣколко години Х. станѫлъ ректоръ на нюрембергската гимназия, дѣто свършилъ *огиката си*, професоръ въ Хайделбергъ (1816), дѣто обнародѫлъ *Енциклопедията на философскитѣ науки*, въ която пръвъ ѫтъ развилъ напълно философската си система. Ала той почѫлъ да събира около себеси новa философска школа въ 1818, ъ Берлинъ, дѣто билъ повиканъ а Фихтевото мѣсто. Лекциитѣ у привличали слушатели отъ сичкитѣ чинове и звания: учени, литератори, офицери ходяли а сѣдатъ на студентскитѣ чинове. Хегелианизмътъ станѫлъ пѫть ъмъ почеститѣ. Х. достигнѫлъ о голѣмо политическо влияние рѣзъ официалнитѣ си свръски съ русското правителство и философията му въ нѣкои отношения згубила кредита си, по причина а консервативнитѣ й тенденции о управлението. Въ пакъ, въ воята *философия на правото*, той ска народно прѣдставителство, вобода на печата, публичность а сѫдебнитѣ засѣдания, сѫдене рѣзъ жюри, административната езависимость на еснафскитѣ съловия и др. Всрѣдъ голѣмата ѣятелность животътъ му билъ рѣкѫснѫтъ отъ холера, и той илъ погребенъ до Фихте. Едно ълно издание на трудоветѣ му е обнародвало въ 18 тома (Берлинъ, 1832—41), и животътъ му описанъ отъ Розенкранца (1844). Главнитѣ му трудове сѫ: *Феноменологията на духа* (1807, 1 т.), *Логиката* (1812, 2 т.), *Енциклопедията на фил. науки* (1817, 3 т.; нѣколко издания); *Уроци по философията на историята и на правото* (1821, 2 т.). На франц. сѫ прѣведени, цѣлъ, Х-вий Cours d'esthétique (5 т. въ 8-о) отъ Ch. Benard и една часть отъ *Логиката*, свободенъ прѣводъ отъ Solomen и Wallon.

Х-та философска система нѣкои сѫ нарекли *логически пантеизмъ*; ала тоя пантеизмъ се различава отъ пантеизма на другитѣ подобни системи по това че, въ Х-та логика, Богъ не е *субстанция* или абсолютна *единица*, на която свойствата сѫ просторътъ и мисъльта и отъ която *произтичатъ* или се *проявяватъ* всичкитѣ конечни сѫщества. По Х., Богъ не сѫществува самъ по себе, като съвършено сѫщество; той *става*; той е, по самитѣ Х-ви думи, *вѣчното ставане*, което напрѣдва съ човѣчеството въ това врѣме, когато то развива свойствата си; чрѣзъ послѣдователни еволюции добива той послѣдователно свойствата си. При това, той е нераздѣленъ отъ свѣта и живѣе само чрѣзъ съединението си съ човѣчеството. — Тая система била поздравена като вѣнецъ на нѣмския идеализмъ, макаръ и тя, както другитѣ системи отъ тоя родъ, да се свожда къмъ простия пантеизмъ, който казва: Богъ е всичко и всичко е Богъ. *Литература.* Биографии на Х. — хвалебна отъ Розенкранца, критическа — отъ Хайма. Извлѣчения отъ Х-тѣ съч.: Frantz u. Hilbert, Hegels Philosophie in wörtlichen Auszügen (Берлинъ, 1843); критически разяснения на Х-та система е съставилъ Розенкранцъ (Кенигеб., 1843); точна и обстойна критика на Х-та *Логика* е направена отъ Тренделенбурга въ неговитѣ *логически изслѣдвания*; за нея и за цѣлото Х-во учение сѫ писали, между другитѣ, C. Fr.

Bachmann (1833), H. Ulrici (1841), A. Kym. (1849), Ed. Hartmann (Берл., 1868). Aug. Vera е прѣвелъ и обяснилъ Х-та *Логика*, *Философията на природата* и *философията на духа* на французски (Парижъ, 1859). За културно историческото значение на Х. виж. Z. Werner, Hegel Offenbarungsbegriff (Лайц., 1887). На русски сѫ прѣведени *Курсъ Эстетики* отъ В. Модестовъ (Моск., 1859—60; съ приложение Бенаръ, *Аналитико-критич. разборъ курса Эстетики Фр.* Г.); *Энциклопедія филос. наукъ въ краткомъ очеркѣ* отъ В. Чижовъ (Моск., 1861 — ч. I *Логика*, 1868 — ч. II *Филос. природы*, 1864 — ч. III *Филос. духа*); Н. Гиляровъ—Платоновъ, *Онтологія* Г. (*Вопр. филос. и психолог.*, 1891).

Хегемония, *гр.* Водителство, главенство на държава въ съюзъ.

Хеджасъ. Страна въ западна Арабия, която принадлежи на Турция; простира се покрай източния брѣгъ на Червено море, и има за прѣдѣли: на сѣв. Сирийската пустиня и заливъ Акаба, на ист. область Неджедъ, и на югъ обл. Иеменъ (около 1,500 килом. надлъжъ и 270 килом. на-ширъ); простр. 357,194 чет. килом. съ Синайски п-въ и Хедудъ и насел. 480,000 жит., главно арабе и бедуини. Земята, пѣсъчлива и камениста, е непроизводителна, освѣнь при брѣговетѣ. Конетѣ ѝ минуватъ за най-добритѣ въ Арабия. Гл. гр. Мека, Медине, Тайефъ и Джеда. Поне Мека и Медине—първий Мохамедовото мѣсторождение, а вторий неговото мѣстопогребение — сѫ свещени градове за мохамеданетѣ, Х. е „светата земя“ въ Арабия. Прѣзъ нея минуватъ всѣка година грамадни множества поклонници. — Въ старо врѣме Х. е билъ отечеството на амаликянетѣ, мадіамцитѣ, едомцитѣ и др.

Хедивъ. Отъ 1867 официалната титла на вице-краля или подкраля на Египетъ. Виж. *Египетъ* и *Мехмедъ Али*.

Хейсеръ (Лудовикъ Häusser). Германски историкъ, род. въ Клибургъ, въ Алзасъ, умр. въ Хайделбергъ (1818—1867); билъ професоръ въ Хайделбергъ, послѣ основетель на Deutsche Zeitung и прѣдставитель на баденската камара, дѣто прокарвалъ, както и въ вѣстника, конституционнитѣ учения. Едно отъ най-важнитѣ му съчинения е Deutsche Geschichte vom Tode Friedriche des Gr. bis zur Gründung des Deutschen Bundes, 4 тома (Лайп., 1854—57; 2 изд., 1869), най-доброто съчинение по историята на тая епоха. Х-тѣ лекции по историята на Реформацията сѫ прѣведени на езика ни отъ М. Москова по русското издание на Михаиловский (*История на реформацията*, стр. 763; Търново, 1899). Х. е авторъ още на нѣколко съч.: Geschichte der Franzoeischen Revolution (Берл., 1867; 2 изд. 1877) и др.

Хеката. Староврѣменна тракийска богиня, усвоена отпосле отъ гръцитѣ; минувала за дъщеря на титана Персея и на Астерия, нощьта. Тя била единичката отъ титанитѣ, на която Зевсъ не унищожилъ могѫществото. Почитали я и кланяли ѝ се въ едно отъ дѣтѣ качества: или като подателка на всѣко благо—имота, побѣдата, мѫдростьта, доброто щастие на моряци и ловци, или като

пъклено жестоко божество: магесница, която притежава всичкитѣ небесни, земни и морски вълшебни сили. Като подателка на всѣко благо образа ѝ поставяли прѣдъ кѫщитѣ на голѣмцитѣ, на сборнитѣ мѣста, или по кръстопѫтищата, дѣто при всѣко новолуние ѝ се поднасяла храна, кояко яли бѣднитѣ. Като адска богиня, тя се явява въ страшенъ образъ. Змии излизатъ изъ краката ѝ, или се вишатъ въ косата ѝ, и тя носи запалена машала съ сабя въ рѫка, па я и придружаватъ двѣ черни рошави кучета; а понѣкога е прѣдставена съ три глави, конска, лъвска и кучешка. Въ тая послѣдната форма тя се явява по кръстопѫтищата. Освѣнь това, вѣрвали сѫ още, че въ пъкъла е призрачно сѫщество, което нощѣ праща на тоя свѣтъ всички видове демони и грозни призраци.

Хекатомба (гр. *сто вола*). У старогръцитѣ, и у други староврѣменни народи, жъртвоприношение отъ животни, често много, нъ не необходимо сто; па и ако сѫ били първенъ юнци, отпослѣ се замѣнили съ други животни. Месото на пожъртвуванитѣ животни яли не само жрецитѣ и слугитѣ на храма, а и публиката.

Хекзаметръ, *гр.* Шестостѫпенъ стихъ, въ който се отличавали гръцитѣ.

Хекла (*планина*). Волканъ въ Исландия, близо до юго-источния брѣгъ. Има коническа форма, и се свършва съ три върха, отъ които най-високий достига до 1,557 метра височина. Той състои главно отъ базалтъ и е съвсѣмъ уединенъ. Изригванията му понѣкога, както въ 1766, сѫ били сѫщоврѣменни съ изригванията на Везувия и Етна.

Хексагонална система (гр. *екси*, шесть; *гония*, ѫгълъ). Една отъ системитѣ, въ които се срѣщатъ кристализиранитѣ минерали; наречена е така, защото основата ѝ е хексагонътъ. — **Хексагонъ.** Шестоѫгълникъ. — **Хексаедръ.** Геометрическо тѣло ограничено съ шесть квадрата. — **Хексахордъ.** Шестострунен музикаленъ инструментъ.

Хексически, *гр.* Въ *медиц.* който остава безъ измѣнение.

Хектаръ. Виж. *Хекто.*

Хектически, *гр.* Охтиченъ: хектическа треска.

Хекто, *фр.* (отъ гр. *екатонъ*, сто). Дума, която, турена прѣди единица отъ метрическата система, изражава сто пѫти по-голѣма стойность: **хектаръ**, поземна мѣрка, която съдържа 100 ара (10, 000 чет. метра). — **Хектограмъ.** Теглилка отъ 100 грама. — **Хектолитръ.** Мѣрка за вмѣстимость, която съдържа сто литра.—**Хектометръ.** Дължина равна на сто метра. — **Хектостеръ.** Кубическа мѣрка отъ сто стера.

Хекторъ. Най-храбрий герой въ троянската война, Приамовъ и Хекубинъ синъ, женен за Андромаха, дъщеря на тивския (въ Киликия) краль Ецня. Подвизитѣ му сѫ въспѣти отъ Омира въ *Илиадата*. Х. като убилъ Патрокла, Ахиловия приятель, Ахилъ прѣзрѣлъ сръднята си Агамемному, уловилъ се за орѫжие да отмъсти за другаря си, и Х. падналъ отъ неговата рѫка. Побѣдительтъ влѣкълъ тържествено тѣлото му около Патрокловия гробъ; нъ Приамъ го откупилъ, и накаралъ да го погребатъ съ голѣми почести. Въ Троя на Х. се поклa-

няли като на герой, и му принасяли жертви. Х. е безспорно най-великий герой въ *Илиадата*. По храбрость той не отстѫпялъ никому, и ако Ахилъ му надвилъ, не било защото Ахилъ го надминувалъ по смѣлость и мѫжество, а защото, вече нараненъ и истощенъ отъ тежкитѣ борби, той прѣдприема единоборство, като уповава на братовата си, Деифобовата помощь. Минерва се прѣсторва на Деифоба, и измамва Х. По човѣщина, Х. стои по-горѣ отъ всички. Единъ отъ най-хубавитѣ епизоди въ *Илиадата* е оня, въ който Х. се прощава съ съпругата си Андромаха, и исказва чувствата си на човѣкъ, баща и князъ.

Хектостеръ. Виж. *Хекто.*

Хекуба. Троянска царица, Приамова съпруга. Прѣзъ троянската война тя изгубила токо-речи всичкитѣ си чада, наброй деветнадесеть, и видѣла да съсѣкѫтъ прѣдъ очитѣ ѝ стария Приама, съпруга си. Слѣдъ разрушението на Троя, тя падналa въ рѫцѣтѣ на гръцитѣ робиня, и по едно сказание, хвърлила се отчаяна въ морето. Еврипидъ (въ трагедията си Х.) и други староврѣменни трагици я описватъ като нѣжна майка, благородна княгиня, и добродѣтелна съпруга, изложена отъ сѫдбата на най-жестоки страдания. Въ ваянето тя е прѣдставена като знатна госпожа, съ лице набрѫчено отъ тѫга.

Хелвеция, *лат.* Староврѣменно име на Швейцария.

Хелвонъ. Напрѣдъ се е мислило, че Х. е сегашний Халепъ; нъ сега се има за по-вѣроятно, че Х. е билъ една долина въ Антиливанъ до Дамаскъ, която и сега носи това име, па и дава най-добро грозде (*Библ.*, Иез. 27).

Хелголандъ или Хелиголандъ. Островче въ Сѣверно море, токо-речи на еднакво разстояние отъ устията на Елба и на Везеръ; 2,000 жит. Англичанетѣ направили тамъ, въ врѣме на войнитѣ на Наполеоновата империя, единъ складъ на оржжия и стоки; сега о-вътъ служи за кѫпане. Гл. гр. *Оберландъ* или *Хелголандъ*. Англичанетѣ отстѫпихѫ това островче прѣди нѣколко години приятелски на Германия въ замѣна съ една земя въ Африка.

Хелдеръ (den Helder). Пристанищенъ градъ въ холандската область сѣверна Холандия; 26,774 жит. (1905). Въ края на XVIII-и вѣкъ е билъ едно рибарско село; развитието си дължи на прокопаването въ 1819—1825 на единъ каналъ. Слѣдъ Амстердамъ Х. е най-оживений търговски градъ въ областьта. — Въ 1799 руситѣ и англичанетѣ излѣзли въ Х. на сухо; руситѣ били заробени, а англичанитѣ разбити отъ французетѣ подъ началств. на ген. Брюна.

Хелдеръ (Едуардъ Hölder). Съврѣменень юристъ, професоръ на римското право напрѣдъ въ Цюрихъ, сега въ Ерлангенъ; отличилъ се е въ най-новата литература на римското право съ оригиналностьта и дълбокомислието си. Въ общото си учение по правото Х. припознава еднакво важни и двата творчески фактора за правообразуването: личностьта и обществото. Взаимно тия фактори упражняватъ грамадно влияние единъ на другъ, и отъ тѣхната вѫтрѣшна свръска и възниква основа, което наричатъ право. Понятието за историческото, положителното право се основава, по

Х-та мисъль, на историческия фактъ за сѫществуването на обществото, което допълва, ограничава и брани личностьта. Х-тѣ общи възрѣния по правото сѫ развити въ два главни труда: *Институциитѣ на римското право* (2 изд. Фрайбургъ, 1883) и *Пандектъ* (1 ч., пакъ тамъ, 1891). Особеностьта на тия трудове е, че въ тѣхъ авторътъ имъ има за цѣль не толкова да исчерпи прѣдмета въ всичкитѣ подробности, колкото да приучи студента на самостоятелно мислене. По оригиналность на възгледитѣ се отличаватъ и Х-тѣ исторически трудове: Beiträge zur Geschichte des röm. Erbrechts (Ерлан., 1881) и Die romische Ehe (Цюрихъ, 1874).

Хелеспонтъ. Староврѣменното име на Дарданелски протокъ.

Хелиантъ, *гр.* Подсълнечникъ (*цвѣте*).

Хелиастъ. Виж. *Хелиса.*

Хеликоидъ, *гр.* Витлообразна чърта въ математиката.

Хелкология, *гр.* Учение за прищитѣ (*циреи, слѣпоци* и др.).

Хеликонъ. Гориста планина въ Виотия, която била посветена на Аполона и на музитѣ. Тамъ се намирали извори Аганипъ и Ипокренъ, които притежавали, по вѣрването на гръцитѣ, свойството да възбуждатъ поетическа дарба.

Хелиоцентрически (гр. *илиосъ,* слънце; лат. *центрумъ,* срѣдоточие). Слънцесрѣдоточенъ, казва се за положението на една планета, когато се прѣдполага, че се гледа отъ срѣдоточието на слънцето. — **Хелиоскопъ.** Астрономическо стъкло, което дава възможность да се гледа слънцето съ безопасность за окото. — **Хелиотропъ.** Слънчова любовница (растение). — **Хелиография.** Часть отъ астрономията, която се занимава съ ислѣдването и описването на слънцето.

Хелиса (гр. отъ *илиосъ,* слънце). Атински сѫдъ отъ жюри, учреденъ отъ Солуна (въ VI-и вѣкъ пр. Р. Х.), така нареченъ, защото засѣданията му, държани подъ открито небе, почвали отъ изгрѣване на слънцето. Въ тоя сѫдъ, по мисъльта на законодателя, могли да зиматъ участие, въ качество на сѫдии, всички граждане не по-млади отъ 30 години; ала въ сѫщность тетитѣ (4-ий, най-бѣдний класъ отъ населението) едва ли били въ състояние, по материалнитѣ си условия, да се занимаватъ, съ сѫдническа работа. Тоя сѫдъ гледалъ както дѣла по нарушенията на частни интереси, така и прѣстѫпления срѣщу обществото и държавата; рѣшенията му били безвъззивни. Числото на *хелиаститѣ* (сѫдиитѣ) е било различно; срѣщатъ се спомени за 200, 400, 500, 1,000, 1,500, 2,000 и 2,500 хелиасти.

Хелминтология (гр. *елминсъ, елминтосъ,* червей). Учение за глиститѣ. — **Хелминтологъ.** Лице, което се занимава съ хелминтологията.

Хелмхолцъ (Херманъ фонъ Helmholtz). Единъ отъ най-великитѣ сѫврѣменни естествоиспитатели, еднакво отличенъ въ физиологията и въ опитната и математическата физика, род. въ Потсдамъ въ 1821. По бащиното си желание въ 1838 постѫпилъ въ военно-медицинския институтъ на Фридриха Вилхелма; подъ влиянието на прочутия физиологъ Иохана Мюлера, посветилъ се на изучването физиологията, а въ

1842 защитилъ докторска дисертация De fabrica systematis nervosi evertebratorum. Въ сѫщата година Х. билъ назначенъ ординаторъ въ болница Charité въ Берлинъ, а въ 1843 воененъ лѣкарь въ Потсдамъ. Въ сѫщото врѣме, доклѣ се занимава непрѣкъснато съ физиологически издирвания, Х. не оставя въпроситѣ на механиката и физиката, въ които се интересувалъ отъ дѣтинство, и въ 1847 издава класическия си трудъ Ueber die Erhaltung der Kraft; това съч. е прѣиздадено въ 1889 отъ Оствалда въ Лайпцигъ. Въ 1848 Х. се назначава прѣдаватель на анатомията въ акад. на хѫдож. въ Берлинъ, на мѣстото на прочутия Брюке, а въ 1850 професоръ на физиологията и общата патология въ кенигсбергския университетъ. Тамъ Х. прави повечето си изслѣдвания по физиологията на чувствата, които послѣ продължава и въ Бонъ, и въ Хайделбергъ, дѣто отъ 1858 до 1871 чете физиологията. Като придобилъ въ сѫщото врѣме голѣма извѣстность съ работитѣ си по физиката, Х. се повиква въ 1871 на Магнусово мѣсто на катедрата по физиката въ Берлинъ, дѣто остава до 1888. Въ 1883 императоръ Вилхелмъ го награждава съ дворянски чинъ, а въ 1888 Х. се назначава директоръ на ново-учредения правителственъ физико-технич. институтъ въ Шарлотенбургъ, като продължава въ сѫщото врѣме да чете лекции по теоретическата физика въ университета. Въ 1891 ученитѣ по цѣлъ свѣтъ тържествено празднуваха Х-та 70-годишнина. Х-вий синъ, *Роберть* Х., младъ физикъ, който даваше голѣми надежди, безврѣменно почина въ 1889, като остави работата си за лучеиспущането на горещитѣ тѣла незавършена.

Х., съ дълбокъ философски умъ, съ необикновена способность за индуктивно мислене, съ голѣми познания въ математическия анализъ и експерименталното изкуство, е внасялъ всѣкога по нѣщо ново и оригинално въ всичкитѣ области на науката за природата — въ физиологията, физиката, химията, механиката, метеорологията, дори психологията и математиката. Първата му работа се отнася до физиологическата химия —до въпроса „за гниенето и ферментацията“ (1843); въ нея Х. се подпрѣтва да разясни ролята на микроорганизмитѣ въ тия процеси. По-нататъшнитѣ изслѣдвания (1845 — 1847) надъ размѣната на веществата и възбуждането на топлина въ мускулитѣ въ врѣме на дѣятелностьта имъ докарватъ Х. до мисли за общитѣ закони, които свързватъ прѣобръщането на енергията въ неорганическия и органическия свѣтъ — мисли изложени въ класическото му съчин. Die Erhaltung der Kraft (1847). Тука пръвъ пѫть е формулиранъ точно и развитъ законътъ за съхранението на енергията, който стои сега въ основата на цѣлото съврѣменно естествознание. Въ 1850 Х. доказалъ противно на И. Мюлеровото мнѣние, че бързината, съ която се прѣдаватъ нервнитѣ стимули, е измѣрима и я измѣрилъ; отъ тая година начева единъ периодъ на много плодотворна Х-ва дѣятелность въ областьта на физиологията на чувствата. Въ 1851, когато изучвалъ оптическата система на окото, Х. изнамѣрилъ оф-

талмоскопа и офталмометра; благодарение на послѣдния уредъ, той сполучилъ въ 1853 да рѣши важния въпросъ за механизма на акомодацията (приспособяването) на окото. По-сетнѣ, въ 1855, като се основава на Томасъ Юнговата забравена идея, Х. развива общоприетата сега теория за възприемането отъ окото на шарнитѣ впечатления, извѣстна подъ името Юнгъ-Хелмхолцова теория, и въ едно интересно психологическо изслѣдване разяснява връзката между нервнитѣ възприятия и възбужданитѣ отъ тѣхъ у насъ впечатления. Още въ Хайделбергъ, Х. събира всичкитѣ си работи по физиолог. оптика и ги издава въ свързанъ видъ въ сѫчин. Handbuch der Physiologischen Optik (1859—1866; 2-о изд. 1890 недовърш.). Въ Хайделбергъ Х. сѫщо изучва много въпроси по акустиката, физиологията на органа на слуха и говора и физическата страна на музиката, изнамира и построява единъ редъ резонатори и дава интересни изучения по психофизиката на чувствата. Тия Х-ви работи сѫ събрани въ сѫчин. му Die Lehre von den Tonempfindungen (1862; сѫществува русски прѣводъ на Пѣтуховъ, *Ученіе о звуковыхъ впечатлѣніяхъ*, 1879). Съ прѣминуването си въ Берлинъ въ 1871 Х. се посвещава изключително на физиката, и изучва най-сложнитѣ ѝ области: електродинамиката, въ която, като тръгва отъ Фарадеевитѣ идеи, разработва своя теория, послѣ хидродинамиката и явленията на електролиза въ връзка съ термохимията. Особено забѣлѣжителни сѫ работитѣ по хидродинамиката, наченѫти отъ Х. още въ 1858, въ които дава една теория за вихревитѣ движения и въ които сполучва да разрѣши нѣколко твърдѣ мѫчни математически задачи. Въ учението за електролиза Х. обобщилъ Фарадеевия законъ, далъ една теория за конвекционнитѣ токове и обяснилъ сложнитѣ явления, които ставатъ въ водния волтаметръ; а въ 1882 дава една теория за *свободната енергия*, въ която разрѣшава тоя въпросъ: каква часть отъ цѣлата молекулярна енергия на една система може да се обърне въ работа; тая теория има въ термохимията сѫщото значение, което има Карновий принципъ въ термодинамиката. Въ 1884 Х. обнародва една теория на аномалната дисперсия, която се основава на едно прѣдположение за взаимодѣйствието на материалнитѣ частици и на частицитѣ на етира, а малко по-сетнѣ нѣколко важни работи по теоретическа механика. На това врѣме се отнасятъ и работитѣ му по метеорологията; въ 1888, въ едно изучение, той дава една теория на вѣтроветѣ, и въ 1890, въ друго, *За енергията на вѣтра и вълнитѣ*, обяснява какъ се образуватъ вълнитѣ, когато минува вѣтръ надъ водна повърхность.

Не по-малко отъ ученатa е забѣлѣжителна и учебната Х-ва дѣятелность. Подъ неговото прѣко рѫководство, въ неговитѣ лаборатории въ Бонъ, Хайделбергъ, и Берлинъ или подъ влиянието на неговитѣ работи е порасѫло съврѣменното поколѣние физици и физиолози. Виж. W. Rudolphi, Beitrag zur Helmholtz' Theorie der Dispersion (Магдебургъ, 1883); J. Schwertschlager, Kant und Helm-

holtz (Фрайбургъ - на - Брисгау, 1883).

Хелсингфорсъ (Helsingfors). Гл. градъ на Финландия и ц. на нюландската губерния, укрѣпено морско пристанище и, слѣдъ Кронщатъ, най-важното морско становище на Русия на Балтийско море, хубаво расположенъ на единъ полуостровъ, заобиколенъ съ острови и канари, въ Фински заливъ, 305 килом. на зап. отъ С. Петербургъ по море; 111,654 жит. (1904) съ Свеаборъ. Отъ жит. около 55% говорѭтъ на шведски, 36% на фински, останалитѣ на русски и нѣмски. Единъ редъ страшни батареи, наречени Свеаборгски укрѣпления, и които състоѭтъ отъ седемь силно укрѣпени о-ви и много островчета, бранѭтъ входа въ пристанището, и сѫ толкова силни и сгодно поставени, че сѫ ги кръстили *сѣверни Гибралтаръ*. Цѣлий фронтъ, който прѣдставлява послѣдователнитѣ укрѣпления е повече отъ $1^1/_2$ килом. на-длъжъ, и освѣнь казематитѣ за малки оръжия, съединенитѣ крѣпости сѫ снабдени съ около 1,000 топа и съ гарнизонъ отъ 12,000 души. Самото пристанище се брани още отъ два форта. Х. е най-голѣмий и най-хубавий градъ на Финландия, па и научний и промишленъ центръ на страната. Градътъ има широки улици, прѣсѣчени на прави ѫгли, съ нѣколко хубави площади, притежава университетъ, прѣмѣстенъ тамъ въ 1829 отъ Або, дѣто е билъ основанъ въ 1640 (съ библиотека отъ 160,000 т., ботанич. градина, обсерватория), политехническо училище (съ отдѣления, инженерно, машиностроително, архитектурно, земемѣрно и хим. - технологическо), финско библейско дружество, финско научно дружество, съ матем.-физич., естеств.-истор. и историч.-филологическа секции и централно метеорологич. учреждение, дружество за изучване финската фауна и флора и др. Машиностроителни фабрики, фаянсова фабрика, фарфоровъ заводъ, фабрика за бира, спиртъ и др. Положението на Х. е много сгодно за търговия, благодарение на три пристанища и на желѣзни пѫтища, които го съединяватъ съ С. Петербургъ и най-важнитѣ градове на Финландия. Износътъ състои главно отъ жито, риба, желѣзо, манифактурни стоки. Вносътъ се намира главно въ рѫцѣтѣ на русски търговци. Общата сума на търговскитѣ работи на Х. е 30 милиона лева на годината. — Х. е билъ основанъ отъ шведский краль Густава I въ XVI-и вѣкъ, нъ е билъ прѣмѣстенъ по-близо до брѣга въ 1639. Гл. гр. на Финландия станѫлъ въ 1819. Прѣтъ кръмската война, Свеаборгъ е билъ бомбардиранъ два дни и двѣ нощи отъ съѭзната флота безъ важна поврѣда на крѣпоститѣ му.

Хемадинамометръ (гр. *хемо*, кръвь; *динамосъ*, сила; *метрон*, мѣрка). Измѣритель на силата на кръвообръщението. — **Хематитъ**. Червеното начало на кръвьта, което я почервенява. — **Хематинъ**. Минералъ съ червенъ или сивкавъ шаръ, съдържа 69% чисто желѣзо, срѣща се кристализиранъ въ хексагоналната система, а повечето въ набити зърнести и влакнести маси. Твърдость има 5.5, а относ. тег. 5.2. На много мѣста особено въ волканическитѣ пукнѫтини, се намира наедно съ магнетита, или наедно съ лимонита. У насъ изобилва около Габрово (червената пръсть, които е доби-

ла шара си отъ присѫтствието на х.), въ Златишко, Котленско, Бургазско и др. Главно х. се употрѣбява като руда за добиване желѣзо и като червена боя.—**Хематология.** Учение за кръвьта изобщо.—**Хематотеология.** Учение за примирение съ Бога чрѣзъ заколване и принасяне въ жертва животно. — **Хемоглобинъ.** Нормалното вапсилно вещество на кръвьта, което се намира токорѣчи съвсѣмъ въ червенитѣ кръвни клѣбца и което имъ дава характеристичния шаръ. — **Хемометръ.** Уредъ за измѣрване количеството хемоглобинъ въ кръвьта на живъ човѣкъ или животни. —**Хемороидаленъ.** Маясъленъ; **хемороѝ, хемороиди,** майсъль, болесть, въ която изъ задния проходъ истича кръвь и лига.—**Хемостатика.** Учение за срѣдствата, които спиратъ кръвообръщението. — **Хемохромометръ.** Уредъ за опрѣдѣляне хемоглобина на жини животни и люде въ кубически милиметръ кръвь.

Хемеролопия (гр. *имера*, день). Способность да се вижда ясно само денѣ.—**Хемеропатия.** Всѣка болесть, която се усилва или появява денѣ, а нощѣ слабѣе или исчезва.

Хемиантропия (*хеми*, съкращение отъ гръц. дума *имисусъ*, половина). Висока степень лудость. — **Хемиопсия.** Болезнено състояние, когато окото приима впечатление само отъ една половина на единъ прѣдмѣтъ. — **Хемиплегия.** Полупараличъ. — **Хемисфера.** Полукѫбо, полушарие.

Хемницеръ (*Иванъ Иван.*). Русски поетъ, положилъ началото на русската литературна басня (1744—1784). Х. билъ синъ на саксонецъ, заселенъ въ Петербургъ; баща му билъ лѣкарь и готвилъ сина си за сѫщото звание; нъ синътъ чувствувалъ непрѣодолимо отвращение отъ анатомията. Той билъ първенъ воененъ, и въ това качество участвувалъ въ походитѣ срѣщу пруситѣ и турцитѣ, послѣ държавенъ минералогъ и въ 1784 отишелъ генераленъ консулъ въ Смирна, дѣто паднѫлъ въ меланхолия и умр. сѫщата година. Баснитѣ му още високо се цѣнѧтъ за простотата и добродушието имъ; първото имъ издание било въ 1775.

Хемороидаленъ, хемороѝ, хемостатика. Виж. думитѣ, които наченватъ съ *хема.*

Хемусъ (Haemus), *лат.* Староврѣм. име на Стара-планина.

Хенделъ (Георги Ф. Haendel). Знаменитъ германски композиторъ, който прѣкаралъ цѣлия си животъ въ Англия (1684—1759). Х-тѣ музикални способности се проявили твърдѣ рано, въпрѣки всичкитѣ спънки отъ бащина му страна. Осемгодишно момче, той вече добрѣ свирилъ самоукъ на органъ; на 10 години писалъ мотети, които се испълнявали въ църквата на града Хале. Въ 1703 Х. отишелъ въ Хамбургъ, който се славилъ съ операта си и постѫпилъ въ единъ оркестръ. Въ Хамбургъ Х. написалъ много най-разнообразни композиции, въ това число опери *Алмира* и *Неронъ*, които имали сполука. Въ 1707 минѫлъ въ Италия, дѣто живѣлъ до края на 1710; отъ написанитѣ тамъ съчинения грамадна сполука имала операта *Агрипина.* Въ Лондонъ, дѣто достигнѫлъ до връха на славата си, Х. написалъ много опери, оратории и други съчине-

ния. Най-голѣма сполука имала операта му Radamisto, поставена въ 1720. Отъ 1740 Х. писалъ исключително оратории. Отъ тѣхъ най-добритѣ сж: *Месия*, *Израиль въ Египетъ* и *Естиръ*. Х. написалъ повече отъ 50 опери, 23 оратории, много композиции отъ духовна и камерна музика, съчинения за клавесина и органа.

Осемнадесетий вѣкъ въ историята на музиката е особено забѣлѣжителенъ по двама необикновено даровитѣ композитори: Х. и Бахъ. И двамата довели свободния контрапунктъ до найвисоката степень развитие. Х-та и Баховата епоха се има за врѣмето на разцвѣта на полифонията. Нъ макаръ двамата композитори да били велики контрапунктисти, между тѣхъ сѫществува разлика въ посоката. Бахъ гледалъ на полифоническото съчинение поидеално, по-дълбоко. Сложната полифоническа тканъ у Баха не се прѣкѫсва до самия край на съчиненията му, които искатъ отъ слушателя голѣмо внимание. Х. не слѣдвалъ исключително контрапунктическия стилъ. Като начева съчинението си полифонически, и съ удивително искусство сплита гласа, той скоро минува на хомофония, на прости хармонически съчетания, като гледа да не уморява слушателя, да го не държи много въ напрѣгнѫто състояние. Затова и Х-тѣ произведения се ползуватъ съ много по-голѣма популярность отколкото произведенията на съврѣменника му Баха.

Макаръ Х. и да е писалъ много за сцената, нъ неговата дарба се е отличавала повечето съ лиризмъ отколкото съ драматизмъ. Бахъ, който е писалъ за естрадата, показалъ много по-голѣмъ драматически талантъ, особено въ ораторията *Христовитѣ страдания*.

Главний биографически источникъ за Х. е Mattheson: Georg Fr. Händels Lebensbeschreibung, nebst einem Verzeichnisse seiner Ausführungs werke und deren Beurtheilung (Хамбур., 1861).

Хенегау (Hainaut). Белгийска область, на югъ, между обл. Намюръ на ист., южни Брабантъ и източна Фландрия на сѣв., западна Фландрия на зап., и Франция на югъ. Простр. 3,722 кв. килом. и насел. 1,142,954 (1900) жит. Ц. на управл. *Монсъ*. Гл. градове: Атъ, Шарлроа, Турне, Бенше, Тюенъ. Шелда и притоцитѣ ѝ, Хена, Дандра, Самбра и Монски каналъ поятъ земята, която е планинска на юго-ист., плодородна всѫдѣ другадѣ. Жито, хмелъ; каменни вѫглища, желѣзо. Индустрия: металически издѣлия, бира, фарфорови съдове, стъклени вещи; вълнени платове и платна, тантели. Прѣвъзходни породи коне, рогатъ добитъкъ и овце. Въ околностьта на Монсъ обширни каменовѫглищни рудници, отъ които около 2 милиона тона вѫглища се изнасятъ годишно. — Х., наслѣдствено графство въ IX вѣкъ, билъ присъединенъ на Фландрия въ 1191, въ 1433 станѫлъ владѣние на бургундския домъ, а въ XII-и и XVIII-и вѣкъ на Франция, която по Вѣнския договоръ въ 1814 г. отстѫпила на Недерландия. Отъ Белгия принадлежи отъ 1830. Х. е билъ театръ̀ъ на много битки.

Хеопсъ. Мемфисски царь на Египетъ, отъ 1182 до 1132 пр.

ди Р. Х., прѣдставенъ отъ жреците като безбожникъ, гонитель на вѣрата, и угнетатель на народа, когото каралъ да въздига грамадни сгради. Той построилъ една отъ най-високитѣ пирамиди (6 килом. отъ Мемфисъ). За тая работа, всѣки три мѣсеца, се смѣнявали по 100,000 души. Работитѣ продължавали 20 години.

Хепатизация, гр. (*ипаръ*, черенъ дробъ). Прѣобръщане на тѣлесенъ органъ (особно на бѣлия дробъ) въ маса прилична на черния дробъ.—**Хепатитъ.** Възпаление на черния дробъ. — **Хепатолитиазисъ.** Образуване камъкъ въ черния дробъ.

Хептагонъ (гр. *епта*, седемъ; *гониа*, ъгълъ). Седмоъгълникъ.—**Хептаедръ.** Тѣло, ограничено отъ седемъ страни. — **Хептархия** (*Седмоцарство*). Име на 7-тѣ кралства, основани въ Великобритания отъ англо-саксонцитѣ въ V-и и VI-и вѣкъ: Кентъ, Съсексъ, Уесексъ, Есексъ, Нортъмберляндъ, Истъ-Англия, Мерси. Виж. Англия, *история*.—**Хептахордъ,** гр. Седмострунна лира.

Хепъ-екъ (перс.-тур., знач. *всичкитѣ едно*). Терминъ въ таблоигрането.

Хераклий (Heraklius) или *Ираклий*. Византийски императоръ (610—641), синъ на византийския екзархъ или главенъ управитель на Африка. Х. (бащата), повиканъ отъ византийскитѣ боляре срѣщу жестокия импер. Фока, въоръжилъ една голѣма флота и прѣдалъ началството ѝ на сина си (род. въ 575). Х. (синътъ) се явилъ на чело на флотата си прѣдъ Цариградъ: гражданетѣ възстанѫли, Фока билъ обезглавенъ, и Х. прогласенъ императоръ. Съзаклетницитѣ били богато възнаградени. Състоянието на византийската империя по това врѣме било плачевно. Новий императоръ, надаренъ блѣскаво, енергиченъ и войнственъ, съ реформи въ управлението и въ войската възстановилъ за нѣколко врѣме могѫществото на Византия. Притиснѫтъ въ 611 отъ персянетѣ, които завоевали Сирия и Египетъ и се утвърдили въ 617 въ самия Халкидонъ, и заплашванъ отъ аваретѣ, които въ 619 достигнѫли дори до околностьта на Цариградъ, Х. билъ принуденъ да се откаже отъ по-голѣмата частъ отъ испанскитѣ владѣния, а послѣ да остави и всичкитѣ тия владѣния, и да купи отъ аваретѣ миръ (620), подиръ което влѣзълъ въ сношения съ българетѣ, които били заселени тогава между Днѣстръ и Дунавъ, за да намѣри въ тѣхъ противовѣсъ срѣщу аваретѣ; той билъ принуденъ още да остави безмълвно хърватетѣ и сърбетѣ да се заселѫтъ между далматинскитѣ примория и западнитѣ балкани. Въ съѫзъ съ хазаретѣ, той сполучилъ отъ 622 съ цѣлъ редъ блѣскави походи да отблъсне нахлуването на персянетѣ и да ги истика (въпрѣки едно ново нападение отъ аваретѣ въ 626 на Цариградъ, което се свършило за тѣхъ съ съвършенно поражение) въ 628 въ Месепотамия. Въ опитванията си (отъ 630) да примири учението на православната църква съ монофизичеството чрѣзъ монотелитството Х. не сполучилъ. Безъ сполука била и борбата му съ фанатизма на мохамеданството: въ периода отъ 632 до 641 арабетѣ завоевали Сирия, Месопотамия и Египетъ. Виж. Drapeyron, L'empereur Heraclius

et l'empire byzantin au VII siècle (Парижъ, 1869).

Хераклий II или *Хераклеонъ*. Синъ на Хераклия I, царувалъ три мѣсеца и половина.

Хералдика, *срѣд.вѣк., лат.* Гербовѣдѣние, учение за гербоветѣ.

Хератъ. Гл. градъ на едноименна, най-западната, область въ Афганистанъ, въ широката долина на р. Хери, 630 килом. на зап. отъ Кабулъ; около 50,000 жит. (по-вѣроятно 20—30 хиляди): таджици, афганци, белуджи, хиндуси, монголски племена, евреи и др. Х. е едно отъ главнитѣ тържища на срѣдна Азия; сами хератци произвождатъ въ голѣми количества копринени и вълнени платове и кавйори, саби и ножове и др. Околностьта на града прѣдставлява раскошни полета и градини, които се поѭтъ чрѣзъ канали и прѣдставляватъ контрастъ съ околнитѣ безводни и безплодни мѣстности. По зендскитѣ сказания, Х. е едно отъ благословенитѣ мѣста, създадени отъ Ормузда. Това мѣсто е една отворена равнина; нъ на сѣв. отъ града се захваща единъ клонъ отъ планини Сефидъ-Кухъ, който образува, единъ килом. отъ града, два хълма съ еднаква височина, дѣто има силенъ твърдѣлъ. Градътъ е заобиколенъ съ правоѫгълenъ валъ, 18 метра високъ; прѣдъ вала има дълбокъ ровъ, който може да се пълни съ вода отъ каналитѣ. Въ града има два твърдѣли, отъ които новий владѣе надъ всичкитѣ укрѣпления на града. Х. отъ старо врѣме сѫ считали за *ключътъ на Индия*: той е близо до прѣдѣлитѣ на Афганистанъ, Персия и Бухара и, спрѣмо Персия и Бухара, ключътъ на Афганистанъ; а Афганистанъ е единъката страна прѣзъ която се отива по сухо въ западна Индия. По тая причина на Х. се е гледало като аванпостъ на индийската империя на Англия срѣщу Русия. Затова и колчимъ Персия, която минува на дѣло за държава васална на Русия, е помѣрвала да тури рѫка на тоя градъ, на пѫтя и се е испрѣчвала Англия. Въ 1856 шахътъ зелъ Х.; нъ въ нѣколко мѣсеца билъ принуденъ да пусне плячката си отъ единъ английски походъ срѣщу противоположния край на царството му. Въ нашето врѣме англичанетѣ сѫ се тревожили отъ всѣко русско движение къмъ Х., а руситѣ все сѫ поддържали, че Х. нѣма за тѣхъ такъво голѣмо значение, каквото му даватъ англичанетѣ. — Х. се славилъ още въ старо врѣме. Источнитѣ географи приписватъ построението на твърдината му Навуходоносору или Семирамида. Въ VII-и вѣкъ Х. заедно съ Хорасанъ билъ завоеванъ отъ арабетѣ и влѣзълъ въ състава на халифата. Въ 1106 билъ завоеванъ отъ селджукцитѣ. Слѣдъ това, градътъ много процъвтѣлъ; нъ отпослѣ прѣтърпѣлъ двѣ катастрофи отъ рѫцѣтѣ на Ченгисъ-Хана и послѣ на Тамерлана. Въ 1610 Х. влѣзълъ въ състава на Персия, отъ която го отнели афганцитѣ въ 1775.

Хербарий (лат. *херба*, трѣва). Ттрѣвникъ, сбирка изсушени растения за узучване ботаниката. — **Хербаризирамъ,** *герм.* Сбирамъ съ научна цѣль трѣви; **хербаристъ** оня, който събира такива трѣви.

Хербартъ (Иоханъ-Фридрихъ Hrrbart). Нѣмски философъ (1776 —1841). Въспитанъ главно отъ майка си; свършилъ [illegible]

университетъ, дѣто слушалъ Фихте. Въ 1798, като домашенъ учитель въ Бернъ, начърталъ основата на учението си, въ което рѣзко се отдалечилъ отъ слѣдкантовския идеализмъ. Въ 1805 станѫлъ професоръ въ Гетингенъ, въ 1809 въ Кенигсбергъ на Кантовата катедра. Въ 1833 се опиталъ слѣдъ Хегеловата смъртъ да мине въ Берлинъ; нъ, като не сполучилъ, пакъ станѫлъ професоръ въ Гетингенъ. Главнитѣ му трудове излѣзли между 1806 и 1837; тѣ сѫ: *Обща педагогика*, — *Обща практическа философия*, — *Основнитѣ точки на логиката и метафизиката*, — *Учебникъ за въведение въ философията* (1815, 5-о изд. 1850), — *Учебникъ психология*, — *Психологията като наука изново основана на опита, метафизиката и математиката*, — *Обща метафизика*, — *Енциклопедия на философията*, — *За възможностьта и необходимостьта на приспособението математиката въ психологията*. Х-тѣ съчин. сѫ издадени въ 12 тома и 13-и допълнителенъ, ново издание 1883—1893. За Х. на български има двѣ книжки: *Хербартъ като педагогъ* отъ Д-ръ В. Райнъ, прѣв. Д-ръ В. Николчовъ (София, 1901) и Д. Грънчаровъ, *Хербартовата педагогика*, систематич. излож. на Х-та етика, психология и педагогика, кн. 3 и 4 отъ *Педагогическа Библиотека* (Станимака, 1904).

Х-та философия, въ противоположность на Фихтевата, е едно развитие на Кантовата въ реалистическа посока; самъ Х. е наричалъ себе си кантовецъ. Философията по Хербарта е обработване на понятията, което се започва съ опита, нъ не се задоволява съ емпиризма. Метафизиката обработва такъви понятия, които не подлежѫтъ на опровержение, нъ понеже съдържатъ противорѣчие, нуждаѫтъ се отъ очищение и допълнение. Това се достига чрѣзъ една метода на отношенията. Всѣко нѣщо има разни признаци, сир. намира се въ разни отношения къмъ разни други нѣща. Х-то учение за душата има полуметафизически характеръ. Душата е едно просто непространствено сѫщество, съ прости качества. Неговото самосъхранение се изразява въ прѣдставления. Чувствата и стремежитѣ не сѫ друго освѣнъ отношения между прѣдставленията. Цѣлий психически животъ е резултатъ на взаимнодѣйствието на прѣдставленията като сили. Практическата философия трѣбва да се разграничава рѣзко отъ теоретическата. Метафизиката трѣбва да бѫде напълно свободна отъ влиянието на етиката и обратно. Х. е създалъ цѣла школа: Дробишъ, Хартенщайнъ, Вайцъ, Лацарусъ, Екснеръ, Нагловски. За Х. сѫ писали: Циклернъ, Капезиусъ, Кецле, Вагнеръ, Хартенщайнъ, Дробишъ, Лангенбекъ, Th. Ribot (Histoire de la psychologie allemande, 1885, 2-о изд.),

Хереасъ. Римски трибунъ, който убилъ калигула въ 41 год.

Хердеръ (Иоханъ Готфридъ Herder). Знаменитъ германски публицистъ, поетъ и философъ-моралистъ, род. въ Морунхенъ, въ източна Прусия, умр. въ Ваймаръ (1744—1803). Х., синъ на началенъ учитель, въ младостьта си испиталъ всичкитѣ лишения на бѣдностьта. Училъ се съ помощьта на учители, на които слугувалъ; въ Кенигсбергъ училъ философия-

ята при Канта, къмъ когото хранилъ въсторжено удивление, макаръ отпослѣ да станѫлъ единъ отъ най-рѣшителнитѣ му противници. Тамъ се увлѣкълъ отъ Русовитѣ съчинения и идеи. Въ 1764, благодарение на неговия даръ слова, билъ назначенъ пропвѣдникъ и рѫководитель на църковното училище въ Рига. Въ Рига Х. мечтае за ролята на реформаторъ въ духа на идеитѣ на Русовия *Емилъ*; тамъ и започва неговата литературна извѣстность. Тамъ той обнародвалъ първитѣ си трудове: *Уломки по новата германска литература* (Fragmente über die neuere Deutsche Literatur, 1767), въ които смѣло и распалено шибалъ недостатъцитѣ и грѣшкитѣ на тогавашната литература, и Kritische Wälder (букв. *Критически Гори*, — 1769), едно врѣме отъ голѣма богословска важность. Тия два труда съдържатъ зародишитѣ на всичко, което е сѫществено свойствено и характеристично у Х-та мисъль. Било прѣзъ едно Х-во кѫсо посѣщение на Страсбургъ, когато Гете се запозналъ съ него. Гете билъ петь години но-младъ отъ Х. и до тогава още безъ име въ литературата; а Х., съ *Уломкитѣ* си, раздухвалъ новъ огънь въ душата на Германия. Гете токоречи го обожавалъ; той ни казва (въ автобиографията си), че самий Х-въ почеркъ упражнявалъ магическо влияние надъ него. Двѣ години отъ 1769 Х. пѫтувалъ изъ Франция, Холандия и Германия. Въ 1775, по Гетева прѣпорѫка, Х. билъ поканенъ въ Ваймаръ отъ великия дукъ, и назначенъ придворенъ проповѣдникъ и духовенъ съвѣтникъ. Тамъ живѣлъ той д смъртьта си.

Х-витѣ съчинения сѫ мног бройни, до 60 тома (Щутгарт 1827—30), и ги дѣлѭтъ на тр класа: 1) съчин. по религията богословието; 2)съчинения по л тературата и искуството, и 3 съчинения по философията и и торията. Като богословъ, най важний трудъ е неговий Geis der Hebr. Poesie (Духъ н еврейската поезия, ново изд. Лай цигъ, 1825). Като философъ той оставилъ задъ себе си едно с кровище отъ наблюдения на при родата и човѣчеството. Негов философски шедевръ сѫ недовър шенитѣ му Sdeen zur Phi losophie der Geschicht der Menschheit (Идеи към една Философия на Историята Човѣчеството, 4 т. Рига; 4 из Лайпцигъ 1841). Цѣльта му е прѣдстави цѣлата история на ч вѣчеството като единъ редъ с бития, които сочътъ на едно п високо прѣпопрѣдѣление отъ о кровеното до сега. Любовьта благоговението му къмъ човѣчес вото сѫ прѣдълбоки и най-чист Едно идеално човѣчество, ко хай би могло да се рече, е н говоте божество, на което т служи ревностно и неуморно. Н говий най-високъ идеалъ е би вѣрата въ тържеството на всео щото, космополитическото чов колюбие. Той билъ апостолъ идеята за единството на цивил зацията; нъ заедно съ това би и националистъ: поддържалъ, между общочовѣшкото и народн то нѣма вѫтрѣшно противорѣч и билъ защитникъ на народност та. Нъ той не билъ нито повръ ностенъ космополитъ, нито тѣ ногрѫдъ народникъ. Напрѣдъкъ

споредъ него, състои въ постепенното вчовѣчаване на човѣчеството; а това най-лесно се достига чрѣзъ национализма, припознаването на народнитѣ права и особености. Х-тѣ философско-исторически съчинения сѫ проникнѫти отъ дълбоко религиозно чувство: „Ако има Богъ въ природата, има го и въ историята, и човѣкъ е подчиненъ на закони не по-малко прѣвъсходни отъ тия, по които се движѫтъ всичкитѣ небесни тѣла.“

Х-тѣ трудове по изучването на езика и народната поезия сѫ особено забѣлѣжителни по онова дълбоко влияние, което сѫ имали на развитието на интереса въ народностьта и народната поезия у разни народи. Х. е ималъ голѣмо значение не само за германското племе. Отъ словѣнскитѣ дѣйци, подъ силното Х-во влияние сѫ се намирали: Коларъ, който е нареклъ Х. въ поемата си Dcera Slavy приятель на словѣнството, Челяковский, Шафарикъ, Карамзинъ, Надеждинъ, поляцитѣ Бродзински и Суровецки и др. Отъ европейскитѣ писатели особено силно влияние ималъ Х. на Едгаръ Кине, който прѣвелъ на франц. и нѣкои отъ Х-тѣ съчинения (Ideen). Отъ млади години Х. се увличалъ отъ Омира, отъ пѣснитѣ на Осеаната, отъ Библията. Той твърдилъ, че *Илиадата* и *Одисеята* сѫ паметници на народно, а не на лично творчество. Съ страстно въодушевение доказвалъ необходимостьта да се събиратъ народнитѣ пѣсни, и обяснявалъ тѣхнитѣ несравнени поетически достоинства. Въ своя сборникъ Stimmen der Volker той съ еднаква грижа и любовь дава прѣводи отъ пѣснитѣ на лопаритѣ, татаритѣ, гринландцитѣ, испанцитѣ и др. Тука се срѣща въ чудесенъ Гетевъ прѣводъ и една словѣнска пѣсень: *Жалобна пѣсень на Асанъ-Аginица*, която изумила свѣта съ своитѣ хѫдожествени прѣлести, и пробудила у словѣнетѣ чувството на народно достоинство и гордость. „За Х. цѣлото човѣчество е било една арфа въ рѫката на единъ великъ артистъ; всѣкой народъ за него е билъ една отдѣлна струна, но той е разбиралъ общата хармония, която е истичала отъ тия различни акорди“ (*Хайне*). Въ статитѣ: *За най-стария паметникъ на човѣшкия родъ*,—*Писма за изучване богословието*,—*за духа на еврейската Библия* Х. пръвъ разглежда *Библията* като сѫщо такъвъ паметникъ, каквито сѫ *Илиадата* и *Одисеята*; и всѣка народна поезия е за Х. една архива на народенъ животъ. Моисей за Х. е сѫщо такъвъ народенъ герой, какъвто е Одисей на Гръция. Тънкото чувство на поезията и дълбокото разбиране народнитѣ настроения нийдѣ така хубаво не се проявява, както въ Х-тѣ съчинения. — Отличителната особеность отъ вънкашна страна на всичкитѣ Х-ви съчинения е откѫслечностьта, отсѫтствието на строга метода на научна критика. Всѣка негова статия е една своего рода импровизация, която показва въ автора наклонностьта къмъ поетически обобщения; въ всичко личи стремежътъ да се намѣрѫтъ общи закони, гениалното проникване въ най-отдалеченитѣ кѫтчета на духовния животъ на народитѣ, подържано отъ самоувѣреностьта на проповѣдника-поетъ, като че вдъхванъ сва-

ше. Направно съ се мѫчили рационалиститѣ да свалѧтъ Х. отъ пиедестала му (*Шлецеръ*, *Шлосеръ*).

Между многобройнитѣ отзиви за знаѣнието на Х. най-забѣлѣжително е мнѣнието на Блюнчли, който полага, че като политически умъ, Х. Х. може да се сравнява само съ Монтескйо и Вико. Една отъ най-цѣнитѣ оцѣнки припадлежи Шереру, въ неговата Geschichte der deutsch. Lit. (6-о изд., Берл., 1891). Виж. и старитѣ издания на Каролина Хердеръ; още, Goret, Herder et la renaissance litteraire en allemagne au XVIII siècle (Парижъ, 1875); Hevison, Askech of Herder aud his times (Лонд., 1884). Обстойна монография е далъ Хаймъ, (Берл., 1885, 2-о изд.; прѣведена е на рус., Москва, 1887 — 1889).

Херетици. 1) Съплеменници на филистимцитѣ, за които тълкователитѣ мислѧтъ, че съ били едно селище отъ о-въ Критъ. 2) Часть отъ Давидовата тѣлохранителна стража. Едни тълкователи мислѧтъ, че тѣ съ били, както гетцитѣ, чужденци—наемници, които Давидъ взелъ, когато билъ у филистимцитѣ; други,—че тѣ добили ятето си отъ службата си—пазаче и скороходци (*Библ.*).

Херитъ. Притокъ на Йордавъ (*Библ.*)

Херкулавъ. Въ старо врѣме, градъ въ Кампанія на Тоскавско море, близо до Неаполъ и на сѣвер. отъ него. Старозрѣвенитѣ вѣрвали, че е билъ основанъ отъ Херкулеса, и затова го нарича Herculis Poticum; или се предполага, че е билъ основанъ отъ финикиянетѣ. Тоя градъ сполучилъ отпослѣ една отъ лю[бимите] тѣ резиденции на богатитѣ [рим]трици и на импереи Римъ, [пре]то, въ Титовото царуване, [из]сл. Р. Х., земята, на която [се] ялъ, потѫнѫла отъ едно зе[мле]сение, и Везувий, въ първо[то] историческо изригване, го по[кри]съ дебелъ пластъ лава, под[ъ] то той оставалъ, както По[мпе]погребенъ близо 17 вѣка. [Отк]билъ намѣренъ въ 1713 от[ъ] полския архитектъ Фран[ц] Пичети. Надъ него сега ид[ат] голѣми села Портичи и Ре[ч]Раскопитѣ, които непрѣстан[но] правени отъ тогава, съ обик[но]неаполския Бурбонски кра[ль] множество любопитни нѣщ[а] и искарали наяве, освѣнъ ч[а]кащи, триумфални арки, ве[ли]лѣпенъ театръ за 8, притво[ри]на базилика, два малки хр[а]др. За развалинитѣ на Х. [по]най-подробни свѣдѣния съ[чи]нието на Валхелинъ Цѣлъ [Ко]и Real Museo Borbo[ni]Неаполъ, 1824, 14 тама); [D]valier, Herculanum et P[om]pei (Парижъ, 1881); Ciam[pi]et de Petra, La Villa P[is]lense dei Pisoni (Ту[рин] 1883).

Херкулесови стълпове. [Въ] старо врѣме наричали тѣ[зи] брѣгарски протоци, особе[но] тѣ канари, които образуѧт [Ги]да въ Срѣдиземно море пр[ез] протокъ. Споредъ една вер[сия] гръцката, Херкулесъ раз[ру]канаритѣ да пусне [въ] Срѣдиземно море; според [ня]га—той сближилъ тия [ка]врѣмена, за да запази [ж]

Херкулесовски [стъ]къмъ, непосѣщенъ [от] Херкулесъ.

Херкулесъ. [Най-]

рой на старо-гръцкитѣ сказания, идеалътъ на човѣшкото съвършенство, както си го прѣдставлявали въ героическитѣ вѣкове, напр. най-голѣмата физическа сила, съединена съ всѣко високо качество на ума и характера, което цѣнили тия вѣкове. Х. билъ Зевсовъ синъ отъ хубавица Алкмена, Амфитрионова съпруга (виж. *Амфитрионъ*). Ревнивата Зевсова съпруга Юнона (Гера), като се научила за невѣрностьта на мѫжа си, намислила да си отмъсти на новороденото дѣте. Доклѣ дѣтето било още на 8 мѣсеца, тя испратила въ люлката му двѣ отровни змии, за да го погуби; нъ младенецътъ, като се усмихналъ, прострѣлъ си къмъ тѣхъ рѫцѣтѣ и ги удушилъ. Пиндаръ и напокоснитѣ гръцки поети сочѫтъ, че още съ тая си постѫпка Х. показалъ божественото си происхождение. Амфитрионъ не ревнувалъ жена си, че добила синъ отъ Юпитера; той скоро разбралъ високото назначение на Х. и много се грижилъ, синътъ на боговетѣ да има най-добритѣ наставници въ всичкитѣ искуства, съ които тогава се отличавали героитѣ. Разнитѣ войнишки упражнения вървѣли успоредно съ мирнитѣ занятия. Х. чудесно напрѣдналъ, нъ и раничко показалъ безмѣрна раздражителность. Еднажъ, учителътъ му на лирата Линъ го билъ, че не свирѣлъ хубаво: Х. се така разсърдилъ, че го убилъ съ лирата. За наказание, Амфитрионъ испѫдилъ Х. отъ дома си и го пратилъ на село да пасе стадо, когато Х. не билъ още на 18 години. Прѣзъ тоя периодъ, разказва въ поемата си софистъ Продикосъ, Х. срѣщнѫлъ богини Удоволствие и Добродѣтель на кръстопѫтя и избралъ Добродѣтелята за постоянна другарка въ живота си. Другарката му го повела по стръмни пѫтища, испитвала добрата му воля и силата му въ 12 подвига, нъ заедно съ това го направила благодѣтель на човѣчеството, първий въспѣнъ отъ поетитѣ на своя народъ и на чийто духъ, за неговото истинско геройство, боговетѣ позволили да се възнесе на небето, и да стане най-великий отъ полубоговетѣ.

Ето Х-тѣ 12 подвига:

1. Убилъ единъ *левъ*, който правилъ голѣми опустошения въ горитѣ на Арголида; съ никакво орѫжие не било възможно да се убие тоя звѣръ, защото стрѣлитѣ се хлъзгали по косматата му кожа. Х. убилъ звѣра съ кривака си. Послѣ му одралъ непронизимата отъ стрѣли кожа и се облѣкълъ съ нея.

2. Убилъ *лернейската идра*, змѣеобразно чудовище съ 100 глави, които пораствали щомъ ги отсичали. Това страшило завличало въ дупката си всѣкой, човѣкъ или животно, които минѣли покрай нея, и ги изяждало. Х. заповѣдалъ на приятеля си Иолая да запали гората и да му подава запаленитѣ дънери на дърветата. Като отрѣзвалъ съ сърповиденъ мечъ една глава отъ идрата, тутакси пригарялъ отсѣченото мѣсто съ запалена главня и не пораствала вече глава. Слѣдъ като убилъ змея, той натопилъ стрѣлитѣ си въ жлъчката му, та станѫли отровни.

3. Уловилъ посветената Диани *сърна*, която имала мѣдни крака и златни рогове и така бѣгала, че стрѣла едвамъ могла да хвърчи подирѣ ѝ. Х. я погнѫлъ и я

която му испратила жена му Деянира. Х., по желанието му, завели на планина Ета, дѣто, слѣдъ като подарилъ стрѣлитѣ си на приятеля си Филоктета, легнѫлъ на една голѣма клада дърва, които заповѣдалъ да запалѧтъ. Нъ Юпитеръ съ молния изгорилъ и дървата и всичко, що било смъртно въ героя, и на облакъ го дигнѫлъ на небето. Безсмъртната душа на Х. била спасена и той се заселилъ на Олимпъ.

Вѣроятно е, че Х. у гръцитѣ е олицетворение на слънцето.

Херманщатъ, на унгар. Nagy-Szeben. Гл. градъ на Трансилвания, ц. на саксонската околность, 580 килом. на юго-ист. отъ Пеща и 115 килом. на юго-ист. отъ Клаузенбургъ; 22,000 жит., отъ които 12,000 протестанти, останѫлитѣ католици, православни, евреи. Разнообразни индустрии. Хубавъ площадъ, украсенъ съ статуи. Градмада протестантска църква. Много благотворителни заведения. Градътъ дължи името си на нѣкой си Херманъ отъ Нюренбергъ, който настанилъ тамъ въ VII-и вѣкъ една нѣмска колония.

Хермафродити*) (отъ юридическа гледна точка). Въпросътъ за принадлежностьта на Х. на една или на другия полъ прѣдставлява голѣмъ практически интересъ, понеже отъ неговото разрѣшение зависи общественото положение, дѣйствителностьта на брака, наслѣдственитѣ и други права на едно дадено лице. Мохамеданскитѣ законовѣдци сѫ разработили тоя въпросъ особено подробно. Въ врѣме на молитва въ джамията, х. трѣбва да стоѧтъ между мѫжетѣ и женитѣ и правѧтъ молитвата по женски; кога отиватъ на хаджалъкъ, трѣбва да носѧтъ женска дреха. Въ качеството на сънаслѣдникъ, х. добива половина мѫжки и половина женски дѣлъ. Римското право не допуща срѣдно юридическо състояние между двата пола: правата на единъ х. се опрѣдѣлятъ отъ оня полъ, който прѣобладава у него. Тоя принципъ слѣдватъ съврѣменнитѣ европейски законодателства. Русското законодателство съвсѣмъ замълчава за тоя прѣдмѣтъ. Прусското законодателство прѣдоставя на родителитѣ да разрѣшѧтъ въпроса за пола на единъ х.; нъ той, като навърши 18 години, може и самъ да си избере пола, на който желае да се присъедини. Въ срѣднитѣ вѣкове хермафродитизмътъ се считалъ за работа на дявола; инквизиционната практика на XVI—XVII вѣкъ е богата съ случаи отъ гонене х.

Хермафродитизмъ. Явлението, когато едно-едничко растение или животно притежава и мѫжския и женския полови органи. Отдавна е извѣстно раздѣлението на полове у растенията, което се проявява съ това, че едни цвѣтове съдържатъ само пестици или женски органи, други само тичинки или мѫжски органи, а трети и еднитѣ и другитѣ и се наричатъ *хермафродитни*. — Въ животното царство хермафродитнитѣ или двоеполовитѣ животни е едно широко распространено явление, срѣща се въ всички типове и нѣкои го считатъ за най-простата и първоначалната форма на половото размножение на животнитѣ. Други, напротивъ, мислятъ, [illegible] двуполовостьта е

*) Виж. *Хермафро[illegible]*

по-ранно състояние. Въ нѣкои случаи, когато животното е хермафродитъ, става и самооплодотворение и животното се размножава по половия пѫть безъ съдѣйствието на друго; нъ въ повечето случаи или самооплодотворението се отстранява съ това, че мѫжскитѣ и женскитѣ органи не се развиватъ сѫщоврѣменно, или става съотвѣтно съ обособението на двѣтѣ системи органи взаимно оплодотворение на двѣ особи, сир. едно животно оплодотворява друго и, на реда си, и то се оплодотворява (напр. турбелариитѣ, молюски).

Хермафродитъ. По Овидия, Хермесовъ и Афродитинъ синъ, въспитанъ отъ нимфитѣ на Ида. Отъ хубостьта му се плѣнила карийската нимфа Салманида и, като не била въ състояние да добие любовьта му, измолила боговетѣ да я съединѫтъ съ него вѣчно. Тогава тѣхнитѣ тѣла се срасли и се образувало едно сѫщество, на полова мѫжъ, на полова жена. Упазили сѫ се много старинни статуи на Х., въ които староврѣменнитѣ ваятели сѫ залѣгали да разрѣшѫтъ мѫчната задача — да се изобрази наедно мѫжски и женски характеръ.

Хермесъ и Херми. Виж. *Меркурий.*

Херметически. Виж. *Ерметически.*

Херо. Виж. *Леандръ.*

Херодотъ. Най-старий гръцки историкъ, и по тая причина обикновено наричанъ „бащата на историята“, род. въ Халикарнасъ, въ Кария, умр. въ Турий, въ Италия (484—408 пр. Р. Х.). Както Юлий Цезарь за Франция или Тацитъ за Германия, така за насъ Х. е най-ближний и най-поучителний отъ староврѣменнитѣ историци. Най-важната часть отъ живота на Х.—пѫтуванията му въ различни страни на Европа и Азия, па и въ Египетъ—ни е позната много малко, токо-речи исключително отъ неговитѣ загатки. По тия загатки се заключава, че още много младъ той посѣтилъ мало-азиятскитѣ острови и брѣгове; че послѣ посветилъ вниманието си на Египетъ, който тогава билъ малко извѣстенъ; че слѣдъ това посѣтилъ Палестина и Финикия; и че най-сетнѣ проникнѫлъ на истокъ дори до Вавилонъ и Суза. Знае се още, че той прѣплувалъ въ корабъ прѣзъ Хелеспонтъ въ Черно море, и посѣтилъ всичкитѣ страни по брѣговетѣ му. Слѣдъ завръщането си той се вижда да е прѣбивавалъ нѣколко врѣме въ Атина. Той говори, че видѣлъ p r o p y l a e a, сир. входоветѣ въ Акрополъ, които не сѫ били свършени до избухването на Пелопонезската война (431 пр. Р. Хр.). На той се и интересувалъ горещо отъ политиката на родния си градъ, помогнѫлъ да се освободи отъ тиранията на Лигдамиса, персидски сатрапъ; нъ понеже билъ, както сега бихме го рекли „умѣренъ либералъ,“ той ималъ злочестината да обиди крайната или радикалната партия, та билъ принуденъ да се оттегли въ Турий, дѣто мнозина негови съграждане го били прѣдварили. Тамъ, по всѣка вѣроятность, той и написалъ безсмъртното си съчинение въ прѣклоннитѣ си години. Лукианъ, неавторитетенъ по тоя прѣдмѣтъ, казва, че около 456 прѣди Р. Х. той челъ 9-тѣ книги (Х-та история дѣлѫтъ на 9 книги) прѣдъ гръцитѣ, събрани на олимпийски-

тѣ игри; нъ на това противорѣчатъ много спомени въ тая история за напокошни събития — напр. Медеевата буна срѣщу Дария Нота (409—408 прѣди Р. Х.) Плиниото твърдене, че Х. написалъ историята си въ старостьта си въ Турий е най вѣроятното, и то е най-съгласно съ несвършената програма на съчинението, и съ ненадѣйния му край, като че смъртьта не оставила автора да го довърши както мѣрилъ.

Х-та цѣль въ историята му е да опише войнитѣ между персянетѣ и гръцитѣ—борбата за първенство между Европа и Азия, между цивилизацията и варварството, между свободата и деспотизма, която се свършила съ рѣшителното тържество на свободата. Х., като желаялъ да покаже, че антипатията между варваретѣ и елинитѣ не била плодъ отъ нѣкаква случайна прѣпирня, но отъ дълбоко вкоренена разлика въ характера, прослѣдва я до митическитѣ врѣмена. Съчинението му не е история въ нашия смисълъ на думата, то е едно майсторско, безхитростно повѣствование на човѣкъ богато надаренъ отъ природата, необикновено любознателенъ, общителенъ, много челъ, видѣлъ и още повече слушалъ. Отъ друга страна, Х. не е само историкъ; нѣкои части отъ съчинението му сж една истинска енциклопедия на онова врѣме: тамъ има и географически, и етнографически, и естествено-исторически, и литературни свѣдѣния. Първата половина отъ съчинението съдържа раскази за възвишението на Персидското царство, за Вавилония, за Асирия, Египетъ, Скития, Ливия и др., а токо-речи цѣлата втора половина прѣдставлява единъ послѣдователенъ исторически расказъ за гръцко-персидскитѣ войни. Всѣдѣ историческитѣ извѣстия интересуватъ Х. най-много. Всѣкога, тамъ дѣто дава резултата отъ своитѣ наблюдения и издирвания, той е чудесно точенъ и безпристрастенъ; а когато расказва по слухъ или чуждъ авторитетъ, изобщо внимава да каже това. Обвинявали сж го въ лековѣрие, и истина е че той не е доста разборчивъ въ добититѣ свѣдѣния, нъ че лично е билъ тънъкъ разуменъ наблюдатель на каквото е виждалъ е безспорно. Х. писалъ на ионическото нарѣчие, нъ се срѣщатъ въ съчинението му атически и дорийски форми. Стилътъ е гладъкъ и живостенъ, и всѣдѣ се чувствува и благоговѣнието на единъ вѣрващъ въ елинскитѣ богове, което дава изгледа на едно нравствено достойнство на труда. Съчинението се е упазило въ много ржкописи, отъ които най-старий и най-добрий—отъ Х-и вѣкъ—се пази въ Флоренция. Първото издание (на латински), отъ Лавренция Вала, се появило въ Венеция въ 1474; първото на първообразния гръцки езикъ пакъ въ Венеция, въ 1502. Най-важното може би критическо издание е Щайновото (1869—71). Отъ коментиранитѣ издания не е загубило значението си до сега Беровото(2-о изд., 1858 — 61). Благодарение на коментариитѣ, особено забѣлѣжителенъ е Ролинсъновий английски прѣводъ (Лондонъ, 1858—60). Най-новий руски прѣводъ на Х. е Т. Мощенковий, въ 2 тома (2-о изд., Москва, 1888).

Херолдъ, *герм.* Протогеръ, глашатай. Въ нѣкои държави, напр. въ Русия, всеважнитѣ събития,

такъви като смъртьта или въцарението на царь, се обявяватъ на народа съ хералди.

Херолъ (*Луи*). Франц. композиторъ (1791 — 1833); училъ се при Адама и Керубини, и добивалъ по конкурсъ най-високи награди. Прѣкаралъ 5 год. въ Италия, и когато се върнѫлъ написалъ нѣколко сполучени нъ ефемерни пиеси за Opéra Comique. *Зампа* е най-исвѣстното му произведение. Друга негова забѣлѣж. композиция е Prê au Clercs. Х-то здравие се поврѣдило отъ много занимание, и той умрѣлъ въ цвѣта на живота си.

Херонъ *Стари*. Знаменитъ александрийски физикъ и математикъ, род. въ Александрия (285—220 пр. Р. Х.), прочулъ се особено като искусенъ механикъ; той изнамѣрилъ много машини и автомати — ала повечето като играчки отколкото да ги приспособи за практическа цѣль, — между които сѫ *Хероновъ чучуръ*, една *парна машина* (сѫдъ, направенъ да се върти отъ пàра, която излизала изъ дупки въ него); правилъ разни водни часовници и други автоматически приспособения. Отъ оставенитѣ отъ него и една часть дошли до насъ съчинения (*Пневматика* и двѣ книги за автоматитѣ) може да се види, какъ той прѣсмѣталъ размѣритѣ на частитѣ на измисленитѣ отъ него механизми и дѣйствието имъ. Въ 1814 се открило още едно Х-во съчинение по гедеозията, озаглавено: *За диоптра*, въ което се описва диоптрътъ, геодезически инструментъ, подобенъ на нашитѣ теодолити, и се разрѣшаватъ съ неговата помощь нѣколко задачи отъ ниската гедеозия.

Херонъ *Млади*, род. вѣроятно въ Цариградъ въ края на VII-и вѣкъ. Авторътъ на съчин. по гедеозията: *Съчинение за военнитѣ машини* и Nomenclatura vocabulorum geometricorum, която съдържа само опрѣдѣление на терминитѣ, които се срѣщатъ въ геометрията.

Херсо. О-въ въ Адриатическо море, въ заливъ Кварнеро (Триестската обл.), отдѣленъ отъ Истрия съ протокъ Фарисина, 80 килом. дълъгъ и неравенъ; простр. 330 чет. килом. и 10,100 жит. Хубави гори; овцевъдство. Гл. градъ *Шерсо* (4,670 ж.), 70 килом. на юго-ист. отъ Триестъ, на зап. брѣгъ; добро пристанище, което изнася дърва, овощия, маслини, овце.

Херсонесъ (гр. *херосъ* или *херсосъ*, суша; *нисосъ*, островъ). Синонимъ на полуостровъ. — Съ това име въ старо врѣме се наричали разни мѣстности: 1) единъ носъ на о-въ Критъ, сега Кано ди Карбо; 2) Етиопский полуостровъ, който се вдава въ Аравийския заливъ съ носъ Мнениумъ; 3) *Кимврийски* х. Баснословна страна у староврѣменнитѣ гръци, станѫла извѣстна само въ Августово врѣме. Тя е сегашна Ютландия и Холщайнъ. Въ сѣверната часть живѣли кимври, по-на-югъ рогулони, сабалинги и др.; 4) *Тракийски* х. Сегаш. Галиполски полуостровъ, който отдѣлятъ отъ Азия Мраморно море и Дарданелски протокъ, а на зап. се мие отъ Егейско море. Гръцитѣ го населили съ колоннитѣ си най-много въ Милтиадово врѣме. Слѣдъ това едно по друго билъ завоеванъ отъ спартанцитѣ и персянетѣ. Най-сетнѣ подпаднѫлъ подъ властьта на римлянетѣ; 5) *Таври-*

чески х., сегашний Крѫмъ, билъ населенъ отъ племе таври или планинци, когато гръцитѣ основали тамъ селища. Гл. гр. билъ Херсонъ, основанъ 600 години прѣди Р. Х. отъ ираклийци; други градове били Теодосия, Пантикапея, Хераклий и др.; 6) *Златни* х., може-би сегаш. полуостровъ Малака; и др.

Херсонъ. Укрѣпенъ градъ въ европейска Русия, ц. на херсонската губ., на дѣсния брѣгъ на Днѣпръ, 24 килом. отъ устието ѝ, около 1,290 килом. на югъ отъ Москва; 62,000 жит. Х. е обширенъ и правилно построенъ градъ, нъ испада отъ основав. на Одеса насамъ; военно пристанище, арсеналъ, корабостроителници, фабрики за топове; гимназия, арменокатолическа семинария и др. Тоя градъ е билъ основанъ отъ Екатерина II въ 1778.—Херсонската или Николаевската губерния, създадена въ 1802, се намира между полтавската и киевската на сѣв., подолската на сѣв.-зап., Бесарабия на зап., таврическата и Черно море на югъ, екатеринославската на ист. Простр. 71,282 чет. килом. и насел. 1,865,164 жит. (малоруси, родомъ отъ Украйна, молдоване, българе, гръци и евреи). Повръхностьта на тая страна, съ исключение на планинската часть, съпрѣдѣлна съ подолската губ., е една пространна степь, лишена отъ гори, нъ покрита съ висока трева. Земята е все по-плодородна колкото се отива отъ морето къмъ вѫтрѣшностьта, нъ плодородната земя прѣстава кѫдѣ планинската часть. Прѣзъ страната минува Бугъ; Днѣстръ я мие на зап., Днѣпръ на ист. Жито, ленъ, клъчища, тютюнъ, черници, лозя. Фабрики за вълнени платове. Много добитъкъ.

Хертфордъ (Hertford и Herts). Область въ срѣдна Англия; 1,640 четв. килом.; 230,000 жит. Гориста и неравна земя. Земедѣл. и скотов.; хертфордската вълна се слави. Гл. индустрия: хартия и копринени ткани. —Х., глав. гр. на областьта, на корабопл. рѣка Ли; 10,500 жит. Голѣма търговия съ жито и сладъ.

Херувимъ, *евр.* Най-високий ангелски чинъ или символическо прѣдставление на ангелъ отъ тоя видъ.

Херули. Номадско и войнствено германско племе, което населявало сѣвернитѣ брѣгове на Черно море, нъ на което за исходна точка въ Европа минуватъ Данскитѣ о-ви. Х. пръвъ пѫть се явяватъ въ историята въ III-и вѣкъ, когато участвуватъ съ готитѣ въ походитѣ имъ среща източнитѣ области на римската империя. Въ IV-и вѣкъ тѣ припознали върховенството на готския краль Ерманрика, нъ когато хунский краль Атила нахлулъ въ Галия, тѣ се намирали тамъ подъ неговото знаме. Слѣдъ поражението на хунитѣ, въ което и тѣ доста пострадали, тѣ се явяватъ на горна Тиса, и подъ прѣдводителството на Одоакра, помогнѫли въ 476 за разорението на Западната империя. Подъ началството на краля си Рудолфа, тѣ се опитали, въ началото на VI-и вѣкъ, да покорѫтъ лонгобардитѣ, нъ били разбити и распръснѫти; нѣкои отишли въ Скандинавия, а на други императоръ Анастасий позволилъ да се засѣлѫтъ на югъ отъ Дунавъ. Въ Юстинианово врѣме нѣкои отъ тѣхъ пригърнѫли християнството.

Въ 565 Синдвалдъ, прѣдводитель на единъ херулски отрядъ въ Нарзесовата войска, се опиталъ да основе въ сѣверна Италия (или въ Тиролъ?) независиина държава; нъ билъ побѣденъ и наказанъ съ смъртьотъ Нерзеса. Както тия, така и придунавскитѣ Х. исчезватъ безслѣдно въ края на VI-и вѣкъ.

Херфордъ (Herford). Прусски градъ, въ обл. Вестфалия, 22 килом. на юго-зап. отъ Минденъ; повече отъ 14,000 жит. Губери, носови кръпички, цигари.

Херцеговина. Область въ европейска Турция, сега окупирана отъ Австрия, която се намира между Босна, Чернагора и Далмация. Люлката на тая страна, която до X-и вѣкъ дѣлила съдбата на Босна, била Хумската земя, Захумия (Zahumlje), расположена по Буна, лѣвъ притокъ на Неретва, и по сама Неретва. Още въ X-и вѣкъ тя била независимо княжество. Първий князъ на Хумската земя, чието име е извѣстно въ историята, Михаилъ Вишевичъ (912—926), билъ съюзникъ на българския царь Симеона, когато сърбскитѣ велики жупани се сражавали на страната на византийцитѣ. Михаилъ Вишевичъ билъ католикъ и заедно съ хърватския краль Томислава свикалъ църковенъ съборъ въ Спалато (Сплѣта), на който се запрѣтила словѣнската литургия. Въ онова врѣме херцеговинцитѣ били дързски и безстрашни мореплаватели, морски разбойници, които безпрѣстанно воювали съ Венеция. Слѣдъ Михаила много врѣме нѣма извѣстие за самостоятелни князове на Хумската земя, която вѣроятно влизала въ състава на Чеславовата сърбска федеративна държава. Слѣдъ Чеславовата смъртъ (960), Хум, заедно съ Чернагора, образувалъ часть отъ кралство Дюклея (Хърватия), въ което на края на X-и вѣкъ царувалъ краль Владимиръ, принуденъ да припознае върховната власть на могъщественния български царь Самуила. Въ 1019 Хум билъ завоеванъ отъ византийцитѣ, подъ чиято власть останалъ до 1050, когато го покорили хърватскитѣ крале. Въ 1168 сърбский великъ жупанъ Стефанъ Неманя го присъединилъ на владѣнията си и за князъ му назначилъ брата си Мирослава. Около 1218 князъ билъ тамъ Петръ, отъ сектата на патаренитѣ (клонъ отъ българската богомилска секта). Въ 1333, въ врѣмето на босненския банъ Стефана Катрокинича, католикъ, Хумъ билъ присъединенъ на Босна. Въ втората половина на XIV-и вѣкъ тамъ се утвърдила династията на князове Храничъ, които управлявали страната токо-речи независимо отъ властьта на босненскитѣ крале, припознавали само по име. На Хумската земя въ 1438 принадлежалъ и градъ Требине съ околъ — старовр. княжество Травуния. Въ 1448 князъ Стефанъ Вукцичъ станалъ васалъ на импер. Фридриха III, отъ когото добилъ титлата *херцогъ*, отъ която и цѣлата страна добила името *Херцеговина* (наричала се и херцогство на Св. Сава, по името на народния сърбски светитель). Въ 1483 X. била обърната въ турска область и заедно съ Босна била подчинена на единъ султански везирь въ Травникъ. Аристокрацията на страната (*властелитѣ*) приела мохамеданството и

отъ тогава Х. въ всичко дѣлила сѫдбата на Босна. Въ врѣме на едно възстание на Хюсеинъ-капетана въ 1831, херцеговинската аристокрация се сплътила около Али-ага Развинбеговича, обявила се за султана и помогнѫла на турскитѣ войски да смирѫтъ Босна. Али, произведенъ паша, билъ направенъ самостоятеленъ султански везирь въ Х. и слѣдъ малко Х. съставила особена область. Ала понеже се възпротивила на Омеръ паша, испратенъ въ Босна и Х. да въведе правилни военни набори, тя била обърнѫта въ санджакъ отъ босненския вилаетъ, а източната ѝ часть влѣзла въ състава на новопазарския санджакъ отъ сѫщия вилаетъ (1865). Като обезщетение на мохамеданската аристокрация за изгубването властьта надъ страната, султанътъ рѣшилъ, раята да плаща на агитѣ една третя отъ всичкитѣ си печали. При прѣдишното иго на агитѣ, което отъ нѣколко вѣка тежало надъ херцеговинцитѣ християне, притурилъ се гнетътъ на турското чиновничество, което не закъснѣло да въведе нови данъци. Нъ херцеговинцитѣ, особено планинцитѣ на непристѫпната югоизточна часть, съпрѣдѣлна съ Черногора, всѣкога давали най-силенъ отпоръ на турския произволъ и грабителство. Съ особено ожесточение се отличило възстанието въ 1861, когато на чело на народното движение стоялъ Лука Вукаловичъ. Въ 1864 Турция усилила мохамеданския елементъ въ източната часть на Х., като настанила тамъ черкезе. Едно ново възстание въ 1875 послужи за прологъ на българското Априлско възстание съ черногорско-сърбската война срѣщу Турция (1876) и на русско-турската война въ 1877—78. По Берлинския договоръ, санджакъ Х., съ изключение окрѫга на гр. Никшичъ, заедно съ Босна се подложи на окупацията на Австрия; окрѫзитѣ на градовце Никшичъ, Колашинъ и Васоевичъ се присъединихѫ на Черна гора, останѫлитѣ се оставихѫ подъ властьта на Турция. Окупираната отъ Австрия область, съставена отъ 9 окрѫга, съ гл. гр. *Мостаръ*, има простр. 9,141 чет. килом. и насел. 195,000 жит., отъ които 74,000 католици, 66,000 православни, и 53,500 мохамедане, и др. Заедно съ черногорцитѣ, херцеговинцитѣ образуватъ юго-западния клонъ отъ сърбското племе. Православнитѣ населяватъ най-много планинскитѣ мѣстности на Х.; заедно съ вѣрата тѣ сѫ упазили и чувството на народностьта и по етнографическитѣ си особености малко се различаватъ отъ черногорцитѣ. Католицитѣ херцеговинци живѣѭтъ въ западната часть на Х. Между тѣхъ е распространенъ обичаятъ да си татуиратъ грѫдитѣ, рѫцѣтѣ и краката – едничъкъ примѣръ въ цѣлото словѣнство. Въ врѣме на турското иго тѣ намирали енергична защита отъ духовенството си; затова тѣ сѫ по-малко войнствени, и чувството на народностьта у тѣхъ е заглъхнѫло. Херцеговинцитѣ мохамедане сѫ особено много на сѣв. Тѣ сѫ упазили едно съзнание на народностьта си, езика си, много стари обичаи (побратимството, посестримството, едноженството), любовь къмъ гуслата и пѣсеньта.

Херцогъ. Сѫщото, каквото е дукъ. Въ Европа, само въ Германия херцогскитѣ домове сѫ още

владѣтелни домове. Въ Англия дуковетѣ вървѣтъ по чинъ слѣдъ кралевскитѣ князове. Въ Франция дукътъ е по-доленъ по чинъ отъ князъ. Въ Русия дукъ (велики —) е титла, която зиматъ синоветѣ на императора: *великий дукъ наслѣдникъ*; *великий дукъ Константинъ*.

Хершелъ (*Джонъ*). Извѣстенъ английски астрономъ и физикъ (1792—1871), синъ на Уиляма Х.; свършилъ физико-математическия университетъ, подиръ което се настанилъ въ Лондонъ, дѣто се прѣдалъ на занимания съ математиката и физиката. На това врѣме се отнасятъ неговитѣ изслѣдвания за интерференцията на звука и поляризацията на свѣтлината. Между друго, той пръвъ показалъ теоретическитѣ начала, по които трѣбва да се съставятъ обективитѣ отъ двѣ стъкла, за да се ослабва колкото е възможно влиянието на сферическата и хроматическата аберация. Като се занимавалъ съ изслѣдване топлината на слънечнитѣ лучи, той открилъ съществуването на лучи отъ топлина въ топлата часть на спектра. Въ 1830 се появили неговитѣ класически съчинения за свѣтлината и за звука въ издаваната тогава въ Англия Encyclopedia Metropolitana. Честитѣ сношения съ баща му и желанието му да провѣри и допълни неговитѣ наблюдения го накарали да прѣмине въ Слоу; отъ 1822 той се посветилъ на астрономията, и употрѣбявалъ бащинитѣ си инструменти да наблюдава небесата. Въ 1833 той прѣдставилъ на Кралевското Дружество единъ каталогъ на наблюдаванитѣ отъ баща му и на незабѣлѣженитѣ отъ него купове звѣзди, за което дружеството му гласувало златенъ медалъ. Сѫщата година той отишелъ на нос Добра Надежда и 4 години правилъ астрономически наблюдения въ южното полушарие. Тия наблюдения, обработени отъ него послѣ нѣколко години, той прѣставилъ въ едно капитално съч. (Results of Astronomical Observations, etc.) въ 1847. Отъ Х-ві теоретич. работи по астрономията особено е извѣстенъ неговий изященъ и практиченъ способъ да се прѣсмѣтатъ орбититѣ на двойнитѣ звѣзди, който е влѣзълъ, както много слѣдствия отъ неговитѣ трудове, въ всички учебници по астрономията. Неговитѣ Outlines of Astronomy, въпрѣки остарѣлостьта си, и до сега се сочатъ за образецъ на общопонятна астрономия.—Като се върналъ отъ Африка, Х. билъ обсипанъ съ почести, добилъ титлата на наслѣдствено баронство, и много пати билъ избиранъ прѣсѣдатель на кралевското астроном. друж. Х. се оженилъ въ 1829 и билъ баща на многобройно семейство. Той е погребенъ въ Уестминстерското абатство на единъ редъ съ Нютона.

Хершелъ (*Уилямъ* Herschel). Знаменитъ английски астрономъ, род. въ Хановеръ (1738—1822). Х., синъ на бѣденъ музикантъ, постѫпилъ на военна служба като простъ музикантъ (хобоистъ), нъ походний животъ му се не понравилъ, та още въ 1757 дезертиралъ отъ военната служба и пристигналъ въ Англия, дѣто по-рано се билъ прѣселилъ братъ му Яковъ, капелмейсторъ на ханновер. пълкъ. Въ Англия У. Х. станалъ органистъ и учитель на музиката първенъ въ Халифаксъ,

послѣ въ Батъ. Отпослѣ теоията на музиката го завела при атематиката, математиката при птиката и най-сетнѣ оптиката ри астрономията. Като нѣмалъ рѣдства да купи голѣмъ телесопъ, той се рѣшилъ самъ да лади огледалата и добилъ въ тоа такъвъ навикъ, че правилъ тескопи дори за продань. Блѣскаото му откриване, въ 1781, незвѣстната до тогава планета Уанъ, опрѣдѣлило Х-то поприще; раль Георги Ш, самъ любитель а астрономията и покровитель а хановерци, го снабдилъ съ рѣдства за направата на една тдѣлна обсерватория въ Слоу, лизо до Уиндзоръ, и му отрелъ една годишна издържка отъ 0,000 лева. Тамъ Х. съ млаежки жаръ и необикновено погоянство се заловилъ за астроомически наблюдения. По думиѣ на животоописателя му Араго, ой излизалъ отъ обсерваторията амо да прѣдставя на Кралевскоо Дружество плодоветѣ отъ неуоримитѣ си трудове. Той повиалъ отъ Хановеръ сестра си Каолина, която послѣ не се отдѣила отъ брата си до самата му мърть и му била прѣвъсходна омощница; тя не само записваа наблюденията, а и правила счисления. Главното Х-во внимание било обърнато сега на уъвършенствуването на телескоитѣ; употрѣбяваното до онова рѣме второ огледалце той съвѣмъ отхвърлилъ и съ това доста силилъ яркостьта на изображенията. Като увеличавалъ постеенно диаметритѣ на огледалата, . въ 1789 направилъ най-голѣого, въ онія врѣмена, огледало, ъ диаметръ 1 метръ и 47 сантам новий телескопъ билъ 11 метра и 47 сантим. дългъ и съ тоя гигантъ скоро се открили два Сатурнови спѫтници и Урановитѣ спѫтници. Главнитѣ Х-ви работи се отнасятъ на звѣздната астрономия; той наблюдавалъ измѣнливитѣ звѣзди, двойнитѣ звѣзди и мъгливоститѣ, на които съставялъ грижливо описания и каталози. Когато изучвалъ собственитѣ движения на звѣздитѣ, открилъ приблизителното движение на слънечната система къмъ съзвѣздието Херкулесъ, което потвърдили по-къснитѣ по-пълни изслѣдвания. А наблюденията на двойнитѣ звѣзди, прѣдприети съ цѣль да се опрѣдѣлѭтъ звѣзднитѣ паралакси, съвсѣмъ неочаквано докарали Х. до едно отъ най-великитѣ открития въ астрономията — откритието на системитѣ двойни и сложни звѣзди. До онова врѣме прѣдполагали, че така наречените двойни звѣзди само случайно сѫ расположени токо-речи въ една линия, както се виждатъ; а Х., като изучвалъ тѣхнитѣ относителни движения, доказалъ че това въ повечето случаи сѫ системи звѣзди, които се въртѭтъ една около друга, както се въртѭтъ планетитѣ около слънцето. Х. направилъ доста наблюдения и за луната, планетитѣ и кометитѣ. Х-тѣ теоретически работи сѫ по-малко забѣлѣжителни; неговитѣ остроумни хипотези за състава наслънцето и млѣчния пѫть сѫ сега изоставени. Х. се оженилъ въ 1783 за природна англичанка и ималъ само единъ синъ, *Джонъ*, който съ честь продължилъ неговитѣ изслѣдвания. Х. билъ погребенъ въ малката епископска църква, близо до Уиндзоръ. Виж. Wolf, William

Herschel (1867); Holden, Sir W. Herschel, his life and works (1881); Memoir and correspondence of Caroline Herschel (изд. на Джонъ Хершела, Лонд., 1870).

Хесапчиевъ (пълк. Х. Г.). Български воененъ писатель, по едно врѣме редакторъ на *Воененъ Журналъ*; написалъ е разни статии по военнонаучни въпроси и е издалъ слѣднитѣ ржководства по военното дѣло: *Тактика*, I ч. (София, 1899; 2-о изд.) и II ч. (Соф., 1890); *Геодезия и военна топография* (Соф. 1893); *Чертежи къмъ геодезията и военната топография* (София, 1893). Пълк. Х. е родомъ отъ Габрово и академикъ отъ военната академия на с.-петербургския генераленъ щабъ. Бѣше началникъ на военното училище и началникъ на учебното бюро въ военното министерство, послѣ аташе въ Бѣлградъ; сега е дипломатически прѣдставиль въ С.-Петербургъ. Пълк. Х. е единъ отъ начетенитѣ наши военни. Като български делегатъ въ първата хагска конференция на мира той, па и другий нашъ делегатъ въ тая конференция, Д-ръ Станчовъ, зехѫ участие въ нейнитѣ разисквания и, по отзивитѣ на печата, направихѫ въ тоя случай добро впечатление.

Хесенъ. Страна въ Германия, която въ старо врѣме се населявала отъ германско племе *хати*, което пръвъ пѫть станѫло извѣстно на римлянетѣ въ година 15 слѣдъ Р. Х., когато Германикъ разорилъ селищата имъ около сегашния градъ Гуденсбергъ. Хатитѣ постепенно се слѣли съ франкитѣ и участвували въ тѣхното голѣмо прѣселение въ Белгия и Галия, подирь което земята имъ завзели роднитѣ тѣмъ *хеси*. Х. влѣзълъ въ състава на фра ската империя, и главатаритѣ съ врѣме станѫли толкова мо щи, че, когато паднѫли Карло гитѣ, въ 911, Конрадъ I, цогъ на Франкония и Х., се бралъ за вакантния герман прѣстолъ, като най-могѫщъ кнезоветѣ на империята. Въ мето на Хенриха Дѣтето (умр. 1306) и на неговитѣ прием прѣдѣлитѣ на Х. постоянно расширили. Въ XV-и вѣкъ се зували двѣ линии: Х. - *Касе* и Х. - *Марбургска*; Х. - Марбу ската скоро се прѣкратила и хелмъ II въ 1500 съединилъ ново въ едно хесенскитѣ кня ства. Синъ му Филипъ Великоду ни (1509—1567) въвелъ Ре мацията въ Х. и основалъ въ бургъ (1527) първия протест ски университетъ. Въ нача на XVII-и вѣкъ, страната, ра лена между Филиповитѣ четир синове, се съсрѣдоточила въ цѣтѣ на двѣ линии: Х. - *Ка ска* и Х. - *Дармщатска*.

Хесенъ—Дармщатъ. Вели херцогство, което влиза въ ставата на германската империя, прѣдѣли: на сѣв. Прусия и пру владѣния, на югъ Баденъ, на з Бавария, на зап. Рейнски Пфал и Рейнската область; простр. 7, чет. килом. и насел. 1,200, жит., близо $^3/_4$ протестанти, ос нѫлитѣ католици и 35,000 евр Стол. *Дармщатъ*; гл. гр. Майн Великото херцогство е раздѣл на 3 обл.: 1) Старкенбургъ, *Дармщатъ*; 2) Горно Хесе, *Гисенъ*; 3) Рейнско Хесе, *Майнцъ*. Сѣверната часть е пл нинска земя, южната равнина. медѣлието, особено въ Горно Хе е въ много добро състояние; сѫщ него върви винарството, особе

на югъ, дѣто се произвождатъ и много смокви, мигдали, кестени и др. Индустрии: производство на памучни и ленени платове, чорапи, хартия, сламени ткании. Мѣдни, кобалтови, желѣзни, солни, каменовжгл. рудници. Х.-Д. е добрѣ снабденъ съ пощенски пжтища, и има една мрѣжа желѣзници; при това твърдѣ дѣятелно е и параходството по Рейнъ, Майнъ и Некаръ, ала тоя пжть е зимѣ обикновено съвсѣмъ затворенъ. Образованието е много напрѣднжло; освѣнь многобр. народни училища и нѣколко гимназии, въ Гисенъ има университетъ, въ Дармщатъ военно училище и др. Х.-Д. е конст. монархия. Господарьтъ е длъженъ да е лютеранинъ.— Хесе-дармщатската линия води потеклото си отъ хесенския графъ Георги I, синъ на Филипа Великодушни (виж. *Хесе*), който, слѣдъ бащината си смърть, въ 1567, добилъ самостоятелно графство, съ стол. Дармщатъ. Прѣди да влѣзе въ състава на герм. имп., Х.-Д. е съставялъ часть отъ бившата германска конфедерация.

Хесенъ-Каселъ, или *Курфиршество Хесенъ*. Бивша държава отъ германската конфедерация, присъединена отъ Прусия, слѣдъ отказа ѝ да земе страната на Прусия противъ Австрия въ 1866. Отпослѣ (въ 1868), тя влѣзла въ състава на область Хесенъ-Насау, която обгръща освѣнь по-голѣмата часть отъ Хесенъ-Каселъ, една часть отъ Хесенъ-Хомбургъ, и франкфуртската земя. Х.-К. има 955,233 жит. (1905). Държавата Х.-К. е била основана отъ ландграфа Вилхелма, синъ на Филипа Великодушни (виж. *Хесенъ*).

Хесенъ-Насау. Пруска область (виж. *Хесенъ-Каселъ*), между Везеръ и Рейнъ; простр. 15,682 чет. килом. и насел. 2,070,052 жит. (1905), повечето протестанти. Гл. гр. *Каселъ*. Жито, вино, добитъкъ. Добри минерални извори въ планинскитѣ мѣстности. Каселъ има фабрики за машини, топове и др. Износътъ състои главно отъ ленени стоки, желѣзни и стоманени издѣлия и минерални води. Вжтрѣшната търговия и промишленостьсесъсрѣдоточаватъ главно въ Каселъ, Ханау, Франкфуртъ-на-Майнъ, Висбаденъ, Фулда, Лимбургъ и др. Х.-Н. има единъ университетъ въ Марбургъ, първий университетъ основанъ слѣдъ Реформацията безъ папско разрѣшение (1527).

Хесенъ-Хомбургъ. Бивше ландграфство, съпрѣдѣлно съ Хесенъ-Дармщатъ и Хесенъ-Насау, основано въ края на XVI-и вѣкъ отъ Лудовика, трети синъ на Георги I, основателтъ на Хесенъ-Дармщатъ. Въ 1866, слѣдъ смъртьта на послѣдния ландграфъ, който умр. безъ наслѣдници, ландграфството се паднжло на *Хесенъ-Дармщатъ*, който слѣдъ нѣколко мѣсеца го отстжпилъ на Прусия; простр. 275 чет. килом. и насел. 17,370 жит.

Хесперіди, *гр.* (отъ *еспера*, вечерь). Нимфи, дъщери на нощьта, притежавали въ Африка една градина пълна съ златни ябълки. Тая градина вардялъ единъ ужасенъ драконъ, когото убилъ Херкулесъ, за да обере ябълкитѣ.

Хесперия. Име, което староврѣменнитѣ гръци давали на Италия, а римлянетѣ—на Испания.

Хетейци. Хетови потомци, ханаанско племе, което обитавало около Хевронъ въ Авраамово врѣме. Х. не били истрѣбени съвсѣмъ отъ евреитѣ, когато нахлу-

ли въ Обѣщаната земя и ги покорили. Урия билъ хетеецъ, па х. имало и между Соломоновитѣ подданници. Х. били извѣстни съ името си и слѣдъ завръщането на евреитѣ отъ Вавилонъ (*Библ.*)

Хетери. Публични жени въ староврѣменна Гръция. До Перикла х. били само робини, нъ отпослѣ попадатъ въ тѣхната срѣда и свободни дѣвойки, особено чуждоземки, които съ извѣстна степень образование, тънкость въ обходата и умъ събирали около себе си най-добритѣ мѫже на онова врѣме, на което доста помагалъ и затворний животъ на жененитѣ гръкини. Х. достигали често до голѣмо политическо влияние и на много отъ тѣхъ се въздигали статуи. Забѣлѣжителни сѫ особено: Таиса (любимка на Александра Велики), Лаиса, Фрина (която послужила Праксителю като образецъ за неговата Афродита), Аспазия (Периклова любимка). Животътъ на х. е описанъ отъ Лукиана въ *Разговори на хетеритѣ* и отъ Алкифрона въ *Писма на хетеритѣ*.

Хетерогененъ, *гр.* Разнороденъ.—**Хетерофония.** Болезнено измѣнение на гласа.—**Хетерохронически.** Разноврѣмененъ.

Хетманъ. Титла на главатаря или военачалника на казацитѣ, сега упазена само у Донскитѣ казаци. Отъ начало хетманската длъжность била избирателна, и х. ималъ голѣма власть,—той ималъ власть на животъ и смърть. Когато казацитѣ, въ 1654, се подчинили на руситѣ, на х. се оставили прѣдишнитѣ му права. Императрица Екатерина съвсѣмъ унищожила хетманския чинъ въ Украйна. Донскитѣ казаци още иматъ своя х., нъ той притежава само една сѣнка отъ прѣдишната си власть. Послѣдний избирателенъ х. е билъ графъ Платовъ, който е игралъ видна роля въ войнитѣ съ Франция (1812—14). Слѣдъ неговата смърть х. се назначавалъ отъ царя, доклѣ титлата не станѫла наслѣдствена у великия дукъ наслѣдникъ.

Хетура. Авраамова жена слѣдъ Сарината смърть. Тя добила 6-ма синове, които Авраамъ дарилъ богато и още приживѣ пуснѫлъ да се заселѭтъ въ Истокъ. Тѣ станѫли праотци на много арабски племена (*Библ.*; Бит. 25, Лѣт. 1, Гал. 4).

Хетъ (*ужасъ*). Ханаановъ синъ отъ Хамовото колѣно и родоначалникъ на хетейцитѣ (*Библ.*; Бит. 10, 23, 25, 27, 49, 1 Лѣт. 1).

Хиалитисъ (гр. *иалосъ*, стъкло). Въспаление на кристала на окото.—**Хиалургия.** Стъкларство, искуството да се правѭтъ стъкла.

Хиацинтъ *источни* (Hyacinthus orientalis). 1) Добрѣ познатото нашенско цвѣте *зомбюлъ*, най-забѣлѣжителний видъ отъ рода х., отъ семейството лилиеви (виж. тая дума). Источ. х. расте диво въ Далмация, Гръция и Мала Азия, дѣто цъвти най-рано въ пролѣтьта. Обработването му въ Европа особено почнѫло да се распространява въ XV-и вѣкъ; отъ тогава сѫ се добили отъ него повече отъ 300 добри разновидности. Цвѣтовете на х. биватъ бѣли, блѣдно-жълти, червени и розови, сини и тоскоречи черни; ярко-жълти нѣма, нъ има пъстри. 2) Цирконъ (минералъ).

Хиберния. Име което римлянетѣ давали на Ирландия.

Хибридъ, *лат.* Помѣсъ, рожба на двѣ животни или растения

отъ два различни нъ изобщо сродни видове; прим. мулето. И у животнитѣ и у растенията х. сѫ се добивали и се добиватъ много и по естественъ пѫть и искуствено. Хибридностьта на животнитѣ се е изслѣдвала най-добрѣ отъ французския зоологъ Paul Broca (1824—1880), а хибридностьта на растенията —отъ германския ботаникъ Joseph Gaertner (1732 — 1791).

Хива. Ханство въ Тюркестанъ, между Аралско море, русскитѣ Аралска, Каспийска области и Аму-Даря на сѣв. и сѣв.-ист., ханство Бухара на ист., Персия на югъ, русскитѣ Уралска, Аралска и Каспийска области на зап.; съставя часть отъ посрѣдственитѣ държави въ русски Туркестанъ; простр. 57,800 жит. и насел. 680,000 жит. Нѣсъчлива, и по-голѣмата часть пуста страна, която се пои отъ Джихунъ и въ която се срѣщатъ много безводни степи и полета, оплодотворявани чрѣзъ искуствено поене. Произведения: жито, памукъ, ленъ, сусамъ, черница. Скотовъдство (едъръ добитъкъ и коне). Краенъ климатъ, леденъ зимѣ, жаръкъ лѣтѣ. Жителитѣ, които всѣкога сѫ минували за алчни, скѫпернични и грабителни, въртѣтъ търговия чрѣзъ керванн съ Персия, Афганистанъ, Астраханъ и Оренбургъ. Тѣ сѫ всички мохамедане сунити. Хивенското ханство, покорено отъ Чингисъ-хана, послѣ съставна часть отъ каипчакското царство, станѫло независимо въ XV-и вѣкъ. Отъ 1585 хановетѣ се сблъскали съ руситѣ и истрѣбили единъ отъ тѣхнитѣ походи; въ 1715, Петръ Велики се опиталъ напразно да ги подчини; въ 1745, Ана Ивановна подписала съ тѣхъ единъ износенъ търговски договоръ. Въ първитѣ години на XIX-и вѣкъ, ханството бързо се разширило въ царуването на Мохамеда Рашюна и на синъ му Решманъ Кули-хана. Въ 1840, руситѣ испратили срѣщу тѣхъ генералъ Перовски съ 9,000 души: една страшна снѣжна буря спрѣла тоя походъ. Слѣдъ завоеванието на Самаркандъ, Бухара, Коджендъ и Кокандъ, генералъ Кауфманъ потеглилъ срѣщу х., влѣзълъ въ града Х. на 17 май 1873 и наложилъ на хана единъ съвѣтъ отъ трима руси и трима хивенци прѣданни на русската политика. Така, ханството е, спрѣмо Русия, въ едно положение сходно съ положението на посрѣдственитѣ княжества на Индия спрѣмо англичанетѣ. Виж. Н. Веселовскій, *Очеркъ историко - географическихъ свѣдѣній о Хивинск. ханствѣ съ древнѣйшихъ временъ до настоящаго* (СПБ., 1877).

Хива. Градъ въ Туркестанъ, столица на едноименното ханство; 20,000 жит. Стара крѣпостна стѣна и твърделъ. Тридесеть джамии, прочуто училище. Изобщо забѣлѣжителни паметници на искуството въ Х. нѣма. Едно врѣме голѣмо робско тържище. Доста дѣятелна търговия съ керванн.

Хигиена. Наука за здравието. Думата происхожда отъ Хигия, класическата богиня на здравието. При всичко, че още въ старо врѣме сѫ се зимали санитарни мѣрки, както се открива по асирийскитѣ, египетскитѣ, гръцкитѣ и римскитѣ паметници, науката х. е напрѣдналa заедно съ медицината въ най-новитѣ врѣмена. Х. дѣлѫтъ, споредъ отношенията ѝ, или цѣлъта, която гони, на *лична* (х. на човѣка, мѫжа, жена-

та и дѣтето), и *обществена* (х. на общината, обществото, държавата). — **Хигиенически.** Здравословенъ, полезенъ за здравието.

Хигия (Hygieia). У гръцицитѣ въ старо врѣме, богиня на здравието — Ескулапова дъщеря. Покланяли ѝ се въ Атина, Коринтъ, Аргосъ и други важни градове и въ хѫдожественитѣ произведения обикновено я изображаватъ като здрава хубава мома съ змия, символътъ на здравието, която пие отъ чаша, въ нейната рѫка.

High life (*хай лайфъ*), *англ.* Вишето общество (аристокрацията).

Хигрометръ (гр. *игросъ*, влаженъ; *метръ*, мѣрка). Влагомѣръ, инструментъ за измѣрване влажностьта на въздуха.

Хидра, *гр.* Баснословно змиеобразно чудовище, споредъ едни 7, споредъ други съ 100 глави, които порасвали пакъ щомъ ги отсичали. Това страшило живѣяло при Лерна, въ блатиститѣ пустини на Арголида. Херкулесъ (виж. това име) намѣрилъ срѣдство да прѣмахне тоя звѣръ, който зималъ много човѣшки жъртви.

Въ *прѣносн. см.* х. значи ужасно зло: *хидрата на монархията.*

Хидра. Гръцки о-въ, до источния брѣгъ на Пелопонезъ, около 8 килом. отъ брѣга, въ окр. Арголида-и-Коринтъ; около 20 килом. на-длъжъ и 5 килом. наширъ; насел. 17,500 жит. Гл. гр. Х.; 6,500 жит. Пристанище на сѣв.-зап. брѣгъ: Скалиста земя, лишена отъ растителность и вода. Тъкачество, усмарство и търговия. Въ гръцката война за независимость хидриотитѣ зели найдѣятелно участие. Въ 1825 населението се прѣсмѣтало на 40,000. Ала отъ освобождението по-достѫпнитѣ пристанища се въздигнѫли, а Х. испаднѫла.

Хидравлика (*гр. идоръ*, вода). Учение за приспособяване движението на водата въ каране машини. — **Хидравлически варь.** Варь смѣсена съ глина. — **Хидравлическа преса.** Менгеме или натискало, което което се туря въ дѣйствие отъ вода; тая машина е построена върху началото, че налѣгането, което се упражнява надъ нѣкоя часть отъ повръхностьта на една течность, се прѣдава неомалѣло на всичкитѣ части на масата, по всички посоки. — **Хидровлически.** Който се отнася до хидравликата: *хидровлически инженеръ.* — **Хидратъ.** Въ хим. Съединение на водата съ една основа, въ което водата играе ролята на кислота: *угасената вар е вариенъ хидратъ.* — **Хидробензаминъ.** Едно химическо тѣло, което произлиза отъ разложението на миндаленото масло чрѣзъ амониакъ. — **Хидробензоилъ.** Е тирно горчиво миндалено масло. — **Хидрография.** Описание на водитѣ на една мѣстность. — **Хидрографъ.** Лице, което се занимава съ хидрографията. — **Хидродинамика.** Учение за движението, тежината, скоростьта и силата на течнитѣ тѣла. — **Хидрология.** Наука за състава и свойствата на земята. — **Хидромедиастинумъ.** Набиране вода въ грѫдо-коремната прѣграда. — **Хидромелъ.** Медъ за пияне. — **Хидрометръ.** Инструментъ за измѣрване тежината, гѫстотата и силата на течнитѣ тѣла. — **Хидропатия.** Виж. *Хидротерапия.* — **Хидропатъ.** Лѣкарь, който лѣкува съ вода. — **Хидростатика.** Учение за свойствата на те

нитѣ тѣла въ равновѣсие. — **Хидротахиметръ.** Инструментъ за опрѣдѣляне скоростьта на теченето на вода. — **Хидротерапия,** *хидропатия.* Водолѣчение, отдѣлъ отъ медицинскитѣ науки, посветенъ на учението за методическото приспособение на водата съ диетическа и лѣчебна цѣли.—Значението на водата като лѣчебно срѣдство е било извѣстно още въ най-дълбока старость (Ведитѣ, Моисеевото Петикнижие). У староврѣменнитѣ египтяне, на брѣговетѣ на Нилъ сѫществували многобройни лѣчебници, които се управлявали отъ жрецитѣ, въ чиито ржцѣ била съсрѣдоточена цѣлата медицинска дѣятелность. Ипократъ (виж. това име) дори изработилъ доста точни правила за употрѣбяването на студената и топлата вода. Нъ въ течение на напокошнитѣ вѣкове, водолѣчението все повече и повече се изоставило, и само въ рѣдки случаи привличало вниманието на лѣкаритѣ. Само въ края на XVIII-и вѣкъ английский лѣкарь Джеймсъ Къри прѣдставилъ научнитѣ основи на водолѣчението и увлѣкълъ съ примѣра си такъви авторитети като Франкъ въ Вѣна и Хюфеландъ въ Германия. Тукъ не е думата за обикновенитѣ бани като срѣдство за пазене здравето, а за всички студени и прохладни вани, пѣсъчни вани, душове, парни вани, изстудителни и съгревателни компреси и др., които се употрѣбяватъ за разни болести (нервни, душевни, ревматизмъ, подагра, сифилисъ и др.). Тия видове водолѣчение, толкова много и съ разнообразно употрѣбение, се прѣдписватъ всѣкой споредъ болестьта и цѣльта, която се гони да се постигне; неправилно приспособени, тѣ принасятъ голѣма врѣда. Работата на специалиста лѣкарь е да рѣши въ всѣкой отдѣленъ случай — иска ли се хидротератическо лѣчение и въ каква форма. — **Хидрофитология.** Учение за водораслитѣ. — **Хидрофобия.** Водобоязнь, бѣсность (виж. тая дума). — **Хидрохлоратъ.** Соль, образувана отъ съединението на хидрохлорическа кислота и една основа (*хим.*).

Хиени. Родъ грабливи четвероноги животни, които приличатъ на кучета, само че тѣлото имъ въ плещитѣ е по-високо отколкото заднята часть, та ходятъ прѣгърбавени и като че куцатъ. Козината имъ е остра, и на врата и гърба образува грива. Всѣкой кракъ има по 4 пръста. Ноктитѣ сѫ яки, сгодни за копане. Опашката е въскѫса. Хиенитѣ ядятъ гнило, както и прѣсно месо, и служатъ, както ястребитѣ, като метачи, да чистятъ мѣстата отъ мръши, които, ако се оставятъ да гниятъ, развалятъ въздуха. Тѣ сѫ страшливи, нъ често нападатъ добитъкъ, особено ако бѣга, па се спущатъ, кога сѫ гладни, и връзъ дѣца. Възрастнитѣ люде не се боятъ отъ тѣхъ. Понѣкога тѣ ископаватъ мъртви тѣла отъ гробоветѣ, когато не сѫ дълбоко закопани. По тая причина, па и поради изгледа и нравитѣ имъ, людетѣ ги ненавиждатъ и расказватъ много прѣувеличени раскази за свирѣпостьта имъ. Не само че не сѫ неопитомими, както до скоро се е вѣрвало, а се опитомяватъ съвсѣмъ и ставатъ привързани човѣку както кучето; дори сѫ ги употрѣбявали за вардачи както кучетата. Хиени се намиратъ само въ Африка и въ южна Азия. Х. съ пръчки на ко-

жата (Hyena striata) се намира и въ Азия и въ Африка, и отъ нея има нѣколко видоизмѣнености; най-малкитѣ сѫ на голѣмина колкото куче.—Х. съ петна на кожата (H. Crocuta) населява южна Африка; тя е посвирѣпа и опасна. Освѣнь това, тя вие нощѣ много, и често се прѣдава на истерически смѣхъ. Козината ѝ е сива. — *Вълнестата* х. (H. Villosa) е по-малъкъ южноафрикански видъ.

Hic haerat aqua. Латинска пословица: тукъ се спрѣ водата.

Хилдебрандъ. Виж. *Григорий* (папи).

Хилдешаймъ (Hildesheim). Прусски градъ (Хановеръ), на р. Инерстъ, 38 килом. на юго-ист. отъ Хановеръ; 47,061 жит. (1905). Съборната църква отъ XI-и вѣкъ е покрита съ барелйефи, и съдържа много хѫдожествени съкровища. Църква Св. Годкардъ, отъ XII-и вѣкъ, минува за архитектуренъ шедевръ, и на връха ѝ има 3 пирамидални кули. Градътъ е много тихъ.

Хилендарски монастирь. Добрѣ-извѣстенъ светогорски монастирь, който по заслугитѣ си на българщината въ периода на възраждането ни съперничи дори съ Рилския. Тамъ отецъ Паисий, бащата на нашето книжовно-историческо разбуждане, почнѫлъ да пише, въ 1758, *Историята на българетѣ.* Отъ тамъ сѫ излѣзли и много други още български пастири, които сѫ ратували за въздигането на нашата книжовнина и за народното съзнание: Неофитъ Бозвели, Иларионъ Макариополски, доростоло - червенский митрополитъ Григорий и др. Прѣзъ XVIII-и и XIX-и вѣкъ се въздигнѫли много хилендар. метоси въ Българ[illegible] Тракия и Македония и чрѣзъ тѣ[illegible] се е работило за народното въз[illegible]ждание, а самий монастирь е [illegible] най-живо участие въ дѣлото. Монаситѣ сѫ проповѣдвали прѣд[illegible] хиляди поклонници отъ Българско, защото всичкитѣ му поклонници сѫ били токо-речи исключително българе, па и тѣ сами сѫ били токо-речи всички българе.

Така отъ 200 години насам[illegible] тоя монастирь е държалъ висо[illegible] знамето на българщината и [illegible]кой не бѣ дързнѫлъ да го счит[illegible] за небѫлгарски. Кой е основательтъ на монастиря не бѣше важно. Въ началото гръцки монастирь запустѣвалъ, прѣзъ 1200 подновенъ отъ св. Сава Сърбски, той бѣ изгарянъ нѣколко пѫти и построяванъ отъ монаси българе и пожертвователи отъ разнитѣ краища на българското отечество. Въ нашето врѣме, както напрѣдъ монастирьтъ бѣ пъленъ съ монаси българе, които се отличавахѫ съ интелигентность и патриотизмъ. Прѣписката на монастиря се [illegible] водила всѣкога, до когато се знае на български. Нъ всичко това не прѣчеше на сърбетѣ да заявятъ притезание на тоя монастирь. Въ 1896 сърбский краль Александръ посѣти монастиря. Въ монастиря имаше 105 души монаси, отъ които 94 души българе, 3-ма чехи, 2-ма гръци, 2-ма власи и сам *единъ сърбинъ.* Въпрѣки всичко това, кральтъ пожела да се вод[illegible] прѣписката на сърбски. И странно е да се каже, сърбетѣ въ 1901 сполучихѫ да турьѫтъ рѫка на тоя монастирь и той сега минува за сърбски!

Хилонъ. Единъ отъ 7-тѣ мѫдреци на Гръция, лакедемонянъ. Живѣлъ въ VI-и вѣкъ пр. Р. Х.

Казватъ, че умрѣлъ отъ радость, когато се научилъ, че синъ му спечелилъ една награда на олимпийскитѣ игри. Много отъ неговитѣ остроумни изречения сѫ достигнѫли до насъ. Споредъ Х., най-голѣмата добродѣтель на човѣка е благоразумието, или да мисли здраво за бѫдѫщитѣ събития.

Хилъ, *лат.* Течната каша, въ която се обръща храната въ стомаха отъ пищеварението.

Хименей. Въ *гръц.-римск. баснося.* богъ на женитбата. Х. билъ синъ на Аполона и на една отъ музитѣ, момъкъ съ женствена хубость, който умира въ цвѣта на възрастьта си на свадбата си, отъ тѫга, че скоро излетява младостьта и хубостьта му. Въ тоя разказъ като че се символизира изгубването на невинностьта отъ оженването. Въ искуството (по римскитѣ релиефи, на една помпейска фреска) Х. се явява строенъ голъ момъкъ, съ машала въ едната и вѣнецъ въ другата ржка, съ строго изражение на лицето, което го отличава отъ Ерота.

Химера. Въ старо врѣме, у гръцитѣ баснословно чудовище съ лъвска глава, козе тѣло и змийска опашка; опустошавало Кария, доклѣ не го убилъ Белерофонъ. Въ наше врѣме х. се нарича несбѫдѫчна мечта. — **Химерически.** Фантастически, несбѫдѫченъ, несѫществимъ.

Химикъ. Специалистъ въ химията; човѣкъ, който се занимава съ химически изслѣдвания.—**Химически.** Който се отнася до химията, направенъ чрѣзъ химическо разложение. — **Химически анализъ.** Искуствено разлагане веществата на съставнитѣ имъ части. — **Химическо сродство.** Свойство на тѣлата да се съединяватъ съ едни, а не съ други тѣла. — **Химия** (гр. *химосъ*, сокъ). Наука, която изслѣдва състава на различнитѣ тѣла отъ стихии или прости елементи, и законитѣ, по които тия стихии се съединяватъ помежду си и се отдѣлятъ една отъ друга. Отдѣлни химически факти и дѣйствия били извѣстни още въ старо врѣме, ала староврѣменнитѣ не виждали нѣкаква обща свръска между фактитѣ. Само въ IV-и вѣкъ се срѣща едно стремление да се опрѣдѣли една цѣль въ тия нѣща, именно да се обръщатъ неблагородни метали въ благородни, което сега е извѣстно съ името *Алхимия.* Парацелсъ далъ на х. друга посока като я съединилъ съ медицината, или, поправо, като я подчинилъ на медицината. Въ срѣдата на XVII-и вѣкъ х. се обогатила съ толкова многобройни факти, че могла да състави самостоятелна наука, която има опрѣдѣлена цѣль. Химицитѣ на онова врѣме обръщали особено внимание на качествената страна на явленията на различнитѣ дѣйствия; особено привлѣкло вниманието въ това отношение дѣйствието горене. Първата теория, която излагала какъ ставатъ всичкитѣ явления на горенето, била флогистическата (виж. *Флогистонъ*). Нъ Лавоазиевитѣ точни опити доказали, че горенето на тѣлата става отъ съединението имъ съ кислорода; затова и отъ туй врѣме смѣтатъ началото на науката х., понеже *химическитѣ дѣйствия* могатъ да се разбиратъ само когато се опрѣдѣлятъ точно, съ помощьта на кѫпъни, количествата на произведенията, които сѫ се образували. Наистина, скоро опититѣ доказа-

ли, че само опрѣдѣлени количества (*еквиваленти*) отъ проститѣ тѣла могатъ да се съединяватъ помежду си, та да образуватъ ново тѣло, и, въ това отношение, голѣма услуга направилъ Берцелусъ. На сѫщото врѣме се отнася и раздѣлението на Х. на *органическа* и *неорганическа*. На изслѣдването условията, въ които стават и се разлагатъ неорганическитѣ вещества, били посветени първитѣ трудове на химицитѣ; а послѣ, вече съ единъ запасъ отъ необходими свѣдѣния, се пристѫпило да се изслѣдватъ органическитѣ вещества. Въ изслѣдването на органическитѣ вещества принесълъ голѣми услуги съ трудоветѣ си Либихъ. Х. има за цѣль или своето развитие, като наука, и въ тоя случай се нарича *чиста* или *теоретическа*, или, заедно съ това, се явява като едно искуство: показва способитѣ, съ помощьта на които може да се направи това или онова разложение или съединение и тогава се нарича *практическа* Х. *Приспособена* Х. тя се нарича тогава, когато показва какъ се образуватъ важни за живота прѣдмѣти. *Техническата* Х. помага за занаятитѣ и искуствата; *фармацевтическата* съобщава свѣдѣния за какъ се правятъ цѣрове; *полицейската* разглежда доброкачественостьта на необходимитѣ за живота потрѣби; *съдебната* се занимава съ изслѣдване химическитѣ дѣйствия, врѣдителни за здравието и станѫли или отъ умишлена фалшификация на нѣкоя храна или отъ отравяне. Съ *аналитическа* Х. разбиратъ всичкитѣ способи, по които се разлагатъ и опрѣдѣлятъ количествено отдѣлнитѣ съставни части на едно сложно тѣло; напротивъ, *синтетическата* Х. посочва способитѣ, по които се образуватъ сложнитѣ тѣла отъ проститѣ. Х., когато служи като спомагателна наука на други науки, добива отъ тѣхъ името си, напр. *минералическа*, *физиологическа* Х. и т. н.

Химнъ, *гр.* Хвалебна пѣсень.

Хина (Chincona), *перув.* Родъ американски дървa, отъ семейство *хинни*, дървa съ срѣдна величина, които растѫтъ въ перуанскитѣ Кордилери. Горчивата кора на Х. се употрѣбява въ лѣкарството като цѣръ противъ треската. Видовете, отъ които се добива най-добра кора сѫ: кондаминовата х. (C. condaminea), C. lancifolia и др.

Хиндостанъ. Виж. *Индия*.

Хининъ. Растително вещество, което се добива отъ хинена кора (виж. *Хина*) и се употрѣбява като единъ отъ най-важнитѣ цѣрове срѣщу треската, а особено въ съединение съ сѣрна кислота. По причина на скѫпотата си, въ търговията често го подправятъ. Чистий сѣрнокисленъ х. изгаря на огъня отъ виненъ спиртъ безъ остатъкъ. Х. е открить отъ Пелетие въ 1820.

Hinc illae lacrimae, *лат.* Ето отъ дѣ сълзитѣ, сир. ето каква е причината на сълзитѣ.

Хинленъ (Radix-Chinlen). Корень на едно растение отъ родъ Thalictrum (сем. Лютикови), добива се отъ Китай, дѣто се употрѣбява за укрѣпяване на стомаха. Въ голѣмо количество докарва бълване.

Хинондинъ, *лат.* Аморфно тъмно вещество, добива се отъ единъ растворъ на хинина; лесно се растопява въ спиртъ, горчиво е на вкусъ и служи за цѣръ срѣщу трески.

Хио. Единъ отъ най-хубавитѣ о-ви въ Егейско море, принадлежи на Турция, 12 килом. отъ мало-азиятския брѣгъ, при входа въ Смирненски заливъ; простр. 827 чет. килом. (около 54 килом. на дължъ и 28 килом. най-голѣма шир.) и насел. 64,000 жит. О-вътъ е планинска земя на сѣв., и е крайно плодороденъ. Коприна, смокви, сирене, вълна и дъвка сѫ главнитѣ му произведения; и виното което се е славило въ старо врѣме, още има добро име. Гл. гр. на о-ва е *Кастро* (18,800 жит.), хубавъ пристанищенъ градъ на ист. бр., който върти доста голѣма търговия съ овощия, и копринени и вълнени стоки. — Въ старо врѣме, Х. билъ единъ отъ 12-тѣ ионически държави, и доставилъ 100 кораба въ гръцката флота, която претърпѣла поражение въ битвата съ персянетѣ срещу Милетъ (496 прѣди Р. Х.). Въ по-новитѣ врѣмена о-вътъ паднѫлъ въ рѫцѣтѣ на генуезцитѣ въ 1346 и послѣ на турцитѣ въ 1566. Въ 1822, въ началото на гръцкото възстание, за участието на нѣколко хиотци въ буната на самосци, една турска флота и войска нападнѫли о-ва, и поразията била ужасна; 25,000 хиосци били исклани, 45,000 продадени робе, и 15,000 избѣгнѫли отъ о-ва. Ала отпослѣ много отъ хиотскитѣ семейства се завърнѫли, и сега о-вътъ бързо се съвзима. Въ 1881, Х. се посѣти отъ едно страшно земетресение. Населението тогава бѣше около 70,000, отъ които 30,000 останѫха безъ покривъ, 4,000 бидоха убити, и вѣрваше се, че 25 % отъ цѣлото насел. бѣха повредени. Европейската и американската благотворителность спаси тогава хиляди отъ гладъ.

Хипиатрика, *гр.* Часть отъ ветеринарията, която разглежда конетѣ отдѣлно. — **Хипиатръ.** Конски лѣкарь.

Хипнотизирамъ. Докарвамъ нѣкого въ хипнотическо състояние, сир. докарвамъ го подъ влиянието си да върши всичко, каквото азъ му внушавамъ. — **Хипнотизмъ** (отъ гр. *ипнос*, сънъ). 1) Силата, чрѣзъ която човѣкъ може да докара нѣкого съ погледа си въ такова състояние, че напълно да се намира подъ неговото влияние и да върши, безъ да съзнава (сир. като въ сънъ, отъ дѣто происхожда и думата х.) че е подъ влиянието му, всичко, което му заповѣдва. Тая сила не е добрѣ изслѣдвана; нъ вѣрва се, че само нѣкои люде я притежаватъ въ степень да дава слѣдствия. 2) Учение за хипнотизма. — Х. носи разни други имена: месмеризмъ, животенъ магнетизмъ или биомагнетизмъ и др. Виж. *Биомагнетизмъ*. Литературата на х. е твърдѣ обширна и богата, както съ голѣми съчинения, така и съ брошури и статии. Единъ пъленъ списъкъ за нея може се намѣри въ съч. на Max Desoir: Bibliographie des modernen Hipnotismus(Берлинъ, 1888 — 1890). За по-подробно запознаване съ съврѣменното положение на въпроса могѫтъ да служѫтъ слѣднитѣ съчинения: Cullere, Magnétisme et Hypnotisme (1887, 2-о изд.); Gilles de la Tourette, L' Hypnotisme et les états analogues au point de vue medical etc. (1887); Bernheim, De la suggéstion et de ses applications à la thérapeu-

tique 1888, 2-о изд.; съществува въ прѣводъ на русски); същий, Hypnotisme, suggéstion, psychothérapie, études nouvelles (1891; прѣведено е на нѣм.); Preyer, Der Hypnotismus, Vorlesungen, (1890); Moll, Der Hypnotismus, seine Bedeutung und seine Handhabung (1891, 2-о изд.; прѣвед. е на русски); проф. И. Р. Тархановъ *Гипнотизмъ, внушеніе и четеніе мыслей* (1886); въ 1891 се появи франц. издание).

Хипнотикъ. Оня, който хипнотизира. — **Хипнотически.** Който се отнася до хипнотизма: *хипнотически явления.*

Хипографъ (гр. *Хипосъ*, конь). Баснословно животно: крилатъ конь съ главата на грифонъ.

Хиподромъ (гр. *хипосъ*, конь; *дромосъ*, бѣгъ, пѫть). Поприще, мѣсто за надпропущане съ коне или колесници. По размѣри х. билъ около 800 метра на-дължъ и 200 метра на-ширъ. По уредба той отговарялъ донѣдѣ на римския циркъ. Х. е билъ извѣстенъ още въ старо врѣме: Софоклъ споменува 10 колесници, които се състезавали на питийскитѣ игри; и числото на колесницитѣ на олимпийскитѣ игри трѣбва да е било много по-голѣмо. Едно хубаво описание на надпропущането съ колесници има у Омира (*Илиадата*). Златний вѣкъ на х. билъ въ врѣме на византийската империя. Синята и зелената партии прѣнесли въ х. враждата си въ всичкитѣ отдѣли на обществения животъ, и положили основа на ново вѣчно разединение, което правило византийската империя плячка на всѣкой нападатель. — Името х. е дадено на единъ циркъ, построенъ въ 1845 въ Парижъ, на една голѣма равнина близо до Булония, която служи за надпропущане.

Хипокрена (гр. *хипосъ*, конь; *крини*, изворъ). Изворъ на планина Хеликонъ, който се появил отъ единъ ритокъ на Пегасовия конь. Всѣкой, комуто се дощѣло да пийне отъ водата на този изворъ, посветенъ на музитѣ, ставалъ поетъ.

Хипопотамъ (гр. *хипосъ*, конь; *потамосъ*, рѣка). Рѣченъ конь. Родъ дебелокожи четвероноги, които сами съставятъ едно семейство, отъ което до скоро се е знаяло, че съществува само единъ видъ; нъ сега е извѣстенъ единъ по-малъкъ видъ (H. Liberiensis), който населява рѣкитѣ въ западна Африка, въ тропицитѣ, и значително се различава отъ обикновения. Обикновений х. (H. Amphibius) се намира въ всичкитѣ части на Африка, и се ограничава на тоя материкъ. Отъ всичкитѣ бозайници той има най-неприлично тѣлосложение. Главата му е голѣма и четвъртита и очитѣ му съ малки. Зѫбитѣ му са по-бѣли отъ слоновата кость и могѫтъ да се употрѣбяватъ на мѣсто нея. Кожата му е отъ 4 до 5 сантим. дебела, гола и посивчервена. Живѣе въ езерата и по голѣмитѣ рѣки; денѣ се крие въ водата между високата тръстика, а нощѣ излиза да пасе и прави голѣма врѣда по нивитѣ. Той е много силенъ и може да плува прѣвъсходно. Ловътъ го за вкусното му месо, кожата и зѫбитѣ. Единъ рѣченъ конь тежи колкото 5 вола. Обикновено х. е безврѣденъ, нъ наврѣмени се разярява и става крайно опасенъ. Х. може да се опитомява, дока

ватъ доста х-тѣ въ зоологическитѣ градини въ Парижъ и Лондонъ. Първий х. е билъ донесенъ въ Европа (въ Лондонъ) въ новитѣ врѣмена—въ 1850; ала х. въ старо врѣме се появявали въ римскитѣ зрѣлища. — Въ земята намирами вкаменени х. отъ други периоди на историята ѝ.

Хипосъ, *гр.* Очна болесть, при която очитѣ постоянно мигатъ.

Хипотеза (гр. *ипотитими*, прѣдполагамъ). Прѣдположение, догадка, или, по-точно, прѣдположение, което правимъ за нѣщо възможно или не, и отъ което вадимъ заключение. — **Хипотетически.** Прѣдположенъ; по прѣдположение.

Хипотенуза (гр. *ипотино*, противоположенъ съмъ). Страната на правоѫгленъ триѫгълникъ, която лежи срѣщу правия ѫгълъ.

Хипофагия (гр. *ипос*, конь; *фаго*, ямъ). Навикъ да се яде конско месо. — **Хипофагъ.** Оня, който се храни съ конско месо.

Хипоцентавръ, *хипоцентавръ*, *гр.* Баснословно животно: една часть конь, една часть бикъ и една часть човѣкъ.

Хирагра, *гр.* Ревматизмъ въ рѫцѣтѣ, и особено въ ставитѣ.— **Хирагрикъ.** Който страда отъ хирагра.

Хиромъ. Строитель на Соломоновия храмъ, подъ чието рѫководство били изработени вѫтрѣшнитѣ украшения и сѫдове на храма; билъ испратенъ въ Иерусалимъ отъ тирския царь Хирама, и билъ искусенъ ваятель, опитенъ въ всичкитѣ хѫдожества. Тоя славенъ хѫдожникъ билъ по майка евреинъ отъ Дановото колѣно, а по баща — тирянинъ (*Библ.*, Лѣт. 2).

Хиркания. Страна въ староврѣменна Персия, на югъ и югоист. отъ Каспийско море, прочута по тигритѣ си и грубостьта на жителитѣ си.

Хирканъ I. Князъ и първосвещеникъ на евреитѣ отъ 136 до 107 прѣди Р. Х.; **Хирканъ II**, князъ и първосвещеникъ на евреитѣ отъ 79 до 40 пр. Р. Х., убитъ въ 30. Виж. *Евреи*, 4-и периодъ.

Хирограматомантия (гр. *хиръ*, рѫка; *грама*, писмо; *мантиа*, гадание). Искуство да се познава по почерка характеръть и наклоноститѣ на човѣка. Основателъть на това искуство е Хенце (въ Лайпцигъ), който е писалъ за него отъ 1850 въ Illustrirte Zeitung. — **Хирология.** Искуство да се говори чрѣзъ знакове съ рѫцѣтѣ. — **Хироматикъ**, Рѫкогадатель. — **Хироматия.** Рѫкогадание, прѣдричане сѫдбата на човѣка по чъртитѣ на дланьта му. — **Хирометръ.** Уредъ, който служи да се опрѣдѣля сгодностьта на рѫцѣтѣ на младитѣ акушери за испълняване на длъжноститѣ имъ, па и да прави рѫцѣтѣ по-тѣсни. — **Хирономия.** Наука за мимиката; искуство да се изражаватъ думи и мисли съ рѫцѣтѣ (мимика). Х. съставяла у гръцитѣ, въ старо врѣме, важенъ клонъ отъ въспитанието, понеже добрата жестикулация била потрѣбна за оратора, който говорилъ съ народа. — **Хирономъ.** Учитель на мимиката. — **Хиропластика.** Искуство да се вае отъ глина, восъкъ и други меки вещества. — **Хиропластъ.** Инструментъ що служи да приучва ученикъ, който започва да учи фортепиано, да си държи рѫцѣтѣ правилно и непринудено.

Хиронъ. Въ гръц. басносл., цро-

чутъ кентавръ, синъ на Богъ Сатурна и Нимфа Филера; отличавалъ се съ знанието си въ медицината, музиката и астрономията, и отдалечавалъ отъ смъртнитѣ гибелното влияние на съзвѣздията. Той билъ учитель на Ескулапа, Язона, Тезея, Ахила и др.

Хиропластика и хиропластъ. Виж. *Хирограматомантия* и нататъкъ.

Хирургъ (гр. *хиръ*, ржка; *ергонъ*, работа). Клонъ отъ медицината, който има за прѣдмѣтъ лѣкуването на болести, що става съ помощьта на ржчни операции, при които се употрѣбяватъ различни, за тая цѣль направени, инструменти. Въ най-ново врѣме, въ Х. влиза единъ особенъ отдѣлъ операции, наречени *пластически*; тоя клонъ Х. има за прѣдмѣтъ подобрението или възстановението на развалени или изгубени части отъ тѣлото чрѣзъ прѣнасянето и прѣсаждането на органически ткани и се основава на наблюденията, че съвсѣмъ раздѣлени органически части, когато скоро се съединятъ прѣко, непрѣмѣнно се сращатъ. Така се явяватъ: *Ринопластиката* (възстановение на носа), *Блефаропластиката* (възстановение на клепачитѣ), *Хейлопластиката*, (възстановение на ушитѣ); *Кератопластиката* (възстановение на роговата обвивка на окото) и др. — **Хирургъ.** Лѣкарь, който се е посветилъ специално на лѣкуване рани и правене операции, турск. *джирахъ*. Напрѣдъ докторътъ е билъ длъженъ да е и х.; нъ въ най-ново врѣме, тия двѣ звания сж раздѣлени.

Хисаръ. Село (372 жит.) въ карловската околия, 20 килом. на югъ отъ Карлово и 46 килом. на сѣв.-зап. отъ Пловдивъ, съ прочути топли минерални бани, които се посѣщаватъ лѣтѣ отъ много посѣтители. Развалини отъ римска крѣпость. Виж. Г. Димитровъ, *Хисарскитѣ, карловскитѣ и красново-селскитѣ бани*, книжки I, II, III (Пловдивъ, друж. з-ца *Единство*, 1889); Д-ръ Д. Дуласъ, *Хисарскитѣ бани и тѣхното дѣйствие* (Пловдивъ, п-ца Хр. Г. Дан., 1895; 16° стр. 37); Д-ръ Бѣлиновъ, *Хисарскитѣ минерални бани прѣзъ 1903 година* (отпечатъкъ отъ *Лѣтописи на лекарския съюзъ въ България*, год. II, кн. I и II, 26 стр.).

Хистология (гр. *хистосъ*, тъкань, платно; *логосъ*, слово, учение). Учение за устройство на твърдитѣ, па и на течнитѣ вещества въ животнитѣ тѣла; това учение тъкмо речи отговаря на общата микроскопическа анатомия. Началото на Х. се прослѣдва до врѣмето на италиянския анатомистъ Малпиги (1628—1694), който открилъ тѣлесата на кръвьта. Х. почнала да напрѣдва отъ 2-то десетилѣтие на XIX-и вѣкъ, когато паднѣлъ да се подобрява сложния микроскопъ; и прѣзъ послѣдния четвъртъ отъ XIX-и вѣкъ никой отдѣлъ въ медицината не е направилъ такъвъ бързъ напрѣдъкъ колкото Х. Въ Германия сж били посветени на тоя отдѣлъ най-много Шванъ, Хенле, Лемакъ, Вирховъ, и легионъ други, едва ли по-малко отлични; Леберъ, Мандлъ, Робенъ и др. въ Франция заслужватъ и тѣ поради съзнанията си по прѣдмѣта почетенъ споменъ; имало е и много други, които дѣятелно сж работили по Х. въ Холандия и Англия.

Хитовъ. Виж. *Панайотъ Хитовъ воевода.*

Хитонъ, *гр.* Тѣсна, кръгла, съ ръкави и съ отверстие за главата мѫжска дреха у евреитѣ и други народи въ старо врѣме, която се спущала малко по-долу отъ коленѣтѣ, и надъ която се обличали и други дрехи.

Хищенъ. Грабливъ (за *звѣръ птица*). — **Хищность.** Грабливость. — **Хищнически**, грабителски; **хищничество**, грабителство.

Хладни (*Ернстъ Фридрихъ*). Германски физикъ, саксонецъ, род. въ Вюртенбергъ, умр. въ Бреславлъ (1756—1827). Х., слѣдъ като свършилъ естественитѣ науки, пѫтувалъ изъ Европа, като продавалъ построени отъ него математически инструменти. Той е основателътъ на най-новата акустика; намѣрилъ скоростьта на звука въ твърдитѣ тѣла. По-сетнѣ се прочулъ съ изслѣдването си космическото происхождение на падащитѣ звѣзди. Виж. съчинението му, *За происхождението на желѣзната маса, намърена отъ Паласа* (Рига, 1794, на нѣмски); Klänges, *открития по теорията на звука* (Лайпц., 1787); Хладни, *Акустика*; въ това съчинение се намира и Х-та автобиография; сѫщий, *Върху запаленитѣ метеори и твърдитѣ маси, които падатъ съ тѣхъ* (Вѣна, 1819). За Х. сѫ писали Bernhardt, Melde.

Хлодвигъ (Clovis). Име на нѣколко франкски крале отъ меровингската династия. — Х. I, *Велики*, синъ на Хилдерика I, род. въ 465, въцарилъ се въ 481, умр. въ 511, унищожилъ послѣднитѣ дири отъ римското владичество въ Галия. Въ 491 завоевалъ Тюрингия, оженилъ се за Клотилда, дъщеря на бургунгския краль, която залѣгала да го обърне въ християнството, което и сполучила, кръстилъ се въ Реймсъ и се помазалъ съ „чашка миро, която паднѫла отъ небето“. Примѣра му послѣдвали 3,000 франки. Прѣнесълъ столицата въ Парижъ. Подсторилъ Хлодерика (виж. това име) да умъртви баща си, а послѣ убилъ и сина, за да завладѣе владѣнията имъ. Слѣдъ смъртьта си билъ обявенъ светецъ и погребенъ въ църквата на Апостолитѣ (сега въ Женевиева). — Х. II, Дагобертовъ синъ, въцарилъ се въ 638, умр. въ 659, когато билъ на 21 год. — Х. III, синъ на Теодорика III, царувалъ подъ опеката на дворцовия началникъ Пипина Херисталски, отъ 691 до 695. —

Хлодерикъ. Зигбертовъ синъ, краль на франкското племе зигварийцитѣ; воювалъ въ 507 срѣщу вестготитѣ; убилъ баща си на ловъ, нъ и самъ билъ умъртвенъ отъ Хлодвига, който и завладѣлъ царството му.

Хлопицки (Иосифъ Chlopicky). Полски генералъ, род. въ Галиция, умр. въ Краковъ (1771—1854). Отъ 1784 служилъ въ полската армия и участвувалъ въ войната прѣзъ 1792—94. Слѣдъ падането на Полша, постѫпилъ въ италиянската полска легия, отличилъ се въ обсадата на Паскиера и др. Слѣдъ това участвувалъ въ французскитѣ походи въ Испания и Русия въ Наполеоновата армия. Прѣзъ полското възстание въ 1830 — 1831 билъ избранъ диктаторъ. Не вѣрвалъ въ сполуката на възстанието, затова се стремилъ къмъ примирение съ Русия. Сложилъ диктатурата когато се отворило народното съ-

брание, нъ билъ прѣизбранъ диктаторъ и изново се стремилъ къмъ едно спогождение съ Русия. Патриотический съѣзъ не удобрилъ поведението му. Затова Х. сложилъ въ 1831 доброволно диктатурата, постѫпилъ редникъ въ армията, сражавалъ се съ отличие при Гроховъ, особено въ прѣдприетото по неговия съвѣтъ нападение на 25 февр. на Шаховскович и Гейсмаховия корпусъ. Раненъ, отишелъ въ Краковъ, дѣто живѣлъ до края на живота си частенъ човѣкъ. Виж. Józ. Maczyński, Zicie i smierc Joz. Chlopickiegow Krakowie (Dodatek do Czasu, 1858).

Хлоралъ. Съставъ отъ хлоръ и чистъ алкохолъ; въ малъкъ приемъ приспива, въ голѣмъ убива: *въ нашо врѣме учений химикъ Тиндалъ се отрови съ хлоралъ.* — **Хлорати.** Хлорноватокислени соли. — **Хлориди.** Съединения съ хлора, които отговарятъ на окиси или на кислоти. — **Хлоритъ натриенъ.** Обикновената готварска соль, сир. хлоръ съединенъ съ метала натрий. — **Хлорозисъ.** Болесть: блѣдность, немощь доста обикновена у деликатнитѣ моми. — **Хлорофилъ.** Зеленото вещество въ листата и растенията. — **Хлороформъ.** Безцвѣтна тежка и летлива течность, съ приятенъ дъхъ и остро-сладъкъ вкусъ; отъ дѣйствието на свѣтлината и въздуха се разлага; не се растваря въ вода; добива се отъ прѣваряване на виненъ спиртъ, вода и хлориста варь. Х. е открилъ въ 1831 отъ Хърти въ Америка; а химический му съставъ е хлористъ формилъ (C_2 HCl$_3$), опрѣдѣленъ отъ Дюма въ Парижъ (1833). Симпсонъ (въ Единбургъ) прѣдлагалъ да употрѣбяватъ х. въ болеститѣ намѣсто етира; но понеже х. дѣйствува по-силно и по-бързо отъ етира, поемането неговитѣ пари е по-опасно отъ паритѣ на етира. Сега х. се употрѣбява да произвожда безчувственость чрѣзъ поемане на парата му само когато ще се прави сериозна операция, напр. когато става нужда да се отрѣже ржка, кракъ и др. т.

Хлоръ (отъ гр. *хлорос*, жълто-зеленъ, блѣденъ). Неметаллическо просто въздухообразно жълто-зеленикаво тѣло, открито отъ Шеле въ 1774. Въ природата никога не се намира въ свободно състояние. Съединено съ метала натрия, то се срѣща много въ *каменната соль* (NaCl), съ амоний въ *саламиака* (нишадъра, H_4NCl), съ калия и магнезия въ *карналита* ($KMgCl_3 + 6$ aq.) и др. съ водорода х. образува *хлорно-водородна* кислота или солна кислота, която се употрѣбява въ лабораториитѣ за произвождане и опитване различни тѣла. Въ фабрикитѣ тя се произвожда въ голѣмо количество, нъ не е съвсѣмъ чиста, като съдържа дори желѣзовитъ хлоридъ, хлоръ, дори и органически тѣла; затова и е бива червеникава, зелена и др. Съ кислорода х. дава много кислоти. *Хлорна варь*, смѣсь отъ хлорноватисто-кислена варь и хлористъ калций, се употрѣбява за бѣлене памука и лена, понеже х. има свойството да изкарва шара на растителнитѣ вещества и за чистене въздуха. *Хлорноватата кислота*, въ съединение съ калий, образува главната съставна часть на паличетата (кибрита). Съ азота х. дава *хлористъ-азотъ*, съединение много опасно и прѣдателно. Химический знакъ на х.

е Cl (Chlorum), и атомическото тегло или еквивалентътъ 35.5. **Х.** е близо $2^1/_2$ пѫти по-тежъкъ отъ въздуха; отн. му тегло е 2,470 (въздухъ=1000); растопява се въ студена вода въ размѣръ 2 обема **х.** въ единъ вода, и дава единъ растворъ, който прилича на въздухообразния **х.** по шаръ, дъхъ и други свойства.

Хмѣлъ (Homulus Lupulus). Двудомно растение съ вийливо стебло; употрѣбява се въ пивоварението; горчивий вкусъ и дъхътъ на пивото е отъ това вещество.

Хоангъ-хай. Виж. *Жълто-море.*

Хоангъ-хо. Виж. *Жълта рѣка.*

Хоанорагия, *гр.* Кръвотечение изъ носа.

Хобартъ-таунъ. Гл. градъ на Вандименова земя или Тасмания, на юго-източния брѣгъ, въ живописно мѣстоположение, 14 килом. отъ устието на Деруентъ; 30,000 жит. Много обществени сгради и хубави улици. Прѣвъсходно пристанище, дѣто се спиратъ китоловцитѣ. Градътъ е основанъ въ 1804.

Хоботъ. Органъ, който има формата на тржба и расте отпрѣдъ на главата на нѣкои млѣкопитаещи животни. Най-много е развитъ у слона. Служи донѣйдѣ за улавяне храната и копане, и донѣйдѣ като органъ на дишането, обонянието и осезанието.

Хобсъ (Тома Hobbes). Английски философъ, род. въ Мамсбери (1588—1679). Слѣдъ като оставилъ оксфордския университетъ, живѣлъ нѣколко години въ Франция и Италия като учитель на млади благородници. Въ Лондонъ, слѣдъ завръщането си, живѣлъ съ семейството на единъ благородникъ и тогава се запознялъ съ Бейкъна, Бенъ Джонсъна и други отлични съврѣменници. Въ 1640, въ началото на междуособната война, отъ страхъ напуснѫлъ изново Англия и живѣлъ въ Парижъ близо 10 години; тамъ се запознялъ съ Декарта, и билъ професоръ на математиката на уейлския князъ, по-сетнѣ Карлъ II. Въ 1651, обнародвалъ Leviathan or the Matter, Form, and Power of a Commonwealth, Ecclesiastical and Civil. Пълната система на философията си далъ въ своитѣ Elementa Philosophica de Cive, De corpore politico и Treatise on human nature. Слѣдъ обнародването на тия съчинения, Х. се върнѫлъ въ Англия, дѣто се впуснѫлъ въ богословски и математически прѣния чрѣзъ своето *Писмо върху свободата и необходимостьта* (1654) и чрѣзъ притезанието си, че е открилъ квадратурата на кржга. Въ 1666, неговий Leviathan и неговий De Cive били осждени отъ парламента. Той прѣкаралъ послѣднитѣ си години у девоншайрския графъ, въ обл. Дерби, продължилъ да пише до напрѣднѫла възрасть. Х-та философия поставя за основа на всѣко знание чувствуването; Х. дохожда до заключение, че понеже чувствата съзнаватъ само онова, което е веществено, само веществото сѫществува. Духътъ е физически и всичкитѣ мисли проистичатъ отъ натиска на веществени прѣдмѣти надъ него. Х-та етика слѣдва необходимо метафизиката му. Доброто и злото нѣматъ абсолютенъ характеръ, тѣ означаватъ просто личния удовол-

брание, нъ билъ прѣизбранъ диктаторъ и изново се стремилъ къмъ едно спогождение съ Русия. Патриотический съюзъ не удобрилъ поведението му. Затова Х. сложилъ въ 1831 доброволно диктатурата, постжпилъ редникъ въ армията, сражавалъ се съ отличие при Гроховъ, особено въ прѣдприетото по неговия съвѣтъ нападение на 25 февр. на Шаховскови и Гейсмаховия корпусъ. Раненъ, отишелъ въ Краковъ, дѣто живѣлъ до края на живота си частенъ човѣкъ. Виж. Józ. Maczyński, Zicie i smierc Joz. Chlopickiegow Krakowie (Dodatek do Czasu, 1858).

Хлоралъ. Съставъ отъ хлоръ и чистъ алкохолъ; въ малъкъ приемъ приспива, въ голѣмъ убива: *въ нашо врѣме учений химикъ Тиндалъ се отрови съ хлоралъ.* — **Хлорати.** Хлорноватокислени соли. — **Хлориди.** Съединения съ хлора, които отговарятъ на окиси или на кислоти. — **Хлоритъ натриенъ.** Обикновената готварска соль, сир. хлоръ съединенъ съ метала натрий. — **Хлорозисъ.** Болесть: блѣдность, немощь доста обикновена у деликатнитѣ моми. — **Хлорофилъ.** Зеленото вещество въ листата и растенията. — **Хлороформъ.** Безцвѣтна тежка и летлива течность, съ приятенъ дъхъ и остро-сладъкъ вкусъ; отъ дѣйствието на свѣтлината и въздуха се разлага; не се разтваря въ вода; добива се отъ прѣваряване на виненъ спиртъ, вода и хлориста варь. Х. е открилъ въ 1831 отъ Хърти въ Америка; а химический му съставъ е хлористъ формилъ (C_2 HCl$_3$), опрѣдѣленъ отъ Дюма въ Парижъ (1833). Симпсонъ (въ Единбургъ) прѣдлагалъ да употрѣбяватъ х. въ болеститѣ намѣсто етира; но понеже х. дѣйствува по-силно и по-бързо отъ етира, поемането неговитѣ пари е по-опасно отъ паритѣ на етира. Сега х. се употрѣбява да произвожда безчувственость чрѣзъ поемане на парата му само когато ще се прави сериозна операция, напр. когато става нужда да се отрѣже ржка, кракъ и др. т.

Хлоръ (отъ гр. *хлорос*, жълто-зеленъ, блѣденъ). Неметалическо просто въздухообразно жълто-зеленикаво тѣло, открито отъ Шеле въ 1774. Въ природата никога не се намира въ свободно състояние. Съединено съ метала натрия, то се срѣща много въ *каменната соль* (NaCl), съ амоний въ *саламиака* (нишадъра, H_4NCl), съ калия и магнезия въ *карналита* ($KMgCl_3 + 6$ aq.) и др. съ водорода х. образува *хлороводородна* кислота или солна кислота, която се употрѣбява въ лабораториитѣ за произвождане опитване различни тѣла. Въ фабрикитѣ тя се произвожда въ голѣмо количество, нъ не е съвсѣмъ чиста, като съдържа двужелѣзовитъ хлоридъ, хлоръ, дори и органически тѣла; затова е бива червеникава, зелена и др. Съ кислорода х. дава много кислоти. *Хлорна варь*, смѣсь отъ хлорноватисто-кислена варь и хлористъ калций, се употрѣбява за бѣлене памука и лена, понеже х. има свойството да изкарва шара на растителнитѣ вещества и за чистене въздуха. *Хлорноватата кислота*, въ съединение съ калий, образува главната съставна часть на паличетата (кибрита). Съ азота х. дава *хлористо-азотно* съединение много опасно и прѣдателно. Химический знакъ на х.

ствия и мѫки. При това, човѣкъ е подчиненъ напълно на обстоятелствата. Споредъ Х., всѣка власть е законна по самото нѣщо, че сѫществува. Онова, което отличава Х-тѣ съчинения е ясността и логиката, които свързватъ всичкитѣ части. Най-пълното издание на Х. е приготвеното отъ сѫръ Уилямъ Moleswarth (16 т., 1839—45); нѣкои отъ съчиненията му сѫ прѣведени на франц. отъ Sorbières и d' Holbach. Виж. Robertson, Hobbes (Единбургъ, 1886); Aubrey, Vie de Th. Hobbes; Lyon, La philosophie de Hobbes (Парижъ, 1893); Бершадскій, *Очерки исторіи философіи права* (СПБ., 1892); Чичеринъ, *Исторія политическихъ ученій*; Серебранниковъ, *Ученіе Локка о прирожденныхъ началахъ* (СПБ., 1892).

Ховайци. Виж. *Мадагаскаръ.*

Хогартъ (Уилямъ Hogarth). Английски живописецъ-карикатуристъ, род. въ Лондонъ (1697—1764). Като посѣщавалъ въ младостьта си академията на живописството, научилъ се да рисува първенъ ландшафти, послѣ портрети отъ природата. Отъ 1733 Х. вече станѫлъ извѣстенъ на публиката съ карикатурата си *Животътъ и подвизитѣ на една развратна жена*, която карикатура го обогатила. Слѣдъ тая карикатура, редъ отъ шесть картини, дошли други сатирически картини на порока и глупостьта, такива като *Животътъ и подвизитѣ на единъ развратникъ*, *Срѣдновѣковенъ разговоръ въ нашето врѣме*, *Поетътъ въ неволя*. Слѣдъ нѣколко несполучливи опити въ историческото живописство, Х. се върнѫлъ въ пѫтеката на призванието си и обнародвалъ *Разярений мулъ*, *Женитба по модата*, *Врѣме* остра сатира възъ Пита, Х. особено се прославилъ с ката си наблюдателность, умѣлъ да схваща смѣшнат на на единъ прѣдмѣтъ и ле я прѣдава на хартия. Като катуристъ, той нѣма разс себе си, нъ и като живоп може да се нарече единъ о бѣлѣжителнитѣ хѫдожници. прѣкрасно издание на нег гравирани произведения въ 3 се появило въ Лондонъ въ —1822; посрѣдствени изда умаленъ размѣръ въ Лай (1831—1835) и въ Щут (1839—1840). Сѫществувать го обяснения на Х-тѣ прои ния, между които най-добри John Ireland, Hogarth il trated (3 тома, Лонд., 17 98); сѫщий, Graphic il tration of Hogarth Л., 1794—99); трудоветѣ на Trusler, Cook, Clark, Nichols tenberg, Erklärung de schen Kupferstiche 1794—1831, ново изд. 1873); W. Hogarth (Лондонъ, 1 A. Dobson, W. Hogarth (1891).

Ходатай. Застѫпникъ, по никъ; лице, което стои м двѣ страни и залѣга да и нѣщо отъ едната за другат **Ходатайство.** Длъжность и лото на ходатай; посрѣдниче — Ходатайствувамъ. Посрѣ вамъ да се придобие нѣщ другиго, издѣйствувамъ, и вамъ.

Hodie mihi, cras т *лат.* Днесь до мене, утрѣ до

Хозревъ или Хозрей I, *лики*, нареченъ и *Нушир* (справедливъ). Персидски

отъ династията на сасанидитѣ, цар. отъ 531 до 570; водилъ споллучливо двѣ войни съ императ. Юстиниана (532—33 и 541—62); слѣдъ една честита война съ татаретѣ и въ Индия, воювалъ още съ Юстина II и Тиверия II.— X. II, персидски царь отъ 590 до 628, въцарилъ се съ помощьта на гръцкия импер. Маврикия; нъ билъ сваленъ отъ прѣстола отъ сина си и умрѣлъ отгладѣ.

Хой *(Артаксата ?)*. Персидски укрѣпенъ градъ (Адербаджадъ), 130 килом. на сѣв.-зап. отъ Таврисъ, на единъ притокъ на Арасъ, на сѣв. отъ езеро Шахи, въ едно хубаво поле; 20,000 жит. Керванна търговия съ жито, вино, овощия. Фабрики за саби, платове. Въ 1514 шахъ Исмаилъ разбилъ, наблизо, съ 30,000 персяне 300,000 турци, подъ началството на Селима I. Въ 1827 градътъ билъ завзетъ отъ руситѣ.

Холандия или **Нидерландия**. Държава въ сѣв.-западна Европа, съ стол. *Хага*, състои отъ сѫща Холандия, велико дукство Люксембургъ и извънъ-европейски колонии или владѣния; има за прѣдѣли на зап. и на сѣв. Сѣверно море, което образува тамъ заливъ Зюйдерзее; на ист. прусски Хановеръ и рейнска Прусия; на югъ Белгия. Простр. 32,972*) чет. килом. и насел. 5,509,659 жит. (1904); срѣдно число 167 жит. на чет. килом. Земя равна изобщо и блатиста на сѣв., безъ гори и извори съ сладка вода. Нѣкои части, области Гронингенъ и Фризе, пониски отъ морето; се вардѫтъ съ язове; западний брѣгъ се варди съ единъ редъ пѣсъчни могилки отъ 5 до 10 метра високи. *Рѣки*: Рейнъ и клоноветѣ му, Маасъ и притоцитѣ му, Шелда, Емсъ, Иселъ и др. *Заливи*: Доларъ. Лаоверсе, Бисъ-Бошъ, Зюйдерзее. *Острови покрай брѣговетѣ*: на сѣв. Виринген, Текселъ, Тершелингъ, Виландъ, Амеландъ и др.; на югъ, Катсандъ, Нордъ-Бевеландъ, Сюдъ-Бевеландъ, Валхеренъ, Толенъ, и др. Климатътъ мекъ, влаженъ трескавъ, прѣзъ лѣтото. Земедѣлието е много усъвършенствувано. Произведения. жито, ленъ, брошъ, цвекло, тютюнъ, конопъ. Стойностьта на земедѣлческитѣ произведения се прѣсмѣта годишно на 450 милиона лева. Развито е и скотовъдството. Х. притежава повече отъ 250,000 коне, 1,400,000 главъ добитъкъ, 900,000 овце, 150,000 кози и 340,000 свине. Конетѣ и добитъкътъ изобщо сѫ прѣвъсходни. Износътъ на сирене, наречено *холандско*, и масло е голѣмъ; сирене се изнася на годината за повече отъ 25 милиона лева, и масло за 36 милиона лева. Въ Хирланъ и околностьта му се обработва цвѣтарството, което докарва голѣмъ годишенъ доходъ. Овощарството и пчеларството сѫ много напрѣднали въ нѣкои области. Добъръ доходъ дава и риболовството. Отъ ископаемитѣ има каменновъглищни рудници въ Лимбургъ и цѣнна за грънчарството глина въ разни области. Главнитѣ индустриални произведения сѫ ленени, вълнени, памучни и копринени платове, корабни платна, ортоми и въжа, кожи, грънчарски издѣлия, керпичи; кадифе за мобили въ Утрехтъ; стъкла въ Амстердамъ; много фабрики за хартия и кни-

*) Исключително Зюйдерзее, пѣсъчнитѣ брѣгове (5,250 чет. килом.) и холандската часть отъ Dollart (95.5 чет. килом.).

жарници. Амстердамъ е най-голѣмото срѣдоточие на свѣта за рѣзането и лъскването на диаманта; 10,000 души се поминуватъ съ тоя зинаятъ. Захаропроизводството е голѣмо въ Амстердамъ, Ротердамъ и Дордрехтъ, и отъ всички тия градове се изнася захарь въ Русия, Истокъ и Европа. Главната двигателна сила е вѣтрътъ, нъ въ послѣднитѣ години и парата става обща. Държавата си запазва монополa на търговията съ извънъ-европейскитѣ владѣния, които ѝ испращатъ обилно колониялнитѣ произведения, съ които Холандия снабдява много европейски страни. *Канали*: Сѣверни каналъ, който съединява Амстердамъ съ морето и приима най-голѣми кораби; Виншотенъ, който се съобщава съ Доларъ чрѣзъ рѣка Аа; Дамстердиепъ; Харлингенъ, който съединява еднойменния градъ съ Гронингенъ; Доктмеръ-Диепъ, тръгва отъ Докумъ и отива въ Лаоверце; Вилнемсъ-Ваартъ, между Боа-ле-Дюкъ и Маестрихтъ; Виаренски каналъ, съединява Лекъ съ Стари-Рейнъ; Ротердамски, отива отъ Ротердамъ до Амстердамъ и др. Зимѣ всичкитѣ тия канали ставатъ ледни пѫтища. Търговията по каналитѣ и рѣкитѣ е голѣма; нъ тя се върши повечето отъ белгийски и германски кораби. Холандската търговска флота, която ходи по моретата, състои отъ около 1,300 кораба (отъ които 80 парахода) съ вмѣстим. 1 милонъ тона. Главнитѣ желѣзници сѫ: отъ Амстердамъ за Ротердамъ прѣзъ Харлемъ, Лейденъ, Хага и др. (83 килом.); и до Арнхеймъ, прѣзъ Утрехтъ (93 килом.); отъ Ротердамъ за Утрехтъ (53 килом.); отъ Маестрихтъ за Ахенъ (35 килом.).

Вѣра, езикъ, образование. Холандцитѣ повече отъ половина сѫ протестанти, повече отъ една трета католици и около 100,000 евреи и отъ други секти. Държавно вѣроисповѣдание нѣма, всичкитѣ вѣроисповѣдания сѫ свободни. Езикътъ състои отъ пет нарѣчия, които се различаватъ доста едно отъ друго; фризийското нарѣчие никакъ не разбиратъ турцитѣ въ другитѣ области. Нѣмений езикъ е холандски, който отъ голѣмото семейство нѣмски езици. Х. е произвела много велики имена въ всичкитѣ клонове на литературата и науката. Холандецъ Костеръ, а не Гутенбергъ, споредъ холандцитѣ, е изобрѣтателтъ на книгопечатанието. Лейвенхекъ на микроскопа, а Хюйгенсъ приспособилъ маятника. Отъ голѣмия списъкъ отличени имена може да се споменатъ имената на ученитѣ Еразмъ, Скалигеръ, Хюйгенсъ, Гроциусъ; а и съчиненията на Ванъ-дер-Палма, Ванъ-Ленепа, Ванъ-Капена, както и на поетитѣ Бакердикъ, Да Коста, Хофдакъ показватъ, че холандската литература продължава да напрѣдва. Освѣнь вѣстницитѣ, повече отъ 200 списания се обнародватъ въ Х. Между живописцитѣ отъ старата холанд. школа Рембрандтъ е добрѣ-извѣстенъ; мнозина отъ живописцитѣ, които сѫ се отличили въ XIX-и вѣкъ: Шафферъ, Осъ, Спрингеръ и др. За висшето образование има университети въ Лейденъ, Утрехтъ и Гронингенъ; освѣнь това сѫществуватъ *атинеи* или колегии въ Амстердамъ, Девентеръ и Маастрихтъ, чиито ученици за да добиятъ диплома се испитватъ въ едно отъ университетитѣ. Както ни-

ситетитѣ, така и атинеитѣ и-
ъ факултети на медицината,
авото, философията, богосло-
ето и словесността. Сѫществу-
ъ и кралевска военна и во-
-марска академия въ Бреда, и
адемия за инженеритѣ и ин-
йската гражданска служба въ
ифтъ; католич. и протест. се-
нарии и много литературни,
учни и земедѣлчески институ-
Всѣка община е длъжна да
едно начално училище.

Военна сила. Съставътъ на ар-
ята въ 1905 е билъ 1,836 офи-
ри и 32,714 редници; на ин-
йската армия 1,311 офицери и
973 редници. Военната флота
състояла отъ 98 парахода съ
3 топа и 7,685 моряци. Въ во-
но врѣме войската състои отъ
ивизии (дивизията отъ 3 пѣ-
ни пълка, съ по 4, 5 или 6
ареи, 1 хусарски пълкъ=4 еск.,
ртилерийски пълкъ = 6 ба-
еи и 1 инженерна рота.

Приходъ и расходъ. Приходътъ
1906 се прѣсмѣташе на 170,
2,295 холандски фиорита и
ходътъ на 181,867,539 хол.

Обществен дългъ бѣше 1,
4,754,450 хол. ф., лихви 32,
4,411 и погашение 4,665,000
. ф. Стойностьта на *вносната*
износната търговия прѣзъ 1904
милиони холандски фиорити
не: вносъ 2419.5 и износъ
35.6. Веществено благоден-
ие на Х. расте бърже, и хо-
дскитѣ капиталисти сѫ облѣк-
грамадни суми въ фондоветѣ
други народи. Търговската
ота на 1 ян. 1905 бѣше: 265
ахода и 469 кораба. Движе-
на пристанищата прѣзъ 1904:
зли 10,702 парахода, отъ кои-
3,167 холандски; излѣзли 7,761
ахода, отъ които 2,754 хо-
ландски. Влѣзли 728 платнени кораби, отъ които 371 холандски; излѣзли 839 пл. кор., отъ които 517 холандски. Х. е раздѣлена на 11 области, именно: Зеландия, гл. гр. *Миделбургъ*; южна Х., *Хага*; сѣверна Х., *Харлемъ*; Утрехтъ, *Утрехтъ*; Гелдръ, *Арнхеймъ*; Оверъ-Иселъ, *Цволе*; Фризе, *Леювардень*; Гронингенъ, *Гронингень*; Дрентенъ, *Асенъ*; сѣверни Брабантъ, *Боа-ле-Дюкъ*; холандски Лимбургъ, *Маестрихтъ*. — 2) Велико-дукство Люксембургъ (виж. това име) има особено управление и е съставяло часть отъ едноврѣмешната Германска конфедерация. Главнитѣ колонии сѫ: Ява, Суматра, Борнео, Целебесъ, Сумбава и Тиморъ, Молукскитѣ о-ви и Папуазия въ Океания; и Сюринамъ, Кюрасао, една часть отъ брѣга на Гвиана въ Америка. Колониалното население се прѣсмѣта на 25 милиона жители.

Телеграфи въ 1904. Дължината на държавнитѣ линии 6,912 килом., дължината на жицитѣ 30, 412 килом. — *Телефоннитѣ* станции сѫщата година сѫ били 29, 498, дължината на жицитѣ 86, 465 килом. и броятъ на разговоритѣ 53,469,489. *Желѣзници* въ 1905: 2,987 килом. — *Пощенски станции* 1,384.

Управление. Управлението на Х. е конституционна монархия, наслѣдствена въ мѫжското потекло, и когато то исчезне въ женското. Законодателната власть е повѣрена на краля и двѣ камари. Кралътъ назначава всичкитѣ чиновници, па и градскитѣ и селски кметове. Общинскитѣ съвѣтници сѫ изборни лица; избиратъ се за 6 години, и една трета отъ тѣхъ се оттеглюватъ всѣкои двѣ години.

История. — Нищо не е извѣстно за първитѣ жители на Х.; нъ около единъ вѣкъ и половина прѣди нашата ера земята била населена отъ германско племе батави, които били дошли отъ Хесенъ. Около сѫщото врѣме въ нея се заселило друго германско племе, фризи. Батавитѣ и фризитѣ се различавали малко по изгледъ, нрави и обичаи, и вѣра. Тѣ се обличали съ кожи, поминували се съ риболовство, ловъ и скотовъдство; били вѣрни, откровени и гостолюбиви. Цѣснитѣ на бардитѣ съставяли тѣхната литература и история. Войнствени и юначни, тѣ си избирали прѣдводителя за смѣлостьта и храбростьта му, обрѫжавали се съ лѫка и кѫсо копие. Кланяли се на слънцето и лу̀ната, и държали събранията си въ „свети гори.

Римлянетѣ като покорили белгийцитѣ, нападнѫли фризитѣ, които склонили да плащатъ дань волски кожи и рогове, нъ често се бунтували. Батавитѣ станѫли съюзници на Римъ, та не плащали дань, нъ доставяли едно тѣло доброволци, главно конница, която рѣшила фарсаленската битва въ полза на Цезаря, и съставяла храбра чета отъ римскитѣ войски въ всички части на империята. Кѫдѣ края на III-и вѣкъ почнѫли нахлуванията на франкитѣ, и по-сетнѣ на саксонцитѣ и други племена, и въ V-и вѣкъ батавитѣ прѣстанѫли да сѫществуватъ като отдѣленъ народъ. Франкитѣ продължавали да се распространяватъ, и съ тѣхъ и християнството. Дагоберъ I, единъ отъ князоветѣ имъ, въздигнѫлъ църква въ Утрехтъ, който, въ 695, станѫлъ епископско сѣдалище. Фризитѣ, враждебни на християнската вѣра, не я приѣрнѫли врѣмето на Карла Велики, и имъ я наложилъ. Въ срѣдвѣкове, въ страната се ра феодалната система; въ това ме Х. състояла отъ херцо графства и епископства. Кр носнитѣ войни ослабили вл на благородницитѣ и ду ството, и градоветѣ почнѫл добиватъ важность и да си ратъ сами управителитѣ. Въ Х. минѫла, по женитба, въ дѣние на бургундския хер чийто внукъ, Филипъ Добр бразувалъ отъ нея могѫщо ство. Карлъ V, като наслѣ на бургундския домъ, наслѣ и съединилъ Х. подъ скиптъ и много насърдчилъ холанд търговия и корабоплаване. липъ II, който наслѣдилъ си, въ 1555, съ суровото си вление и гоненнето на п стантството извикалъ въ Х. която слѣдъ 80-годишна бор свършила съ установението публиката на Съединенитѣ сти. Основательтъ на холанд независимость билъ Вилхелм сауски, оранжски князъ, щедро пожъртвувалъ всичк имотъ, и положилъ всѣко у да съедини сѣвернитѣ съ юж области и отхвърли испан иго; въ 1609, слѣдъ 30-год упорита борба подъ ржковод ството само на тоя князъ, ски краль на дѣло прин независимостьта на Съедин области (прѣдѣлитѣ на кои зо отговарятъ на сегашното ство Х.), като се подписа Антверпъ едно 12-годишно мирие. Борбата се подно траяла до 1648, когато Е на вестфалския конгресъ, з знала независимостьта на Х

ранжскитѣ князове прѣдсѣдателствували на републиката, която, съперница на Англия и на Франция, играла важна роля въ XVII-и вѣкъ. Въ 1793 французетѣ обявили война на Англии и на Х.; и Х., завоевана отъ французскитѣ войски въ 1795, образувала сѫщата година Батавската република, като заплатила 212½ милиона лева и отстѫпила важни части земя покрай белгийскитѣ прѣдѣли. Въ 1806, Х. била обявена кралство съ Луи Бонапарта за краль; нъ слѣдъ четире години кралътъ се принудилъ да си даде оставката отъ прѣстола, защото не искалъ да бѫде просто едно орѫдие въ рѫцѣтѣ на французския императоръ. Х. била тогава присъединена на французската империя. Слѣдъ расчленението на тая империя, което настанѫло съ Наполеоновото падане (1815) въ Х. се повикало пакъ оранжското семейство, когато отъ южнитѣ и сѣвернитѣ области се съставило едно злѣ-стъкмено кралство, което въ 1830 се раздѣлило съ отцѣпването на Белгия. Едвамъ въ 1839 Х. се помирила съ изгубването на Белгия. Холандский краль Вилхелмъ III (1849—1890), остави наслѣдница на прѣстола княгиня Вилхелмина, която слѣдъ смъртьта му въ 1890 станѫ кралица подъ майчиното си опекунство. Кралица Вилхелмина е родена въ 1880 и вече царува пълновластно.

Холандия (*сѣверна*). Область въ кралство Холандия, съ прѣдѣли: на сѣв. и зап. Сѣверно море, на югъ южна Холандия, на ист. Зюйдерзе; простр. 2,740 чет. килом. и насел. 1,053,083 жит. (1904). Градове *Харлемъ*, ц. на управл., Амстердамъ, Цаандамъ, Хелдеръ, Бергенъ и др.

Холандия (*южна*). Область въ кралство Холандия, съ прѣдѣли: на сѣв. область сѣверна Холандия и едно врѣме наричаното Харлемско море, на зап. Сѣверно море, на югъ области Зеландия и сѣверни Брабантъ, на ист. обл. Гелдръ и Утрехтъ; простр. 3,022 чет. килом. и насел. 1,263,136 жит. (1904). Градове: *Хага*, ц. на управл., Делфтъ, Лейденъ, Ротердамъ и др. Езеро Гуда е въ срѣдата на страната.

Холбахъ (Павелъ Holbach, баронъ; 1723 — 1789). Знаменитъ французски философъ - материалистъ, по происхождение нѣмецъ, роденъ въ Пфалцъ, отъ малъкъ се въспиталъ въ Парижъ, дѣто и останѫлъ да живѣе; добилъ разностранно образование; като много богатъ, занимавалъ се съ естественитѣ науки и обнародвалъ въ прочутата енциклопедия цѣлъ редъ статии по химията, фармацията, физиологията и медицината; неговий салонъ билъ единъ отъ найпосѣщаемитѣ въ Парижъ. Отъ 1767 до 1776 излѣзли единъ редъ Х-ви съчинения, безъ неговото име: Le christianisme dévoilé ou examen des principes et des effets de la religion chrétienne;—La contagion sacrée ou histoire naturelle de la superstition; — Système de la nature ou des lois du monde physique, et du monde moral;—Essai sur les préjugés; — Le bon sens ou idées naturelles opposées aux idées surnaturelles; — Le système social ou principes naturels de la mora-

le et de la politique; — L' éthocratie ou le gouvernement fondé sur la morale; —La morale universelle. Главното отъ тѣхъ, Système de la nature (1770), излѣзло съ името на Мирабо, секретарь на французската академия, умрѣлъ въ 1760, и се придружавало отъ едно негово животоописание. Много врѣме не знаяли истинския авторъ, приписвали книгата на математикъ Лагранжа, на Дидро, считали я плодъ отъ задружната работа на мнозина учени и само слѣдъ издаването на Гримовата прѣписка научили истинския авторъ. Въ тая книга сѫ исказани възгледитѣ на голѣма часть отъ европейското общество отъ края на XVIII вѣкъ съ такъва прямота и послѣдователность, че тѣ извикали възражения дори отъ страна на ония, които били зели участие въ тѣхното развитие.

Le système de la nature (*Системата на природата*) състои отъ двѣ части: въ първата сѫ исказани положителни възгледи, втората съдържа критика на религиознитѣ понятия. Цѣльта на автора е да върне човѣка къмъ природата и да разсѣе мрака, що скрива отъ него пѫтя къмъ щастието. Авторътъ се исказва така: — всички идеи, всѣко знание човѣкъ добива чрѣзъ органитѣ на чувствата, врождени идеи нѣма. Съвокупностьта на всичко, което дѣйствува на нашитѣ чувства, съставя веществото, материята. Материята е вѣчна и не еднородна, а прѣдставлява безкрайно множество комбинации отъ най-прости вещества или елементи. Сборътъ на всичкитѣ свойства и качества на материята авторътъ нарича есенция. Есенц
на материята е движение, б
дарение на което ставатъ вс
тѣ явления на вселенната.
жението не е нѣщо отдѣлно
материята; то е сѫщо така н
както и материята. Цѣльта на
жението е да привлича, ил
отталква. Нашитѣ чувства и
криватъ два рода движения:
жение на маси, видимо за
и движение на частицитѣ на
терията, което ние познаваме
мо по неговитѣ резултати.
нитѣ и другитѣ движения се
ричатъ придобити, когато тѣ
та причина е извънъ тѣлото
самопроизволни, когато пр
та се намира въ самото тѣло.
ла, които намъ се виждатъ
покой, въ сѫщность сѫ по
жени на постоянни въздѣйст
на повърхностьта или изл
отъ тѣлата около тѣхъ ил
своитѣ съставни части. Цѣ
прѣдставлява единъ резултатъ
различни съединения на мате
та и различни движения, и е
рода въ общото значение на
дума, а природата на всѣко
дѣлно сѫщество е едно цѣло
то резултатъ отъ съединени
движения въ даденото сѫще
Тия отдѣлни природи, които
ставятъ общата природа, сѫ
чинени на нейнитѣ общи зак
тѣмъ е подчиненъ и човѣкъ,
то съставя часть отъ приро
и се различава отъ другитѣ
щества само по устройството
Човѣшкий родъ е едно про
дение на нашата планета, и
зависи отъ нейното полож
между другитѣ свѣтила, и
основание да (е прѣдполаг
земята е прѣстанѫла да изр
ва нови типове. Съвсѣмъ не
ватежно е да различаваме

ка двѣ сѫщности: тѣлесна и
ховна. Едно такъво раздѣле-
е станѫло отъ това, че при-
нитѣ на нѣкои движения и дѣй-
ия ни се исплъзватъ отъ вни-
нието, и за това ние ги пре-
ѣяме въ единъ нематериаленъ
тъ: за причина на тия явле-
и считаме въ природата Бога,
човѣка—душата. Ала душев-
тѣ явления се изразяватъ чрѣзъ
жението на вънкашнитѣ ор-
и на тѣлото и се извикватъ
материални причини; а какъ
о нематериално, непротежимо
що може да туря въ движе-
материя? За това ние не
кемъ да отдѣлимъ душата отъ
ото; тя се ражда, развива,
едува заедно съ тѣлото; слѣ-
ателно, тя е постоянно еднаква
него. Така наречените душев-
или умствени способности на
ѣка сѫ само единъ особенъ
ъ дѣйность на тѣлото. Едничъ-
й источникъ на идеитѣ у насъ
чувствата. Съзнатото чувству-
ие става възприятие; възприя-
ето, прѣнесено на прѣдмѣта,
йто го е възбудилъ, е идея.
вѣшкий мозъкъ е способенъ не
о за възприемане вънкашнитѣ
дѣйствия, а и за самостойна
йность, резултата отъ която той
що възприема; тая способность
нарича мислене. Страститѣ сѫ
ивлѣкателни и отталскателни
ижения по отношение къмъ по-
ни или врѣдни прѣдмѣти. Во-
га е нѣкакво измѣнение, ста-
ло въ мозъка, отъ което той е
сположенъ да тури въ движе-
е вънкашнитѣ органи, съ цѣль
се достигне нѣщо полезно или
се избѣгне нѣщо врѣдно. Ми-
итѣ и постѫпкитѣ на човѣка
исѫтъ отъ неговото устрой-
о и отъ въздѣйствието на вън-
кашнитѣ прѣдмѣти; а понеже ни
едното, ни другото не е чо-
вѣку въ ржцѣ, отъ това слѣдва,
че човѣкъ не е свободенъ. Въз-
можностьта за човѣка да си из-
бира не доказва свобода на во-
лята, понеже човѣкъ всѣкога из-
бира това, което му се прѣдста-
влява най-износно; а единъ из-
боръ би билъ свободенъ само ако
не зависи отъ никакви мотиви.
Цѣлта на всѣко сѫщество е са-
мосъхранението; цѣлта на при-
родата е сѫщата, и всичкитѣ сѫ-
щества безсъзнателно помагатъ за
нейното постижение. За това въ
природата нѣма редъ и безредие,
нѣма случайно и чудесно. Съзна-
ването на необходимостьта отъ
всичко, що се извършва, дава ис-
тинската основа на нравстве-
ностьта, защото то сочи човѣку
на една неизбѣжна зависимость
на неговото лично щастие отъ
цѣлата природа и, слѣдователно,
отъ ония хора, въ чието обще-
ство живѣе. Оттука се явява по-
нятието за добродѣтель и порокъ:
добродѣтелта е това, което е
наистина и постоянно полезно на
сѫществата отъ човѣшкия родъ,
които живѣятъ въ общество. Въ
едно добрѣ уредено общество пра-
вителството, въспитанието, захони-
тѣ—всичко трѣбва да убѣждава
човѣка, че народътъ, отъ който
той е членъ, може да сѫществу-
ва и да е щастливъ само съ по-
мощьта на добродѣтелта, и че
той, като часть отъ народа, може
да е щастливъ само тогава, ко-
гато народътъ е щастливъ. Да е
нѣкой полезенъ, значи да помага
за щастието на ближнитѣ; да е
врѣдителенъ—значи да помага за
тѣхното нещастие. А въ какво
се заключава щастието? Въ не-
прѣкѫснатото удоволствие; а удо-

волствието намъ се доставя отъ това, което възбужда въ насъ движения съгласни съ нашата индивидуална природа, буди въ насъ дѣйность която не уморява организма ни. Интересътъ е единъ двигатель на хорскитѣ постѫпки; безкористни хора нѣма, а прието е да се наричатъ така ония, чиито постѫпки, като полезни на другитѣ, намъ се виждатъ безполезни за самитѣ тѣхъ. Такъвъ възгледъ е лъжовенъ, защото никой не извършва безполезното за себе си. Повечето търсѫтъ вънкашна награда за добродѣтелта, а въ сѫщность наградата се намира въ самата добродѣтель. Човѣкъ, по свойствената нему лѣность, прѣдпочита да слѣдва по-болѣ рутината, прѣдразсѫдъцитѣ, авторитета, отколко посочванията на опита, който изисква дѣйность, и на разсѫдъка, който изисква разсѫждаване. Лъжовнитѣ мнѣния съставятъ злочестината на хората; така, напр., самоубийството се има за оскърбление на природата и на нейния Творецъ, а между това самата природа е вложила у насъ стремежа да избѣгваме страданията; всички хора скѫпятъ живота, и ако пакъ нѣкой прибѣгва до самоубийство, то е само въ тоя случай, когато това се види единичкий исходъ, посоченъ отъ природата. Изобщо би било по-добрѣ ако хората се учехѫ да прѣзиритъ смъртьта, понеже страхътъ за живота ги кара да се подчиняватъ на тиранията и да ги е страхъ да бранятъ истината. Доброчестината между хората за това е още толкова рѣдка, че я свързватъ съ нѣща, които въ сѫщность сѫ безполезни или дори врѣдителни. Желанията за богатство, удоволствия и могѫщество, сами по себе не заслужватъ укора и сѫ естествени, па и помагатъ за доброчестината на хората, ако само човѣкъ за тѣхното достигане не употрѣбява срѣдства врѣдителни за ближнитѣ, и не се ползува съ тѣхъ въ щета на другитѣ. Да имахѫ хората смѣлостта да издирватъ извора на нещитѣ, най-вече на дълбоко вкоренитѣ въ тѣхнитѣ мисли, тѣ биха видѣли, че тия идеи нѣматъ никаква реалность. Своитѣ първи впечатления за Божеството хората сѫ почерпили въ незнанието причинитѣ на явленията около тѣхъ; слѣдъ това човѣкъ приписалъ на тая неизвѣстна причина воля, разумъ, страсти—всичките свойствени нему качества. Мастростьта, справедливостьта, добротата и т. н. сѫ качества свойствени на материята въ онѣзи мнѣния и съединения, въ които тя се срѣща въ нѣкои слу-чества; а идеята за съвършенството е една отрицателна физическа идея. Отричането на религията не влѣче слѣдъ себе си отричане на добродѣтелта, понеже различието на доброто отъ злото е основано не на религията, а на природата на човѣка, която кара да дири доброто и да избѣгва злото. Жестокостьта и безнравственостьта сѫ съвмѣстими съ религиозностьта; увѣреността въ възможностьта да си искупи грѣха прави порочнитѣ хора по-смѣли, дава имъ едно срѣдство да замѣняватъ съ испълнението на обреди липсата на нравственость. Въ това се заключава и положителната врѣда на религията, а сѫщо и въ тиранията, практикуване хората въ името на Бога и др. т.

X-та книга е останѫла евангелието на материалиститѣ до сегашно врѣме. Никога материалистическитѣ принципи не сѫ били изказани съ такъва прямолинейность и жестокость както въ X-та книга. Виж. *Холбахъ*, единъ отъ философитѣ на XVIII-и вѣкъ, прѣводъ отъ русски (Варна, 1898); а на нѣм. Ланге, *Историята на материализма* и Гетнеръ, *История на френската литература*.

Холера (отъ гр. *холи*, жлъчка). Страшна заразителна и епидемическа болесть, на която признацитѣ сѫ поносъ (диария), жлъчасто бълване, прѣкращение отлѫчване на пикоча, изстиване на тѣлото, вцѣпенение на тѣлеснитѣ хранища и др. Съ тия признаци всичкитѣ жизнени дѣйствия токорѣчи спиратъ, и ако не настане въздѣйствие въ нѣколко часа животътъ се свършва. Болестьта започва изобщо съ малка диария, която скоро почва да гони често (по 15 — 20 пѫти на день). Медицината е токо-речи безсилна противъ X., освѣнъ въ раннитѣ стадии, въ които лѣкуването обикновено слѣдвано въ поноса понѣкога се намира полезно. Истинский лѣкъ за X., до колкото знаемъ още, е прѣдпазителната медицина. Чистотата и здравата храна сѫ отъ първа важность. Изобщо за X. се прѣпорѫчатъ всичкитѣ прѣдпазителни мѣрки съ употрѣбение за епидемическитѣ болести. Почвата, водата и въздухътъ сѫ се обявявали за разпространители на X. Затова, въ врѣме на X., трѣбва да се пие прѣварена вода и да се яде само готвена храна; да се обеззаразяватъ нацапанитѣ дрѣхи и сѫдове и да се миѫтъ рѫцѣтѣ съ разтвора на V. Swieton, слѣдъ омиване съ сапунъ, колчимъ човѣкъ е билъ въ съприкосновение съ боленъ. На Коха, началникъ на една германска мисия въ Александрия (1883) се пада честьта за откриването, описването и въденето на холерния микробъ. Тоя бацилъ е по-кѫсъ, нъ по-дебелъ отъ туберкулозния, и прониква въ тънкитѣ чирва. Слѣдъ Коховото откритие, прѣдлагало се е за прѣдпазване отъ X. вакциниране съ нея.

X., при сегашното състояние на науката, дѣлѫтъ на спорадическа и източна или азиятска. Спорадическата е била извѣстна още на Хипократа; тя става най-често отъ простуда на стомаха, отъ ядене сурови плодове и овощия, отъ прѣпиване спиртни пития, отъ душевни вълнения. Въ топлитѣ климати лѣтѣ зима тя често епидемически характеръ; а ендемическата форма се случва само въ жаркитѣ климати. Азиятската X. до 1817 правила голѣми опустошения въ Индия, дѣто се и ограничавала; послѣ изведнажъ тя станѫла пѫтешественица. На 10 септ. 1823 тя се явила въ Астраханъ и напуснѫла тоя градъ само за да го посѣти пакъ въ 1830, отъ когато почнѫла да пѫтува бързо; тя е въ Варшава прѣзъ априлъ 1831, въ Германия прѣзъ юлия, въ Лондонъ прѣзъ февруария 1832, въ Кале на 3-й марта и въ Парижъ на 14-й. Само Гръция и Швейцария оставатъ непосѣтени отъ нея. — Втората всеобща епидемия въ 1847 слѣдва сѫщия пѫть; тя бичувала първенъ русската войска въ Кавказъ, прѣминува въ Москва и Цариградъ, и нахлува по-бързо въ Германия, послѣ въ Франция. — Виж. Grancher, La contagion du cho-

léra (Rev. d' hygiène, 1884); въ съч. на Grisolle-Jaccoud, Lefort, Guérin, Pasteur, Communications à l'Académie des sciences; М. Ј. Аѳанасьевъ и Ридель, *Азіатская холера, ея происхожденіе, сущность и т. д.* (СПБ., 1892); М. А. Раскинъ, *Холера азіатская и европейская* (притурка на V томъ отъ *Реальн. Энциклопедія Медицинск. Наукъ*, СПБ., 1892; тука има подробни литературни посочвания по прѣдмѣта); Я. Б. Цейгеръ, *Холера азіатская* (XX т. отъ *Реальн. Энциклоп. Медицин. Наукъ*, СПБ., 1897). Третата епидемия въ 1853-54 много авторитети считатъ за едно повторение на прѣдишната още необорена епидемия; въ страшний бичъ, далечъ отъ да ослабне, по това врѣме стигналъ до апогеята си. Само въ Франция, той добилъ 134,000 жертви; отъ тогава послѣдователнитѣ епидемии въ 1865, 1873, 1884 и 1893 сж забѣлѣжени повече съ едно ограничение въ распространението на болестьта отколкото съ ослабването ѝ. Първитѣ холерически епидемии дошли въ Европа по сухо; послѣднитѣ, напротивъ, бидохж внесени по море.

Холера ностра. Виж. *Холерина*. — **Холерикъ**. Раздражителенъ човѣкъ. — **Холерина**. Болесть, сходна съ холерата, но много по-мека и която заминува въ два дни. На дѣло, тая болесть не трѣбва да се смѣсва съ азиятската холера. Друго нейно име е *Холера ностра*. Холерината се появи и слѣдъ нѣколко мѣсеца исчезнж прѣзъ лѣтото въ 1871 въ Цариградъ. — **Холерически**. Свойственъ на, причиненъ отъ, холера.

Холиямбъ, гр. Ямбъ, въ по-слѣдната стжпка на който трохей или спондей на ямбъ.

Холщиния или Холи... Прѣдишно херцогство, н... отъ Елба и на югъ отъ ... п-въ, сега южната часть от... ската область Шлезвигъ—... простр. 18,903 чет. кил... както Шлезвигъ и Лауенбу... принадлежала до 1864 на... Обл. **Шл.**—Х. въ 1895 е... 1,286,416 жит. протестан... Ейдеръ и Елба. Жителитѣ... нимаватъ съ земедѣлие, ... въдство, риболовство, кор... търговия; пристанища: Ки... тона, Глюкщатъ (стара ст... и др.

Хомелетика, *гр.* Прав... съставяне проповѣди.

Хомеопатически, *гр.* К... отнася до хомеопатията.

Хомеопатия. Особенъ с... за лѣкуване, докаранъ въ... ма отъ Ханемана (виж. тов... Х. се характеризира отъ ... най-добрѣ съ двѣтѣ гръцки... отъ които е съставено им... *омионъ*, подобенъ и *патос*... лесть, понеже едно отъ ос... тѣ начала на Х. е лѣкуван... болеститѣ съ такъви цѣрозе... то извикватъ въ тѣлото на ... човѣкъ симптоми, подобни ... болести. Ханеманъ противо... вя на Х. създаденото отъ... име *алопатия* (виж. тая ... Той обнародвалъ системата с... въ 1790; въ 1810 излѣзло... вото издание на неговото ... то съчинение Organon ... Heilkunst, прѣведено ед... не на всички езици. Х. бил... вѣкъ съ голѣмъ умъ, тънъ... блюдателность и способност... широки обобщения. За вр... си той притежавалъ голѣм...

ность и обширна начетеность. Въ
жщото врѣме, той живѣлъ въ
дна епоха, когато въ медицина-
та се борили съвсѣмъ противо-
положни течения, когато болнитѣ
лѣкували съ най-силни цѣрове въ
грамадни дози, отъ които болно-
то тѣло крайно се изнурявало, и
когато лѣкаритѣ съвсѣмъ игно-
рирали цѣлебното влияние на са-
мата природа, та не давали ни-
какво значение нито на обста-
новката, нито на диетата. Х. ви-
дѣлъ всичкитѣ слаби страни на
тогавашната терапия, която и под-
ложилъ на твърдѣ остра критика
въ своя *Органъ*. Самото въведе-
ние на книгата той захваща съ
заявлението, че до него болнитѣ
лѣкували нерационално, главно
възъ основа на принципа— Con-
traria contrarüs curentur
(противоположното се лѣкува съ
противоположно); а истината би-
ла, че правилний пѫть да се лѣ-
кува се намира въ принципа
„Similia similibus curen-
tur“, сир. подобното се лѣкува
съ подобно. „За да лѣкувашъ
нѣжно и бързо, избирай въ всѣ-
ка болесть цѣра, който самъ из-
виква едно страдание, подобно
на онова, което той трѣбва да
ползува“. За да подтвърди това
положение Ханеманъ привожда
много примѣри, заети отъ най-
разнообразни литературни источ-
ници. Така, напр. още Ипократъ
лѣкувалъ поноса (cholera) съ ра-
стението елеборъ, което докарва
поносъ. Тютюнътъ докарва вияне
свѣтъ, страхъ, дори конвулсии, а
единъ сиропъ отъ тютюнови ли-
ста излѣзълъ въ единъ случай по-
резенъ при епилепсия. Наистина,
принципътъ similia simili-
bus curentur билъ исказанъ
по-рано отъ отъ прочутия англ.
лѣкарь Хънтера, който живѣлъ и
училъ прѣди Ханемана; нъ само
Ханеманъ развилъ това учение
въ нѣщо цѣлно и довършено, раз-
работилъ го като законъ, който
не допуща никакви исключения.
Ханемановото учение привлѣкло
много послѣдователи и фанати-
чески привърженици, особено меж-
ду непосветената въ медицината
публика. Едно грамадно достоин-
ство на Х. въ очитѣ на публика-
та е лесний и приятний способъ
на лѣкуването. Да се глътатъ
зрънца и зиматъ капчици, които
по нищожното съдържание въ
тѣхъ на лѣчебни вещества не
могѫтъ да принесѫтъ врѣда дори
когато неправилно се употрѣбя-
ватъ, се прѣдставлява за много бол-
ни по-приятно, отколкото вѫтрѣш-
ното употрѣбение на цѣрове, ко-
ито иматъ неприятенъ вкусъ и
дъхъ. Друга причина, дѣто Х.
добила отъ страна на публиката
много привърженици, е, че Х.,
въ лѣкуването на остритѣ болес-
ти, които, оставени да слѣдватъ
естествения си пѫть, често се лѣ-
куватъ отъ само себе, е достига-
ла блѣскави резултати съ своитѣ
срѣдства, които не сѫ имали ни-
що общо съ изнурителнитѣ и про-
тивовъспалителнитѣ способи за
лѣкуване, които сѫ употрѣбявали
лѣкаритѣ въ минѫлото.

Краткий очеркъ на единъ ен-
циклоп. рѣчникъ не позволява
повече подробности по Х., като
за „невеществената жизнена сила“
у човѣка споредъ Ханемана, и
др. Нъ важното е, че въпрѣки
голѣмото съчувствие, което е на-
мѣрила въ всички страни, Х. не
е много напрѣднѫла; лѣкаритѣ
въ Европа я игнориратъ, затова
и често хомеопатитѣ ги укоря-
ватъ въ нежелание да провѣря-

ватъ съобщаванитѣ отъ тѣхъ факти. Най-голѣмо развитие е достигнѫла Х. въ Съединенитѣ Държави, което се обяснява, между друго, съ абсолютната свобода на медицинската професия въ тѣхъ. Всѣкой, който желае, може тамъ да се занимава съ медицинска и фармацевтическа дѣятелность, да отвори университетъ или колегия и да почне прѣдаването на медицинскитѣ науки. Ето защо въ Съединенитѣ Държави изброяватъ повече отъ 10,000 лѣкари-хомеопати, 143 хомеопатически дружества, 13 висши медицински училища или колегии, които прѣдаватъ теорията и практиката на хомеопатическия способъ за лѣкуване и изваждатъ всѣка година до 400 лѣкари; 54 хомеопатически болници; 33 хомеопатич. аптеки и 22 хомеопатич. списания. Въ Европа Х. далечъ не е достигнѫла това развитие. Най-голѣма сполука Х. е имала въ Испания, въ която наброяватъ до 1,000 лѣкари. Въ Австрия има 10 хомеопатич. болници; въ Германия има 15 хомеопатич. дружества, издаватъ се 14 хомеопатич. списания и сѫществуватъ 3 хомеопатич. болници. А всичкитѣ лѣкари—хомеопати въ Германия, Австрия и Швейцария изброяватъ до 400. Въ Италия—100 лѣкари, 1 болница и 1 списание. Много по-голѣмо развитие е дестигнѫла Х. въ Белгия, въ която живѣѭтъ 50 лѣкари—хомеопати, сѫществуватъ 3 дружества и издаватъ се 3 списания. Въ Франция има 3 болници, 3 списания и до 200 лѣкари-хомеопати. Въ Англия сѫществуватъ 5 болници, 2 дружества, издаватъ се 2 спис. и работѭтъ до 250 лѣкари-хомеопати. Въ Русия Х.,

макаръ и да е била з
тамъ още приживѣ на Ха
има всичко 45 лѣкари, 6
ства, 3 болници и 13 апт
Европа сѫществуватъ 4
по Х.: въ Лондонъ, Мадри
рижъ и Пеща.

Хомеопатъ, *гр.* Лѣкар
лѣкува по хомеопатия; в
тивоположность на *алопат*
Хомеопатия.

Хомерически. Който
ношение или сходство с
ра или Омира, гръцки
Хомерически стихотворе
Хомерически смѣхъ. Г
или високъ смѣхъ, като с
Хомеровитѣ герои.—Хоме
щото, каквото е *Омиръ.*

Homo homini lup
тинска поговорка: човѣкъ
за човѣка.

Хомогененъ, *гр.* Едно

Хомсъ (старовр. *Емеса*)
пенъ градъ въ азиятска
въ дамаскски вилаетъ, 136
на сѣв. отъ Дамаскъ; отъ
до 30,000 жит. Разнообра
мишленость, дѣятелна т
Много плодородното поле
тоя градъ е било театр
двѣ голѣми битви. Тамъ
побѣдена Зеновия отъ Авр
въ старо врѣме, и тамъ Иб
паша разбилъ турцитѣ въ
Англичанитѣ окупирали г
1840.

Хомъ рулъ, *англ.* (с
домашно управление). Само
ление за Ирландия, което
полага Ирландия да се у
ва отъ свой парламент
тоя видъ самоуправление
стѫпи безъ сполука въ стар
си покойний Гладстонъ.
чанитѣ изобщо се обявих
тивъ х.-р. главно отъ с
че самостоятелна Ирланд

нѣкога въ реда на непри-
тѣ на Англия.
мяковъ (*Алексѣй Сем.*). Рус-
поетъ, и забѣлѣжителенъ ли-
(1804—1860). Стихотворе-
а му сѫ били издадени пръвъ
въ 1844, а всичкитѣ му съ-
ния въ 1861. Х. е написалъ
трагедии въ стихове: *Ди-
гій Самозванецъ* (Москва,
), дѣто прѣвъсходно е из-
занъ характерътъ на русска-
ена—майка, и *Ермакъ* (Мос-
1832), произведение, което
ъ отстѫпя на пръвото. Той
писалъ и нѣколко истори-
статии, вмѣстени въ разни
ания. Х. служилъ въ военна-
авалерийска служба и уча-
залъ въ русско-турската вой-
ъ 1828—1829.
о-нанъ. Една отъ срѣднитѣ
йски области, между Печели
анси на сѣв., Шенси на зап.,
на югъ, Нганъ-хоси и Ки-
на ист. Гл. гр. *Хайфунъ*.
к. сѫ дали, поради хубостьта
олетата и долинитѣ му, име-
радина на Империята. Умѣ-
климатъ; 29 милиона жит.
онгконгъ. Китайски о-въ въ
онски заливъ, при входа въ
именната рѣка; простр. 79
килом. и насел. 160,000 жит.
айци и около 10,000 евро-
и, американци и др.). Гл.
ъ *Виктория*. Принадлежи на
ия отъ врѣмето на Нанкин-
договоръ (1842). Тоя о-въ е
ъсходна военна и търговска
ция; въ него се внася главно
онъ, английски памучни и вълн
стоки и др. Слѣдъ тоя о-въ,
ия добила да й се отстѫпи
жния полуостровъ Каулунгъ,
се издига единъ едноименен
ъ; тоя п-въ зависи отъ ко-
я Хонгконгъ.

Хондурасски заливъ. Заливъ, образуванъ отъ Антилско море на юго-зап. отъ сѣверна Америка и на сѣв.-ист. отъ срѣдна Америка, на зап. отъ о-въ Куба. Опасно корабоплуване.

Хондурасъ. Държава въ срѣдна Америка, между Карибско море и Антилитѣ на сѣв. и ист., Никарагуа и Санъ-Салвадоръ на югъ, и Гватемала на зап. Простр. 122,000 чет. килом. и насел. 450,000 жит., близо половината индийци, останѫлитѣ мулати, бѣли отъ испанско происхождение и черни. Вѣроиспов. е католичеството. Стол. *Комаягуа*. Градове: Амалапа, Копанъ, Грациисъ, Трукисило и др. Прѣвъсходни пристанища на Атлантически и Тихи океанъ. Плодородна земя, която поѫтъ Улуа и Нуево-Сеговия. Богати пасбища. Едно врѣме главний поминъкъ е било рударството, нъ сега е токо-речи съвсѣмъ напуснѫто, по причина на голѣмитѣ му мѫчнотии. Нездравъ климатъ. Тая земя, открита отъ Христофора Колумба, принадлежала до 1821 на испанцитѣ, послѣ съставяла часть до 1833—1842 отъ Гватемаленската или срѣдно-американската конфедерация. Правлението, републиканско, се упражнява отъ 1 прѣдсѣдатель, 3 министри, единъ 7-члененъ държавенъ съвѣтъ, единъ 7-члененъ сенатъ и една 11-членна прѣдставителска камара. Търговията се върши токо-речи изключително съ Англия. Англичанетѣ отстѫпихѫ на републиката въ 1859 островитѣ въ Хондурасски заливъ, Ротанъ, Бонаций и др. и Москитоската земя на сѣв. отъ Рио-Хербасъ.

Honni soit qui maly pense. Франц. поговорка: проклетъ да бѫде, който мисли зло (казва

се отъ нѣкого когато увѣрява, че нѣма задна мисъль).

Хонолуло. Гл. градъ на република (отъ 3 ян. 1893) Хавайски или Сандвически о-ви, на южния брѣгъ на о-въ Оаху; 22,907 жит. Градътъ се простира 5 килом. на-длъжъ и е насаденъ съ истинска гора отъ тропически дървеса, които му даватъ изтледа на една градина. Има широки много прашни улици, 6 църкви. Издаватъ се 7 вѣстника, отъ които 4 на английски. Пристанището е най-важното на кралството; търговията му е доста голѣма: вносътъ достига до 25 милиона лева, а износътъ—около 35 милиона лева. Нѣколко линии параходи хващатъ всѣкой мѣсецъ Х., който е така свързанъ съ главнитѣ пристанища на Тихи океанъ, особено съ Санъ Франциско, Кантонъ, Сидни, Окляндъ, и чрѣзъ тѣхъ съ европейскитѣ страни.

Хонорари, *лат.* Възнаграждение за литературенъ, лѣкарски и адвокатски трудъ.

Хоразинъ. Староврѣменениъ градъ въ Галилея, на сѣв.-западния брѣгъ на Галилейско море, около 4 килом. отъ Капернаумъ. Иис. Христосъ е укорявалъ тоя градъ за непокаянието му. Вѣрва се, че Х. е билъ на мѣстото на сегашния гр. Телъ-Хумъ (*Библ.*).

Хорасанъ (староврѣ. *Хиркания*, послѣ *Маршана*). Пространна область, която захваща цѣла сѣв.-западна Персия, между ханство Хива на сѣв., обл. Иракъ-Аджеми на зап., Фарсистанъ и Керманъ на югъ, Афганистанъ на ист. Простр. 200,000 чет. килом. и насел. 2,200,000 жит. (мохамедане-шиити таджици, кюрди, аймаци, арабе, туркмене и др.). Земята, прѣсѣчена на сѣв. отъ планинското бърдо Елбурзъ, прѣдставлява нѣколко плодородни полета и една пустиня. Мѣдни, желѣзни, солни и др. рудници. Жито, ориз, памук, конопъ. Фабрики за копринени и памучни платове и шалове. Гл. гр. *Мешедъ*. Хорасанскитѣ коне, саби и коне съ прочути. — Х. въ старо врѣме включвалъ и Хивинската пустиня, па и страната, извѣстна сега съ името кралство Хератъ. Х. е билъ нѣколко пъти отдѣлянъ отъ Персия, но най-сетнѣ е билъ пакъ присъединенъ къмъ нея въ началото на XVI-и вѣкъ отъ шахъ Исмаилъ Софи.

Хорации. Име на трима братя римляне, които въ царуването на Тула Хостилия се борили достойно срѣщу тримата Куриации, поборници на градъ Алба, по присѣтствието на двѣ войски, и да добиятъ за отечеството си надмощието, сир. кой отъ двата народа да първенствува. При първата срѣща, двамата Х. падали и тримата Куриации били ранени. Останалий живъ Х. употребилъ тогава една стратагема: тъ търтилъ да бѣга. Противницитѣ му, като го гонили, се раздѣлили. Тогава именно той се върналъ та ги поразилъ единъ по единъ съ това обезпечилъ тържеството на отечеството си. — Въ книжнината често се загатва за тая геройска борба, а най-вече за стратагемата на третия Х. за да побѣди непрiятелитѣ си.

Хораций (Q. Horatius Прочутъ римски сатирикъ и ли рикъ, род. въ градецъ Вен (сегаш. Веноза) въ Неаполи ската область, въ 65 прѣди Р. и възпитанъ отъ баща освобо робъ, въ Римъ и Атина, въ гитѣ правила на атинската ла, така че на 22 години

не знаялъ прѣвъсходно и латин-
ски и гръцки езици. Баща му,
въпрѣки скжднитѣ си срѣдства, не
щѣлъ да го даде въ мѣстното у-
илище, а го завелъ въ Римъ, дѣ-
го момчето посѣщавало заведени-
та на най-добритѣ учители, за-
дно съ дѣцата на сенаторитѣ и
садницитѣ. Въ сжщото врѣме,
оклѣ синътъ добивалъ граматиче-
ско и риторическо образование,
ащата грижливо го въспитавалъ
ъ добрата нравственость, като
о прѣдосторожавалъ отъ всички
ъблазни, съ каквито изобилвалъ
имъ, за което синътъ въ 6-а
атира I книга му исказва ис-
рена благодарность. Като свър-
илъ образованието си въ Римъ,
. отишелъ въ Атина, да послу-
а тамошнитѣ философи, между
оито въ онова врѣме особно гър-
ѣли академикъ Теомнестъ и пе-
ипатетикъ Кратипъ. На лекции-
ѣ на тия философи се стичала
имската младежь. Въпрѣки то-
авашния си упадъкъ, Атина про-
звождала на младитѣ римляне
печатлението на нѣщо висше и
еподражаемо, като вселявала въ
ѣхъ дълбоко уважение къмъ е-
инската култура, къмъ елинския
ений. Всичко това Х. самъ ис-
италъ и често дава на това чув-
тво изражение въ произведенията
и. Въ едно писъмце до приятеля
и Юлия Флора, той исповѣда,
е Атина го научила да распо-
знава правото отъ кривото и да
ърси истината въ Академовата
жбрава; въ друго писмо до другъ
иятель, той казва, че именно
а гръцитѣ музата е дала твор-
ческия гений, способностьта да се
овори съ „кржгли уста“, сир.
убаво и свободно. Въ Атина той
е срѣщнжлъ съ републиканскитѣ
одители и Цезареви убийци Бруга
и Касия, и участвувалъ съ тѣхъ
въ битвата при Филипи; нъ слѣдъ
поражението на републиканската
армия побѣгнжлъ отъ бойното
поле въ Италия, — събитие, което
той отпослѣ откровено осмива —
дѣто почнжлъ да пише стихове,
по образеца на Пиндара. Въ това
врѣме той си поставилъ за задача:
първо да внесе гръцкия лири-
чески духъ въ латинския езикъ,
и второ, да усъвършенствува старо-
римската сатира. Неговата пълна
хждожническа сполука и въ двѣтѣ
цѣли го е обезсмъртила. Откакъ
се сприятелилъ съ Виргилия и
Вария, той още повече се при-
страстилъ къмъ поезията. Скоро
славата му се распространила по
Италия толкова, че Меценатътъ по
Виргилиевия съвѣтъ зелъ младия
поетъ въ Римъ и му подарилъ
една земя, въ околностьта на Ти-
буръ. Тамъ се явявали при поета
всичкитѣ съврѣменни знамени-
тости: Агрипа, Полионъ, Пизонъ,
Варий, Тибулъ и животътъ ми-
нувалъ спокойно и толкова ве-
село, че дори накаралъ Х. да се
откаже отъ Августовото прѣдло-
жение да му стане секретарь: Х.
прѣдпочелъ да остане въ зависи-
мость само отъ Мецената, чието
име се слѣло толкова съ името
на поета. Поетътъ умрѣлъ на 57
години, като оставилъ четире
книги оди, една книга еподи
(Poëmata secularia), двѣ
книги сатири и двѣ книги посла-
ния. Всичката цѣль на поезията
му била прославението на Мецена-
та, Вара, Септимия, Виргилия,
любовницитѣ си: Неера, Лиска,
Пира, а похвалитѣ му за Августа
били толкова голѣми, че той дори
му запрѣтилъ отпослѣ да си поста-
ви името. Х. станжлъ всенароденъ
поетъ, и съединявалъ въ себе си

съвсѣмъ разнородни наклонности, като се явявалъ и философъ и влюбенъ, мѫдрецъ - сатирикъ и лекъ - смѣшлйо, съ една рѣчь, като билъ една прѣкрасна личность, уважаема отъ съврѣменницитѣ и оцѣнена отъ потомцитѣ. Х-та философия била епикурейска, както философията на повечето съврѣменни нему благородни римляне; нъ той наблюдавалъ благородното въ историята и живота, което му било и присърдце. Въ хѫдожествено отношение *Сатиритѣ* и *Посланията* му стоѭтъ по-високо отъ *Одитѣ* му.

Литературата за Х. въ нововрѣменна Европа е огромна. Ландинусъ и Манцинелусъ, въ XVI-и вѣкъ, първи почнѫли да тълкуватъ Х. Примѣра имъ послѣдвали мнозина, отъ англичанетѣ Бекстеръ, Талботъ, Бентли и др.; въ Франция: Санадонъ и Вандербургъ; отъ италиянцитѣ: Карло Фея. Всичкитѣ издания достигатъ до 800, отъ които най-добритѣ сѫ Бекстеровото (1802) и Венцеловото (1799). Нъ за най-добъръ коментаторъ на Х. минува пропутий Виландъ, по-добрѣ отъ когото никой не е разбралъ римския поетъ. Х. е прѣведенъ токоречи на всичкитѣ европейски езици, дори на ново-гръцки. Български прѣводачи на Х., като исключимъ Михаиловски съ нѣколко стиха, не се срѣщатъ.

Хораций Коклесъ. Виж. *Коклесъ.*

Хорда, *гр.* Соб. зн. *струна.* Въ *геом.*: права линия, която съединява краищата на една дѫга или на каквато и да било крива линия. — **Хордомелодионъ.** Струненъ музикаленъ инструментъ съ клавиши, изобрѣтенъ отъ Кауфмана въ Дрезденъ. — **Хордометръ.** Уредъ за измѣрване ни: *струномѣръ.*

Хореграфия, *гр.* Искуст се съчиняватъ дансове и б — **Хореграфически.** Кой отнася до хореграфията. — **реграфъ.** Съчинитель на и дансове.

Хорей, *гр.* Стѫпка въ която състои отъ два слога вий дълъгъ, вторий кѫсъ (-

Хорелйефъ. Виж. *Баре*

Хорея. Сѫщото, каквото *товъ-дансъ.*

Хореямбъ, *гр.* Стихот размѣръ, който състои отъ хей (хорей) и ямбъ, а им — ◡ — ◡.

Хореяне. Едно племе, населявало Сииръ, гориста между южното приморие на тво море и источния зали Червено море. Прѣдполага х. живѣли въ пещери. Х. изгонени отъ едомцитѣ (Би

Хоривъ. Прочутъ връх Камениста Арабия, на зап., Богъ се явилъ Моисею, и Илия, гоненъ отъ Иезавел мѣрилъ прибѣжище; 2,478 високъ. При политѣ на тая нина е гръцки монастир *Екатерина,* който ѝ е дал гашното ѝ име.

Хоризонталенъ, *гр.* П ленъ на хоризонта или ви небосклонъ, равенъ; въ пр положность на *вертикален отвѣсенъ.* — **Хоризонтал** ралелно на хоризонта, кое намира на равнището на з — **Хоризонталность.** Пар ность на хоризонта, равно мята. — **Хоризонтъ.** Кръг небосклонъ, чърта около дѣто изглежда, че краищат небето допиратъ до земята.

Хористъ-ка. Виж. Хор

Хороскопъ (гр. *хорось*, врѣме; *скопео*, гледамъ). Прѣдсказвания и заключения на едноврѣмешнитѣ звѣздобройци (виж. *Звѣздобройство*) за сѫдбата на новородения по наблюдения на небеснитѣ свѣтила.

Horror vacui (лат. *страхъ отъ празнота*). Въ *физик.* едноврѣмешно прѣдположение, че природата се бои отъ празно пространство, та водата, въ нѣкои случаи, нахлува въ едно мѣсто, щомъ се опразни. Торичели пръвъ обяснилъ всички подобни явления съ тежината на въздуха.

Horribile dictu, *лат.* Ужасно да се каже.

Хорсабадъ. Село въ азиятска Турция, 20 килом. на сѣв.-ист. отъ Мосулъ, на връха на единъ хълмъ; прочуло се е по това, че тамъ, въ 1842, Бота, французски консулъ, открилъ единъ асирийски дворецъ, заровенъ въ земята, който принадлежалъ на староврѣменна Ниневия, или на асирийския градъ Саргонъ.

Хорта. Гл. градъ и укрѣпено пристанище на о-въ Фаялъ (Азорски о-ви), живописно расположенъ на единъ малъкъ заливъ; около 10,000 жит.

Хортензия, отъ *соб. име.* Японско дръвце съ хубавъ розовъ цвѣтъ.

Хортикултура, *лат.* Градинарство: *хортикултурата обгръща зеленчуко-обработването, овощко-обработването и сѫщото градинарство* (обработването градинскитѣ цвѣтя).

Хоръ, *гр.* Съставъ отъ пѣвци за църковно или друго пѣние, а сѫщо и самото пѣние.—**Хористъка.** Лице, което участвува въ хоръ.

Хоръгвь, *полск.* Църковно знаме.

Haute volée, *фр.* Крѫгътъ на аристокрацията, висшето общество.

Хотелъ, *фр.* Гостоприемница.

Хотентоти. Южно-африканско племе, което населява английската колония Носъ Добра Надежда, и е раздѣлено на много колѣна. Всички пѫтешественици го прѣдставляватъ като най-простото и първобитното отъ африканскитѣ племена, и нѣкои сѫ го прѣдставлявали като образецъ на безобразието или грозотата. Х. иматъ малка глава, трѫгълно чело, кѫсъ, широкъ и плосъкъ носъ, тѣсни очи и жълто-тъменъ шаръ на кожата. Сега тѣ сѫ много истрѣбени или истласкани въ далечнитѣ пустини; една часть отъ тѣхъ сѫ обърнѫти въ християнство и сѫ прѣстанѫли да сѫ, както другитѣ, номади. Х., съ сангвически темпераментъ, се отличаватъ съ крайно лекомислие, леность и наклонность къмъ веселие и пиянство. Умственитѣ имъ способности не могѫтъ се наре ограничени; тѣ лесно изучватъ, напр., чуждитѣ езици, дѣцата имъ въ училищата се показватъ често способни, макаръ обикновено да не отиватъ далечъ. Английското правителство въ колонията има отъ тѣхъ тѣ сѫ ловки ѣздачи и стрѣлци, доста добъръ отрядъ конна полиция, която служи за погранична стража, да дири прѣстѫпницитѣ-бѣглеци и др. Въ Носъ Добра Надежда прѣсмѣтатъ отъ 20,000 до 80,000 души; тѣ толкова сѫ се смѣсили съ разнитѣ други туземни народности, че официалната статистика не може да опрѣдѣли числото имъ. Отъ хотентот. племена, които живѣятъ на сѣв. отъ колонията, тоякоречи независимо и номадски, една

нудилъ крадеца да върне сина му.

Хризипъ. Отличенъ стоически философъ, родомъ отъ Тарсъ въ Каликия род. въ 280 пр. Р. Х. Отишелъ въ Атина бѣдно момче и сполучилъ да се изучи при стоика Зенона. Едно прѣдание казва, че написалъ повече отъ 700 съчинения по философията, граматиката и риториката; нъ до насъ сж достигнжли само нѣколко откжслеци, издадени отъ Петерсена въ Алтона и Хамбургъ (1827). Съврѣмениците му, като желаяли да го похвалжтъ, казвали: „Ако боговетѣ иматъ диалектика, тя е непрѣменно Х-та диалектика". Х. гледалъ на душата като на нѣщо материално, като мислилъ, че само вещество може да дѣйствува на вещество. Х. умр. въ 207 прѣди Р. Хр.

Хрисовулъ, *гр.* Въ срѣднитѣ вѣкове, царска грамота, *Ферманъ.*

Хрисография (гр. *хрисо,* злато; *графо,* пишж). Искуство да се пише или изображава съ злато. — **Хрисоелефантски статуи.** Статуи отъ злато и слонова кость.

Хрисолитъ. Староврѣменно име на драгоцѣненъ жълтъ и свѣтлъ камень. Прѣдполага се, че х. е билъ сегашний топазъ. — **Хрисопрасъ.** Драгоцѣненъ жълтозеленикавъ камъкъ, видоизмѣнение на хрисолита.

Христаки Дупничанинъ. Виж. *Павловичъ* Христаки.

Християне. Онія, които исповѣдватъ християнската вѣра. Виж. *Христосъ* и *Християнство.*

Християнзандъ. Норвежки градъ, ц. на едноименна обл., при устието на Торисъ въ Скагенъракъ, 280 килом. на юго-зап. отъ Християния; 14,000 жит. Добро пристанище, бранено отъ батериитѣ на Християнзолмъ, станция на една часть отъ флотата. Заливътъ е обширенъ и служи за убѣжище на корабитѣ, които плуватъ въ Категатъ. Лютер. епископ. хубава съборна църк. Корабостроителство, фабрики за корабни платна; търг. съ риба и дърва. Градътъ е основанъ отъ Християна IV въ 1641. — Обл. Х. е на югъ, намира се между Скагерракъ и Норвежко море, 260 кил. на дължъ и 230 на ширъ отъ сѣв. къмъ югъ, и има 340,000 жит. Отъ тая обл. зависжтъ нѣколко купа о-ви.

Християния. Столицата на Норвегия, на Сѣверно море, 420 килом. на юго-зап. отъ Стокхолмъ, 420 килом. на сѣв.-зап. отъ Копенхагенъ; сѣдалище на норвежкото правителство и на норвежката диета, 227,626 жит. (1900). Фабрики за памучни платове, тъкания, кирпичи, сапунъ. Износъ голѣми количества дърва, дъски, желѣзо, стъклени издѣлия. Редовно параходно съобщение съ Готембургъ, Копенхагенъ, Бергенъ, Хълъ и др. Лютеранска епископия, университетъ, единъ отъ Норвегия, основанъ въ 1811, с хубава библиотека (160,000 т.), разни научни сбирки, ботаническа градина, обсерватория, отворена въ 1833; много учебни и благотворителни заведения и дружества, отъ които археологическото е прочуто; военни училища. Акершушката крѣпость, донѣйдѣ укрѣпена, служи за арсеналъ и затворъ. Сегашний градъ, основанъ отъ Християна IV въ 1624, е построенъ правилно около пристанището, и е заобиколенъ съ великолѣпни лѣтни къщи. Пристанището е обширно и добре затворено отъ ледоветѣ. А мѣст-

Мѣстностьта на залива, въ който се намира Х., е живописна.

Христианство. Религия таканаречена по името на Иисуса Христа, основательтъ ѝ. Появила се въ самитѣ мѣста, дѣто живѣлъ и умрѣлъ Спасительтъ на човѣцитѣ, и се распространила отъ Истокъ въ всички части на земята. Новий законъ, излѣзълъ отъ еврейската религия, и допълнение на Моисеевия законъ, произвелъ най-голѣмата отъ революциитѣ: той прѣобразилъ староврѣменното общество и подигнѫлъ грѣхопаднѫлия човѣкъ, като му поднесълъ вѣроисповѣдни догми и една нравственость достойни за неговото происхождение и назначение. Той противопоставилъ единобожието срѣщу многобожието на езичеството; правосѫдието, светостьта, всемогѫществото на единъ Богъ творецъ срѣщу нравствената нечистота и срѣщу безсилието на езическитѣ божества; Провидѣнието, или Сѫдбата, срѣщу фаталностьта или случая; той върнѫлъ въ духовния имъ смисълъ пророчествата за Месия, и замѣстилъ вънкашния законъ съ поклонението Богу въ духъ и истина. Новата вѣра, като тръгвала, както моисейството, отъ човѣшкото грѣхопадане, допущала и съѭза на Бога съ човѣка; искуплението, извършено съ Христовата смърть на кръста, е било актътъ на новия съѭзъ, не вече съ единъ избранъ народъ, а съ всички народи. Х. прогласявало двѣ главни учения, любовьта къмъ Бога и любовьта къмъ ближния. Неговата цѣль състояла въ това: да се доведе човѣчеството до най-доброто и най-чистото богопочитане, до образцовъ, най-добро-

тосъ испълнилъ посланието си на земята и апостолитѣ почнѫли да учѫтъ и да кръщаватъ въ негово име евреитѣ и езичницитѣ. До като апостолъ Петръ основавалъ въ Иерусалимъ и въ Антиохия първитѣ християнски църкви, Св. Павелъ възвѣстявалъ Евангелието въ Мала Азия и въ Македония и Гръция, а послѣ и въ Римъ, дѣто съ кръвьта си запечаталъ установението на новата религия. Тамъ далъ, вижда се, живота си за новото учение и апост. Петръ. Въ това врѣме апост. Филипъ тръгнѫлъ да проповѣдва новата вѣра въ горна Азия, Андрей у скититѣ, Тома у партянитѣ и дори въ Индия, дѣто по диритѣ му тръгнѫлъ Вартоломей; Симонъ занесълъ Евангелието въ Персия, Маттей въ Етиопия.

Голѣмо влияние упражнила на х. гръко-римската философия, напр. неоплатонизмътъ.

Гоненията на христианитѣ. Въ първитѣ вѣкове слѣдъ Р. Х. х. е било изложено на жестоки гонения въ римската империя. Тия гонения сѫ били слѣдствие отъ стълкновението на х. съ общественитѣ и политическитѣ идеи на Римъ: апостолитѣ и приемницитѣ имъ проповѣдвали себеотрицанието на едно общество жъдно за удоволствия, човѣколюбието на егоисти, всеобщо равенство и братство на държави, които почивали върху робството; езическитѣ свещенослужители отчаяно се борили да задържѫтъ една власть, която имъ се исплезвала изъ рѫцѣтѣ; римскитѣ императори считали за опасни тия христиане които отказвали да припознаватъ тѣхната религиозна власть и се отдалечавали отъ установе-

ния противъ християнетѣ подкачатъ отъ врѣмето на Траяновия едиктъ въ 112. Гонения имало дори въ царуването на най-добритѣ императори, каквито сѫ: Маркъ Аврелий и Септимий Северъ. Само Александръ Северъ, подъ влиянието на майка си, Юлия Мамея, поставилъ едно изображение на Христа между домашнитѣ си богове. Въ Дециево врѣме станѫло първото и систематическото гонение противъ християнетѣ въ цѣлата империя. Галиенъ (260) прѣкратилъ прѣслѣдването. Диоклетианъ (284—305) първень билъ расположенъ къмъ християнетѣ, нъ, побуденъ отъ зетя си Галерия, наченѫлъ единъ редъ жестоки гонения. Сѫщий Галерий и Констанций Хлоръ слѣдъ Диоклетиановото отричане отъ прѣстола станѫли снисходителни къмъ християнетѣ, а Константинъ Велики, прѣминѫлъ на тѣхна страна. Въ Константиновото царуване х. се възвисило на степеньта държавно вѣроисповѣдане на Римъ.

Забѣлѣжително е, че гоненията на християнетѣ, самата твърдость на християнетѣ да прѣнасятъ мѫкитѣ увеличавали числото на привърженицитѣ на х. и утвърдявали истината на новата вѣра. Още въ I-ия вѣкъ х. се распространило между гръцитѣ и римлянитѣ, па и въ Арабия, Палестина, Финикия, Сирия, Мала Азия, Египетъ и покрай сѣверния брѣгъ на Африка. Кръвьта на мѫченицитѣ, по думитѣ на Тертулияна, е била сѣмето на християнството. „Ние сме само вчерашни," е казвалъ сѫщий писатель на езичницитѣ, „и испълваме вашитѣ градове, вашитѣ колонии, армията, сената, двореца, форума; ние ви оставяме само храмоветѣ." Слѣдъ мѫченицитѣ на вѣрата, които основали църковни събрания и църкви, дошли мѫченицитѣ на покаянието, които основали въ Египетъ монашеското учреждение, на което по-късно св. Василий въ Истокъ и св. Бенедиктъ въ Запад станѫли единъ по другъ върховнитѣ уредници.

Срѣдъ многоразлични спорове развило се на вселенскитѣ събори църковното учение за личностьта на И. Христа и за Свети Духъ; по сѫщия начинъ, подъ ржководството на съборни правила, се развило християнското общежителство. Въ XI-и вѣкъ църквата се раздѣлила на гръцка и римска (виж. *Православие, Патриаршия, Римо - католичество*). Римската църква въ срѣднитѣ вѣкове особено се облагала въ Германската империя, а гръцката църква възродила съ вѣрата въ IX-и вѣкъ словѣнството — България и послѣ Русия и др. Въ новитѣ врѣмена отъ римската църква се развило протестантството (виж. *Хусъ, Лютеръ и Лютеранство, Калвинъ, Уиклиф, Нокъ, Реформация, Протестанти*, Съединени Държави — религия).

Библ. На бълг. *Историята на християнската църква*, съ 31 изображения, прѣведена отъ нѣмски отъ Ф. Флокенъ (Вѣна, 1876); *Църковна История*, съставена по Гизлеровата (Свищовъ, 1890); Ст. Станимировъ, *учебникъ по историята на християнската черква* (Пловдивъ, 1897); Смирновъ, *История на християнската църква*, ч. I—II, прѣв. Н. А. Начевъ (Варна, 1899); Дж. Уилямъ Смитъ, *Начало на християнството* съ едно въведение съединяващо историтѣ на Ста

рия и на Новия Завѣтъ: Съкращение на Ново-Завѣтната история (Самоковъ, Евангелско-Училищна п-ца, 1906); *Животътъ на старитѣ християне*, прѣв. свещ. Гр. Арнаудовъ (Севлиево, 1905); на рус., Макарій, *Исторія церкви*; Overbeck, на нѣм., *История на староврѣменната църква* (Хемницъ, 1875); Aubé, *История на гоненията противъ църквата* (Парижъ, 1878); сѫщий, *Християнетъ въ римската империя*; сѫщий, *Църквата и държавата въ втората половина* на III-и вѣкъ (1885); Mason, *Диоклетиановото гонение* (Лондонъ 1876); Burckharbt, *Врѣмето на Константина Велики* (Лайпцигъ, 1880). По историята на догматическото богословие: Сильвестръ, *Опытъ православнаго догматическаго богословія съ историческимъ изложеніемъ догматовъ* (5 тома). Отъ протестантскитѣ съчинения по историята на догматическото богословие изобщо: Baur, Lehrbuch der Dogmengeschichte (1867) и Vorlesungen über die christliche Dogmengeschichte (1865 — 1876); Harnack, Lehrbuch der Dogmengeschichte (1897); Loofs, Leitfaden z. Dogmengeschichte (1893) и мн. др. Католици: Dion. Petavius, De theologicis dogm. (4 тома); отъ либерално-католическо гледище: Kuhn, Ehrenrettung des Dionysius Petavius und der Katholischen Auffassung der Dogmengeschichte (въ Theol. Quartalschrift, 1850); F. J. Zobl, Dogmengeschichte der Katholischen Kirche (1865); Klee, Lehrbuch der Dogmengeschichte (1837); Möhler, Symbolik (9 изд., 1884); противъ него Baur, Der Gegensatz des Katholicismus und Protestantismus. По тълкователното богословие виж. *Доказателства за християнството* (Цариградъ, п-ца на А. Х. Бояджианъ, 1879; 396 стр.); *Съласие на четиретѣ евангелия или разказанитѣ въ тѣхъ събития и поучения наредени по врѣменния имъ порядъкъ* (Царигр., п-ца А. Х. Боядж. 1880; 235 стр.); *Тълкование на Новия Завѣтъ* (Царигр., п-ца А. Х. Боядж., отъ 1894, около 2,000 стр.); Епископъ Михаилъ, *Истълкувано Евангелие*, кн. I—II, прѣвели по поржка отъ Св. Синодъ Ст. Ст. Станимировъ и Р. Каролевъ (София, 1903; стр. 601+549).

Христианщадъ. Область въ южна Швеция или Готия, допира до Зундъ и Балтийско море; голѣма долина; земята, на югъ много плодородна, произвожда жито; прибрѣжията даватъ много риба; 240,000 жит. Гл. гр. *Христианщадъ*, укрѣпенъ градъ на Хелга, 12 килом. отъ Балтийско море и 400 килом. на юго-зап. отъ Стокхолмъ; 10,000 жит. Голѣма търговия съ катранъ и стипца. Арсеналъ при устието на Хелга. Градътъ е основанъ отъ Христиана IV въ 1614.

Христианъ. Име на дански крале:—X. I, олденбургски графъ, род. въ 1425, избранъ отъ данския сеймъ за краль въ 1448, станѫлъ още отъ 1450 и краль на Норвегия, па за малко врѣме и на Швеция; умр. въ 1481 — X. II. Дански и Норвежски краль отъ 1512 до 1523, на сила завладѣлъ Швеция въ 1520. Управлявалъ се отъ любимки и билъ ненавистенъ за болярета, проказ-

велъ въ Стокхолмъ така наречената „кръвава баня“, когато накаралъ да отсѣкатъ главитѣ на 600 знатни шведи. Сѫщо така бесчовѣчно постѫпялъ и въ Финландия. Въ 1522, Густавъ Ваза освободилъ отъ него Швеция, въ сѫщото врѣме едно възстание избухнѫло въ Ютландия и данцитѣ избрали за краль шлезвическия херцогъ Фридриха I, който въвелъ протестантството въ Дания. X., насърдченъ отъ католич. партия въ Нидерландия и подпомаганъ отъ Карла V, излѣзълъ сполучливо на сухо въ Норвегия въ 1531 ; нъ въ агенхуската битва въ 1532 билъ съвсѣмъ разбитъ, заробенъ и затворенъ въ замъкъ, отъ дѣто билъ освободенъ слѣдъ 12 год. Той умр. въ 1559. – X. Ш. - Дански и Норвежки краль, отъ 1534 до 1559, род. въ 1503; въ 1538 влѣзълъ въ Смалкалденския съѫзъ (отъ *Смалкалденъ*, градецъ въ Хесе), съставенъ отъ 9 протестантски князове среща Карла V, за отбрана на религиознитѣ си вѣрвания; билъ покровитель на наукитѣ; умр. въ 1559.—X. IV. Единъ отъ найотличнитѣ дански крале, царув. отъ 1588 до 1648, род. въ 1577; въпрѣки миролюбието си водилъ една сполучлива война среща шведския краль Карла IX, и прѣемника му, Густава Адолфа, която се свършила съ единъ износенъ миръ въ 1613. Като водитель на протестантитѣ въ 30-годишната война, X. билъ несполучливъ. Ала трудоветѣ му за подобрението на страната си, въ които билъ неуморимъ, били найблаготворни. Той създалъ данска флота, распространилъ данската търговия до Източно-индийскитѣ о-ви, прѣобразувалъ законитѣ, и направилъ много други по реформи. Умрѣлъ въ 1648. V., отъ олденбургския домъ, качилъ се на данския и но прѣстолъ не по изборъ, а по вото на прѣстолонаслѣдие ; валъ отъ 1670 до 1699, ро 1646. Всичкитѣ полезни р на царуването му принадле на министра му Грифелфелд придобилъ Източно - индий о-ви Св. Тома и Св. Иоанъ. въ 1699.— X. VI, наречен *божни*, род. въ 1699 ; цар (1730—1746) било мирол Умр. въ 1746. — X. VII, ро 1749, стѫпилъ на данския столъ въ 1766. Унищожилъ ството на селското насел Сключилъ съ Екатерина говоръ (1767), по който Ру отказала Отъ Холщайнъ—го скитѣ владѣния. Ала, по умс слабость, прѣдоставилъ цѣло правление на министъръ Стр кого то, по майчинитѣ си кл заедно съ съпрѫгата си—мл кралица — заповѣдалъ да рытъ въ тъмница. Въ 1784 столонаслѣдникътъ Фридрих обявенъ за регентъ. Въ в врѣме англичанетѣ бомбард Копенхагенъ (1807). X. ум 1808. — X. VIII, род. въ Като дански и норвежски столонаслѣдникъ, той поиска се въспротиви на рѣшенет Вѣнския конгресъ, който о пялъ Норвегия и Швеция, тестиралъ отъ името на но цитѣ, събралъ 12,000 войска, билъ и прогласенъ норве краль (17 май, 1814), подъ то X. I; нъ съѫзницитѣ го дили, и той подписалъ отре то си 28 ноемв.). Слѣдъ см та на Фридриха VI (1839), нѫлъ дански краль. Опита

да присъедини Шлезвигъ и една часть отъ Холщайнъ на Дания, но не сполучилъ. Умр. прѣди самото избухване на революцията въ 1848.—X. IX, сегашний дански краль, род. въ 1818 въ Готорпъ, синъ на херцога Фридриха отъ холщайнъ-зондербургското семейство, наслѣдило датската корона, благодарение на правата на жена си, Луиза хесенска, внука на X. VIII, братовчедка и наслѣдница на дански краль Фридриха VII. X. IX наслѣдилъ Фридриха VII въ 1863. Възцарението му подигнало въпроса за херцогства Шлезвигъ-Холщайнъ. Прусия и Австрия окупирали страната, и пруситѣ, побѣдители при Дюпелъ, завладѣли Ютландия. Дания подписала миренъ договоръ въ 1864, като отстѫпила Холщайнъ, Шлезвигъ и Лауенбургъ. X. оставилъ Прусия и Австрия да спорѧтъ за тая плячка въ една кръвава борба, която се свършила съ Садова (1866). Една нова конституция се гласувала въ 1866 отъ двѣтѣ камари. За да добие потрѣбнитѣ срѣдства за прѣустройството на войската, краль X. продалъ на Съединенитѣ Държави въ 1867 о-ви Св. Тома, Св. Іоанъ и Св. Кръстъ въ Антилитѣ, и заякчилъ единството на скандинавскитѣ държави, като оженилъ прѣстолонаслѣдника, въ 1869, за Луиза-Евгения, единична дъщеря на Карла XV, шведски краль. X. IX се оженилъ въ 1842 за Луиза-Юлия, дъщеря на хесенския ландграфъ Вилхелма, и настанилъ дъщеритѣ и синоветѣ си най-блѣскаво. Една отъ дъщеритѣ му, *Александра*, се оженила (1863) за бившия англ. прѣстолонаслѣдникъ, сегашния краль Едуарда; друга, *Дагмаръ*, се оженила въ 1865 за царевича Александра, отослѣ императоръ Александръ III; единъ неговъ синъ, *Георги* (избранъ гръцки краль въ 1860), се оженилъ за русската велика дукиня Олга; другъ неговъ синъ, князъ Валдемаръ, не прие българската корона, която му се прѣдложи отъ България слѣдъ князъ Александровата оставка, защото зеть му, импер. Александръ III, тогава бѣше противъ българското регентство. Сегашний дански прѣстолонаслѣдникъ е князъ X.-Фридрихъ-Вилхелмъ-Карлъ, род. въ 1843.

Христовъ *(Кирилъ)*. Единъ отъ младитѣ български поети, лирикъ, много интуитивенъ: постоянно описва себе си, патилата си, описва вѫтрѣшния си миръ. До сега е издалъ много отъ стихотворенията си въ отдѣлни сбирки подъ слѣднитѣ заглавия: *Пѣсни и въздишки* (София, 1896); *Трепети* (Сливенъ, 1897); *Вечерни сѣнки* (Варна, 1899); *На кръстопѫть* (София, 1901); *Избрани стихотворения*, съ прѣдговоръ, който е една гореща похвала, на поета Вазова (София, 1903); *Самодивска китка* (София, 1904); *Отъпотворение*, драма въ стихове (София, 1905). X. още прѣведе въ стихове Байроновата мистерия *Кайнъ* (напечатана въ *Българска Сбирка*, 1897 г., отъ юн. нататъкъ). X. е род. въ Стара-Загора въ 1875. Единъ интересенъ анализъ на неговата поезия ни дава А. Теодоровъ въ учебника си *Бълг. литература*. А. Теодоровъ дословно казва: „Сиракъ и незакърменъ въ дѣтинство съ майчини милувки и любовь, той [К. Х.] въ юнашка пора загорява отъ трайна страсть за любовна взаимность, дѣто и у кого-

то я намѣри. Нему сѫ потрѣбни сладостнитѣ трепети на любовь, потрѣбна му е омайната наслада отъ нея, и това не въ образа на постигнатото щастие, но въ неспирната смѣна на блаженство отъ любовенъ отзивъ и доволство отъ безмилостна раздѣла. Людското мнѣние за обходата му не го смущава никакъ, защото съ лъжи и въ робство живѣе оня, който не живѣе съ рѣйно сърдце и безъ любенъ дългъ.

Сбирката *Пѣсни* и *въздишки* съдържа галенитѣ пѫпки на тая страсть на Христова. Тукъ той, питомецъ на скърбьта, надѣе се на доброто и съзира цѣлта на живота въ борбата; ала по-нататъкъ вѣрата му истлѣва подъ жара на любовнитѣ съмнѣния и всичката надежда се обръща къмъ силата на сърдечнитѣ влѣчения, съ които се опрѣдѣля и исчерпя за него истински животъ. Гълтай насладата, не въздържай трепети сърдечни, не ти трѣбатъ спомени—се пѣе въ другата сбирка *Трепети*. Х. е пѣвецъ на любовь незадоволена, нъ която никога не се отчайва; той живѣе заради мѫкитѣ и страданията отъ любовьта. Задоволената съвършено любовь би била за него край на живота, който царува само въ вѣчната младость. Това се чете въ сбирката му *Вечерни сѣнки*. Бѣлѣжити сѫ за скърбьта, за нагледа и художеството на поета въ тритѣ му сбирки пѣснитѣ—Ricordo, *Послѣдня пѣсень* (въ първата сбирка), *Трагедия*, *Звѣзда*, *Химнъ*, *Желѣзното сърдце*, *Финални акорди* (въ втората), *Епиникия*, лирическа поема *Морска пѣна* (въ третата). Между нижела хубави пѣсни въ сбиркитѣ сѫ *Върти лопатитѣ*, пръводната *Пѣсень на* Marie des A ges, *Октави* и мн. др. За *модивска китка* А. Теодоро казва: „К. Христовъ е далъ цвѣтята отъ *Самодивска ки* всичко хубаво, що се намира народнитѣ любовни пѣсни... нея той прави значението д за българската книжнина: дос вя на обществото ни животво наслада въ симпатични и здр настроения отъ любавния жи на българския народъ и отз на българската поезия благод на пѫртина за самобитность национална творба“ (*Период Спис.*, кн. LXVI; и отдѣлен печатъкъ). Х. е размѣстилъ не малко хубави балади и роман (*Боятъ при Чирменъ*, *Въ лук блъсъкъ*, „*Бѣжанци*, *Легенда на ж ностьта*). Х. много обича со товата форма. Съ особено ис ство прилага въ нѣкои пѣсни ко и формитѣ на народния лири ски стихъ.

Х. има и нѣколцина, кой п вече кой по-малко, неблагопра ни критици; най-острий отъ тѣ е, може-би, П. Яворовъ (сп. *М сълъ*, год. XVI=1906, кн. I). Яворовъ, както и К. Величк (въ сп. *Лѣтописи*) намира, че Х-т *Избрани стихотворения* не с „избрани“, а просто „събрани Яворовъ и Григоръ Чешмеджие (послѣдний въ *Ново Общест* сочатъ примѣри отъ прѣстан прѣработка отъ Х. на народ пѣсни. Споредъ Яворова, всич тѣ Х-ви балади, легенди и ид лии показватъ, че Х. не е пр никналъ достатъчно дълбоко в материята и е билъ несъобраз телень въ обработката. Като т пична въ анемичностьта са то сочи баладата *Убиецътъ на Ас на I. Първа любовь* била добр

сама по себе си и стояла между другитѣ сиротно уединена. *Разпната*, *Оплаканъ*, *Младоженци* и др. имали всичкитѣ недостатъци на *Убиецътъ*. За X-та драма *Отъпотворение* Яворовъ, слѣдъ като привожда токо-речи буквално прѣведени мѣста въ нея отъ поемата съ сѫщото име на русския литераторъ Мински, заключава, че не може да става и дума за сполука на композицията изобщо. Неблагоприятни на Х. въ това отношение сѫ и рецензентитѣ на Книжовното Дружество (виж. *Периодич. Спис.*, LXVI, 9—10 свезка, 1905 год.)

Христоматия (гр. *христосъ*, полезенъ; *матеко*, уча се). Сборникъ, който съдържа образци отъ литературнитѣ произведения на отлични писатели въ единъ езикъ, и служи за изучването на тоя езикъ.

Христосъ, гр. значи *помазаникъ* (Божи). Титла на Спасителя, сега въ общо употрѣбение като негово име или часть отъ неговото име. Неговото име е *Иисусъ*, гръцка форма на еврейската дума Иехова (Спаситель). Х. на гръцки значи *помазаникъ*,—титла, която се давала на царе, първосвещеници и пророци (Ис. 45; 1 Цар. 14 и др.), надъ които се е извършвало свещ. помазание, а особено титла на Спасителя на свѣта, който съединява въ своето лице всичкитѣ тия три знания. Х. отговаря точно по значение и употрѣбение на еврейската дума *Месия*.

По учението на Евангелието, Иисусъ Х. е истинский синъ Божи, чието раждане нѣколко хиляди години по-рано много пѫти е било прѣдсказвано. По това учение, Той е билъ роденъ отъ Св. Духъ и Дѣва Мария, обручена за Иосифа, дѣтинството си прѣкаралъ въ Майчиния си домъ, на 30-годишна възрасть се кръстилъ отъ Иоана и, като си избралъ за помощници 12 рибари, наречени отъ него апостоли, проповѣдвалъ Евангелието въ течение на 3 години, за което билъ осѫденъ отъ еврейския синедрионъ на смъртъ, а отъ римския намѣстникъ Ирода распнѫтъ. Въ 3-я день въскръснѫлъ и се възнесълъ на небето. Виж. *Евангелие*.

Всѣкому сѫ добрѣ познати описанията, които евангелиститѣ даватъ за раждането, служенето, смъртьта, въскръсението и възнесението Иисусови, та не е потрѣбно да се простираме върху тѣхъ.

Противницитѣ на християнството изобщо не сѫ успорявали историческата истинность на евангелския расказъ за Христовия животъ; съ исключение на чудесата. Целзъ и други езически писатели сѫ допущали дори истинностьта на чудесата, нъ сѫ поддържали, че тѣ сѫ правени чрѣзъ магия, или че сѫ били много малко и незначителни да свидѣтелствуватъ за Иисусовитѣ притезания. Нововрѣменнитѣ противници на християнството сѫ отхвърляли тия възгледи. Нѣкои сѫ се мѫчили да покажѫтъ, че Х. е ламтялъ за земна власть, нъ тая теория е била слаба. Повечето противници сѫ исказали възгледа, че Иисусъ е приспособявалъ поведението и ученията си на понятията общи между евреитѣ, и особено на тѣхното чакане Месия; ала въ сѫщото врѣме тѣ допущатъ безподобното прѣвъсходство на религиозната и нравствена система, която е училъ. Тѣ поддържатъ

че Христовото учение прѣдставлява най-благородната и най-чистата система нравственость основана на измама. Защитницитѣ на християнството сочѫтъ Иисусовия характеръ, както се разкрива въ неговия животъ и неговото учение, като единъ отъ най-голѣмитѣ аргументи противъ тоя възгледъ на невѣрницитѣ.

Литературата за Христа е може-би най-обширната отъ всички. Отъ западно-европейскитѣ „животописания на Иисуса“ между положителнитѣ и апологетическитѣ (по отношение на крайнитѣ отрицатели) сѫ слѣднитѣ: Bernhard Weiss, Das Leben Jesu (1882); Beyschlag, Leben Jesu (1885, протестант.); Camus, Dupenloup, P. Didon (1891, католици); Tholuck, Die Glaubwürdigkeit der evang. Geshichte (Хамб., 1837); Neander, Das Leben Jesu Christi (Хамб., 1837); Kuhn, Das Leben Jesu wissenschaftlich bearbeitet (1838, противъ Щрауса); H. Ewald., Geschichte Christi (3 изд., 1867); Luthardt, Die modernen Darstellungen des Lebens Jesu (1864); Wieseler, Beiträge zur Würdigung der Evangelien (1869, противъ Баура и Ренана); W. Fr. Gess, Christi Person u. Werk 1870—1879); De pressensé, Jésut Christ, son temps, sa vie, son oeuvre (1865) и Farrar, Life of Christ (Лондонъ, 1875; български прѣводъ на митроп. Теодосия, *Животътъ на Иисуса*, София, 1901, 929 стр.) съединяватъ полемическото съ положително-религиозното гледище. Има и българска книга *Животътъ на Господа Иисуса Христа*, съставенъ по хронологически редъ само по думитѣ на 4-тѣ Евангелия (Самоковъ, Еванг.-учил. п-ца, 1906). Като родоначалници на така-наречената критическа посока се явяватъ Schleiermacher, Vorlesungen über das Leben Jesu herausgeg. von Rütenik (1864; четени отъ 1819) и Hase, Vorlesungen über die Geschichte Jesu (1829; послѣдний пѫть като Geschichte Jesu, 1876). Главнитѣ тръгнали отъ тука посоки сѫ: *критиката на тенденциитѣ* и *критиката на митологизацията*. Главнитѣ прѣдставители на тенденциозната критика сѫ: Baur, Kritische Untersuchungen über die canonishen Evangelien (1847) и Das Christentum und die Kirche der 3 ersten Jahrhunderte (1853); A. Hilgenfeld, Die Evangelien nach ihrer Entstehung und Bedeutung (1854). Отъ всички най-радикаленъ и произволенъ е Bruno Bauer (Kritik der evangelischen Gechichte der Synoptiker, Kr. d. ev. G. des Johannes, 1840—41; Kritik der Evangelien und Geschichte ihres Ursprungs, 1850—52; Christus und die Cäsaren, 1877), до когото е ближенъ и Volkmar (Jesus Nazarenus und die erste christliche Zeit, 1881). Прѣдставителитѣ на митологическата теория сѫ: D. Strauss, Das Leben Jesu kritisch bearbeitet (1835 — 1864); Weisse, Das Leben Jesu kritisch u. philosophisch bearb., 1831); J. Salvador, Jésus Christ, sa

vie et sa doctrine (1838); Gfrörer, Gesch. des Urchristentums (1838). Отъ критицитѣ-еклектици, които се стремятъ да съединятъ и очистятъ отъ увлѣчения и двѣтѣ теории (при което авторитѣ постоянно се увличатъ и тѣ сами) личатъ: Е. Ренанъ, Vie de Jésus (1863; бълг. прѣводъ, *Животътъ на Иисуса*, прѣв. Г. К. Х-въ, София, 1895); Schenkel, Das Charakterbild Jesu (1864); Theodor Keim, Gesch. Jesu von Nazara (1867—1872, най ученото отъ критическитѣ „Жития на Иисуса“); Pfleiderer, Das Urchristentum (1887); A. Réville, Jésus de Nazareth (1897). За мнимата зависимость на Иисуса Христа отъ Буда виж. R. Seydel, Die Buddhalegende und das Leben Jesu (2 изд., 1897), а за неговата мнима зависимость отъ фарисеитѣ — Delitzsch, Jesus u. Hillel, mit Rücksicht auf Renan u. Geiger verglichen (3 изд., 1879).

Много обширна е и литературата върху „христологията“ или църковното учение за личностьта на Иисуса Христа. За православния възгледъ върху историята на догмата изобщо виж. библиографията при *Христианство*. Други отъ най-важнитѣ съчинения по прѣдмѣта сж: Baur, Die christliche Lehre von der Dreieinigkeit und Menschwerdung Gottes (Тюбинг., 1841—1843); Dorner, Entwickelungsgeschichte der Lehre von der Person Christi (2 изд., 1845—1853); A. Réville, Histoire du dogme de la divinité de Jésus Christ (1869); Schultz, Die Lehre von der Gottheit Christi (1881). Руската църковно-историческа наука има нѣколко прѣкрасни монографии по темитѣ тѣсно свързани съ христологията: Болотовъ, *Ученіе Оригена о Св. Троицѣ* (1880); А. Лебедевъ, *Вселенскіе соборы IV и V вѣковъ*; сѫщий, *Вселен. соб. VI, VII и VIII вѣка*; А. Спасскій, *Аполлинарій Лаодикійскій* (1895); Н. Глубоковскій, *Блаж. Θеодоритъ еп. Кирроскій* (1890).

Христофоръ Колумбъ. Виж. *Колумбъ*.

Хромасия (гр. *хрома*, боя, вапсилка). Недостатъкъ на зрѣнието, който състои въ това, че болний вижда такъви шарове, каквито въ сѫщность нѣма. — **Хромаскопъ.** Уредъ за измѣрване степенъта на прѣломението на различни лучи. — **Хроматехника.** Учение за приготвянето вапсилки по електрически пътъ. — **Хроматинъ.** Въ *физик.* явлението, когато се разлага бѣла луча свѣтлина, чрѣзъ прѣломение, на 7 вапсани лучи (виж. *Спектръ*), отъ което заключаваме, че бѣлий шаръ състои отъ 7 шара, които, когато сж смѣсени въ опрѣдѣлена пропорция, произвождатъ на очитѣ ни впечатлението на бѣла свѣтлина, и отъ тѣхъ всѣкой има особенъ показатель на прѣломението. Нютонъ, като доказалъ това явление, показалъ, че и наопаки, отъ съединението на тия 7 шара въ надлежната пропорция, се добива тутакси бѣлъ шаръ; той правилъ това съединение чрѣзъ изпаклило стъкло, на което зималъ лучитѣ на спектра; въ фокуса, дето се съединяватъ всичкитѣ лучи, се явява бѣлий шаръ. — **Хроматика.** Часть отъ оптиката, кой-

то изслѣдва произхожден. на различнитѣ свойства и отношения на шароветѣ.—**Хроматически.** Съ шаръ, вапсанъ: *хроматическо стъкло.*—**Хроматъ.** Въ *хим.* соль образувана отъ съединението на хромова кислота съ една основа. — **Хромистъ.** Който съдържа хромъ. — **Хромитъ.** Една желѣзна руда, която съдържа хромъ. — **Хромъ.** Просто тѣло, металъ, така нареченъ за това, че образува сложни тѣла съ *хубави шарове.* Х. билъ открить отъ франц. химикъ Воклена въ 1797, и се срѣща въ минерала оловенъ хроматъ (*сибирското червено олово*) и въ хромита. Въ металически видъ има шаръ като стоманата и добъръ блѣсъкъ, и е твърдъ, крѣхъкъ, и мѫчно се растопява; нъ се е добивалъ само на прахъ, та като металъ не прѣдставлява интересъ. Жълта хромова боя, която се добива отъ сибирското червено олово, отдавна се употрѣбява въ живописството; по-отскоро въ това искуство се употрѣбява и зелена хромова боя, като безврѣдна, намѣсто много опасната арсенична зелена боя. — **Хромолитография.** Печатане съ бои по литографически способъ. — **Хронометръ.** Инструментъ за настрояване струни, изобрѣтенъ въ 1827 отъ Ролера.

Хроника (гр. *хронос*, врѣме). 1) Врѣменникъ, лѣтописъ, битописъ, записки на съврѣменникъ. 2) Отдѣлъ въ вѣстникъ или списание за събития отъ врѣмето, въ което ставатъ въ областьта на едно особно звание: *юридическа хроника, съдебна хроника* и т. н. — **Хроникирамъ.** Отбѣлѣжвамъ въ хроника. — **Хронически.** Дълговрѣменен, продължителенъ: *хронически болестъ.* — **Хронологически.** 1) Който се отнася до хронологията. 2) Поставенъ, наредѣнъ по реда на врѣмето. — **Хронологическа метода.** Способъ за прѣдаване историята, по който събитията се расказватъ по реда на врѣмето, въ противоположность на *етнографическа метода*, по която се расказва историята на отдѣлнитѣ народи. Двата способа се съединяватъ въ *синхронистическата методи*, по които събитията на разнитѣ държави се излагатъ съврѣменно едно съ друго — **Хронология.** Лѣточисление, учение за прѣсмѣтане врѣмето. Дѣли се на 2 отдѣла: астрономическа или теоретическа и техническа или историческа. Първий отдѣлъ приспособява движението на небеснитѣ тѣла за опрѣдѣление и сравнение помежду имъ единици на врѣмето; а технический дѣлъ отъ х. показва, какъ различнитѣ народи съ дѣлили врѣмето въ живота си и какъ събитията на тия народи може да се сравняватъ помежду имъ по врѣме. Това послѣдното нѣщо поставя х., на равно съ географията, въ числото на най-важнитѣ спомагателни исторически науки. За х. у разни народи виж. *Календаръ.* — **Хронологъ.** Лѣточислитель.—**Хронометръ.** Врѣмемѣритель, инструментъ за най-правото измѣрване на врѣмето.— **Хроносъ.** Същото, каквото и *Кроносъ.*

Хуайтъ (Сѫръ Уилиямъ White) Английски посланикъ въ Цариградъ по врѣме на нашето съединение, комуто България дължи много; починѫ ненадѣйно като цариградски посланикъ въ едно посѣщение на Берлинъ (1824 — 1891). Синъ на английски колониаленъ консулъ, Сѫръ У. Х. сѫр

шилъ наукитѣ си въ Кямбриджъ, а дипломатическото си поприще почналъ отъ 1857. Отличенъ лингвистъ — знаялъ и нѣкои словѣнски нарѣчия, — той билъ едно по друго консулски секретарь въ Варшава, консулъ въ Данцигъ (1864), дипломатически агентъ въ Сърбия (1875), участникъ въ *цариградската* конференция (виж. това име) въ 1876, посланикъ въ Румъния (1878), и. д. посланикъ отъ 1885 въ Цариградъ и отъ 1887 посланикъ въ сѫщата столица. Въ всички международни въпроси, които се подигнѫха въ Цариградъ относително България съ румелийския прѣвратъ (Съединението) Сѫръ У. Х. всѣкога е билъ нейнъ защитникъ. Нему се дължи, че въ топханенската конференция въ 1885 Турция не се рѣши да окупира южна България. Нему сѫщо се дължи, че конференцията забави своитѣ рѣшения, доклѣ България се споразумѣ направо съ Турция. Когато русскитѣ дипломати изсипвахѫ цѣлъ купъ обвинения противъ България и подбуждахѫ Турция да нахлуе въ отечеството ни, нѣщо твърдѣ възможно тогава, Сѫръ У. Х. е давалъ разумни съвѣти, както на султанскитѣ сановници, така и на самия султанъ, да не прѣдприематъ никакви постѫпки, които може да вмъкнѫтъ Турция въ нѣкоя беля.

Въ една книга, подъ загл. *Службата и пръписката на Сѫръ У. Хуайта*, отъ Судерландъ Едуардса, издадена въ 1902, намираме нѣкои доста интересни писма, размѣнени между английския посланикъ въ Цариградъ и неговия колега въ Петербургъ, Сѫръ Робертъ Морие. Въ тия писма се описватъ отношенията и постѫпкитѣ на русския посланикъ въ Цариградъ по врѣмето на румелийския прѣвратъ, когато въ кйошка Топхане прѣдставителитѣ на великитѣ сили се съвѣщавали върху мѣркитѣ за възстановение старото положение въ Източна Румелия. Споредъ тия писма, русский посланникъ прѣдлагалъ на султана да окупира съ войскитѣ си Източна Румелия, а Англия се отказвала да се присъедини въ даването подобенъ мандатъ на султана. „*Само поради страха на султана отъ опасностьта, която това би му навлъкло, Нелидовий съвътъ не се прие съ довърие*“ сѫ Сѫръ У. Х-тѣ думи.

Хуманизация (лат. *хуманусъ*, човѣшки отъ *хомо*, човѣкъ). Смекчение на нравитѣ. — **Хуманизмъ**. Образователна система, която има за основа изучване старитѣ езици съ старата история и староврѣменитѣ философи, съ цѣль за смекчение на нравитѣ. — **Хуманистъ**. 1) Ученъ, който признава старитѣ езици като необходимо условие за образованието. 2) Човѣкъ, който съчувствува на всичко човѣшко. — **Хуманитаренъ**. Човѣколюбивъ.—**Хуманенъ**. Който се отличава по хуманность, човѣщина; *хуманно*, съ човѣщина, човѣшки; *хуманность*, човѣчность, човѣщина, човѣколюбие.

Хумболтъ (Александръ Humbold t). Единъ отъ най-великитѣ естествоиспитатели, и който е помогнѫлъ повече отъ всѣкого въ новитѣ врѣмена за напрѣдъка на естественитѣ науки; род. и умр. въ Берлинъ (1769 — 1859). Х. слѣдвалъ учението си въ франкфуртския университетъ, послѣ въ гетингенския, дѣто добилъ познания въ политическата икономия, археологията и ботаниката. Въ

1790, заедно съ Форстера и Хайнса, извършилъ първото научно пѫтуване по Германия и Англия, слѣдъ което обнародвалъ наблюденията си надъ рейнскитѣ базалти. Въ 1791 Х. отишелъ въ Фрайбургъ да слуша лекциитѣ на прочутъ минералогъ Вернера и подъ неговото ржководство събралъ и турилъ въ редъ нѣкои материали за подземната фрайбургска флора съ което положилъ основата на една наука, която до негово врѣме не сѫществувала. Трудоветѣ на французскитѣ химици го накарали да се залови за химията и да обнародва нѣколко статии по тая наука, нъ това занятие се прѣкѫснѫло съ назначението му началникъ на рудницитѣ въ околностьта на Аншпагъ и Байрайръ, за които прѣдставилъ едно подробно описание. Управлението на рудницитѣ му доставило случай да основе тамъ едно рударско училище, да изработи наставления за правилното разработване на рудницитѣ, да напише записки за земната магнитность, харта за солнитѣ жили на Германия и др. Слѣдъ едно посѣщение на брѣговетѣ на Рейнъ и на Холандия и назначенъ членъ на Съвѣта на Върховния Съвѣтъ, Х. се подпрѣтнѫлъ да изучва медицината и се заловилъ за физиологически изслѣдвания; въ 1796 той издалъ прѣкрасни издирвания: за галванизма и съчинение за възбуждането на нервитѣ и мишечнитѣ фибри. Годината 1796 го отвлѣкла отъ медицинскитѣ занятия и изново се обърнѫлъ къмъ геогностически издирвания въ Тиролъ, Ломбардия и Швейцария; нъ въ 1799 Х. прилежно изучвалъ анатомията при Лодера, бивши професоръ на иенския университетъ и се занимавалъ да изслѣдва теорията за измѣнението на жизнената сила.

Като се приготвилъ така, Х. рѣшилъ да изучи природата въ изкитѣ ѝ видоизмѣнения и затова тръгнѫлъ да пѫтува около свѣта. Първото му опитване да отиде отъ Парижъ до срѣдна Азия не сполучило, и само въ 1799 бил приведено въ испълнение вече въ Испания. Прѣзъ юлий сѫщата година Х. билъ вече на брѣга на южна Америка, въ Куманъ, отдето тръгнѫлъ първенъ да разгледа Нова Андалузия и Испанска Гвиана, а послѣ вече о-въ Куба, дето съ най-голѣма точность заедно съ приятеля си Бонплана, опрѣдѣлилъ географическото положение на Хавана. Годината 1801 е ознаменувала съ прочутото изкачване на Кордилеритѣ, планината на Квито, волканъ Тунгуру и Чимборазо. Съ най-голѣми мѫчности ученитѣ приятели достигнали до върха на волканъ Чимборазо и да изслѣдватъ растителностьта му. Годинитѣ 1802 и 1803 били посветени на изслѣдванията на Мексико, Нова Испания, Съединенитѣ Държави и връщането въ Франция въ края на 1804. Всичките изслѣдвания и драгоцѣнни работи се привели въ редъ въ слѣднитѣ подирь това години; най-сетнѣ, въ 1828, се осѫществила Х-та завѣтна мисъль да посѣти срѣдна Азия.

Х., заедно съ Розе и Еребергъ тръгнѫлъ за Уралскитѣ и Алтайскитѣ рудници, прѣзъ Нижний Новгородъ, минѫли покрай езерото Коливанъ и юго-западнитѣ части на Алтай и достигнѫли до Китайска Джунгария. Слѣдъ тия пѫтешествениците тръгнѫли по Киргизската степь къмъ южните

поли на Уралското бърдо. Отъ Оренбургъ Х. посѣтилъ езеро Елтонъ и свършилъ пѫтуването си близо до Астраханъ. Плодъ на това пѫтуване била една богата сбирка материали касателно планинскитѣ системи на срѣдна Азия, разрѣшението на въпроса за прѣдполагаемото вдлъбение на повръхностьта на земното кълбо близо до Каспийско море и точни свѣдѣния за прѣдѣлитѣ на азиятскитѣ държави. Съ радушното посрѣдство и помощь на русски учени и на русското правителство, Х. съставилъ една точна харта за посоката на 4-тѣ голѣми планински системи на срѣдна Азия и на волканическата почва между Небеснитѣ планини и езеро Далай.

Нѣма ни единъ клонъ отъ науката, въ който прочутий ученъ не е направилъ доста голѣми издирвания и не е принесълъ неоцѣними услуги: на астрономията —съ изслѣдването на луната, на Юпитеровитѣ и Меркуриевитѣ спѫтници; на ботаническата география—съ изслѣдвания на распрѣдѣлението по широчини; на физическата география—съ изучване распрѣдѣленията на изометрическитѣ линии, положението на магнитния екваторъ, геологическото устройство на разнитѣ страни съ барометрически и термометрически измѣрвания, съ единъ проектъ за магнитни обсерватории; на естествената история—съ многобройни рисунки на видоветѣ на различкитѣ растения и животни; на историята—съ изслѣдване паметницитѣ на Перу и Мексико, на старата цивилизация и религия на астекитѣ, толтекитѣ, перуанцитѣ и др. и др.

Х-тѣ най-главни съчинения, освѣнъ прѣдспоменѫтитѣ, сѫ слѣднитѣ: Mineralogische Beobachtungen über einige Basalte am Rheine; (1790); Florae Fribergensis specimen (1793); Voyage de Humbolt et Bonpland dans l'inrérieur de l'Amérique (1810 — 1832); Ansichen der Natur (1808); De distributione geographica plantarum (1823); Essai géognostique sur le gisement des rochers dans les deux hémisphères (1822); Fragments de géologie et de climatologie asiatiques (1821); най-сетнѣ двѣ послѣдни съч.: Kosmos — прочуто произведение, прѣведено на повечето европейски езици и Buch der Natur. Отъ 1837 знаменитий ученъ издавалъ въ Парижъ: Examen critique de la géographie du Nouveau Monde et des progrès de l'astronomie aux XV et XVI siècles. Списъкътъ на Х-тѣ съч. се намира у Кленке. Виж. Klencke, A. von Humboldt, Leben und Wirken; Wittwer, A. v. H.; Uhle, A. v. H., Correspondance scientifique et littéraire de H., изд. на Ла-Рокетъ; Briefe von A. v. H. an Varnhegen von Ense; Лучининъ, *А. ф. Г.*

Хунанъ (на югъ отъ езерото). Срѣдна китайска область, между обл. Хуне на сѣв., Сечуанъ и Куей-чеу на зап., Кианги и Куангтунгъ на югъ, и Кианги на ист.; пои се отъ нѣколко рѣки, отъ които главнитѣ се вливатъ въ Тунгъ-тингъ-хоо, най-голѣмото езеро въ Китай. Гл. градъ

Чанъ-шафу, на зап. отъ езеро Тунгъ-тингъ; 20,000,000 жит.

Хункяръ-скелеси. Село на азиятския брѣгъ на Босфора, което е дало името си на единъ договоръ, сключенъ между Русия и Турция, прѣзъ юния 1839. Прѣзъ тая година Мехмедъ-Али, египетски подкраль, подвластенъ на Турция, завладѣлъ Сирия, разбилъ турската войска въ Мала-Азия, па тръгнѫлъ за Цариградъ и щѣлъ да го прѣземе, ако Русия не била испратила сухопѫтна и морска войска да го пази. Нъ за тая си услуга Русия не дигнѫла войскитѣ си отъ Босфора, доклѣ Турция не подписала *Хункяръ-скелеския* договоръ, който отварялъ за русскитѣ военни кораби Цариградски и Дарданелски протоци, които затварялъ за другитѣ държави. Тоя договоръ, сключенъ за 8 години, турялъ Турция на расположението на Русия; той надминувалъ въ всичко кючукъ-кайнарджиския отъ 1774, по който на Русия се е прѣдоставяло право да покровителствува православнитѣ християне въ Турция, съ други думи, да се мѣси въ вѫтрѣшнитѣ работи на тая държава.

Ху-пе (*на съв. отъ езерото*). Область въ срѣдни Китай, на югъ отъ обл. Хунанъ, пои се отъ Синя рѣка. Гл. гр. *Ву-Чанъ*; заедно съ ближнитѣ градове *Ханъкеу* и *Ханъ-янъ* около 1 милионъ жит. Областьта има 180,000 чет. килом. и 33,500,000 жит. Тя е една отъ най-населенитѣ области на Китай. Оризъ, жито, ревенъ, чай, памукъ.

Хурия, *тур.* Хубавица на мохамеданския рай.

Хусити. Име дадено на послѣдователитѣ на Ивана Хуса (вижъ *Хусъ*). Тѣ живѣели повече Чехия, оловили се за оржие Хусовата мѫченическа с (1415), и, подъ прѣдводит на Жишка (вижъ. *Жишка*), дѣли Прага, ограбили мона тѣ, исклали калугеритѣ в ли на германския императо гизмунда нѣколко побѣди. смъртьта на Жишка (182 продължили войната не с малка сполука. За да т край на тая война, папата ператорътъ покапили х. да тьтъ на базелския съборъ пратиници да водьтъ прѣ за миръ. Миръть билъ скл въ Иглау (1435), и кръвоп тието прѣстанѫло. Тая която била уплашила герм императоръ, не била заб въ Германия въ врѣмето формацията проповѣдвана о тера. Bibl.: E. Denis, Hu laguerre des Huss (Парижъ, 1878); сѫщий Fi l'indépendance de la hême, t. I, Georges de diebrand (Пар., 1890); мекъ, *Историята на градъ П* на чешски (Прага 1875—9 Ш — IX; Bezold, Ges chte d. Hussitenthu

Хусъ. Хамовъ синъ, зас се въ Етиопия или *Хусс мя*; билъ Нимродовъ баща (*Б*

Хусъ (*Иванъ*). Чешски р гиозенъ прѣобразователь, в отъ прѣдтечитѣ на протес ството, чието име е свързан името на Иеронима пра (виж. това име), и поради то, що вършили, и поради см та, що прѣтърпѣли. Х., ро въ 1373 въ село Хусинецъ (в Чехия), училъ се съ голѣм личие въ пражския универси добилъ магистерска степень

6, и почналъ да държи лек- публично въ 1398. Въ 1402 налъ проповѣдникъ въ Витлеемския параклисъ въ Прага, и галъ отъ все сърдце да поу- народа и да испълнява дунитѣ си длъжности. Като проѣдникъ се ползувалъ съ голѣуважение между народа и стугитѣ; а като исповѣдникъ на лица София добилъ достъпъ двора. Въ това врѣме почъ да проповѣдва нови идеи и осъжда безнравственостьта на овенството. Калугеритѣ и поетѣ станали, разбира се, гои неприятели на Х. Архиепископъ Сбинко изгорилъ Уиклитѣ писания (виж. *Уиклифъ*) 1410, съгласно съ едно посталение на папа Александра V, оплакалъ на папата, че Х. Уиклифовитѣ учения. Вслѣдие на това Х. билъ повиканъ Римъ; нъ той не отишелъ, и ииното влияние на народа, а и университета принудило иепископа да отмѣни запрѣщео, което билъ издалъ срѣщу вото проповѣдване. Въ въ 2, папа Иоанъ XXIII издалъ булата противъ неаполския ь, и за да събере пари за война срѣщу него, искаралъ продань индулгенции въ цѣла ия и Х. смѣло издигналъ гласи противъ тая търговия като ристианска; въ същото врѣ- Иеронимъ пражски зелъ Хусо- страна та осъдилъ, съ найенъ езикъ, и булата и продаитѣ на индулгенциитѣ. Като дствие отъ това, на Х. се загило да проповѣдва, въ 1413.

Х. апелиралъ отъ папата до ъ всеобщъ съборъ и до Христа написалъ една книга, *За ѣквата*, въ която осъждалъ злоупотрѣбенията на папството, и отричалъ безусловното върховенство на папата. Като мислилъ, че не е вече въ безопасность въ Прага, той се оттеглилъ въ родното си мѣсто, дѣто проповѣдвалъ евангелието съ голѣма сила. Въ 1414, той отишелъ въ Констанцъ на всеобщия съборъ, повиканъ тамъ, по обвинение въ еретичество, ала подъ покровителството на краля Венцеслава и на императора Сигизмунда. Стигналъ въ Констанцъ на 22 окт., той билъ, на 16 поем., затворенъ, въпрѣки заявленията на чешкитѣ и полскитѣ благородници. Съденето му се извършило безъ да му се даде дори изгледа на справедливость. На 24 юний 1415, срѣщу него искарали 29 обвинения, нѣкои отъ които той признавалъ за свои учения, а други съвсѣмъ отричалъ. Като се поискало отъ него да се отрече отъ „заблужденията“ си, той отказалъ да стори това докле не му се докаже, че съ заблуждения. Тогава съборътъ осъдилъ и него и писанията му на изгаряне, присъдата се привела въ испълнение същий день, и пепелътъ отъ мъченика билъ хвърленъ въ Рейнъ. Животътъ и дѣятелностьта на тоя чешски прѣобразователь съ описани подробно въ книжка *Иванъ Хусъ*, съчинение на С. Панаретова и издание на американското библейско дружество (Цариградъ, 1887). Виж. още, освѣнъ Opera Hussi (Historia et Monumenta J. Hus, 1715): Palacky, Geschichte von Böhemen (т. III); същий, Documenta M. J. Hus (1869) и др. съч.; Krummel, Gesch. d. böhm. Refrma. tion (1866); J. Loserth, Hus

ия; род. въ 1825; изучилъ въ
онъ медицината; въ 1846 —
лъ участие, въ качеството
ши лѣкарь, на военния пара-
Rattlesnake, въ Стян-
научень походъ въ Австра-
слѣдъ завръщането си въ
ия билъ избранъ членъ на
евското Дружество; въ 1854
ъ, слѣдъ Едуардъ Форбса,
рата на естествената исто-
ъ кралевското висше учили-
Лондонъ и катедрата на
логията въ кралевския ин-
ъ; отъ 1863 до 1869 Х.
професоръ на анатомията въ
нската кралевска хирургии-
колегия; отъ 1869 до 1870
ѣдатель на геологич. и ет-
ф. дружество, въ 1870 ста-
прѣдсѣдатель на британско-
ужество и членъ на една ко-
за поспѣшествуване прѣ-
ето на естественитѣ науки,
78 членъ на лондонския у-
ценъ съвѣтъ. Х-тѣ работи,
въ областьта на ембриоло-
, така особено въ областьта
равнителната анатомия му
вили громка извѣстность. Въ
нологията Х. пръвъ посочилъ
49 (On the anatomy and
nities of the family of
usae и Philosophical
nsactions, 1849), че два-
ласта въ тѣлото на медузитѣ,
ашний и вѫтрѣшний, отгова-
на вънкашния и вѫтрѣшния
ишни пластове на гръбнач-
, и съ това турилъ основата
ението за зародишнитѣ пла-
у всички многоклѣтъчни жи-
Голѣмо внимание привлѣк-
Man's place
русски прѣ-
проф. А.
ду човѣка и най-горнитѣ въ стълбата на животнитѣ маймуни сѫ по-малки отъ колкото между най-горнитѣ и най-долнитѣ маймуни. Х-тѣ най-важни работи, освѣнъ отдѣлнитѣ статии, сѫ: History of the oceanic Hydrozoa (Лондонъ, 1858); Elements of comparative anatomy (1864; русски прѣводъ подъ загл.: *Начальныя основанія сравнительной анат.*, СПБ., 1865); Elementary atlas of comparative osteology (1864); Lessons in elementary physiology (1866; болг. прѣводъ: *Учебникъ по елементарна физиология*, прѣвели отъ англ. Д-ръ Фредъ и Л. Кингсбери, Самоковъ, 1892, 413, стр.); Paleontologia indica (1866); The physical basis of life (1868); сбирка статии и лекции подъ загл. Lay sermons (*Мирски проповѣди*, 1870); A manuel of the anatomy of vertebrated animals (1871; на рус.: *Руководство къ анат. позвоночныхъ животныхъ*, прѣв. Мензбиръ подъ редакц. на Берзенковъ, 1880); Practical instruction in elementary biology (1875; рус. прѣводъ отъ Герда подъ загл. *Элементарный практическій курсъ біологіи. Практическія работы по ботаникѣ и зоологіи* Гекели и *Мартина*, СПБ., 1877); Critiques and Addresses (1873); Anatomy of invertebrated animals (1877); American addresses (1887); The crayfish (4 изд., 1884); Physiography и Science anh culture and other essays (1882); Evolition and the origin of species (1892). Отъ Х-тѣ
чии. на български сѫ прѣведе-
освѣнъ прѣдномѣнатото, слѣдъ

u. Wiclif (1884) — важно за опрѣдѣление отношението на Х. къмъ Уиклифа. Опити да се приведе Х-то учение въ свръска съ влиянието на православната църква у Гилфердинга (*Обзоръ исторіи Чехіи*), у Новикова (*Гусъ и Лютеръ*) и у Бильбасова (*Чехъ Янъ Гусъ*). Виж. и библ. при *Хусити*.

Хутайци. Едно племе, което населявало първень Хусската земя, или Хута, а послѣ се прѣселило въ Самария, на мѣстото на прѣдишнитѣ ѝ жители, израилянетѣ (*Библ.*).

Хъдсънова компания (*територия на* —).Пространна гориста и блатиста земя на сѣв. отъ английска Америка, отстѫпена въ 1669 на една английска компания, която трепе звѣрове за кожитѣ имъ. Въ тая земя, освѣнъ 200 шотландци и 6,000 франко-канадийци, живѣѭтъ 50,000 индийци. Тя е била отстѫпена отъ Франция на Англия въ 1713.

Хъдсъновъ заливъ или **Хъдсъново море**. Пространенъ заливъ, или по-право вѫтрѣшно море, въ сѣвернитѣ брѣгове на английска Америка, на сѣв. отъ Канада. Прибира рѣки Албани, Севърнъ, Нелсънъ, Чърчилъ и Истъ-Мейнъ. Корабоплавателенъ е само нѣколко мѣсеца прѣзъ лѣтото, а прѣзъ останѫлата часть отъ годината е замръзнѫлъ или испълненъ съ ледъ. Тоя з-въ е билъ откритъ отъ данецъ Ансколдъ, а изслѣдванъ отъ Хъдсъна (1610), чието име и носи.

Хъдсъновъ протокъ съединява Хъдсъновъ заливъ съ Атлантически океанъ, на сѣв. отъ Лабрадоръ.

Хъдсънъ. Рѣка въ Съединенитѣ Държави (Ню-Йоркъ), която иде отъ планинитѣ на зап. отъ езеро Чампленъ и се влива в[...] тлантически океанъ, подъ [...] Йоркъ; 450 килом. Мие Сара[...] Уотърфордъ, Трой, Албани, [...] сънъ, Уестъ-Пойнтъ. На тая р[...] най-важната, ако и не най-го[...] та въ Съединенитѣ Държави, [...] тонъ пуснѫлъ да плува въ [...] първия си параплувъ. Т[...] съобщава, чрѣзъ канали, съ [...] Ерие, Делауеръ и Св. Лавре[...]

Хъдсънъ (*Хенрихъ*). Ан[...] ски мореплаватель, род. кѫд[...] дата на XVI-и вѣкъ, умр[...] 1611, четире пѫти ходилъ [...] празно да търси пѫть за Аме[...] прѣзъ сѣв., сѣв.-зап. или сѣв[...] Открилъ рѣката, която носи [...] то му, Хъдсъновия протокъ и [...] съново море, както и залив[...] който е далъ името Св. Ми[...] Прѣзъ четвъртото му пѫту[...] корабницитѣ му, лишени отъ [...] на, се побунили, и го оста[...] всрѣдъ морето въ една лад[...] сина му и нѣколко корабн[...] (1611).Слѣдъ това отъ него [...] не се чуло.

Хъдърсфилдъ (Hudd[...] field). Английски градъ, [...] Йоркъ, 26 килом. на юго-за[...] Лидсъ и около 40 килом. на [...] ист. отъ Манчестеръ, на [...] ницата отъ Лидсъ за Манче[...] на р. Колна, и на канали [...] Мерси и р. Хъмбъръ; 95,000 [...] (1905). Едно отъ голѣмитѣ [...] дища на вълнената инду[...] особено на това което се [...] Fancy trade, тънки [...] платове, шалове, фанели [...] Градъ правилно построен[...] много забѣлѣж. обществени [...] ди. Колегия въ свръска съ [...] донския университетъ.

Хъксли (Thomas Henry [...] ley). Зоологъ, единъ отъ [...] вѣстнитѣ естествоиспитате[...]

Англия; род. въ 1825; изучилъ въ Лондонъ медицината; въ 1846 — 50 зелъ участие, въ качеството младши лѣкарь, на военния параходъ Rattlesnake, въ Стянливия наученъ походъ въ Австралия; слѣдъ завръщането си въ Англия билъ избранъ членъ на Кралевското Дружество; въ 1854 завзелъ, слѣдъ Едуардъ Форбса, катедрата на естествената история въ кралевското висше училище въ Лондонъ и катедрата на физиологията въ кралевския институтъ; отъ 1863 до 1869 Х. билъ професоръ на анатомията въ лондонската кралевска хирургическа колегия; отъ 1869 до 1870 прѣдсѣдатель на геологич. и етнограф. дружество, въ 1870 станѫлъ прѣдсѣдатель на британского дружество и членъ на една комисия за поспѣшествуване прѣдаването на естественитѣ науки, въ 1878 членъ на лондонския училищенъ съвѣтъ. Х-тѣ работи, както въ областьта на ембриологията, така особено въ областьта на сравнителната анатомия му доставили громка извѣстность. Въ ембриологията Х. пръвъ посочилъ въ 1849 (On the anatomy and affinities of the family of Medusae и Philosophical Transactions, 1849), че двата пласта въ тѣлото на медузитѣ, вънкашний и вѫтрѣшний, отговарятъ на вънкашния и вѫтрѣшния зародишни пластове на гръбначнитѣ, и съ това турилъ основата на учението за зародишнитѣ пластове у всички многоклѣтъчни животни. Голѣмо внимание привлѣкъ Х-то съчинение Man's place in nature (1863; русски прѣводъ подъ редакц. на проф. А. Бекетова), въ което се доказва, анатомическитѣ разлики между човѣка и най-горнитѣ въ стълбата на животнитѣ маймуни сѫ по-малки отъ колкото между най-горнитѣ и най-долнитѣ маймуни. Х-тѣ най-важни работи, освѣнь отдѣлнитѣ статии, сѫ: History of the oceanic Hydrozoa (Лондонъ, 1858); Elements of comparative anatomy (1864; русски прѣводъ подъ загл.: *Начальныя основанія сравнительной анат.*, СПБ., 1865); Elementary atlas of comparative osteology (1864); Lessons in elementary physiology (1866; бълг. прѣводъ: *Учебникъ по елементарна физиология*, прѣвели отъ англ. Д-ръ Фредъ и Л. Кингсбери, Самоковъ, 1892, 413, стр.); Paleontologia indica (1866); The physical basis of life (1868); сбирка статии и лекции подъ загл. Lay sermons (*Мирски проповѣди*, 1870); A manuel of the anatomy of vertebrated animals (1871; на рус.: *Руководство къ анат. позвоночныхъ животныхъ*, прѣв. Мензбиръ подъ редакц. на Берзенковъ, 1880); Practical instruction in elementary biology (1875; рус. прѣводъ отъ Герда подъ загл. *Элементарный практическій курсъ біологіи. Практическія работы по ботаникѣ и зоологіи Гекели и Мартина*, СПБ., 1877); Critiques and Addresses (1873); Anatomy of invertebrated auimals (1877); American addresses (1887); The crayfish (4 изд., 1884); Physiography и Science and culture and other essays (1882); Evolition and the origin of species (1892). Въ Х-тѣ съчин. на български [illegible] ни, освѣнь прѣдпоменатите, [illegible]

нитѣ: *Общо упжтване въ естественитѣ науки*, прѣв. Д-ръ Г. Паунчевъ (София, 1889); *Причинитѣ на явленията въ органическия свѣтъ*, 6 скаски държани на работници, прѣв. отъ рус. Г. Бакаловъ (Варна, 1898); *Какво е направилъ за науката Чарлзъ Дарвинъ по* Х. Гейки *и др., съ приложение отъ Н. Ив. Харлаковъ* (Габрово, 1901).

Хълъ (Hull, или King-ston-upon-Hull). Английски пристанищенъ градъ при сливането на Хъмбъръ и Хълъ и близо до устието имъ въ Сѣверно море, на желѣзници за Шелби и за Бридлингтонъ, 250 килом. на сѣв. отъ Лондонъ; 258,127 жит. (1905). Износътъ на стокитѣ отъ пристанището му се въскачва на 350 милиона лева (вълнена, памучна, ленена прежда, платове, желѣзо, машини, жито, каменни въглища). Великолѣпни докове, корабоплав. училище, ботанич. градина, хубава готич. църква, статуя на Уилбърфорса, който е роденъ тамъ и на Вилхелма Ш.

Хънтеръ (Джонъ Hunter). Английски хирургъ (1728—1793). Първенъ билъ дърводѣлецъ, послѣ станалъ хирургъ. Далъ голѣмъ потикъ на английската хирургия. Класический му трудъ е: *За естеството на кръвьта, възпалението и стрѣлнитѣ рани* (1794; има нѣмски прѣводъ). Други Х-ви трудове сж: *Естествена история на човѣшкитѣ зжби, За венерическитѣ болести,— Опити и наблюдения по естеств. ист., анатомията и физиологията.* Съчиненията му сж събрани въ 4 тома (Лондонъ, 1835). Биографъ: Адамсъ; биографъ и на двамата братя (Уилямъ) Нентеръ. — **Хънтеръ** (Уилямъ, 1718—1783), съставилъ прочут кошно издание на англ. (съ атласъ): *Анатомия ... вѣшката трудна матка.*

Хъронъ (Huron). ... езеро къ Сѣверна Америка, Канада на сѣверъ и Съедин държави на югъ, 322 кил дължъ и 257 килом. на-ш простр. 51,780 чет. килом. бочината му е 304 метра. ... ната му часть се нарича *Х ско езеро* или *Георгийски* ... и е отдѣлена отъ останалото ... съ о-въ Манитуленъ. Съобщ ... на югъ, съ езеро Ерие по Сенъ-Клеръ, езеро Сенъ-К рѣка Детройтъ; на сѣв.-з езеро Мичиганъ по Мичи накски протокъ; на сѣв. съ езеро по рѣка Св. Мария ... ди буритѣ, корабоплаването пасно.

Хърсово. Градецъ въ ... манска Добруджа, 92 кил сѣв.-истокъ отъ Силистра, ... до дунавския брѣгъ; 3,000 ... Крѣпость. Х. е староврѣм. ... sus.

Хюгеноти. Французки ... нисти, водили продължител ... ба съ католицитѣ, на чело ... то стояли особено дукове ... Въ царуването на Хенрих ... почнѫли да одържатъ ... Хенрихъ I изъ основалъ ... съѫзъ за спасение на ... чеството. Виж. *Вартоло* ... нощь и *Нантски* едиктъ. ... отмѣната на нантския едикт ... го х. се изселили. Само ... цията отъ 1779 възстановил ... китѣ права на х. Общир ... тературата за х.; виж.: D ... Hist. des protestan ... France; Anquez, His ... assemblées politi ... des réformés en Fr ...

Puaux, Hist. de la réforme
açaise; Remusat, La Sain-
-Barthelemy; Challe, Le
lvinisme et la ligue;
haeffer, Les Huguenots
XVI siècle; Lacretelle,
st. de Fr. pendant les
erres civiles; на англ.
ile, Massacre of St Bar-
olomew, preceeded by a nar-
tive of the religious
rs. На рус. за протестантско-
движение въ Франция има ка-
алнитѣ трудове на проф. И.
Лучицки, *Феодальная аристо-
тія и кальвинисты въ Фран-*
, и *Католическая лига и каль-
нисты въ Франціи*; виж. и Кля-
овий трудъ: *Политическія со-
нія и политическая организа-
кальвинистовъ во Франціи.*

Хюго (*Викторъ*). Най-славний
нцузски поетъ въ XIX-и вѣкъ;
илъ на чело на романтическа-
школа; род. въ Безансонъ, по-
ж въ Парижъ (1802—1885).
да му служилъ доброволецъ въ
ията на републиката и достиг-
ъ до чина генералъ въ врѣ-
о на Наполеона I; а майка
била легитимистка, която зела
стие въ вандейското възста-
; това происхождение не оста-
безъ влияние на момчето, и
пораснѣло въ прѣдания за
ность на Бурбонитѣ.

Х. прѣкаралъ дѣтинството
въ гарнизонитѣ, дѣто живѣлъ
да му, главно въ Италия и
ания, послѣ въ Парижъ, дѣто
тѫпилъ въ единъ приготови-
енъ пансионъ, Cordier, въ 1815.
проявилъ отъ най-крѣхка
расть силна наклонность къмъ
зията: въ 1817, на 15 години,
нилъ една драма въ 3 дѣй-
ія, Inez de Castro, и
ъ стезавалъ за наградата по
поезията въ франц. академия; въ
1820, за своя *Моисей на Нилъ*
добилъ тулузската флорална на-
града отъ академията, а първия
томъ отъ неговитѣ *Оди и балади*,
който излѣзълъ въ 1822, му до-
ставилъ приятелството на Шато-
бриана и други знаменитости,
и расположението на Лудовика
XVIII, който му отпуснѫлъ, безъ
той да иска, 1500 лева пенсия;
тогава още увѣнчаний съ слава
поетъ сполучилъ да се ожени за
г-ца Фуше.

Между това, движението на
романтизма се усилвало, и В. Х.,
който билъ единъ отъ главнитѣ
негови дѣятели, постепенно ми-
нувалъ въ лагера на либералитѣ.
Въ романитѣ му *Хань Исландецъ*
(1823) и *Бюгъ Жаргалъ*
(1826) личѫтъ вече бѣлѣзи отъ
неуважение къмъ правилата на
класицизма; въ втория томъ отъ
Оди и Балади (1826) той ги е
токо-речи съвсѣмъ напуснѫлъ, а
прѣдговорътъ на дългата драма
Кромуелъ (1827) е единъ истин-
ски манифестъ на новия роман-
тизмъ; възгледитѣ му върху иску-
ството извикали една жарка по-
лемика, която била полезна на
романтизма, като разяснила сѫщ-
ността му. Слѣдъ това, въ 1828,
появила се една сбирка стихо-
творения подъ заглавие *Источ-
ницитѣ* (les Orientales), които
поразявали съ богатството на об-
разитѣ, а нѣколко мѣсеца по-
сетнѣ — *Послѣдній день на осж-
дения на смѫрть*, — краснорѣ-
чивъ протестъ противъ смъртно-
то наказание. Послѣ, по искане-
то на приятелитѣ си, Х. напи-
салъ драма *Марионъ Делормъ*,
която трѣбвало да служи за обра-
зецъ на романтическа пиета, ала
привърженицитѣ на класицизма

жовна свѣтлина; исцѣлението на съврѣменнитѣ бѣдствия той е търсилъ въ утопически теории и не е искалъ да допуща компромиси. Човѣкъ на всесвѣтската скръбь, той е намиралъ въ душата си думи отъ любовь и прощение дори за прѣстѫпницитѣ и не се е отчайвалъ въ тѣхното възраждане, нъ е испущалъ при това изъ прѣдъ видъ свойствата на човѣшската природа и условията на съврѣменното общество. Ала пакъ проповѣдьта му е имала огромно значение, защото е помогнѫла за распространение на човѣколюбивитѣ идеи, карала е да се замислюватъ надъ положението на долнитѣ класове отъ обществото и да дирѭтъ срѣдства за облекчение тѣхната участь. Дори ония лица, които сѫ съзнавали непрактичностьта на Х-тѣ съвѣти, не сѫ могли да отричатъ топлината на неговото чувство и истинностьта на картината, която е изображавала страдалческия пролетариатъ. Безъ съмнѣние, въ романитѣ му личи тенденциозность; нъ тя се стреми къмъ една благородна цѣль и се поддържа отъ единъ могѫщъ талантъ, облегнѫтъ на науката, който ако и да грѣши понѣкога, самитѣ му грѣшки сѫ били поучителни.

Така, Х. е принесълъ услуга не само Франций, като е упѫтилъ литературата ѝ по новъ пѫть, като е обогатилъ езика ѝ съ нови изрази и далъ маса хѫдожествени произведения, а и на цѣлъ свѣтъ, като е съдѣйствувалъ за развитието и распространението на човѣколюбивитѣ идеи, като му е доставялъ умствена наслада и като е обсѫждалъ въпроси отъ първостепенна важность, които иматъ общочовѣшко значение.

Мнозина наши литератори
прѣвождали В. Х. Сега
слѣднитѣ негови съч.:—*Кле*
цитѣ въ два прѣвода, на Ди
Ивановъ (Пловдивъ, 1887)
Х. Генадиевъ (Пловдивъ, 18
Деветдесеть и третя
прѣв. Ив. Ев. Гешовъ (Пловд
1881); *Историята на едно*
стѫпление, прѣв. Дим. х.
новъ (Пловдивъ, 1884); *Кл*
Гьо, прѣв. А. Тошевъ (Ст.-За
1886) и *Бюгъ Жаргаль*, прѣв.
щий (Солунъ, 1889); *Парижс*
Света Богородица, прѣв. Ди
Ивановъ (Солунъ, 1890); *Мо*
труженици, прѣв. Ив. Ке
(Търново, 1899); *Послѣдни*
на осѫдения на смърть (Севл
1890); *Избрани рѣчи и про*
мации, прѣв. Д. Ризовъ (Со
1896) и драми: *Люкреция*
жия, прѣв. К. Величковъ
Никол. (Цариградъ, 1872) и
жело, *Рюй-Блазъ*, *Хернани*,
графитѣ, *Клетницитѣ*, всич
прѣв. отъ М. Басанъ и П.
ковъ (Варна, 1895—96). Биог
и литерат. свѣдѣния за В. Х.
ставятъ на български книжка
отъ А. Паевская, издание на
граф. Библиот. (Русе, 1891),—
вота на Викторъ Хюго, книжк
Народна Библиотека на Ди
Ивановъ и З. Паламидовъ (П
дивъ, 1888) и литер. спис.
(Пловдивъ, 1885). Между
страннитѣ съчинения, въ
се срѣщатъ по-обширни свѣд
за него и неговата дѣйность
първо мѣсто стоѭтъ слѣдн
Sainte-Beuve, Biograph
des contemporains
рижъ, 1831, т. IV, 2-а ч.);
ri Heine, Lutèce (Хамб., 1
3 т.); Gustave Rivot, Vi
Hugo chez lui (Пар., 18
A. Barbou, Les grands

toyens de la France: V. Hugo, sa vie, ses oeuvres (Пар., 1880); Victor Hugo et son temps (1882); Emile Blémont, Le livre d'or de Victor Hugo (Пар., 1883); Paul de Saint Victor, Victor Hugo (Парижъ, 1885); Alfred Asseline, Victor Hugo intime (Пар., 1885); R. Lesclide, Propos de table de Victor Hugo (Пар., 1885); E. Dupuy, Victor Hugo, l'homme et le poète (Пар., 1886); Frank T. Marzials, Life of Victor Hugo, Bibliography (Лонд., 1888); Désiré Nisard, Souvenirs et notes biographiques (Пар., 1888, 2 тома); Charles Renouvier, Victor Hugo, le poète (Пар., 1892); Mabilleau, Victor Hugo (Пар., 1893).

Хюе. Столица на Анамъ, на лѣвия бр. на Хюе или Трюонгъ-Тиенъ, 15 килом. отъ морето; 50,000 жит. токо-речи всички анамити. Силно укрѣпенъ градъ, въ който пребивава французски резидентъ съ гарнизонъ. Дворецътъ на краля е единъ твърделъ, на който укрѣпленията сж построени отъ французски инженери въ 1801.

Хюйгенсъ (Христианъ Huygens, по лат. *Хугениусъ*). Прочутъ холандски физикъ, математикъ и астрономъ (1629—1695). Изучвалъ въ Лейденъ правото, математиката и физиката; отишелъ въ Парижъ, дѣто добилъ отъ Колбера доста голѣмо възнаграждение; слѣдъ отмѣната на Нантския едиктъ, отишелъ въ Холандия, дѣто се посветилъ изключително на науката. Въ 1656 далъ рационалната основа на теорията на вѣроятноститѣ, измислена отъ Паскала и Ферма. Усъвършенствувалъ телескопитѣ, които самъ правилъ, съ оптическитѣ си трудове установилъ *вълнообразната теория* на свѣтлината, обяснилъ двойното лучепрѣломение въ исландския шпатъ и др. Въ 1655 открилъ единъ спжтникъ на Сатурна и прѣсмѣтнжлъ врѣмето, въ което се завърта̀ва пръстенътъ на Сатурнъ. Между друго, изучвалъ тавтохроната и далъ теорията на еволютитѣ, разработилъ учението за центробѣжната сила, изслѣдвалъ секундния маятникъ и усъвършенствувалъ часовника. Изнамѣрилъ часовниковото витло, което замѣнява маятника. Едно пълно издание на Х-тѣ съчинения е издадено въ Хага въ 1888. Х. е писалъ на латински. На края на Х-то съчинение Systema Saturnium се описва едно изобрѣтение отъ голѣма важность въ астрономията—именно *микрометрътъ*, чрѣзъ който се мѣрятъ точно малки жгли между прѣдмѣти гледани съ телескопъ.

Хюмораленъ, *лат.* Въ *мед.* мокръ, който се отнася до влагитѣ на човѣшкото тѣло.

Хюмъ (Давидъ Hume). Знаменитъ английски философъ и историкъ (1711 — 1776). Изучвалъ първенъ правото, въ 1734 отишелъ въ Франция, занимавалъ се въ иезуитската колегия La Flèche и разработвалъ философскитѣ си идеи, които го занимавали отъ 18-годишна възрастъ. Въ 1738 — 1740 се появило анонимно неговото *Разсжждение за човѣшката природа*, въ 1842 — неговитѣ *Опити моралны, политически и литературни*. Тия трудове останжли незабѣлѣжени. Като се върнжлъ въ отечеството си, спрактe-

лилъ се съ Ад. Смита, Хътчесъна, и др.; а послѣ служилъ секретарь при посолството въ Вѣна и Туринъ. Въ Туринъ почнѫлъ прочутото си произведение Inquiry concerning human understanding (Изслѣдване относително човѣшкия умъ, букв. *разбиране*; 1751). Послѣ дошли; *Изслѣдване за принципитѣ на нравственостьта* (1752), *Политическо разсѫждение* (1755), *Опити и разсѫждения за разни прѣдмѣти*. Неговата *Естествена история на религията* обърнѫла вниманието на критиката. Като библиотекарь на юридическия факултетъ въ Единбургъ замислилъ да напише *История на Англия*. Тая книга излѣзла въ 1788 и принесла на автора голѣмъ доходъ. Това съчинение било единъ безпристрастенъ трудъ, нъ именно за това спечелило на автора си много неприятели. Въ 1763 отишелъ съ графъ Хертфорда въ Парижъ, дѣто поканилъ при себе си Русо. Х. е написалъ и една афтобиография. Съчиненията му сѫ издавани нѣколко пѫти (въ Единб. и Лонд.). Отдѣлно сѫ издали Green и Grose една сбирка отъ най-важнитѣ му философски съчинения: Essays and treatises on several subjects (Лонд., 1875); тука влизатъ: Essays moral, political, — An inquiry conc. human understanding, — The natural history of religion. Отъ тѣхъ сѫ издадени отдѣлно *Диалозитѣ* (Лонд., 1874) и Inquiry conc. human understanding (Лонд., 1889). За Х. сѫ писали, между други, J. H. Burton, Life and correspondence of D. Hume (Единб., 1846 и 1850); Jodl, Le-

ben und Philosoph
H. (1872; има рус. прѣв.
Мейеръ, 1901, нъ безъ фи
ята на религията); Al. M
Hume-Studien (1877 — 82
payré, La philosophi
Hume; Pfleiderer (нѣм.),
ki (нѣм.); Reininger, Ka
problem bei Hume
Kant (1902; Kant-studien
тетр. 4); E. A. Albec, Hi
of English Utilit
nism (Лонд., 1901);
Hume (Лонд., 1879). Въ
прѣводъ има Inquiry
human understandin
водъ на С. Церетели, СПБ.,
Автобіографія, прѣводъ о
на Ив. Марковъ, неудовл
теленъ; друго изд. на Со
ковъ); една биография на
Павленковата *Біограф. б*

Огромно значение има
скептицизмъ, насоченъ глав
тивъ учението за причин
Споредъ Х., прѣдставлени
съчетаватъ безъ свобода,
механически, по опрѣдѣле
вила, които най-сетнѣ се
датъ въ три основни зако
асоциацията (виж. тая ду
деитѣ се съединяватъ, пъ
сходство (и по контраст
ро по пространствена
менна близость, и тре
причинна свръска. На дѣ
то на първия законъ, на
или косвеното познаване
ство, различие, сходство,
воположность и количеств
ношения на прѣдставлени
основава математиката;
ствието на втория законъ
новаватъ наукитѣ за приро
човѣка въ описателната и
рименталната си части;
ствието на третия законъ
лигията, метафизиката, ко

ва задъ прѣдѣлитѣ на простото наблюдение на една часть отъ физиката и отъ науката за нравственостьта. Една теория на познанието трѣбва да установи прѣдѣлитѣ на човѣшкия умъ и степеньта на достовѣрностьта на тия науки. Прѣдмѣтитѣ на човѣшката мисъль и изслѣдване сѫ или отношения на прѣдставленията или факти. Отъ първия класъ сѫ обектитѣ на математиката, познанията на които, понеже се добиватъ по аналитически пѫть (защото тѣ истъкватъ въ скизуемото само такъви признаци, които вече се съдържатъ въ подлога, а не прибавятъ при него нищо ново) и се отнасятъ само до възможни отношения, а не до онова което е на дѣло, иматъ интуитивна и доказателна достовѣрность. Само положения за величина и число могѫтъ да се откриватъ a priori, чрѣзъ чисто мислене, безъ да се зима въ съображение истинското сѫществуване, и да се доказватъ отъ невъзможностьта на едно противорѣчие: математиката е едничката доказателна наука. Увѣреностьта въ фактитѣ ние добиваме чрѣзъ своето осѣщане или пѫкъ, когато фактитѣ излизатъ задъ прѣдѣлитѣ на показанието на нашитѣ чувства и нашата паметь, — чрѣзъ заключаване по други факти. Тия опитни доказателства сѫ съвсѣмъ отъ другъ родъ въ сравнение съ математическитѣ рационални доказателства: понеже противорѣчивий фактъ всѣкога остава мислимъ (твърденето, че слънцето утрѣ нѣма да изгрѣе, не съдържа никакво противорѣчие), тѣ даватъ, строго като се говори, само една вѣроятность, колкото голѣмо и да би било нашето убѣждение относително тѣхната важность. Ала се прѣпорѫча да се отдѣля отъ съмнителнитѣ правдоподобия споменѫтий родъ заключения, основани на опитъ, надежностьта на които не може да възбужда съмнѣние у никого, освѣнъ у философа, понеже тия заключения възъ основа на опита съставятъ единъ класъ, който захваща срѣдата между правдоподобията и доказателната истина. Всичкитѣ заключения отъ факти на факти се основаватъ на причинни отношения. А отъ дѣ добиваме знание за една причина и едно дѣйствие? Не чрѣзъ мислене a priori. Чистий разумъ е способенъ само да да разлага понятията на тѣхнитѣ съставни части, а не да свръзва съ тѣхъ съвсѣмъ нови предикати. Неговитѣ разсѫждения сѫ аналитични, а синтетическитѣ сѫждения могѫтъ да се основаватъ само на опита. На послѣдния класъ принадлежѫтъ и сѫжденията за причинность, понеже едно дѣйствие е съвсѣмъ отлично отъ причината, сир. нито дѣйствието се съдържа въ причината, нито причината въ дѣйствието. Никой не може да рѣши относително едно по-рано неизвѣстно явление, отъ какви причини е произлѣзло, и какви дѣйствия ще го придружаватъ. Ние заключаваме по пламъка за топлина, по хлѣба за храняне само за това, че често сме наблюдавали за едното и другото въ пространствена и врѣменна свръска. Нъ и опитътъ още не доставя всичко онова, което ние искаме. Той показва всичко само като сѫществуване или послѣдователность на явленията и събитията; а сѫждението за това, че движението на едно тѣло се намира въ причинна свръска съ дру-

1625 до смъртьта си, усъвършенствувалъ водолазния звънецъ и огледалния октантъ, приспособилъ барометра за опрѣдѣляне височината на мѣстата, издалъ Птоломеевия каталогъ. Х-тѣ *Астрономич. таблици* сѫ прѣведени отъ Laland на франц. въ 1759.

Хямлинъ (Д-ръ Cyrus Hamlin). Съосновательтъ, заедно съ сънародника си Христофора Р. Роберта, на Робертъ Колежъ (виж. това име) въ Цариградъ; род. въ Актонъ, у Масачузетсъ, починѫ въ Мидлбери, у Вермонтъ (Съединенитѣ Държави) (1811 — 1900). Д-ръ Х., отъ хюгентоско потекло и внукъ на отличенъ борецъ за независимостьта на отечеството си, свършилъ наукитѣ си въ Бодуиновата колегия и въ бангорската богословска семинария (1834). Въ 1838 дошелъ въ Цариградъ като мисионеринъ у арменцитѣ; и, въ това качество, подобрилъ арменския прѣводъ на Евангелието, спечелилъ любовьта и почита на многобройни арменци, и основалъ една семинария въ Бебекъ въ 1840. Слѣдъ кръмската война, когато американский богатъ търговецъ Христофоръ Робертъ посѣтилъ Цариградъ, Д-ръ Х. го заинтересувалъ въ идеята си да основѫтъ една колегия за народитѣ въ нашия Истокъ, тогава занесенъ отъ по-дълбокъ сънъ отколкото сега, и отъ 1860 се посветилъ исключително на осѫществението на тая идея. Христофоръ Робертъ далъ паритѣ за колегията, която Д-ръ Х. съградилъ, и послѣдний настоялъ да я нарече съ името на великия благодѣтель. „Това е 24-то мѣсто, което съмъ купувалъ за колегията“, е казвалъ Д-ръ Х., като е сочилъ на сегашната колегия; нъ най-сетнѣ добилъ мѣстото, к
искалъ. Голѣми мѫчнотии пос
нѫлъ Д-ръ Х. и да добие р
шение за строене на колег
Веднажъ великий везирь ре
„Нѣма ли да умре г-нъ Х.,
ме остави на мира съ своя
просъ за колегия?“ Годи
изминѫли; и, слѣдъ америка
та междуособна война, случи
едно странно нѣщо. Амер
ский адмиралъ Фярагътъ до
въ Цариградъ. Д-ръ Х. посѣ
великия адмиралъ, и измо
отъ него да пита пашитѣ за
бива да се направи америка
колегия. И Д-ръ Х. доба
„Каквото и да кажѫтъ, в
отговаряйте нищо“. Слѣдъ
колко деня дошло Д-ръ Х-у
разрѣшително *ираде* отъ сул

Много години по-сетнѣ, е
турски сановникъ обяснилъ
ната: тѣ чакали усложнени
свръска съ едно възстание
Критъ, и когато великий а
ралъ приповторилъ питането
тѣ го зели за злокобно.

Въ 1873 Д-ръ Х. замин
Америка, въ свръска съ ин
ситѣ на колегията, като ос
за нейнъ началникъ Д-ръ
бърна (виж. това име). Въ
той прие богословската ка
въ бангорската семинар., а
1888 бѣше прѣдсѣдатель на
бериската колегия. Боуди
та колегия и харвардский
верситетъ бѣхѫ го наградил
титлитѣ Д-ръ на богосл., а
йоркский университ. съ ти
Д-ръ на правото.

Д-ръ Х. бѣше типъ на
риканецъ: за него нѣмаше
по-благородно отъ труда.
има 16 професии“, рекълъ
Бартолъ юмористично за Д-р
„Азъ никога не съмъ

списъка", казалъ Д-ръ Х. „който е произвело неговото блѣскаво въображение; нъ прѣдполагамъ, че той не е включилъ въ тоя списъкъ оная професия, съ която азъ най-много се гордѣѫ, професията *перачество*". И русскитѣ ранени и англійскитѣ болни, които сѫ носили чисти дрехи въ цариградскитѣ болници прѣзъ крѫмската война, бихѫ могли да кажѫтъ сѫщото. Прѣзъ тая война Д-ръ Х. е искарвалъ въ Цариградъ хлѣбъ, който е билъ едно чудо за цариграждане. Съ тоя видъ хлѣбъ той снабдявалъ англійската болница. Освѣнъ това той научилъ и наредилъ перачки да перѫтъ свѣстно хилядитѣ дрехи на болницата и съ печалата правилъ църкви. Прѣзъ голѣмата холера въ 1865, когато хората мрѣли безброй, той посѣщавалъ заразенитѣ свърталища на бѣднитѣ, та давалъ благороденъ примѣръ на професионалнитѣ лѣкари. По това врѣме и изнамѣрилъ единъ цѣръ за холерата, който спасилъ живота на много хора. И всичко, всѣка прѣдприета отъ него работа, всѣка една отъ неговитѣ „16 професии" била подчинена на неговата велика цѣль: да въздигне една американска колегия въ Цариградъ. Цѣлта си той блѣскаво постигнѫ, и неговото име ще бѫде нераздѣлно отъ Робертъ Колежъ, който до висока степень дължи своето сѫществуване на неговото удивително благоразумие, постоянство, и непоколебима рѣшимость да надмине на прѣчкитѣ, които прѣчили за основаването на това учреждение. Да, неговото име се благославя, и ще се благославя, отъ всички въ нашитѣ страни за неговото високо полезно и благородно дѣло.

Хямпшайръ. Друго име на *Судамптонъ*.

Хяили (Hanley). Англійски градъ (обл. Стяфордъ) 7 килом. отъ Нюкислъ-Ѫндъръ-Лаймъ, 2 килом. отъ Стокъ и 2 килом. отъ сѣверо-стяфордската желѣзница; 61,524 жит. (1905).

Хѫдожество. 1) Искуство, занаятъ. 2) Изящно искуство: ваянето, живописството, зодчеството, музиката. — **Хѫдожественъ.** Който се отнася до хѫдожествата. — *Хѫдожествено произведение*, изящно произведение: *картина, извайка, постройка*. — **Хѫдожникъ.** Който се е посветилъ на хѫдожество, на изящно искуство.

Ц.

Ц съ титла означава въ църковнитѣ книги 900. Виж. *Словѣнски цифри*.

Цайцъ (Zeitz). Прусски градъ (Саксония), въ регентство Мерзебургъ, на Елстеръ и желѣзницата отъ Лайпцигъ за Гера и отъ Вайсенфелсъ за Алтенбургъ; 40 килом. на югъ отъ Мерзебургъ; 24,834 жит. (1895). Фабрики за

платна и вълнени стоки. Замъкъ. Въ старо врѣме словѣнски градъ.

Цамблакъ *(Григорий)*. Старо-врѣмененъ български писатель въ тритѣ литератури: българската, сръбската и русската; родомъ отъ Търново, братовъ синъ на митрополита Киприана (виж. това име); ученикъ на търновския патриархъ Ефтимия; послѣ калугерь въ Атонъ, игуменъ на сръбския Деченски монастирь при Ипекъ, на монастиря Пантократоръ въ Нямцулъ (Молдова) и пресвитерь на молдо-влашската църква въ Сучава, отъ дѣто отишелъ въ Киевъ, поканенъ тамъ отъ Киприана. Когато литовский князъ Витолдъ прѣкѫснѫлъ църковната свръска съ Москва, Ц. билъ рѫкоположенъ отъ русскитѣ епископи съ тѣхна си власть за киевски митрополитъ (1415). Това навлѣкло върху новия митрополитъ едно проклетие отъ цариградския патриархъ. Въ 1418 Ц. билъ опрѣдѣленъ да отиде въ Констанцъ да води прѣговори за уния, нъ закъснѣлъ и се поминѫлъ въ 1419. — Въ многобройнитѣ си книжовни трудове Ц. минува съ името Григорий; отъ тѣхъ до 20 сѫ празднични *проповѣди, 2 похвални слова на благодѣтеля си Киприана и на Евтимия*; *Житие на Стефана Уроша III* (Дечански), основателя на Дечанския монастирь и житие на *Ивана нови*, мѫченъ въ Бѣлградъ; и расказъ за *прѣноса на мощитѣ на Св. Петка въ Сърбия*. Проповѣдитѣ и словото на Киприана принадлежѫтъ и на русската книжнина, а житиетата — на сръбската. Ц. внесълъ у руситѣ почита на св. Петка и българския църковенъ напѣвъ. По езика и стила си той е билъ продължитель на Евтимиевата литературна посока.

Цана, *Дембеа*. Абисинско езеро, прѣзъ което минува Сини Нилъ, или Бахръ-елъ-Азракъ, 75 килом. на юго-зап. отъ Гондаръ и 3,000 метра надъ морското равнище, 2,980 чет. килом. Чиста вода, толкова сладка за пияне колкото Нилската. Жителитѣ по брѣговетѣ обработватъ кафето.

Цанковисти. Една часть отъ либералитѣ (виж. тая дума) у насъ, които поведе *Д. Цанковъ*, слѣдъ като бѣ приелъ, по тайно споразумѣние съ консерваторитѣ, да се ограничи търновската конституция съ нѣкои измѣнения. Като слѣдствие отъ това споразумѣние Цанковъ се върнѫ отъ заточението си въ Вратца (1883) и веднага състави кабинетъ, а консерваторитѣ се отървахѫ отъ русскитѣ генерали - министри въ България, Соболева и Каулбарса. Поголѣмата часть отъ либералитѣ подъ водителството на Каравелова, напуснѫхѫ тогава Цанкова, противъ когото и подкачихѫ една силна борба. Най-виднитѣ Каравелови привърженици по това врѣме бѣхѫ *П. Р. Славейковъ, Стамболовъ, Д-ръ В. Радославовъ, Петковъ, Захария Стояновъ*. Петковъ освирквaше най-подигравателно Цанкова въ сатирическия си вѣст. *Свирка*. Скоро (1884) Цанковъ растури камарата и даде небивали до тогава, па и по-сетнѣ, свободни избори. Като прѣмо слѣдствие на тия избори Ц-ий кабинетъ паднѫ—единственъ случай въ нашия парламентаренъ животъ,—и властьта пое Каравеловъ. Съединението намѣри цанковиститѣ въ опозиция. Цанковъ напуснѫ антирусската си политика и открито прокламира симпатиата

си съ Русия. Въ врѣме на сръбско-българската война той съ най-приближенитѣ си партизани е правялъ—така твърдѣтъ противницитѣ му—комплотъ за свалянето на князъ Александра отъ българския прѣстолъ: прѣзъ това врѣме, когато князъ Александръ употрѣбяваше съ храброто българско войнство послѣднитѣ си усилия да задържи непрiятеля на Сливница, ц. въ София рѣшавали да посрѣщнѫтъ сърбетѣ при влизането имъ въ столицата и подъ тѣхната защита да прогласѫтъ князъ Александра за свалень отъ българския прѣстолъ. Нъ българската побѣда спрѣла испълнението на тоя заговоръ. По-сетнѣ, прѣвратътъ на *9 августъ* 1886 се извърши въ това врѣме, когато софийский органъ на ц. *Свѣтлина* най-силно възставаше противъ князъ Александра, когото наричаше едничкото зло въ България. Въ врѣме на безкняжието водительтъ на ц. проповѣдваше пълно подчинение на исканията на русския пратеникъ генералъ Каулбарса (виж. *Цанковъ*). Отъ това врѣме цанковизмътъ се отожествява съ крайно русофилство, както стамболовизмътъ съ крайно русофобство. Когато делегатитѣ на великото народно събрание (Грековъ, Стоиловъ, Калчевъ) тръгнѫхѫ по Европа да дирѫтъ князъ за България, Цанковъ отиде въ Цариградъ, дѣто публично обяви, че български народъ нѣма да припознае каквито заеми би сключило тогавашното българско правителство за смѣтка на България. Политическитѣ противници на ц. ги обвиняватъ, че по това врѣме тѣхний водитель далъ благословията си на Набоковата чета (виж. *Набоковъ*), и имъ сочѫтъ А. Людскановата прѣписка отъ С.-Петербургъ съ Михаилъ Ставревъ (инакъ *Халйо*) въ София. За тоя видъ дѣйствия Цанковий отговоръ е билъ, че неговата партия по него врѣме е била извънъ законитѣ и е вършила много повече отъ това. Отъ Цариградъ дѣдо Цанковъ заедно съ мнозина свои партизани заминѫ за Русия и въ Петербургъ биде приетъ отъ императора Александра Ш. Д. Цанковитѣ съмишленици въ България оставахѫ и тѣ всѣкога недоволни отъ положението на работитѣ у насъ и единъ день софийскитѣ ц. отправихѫ до Екзарха въ Цариградъ извѣстната телеграма за прѣсушаването жилитѣ на новодошлия български князъ Фердинандъ I.

И слѣдъ приознаването на князъ Фердинанда отъ Русия и другитѣ сили (1896) за Д. Цанкова и други емигранти прѣдѣлитѣ на България оставахѫ много врѣме затворени; тѣ се отворихѫ само въ края на 1894 съ разрѣшение на народното събрание. Цанковиститѣ сега обвиняваxѫ всички други партии въ България, народната, демократическата и др., въ антирусска политика, защото не били достатъчно искрени и прямолинейни съ освободителката. Тѣ се казвахѫ еднички приятели на Русия; обявяваxѫ, че само въ тѣхъ тя има довѣрие и само чрѣзъ тѣхъ или съ тѣхъ на чело на управлението може да направи всичко за България.

Въ края на 1899 Д. Цанковъ по старость се оттегли отъ шефството, партията му се прѣобразува въ *прогресивно-либерална*, и въ първия конгресъ на тая партия, именно на 13 дек. 1899, за

нейнъ водитель биде провъзгласенъ Д-ръ Стоянъ Даневъ. Отъ това врѣме ц. тържествено прогласихѫ, че „по външната политика като партия ние сме били неизмѣнни партизани на принципа за най-тѣснитѣ дружествени връски съ Русия, който легнѫ въ основата на партийната програма, която гласи, че прогресивната партия: *ще ратува за прокарването на една външна политика въ тѣсна и нераздѣлна дружба съ Русуя* . . . Русофилството за прогресивната програма е лозунгътъ за външната ѝ политика, *както свободното избирателно право*, и прѣди всичко осигуряването на това право, е лозунгътъ ѝ за вѫтрѣшната политика.“ И прогресиститѣ обяснихѫ (вѣст. *България*, год. IV, бр. 18 = 11 ян. 1901), че въ тѣхното русофилство има една голѣма идея: русофилството е емблемата на цѣлокупна България, простряна въ нейнитѣ естествени прѣдѣли — то е лозунгътъ на обединеното отечество. Прогресивната партия и съ нея цѣлий народъ има убѣждението, че безъ дружния съѭзъ съ Русия, България е погубена въ своето историческо развитие.... Прогресивната партия е убѣдена, че чрѣзъ русофилството ще постигнемъ *македонскитѣ си идеали*..... Австрия е единъ отъ претендентитѣ за Македония.... Дори ако допуснехме, че Австро-Унгария ще остане безучастна въ турското наслѣдство, македонский въпросъ пакъ би останѫлъ неразрѣшимъ. България, оставена сама въ една война съ Турция, ще бѫде исправена прѣдъ сърбе, румѫне, гръци и турци..... Значението на Русия за балканскитѣ народи затова не е само въ активната ѝ политика, когато събитията поискатъ, *но и въ грижата ѝ да отстрани тия прѣпятствия и да приготви почвата на сърбско-българския сговоръ* — твърдѣ възможно за нейното всемогѫщие и авторитетъ.... Прогресиститѣ вѣрватъ, че Русия нѣма завоевателни намѣрения на Балканскиѧ п-въ, защото тя не страда нито отъ излишъкъ на населението си, нито отъ трудъ и капитали. Тя ще съдѣйствува, напротивъ, да се огради вѫтрѣшната самостоятелность на словѣнскитѣ народи, и да получѫтъ свободно и самостоятелно, държавно и политическо развитие, стига да вървѭтъ дружно и въ съгласие съ нея. Най-важнитѣ въпроси въ источната политика за нея сѫ Проливитѣ и Дарданелитѣ и съгласуването на политиката ни съ общитѣ тенденции на нейната мирова политика.“

Прогресивно-либералитѣ дойдохѫ на властьта, слѣдъ 16-годишна опозиция, заедно съ демократитѣ (каравелиститѣ) прѣзъ февр. 1901, когато слѣдъ произведенитѣ отъ Рачо Петрова избори се състави кабинетътъ Каравелова-Даневъ. Демократитѣ и прогресиститѣ поехѫ властьта, както се казваше тогава, „отъ долу,“ подкрѣпени отъ „народната“ и други партии, съ надежда да приложѫтъ програмитѣ си, да испълнѭтъ обѣщанията си спрѣмо народа, които обѣщания бѣхѫ давали въ опозиция толкова години, а именно: да намалѭтъ разходитѣ въ бюджета, като захванѫтъ отъ заплатата на князя, да намалѭтъ заплатитѣ на чиновницитѣ, да съкратѭтъ службитѣ, да намалѭтъ войската и поемната служба, та по тоя начинъ

извадѭтъ страната отъ тежкото финансово положение, а слѣдъ това да намалѭтъ и тежкия товаръ на населението. Каравеловата несполука слѣдъ нѣколко мѣсеца да прокара прѣзъ събранието единъ договоръ за 120-милионенъ заемъ съ монополъ върху тютюна за да уреди финансовитѣ мѫчнотии има за слѣдствие да се растури народното събрание, двамата демократи министри (Каравеловъ и Бѣлиновъ) да се оттеглѭтъ и властьта да се повѣри отъ княза, сир. „отъ горѣ“ на прогресиститѣ (Д-ръ Даневъ, А. Людскановъ, М. Сарафовъ, А. Радевъ и В. Кѫнчовъ).

Новий кабинетъ, съ посрѣдството на русското правителство, сключи въ Парижъ единъ 106-милионенъ заемъ по условия които отстранявахѫ проекта за омразния монополъ, доискара подигнѫтото отъ прѣдишния кабинетъ дѣло противъ министри Иванчовъ-Радославовъ - Тончевъ - Теневъ, и прие новъ законъ за чиновницитѣ — законъ отмѣненъ скоро въ нѣкои постановления отъ народно-либералитѣ по поводъ на опущения въ него. Въ малкото врѣме, прѣзъ което прогресиститѣ заедно съ демократитѣ и опослѣ сами упражнявахѫ властьта, се осѫществихѫ и други точки на прогресистската програма. Обезпечи се политическата свобода съ изработване, на новия избирателенъ законъ съ прѣмахване специалния законъ за печата, прокарахѫ се закони за намаление окрѫзитѣ, за отчетностьта по бюджета, за еснафитѣ, за райфайзеновитѣ каси, за общѫ митническа тарифа, новъ законъ за новобранцитѣ, като се исключихѫ поради висшъ държавенъ интересъ мохамеданетѣ. [illegible] друга страна, външната политика на Д-ръ Даневия кабинетъ бѣ изложена на голѣми критики въ страната. На Д-ръ Данева се приписваше декларацията, че не правимъ политика съ Русия. Като че ли съобразно съ тая декларация Д-ръ Даневъ не прѣдприе никаква рѣшителна постѫпка срѣщу Фирмилиановото рѫкополагане за скопски митрополитъ, закри по съображения чисто дипломатически македонскитѣ комитети въ княжеството, слѣдъ тѣхното 10-годишно сѫществуване и слѣдъ като самъ бѣ насърдчавалъ поддържането на тѣхнитѣ дѣйствия: Радевъ, Людскановъ, министри въ Д-ръ Даневия кабинетъ, бѣхѫ прѣдишни членове на комитетитѣ. Революцията въ Македония бѣ почнѫла прѣзъ есеньта въ 1902, когато у насъ високи пратеници на русското правителство и дворъ се любувахѫ въ Шипка на българската армия. Русско-австрий[illegible]ский реформенъ проектъ за Македония отъ февр. 1903 [illegible]то пѫдарски реформи [illegible]ли нийдѣ никого [illegible] на 1903 револю[illegible] дължихѫ дѣятел[illegible] се простря и [illegible] Турското прави[illegible] прислѣдва [illegible] българско [illegible] останѫ [illegible] мѫченъ, [illegible] цървва [illegible] училище [illegible] [illegible]

да приима нотитѣ на Високата Порта, както въ случая на нейната съ нищо не подкрѣпена нота, че България е доставила динамита на възстанницитѣ), чакаше защита на македонскитѣ ни сънародници отъ Русия и Австрия, които бѣ заинтересувалъ съ македонския въпросъ. Намѣсто защита, русскитѣ консули въ Македония официално обвиниха Д-ръ Даневото правителство, че то чрѣзъ агентитѣ си подигало вълненията въ Македония; а турцитѣ, подъ прѣдлогъ на тия вълнения, не приложиха и нищожнитѣ реформи. Затрепаха турцитѣ и русскитѣ консули, ала и това не бѣ доста да накара Русия да се намѣси дѣятелно и да обуздае турската фанатическа свирѣпость. Всѣкой почна да исказва страховетѣ си отъ тая политика и князъ Фердинандъ се рѣши да обърне по нова посока държавния корабъ. Слѣдъ едно несполучливо опитване да докара единъ коалиционенъ кабинетъ, князътъ повѣри властьта на Рачо Ретровъ съ народно-либералитѣ (7 май 1903).

Въ новата камара прѣзъ сѫщата година прогресиститѣ бидоха нападнати, че водѣли политика на „скръстенитѣ ржцѣ", като възлагали отбраната на българската държава на една чуждо сила, че оставили българската армия безъ въоружение и гола и др. Прогресиститѣ отговорихa, че въ тѣхно врѣме България не била толкова изолирана, и че армията ни тогава не била по-малко готова отколкото сега. По-късно, на софийския съборъ на прогресивно-либералната партия (29 апр. 1907), Д-ръ Даневъ обяви, че български народъ леко гледа на външнитѣ политически въпроси, и че е по-добрѣ да нѣмаме външна политика, отколкото да разчитаме на „филско" и „фобско" министерство. България може, добави той, да има само една политика. И по тоя и другъ случай, той сам обяви, че бѣ доволенъ, че е заинтересувалъ великитѣ сили съ Македония, и че България е въ състояние да прави голѣма политика.

Прѣди новитѣ избори, направени отъ народно-либералитѣ врѣме 1903, Д-ръ Даневъ обяви, че съюзътъ на русофилскитѣ партии, свързанъ за общо дѣйствуване на изборитѣ, ще се обърне въ едно окончателно сливане на тия партии; но и слѣдъ това той резултатъ не се постигна. Три-четири години по-сетнѣ, именно въ началото на 1907 година, слѣдъ единъ редъ събития отъ особена икономическа и политическа важность (желѣзничарската стачка, закриването на университета, стѣсненията свободата на печата, влошаването положението на нашитѣ сънародници въ Македония, изложени вѣчно и всѣкидневно на озвѣрението на гръцки и сръбски чети) ц. влѣзоха въ „блокъ", единъ съюзъ, съ други партии отъ опозицията: народната партия, демократитѣ и радикалъ-демократитѣ, и широкитѣ социалисти, съ една обща платформа за работа и съ цѣль да възбудятъ чрѣзъ митинги и всѣкакви законни събрания народа да се заинтересува по-живо въ общественитѣ работи, за да се даде единъ нов курсъ на държавния животъ на княжеството, въ смисълъ на възтържествуване на народовластието, на парламентаризма и на зачитане законитѣ. Още въ началото на организирането на блока,

неговата дѣйность, поради ненадѣйно стеклитѣ се събития (смъртьта на княгиня Клементина, убийството на министръ-прѣдсѣдателя Петкова) не се заяви съ извънредна особеность. Ала блокътъ сѫществува на дѣло и се надѣе на една по-успѣшна работа.

Цанковъ (*Драганъ*). Виденъ български публицистъ, общественъ дѣецъ и държавникъ, род. въ Свищовъ въ 1828; училъ се първоначално въ родното си мѣсто и послѣ въ Русия и Вѣна. Отъ Вѣна отишелъ при брата си Антона Ц. въ Букурещъ, а отъ тамъ, слѣдъ кратко врѣме, заминѫлъ за Цариградъ дѣто въ 1857 станѫлъ учитель въ тогавашното калугерско французско училище въ Бебекъ, на Босфора. Въ сѫщата година съ покойния *Боянъ Мирковичъ* отъ Т.-Пазарджикъ основали българска печатница въ Цариградъ (въ Галата) въ католическия монастирь Сенъ-Беноа и слѣдъ една година Ц. почнѫлъ да редактира в. *България*, въ който зимали участие токо-речи всичкитѣ интелигентни българе въ Цариградъ и по областитѣ; въ сѫщата печатница се печатало и периодическото списание *Български книжици* (виж. *Книжнина*, българска).

Чрѣзъ в. *България* (1859—1863) Ц. будилъ у българетѣ чувството на народна самостойность и, при невъзможностьта да я брани отъ турцитѣ, водилъ борба съ гръцитѣ по въпроса за самостойностьта на българската църква—това което се нарича *църковний въпросъ* (виж. това име). Увлѣчението отъ тая борба, въ свръска съ отсѫтствието на вѣра въ Русия, разбита въ крѣмската война и клоняща да поддържа status-quo-то въ положението на Фенеръ, скоро привело Ц. до пропагандата на католицизма; той съвѣтвалъ българетѣ да се присъединѭтъ къмъ Римската църква за да се освободѭтъ отъ фенерското иго. Той самъ застанѫлъ на чело на ония българе, които се рѣшили да прибѣгнѭтъ къмъ католицизма само да се избавѭтъ отъ игото на Фенеръ. Съ тая цѣль, той ходилъ въ Римъ за рѫкополагането на българо-униятски архиерей *Иосифъ Соколски* (виж. *Уния*). Слѣдъ отвеждането на Соколски въ Одеса, Ц. билъ назначенъ отъ турското правителство въ Свищовъ за драгоманинъ и директоръ на паспортитѣ. Въ 1864, когато се съставила *Дунавската область*, повиканъ отъ Митхадъ паша (виж. това име), основалъ въ Русе провинциална печатница, на която и станѫлъ директоръ. Наскоро слѣдъ това билъ назначенъ за инспекторъ при управлението на турскитѣ параходи по Дунавъ. Подирь това билъ назначенъ за членъ на русенския апел. търговски сѫдъ, а послѣ—замѣстникъ въ държавния съвѣтъ въ Цариградъ. Въ това врѣме билъ сѫщо учитель на български езикъ въ лицея и членъ въ Екзархийския съвѣтъ. Слѣдъ това, турското правителство го назначило помощникъ на пашата въ Нишъ, а послѣ въ Видинъ. Прѣзъ 1873 станѫлъ адвокатъ въ Русе и учитель на французски езикъ въ тамошното българско училище; нъ по поводъ затварянето на гръцката църква въ тоя градъ билъ пратенъ на заточение въ Цариградъ, дѣто и останѫлъ до тръгването си съ М. Балабанова (виж. това име) при европейскитѣ кабинети и дворове. Отъ заточение-

то му въ Цариградъ до това му тръгване по Европа билъ прѣгледвачъ на български и други книги въ писалището на печата, прѣдавателъ въ лицея и др.

Прѣзъ русската окупация, Ц. се назначи вицегубернаторъ въ Търново; въ тоя градъ биде избранъ въ първото (учредителното) народно събрание (1879), дѣто зе мѣсто въ редоветѣ на либералитѣ (виж. *Цанковисти*, *Каравелисти*, *Консерватори*) заедно съ П. Каравелова и П. Р. Славейкова. Слѣдъ това биде назначенъ окр. управитель въ Варна и послѣ българ. дипломатич. агентъ въ Цариградъ. Това бѣ за малко врѣме. Прѣзъ мартъ 1880 му се възложи да образува кабинетъ; освѣнъ прѣдсѣдателството той зе портфейла на вънкашнитѣ работи, Каравелову даде финанситѣ. Кабинетътъ му не извика довѣрието на Русия, въоржжи противъ себе си духовенството и падна прѣзъ ноември сѫщата година. Новий кабинетъ се образувà отъ Каравелова; Ц. доби въ него вътрѣшнитѣ работи, нъ прѣзъ декем. бѣ принуденъ да си даде оставката, вслѣдствие стълкновение съ княза. Ц. минуваше тогава за либералъ (Каравеловъ—за радикалъ) и бѣ още русофилъ; по това врѣме именно, прѣзъ пълномощенския прѣвратъ въ 1881, той исказа по адресъ на Русия въ лицето на Ернрота паметния афоризмъ: „Не ти щемъ ни медътъ, ни жилото“, и тия думи произведоха може-би по-голѣмо слѣдствие отколкото всичкитѣ му напокошни проповѣди за безусловна привързаность къмъ Русия. Слѣдъ тоя прѣвратъ той биде арестуванъ и заточенъ въ Вратца; нъ въ 1883, когато консерваторитѣ се наситихъ на руски генерали, Ц. биде освободенъ и веднага състави кабинетъ, въ който зе министерството на вътрѣшнитѣ работи, а Стоилов (консерваторъ) повѣри министерството на правосъдието. Тоя кабинетъ води борба съ радикалната опозиция (Каравеловъ, Стамболовъ, Петковъ). Въ началото на 1884 Ц. растури народното събрание. Изборитѣ станахъ по небивала до това врѣме в сетнѣ свобода и законность. Въ дадохъ болшинството Каравелову и Ц. тутакси му отстѫпи мѣсто си. Каравеловъ поведе политика неодобрявана отъ Русия (присъединението на Източна Румелия което докара войната съ Сърбия, началото на раздоритѣ съ коя се подкачи отъ Цанковия кабинетъ, който залови къмъ сърбска земя, вслѣдствие измѣненото течение на р. Тимокъ), а Ц. стана опрѣдѣленъ и яръкъ русофилъ.

Слѣдъ 9-и августъ 1886 — държавний прѣвратъ, който събори князъ Александра (виж. *Августъ 9-и*) — Ц. охотно зе мѣсто (министръ на вътр. работи) въ редоветѣ на създаденото отъ прѣврата врѣменно правителство, което трая два дни, 9-12 авг. 1886 (виж. *Стамболов*), на чело на което стоеше митрополитъ Климентъ, и подписа прокламацията, която оправдаваше прѣврата съ измѣната, която пуснѫлъ князътъ къмъ Русия. Въ Ц-та лична роля въ тоя прѣвратъ не е съвсѣмъ ясна. Слѣдъ завръщането на князъ Александра и неговата окончателна оставка отъ прѣстола, когато Стамболовъ отъ Търново, дѣто се даваше народното събрание, искаше телеграфически Ц. въ Со-

да се съгласи да съставятъ смѣсено (отъ тритѣ партии: цанковистска, каравелистска и стамболовистска) регентство и смѣсено министерство, Ц. отговори, слѣдъ едно съвѣщание съ Стамболово разрѣшение съ Каулбарса (виж. това име), че споредъ него, единичкий възможенъ изходъ отъ мжчното положение бѣ, регентството да си даде оставката, ново регентство да не се избира, а да се състави само ново министерство, на което членоветѣ да сж личности, които се ползуватъ съ довѣрието на Русия (виж. за това стр. 71—73 въ Documenti Diplomatici presentati al parlamento italiano dal presidente del consiglio ministro ad interim degli affari esteri (Crispi). — Bulgaria. — Atti parlamentari XVI legislatura — quarta sessione 1889—90. Camera dei Deputati. Единъ екземпляръ отъ тая италианска официална книга има въ Пловдивската Народна Библиотека). Стамболовъ като отблъснж Ц-тѣ прѣдложения, Ц. слѣдъ малко отиде въ Цариградъ, поканенъ отъ великия везирь, съ цѣль да спогоди Ц-тѣ възгледи съ тѣзи на регентството. За възгледитѣ на регентството се застжпяше по него врѣме въ турската столица Д-ръ Вълковичъ, като особенъ прѣдставитель на България при Портата. Слѣдъ несполуката на тия прѣговори, Ц. се побави нѣколко мѣсеца въ Цариградъ и по това врѣме, между друго, издаде манифестъ, съ който заплашваше, че нѣма да се припознаятъ никакви финансови сдѣлки на чуждестранни банки съ тогавашното българско правителство. Най-сетнѣ Ц. замина за Русия, дѣто живѣеше въ С.-Петербургъ на пенсия отъ руското правителство. Около него се намирахж въ сжщото врѣме Бендеревъ, Груевъ, зеть му Людскановъ и др. Отъ тамъ отъ врѣме на врѣме отъ Ц-во име се пущахж манифести, въ които се говорѣше за необходимостьта да се слуша безусловно Русия и за невъзможностьта за Русия и русофилитѣ да се примиржтъ съ князъ Фердинанда, дори и ако отстрани Стамболова. И слѣдъ Стамболовото падане за Ц. прѣдѣлитѣ на България бѣхж затворени до когато VIII-то народно събрание, въ края на 1894, не разрѣши възвръщането му.

Слѣдъ полувѣковна дѣйность въ нашия обществень животъ, Ц. се оттегли отъ водителството на партията си, за да прѣкара спокойно „останжлото още малко врѣме отъ живота си“ като прѣпоржча за свой приемникъ и бжджщъ водитель на партията Д-ръ Стоянъ Данева. Народното събрание въ Стоилово врѣме му гласува пенсия. Ала Ц. бѣ още нѣколко врѣме бодъръ и енергиченъ, продължава да зима участие въ политическитѣ борби и бѣше прѣдсѣдатель на XII-то народно събрание. Сега (1907) старостьта вече му надви; той токорече не излиза отъ дома си.

Ц. е билъ редакторъ въ Цариградъ, освѣнъ на в. *България*, на спис. *Читалище* (1870), на *Ржководитель на основното учение* (1873) и прѣзъ 1874 на Цариград. в. *Источно врѣме*,— вѣстникъ основанъ отъ Ханли, основательтъ нафранцузския вѣстникъ Stamboul. Като водитель на партията си той е вдъхновявалъ в.

Свѣтлина, *Срѣдецъ* и *Съгласие* въ София. Освѣнь това той е прѣвелъ *Тъмницитѣ ми* отъ Силвио Пелико (Цариградъ, 1874) и пръвъ подигнѫлъ чрѣзъ *Читалище* въпроса за забавачницитѣ у насъ. Той е и написалъ *Кратка Българска История* (Цариградъ, 3-о изд. 1868); заедно съ г. Балабанова La Bulgarie (Лондонъ, 1876); *Отворено писмо до г. г. народнитѣ прѣдставители* (София, 1902); *Катихизисъ на прѣдставителското управление* (2 прѣработено и допълнено издание съ писмо до г. Т. Влайковъ, издание на Д. Георгиевъ, София,—; 1-то издание въ 1905). Въ цанковистски духъ сѫ написани, между други, Драндаровитѣ съчинения: Cinq ans de règne (Парижъ, 1884); и Les évènements politiques en Bulgarie (Парижъ, 1896).

Цанковъ (*Кирякъ*). Общественъ дѣецъ по българскитѣ възстания отъ 1866 — сподвижникъ на Л. Каравелова, Хр. Ботева, Левски, Стамболова — и журналистъ; братовъ синъ на Драганъ Ц. (1847—1903). Зималъ е участие въ всичкитѣ революционни комитети, които сѫ работили въ Румѫния за освобождението на България. Въ 1873 изработилъ прочутия мемоаръ, който се поднесе на султанъ Азиса. Въ качеството си прѣдсѣдатель на букурещския революционенъ комитетъ ходилъ е въ С.-Петербургъ и Москва за споразумѣние съ Славянския комитетъ. — Писалъ е разни статии, както въ румѫнски, така и въ французски и нѣмски вѣстници, за да запознае външния свѣтъ съ българската кауза, като е исказвалъ мѫкитѣ и страданията на българския народъ. Прѣзъ 1875 е списвалъ въ Букурещ[illegible] свой вѣстникъ, *Балканъ*, [illegible] два пѫти въ седмицата на [illegible]мѫнски и веднажъ на българ[illegible] Въ свободна България К. Ц. [illegible]родва въ *Сборникъ за народ[illegible] умотворения* и въ *Периодич[illegible] Списание* кореспонденциитѣ [illegible] Левски, и послѣ ги прѣдаде [illegible] съхранение въ народния ни [illegible]зей; той сѫщо обнародва въ *Сборника* интересни дипломатическ[illegible] ноти и други документи, разм[illegible]нени между румѫнското и [illegible]ското правителства по случ[illegible] прѣминуването на Ботевата [illegible] въ 1876.

Слѣдъ освобождението Ц. [illegible] народенъ прѣдставитель въ учр[illegible]дителното събрание и горе[illegible] ратникъ за най-широкитѣ народ[illegible]ни права и свободи. Слѣдъ то[illegible] служи като секретарь въ кни[illegible]ското дипломатическо агенство [illegible] Цариградъ, послѣ дипломатическ[illegible] агентъ въ Букурещъ, управ[illegible]ващъ министерството на външни[illegible] работи и най-сетнѣ се оттегли [illegible] политическото поприще. Бла[illegible]дарното отечество му опрѣдѣ[illegible] пенсия прѣзъ декемврий 18[illegible] Починѫ въ Букурещъ.

Цановъ (*Андрей С.*). Бъл[illegible]ски писатель, протестантинъ, [illegible] въ с. Видрари, ловченско, [illegible] 1845; училъ се въ Свищовъ, Пл[illegible]дивъ и въ Америка. Прѣди [illegible]ско-турската война и слѣдъ [illegible] е билъ учитель много годи[illegible] повечето въ Самоковъ. Слѣ[illegible] освобождението бѣ народенъ прѣ[illegible]ставитель въ първитѣ двѣ народ[illegible]ни събрания. Ц. е написалъ *Пъ[illegible]ва Четеница* (Пловдивъ, 18[illegible]) *Напрѣдъкъ*, 4 книжки (Пло[illegible] 1872—1875); *България въ Ис[illegible]ния въпросъ* (Пловдивъ, 187[illegible]) *Една върховна нужда на нар[illegible]*

ни (1883), *Партиитъ въ България* (Пловд., 1887), *Размишления върху християнството и съвъ-ията* (1886); *Първий български князъ, или Очерки изъ историята на първитъ седемь години на свободна България* (Пловдивъ, 1895); *Нерѣшени задачи въ науката при началото на XX вѣкъ* (Пловд., 1901), а прѣвелъ е или съставилъ: *Нелсоново безвѣрие и избавление* (1874), *Нѣкои прѣвъсходства въ библейската религия* (1885) и *Цѣль въ естеството и нѣколко теории* (1891). Той е билъ единъ отъ вторитѣ редактори на вѣст. *Зорница* въ течение на три години (Цариградъ, септ. 1875 — окт. 1878); отъ 1901, отъ когато се издава въ Пловдивъ, е главенъ редакторъ на сѫщия вѣстникъ, който сега (1907) е въ 27-та си година. Освѣнь това, Ц. редактираше нѣколко години наредъ въ Самоковъ отъ 1889 мѣс. спис. *Домашенъ приятель*, и едно врѣме е участвувалъ въ Хр. Г. Дановия *Лѣтоструй*, па е и билъ дописникъ на съврѣменнитѣ български вѣстници.

Цапля или Обикновенъ рибарь (Ardea cinerea). Птица отъ блатнитѣ, сир. птицитѣ съ дълги и голи крака, които живѣѭтъ по блатата и брѣговетѣ. Прилича на жерава, само че е по-малка и на главата си има качулъ, а на грѫдитѣ дълги увиснѣли пера. Тая птица се прѣселва. Храни се особено съ риба. Ц. е била отъ нечиститѣ птици по Моисеевия законъ.

Царетѣ (*Книга на —*). Така се наричатъ 4 исторически книги на Ветхия Завѣтъ, които излагатъ хронологически сѫдбата на израилския народъ отъ първосвѣщенството Илиево до разрушението на Израилското царство (виж. това име) отъ асирийския царь Салманасара и на Иудиното царство (виж. тая дума) отъ Навуходоносора.

Царевичъ, *рус.* (происхожда отъ дума *царь*). Титла на русския прѣстолонаслѣдникъ. — **Царевна.** 1) Дъщеря на руския царь. 2) Съпруга на Царевича.

Царевъ връхъ. Единъ отъ 2-та забѣлѣж. върхове (другий *Айгидикъ*) въ високия планински гребенъ, който врѣви на зап. отъ Мусала къмъ долината на Струма и опрѣдѣля турско-българската граница.

Царибродъ. Окол. градецъ, софийски окрѫгъ, на р. Нишава, до устието на Драгомански проходъ, който води отъ софийското поле за долината на Нишава; $35^1/_2$ килом. на сѣв. отъ Трънъ, 57 килом. на сѣв.-зап. отъ София и 5 килом. на ист. отъ сръбската граница; край желѣзнопѫтната линия, която свързва западна Европа съ България; 3,631 жит. Погранична търговия. Работѣтъ се и малко килими.

Споредъ нѣкои, името Ц. происхожда отъ плащането едно врѣме „царско мито, кога се прѣминувала рѣката прѣзъ бродъ.“

Ц. е старъ градецъ. Прѣзъ него е минувалъ старий римски пѫть, останки отъ който и до днесь личѫтъ. Отъ старинитѣ около Ц. сѫ забѣлѣжителни църквата въ с. *Беренде* (виж. това име) и погановски монастирь *Св. Ив. Богословъ*, построенъ прѣди 600 - 700 години.

Цариградска конференция. Звѣрствата и опустошенията, които извършихѫ турцитѣ въ възстанѫлитѣ български земи прѣзъ *Априлското* (виж. тая дума) възстание въ 1876, подигнахѫ общо

нитѣ врѣмена въ Ц. сѫ издигнѫти нѣколко фабрики и парни мелници. Голѣма часть отъ населението се поминува отъ занаяти.

Ц. е съграденъ, както Римъ, на седемь хълма, и отъ това, па и по причина на многобройни ѣ си градини, кипариси, джамии, дворци, минарета и кули прѣдставлява, кога се гледа отъ къмъ морето, великолѣпенъ изгледъ. Гледката на Босфора е токо-речи безподобна по хубость. Нъ извѫтрѣ градътъ е повечето съ тѣсни, криви и нечисти улици и съ по-голѣмата часть дървени кѫщи. Ала въ послѣднитѣ врѣмена, въ нѣкои квартали, а най-вече въ Пера, сѫ съградени каменни сгради по модеренъ стилъ.

Центрътъ на града се намира по двата хълма около Златни рогъ, а останѫлитѣ части въ видъ на отдѣлни квартали и прѣдградия се распростиратъ на голѣмо разстояние по босфорскитѣ брѣгове и по брѣговетѣ на Мраморно море.

Между Златни рогъ и Мраморно море по високия хълмъ е расположена най-старата часть отъ града, която сега се казва *Стамбулъ*. Тука има ста оврѣм. палати и много забѣлѣжителни джамии, между които първа е *Св. София*, на която се дивѭтъ всички пѫтешественици. Тя като църква е съградена още въ врѣмето на Юстиниана Велики и сѫ я работили 6 години 1000 души дюлгере. Въ нея могѫтъ да се побержтъ 23,000 души. Нейното колосално кубе безъ подпорки днесь служи за чудо на искуството. Въ Стамбулъ се намиратъ главнитѣ министерства и Високата Порта. Тамъ е и държавний му ей, въ който между многото скѫповѣнни старини се пази гробницата на Алекс[illegible] Македонски (виж. *Хамди Бей*) самия Златенъ рогъ е располо[illegible] кварталътъ Феперъ (виж. това [illegible] дѣто се намира гръцката патр[illegible] шия и една великолѣпна бълг[illegible] църква, направена само отъ же[illegible] Въ дъното на Златни рогъ се [illegible] мира прочутата джамия *Еюб*[illegible] то става коронясването на с[illegible] нитѣ. Забѣлѣжителни сѫ ощ[illegible] Стамбулъ *Голѣмата чарш*[illegible] *Атъ-мейданъ*, дѣто едно врѣм[illegible] се надпрѣварвали ѣздачи, а [illegible] на него има египетски обел[illegible] Въ тая часть сѫ още *Еди*[illegible] (замъкъ съ седемь кули), [illegible] Валенсовитѣ водопроводи; [illegible] ксеновата щерна, съ 424 мр[illegible] ни колони; джамиитѣ Сюлейм[illegible] султанъ Ахмедъ, султанъ М[illegible] медъ II. Ц. има до 300 дж[illegible] Една отличителна чърта на [illegible] ригрѫдскитѣ улици е огром[illegible] число мършави и гладни ку[illegible] чистачитѣ на града, на [illegible] свърталищата сѫ джамиитѣ; [illegible] турското благочестие по-скор[illegible] же да се посѣгне ненаказа[illegible] христианинъ отколкото на [illegible] Стамбулъ е ограденъ отъ [illegible] стѣна, съзидена отъ визант[illegible] тѣ и донѣйдѣ възстановена [illegible] турцитѣ. Стѣната е около 17 [illegible] лом. околовръстъ, въ нея им[illegible] порти, между които *Тонъ-к*[illegible] едно врѣме Св. Романъ, има [illegible] рически интересъ: тя е пор[illegible] прѣзъ която влѣзли турцитѣ, [illegible] гато зели съ пристѫпъ град[illegible] дѣто погинѫлъ въ боя послѣ[illegible] отъ Палеологовцитѣ.

Отъ Стамбулъ на югъ [illegible] Мраморно море сѫ располо[illegible] прѣкрасни прѣградия *Макр*[illegible] и *Санъ-Стефано*, дѣто се по[illegible] Санъ-Стефанский договоръ.

На сѣверъ отъ Златни рогъ е расположена новата европейска часть отъ столицата, н речена Пера, или Бей-оглу. Тука живѣятъ главно европейци, има хубава чаршия, голѣми хотели и голѣми дворци на европейскитѣ посланици. Пера е украсена съ една висока староврѣменна кула, отъ която може да се види голѣма часть отъ Ц. Покрай Босфора е расположенъ най-търговский кварталъ отъ Ц. *Галата*, дѣто сж голѣмитѣ стоварища на стоки и дѣто сега има хубавъ кей, на който спиратъ параходитѣ. Два колосални моста съединяватъ прѣзъ Златни рогъ Стамбулъ съ Пера-Галата.

Отъ Галата на сѣверъ покрай Босфора се намиратъ красивитѣ царски палати. Между тѣхъ най-важенъ е *Илдъз-Кйошкъ*, резиденция на султана, расположенъ всрѣдъ голѣми градини, които даватъ омаенъ видъ на мѣстото. Още на сѣв. е *Орта-киой*, дѣто бѣ до скоро Българската Екзархия, сега прѣмѣстена въ Шишли, ново прѣдградие на Пера. Отъ Ортакиой наченватъ покрай Босфора редъ прѣградия, отъ които най-красиво е *Бююкъ-дере*, дѣто сж лѣтнитѣ палати на посланицитѣ.

На азиятския брѣгъ, право срѣщу Златни рогъ, е расположенъ *Юскюдаръ* (Скютари), населенъ главно отъ турци. На брѣга на Мраморно море се намира красивий кварталъ Кадж-киой (старий *Халкидонъ*), дѣто живѣятъ много европейци. Между Юскюдаръ и Кадж-киой се наченва желѣзницата, която отива за Азия.

Въ Мраморно море сж пръснати 7 островчета, прочути по красотата си и по здравия си климатъ. Отъ тѣхъ 4 сж по-голѣми и заселени, нъ най-важни сж *Принкипо* и *Халки*, въ които има много хубави кжщи, хубави градини и борови гори. Въ Халки има турско морско училище, и гръцки висше духовно училище и търговско училище.

Въ Ц. има малко учебни заведения: турски факултети на медицината и на правото, султански французски лицей (който изгорѣ прѣзъ 1907 и тутакси съ султанско ираде се заповѣда възобновението му), американската колегия Робертъ Колежъ въ едно прѣлестно мѣстоположение на европейската страна на Босфора, една американска дѣвическа колегия, една българска духовна семинария, нѣколко турски, гръцки и французски гимназии и др. Богатитѣ турски библиотеки сж поставени въ царскитѣ джамии, дѣто стоятъ затворени безполезно за науката.

История. Първото име на Ц. е било *Византия* (виж. това име). Въ 330 слѣдъ Р. Х. императоръ Константинъ го направилъ столица на Римската империя и го нарекълъ по името си *Константинополъ*. Отъ това врѣме се наченала важностьта му. Той продължавалъ да е столица на римскитѣ, а по-послѣ на византийскитѣ императори до 1453, когато го зели турцитѣ. Отъ тогава е билъ столица на Турция, и главната резиденция на султанитѣ. Въ византийскитѣ врѣмена Ц. е виждалъ много пъти храбритѣ български войски подъ стѣнитѣ си; въ Крумово и Симеоново врѣме той е трепералъ отъ българското оржжие. Още е една гатанка за историцитѣ какъ българетѣ сж

изгубили случаитѣ да зематъ ключа на кѫщата си.

Ц. е игралъ голѣма роля и въ църковната история. Цариградский (381) и халкидонский вселенски събори въздигнѫли Ц. въ патриаршия, като му дали втори чинъ въ църквата, което посѣло зародиша въ расцѣплението на Западната и Източната църкви. Въ 858 патриархъ Фотий прогласилъ гръцката църква съвсѣмъ независима отъ папитѣ, и така се наченѫло голѣмото расцѣпление, което се довършило отъ Серулария (1054).

Библ. Delaway, Constantinople ancien et moderne (Лондонъ, 1797); Pulgher, Les anciennes églises byzantines de Constantinople (Вѣна, 1878 — 1880); A. van Millingen (Professor of History, Robert College, Constantinople), Byzantine Constantinople: The walls of the city and adjoining historical sites, with maps, plans, and illustrations (London, John Murray, 1899); Bayet, l' Art Byzantin; Н. П. Кондаковъ, *Византійскіе церкви и памятники Константинопол.* (Одеса, 1887); Г. С. Дестунисъ, *Историко-топографическій очеркъ сухопутныхъ стѣнъ К.* (1887); А. Т. Гяуровъ, *Археологически бѣлѣжки за Цариградъ*, издание на сп. *Родина* (Пловдивъ —); Н. П. Кондаковъ, *Мозаики мечети Кахріе-джамиси* (Одеса, 1881); Hammer, Konstantinopel und der Bosphorus (Пеща, 1822, 2 т.); Théophile Gautier, Constantinople (Парижъ, 1853; ново изд. 1877); Tchikatchew, le Bosphore et Constantinople (Парижъ, 1865, 2 изд.); Jerningham, To and from Constantinople (Лонд., 1873); Stambul und das moderne Türtum, von einen Osmanen (1877); J. Labarte, le Palsacré de Constantple (Парижъ, 1860); Mordt Führer durch Konstinopel (Цариградъ, 188 Amicis, Constantino (1881; франц. прѣв., Constinople); de Blowitz, cour à Constanti (Парижъ, 1884). Вселенски ри: *Дѣянія вселенскихъ и ных соборовъ въ русск.* (Казань, 1863); *Правила столовъ, вселенскихъ и ных соборовъ* (Москва, Herman, Histoire des ciles (Руанъ, 1730); Sen Histoire chronologi des conciles (Парижъ Hefele, Concilien-Gesch te (Фрайбургъ, 1855; 2 1873); Deroux, Histoire conciles oecuméniq (1869); проф. А. Лебедевъ, *ленскіе соборы IV и V в.* ва, 1879); сѫщий, *Изъ вселенскихъ соборовъ* (1876); Иванцовъ-Платоновъ, *ныя движенія на Востокѣ* ва, 1881); епископъ Іоаннъ, *ленскіе соборы* (1875); Іоаннъ пископъ смоленский, *Опыт са церковнаго законовѣдѣнія* 1855); Smith and Cheetham, Dionary of Christian Aquities (Лонд., 1875, 2 т.

Царидворъ. Село въ ската околность (Маке 1,025 жит., отъ които 650 б христиан., 350 българ. мох турци (*Кънчовъ*).

Царицинъ. Русски гра саратовската губерния, пр ването на Царица въ Вол килом. на югъ отъ Сарато двѣ желѣзници, които го

ватъ съ главнитѣ русски градове; 55,967 жит. въ 1897. 11 църкви и 1 джамия. Едно отъ най-важнитѣ търговски мѣста на Волга (керосинъ и други произведения на нефтяната промишленость, дърва, жито, риба, соль, вълна). Ц. снабдява токо-речи цѣла Русия съ синапъ (хардалъ), който добива сѫщо отъ Сарепта и Дубовка. Парна мелница, парна бичкийница, солни заводи.

Царски врата. Главнитѣ врата на иконостаса на църква, които съединяватъ алтаря съ останалия храмъ; отварятъ се само за извършване особено важни богослужебни дѣйствия.

Царское Село. Русски градъ въ с.-петербургската губерния, 23 килом. на югъ отъ С. Пербургъ, съ който е свързанъ съ желѣзница (построена въ 1838 отъ Николая I); 22,000 жит. (лѣтѣ съ гоститѣ, които лѣтуватъ тамъ, броятъ на жителитѣ се увеличава съ отъ 5,000 до 8,000). Великолѣпни градини и паркове, паметници и други украшения. Една отъ най-сухитѣ мѣстности при Петербургъ. Прѣкрасна вода. Замъкътъ, построенъ отъ Елисавета, е твърдѣ раскошенъ, нъ безъ особенъ вкусъ. Другъ дворецъ е билъ построенъ отъ Екатерина II и Александра I. Александръ I кръстилъ официално града (първото му име Саара) *Царское Село* (1808), което станало отъ тогава лѣтна резиденция на императорскитѣ семейства. Прочута мраморна галерия съ бюстоветѣ на римскитѣ царе и герои, и на гръцкитѣ философи и оратори. Китайски пагоди. Мостъ отъ синь сибирски мраморъ.

Царство небесно, Царство Божие. Съ тия думи се изразява духовното общение на човѣка съ Бога и блаженството, което усѣща човѣкъ отъ съзнанието на близостьта си до „Отца на милосърдието и Бога на всѣко утѣшение“ (2 кор. 1; 3). Това, така да се рече, царуване на човѣка съ Бога (Царство Божие), се нарича царство небесно за това, че Богъ се прѣдставлява че *живѣе на небеса* (Псал. 2; 4). Грѣхопадението на човѣка скъсало свѣтия съюзъ съ Бога: като възстановитель на съюза се явява самъ Синъ Божи, затова и самъ Той и неговий прѣдтеча Св. Иоанъ, като призовава людетѣ да стѫпятъ въ новия завѣтъ съ Бога, започва проповѣдьта си съ думитѣ: „Покайте се, защото наближи царство небесно“ (Мат. 3; 2 и 4; 17). И понеже съюзътъ на човѣка съ Бога е възможенъ само съ условие да участвува въ обществото на вѣруващитѣ, църквата се нарича въ Св. Писание царство Божие, царство небесно (Мат. 13; 24, 31, 33, 45, 47).

Царь. Тая дума се има за съкращение на латинската C a e s a r (цезарь, кесарь, виж. *Цезарь*); на персидски езикъ ц. значи прѣстолъ или върховна власть. Отъ словѣнскитѣ господари пръвъ български господарь Симеонъ зелъ тържествено тая титла, равна на императоръ въ сегашното си значение, и само той билъ поздравенъ, въ сама Византия, съ нея отъ източно-римския наслѣдникъ на кесаревцитѣ Романа въ пълно смирение. Титлата носили слѣдъ Симеона българскитѣ монарси. Отъ русскитѣ господари Иванъ IV, отъ 1547, зелъ тържествено титлата ц.

Цафнатъ-Панеахъ (*спасение на въка*). Египетско име, което

фараонъ далъ на Иосифа, за споменъ на постигнатото чрѣзъ него спасение (*Библ.*, Бит. 41; 45).

Цвикау (Zwickau). Градъ въ кралство Саксония, на р. Цвикауска Мулда и на клонъ отъ три желѣзници; 27 килом. на югозап. отъ Шемницъ, при политѣ на Рудни планини; 62,567 жит. (1900). Църква *Св. Мария* въ късноготически стилъ (възобновена въ 1885—91), съ камбанария 87 м. вис. и съ живописъ на Кранаха Млади; църква *Св. Екатерина* въ готически стилъ (възобновена въ 1894), съ живопись на Кранаха Стари. Музей, картинна галерия, градска библиотека. Срѣдоточие на каменновжглищни рудници. Рударско училище. Фабрики за химически, порцеланови и стъклени произведения, желѣзни издѣлия, хартия. Ц. билъ отъ 1244 до 1348 свободенъ имперски градъ, послѣ до XVI-и вѣкъ единъ отъ най-важнитѣ търговски градове на Саксония.

Цвингли (*Улрихъ*). Швейцарски религиозенъ прѣобразователь, род. въ 1484 въ Вилденхаузенъ; училъ се въ Базелъ, Бернъ и Вѣна; въ 1506 станалъ воененъ свещеникъ, и въ това качество участвувалъ въ походитѣ на швейцарцитѣ въ Горна Италия (1512—15); въ 1516 билъ затворенъ въ манастиръ Св. Мария на Пустинницитѣ, а въ 1519 направенъ съборенъ проповѣдникъ въ Цюрихъ. Прилежното изучване на Библията му отворило очитѣ да види разнитѣ злоупотрѣбения на католическата църква. Когато единъ папски пратеникъ, францискански калугерь Бернарденъ Самсонъ, почналъ да продава индулгенции, Ц. тържествено възстаналъ (1 януар. 1519) противъ злоупотрѣбенията на Римската църква. Обдряванъ и подкрѣпяванъ отъ Цюрихския сенатъ, той въ 1522 свѣло проповѣдвалъ въ Цюрихъ очистеното евангелско учение, еднакво въ главнитѣ основи съ Лутеровото, нъ проникнато съ особена, чисто разумна посока. Между друго, той искалъ унищожението безбрачието на свещеницитѣ и свободното проповѣдване на Евангелието. Двѣ многолюдни прѣки съ папиститѣ въ Цюрихъ, въ 1523, утвърдили Цвингливата слава и швейцарската реформация.

Цюрихскитѣ граждане съ неограничено довѣрие прѣдоставили на Ц. правото на всички нововъведения, като му обѣщали защита отъ гонения. Въ 1525, по Ц-та мисъль се отхвърлила всѣка вънкашность при богослужението, старитѣ обряди, иконитѣ, камбанитѣ и органитѣ, и намѣсто тържественото свещенодѣйствие останало само извършването на Евхаристията.

До сега Ц. вървѣлъ по Лутеровия пѫть, нъ увлѣченъ отъ духа на прѣобразованието, не останалъ въ тоя пѫть Лутеръ въ учението си за Евхаристията, изкаръ и въпрѣки всѣкогашното учение на църквата да не допущалъ *пръсжществението* на хлѣба и виното въ тѣлото и кръвьта Христови, допущалъ поне *присъствието* на тѣлото и кръвьта Христови въ Евхаристията въ *минутата на приемането* и. Ц. отхвърлялъ и едното и другото; по неговото мнѣние, Евхаристията е само въспоминание за страданията на Иисуса Христа.

За да се прѣкрати прѣнието на швейцарскитѣ богослови с германскитѣ по въпроса за причастието, Ц., въ 1529, съ Ек-

лампадия пристигнѫлъ въ Марбургъ, дѣто ималъ богословски прѣговори съ Лютера и Меланхтона; слѣдъ което всѣкой отъ тѣхъ, въпрѣки мнимото взаимно съгласие, си останѫлъ вѣренъ на своитѣ начала относително Евхаристията.

Религиознитѣ несъгласия на Цюрихъ съ католическитѣ кантони: Люцернъ, Швицъ, Ури, Унтервалденъ и Цугъ се обърнѫли въ явна война. Ц. участвувалъ въ битвата при Капела, която се прочула печално съ пораженението на цюрихцитѣ и съ смъртьта (29 септ. 1531) на реформатора, чието тѣло било раскопано отъ неприятелитѣ и изгорено.

Ц-то учение продължилъ да развива Калвинъ (виж. това име). Въ частния животъ Ц. билъ кротъкъ, бкагороденъ, миролюбивъ, безкористенъ; въ постѫпкитѣ си твърдъ, обмисленъ и дѣятеленъ, нъ по-малко буенъ отъ Лютера и по-чистосърдеченъ и по-откровенъ отъ Калвина. Съчиненията му, които се отличаватъ съ ясность и практическа посока, сѫ издадени пръвъ пѫть въ 1544 (въ 4 тома), а послѣ въ Цюрихъ отъ Schuler и Schulthess, 8 т., въ 1828—1842 (ново изд. на Ц-тѣ съч. е прѣдприето въ 1901 въ Берлинъ отъ Schwetschke, подъ редакц. на Egli и Finsler). Виж. Hottinger, Zwingli und seine Zeit (Цюр. 1842); Bullinger, Reformationsgeschichte (Цюрихъ, 1838—40); Mörikofer, Ulrich Zwingli (1867—69); Hundeshagen, Zur Charakteristik U. Zwingli's und seines Reformationswerkes unter Vergl. mit Luther und Calvin (въ Theol. Stud. und Krit. (1862); Christoffel, H. Zwingli. Leben u. ausgew. Schriften (1857); Stähelin, Z. und s. Reformationswerk; Hess, Vie de Zwingle (Пар., 1810); Roeder, Zwingle, ses amis et ses andversaires (1855).

Цвинглианизмъ. Цвингливото учение. Виж. *Цвингли.* — **Цвинглистъ.** Послѣдователь на Цвингли.

Цволе (Zwolle). Холандски градъ, ц. на обл. Оверъ-Иселъ, до дѣсния брѣгъ на Иселъ, съ който го съединява единъ каналъ; съобщава се по вода и чрѣзъ желѣзници съ областитѣ около Зюйдерзее, Хановеръ, Англия и други крайморски страни; 80 килом. на сѣв.-ист. отъ Амстердамъ; 32, 280 жит. (1904). Крѣпость. Корабостроителство. Фабрики за бира, хасета, чорапе. Голѣма търговия съ земедѣлчески произведения.

Ce. Химически знакъ на церий, (cerium).

Cedant arma togae, *лат.* Оржжията да отстѫпѫтъ на тогата, сир. военната власть да отстѫпи на гражданската.

Цезарско разрѣзване. Разрѣзване на корема отъ страна, което се прави на трудна жена за изваждане отрочето. По думитѣ на римския историкъ Плиний, Цезарь се родилъ слѣдъ такъва операция.

Цезарь или *кесарь.* Титла на римскитѣ императори слѣдъ Августа. Въ *прѣнос. см.* ц., като нарицателно, значи смѣлъ, дързъкъ човѣкъ.

Цезарь (*Кай Юлий*). Най-първий римски пълководецъ и държавникъ, па и — слѣдъ Цицерона — най-великий ораторъ на вѣка си; род. въ Римъ 100 г. прѣди Р. Х. и синъ на римски

фараонъ далъ на Иосифа, за споменъ на постигнатото чрѣзъ него спасение (*Библ.*, Бит. 41; 45).

Цвикау (Zwickau). Градъ въ кралство Саксония, на р. Цвикауска Мулда и на клонъ отъ три желѣзници; 27 килом. на югозап. отъ Шемницъ, при политѣ на Рудни планини; 62,567 жит. (1900). Църква *Св. Мария* въ късноготически стилъ (възобновена въ 1885—91), съ камбанария 87 м. вис. и съ живописъ на Кранаха Млади; църква *Св. Екатерина* въ готически стилъ (възобновена въ 1894), съ живопись на Кранаха Стари. Музей, картинна галерия, градска библиотека. Срѣдоточие на каменновъглищни рудници. Рударско училище. Фабрики за химически, порцеланови и стъклени произведения, желѣзни издѣлия, хартия. Ц. билъ отъ 1244 до 1348 свободенъ имперски градъ, послѣ до XVI-и вѣкъ единъ отъ най-важнитѣ търговски градове на Саксония.

Цвингли (*Улрихъ*). Швейцарски религиозенъ прѣобразователь, род. въ 1484 въ Вилденхаузенъ; училъ се въ Базелъ, Бернъ и Вѣна; въ 1506 станалъ военененъ свещеникъ, и въ това качество участвувалъ въ походитѣ на швейцарцитѣ въ Горна Италия (1512—15); въ 1516 билъ затворенъ въ манастиръ Св. Мария на Пустинницитѣ, а въ 1519 направенъ съборенъ проповѣдникъ въ Цюрихъ. Прилежното изучване на Библията му отворило очитѣ да види разнитѣ злоупотрѣбения на католическата църква. Когато единъ папски пратеникъ, францискански калугерь Бернарденъ Самсонъ, почналъ да продава индулгенции, Ц. тържествено възстаналъ (1 януар. 1519) противъ злоупотрѣбенията на Римската църква. Ободряванъ и подкрѣпяванъ отъ Цюрихския сенатъ, той въ 1522 силно проповѣдвалъ въ Цюрихъ очистеното евангелско учение, едновременно въ главнитѣ основи съ Лютеровото, но проникнато съ особена, чисто разумна посока. Между друго, той искалъ унищожението безбрачието на свещеницитѣ и свободното проповѣдване на Евангелието. Двѣ многолюдни прѣния съ папиститѣ въ Цюрихъ, въ 1523, утвърдили Цвингливата слава и швейцарската реформация.

Цюрихскитѣ граждане съ неограничено довѣрие прѣдоставили на Ц. правото на всички нововъведения, като му обѣщали и защита отъ гонения. Въ 1525, по Ц-та мисъль се отхвърлила всѣка външкашность при богослужението, старитѣ обряди, иконитѣ, камбанитѣ и органитѣ, и намѣстото тържественото свещенодѣйствие останало само извършването на Евхаристията.

До сега Ц. вървѣлъ по Лютеровия пѫть, но увлѣченъ отъ духа на прѣобразованието, не останалъ въ тоя пѫть Лютеръ въ учението си за Евхаристията, макаръ и въпрѣки всѣкогашното учение на църквата да не допущало *пръсжществението* на хлѣба и виното въ тѣлото и кръвьта Христови, допущалъ поне *присъствието* на тѣлото и кръвьта Христови въ Евхаристията въ *минутата на приимането* ѝ. Ц. отхвърлялъ и едното и другото; по неговото мнѣние, Евхаристията е само въспоминание за страданията на Иисуса Христа.

За да се прѣкрати прѣнието на швейцарскитѣ богослови с германскитѣ по въпроса за причастието, Ц., въ 1529, съ Ек-

лампадия пристигнѫлъ въ Марбургъ, дѣто ималъ богословски прѣговори съ Лютера и Меланхтона; слѣдъ което всѣкой отъ тѣхъ, въпрѣки мнимото взаимно съгласие, си останѫлъ вѣренъ на своитѣ начала относително Евхаристията.

Религиознитѣ несъгласия на Цюрихъ съ католическитѣ кантони: Люцернъ, Швицъ, Ури, Унтерваленъ и Цугъ се обърнѫли въ явна война. Ц. участвувалъ въ битвата при Капела, която се прочула печално съ пораженението на цюрихцитѣ и съ смъртьта (29 септ. 1531) на реформатора, чието тѣло било раскопано отъ непиятелитѣ и изгорено.

Ц-то учение продължилъ да развива Калвинъ (виж. това име). Въ частния животъ Ц. билъ кротъкъ, бкагороденъ, миролюбивъ, безкористенъ; въ постѫпкитѣ си твърдъ, обмисленъ и дѣятеленъ, нъ по-малко буенъ отъ Лютера и по-чистосърдеченъ и по-откровенъ отъ Калвина. Съчиненията му, които се отличаватъ съ ясность и практическа посока, сѫ издадени пръвъ пѫть въ 1544 (въ 4 тома), а послѣ въ Цюрихъ отъ Schuler и Schulthess, 8 т., въ 1828—1842 (ново изд. на Ц-тѣ съч. е прѣдприето въ 1901 въ Берлинъ отъ Schwetschke, подъ редакц. на Egli и Finster). Виж. Hottinger, Zwingli und seine Zeit (Цюр. 1842); Bullinger, Reformationsgeschichte (Цюрихъ, 1838—40); Mörikofer, Ulrich Zwingli (1867—69); Hundeshagen, Zur Charakteristik U. Zwingli's und seines Reformationswerkes unter Vergl. mit Luther und Calvin (въ Theol. Stud. und Krit. (1862); Christoffel, H. Zwingli. Leben u. ausgew. Schriften (1857); Stähelin, Z. und s. Reformationswerk; Hess, Vie de Zwingle (Пар., 1810); Roeder, Zwingle, ses amis et ses andversaires (1855).

Цвинглианизмъ. Цвингливото учение. Виж. *Цвингли.* — **Цвинглистъ.** Послѣдователь на Цвингли.

Цволе (Zwolle). Холандски градъ, ц. на обл. Оверъ-Иселъ, до дѣсния брѣгъ на Иселъ, съ който го съединява единъ каналъ; съобщава се по вода и чрѣзъ желѣзници съ областитѣ около Зюйдерзее, Хановеръ, Англия и други крайморски страни; 80 килом. на сѣв.-ист. отъ Амстердамъ; 32, 280 жит. (1904). Крѣпость. Корабостроителство. Фабрики за бира, хасета, чорапе. Голѣма търговия съ земедѣлчески произведения.

Ce. Химически знакъ на церий, (cerium).

Cedant arma togae, *лат.* Оръжията да отстѫпѫтъ на тогата, сир. военната власть да отстѫпи на гражданската.

Цезарско разрѣзване. Разрѣзване на корема отъ страна, което се прави на трудна жена за изваждане отрочето. По думитѣ на римския историкъ Плиний, Цезарь се родилъ слѣдъ такъва операция.

Цезарь или *кесарь.* Титла на римскитѣ императори слѣдъ Августа. Въ *прѣнос. см.* ц., като нарицателно, значи смѣлъ, дързъкъ човѣкъ.

Цезарь (*Кай Юлий*). Най-първий римски пълководецъ и държавникъ, па и — слѣдъ Цицерона — най-великий ораторъ на вѣка си; род. въ Римъ 100 г. прѣди Р. Х. и синъ на римски

преторъ (главенъ сѫдия) отъ едно старо семейство патриции; леля му била Мариева съпруга, а самъ той билъ зетъ на Цина. Първитѣ си походи извършилъ въ Азия, подъ началството на Минуция. Краснорѣчието му, способноститѣ му и свободомислието му, повече склонно къмъ демокрацията, отколкото къмъ републиканската олигархия, му придобили много привърженици, така че Сула, врагътъ, на Мария и Цина, виждалъ въ единъ *Цезарь нѣколко Марцевци.*

Слѣдъ Сулината смъртъ, Ц. се сближилъ съ Краса и Помпея и съставилъ съ тѣхъ първия триумвиратъ (въ 60 прѣди Р. Х.); тѣ си раздѣлили помежду си управлението па римскитѣ области. Ц. зелъ Цизалпинска и Транзалпинска Галия, Красъ—Азия, Помпей—Италия, Испания, Африка и Гръция.

Отъ 58 наченва Ц-то блѣскаво военно поприще: той намислилъ да покори Галия, и съ това да си проправи пѫтя къмъ единовластието. Въ 58, хелветитѣ, обитателитѣ на сегашна Швейцария, на брой до 200,000, отъ които 90,000 способни да носѫтъ оржжие, оставили жилищата си и нахлули въ Галия; Ц. съ 6 легиона ги настигнѫлъ въ единъ проходъ, разбилъ ги съвсѣмъ, въпрѣки упоритото имъ съпротивление, и ги принудилъ да се върнѫтъ въ планинитѣ. Слѣдъ това той се обърнѫлъ срѣщу свевския царь Ариовиста, който завладѣлъ една часть отъ Франшъ-Конте Овернъ, и слѣдъ тежкъ бой го изтласкалъ задъ Рейнъ. Прѣзъ зимата въ 57 белгийскитѣ гали събрали до 300,000 подъ началството на Галба, соасонски главатарь; Ц. испратилъ отвадитѣ срѣщу Бове (единъ отъ главнитѣ градове на белгийска Галия), а самъ потеглилъ къмъ р. Енъ да срѣщне Галба. Ц-тѣ вкусни дѣйствия и диверсията на съюзницитѣ му, отюнцитѣ, докарали распокѫсването на съюза между галитѣ, слѣдъ което Ц. разбилъ нервийцитѣ около Мобежъ, покорилъ Соасонъ, Бюве, Хено, Намюръ, Фале, а неговий легатъ Красъ завоевалъ всичкитѣ приморски области на Галия до сам Гарона. Въ 56 той смирилъ въстанѫлитѣ венети (обитателитѣ на Галска Британия); въ сѫщото врѣме легатитѣ му покорили Сабинъ—Нормандия, а Красъ Аквитания (сегашни Лангедокъ и Провансъ). Въ 55 той прѣдприималъ два похода въ Германия и Британия, нъ и двата нѣмали важни резултати. Въ 54 той изново нахлулъ въ Британия, разбилъ тамошния царь Касивелауна, и зелъ заложници; нъ изново билъ принуденъ да се върне въ Галия, и по причина на лошата година да расположи войскитѣ си на доста пространни квартири. Късно прѣзъ есеньта той добилъ извѣстие, че 15 кохорти, които се намирали съ Сабина около Триръ, били избити отъ Амбиорикса, и че Квинтъ Цицеронъ е обсаденъ въ лагери си при Тунгерне. Ц. събралъ наскоро около 9,000, потеглилъ срѣщу Амбиорикса, разбилъ го и освободилъ Цицерона. Годината 53 прѣминѫлъ въ смиряване въстания, които непрѣстанно избухвали въ Шартръ, Трихъ и Лютихъ (Лиежъ); въ сѫщата година Ц. изново нахлулъ въ Германия. Прѣзъ зимата въ 52 галитѣ, като видѣли, че отечеството имъ заплашва непрѣмѣнно погинване,

направили общо възстание; главний имъ прѣдводитель билъ даровитъ воитель Верцингеторикъсъ; Ц-тѣ работи дошли въ най-крайно положение; нъ той наваксалъ малостьта на силитѣ си и измѣната на съюзницитѣ си съ дѣятелность, бързина и рѣшителность. Съ искусни маневри той принудилъ Верцингеторикса да се затвори въ Алезия, заобиколилъ го съ единъ кржгъ и съ контравалационни линии, отблъснѫлъ всичкитѣ нападения на обсаденитѣ и на спомагателната армия, която имъ дошла на помощь, зелъ Алезия и покорилъ Галия окончателно. Въ цѣлото продължение на походитѣ си въ Галия, той постоянно държалъ войскитѣ си въ съвокупность, като оставялъ на съюзницитѣ да пазятъ съобщенията, та, като се говори съ стратегически термини, основата на дѣйствията му билъ лагерътъ му, прѣдмѣтътъ на дѣйствията—непиятелската армия, а пътьтъ на дѣйствията—най-кѫсото отъ нея разстояние.

Завоеванието на Галия положило яка основа на Ц-та военна слава, придобило му нови привърженици и образувало войскитѣ му. Помпей и сенатътъ поискали отъ Ц. да распусне войскитѣ; нъ той, безъ колебание, прѣминѫлъ въ 49 р. Рубиконъ, само съ единъ легионъ влѣзълъ въ Италия, присъединилъ си 30 непиятелски кохорти отъ Корфиниумъ, достигнѫлъ бързо Римъ, и го завладѣлъ безъ никакво съпротивление,—а Помпей побѣгнѫлъ въ Гръция. Побѣдителтъ, доклѣ чакалъ да се съберѫтъ кораби, та да прѣплува Адриатическо море, прѣминѫлъ Алпитѣ и Пиринеитѣ, приближилъ се до Лерида, дѣто стояли Помпеевитѣ пълководци Афраний и Петрей съ многобройни войски, въ 40 дни покорилъ Помпеевитѣ легиони, слѣдъ това завоевалъ Испания, и побързалъ прѣзъ неотдавна зетата отъ легата му Требония Марсилия пакъ въ Италия, а въ края на годината съ 12 легиона билъ готовъ да отплува въ Гръция, да гони Помпея.

Дѣйствията му противъ Помпея въ 48 и противъ Ахилоса и Фарнака въ 47 сѫ върхътъ на смѣлостьта, умѣнието за ползуване отъ обстоятелствата и постоянството въ постигане прѣдначъртаната цѣль. Слѣдъ като прѣтърпѣлъ несполука при Дирахиумъ, Ц. завлѣкълъ Помпея въ Тесалия и разбилъ го съвсѣмъ при Фарсала, послѣ побързалъ въ Александрия, завладѣлъ Египетъ слѣдъ 9 мѣсеца, прѣкарани въ непрѣкѫснѫти битви; нъ тамъ Помпей билъ измѣннически умъртвенъ. Слѣдъ завръщането си въ Римъ, Ц. билъ направенъ пожизненъ народенъ трибунъ и избранъ за 5 години консулъ и за една година диктаторъ. Ала скоро билъ принуденъ да отиде срѣщу босфорския царь Фарнака и така скоро свършилъ войната, че писалъ на сената въ Римъ за тая побѣда: V e n i v i d i, v i c i (дойдохъ, видѣхъ, побѣдихъ!).

Между това, Помпеевитѣ дѣца, тесть му, Сципионъ, бившій Ц-въ легатъ Лабиенъ и мавританский царь Юба събрали въ Африка 14 легиона и многобройната имъ флота прѣкѫсвала всѣко съобщение по море. Ц. съ слаби сили прѣплувалъ морето, извадилъ войска въ Адруметъ, прѣтърпѣлъ първенъ несполука, нъ като се усилилъ чрѣзъ постепенно при-

стигалитѣ отъ Италия легиони, нанесълъ на противницитѣ си жестоко поражение при Тапсъ и покорилъ Африка.

Въ 45 Помпеевитѣ синове събрали въ Испания остаткитѣ отъ войскитѣ, разбити при Фарсала и Тапсъ и числото имъ се увеличило до 13 легиона. Ц. въ 42 деня пристигнѫлъ съ 8 легиона отъ Римъ на Гвадалквивиръ, влѣзълъ съ Секста Помпея въ сражение при Мундъ, и макаръ, както казва самъ, да се сражавалъ за животъ, а не за побѣда, побѣдилъ неприятеля и нанесълъ окончателенъ ударъ на Помпеевата партия. Като свършилъ борбата съ тая партия, той билъ провъзгласенъ пожизненъ диктаторъ и почетенъ съ титлата императоръ, и почнѫлъ да управлява токо-речи неограничено. Нъ скоро се пробудилъ гордий републикански духъ на римлянетѣ, и Ц., 6 мѣсеца слѣдъ послѣднитѣ си побѣди въ Африка и Испания погинѫлъ отъ ржцѣтѣ на убийци, въ пълно присѫтствие на сената. Главнитѣ съзаклетници били Касий и Юний Брутъ.

Юлий Ц., като пълководецъ, минува за единъ отъ най-първитѣ прѣдставители на староврѣменното военно искуство. Той надминувалъ Александра и Анибала съ смѣлостьта и разнообразието на стратегическитѣ си съображения, па имъ не отстѫпялъ и въ тактическото искуство. Неговитѣ дѣйствия могѫтъ всѣкога да бѫдѫтъ поучителни за всѣкой воененъ, който обича дѣлото си. Отъ съчиненията му до насъ сѫ достигнѫли прочутий му трудъ *За войната съ галитѣ* (De bello gallico), написанъ съ отличенъ езикъ и *За междуособната война* (De bello civili). Най-добритѣ имъ издания сѫ: Кларковото (Лондонъ, 1712), Доберенцовото (Лайпц., 1857), Кранеровото (Берлинъ, 1860). Ц-вий животъ е описанъ въ старо врѣме отъ Суетония и Плутарха. Сѫществуватъ нововрѣменни биографии отъ Делорма, Наполеона III (1865) и J. A. Froude (1879). Въ български прѣводъ имаме книзъ Н. С. Галицинъ, *Великитѣ полководци въ историята* съ портрети, чъртежи, харти и планове, прѣв. капитанъ Ив. Марковъ (ч. I, София, 1899; 632 стр.).

Ходътъ на галската война ни е извѣстенъ прѣдимно отъ изложението на самия Ц. Заедно съ това имаме едно свързано изложение само у Диона Касий и Суетония, и откѫслеци у Аппиана, Плутарха и Ливиевитѣ съкратители. Изобщо Ц-то изложение сѫ има за заслужващe довѣрие, макаръ да не е свободно отъ прѣувеличения и извъртения въ отдѣлни случаи, които извикали още въ старо врѣме остра критика отъ страна на Ц-ви другари, Азиний Полионъ и др. Тоя въпросъ се е подлагалъ на критика много пѫти; най-цѣнни работи върху него сѫ слѣднитѣ: Melber, Die Berichte des Dio Cassius über die gallischen Kriege Cäsars, Progr. (Мюнхенъ, 1893); Columba, Cassio Dione e le guerre galliche di Cesare (Неаполъ, 1902); Rauchenstein, Der Feldzug Cäsars gegen die Helvetier (Цюрихъ, 1892); Rice Holmes, Caesar's conquest of Gall (Лонд., 1899); Fröchlich, Die Glaubwürdigkeit Cäsars in Seinen Berichte ü. den Feldzug gegen die Helvetier (Аарау,

1903). Всичкитѣ прѣдпоменати паралелни изложения въ основитѣ си зависѧтъ отъ Ц-тѣ коментарии. Неясностьта на тия коментарии въ географическо отношение, бързотата на изложението, политическата тенденция прокарвана въ него, важностьта на въпроса за политическата история на Римъ, високий интересъ на Ц-тѣ гениални военни операции, описани отъ самъ него, за военната история — всичко това зето наедно е съдѣйствувало да се развие най-новата твърдѣ обширна литература за галската война. На правилно гледище е билъ поставенъ въпросътъ за изучване Ц-тѣ походи пръвъ пѫть отъ Наполеона Ш и пълковн. Стофела, които сѫ дали точни издирвания на мѣстностьта съ помощьта на редъ систематически раскопи. Най-главнитѣ работи: Наполеонъ Ш, Histoire de Jules César (1866); A. v. Göler, Cäsars gallischer Krieg und Theile seines Bürgerkrieges (2 изд., 1880); F. Fröhlich, Das Kriegswesen Cäsars (1889—1890); Stoffel, Guerre da César et d'Arioviste (1890); T. Rice Holmes, Caesar's Conquest of Gall (1899); C. Julliau, Versingetorix (3 изд., 1903); Bloch, la Gaule indépendante et la Gaule romaine (1900, у E. Lavisse, Hisoire de France, т. I). Апианъ и Плутархъ сѫ черпили свѣдѣния при описването на галската война, вѣроятно, отъ историческия трудъ на Азиний Полиона. Специални работи по дадения въпросъ: Mommsen, Die Rechtsfrage zwischen Caesar und dem Senat (Бресл., 1858, Abh. der hist.-phil. gesellschaft in Breslau); Guirau, Le differend entre César et le Sénat (Парижъ, 1878); Nissen, Der Ausbruch des Bürgerkrieges 49 v. Chr. (Зибеловата Hist. Zeitschrift, прѣвъсходна статия). — За Юл. Ц-та власть и специално за неговитѣ диктатури виж. Zumpt, Studia Romana; Mommsen, Corp. inscr. latinarum; Gunter, Zeitschrift für Numismatik (1895); Groebe въ Drumann-овото ново издание, Geschichte Roms (I); Herzog, Geschichte und System (II). — Ц-то убийство се извършило на 3 мартъ 44, въ сената, отъ съзаклетницитѣ, около 80, сгрупирани около Касия и Брута. Ц-та довѣрчивость, една отъ точкитѣ на неговата политическа програма, го отдала безоръженъ и безъ да подозира нѣщо на клането на съзаклетницитѣ. Версиитѣ за подробноститѣ сѫ многобройни и по сѫщество безразлични; важното е само това, че съзаклетието отъ никого отъ участницитѣ не е било издадено и че пакъ Ц. би могълъ да бѫде прѣдупрѣденъ, да не били побъркали на това цѣлъ редъ случайности и Ц-вий пъленъ фатализмъ. За настроението на обществото виж. напр., Pazzio въ Rivista di storia antica (т. IV, 1901); за събитията на 44 и за съзаклетието — Krüger, De rebus inde a bello Hispaniensi usque ad Caesaris necem gestis (Бонъ, 1895); O. E. Schmidt, Der Briefwechsel des M. Tullius Cicero (Лайпц., 1893); Bynum, Das Leben des M. Junius Brutus (Халe, 1898).

Литература. Прѣдпоменатитѣ работи посветени специално за

Юлия Ц. Отъ общитѣ работи по римската история подробно и самостойно боравьтъ съ Ц-та епоха: Hoeskh, Römische Geschichte ... (т. I, ч. 1-ва и 2-а, 1841 и 1843); Long, Decline of the Roman Republik (т. IV и V, Лонд., 1874); Ch. Merivale, History of the Romans under the Empire (т. I и II, Лонд., 1850); Rancke, Weltgeschichte (II, 2). Пръвъ пъть едно общо прѣдставление за Ц-та дѣйность и личность е далъ Момзенъ въ неговата Römische Geschichte (т. VI, 1886; VII, 1890). Живостно, нъ ненаучно написано е съч. на G. Ferrero, La grandezza e decadenza di Roma (Римъ, 1902—1903). За Ю. Ц-тѣ реформи виж. Herzog, Geschichte ... (II, 1887) и Lange, Römische Alterthümer (III). Leges Juliae е съпоставилъ E. Cuq, Lex, у Daremberg et Saglio, Dict. d'antiquités. За хронологията е важно E. Fourer-овото съч. Ephemerides Caesarianae (Бонъ, 1889). Ю-Ц-тѣ портрети сѫ съпоставени у Fr. J. Scott, The portaitures of Julius Caesar (Лонд., 1903).

Цезий, *лат.* Просто тѣло, металъ отъ рѣдкитѣ, открить наедно съ метала рубидий отъ Кирхова и Бунзена чрѣзъ спектралния анализъ въ 1861. Въ природата се намира въ нѣкои солени води, нъ въ твърдѣ малко количество. Съединенията му сѫ много сходни съ съединенията на калия. Спектрътъ на ц. се характеризира особено съ двѣ сини необикновено ярки линии.

Цейлонъ. Голѣмъ островъ на юго-ист. отъ Индия, отъ която го отдѣля Палкски протокъ и Манаарски заливъ, между които се простира единъ редъ рифове скали, наречень *Адамовъ мостъ*, при юго-западния входъ въ Бенгалски заливъ. Островътъ е около 1,000 килом. на-длъжъ и отъ 50 до 250 килом. на-ширъ, и има простр. 64,000 чет. килом.; насел. 3,740,562 жит. (1906). Брѣговетѣ прѣдставляватъ много добри пристанища. Вътрѣшностьта е планинска и покрита съ гъсти гори; най-високий връхъ, въ срѣдата на о-ва, е *Адамовъ пикъ* (2,200 метра). Прѣзъ годината владѣятъ мусонитѣ; най голѣма жега налѣга отъ януарий до априлъ; изобщо климатътъ е умѣренъ, и въ долинитѣ нездравъ. Планинитѣ сѫ богати съ недобре разработени руди (драгоцѣнни камъне, рубини, сапфири); островъ произвожда много оризъ, кафе, канела. Растителностьта е тропическа; горитѣ даватъ на индустрията прѣвъсходни дърва; между дърветата сѫ: хлѣбното дърво и палмата. Важно е бисероловството. Между животнитѣ забѣлѣжителни сѫ слоноветѣ, голѣми и кротки; биволитѣ, които служатъ на земедѣлието, и конете отъ хубава порода. Медътъ изобилва. Жителитѣ сѫ отъ два клона: 1) *ведаитѣ*, дребни диваци, които живѣятъ въ вътрѣшнитѣ гори и сѫ вѣроятно първобитнитѣ люде на о-ва; 2) *цейлонци* или *сингалези*, потомци на индийци, заселени тамъ въ VI-и вѣкъ; живѣятъ главно на югъ, и исповѣдватъ будаството; тѣ сѫ многобройни. Има и малабарци, дошли въ о-ва по-сетнѣ; тѣ сѫ брахманци и живѣятъ на сѣв. и на ист.; най-сетнѣ има и много колонисти-португалци, англичане, китайци, малайци

кафри, явайци, персяне. Гл. гр. на о-ва е *Коломбо*. Много туземци, особено въ градоветѣ, сж християне католици или протестанти. —Прѣди пристигането на европейцитѣ въ о-ва имало 5 кралства. Първитѣ европейци, които се настанили въ о-ва, били португалци (1517). Тѣ били изгонени отъ холандцитѣ въ съюзъ съ туземцитѣ въ 1632—1657. Въ 1795 англичанетѣ турили рѫка на приморието и сега сж господаре на цѣлия о-въ, въпрѣки възстанията въ 1817, 1820 и 1848. — Ц. е мѣстозаточението на Араби паша.

Цейхвахтеръ, *герм.* Надзиратель на магазинитѣ и артилерийскитѣ паркове.

Цейхгаузъ, *герм.* Вардарница на оржжията и други военни потрѣби.

Цеко воевода. Старъ български воевода, родомъ отъ Радане, Щипско; ученикъ на Илйо воевода (виж. това име). Подробности за Ц. в. има въ *Бѣлѣжки за нѣколко стари воеводи* отъ П. Р. Славейкова въ минист. *Сборникъ*, II кн. Ц. в. билъ уловенъ отъ турцитѣ съ измама и обѣсенъ.

Целебеско море. Часть отъ Индийски океанъ между Целебесъ, Борнео, Сулу и о-въ Сангиръ.

Целебесъ. Единъ отъ 4-тѣ голѣми Зондски (виж. това име) о-ви въ Тихи океанъ, на зап. отъ Молукскитѣ, на ист. отъ Борнео, отъ който го дѣли Макасарски протокъ, на югъ отъ Целебесско море, което го отдѣля отъ Филипинскитѣ о-ви; простр. 118,154 чет. килом. и насел. около 3 милиона, отъ малайското племе, раздѣлени на много колѣна. Една часть отъ населението сж мохамедане и полуцивилизовани; останѫлата часть сж езичници токо-речи въ дивашко състояние. Нѣкои отъ тѣхъ сж и човѣкоядци. О-въ Ц. състои отъ 4 полуострова, и е покритъ съ планини (най-високий връхъ е повече отъ 2,810 метра високъ); нѣкои отъ планинскитѣ върхове сж неугаснѫли волкани. О-вътъ има богата земя и обширни пасбища. Растителностьта е раскошна; гл. произведения сж: саго, кокосови орѣхи, кафе, банани, портокали, оризъ, тютюнъ, захарна тръстика, синило и др. Търговията е въ рѫцѣтѣ на холандцитѣ и китайцитѣ. Между животнитѣ има прѣвъсходни коне, биволи, диви свине, райски птици, диви пчели и др. Минералитѣ сж: злато, желѣзо, каменни вѫглища и соль. Гл. градъ е *Макасаръ*, който дава името си на протока между Ц. и Борнео. Първото поселение въ Ц. основали въ 1525 португалцитѣ. Въ 1660 холандцитѣ истикали португалцитѣ, и малко по-малко покорили всичкитѣ мѣстни главатари. Цѣлъ Ц. е сега на дѣло въ рѫцѣтѣ на холандското правителство, макаръ и сравнително малка часть да се намира подъ неговото прѣко управление. Благодарение на холандцитѣ и християнскитѣ мисионери целебесцитѣ напрѣдватъ въ образованието и поминъка. Виж. Wallace, The Malay Archipelago (7 изд. 1880; има русски прѣводъ); Meyer Viglesworth, The u. birds of Celebes ... (1898).

Целесирия. Часть отъ Сирия между Ливанъ и Антиливанъ.

Целестинци. Св. Дамиановъ орденъ пустинници, основанъ отъ Петра де Морона (отпослѣ *Целестинъ V*) около 1264. Ц. мнуватъ като клонъ отъ Бенедик-

тинския орденъ, чието правило слѣдватъ; тѣ носѭтъ бѣла дреха, и живѣѭтъ чисто съзерцателенъ животъ. Въ сегашно врѣме, орденътъ имъ е токо-ре и исчезнѫлъ.

Целестинъ. Име на 5 папи: — Ц.I прѣдполагатъ, че е билъ, роднина на импер. Валентинианъ; билъ избранъ въ 422, събралъ ефесския съборъ, на който се осѫдили несторианцитѣ; дѣятелно гонилъ пелагийцитѣ; умр. въ 432. — Ц. II, избранъ въ 1143; умр. въ 1144. — Ц. III, избранъ въ 1191, когато билъ, прѣдполагатъ, на 90 години; коронясалъ германския импер. Хенриха VI, а послѣ го отлѫчилъ отъ църквата, за дѣто държалъ английския краль Ричарда Лъвово-сърдце въ плѣнъ.— Ц. IV, внукъ на Урбана III, избранъ въ 1241 и умр. сѫщата година. — Ц. V, синъ на неаполитански селянинъ, покалугерилъ се и живѣлъ много години въ пещери като Иоана Кръстителя. Доклѣ билъ пустинникъ основалъ ордена, който носи името му (виж. *Целестинци*). На сила приелъ папския чинъ, и си далъ оставката отъ папуването слѣдъ 5 мѣсеца и 8 деня (1294), защото копнѣялъ за тишината на прѣдишния си животъ. Ц. V и Ц. I сѫ светии въ римокатолическата църква.

Целестинъ (отъ лат. *челумъ*, небе, поради небесния шаръ). Минералъ, съ бѣлъ или синкавъ шаръ, токо-речи неравенъ изломъ и стъкленъ блѣсъкъ; кристализира въ ромбическата система, изоморфенъ съ барита. Твър. 3.5; отн. тегло 3.6—4.0. Хим. състои отъ сѣрна кислота и стронцианъ. Ц. *бива листоватъ*, срѣща се найчесто; намира се особено въ Сицилия и Тиролъ; *жилчесть*—въ Франция, Англия, сѣверна Америка; и *плътенъ* — въ Монмартръ. Употрѣбява се за добиване стронциени съединения, които се употрѣбяватъ за червени бенгалски огнйове, па и въ захарната промишленость.

Целиалгия, *лат.* Болка въ стомаха.

Целсиевъ термометръ, отъ името на *Целсия*. Топломѣръ, въ който пространството отъ точката на замръзването до точката на кипенето на водата е раздѣлено на 100 равни части. Виж. *Целсий*.

Целсий (*Андерсъ*). Шведски математикъ и астрономъ; род. въ Упсала, дѣто билъ и професоръ на астрономията (1701 — 1744). Отъ 1732 Ц. тръгнѫлъ да пътува на разноски на шведския краль. Посѣтилъ германскитѣ университети, Швейцария, слушалъ въ Болония Касинивитѣ лекции, а въ 1734 пристигнѫлъ въ Парижъ. Тамъ той прѣдложилъ, по съвѣта на астрономитѣ, да се опрѣдѣли образътъ на земята по измѣрване градуситѣ при полюситѣ, и французското правителство възложило нему извършването на това заедно съ Мопертюи и други извѣстни математици. Слѣдъ като посѣтилъ Англия, той тръгнѫлъ за Норвегия и прѣзъ лѣтото въ 1736 измѣрилъ единъ градусъ между градъ Торнъ и село Пело. Като добилъ за награда отъ Лудовика XV пенсия и инструменти, той основалъ въ Упсала обсерватория, доклѣ правителството въ 1740 не построило голѣма обсерватория. За раздѣлението на топломѣра по Ц. виж. *Целсиевъ термометръ*.

Целсъ. Римски лѣкарь, отъ врѣмената на Августа и Тиверия

авторъ на едно съчинение по ме-
дицината, De medicina, на-
писано съ простъ и ясенъ езикъ
(Торгово издание, 2 т., Лейденъ,
1785), по-голѣмата часть заета
отъ Ипократа и отъ арабетѣ;
други негови съчинения до насъ
не съ достигнѫли.

Цементация, *лат.* Правене
стомана чрѣзъ прибавяне *вжленъ*
на *желѣзото*. Това прибавяне
става като се тури стоманата
въ цементъ и се нажеже. —
Цементъ, *лат.* 1) Едно веще-
ство, което състои отъ растворъ
отъ варь съ тъменъ керпичъ или
кварцовъ пѣсъкъ; употрѣбява се
за свръска на камъне или керпи-
не при строене на здания. 2)
Въ *хим.* цементъ наричатъ една
смѣсь, въ която влиза *вжленъ*
на прахъ и която служи за цемен-
тация.

Цензоръ, *ценсоръ* (лат. *цензе-
ре*, разглеждамъ, оцѣнявамъ). Въ
страни, дѣто нѣма свобода на пе-
чата, правителственъ чиновникъ,
който прѣглежда съчиненията прѣ-
ди напечатването имъ. Виж. *Цен-
зура*. — **Цензура**, *ценсура*. Пра-
вителствено учреждение, въ стра-
ни, дѣто нѣма свобода на печа-
та, въ което всички съчинения,
прѣди да се издадѫтъ на свѣтъ,
се подлагатъ на прѣглеждането
на правителственъ чиновникъ (цен-
зоръ), и безъ неговото удобрение
не могѫтъ да се печататъ. Тоя
видъ ц. се нарича и *прѣдвари-
телна*. Понѣйдѣ, или само за нѣ-
кои книги, цензурската длъжность
се упражнява слѣдъ отпечатване-
то на книгитѣ. — **Цензуренъ**.
Който се отнася до цензурата. —
Цензъ. Оцѣнка на гражданинъ
по данъка, който плаща, или по
образованието, което притежава
и споредъ която той се ползува
или не отъ нѣкои права, като
напр. — отъ правото да е *избира-
тель* и *избираемъ* за граждански-
тѣ длъжности, да занимава из-
вѣстни правителствени или общин-
ски служби и др. т.

Центавръ. Сѫщото, каквото е
кентавръ.

Центнеръ, *герм.* Тегло отъ 100
фунта или 44 оки, кантаръ.

Централенъ (лат. *центрумъ*,
срѣдоточие). Срѣдоточенъ. — **Цен-
трализация**, *лат.* Съсрѣдоточе-
ние, — система въ една дѫржа-
ва, да върши правителството или
централната власть всичко, ка-
вото би било по-цѣлесъобразно и
естествено да вършѫтъ сами об-
ластитѣ, окрѫзитѣ и общинитѣ;
въ противоположн. на *децентра-
лизация*. — **Централизирамъ**.
Съсрѣдоточавамъ, съединявамъ въ
едно мѣсто; въ противоположн.
на *децентрализирамъ*. — **Цен-
тралность**. Срѣдоточность.

Центробѣжна сила. Така се
нарича стремлението на едно тѣ-
ло, което се движи по крива ли-
ния, да промѣни движението си
на праволинейно; — **центростре-
мителна сила** се нарича силата,
по която едно тѣло се стреми да
се доближи до центра, около кой-
то се върти. Отъ сѫщеврѣменното
дѣйствие на центробѣжната и
центростремителната сили, плане-
титѣ описватъ орбититѣ си око-
ло слънцето. — **Центръ**. Срѣдо-
точие, срѣд на, срѣдище, срѣдо-
точно мѣсто. — Ц. *на кржгъ* или
срѣдоточие. Точката вѫтрѣ въ
кржга, която е еднакво отдале-
чена отъ всичкитѣ точки на
окржжността му. — Ц. *на при-
тяжението*. Точката въ едно тѣ-
ло, въ която се съсрѣдоточава
всичката сила, що тегли къмъ не-
го която и да било веществена

частица. — Ц. **на тежесьта** е оная точка въ едно тѣло или система отъ тѣла яко свързани помежду си, на която тѣлото или системата, надъ които се дѣйствува само съ силата на тежестьта, ще се уравновѣсява въ всички положения.

Церамъ. Голѣмъ островъ отъ Молукскитѣ; простр. 14,300 чет. килом. и насел. 160,000 жит. Малайци населяватъ брѣговетѣ, папуанци вѫтрѣшностьта, малко позната. Едно планинско бърдо (най-високий му връхъ, Кели, 2,820 метра вис.) се простира прѣзъ о-ва. Износъ: желѣзо, мѣдь, райски птици, саго, сушена риба, ядоми гнѣзда и др. С. принадлежи на холандцитѣ.

Церберъ, *лат.* Многоглаво куче, което по вѣрването на староврѣменнитѣ пазяло входа на ада. Отъ лаянето му се потръсвалъ под емний свѣтъ. Херкулесъ безорѫженъ се сразилъ съ това чудовище и му надвилъ. Ц. въ *прѣнос. см.* значи строгъ вратарь. — Ц. е още името на едно сѣверно съзвѣздие близо до Херкулесовата рѫка.

Цербстъ. Германски градъ (Анхалтъ), 22 килом. на сѣв.-зап. отъ Десау; 15,000 жит. Отечество на русската императрица Екатерина II.

Церебринъ (лат. *церебрумъ*, мозъкъ). Лоево фосфорическо вещество, една отъ съставнитѣ части на мозъка.

Церебрити, *лат.* Корални вкаменѣлости, които иматъ видъ на мозъкъ.

Церемоненъ, *лат.* Вѣжливъ, истънченъ; формаленъ. — **Церемониаленъ.** Който се отнася до церемония, тържественъ; *церемониаленъ маршъ*, бавно, тържествено движение на войски по
началникъ, който ги инспект
при звуковетѣ на музика. —
ремониалность. Тържествен
— **Церемониалъ.** Опрѣдѣ
редъ на шествие или дѣйств
тържественъ случай. — Цер
нимейстеръ. Началникъ на
ремонитѣ, дворски чинов
който надзирава церемонитѣ
Церемония. 1) Тържественъ
рядъ. 2) Причинкване, па
правилата на учтивостьта. —
ремонѭ се. Правѭ нѣкому
лишни учтивости, гледамъ
хатъръ.

Церера (гр. *Деметра*; м
на земята). Сатурнова и Р
дъщеря, Юпитерова сестра,
зерпинина майка. Служението
като богиня на земедѣлието,
ло твърдѣ распространено. Ц
изображавала въ колесница,
зена отъ драконъ, съ машал
рѫка и съ вѣнецъ отъ трънe
главата. Ц., първата по
на откритие телескопическа
нета (астероида), открита
Пиаци въ 1801.

Церий, церъ, *лат.* Прост
ло, металъ отъ рѣдкитѣ въ
свѣтъ; намира се въ церит
нѣколко други минерали; не
употрѣбява, защото не се до
въ голѣмо количество; обра
два окиса и много соли.

Церинъ, *лат.* 1) Една
съставнитѣ части на пчелини
съкъ, растваря се въ топлъ сп
и състои отъ една бѣла кр
лическа маса, която се топи
80°. — 2) Минералъ, отъ кл
ромбоидалната система; съ
отъ кремноземъ (32.021), гл
земъ (15.226), церневъ
(21.6), желѣзенъ окисъ (15.1
др.; тв. 6; отн. тег. 4; въсчер

шаръ. Намира се въ Швеция и Гринландия.

Церитъ, *лат.* Минералъ, отъ хексегон. система; срѣща се въ Швеция, повечето на маси, въ дребнозърнести агрегати; изломъ неравенъ, свѣти въ краищата; тв. 5.5; отн. тег. 4.9—5; шаръ вишняво-червеникавъ, червеникаво-бѣлъ, тъменъ. Състои отъ цериевъ окисъ (68.8), кремноземъ (19.7), вода (11.5). Много видоизмѣнения съдържатъ 6—8 и дидимовъ окиси.

Церква. Виж. *Църква.*

Церква (българска). Виж. *Църква* (българска).

Церковенъ въпросъ (български —) Виж. *Църковенъ въпросъ* (български —).

Цертелевъ (*Алексѣй* Никол., князъ, 1848—1883). Русски дипломатъ и писатель, съ голѣми заслуги на България при освобождението ѝ; свършилъ правото въ москов. унив.; извършилъ едно пѫтуване въ Турция и Сърбия; билъ секретарь на генералното консулство въ Бѣлградъ, слѣдъ това втори секретарь на посолството въ Цариградъ и, най-сетнѣ, управляващъ на консулствата въ Одринъ и Пловдивъ. Въ Пловдивъ бѣше въ самия разгаръ на освободителното движение и придружи, слѣдъ Априлското възстание, Скайлера и Макъ-гяхана по изслѣдването турскитѣ жестокости—клането въ Срѣдна-гора и Родопитѣ; послѣ въ Цариградъ, заедно съ Скайлера, приготви за разискванията на европейската конференция проекта за автономна България; прѣзъ русско-турската война постжпи на военна служба, бѣше ординарецъ при М. Д. Скобелева, послѣ при генералъ Гурко и принесе сѫществени услуги слѣдъ завземането на Търново; участвува въ мирнитѣ прѣговори въ Одринъ и Санъ-Стефано; покъсно за малко врѣме бѣ генераленъ консулъ въ Пловдивъ. Ц-тѣ трудове по съставянето *Органическия уставъ* за Източна Румелия особено му спечелихѫ нашата признателность. За да увѣковѣчѫтъ добритѣ спомени за него пловдивчане кръстихѫ една отъ улицитѣ си на неговото име. Ц. е написалъ: *Бадній день и Божичъ въ Сербіи* (въ *Русскій Вѣстникъ*, 1875, кн. 8); *Письма съ похода: Румынія, Търново и первый забалканскій походъ* (сѫщо, 1878, кн. 9 и 10). Виж. некрологъ въ *Историческій Вѣстникъ*, 1883, № 10.

Цетине. Столицата на Черногора, паланка, на юго-зап. въ княжеството, 638 метра надъ морското равнище, въ една долина, затворена съ високи планини, 32 килом. на сѣв.-ист. отъ Катаро и около 60 килом. на сѣв.-зап. отъ Шкодра; 3,000 жит. (1906). Ц. има едвамъ 100 добрѣ съградени кѫщи; главни сгради сѫ дворецътъ и църквата, дѣто почиватъ черногорскитѣ князове - владици, които управлявали Черна-гора до 1852. Ц. е сѣдалище на митрополитъ и резиденция на дипломатическото тѣло. Тя притежава една книгопечатница (държавна), единъ дѣвически институтъ, учителска семинария и др. Единъ коларски пѫть съединява градеца съ Катаро.— Ц. се е въздигнѫлъ около единъ монастирь, построенъ въ 1478. Въ тоя монастирь прѣбивава митрополитътъ. Градътъ е уназилъ физиономията на патриархално село; той е билъ изгарянъ отъ турцитѣ въ 1683, 1714, 1785.

Цеце (Glossina morsitans). Муха въ южна и срѣдна Африка, на голѣмина колкото нашенската кѫщна муха; ухапването ѝ е опасно за конетѣ, рогатия добитъкъ, камилитѣ и кучетата; въ послѣдно врѣме прѣдполагатъ, че тя сама по себе си не е отровна, а само разнася смъртелнитѣ заразни болести.

Цианкалий, *лат.* Една отъ солитѣ на метала калий: синкаво кристално и твърдѣ отровно вещество; употрѣбява се въ фотографията и галванопластиката.

Цибела. Богиня на земята; изобрѣтателка на свирката и ветеринарното искуство. Гръцитѣ я имали за дъшеря на слънцето, жена на Сатурна, майка на Юпитера, Юнона и др. Римлянетѣ почнѫли да ѝ се покланятъ отъ врѣмето на 2-та пуническа война; главното мѣсто на поклонението ѝ било градъ Палестина.

Цибъръ. Двѣ голѣми земедѣлчески села въ ломската околия, едното (*Долни* Ц. съ 716 жит.) на Дунавъ при устието на едноименната рѣка, другото (Ц.-*варушъ* съ 1,087 жит.) нѣколко килом. на югъ отъ първото, на едноименната рѣка. Тия села и рѣката носѭтъ името на римския градъ Cibruz, който се е намиралъ на мѣстото на сегашното с. Ц.-*варушъ*. Въ това село още се виждатъ слѣди отъ основи на старъ градежъ, дебели до 1.50 метра; наблизо има стари гробища, наречени *латински*.

Цивиленъ (лат. *цивилисъ*, граждански). Граждански, въ противополож. на *военен*ъ, *духовенъ* (дреха, бракъ и др.). — **Цивилна листа.** Дворцовъ бюджетъ, доходи отредени за господаря на държавата. — **Цивилизаторски.** Който ц[illegible] лизува, распространитель на [illegible] вилизацията. — **Цивилизат[illegible]** Човѣкъ, който цивилизува, [illegible] распространява цивилиза[illegible] просвѣтитель. — **Цивилиза[illegible]** Буквално значи: гражданствен[illegible] Въ общъ смисъль се зима за [illegible] витието на общественъ ред[illegible] граждански права; а въ частен[illegible] за напрѣдъка на образованос[illegible] и самосъзнанието на единъ [illegible] родъ, който ясно разбира об[illegible] ственитѣ си права и длъжно[illegible] Ц. захваща тамъ, дѣто се [illegible] кращава варварството, сир. [illegible] изволътъ на физическата с[illegible] Затова и истински цивилизу[illegible] може да се нарече държава, [illegible] която всички сѫ на едно рав[illegible] на закона. Виж. Гизо, Histo[illegible] de la civilisation [illegible] Europe (прѣв. на българ[illegible] рус. П. Даскаловъ въ Разград[illegible] 1890 = *История на цив[illegible] цията въ Европа*; 2 изд., [illegible] Разградъ) и сѫщи, Histo[illegible] de la civilisation [illegible] France; Бъклъ, *Истори[illegible] цивилизацията*, съчин. прѣв[illegible] българ. — **Цивилизувамъ.** [illegible] чавамъ нрави, просвѣщавамъ [illegible]

Цигане. Люде, една часть [illegible] помади, съ неизвѣстно проис[illegible] дение. Езикътъ и нравитѣ [illegible] служѫтъ донѣйдѣ за доказ[illegible] ство, че тѣ сѫ дошли отъ Пи[illegible] Макаръ езикътъ имъ сега да [illegible] е измѣнилъ, ала въ него сѫ [illegible] упазили още много санскри[illegible] бенгалски, мултанийски и [illegible] барски думи. Ако се потърс[illegible] ц. между хиндусскитѣ касти, [illegible] повече спадатъ въ отдѣлени[illegible] на судритѣ, което съст[illegible] отъ скитници, — люде, които [illegible] мали постоянно жилище, [illegible] въ шатри и се поминували [illegible]

плетене кошници и правене похлупаци за гърнета; а женитѣ имъ печелили съ прѣдказване бѫдѫщето. Ето нрави, които въ нищо не се различаватъ отъ нрави тѣ на сегашнитѣ ц.

У различнитѣ народи ц. иматъ различни имена, а тѣ сами се наричатъ Ромничель (синъ на жена) или Ромъ (люде). Всичкитѣ лѣтописи твърдѣтъ, че номадитѣ ц. се показали най-напрѣдъ въ Молдова, въ врѣмето на Александра Добри, въ 1407. Отъ тамъ тѣ се распространили по Влашко, Трансилвания, Унгария и други страни на Европа. Тѣ си приписвали египетско происхождение, защото унгарцитѣ ги наричали „фараоново племе;“ може би и затова гръцитѣ, па и македонцитѣ, ги наричатъ *гипти*, *гипци*, което наумява египтяне.

Ц., безъ може-би да имали своя си вѣра, притворно слѣдвали вѣрата на земята, дѣто се намирали, и така всѫдѣ били търпими. Въ 1417 тѣ се показали въ Германия, на брѣговетѣ на Сѣверно море, а въ 1418, въ петия мѣсецъ слѣдъ свършването на Констанцския съборъ, проникнѫли въ Швейцария, подъ прѣдводителството на Михеля, който се наричалъ херцогъ на египет ката страна; другаритѣ му се наричали *цинпаре* или *цигане*. Въ 1422, другъ херцогъ Андрей, и той ужъ отъ Египетъ, пристигнѫлъ съ една чета въ Болония, и въ сѫщото врѣме още една чета се явила съ прѣдводитель прѣдъ Базелъ. Числото на пристигнѫлитѣ въ Швейцария ц., по прѣсмѣтането на лѣтописеца Стреулепта, се въскачвало на 14,000 души. Тѣ увѣрявали, че пристигнѫли отъ Египетъ, а на дѣло дошли отъ Унгария, дѣто се прѣселили отъ Молдова. Голѣмо число ц. останѫли въ Молдова и Влашко. Унгарскитѣ ц., които прѣминѫли въ Германия, се разлѣли по Франция, Англия и Испания. Такие, въ Recherches de la France твърди, че въ 1427 тѣ били въ Парижъ. Въпрѣки това, че още Франсоа I заповѣдалъ да ги гонѧтъ, че въ 1560 французский парламентъ произнесълъ противъ тѣхъ вѣчно изгнание, и че и сега полицията гони скитницитѣ, Франция и до сега още не се е избавила отъ ц. Ц. сѫ били гонени въ Англия, въ царуването на Хенриха VIII (1531) и на Елисавета (1563) по рѣшението на парламента; нъ въпрѣки това, тѣ сѫ се удържали въ Англия въ доста голѣмо число. Въ Дания тѣ постоянно сѫ били гонени. Въ Италия, особено въ папскитѣ области, по закона тѣ не сѫ могли да сѣдѧтъ въ едно мѣсто повече отъ три нощи наредъ. Въ Унгария краль Сигизмундъ имъ далъ, на 6 апр. 1423, особени права и правдини, и това е било причината на размножението имъ въ тая страна. Върховний имъ началникъ се избиралъ измежду тѣхъ отъ самия палатинъ и, както всичкитѣ унгарски благородници, носилъ титлата Egregius. Мария Терезия залегнѫла за образованието на ц. и имъ запрѣтила въ 1768 и 1773 да живѣѧтъ въ шатри. Слѣдъ нейната смърть, ц. изново се заловили за номадския животъ, затова Иосифъ II издалъ окржжно, отъ 31 авг. 1782, относително трансилванскитѣ ц. Тая мѣрка имала поголѣма сполука. Ц. се заловили за земедѣлието и напуснѫли номадския животъ. Най-много ц.

останѫли въ Молдова и Влашко; оттамъ, може би, е произлѣзла нашата поговорка за ц. „лъже като влашки циганинъ,“ което прѣдполага, че нашенскитѣ ц. сѫ се повече вчовѣчили. Въ Румѫния и въ другитѣ страни повечето ц. иматъ вече постоянни жилища; много отъ тѣхъ сѫ забравили езика, нравитѣ и обичаитѣ на съплеменницитѣ си и сѫ се слѣли съ народитѣ, между които живѣѭтъ. Въ християнскитѣ земи тѣ се прилѣпяватъ до християнетѣ, въ Турция и до мохамеданетѣ. Всичкитѣ ц. сѫ нечистоплътни, а циганкитѣ безсрамни и крадливи. Нъ токо-речи всѣдѣ ц. минуватъ за най-добритѣ музиканти. У насъ ц. се занимаватъ съ размѣна или продажба на коне и нѣкои занаяти (ковачеството и др.); а циганкитѣ си искарватъ прѣхраната, старитѣ съ гадаяне на харти и хиромантия, а младитѣ съ пѣяне, игране на посадникъ и др. т.

Общото число на ц. въ Европа е слѣдното:

Въ Румѫния:	200,000
— Турция, България и Гръция	200,000
— Унгария:	100,000
— Испания:	40,000
— Англия:	10,000
— Русия:	25,000
— Германия, Франция и Италия	40,000
Сборъ	615,000

Литературата за ц. е доста обширна. Цѣлата библиография за тѣхъ е посочена у A. Caloccі, въ неговата прѣкрасна монография: Gli Zingari-Storia d'un popolo errante (Туринъ, 1889), а сѫщо въ изданията на специалното дружество за изучване ц. въ Лондонъ (Gipsy Lore Society), което издава отъ 1888 всѣкимѣсечникъ. Такъво дружество има и въ Унгария. Една библиография за ц. се намира и въ двѣтѣ брошури на Baillard: Derniers travaux relatifs aux Bohémiens (Парижъ 1872, 8°) и Etat de la question de l'ancienneté des Tsiganes En Europe (Парижъ, 1877; извлѣчение отъ протоколитѣ на будапещенския антропологически конгресъ въ 1876). Набита и една странна, солидна статия (Денкерова) съ богата библиография има въ Nouveau Dictionnaire de Géographie Universelle. Има и на русски една библиография за ц. у Межова и Якушкина, въ *Систематич. описаніи кол. Дашковскаго музея* кн. II. Въ 1901 излѣзоха *Матеріалы по фольклору* ц. на Добровски. Между по-извѣстнитѣ стари извори, виж. Миклошичъ: Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's (Вѣна, 1873) и Liszt, Des Bohémiens et de leur musique (Парижъ, 1855; ново изд., Лайпц., 1881, стр. 500).

Цигара, *исп.* Тютюнъ за пушене въ хартийна тржбица.

Цизалпийска Галия (*римска малпийска* Галия). Име, което римлянетѣ давали на сѣверна Италия, страна отсамъ Алпитѣ рано населена съ гали.

Цизалпийска република. Република създадена отъ Бонапарта въ 1797. Обгрѫщала Миланско и Мантуаско, отнети на Австрия, Венецианската область. Циспаданската република. Тая република била припозната отъ Австрия по кампо-форменския мир

Растурена въ 1799 отъ втората коалиция, тя била възстановена отъ Бонапарта слѣдъ Маренго, станѫла *Италиянска република* въ 1802 и избрала за 10-годишенъ прѣдсѣдатель Бонапарта. Въ 1805, слѣдъ проглашението на французката империя, Наполеонъ обърнѫлъ Италиянската република въ кралство Италия, коронясалъ се краль въ Миланъ и повѣрилъ вицеконсулството на зетя си Евгения Бохарне. Кралство Италия се увеличило въ 1806 съ Маршски области, отнети на папата. Събитията въ 1814 съборили тая сграда. Папскитѣ области се върнѫли на Пия VII, възстановили се бившитѣ княжества и Австрия зела назадъ останѫлото, отъ което направила Ломбардо-Венецианското кралство.

Цизлайтания. Друго име на австрийски земи, сир. земи отсамъ Лайта. Тѣ сѫ: ерцхерцогство Австрия, Салцбургъ, Тиролъ и Форалбергъ, Щирия, Каринтия, Крайна, Прибрѣжна земя (по Адриатическото крайбрѣжие, съ гл. гр. Триестъ), Далмация, Босна и Херцеговина, Чехия, Моравия (гл. гр. Брѣно), австрийска Силезия, Галиция и Буковина. Противополож. на Ц. е *Транслайтания*.

Цикладски о-ви. Кѫпъ отъ около 25 о-ва въ Егейско море, така наречени защото образуватъ единъ крѫгъ около Делосъ, най-малкий отъ тѣхъ, въ който се е намирало въ старо врѣме голѣмото светилище на Аполона, който, както и Диана, по митологията, тамъ пръвъ пѫтъ видѣлъ бѣлъ свѣтъ. Тѣ сѫ планински, плодородни, повечето съ волканическо происхождение и се радватъ на много хубавъ климатъ. Тѣ образуватъ единъ окрѫгъ отъ кралство Гръция, съ население 138,000 жит., и раздѣлени на 5 околии по името на слѣднитѣ о-ви: Сира, Мило, Санторинъ, Тине и Наксонъ. ц. на управл. е *Сира*. Главнитѣ острови сѫ: на сѣв. Андросъ, Тиносъ, Сира, Ликони, Терма, Серифосъ и Зеа; въ срѣдата, Наксосъ, Паросъ, Кимоли, Сифанто, Поликандросъ, Нио, Сикносъ; на югъ, Мило, Аморгосъ, Анафи, Стампалиа, Санторинъ. Тия о-ви, колонизирани отъ критянетѣ, отъ ионийцитѣ, и отъ дорийцитѣ, сѫ били подчинени на Атина отъ Милтиада, и послѣ на Римъ; ограбени отъ сарацинитѣ въ VIII-и и IX-и вѣкъ, тѣ образували въ XVI-и вѣкъ едно венецианско херцогство. Турцитѣ ги покорили отъ XV-и до XIX-и вѣкъ.

Циклици, циклически поети. Старогръцкитѣ поети, живѣли въ периода на първитѣ 50 олимпиади слѣдъ Омира; тѣхнитѣ епически произведения, въ които въспѣватъ гръцкитѣ богове и герои, обгръщатъ цикла отъ старо врѣме до Троянската война. Имената на съчиненията на нѣкои отъ тѣхъ сѫ дошли и до насъ. Виж. Duntzer, Homer Undder epische Cyclus. — **Циклоида** (гр. *циклосъ*, крѫгъ). Кривата чърта, която описва всѣка точка отъ единъ крѫгъ, когато той се търкаля по права чърта. — **Циклометрия.** Крѫгоизмѣрение. — **Циклонъ.** Вихрушка, сир. буря, що се върти. — **Циклъ.** Въ *астр.* крѫгъ, периодъ отъ нѣколко години, слѣдъ свършването на които се появяватъ сѫщитѣ явления и въ сѫщия редъ.

Циклопи. По *гръцк. басносл.*, великани съ едно око на челото. По Омира, тѣ били чада на Неп-

туна и Амфитрита, живѣли въ источна Сицилия и имали за царь Полбаема. По Изиода, ц., трима синове на Урана и Гея, били огромни ч/довища; тѣ исковавали за Юпитера гръмовитѣ стрѣли; Юпитеръ ги билъ освободилъ отъ тартара. Други ц. работили за бога Вулкана въ кратера на Етна.

Циклъ. Виж. *Циклици.*

Цикории, *Жлъчки* или *Бърдокви* (Cichorium). Родъ растения отъ *езикоцвѣтнитѣ*, група растения съ *езичесто* и петозѫбчесто вѣнче и съ всичкитѣ цвѣтове въ кошничката пълни. Общата покривка на ц. състои отъ луспи въ два реда. Цвѣтове сини; както крайнитѣ, така и срѣднитѣ сѫ езичести. Плоскитѣ косъмчета на плода сѫ много по-кѫси отъ самия плодъ. Видове: *синя жлъчка, недопийка, водопийка* (C. intibus), която расте по пѫтищата и полетата. Въ западна Европа я сѣѭтъ за коренитѣ ѝ, които смѣсватъ съ кафето.

Цилиндрически, *лат.* Който има форма на цилиндръ. — **Цилиндръ.** 1) Валякъ, геометрическо тѣло, което има образъ на кюнецъ. 2) Капела, която има формата на валякъ, — висока капела.

Цимисхий (Иоанъ I —) Византийски императоръ, род. въ Иераполъ на Евфратъ въ 925. (969 — 976). Происхождалъ отъ знатенъ арменски родъ [прѣкорътъ Цимисхий на арменски значи „съ нисъкъ ръстъ“], билъ по майчина си страна сродникъ на прѣдшественика си Никифоръ Фока. Отличилъ се съ храбростьта си въ войнитѣ съ арабетѣ, слѣдъ което паднѫлъ въ немилость. Тогава зелъ дѣятелно участие въ погубването на императора, като билъ въ споразумѣние съ любовницата си Теофана, Никифоровата съпррга. По искането на патриархъ Полиевкта, Ц. наказалъ привърженицитѣ си, като обвинилъ само тѣхъ въ Никифоровото убийство, и отдалечилъ отъ двора Теофана. Слѣдъ това той се заловилъ съ милосърдни и благотворителни работи, раздалъ цѣлия си имотъ на бѣднитѣ, уредилъ болница за прокаженитѣ, която твърдѣ често посѣщавалъ, и самъ прѣвръзвалъ на болнитѣ ранитѣ.

Промѣнението на господаря увеличило тревожното състояние на империята. Никифоровитѣ завоевания въ Истокъ — въ Киликия, Финикия и Келе ирия — токо-речи се изгубили; въ Западъ руситѣ, повикани противъ българетѣ, заплашвали гръцитѣ; глѫдътъ, що върлувалъ отъ три години, не прѣставалъ. Съ енергични мѣрки Ц. избавилъ страната, прѣди всичко, отъ вѫтрѣшното бѣдствие; послѣ се обърнѫлъ срѣщу сарацинитѣ и, най сетнѣ, срѣщу русския князъ Светослава.

Първата побѣда надъ арабетѣ била одържана, при Антиохия отъ талантливия евнухъ Николая; само слѣдъ побѣдата надъ руситѣ при Доростолъ и отдалечението имъ задъ Дунавъ Ц. изжалъ да тури рѫка, за малко врѣме, на България и то съ измама (виж. *Светославъ, Българско царство* [Источно], *Самуилъ*); България этанѫла за нѣколко врѣме область на империята. Слѣдъ това Ц. извършилъ два похода въ Истокъ, резултатъ на които билъ възвръщането на Сирия и Финикия.

Ц. се опиталъ да тури кр

на злоупотрѣбенията на придворнитѣ евнуси, въ чиито рѫцѣ се намирали най-хубавитѣ земи; пъ това му станѫло скѫпо: той билъ отровенъ отъ шамбелана си евнуха Василия.

Цина (*Луций Корнелий*). Римски благородникъ, Мариевъ привърженикъ. Сула, слѣдъ като изгонилъ Мария (виж. това име), и прѣди да потегли срѣщу Митридата, оставилъ да се избере Ц. консулъ (87 пр. Р. Х.). Скоро Ц. обвинилъ Сула, и почнѫлъ да агитира за Мариевото повикване назадъ. Кней Октавий го накаралъ да се отдалечи отъ Римъ; нъ Ц. си намѣрилъ съѫзници, събралъ войски, зелъ Римъ и го прѣдалъ на разграбване. Слѣдъ като много държавници и оратори били убити, Марий и Ц. се обявили консули. Слѣдъ Мариевата смърть, която дошла нѣколко деня слѣдъ заграбването му на властьта, Ц. управлявалъ като консулъ, първенъ съ Флака, а послѣ съ Карбо, 3 години. Въ 84, той се приготвялъ да излѣзе срѣщу Сула, който билъ на пѫть отъ истокъ да си отмъсти на неприятелитѣ си, нъ билъ убитъ отъ недоволнитѣ си войски въ Брундузий. Прѣзъ четвъртото му консулство, дъщеря му Корнелия се оженила за Юлия Цезаря.

Цинизмъ, *гр.* (отъ *кионъ*, куче) 1) Учение на циницитѣ. 2) Бѣдность, безстидство, съвършенно небрѣжене за общественитѣ приличия. — **Циници или кучешки философи.** Философска секта основана отъ Антистена, която прѣзирала всички блага на тоя свѣтъ. Най-прочутий циникъ билъ Диогенъ (виж. това име). Сега циници наричатъ ония, които прѣзиратъ свѣтскитѣ обичаи и приличия и небрѣжатъ за охолностьта и чистотата. — **Цинически.** Безстиденъ, безочливъ, саркастически.

Цинкография, *гр.* Гравиране на цинкови дъски, изобрѣтено отъ Еберхарта въ 1804. — **Цинкъ**, *лат.* Просто тѣло, синкавъ бѣлъ металъ, който не се намира въ самородно състояние, а се добива отъ рудитѣ си, главно отъ калимина и сфалерита. Тоя металъ е билъ познатъ още въ старо врѣме; че римлянетѣ сѫ знаяли искуството да правятъ бронзъ, единъ сплавъ отъ мѣдъ и ц., се доказва съ анализа на нѣкои отъ тѣхнитѣ монети, сѣчени скоро слѣдъ началото на християнската ера. Нъ самий ц. не е билъ извѣстенъ въ Европа като особенъ металъ до Парацелса, който описалъ свойствата му въ XVI-и вѣкъ. Може римский бронзъ да се е добивалъ чрѣзъ сплавяне руди, които съдържатъ ц. и мѣдь. Цинкътъ е по-красивъ отъ оловото; топи се на 412 сантиграда; има отн. тег. 6.8—7.2; твър. 7.2. Когато се нагрѣе силно на въздуха, гори и дава *цинковъ окисъ*, който се употрѣбява въ лѣкарството за очни мазила, и въ живописството. Ц. се употрѣбява много: за покриване стрѣхи, корита и различни сѫдове, за правене така-наречената галванизирана желѣзна тенекия, за сплавитѣ тучъ, бронзъ, и др. Ц-тѣ руди се намиратъ най-много въ Англия, Белгия и Силезия. Има нѣколко способа, по които се извлича ц. изъ рудитѣ му, и отъ тѣхъ английский, белгийский и силезский сѫ най-важнитѣ.

Цинцаре. Вижъ. *Цънцаре.*

Цинцинати. Градъ въ Съединенитѣ Държави (Охио), на къ-

сния брѣгъ на Охио; 332,934 жит. (1903). Добро пристанище. Желѣзници се расклоняватъ отъ Ц. като срѣдоточие на нѣколко посоки. Центръ на търговията на държава Охио и главна квартира на западната военна дивизия на Съединенитѣ Държави. Голѣмъ износъ на солена сланина. Фабрики за вълнени платове, кола, бира, кѫпъни, машини и др. Корабостроителници. Благоденствието на тоя градъ, търговската и литературната му важность (въ Ц. се издаватъ 80 вѣстника и списания), сѫ му заслужили името *царицата на Западъ*. Медицинско училище, правно училище, и др. По западнитѣ хълмове има лозя. Градътъ, хубаво съграденъ, има паркове и градини. Ц. е основанъ въ 1789 отъ поселенци отъ Ню-Джерси.

Цинцинатъ (*Луций Квицтъ*). Славенъ римлянинъ, прославилъ се съ добродѣтельта и проститѣ си нрави. До колкото може да се види прѣзъ булото на сказанията, ц. изглежда да е билъ патриций. Слѣдъ като заплатилъ глоба за сина си Цезона, той билъ принуденъ за прѣхраната си, да обработва малката нива, която още му оставала. Около 460 пр. Р. Х. той билъ избранъ консулъ, и двѣ години по-сетнѣ направенъ диктаторъ. Когато пратеницитѣ отъ Римъ отишли да кажѫтъ на Ц., че е избранъ консулъ, намѣрили го на ралото. Той скоро спасилъ Римъ отъ сабинянетѣ. Слѣдъ това той пакъ билъ консулъ и диктаторъ, когато разбилъ еквитѣ и унищожилъ лошитѣ замисли на Спурия Мелия, и пакъ се върнѫлъ въ селския животъ. Когато билъ на 80 години, направили го още веднажъ диктаторъ (439 пр. Р. Хр.), и той потѫпкалъ едно плебейско възстание.

Цирковъ. Който се отнася до циркъ. Виж. *Циркъ*.

Цирконий, *лат.* Просто тѣло, металъ отъ рѣдкитѣ, съ черенъ шаръ, прилича малко на антимона, намира се въ циркона, отъ който се добива въ видъ на прахъ съ помощьта на поташа. Добитъ е отъ Берцелиуса въ 1805. — Ц-въ окисъ, или *цирконова земя*, който се срѣща въ ц., е открытъ отъ Клапрота въ 1789. — **Цирконитъ**. Видоизмѣнение на циркона съ червеникаво канеленъ шаръ; намира се въ Норвегия, Шотландия и Гринландия. — **Цирконовъ сиенитъ**. Видоизмѣнение на сиенита, което съдържа цирконъ, напр. въ Илменскитѣ планини и въ Норвегия. — **Цирконъ**. Минералъ отъ квадратната система, случва се и въ ѫгловати и окрѫглени зърна. Блѣсъкъ стъкленъ, често елмазовиденъ и мазенъ. Прозраченъ. Отв. тег. 4.4—4.7. Безшаренъ, рѣдко бѣлъ, нъ повечето хиацинтово-червеникавъ, тъмно-червеникавъ, тъмно-жълтъ и тъменъ. Състои отъ 66.23 цирконова земя, 33.77 кремноземъ и понѣкога малко желѣзенъ окисъ. Намира се въ Норвегия (въ цирконовия сиенитъ), въ Илменскитѣ планини (въ миноцита). На зърна се срѣща въ пѣсъка на Уралъ, на о-въ Цейлонъ и др. Прозрачното хиацинтово-червеникаво видоизмѣнение на ц. се нарича *хиацинтъ*. Минералътъ, нареченъ отъ Хофмана *Енгелхардитъ*, прѣдставя едно безшарно видоизмѣнение на ц.; срѣща се на отдѣлни кристали и зърна въ томската губерния.

Циркулирамъ (лат. *циркуларе*, обикалямъ). Ходѭ, вървѭ: пор-

кулирать влакове; носѫ се, пръскамъ се: *циркулирать слухове.*— **Циркулация.** Кржгообращение, обращение, ходъ.—**Циркулъ,** *лат.* Металически инструментъ, който се употрѣбява особено въ архитектурнитѣ работи за чъртаяне кржгове, ѫгли и др. т. Ц. е билъ познатъ въ старо врѣме; по-старитѣ гръцки поети приписвали изобрѣтението му на Талая, а по-новитѣ на Дедаля. Въ сегашно врѣме ц. бива съ твърдѣ разнообразно устройство, споредъ цѣлта, съ която се употрѣбява. — **Циркуляръ.** Окржжно, сир. окржжно писмо.—**Циркуляренъ.** Окржжно съобщение, което се отнася до всички: *циркулярно писмо.*

Циркумвалационни линии. Така се нарича единъ непрѣкѫснѫтъ редъ укрѣпления, които строи войска, която обсажда крѣпость, за да се обезпечи отъ нападението на неприятель, който иде на помощь на крѣпостьта; а такъви линии, построени къмъ страната на крѣпостьта, се наричатъ *контрвалационни.* Тия линии сѫ били извѣстни въ най-дълбока старость; отъ тѣхъ най-много се прочули линиитѣ, построени отъ Юлия Цезаря въ 52 пр. Р. Х. при обсадата на Алезия, дѣто се затворилъ прѣдводительтъ на галитѣ, Верцингеторисъ, съ 80,000 армия. Всѣка отъ линиитѣ, която се простирала около 20 килом., имала отпрѣдъ троенъ редъ ровове; валоветѣ на укрѣпленията били 3.65 метра високи, и прѣзъ всѣкои 24.40 метра били построени кули за фланкиране. Освѣнь това, въ междинитѣ между рововетѣ били расположени 5 реда окършлеци, 8 реда вълчи ями, а прѣди всичкото били расхвърлени шострапи. Тия усилени укрѣпления дали Цезарю възможность съ 80,000 войска да отблъсне нападението на 240,000 армия гали, дошли на помощь Верцингенториксу, Верцингеториксовитѣ нападения и да завладѣе Алезия (виж. *Цезаръ*).

Циркумъ и контрвалационнитѣ линии били въ голѣмо употрѣбение прѣзъ войнитѣ въ края на XVII и началото на XVIII-и вѣкъ, нъ тогава именно и станѫла явна лошата имъ страна, защото стѣсненитѣ между тѣхъ и расхвърлени по цѣлото имъ протяжение войски нийдѣ не могли да отблъскватъ съ сполука неприятелското нападение, и тия линии, пробити веднажъ на едно мѣсто, правили по-нататъшната отбрана невъзможна. Това било причина за поражението на русскитѣ войски отъ шведитѣ въ 1700 подъ Нарва и на французската армия, подъ началството на Морсеня, отъ князъ Евгения при Туринъ, въ 1706. Сега тия линии токо-речи съвсѣмъ не употрѣбяватъ; а когато стане нужда да се правѫтъ по необходимость, Бусмаръ съвѣтва да се отдѣля една линия отъ друга така, че войскитѣ да могѫтъ между тѣхъ свободно да маневриратъ и, главно, никакъ да се не чака въ линиитѣ нападението на неприятелската армия, а да се излиза да се посрѣща.

Циркъ (лат. circus, кржгло пространство). Въ старо врѣме у римлянетѣ обширно равно мѣсто, което служило за публични зрѣлища по праздницитѣ на боговетѣ, напр.: Apollinares, Florales, Cereales, Saturnales, Bachanales, Saeculares. Ц. ималъ формата на продълговатъ паралелограмъ, ограниченъ отъ една край съ полукржгъ, и снабденъ отъ 3-тѣ

страни съ столове за зрителитѣ. Властителитѣ на Римъ залѣгали всѣкога съ тия зрѣлища да забавляватъ народа. Въ Римъ имало 8 ц.; най-великолѣпний отъ тѣхъ билъ прокаранъ отъ Тарквиния Стари между Палатински и Авентински хълмове. Той ималъ около 667 метра длъжина и 293 метра широчина, и можалъ да побере до 300,000 зрители. Испърво въ ц. се давали прѣдставления отъ надпрепущане коне и борба; отпослѣ се въвели борбитѣ на гладиаторитѣ помежду имъ и съ диви звѣрове; а още посетнѣ сражения по сухо, па дори и по море. За морското кораборборство Юлий Цезарь заповѣдалъ да ископаятъ въ най-голѣмия ц. единъ широкъ каналъ. Ювеналъ е обрисувалъ тия нрави съ думитѣ: panem et circenses (хлѣбъ и циркови игри). Слѣдъ като се прѣнесла столицата въ Цариградъ, раскошеството на ц. още повече се увеличило, па и развалата на народа. На това с приложили и религиозни прѣпирни, и както напрѣдъ християнетѣ служили за храна на дивитѣ звѣрове, така слѣдъ Константина идолопоклонницитѣ и еретицитѣ се подлагали на сѫщата участь. — Сега ц. наричатъ кржгло, затворено мѣсто, отредено за конни прѣдставления.

Цирцея. Прочута вълшебница, дъщеря на слънцето и на нимфа Персеида, сестра на колхидския царь Ета и на Пазифаи, Миносовата съпруга. Тя била оженена за сарматски царь, когото убила, като желаяла да завладѣе царството му. Изгонена отъ поданницитѣ му, тя намѣрила убѣжище на о-въ Еа, близо до брѣговетѣ на Италия. Улисъ, като се връщалъ отъ Троя, билъ занесенъ отъ вѣтроветѣ при брѣговетѣ на тоя о-въ; всичкитѣ негови сълатници Ц. обърнжла съ магйосани пития въ свине, а самаго Улиса задържала при себе си цѣла година.

Циспаданска република. Република устроена отъ Бонапарта въ 1796, обгръщала моденската и реджиоската страни, отнети на моденск. дукъ; па и Романия, отстѫпена отъ толентинеиския договоръ въ 1793. и др. Сѫщата година та република се слѣла съ цизалпийската.

Цитаделъ, *лат.* (*цитадела*, градецъ). Твърделъ, — крѣпость, която се прави повечето пати извѣтрѣ единъ градъ и владѣе надъ околната мѣстность. Такъва крѣпость служи не толкова за отбрана на самия градъ, колкото за убѣжище на гарнизона въ случай на народна буна. — **Цитаделенъ,** *итал.* Който принадлежи на цитаделъ, крѣпостенъ.

Цитатъ, *лат.* Приводъ, спр. приведено мѣсто (*отъ съчинение*, книга, списание, вѣстникъ, писмо). — **Цитирамъ.** Привождамъ мѣсто отъ съчинение.

Цитварно сѣме, *герм.* Мънички, длъгнести, зелено-жълти сѣмена на растението artemisia contra, които съставятъ прѣвъзходенъ глистогоненъ цѣръ.

Цитирамъ. Виж. *Цитатъ*.

Цитра, *итал.* Единъ видъ китара съ металически струни.

Цитрати (отъ фр. *citrate*, гр. *китронъ*, лимонъ). Въ хим. лимоно-кисели соли, соли образувани отъ съединението на лимонена кислота съ една основа. — **Цитринъ.** 1) Лимоново масло. 2) Минералъ, едно отъ ясновръсталическитѣ кварцови видоизмѣ-

нения, съ лимоненъ шаръ. Най-добритѣ видове се намиратъ на о-въ Цейлонъ; въ България се намиратъ въ Кюстендилъ.

Циферблатъ, *герм.* Плоча съ написани на нея цифри или букви, въ часовницитѣ, телеграфа и др. — **Цифри**. Знаковетѣ или бѣлѣзитѣ, които употрѣбяваме за да пишемъ числата. Въ нашата обикновена смѣтателна система тѣ сж 10 (0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9,); въ Европа тѣ сж влѣзли въ употрѣбение въ XIII-и вѣкъ чрѣзъ арабетѣ, затова се и наричатъ *арабски*; а арабетѣ заели тия ц. отъ индийцитѣ. У гръцитѣ, словѣнетѣ, римлянетѣ и др. народи за ц. служили буквитѣ отъ азбуката. Виж. *Римски и Словѣнски цифри*. — **Цифрованъ**, по-употрѣбително **шифрованъ**. Изразенъ съ цифри или съ бѣлѣзи, отъ които всѣка цифра или бѣлѣгъ означава една буква отъ азбуката. Тоя видъ писмена се употрѣбяватъ въ тайнитѣ писма. Отъ врѣмето на Ришлйо почнѫли да приспособяватъ такъви бѣлѣзи въ дипломатическитѣ депеши. Нъ понеже така написани писма могѫтъ лесно да се прочетѫтъ, почесто употрѣбяватъ системата table carrée, и такъво писмо може да се прочете само отъ онова, който има ключа му. Виж. Клюберъ, Kryptographie и Мартенсъ Guide diplomatique.

Цицеро, *лат.* Срѣдни печатарски букви, наречени така защото съ тѣхъ сенапечатали пръвъ пѫть Цицероновитѣ съчинения въ 1498.

Цицероновски. По подражение на Цицерона: *цицероновски слогъ*.

Цицеронъ (*Маркъ Тулий*). Най-великий отъ римскитѣ оратори и славенъ държавникъ и философъ, отъ едно малко познато семейство всадници; род. въ Арпинумъ въ 106 пр. Р. Х. Изучилъ риториката и философията при найдобритѣ учители и проявилъ дарбитѣ си отъ рано. На попрището на обществения животъ стѫпилъ когато билъ на 26 години; и още тогава се прославилъ като ораторъ по дѣлото на Секстия Америна, когото обвинявалъ въ отцеубийство единъ освободенъ робъ, приятель на Сула, тогава всемогѫщъ. Всички адвокати отъ страхъ се отказали да зашищаватъ обвинения, нъ побѣдоносното краснорѣчие на младия ораторъ настояло на оправданието му. Ала благоразумието накарало Ц. да напусне Римъ, и той отишелъ въ Атина, срѣдоточие на наукитѣ и просвѣщението, и слушалъ тамъ Антиоха и други философи. Слѣдъ Суловата смъртъ, той се върнѫлъ въ отечеството си (тогава билъ на 30 год.), токо-реч тутакси завзелъ тамъ първото мѣсто въ реда на сѫдебнитѣ оратори и скоро билъ назначенъ квесторъ на Сицилия. Съ поведението си той толкова заслужилъ любовьта и довѣрието на сицилийцитѣ, че тѣ нему повѣрили дѣлото, което завели противъ пропретора Вера, единъ грабитель. Той спечелилъ това важно дѣло, въпрѣки могѫществото и богатството на противника си. Назначенъ консулъ въ 63 прѣди Р. Х., той открилъ и осуетилъ Катилининото съзаклетие и билъ прогласенъ отъ сената *Баща на Отечеството*; нъ нѣколко години по-сетнѣ (58), Катилининитѣ привърженици, на чело на които стоялъ Клодий, като зели връхъ, той билъ изгоненъ отъ Римъ, подъ предлогъ,

че наложилъ смъртно наказание на съзаклетницитѣ безъ сждъ. Нъ скоро (слѣдъ 16 мѣсеца) Римъ се засрамилъ отъ позора, що нанесълъ самъ на себе си. Ц. билъ едногласно повиканъ въ отечеството, и тържествено посрѣщнѫтъ; кѫщата му, разрушена отъ Клодия, била съградена изново на счетъ на държавата. Въ 54 Ц. постѫпилъ въ колегията на авгуритѣ и на другата година прѣдприелъ защитата на Милона, който при една случайна срѣща убилъ стария му врагъ, Клодия. Впечатлението на тая рѣчь, може-би най-добрата въ тоя родъ, която сме наслѣдили отъ старо врѣме, било толкова ослабено отъ Ц-то уплашване, когато въ сѫдилището се явили обрѫжени Помпееви войници, че Милонъ билъ осѫденъ на изгнание. Ц. билъ принуденъ да отиде проконсулъ въ Киликия, сполучливо воювалъ тамъ съ партянетѣ, което донѣйдѣ се приписва на военната дарба на брата му Квинта.

Прѣзъ междуособната война Ц. зелъ Помпеевата страна; нъ слѣдъ битвата при Фарсала напустнѫлъ за нѣколко врѣме общественитѣ работи и въ свободното си врѣме написалъ най-хубавитѣ си съчинения по философията. Ала когато Цезарь повикалъ назадъ Марцела, приятеля му, той нарушилъ мълчанието за да му благодари за тая великодушна постѫпка; скоро слѣдъ това той истръгнѫлъ отъ диктатора съ едно краснорѣчиво слово Лигариевото прощение. Ц-то примирение съ Цезаря, слѣдъ неговото тържество надъ Помпеевата партия, не се е нарушило дори отъ Ц-я панегирикъ Катону, макаръ Цезарь да приознаълъ за потрѣбно да напише двѣ опровержения на тоя панегирикъ.

Слѣдъ Цезаревата смъртъ, на която останѫлъ чуждъ, Ц. се обявилъ противъ Антония, нападнѫлъ го силно въ своитѣ *Филипики* (44), и се доближилъ до младия Октава, като мислилъ, че той е по-малко опасенъ за свободата; нъ когато Октавъ се споразумѣлъ съ Антония и Лепида, та свързали оня съюзъ, извѣстенъ подъ името *триумвиратъ*, не го било срамъ да остави Ц. на расположението на Антония, който испратилъ убийци да го убиѫтъ. Тѣ го намѣрили въ Формии: Ц. имъ подложилъ главата си и приелъ смъртния ударъ безъ съпротивление на 43; той билъ тогава на 64 година. Рѫката му и и главата му били прѣдставени на Антония и, по негова заповѣдь, повисени надъ ораторското мѣсто, което напрѣдъ бивало толкова пѫти свидѣтель на триумфитѣ на оратора. Ц., освѣнъ рѣчитѣ си (до 100), писалъ по ораторското искуство и по философията (до 20 съч.) и писма; упазили сѫ се и откѫслеци отъ поезията му. Съчиненията му сѫ имали много издания, отъ които най-старото е изладено въ Милано (1498—1499). За най-пълно сѫ има неотдавна довършеното отъ C. F. W. Müller въ 11 т. (въ Лайпц., у Teubner, само текстътъ, критич. бѣлѣжки въ въвед.); сега излиза и оксфордско издание, подъ редакц. на разни лица (Clark, Purser и др.), съ тая сгода, че критическитѣ бѣлѣжки сѫ подъ текста. Ползуватъ се съ заслужена слава още Orelli-вото цюрихско издание (1826—1831), Наш-вото (1845—1862; това е втора редакц. на Ореливото, което въ първата си редакц. е остарѣло, освѣнъ

притурката — отъ V до VII т.) и Baiter-овото и Kayser-ово издание. Пълно коментирувано изд. отъ врѣмето на Graevius въ XVII вѣкъ не се е появило. Ц-тѣ трудове въ франц. прѣводи: Oeuvres complètes отъ J.-V. Leclerc (Парижъ, 1827, 36 т., 2 изд.) и Panckoucke-ото изд. (Пар., 1835, 36 т.); Gantrelle, Deuxième Philippique (Парижъ, 1881); Cucheval, Extraits des ouvrages de rhétorique de Ciceron (Пар., 1886); Thiaucourt, Essai sur les écrits philosophiques de Cic. (Пар., 1885); *Ѳ.* Зелинскій, *М. Туллій Цицеронъ*, полное собраніе рѣчей въ русскомъ перев. въ 2 т. (томъ I, 1901); Tyrrel, The correspondence of M. Tullius Cicero (5 тома, отъ 1885); Grellet-Dumazeau, Le barreau romain (2 изд. 1858).

За Ц-та философия на нѣм. сж писали Kühner (1825), Herbart (XII-и т.); Hirzel, Untersuchungen zu Ciceros philosophischen Schriften (3 т., 1877); сжщий, Der Dialog, (2 т., отъ 1895). Ц-вий животъ е описанъ отъ Плутарха (на гръц.), отъ Мидлтона на англ. (Middleton, History of the Life of Cicero, Лонд. 1741; фр. прѣводъ на P. Prévost, Парижъ, 1818).

Цицеронъ (*Квинтъ*). Братъ на Марка Тулия Ц., служилъ при Цезаря въ Галия, послѣ зелъ Помпеевата страна. Отъ него сж се упазили двѣ стихотворения, напечатани въ Матеровий Corpus poetarum и разсжждение De position consulatus.

Цонзитъ (по името на баронъ *Цонзъ*). Минералъ, състои отъ кремноземъ, глиноземъ и варь. Кристализира въ ромбич. система. Блѣсъкътъ му е стъкленъ; шарътъ сѣръ, жълтникавъ, бѣлъ; твърд. 6.5, отн. тег. 3.2 — 3.4; изломъ неравенъ. Намира се въ Тиролъ, Чехия, Уралъ и др.

Цоко или Цокъ, споредъ едни, а споредъ други *Докумъ*. Крумовъ наслѣдникъ на прѣстола, за когото на историцитѣ не е нищо извѣстно.

Цоколъ, *итал.* Подстѣнникъ, подстѣние,—дебелъ издѣланъ камъкъ или мраморъ за долна часть на сграда.

Цугъ (Zoug). Най-малкий швейцарски кантонъ, между кантони Цюрихъ, Швицъ, Люцернъ и Арговия; простр. 239.2 чет. килом. и 25,045 жит. (въ 1900), които говорѣтъ на нѣмски и сж католици. Въ кантона е *Цугско езеро* съ простр. 38.48 чет. килом. ($13^1/_2$ килом. на-длъжъ и $4^1/_2$ килом. на ширъ), въ което се лови една прочута риба. Глав. градъ на кантона е *Цугъ*, съ 6,597 жит.; индустриално училище и гимназия; интересенъ арсеналъ. Индустрията е твърдѣ голѣма: книжни фабрики, голѣмо заведение за сгжстено млѣко и др.

Цугъ (*Факелень—*), *герм.* Една церемония, въ която нѣколко музикантски хорове свирѣтъ съ най-голѣма точность изедно, вкупомъ, разни пиеси подъ управлението на единъ главенъ капелмейсторъ. Тия хорове се придружаватъ отъ войницитѣ отъ гарнизона, които държѣтъ по единъ запаленъ факелъ. Въ една такъва церемония зематъ участие понѣкога по 1000 музиканти. Тя се прави прѣдъ квартирата на лицето — императорь, краль или князъ, на което се отдава честьта.

Цънцаре, *цинцаре* или *куцовласи*. Население, което живѣе въ

нѣколко села и паланки на охридския, костурския и битолския окржзи. Малко ц. живѣятъ и въ източна Македония, именно въ демиръ-хисарския окржгъ. Нъ главнитѣ жилища на ц. сж въ Тесалия, въ сѣверна и южна Албания (около Мосхополъ, въ Бератъ и на Дѣволъ), дѣто тѣ сж около 400 села. Въ Тесалия тѣхната родина сж склоноветѣ на Пиндъ, дѣто тѣ живѣятъ на гъста маса (70 села). Въ Македония тѣ сж се прѣселили и распръснжли въ разни врѣмена, а особено отъ разорения въ XVIII вѣкъ Мосхополъ. Броятъ имъ въ Македония Кжнчовъ прѣсмѣта на 77,267 (виж. *Македония*).

За происхождението на ц. още не е установено окончателно мнѣние въ етнографическата наука. По мнѣнието на румжнскитѣ учени, ц. сж потомци на римски колонисти, сир. отъ еднакво происхождение съ съврѣменнитѣ румжне.

Езикътъ, на който говорятъ ц., много прилича на латинския и малко се различава отъ румжнския. Българетѣ наричатъ македонскитѣ румжне цънцаре, гръцитѣ—куцовласи. По мнѣнието на нѣкои етнографи тѣ сж наречени ц. защото произнасятъ румжнското „чинчи“, петь, „цинци“.

По въпроса, какъ сж се появили на Балкански п-въ ц., сжществуватъ двѣ мнѣния: 1) тѣ происхождатъ отъ дако-румжнскитѣ колонисти, прѣселени тука въ врѣме на частичното испразнуване на Траянова Дакия, въ царуването на Аврелиана (270); безъ да се отрича общностьта на происхождението на ц. и румжнетѣ въ Румжния, други твърдятъ, че между тѣхъ не сжществува никаква историческа свръска, понеже сж остатки отъ римски колонии, расположени въ разни мѣстности на Балканитѣ и отдѣлени въ Па отъ разни инородническо нашествания.

Ц. живѣятъ въ градове и се или продължаватъ старовѣкото номадско битие.

Много врѣме ц., които живѣятъ въ градоветѣ, сж мжчили за гръци, сж се учили въ гръцки училища, сж се погръчвали и били дори горещи гръцки патриоти. Нъ въ послѣдно врѣме особено отъ 1870 насамъ, всрѣдъ тѣхъ се появи народно сжзнание. Подкачи се борба съ Фенерската за народни училища и народна църква. На чело на народното движение се постави Апостолъ Маркаритъ, учитель въ селото Смерсура (Битолско) първенъ на гръцки езикъ. Въ 1871 той спомогна да отвори румжнско училище въ Битоля. Битоля стана центръ на дѣятелностьта на ц. Маргаритъ († 1903) намѣри поддържка въ Румжния. Прѣдприятието спомагатъ сега ц. иматъ нѣколко учители.

Библиот. Проф. Вайганд, *Аромжне*, прѣв. Д-ръ Дановъ (Битоля, 1899); Бианкони, Provinces de Macédoine (1885); Рйослеръ, Romanische Studien (1871); Les Grecs, les Valaques, les Albanais dans l'Empire ottoman par Cukeville Valaque du Pinde (Bruxelles, 1868); Etudes historiques sur les Valaques du Pinde (Constantinople, 1881); Ст. Кисловъ, *Письма о Македоніи и македонскомъ вопросѣ* (СПБ., 18

Църква. 1) Съвокупность отъ вѣрващитѣ; 2) християнско общество, обединено съ единство на вѣроученето. Всѣка ц

отъ едно дадено вѣроисповѣдание може да се дѣли на нѣколко самостоятелни (автокефални църкви), които иматъ самостоятелно управление; така православната църква се дѣли на гръцка, българска, руска, сръбска, иерусалимска, антиохийска, румънска и др. Българската църква до скоро бѣше подчинена на гръцката (цариградската), отдѣто се породи *български църковенъ въпросъ* (виж. *Църковенъ въпросъ*).

Истария на ц. По учението на Св. Писание, историята на ц. захваща отъ самото начало на човѣшкия родъ. Първитѣ човѣци не упазили невинността, съ която излѣзли изъ ржцѣтѣ на Твореца си: Богъ опрѣдѣлилъ да възстанови падналитѣ. Подновението на прѣкаснатия чрѣзъ тѣхното грѣхопадание съвзъ на човѣка съ Бога съставя сжщността на вѣрата, дадена отъ Бога на човѣшкия родъ. Споредъ развитието на събитията, чрѣзъ които е станало това подновение, ц. дѣлятъ на *ветхозавѣтна* и *новозавѣтна*. Ветхозавѣтната ц. е само едно приготвяне на човѣчеството за да приеме християнството, само една сѣнка отъ християнската ц. (Евр. 10; 1). Чрѣзъ Моисея и пророцитѣ водилъ Богъ човѣчеството къмъ новата вѣра. Най-сетнѣ явилъ се Спасительтъ (виж. *Христосъ*), Божественій възстановитель на човѣчеството, когото *мнозина пророци и царе пожелаха да видятъ, и не видѣха, и да чуятъ и не чуха* (Лука 10; 24) и проповѣдва отъ никого невидения (Иоан. 1; 18) Богъ, който живѣе въ непристжпна свѣтлина (1 Тим. 6; 16), раскрива на човѣцитѣ тайнитѣ на Божието царство (Мат. 13; 11). Христовата вѣра бързо се распространява по цѣлъ свѣтъ, внася новъ животъ въ обществото и, въпрѣки страшнитѣ гонения отъ иудеи и езичници, императори, жреци и учени най-сетнѣ добива правото на гражданство въ Римската империя, и въ лицето на Константина Велики (виж. това име) се въскачва на царския прѣстолъ. Слѣдъ раздѣлението на Римската империя, въ ц. се явили много бъркотии и самитѣ правителства затруднявали побѣдата надъ расколитѣ и ересигѣ, като арианството (V и VI в.), евтихианството (V и VI в.), монотелититѣ (VII в.) и иконоборцитѣ (VIII в.); нъ имало и такъви расколи и ереси, които се уредили въ обществени съюзи или общества, които упазили сжществуването си прѣзъ вѣковетѣ, и добили имената си или отъ името на основателя на ересьта или отъ нейното сжщество. Така добили происхождението си доживѣлитѣ до сега църкви несторианска, монофизитска, етиопска, абисинска. Слѣдъ побѣдата на православието надъ повечето ереси настанала нова бѣда: дворътъ на източно-римската империя далъ поводъ на римския патриархъ съ свалянето Игнатия отъ патриаршеския прѣстолъ и качването Фотия на него да даде ходъ на всичката си враждебность къмъ патриарха на източната империя. Проклетиитѣ, по работитѣ на тия патриарси, които почнали да се сипятъ и отъ двѣтѣ страни (IX в.) положили началото за отдѣлението на римската църква отъ източната. Отпослѣ развалата на римското духовенство възбудила въ умоветѣ на нѣкои мисълта за потрѣбата отъ прѣобразуване на

ц. Така се явило протестанството (виж. *Лютеръ*, *Уиклифъ*, *Калвинъ*, *Ноксъ*, *Протестанти*).

Римокатолическата иерархия, като изгубила отъ XVI вѣкъ милиони членове отъ състава на своята църква, отъ XVII вѣкъ почнѫла да зима мѣрки за пропагандиране владичеството на папата между православнитѣ и неправославни църкви отъ источнитѣ страни. Съ залѣганията на ордена на иезуититѣ и др. т. се създали така нареченитѣ *униатски* църкви между словѣнетѣ въ юго-западна Русия, въ Галиция и Унгария, между арменцитѣ въ Турция, между сирийцитѣ въ Азия и др. За униятитѣ въ Българско виж. *Уния*.

Сектитѣ и расколитѣ продължаватъ да се явяватъ, дробѭтъ, измѣняватъ, исчезватъ; нъ много отъ тѣхъ и запазватъ сѫществуването си. Така христианский свѣтъ не прѣдставлява вече една ц. и христианската вѣра е раздробена на множество разнообразни вѣроисповѣдания; нъ при тия многовънкашни, донѣйдѣ и вѫтрѣщни раздѣления въ ц., силата на едната истина съединява всичкитѣ въ едно истинско нераздѣлно цѣло. Въ течението на вѣковетѣ се е развила обширна богословска литература, въ която се излагатъ разнитѣ мнѣния и учения за ц.

Литература. О церкви и таинствахъ (Москва 1819); митр. Филаретъ, *Разговори между испитающымъ и увѣреннымъ* (2 изд., Моск. 1833); Филаретъ, *Пространный катихизисъ православно-католической церкви* (обяснение на 9-я членъ отъ символа на вѣрата); Авдій Востоковъ, *Объ отношеніяхъ римской церкви къ другимъ христіанскимъ церквамъ* 1857); Хомяковъ, *Опытъ* *техизическаго изложенія у* *церкви*; сѫщи, *Три апологи* *трактата подъ названіем* *сколько словъ православнаго* *стіанина о западныхъ вѣро* *даніяхъ* и *Письмо къ реда* l'Union Chrétienne *ченіи словъ „каѳолическій“* *борный“* (*Полное Собраніе* *неній*, т. II, Б., 1867, ст 283); проф. А. Лебедевъ, *венствѣ папы или разност* *вославныхъ и папистовъ въ* *о церкви* (СПБ., 1877); еп. вестръ, *Ученіе о церкви* *вые три вѣка христі* (Кіевъ, 1872) и *Опытъ* *славнаго догматическаго* *вія* (т. IV, *о церк.*, Киевъ И. Мансветовъ, *Новозавѣт* *ніе о церкви* (Моск., 1872); бекъ, *Безспорныя преиму* *православно-католической* *прѣдъ всѣми другими хри* *скими исповѣданіями* (СП Тернеръ, *Церковь*, философ рич. очеркъ (Моск., 1885); танскій, *Православное и ри* *толическъе понятіе о церкви* (1889); проф. Н. Ивановскій, *тическій разборъ ученія* *повцевъ церкви и таинс* (2 изд., Казань, 1892); An Das protestantiche ma von der sichtb und dogmatischen halte (Килъ, 1842); Fr. D Vier Bücher von Kirche (Дрезденъ, 1847 linger, Cristenthum Kirche in der Zeit G legung (2 изд., Регенсб., Dorner, Kirche und R Gottes (Гота, 1883); litherische und re mirte Kirchenlehr

der Kirche (Гота 1885); Kist, Die christliche Kirche auf Erden nach der Lehre der heiligen Schrift und der Geschichte (прѣводъ отъ англ., Лайпц., 1838); Köstlin, Das Wesen der Kirche nach der Lehre und Geschichte des Neuen Testaments mit vornehmlicher Rücksicht auf die Streitfrage zwischen Protestantismus und Katholicizmus (2 изд., 1872; прѣведено на рус. отъ проф. Суворова, Ярославль, 1882, съ прѣдисл. на прѣводача). Виж. и библиограф. при *Христосъ*, *Християнство*, *Православ. църква*, *Католич. църк.* *Лютеръ* и др.

Църква (*българска*—). Християнството е имало послѣдователи между словѣнското население на староврѣменна Мизия още прѣди покоряването ѝ отъ българетѣ. Макаръ гръцитѣ да не се грижили за распространението на християнството между мизийскитѣ словѣне, самитѣ словѣне, понеже се намирали въ течението на вѣкове въ зависимость отъ Византия, дохождали въ прикосновение съ християнетѣ, особено като постѫпяли въ огромно количество въ византийската армия; поради това много словѣне, най-вече войници, ставали християне и, като се връщали въ селата си, распространявали новата вѣра между роднинитѣ си. Въ 678 българетѣ покорили Мизия, съ словѣнетѣ, които я населявали, и си основали въ нея държава. За положението на християнската вѣра въ новата държава ние нѣмаме никакви свѣдѣния до началото на IX вѣкъ. Нѣма никакво основание да се прѣдполага, че прѣзъ това врѣме въ Мизия сѫ се явили гръцки мисионери. Относително побѣдителитѣ българе, трѣбва да се мисли, че прѣзъ всичкото това врѣме тѣ си оставали съвсѣмъ чужди на християнството и нѣмало между тѣхъ прозелити. Нъ въпрѣки желанието и намѣрението си, българскитѣ господари съдѣйствували да се приготви народътъ за да приеме християнството. Страшний бичъ на Византия, Крумъ, като не се задоволявалъ да опустошава областитѣ и разорява гръцкитѣ градове, обикновено ловилъ и водилъ въ плѣнъ всичкитѣ жители на завоеванитѣ мѣстности, и прѣзъ послѣднитѣ четире години отъ царуването си, като воювалъ непрѣкъснато и постояно щастливо съ гръцитѣ, прѣселилъ отъ тѣхъ такъво множество, че наводнилъ съ тѣхъ цѣла България. Тия гръцки робе, между които имало двама епископи и много свещеници, станѫли проповѣдници на християнството въ България. Проповѣдьта ще е вървѣла толкова по-сполучливо, че много отъ прѣселенитѣ отъ Крума въ България, били отъ сѣверна Тракия, населена съ словѣне, единоплеменни и единоезични съ коренното население на България. Крумовий приемникъ Мортагонъ, като забѣлѣжилъ бързото распространение на християнството въ държавата му и опасностьта, която заплашвала езичеството, поискалъ да спре сполуката на проповѣдьта съ гонение: той заповѣдалъ да се прѣдаде на смъртъ одрински епископъ Мануилъ „и много други.“ До колко изобщо сполучило да се разпространи и утвърди християнството въ България въ

Крумово и Мортагоново врѣме точно не може да се каже, нъ слѣдъ половинъ вѣкъ, въ Борисово врѣме, дошло доброволното обръщане въ христианството на цѣлата страна. Историята на покръстването на българетѣ не е изяснена точно и не може да се опрѣдѣли ясно участието, което сѫ зели въ това покръстване словѣнскитѣ първоучители св. Кирилъ и Методии (виж. тия имена), нито двамата заедно, нито всѣкой отъ тѣхъ отдѣлно; нѣкои дори се съмнѣватъ, че тѣ сѫ участвували по нѣкой начинъ въ това събитие. Така сѫщо, нѣкои отхвърлятъ сказанието, което расказва, какво Борисъ пригърнѫлъ христианството защото се убѣдилъ въ лъжовностьта на езичеството и истиностьта на христианството. Тѣ вѣрватъ, че въ първоначалната си рѣшимость да приеме христианството Борисъ се рѫководилъ отъ чисто политически съображения, което отпослѣ не му побъркало да стане постояненъ христианинъ, да свърши живота си въ монашество и да бѫде причисленъ отъ Българската църква въ лика на светиитѣ. Въ Борисово врѣме българетѣ вече не били една орда отъ номадски конници, а образували силна държава, която заплашвала Византия и чийто съѭзъ търсяли западнитѣ царе. Борисъ съзнавалъ необходимостьта да вкара най-сетнѣ България въ крѫга на европейскитѣ държави, а за това било необходимо да се приеме христианството. Нъ отъ кого да се приеме, сир. съ кого именно да се влѣзе въ най-ближно политическо общение — съ гръцитѣ ли или съ латинитѣ? Борисовий съѭзникъ, нѣмский краль, го склонилъ на страната на Рим[illegible] нъ обстоятелствата го обърнѫл[illegible] къмъ гръцитѣ. България постигнѫлъ гладъ; като търсяли съ оръжие да си добиѭтъ жито, българетѣ нахлули въ прѣдѣлитѣ [illegible] Византия. Нападението било [illegible]лу-ливо, гръцитѣ се принудили да искатъ миръ, Борисъ се съгласилъ, и при тоя случай той [illegible] всѣмъ ненадѣйно за гръцитѣ [illegible]вилъ желание да се обърне [illegible] народа си въ христианството. Борисъ се кръстилъ въ 862, [illegible]редъ други въ 864 или въ [illegible]лото на 865, въ Цариградъ [illegible] присѫтствието на имп. Михаи[illegible] III, който му станѫлъ кръстни[illegible] и го нарекълъ въ христианств[illegible] съ името си.

Като се върнѫлъ въ Българ[illegible] Борисъ-Михаилъ тутакси прист[illegible]пилъ да покръсти подда ни[illegible] си; нъ въ това срѣщнѫлъ съпротивление отъ страна на болярѣтѣ, които съставили против[illegible] го заговоръ. Възстанието било [illegible]тѫпкано и заговорницитѣ на[illegible]ни съ неумолима строгость; Борисъ заповѣдалъ да затриѭтъ [illegible] само самитѣ виновни, а и [illegible]китѣ тѣхни чада, сир. съ[illegible] истрѣбилъ тѣхния родъ. Сл[illegible] това не се чува нищо за распространението на христианството [illegible] България, ала се вѣрва, че [illegible] България била покръстена [illegible] най-непродължително врѣме сл[illegible] покръстването на самия кн[illegible]

Въ 866 Борисъ се спрѣчкалъ съ гръцитѣ, и се обърнѫлъ къ[illegible] папата (тогава още нѣмало [illegible]дѣление на църквата); сръд[illegible] му била извикана отъ прѣкал[illegible]тѣ грижи на гръцитѣ за [illegible] църковно господство надъ бъ[illegible]ретѣ: тѣ не само отказали да [illegible]дѫтъ на българетѣ свой отдѣл[illegible]

митрополитъ, а не искали да имъ дадатъ и свои епископи и мислѣли да ги ограничатъ само съ свещеници. Папата незабавно рѣшилъ да даде на българетѣ най-напрѣдъ единъ епископъ за цѣлата страна и обѣщалъ, че по-сетнѣ, когато се наредятъ нѣколко епископства, България ще добие ако не патриархъ, както искалъ Борисъ, поне архиепископъ. Нъ слѣдъ малко настанѣлъ между Бориса и папата споръ за това, кой именно да бѫде поставенъ архиепископъ, и въ 870 българетѣ се върнѣли подъ църковната власть на гръцитѣ. Сѫщата година цариградский патриархъ Игнатий побързалъ да назначи въ България архиепископъ (Иосифа) и необходимото число епархиални епископи, а Борисъ тутакси изгонилъ отъ нея латинското духовенство. Не може да се опрѣдѣли точно врѣмето, въ което въ България се въвело словѣнското богослужение по словѣнския прѣводъ на богослужебнитѣ книги, направенъ отъ св. Кирилъ и Методия. Знае се само, че слѣдъ смъртьта на св. Методия въ Моравия (885), гонението, на което неговитѣ ученици били изложени отъ нѣмско-латинското духовенство, накарало тия ученици (виж. *Методиеви ученици*) да дойдатъ въ България, дѣто тѣхната дѣятелность станѣла за развитието на старо-словѣнската литература и отворила вѣка на Борисовия приемникъ царь Симеона.

Царь Симеоновий вѣкъ билъ златний вѣкъ за българската писменость. Съ грижитѣ си за прѣвождане отъ гръцки езикъ на словѣнски християнски вѣроучителни или поучителни книги, Симеонъ гонилъ да даде на новопокръстенитѣ всичкото потрѣбно за тѣхъ книжовно учение и така да обезпечи и вътрѣшното утвърждение въ тѣхъ на християнството. Съ Симеоновата просвѣтителна дѣятелность се приключва исторнята на въвождането и утвърдяването на християнството въ България; нъ трѣбва да се забѣлѣжи, че просвѣщението, насадено отъ Симеона, носило много църковнически характеръ и страдало отъ единъ твърдѣ сѫществънъ недостатъкъ — прѣнебрѣжението къмъ народния животъ. Оттука силната жизненость на езичеството въ народа и широкото развитие на богомилската ересь, която изпълва цѣлата църковна и културна история на българетѣ дори до половината на минѫлия вѣкъ (виж. *Богомили*).

Симеонъ, като билъ равенъ по титла съ гръцкитѣ императори, не искалъ да остави и църквата безъ патриархъ, толкова повече, че по учението на самитѣ гръци единъ независимъ царь (какъвто билъ българский царь) не могълъ да допусне подчиненостьта на църквата си. Нъ българската независима иерархия се припознала отъ гръцитѣ само въ царуването на Симеоновия синъ, царь Петра, въ първата половина на X-и вѣкъ, когато на чина български патриархъ билъ възведенъ Дамианъ, съ съгласието на импер. Романа Лакапена и съ утвърдението на императорския синклитъ. Като припознали за патриархъ тоя Дамиана, гръцитѣ, отъ друга страна, не искали да припознаватъ за патриарси неговитѣ приемници,— и безъ да имъ успоряватъ и отнематъ правото на „автокефалность“, сир. независимость отъ цариградския патриархъ, тѣ както

напрѣдъ ги наричали просто архиепископи. Катедрата на българската архиепископия—патриаршия, както столицата на държавата, се прѣнасяла отъ градъ въ градъ, понеже, по причина на непрѣкъснатитѣ тогава войни съ гръцитѣ, потрѣбно било да се търсятъ по-безопасни мѣста. Въ царуването на царь Петра отъ самото учреждение на независимата иерархия за прѣстоленъ градъ на българскитѣ патриарси служилъ Дръстъръ или Доростолъ (сегаш. Силистра), слѣдъ това катедрата едно слѣдъ друго прѣбивавала въ Сардика или Триадица (сегаш. София), въ Водинъ, въ Мъгленъ, въ Прѣспа и, най-сетнѣ, въ Охридъ. Въ 1019 българското царство паднѫло: войнитѣ съ гърцитѣ се свършили съ прѣвѣса на Византия и императоръ Василий, прѣкоренъ „Българоубиица“, въвелъ България въ числото на византийскитѣ области. Нъ при това той оставилъ на българетѣ Охридската автономна църква, която продължавала да сѫществува близо до края на XVIII-и вѣкъ, макаръ и по име като българска, а въ сѫщность като гръцка църква (виж. *Охридска* архиепископия).

Второто българско царство подновило стремежитѣ къмъ църковна независимость, които се връщали така колчимъ народътъ се чувствувалъ по-силенъ политически. Понеже автокефалната охридска църква останѫла подъ властьта на гръцитѣ, една нова независима българска църква се основала въ Търново, столицата на второто българско царство, дѣто се поставилъ новъ архиепископъ (Василий I). Това било въ 1185 или 1186. Послѣ, прѣди да се възстанови църковний миръ съ гръцитѣ, станѫлъ епизодътъ [illegible] подчинението на българетѣ [illegible] папската власть. Папа Инокентий III, извѣстенъ съ ревностнитѣ си залѣгания да привлѣче славянскитѣ народи въ лоното на Римската църква, не можалъ [illegible] не обърне внимание на българетѣ, които излѣзли пакъ толкова [illegible] надѣйно на политическата арена. Той прѣдложилъ царь Калоя[illegible] да влѣзе съ римския прѣстолъ въ най-тѣсни сношения. Калоя[illegible] съ въсторгъ приелъ това прѣдложение, понеже само отъ [illegible] могълъ да очаква припознаване въ царски чинъ. Въ 1204 [illegible] испратилъ въ България легата [illegible] който коронясалъ Калояна и [illegible] велъ търновския архиепископъ Василия I въ званието примас на България, а българетѣ отъ своя страна дали тържествено обѣщание да припознаватъ папата за свой върховенъ глава и неизбѣжно да му бѫдатъ подчинени. Нъ [illegible] добили онова, което тѣмъ трѣбвало, българетѣ скоро прѣкратили сношенията си съ папата, и въ 1234 могѫщественяй български царь Иванъ Асѣнь II, или Вели[illegible] ки, възползуванъ отъ бѣдственото положение на византийския императоръ, който потърсилъ помѫжа му срѣщу кръстоносцитѣ, [illegible] билъ подновението на прѣжнята въ България патриаршия. Търновскитѣ архиепископи станали патриарси, и търновската патриаршия се утвърдила съ грамота на императорския съвѣтъ и [illegible] гръцкитѣ патриарси. Нъ отъ гръцкитѣ патриарси, безъ да [illegible] ниматъ съвсѣмъ на търновскитѣ патриарси патриаршеското имя и титла, съвсѣмъ не мислили да [illegible] припознаватъ за истински и [illegible] сѫщъ равни тѣмъ патриарси. [illegible]

търновски патриархъ билъ
кимъ, избранъ и ржкоположенъ
Лампсакъ, въ 1234. Единъ
ъ търновски патриарси се точи
дъ това до края на XIV-и вѣкъ;
вата половина на тоя вѣкъ се
аменувала особено съ едно яр-
разцъвтѣване на ереси: бого-
и, хезихасти, адамити и евреи
пространявали учението си, въ
ва врѣме, когато въ Балкан-
полуостровъ вече хазяйнича-
турцитѣ. Въ 1350 се свикалъ
тивъ богомилитѣ съборъ (тоя
ъ вторий съборъ противъ бо-
илитѣ; първий станѫлъ въ 1210
царуването на Бориса III или
ила), на който ратувалъ срѣ-
тѣхъ търновский патриархъ
досий, единъ отъ най-извѣст-
ѣ български светии и най-рев-
тний поборникъ на правосла-
то; още въ царуването на царь
нъ Александра (1331—1365),
неизвѣстно кога именно, ста-
ъ съборъ срѣщу иудеитѣ. Царь
нъ Александръ много се гри-
ъ за църковнитѣ работи, да-
ъ богати дарове на прочутитѣ
гарски монастири, Рилския и
рафския (въ Атонъ), построилъ
нъ монастирь въ Витоша, дѣто
никнѫлъ цѣлъ български Атонъ
ъ имало повече отъ 14 мо-
гири, които сега лежѫтъ по-
ето въ развалини). Врѣмето
о сгодно за църковна дѣйность,
еодосий наистина възпиталъ
гома, които били негови усърд-
продължители. Най-прочутъ отъ
ъ билъ Евтимий, послѣдний
новски патриархъ (отъ 1375);
. това име и въ ч. I, и въ
турката), извѣстенъ съ ли-
атурнитѣ си трудове. На
р. Евтимия принадлежи една
ѣма заслуга—исправянето на
ослужебнитѣ книги. Подроб-

ноститѣ на тая работа сѫ малко
изяснени, — несъмнѣнно е само
едно, че юго-словѣнскитѣ текстове
били много искривени. Книгитѣ се
испълвали съ грѣшки отъ невѣжеството
на прѣписвачитѣ; па и въ самия е икъ ставала голѣма промѣна.
Старо-словѣнский езикъ все повече и повече се подчинявалъ на
влиянието на народното слово: срѣдно-български езикъ много се
различавалъ съ исчезването на стари звукове и форми и въ сѫщото
врѣме се отдалечавалъ отъ прѣдишната чистота, благодарение на
съсѣдството съ гръцитѣ, албанцитѣ и власитѣ. На испорчването на
книгитѣ имали влияние и ереситѣ. Обширното познанство съ византийската църковна литература привело Евтимия да припознае несъвършенството на езика на юго словѣнскитѣ църковни текстове и необходимостьта отъ исправлението имъ. Опитването си да исправи книгитѣ Евтимий поставилъ на филологическа почва. За да попълни несъвършенството на езика на българскитѣ църковни текстове, той рѣшилъ да се обърне къмъ русский езикъ, който, по неговото и на неговитѣ сподвижници разбиране, най-прилѣгалъ за изразяване тънкоститѣ на елинския, сирийския или еврейския езици и само за допълване на каквото липсвало въ него, прѣдполагало се да се обръщатъ къмъ всички останѫли словѣнски езици (съ исключение на полския). Нъ цѣлата Евтимиева църковно-литературна реформа се прѣдприела въ такъво врѣме, когато отечеството му заплашвала голѣма опасность; бѣдствието не закъснѣло да настане и унищожило, макаръ не

трудове [„добрые терновскіе изводы“ сир. ржкописи отъ търновско писмо се славили и отпослѣ не само въ България, а и въ Сърбия]. На 17 юлия 1393 българската столица се прѣзела отъ турцитѣ, слѣдъ нѣколко-годишно изгнание Евтимий починѫлъ въ Бачковския монастирь и билъ причисленъ въ реда на българскитѣ светии. Съ Евтимиевото изгнание се свършила втората българска патриаршия. Неизвѣстно какъ, нъ гръцитѣ сполучили да добиѫтъ отъ турцитѣ да се затвори българската патриаршия и всичкитѣ епархии въ бившето българско царство да се подчиняѫтъ подъ вѣдомството на цариградския патриархъ; търновската епархия била прѣименувана въ митрополия.

Слѣдъ прѣзимането отъ турцитѣ на самия Цариградъ, патриархътъ осѣнѣнъ духовната си власть, добилъ отъ Портата и гражданска власть надъ православнитѣ народи на Турция. Цариградский патриархъ станѫлъ единъкъ посрѣдникъ между правителството и народа, който билъ оставенъ чрѣзъ това въ негового пълно распореждане; старата борба на словѣнския елементъ съ гръцкия се свършила съ пълното подчинение на първия. Отъ това врѣме българетѣ вече не добивали високи духовни длъжности, въпрѣки това, че тѣхното племе съставяло най-голѣмата частъ отъ православнитѣ поданници на патриарха. Най-голѣма интенсивность църковното угнетение на българетѣ достига прѣзъ владичеството на така-нареченитѣ фанариоти, отъ края на XVII-и вѣкъ. Фанариотитѣ (които добили името си отъ цариградския кварталъ Фанари, или *Фенеръ*; виж. това име) станѫли за българетѣ едно бѣдствие, което не отстѫпало по притѣснението отъ турцитѣ; тѣ не само истощавали послѣдните материални сили на народа, но заплашвали самото национално съществуване на българетѣ. Интригантитѣ фанариоти станѫли страшни съюзници на турското угнетение; тѣ били посрѣдници на турското правителство, неговите банкери, драгомани, въ дунавскитѣ княжества тѣ били господарѣтѣ, въ България епископитѣ, а Цариградъ патриарситѣ. Църковното управление станѫло простъ откупъ. Фанариотската перархия която не знаяла ни езика, ни обичаитѣ на народа, не се грижила никакъ за неговитѣ нужди и го прѣзирала, обирала българетѣ всячески, и за да лиши народа дори отъ съзнанието на положението му, фанариотската перархия прѣднамѣрено — и съвсѣмъ въ духа на турското управление — поддържала въ народа невѣжеството, затривала всичко, което наумявало на българетѣ за тѣхната народность, унищожавала словѣнското богослужение, като въвождала непонятната за народа гръцка литургия като карала да се учѫтъ само на гръцки, и истрѣбвала българскитѣ книги и ржкописи (не по-късно отъ 1825, търновский митрополитъ, гръкъ, изгоридъ случайно намѣрената староврѣменна библиотека на търновския патриархъ). Всичко това се придружавало отъ най-наглото прѣзрѣние къмъ народа. Грабителството на фанариотитѣ не знаяло никаква мѣрка, робството на народа и невѣжеството било пълно. Въ това и въ нищо повече, състояли мо-

го вѣкове отъ историята на българския народъ. Отъ 1830 се захваща възраждането на българетѣ (виж. *Възраждане* българско). Когато се посвѣстили, българетѣ се сѣтили, че тѣмъ прѣдлежи да отхвърлятъ едно двойно иго — и политическо, и духовно. При невъзможностьта да сломятъ лесно политическото иго, тѣ се подпрѣтнали да отхвърлятъ духовното. И тѣ почнали една борба, тежка борба противъ игото на Фенеръ, която се и свърши съ сполука. Българската борба противъ това иго е борбата, извѣстна съ името български църковенъ въпросъ (виж. *Църковенъ* въпросъ).

Литература. М. Дриновъ, *Исторически прѣгледъ на българската църква отъ самото ѝ начало и до днесъ* (Вѣна, 1869); Е. Голубинский, *Краткій очеркъ исторіи православныхъ церквей болгарской, сербской и румынской* (Москва, 1871); В. Качановскій, *Очеркъ изъ исторіи отношеній церкви болгарской къ церквамъ греческой и латинской съ конца IX до половины XIII вѣка* (*Странникъ*, 1885, № 5) В. Васильевскій, *Обновленіе болгарскаго патріаршества при царѣ Іоаннѣ Асѣнѣ* (*Журн. Мин. Народ. Просвѣщ.*, 1885 г., № 3—4); П. Сырку, *Къ исторіи исправленія книгъ въ Болгаріи въ XIV в.* (СПБ., 1890) — тука сѫ напечатани текстове къмъ една статия на автора въ *Журн. Мин. Народ. Просвѣщ.*, 1886 г.

Църковенъ въпросъ (български —). Съ това име е извѣстно българското народно движение въ XIX-и вѣкъ за народна духовна иерархия.

Извѣстно е, че съ падането на българското царство българетѣ си изгубили и църковната самостоятелность (виж. *Църква* българска). Търновската патриаршия съ всичкитѣ си епархии станѫла безусловенъ имотъ на гръцкото духовенство; сѫщата участь постигнѫла по-късно и Охридската архиепископия. Като турила рѫка на всичкитѣ български епархии, гръцката патриаршия имъ испращала владици все гръци. Тия владици гонили българската народность и залѣгали, колкото било възможно, да погръчатъ българетѣ. Инородницитѣ духовни пастири достигнѫли до тамъ, че въ всички български църкви по градоветѣ захванѫла да се извършва божествената служба на гръцки езикъ; сѫщо и въ училищата, колкото имало, се прѣдавало на гръцки. При това гръцкитѣ владици, намѣсто да бѫдатъ ржководители на народа къмъ просвѣта и вѣчно спасение, всѣки день показвали примѣри на дълбокъ развратъ и прѣзрѣние къмъ вѣрата. Гръцкий патриархъ и синодътъ му гледали на българскитѣ епархии като на чифлици, и назначавали за епископи не ония, които били просвѣтени съ учение и благочестиви, а ония, които плащали повече за мѣстата си. Гръцкитѣ владици, като купували съ пари архиерейскитѣ си санове и епархиитѣ си, най-напрѣдъ гледали да си извадятъ паритѣ, па и да спечелятъ. За това за пари тѣ ржкополагали за свещеници и най-недостойнитѣ за тоя санъ.

Когато българетѣ почнехѫ да се събуждатъ отъ дълбокия си сънъ, тѣ трѣбваше да пожелаятъ да се избавятъ отъ чуждото духовенство и да се сдобиятъ съ свои народни пастири,

— пастири излѣзли изъ срѣдата на народа, чувствителни къмъ неговитѣ болки, способни да го издигнатъ нравствено, да го образуватъ, да му вдъхватъ Божията любовь, да го упътятъ къмъ повисоки идеали.

Отъ 1830 се захваща възраждането на българския народъ (виж. *Възраждане* българско). Отъ 1830 до 1856 въ България се появявали само оплаквания отъ притѣсненията и злоупотрѣбенията на гръцкитѣ архиереи, при което понѣкога се исказвало желание за замѣстването имъ съ архиереи отъ българско происхождение.

Великий агитаторъ и вдъхновитель на народната маса въ тоя периодъ е билъ *Неофитъ* (виж. това име) Бозвели, човѣкъ съ огнена душа, съ пламенна фантазия и съ неисчерпаемо въодушевение. Той най-ясно положилъ началото, което дало ликъ на всичкия тоя периодъ: *борбата за народни владици*, не за отдѣлна отъ патриарха иерархия; — и самъ той станалъ кандидатъ за търновската епархия, която била овдовѣла слѣдъ смъртьта на върлия Илариона (1838). Неофитъ установилъ прѣбиването си въ Цариградъ, дѣто намиралъ силна поддържка у многобройнитѣ тамъ тогава видни българе и дѣто имало най-широко поле за живителна дѣятелность. И нему—Неофиту — се отдава най-свѣтлата въ новата ни история мисъль: да се и дѣйствува направата на една българска въ Цариградъ църква, при която да се установи единъ центръ, който да поеме главното водителство на борбата срѣщу патриарха. Тая смѣла мисъль, благодарение на съдѣйствието на Стеф. *Богориди* и други български дѣйци, се осѫществила въ 1849, — сѫщата година, въ която Неофитъ, благодарение на гръцката злоба, загиналъ въ мѣстозаточението си Света-Гора.

Борбата на българетѣ съ фенеръ за пастири отъ български происхождение, или които нѣкога да владѣятъ български езикъ продължавала, нъ слабо, защото Портата тогава била погълната отъ крѣмската война. На помощь на българетѣ слѣдъ тая война дошелъ *Хати-хумаюнъ*. Въ тая царска грамота българетѣ прочели тия важни точки: „Всѣко различие или название, което може да произведе размирство за прѣвъзходството на единъ отъ подчиненитѣ въ царство ми народи върху другъ: по причина на вѣра, на езикъ или на племе, ще бѫде отговорено прѣдъ закона“ и „Привилегиите, които Мохамедъ II даде на цариградския патриархъ, на архиереитѣ му и на тѣхнитѣ привѣрженици, ще се доведатъ въ съгласие съ новото положение“, — и между друго, че всички данъци и оброци, които архиереитѣ събиратъ отъ епархиитѣ си, трѣбва да се замѣнятъ съ опрѣдѣлена заплата. Това било доста да накара българетѣ да направятъ най-рѣшителния скокъ въ борбата имъ противъ фенерския патриархъ.

Имало тогава въ Цариградъ единъ кржгъ търговци и други видни българе и тѣ тутакси възобновили заспалата прѣзъ войната цариградска българска община, стѣгнали пакъ всичкия тукашнъ елементъ и се приготвили да искатъ да се приведе въ изпълнение постановлението на су-

ганския актъ, което досѣга нашия народъ. На 23 апр. 1856 въ едно частно събрание 9 души отъ тия български първенци, именно *Хр. Тъпчилеща*, *Д. Ив. Гешоолу*, *Н. П. Тъпчилещовъ*, Г. *Золотовичъ*, *Ал. Екзархъ*, *Д. Добровичъ*, Г. *Моравеновъ*, *Н. Бракаловъ*, *Захарий Струмски* рѣшили да подадѫтъ на правителството една общонародна жалба, въ която да искатъ да се даде на българетѣ, не вече това или онова, а— *цѣла отдѣлна отъ патриарха иерархия*. Тая жалба, подписана и отъ други, се подала на 26 апр. 1856. Тя била първата и най-рѣшителната постѫпка, направена противъ Фенеръ — най-великий плодъ отъ усилията на ония българе патриоти, които 15 години по-рано се замѫчили и сполучили да въздигнѫтъ българска църква въ Цариградъ. Отъ друга страна, писало се на всички български общини да направѫтъ голѣми общонародни махзари съ искане сѫщата отдѣлна иерархия, и да изберѫтъ прѣдставители, които да ги донесѫтъ въ Цариградъ.

Въ сѫщото врѣме се подигнѫла вънъ изъ Българско отдѣлна борба противъ върлитѣ фанариотски владици: *Паисия* въ Видинъ, *Неофита* въ Търново и *Хрисанта* въ Пловдивъ и прошения противъ тѣхъ, които се измѣрвали съ аршини и които имали хиляди подписи, почнѫли да бомбардиратъ Портата. И прѣдставители отврѣдъ пристигнѫли въ Цариградъ или въ началото или прѣзъ течението на 1857, снабдени освѣнъ съ частнитѣ си пълномощни противъ тоя или оня владика, нъ и съ общо пълномощие за махзаритѣ. За пръвъ пѫть се явяватъ сега въ столицата на турското царство ония лица, на които имената имаше да останѫтъ свързани съ развитието и сполуката на църковния въпросъ. Такива, освѣнъ споменѫтитѣ по-горѣ настанени вече въ столицата българе, били: *Д-ръ Ст. Чомаковъ* отъ Пловдивъ, *П. Р. Славейковъ* отъ Трѣвна, *Т. Бурмовъ* отъ Габрово, *Иларионъ Михаиловски* отъ Търново, и др. Между тѣхъ билъ и *Др. Цанковъ*,който отъ 1855 чакалъ въ столицата разрѣшение да издава вѣстникъ.

Частнитѣ жалби противъ злоупотрѣбенията на гръцкитѣ владици Портата прѣпратила на патриарха съ заповѣдь да се издирѫтъ злоупотрѣбенията и накажѫтъ прѣстѫпницитѣ, а на колективнитѣ махзари за отдѣлна иерархия Портата отказала да даде слѣдствие; ала тоя отказъ билъ облѣченъ съ форма обла и блага. Колкото за владицитѣ, тѣ и тримата били свалени. Нъ видинци искали архимадрита *Антима*, българинъ учитель въ халкиското богословско училище, слѣдъ разрѣшението на въпроса първи български екзархъ; търновци искали *Иларионa*, който по-сетнѣ се ржкоположилъ за „Макариополски;“ само въ Пловдивъ патриаршията испратила доблестния *Паисия*, гръкъ, нъ истински християнинъ, който не закъснѣлъ ди пригърне страната на правото.

Въ онова врѣме, освѣнъ българетѣ, и самитѣ гръци били недоволни отъ владицитѣ си и Портата рѣшила да направи подобрения въ духовния животъ на подданницитѣ си християне. За това тя наложила на патриаршията да свика една приврѣменна комисия, която да реформира църковно - администратавната ва-

редба. Тая комисия, наречена *Народно Събрание*, трѣбвало да състои: 1) отъ 7 архиереи, назначени отъ патриаршията, съ патриарха като прѣдсѣдатель; 2) 10 прѣдставители отъ населението на Цариградъ и 3) по единъ прѣдставитель отъ всѣка една епархия. При избирането областнитѣ прѣдставители, мѣстнитѣ владици, по внушение на патриаршията, употрѣбили всѣкакви интриги за да изберѫтъ колкото е възможно по-малко прѣдставители отъ българетѣ и то лица, които съчувствуватъ на гръцкитѣ интереси. Българетѣ възложили всичкитѣ си надежди на тая комисия, особено на нейнитѣ миряне-членове. Нъ най-много тѣ се надѣяли на българетѣ-прѣдставители, като прѣдполагали, че доста прѣдставители ще има и българе. Ала и тука българетѣ не сполучили, защото отъ цѣла Мизия и Тракия се избрали само 4 прѣдставители; двамата избрани—въ Видинъ и София — никакъ се не вѣстили въ Цариградъ; третий — отъ Пловдивъ — явилъ се въ съвѣта за да протестира и се отдалечилъ; само четвъртий, *Хаджи Николи Минчоолу*, търновски чорбаджия, който се намиралъ въ най-блиски сношения съ турската власть, останѫлъ въ тоя съвѣтъ, който се събралъ въ началото на 1858.

Съвѣтътъ слѣдвалъ криво-лѣво работата си. Между друго опрѣдѣлилъ владишкитѣ заплати, които били толкова голѣми, че не се различавали отъ дотогавашнитѣ обири. Отъ друга страна, „патриаршеский дългъ“, който до тогава се знаялъ за два милиона, за една нощь го направили на *седемь милиона*, и рѣшили да се расхвърли *равномѣрно* върху всичкитѣ праваславни христине, за да го исплатѭтъ.

Българский прѣдставитель, поканенъ да подпише, отказалъ се и заедно съ това положилъ *условията*, които могли да склонѭтъ неговитѣ съотечественици да немѫтъ участие въ исплащането на патриаршеския дългъ. Тия условия били:

1-о. Да се възстанови независимостьта на унищожената въ 1767 г. Охридска архиепископия;

2-о. Да се припознае на българетѣ правото, сами да избиратъ владицитѣ си; и

3-о. За напрѣдъ да не плащатъ и за патриарха, а само за владицитѣ си.

Въ съставянето на тоя проектъ, както и токо-речи на всички разни актове по църковния въпросъ, участвувалъ главно учений българинъ *Гаврийлъ Кръстевичъ* (виж. това име), въспитаникътъ на Стоф. Богориди, който не посрамилъ сѣнката на великия си благодѣтель.

Разбира се, че заявлението на Хаджи Николи Минчоолу е било единогласно отхвърлено отъ събранието, което се кичило съ името „елинско“, и прѣдпочитало да казва „елинска“, а не православна църква. И най-либералний членъ на това събрание, Каратеодориди, иронически се изразилъ, че „българетѣ сѫ прѣмного неивни, ако мислѭтъ, че елинското събрание би могло да хвърли погледъ на подобни, отъ българска страна, прѣдложения.“ Това станѫло въ края на 1859, понеже засѣданията на съвѣта се продължили цѣли двѣ години (до февр. 1860).

Българетѣ най-сетнѣ се убѣдили

че тѣмъ прѣдлежи борба не само съ фенерския патриархъ, а и съ самитѣ гръци, които, обладани отъ „великата идѣя“ за възстановението на византийската империя, видѣли въ сполуката на патриарха единъ залогъ, че тая тѣхна идея не ще пропадне, а кога и да е ще се осѫществи; а въ неговата несполука—едно прѣдупрѣждение да се отрекѫтъ отъ най-завѣтнитѣ си фантазии, които и днесь ги блазнѣтъ.

Между това, патриаршията, като бѣ искала да позалъже българетѣ, бѣ склонила да имъ рѫкоположи за епископъ иеромонаха *Илариона* подъ името „Макариополски“ (in partibus), който бѣ си и останѫлъ при едничката въ Цариградъ българска църква. Така бѣ застанѫлъ въ срѣдището оня мѫжъ, комуто едва-ли не най-много има да се дължи за поддържането на църковната борба и за сполуката ѝ. Иларионъ билъ послѣдователь на великия патриотъ Бозвели, съ когото билъ и прѣтърпѣлъ първото си заточение въ 1843. Дълбока, смислена и непоколебима твърдость и упоритость била отличителната чърта на доблестния неговъ характеръ. И той обичалъ тихо и мълчаливо, но непрѣложно и пламенно народа си, който му и доказалъ не веднажъ своята беззавѣтна прѣданость и любовь. — Не много врѣме слѣдъ Иларионовото рѫкополагане за епископъ (1858) пристигнѫлъ въ Цариградъ и велешки *Авксентий*, който отстѫпилъ отъ патриарха и като българинъ се присъединилъ на българетѣ, съ желание, като родомъ отъ Самоковъ, да стане *Самоковски*. — При това, доклѣ траялъ съвѣтътъ, протеститѣ прѣдъ правителството и прѣдъ съвѣта противъ рѣшенията на тоя съвѣтъ валѣли отвредъ изъ България. Подирь Пловдивъ, който въ това отношение далъ инициативата, протестирали Търново, Шуменъ, София, Стара-Загора, Казанлѫкъ и мн. др. Сѫщо се подкачило въ Цариградъ и зидането основитѣ на новъ храмъ покрай морето до старата църквица между Фенеръ и Балатъ. Борбата противъ мѣстнитѣ владици се расклаждала отъ день на день повече. Училища не само мѫжски, а и женски, се отваряли навредъ: въ *Шуменъ*, *Ст.-Загора*, *Пловдивъ*, *Хасково*, *Жеравна*, *Балчикъ*, *Чирпанъ*, *Т.-Пазарджикъ*, *Елена*, *Севлиево*, *Плѣвенъ*, *Ловечъ*, *Русе*, *Тулча*, *Ямболъ*, *Самоковъ*, *Провадия*, *Кюстендилъ*, *Дупница*, *Неврокопъ*, *Велесъ*, *Враня*, *Охридъ*, *Прилѣпъ*, *Кукушъ*; въ *Габрово*, *Копривщица* и др. отдавна вече сѫществували; че и по селата на много мѣста се отворили. Дори и южнитѣ прѣдѣли на Тракия и Македония били почнѫли да шаватъ и да се подигатъ: въ *Одринъ* българетѣ се бияли вече съ гръцитѣ за църква; подобно движение се забѣлѣжвало вече и между *полянци*, *воденчане*, *струмничане* и др. — Отъ друга страна, цариградскитѣ периодически издания *Вѣстникътъ* и *Книжицитѣ* расправяли на народа за течението на работитѣ по въпроса, — а *Книжицитѣ* съобщавали и дълги учени расправи за бившата независимость на българската църква и за ония юридически права, които допущатъ нейното възстановение. Въ тия издания писали нѣкакъ тежко, консервативно. Това не било по угодата на младата и въодушевена българска интелиг-

генция, на чело на която застанѫлъ *Драганъ Цанковъ* съ вѣстникъ *България*.

Каратеодоридивитѣ думи въ отговоръ на българското заявление прѣдъ свѣта, че българетѣ не желаѫтъ вече да оставатъ въ порабощение у гръцитѣ, растрѫбени изъ цѣла България, подигнѫли жлъчката у всички. Тѣ били тежката капка, която прѣпълнила чашата. Българетѣ рѣшили да заявѫтъ тържествено, че български народъ не припознава вече надъ себеси властьта на цариградския патриархъ.

Въ началото на 1860 дошли въ Цариградъ извѣстия, че самоковци запрѣтили въ църквитѣ си споменуването името на гръцкия патриархъ, и че наредили да се поменуватъ имената на двамата въ Цариградъ българе - владици, Иларионъ и Авксентия. Слѣдъ малко се прѣснѫлъ слухъ, че сѫщото сторили и охридяне. Това било доста да тласне цариградскитѣ българе напрѣдъ въ борбата.

На 3 апр. 1860, на врѣхъ Великдень, посрѣдъ литургията, когато Макариополски Иларионъ си отворилъ устата да помене по обичая името на „Вселенския“ патриархъ, събраний въ църквата народъ, по прѣдварително споразумѣние, поискалъ гръмогласно да се изостави споменуването името на патрикътъ и намѣсто него да се спомене името на султанъ Меджида. И Прѣосвещений Иларионъ прѣблѣднѣлъ и растреперанъ испълнилъ волята на народа: намѣсто името на патрика, споменѫлъ *всъкое епископство православних*, а за султана се испѣло едно многолѣтствие. Вънъ по България на часа отговорили на дадения отъ Цариградъ сигналъ и въ нѣколко седмици името на „Вселенския“ прѣстанѫло да се чува токо-речи въ всичкитѣ чисто-български църкви на полуострова. Най-голѣмо впечатление направилъ пловдивский Паисий, който сѫщо исхвърлилъ патриаршеското име. Съ Илариона държали и Авксентий. Отвредъ въ българскитѣ епархии испратили писма съ подписи и печати, както до правителството, така и до българската църква въ Цариградъ, въ които писма се казвало, че на бѫдѫще българетѣ познаватъ за свое духовно началство само онова, което е при българската народна църква въ Цариградъ.

Гръцкий патриархъ (тогава вигр. патриархъ билъ Кирил), като видѣлъ, че за патриаршията настанѫли лоши обстоятелства, и нѣма възможность да поправи положението, далъ си оставката, която се и приела на 2 юл. 1860. Слѣдъ дълга борба между партиитѣ при избирането на патриарха (избирането се продължило 3½ мѣсеца) избралъ се за патриархъ кизический митрополитъ Йоакимъ. Новий патриархъ, човѣкъ хитъръ, щомъ дошелъ на прѣстола първото, което направилъ, било да заяви на министра на външнитѣ работи Сали паша, че той е готовъ да направи на българитѣ всевъзможни отстѫпки, за да си привърже къмъ себе си, и съ тѣхно наедно да поведе агитация за изискване на се турьтъ въ дѣйствие всичкитѣ въ Хати-хумаюна обѣщани реформи, — нѣщо което стрѣснѫло турцитѣ. Високата Порта почнѫла да се показва хладнокръвна и недовѣрчива къмъ българетѣ, и тя почнѫла да не съвѣтва да се сдобрьтъ съ патриарха. Положението се видѣло

за безисходно. Ето, че и великий везирь Кѣбрѣзлѫ-Мехмедъ-паша заявилъ въ началото на ноемв. прѣдъ една българска депутация, че за българетѣ има само два пѫтя: „*или патрикъть или — папата.*“ Отчаяние обладало българскитѣ сърдца. Една часть отъ цариградскитѣ българе не загубили врѣме да ритнѫтъ Фенеръ и направѫтъ „унія“ (виж. тая дума) съ Римъ. На чело на партията, която била за унията, стоялъ Драганъ Цанковъ, който доказвалъ въ органа си *България*, че Портата никога нѣма да склони да припознае независима българска иерархия, нъ ако българетѣ приемѫтъ унията, всичкитѣ тѣхни народни стремежи тутакси ще се удовлетворѫтъ. Другитѣ цариградски българе били страшно забъркани. Ето, че и Йоакимъ грѫмнѫлъ и изсипалъ своитѣ грѫмотевици надъ тримата български владици: Илариона, Авксентия и Паисия, като ги лишилъ отъ архиерейския и свещенический чинове. Кризата била на върха си. На 27 дек. имало събрание при българската църква; то било много бурно; мнозина — и самъ Иларионъ дори — се рѣшавали да се хвърлѫтъ въ обятията на „унията“ като въ единичкото спасение отъ патриарха. Сега чакъ се проявили постѫпки отъ русското посолство, което се мѫчило да парализира сполуката на унията. Портата видѣла едно основание за страха си, че една независима българска иерархия ще стане опасно орѫдие въ рѫцѣтѣ на Русия. При това още, тя се страхувала отъ самото име България и не желаяла да дава на тая область опрѣдѣлени прѣдѣли, да не би създаването на българска църква съ ясно опрѣдѣлени прѣдѣли да внуши на българетѣ мисъльта за политическа автономия. Като помалко зло, Портата, заедно съ Франция и Австрия, почнѫла да дава покровителството си на българската партия, която стояла за унията. Надѣяли се, че българетѣ като минѫтъ въ католичеството, съчувствието имъ съ Русия естествено ще омалѣе, та и на влиянието на Русия въ Истокъ съ отдѣлянето на най-голѣмата часть балкански християне отъ православието ще се нанесе единъ чувствителенъ ударъ. Въ това врѣме патриаршията изработила прѣдъ турското правителство да се испратѫтъ на заточение българскитѣ владици: *Иларионъ*, *Паисий* и *Авксентий*.

Въ сѫщото врѣме, когато народната партия, партията съ Иларионъ на чело, прѣтърпѣла поражение, униятската партия тържествувала пълна побѣда: на 2 апр. 1861 въ Цариградъ се върнѫлъ отъ Римъ въ сана архиепископъ и апостолски намѣстникъ за българетѣ униати дѣдо Иосифъ Соколски и на другия день Портата припознала униятската община въ Цариградъ.

Нъ народната партия още държала високо знамето. Борбата съ патриаршията се продължавала и зимала все по-ожесточенъ характеръ. Народътъ не приемалъ гръцкото духовенство, въ много мѣстности дѣцата оставали некръстени, свадбитѣ ставали безъ свещеници, умрѣлитѣ погребвали безъ опѣло. Всички проекти, които се съставяли за спогождение на странитѣ, не достигали цѣлта. Патриаршията тръгнѫла вече на отстѫпки, нъ крайната партия отъ

българетѣ прѣдъ тия отстѫпки увеличавала исканията си. За главенъ камень преткновения служилъ въпросътъ за разграничението на българскитѣ и гръцкитѣ епархии. Нито искренитѣ залѣгания на патриарха Софрония, нито миролюбивото настроение на умѣрената партия отъ българетѣ, нито найсетнѣ дѣятелната намѣса на русския посланикъ въ Цариградъ (Игнатиевъ), който сполучилъ да достигне едно спогождение по нѣкои частни въпроси, не привели до нищо. Оставало крайното срѣдство, а именно намѣсата на Портата, нъ не като посрѣдникъ, а съ цѣль да постанови своето рѣшение, еднакво задължително и за двѣтѣ страни. При невъзможността да се развърже възелътъ, оставало само да се разсѣче: на 28 февр. 1870 *Али* паша (виж. това име) повикалъ български и гръцки прѣдставители и имъ врѫчилъ единъ султански ферманъ за учреждението на *Българска Екзархия*, като имъ казалъ, че той не може да се измѣни отъ никоя страна.

Слѣдъ издаването на фермана, който българетѣ приехѫ съ голѣма радость, Али паша заповѣда на българетѣ да съставѧтъ отъ 5 владици и 9 миряне единъ Приврѣменень Съвѣтъ, за да изработи устава на Българската Екзархия.

По фермана, вѣдомството на Екзархията се простираше надъ всички изброени въ фермана епархии; освѣнь това, православнитѣ жители на други епархии можехѫ да се присъединѧтъ на Екзархията, ако пожелаехѫ това единогласно или поне съ едно болшинство отъ двѣ трети. Управлението на Екзархията се врѫчваше на най-високия чинъ отъ българскитѣ митрополити, комуто се отреждаше титлата Екзархъ; при Екзарха се събира синодъ; ферманътъ отстранява всѣка намѣса на цариградския патриархъ въ управлението духовнитѣ работи на Екзархията, а особено въ избирането епископитѣ и самия екзархъ, слѣдъ избирането на когото патриархътъ е длъженъ да го утвърдява. Екзархътъ поменува името на патриарха; св. миро българската църква ще добива отъ патриарха. Въ основата на фермана сѫ прокарани прѣдишнитѣ проекти, приети отъ патриарха; нъ той се различава отъ тѣхъ съ слѣднитѣ положения: бератитѣ на епископитѣ се издаватъ прѣко на екзарха, помимо патриарха; името на патриарха се поменува само отъ екзарха, а не отъ всичкы епископи, и, най-главното, числото на епархиитѣ може да се увеличава по желанието на населението, а не е ограничено, както бѣ прѣдлагала патриаршията, на епархиитѣ на сѣверна България до Стара-планина.

Патриаршията отказа да се примири съ българетѣ въз основа на фермана. Нъ така българетѣ придобихѫ чрѣзъ султански ферманъ онова, което едно врѣме бѣхѫ имъ грабнѫли гръцитѣ чрѣзъ подобенъ ферманъ. Сега смѣсеният български съвѣтъ пристѫпи къмъ изработването уставъ за българската църква и единъ съборъ отъ български прѣдставители, събрани прѣзъ 1871 въ Ортакюй (Цариградъ) утвърди синодалното устройство на една църква. Слѣдъ това българетѣ се обърнахѫ къмъ Портата съ молба за утвърждение изработения уставъ, макаръ въ сѫщото врѣме, по настоянието на русския посланикъ, да се не-

дехѫ прѣговори съ патриаршията за примирение. Портата, като се убѣди, че тия прѣговори нѣма да доведѫтъ до една цѣль, издаде *буюрултия* (заповѣдь), която явяваше на българетѣ, че тѣ могѫтъ да пристѫпѫтъ къмъ избирането на екзархъ. Това рѣшение на Портата се ускори отъ богоявленската постѫпка на цариградскитѣ българе, които бѣхѫ се уплашили отъ слѣдствията на гръкобългарскитѣ прѣговори: на Богоявление, 6 яп. 1872, цариградскитѣ българе на сила накарахѫ народнитѣ ни владици (Илариона Макар., Панарета Пловд. и Илариона Ловч.) тържествено да отслужѫтъ божествена служба въ народната църква на Фенеръ безъ да чакатъ вече края на прѣговоритѣ За една минута Портата уважи искането на патриарха да заточи (бидохѫ отстранени въ Измитъ) тия „непокорници"; но слѣдъ три дни Портата, прѣдъ видъ многолюдната демонстрация на царигр. българе, вълнението на българетѣ вредъ изъ България и послѣдния отказъ на патриарха да припознае фермана, издаденъ горната буюрултия.

За екзархъ се избра видинский митрополитъ Антимъ и на 2 априлъ 1872 той доби берата си. Слѣдъ несполучливи опитвания да добие утвърждението си отъ патриарха, Е.зз. Антимъ провъзгласи на 11 май, деньтъ на светитѣ български равноапостоли Кирила и Методия, за което по-рано бѣ съставенъ единъ актъ, подписанъ отъ 7 български владици, самостоятелностьта на българската църква. Ожесточението на гръцитѣ достигнѫ тогава до апогея та си. Патриархътъ свика единъ мѣстенъ съборъ, който, въпрѣки горещото съпротивление на иерусалимския патриархъ Кирила (Кирилъ напусна събора, за което и биде сваленъ отъ клира си отъ прѣстола), на 16 септемврий 1872 тържествено обяви българетѣ схизматици. Постановлението на тоя съборъ, подписано отъ 32 гръцки патриарси, архиепископи, митрополити и др., нарича българетѣ народоплеменници, племенисти и формалисти и ги обвинява въ *филетизмъ**)

Въ 1877 станѫ избирането на сегашния български екзархъ, Нег. Блаж. Иосифъ I, бивши ловченски митрополитъ. Слѣдъ свършването на русско-турската война, когато по Берлинския договоръ България се раскѫса главно на три части, екзархътъ, за да запази църковното единство на българския народъ, рѣши да прѣбивава и въ бѫдѫще въ Цариградъ, а не въ София. Но прѣзъ 1879 много врѣме Негово Блаженство прѣкара въ Пловдивъ и София, като залѣгаше да тури редъ на църковнитѣ работи въ княжеството и въ

---

*) По смисъла, който истича отъ съборното постановление, *филетизмъ* е ученето за това, че люде, станѫли християне и членове на едната Христова църква, желаѫтъ, като се основаватъ само на племенни различия, да съставятъ свои особени църкви. Най-напрѣдъ въ филетизмъ трѣбва да се обви и царигр. патрикъ, който прѣдлагаше въ проекта си, прѣдставенъ на Високата Порта за помирение съ българетѣ, да ограничи Българ. Екзархия до Стара-планина, понеже ужъ до тамъ българетѣ били въ болшинство.

Източна Румелия. Сега въ Съединена България, духовнитѣ работи се управляватъ по *Екзархийския уставъ, приспособенъ на страната* (изработенъ въ 1883 и прѣработенъ въ 1890).

Тежка епоха прѣживѣва българската църква въ Македония. Въ Македония гръцитѣ населяватъ, както е извѣстно, само тѣсна брѣгова ивица, а цѣлата осталѣла страна е гѫсто населена съ българе. Ала, като изгубихѫ окончателно слѣдъ освобождението сѣверна и южна България, гръцитѣ съ всичката енергия на човѣкъ, който се дави, се уловихѫ за Македония и устрѣмихѫ всичкитѣ си залѣгания, поне тая страна да приготвятъ за бѫдѫщата Византийска империя. Благодарение тѣмъ, въ първитѣ врѣмена Екзархията можа да добие само три епархии въ Македония: скопската, велешката и охридската. Нъ и владицитѣ на тия епархии, прѣзъ русско-турската война въ 1877, бидохѫ пропѫдени отъ епархиитѣ имъ. Много години тѣ напразно искахѫ разрѣшение отъ Портата да се върнѫтъ изново въ епархиитѣ си. Не пущаше Портата въ тия епархии и други владици. Тя обѣщаваше да издаде берати за български владици въ Македония нѣколко пѫти, нъ издаде такъви само прѣзъ юлия 1890.

Така до скоро македонскитѣ българе се лишаваха отъ застѫпничеството на владици, които се явяватъ въ турскитѣ области като еднички законни прѣдставители и защитници на мѣстнитѣ християне. Въ турскитѣ управителни съвѣти въ Македония засѣдаваха само гръцки архиереи, които *чисти отъ чувството на филетизма*, иматъ за едничка задача да погръчватъ българетѣ. Българетѣ бѣхѫ принудени да водѫтъ първата борба, която наврѣмени зимаше много остръ характеръ. Прѣзъ послѣднитѣ години въ борбата за главенство въ Македония излѣзе на сцената единъ новъ народно-политически факторъ. Притезания на Македония заявяватъ и сърбетѣ, на това основание, че и тѣ нѣкога господарували въ Македония (напр. въ края на XIII и въ XIV вѣкъ) и въ други съсѣдни съ турската империя епархии, които въ църковно отношение влизали въ състава на Ипекската патриаршия. Въ 1902, подъ натиска на Русия, цариградский патриархъ склони да рѫкоположи сърбинъ, Фирмилиана, на мѣстото на гръцкия архиерей за Скопие. Отъ есеньта въ 1902, отъ когато почна възстаническото движение въ Македония, гръцкитѣ консули, владици, учители и изобщо всичкия гръци сѫ най-първитѣ турски доносчици и клеветници противъ македонскитѣ българе въ борбата имъ съ турската тирания. Гръцитѣ още иматъ владици въ Македония и Одринско, както до скоро и въ Варна и Пловдивъ, защото ги иска $^2/_3$ отъ населението, а само защото имъ иде на сѣтка да се иматъ за сахаламъ православни. Слѣдъ прѣкращението на македонското възстание въ 1903, когато силитѣ прѣдприехѫ тая да въвождатъ въ македонското управление реформи, въ Македония закръстосвахѫ гръцки и сърбски чети, испращани отъ Гърция и Сърбия, които иматъ за задача да тероризиратъ българското население и чрѣзъ убийства и палежи да го накаратъ да се откаже отъ своята народность и да

се обяви за гръцко или сръбско. И сега (1907) Гърция и Сърбия продължаватъ свободно да играятъ въ Македония тая роля, въ това врѣме когато България и македонскитѣ дѣйци чакатъ добро отъ реформаторската акция на силитѣ, и стоятъ мирни.

Литература. Отъ обширната историческа и полемическа литература по гръцко-българския църковенъ въпросъ най-забѣлѣжителни сж слѣднитѣ статии и съчинения: — Бурмовъ, *Българо-гръцката църковна распря*, въ *Периодич. Спис.* отъ XVI кн. (1885) нататъкъ, часть въ *Сборникъ за народ. умотв.* за 1898, и пакъ въ *Периодич. Спис.* по-късно, (въ 1902 г., въ отдѣлна книга подъ сжщото заглавие, издание на Св. Синодъ на Българската Църква, София, стр. 620+7); В. Тепловъ, *Греко-болгарскій церковный вопросъ по неизданнымъ источникамъ* (СПБ., 1889); А. Шоповъ, *Греко-болгарскій церковный вопросъ* (СПБ., 1889); И. Е. Троицкій, *Церковная сторона болгарскаго вопроса* (СПБ., 1888); П. Л. М-въ, *Собр. отзывовъ Филарета, Митрополита московскаго по дѣламъ Православной церкви на Востокѣ* (СПБ., 1886); N. Konstantinow, L'Eglise orthodoxe, le schisme et le patriarche de Jerusalem Cyrille (Цариградъ, 1873); най-добрѣ отъ всичко изказва въжделѣнията на гръцитѣ брошурата: *О вулгаризмо́съ про ту историку, етнополитику ке ту екклисиастику . .* ипо́ Е. к. л. д. (Цариградъ, 1864), а за характеристика на гръцката иерархия С. Родопски, *Портретъ на фенерското духовенство и коварнитѣ му дѣла противъ българитѣ въ Родопитѣ* (Пловдивъ, 1887); иезуитинъ Голубовичъ, Bulgarya jej przeszlósc dziejowa i jej obecne narodowe i religijne odrodzenie (Краковъ, 1885— написано въ интереситѣ на римската пропаганда); A. Ofeïkoff (псевдонимъ на А. Шоповъ), La Macédoine au point de vue ethnographique, historique, et philologique (Пловдивъ, 1887 — тука е изложена една отбрана на българскитѣ права въ Македония отъ сърбскитѣ притезания). Виж. и *литература* при Българска *църква*, и нѣкои отъ посоченитѣ съч. при *Охридска* архиепископия; виж. още ржководствата по нашата народна история. Съ исторически интересъ по сжщия прѣдмѣтъ е и изложението въ *Периодич. Спис.*, кн. XI (1884), озаглавено *Дневникъ по сграждането първата българска въ Цариградъ църква Св. Стефанъ*, 1847—1849, отъ Ник. Ев. Сапуновъ.

Църна-гора. Ниска планина въ Скопско, на ист. отъ Кочаникски проходъ, продължение отъ срѣдибалканската испжналость. отдѣля най-горното корито на р. Българска Морава отъ най-горното корито на р. Вардаръ.

Цѣлителенъ (отъ староб. *цѣлити*, исцѣлявамъ, цѣрж). Който исцѣлява, лѣкува.

Цѣломждренъ. Който се е упазилъ въ дѣвствена или брачна чистота, непороченъ. — **Цѣломждрие.** Плътна чистота; здравость на ума.

Цѣпочки. Единъ видъ гривни, които въ старо врѣме сж носили при глѣзенитѣ (*Библ.*).

Цюрихъ. Швейцарски кантонъ, съ прѣдѣли: на сѣв. Рейнъ и кантонъ Шафхаусъ, на ист. Тюргония и Санктъ-Галъ, на югъ кан-

тонъ Цюгъ и Швицъ, на зап. Арговия; простр. 1,723.5 чет. килом. и (въ 1900), насел. 430, 336 жит. (токо-речи всички нѣмски швейцарци, повечето протестанти). Гл. градъ на кантона е **Цюрихъ**, между Итлибергъ и Цюрихбергъ на двата брѣга на р. Лиматъ при исхода й изъ Цюрихско езеро (което има простр. 88 чет. килом., 40 килом. надлъжъ, 1—4 на-ширъ, и 143 мет. най-голѣма дълбочина и по което работятъ нѣколко парахода и кораба). Църква отъ XIII-вѣкъ. Нова университетска сграда и прѣвъсходна политехническа сграда. Въ 1893 градъ **Ц.** ималъ 94, 129 жит., а въ 1897 (слѣдъ присъединението на нѣкои околни общини) — 157,288 жит. Университетътъ е ималъ (1896) 118 професори и доценти, 672 студенти, въ това число 141 жени (повечето рускини). Въ политехниката имало въ 1895 прѣдаватели 131, студенти 757 (отъ тѣхъ много другоземни, особено русски). По историята на кантона виж. Bluntschli, *Историята на Цюрихския кантонъ* и Werdmüller, Memorabilia Tigurina.

Ч.

Ч съ титла означава въ църковнитѣ книги 90. Виж. *Словѣнски цифри*.

Чаба, *Бекешъ-Чаба* (Békés-Csaba). Унгарски градъ, въ бекешки комитатъ, 10 килом. на югъ отъ Бекешъ, на нѣколко желѣзници; 37,100 жит. (1900), прѣдимно словаци лютерани (само до 9,000 маджаре и 400 нѣмци). Петь църкви, отъ които великолѣпна базилика. Парна мелница; търговия съ произведенията на мѣстното земедѣлие и скотовъдство, а сѫщо съ изкани отъ словачкитѣ ленени и конопени платове, и плетени издѣлия.

Чавдаръ воевода. Прочутъ български воевода отъ лѫкавичкитѣ села въ Щипско, когато Щипъ съ околностьта си билъ подъ София. Ч. в. работилъ въ планината Кожухъ, дѣто ималъ събрани до 300 юнака. Кожухъ е задъ Лѫкавечко надъ Демиръ-Капия и на сѣв. отъ Конечката (Конче) планина. Кожухъ е висока и голѣма планина, ниско гориста, а на високо гола.

Пращанитѣ противъ Ч. в. потери 5—6 пѫти не сполучили да го разорьтъ, нъ повече го прославили. Софийский паша видѣлъ за по-добрѣ да употрѣби хитрость, за да улови Ч. Съ разни обѣщания той привлѣкълъ воеводата съ една часть отъ дружината му въ конака си въ София. Когато Ч. билъ уловили, сестринецътъ му Лалушъ (виж. това име) сполучилъ да се избави отъ примката. Лалушъ слѣдъ това почнѫлъ да унищожава жината стока и чифлицитѣ на пашата около София и пашата се видѣлъ принуденъ да пусне Ч. Слѣдъ това Ч. се зачислилъ подъ Лалушовото воеводство. Прѣдполага се, че въ Търновското въ-

стание въ 1595 е дѣйствувалъ противъ София и Лалушъ, като се иматъ прѣдъ видъ Иречековитѣ думи, че по това възстание „едноврѣменно 2,000 хайдуци съ отрядъ сърбе нападнѫли внезапно на главния румелийски градъ София и го разграбили“ (Иречекъ, *Ист. Бол.*, 605). Виж. П. Р. Славейковъ, *Бѣлѣжки за нѣкои стари воеводи*, въ министер. *Сборникъ*, II кн. (1890).

Чадъ или *Уанара*. Езеро въ срѣдна Африка, въ Суданъ, между 12°30' и 14°25', сѣв. шир. и между 10°30' и 15° ист. длъж.; намира се между страни Бурну на юго-зап. и зап., Канемъ на сѣв.-ист., Багирми на юго-ист. Оградено е съ пространни блатисти мѣстности обраснѫли съ тръстика и обитавани отъ диви звѣрове, слонове, рѣчни коне, биволи, гликове, леопарди, антилопи. Това езеро е било изслѣдвано пръвъ пѫть отъ шотландецъ Кляпертона въ 1825. Равнището на водата му е 250 до 270 метра по-горѣ отъ морското равнище; срѣдното му пространство е 27,000 чет. килом. (*Нахтигалъ*), прѣзъ сухото годишно врѣме 11,000 чет. килом. и прѣзъ дъждовното повече отъ 50,000 чет. килом. Затова то се сравнява съ най-голѣмитѣ езера на свѣта, нъ е малко дълбоко; най-голѣмата му дълбочина не е повече отъ 6 метра. Това езеро е много богато съ риба. Островитянетѣ и крайрѣчнитѣ населения се хранѫтъ главно съ риба и испращатъ отъ това езеро голѣми количества риба въ Бурну. Една електрическа риба въ ез. Ч. е много опасна.

Чадъръ-тепе. Връхъ на Рила-планина въ съединението ѝ съ Родопитѣ (2782 метра вис.).

Чаири-балканъ. Единъ отъ двата южни клонове на Крѣсна-планина; простира се до сѣрската равнина и надъ Сѣръ носи името *Парнаръ-планина*.

Чай. Всеизвѣстното питие, що се добива отъ листата на чайното дърво, което принадлежи на семейството Ternstroemiaceae,—семейство растения, което състои отъ вѣчно зелени дървета или храсте съ кожести, лъскави листа и съ красиви, правилни цвѣтове, които сѣдѫтъ въ листнитѣ пазви. Родътъ Thea, дѣто се отнася китайский ч., има нѣколко вида, които растѫтъ въ диво състояние въ Китай, а се отгледватъ както въ Китай, така и въ Индия, Япония, Ява, Цейлонъ и др. Листата сѫ подобни на вишневитѣ. Тѣ се събиратъ отъ 7 или 8-годишни вѣтви и то 4 пѫти прѣзъ годината. Най-напрѣдъ ги поливатъ съ врѣла вода, послѣ ги сушѫтъ на нажежени желѣзни плочи. Най-добръ ч. сѫ най-младитѣ листа. Видътъ китайски ч. е храстъ, който въ диво състояние става високъ до 6 метра, а въ обработено състояние—до 2 метра, и отъ който различаватъ три разновидности.

Отечеството на ч. е, споредъ едни, Китай; споредъ други, Асамъ, страна въ сѣверна Индия. Ч., като едно отъ хранителнитѣ произведения, въ Китай билъ извѣстенъ още отъ старо врѣме; нъ въ продължение на вѣкове оставалъ достояние само на Китай, дѣто се обработвалъ най-сполучливо. У японцитѣ, у които ч. играе такъва видна роля сега, той влѣзълъ въ употрѣбение само въ края на XVII-и вѣкъ, сир. дори по-късно отколкото у руситѣ. Въ Европа ч. влѣзълъ въ употрѣбе-

ние по два пѫтя. Руситѣ се запознали съ него чрѣзъ сѣверни Китай, поради което наричатъ това питие, както японцитѣ и сѣвернитѣ китайци, чай. Западнитѣ европейци го добили отъ южни Китай и го наричатъ съотвѣтно на южното The. Бързото распространение на ч. въ Западъ, особено у англичанетѣ, извикало желанието да се опитатъ да развъдѭтъ ч. въ своитѣ колонии. Опитътъ сполучилъ въ Индия и други страни, и най-много въ о-въ Цейлонъ. Въ Япония, прѣзъ втората половина на XVII-и вѣкъ, игуменътъ на единъ будайски монастирь пръвъ пѫть посадилъ ч. около монастиря си при Киото, а сега главната чаепроизводителна область е Уджи. Ч. се обработва въ страни много различни отъ гледната точка на климата. Той вирѣе въ всички земни ширини и височини, отъ снѣговетѣ до тропицитѣ; нъ богатството на неговитѣ листа по ароматъ и вкусъ е подчинено на малко особени условия. Въ Китай, Япония и Индия, най-благоприятнитѣ на ч. страни, срѣдната температура лѣтѣ не надминува 26°, а най-ниската температура се колебае между 6° и 12°. Въ Китай, както въ Япония, плантациитѣ процъвтяватъ най-вече между 25° и 33° сѣв. шир. Най-добритѣ китайски ч. се добиватъ отъ планина Фокингъ. Повече отъ 2-мѣсечни продължителни суши сѫ твърдѣ неблагоприятни на ч.

Прѣдмѣтъ на международната размѣна чаятъ станѫлъ неотдавна, когато Китай зелъ малко по малко да се сближава съ другитѣ страни върху икономическата почва. Още до края на първата половина отъ минѫлия вѣкъ токоречи цѣлъ свѣтъ се снабдя[illegible] съ чай; отъ 1860 на Кита[illegible] явява единъ конкурентъ въ [illegible] цето на английска Индия; [illegible] колко по късно излизатъ на с[illegible] ското тържище съ прѣдлагане[illegible] Япония, Холандска Индия и [illegible] лонъ. И тия петь снабдител[illegible] запазили до сега своето пър[illegible] ство на чайното тържище.

Статистиката за чайното пр[illegible] водство не е възможно да се о[illegible] дѣли, защото нийдѣ не сѫ [illegible] смѣтали точно неговитѣ разм[illegible] горѣ-долу това производство [illegible] смѣтатъ въ килограми ка[illegible] слѣдва:

Китай	370,000,000
Япония	32,000,000
Английска Индия	75,000,000
Бирмания и Андаманскитѣ о-ви	1,000,000
Цейлонъ	45,000,000
Ява	5,000,000
Наталъ	500,000
Фиджиски о-ви и Ямайка	500,000
Америка (Бразилия, Калифорния	1,000,000
Патагония (мѣстенъ чай)	20,000,000
Полуостровъ Малака и други страни	250,000
Кохинхина (чай потрѣбяемъ на листа като зеленчукъ отъ туземцитѣ)	?

Европа получава около 2[illegible] 000,000 килогр. чай. Само Анг[illegible] потрѣбява 105,000,000 килог[illegible] Русия получава 50,000,000 [illegible] логр., Германия—2½ милиона [illegible] Франция само 600,000 килог[illegible] Русия добива половината отъ [illegible] тайския износъ, Съединенитѣ д[illegible] жави японския.

Чаятъ възбужда нервната система, и това възбудително дѣйствие дължи до нѣйдѣ на *тейна*, алколойдъ, който Mudler и други сж доказали вече, че по химически съставъ не се различава отъ кафейна, органическата основа на кафето. Кафейнътъ, който сега се употрѣбява въ фармацията, се добива не отъ кафето, а отъ долнокачественъ ч. Чайнитѣ листа съдържатъ два пати повече кафейнъ отколкото кафенитѣ зърна. Прѣдъ видъ еднаквостьта на тейна и кафейна, сега вече отхвърлятъ термина тейнъ и и служатъ само съ термина кафейнъ.

Физиологическото дѣйствие на ч. е близо сѫщото, каквото е на кафето: възбудително дѣйствие върху нервната система; прѣко дѣйствие върху сърдцето. Ала чаевото дѣйствие е по-слабо. Ч. улеснява храносмилането и увеличава мочеотдѣлянето; нъ и съ него, както и съ виното, не трѣбва да се злоупотрѣбява. За трескави хора слабъ студенъ ч. често е много полезенъ; за ревматични, болни отъ подагра и др. слабъ ч., безъ захарь, съ твърдѣ малко млѣко, е най-доброто обикновено питие. Въ нѣкои болести на сърдцето ч. е полезенъ като успокоително срѣдство; а въ други болести на сърдцето—врѣдителенъ. За стари хора ч. обикновено е най-доброто питие. Като общо правило ч. е врѣдителенъ за малки дѣца. Виж. Bietrix, le Thé (Парижъ, 1892); Boutilly, le Thé (Парижъ, 1898); Heuzé, Plantes industrielles (Парижъ, 1895, т. IV).

Чайковски (Михаилъ Czajkowski), инакъ **Садъкъ паша**. Полск писатель, емигрантъ, родомъ отъ Украйна (1808—1876). Въ 1831 подъ началст. на Ружицки участвувалъ въ полското възстание въ всичкитѣ главни боеве до падането на Варшава, послѣ отишелъ въ Парижъ. Френското правителство го испратило въ качеството таенъ агентъ въ Цариградъ. Въ 1851 постѫпилъ въ турска служба и приелъ мохамеданството. Подъ името Мохамедъ Садъкъ, той станѫлъ паша и на чело на така наречените султански казаци участвувалъ въ войната противъ Русия (1853—1856). Сражавалъ се съ руситѣ при Силистра и въ Добруджа. Слѣдъ войната се сношавалъ съ нѣкои български дѣйци по народното ни възраждане (виж. Мирковичъ). Въ 1873 минѫлъ въ православието и се помирилъ съ русското правителство, па се и прибралъ въ Киевъ. Ч. свършилъ съ самоубийство въ черниговския си чифликъ.

Като писатель Ч. се отличава съ доста голѣма литературна дарба. Той е издавалъ единъ съвсѣмъ особенъ родъ литература и стои на чело на така-наречената украинска школа въ Полша. Разказитѣ му се отнасятъ, повечето до бита на казацитѣ и на дунавскитѣ словѣне. Силата и жаркостьта на изложението, страстностьта на произведенията му — всичко това е твърдѣ своеобразно. Особено добъръ е исторический разказъ *Вернигора* изъ събитията въ 1768, прѣведенъ на много европейски езици. Между друго Ч. е написалъ *Казашки разкази Кърджалии*, трагедия въ 5 дѣйствия. българ. прѣводъ, Ст.-Загора, 1899). *Ана Кошоватскя* и др. Съчин. му сж събрани и издадени на полски и нѣмски. Ч-ви съч. на русски: *Турецкіе анекдоти*, отъ 30-годишнитѣ спомени на писате-

ля (Москва, 1883); *Болгарія* (повѣсть, въ *Русскій вѣстн.*, 1873, кн. 6—11); *Съ устьевъ Дуная* (повѣсть, Кіевъ, 1873) и др. Любопитни сж Ч-тѣ записки (въ *Русская Старина*, 1895). Виж. още *Историческій Вѣстн.* (1886, кн. 3), *Кіевская Старина* (1886, кн. 4) и Przeglad Tygodniowy (1886 № 7).

Чайковски (*Петръ Иличъ*). Отличенъ русски композиторъ, род. въ камсковоткинския заводъ въ вятската губ., на която баща му билъ началникъ (1840—1893). Първенъ свършилъ с. петерб. юридически факултетъ, нъ ималъ такъва непрѣодолима наклонность къмъ музиката, че постжпилъ въ консерваторията, която и свършилъ въ 1866. Въ 1877 станжлъ прѣдаватель въ московската консерватория, слѣдъ това живѣлъ ту въ Италия и Швейцария, ту въ Русия. Педагогическата дѣйность не му била по сърдце. Първото му произведение, което му съставило име, е *Зимнія Грезы* (1858). Главнитѣ му произведения сж: увертюра *Ромео и Джулиета*, опери *Опричникъ*, *Снѣгурочка*, *Кузнецъ Вакула*, *Евгений Онѣгинъ*, *Орлеанская Дѣва*, *Мазепа*, *Чародѣйка*, *Иоланта*, балети: *Лебедное езеро*, *Щелкунчикъ*, 6 симфонии, оркестрови фантазии: *Буря*, *Франческа ди-Римини*, сюити, трио, струнни квартети, секстети, литургия, голѣмо число романси, фортепиании концерти. Отъ фортепианнитѣ му пиеси особено е извѣстна пиесата: *Четиретѣ годишни врѣмена*. Писалъ е и сонети, и единъ учебникъ по хармонията. *Евгений Онѣгинъ* е операта, която е увѣковѣчила Ч-то име. Първото прѣдставление на тая опера станжло въ московската консерватория на 17 мартъ 1879. Операта *Пиковая Дама*, поставена въ Петербургъ пръвъ пжть на 7 дек. 1890, по своята популярность не отстжпа на *Евгений Онѣгинъ*. Тия двѣ опери изредили всичкитѣ оперни сцени на Русия, па проникнжли и въ странство, дѣто ги не напуснжли сполуката. Ч., казватъ, е повече у дома си като симфонистъ; въ областьта на романса е забѣлѣжителенъ като лирикъ; съчиненията му въ областьта на духовната музика по-скоро плѣнжватъ съ хубостьта си, съ мекия лиризмъ отколкото възбуждатъ истинско молитвено настроение. Цѣлата Ч-ва музика е проникната прѣдимно отъ русски складъ.

Единъ капиталенъ трудъ, който дава възможно пълната характеристика на Ч. е *Жизнь Петра Ильича Чайковскаго* (3 т., 1903), съст. отъ М. И Чайковский.

Чайлдъ (Лидия-Мария Child, 1802 — 1860). Американска писателка, гореща поборница за унищожение на робството. Нейната брошура Appeal in behalf of that class of Americans called Africans (1833) била първото печатно произведение, което обявило война на робството въ Сѣверна Америка. Около Ч. почнжли да се групиратъ съмишленици за унищожението за негрското робство. Заедно съ мжжа си, Давидъ Л. Ч., тя отъ 1840 — 44 издавала National Antislavery Standard. Нейната прѣписка съ извѣстния дѣецъ по освобождението на робетѣ негри, Джонъ Браунъ, и нейнитѣ писма за него слѣдъ смъртьта му, се разпространили въ 1860 въ 300,000 ек-

земпляра. Ч. е написала сѫщо нѣколко интересни романи: The rebels (1825), The first settlers (1829) и др. Освѣнь това, ней принадлежѫтъ: The american frugal housewife (1829), History of the condition of women of all ages and nations (1834) и The progress of religious ideas through successive ages (1855).

Чайлдъ (Фрѣнсисъ-Джеймсъ Child, 1825 — 1896). Американски филологъ и историкъ на литературата, професоръ на англійската литература въ Харвардъ Коледжъ въ Бостонъ, зналенъ на англійскитѣ и шотландскитѣ народни пѣсни. Главний му трудъ е Collection of English and Scottish ballads (Бостонъ, 1857 — 1859; ново, съвсѣмъ прѣработено издание, подъ загл. The English and Scottish popular ballds, (1884 — 1896). Освѣнь това Ч. е напечаталъ Four old plays (1848), Poems of sorrow and comfort (1865) и Observations on the language of Chaucer and Gower (1862 — 1866, въ *Мемоаритѣ на Американската Академия*).

Чакалъ (Canis aureus). Грабливъ бозайникъ отъ рода на кучето, съ жлътникава кожа, остра морда, остри кѫси уши; тъмна, на края черна опашка; дебела козина; дължината на тѣлото бе ъ опашката достига 80 сантим., а височината въ плещитѣ — 50 с., опашката — 30 с. Тѣлото е стройно, на високи крака. Ч. живѣе в Азия, Сѣверна Америка, Морея, Турция, Далмация. За човѣцитѣ не е опасенъ. Яде мърши; върви подиръ едритѣ грабливи звѣрове, та пояжда останкитѣ отъ тѣхната плячка; напада още дребни бозайници, птици и др. т. Лесно се опитомява и се кръстосва съ домашното куче. Въ Южна Африка и на източния брѣгъ отъ Нубия до носъ Добра Надежда има другъ видъ ч. (c. mesomelas), по-дългъ отъ обикновения ч., нъ по-нисъкъ. Лесно се опитомява.

Чаликавакски проходъ. Единъ отъ главнитѣ проходи въ Коджабалканъ; съединява долинитѣ на Голѣма и Малка Камчия; започва отъ с. Смѣдово и минува прѣзъ села Байрямъ-дере, Чаликавакъ и Камчи-махле; 10 килом. дългъ само прѣзъ главното бърдо.

Чалма, *тур.* Навитъ на главата кѫсъ платно; носи се отъ мохамедане въ Турция и други източни страни.

Чалѫкови. Родолюбиво пловдивско семейство, което е дало важни дѣйци по възраждането на българщината въ Пловдивско. Най-извѣстнитѣ отъ тия дѣйци сѫ:

I. **Чорбаджи Вълко С. Чалѫковъ** († 1841), родомъ отъ Копривщица; билъ е най-първий чорбаджия въ Пловдивъ и на голѣмъ почитъ и уважение, както отъ турското правителство, така и отъ цѣлото население. Той ималъ голѣмо влияние и защищавалъ християнското население отъ всѣкакви притѣснения; ималъ е и голѣма власть въ Рилския монастирь, на който е билъ поставенъ отъ гръцката патриаршия като контролйоръ надъ смѣткитѣ му, за прѣглеждане на които всѣка година ходилъ въ монастиря; при това той билъ голѣмъ родолюбецъ и обичалъ да види народа си напрѣднѫлъ. Когато се чуло, че по причина на габровски

родолюбци въ странство въ Габрово се отворило българско училище, чорбаджи Вълко писалъ на Захария Круша (виж. това име) въ Копривщица да иде при отца Неофита въ Габрово за да проучи взаимно-учителната метода. Даскалъ Захария отишелъ и се завърнѫлъ въ Копривщица прѣзъ 1836, та въвелъ прѣдаването по тая нова метода въ старото общинско училище, съградено прѣзъ 1822. Въ това врѣме чорбаджи Вълко подарилъ на Копривщица мѣсто за ново училище и далъ потрѣбнитѣ срѣдства за съграждането му. Училището се свършило и осветило на 20 септ. 1837.

Въ сѫщото врѣме чорбаджи Вълко рѣшилъ да отвори подобно българско училище и въ Пловдивъ. За тая цѣль той рѣшилъ да прѣведе въ Пловдивъ отца Неофита, когото и склонилъ; ала лукавствата на тогавашния пловдивски гръцки владика Никифоръ осуетилъ плана на силния и влиятеленъ тогава чорбаджи Вълко и Неофитъ намѣсто въ Пловдивъ билъ испратенъ отъ чорбаджи В. за главенъ учитель въ Копривщица (виж. това име). Не е било безопасно въ онова врѣме дори за чорбаджи В. да се сбори съ патриаршията, която е гонила въ полза на гръцката идея всички като него първоначинатели. Не бихѫ се рѣшили така лесно гръцитѣ да прѣдадѫтъ на българетѣ крѣпостьта си Пловдивъ, както добрѣ ни показва напокошната история. За родолюбивата просвѣтителна грижа на Чорбаджи Вълко говори и В. Априловъ въ неговата *Денница новоболгарскаго образованія* (Одеса, 1841; на стр. 37—38).

II. **Чорбаджи Стоянъ Чалѫковъ** и синоветѣ му основали въ 1850 въ Пловдивъ „българска семинария за учители и свещеници". Макаръ училището да се наричало семинария, то си било мирско (V-класно) училище. Давали му духовното име само за да не се вторачватъ въ него турцитѣ. За мѫчнотиитѣ, които посрѣщали тогава пловдивскитѣ българе за да се сдобиѭтъ съ българ. училища виж. *Чомаковъ*. Когато се отворило пловдивското училище, за което е дума, по гръцкитѣ вѣстници гърмѣли статии, че българский езикъ е неспособенъ да бѫде органъ за наука, а българското учение е чисто политическа пропаганда. Учительтъ на семинарията *Геровъ* (виж. това име) посрѣщнѫлъ тия думи съ достоенъ отговоръ „*Нѣколко мысли за българскый языкъ и за образованіето у българыты*" въ *Цариградски Вѣстникъ*, и отдѣлно, 1852 г.

III. **Георгаки Стояновичъ Чалооглу.** Чорбаджи стояновъ синъ, единъ отъ първитѣ, които на врѣмето си въздигнѫли първата българска община въ Пловдивъ. Наклеветенъ за това дѣло отъ фенерския пловдивски владика, Челеби Георгаки (тая титла е носилъ тогава пловдивский първенецъ като членъ на управителния съвѣтъ) отишелъ въ Цариградъ, борилъ се повече отъ година врѣме противъ интригитѣ на гърцитѣ и най-послѣ сполучилъ да оправдае себеси и сѫществуването на Българската Община и училище въ Пловдивъ.

Георгаки Бей (тая бѣше напокошната му титла) починѫ въ Цариградъ на около 60-годишна възрасть въ 1882 сенаторъ на турското царство и искренъ любитель на народа си. Много го-

дини той живѣ въ Ортакиой (Цариградъ) и зимаше живо участие въ нашитѣ работи по църковния въпросъ. Единъ неговъ синъ, *Никола Чалжковъ*, е извѣстенъ пловдивски гражданинъ, който се ползува съ добро име въ обществото и е билъ нѣколко пати пловдивски кметъ.

Чамбърленъ (Джозефъ Chamberlain). Английски политикъ, род. въ 1836; училъ се въ London University College, безъ да свърши курсъ. Отъ 1854 ржководилъ работитѣ на бащината си фабрика въ Бирмингамъ. Въ 1874, скоро слѣдъ бащината си смъртъ, се оттеглилъ отъ всѣка търговия, и се посветилъ исключително на политиката и обществения животъ. Училищното си образование Ч. допълнилъ съ четене по политиката, политическата икономия и историята. Отъ 1870 доста често писалъ по обществени въпроси въ Fortnightly Review. Още тогава Ч. проявявалъ въ себе си единъ бждщъ империалистъ; той считалъ за необходимо прѣди всичко разширението на английското тържище, както въ странство чрѣзъ развитие на колонийтѣ, така и у дома чрѣзъ по-добри съобщения. Прѣзъ 1873—75 билъ кметъ на Бирмингамъ. Въ три години тоя градъ, построенъ безъ планъ, съ кални улици, безъ канализация, се обърнлъ въ правилно планиранъ градъ, съ голѣми публични градини, съ паметници и съ всички други създания на съврѣмената градска култура: водопроводи, газопроводи и др., които и улеснили живота на населението, и доставили добъръ доходъ на общинското управление. Подобреното здравословно състояние на града въ сщото врѣме намалило смъртностьта отъ 28—26 до 22—25 на 1000. Всичкитѣ тия заслуги направили Ч. градско популяренъ въ Бирмингамъ, и му отворили пть къмъ политическото поприще. Отъ 1876 до 1900 Бирмингамъ постоянно го испраща прѣдставитель въ парламента. Въ парламента зима мѣсто въ редоветѣ на либералната партия, и става една сила. Въ 1880 влиза като министръ на търговията въ Гладстоновия кабинетъ. Ако въ 1874 Ч. въ една статия въ Fortnightly Review наричалъ Гладстона „водитель безъ програма, държавникъ безъ принципи“, въ 1885 той казва въ една своя рѣчь за него: „Гладстонъ ще остане знаменитъ въ потомството не толкова благодарение на забѣлѣжителното си краснорѣчие, политически талантъ, творческа енергия, колкото благодарение на своя благороденъ личенъ характеръ и въвождането нравственостьта въ политиката“. Въ 1885 Ч. се оттеглилъ отъ властьта съ оставката на Гладстоновия кабинетъ. Прѣзъ ян. 1886 той пакъ влѣзе въ Гладстоновия кабинетъ; нъ прѣзъ мартъ сщата година, когато Гладстонъ внесе въ парламента законопроекта за хомрула на Ирландия, той, заедно съ Хартингтона, прѣминх въ опозиция. Слѣдъ изборитѣ въ 1886, когато властьта минх въ ржцѣтѣ на консерваторитѣ, Ч. не зе участие въ консервативния кабинетъ, нъ си запази независимостьта. Както репресивната политика относително Ирландия (законътъ отъ 1887, дѣлото противъ Парнела и др.), така и много други важни, по сщество либерални политически

и икономически мѣрки, прѣдложени отъ Солзбери прѣзъ 1886—1892, горещо се поддържахѫ отъ Ч. Въ 1891, когато маркизъ Хартингтонъ минѫ въ горната камара, Ч. станѫ водитель на либерално-юнионистската партия въ долната. Отъ 1892 до 1895, прѣзъ четвъртото Гладстоново министерство, Ч. бѣ истинский водитель на съединената либерално-консервативна опозиция. Въ новото (второто) Солзбериво министерство, въ 1895, Ч. прие поста министръ на колониитѣ и станѫ душата на кабинета, като остави Солзбери въ сѣнка. Ч., радикалъ-империалистъ, напусна радикалната си програма, постави на първо мѣсто на своята програма империализма, на чиито искания подчини всички въпроси отъ вѫтрѣшната политика. Най-важното отклонение отъ принципитѣ на първитѣ години на своята политическа дѣйность той извърши въ 1902, когато намѣри за възможно да поддържа училищния законъ на правителството, който усилваше влиянието на духовенството върху училището.

Главното стремление на Ч. бѣше обединението на всичкитѣ английски владѣния въ всички части на свѣта въ една федеративна империя съ обща митна тарифа (G r e a t e r B r i t a i n), па, ако е възможно, включването въ нея и на Съединенитѣ Държави. Въ 1897, по поводъ 60-годишния юбилей на кралица Виктория, той събра въ Лондонъ премиеритѣ на всичкитѣ английски колонии, да обсѫдѫтъ въпроса за сключване митнически съѫзъ. Прѣговоритѣ не дадохѫ, въпрѣки всичкитѣ Ч-ви усилия, никакъвъ положителенъ резултатъ; тѣ само открихѫ такъво голѣмо разнообразие на търговско-промишленитѣ интереси, че проектираната идея не можеше да се осѫществи въ дадените условия на империята. Друга Ч-на задача бѣше разширение на английското господство, дѣто това е възможно и износно. За изправянето на Египетъ, за което той се изказваше въ 1882, не можеше вече и дума да става. Въ Гладстоновото министерство (1880—1885) Ч. билъ за миръ съ Трансвалъ; но, отъ когато Трансвалъ станѫ едно отъ главнитѣ свѣтски срѣдища за златото и елмазитѣ —и Ч-то отношение къмъ него радикално се измѣни. Кадѣ краят на 1895 се извърши отъ Капската колония Д-ръ Джеймсъново хайдушко нахлуване съ една чета отъ 700 души въ Трансвалъ (виж. тая дума). Ч. отказа да има участие въ него, нъ направи всичко по силитѣ си, да се прѣдаде Джеймсъ Англий, да се облекчи неговата участъ въ врѣме на сѫдението му, а слѣдъ сѫдението да се освободи отъ затвора, подъ прѣдлогъ за болесть. Въ печата много пати се доказваше, че Джеймсъ, е дѣйствувалъ съ Ч-то съгласие; и 1900 обвиненията отъ тоя редъ се подигнахѫ въ долната камара, нъ прѣдложението да се прѣдприеме сѫдебно слѣдствие се отхвърли. Въ 1898 Ч. бѣ готовъ да докара до война стълкновението съ Франция за Фашода,*) и само

*) Фашода е градъ на Бѣли Нилъ, въ Суданъ, който принадлежи на Египетъ отъ 1867. Въ 1884 Ф. биде завоевана отъ махдиститѣ и станѫ едно отъ срѣдоточията на тѣхното царство. Слѣдъ редъ поражения, нанесени на дервишитѣ отъ англо-египетскитѣ

отстѣпчивостьта на Франция прѣдотвърна разрива. Въ 1899 Ч-та политика въ Южна Африка докара Англия до война съ Южно-Африканската (Трансвалъ) и Оранжевата републики, която трая три години. Англия, която смѣло подкачи войната, не приготвена достатъчно за нея, прѣтърпѣ цѣлъ редъ тежки поражения, понесе грамадни загуби въ пари и човѣци и бѣ принудена да повиши значително подоходния налогъ, да въведе налози върху хлѣба, въглищата и мн. др. Ала пакъ войната се свърши въ 1902 съ завоеванието и присъединението къмъ англійскитѣ владѣния и на двѣтѣ републики, макаръ и крайно разорени. За да се води войната, стана нужда да се възбуждатъ съ голѣма настойчивость шовинистскитѣ инстинкти на народа, и това искусно вършеше една часть отъ англійския печатъ, подъ Ч-то прѣко въздѣйствие. Разобличенията на либералнитѣ вѣстници и дѣйци относително жестокости и своекористни стремежи въ Южна Африка систематически се заглушаваха. Безъ да принесе голѣма полза на англійския народъ, войната достави доста голѣми облаги на англійската металургическа промишленость и срѣщна особено съчувствие въ редоветѣ на нейнитѣ прѣдставители. Въ 1899 и 1900 въ печата се обнародваха свѣдѣния, че самъ Ч., жена му, дѣцата му и братята му иматъ акции въ, а понѣкога сж и членове въ управлението на, разни фирми, подрядчици на оржжия, амуниция и други потрѣби за армията и флотата, па и доставянитѣ отъ тѣхъ стоки не всѣкога бивали отъ желателното качество. При тия разобличения, въ 1900 въ долната камара се внесе единъ билъ (законопроектъ), който запрѣщаваше на министри да иматъ каквато и да било свръска съ фирми, които получаватъ поржчки отъ правителството. Прѣнията по поводъ на тоя билъ имаха характера на прѣния по въпроса за довѣрие или недовѣ-

---

войски въ 1890, Франция (прѣзъ управл. на Мелиновия кабинетъ) въ 1897 рѣши да си присъедини Ф., та да се укрѣпи на Горни Нилъ. Прѣзъ юл. 1898 единъ франц. походъ авзе Ф. Нъ слѣдъ една нова побѣда надъ дервишитѣ, одържана отъ Китченера при Омдурманъ прѣзъ септ. 1898, когато англо-египетскитѣ войски стоеха вече близо до Ф., лордъ Солзбери се обърна къмъ Брисоновото франц. министерство съ въпросъ, на какво основание Франция е завладѣла Ф., слѣдъ като Англия нѣколко пати е заявявала за рѣшението си да не допуща да се укрѣпява на Нилъ което и да било европейска държава. Слѣдъ непродължителни дипломатически прѣговори, прѣзъ които англ. правителство твърдѣ ясно даде да се разбере, че то ще счете удържането на Ф. отъ французетѣ за casus belli, Франция побърза да я очисти (въ врѣме на Дюпюивото министерство). Тоя епизодъ извика силно раздразнение въ франц. общество и въ франц. печатъ; мнозина, между които и такива рѣшителни защитници на реванша, като Касаняка, заговорихъ за необходимостьта отъ съюзъ съ Германия противъ Англия. Ф. влѣзе въ състава на Суданъ, който отъ тогава се управлява отъ англійски главенъ управитель.

бопл. всѫдѣ за кораби само
мѣст. отъ 100 тона, и съоб-
ията му сѫ подобрени съ два
ала, единътъ до неговата си
а, и другий до Хъдсънъ. Глав-
5 градове на брѣговетѣ му сѫ:
тхолъ на югъ, Плятсбургъ на
и бърлингтонъ на ист. Езе-
Ч., както и притокътъ му,
о Георгия, сѫ били театрътъ
ѣколко морски битви — въ
ата на Франция и Англия
1759—60, прѣзъ възстанието
американцитѣ за независимо-
а отъ Англия въ 1775—82;
ай-сетнѣ, прѣзъ войната въ
2—14 между Англия и Съе-
нитѣ Държави.

Чамурлийски проходъ. Про-
ъ между ихтиманската котло-
а и самоковската, който ми-
а покрай село Чамурлий; 12
м. шосе.

Чамъ-кория. Богата и величе-
на борова гора въ Самоков-
при политѣ на Мусала и Ча-
ъ-тепе, най-високитѣ връхове
Рила-планина, около 10 ки-
на юго-ист. отъ Самоковъ,
исочина 1,400 метра надъ
кото равнище. Тая хубава
ка мѣстность се простира меж-
рнитѣ извори и течения на
ица и Бистрица; близо до нея,
е и течението на Искъръ.
итѣ на тия три рѣки, как-
зеленосинитѣ езера около
звори, сѫ лесно достѫпни отъ
Въ тая гора се намиратъ
видове дървеса, нъ най-
изобилватъ елхата, смръча-
борътъ; тукъ тамъ се на-
мура, особено въ по-горни-
сти, дѣто се срѣща доста.
ищата, въ по-нискитѣ мѣ-
зобилва лѣщакъ. Тукъ-тамъ
ата се срѣщатъ приятни
и дори ливади. Има и ху-
бава планинска вода. Между пти-
цитѣ сѫ диви кокошки и яребици, а между растенията — малини, боровинки и френско грозде.

Изгледитѣ отъ Мусала, Чадъртепе и други върхове около тая гора сѫ най-очарователни. Отъ Мусала се виждатъ пловдивското, ихтиманското, кюстендилското и други полета, а въ ясно врѣме, — дори и самъ Пловдивъ и други градове. Величественій Пиринъ и други върхове въ Македония и въ княжеството стърчатъ около тоя великанъ — Мусала.

Ч.-К. вече си е добила името като една отъ най-здравословнитѣ мѣстности въ България и лѣтѣ се посѣщава като лѣчебно мѣсто съ прохладенъ планински климатъ. Тамъ вече има и княжеска вила.

Чанакъ-кале. Градъ въ азиятска Турция, на Дарданелски протокъ, 50 килом. на юго-зап. отъ Галиполъ, съ най-важния замъкъ на протока; 5,000 жит. Грънчарници, корабни платна, търговия съ вълна, памучна прежда, ленъ и маслинено масло.

Чангъ-киа. Китайски укрѣпенъ градъ, единъ отъ най-важнитѣ постове на Голѣмата Стѣна, на кръстопѫтъ на пѫтищата за Сибиръ, Канъ-су и Тианъ-Шанъ; 200,000 жит. Голѣмо срѣдоточие на търговията съ монголитѣ и манчуцитѣ; износъ: чай, тютюнъ, памучни платове; вносъ: говеда, русски сукна, соль, гѫби.

Чангъ-чеу. Китайски градъ (Фукиангъ), на лѣвия брѣгъ на Лунгъ-кеанкъ; 1,000,000 жит, фабрика за кадифета, копринени стоки, хартия, бои, захарь, маслинено масло; мѣдни и други музикални инструменти.

Чангъ-ша. Китайски градъ, гл.

рие къмъ Ч-та лична честность; въ съотвѣтенъ духъ се бранѣше и самъ Ч.; той не отричаше факта, че самъ той и членове отъ неговото семейство притежаваха голѣмо число акции въ фирми, които бѣха получили поржчки отъ военното вѣдомство, нъ исказваше негодуване, че четвъртъ-вѣковна безкористна политическа дѣйность не го избавяше отъ необходимостьта да доказва, че той „не е крадецъ и не е измѣнникъ." Водительтъ на либералната партия, Кимпбелъ-Бянърманъ поддържаше била. Балфуръ се исказа противъ била не по принципални съображения, а именно за това, че билътъ, въ даденитѣ обстоятелства, има характера на инсинуация противъ единъ честенъ обществен дѣецъ. Билътъ биде отхвърленъ отъ 269 противъ 127 гласа.

Когато въ 1902 лордъ Солзбери се оттегли отъ властьта, Ч., по мнѣнието на многома, бѣше естественият кандидатъ на министръ-прѣдсѣдателския пость; ала тоя постъ биде прѣдложенъ Балфуру, а Ч. задържа поста министръ на колониитѣ, нъ пакъ си останѫ душата и вдъхновителътъ на кабинета. Въ 1903, нѣколко мѣсеца слѣдъ свършването на южно-африканската война, Ч. извърши едно пжтуване въ Южна Африка, за да изучи на мѣстото създаденитѣ отъ тая война условия. Слѣдъ една-двѣ години, когато резултатитѣ отъ това пжтуване още не бѣха се изяснили, общитѣ избори докарахѫ на властьта либералната партия на чело съ Бянърмяна.

Отъ многобройнитѣ рѣчи, изговорени отъ Ч. въ парламента и извънъ него, далеко непълни сѫ слѣднитѣ сбирки: Speeches (Лондонъ, 1895); Home rule and the Irish question (Лонд., 1887); Speeches on the Irish question (Лонд., 1890); Foreign and colonial speeches (Лонд. 1897). Нѣкои отъ Ч-тѣ по-видни статии въ списанията сѫ: Shall we americanize our institutions? (въ Nineteenth Century, 1890, дек.); Favourable aspects of state socialism (въ North American Review, 1891, май); The labour question (въ Ninet. Cent., 1892, ноем.); Gladstone's home rule bile (въ Ninet. Cent., 1893, апр.).

Литературата за Ч. е грамадна. Главни съч.: A. Filon, Profils anglais: R. Churchill, J. Chamberlain, J. Morley, Parnell (Парижъ, 1893); S. H. Jeyes, The right honourable J. Chamberlain (Лонд., 1896); Ach. Viallate, J. Ch. (Парижъ, 1899; посочена е доста подробно литературата; изводъ отъ тая книга се намира въ рус. сп. *Міръ Божій*, 1900, 2); анонимна брошура противъ Ч. Before Joseph went into Egypt (Лонд., безъ година).

Ч-въ синъ, *Остинъ*, род. въ 1863, отъ 1892 е прѣдставитель на парламента, отъ 1895 — лордъ на адмиралството.

Чамплень (Champlain). Голѣмо езеро между Съединенитѣ Държави (въ които отдѣля Ню-Йоркъ отъ Вермонтъ) и Долна Канада, наречено по името на Самуила Ч., който го открилъ въ 1609, годината въ която Хенрихъ Хъдсънъ открилъ Ню-Йоркския заливъ и Сѣверна рѣка. Простр. 1,264 чет. килом. Ч. е

корабопл. всѣдѣ за кораби само съ вмѣст. отъ 100 тона, и съобщенията му сѫ подобрени съ два канала, единътъ до неговата си рѣка, и другий до Хъдсънъ. Главнитѣ градове на брѣговетѣ му сѫ: Хуйтхолъ на югъ, Плятсбургъ на зап., и бърлингтонъ на ист. Езеро Ч., както и притокътъ му, езеро Георгия, сѫ били театрътъ на нѣколко морски битви — въ войната на Франция и Англия въ 1759—60, прѣзъ възстанието на американцитѣ за независимостьта отъ Англия въ 1775—82; и най-сетнѣ, прѣзъ войната въ 1812—14 между Англия и Съединенитѣ Държави.

Чамурлийски проходъ. Проходъ между ихтиманската котловина и самоковската, който минува покрай село Чамурлий; 12 килом. шосе.

Чамъ-кория. Богата и величествена борова гора въ Самоковско при политѣ на Мусала и Чадъръ-тепе, най-високитѣ връхове на Рила-планина, около 10 килом. на юго-ист. отъ Самоковъ, съ височина 1,400 метра надъ морското равнище. Тая хубава рилска мѣстность се простира между горнитѣ извори и течения на Марица и Бистрица; близо до нея, горѣ, е и теченията на Искъръ. Изворитѣ на тия три рѣки, както и зеленосинитѣ езера около тия извори, сѫ лесно достѫпни отъ Ч. К. Въ тая гора се намиратъ разни видове дървеса, нъ най-много изобилватъ елхата, смръчата и боръть; тукъ тамъ се намира мура, особено въ по-горнитѣ части, дѣто се срѣща доста. По краищата, въ по-нискитѣ мѣста изобилва лѣщакъ. Тукъ-тамъ въ гората се срѣщатъ приятни поляни и дори ливади. Има и хубава планинска вода. Между птицитѣ сѫ диви кокошки и яребици, а между растенията — малини, боровинки и френско грозде.

Изгледитѣ отъ Мусала, Чадъръ-тепе и други върхове около тая гора сѫ най-очарователни. Отъ Мусала се виждатъ пловдивското, ихтиманското, кюстендилското и други полета, а въ ясно врѣме, — дори и самъ Пловдивъ и други градове. Величественій Пиринъ и други върхове въ Македония и въ княжеството стърчатъ около тоя великанъ — Мусала.

Ч.-К. вече си е добила името като една отъ най-здравословнитѣ мѣстности въ България и дѣтѣ се посѣщава като лѣчебно мѣсто съ прохладенъ планински климатъ. Тамъ вече има и княжеска вила.

Чанакъ-кале. Градъ въ азиятска Турция, на Дарданелски протокъ, 50 килом. на юго-зап. отъ Галиполъ, съ най-важния замъкъ на протока; 5,000 жит. Грънчарници, корабни платна, търговия съ вълна, памучна прежда, ленъ и маслинено масло.

Чангъ-киа. Китайски укрѣпенъ градъ, единъ отъ най-важнитѣ постове на Голѣмата Стѣна, на кръстопѫтъ на пѫтищата за Сибиръ, Канъ-су и Тианъ-Шанъ; 200,000 жит. Голѣмо срѣдоточие на търговията съ монголитѣ и манчуцитѣ; износъ: чай, тютюнъ, памучни платове; вносъ: говеда, русски сукна, соль, гѫби.

Чангъ-чеу. Китайски градъ (Фукиангъ), на лѣвия брѣгъ на Лунгъ-кеанкъ; 1,000,000 жит, фабрика за кадифета, копринени стоки, хартия, бои, захарь, маслинено масло; мѣдни и други музикални инструменти.

Чангъ-ша. Китайски градъ, гл.

гр. на Хюнанъ на р. Сиангъ-киангъ, важенъ градъ, малко познатъ на европейцитѣ; 350,000 жит. Канали турятъ въ съобщение тоя градъ съ другитѣ градове на областьта.

Чандлѫръ (*Д-ръ Ричардъ* Chandler). Английски археологъ и ученъ елинистъ, род. въ Елсънъ, въ Хямпшайръ, и свършилъ наукитѣ си съ Оксфордъ (1738—1810). Пръвъ пѫть станѫлъ извѣстенъ като писатель на вѣликолѣпното съчин. Marmora Oxoniensia, обнародвано отъ оксфордския университетъ въ 1763. Отпослѣ пѫтувалъ изъ Гръция и Мала-Азия, съ Ревета, архитектъ, и Парса, живописецъ. Плодътъ на тѣхнитѣ съединени трудове е обнародванъ, въ 2 тома, подъ заглавие Jonian Antiquities (Ионически старини, Лонд., 1769—97). пѫтуванията си по Мала-Азия и Гръция Ч. е описалъ въ книгитѣ: Travels in Asia Minor (1775), Travels in Greece (1776). Нему сѫщо принадлежѫтъ: Inscriptione antiquae, цѣнно описание на староврѣменни надписи въ Мала-Азия и Гръция, и History of Slium or Troy (Лонд., 1802).

Чани. Езеро въ томската и тоболската губернии (Сибиръ); простр. повече отъ 3,000 чет. килом.; богато съ риба.

Чанингъ (Уилямъ Channing). Прочутъ американски писатель и моралистъ, когото сѫ нарекли *Фенелонъ на Новия Свѣтъ*. (1780—1842). Ч., унитарианскiй проповѣдникъ, въ Бостонъ, билъ род. въ Нюпортъ, въ Родъ Айляндъ, и свършилъ наукитѣ си въ Харвард. университетъ. Неговитѣ sermons (проповѣди) го направили извѣстенъ предъ Съединенитѣ Държави. Опититѣ му (Essays) за Милтона, Наполеона и др. распространили славата му въ Европа; съчин. му On Slavery (за робството) съставило епоха въ сѣверна Америка. Трѣбва да се спомената и трудоветѣ му *за самообразованието* (On self-culture или *възпитанието на работническитѣ класове*. Въ 1822 Ч. посѣтилъ Европа, и въ Англия се запознаялъ съ Уърдсуърта, Колериджа и др. литератори, които високо го цѣнили. Ч-та биография, много интересна, е издадена отъ племенника му Уилямъ Ч. (3 т., Лондонъ, 1848; ново издание, Life of W. Channing, Бостонъ 1880). Една сбирка Ч-ви избрани проповѣди е издадена въ 1872 подъ заглавие The perfect life. Пълно събрание на съчиненията му излѣзло въ 1841 въ Бостонъ. Ч-та прѣписка съ писателката Lucie Aikin е издадена отъ г-жа Le Breton (Лондонъ, 1874). Виж. Memoir of W. Channing (Бост. 1876); Mountford, Beauties of Channing (Лонд., 1849); Laveille, Channing, sa vie et sa doctrine (1876); Rémusat, Channing, sa vie et ses oeuvres (1873).

Чапра. Градъ въ Английска Индия (Бенгалъ), въ бившия Бехаръ, на лѣвия брѣгъ на Ганга; 51,670 жит. Транзитна търговия съ Калкута; износъ на земедѣлски произвения.

Ча-пу. Китайски градъ (Цзянгсу-киангъ), пристанище на р. Янгтангъ; 150,000 жит. Едно отъ срѣдоточията на търговията на Китай съ Япония; износъ: [illegible] вносъ: японски копринени [illegible]

ти. Ч. е билъ окупиранъ отъ англичанетѣ въ 1842.

Чардакъ, *перс.* Открита отъ всички страни стая.

Charity begins at home (Чарити бигинсъ етъ хомъ). Английска поговорка: милостинята трѣбва да започва отъ себе, сир. помогни по-напрѣдъ на себеси.

Чарлстаунъ. Бивши градъ въ Съединенитѣ Държави (Масачузетсъ), на Атлантически океанъ, съединенъ отъ 1873 съ Бостонъ, отъ който напрѣдъ билъ на разст. 1 килом. Въ врѣме на присъед. му ималъ около 30,000 жит. Въ околностьта му е Бънкърсъ-Хилъ, дѣто станѫла на 5 юн. 1775 първата битва за американскатта независимость.

Чарлстонъ (Charleston). Градъ въ Съединенитѣ Държави (южна Каролина), пристанище на Атлантич. океанъ, 10 килом. отъ океана, при сливан. на рѣки Ашли и Куперъ; 75,000 жит., отъ които половината негри и половината бѣли. Пристанището се брани отъ четире крѣпости. Дѣятелна търговия съ Сенъ-Луи, Чикаго и др. градове съ брашно, слапина, жито, орисъ, памукъ. По размѣра на памучната търговия Ч. върви слѣдъ Ню-Йоркъ и Нови-Орлеанъ. Градътъ има хубави сгради, медицинско училище и др. Ч. е основанъ въ 1672 отъ английски поселенци. Прѣзъ междуособната война той е билъ опоренъ центръ на южнитѣ държави, и повече отъ 4 години издържалъ нападенията на сѣверняцитѣ (1861—1865); прѣзимането му прѣкратило военнитѣ дѣйствия и скоро докарало мира.

Чарлстонъ. Градецъ въ Съединенитѣ Държави, сѣдалище на управл. на западна Виргиния, на чезапикската и охиоската желѣзница и на р. Канауа, корабопл. до Охио; 15,000 жит. Важна морска търговия; градиво, каменни въглища, желѣзо, соль.

Чартизмъ (англ. charter, грамота). Едно движение отъ 1836 до 1848 въ Англия, което имало за цѣль да се добиѫтъ за работницитѣ политически права и подобрение на икономическото имъ положение. Дума ч. произлѣзла отъ единъ законопроектъ за грамота, съставенъ отъ депутатъ О'Конела; тоя законопроектъ билъ нареченъ народна грамота, въ противоположность на краль Ивановата Magna Charta. Главнитѣ точки на народната грамота, която състояла отъ 39 точки, били: всеобщо гласуване за мѫжетѣ навършили 21 години, тайно гласоподаване, всѣкигодишно прѣизбиране на долната (прѣдставителската) камара, отмѣнение на пасивния избирателенъ цензъ (сир., дѣленето избираемитѣ на класове споредъ имота), равномѣрность на избирателнитѣ окрѫзи (по броя на избирателитѣ). Още: въвождане подходенъ налогъ, отмѣнение новитѣ закони за бѣднитѣ, намаление на много налози, нови закони за фабрикитѣ.

Историята на ч. е такъва: въ 1832 единъ реформенъ законопроектъ наистина расширилъ избирателното право, но не въ полза на долнитѣ класове. Въ реформирания парламентъ опитванията на радикалнитѣ депутати да се добиѫтъ прѣдставители на работницитѣ въ парламента и едно по-нататъшно разширение на правото за гласуване оставали все безъ сполука. Въ 1837 въ Лон-

донъ се основалъ единъ съюзъ на работницитѣ (Working men's Association) съ цѣль за агитация. Подъ ржководителството на Лъвета (Lovett) тоя съюзъ се расклонилъ изъ областитѣ и влѣзълъ въ свръска съ радикалнитѣ членове на парламента (O' Connel, Roebuck и др.) Прѣговоритѣ довели до съчиняването на горѣказаната грамота въ 1838, която тутакси била приета отъ демократическитѣ съюзи на страната. Водительтъ на ч. станѫлъ отъ тогава О' Конъръ (който не трѣбва да се смѣсва съ О' Конела). Енергическата агитация, движението въ полза на 10-часовния работенъ день, раздражението отъ подновението въ 1834 на Елисаветинитѣ закони за бѣднитѣ, — всичко това, направило ч. много популяренъ. Издавали се разни органи, между които О' Конъровий *Сѣверна Звѣзда* (Northern Star), който излизалъ въ 50,000 екземпляра. Събирали се митинги, на които участвували по нѣкога повече отъ 200,000 души, готвило се едно прошение съ огромно число подписи. Ала чартиститѣ скоро се раздѣлили на двѣ партии: партията на физическата снла подъ главенството на О' Конъра, Стивънса и др. и партията на моралната сила, подъ главенството на Лъвета. На 4 февруарии 1839 въ Лондонъ се събралъ народенъ конвентъ, който се наричалъ и работнически парламентъ. Крайната О' Конърова партия одържала тамъ връхъ. Събранията на чартиститѣ зели заплашителенъ характеръ, въ събранията чартиститѣ се явявали въоржжени. Прошението съ 1,280,000 подписа се подало, нъ на 15 юл. 1839 парламентътъ съ 237 гласа противъ 148 го оставилъ безъ послѣдствие. На 15 юлий въ Бирмингамъ станѫло възстание, когато се изгорили повече отъ 30 сгради. 380 водачи били арестувани и осадени на затворъ, а опитването на чартиститѣ въ Нюпортъ да освободѫтъ затворенитѣ не сполучило. На 20 юлий 1840 всичкитѣ мѣстни съюзи се съединили въ голѣмъ съюзъ Народенъ Съюзъ на Чартиститѣ въ Великобритания. Тамъ пръвъ пѫть одържали връхъ умѣренитѣ. Рѣшило се, да се употрѣбяватъ само конституционни срѣдства. Едно ново прошение, покрито съ повече отъ 3 милиона подписа, изново се отхвърлило отъ парламента съ 287 гласа противъ 89. Това докарало едно ново усилване на радикалната фракция отъ чартиститѣ, които почѫнали сега, главно, да поддържатъ работнически стачки. Въ 1848 избухването на февруарската революция въ Франция дало нова храна на чартизма. Съставило се едно ново прошение и на 10 апр. се наредила една грандиозна процесия за подаването му. Нъ правителството зело необикновени прѣдпазливи мѣрки, и О' Конъръ като се боялъ отъ голѣмо кръвопролитие, отказалъ се отъ тая планъ. Само станѫлъ единъ митингъ отъ 30,000 души, на който О' Конъръ се изказалъ противъ процесията. Едно ново прошение се покрило съ 20 милиона подписа, между които имало много женски. О' Конъровото влияние отъ тогава се расклатило, а скоро той си побъркалъ ума, и партията постепенно се растурила. Ала тя оставила слѣдъ себе си дълбоки дири въ английския работнически класъ. Виж. Carlyle, Ж

чартизма (1839); Leôn Faucher, *Етюди за Англия* (Парижъ, 1845; 2 т.); Harriet Martineau, *История на Англия* (1851); Ludlow Jones, *Напрѣдъкъ на работнич. класъ отъ 1832 до 1867* (Лондонъ); Уебъ, *История на трейдь-юнионизма;* има русски прѣводъ на В. Ильинъ); на рус. Туганъ-Барановский, *Промышл. кризисы* (2 изд.).

Чарторижски (Czartoryski). Полски аристократически родъ, сроденъ съ ягеланитѣ. Най-забѣлѣжителни отъ тоя родъ сж: **Адамъ Казимиръ** (1734—1823). Слѣдъ първата раздѣла на Полша, постжпилъ въ австрийска служба; императоръ Иосифъ го направилъ фелдмаршалъ. Зималъ видно участие въ стремлението на полскитѣ благородници да възстановятъ независимостьта на Полша. Жена му Изабела Фортуната, родена графиня Флемингъ, се славила съ хубость и патриотизмъ, отваряла народни училища и въ така-наречения храмъ на Сивилия устроила музей на полскитѣ старини. Прѣзъ полското възстание въ 1830 нейний дворецъ билъ болница и убѣжище за патриотитѣ. — *Адамъ Георги* **Ч.**, найголѣмий синъ на Адама Казимирова Ч. (1770—1861). Училъ се въ Единбургъ и Лондонъ, зелъ участие въ борбата на Косчушко за свободата на Полша. Слѣдъ третото дѣлене на Полша въ 1795 билъ испратенъ въ С.-Петербургъ, дѣто се сприятелилъ съ великия князъ Александра. Слѣдъ въцарението си Алекс. I назначилъ Ч. другарь на министра на вън. работи и попечитель на всичкитѣ учебни заведения въ Литва и Бѣлорусия. Той принадлежалъ на либералния триумвиратъ, който влиялъ Алекс. I въ началото на царуването му. **Ч.** се надѣялъ да възстанови Полша, като й даде монархъ отъ русското царско семейство. Въ 1805 придружавалъ Александра I въ войната, нъ въ 1807 си далъ оставката. Въ 1812 прѣди войната говорилъ въ държавния съвѣтъ въ защита на Полша. Макаръ баща му да се доближилъ открито до Наполеона, Ч. останжлъ на Александрова страна. На вѣнския конгресъ работилъ въ полза на Полша. Въ 1817 се оженилъ за княгиня Ана Сапѣга. Говорилъ на първия полски сеймъ въ полза на конституционнитѣ учреждения. Билъ попечитель на виленския университетъ, нъ въ 1823 царевичъ Константинъ го отдалечилъ и той се оттеглилъ въ имението си, та се занимавалъ съ наукитѣ и изкуствата. Въ 1830, когато избухнжла революцията, станжлъ прѣдсѣдатель на приврѣменното правителство. Въ 1831 пожъртвувалъ на отечеството половината си имотъ. Слѣдъ събитията на 15—16 авг. 1831 далъ си оставката отъ прѣдсѣдателството на народното правителство и постжпилъ редникъ въ генералъ Раморинovия корпусъ. Въ 1831 тоя корпусъ се прѣхвърлилъ въ прѣдѣлитѣ на Австрия и Ч. оставилъ Полша и отишелъ въ Парижъ, дѣто станжлъ водитель на бѣлата (аристократ.) партия отъ емигрантитѣ. Въ 1838 емигрантитѣ го избрали краль на бжджща конституционна Полша. Именията му въ Полша се конфискували, въ Австрия сжщо въ 1846, нъ тая конфискация била отмѣнена въ 1848. Прѣзъ апр. 1848 Ч. освободилъ галицкитѣ си селяни отъ данъта, която му плащали, и имъ далъ

цѣлата земя. Съ Русия той се не примирилъ и не приелъ амнистията, която му се прѣдлагала въ 1856 въ царуването на Александра II. Важна е *прѣпискатa* му съ Александра I на франц. езикъ (Парижъ, 1865). *Мемоаритѣ* му е издалъ Мазадъ заедно съ сѫщата прѣписка.

Чаръ. Омайване, магйосване, обаяние, прѣлесть.—**Чародѣй-ка.** Магйосникъ, вълшебникъ, врачъ. — **Чаруамъ.** Магйосвамъ, обайвамъ, прѣлъщавамъ. очаровавамъ съ хубостьта си.—**Чародѣйство.** Магия. — **Чаровенъ.** Който омайва съ хубостьта си.

Часовници. — Въ старо врѣме употрѣбявали слънечни, пѣсъчни и водни часовници. Воднитѣ бивали дори съ цифрена таблица, съ стрѣлка и съ звънъ, наприм. часовникътъ испратенъ отъ Харунъ-алъ-Рашида Карлу Велики. Мѫчнотията за направата на механически часовникъ зависи отъ мѫчнотията да се направи механизмъ съ напълно равномѣренъ ходъ. Часовници съ топузи се правили още въ XIV-й вѣкъ, особено въ Швейцария. Единъ желѣзенъ часовникъ съ швейцарска направа е работилъ въ Дуврь отъ 1348 до 1872. Въ 1500 20-годишний часовникарь Хеклайнъ въ Нюрнбергъ направилъ първитѣ джебни часовници съ пружина (нюрнбергски яйца, по формата имъ); въ 1656 Хюйгенсъ въвелъ спиралната пружина и регулирането съ маятникъ. Въ края на XVII-и вѣкъ Грахамъ въ Англия въвелъ анкерний механизмъ, въ 1761. Харисънъ добилъ отъ англійското адмиралство една премия отъ 10,000 англійски лири за построения отъ него пръвъ точенъ хронометръ, който давалъ погрѣшка въ вървежа си 1½ минута за половина година. Между ржководствата по часовникарството по-извѣстни сѫ ржк. на нѣмски на Saunier-Grossmann, Küffert, Gelcihe, Sievert, на франц. Rambol-овото, за хронометритѣ на нѣм. Caspari-вото. Историята на часовникарството е дадена на нѣмски отъ Gelcich-Barfuss.

Часовня, *рус.* Параклисъ, църквица, -- храмъ безъ алтаръ, дѣто може да се служатъ само часове (не литургия).

Часовой, *рус.* Войникъ оставенъ да варди нѣщо нѣколко часа съ оржжие въ ржка.

Часословъ. Църковно-служебна книга, която съдържа псалмитѣ, молитви, пѣсни и др., съставени у гръцитѣ отъ Теодора Студита и Иоана Дамаскина и прѣведена отъ гръцки.

Частенъ. Не общъ или общественъ. — *Частенъ случай*, противопол. на *общъ, всеобщенъ*; изключение. *Частна работа*, противопол. на *обществена, държавна*; нѣщо лично на нѣкого. *Частно число* въ *аритм.* показва колко пѫти дѣлительтъ се съдържа въ дѣлимото.

Чаталджа. Тракийски градецъ въ цариградски вилаетъ, 43 килом. на зап. отъ Цариградъ; ц. на санджакъ; станция на одринско-цариградската желѣзница. Чаталджанскитѣ височини, между Мраморно море и Деркосъ сѫ укрѣпени.

Чаталъ-балканъ. Часть отъ южното бърдо на Източнитѣ балкани, което зима началото си при Сливенъ, наречена така, вѣроятно, защото състои отъ два клона. Ч.-б. раздѣля рѣки Деликамчия

и Хаджи-дере, които принадлежатъ на коритото на Черно море, отъ рѣки Азмакъ и Индже (притоци на Тунджа), които принадлежатъ на коритото на Егейско море.

Чатамъ (Chatham). Английски градъ (обл-Кентъ), 48 килом. на юго-ист. отъ Лондонъ, допира до Рочестеръ, на който много врѣме е билъ прѣградие: 31,710 жит. (58,000 съ Рочестеръ и Струдъ). Пристанището му на Медуей, близо до устието му въ Темза, е второто военно пристанище на Англия (първото е портсмутското). Арсеналъ, фабрики за котви и топове за военнитѣ кораби, докове, казарми, военно училище, укрѣпления. Търговия съ коне. — Хенрихъ VIII основалъ тамъ военно-морския арсеналъ; Елисавета и Карлъ II разширили града; укрѣпленията му, съсипани въ 1667 отъ холандската флота подъ начал. на Рюйтера, били подновени особено отъ 1758.

Четамъ. О-ви въ Полинезия, въ Тихи океанъ, 740 килом. на ист. отъ Нова Зеландия; най-голѣмий, *Чатамъ*, е покритъ съ планини въ срѣдата, нъ брѣговетѣ му сж ниски. Мекъ климатъ, плодородна земя. Тоя о-въ е билъ открытъ отъ капиганъ Бръфтона въ 1791; отъ 1930 сж се настанили тамъ новозеландци, които сж истрѣбили туземцитѣ; китоловцитѣ се снабдяватъ тамъ съ храна. Тия о-ви зависѣтъ отъ управлението на Нова-Зеландия.

Чатертонъ (Томасъ Chatterton). Английски поетъ, род. въ Бристолъ въ 1752, умр. въ 1770. Поетическото му славолюбие се събудило отъ дѣтинството му. Стари ржкописи, които му паднали на ржка, му дали вкусъ къмъ старитѣ пѣсни. Той обнародвалъ като срѣдновѣковни прѣвъсходни поеми. Най-забѣлѣжителна отъ тѣхъ е баладата *Битвата при Хастингсъ*, обнародвана като поема на Томасъ Роли, калугерь и поетъ отъ XV-й вѣкъ. Увлѣченъ отъ сполуката, Ч. отишелъ въ Лондонъ, дѣто паднялъ въ неволя и се отровилъ. Той е билъ едвамъ на 18 години. Повечето отъ свръменницитѣ му разбрали измамата му, че имъ поднася за стари свои си стихове, като и припознали въ нѣго единъ истински поетически гений. Франц. поетъ и романистъ Алфредъ де Вини (умр. 1863) е написалъ въ проза една хубава драма, на която сюжетътъ е Ч.-вий животъ. Въ тая драма Ч. е прѣдставенъ като непripознатъ гений, който се чуди за равнодушието на публиката, която му не дава изведнажъ богатство и слава, и намира, че само чрѣзъ смъртьта ще си отмъсти на обществото.

Чаушъ, *тур.* Приставъ въ Турция.

Чезапикъ. Заливъ, образуванъ отъ Атлантически океанъ въ брѣговетѣ на Виргиния и Мейриляндъ (Съединенитѣ Държави); носъ Хенрихъ и носъ Чарлсъ, 26 килом. единъ отъ другъ, образуватъ входа му; дължината му е около 300 килом.; корабоплаването по него е безопасно. Изобилва съ риба. Прибира рѣки Сескуехама, Потомакъ и др.

Че-кианъ или Цианъ-тангъ. Китайска рѣка, която пои едноименната область и мие градъ Хангчеу.

Че-кианъ. Една отъ источнитѣ и приморски области на Китай, най-малката отъ 18-тѣ, съ гл. гр. *Ханъ-Кеу* или Ханчеу.

Има простр. 92,383 чет. килом. и насел. 12,000,000 жит. Прѣзъ нея минува Императорски каналъ. Градове: Хучеу, Киахингъ, Нингпо. Допира на сѣв. до области Киангнанъ и Киангсу; на ист. до морето; на югъ до обл. Фукианъ; на зап. до обл. Анкоей. Ч., на южния край на голѣмото поле, е много плодороденъ, и произвожда коприна, чай, оризъ. Хангчоу е центрътъ на копринопроизводителнитѣ земи: „горѣ е Раятъ," казватъ китайцитѣ; „*долу сж Сучоу и Хангчоу.*" Нингпо е главното пристанище на областьта.

Чекмедже (*Голѣмо* —.) Градецъ на Мраморно море, 33 килом. на зап. отъ Цариградъ и близо до езеро Голѣмо Чекмедже. — На ист. отъ Г. Ч. е *Малко* Ч., по-малъкъ градецъ и той близо до едно езеро, което носи името му. Покрай тия градовце минува желѣзницата.

Чекъ, *англ.* Заповѣдь, дадена на банкеринъ да заплати при виждане означена сума. Като сте оставили 10,000 лева у единъ банкеринъ, имате нужда отъ 500 лева. Вий откжсвате отъ едно книжле, което се нарича *чекова книжка*, единъ билетъ или *чекъ*, който гласи така:

№ ..... За лева [redacted]

(Име и адресъ на банкерина)

Благоволете да заплатитѣ сумата: [redacted]

която моля да минете въ задължение на смѣтката ми.

(Подписъ и адресъ на теглителя на полицата).

Челаковски (*Франтишекъ-Ладиславъ*). Чешски поетъ, филологъ, журналистъ, дѣецъ на чешкото възраждане и, заедно съ приятеля си Колара, единъ отъ главнитѣ провъзвѣстници на идеята за „словѣнската взаимность." Синъ на бѣдни родители, Ч., въпрѣки своята бѣдность, си купувалъ книги, главно нѣмски, та се лишавалъ отъ необходимото. Още въ училището обикналъ поезията. Голѣмо влияние на поетическото му развитие упражнилъ столарь Янъ Планекъ, койтоималъ малка библиотека, и прѣдавательтъ въ гимназията Уле. Панславистическитѣ идеи му внушило познанството му съ другари поляци и словенци въ Линцъ, а послѣ трудоветѣ на Добровски, Юнгманъ и Ханка. Въ течение на много години билъ редакторъ на официаленъ вѣст. *Пражски Новини* (Prazske Noviny) и на сп. *Чешска Пчела*. Началото на поетическата му дѣйность се отнася на 1822, когато излѣзла първата негова сбирка оригинални и прѣводни стихотворения Smisenê basnê. Плавний стихъ, сериозното и дълбоко съдържание на стихотворенията привлѣкли общото внимание. Слѣдъ една година излѣзли Ч-тѣ сатирически стихотворения, наречени отъ автора „ботанически." Въ 1829 излѣзла неговата талантлива сбирка *Ехъ на руски пѣсни* (Ohlas pismi ruskych). Това не било просто единъ прѣводъ на русски народни пѣсни, а Ч-ви оригинални пѣсни по подражание на русското народно творчество. Въ обработването на народнитѣ мотиви Ч. виждалъ единъ отъ способитѣ за сближението на словѣнскитѣ народи. Сѫщата година Ч. билъ поканенъ отъ русското правителство да завземе катедрата на словѣнскитѣ нарѣчия въ московския

университетъ. Въ сѫщото врѣме били поканени въ Русия Ханка и Шафарикъ. Тѣ отлагали отпѫтуването си. Така минѫли 5 години, до 1835. Прѣзъ тая година за острия отзивъ на *Пражски Новини* по поводъ една рѣчь на импер. Николая I до полскитѣ депутати въ Варшава, Ч., по ходатайството на русския посланникъ въ Вѣна, изгубилъ службата си. Въ тая работа сѫ подозирали доносничеството или интригата на Ханка.

И. И. Срезневски съвѣтвалъ порано Ч. да обработва по начина, по който обработвалъ русскитѣ пѣсни, полскитѣ, лужичкитѣ, краинскитѣ и сърбскитѣ пѣсни. Нъ Ч. се спрѣлъ на чешкитѣ пѣсни и въ 1840 излѣзла сбирката му *Ежъ на чешскитѣ народни пѣсни*, която отстѫпяла по талантъ на прѣдишната. По Ч-тѣ думи, русскитѣ пѣсни и чешкитѣ могѫтъ да се считатъ като двата полюса на словѣнската поезия: първитѣ се отличаватъ съ епически характеръ, чешкитѣ пѣсни — съ лиризмъ. Въ сѫщата година излѣзла Ч-та *Столистна роза*, дѣто Ч. се явява пѣвецъ на любовьта. По това врѣме Ч-то име станѫло необикновено популярно.

Въ 1841 Ч. билъ поканенъ отъ прусското правителство да чете лекции по словѣновѣдѣнието въ бреславлския университетъ, а отъ 1849 билъ професоръ въ Прага. Той не намѣрилъ подръжка у другаритѣ си по наука и литература, билъ недоволенъ отъ общественото движение въ Чехия; умрѣла и втората му жена; овладѣла го ипохондрията, заболѣлъ и въ 1852 починѫлъ.

Сравнително съ Колара, по наклоненъ къмъ фантазията и славянизацията на класическата митология, Ч. се явява реаленъ и строго народенъ поетъ, което се обяснява съ неговитѣ занятия съ фолклора. Като *филологъ* Ч. е извѣстенъ по нѣколко труда, които сѫ изгубили въ сегашно врѣме комахай всѣко научно значение. Като *политикъ* и *журналистъ* Ч. е горещъ поборникъ на идеята за словѣнската взаимность и до 1835 неговитѣ погледи били все обърнѫти къмъ Русия. На културното сближение на словѣнетѣ съ Русия той възлагалъ голѣми надежди и въ изданието *Словѣнски народни пѣсни* (I-Ш, 1822 — 1827; чешски, моравски, велико и малорусски, сърбски, лужицки) приспособилъ чешската азбука на русскитѣ текстове. Въ частнитѣ писма на чешски той охотно приспособява кирилицата намѣсто латиницата и постоянно пропагандира изучването отъ чехитѣ на русската история, литература и езикъ. По това врѣме той дохождалъ въ възторгъ отъ Русия и исказвалъ мисълта, че би билъ честитъ да живѣе мизерно и умре въ тая независима словѣнска страна, отколкото да прѣкарва продаженъ живо̀тъ въ Австрия. Слѣдъ 1835 идеализацията на Русия у Ч. исчезва. Между другитѣ Ч-ви произведения трѣбва да се спомене неговата *Философия на словѣнскитѣ народи въ тѣхнитѣ пословици* и неговитѣ *Четива по сравнителна словѣнска граматика*.

Литература (освѣнъ общитѣ работи по историята на чешската литература и възраждане), J. Maly: Frant. Ladislav Celakovsky (Прага, 1852); Hanus, Zivot a pusbeni Fr. L. Celakoského (Прага,

1852); Fr. Bily, въ пълното събрание на Ч-тѣ събрани съч. (Прага, 1869, т. I); Ч-та прѣписка съ неговитѣ литературни приятели въ Casopis Cesk. Musea (1871 - 72, 78, 87); В. А. Францевъ, *Очерки по исторіи чешскаго возрожденія* (Варшава, 1902); *Путевыя письма И. И. Срезневскаго изъ слав. Земель* 1838-42 (СПБ., 1895; виж. показалеца); Гарбель, *Поэзія славянъ*; *Остатки языка славянъ полабскихъ, собранные и объясненные Ф. Л. Челак.* (изд. В. А. Францевъ *Сборникъ Акад. Наукъ*, т. LXX); В. Францевъ, *Главнѣйшіе моменты въ развитіи чешск. славяновѣдѣнія* (Варшава, 1901); сѫщий, *Пушкинъ въ чешск. литературѣ* (СПБ., 1898).

Челеби. Баязидовъ синъ, обсаждателтъ на българската столица Търново, който я и зелъ, слѣдъ 3-мѣсечна обсада, съ приставъ отъ къмъ Хисаря (17 юл. 1393). Извѣстна е благородната обхода на Ч. съ патриархъ Ефтимия. При падането на Търново много сгради били съборени, църквитѣ обърнати въ джамии, мощитѣ на светии расхвърлени. Патриархъ Е., душата на Търново прѣзъ обсадата, и неустрашимъ и самоотверженъ пастирь, когато видѣлъ тия варварщини на побѣдителя, мѫжествено се явилъ прѣдъ турцитѣ и се опиталъ да смекчи гнѣва на Ч. Когато Баязидовий синъ зърналъ патриарха, който отивалъ къмъ него неустрашимо и спокойно, като че произлѣзлитѣ около него страхотии били само едни стѣнни картини, станалъ на крака, дружески му протегналъ рѫка, помолилъ го да сѣдне, изслушалъ молбата му, нъ твърдѣ малко отъ обѣщанията си испълнилъ. Патриархъ Е-то затова дошло послѣ по Баязидова заповѣдь и слѣдъ Ч-то оттегляване отъ Търново.

Чели или Печели. Заливъ на Жълто море, на източния брѣгъ на Китай и на областьта, на която дава името си.

Чели или Печели. Първата китайска область, на която столицата е *Пекинъ*; има за прѣдѣли: на сѣв. Голѣмата Стѣна, на зап. планинитѣ на Шанси, на югъ области Хонанъ и Шотангъ, на ист. Жълто море и заливъ Чели. Простр. 151,000 чет. килом. и насел. 28 милиона жит. Много здравъ климатъ. Жителитѣ на областьта сѫ пъргави, прѣдприимчиви и юначни; войнишката имъ храбрость е пословична и мнозина отъ тѣхъ сѫ се отличили като блѣскави литератори. Търговията състои отъ кожуси и памучни платове.

Челини (Бенвенуто Cellini). Знаменитъ италиянски златарь, гравйоръ и ваятель, род. въ Флоренция (1500—1571). Ч-вий буенъ и немиренъ характеръ принудилъ Ч. два пати да бѣга въ Римъ, дѣто намѣрилъ много отлични покровители, между които и папа Климентъ VII. Въ 1527, когато бурбонский дукъ прѣзелъ Римъ, Ч. го упушналъ, както послѣ упушналъ оранжския князъ. Когато на папския прѣстолъ се възкачилъ папа Павелъ III, Ч. билъ принуденъ да побѣгне отъ Римъ за убийството на нѣкой си Пиерпейо. Тоя великъ художникъ намалъ за нищо човѣкоубийството, когато се разгнѣвѣлъ. Небрѣжното му поведение го карало постоянно да снове между Флоренция, Римъ, Мантуа и Неаполъ. Въ Римъ намалъ нещастието да бѫде затворенъ по обвинение, че

откраднѫлъ съкровищата въ замъка Св. Анджело прѣзъ обсадата на Римъ. Най-сетнѣ билъ освободенъ чрѣзъ ходатайството на кардиналъ Ферара, когото и придружилъ въ Франция, дѣто постѫпилъ на служба у Франсоа I; нъ и тамъ побойничеството му скоро го принудило да потърси Флоренция. Въ Флоренция Ч. испълнилъ много прѣвъсходни работи, между другитѣ прочутата група отъ металъ и мраморъ *Персей съ Медузината глава*, сега на Флорентинския площадъ. Между другитѣ уцѣлѣли Ч-ви работи най-забѣлѣжителни сѫ: *една солница* въ Вѣна и единъ великолѣпенъ *щитъ* въ Уиндзъръ Кислъ въ Англия. Ч. е оставилъ една автобиография, любопитна и интересна книга, която ни прѣдставлява пълна картина на живота и характера на писателя, па е отъ голѣма стойность и отъ историко-социална гледна точка, нъ не прави благоприятно впечатление относително личната и обществената нравственость на онова врѣме. Това съчинение е прѣведено на много европейски езици (русски прѣводъ, СПБ., 1848 и по-късно). Освѣнь автобиографията, изъ подъ Ч-то перо сѫ излѣзли двѣ съчинения, едно по златарството, друго по скулптурата; тѣ, заедно съ други негови съчинения въ проза и стихове, сѫ издадени отъ Фр. Гаси (Флоренция, 1829, 3 т.). Виж. E. Plon, Benevenuto Cellini, orfèvre; médailleur et sculpteur (Парижъ, 1882; допълн. 1884); J. Arneth, Studien uber Benevenuto Cellini (Вѣна, 1859); A. von Reumont, Cellinis letzte Lebensjahre (въ Раумеров. Historisch Tachenbuch, 1847) и сѫщий Beiträge zur italianischen Geschichte (т. 3, Берлинъ, 1854).

Челси (Chelsea). Прѣдградие на Лондонъ, на лѣвия брѣгъ на Темза; 20,000 жит. Хубавъ желѣзенъ мость съединява тука двата брѣга. Кралевска военна инвалидна болница, основана отъ Карла II, за 550 вътрѣшни пенсионери; дава и помощь на 70,000 вънкашни пенсионери. Възпитателенъ домъ за войнишки сирачета, основанъ въ 1801. Прочута ботаническа градина. Гробътъ на Томасъ Моръ и др.

Челси (Chelsea). Градъ въ Съединенитѣ Държави (Масачузетсъ); може да се счита прѣдградие на Бостонъ; расположенъ на р. Ч. и Мистикъ, които го отдѣлятъ отъ Бостонъ; съединява го съ Бостонъ мостъ 1 килом. дълъгъ; 34,000 жит. (1900). Фабрики за каучукови издѣлия.

Челтенхямъ. Англ. градъ (обл. Глучестеръ), 12 килом. на сѣв.-ист. отъ Глучестеръ, на Челтъ (притокъ на Севърнъ); 47,920 жит. (1881) Минерални бани и живописна околность, които се посѣщаватъ всѣка година отъ голѣмо число баняре. Градини, салони и публични расходки между най-хубавитѣ въ Англия.

Челюстъ (горна и долна). Коститѣ на лицето, въ които се намиратъ зѫбитѣ. Горната ч. състои отъ двѣ кости и е неподвижна; долната ч. се съединява съ слѣпоочнитѣ кости чрѣзъ едно подвижно съчленение, и има искривената форма на подкова. У млѣкопитаещитѣ животни ч. сѫ относително по-голѣми и по-дълги, и между двѣтѣ ч. се намира една особена кость. У човѣка въ всѣка ч. има 16 зѫба. Отъ болестите

на ч. най-опасна е некрозътъ, коя-се срѣща обикновено у работницитѣ въ фосфоро-кибритнитѣ фабрики, отъ фосфорното испарение.

Ченабъ или Чинабъ (старовр. Acesines). Индийска рѣка, извира въ Хималайскитѣ планини, тече отъ сѣв.-ист. къмъ юго-зап. прѣзъ Пънджабъ и се влива въ Индъ; 1,100 килом. Прибира отдѣсно Джеламъ (стар. Hydaspes) и отлѣво Рари (старовр. Hydraotes).

Чепеларе. Родопско село, въ станимашката окол., бивши окол. ц. на рупчоската околия, 41 килом. на юго-зап. отъ Станимака и 18 килом. на югъ отъ Хвойна; 1,734 жит. Населението работи аби и чорапи, които се продаватъ за босненскитѣ пазари. Ш-класно училище.

Чепеларска рѣка или Станимачница. Дѣсенъ притокъ на Марица, извира въ Родопитѣ до Чепеларе, тече прѣзъ Станимака и се влива въ Марица срѣщу самото устие на Стрѣма.

Чепино. Раскошна котловина всрѣдъ Родопитѣ, въ южна България, съ нѣколко хубави села (помашки, смѣсени и едно чисто българско—с. Каменица) и съ минерални извори, едни отъ най-извѣстнитѣ въ България. Въ бждще Ч. може да послужи като климатическо лѣчебно мѣсто. Прѣзъ Ч. минува важенъ пѫть отъ Пазарджикъ за Македония, като прѣскача Родопитѣ при Аврамовата сѣдловина.

Ч. наумява по хубостьта и здравословностьта си нѣкои отъ швейцарскитѣ и италиянскитѣ мѣстности—окичени съ Алпийскитѣ и Апенинскитѣ планини: то има добри и богати гори и мекъ климатъ. Изобщо при политѣ на планинитѣ расте дѫбътъ съ нѣкои храсте. Малко по-нагорѣ има добри букови гори, а още по-високо растѫтъ борови дървеса. Голѣма часть отъ катрана, който се продава по България, излиза отъ тѣзи мѣста, дори се изнася и вънъ, отъ дѣто европейцитѣ го врѫщатъ въ видъ на малки калѫпчета гудроновъ сапунъ. Поминъкътъ на населението главно е съ дървенъ материалъ и скотовъдство.

Едва ли има другадѣ, дори и въ прѣкрасната Срѣдна-гора, похубави планински зрѣлища, отколкото въ Ч. Една вѣчна пѣсень се нѣе тамъ отъ хубавата природа, и неволно очарована любителя на красното. Раскошната природа неволно вдъхва въ човѣшката душа въсхищение и радость. Голитѣ върхове на Витоша и нѣкои такива на Рила удоволствуватъ пѫтника, нъ птичий гласъ донѣйдѣ прѣстава да нѣе тамъ; а тукъ той постоянно се чува и то всрѣдъ дебели сѣнки, зелени трѣви, величествени дървеса.

Колкото се отнася до самитѣ села, за най-доброто се има сега *Лъжене*. До скоро прѣдимството имаше с. Баня, а Лъжене бѣше едно отъ най-нищожнитѣ села: сега Лъжене е като срѣдоточие на всички и лѣтѣ се посѣщава отъ пазарджичане, пловдивчане и др. Както с. Баня, и Лъжене има съградени бани. Въ Лъжене има още телеграфна станция и редовна поща. За Ч. виж. статия отъ Хр. П. Константиновъ въ министер. *Сборникъ*, кн. IV (1901).

Чепинска рѣка. Сѫщото, както вото е Ели-дере.

Червени-градъ. Връхъ въ Ви-

лоградчишкия балканъ (1,240 м. надъ мор. равн.).

Червено море или *Арабски заливъ*. Пространенъ заливъ, образуванъ отъ Индийски океанъ, между Срѣдиземно море на сѣв., Арабия на ист., Африка на зап. и Индийски океанъ на югъ. Посоката му върви отъ сѣв.-зап. къмъ юго-ист. Дължина: 250 килом. На сѣверния си край се свършва съ Акабасски заливъ на ист. и съ Суезски на зап.; на югъ се свършва съ Бабелъ-Мандебски протокъ. Корабоплаването по него е много мъчно, поради многото подмоли и мадрепори, които се намиратъ въ него, па и на буйнитѣ вѣтрове, които често духатъ по него. Червеният шаръ на водата му происхожда отъ присъствието, въ нѣкои врѣмена, на микроскопически водорасли и на единъ видъ микроскопически зоофити. Същото явление съ забѣлѣжили въ Калифорнийско и Китайско море, и, въ 1825, по езеро Мора, въ Швейцария. Корабоплаването по Ч. м. е било много дѣятелно въ старо врѣме. Важностьта му испаднѣла когато се открилъ носъ Добра Надежда. Нъ отъ отварянето на Суезски каналъ насамъ, то пакъ става твърдѣ дѣятелно. Въ него има малко значителни о-ви и то не прибира водата на никоя голѣма рѣка. Нѣколкото пристанища, които притежава, съ токо-речи маловажни: *Джеда* и *Мока*, на брѣга на Арабия; и, на африканския брѣгъ, *Суезъ*, важенъ по положението си при устието на канала; *Косеие*, по-нагоръ, послѣ *Масова*, дѣто се установихъ въ нашето врѣме италиянцитѣ, *Хавакилъ*, *Хофила*, *Зула*, дѣто прѣди нѣколко години излѣзе на сухо единъ английски воененъ походъ.

Четемъ въ *Исходъ*, че евреитѣ, гонени отъ египтянетѣ, минѣли Ч. м. по сухо, на брой 600,000 души, безъ да се смѣтатъ мѫжетѣ, женитѣ и дѣцата. Нѣкои писатели, които съ притезавали да обяснятъ естествено това чудо, съ казвали, че това море е имало приливъ и отливъ както океанътъ, и че Моисей се възползувалъ отъ отлива за да прѣкара израилянетѣ; нъ това тълкование е диаметрално противоположно на разказа за това събитие, както го прѣдава Моисей. Въ Библията се говори на това мѣсто за едно истинско чудо, извършено отъ Господа въ полза на людетѣ си. Виж. Исх. 14, Псал. 77; 13, Иса. 63.

Черви (Vermes)—типъ животни, общитѣ признаци на който е мъчно да се опрѣдѣлятъ, защото зоолозитѣ не съ съгласни въ възгледитѣ си върху тоя прѣдмѣтъ. Найхарактернитѣ прѣдставители на ч. съ плоскитѣ, кръглитѣ и прѣшленеститѣ ч. Ч. се припознаватъ за първични форми на по-високи типове, именно на иглокожитѣ, молюскитѣ, членистоногитѣ (Arthropoda). Изобщо ч. иматъ двойна симетрия и тѣлото имъ на-длъжъ се раздѣля на цѣлъ редъ пръстенчета (*сегменти* или *метамери*). Ч. изобщо иматъ пищеварителна система, дихателна система, двигателна система, първна система; нъ въ нѣкои видове кръвоносната и дихателната системи съвсѣмъ липсватъ.

Ч. *се размножаватъ* чрѣзъ яйца. У едни развитието се придружава съ метаморфози, у други то е безъ метаморфози. Много отъ ч. никога не се развиватъ въ същото мѣсто, дѣто живѣятъ тѣхъ-

нитѣ родители и тѣ често прѣминуватъ отъ тѣлото на едно животно въ друго. Между ч. има много, които живѣятъ паразитно въ други животни. Непаразитнитѣ живѣятъ повечетѣ въ водата, само нѣкои отъ тѣхъ живѣятъ въ влажната земя.

Черемиси. Финско племе, обитава въ губернитѣ казанска и симбирска. Голѣма частъ ч. живѣятъ близо до устието на Кама. Прѣсмѣтатъ ги до 200,000; споредъ Castren и други, тѣ съставятъ часть отъ староврѣменнитѣ българе. По врѣмето, когато Иванъ IV завоевалъ Казанъ, тѣ имали още свои владѣтели; жрѣцитѣ имъ сж сънотълкователи и прѣдсказвачи на бждщето. Главното имъ божество е Юма, който дѣли властьта съ жена си, Юманъ-Ава. Злий духъ, Шайтанъ, живѣе въ водата и е най-опасенъ по пладнѣ. Ч. горятъ умрѣлитѣ въ гроба. Мжжътъ, кога се жени, си купува невѣстата. Тия люде сж най-вече ловци, риболовци и скотовъдци; тѣ сж упазили живописната си носия, много отъ староврѣменнитѣ си варварски обичаи и езически обряди, нъ слѣдватъ православието съ измѣнения, които се дължатъ на мохамеданството и на шаманизма. Типичний ч. има мургава кожа, издигнатъ или сплоснатъ носъ, издадени челюстни кости, тѣсни очи. рѣдка брада.

Черемисский езикъ е сроденъ съ финския. Видеманъ е написалъ граматиката на черем. ез. (Ревель, 1844). Виж. и *Записки Алекс. Фукса о Чуваш. и черемисахъ Казан. губ.* (Казанъ, 1840).

Черепъ (Cranium). Така се нарича въ анатомията костений сводъ на главата, въ който се намира мозъкътъ съ обвивкитѣ му. Формата на ч. прѣдставя много различия у отдѣлнитѣ раси (племена), сжщо както и у човѣцитѣ отъ едно и сжщото племе биватъ многоразлични уклонения отъ нормата. Черепнитѣ кости образуватъ *черепна празнина* (cavitos cranii). Помежду си черепнитѣ кости сж съединени твърдо и неподвижно съ шивове (saturae) и свободно лесноподвижно съчленение ч. има само съ долната челюсть.

Чериго (старовр. *Китера*). Най-южний отъ Ионическитѣ о-ви (Гърция) 20 килом. на югъ отъ Морея, простр. 48 кв. килом. и насел. до 15,000 жит. Планинска земя, неплодна, съ добри пасбища; овцевъдство. Понѣйдѣ се произвожда и жито, вино и маслинено масло. Гл. градъ *Капсали* (1,214 жит.), дѣто прѣбивава епископътъ. Тоя градъ нареченъ първенъ *Порфириса*, поради порфиритѣ си, послѣ *Китера* отъ финикиянетѣ, прочутъ по кланянето Венери (по баснос., богинята излѣзла въ тоя о-въ, когато се родила отъ морето), принадлежалъ много врѣме на спартанцитѣ и раздѣлялъ сждбинитѣ на другитѣ Ионически о-ви.

Черкаси. Русски градъ, въ киевската губерния, на дѣсния брѣгъ на Днѣпръ; 29,619 жит. (1897). Дѣятелна търговия по рѣката; бивши ц. на управл. на Днѣпрскитѣ казаци.

Черкасский (*Алексей* Мих., князь). Русски държавенъ дѣецъ (1680—1742), прѣзъ 1719—24 билъ гл. управитель на Сибиръ; въ царуването на Ана Ивановна — министръ; сждѣйствувалъ за заякчението на самодържавието;

въ царуването на Ана Леополдовна билъ великъ канцлеръ.

Черкасский (*Влад.* Александр., князъ). Русски държавенъ дѣецъ, добрѣ извѣстенъ у насъ по участието му въ нашето държавно устройство (1824—1878); свършилъ въ Москва юридическия факултетъ, и принадлежалъ на либералната фракция отъ словѣнофилитѣ. Работилъ въ полза на освобождението на русскитѣ селяне, билъ членъ на организационния комитетъ, комуто се възложило да реформира Полша слѣдъ революцията въ 1863 и на чело на който стоялъ Милютинъ. Слѣдъ несполуката на тая реформа си далъ оставката. Билъ дѣятеленъ членъ на московското словѣнско дружество и московски кметъ. Въ 1870 за единъ адресъ до царя, който министрътъ на вътрѣшнитѣ работи не удобрилъ и не му прѣдставилъ, Ч. си далъ оставката отъ кметството. Въ тоя адресъ Ч. ходатайствувалъ за свобода на мнѣнията и на печатното слово, безъ което, казвалъ, нѣма искреность въ отношенията на народа къмъ властьта; свобода на църквата, безъ което е недѣйствителна и самата проповѣдь; свобода на съвѣстьта — това най-драгоцѣнно отъ съкровищата на човѣшката душа. Слѣдъ оставката си Ч. пътувалъ нѣколко години по Европа. Въ 1877—78 бѣше губернаторъ въ България: нему бѣ възложено да организира гражданското управление на новото княжество; тъ умрѣ въ Санъ-Стефано, въ деня на подписването на Санъ-Стефанския договоръ — 19 февр. 1878, та не можа да довърши това дѣло. Смъртьта го похити въ разгара на трудоветѣ му, които не е прѣкъсвалъ, макаръ и да билъ прѣуморенъ и да страдалъ отъ тъга за родината и семейството си. Самостойно мислене и голѣмо трудолюбие съ били качествата, които Ч. внесълъ въ разнообразната си обществено-държавна дѣйность. Виж. *Кн. Черкесский, его рѣчи, политическія статьи, воспоминанія о немъ* (Москва, 1879); кн. О. Трубецкая, *Матеріалы для біографіи кн. В. А. Черкасскаго* (т. I кн. 1); *кн. Ч. и его участіе въ разрѣшеніи крестьянскаго вопроса* (Москва, 1901); *кн. Ч. въ Болгаріи* (въ *Русская старина*).

Черкаскъ или *Старой-Черкаскъ*. Градъ въ европейска Русия (Донскитѣ казаци), въ единъ островъ на Донъ, 22 килом. отъ Новой Черкаскъ; състои отъ единадесеть паланки и села; 18,000 жит. Важна търговия: износъ на риба, хавяръ, желѣзо, вина. Много богата пръква, основана отъ Петра Велики. Ч. е билъ гл. градъ на земята на Донскитѣ казаци до основаването на *Новой-Черкаскъ*.

Черкези у французитѣ Circassiens, у англич. Circassions; самитѣ черкези се наричатъ *адиги*. Арийско племе отъ западнокавказската група. Едно врѣме живѣли въ Черкезия, сега чисто историческо име на източния брѣгъ на Черно море, въ западната половина на Кавказъ, по равнинитѣ на Кубанъ и въ Кабардинското поле; отъ 1864, когато бидохъ покорени отъ Русия, тѣ прѣдпочетохъ да се прѣселятъ въ Турция, и до 400,000 или $^2/_3$ отъ цѣлия народъ отъ 15 племена приведохъ това рѣшение въ испълнение. Бѣдствията и войнитѣ ги намалихъ напосо-

вина. Повечето се распрѣдѣлихѫ въ ванския, ерзерумския, сивасския вилаети и въ Мала-Азия, нѣ други се заселихѫ въ планинскитѣ части на България и по прѣдѣлитѣ на Сърбия. Въ отечеството си тѣ бѣхѫ имали повече на почитъ грабителството отъ мирната промишленость. Както всички други разбойнически племена, ч. бѣхѫ хранили безпрѣдѣлна любовь къмъ независимостьта. Правлението имъ било феодализмътъ. Народътъ се дѣлилъ на петь разреда: главатаре или князове, боляри, свободни зависими и робе. Свободнитѣ, съставяли народната маса; тѣ влад'яли имотъ и се радвали на сѫщитѣ политически права както боляритѣ. Зависимитѣ били васали на князоветѣ и благородницитѣ, чиито земи обработвали и чиито войски съставяли. Ала владѣтельтъ имъ нѣмалъ право надъ личностьта имъ; защото въ нѣкои случаи тѣ и цѣлитѣ тѣхни семейства го напущали; тѣхъ могли да продаватъ като робе само за наказание по рѣшението на едно народно събрание. Петий разредъ състоялъ отъ робе или военноплѣнници. Че ч. не бѣхѫ изгубили нѣкои отъ най-лошитѣ чърти на народния си характеръ отъ прѣселението си въ Турция насамъ показва тѣхното участие въ българскитѣ кжанета въ 1876 (виж. *Априлско възстание*). Прѣзъ руско-турската война въ 1877 ч. се изметохѫ изъ нашитѣ страни и послѣ Берлинский конгресъ запрѣти прѣбиванието имъ въ европейска Турция. Въ Русия сега живѣятъ въ кубанската область до 69,000 (абази, шапсуги и др.) и въ терекската 82,000 (кабардинци), въ черноморския окржгъ не повече отъ 1400 и всичко 152,400. Сродни съ ч. сѫ абхазитѣ, които все повече и повече изчезватъ.

Ч. сѫ съ по-високъ отъ срѣденъ ръстъ, красиви (женитѣ се славятъ по хубость и повечето жени и наложници на турския султанъ сѫ черкезски) съ коса тъмнокестенева, по-рѣдко руса. Първенцитѣ сѫ повечето мохамедане, между простия народъ има християне отъ григорянско и православно вѣроисповѣдание. Езикътъ е своеобразенъ, богатъ съ гърлени звукове и се дѣли на нѣколко нарѣчия. Положението на женитѣ е по-добро отколкото у повечето кавказски планинци.

История. Малко се знае за ч. въ старо врѣме. Тѣ били покорени отъ Митридата, а, слѣдъ неговата смъртъ, се числили, поне по име, между областитѣ на Източно-римската империя. Хунитѣ опустошили Черкезия въ V-и вѣкъ; послѣ я завладѣли хазаретѣ; слѣдъ падането на хазарското кралство, Черкезия зависяла отъ персидскитѣ селджукиди, послѣ отъ кралство Георгия. Подъ властьта на Тамерлана и приемницитѣ му ч. пригърнѫли мохамеданството. Още въ врѣмето на Петра Велики руситѣ завладѣли Дербентъ и Баку. Слѣдъ Шамиловата буна, ч. били напълно и окончателно покорени отъ руситѣ (1864).

Чермакъ (Густавъ Tschermak). 1) Нѣмски минералогъ, род. въ 1836. Отъ 1861 чете лекции въ Вѣна. Отъ 1862 е директоръ на придворния минералогически кабинетъ. Главнитѣ му трудове сѫ: *За псевдоморфозитѣ*, — *Групата полски шпатъ*, — *Задачитѣ на минералната химия*, —

Микроскопическо изследване на метеоритъ, — *Учебникъ по минералогията* (5-о изд., Вѣна, 1897). — 2) *Ярославъ* Ч., чешски живописецъ (1831 — 1878). Още на 16 години постжпилъ ученикъ въ пражската акад. на худож. Още докле се занимавалъ въ нея подъ най-близкото ржководителство на Хр. Рубена написалъ първата отъ картинитѣ си: *Марий на развалинитъ на Картагенъ*. Въ 1858 пжтувалъ прѣзъ Моравия и Унгария въ Херцеговина, Далмация и Черна-гора и донесълъ отъ тамъ маса етюди отъ южно-словѣнскитѣ народни типове, костюми и битъ, които отпослѣ послужили като материалъ за неговитѣ интересни както въ художествено, така и въ етнографич. отношение картини, каквито сж напр. *Черногорка съ дѣтенце на ржцѣ*,— *Обржжена черногорка, която пази входа на една пещера, дѣто лежи нейний раненъ мжжъ*, — *Херцеговинска мома, кога я отвличатъ баши-бозуци* (1867; намира се въ брюкселския музей), — *Битва при Дуга*, — *Завръщане на черногорци въ селото си, опустошено отъ турцитѣ* (1877) и др. Между другитѣ му особено забѣлѣж. картини сж: *Комницки, придворний поетъ на Рудолфа II, като проси милостиня на единъ мостъ въ Прага* (1854), — *Битвата при Бѣла-гора*, — и *Хусититъ подъ Наумбургъ*. Отъ 1858 до края на живота си Ч. живѣлъ въ Парижъ. Главнитѣ достойнства на Ч-тѣ произведения сж умно расположена, пълна съ животъ и движение композиция, енергиченъ изразъ на героизма, меланхолията и душевното страдание, и силата на шароветѣ, която понѣкога се приближава до Рубенсовската.

Черменъ. Градецъ на дѣсния бр. на Марица, 7 килом. на югъ отъ Мустафа-паша; около 6,000 жит. Въ околностьта му излизатъ много и добри воденични камъне. Ч. е исторически извѣстенъ по едно поражение на християнетѣ отъ турцитѣ.

Макаръ Шишманъ да плащалъ на турцитѣ данъкъ и да оженилъ сестра си за Мурада, турцитѣ не прѣстанжли да нападатъ владѣнията му и да ги заграбватъ: самъ Мурадъ прѣзелъ Айтосъ, Карнобатъ, Созополъ и други градове между Тунджа и Черно море; Тимурташъ прѣзелъ Ямболъ; а слѣдъ нѣколко години храбрий Лала-Шахинъ, слѣдъ ожесточени борби въ планинитѣ, прѣзелъ Ихтиманъ и Самоковъ.

Това усилване на турцитѣ исплашило сърбскитѣ владѣтели, и тѣ рѣшили да изгонятъ турцитѣ отъ Европа. За тая цѣль тия владетели събрали въ 1371 г. 60,000 души войска, която състояла повечето отъ македонски българе и, подъ началството на краль Вълкашина, потеглили за Тракия. Понеже Мурадъ ималъ въ това врѣме война въ Азия, той не можалъ да извади голѣма сила противъ християнетѣ, и послѣднитѣ пристигнжли безъ никакво съпротивление на р. Марица при Ч., дѣто се расположили безгрижно да пируватъ. Между това Хаджи Илбеки съ 10,000 конника билъ испратенъ отъ Лала-Шахинъ, намѣстникътъ на султана въ Европа, да слѣди движението на християнската войска. Въ една тъмна нощь турцитѣ се хвърлили отъ всички страни на християнския

лагеръ и произвели страшно клане. Думкането на тъпанитѣ, пищенето на зурлитѣ и войнственитѣ викове на турцитѣ смаяли християнската войска и тя се нахвърлила въ вълнитѣ на Марица. Повечето отъ тая войска загинѫли, и малцина видѣли пакъ отечеството си. Слѣдъ това турцитѣ жестоко отмъстили на македонцитѣ въ Македо ия.

Черна. Единъ отъ най-важнитѣ притоци на Вардаръ, мие пелагонийското поле и прѣсича съ дълбокъ проломъ вардарската верига; влива се въ Вардаръ 30 килом. на юго-ист. отъ Велесъ.

Черна-вода. Малъкъ градецъ на Дунавъ въ подрумѫнска Добруджа, съ пристанище и на края на желѣзницата отъ Кюстенджа на Черно море до Дунавъ. Въ ново врѣме румѫнетѣ съградихѫ грамаденъ мостъ на Дунавъ при тоя градецъ, по който минува желѣзницата за Букурещъ.

Черна-гора (на западно-европ. Monténégro). Независимо словѣнско княжество въ западната часть на Балкански п-въ съ прѣдѣли: на сѣв. Херцеговина и Босна, на ист. ново-пазарски санджакъ, на югъ Албания, на зап. Адриатическо море, отъ Дулчино до Антивари (48 килом.) и, отъ Антивари, австрийска Далмация. Простр. 9,080 чет. килом. и насел. 227,841 православни (само 12,924 католици, 10 протестанти, 13,840 мохамедане). Освѣнь нѣколко хиляди албанции малко другоземци, черногорцитѣ сѫ отъ сръбското племе. Сръбский езикъ се е упазилъ въ чистотата си. Въ Брдо много отъ черногорцитѣ сѫ руси, останѫлитѣ черноокн. Дълбоката долина на р. Морача дѣли Ч. на източна и западна. Западната часть е сѫща Црна-гора. Тая часть е еднообразно голо плато съ остръ климатъ; източната часть (Брдо) е гориста и добрѣ напоявана. На сѣв. обработватъ житото, ржѫта, царевицата, тютюна, барбоя; на югъ лозата, смоквата, прасковата, маслината, черницата. Главното занятие е скотовъдството. Климатътъ е лютъ въ планинитѣ, топлъ край морето и въ южнитѣ долини; и флората отговаря на климата: въ крайморскитѣ околности жътвата бива два пѫти въ годината. Най-високитѣ планини въ Брдото сѫ Сто (2,258 мет.), Комъ-Кучки (2,488 мет.). На сѣв. Дурмиторъ (2,567 мет.). Най-голѣмата рѣка е Морача. Отъ езерата Горне Блато и западната часть отъ Шкодренско езеро. Фауната е бѣдна: има мечки, вълци, диви глигани, зайци. Много кукувици, врани и глухари.

Животътъ въ Ч. е още патриархаленъ. За богати минуватъ ония, които иматъ по 2—3,000 лева годишенъ доходъ. Кѫщитѣ сѫ каменни, обикновено отъ по двѣ стаи; живѣѫтъ на „семейства", въ сѫщность на семейни общини (които понѣкога състоѫтъ отъ 300 души). Нѣколко семейства образуватъ братство, братствата образуватъ села или племена. Промишленостьта е нищожна, и занаятитѣ сѫ повечето въ ржцѣтѣ на албанцитѣ. Напрѣдъ всички работи сѫ се оставили на женитѣ; за мѫжетѣ земедѣлието се е имало за срамотно; сега земедѣлческий трудъ е по-на почитъ. Търговията е малко развита: износътъ, който се въскачва на 5 милиона лева на годината, включва едъръ и дребенъ добитъкъ, сирене, риба, пушена пастърма, кожи, вълна. Колкото за вноса, той

се въскачва на около $1\frac{1}{2}$ милиона лева. Образованието почва да се развива. Въ 1851 е имало само 1 училище въ цѣлото княжество: сега има 80 народни училища, една семинария и единъ женски институтъ. Въ столицата, Цетине, има държавна печатница, единичката въ княжеството. Въ тая печатница се печата официалний вѣстникъ *Гласъ Црногорца*. Отъ нѣколко години се въведе конституционно управление, нъ конституционнитѣ нрави малко се прививатъ. Ч. се дѣли на 83 капитанства. Всѣкой капитанъ притежава военна, полицейска, сѫдебна и политическа власть. Единъ сѫдебникъ (сводъ закони) е съставенъ отъ проф. Богишича отъ началата на обикновеното право. До скоро често апелирахѫ прѣко до княза. Между най-важнитѣ центрове сѫ: *Цетине*, столицата (3,000 души); Подгорица (4,000 души), Никшичъ (3,000), Дулчино (2,000), Антивари (1,500), Даниловградъ (1,000), Жаблякъ (1000), Рѣка (800), Нѣгушъ (1,200), Вирбазаръ (500).

Управлението на Ч. е конституциона монархия, наслѣдствена въ мѫжското потомство на Петрови-а-Нѣгушъ. До скоро Князътъ, съ помощьта на единъ държавенъ съвѣтъ отъ 8 члена, отъ които 5 министри, упражняваше една токо-речи абсолютна власть.

Черногорската църква е независима (автокефална).

История. Подъ римското владичество Ч. влизала въ обл. Илирия. Когато сърбетѣ се заселили на Балкан. п-въ, кѫдѣ първата половина на VII-и вѣкъ, тая страна зела името *Зета* и образувала независимо княжество отъ сръбското кралство; тя обгръщала, освѣнь сегашна Ч., градъ Шкодра и Шкодренско езеро съ цѣлото приморие на Адриатическо море между Бояна и Катаро. Тя била люлката на семейството Нѣманичи, което царувало надъ Сърбия отъ 1159 до 1367. Слѣдъ смъртьта на послѣдния господарь отъ тая династия, единъ сърбски болярinъ на име *Балша* станѫлъ токо-речи независимъ князъ на Зета. Неговитѣ потомци управлявали слѣдъ него княжеството до 1421. Слѣдъ смъртьта на послѣдния отъ Балшичитѣ, сръбский деспотъ Лазарь Бранковичъ, данникъ на турцитѣ, напразно се опиталъ да установи властьта си надъ Зета. Зечане си избрали да ги управлява единъ роднина на Башичитѣ, на име Стефанъ *Черни*; и Ч. дължи името си на тоя господарь. Стефанъ, съѫзникъ на Скендеръ-бея, воювалъ срѣщу турцитѣ; той умрѣлъ въ 1471, като оставилъ за свой приемникъ сина си Ивана, комуто народното прѣдание е дало името Иванъ Бей. Съѫзникъ на венецияицитѣ, Иванъ Бей противостоялъ много врѣме на турскитѣ войски. По-късно, изоставенъ отъ Венеция, той изгорилъ столицата си Жаблякъ, за да не падне въ рѫцѣтѣ на турцитѣ и, слѣдъ като заклѣлъ подданницитѣ си да мразѫтъ непримиримо и вѣчно Полумѣсеца, оттеглилъ се съ тѣхъ по токо-речи ненаселенитѣ до тогава височини на Ч. Тамъ основалъ монастиря Цетине въ 1485. Той умр. въ 1490, като оставилъ двама синове, Георги и Станиша. Георги въстържествувалъ надъ брата си, който се помѫчилъ да му отнеме прѣстола. Слѣдъ това той се занимавалъ да реди държавата си и основалъ въ Ободъ (1494) първата извѣстна словѣя-

ска печатница, коя го издавала до 1566 много религиозни книги съ кирилицата. Въ 1499, като отстжпилъ на молбитѣ на жена си, венецианска патрицианка, отишелъ та се установилъ въ Италия безъ намѣрение да се връща. На тръгване, той назначилъ за свой приемникъ цетинския владика (епископъ) Вавила.

Отъ това врѣме, настанени въ пуститѣ си планини, по едно пространство равно едвамъ на [illegible] отъ сегашна Ч., лишени отъ всѣкакви съобщения съ морето, на което приморието било завзето отъ турцитѣ, венецианцитѣ и дубровническата република, черногорцитѣ имали теократическо правление (управлявалъ ги владиката), което продължило до 1852; и понеже владика се не жени, наслѣдвали го братя и внуци. Прѣзъ XVI-и вѣкъ Ч. била свободна отъ страна на турцитѣ, заняти да заякчаватъ могжществото си въ Европа. Отъ 1604, турцитѣ нѣколко пжти се опитвали напразно да турятъ ржка на Ч. Въ 1683, слѣдъ обсадата на Вѣна, Венеция се съжзила съ Австрия и съ Полша срѣщу Турция и поискала съдѣйствието на черногорцитѣ. Черногорцитѣ готовно се отзовали на поканата и 7 години се били съ турцигѣ. Въ 1690, когато Венеция сложила оржжията, шкодренский паша Сюлейманъ нагънжлъ черногорцитѣ дори до Цетине, дѣто изгорилъ монастиря, па и опустошилъ цѣлата страна, като оставилъ малката ободска крѣпость, ключътъ на границата, въ ржцѣтѣ на черногорци потурняци. Въ това врѣме умрѣлъ владика Сава, и народътъ, събранъ въ Цетине, си избралъ за неговъ приемникъ младъ калугеръ, Данило Петровичъ Нѣгушъ (1697). Отъ тогава върховната власть е останжла да нашето врѣме въ ржцѣтѣ на семейството Нѣгушовци. Данило, за да се отърве отъ потурняцитѣ, подкрѣпяни отъ херцеговинскитѣ и албанскитѣ турци, накаралъ да ги исколжтъ на Малка Коледа, въ 1702. Въ 1711, русский царь Петръ Велики, като воювалъ съ Турция, подигнжлъ и черногорцитѣ противъ непріятеля си. Отъ това врѣме водятъ началото си приятелскитѣ отношения между Ч. и Русия. Въ 1712 една турска армия нахлула въ Ч.; Данило я разбилъ при Царевъ Лазъ, на 17 юл., като избилъ 20,000 души. Двѣ години по-късно една нова армия била по-честита, тя проникнжла до Цетине, като опустошила всичко отъ дѣто минжла. Въ 1715 Данило отишелъ въ Русия; той донесълъ отъ тамъ 10,000 рубли, благодареніе на които прѣустроилъ държавицата си. Въ 1716 той нанесълъ нова побѣда на турцитѣ, противъ които не прѣстанжлъ да се бори до смъртьта си (1737). Черногорцитѣ го почитатъ като светецъ.

Даниила наслѣдилъ внукъ му, Сава II, който сжщо нанесълъ нѣколко поражения на турцитѣ. Сава II посѣтилъ Русия (1742) и донесълъ отъ тамъ богати дарове. Въ 1750 той оставилъ властьта на внука си, Василия, а самъ се оттеглилъ въ единъ монастиръ. Василий залѣгнжлъ първенъ да възстанови реда между племената; той посѣтилъ Русия въ 1752; въ 1755 отблъснжлъ едно нападение на босненския везиръ, който му искалъ данъка. Той се върнжлъ въ Петербургъ въ 1766 и умрѣлъ тамъ, като опрѣдѣлилъ за свой приемникъ прѣвнука си,

Петра Петровича Нѣгуша. Въ това врѣме старий Сава билъ принуденъ да земе изново юздитѣ на управлението въ рѫцѣтѣ си. Само слѣдъ смъртьта на Сава, въ 1782, зацарувалъ Петръ.

Новий владика отишелъ тутакси въ Австрия и Русия, да проси помощь срѣщу Турция. Прѣзъ дългото му отсѫтствие шкодренский паша проникнѫлъ дори до Цетине и наложилъ данъкъ на черногорцитѣ. Въ 1788 Петръ помогнѫлъ на Австрия и Русия въ войната имъ срѣщу турцитѣ; въ 1796, той разбилъ шкодренския пашa близо до Спуга, и, на 10 септ. сѫщата година, нанесълъ нова побѣда на турскитѣ войски: по тоя случай русский царь Павелъ го наградилъ съ ордена *Свети Александръ Невски* и съ годишна субсидия 1,000 дуката. Прѣзъ наполеоновскитѣ войни черногорцитѣ се борили срѣщу Наполеона I въ Далмация въ полза на руситѣ, и прѣзели околностьта на Катаро. Нъ въ 1814 Вѣнский конгресъ ги принудилъ да оставѧтъ тая земя на Австрия. Отъ 1814 русското правителство унищожило даваната си отъ 1796 субсидия на Ч. и се дезинтересирало съвсѣмъ отъ бившитѣ си съѧзници. Тая субсидия се възстановила само въ 1825. Въ 1819 Петръ I издържалъ нова война срѣщу турцитѣ съ такъва сполука, че тѣ го оставили на мира до смъртьта му (1830).

Неговий внукъ, Раде Томовъ, който билъ въспитанъ въ Русия, го наслѣдилъ подъ името Петръ II. Въ 1833, II. II рѫкоположили епископъ въ Петербургъ. Той най-напрѣдъ изгонилъ гражданския управитель Вуко Радонича, който искалъ да замѣсти съ влиянието на Австрия влиянието на Русия и съединилъ окончателно въ рѫцѣтѣ си гражданската власть, която не била прѣстанѫла да сѫществува отъ 1499, съ теократическата власть. Петръ II отнелъ наслѣдствената власть, която упражнявали воеводитѣ на племената, и замѣстилъ я съ властьта на единъ сенатъ. Турцитѣ прѣдприели нѣколко похода срѣщу него; отъ своя страна, черногорцитѣ, въ 1840, помогнѫли на възстанѫлитѣ херцеговинци. II. II умрѣлъ токо-речи ненадѣйно въ 1851, като отредилъ за свой приемникъ внука си Данило.

Данило добилъ отъ сената си да удобри намѣрението му да се откаже отъ епископската служба, която до него упражнявали прѣдшественицитѣ му, и да царува като граждански и военень водитель на народа си. Слѣдъ това отишелъ въ Русия, дѣто сѫщо добилъ удобрението на царя. Турция, недоволна отъ промѣната, зела за прѣдлогъ единъ инцидентъ на границата и нахлула въ Ч. Данило нанесълъ блѣскава побѣда на турцитѣ въ долината на Морача (3 дек. 1852). Въ 1853, Омеръ паша, на чело на една 56,000-на армия, нахлулъ въ Ч. отъ три страни въ сѫщото врѣме; черногорцитѣ щѣли да бѫдатъ смазани отъ многобройната сила, когато една намѣса на вѣнския и петербургския кабинети спрѣла непріятелскитѣ дѣйствия. Въ1855, Данило се оженилъ за Даринка Кветичъ, отъ Триестъ. Въ сѫщата година той прокаралъ новъ уставъ за наслѣдството, и новъ граждански и углавенъ законъ. Отъ 1856, черногорцитѣ имали съ Портата нѣколко спрѣчквания, които се свършили съ черногор-

ската побѣда надъ Хюсеинъ паша при Грахово (1858). На 1 авг. 1860, Данило билъ убитъ въ Катаро отъ единъ черногорецъ изгнаникъ.

Сенатътъ възвишилъ тутакси на княжеския чинъ, подъ името Никола I, Даниловия внукъ, 19-годишенъ момъкъ, възпитанъ въ Триестъ и Парижъ. Херцеговинското възстание въ 1862 докарало нова война между Ч. и Турция. Черногорската войска, подъ началството на бащата на княза, Мирко Петровичъ, издържала повече отъ 60 битви срѣщу единъ неприятель три пъти по-голѣмъ; тя цѣла да бѫде съсипана, когато европейската дипломация се намѣсила. Ч. била принудена да подпише тежкитѣ условия на побѣдителя (1862). Въ 1867, князъ Никола посѣтилъ Парижъ, а въ 1869 — Русия, Германия и Австрия. Въ 1875 черногорското правителство подкрѣпяше тайно херцеговинското възстание. На 20 май 1876, заедно съ Сърбия, Ч. обяви война на Турция: 15,000 черногорци потеглихѫ за Невесине. Принуденъ да се оттегли прѣдъ турскитѣ сили, по-многобройни, кн. Никола нанесе едно сериозно поражение на Мухтаръ паша; на 9 окт. сѫщата година той прѣзе Медунъ. Дипломатическата намѣса на Русия спрѣ военнитѣ дѣйствия. Цариградската конференция прѣзъ пролѣтьта въ 1877 прѣдложи въ полза на Ч. една важна отстѫпка отъ земя, която Портата отказа. Войната се подкачи изново прѣзъ юний 1877. Сюлейманъ паша нахлу въ Ч. отъ къмъ сѣв., като проникнѫ прѣзъ прохода на Дуга; нъ турската войска не закъснѣ да се оттегли, повикана да брани Южна България, която се заплашваше отъ русскитѣ войски. Тогава кн. Никола можа да земе нападателно положение: той прѣзе Никшичъ на 27 авг. 1877, послѣ Спичъ и Антивари прѣзъ януарий 1878. Русия постанови за съюзника си, въ Санъ-Стефано, едно поземно увеличение, което Берлинский договоръ намали чувствително. По Берлинския договоръ Турция призна най-сетнѣ формално независимостьта на Ч., и княжеството доби единъ исходъ на Адриатическо море, между Дулчино и Антивари, исходъ отъ който е било лишено отъ три вѣка. Разграничението на новитѣ прѣдѣли се разрѣши окончателно въ 1887. Въ 1879 сенатътъ, учреденъ отъ Петра II, се замѣсти съ държавенъ съвѣтъ и министерство. Посетнѣ князъ Никола по своя инициатива даде на народа си конституция. Отношенията съ Турция зехѫ по-дружелюбенъ характеръ отколкото въ миналото: въ 1883, кн. Никола посѣти Цариградъ, а въ 1903, въ врѣме на македонското възстание, султанътъ отпуснѫ на черногорския князъ единъ заемъ; по послѣдния случай за дезинтересирането на черногорцитѣ и сърбетѣ отъ македонското движение, русското правителство имъ обѣща, че ще ги възнагради за доброто имъ държане, когато му дойде врѣмето; въ сѫщото врѣме султанътъ призна сръбска народность въ Македония.

Библ. Водовозова, *Черногория*, прѣв. Д. Бързицовъ (Пловдивъ, 1885); Reinach, la Serbie et le Monténégro (Парижъ, 1885); Coquelle, Histoire du Monténégro et de la Bosnie (Парижъ, 1895); Душичъ, *Ч*

нагора (на сърбски; Бѣлградъ, 1891); Каулбарсъ, *Бѣлѣжки за Черногора* (на русски; С. Петерб., 1881); И. Ю. Поповичъ-Липовацъ, *Черногорцы и черногорскія женщины* (изд. 3, СПБ., тип. В. В. Комарова, 1890); П. Ровинский, *Черногорія въ ея прошломъ и настоящемъ*, т. I-II (II-и т. въ 2 части),богатъ трудъ по 2305 стр. 8° (СПБ., тип. Акад. Наукъ, 1888 — 1901); Евг. Марковъ, *Путешествіе по Сербіи и Черногоріи*, пѫтни очерки (СПБ., тип. М. Стасюлевича, 1903; 493 стр.).

Черни (Карль Czerny). Нѣмски пианистъ и композиторъ, род. въ Вѣна (1791—1857). Бетховеновъ ученикъ и Листовъ учитель. Много плодовитъ, написалъ повече отъ 800 съчинения за фортепиано; отъ тѣхъ съ всемирна извѣстность се ползуватъ етюдитѣ му. Нему принадлежи и книга Umriss der ganzen Musikgeschichte (Майнцъ).

Черни-връхъ. Най-високата точка въ Витоша и токо-речи въ самата нейна срѣда (2,287 м. надъ мор. равн.) Ч.-в. е голъ и покритъ съ пасбища, между които има мочорливи мѣста.

Черниговъ. Русски градъ, ц. на едноименна губ., на Десна, 1,100 килом. на югъ отъ С. Петербургъ; 27,006 жит. (1897). Фабрики за сукна, платна, кожи, сапунъ. Голѣма търговия. Укрѣпления. — Ч. пръвъ пѫть се споменува въ 907; отъ 1024 билъ столица на *Черниговско княжество.* Въ 1238 черниговский князъ билъ подчиненъ отъ Батухана. Въ врѣме на полския краль Александра, Ч. се отдѣлилъ отъ Полша и се намиралъ подъ властьта на русситѣ до 1618, когато, по дуелинския договоръ, билъ върнѫтъ на Полша;въ 1635 станѫлъ полско воеводство, а въ врѣмето на Хмѣлници билъ върнѫтъ изново на Русия (1654). — Черниговската губ. се намира между смоленската, орелската, курската, пултавската, киевската, минската и мохилевската. Простр. 52,402 чет. килом. и насел. въ 1897 г. 2,297,854 жит. (малоруси, великоруси, евреи, гръци, цигане). Гл. градъ *Нѣжинъ*. Равна земя, твърдѣ плодородна (черноземъ). Здравъ и умѣренъ климатъ. Гл. рѣки на губ. сж: Днѣпръ, Десна, Сожа. Жито, конопи, тютюнъ, много хубави градини. Лозата вирѣе само на нѣколко мѣста. Развито пчеловъдство. Скотовъдство срѣдно. Селского стопанство въ първобитно състояние.

Чернишевски (*Николай* Гавр.). Русски писатель, пропутъ публицистъ, икономистъ и критикъ, род. и умр. въ Саратовъ (1828—1889). Баща му, протоирей, съ голѣмъ умъ и сериозно образование, владѣялъ и старитѣ и новитѣ езици, и билъ исключителна личность въ провинцията. Той билъ единъ евангелски пастирь въ най-доброто значение на думата. Синътъ пъкъ на врѣмето си билъ „въплътенъ ангелъ.“ Синътъ се училъ първенъ въ духовна семинария. За това училище го приготвилъ главно баща му. Кога постѫпилъ въ това заведение, младий Ч. притежавалъ вече огромна начетеность и докаралъ учителитѣ си въ изумление съ своитѣ обширни знания. Слѣдъ двѣ години въ семинарията, Ч. продължилъ занятието си у дома си. Отъ 1846 до 1850 слѣдвалъ въ историко-филолог. факултетъ на с.-петерб. унив. Той усърдно се занимавалъ съ университетскитѣ прѣдмѣти и бѣхъ

единъ отъ най-добритѣ ученици на Срезневски. Въ сѫщото врѣме го привличали социално-политическитѣ въпроси и той станѫлъ убѣденъ фурииристъ; при това макаръ фурииризмътъ да е равнодушенъ къмъ политиката, както напр. за формитѣ на държавния животъ, Ч. на политическитѣ въпроси давалъ голѣмо значение. Слѣдъ като свършилъ университетския курсъ, той билъ въ Саратовъ учитель, дѣто ученицитѣ му го обожавали. Отъ 1853 той писалъ въ *Отечеств. Записки*, а отъ 1855 до 1864 билъ негласенъ редакторъ на спис. *Современникъ*. Прѣвелъ Дж. Ст. Миловитѣ *Основи на политическата икономия* и написалъ при тѣхъ прочути бѣлѣжки (прѣведени послѣ и на франц. езикъ). Дисертацията му *Естетическитѣ отношения на искуството къмъ дѣйствителностьта*, по причина на остритѣ утилитарни възгледи на автора върху искуството, не се утвърдила отъ факултета. Въ 1862 се разразили студенчески безредия въ с.-петерб. унив., усилило се полското движение, станѫли страшни пожари въ С.-Петербургъ, *Современникъ* билъ спрѣнъ и Ч. арестуванъ, а въ 1864 осѫденъ и заточенъ въ Сибиръ. Въ затвора Ч. написалъ романа *Что дѣлать?* (1863; български прѣводъ на К-лъ, *Какво да се прави?* Русе, 1891). Отъ 1864 до 1884 Ч. билъ принуденъ да живѣе въ Сибиръ, първенъ въ каторга, послѣ въ поселение, а послѣ въ Астраханъ. Отъ 1889 се прибралъ въ Саратовъ. Съчиненията му сѫ издадени въ Веве и въ Женева въ 4 тома (1868—1870). Въ Русия сѫ излѣзли: *Очерки гоголевскаго періода разн. литер.*,—*Матеріалы для биограф. Добролюбова* и др. Романъ *Прологъ* е издаденъ извънъ Русия въ 1878. Ч. е писалъ още подъ псевдон. *Скиѳъ* и *Ефіопъ* въ *Современникъ*, подъ псевд. Андреевъ въ *Русск. Вѣдом.* и *Русская Мысль*. Кѫдѣ краи отъ живота си прѣвелъ 12 тома отъ Веберовата *Всемирна История*. За Ч. е писалъ Плехановъ (Щутгартъ, 1894). Това съчин. *Ник. Гавр. Чернишевски* — е прѣведено и на български отъ Г. Бакаловъ (412 стр.; Варна, 1897). За Ч. сѫ писали сѫщо А. В. Смирновъ (въ *Русск. Стар.*, 1890, т. 66); Н. Г. Розановъ (сѫщото спис., 1889, т. 64); Пипинъ (сѫщото сп., т. 64); Евг. Соловьевъ (*Науч. Обозр.*, 1899, 4); Писаревъ, *Сочиненія*; Ивановъ, *Истор. рус. критики*; Головинъ, *Рус. романъ*, (1897) и др.

Черно море (въ старо врѣме, *Понтъ Евксински*). Вѫтрѣшно море, което мие источи я брѣгъ на България, южнитѣ брѣгове на Русия (часть отъ Бесарабия, източната и южната части отъ губернитѣ херсонска, таврическа, екатеринославска, земитѣ на Донскитѣ и Черноморскитѣ казаци и западнитѣ брѣгове на Закавказъ) и брѣговетѣ на турскитѣ области Армения и Мала-Азия. Това море се съобщава съ Срѣдиземно море чрѣзъ Босфорски протокъ, Мраморно море и Дарданелски протокъ и чрѣзъ Иеникалески протокъ и Азофско море. То е на-дълъ, отъ зап. къмъ ист., 1080 килом. и на ширъ, отъ сѣв. къмъ зап., 620 килом. и съ простр. 345,238 чет. килом. Водата му, която затварятъ сравнително ниски и редовни брѣгове, е малко солена, бистра и дълбока, безъ приливи и отливи; често я покри-

ватъ дебели мъгли. Едно много силно течение тласка водата кѫдѣ Мраморно море. Въ Ч. м. има само малки о-ви (Змийскитѣ, Тендра). Главнитѣ притоци на Ч. м. сѫ отъ къмъ Европа: Дунавъ, Днѣстръ, Бугъ, Днѣпръ, Донъ, Кубанъ, отъ къмъ Азия: Иешилъ Ирмакъ, Кизълъ Ирмакъ, Сакрия. Забѣлѣжителнитѣ му пристанища сѫ: Акерманъ, Одеса, Николаевъ, Херсонъ, Севастополъ, Анапа, Суджукъ-кале, Сухумъ-кале, Анаклия, Рудутъ-кале, Поти, Трапизондъ, Синопъ, Варна, Бургасъ и др. Парижский договоръ, отъ 1856, обяви Ч. м. неутрализирано; нъ Русия доби (виж. *Лондонски конференции*) отмѣнението за себе си на това постановление въ 1871 и изново създаде въ това море военна флота. — Въ старо врѣме, гръцитѣ наричали Ч. м. *Понтосъ Аксеносъ* (негостоприемно море), толкова поради опасноститѣ на плуването по него, колкото и по причина на дивитѣ обитатели на прибрѣжията му, особено на таврitѣ. По понятията на гръцитѣ, това море било напълнено съ подмоли и подводни камъне, брѣговетѣ му покрити все съ мракъ и смѣлитѣ мореходци погинвали по него жрътви на смѣлостьта си. Слѣдъ похода на аргонавтитѣ, то било прѣименувано въ *Понтосъ Ексеносъ* (гостоприемно море). Първий отъ гръцкитѣ географи, който съобщилъ за него едно ясно понятие, билъ Страбонъ (60 год. прѣди Р. Х.); слѣдъ него писали Помпоний Мела, Птоломей и др.; а два вѣка подиръ Страбона, Алавий Адрианъ обходилъ около брѣговетѣ на Ч. м., описалъ ги въ книгата си *Периклъ* и поднесълъ описанието на импера. Адриана. Още много врѣме прѣди Христа, гръцитѣ имали тамъ свои колонии, каквото Пантикапея, Амфиполисъ и др.; послѣ тия страни влѣзли въ състава на Понтийската държава, покорена отъ римлянетѣ въ 63 пр. Р. Х. Византийцитѣ сѫщо се занимавали съ черноморска търговия, нъ нахлуването на варваретѣ, а послѣ на дивитѣ татарски орди, унищожило възникнѫлата тамъ търговия и просвѣщение; въ срѣднитѣ вѣкове търговията по Ч. м. завладѣли венецианцитѣ и особено генуезцитѣ, които основали тамъ свои колонии, зети отпослѣ и разорени отъ турцитѣ. Отъ когато се присъединили сѣвѣрнитѣ брѣгове на Ч. м. на Русия въ врѣмето на Екатерина II (по кайнарджиския миръ, 28 юн. 1774) наченѫла за тѣхъ нова епоха. Потомкиновата твърда воля расхубавила тая пуста страна, въ която възникнѫли градове Херсонъ, Николаевъ и по-сетнѣ Одеса, която сѫ нарекли житницата на Европа и която е съсрѣдоточила въ себе си токо-речи цѣлата вънкашна житна търговия на южна Русия. — Нашето знание за Ч. м. е много непълно; само въ 1890 русската канониерка *Черно-море* направи научни изслѣдвания, и остава още много да се прави. Досегашнитѣ издирвания подтвърдяватъ, че Ч. м. не е часть отъ Срѣдиземно море, сир. единъ обширенъ заливъ отъ него, както се е мислило напрѣдъ; геологическото му строение е различно, и съобщението му съ Срѣдиземно море станѫло много по-късно.

Черновицъ (Czernovitz). Гл. градъ на Буковина (Австрия), на Прутъ, и на желѣзн. отъ Лъвовъ за Яшъ, 740 килом. на ист. отъ Вѣна и 224 килом. на юго-

ист. отъ Лъвовъ; 67,622 жит. (1900). Доста голѣма търговия съ Германия и съ Молдава; фабрики за кола, усмарници и др. Забѣлѣжит. съборна църква. Сѣдалище на патриархъ, който стои на чело на цѣлата православна църква въ Австро-Унгария.

Черноглавъ. Връхъ, отъ който се почва Бѣлоградчишкий балканъ, 9 килом. на югъ отъ Врѣшка—чука и 862 м. надъ морското равнище.

Черноризецъ Храбръ (Чръноризьцъ Храбръ). Български калугерь, който живѣлъ въ края на IX и началото на X вѣкъ и знаялъ добрѣ както родния си езикъ, така и гръцката писменость. Нему принадлежи едно отъ най-старитѣ свидѣтелства за происхождението на словѣнската азбука и за началото на писмеността у словѣнетѣ. Тоя паметникъ е извѣстенъ подъ двѣ заглавия: „О писменехъ, чръноризьцѣ Храбра“ или „Сказаніе како състави святый Кирилъ Словѣномъ писмена противоу іазыкоу“, и въ четире списъка, отъ които ржкописътъ на московската синодална библиотека се има за най-стария и се отнася на 1348 год. Това изглежда да е откѫслекъ или продължение отъ друго, голѣмо съчинение, което е било съ него въ тѣсна връска (което се заключава отъ частица „оубо“, която се намира въ самото начало на разказа). Отъ Ч-вия разказъ се искарватъ три положения: 1) че словѣнетѣ до примането на християнството не сѫ имали азбука, а сѫ употрѣбявали рѣзки и работи, 2) че слѣдъ примането на християнството и до св. философъ Кирила словѣнетѣ сѫ били принудени да употрѣбяватъ латинскитѣ и гръцкитѣ букви и 3) че най-сетнѣ философъ Константинъ, нарицаемъ Кирилъ, „сотвори имъ писмена тридесѧте и осмь, ова оубо по чиноу гръчьскыхъ писменъ, ова же по Словѣньстѣи рѣчи“. Правенитѣ възъ основа на първото положение заключения за сѫществуването у староврѣменнитѣ словѣне особени руничьски писмена до сега не сѫ се потвърдили. Ч. Храбровото съчинение се е издавало нѣколко пати въ Русия и другадѣ. Виж. К. Калайдовичъ, *Іоаннъ экзархъ болгарскій* (Москва, 1824); О. Бодянскій, *О времени происхожденія славянскихъ письменъ* (съ 19 снимки, Москва, 1855); Safařik, O pismenech crŝnorisca Chrabra. Památky drevniho pisemnictvi Jihoslovanuv (Прага, 1851; 2 изд., допълнено отъ Иречека, пакъ тамъ 1873); сѫщи, Slovanské Starozitnosti (има рус. прѣводъ); M. Hattala, статия въ Casopis M. Kral. Ceskeho (1858, стр. 117—129).

Черняевъ (Мих. Гр.). Русски генералъ-лейтенантъ (1828—1898). Служилъ въ русската армия въ Кримъ и въ Кавказъ. Въ 1864 на чело на единъ походъ зелъ Ташкентъ, нъ за непокорство билъ уволненъ и станѫлъ въ Москва нотариусъ. Посетнѣ бѣ единъ отъ виднитѣ словѣнофилски агитатори и, отъ 1873, доби въ Петербургъ издаването на вѣстн. *Русскій Міръ*, консервативенъ органъ, вдъхванъ отъ Фадѣева и поддържанъ донѣдѣ отъ Лобановъ-Ростовски. Тоя вѣстникъ нѣма сполука и Ч. въ 1876 го прѣдаде на други. Прѣзъ есеньта въ 1875, когато станѫ възстанието въ Херцеговина, Ч. единъ

отъ първитѣ видѣлъ въ него началото на важни събития, свързани съ съдбата на словѣнетѣ въ Истокъ. Доклѣ продължаваше това възстание,—то трая двѣ-три години,—той влѣзълъ въ сношение съ сръбското правителство и билъ поканенъ въ Бѣлградъ да ржководи военнитѣ дѣйствия въ замислената отъ князъ Милана война противъ Турция. Русската дипломация, като се научила за тия прѣговори, зела мѣрки, да се не позволи на Ч. да отиде отъ Петербургъ въ странство. Ч. заобиколилъ това запрѣщение: той отишелъ въ Москва, дѣто си извадилъ задграниченъ паспортъ безъ никакво затруднение; прѣдадената по телеграфа заповѣдь за задържането му на границата сѫщо закъснѣла, и прѣзъ юний 1876 Ч. бѣше вече въ Бѣлградъ. Извѣстието за неговото назначение главнокомандуващъ на главната сръбска армия послужи като единъ сигналъ за нахлуването въ Сърбия на доброволци—нѣколко хиляди руси, българе (за българетѣ доброволци прѣзъ тая сърбска война виж. *Ивановъ* Ив. С. и *Опълчение*) и др. и направи тая сърбска война нѣщо като русско народно прѣдприятие. Ч., който командуваше моравския корпусъ отъ сърбската армия противъ турцитѣ, биде разбитъ при Алексинацъ. Тоя ходъ на войната не отговори, разбира се, на горещото очакване на словѣнофилитѣ, нъ докара прѣката дипломатическа намѣса (виж. Сърбия, *история*) и послѣ военната намѣса на Русия въ Балкански п-въ, въпрѣки миролюбивитѣ намѣрения на русската дипломация. Въ 1877 Ч. не доби отъ правителството си назначение. Прѣзъ 1882—84 бѣше генералъ-губернаторъ на Туркестанъ. Въ 1884 биде уволненъ за твърдѣ самостоятелното си поведение въ отношенията си къмъ военния министръ. За нападенията си на правителственитѣ мѣрки въ Азия биде въ 1886 отстраненъ отъ Военния Съвѣтъ; отъ 1890 бѣше пакъ членъ на тоя съвѣтъ; почина въ 1898 въ родовото си имение Тубишка, въ могилевска околия.

Чероки. Индийско племе въ Съединенитѣ Държави, живѣе отъ 1838 въ Индийската територия, на зап. отъ Мисисипи, близо до държави Мисури и Арканзасъ. Тия люде, около 17,000 на брой, се управляватъ по своитѣ закони, сега сж цивилизувани и християне, и дори иматъ вѣстникъ, който се пише на езика имъ. Едно врѣме тѣ сж били многобройни; нѣколко области носятъ името имъ въ Георгия, южна Каролина, Алабама, Иова.

Честолюбие. Търсене вънкашна честь, уважение, почитъ.—**Честолюбецъ.** Който ламти за чинове, отличие, слава.

Честѫрфилдъ. Англ. градъ (обл. Дерби), 32 килом. на сѣв. отъ Дерби, по желѣзница, на р. Ротеръ; 25,000 жит. Хубава готическа църква отъ XII-и вѣкъ. Честѫрски каналъ (64 килом.) съединява Ротеръ съ Трентъ.

Честѫрфилдъ (Лордъ Филипъ Д. Chesterfield). Английски държавникъ, ораторъ и писатель; род. и умр. въ Лондонъ (1694—1773); училъ се въ Кямбриджъ. Билъ първенъ членъ въ долната камара, а слѣдъ бащината си смъртъ постѫпилъ въ горната; въ 1746 станѫлъ министръ, нъ слѣдъ двѣ години по причина на лошо здравие се оттеглилъ

отъ кабинета; слѣдъ 3—4 години оглушалъ. Отъ тогава се посветилъ на литературата и дружилъ съ Попа, Суифта и други отлични съврѣменни литератори. Неговитѣ *Писма до сина му* добили европейска извѣстность; отъ другитѣ му съчин. забѣлѣжителни сж *Miscelaneous works* и *Posthumous pieces*.

Честѫръ (Chester) Англ. градъ, ц. на обл. Чешайръ, на р. Ди, канализирана и по която се прѣнасятъ суровитѣ произведения на областьта и стокитѣ на Манчестеръ и Бирмингамъ, 260 килом. на сѣв.-зап. отъ Лондонъ, 30 килом. на юго-ист. отъ Ливерпулъ, 9 килом. отъ Ирландско море; 42,000 жит. Честѫрското пристанище, въпрѣки конкуренцията на Ливерпулъ, върти още важна търговия съ сирене, мѣдь, желѣзо, каменни вѫглища. Градски стѣни отъ римско врѣме; замъкъ, построенъ отъ Вилхелма I, хубава сѫксонска църква. Прочутъ мостъ на Ди.

Честѫръ. Градъ въ Съедин. Държави (Пенсилвания), при устието на Честѫръ-Крикъ; 34,000 жит. (1900). Голѣми корабостроителници. Фабрики за памучни и ленени платове.

Четверовластникъ. Въ старо врѣме титла на управитель на римска область, подчинена само на римския императоръ. Съ тая титла управлявали Иудея Иродъ Велики, и слѣдъ него сѫщеврѣменно синоветѣ му Антипа и Филипъ. Понеже властьта на ч. е била равна съ царската, Иродъ се нарича на нѣкои мѣста и царь (*Библ.*).

Четирекантонно езеро (lac des Quatre cantons). Швейцарско езеро, около 400 м. надъ морск. равн., между кантони Люцернъ, Ури, Унтервалденъ и Швицъ; 38 килом. на-дължъ и най-много 3 килом. на-ширъ. Важно параходоплаване прѣзъ лѣтния сезонъ. Брѣговетѣ на това езеро сж мили за швейцарцитѣ, на които наумяватъ Вилхелмъ Теловитѣ подвизи и др.

Чехия. Едно врѣме независима държава, сега часть отъ австроунгарската империя; съ простр. 51,955 чет. килом. и съ прѣдѣли: на сѣв. кралство Саксония и прусска Силезия, на ист. Прусия и Моравия, на югъ Долна-Австрия и на зап. Бавария. Къмъ Моравия Ч. прѣдставлява терасообразни възвишения, а отъ другитѣ страни е заобиколена съ планини: на зап. съ Бемервалдъ, на сѣв. съ Ерухебиргъ, на ист. съ Исполиновитѣ планини и клонове отъ Судетскитѣ. Нѣколко бърда отъ тия планини се склоняватъ въ вѫтрѣшностьта на страната. Ч. повечето принадлежи на басейна на Елба, която зима началото си въ източна Ч., при Мелникъ става корабоплавателна, прибира отдѣсно: Цидлина, Изеръ, Пулсницъ и отлѣво: Аупа, Метлава, Адлеръ, Вълтава, (Молдава), Егеръ и Бѣла. Вълтва извира въ Бомервалдъ и е корабоплавателна отъ Будвейсъ до Елба, разстояние отъ 236 килом. Климатътъ на Ч. е студенъ въ планинскитѣ мѣстности — по-високитѣ върхове сж покрити съ снѣгъ прѣзъ по-голѣмата часть отъ годината, — въ мекъ въ долинитѣ и изобщо здравъ.

Население, вѣра и образование. Цѣлото население на Ч. въ 1900 се е прѣсмѣтало на 6,318,280 жит., отъ които 3,644,188 (62.79%) чехи и 2,159,011 (37.20%)

нѣмци. Чехитѣ живѣятъ главно въ срѣдата и въ източна Ч., а нѣмцитѣ прѣдимно по крайнинитѣ, особено на сѣв. и юго-зап. Останѫлата часть отъ населението сѫ евреи. Грамадното болшинство отъ населението сѫ католици (96%); останѫлитѣ сѫ протестанти, иудеи, старо-католици и 1,180 безъ религия; при това напрѣдъкътъ на чешската народность е твърдѣ голѣмъ отъ половинъ вѣкъ насамъ. Семейства, които прѣди 50 години сѫ се имали за нѣмски, сега сѫ чисто чешски. Нъ чехитѣ въ Ч. не трѣбва да се отдѣлятъ отъ еднородцитѣ имъ въ Моравия и Силезия, които сѫ дѣлили тѣхната политическа сѫдбина и които сѫ тѣсно свързани съ тѣхния литературенъ животъ. Има най-малко 1,500,000 чехи въ Моравия и 120,000 въ Силезия. Тия цифри събрани даватъ сборъ повече отъ 5 милиона; отъ друга страна словацитѣ въ Унгария, които надминуватъ 2 милиона, сѫ били или сѫ повече или по-малко подчинени на нравственото влияние на словѣнска Ч. Най-сетнѣ, не трѣбва да се забравя, че Ч. отъ половинъ вѣкъ е посѣяла доста голѣми колонии въ сѣв. Америка (до 250,000 души), въ Русия (волинската губерния) и въ Кавказъ. Много чехи има въ Вѣна и Мюнхенъ. Грамадното болшинство отъ населението, народнитѣ маси сѫ много привързани на католичеството; протестанти има около 200,000. Църковната иерархия е отъ 3 епископа подъ вѣдомството на пражския архиепископъ. Просвѣщението се е распространило много: Ч. е една отъ най-просвѣтенитѣ страни на австр.-унг. империя; тя притежава 2 университета — единъ нѣмски и единъ чешски — въ Прага (виж. това име), 18 нѣмски и 17 чешски гимназии, 17 реални гимназии, отъ които 9 нѣмски; 13 нормални училища и др. Началното образование е сѫщо напрѣдналло; то брои за двата езика 4,713 училища и неграмотнитѣ сѫ много малко (7% въ 1880). Прага е сѣдалище на Кралевско Дружество на Наукитѣ и ще притежава наскоро една Академия. Чехитѣ сѫ изобщо даровити и интелигентни, трудолюбиви, смѣтливи, способни за езицитѣ и иматъ особена дарба за музиката; затова и много чехи се срѣщатъ въ всички оркестри изъ Европа.

Ч. минува за една отъ най-богатитѣ страни въ Европа. Рударството доставя сребро, олово, мѣдь, желѣзо, стипца и нѣкои драгоцѣнни камъне. Каменни въглища Ч. искарва повече отъ всички останѫли части въ империята заедно. Ч. е едничката страна на свѣта, дѣто на такъво малко пространство има толкова много прочути минерални води. Планинитѣ сѫ волканически и на това обстоятелство сѫ задължени повечето минерални води за происхождението си. Най-славнитѣ сѫ: 1) Карлсбадскитѣ — топли горчиви води; 2) Мариенбадскитѣ —студени горчиви води; 3) Егеръ-Франенбадскитѣ — студени горчиви води; 4) Теплицскитѣ; 5) Елизенбадскитѣ и др. Толкова изобилна съ минерални богатства, Ч. нѣма солни рудници; сольта се внася отъ Германия и Галиция.

Земята е изобщо плодородна. Пшеницата, що се добива въ Ч. е около $^1/_7$ отъ всичката пшени-

ца, която дава империята. Произвожда и много ржжь, ячемикъ и овесъ. Въ сѣверна Ч. цъвти градинарството; винодѣлието на Елба до Мелникъ, хмѣлътъ се развъжда въ много мѣста, а ленътъ всждѣ, нъ не доста за вжтрѣшно потрѣбение. Горитѣ сж прѣвъсходни. Дивечътъ въ горитѣ изобилва, и породата фазани е прочута. Отъ домашнитѣ животни се развъждатъ много гжски и кокошки. Рогатъ добитъкъ, овце, кози и свине се развъждатъ твърдѣ много въ нѣкои мѣстности.

По фабричната промишленость, Ч. занимава лично мѣсто между европейскитѣ страни. Лененото, вълненото и сукненото производства цъвтжтъ въ огромни размѣри. Важни промишлени произведения сж стъклени, глинени, желѣзни, кожени стоки, цвѣклена захарь, бира и ракия. Другъ важенъ промишленъ клонъ е производството на хартия: Ч. произвожда повече отъ половината отъ всичката хартия, що произвожда империята. Срѣдоточия на промишленостьта сж Прага и Райхенбергъ, а на търговията Прага. Вълтава и Елба, по които работжтъ параходи, турятъ Ч. въ съобщение съ Германия; трамвалъ който, въ 1869, е съединявалъ тия двѣ рѣки при Будвайсъ и Линцъ, е билъ най-старий въ Европа. Ч. има добри пжтища и най-гжстата желѣзнопжтна мрѣжа въ цѣлата империя. Срѣдоточието на тая мрѣжа, която достига до 5,000 килом. и свързва страната съ баварскитѣ, саксонскитѣ, силезскитѣ, австрийскитѣ и унгарскитѣ желѣзници, е Прага.

Чешски езикъ и литература. Чешский езикъ е едно отъ западнословѣнскитѣ нарѣчия, ближно до полското; на него говорятъ въ Чехия. Словацкий езикъ може да се гледа като едно нарѣчие отъ чешския езикъ. Ближенъ до чешския е езикътъ на сърбо-лужичанетѣ. Моравското нарѣчие донѣйдѣ се различава отъ сжщо чешското, напр. съдържа твърдата l. Чешский езикъ се отличава съ богатство на кореннитѣ думи, съ лесно словопроизводство и размѣстване на думитѣ и е твърдѣ способенъ да подражава старовременнитѣ ритми. Чехитѣ пишжтъ съ латинската азбука, приета намѣсто нѣмската отъ 1830.

Чешската литература дѣлжтъ на три периода: 1) Отъ най-старо врѣме до Хуса (отъ 800 до 1410). За най-стари паметници на чешската литература сж се имали напрѣдъ Зеленогорский ржкописъ ужъ отъ VIII-и вѣкъ и Краледворский ужъ отъ XIII-и вѣкъ. Сега за тия ржкописи е доказанъ единъ подлогъ; ала е несъмнѣнно, че Г(Х)анка (виж. това име), изнамѣрвачътъ на Краледв. ржк., се ползувалъ при тоя подлогъ отъ староврѣменни источници. Стихотворството на чехитѣ се намирало първенъ подъ латинско-нѣмско влияние. Въ началото на XIV-и вѣкъ се появилъ единъ приписванъ Далимилу, нъ написанъ отъ неизвѣстенъ рицарь около 1315 ритмованъ лѣтописъ на чешската история, а въ края на XIV вѣкъ — единъ Ткадлечковъ прозаиченъ расказъ. Въ сжщото врѣме се появили сатирическо-дидактически произведения: *Прапирня на водата съ виното* и др. Уцѣлѣла е и една староврѣменна драма или мистерия, *Търговия на масла*. Най-старий подлиненъ па-

метникъ е единъ откъслекъ отъ Йоновото *Евангелие* въ чешски прѣводъ отъ X-и вѣкъ. Едно бързо развитие добила чешската литература слѣдъ 1348, сир. отъ когато се основалъ пражский университетъ (виж. *Прага*).

Вторий периодъ, така наречената златна епоха на чешската литература, захваща отъ Ивана Хуса, отъ 1410 до 1620. Тука се отнасятъ много богословски съчинения, свещени пѣсни на хусититѣ, държавни грамоти и писма на държавници. Хусъ писалъ много по чешски, въвелъ новъ правописъ и, изобщо, заслугитѣ му въ областьта на езика сж голѣми. Дѣлото му продължили чешкитѣ или моравскитѣ братя и чешкитѣ хуманисти. Най-важний чешски поетъ отъ тая епоха е Симонъ Ломницки (умр. слѣдъ 1622).

Третий периодъ (1620 — 1774) е забѣлѣжителенъ по испадането на чешската литература. Тридесетгодишната война имала найпагумно влияние на умствения животъ и литературата на чехитѣ. Много книги били изгорени; чешския езикъ останѫлъ езикътъ на народа, а писменъ станѫлъ повечето латински езикъ. Ала въ тая епоха живѣлъ гениалний Коменски (виж. това име), чешски педагогъ и енциклопедистъ.

Четвъртий периодъ (1774 — 1860) е периодътъ на възраждането на ъешската литература. На 6 дек. 1774 излѣзълъ царски указъ, който заповѣдвалъ въвождането на нѣмски езикъ въ всички училища по Чехия; въ тая насилствена мѣрка извикала противодѣйствие. Патриоти графъ Кински, историкъ Пелцель, Паршекъ, Прохацка, народни пасателе Венцель Крамериусъ и Францъ Томза и извѣстний зналенъ на словѣнскитѣ езици Иосифъ Добровски извикали изъ забвение родния езикъ и го възвисили. Поетитѣ на онова врѣме сж Пухмайеръ, Степницка, Свобода и др. Въ най-главнитѣ литературни дѣйци прѣзъ тоя периодъ сж споменѫтий Дубровски, Юнгманъ (авторъ на *История на чешската литература*, 1825; *Народенъ Рѣчникъ*, 1839), словакъ Коларъ (авторъ на велика романтическа поема *Славината Дъщеря*, къ която се яъспѣватъ злочестинитѣ и славата на словѣнското плѣме), В(Х)анка, Шафарикъ (виж. това име), Полацки (виж. това име). Отъ 1860 се наченва най-новий периодъ. Доста е да се споменѫтъ поетьтъ Витеславъ Халекъ (1835 — 1874), Неруда, Врхлицки, Елиза Красногорска, Святополкъ Чехъ, драматѣргъ Държабекъ. Основателката на чешския романъ, който има особено народенъ и сторически характеръ, е била Каролина Светла; между другитѣ въ романа се е отличила Божена Нѣщова (1820—1862). Отъ историцитѣ забѣлѣжителни сж още Томекъ (авторъ на една *История на Прага*, монументаленъ трудъ), Константинъ Иречекъ (виж. това име), Нерволфъ (авторъ на *Словѣнската* взаимность); за прѣдисторическата култура пише Нидерле (има русски прѣводъ.) Отъ философитѣ забѣлѣжителни сж: Дастихъ (1834 — 1870), Дурдихъ (авторъ на *Естетика*), Масарикъ. Отъ естествоиспитателитѣ: Пуркине, ботаникъ Челяховски, астрономъ Ценгеръ, математикъ Вейръ. Отъ философитѣ: Хебацеръ, Хаталъ, Квичало, Нидерле. По историята на чешската литература: Юнгманъ, Ире-

чекъ, Пипинъ (*въ Истор. Славян. литерат.*), Байеръ, Бачковски, Тифтункъ, Шемберъ и Ригеровитѣ и Отовитѣ статии въ чешкитѣ енциклопедически рѣчници (Ригеровий, 1854—74 и Отовий 1888—1898).

Скорошното основание на народния *Голѣмъ Театръ*, който се дължи на общонародна подписка и на чешския университетъ, е отворило нови пѫтеки на драматическото искуство и на научната литература. — Периодическитѣ вѣстници и списания се броѧтъ съ стотини. Политическото ораторство е намѣрило случай да се развие въ парламентарнитѣ събрания, главно въ пръжската диета. Най-забѣлѣжителни оратори сѫ били въ нашия вѣкъ Сладковски, Палацки, Ригеръ, Грегръ. Литературата се поддържа чудесно отъ умственія жаръ на народа. Нѣкои книги се отпечатватъ до 60,000 екземпляра. Чешский народъ дължи особена благодарность на своята литература: тя го е истръгнѫла отъ смъртьта.

История. Първобитнитѣ обители на Ч. били *боитѣ*, келти, които се заселили въ страната въ II-и вѣкъ прѣди Р. Х. Боитѣ били изгонени около началото на християнската ера отъ маркоманитѣ, които на реда си били измѣстени въ VI-и вѣкъ отъ чехитѣ. Историята на чехитѣ е историята на единъ словѣнски народъ прѣдъ нѣмски племена и който постоянно се е борилъ за да поддържа независимостьта си и дори народностьта си. Около 627 — 662. Само съединилъ малкитѣ княжества на Ч., пъ за малко врѣме. Карлъ Велики прѣдприелъ единъ походъ въ Ч. въ 805—806; въ 849 въ Ч. била унищожена токо-речи цѣлата войска на императора Лудовика. Къдѣ края на IX вѣкъ (874?) Светополкъ, моравски краль покръстенъ отъ Св. Методия, покорилъ Ч. и въвелъ въ нея християнската вѣра съ словѣнското богослужение, което не закъснѣло да стане прѣдмѣтъ на гонение отъ страна на нѣмското духовенство и да остѫпи мѣстото си на латинското богослужение. На чело на Ч. стояли херцозитѣ на Прага, които въ 895 се прилѣпили до нѣмската империя. Болеславъ II (967—99) и Бржетиславъ I (1037 — 1035) съединили Моравия съ Ч. Херцогъ Вратиславъ II добилъ въ 1086 кралевска корона отъ императора Хдриха IV. Оттокаръ II доста расширилъ могѫществото на Ч., не послѣ билъ принуденъ да отстѫпи всичко на Рудолфа хаубсбургски. Неговий домъ угаснѫлъ въ 1306. Отъ 1310 до 1437 Ч. се управлявала отъ Люксембургския домъ. Въ врѣме на импер. Карла IV Ч. достигнѫла до най-голѣмия си разцвѣтъ. Като чешски краль Карлъ IV е оставилъ най-добритѣ спомени; той основалъ пражския университетъ (1348), първия въ срѣдна Европа, построилъ прочутъ мостъ на Влтава, Карлщайнския замъкъ, наредилъ ползуването съ Карлсбадскитѣ води; повикалъ въ Прага словѣнски калугери и въ Златната була прѣдписалъ на избирателетѣ изучването на словѣнски езикъ, въ който дълбоко се интересувалъ. Нъ съ завѣщанието си той расчленилъ чешската корона, като оставилъ на сина си Вакслава Ч. и Силезия, на брата си Ивана Моррвия. Въ врѣме на Венвислава IV (1348 — 1419) подкачили смутоветѣ на хусититѣ.

Слѣдъ Венцеславовата смърть, неблагоразумнитѣ мѣроприятия на импер. Сигизмунда възбудили въ Ч. една 16-годишна война, на която сетнината била, че Ч. станѫла избирателно кралство. Въ 1458, на прѣстола се въскачилъ хитрий и способенъ протестантски благородникъ Георги Подебрадъ. Неговий приемникъ Владиславъ (1471—1516) билъ избранъ (1490) сѫщо за краль на Унгария, и прѣнесълъ резиденцията си въ Офенъ, дѣто прѣбивавалъ и синътъ и приемникътъ му Лудовикъ (1516—1526). Слѣдъ неговата смърть въ бой срѣщу турцитѣ при Мохачъ (1526), Ч. и Унгария минѫли въ рѫцѣтѣ на Фердинанда I австрийски, който билъ жененъ за Лудовикова сестра. Отъ това врѣме, Ч. влѣзла въ състава на Австрия. Въ царуването на Фердинандовия внукъ Матвѣя се почнѫли въ Ч. вълнения, прѣдвѣстници на 30-годишната война. Слѣдъ битвата при Бѣла-планина (1620) настанѫла въ Ч. реакция. Австрия съ кръвь залѣла цѣлата страна, конфискувала много имоти: протестантската вѣра, приета отъ три четвърти отъ населението, била истрѣбена; повече отъ 36,000 семейства побѣгнѫли въ Полша, Саксония и Швеция. Въ царуването на Мария Терезия и Иосифа Ч. като че клонила къмъ страната на Австрия. Въ най-новитѣ врѣмена чехитѣ сѫ водили тежка борба въ полза на народностьта си, и противъ нѣмското господство. Борбата се почнѫла въ литературата и се проявила въ 1848 въ едно открито възстание, което било потушено сѫщата година съ бомбардирането на Прага. Виж. Pelzel, Geschichte der Böhmen; Palacky, Geschichte von Böhmen (5 т., Прага, 1836—1867); Palacky, Dějiny narodu českého v Čechách a na Morave (нѣм. изд.); W. Tomek, Deje kralovstvi Českého (1—6 изд., 1850—1891; има нѣмски прѣводъ отъ автора и русски, подъ редакц. на Яковлева, СПБ., 1868); W. Tomek, Dejepis mesta Prahy (ч. 1—10, прод.); A. Bachmann, Geschichte Böhmens (т. I, до 1400, Гота, 1899); Jirecek, Slovanské pravo v Čechách a na Morave (т. I—Ш, 1863—72); Jar. Celakovsky, Povsechne české dejiny pravni (виж. Ottuv Slovnik Naucny, т. VI, 1893, и отдѣлно, двѣ издания); Jul. Lippert, Social-Geschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit (т. I—II, 1896—1898); А. Ясинскій, *Очерки и изслѣдованія по соціальной и экономической исторіи Ч. въ срѣдніе вѣка* (т. I, 1901); *Паденіе земскаго строя въ чешскомъ государствѣ* (1895); Iaroslav Vlach, Die Tchecho-Slaven (Вѣна, 1883); J. Preux, la Question des langues en Autriche (Парижъ, 1888). Между най-важнитѣ исторически и археологически списания и периодически издания сѫ: Casopis Musea kralevstvi Českého (отъ 1827); Vestnik České Akademie отъ 1891; Sbornik historicky (Ree. Ant. Rezek., т. I—IV, 1883—1886). За пълна библиография по историята на Ч. виж. въ недовършения трудъ на праж. Ч. Зиберта (Cenek Zibrt), Bibliographie české historie (т. I—II, 1900—1902).

Чеховъ (*Ант.* Пав.). Русски

белетристъ (1860—1905). По звание лѣкарь. Неговитѣ дребни разкази и очерки сѫ се печатали първенъ въ вѣстницитѣ и юмористическитѣ списан я, послѣ сѫ били издадени отдѣлно въ сбирки (*Пестрые разсказы, Въ сумеркахъ, Хмурные люди*). Слѣдъ това е писалъ редъ разкази въ списанията *Русская Мысль, Жизнь* и др. Писалъ е и драми: *Ивановъ, Чайка, Дядя Ваня*; нъ много повече се цѣнѣтъ разказитѣ му. Ч. е майсторъ, главно, въ описване подробноститѣ. Въ началото на попрището му критиката го е поставяла между второстепеннитѣ писатели; тя припознала таланта му слѣдъ като го оцѣнила публиката. У насъ въ отдѣлни издания бѣхѫ прѣведени до скоро отъ по-голѣмитѣ Ч-ви разкази само два: *Дамата съ кученцето*, прѣв. Г. Б. (Варна, 1900) и *Моята жена*; отъ по-дребнитѣ му разкази има повече распръснѫти изъ списанията: въ *Мисъль* (VI год.) *Спи й се, Педагогически скандалъ, Гиго струпарътъ*; въ *Българ. Прѣгледъ* (V год.) *Хладна кръвь*. Отъ драмитѣ и комедиитѣ му сѫ прѣведени вече петь-шесть. Неотдавна съчиненията му, прѣв. отъ К. Митишевъ подъ редакц. на А. Карима, почнѣхѫ да се издаватъ въ редъ сбирки (Тутраканъ).

Чеченици. Кавказско племе въ Русия, най-войнственото въ Кавказъ, което населява сѣверния склонъ на Кавказскитѣ планини, кѫдѣ ист. Ч. сѫ покорени отъ руситѣ въ 1859. Много ч. се прѣселили въ 1865 въ Турция, дѣто погинѫли отъ тифъ, холера и малката шарка. Тѣ сѫ въ Кавказъ на брой 75,000, и се поминуватъ съ земедѣлие и скотовъдство. Въ прѣдишнитѣ врѣмена ч. били обърнѫти въ християнството, нъ сега повечето сѫ мохамедане сунити. Виж. А. Берже, *Чечня и ч.* (Тифлисъ, 1859).

Чешайръ или *Честеръ* (Cheshire). Область въ западна Англия, допира до Ирландско море; простр. 2,659 чет. килом. и насел. 814,555 жит.; 4/5 отъ цѣлата повърхность, равнина (височини до 60 м.); на изток. прѣдѣлъ се простира едно бърдо хълмове (връхъ Ексъ Еджъ, 552 м.); на зап. сѫ Пекфортонски хълмове. Гл. рѣки сѫ Мерси и Дъ; мрѣжа канали служѫтъ на търговията и за поене земята. Прѣобладаватъ сѣнарството и скотовъдството. Отдавна се слави честерското сирене, добрѣ познато въ европ. страни. Добиватъ се каменни вѫглища и соль. Памучно и вълнено производства. Главнитѣ срѣдоточия на манифактурната промишленость сѫ: Честеръ, Биркенхидъ, Маклефилдъ, Конглтонъ, Стокпортъ и Сталбриджъ. Въ срѣднитѣ вѣкове Ч. е билъ графство; въ 1265 билъ присъединенъ на Англия, отъ когато английскій краль носи и титлата ч-ски графъ.

Чешме (старовр. Cyssus). Градъ въ азиятска Турция (Мала-Азия), пристанище на Егейско море, на едноименень заливъ, срѣщу о-въ Хиосъ, 6,500 жит. Крѣпость, построена отъ генуезцитѣ. Морска побѣда на римлянетѣ надъ Антиоховата флота (193 пр. Р. Х.). Русската флота, подъ началството на Алексия Орлова и английския адмиралъ Елфинстона изгорила тамъ цѣлата турска флота прѣзъ нощьта отъ 13 до 14 юлия 1770. Въ околностьта топли минерални бани.

Чивита-Векия. Италиянски пристанищенъ градъ на Тоскан-

ско море, 60 килом. на сѣв.-зап. отъ Римъ; 14,500 жит. Доста голѣма търговия, най-вече съ Франция. Морски бани. Воененъ арсеналъ; корабостроителница; твърдель, построенъ по плана на Микелъ Анджело. Пристанището на тоя градъ е било ископано отъ Траяна. Французскитѣ моряци влѣзли въ тоя градъ въ 1849, и отъ тогава той е ставалъ по важенъ.

Чикаго. Градъ въ Съединенитѣ Държави (държава Илиноисъ), 280 килом. на сѣв.-ист. отъ Спрингфилдъ, на юго-западния брѣгъ на езеро Мичиганъ и на двата брѣга на р. Чикаго; 1,873,880 жит. (1903). Населението му расте всѣка година въ доста голѣми размѣри. Ч. е нареченъ *Царицата на Западъ*, *Царицата на езерата*, *Чудесний градъ*, и, на присмѣхъ, по причина на главната му индустрия, *Поркополисъ* (Свиноградъ). Той е единъ отъ първитѣ търговски градове на свѣта, грамадното стоварище на произведенията на Езерската страна, на Срѣдата и на Далечни Западъ (Far West). Той прибира въ елеваторитѣ си голѣми количества жито, и, въ огромнитѣ си добитъчни паркове или stockyards многобройни свине, говеда, овце. Свинетѣ убиватъ въ особени скотобойни (pork-packings). Една часть отъ месото се испраща въ студотворни вагони; другата се соли и приготвя на консерви. Фабрики за машини, вагони, покъщнини, усмарници и др. Тридесеть и петь желѣзнопѫтни линии, Илиноиски каналъ, твърдѣ дѣятелно пристанище на Мичиганъ. Ч. е типъ на американски градъ, шуменъ и оживенъ, съ трескавата дѣятелность на космополитското си население, съ улицитѣ и набрѣжнитѣ си, които се прѣсичатъ на правъ ѫгълъ, безбройнитѣ си електрически и парни влакове, нѣкои отъ които отиватъ въ самитѣ фабрики, подвижнитѣ мостове на рѣката и тунелитѣ подъ нея; съ грамадни сгради, на двадесеть и повече етажа, макаръ почвата на града и да е подвижна. Много паркове, борса, библиотека, университетъ, 575 храма или църкви, благотворителни заведения и др. — Въ 1804 на това мѣсто е имало само една кула, а въ 1833 едно село съ 500 до 600 жит. Въ 1837 селото имало 4,170 жит. и се припознало за градецъ. Тоя градецъ продължавалъ да расте исполински; въ 1871 той билъ разрушенъ отъ страшенъ пожарь, нъ билъ съграденъ изново въ 1872. Въ тоя градъ станѫ голѣмо всемирно изложение, въ което зе участие и България, въ 1893; той се прочу у насъ най-много съ безмъртното юмористическо съчинение на покойния Ал. Константиновъ *До Чикаго и назадъ*.

Чиквити. Индийци, които живѣѭтъ въ горитѣ между Боливия, Бразилия, Парагвай и Аржантинската конфедерация. Поминуватъ се съ ловъ и риболовство, събиратъ восъкъ и медъ, и работѭтъ памучни ткани.

Чикира. Рѣка въ Амурската область, зима началото си въ план. Становой и се влива въ Амуръ; 750 килом.

Чили. Държава въ южна Америка, на Тихи океанъ, между Боливия на сѣв.; на ист. република Аржантина, отъ която я отдѣлятъ Андитѣ; на югъ Магелановъ протокъ, или, по право, о-ви

Шилое и Шоносъ, които ѝ принадлежатъ. По единъ договоръ съ Боливия, Ч. дѣли съ тая държава произведението на Меджилонски о-ви, богати съ гуано. Една дълга и честита война съ Перу и Боливия, и единъ договоръ съ Аржантина разшири прѣдѣлитѣ ѝ и тя сега има простр. 776,000 чет. килом. и население 3,205,992 жит. (1903), токо-речи всичкитѣ отъ бѣлото племе, отъ испанско происхождение, и католици. Индийцитѣ (арокане) се въскачватъ на 50,000, и другоземцитѣ (нѣмци, англичане, французе и италиянци) на 90,000. Гл. градове на Ч. сѫ *Сантиго*, столицата, и пристанището му Валпарезо; Зачатие, и др. Андитѣ въ Ч. сѫ много високи; Аконкагва и Тупунгато доближаватъ до 7,000 метра; въ тѣхъ има много волкани, па и земетресенията сѫ чести и понѣкога ужасни; земетресението на 7 ноемв. 1822 се усѣтило по разстояние повече отъ 1900 килом. и подигнѫло брѣга повече отъ 1 метръ по разстояние отъ 144 килом. Има повече отъ 120 рѣки, но не много голѣми. Брѣговетѣ, високи и стръмни, образуватъ добри пристанища. Климатътъ е умѣренъ и здравъ, особено близо до морето; дъждоветѣ сѫ рѣдки на сѣв.; сушата се умѣрява отъ изобилни роси; морскитѣ и планинскитѣ вѣтрове расхладяватъ въздуха. Ч. има голѣми минерални богатства: злато, сребро, мѣдь, желѣзо, живакъ, магнезии, каменни вѫглища, варь, мраморъ, гранитъ, порфиръ и др. Горитѣ доставятъ добро градиво; земедѣлието, въ една плодородна земя, дава жито, овесъ, царевица, конопи, ленъ, маслини, грозде и прѣвъсходно вино, захарна тръстика, тютюнъ, тропическитѣ и европейскитѣ овощия и др.; конетѣ, мулетата, говедата сѫ отъ добри породи; между тузенитѣ животни сѫ пубуто (единъ видъ антилопа), андскитѣ камили, анагрътъ, много птици и малко прѣдителни животни; до брѣговетѣ има много риба (тюлени и делфини). Индустрията, ако и второстепенна, се развива; добритѣ пѫтища и желѣзницитѣ се умножаватъ (сега има около 3,000 килом. желѣзни пѫтища); въ вѫтрѣшната търговия става най-много по море. Много параходи съобщаватъ Ч. съ Панамски провлакъ и съ Англия. Вънкашната търговия прави грамаденъ напрѣдъкъ; вносната търговия, за една отъ послѣднитѣ години, е била 225 милиона лева; а износната 255 милиона лева. Бюджетътъ е около 200 милиона лева; обществений дългъ, прѣди нѣколко години, е надминувалъ 450 милиона лева.

Републиката се управлява отъ испълнителна власть (прѣдсѣдател, избиранъ за петъ години; и отъ държавенъ съвѣтъ); законодателната власть се упражнява отъ единъ народенъ конгресъ, който състои отъ горна и долна камари.

История. Ч. билъ нападнатъ отъ испанския завоеватель на Америка Алмагро още въ 1535; ароканетѣ, индийско племе, се бранили храбро; пъ испанцитѣ основали Сантиаго въ 1541; Ч. образувалъ една область, на която главний управитель зависилъ отъ перуанския вице-краль. Чилийцитѣ възстанѫли въ 1810; пъ били разбити отъ испанскитѣ войски на Абаскала, перуански вице-краль, и били избавени само

съ намѣсата на Сенъ-Мартена, който дошелъ отъ Буеносъ-Айресъ, и нанесълъ едно поражение на перуанцитѣ при Шакабузо (1817) и при Майпулъ (1818); слѣдъ 20-годишни вѫтрѣшни раздори, мирътъ се въдворилъ. Испания припознала независимостьта на републиката на 13 апр. 1844, и Ч., закрилянъ отъ положението си, е станѫлъ една отъ най-благоденственитѣ държави въ Америка.

Чилое. Архипелагъ при брѣговетѣ на Чили, състои отъ единъ голѣмъ едноименен островъ и 80 малки острови, отъ волканич. происхождение. Населението му е около 82,000 жит. Островъ Ч. има гѫсти гори и хубави пасбища. Ч. е и името на една чилиска обл., която състои отъ тия о-ви и отъ една часть отъ приморието; главний й градъ *Анкюдъ*, въ о-въ Ч. Голѣма търговия съ дърва.

Чимборазо. Единъ отъ най-високитѣ върхове въ Андитѣ, въ южно-америк. републ. Еквадоръ (6,310 м.); напрѣдъ е минувалъ за най-високий връхъ въ цѣла Америка; нъ сега се припознава че първенството въ това отношение принадлежи на връхъ Аконгагва (Чили), който е 6,970 мет. високъ. Ч., както всичкитѣ високи върхове на Андитѣ, е покритъ съ вѣчни сѣгове. Тоя връхъ е билъ посѣтенъ отъ Хумболта, нъ пръвъ пѫть до върха му се искачи въ 1880 Хуимпѫръ.

Чимпанзе (Troglódytes niger). Африканска маймуна, прилича на горилата само че е по-малка и по-слаба отъ нея. Трупътъ на ч. е кѫсъ, нъ ширвкъ, рѫцѣтѣ дълги и дебели, ушитѣ щръкнѫли и тѣлото обраснѫло съ черни дълги косми.

Тая маймуна живѣе дружински въ гнѣзда отъ клонове по дърветата и въ двѣтѣ Гвинеи на западния брѣгъ на Африка. Тя не е толкова дива колкото горилата, лесно се опитомява и бива наклонна къмъ човѣка. Въ Европа често я докарватъ.

Чингисъ-ханъ. Прочутъ монголски завоеватель (1154—1226). Отъ 1173, слѣдъ смъртьта на баща си Есукая Бахадура, въ течението на 20 години се борилъ за наслѣдствената власть, която му била отнета. Въ 1202 побѣдилъ Онгъ-хана, главатаря на племето кераити. Въ 1206 билъ провъзгласенъ отъ коритата (монголското народно събрание) за върховенъ ханъ на монголскитѣ орди. Тогава се установилъ въ Каракорумъ и издалъ единъ законникъ, като заелъ отъ унгуритѣ писмото и вѣрата. Слѣдъ това дошелъ цѣлъ редъ блѣскави завоевания.

Ч.-х. се спуснѫлъ възъ Китай и, като минѫлъ китайската стѣна, завладѣлъ Пекинъ. Съ това накаралъ Китай да му плаща дань. Въ 1218 почнѫлъ война съ Мохамеда, султана на Харезмъ (въ юго-зап. Тюркестанъ), и разорилъ богатитѣ и мощни градове Бухара, Доджентъ и Самаркандъ, Балхъ, Ургенджъ, Мервъ, Хератъ. Войската му възлизала на 600,000. По-нататъкъ, като покорили куманетѣ, войскитѣ му дошли до Русия. Въ 1224 раздѣлилъ царството си между синоветѣ си. Въ 1225 разбилъ тангутитѣ. Въ Нерчинскъ е намѣрена една гранитна плоча съ монголски надписъ, поставена въ паметь на завоеванието отъ него Сартаголовото царство (Каракитой). За Ч.-х. виж. *Джингисъ-ханъ*, историч. очеркъ (Русе, 1884); La Croix, Gen-

ghizcan (Парижъ, 1710); F. v. Erdmann, Temudschin (Лайпц., 1862).

Чингъ-киангъ. Китайски укрѣпенъ градъ (Киангъ-су), на дѣсн. бр. на Янгъ-тсе-Киангъ, отъ дѣто тръгва голѣмий каналъ; 167,000 жит. (1904). Голѣмо търговско пристанище, отворено за европейцитѣ по Тиенъ-тсинския договоръ; сражение дадено отъ англичанетѣ въ 1842.

Чингъ-ту. Китайски градъ, сѣдалище на Се-чуанъ; 800,000 жит. Много хубавъ градъ, нѣкогашна резиденция на императоритѣ, разоренъ отъ татаретѣ въ 1646; забѣлѣжителни паметници, дворци, пагоди, храмове, мостове на многото канали, съ които е набрѣзненъ градътъ. Твърдѣ дѣятелна търговия.

Чинтуловъ (*Добри* Петровъ—). Български народенъ поетъ, единъ отъ най-вдъхновенитѣ пѣснотворци, чиито бунтовни пѣсни всѣкога ще напомнятъ на потомството зората на българската свобода; род. и починалъ въ Сливенъ (1822 — 1886).

Ч. прѣкаралъ първитѣ си 16 години въ родния си градъ, като посѣщавалъ гръцкото училище. Училъ се първенъ при учителя Цукала, гръкъ, а послѣ при Д. Кишиша, българинъ. При Кишиша се научилъ и на църковенъ редъ и билъ пѣвецъ при новоселската църква (Ново-село е прѣдградие на Сливенъ). Ч. се училъ, пакъ на гръцки, 6 мѣсеца въ Търново (1838) и 1½ год. въ Букурещъ съ щътане. Най-послѣ билъ честитъ да добие една отъ издѣйствуванитѣ отъ Захария Княжески (виж. това име) степендии въ Русия. Въ Одеса той свършилъ 4-класно околийско училище и семинария въ 1850.

Отъ 1850 до 1858 Ч. учителствувалъ въ Сливенъ, отъ 1858 до 1861 въ Ямболъ, и отъ 1861 до 1871 пакъ въ Сливенъ. Въ 1871 Сливенъ го испрати прѣдставитель въ Цариградъ при изработването на Екзархийския Уставъ. Слѣдъ завръщането си отъ Цариградъ Ч. учителствувалъ още три години и послѣ напусналъ самоволно, не толкова по старость, колкото по това, че очитѣ му вече се били много повредили.

Ч-тѣ познати бунтовни пѣсни сж: *Стани, стани, ти юнакъ балкански*; — *Кждѣ си вѣрна, ти любовь народна*; — *Токо що се яви зората*; — *Българи юнаци, ще ли още спимъ?* Тия пѣсни и до сега се пѣятъ съ услада отъ народа, а на врѣмето си произвождахж фуроръ: тѣ вдъхваха въ душата и сърдцето на всички младежи пламенна любовь къмъ отечеството:

Пламни, пламни ти въ насъ любовь горещa
Противо турци да стоимъ на срѣщa ....

сж стихове, които палехж робското младежско сърдце. Всичкитѣ си бунтовни пѣсни Ч. е прѣскалъ изъ народа безъ да се подписва на тѣхъ. Нѣкои отъ пѣснитѣ той писалъ още като студентъ въ Русия. Той и въ Сливенъ билъ написалъ цѣла сбирка такива пѣсни; ала ги изгорилъ, когато го наклеветили, че има сношения съ московеца, та и стоялъ 10-на деня въ затвора доклѣ се оправдае.

Ч. е писалъ и други стихотворения освѣнъ бунтовнитѣ. Още доклѣ билъ въ Одеса, той напи-

салъ прѣкрасна ода, по подражание на Пушкиновата *Клеветникамъ Россіи*, която започва така:

Що заскрептъхте, тронове митрополийски?
Що зашумѣхте, пастири византийски?

Знае се, че отъ Одеса Ч. испратилъ майци си едно стихотворение, какъ стара майка се прощава съ сина си:

Прощавай, синко, много здрави,
Едничка рожба на свѣтътъ,
Така сждбата направи,
Синъ съ майка да се раздѣлѣтъ

(Това стихотворение се намира пѣло въ сп. *Свѣтлина* отъ долуозначенитѣ години и броеве).

Животописательтъ на Ч. въ шуменското спис. „Утро“ (I год., 1892, 11, 12 бр.) казва, че знае наздраво, какво, когато Ч. прочелъ казаната ода на българския патриотъ В. Априлова, Априловъ поронилъ сълзи отъ радость и далъ на бѣдния семинаристъ една 10-рублева бумашка да си купи чай.

Ч. е първий, който отъ 1850 основалъ постепенно нѣколко класа въ сливенското българско училище, отъ дѣто почнѣли да излизатъ ученици съ положително знание, съврѣменни литератори, учители, държавни чиновници.

Освѣнь *Утро*, материалъ за Ч-та биография съобщава Стоянъ Чакъровъ въ сп. *Свѣтлина*, IX год. (1899), II и III кн. Чакъровъ исказва мисъль за издигане паметникъ на поета-патриотъ.

Чинъ. 1) Дѣлъгъ столъ, на който могѫтъ да сѣднѫтъ мнозина. 2) Степень, на която нѣкой стои въ обществото; санъ, съсловие.— **Чиновникъ.** Който служи на държавата или на нѣкое частно ўчреждение и въ службата си занимава единъ чинъ. — **Чиноначалие.** *Иерархия*, всичкитѣ чинове, степени наредъ, постепенность въ тѣхъ по старшинство.

Чипровски балканъ. Старапланина отъ връха Комъ, така наречена отъ името на с. Чипровецъ; славила се въ XII — XIV вѣкове съ разработването на сребърно-оловнитѣ рудници.

Чипровци. Село (2012 жит.) въ берковска окол., високо въ сѣвернитѣ поли на Чипровска Стара-планина и 13 килом. на зап. отъ Берковица; селото носи името на старъ градъ *Чипровецъ*, Двоетажни кѫщи. Поминѫкъ земедѣлие и като допълнителенъ занаятъ производство на килими. Една официална статистика показва, че въ чипровската (села Ч., Влашко село, Желѣзна) и копиловската (села Копиловци и Главановци) общини 1371 жени се занимаватъ съ производството на килимитѣ. Килимо-тъкачний станъ се намира токо-речи въ всѣка кѫща. Прѣди 90 — 100 години чипровци сѫ искарвали прочути мешини и гионове. Село Ч. има историческо значение. То е било до прочутото си възстание срѣщу турцитѣ подъ началството на Георги Пърчевичъ (виж. *Пърчевичъ*) важенъ градъ и сѣдалище на българо-католич. архиепископъ. Градътъ добилъ важностьта си слѣдъ покорението на България, когато нѣкои български родове благородници изгубили земитѣ си и се прибрали въ него; това планинско мѣсто, столнина на чипровската область, се радвало на голѣми правдини, като владѣние на султанскитѣ майки. Тамъ се укрили и нѣколко хиляди бъл-

гаро-католици, на които чипровската църква станѫла митрополия.

Въ врѣме на споменѫтото възстание (1688) турцитѣ съвсѣмъ разорили Ч. съ три паланки въ околностьта му, като и исклали поголѣмата часть отъ населението му. Тогава архиепископъ Княжевичъ сполучилъ, съ една часть отъ останѫлитѣ живи, да се спаси въ Влашко. Слѣдъ много перипетии той прѣминѫлъ въ Трансилвания, именно въ Херманщатъ, дѣто и починѫлъ; виж. за това Tachella, Les anciens Pauliciens et les modernes Bulgares catholiques de la Philippopolitaine (Louvain, 1897, на стр. 37—38); виж. още за Ч. Д-ръ Л. Милетичъ, *Заселението на католишкитѣ българе въ Семиградско и Банатъ* въ *Периодич. Спис.*, кн. XIV (1897).

Чипуеи. Лѣвъ притокъ на Мисисипи, тече отъ сѣв.-ист. и се влива въ широката часть на рѣката, наречена езеро Пипинъ.

Чипуеи. Американски индийци между езеро Мичиганъ и Мисисипи, отъ Горно езоро до езера Атабаска и Робско езеро; върли неприятели на ескимоситѣ; дѣлѭтъ се на нѣколко племена; притезаватъ, че сѫ произлѣзли отъ куче, прѣдставляватъ си твореца на свѣта подъ видъ на птица, на която очитѣ пущатъ свѣткавицитѣ, и на която викътъ произвожда гръмотевицата; иматъ понятието за единъ потопъ. Тѣ доставятъ кожи и кожуси на Сѣв.-Западната Компания, поминуватъ се съ ловъ и риболовство, иматъ нѣколко села по брѣговетѣ на езера Хронъ и Мичиганъ. прѣсмѣтатъ ги на 30,000 (?).

Чирпанъ. Окол. градъ, старозагорско окр., 49 килом. на ист. отъ Пловдивъ, 37 килом. на югозап. отъ Стара-Загора, 15 килом. на сѣв. отъ Борисовградъ и 23 килом. отъ желѣзницата, разположенъ въ едно хълместо мѣсто между ст.-загорската и пловдивската равнини; 11,868 жит. Лозарство, земедѣлие и скотовъдство. Ч. искарва добро вино, което намира тържище въ Пловдивъ и София. Всѣкогодишенъ панаиръ за жива стока, който много се посѣщава. Конски мелници за брашно. Въ чирпанската околность е с. Меричлери (виж. това име) съ прочути минерални води.

Ч. не е много старъ градъ. За неговото сѫществуване той прѣвъ пѫть се споменува въ географията на Хаджи Калфа. На ист. отъ града, около 4 килом., се откриватъ зидове отъ старъ непознатъ градъ; а около 15 килом. на сѣв.-ист. има стари гробища, наречени *латински*, които прѣдполагатъ да сѫ останѫли отъ римско врѣме.

Въ чирпанската околность, между села Чакърларъ и Сарѫ Исмаилъ, на потока Акъ-дере, сѫ намѣрени стари паметници и надписи, отъ които заключаватъ, че тамъ е билъ едно врѣме укрѣпенъ градъ *Пиросъ*, основанъ 202 год. слѣдъ Р. Х. въ царуването на царь Севера.

Число. Брой, количество. — **Числѫ.** Броѭ, считамъ въ числото на нѣщо. — **Численость.** Число, количество. — **Числитель.** Въ *аритм.* горната цифра на дробь, която цифра означава колко части сѫ земени отъ цѣлото, което е раздѣлено на толкова части, колкото сѫ единицитѣ въ знаменателя. — **Числителница,** Аритметика. — **Числа.** Име на една отъ книгитѣ на петокни-

жието въ Библията. Нарича се така, защото първитѣ й три глави съдържатъ исчисления на израилянетѣ и левититѣ, направени слѣдъ освещението на скинията. Останалата часть отъ книгата разказва за израилскитѣ скитания отъ Синай до Моавскитѣ прѣдѣли. Книгата е написана отъ Моисея.

Чистилище (Purgatorium). По учението на Западната Църква, има едно мѣсто на мъки, въ което душитѣ на праведнитѣ, които не сж се очистили съвсѣмъ отъ грѣховетѣ на земята, прѣтърпѣватъ искупително наказание до тогава, доклѣ, като се очистятъ съвсѣмъ, не постжпятъ въ числото на блаженитѣ на небето. По постановленията на триденския съборъ, молитвитѣ и добритѣ дѣла на живитѣ могатъ да бждатъ полезни на душитѣ, които сж на мъка въ чистилището; светото жртвоприношение на литургията има сжщата сила. Тая догма е основана още на прѣданията на всички народи. У евреитѣ, дѣтето е длъжно въ продължение на една година да казва една извѣстна молитва (*кадишъ*) за освождението на бащината си душа отъ ч. Мохаменданската вѣра и тя допуща едно прѣходно мѣсто между рая и пъкъла, което се нарича *Арафъ*. Западната Църква учи, противно на Оригеновото мнѣние, че прѣбиването въ ч. нѣмъ да се продължи слѣдъ страшния сждъ.

Чисти-понеделникъ. Първий понедѣлникъ отъ Великитѣ пости.

Чистоплътенъ човѣкъ. Който държи въ чистота себе си, дрехитѣ си, вещитѣ си и жилището си; — **ность**, това качество.

Чистополъ. Русски градъ въ казанската губерния, при влив. на Берняжка въ Кама; 132 килом. на юго-ист. отъ Кавказъ, 21,624 жит. (1901). Голѣма търговия съ жито и кожи.

Чистъ и нечистъ. Тия думи се употрѣбяватъ, освѣнъ въ обикновения смисълъ, въ *обредень* см. въ Св. Писание; Моисеевий законъ различава чисти и нечисти животни, па и човѣци въ извѣстни случаи (Лев. гл. 11—15; *Числ.* гл. 19; *Вт.* гл. 14). Ч. и н. животни различавали още прѣди потопа (*Бит.* 7; 2), и тоя законъ се е пазилъ и въ Христово врѣме, нъ Евангелието го е упищожило (*Дѣян.* 10; 9—16).

Чистяковъ (*Мих. Борис.*) Русски писатель педагогъ (1809—1888). Училъ се въ московския университетъ едноврѣменно съ Бѣлински и Герцена. Прѣдавалъ русски езикъ въ гимназиитѣ, послѣ билъ учил. инспекторъ. Въ 1866 билъ командированъ въ странство да изучи наредбата на дѣтскитѣ градини по Фребелевата метода, а сжщо женскитѣ учителски семинарии и исправителновъспитателнитѣ заведения. Наблюденията си по тия три прѣдмѣта той напечаталъ въ три статии въ *Журналъ Мин. Нар. Просвѣщ. 1868* № 1, 4, 5; послѣ тѣ били прѣпечатани въ отдѣлна книга: *Изъ путешествій*. Особно обширни сж Ч-тѣ трудове по дѣтската литература. Отъ 1851 до 1865 той издавалъ *Журналъ для дѣтей*, едно отъ най-добритѣ у руситѣ издания отъ тоя родъ. Слѣдъ това напечаталъ цѣлъ редъ книги, изложени занимателно и съ живъ литературенъ езикъ и назначени да служатъ за четива на дѣцата и юношеството. Най-главнитѣ отъ тѣхъ сж: *Повѣсти*

и скаски для дѣтей отъ 12 до 15 лѣтъ (СПБ., 1862, 3 изд. 1880); *Повѣсти, расказы и скаски для дѣтей отъ 8 до 12 лѣтъ* (СПБ., 1862; 6 изд. 1880); *Дитя, новые расказы, повѣсти и скаски* (СПБ., 1865; 3 изд. 1877). Отъ другитѣ Ч-ви съчинения трѣбва да се споменѫтъ: *Курсъ по педагогиката,—Очерки изъ теорията на изящната словесность, — Исторически повѣсти и раскази.*

Читалище (*Българско —*). Литературно дружество, основано въ Цариградъ въ 1869, което принесе важни услуги на дѣлото на българската народность. Членоветѣ на това многозаслужило дружество бѣхѫ нашитѣ отлични мѫже отъ постаратацариградска интелигенция. Помѣщението на това дружество бѣше надъ скромната тогава българска църквица на Фенеръ. Тамъ се получаваха всички български вѣстници, нѣкои отъ мѣстнитѣ французски и гръцки, понѣкога се пропущаха и нѣкои русски вѣстници и списания. Тамъ се четѣхѫ скаски, разискваха се разни въпроси по нашето културно движение. Тамъ бѣше единъ парламентъ на българското просвѣщение, въ който често се чуваха гласоветѣ на П. Р. Славейковъ, Иванъ Найденовъ, Станчо Брадински, Г. Груевъ, Т. Икономовъ, Л. Иовчевъ (екзархъ Иосифъ), Д-ръ Стамболски, С. Становъ, Н. Бракаловъ и др. Днешното по-старо поколѣние помни оная велика, идеална епоха, когато нашитѣ видни патриоти, вдъхвани отъ гореща любовь къмъ отечеството, залѣгахѫ всѣкояче да истръгнѫтъ народа ни отъ праха на забвението. Къмъ тая велика цѣль цариградското ч. *разви* въ Македония чрѣзъ комитета си *Македонска Дружина* (виж. това име) важна народополезна дѣйность, като направи много за пробуждането на народното съзнание въ тая страна и основа извѣстното спис. *Читалище*, редактирано отъ М. Балабанова, Л. Иовчева, Т. Икономова, П. Р. Славейкова, Д. Цанкова и др., което поднасяше на читателитѣ си храна отъ разнитѣ клонове на науката. То даде потикъ да се развива българската младежь въ Цариградъ въ народния духъ. Така се роди *Благодѣтелното Братство* (виж. това име), дружеството на младата интелигенция. По неговия примѣръ или насърдчение вредъ изъ градоветѣ въ Българско се появихѫ сѫщо подобни дружества, които просвѣщаваха мѣстното население, отваряхѫ въ околнитѣ села училища, или подканяхѫ тамъ, дѣто нѣмаше, да си отворѫтъ. По неговото вдъхновение и поущрение се основаха и много женски дружества изъ българскитѣ области, които работехѫ за женското просвѣщение. То бѣше епоха идеална, и народътъ всѣкога ще си спомня съ признателность името на цариградското ч. Дружеството си имаше библиотека, която се обогатяваше, постепенно, като си добавяше всички книги, въ които се говорѣше за българското отечество и народъ. Цариградското ч., слѣдъ освобождението на България, когато членоветѣ му напуснѫхѫ турската столица, подари книгитѣ си на пловдивската народна библиотека.

Чифутъ-кюй. Село (371 жит.) въ добричската околия на самата граница съ подрумѫнска Добруджа съ 5-класна митница.

Чихачевъ (*Петръ Александр.*).

Русски пѫтешественикъ, географъ, геологъ и естествоиспитатель, род. въ Гачина, близо до С.-Петербургъ, отъ едно семейство отъ чешско происхождение (1808 — 1890) и извѣстенъ съ изслѣдванията си на Алтай и Мала-Азия. Слѣдъ едно научно послание въ Алтай, описано въ Voyage scientifique dans l'Altaï oriental et à la frontière adjacente de la Chine, прѣдприелъ на свои разноски една изслѣдователна обиколка изъ Мала-Азия, която траяла шесть години, и на която плодътъ е съч. l'Asie Mineure, обнар. въ Парижъ което съдържа важни учени наблюдения. Ч. е билъ членъ-кореспондентъ на парижската академия на наукитѣ, на лондонското крал. дружество, и др., и награденъ въ Франция съ Legion d'honneur.

Чичаговъ (*Вас. Яковл.*). Русски адмиралъ (1726—1809), тръгнѫлъ отъ Кола съ 3 кораба къмъ сѣверния полюсъ за дирене най-ближния пѫть въ Индия и въ първото пѫтуване, прѣзъ 1765, достигнѫлъ до 80° сѣв. шир., а въ второто, прѣзъ 1766-80°21'. Слѣдъ смъртьта на адмиралъ Грейга, Екатерина II възложила на Ч. главното началство на флотата въ войната съ шведитѣ (1789 — 1790), и той одържалъ три блѣскави побѣди надъ по-силната непріятелска флота,—близо до о-въ Еландъ, въ Ревелски заливъ и при Виборгъ,—заробилъ много кораби и фрегати, повече отъ 5,000 войници и до 200 офицери, съ адмирала на чело. Това принудило Густава III да сключи най-скоро миръ.

Чичаговъ (*Павелъ Вас.*). Русски отличенъ мореходецъ, адмиралъ въ 1807, умр. въ Парижъ (1765—1849). Контръ-адмиралъ въ царуваното на Павла I; като министръ принесълъ голѣми услуги на русската флота. Въ 1812 приелъ слѣдъ Кутузова командуването па молдовската армия, и, испратенъ да прѣсѣче Наполеоновото оттегляне, не сполучилъ да го въспре да прѣмине Березина и си далъ оставката. Императорътъ първенъ отказалъ да я приеме, послѣ му разрѣшилъ безграниченъ отпускъ съ разрѣшение да отиде дѣто си ще. Той билъ въ Италия, когато императоръ Николай заповѣдалъ на всичкитѣ си поданници да се приберѫтъ въ Русия подъ страхъ, че ще имъ се конфискуватъ имотитѣ (1834); като не мислилъ, че го досѣга тая мѣрка, той първенъ не се обезпокоилъ; нъ когато му спрѣли пенсията, той прѣкѫснѫлъ свръскитѣ съ правителството си, приелъ англійското поданство и отишелъ да живѣе въ Парижъ. По Ч-то име е наречень австралийский архипелагъ *Помоту* и японский мостъ *Киу-Сиу*. Виж. И. Глѣбовъ, *Павелъ I и Чичаговъ* (въ *Историческій Вѣстникъ*, 1883; № 1) и Л. М. Чичаговъ, *Павелъ Вас. Чичаговъ* (въ *Руская старина*, 1886, № 5).

Чичеронъ, *итал.* Развождачъ, на странници въ градъ, който имъ показва любопитноститѣ на града. Водачитѣ отъ тоя видъ въ Италия се отличавали съ необикновено краснорѣчие, за което и добили името *чичерони*, отъ името на славния старо-римски ораторъ Цицеронъ.

Чичестеръ (Chichester). Англ. гр. (Съсексъ), 90 килом. на сѣв.-зап. отъ Портсмутъ; 12,000 жит. Хубаво пристанище.

Търговия съ добитъкъ. Съборна църква отъ XIII и XIV в., забѣлѣжителна по украшенията си. Паметникъ поету Колинсу.

Членъ. Свързвателна часть на цѣло: ч. *на животно тѣло*, удъ, орѫдие. — Ч. *на дружество, сѫвѣтъ, клубъ, община*, човѣкъ който влиза въ състава му. — Ч. *на пропорция въ матем.*, всѣко отъ числата ѝ; ч. *на уравнение*, всѣка величина отдѣлена съ знаковетѣ + и —. Ч. *въ грам.* Частица въ нѣкои езици, като нашия, за означаване рода или опрѣдѣленость.—**Членство.** Състоянието, званието, длъжностьта, правата на ч. — **Членски:** ч. *внось*, което внася всѣкой членъ.

Човѣкъ (Homo Sapiens). Въ животната редица, ч. завзима първото мѣсто; той не е извънъ редицата. Така говори Charles Richet въ толкова интересната си студия за царя на животнитѣ. Нъ малко въпроси има които сѫ подигали толкова прѣния колкото въпросътъ да се опрѣдѣли мѣстото на ч. въ природата. *Жофроа Сентъ-Илеръ*, слѣдъ него *Катрфажъ* сѫ били краснорѣчиви защитници на идеята, че нищо „нито въ тѣлесното устройство, нито въ дѣятелностьта на това устройство не позволява да се намѣрѫтъ явления, които отличаватъ ч. отъ животнитѣ; че отъ тая гледна точка ч. е животно, нищо повече и нищо по-малко". Всички сѫ съгласни, че ч. по тѣлесната си направа стои най-близо до безопашнитѣ маймуни, наречени за това човѣкообразни (anthropoïdes); наистина, Линей е поставялъ антропоморфнитѣ маймуни по-близо до ч. отколкото до останѫлитѣ маймуни. Ламаркъ ни рисува вече хипотетическата картина на това, какъ „отъ една раса четвероръки" се е явилъ ч. Хъксли сѫщо изказва положението, че ч. по направата си много по-малко се различава отъ най-висшитѣ маймуни, отколкото тия послѣднитѣ отъ по-нисшитѣ, и че, ако единъ обитатель на Сатурна би се спусналъ на земята, той не би се замислилъ относително мѣстото на човѣка въ системата по животнитѣ, които населяватъ земята. Ч. и маймунитѣ съставятъ двѣ групи, двѣ семейства, отъ сѫщия редъ. Ала грамадни разлики има между двѣтѣ групи, „безъ което ч. би билъ маймуна". Тия разлики сѫ сѫществено до стоенето: ч. стои правъ. Маймунитѣ сѫ несъвършени двуноги, които ходѫтъ полегато и сѫ повече, по Катрфажовото мнѣние, катерачи. Огромна разлика се явява и въ размѣритѣ на черепа: черепътъ на тасманеца е два пѫти по-голѣмъ отколкото черепътъ на горилата. Други двѣ отличителни чърти, по които сега ч. се отличава отъ маймунитѣ, сѫ членораздѣлното слово и високитѣ умствени способности. За происхождението на ч. най-нова е Даруиновата теория (виж. *Даруинъ*). По тая теория, умственитѣ различия на ч. отъ животнитѣ сѫ количествени, а не качествени. За развитието и распространението на Даруиновитѣ възгледи много сѫ сѫдѣйствували Хекелъ и Фогтъ.

Много сили и врѣме е отнелъ споръ между моногениститѣ и полигениститѣ за това, прѣдставляватъ ли всичкитѣ сегашни човѣшки раси единъ зоологически видъ, както това твърдѣтъ първитѣ, или два и повече видове, както това твърдѣтъ вторитѣ, а

споредъ това се е рѣшавалъ и въпросътъ за появяването на ч. отъ единъ источникъ или отъ нѣколко. Много по-важенъ се явява въпросътъ за старостьта на човѣшкия родъ. За разрѣшението на тая задача на изслѣдователя е било потрѣбно да се запознае съ ископаемитѣ остатки на ч. Но работата е, че за старостьта на тия остатки не може съ положителность да се съди по геологическия пластъ, въ който сж намѣрени. Ч., вѣроятно, и въ прѣдисторическитѣ врѣмена е закопавалъ покойницитѣ си, па и обстоятелството, че човѣшки остатки сж намѣрени въ единъ даденъ пластъ, още не опрѣдѣля напълно достовѣрно геологическата възрасть на тия остатки, защото тѣ може да сж били поставени тамъ при погребение. Сѫщо така и едноврѣменното намѣрване кости отъ ч. въ пещери заедно съ коститѣ на измрѣли животни не всѣкога е доказателство за едноврѣменното сѫществуване на тия остатки, защото съ тия пещери ч. може сѫщо да се е ползувалъ за погребаване на покойницитѣ въ едно по-късно врѣме. Въпросътъ е дали е сѫществувалъ ч. въ третичната епоха. Ние нѣмаме ни единъ достовѣренъ остатъкъ отъ човѣшки костникъ отъ тая епоха. Ч. е сѫществувалъ въ една форма твърдѣ близка до съврѣменната въ началото на четвъртичната епоха. Опититѣ да се прѣсмѣтне врѣмето на сѫществуването на ч. на земята не могжтъ да се опиратъ на колко-годѣ здрави данни, та въ това врѣме, когато едни прѣсмѣтатъ старостьта на ч. 15,— 20,000 години, други я прѣсмѣтатъ на 200,000. Отъ дилювиалния ч. ние имаме каменни сѣчива, повредени кости отъ животни и др. Явно е, че ч. тогава е живѣлъ дивашки животъ и се е хранилъ главно отъ месото на убити животни. Тия нѣща сж намѣрени главно въ Европа. Ала изобщо по сравнение съ дилювиалната фауна намѣренитѣ човѣшки остатъци сж малко. Бранко обяснява тоя фактъ съ това, че тогава изобщо хората сж били малобройни и заселването на земята е вървѣло мудно, понеже много хора сж гинжли отъ гладъ, болести и война. Трѣбва да се мисли, че човѣшкий родъ се появилъ въ тропицитѣ и постепенно се распространилъ по цѣлъ свѣтъ.

Човѣчество, въ смисъла на единъ човѣшки родъ, подразбира понятието за единъ великъ организмъ, който се развива, както природата, и минува прѣзъ различни възрасти: дѣтинство, младость, зрѣлость и старость. Идеята за ч. и неговото единство почва да получава едно правилно освещение въ даннитѣ на физическата антропология и етнография. Даруинизмътъ, толкова враждебенъ на всѣка теология и метафизика, повече отъ всичко е съдѣйствувалъ за распространението на идеята за единството на човѣшкия родъ, защото по Даруиновото учение (трансформизмътъ) дори най-рѣзкитѣ расови разлики сж само нищожни разлики на общия видъ Homo sapiens. И въпросътъ на моногенизма (единството за происхождението на човѣшкитѣ племена) се разрѣшава въ най-положителенъ смисълъ отъ най-виднитѣ антрополози, както Колманъ, Вирховъ, Ранке, Ютимайеръ и т. н. „Азъ твърдо се държж о единството на човѣшкия

прѣдъ турското правителство, пъ били осуетени. Вече въ 1851 имало отворени 4 български първоначални училища въ Пловдивъ. Въ сѫщото врѣме се започнѫла силна пропаганда за отваряпето български училища въ селата и за задължението на свещеницитѣ да служѫтъ въ църквитѣ на старословѣнски езикъ. По това врѣме въ паланки като Копривщица (виж. това име; вижъ. и *Чалжкови*) се извършвало още богослужението на словѣнски езикъ.

Народътъ формулиралъ общо оплакване и борбата се распалила.

Слѣдъ кримската война, именно въ 1856, борбата се възобновила съ повече ожесточение. Патриаршията се принудила да отстѫпи прѣдъ упорството на пловдивчане, повикала назадъ Хрисанта, който наричалъ българския езикъ „циганскиˮ и испратила Паисия, който дори почнѫлъ да се учи български. Прѣзъ борбата съ Хрисанта въ Пловдивъ Ч. и съмишленицитѣ му сполучили да побългарѫтъ църквата Св. Богородица и да въздигнѫтъ църква въ Мараша и Каршияка.

Въ 1856 въ Цариградъ се отворилъ църковний въпросъ: цариградскитѣ българе се отнесли официално до Портата да искатъ църковни правдини. Иларионъ Макариополски исхвърля името на патриарха отъ службата на българската църква и 25—30 епархии рѣшаватъ да испратѫтъ въ Цариградъ прѣдставители, които непосрѣдствено да ходатайствуватъ прѣдъ Портата за даване на българетѣ нѣкои църковни правдини. Отъ тука Ч-та история се идентифицира съ дългата борба по църковния въпросъ. Единъ по единъ, всичкитѣ прѣдставители бѣхѫ напуснѫли Цариградъ, само Д-ръ Ч. останѫ да прѣдставлява народа, да убѣждава турското правителство, че неговитѣ собствени интереси съвпадатъ съ религията на българетѣ. 18 години се влѣче тая работа и той не се отчая; имаше и търговци и други, пъ тѣ работѣхѫ като любители.

Въ врѣме на нескончаемитѣ прѣговори съ Фенеръ до 1870 за помирение между гръцката патриаршия и българския народъ повечето българ ки дѣйци въ Цариградъ, уплашени отъ схизмата, били наклонни да се съгласятъ да пожрътвуватъ на гръцкото владичество Македония, като се задоволѫтъ съ една автономия на българската църква отъ епархиитѣ въ Мизия и една-двѣ епархии въ Тракия.

Съ една дума, страшна за онія врѣмена, Д-ръ Ч. спечелилъ болшинството: „Господа,ˮ рекълъ той въ едно интимно събрание, „България има нужда отъ Бѣло море, Черно море е езеро, а народитѣ, които нѣматъ море сѫ назначени да погинѫтъ. Имайте това прѣдъ видъ, послѣ рѣшавайте.ˮ На другия день партизанитѣ на продължаването борбата странно зели да се увеличаватъ.

Слѣдъ учреждението на Екзархията, Д-ръ Ч. останѫ въ Цариградъ като членъ на Екзархийския Съвѣтъ, а прѣзъ 1877 се назначи членъ на Държавния Съвѣтъ. Слѣдъ освобождението Д-ръ Ч. се завърнѫ въ Пловдивъ (1878), и служи санитаренъ началникъ на областьта Източна Румелия и депутатъ по назначе-

пие. Той бѣше единъ отъ ония малцина наши дѣйци, които още отъ врѣме на турското владичество бѣхѫ убѣдени, че русската политика е противъ сѫществуването на България. Слѣдъ Съединението князъ Александръ проводи Д-ръ Ч. заедно съ Ив. Х. Петровъ въ Цариградъ, за да ходатайствуватъ прѣдъ Портата да припознае прѣврата. Прѣзъ 1887, въ врѣме на Регентството, Д-ръ Ч. бѣше министръ на просвѣщението. Послѣ той бѣ прѣдставитель въ V-о и VI-о обикн. нар. събр. За заслугитѣ му на отечеството народното събрание му отреди ежегодна пенсия 6,000 лева.

Д-ръ Ч. се поминѫ въ Пловдивъ на 23 ноем. 1893. Народното събрание дигнѫ засѣданието си на 24 въ честь на покойника, а на погребението му присѫтствувахѫ Н. Ц. В. кн. Фердинандъ и Министерский Съвѣтъ, една депутация отъ Народното Събрание и др.

Чорбаджилѫкъ, *тур.* Положението, състоянието на чорбаджия. — **Чорбаджиски**. Който принадлежи на чорбаджия: *чорбаджиски синъ*. — **Чорбаджийка**. Жена на чорбаджия, господарка. — **Чорбаджия**. Голѣмецъ отъ християнетѣ въ Турция.

Чорле. Градецъ въ родопския мютесарифликъ, 37 килом. на сѣв.-ист. отъ Родосто, станц. на желѣзницата.

Чосеръ (Джофри Chaucer). Бащата на английската поезия, род. въ Лондонъ въ 1328, а повѣроятно въ 1340. Мисли се, че се училъ въ Кембриджъ, послѣ въ Оксфордъ. Той самъ казва че украшавалъ съ себе си въ Англия два блѣскави двора на Едуарда III и на неговия наслѣдникъ, Ричарда II. Като придружавалъ Едуарда въ единъ походъ въ Франция, въ 1359, Ч. билъ заробенъ; слѣдъ освобождението си билъ испратенъ съ послание при генуезския дворъ дѣто се и срѣщнѫлъ, както прѣдолагатъ, съ Петрарка и Бокачио. Въ 1386 билъ уволненъ отъ службата контролйоръ на лондонскитѣ митници и изглежда, че великий поетъ билъ съвсѣмъ небрѣжливъ къмъ своитѣ длъжности. Отъ тогава испаднѫлъ въ неволя. Нѣкои отъ биографитѣ му прѣдполагатъ, че слѣдъ уволнението си той се оттеглилъ въ Удкокъ, дѣто и написалъ *Кантърберискитѣ прикаски*. Ала изглежда доста вѣрно, че послѣднитѣ години отъ живота си прѣкаралъ въ Лондонъ, дѣто и починѫлъ въ 1400.

Ч-тѣ поеми сѫ многобройни и прѣдставляватъ отлични поетически качества. Относително хронологията имъ, тя е съвсѣмъ неизвѣстна. Прѣдполагатъ, че още въ университета писалъ поемата *Тройлъ* и *Кресида*. Писалъ е алегорическа повѣсть *Сънъ*, романъ *За розата, Книгата на Дукинята, Домътъ на Славата, Легендата за Добритѣ Жени*. Furnivall, и послѣ Skeat успоряватъ достовѣрностьта на нѣкои нему приписвани съч. (The Court of Love и The Flower and the Leaf). Ч-вий езикъ е народното англосаксонско нарѣчие съ голѣмъ примѣсъ отъ нормандско-французски думи. Повечето Ч-ви произведения, по тогавашната французска мода, сѫ великолѣпни алегории, пълни съ царици и царе, рицари и хубавици, и благочестиви славеи, които възхваляватъ съ пѣснитѣ си

Бога. Съвсѣмъ отъ другъ характеръ сж *Кантърберискитѣ прикаски*, пълни съ юморъ, патосъ и остроумна наблюдателность. Чудесно се отразява въ тия прикаски тогавашний английски животъ, отъ краля до най-смиренния неговъ поданникъ.

Най-ранното издание на Ч-тѣ съчинения е направилъ Thynne въ 1532. Слѣдъ това е имало много издания. Въ XIX вѣкъ интересътъ къмъ Ч-тѣ съчинения изново се пробужда, не безъ Тенисъновото влияние. Морисъ художествено издава Ч-тѣ Poetical Works въ 1866. Чосеровското дружество издава редъ отдѣлни Ч-ви съчинения и монографии за Ч. Skeat издаде Chaucer's Complete Works въ 1894. Най-новий отъ Ч-тѣ биографии е Ward: Chaucer (въ English Men of Letters, Лондонъ, 1879). Виж. още, на рус., Жюссеранъ, *Исторія англійскаго народа въ его литературѣ* (СПБ., 1898) и Тэнъ, *Развитіе политической и гражданской свободы въ Англіи въ связи съ развитіемъ литературы* (СПБ., 1871, т. I).

Чоха, *тур.* Сукно.

Чресла, *староб.* Кръстъ, поясъ.

Чрѣпъ. Кѫсъ отъ счупени грънци; думата се срѣща на много мѣста въ Св. Писание (Иовъ 2; 8; Иса. 30; 14; Псал. 22; 15; Прит. 26; 23).

Чубукъ, *тур.* Тъпка дървена трѫба, понѣкога повече отъ 1 метръ дълга, прѣзъ която се пуши тютюнъ. На едина край на трѫбата е устието, прѣзъ което се смуча, като съ цигарило, а на другия лула, която се напълва съ тютюнъ, който гори отъ поставени на него запалени въгленчета. Ч. употрѣбяваха едно врѣме турцитѣ, па и българетѣ чорбаджии; сега и въ Турция сж въ употрѣбение токо-речи само *чубучкитѣ*, сир. малкитѣ ч.

Чуваши. Племе отъ групата източни или уралски финци. Живѣе въ Русия дѣ на гѫсти, дѣ на рѣдки маси въ казанската, симбирската, оренбургската, вятската и тоболската губерния. Общото число на ч. опрѣдѣлятъ до 800 900 хиляди души. Тѣ сж блѣдполики, чернокоси, кротки, вѣрни, женитѣ имъ доста красиви. Макаръ много отъ тѣхъ да исповѣдватъ християнската вѣра, тѣ ѫ упазили идолопоклоническитѣ си суевѣрия и обряди. Поминуватъ се съ скотовъдство, пчеларство и ловъ.. По езикъ тѣ принадлежѫтъ въ числото на тюркскитѣ народности, като се приближаватъ повече къмъ старитѣ, исчезнѫли вече въ сегашно врѣме племена — българетѣ и половцитѣ отколкото къмъ съврѣменнитѣ тюрки. За тѣхната еднаквость или поне близость до българетѣ сж се изказали академици Куникъ и Радловъ, въ послѣдно врѣме—Н. И. Ашмаринъ. Първитѣ дѣлма се основаватъ на нѣкои особености на нарѣчието на волжско-български надписи въ единъ отъ старитѣ словѣно-руски хронографи; г. Ашмаринъ се опитва да истълкува по чувашския езикъ всичкия лингвистически материалъ, останѫлъ отъ дунавскитѣ и волжскитѣ българе— въ видъ на лични и мѣстни имена и на социално-политическа номенклатура Ч. малко сж се грижили за своитѣ жилища въ архитектурно отношение; като послѣдно слово на чувашското жилище се явява съврѣменната русска изба.

Отъ друга страна, покѫщнинитѣ на ч. сѫ изящни, по тѣхния вкусъ. Въ изработката на домашнитѣ издѣлия ч. сѫ вложили богатството на своята фантазия; доста е, казва единъ изслѣдователь, само да погледне човѣкъ, сбирката чувашски изплискалки (дървени орѫдия за изплискване вода изъ ладия) въ музея на имп. Александра III, за да припознае за ч. въ тоя клонъ отъ художественопромишления трудъ една значителна степень виртуозность. Съ голѣмо умѣние тѣ украсяватъ съ фигуркитѣ на птици и животни дръжкитѣ. А чувашкитѣ надминуватъ по художественость мѫжетѣ си. За богатството на тѣхната фантазия може да даде едно понятие тоя фактъ, че за споменѫтия музей сѫ придобити 500 чувашски шити нагрѫдки — и въ тая колекция нѣма дублети, макаръ количеството на основнитѣ орнаментални мотиви да не е голѣмо. Остава отворенъ въпросъ, при какви условия се е явилъ тоя моментъ въ техническото развитие на ч.: билъ ли е той самобитенъ изразъ на потрѣбитѣ на самия народъ, или е слѣдствие на единъ потикъ, дошелъ отъ вънъ и разбудилъ дремѣли художествени способности? Едно съпоставление на чувашкитѣ издѣлия съ аналогични скандинавски кара нѣкои да прѣдполагатъ, че потикътъ е билъ даденъ отъ сѣверъ, съ произведенията на скандинавската промишленость, които може да сѫ били занесени на ч. — българетѣ — отъ варяго-руситѣ, които сѫ търгували съ тѣхъ. А може въ числото на орнаменталнитѣ мотиви у ч. да има и старо-тюркски. — **Библ.** Алекс. Фуксъ, *Записки о ч. и черемисахъ казан. губ.* (Казань, 1840); Сбоевъ, *Изслѣдованія, объ инородцахъ казан. губ.* (I, Казань, 1856); Золотницкій, *Корневой словарь чувашскаго языка*; Меньшовъ, *Симбирскіе ч. и ихъ поэзія* (Симбирскъ; 1877); Магнитскій *Матеріалы для изученія старой чувашской вѣры* (Казань, 1881); *Вишневскій, О религіозныхъ повѣрьяхъ ч.*; Рекѣевъ, *Изъ чувашскихъ вѣрованій и преданій* (*Изв. Каз. Еп.*, 1896); Прокопьевъ, *Бракъ у ч.* (Казань, 1903); Ашмаринъ, *Болгарьі и чуваши* (Казань, тип. импер. университ., 1902; 132 стр. + 2 планшетки).

Чувства вънкашни. Петьтѣ чувства, съ които единъ живъ организмъ дохожда въ съприкосновение съ вънкашния свѣтъ: зрѣние, слухъ, вкусъ, обоняние и осезание, — **Чувственость.** Наклонность къмъ наслаждения. *Чувственъ прѣдмѣтъ*, веществень, който подлежи на вънкашнитѣ чувства. **Чувствителенъ човѣкъ**, твърдѣ впечатителенъ, възприимчивъ; мекосърдеченъ; у когото нравственото чувство е силно развито. — **ность**, състояние, свойство, качество по прилегателното. — **Чувствувамъ.** Осѣщамъ, познавамъ нравствено, съзнавамъ духовно. **Чувствуване, чувство.** Състоянието на оногова, който чувствува нѣщо. *Чувство* се нарича и оня тѣлесенъ уредъ, който добива вънкашни впечатления; тия чувства сѫ петь: зрѣние, слухъ, вкусъ, обоняние и осезание. *Духовно, нравствено чувство*, съзнание на душата, съвѣсть; това чувство животнитѣ нѣматъ.

Чугунъ. Металъ, който се добива отъ желѣзни руди, той е желѣзо въ съединение съ въглеродъ (до 6 процента по тегло) и

не е ковъкъ; употрѣбява се за лѣяне разни нѣща; отъ него може да се искарва още желѣзо и стомана.

Чуди (Іоханъ-Якобъ Tschudi). Нѣмско-швейцарски пжтешественикъ и естествоиспитатель (1818—1889) извършилъ едно пжтуване 1838—43 въ Перу; въ 1857—59 пжтувалъ по разни страни на южна Америка; въ 1868 билъ назначенъ швейцарски посланикъ въ Вѣна. Съчиненията му сж: *Изслѣдвания за перуанската фауна*, — *Езикътъ на кечуа*, — *Оланта*, — *Староперуанската драма*, — *Организмътъ на езика кечуа*, — *Перу*, *Пжтуване по южна Америка*, — *Културно-исторически притурки на знанието за староврѣменно Перу*, и др.

Чудо. 1) Всѣко явление, което ние не можемъ да обяснимъ по извѣстнитѣ намъ закони на природата; 2) Свръхестествено събитие въ природата, сир. такъво, което надминува силитѣ и законитѣ на самата природа.—**Чудотворецъ.** Който е правилъ и прави чудеса (виж. *1 Коринт.* 12; 9—10). — **Чудотворенъ.** Който прави чудо, дѣйствува крайно благотворно.—**Чудовище.** Уродъ, тѣло съ необикновена направа.

Чудско езеро, или *Пейпусъ*. Езеро въ сѣверо-западна европ. Русия, между Лифляндия (Ливония), Естония и с.-петерсб. и пковската губернии. Състои отъ три различни басейна и захваща едно пространство отъ 3,513 чет. килом., отъ които 1,637 килом. принадлежжтъ на с.-петерсб. губерния, 505 на псковската, 838 на Лифляндия и 533 на Естония. Псковската часть се нарича *Псковско езеро*, или *Малко Чудско езеро*. Въ Ч. е. има нѣколко куп о-ви, нъ съ малко пространство, всичко около 30 чет. килом. Ч. езеро изглежда да е съставяло въ прѣдисторическитѣ врѣмена прѣдѣла между словѣнетѣ на ист. и финскитѣ племена, „чудитѣ“ у русскитѣ лѣтописци. То играло голѣма търговска роля въ цвѣтящето врѣме на псковската република, „по-стара сестра на новгородската“. И сега икономическата важность на това езеро е голѣма, макаръ корабоплаването по него да е по-малко отъ построението на желѣзницитѣ насамъ. Риболовството по Ч. е. и околнитѣ рѣки доставя поминъкъ на повече отъ 20,000 риболовци. Ч. е. испуща р. Нарова.

Чукова глава. Връхъ въ източния край на голѣмитѣ софийски балкани или Мургашъ (1585 м.)

Чукуисака (Chucuisaca). Столица на република Боливия, на лѣвия брѣгъ на Качимайо, на височина 2,740 м. надъ морското равнище; 25,000 жит., повечето индийци. Архиепископия; съборна църква, украсена съ скжпоцѣнни картини; 27 много богати църкви. Дворецъ на прѣдсѣдателя, университетъ, основанъ отъ единъ Пизаровъ другарь, Педро Ансуресъ, близо до сребърнитѣ рудници (Плата), рударска академия, театръ и др. Боливийцитѣ сега наричатъ столицата си *Сукре* (Sucre), въ честь на генерала си, който обезпечилъ независимостьта имъ въ 1824. Ч. е построена въ 1536 отъ Педро Ансуреса на мѣстото на единъ старъ градъ. — Обл. Чукуисака, съ простр. 68,420 чет. килом. има насел. само 204,434 жит. (1900).

Чулимъ. 1) Притокъ на Оба; дължж. 1,000 килом. 2) Притокъ

на езеро Чани, томска губерния, дълж. 300 килом.

Чумерна. Най-високий връхъ въ Твърдишката (Еленската) планина (1,536 м.).

Чунгъ-кингъ или *Чуръ-ченъ.* Китайски градъ (Се-чуанъ), на лѣвия брѣгъ на Янгъ-тсе-Киангъ; 700,000 жит. Тоя градъ е голѣмото тържище на областьта Сечуанъ; стоварище на коприна, тютюнъ, маслинено масло.

Чурекъ, *тур.* Прѣсенъ хлѣбъ, мѣсенъ съ яйца, масло и захарь.

Чурякски проходъ, къмъ източната половина на Мургашъ-планина, минува близо около върха Мургашъ. Пѫтьтъ върви отъ с. Вратчешъ прѣзъ с. Чурякъ до софийското поле. Тоя проходъ е по-скоро планинска пѫтека, ала въ послѣдната русско-турска война руситѣ си послужихѫ съ тоя пѫть за обходъ на ташкесенската и арабаконашската позиции и сполучихѫ да прѣкаратъ цѣла дивизия въ зимно врѣме.

Чърчилъ (Рандолфъ, лордъ Churchill). Английски държавникъ, 2-и синъ на 6-и марлбъроски дукъ; училъ се въ Оксфордъ; оженилъ се за американка. Въ 1874 биде избранъ прѣдставитель въ долната камара и зе мѣсто въ редоветѣ на консервативната партия. Испърво зимаше думата рѣдко, нъ всѣка негова рѣчь привличаше общото внимание и напѫлваше залата. Като бранеше консервативнитѣ принципи, не се стѣсняваше да напада консервативнитѣ министри: обвиняваше ги въ подмилкване прѣдъ либералитѣ, въ нѣмането на твърди принципи, въ небрѣжливость къмъ интереситѣ на народа, при което си позволяваше изрѫзи, изобщо недопущаеми въ английския парламентъ; още по-малко се стѣсняваше той на публичнитѣ митинги. Въ своитѣ рѣчи, бурни и патетични, богати съ цитати отъ Шекспира и други велики мислители, той показваше необикновенъ ораторски талантъ. Прѣизбранъ въ 1880, той образува въ новата камара особна, така наречена четвърта партия, въ която, освѣнь той самъ, принадлежехѫ само Хорстъ, Съръ Дръмондъ Улфъ и А. Дж. Балфуръ (по-сетнѣ първъ министръ); тая партия ултраконсервативна въ въпроситѣ по външната политика, па и въ отбраната на лордскитѣ привилегии, бѣше демократическа: искаше всеобщо гласуване за долната камара и единъ видъ държавенъ социализмъ (държавата да направи жилища за работницитѣ и др.). Новатата партия сама се наричаше партия на „консервативнитѣ демократи.“ Въ 1880 Ч. се яви главенъ борецъ на опозицията противъ исканата отъ Гладстоновото правителство отмѣна на клетвата за членоветѣ на долната камара (по поводъ на Брядловия отказъ да положи клетва), като напираше на това, че само който вѣрва въ Бога може да бѫде добъръ гражданинъ. Той се изказа дори противъ прѣдложението отъ либералитѣ и поддържано отъ консерваторитѣ прѣдложение да се прѣдаде въпросътъ въ комисия, понеже намираше въпроса съвсѣмъ ясенъ; нъ останѫ въ меншество: клетвата се отмѣни за всѣкого който заяви, че тя противоречи на неговитѣ убѣждения. Въ камарата отъ 1880 до 1885 Ч., па и двама други членове отъ неговата партия, зимахѫ най-често думата. Особено охотно Ч. цѣлѣше въ на-

не е ковъкъ; употрѣбява се за лѣяне разни нѣща; отъ него може да се искарва още желѣзо и стомана.

Чуди (Иоханъ-Якобъ Tschudi). Нѣмско-швейцарски пѫтешественикъ и естествоиспитатель (1818—1889) извършилъ едно пѫтуване 1838—43 въ Перу; въ 1857—59 пѫтувалъ по разни страни на южна Америка; въ 1868 билъ назначенъ швейцарски посланикъ въ Вѣна. Съчиненията му сѫ: *Изслѣдвания за перуанската фауна*, — *Езикътъ на кечуа*, — *Оланта*, — *Староперуанската драма*, — *Организмътъ на езика кечуа*, — *Перу*, *Пѫтуване по южна Америка*, — *Културно-исторически притурки на знанието за старовръменно Перу*, и др.

Чудо. 1) Всѣко явление, което ние не можемъ да обяснимъ по извѣстнитѣ намъ закони на природата; 2) Свърхестествено събитие въ природата, сир. такъво, което надминува силитѣ и законитѣ на самата природа.—**Чудотворецъ.** Който е правилъ и прави чудеса (виж. *1 Коринт.* 12; 9—10). — **Чудотворенъ.** Който прави чудо, дѣйствува крайно благотворно.—**Чудовище.** Уродъ, тѣло съ необикновена направа.

Чудско езеро, или *Пейпусъ.* Езеро въ сѣверо-западна европ. Русия, между Лифляндия (Ливония), Естония и с.-петерсб. и ипковската губернии. Състои отъ три различни басейна и захваща едно пространство отъ 3,513 чет. килом., отъ които 1,637 килом. принадлежѫтъ на с.-петерсб. губерния, 505 на псковската, 838 на Лифляндия и 533 на Естония. Псковската часть се нарича *Псковско езеро*, или *Малко Чудско езеро.* Въ Ч. е. има нѣколко купа о-ви, нъ съ малко пространство, всичко около 30 чет. килом. Ч. езеро изглежда да е съставяло въ прѣдисторическитѣ врѣмена прѣдѣла между словѣнетѣ на ист. и финскитѣ племена, „чудитѣ“ у русскитѣ лѣтописци. То играло голѣма търговска роля въ цвѣтящето врѣме на псковската република, „по-стара сестра на новгородската“. И сега икономическата важность на това езеро е голѣма, макаръ корабоплаването по него да е по-малко отъ построението на желѣзницитѣ насамъ. Риболовството по Ч. е. и околнитѣ рѣки доставя поминъкъ на повече отъ 20,000 риболовци. Ч. е. испуща р. Нарова.

Чукова глава. Връхъ въ ист. ния край на голѣмитѣ софийски балкани или Мургашъ (1585 м.)

Чукуисака (Chucuisaca). Столица на република Боливия, на лѣвия брѣгъ на Качимайо, на височина 2,740 м. надъ морското равнище; 25,000 жит., повечето индийци. Архиепископия; съборна църква, украсена съ скѫпоцѣнни картини; 27 много богати църкви. Дворецъ на прѣдсѣдателя, университетъ, основанъ отъ единъ Пизаровъ другарь, Педро Ансуресъ, близо до сребърнитѣ рудници (Плата), рударска академия, театръ и др. Боливийцитѣ сега наричатъ столицата си *Сукре* (Sucre), въ честь на генерала [illegible] който обезпечилъ независимостьта имъ въ 1824. Ч. е построена [illegible] 1536 отъ Педро Ансуреса [illegible] мѣстото на единъ старъ град. — Обл. Чукуисака, съ [illegible] 68,420 чет. килом. има [illegible] само 204,434 жит. (1900).

Чулимъ. 1) Притокъ [illegible] дъжк. 1,000 [illegible]

паденията си Глядстона, когото извънъ камарата наричаше „лудъ лунатикъ“ или „мидлотиански молохъ“ (Глядстонъ бѣше мидлотиански депутатъ). Въ 1885, като укоряваше Глядстона за непостоянство, Ч. доказваше, че той е слѣдвалъ не една, а 10 разни политики въ Ирландия, 9 въ Срѣдна Азия, 18 въ Египетъ, всичко 37; всѣка отъ тия политики Ч. характеризираше особно; за коя отъ тия политики гласуватъ избирателитѣ? — питаше Ч. иронически. Па прѣсмѣташе и по колко милиона е легнѫла на държавата всѣка една отъ тия политики.

Въ кѫсия Солзберивъ кабинетъ (юн. 1885 — ян. 1886) Ч. станѫ министръ за Индия. Слѣдъ общитѣ избори въ 1885 четвъртата партия вече не сѫществуваше и Ч. се яви на изборитѣ и въ парламента като консерваторъ. Въ втория Солзберивъ кабинетъ (юл. 1886), той доби поста канцлеръ на казначейството и водитель въ долната камара. Прѣзъ декем. сѫщата година Ч. ненадѣйно си даде оставката отъ казначейството, защото другитѣ министри не удобрихѫ прѣдлаганитѣ отъ него намаления въ държавния бюджетъ. Дори Ч-тѣ неприятели не му сѫ отказвали искренность, честность и даровитость. Въ послѣдвалитѣ години той рѣдко зимаше думата въ камарата, обикновено за да поддържа Солзберивия кабинетъ, а по-късно (1892 — 1894) горещо нападаше Глядстоновото правителство, особено по проекта на комрула за Ирландия.

Отъ 1887 до 1892 Ч. много пѫтува по Европа (посѣти, между другитѣ, Русия) и по Южна Африка, пѫтнитѣ си бѣлѣжки за която напечата въ Daily Graphic.

Въ 1891, слѣдъ смъртьта на англійския посланикъ Литонъ въ Парижъ, Солзбери поиска да назначи на негово мѣсто Ч.; въ това рѣшително се въспротиви французското правителство. Причината на туй бѣхѫ Ч-тѣ приятелски отношения (въ 1887—89) къмъ ген. Буланже, въ когото Ч., съ романтизма що го отличаваше, виждаше единъ великъ човѣкъ и комуто прѣдказваше тържество въ близкото бѫдѫще. Слѣдъ визитата, направена на Ч. отъ ген. Буланже въ Лондонъ, Ч. казвалъ: въ най-близкото ми пѫтуване въ Франция азъ ще му върнѫ визитата въ Елисейския дворецъ.

Ч-тѣ Speeches (рѣчи) сѫ издадени въ Лондонъ въ 1889. За Ч. виж. A. Filon, Profils Anglais: R. Churchil, J. Chamberlain, J. Morley, Parnell (Парижъ, 1893); T. H. S. Scott въ Fortnightly Review (1895); A. West, въ Nineteenth Century (1896); J. B. Crozier, Lord R. Chirchill, a study of the English democracy (Лондонъ, 1887); Lucy, Diary of two parliaments; Anderson, Scenes in the Commons.

Ш.

Шабаница. Връхъ въ доспатскитѣ Родопи (1,853 метра).

Шабацъ. Сръбски укрѣпенъ градъ, ц. на едноименения окржгъ, при р. Сава, 90 килом. на зап. отъ Бѣлградъ; 11,084 жит. (1904). Доста голѣма търговия съ свине, добитъкъ, сливовица. Ш. е основанъ въ 1470 отъ султанъ Махмуда. Въ 1767, по пасаревиц. договоръ, градътъ останжлъ на Австрия. Бѣлградский договоръ го върнжлъ на турцитѣ. Въ 1804, сърбетѣ, подъ началството на Ненадовича и Лазаровича, сполучили да завладѣжтъ града. Слѣдъ пълното Милошово разбитие (1816), Ш. билъ завзетъ пакъ отъ турцитѣ, които държахж тамъ гарнизонъ до 1867.

Шаблонъ. Дума, която происхожда отъ срѣдновѣковно латинск. *сатрио* (борецъ), образецъ, проба, въ която има изрѣзани фигури, по които могжтъ да се чъртажтъ рисунки. Въ срѣднитѣ вѣкове много било распространено живописството по шаблони. За шаблонното живописство въ срѣднитѣ вѣкове виж. Ваймаръ (1872).

Шаве (*Оноре Жозефъ* Chavet). Ученъ белгийски лингвистъ, род. въ Намюръ, отъ 1838 нѣколко години свещеникъ, живѣлъ въ Левенъ, а отъ 1844 въ Парижъ (1815—1877). Ш. е най-много извѣстенъ съ съчиненията си. Essai d' étymologie philosophique (Брюкселъ, 1841); Lexicologie indo-européenne (Парижъ, 1849); Moïse et les langues (1855), Français et Wallon (1857); Les langues et les races (1867). Въ съчинението си Lexicologie indoeuropéenne ou essai sur la science des mots sanscrits, grecs, latins, français, lithuaniens, russes, etc. той открито се исказалъ за многобройностьта на първобитнитѣ племена и нарѣчия. Съзнанието за противорѣчията, въ които науката го поставила съ библейскитѣ откровения, побудило Ш. окончателно да се откаже отъ свещеническия санъ. Той основалъ въ Парижъ училище за изучване сравнителната филология, при което отъ 1867 се издавалъ и специаленъ литературенъ органъ (la Revue de linguistique). Въ 1854 Ш. напечаталъ въ Revue du XIX siècle единъ редъ статии за прѣдаването на езицитѣ.

Шагренъ, *фр.* Изработена кожа отъ морско куче.

Шадраванъ, *тур.* Искуственъ водоскокъ.

Шайка *разбойници, рус.* Дружина люде, които се занимаватъ съ гуабежъ и убийство.

Шако. Пространна страна още малко позната, между Боливия, Парагвай и Плата; простр. около 400,000 чет. килом. Блатисти полета; обширни гори и раскошна растителность; пои се отъ Парагвай и притоцитѣ му, Салado, Пилко-

майо, Вермейо. Токо-речи цѣлата страна е завзета отъ комахай независими индийци. Область *Гранъ* **Ш.**, която принадлежи на Аржантина, съ простр. 200,000 чет. килом. се населява отъ 100,000 диви и грабливи индийци.

Chacun pour soi et Dieu pour tous. Френска поговорка: всѣкой за себе си и Богъ за всички.

Шалвари, *тур.* Потури безъ крачоли съ голѣмо дъно.

Шале, *фр.* Швейцарска селска кѫщица; лѣтна кѫщица като нея, кйошкъ.

Шаллия. Тьнъкъ вълненъ платъ.

Шалонъ - на - Марнъ. Франц. градъ, ц. на марнски департ., на дѣсн. брѣгъ на Марнъ, 173 килом. на юго-ист. отъ Парижъ; 30,000 жит. Прочути кожеви заводи, маслинено масло, шампанско вино. Градътъ е печаленъ и злѣ построенъ. Съборната църква е хубавъ паметникъ отъ романоготическа архитектура; градский домъ е отъ VI-и вѣкъ.—Разбитие на Атила отъ Аеция и вестготитѣ въ 451.

Шалонъ-на-Сона. Француски градъ, 53 килом. на сѣв. отъ Маконъ, на дѣсния брѣгъ на Сона и въ о-въ Лаврентия; 28,000 жит. Индустрията му е слаба, нъ положението му при устието на Срѣдни каналъ е развило транзитната му търговия. Хубавъ и доста добрѣ построенъ градъ. Градътъ на едьоенитѣ, въ римско врѣме билъ често ограбванъ.

Шалъ, *перс.* Дълъгъ или четвъртитъ кѫсъ отъ платъ служи за намѣтане; съ такъво намѣтало се намѣтатъ особено женитѣ.

Шамани. Жръци на шаманизма, ползуватъ се съ голѣмо уважение, минуватъ за посрѣдници между висшото сѫщество и човѣцитѣ, и пророкуватъ и врачуватъ; тѣ носѭсъ конска опашка и съ тумбури пѫдѭтъ злитѣ духове —**Шаманизмъ, шаманство.** Единъ видъ идолопоклонство и самоѣдитѣ, бурятитѣ, остяцитѣ, якутцитѣ, телеутитѣ и по нѣкои отъ островитѣ на Тихи океанъ. Тѣ припознаватъ едно върховно сѫщество, творецъ на свѣта, което живѣе въ слънцето и се не мѣси въ отдѣлнитѣ постѫпки на човѣка. Управлението на свѣта и сѫдбата на човѣцитѣ се намиратъ въ рѫцѣтѣ на второстепенни богове, които сѫ отъ два вида, добри и зли; началникътъ на злитѣ богове е Шайтанъ, който съперничи съ върховния богъ. Освѣнь това, шаманиститѣ се кланятъ на умрѣлитѣ прѣдѣди, на героитѣ и на всичкитѣ шамани като на полубогове. Шаманцитѣ мислѭтъ, че оня свѣтъ, сир. небесний животъ е пъленъ съ мѫки и неволя.

Шамаха. Русски градъ, бивши ц. на едноименна губер., въ Кавказия, 270 килом. на юго-ист. отъ Трифлисъ, на Аксу; 10,000 жит. Фабрики за орѫжия и коприна. Ш. е 20 килом. на юго-зап. отъ развалинитѣ на *Стара* Ш., разорена отъ Надиръ-шаха въ 1735.

Шамбери. Гл. градъ на департамента Савоия, на Леиса и Албанъ, 596 килом. на юго-ист. отъ Парижъ, въ едно плодородно поле, между високи планини; 22,500 жит. Криви и тѣсни улици; замъкъ; съборна църква, съградена въ 1430. Фабрики за сукно и др. Търговия съ жито, коприна, вино. Минерални бани.

Шамилъ (Schamyl). Прочутъ революционенъ водитель на кавказскитѣ планинци противъ русското иго (1797—1871) въ сѣ-

верни Дагестанъ; послѣдователь на учението на Кази-Молла, имамъ на мюридитѣ. Стремилъ се къмъ обединението на дагестанскитѣ племена. Въ 1824 заедно съ Кази-Молла, предприелъ едно възстание срѣщу руситѣ. Въ 1831 при отбраната на Химри билъ тежко нараненъ, нъ се спасилъ и въ 1834, слѣдъ смъртьта на Кази-Молла, билъ избранъ водитель на суфититѣ, които се наричали мюриди. Въ 1837 ген. Ивеличъ билъ разбитъ, най-лошата несполука, която руситѣ били срѣщнали до тогава въ оня край. Въ 1839 генералъ Грабе съ мъка зелъ укрѣпения аулъ Ахулго, нъ Ш. се спасилъ, въпрѣки обстоятелството че руситѣ, за да бъдатъ увѣрени че ще затриятъ Ш., прѣкарали всичкитѣ защитници на тая крѣпость подъ мечъ. Какъ се спасилъ великий воитель, не се знае; послѣдователитѣ му и руситѣ вѣрвали че е прѣмахнатъ, когато той ненадѣйно се появилъ изново, и проповѣдвалъ по-силно отъ всѣкога „свещената война противъ невѣрницитѣ“. Въ 1849 Ш. вторично се спасилъ, когато сжщий аулъ пакъ билъ зетъ отъ руситѣ. Въ 1850 избухнало ново възстание и прѣзъ кръмската война. Ш., съ поддържката на съжзницитѣ, упорито се държалъ. Въ 1859, заграденъ отъ вси страни на планина Гунибъ отъ князъ Барятински, искалъ да се убие, нъ по настояване на женитѣ си се прѣдалъ. Въ Петербургъ го приели отлично, и той живѣлъ въ почетенъ плѣнъ въ Калуга, съ пенсия отъ 10,000 рубли, а послѣ въ Кіевъ. Въ 1870 му се позволило да отиде въ Мека. Отъ синоветѣ му единъ служилъ въ руската армия, а другъ въ 1877 — въ турската, като командувалъ черкезкитѣ доброволци въ Армения. Виж. за Ш. *Русская Старина*, 1898 г.

Шамисо (*Аделбертъ* Chamisso). Сжщото му име *Луи-Шарлъ де-Ш. де Бонкуръ*. Единъ отъ най-отличнитѣ германски лирически поети и естествоиспитатель; род. въ замъка Бонкуръ, въ Шалспань (Франция), умр. въ Берлинъ (1781—1838). Родителитѣ му се прѣселили въ Прусия въ 1790, той станалъ пажъ на кралицата и постжпилъ въ военното поприще. Нъ когато избухнала войната въ 1806, той се върнялъ въ Франция; защото ако и да не обичалъ Наполеона, не искалъ да се бие срѣщу отечеството си. Въ 1815—18 Ш. зелъ участие въ похода, който извършилъ, подъ началството на Коцебю, едно околосвѣтско пжтуване, направено съ иждивението на графъ Румянцова, русски канцлеръ. Слѣдъ завръщането си учений естествоиспитатель добилъ мѣсто въ берлинската ботаническа градина и билъ приетъ членъ на акад. на наукитѣ. Отъ научнитѣ му съчинения забѣлѣж. сж: Bemerkungen und Ansichten aus einer Entdeckungsreise unter Kotzebu, Reise um die Welt, и 2 ч. отъ нег. Ueber die hawanische sprache. Още поголѣма слава добилъ той съ поетическитѣ си произведения; въ 1813 написалъ оргиналната си приказка *Петръ-Шлемиль*, която е имала много издания и е прѣведена токо-речи на всички езици. Тая приказка за единъ човѣкъ, който си продалъ сѣнката, е прѣведена на езика ни подъ

загл. *Чудесната История на Петра Шлемиля* (София, 1900). Ш-тѣ съч., събрани въ 6 тома, сж обнародвани въ Лайпцигъ въ 1836—39; послѣднитѣ 2 тома съдържатъ неговата прѣписка и биография (6 изд., Лайпц., 1874). Има и издания подъ редакц. на M. Koch (Щутгартъ, 1898), Bertels (Лайпц., 1899), Walzel (Щутг., безъ година) и др. Ни едно отъ тѣхъ не е пълно. Въ 1888 на Ш. се постави паметникъ въ Берлинъ. За Ш. виж. Karl Fulda, Ch. und seine Zeit (Лайпц., 1881); Chabozy, Ueber das Jugendleben A. v. Ch. (Мюнх., 1879); Lentzner, Ch. and his times (Лонд., 1893); Brun, A d. d. Ch. (Лионъ, 1896); J. Schapler, Der Humor bei Ch. (1897); сѫщий, Chamissos Peter Schlemihl (1893); Du Bois Reymond, Ad. v. Ch. als Naturforscher (Берл., 1889).

Шампани (графъ Franz de Champagny). Французски историкъ и публицистъ, род. въ Вѣна, умр. въ Парижъ (1804—1882), синъ на французки дипломатъ, въ Наполеоново врѣме посланикъ при австрийския дворъ. Графъ Ф. обнародвалъ много политически брошури съ силни католически тенденции, нъ особено се отличилъ съ една блѣскава история на римската империя въ три части: Césars (1834), Antonins (1863), Césars du III-e siècle (1870)]. За тоя трудъ той добилъ, въ 1869, едно мѣсто въ академията. Освѣнъ тоя трудъ на Ш. принадлежѫтъ слѣднитѣ съчинения: Un mot d'un catholique sur quelques travaux protestants (1844); Rome et la Judée au temps de la chute de Néron (1858); la religion romaine d' August aux Antonins (1874); La Franc-maçonnerie (1875); L'Italie, études historiques (1875); и др.

Шампанско, *шампания*. Изрядно бѣло пѣнясто вино, което се приготвя въ французската область Шампания, отъ дѣто е и добило името си.

Шамполіонъ (*Жанъ Франсоа*). Славенъ французски археологъ (1790—1832), чиито открития съставили епоха въ египетската археология. Той пръвъ расчелъ египетскитѣ йероглифи на розетския паметникъ, и открилъ старо-египетската азбука, която е сега основата на египетската археология. Първитѣ си рѣшителни открития Ш. съобщилъ въ прочутото си писмо — Lettre à Mons. Dacier (Парижъ, 1822), слѣдъ което дошли неговитѣ Précis du système Hieroglyphique (Парижъ, 1-о изд., 1824); нъ неговий главенъ трудъ la Grammaire egyptienne (Египетска граматика) се обнародвалъ слѣдъ смъртьта му (1836). Ш., род. въ Фижакъ (лотски департ.), почнѫлъ като самоукъ да се учи староеврейски, сирийски, етиопски, арабски и китайски. Въ 1807 отишелъ въ Парижъ, дѣто се училъ въ Collège de France. На 19 години се върнѫлъ въ Гренобль съ титлата професоръ асистентъ по историята въ гренобл. университетъ. Въ 1814 обнародвалъ географ. трудъ *Египетъ въ врѣмето на фараонитѣ*. Въ 1822 челъ на академията горѣспоменѫтото си писмо за *фонетическитѣ йероглифи*. Въ 1824—

26 прѣдприелъ едно научно пѫтуване въ Италия и въ 1828, заедно съ Розелини, по Египетъ. Въ 1831 добилъ първата египетска катедра въ Collège de France, нъ скоро умрѣлъ отъ апоплексия. Резултатитѣ отъ египетскитѣ издирвания сѫ дадени отъ Розелини въ Monuments de l' Egypte et de la Nubie (Парижъ, 1835—45). Виж. и Aimé Champollion, Les deux Champollion, leur vie et leurs oeuvres, leur correspondance archéologique, relative au Dauphiné et à l' Egypte. Etude complète de biographie et de bibliographie (Парижъ, 1888, 8°).

Шангхай (*на морето*). Пристанищенъ градъ въ сѣверни Китай, въ обл. Кианъ-су, при устието на Янцзикианъ, едно отъ 5-тѣ пристанища отворени за чуждестранната търговия по нанкинския договоръ отъ 1842; 651,000 жит. (1904), отъ които 4,000 чуждестранци (англичане, американци, французе). Срѣдна годишна температура 17°, крайнитѣ + 38° и — 45°. Прѣкрасна обществена градина, много банки, 4 католич. и 4 протестантски църкви, масонска ложа, театри, газово и електрич. освѣтление, трамваи и др. Ш. е днесь, слѣдъ Бомбай, най-важното търговско стоварище въ Азия. Голѣмитѣ чуждестранни търговски кѫщи, съ клонове въ Хонгъ-Конгъ, Фучеу, Ханъ-Кеу и други китайски пристанища, се конкурират живо отъ малкитѣ китайски търговци. Вносъ отъ странство: опиумъ, памучни и вълнени стоки, метали, ластовични гнѣзда, каменни въглища, бои, брашно, каучукъ, кожа, машини, газъ, часовници и др. за 400 милиона лева на годината. Китайскитѣ стоки сѫ бамбукъ, хурми, синило, коприна, чай вълна и др., и износътъ достига до 220 милиона лева на годината. Въ шангхайското пристанище влизатъ и излизатъ годишно повече отъ 5,000 кораби (параходи и платнени) съ вмѣст. повече отъ $4^1/_2$ милиона тона.

Шангъ-Шо или *Чанъ-Чеу*. Китайски градъ, въ обл. Покианъ или Фу-кианъ, 50 килом. на югозап. отъ Амой; отъ 200,000 до 800,000 жит., споредъ разни източници. Срѣдоточие на голѣма промишленость и значителна търговия. Наблизо е прочута падога на Тингъ-тсе.

Шандернагоръ. Индийски градъ въ французското владѣние въ Бенгалъ, на Хугли (ржкавъ на Гангъ), 150 килом. отъ устието му и 25 килом. отъ Калкута; 25,000 жит., отъ които $^1/_{10}$ една смѣсена порода отъ европейци и индийци. Ш., макаръ заобиколена отъ англ. владѣния, зависи отъ Пондишери.

Шандоръ. Индийски градъ, въ Бомбайското прѣдсѣд. (обл. Кондешъ), 120 килом. на сѣв.-зап. отъ Авренгабадъ; 12,000 жит. Силно укрѣпенъ градъ, зетъ отъ англичанетѣ въ 1804 и 1818.

Шандоръ-Джалски (псевдонимъ на *Любомиръ Бабичъ*). Хърватски писатель. Род. въ 1854. До голѣма степень усвоилъ въ произведенията си манера на Тургеневитѣ писма (за Тургеневото влияние свидѣтелствува автобиографията на писателя). Въ съчинението му U novum dvoru (1885) се забѣлѣжватъ чърти отъ Толстоивитѣ етически и фи-

лософски възгледи. Ш. Дж-тѣ повѣсти и романи по съдържанието си се отнасятъ до съврѣменността или до историята на Хърватско; Tri pripovijesti bez naslova (*Три повѣсти безъ име*, 1887), напр., изображаватъ тежкото положение на хърватетѣ и на тѣхната страна въ епохата на „просвѣтения абсолютизмъ." Отъ другитѣ Ш-ви произведения личи особено Na rodjenoj grudi (На родната почва, 1890), дѣто идеалната страна на живота се противопоставя на грубия житейски расчетъ. Лекий песимизмъ, който се забѣлѣжва въ тия произведения, става по-силенъ въ романа Radmilovic (1897). Ш-тѣ повѣсти и романи сж първитѣ опити по „социалния романъ" на почвата на хърватската литература

Шанецъ, *герм.* Земенъ окопъ за отбрана и укрѣпяване.

Шанжанъ, фр. (соб. зн. *мънливъ*). Два шара на платъ, които се отражаватъ различно споредъ видѣлината.

Шанкръ, *фр.* Сифилистическа болесть: ракъ на дѣтородния удъ, образува се всѣкога на главицата му, състои отъ твърди брадавици, които относлѣ пущатъ вонеща течность.

Шанонъ (старов. Scenus). Ирландска рѣка, извира въ плакина Килкафъ, образува езера Алеанъ, Ри и Деркъ, мие Кляр къ, Атлона, Лимерикъ и се влива въ Атлантически океанъ прѣзъ едно широко устие; 380 килом. Равна и блатиста долина.

Шанси. Область въ сѣверни Китай, на зап. отъ Шенси, на ист. отъ Печели, на югъ отъ голѣмата стѣна, която дѣли Китай отъ Монголия; прост. 170,800 чет. килом. и насел. 9,900,000 жит. Гл. градъ *Тай-Юанъ*. Областьта се управлява не отъ главенъ управитель, а отъ управитель. Климатътъ е здравъ. Земята е плодородна и дава жито, просо, грозде; доставя най-доброто желѣзо и най-добритѣ каменни въглища въ Китай, освѣнь мѣдь, мраморъ и други минерали и минерални води; солени езера.

Шансонетка. Пѣвица въ шантанъ.

Шансъ, *фр.* Случай да стане или да се извърши нѣщо, вѣроятность: *има повече шансове да надвиемъ ние* — по вѣроятно е, че ние ще надвиемъ.

Шантажистъ, *фр.* Оня, който върши шантажъ. — **Шантажъ**. Заплашване нѣкого съ откриването нѣкои постѫпки, които го компрометиратъ. Това заплашване се прави съ цѣль да се добие откупъ отъ заплашения. То се наказва по закона съ затворъ и глоба. Исключение се прави, кир. то не се наказва само, когато е направено да се добие удовлетворение за причинена врѣда или исплащането на дългъ.

Шантанъ (фр. *шанте*, пѣя; *шантанъ*, който пѣе, който знае да пѣе). Същото, каквото е *Кафе-шантанъ*. — **Шантанйерка**. Същото каквото е *шансонетка*.

Шантунгъ. Область въ сѣверни Китай, на Жълто море; прост. 104,000 чет. килом. и насел. 37,500,000 жит. (1894). Главни градове: *Тсинанъ*, сѣдалищ. на управл., Иенъ-чоу, Тсингъ-чоу, Сей-чоу и Утингъ. Прѣзъ тая область минува Императорски каналъ. Тя е много планинска и малко плодородна. Главната ѝ рѣка е Хоангъ-хо. Произведенията

сѫ просо, жито, синило, коприна и конопи.

Шапкаровъ (*К.* А). Български учитель-писатель, единъ отъ най-ревностнитѣ наши дѣйци по събирането народни умотворения; род. въ 1834 въ Охридъ. Училъ се, както мнозина други наши съврѣменници отъ оная епоха, на гръцки по тогавашното учение у елински учитель въ родния си градъ *Я. Стръзовъ*; свършилъ едвамъ III-и или IV-и класъ; останалото длъжи на самообразованието. Прѣзъ единъ периодъ отъ 30 години учителствуване (1855—1884) въ западна и срѣдна Македония, дѣто често съ рискъ на живота си е въвождалъ български езикъ въ погръченитѣ български училища и църковнословѣнски въ погръченитѣ български църкви (виж. биографията му въ сп. *Свѣтлина*, 1898 год., VII кн., статия подъ загл. *Трима ветерани*), той е събралъ, по свѣдѣнията на сп. *Утро* (Русе, I год.—1892, 2 и 3 бр.) слѣдния материалъ:

1) 1250 и повече разни пѣсни, при тѣхъ и нѣколко исторически прѣдания; 2) повече отъ 200 прикаски; 3) 1500 пословици и пословични изречения; 4) повече отъ 400 гатанки; 5) 80 разни игри, мѫжски и женски; 6) голѣмо количество обичаи и суевѣрия; 7) описания на българскитѣ носии по нѣкои мѣста въ Македония, особено въ западна Македония; 8) българскитѣ имена на около 80 болести и лѣкуването имъ по народната медицина; 9) токо-речи 2,000 имена на градове, села, паланки, рѣки и други разни мѣстности въ Македония; 10) имена на разни видове риби, птици, жита, грозде, трѣви, цвѣтя и вѣтрове, и др.; 11) повече отъ 200 македонско-български думи, които другадѣ по България или съвсѣмъ сѫ непознати, или се нарѣдко употрѣбяватъ, или иматъ друго значение. Първий потикъ за залавяне съ тая работа далъ Ш-ву вуйка му, учитель *Я. Стрѣзовъ*, още въ 1854. Съ малки изключения, цѣлий тоя материалъ е събранъ непосрѣдствено отъ Ш. При това, материалитѣ, споредъ думитѣ на специалисти, като Т. Флоринski и др., сѫ вѣщо написани. „Сборникъ К. А. Шапкарева“, казва проф. Флоринski, „со сторонъ содержанія важенъ въ двухъ отношеніяхъ: 1) онъ обогащаетъ славянскую науку изданіемъ памятниковъ того вида болгарскаго народнаго творчества, каторый до сихъ поръ былъ мало извѣстенъ; и 2) значительно увеличиваетъ матеріалъ для изученія славянской сказки и легенды“.

Ш. подкачи да издава тоя огроменъ материалъ въ сбирки отъ 1884, отъ когато живѣе въ свободна България, и до сега е издалъ осемь доста обемисти сбирки отъ 150 печатни коли, отъ I до IX включително, освѣнъ II кн., която не излѣзе, нъ е замѣстена отъ VII кн.

Въ 1868 Ш. приготвилъ на бърза рѫка нѣколко кратки учебници на македоно-българското нарѣчие, като по-вразумително за македонскитѣ българе. Слѣдъ година-двѣ приготвилъ двѣ *Сбирки отъ недѣлнитѣ и праздничнитѣ Апостолски и Евангелски чтения* на старо-българ. и ново-български, които и ходилъ лично да напечата въ Цариградъ. Тия книжки направили цѣлъ прѣвратъ въ ония мѣста на Македония, въ които до тогава въ учили-

щата имъ владѣлъ гръцки езикъ. Въ 1884 Ш. издаде въ Пловдивъ *Материали за живописанието на братя Х. Миладинови*; пѫтемъ трѣбва да се забѣлѣли, че Ш. е зеть на тия братя-мѫченици. Освѣнь това той прѣди освобождението, въ врѣме на учителствуването си въ македонскитѣ градове, покрай учителскитѣ си и народоцърковни занятия, намиралъ е врѣме да пише по нѣщо въ всички тогавашни български вѣстници и периодич. списания, кога съ подписа си (порѣдко), кога съ нѣкой псевдонимъ, а кога и безъ никакъвъ подписъ. Писалъ е сѫщо и подиръ освобождението въ разни наши вѣстници и списания, между които и въ Периодич. Спис.; Ш. е билъ напрѣдъ дописенъ, а отъ нѣколко години е дѣйствителенъ членъ на Книжовното Дружество. Нѣколко негови статии се срѣщатъ и въ министерския Сборникъ: *Нѣколко думи върху статиитѣ на П. Драгановъ* въ *Извѣст. С. Петерб. Слав. Благотв. Общ.* (II кн. 1890); *По народната медицина и нейната номенклатура въ Македония* (X кн., 1894); *Документи по възраждането* (XVI и XVII кн., 1900). Най-сетнѣ, старий труженикъ има още, въ видъ на автобиография, готовъ за печатъ единъ доста голѣмъ трудъ *Материали по историята на възраждането българщината въ Македония*. Дѣдо Ш. сега живѣе пенсионираиъ въ Самоковъ.

Шапленъ (Жанъ Chapelain). Франц. поетъ, род. и умр. въ Парижъ (1595 — 1674); билъ приятель на Ришлйо и единъ отъ първитѣ членове на академията и нейнитѣ основатели. Двадесеть години работилъ той надъ своята епическа поема la Pucelle (*Дѣвицата*), и за нея прѣзъ това врѣме се говорило като за произведение, което щѣло да надмине *Илиадата* и *Енеидата*. Найсетнѣ шедеврътъ се появилъ въ великолѣпенъ томъ (1656), и цѣлата Ш-ва слава рухнѫла. Найвече Боало съ горчивитѣ си сатири нападалъ непрѣстанно клети Ш., доклѣ не съсипалъ подъ присмѣхитѣ си името му; и Ш. умрѣлъ забравенъ отъ всички.

Шапсалъ. Французски граматикъ, род. въ Парижъ (1788—1858); учитель въ лицея Louis le Grand; обнародвалъ въ 1823, заедно съ Noеля, инспекторъ на университета, една *французска граматиса*, която нѣколко десетки години е имала голѣма сполука.

Шапталиэация, отъ името на химика *Шаптала*. Така се нарича единъ способъ, по който въ виненъ спиртъ, що съдържа малко захаръ, се притуря захаръ до ферментация, отъ което виното става по-богато по съдържане на спиртъ.

Шапталъ (*Жанъ Ант.*). Отличенъ франц. химикъ, род. въ Нагаре, умр. въ Парижъ (1756—1832); докторъ на медицината и послѣ професоръ на химията въ Монпелие; въ Наполеоново врѣме министръ на търговията и индустрията; основалъ фабрика за химически произведения, които пръвъ пѫть дала на франц. търговия сѣрната кислота, искуствената стипца и др.; въвелъ въ Франция вапсването на памука, распространилъ Бертоловия способъ за избѣлване, и др.; изнамѣрилъ единъ способъ за подобряване на виното, наречень съ неговото име (виж. *шапталиэация*). Отъ сѫчин. му забѣлѣж. сж: Chimie appliquée aux arts (Ша-

рижъ, 1807) и Chimie appliquée à l'agriculture (1823). Другитѣ негови работи сж печатани въ Annales de chimie, които излизали подъ неговата редакция. Отъ Ш-въ правнукъ сж издадени негови Souvenirs sur Napoléon (1893).

Шапъ (*Клодъ* Chappe). Фр. физикъ и инженеръ, изобрѣтатель на *оптически телеграфъ* (1763 — 1805). Идеята не била нова; тя се срѣща и у староврѣменнитѣ; нъ само Ш. умѣлъ да я осѫществи съ проста система. Първата телеграфна линия по тая система между Парижъ и Лилъ се свършила въ 1794, опитътъ билъ задоволителенъ и конвентътъ възложилъ на изобрѣтателя да построи нови линии. Нъ скоро Бреге и Бетанкуръ почнѫли да успоряватъ на Ш. първенството на изобрѣтението, той се прѣдалъ на меланхолия и най-сетнѣ отъ отчаяние се удавилъ въ кладенецъ. Въ 1893 му се издигнѫ паметникъ въ сенъ-жерменския булеваръ въ Парижъ. Ш-та телеграфна система запазила значението си до въвождането на електрическия телеграфъ въ срѣдата на XIX в. — Ш-въ братъ *Игнатий* (1760—1823), който му помагалъ въ работитѣ му по откриването на неговата телеграфна система, билъ главенъ директоръ на франц. телеграфи и извѣстенъ съ съчинението си Histoire de la télégraphie (1824).

Шарада, *фр.* Единъ видъ гатанка, която състои въ расчленението една дума на нейнитѣ слогове, отъ които съ всѣкой се подразбира една дума.

Шарантъ. Рѣка въ западна Франция, извира въ Шеронакъ, въ департ. Горна Виена, и се влива въ Атлантически океанъ (Гасконски заливъ) срѣщу о-въ Олеронъ; корабоплавателна отъ Мантинякъ; 350 килом.

Chargé d'affaires, *фр.* (собзн. натоваренъ съ държавни] дѣла). Лице, което испълнява длъжностьта посланикъ при чуждъ говоръ, вотсѫтствието на посланика: *повѣреникъ*.

Шаривари. Дума съ неизвѣстно происхождение, означава звекъ, *шумъ*, глъчка, съ които се исказва неудоволствие къмъ ненавистно лице. Това име е носяло едно французско сатирическо списание, основано въ 1832; сега това име носѫтъ често нѣкои сатирически вѣстници. — Ш. въ картоиграното: всичкитѣ 4 дами (момитѣ) въ едни рѫцѣ.

Шарко (Жанъ-М. Charcot). Франц. лѣкарь, прочутъ специалистъ на нервнитѣ болести, род. въ Парижъ, умр. при Езеро на Сетонитѣ, въ Ниевръ (1825—1893); билъ лѣкарь на болници, професоръ на патологическата анатомия, професоръ на специално учредена отъ 1882 за него катедра на нервнитѣ болести, членъ на академиитѣ на медицината и наукитѣ. Лекциитѣ му въ Salpêtrière, дѣто билъ лѣкарь отъ 1862, и дѣто устроилъ анатомо-патологически музей и пълна лаборатория, се прочули; тѣ били прѣведени токо-речи на всички езици и го прославили и обогатили. Безбройнитѣ и прѣвъсходни наблюдения на великия клиникъ ще останѫтъ за бѫдѫщитѣ изслѣдователи драгоцѣнни. Между по-забѣлѣжителни отъ съчиненията му сж: De l'expectation en médecine (1857); De la pneumonie chronique (1860); la Médecine empirique et la médecine scientitique (1867),

Leçons cliniques sur les maladies des vieillards et les maladies chroniques (1868, 2-о изд. 1874); Leçons sur les maladies du système nerveux (1873, нѣколко изд.); Leçons sur les maladies du foie, des voies biliaires et des reines (1877); Iconographie photographique de la Salpêtriére (1878 — 81); Leçons sur les localisations dans les maladies du cerveau et de la moelle épinière (1880); Leçons sur les maladies du système nerveux faites à la Salpêtrière, обнарод. отъ Ch. Féré (1884); les Démoniaques dans l'art (1887); les Difformes et les Malades dans l'art (1889). Едно пълно издание на съчин. му, въ 9 тома, е обнародвано въ 1886 — 1890). Единъ паметникъ му се въздигна съ международна подписка, 1898, на еспланадата въ Салпетриеръ (площадътъ на болницата).

Шарлатанизмъ, *шарлатанство*, *шарлатания*, фр. Измама отъ страна на шарлатанинъ. — **Шарлатанствувамъ**. Мамя, като се прѣдставлявамъ, че зная специално нѣщо, безъ да го зная. — **Шарлатанинъ**, *фр.* Измамникъ, именно такъвъ, който се прѣдставлява, че знае добрѣ нѣкоя работа, напр. да лѣкува, адвокатствува и др. безъ да я знае както трѣбва.

Шарлота (о-въ на кралица —). О-въ до западния брѣгъ на Нова Британия, на югъ отъ Венкуверъ; простр. 30,000 чет. килом., населенъ отъ независими индийци. Билъ е посѣтенъ отъ Перуза и Венкувера.

Шарлотенбургъ. Прусски градъ (Брандебургъ), 6 килом. на западъ отъ Берлинъ, на Шпре; 190,000 жит. Фабрики за памучни платове и кордели. Кралевски замъкъ, съграденъ отъ кралица София-Шарлота, жена на Фридриха I, въ 1706; въ една отъ хубавитѣ му градини има великолѣпенъ мавзолей на кралица Луиза и на съпрѫгътъ ѝ Фридрихъ-Вилхелмъ III.

Шарманка (отъ герм. пѣсень Scharmante Catherine). Ржченъ органъ (*муз. инстр.*).

Шартрйозъ. Спиртно тонично питие, което се добива отъ ароматически растения, които растѫтъ по Алпитѣ; най-напрѣдъ го правили шартрйозитѣ, католически калугери отъ единъ орденъ, основанъ отъ Св. Бруно въ 1086.

Шарфъ (Robert F. Sharff). Английски зоологъ, род. въ 1858 въ Лидсъ, прѣзъ 1880—1885 изучавалъ зоологията въ Ланкастеръ и Хайделбергъ, дѣто добилъ докторска степень; слѣдъ това работилъ въ неаполската зоологическа станция, въ единбургската морска лаборатория и въ британския музей. Въ 1886 билъ назначенъ асистентъ по катедрата на естественитѣ науки въ St-Andrew's University, въ 1887 — надзорникъ на естествоисторическитѣ сбирки на народния музей въ Дублинъ; въ 1903 билъ избранъ почетенъ секретарь на кралевското зоологическо дружество въ Лондонъ. Пѫтувалъ съ научна цѣль по Испания (1879, 1892 и 1899), посѣтилъ Корсика (1894), Канарскитѣ о-ви и о-въ Мадера (1896).

Ш. е напечаталъ, между друго On skin and en rvous system of Priapulus a. Halicryptus (въ Quart. J. Micr. Sc., 1885); On the intra-ovarian egg of some osseous fishes (пакъ тамъ, 1887); The slugs of Ireland (въ Trans R. Dublin Soc., 1891); Etude sur les mammifères de la région holarctique (въ Mém. Soc. Zool. France, 1895); On the Origin of the European Fauna (въ Proc. R. Irish Acad., 1897); The History of the European Fauna (Лонд., 1899); Some Remarks on the Atlantic Problems (въ Proc. R. Irish Acad., 1903).

Шаръ. Колосална планина, съ срѣдна височина повече отъ 2,500 метра, на прѣдѣла на Македония и Стара Сърбия, до скоро се е имала за най-високата планина въ Балкански п-въ (виж. *Люботрънъ*). Ш. се възвишава на ист. отъ мѣстото, дѣто се съединяватъ двата Дрима; съ многобройни клонове пълни западна Македония и я прави раскошна планинска страна. Главната верига има високъ гребенъ съ величествени отдѣлни върхове. Откъмъ западния край на веригата се издига забѣлѣжителний върхъ *Корабъ*, който господствува надъ чернодримската долина. Неговата дивна красота е привличала вниманието на много учени пѫтешественици, нъ никой до сега не е сполучилъ да излѣзе на иглообразния му скалистъ върхъ. Въ източния му край Ш. е увѣнчанъ съ пирамидообразния гигантски върхъ *Люботрънъ* (2,540 м.).

Височинитѣ на Ш. сѫ покрити съ пространни пасбища, по които нѣкога е цъвтѣло скотовъдството, сега съсипано отъ арнаутски грабежи. Ребрата на веригата сѫ обрасли съ букови и дѫбови гори, които безмилостно се опустошаватъ и съ това се оголѣва и огрозѣва величествената тая планина.

Както отъ сѣв., така и отъ югъ успоредно на главния гребенъ се издигатъ мощни прѣдпланини съ широки разлати поли. Между главния гребенъ и прѣдпланинитѣ се образуватъ твърдѣ красиви долини, дѣто текѫтъ много потоци, които послѣ прѣсичатъ прѣдпланинитѣ и излизатъ отъ една страна къмъ Вардарското корито, а отъ друга страна къмъ Дримското. По тия долини едно врѣме сѫ цъвтѣли богати пастирски села, отъ които сега има жалки остатъци. Южнитѣ поли на прѣдпланинитѣ сѫ богати съ кестеневи гори. Въ гориститѣ мѣста на Ш. и на клоноветѣ му изобилва всѣкакъвъ дивечъ.

Ш. е пластовидна планина, съставена отъ шифери и отъ варовникъ, който често прѣминува въ мраморъ. Обикновено високитѣ му върхове състоѣтъ само отъ варовникъ. Въ южнитѣ поли на Ш. има кисели минерални извори и въ послѣдно врѣме сѫ открити хромови руди.

Ш. *има важность като етнографически прѣдѣлъ между българското племе, което населява Македония и сърбското племе, което разредено съ арнаути населява Стара Сърбия, на съв. отъ веригата.*

Проходитѣ прѣзъ Ш. сѫ високи и несгодни, нъ до самия източенъ край на веригата подъ величествения Люботрънъ се намира прочутий *Кочански проходъ*,

който е много достѫпенъ и води отъ Македония за Стара Сърбия.

На ист. отъ Кочански проходъ се издига планина *Черна-гора*, която за отличие отъ други едноименни планини се нарича *Скопска Черна-гора*. Тя е ниска планина и отдѣля най-горното корито на р. Българска Морава отъ най-горното корито на р. Вардаръ.

На югъ отъ Ш. се спущатъ двѣ дълги вериги, успоредни помежду си и успоредни съ източната албанска верига; тѣ пълнѫтъ цѣла западна Македония.

Шасе, *фр.* Въ данса: опрѣдѣлено число стѫпки напрѣдъ или назадъ.

Шателъ-Арабъ. Азиятска рѣка, образувана отъ съединението на Тигръ и Евфратъ. Виж. *Евфратъ* и *Тигръ*.

Шатобрианъ (*Франсоа* Chateaubriand, контъ де). Единъ отъ най-отличнитѣ френцузски писатели и поети, род. въ Сенъ-Мало отъ старо благородно семейство, умр. въ Парижъ (1768—1848). Училъ се въ Ренъ, на 18 год. постѫпилъ подпоручикъ въ наварския полкъ; на другата година, слѣдъ бащината си смъртъ, се оттеглилъ отъ военната служба; въ 1787 билъ прѣдставенъ официално на двора, нъ живѣлъ въ Парижъ уединенъ, прѣдаденъ на класическитѣ науки. Въ 1789 Ш. отишелъ въ Америка, увлѣченъ било отъ страстьта за приключения, било отъ възторга що му вдъхнѫлъ Русо за дивашкия животъ. Като се научилъ за падането на монархията и за общата емиграция на благородницитѣ, върнѫлъ се въ Европа и постѫпилъ въ редоветѣ на емигрантитѣ; прѣзъ септем. 1792 билъ раненъ при Тионвилъ и, токо-речи на мрене, прѣпесенъ на о-въ Жерзей. Отъ тамъ отишелъ въ Англия. Бѣдностьта го накарала да се занимава съ прѣводи. Въ това врѣме той и написалъ Essai historique et politique sur les révolutions anciennes et modernes dans leurs rapports avec la révolution française (Ловдонъ, 1794), — незрѣлъ плодъ на младостьта, дѣто безъ никаква свръска и система се описватъ политическитѣ учреждения. Тамъ младий писатель иска да покаже, че човѣчеството се върти вѣчно въ сѫщия кржгъ грѣшки и заблуждения. Въ тоя трудъ той е безъ опрѣдѣлена вѣра и непрѣстанно минува отъ материализма въ въстърженно-християнски чувства. Слѣдъ 1800, Ш. се върнѫлъ въ Франция и зелъ дѣятелно участие въ спис. Mercure, дѣто въ 1801 обнародвалъ епизода Athala, любовенъ, па и „християнски“ романъ, който открива у автора чудесенъ живописецъ, новъ, блѣскавъ, смѣлъ писатель, възобновитель на поезията и на езика. Въ 1802 се появилъ Génie du Christianisme (Геният на християнството), творение, което доставило на автора слава и изкаляло много критики. Въ това съчинение Ш. показва, не прѣко че християнската вѣра е истинска, нъ че е хубава; отъ тая съвършена хубость авторътъ заключава за нейното божествено происхождение. Това съчинение и новий епизодъ, *Рене*, който се появилъ сѫщата година, произвели истински нравственъ и литературенъ прѣвратъ. Въ тия двѣ

произведения и въ напокошното, *Мжченицитъ* (1807) — тритѣ най-добри Ш-ви творения, — се изразила цѣлата душа на поета; въ тѣхъ, съ пророческо прѣдвиждане, той изрисувалъ главното зло на нашата епоха, което състои въ много положителния възгледъ на живота, прѣдъ който блѣднѣятъ и губятъ цѣната си ония високи чувства, които облагородяватъ човѣчеството и възнасятъ душата надъ дребнитѣ житейски грижи. Слѣдъ Фенелона, Ж.-Ж. Русо и Бернарденъ-де-Сенъ Пиера, Ш. отворилъ за мисълта нови кржгозори, пълни съ тайнствени чарове и съ поетически блѣнове.

Наполеонъ, който цѣнилъ талантитѣ на младия писатель, го назначилъ секретарь на посолството въ Римъ. Въ 1804 Ш. билъ назначенъ посланикъ въ малката република Вале, нъ слѣдъ нещастния край на енгиенския херцогъ, си далъ оставката, въпрѣки Наполеоновитѣ блѣскави прѣдложения.

Въ 1806, Ш. тръгнжлъ за Истокъ, посѣтилъ Гръция, Мала-Азия, Цариградъ, Палестина, брѣговетѣ на Иордань, Египетъ, Картагенъ, Испания, и, като се завърнжлъ въ отечеството си, издалъ *Мжченицитъ*. Въ 1811, слѣдъ Шениевата смъртъ, билъ избранъ членъ на французската академия; нъ за укора, що исказалъ за прѣдмѣстника си въ встжпителната си рѣчь, не билъ утвърденъ отъ Наполеона. Въ това врѣме излѣзълъ неговий Itinéraire de Paris à Jerusalem, дѣто се срѣщатъ чудесни картини. Слѣдъ три години дошла реставрацията. Ш. я поздравилъ съ брошура *Бонапартъ и Бурбонитѣ*, и билъ направенъ министръ, а прѣзъ Стотѣ Дни (слѣдъ Наполеоновото завръщане отъ о-въ Елба) послѣдилъ Лудовика XVIII въ Гентъ. Въ 1815 билъ назначенъ сенаторъ, а отъ 1816 изново избранъ академикъ, при което, въпрѣки обичая, не говорилъ встжпителна рѣчь. Издадената отъ него слѣщата година La Monarchie selon la Charte не се понравила нито на двора, нито на публиката, та билъ лишенъ дори отъ министерския постъ, и на свобода дѣятелно участвувалъ въ спис. Conservateur; отъ 1820 до 1824 билъ посланикъ въ Берлинъ, послѣ въ Лондонъ; нъ изгубилъ дипломатич. си постъ за независимия и открития си характеръ. Отъ това врѣме Ш. станжлъ краснорѣчивъ ораторъ на възстанжла Гръция. Въ 1825 издалъ пълно събрание на съчиненията си, което направило много шумъ въ Франция. Въ 1828 Ш. пакъ станжлъ посланикъ въ Римъ. Слѣдъ юлската революция, той оставилъ службата, отказалъ се да положи клетва на новата династия (Луи Филиповата) и станжлъ най-жаръкъ нейнъ противникъ, за което билъ и затворенъ и послѣ освободенъ. Въ 1831 издалъ Etudes historiques, по-сетнѣ le Congrès de Verone (1838), единъ прѣводъ на Милтоновия *Изгубений Рай*, и др. Несъвмѣстимото му поведение, ту роялистическо, ту републиканско, най-добрѣ се обяснява може-би съ слѣднитѣ редове отъ неговото съчинение De la Restauration et de la Monarchie elective (1831). „Азъ съмъ бурбонистъ по честь, монархистъ по умствено убѣждение; нъ

по природенъ характеръ и расположение азъ съмъ пакъ републиканецъ.“ Ш. умрѣлъ всрѣдъ сътресенията на републиката отъ 1848. Слѣдъ смъртьта му се обнародвали неговитѣ *Задгробни мемоари*. Едно пълно издание на съчиненията му се е обнародвало често и прѣвождало на повечето европейски езици. Негови съчинения въ български прѣводъ: *Послѣдний абенсаражъ*, повѣсть, прѣведена отъ А. Д. Пюскюлиевъ подъ редакц. на П. Р. Славейковъ (Цариградъ, 1869); повѣститѣ *Атала* и *Рене*, прѣв. К. К. (София, 1898), и *Мжчениците или побѣдата на християнската религия*, епическа поема въ проза, прѣв. отъ франц. митрополитъ Теодосий (София, 1900; 709 стр.

За Ш. се е писало много; отъ съчиненията за него по-забѣлѣжителни сж: Scrip. Marin, Histoire de la vie et des ouvrages de M. de Ch. (1833, 2 т.); Vinet, Etudes sur la littérature française au XIX siècle (1849, 2 т.); Colombet, Ch., sa vie et ses écrits (1851); Villemain, M-r de Ch. (1858); Marcellus, Ch. et ses temps (1859); Sainte-Beuve, Ch. et son groupe littéraire sous l' Empire (1860, 2т.); Nadeau, Ch. et le romantisme (1874); d'Haussonville, Souvenirs (1885); Longhaye, Dix-neuvième siècle (1900, т. I); Н. А. Котляревскій, *Міровая скорбь* (1899).

Шатъръ. *Чадъръ*, разопнѫта черга или другъ платъ, който доставя отбрана отъ дъждъ, снѣгъ, вѣтъръ и д. т. Още въ най-старо врѣме източнитѣ народи сж живѣли въ ш. (*Библ.*, Бит. 4; 20). Ш. сж станѫли необходими, когато людетѣ сж почнѫли да се поминуватъ съ скотовъдство, та е трѣбвало да се мѣстѫтъ, за да търсѫтъ паша за стадата си. — **Шатрораспѣване.** Израилски праздникъ за споменъ на 40-годишното пѫтуване на Израиля изъ пустинята (Лев. гл. 23) и за исказване благодарность за събраната жатва (Исх. 23; 16).

Шаумбургъ-Липе. Виж. *Липе-Шаумбургъ*.

Шафарикъ (Павелъ Иос. Szafaryk). Знам. чешки филологъ и историкъ, по происхождение словакъ, род. въ градецъ Кобеларово, въ Унгария, умр. въ Парижъ (1795 — 1861); баща му билъ свещеникъ въ родното му мѣсто, тъкмялъ и сина си за това звание, и не жалилъ скѫднитѣ си срѣдства за образованието на сина си, който въ кошмарския (Köschmark) лицей изучилъ унгарското право и богословието. Още лицеистъ, той издалъ стихотворенията си Tatranska Musa s'lyron slavanska и Шилеровата *Мария Стюартъ*. На 20 год. отишелъ въ Германия да слуша лекции въ иенския университетъ по богословието, философията, историята и естественитѣ науки. Тамъ прѣвелъ на чески Аристофановитѣ *Облаци* и открилъ забѣлѣжителния хусистски ржкописъ Odpornost Kristova s' Antikristem. На 22 години (1817) Ш. се върнѫлъ въ родината си докторъ на философията съ голѣмъ запасъ знания. Освѣнъ народния си словацки езикъ, той изучилъ езицитѣ: унгарски, нѣмски, латински, гръцки, французски. Слѣдъ като прѣкаралъ нѣколко врѣме като

домашенъ учитель у единъ унгарски благородникъ, Ш. на 25 години добилъ мѣстото професоръ въ новооткритата православна гимназия въ Нови-Садъ. До това той напечаталъ и *Основи на чешското стихотворство* (Pocatkowe ceskeh basnjctwj w Presporku (1818), *разсѫждение за хекзаметра* (1822) и *Сборникъ отъ народни пѣсни на словацитѣ*, съставенъ отъ него и Колара (1823 — 25).

Между сърбетѣ въ Нови-Садъ, Ш. се прѣдалъ цѣлъ на сравнителното изучване на словѣнетѣ, тѣхната история, народность, литература. Въ 1826 се явила неговата *История на словѣнския езикъ и литература на всички нарѣчия* (Peschichta der Slowischen Sprache und Literatur, nach allen Mündarten, Пеща, стр. 524); въ 1828, историко-критическото изслѣдване *За происхождението на словѣнетѣ* (Ueber die Abkunft der Sloven, Пеща). Съ тия съчинения Ш. се прославилъ; името му почнѫли да поставятъ наравно съ имената на другитѣ първокласни западни слависти. Въ 1833 той привелъ въ редъ издирванията си за самобитностьта на сърбското нарѣчие, и ги издалъ подъ заглавие Serbische hesekörner, Пеща, 1833). Ш. блѣскаво опровергалъ дотогавашното заблуждение, че старословѣнски езикъ е билъ бащата на всичкитѣ словѣнски сегашни нарѣчия, и доказалъ, че сърбский езикъ е много по-старъ отколкото мислилъ, напр., Дубровски: въ най-старитѣ паметници на сърбската писменость се намиратъ комахай всичкитѣ отличителни чърти, съ които се характеризатоя езикъ въ сегашно врѣме. Въ 1837 излѣзла първата (историческата) часть отъ Ш-тѣ *Словѣнски старини*, напечатана съ иждивението на чешския музей (Slowenske Starozitnosti, Oddjl degepisny, Прага, 1005 стр.). Въ това съчинение Ш. изложилъ историята на словѣнскитѣ народи отъ най-старо врѣме до обръщанието имъ въ християнството (вторий томъ се обнародвалъ само слѣдъ смъртьта му, 1863). То утвърдило славата му като словѣнски историкъ и скоро се прѣвело на нѣмски, русски и полски. Сѫщата година Ш. добилъ длъжностьта цензоръ; въ 1838 билъ избранъ редакторъ на *Часопись на чешския музей* (Casopis ceskeho museum); отъ 1841 билъ назначенъ библиотекарь на императорско-кралевската пражска библиотека, а въ 1843 избранъ за членъ на вѣнската академия. Освѣнь много статийки расхърлени по чешскитѣ и нѣмскитѣ списания, той издалъ въ 1840 заедно съ Посацки *Най-старитѣ памѣтници на чешския езикъ* (Die ältesten Denkmähler der Böhmischen Sprach'e, Прага), а въ 1842 една ландхарта на словѣнскитѣ земи въ Европа и заедно книга *Словѣнско народописание* (Slowancky narodopis), прѣведено на русски отъ Бодянски. на края на живота си Ш. билъ библиотекарь на университетската библиотека. Особено важни отъ това врѣме съ Ш-тѣ изслѣдвания по въпроса за отечеството и происхождението на глаголицата. Въ разсѫждението Ueber den Ursprung und die Heimath des Glagolitismus (1358) тоя къ-

просъ е билъ разгледанъ отъ него твърдѣ подробно. Палеографическитѣ признаци на глаголицата, своеобразно изтълкуванитѣ отъ Ш. исторически свидѣтелства за изобрѣтението на словѣнската азбука и лингвистическитѣ данни привели Ш. до заключението, че глаголицата е по-стара отъ така-наречената кирилица, и че тя именно е изнамѣреното отъ философъ Кирила писмо, а азбуката, която носи Кириловото име, е съставена отъ неговия ученикъ Климента (виж. св. *Климентъ*). Въ по-раннитѣ си трудове (*Разцъвтяването на словѣнската литература въ България*, 1848 *Поледъ върху първитѣ вѣкове на глаголическата писменость*, 1852; *Паметници на глаголическата писменость*, 1853; Glagolitische Fragmenté, 1857) Ш. е ималъ донѣйдѣ други възгледи. Ш-вий възгледъ билъ приетъ и развитъ отъ цѣлъ редъ австрийски слависти и добилъ по нататъшно развитие въ Миклошичовитѣ, Ягичовитѣ и др. трудове. Макаръ Ш-тѣ възгледи да не сж въстържествували окончателно, пакъ събранитѣ отъ него доказателства, дълбокомисленитѣ съображения и строгата научна метода спазватъ за неговитѣ трудове едно значение и въ сегашното врѣме. И. Иречекъ, Ш-въ зетъ, обнародвалъ въ 1864 и 1865 важно Ш-во съчин.: Geschichte der südslavischen Literatur, въ три части. Той почнѫлъ обнародването, останѫло недовършено, отъ 1861 до 1864, въ 4 тома, на Ш-витѣ *Събрани трудове*. Биографията му е написалъ И. Иречекъ въ Oesterreichischen Revue, и синъ му Войтехъ Ш., професоръ на хамията въ пражския чешки университетъ, въ Slovnik naucny. Единъ очеркъ за Ш-та дѣйность и неговата характеристика като ученъ и като човѣкъ дава Яр. Волчекъ, P. J. Safarik (Прага, 1896); другъ бѣлѣжитъ очеркъ е Брандловий, Zivot Pavla Josefa Safarika (Бернъ, 1885); за новосадската епоха твърдѣ важенъ е проф. К. Иречековий трудъ Safarik mezi Jihoslovany (въ сп. Osvĕta, 1895). Виж. още П. А. Кулаковскій, *П. І. Шафарикъ* (въ *Журн. Министерства Народ. Просвѣщ.*, 1895, юн.); И. Д. Шишмановъ, *Личнитѣ отношения на П. И. Шафарика съ българитѣ* (въ *Български Прегледъ*, год. II 1895, кн. XII); обширно животописание на Ш. и погледъ върху неговата научна дѣйность принадлежи на П. А. Лавровъ (*Древности труды славянской коммиссій Имп. Моск. Археол. общ.*, II т., 1898), и Гаврилович, *Књижевне Слике* (Бѣлградъ, 1904).

Шаферъ ка, *герм.* Деверъ и зълва (на свадба).

Шафранъ (crocus sativus). Растение отъ семейството на перуниковитѣ (iriedeae), които по формата приличатъ на лилиитѣ. Цвѣтътъ му е виолетовъ и се употрѣбява за готвене, за багсване и за лѣкарство. Ш. е прѣнесенъ въ Европа отъ Истокъ въ врѣме на кръстоноснитѣ походи, и се обработва всадѣ по Европа. Цъвти есень.

Шафхаузенъ. Най-сѣверний отъ швейцарскитѣ кантони, на дѣсния брѣгъ на Рейнъ, токо речи цѣлъ обиколенъ отъ великото дукство Баденъ; простр. 294 чет. килом. и насел. 41,514 жит. (1900), токо-речи всичкитѣ нѣмци и протестанти; около 5,000 ка-

толици. Земята, много хълместа, е плодородна. Правлението отъ 1831 демократич.; законодателната власть е въ рѫцѣтѣ на единъ 7-члененъ съвѣтъ. — Гл. гр. е Ш., на Рейнъ, съ 16,500 жит.

Шафъ (*Мориц*). Женевски професоръ-физиологъ, род. въ Франкфуртъ-на-Майнъ, умр. въ Женева (1823—1896); прославилъ се съ изслѣдванията си въ областьта на анатомията и физиологията на нервнитѣ центрове. Резултатитѣ на изслѣдванията му, обнародвани въ нѣколко грамадни тома, сѫ послужили за основа на психо-физиологическата теория за сѫществуването въ мозъка на отдѣлни центрове за разнитѣ душевни способности. Ш. е вършилъ много живосѣчението.

Шахматенъ, *перс.* 1) Който се отнася до играта на шахмати. 2) Пъстъръ като шахматната дъска. — **Шахмати.** Единъ видъ игра съ клечки на дъска.

Шахъ, *перс.* 1) Титла на персидския царь. 2) Име на едно дѣйствие въ шахматната игра.

Шацъ (*Борисъ*). Български ваятель, отъ еврейско происхождение, род. въ 1866 въ Ворпо (западна Русия). Слѣдъ като се посветилъ на ваянето и учителствувалъ двѣ години въ варшавското хѫдожествено—занаятчийско училище, отишелъ въ Парижъ, дѣто билъ отъ 1890—1896 асистентъ на прочутия ваятель Антоколски. Прѣзъ 1892 обърналъ общото внимание върху си чрѣзъ изработената отъ него *Моисеева майка*. Прѣзъ 1895 Ш. е билъ повиканъ въ София за професоръ въ рисувалното училище, дѣто прѣбивава и сега. Той залѣга да възсъздаде многобройнитѣ старобългарски мотиви въ единъ български народенъ стилъ. Неговитѣ портретни бюстове, а особено неговитѣ ба-релиеви свидѣтелствуватъ за голѣмата му наблюдателна дарба; голѣма сполука има той съ неговитѣ типове изъ руския, българския и еврейския народенъ животъ. Най-усъвършенствуваната му изработка е статуята на *Мака* (притежание на князъ Фердинанда); прѣдставлява единъ еврейски духовникъ, който закаля единъ евреинъ, поклонникъ на идолитѣ. Прѣди кѫсо врѣме Ш. доби първата награда въ Панагюрище за единъ паметникъ, въ който е гледалъ да истъкне единъ български стилъ. Ш. е награденъ отъ княза съ медала за хѫдожество и наука.

Шашка, *рус.* Права сабя, която се носи прѣзъ рамото.

Швабия. Старо име на една страна въ Германия (Вюртембергъ, Бавария, Баденъ). Оттукъ и **швабъ,** което има по-обширно значение, като значи нѣмецъ.

Шварцбургъ. Име на двѣ княжества въ германската империя, съставено всѣко отъ нѣколко кѫса земя въ прусската область Саксония и Турингия.—**Шварцбургъ-Рудолщатъ,** простр. 940 чет. килом. и 93,000 жит., токо-речи всички протестанти; католици около 700. Стол. *Рудолщатъ* (12,500 жит.). Правлението е конституционна и наслѣдствена монархия (конституция отъ 1868). **Шварцбургъ-Зондерсхаузенъ,** простр. 862 чет. килом. и население 81,000 жит., токо-речи всички протестанти; католици около 700. Стол. *Зондерсхаузенъ* (7,600 жит.). Правл. е конституционна и наслѣдствена монархия (конституц. е отъ 1857). Домътъ на шварцбургскитѣ графове е единъ отъ

най-старитѣ въ Германия. Първий му познатъ графъ, Sicco, е живѣлъ въ XII-и вѣкъ.

Шварцъ (*Бертолдъ*). Германски калугеръ францисканецъ отъ Фрайбургъ, комуто се приписва изобрѣтението на барута, около 1330.

Швейцария (нѣмски Schweiz или Schweizerland, фр. Suisse *или* Confédération helvetique, англ. Switzerland, итал. Suizzera, лат. Helvetia). Държава въ срѣдна Европа, между Франция, Италия, Австрия (Тиролъ), Лихтенщайнъ, и Германия (Бавария, Вюртембергъ, Баденъ); простр. 41,346 чет. килом. и насел. около 3,000,000 жит. отъ германско и романско племена и което говори нѣмски ($^2/_3$), французски ($^1/_5$) и италиянски ($^1/_{30}$ въ тесинския кантонъ). Отъ населението $^3/_5$ сж протестанти, а $^2/_5$ католици. Благодарение на духа на свободата и на образованието имъ, швейцарцитѣ, макаръ и съставени отъ различни народности и вѣри, иматъ забѣлѣжително единство като граждане на една държава.

Ш. е най-планинската страна въ Европа. Главнитѣ ѝ планински бърда сж Алпитѣ и Юра. Алпитѣ се простиратъ отъ ист. къмъ зап. покрай южния или италиянския ѝ прѣдѣлъ, и съ разклоненията си пълнятъ повече отъ половината отъ страната. На сѣв.-зап. сж 1) *Бернски Алпи*, или *Оберландъ*, величествени планини, въ които гордо се издигатъ исполинскитѣ върхове *Юнгфрау* (4,200 мет.) и *Финстераархорнъ* (4,300 мет.). Въ тия планини се намиратъ най-хубавитѣ швейцарски и европейски ледници (глечери). Най-голѣмий европейски глечеръ *Алечъ* се сваче отъ Юнгфрау и Финстераархонъ; 2) *Алпи на 4-тѣ кантона*, расположени около Люцернско езеро, съ планини *Риги-Кулмъ* (1,800 мет.) и *Пилатъ* (2,100 мет.), по стръмнинитѣ ни които сж прокарани желѣзници. На юго-ист. сж: *Пенински* или *Валисски Алпи*, най-високитѣ Алпи, покрити съ голѣми лѣдници, съ най високи връхове *Монъ-Роза* (4,650 мет.) и *Матерхорнъ* (4,500 мет.), прочутъ величественъ връхъ, който се издига като гигантска кула въ синйо небе. Въ тия планини сж забѣлѣжителнитѣ проходи *Голѣми-Сенъ-Бернардъ* и *Симплонъ*. Ретическитѣ Алпи, които се прѣсичатъ отъ Инската долина, сж прочути по природнитѣ си хубости и минерални води. *Юра планина*, между Швейцария и Франция, състои отъ стръмни успоредни вериги. Между Алпитѣ и Юра е швейцарското плато, което се простира отъ Женевското къмъ Боденското езеро. Сѣверо-западната и юго-източната части отъ Алпитѣ се свързватъ при *Сенъ-Готардъ* (виж. това име). Въ алпийскитѣ долини често ставатъ поразии отъ падането на ледницитѣ и сгромолясването на земята. Отъ швейц. планини истичатъ по всички посоки изворя и потоци; тамъ зиматъ началото си рѣки: Рейнъ, Ааръ, Рона и Инъ. Планинскитѣ бърда прѣсичатъ често свободното течение на рѣкитѣ, и образуватъ много езера, отъ които най-важни сж: *Боденското*, *Женевското* и *Цюрихското*.

Понеже отъ швейцарскитѣ планини тръгватъ рѣки по всички посоки и най-леснитѣ естествени пѫтища се намиратъ покрай рѣкитѣ, Швейцария има твърдѣ

голѣма стратегическа важность. Затова и договоритѣ отъ 1815 сѫ я обявили неутрална и ненарушима, като сѫ я поставили между двѣтѣ голѣми военни сили Франция и Австрия, за да отстраняватъ стълкновението имъ и така да обезпечаватъ мира.

Климатътъ на Ш., по причина на неравностьта на земята, е много разнообразенъ: въ тесинския кантонъ прилича на италиянския, въ долинитѣ и равнинатѣ е умѣренъ, а по алпийскитѣ височини —студенъ.

Минералнитѣ произведения на Ш. сѫ малко; тѣ сѫ: желѣзото, оловото, каменнитѣ въглища малко, сольта въ Бексъ (40,000 кантара), въ Кибургъ, Ренфелдъ и Швайцерхалъ. Минералнитѣ води сѫ много. — Растителнитѣ произведения сѫ различни споредъ височината. Лозата се намира до 554 метра височина, дѫбоветѣ до 810 метра, както и житото; букътъ, ръжьта и ячемикътъ до 1330 метра, бороветѣ до 1,780 метра, алпиискитѣ пасбища до 2,700 метра; по-нагорѣ има само мъхове, папури, баданъ и горчивка. Ш. има 581,000 хектара обработени земи, 1,428,000 пасбища, 712,000 гори, 27,000 лозя, 1,240,000 неплодни земи. Споредъ това и плодородието на земята е неравномѣрно. Нъ скотовъдството изобилно покрива недоимъка отъ земедѣлието, па е много важно и млѣчното стопанство. Ш. има 900,000 глави рогатъ добитъкъ, отъ които 530,000 прѣвъсходни млѣчни крави, които даватъ 25 милиона килограма сирене и 13 милиона килогр. масло; има 100,000 коне, особено въ Юра, 400,000 обикновени овце и толкова кози. Промишлеността цъвти особено въ източна и западна Ш. Копринарството се слави най-вече въ кантони Базенъ и Цюрихъ. Доста голѣмо е и памучното производство. Часовникарската индустрия е твърдѣ голѣма въ най-суровитѣ страни на Юра, а именно въ Chaux de-Fonds. — Желѣзнитѣ пѫтища сѫ вече много. По тия пѫтища швейцарцитѣ изнасятъ часовници, копринени стоки, платна, хартия, памучни платове, добитъкъ, сирене и масло; внасятъ вино, ракия, колониални произведения, маслинено масло и вълнени ткани.

Народното просвѣщение и висшето образование е направило голѣмъ напрѣдъкъ, особено отъ 1830 (Петалоци). Народното образование е задължително, подъ страхъ на глоба и дори на затворъ за родителитѣ. Въ Базелъ, Цюрихъ, Бернъ се намиратъ университети, а въ Лозенъ и Женева академии. Числото на клубоветѣ за научни и литературни, музикални и обществени цѣли е най-забѣлѣжително. Нѣма занятие, на което единъ класъ люде може да се посвети, не прѣдставлявано отъ дружества въ Швейцария. Мѣстнитѣ политически и други публични събрания доставятъ обиленъ материалъ за вѣстницитѣ и списанията. Затова и въ Швейцария има 188 политически вѣстници и 167 литературни и научни списания. Всѣкидневни газети има 40.

Швейцария, федеративна република, политически е раздѣлена на 25 кантона: Апенцелъ, Аргау, Базелъ, Бернъ, Фрайбургъ, Женева, Гларисъ, Гризонъ, Люцернъ, Невшателъ, Санктъ-Галъ, Шафхаузенъ, Швицъ, Солотурнъ

(Солойоръ), Тесинъ, Тургау, Унтерваленъ, Ури, Валисъ, Ваудъ, Цугъ и Цюрихъ; кантонитѣ Базелъ, Апенцелъ и Унтерваленъ сѫ раздѣлени по на два. Всѣкой кантонъ е една държава; ала Апенцелъ образува двѣ държави; Базелъ и той двѣ; Унтерваленъ двѣ; Гризонъ три. Така, 22-та кантона правѧтъ 27 републики. Работитѣ отъ общъ интересъ и вънкашнитѣ отношения се уреждатъ отъ федералното правителство, което състои отъ *Народенъ Съвѣтъ*, съставенъ отъ прѣдставители, избирани по 1 на 20,000 жит., отъ *Държавенъ Съвѣтъ*, съставенъ отъ 44 члена, по 2 на кантонъ, отъ Vorort, или испълнителенъ федераленъ съвѣтъ, съставенъ отъ 7 члена, избрани за 3 години отъ двѣтѣ събрания. Прѣдсѣдателтъ на испълн. федер. съвѣтъ се избира за 1 година отъ съединенитѣ съвѣти. Това правителство прѣбивава въ *Бернъ*.—Всѣкой швейцарски гражданинъ е войникъ отъ 20 до 30-годишна възрасть; на 30 години влиза въ резервата; на 40 въ опълчението до 44.—Бюджетътъ е 39 милиона лева; отъ които 19 за федералний бюджетъ и 20 за кантоннитѣ бюджети.

История. — Въ старо врѣме, Ш. съставяла часть отъ Галия. Подирь това, тя минѫла въ рѫцѣтѣ на римлянетѣ, и едно слѣдъ друго—на аланетѣ, бургундцитѣ и франкитѣ, които я упазили до распокѫсването на карловингската империя. Тя влѣзла тогава въ едно отъ новообразуванитѣ кралства, трансюрска Бургундия, и най-сетнѣ била присъединена на германската империя (1032). Феодалната система била устроена и тамъ, както всѣдѣ, и, въ XIII-и вѣкъ, тя състояла отъ голѣмо множество феодални владѣния, отъ които главното било хабсбургското графство. Кантони Швицъ, Ури и Унтерваленъ се управлявали отъ назначавани отъ народа съдии, подъ надзора на имперски началници. Въ 1308, тия три кантона възстанѫли срѣщу австрийскитѣ си началници, и излѣзли побѣдители при Моргартенъ (1315). Отъ 1332 до 1353, Люцернъ, Цюрихъ, Гларисъ, Цугъ и Бернъ се присъединили на тритѣ първоначални кантони, и всичкитѣ задружно обезпечили свободата си съ побѣдитѣ при Семпахъ (1386) и при Нефелъ (1388). Отъ 1481 до 1513, приимането на Солотурнъ, Фрайбургъ, Базелъ, Шафхаузенъ и Апенцелъ, допълнило 13-кантонната република, на която Вестфалский договоръ припозналъ независимостьта (1648). Въ 1798 Франция, съ помощьта на нѣкои отъ кантонитѣ, замѣстила конфедерацията, съ *Хелветска република*, една и недѣлима. Въ 1803, Наполеонъ възстановилъ конфедерацията, която се съставила отъ 19 кантона. Най-сетнѣ, въ 1815, върнѫли на Ш. Женева, Невшателъ и Валисъ и републиката се учредила както е сега. Слѣдъ французската революция въ 1830, въ Ш. се появила голѣма демократическа агитация; други искали съединението между кантонитѣ да е по-тѣсно и срѣдоточното правителство по-яко. Най-сетнѣ слѣдъ кѫсата война на зондербундцитѣ (отдѣленитѣ съюзници) въ 1847, въ която отдѣлилитѣ се били побѣдени, въ страната била въведена нова демократическа конституция. Прусский краль се отказалъ отъ правата си на Невшатель въ 1857.

Шверинъ (Schwerin). Прускиградъ, столица на великото дукство Мекленбуръ-Шверинъ, на езеро Шверинъ и на Фридрихъ-францската желѣзница; 35,000 жит. Фабрики за сукно, тютюнъ пивоварници. Гимназия, музей, катедрална църква отъ XII-и вѣкъ, замъкъ, построенъ отъ Валенщайна; естествено-историч. кабинетъ, сбирка отъ словѣнски старини, арсеналъ; въ околностьта, въ Захсембергъ, институтъ за умствени болести.

Шверинъ. Езеро въ великото дукство Макленбургъ-Шверинъ; съобщава се съ Балтийско море чрѣзъ каналъ, едно врѣме корабоплавателенъ, който се влива въ това море при Висмаръ; простр. 6,105 хектара (23 килом. отъ сѣв. къмъ югъ и 4 килом. срѣдна широчина.

Шверинъ-на-Варта. Градъ въ прусския окржгъ Познанъ; 6,500 жит.

Швеция (швед. Sverige, нѣмск. Schweden, англ. Sweden, фр. Suède, лат. Suecia). Една отъ тритѣ скандинавски държави, съ прѣдѣли: на сѣв. Русия и Норвегия; на ист. Русия, Ботнически заливъ и Балтийско море; на зап. Зундъ, Категатъ, Скагеръ-Ракъ и Норвегия. Брѣговетѣ сж високи и скалисти; всждѣ се виждатъ високи канари, отъ 150 до 300 метра, когато морето, което ги мие, е само отъ 12 до 25 метра дълбоко. Балтийско море образува на сѣв., между Ш. и Финландия, Ботнически заливъ, отдѣленъ отъ Балтийско море съ архипелагъ Аландъ. Тоя заливъ, между Умея иВаза, е само 75 килом. широкъ, замръзнува често цѣлъ, та въ 1809 руситѣ минжли по него за да нападнжтъ Ш. На югъ отъ архипелагъ Аландъ, Ш. притежава двата голѣми острова Готландъ и Еландъ; Еландъ е отдѣленъ отъ материка съ Калмарски протокъ. Главни пристанища: Хапаранда или Торнео, при устието на Торнеа, Лулеа, Питеа, Умеа, Гефлъ въ Ботнически заливъ; Стокхолмъ, Никепингъ, Норкепингъ, Калмаръ и Калскрона, въ Балтийско море, Малмо и Хелсингборгъ, на Зундъ; Халмщадъ и Готембургъ, на Категатъ. Шведското приморие свършва въ Свинезундъ на Скагеръ-Ракъ. Западний прѣдѣлъ на Ш. се образува отъ голѣмото планиско бърдо Дофринитѣ или скандинавскитѣ Алпи, което почва на югъ отъ Варангеръ-Фиордъ и се продължава до носъ Линдесне въ Норвегия, по дължина 1,800 килом. По источния или шведския склонъ на тия планини, стръмнината е нечувствителна; разликата въ височината се разбира само по промѣната на климата и растителностьта. Западний или норвежский склонъ се спуща токоречи изведнажъ. Противно на Норвегия, Ш. притежава малко високи планини, нъ тя има много езера, които се прѣсмѣта, че покриватъ близо $^1/_8$ отъ цѣлото пространство на страната, за което виж. по-нататъкъ; главнитѣ езера образуватъ една верига въ южна Ш. Тѣ сж Венеръ (5,975 чет. килом.), Ветеръ (1,922) чет. килом.), Хилмаръ (511 чет. килом.), Меларъ 1,168 чет. килом.). Тоя редъ езера образува една непрѣкжснжта низнина отъ Категатъ до Балтийско море, отъ която сж се възползували да установжтъ единъ корабоплавателенъ пжть по рѣкитѣ, езерата и Готенски каналъ. Главнитѣ рѣки сж:

Гота, която истича изъ езеро Венеръ и се влява въ Категатъ; Мотала, която истича изъ езеро Ветеръ и се свършва въ Балтийско море; Далъ, Ангерманъ, Умеа, Питеа, Лулеа, Каликсъ, Торнеа, която прибира Муанио; всички се вливатъ въ Ботнически заливъ. — Шведскитѣ области иматъ много разнообразни изгледи. Ботния на сѣв. е равна и блатиста. Далекарлия и Ангермания сж планински на зап., равни на ист., живописни, покрити съ борови гори, езера и рѣки; зимѣ всичко исчезва подъ едно пространно снѣжно поле, изъ което се подаватъ само бороветѣ. Упландия е едно добрѣ обработено поле. Зудермания, Вестроготия и Остроготия сж страни, дѣто планинитѣ и езерата прѣдставятъ най-хубавитѣ гледки. Халандъ и Смаландъ сж печални, безлюдни, и покрити съ мъгли и съ малорасли борове. Блекингия и Скания сж едно поле съ малко гори, богати съ жито и приличатъ много на Сѣверна Германия. — Произведенията на Ш. сж твърдѣ разнообразни. Между рудитѣ, първото мѣсто захваща желѣзото отъ най-добро качество, на което главнитѣ рудници сж въ Данемора, послѣ мѣдьта въ Фалюнъ, кобалтътъ, стипцата, сѣрата, никелътъ; 35,000 рудари сж събрани въ 420-тѣ рудници на срѣднитѣ области Далекарлия, Вермеландъ, Вестмания и Нерициа. Седемь осми отъ шведското население се занимаватъ съ земедѣлие, макаръ естественитѣ условия да не сж твърдѣ благоприятни на селското стопанство. Ячемика и барбоя обработватъ до 67° сѣв. шир., ржьта и конопитѣ до 66°, житото и овощкитѣ до 62°, хмелътъ и тютюнътъ до 61°. Скотовъдството е доста развито и Ш. има до 2 милиона глави рогатъ добитъкъ, 400,000 малки, пъ яки и бързи коне, 1,600,000 овце отъ дребната порода съ остра вълна, 800,000 свине и 400,000 кози. По островитѣ и брѣговетѣ жителитѣ се занимаватъ исключително съ риболовство. Корабостроителството съставя важенъ клонъ отъ мѣстната промишленость. На сѣв. отъ 65° има само сѣверни елени и кучета. Главнитѣ износни стоки сж желѣзото и градивото, мѣдь, кобалтъ, стипца, конопи, кожи, хартия, тютюнъ, домашно-ткани ленени платове; смола и катранъ и др. Повечето отъ тия стоки отиватъ въ прибалтийскитѣ земи, Англия, Франция, Португалия и Бразилия. Вносътъ включва прежда, вълна, памукъ, мешинъ, соль, машини, ткани, вино и обикновенитѣ колониални произведения. Стойностьта на вноса на годината надминува 450 милиона лева; стойностьта на износа, 300 милиона лева.

Климатическитѣ различия сж необходимо голѣми въ Ш., дѣто най-сѣвернитѣ части сж около 2° отъ полярния кржгъ, и южний й край 11° на югъ отъ него. Затова и Ш. се дѣли естествено на три голѣми страни: Норландъ, сир. сѣверната или алпийската страна, Свеаландъ, сир. срѣдната или езерската область и Готландъ, сир. южната или рударската область. Само въ крайния югъ земята е равна и плодородна, и произвожда пшеница всѣкога. Цѣла Ш има простр. 444,814 кв. килом. и насел. 5,260,811 жит. (1904) лютеране.

Народното образование е задължително и твърдѣ распростра-

нено въ Ш. За висшето образование има университети въ Упсала и Лундъ; въ Стокхолмъ е медицинското училище на Ш.; сѫществуватъ и нѣколко технически и други специални учебни заведения въ главнитѣ градове. Трудоветѣ на двѣтѣ учебни дружества Svenska Vetenskaps Selskap и Svenska akademie свидѣтелствуватъ за напрѣднѫлото състояние на научнитѣ издирвания въ Ш. Стокхолмската кралевска библиотека и упсалската и лундската библиотеки иматъ по около 100,000 тома. При упсалската библиотека има ботаническа градина, наредена по Линеевската система.

Ш. е конституционна монархия. Старото прѣдставителство *по завъди* е замѣстено отъ 1866 съ парламентъ отъ двѣ камари. Първата камара състои отъ 125 прѣдставители, избирани отъ областнитѣ събрания (Landthings). За да е нѣкой избираемъ, трѣбва да е на 35 години и да е стопанинъ на недвижимъ имотъ, оцѣненъ отъ кадастра на 120,000 лева или да оправдава годишенъ доходъ отъ 6,000 лева. Втората камара състои отъ 191 прѣдставители, избирани една часть отъ градоветѣ и една часть отъ селата. Мандатътъ трае три години. Министритѣ сѫ отговорни. Всѣкой прѣдставитель има право да прави прѣдложения. Печатътъ е свободенъ и правото за събиране на събрания е припознато. Въ военно врѣме, Ш. разполага съ една армия отъ около 150,000. Военната флота състои отъ около 150 кораба, съ 7,000 моряци и 35,000 въ резерва. Търговската флота 3,800 кораба съ 20,000 моряци. Доходътъ е 145 милиона лева, дългътъ 145 милиона лева. Едничката шведска колония бѣше Св. Вартоломей, въ Малкитѣ Антили, отстѫпенъ отъ Франция въ 1878. Ш. е набрѣзнена вече съ нѣколко желѣзници: 1) южна ж. отъ Малмо до Фалкепингъ; 2) западна ж., отъ Стокхолмъ до Готембургъ; 3) източна ж., отъ Катринхолмъ до южната; 4) сѣв.-западна ж. отъ западната до норвежската граница; 5) сѣверна ж., отъ Гефлъ до Фалюнъ. Сега има въ експлоатация около 7,000 килом. желѣз.

История. За историята на Ш. въ старо врѣме има само поетически прѣдания, упазени отъ *Саксъ*. Тя почва да се изяснява слѣдъ походитѣ на сѣвернитѣ пирати въ IX-и вѣкъ. Ш. и Норвегия тогава били подѣлени на множество малки езически държави, съюзни на васалитѣ на данския краль. Династията на фулкунгитѣ, въ XIII-и вѣкъ, ги съединила пръвъ пѫть. Първий шведски кралъ билъ Магнусъ Ладулосъ (1276). Анархията, която настанѫла слѣдъ смъртьта му, докарала съединението въ една държава на тритѣ скандинавски страни. Хаконъ VIII, норвежски кралъ, се оженилъ за Маргарита, едничка дъщеря на данския кралъ. Синъ й, Олавъ VI, съединилъ двѣтѣ корони, и, слѣдъ смъртьта му, го наслѣдила майка му Маргарита. Албертъ, шведски краль, който й успорилъ двата прѣстола, билъ побѣденъ и сваленъ отъ прѣстола отъ подданницитѣ си, които припознали за своя кралица Маргарита. Съединението се узаконило отъ калмарското събрание въ1397; то било само причина на войни, и се развалило отъ 1448.

Въ 1523, Християнъ II билъ изгоненъ изъ Ш. отъ Густава Ваза, потомецъ на бившитѣ шведски крале. Густавъ въвелъ въ отечеството си лютеранството, и намѣсилъ Ш. въ европейскитѣ работи. Густавъ Адолфъ, неговий внукъ, който зелъ такъво голѣмо участие въ 30-годишната война, господствувалъ на сѣверна Германия, и кроилъ да образува една велика протестантска империя; той билъ убитъ въ Люценъ, въ 1632. Въ врѣмето на дъщеря му Христина, канцлеръ Оксенстиернъ управлявалъ кралството, и, въ съгласие съ Ришлйо и Мазарина, наложилъ на Австрия Вестфалския миръ. Швеция придобила Померания, Висмаръ, Бременъ, Верденъ; което, съ Ливония, Естония и Ингрия, й дало господството на Балтийско море. Христина II, въ 1654, си дала оставката отъ прѣстола въ полза на братовчеда си Карла-Густава, синъ на Двоемостни Херцогъ. Карлъ-Густавъ отнелъ Скания отъ Дания и упазилъ първенството на Ш. въ сѣверъ. Но тая сила, която притежавала всичкитѣ устия на рѣкитѣ, що се вливатъ въ Балтийско море, считала необходимо за неприятелски държавитѣ, владѣтелки на главитѣ имъ. Враждата на Дания, Полша, Прусия и Русия избухнѫла когато дошелъ на прѣстола Карлъ XII, въ 1698. Слѣдъ смъртьта на тоя геройски авантюристъ (1718), Ш. отстѫпила на Прусия една часть отъ Померания, на Хановеръ Бременъ и Верденъ, на Русия Ливония, Естония и Ингрия. Отъ тогава, вѫтрѣшнитѣ прѣпирни поглъщали силитѣ на шведитѣ; аристократическата партия, насърдчавана отъ Русия, се борила срѣщо роялистската. Густавъ III, побѣдитель на благородницитѣ, умрѣлъ убитъ (1792). Густавъ IV глупаво воювалъ срѣщу Франция и Русия; съ това изгубилъ Померания и Финландия (1809). Той билъ сваленъ отъ прѣстола и замѣстенъ отъ стрика му Карла VIII, който усиновилъ французския маршалъ Бернадота. Бернадотъ, назначенъ прѣстолонаслѣдникъ, служилъ на коалицията срѣщу Франция. За услугитѣ си добилъ въ 1814 Норвегия; нъ билъ принуденъ да я земе съ силата на оръжието. Той се въцарилъ въ 1818 подъ името Карлъ XIV. Прѣзъ царуването му съединенитѣ кралства Ш. и Норвегия напрѣднѫли много, и материално, и политически, и умствено; и макаръ народътъ изобщо да хранилъ голѣмо уважение къмъ другоземния си господарь, неговий синъ и приемникъ, Оскаръ (1844 — 59), и неговитѣ внуци, Карлъ XV, и сегашний краль, Оскарь II, който дойде на прѣстола въ 1872, толкова сѫ се отожествили съ подданницитѣ си, че Бернадотската династия е станѫла твърдѣ популярна и въ Ш. и въ Норвегия. Нъ въпрѣки това, Норвегия се отдѣли, въ 1902, отъ Швеция и образува независимо кралство, съ краль Хаконъ VII (име на нѣколко норвежски крале отъ 935 до 1386), внукъ на данския краль Християнъ IX.

Швицъ. Единъ отъ 22-та кантона на швейцарската република между кантон. Цюрихъ и Санкт-Галъ на сѣв.; кант. Гларисъ на ист.; кант. Ури на югъ; кант. Цугъ и Люцернъ на зап. Гл. гр. *Швицъ*. Простр. 910 чет. километ. и насел. 55,385 жит. (1900) Много планинска страна, която се

пои отъ Линтъ, Мюата, Вегиталъ, Аа и Силъ; при това, допира до Цюрихско езеро на сѣв., Четирекантонно езеро на югъ и Цюгско езеро на зап. Много овощия, пасбища, добитъкъ. Жителитѣ сѫ повечето католици и говорѧтъ нѣмски. Тоя кантонъ е 13-й по простр. си и 17-й по населен. си въ швейцарската конфедерация. Той е далъ името си на Швейцария, и той е билъ единъ отъ тритѣ които, въ 1315, съставили конфедерацията въ Брюненъ. Правлението е демократическо и състои: отъ едно общо събрание, което се събира въ Ротентюрмъ всѣкои двѣ години; отъ единъ голѣмъ 108-члененъ съвѣтъ избиранъ за 6 години, който се събира два пѫти на година и избира прѣдставителетѣ за федералната диета; най-сетнѣ отъ единъ 36-члененъ контоненъ съвѣтъ, който се събира по четире пѫти на годината и упражнява испълнителната административна власть.

Швицъ. Швейц. градъ, сѣдал. на управл. на едноимен. кантонъ, при политѣ на планини Хекенъ и Митенъ, и на желѣзн. отъ Швицъ за Цюгъ; 7,000 жит. Сѣдалище на кантоналнитѣ власти и на папския нонцио отъ 1835. Колежъ, медал. кабинетъ, историч. и археолог. музей, библиотека. Хубава църква Св. Мартинъ и доминикански монастирь. Голѣма търговия съ сирене и добитъкъ. Минерални бани. Още се пази знамето дадено отъ папа Юлия II на швейцарцитѣ.

Шевронъ, *фр.* Зашивка на дреха на воененъ въ знакъ на отличие въ стрѣлба.—Тая дума у насъ излѣзе вече изъ употрѣбение.

Шевченко (*Тарасъ* Григоревичъ). Малорусски поетъ, най-видний прѣдставитель на южноруската поезия (1814—1861). Ш., роденъ въ киевската губерния отъ родители робе селяне [тогава въ Русия сѫществувало *крѣпостното* робство], останѫлъ сираче. Жуковски му издѣйствувалъ личната свобода и той съ голѣми мѫчнотии добилъ едно образование, па и сполучилъ да свърши с.-петербургската академия на живописството (1844). Още прѣди да постѫпи въ академията той се прочулъ съ една сбирка стихотворения (*Кобзарь*). Въ 1847 му се запрѣтило да пише, защото билъ подозрѣнъ въ стремление да буди у малоруситѣ духа на свободата и народната имъ независимость, и билъ отданъ войникъ въ оренбургския корпусъ. Слѣдъ 10 години добилъ амнистия, и отъ тогава живѣлъ въ С. Петербургъ, дѣто и умрѣлъ. Ш-тѣ произведения, по съдържанието имъ, дѣлѧтъ на четире вида: 1) Балади и пѣсни съ сантиментално-романтически характеръ, на които источникътъ е народната поезия, а не, както у Жуковски, нѣмската поезия. 2) Пѣсни, които въспѣватъ народното тегло въ врѣме на крѣпостното право, сир. на право на чокоина надъ робетѣ си. Особено живо е прѣдставена злата сѫдба на жената. За най-хубаво отъ тоя видъ произведения се има *Катерина*, поема. 3) Произведения съ историческо съдържание, въ които се въспѣва казашката волность, защитницитѣ на народната воля и отмѫстителитѣ на народната честь. Най-хубаво отъ тия произведения е *Гайдамаки*. Въ нѣкои отъ пѣснитѣ си съ исторически характеръ Ш. исказва идея за общословѣн-

ска федерация въ духа на равноправность, братство и сближение. 4) Прозаически разкази и повѣсти, отъ които много иматъ еднакво съдържание съ неговитѣ стихотворения. Въ тѣхъ се прѣдставятъ ненормалнитѣ явления отъ крѣпостното право. За Ш. сѫ издадени много спомени (на Костомарова, Чужбински, Чалаго, Тургенева и др.) и много биографии (най-добритѣ на М. К. Чалаго, 1882, и на А. Я. Кониски, 1898). Пълни издания на *Кобзарь* сѫ задграничнитѣ (най-доброто, лъвовското, въ 2 т., подъ редакц. на Огоновски). Въ Русия всичкитѣ издания на *Кобзарь* сѫ съкратени, съ отстранение на острitѣ политически стихотворения.

Шедевръ (Chef d'oeuvre), *фр.* Образцово произведение на едно искуство.

Шейново. Село въ околностьта на Шипка, извѣстно по кръвопролитни сражения прѣзъ освободителната война, въ които се отличихѫ българскитѣ опълченци. Виж. *Опълчение.*

Шеихъ, *араб.* Началникъ на арабско племе. — **Шеихъ-юлъ-ислямъ** (съкрат. *шехислямъ*). Началникъ на мюсюлманската вѣра.

Шекспиръ (Уилямъ Shakespeare). Най-великий драматургъ на християнския периодъ отъ живота на човѣчеството, творецътъ на англійската драматическа поезия, която той, въ трагедията и комедията, докаралъ до комахай недостижима висота. Ш. билъ роденъ въ Стрятфордъ, въ Уорълкската обл., дѣто и умрѣлъ въ деня на раждането си, 23 апр. (1564—1616). Баща му билъ заможенъ скотовъдецъ и търговецъ на вълна, а самъ той третото отъ 8 чада въ семейството. Стрятфордъ, дѣто Ш. прѣкаралъ дѣтскитѣ и юношескитѣ си години (до 18—19-годишна възрасть) сега е паланка съ 8000 жит., а въ Ш-во врѣме е ималъ само 1400 жит., та е билъ просто едно голѣмо село. Единъ явенъ екъ на селския битъ е яркий отпечатъкъ на фолклора, който се намира въ всичкитѣ Ш-ви произведения. Тѣ сѫ пълни съ загадки за многобройни весели обряди и повѣрия. Знанието си за женитѣ Ш. добилъ въ епохата на лондонския животъ, когато се въртѣлъ въ най-различни кржгове на обществото; а най-свѣтлитѣ женски образи е намѣрилъ главно въ поетическото си въображение. Не подлежи на съмнѣние, че всичкото си учение младий Ш. добилъ въ стрятфордското училище (grammar-school). Относително учението му е имало много споръ; нѣкои писатели сѫ поддържали, като сѫ садили по съдържанието на съчиненията му, че той ще се е радвалъ на пълно класическо образование, а други сѫ го прѣдставлявали като вѣроятно лишенъ еъ младостьта си отъ това прѣимущество. Прочутата фраза „И макаръ да имашъ малко латински и по-малко гръцки“ на приятеля му Бенъ Джонсъна (вид. това име), която често сѫ прѣвождали като доказателство на неговото невѣжество, изглежда да има точно противоположното значение. Тя ни показва, че отъ двата езика той знаялъ нѣщо, а което може да е било доста голѣмо само по себеси, а малко само по оцѣнението на единъ учень, па и педантъ, като Бенъ Джонсъна. Както и да е, нъ когато се готвялъ да слѣдва бащината

си търговия, Ш., на 18 години, се оженилъ за Ана Хатеуей, 25-годишна мома, която му добила въ 1583 любимо дѣте, Сусанъ, а въ 1584 близнета, момиче и момче. Момчето (Хаметъ, англ. изговоръ на Хамлетъ) умрѣло на 12-та си година. — Ш., уловенъ въ браконерство въ чифлика на Съръ Томасъ Люси, и затворенъ една нощь отъ кѫдаретѣ му, отмъстилъ на стопанина на тоя чифликъ съ сатирико-комическа балада, отъ която сѫ се упазили първитѣ куплети. Когато земевладѣлецътъ прибѣгналъ до силата на англійскитѣ закони за браконерството (1586 или 1587), Ш. се спасилъ съ бѣгство. Той отишелъ въ Лондонъ и завързалъ познанство съ актйоритѣ, като имъ прислужвалъ въ качеството Prompter's attendant, сир. извиквалъ по име и съ това давалъ да се знае, кой трѣбва да излѣзе на сцената въ врѣме на прѣдставлението. Скоро и той самъ постѫпилъ на сцената, и сценическата му дарба толкова скоро заслужила удобрението на публиката, че вече въ 1589 той добивалъ четвъртата часть отъ доходитѣ въ блякфризския театръ, а въ 1591 се играла, както се вижда, една отъ първитѣ негови драми, *Двама веронски благородници.*

Хронологический редъ на Ш-тѣ произведения не е извѣстенъ. Тоя редъ опрѣдѣлятъ, при нѣмането други данни, по признацитѣ, що доставятъ самитѣ съчинения. Младий Ш. дебютиралъ съ слаби комедии, и достигналъ въ зрѣлата си възрасть до недосѣгаема висота въ *Хамлетъ* и *Лиръ*. Неговитѣ ранни произведения много изобилватъ съ латински цитати и учени сравнения. Въ онова врѣме писателитѣ повече се гордѣяли съ ученость отколкото съ талантъ и на младия писатель се е щѣло да покаже, че и той знае нѣщо. Ш-тѣ ранни произведения сѫ били още съ разни придирени фрази, игра на думитѣ и гонежъ на вънкашно остроумие. Всичко това е било по литературния стилъ на врѣмето и Ш-й незаякналъ гений не можалъ да се отърве отъ него; нъ всичко това исчезва въ великитѣ произведения на зрѣлия периодъ, толкова прости и естествени, съ които „сърдцевѣдецътъ" постига желанието си да даде една истинска картина на това що става въ скритата глѫбина на човѣшкото сърдце — да създаде вѣчни, общочовѣшки типове. Той умѣе да изобразява съ сѫщата истинность и сѫщата енергия всичкитѣ чувства и всичкитѣ страсти. Едно по друго простъ, страшенъ, милновиденъ, патетиченъ, шеговитъ, меланхоличенъ, дълбокомисленъ, подигравателенъ, страстенъ, той изразява всичко непринудително, съ мощната свобода на гения. Драмитѣ му, макаръ и най-малко да не задоволявали тогавашнитѣ сѫдии на искуството, доставили на автора си любовьта на народа и много покровители, особено графъ Саутамптона. Самъ краль Яковъ I му писалъ, по поводъ възвеличението отъ него на Банковия родъ въ Макбета, а въ 1610 кралътъ му разрѣшилъ съ двама другари, Хеминга и Конделя, да отвори новъ театръ, съ такъви привилегии, че слѣдъ 3-4 години Ш. доста се обогатилъ. Въ 1613 той отишелъ отъ Лондонъ въ Стрятфордъ, дѣто вече по-напрѣдъ си купилъ и устроилъ домъ. Тамъ

той живѣлъ въ кржга на нѣколко приятели и на дъщеря си, Сусана. Въ Стрятфордъ, въ 1614, той написалъ послѣдното си творение: *Св. Вечеръ на трима царе* и умрѣлъ въ деня на рождението си, 23 апр. 1616. Той билъ погребенъ подъ хороветѣ на главната градска църква и на гроба му била положена дъска съ простъ надписъ, а слѣдъ нѣколко години, намѣсто тая дъска, се поставилъ мраморенъ паметникъ. Въ 1741 му въздигнали народенъ паметникъ въ Уестминстерското абатство.

Ш-та оригиналность състои повече въ цѣлия духъ на драматическитѣ му творения и въ събранието на характернитѣ чърти, отколкото въ съчиняването и въ езика на драмитѣ му. Недостатъцитѣ принадлежатъ на врѣмето, а достоинствата на поета. Изброяватъ до 37 негови драми. Нъ двѣ отъ тѣхъ (*Титъ Андроникъ и Перикълъ*) повечето критици не припознаватъ за негови произведения. Другитѣ може да се раздѣлятъ на четире разреда: 1) исторически, отъ краль Ивана до Хенриха VШ; въ това число драмата *Хенрихъ VII*, въ три дѣйствия, изглежда по-стара отъ всичкитѣ, а слѣдъ нея ще сж дошли другитѣ, *Ричардъ II* и т. н. (1596 — 1598); 2) трагедии: *Ромео и Джюлиета* (1595), *Хамлетъ* (1596), *Краль Лиръ* (1605), *Макбетъ* (1606), *Отело* (1611), *Тимонъ Атински*, *Кориоланъ*, *Антоний и Клеопатра* и др.; 3) комедии: *Виндзорскитѣ весели жени* (1598), *Венециянски търговецъ* и др.; 4) Фантастически драми: *Сръдлѣтенъ нощенъ сънъ* (1595), *Буря*, *Зимна прикаска*, *Цимбелинъ* и др.

Първото издание, in-folio, на Ш-тѣ съчинения било направено отъ неговитѣ другари, Хминга и Конделя, въ 1623. То е първоисточникътъ на 19 пиеси. Първото колко-годѣ критическо издание принадлежи на първия Ш-въ биографъ Никола Роу (Rowe; 1709, въ 6 т., 1714 въ 9 т.). Отъ изданията на XVШ вѣкъ първостепенно значение иматъ Стивенсовото (1773 въ 10 т.; 1793 въ 15 т.) и Мейлоновото (Malone, 1790, въ 10 т.). Като единъ сводъ на всичкитѣ догадки и коментарии на най-добритѣ изслѣдователи се явява Ридовото така-наречено Variorum edition 1803 (21 т.), което е имало нѣколко издания. По типа Variorum се предприе въ 1871 отъ американецъ Фърнеса (H. H. Furness) най-забѣлѣжителното издание, New Variorum edition, което е една истинска шекспировска енциклопедия. Нъ Фърнесъ починж, като сполучи въ 30 години да издаде само 12 т. (11 пиеси). Отъ изданията на XIX вѣкъ крупно научно значение иматъ много пжти повторенитѣ издания на Александра Дайса (1857), Стаунтона (1868—70), на видния нѣмски шекспирологъ Делиуса (1854), Клерковото и Райтово така-наречено кямбриджско издание, нарицаемото Banksid e edition, което отъ 1888 се издава отъ нюйоркското шекспировско дружество подъ редакц. на Епптонъ Морганъ (излѣзли сж 21 тома). Между повече отъ 200-тѣ различни пълни събрания на Ш-тѣ съч. може още да се споменжтъ Холиуелъ-Филипсовото (монументално илустровано издание въ 15 т., 1853—1861), така-нареченото Henry Irving edition (1888—1890) и Херфор-

довото Ederslay Shakespeare (1899). Броятъ на издания та все расте, и година не минува да се не появятъ дѣ-три нови.

Прѣводи. У насъ Ш. е намѣрилъ множество прѣводачи, чиито прѣводи критиката е посрѣщала кои повече, кои по-малко като незадоволителни. По реда на първоначалното си издание тия прѣводи вървятъ така: *Цимбелинъ*, трагед., прѣвелъ отъ рус. Кр. Златоустовъ (Варна, 1881; другъ прѣводъ отъ рус. на Б. Райновъ, Варна, 1902); *Юлий Цезарь*, трагед., прѣв. отъ англ. Ив. Славейковъ (Пловдивъ, 1882; другъ прѣводъ отъ рус. подъ редакц. на Б. Райновъ, Варна, 1897); *Комедия отъ грѣшки*, прѣв. Кр. Мирски (Варна, 1884); *Макбетъ*, трагед., прѣв. отъ англ. Д. Панайотовъ (Търново, 1885; втори прѣводъ отъ Т. Трифоновъ, София, 1894 и трети—отъ К. Величковъ, София, 1898); *Кориоланъ*, трагед., прѣв. Т. Трифоновъ (Шуменъ, 1888; другъ прѣводъ отъ рус. подъ редакц. на Б. Райновъ, Варна, 1897); *Венециянски търговецъ*, комед., прѣв. К. Мирски (Варна, 1889; другъ прѣв. подъ редакц. на Б. Райновъ, Варна, 1900); *Краль Лиръ*, трагед., прѣв. отъ рус. Т. Трифоновъ (Русе, 1890; другъ прѣводъ отъ рус. подъ редакц. на Б. Райновъ, Варна, 1897); *Отело*, прѣвелъ отъ рус. А. П. Н. (Варна, 1890; другъ прѣводъ отъ рус. подъ редакц. на Б. Райновъ, Варна, 1896); *Хамлетъ*, трагед., прѣв. Т. Трифоновъ (Русе, 1891; другъ прѣводъ подъ редак. на Б. Райновъ, Варна, 1896); *Сънъдлѣтенъ нощенъ сънъ*, комед. (Русе, 1891); *Краль Ричардъ Ш*, трагед., прѣводъ отъ оргинала (Шуменъ, 1893; другъ прѣводъ отъ рус. подъ редакц. на Б. Райновъ, Варна, 1902); *Антоний и Клеопатра*, трагед., прѣв. отъ рус. И. Русевъ (Варна, 1896; другъ прѣводъ подъ редакц. на Б. Райновъ, Варна, 1898); *Ромео и Жулиета*, трагед., прѣводъ отъ рус. (Варна, 1897); *Отплата за отплата*, комедия, прѣводъ отъ рус. (София, 1898); *Тимонъ Атински*, трагед., прѣводъ отъ рус. подъ редакц. на Б. Райновъ (Варна, 1901). Освѣнъ тия прѣводи, ние имаме и нѣкои Ш-ви драми обърнати въ повѣсти, едни (*Царь Лиръ* и *Венециянски търговецъ*, Цариградъ, 1882) самостоятелна работа, извършена по английския текстъ на драмитѣ, отъ Л. Касѫрова и Ив. Каранджулова, други (*Бурята* и *Хамлетъ*, *Ромео и Джюлиета* и *Макбетъ*, и др.) прѣведени отъ В. Боянова отъ английски, и още други прѣведени отъ рус. отъ Т. Маринова. Нъ кой знае кога ще имаме единъ класически прѣводъ на единъ такъвъ драматургъ като Ш. Въ русската литература първий пъленъ поетически прѣводъ на Ш-тѣ драми се обнародвалъ едвамъ прѣзъ 1865—68 (Гербель-Некрасовото издание) и въ него сѫ участвували нѣкои единадесеть отлични русски поети. По интереса къмъ Ш. слѣдъ Англия, Америка и Германия прѣко върви Русия. Въ Русия сѫ запрѣвождали Ш-тѣ произведения отъ 1748 и броятъ на отдѣлно прѣведенитѣ пиеси е огроменъ. Отъ 1902 излиза едно раскошно издание на Брокхаусъ-Ефрона, подъ редакц. на С. А. Венгерова. Тука, освѣнъ появилитѣ се у Гербеля и други издания прѣводи, е даденъ единъ новъ прѣводъ на всичкитѣ сонети, поеми и 13 пиеси. Всичкитѣ пиеси сѫ снабдени съ вступителни ста-

тии и бѣлѣжки. Художествената часть прѣдставлява първий не само въ Русия, а и въ Европа, опитъ да се даде една сбирка отъ картинитѣ на виднитѣ художници отъ XVШ и XIX вѣкъ по шекспировски теми. Ш. е прѣвожданъ токо-речи на всички езици, безъ да се изключватъ малайски и индийскитѣ нарѣчия, и др. т. Пълнитѣ прѣводни събрания на съч. му на *франц.* съ всичкитѣ прозаически — най-доброто на Викторъ Хюговия синъ, Франсоа Викторъ Хюго, 1859—1866; на *нѣм.* прозаич. прѣводи съ Виландовий и Ешенбурговий, а класич. стихотворенъ прѣводъ е Шлегелъ-Тиковий (1797—1833). Другъ прѣводъ, който измѣства тоя, е единъ прѣводъ съ участието на Боденщета, Хайзе и др., 1867—1871. Вървытъ прѣводитѣ на *итал.* (прозаически), на *холандски*, *полски*, *унгарски*, *чешски*, *шведски*, *дански*, *фински*, *испански*.

Литературата за Ш. е колосална и сѫществуватъ най-обстойни шекспировски библиографии. Въ Shakespeariana, най-богатата библиография на британския музей въ Лондонъ, се изброяватъ около 4,000 книги. Прѣвъсходни годишни списъци на журнални статии за Ш. (Cohnови) се намиратъ въ годишницитѣ на нѣмското шекспировско дружество. Въ 1868 се е отворила въ Бирмингамъ специална шекспировска библиотека, която въ 1879 изгорѣла, нъ отъ 1882 изново се възродила. Тя широко разбира задачитѣ си, събира всичко, което служи за разяснение на Ш-тѣ съчинения и брои повече отъ 11,000 номера. — Научната разработка за Ш-та биография почва само отъ XIX вѣкъ, когато засъбирали дребни, нъ достовѣрни факти, които изобщо пролѣли много свѣтлина върху Ш. и неговото врѣме. Даннитѣ на новитѣ изслѣдвания съ дали двѣ капитални въ сегашно врѣме съч. по Ш-та биография: Холиуелъ-Филипсовото Outlines of the life of Sh. (1881; 10 изд. 1898) и Сидни Ли-вото Life of Sh. (1898, 5 изд.). Ливата книга е единъ образецъ на трезвена научна биография. Ние имаме двѣ биографийки на Ш.: И. И. Ивановъ, *Шекспиръ*, животътъ и литературната му дѣятелность, № 7 отъ *Биографическа Библиотека* (Варна, 1898) и Данъ Уайзъ, *У. Шейкспиръ*, прѣводъ отъ англ. на С. Томовъ (Свищовъ, 1890). Много по-обширна е биографията на русски отъ Рудольфъ Женэ, *Шекспиръ, его жизнь и сочиненія*, прѣводъ отъ нѣм. подъ редакц. на А. Н. Веселовский (Москва, 1877).

Шелда, фр. Escaut. Рѣка въ срѣдна Европа, извира въ Франция, въ департ. Енъ (Aisne), 16 килом. на сѣв. отъ Сенъ-Кантенъ; тече къмъ сѣв.-ист., минува прѣзъ Сѣверни департаментъ, влиза въ Белгия, дѣто тече прѣзъ Гандъ и Антверсъ, завива къмъ сѣв.-зап. и се влива въ Сѣверно море прѣзъ двѣ широки устия, отдѣлени отъ нѣколко острова; 430 килом., отъ които 107 въ Франция, 233 въ Белгия и 90 въ Холандия. Ш. е около 20 метра широка въ Франция, дѣто е канализирана и съставя една отъ най-важнитѣ търговски *артерии* за прѣнасянето главно на каменнитѣ вѫглища. Широчината ѝ е 40 мет. въ Гандъ, 100 въ Термондъ, 700 въ Антверсъ. Корабитѣ могѫтъ да плуватъ по Ш. до Антверсъ. Ш. има важни

притоци, и се съобщава съ нѣколко канала.

Шели (Пърси Биши Shelley). Единъ отъ най-отличнитѣ англійски поети на XIX вѣкъ (1792—1822). Най-голѣмий синъ на Съръ Тимотей Ш., прѣдставитель отъ на едно богато аристократическо семейство въ Съсексъ. Училъ се въ итонското училище. Въ дѣтинството си билъ болнавъ, па и по причина на естествена наклонность и лошо възпитание раздразнителенъ. На 16 години написалъ раскази *Сентъ Ирвинъ* и др. Билъ отстраненъ отъ Итонъ за нерелигиозность; постѫпилъ въ Оксфордъ, дѣто продължавалъ въ тая посока. Изучвалъ Спиноза и дошелъ до пълненъ скептицизмъ. Неговото Евангелие билъ Хюмъ. За съчинението му *За необходимостьта отъ атеизма* билъ изключенъ и отъ университета, па и баща му се отрекълъ отъ него. Като се отказалъ отъ официалната религия, Ш. създалъ своя, по която идеалитѣ на една религия трѣбва да се осѫществяватъ още въ земния животъ. На 18 години Ш. написалъ поема *Кралица Мабъ*. Байронъ се възхищавалъ отъ нея; нъ мнозина видѣли въ нея много силенъ атеизмъ.

Ш. се оженилъ лекомислено за г-ца Хяриетъ Уестбрукъ, дъщеря на единъ богатъ кръчмарь; нъ женитбата не била щастлива. Слѣдъ три години, когато вече имали 2 дѣца, тѣ се развели. Ш. тръгнѫлъ да пѫтува по Франция и Швейцария, и често билъ въ нужда; нъ Байронъ му отстѫпилъ дохода отъ имението си, доста значителенъ. Въ 1816 той втори пѫть се оженилъ за г-ца Мейри Годуинъ, и живѣлъ съ нея щастливо въ Швейцария. Между това, първата му жена си побъркала ума и свършила съ самоубийство. Ш. поискалъ да земе дѣцата, нъ сѫдътъ му отказалъ: обявилъ го като атеистъ за неправоспособенъ. Твърдѣ огорченъ, Ш. се прибралъ въ Англия съ втората си жена. Въ 1818 отишелъ за поправление на здравието си въ Италия — прѣбивавалъ въ Римъ, Пиза и др. Четиретѣ години, които прѣкаралъ тамъ, били най-производителнитѣ години въ живота му. Въ първитѣ двѣ години вече се появили неговитѣ *Расковани Прометей* и трагедия *Ченчи* (Cenci), по които критиката заключава, че да е билъ останѫлъ още живъ Ш., Англия е щѣла да има въ него единъ много силенъ, дълбокомисленъ драматургъ. Прѣзъ май 1821 Ш. съ жена си живѣлъ на морския брѣгъ при Специя. Той страстно обичалъ морето, нъ не знаялъ да плува; и скоро се удавилъ: прѣвърнѫла се лодката, въ която се намиралъ прѣзъ едно пѫтуване до едно близко мѣсто, и той загинѫлъ. Трупътъ му се намѣрилъ слѣдъ 14 деня. Байронъ тържествено го изгорилъ и пепела погребълъ въ Римъ въ протестантскитѣ гробища.

Ш-та поезия е съвсѣмъ своеобразна: тя е съ философски характеръ; нъ въ нея прѣобладава не разсѫдъкътъ, а чувството. Главнитѣ Ш-ви произведения сѫ: *Аласторъ или духътъ на самотата*; — *Възстание на Исляма*; — лирическа драма *Елада* (ликувателна пиеса при избухването на гръцкото възстание за освобождение; по поводъ на сѫщото събитие поетътъ и исказалъ въ писмо до Маврокордато, единъ отъ

главнитѣ дѣйци по възстанието, своя радостенъ трепетъ съ думитѣ: „Ние всички сме гръци“); — *Розалинда и Елена*, произведение насочено противъ съврѣменния бракъ; — *Ченчи*, трагедия върху ужасна тема: кръвосмѣшение и бащоубийство, нъ забѣлѣжителна по испълнението; *Разговоръ на Юлиана и Мадало*, сир. на Шели и Байрона; — лирическа драма *Расковани Прометей*; — елегия *Адонаисъ за смъртьта на поета Китсъ*. Отъ стихотворенията особено сж извѣстни *На чучулигата*, *Нощь*, *На западния вѣтръ*. — Отъ многобройнитѣ издания на Ш. най-добритѣ сж: The Works of P. B. Shelley in verse and prose (съ прѣдисл. и бѣлѣжки на H. B. Forman, 1880); Poetical works (Лонд., 1882); The poetical works of P. B. Shelley (Лонд., 1892). Биографи: на англ. Medwin; Mac Carthy; G. B. Smith; I. A. Symonds, Shelley (English Men of Letters, Лонд., 1878); W. Sharp, Life of P. B. Shelley (Great Writers, Лонд., 1877; пълна библиография); W. Dowden; Ш-та вдовица е издала Shelley memoirs; Trelawney's Secollections of the last days of Shelley and Byron (Лонд., 1858); на нѣм. K. Ackermann; на франц. Rabbe, Vie de Shelley (Парижъ, 1877); на рус. М. К. Цебриковъ, *Шелли* (въ *Отечеств. Зап.*, 1873, 1 и 5); З. И., *Шелли и столът. его юбилей* (*Вѣстн. Европы*, 1892, 8).

Шелингъ (Фридрихъ Вилх. Иос. Schelling). Славенъ германски философъ, род. въ Леонбергъ, въ кралство Вюртембергъ, умр. въ Рагацъ, въ Швейцария, (1775 — 1854); училъ въ Тюбингенъ философията и богословието; билъ едно по друго приватъ-доцентъ, професоръ на философията въ Иена, послѣ въ Вирцбургъ, главенъ секретарь на академията на пластическитѣ искуства въ Мюнхенъ, и наи-сетнѣ, въ 1841, билъ повиканъ въ Берлинъ, дѣто челъ публични лекции по философията отъ 1842. Той геніаленъ философъ притежава свободно, живо въображение, поетически духъ, огроменъ запасъ положителни знания, особено въ естес венитѣ науки. Въ Тюбингенъ той пръвъ пѫть се запознава съ Кантовата философия, нъ незадоволенъ отъ нея, обръща се къмъ Фихтевото учение. Въ Иена той повече се сближилъ съ Фихте, и защищавалъ неговата система; нъ малко по малко се отдалечилъ отъ нея, като видѣлъ нейната едностранчивость и неопрѣдѣленость. Фихте и Спиноза го довели до мисълта за двѣ противоположни философски науки, натурална философия и трансцендентална философия. За да съгласи противоположнитѣ слѣдствия отъ тия двѣ философии, Ш. приелъ за основа на знанието това, че онова що се познава, и онова що може да се познава сж първоначално едно, и така дошелъ до една система за абсолютната еднаквость на субективното съ обективното, на идеалното съ реалното, на природата съ духа, или безразличностьта на различното, дѣто абсолютното е равно Богу. Това знание се добива, споредъ Ш., по едно тайнствено дѣйствие, извѣстно съ името *умствено съзерцание*. Така Ш-та философия се стреми да познае съществото и формата на

всички нѣща съ помощьта на идеитѣ на разума, зима битието и познанието за еднакви и е трансценденталний или абсолютний идеализмъ. Ш. рѣшително отхвърля гледището на витализма, което прѣдполага, за обяснение на жизненитѣ процеси, особни жизнени сили. Неорганическата природа сама произвожда органическата. Въ основата, както на едната, така и на другата, лежи единътъ жизненъ процесъ. Источникътъ на тоя процесъ е *мировата душа*, която оживява цѣлата природа. Сѫщностьта на живота състои въ взаимодѣйствие на силитѣ. Отъ всичкитѣ конечни сѫщества само човѣкъ се намира въ прѣко взаимодѣйствие съ Бога. Най-главнитѣ Ш-ви послѣдователи били: Стефенсъ, Окенъ, Шубертъ, Ешенмайеръ, Шадъ, Клайнъ, Бюхнеръ и др. Неговитѣ противници били: И. Вагнеръ, Хегелъ, Краузе, Хербартъ, Якоби. На възраженията Ш. отговарялъ обикновено съ мълчание; послѣ прѣкаралъ нѣколко години наредъ въ съвършено безмълвие, и сегисъ-тогисъ наумявалъ за очакваната обработка на философската му система изобщо. Въ лекциитѣ му, начетѣти въ Берлинъ въ 1842, се явилъ единъ опитъ за съединение на философията съ откровението. За да покаже, че и най-трансценденталний метафизикъ не е необходимо да е пантеистъ, а може да вѣрва въ единъ личенъ Богъ, той почналъ да приспособява или развива практически началата на системата си. Не може да се каже, че слѣдствието излѣзло задоволително, макаръ много негови съврѣменници да вѣрвали, че ще бѫде такъво — Неандеръ, напр., който му посвѣтилъ, съ най-похвални думи, първия томъ отъ своята *Църковна история*. Главнитѣ съчинения, въ които е развита неговата философия сѫ: Jdeen zu einer Philosophie der Natur (Идеи къмъ една философия на природата, лайпц. 1797; 2-о изд. 1803); Von der Weltseele, eine Hypothese der Höhern Physik zur Erläuterung des Allgemeinen Organismus (За свѣто-душата, хипотеза за най-високата физика въ разяснение на всемирния организмъ, Хамбургъ, 1798; 3-о изд. 1809); Erste Entwurf eines hystems der Naturphilosophie (Първо опитване за систематическа философия на природата, Иена 1799); и System des Transcendetalen Idealismis (Система на трансценденталенъ идеализмъ, Тюб. 1800); Bruno, oder über des Gottliche und Naturliche princip der Dinge (Бруно, Двалогъ за божествения и природния принципъ на нѣщата, Берл. 1802); Philosophie und Religion (Философия и Религия, Тюб., 1804). Той написалъ и нѣколко повѣсти въ Тиковия и Шлегелевия алманаси. Неговитѣ *Лекции за философията на откровението*, четени въ Берлинъ, били издадени въ 1843 въ Дармщатъ отъ Паулуса, съ критически бѣлѣжки, като една окончателно обявена положителна философия на откровението. Ш. завелъ дѣло срѣщу издателя на тия негови произведения; нъ противъ очакването на цѣлата публика, прусский сѫдъ опрѣдѣлилъ, че Паулусовото издание не е противозаконно.

Ш-тѣ съчин., Sammitliche Werke (14 т., Щутгартъ, 1856—61) сж били издадени отъ синоветѣ му. Прѣписката му се е обнародвала въ Берлинъ въ 1863. Разни французски писатели, Ремюза, Кузинъ, Мишле сж обяснявали великия мистикъ на съотечественицитѣ си. Литературата за Ш. подробно е описана въ Ибервергъ-Хайнцевата *История на новата философия* (русски прѣводъ на Я. Н. Колубовски, 2 изд. 1899). Най-пълната монография за Ш. принадлежи на Куно-Фишеръ (Geschichte der neuern Philosophie, VI-и т.). Едно твърдѣ подробно изложение на Ш-та позитивна философия дава C. Franz (Schellings positive Philosophie, Гота, 1879—80).

Шемендеферъ (фр. *желѣзенъпжть*). Облигация на Источнитѣ желѣзници въ Турция.

Шемницъ (Словацки St'avnica, нѣм. Schemnitz, мадж. Selymecz-bànya). Най-важний рударски градъ въ Унгария, на еднои. рѣка, въ една планинска клисура, 112 килом. на сѣв. отъ Пеща; повече отъ 20,000 жит., нъ близо 30,000 съ 6-тѣ си прѣдградия, нѣкои отъ които сж нѣколко килом. далечъ. Рударско училище съ 200 ученика. Рудницитѣ, които се простиратъ подъ града, сж се работили съ вѣкове и произвождатъ злато и сребро, мѣдь, желѣзо и сѣра; нъ въ послѣднитѣ врѣмена не даватъ голѣма печала. Единъ отъ проходитѣ е повече отъ 14 килом. дълъгъ. Дванадесеть отъ рудницитѣ принадлежатъ на короната, другитѣ сж частенъ имотъ.

Шение (Андре Chénier). Отличенъ франц. поетъ, род. въ Цариградъ, умр. въ Парижъ (1762 — 1794); родителитѣ му го завели въ Франция, когато билъ на двѣ години; училъ се въ новарския колежъ и отъ рано проявилъ поетическата си дарба. Привърженикъ на новитѣ идеи, той основалъ *Журналъ де Пари*; за енергичния си протестъ противъ режима на терора погиналъ на ешафота. Нѣколко часа прѣди смъртьта си написалъ една отъ най-добритѣ си елегии. Мари А. де Ш. минува за послѣдния отъ класицитѣ и първия отъ романтицитѣ. Когато въ началото на XIX вѣкъ пръвъ пѫть станали извѣстни Ш-тѣ стихове, той билъ припознатъ за прѣдтеча на романтизма. „Ш. — пише Сентъ Бйовъ — е билъ провъзвѣстникътъ на нова поезия; той донесълъ съ себе си нова лира; ней, наистина, не стигали още нѣколко струни, нъ сега тия струни сж добавени отъ неговитѣ послѣдователи." Ала като провъзвѣстникъ на нова поезия Ш. се явява само на теория въ поемата си L'Invention; неговитѣ идилии и елегии сѫпроникнѫти, напротивъ, съ найстрогъ класицизмъ. Едно пълно издание на стихотворенията му излѣзло въ 1834, а на прозанч. му съч. въ 1840. Едно Ш-во произведение, което достигнало до парижската народна библиотека по завѣщание едвамъ въ 1900, се напечатало сѫщата година въ Revue de Paris; заглавието му е La Perfection des Arts. За Ш. виж. Harasti, A. Ch. (Парижъ, 1892); P. Glachant, A. Ch. (Пар., 1802, 2 т.; тукъ има пълна библ.). E. Faguet, A. Ch. (Пар., 1902), въ серията Les grands écrivains français.

Шение (Луи де Chénier). Франц. дипломатъ и историкъ, род. въ Монфоръ, умр. въ Парижъ (1722 — 1795); отъ 1753 до 1764 билъ генералеенъ консулъ въ Цариградъ и отъ 1767 до 1781 такъвъ въ Мароко; прѣзъ революцията принадлежалъ на умѣрената партия; когато арестували сина му *Мари Андре* де Ш., неговитѣ постѫпки за освобождението му само ускорили осѫждането му, и загинването на сина му на ешафота скоро сварило и него въ гроба. Луи де Ш. е авторъ на Révolitions de l'Empire Ottoman (1787); Recherches historiques sur les Maures (1787) и др. Жена му, *Елисавета*, гръкиня отъ о-въ Кипръ, оставала, докѫдѣ мѫжъ ѝ живѣлъ въ Мароко, въ Парижъ и се занимавала съ въспитанието на дѣцата си. Тя се въртѣла въ кржга на литераторитѣ и артиститѣ, и снабдила писателя Guy съ етнографически материалъ за неговата книга Voyage littéraire de la Grèce (1771).Въ 1879 Robert be Bonnières издалъ Lettres grecques de m-me Chénier (съ биографич. очеркъ). Charavay, възъ основа на обнародванитѣ отъ него въ Revue des documents historiques писма на m-me Chénier успорява подлинностьта на издаденитѣ отъ Бонера писма.

Шеноа (Августъ Senoa). Единъ отъ най-извѣстнитѣ нововрѣменни хърватски поети и романисти (1838 — 1881). Добилъ образованието си въ Прага, съ което се обясняватъ нѣкои особености на неговата писателска и обществена дѣйность. Отъ Прага писалъ писма въ Pozor въ 1862. Dopise iz zlatnoga Praga е първий опитъ за самостоенъ хърватски фейлетонъ. Като поетъ Ш. поставятъ наравно съ Прерадовича и Змая Ивановича, а като романистъ — той несъмнѣнно занимава първото мѣсто въ хърватско - сърбската литература. Неговата дѣятелность е била всестранна и, макаръ и да починѫ сравнително рано, тя пакъ е имала грададно значение за хърватитѣ. Въ неговата поезия прѣобладава субективний лиризмъ съ ярка романтическа окраса. Много отъ неговитѣ любовни и патриотически стихотворения сѫ нагласени на музика, и сѫ станѫли достояние на селското население, а баладитѣ изъ хърватската и изобщо словѣнската история — любимъ прѣдмѣтъ на изучване и декламиране на хърватската младежь. Ала неговата проза е много по-цѣнна отъ стихотворенията му. Ш. е написалъ цѣлъ редъ исторически романи и многобройни раскази изъ съврѣменния животъ, отъ които много сѫ прѣведени вече на чешски, полски, словински, нѣмски, франц. и итал. езици.

Най-забѣлѣж. отъ Ш-тѣ романи сѫ: *Златарската дъщеря*, *Селската буна*, *Диогенъ*, *Клетва*, а отъ расказитѣ: *Приятель Лаврентий*, *Каранфилътъ на гроба на пѣвеца*, *Сиромахъ Лука* и др. Всичкитѣ Ш-ви произведения се отличаватъ по богатство и изящность на езика, по вѣрность и живость на описанието, по строго патриотическа тенденция; ѫ страдатъ съ отсѫтствието на дълбокъ психически и социаленъ анализъ.

Ш. билъ зналенъ на чешската, полската и всичкитѣ западно-ев-

ропейски литератури, а съ руската се запозналъ много късно, именно тогава когато вътрѣшното му развитие било свършено, та русский реализмъ не упражнилъ на него никакво влияние. За Ш. виж. А. Степовичъ, *Очерки исторіи сербо-хорватской литературы* (Кіевъ, 1903).

Шенси. Область въ сѣверни Китай, простира се на сѣв. до голѣмата стѣна, дѣли я на ист. отъ Кансу р. Хоангъ-хо; простр. 194,000 чет. килом. и насел. 8,432,000 жит. Планинска, плодородна, богата и търговска страна, която се има за люлката на първата китайска династия. Гл. градъ Си-ганъ или *Си-анъ*, укрѣпенъ градъ на Вей, най-важний китайски градъ слѣдъ Пекинъ. Мохамеданската буна, господарка на страната безъ Си-ганъ отъ 1861 до 1870, я опустошила страшно.

Шепи. Английски о-въ, на югъ отъ устието на Темза, въ обл. Кентъ; 14 килом. на-длъжъ и 6 килом. на-ширъ. Гл. градъ *Шийрнесъ*, пристанище. Токо-речи всичкитѣ жители (15,000) сж въ тоя градъ. Морски арсеналъ. Стридоловство.

Шереатъ. Духовний законъ въ Турция.

Шербетъ, *араб.* Прохладително питие, съставено отъ сока на овощие и захарь.

Шербургъ. Франц. градъ на Ла-Маншъ, при устията на Дивета и Тромбекъ, 80 килом. на сѣв.-зап. отъ Сенъ-Ло, въ вътрѣшн. на единъ заливъ, срѣщу главното военно пристанищ: на Англия; 42,938 жит. (1901). Тоя градъ, първокласно военно мѣсто, има голѣма важность по военноморскитѣ си заведения, и военното си пристанище, единчкото на Ла-Маншъ, срѣщу Портсмутъ и 120 килом. отъ него. Шербургското военно пристанище може да вмѣсти 50 линейни кораби и обгрѣща четире басена, военноморски работилници, казарми и военно-морска болница; брани се отъ крѣпость Хоме и бастионенъ поясъ. Укрѣпленията, почнати въ врѣмето на Лудовика XVI (въ 1783), се свършили въ 1853 и легнѫли 83 милиона лева. — Дѣятелна търговия съ ракия, яйца, масло. — Староврѣм. градъ, римска морска станция.

Шеренга, *полск.* Дума, излѣзла вече изъ употрѣбение въ нашата войска; намѣсто нея се употрѣбява *редица*, редъ войници.

Шериданъ (Ричардъ Бринсли Sheridan). Английски поетъ и политикъ, род. въ Дублинъ, умр. въ Лондонъ (1751 — 1816); по звание свободенъ професоръ по ораторството; най-доброто му произведение е комедия *Училището за злословието* (The School for Scandal). Това произведение и *Съперницитѣ*, друга комедия, сж прѣведени на русски. Най-много Ш. се прославилъ съ комическата си опера *Дуена*, въ диалога на която блѣстѣтъ изрядни пѣсни, и съ рѣчьта си въ парламента противъ Уорена Хастингса, който свирѣпствувалъ въ Източна Индия. Тая рѣчь се помни по прѣдание като най-голѣмото тържество на ораторството въ едно врѣме плодовито на подобни тържества. Ш. влѣзълъ въ парламента съ Фоксовото влияние, съ блѣскавия си умъ често забавлявалъ камарата, и принесълъ важни услуги на-нитѣ. Ш. билъ съ веселъ нравъ,

не живѣлъ редовенъ животъ, и опропастилъ семейството си.

Ш-та биография е написана отъ Moore, нъ едно по-деликатно и справедливо оцѣнение за неговия гений се намира въ Hazlitt-овитѣ Lectures on the Comic Writers. Едно добро издание на съчиненията му е F. Stainforth-овото (1874).

Шерифъ, *араб.* (соб. знач. *светъ, свещенъ, благороденъ*). Име на нѣколко мохамедански господари, които се иматъ за Мохамедови потомци, произлѣзли отъ Мохамедовата дъщеря Фатиме.

Шерлъ, *герм.* Единъ видъ турмалинъ (*минералъ*).

Шерцандо (Scherzando), *итал.* Въ *муз.* означава лекъ и веселъ тонъ.

Шерцо, *итал.* Музикаленъ терминъ: игриво, шеговито.

Шествие. Тържественъ ходъ, вървежъ; — **ствено** *тържество.*

Шетландски о-ви (Shetland). Шотландски о-ви въ Атлантически океанъ, 80 килом. на сѣв.-ист. отъ Оркадскитѣ; простр. 1,428 четв. килом., сгодни за обработване само 210 четв. килом. и насел. 28,700 жит. О-витѣ сж 86, отъ които 23 населени; 32,000 жит. отъ норвежско происхождение. Главний е *Шетляндъ* или *Мейнляндъ*, 80 килом. надлъжъ и отъ 8 до 20 на-ширъ. Едничкитѣ градовце сж Леруикъ и Скялоуей въ Мейтляндъ, отъ които първий има 3,000 жит. Мѣдни и желѣзноприитни рудници. Бѣдна растителность. Главното занятие на жителитѣ е риболовството.

Шефилдъ (Sheffield). Английски градъ, въ обл. Иоркъ, 66 килом. на югъ отъ Иоркъ, и 224 килом. на сѣв.-зап. отъ Лондонъ, съ който го свързватъ голѣмата сѣверна и мидляндската желѣзници, при вливането на Шифъ въ Донъ, на мѣстото, дѣто става корабоплавателенъ; 432,940 жит. (1904). Слави се съ стоманенитѣ си фабрики, на които се изработватъ особено всѣкакви ножове, коларски пружини, мотики, чукове, пили, триони, котли, печки, гвоздеи, копчета и др. Хубави обществени сгради (стари и нови църкви, Албертова зала съ мѣста за 3,000 души), колегия, обширни ботанически градини и три обществени парка.

Шефъ, *фр.* Началникъ; **шефство,** битность, качество на шефъ.

Шиапасъ. Мексиканска область или държава, на югъ, съпрѣдѣлна съ Гватемала и Тихи океанъ; простр. 48,750 четв. килом. и насел. 250,000 жит. Горещъ и влаженъ климатъ. Много плодородна земя (царевица, памукъ, какао, кърмъзъ). Добри коне. Смолисти дървеса. Гл. гр. *Санъ-Христобалъ.*

Шиболетъ (евр. *порой*). Дума, която ефремцитѣ изричали сиболетъ (*Библ.*).

Шива, *санскр.* (соб. знач. честитий). Третото лице на индийската божеска троица; олицетворение на слънцето и огъня; изобразява се на кумиритѣ, често съ 5 глави и 16 ржцѣ; има трето око на лоба, а на главата луна; държи тризѫбецъ и въ ржцѣтѣ, на шията и около кръста има змии. Има съпржга-Ама.

Шиити (расколници), *араб.* У мохамеданетѣ ония, които, въ противоположность на сунититѣ, отхвърлятъ сунната. Ш. припознаватъ за 4-и халифъ Али-бенъ-Абу-Талеба, Мохамедовъ зетъ, законенъ наслѣдникъ на пророка. Тая секта господствува въ Персия.

Шикана, *фр.* и *англ.* (отъ *гр.* дума, която знач. *хитрость*). Хитрость, до която се прибѣгва за да се причини мънчнотия: *прави ми шикани*, прави главоболия умишлено.

Шикъ, *фр.* Спрѣтнятичко, гиздавичко.

Шилдсъ (Сѣверни, North-Shields). Английски градъ, 13 килом. на сѣв.-ист. отъ Нюкяслъ (Нортъмберляндъ), при устието на Тайнъ; 15,000 жит. Хубаво пристанище, военно-морски корабостроителници, износъ на каменни въглища; фабрики за корабни платна и бира.

Шилдсъ (Южни, South-Shields). Английски градъ, въ дърхямската обл., 25 килом. на сѣв. отъ Дърхямъ, и 15 килом. на сѣв.-ист. отъ Нюкяслъ, по рѣка и желѣзница, при устието на Тайнъ, дѣсенъ брѣгъ, срѣщу Сѣверни-Шилдсъ; 85,000 жит. Солници, каменовъгленни рудници, желѣзо, стъкларство, едни отъ най-важнитѣ корабостроителници въ Англия. Мѣстната флота е съ 50,000 тона вмѣстимость.

Шилеръ (Фридрихъ фонъ Schiller). Най-великий германски поетъ слѣдъ Гете, род. въ градецъ Марбахъ, въ Вюртембергъ, умр. въ Ваймаръ (1759—1805); училъ се въ латинското училище въ Людвигсбургъ, послѣ постжпилъ въ Карловата военна академия, основана отъ Вюртембергския херцогъ, въ медицинския отдѣлъ, дѣто прѣкаралъ 7 години и, въпрѣки добритѣ си успѣхи, билъ пуснятъ на 21 години простъ фелдшеръ безъ офицерски чинъ. Четенето Клопщоковитѣ оди, Гетевитѣ съчинения, а особено Шекспира (въ Ешенбурговия прѣводъ) пробудило въ него поетическата му дарба. Прѣзъ послѣдната година отъ прѣбиването си въ академията Ш. вече прочелъ на другаритѣ си прочутата си драма *Разбойници*; и тая драма имала пълна сполука между първитѣ слушатели. Драмата Die Räuber (*Разбойници*, бълг. прѣводъ на Н. Бончева, Браила, 1870; 2 изд. Пловдивъ, 1895) се напечатала само въ 1781, когато Ш. вече излѣзълъ отъ академията и добилъ мѣстото пълкови фелдшеръ. Тая трагедия показала у автора огромна дарба, нъ му и навлѣкла много неприятности: граубиденский кантонъ, обиденъ отъ едно мѣсто въ пиесата, се оплакалъ отъ Ш. на вюртембергския херцогъ, и Ш. (1782), заедно съ приятеля си Йохана Щрайхера, билъ принуденъ да побѣгне отъ Щутгартъ. Той живѣлъ една година подъ чуждо име въ Бауербахъ, имение на г-жа фон-Волцогенъ, близо до Майнингенъ. Въ това врѣме свършилъ трагедиитѣ си: Fiesco и Cabale und Liebe (българ. преводи: *Заговоръ на графа Фиеско въ Генуа*, Пловдивъ, 1890; *Коварство и любовь*, прѣв. И. М. Русе; 1884). Съ тия пиеси се сключилъ 1-ий периодъ на Ш-то творчество, въ който прѣобладава жарката страсть и бомбастическото слово. Въ 1783 той билъ при театра въ Манхаймъ, дѣто издалъ Rheinische Thalia и почналъ да пише Донъ Карлоса; въ 1785 отишелъ въ Саксония, и по нати се запозналлъ съ Гете. Като пристигналъ въ Дрезденъ, свършилъ, у приятеля си Кернера, трагедията *Донъ Карлосъ* (българ. прѣв. *Донъ Карлосъ, Инфантъ Испански*, прѣв. Бѣлю Бѣлчевъ, Ст.-За-

гора, 1895) и написалъ: die Geschichte des Abfalls der vereinigten Niederlande (*История на отпадането на нидерландцитъ отъ испанското владичество*, прѣв. на бълг. отъ рус. Ив. Добревъ, Силистра, 1887), изд. въ Щутгартъ (1788) и поправено въ 1801. Въ 1787 той пристигнѫлъ въ Ваймаръ, тамъ се запознялъ съ Хердера и Виланда (Гете билъ тогава въ Италия), а когато отишелъ въ Рудолщадъ, дѣто се и оженилъ (1790), Ш., по Гетевото ходатайство, добилъ мѣстото професоръ на историята и философията въ Иена, дѣто се прѣдалъ на Кантовата философия, и скоро написалъ романъ Der Geisterseher (*Духовидецъ*, българ. прѣводъ отъ Г. Кайтазовъ, Русе, 1889), и прѣвелъ Еврипидовата трагедия Iphigenia in Aulis и сцени изъ сѫщия: Phoenitzierinnen. Въ 1791 Ш. се заловилъ за своята *Сбирка отъ исторически записки*, отъ XII-и вѣкъ до нашето врѣме; въ една силна грѫдна болесть, която почнѫла въ 1791, разстроила тѣлесния му организмъ прѣзъ цѣлия му животъ, и Ш., за да поддържа силитѣ си, билъ принуденъ да се откаже отъ всички служебни, и дори до нѣйдѣ отъ литературнитѣ занятия. Затова данский прѣстолонаслѣденъ князъ и графъ фонъ-Шимелманъ му отредили пенсия по 1,000 талера за 3 години до съвършеното му оздравяване.

Като се оправилъ донѣйдѣ отъ болестьта, Ш. изново се заловилъ за работа, а особено се прѣдалъ на Кантовата философия, като желаялъ да я развие повече отъ етиката, и за нѣколко врѣме билъ въ опасность да испадне отъ поетъ въ метафизикъ; написалъ Abhandlungen über trag. Kunst, über das Erhabene, das Pathetische, über Anmuth und Würde и др. Тия разсѫждения се явили, заедно съ неговитѣ *Разбори на Бюргеровитъ и Матисоновитъ разкази*, подъ заглавие: Kleine prosaische Schriften (1792–1802), въ 4 тома. Въ 1793 се явила неговата Geschichte des 30jährigen Kriegs (История на 30-годишната война), нъ останѫла недовършена. Въ сѫщата година той извършилъ едно пѫтуване до родното си мѣсто. Въ 1795—97 издавалъ списание die Horen, въ което участвували Гете, Кантъ, Фихте, Хердеръ, Якоби, Хумболтъ и др. По това врѣме Ш. написалъ своитѣ Brife über aesthetische Erziehung (Писма върху естетическото възпитание) и Xenien, сатирически епиграми, начерѫлъ изданието на Musenalmanach (1797) и създалъ най-добритѣ си балади и класически произведения. Тамъ той съ нови сили се върнѫлъ на драмата и написалъ *Веленщайнъ* (1798), послѣ прѣминѫлъ въ Ваймаръ и цѣлъ се прѣдалъ на театра. Въ 1799 се явила *Мария Стюартъ* (българ. прѣводъ отъ Х. Г., Пловдивъ, 1892) и много стихотворения; почнѫла се романтическата трагедия *Орлеанската Дѣва* (българ. прѣводъ отъ Ненчо Юр. Ненновъ, Пловдивъ, 1879), свършена само въ 1801. Плодъ на изучването гръцкитѣ класици била *Месинската невѣста* (1802). Още напрѣдъ Ш. билъ избранъ за гражданинъ на французската ре-

публика; въ това врѣме германский императоръ го възвелъ на благороднически чинъ, за което Ш. му поблагодарилъ въ баладата Rudolph von Habsburg. Въ тоя периодъ Ш. се прѣдалъ на чуждостранни произведения: *Макбетъ*, *Федра*, *Курандотъ*, *Паразитъ* (българ. прѣводъ *Паразитътъ* [тунеядецътъ] или *искуство да стане човѣкъ честитъ*, прѣв. П. Н. Стойновъ, Сливенъ, 1882). Въ 1804 той написалъ историч. трагедия *Вилхелмъ Телъ*, най-доброто и послѣдното си драматическо творение, въ българ. прѣводъ отъ Д. Х. Брѫзицова (Сливенъ, 1881). Когато обмисляль планове, Der Falsche Demetrius, Der Malteser и др., той се разболѣлъ и скоро го постигнѫла и самата смърть.

Ш. билъ погребенъ въ Ваймаръ, наредъ съ херцога Карла-Августа и Гете; въ 1839 въ Щутгартъ му се въздигнѫла мраморна статуя, Торвалдсенова работа, и 100-годишнината отъ рождението му се отпразднувала въ цѣла Германия съ необикновено тържество въ 1859.

Ш-тѣ съчинения сѫ били издадени нѣколко пѫти и изново се издаватъ. Като най-добри научни издания се явяватъ изданията на Goedeke, въ 17 т. (Щутгартъ, 1867—1876), на Boxberger въ 8 т. (2 изд., Берлинъ, 1882) и най-новото на Белермана. Въ рус. прѣводъ сѫществува Гербелово издание въ 3 т. (СПБ., 1893, 7 изд.) и илюстровано, снабдено съ много встѫпителни етюди и подробни бѣлѣжки (подъ редакц. на С. А. Венгеровъ) въ 4 т. на Брокхаузъ-Ефрона (СПБ., 1902). Ш-вий животъ е описанъ отъ Дерингa, Боаза, Хофмаистера (4 т., 1840), Карлайла, Шваба, Каролина Волцогенъ; по-нови издания: Düntzer, S.' s Leben (Лайпцигъ, 1881); Kuno Fischer, S.' Schriften (Хайделбергъ, рус. прѣводъ, Москва, 1891); Minor, Sch. (Берлинъ, 1890); Wichgram, Sch. (Лайпц., 1895); Brahm, Sch. (Берл., 1892); Bellerman, Sch. (Лайпц., 1901). Виж. и J. Шерръ, *Шилеръ и его время*, въ 3 кн., прѣв. отъ нѣм. (Москва, 1875). Издадена е и прѣписката му съ Далберга (1819), съ Гете (6 т., 1828), съ Вилхелма Хумболта (1830), съ Кернера (4 т., 1847).

Шилингъ. Английска монета съ стойность около 1 левъ 25 ст.: *20 шилинга правѫтъ една английска лира.*

Шинаси. Родоначалникъ на новата турска литература и реформаторъ на турския книжовенъ езикъ, който въ края на султанъ Меджидовото царуване сполучи да освободи турския книжовенъ езикъ отъ традиционнитѣ арабски и персидски окови.

Ш-та реформа съвпада съ врѣмето, когато султанъ Меджидъ дарявалъ държавата си съ нечути до тогава реформи—съ едноправие за отоманскитѣ граждане (*хати-шерифъ*, 1839).

Слѣдъ Ш-та реформа турский езикъ станѫлъ по-достѫпенъ за самитѣ турци, па и за другитѣ народности въ Турция. Ш. основалъ политико-литературенъ вѣстникъ *Тасфири-Ефкяръ* (огледало на мислитѣ), дѣто развилъ голѣмъ талантъ, не само като полемистъ и критикъ, а и като поетъ и художникъ. Ш. е авторъ на романи, драми, комедии, критики, философски студии, политически и обществени статии и др.

Шинкелъ (*Карлъ Фр.*). Германски архитекторъ прочутъ въ отечеството си, род. въ Найрупинъ, умр. въ Берлинъ (1781—1841); училъ се въ Берлинъ и Италия и умрѣлъ въ званието главенъ директоръ на всичкитѣ постройки въ Прусия. Той построилъ въ Берлинъ новия театръ, новия музей, Николаевската църква въ Потсдамъ и много замъци, лѣтни кѫщи и обществени сгради. Ш. билъ човѣкъ съ мощенъ и оригиналенъ гений; главното достойнство на постройкитѣ му състои въ това, че необикновено сполучливо умѣлъ да изражава назначението на една сграда чрѣзъ хубава вънкашна форма. Занимавалъ се и съ историческо живописство. Една сбирка на неговитѣ архитектурни проекти и други (Samlung architectonischen Entvurfe) е издадена въ Потсдамъ въ 1841—45; и неговитѣ Werke der höhern Baukunst (Потсдамъ, 1845—46). Виж. Kugler, Karl Fr. Schinkel (Берлинъ, 1842).

Шипка. Южно-българско село въ входа на Шипченски проходъ. Ш. е българското *Термопили*. Прѣзъ освободителната война, въ 3-дневенъ бой—на 9, 10 и 11 авг. 1877 — Ш. доби громка извѣстность; тя увѣковѣчи храбростьта на българина и тамъ блѣсна първий лучъ на българската свобода. На Ш. българинътъ доказа, че знае добрѣ да се бие и съ радость да мре за освобождението на поробеното си отечество. По шипченскитѣ височини една шепа въ сравнение съ грамадната турска армия русски войници и български опълченци очудиха цѣлъ свѣтъ съ безподобната си храбрость. Виж. *Опълчение и Освободителна война*; виж. и к-нъ Н. Радевъ, *Защитата на Шипка на 9, 10 и 11 авг.* 1877..., по автентични документи (София, 1902).

На 11 авг. 1902 България и българската армия отпразднуваха на Ш. съ подобаващата тържественость 25-годишния *шипченски юбилей*. Въ празденството участвуваше единъ прѣдставитель на русския царь Николая II и много високопоставени русски госте. Тоя день руситѣ осветиха, въ паметь на падналитѣ руси, единъ съграденъ съ русски срѣдства на шипченскитѣ височини великолѣпенъ храмъ-монастирь съ сграда за духовна семинария.

Шипченски проходъ. Една отъ най-важнитѣ сѣдловини въ Стара-планина; тоя проходъ съ 1,334 м. височина и около 15 килом. дължина води отъ срѣдната часть на Дунавската равнина въ Тракия. Виж. *Шипка*.

Ширазъ. Персидски градъ, ц. на обл. Фарсистанъ, 680 килом. на югъ отъ Техеранъ, въ едно поле забѣлѣжително по раскошната си растителность; 35,000 жит. Прочути издѣлия отъ слонова кость, розово масло, тюмбекия, коприна, вино. Ширазското вино, само по себе много обикновено, дължи всичката си слава на Садивитѣ и Хафъзовитѣ стихове. Въ Ш. сѫ гробоветѣ на двама отъ най-славнитѣ персидски поети, чада на тоя градъ, *Сади* (умр. 1284) и *Хафъзъ* (умр. 1391). Близо до Хафъзовия гробъ е гробътъ на Риха, английски изслѣдователь на Кюрдистанъ (умр. въ 1821).

Ширванъ. Кавказка обл. (11,000 чет. килом,), образува приблизително русския шамахински окржгъ; захваща долното порѣчие на Куръ; сѣверната часть е ча-

брѣзднена съ клонове отъ Карпатскитѣ планини, въ които има голѣми минерални богатства; южната е хълместа и укичена съ лозя, които даватъ много хубаво вино; пои се отъ Куръ, Араксъ и др., по които риболовството е важно. Прѣвъсходни пасбища хранятъ камили, биволи, кози, добри коне и дебело-опашати овце; полетата даватъ житѳ, конопи, тютюнъ, особенъ памукъ; черницата вирѣе. Населението, съставено отъ арменци, туркмани, лезгизи, персяне, не е много голѣмо. Гл. градове сж: Баку и Шамаха. Ш. завоеванъ отъ персидския шахъ Надиръ-шахъ заедно съ цѣлия Кавказъ въ 1728, е билъ отстжпенъ на Русия отъ Персия въ 1813.

Ширинга. Виж. *Серинга.*

Шифрованъ шифровка, шифръ *герм.* Виж. *Циферблатъ.*

Шишковъ (*Тодоръ*). Учитель-писатель прѣди и слѣдъ освобождението ни, род. въ Търново, починж въ Варна (1833—1897). Заучилъ се въ родния си градъ отъ Часослова и Псалтира, както и всички по онова врѣме школници; послѣ слѣдвалъ вътамошното градско училище до 1847, а отъ 1849 до 1851 се училъ при Н. Михаиловски (виж. това име и въ друго отношение за Ш.) въ новонареденото редовно IV-класно училище въ Елена. Слѣдъ 10-годишно учителствуване заминжлъ за Европа, дѣто слѣдвалъ въ версайлското нормално училище за учители, въ парижската Сорбона и въ висшето училище Collège de France (1861—65); прѣзъ 1866 билъ студентъ-слушатель по филология въ Прага. Слѣдъ завръщането си въ България продължилъ учителствуването до смъртьта си. Прѣди и слѣдъ освобождението той е учителствувалъ: въ Търново, Сливенъ, Стара-Загора, Цариградъ, Габрово, Варна; билъ е и нѣколко години училищенъ инспекторъ.

Ш. бѣше книжовенъ дѣятель по учебната и общата книжнина; отъ него написани или прѣведени сж: *Политизмъ*, *Първа храна на здравия човѣшки умъ*, *Начална българ. граматика* (Цариг., 1872), *История на българ. народъ* (Цариградъ, 1873), *Начална словесность* (Цариг., 1873), и др., и драми *Велизарий*, *Дъщерята на Равина*, *Не-ше-може*, *Хубава Недѣлка*, *Орфей въ пъкъла*, комическа опера отъ Х. Кремие (Варна, 1892; първа по рода си българска пиеса), *Сама китка*, сбирка стихотворения и др. Отъ драмитѣ му за по-сполучена минува комедията *Не-ше може*. Ш. е зималъ участие отъ 1852 като дописникъ и въ съврѣменнитѣ нему български вѣстници и списания: *Цариградски вѣстникъ*, *България*, *Български книжици*, *Читалище*, *Българска пчела*, *Право*, *Врѣме*, *Въкъ*; билъ е редакторъ на варнен. *Свободна България* (отъ ян. до юн. 1881), и постояненъ сътрудникъ на силистр. вѣст. *Зора*; въ *Дунавски Лебедъ* (1860—61) е напечаталъ статия противъ унията и Римъ, въ вѣстн. Bulgarie (1883) статия Les ruines de Préslava, както и въ *Български книжици* (1858—1860) — *За народнитѣ пѣсни у южнитѣ словѣне*; обнародвалъ е и *Педагогически Бъседи* въ старо-загор. спис. *Знание* (1884—1885). Ш. е и прѣвелъ отъ рус. на фр. Палаузовата брошура *Юго-Востокъ Европы в XIX-омъ столѣтій*, напечатана

арижского спис. Revue o-ntale (1865).

Ишмановъ (Д-ръ *Ив.*). Бъл-ки писатель, професоръ въ пето училище и който въ ка-вото министръ на просвѣще-о възвиси това училище на еньта университетъ; род. въ къ Свищовъ. Училъ се пър-чално въ родния си градъ. Вѣна свършилъ препарандия. билъ въ числотото на възпи-щитѣ на Капица. Слѣдъ кратко ене въ минист. на просвѣще-о, билъ изпратенъ като сте-ипантъ въ Женева, дѣто свър-ъ по историята. Отъ Швей-я прѣминалъ въ Лайпцигъ мания), дѣто завършилъ уче-о си съ титлата д-ръ на фи-фията (1888). Съ завръща-си въ княжеството билъ на-енъ началникъ на отдѣление инистерството на просвѣще-о, прѣзъ 1891 повишенъ гл. екторъ, прѣзъ 1892 назна-извънреденъ прѣдаватель въ пето училище; прѣзъ 1893 аченъ членъ на специалната логическа комисия, която нь съ чисто езиковитѣ въ-и е била натоварена и съ чването етнографията и ар-огията на страната; прѣзъ назначенъ редовенъ прѣда-ль по всеобща литература и урна история, като съ назна-ето си на тая длъжность е уволненъ отъ главно-инспек-ката длъжность; билъ изби-два пѫти за деканъ на исто-филологическия факултетъ Висшето училище и допи-членъ на академиитѣ въ ебъ, Бѣлградъ, Атина и на графическото общество въ га и Пеща; зелъ участие въ ването и учрежданието на Висшето училище; билъ прѣдсѣ-датель на дружеството за под-държане искуството, а послѣ прѣдсѣдатель на археологическото дружество; влѣзе министръ на просвѣщението въ Рачо Петро-вия кабинетъ отъ 7 май 1903; изгуби министерския постъ вед-нага слѣдъ студентческия скан-далъ при откриването на народ-ния театъръ (3 ян. 1907). На ши-роката инициатива на Д-ръ Ш. се дължатъ покрай множество подобрения въ учебното дѣло на страната нѣкои специални учреж-дения, каквито сѫ, напр., дър-жавний институтъ за слѣпитѣ, прѣвръщането Г-нъ Урбиховото (виж. *Урбихъ*) частно училище за глухонѣми въ държавенъ инсти-тутъ, бързото осѫществение осно-ваването на народния театъръ и др.

Д-ръ Ш. е уреждалъ мини-стерския *Сборникъ* (спис. **Сбор-никъ** *за народни умотворения, наука и литература*) съ А. Илиевъ до кн. VII, послѣ съ покой-ния Д. Матовъ и продължава да зима участие въ тока списание. Най-значителнитѣ му статии въ *Сборника* сѫ: *Значението и за-дачата на нашата етнография*, I кн. (1889); *Приносъ къмъ бъл-гарската народна етимология*, IX кн. (1893); *Константинъ Г. Фо-тиновъ*, неговий животъ и него-вата дѣйность, XI кн. (1894); *Бѣлѣжки за българскитѣ тайни езици и пословични говори*, XII кн. (1895); *Пъсеньта за мъртвия братъ въ поезията на балканс-китѣ народи*, XIII и XIV кн. (1896 и 1898); *Критиченъ прѣгледъ на въпроса за произхода на прабъл-гаритѣ отъ езиково гледище и е-тимологията на името „българинъ“*, XVI кн. (1900). Д-ръ Ш. е зималъ участие и въ сѫсѣд-

нето на спис. *Български Прѣгледъ*; тамъ сѫ напечатани неговитѣ статии *Спомени за Цани Гинчева* (год. II, 1894, кн. I), една интересна статия за *Ив. Добровски* (год. III, VII и VIII кн.), *Личнитѣ сношения на П. И. Шафарика съ българетѣ* (год. II, 1895, кн. XII), *Нови хипотези за прапочеството на арийцитѣ*, сѫщата год. кн. VII. Въ това списание той напечата и рецензията си на нашия рѣчникъ, единъ отговоръ на която се обнародва въ отдѣлна брошура отъ издателя на рѣчника, защото редакцията на списанието не щя да му даде гласность. За тая си постѫпка редакцията биде изобличена и строго осѫдена отъ нашия печатъ*). Право е въ свръска съ това да се имать прѣдъ видъ и отзивитѣ на разни органи на печата по поводъ появяването на II часть отъ рѣчника (вѣстници: *День*, 4 окт. 1906; *България*, 3 и 6 окт. 1906; *Новъ Вѣкъ*, 2 окт. 1906; *Дневникъ*, 4 окт. 1906; *Миръ*, 18 окт. 1906; *Зорница*, 19 окт. 1906).

Шишманъ (*Иванъ*). Български царь, синъ на Ив. Александра, комуто се паднѫло, при дѣленето на царството, източна България и Тракия, съ стол. Търново. Неговото царство турцитѣ прѣзели най-напрѣдъ. Още когато турцитѣ само грабѣли Тракия, Ив. Ш. се принудилъ да потърси помощьта имъ, защото царството му се заплашвало отъ страна на маджаретѣ.

Въ 1365 маджаретѣ прѣзели Видинъ, отвели Страшимира съ цѣлото му семейство въ плѣнъ и насила накарали 1/3 отъ населението на Видинското царство да приеме католическата вѣра. За да спаси българското царство отъ маджаретѣ, Ив. Ш. сключилъ съюзъ съ турцитѣ; въ съединенитѣ турско-български войски били отблъснѫти. Тогава Ш. се съединилъ съ власитѣ и слѣдъ дълги войни сполучилъ да прогони маджаретѣ задъ Дунавъ, слѣдъ което братъ му Страшимиръ се върнѫлъ изново въ Видинъ.

Между това, положението на Ш. се влошавало. Отъ съюза съ турцитѣ той не извлѣкълъ никаква полза, а, напротивъ, билъ принуденъ да стане васалъ Мураду и въ знакъ на вѣрность да

*) Ето, напр., какъ се произнесе въ случая вѣст. Миръ (отъ 23 мартъ 1900): „Останѫхме зачудени като видѣхме, че на тоя умѣренъ и скроменъ отговоръ не се е дало мѣсто въ едно списание, което обнародвало една надута и несправедлива критика. Най-обикновеното възпитание задължаваше редакторитѣ на Български Прѣгледъ да дадѫтъ възможность на едно лице, което тѣ толкова незаслужено сѫ оскърбили, да имъ посочи грѣшкитѣ. Това бѣ толкова по-нуждно, че списанието често се пълни съ никому ненужни работи. Въ послѣдната имъ книжка напр. е посветена цѣла страница за едно социалистическо писче, което само защото е безграмотно се въздига до небеса и се сочи за образецъ на българскитѣ писатели. Г. Каскровиятъ отговоръ не прилича никакъ нито на критиката, нито на обикновенитѣ отговори, но за това е толкова изобличителенъ за онія, въмъ които се отнася. Той е откровенъ, искренъ и извънредно скроменъ. Ний сме увѣрени, че за първитѣ български рѣчници ще могѫтъ отпослѣ да говорѫтъ и да критикуватъ даже школенчетата. Нима е много мѫчно да намѣрите въ 1000 думи нѣкоя типографическа или ортографическа грѣшка, или пъкъ да си въобразите, че за едикой-си трѣбвадо да се посветѫтъ 3 реда, а за еди-кой-си 5 реда. Такива критики издаватъ една вѫтрѣшна дребнавость, които въ науката е взела формата на буквоедство, а въ живота — на користолюбие.

му даде сестра си *Мара* (виж. това име), която и до сега се въспѣва въ народнитѣ пѣсни. Нъ въпрѣки това турцитѣ не прѣставали да завзиматъ българскитѣ земи; така, самъ Мурадъ отнелъ на българетѣ градоветѣ между Тунджа и Черно море, а Лала Шахинъ, слѣдъ дълги войни въ планинитѣ, завоевалъ Ихтиманъ и Самоковъ.

Слѣдъ сърбската побѣда надъ турцитѣ при Плочникъ въ 1387, царь Ш. се отказалъ да помага на турцитѣ и се присъединилъ открито къмъ сърбетѣ.

Ядосанъ отъ поражението на войската си при Плочникъ, султанътъ цѣла година се приготвялъ за да си отмъсти. Турцитѣ нападнѫли най-напрѣдъ българетѣ, които били най-слаби. Така, въ 1388 великий везирь *Али паша* пот глилъ за България съ 30,000 войници. Турцитѣ прѣминѫли Стара-планина надъ Айтосъ, прѣзели въ едно нощно нападение Провадия, прѣзели слѣдъ това и Шуменъ съ околнитѣ крѣпости и се явили подъ стѣнитѣ на Търново. Жителитѣ на тоя градъ се противили нѣколко врѣме и послѣ се прѣдали съ извѣстни условия. Слѣдъ това Али паша тръгнѫлъ съ всичката си войска за Никополъ, дѣто се билъ укрѣпилъ царь Ш. Напразно се опитали турцитѣ да прѣвземѫтъ тая яка и снабдена съ много храна крѣпость. Али паша билъ принуденъ да повика най-послѣ султанъ Мурада, който пристигнѫлъ съ многобройна войска. Тогава Ш. се принудилъ да сключи миръ съ турцитѣ подъ условия да имъ заплати данъка, който не билъ плащалъ нѣколко години и да имъ отстѫпи крѣпостьта Дърстъръ (Силистра). Ала щомъ се върнѫлъ Мурадъ въ Тракия, Ш. се отказалъ да прѣдаде Дърстъръ. Тогава Али паша, който държалъ още въ рѫцѣтѣ си Шуменъ и балканскитѣ проходи, нападнѫлъ Дърстъръ, завзелъ го, зелъ съ пристѫпъ и другитѣ силни крайдунавски крѣпости и обсадилъ Ш. въ Никополъ. Сега Ш. самъ се прѣдалъ на турцитѣ и билъ испратенъ при султанъ Мурада, който го простилъ и му повърнѫлъ изново царството. Така България била унижена, нъ не и съвсѣмъ поробена.

Слѣдъ косовската битва (виж. *Косово поле*, *Лазарь*) царь Ш., за да спаси народа си отъ окончателно поробване, влѣзълъ въ тайни сношения съ маджаретѣ. Като се научилъ за това, Баязидъ проводилъ прѣзъ пролѣтьта въ 1393 сина си *Челеби* съ силна войска за да унищожи Търново. Когато Челеби обсаждалъ българската столица, Ш. се борилъ противъ турцитѣ въ западна България, на софийско поле и въ крѣпоститѣ при Витоша и Рила. Въ Самоковско се е запазило едно прѣдание, споредъ което Ш. се укрѣпилъ най-послѣ $^1/_4$ часъ далечъ отъ Самоковъ, а турцитѣ били близо до изворитѣ на Марица. Тамъ Ш. добилъ седемь рани, тъкмо на това мѣсто, дѣто сега извиратъ седемь извора. Слѣдъ раняването си той се оттеглилъ въ съсѣдната малка и непристѫпна крѣпость, дѣто и умрѣлъ (1396), а синъ му *Фружинъ* избѣгалъ при маджаретѣ. Виж. *Търново*. — Три години слѣдъ падането на Търново било унищожено и видинското царство.

Шишманъ (*Михаилъ*). Български царь (1323—1330), избранъ

отъ болярѣтѣ, събрани на съборъ въ Търново, когато съ смъртьта на Георги Тертера II се прѣкратилъ царский родъ на Тертеревци. Мих. Ш. билъ видински деспотъ, зетъ на сърбския краль и управлявалъ полусамостоятелно Видинъ и околноститѣ му. Той билъ най-храбрий и най-достойний отъ болярѣтѣ. Съ него се наченва послѣдний български царски родъ — родътъ на *Шишмановцитѣ*.

Новий царь отворилъ война на гръцитѣ, за да отнеме земитѣ, които тѣ били грабнѫли прѣди неговото въцаряване. Българетѣ опустошили цѣла Тракия. Ала скоро миръть между българе и гръци се подновилъ поради лошитѣ отношения между сърбския и българския дворове. По неизвѣстни причини Мих. Ш. напуснѫлъ жена си, сърбкинята, и се оженилъ за Свѣтославовата вдовица Теодора, внучка на византийския императоръ Андроника II.

Въ гражданската война между Андроника II и внукъ му Андроникъ Ш, Мих. Ш. подъ прѣдлогъ да помогне на дѣда си насмалко щѣлъ да земе Цариградъ.

Сръбско-българскитѣ отношения се влошили до толкова, че между България и Сърбия пламнѫла война. Въ сражението при Велбуждъ (Кюстендилъ) сърбетѣ, които били по-многобройни и имали въ редоветѣ си 1,000 тежко въоръжени нѣмски конници, прѣодолѣли. Българетѣ почнѫли скоро да отстѫпятъ; нъ въ това врѣме коньтъ на М. Ш. се спънѫлъ, царьтъ паднѫлъ, ударилъ се силно и билъ убитъ отъ сърбетѣ, които го настигнѫли. Слѣдъ тая побѣда сърбетѣ добили първенство на Балкански п-въ, а българското царство отслабнѫло още повече.

Шишманъ II (*Стефанъ*). Български царь (1330 — 1331), синъ на Мих. Ш. отъ първата му жена, сърбкинята, и неговъ приемникъ. Въ неговото царуване гръцитѣ нападнѫли на Тракия и прѣзели градоветѣ между Тунджа и Черно море. Недоволнитѣ българе възстанѫли и Ш. II, който царувалъ само нѣколко мѣсеца, билъ прогоненъ отъ България. На негово мѣсто билъ избранъ, въ 1331, *Иванъ Александръ*, ближенъ роднина на Мих. Ш.

Шишманъ Мокри. Основателъть на западното българско царство ((963). Въ царуването на Бориса II, Ш. М., кметъ на словѣнското племе бързаци въ Македония, на чело на възстанѫлитѣ велможи въ западна България, заедно съ четирмата си синове: *Давидъ*, *Моисей*, *Аронъ*, и *Самуилъ*, отцѣпилъ западната половина на държавата до р. Осъмъ и образувалъ отдѣлна самостоятелна държава (виж. *Българско царство*, западно). Ш. М. си избралъ за столица Срѣдецъ (София), добилъ кралска корона отъ папата, а единъ отъ неговитѣ архиепископи билъ провъзгласенъ за патриархъ. Той умрѣлъ въ 968. Негови приемници били Давидъ и Самуилъ (виж. тия имена).

Шкафъ, швед. Долапъ.

Шкодра. Гл. градъ на Горна Албания, на южния край на Шкодренско езеро, 300 килом. на сѣв.-зап. отъ Солунъ, 61 килом. на юго-ист. отъ Цетиня, 735 килом. на сѣв.-зап. отъ Цариградъ; 36,000 жит. (повечето албанци мохамедане; другитѣ католици). Замъкъ, дѣятелна търговия, оръжеработилници. Тоя градъ, старовр.

Scodra, у римлянетѣ отъ 168 прѣди Р. Х., е принадлежалъ на гръцитѣ, готитѣ, сърбетѣ, венецияицитѣ, маджаретѣ, пакъ венецияицитѣ, и най-сетнѣ, въ 1479 минаалъ въ рѫцѣтѣ на Турция.— Шкодр. санджакъ, съ простр. 10,700 чет. килом., има 322,000 жит., отъ които (малко по прѣдположение) 14,000 албанци католици, 80,000 албанци мохамедане, 30,000 сърбе християне, 12,000 турци, 10,000 куцовласи, 5,000 цигане, 5,000 евреи (по Bianchoni).

Шкодренско езеро. Езеро въ европ. Турция, на което западната часть е въ Черна-Гора, а источната въ Албания. Зело е името на града, който е на него; намира се паралелно съ брѣга на Адриатическо море, отъ което отстои 15 килом., нъ отъ което го отдѣлятъ Антиваренскитѣ планини високи отъ 800 до 1,000 мет., съ най-високъ връхъ 1,595 метра. Ш. е. е на-длъжъ 43 килом. отъ сѣв.-зап. къмъ юго ист. и на-ширь 12½ килом.; простр. около 373 чет. килом. Главний му притокъ е Морача, която иде отъ Подгорица. Излива се прѣзъ Бояна (която прѣдъ Шкодра се съединява съ Дринаси, единъ клонъ отъ Дринъ) въ Адриатическо море подъ двойното име Бояна и Дринъ, 17 килом. на юго-ист. отъ Дулчино, слѣдъ лѫкатушно течение отъ 40 килом.

Школа. 1) Училище. 2) Философска, литературна или хѫдожествена посока, която има послѣдователи. Така въ живописството има школи итаалиянски (римска, ломбардска, пармска, венецияиска, флорентинска и др.), испански (валенцийска, севилска, мадридска и др.), фламандска, холандска, нѣмска, английска, французска, русска; освѣнь това, всѣкой хѫдожникъ, който притежава оригиналность, може да образува ш., която въ такъвъ случай се нарича съ неговото име: така има Тицианова ш. и др. Въ философията ш. наричатъ обикновено съ имената на основателитѣ имъ: Сократова, Егелова, Фихтева, Кантова, или по характера на ученията имъ: *идеалистическа*, ш. *на спиритуалиститѣ*, ш. *на критицизма*.

Шкомба. Сѫщото, каквото е Шкумбия.

Шконтирамъ. *фр.* Плащамъ полица или записъ прѣди падежа съ отбивъ. — **Шконто**. Отбивъ, който се прави кога се исплаща полица прѣди падежа. — **Шконтовъ комитетъ**. У насъ: комитетъ отъ шесть лица, привързанъ къмъ всѣко управление (банката или клонъ отъ нея) на народната банка, отреденъ да дава мнѣние относително кредита на онія, които влизатъ въ сношение съ банката. Тоя комитетъ се избира отъ окрѫжния съвѣтъ и градския съвѣтъ въ общо засѣдание. Съвѣтитѣ избиратъ измежду гражданетѣ 12 лица, отъ които правителството утвърдява 6-тѣ които съставятъ комитета.

Шкорпилъ (братия Х. и К.). Чехи, учители въ България и български археолози. За услугитѣ имъ по изслѣдването на нашето отечество сѫ избрани за членове на император. русско дружество на историята и старинитѣ въ Одеса, на археологич. император. институтъ въ Берлинъ, въ Вѣна и др. Въ отдѣлни издания сѫ напечатали на езика ни слѣднитѣ съч.: *Геологическа карта на южна България*

(1882); *Ископаеми богатства изнамърени до сега въ цѣлокупна България съ особено зрѣние на геологическата карта на южна България* (Сливенъ, 1882); *Паметници изъ Българско*, I ч. *Тракия* (София, 1883); *Природни богатства въ цѣлокупна България* (Пловдивъ, 1884); *Нѣколко бѣлѣжки върху археологически и исторически изслѣдвания въ Тракия* (Пловдивъ, 1885); *География и статистика на княжество България* (Пловдивъ, 1892); *Върху пловдивската флора, геологич. и фаунистически бѣлѣжки* (Пловдивъ, 1897); *Могили, паметници изъ Българско съ 70 фигури* (Пловдивъ, 1898); *Кражски явления* (Пловдивъ, 1900); *Първата българска столица до Абоба* (Варна, 1901; отпечатъкъ изъ отчетъ на варненск. мжж. гимназия). Абобскитѣ раскопи, направени отъ царския русски институтъ въ Цариградъ съ съучастието на единъ отъ братя Ш., доказахѫ Ш-вото мнѣние, че въ Абоба е била първата стара българска столица (виж. *Преславъ*). Братя Ш. сѫ обнародвали и разни статии въ нашитѣ списания, каквото, въ *Периодич. Спис.* (1897 г., XXI и XXII кн.), *Материали по археологията и античната география на България*; въ министерския *Сборникъ*: *Срѣдновѣковни черкви и гробища въ София* (II кн., 1890); *Черноморското крайбрѣжие и съсѣднитѣ подбалкански страни въ южна България*, археолог. изслѣдвания (III и IV кн., 1890—91); *Съверо-източна България въ географическо и археологическо отношение* (VIII кн., 1892); *Надписи изъ разни краища на България* (VIII кн., 1892); въ спис. *Свѣтлина* — *Нови старини въ Дионисиополъ* (VI год. = 1896, V и VIII кн.); и въ др. Братия Ш. иматъ литературна дѣйность по археологията и на нѣмски езикъ.

Шкумбия. Рѣка, извира въ планина Джура, въ охридското плато, на зап. отъ Охридско езеро, тече отъ ист. къмъ зап. и се влива въ Адриатическо море 6 килом. на зап. отъ Пекини; 200 килом. дл.

Шлайермахеръ (*Фридрихъ Ер. Д.* Schleiermacher). Единъ отъ най-великитѣ и най-влиятелнитѣ богослови на новитѣ врѣмена, род. въ Бреславъ, умр. въ Берлинъ (1768—1834); свършилъ наукитѣ си въ халеския университетъ; слѣдъ нѣколко години прѣминалъ като пастирь въ Берлинъ, дѣто зелъ участие въ редактирането на Athenaeum; нъ първото негово съчинение, което му доставило всеобща извѣстность, били неговитѣ Reden über die Religion (Бесѣди по религията, 1799), което истъкнало вѣчната необходимость отъ религията, и прѣсѣвало сѫществено божественото въ нея на човѣшкитѣ догми и формалности. Тия *бесѣди* съставятъ епоха въ духовната история на Германия. Тѣ били исходната точка въ Неандеровото духовно поприще. Въ 1801 дошелъ първий сборникъ отъ неговитѣ проповѣди (predigten), които се послѣдили между 1808 и 1833 отъ не по-малко отъ шесть такъви сборници. Тия проповѣди сѫ шедеври на краснорѣчиво разискване, което прави позивъ еднакво къмъ сърдцето и разума на слушатели и читатели. Между това врѣме Ш. билъ проповѣдникъ на двора, послѣ професоръ на богословието и философията въ халеския

университетъ, и още по-послѣ такъвъ въ берлинския университетъ. Неговий главенъ трудъ е Der Christliche Glaube nach den Grundsätzen der Evang. Kirche im Zusammenhange dargestellt (Християнската вѣра систематически прѣдставена споредъ основнитѣ прѣдложения на евангелската църква, 2 тома, 1821—22). Списъкътъ на Ш-тѣ послѣдователи е единъ отъ най-блѣскавитѣ, който може да покаже колко-е религиозенъ прѣобразователь. Забѣлѣжителенъ е и неговий прѣводъ на Платона, съ коментаръ, който минува и до днесь въ Германия за най-дълбокомисленото разискване върху философията на великия атинянинъ. И Ш-то краснорѣчие едва ли не е златно колкото Платоновото. Германия изобилва съ една литература за Ш., неговата система, и неговитѣ идеи. — За едно описание на ранния му животъ, виж. автобиографически очеркъ у Нидеров. Zeitchrift fur historische Theologie (1851); а за напокошния му животъ, Aus Schleiermacher's Leben in Briefen (1858).

Шлегелъ (Августъ Вилхелмъ Schlegel). Отличенъ германски критикъ, поетъ и ориенталистъ, род. въ Хановеръ, умр. въ Бонъ (1767—1845); училъ се въ Гетингенъ, и се посвегилъ на филологията и класическитѣ науки. Най-напрѣдъ се прославилъ въ Иена като сътрудникъ на Шилеровитѣ издания Horen и Musen-Almanach и на Allgemeine Literaturzeitung. Скоро почналъ да се явява прѣводътъ му на Шекспира (9 тома, Берл. 1797—1810), чието влияние на германската поезия и германския театръ било също голѣмо. Отпослѣ поетъ Тико, съ Ш-то съгласие, прѣдприелъ едно прѣглеждане на тоя трудъ, заедно съ прѣвода на изоставени Шекспирови пиеси (12 т., Берл. 1825, 1839, 1843); и само тогава германцитѣ могли да си съставятъ едно вѣрно понятие за геиия на прочутия английски драматургъ. Ш., между друго, държалъ въ Иена единъ редъ лекции по естетиката, и заедно съ брата си Фридриха редактиралъ Athenaeum (3 т., Берл. 1796—1800), който въпрѣки, може-би поради строгостьта на критиката си, далъ живъ и здравъ потикъ на съврѣмената нему поезия. Покрай това той издалъ първия томъ отъ поемитѣ си (Gedichte, Тюб., 1800); и, пакъ заедно съ брата си, Charakteristiken und Kritiken (2 т., Кенигсб., 1801). Въ 1802 Ш. се прѣмѣстилъ въ Берлинъ, дѣто далъ втори редъ лекции по литературата и искуството. На другата година се появилъ неговий *Ионъ*, доста сполучена антична трагедия. Слѣдъ нея дошелъ неговий *Испанский Театръ* (2 т., Берл., 1803—9), прѣводъ на 5 Калдеронови пиеси, който ималъ за слѣдствие да направи поета любимецъ на германцитѣ. Нъ вѣроятно най-цѣнний, и навѣрно най-популярний неговъ трудъ, е билъ неговий Vorlesungen über dramatische Kunst und Literatur (3 т., Хайделб., 1809—11), прѣведенъ на повечето европейски езици. Отъ 1811 до 1815 Ш. издалъ нова сбирка на поемитѣ си (Poetische Werke), която съдържа неговитѣ шедев-

ри: *Арионъ*, *Пигмалионъ*, *Св. Лука* и др. Въ 1818 Ш., облагороденъ и привилегированъ да употрѣбява прѣди името си титлата *фонъ*, билъ назначенъ професоръ на историята въ бонския университетъ, и се посветилъ особено на историята на изящнитѣ искуства. Той билъ единъ отъ първитѣ учени по санскритски въ Германия, отворилъ санскритска печатница въ Бонъ, издавалъ Indiche Bibliothek (2 т., 1820—26). Между доказателствата за неговата учена дѣятелность по тая часть е нег. изд. на *Бхагавадъ Гита*, епизодъ отъ епическата поема *Махабхарата*, съ латински прѣводъ (2-о изд., Бонъ, 1846) и на часть отъ *Рамаяна* (Бонъ, 1829—39). Ш. не билъ честитъ домашно: той два пѫти се женилъ и скоро два пѫти се развелъ. Той билъ прѣпирливъ, завистливъ и жлъченъ въ яда си.

Едно пълно събрание на Ш-тѣ съч. се издало скоро слѣдъ смъртьта му, въ 1846—47, отъ Böcking въ 12 т. Въ 1846 се издали Oeuvres écrites en français (Лайпц.); въ 1848 Opuscula latina (Лайпц.). Ш-тѣ писма издалъ Ant. Klette (Бонъ, 1868). Шилеровитѣ и Гетевитѣ писма до Ш. сѫ издадени въ 1848 въ Лайпцигъ. За Ш. виж. Galusky, G. de Sch. (въ Revue des Deux Mondes, 1846, февр.); Loebell Fragmente zur Characteristik W. v. Sch. (1846); D. F. Strauss, A. W. Sch. (въ Kleine Schriften, 1862, и Gesemalte Schriften, Бонъ, 1872, 2 т.); Rud. Haym, Die romantische Schule (Берл., 1870; рус. прѣводъ на Невѣдомски, *Романтическая школа*, Москва, 1891).

Шлегелъ (*Карлъ Фридрихъ*). Отличенъ германски ученъ, братъ на Авг. Вилх. Ш., род. въ Хановеръ, умр. въ Дрезденъ (1772—1829). Училъ се въ Гетингенъ и Лайпцигъ; билъ професоръ въ Йена, Дрезденъ и Вѣна; прѣкаралъ нѣколко врѣме въ Франция. Редактиралъ заедно съ брата си Athenaeum, и послѣ самъ Europa; изучвалъ санскритски и плодъ на това изучване било съчинението му Ueber die Sprache und Weisheit der Indien. Ш. е извѣстенъ съ много съчинения по историята на литературата на гръцитѣ, римлянетѣ и старофранцузетѣ, които се отличаватъ съ оригиналность и критически талантъ: Geschichte der Poesie der Griechen und Romer; Geschichte der alten und neuen Litteratur; Sammlung Romantischer Dichtungen des Mittelalters и др. Съчиненията му, 12 т., сѫ имали 2-о изд. въ Вѣна. Ш., благодарение на срѣдновѣковното си знание, прѣминалъ въ католичеството и се явилъ противникъ на религиозната политическа свобода.

Шлезвигъ. Часть отъ германска область Ш.-Холщайнъ, бивше херцогство, между Мали Белтъ, Холщайнъ и Нѣмско море; обгръща о-ви Фемернъ и Алсенъ въ Балтийско море; простр. 9,168 чет. килом.; насел. 450,000 жит. Езикътъ е изобщо горно-нѣмски. Гл. гр. *Шлезвигъ*, столица до 1850, и послѣ *Фленсбургъ*. Западната часть е повечето равна и плодородна; източната изобилна съ гори. Залива има само въ източната страна. Забѣлѣж. рѣка сѫщо

деръ, Тренъ и разни притоци. Нѣколко езера и блата. Суравъ, нъ здравъ климатъ. Главното занятие на жителитѣ е земедѣлието и скотовъдството, па и риболовството; фабричната дѣятелность е незначителна и търговията малка. Ш. е билъ отъ 1085 херцогство, което е зависяло, съ една прѣсѣкулка(1658 — 1714), отъ Дания до 1865, когато и е било отнето заедно съ Холщайнъ отъ Прусия.

Шлезвигъ. Прусски градъ (обл. Ш.), при устието на Шлей, 12 килом. на сѣв. отъ Килъ; 22,000 жит. Гл. гр. на обл. Шлезвигъ-Холщайнъ. Усмарници и захарни фабрики. Готическа съборна църква, въ която е гробътъ на Фридриха I, и, въ единъ отъ ближнитѣ о-ви, старий готорнски замъкъ. Ш. е билъ столицата на данско херцогство Шлезвигъ до 1850.

Шлемъ. Военна шапка, която скрива главата; каскетъ.

Шлецеръ (Авг. Людв. Schlözer). Германски историкъ, род. въ Яхщатъ, въ княжество Хохенлохе-Кирберхъ, умр. въ Гетингенъ (1735 — 1809); училъ се въ Витенбергъ и Гетингенъ отъ 1750 до 1757, живѣлъ въ Швеция (Упсала и Стокхолмъ). Въ 1762 отишелъ въ С. Петербургъ, по Милерова покана, и билъ назначенъ адюнктъ на академията на науките; въ 1764, по заповѣдъ на Екатерина II, билъ назначенъ ординаренъ прѣфесоръ на историята въ академията, съ особена поржка — да се занимава исключително съ старата русска история. Отъ 1769 Ш. билъ професоръ въ Гетингенъ, нъ и отъ тогава всѣкога се занимавалъ особено *съ русската история*. Прѣзъ живота си Ш. написалъ 54 съчинения съ историческо и политическо съдържание. Нъ най-важний неговъ трудъ е изданието на Несторовия лѣтописъ, подъ заглавие *Несторъ*; твърдѣ важни сж и „Russische Annalen, Verglichen, übersetz und erklärt“ (Русски, лѣтописи, сравнени и обяснени). Съ това издание той направилъ голѣма услуга на старата русска история. Шереръ прѣвелъ това съчинение на нѣмски. Други Ш-ви съч. по словѣнската история сж: Historische untersuchungen über Russland Reichsgrundgesetre (Историческо изслѣдване за основнитѣ закони на русската държава); Neuverandertes Russland (Прѣобразувана Русия) въ 4 части; *За избора въ кралство Полша*. Между най-важнитѣ Ш-ви съч. е *Всеобща История на Съверъ*, отъ която на български има прѣводъ *Введение въ Всеобща История*, ч. I, прѣв. отъ рус. отъ Атанасъ Чолаковъ Хилендарецъ (печатн. на *Цариградски Въстникъ*, 1851 год.). Ш-вий синъ (*Христианъ* Ш.), професоръ въ дерптския, послѣ въ бонския университетъ (род. 1774— умр. 1831,) обнародвалъ, между друго, бащината си биография Münz-Geld und Bergwerksgeschichte des Rus Kaiserthums von 1700 bus 1789.

Шлиманъ (Хенрихъ Schliemann). Германски археологъ (1822 — 1890); на служба въ една търговска къща въ Амстердамъ изучилъ много европейски езици. Въ 1846 билъ испратенъ търговски агентъ въ Петербургъ, дѣто основалъ свое търговско заведение; като изучилъ старо-гръц-

ки езикъ, обходилъ въ 1859 пръвъ пать много европейски страни, Сирия, Египетъ, Гръция, и почналъ да изучва гръцката археология. Доста се обогатилъ; въ 1864—66 извършилъ едно плаване около свѣта; установилъ се въ Парижъ, дѣто съ въодушевение изучвалъ археологията.

Въоруженъ съ знания, Ш. първенъ издирилъ староврѣменна Итака, послѣ отъ 1870 правилъ раскопки на единъ хълмъ въ Хисарлъкъ, на мѣстото на староврѣменна Троя, въ акрополa на Микени и др. Продължавалъ археологическитѣ си изслѣдвания до самата си смъртъ. Голѣма помощь му давала жена му, гръкиня. Плодоветѣ отъ раскопитѣ му сж били огромни. Той е открилъ, напр., акрополa на Микени, много гробове, голѣмо количество златни сждове, така-нареченото Мидиево съкровище въ Орхомени. Една часть отъ намѣренитѣ отъ него прѣдмѣти се намиратъ въ Берлинския Музей на Народовѣдѣнието, една часть въ А ина. Главнитѣ му съчинения сж: *Итака, Пелопонесъ и Троя, Троянски старини, Микени; Илионъ, Троя, Коринтъ.* Ш. починалъ въ Неаполъ, а билъ погребенъ въ Атина.

Като паученъ материалъ Ш-тѣ открития сж едно цѣнно съкровище, ако дори се отхвърлятъ нѣкои негови заключения като понѣкога фантастични и резултатъ на слѣпо увлѣчение отъ Омира. Отъ Ш-тѣ съч. се ползуватъ съ прѣдпазливость: въпрѣки великитѣ си открития, Ш. си остава дилетантъ, безъ надлежната подготовка, па и билъ голѣмъ ентузиастъ, който вѣрвалъ въ истинностьта на всичко това, що расказва и описва поетътъ. Полезни пособия, които помагатъ при изучването на масата съобщенъ отъ Ш. материалъ, сж слѣднитѣ: Ausgrabungen Schliemann's in Troja, Tiryns, Mykenä, Orchomenos, Ithaka im Licht der heutigen Wissenschaft (Лайпц. 1899 и 1891) и Diehl, Excursions archéologiques en Grèce (Пар., 1890). Виж. още J. H. Schliemann (2 изд., Берлинъ, 1901); К. К. Герцъ, *Генрихъ* Ш., *его жизнь, раскопки и литературные труды* въ *Собр. Соч.*; В. Бузескулъ, *О раскопкахъ Ш. въ Троѣ, Микенахъ и Тиринѳѣ* въ *Филологич. Обозр.*, I, 1891) и *Введеніе въ исторію Греціи* (X, 1903). Само Ш. ни е далъ автобиографията на приказничната си сждба въ началото на книгата си Ilios.

Шлосеръ (Фридр. Кристофъ Schlosser). Отличенъ германски историкъ, род. въ Иеверъ, умр. въ Хайделбергъ (1776 — 1861); свършилъ наукитѣ си въ Гетингенъ, билъ професоръ въ Хайделбергъ. Главний му трудъ: Geschichte 18 Iarch (Хайд. 1823) е прѣведенъ на русски подъ заглавие *Исторія 18 ст. и 19 до паденія франц. имперіи* въ 8 тома (СПБ., 1860.) Освѣнъ това, забѣлѣжителни сж и съч. му: Universal hist-Uebersicht der alten Welt (1826—31)= *Всемірная исторія*, прѣвелъ на русски Н. Чернишевски, СПБ., 1861—63 и Weltgeschicte für das deutsche Volk (1844 — 45). Ш-тѣ съчинения сж прѣведени и на английски и други езици. Ш. е остроуменъ критикъ, който сжди за човѣцитѣ и събитията по строго нравствено

мѣрило. Неприятель на всѣко лицемѣрие, той казва всѣкога онова, щото мисли и укорява ония, които си служатъ съ името на демокрацията за да задоволяватъ личното си славолюбие. Свободолюбивъ прѣди всичко, той отблъсква всѣко законно ограничение отъ естество да спънва свободното исказване на политическитѣ, религиознитѣ и научнитѣ идеи. Той посочва, че правителствата сж създадени за народитѣ, а не народитѣ за правителствата. Той мрази всичкитѣ привилегии, най-вече привилегиитѣ на благородницитѣ. Той напада църковната иерархия, калугеритѣ, иезуититѣ най-енергично, не че желае религиозно гонение, нъ защото вижда колко лицемѣри могатъ да се крийтъ подъ булото на религията. Па не щади и протестантската фракция отъ духовенството, защото не удобрява основното начало на протестантството, свободното испитване. По всички тия причини Ш. е нововрѣменен историкъ въ истинския смисълъ на думата.

Въ сегашно врѣме Ш-тѣ съч. се четатъ малко, защото не отговарятъ на съврѣменното състояние на знанието въ областьта на историята. Ала пакъ Ш-та крупна роля въ историята на германското просвѣщение не подлежи на съмнѣние, и затова 100-годишнината отъ раждането му се е отпразнувала въ 1876 въ Германия съ голѣмо тържество. Въ 1878 му се откриль паметникъ въ Иеверъ. Биографията и характеристиката му е написана отъ неговия най-ближенъ ученикъ и послѣдователь Г. Гервинусъ, Fr. Chr. Schl. (Лайпц., 1861). Тя е прѣведена на рус. и вмѣстена въ видъ на прѣдисловие въ I т. на Ш-та *Всемірная исторія*; тя сжщо съ несжществени измѣнения е влѣзла въ *Гервинусовата автобиография* (*Автобіографія Гервинуса*, Москва, 1895), дѣто съставя особена глава. Особено много работи, посветени на Ш., се появили въ 1876, по поводъ на юбилея му; отъ тѣхъ между по-забѣлѣжителнитѣ сж: Georg Weber, Fr. Chr. Schl., der Historiker (Лайпц., 1876); Erdmannsdorfer, Gedächtnissrede zu der Feier von Sch.' s 100-jährigem Geburtstag (Хайделбергъ, 1876). Освѣнь това, O. Lorenz, Fr. Ch. Sch. (Вѣна, 1878); сжщий, Die Geschichtswissenschaft in Hauptrichtungen und Aufgaben (Берл., 1886).

Шмидъ (Георги Фридр.). Герм. рисувачъ и гравйоръ, род. и умр. въ Берлинъ (1712—1775). Гравюритѣ му, повечето портрети по Рембрантовия вкусъ, високо се цѣнятъ. Живѣлъ въ С.-Петербургъ отъ 1757 до 1762. Една сбирка на неговитѣ работи се намира въ с.-петербургския ермитажъ. — Ш. (*Яковъ Ив.*). Зналецъ на монголския и тибетския езици, род. въ Германия въ 1779, русски академикъ, умр. въ 1847, авторъ на *граматика* и *рѣчникъ* на тибет. ез., *История на источнитѣ монголи*, *Сборникъ отъ тибетски легенди и др.* — Ш. (*Христоforъ*). Герм. писатель, докторъ на богословието, род. въ 1768, умр. въ 1854. Написалъ много дѣтски книги: Biblishe Geschichte fur Kinder, която издържала отъ 1801 повече отъ 20 изд., Erzahlungen für Kinder und Kinderfreunde и Oestereier. — Ш. (*Карлъ Ернстъ*). Герм. юристъ,

род. въ 1774 въ Ваймаръ, отъ 1816 билъ професоръ на правото въ Иена; писалъ по всички важни съврѣменни нему политически и юридически въпроси.

Шниперъ, *герм.* Инструментъ за пущане кръвь.

Шоа. Държава въ Африка, която въ 1890 влѣзе въ състава на Абисия, като ѝ наложи господството си; расположена на югоист. отъ Абисиния и на ист. отъ франц. владѣния Обокъ и Сомали; простр. 74,668 чет. килом., около 2 милиона жит. Планинска земя. Планини Хураге съ връхъ Вариро (3,898 мет. вис.); рѣки: Сини Нилъ (тамъ се нарича Албай), Хавашъ и др. Населението: амхари, галаси и др. Амхаретѣ сж христиане, галаситѣ мохамедане или езичници. Прѣдишната столица Анкоберъ въ 1892 е била опустошена отъ холера и гладъ. Новата е Адисъ-Адебу.

Шоанский расъ (сатрапъ) Менеликъ, който се има за потомецъ на савската царица и еврейския царь Соломона, до 1888 е плащалъ данъ на абисинския царь. Слѣдъ смъртьта на абисинския царь Иоана въ 1888 Менеликъ, като сключи договоръ съ Италия и припозна нейното покровителство надъ Абисиния, завоева цѣлата страна, като подчини всичкитѣ абисински князчета (расове), завоева Кафа и така станж владѣтель на цѣла Абисиния. Когато се заякчи властьта му прѣстанж да испълнява договора съ Италия, работата дойде до стълкновение и Менеликъ нанесе на италиянцитѣ при Адуа рѣшително поражение (1896), което има за слѣдствие пълната независимость на Абисиния.

Ш. е една отъ старовѣмеснитѣ области на Етиотия. Шоанцитѣ приели християнството въ XIII-и вѣкъ. Ш. е била независимо кралство въ разни историч. епохи, и послѣдний пжть отъ 1820. Въ 1856 била покорена отъ абисинския негусъ Теодора, отъ който погинж въ 1868 въ борбата си противъ Англия. Така ролитѣ се размѣнихж: Ш. станж отъ 1890 господарката и Менеликъ императорътъ (негусътъ на негуситѣ), а Абисиния—въ сѫщность васалната държава.

Шовинизмъ, *фр.* Недостатъкъ на шовиниста, вѣтрогонство. — **Шовинистически.** Който принадлежи на шовинистъ. — **Шовинистъ.** Прѣкаленъ смѣшенъ патриотъ, вѣтрогонецъ.

Шокирамъ *фр., анл.* Правя потресно впечатление, додѣвамъ, досаждамъ.

Шоколата, *фр.* Изсушено тѣсто, което съдържа какао, захаръ и ванила.

Шопенхауеръ (*Артуръ*). Германски философъ, синъ на банкеринъ и литераторка Иоана Ш., род. въ Данцигъ, умр. въ Франкфуртъ-на-Майнъ (1788 — 1860); училъ се въ Гетингенъ и Берлинъ, и свършилъ въ Иена (1813). Слѣдната зима прѣкаралъ въ Ваймаръ, дѣто дружилъ съ Гете и ориенталиста Фридриха Майера, който обърнжлъ вниманието му на старо-индийската философия, изучването на която упражнило голѣмо внимание на бждѫщото му развитие. Въ 1819 се появило главното му съчинение Die Welt als Wicke und als Vorstellung (Свѣтътъ гледанъ като Воля и Идея; Лайпц., 2-о изд., 1844). Слѣдъ 1820 Ш. живѣлъ въ Италия и послѣ въ Берлинъ до 1831, когато се настанилъ окон-

чателно въ Франкфуртъ, и накълно се посветилъ на изработване системата си. Плодоветѣ на изученията му били Ueber die Freiheit des Willens, Ueber das Fundament der Moral (1839), допълнения на главния му трудъ; и Pererga und Paralipomena (Берл., 1851). Ш-то основно учение е, че единчкото нѣщо, което наистина съществува въ свѣта, е волята; че всичко друго, що се вижда, съществува само въ нашитѣ субективни прѣдставления, и състои отъ форми, подъ които се явява волята. Волята е слѣпа, сир. несъзнателна, макаръ и да се стреми да стане съзнателна; затова и Ш. е билъ върлъ противникъ на всички съврѣменни нему системи—Фихтефата, Шелинговата и Хегеловата,—въ които „абсолютний разумъ“, „съзнание“ и др. се поставятъ като необходима основа на мисълта. Къмъ великитѣ си съперници Ш. хранилъ най-непомѣрно прѣзрѣние — наричалъ Хегела, напр., просто „драскачъ на безмислици“; ала и съперницитѣ му толкова го не зачитали, че съ години неговото име било токо-речи непознато на повечето германски студенти. Така, по Ш-то учение, свѣтътъ като воля първоначално е лишенъ отъ умъ и съзнание; той прѣдставлява само една слѣпа воля да се живѣе. Прѣдъ видъ на това, че сборътъ на страданията, както мисли Ш., надминува сбора на наслажденията, наший свѣтъ, въ противоположность на Лайбницовото мнѣние, не е най-добрий, а най-лошій отъ възможнитѣ свѣтове. Тая воля да се живѣе не е само слѣпа, а и глупава. Ш-та философия е така единъ рѣшителенъ песимизмъ. Понеже Ш. намира, че всичкитѣ бѣдствия проистичатъ отъ волята да се живѣе, той и открива, че това зло може да се изцѣли чрѣзъ задушването на тая воля; а пѫтьтъ, що води къмъ постигането на тая цѣль, е аскетизмътъ. Прѣнебрѣгването на всичко, що ни привързва къмъ плътско, земното, привожда човѣка къмъ *светость*; християнството е толкова истинско колкото е учение за отричане отъ свѣта. Макаръ да приима аскетизма или самозатриването полека-лека, Ш. се изказва рѣшително противъ самоубийството, като вижда въ него голѣмъ егоизмъ. Ш-тѣ теории на етиката и естетиката и тѣ почиватъ на особени и не твърдѣ понятни основи. Най-доброто изложение на Ш-та философия се намира у Фрауенщета (Briefe über die Schopenhauersche Philosophie (Лайпц., 1854). По хубостьта на стила и силата на израза Ш. има малко равни на себе си философи. Пълни събрания на Ш-тѣ съч.: Фрауенщетовото (1873—74, въ 6 т.); Гризебахово (въ Universalbibliothek, Лайпц., 6 т.); по-точно Warschauer-ово въ 6 т. (1891), послѣ щутгартско издание въ 12 т. На български е прѣведено само едно малко Ш-во съч. *Еристика или искуство за пръпиране*, прѣв. отъ рус. Д. Шоповъ (Пловд., 1895); на франц. сѫществува Ribot-во съч. La philosophie de Schopenhauer (Пар., H. Baillière, 1874; 180 стр.). Най-важнитѣ русски прѣводи сж: *Собран.* Соч. Ш. въ прѣвода на Айхенвалда, печатането имъ още недовършено; *Міръ какъ воля и представленіе*,

Фетовъ прѣводъ, т. I (1881) — т. II, Соколовъ прѣводъ (1892); дисертация *О четверичномъ корнѣ закона достаточнаго основанія* и *О волѣ въ природѣ* въ една книга (1892), Фетовъ прѣводъ; *Двѣ основныя проблемы этики* (свободата на волята и основитѣ на морала, 1896), Черниговцовъ прѣводъ. — Съчинения за Ш.: Животътъ му е описанъ подробно отъ Helen Zimmern (1876); виж. още К. А. Ватсонъ, *А. Шопенауэръ, его жизнь и научн. дѣятел.* (СПБ., 1891) и Куно Фишеръ, *А. Шопенъ.*, пер. съ нѣм. В. П. Преображенскаго (Москва; 1896). За много обширната Schopenhaueriana подробни библиографически насочвания дава Laban въ Schop. Literatur (1886), а за руската шопенхауеровска литература — прѣводачътъ на *Исторія новой философіи*, съч. на Ибервегъ Хайнце.

Шопенъ (*Фредерикъ-Франсоа*). Полски пианистъ и композиторъ, единъ отъ най-отличнитѣ пианисти въ XIX-и вѣкъ; род. близо до Варшава отъ родители французинъ и полякиня, умр. въ Парижъ (1809—1849); билъ директоръ на варшавската консерватория. Прѣзъ революцията въ 1831 емигриралъ; като виртуозъ добилъ европейска слава. Свирнята и съчиненията му били испълнени съ нѣжность и чувство. Най-много отъ всичко се прославилъ съ вариациитѣ по Д. Жановата тема La ci darem la mano, съ серенадитѣ, ноктюрнитѣ и етюдитѣ; за най-добри негови произведения се иматъ етюдитѣ. Броятъ на всичкитѣ етюди е голѣмъ, нъ вѣнецътъ на тая чудна група е етюдътъ cis-moll, който достига, по своето дълбоко съдържание, Бетховеновска висота. Шѣ така-наречени полки, мазурки и валсове не сж дансовална музика, а композиции които внушаватъ ритмитѣ и характера на тия дансове. Ш. е единъ музикаленъ гений, съ който Полша по право се гордѣе. Ни до, ни слѣдъ Ш. неговото отечество не е дало такъвъ силенъ художникъ въ музикалната область. Обаятелна та, дълбока музика на тоя художникъ живѣе съ сърдцата на цѣлия музикаленъ свѣтъ. Нъ полский народъ, по-близо до Ш. отъ кой-да-е другъ народъ, чувствува въ него своя истински народенъ композиторъ, който е излѣлъ своята музикална душа въ полонези, балади, които рисуватъ миналото на Полша и така ярко истъкватъ прѣлестнитѣ чърти на музикалния народенъ езикъ. Въ всичко, що е писалъ Ш., въ неговитѣ чудни музикални контури личи единъ великъ музикантъ-поетъ. Най-великитѣ музиканти на негово врѣме били най-искренитѣ и безгранични поклонници на Ш-та свирня. Листъ, Шуманъ намирали Ш-та свирня трогателна. Всичко, що било най-видно въ областьта на искуството и литературата, се прѣклавяло прѣдъ Ш. като композиторъ и испълнитель: Хайне, Листъ, Майербергъ, Жоржъ-Зандъ, Шуманъ, Менделсонъ, Мошелесъ, Берлиозъ и много други.

Ш. по-горѣ отъ всички композитори е поставялъ Моцарта. Съгласно Ш-то желание, на погребението му е билъ испълненъ Моцартовий реквиемъ, посветенъ на най-извѣстнитѣ артисти на онова врѣме. Ш-вий прахъ се покоя въ гробищата Père-Lachaise,

между Керубини и Белини. Единъ прѣкрасенъ паметникъ му е издигнѫтъ по подписка. Въ църквата Св. Кръсть въ Варшава се намира сърдцето на тоя народенъ художникъ и патриотъ.

За Ш. се е писало много. Виж. за него Karasowski, Chopin's Leben, seine Werke und Briefe (3 изд. 1881); Fryderyk Niecks, Frederick Chopin as a man and musician (1888; нѣм. прѣводъ на W. Langhans, 1889); Fr. Liszt, Frédéric Chopin (1852; рус. прѣв. на П. А. Зиновьевъ, 1887); M-te A. Audley, Frédéric Chopin (1880); Comte Wodzinski, Les trois romans de Fr. Chopin (1886); Ferdinand Hoesick, Fryderyk Chopin. Zarys biograficzny (1899); Robert Schumann, Gesammelte Schiften über Musik und Musiker (4 изд., 1891); Friedrich Chopins Leben und Werke, Niggli (Лайпц.); Тимофѣевъ, *Фридерикъ Шопенъ* (очеркъ за живота му по поводъ 50-годишния юбилей отъ смъртьта му; СПБ., 1899).

Шоповъ (*Атанасъ*). Български писатель, който покрай служебнитѣ си длъжности развива голѣма литературна дѣятелность; особено е изучвалъ македонската етнография. Ш. е родомъ отъ Панагюрище; до Априлското възстание въ 1876 слѣдваше медицината въ Цариградъ; прѣди руско-турската война въ 1877—78 побѣгнѫ въ Русия; слѣдъ освобождението свърши правото въ Русия. Нѣколко години бѣше секретарь на българската Екзархия и редакторъ на екзархийския органъ *Новини*, а отъ когато се учредихѫ българскитѣ търговски агентства въ Турция биде назначенъ търговски агентъ въ Солунъ,—постъ, който занимава и до сега. Главнитѣ самостоятелни Ш-ви трудове сѫ: La Macédoine au point de vue ethnographique, historique et philologique (Пловдивъ, 1888); *Македония въ врѣме на хилядо-годишнината на св. Методия* (Пловдивъ, 1885); *Народностьта и езикътъ на македонцитѣ* (Пловдивъ, 1888); *Изъ живота и положението на българетѣ въ вилаетитѣ* (Пловдивъ, 1894; тая книга състои отъ бесѣдитѣ, обнародвани въ видъ на фейлетони въ в. *Новини*); *Изъ новата история на българетѣ въ Турция* (Пловдивъ, 1893); *Сърбскитѣ претенции и скопската епархия*, прѣводъ отъ французски (София, 1897); *Въпросътъ за вдигането на схизмата*, извлѣчение отъ в. *Прогресъ* (София, 1896); *Десетдневно царуване изъ българското възстание въ 1876*, дневници на единъ бунтовникъ (София, 1881); *Баташкото клане*, трагедия въ 4 дѣйств. (Пловдивъ, 1891); брошура *Русия, Австрия и България* (СПБ., 1883). Ш. е писалъ рѣзни статии въ нашитѣ списания, каквото въ *Периодич. Списъ.* (1885, XVIII кн.) *Материали за българското възраждане въ Македония*; *Българетѣ подъ стѣнитѣ на Цариградъ* (XXI и XX кн.); въ министерския *Сборникъ*: *Единъ документъ за българската история* (II кн., 1890); *Изъ новата история на Македония* (III кн., 1890); — съ Г. Стрѣзовъ, *Кодексъ на охридската патриаршия* (X кн., 1894). Между прѣводнитѣ му книги сѫ: *Хромия дяволъ* отъ Ласажа, I т. (Ца-

ригградъ, 1876) и *Достозабѣлѣжителни раскази отъ дѣлата и живота на Петра Велики* (София, 1880). Единъ псевдонимъ на Ш. е *Офейковъ*. Ш. е участвувалъ като дописникъ въ съврѣменнитѣ нему наши вѣстници прѣди освобождението, и като редакторъ на софийския вѣстникъ *Български Гласъ* (1880—1884).

Шоповъ (*Георги В.*). Български благодѣтель, търговецъ, родомъ отъ Калоферъ, въ Исмаилъ (въ Бесарабия). Облагодѣтелствува родния си градецъ съ една Богодѣлка „Сирото-болно-поддържателно заведение", съ една църква, съ едно *първокласно дѣвич. училище*, издигнѫто на пепелището на старото дѣвическо училище, и др. Г-нъ Ш. е проявилъ патриотизма си и къмъ общото ни отечество, подарявалъ е пари за одежди и черковни книги въ Македония и др. По случай православното миропомазане на прѣстолонаслѣдника кн. Бориса, тури на расположението на Екзархията 1,000 наполеона.

Шосе, *фр.* Пѫть нарочно направенъ за кола.

Шотландия (англ. Scotland, фр. Ecosse, старовр. *Каледония*). Една отъ тритѣ части на *Съединено кралство Великобритания и Ирландия*. Захваща сѣвернатa часть на о-въ Великобритания. Има за прѣдѣли отъ три страни море, на ист., на сѣв. и на зап.; на югъ е съпрѣдѣлна съ Англия, отъ която я отдѣлятъ рѣки Туидъ, Ескъ и Чивиотскитѣ планини. Обгрѫща и голѣмо число о-ви, кои по-далечъ, кои по-близо до приморието. Тия о-ви съставятъ три купа: Хебридскитѣ *или* Западнитѣ на зап.; Оркадскитѣ и Шетландскитѣ на сѣв. Простр. (споредъ Ordnance Survey, 1881) 80,435 чет. килом., отъ които 9,600 чет. килом. за островитѣ. Насел. 4,676,603 жит. (1905). Планинцитѣ шотландци, които се гордѣятъ съ произхождението си, се отличаватъ съ храбрость, гостоприемство, радушие и особени обичаи. Езикътъ имъ е гаелско нарѣчие. Езикътъ на полскитѣ шотландци рѣзко се различава отъ езика на планинскитѣ и се е развилъ самостоятелно. Юж. на Ш. прѣдставлява голѣмо, по-голѣмата часть плодородно високо поле съ ниски планински бърда. Срѣдна Ш. се пои отъ рѣки Фортъ, Клайда, Ти и др., на сѣв. отъ Мърейски заливъ и отъ една верига голѣми езера; прѣсича се отъ Грампийски планини отъ сѣв.-зап. къмъ сѣв.-ист. Тамъ сѫ най-високитѣ планини на Великобритания, като Бенъ-Невисъ, Бенъ-Ле-ди, Бенъ-Ломондъ и др. Сѣверна Ш. е напълнена съ една неправилна маса, повечето диви и сурови планини, съ много голи, проточени въ морето скали. По различието на нравитѣ, произхождението и езика на обитателитѣ; Ш. дѣлятъ на двѣ главни части: писка и планинска. Рѣки Клайда и Фортъ, при вливането си въ морето, образуватъ дълбоки и обширни заливи. Дълги и дълбоки канали, каквото Глазговский, Каледонский и др., съединяватъ важнитѣ търговски точки на държавата. Земедѣлието, особено въ южнитѣ части, е въ добро състояние. Овцевъдството се съвършенствува дори въ планинска Ш. Риболовството е обширно, особено съ селди, и съставя главний поминъкъ на прибрѣжнитѣ жители. Рударската промишленость доставя печалба. Шотланд-

ската индустрия далеко не е толкова дѣятелна колкото англійската; главнитѣ произведения сѫ: желѣзнитѣ издѣлия въ Кярнъ, Клайда, Калдеръ; памучнитѣ платове въ Гласговъ; муселинитѣ въ Пейзли; платната въ Абердинъ, Дъмфрисъ, Дънди, Пертъ, Инверари. Шотландскитѣ басми сѫ извѣстни по добротата си. Вѫтрѣшното и прибрѣжното корабопл. сѫ доста голѣми. Градъ *Гласговъ* е главното мѣсто на търговията съ сѣверна Америка и западна Индия. Други важни пристанища сѫ: Гринокъ, Литъ, Дънди, Абердинъ, Пертъ, Дъмфрисъ, Монтрозе. Най-главнитѣ желѣзници водѧтъ отъ *Единбургъ*, сѣдалището на управлението, за Гласговъ, за Абердинъ, за Карлайлъ, за Нюкаслъ. Народното образование има университети въ Единбургъ, Гласговъ, Абердинъ и Сентъ-Андрю. Господствуващата — *установената* — църква е пресвитеріанството, на което всичкитѣ свещенослужители сѫ равни; другитѣ вѣроисповѣдания сѫ: свободното пресвитеріанство, разни протестантски секти и католичеството, отъ което повечето сѫ ирландци по происхождение. Образованието е много распространено помежду всичкитѣ разреди.

История. — Най-старитѣ обитатели на Ш. били, споредъ едни, келти; споредъ други, народъ отъ иберійско происхождение. Римлянетѣ ги наричали каледони и въ 80 прѣди Р. Х. римскій пълководецъ Агрикола ги покорилъ до Грампійскитѣ планини (H i g h l a n ds). Императоръ Адріанъ направилъ низнинитѣ (L o w l a n ds), непрѣстанно нападани отъ планинцитѣ, и построилъ, за да брани римската область, V a l l u m A d r i a n i, укрѣпление, което се простирало отъ Тайнъ до Солуески заливъ (120). Септимій Северъ окупиралъ изново половината отъ низнинитѣ и съградилъ V a l l u m S e v e r i отъ Фортъ до Клайда (207). Когато римлянетѣ напуснѫли Великобританія, за да съберѫтъ легионитѣ си въ срѣднитѣ области, шотландцитѣ, наричани пикти и скоти [скотитѣ били дошли вѣроятно отъ Ирландія], се укрѣпили на югъ, и извършили разорителни нахлувания (V-и вѣкъ). Брититѣ, безсилни да се бранѧтъ сами, и уморени да се оплакватъ въ Равена, повикали англо-сакситѣ, които истласкали варваретѣ; тогава пиктитѣ и скотитѣ напуснѫли номадскія животъ, приели христіанството отъ св. Колумба, и, въ XI-и вѣкъ, цѣлата страна се съединила въ едно кралство подъ скиптра на Кенета II, скотски краль. Нъ могѫществото на боляретѣ, особено келтскитѣ обичаи у планинскитѣ племена, които давали на главатаря на всѣко племе господарска власть, враждебничеството на англійскитѣ крале, които притезавали върховенство надъ Ш., подъ прѣдлогъ, че Малкомъ I билъ добилъ графство Къмберляндъ като васалъ,—всичко това прѣчило на шотландскитѣ крале да установѧтъ едно яко правителство. Съ Александра Ш изгаснѫло мѫжското потомство на старитѣ крале (1286). За да прѣкрати борбитѣ на претендентитѣ, парламентътъ възложилъ на англійския краль, Едуарда I, грижата да посочи шотландскія краль. Той избралъ Ивана Балиола, съ условие да му бѫде васалъ. Балиолъ се побунилъ, билъ заро-

бенъ отъ Едуарда, и кралството му било обърнато на английска область. Уилямъ Уолесъ, героятъ на шотландската независимость, се борилъ много врѣме, послѣ билъ уловенъ, прѣданъ отъ измѣнникъ, и затритъ. Робертъ Брюсъ си отмъстилъ за него, разбилъ английския краль Едуарда II, и станалъ шотландски краль. Слѣдъ неговата смъртъ (1329), Едуардъ Балиолъ поискалъ короната, която билъ носилъ баща му; той билъ побѣденъ отъ Давида Брюса, Робертовий синъ, който я оставилъ на зетя си, Роберта II, първий отъ Стюартитѣ (1371). Новата династия издържала двойна борба срѣщу шотландскитѣ васали и срѣщу Англия; тя била постоянната съюзница на французската династия на валоасцитѣ. Яковъ I, който иска да запрѣти съюзитѣ на баронитѣ, пада убитъ въ Пертъ (1437). Яковъ II пробожда графъ Дугласа, честолюбието на чийто домъ причинявало безредия и междуособия, и пада убитъ въ обсадата на Роксбъргъ (1460). Яковъ III, слабъ и некадъренъ, бива разбитъ отъ баронитѣ си, при Бянокбърнъ, и бива убитъ въ бѣгството си (1488). Яковъ IV се примирява съ благородницитѣ си; нъ, нападнатъ отъ английския краль Хенриха VIII, пада убитъ при Флоденъ (1513). Яковъ V влѣзълъ въ съюзъ съ франц. краль Франсоа I срѣщу Хенриха VIII, и се оженилъ за Мария Лоренска; нъ когато го нападнали англичанетѣ, и му измѣнили баронитѣ, умрѣлъ (1542), и оставилъ наслѣдница на прѣстола си младата Мария Стюартъ (виж. това име), която се оженила за французския краль Франсоа I, и зела правлението слѣдъ смъртьта на съпруга си. Слѣдъ упорита борба съ протестантитѣ, тя била принудена да признае реформацията, па и да се отрече отъ прѣстола въ 1567 въ полза на сина си. Синъ ѝ, Яковъ VI, отъ 1578 самостоятеленъ краль на Ш., въ 1603 добилъ и английската корона. Отъ това врѣме Англия се обръщала съ Ш. като съ своя область. Вслѣдствие стремлението на английското правителство да въведе въ Ш. епископалното вѣроисповѣдание, наченали се неприятелски дѣйствия на шотландцитѣ срѣщу Англия, което имало силно влияние на английската революция. Въ царуването на Карла I (1625) шотландцитѣ направили завѣта (Covenant), съюзъ за отбрана на вѣрата си (пресвитерианството); доставили помощи на възстанялитѣ срѣщу краля си англичане и прѣдали краля на парламента. Слѣдъ Карловата смъртъ (1649), тѣ прогласили Карла II, сина му, и били разбити отъ Кромуела при Дънбаръ и при Уорчестеръ. Тѣ помогнали за възстановението на Стюартитѣ отъ Мънка, и не били по-малко тиранизирани въ вѣрата си отъ Карла II и Якова II. Уилямъ III (1688) имъ далъ свободата на съвѣстьта, а кралица Ана провъзгласила съединението на Ш. съ Англия (1707). Двата парламента съставили само единъ, и отъ тогава Ш., въпрѣки спомена, който е упазила за старитѣ си крале и помощьта, която дала на претендента Карла-Куарда, е слѣдвала съдбинитѣ на Англия. Виж. Скотъ, History of Scotland; Кукъ, History

of the reformation of Scotland.

Шпага, *полск.* Единъ видъ сабя, която въ Русия носятъ генералитѣ, а у насъ военнитѣ доктори.

Шпайеръ (нѣмск. Speyer, фр. Spire). Баварски градъ, въ Рейнска Бавария, на Рейнъ, 265 килом. на сѣв.-зап. отъ Мюнхенъ; 20,000 жит. Едно врѣме сѣдалище на епископъ-князъ. Хубава съборна църква отъ XVI-и вѣкъ. Ш. е игралъ голѣма роля въ историята на Германия. Въ 1247 билъ столицата на Рейнския съюзъ, свързанъ отъ търговскитѣ градове срѣщу господаритѣ на замъцитѣ. Отъ 1530 до 1688 билъ сѣдалището на Имперската камара. Въ 1526, тамъ се свикала една диета да уреди работитѣ на Реформацията. Въ 1529 Карлъ V държалъ тамъ нова диета, която прогласила учението на Реформацията извънъ закона; реформатитѣ протестирали противъ това рѣшение на събранието и добили отъ тогава името *протестанти*. Въ 1689, французетѣ изгорили града; въ 1792, тѣ го прѣзели; отъ 1796 до 1814 той билъ подпрефектура отъ французски департаментъ.

Шпалеръ, *герм.* Войници, наредени за почетна срѣща, отъ двѣ страни подъ козирогъ и безъ пушки.

Шпандау. Прусски градъ и първоразредна крѣпость (Брандебургъ), 15 килом. на сѣв.-зап. отъ Берлинъ, при вливането на Шпре въ Хавелъ; клонъ отъ желѣзницата отъ Берлинъ за Хамбургъ и за Хановеръ; 60,000 жит. Фабрики за топове и други огнестрѣлни и студени оржжия, корабостроителници; фабрики за платна, вълнени платове и др. Единъ отъ най-старитѣ брандебургски градове, мѣстопрѣбив. на първитѣ избиратели отъ хохенцолериския домъ. Ш. е билъ зетъ въ 1631 отъ шведитѣ, и въ 1806 отъ французетѣ, отъ които го зели назадъ пруситѣ и руситѣ въ 1813.

Шпатъ (Spat). Така наричали напрѣдъ много кристалувани минерали, които прѣдставляватъ пластенъ съставъ; така различавали слѣднитѣ ш.: *алмазенъ* ш., *боранитъ*, *варовитъ* ш., *мурацитъ*, *удвоителенъ* ш., *волластенитъ*, *витеритъ*, *тъменъ* ш., *тежъкъ* ш., *вжглекисленъ баритъ*, *исландски* ш. и др. Въ старитѣ съчинения по минералогията се срѣщатъ до 30 породи ш. Сега това име е токо-речи съвсѣмъ изключено изъ научния езикъ.

Шпилхагенъ (Фридрихъ Spielhagen). Германски романистъ, род. въ 1829. Единъ отъ най-популярнитѣ писатели не само въ Германия, а и другадѣ въ Европа, напр. въ Русия. Изучвалъ правото, послѣ филологията и философията, билъ нѣколко врѣме учитель, нъ скоро се посветилъ исключително на литературата. Въ 1857 издалъ повѣсть *Клара Вере*, въ 1858 една идилия, нъ не привлѣкълъ общественото внимание. Затова появилий се въ 1860 романъ *Гатанчеви натури* оведнажъ го прославилъ. Като продължение на тоя романъ дошелъ другъ: *Отъ тъмнина въ свѣтлина*, който сжщо ималъ голѣма сполука. Социалнитѣ тежнения на автора, картнитѣ отъ борбата на съсловията и поколѣнията, които прѣдставлявалъ — всичко това привлѣкло вниманието. Въ 1863 се появилъ ромо-

нътъ Die von Hohenstein, едно изображение на революцията отъ 1848 и отъ тогава Ш. изображавалъ разни политически вѣяния. Голѣма сполука имали: Jn Reih und Glied (български прѣводъ отъ нѣм. *Съ единъ камъкъ зидъ не става*, т. I, Шуменъ, 1892), *Напрѣдъ* (Allreit voran), Ultimo, *Въ послѣдния часъ* (Jn der zwolften Stunde), *Между чука и наковалнята*, *За какво пѣеше ластовицата*, Strumflut, Platthand, *Ангела*, Uhlenhaus, *На единъ цѣлебенъ изворъ*, *Какво ще стане отъ това*, *Новий Фараонъ*, *Щастливецъ* (Sonntagskind) и др. Исторически романи: *Нѣмски пионери* и Noblesse oblige. Сѫщо драматически произведения: *Любовъ за любовь* и др. Ш-тѣ романи сѫ събрани въ 22 тома (Лайпцигъ, 1895). Ш. е написалъ автобиограф. подъ заглавие: Finder und Erfinder. Токо-речи всичкитѣ Ш-ви романи сѫ прѣведени на русски по нѣколко пѫти: сѫществуватъ дори двѣ Ш-ви *Собран. Сочинен.*, едно въ 8 т. (СПБ., 1895), друго въ (СПБ., редакц. С. Трубачова, 1898). Токо-речи всичкитѣ прѣводи се иматъ за незадоволителни. Шта книга за теорията и техниката на романа е изложена отъ П. О. Морозовъ въ статия *Шпильгагенъ и его теорія романа* (въ *Вѣстникъ Европы*, 1883, 4). Отъ Ш-тѣ публицистически трудове личи особено една статия, прѣведена на рус. въ формата на брошура: *Открытое письмо къ графу Льву Толстому* (СПБ., 1896), много остра по тонъ, въ която Ш. укорява Толстоя за пропагандата да се отказваме отъ испълнението на войнишката тегоба. Въ това писмо Ш. много по-снисходително се отнася къмъ социалъ-демокрацията отколкото въ своитѣ романи, и прѣпоржча отъ способитѣ за борба противъ милитаризма — парламентаризма. За Ш. е писалъ Karpeles, Fr. Sp. (Лайпцигъ, 1889); Z. Z. (К. Арсеньевъ), *Современный романъ въ его представителяхъ. Фр. Шпильгагенъ* (въ *Вѣстникъ Европы*, 1879, 7).

Шпионинъ, *фр.*, *англ.* Съгледатель, доносчикъ, агентъ отъ тайна полиция; изобщо лице, което наблюдава дѣйствията или думитѣ на други съ цѣль да ги съобщи нѣйдѣ. — **Шпионирамъ. шпионствувамъ**, *фр.*, *англ.* Съгледателствувамъ, вършѫ работа на шпионинъ.—**Шпионски.** Свойственъ на шпионинъ. — **Шпионство.** Съгледателство, работа на шпионинъ.

Шпитлеръ (*Людвигъ*, Ф. фонъ). Германски историкъ и политикъ, род. въ Щутгардъ, умр. въ Вюртембергъ (1752 — 1810); училъ въ Тюбингенъ богословието, билъ тамъ прѣдаватель, а отъ 1779 професоръ на философията въ Гетингенъ. Въ 1797 билъ повиканъ въ Вюртембергъ, дѣто добилъ чинъ таенъ съвѣтникъ, а въ 1806 баронство; послѣ билъ министръ, прѣдсѣдатель на учебни комисии и др. Съч. му сѫ: Grundriss der Geshichte derchristlichen Kirche; Geschichte Wurtembergs unter den Grafen und Herzögen; Entwurf der Geschichte der europäischen Staaten, 2 т., продължени подъ ржковод. на Сартория уса; Geschichte des Kanonischen Rechts; Gesch

chte der Jesuiten; Vorlesungen über die Geschichte des Papstthums и др. Съчин. му сѫ издадени отъ Цихтера въ 15 т. (Щутгартъ, 1827 — 37).

Шпицбергенъ. Архипелагъ въ сѣверни Ледовити океанъ, 675 килом. на сѣв.-зап. отъ норвежския Сѣверни-носъ, 600 килом. отъ източния брѣгъ на Гренландия; състои отъ 5 главни о-ви, въ които най-високий връхъ е *Хонбергъ* (1400 метра). Ш. е токорѣчи всѣкога покритъ съ снѣгъ. Повечето му растения растѫтъ и принасятъ плодове въ продължение на 4 до 6 седмици Въ вѫтрѣшностьта на о-витѣ му има лисици, мечки и др. зверове. Европейцитѣ посѣщаватъ Ш. само за да ловятъ китове и моржове. Холандскитѣ китоловци сѫ се опитвали напразно да заселятъ село въ тия о-ви, открити въ 1533 отъ Английски капитанъ Хюгъ-Уилобай.

Шпори, *герм.* Махмузи каквито носятъ военнитѣ.

Шпоръ (Людвигъ Spohr). Славенъ германски цигуларь и композиторъ, род. въ Брауншвайгъ (1783 –1859); училъ се при Мокура (Maucourt); заслужилъ громки ржкоплѣскания въ Гармания; билъ отъ 1805 концертмейстеръ въ Гота; отъ 1813 капелмейстеръ на вѣнския театръ; блѣщѣлъ въ тогавашнитѣ голѣми концерти; по случай на конгреса, написалъ своя *Фаустъ*, своята първа „голѣма симфония“ и ораторията Das befreite Deutschland; въ 1817 пѫтувалъ по Италия, : ослѣ отишелъ въ Англия и билъ обсипанъ съ почести въ Лондонъ; слѣдъ това билъ назначенъ капелмейстеръ въ Каселъ и отъ тогава се обърналъ особено къмъ теоретическата область на искуството, приготвилъ множество отлични цигуляре (Шпорова школа), написалъ редъ прѣвъсходни композицин. особено за театра и църквата, както напр. опери: Zemire und Azor, Jessonda, Berggeist, Alchymist, Peter v. Apone, Kreuzfahrer; оратория: Die letzten Dinge, много меси, симфонии, квартети, сонати и др. Отъ всички германски композитори той най-близо се доближава до Моцарта. Въ пѫтуванията му го придружавали съпругата му (род. *Шиндлеръ* въ Гота, 1787—1834), виртуозка на педалната арфа.

Шпре (Spree). Германска рѣка, която мие Берлинъ; истича една часть изъ Чехия, една часть изъ Саксония, изъ Лаузицкитѣ планини, приближава около 6 килом. до Одеръ, съ който я свързва каналъ Фридрихъ-Вилхелмъ, послѣ става корабоплавателна подъ Кофенблятъ, образува езера Швилохъ и Мюгель и при Шпандау се влива въ Хавелъ (притокъ на Елба). Ш. се намира въ съобщение съ много корабоплавателни рѣки и прѣдставлява голѣма корабоплавателна дѣятелность, толкова повече, че всички хранителни потрѣби по нея се принасятъ въ Берлинъ; 345 килом., отъ които 150 корабопл.

Шрифтъ, *герм.* Печатна буква.

Шрюсбери (Shrewsbury). Английски градъ, ц. на обл. Шробшайръ, на корабопл. р. Севернъ и едноименния каналъ; 260 килом. на сѣв.-зап. отъ Лондонъ по лондонската и сѣверозападната желѣзница, 28,000 жит. Забѣлѣж. по старитѣ си паметници: църкви Св. Гилъ, Св. Мария

и Св. Чадъ; остатки отъ старински стѣни и норманскн замъкъ; археологич. музей. Дорическа колона въ честь на лордъ Хила. Два хубави моста на Севърнъ; тѣсни и криви улици. Фабрики за желѣзни издѣлия, платна, фланели. Ш. е билъ основанъ отъ брититѣ въ V-и вѣкъ.

Шубертъ (Францъ Schubert). Нѣмски композиторъ, род. и умр. въ Вѣна (1797—1828). Прѣвъсходенъ, до висока степень своеобразенъ, и нѣженъ композиторъ на пѣсни, балади и романси: Erlkönig, der Wandrer, Ständchen, Lob der Thränen и мн. др. Написалъ нѣколко симфонии, опери *Саламански приятели*; нъ всички тия произведения, макаръ и доста забѣлѣжителни сами по себе, изглеждатъ слаби въ сравнение съ пѣснитѣ му. Виж. Kreissle, Fr. Sch. (Вѣна, 1861); Aug. Reissmann, Fr. Sch., sein Leben und seine Werke (Берл., 1873); H. Barbedette, Fr. Sch., sa vie, ses oeuvres, son temps (Пар., 1866); M-me Audley, Fr. Sch., sa vie et ses oeuvres (Пар., 1871).

Шумадия. Сръбска мѣстность на югъ отъ Авала, хълма на чийто край е заселенъ Бѣлградъ. Тая мѣстность въ Рудникъ-планина е испълнена съ планински бърда, които я правятъ живописна; въ нея се крили сърбскитѣ бунтовници противъ турското иго; тя е покрита съ гѫсти дѫбови гори, отъ жълудитѣ на които се хранятъ много свине, затова и свиневъдството е станѫло главенъ поминъкъ на тамошното население.

Шуманъ (Clara Schumann-Wieck). Една отъ най-прочутитѣ пианистки на XIX-и вѣкъ, германка, род. въ Лайпцигъ (1819—1896); добила музикалното си образование подъ рѫководителството на баща си, учитель по музиката. Въ 1840 се оженила за Роберта Ш., прѣвъсходенъ музикаленъ критикъ. Писала романси и фортепианни съчинения; отъ тѣхъ се иматъ за най-добри Soireen für das Pianoforte, Boleros, Mazurkas, Concert и др.

Шуменско плато. Високо плато, което се издига надъ самия градъ Шуменъ и отъ което излизатъ бърда по източна посока и разграждатъ отъ къмъ сѣв. цѣлото корито на Камчия. На сѣв. отъ тѣхъ е долината на Провадийската рѣка. Това плато има формата на конска подкова, въ углѫбението на която е разположенъ гр. Шуменъ. Абсолютната му височина е 503 метра, а отъ относителната 290 м. Срѣдна широчина има 12.5 килом. Добри шосета има прокарани прѣзъ него, по причина на фортоветѣ, въздигнѫти още въ турското владичество.

Шуменъ. Окр. градъ въ източна България, на единъ притокъ на Камчия и станция на централната желѣзно-пѫтна линия; 42 килом. на ист. отъ Ески-Джумая, 19½ килом. на сѣв.-ист. отъ Прѣславъ; 22,275 жит. Търговия, занаяти, лозарство, фабрики за пиво, овцевъдство. Ш. е центръ на голѣмъ окрѫгъ, който се намира между сѣверо-източния и срѣдния клонъ на източна Стара-планина; въ долинитѣ на окрѫга се произвожда добро вино. Самъ градътъ е разположенъ въ една весела долина; обиколенъ е съ високи хълмове, увичени съ лозя и

гори; отъ източната му страна се простира широко и плодородно поле. Населението му е развито и ученолюбиво; затова общината има уредени училища, между които едно педагогическо мѫжко и една дѣвическа гимназия (виж. *Нанчо*). Отъ Ш. сѫ излѣзли множество учители и учителки, които сѫ распространявали просвѣщението по България. Ш. е родното мѣсто на Войникова.

Въ турско врѣме Ш. е билъ силно укрѣпенъ градъ. Той е ималъ двѣ крѣпости, сега разрушени; една направена въ врѣмето на султанъ Мурада II, а другата била почнѫта въ крѣмската война и искарана въ 1876. Поради тия крѣпости и естествено укрѣпеното си положение, тоя градъ е игралъ видна роля въ всички войни. Историцитѣ расказватъ, че въ 1388 султанъ Мурадъ принудилъ шуменската крѣпость да капитулира въ момента, когато неговий великъ везирь, Аби паша, разбилъ царь Шишмана и покорилъ дунавска България до Никополъ. Прѣзъ русско-турскитѣ войни въ 1774, 1810 и 1828 тамъ е била главната квартира на турскитѣ войски. Русскитѣ войски сѫ го обсаждали прѣзъ тия войни, ала никога не сѫ могли да го прѣземѫтъ.

Понеже Ш не е билъ прѣзиманъ прѣзъ тия походи, турцитѣ се убѣдили, че тоя градъ е непрѣзимаемъ. Въ 1878, когато държеха цѣла сѣверна и южна България, руситѣ не бѣхѫ измѣстили гарнизона му, който не искаше да испразни крѣпостьта, въпрѣки Санъстефанския договоръ. До Берлинския договоръ твърдѣхѫ, че Портата би се оставила да стигне до послѣдната крайность прѣди да прѣдаде Ш., ключа на Стара-планина. Комендантинътъ, Черкезъ Фазълъ паша, бѣ получилъ формална заповѣдь да брани мѣстото противъ всѣко настѫпление. Той останѫ глухъ на всички заплашвания и на всички искушения отъ страна на руситѣ. Нищо не го накара да капитулира, нито самий Берлински договоръ. Той дори не зе въ внимание заповѣдьта на Реуфъ паша, великий началникъ на артилерията, който му заповѣдваше да се прѣдаде. Само едно саморѫчно писмо на султана, настояванията на английския посланикъ Лейарда, и тия на неговото военно аташе, сѫръ Гордонъ Ленокскъ, го склониха да прѣдаде града.

На 10 юл. 1878 се подписа една спогодба, която се упази вѣрно и отъ двѣтѣ страни. Гарнизонътъ, омалѣлъ до 8,000 отъ болести и всѣкакви страдания, се оттегли къмъ Варна съ орѫжията и багажитѣ си; отдадохѫ му всичкитѣ военни почести.

Отъ турско врѣме сѫ останѫли голѣми казарми, които сега служѫтъ на българскитѣ войски.

Споредъ Д-ръ Иречекъ, името Ш. има свръска съ царь *Симеоновото* име; той обяснява, че градъ Ш. е нѣкогашний градъ близо при Прѣславъ, който Арапъ Идриси споменува като Мисионосъ, а Томашекъ за Симеоносъ.

Шуша. Русски градъ, въ елисаветополската губ. (Закавказъ), най-голѣмий въ губернията; 340 килом. на юго-ист. отъ Тифлисъ; 26,806 жит. (арменци и татаре). Тоя градъ, браненъ отъ стѣни и крѣпости, има изгледа на срѣдновѣковенъ градъ. Той е важна позиция близо до прѣдѣла съ Персия. Голѣма търговия съ конѫ-

на съ Тифилисъ, Москва и Марсилия; фабрики за дебели копринени платове. Мѣдни рудници. Конезаводи за коне отъ карабахското племе; голѣма търговия съ тия коне.

Шютъ (Schütt, у словѣнетѣ *Житни островъ*). Два острова на Дунавъ, между гр. Пресбургъ и Коморнъ. *Голѣми* Ш. има около 90 килом. на-длъжъ и 15—30 килом. на-ширъ; състои главно отъ плодородни земи, които произвождатъ жито и овощия. Жителитѣ се поминуватъ съ земедѣлие и градинарство, а сѫщо и съ скотовъдство и риболовство. О-въ Голѣми Ш. принадлежи по-голѣмата часть на пресбургския комитатъ, останѫлата часть на комитатитѣ коморнски, раабски и визелъ-бургски. Повече отъ 200 населени точки, съ маджарско население. На юго-източния край е расположенъ Коморнъ. Въ пресбургския комитатъ се числи гр. *Зомерейнъ* или *Шоморя*, извѣстенъ по побѣдата на ген. Райшаха надъ унгарскитѣ възстанници прѣзъ юн. 1849, и мѣстото *Бишофсдорфъ*, дѣто въ 1709 австрийцитѣ разбили войската на Ракоци. — *Малки* Ш., който се намира срѣщу срѣдата на *Голѣми* Ш., е всичко 45 килом. на-длъжъ. Принадлежи на визелбургския и раабския комитати.

Щ.

Щабсъ-капитанъ, *герм.* Воененъ чинъ по-доленъ отъ капитанъ, подкапитанъ. — **Щабсъ-ротмистръ**. Кавалерийски чинъ, който отговаря на щабсъ-капитанъ въ пѣхотата.

Щабъ, *герм.* Мѣстото на управлението въ армия, въ нейнитѣ различни части и въ други мѣста по военното вѣдомство. Въ *корпусенъ* щ. се съсрѣдоточава главното управление на работитѣ на цѣлия корпусъ; въ *дивизионния* щ., управлението на дивизията. *Полковий* щ. състои отъ командира на полка и др. Управлението на една армия е съсрѣдоточено въ главния щ. — **Щабъ-офицери**. Име, което се дава на офицери съ чинъ полковникъ, подполковникъ и майоръ.

Щадѣ. Жалѣ; пестѣ.

Щайеръ (Steyer). Австрийски градъ, ц. на едноименен окрѫгъ, при вливан. на Щайеръ въ Енсъ, 6 килом. на юго-ист. отъ Линцъ (горна Австрия); 16,000 жит. Фабрики за сѣчива, оржия, и др. — Моро, франц. генералъ, побѣдитель на австрийцитѣ при Хоенлинденъ, подписалъ въ Щ. примирие въ 1800. Щ. нѣкога е билъ столица на графство Щ. или Щаръ.

Щандардъ, *герм.* Кавалерийско знаме.

Щати (*Съединени —*). Виж. *Съединени Държави.*

Щатъ, *герм.* Узаконение за състава и заплатитѣ на чиновницитѣ въ всѣко правителствено учреждение.

Щедръ, противопол. на *скжперникъ*. Великодушенъ, расположенъ да дава помощи. — **Щедрость.** Свойството на щедръ.

Щекотливъ. Скокотливъ, гъделичкливъ; деликатенъ.

Щемпеленъ, *герм.* Направенъ, произведенъ отъ щемпелъ. — **Щемпелъ.** 1) Печатъ, орѫдие за полагане печатъ на стоки и др. т. 2) Печатъ, сир. отпечатъкъ: бѣлѣгъ, марка, направена съ щемпелъ.

Щербатовъ (*Мих. Михаилов.*, князъ). Русски историкъ и публицистъ, отъ княжески родъ, който е далъ нѣколцина държавни дѣйци, таенъ съвѣтникъ, сенаторъ, прѣдсѣдатель на камеръ-колегия (1733—1780). Отъ Щ-тѣ трудове по историята забѣлѣжителна е особено неговата *Россійска Исторія*, отъ която 1-й томъ, посветенъ на Екатерина II, излѣзълъ въ 1770 въ Петербургъ въ 4-о, а слѣдъ него до 1772 излѣзли и другитѣ, на брой 15 тома. Тя се простира до Мих. Теодор. и прѣдставлява единъ обширенъ сборникъ записки отъ разни автори и документи, прѣдадени съ необикновена точность. Други Щ-ви забѣлѣж. съчин. сж *О старыхъ степеняхъ чиновъ въ Россіи* (Москва, 1784), *Царств. книга* (СПБ., 1774), *Журналъ или подлин. записка имп. Петра Велик.* (СПБ., 1770—71).

Щерна. Водомѣстилище, въ което се събира дъждовна вода, въ мѣста, дѣто често става суша.

Щетинъ (Stettin). Прусски градъ, ц. на Померания, и, слѣдъ Данцигъ, най-важното пристанище на Прусия, на Одеръ, 60 килом. на сѣв.-ист. отъ Берлинъ, съ който е свързанъ по желѣзница; 146,000 жит., отъ които 6,000 католици и 3,000 евреи; останалитѣ протестанти. Арсеналъ. Кралевски площадъ, украсенъ съ статуитѣ на Фридриха II и Фридриха Вилхелма III. Корабостроителници. Голѣмитѣ параходи се спиратъ въ Свинемунде. Фабрики за сукна, копринени платове, кожи, бира и др. Щ. е пристанището, отъ дѣто се испращатъ главно въ други страни произведенията, естествени и искуствени, на Силезия. Жито, дърва и ракия съставятъ главния износъ. — Щ., староврѣм. Sedinum, по-сетнѣ Stettinum, е отъ словѣнско происхождение, и търговията му цъвтѣла въ срѣднитѣ вѣкове, когато влѣзълъ въ хансеатическия съюзъ. Тоя градъ е билъ отстѫпенъ на шведитѣ по вестфалския миръ, въ 1648; билъ зетъ отъ брандербургския князъ Фридриха Вилхелма въ 1672; даденъ на Прусия въ 1720.

Щикъ, *полск.* Тристраненъ врѣхлестъ ножъ, който се забива, кога се иска, на устието на пушка; виж. *Байонетъ.*

Щипъ. Градъ въ Македония, въ скопски вил., на р. Брѣгалница, въ западнитѣ поли на Плачковица, 77 килом. на юго-ист. отъ Скопие и 32 килом. на ист. отъ Велесъ, който е на солунско-скопската желѣзница; 20,900 жит., отъ които 10,900 българе христ., 8,700 турци, 800 евреи, 500 цигане (*Кжичовъ*). Градъть

на съ Тифилисъ, Москва и Марсилия; фабрики за дебели кoприненн платове. Мѣдни рудници. Конезаводи за коне отъ карабахското племе; голѣма търговия съ тия коне.

Шютъ (Schütt, у словѣнетѣ *Житни островъ*). Два острова на Дунавъ, между гр. Пресбургъ и Коморнъ. *Голѣми* Ш. има около 90 килом. на-дължъ и 15—30 килом. на-ширъ; състои главно отъ плодородни земи, които произвождатъ жито и овощия. Жителитѣ се поминуватъ съ земедѣлие и градинарство, а сѫщо и съ скотовъдство и риболовство. О-въ Голѣми Ш. принадлежи по-голѣмата часть на пресбургския комитатъ, останѫлата часть на комитататѣ коморнски, раабски и визелъ-бургски. Повече отъ 200 населени точки, съ маджарско население. На юго-источния край е расположенъ Коморнъ. Въ пресбургския комитатъ се числи гр. *Зомерейнъ* или *Шоморя*, извѣстенъ по побѣдата на ген. Райшаха надъ унгарскитѣ възстанници прѣзъ юн. 1849, и мѣстото *Бишофсдорфъ*, дѣто въ 1709 австрийцитѣ разбили войската на Ракоци. — *Малки* Ш., който се намира срѣщу срѣдата на *Голѣми* Ш., е всичко 45 килом. на-дължъ. Принадлежи на визелбургския и раабския комитати.

Щ.

Щабсъ-капитанъ, *герм.* Воененъ чинъ по-доленъ отъ капитанъ, подкапитанъ. — **Щабсъ-ротмистръ**. Кавалерийски чинъ, който отговаря на щабсъ-капитанъ въ пѣхотата.

Щабъ, *герм.* Мѣстото на управлението въ армия, въ нейнитѣ различни части и въ други мѣста по военното вѣдомство. Въ *корпусенъ* щ. се съсрѣдоточава главното управление на работитѣ на цѣлия корпусъ; въ *дивизионния* щ., управлението на дивизията. *Полковий* щ. състои отъ командира на полка и др. Управлението на една армия е съсрѣдоточено въ главния щ. — **Щабъ-офицери**. Име, което се дава на офицери съ чинъ полковникъ, подполковникъ и майоръ.

Щадъ. Жалъ; пестъ.

Щайеръ (Steyer). Австрийски градъ, ц. на едноимененъ окржгъ, при вливан. на Щайеръ въ Енсъ, 6 килом. на юго-ист. отъ Линцъ (горна Австрия); 16,000 жит. Фабрики за сѣчива, оржжия, и др. — Моро, франц. генералъ, побѣдитель на австри[illegible] Хоенлинденъ, подпи[illegible] примирие въ 1800. [illegible] билъ столица на гр[illegible] Щаръ.

Щандардъ, *герм.* Кавалерийско знаме.

Щати (*Съединени* —). Виж. *Съединени Държави.*

Щатъ, *герм.* Узаконение за състава и заплатитѣ на чиновницитѣ въ всѣко правителствено учреждение.

Щедръ, противопол. на *скжперникъ.* Великодушенъ, расположенъ да дава помощи. — **Щедрость.** Свойството на щедръ.

Щекотливъ. Скокотливъ, гъделичкливъ; деликатенъ.

Щемпеленъ, *герм.* Направенъ, произведенъ отъ щемпелъ. — **Щемпелъ.** 1) Печатъ, орѫдие за полагане печатъ на стоки и др. т. 2) Печатъ, сир. отпечатъкъ: бѣлѣгъ, марка, направена съ щемпелъ.

Щербатовъ (*Мих. Михаилов.,* князъ). Русски историкъ и публицистъ, отъ княжески родъ, който е далъ нѣколцина държавни дѣйци, таенъ съвѣтникъ, сенаторъ, прѣдсѣдатель на камеръколегия (1733—1780). Отъ Щ-тѣ трудове по историята забѣлѣжителна е особено неговата *Россійска Исторія,* отъ която 1-й томъ, посветенъ на Екатерина II, излѣзълъ въ 1770 въ Петербургъ въ 4-о, а слѣдъ него до 1772 излѣзли и другитѣ, на брой 15 тома. Тя се простира до Мих. Теодор. и прѣдставлява единъ обширенъ сборникъ записки отъ разни автори и документи, прѣдадени съ необикновена точность. Други Щ-ви забѣлѣж. съчин. сѫ *О старыхъ степеняхъ чиновъ въ Россіи* (Москва, 1784), *Царств. книг* (СПБ., 1774), *Журналъ или н[illegible] лин. записка имп. Петра В[illegible]* (СПБ., 1770—71[illegible]

Щерна. [illegible]

което се събира дъждовна вода, въ мѣста, дѣто често става суша.

Щетинъ (S t e t t i n). Прусски градъ, ц. на Померания, и, слѣдъ Данцигъ, най-важното пристанище на Прусия, на Одеръ, 60 килом. на сѣв.-ист. отъ Берлинъ, съ който е свързанъ по желѣзница; 146,000 жит., отъ които 6.000 католици и 3,000 евреи; останѫлитѣ протестанти. Арсеналъ. Кралевски площадъ, украсенъ съ статуитѣ на Фридриха II и Фридриха Вилхелма III. Корабостроителници. Голѣмитѣ параходи се спиратъ въ Свинемунде. Фабрики за сукна, копринени платове, кожи, бира и др. Щ. е пристанището, отъ дѣто се испращатъ главно въ други страни произведенията, естествени и искуствени, на Силезия. Жито, дърва и ракия съставятъ главния износъ. — Щ., староврѣм. S e d i n u m, по-сетнѣ S t e t t i n u m, е отъ словѣнско происхождение, и търговията му цъвтѣла въ срѣднитѣ вѣкове, когато влѣзълъ въ хансеатическия съѭзъ. Тоя градъ е билъ отстѫпенъ на шведитѣ по вестфалския миръ, въ 1648; билъ зетъ отъ брандербургския князъ Фридриха Вилхелма въ 1672; даденъ на Прусия въ 1720.

Щикъ, *полск.* Тристраненъ връхлестъ ножъ, който се забива, кога се иска, на устието на пушка; виж. *Байонетъ.*

Щипъ. Градъ въ Македония, въ скопски вил., на р. Брѣгалница, въ западнитѣ поли на Плачковица, 77 килом. на юго-ист. [illegible] Скопие и 32 килом. на ист. [illegible] есъ, който е на [illegible] ката желѣзница; [illegible] ъ които 10,[illegible] 8,700 тур[illegible] [illegible]игане (К[illegible]

има хубаво мѣстоположение и е доста търговски и събуденъ. Търговия главно съ жито и афионъ, който се добива въ долината на Брѣгалница. Топли минерални извори. Развито население, което поддържа добри училища. Щ. е билъ изгоренъ, както Скопие и Велесъ, въ турско-австрийската война въ 1688—9. — Щипската каза има 49,607 жит., отъ които 22,492 българе христ., 25,675 турци, 800 евреи, 640 цигане (*Кжнч.*).

Щирия (нѣмск. Steiermark, фр. Styrie). Область въ Австро-Унгария, която минува съ името дукство и има за прѣдѣли: на сѣв. дукство Салцбургъ и архидукство Австрия, на ист. Унгария, на югъ Кроация и Илирия, на зап. Тиролъ. Простр. 22,354 чет. килом. и насел. 1,400,000 жит. (нѣмци и словѣне). Въ 1857 нѣмцитѣ въ Щ. прѣсмѣтали 63.4%, словинцитѣ—34.8%, а въ 1890 нѣмцитѣ прѣсмѣтали 67.8%, а словинцитѣ—32.1%. Щ. е населена сравнително по-малко отколкото другитѣ области на Австрия. Гл. гр. *Грацъ*. Дѣли се на три окржга: грацски, брюкски и марбургски. Мѣстополож. е високо и планинско; прѣзъ страната минуватъ норическитѣ Алпи въ 3 бръда, а Кранийскитѣ се простиратъ на юго-ист., между Драва и Сава. Гл. рѣки: Муръ, Драва, Сава и Енсъ. Земята е богата съ сребърни, мѣдни, цинкови, желѣзни руди. Фабрики за стъклени прѣдмѣти, сукна и др. Усъвършенствувано земедѣлие. Земедѣлието, скотовъдството и рударството сж главнитѣ занятия на жителитѣ. Езера изобилни съ риба и гори богати съ дивечъ. Университетъ въ Грацъ.—Щ., часть отъ Норика и отъ Панония, принадлежала на римлянетѣ, на остготитѣ, на аваретѣ, на вендитѣ, минжла подъ владичеството на Карла Велики, който я раздѣлилъ на нѣколко графства. Слѣдъ смъртьта на тоя императоръ българетѣ и унгарцитѣ опустошавали тая страна прѣзъ IX-и и X-и вѣкъ. Ала старитѣ графства, създадени отъ Карла Велики, продължавали да сжществуватъ и най-сетнѣ въ 1180 образували едно независимо дукство. Отъ 1192 това дукство принадлежало по наслѣдство на австрийско-бабенбергския домъ, сѣтнѣ на чешския краль Огокара, и най-сетнѣ на хабсбургитѣ. Силно распространеното протестантско учение било потъпкано въ 1598 отъ Фердинандъ II. Виж. Мухаръ, Geschichte des Herzegth Steierm.

Щитъ. Единъ видъ оржжие за отбрана въ старо врѣме, имало е формата на врътникъ.

Щралзундъ (Stralsund). Прусски градъ, въ Померания, 240 килом. на сѣв. отъ Берлинъ, на Геленъ, протокъ, който отдѣля о-въ Рюгенъ отъ материка; 34,000 жит. Силно укрѣпено мѣсто, нѣкогашенъ гл. градъ на шведска Померания. Арсеналъ. Голѣма търговия съ жито и дърва. Захарни фабрики, тютюнопроботилници и др. Щ. има много сгради, църкви и други, отъ срѣднитѣ вѣкове. Тоя градъ, основанъ въ 1209, влѣзълъ въ хансеатическия сжзъ въ 1242. Валенщайнъ напразно го обсаждалъ въ 1628. Вестфалский миръ го далъ на Швеция, въ 1648; брандебургский князъ го зелъ въ 1678. Карлъ XII издържалъ тамъ прочута обсада (1713—1715). Фран-

цузетѣ зели Щ. въ 1809; той принадлежи на Прусия отъ 1815.

Щраусъ (Давидъ - Фридрихъ Strauss). Знаменитъ германски писатель (1808—1874). Изучвалъ богословието въ Тюбингенъ. Въ 1830 викарий. Въ 1831 отишелъ въ Берлинъ да слуша Хегеля, въ 1835 въ Тюбингенъ излѣзла книгата, която го прославила; *Животътъ на Иисуса, критически обработенъ* (4-о изд. въ 1840). Тая книга породила огромна полемическа литература; нейното ново, обработено за народа издание въ 1864 (8-о изд. въ 1895) е прѣведено на много европейски езици. Отговоритѣ на Ш-тѣ противници сж напечатани подъ загл. Streitschriften (Полемически съчинения). Въ 1835 го уволнили отъ длъжность. Той е написалъ още критика: *За бренното и трайното въ християнството.*

Въ 1839 Щ. билъ поканенъ въ Цюрихъ за професоръ на догматиката, нъ въ кантона се подигнѫлъ шумъ, и противницитѣ достигнѫли своето. Още прѣди да постѫпи на длъжность Щ. билъ уволненъ съ пенсия 1000 лева. Въ 1841 се оженилъ за пѣвица А. Шебестъ, нъ послѣ се развелъ съ нея. Вторий му капиталенъ трудъ е: *Християнското вѣроучение въ неговото историческо развитие и борбата му съ найновата наука* (1840—1, т. 2). Въ 1847 издалъ: *Единъ романтикъ на пръстола на Цезаритѣ или Юлианъ Отстѫпникътъ* (иронически паралелъ на Юлиана съ прусския краль Фридриха Вилхелма IV). Въ 1858 излѣзли неговитѣ богословско - политически рѣчи. Избранъ въ вюртембергския ландтагъ, ненадѣйно минѫлъ на страната на консерваторитѣ и извикалъ тутакси недовѣрие отъ страна на избирателитѣ, а послѣ сложилъ мандата. Друго Щ-во съч. е *Волтеръ.*

Щ-тѣ трудове сж издадени събрани отъ Целера (11 т. Бонъ, 1876—78; отдѣлни томове сж се прѣиздавали послѣ много пѫти). По-късно Целеръ издалъ неговитѣ Ausgewahlte Briefe (Бонъ, 1895). Виж. E. Zeller, David Fr. Strauss in seinem Leben und seinem Schriften geschildert (Бонъ, 1874); сѫщий, статия въ I т. на негов. Vorträge; Lang, D. Fr. Str. (Лайпц., 1874); Hausrath, D. Fr. Str., und die Theologie seiner Zeit (Мюнх., 1876—78, 2 т.; най-цѣнната биография и оцѣнка за Щ-то истор. значение); Eck., D. Str. (Щутгартъ, 1899); Zeller, Gesch. d. deutschen Philosophie; Lang въ рус. прѣв. *Исторія матеріализма*; Н. К. Михаиловскій, *Идеализмъ, идолопоклонство и реализмъ* (въ *Отеч. Зап.* 1873; прѣпечатано въ IV т. на неговитѣ *Сочин.*, СПБ., 1897).

Щраусъ (*Иоханъ*). Герм. композиторъ и капелмейстеръ (1804—1849), родоначалникъ на цѣла плеада отлични композитори на музика за дансове. Написалъ е 249 бални дансове. Пълно издание 7 т. (за фортепиано). — Иоханъ Щ., синъ на прѣдишния (род. въ 1825) капелмейстеръ и композиторъ, нареченъ краль на валсоветѣ, авторъ на повече отъ 500 нумера дансувална музика. Особено сж извѣстни валсоветѣ: An der schönen blauen Donau, Künstlerleben, Wiener blut; нему принадлежи сѫщо музиката въ оперетитѣ:

Цигански баронъ, *Калиостро*, *Римски карнавалъ* и др. Виж. Johann Strauss's musicalische Wanderung durch das Leben.

Щрафирамъ, *герм.* Глобявамъ. — **Щрафъ**. Глоба.

Щросмайеръ (Иосифъ Strossmayer). Знаменитъ хърватски патриотъ, католич. епископъ, род. въ Осѣкъ (Славония), починѫлъ въ Дяковаръ (1815—1905). По бащина линия отъ нѣмско потекло (дѣдо му, родомъ отъ Линцъ въ Горна Австрия, въ началото на по-миналия вѣкъ се заселилъ въ Осѣкъ). Синъ на заможенъ баща, свършилъ блѣскаво пещенския университетъ като докторъ на философията. По него врѣме въ Пеща живѣлъ извѣстний чешки поетъ-панславистъ Коларъ, когото Щ. често посѣщавалъ. Тоя родолюбецъ и съ стиховетѣ си и съ учението си ималъ голѣмо влияние надъ младия хърватинъ, както и на сънародника му Гая (виж. това име). Щ., ржкоположенъ по причина на тѣлесна слабость въ 1838, постѫпва отъ 1840 до 1842 въ висшето богословско училище въ Вѣна, дѣто добива съ отличие титлата докторъ на богословието. Слѣдъ това става тутакси професоръ на дяковарската семинария; на епископския чинъ билъ повишенъ въ 1849. Добилъ въ епархията си, която включва и Сърбия, голѣмо влияние, и станѫлъ водитель на хърватската народна партия. За да противодѣйствува на понѣмчването, на което били изложени неговитѣ сънародници, най-вече въ училищата чрѣзъ нѣмски учители, той трѣбвало прѣди всичко да приготви добри учители хървате. За тая цѣль основалъ въ Дяково преparандия (педагогич. училище). Нему се дължи още отварянето на много начални училища, на една семинария за бошняцитѣ (назначена да ги отърве отъ иезуититѣ), възстановението на илирийския капитулъ Санъ-Жироламо въ Римъ, основаването на загребския университетъ и на загребската академия, създаването на драгоцѣнна картинна галерия (която легнѫла на Щ. 1 милионъ лева), завѣщана на тая академия, построението на една съборна църква въ Дяковаръ и др.

Щ. е обширно извѣстенъ въ свѣта по откровеностьта си прѣдъ Ватиканския Съборъ, въ 1870, относително догмата за непогрѣшимостьта на папата; прѣдъ пристрастието въ разискванията той напуснѫлъ Римъ, безъ да иска да припознае тая догма. Въ австрийския райхсратъ, въ чийто съставъ влизалъ отъ 1860, билъ на страната на федералиститѣ, и поддържалъ правата на народноститѣ. Отъ унгарско-хърватското съглашение насамъ той се оттеглилъ отъ политическия животъ. Въ 1881 се подчинилъ на прогласената и приета догма за папската непогрѣшимость и устроилъ словѣнско поклонничество въ Римъ. Между това, добилъ въвождането на литургията на хърварски езикъ.

На Щ. се дължи обнародването на важни съчинения, като: Monumenta Slavorum meridionalum historiam illustrantia (Римъ, 1863); сборници отъ пѣсни, книги за народно четене и др. За Щ-то съчувствие съ напрѣдъка на всички словѣне виж. *Миладинови*. Покрай заслугата, която е направилъ на народа ни съ издаване-

то на Миладиновитѣ пѣсни, Щ. ни е заслужилъ още повече като е подсѣтилъ Константинъ Миладинова да издаде събранитѣ си пѣсни съ *български букви*. Когато пръвъ пѫть Константинъ показалъ на Щ. въ Вѣна тия пѣсни тѣ били написани съ гръцката азбука.

Емилъ де Лавеле, който е посветилъ на Щ. най-хубави думи, ето какъ го характеризира: „Въ Щ. се съчетаватъ добродѣлителѣ на светецъ и вкусоветѣ на художникъ. Нъ всѣко лично чувство за него не сѫществува: и егоизмъ, самолюбие! Цѣлий му животъ е всѣкидневно самоотвержение; у него нѣмаше нито една мисъль, която да не бѣ обърнѫта къмъ благото на нему подобнитѣ и къмъ бѫднината на неговата страна. Отъ ония доходи, съ които е разполагала неговата епископия, нищо не се е иждивявало за прѣдмѣти на раскошъ или за лични наслади. Ала прѣдположете тоя имотъ въ рѫцѣтѣ на нѣкой знатенъ господарь отъ мирянетѣ, — никаква религия! Произведението на почвата вмѣсто да произведе центръ на образованостьта, би било распиляно по Пеща или Вѣна по суетни удоволствия, по гощавки, балове, екипажи, богати тоалети, можеби по игра на карти или на още прѣдосѫдителни развлѣчения“.

За Щ. въ нашата книжнина е писано: една статия въ *Лѣтоструя* за 1873 отъ Г. Беневъ; нѣколко спомени отъ една лична срѣща отъ Д-ръ Ив. Шишмановъ въ *Български Прѣгледъ*, въ год. V (1899), кн. VI; една статийка за Миладиновитѣ пѣсни и Щ. въ *Периодич. Спис.* 1885, кн. XVI, и една статия по случай Щ-та смъртъ въ сп. *Свѣтлина*, год. XIII (1903), кн. V.

Щулцъ, *герм.* Пристройка отъ страна въ задницата на корабъ.

Щурвалъ, *герм.* Колело, забито въ валъ, съ което въ корабъ даватъ движение на кормилото.

Щурманъ, *англ.* Звание на морската служба, корабоводачъ; специалностьта му: да изучва мѣстата въ всички морета; да умѣе да оправя кормилото; да изучва астрономически и други наблюдения за опрѣдѣлине географически мѣста, състоянието на хранометри, мѣстото на кораба на хартата и др. Въ разнитѣ държави за приготвяне щ. има особени училища; такъви въ Русия има въ Кронщатъ и Николаевъ.

Щурмувамъ. Виж. *Щурмъ*.

Щурмъ, *герм., англ.* Пристѫпъ, рѣшително нападение на обсадено мѣсто въ врѣме на война; **щурмувамъ**, нападамъ съ пристѫпъ.

Щутгартъ. Столица на кралство Вюртембергъ, въ долината на Незенбахъ, който се влива въ Некаръ 6 килом. отъ града, 208 килом. на сѣв.-зап. отъ Мюнхенъ, 62 килом. на юго-зап. отъ Карлсруе, 585 килом. на ист. отъ Парижъ; желѣзници за Улмъ, Елвангенъ, Хайлбронъ, Карлсруе; 176,699 жит. (1900). Фабрики за покѫщнини, пиана, скѫпоцѣнни украшения, бои, захарь, аптекарски произведения; 25 книгопечатници и голѣма търговия съ книги. Тѣсни улици; прѣдградията сѫ по-съврѣменни и доста красиви, най-хубавата улица е *Грабенъ*. Дворецътъ на краля е въ прѣдградието Еслингенъ, на една широка улица, която съ дървесата си образува алей; въ тая улица се намиратъ много

статуи. Отъ другитѣ сгради, забѣлѣжителни сѫ: старий дворецъ, сега правителственъ домъ, църквата и операта. Библиотеката съдържа 300,000 тома и 9,000 Библии на 80 езика. Академия, въ която се е училъ Шилеръ. Щутгартската гимназия е забѣлѣжителна по обсерваторията си и богатата си сбирка физически и математически инструменти. Политехническо училище; ветеринарно училище. Една хубава статуя, която прѣдставлява Шилера, е въздигнѫта на кралевския площадъ. Щ. е родното мѣсто на *Хегела* Въ околностьта на Щ. сѫ замъцитѣ на *Розенщайна* и *Осамотений* замъкъ. — Името на града се срѣща прѣвъ пѫть въ 1229. Той е билъ обсажданъ отъ краль Рудолфа Хабсбургски въ 1286—87, когато изглежда да е билъ укрѣпено мѣсто. Между 1634—38, около 9,000 души умрѣли отъ чумата; прѣзъ войнитѣ на Лудовика XIV, Щ. е билъ прѣзиманъ три пѫти; и пакъ въ 1796, 1800 и 1801.

Ю.

Юба. Нумидийски краль, синъ на Хиепсала II, Мисиписовъ прѣвнукъ, държалъ страната на Помпея въ борбата му съ Цезаря. Въ 49 прѣди Р. Х. Ю., заедно съ Атия, Вария, истрѣбилъ 2 легиона, подъ прѣдводителството на Цазарева легатъ Квинта Куриона, нъ въ 46 билъ разбитъ отъ Цезаря въ битвата при Танея и лишилъ себе си отъ живота.

Юбилей, *евр.* Въ старо врѣме у евреитѣ, по вѣтхозавѣтния законъ, празденство, което настава̀ло слѣдъ всѣки 50 години и въ което робетѣ отъ еврейско происхождение добивали свобода, прощавали се дълговетѣ, и заложени и продадени земи се връщали на прѣдишнитѣ владѣлци или наслѣдници. Ю. траялъ една година, прѣзъ което царували миръ и веселие. По примѣра на евреитѣ, римокатолич. църква учредила ю., когато прощавала грѣхове. Първата такъва юбилейна година била 1300, въ която папа Бонифаций VIII прощавалъ грѣховетѣ на всички, които дохождали на поклонение въ Римъ. Понеже тия поклонения докарвали добъръ доходъ на папата, въ 1343 Климентъ VII заповѣдалъ да се празднува ю. слѣдъ всѣки 50 години, въ 1389 Урбанъ VI слѣдъ всѣки 33, и най-сетнѣ въ 1470 Павелъ II слѣдъ всѣки 25 години. Споредъ лѣтописцитѣ, броятъ на поклонницитѣ въ Римъ прѣзъ всѣка юбилейна година никога не падалъ по-долу отъ 200,000, а по-нѣкога достигалъ до 1,000,000. Павелъ II, макаръ и да скѫсилъ срока на юбилейния праздникъ, обявилъ еднакво богоугодно и поклонението на нѣкоя особена църква въ отечеството на поклонницитѣ. Отъ тогава поклоненията

въ Римъ прѣзъ юбилейнитѣ години постепенно сѫ омалѣвали. Понѣкога папата заповѣдва *извънреденъ* ю., като по случай възкачването си на прѣстола и др. Виж. Paulus, Geschichte und rechitliche Prüfung des Gubelablasses (Хайдел., 1825).

Ю. се наричатъ и празденства въ паметь на 100, 50 или 25-годишнината отъ едно важно събитие, станѫло въ живота на едно лице, едно учреждение, или единъ народъ. — **Юбиларъ**. Лицето, въ чиято честь е устроено празденството ю.

Ювеналъ (*Децій*). Римски сатирически поетъ, род. въ Аквинумъ, въ Абруци, около 42 слѣдъ Р. Х., умр. въ Египетъ, въ 121; училъ се въ Римъ при граматика Фронтона и при Квинтилиана. Ю., адвокатъ, почнѫлъ да пише сатири, когато билъ на 40 год.; отъ тѣхъ до насъ сѫ дошли само 16, които захващатъ самото първо мѣсто въ сатирическата литература, и сѫ безцѣнни като картини на римския животъ въ врѣме на империята. Въ царуването на Адриана, Ю., по интригитѣ на едного отъ шутоветѣ на императора, билъ испратенъ въ Египетъ, дѣто му дали доста голѣма служба.

Ю. е важенъ за изучване частния, семейния, вѫтрѣшния битъ на староврѣменнитѣ, за който до насъ сѫ дошли изобщо най-скудни свѣдѣния. Неговитѣ сатири служѫтъ като необходимо допълнение на Тацитовата история, както Аристофановитѣ комедии допълнуватъ Тукидитовата история. Ю., като отстѫпя Хорацию въ простотата на изразяването и тънкостьта на присмѣха, надминува го съ ѣдкостьта и изразителността затова, защото, по собственото му признание, негодуването го направило поетъ. Той не описва нравитѣ, подобно на Хорация, нъ ярко изобразява порокитѣ на тогавашното общество, дѣто грубата нравственость, всевъзможнитѣ низости и прѣдателства, отравянията и нечутитѣ распѫтства не се имали вече за срамотни работи. Често Ю-тѣ картини до толкова сѫ вѣрни, че възмущаватъ чувството на срамежливостьта; ала пакъ неговитѣ сатири изобилватъ съ дълбокомислени поучения и съ такъви рѣзки чърти, които останѫтъ ли веднажъ въ паметьта, скоро не могѫтъ се изгладя. Ю-тѣ съчинения, съ многобройни коментарии, сѫ издавани много пѫти отъ врѣмето на европ. Възраждане (XV-и вѣкъ), и както до това врѣме, така и послѣ, до когато латинский езикъ е билъ литературний езикъ на европейцитѣ, сѫ се чели ревностно за тѣхния възвишенъ и вдъхновенъ топъ; мнозина наричали Ю. тогава e t h i c u s, а единъ поетъ е писалъ, че Ювеналу вѣрватъ повече отколкото на пророкъ (m a g i s c r e d u n t J u v e n a l i, q u a m d o c t r i n a e p r o p h e t a l i). Сега между най-добритѣ излания на Ю. сѫ Riperli-вото (Лайпц., 1819), прѣпечатано съ бѣлѣжки въ Lemaire-овата сбирка, Jahn-то критическо издание, прѣгледано отъ Buecheler (Берлинъ, 1893), и Фридлендеровото (Лайпц., 1895); (на французски Achaintre-вото (Парижъ, 1821, 2-о изд.); на англ. Mayor-вото (Лондонъ, 1872—81), и Lewis-овото (съ прозаически прѣводъ, 1882); на нѣмск., Weidner-овото (Лайпцигъ, 1889, 2-о изд.). На франц. Despois е далъ единъ прѣводъ често прѣвъзхо-

денъ. Русски прѣводи: Фетовъ (Москва, 1885; виж. и книгата на А. В. Олсуфьевъ, *Ювеналъ въ переводѣ Фета*, СПБ., 1886). Главний ржкописъ на Ю. — IX вѣкъ — се пази въ библиотеката на медицинското училище въ Монпелие, за което се нарича Montepessulanus, па ипо-често Pithoeanus, по името на едного отъ прѣдишнитѣ му владѣлци, Петръ Питъ. Виж. Hild, Notes biographiques (Парижъ, 1884).

Югурта. Нумидийски царь, Масинисовъ внукъ. Вуйка му Миципса, като умиралъ (въ 118 прѣди Р. Х.), раздѣлилъ царството си между двамата си синове, Адхербала и Хиемпсала, и Ю.—Ю. убилъ Хиемпсала; Адхербалъ се обърнжлъ за помощь къмъ Римъ. Ю. подкупилъ римскитѣ пълководци, па убилъ и Адхербала. При убиването на Адхербала били убити и много римляне въ Цирта, дѣто билъ обсаденъ Адхербалъ. По настояването на бждящия народенъ трибунъ Гай Мемний въ 110 римлянетѣ начежли война съ Нумидия и, въпрѣки сполукитѣ на консулъ Калпурний Бестий, Ю. останжлъ неврѣдимъ, като подкупилъ тоя консулъ. Мемний, като станжлъ трибунъ, повикалъ Ю. да отговаря въ Римъ. Ю. дързостно се явилъ въ Римъ, дѣто изново подкупувалъ когото можалъ, и достигнжлъ да убие въсамия Римъ братовчеда си Масива. Войната била неизбѣжна. Като напущалъ Римъ, Ю. въскликнжлъ: О! продажни граде! Ти цѣлъ ще погинешъ, стига само да си намѣришъ купувачъ!“ Войната първенъ била несполучлива за Римъ, римската войска дори очистила Нумидия; нъ когато се испратихъ въ 109 Цецилий Метелъ, римлянетѣ одържали връхъ, и Ю. побѣгнжлъ при тестя си мавританския царь Покха. Между това, намѣсто Метела се назначилъ Марий (виж. това име), който разбилъ и двамата царе, слѣдъ което Покхъ прѣдалъ Ю. Ю. заедно съ двамата си синове въ вериги билъ докаранъ въ Римъ и украсилъ Мариевия триумфъ, билъ хвърленъ въ подземна тъмница и умрѣлъ отъ гладна смъртъ. Виж. Салюстий, *За югуртинската война*.

Югъ. Една отъ 4-тѣ посоки, противоположна на *сѣверъ*. — **Юженъ.** На югъ отъ насъ, или къмъ югъ, или който се намира въ южното полукжбо; който иде, който духа отъ югъ. — *Южна широчина*, отъ равноденствника къмъ южната ось на земята. — *Южни растения*, на южна Европа, или тропически. — **Юго-истокъ**, страна насрѣдъ между югъ и истокъ. — **Юго-западъ**, страна насрѣдъ между югъ и западъ. — *Юго-източенъ*, *юго-западенъ*.

Юдоль. Долина.

Юзгатъ. Укрѣпенъ градъ въ азиятска Турция, въ сивасски вилаетъ и на сѣв.-ист. отъ Сивасъ, при политѣ на стръмни планини, на вис. 1,792 метра, близо до дѣсния брѣгъ на Делидже-Ирмакъ; сѣдалище на санджакъ; 22,000 жит. (повечето гръци). Житна търговия въ ржцѣтѣ на арменци и евреи. Стара крѣпость; джамия, построена по образеца на Св. София.

Юкатански протокъ, между полуостровъ Юкатанъ и о-въ Куба; съединява Антилско море съ Мексикански заливъ.

Юкатанъ. Голѣмъ полуостровъ въ срѣдна Америка и една отъ държавитѣ на република Мекси-

о, на югъ отъ Мексикански за-ивъ; 445 килом. на-длъжъ и 280 килом. на-ширъ; 650,000 жит. (юкатекси), отъ които само 1/6 испанци, останалитѣ индийци. Климатътъ е твърдѣ горещъ. Всичкитѣ тропически плодове растѫтъ тамъ въ изобилие, нъ главното богатство на Ю. сѫ гори отъ червено дърво, които растѫтъ най-вече по източния му брѣгъ. Сѣдал. на управл. на Ю. е гр. *Мерида*. Въ новитѣ врѣмена Ю. е обърналъ па себе си всеобщо внимание съ откриването въ него на многобройни развалини отъ стари сгради и градове. Въ врѣме на испанското покорение, начето въ 1527 отъ Франциско де-Монтесо, Ю. състоялъ отъ седемь държави. Ю. се е намиралъ много врѣме въ борба съ Мексико и два пѫти се е отдѣлялъ отъ него, въ 1829 и 1845. Виж. Stephens: Incidents of travel in Iucatan; Walpeck, Voyage pittoresque dans Iucatan; Peller, Reisen in Mexico von 1845—1848.

Юлиански календаръ. Календаръ, прѣобразуванъ отъ Юлия Цезаря. Виж. *Календаръ* (юлиански).

Юлианъ (*Флавий*), **Вѣроотстѫпникътъ.** Римски императоръ, отъ 361 до 363 слѣдъ Р. Х.; род. въ 331, синъ на Юлия Констанция, брата на Константина Велики. Прѣзъ гонението, подигнато срѣщу рода му отъ Константиновий синъ Констанция II въ 338, Ю. билъ испратенъ при роднината му Евсевия, епископъ на Никомидия и глава на арианската ересь. Тамъ той се покръстилъ. Нъ калугерското въспитание, дадено нему, възбудило у него отвращение къмъ християнството и любовь къмъ гръцката философия и поезия; и той се върналъ пакъ въ езичеството. По милостьта на съпругата на Константина II, той се възвисилъ; въ 335 въ Миланъ билъ провъзгласенъ цезарь и добилъ управлението на Галия; въ 361, слѣдъ смъртьта на Констанция, билъ провъзгласенъ августъ и ознаменувалъ царуването си съ справедливость и искоренението на много злоупотрѣбения. Въ отношение къмъ християнетѣ, Ю. дѣйствувалъ жестоко; въ негово врѣме станало най-силното гонение срѣщу тѣхъ. Той умрѣлъ въ една война съ персянетѣ въ 363. Ю., съ основателно образование, билъ и плодовитъ писатель. Една сбирка отъ съчиненията му сѫ издали Мартиниусъ и Контокларъ въ Парижъ (1583), Петавинъ (1830) и др. Виж. Rendall, The Emperor Julian: Paganism and Christianity (Кимбриджъ, 1879; въ това съчинение се намира пълна библиография за Ю.); Naville, Julien l' Apostat et sa philosophie du polythéisme (Парижъ, 1877); Schulze, De Juliani philosophia et moribus (1839); Semisch, Julian der Abtrünnige (Бреславъ, 1862). Rhode, Gesch. der Reaction Kaiser Julians (Иена, 1877); G. Boissier, La fin du paganisme (т. I, 1894; има русски прѣводъ); P. Allar, Julian l' Apostat (3 т., Парижъ, 1900—3; съ богати литературни насочвания). Между общитѣ истории виж. Gibbon-вата (History of the Decline and Fall of the Roman Empire, т. II, гл. 19, 22, 23; т. III, гл. 24,

Bury-вото англ. издание; има русски прѣводъ) и Duruy-вата.

Юлий. Седмий мѣсецъ въ годината. Тоя мѣсецъ въ началото римлянетѣ наричали Квинтилисъ (Quintilis), защото билъ 5-й въ годината, която начевала тогава отъ мартъ; нъ Маркъ Аврелий въ врѣме на консулството си заповѣдалъ, занапрѣдъ тоя мѣсецъ да се нарича ю., въ честь на Юлия Цезаря. Тоя мѣсецъ билъ посветенъ Юпитеру, и прѣдставлявали го въ видъ на голъ човѣкъ, комуто всичкитѣ членове сѫ запалени отъ слънцето, съ червеникави на главата косми, че държи кошница съ черници — плодъ, що узрѣва подъ знака Лъвъ, въ който слънцето влиза прѣзъ тоя мѣсецъ.

Юлий. Име на 3 папи: — Ю. I, папа отъ 337 до 352; Ю. II, отъ 1503 до 1513, синъ на неизвѣстни родители, покровитель на наукитѣ и искуствата. Въ 1508 сключилъ съ германския императоръ Максимилиана, съ Фердинанда Католика, испански краль, и съ Людовика XII, съѭзъ въ Камбре, за да дѣйствуватъ заедно срѣщу Венеция; нъ скоро сключилъ съ Венеция свещенъ съѭзъ срѣщу Франция, самъ водилъ тая война и дори приелъ на своя служба една спомагателна войска турци; въ 1512 билъ разбитъ при Равена отъ французския пълководецъ Гастонъ де Фоа, ала продължавалъ да дѣйствува срѣщу Франция до смъртьта си (1513). — Ю. III, отъ 1550 до 1555; кардиналъ въ врѣме на Триденския съборъ, на който бранилъ правата и властьта на папата, а като станѫлъ папа, влѣзълъ въ борба съ Венеция за инквизицията и залѣгалъ да присъедини несторианцитѣ на римската църква.

Юлъ. Виж. *Арканъ.*

Юморъ, *англ.* Весело, шеговито духорасположение, което умѣе да съглежда и да искарва на-явѣ рѣзко, нъ безобидно странностьта на нравитѣ и обичаитѣ: *Гоголевий неподражаемъ* ю.; у *насъ Алеко Константиновъ остава пръвъ по* ю. — **Юмористически.** Пъленъ съ ю.; който се отнася до ю.: *юмористическа хроника, юмористически характеръ, юмористическа посока на английската писменость.* — **Юмористъ.** Лице съ юмористически умъ: *англичанетѣ сѫ юмористи; много английски писателки сѫ юмористки.* — Отъ английскитѣ юмористи забѣлѣжителни сѫ Дикѫнсъ, Стърнъ, и Суифтъ; отъ нѣмскитѣ Жанъ-Полъ Рихтеръ, Хофманъ, Хайне; отъ русскитѣ Гоголь; първи по врѣме български юмористи сѫ М. Георгиевъ и покойний Алеко Константиновъ, нъ далеко слѣдъ себе си въ своитѣ юмористични скици оставя и М. Георгиева и Алека съ неговия *Бай Ганя* най-новий нашъ юмористъ Елинъ-Пелинъ.

Юмрукчалъ. Виж. *Фердинандовъ връхъ.*

Юнанъ. Китайска область (сѫщи Китай) въ юго-зап.; съ прѣдѣли на сѣв. Сечуанъ, на ист. области Куей-чеу и Куансси, на югъ Анамъ и Бирмания, на зап. Бирмания и Тибетъ. Простр. 317,162 чет. килом. и насел. 11,721,576 жит. Изобщо планинска страна, прѣзъ която минува голѣмото Нанглингско бърдо и, по-на зап., бърдото което отдѣля басейна на Бенгалски заливъ отъ басейна на Китайско море. Главнитѣ рѣки, които всички вървѫтъ къмъ ист. и къмъ югъ, сѫ Кинъ-чакиангъ (горни янгъ-тсе Киансъ), на

сѣв. Муце-Киангъ (Солуанъ), Ланце-киангъ (Меконгъ) и Хунгъ-киангъ (Червена рѣка). Главнитѣ езера сѫ Чингъ-киангъ и Шангъ-коанъ, и езерото наречнно Тианско море. Тая земя е една отъ най-богатитѣ и най-плодороднитѣ въ Китай: дървеса съ скѫпоцѣнна гума, ленъ, лѣковити растения, добри коне, слонове, копривени буби. Много златни, мѣдни, оловни, мраморни и драгоцѣнно-каменни рудници. Тая обл. държи 35,000 войска и се дѣли на 20 окржга. Сѣдал. на управл. *Юнанъ*. Гл. градове: Частунгъ и Тали-фу.

Юнанъ-фу. Китайски градъ, ц. на едноим. область, близо до сѣверния брѣгъ на Тианско море, въ една страна богата съ жито, ленъ, тютюнъ, макъ, овце, кози, говеда и биволи; 60,000 жит. Търговия съ метали; металургически заводи; главно тържище на мѣдьта въ империята; фабрика за губери, покривки и др.

Юнгманъ (Иосифъ Jungmann). Знаменитъ чешски филологъ, род. въ Худлицъ, въ Чехия, умр. въ Прага (1773—1847); свършилъ философския факултетъ въ пражския университетъ, на който станѫлъ професоръ, и отъ 1840 и ректоръ. Първитѣ му литературни трудове били стихотворения на чешски, и единъ образцовъ поетически прѣводъ на Милтоновата поема *Изгубений рай*, напечатана само въ 1811; нъ много по-важни сѫ Ю-тѣ трудове по словѣнската филология, а именно *Чешска Христоматия* (1820) и *История на чешския езикъ и литература* (1825), която е още класическа. Ала най-забѣлѣжителний Ю-въ трудъ е *Чешско-нѣмски рѣчникъ*, въ 5 части (Прага 1835—1840), съставенъ отъ него съ помощьта на нѣкои негови приятели. Тоя трудъ, по дълбокитѣ познания на автора въ езика и по въвършенството на обработката надминува всички подобни съчинения. *Списанието на пражския музей* обнародва въ послѣднитѣ години много Ю-ви писма. Ю. е билъ единъ отъ основателитѣ на пражката *Матица*. Макаръ и да не е игралъ никаква политическа роля, Ю. занимава важно мѣсто между възстановителитѣ на чешската народность. Въ своя класически *Разговоръ за чешски езикъ*, който се появилъ въ Нѣдловия *Чешски Вѣстникъ* (Hlasatel cesky, 1806) Ю. скърби за попѣмчването на чешското слово, сочи на неговия упадъкъ сравнително съ врѣмето на „Златния вѣкъ“, не крие неговата бѣдность и дохожда до заключението, че тоя упадъкъ е едно врѣменно явление, че чехитѣ сѫ длъжни толкова повече да обичатъ и разработватъ родния езикъ, колкото повече го прѣдаватъ; въ езика той вижда първия залогъ на силата и самостойностьта на чехитѣ. *Разговорътъ* произвелъ огромо впечатление на младото поколѣние учени; Шафарикъ и Палацки били много задължени на тая именно статия. Сѫщий характеръ има и другъ Ю-въ разговоръ, дѣто се показватъ прѣдимствата на националнзма прѣдъ космополитизма. Въ тѣсна свръска съ тия статии се намира Ю-вий прѣводъ на онния глави отъ Хердера (виж. това име), въ които Хердеръ прѣдказва великото бѫдѫще на словѣнетѣ. Въ Hlasatel cesky Ю. прѣвождалъ статии по славистиката на извѣстни учени, или полемизиралъ по сѫщитѣ въпроси

Ю., необикновенъ патриотъ, е билъ човѣкъ скроменъ и безкористенъ.

Литература. V. Stulc, Jozef Jungmann (1847); V. Zeleny, Zivot Josefa J. (Прага, 1873—4); O. Jedlicka, Josef J. (Прага, 1873); Н. Задерацкій, Ю. (Киевъ, 1874); Н. Поповъ, *Іосифъ* Ю. (въ *Журн. Мин. Нар. Просв.*, 1873, юл.). Ю-та прѣписка съ разни лица е издадена въ Casopis на чешския музей за разни години, а дребнитѣ му произведения сѫ събрани въ книга: Sebrane drobni spisy versem i prosou (Прага, 1896 и 1873), три части отъ Кобровата *Narodna biblioteka*.

Юнгфрау (Jungfrau). Трети по височина връхъ на финстераргонската група въ бернскитѣ Алпи, една отъ най-красивитѣ планини, на прѣдѣла между Бернъ и Валисъ (4,167 м. вис.).

Юний. Шестий мѣсецъ на годината, въ който слънцето влиза въ знака Ракъ. Римлянетѣ, като посветили тоя мѣсецъ на Меркурия, прѣдставлявали го мѫжъ съвсѣмъ голъ, че сочи съ пръстъ на слънечния часовникъ, въ знакъ на това, че слънцето въ тоя мѣсецъ захваща да се отдалечава отъ насъ. Въ рѫцѣтѣ си държи запалена машала, въ знакъ на жегата, която бива въ това врѣме и узрѣването на плодоветѣ. Задъ него се вижда сърпъ, който означава, че въ тоя мѣсецъ се подкача жатвата. Най-сетнѣ, прѣдъ краката му се намира кошница, напълнена съ най-добри плодове, които зрѣятъ въ топлитѣ страни пролѣть. Нѣкои произвождатъ ю. отъ латинската дума juntus (младежъ), защото билъ посветенъ на римската младежь.

Юнкеръ, *герм.* (отъ *юнгъ*, младъ)· Унтеръ-офицеръ.

Юнона у римлянетѣ, у гръцитѣ *Хера*. Въ гръцко-римското баснословие, богинята царица на небето и съпруга на върховния богъ, Зевса или Юпитера. Хера (господарка), гръцката богиня, била Хроносова и Реина дъщеря, Зевсова сестра и послѣ негова жена. Ревнивостьта ѝ била пословична, и за зла честь твърдѣ добрѣ основана, защото Юпитеръ билъ противното на вѣренъ съпругъ. Тя отмъщавала на съперницитѣ си и на дѣцата имъ. Омиръ прѣдставлява Зевса, че често я наказва; веднажъ ѝ връзалъ рѫцѣтѣ и я повисилъ въ облацитѣ. Ю. е жена съ величествена хубость, най-величавата отъ олимпийскитѣ дами. Като едничката женена богиня въ гръцката митология, тя е и покровителка на брака. Тя имала светилища въ много мѣста изъ Гръция, нъ най-прочутий нейнъ храмъ билъ въ Аргосъ. — Юнона (име отъ сѫщия корень отъ който е Юпитеръ), римската богиня, царица на небето, както гръцката Хера, особено се интересувала въ брака; нъ освѣнь това, тя и закриляла женския полъ отъ люлката до гроба. Нейнитѣ епитети Virginalis (богинята „на дѣвойкитѣ“) и Matrona („на майкитѣ“) показватъ това. Тя била и богиня на цѣломѫдрието и на блудницитѣ било запрѣтено да се докосватъ до нейнитѣ олтари. Освѣнь това, тя минувала и за хранителка на народнитѣ финанси — бдяла надъ народа си като една пестовна майка и въртокѫшница. Нейний великъ праздникъ, matronalia, се празднувалъ на 1-и мартъ. Нейний мѣ-

сецъ (юний) минувалъ за най-благоприятенъ на плодороднитѣ женитби.

Юнона. Една отъ малкитѣ планети въ слънчевата система, забѣлѣжена пръвъ пѫть въ 1804 отъ астронома Хардингтона, въ Гетингенъ. Диаметрътъ й се приема за 2,300 килом., сир. тая планета е около 200 пѫти по-малка отъ земята и отстои отъ слънцето 385,000,000 килом.; до земята понѣкога се приближава на 140,000,000 килом., а понѣкога се отдалечава отъ нея на 630,000,000 килом. Около слънцето се завърта отъ зап. къмъ ист. въ 4 години и 132 деня, по единъ елипсъ, който е по-дългнестъ отъ елипситѣ на всички други планети. Скоростьта на движението й по орбитата си е 18 килом. въ секунда.

Юпитеръ, у гръцитѣ *Зевсъ*. Въ римската митология най-великий отъ боговетѣ, върховното божество на староврѣменнитѣ гръци и римляне; минувалъ за баща на боговетѣ и човѣцитѣ, повелитель на небето и земята, на гръмотевицитѣ, свѣткавицитѣ и всички явления въ небесата; отъ тамъ и произлѣзли разнитѣ му епитети, каквито сѫ pluvius, (дъждодавецъ), tonans (гръмитель), fulminator (молние-хвърлитель) и др. Нъ той притежавалъ още по-високи и по-божествени сили. Бѫдѫщето било раскрито ясно прѣдъ неговото все-зрително око; сѫдбинитѣ на човѣцитѣ били въ неговитѣ рѫцѣ, и събитията били просто едно изражение на неговата всемогѫща воля. И при всичко това, той се грижилъ и за човѣчеството. Откривалъ се по разни начини на човѣцитѣ, и училъ ги да тълкуватъ мистическитѣ и символическитѣ му откровения. Всѣко чудесно явление въ небесата или необикновено събитие на земята служило като една срѣдѫ за неговитѣ съобщения; отъ тамъ произлѣзло и прѣзимето му Prodigalis (Чудоиспращачъ). Като народенъ богъ на римлянетѣ, той ходилъ съ тѣхъ въ бой (както Иеовѫ у евреитѣ), билъ се за тѣхъ, доставялъ имъ побѣда, и, изобщо, билъ тѣхнъ закрилникъ въ отечеството имъ и на чужбина. Това прѣдставление за Ю. се показва въ такъви имена като imperator (повелитель), victor (побѣдитель), stator (застѫпникъ). Силното чувство на нравственость, което отличавало въ старо врѣме римлянетѣ, и то намѣрило изражението си въ тѣхния възгледъ за характера на най-добрия и най-великия (optimus maximus) отъ боговетѣ имъ. Ю. билъ блюститель на закона, правдата и добродѣтелта; клетвитѣ и всички тържествени задължения ставали прѣдъ него („прѣдъ Бога," както казваме ние). Нему били въздигнѫти храмове въ Римъ подъ всичкитѣ му разни имена; нъ главний неговъ храмъ билъ на *Капитолий*, дѣто до неговата статуя стояли статуитѣ Fides (*Вѣрность*), и Victoria (*Побѣда*); затова той ималъ и титлата Capitolinus. Когато консуля или други началници наченвали службата си, когато армията щѣла да потегли за бой, или генералъ се връщалъ побѣдоносенъ отъ война, принасяли се тържествено жрътви на Ю., и просило се неговото благоволение. Когато римлянетѣ почнѫли да се запознаватъ съ вѣрата и литературата на Гърция, тѣ глупаво залѣгнѫли да уедничѫтъ своя благо-

роденъ, величественъ, прѣчестенъ Ю. съ гръцкия хитръ, похотенъ и безнравственъ Зевсъ.

Юпитеръ. Най-голѣмата и слѣдъ Венера най-хубавата отъ всичкитѣ планети въ слънчевата система. Ю. има най-чистия жлътникавъ шаръ и е билъ посветенъ отъ староврѣменнитѣ на величественото божество на Олимпъ, Юпитеръ или Зевсъ, за което се и означава съ символическия знакъ 4, който происхожда отъ буквата z. Ю. е 1279 пати по-голѣмъ отъ земята и дори по-голѣмъ отъ всичкитѣ планети заедно, масата му е 1047 пати по-малка отъ масата на слънцето, има образа на елипсоидъ, сплеснатъ при полюситѣ, диаметрътъ му е 11 пати по-голѣмъ отъ диаметра на земята, около 140,000 килом., плътностьта му е 0.242 въ сравнение съ плътностьта на земята и 1.33 въ сравнение съ водата, върти се на осьта си въ 9 часа, 55 минути, 37 секунди, и около слънцето въ 12 год. (11 год. 315 дни). Срѣдното му разстояние отъ слънцето е 5.2 пати по-голѣмо отъ срѣдното разстояние на земята, сир. 780,000,000 килом.; най-голѣмото му разстояние е 807,000,000 килом. и най-малкото 732,000,000 килом. Спектралний анализъ на свѣтлината отъ тая планета е показалъ на Хюгинса и Милера, че съществува около Ю. една поглъщателна атмосфера и пари, подобни на паритѣ на земната атмосфера. По причина на това, че масата му е най-голѣма отъ маситѣ на планетитѣ, Ю. упражнява доста голѣми смущения надъ движенията на планетитѣ и кометитѣ, и прѣсмѣтането показва, че той е отбилъ едно число комети отъ пътя имъ, че ги е *заробилъ* и увлѣкълъ въ орбитата на слънцето, като ги е направилъ периодически.

До скоро се знаеше, че Ю. е обиколенъ отъ петь спатника или луни. Първий, третий и четвъртий сж били открити отъ Галилея на 7 ян. (н. к.) 1610, вторий отъ Симона Мария, на 8 ян. (н. к.) 1610, щомъ насочили скороизмѣренитѣ си телескопи къмъ небето. Тия четире спатника се прѣдставляватъ като малки звѣздици, които може да се видятъ дори и съ посрѣдствени телескопи. Петий спатникъ, твърдѣ слабъ и видимъ като звѣзда отъ 13-а величина въ най-силнитѣ телескопи, се откри на 9 септ. (н. к.) 1892 отъ американския астрономъ Барнарда, въ обсерватория Ликъ, на планина Хамилтонъ (Калифорния). Сега е извѣстно, че тая планета има 7, а не 5 спатника. Още двата се доказаха и открихж неотдавна отъ американския астрономъ Периклеса. Ю-тѣ спатници се въртятъ около него отъ зап. къмъ ист., и колкото сж по-близо, толкова по-скоро. Най-ближний до планетата (5-й) се завъртява около нея въ 11 часа, 57 минути, а най-далечний (4-й) въ 16 деня, 16 часа, 32 минути. Данецъ Реморъ, като е наблюдавалъ врѣмето, което е минувало между влизанията и излизанията на 1-я спатникъ въ конусообразната сѣнка, хвърляна отъ тая планета срѣщу слънцето, пръвъ е опрѣдѣлилъ, въ 1675, *скоростьта на свѣтлината, която е около 300,000 килом. на секунда.*

Юра. Планинско бърдо въ срѣдна Европа, което се простира по Франция, Швейцария и Германия срѣщу срѣдни Алпи, отъ които е

отдѣля високото швейцарско и швабско поле (Рона, Ааръ, Рейнъ, Дунавъ). Ю. е 680 килом. дълга отъ Рейнъ до Майнъ; широчината ѝ е 50-на килом. Посоката ѝ е отъ юго-зап. къмъ сѣв.-ист. Рейнъ я дѣли на двѣ страни, *французска* Ю. на югъ, *нѣмска* Ю. на сѣв. Франц. Ю. състои отъ нѣколко вериги, нѣмска Ю. е съ с авена отъ обширни плата. Най-високий връхъ на франц. Ю., Crêt de la Neige, който се намира въ бърдото покрай Рона и надъ Женевско езеро, е 1723 метра високъ. Върховетѣ на нѣмска Ю. сѫ по-ниски; най-високий отъ тия върхове, *Оберхохенберъ*, е 1,012 метра високъ.

Юрданъ Ивановъ. Историографъ на българ. периодич. печатно дѣло и публицистъ по държавно-стопанственото дѣло, род. въ Прилѣпъ, починѫ въ София (1862 — 1907). Училъ се въ родния си градъ, дѣто свършилъ тогавашното IV-класно училище при учители Никола Ганчевъ и Иосифъ Ковачовъ (виж. това име), послѣ билъ волнослушатель по финансовото право въ Висшето училище въ София. Слѣдъ като испълнявалъ други служби, отъ 20 и повече години билъ на длъжность въ министерството на финанситѣ, дѣто билъ контролйоръ, главенъ счетоводитель, началникъ на бюро и началникъ на отдѣлението за държавната и обществената отчетность. Малко врѣме прѣди смъртьта си бѣ назначенъ държавенъ делегатъ при Българската Народна Банка. — Написалъ е отдѣлни книги: *Български Периодически печатъ* отъ възраждането му до днесь, 1844—1890 год., т. I, стр. 587 (София, 1893); *Воевода Христо Македонски*, около 200 стр. (София, 1897). Писалъ е и въ разни наши списания. — въ софийското *Икономическо Списание*: *налогътъ върху сольта*, финансово-исторически етюдъ (год. IV, кн. 2—3, 4 и 5; има и отдѣлни екземпляри отъ тая статия, София, 1900); *Налогътъ водно право отъ оризищата* (год. IV, кн. 8 — 9); *Върху бѫдѫщата финансова организация на нашитѣ общински училища* (год. IV, кн. 10); *Облагане тютюна въ България* (год. VI, кн. 1, 4 и 5); тая статия не е довършена; — въ пловдивското спис. *Дѣло*: *Бюджетътъ и финансовото положение* (кн. 2); *Пѫтната повинность* (кн. 4); *за свръхмѣтнитѣ кредити въ нашия държавенъ бюджетъ* (кн. 6); *Бюджетътъ на Народното Събрание* (кн. 8 и 9); тая статия говори за необходимостьта да се прѣдставя отъ министра на финанситѣ, заедно съ бюджето-проекта, изложение за финансовото положение на страната, каквото изложение слѣдъ това пръвъ г. Гешовъ направи въ Народното Събрание, и тоя добъръ обичай продължава да сѫществува; върху *материалното обезпечение на нашата журналистика* (кн. 11—12; тая статия прѣдизвика наредбата, споредъ която сега може абонаментитѣ на вѣстницитѣ и списанията да се събиратъ чрѣзъ пощата); — въ софийското *Периодическо списание*: *Контролъ върху расходитѣ въ Народното Събрание* (декември. кн. за 1902 г.; въ сѫщото спис. е напечатана и една прѣводна статия). Освѣнъ прѣдпоменатитѣ статии, Ю. Ив. е написалъ още голѣмо число статии, обнародвани въ разни други списания и

вѣстници по въпроси токо-речи исключително отъ финансовъ и икономически характеръ, които нѣма нужда да се изброяватъ тукъ.

Ю. Ив. е билъ редакторъ на в. *Юго-Западна България*, който е излизалъ 7 мѣс. съ сътрудничеството на Д. Матовъ, В. Кънчовъ и Червенъ-Ивановъ. Послѣдното полугодие отъ 1894 год. е нареждалъ илюстрованата *Свѣтлина*, дѣто сѫщо сѫ обнародвани 2—3 негови статии. Работилъ е и въ в. *Селянинъ*, *Македонски гласъ*, *Знаме* и *Пръпорецъ*. Има и прѣводи: Писаревото съч. *Процесътъ на живота* (София, 1886) и Жюлъ Верновия романъ: *Пжтуване около мѣсечината* (София, 1890). **Ю. Ив.** пръвъ подигнѫ идеята за празднуването 50-годишнината на българската журналистика. Той бѣ членъ на Книжовното и на Икономическото дружества.

Юрданъ Неновъ. Учитель-писатель въ епохата на нашето възраждане, род. въ 1825 въ еленскигѣ колиби Райковци. Училъ е Наустницата и Псалтира при дѣдо си и баща си въ родното си мѣсто, послѣ отъ 1834 въ Елена Граматиката на Мразовича, Христаки Павличовата Аритметика, пасхалната рѫка и църковно пѣние. Въ 1838 станѫлъ учитель въ с. Буйновци. На другата година продължилъ ученето си съ шътане въ Елена при новъ учитель, Димитръ Самоводченеца; при него почнѫлъ да учи гръцки, видѣлъ пръвъ пжть географическа харта и училъ Раичовата История за словѣнетѣ и българетѣ. Слѣдъ като училъ още 2 мѣс. гръцко учение при *Райна Поповича* въ Карлово, и една зима при *Васкидовича* въ Свищовъ, станѫлъ учитель въ Елена (1841). Тамъ пръвъ пжть въвелъ взаимното учение и почнѫлъ да прѣдава на български по учебницитѣ на Неофита Бозвели и Фотиновата География. Въ 1843, когато въ Елена пристигнѫлъ отъ Русия *Ив. Момчиловъ*, Ю. Н. станѫлъ и неговъ ученикъ.

Слѣдъ това Ю. Н. продължилъ учителсството си и учителствувалъ едно по друго като гл. учитель въ Т.-Пазарджикъ (1845 — 1851), въ Панагюрище (1851 — 1855), въ Сопотъ (1855 — 1861), въ Чирпанъ (1861 — 1863), пакъ въ Т.-Пазарджикъ (1863 — 1869), въ Хасково (1869 — 1871), пакъ въ Т.-Пазарджикъ (1871 — 1874), пакъ въ Хасково (1874 — 1876).

Въ Панагюрище Ю. Н-ви ученици били *Маринъ Дриновъ* и *Нешо Бончевъ*: приготвени отъ него тѣ въ Русия издържали испитъ и направо постѫпили въ московския университетъ. Въ Сопотъ около него надошли ученици отъ Троянъ, Ново-село, Севлиево, Етрополе, отъ Ловечъ. Прѣзъ учителствуването си въ тоя градецъ напечаталъ прѣведената отъ него повѣсть *Черноносяща* и-жа и единъ съкратенъ *Катихизисъ*. Въ Сопотъ токо-речи всички учебници прѣдавалъ въ прѣписъ, прѣведени отъ него отъ русски, сръбски и гръцки, които и прѣработвалъ за печатане; нъ въ изгарянето на кѫщата му въ Т.-Пазарджикъ прѣзъ 1877 отъ турцитѣ, изгорѣла библиотеката му, богата съ разни учебни книги и приготвени съ години отъ него рѫкописи и разни сборки отъ старини. За борбитѣ му въ *Т.-Пазарджикъ* и Хасково за църковния въпросъ може подро-

но да се види въ книжката му: *За възраждането на българщината въ Т.-Пазарджикъ* (1890). Като учитель въ Хасково е издалъ книжката си *Село Златарица* (Вѣна, 1870; София, 1898).

По поводъ на Априлското възстание въ 1876 Ю. Н. билъ арестуванъ и затворенъ въ София три мѣсеца, а на другата година, прѣзъ русско-турската война, затворенъ въ турскитѣ зандани, послѣ заточенъ въ аданския вилаетъ, въ едно отъ пуститѣ мѣста на Казанъ-дагъ (Мала Армения). Отъ заточението билъ освободенъ слѣдъ свършването на войната. Кога се върналъ въ Т.-Пазарджикъ не намѣрилъ кѫщата си: тя била изгорѣна.

Слѣдъ освобождението, старий учитель и страдалецъ не можалъ да добие добра служба, та се поминувалъ съ писане прошения и прѣвождане турски документи. Слѣдъ това ослѣпѣ и се ползуваше съ една скромна пенсия. Той починѫ прѣди 3—4 години.

Единъ синъ на Ю. Н., Ненчо Н., е прѣвелъ Шилеровата *Орлеанска Дѣва* и напечаталъ драмата *Петръ Асѣнь* до 5-о дѣйствие, защото го прѣдварила смъртьта, та не можалъ да допише 5-о дѣйствие. Хилядо екземпляри отъ нея стоятъ напечатани въ Сливенъ, въ печатницата *Българско Знаме*. Ненчо Н. сполетѣла охтика, която го прѣкосила на 25-годишна възрасть (1885). Той е билъ образованъ въ Вѣна и съ голѣми трудове е билъ постигнѫлъ да бѫде адвокатъ въ Ст.-Загора.

Интересна е Ю. Н-та *автобиография*, напечатана въ министерския *Сборникъ*, XIII кн. (1896).

Jure divino, *лат.* По божествения законъ.

Jure humano, *лат.* По човѣшкия законъ.

Юридически (отъ лат. *юсъ*, право; *дичере*, говоря). Правовѣдчески, който се отнася до правото. —**Юридически факултетъ.** Отдѣлъ въ университетъ, въ който се прѣдаватъ наукитѣ по правото. — **Юридическо лице.** Така се нарича въ законовѣдѣнието едно събирателно тѣло, което, безъ да е физическо лице, въ нѣкои юридически отношения се зима за физическо лице; напр. събрание или дружество отъ много отдѣлни лица (еснафи, общини, монастири, учреждения и др. т.). — **Юристдикция.** Подсѫдимость, вѣдомство на сѫдъ, сир. правото единъ сѫдъ да сѫди; мѣстностьта, на която е распространено това право. — **Юрисконсултъ** (отъ лат. *юсъ*, право, законъ; *консултаре*, съвѣтвамъ). Правовѣдецъ, съвѣтникъ на нѣкое учреждение. — **Юриспруденция** (отъ лат. *юсъ*, право, законъ; *пруденция*, мѫдрость, знание). 1) Правовѣдѣние, законовѣдство. 2) Правнитѣ начала, които слѣдватъ сѫдилищата въ една страна или по едно нѣщо. — **Юристъ.** Законовѣдецъ; студентъ въ юридически факултетъ.

Юстинианъ I, *Велики.* Византийски императоръ, царув. отъ 527 до 565 слѣдъ Р. Х., род. въ 483; словѣнинъ, происхождалъ отъ едно бѣдно селско семейство въ околностьта на Скопие, и се наричалъ Управда. Когато вуйка му, Юстинъ, станѫлъ императоръ, младий Ю. билъ повиканъ въ двора и скоро достигнѫлъ до най-високитѣ длъжности. Въ 521 Ю. билъ избранъ за консулъ и така умѣлъ да се понрави на сената и на-

рода, че сенатътъ му далъ титлата Nobilissimus (най-благородний), която давали само на императоритѣ. Въ 527 прѣстарѣлий Юстинъ избралъ племенника си за другарь въ царуването, а слѣдъ 4 мѣсеца, слѣдъ вуйковата си смърть, Ю. билъ прогласенъ императоръ. Той се оженилъ за актриса Теодора, която съ хубостьта и ума си имала на него неограничено влияние.

Ю-то царуване се прославило съ завоевания и съ побѣди надъ вандалитѣ и готитѣ; нъ за всичкитѣ си военни сполуки императоръть билъ задълженъ на пълководцитѣ си, Велисария (виж. това име) и Нарсеса (виж. това име), и не всѣкога умѣлъ да бѫде за това благодаренъ.

Ю. обърнѫлъ особено внимание на законодателството и принесълъ важна услуга на римското право: по негова поржка Трибонианъ и други учени юристи събрали въ едно цѣло всички закони и постановления на прѣдишнитѣ императори (институти, пандекти, конститути, повели), които добили заедно името Corpus juris civilis.

Ю. построилъ много нови градове, украсилъ и укрѣпилъ старитѣ градове, и, на мѣстото на една изгорѣла църква св. София, въ Цариградъ, построилъ великолѣпния храмъ съ сѫщото име, който турцитѣ сѫ обърнѫли въ джамия. Той умрѣлъ въ 565, като добилъ името *велики*; не за личнитѣ си качества, а за това, че царуването му се ознаменувало съ много важни събития.

Литературата и источницитѣ за изучване Ю-вия животъ и епоха сѫ посочени и разгледани въ Ch. Diehl-овото най-ново съч. Justinien et la civilisation byzantine au VI siècle (Пар., 1901). Виж. още K. Krumbacher, Geschichte der Byzantinischen Litteratur (2 изд., Мюнхенъ, 1897) и Диловата статия Justinien въ Grande Encyclopédie. Освѣнь споменѫтитѣ у Дила книги, виж. още В. К. Недлеръ, *Юстиніанъ и партіи цирка* (Харковъ, 1869) и П. Г. Виноградова популярна статия въ *Книга для чтенія по исторіи срѣднихъ вѣковъ*, изд. подъ нег. редакц. (I вип.).

Юстиниянъ II Ринотметъ (орѣзанъ). Византийски императоръ, синъ на Константина Погоната и Анастасия; наслѣдилъ баща си въ 686; нарушилъ безразсѫдно мира, сключенъ отъ баща му съ българетѣ и аваретѣ, два пѫти несполучливо воювалъ съ тѣхъ и два пѫти билъ принуденъ да склони на срамотенъ миръ. По негова заповѣдь билъ свиканъ въ 691 трулский съборъ, обикновено наричанъ пето-шести вселенски. Тоя Ю. затова се нарича Ринотметъ, защото патриций Леонтий, искаранъ отъ него изъ търпѣние, въ 695, слѣдъ 10-годишното му царуване, му отрѣзълъ ушитѣ и носа. Отъ Таврически Херсонесъ, дѣто го заточилъ Леонтий, той пакъ билъ поставенъ на прѣстола въ 705 отъ българския князъ Требела; нъ поданницитѣ му не забравили жестокоститѣ му, и затова скоро (711) той билъ наказанъ смъртно. Съ него се прѣкратила династията на Ираклидитѣ.

Юстинъ. Латински авторъ, който е прѣдалъ въ съкращение изгубената сега *Всеобща История на Трога Помпея*. Това съкращение е важно по това, че съдържа извѣстия за първоначалната

история на нѣкои народи, напр. на картагенянетѣ до пуническитѣ войни, които никакъ се не срѣщатъ у други староврѣменни автори. Най-ново латинско издание е отъ J. Jeep, съ критически коментаръ (Лайпцигъ, 1859; по малко издание, 1862). Най-ново французско издание, е отъ J. Pierrot & (Парижъ, 1886).

Юстинъ (*Мжченикъ* —). Единъ отъ най-прочутитѣ отци на Църквата, род. въ Флавиа (Палестина), въ края на I-и вѣкъ слѣдъ Р. Х. Въ младостьта си, доклѣ билъ още езичникъ, изучилъ всичкитѣ философски системи, като желаялъ да намѣри знание за истиннаго Бога и най-сетнѣ го намѣрилъ въ християнското учение; станѫлъ християнинъ, безъ да прѣстане да е философъ. Християнетѣ и тѣхното учение били изложени тогава на всеобщи клевети и гонение; Квадратъ, Аристидъ, Мелитонъ, Милтиадъ се опитали да ги оправданѫтъ; нъ най-ревностний защитникъ на християнството станѫлъ Ю., който написалъ въ негова честь двѣ апологии и прѣдставилъ първата (въ 139) на императора Антонина Благочестиви, а втората (въ 162) на Марка Аврелия. Въ съчиненията си той говори за добродѣтелитѣ, които отличаватъ християнетѣ, за тѣхната благотворителность, щедрость, състрадание къмъ бѣднитѣ и нещастнитѣ; разказва, що става въ тѣхнитѣ събрания и най-сетнѣ изяснява, че християнското учение въ основитѣ е сходно съ учението на най-великитѣ гръцки философи. Ала и трѣбва да се забѣлѣжи, че Ю. въ апологиитѣ си смѣсва истинитѣ на християнското учение съ мнѣнията на неоплатоническата школа, съ което се отличавала отпослѣ александрийската философска школа. Въ Ю-тѣ съчинения е забѣлѣжително още и това обстоятелство, че изглежда нему да не сѫ били познати писанията на св. апостоли и евангелиста Иоана и апостола Павла; по всичко се вижда, че той знаялъ само тримата други евангелисти. Освѣнь двѣтѣ апологии, св. Ю. е написалъ *Разговоръ съ евреина Трифона* (Dialogus cum Triphona), дѣто изяснява какъ въ Новия Завѣтъ се испълнили пророчествата и прообразованията на Ветхия; двѣ разсѫждения *Зи езичницитѣ* и *Разсѫждение за моѫществото и единството Божие.* Споредъ св. Иринея и Фотия, Ю. написалъ още *Възражение противъ Маркиона*, изгубено съч. Св. Ю. прѣтърпѣлъ мъченическа смърть въ Римъ въ 165. Най-новитѣ издания на съч. му сѫ на латински (3-о изд.) Отовото (Иена, 1876 — 81, 3 т.) и томъ VI отъ Минйовата Patrologie (Парижъ, 18›7).

Юстинъ Стари. Византийски императоръ, словѣнинъ, род. въ староврѣменна Тракия отъ прости родители; въ младостьта си билъ свинарь. На 16-годишна възрастъ постѫпилъ въ военна служба, а въ 518 отъ званието преторъ билъ въскаченъ отъ подкупената гвардия на прѣстола на византийската империя. Прѣзъ царуването си той съ любовь се грижилъ за благото на подданницитѣ си, както и за благото на църквата. Въ интереса на църквата той гонилъ всички еретици, особено северитѣ, послѣдователи на антиохийския епископъ Севера, като дори заповѣдалъ на нѣкои отъ тѣхъ да отрѣзватъ езицитѣ. Ю. Стари

царувалъ 9 год. и 2 мѣс. Четире мѣсеца прѣди смъртьта си той пръвъ позволилъ на римския епископъ Иоана да си тури царски вѣнецъ. Той назначилъ за свой приемникъ сестриния си синъ.

Юстинъ Млади. Византийски императоръ, племенникъ на Юстиниана Велики отъ сестра му Вигилянция и неговъ приемникъ, царувалъ отъ 565 до 578. Въ началото царувалъ кротко и мѫдро: за да добие народната любовъ, той отмѣнилъ нѣколко даждия и зелъ подъ покровителството си арменцитѣ и грузинитѣ, гонени отъ персянетѣ за вѣроисповѣданието си. Отпослѣ Ю. се измѣнилъ въ характера, а заедно съ това и самото му царуване се влошило. Отъ щедръ той станѫлъ расточителенъ и развратенъ; отъ защитникъ на православната вѣра, ревностенъ поборникъ на пелагианската ересе. Въ неговото царуване сѣверна Италия се отнела на византийската империя отъ Албоина, ломбардски краль. Дара паднѫла въ рѫцѣтѣ на персидския краль Хозроя. Ю. боленъ, обезсърдченъ, купува мира отъ персянетѣ за 45,000 златни монети; и само Хозроевата и Ю та едноврѣменна смърть отстранила отпослѣ по-лошитѣ сетнини за византийската империя отъ борбата ѝ съ Персия. Прѣди смъртьта си, въ 578, Ю. усиновилъ и назначилъ за свой приемникъ Тиверия, едного отъ началницитѣ на гвардията.

Юсове — двѣ букви (носови гласни), които покрай Ѣ и ероветѣ сѫ най-характеристични гласни въ старобългарския езикъ — голѣмий юсъ (Ѧ) и малкий юсъ (Ѫ). Голѣмий юсъ се е произнасялъ като *ен* (СВѦТЪ=свентъ; ПѦТЬ=пентъ) а малкий като—*он* (РѪКА=ронка; ПѪТЬ=понтъ. Сега намѣсто Ѧ ний употрѣбяваме *е*, а намѣсто Ѫ—*я*, споредъ както ги произнасяме. Отъ всичкитѣ словѣне само поляцитѣ иматъ тия носови гласни: носово *е* (пишѫтъ го *е*) и носово *о* (пишѫтъ го *а*).

Justitiae soror fides, *лат.* Вѣрата е сестрата на справедливостьта.

Юта. Територия въ Съединенитѣ Държави, съ прѣдѣли: на сѣв. Идахо, на ист. Колорадо, на югъ Аризона, на зап. Невада; простр. 220,063 чет. килом. и насел. 276,479 жит. (1900), една часть мормони. Въ тая страна се намиратъ езера Солено, Юта и др., и планини Уасачъ; прѣзъ нея минува голѣмата желѣзница за Тихи океанъ. Сѣдал. на управл. е *Филморъ*; гл. градъ Велико-Солено-Езерски градъ Great Salt-Lake City), срѣдоточието на мормонитѣ.—Ю., купена отъ Мексико въ 1845, територия отъ 1850, не е могла да добие още чина държава.

Ютландия (нѣм. Jütland, дански Jylland). Дански полуостровъ, между Балтийско море, Категатъ, Скагеракъ и Нѣмско море. Малки Белтъ го отдѣля отъ Фиония или Фюненъ, р. Ейдеръ отъ Германия. Простр. 25,291 чет. килом. и насел. 1,063,792 (1901). Ю. мишѫтъ: рѣка Худенъ, нѣколко вѫтрѣшни езера и нѣколко дълбоки заливи. Въ срѣдата Ю. се прѣсича отъ едно бърдо ниски височини, които достигатъ въ най-високия върхъ до 172 м. Тоя п-въ се дѣли на *Сѣверна* или *сжща* Ю., на сѣв. блатиста, пустинна, на югъ доста плодородна, и на *Южна* Ю. или *Шлезвиг*

(виж. това име). Римлянетѣ наричали тоя п-въ Кимврски (Chersonesus Cimbrica). Въ старо врѣме въ Ю. обитавали кимври. Въ първото хилядолѣтие слѣдъ Р. Х. страната била завзета отъ ютитѣ, сѣверо-германско племе. Отъ V в. слѣдъ Р. Х. една часть отъ ютитѣ почнѫли да се прѣселватъ въ Британскитѣ о-ви заедно съ англитѣ и сакситѣ.

Отпослѣ Ю. имала свои крале, независими отъ Дания. Отъ IX-и или началото на X-и вѣкъ Ю. влѣзла въ състава на данското кралство.

Я.

Яблонна планина. Планинско бърдо въ източни Сибиръ, захваща отъ китайскитѣ владѣния, съединява се на сѣв.-ист. съ Станова планина, а на юго-ист. се свършва съ степь Гоби или Шамо; длъж. 650 килом.

Яблочковъ (*Павелъ* Никол.). Русски електротехникъ (1847 — 1894). Свършилъ саратовската гимназия, а слѣдъ това Николаевското инженерно училище. Служилъ като подпоручикъ по сапернata часть, нъ скоро напуснѫлъ военната служба и станѫлъ началникъ на телеграфа на московско-курската желѣзница. Около това врѣме Я. силно се заинтересувалъ съ електротехниката и завързалъ сношения съ дружеството на любителитѣ на естествознанието въ Москва. Въ 1874 се заловилъ да освѣтлява съ електрическа свѣтлина пѫтя за императорския влакъ и на дѣло се запозналъ съ несгодитѣ на съществувалитѣ въ онова врѣме регулятори за Волтовата дѫга. въ 1875 Я. отишелъ въ Парижъ, дѣто и направилъ всичкитѣ си открития. Съ изнамѣрването на своята електрическа свѣщь създалъ нова ера въ областьта на електрическото освѣтление. Той отстранилъ необходимостьта отъ сложнитѣ часовнични механизми за сближението на нажеженитѣ вѫглени въ Волтовата дѫга. Я. има и изнамѣрвания до сега не оцѣнени надлежно.

Ябълка (Pirus malus). — Единъ видъ отъ семейството ябълчеви, добро-познатото плодовито дърво съ пилообразни назѫбени листа, съ розови цвѣтове; развъжда се за овощията му (ябълкитѣ); многобройни разновидности (до 1000).

Ябълката на раздора. По гръцкото баснословие, Ирида хвърлила на гощавката по случай Пелеевата и Тедидината свадба една златна ябълка съ надпись „на най-прѣкрасната“. Тая ябълка станѫла прѣдмѣтъ на една препирня между три съперници, богини

Хера, Атина и Афродита (виж. *Парисъ*).

Ява. Единъ отъ Зондскитѣ о-ви, четвърти по пространство (слѣдъ Борнео, Суматра, Целебесъ), нъ пръвъ по население и богатство; най-важната холандска колония. Тоя о-въ, който се намира между Индийски океанъ на югъ, Явенско море, което го отдѣля отъ Борнео на сѣв., Балиски протокъ, който го отдѣля отъ Бали на ист., Зондски протокъ, който го отдѣля отъ Суматра на зап., се простира отъ зап. къмъ ист. по дължина 1,000 килот., а на ширъ е отъ 75 до 195 килом.; пространство 131,733 чет. килом. и насел. 28,747,000 жит. (1900). между които около 50,000 европейци, повече отъ 300,000 китайци, 14,000 арабе, 20,000 индийци, и др. Явенцитѣ сѫ отъ малайското племе, и повечето мохамедане, останѫлитѣ сѫ езичници, на които вѣрата е едно дебелашко суевѣрие. По нрави и гражданственость явенцитѣ стоѭтъ по-горѣ отъ суматренцитѣ и целебесцитѣ. Прозелитизмътъ въ християнството е строго запрѣтенъ на християнскитѣ (протестантски и католически) свещенници, които работѭтъ главно между европейцитѣ и мулатитѣ въ пристанищата. Туземцитѣ въ вѫтрѣшностьта не сѫ запознати нито съ християнската вѣра, нито съ европейското образование. Явенцитѣ сѫ много прѣдадени на пушането афионъ, който не е позволено да се обработва въ острова. Правителството внася потрѣбното количество, за продажбата на което издава позволителни, които докарватъ на държавата годишенъ приходъ повече отъ 20 милиона лева.

Я. е много планинска земя, особено на зап. и въ срѣдата, и има 36 волкана, отъ които 11 още не сѫ угаснѫли. Около 60 килом. на югъ отъ Батавия е Салакъ (2,000 метра), послѣ, кадѣ, ист. Гедекъ, три-конусенъ волканъ (3,030 метра), Тикорай (2,808 метра); на ист. Галунгуангъ, страшенъ по честитѣ си изригвания. Между Галунгуангъ и Гунтуръ (1,982 метра) на сѣв., и той въ дѣйствие, се намира въ дъното на единъ кратеръ 2,000 метра околовръстъ Бѣло езеро съ вода побѣлена отъ стипца и сѣра; по далечъ Слама или Геда (3,427 метра), на който двата кратера пушѫтъ непрѣстанно. Най-опаснитѣ волкани сѫ Галунгуангъ, Гунтуръ и Мерапи; най-дѣятелний е Ламонганъ. Най-прочутитѣ поражи сѫ били потъпването на Ринги (1556), когато погинѫли 10,000 души, изригването на Папандаянгъ въ 1772 (3,000 души мъртви), галунгунгското въ 1822 (4,000 мъртви, 115 села разорени), земетресението въ 1867 и най-вече поглъщането отъ морето на една часть отъ малкия о-въ Кракатоя въ 1883, когато погинѫха 50,000 явенци.

Климатътъ на Я. е тропически. Повечето планини сѫ покрити съ раскошни гори. Земята е доста плодородна. Главнитѣ произведения сѫ кафе, захарь, оризъ, синило, тютюнъ, чай, канела, кокосови палми и др. Планинитѣ изобилватъ съ злато, мѣдь и соль. Отъ животнитѣ се срѣщатъ всички обикновени породи звѣрове на тропическитѣ страни. — Най-обширна търговия съ Я. вършатъ Холандия, Англия, Китай и Япония. Вносътъ (главно памучни и ленени стоки, вино и спиртни

пития, машини) е за около 100 милиона лева, а износътъ за 150 милиона лева.

Гдвамъ ⅓ отъ острова се намира подъ властьта на туземни владѣтели, останалата принадлежи на холандцитѣ и се управлява отъ главенъ управитель, който живѣе въ Батавия; отъ него зависятъ и туземнитѣ владѣтели.

Историята на Я. до прѣди XIV-и вѣкъ е баснословна и покрита съ мракъ. Изглежда, че много рано въ християнската ера въ о-ва проникнала отъ Индия брахманската вѣра, че нѣколко вѣка тамъ имало будийски държави. Въ 1406 арабетѣ завладѣли о-ва, и основали тамъ арабски царства Бантамъ и Ватарамъ и въвели тамъ мохамеданството. Въ 1594 холандцитѣ утвърдили господството си на о-ва и распространили все повече и повече властьта си. Въ 1811 Я. била завоевана отъ англичанетѣ, нъ слѣдъ парижския миръ била наново върната на холандцитѣ. Вижъ. Kuijpers, Der Indische Archipel (Гота), и Crawford, Eastern Archipelago; Java, or how to manage a colony.

Яверинъ, *тур.* Турски воененъ чинъ, отговаря на чина адютантъ.

Явление. Онова, което се явява, което се вижда; намъ се явява външната страна на единъ прѣдмѣтъ, а не сѫщностьта му, затова я. се противополага на сѫщность, субстанция. Ала нѣкои философи твърдятъ, че я. и сѫщность сѫ едно и сѫщо нѣщо. Учението за я. въ философията се нарича *феноменология*.—Я., въ драматическитѣ прѣдставления, е излизането на сцената на едни лица и отхождането на други. Сценическитѣ условия изискватъ, всѣко подобно появяване на дѣйствуващи лица и оставяне отъ тѣхъ на сцената да сѫ естествени, да произтичатъ отъ логическия ходъ на пиесата и да сѫ мотивирани съ постепенното развитие на съдържанието.—Я. *въздушно* е сѫщото, каквото е метеоръ. — Рѣдко я. се нарича *феноменъ*.

Явнобрачни. Линей дѣли всичкото растително царство на 24 класа, като зима за основа въ първитѣ 23 класа числото, относителната голѣмина на тичинкитѣ и тѣхното прикрѣпяване, а къмъ 24-и класъ отнася всички растения, които се размножаватъ чрѣзъ спори. Всѣкой класъ Линей подраздѣля на редове, редоветѣ на родове, родоветѣ на видове. Първитѣ 23 класа съдържатъ цвѣтни растения, сир. такъви, на които органитѣ за расплодяване сѫ намѣстени въ цвѣтове и ги нареклъ *явнобрачни* (phanerogamae), защото половитѣ имъ органи, тичинкитѣ и пестицитѣ се виждатъ, за различие отъ растенията на 24-и класъ, които нареклъ *тайнобрачни* (cryptogamae), на които органитѣ за расплодяване (споритѣ) сѫ скрити. Това Линеево опрѣдѣление въ сегашно врѣме има само историческо значение. Въ Линеево врѣме полевата дѣйность на тайнобрачнитѣ растения не била още добрѣ изслѣдвана.

Явокъ (сегашн. *Зерка*). Притокъ на Иорданъ, влива се въ него на срѣдъ-пжть между Тиверіадско езеро и Мъртво море, по 48 килом. далечъ отъ морето и отъ езерото (*Библ.*).

Яворовъ (*П. К.*). Най-младий отъ нашитѣ поети, лирикъ, от-

личенъ по идея, слогъ и стихъ; родомъ македонецъ; въ 1903 ходи възстаникъ въ Македония. Първа негова сбирка *Стихотворения* излѣзе въ Варна въ 1901 (издание на Стеф. Георгиевъ, п-ца *Взаимность*). Второ прѣработено издание на тая сбирка, съ прѣдговоръ отъ Пенчо Славейковъ, излѣзе въ 1903. Я-тѣ критици, Д-ръ Кръстевъ и Пенчо Славейковъ (въ *Периодич.* Спис., LXVI, 1 — 2 свезка, 1905 и въ споменѫтия прѣдговоръ на сбирката), констатиратъ прѣди всичко, че комахай нѣма стихотворение въ 2-то издание на Я-та сбирка, което да не е прѣтърпѣло никакво измѣнение слѣдъ първото му публикуване. Токоречи всичкитѣ тия стихотворения сѫ публикувани най-напрѣдъ въ сп. *Мисъль* (год. X до XIII). Измѣненията, за които е дума, сѫ стилистически, или въ смисъла; и критицитѣ намиратъ всичкитѣ тия измѣнения за подобрения. Тѣ още одобряватъ това, дѣто въ 2-то изд. на сбирката не сѫ помѣстени слабитѣ Я-ви нѣща: *Прости!* — *Злокобенъ шепотъ*, — *Житейски дребни грижи* и др. Като „най-хубавитѣ между хубавитѣ" посочватъ слѣднитѣ: *Листъ обруленъ*, — *Минзухаръ*, — *Безмълвна нощь*, — *Есенни мотиви*, — *Зловѣщо мръщи се небето*, — *Честитъ е*, — *Желание*, — *Епитафия*, — *Хайдушки пѣсни*, — *Арменци*, — *Заточеници*, — *Великдень*, — *Павлета делия*, — *Луди млади*, — *Градушка* и нѣколко епизода отъ *Калиопа*.

Горната оцѣнка отъ Д-ръ Кръстева е приподписана отъ П. Славейкова, като лице, което я сподѣля; при това, П. Славейковъ, въ прѣдговора на сбирката, дума, че тия стихове, освѣнь хубавата имъ форма и езика, съ който сѫ написани, сѫ интересни само като документи за развитието на поета, за началото на неговото самосъзнание. Въ по-сетнѣшнитѣ му стихове нѣмало оня фалшивъ тонъ, който отличавалъ юношескитѣ му истъркани мелодии, като *Не е за него дума*, — *На нивата*. Висшъ майсторлъкъ на формата билъ достигнѫлъ поетътъ въ стихове като *Листъ обруленъ*, — *Безмълвна нощь*. Ако Я. въ по-нататъшното си развитие като поетъ, излѣзѣлъ побѣдитель изъ борбата, която ни рисува въ *Нощь*, въ неговото лице ние ще имаме единъ наслѣдникъ на Ботева, на ония елементи отъ неговата поезия, въ които поетътъ-воевода се явява изразитель на националния духъ, ... не отрицателя Ботевъ, а пѣвеца на *Хаджи Димитръ*, на *Прощаване*, въ които се чува туптежътъ на българско чувство, възродено за борба и самопожертвуване.

Други, между Я-тѣ литературни произведения, могѫтъ се споменѫ критиката му на К. Христева въ сп. *Мисъль*, год. XVI (1906), кн. I и брошурата му *Гоце Дѣлчевъ*, съ 4 портрета и 2 снимки отъ писма (Пловдивъ, 1904).

Яворъ (A c e r p s e u d o p l a t a n u s). Обикн. я., високо дърво отъ челядьта яврови (*обикн.* я., *млѣченъ* я., *кленъ*, *жегиля*, *захаренъ* я.), листа 5-дѣлни, отдолу сине-зелени: дѣловетѣ остри и назѫбени. Цвѣтоветѣ сѫ събрани въ увиснѫли гроздове. Тичинкитѣ сѫ 2 пѫти по-дълги отъ вѣнечнитѣ листа. Плодътъ е съ малко отстоящи крила.—Челядьта *Яворови* (A c e r i a c e a e) сѫ високи дървета съ срѣщуположни

листа, които съ обикновено длановидно изрѣзани. Всички дървета отъ тая челядь растятъ повечето въ сѣверо-умѣренитѣ пояси и даватъ дърво, което се цѣни по якостьта си и жилавината си за флейти и др. издѣлия.

Явско море. Часть отъ Тихи океанъ, между о-въ Ява на югъ, Суматра на зап., Борнео на сѣв. и единъ меридианъ на източния край на о-въ Ява. Послѣдний дълбоководенъ холандски походъ на *Сибогъ* въ 1899—1900 изясни, че Яв. м. нийдѣ не е по-дълбоко отъ 100 м. Постоянни течения нѣма, а има мусонни.

Ягичъ (Вратославъ Iagic). Съврѣменень славистъ-филологъ, археологъ и историкъ, професоръ на вѣнския университетъ и академикъ на с.-петербургската академия на наукитѣ, който съ многобройнитѣ си трудове си е завоевалъ обширна извѣстность въ учения свѣтъ. Я. се родилъ въ 1838 въ градъ Вараждинъ, Хърватско, и висшето си образование добилъ въ вѣнския университетъ, въ историко-филологическия факултетъ, дѣто слушалъ Миклошича, Боница и Фалена. Откакъ издържалъ учителски испитъ по старитѣ езици, Я. въ 1860 завзелъ мѣстото учитель на тия езици въ висшата гимназия въ Загребъ, дѣто и останалъ до 1867, като ржководилъ заедно съ това, отъ 1861 до 1867, филологическия отдѣлъ на спис. *Книжовникъ*, въ основаването на което и той зелъ участие. Въ 1866 билъ избранъ дѣйствителенъ членъ на юго-словѣн. академия въ Загребъ, а на другата година членъ-кореспондентъ на с.-петерб. академия. Въ 1870 с.-петербургский университетъ му поднесълъ диплома на степень почетенъ докторъ на словѣнската филология, а лайпцигский университетъ го припознаълъ въ 1871 докторъ на философията. Отъ 1871 Я. е билъ професоръ въ Одеса, отъ 1874 въ Берлинъ, отъ 1879 въ Петербургъ и отъ 1880 въ Вѣна, дѣто слѣдъ Миклошичовата смъртъ завзелъ неговата катедра. Въ Берлинъ отъ 1875 зелъ да издава прочутото си списание Archiv für slavische Philologie. Слѣдъ смъртьта на И. И. Срезневски билъ избранъ на негово мѣсто академикъ на с.-петерб. акад. на наукитѣ. Професорскитѣ му лекции съ се отличавали по богатство на вѫтрѣшното съдържание и по поетичность, което ги е правило още по-интересни и увлѣкателни.

Най-важнитѣ Я-ви трудове съ: *История на сърбо-хърватската литература* (на сърб.-хърватски ез.); *Критич. бѣлѣжки по истор. на рус. литература* (на рус., СПБ., 1888); *Критико-палеографич. статии* (на рус., СПБ., 1884); Codex glagoloticus (Берлинъ, 1879); *Граматика на хърватски езикъ*; *Материали* (Gradja) *по истор. на словенск. народни пѣсни.*

Въ много отъ трудоветѣ си проф. Я. принадлежи и на нашата литература. Така, въ първата часть на съч. му Historia Knjizevnosti naroda Hrvatskoga i Srbskoga много добрѣ и подробно е изложена историята на старо-българската писменость и показано е какво влияние е имала тя върху сърбохърватската литература. Въ други негови трудове, каквото въ Assemanov ili Vatikanski Evangelistar (Загребъ, 1865)

и въ Archiv-ата, сѫ издадени нѣкои отъ нашитѣ старо-български паметници и се обясняватъ нѣкои необикновени явления въ старо-българския езикъ.

Къмъ историята на словѣнската литература се отнася една Я-ва голѣма работа, замислена отъ него още въ 1887 — едно събрание на всичко, като се почне отъ X вѣкъ, за църковно-словѣнски езикъ, като органъ на духовния животъ на словѣнетѣ: *Разсужденія южнослав. и русской старины о церк.-слав. яз.* (*Изслѣдованія по русскому языку*, СПБ., 1895).

Я., изключително кабинетенъ ученъ, лично не е събиралъ произведенията на народното творчество, не е събиралъ диалектологията на мѣстото и е много нещастливъ въ политическитѣ си теории. Австрийскитѣ словѣне много пѫти сѫ имали случай да укоряватъ авторитетния словистъ въ угодливость на вѣнското правителство.

Ягуаръ или *американски тигъръ* (Fielis onza). Грабливо млѣкопит. животно на голѣмина колкото обикновенъ тигъръ. Има червено-кестенева кожа и черни петна въ 4 или 6 реда на-длъжъ по тѣлото си. Живѣе въ Америка, храни се съ млѣкопитаещи и риба. Катери се по дърветата и плува въ водата.

Ядкинъ. Рѣка въ Съед. Държави, иде отъ Блю-Риджъ, пои сѣверна Каролина и се влива въ Атлантически океанъ при Джорджтаунъ; 520 килом. На течението ѝ прѣчѫтъ канари и бързеи.

Ядъ. Отрова; гнѣвъ. — **Ядовитъ**, отровенъ, смъртоносенъ.

Язва, *староб.* Рана; моръ. — **Язвителенъ**, ранителенъ, оскърбителенъ.

Язиги. Народъ отъ сарматското племе, който се появилъ въ източна Европа въ I-и вѣкъ прѣди Р Х. Я. се заселили на скитска земя, между Донъ и Днѣпръ. Въ Августово врѣме едно отъ язигскитѣ племена минѫло тая рѣка и се проснѫло до устията на Дунавъ. Друго се настанило, въ Клавдиевото царуване, между Дунавъ на зап. и югъ, Тиса на ист. и Сарматскитѣ (Карпатски) планини на сѣв. Първень приятели на Римъ, послѣ негови неприятели, я-тѣ влѣзли по-сетнѣ въ състава на готската и на хунската империи. Когато въ страната нахлули унгарцитѣ, тѣ се распръснѫли. Въ XIII-и вѣкъ я. се явяватъ пакъ по брѣговетѣ на Тиса, дѣто въ нашето врѣме тѣ образуватъ, поунгарчени, населението на язигски-и-кумански комитатъ, блатиста нъ плодородна земя, съ 100,000 жит. Виж. *Кумане*.

Язовецъ (Melos taxus). Грабливо животно отъ куѣшкия родъ, стѫпва на цѣлото си ходило. Отзадъ има единъ мѣхуръ, пъленъ съ мазно вещество, което издава неприятна меризма. Спи цѣла зима съ непробуденъ сънъ, лѣтѣ се храни съ коренчета, съ дребни звѣрове и птици и съ насѣкоми; насѣкомитѣ обича толкова, колкото и меда.

Язонъ. Въ *грц. басносл.* герой, синъ на Езона, царь на Иолка въ Тесалия и на Полимеда; възпитанъ отъ кентавра Хирона. Лишенъ отъ бащинния си прѣстолъ отъ Пелиаса, той станѫлъ прѣдводитель на похода на аргонавтитѣ, който завоевалъ златното руно въ Колхида. Медея, дъщеря на колхидския царь, прѣлъстена отъ Я-та хубость, доставила на Я. срѣдство да тури ра-

ка на златното руно, па и побѣгнѫла съ него; ала отпослѣ Я. се оженилъ за Креза, дъщеря на коринтския царь Креона. Медея въ отчаянието си убила дѣцата си отъ Я., и спасила се при атинския царь Егея. Споредъ едни Я. въ гризението на съвѣстьта си се самоубилъ, споредъ други той се помирилъ съ Медея; върнѫлъ се съ нея въ Колхида и слѣдъ смъртьта на тестя си се въскачилъ на колхидския прѣстолъ. Вж. *Аргонавти* и *Златно руно.*

Якоби (Карлъ Jacobi). Знаменитъ математикъ, братъ на Морица Я. (1804—1851). Въ 1825 билъ прив.-доцентъ въ Берлинъ, въ 1827—професоръ въ Кениксбергъ, въ 1836— членъ на акад. на наук. Заедно съ Абеля основалъ теорията на елиптическитѣ функции. Въвелъ понятието за функционаленъ опрѣдѣлитель. Важни сѫ работитѣ му по теорията на числата и особено по механиката, дѣто е установилъ единъ особенъ принципъ, свързанъ съ Хамилтоновия принципъ. Една часть отъ работитѣ му е издадена подъ загл. *Математически трудове*; отдѣлно сѫ издадени *Новитѣ основи на теорията на елиптическитѣ функции* и Conon arithmeticus. Клебшъ е издалъ по книжата му *Лекции по динамиката.* Едно пълно изд. на съчин. му въ 7 т. съ притурка е направено отъ Вайерштраса по поржка на берлин. академия. За него е писалъ Lejeune Dirichlet въ Abhandl. der Berliner Akad. 1852.

Якоби (Морицъ фонъ, или Семеновичъ Jacobi). Отличенъ физикъ, родомъ отъ Прусия (1801 — 1874). Въ 1835 професоръ по гражданската архитектура въ Дерптъ, отъ 1837 въ Петербургъ. Въ 1842 членъ на акад. на наук. и членъ на манифактурния съвѣтъ при министер. на финанситѣ. Въ 1838 изнамѣрилъ галванопластиката. Опитвалъ се да приспособи електромагнет. въ машинитѣ. Заедно съ Ожеро (Augerand) правилъ въ голѣмъ размѣръ опити надъ електрическата свѣтлина. Освѣнь много записки, написалъ съчин. *Галванопластиката* (СПБ., 1840, на нѣмск.); *Мемоаръ за приспособ. на електромагнетизма въ движението на машинитѣ* (на франц.). За него е писалъ Вилдъ на нѣмски (СПБ., 1876).

Якоби (Фридрихъ Хенрихъ Jacobi). Германски философъ (братъ на поета Иохана Георга) [1743 — 1819]. По бащината си воля се посветилъ на търговията. Отъ дѣтинство билъ, както той самъ е писалъ Мерку, фантазйоръ и мистикъ. По-голѣмий му братъ (поетътъ) го сближилъ съ Виланда, послѣ той се сприятелилъ съ Хердера, Лесинга, Гете. Вилата му въ Пемпелфортъ при Дюселдорфъ била сборното мѣсто на много видни люде. Въ 1784 умрѣла съпругата му, много умна жена, Бети; той се отдалечилъ отъ всѣка обществена дѣятелность и само въ 1807 станѫлъ прѣдсѣдатель на мюнхенската академ. на наукитѣ. Главнитѣ му трудове сѫ: *Валдемаръ, Събрание писмата на Ед. Алвиля, За учението на Спиноза въ писма до Менделсона, Давидъ Хюмъ за вѣрата,* или *идеализмътъ и реализмътъ, За прѣдприятието на критицизма да приведе разума въ хаосъ,* *За божественитѣ нѣща и тѣхното откровение.* Съч. му сѫ издадени въ 6 т. Я. е нареченъ „философъ на вѣра-

та“. Той счита за възможно човѣкъ прѣко да възприима свръхчувственото и тая способность нарича разумъ. Кантовската философия той считалъ за неестетична. Съ Шилинга водилъ ожесточена полемика. За извори на познанието той приималъ чувствеността за външния свѣтъ, хубавата душа за доброто и хубавото. Това послѣдното учение е възхищавало много жени. За Я. сж писали Kuhn, Deycks Zirngiebl, Harms.

Якобинизмъ, *якобинство*. Републиканскитѣ идеи на якобинцитѣ; партията на якобинцитѣ. —

Якобинци. Така се наричали въ Франция членоветѣ на единъ политически клубъ, който се съставилъ въ 1780 въ Версайлъ, подъ името Club breton. Отпослѣ тоя клубъ зелъ името „дружество на приятелитѣ на конституцията“; събранията му ставали (отъ 1789) въ една зала въ монастиря на Яковия орденъ, отъ дѣто и произлѣзло името *якобинецъ*. Я. имали съмишленици въ цѣла Франция и скоро станжли срѣдоточие на вълненията и съпротивлението на всички умѣрени тенденции. Затова и умѣренитѣ членове и жирондиститѣ се отдѣлили отъ я. Я. станжли главната подпора на терористската олигархия, главата на която билъ Робеспиеръ; слѣдъ неговото падане клубътъ билъ затворенъ (30 окт. 1794) и самата негова сграда съборена. Виж. Linkeisen, Der Iacobiner Club (Берлинъ, 1852—54).

Якобити. Сжщото, каквото е *Иаковити*.

Якорандово дърво, *бразил.* Дърво, което расте въ Америка и се употрѣбява за правене покжщнини.

Jacta est alea (лат. *Жребията е хвърленъ*). Прочути думи, произнесени отъ Цезаря прѣди да прѣмине Рубиконъ, защото единъ законъ запокѣдвалъ на всѣкой генералъ, кога влиза въ Италия отъ сѣверъ, да распусне войскитѣ си прѣди да прѣмине тая рѣка. Тая фраза се употрѣбява когато човѣкъ земе дързко и важно рѣшение, слѣдъ като много се е колебалъ и значи: рѣшителната стжпка се направи, сир. дѣлото почнж, нека става каквото ще става.

Якубекъ или Яковъ. Чешки списатель на много латински, особено полемически, и нѣколко чешки съчинения (умр. въ 1427).

Якути. Едно племе въ източни Сибиръ, населява сѣверната часть на якутската область, по брѣговетѣ на Лена и Калима, и една часть отъ енисейската губерния. Я., още идолопоклонци, едничката имъ промишленость, въ единъ ледънъ климатъ и въ една неплодна земя, е отглеждането коне и елени, чието месо имъ служи за храна. Тѣ сж около 200,000. Происхождатъ отъ татарско племе, живѣжтъ разсѣяно, вънкашно исповѣдватъ православната вѣра, нъ сж повечето езичници, суевѣрни и лукави. — **Якутска область** въ сѣв.-източ. Сибиръ, допира отъ една страна до Ледовити океанъ, а отъ друга до китайскитѣ владѣния; простр. 3,929,193 чет. килом. и насел. 242,000 жит. (якути, тунгуси, буряти, ламути, юкахири и руси). Земята прѣдставлява обширна и пуста планинска страна, прѣсѣчена на югъ отъ Яблонна планина, а на ист. отъ Ста-

нова планина. Пои се отъ Лена и притоцитѣ ѝ. Намѣстѣ въ обл. се срѣщатъ гѫсти гори и топли блата, на сѣв. тундри. Климатътъ е суровъ. Земедѣлието е по срѣдното течение на Лена около Якутскъ, нѣколко дълбоко земята е все замръзнѫла. Звѣроловството и риболовството сѫ важни клонове отъ поминъка. Правѫтъ се прѣдмѣти отъ мамонтова костъ. — **Якутскъ**. Гл. градъ на якутската обл., на Лена; едничъкъ важенъ градъ въ цѣлата страна; 5,200 жит. Главно търговско стоварище съ Китай прѣзъ Яхта, съ русска Америка прѣзъ Охотскъ. Важни панаири. Търговия съ кожуси, чай, равень и други китайски произведения. Въ околностьта много вкаменени мамонти.

Яломица. Румѫнска рѣка, извира въ единъ клонъ отъ румѫнскитѣ Карпати, тече прѣзъ окрѫгъ Дъмбовица, като минува прѣзъ самия градъ Търговище, и прѣзъ околия Яломица, на която дава името си, и се влива въ Дунавъ при Хърсово; 330 килом. Главнитѣ ѝ притоци сѫ Крюковулъ-Сератъ и Прахова.

Ялта. Русски градъ въ таврич. губерн. (Кръмъ), расположенъ при политѣ на единъ полукрѫгъ планини, 80 килом. на югъ отъ Симферополъ, пристанище на Черно море и важенъ курортъ. Я. бърже расте; прѣзъ послѣднитѣ 15—20 години съ нея сѫ се слѣли нѣколко отдѣлно расположени села. Климатътъ на Я. се отличава по мекость и равность: срѣдната годишна температура е 13.4°; най-топлитѣ мѣсеци сѫ юл. и авг. (24.2°), най-студенитѣ—яну. и февр. (3.5°). Отъ студенитѣ вѣтрове Я. е защитена отъ планини. Всичкитѣ тия климатически условия сѫ направили Я. единъ отъ най-посѣщаемитѣ курорти въ Русия. Жителитѣ въ 1902 сѫ се брояли 19,572 (въ 1880 тѣ сѫ били само 5,000); освѣнъ това прѣзъ годината, лѣтѣ, дохождатъ до 20,000 посѣтители. Църкви: 4 правосл., 1 лютеран., 1 католич., 1 синагога. Учебни заведения 12: мѫж. и жен. гимназии и др. Я. може да се причисли между най-благоустроенитѣ русски градове: водопроводъ, канализация, много градини и паркове, великолѣпни лѣтни кѫщи, освѣтление (донѣйдѣ електрическо). Санаториуми, водолѣчебница; театръ. Фабрики и заводи нѣма. Лѣтната търговия е доста голѣма. Я. се съобщава съ Севастополъ и др. черноморски пристанища чрѣзъ срочни параходи, а съ околностьта—чрѣзъ омнибуси и параходи. Движението на корабитѣ прѣзъ 1902: пристигнѫли и отишли повече отъ 1,300 кораба (отъ тѣхъ повече отъ 1,000 парахода) съ вмѣстим. 915,975 тона. — Я. била извѣстна още въ старо врѣме подъ гръцко име Ялита; въ срѣднитѣ вѣкове тя била владѣние на генуезцитѣ, които имали тамъ консулъ. Слѣдъ едно страшно земетресение въ XV-и вѣкъ, градътъ запустѣлъ. Въ 1861 той билъ едно селце, когато Ливадия, съсѣдно съ Я. имение, станѫла владѣние на русския императорски домъ. Това било едно щастие за Я. Въ нѣколко години тя станѫла срѣдището за богати болни, които дохождали да търсѫтъ умѣренъ климатъ и облекчение на болкитѣ си; сега тя е русската Ница и, макаръ да не се радва на ниценския климатъ, има живописна околность съ хубави лозя и пр.

Виж. Н. Головкинскій, *Путеводитель по Крыму* (Симферополъ, 1896); А. Безчинскій, *Путеводитель по Крыму* (Москва, 1902).

Я-лунгъ-киангъ. Китайска рѣка, иде отъ прѣдѣлитѣ на Тибетъ и отъ Куку-норъ и се съединява съ Кинъ-ча-киангъ да образува Янгъ-тсе-киангъ; 1,100 килом.

Ямбо (Yambo, или Jembo). Пристанищенъ градъ на Червено море въ Хеджасъ (Арабия), 220 килом. на юго-зап. отъ Медине, на което е пристанището; 6,000 жит. Градътъ е заобиколенъ съ стѣни, върти дѣятелна търговия.

Ямболъ. Окол. градъ на Тунджа, бургазски окржгъ, 94 килом. на зап. отъ Бургазъ, 28 килом. на юго-ист. отъ Сливенъ, 39 килом. на сѣв. отъ Къзълъ-Агачъ; станция на бургазско-пловдивската желѣзница; 15,739 жит. Търговия съ жито, което се произвожда въ околията, и съ вино и сахтиани, които се работятъ въ града. Два голѣми всѣкигодишни панаири за жива стока. Градътъ бързо се развива.

Споредъ Шкорпиловитѣ и Иречековитѣ изслѣдвания, Я. е слѣдъ Пловдивъ най-старий градъ въ южна България. Сегашний градъ се прѣдполага да е построенъ въ турско врѣме на развалинитѣ или до развалинитѣ или на римския градъ *Диосполисъ*, или на византийския *Дианополисъ*. Въ XIV вѣкъ Я. се споменува за български пограниченъ градъ подъ име Даблино.

Ямбъ. Стихотворенъ метръ отъ 1-ия кжсъ и 2-ия дълъгъ слогъ ⏑—, изобрѣтенъ отъ гръцки поетъ Архилохъ. У староврѣменнитѣ съ него се писали най-вече сатиритѣ, затова и Огюсъ Барбие издалъ сатиритѣ си подъ името Я. Класическитѣ трагедии се писали не инакъ освѣнъ съ шестостжпенъ *ямбически* или александрийски стихъ; съврѣменнитѣ драми се пишатъ съ петстжпенъ я.; одитѣ съ четиристжпенъ; комединтѣ и баснитѣ съ воленъ петостжпенъ я. У староврѣменнитѣ имало още размѣръ *ямбохорей* или антиспастъ, съчетание на я. съ хорей, отъ четире слога.

Янгъ-тсе киангъ (*стари сино на море*) или **Синя Рѣка,** наричана и **Такиангъ** (*Голѣма рѣка*). Китайска рѣка, най-голѣмата рѣка въ Азия, образува се отъ съединението на Я-лунъ-киангъ и Кинъ-ча-киангъ; тече отъ зап. къмъ ист. въ области Се-чуанъ, Ху-пе, Киангъ-си, Нганъ-хоей, Кианъ-су; минува прѣзъ Ву-чангъ, Ханъ-кю, Ханъ-янгъ, Нганкинъ, Нанкинъ и Чинкиангъ, и се влива въ Синйо море; 2,900 килом. отъ сливането на Я-лунг-киангъ и Кинъ-ча-киангъ и 4,500 килом. отъ изворитѣ на Кинъ-ча-киангъ. Прибира отдѣсно Укиангъ, Юанкиангъ и Ханкиангъ; отлѣво Минкиангъ, Киалинкиангъ и др. Приливътъ и отливътъ се усѣща до езеро Фокиангъ, 600 килом. отъ морето; корабитѣ отиватъ по него до езеро Тунгтингъ, 1000 килом. При устието (Китайско море) е 31 килом. широкъ. Сега е отворенъ за европейцитѣ.

Янгъ-чеу. Китайски градъ, въ обл. Киангъ-су, на Императорски каналъ и близо до лѣвия брѣгъ на Янгъ-тсе-киангъ, 70 килом. на сѣв.-ист. отъ Нанкинъ; 360,000 жит. Хубавъ императорски дворецъ. Индустрия: копринени тъкани и тънки вълнени платове (крепъ). Голѣма търговия съ сол; градинарство (прочути цвѣта).

Тоя е градътъ Янжу, който Марко Поле управлявалъ три години.

Янина. Гл. градъ на едноименен виляетъ въ долна Албания (Епиръ), въ една долина, заобиколена съ планини, на юго-западния брѣгъ на Янинско езаро, срѣщу единъ малъкъ о-въ; 25,000 жит., отъ които 15,000 гръци, 8,500 мохамедане и 2,500 евреи. Градътъ се брани отъ стѣни и двѣ крѣпости. Тѣсни и злѣ каменопослани улици, освѣнь двѣ артерии. Главнитѣ сгради сѫ 19 джамии, 8 църкви (останѫли отъ 16, които сѫществували прѣди 1720), гръцки лицей и 2 синагоги. Околностьта обширно поле, произвожда обилно овощия и жито. Женитѣ работѭтъ хубави златоткани платове. Я. изобилва съ исторически спомени. Тя се издига всрѣдъ една страна, покрита съ остатки отъ пелазгски градове. На едно разстояние се намиратъ на брѣга на самото езеро развалини отъ *Хела* и 18 килом. на юго-зап. развалинитѣ на *Додона*. Я., основана кѫдѣ 1350 отъ Иоана Кантакузена, зела името *Иоанина*. Турцитѣ я прѣзели въ 1431, 22 години прѣди прѣзимането на Цариградъ. Тя е извѣстна най-много по ролята, която играла отъ 1788 до 1822 въ врѣмето на Али Паша (виж. това име). Я. имала тогава 40,000 жит. Въ XVIII и началото на XIX вѣкъ Я. била срѣдоточие на новогръцката образованость. — **Янинский виляетъ** се простира на югъ отъ шкодренския, на ист. е съпрѣдѣленъ съ битолския и солунския вилаети, на юго-ист. съ гръцкитѣ области трикаленска и артенска, на югъ и на зап, съ Поническо море. Състои отъ шесть санджака: бератски, корченски, тепеленски, молистенски, яненски и прѣвезенски; насел. 928,000 жит., отъ които 250,000 махамедане (главно албанци) и 678 христиане (гръци, албанци, цънцаре), и до 20,000 българе, евреи и цигане. Твърдѣ планинска страна: Пиндъ отдѣля долна Албания отъ Македония. Отъ тамъ отиватъ къмъ морето множество малки бърда. Хубавъ климатъ. Срѣщу цѣлия брѣгъ на яненския санджакъ се простира о-въ Корфу. Брѣгътъ изобилва съ блата, много врѣдителни за ближнитѣ села. Нѣма пристанище. Долна Албания се погръчва бърже. Гръцитѣ, многобройни въ виляета, намиратъ помощь у цънцаретѣ въ южната часть на виляета. По-главнитѣ градове слѣдъ Янина сѫ: Бератъ, Делвино, Аргирокастро, Авлона и др. По Берлинския договоръ, Турция биде принудена да отстѫпи Гръций цѣлия артенски окрѫгъ. Виж. *Епиръ*.

Янинско езеро (старовр. Pambotis). Езеро въ южна Албания, 520 м. надъ морското равнище, при западнитѣ поли на планина Мецово (отъ планин. бърдо Пиндъ). Малко дълбоко (по-малко отъ 10 метра), пои се токо-речи само отъ извори; много врѣме погрѣшно мислили, че прѣзъ него минува р. Воюса. Ян. ез. е 20 килом. на-длъжъ и 4 килом. наширъ само на югъ. На юго-западния му брѣгъ въ старо врѣме е стоялъ градъ Додона.

Яницкий (*Климентъ*). Полски поетъ (1516 — 1543), до толкова проникнѫтъ отъ духа на римската литература, че може се зе за Катуловъ и Овидиевъ съврѣменникъ. Я-та поетическа слава между тогавашнитѣ хуманисти била голѣма; папа Павелъ III го

вѣнчалъ съ лавровъ вѣнецъ. Главнитѣ му произведения: Tristium liber I. Variarum elegiarum liber I. Epigrammatum liber I (Краковъ, 1542); Querela Reipublicae Regni Poloniae и Epitholamium (Краковъ, 1543); Vitae Regum Polonorum elegiaco carmine descriptae (Анверсъ, 1563). Една сбирка на Я-тѣ стихотворения е напечатана въ 1755 (Лайпцигъ). Полский поетъ Кондратовичъ (Сирокомля) е прѣвелъ Я-ви стихове на полски (Przeklady poetow polsko-lacinskich epoki Zygmuntowskiey, Вилна, 1851, т. I). Виж. Zwiklinski, Klemens Janicky poeta uwienczony (въ Rozpr. wydz. filozof. Akad. Um., 1893, XVII и отдѣлно издание).

Янки (Yankee), *англ.* Испорчено изговаряне на французското anglais (англичане) отъ индийцитѣ въ Америка. Сега нарицателно име, което се употрѣбява шеговито за гражданетѣ на Съединенитѣ Държави, и което тѣ приематъ радушно.

Янки-дудлъ (Yankee-doudle). Народна пѣсень въ Съединенитѣ Държави, наполовина юмористическа, наполовина патриотическа. Казватъ, че тая пѣсень била прѣнесена въ XVIII вѣкъ отъ Англия въ Америка, дѣто се попрѣработила и станѣла любимата пѣсень на тогавашнитѣ ново-англичане. Сега е измѣстена отъ други, като напр. Hail Columbia! — The starspangled banner, — My country 't is of thee и др.

Янковъ (*Анастасъ*, пълк.). Македонски апостолъ-революционеръ и отличенъ герой, род. въ с. Загоричани, загинѣ при с. Влахи, Мелнишко, въ сражение съ турския аскеръ (1857—1904). Родината на Я., като най-южний край на Македония, по право е наречена стражний постъ срѣщу гръцкото население. Годинитѣ 1875—76 бѣхѫ пробуднитѣ лучи за българското съзнание въ Костурско. Тъкмо по това врѣме Я., 16-годишенъ юноша, тръгва да търси българска наука въ цариградското българско народно училище. Нъ тамъ не остава много врѣме. Въ Херцеговина възстаническото знаме бѣше развито. Въ България движението за свобода се очерташе все по-ясно и войната между Сърбия и Турция бѣше на прага. Ученикътъ захвърля книгата си и, слѣдъ дълги странствувания, се озовава въ Сърбия при българскитѣ батальони. Въ кървавитѣ сражения при *Голѣми Шалишовецъ* и *Джунисъ* младий юноша стрѣля първитѣ си крушуми срѣщу вѣковния врагъ и съ буйната си храбрость извиква похвали отъ старитѣ юнаци.

Русско-турската война го завари въ редоветѣ на българското опълчение. При паметната отбрана на шипченскитѣ височини, той участвувалъ въ всичкитѣ сражения на третата опълченска дружина и при Шейново билъ раненъ.

Ядката на новата българска войска бѣ *опълчението* (виж. тая дума), което прослави българското име. Слѣдъ свършването на военното си учение, Я. облѣче офицерския мундиръ и прѣзъ 1885 като офицеръ отъ армията се бие за защита на отечеството подъ Сливница, Драгоманъ и Пиротъ.

Въ македоно-одринското революционно движение Я. зима най-широко участие. Прѣзъ 1896 той прѣдприема една дълга обиколка изъ Македония, за да се запознае съ духа на населението. Това негово пѫтуване бѣше едно триумфално шествие. По всичкитѣ македонски центрове българското население се стичаше на тълпи, да видѣтъ българския войнъ. Я-та осанка и лесninата, съ която проникваше въ душата на масата, му създадоха голѣмо обаяние между населението. Слѣдъ връщането си отъ Македония той вече се прѣдава всецѣло на освободителната идея и неговото име бѣ свързано съ всичкитѣ начинания. Прѣзъ 1901 той дори сваля офицерския мундиръ и влиза въ редоветѣ на активнитѣ революционери. Прѣзъ 1902, на чело на една възстанническа чета, той прѣбродва цѣла Македония и пристига въ родния си край. Въ възстанието прѣзъ 1903, той дѣйствуваше съ своя възстанниески отрядъ въ Ширинъ и въ Разложката котловина, дѣто неговото пословично юначество прѣдизвика удивлението на чуждитѣ кореспонденти. Отъ възстанието насамъ повечето врѣме той прѣкарваше въ Македония, занятъ съ организирането на повѣренитѣ му райони. Къмъ края на есеньта той се прибра въ България за да испълни единъ дългъ къмъ семейството си, слѣдъ което пакъ се върна между своитѣ братя-робе, между които и сложи своя животъ въ началото на априлъ.

Вѣстьта за загиването на пълк. Я. покърти душата на българския народъ. Като виденъ членъ на едно течение по македонското дѣло, той имаше противници; нъ, като борецъ и човѣкъ, той, идеаленъ и съ златно сърдце, не можеше да има неприятели. Виж. в. *Софийски Новини*, отъ 29 апр. 1906.

Янохъ (*успокоение*). Нефталимовъ градъ въ сѣверна Палестина съ не добрѣ опрѣдѣлено мѣстоположение (*Библ.*).

Янсенизмъ. Религиозно учение (виж. *Янсений*), което повече отъ $1^1/_2$ вѣкъ вълнувало умоветѣ на католицитѣ въ Франция. Срѣдоточието на я. било сенъ-роялското училище което е дало на Франция много учени и писатели. Папитѣ издавали нѣколко були противъ я. Главний догматъ на това учение състоялъ въ това, че човѣкъ нѣма свободна воля; всичко се приписвало на Провидѣнието, и така самитѣ прѣстѫпления били неизбѣжни. Папа Климентъ XI и Лудовикъ XIV, подстрекаемъ отъ иезуититѣ (враговетѣ на янсениститѣ) съ сила потѫпкалъ я. въ Франция; Поръ-Роялъ билъ унищоженъ въ 1709 и янсениститѣ бѣгали въ Холандия. Въ 1713 Климентъ XI, въ була Unigenitus, прѣдалъ на анатема всецѣло 101 прѣдложения, извлѣчени отъ *Нравствени Размишления върху Новия Завѣтъ*, обнародвани отъ Кенела (умр. въ 1710) съ удобрението на висшата франц. църковна власть отъ 1671 до смъртьта си. Противницитѣ на папската була въ Франция, на чело на които стоялъ парижский архиепископъ кардиналъ Ноелъ, поискали да направѧтъ апелъ до вселенски съборъ (1717), за което и добили името апеланти. Въ 1719 противницитѣ на булата били отлѫчени отъ църквата, а въ 1720 булата добила сила на дѫржавенъ законъ. Въ врѣмето

на Лудовика XV и кардиналъ Флери апелантитѣ били подложени на силно гонение; много янсенисти побѣгнѫли въ Холандия. Тамъ въ 1723 се образувала една отдѣлна отъ Римъ църковна община подъ управлението на утрехтския архиепископъ и на епископитѣ харлемски и девентерски. Членоветѣ на тая община се наричали св. августинови ученици. Сега я. има повече отъ 25 общини и 6,000 привърженици.

Янсений (Jansenius). Основателтъ на едно религиозно учение въ Западъ, което, въ XVII-и вѣкъ, произвело голѣми смутове въ католическата, а особено въ французската църква (виж. *Янсенизмъ*); родилъ се въ Холандия, близо до градецъ Леердамъ, въ 1585. Най-напрѣдъ Я. се училъ въ утрехтския университетъ, а отпослѣ изучвалъ богословието и философията въ Левенъ, дѣто се сприятелилъ съ французинъ Дювержие де-Хоранъ, който, подъ името Сенъ-сиранъ абатъ, станѫлъ по-сетнѣ ревностенъ распространитель на ученията му. Я-то разстроено здравие го побудило да напусне университета и, по съвѣта на лѣкаритѣ, да пѫтува въ Франция, дѣто изново се срѣщнѫлъ съ приятеля си, вече бивши Сенъ-сиранъ абатъ; послѣдилъ го въ Байона и станѫлъ тамъ учитель; нъ отечеството повикало назадъ Я.; той се върнѫлъ въ Левенъ и билъ назначенъ ректоръ въ колегията Св. Пулхерий; нъ понеже новата служба го отвличала отъ любимитѣ му занятия, той скоро я оставилъ, и добилъ мѣстото професоръ на богословието въ левенския университетъ.

Я. толкова се прочулъ съ учеността си, че испанский краль го назначилъ, въ 1636, епископъ въ Ипръ, дѣто скоро Я. погинѫлъ (1638) отъ чумата, която опустошавала тогава Фландрия.

Я. билъ ученъ богословъ и смиренъ духовенъ; отличавалъ се съ простъ, тихъ, уединенъ и трудолюбивъ животъ. Слѣдъ смъртьта му, името му станѫло символътъ на една секта, която, повече отъ единъ вѣкъ, развалѫла спокойствието на католическата църква. Я. начепѫлъ богословското си изучение съ църковнитѣ отци и староврѣменнитѣ схоластици, и скоро се убѣдилъ, че повечето отъ тѣхъ клонѫтъ къмъ мнѣнието на св. Августина относително прощението на грѣховетѣ и свободната воля. Затова и Я. почнѫлъ да изучава Августиновитѣ съчинения, посвѣтилъ на това цѣлия си животъ, прочелъ нѣколко пѫти всичкитѣ му трудове, а особено учението му противъ пелагиянетѣ. При това още, той считалъ за необходимо не само да изучва Августиновитѣ съчинения, а и да подчинява самия си животъ на изложенитѣ у Августина начала. Я. полагалъ, че „понеже гордостьта е погубила първия човѣкъ, потрѣбно е съвсѣмъ да се унищожи въ човѣка съзнанието на неговата лична сила, да се принесе неговата воля въ жертва на волята Божия, защото нашата развратна природа не може сама по себе да произведе нищо добро“. Тия начала Я. изложилъ въ своя Augustinus, като употрѣбилъ за това повече отъ 20 години. Той го писалъ дори въ навечерието за смъртьта си. Въ едно завѣщание, написано половина часъ до смъртьта, той поискалъ това ръкопис

на духовника си Ламе. Я-та книга, сега съвсѣмъ забравена, се дѣлила на 3 части: въ първата е изложена Пелагиевата ересь; въ втората се обеснява Августиновото учение за човѣшката природа въ първобитната ѝ чистота и слѣдъ грѣхоподанието; най-сетнѣ, третата часть съдържа Августиновитѣ мисли за прощаване грѣховетѣ, като единчко срѣдство, съ което християнската вѣра освобождава вѣрнитѣ отъ тежината на грѣха и ги прави участници въ благодатьта Божия заедно съ ангелитѣ. Тая книга произвела религиозни раздори между двѣтѣ главни духовни партии въ Франция — иезуититѣ и поръ-роялиститѣ.

Янтра. Една отъ голѣмитѣ рѣки въ сѣверна България и притокъ на Дунавъ, събира водитѣ си отъ множество притоци, които идатъ отъ срѣдната часть на Стара-планина и отъ гористия Тузлукъ. Горното корито на рѣката захваща голѣмо пространство между множество клонове отъ Стара-планина. Сѫща Я. извира въ Шипченски проходъ и съ горното си планинско течение мие индустриалния градецъ Габрово. Прѣди да напусне планинската страна тя се вие между живописни бърда покрай старославния градъ Търново, послѣ мие хубавия градецъ Бѣла, дѣто има прочутъ мостъ и влиза въ широката плодородна равнина. Влива се въ Дунавъ близо до Свищовъ; дълж. около 230 килом.

Около притоцитѣ на Я. въ политѣ на Стара-планина мѣстностьта е много населена, тамъ сѫ се развили голѣми села, нѣкои отъ които сѫ се обърнѫли на градовце, подобно на Габрово, Троянъ и Тетевене. Отъ многобройнитѣ притоци на Я. струва да се спомене рѣка *Росица*, която извира подъ високия връхъ Кадемлия и има горно планинско корито, подобно на Витъ, Осъмъ и Я. Прѣди да излѣзе отъ планинската мѣстность мие гр. Севлиево.

Януарий, *лат.* Първий мѣсецъ въ годината, нарича се така защото е билъ посветенъ отъ старитѣ римляне на богъ Януса.

Янусъ или **Янъ** и **Яна.** Двѣ много стари божества мѫжско и женско, чиито имена сѫ просто различни форми на Дианъ (вѣроятно слънцето) на *Диана* или *Луна* (навѣрно луната). Римлянетѣ отъ най-старо врѣме се кланяли на Януса като на богъ на мира и на годината; па не само на годината, а и на всѣкой мѣсецъ, всѣкой день, и началото на всички прѣдприятия. Неговата помощь римляпетѣ просили въ всѣко прѣдприятие, по-напрѣдъ дори отъ помощьта на Юпитера, най-великия отъ боговетѣ имъ. Той минува за най-стария богъ въ Италия. Изображавали го сѣднѫлъ на прѣстолъ, озаренъ съ лучи, съ скиптръ въ дѣсната и ключъ въ лѣвата рѫка, и съ двѣ лица, старо и младо; въ тия лица нѣкои виждатъ единъ символъ на мѫдростьта на тоя богъ: старото лице гледало къмъ минѫлото, а младото къмъ бѫдѫщето. Я-вий храмъ въ Римъ се отварялъ само въ военно врѣме; нъ понеже римлянетѣ токо-речи постоянно воювали, той прѣзъ цѣлата имъ история, въ течението на 700 год., се затворялъ само три пѫти, въ врѣмето на Нума Помогиля, слѣдъ първата пуническа война и въ Августово врѣме. На

Я. билъ посветенъ първий мѣсецъ въ годината, който добилъ отъ него името си.

Япелъ (*Юрий*). Словенски католически свещеникъ, църковенъ спасителъ, прѣвелъ Библията на езика си, понеже Далматиновий прѣводъ билъ запрѣтенъ като протестантски и билъ рѣдъкъ (1747 — 1807).

Япетъ. Единъ отъ титанитѣ, Урановъ и Геинъ синъ, баща отъ Азия на Атласа и Прометея (*басносл.*).

Япония (японск. *Нипонъ* или *Нифонъ*, китайск. *Зи-пенъ* — земя на изгрѣвъ-слънце, англ. и холанд. Japan, франц. Japon). Островска империя въ източна Азия, която състои отъ 4 голѣми о-ви: Нифонъ, Киусиу, Сикокъ и Иезо, и отъ голѣмо число малки острови и островчета (повече отъ 3, 850), между които Тсусима, Фацизиу, Гото, Танега-Сига, Якумо-Сима, о-ви Лиукиу и др. Японски архипелагъ има за прѣдѣли: на сѣв. Курилитѣ (на Япония), които се простиратъ дори до п-въ Камчатка; на зап. Корейски протокъ и Японско море; на югъ и ист. Тихи океанъ. Простр. 382, 116 чет. килом. и 46,732,841, жит. (1903), а заедно съ Формоза (простр. 34,974 ч. к.) и о-ви Волкано (22 ч. к.) простр. 417, 412 чет. килом. и насел. 49,732, 952 жит. Броятъ на чуждестранцитѣ прѣзъ сѫщата година е билъ само 13,848 (отъ които 7, 438 китайци, 2,136 англичане, 1,639 американци, 654 германци, 564 французе, 204 руси, 178 португалци). Много притоци отдѣлятъ главнитѣ острови на Я. Морето, най-вече, на зап., прѣизобилва съ риба. Островитѣ сѫ планински и волканически. Главнитѣ волкани (яма) сѫ Фузи-Яма (3,793 метра вис.?) на зап. отъ Иедо, Сина-Яма и Асана-Яма въ о-въ Нифонъ. Климатътъ е различенъ, нъ изобщо по-студенъ отколкото би трѣбвало да бѫде по географическото положение: той е студенъ на сѣв. и на зап., топълъ като въ южна Франция на югъ и ист.; всѫдѣ сухъ и здравъ. Буритѣ и земетресенията сѫ чести. Островитѣ иматъ малко голѣми рѣки, нъ затова много езера, заливи и рѫкави. Растителностьта е раскошна; фауната доста богата. Земята, макаръ и камениста, е плодородна, добрѣ обработена и добрѣ населена. Произвожда жито, оризъ (обикновената храна), сагу, зеленчуци и прѣвъсходни овощия, чай, който се цѣни много въ Америка, памукъ, коприна, конопи, синило, тютюнъ, афионъ, камфора, лакъ, благовонни вещества и др. Земедѣлието е главното занятие на японцитѣ. Тѣ сѫ грижливи земедѣлци и чифлицитѣ имъ сѫ образци на редъ и чистота. Пасбищата и добитъкътъ сѫ рѣдки; птицитѣ сѫ изобилни; бубарството е важенъ поминъкъ. Индустрията е много напрѣднала; Японцитѣ сѫ умни и искусни; Я. се слави съ лакирани, дърводѣлски, металически и порцеланови издѣлия; книгопечатането въ Я., познато много отдавна, дава много томове, и японцитѣ отдавна сѫ разбирали литохромопечатането; въ рисуването на животни и фигури тѣ сѫ отлични, нъ въ маслено живописство тѣ сѫ съвсѣмъ невѣжествени. Добива се много злато, сребро, желѣзо, мѣдь. Найважни износни прѣдмѣти сѫ чай и коприна; нъ японската търговия малко излиза изъ прѣдѣлитѣ на държавата; тя става главно съ

Англия и Съединенитѣ Държави; годишний износъ отъ Я. въ Англия е за около 16 милиона лева, а годишний вносъ за 50 милиона лева.

Японцитѣ сѫ отъ монголското племе, смѣсено съ китайци и малайци; тѣ сѫ съ малъкъ ръстъ, юначни, живи и ловки, горди, ученолюбиви, и запознати съ искуствата и откритията на Европа; ала заедно съ това сладострастни, мъстителни и прѣдадени на много неестествени пороци. Отъ обичаитѣ имъ най-забѣлѣжителний е старий обичай, сега вече рѣдъкъ, да се самоубиватъ чрѣзъ напрѣчно разрѣзване на корема съ островръхъ ножъ. Съвсѣмъ обръснѫта коса е отличителний бѣлѣгъ на поповетѣ и лѣкаритѣ. Мѫжетѣ изобщо се татуиратъ съ мѫжски и женски фигури, лъвове, тигри и др. Женитѣ иматъ манията да си шарѫтъ кожата съ бои. Тѣхното обществено положение е въ нѣкои отношения по-добро отколкото въ други езически страни. Господжитѣ живѣѫтъ затворени като туркинитѣ, въ образованието не е прѣнебрѣгнѫто у тѣхъ. Многоженството не се позволява, въ законътъ позволява на мѫжа развода. Законитѣ противъ прѣлюбодѣянието отъ страна на съпругата сѫ строги; наказанието е смъртъ, която може да се наложи отъ мѫжа. Ала мѫжътъ може да земе колкото си ще наложници. Блудството е узаконено, и баща може да продаде дъщеря си за нѣколко години. Японский господинъ, въпрѣки високитѣ си понятия за честьта, може свободно да се ожени за извѣстна блудница. По обичая, мѫжетѣ и женитѣ се къпѫтъ заедно, безъ да пазѫтъ нѣкакви *приличия*, въ и безъ чувство на срамъ. Въ Я. общественото положение на всѣкого се опрѣдѣля отъ рождението му; въ обществото има 8 разреда и никой не може да мине отъ единъ въ другъ. Благородницитѣ и висшитѣ сановници, духовнитѣ и военнитѣ сѫ отъ горнитѣ разреди; останѫлитѣ жители сѫ отъ долнитѣ. Въ Я. има три вѣроисповѣдания: синто или кланяне на прадѣдитѣ, будайство и сица или поддържане на Конфуциевото учение. Държавната вѣра е първото вѣроисповѣдане; будайството исповѣдватъ повечето японци. Народната храна е рибата и оризътъ, народнитѣ пития чаятъ и саки (оризено спиртно питие).

Писменъ езикъ. Двѣ азбуки сѫ въ употрѣбение въ Я.: 1-о, идеографическата система на китайскитѣ иероглифически символи, която е въведена въ Ш-и вѣкъ слѣдъ Р. Х.; и 2-о, една фонетическа азбука отъ 47 букви, измислена въ 810 слѣдъ Р. Х. Прѣдполага се, че прѣди тия писмена се употрѣбявали други, сега забравени. Не малко забѣлѣжително е, че китайскитѣ идеографически символи иматъ първенство прѣдъ японската азбука, и се употрѣбяватъ токо-речи исключително за дипломатическитѣ документи и по-главнитѣ литературни произведения; па и въ обикновения животъ, въ постоянно употрѣбение е китайский писменъ езикъ. — Нѣма никаква, каквато и да било, прилика между китайския и японския говорими езици; японский езикъ — мекъ като италиянския — е лесенъ за научване, и думитѣ му не сѫ еднозложни. — Японската *литература* е богата и разно-

образна, и включва съчин. по историята, науките, словесността, и прѣводи на европейски съчинения. Китайските класици захващатъ най-първо мѣсто въ японската литература.

Правлението въ Я. е било до скоро единъ видъ религиозенъ, феодаленъ деспотизмъ; сега е конституционна монархия съ столица *Токио*. Парламентътъ състои отъ двѣ камари: горна и долна. Монархътъ е императоръ (*микадо*), и върховната му власть се прослѣдва до I-и вѣкъ прѣди Христа; къдѣ края на XII-и вѣкъ *сойгунътъ*, главний военачалникъ, почналъ да си присвоява свѣтската власть и да играе ролята на повелитель, особено отъ 1610, слѣдъ побѣдата на сойгунъ Хеа надъ васалнитѣ князове. Отъ тогава той притежавалъ свѣтската власть по наслѣдствено право; въ микадото всѣкога се считалъ за едничъкъ и върховенъ господарь, макаръ и да ималъ малко власть. Властьта на сайгуна се ограничавала отъ *даймio*, феодални князове, токо-речи независими, които трѣбвало да прѣбиваватъ прѣзъ година въ Иедо, и да оставятъ тамъ заложници. Сойгунътъ се прѣмахналъ въ 1869, слѣдъ една 6-мѣсечна междуособна война. Владѣтелнитѣ князове рѣшихъ слѣдъ тая война да се самопожъртвуватъ въ полза на отечеството. „Двѣстѣ и седемдесеть и осемь военни князове, съ царска власть, грамадно богатство и отдѣлни армии се отрекохъ, побудени отъ чисто патриотически побуждения, отъ владѣтелскитѣ права, на които тѣхнитѣ семейства се радвали 20 вѣка.“ Отъ тогава държавата управлява само микадото, вече и свѣтски, както духовенъ върховенъ началникъ. До японско-китайската война въ 1894, за японската военна сила въ Европа имахъ едно съвсѣмъ криво понятие. Японската войска и флота сѫ били прѣустроени по образеца на европейскитѣ отъ 1875. Ето защо въ войната, за която е дума, 40 милионна Япония излѣзе побѣдителка надъ 350-милионния Китай. Много други учреждения, благодарение на японската сръчность, съединена съ европейската наука, въ Я. сѫ измѣнени въ нашето врѣме по европейски образецъ: голѣмъ е напрѣдъкътъ, направенъ и въ образованието, въ финанситѣ, въ общественитѣ градежи и пѫтнитѣ съобщения (Токио е свързанъ съ желѣзница съ Иокахама и Киото съ Огасаха).

История. Марко Поло (вик. това име) въ края на XIII-и вѣкъ е говорилъ за Япония, която нарича *Зипангу*. Едно корабокрушение искарало тамъ, въ 1542, португалецъ Ферд. Мендецъ Пинто; много мисионери, по стѫпкитѣ на св. Франсоа Ксавие (1549—51), били добрѣ приети тамъ и обърнали мнозина въ християнството; по-сетнѣ, къдѣ края на XVI-и вѣкъ, японското правителство се уплашило отъ завоевателнитѣ замисли на Испания, и почнало да гони мисионеритѣ и покръстенитѣ. Холандцитѣ добили разрѣшение да основатъ единъ конторъ въ 1611, англичанетѣ въ 1613, и японский императоръ дори писалъ на английския краль Якова I едно писмо много благоприятно за английската търговия. Нъ въ 1623, англичанетѣ напуснали сами или по принуждение контора си въ Фирандо; португалцитѣ били изгонени въ 1840; и холандцитѣ останали сами въ о-въ Десима,

подчинени на строгъ надзоръ и на унизителни формалности. Американцитѣ, въ 1854, руситѣ, послѣ французетѣ и англичанетѣ, Португалия, Прусия, Швейцария, Холандия сключили търговски договори съ японското правителство, което имъ отворило нѣколко пристанища; въ въпрѣки испращането на нѣколко японски мисии при европейскитѣ дворове, покушенията правени въ разни врѣмена на европейски търговци и прѣдставители въ Япония сж бъркали до скоро на редовнитѣ и постоянни сношения на европейцитѣ и американцитѣ съ Япония. Въ 1854 американски комондоръ Пери съ една ескадра завзелъ Иокахама, а послѣ съединенитѣ английска и други европейски флоти бамбардирали Кагошима и Чиошиу. Това отворило очитѣ на японцитѣ, които видѣли силата на западнитѣ народи, и събудило въ умоветѣ имъ силно желание да тръгнжтъ по пжтя на европейския напрѣдъкъ. Отъ това врѣме настанжло едно въздѣйствие въ полза на прѣзиранитѣ европейци и американци. Твърдѣ благоприятни вече на западнитѣ идеи, тѣ и залѣгнжли да въведжтъ западната цивилизация въ страната си. Създали сж една армия и една флота, които могжтъ да съперничжтъ съ най-добритѣ европейски. Въ 1904 и 1905 тѣ се борихж побѣдоносно срѣщу Русия. За едно описание на японско-руската война виж. въ статията *Русия*, история. Литературата и източницитѣ за изучването на тая война сж твърдѣ обширни; за тая цѣль могжтъ да се посочжтъ слѣднитѣ съчинения: на бълг. *Русско-японската война въ военно-политическо отношение*, прѣв. отъ рус. поручикъ Б. Атанасовъ (1907; тая книга прѣдставлява цѣненъ трудъ); Парвусъ, *Русско-японската война*, прѣв. С. К. (Бургасъ, 1904; малко съч.); *История на русско-японската война*, съставена по военната кореспонденция на *Таймсъ* (печата се отъ 31 ян. 1907 като подлистникъ въ Ст. Шанговата *Вечерна Поща*); на русски: слѣднитѣ прѣводни издания на с.-петербургския издатель В. А. Березовскій: Гамилтонъ Сэръ-Янъ, британск. воен. агентъ изъ арміи маршала Куроки, *Записная книжка*, т. I—II, переводъ к-на Б. Семенова; *Русско-японская война* по официал. японск. донесен., перев. съ англ. полк. Грулева; Бартлетъ, *Портъ-Артуръ, его осада и капитуляція*, перев. съ англ. подъ редакц. полк. Хвостова; баронъ Тетау, *Восемнадцать мѣсяцовъ съ рускими войсками въ Манчуріи*, перев. съ нѣм. полк. Грулева; *Борьба за Портъ-Артуръ*, перев. съ нѣм. подъ редакц. А. В. фонъ-Шварца и Ю. Р. Романскаго; *Русско-японская война*, изслѣдован. австр. ген. щаб. к-на Р. фонъ-Флека. Мѣстото му е да се спомене тука руското капитално съч. върху тая война (въ три обемисти тома) на ген. Куропаткинъ, издадено прѣзъ дек. 1906 и което биде конфискувано веднага отъ русското правителство. Тритѣ главни пристанища, отворени за другоземната търговия сж: Иокахама, Нагасаки и Хакодате. Въ Нагасаки се сключи въ 1895 миръ между Япония и Китай.

По-стари описания на Я., които още се четжтъ съ интересъ, сж Кемферовото (E. Kaempfer, History of Japan, Лондонъ, 1727—28, 2. т. in-fol.), Тюнберг-

говото (1772—1776) и най-вече Зиболдовото съч. [Зиболдъ обходилъ Я. отъ 1823 до 1830]. Позабѣлѣжителни отъ по-новитѣ сж: Владимиръ Фромъ, *Япония и Корея*, очерки за живота на двата народа, съ около 50 картини, издание на сп. *Родина* (1906); П. Ю. Шмидтъ, В. Л. Ранцовъ и др., *Японія и ея обитатели*, 6-о безплатно прилож. на журналъ *Вѣстникъ и Библіотека Самообразованія* за 1904 г. (СПБ., изд. на Брокгаузъ-Ефронъ); Leon Metchnicoff, L' Empire japonais (Парижъ, 1882, in-4), B. H. Chamberlain, Things Japanese (Yokahama, 1891, in-8), T. Appert, Ancien Japan (Tokio, 1888, in-12) [тия три съчин. даватъ много точни и достатъчни познания по прѣдмѣта]; H. Norman, The Real Japan (Лондонъ, 1892); Rein, Japan, и The Industries of Japan, твърдѣ важно съч. (английский прѣводъ прѣдпочтителенъ отъ нѣмския оргиналъ); Hawk, Narrative of the expedition of an American squadron to Japan (Вашингтонъ, 1856), Адамсъ, History of Japan (Лондонъ, 1874), Б. Тейлъръ, Japan in our day (Ню-Йоркъ, 1871), Олифантъ, Narrative of Lord Elgin's embassy (Лондонъ, 1859); А. И. Воейковъ, *Очерки изъ путешествія по Индіи и Японіи* (СПБ., 1878, изд. на Имп. Рус. Геогр. Общ.).

Ярда. Английска мѣрка за дължина равна на 0.914 метра.

Яребица (Perdrix cinerea). Птица отъ кокошитѣ, позната и постоянна у насъ. Живѣе на чифтове въ полетата и ливадитѣ между храсталацитѣ. Не привиква къмъ човѣка. Младитѣ и старитѣ ходятъ заедно чакъ до пролѣтьта. Ловцитѣ я прослѣдватъ за вкусното ѝ месо.

Яркандъ. Рѣка въ източни Тюркестанъ, извира въ Китай въ планина Болоръ и се влива въ езеро Лопнуръ; 1,200 килом. Прибира Кашгаръ и Хотанъ.

Яркандъ. Градъ въ източни или китайски Тюркестанъ, на едноименна рѣка и въ една долина 1300 м. надъ морското равнище, бивша столица на краство Кашгаръ и 215 килом. на юго-ист. отъ Кашгаръ; единъ отъ най-населенитѣ центрове на източни Тюркестанъ, съ насел. 60 ири 70 хиляди споредъ едни източници, и не по-малко отъ 155,000 жит. споредъ други. Градътъ е опасанъ съ масивна стѣна; улицитѣ му сж тѣсни, криви, кални. Околноститѣ му сж гѫсто населени и изобилватъ съ градини и лозя. Окрѫгътъ се пои отъ р. Яркандъ и се слави въ цѣли Източни Тюркестанъ по плодородието си (жито, памукъ и др.). Фабрики за копринени, вълнени, ленени платове, и др. Дѣятелна търговия съ Самаркандъ, Бухара, Балхъ и Хератъ. За Я. се е знаяло малко до 1868, когато е билъ посѣтенъ отъ Шоу. Виж. Shaw, High Tartary, Yarkand and Cashgar (1871) и Boulgar, Life of Yakoob Beg (1878).

Ярмутъ (Yarmouth). Английски градъ (обл. Норфокъ), 28 килом. на сѣв. отъ Норвичъ, съ който е свързанъ чрѣзъ желѣзница, пристанище на Сѣверно море, при устието на *Яра*, малка рѣка; 50,000 жит. Дѣятелно пристанище за износа на земедѣлческитѣ и фабрични произведения на областьта. Главенъ риболовски центръ (селди). Корабостроителници. Па-

тникъ Нелсону—колона 51 ме-
а висока. Старъ градъ съ тѣс-
улици.

Ярополкъ. Киевски великъ
язъ (945—988), най-голѣмий
ятославовъ синъ. Святославъ
оставилъ да царува въ Киевъ,
то и отредилъ на брата му
ега страната на древлянетѣ, а
другия му братъ Владимира
овгородско. Я. не уважилъ ба-
ната си воля; той потеглилъ
ѣщу Олега и го убилъ; Влади-
ръ побѣгнѫлъ и Я. нѣколко
ѣме билъ единственъ господарь
русската земя. Нъ Владимиръ
върнѫлъ слѣдъ малко, завла-
лъ Киевъ и накаралъ да уби-
гъ Я. — Другъ Я., род. въ
82, умр. въ 1138, билъ ки-
ски великъ князъ. Той билъ
нъ на Владимира Мономаха.
еговото царуване се озна-
нувало съ войни срѣщу рус-
итѣ князове и срѣщу поло-
итѣ; — Я. *Ростиславичъ*, пле-
нникъ на Андрея Боголюбъ,
лъ въ XII-и вѣкъ суздалски
язъ. Лишенъ отъ княжеството,
лѣпенъ, той добилъ въ 1177
ржокското княжество. Ала ско-
го изгубилъ и умрѣлъ въ
творъ.

Ярославль. Русски градъ, ц.
едноименна губер., 265 килом.
сѣв.-ист. отъ Москва и 760
лом. на юго-ист. отъ С. Петер-
ргъ, на двата брѣга на Волга;
,616 жит. (1897). Заводи, въ
ито работѫтъ 5,000 работни-
; дребна търговия и земедѣ-
е. 75 църкви, 1 лицей, 2 гим-
зии и др. Градътъ е осно-
нъ въ 1036 отъ князъ Яросла-
Владимировича. Положението
на най-голѣмата русска рѣка
токо-речи на половина пѫть на
сковско-вологденската линия
му обезпечава доста голѣмо тър-
говско движение и едно оживле-
ние малко обикновено въ русски-
тѣ второстепенни градове. —
Яросл. губ., между вологденската
на сѣв., костромската на ист., вла-
димирската на югъ, тверската на
зап., новгородската на сѣв.-зап.,
има простр. 35,613 чет. килом.
и 1,071,355 жит. (1897). Земята
е равна, нъ малко плодородна и
блатиста. Прѣзъ губернията тече
Волга. Земедѣлието е слабо, го-
ритѣ захващатъ 36% отъ повръх-
ността. Жатвата дава около 3
милиона хектолитра ячемикъ,
2,300,000 хектол. рѫжь, ябълки,
череши и др., има около 300,000
говеда и 230,000 овце. Риболов-
ството е много дѣятелно. Ин-
дустрията е важна (памучни и
ленени прежди и платове и др.),
спиртнитѣ и химич. произведе-
ния се увеличаватъ все повече.
Търговията става по Волга.

Ярославъ. Име, което сѫ но-
сили нѣколко русски князове.
Най-забѣлѣжителнитѣ сѫ:

Ярославъ I, синъ на св. Влади-
мира и на Рогнѣда, род. въ 978, умр.
1054. Баща му го поставилъ да
князува въ Новгородъ, нъ той не
останѫлъ благодаренъ. Въ 1016
той побѣдилъ брата си Свято-
полка и се установилъ въ Киевъ;
отъ тамъ билъ изгоненъ слѣдъ
двѣ години; нъ най-сетнѣ станѫлъ
русски великъ князъ. Той се бо-
рилъ срѣщу всичкитѣ съсѣдни
народи: поляцитѣ, гърцитѣ, пе-
ченѣгитѣ и дори чехитѣ, поддър-
жалъ сношения съ западна Евро-
па, оженилъ една отъ сестритѣ
си за полския краль, една отъ
дъщеритѣ си за норвежския краль
Харолда, друга за унгарския
краль Андрея I, трета, Ана, за
французския краль Хенриха I.

Русскитѣ историци сѫ дали на тоя Я. прѣзимето Велики и сѫ се удоволствували да го сравняватъ съ Карла Велики. Той билъ кръстенъ Георги (Юрий). Той основалъ на Волга градъ Ярославъ, и въ страната на чудитѣ, на Ембахъ, Юриевъ, който нѣмцитѣ нарекли по-сетнѣ Дорпатъ и на който русското правителство върнѫ въ наше врѣме (1893) първото му име. Въ неговото царуване се съчинилъ единъ сводъ закони, познатъ подъ името *Русско право* (*Русская правда*). Киевъ, украсенъ съ великолѣпни паметници, станѫлъ една отъ най-хубавитѣ столици въ Европа. Той основалъ важно русско училище въ Новгородъ. Старитѣ русски лѣтописци хвалятъ вкуса му за книгитѣ и благосклонностьта му къмъ монашескитѣ ордени. Още показватъ гроба му въ съборната църква Св. София въ Киевъ.

Ярославъ-Всеволодовичъ или **Ярославъ II**, род. въ 1190, умр. въ 1240, първенъ билъ рязански, послѣ новгородски и най-сетнѣ киевски князъ. Той билъ първий русски князъ, който отдавалъ почести на хана на Златната орда и казватъ, че билъ отровенъ.

Ярославъ III или **Ярославъ Ярославовичъ**, братъ на Александра Невски, помѫчилъ се да направи Тверъ столица на Русия, нъ не сполучилъ. Той билъ родоначалникътъ на тверскитѣ князове.

Ярославъ Осмомисль. Галицки князъ, царувалъ въ XII-и вѣкъ и умр. въ 1187. Борилъ се срѣщу киевския великъ князъ Мстислава II. Неговото княжество се простирало отъ Карпатскитѣ планини до устието на Прутъ. За мѫдростьта си добилъ прѣзимето Осмомисль (съ мѫдростьта на 8 души).

Ярославъ-Святославичъ царувалъ въ XII-и вѣкъ. Той основалъ въ Мурома едно княжество, което слѣдъ смъртьта му се раздѣлило на двѣ княжества: Муромъ и Рязанъ; потомцитѣ му ги владѣли до нахлуването на татаретѣ.

Ярославъ. Градъ въ Галиция (пржемисл̀ски окр.), на р. Санъ; 22,610 жит. (1900). Фабрики за платна и свѣщи. Въ 1498 тоя градъ е билъ изгоренъ отъ власитѣ и руситѣ. Слѣдъ Франкфуртъ-на-Майнъ той минувалъ въ XVII-и вѣкъ за пръвъ търговски градъ въ Европа. Въ 1656 билъ зетъ отъ шведск. краль Карла Густава.

Ярость. Силенъ гнѣвъ, лютость, звѣрство; поривъ на безмислена, стихийна сила; — **стенъ**, лютъ, звѣрски, неукротимъ: *яростенъ поледъ на звѣра*.

Ясакъ, *тур.* Запрѣтено.

Ясенъ или **осенъ** (Fraxinus excelsior). Дърво отъ маслинената челядь, съ високо до 30 метра стебло. Лихопереститѣ му листа иматъ 3—6 чифта листа, които сѫ сѣдещи. Дребнитѣ му цвѣтчета сѫ безъ вѣнче. Расте по планинитѣ и брѣговетѣ на рѣкитѣ.

Ясминъ (Jasminum). Родъ лазливи или праворастливи дръвчета отъ семейството на маслиненитѣ, съ перести листа, жълти или бѣли, често съ мерцливи цвѣтове. Плодътъ е ягода. Има повече отъ 150 вида. Растатъ въ тропическитѣ и подтропическитѣ области на Азия, Австралия и Африка. Аптечний или испанский я. се добива отъ прѣдна Азия; подивялий се намира чес

въ южна Европа. Отъ малобарския я. и други видове добиватъ ясмин. масло. Погрѣшно наричатъ я. дрѣвчето Philadelphus coronarius.

Ясонъ. Виж. *Язонъ*.

Ясонъ. Сродникъ на апост. Павла въ Солунъ; изложилъ себе си и дома си на опасность отъ сганьта, за да отбрани отъ нея апостола, въ 52 слѣдъ Р. Х. (Дѣян. 17; 5—10). Петь години посетнѣ, Я. се вижда да е билъ съ Павла въ Коринтъ (Рим. 16; 21) [*Библ.*].

Ястребовъ (*Иванъ Степан.*) Русски консулъ, отчаянъ сърбофилъ (1839 — 1894). Род. въ с. Громушка, козловски окр., тамбовска губ.; свещеннически синъ. Свършилъ курса на казанската духовна академия; билъ секретарь на консула въ Шкодра, консулъ въ Призрѣнъ, най-послѣ генераленъ консулъ въ Солунъ. Отъ Съединението насамъ, постави си за задача да увѣрява, че македонскитѣ българе сѫ ни по-малко ни повече отъ побългарени въ новитѣ врѣмена сърбе. За да подкрѣпи темата си издаде, между друго, книга *Обичаи и пѣсни турецкихъ Сербовъ* (СПБ., 1886; 2-о изд. 1889). По поводъ на 1-то издание на тая книга мнозина, на чело съ г. Дринова, показахѫ Я-то волно заблуждение. Въ 2-то издание Я. се мѫчи съ нѣкакви бѣлѣжки да „исправи исказанитѣ криви сѫждения“ на споменѫтитѣ българе. Я. е печаталъ и дописки отъ Истокъ въ *Православное Обозрѣніе* съ подписъ — *стр.* — Писалъ е още въ сърбския *Гласник* и въ *Извѣстія Спб. Славян. Благотворителнаго Общества*. Виж. *Церковный Вѣстникъ*, 1894, № 3 и 4.

Ястребъ (Astur patumbarius). Птица отъ разреда на грабливитѣ, отъ семейството на соколитѣ, най-опасний непиятель на кокошитѣ пилета. Твърдѣ кривъ кълвунъ, крилѣтѣ дохождатъ до половината на опашката. Въди се токо-речи въ цѣла Европа въ горитѣ и храститѣ, между полетата и ливадитѣ. Плячката ѝ съставятъ разни ядри птици: гълѫбитѣ, тетревитѣ, яребицитѣ, пилетата и др.

Ясъ-Берени. Унгарски градъ, въ Язигия, бивши гл. гр. на Язигия, присъединенъ отъ 1876 на солникски комитатъ; 45 килом. на ист. отъ Буда; 20,000 жит. Хубава църква.

Ятаганъ, *араб.* Кѫса крива сабя къмъ връха по-широка отколкото къмъ дръжката.

Яфа (Jaffa, старо-евр. *Яфо*, въ Библията *Иопа*, *Иопия*). Сегашното арабско име на староврѣменна Иопа или Иопия, въ Сирия, на Срѣдиземно море; въ старо врѣме и сега пристанището на Иерусалимъ, 55 килом. отъ тоя градъ, съ който е свързано съ шосе, а отъ 15 години насамъ и съ желѣзенъ пѫть. Населението на Я. е много порасѫло отъ 20 години насамъ, отъ когато къмъ нея се отправи потокътъ отъ русски и румѫнски прѣселенци; направили сѫ се нови квартали и сега има около 40,000 жит. (23,000 мохамедане, 10,000 евреи, 7,000 християне). Французски, нѣмски, английски училища. Нѣколко монастиря. Прѣзъ Я. минуватъ годишно около 20,000 поклонници, които идѫтъ отъ всички страни на свѣта да посѣтѫтъ Иерусалимъ и други мѣста въ Палестина. При всичко, че пристанището на Я. е отворено за

всички вѣтрища, търговията ѝ е доста голѣма; прѣзъ 1900 пристигнѫли въ Я. и отишли 421 парахода и 434 платнени кораби. Тя изнася маслинено масло, памукъ, кожи, портокали, и внася копринени и други платове. Тая търговия е въ рѫцѣтѣ на марсалийци и други италиянци, и англичане. Въ старо врѣме, населението на Я. прѣзъ епохата на първия и вотрия храмъ било смѣсено, при което евреитѣ съставяли меншинство. Само въ врѣмето на Макавеитѣ Я. станѫла еврейски градъ. Виж. *Иопа*.

Яхонтъ. Общо име, подъ което се разбиратъ два драгоцѣнни камъка — рубинътъ и сафиръть. Прѣвъсходнитѣ я. се изнасятъ отъ о-въ Цейлонъ, отъ Сиамъ, Пега, Камбоджия, Бирмания и други мѣста; не толкова ядри и подолни я. намиратъ на нѣкои мѣста въ Китай, въ Чехия, въ Саксония, Франция, въ околностьта на Лисабонъ, въ Виченца. Отъ найдобритѣ я. сѫ извѣстни: сафиръть, който принадлежи на парижския естеств.-историч. музей, има форма на ромбоедръ въ 12 линии и се цѣни 1,200,000 лева; два рубина, които владѣе араканский краль (въ Индия), иматъ видъ на 6-странни призми около 25 сантиметра височина.

Яхта (англ. Yacht). Лекъ параходъ. Я. биватъ отъ два вида, съ топове и безъ топове; отъ я. безъ топове сѫ всѣкой видъ увеселителни кораби; а я. съ топове сѫ кораби подобни на корветитѣ, нъ изобщо не така острокилни, защото понѣкога се употрѣбяватъ въ плитки води и за блиско плуване. Тѣ биватъ три, двѣ и едномащови, изобщо иматъ много камари и камарки и направата имъ отговаря на назначението имъ. Употрѣбяватъ се за огледъ на една мѣстность, на флота, застанѫла въ залинъ, и др. т.

Ячмень, или ячменикъ (Hordeum vulgare). 1) Растение отъ сем. на злаковетѣ, родомъ отъ сѣв. Африка, распространило се по цѣлъ свѣтъ; най-сѣверното отъ житнитѣ растения. — 2) Болесть на очния клепачъ, възпаление на мазната жлѣза; не е опасна и обикновено минува отъ само-себе.

Яшмакъ, *тур.* Покривало, съ което туркинитѣ си покриватъ главата, като оставятъ открити само очитѣ.

Яшски миръ. Въ третата русско-турска война въ царуването на Екатерина II, съюзницитѣ на султана, Англия и Прусия, като видѣли, че тѣхното посрѣдничество не само не се уважава отъ петербургския дворъ, а понѣкога остава дори безъ отговоръ, обявили на султана, че ако той не склони да се примири съ Руссия на прѣдложенитѣ отъ нея условия, тѣ се отказватъ отъ намѣсата си въ неговитѣ работи. Турция, като се убѣдила, че съюзницитѣ ѝ я оставили, зела да иска миръ; ходатайството на мадритския и неаполитанския дворове склонило петербургския дворъ да се почнатъ прѣговори. Градътъ Яшъ се опрѣдѣлилъ за мѣстото, дѣто да се събератъ пълномощницитѣ. Когато русский пълномощникъ Безбородко пристигналъ тамъ, убѣдилъ се въ необходимостьта отъ миръ за Руссия. При всчкитѣ громки побѣди, графъ Безбородко видѣлъ, че прѣговоритѣ, водени до него, били съвсѣмъ заплетени, и че Турция, слѣдъ приврѣмененъ отдихъ, ще

може пакъ да почне войната. Безбородко сполучилъ да сключи договоръ (17 дек. 1791), който състоялъ въ това, че се възстановява миръть и приятелството между двѣтѣ държави, и всичкитѣ членове на договоритѣ отъ врѣмето на кючюкъ-кайнарджиския миръ (виж. тая дума), ако само не сѫ противни на яшския договоръ, се подтвърдяватъ; Турция отстжпя на Руссия всичкото пространство отъ Днѣпръ и Бугъ до Днѣстръ, който ще бѫде прѣдѣлътъ, включително Очаковъ; а Руссия връща Бесарабия, Бендеръ, Аккерманъ, Килия, Исмаилъ и Молдова, съ условие Турция да се задължи да създаде отъ тѣхъ една независима държава, на която монархътъ да е православенъ. Турция се задължила да одържа жителитѣ отъ лѣвата страна на Кубанъ отъ нападения и грабителства, и да пази русската търговия отъ варварски народи, и въ случай на загуба, всичко да обезщетява. Сетнинитѣ отъ тоя договоръ сѫ твърдѣ важни. Русситѣ като утвърдили владичеството си на Черно море, оградили безопасността си отъ страна на турцитѣ, и макаръ Русия да добила само едни степи, нъ сега на тѣхъ цъвтъть промишленостьта и търговията. Безбородко, който схванѫлъ всичката важность на посланието си и го испълнилъ така блѣскаво, се наградилъ отъ Екатерина съ орденъ *Св. Андрея*, 50,000 сребърни рубли, похвална грамота, маслинено клонче за носене на шията и 5,000 селяне въ подолската губерния.

Яшъ. Румжнски градъ, бивша столица на Молдова, живописно расположенъ въ политѣ на планина Копобергъ и на р. Бахлуй, 17 килом. отъ Прутъ, ц. на желѣзници: Паскани-Яшъ, Васлуи-Яшъ, Яшъ-Унгени (русский прѣдѣлъ) и Жийската; 90,000 жит,, отъ които много евреи, гръци, арменци, нѣмци. Доста дѣятелна търговия (вино, конопи, кожи, жито, медъ): *12 панаира на годината*. Индустрията се прѣдставлява само отъ нѣколко содени, картонени, свещени, сапунени и др. фабрики. Годишний доходъ на града надминува 2 милиона лева, а расходътъ — 1 милионъ и 800,000 лева. Въ околностьта минерални бани и хидротерапическо заведение. Университетъ съ 4 факултета (за словесностьта, наукитѣ, правото и медицината), висше нормално училище, висша семинария, 1-степенно военно училище, естеств.-истор. музей, библиотека (университетската), мжж. и дѣвич. лицеи, мжж. и дѣвич. гимназии, училище за музиката и декламиране, училище за изящнитѣ искуства, нѣколко занаятчийски училища и др. Хубавъ площадъ съ конна статуя на Стефана Велики. Градътъ е неправилно построенъ и нечистъ и има до 70 църкви, отъ които една отъ XIV-и вѣкъ. Виж. *Яшски миръ*.

Ящеръ-ица. Друго име на познатитѣ у насъ *гущери* (Lacertae), единъ разредъ отъ пълзящитѣ животни или влѣчугитѣ. Тѣлото имъ е тънко и дълго, иматъ на главата си щитчета и на корема си напрѣчни плочици; на вжтрѣшната страна на бедрата всѣкога се намира редъ отъ желѣзни бравчици. Отъ тѣхъ по-забѣлѣжителни сѫ: *обикн. гущеръ* (L a c e r t a a g i l i s), *зеленй гущеръ* (L. v i r i d i s), 37 сант. дългъ, *живородний гущеръ* (Z o o-

toca vivipara) и *пестрий* гущеръ (L. muralis). Г. живѣятъ по камениститѣ мѣста, дѣто грѣе повече слънце; хранятъ се съ насѣкоми и паяци. Зимѣ се крияТъ дълбоко въ земята.

Ж.

Жрби. Виж. *Макензи и Жрби.*

Жрвингъ (Wachington Irving). Прочутъ американски литераторъ, род. въ Ню-Йоркъ, умр. близо до Ню-Йоркъ (1783—1859); синъ на шотландски търговецъ и на майка англичанка, училъ се въ Columbia College; по причина на слабото си здравие нѣколко пати прѣкъсвалъ наукитѣ си и пътувалъ много: посѣтилъ Бордо, Ница, Флоренция, Англия, и пожънѣлъ тамъ обилна жътва спомени и наблюдения. На 19 години той стѫпилъ въ литературното поле съ единъ редъ юмористически писма, обнародвани въ едно списание на найголѣмия му братъ и които привлѣкли внимание. Тѣ сж Letters of Jonathan Oldstyle (1802). Слѣдъ петь години създалъ Salmagundi or the whimwams and opinions of Lancelot Langstaff and others (1807—1808), единъ видъ шаривари, който забавлявалъ цѣлъ Ню-Йоркъ. Макаръ и да се училъ за адвокатинъ, съдружилъ се съ братята си търговци. Нъ избухнѫла войната съ Англия (1812). Ж. зелъ участие въ войната съ чинъ адютантъ на генералъ Томпкинса, испълнилъ разни военни мисии и обнародвалъ биографически бюлетинъ за главнитѣ офицери отъ американската флота. Въ 1815 напусналъ войската съ чинъ пълковникъ. Войната опропастила търговската му кѫща и той билъ принуденъ да търси само въ литературата срѣдства за прѣхрана. Прѣзъ едно прѣбиване въ Англия написалъ Sketch book of Jeoffrey Crayon (Ню-Йоркъ, 1820), който посветилъ на Уолтъра Скота и съ който веднага се прочулъ. Тая книга е смѣсь отъ очерки на английски нрави, фантастически разкази, спомени за Америка, съ прѣкрасенъ стилъ и изящна поетична картинность. Америка посочила Ж. като нейния пръвъ народенъ писатель. Англия го нарекла англо-американски литераторъ. Ж., страстенъ туристъ, продължилъ пътуванията си. Въ Парижъ написалъ Bracebridje Hall or the Humorists (Лондонъ, 1823, 2 т.), дѣто описалъ старитѣ обичаи на английскитѣ области; посѣтилъ брѣговетѣ на Рейнъ, прѣсѣдѣлъ въ Прага и въ Дрезденъ, върнѫлъ се въ 1824 въ

Англия, дѣто обнародвалъ своитѣ Tales of a Travellor = Прикаски на единъ пѫтникъ (Лондонъ, 1824, 2 т.), послѣ обходилъ южна Франция и пристигнѫлъ въ 1825 въ Испания; въ Мадридъ билъ привлѣченъ отъ американския посланикъ, Александръ Евъртъ, който обърнѫлъ вниманието му на новооткрити отъ учения Наверета документи за Христофора Колумба. Ѫ. се заловилъ страстно да изслѣдва единъ такъвъ драгоцѣненъ рудникъ. Неговата History of the life and voyages of Christopher Columbus = История на живота и пѫтуванията на Христофора Колумба (Лондонъ, 1828—30, 4 т.), по привлѣкателността на расказа, живописността на описанията, въсторгътъ що изблика на всѣка страница за героя, е най-популярний и най-прочутий отъ трудоветѣ му. Едно съкращение на тоя трудъ послужило за учебникъ, распространенъ въ всичкитѣ обществени училища въ Америка. За Ѫ. се пуснѫлъ тоя афоризмъ: „Съединенитѣ Държави иматъ въ единъ човѣкъ своя Робертсънъ, своя Голдсмитъ и своя Адисънъ:“ Ѫ. продължилъ да върви по тоя пѫть и далъ едно по друго Chronicle of the Conquest of Granada (1829, 2 т.); Voyages and discoveries of the companions of Columbus (1831), Alhambra (1832, 2 т.). По това врѣме, отъ 1829 до 1831, билъ секретарь на американското посолство въ Лондонъ. Въ 1832 се върнѫлъ въ Вашинттонъ, дѣто му се направили най-въсторжени овации, и отъ дѣто прѣдприелъ прочути пѫтувания въ странитѣ на америк. Истокъ. A Tour on the Prairies, единъ редъ удивителни описания, истински майсторски картини, е плодътъ на тия пѫтувания. Отъ 1841 до 1843 Ѫ. билъ америк. посланикъ при испанския дворъ. Въ 1843 единъ отъ неговитѣ поклонници му завѣщалъ огромно богатство и, отъ тая дата, Ѫ. напуснѫлъ дипломацията и отъ 1846 се настанилъ близо до Ню-Йоркъ, дѣто прѣкаралъ спокойно останѫлия си животъ. Съ сѫществено поетически темпераментъ, дълбокъ наблюдатель, спокоенъ и безгнѣвенъ критикъ Ѫ., въпрѣки важността на историческитѣ си трудове, минува повечето за литераторъ отколкото за историкъ; защото неговитѣ съчинения, толкова живи и омайни, нѣматъ авторитета на Прескотовитѣ. Други, освѣнъ споменѫтитѣ, Ѫ-ви трудове сѫ: Miscellanies, Adventures of captain Bonneville (1837, 3 т.), History of Mahomet and his successors (1849—50, 2 т.), Oliver Goldsmith (1849), Life of George Washington (Ню-Йоркъ, 1855—59, 5 т.). Тия двѣ биографии сѫ слаби. Ѫ-тѣ трудове сѫ имали много издания. Между найновитѣ е ню-йоркското въ 1882, въ 27 т. Единъ пъленъ нѣмски прѣводъ, отъ 1826 до 1837, състои отъ 74 т. Виж. P. Irving, Life and letters of Washington Irving (Лондонъ, 1862—64, 4 т.); Laun, W. Irving (Берлинъ, 1870, 2 т.); Hill, W. Irving (Ню-Йоркъ, 1879); Warner, W. Irving (Бостонъ, 1881).

Ѫрлъ, *исланд.* Титла за благородство въ Англия, отговаря на титлата контъ или графъ.

Ърскинъ (Томасъ Buchan Erskine, лордъ). Най-великий ораторъ на английското баро и английски канцлеръ, род. въ Единбургъ (1750 — 1823); най-младий синъ на бъчанский графъ, той билъ отъ благороднич., въ бѣдно семейство; учението му било средно; отъ 1764 служилъ 4 години като midshipman въ единъ параходъ по Антилско море, макаръ и да мразилъ морето; въ 1770 се оженилъ и постѫпилъ на военна служба; живостенъ и духовитъ, той напусналъ, по съвѣта на лордъ Мансфилда, воената служба, за адвокатското поприще. Отъ тогава се заловилъ да изучва английската литература и правото, като живѣлъ въ Кентишъ Таунъ, най-окаяно. „Малцина", казва приятелътъ му Бентамъ, „бѣхъ така злѣ облѣчени". Въ 1778 билъ приетъ адвокатъ. Скоро защитилъ като „четвърти" защитникъ капитанъ Бейли противъ лордъ Сандуича и съ това се прочулъ и обогатилъ. Отъ тогава защищавалъ нѣкои отъ най-прочутитѣ дѣла въ Англия Съперницитѣ му били най-отлични адвокати, Ли, Гяро, които припознавали прѣвъсходството му въ словото. Прѣсмѣтатъ, че съ адвокатството си спечелилъ 4 милиона лева: 250,000 лева само прѣзъ 1791.—Въ политиката, приятель на Шеридана и Фокса, роденъ въ либерално семейство, той билъ либералъ. Освѣнь това, радвалъ се на особеното приятелство на прѣстолонаслѣдника, комуто билъ адвокатъ. Изглеждало, че ще може да играе блѣскава роля като политикъ и приятелитѣ му поставили кандидатурата му за парламента въ Портсмутъ, дѣто билъ и избранъ. Нъ, както много прочути адвокати, въ парламента Е. не билъ повече отъ посрѣденъ ораторъ. Въ 1784 не билъ прѣизбранъ, и се заловилъ пакъ за адвокатурата. Избранъ отъ Портсмутъ изново въ 1790, зелъ Фоксовата страна въ опозицията му противъ зетятъ срѣщу якобинцитѣ мѣрки. Едно касо прѣбиване въ Франция въ 1790 побудило у него съчувствие съ революционното движение. Той не се побоялъ да си навлѣче гнѣва на прѣстолонаслѣдника, дотогавашния си интименъ приятель, като изказалъ високо това съчувствие и като защищавалъ прѣдъ съда (1792) Пена за съчинението му *Човѣкитѣ права* (Rights of Man), пълно съ обиди за кралевското семейство. Мажествената му независимость била най-добрата часть отъ характера му. Той защищавалъ всички политически прѣстѫпници въ онова врѣме, богато съ обвиненія противъ свободата на мисъльта и перото. Много оневинения, които добивалъ, правили голѣмъ шумъ и той станѫлъ въ послѣднитѣ години на XVIII-и вѣкъ единъ отъ най-популярнитѣ мѫже въ Англия. Словата му, изговаряни прѣдъ съдилищата, били образци на краснорѣчие. Въ парламента, прѣзъ това врѣме, той говорилъ малко; нъ брошурата му за участието на Англия въ коалиционнитѣ войни, View of the causes and consequences of the present war (1797) издържала 48 издания. Като посѣтилъ Парижъ, въ 1802, той се почудилъ, че славата му не била стигнѫла тамъ, па била неизвѣстна и Бонапарту: затова и гласувалъ той дроговолно заедно съ Фокса (11 май 1803)

за подновението на военнитѣ дѣйствия съ Франция.

Питъ умрѣлъ въ 1806, и посѫдило се за добрѣ да се повикатъ нѣкои либерали въ консервативния кабинетъ, за да се заякчи. На 26 януари 1806 Ѫ. билъ назначенъ канцлеръ, за голѣмо очудване и за голѣмо негодуване на много люде. Той ималъ, наистина, многогодишенъ опитъ като адвокатъ; нъ не знаялъ твърдѣ обширно правото. Канцлерската служба той занимавалъ само една година, защото кабинетътъ билъ принуденъ да се оттегли. Слѣдъ това Ѫ. купилъ едно имение и по-късно билъ произведенъ графъ отъ Регента. Това поласкало много голѣмото му тщеславие; нъ обстоятелствата му побъркали да изллѣзе скоро на политическата сцена. Той станѫлъ пакъ доста популяренъ съ защитата, която далъ на кралица Каролина въ камарата на лордоветѣ (1819—20); нъ билъ вече старъ и дискредитиранъ. Прѣзъ тоя периодъ той написалъ политически романъ *Армата* по вкуса на Суифтовия *Гъливеръ*. Умр. прѣзъ едно пѫтуване за Единбургъ. За тоя несравнимъ ораторъ Джонъ Ръселъ казва: „Той имаше Цицероновия езикъ и Хямпденовата *) душа". Ѫ-тѣ Collected Speeches (събрани рѣчи) сѫ издадени въ 1847 съ биография, написана отъ лордъ Брума. Единъ изборъ отъ тѣхъ е издаденъ отъ Walford (1870). Виж. Duméríe, Lord Erskine (Парижъ, 1883, in-8).

*) Хямпденъ. Прочутъ английски патриотъ (1594—1643), който доблестно възставалъ въ парламента противъ произволитѣ на Карла I и храбро се сражавалъ на бойното поле съ Карловитѣ войски; въ тая борба за народнитѣ права и погинѫлъ.

ЊЖ.

Ѭнгъ (Arthur Young). Англ. писатель по земедѣлието, съчинитель на *Обиколка по южнитѣ окржжия на Англия*, *Земедѣлческо изслѣдване на Франция* отъ лично наблюдение и др. По заповѣдь на Французската Директория, всичкитѣ Ѭ-ви съчинения се прѣвели на франц. (1741 — 1820).

Ѭнгъ (*Ед.*). Английски поетъ, род. въ Ѫпхямъ (Хямпшайръ), умр. ректоръ на колегията въ Хъртфордшайръ (1684 — 1765); стѫпилъ въ духовно звание, билъ кралевски капеланъ и по-послѣ свещеникъ въ Уетлуимъ, въ обл. Хиерфордъ. Въ 1731 се оженилъ за вдовицата на пълковникъ Ли, отъ която ималъ двѣ дѣца. Слѣдъ смъртьта на жената и дѣцата, отчаянието и самотията докарали Ѭ. въ дълбока меланхолия, отъ

която излѣзълъ само кога умрѣлъ. На тая меланхолия свѣтътъ е задълженъ за поемата *Нощни мисли* (Night Thoughts), прѣведена токоречи на всички езици. Ѭ. написалъ още много други поетически произведения: *Братя*, *Отмъщение* (трагедия), сатири, нравствени стихотворения. Всичкитѣ тия съчинения сѫ прѣведени на русски.

Ѭнгъ (*Робертъ*). Английски ориенталистъ (1823 — 1888), умр. въ Единбургъ; писалъ много и учени съчинения по Библията.

Ѭнгъ (*Томасъ*). Английски ученъ, по професия лѣкарь (1773 — 1829); открилъ закона за интерференцията (виж. *Интерференция*) на свѣтлината, — откритие, което първо обърнѫло вѣситѣ на доказателствата въ полза на новата, *вълнообразната*, теория на свѣтлината. Отъ произведенията му, освѣнь рѫководствата му по физиката и механиката, най-пълнитѣ по онова врѣме на англ., особено сѫ забѣлѣжителни: Elementary illustrations of the celestial mechanics of Laplace (Лонд., 1821); Remarks on Egyptian papyri and on the inscription of Rosetta (Лонд., 1815); Account of some recent discoveries in hieroglyphical literature (Лонд., 1823); Egyptian dictionary (Лонд., 1829). Една сбирка на негови Miscellaneous works, заедно съ биографията му, сѫ издали Peacock и Leitch (Лонд., 1855). Виж. и Memoirs of the life of Thomas Young (Лонд., 1831).

Ѭнгъ (*Чарлсъ*). Американски физикъ и математикъ, открилъ доказателството, че короната на слънцето е отъ слънечно происхождение. Род. въ 1884.

Съгледани печатни грѣшки.

Стр.	Стълпъ	Редъ	Напечатано:	Чети:
2098	2	20	Редукцирамъ	Редуцирамъ
2099	1	19	*д'етръ*	*д'ета*
2130	„	34	**Рио-Женейро**	**Рио-Жанейро**
„	2	33	„	„
2140	„	45	Славейковъ	Славейковъ,
2156	„	46	Индия	Индия,
2171	„	23	ст. и	ст. И
2188	„	38	foot	foot,
„	„	39	стѫпка	стѫпка,
2207	„	19	на	и
2212	„	4	Рямстейтъ	Рямсгейтъ
2217	„	45	1888	1887
„	„	46	министръ,	министръ, а въ 1891 биде назначенъ за воененъ министръ
2218	1	2	опрѣдѣленъ	опрѣдѣленъ на служба
2244	„	7—8	свойств	свойство
2252	2	7	обръща	обгръща
„	„	19	**Мищелъ**	**Мишелъ**
2254	„	37	тръстъ	тръсъ
2267	„	41	Stilium	Stibium
„	„	44	стражата	стража на
„	1	15	Русия	Русия отъ
2268				(тая страница е повторена)
2269	„	28	Свинемюнде	Свинемюнде
2271	„	21	deavat	devant
2283	2	47	Ученикъ.	Ученикъ,
2311	„	21	Wissenschat-flichen	Wissenschaft-lichen
2314	„	29	Куманови	Куманово
2315	„	„	Баруншвайгъ	Брауншвайгъ
2331	1	34	съзли	създали
2332				(прѣскочена страница)
2357	2	31	Ру-ѣсия	Русия
2380	„	48	прав-	нрав-
2385	1	17	велнчкоский	величкоский

Stanford University Libraries
3 6105 014 760 529

AE
60
B8K3
v.3

Stanford University Libraries
Stanford, California

Return this book on or before date due.

I. L. L.
DEC 3 1983
S. U. L.